MELLÉKLET

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

1963

XVIII. új évfolyam

KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST

EGYETEMI
BUDAPEST
KÖNYVTÁR

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК
ОРГАН ИНСТИТУТА ГОСУДАРСТВА И ПРАВА АКАДЕМИИ НАУК ВНР

REVUE DE SCIENCES JURIDIQUES
REVUE DE L'INSTITUT DES SCIENCES JURIDIQUES ET POLITIQUES DE L'ACADEMIE HONGROISE DES SCIENCES

RECHTSWISSENSCHAFTLICHE MITTEILUNGEN
ZEITSCHRIFT DES INSTITUTES FÜR STAATS- UND RECHTSWISSENSCHAFTEN DER UNGARISCHEN AKADEMIE FÜR WISSENSCHAFTEN

Szerkeszti a szerkesztőbizottság
Felelős szerkesztő: Kádár Miklós. Szerkesztő: Pap Tibor
Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. Telefon 114—893
Felelős kiadó: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó igazgatója

63.6859 — Kossuth Nyomda, Budapest

Tartalommutató
a Jogtudományi Közlöny XVIII. 1963. évfolyamához*

Állam- és jogelmélet

Tanulmányok

Rákos Ferenc: Néhány gondolat a Tanácsköztársaság államáról és jogáról 129

Szemlecikkek

Péteri Zoltán: Antalffy György—Halász Pál: Társadalom, állam, jog. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 458 p. [Könyvism.] 358
Szotáczki Mihály: Kulcsár Kálmán: A jog nevelő szerepe a szocialista társadalomban. Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 347 p. [Könyvism.] 244

Államjog, alkotmányjog

Tanulmányok

Rákos Ferenc: Néhány gondolat a Tanácsköztársaság államáról és jogáról 129

Szemlecikkek

Antalffy György: Bihari Ottó: Az államhatalmi képviseleti szervek elmélete. Bp. Akad. Kiadó, 1963. 322 p. [Könyvism.] 421
Bihari Ottó: Kovács István: A szocialista alkotmányfejlődés új elemei. Bp. Akad. Kiadó, 1962. 442 p. [Könyvism.] 184
Pikler Kornél: A burzsoá alkotmánybíróságok gyakorlatának néhány alapvető problémája .. 569

Államigazgatási jog

Tanulmányok

Kilényi Géza: A bírói ítéletek jogi hatása az államigazgatási eljárásban 114
Martonyi János: A bíróságok előtt megtámadható államigazgatási határozatok körének egyes kérdései a szocialista országokban 378
Szamel Lajos: Az államigazgatástudomány feladatai a szocialista országokban 306

Szemlecikkek

Iváncsics Imre: Beszámoló a Pécsett rendezett nemzetközi államigazgatástudományi symposionról 393

Pénzügyi jog

Tanulmányok

Tóth János: A levonásos jövedelemadóztatás problémái 556
Wessely Antal: Az „alap"-szerű gazdálkodásról 503

Szemlecikkek

Mihály Lajos: Az illetékjogi szabályozás és a PTK összhangja 465
Tóth János: Az adó- és illetékkötelezettséget megállapító határozatok bíróság előtti megtámadásához 46

Polgári jog

Tanulmányok

Dán Jenő: A védjegyjog elvi kérdései 276
Mádl Ferenc: A kozmikus térség meghódítása és az anyagi felelősség egyes kérdései 200
Solt Kornél: Az érvénytelen szerződéskötés jogkövetkezményeiről 392
Rajcher, V. K.: A burzsoá polgári jog rendszerei 324
Szelényi Dezső: A vállalkozási és a munkaszerződés elhatárolása 283
Törő Károly: Az orvos polgári jogi felelőssége .. 220

Szemlecikkek

Bessenyei Lajos: Kampis György: Telekkönyvi jog. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 612 p. [Könyvism.] 470
Bérczi Imre: A polgári jogi tankönyv [Világhy Miklós—Eörsi Gyula: Magyar polgári jog 1—2. köt. Bp. Tankönyvkiadó, 1962.] vitája 297

Munkajog

Tanulmányok

Kertész István: A teljesítménykövetelésekkel összefüggő jogi kérdések 667
Román László: A munkáltatói utasítási jog terjedelme 334
Szarvas András ifj.: A gerontológia munkajogi kérdései 425
Szelényi Dezső: A vállalkozási és a munkaszerződés elhatárolása 283
Szögyéni Zoltán: A termelőszövetkezettel kötött munkaszerződések egyes jogi kérdései 433
Tóth Imre: A dolgozó anyagi felelőssége az állandó megőrzésre vagy kizárólagos használatra átvett vagyontárgyakért 344
Trócsányi László: A munkajogi levonás egyes kérdései 665
Weltner Andor: A munkához való jognak, mint személyiségi jognak a védelme 106
Weltner Andor: A jogérvényesítés határideje a munkajogban 313
Weltner Andor: A szocialista díjazással kapcsolatos jogpolitikai kérdések 613

Szemlecikkek

Máltás György—*Trócsányi* László: A munkaügyi viták elintézésének új szabályozása.. 410
Nizsalovszky Endre: Weltner Andor: A szocialista munkajogviszony és az üzemi demokrácia. Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 409 p. [Könyvism.] .. 414
Trócsányi László: Vita a kisipari szövetkezeti tagok munkaviszonyának sajátosságáról a Magyar Jogász Szövetségben. [Kertai Imre előadásának vitája.] 229

* Az évfolyam a 12. számmal (684.) oldalszám zárul.

Trócsányi László: A munkajogi jogérvényesítési határidők egyes külföldi szocialista jogrendszerekben 460
Trócsányi László: A Csehszlovák Tudományos Akadémia munkajogi tanulmánykötete [Stát. a právo. Otázky pracovního práva NCSAV, Praha, 1963. c. mű ism.] 605

Családjog

Tanulmányok

Pap Tibor—*Csiki* Ottó: A megegyezés jelentősége a bontás szempontjából a külföldi és a hazai szocialista családi jogban 253
Szer, Seweryn: A lengyel családi jog kodifikálásának legfontosabb problémái 33
Szigligeti Viktor: A polgári jogalkalmazás jogpolitikai elveinek családjogi vonatkozásai .. 537

Szemlecikkek

Pap Tibor: Beszámoló a gyermek jogaival foglalkozó varsói ENSZ-szemináriumról 587
Takács József: Az angol családjog [Johnson, E. L.: Family law. London, Sweet and Maxwell, 1958. c. mű ism.] 599

Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog: Földjog

Tanulmányok

Halász József: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek állami irányítása és a tanácsok .. 90
Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogi konferencia a Magyar Tudományos Akadémián .. 65
Molnár Imre: A termelőszövetkezeti jogi kodifikáció egyes kérdései 630
Nagy László: A termelőszövetkezeti felelősségi viszonyok néhány elhatárolási problémája .. 79
Seres Imre: A termelőszövetkezeti tulajdon fejlődésének főbb vonásai a termelőszövetkezetek fejlődésének jelen időszakában 67
Szögyéni Zoltán: A termelőszövetkezettel kötött munkaszerződések egyes jogi kérdései 433

Szemlecikkek

Szamel Lajos: Földes Iván: A termelőszövetkezetek állami irányítása. Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 262 p. [Könyvism.] 239
Takács Imre: Tudományos vitaülés a termelőszövetkezetek állami irányításáról. [Erdei Ferenc: A termelőszövetkezetek állami irányítása c. előadásának vitája.] 54

Büntetőjog és segédtudományai

Tanulmányok

Ádám György: A büntetőjogi felelősség 561
Gábor László: Az üzemi baleseti büntetőügyek néhány elvi és gyakorlati problémája 512
Hámori Éva: A szocialista börtönügyi tudomány helyzetéről, feladatáról és tartalmáról 644
Kádár Miklós—*Fonyó* Antal: A közúti közlekedés körében előforduló bűncselekmények problematikája 8
Katona Géza: A kriminalisztikai szakértői vélemények értékeléséről 385
Törő Károly: Az orvos titoktartási kötelezettsége 40
Vigh József: A bűnözés okainak problémái .. 490
Wiener Imre: A hivatali bűntettek tárgyáról .. 205

Szemlecikkek

Heller Farkas Tamás: A „bűnözési földrajz" elvi és módszertani problémái 451
Horváth Anna—*Horváth* Tibor: I. Sz. Noj: Büntetéselméleti kérdések a szovjet büntetőjogban. [Voproszü teorii nakazanija v szovjetszkom ugolovnom prave.] Szaratov, Izd. Szaratovszkogo Universziteta, 1962. 156 p. [Könyvism.] 523
Pintér Jenő: Előre megfontoltság — előre kitervelтség 123
Wiener Imre: Földvári József: Az egység és a halmazat határesetei a büntetőjogban. Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 354 p. [Könyvism.] 527

Törvénykezési szervezet

Szemlecikkek

Schönwald Pál: Károlyi Mihály hűtlenségi és vagyonátszállási pere a Horthy bíróságok előtt. 160
Lázár Miklós: Új vonások az NDK igazságszolgáltatási szerveinek munkájában 532

Polgári eljárásjog

Tanulmányok

Névai László: A jogalkalmazás jogpolitikai kérdései és a polgári eljárás 633
Révai Tibor: A társadalmi bíráskodás problémái a polgári ügyekkel kapcsolatban 151
Törő Károly: Az orvos titoktartási kötelezettsége 40

Szemlecikkek

Beck Salamon: A mérlegelés megtámadhatósága a törvényességi óvás útján 50
Beck Salamon: Az ítéleti indokolás jogerejének kérdése 404

Büntető eljárásjog

Tanulmányok

Bólya Lajos: A bűntett okainak és körülményeinek felderítése a büntető eljárásban és a bizonyítás módszertana 268
Bólya Lajos: Az igazságügyi pszichológia kialakításának bizonyítástani alapjai a büntető eljárásban .. ..

Nemzetközi jog

Tanulmányok

Gál Gyula: Fantázia és realitás a világűrjogban 552
Hajdu Gyula: Az Egyesült Nemzetek Szervezete — mint a béke biztosítója 1
Haraszti György: A nemzetközi bíráskodás kérdése 194
Herczeg István: Vitás kérdések a nemzetközi szerződések problémaköréből 444
Herczegh Géza: A nemzetközi kereskedelem szabadsága és a Közös Piac 657
Mádl Ferenc: A kozmikus térség meghódítása és az anyagi felelősség egyes kérdései 200

Szemlecikkek

Kiss János: A nyílt tenger szabadságának alapelvei a nemzetközi jogban 288

Nemzetközi magánjog

Tanulmányok

György Ernő: A békés egymás mellett élés elvének jogi követelményei a gazdasági kapcsolatok körében 369

Szemlecikkek

Faragó László: A viszontkereset megengedhetősége az NDK Külkereskedelmi Kamarája mellett szervezett Választottbíróság és a Magyar Kereskedelmi Kamara mellett szervezett Választottbíróság gyakorlatában 169
Meznerics Iván: Problémák az exportáruk minőségi ellenőrzésének és a felesleges import megakadályozásának szabályozásánál [György E.—Katona P. — Újlaki L.: Külkereskedelmi vonatkozású tervszerződések. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 584 p.] c. könyvéről 596

Állam- és jogtörténet. Római jog

Tanulmányok

Bianchi, Leonard—*Pecze* Ferenc: A gyülekezési és az egyesülési jog szabályozása a dualizmus korában, különös tekintettel a munkás- és a nemzetiségi mozgalmakra 143
Csizmadia Andor: A vallás és lelkiismereti szabadság és a felekezetek egyenjogúságának kérdése Magyarországon a dualizmus korában 24
Gergely Ernő: A proletárforradalom és a tanácshatalom Kárpátalján és Nyugat-Magyarországon 541
Horváth Pál: A magyar bírósági szervezet és perjog története. Szerk. Varga Endre, Bp. Kossuth Kiadó, [Soksz.] 1961. 203 p. [Könyvism.] 677
Móra Mihály: A történeti és jogászi szemlélet kérdése a római jogban 135
Sápi Vilmos: Az országgyűlési követek helyzetének főbb kérdései a reformkori átalakuláskor 213

Szemlecikkek

Pólay Elemér: Schulz, Fritz: Geschichte der römischen Rechtswissenschaft. Weimar, H. Böhlaus Nachfolger Verl., 1961. XXVIII, 562 p. [Könyvism.] 127

Jogtudomány. Tudományos élet. Dokumentáció

Tanulmányok

Kelemen Gézáné: A Jogtudományi Közlöny feladatairól 361

Szemlecikkek

A[lth] G[uidó]: Az európai szocialista államok jogalkotása. Német Demokratikus Köztársaság 179, 593
Czili Gyula: A Magyar Jogász Szövetség pályázatairól 182
Czili Gyula: A Magyar Jogász Szövetség VI. kongresszusa 579
Kádár Miklós—Rákos Ferenc: [Nekrológ.] 670
Kulcsár Kálmán: Szociológiai módszerek a jogtudományban. [Vita az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetében] 172
M[árkus] F[erenc]: Az európai szocialista államok jogalkotása. Bolgár Népköztársaság 413
M[árkus] F[erenc]: Az európai szocialista államok jogalkotása. Lengyel Népköztársaság 126, 522
M[árkus] F[erenc]: Az európai szocialista államok jogalkotása. Szovjetunió 301
N[agy] L[ajos]: Az európai szocialista államok jogalkotása. Román Népköztársaság 56, 468
R[udolf] L[oránt]: Kauser Lipót (1882—1962) [Nekrológ] 398
Sztodolnik [László]né *Labáth* Jolán: Kandidátusi fokozatok odaítélése 59
T[rócsányi] L[ászló]: Az európai szocialista államok jogalkotása. Csehszlovák Köztársaság 231, 352 671
Tudományos fokozatok odaítélése 234
Új könyvek [Összeáll. Nagy Lajos—Román Lászlóné— Veredy Katalin] 64, 128, 189, 247, 302, 424, 474, 535, 607, 632

Mellékletek

Dokumentációs Szemle. Összeáll. az Állam- és Jogtudományi Intézet dokumentációs osztálya. 1963. 21—22. sz. Bp. Kossuth ny. 1963. 134 p. [a 8. számhoz]; 23—24. sz. Bp. Kossuth ny. 1963. 128 p. [a 10—11. számhoz.]
A Jogtudományi Közlöny 1963. évi tartalommutatója [a 12. számhoz.] Bp. Kossuth Ny. 1963. 4 p.

Névmutató
a Jogtudományi Közlöny XVIII. 1963. évfolyamához

A mutató az évfolyam lapszámaira utal

Alth Guidó .. 179, 593
Antalffy György .. 421
Ádám György .. 561
Beck Salamon .. 50, 404
Bessenyei Lajos .. 470
Bérczi Imre .. 297
Bianchi, Leonard .. 143
Bihari Ottó .. 184
Bólya Lajos .. 263, 637
Csiki Ottó .. 253
Csizmadia Andor .. 24
Czili Gyula .. 182, 579
Dán Jenő .. 276
Faragó László .. 169
Fonyó Antal .. 8
Gábor László .. 512
Gál Gyula .. 552
Gergely Ernő .. 541
György Ernő .. 369
Hajdú Gyula .. 1
Halász József .. 90
Haraszti György .. 194
Hámori Éva .. 644
Heller Farkas Tamás .. 451
Herczeg István .. 444
Herczegh Géza .. 657
Horváth Anna .. 523
Horváth Pál .. 677
Horváth Tibor .. 523
Iváncsics Imre .. 398
Katona Géza .. 385
Kádár Miklós .. 8
Kelemen Gézáné .. 361
Kertész István .. 667
Kilényi Géza .. 114
Kiss János .. 288
Kocsis Mihály .. 354
Kulcsár Kálmán .. 172
Lázár Miklós .. 532
Martonyi János .. 378
Mádl Ferenc .. 200
Máltás György .. 410
Márkus Ferenc .. 126, 301, 413, 522
Meznerics Iván .. 596
Mihály Lajos .. 465
Molnár Imre .. 630
Móra Mihály .. 135
Nagy Lajos .. 56, 468, 481
Nagy László .. 79
Névai László .. 623
Nizsalovszky Endre .. 414
Pap Tibor .. 253, 587
Pecze Ferenc .. 143
Péteri Zoltán .. 358
Pikler Kornél .. 569
Pintér Jenő .. 123
Pólay Elemér .. 127
Rajcher, V. K. .. 324
Rákos Ferenc .. 129
Révai Tibor .. 151
Román László .. 334
Rudolf Loránt .. 398
Sápi Vilmos .. 213
Schönwald Pál .. 160
Seres Imre .. 67
Solt Kornél .. 392
Steffler Sándor .. 673
Szabó András .. 292
Szamel Lajos .. 239, 306
Szarvas András, ifj. .. 425
Szelényi Dezső .. 283
Szer, Seweryn .. 33
Szigligeti Viktor .. 537
Szotáczky Mihály .. 244
Szögyéni Zoltán .. 433
Sztodolnik Lászlóné Labáth Jolán .. 59
Takács Imre .. 54
Takács József .. 599
Tóth Imre .. 344
Tóth János .. 46, 556
Törő Károly .. 40, 220
Trócsányi László .. 229, 231, 352, 410, 460, 605, 665, 671
Vigh József .. 490
Weltner Andor .. 106, 313, 613
Wessely Antal .. 503
Wiener Imre .. 205, 527

BUDAPEST
1963 FEB 4

XVIII. új évfolyam 1. szám Budapest, 1963. január hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

HAJDU GYULA:
Az Egyesült Nemzetek Szervezete — mint a béke biztosítója 1

KÁDÁR MIKLÓS—FONYÓ ANTAL:
A közúti közlekedés körében előforduló bűncselekmények problematikája 8

CSIZMADIA ANDOR:
A vallás- és lelkiismereti szabadság és a felekezetek egyenjogúságának kérdése Magyarországon a dualizmus korában 24

SZER, SEWERYN:
A lengyel családi jog kodifikálásának legfontosabb problémái 33

TÖRŐ KÁROLY:
Az orvos titoktartási kötelezettsége 40

Szemle:

TÓTH JÁNOS:
Az adó- és illetékkötelezettséget megállapító határozatok bíróság előtti megtámadásához ... 46

BECK SALAMON:
A mérlegelés megtámadhatósága a törvényességi óvás útján 50

TAKÁCS IMRE:
Tudományos vitaülés a termelőszövetkezetek állami irányításáról 54

N. L.:
Az európai szocialista államok jogalkotása ... 56

Tudományos élet:

SZTODOLNIKNÉ DR. LABÁTH JOLÁN:
Kandidátusi fokozatok odaítélése 59

Jogirodalom:

— —:
Új könyvek: 64

Mellékelve: A Jogtudományi Közlöny 1962. évi tartalommutatója

СОДЕРЖАНИЕ: *Дюла Хайду:* Организация Объединенных Наций как обеспечитель мира. — *Миклош Кадар—Антал Фоньо:* Проблематика преступлений, имеющих место в области дорожного движения. — *Андор Чизмадиа:* Свобода вероисповедания и совести и вопрос о равноправии религий в Венгрии в эпохе дуализма. —*Северин Шер:* Основные проблемы кодификации польского семейного права. — *Карой Тере:* Обязанность врача по сохранению тайны. *Обзор: Янош Тот:* К вопросу об обжаловании в суде решений об обязанности уплаты налогов и пошлин. — *Шаламон Бек:* Обжалование свободного усмотрения путем протеста в интересах законности. — *Имре Такач:* Научная дискуссия по вопросам о государственном руководстве сельскохозяйственными кооперативами. — *Л. Н.:* Законодательство европейских социалистических стран. Румынская Народная Республика. *Научная жизнь: Йолан Лабат:* Присуждение научных степеней кандидата наук. — *Правовая литература:* — —: Новые книги.

SOMMAIRE: *Gyula Hajdu:* L'Organisation des Nations Unies — garant de la paix. — *Miklós Kádár—Antal Fonyó:* Les problèmes des délits se produisant dans le domaine de la circulation. — *Andor Csizmadia:* La liberté religieuse, la liberté de conscience et la question de l'égalité des confessions religieuses en Hongrie à l'époque du dualisme. — *Severyn, Szer:* Les plus importants problèmes de la codification du droit de famille polonais. — *Károly Törő:* L'obligation du secret professionnel du médecin. — *Revue: János Tóth:* Quelques remarques à la contestation devant le tribunal des arrêts établissant un assujetissement à l'impôt et à la taxe. — *Salamon Beck:* La contestabilité de l'appréciation par moyen d'un pourvoi dans l'intérêt de la légalité. — *Imre Takács:* Conférence scientifique sur la direction étatique des coopératives de production agricole. — *L. N.:* La législation des Etats socialistes européens. — *Vie scientifique: Mme Jolán Sztodolnik-Labáth:* Attribution des grades de candidat. — *Littérature* — — —: Nouveaux livres.

INHALT: *Gyula Hajdu:* Die UNO — als Sicherung des Friedens. — *Miklós Kádár—Antal Fonyó:* Die Problematik der im Strassenverkehr vorkommenden Verbrechen. — *Andor Csizmadia:* Die Religions- und Gewissensfreiheit und die Frage der Gleichberechtigung der Religionsgemeinschaften in Ungarn im Zeitalter des Dualismus. — *Seweryn, Szer:* Die wichtigsten Probleme der Kodifikation des polnischen Familienrechts. — *Károly Törő:* Die Verschwiegenheitspflicht des Arztes. — *Rundschau: János Tóth:* Zur Anfechtung der Entscheidungen über die Entrichtung von Steuer und Abgaben vor dem Gericht. — *Salamon Beck:* Die Anfechtbarkeit des Ermessens im Wege des Gesetzlichkeitseinpruchs. — *Imre Takács:* Wissenschaftliche Diskussion über die staatliche Leitung der LPG. — *L. N.:* Die Rechtssetzung in den europäischen soxialistischen Staaten. — *Aus dem wissenschaftlichen Leben: Jolán Sztodolnik-Labáth:* Die Erteilung der Kandidatur. — *Rechtsliteratur* — — —: Neue Bücher.

XVIII. új évfolyam 1. szám Budapest, 1963. január hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Az Egyesült Nemzetek Szervezete — mint a béke biztosítója*

Korunk kérdéseinek tengelyében a „béke vagy háború" tárgyában leendő döntés áll. Bármely világrészben, földünknek bármelyik zugában merül fel valamely politikai jellegű ellentét vagy zajlik le a mindennapi keretekből kiütköző esemény, nyomban felmerül a kétely, a töprengés: vajon a nukleáris energiák pusztításától féltett béke megóvását segíti-e az elő, vagy még jobban élezi a nemzetközi feszültséget, amely nem engedi, hogy az emberiség végre eltávolódjék a sokat emlegetett szakadék szélétől.

Mi sem természetesebb, minthogy ebben a helyzetben fokozottabb érdeklődéssel tekintenek mindenfelől arra a nemzetközi intézményre, amelynek legfőbb rendeltetése éppen az, hogy ezt a szorongató kérdést végleg száműzze a napirendről. Amelyet abban a feltevésben teremtettek, hogy létével megmenti „a jövő nemzedéket a háború borzalmaitól, amelyek életünk folyamán kétszer zúdítottak kimondhatatlan szenvedést az emberiségre". A béke megvalósításának és állandósításának módját tekintve nem lehet kitérni annak megvizsgálásától: alkalmas-e az Egyesült Nemzetek Szervezete arra, hogy csakugyan megóvja az emberiséget a rettegett borzalmaktól, mennyiben járult hozzá eddig a háború elkerüléséhez és ha működésének értékelése nem vezet megnyugtató eredményre, milyen változtatások, módosítások lennének szükségesek, hogy ehhez az eredményhez tényleg eljussunk.

Egyes jogászi szervezetek, így elsősorban az American Bar Association a béke biztosításának útjában felmerült és nem egyszer mesterségesen támasztott nehézségeket arra igyekszenek felhasználni, hogy az Alapokmány rendelkezéseinek módosításait követeljék. Természetesen az amerikai külpolitika érdekeinek megfelelően. Ámde ha a békét a jog uralmára kívánjuk felépíteni — és mi mindig azt hirdetjük, hogy ezt kell tenni — akkor elsősorban a meglevő és hatályos nemzetközi jog szabályaiból kell kiindulnunk és azt kell vizsgálnunk, mennyiben biztosítják azok a béke fennmaradását, illetőleg mennyiben alkalmasak annak biztosítására. Ha vannak ilyen szabályok, ezeknek kell érvényt szereznünk, vagy felderítenünk, mi akadályozta és mi akadályozza azok érvényesülését. A lege ferenda kérdése csak azután vetendő fel, miután az előbbieket tisztáztuk, mert hisz a kívánatos változtatásoknak, illetőleg új rendelkezéseknek az ezekből levont következtetések logikus folyományának kell lenniök.

Elsősorban tehát az Alapokmánynak, a hatályos nemzetközi jog tengelyének lényegét kell feltárnunk. Le kell szögeznünk a kötelezettségeket, amelyeket az államok ennek a nemzetközi szerződésnek aláírásával vállaltak, mert ez tartalmazza azt a jogot, amelynek az államok kapcsolatában uralkodni kell.

Nem egészen lenne pontos egy olyan jellemzés, amellyel arra utalnánk, hogy az ENSZ az államok békés együttélésének biztosítása céljából jött létre. Ez túlságosan általános és a kortól független lenne. Amikor ennek a Szervezetnek a megteremtését elhatározták, ekkor a világháború sorsa még nem dőlt el teljesen. A fasiszta hadak még ellenállást fejtettek ki, sőt támadásokat intéztek, de már nagyon nyilvánvaló tények a német erők ütőképességének lényeges hanyatlására, összeomlásának közelségére utaltak. Esedékes volt tehát, hogy a győzők megállapodást létesítsenek arra nézve, miként kívánják a világ jövő sorsát megszabni. A győzelmet a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia, vagyis szocialista és kapitalista rendszerű nagyhatalmak szövetsége vívta ki, a jövő fejlődés meghatározása céljából tehát azt kellett eldönteniök, hogy e szövetségi együttműködést fenntartják-e és milyen mértékben és módon tartják fenn a fasiszta hatalmak teljes megadását követő időben is.

A fasiszta erők, a német militarizmus feltámasztása az imperialisták külpolitikájának volt az eredménye, amely háború útján kívánta a szocialista rendszerű államot, a Szovjetuniót — e rendszer feladása céljából — megdönteni. A

* A bukaresti egyetem jogtudományi karán tartott előadás nyomán.

nyugati imperialista hatalmaknak tehát a második világháború után választaniok kellett, hogy vissza akarnak-e térni ennek a külpolitikának útjára, vagy belenyugszanak abba a ténybe, hogy saját rendszerüktől eltérő berendezésű államok is létezhetnek. Vagyis olyan helyzetet teremtsenek, amely lehetővé teszi ezekkel a békés együttélést és kölcsönösen biztosítják függetlenségüket, biztonságukat. *Roosevelt* elnök az utóbbi megoldást választotta. Ilyen értelemben utasította a három kormány a Dumbarton-Oaksba küldött megbízottakat, dolgozzanak ki ennek megfelelő tervezetet a létesítendő nemzetközi szervezet alapokmánya számára. A tervezet elkészült, de a megbízottak nem érezték magukat feljogosítva annak eldöntésére, miként történjék az elhatározás kényszerintézkedések alkalmazása tárgyában olyan állammal szemben, amely támadást követ el vagy magatartásával fenyegeti vagy megbontja a nemzetközi békét és biztonságot. Szükségessé vált tehát, hogy a vonatkozó tervezet tárgyában a három nagyhatalom vezetői egyezzenek meg, ami az 1945. év februárjában Jaltában tartott értekezleten meg is történt.

Hogy miként jött létre ez a megegyezés, azt egy jelen volt koronatú előadásából ismerjük, akinek megbízhatóságában és hitelességében egyetlen nyugati író vagy politikus sem kételkedhetik. Ez a tanú pedig Winston *Churchill,* Nagy-Britannia akkori miniszterelnöke, aki a második világháborúról írt emlékiratának VI. kötete 2. részében elmondja, miként szüntették meg a Charta-tervezetnek azt a hiányosságát, amely fennállott, mert „a Dumbarton-Oaks-i konferencia befejeződött anélkül, hogy egyezség jött volna létre a Biztonsági Tanács határozathozatali módjának rendkívül fontos kérdésében".

Az idézett emlékirat a rendelkezésünkre álló francia kiadás (Paris, Librairie Plon 1954) szövege szerint (9. l.) a vonatkozó események lefolyását a következőképp ismerteti: „1944. december 4-én az Elnök új javaslatot terjesztett Sztálin elé és elém. Ennek tartalma: a Tanács minden tagja rendelkezzék egy szavazattal és határozat akkor jön létre, ha a 11 tag közül 7 valamely javaslat elfogadása mellett adatott le. Ez azonban csak eljárási kérdésekben lesz elegendő. A nagy kérdésekben: államok felvétele vagy kizárása, viszályok megszüntetése vagy rendezése, a fegyverkezés ellenőrzése és fegyveres erők alkalmazása tekintetében a határozathozatalhoz az összes állandó tagok egybehangzó szavazata szükséges. Másképpen kifejezve, a Biztonsági Tanács gyakorlatilag csak akkor tud intézkedni, ha a „négy nagy" egy véleményen van. Ha az Egyesült Államok, a Szovjetunió, Nagy-Britannia és Kína nem egyeznek meg, ezen államok mindegyike kijelentheti, hogy az intézkedéshez nem járul hozzá és ezzel megakadályozza a Biztonsági Tanácsot, hogy bármit is tegyen. Ez a vétó joga volt."

Sztálin kijelentette az értekezleten, nem volt még módjában ezt a kérdést részleteiben tanulmányozni, de nem is érti azt egészen, tehát felvilágosításokat kér. Kiemelte: „Mi valamennyien biztosítani akarjuk a békét legalább 50 esztendőre. A legsúlyosabb veszély egy olyan ellentét lenne, amely közöttünk támad, mert ha egységesek maradunk, német fenyegetéstől nem kell többé tartanunk. Gondoskodnunk kell tehát olyan módszerekről, amelyek biztosítják egyetértésünket a jövőben és biztosítják, hogy a három nagyhatalom (alkalmasint Kínával és Franciaországgal együtt) fenntartják a közös frontjukat." Majd meg is magyarázta a szovjet aggodalom forrását: „Moszkvai elvtársaim nem tudják elfeledni, ami 1939 decemberében történt. Az Oroszország és Finnország között kitört háború folyamán Nagy-Britannia és Franciaország a Nemzetek Szövetségét használta fel ellenünk és sikerült nekik országunkat elszigetelni és kizárni ebből a Szövetségből, majd mozgósították és Oroszország elleni keresztes hadjáratról beszéltek. Biztosítékot kapunk-e arra nézve, hogy hasonló eljárás nem fog megismétlődni?"

Midőn Eden angol külügyminiszter megnyugtatta, hogy az amerikai javaslat az ilyen eljárás megismétlését lehetetlenné tenné, Sztálin még további garanciák iránt érdeklődött. Churchill erre kijelentette, különleges intézkedéseket irányoztak elő a nagyhatalmak szavazatainak egyhangúsága tárgyában. Sztálinnak erre történt megjegyzésére, hogy most hallott minderről első ízben, Roosevelt hangsúlyozta: természetesen a jövőben is lesznek nézeteltérések a nagyhatalmak között. Mindenki ismerni fogja ezeket és tárgyalásra kerülnek a Közgyűlésen. Mindez azonban nem provokálhatna egyenetlenséget, ellenkezőleg arra mutatna, mennyire bízunk egymásban és mennyire biztosak vagyunk abban, hogy sikerül az ilyen problémákat megoldanunk. Egyetértésünk az ilyen tárgyalások folytán megszilárdulna és nem meglazulna.

Sztálin kijelentette, hogy ez helyes; megígérte, tanulmányozni fogja e javaslatot és másnap visszatér annak megvitatására."

Ezek után a következő nap délutánján megnyitott megbeszélésen a szovjet külügyminiszter közölte, hogy kormánya elfogadja az amerikai javaslatot. Kijelentette, hogy „Dumbarton-Oaks-ban az oroszok mindent megtettek, hogy fenntartsák a három hatalom egyetértését a háború befejezte utánra is, és meg voltak győződve, hogy a konferencián kidolgozott tervezet biztosíthatja az összes államok együttműködését, akár nagyok azok, akár kicsinyek. A szavazás új módja kielégíti őket éppen úgy, mint a három nagyhatalom egyetértésére vonatkozó rendelkezések".

A jaltai tárgyalások leírásából nyilvánvaló, hogy

1. Az ENSZ előkészítése céljából összeült vezetők első feladatuknak tekintették, hogy a kölcsönös bizalom légkörét megteremtve tár-

gyaljanak a háború győzelmes befejezése után fenntartandó együttműködésről.

2. Tisztában voltak azzal, a megoldandó fő nehézséget az a körülmény jelenti, hogy társadalmi és állami berendezéseik különbözőek.

3. Olyan nemzetközi szervezet létrehozását célozták, amely a kollektív biztonság elve alapján küszöböljön ki az államok kapcsolataiból mindennemű erőszakkal történő fenyegetést, vagy erőszak alkalmazását és az összes államok békés együttműködését segítse elő, tekintet nélkül az államok társadalmi és állami rendszerére.

4. Az együttműködés biztosítékát a nagyhatalmak (Szovjetunió, Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Kína) egyetértésében látták és ennek szervezeti megoldásául Roosevelt elnök azt javasolta, a Biztonsági Tanácsban érdemi ügyekben csak a négy nagyhatalom (Franciaország csak később csatlakozhatott a tárgyalásokhoz) egyhangú hozzájárulásával születhetik elhatározás, vagyis mindegyiket a vétó jog illesse.

5. A szovjet kormány képviselőit előkészületlenül érte a javaslat, miért is gondolkodási időt kértek és csak azután fogadták azt el. Az elfogadást az imperialista tárgyaló felek nagy megnyugvással és elégtétellel vették tudomásul.

6. A szovjet kormány döntő fontosságúnak tartotta, hogy imperialista szövetségeseivel az együttműködést szilárdan fenntartsa és a létesítendő szervezettől arra nézve kívánt biztosítékot, hogy ne ismétlődhessék meg az 1939. évi eset, amidőn az angolok és a franciák a Nemzetek Szövetségének leple alatt léptek fel és hirdették egy kereszteshadjárat indításának szükségességét a Szovjetunió ellen.

A jaltai megállapodások értelmében megszerkesztett és a San Francisco-i értekezleten elfogadott Alapokmány tehát annak volt szánva, hogy *rendszerükre tekintet nélkül az összes államok békés együttélésének és együttműködésének kódexe legyen.* Kódex, amelyre mint jogi alapra épüljön fel az a világrend, amely az államok között csak egyetlen legális kapcsolatot ismer: a minden fenyegetéstől és erőszaktól mentes béke kapcsolatát.

Alkalmas-e azonban az Alapokmány arra, hogy e hivatását tényleg teljesíteni tudja?

A lefektetett célok és elvek megszabják a tagállamok kötelezettségeit, amelyek teljesítésével az elérni kívánt nemzetközi rend megvalósítása biztosítottnak látszik. Előírja, hogy az államoknak nemzetközi érintkezéseik során más államokkal szemben bármely módon nyilvánvaló erőszakkal való fenyegetéstől vagy erőszak alkalmazásától tartózkodniok kell. Ezzel tehát ki van zárva nemcsak az, hogy valamely államot fegyveresen megtámadjanak, de az is, hogy az erőszak bármely más módjának alkalmazásával kényszerítsék arra, hogy ne szabad elhatározással szabja meg magatartását. Mivel pedig viszályok, minden ezeket kizárni akaró intézkedések dacára is felmerülhetnek, „a Szervezet összes tagjai kötelesek nemzetközi viszályaikat békés eszközökkel és oly módon rendezni, hogy a nemzetközi béke és biztonság, valamint az igazságosság ne kerüljön veszélybe" (2. cikk 3. p.).

A háborúnak, az agressziónak és az agresszióval való fenyegetésnek tilalma tehát a legkifejezettebben ki van mondva és az államok — az ENSZ-be történt belépésükkel — kötelezték magukat, hogy ezt a tilalmat semmi körülmények között meg nem szegik. Az önvédelem természetes jogát is csak abban az esetben gyakorolhatja valamely állam, tehát csak abban az esetben léphet fel fegyveresen, ha fegyveres támadás érte. Sőt még akkor is csak addig rendelkezhetik szabad elhatározása szerint az önvédelem módjairól, amíg a Biztonsági Tanács nem hoz határozatot arra nézve, milyen magatartást köteles tanúsítani. Vagyis a Biztonsági Tanács elhatározhatja, hogy például még az állítólagos fegyveres támadás sem jogosítja fel arra, hogy fegyvert fogjon.

Mivel pedig az Egyesült Nemzetek célkitűzései szerint azt igyekszik elérni, hogy az összeütközések — elsősorban természetesen a fegyveres összeütközések — forrásait betömje, gondolni kellett arra is, hogy azok technikai lehetőségeit mentül megbízhatóbban korlátozzák. Az ilyen korlátozás legbiztosabban az államok fegyverzetének és fegyveres erejének felszámolásával történnék. *Az általános és teljes leszerelésel.* Erre vonatkozó kifejezett kötelezettséget az Alapokmány nem tartalmaz. De tartalmaz olyan rendelkezéseket, amelyek kétségtelenné teszik, hogy ez a kötelezettség fennáll. A Közgyűlés hatáskörének megállapításánál ugyanis leszögezi (11. cikk): „A Közgyűlés megvizsgálhatja a nemzetközi béke és biztonság fenntartására irányuló együttműködés általános elveit, ideértve a lefegyverzést és a fegyverkezés szabályozását irányító elveket." A 26. cikkben pedig a Biztonsági Tanács kötelességévé teszi, dolgozzon ki a tagok elé terjesztendő tervezetet a fegyverkezés szabályozását szolgáló rendszer létesítésére, „abból a célból, hogy a nemzetközi béke és biztonság megalapozása és fenntartása a világ emberi és gazdasági erőforrásainak a fegyverkezés céljára történő minél csekélyebb felhasználásával legyen előmozdítható".

Ezek a cikkek arra mutatnak, hogy az Alapokmány szerkesztői a leszerelés kötelezettségét a célkitűzések olyan természetes velejárójának tekintették, hogy nem a leszerelés kötelezettségére, hanem a keresztülvitel módjára nézve kellett intézkedni. A Közgyűlés hatáskörébe utalták tehát, hogy megállapítsa az irányadó elveket, a Biztonsági Tanácsba pedig, hogy dolgozzon ki a fegyverkezést szabályozó konkrét tervezetet, amelyet azután az államok elé terjesztenek.

Miért terjesztik a tervezetet az államok elé? Nyilvánvalóan azért, hogy fogadják el, hogy tehát nemzetközi egyezményt kössenek a leszerelésről, a fegyverzet szabályozásának módozatai-

ról. Azt is meghatározza az Alapokmány, milyen keretek között mozogjon a Biztonsági Tanács tervezetének elkészítésénél. Nem tér vissza a Societé des Nations Egyezségokmánya 8. cikkében foglalt ahhoz az álláspontho z, amely szerint „a béke fenntartása megkívánja az egyes államok fegyveres erőjének csökkentését arra a legalacsonyabb fokra, amelyet a nemzet biztonsága és valamely közösen foganatosítandó nemzetközi kötelezettségek teljesítése még megenged". Ez a rendelkezés minden állam saját belátására bízta, meddig menjen és mehet a leszerelés tekintetében, minthogy minden állam maga állapíthatja meg milyen fegyveres erőre és fegyverzetre van szüksége biztonságának fenntartásához. A kötelezettség ekként nagyon ingatag alapon állott. Ezért az ENSZ Alapokmánya kizárólag az emberi és gazdasági erőforrások legminimálisabb igénybevételében szabja meg a határt, amelyet a szabályozásról kötendő tervezetben tekintetbe kell venni.

A tagállamok leszerelési kötelezettségét vizsgálat tárgyává tette az Alapokmány egyik legismertebb kapitalista beállítottságú kommentátorja Hans *Kelsen* is és miután hangsúlyozta, hogy e kötelezettség az Alapokmányban kimondva nincsen, fejtegetései nyomán mégis arra az eredményre jut, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezetének tagjai sokkal szigorúbban vannak a leszerelésre kötelezve, mint ahogyan a Nemzetek Szövetségéi voltak. De ugyanezen a véleményen vannak maguk a tagok is. Ezt igazolja, hogy a Közgyűlés ismételten egyhangú határozatot hozott, amelyben kimondotta, az általános és teljes leszerelés az a legfontosabb kérdés, amelyet a világnak jelenleg meg kell oldani, miért is felszólította a kormányokat, tegyenek legmesszebbmenő erőfeszítéseket a konstruktív megoldás létrehozása érdekében. Az a körülmény, hogy ez a felszólítás eddig eredménnyel nem járt és a leszerelés tárgyában nemzetközi megállapodás még nem jött létre, nem azt bizonyítja, hogy a leszerelés kötelezettsége nem áll fenn, hanem azt, hogy a tagok kitértek a kötelezettségek teljesítése elől, a leszerelés módozataira és ellenőrzésére nézve nem jutottak közös nevezőre.

Az Alapokmány az előadottak szerint tartalmazza azokat a kötelezettségeket, amelyek a különböző rendszerű államok békés együttélésének előfeltételei. De ennél tovább menve az ENSZ célkitűzései közé tartozik, hogy a baráti kapcsolatokat fejlessze és nemzetközi együttműködést létesítsen. Mivel pedig a tagok vállalták a kitűzött célok szolgálatát, azok megvalósításának előmozdítását, világos, hogy a békés együttélésen túlmenően baráti együttműködés terheli őket, tekintet nélkül arra, hogy kapitalista vagy szocialista rendszerben élnek-e. *Amely állam megtagadja az együttműködést egy másik állammal, mivel ennek társadalmi rendszerét nem véli megfelelőnek, vagy barátságtalan cselekedetet követ el ellene, az megszegi az Alapokmányban lefektetett nemzetközi kötelezettségét.* A békés együttélés és az együttműködés az államok kapcsolatainak kivételt nem engedő szabálya; minden államnak — rendszerére tekintet nélkül — olyan kötelezettsége, amelyre mint jogi alapra épül fel a hatályban levő nemzetközi rend.

Ha tehát azt a kérdést tesszük fel, hogy abban a korszakban, amelyben kapitalista és szocialista világrendszerhez tartozó államok léteznek, az a nemzetközi rend, amelynek tengelye az Egyesült Nemzetek Szervezete megfelelő-e az összes államok békés együttélésének fenntartására, akkor lényegében — nem beszélve most egyes fogyatékosságokról, egyes részletekben eszközlendő módosítások szükségességéről — igennel kell felelnünk. Ha pedig ezt a feleletet adjuk, mi az oka mégis annak, hogy a második világháború befejezése óta a világ nem érte el azt a nyugalmat, a békének azt a biztonságát, amelyre pedig minden nép vágyakozott és vágyakozik? Erre a kérdésre is Churchill emlékiratában találjuk meg a legilletékesebb választ. Azt írja ugyanis: „Németország katonai hatalmának megtörése mélységes változást idézett elő a kommunista Oroszország és a nyugati demokráciák viszonylatában. Megszűnt a közös ellenség és ez volt tulajdonképpen az őket összekötő egyetlen kapocs." (112. l.) És ekként megállapítván, hogy a németek feletti győzelem a nyugati demokráciák és a Szovjetunió kapcsolatában új szempontok alkalmazását követeli, meg is határozza hét pontban, hogy melyek lettek a követendő stratégia és politika irányelvei.

Éspedig:

„*Primo,* Szovjet-Oroszország halálos ellenségévé lett a szabad világnak.

Secondo, szervezni kell egy új frontot, hogy megállítsuk a szovjet erők további előnyomulását" (stb.).

Vagyis, jól megértve, a Churchill által ekként propagált külpolitikát és stratégiát irányító szempontoknak mindenekelőtt azt kell tekintetbe venni, hogy a „szabad világ", helyesebben az imperialista államok elsőszámú ellensége immár a Szovjetunió, amelynek további előnyomulását ezért meg kell akadályozni.

Az egy hónap előtt kötött jaltai megállapodásokat tökéletesen figyelmen kívül hagyva az lett tehát a Churchill által képviselt külpolitika központi tétele, hogy a főellenség nem a fasiszta Németország, hanem a velük szövetségben álló kommunista Szovjetunió, miért is ennek hadseregét, a Nagy-Britanniával és az Egyesült Államokkal szövetséges hadsereget meg kell akadályozni, hogy tovább tudjon előbbre nyomulni, meg kell akadályozni abban, hogy Ausztriát, Csehszlovákiát és Németországnak még a fasiszták uralma alatt tartott részét is felszabadítsa és ezekről a területekről az addig közösnek vallott ellenséget, a még elszántan harcoló német hadakat kiverje. Ennek megfelelően szögezte le Churchill végső konklúzióját (331. l.), amely sze-

rint a potsdami megállapodásokért (1945. augusztus 2.) semmiféle felelősséget nem vállal. Tudni kell azonban, hogy a potsdami megállapodások vonatkozó részei szinte szó szerinti ismétlései annak, amiben már Jaltában vele egyetértésben megállapodtak. Az angol miniszterelnök azonban — saját előadása szerint — inkább nyílt szakítást provokált volna a Szovjetunióval, semhogy Potsdamban — a németek feltétlen megadásának bekövetkezte után — a jaltai megegyezés pontjainak végrehajtásához hozzájáruljon. Ebben a szakításban csak az akadályozta meg, hogy a közben lezajlott angliai választásokon pártja megbukott és a potsdami tárgyalások befejező szakában már nem ő, hanem utóda képviselte Nagy-Britannia kormányát.

Potsdamban még a Roosevelt elnök által sugallt elhatározások érvényesültek, de utódai már az ellenkező utat választották. Angliában magában is hamarosan újból Churchill került a kormány élére. Egyre veszedelmesebb formákat öltött a nemzetközi helyzet állandó éleződése, a *hidegháború*. Az ellentétes rendszerű államok együttműködéséről már alig is beszéltek, de felborulás fenyegette és fenyegeti a békés együttélést is. Ennek egyik legjelentékenyebb előfeltétele, a leszerelés tárgyában ismételt megbeszélések folytak, különböző szinteken és különböző bizottságokban, de alig értek el ezek valamely előmenetelt — bekövetkezett nyomban a visszaesés. A fegyverzet szabályozása helyett annak vad iramú fokozása állította egymással szembe az országokat, amelyek barátságuk fenntartására és további kiépítésére kötelezték el magukat. A különböző rendszerű államoknak a közös cél, a nemzetközi béke és biztonság megvalósítása érdekében történő összefogása helyett egyre szélesebb területeket öleltek fel azok a szervezetek, amelyek az azonos rendszerűek integrálását tűzték ki feladatuknak és ezzel szervezett módon gyarapították és élezték az ellentéteket, amelyek a másikkal való megértést akadályozták. *A külföldi területeken berendezett és egyre jobban tökéletesített katonai támaszpontok szinte beláthatatlan sora félreismerhetetlenül háborús előkészületekre, sőt háború akarására mutat.* Erre utal az a tény is, hogy a különböző kontinensek legkülönbözőbb pontjain fellobbanó helyi jellegű problémák nemcsak megoldás nélkül maradtak, hanem nemzetközi ellentétekké szélesedtek és mint általános inficiálással fenyegető nyitott sebek veszélyeztetik az emberiség meggyötört testét. Ha pedig a népek béke akaratának sikerül valamely kérdésben megegyezést kikényszeríteni (mint Indokínában) annak végrehajtása megreked a mocsárban, amelyet az általános külpolitika kiszáradni nem enged.

A bizalom, amelynek légkörében a jaltai és a potsdami egyezmények létrejöttek — elillant. *A növekvő bizalmatlanság légköre megdermesztette az egyetértés, a kölcsönös megértés, a béke már duzzadni kezdő rügyeit.*

Az államok békés együttműködésének megszervezésére hivatott, a világbéke megóvására alkalmas *Egyesült Nemzetek Szervezete nem érhette el tehát a tőle elvárt eredményeket, mivel működése nem annak a külpolitikának a jegyében folyt le, amelynek megteremtését köszönhette. A békés együttélés és az együttműködés elhatározása nem elegendő ahhoz, hogy az tényleg meg is valósuljon. Szükséges ahhoz még az együttműködés akarása is.* Márpedig az a külpolitika, amely a másik félben az elsőszámú ellenséget látja, nemcsak nem igazolja az ilyen akarást, hanem egyenesen kizárja azt.

Ha még hozzávesszük mindehhez, hogy egy világraszóló propaganda elkövet mindent a bizalom aláásására és amit a szocialista tábor részéről javasolnak, eleve elvetendőnek, őszinteség nélkülinek, az emberiség megrontását célzó gonosz csalafintaságnak minősít, meg kell értenünk, mi az oka annak, hogy bár a különböző rendszerű államok békés együttélésének megvalósítására hivatott szervezet felépítése és normái mindenképpen alkalmasak arra, hogy a békére vágyó népeket kitűzött céljuk eléréséhez segítsék — ehhez a célhoz közelebb kerülni nem tudunk. Ellenkezőleg. Állandó aggodalom gyötör minden jóhiszemű embert, a szakadék szélén folytatott tánc — tán valamely elhibázott lépés folytán — nem a szakadékba történő zuhanásba fog-e végződni.

Nem az Alapokmányban kell a hibát keresni, hanem abban, hogy hiányzik a vállalt kötelezettségeknek jóhiszemű teljesítése, amit pedig a tagok követendő alapvető elvként leszögeztek.

Nagyon gyakran *nem vették figyelembe az Alapokmányban tartalmazott normákat és tegyük hozzá, a normák formális alkalmazása és azok formális felhívása mellett nagyon gyakran egyenesen ellenkezőképpen jártak el, mint ahogyan az Alapokmány szelleme, az Egyesült Nemzetek lerögzített céljai és elvei megkövetelik.*

Mi tehát a teendő?

Az amerikai jogászok (Bar Association) szerint az Alapokmány rendelkezéseit kell módosítani és akkor rendben fog már menni minden. A módosítással legelsősorban szerintük a vétójog mostani korlátlan alkalmazási lehetőségét kell alaposan megszorítani. Mert ennek a jognak segítségével blokálják (természetesen a Szovjetunióra gondolnak) a Szervezetet és megakadályozzák, hogy az eleget tehessen hivatásának.

Emlékeztetnünk kell arra, hogy a vétójog az Egyesült Államok elnökének javaslatára került az Alapokmányba és a Szovjetunió megbízotta azt csak egy napi megfontolás után fogadta el. Semmiképpen sem áll meg tehát az amerikai propagandában sokszor szereplő és kedvelt célzás, hogy a vétójog a Szovjetunió találmánya, amellyel eleve azt célozta, hogy a világszervezetet tehetetlenségre kárhoztassa. Egyébként nem véve tudomást egyes kis államok ismételt követeléséről, az amerikai jogászok nem kívánták a

vétójog kiküszöbölését, hanem csak annak alkalmazása tekintetében tartanak bizonyos módosításokat helyénvalónak. Ez egyébként tökéletesen megfelel az Egyesült Államok hivatalos külpolitikája által következetesen alkalmazott annak az irányzatnak, amely nem engedi meg, hogy az Egyesült Államok arra kötelezze magát, hogy konkrét esetben kénytelen legyen hozzájárulása nélkül más államok viszályaiba maga is beavatkozni.

Ismeretes, hogy a Nemzetek Szövetségének alapvető elgondolása a kollektív biztonság jegyében történő fellépés volt, minden támadó ellen. Bár e Szövetség nem hozhatott tagjainak magatartására nézve kötelező elhatározást, hanem csak ajánlásokat tehetett és bár — az amerikai izolacionalisták megnyugtatására — az Egyezségokmányba kifejezetten felvették, hogy a Monroe-elv mentesíti az Egyesült Államokat esetleges kollektív kényszerintézkedésekben való részvételtől, a szenátus mégsem volt hajlandó vállalni a tagsággal járó kötelezettséget és az USA nem lépett be a saját elnökének elgondolása szerint létrehozott szervezetbe. Roosevelt elnök javaslata is kétségtelenül abból az elvből indult ki, ne lehessen államát valamely többségi elhatározással olyan magatartásra kényszeríteni, amelyet az saját érdekéből nem tart helyénvalónak. Éppen ezért az Egyesült Államok nem kívánta és nem fogja kívánni a vétójog törlését. *Nem e jogot magát kifogásolja, hanem azon szeretne változtatni, hogy a Szovjetunió is gyakorolhassa azt.* Ezt pedig úgy fogalmazza meg, hogy nem szabad a vétójogot akként gyakorolni, hogy az így hatályossá váló tiltakozás az Egyesült Nemzeteket megakadályozza hivatásának teljesítésében, a béke megóvásában. De ha az Egyesült Államok nem abban látná az Egyesült Nemzetek hivatását, hogy határozottá emelje és végrehajtsa a javaslatokat, amelyeket ő tett vagy tétetett és befolyása útján elfogadtatott, akkor nem akadna meg azon, hogy a Szovjetunió igyekszik — ha más lehetőség erre nincs — vétójával megakadályozni, hogy az ENSZ lobogójával fedjék az Egyesült Államok külpolitikája által megkívánt azokat a határozatokat és akciókat, amelyek a másik rendszer, a szocialista tábor államainak felfogásával nem egyeztethetők össze. A béke megóvása természetesen nagyon üdvös és mindenképpen megvalósítandó feladat, de nagyon is lehetnek — és vannak — esetek, amelyekben a megóvás feltételei és megoldási módjai tekintetében az eltérő társadalmi rendszerű államok eltérő felfogást vallanak. A vétójog éppen annak a lehetőségét kívánja kizárni, hogy az eltérő felfogások összeütközéseket előidéző cselekedetre vezessenek.

Újból rá kell mutatni, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezetét abban a korban hozták létre, amikor különböző rendszerű államok békés együttélésének biztosításáról kellett gondoskodni. És azért hozták létre, hogy azt ténylegesen biztosítsa. A biztosítás szervezeti megoldása a nagyhatalmak egyetértésének elvére van felépítve. Ha tehát ezt kidöntenék, úgy a Szervezet létalapját döntenék ki és ez menthetetlenül a Nemzetek Szövetsége tehetetlenségébe és jelentéktelenségébe süllyedne. Arról tehát, hogy a vétójogot töröljék a viszályok megoldása tárgyában felmerülő kérdések esetén, a nemzetközi szervezet létalapjának megrendítése nélkül nem lehet szó.

Kétségtelenül igaz, hogy a Szovjetunió jóval több esetben élt vétó jogával, mint az Egyesült Államok. Ez azonban természetes következménye annak, hogy az Egyesült Államok és a többi imperialista állandó tag a Biztonsági Tanács változó tagjai irányában bírt befolyás felhasználásával sokkal több ízben igyekeztek a szocialista államok felfogása szerint a nemzetközi együttműködést, sőt a világbékét sértő határozatokat hozatni, mint ahogyan ez ellenkező értelemben történik. De éppen az ilyen határozatok hozatalának megakadályozása segítette a népeket ahhoz, hogy a nemzetközi helyzet legsúlyosabb kiéleződése és a veszedelmesen heves ellentétek dacára még él és fennáll a nemzetközi szervezet, tehát a lehetőség és a remény a béke megóvására. A vétójog megsemmisítése vagy annak megkerülése, illetőleg olyan megváltoztatása, amely az egyik (a kapitalista) társadalmi rendszer államait a másik (a szocialista) világrendszer államaival szemben előnyösebb helyzetbe hozná, nem a jog uralmának megszilárdítását, hanem ellenkezőleg, annak feladását jelentené. Ennek eredménye pedig nem lehetne más, mint amit a népek és minden jóakaratú ember elkerülni kívánnak: a szakadékba való zuhanás.

Kétségtelen, a másfél évtizedes tapasztalat arra int, hogy az Alapokmány nem egy rendelkezését módosítani kell. Ez azonban nem jelenti azt, mintha az jelenlegi, tehát már jogilag kötelező formájában is nem lenne alkalmas a kitűzött legfőbb cél, a nemzetközi béke és biztonság megóvásának megvalósítására. Alkalmas, ha az abban lerögzített kötelezettségeket minden állam hiánytalanul teljesíti, ha minden állam külpolitikája annak szellemében épül fel. Ámde rövidesen az Alapokmány elfogadása után már a Churchill-féle külpolitika („a Szovjetunió a legfőbb veszedelem") diktálta az imperialista nagyhatalmak magatartását az Egyesült Nemzetek keretében folytatott tevékenységükben is.

A tagállamok szuverén, szabad állásfoglalása helyett a Közgyűléseken az immár közhasználatúvá lett helyes kifejezés szerint valóságos *szavazógép* alakult, amely az Egyesült Államok külpolitikája által előírt módon foglalt állást a különböző kérdésekben. Az amerikai nagyhatalom és annak nagytőkés vállalatai pénzügyi befolyásuk alatt tartván elsősorban a latin-amerikai népeket, erre a befolyásra támaszkodva elvárták ezektől az államoktól, hogy képviselőik akként szavazzanak, amint ezt az USA diplomáciájának érdeke megkívánja. Annál könnyebb

volt ezt elérniök, mert hisz ezeknek a túlnyomó részben kis államoknak a felmerült nemzetközi kérdések mikénti megítélése tárgyában közvetlen érdekeik alig voltak, szívesen bocsátották tehát szavazataikat — katonai, gazdasági, pénzügyi, de meg politikai támogatás, mint ellenérték fejében — a nagy szomszéd rendelkezésére.

Ezeknek az országoknak jelentékeny részében a saját népük vágyaitól idegen, sokszor magukat éppen az Egyesült Államok segítsége útján fenntartó kormányok, illetőleg diktátorok uralkodtak és uralkodnak és ezek semmiképpen sem mulasztották el, hogy loyalitásukat az Egyesült Nemzetek porondján követett magatartásukkal beigazolják. Ezek az államok azonban az ENSZ életének első évtizedében az összes tagok erős harmadát tették ki. Ha még hozzászámítjuk ezekhez az imperialista és az imperialista befolyás alatt álló egyéb államokat, megállapíthatjuk, egyáltalában nem túlzás szavazógépről beszélni. Olyan gépezetről, amely kezelőjének nagy megelégedésére kifogástalanul működött és csak nagyon ritka esetben kezdett akadozni. Nevezetesen akkor, ha olyan elvi döntés tárgyában kellett szavazni, amely reájuk közvetlenül és érzékenyen kihatott. Így következett be, hogy az Egyesült Nemzetek Közgyűlése független államok szabad elhatározásából kiépített véleményének küzdőtere, az együttműködés szerve helyett az Egyesült Államok külpolitikájának propaganda fóruma lett. Az USA ekként akárhányszor az ENSZ határozatainak ruhájába öltöztethette saját elhatározásait.

Az Egyesült Nemzetek társadalmi és állami rendszerükre tekintet nélkül békés együttműködésre kötelezi a tagokat és ennek az együttműködésnek egyetemes szerve. Ámde lehetetlen a különböző rendszerű államok gazdasági, szociális, technikai együttműködéséről beszélni, amikor nagy energiával éppen olyan akció folyik, amely a kapitalista rendszerű államok integrálását minél több téren és minél szorosabb mértékben igyekszik keresztül vinni és tökéletesíteni. Miről van szó az ilyen tendenciával létrehozott és tervezett nemzetközi szervezetek, közösségek megteremtésénél? Arról, hogy az európai kapitalista államok egy csoportját (Kis-Európát) vagy valamennyiét gazdaságilag és később politikailag közös igazgatás alá helyezzék, amely az Egyesült Államokkal szorosan együttműködve és az ennek támogatásával nyújtott kölcsönök felhasználásával hasson oda, hogy az ekként egy frontba vont kapitalista erők megfojtsák, vagy legalább meggyengítsék a szocialista jellegű államok gazdaságát, megnehezítsék, akadályozzák ezek kibontakozását.

Ékes példa az ilyen irányú törekvésre és az azok céljából alkalmazott módszerekre az, ami az atomenergia békés felhasználása területén történik. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Közgyűlése 1954-ben elhatározta, a jövő nemzedék gazdálkodásában majd kétségtelenül döntő szerepet játszó energiaforrás tanulmányozása, értékesítése, technikájának kifejlesztése stb. céljából nemzetközi együttműködést fog megvalósítani és e feladat megoldására létrehoz egy nemzetközi szervezetet. Két évig tartott amíg a vonatkozó statutumot megszerkesztették, amelynek alapján azután megalakult az International Atomic Energy Agency, mint egy az Egyesült Nemzetekkel kapcsolatba hozott intézmény. De még meg sem kezdte működését, a Kis-Európa hat állama már 1957 márciusában aláírta a római szerződést az European Atomic Energy Community alakításáról. Külön szervezetbe vonták tehát az európai kapitalista államokat, hogy az Egyesült Államokkal kötött megállapodás alapján és ezzel együttműködve végezzenek tanulmányokat, dolgozzanak ki közös beruházási programot, teremtsenek közös atompiacot stb. Kapitalista keretekre szorítva végezzék el azokat a feladatokat, amelyeket az ENSZ kapcsolatában működő atomhivatal nemzetközi együttműködéssel: a kapitalista és szocialista államok együttműködésével van hivatva megoldani. Nem eltorzítása ez az együttműködés akarásának? Nem rákényszerítése a szocialista államoknak, hogy ne bízzanak az együttműködésben és ne építsenek ilyenre, hanem maguk is a maguk közös rendszerébe tartozó államokkal tekintsék lezártnak a kölcsönös támogatás lehetőségét.

Ugyancsak rendkívül hátrányosan befolyásolják az ENSZ jó működését a politikai és egyben katonai célból létrehozott *államcsoportosulások*. Az ENSZ nemcsak egyetemleges, de kizárólagos nemzetközi szervezetnek volt szánva, azzal az elgondolással, hogy minden békeszerető állam — bármilyen berendezésű — ehhez a szervezethez tartozzék, amelynek a békés együttélést biztosító tevékenységét ne zavarják és ne akadályozzák a különleges és más államoktól elkülönítő szempontok szerint szervezett államcsoportosulások. Csak a regionális szervezetek képeznek az Alapokmány értelmében kivételt, de ezeknek is az Egyesült Nemzetek irányítása alatt kell állniok és a Biztonsági Tanácsot megindított vagy tervezett tevékenységükről tájékoztatni kötelesek. Az olyan szervezet létrehozása, mint például az Északatlanti Szövetség, semmiképpen sem áll összhangban sem az Alapokmány szellemével, sem annak betűivel. Ennek tagjai zárt csoportot alkotnak, politikai frontot képeznek a szocialista tábor államaival szemben. Az összes országok együttműködését megvalósítani hivatott Szervezeten belül kialakult tehát egy külön célokat és külön érdekeket szolgáló alszövetség, amelyhez való köteléket annak tagjai sokkal erősebbnek tartják, mint azt, amely az alapszövetséghez fűzi őket. Külön fegyveres erőt tartanak fenn. Külön gazdasági tömörüléseket létesítenek. Nem groteszk gondolat, hogy ilyen körülmények között az összes államok békés együttműködésről beszélnek? És nem groteszk gondolat, hogy ilyen körülmények között komoly

jogászok szervezeti szabályok kicsinyes megváltoztatásától várják az Egyesült Nemzetek alapvető céljainak megvalósítását és nem az ilyen akciók, az ilyen szervezkedések, az ilyen külön csoportosulások felhagyásától?

Az elmondottakból nyilvánvaló, hogy az előtérben álló feladat nem az, hogy az Alapokmány egyes tényleg fennálló vagy vélt fogyatékosságain vitatkozzunk, hanem az, hogy minden állam térjen vissza ahhoz a külpolitikához, amely az Alapokmányt, illetőleg az Egyesült Nemzetek Szervezetét létrehozta, és amelynek követésére kötelezettséget vállalt. Ha ez megtörténik, ha az együttműködés szelleme diadalmaskodik a világuralomra kacsingató erőpolitika felett, akkor a fennálló fogyatékosságok kiküszöbölése játszva megoldódik, de akkor biztosítva lesz az is, amire a világ népei kivétel nélkül mohón áhítoznak: a nemzetközi béke és biztonság fenntartása.

Hajdu Gyula

A közúti közlekedés körében előforduló bűncselekmények problematikája

A természet megismerésében bekövetkezett, többszöri, sokszori, ugrásszerű, korábban hihetetlennek tartott, előrehaladás tovább fokozta az emberiség fejlődésében mindenkor nagy szerepet betöltött közlekedés jelentőségét.

Az idő értékének felfoghatóságát a közlekedés fejlődése nagymértékben elősegítette. Nap, mint nap rövidülnek a távolságok a világegyetemben, csak természetes, hogy ugyanilyen a földi távolságok sorsa is. A közlekedés fejlődésének a Föld lakói gazdasági életét, ellátását befolyásoló hatása, kiemelkedő *társadalmi* jelentősége van. Távoli földrészek lakóinak egymás közelségébe kerülése az emberiség békés együttélésének tényezőjévé válik.

A közlekedés fejlődésére is hatnak a szovjet tudománynak az űrkutatásban-űrutazásban minden mást megelőző eredményei, továbbá ezeket az eredményeket elérni igyekvő más államok resolutiói; az eredmények fokozása érdekében folyó versenyek, ez utóbbiak új formája: az együtt kutatás, túlbecsülhetetlen perspektívát nyit meg.

A földi közlekedés minőségi és mennyiségi fejlődése azonban nemcsak az emberiség javát fokozó tendenciától jellemzett, hanem az egyes ember életére, testi épségére olyan mértékű veszélyt is hordoz magában, aminek a leküzdésére alkalmas eszközök kimunkálása homloktérbe került feladat.

A megoldáshoz vezető úton, a Föld államainak a sorában hazánk az elsők között menetel. Az 1963. év első napján lépett hatályba az új jogszabály, amely a közlekedés rendjének új normáit kódexszerűen foglalja magában.

A közlekedés körében — elsősorban a közúti közlekedés körében — nagyon nagy számú veszély les az emberre. Többek között a jog és intézményei hatásos eszközök ahhoz, hogy az ezernyi veszélyből kevés, vagy minél kevesebb lépjen át sérelembe.

Nemcsak Magyarországon vált nagy gonddá a közúti közlekedés ártalmainak a háttérbe szorítása. Ez a helyzet földszerte.

Néhány héttel ezelőtt zajlott le Hamburgban a VI., összehasonlító jogi világkongresszus, amelynek egyik főtémája *„A büntetőjog szerepe a közúti közlekedésben"* — volt.

Tizenhét ország jogászainak a referátumai alapján mi készíthettük el a témának a kongresszusi főreferátumát.

Abban a reményben, hogy az új KRESZ hatását fokozhatjuk és a figyelmet más olyan eszközökre is ráirányíthatjuk, amelyekkel a közúti közlekedés körében a balesetek és a közlekedési bűncselekmények csökkenthetők, a Kongresszus idevágó anyaga elemzését és nézeteit közreadjuk. Kifejtésünk módszere a következő:

1. Arra törekszünk, hogy a közlekedés körében tipikusan felmerülő károk elhárítása érdekében a különféle országokban létrehozott intézmények lényegét összefoglaljuk. Az összehasonlítás könnyítése végett szükségesnek mutatkozik az elnevezések mögötti *fogalmak* tisztázása.

Nemegyszer fordul elő, hogy azonos megjelölés (szóhasználat) ellenére, a mögöttes fogalmak eltérnek. [Például: gondatlan bűncselekményen az egyik vagy másik ország büntetőjoga, illetőleg büntetőjogi elmélete mást és mást ért. T. B. Hogan, LL. B. (Nagybritannia) mondja, hogy: „Az angol büntetőjogban a *bűnös gondatlanság* azt jelenti: az elkövető tisztában van, előre látja magatartásának a lehetséges következményeit, és ehhez járul részéről a következmények *szándékos* figyelembe nem vétele ... nem szándékozik kárt okozni, de nem törődik vele, hogy keletkezik-e kár vagy sem ..." „... recklessness in the criminal law means an awareness, or foresight, of the possible consequences of conduct plus a wilful disregard for the consequences ... He does not intend harm but he does not care whether harm be caused or not ..." — Mások az ilyen pszichikus viszonyt eshetőleges *szándékkal* (dolus eventualis) megvalósított bűntett elemének ismerik fel. Kifejezetten ez a nézetünk nekünk,

továbbá a jugoszláv dr. Lazarevičs tudományos kutatónak, a spanyol M. A. Qzintano-Ripollesnek, a madridi Semmítőszék tanácsosának és még másoknak.]

Az is előfordul, hogy *különféle elnevezések* azonos fogalmakat fejeznek ki.

A példák sorolása nélkül is levonható tehát a következtetés: szükség van a szóhasználat, illetőleg a *fogalmak* lehető tisztázására.

2. Ezt követően képet igyekezünk adni a közúti közlekedés körében előforduló *károsodások természetéről* (emberi élet, testi épség és javak elleni bűncselekményekről) és azok fellelhető *okairól.*

3. A közúti közlekedés körében előforduló károsodások természetéből elsősorban az állapítható meg, hogy igen sok baleset, illetőleg személyben, vagy javakban esett kár egyfelől könnyelmű rizikóvállalás, másfelől figyelem, előrelátás, körültekintés hiányának a következménye, vagy a könnyelmű rizikóvállalás, illetőleg figyelem, előrelátás, körültekintés hiánya *véletlen* esemény folytán, *de csakis emiatt,* nem vezet károsodáshoz. Ezek a tények előtérbe hozzák a károsodáshoz tényleg *nem* vezető és az előbbiekben említett magatartásokat *önmagukban,* tehát a veszélyeztető, éspedig az emberi életet, testi épséget, javakat *veszélyeztető* cselekményeket.

Ez okból foglalkozunk a *veszélyeztetés* társadalmi és jogi jellegével.

4. A forma és a tartalom kölcsönhatása közismert. Témánk viszonylatában jelentősége van annak, hogy bizonyos anyagi jogi rendelkezéseknek érvényt szerezni csak bizonyos formában, tehát bizonyosfajta *eljárás* körében lehet, illetőleg az anyagi jogi rendelkezések hatásosságát, de legalábbis hatásuknak a fokozását adequát eljárásjogi intézmények biztosítják csupán.

Megfordítva: valamely létező eljárásjogi intézmény befolyást gyakorol az ezt tartalommal esetenként megtölteni hivatott anyagi rendelkezés létrehozására, de legalábbis egyes részleteiben annak a kialakítására.

Fontossága van tehát az eljárásjogi rendszereknek és azok egyes intézményeinek: mégpedig azoknak, amelyek a közúti közlekedés körében bűncselekménynek vagy kihágásnak (szabálysértésnek) minősített magatartások elbírálásánál hatályosulnak.

Ilyen értelemben foglalkozunk tehát *büntető eljárásjogi rendszerekkel és intézményekkel.*

5. Végül pedig: összefoglalásunkban olyan anyagot nyújtunk, ami majdani *jogszabályegységesítés* céljára szolgálhat.

I. Fogalmak

A) Gondatlanság.

A fogalommeghatározásnak a nomenklatúra szempontjából is van el nem hanyagolható jelentősége. A megértéshez szükség van arra, hogy „egy nyelven" beszéljünk. Az eltérő nomenklatúrának azonban alapvető oka a fogalom, ezúttal a gondatlanság fogalmának, eltérő értelmezése.

Minthogy most nem tárgyunk a büntetőjogi abstrakciók tisztázása, csak annyiban érintjük a gondatlanság és a gondatlanul elkövetett bűncselekmények elméletét, amennyiben — véleményünk szerint — a jogösszehasonlítás feladatát érinti.

1. Hide Fuiki a tokiói egyetem professzora fejtette ki, hogy a japán bírói gyakorlat szerint „az olyan könnyelmű vezető, aki halált ... okozott, szándékos emberölést követett el ... (japán Btk. 119. §); ... aki testi sértést okozott ... szándékos testi sértésért (japán Btk. 204. §) felel ... a közvetett szándék (dolus eventualis) elmélete szerint."

2. Dr. Ph. Graven igazságügyminisztériumi tanácsos az etióp büntetőjogszabályok ismertetése során kiemelte, hogy „... a közutakra vonatkozó törvény nem tesz különbséget ... vajon a cselekményt szándékosan vagy gondatlanul követték-e el ..." Kimutatta továbbá, hogy az etióp kihágási törvénykönyv a Btk. integráns része. Ebből következik, hogy a Btk.-ban meghatározott gondatlanságfogalom általános és nem szenved csorbát a közlekedés körében elkövetett bűncselekmények esetében sem, noha a szándékos és gondatlan elkövetés egyaránt büntetés elá esik. (A gondatlan elkövetés büntetése enyhébb; lásd az etióp Btk. 86. §-át.)

3. Dr. Ljubiša Lazarevič a jugoszláv tudomány álláspontját a gondatlanság fogalmát illetően bírói döntésekben mutatja ki. A Horvát Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága *szándékos* bűntett miatt ítélte el a gépjárművet ittasan vezetőt az általa okozott balesetért. Vojvodina autonóm terület Legfelsőbb Bírósága *gondatlan* bűntett miatt ítélte el azt a gépkocsivezetőt, aki láthatóan ittas embert vett fel maga mellé a vezetőülésre, és aki azután akadályozta őt a vezetésben, ami által balesetet okozott. Ugyanígy döntött Bosznia-Hercegovina Legfelsőbb Bírósága is — hasonló esetben.

A jugoszláv legfelsőbb bírósági döntésekben tükröződik a tudomány ingadozása, ami abban nyilvánul meg, hogy az eshetőleges szándékot (dolus eventualist) nem határolja el élesen a „tudatos" gondatlanságtól (luxúriától).

4. Gerhard O. W. Mueller New York-i professzor tanulmányában implicite azt fejezi ki, hogy a büntetőjogi célok tekintetében — nem utolsósorban —, a törvények tisztelete tekintetében nagy jelentősége van a *bűnösség* követelményének. „A gép-korszak nem kívánja az emberi szellemnek a gép szintjére való leszállítását, hanem ellenkezőleg, az emberi szellemet sokkal jobban, mint valaha meg kell erősíteni a tömegszabványosítással szemben ..." Kifejti, hogy az USA-ban hatályos rendelkezések a közlekedés vonatkozásában jelentős mértékben objektív felelősséget állapítanak meg, és állítja,

hogy „ilyen rendszer mellett sok igazságtalanság fordul elő". A gondatlanság fogalmáról vallott álláspontja tehát világos attól is függetlenül, hogy az Egyesült Államok-beli hatályos rendelkezések bűnösségi követelményt nem, vagy nem mindig állítanak fel.

5. T. B. Hogan a *tudatos gondatlanságot* (a luxuriát) akként határozza meg, hogy az elkövető a káros következmények előrelátása mellett „*nem törődik* azzal, hogy keletkezik-e kár vagy sem". A Horvát Legfelsőbb Bíróság idézett döntésével egybehangzóan a dolus eventualis és a luxuria azonosításáról van tehát szó.

6. Dr. Nezvat Gürelli professzor kimutatja, hogy a török Btk. általános rendelkezései vonatkoznak a közúti közlekedés körében előforduló halálos eredményt vagy testi sértést okozó cselekményekre is. Azt vallja, hogy ezeknek a cselekményeknek „nincsenek olyan sajátosságaik, amelyek külön jogi kategóriaként való tárgyalásukat tenné szükségessé". Nyilvánvaló tehát, hogy a gondatlan elkövetés tekintetében a török Btk. fogalommeghatározása az irányadó a közlekedés körében elkövethető bűncselekmények tekintetében is.

7. Dr. Ernest Arendt legfelsőbb bírósági ügyvéd, a luxemburgi Btk. rendelkezéseit idézve rámutat arra, hogy „a nem szándékos" emberölés, továbbá az előrelátás hiányában vagy az elővigyázatosság hiányában elkövetett bántalmazás és testi sértés van a luxemburgi Kódexben incupálva, és arra, hogy ez a közúti közlekedés körében is hatályos rendelkezés. Íme: a szóhasználat különbözősége egyetlen rendelkezésen belül: a gondatlanság fogalmát illetően legalábbis kétségeket enged.

8. Quintano-Ripolles a gondatlanságért való büntetőjogi felelősségről szólva gondatlannak mondja azt az esetet is, amikor az elkövető a következményekbe belenyugszik (azokat tűri, azok iránt közömbös). Úgy véljük, hogy a káros következményekbe belenyugvás, azok iránti közömbösség, azok eltűrése kizárja a gondatlanságot, mert ahogyan azt a következőkben majd kifejteni igyekszünk, az ilyenfajta pszichikus viszony már nem a gondatlanságra, hanem az eventuális szándékra jellemző.

9. Etienne Bloch, Fellebbviteli Bírósági bíró, a francia Btk. 40. §-ának 4. pontjába ütköző gondatlan vétség elemzése során rámutat arra, hogy a bíróságok a közúti balesetek elszaporodása miatt szigorúbb büntetéseket tartanak helyénvalónak, mint amilyeneket az említett törvényhely lehetővé tesz, ezért igyekeznek kimutatni az *akaratlagos* hibát és az *előreláthatott* káros eredményt (Tribunal Correctionel, Lille, 14. Nov. 1958. J. C. P. 1959. II. 11014-note Herzog.). A bíróság értelmezését azonban helytelennek tartja, mert véleménye szerint: „a hanyagságból folyó eredmény sohasem akaratlagos, hanem az elkövető legfeljebb kockázatot vállalt és magatartásából nem *szükségképpen* következik a sérelem."

Ezúttal is a bíróság, valamint az elmélet sajátos gondatlanságfogalom meghatározásával találkozunk, és ismét felmerül az akarat és a szándék szóhasználati problematikája. A lille-i Tribunal Correctionel, amikor megállapítja az elkövető „akaratlagos hibáját", önkényesen azonosítja a *cselekmény* akaratlagosságát a *bűncselekmény* szándékoltságával. Az elmélet tehát helyesen mondja a bírósági értelmezést tarthatatlannak. Ezzel szemben a bűnösséget egyáltalában nem befolyásolja, hogy a cselekményből nem *szükségképpen* következett be a baleset. Az okozati összefüggés ugyanis objektív kategória. Létezik akkor is, ha arról valaki, vagy senki sem tud, akkor is, ha a relevans cselekményből nem *szükségképpen,* hanem *véletlenül,* éspedig objektíve, tehát nem szubjektíve, véletlenül következett be a veszély vagy a sérelem. Például: a sofőr által előidézett baleset alkalmából a sértett könnyű sérülést szenvedett, aminek következtében az úttesten elterült. A nagy sebességgel arra haladó másik automobil azonban levágta a fél lábát. Az első gépkocsi a konkrét körülmények között szükségképpen okozta a könnyű sérülést és *csakis a könnyűt.* Az első sofőr cselekményéből *okszerűen* következett a második sérülés is. Biztosan felismerhető ebben az esetben is az objektív kapcsolat, azonban a második sérülés egy másik okozati láncolatnak az elsőbe történt beavatkozása folytán állott elő, ami az első sofőr magatartásához képest nem *szükségszerű,* hanem objektíve *véletlenszerű.* Ez a bűnösséget egyáltalában nem befolyásolja, hiszen ugyanígy történhetik minden akkor is, ha az első sofőr szándékosan okozta az első sérülést. Természetesen más kérdés, hogy hogyan alakul a büntetőjogi felelősség a szükségszerű és a véletlenszerű következmények tekintetében. (Mi úgy hisszük, hogy ezt a bűnösség dönti el. Az lesz lényeges, vajon egyáltalában láthatta-e előre a konkrét körülmények között, hogy második baleset is bekövetkezhetik. Amennyiben az első sofőr — képességeit is figyelembe véve — nem is **lát**hatta előre a második balesetet, akkor nincs értelme a bűnvádi felelősségnek, mert hiába büntetnék őt meg, attól nem lenne a jövőben sem többre képes.)

Nagyon is igaz azonban az, hogy az említett lille-i esetben és az *összes hasonló esetekben* az elkövető rizikót vállalt.

Látnivaló tehát a most elemzett francia joggyakorlatból is, hogy a gondatlanság fogalmának az exact meghatározása nemcsak az egymás megértésének az eszköze, hanem a bűnvádi felelősség feltételeinek a megállapítása is szoros összefüggésben van ezzel. Úgy gondoljuk, világos az a feltételezésünk, hogy a felelősség megállapítását függővé kell tenni attól, vajon milyen eredményre vezet a büntetőjogi eszközök alkalmazása a témánk tárgyát tevő káros cselekmények elleni küzdelem területén, hiszen a jogi és ezen belül a büntető normák kialakítása nem öncél, hanem csupán eszköz a károsító cselekmények megfékezéséhez.

10. C. J. Vanhoudt belga professzor állást foglalt a gondatlanságból elkövetett káros cselekmények megfelelő büntetést érdemlősége mellett. Súlyt helyez tehát a gondatlanság fogalmának *helyes* megállapítására, és külön tartja a bűnvádi felelősség feltételei és határai kialakításának a követelményeit. Látnivaló tehát, hogy akárcsak a felelősség *mértékének* a megállapítása tárgyában állástfoglalni megnyugtatóan akkor lehet, ha exact eszköz áll rendelkezésre az emberben végbemenő pszichikus folyamat értékeléséhez. Csakis így lehet megállapítani, hogy milyen intézmény vagy mérték lehet alkalmas arra, hogy eredménnyel biztató módon alkalmazhassuk a büntetőjogi eszközöket a most szóbanforgó káros magatartások tekintetében. Így lehet csak a speciális és a generális prevenciót szolgáló büntetőjogi intézményeket létrehozni, vagy továbbfejleszteni.

11. A magyar Btk. a következő gondatlanságfogalomból indul ki:

Gondatlanul követi el a bűntettet, aki előre látja magatartásának következményeit, de könnyelműen bízik azok elmaradásában, úgyszintén az is, aki e következmények lehetőségét azért nem látja előre, mert a *tőle elvárható* figyelmet vagy körültekintést elmulasztotta. (Magyar Btk. 17. §.)

Úgy gondoljuk tehát, hogy a gondatlanság fogalmának egyértelmű meghatározását a gondatlanul elkövetett *bűntett* fogalmi jegyei kialakításánál kell felhasználni. A bennünket most érdeklő, a közúti közlekedés biztonsága elleni, bűncselekmények tekintetében jelentősége tehát két körülménynek van, éspedig

a) a bűnösségen alapuló felelősségnek és ezen belül

b) a gondatlan bűnösségnek.

ad *a)* Több elismert büntetőjogász azt a nézetet vallja, hogy a közúti közlekedés körében valamiféle általános felelősségi elmélet alapján az *okozás* következtében beálló sérelem miatt *kell* büntetést alkalmazni, és nincs helye az egyéni eseti bűnösség vizsgálásának. (Így Lebret professzor is.) A büntetőjogászok túlnyomó többsége azonban kizárólag a bűnösségen alapuló felelősséget ismeri el.

ad *b)* A közlekedés biztonsága elleni bűncselekmények körében a szándékos bűncselekményeknek (amelyeken a következőkben kifejtendőket értjük) nincsen jelentőségük. Nyilvánvalóan lehetséges emberi életet, testi épséget, javakat közlekedési eszközökkel szándékosan is károsítani, azonban az ilyen bűncselekmények semmiféle problémát nem vetnek fel, és mindenkor és mindenhol a gyilkosságra, a szándékos testi sértésekre, a szándékos dologrongálásra vonatkozó rendelkezések alapján értékelendők.

Azt igyekszünk kimutatni, hogy a közúti közlekedés biztonsága körében megvalósuló *tipikus* károsító cselekmények elleni eszközök elméleti alapjai nem kell, hogy különbözzenek az egyéb bűncselekményekéitől.

Ehhez szükséges:

először közös nevezőre jutni abban a tekintetben, vajon mit értünk *gondatlanságon,* ami elsősorban filozófiai kérdés;

másodszor pedig, hogy mit tekintsünk gondatlan bűncselekménynek.

Bár önmagában is csábító feladat az ilyenfajta fogalommeghatározás, ezúttal a feladat értékét különösen növeli, hogy az alapfogalmak tisztázása annak a gyakorlati igénynek a kielégítéséhez vezethet, ami a szaporodó gondatlan emberi magatartásokkal szemben a társadalom megvédése iránt jelentkezik.

A Schuldtheorie-ből következik, hogy a társadalomra veszélyesség tudata vagy annak a lehetősége nem a szándékosság specifikus ismérve, ezért jelentősége csupán a bűnösség vonatkozásában van. A Schuldtheorie gyökerei a finális cselekménytannal függenek össze. A finális cselekménytan szerint a büntetőjogi szándék olyan magatartás-célra irányul, amely meghatározott, és amelyet el lehet különíteni a jogellenességi tudattól. Ez álláspont szerint: az ellenkező felfogás morálisan alkalmatlanná tenné a büntetőjogot, mert a *szubjektíve* „tiszta lelkiismerettel" megvalósított cselekményt nem lehetne szándékos bűntettként értékelni. Az e nézeten levők arra is hivatkoznak, hogy egyfelől a tényállás nem kellő ismeretében tanúsított magatartás, másfelől a tényállás ismeretében bár, de a „materiális jogellenesség" felismerése nélkül véghezvitt cselekmény egymástól élesen elválnak, amiért nem illenek egységes *gondatlanságfogalomba.*

Ez a teória mind elméletileg, mind gyakorlati következményeit illetően több szempontból is aggályosnak bizonyult.

A „Vorsatztheorie" hívei azt vallják, hogy a szándékos bűnösség megállapításának a feltétele: a materiális *jogellenesség* felismerése. Amennyiben a felismerés elmarad — éspedig akár a tényállási elemekben történt tévedés, akár más körülmények miatt —, nincsen szándékos bűnösség.

A szocialista büntetőjogtudományban is élénk vita folyt a felvetett kérdésről. Egyre általánosabbá válik azonban az a nézet, hogy a szándékos bűnösséghez meg kell kívánni a társadalomra veszélyes *következmények* ilyen jellegének a tudatát is. Uralomra jutott az a felfogás, hogy a szocialista büntetőjognak szakítania kell a bűnösség formális, pszichologizáló fogalmával, és be kell abba építenie a társadalomra veszélyesség materiális ismérvét. Más szóval: a bűnösség a cselekményhez és a társadalomra veszélyességhez fűződő pszichikus viszony.[1]

A szocialista jogtudomány a mondottak szerint — az eddigiekhez képest — azt a lényeges tartalmi eltérést fogalmazza meg, hogy nem a

[1] Így Piontkovszkij, A. A. „A büntetőjogi felelősség alapjá"-ban (Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Právo, 1959. 11. sz.) és mások is.

jogellenesség tudatát, hanem a társadalomra veszélyesség tudatát igényli a káros következmény tekintetében. A jogellenességi tudat és a társadalomra veszélyesség tudatának a felcserélése természetesen nem etimológiai jellegű, hanem alapvető, elvi különbség.

A szocialista büntetőjog ehhez képest nem tulajdoníthat azonos jelentőséget a társadalomra veszélyesség tényleges tudatának és e tudat puszta lehetőségének. Az első esetben az elkövető tudatában megjelenik a közösségi motívum, tudatosodik benne, hogy mit vár tőle a társadalom, és ő szembehelyezkedik ezzel a társadalmi elvárással, legyőzi magában a közösségi motívumot és cselekszik. Cselekvése a társadalommal való szembeszállást manifesztálja.

A másik esetben a motivációs harcra nem is kerül sor, mert motívum egyáltalában nem, tehát a közösségi motívum sem vetődik fel. Az elkövető azért felelős, mert nem ismerte fel a társadalom érdekét, nem tanúsított kellő gondosságot abban, hogy megismerje, miként kell viselkednie a társadalmi együttélés szabályainak megfelelően.

A társadalomra veszélyesség tudatának a *lehetőségével* megelégedő szándékossági tan azért is kifogásolható, mert lényegileg kizárja a társadalomra veszélyességben való tévedés gyakorlati értékelhetőségét. A társadalomra veszélyesség felismerésének a lehetősége ugyanis a szocialista társadalomban elvben és szükségképpen mindenki számára adva van.

A társadalomra veszélyesség tudatával kapcsolatban hangsúlyozni kell, hogy ez a tudat nem az elövető szubjektív értékítélete saját cselekményéről.

Ellenkezőleg: a társadalomra veszélyesség tudata fennforog már akkor, ha az elkövető — bár (szubjektíve) meg van győződve cselekményének a társadalomra hasznos voltáról, de tudja, hogy magatartása tilalmazott; létezik akkor is, ha az elkövető tisztában van cselekménye elítélendőségével, helytelenségével, roszszallást érdemlőségével. (Ezért nem helytálló az az ellenérv, amely a szándékosság új koncepciójával szemben azt hangoztatja, hogy indokolatlanul és megengedhetetlenül összeszűkül a büntetőjogi felelősség köre. Az igazság az, hogy a korábban *szándékosnak* minősült egyes cselekményekért, de csak *mint ilyenekért* szűkül a büntetőjogi felelősség köre, ellenben bővül a gondatlan cselekményeké.)

A contrario következik, hogy *a gondatlan bűnösség nélkülözi a társadalomra veszélyes következmények tényleges tudatát.* A társadalomra veszélyesség tudata ehhez képest a határvonal a szándékosság és a gondatlanság területei között.

Kérdés, vajon mire vezethető vissza a társadalomra veszélyesség tudatának a hiánya az elkövető gondolati világában. Arra-e, hogy az elkövetőben meg sem jelenik a társadalom kívánságát hangsúlyozó közösségi motívum?

A kérdésre igenlő a válasz, ha a gondatlanságnak csak a negligentia elnevezés alatt ismert fogalmát vesszük alapul.

A luxuria esetében azonban az a helyzet, hogy az elkövetőben tudatos a veszély bekövetkezésének a lehetősége, de bízik a lehetőség realizálódásának az elmaradásában. A veszély tudatosodása közben kétségtelenül felmerül a pszichében a közösségi érdek, ami azonban éppen nem motivál, ezért motívumharc sincs.

Amíg tehát a közösségi motívum a szándékos elkövetés során — illetőleg annak előzményeként — legyőzésre kerül a cselekmény elkövetésére ösztökélő motívum által, addig luxuria esetén nem kerül sor a motívumok harcára. A társadalomra veszélyes magatartás tanúsításának a rugója nem a közösségi motívum megsemmisülése, hanem a defektuózus értékelés. E helytelen értékelés esetleg éppen a közösségi érdek tudatosodásának a jegyében szüli a társadalomra veszélyes, de ilyennek végsősoron fel nem ismert cselekményt. (P. o.: kockázatvállalás társadalmi érdekek előmozdítására, a várt eredmény helyett azonban káros következmények valósulnak meg.) Ismét hangsúlyozni kell azonban, hogy a cselekmény tiltott jellegének a felismerése akkor is a társadalomra veszélyesség tudatának, egyszersmind a szándékos bűnösségnek a jelenlétére utal, ha az elkövető *szubjektíve* saját magatartását a társadalomra hasznosnak ítélte.

A luxuriózus gondatlanság feltétele tehát az objektív értelemben vett társadalomra veszélyességi tudat hiánya és a közösségi motívum megjelenése mellett a helytelen értékelés.

Az elmondottakból következik, hogy a közösségi motívum megjelenése és a társadalomra veszélyesség tudata egymással nem szervesen függenek össze, s hogy a luxuriát nem a közösségi érdek tudatának a hiánya, hanem kizárólag a társadalomra veszélyesség tudatának a hiánya jellemzi. Csak negligentia esetében hiányzik mindkét tényező.

A gondatlanság mindkét alakzata tekintetében ezek után felvetődik a kérdés: miből fakad a társadalomra veszélyesség tudatának a hiánya? Nem látszik kétségesnek, hogy az előrelátás hiányából. Luxuria esetén az elkövető azért bízik a káros következmények elmaradásában, mert helytelenül látja előre a körülmények alakulását, a negligentia viszonylatában pedig a következmények előállásának a lehetőségét sem látja előre.

Az előbbiekben a gondatlanságot mint pszichikus viszonyt jellemeztük. Ezzel azonban nem világítottuk meg a gondatlanságból elkövetett *bűntett* jellegét.

A gondatlan bűntett általában éppen úgy megjelenik a külvilágban, mint ahogyan a szándékos bűntett. A gondatlanság mint bűnösségi alakzat, a bűncselekmény alanyi oldalát alkotja. A büntetőjogi felelősség megállapításához azonban a törvényi tényállás valamennyi ismérvének a létezése szükséges.

Kiinduló pontunk: a gondatlanság, nemcsak pusztán „belső emberi magatartás". Ebből következik, hogy a gondatlanság és a tudatlanság, továbbá a feledékenység közé egyenlőségjel nem feltétlenül tehető. Csekély ugyanis azoknak a bűncselekményeknek a száma, amelyekben a gondatlanság pusztán „belső emberi magatartásban" fejeződik ki. A tiszta mulasztásos bűncselekmények azok — p. o.: a feljelentési kötelezettség elmulasztása —, amelyek „külső magatartás" nélkül, csupán helytelen tudati folyamat, defectus (p. o.: feledékenység) következményeként megvalósulhatnak. A legtöbb gondatlan bűncselekmény vonatkozásában a *„belső emberi magatartás" a külvilágban jelentkező cselekménnyel is manifesztálódik.* Ez a manifesztáció — az eredménybűncselekményeknél — valamely káros eredményre vezető okozati lánc elindítására szolgáltat alapot.

Vagyis: a gondatlanságból elkövetett bűntettnél rendszerint jelentkezik valamely helytelen emberi magatartás is, amely nélkül a bekövetkezett káros eredmény nem állott volna elő. Az elkövető cselekménye indítja el a kauzális folyamatot, ami a büntetőtörvényi tényállásban foglalt eredmény bekövetkezésére vezet.

Az ilyen gondatlanságból elkövetett bűntett szubjektív oldalán a bűnösség (az elkövetőt a cselekményhez fűző pszichikus viszony) akként jelenik meg, hogy az elkövető nem kívánja ugyan a beállott eredmény előidézését (s aziránt nem is közömbös), azonban akarja azt a cselekményt, aminek nem várt, de abból okszerűen folyó eredménye előállott.

Látható, hogy a gondatlanság sem nélkülözi — ilyen esetben — azt az *akarati elemet,* amely egyébként a szándékosságnak a sajátja. Ez az akarat azonban csak a cselekmény vonatkozásában jelentkezik, az eredmény tekintetében nem.

A gondatlanul okozott eredményért való büntetőjogi felelősség ehhez képest nem a tudat, hanem az akarat hibájából adódik. A gondatlanul bűncselekményt elkövető a szándékos magatartással okozott eredmény beállásának a lehetősége tekintetében tévedésben van.

A materiális bűncselekményeknél az okozati összefüggés felis*mert*sége vagy felismer*hető*sége is a bűnösség feltétele.

A társadalomra veszélyes következmények tekintetében kell objektív kapcsolatnak lenni és ennek felis*mert*sége vagy felismer*hető*sége dönti el, vajon a szubjektív oldal megkövetelte bűnösség valamely alakja, szándékosság vagy gondatlanság, fennforog-e. Amennyiben az okozati összefüggés létezése tekintetében az elkövető tévedett, akkor szándékos bűnösségről nem lehet többé szó, gondatlan bűnösségről azonban igen, mindazokban az esetekben, amikor *általában* több körültekintéssel vagy elővigyázattal az elkövető felismerte volna az egyébként objektíve létező okozati összefüggést jelentő láncszemeket. Az „általában" kifejezés itt arra utal, hogy az átlagembertől elvárható gondolkodási, megismerési képességgel észlelhető az objektív kapcsolat a magatartás és a káros eredmény között. Ez vezet ahhoz a további kérdéshez, vajon a felismerhetőség ilyen *lehetősége* esetén *szemrehányható-e* mindenkinek, ha ezt a felismerést nem produkálta.[2]

Hangsúlyozzuk, hogy a gondatlanság és a gondatlan bűnösség ily módon értelmezett fogalma még nem ad választ a gondatlan cselekményekért való büntetőjogi felelősség kérdésére. Ezt a következőkben külön fejtjük ki.

Az elmondottakból következik, hogy a tudatos gondatlanságtól élesen felismerhető módon különbözik az az eset, amikor az elkövető magatartása káros következményeit előre látja, de azokba *belenyugodva* hajtja végre cselekményét. Ez utóbbi eventuálisan szándékos. Nem látunk különbséget még az antiszocialitás szempontjából sem az ilyen magatartás és a direct szándékkal végrehajtott között.

B) A büntetőjogi felelősség alapja.

1. A lengyel Tadeusz Cyprian professzor a büntetőjogi felelősségről szólva azt fejti ki, hogy a gondatlan károsító cselekmények gyakorisága fokozza azok társadalomra veszélyességét. Az elszaporodásra a technika haladása adott okot. Az egyre tökéletesebb és egyben nagy hatásfokú gépek mindinkább nagyobb figyelmet igényelnek; minthogy pedig a gondatlanság hatását a gép „vak" működése megsokszorozza, bár a kár nagyobb, mint az elkövető gondatlansága, felelősségét meg kell állapítani, mert erről a gépet kezelő embernek tudomása van, s ha az uralmat felette elvesztette, az néki felróható. A „culpa dolo exorta" mellett foglal állást, de csak azt az esetet említi, amikor az elkövető a közúti forgalom biztonsága érdekében létrehozott szabályokat *szándékosan* sértő személy *nem szándékosan* okoz veszélyes helyzetet, vagy balesetet. Nem említi tehát azt az esetet, amikor a biztonsági szabályokat *nem szándékosan* sérti meg valaki, noha ilyen esetben is azonos következmények lehetségesek. Elismeri a rizikóvállalást — „megengedhető korlátok" között, mert — úgymond — az életszerű. A „megengedhető korlát" magyarázataként a „biológiai momentumot" említi és azt a tételt állítja fel, hogy a motor sebessége jobban fokozódik, mint az ember fékentartó képessége. A lengyel Btk. Tervezete szerint: „aki a megengedhető rizikó határán belül cselekszik, figyelemmel a társadalom, s különösen a tudomány és a technikai fejlődés követelményeire, nem követ el bűncselekményt". Hozzáfűzi, hogy az idézett rendelkezés *elsősorban* az ún. találmányi rizikóra vonatkozik.

2. Anna Psarouda Benakis ügyvéd, a görög

[2] Nem szabad összetéveszteni az itt használt „általában" kifejezés tartalmát azzal az állásponttal, amely a *felelősség* alapjának az *átlag ember* felismerőképességét tekinti, tehát a gondatlan cselekményért a *felelősség*et „általában" megállapítja, felrója, szemrehányhatónak tartja.

közúti közlekedési kódex 1961-ben kiadott és 1962-ben törvényerőre emelkedett *Tervezete* 2. §-át idézve kiemelte, hogy ez a büntetőjogi alapelvek meg nem engedett módosítását tartalmazza.

A szóbanforgó rendelkezés büntetni rendeli azt a balesetet okozott gépjárművezetőt, aki segítség-nyújtás végett vagy egyébként nem áll meg a tett színhelyén, kivéve, ha eltávozni kényszerült („végszükségből"). E büntetlenséget biztosító szabály alól a törvény azonban kivételt tesz. Ha ugyanis a balesetet okozó, de *jogosan eltávozott* nem jelenti az esetet a hatóságnak, akkor *jogtalan eltávozás miatt* mégis felel. Ebben objektív (bűnösség nélküli) felelősséget lát.

Álláspontja szerint *kizárólag bűnösségen alapuló felelősség lehet megengedett.*

3. Quintano-Ripolles is azt fejtette ki, hogy a közúti közlekedés körében előforduló emberi élet vagy testi épség elleni cselekmények miatt is a büntetőjogi felelősség elengedhetetlen feltétele a bűnösség. (Megengedhetőnek tartja azonban, hogy a felelősség szubjektív — tehát bűnösségen alapuló — elve, ami a morális felelősséggel egybeesik, a „közigazgatási büntetőjogban" és a kihágások (szabálysértések) körében csorbát szenvedjen — célszerűségi okokból. [Tehát a kihágásoknak (szabálysértéseknek) minősülő cselekményekért az objektív felelősséget is megengedhetőnek tartja.]

Véleményünk szerint a büntetőjogi *felelősségnek* a gondatlan bűncselekmények tekintetében *a tévedés felróhatóságán vagy fel nem róhatóságán kell alapulnia.*

Ami a felróhatóság kérdését illeti, az egyes emberek ismereteinek a mennyisége, kultúráltságuk foka, tehát felismerőképessége nem azonos. Ezért a gondatlanság bűnösségi formája mellett a szemrehányhatóság már nem lehet általános, mindenkire egyforma mértékkel mért, hanem ennek (ti. a szemrehányhatóságnak) a határát az elkövető egyéni képességei szabják meg, azonban csak bizonyos korlátok között.

Nincsen szemrehányhatóság, ha az elkövetőről azt kell megállapítani, hogy bármilyen nagy erőfeszítéssel sem lett volna képes a kellő felismerésre.

(A szándékos bűnösség esetében a *felelősség* mindenkire kiterjedő, *általános.)* A szándékosság fogalma tehát nem az elkövető személyéhez kapcsolt, nem *szubjektív* olyan értelemben, hogy a szándékos magatartást tanúsítók között alanyi mineműségük szerint — képességeik szerint kellene különböztetni.

A gondatlan bűnösség a *felelősség* alapjául csak akkor szolgálhat, ha az elkövetőnek *szubjektumából* folyóan kellett volna előre látnia, hogy magatartása és a káros következmény között az objektív kapcsolat megvan. A gondatlan bűnösség tehát személyhez kapcsolt, és tehát az előbbi értelemben szubjektív.

A gondatlan bűnösség további kritériuma, hogy több figyelem tanúsítása esetén az *előrelátás lehetséges* legyen.

Nagyon is *vitássá* tehető azonban, hogy a *büntetőtörvényi* gondatlanságfogalom szabatos meghatározás-e: ugyanis az objektív kapcsolat a tudattól függetlenül létezik, a marxista ismeretelmélet pedig azt tanítja, hogy minden objektív jelenség megismerhető, mert az ember megismerési képessége határtalan. Aki azonban nem rendelkezik megfelelő ismeretekkel, kulturáltsággal, tudással, egyes összefüggéseket nem képes felismerni — bármekkora erőfeszítéseket is tegyen. Joggal tehető a Magyar Népköztársaságban szemrehányás az ismeretek megszerzésének az elmulasztása miatt, mert bárki számára megvan a lehetőség tulajdon kulturális színvonalának az állandó növelésére. Mégis, személyes tulajdonságok, ideértve az egyes emberek agyműködésének a rendjét is, esetenként korlátokat szabnak az ismeretek gyűjtése tekintetében. Ha tehát általában meg is állapítható, hogy *lehetett volna* előrelátni *(ezt tartjuk egyébként a gondatlan bűnösség szabatos kritériumainak)*[3], akkor is a *felelősség* aszerint alakul, vajon maga az elkövető a *felmerült esetekben* valóban képes lett volna-e előre látni. Magának az előrelátási képességnek a hiánya — tehát a műveletlenség, a tudatlanság, a hozzá nem értés — büntetőjogilag nem értékelhető. Ismeretek szerzésére ugyanis nem büntetőjogi, hanem kulturális-nevelő eszközökkel kell ösztönözni.

A formális (alaki) büncselekményeknél ugyanez a kérdés sokkal egyszerűbb, mert a bűnösségnek csak a magatartást és nem az eredményt, illetőleg az okozatosságot kell átfognia.

Ebből következik, hogy a felelősség e bűntettek vonatkozásában az elkövetők szélesebb körére állapítható meg, mint az eredménybűncselekményeknél. Többeket terhel tehát, mert kevesebb tudás kell annak a felismeréséhez: vajon valamely magatartás önmagában veszélyes-e a társadalomra, mint ahhoz, hogy milyen eredményt fog létrehozni, és hogy szükségképpen vagy objektíve véletlenül vezet-e a káros eredményre.

A kifejtettekből arra is lehetne következtetni, hogy a gondatlan bűnösség fogalma már önmagában megoldja a felelősség kérdését is. Ez azonban csak látszat. A gondatlanság fogalmának a szokványos meghatározása iménti felemlítésekor igyekeztünk igazolni, hogy

míg *egyik elkövető tekintetében* a magatartás tényállásszerű, mert tőle több figyelem, előrelátás volt elvárható, nagyobb erőfeszítéssel elkerülhette volna a káros eredményt, addig *más elkövetőnél* már nem tényállásszerű a magatartás, mert bármely erőfeszítés mellett sem lett volna képes előre látni, tehát nem volt gondatlan.

Magatartása — *a gondatlanságfogalom ilyen meghatározása mellett* — nem tényállás-

[3] Vö.: a 2. lábjegyzettel.

szerű. Ebből továbbá az következik, hogy a gondatlanság törvénybeli megfogalmazása nem nyújt minden esetben azonos következtetésre szolgáló alapot. Ez az oka annak, hogy gondatlan bűnösség esetén a büntetőjogi felelősséget *konkrét döntésekben* kell megállapítani vagy mellőzni, és az nem a törvényből folyik.[4]

Mindazokban az esetekben, amelyekben van mit felismerni, ennek az elmulasztásával a káros eredményt vagy annak objektív lehetőségét okozó magatartásért való *felelősség* tekintetében dönteni kell a döntés alapvető irányítását, az elvet a törvénynek kell megállapítania.

Ezekből azonban az következik, hogy a büntetőtörvényben nem a gondatlanság fogalmát írjuk körül, hanem a gondatlan cselekményért való *felelősség* egyik ismérvét határozzuk meg: az elvárhatóságot.

Ez esetben tehát a törvényi tényálláson kívülre ezért esik a büntetőjogi felelősség.

A felelősséget az határozza meg, hogy kinek-kinek mit róttunk fel; a repressziót csak akkor alkalmazzuk, ha az feladatát be is tudja tölteni; ha az célszerű, eredménnyel kecsegtet a bűnözés elleni küzdelemben.

Meg kell jegyeznünk, hogy az eddigiekben a felelősségnek a szobjektív feltételeivel foglalkoztunk, azzal, hogy egyáltalában és milyen pszichikus diszpozíció állapítson meg felelősséget és ezen belül büntetőjogi felelősséget. A felelősség objektív feltételeinek a kérdéskörét később érintjük.

C) Prevenció

1. Quintano Ripolles írja: „A közúti közlekedés baleseteinek ijesztő számai úgyszólván mindenütt valóságos tömeggyilkosság jellegét öltik, ami csak a háború legsúlyosabb csapásaihoz, vagy a legsúlyosabb járványhoz hasonlítható."

Mueller professzor szerint: hogy ha az USA-ban egy év közlekedési baleseteinek az áldozatait egy temetőben temetnék el, akkor a II. világháború temetői közül sok ahhoz képest falusi temetőnek hatna.

T. B. Hogan meggyőzően állítja, hogy a halálra nincsen orvosság, sem megfelelő kártérítés, ha pedig nincsen igazi gyógymód, akkor a *prevenció* elsőrendű fontosságúvá lesz.

2. A büntetőjogász prevención elsősorban jogi eszközöket ért. Valóban a büntetőtörvény, amelynek címzettje minden felnőtt ember, önmagában is a prevenció célját szolgálja. Egyes magatartások büntetés alá helyezése visszatartó, preventív hatású. A törvény alkalmazása, büntetés, egyéb repressziók egyaránt preventív hatásúak lehetnek. Akiket sújt, azokat az újabb elkövetéstől tarthatja vissza és kellő publicitás és propaganda esetében a generális prevenciónak is eszköze.

Témánk vonatkozásában azonban prevención nemcsak a büntetőtörvényi, kihágási törvényi prevenciót kell érteni. A kitűzött cél érdekében a tágabb értelmű prevencióval való foglalkozás indokolt.

A közúti közlekedés körében előállható károk megelőzésére szolgáló eszközök alkalmazása egytől egyig a prevenció fogalma alá esnek. Ezeket többé-kevésbé kitaposott utak jelzik, még akkor is, ha egyes országokban nem is lelhető fel valamennyi a próbát már jól kiállott preventív eszköz, vagy intézmény. A prevenció fogalma alá eső tartalom áttekintése — a büntető stb. törvényi prevención kívül — három főkategória kijelölésével lehetséges. Ezek:

először: a gépjárműveket vezető személyekre,

másodszor: a közúti közlekedési eszközökre (ideértve az úthálózatot is) és

harmadszor: a gyalogos személyekre vonatkozóak.

ad egy: Belgiumban máig sem kötelező a gépjárművezetői jogosítvány. Autóbuszok és taxik kivételével. Ezzel szemben csaknem valamennyi országban alkalmassági, orvosi, képességi vizsgálat eredményétől függő gépjárművezetői igazolvány szolgálja a prevenció célját. Sok helyen mindenekelőtt magasabb korhatárhoz kötött az említett engedély.

A gépjárművezetés oktatásának a színvonala a prevenció szempontjából igen lényeges.

ad kettő: A közúti közlekedési eszközök üzembiztonságának a megkövetelése ugyancsak a prevenció körébe tartozik. Nemcsak az új gépkocsik szabványos minősége jelentős, hanem a használtak megfelelő conditója is. A közforgalomba bocsátás állami engedélyezése tárgyi vonatkozású megelőzéshez vezethet.

T. B. Hogan hatékonyabbnak tartja, ha a szabványellenes járművek miatt civiljogi kártérítésnek is helye lenne, mert ennek nagyobb preventív erőt tulajdonít, mint a kisebb mértékű pénzbírságnak, amellyel a brit jogszabály ilyen esetben fenyeget.

A fékezést és irányváltoztatást jelző elektromos berendezések egyöntetűsége — figyelemmel a pszichikai képességekre — fokozott megelőzést eredményezhet, ugyanígy az üzembiztonsági vizsgálatok ésszerű időközönként történő kötelező ismétlése.

Aligha fér kétség ahhoz, hogy a megfelelő közutak követelménye elsőrendű preventív hatásokkal biztat. Ez természetesen több országban a leghosszabb időt igénylő követelmények közé tartozik.

3. A prevenció tárgyi feltételei közé tartozik, hogy a közúti közlekedésben részt vevő nem gépi erejű járművek (kerékpárok, egyéb járművek) megfelelő világító és fékberendezésekkel legyenek ellátva.

A francia kihágási jogszabályok ún. első osztályú, enyhe, könnyű contravention-ként tartalmaznak ilyen irányú követelményeket.

[4] Így Lekschas, J. is: Über die Strafwürdigkeit von Fahrlässigkeits verberchen. Berlin, VEB Deutscher Zentralverlag, 1958.

Jelentősége van az átgondolt sebességkorlátozásnak. Az 1958 : XII. 22-i belga királyi rendelet alapján a közelmúltban bevezették, hogy a hétvégeken 17 és 1 óra között az országúton a sebességmaximum: 80 km/ó. (Az autósztrádák természetesen kivételek.)

A megelőzés tárgyi eszközei között kitűnően beváltak az országutakon sűrűn alkalmazott rendőrségi gépkocsik, helikopterek, radarberendezések, rádióhálózat, sebességmérések, tehát az ellenőrzés fejlett technikájú apparátusa. Alighanem ennek van elsősorban köze ahhoz, hogy az USA-ban, ahol a gépjárművek száma: 80 millió (180 milliós lakosság mellett) és az utolsó 15 évben a számuk kétszeresre emelkedett, a közlekedési halálos balesetek száma mégis az 1956. évbeli 42 660-nal szemben 1961-ben 38 160-ra csökkent. Az abszolút szám ijesztő nagysága mellett, a csökkenés — a gépkocsi szaporulatra figyelemmel — óriási. Még akkor is az, ha feltételezzük a nem halálos kimenetelű balesetek számának és arányának a nem ismeretében, hogy az orvosi beavatkozás is meggyorsult és hatékonyabbá vált. Az országúti és a városi jelzések alkalmazása; a városi elektromos irányító-jelzőlámpák szinkronizált berendezése és nem utolsósorban a jelzések egységesítése a prevenció tárgyi eszközeihez tartoznak. Végül ide esik a felvilágosítás és a propaganda ügye is. A közlekedés biztonsági követelményeiről kiállítások, filmek, rádió és televíziósadások nyújtanak felvilágosítást. Propagálják azokat az intézkedéseket, amelyek megtartása a balesetek elkerüléséhez vezet. Mindenekelőtt fontos az iskolásokat, az ifjúságot a közlekedési szabályokra oktatni és az ilyen vonatkozású fegyelemre is nevelni. Gyakorlattal is egybekötötten tantárgyként való oktatás látszik indokoltnak egyfelől, mert az ifjak a közlekedés akár gépkocsis, akár gyalogos alanyai lesznek, másfelől, mert igen sok gyermek válik a közlekedési baleset áldozatává.

ad három: A gyalogosan közlekedők tekintetében kétfajta eszköz alkalmazása szolgálhatja a közúti balesetek megelőzését:

a) országúti és városi közlekedésben egyaránt kijelölt átkelőhelyeken való közlekedési kötelezettség (ezeken a gyalogosnak feltétlen elsőbbség jár);

b) a közlekedési szabályok megtartására való nevelés.

Úgy gondoljuk, hogy a három kategóriában összefoglalt prevenciót szolgáló eszközök, továbbá a büntető (és igazgatási) jogszabályokban incorporált repressziók alkalmazásában rejlő eszközöket kell a speciális és generális prevención — egyszóval *prevención* érteni.

Viszonylag könnyű feladat ezekhez a társadalom igenlését mind nagyobb számban megszerezni, mert — kevés hibakoefficienssel — állítható, hogy mindenki élni akar.

D) Represszió.

1. Mindazok a hátrányok, amelyek a közúti közlekedés körében okozott balesetek kényszerű következményei; továbbá amelyek káros eredmény nélkül maradt, de büntetőjogszabályokban tilalmazott magatartások kényszerű következményei; végül tilalmak megszegésének, parancsok nem-teljesítésének kényszerű következményei — a *represszió fogalma* alá esnek.

Ezek összegezése azért bírhat fontossággal, mert a célirányos, tehát helyes repressziók kilátásba helyezésének generalpreventív hatást lehet tulajdonítani; végső soron bekövetkező alkalmazásuk pedig indokát éppen abban leli, hogy a bűnözést fékentartó egyik eszköznek ismerjük el. A repressziók egybevetése tehát alkalmat ad — az áttekintésen kívül — használhatóságuk tárgyában állásfoglalásra, módosító, kiegészítő megoldások felszínre hozására.

A fogalmon kívül esnek a civiljog területére tartozó következmények, mint amilyen a kártérítés, vagy a biztosítással kapcsolatos ügyleti következmények.

2. A repressziók egyik csoportja megfelel a bűncselekmények általános vagy nagyobb csoportja *büntetőjogi* következményeinek.

Ide tartoznak: *a)* a szabadságvesztésbüntetések; *b)* a pénzbüntetések; *c)* a foglalkozástól határozott időre, vagy véglegesen eltiltás. (Ez a büntetésfajta nem kizárólag a gépjárművezetést hivatásszerűen gyakorlókkal szemben alkalmazható, hanem több országban a foglalkozás kifejezést az ilyen rendelkezés vonatkozásában úgy kell értelmezni, hogy a gépkocsivezetés *általában* foglalkozás és nem hivatásos vezetőt e funkciótól lehet, illetőleg kell eltiltani.)

3. A represszió másik csoportját azok a hátrányos következmények alkotják, amelyek a sajátos követelményekhez igazodnak.

Ide tartoznak:

d) a bírságok;

e) a vezetői jogosítvány elkobzása (más következmények nélkül);

f) a gépjármű elkobzása;

g) a gépjárműnek a közúti forgalomból való kitiltása;

h) szakoktatásban való részvételre kötelezés;

i) alkohol elvonó kúrára kötelezés.

ad *b)* és *d)* Az egyes jogszabályok szerint különféleképpen alakulnak a vagyoni természetű repressziók. Pénzbüntetés és pénzbírság közötti különbség vagy az alsó és felső határok eltéréséből adódik, vagy ilyen eltérések nélkül is abból, hogy bűntett, vagy kihágás (szabálysértés) miatt szabják ki. Arra való tekintettel, hogy központi nyilvántartás nélkül el sem képzelhető a repressziók hatásának a biztosítása — tulajdonképpen mindegy, vajon minek tituláljuk az említett hátrányt, hiszen a súly és a jelleg között kevés a különbség. (A különtartást legfeljebb az indokolhatja, hogy másfajta bűncselekmény elkövetése esetén lehet jelentősége a korábban alkalmazott represszió jellegének *(pénzbüntetés* vagy *pénzbírság).*

A libanoni közlekedési kódex ismeri az ún. kiegyezéses pénzbüntetést (284. §), amely más büntetés helyébe lép — amennyiben — vállalja az elkövető és határidőre kifizeti, ellenkező esetben bírói eljárás következik. Ezenkívül az 1961. január 13-i libanoni Határozat a közlekedési kódex egyes kihágásai tekintetében kizárólagos pénzbüntetési rendszert vezetett be, amely abból áll, hogy a helyszínen be kell hajtani a pénzbüntetést. Nincs ellene jogorvoslatnak helye és nem lehet helyette bírói eljárást szorgalmazni. Központi nyilvántartás hiányában aligha vezethet kellő eredményre.

A Német Szövetségi Köztársaságban az 1960. évi december 6-i szövegében hatályos Közlekedési Szabályzat 13. §-a (1) bekezdésének 2/c. pontja értelmében a kihágások miatt (pénzbüntetésre) hozott ítéleteket nyilvántartásba kell venni.

A jugoszláv Btk. 61/V. §-a bírósági hatáskörébe utalja a gépjárművezetői igazolvány megvonását és kiadásának a megtiltását. Bűncselekmény elkövetése esetén van helye éspedig akár baleset következett be, akár annak közvetlen veszélye. A bíró azt köteles mérlegelni, hogy korábban szabálysértés miatt, vagy bűntett miatt volt-e már büntetve az elkövető, továbbá, hogy hivatásos vezető-e vagy sem.

Úgy véljük, hogy a leghelyesebb határozatok akkor hozhatók, ha *a bírónak szabad keze van annak az eldöntésében, vajon a gépjárművezetési jogosítvány meghagyása a közlekedés biztonságára előreláthatóan hogyan hat.* Ebbe a formulába a minden szempontú mérlegelés belefér.

ad *f)* Az elkobzás a Büntetőtörvénykönyvek mindegyikében szerepel a repressziók között (függetlenül attól, hogy kriminális büntetésnek vagy „intézkedés"-nek tekinti-e az elmélet). Tény azonban, hogy gondatlan bűncselekmények esetében az instrumentum sceleris elkobzására aligha kerülhet sor az uralkodó elméletek alapján. A közúti közlekedés körében megvalósuló gondatlan bűntettek sajátosságai azonban — véleményünk szerint — az egyébként helyes elv alóli kivételt tesznek indokolttá. El lehet odáig is menni, hogy az elkobzás kimondható a bűncselekményt el *nem* követő tulajdonos terhére, ha őt a gépkocsivezető tekintetében culpa in eligendo terheli. (Vezetői igazolvány nélküli sofőrt alkalmazott gondatlanul, ilyen esetben — *gondatlan bűnösség fennforgása és a causalis nexus meglétekor* arról is szó lehet, hogy a tulajdonos büntetőjogi felelőssége megállapíttassék.)

Az a kérdés is felmerül, vajon baleset, vagy annak közvetlen veszélye nélkül — szabálysértés esetén —, sor kerülhet-e gépjármű elkobzására. Ezt is igenlegesen válaszoljuk meg. A szabálysértés állhat éppen abban, hogy az üzembiztonság követelményeit szegte meg valaki, amikor is *végső* sorban nem kínálkozik más megoldás, mint az elkobzás. Ilyen esetben ez az intézkedése az igazgatási hatóságnak represszió is, de egyben prevenció az életet, testi épséget sértő, vagy veszélyeztető bűntettek tekintetében.

ad *g)* A gépjárműnek a közforgalomból való kitiltása feltételezi azt a kötelezettséget, hogy a forgalmi engedély a gépjármű vizsgálatától függ. Használat során is meghibásodhatik, üzembiztonsága csökkenhet, tehát célirányos represszió. Sőt jó eszköz olyan körülmények között, ahol korábban a forgalmi engedély (gépjárművek üzembiztonsági vizsgálata) nem volt kötelező, s a gépkocsik nagy száma miatt csak a szabálytalanul közlekedő vagy bálesetet okozott gépjármű megvizsgálására kerülhet sor.

ad *h)* A szakoktatásra való kötelezés hatásossága lényegében attól függ, hogy annak eredményes befejezéséig a vezetői jogosítvány be van-e vonva. Ez utóbbi esetben a vezetéstől való eltiltás és a jogosítvány visszaszerzésének a módozatai közé tartozik az intézmény.

ad *i)* Az ittasság és a közúti közlekedés körében elkövethető káros cselekmények [bűntettek és kihágások (szabálysértések)] correlációjáról még lesz szó. Ezúttal a represszió vonatkozásában csak annyit, hogy számos jogrendszer erre vonatkozó intézményeivel egyetértve annak van kiemelkedő jelentősége, hogy maga a *leittasodás* anélkül, hogy az ittas személy akár absztrakt veszély okozott volna, sui generis *bűncselekmény* legyen, amiért megfelelő criminalis büntetést kell előírni. Ezenkívül, továbbá azokban az esetekben is, amikor az ittas személy balesetet idézett elő — *az ittasság természetétől függően* — kényszerelvonó kezelés alá kerüljön.

Nyilvánvaló, hogy a kényszerelvonókezelést csak akkor lehet elrendelni, ha a bűntett elkövetésének *legalább egyik* oka az alkoholfogyasztás. Amennyiben eseti lerészegedésről van szó, tehát nem *szokásos* alkoholista az elkövető, akkor a kényszerelvonókezelésnek nincs értelme, el sem rendelhető.

E) Büntetőjogi eszközök.

1. A közlekedés biztonsága elleni cselekmények nagy száma és nagyfokú társadalomra veszélyessége kétségtelen. Ennek a következménye, továbbá annak, hogy az e területen előforduló bűncselekmények tipikusan gondatlan bűnösség mellett kerülnek megvalósításra, a büntetés alá helyezésnek sajátos rendelkezéseiről kell gondoskodni. Más vonatkozásban, károsító cselekmény nélkül, például az önhibából történt lerészegedést inculpálni aligha lehetne; viszont a gondatlan bűncselekmények esetében fogalmilag kizárt lévén a kísérlet, ami egyébként a jogtárgy közvetlen veszélyeztetésének a stádiumát jelenti, a jogtárgy-veszélyeztetés számos jogrendszerben önálló bűncselekményi alakzatot ölt. Ezekhez képest kell tehát az adequát büntetőjogi eszközöket meghatározni.

2. Az etiop Btk. 545. és 546. §§-ból az következik, hogy csak a *közvetlen* veszélyokozás esik büntetés alá.

3. Az 1953. augusztus 25-én közzétett Német Szövetségi Köztársaságbeli Btk. ugyancsak a konkrét veszélyeztetést helyezi büntetés alá. A Lengyel Btk. Tervezetének 230. §-a ugyancsak a konkrét veszélyeztetést helyezi büntetés alá.

A. D. Belinfante holland professzor a holland 13. IX. 1935. tv. 25. §-a kapcsán kimutatja, hogy büntetés alá esik az *elvont* közúti biztonság veszélyeztetése is.

Vannak objektív felelősségi rendszerek is, amikor tehát a büntetés alá helyezés *büntetőjogi eszközét* a *nem bűnösen* elkövetett cselekményekre is alkalmazzák. A járművek feletti uralom elvesztése esetén nemcsak a vezető felelős, hanem a rendszámtábla szerinti tulajdonos, ha az elkövető kilétét nem sikerült megállapítani, s a tulajdonos nem bizonyítja az elkövető személyét. (A fokozatos felelősségi rendszerbe is beleillik.)

Látnivaló tehát, hogy *büntetőjogi eszközökként* egyes jogrendszerekben olyan sajátosságok mutatkoznak, amelyekkel — különösen a bűnösség nélküli felelősség vonatkozásában — ha nem is egyöntetűen, de többségben ellenző állásfoglalás alakult ki. Ilyen vélemény jutott túlsúlyra az 1961. évi lisszaboni kongresszuson is. Ez az álláspontja — lényegileg az USA objektív felelősséget is elismerő közlekedési jogrendszerét publikáló O. W. Mueller professzornak is.

F) Igazgatási jogi eszközök.

1. Ebbe a kategóriába esnek mindazok az intézmények, amelyek a bármely jogforrásból eredő, de nem bírói hatáskört feltételező rendelkezésekben jutnak kifejezésre.

2. Továbbá azok az eszközök, amelyek birtokában a közúti közlekedés rendjére vonatkozó előírások kerülnek kiadásra. (Sebességkorlátozás, útjelzések, irányjelzések, előzésre, hangjelzésre, fényjelzésre stb-re vonatkoznak.)

3. Ide tartoznak a vezetői jogosítványok kiadása, visszavonása, személyi alkalmassági feltételek megállapítása.

4. A rendészeti, az ellenőrzési funkciók ugyancsak ide sorolhatók. (Jármű alkalmasságának a megállapítása; alkoholos állapot gyanújának a fennforgása esetében a vérvétel, vagy egyéb vizsgálat kikényszerítése stb.)

Nyilvánvaló, hogy a nem egyszer a személyes szabadság korlátozásával járó közigazgatási eszközök létjogosultságát a cél érdekében és a célirányosság ésszerű korlátai között el kell ismerni.

G) Civiljogi eszközök.

1. Habár nincsenek közvetlen kapcsolatban a közúti közlekedés biztonságával, mégis nagyjelentőségűek a kártérítés alapjául szolgáló *civiljogi eszközök.*

A „veszélyes üzemre" vonatkozó objektív kárfelelősségi elv éppen annyira indokolt, mint amilyen mértékben elvetendő ugyanez a büntetőjog területén. Megfontolható lenne az *okozás* fennforgása esetén az exculpatiónak a sérült *gondatlansága* esetén *is,* tehát a kártérítés mértékére (a kármegosztásra) vonatkozó teljes kizárása. (A gondatlan gyalogos csak egészen extrém esetben tehet kárt a gépjárműben; két gépjármű találkozása esetén — természetesen — más a helyzet.) A kártérítés quasi absolut kötelezettsége a prevenció irányában hat.

2. Ehhez szorosan kapcsolódik a kötelező biztosítás ügye. Az előbbiekben felvetett absolut kártérítési kötelezettség a bár költségesebb, de minden irányú biztosítási szerződés megkötésére serkent. Megfontolást érdemelhet, hogy az ilyenre kötelezés esetén a szankciók mely jogterületről (esetleg a büntetőjog területéről) kerüljenek ki. A továbbfejlesztés — egyfelől a jogsegélyegyezmények speciális rendelkezésekkel kiegészítése útján —, másfelől a biztosítási szerződések nemzetközi hatályának a fokozásával látszik elérhetőnek.

II. A közúti közlekedés körében az emberi életben, testi épségben, javakban előforduló károsodások természete és etiológiája

A) Személyi alkalmasság.

1. Azoknak a jelenségeknek a vizsgálatából, amelyek az igen nagy számú közúti közlekedési baleseteknél fordulnak elő, szembeötlők a gépjárművezetők személyi alkalmatlanságának vagy deffektuózus voltának félreérthetetlen jelei.

Már más vonatkozásban szó volt arról, hogy a gépjárművezetői jogosítvány a forgalomban való részvétel csaknem mindenütt megkívánt előfeltétele. Nyilvánvaló azonban, hogy a gépjárművezetői alkalmasság csak a jogosítvány kiadása időpontjában kerül megvizsgálásra és illetve azokban az országokban, ahol időszakonkénti újabb vizsgálat van előírva, a vizsgálatok megtartására meghatározott periódusokban. A gyakorlati élet követelményeinek szem előtt tartásával aligha lehetne naponta megejtendő vizsgálatra kötelezni a gépjármű-vezetőket. Lehetséges, és egyben kívánatos is azonban az e vonatkozásban létező rendelkezésektől eltérően az időközöket sűríteni. Több vizsgálóállomás felállításával nagyobb zökkenő nélkül hat hónapos időközökben is sor kerülhetne az ilyen vizsgálatokra.

Napjainkban az alkalmassági vizsgálatok az általános egészségi állapotra, különösen a szívműködésre, a színvakságra vagy színtévesztésre és a hallóképességre terjednek ki. Az általános értelmi képesség vizsgálata valójában nem pszichológus vagy pszichiáter útján, hanem az ún. szakmai vizsga során, rendszerint igazgatási tisztviselő útján történik. Ez aligha mondható elégségesnek; eltekintve attól, hogy a bármilyen periódusokban megismétlődő orvosi vizsgálatok esetén is az értelmi képességnek a megvizsgálására többé soha nem kerül sor. Minthogy a közúti forgalomban való részvétel biztonsága jelen-

tős mértékben függ kinek-kinek pszichikai állapotától, reagáló képességétől, előtérbe kerül az a gondolat, vajon nem kellene-e az alkalmassági vizsgálatokba pszichológusnak, illetőleg pszichiáternak a bekapcsolásáról gondoskodni és periodikusan ismétlődő kötelező vizsgálatok során az ugyanilyen szempontú vizsgálatot is előírni.

O. W. Mueller professzornak nagyon is igaz az a megállapítása, amely szerint a legtöbb európai népnél most az első generáció ideges ujjai forgatják a kormánykereket, hogy a gépkocsi a legtöbb európai embernél még viszonylag játék, olyan eszköz, amely az ember rejtett erőszakosságának a levezetésére használható. Ezzel kapcsolatban megnyugtató megoldásra aligha lehet gondolni, annál inkább lehet megállapítani, hogy az említett körülményeknek nagy szerepük van a közúti közlekedés biztonságának a vonatkozásában. S ha nem is tudunk az idő múlásán kívül biztos orvosságot a vázolt betegségre, a biztonság érdekében alkalmazásra kerülő intézkedések kialakításánál erre a finom megfigyelésen alapuló tényre mégis érdemes és szükséges figyelmet fordítani. Ebből következik, hogy a közúti közlekedés veszélyeztetettségének nem elhanyagolható okai között kell felismerni az ilyen forgalomban részvevő személyek alkalmassági deffektusait.

2. Az alkoholos befolyásoltságról még lesz szó, de itt is rá kell mutatni arra, hogy az alkalmassági vizsgálatok során nagy figyelmet indokolt szentelni annak, vajon a gépjárművezetői jogosítványt igénylő személy szokásos alkoholfogyasztó-e vagy sem.

Amennyiben a személyi alkalmatlanságnak alapos gyanúja forog fenn, amennyiben akár csak részleges deffektusok kerülnek a felszínre, indokolt gondoskodni arról, hogy mód legyen a gépjárművezetői tevékenység eleve történő megakadályozására éspedig a gépjárművezetői jogosítvány kiadásának a megtagadása formájában.

Amennyiben elismerjük a létjogát annak, hogy egyetlen okozott baleset következtében a gépjárművezetői jogosítvány (akár foglalkozástól eltiltás formájában) határozott időtartamra vagy végleg visszavonassék, nincsen-e nagyobb jelentősége annak, ha a személyi alkalmatlanságban vagy deffektusban rejlő veszély megállapítása esetén már a baleset okozását megelőzően — adminisztratív úton — történik intézkedés és ezáltal a károsodás hathatós megelőzése?

B) Tárgyi alkalmasság.

1. Más vonatkozásban ugyancsak szó volt arról, hogy a közforgalom színhelyei, tehát a közutak, továbbá a közforgalomban részvevő járművek biztonsági célokat szolgáló konstrukciói, illetőleg berendezései minő befolyást gyakorolhatnak a közforgalom biztonságára. Ide tartoznak a közlekedési jelzések is és végül a gépjárművek terhelése.

2. Az utak viszonylagos alkalmassága sem érhető el mindenütt és rövid időn belül, nyilvánvaló tehát, hogy óriási veszélyeket rejtenek magukban a reális kívánalmaknak nem mindenben megfelelő utak. A balesetek okai között „előkelő" helyet foglalnak el. Ez arra hívja fel a figyelmet, hogy az utak minőségéhez képest differenciált közlekedési szabályok és jelzések alkalmazására van szükség.

A gépjárművek biztonsági berendezéseinek fokozott megkövetelése a közforgalomba bocsátás engedélyezésének az intézményét állítja előtérbe és ezen belül a követelmények magasan történő meghatározását.

Az útjelzések, sebességkorlátozó utasítások szöveg nélküli ábrázolásának a rendszerét lehet tökéletesíteni. Több szerepet kellene biztosítani a pszichológia tudománya eredményeinek, így különösen a különféle színek érzékelhetőségi időtartama közti különbségeknek és minden esetre arra kell törekedni, hogy a jelzések — legalább is egy országon belül — állandósuljanak és ehhez képest a címzettek azt minél inkább megszokják. (A képességi — pszichológiai — vizsgálatok során — ez a személyi alkalmasság kérdéséhez tartozik — érdemes arra is súlyt helyezni, vajon megfelelő mértékű vizuális memóriája van-e a gépkocsivezetőnek.)

C) Alkoholos befolyásoltság.

1. Az ittasság foka és a fogyasztott alkohol mennyisége közti arány egyáltalában nem állandó és ezért meg sem határozható. Az alkohol vonatkozásában az ún. tűrőképesség személyenként változik. sőt ugyanannál a személynél is kiszámíthatatlanul változik. Fáradtság, üres gyomor, testi kimerültség, hőség, már kiállott, de a szervezetet kimerített betegségek, indulatok stb. aktuálisan is megváltoztatják a tűrőképességet és ilyenkor egészen kis mennyiségű alkoholelvezet súlyosabb következményekkel járhat. Az alkoholos befolyásoltság és általában a bűnözés közti összefüggés létezése tapasztalati tény. Talán semelyik bűnözési területen sem rejt magában az alkoholos állapot akkora veszélyt, mint a közúti közlekedés körében. Az alkoholos állapot nem lebecsülendő okként jelentkezik a közúti közlekedés körében bekövetkező baleseteknél. Bár a kérdéshez, de csak a perifériájára, tartozik a gyalogos személy alkoholtól befolyásolt állapota, mégis az előfordulások és balesettel összefüggések ilyen okainak viszonylag csekély száma miatt a kifejtésnél a súlyt a gépkocsivezető alkoholtól befolyásoltságára indokolt helyezni.

Úgy gondoljuk, hogy az idült, tehát patologikusan alkoholos befolyásoltság alatt levők kategóriáját ezúttal figyelmen kívül hagyjuk, mert az ilyeneknek a közúti közlekedéstől távoltartása a gépjárművezetői jogosítványok kiadása és ellenőrzése során nyerhet megoldást. A kérdéskör középpontjában tehát az akut, az esti alkoholtól befolyásoltság alatt levő gépkocsivezető van.

Az ittas állapotban elkövetett büntetendő

cselekményért való büntetőjogi felelősség szabályozása annak megfelelően alakult, hogy az alkoholfogyasztás milyen következményeket idézett elő az ember pszichikumában. Ismeretes, hogy az alkoholfogyasztás a korlátozott beszámítási képességet, valamint az öntudatlanságot, más szóval a beszámítási képességet kizáró ittasság állapotát idézheti elő. Az ilyen okból bekövetkezett korlátozott beszámíthatóság állapotát a büntetőjog különféleképpen értékelte. Egyes kódexek ennek az állapotnak enyhítő, más kódexek súlyosító következményeket tulajdonítanak. Abban úgyszólván valamennyi egyetért, hogy az alkoholos állapot előidézte korlátozott beszámíthatóság a bűnösséget nem zárja ki.

A beszámítási képességet kizáró ittas állapotban elkövetett bűncselekményért való büntetőjogi felelősség dilemma elé állítja a büntetőtörvényhozást. Két alapvető büntetőjogi és büntetőpolitikai elv és az ezekhez kapcsolódó társadalmi érdek ütközik össze. Összeütközik a *nulla poena sine culpa* elve, amely minden humanista büntetőjogi elv alapja, másfelől pedig az a követelmény, hogy a büntetőjog ne legyen tétlen a beszámítási képességet kizáró ittas állapotban elkövetett cselekmény tettesével szemben sem, mert ez ellentétes a társadalom érdekeivel és a józan közvélemény követelésével is. A technika rohamos fejlődése, a közlekedési és szállítási eszközök számának a növekedése, az ipar és a mezőgazdaság gépesítése és az erős urbanizációk folytán az alkoholfogyasztás által előidézett kár sokkal nagyobb mértékben növekszik, mint az alkoholfogyasztás mennyisége. A csaknem minden európai büntetőtörvénykönyvben helyet kapott *actio libera in causa* intézménye még akkor sem nyújt kielégítő megoldást, ha nemcsak direkt-, hanem eventuális szándék esetére is alkalmazzák. A XIX. század közepén az akkor még klasszikus elveket valló német büntetőjogtudományban kialakult az a nézet, hogy az actio libera in causa ráillik a gondatlan elkövetőre is, ha az italfogyasztás során az elkövető előre láthatta, hogy magát alkoholos állapotba helyezve büntetendő cselekményt követhet el. Ez a megoldás nem jelentette annak a tételnek a határozott állítását, hogy az elkövetőnek az italfogyasztás során minden esetben előre kellett vagy lehetett volna látnia, vajon a jogi tárgyak valamelyike (élet, testi épség stb.) ellen bűncselekményt fog elkövetni. Aschaffenburg az ittas állapotban elkövetett cselekmények esetén a beszámítási képesség és a bűnösség vizsgálatát szükségtelennek és a társadalom érdekével összeegyeztethetetlennek tartotta; szerinte helyesebb megsérteni a bűnösségen alapuló felelősség elvét, semhogy akár öntudatlanságig ittas állapotban is súlyos és büntetendő cselekményeket kövessenek el. A német büntetőtörvényhozás a Rauschdelict bevezetésével kompromisszumos megoldást hozott létre. Nem az ittas állapotban elkövetett cselekményért, hanem a leittasodásért von felelősségre.[4]

A témánk tárgyát tevő bűncselekmények körében nem a beszámítási képtelenségig történő leittasodás a tipikus, ezekre azért emlékeztetünk, mert ilyen körülmények között lehet eljutni a beszámítást korlátozó ittasság helyes értékeléséhez. A következő megoldások lehetségesek:

1. Kizárni (legalábbis a közúti közlekedés körében előforduló bűntettekre nézve) a korlátozott beszámíthatóság egyéb bűntettekhez fűzött enyhítő hatását. Erre a megoldásra jutott a legújabb szovjet büntetőtörvénykönv is. Megjegyzendő, hogy a korábbi, az 1926. évi szovjet-orosz büntetőtörvénykönyv 11. §-ához fűzött ún. hivatalos megjegyzés már kimondotta, hogy ennek a szakasznak a hatálya nem terjed ki arra, aki ittas állapotban követett el bűncselekményt. Az 1961 : V. törvény, az új magyar Büntetőtörvénykönyv is lényegileg hasonló álláspontra helyezkedik.

2. Vagy pedig arra az álláspontra lehet helyezkedni, hogy a közúti közlekedés körében, ha az elkövető beszámítást korlátozó ittas állapotban követte el a bűncselekményt, akkor ez egyenesen súlyosabban minősítő körülményként kerüljön — már a törvény rendelkezése folytán — értékelésre. Ilyen megoldást tartalmaz a lengyel büntetőtörvénykönyv tervezete is.

A bűnösségen alapuló felelősség elve azt a törvényi megoldást protegálja, amely szerint a baleset előidézése *nélküli* ittas állapot önmagában bűntetti rangot érdemel.[5] Amennyiben igaz az, hogy a koncentrálóképesség károsodást szenved az italfogyasztás következtében (már pedig ez igaz), akkor az említett büntetőjogi megoldástól való idegenkedés, pláne eltekintés a közúti közlekedés biztonságának a csorbítására vezet.

Felmerül az a kérdés, hogy milyen mérvű alkoholos befolyásoltság szolgáljon a normaellenesség, illetőleg a foglalkozási szabályszegés mértékéül.

A belga 1958. IV. 15-i tv. az alkoholvérűség bűntettének (l'alcoolémie) a tényállást állapítván meg, abból indul ki, hogy legalább 1,5/1000 grammnyi véralkoholtartalom esetén áll be a büntetőjogi felelősség.

A Német Szövetségi Köztársaságban törekvés van ennek a 0,8/1000 grammra való leszállítására.

Franciaországban a kritérium „a szeszes állapot".

Nincsen tehát a véralkohol mérhető mennyiségétől függővé téve a törvényszerű tény-

[4] Lásd: az ELTE Büntetőjogi Tanszékének munkaközössége: A Btk.-ban meghatározott bűnösségről. (Jogtudományi Közlöny. 1962. évi 6. szám.)

[5] A Német Szövetségi Köztársaság Btk. Tervezetének 345. §-ához fűzött megjegyzés szerint a Szövetségi Kormány javasolni kívánja az ittas állapotban való gépjárművezetést bűntetté minősíteni — tekintet nélkül arra, hogy keletkezett-e veszélyhelyzet.

állás megállapítása. Etienne Bloch azonban rámutat arra, hogy a bírói gyakorlat divergál, és hogy igen bonyolultak a vérvételre vonatkozó rendelkezések. Az a konklúzió vonható tehát le, hogy bár a véralkohol mennyiséghez nincs kötve a bűnösség, mégis mérlegelhető, vajon fennforgott-e a „szeszes állapot".

A lengyel bírói gyakorlat állást foglal amellett, hogy a véralkohol meghatározott mennyisége legyen a tényállásszerűség kritériuma. (A lengyel bíróságok 0,5/1000-nél már befolyásoltságot állapítanak meg. Az 1961-ben Szczecinben (Lengyelország) tartott jogász-orvos konferencián az 1‰ véralkohol-tartalmat elegendőnek tartották az alkoholtól befolyásolt állapot konstatálására.

A magyar jogszabályok a bármilyen kis mennyiségben kimutatható véralkohol esetében tényállásszerűséget tesznek lehetővé. Ennek a meggondolásnak az az alapja, amit az alkoholnak a koncentrálóképességre stb.-re való hatásáról fentebb már kifejtettünk. A tolerancia különbözősége nem teszi lehetővé a véralkoholmennyiségtől függő helyes értékelést. Végül ennek az állásfoglalásnak még az a gyakorlati indoka is létezik, hogy a véralkohol-mennyiség kimutatása rendszerint az alkoholfogyasztástól távolabb eső időpontban történik, amikorra a szóbanforgó mennyiség az esetek túlnyomó többségében csökkent.

Több jogrendszerben elfogadott a balesetet *nem* okozó, de alkoholt fogyasztott személy büntetést érdemlősége, tehát — az alkoholfogyasztás veszélyességét tekintik büntetendőnek. Nem látszik tehát hibásnak (sőt ellenkezőleg), a toleranciaképesség egyénenkénti és állapottól függő változó jellege miatt — az akármilyen kis mennyiségben kimutatható alkoholfogyasztás esetére a felelősségre vonást előírni.

D) Asszocialitás.

Minthogy a közúti közlekedés körében előforduló bűncselekmények tekintetében, a gondatlan bűnösség a tipikus, az elkövetők nem tekinthetők *anti*szociálisaknak. Nyilvánvaló, hogy az esetek túlnyomó többségében a baleseteket gondatlanságból okozó vagy baleset előfordulásával veszélyeztető személyek magukat is baleseti veszélynek teszik ki, mégsem felesleges egyfelől az előfordulások tényezőjeként, másfelől az előfordulások okaként a bizonyos mérvű *asz*szocialitásról is szólni.

A jármű feletti uralmat veszélyeztető gyorshajtás, a forgalmi szabályok figyelmen kívül hagyása, a virtuskodás minden esetében megtalálható a társadalmi elvárhatóság figyelmen kívül hagyása. A nagy számban megnyilvánuló asszociális gesztusok kiküszöbölésére legfontosabb eszköz a felvilágosítás, a fegyelemre nevelés.

Az előforduló károsodások, a károsodással veszélyeztetések természetéről és etiológiájáról elmondottak alkalmat adnak a vizsgált cselekmények okai összefoglalására.

Pszichológiai, orvosi, jogi, szociológiai és műszaki tudományok területére tartozó okok csoportját lehet felemlíteni. Ezek az okok az előfordulások szempontjából nem equivalensek. A gépjárművezetőkben és a gyalogjárókban rejlő okok, továbbá a járművekben és az utakban rejlő okok alkothatják a két fő okcsoportot.

Nemzetközi méretű statisztikai adatok szerint a közlekedési balesetek 90%-a a gépjárművezetők, illetőleg a gyalogosok magatartására vezethető vissza. Ehhez képest a járművek és utak az előforduló balesetek 10%-ának az okai. Az összes baleseteken belül 90%-ot kitevő — nevezzük szubjektív okoknak — gépjárművezetők és gyalogjárók okozta baleseteken belül, a gépjárművezetők 80%-ban, a gyalogjárók 20%-ban idézik elő a baleseteket, tehát az összes baleseteknek több mint 70%-a a gépjárművezetők magatartására vezethető vissza, 18%-a a gyalogjárókéra, és amint mondottuk, mintegy 10%-a — ezeket nevezzük objektív okoknak — a gépjárművek és az utak hibáira.

III. A veszélyeztetés társadalmi és jogi jellege

A) Közvetlen vagy konkrét veszély.

Közvetlen veszély előidézésének azt nevezhetjük, amikor az valamely magatartás szükségszerű okozatos következménye, és a baleset csak valamely véletlen (a veszélyt előidéző ügyessége, más személy magatartása vagy természeti erő) folytán marad el.

Az 1961 : V. tv. 258. §-a szerint:

„(1) Aki foglalkozása szabályainak megszegésével egy vagy több ember életét, testi épségét vagy egészségét gondatlanul közvetlen veszélynek teszi ki, három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) A büntetés

a) hat hónaptól öt évig terjedő szabadságvesztés, ha a bűntett súlyos testi sértést okozott;

b) két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztés, ha a bűntett halált okozott.

(3) Ha az elkövető a közvetlen veszélyt szándékosan idézte elő, a büntetés az előző bekezdésekben tett megkülönböztetéshez képest hat hónaptól öt évig, két évtől nyolc évig, illetve öt évtől tizenkét évig terjedő szabadságvesztés.

(4) A járművek vezetésére vonatkozó közlekedési szabályok, valamint a lőfegyver használatára és kezelésére vonatkozó szabályok e § alkalmazásában foglalkozási szabályok."

Szükséges az idézett jogszabály rendelkezéseinek az értelmezése. Az (1) bekezdés tekintetében a törvény nem tesz különbséget aközött, hogy a foglalkozási szabályszegés szándékos vagy gondatlan volt-e. A törvény ezzel a gondatlanság és a gondatlan bűnösségről a korábbiakban kifejtett álláspontunkkal egyezően azt tartalmazza, hogy a bűncselekmény egészére vonatkozó bűnösség fajtájának az eldöntésében (annak az eldöntésében, hogy szándékos vagy

gondatlan volt-e a bűncselekmény) az eredményhez fűződő pszichikus viszony alakulását tartja döntőnek. A veszélyhelyzet beállását a bűntett eredményének tekintjük, mert a korábbi helyzethez képest a jogtárgyveszélyeztetés külvilágban észlelhető változásban — tehát eredményben — jelentkezik. Amennyiben a veszélyhelyzet sérelmi helyzetté fejlődik, akkor emberi halál vagy testi sérülés lép az előbbi eredménynek a helyébe, ez lesz a bűntett eredménye.

Lehetséges tehát, hogy a foglalkozási szabályszegés „szándékosan" történik. Amennyiben a veszélyhelyzet előállása tekintetében a pszichikus viszony: gondatlan, amint mondottuk, az egész bűntett gondatlanul elkövetettnek tekintendő. A szándékos szót azért tettük idézőjelbe, mert ahhoz a konklúzióhoz képest, hogy a bűntett gondatlan, a szándékos kifejezés zavarólag kapcsolódhatik, a „tudatos" kifejezés lehet helyesebb. Természetesen ugyancsak gondatlan veszélyeztetés valósul meg abban az esetben is, ha már maga a szabályszegés is nem tudatos, hanem csak gondatlan.

Ebben a tekintetben helyeselni lehet Gottfried Boldt „Zur Struktur der Fahrlässigkeits-Tat" című tanulmányában lényegileg a finalista nézetnek megfelelő azt az álláspontját, hogy amennyiben a szándékosság egyúttal a közvetlen veszélyre is nem terjed ki, a bűncselekmény nem lehet szándékos, hanem a veszélyhelyzet gondatlan előidézése folytán az egész bűncselekmény gondatlan és a tudatos szabályszegés önmagában nem lehet a bűncselekmény saját finálisan jogellenes cselekménymagja.

Itt kell megjegyezni azt, hogy ez a finális mag önmagában is megállhatja a helyét, és önálló absztrakt veszélyeztetési tényállást képezhet. Ilyen a struktúrája a sui generis közlekedési bűntetteknek, illetőleg a kihágásoknak. Mindez nem jelenti azt, hogy a szabályszegés tudatos vagy gondatlan voltának a vizsgálata felesleges. Annak a körülménynek, hogy a szabályszegés tudatos volt-e vagy gondatlan, a büntetés kiszabásánál van jelentősége.

A nem tudatos foglalkozási szabályszegésnek gyakran fordulnak elő fokozottan büntetést érdemlő olyan esetei, amikor súlyban alig térnek el a tudatos szabályszegés kisebb következményekkel járó eseteitől. Ezenkívül a tudatos és nem tudatos foglalkozási szabályszegés határai úszóak. Tipikus gondatlansági eset, amikor az elkövető a foglalkozási szabályt nem tudja, vagy amikor a foglalkozási szabályokban való tévedés fordul elő. Ebben a tekintetben az irodalom ellentétes nézeteket tartalmaz. A német demokratikus büntetőjogi irodalomban Hilde Bluhm „Verkehrsstraftaten und ihre Bekämpfung" című 1959-ben megjelent munkájában a 111. oldalon azt írja, hogy: „A legtöbb esetben bizonytalan lehet, hogy a tettes szándékos közlekedésellenes magatartást tanúsított, így, ha a megszabott maximális sebességet túllépte, italosan ült a kormányhoz vagy helytelenül, hibásan előzött. Csak bizonyos hirtelen előforduló veszélyhelyzeteknél állapítható meg a közlekedési szabályok gondatlan megszegése."

A magyar büntetőjogi irodalomban viszont találunk olyan álláspontot, amely szerint: „ha gyakorlatlanság, kimerültség, megzavarodás folytán nincs ideje valakinek a helyzet felmérésére, nem tudja, hogy mit és miért cselekszik, és ezzel közlekedési szabályt sért, akkor az *nem tudatos*. Ugyanez az eset, amikor a gépkocsivezető nem tud a forgalmi szabályok megváltozásáról, mert azokat elmulasztotta elolvasni." (Idézi Viski László: „Bűnösségi problémák a közlekedési büntetőjogban" című tanulmányában. E művet fejtegetéseinkben széles körben felhasználtuk.) Az utóbbi álláspont látszik helyesnek, mert a nem ismert szabályt nem lehet *tudatosan* megszegni, akkor sem, ha a nemismerés felróható. Ebben az esetben bár nem tudatos, tehát gondatlan a szabályszegés, mégis súlyosabb szemrehányást érdemlő, hiszen a szabályismeret fokozottan kötelező. Arra való tekintettel azonban, hogy a kifejtettek szerint lehetséges és nem is ritka a gondatlan szabályszegés (mint például a forgalmi előírások tartalmában való tévedés esetében; előfordul az is, hogy a rendelkezés szövege nem egyértelmű, sőt jogértelmezési viták is előfordulnak), indokoltnak mutatkozik, hogy a gondatlan közvetlen veszélyeztetés törvényi megfogalmazásában a közlekedési szabály megszegésének tudatos vagy gondatlan esete ne jelentsen a minősítés szempontjából különbséget, hanem az eseti elbírálás alapjának csak a büntetés kiszabására legyen befolyással. Az ilyen bűntetteket vegyes bűnösségi alakzatúaknak szokás titulálni, azonban — amint már mondottuk — mint egész, a gondatlan bűncselekmények kategóriájába tartoznak.

A büntetőjogi felelősség szempontjából az objektív feltétel a gondossági kötelesség bűnös megsértését jelenti. Ehhez képest „objektív és szubjektív szempontból kell kiindulni annak a kérdésnek az eldöntésénél, hogy előre kellett volna-e látni a bűnös következmény beállták vagy sem. Az objektív feltétel esetében azt kell eldönteni, hogy a megkívánható körültekintés, figyelem vagy előrelátás a mindennapi élet követelményeihez hogyan igazodik. A szubjektív feltétel vonatkozásában vizsgálat tárgyává kell tenni az egyén képességeit. szellemi fejlettségi fokát, képesítését és mindezeknek a káros következményekhez való viszonyát."

B) Veszélylehetőség vagy absztrakt veszély.

Már korábban hivatkoztunk arra, hogy egyes jogrendszerekben vannak olyan megoldások, amelyek az absztrakt veszély esetére is tartalmaznak büntető rendelkezést.

Úgy gondoljuk, hogy az absztrakt veszély esetén, tehát amikor a magatartás tanúsításából nem következhetik a konkrét körülmények között *sérelem*, bűntetti tényállást csak kivétel-

képpen indokolt konstruálni, ellenben az önmagukban rosszallást érdemlővé nyilvánított szabályszegések, noha ilyen jellegűek, helyesen vonnak maguk után szankciót, de nem büntetőjogi szankciót. Ennek a meggondolásnak az az alapja, hogy a kihágásként pönalizált magatartások olyanok, amelyeknek a megvalósítása megindíthatja azt az okfolyamatot, amely konkrét veszélyhez vagy sérelemhez vezethet. Ezek tehát valójában absztrakt veszélyt jelentő magatartások. Sőt az alkoholtól befolyásoltság és a cserbenhagyás eseteiben helyeselhető az absztrakt veszélyeztetés bűntetti rangra emelése is.

IV. Eljárásjogi rendszerek és intézmények

A) Büntetőbírói eljárás.

A legtöbb jogrendszerben nincsenek külön rendelkezések a közlekedési bűncselekmény elbírálására vonatkozóan.

Azt gondoljuk, hogy elengedhetetlen az ítélőbíróság tagjainak gépjárművezetői szakképesítése, továbbá több olyan kényszerintézkedésre történő törvényi feljogosítás, amely nem minden bűncselekmény vonatkozásában szükséges és indokolt. Ezek közé sorolható az alkoholvérűség megállapíthatására vonatkozó kötelező orvosi vizsgálat, sőt helyeselni lehet — a jugoszláv rendelkezéseknek megfelelő — azt a rendszert is, amely más elengedhetetlenül szükséges orvosi vizsgálatokat is kötelezővé tesz, amennyiben a vizsgálatok a megvizsgált személy egészségére veszélyt nem jelentenek.

Ismeretesek ún. gyorsított eljárást meghonosító szabályok is. Minden bűncselekménnyel szemben alkalmazott represszió hatásosságát jelentős mértékben fokozza, ha az elkövetés és elbírálás között viszonylag rövid idő telik el. Úgy véljük, hogy az ilyenfajta rendelkezéseknek nem szabad elsőbbséget biztosítani az ítélkezés alaposságának a rovására.

Szóba jöhet még a magánindítvány intézménye. A cselekménynek a veszélyességére való tekintettel, a jogsértés mérvére vagy esetleges rokonsági fokozatra tekintet nélkül a hivatalbóli eljárásnak adnók az előnyt.

A bíróság elé kerülő ügyek zöme bonyolult, ezért az egyesbírói rendszer helyett a kötelező társasbírósági rendszert lehet helyeselni.

Ezzel szemben a ténybelileg egyszerű ügyek elintézésénél a büntetőparancs intézményét célravezetőnek lehet tartani, amennyiben az kizárólag pénzbüntetésre vonatkozik. Ebben az esetben is biztosítani kell, hogy a vádlott minden esetben bírói tárgyalást szorgalmazhasson.

B) Igazgatási eljárás.

Ezen a gépjármű forgalmi engedélyével és a hajtási jogosítvány kiadásával összefüggő ügyek intézését értjük. Ide tartozik az alkalmassági feltételek (orvosi stb.) megállapítására vonatkozó eljárás minden szakasza.

C) Rendőri eljárás.

Ennek a keretében látszik helyesnek a kihágások (szabálysértések) elbírálása. Célirányos tettenérés esetén a rendőri eljárásban történő lefoglalásnak, helyszínnyomok biztosításának és letartóztatásnak is a lehetővé tétele, különös figyelemmel arra, hogy a rendőri eljárás keretében történik nemcsak a kihágások vagy szabálysértések elbírálása, hanem a büntetőbíróság elé tartozó ügyek előkészítése is. Ami a kihágások és szabálysértések ügyét illeti — eltérően a büntetőbírói eljárással kapcsolatban elfoglalt álláspontól — a gyorsaság fokozottabban megvalósítható.

D) Kártalanítás.

A büntetőbírói, illetőleg rendőri eljárásnak szoros kapcsolata van a balesetokozta károk érvényesítésével.

Nagy súlyt kell helyezni az eljárás során a kártérítés alapjául szolgáló tények megállapítására és a vonatkozó bizonyítékok beszerzésére.

Úgy gondoljuk azonban, hogy a büntetőbírói ítélet a kártérítés tekintetében nem prejudikálhat, hanem a kártérítés jogalapja tekintetében is a polgári bírói döntés a kívánatos.

V. Összefoglalás

A) A gépkocsi közlekedés rendészeti szabályainak az egységessége.

a) Gépkocsivezetői jogosítvány *nemzetközi* követelménye.

Kívánatos, hogy minden országban kötelező legyen a vezetői jogosítvány megszerzése, és csak olyan külföldiek számára legyen lehetővé téve a közforgalomban gépkocsival való részvétel, akik nemzetközi járművezetői igazolvánnyal rendelkeznek.

b) Gépjárműalkalmasság nemzetközi követelménye.

Minthogy ez időszerű is, igen nagy a gépkocsi idegenforgalom, ami a jövőben — előreláthatóan — igen nagy mértékben fokozódni fog, *egységes,* átgondolt követelményeket indokolt megállapítani a gépjárművek alkalmasságára vonatkozóan. Ez szükségképpen azt a rendszert alakítaná ki, hogy a gépkocsik alkalmasságukat bizonyító *nemzetközi* érvényű igazoló lappal látandók el.

c) Nemzetközi egységes jelzések.

A nemzetközi gépkocsi-forgalom nagysága és növekedése indokolni látszik azt a követelményt, hogy az útjelzéseket, figyelmeztetéseket és utasításokat tartalmazó táblák színben, alakban és a jelek értelmét illetően egységesek legyenek.

d) Ellenőrzési rendszer.

A közúti közlekedés biztonságát a hatékony ellenőrzés eredményezi. Sokszorosan megtérül az ilyen apparátus felfejlesztésére szükséges költség a nemzeti vagyon károsodása csökkenésével. Az emberi élet és testi épségben előfordul-

ható károsodások ilyen eszközzel történő csökkentését illetően pedig az ellenőrző rendszerre fordított költség nagysága az ember értékével incommensurabilis.

B) Gyalogos közlekedésrendészeti szabályok egysége.

a) Városi viszonylatban.

Az országon belüli gyalogos forgalom biztonsága fokozhatónak látszik a gyalogos közlekedésre vonatkozó szabályok városokban való egységesítésével. Ha viszonylag kisebb jelentőségű is, de nem elhanyagolhatók a gyalogosközlekedés egységes alapelvei, noha a helyenként szükségképpen létező útberendezési különbségek miatt aligha egységesíthetők.

b) Országúti viszonylatban.

Az azonos fajtájú közutak vonatkozásában még nemzetközi viszonylatban is megvalósíthatónak látszik a gyalogos közlekedési szabályok egységessége. Némi kiterjesztéssel ide lehet vonni a nem gépi erejű közlekedési eszközökre vonatkozó szabályozás ügyét is. Elsősorban a kerékpárokra gondolunk. (Természetesen kívánatos az, hogy a kerékpározók számára külön útvonal legyen majd biztosított.)

Létezik 1961 óta egy Tervezet, amelyből a közúti közlekedés Európára kiterjedő nemzetközi jogszabálya fejlődhetik ki. Kívánatos, hogy a nagyon gondos kidolgozás nemzetközi egyezményt eredményezzen, amivel a küzdelem a balesetek ellen új állomáshoz érkezhet.

A KRESZ kitűnő jogszabály. Hatását — elsősorban — tapasztalaton alapuló, társadalmi eszközökkel kell fokozni.

Dr. Kádár Miklós—Dr. Fonyó Antal

A vallás- és lelkiismereti szabadság és a felekezetek egyenjogúságának kérdése Magyarországon a dualizmus korában*

1. Az ún. emberi jogok a hanyatló feudalizmus korában a feudalizmus politikai és gazdasági korlátai elleni harcban a feltörekvő burzsoázia követeléseként jelentek meg. A kizsákmányolt osztályok e jogok biztosítását meghirdető burzsoázia mögé tömörültek s a XVIII. századvégi polgári forradalmak tömegbázisát alkották. Nem véletlen, hogy a francia polgári forradalom során született meg a *Déclaration des droits de l'homme et du citoyen,* s már előbb az észak-amerikai függetlenségi harc során a *Függetlenségi Nyilatkozat* alkotói is azt hangoztatták, hogy minden ember egyenlőnek születik, alkotójától olyan elidegeníthetetlen jogokat kapott, mint az élet, a szabadság, a boldogság utáni törekvés joga. A burzsoá forradalmak győzelme után keletkezett alkotmánylevelek már jóval óvatosabban bánnak a minden állampolgárra kiterjedő jogok biztosításával. A hatalomra jutott burzsoázia, mint uralkodó osztály, az emberi jogok korollárriumának a polgári tulajdon biztosítását tekintette, a többi emberi jogot csak annyira és olyan mértékben biztosította, amennyire azok a tőkésosztály érdekeit szolgálták. A tőkés rendszerben tehát kialakult az emberi alapjogok szerény csoportja. Már a Declarationban meghirdették a személyi „szabadságot", a törvény előtti egyenlőséget, a gondolat és sajtószabadságot, de ugyanakkor biztosították a magántulajdon szentségét és sérthetetlenségét is. Hasonlóan szerepelnek a többi burzsoá alkotmányokban is az emberi jogok, ezek azonban eleinte nem ölelték fel a gazdasági és szociális alapjogokat, azok a tőkés alkotmányok repertoirjában csak az imperialista korszakban — a munkásosztály forradalmi erejének nyomására és a szovjet alkotmányok hatására — jelennek meg. A polgári államban azonban a gazdasági és szociális jogok még akkor sem kapnak reális tartalmat; a kizsákmányolás fenntartása mellett a gazdasági- és szociális jogok valódi érvényesülése lehetetlen.

Magyarországon az 1848. évi forradalom szűkmarkúan bánt a szabadságjogokkal. Biztosította a tulajdon szentségét (1848 : III. tc.), az egyéni szabadságot (1848 : III. tc.), a „népképviseleti", de cenzusos választójogot (1848 : V. tc.), kimondta a közteherviselést (1848 : VIII. tc.), törvényt a sajtószabadságról (1848 : XVIII. tc.), a „vallás dolgában" (1848 : XX. tc.), a magyar egyetemről szóló 1848 : XIX. tc.-ben pedig érintette a tanszabadságot. A forradalom és szabadságharc továbbfejlődése során 1849-ben Szegeden törvényt alkottak a nemzetiségekről és a zsidókról; az 1848. július 2-ára összehívott első népképviseleti országgyűlésen hozott törvények érvényét azonban a kiegyezés során nem ismerték el.

Az 1867. évi kiegyezéssel kezdődő dualizmus korában az uralkodó osztály mindenáron biztosítani akarta a nehezen szerzett hatalmat, s zavartalanul élvezni a tőkés rendszernek számára nyújtott előnyeit. Ezért — noha általában elismerte a szabadságjogokra vonatkozó 1848. évi márciusi törvényeket — ahelyett, hogy tovább fejlesztette volna a polgári forradalom vívmányait, reakciós módon visszafelé lépett. A hatalomra jutott burzsoázia és a földbirtokos osztály a nemzetiségi törvényben (1868 : XLIV.)

* A magyar—szlovák jogtörténész konferencián (1962. okt. 26-án) megtartott referátum.

nem újította meg 1849 eredményeit sem, a keresztény felekezetek viszonosságáról szóló 1868 : LIII. tc.-ben nem emelte bevett vallássá az izraelita vallásfelekezetet, holott 1849-ben a szegedi törvény az ország máshitű lakosaival egyenlő jogúakká tette; a választójogról szóló 1874 : XXXIII. tc. az addigi 8—10% helyett csak a lakosság mintegy 5—6%-át részesítette választójogban. Ugyanakkor az egyesülési, gyülekezési szabadság törvény útján való biztosítása teljesen elmaradt.

A dualizmus uralkodó osztályai a későbbi fejlődés során csupán a vallásszabadság, illetve a felekezetek egyenjogúsága terén jutnak előbbre s néhány kezdő lépést tesznek az állam és az egyházak szétválasztása felé.

2. A vallásszabadság is történelmi kategória: más és más módon jelentkezik és érvényesül a társadalmi és osztályharcok folyamán. A feudalizmust döngető burzsoázia, különösen a protestáns vallása miatt a hivatali életből kiszorult nemesi, vagy nem nemesi értelmiség a vallásszabadság követelése alatt elsősorban a protestánsok vallásszabadságának biztosítását értette. Még legtovább mennek a magyar jakobinusok. Hajnóczy az 1790/1. évi országgyűlés kezdetén kinyilvánítja, hogy a „politikai szabadság nem állhat fenn vallásszabadság nélkül", s a protestánsok és görögkeletiek vallásszabadsága mellett a zsidók számára is igényli a „természeti" jogokat, sőt a vallásszabadságot biztosító amerikai törvényt szeretné Magyarországra átültetni.[1]

Martinovics 1793. évi alkotmánytervezetében minden magyar polgárnak teljes lelkiismereti szabadságot ad.[2] Megismétli ezt a követelést a jakobinus kátékban, mondván, hogy Magyarország szövetséges köztársasággá alakuljon, amelyben minden nemzetiség saját nyelvével, szokásával éljen és vallását szabadon gyakorolja.[3]

A századvég azonban nem hoz többet, mint a protestánsok és a görögkeletiek vallásszabadságának törvénybe iktatását s a századfordulón még a különben haladó Berzeviczy Gergely sem kíván mást, mint a protestáns és görög vallások egyenlőségének biztosítását az államvallással, más vallásokról említést sem tesz.[4]

A reformországgyűléseken kap csak hangot a liberális ellenzék vallásszabadság követelésében a zsidók egyenjogúsítása. Deák Ferenc már az 1833. évi országgyűlésen kijelentette, hogy a polgári társaság céljaival megférő minden szabadságot, így a vallás szabadságát is sérthetetlen szentség gyanánt tekinti.[5] Eötvös József 1840-ben nagy tanulmányt szentel a zsidók emancipációjainak,[6] majd az 1843—44. évi országgyűlésen határozottan kijelenti, hogy a vallás ügyét végre tisztába kell hozni, ami csak úgy lehetséges, „ha törvény által kimondatik minden vallás tökéletes egyenlősége, minden vallásos viszonyokban létezendő tökéletes viszonosság, minden vallásnak általános szabadsága".[7]

Mégis, mikor a 48-as forradalmi átalakulás során a vallásszabadságot törvénybeiktatják, azt csak a katolikus, a három protestáns (református, evangélikus, unitárius) és a görögkeleti egyházakra, az ún. bevett felekezetekre értették.

Noha a zsidók s később más felekezetek vallásszabadságának megadása is követeléssé vált (a szegedi forradalmi törvényhozás el is határozta), a követelés végleges formában törvényhozásilag csak a század végén realizálódott.

A vallásszabadság elve a liberális polgári teoretikusok szerint azt jelentette,, hogy „a vallásügy" az egyénnek magánügye,[8] a polgári és politikai jogok gyakorlása a vallástól független.[9]

A dualizmus idején vallásszabadságról kétféle értelemben beszéltek. Értették rajta egyrészt az egyén, másrészt a vallási közösségek szabadságát.[10]

Az egyént megillető vallásszabadság ismét két vonatkozásban jelentkezett. Jelentette a belső meggyőződést, hitet, amely nem tartozhat sem állami védelem, sem állami szabályozás körébe *(De internis non iudicat praetor).* Ha azonban az egyén a maga vallásos meggyőződé-

---

1 Csizmadia Andor: Hajnóczy József közjogi-politikai munkái Bp. 1958. 91—92., vö. még uo. 159—161. old.

2 Az alkotmánytervezet „A magyar jakobinusok iratai" (szerk. Benda Kálmán) I. köt. 893. old.

3 A magyar jakobinusok iratai. I. köt. 1010. old.

4 Marczali Henrik: Berzeviczy Gergely alkotmánytervezete Napóleonnak ajánlva. Budapesti Szemle 1933. (231. köt.) 191. s köv. old.

5 Kónyi Manó: Deák Ferenc beszédei, Bp. 1882. I. k. 18. old.

6 Budapesti Szemle 1840. (II. köt.) 110—156. old.

7 Eötvös József: Beszédek. Budapest, 1902. 2. köt. 42. old.

8 A vallásszabadság feudális kori ún. természetjogi és a kapitalista kor liberális felfogását megvilágítja Gaetano Catalano (Il diritto di liberta religiosa, Milano, 1957. 17 sk. old.) E természetjogi felfogás szerint a vallásszabadság minden ember elidegeníthetetlen joga, amit az állam szerveinek tiszteletben kell tartani, mert súlyos megsértése esetén az állampolgárt megilleti a jus resistentiae is. A liberális ideológia szerint viszont a vallás a lelkiismeret ténye, azt csak meggyőződéssel lehet érvényesíteni, nem világi segítséggel. A liberális felfogás szerint az állam ne igyekezzék szabályozni a vallási jelenségeket és agnosztikus álláspontot foglaljon el minden felekezettel szemben, ne követelje meg állampolgáraitól egyetlen valláshoz tartozást sem. Friedberg formulája szerint az állampolgár életének a bölcsőtől a sírig úgy kell lefolynia, hogy „a közhatalom semmiféle, vallási ösztönzést, vagy akadályt nem támaszt." (Az idézet Ruffini: „Libertà religiosa e separazione tra Stato e Chiesa" a *Scritti giuridici minori* I. kötetében, Milano, 1936. 108. old.)

9 „Az ember belső vallási élete elsősorban is egyéni ügy; a jog szempontjából megítélhető csak akkor lesz, ha külsőleg nyilatkozik, különösen pedig ama cselekvések összességében, amit Istentiszteletnek neveznek" — írja Nagy Ernő (Magyarország közjoga. Államjog. III. kiadás. 128—129. old.)

10 Az 1895:XLIII. tc. előkészítésekor az igazságügyi bizottság a vallásszabadságot az állampolgár „legegyénibb jogá"-nak tekinti, mely azt jelenti, hogy „hitének, vallásának, a végokok és végcélok felől alkotott meggyőződésének megválasztásában szabadsággal bírjon és hitének és vallásának cultuszára szabadon egyesülhessen". (1892—97. országgyűlés: Irományok. XX. köt. 156. old. 639. sz.)

sét kifejezni kívánja, az már állami szabályozás alá esik s az egyén ez alapjogát az állam biztosíthatja. A vallásszabadság ilyen értelemben azt jelenti, hogy mindenki vallását (hitét) külsőképpen is kifejezheti és szabadon gyakorolhatja; ezért senkit hátrány nem érhet. Ugyanakkor a vallásszabadság nem csupán egyéni jog, mert a vallási cselekményeket az emberek vallásos gyülekezetekben, e célra életrehívott egyházi közösségekben gyakorolják, így a vallásszabadság e vallási közösségek, az ún. vallásfelekezetek, vagy egyházak zavartalan működését is biztosítja. A vallásszabadság gyakorlását azonban az állam korlátokhoz köti. A különböző alkotmányok, illetve az alkotmányt helyettesítő jogszabályok a korlátokat különféleképpen szabályozzák. Általában azt kívánják meg, hogy a vallásszabadság gyakorlása ne ütközzék az állam rendjét biztosító törvényekbe: mindenekelőtt tehát a fennálló osztályelnyomást ne veszélyeztesse; más oldalról — negatív irányban — vallási hite vagy egyházi szabályai senkit sem menthetnek fel bizonyos, törvényen alapuló kötelesség teljesítésétől. A vallásszabadság még e korlátozott terjedelemben sem valósul meg a tőkés államokban, mivel az uralkodó osztályok érdekei rendszerint egy vagy több vallást favorizálnak s annak érdekében a többit háttérbe szorítják. Ahogy a polgárok vagyoni vonatkozásban fennálló formális egyenlősége nem jelent tényleges vagyoni egyenlőséget, úgy a burzsoá vallásszabadság sem jelenti a különböző vallási szervezetek tényleges egyenlőségét. Jellemző, hogy burzsoá szerzők megállapítása szerint a különböző tőkés államokban a vallásszabadság még napjainkban is csak viszonylag érvényesül.[11]

A marxizmus klasszikusai már a múlt században rámutattak arra, hogy a vallásszabadság nem érvényesül tökéletesen a polgári államban. „A lelkiismereti és vallásszabadság eszméi csak a szabad konkurencia uralmát fejezték ki a tudás terén" — állapította meg a Kommunista Kiáltvány.[12] Az azóta eltelt évtizedek e megállapítást csak megerősítették. S ahogy a vallásszabadság a polgári államban nem valósul meg, még kevésbé érvényesül a *lelkiismereti szabadság*. Utóbbi ugyanis nemcsak azt jelenti, hogy bárki, bármely vallást szabadon követhet, hanem azt, hogy felekezeten kívül is állhat, sőt a lelkiismereti szabadság magában foglalja a vallásellenes propaganda szabadságát.[13] A lelkiismereti szabadsággal biztosított vallásellenes propaganda, különösen a tudományos világnézet hirdetése már közvetlenül veszélyeztetik a kizsákmányolás változhatatlan rendjébe belenyugvást hirdető felekezeteket, melyekkel többkevesebb harc után a tőkés állam megegyezett, s beépítette mechanizmusába; ezért nem engedheti a tőkés állam a lelkiismereti szabadság érvényesülését. Valóban majdnem az összes tőkés államok hátránnyal sújtják a felekezeten kívülieket, egyes amerikai tagállamok ma is előírják, hogy közhivatali állást hitetlen ember nem tölthet be.[14]

[11] *Spanyolországban* az 1953. évi konkordátum azt állapítja meg, hogy „az apostoli római katolikus vallás továbbra is a spanyol nemzet egyetlen vallása és az isteni törvénynek és kánon-jognak értelmében megillető jogokat és előjogokat élvezi." (La Religione Cattolica, Romana continua ad essere l'unica religione della Nazione spagnuola e godrà dei diritti e delle prerogative che le spettano in conformità con la Legge Divina e il Diritto Canonico." Art. I. vö. Angelo Mercati: Raccolta di concordati. Roma, 1954. II. 272. old.) Az államvallás mellett Spanyolországban a nemkatolikusok csak viszonylag élveznek vallásszabadságot. (A megszorítások részletes felsorolása Leo Pfeffer: Church, State and Freedom. Boston 1953. 28—31. old.) *Olaszország* új alkotmánya (1947) szerint „az összes vallásfelekezetek a törvény előtt egyenlők és szabadok". (Alk. 8. §), de az alkotmány más helyen elismeri a katolikus egyházra a lateráni paktumot (Alk. 7. §), s a paktum s az ezt kiegészítő konkordátum a katolikus egyháznak kivételes jogállást biztosít. (Pergolesi, Ferruccio: Diritto Costituzionale. Padova, Cedam. 1956. 503—515. old.) Pl. csak a katolikus lelkészek kapnak fizetést az államtól, a protestáns lelkészek emellett adót is fizetnek. (Pfeffer i. m. 34. old.). Hasonlóképpen a lateráni paktum, illetve a konkordátum az apostata papoknak a közszolgálatból való eltávolítását írja elő (Mercati i. m. 93. old.). Vagy a latinamerikai országok közül *Peruban* is államvallás a katolikus. (Alk. 232. cikkely.). A nyilvános iskolákban csak katolikus hittanítás folyik, még a protestáns iskolákban is kell a katolikus hittant tanítani. (Mecham, J. Lloyd: Church and State in Latin America, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1934. 193. old.) Nincs teljes vallásszabadság a protestáns többségű országokban sem. Noha *Angliában* pl. vallásszabadságról beszélnek, az adófizetőknek közvetve támogatni kell az anglikán államvallást. (Bates, M. Searle: Religious Liberty: An Inquiry, New York, International Missionary Council, 1945. 87—88. 11.) *A skandináv országokban* sincs teljes vallásszabadság. Pl. a svéd alkotmány szerint a királynak és valamennyi miniszterének a lutheránus valláshoz kell tartozni, bár az utóbbiakra újabban felmentést adnak. Megszorítások vannak az államvalláshoz tartozó gyermekek hitoktatása körül. A gyermekek automatikusan az államegyház tagjaivá válnak, ha csak egyik szülőjük is tartozik az államegyházhoz. (Pfeffer i. m. 47—48. 11.) Norvégiában és Dániában a lutheránus az államvallás. A jezsuitákat nem tűrik meg. A nem lutheránus gyermekek is kötelesek a bibliát és az egyháztörténetet tanulni. (Pfeffer i. m. 49. old.) Még kevésbé lehet teljes vallásszabadságról beszélni *a mohamedán hagyományokkal rendelkező országokban*. A hit elhagyása szörnyű büntetések terhe mellett tilos. Az egyiptomi alkotmány is államvallásnak tekinti a mohamedán vallást, a vegyes házasságok mohamedán bíróságokhoz tartoznak, nem mohamedán vallási rádió-adást nem engedélyeznek. (Pfeffer i. m. 56—57. old.)

[12] Marx—Engels: A vallásról. Bp. 1961. 69. old.

[13] A lelkiismereti szabadság követelményét először a francia enciklopédista Paul-Henri Holbach vetette fel La contagion sacrée c. munkájában.

[14] Vyshinskv, J. Andrei: The Law of the Soviet State. The Macmillan Comp. New York. 1948. 605. old. — l. még MM. Sheiman: Az egyház és állam az USA-ban. „A vallás és ateizmus történetének kérdései" gyűjtemény, oroszul 2. sz. 77—78. old. vö. M. M. Perszic: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és az egyház különválasztása az államtól.) Voproszi Isztorii (oroszul) 1954. nov. (11.) sz. 11. sk. old.) Csak legújabban találkozunk polgári íróknál annak elfogadásával, hogy a vallás, — illetve lelkiismereti szabadság fogalma a polgári alkotmányok értelmezése szerint is magában foglalja azt a képességet, illetve jogot, hogy „gyakorolják és propagálják az ateizmust" (Gaetano Catalano: Il diritto di libertà religiosa. Milano. 1957. 85. old.)

A vallás-, illetve lelkiismereti szabadság érvényesüléséhez elengedhetetlen, hogy a vallás gyakorlásának keretét nyújtó *felekezetek (egyházak) egyenjogúak legyenek.* A felekezetek egyenjogúsága azt jelenti, hogy az államon belül egyik vallásfelekezet sem élvezhet előnyt a többivel szemben. Azonosak a felekezetből való kilépés, illetve belépés szabályai, azonos szabályok érvényesülnek a gyermekek vallására, s a felekezetek azonos támogatást élveznek vagy nem élveznek az államtól. A vallásfelekezetek teljes egyenjogúsága és viszonossága sem valósul meg a tőkés államokban. Ez államokban rendszerint egy felekezet (a régi feudáliskori államvallás) bizonyos „szerzett" előjogokat élvez, (államegyháziság maradványai) vagy legjobb esetben az ún. „bevett" vallások koordinációs rendszere érvényesül, amely mellett az „elismert", vagy „tűrt" vallások jelentékenyen kevesebb jogokkal rendelkeznek. A felekezetek egyenjogúsága viszonylag még azokban a polgári államokban valósult meg leginkább, ahol az egyházat elválasztották az államtól s így többé-kevésbé megszűntek egyes egyházak előjogai. Mivel azonban az elválasztás a burzsoá államban tökéletesen sohasem valósul meg, a felekezeti egyenjogúság elve itt is csak korlátozottan érvényesül. Ezért állapítja meg még 1959-ben is az Egyesült Nemzetek megbízásából a vallásszabadság és a vallásgyakorlat területén egyes országokban fennálló megkülönböztető intézkedéseket tanulmányozó *M.. A. Krishnaswami,* hogy bár számos országban előrehaladás történt a lelkiismereti és vallásszabadság törvényes elismerése és a felekezetek egyenjogúsága terén, „mégsem lehet mondani, hogy a megkülönböztetés nélküliség elvét most már teljes mértékben mindenütt elismerték volna".[15]

3. Magyarországon a vallásszabadság a feudális korban nem érvényesült. A katolikus vallás *államvallás (dominans, avita, sancta, hereditaria, constitutionalis, recepta religio)* volt, mely különböző jogi kiváltságokkal rendelkezett. Ha az 1525 : 4. rákosi tc.-be foglalt *„Lutherani... comburantur"* elvet nem is vitték át a gyakorlatba — hisz az ország lakosságának egy időben nagy többségét nem lehetett tűzre tenni —, a protestáns (ev. református, ág. hitv. evangélikus) egyházak — bár számos békekötés és törvény (1606. évi bécsi, 1622. évi nickolsburgi és 1645. évi linzi béke, az 1681 : XXV., 1687 : XXI., 1715 : XXX. tc.-k) biztosították a vallásszabadságot, sőt a protestáns egyházakat bevett felekezetekké nyilvánították[15/a] — ennek ellenére a törvényeket magyarázó királyi resolutiók s a katolikus befolyás alatt álló dikasztériumok gyakorlata következtében csak a tűrt vallás kétesértékű jogállásával rendelkeztek. Erre mutat az is, hogy II. Józsefnek a vallásszabadságot biztosító pátensét *„türelmi rendelet"*-nek nevezték. Az 1791 : XXVI. tc. végül „visszahelyezte" a protestáns egyházakat a békekötések által garantált jogokba, elismerte és nagyrészben biztosította vallásszabadságukat. Az 1844 : III. tc. több vonatkozásban rendezte a vegyes házasságok és az áttérések kérdését, majd az 1848 : XX. tc. a harmadik protestáns egyházat, az unitárius felekezetet beiktatja a bevett vallások közé, miután Erdélyben már a fejedelemség idején (XVI—XVII. sz.) e vallásoknál viszonylag érvényesült a vallásszabadság elve. A görögkeleti vallást, melyet a magyarországi románok, szerbek és kárpátukránok nagyrésze követett, az 1791 : XXVII. tc. óta bevett vallásnak tekintették. 1793-ban a görögkeleti egyház főpapjai is ülési és szavazati jogot kaptak az országgyűlésen csakúgy, mint a 17—18. század során állami segédlettel a róm. kat. vallásra áttérített ún. görögkatolikusok főpapjai. Ez utóbbiak mint katolikus főpapok élvezték a ius comitiorumot.

A 48-as polgári átalakulás folyamán a vallásszabadság még mindig csak viszonylag érvényesült. Kiépült ugyanis a *bevett keresztény vallások paritásos rendszere,* melyet a 48-as törvényhozás akként fogalmazott meg, hogy „e hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetekre nézve különbség nélkül tökéletes egyenlőség s viszonosság állapíttatik meg". (1848 : XX. tc. 2. §.) A bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségletét az állam viseli, ennek módozatait azonban későbbi törvény állapítja meg. (3. §.)

A 48-as polgári forradalom Magyarországon haladottabb vallási viszonyokat hozott létre, mint volt ugyanebben az időben Ausztriában. Amit ott a *Pillersdorf-féle alkotmány* deklarált (ti. a protestánsok vallásszabadságát), Magyarországon már 1791 óta megvalósult. A feudalizmus vallási örökségének revíziójára irányuló folyamat tehát Magyarországon fejlettebb fokon kezdődött, mint Ausztriában, ahol egyébként az egyházi viszonyok tekintetében majdnem azonos volt a fejlődés. A burzsoá forradalomnak ugyanis Magyarországon demokratikusabb jellege volt, jóllehet a forradalom Magyarországon egyre inkább bonyolódott a nemzetiségi kérdésekkel. Míg azonban Ausztriában a Pillersdorf-féle alkotmány a keresztény egyházak részére a katolikus egyház mint államvallás primátusa mellett csupán a nyilvános vallásgyakorlatot biztosította, Magyarországon valamennyi keresztény egyház az államhoz való viszonyában elvileg kölcsönösen egyenlő (paritásos) alapon állt, bár

[15] „On ne peut cependant admettre que le principe de non-discrimination soit maintenant pleinement reconnu partout en ce qui concerne la jouissance de ce droit par tous les individus et par tous les groupes." M. A. Krishnaswami: Etude des mesures discriminatoires — dans le domaine de la libertè de religion et des pratiques religieuses. Nations Unies. Conseil èconomique et social. E. (CN. 4.) Sub. 2. (200. 9. novembre 1959. 20. old.)

[15/a] L. az 1791:XXVI. tc. 13. §-ának erre utalását, vö. A magyar honi evangélikusok egyházi s vallásos ügyeinek Tisza-kerületi rendezete. Kassa, 1847. 7. old.

az egyházi vagyon tekintetében a különbségek megmaradtak.[16]

A bevett keresztény egyházak koordinációs rendszerén lényegében nem változtatott az 1855. évben Rómával kötött *konkordátum* sem, mely a katolikus egyháznak széleskörű jogokat biztosított, s megnyirbálta a magyar királyi főkegyúri jogot; ennek egyes jogosítványairól Ferenc József császár illetéktelenül lemondott. Noha a konkordátum a szabadságharc leverése utáni Magyarországon ténylegesen életbelépett, annak jogi hatályosságát a magyar jogi felfogás sohasem ismerte el,[17] mert nem alkotmányos szervek kötötték, s így érvényét a kiegyezéskor még a főpapság sem merte vitatni.[18] A *protestáns pátens* (1859) pedig, amely a magyarországi protestáns egyházak vallási önkormányzatát akarta megszorítani, hatályba sem lépett,[19] így a vallásszabadságot és a felekezeti egyenjogúságot illetően az 1848. évi jogállapot a kiegyezéskor is fennállt.

4. A vallás- és lelkiismereti szabadságot a dualizmus korában több jogszabály is érinti. Közvetlenül a kiegyezés után ugyan csak a felekezetek viszonosságáról alkottak törvényt (1868 : LIII. tc.) és az izraeliták egyenjogúságát iktatták törvénybe „polgári és politikai jogok tekintetében". (1867 : XVII. tc.) Eötvös kultuszminiszter is készített egy törvénytervezetet (1870), mely a vallásszabadság liberális biztosítékait tartalmazta. A tervezet szerint „mindenki szabadon vallhat és követhet bármely hitet, vagy vallást, s azt az ország törvényeinek korlátai között külsőképpen is kifejezheti és gyakorolhatja". (1. §.) „Az állampolgárok az ország törvényeinek korlátai között s megtartása mellett szabadon egyesülhetnek vallásos testületté, illetőleg egyházzá; egyházi szervezetüket önmaguk határozzák meg s egyházi ügyeikben önmaguk intézkednek." A tervezet biztosítja a felekezetek egyenjogúságát: „A vallási testületek, vagy egyházak jogokra és kötelességekre nézve egymás között és az állam irányában egyenlők." (4. §.) A tervezet azonban nem rendelkezett a lelkiismereti szabadságról, nem ismerte a felekezeten kívüliséget. Az állam és egyház szétválasztása felé csak egy szerény elvi lépést tett; kimondta volna a házasság polgári szerződéssé nyilvánítását, ennek végrehajtását azonban későbbi szabályozásra utalta.[20]

E liberális elvekre felépülő egyházpolitika álláspontját *Deák Ferenc* utolsó *nagy egyházpolitikai beszédében* (1873. június 28.) akként fejtette ki, hogy ő az állam és az egyház szétválasztásának, következésképp a polgári házasságkötésnek híve, s szétválasztást azonban fokozatosan kell és lehet végrehajtani.[21] Deák egyházpolitikai beszéde egyébként nem tárgyalta a vallás-, még kevésbé a lelkiismereti szabadság legtöbb kérdését.

Az 1873-ban az állam és egyház közti viszony rendezése ügyében kiküldött, illetve 1874-ben megújított képviselőházi bizottság által a vallás szabadságáról 1875-ben készített tervezetnek sok volt az eötvösi liberalizmus, s bár ez a tervezet ismeri a felekezeten kívüliek kategóriáját, a kilépetteket a községi hatóság által nyilván akarja tartatni.[22] A bizottság ki is nyilvánítja, milyen fontosnak tartja a vallást az államban: „A polgárok vallásossága s vallási érzületük által táplált erkölcsisége — írja — mindenesetre egyik nagy és üdvös tényezője, mind a társadalmi rendszernek, mind magának az állami életnek."[23]

Ebből a tervezetből sem lesz törvény s a vallásszabadság kérdése csak a századvégi egyházpolitikai harcok során jött újból szóba. A kilencvenes évekre ugyanis az egész dualista rendszer válságba jut, melyben nemcsak az alapvető osztályellentétek éleződnek ki, hanem az uralkodó osztályon belüli ellentétek is s így kerülnek újból napirendre a kiegyezés után mesterségesen háttérbe szorított megoldatlan egyházpolitikai kérdések.[24]

Ekkor iktatják törvénybe bizonyos megszorításokkal az Eötvös által meghirdetett elvet: „mindenki szabadon vallhat és követhet bármely hitet, vagy vallást és azt az ország törvényeinek, valamint a közerkölcsiség kívánalmainak korlátai között külsőképp is kifejezheti és gyakorolhatja". Senkit sem szabad törvényekbe, vagy közerkölcsiségbe nem ütköző vallási szertartás gyakorlásában akadályozni, vagy hitével nem egyező vallási cselekmények teljesítésére kényszeríteni." (1895 : XLIII. tc. 1. §.) „A polgári és politikai jogok gyakorlására való képesség a hitvallástól teljesen független." (2. §.) Míg a törvény első szakaszai a vallásszabadságot általában biztosítják, a későbbi szakaszok több megszorítást tartalmaznak. Így a 8. § szerint új felekezet elismerését meg kell tagadni abban az esetben, ha állami, vagy nemzeti érdekek ellen irányulna. A nemzetiségi alapon álló felekezetek létesítésének tilalma elsősorban a szlovák evan-

[16] Vö. Felix Vašečka: Buržoázny Štat a Cirkev, Bratislava, 1957. 61. sk. old.

[17] A konkordátum magyarországi érvényére Szeredy József: Egyházjog (3. kiad.) Pécs, 1883. I. k. 141. old., legújabban Sipos—Gálos: Enchhiridion Juris Canonici, Rome. 1954. 62. old.

[18] Vö. Salacz Gábor: A magyar katolikus egyház helyzete az 1867-iki kiegyezéskor, Regnum, 1944/46. 268. old.

[19] A pátens körüli tárgyalásokra l. Révész Imre: Fejezetek a Bach-korszak egyházpolitikájából. Bp. Akadémia 1957. 29. old.

[20] A tervezetet közli Zeller Árpád: A magyar egyházpolitika. Bp. 1894. I. k. 545—547. old.

[21] A beszédet közli Zeller i. m. II. K. 128—136. old.

[22] Zeller II. k. 242. old.

[23] Zeller II. K. 231. old.

[24] Vö. Galántai József: Egyház és politika. 1890—1918. Kossuth 1960. 47. old. — Az egyházpolitikai harc polgári beállítású, de nagy apparátussal készült monográfiáját Salacz Gábor írta meg: A magyar kultúrharc története. 1890—1895. Bécs, 1938.

gélikusok és az ukrán görögkeletiek ellen irányult.[25]

Ha az 1895 : XLIII. tc. csak viszonylag biztosítja a vallásszabadságot, a lelkiismereti szabadság még inkább megszorítást szenved. Igaz ugyan, hogy a törvény 5. §-a megengedi, hogy „mindenkinek szabad a törvényekben megállapított feltételek mellett" „valamely vallásfelekezetből kilépni, vagy valamely vallásfekezetbe belépni", mégis az állam a felekezetenkívüli állapotot bizonyos előfeltételek korlátai között csupán „megtűri". Aki tehát felekezeten kívüli akar lenni, annak már el kell érni az *annus discretionist*, a 18 éves életkort, csak egymaga léphet ki eddigi felekezetéből, vagyis nem viheti magával gyermekeit, ezeket továbbra is a törvény által előírt vallásban tartozik felnevelni, végül a felekezetenkívüli előbbi egyházából történt kilépése után is 5 éven át adófizetője marad elhagyott felekezetének. A törvényjavaslat országgyűlési tárgyalásakor különösen a felekezetenkívüliség lehetőségének törvénybeiktatását támadták az egyházak képviselői. Míg Schlauch bíboros nagyváradi püspök a felekezetenkívüliség törvénybeiktatásában az atheizmus bátorítását látta, Brankovics György a görögkeleti, Szász Károly a protestáns egyházak részéről ellenezték a lelkiismereti szabadság törvénybeiktatását.

Szász Károly be is vallotta, hogy a felekezetenkívüliség törvénybeiktatását egyrészt nem tekinti a vallásszabadság gyakorlata elvéből folyó logikai követelménynek, másrészt e törvénybeiktatás káros következményeit leginkább a magyar egyházak (értsd a protestáns egyházak) fogják megérezni, melyeknek fennállását nagymértékben híveik áldozatkészsége biztosítja.[26]

A felekezeten kívüliek hátrányos helyzete tűnik ki az 1878-ban megszavazott büntetőtörvénykönyvből is. Míg ugyanis a vallásos szertartásoknak a büntetőtörvénykönyv messzemenő védelmet biztosít (1878 : V. tc. 190—192. §.), a tudományos világnézetét, meggyőződését hirdető felekezetenkívüli ilyen védelemben egyáltalán nem részesül. Jellemző, hogy a büntetőtörvénykönyv tárgyalásakor a vallás szabad gyakorlata elleni bűncselekmények megkonstruálásánál milyen késhegyig menő harcot folytatott a főpapok (Haynald kalocsai érsek és Samassa egri érsek) befolyása szerint állást foglaló főrendiház a liberális követeléseknek hangot adó képviselőházzal. Míg a képviselőház — különösen a ház igazságügyi bizottsága —, minden, a törvény által nem tiltott vallás gyakorlatát büntetőjogi védelemben kívánta részesíteni, a főrendiház többszörös üzenetváltás útján keresztülvitte, hogy csak az állam által „elismert" vallások részesüljenek védelemben; viszont az ellenük elkövetett cselekményeket egyes esetekben (lelkész testi bántalmazása vallási szertartás teljesítése alkalmával) az eredeti vétségi minősüléssel szemben, bűntettnek minősítette; végül a főrendiház keresztülvitte, hogy az isten-káromlás mint bűncselekmény bekerüljön a törvénykönyvbe. (190. §.)[27]

5. *A felekezetek egyenjogúságának* kérdése is csak megszorításokkal érvényesült a dualizmus alatt. A már említett 1868 : LIII. tc. megállapítja a „keresztény vallásfelekezetek" viszonosságát, főleg az áttérést illetően, egyúttal azt is kimondja, hogyha valamelyik felekezet a községtől egyházi vagy iskolai célra segélyt kap, e segélyben igazságos arány szerint minden ottan létező vallásfelekezet részesítendő, (23. §.) az 1867 : XVII. tc. pedig az „ország izraelita lakosait" „a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottnak" nyilvánította. Mivel ezzel az izraelita vallásfelekezet még nem lett bevett vallás, a törvény e mulasztását az 1895 : XLII. tc. pótolta, mely az izraelita vallást törvényesen bevett vallásnak nyilvánítja.[28]

A felekezetek egyenjogúságát mindez azonban koránt sem oldotta meg, s a vallás gyakorlatáról 1895-ben hozott törvény nem követi Eötvös 1870. évi javaslatát, mely a felekezetek egyenjogúságát törvénybe iktatta volna. „Az 1895 : XLIII. tc. az egyenjogúság biztosítása helyett megkonstruálja a bevett, elismert és el nem ismert vallások háromfázisú rendszerét.[29] Az első csoportba tartozók: a latin, görög és örményszertartású római katolikus, az ev. református, az ág. h. evangélikus, a görögkeleti szerb- és román, és az unitárius egyházak, valamint az izraelita felekezetek élvezik nemcsak az egyenjogúságot, hanem különböző kedvezményeket, állami támogatást kapnak, szerzett előjogaikat is megtarthatják. *Az elismert egyházak* (ilyenek voltak az 77.092/1905. VKM. rendelettel elismert baptista, az 1916. XVII. tc.-be iktatott izlám vallás) olyan jogállást kaptak, mint amilyent a felekezetek általában azokban az államokban élveznek, ahol az állam és egyház elválasztását megvalósították: bizonyos önkormányzatuk van, de semmiféle állami anyagi támogatást, állami közigazgatási segítséget *(brachium saeculare)* nem kapnak. Végül a harmadik csoportba szorították *az el nem ismert felekezeteket* (a nazarénusok, adventisták, metho-

[25] Vö. Vašečka i. m. 79. old.

[26] 1892/97. évi országgyűlés Főrendiházi Naplója. 63. ülés. IV. köt. 14—18. old.

[27] A tárgyalási anyag Lőw Tóbiás: A magyar büntetőtörvénykönyv a bűntettekről és vétségekről (1878: 5. tc.) és teljes anyaggyűjteménye. II. köt. Bp. 1880. 260—298. old.

[28] A javaslat körüli vitára l. Kováts Gyula: Az utolsó két egyházpolitikai törvényjavaslat. Bp. 1894. 7. sk. old.

[29] A bevett, elismert és tűrt vallások rendszere helyett a jogegyenlőség és vallásszabadság megvalósítását már 1871-ben követelte Schwarz Gyula s rámutatott arra, hogy kivitele nem ütköznék komoly nehézségbe. „Hozzuk be az államrendőrséget, javítsuk korszerűleg a népiskolát s ne féljünk a vallásszabadságtól" — javasolja a polgári reformok szószólója. (Schwarz Gyula: Államintézményeink és a kor igényei. Pest, 1871. 484. old.)

disták stb.), az ún. *szektákat,* ezeket a gyülekezési jog általános szabályai alá helyezték és állandó rendőri ellenőrzés alá estek.

A dualizmus korában Magyarországon megvalósult az ún. *bevett vallások kooordinációs rendszere,* mely a felekezeti egyenjogúságot csak a bevett felekezetek irányában ismerte el, a bevett vallásfelekezetek előnyére és az elismert vallásfelekezetek hátrányára számos megkülönböztetést tett. Ilyenek voltak: *1.* Az elismert vallásfelekezetek ingatlanszerzési képessége korlátozott volt, a bevetté nem. *2.* A bevett felekezetek egyházi adóit közigazgatási úton behajtották, az elismertekét nem. *3.* A bevett vallásfelekezetek fegyelmi határozataik végrehajtásához állami segítséget igényelhettek, az elismertek nem. *4.* Új egyházközségek alapítása a bevett egyházak önkormányzati joga volt, elismerteknél ehhez hatósági közreműködés volt szükséges. *5.* Elismert felekezetek nem igényelhettek a községtől aránylagos segélyt, a bevett vallásfelekezetek igen. *6.* Bevett felekezetek hitoktatóit az állam fizette és egyéb anyagi támogatásban (iskolák) is részesültek stb.

A felekezeti egyenjogúság azonban a bevett egyházaknál sem érvényesült teljesen: s a dualizmus-kori törvények nem törölték el a bevett egyházaknak azokat az előjogait, amiket még a feudális korban szereztek s amelyeket 1848. forradalmi törvényhozása meghagyott. A képviselőház igazságügyi bizottsága is megállapította 1895-ben, hogy a „bevett vallás fogalmát alkotmányjogunk nem egy egységes tartalommal bíró közjogi fogalmul ismeri". Az egyik bevett vallás szorosabb, a másik tágabb viszonyban áll az államal.[30] A katolikus egyház, mint egykori államvallás által élvezett jelentős előnyök lényegében fennmaradtak. A törvények (1723 : II. tc. 7. §.) szerint ugyanis a király csak katolikus lehetett, a koronázás a katolikus egyház szertartásaival, főpapi segédlettel történt, a katolikus egyház főpapjai tagjai voltak a főrendiháznak (1792 óta a görögkeleti főpapok, az 1885 : VII. tc. alapján a protestáns egyházak rangidős képviselői is) s a katolikus egyház továbbra is élvezte mintegy 1 634 000 kat. hold főpapi, káptalani és rendi s közel 250 000 hold alapítványi birtokát, míg ebben az időben a többi felekezeteknek aránylag kevés birtokuk volt. Amikor azonban a katolikus egyháznak megmaradtak az egykori állam-vallási jellegből fakadó gazdasági és közjogi előjogai, működését bizonyos korlátok közé szorította az ún. *főkegyúri jog,* mely a magyar államfők által gyakorolt s az egyház által nyíltan, vagy hallgatólagosan elismert jogosítványok összessége volt. E jogosítványok százados fejlődésük során mélyen belenyúltak a katolikus egyház belső életébe. Az uralkodónak döntő beleszólása volt az egyházi szervezet beosztásába, illetve megváltoztatásába. (Püspökségek felállítását a pápa utólagos hozzájárulásával maguk intézték. II. József egyenesen átszervezte az ország plébánia hálózatát.) Idetartozott az egyházi javadalmak adományozásának joga és e javadalmai felhasználása feletti felügyelet, az ország összes kegyúri egyházai feletti felügyelet és bíráskodás joga, s a legtöbbet vitatott jogosítvány: a főpapok kinevezése. Mindezeket a jogokat az államfő a feudális korban dikasztériumai útján gyakorolta, amelyekben a főpapoknak, elsősorban az esztergomi érseknek jelentős szavuk volt. A 48-as átalakulás a független felelős minisztérium felállításával új szervet iktatott a főkegyúri jog gyakorlásába, s a katolikus egyházat reprezentáló főpapság kellemetlen beavatkozót látott a laikussá váló állami szervezet képviselőiben. Ezért sürgeti már a polgári állam hajnalán a katolikus önkormányzat *(autonómia)* megvalósítását, amelynek kezelésébe szeretné vétetni hatalmas birtokokkal együtt az addig állami irányítás alatt levő vallás- és tanulmányi alapokat. A kormányok azonban nem akarják a főpapi mammutbirtokokat növelni, garanciát csak a világi katolikusok autonómiai szervezkedésében látnak; mivel pedig az egyházi hierarchia nem adja fel arisztokratikus struktúráját, az autonómia az egész dualizmus alatt sokszor visszatérő[31], de meg nem valósuló követelés maradt. Viszonylag több szabadságot élveztek e téren a többi bevett felekezetek; belső ügyeiket szabadabban intézték, viszont nem részesültek az egyházi vagyonban. E helyett a kormányok különböző juttatásokat nyújtottak az állami költségvetés terhére; a törvények biztosították részükre saját szervezetük meghatározását, zsinatok tartását, egyházi alkalmazottaik szabad választását, önálló adókivetést, alapítványaik s vagyontárgyaik szabad kezelését.

Míg a katolikus egyházzal szemben az államot a főkegyúri jogba foglalt jogosítványok illették meg, addig valamennyi felekezettel szemben az állam a *iura circa sacra*-nak nevezett felügyeleti jellegű jogosítványokkal rendelkezett.[32] A iura circa sacra körébe vont jogosítványok a főkegyúri jogtól abban különböztek, hogy 1. a főkegyúri jog csak a katolikus egyház irányában érvényesült, a iura circa sacra *valamennyi* egyház és felekezet irányában, 2. a főkegyúri jog egyházi beleegyezéssel, vagy közreműködéssel kialakult intézmény, ezért gyakorlásánál a kánonokra is tekintettel kellett lenni, a iura circa sacra jogosítványai az állami szuverenitásból eredtek, 3. a főkegyúri jog josítványai pozitív jellegűek voltak, belenyúltak a katolikus egyház belső életébe (ius in sacrum),

[30] 1892—97. évi országgyűlés. Képv. Irományok XX. köt. 639. sz. 154. old.

[31] 1870—1871-ben, 1897—1902-ben tartottak kongresszust, 1918-ban Apponyi Albert kultuszminiszter törvényjavaslatot készített az autonómiáról.

[32] A iura circa sacra-fogalmára vonatkozó burzsoá nézetek összefoglalása Gyetvai Péternél: A vallás körüli felségjogok. Bp. 1938. uott az irodalom részletes felsorolása 14—16. old.

a iura circa sacra jogosítványai negatív jellegűek, csak az állam szükséges felügyeletére vonatkoztak az egyházak felett, hogy hitelveik és működésük ne ütközzék a törvényekbe.

A iura circa sacra körébe tartozott az állam legfőbb felügyeleti joga az egyházak felett (ius supremae inspectionis), ami azt jelentette, hogy az államnak joga van ellenőrizni, vajon az egyházak szervezete és működése, illetve az erre vonatkozó szabályok nincsenek-e ellentétben az állam törvényeivel és egyéb jogszabályaival. A felügyeleti jog révén engedélyezte az állam új felekezetek működését is (ius reformandi). A felügyeleti jog kiterjedt az egyházi, vagy egyházak által kezelt alapítványokra.[33] Néhány katolikus jellegű, vagy rendeltetésű alapítványnak *kezelését* is állami szervek (Vallás- és Közoktatási Minisztérium, Közalapítványi-ügyigazgatóság) látták el.

A dualizmus idején a iura circa sacra körébe tartozott a *ius placeti* (tetszvény-jog). A ius placeti azt jelentette, hogy a Vatikántól jövő mindenféle bullát, vagy más rendelkezést csak a királyi engedély után lehetett kihirdetni. E jogról Ferenc József az 1855. évi konkordátumban lemondott. Felújítása a Vatikáni zsinat kapcsán történt (1870); ennek egyes rendelkezései a kormány felfogása szerint sérthették a placetummal védelmezett fejedelmi jogokat, az ország törvényeit, illetőleg belső nyugalmát.[34]

A iura circa sacra körébe foglalt jogosítványokkal kapcsolatban említették a dualizmus korában az állami segédkezést az egyházi aktusok végrehajtásában *(ius advocatiae*[35]). Ez nemcsak az egyházi adó behajtásának állami átvállalását jelentette, hanem az egyházi fegyelmi aktusok kikényszerítéséhez szükséges állami segítséget,[36] sőt a segítség anyagi támogatásban is megnvilvánult.

6. Az állam és egyház szétválasztásának — mint a vallás- és lelkiismereti szabadság egyik biztosítékának — kérdése, s ezzel kapcsolatban a *szekularizáció,* már a 48-as átalakulás idején többször felmerült. A különválasztás iránti követelés a fiatal burzsoázia gondolatvilágában éled újjá,[37] s az állam és egyház feudális kori teljes összefonódása ellen irányult[38].

A feudális állam számos polgári vagy politikai jog gyakorlását vallásfelekezethez tartozáshoz fűzött. Iparűzéshez, ingatlanszerzéshez, letelepedéshez, sőt sokszor a puszta tartózkodási hely kiválasztásához valamely valláshoz (legtöbbször az államvalláshoz) tartozást kívántak meg, máskor valamely valláshoz (pl. az izraelita felekezethez) tartozás éppen valamely polgári jog (letelepedés, iparűzés, választójog stb.) gyakorlását megakadályozta. Más vonatkozásban az állami hivatalok betöltésének valamely valláshoz tartozás volt az előfeltétele. Mindezek a kötöttségek fékezően hatottak a kapitalista fejlődésre. Így a különválasztásra irányuló követelés azokkal a felekezeti, többnyire az államegyházi ságból származó akadályokkal szemben lépett fel, amelyek a burzsoázia gazdasági és politikai hatalma kifejlődésének útjában állottak.[39]

Magyarországon is felmerült az állam és egyház elválasztásának gondolata, különösen az első népképviseleti választások alatt és a népképviseleti elv alapján összeülő országgyűlés munkájának kezdetén. Radikális és liberális képviselők között egyaránt sok híve volt a szétválasztásnak: Madarász Józsefnek a népképviseleti országgyűlésre kinyomtatott képviselői „hitelvei" közt a papi vagyon állami átvétele és népnevelésre fordítása szerepel azzal, hogy ezentúl az állam fizessen minden tanítót és lelkészt.[40]

Táncsics a papi jószágokat állami kezelésbe kívánta venni, s az iskolát elválasztani az egyháztól. 1849. évi alkotmány-javaslatában már az egyházmegyéket is eltörli, azokat a közigazgatási szervezetbe olvasztaná, a püspökök kötelesek a lelkészi teendőket is ellátni, az egyházi javakat szekularizálná, a státus nem avatkozna lelki dolgokba és a lelkészek fizetését sem vállalná magára[41].

Szacsvay Imre az országgyűlésen indítványt nvújtott be a szekularizálás érdekében.[42] Hogy 1848—49-ben nem történt meg sem a szétválasz-

---

33 Az alapítványok feletti felügyeletnél azonban meg kell jegyezni, hogy az valamennyi alapítványra kiterjedő állami jog volt, az egyházi alapítványok feletti felügyelet nem jelentett különleges jogosítványt.

34 Vö. Pauler Tivadar miniszter válaszát Schwarz Gyula interpellációjára 1871. április 22-én a képviselőházban. Közli Zeller i. m. I. 863—865. old. A placetum felújítására l. még Theodor Glanderath: Geschichte des Vatikanischen Konzils. Freiburg, 1906. III. K. 576. sk. old., legújabban Friedrich Engel—Jánosi: Österreich und der Vatikan. Wien, 1958. I. 164. old.

35 Lásd az 1895:XLIII. tc. miniszteri indoklását. 1892/97. évi országgyűlés. Képviselőházi irományok. 11. köt. 57. sk. old. 398. Iromány.

36 Az 1895:XLIII. tc. e tekintetben az elismert vallásfelekezetekre vonatkoztatva azt köti ki, hogy elzárás, testi büntetés, vagy bírság fegyelmi büntetésül nem alkalmazható. Ugyanakkor a 4. §-ban valamennyi felekezetre vonatkoztatva azt a megszorítást találjuk, hogy egyházi fenyítéket senki ellen sem lehet alkalmazni amiatt, hogy törvényben rendelt valamely polgári kötelességét teljesítette, vagy törvényben tiltott valamely cselekvést nem vitt véghez, illetve törvény által biztosított polgári jogait gyakorolta.

37 Részletes adatok Karl Rothenbücher: Die Trennung von Staat und Kirche, München, 1908, újabban Zaccaria Giacometti: Quellen zur Geschichte der Trennung von Staat und Kirche. — Tübingen, 1926.

38 Az állam és egyház szétválasztását a római katolikus egyház általában helytelenítette, s az amerikai szeparáción kívül egyházellenesnek tekintette. L. XVI. Gergely: Mirari vos enciklikáját (1832), IX. Pius Syllabusát, XIII. Leo több rendeletét, különösen Immortale Dei inciklikáját (1885), majd X. Piusnak a francia szeparáció ellen 1906-ban kiadott Gravissimo officii és Vehementer kezdetű enciklikáját, végül a protugál szeparáció elleni Jam dudum enciklikáját. (1911.)

39 Vö. Ulrich Krüger: Das Prinzip der Trennung von Staat und Kirche in Deutschland. Berlin, 1958. 4. sk. old.

40 Madarász József: Emlékirataim. (1831—1881.) Budapest, 1883. 123. old.

41 Táncsics Mihály: Új alkotmányjavaslat, március 15-kének emlékéül. Debrecen, 1849. 27—29. §.

42 Beér—Csizmadia: Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés. 1954. Akadémia. 662—663. old.

tás, sem a szekularizáció törvénybe iktatása, azt Kossuth később azzal indokolta, hogy nem akarták az egyházak, elsősorban a katolikus egyház vezetőit a polgári átalakulás és a függetlenség nyílt ellenségeinek táborába kergetni. A kiegyezés után a munkásság s a nemzetiségek mozgalmaitól megrettent uralkodó-osztályok még kevésbé kívánják a teljes szétválasztást; még a baloldali Irányi Dániel is kénytelen e realitást tudomásul venni, s ezért minden évben a költségvetési vitában egyelőre csak a polgári házasság érdekében terjeszt elő javaslatot. Eötvösről is tudjuk, hogy a szétválasztás híve volt,[43] de 1870-ben beterjesztett törvényjavaslata jóval szerényebb keretek közt mozgott, mint 1848—49-ben az állami iskolák felállítása érdekében benyújtott törvényjavaslata, ami komoly lépést jelentett az egyház és iskolák későbbi teljes szétválasztása felé.[44]

A kiegyezés idején a 48-as idők forradalmi felfogása csak kevéssé érvényesült, a magyar uralkodóosztályok már azt vallották, hogy a vallás állami szempontból a lakosság tömegei számára szükséges. A vallás a tőkés hatalom megszilárdításának támaszává vált s a tőkés állam gépezetébe a bevett felekezetek már beépültek. A polgári osztályuralom gépezete Magyarországon sem csak az állami szervek rendszerét jelentette, hanem hozzátartoztak a politikai pártok, egyesületek, szervezetek és a vallási közösségek is. Az egyházaknak e szervezetbe való beépülése rendkívül sokféle lehetett, s Magyarországon — mint láttuk — a különböző egyházak beépülése másként és másként jelentkezett.

A liberalizmus kormányon, vagy vezetésben levő képviselői (Eötvös József, Deák Ferenc), vagy az ellenzéken ülő olyan harcos és következetes reprezentánsai, mint Irányi Dániel, tovább akarták fejleszteni az elmaradt egyházpolitikai reformokat, ezek azonban egyelőre elakadtak az uralkodó osztály többségének *quieta non movere* elvre alapított politikáján. Csak a század utolsó éveiben, a dualizmus válságának kibontakozása idején, mikor a kapitalizmus megizmosodása folytán a földbirtokososztály rovására a burzsoázia megerősödött, s ez elég erősnek is érzi magát a vallási téren fennállott feudális maradványok felszámolására robannak ki az egyházpolitikai viták, s ezek felszínre hozták a megoldásra évtizedek óta érett kérdéseket, amelyeket most már elodázni nem lehetett. A megerősödött liberalizmus harci kedvvel veti magát a küzdelembe, s komoly lépéseket tesznek a vallás- és lelkiismereti szabadság biztosítása, az állam és az egyházak szétválasztása irányában. A polgári házasság bevezetése, az egyházi bíróságok hatáskörének megszüntetése házassági ügyekben (1894 : XXXI. tc.), az állami anyakönyvezés megvalósítása (1894 : XXXIII. tc.), a gyermekek vallásának rendezése (1894 : XXXII. tc.), majd a következő évben az izraelita vallás bevett vallássá nyilvánítása (1895 : XLII. tc.) és végül a vallásszabadság biztosítása a felekezeten kívüliség állapotának törvényes elismerésével (1895 : XLIII. tc.) a szétválasztás felé irányuló lépések voltak, egyúttal e vegyes felekezetű országban az egyes bevett felekezetek közt addig folyó állandó harcok kiküszöbölését is jelentették. Az egyházpolitikai törvényekkel a magyarországi fejlődés előbbre jutott, mint a monarchia másik államában, ahol csak a fakultatív házasságot vezették be, és megmaradt az egyházi anyakönyvezés.[45] Ezzel azonban ki is merült a liberalizmus repertoire-ja: az egyházi birtokokhoz nem nyúlt, a szekularizációt még a jelentős részben állami javakból alkotott vallás- és tanulmányi alap javaira sem mondta ki. Megelégedett az állami kezeléssel s egy — részben egyháziakból, részben világiakból álló — felügyelőbizottság létrehozásával. Hasonlóképpen meghagyta az egyházi iskolákat s községi (városi) segélyezésüket is lehetővé tette.

A századforduló idején a kormányok egyre inkább szakítanak a századvég liberalizmusával. E kornak felélénkülő munkásmozgalmai arra kényszerítették a kormányokat, hogy az egyházakkal kapcsolataikat szorosabbra fűzzék: a század végén az alsópapság kongruáját rendezték (1898 : XIV. tc.), majd a rendezést kiterjesztették a katolikus papokra is (1909 : XIII. tc); a világháború küszöbén korpótlékot (1913 : XXXVIII. tc.), a világháború alatt pedig családi pótlékot állapítottak meg (1917 : IX. tc.), utóbbit a nős lelkészeknek. Csak a munkásosztály akkori pártja, a Szcoiáldemokrata Párt hirdette programjában az állam és egyház teljes szétválasztását és kinyilvánította, hogy a vallási társulat és az egyház magánegyesülés, az egyházi birtokokat köztulajdonba kell venni és munkás-szövetkezeteknek bérbe adni, jövedelmüket pedíg kulturális célokra fordítani,[46] s hasonló megnyilatkozások találhatók a polgári radikálisoknál is.[47]

Ez igények a kormányoknál nem találtak visszhangra. Magyarország uralkodó osztályai az imperialista korban — megrettenve a munkásmozgalom gyorsuló kiszélesedésétől — nem az állam és egyház szétválasztásának irányában tettek elhatározó lépéseket, ellenkezőleg — mikor Franciaországban e század elején kimondták

[43] Sötér István: Eötvös József, Bp. 1950. Akadémia, 381. old.

[44] A felsőház azonban ezt a javaslatot — a szabadságharc eseményeire hivatkozással — félretette. Beér—Csizmadia i. m. 179—187., 613—621. old.

[45] Josef Wodka: Kirche in Österreich. Herder, Wien, 1959. 329. sk. old.

[46] A Magyarországi Szociáldemokrata Párt programja. 1903. A Magyar Munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 3. k. 140. old.

[47] Az 1914. és 1918. évi programjuk egyaránt követeli az állam és egyház szétválasztását. Mérei Gyula: Polgári radikalizmus Magyarországon. Bp. 1947. 50. old., vö. Az 1914. évi program III. r. 3. pont, megjelent németül a Neues Politisches Volksblatt 1914. június 21-i száma 9. és 10. lapjain, 1918-as program 9. pontja a Mi a radikalizmus c. röpirat borítéklapjának hátsó oldalán.

az elválasztást és az egyházi javak szekularizációját[48] — Magyarországon a közel kétmillió kat. hold főpapi, rendi és alapítványi vagyonnal rendelkező katolikus egyház papjainak állami hozzájárulással biztosítottak kongruát és a bevett vallásfelekezeteket egyre inkább beépítették a tőkés állam mechanizmusába.

Csizmadia Andor

[48] Itt a szekularizációt a francia burzsoázia attól való félelme váltotta ki, hogy a klerikálisok monarchista provokációi meggyorsítják a dolgozó tömegek orientálódását a szocializmus felé. Később, az elválasztás után a francia burzsoázia ismét kereste az egyház támogatását. (Gabriel Le Bras: Trente ans de sèparation. Chiesa e stato. Studi Giuridici. II. Milano, 1939. 425. sk. old.)

A lengyel családi jog kodifikálásának legfontosabb problémái*

I.

Első alapvető kérdésként merül fel, miért válik szükségessé most már harmadízben a családi jog reformja a Lengyel Népköztársaságban, amelyre a második reformot követően viszonylag rövid időn belül kerül sor.

1. Az első reform 1945—1946-ban valósult meg. A második világháborút követően a népi Lengyelország kormánya fontos feladatának tekintette a polgári- és családi jog egységesítését. Idegen, kapitalista kódexek felszámolásáról volt akkor szó, amelyeket a XVIII. század elején az ország felosztásai után kényszerítettek Lengyelországra, arról, hogy a törvénykönyveket mélyrehatóan demokratikus elveken nyugvó saját lengyel joggal váltsák fel.

A családi jognak ez az első reformja négy, 1945-ben és 1946-ban kiadott dekrétumban nyilvánult meg, amelyek a házassággal[1], a vagyoni viszonyokkal[2], a családdal[3] és a gyámsággal[4] kapcsolatos jogviszonyokat szabályozták.

A reform egyrészt arra irányult, hogy az egész országra kiterjedően egységes jogot teremtsen az ezt megelőzően Lengyelország különböző részeiben hatályos többféle jogrendszer helyett. Másrészt a családi jog alapelveinek megvalósítása volt a célja.

Az új jog demokratikus jellege megnyilvánult abban, hogy:

a) megszüntette az egyházi házasságkötést és bevezette a kötelező polgári házasság intézményét, egyben pedig kizárólag az állami bíróságokat jogosította fel arra, hogy a házastársak közötti jogvitás kérdésekben eljárjanak.

b) Bevezette a házastársi együttélés szilárdságának elvét: amidőn az új jog lehetővé tette a házassági kötelék feloldását, csakis akkor engedélyezte a bontást, ha a házasság a család tartós felbomlása következtében nem teljesítette társadalmi feladatait, és ha a bontás nem sértette a kiskorú gyermekek érdekeit.

c) Az új jog megfelelően védte azoknak a gyermekeknek az érdekeit, akiknek szülei elváltak, vagy akik esetében szüleiknek házassága érvénytelenné nyilvánítás következtében szűnt meg.

d) Egyenlő jogokat és kötelességeket statuált mindkét házastárs számára, úgy egymás közötti viszonylataikban, mint a szülők és gyermekek közötti jogviszonyok tekintetében.

e) Az új jog jelentősen javított a házasságon kívül született gyermekek helyzetén, egybevetve szabályozását azzal az állapottal, amely a korábbi törvények hatályon kívül helyezése előtt fennállott. Lehetővé tette az anya számára, hogy apaság megállapítása iránti keresettel forduljon a bírósághoz, ami a központi vajdaságok területén nagy vívmányt jelentett, ahol korábban az apaság megállapításának kérése ki volt zárva.

f) Az új jog megkönnyítette az örökbefogadást. A legutóbbi világháború és a hitleri megszállás nagyszámú gyermeket tett árvává. Ezzel kapcsolatban meg kellett könnyíteni idegen gyermekek örökbefogadását, lehetővé kellett tenni, hogy az árvák családra találjanak.

g) Az új rendezés a szülő nélküli kiskorúak, valamint a teljesen cselekvőképtelenek feletti gyámság tekintetében biztosította a megfelelő bírósági felügyeletet és ellenőrzést.

2. A fentebb vázolt, 1945—1946-ban megalkotott jog azonban számos fogyatékosságban szenvedett, aminek következtében nem gyakorolhatott megfelelő hatást az új családi viszonyok alakulására. Ez kiváltképpen a következőkben nyilvánult meg:

a) A házastársak közötti vagyoni viszonyok terén fennállott korábbi rendszer lényegében fenntartotta a vagyonelkülönítést és a házastársak ennek megfelelő csupán formális egyenjogúságát a kölcsönös vagyoni viszonyok terén.

b) Amellett nem javították meg teljesség-

*E tanulmányát szerző a Jogtudományi Közlöny számára készítette. Fordította: *dr. Pap Tibor. (Szerk.)*

[1] Az 1945. IX. 25-i dekrétum (Törvénytár 48. sz. 270. pont). Hatálybalépett 1946. I. 1-én.

[2] Az 1946. V. 29-i dekrétum (Törvénytár 31. sz. 196. pont.) Hatálybalépett 1946. X. 1-én.

[3] A családi jogról szóló 1946. I. 22-i dekrétum. (Törvénytár 6. sz. 52. pont.). Hatálybalépett 1946. VII. 1-én.

[4] Az 1946. V. 14-i dekrétum (Törvénytár 20. sz. 135. pont). Hatálybalépett 1946. VII. 1-én.

gel a házasságon kívül született gyermek helyzetét.

c) Lehetséges volt nagykorúak örökbefogadása is. Az örökbefogadásnak pedig szerződéses jellege volt.

d) A házasság szilárdságának elvét gyengítette az érvénytelenné nyilvánítás alapjául szolgáló számos ok.

1948 júliusában hozták létre a lengyel—csehszlovák jogi együttműködési bizottságot. Ezen együttműködés eredményeként készült el 1949-ben a családi jogi kódex új tervezete. Az új családi jogi kódex, amelyet 1950-ben fogadtak el (1950. évi 27. sz. törvény. Törvénytár 34. sz. 308. pont.), amely máig is hatályos, azon elvek megvalósítását célozza, amelyek a szocialista családi jog alapjául szolgálnak.

A családi jogi kódexben egyrészt tükröződnek az egységesített családi jog következő elvei: a házassági viszonyok szilárdsága (lehetőség nyílik a házasság bírói felbontására a törvényben meghatározott esetek fennforgásakor, azaz amidőn bekövetkezett a család teljes felbomlása); továbbá a házastársak teljes egyenjogúsága mind személyi és vagyoni kölcsönös viszonyaik tekintetében, mind pedig a szülők és gyermekek közötti jogviszonyok vonatkozásában; elsődleges jelentőséget tulajdonít a kiskorú gyermekek érdekeinek, másrészt ez a kódex még fokozottabban hangsúlyozza a házasság szilárdságának elvét, amikoris korlátozza érvénytelenné nyilvánításának lehetőségét; felszámolja a házasságból született és azon gyermekek közötti egyenlőtlenség minden megnyilvánulását, akiknek atyja nem férje az anyának; bevezeti a házastársak közötti vagyoni viszonyok terén a vagyonközösséget; lényegesen megváltoztatja az örökbefogadás intézményét, amikoris csupán kiskorúak örökbefogadását teszi lehetővé és ezt is kizárólag csak a gyermek érdekében.

Az új családi jogi kódex számos olyan fontos elvet valósított meg, amelyek a Lengyel Népköztársaság 1952. évi alkotmányában is kifejezésre jutottak.

Az 1950. évi családi jogi kódex alkotta a családi jog sorrendben második reformját a népi Lengyelországban.

3. Az Igazságügyminisztérium mellett 1956 végén létesített kodifikációs bizottság azonban már annakidején hozzálátott a családi jog harmadik reformjának a megvalósításához. Kezdetben a családi jogot a polgári törvénykönyv önálló könyveként kívánták kodifikálni[5], később azonban — nyilvános vita eredményeként — a házasságról, a családról és a gyámságról szóló különálló törvénytervezet alakját öltötte („Kodeks rodzinny i opekunczy").

[5] A polgári törvénykönyv 1960. évi tervezete negyedik részében tartalmazta a családi jogot, de már a Ptk. 1961. és 1962. évi tervezetei nem foglalkoznak a családi joggal. Mindkét tervezetet a varsói jogi kiadó tette közzé. Ugyancsak 1962-ben publikálta ugyanez a kiadó a házasságról, a családról és a gyámságról szóló törvény tervezetét.

A kodifikációs munkálatok teljes erővel folynak.

Ezzel kapcsolatban felvetődik a kérdés, mi indokolja ennek a legújabb reformnak a végrehajtását?

Mielőtt a feltett kérdésre válaszolnánk, meg kell említeni, hogy hangzottak el — bárha csupán elszigetelten is — bíráló hangok, amelyek ennek szükségessége ellen foglaltak állást.

Nevezetesen azt mondották, hogy a családi jogi kódex hatálybalépése (1950 októbere) óta túl kevés idő telt el ahhoz, hogy az új kodifikáció szükségességének kérdése kellő megalapozottsággal eldönthető legyen. Ezen felül pedig a családi viszonyok területén megvalósított túl gyakori jogi reformok aláássák a közvélemény előtt az új kodifikáció jelentőségét és egyáltalán nem alkalmasak arra, hogy előmozdítsák az új jogintézmények megfelelő stabilitását az olyannyira fontos családi viszonyok terén; hogy továbbá az 1950. évi családi jogi kódex egynémelyik fogyatékossága, amely alkalmazásának kezdeti szakaszában vált a bírói gyakorlatban nyilvánvalóvá, ma már jelentőségét vesztette, mivel a kérdéses fogyatékosságok talaján keletkezett kétségek és tisztázatlan kérdések a legfelsőbb bíróság határozatai és a tudomány általi értelmezés következtében tisztázást nyertek. A kodifikáció ellenzőinek véleménye szerint legfeljebb az 1950. évi családi jogi kódex novellizálásának szüksége merülhet fel, azon néhány, fontos társadalmi szükséglet által indokolt módosítást és kiegészítést kell eszközölni.

A kodifikációs bizottság tagjainak túlnyomó többsége azonban más álláspontra helyezkedett.

Mindenekelőtt törvényhozási jellegű fontos meggondolások érvényesültek.

A kodifikációs bizottság véleménye szerint az 1950. évi családi jogi kódex elvei általában megfelelnek társadalmi szükségleteinknek. Ugyanakkor ezen elvek jelenleg részben helytelenül jutnak törvényhozási kifejeződésre, ami döntően a szövegezés túlzott tömörségére vezethető vissza. Az új kódex tervezete arra törekszik, hogy a családi jogi kódex ezen lényeges fogyatékosságait kiküszöbölje.

A kódex említett fogyatékosságai két okra vezethetők vissza: először is távolról sem egyetlen forrása a családi jognak, mivel számos fontos családi jogi kérdést érintő szabályt a helyes rendszerezési elvek ellenére nem a kódex tartalmaz, azokat az eljárási jogszabályok, az anyakönyvi rendelkezések foglalják magukban. Ezen felül az 1950. évi családi jogi kódex túl lakonikus, feleslegesen szűkszavú (összesen 91 rövid szakaszt tartalmaz); csak a leglényegesebb kérdésekre ad választ, más problémák megoldását a bírói gyakorlatra hagyva, és bárha a bíróságok gyakorlati tevékenységük során számos ilyen jellegű kérdést tisztáztak is, mégis maradt még sok tisztázni való.

Ezzel kapcsolatban a jelenleg hatályos 1950. évi családi jogi kódex egyrészt a családi jognak

nem alapvető forrása, másrészt nem eléggé világos és érthető. Ez megnehezíti az állampolgároknak a számukra oly fontos rendelkezések megértését, a bíróságok számára pedig megnehezíti a jogalkalmazást.

A házasságról, családról és gyámságról szóló törvény új tervezete, amelyet a fentebb említett kodifikációs bizottság dolgozott ki, és amelyet 1962 júliusa végén tárgyalt meg az Igazságügyminisztérium kollégiuma, e fogyatékosságok kiküszöbölését veszi célba. Lényegesen terjedelmesebb: 117 §-t tartalmaz. Megoldást ad több kétes kérdésre és normatív módon általánosítja a bírói gyakorlatot.

Egyidejűleg néhány vonatkozásban fontos érdemi változtatásokat eszközöl a jelenleg hatályos családi jogi szabályokhoz képest.

II.

Vizsgáljuk most ezeket a változtatásokat.

1. Ezt megelőzően azonban figyelmet kell szentelnünk egy, a kodifikációs munkálatok során felmerült fontos kérdésnek. Ez a kérdés: a családi jog helye a lengyel jog rendszerében.

Arról van szó, hogy a polgári jogi törvénykönyvnek fel kell-e ölelnie a családi jog tételeit, avagy pedig a családi jogot önállóan, a polgári jogtól függetlenül kell kodifikálni.

Annak a nézetnek a hívei, amely szerint a családi jogi problematikát fel kell venni a megalkotandó polgári törvénykönyvbe, döntően azzal érveltek, hogy a polgári jog és a családi jog között nem lehet élesen megvonni a határt, különösen pedig nem lehet azt állítani, hogy a polgári jog tartalma mindenekelőtt a vagyoni viszonyok szférájára korlátozódik. E nézetek képviselői igyekeztek azt bizonyítani, hogy a polgári jog szintén foglalkozik a nem vagyoni viszonyok kérdésével, másrészt viszont azt állították, hogy a családi jog is tárgyal vagyoni kérdéseket „amidőn a házassággal, a rokonsággal és a gyámsággal összefüggő vagyoni viszonyokat szabályozza. Ebben az összefüggésben pedig a családi viszonyokat szabályozó tételeknek nem a polgári törvénykönyvben, hanem egy másik törvényhozási aktusban történő felvétele azonos tárgy mesterséges szétválasztásához vezetne."

A polgári törvénykönyv 1960. évi tervezete (amelyről már volt szó) azoknak a nézetét tette magáévá, akik a családi jogot a polgári törvénykönyvbe kívánták inkorporálni.

Az utóbbi időben azonban e koncepció ellenfelei kerekedtek felül, azok tehát, akik a családi jog elkülönítése mellett törtek lándzsát, amit „a házasságról, a családról és a gyámságról szóló törvény" 1962. évi tervezetének a közzététele bizonyít.

Ezek az utóbbiak döntően abból a tételből indultak ki, miszerint hiányzanak a kellő indokok ahhoz, hogy a jelenlegi rendszerezés megváltoztatására sor kerüljön, amely rendszerezés szerint a családi jog a törvényhozás szemszögéből nézve különálló kodifikáció tárgya, amit az 1950. évi családi jogi kódex juttatott kifejezésre. Szem előtt tartották továbbá azt is, miszerint nincs kellő indokoltsága annak sem, hogy eltérjünk a szocialista jogban elfogadott rendszerezési elvektől. Ugyanakkor elegendő olyan társadalmi-gazdasági előfeltétel áll fenn ma is és fog a jövőben is fennállani, amelyek megalapozzák a családi jog különálló voltát a szocialista jog keretein belül. Nevezetesen:

A polgári jog mindenekelőtt vagyoni viszonyokkal foglalkozik. A családi jog tételei által szabályozott társadalmi viszonyok tartalma sajátos elveken nyugszik, olyan elveken, amelyek különböznek a polgári jog tételei által szabályozott társadalmi viszonyok alapjául szolgáló elvektől. Az előbbi viszonyok a mi társadalmi-gazdasági körülményeink között mentesek a kapitalista társadalom körülményei közepette a polgári jogra olyannyira jellemző vagyoni viszonyok túlsúlyától. A család tagjai közötti vagyoni jellegű jogviszonyok másodlagos jelentőségűek. E viszonyok terjedelme és jelentősége a mi körülményeink között összehasonlíthatatlanul jelentéktelenebb; a családon belüli személyi viszonyokkal egybevetve háttérbe szorulnak és csak e személyi viszonyok szükséges kiegészítését alkotják.

A családi jogban meglevő vagyoni jellegű intézmények annak az alapvető célnak a szolgálatában állanak, amit a család megszilárdítása jelent. Ezt a megszilárdítást biztosítja például a házastársak közötti, valamint az egymással fel- és lemenő, vagy oldalági rokonságban álló személyek közötti tartás intézménye, amely a családi kötelezettségekkel szembeni könnyelmű viszonyulás leküzdése irányában hat. A család megszilárdításának e célját szolgálja a házastársak közötti vagyoni viszonyok mikénti kialakítása is jogunkban: a vagyonközösség intézménye erősíti a családot, amikor is két alapvető alkotmányi elvet valósít meg: a női egyenjogúság elvét, valamint a házasság és a család védelmének az elvét azáltal, hogy szoros kapcsolatot létesít a házastársak között a háztartáson belül.

A következő érv, amely a jog hagyományos rendszerezése ellen szólana, és amellyel a tőkés országok doktrinájában és ezen országok polgári törvénykönyveiben találkozunk, abban a körülményben rejlik, hogy az említett doktrina és az említett törvénykönyvek olvan feltételekből indulnak ki, amelyek a kérdéses országok társadalmi-gazdasági viszonyaiban gyökereznek.

A tőkés országok doktrinájának és kódexeinek alapvető koncepciója éppen abban van, hogy a polgári jognak fel kell ölelnie a természetes, más szóval: magánszemélyek vagyoni és családi problematikáját. Ez a magánjog főterülete. Ez a koncepció a szocialista jog talaján nem időszerű, mivel a szocialista jog nem lehet csupán a természetes személyek vagyoni joga, mivel e

jog problematikája, legalábbis meghatározott terjedelemben, társadalmi-gazdasági rendszerünk folytán a társadalmasított jogi forgalom fontos területeit is felöleli.

Az 1962. évi polgári jogi törvénykönyv tervezete értelmében a törvénykönyvnek szabályoznia kell „a természetes személyek közötti, a szocialista, valamint a nem szocialista szervezetek közötti, továbbá a természetes személyek és a szervezetek közötti polgári jogi viszonyokat."

Ily módon az említett vagyoni viszonyokat rendező jogi normáknak a természetes személyek családi viszonyait rendező normákkal való egybekapcsolása különböző társadalmi tartalommal bíró jogi szabályok mechanikus és egyben mesterséges egybekapcsolását jelenti. Más a helyzet a burzsoá jogban, ahol nem létezik a nálunk társadalmasított jogi forgalomnak nevezett forgalom problematikája, és ahol a polgári jog alapját nem a polgári jogi normák egységes tartalma alkotja, hanem az, hogy ez a jog lehetőleg mind teljesebben átfogja a magánszemélyek vagyoni és családi viszonyait. Ez azonban teljesen eltérő kiindulási alap.

Nem felesleges rámutatni arra, hogy a polgári törvénykönyv tervezete feletti nyilvános vitában a családi jog elkülönítése mellett foglaltak állást a társadalmi szervezetek (pl. a Szakszervezetek Országos Szövetsége, a Nőszövetség, a Gyermekvédő Egyesület); ezek véleménye szerint csökkentené a családi jog társadalmi jelentőségét, ha a polgári törvénykönyv tartalmazná a családi jogi problematikát.

2. Mind a kodifikációs bizottságon belül, mind pedig a közzétett tervezet feletti nyilvános vitában az egyik legvitatottabb kérdés a házasságkötésre feljogosító korhatár problémája volt.

Mint ismeretes, Lengyelországban, csak úgy, mint mindazokban az országokban, ahol Európában a szocialista jog hatályosul, egyrészt a 18. életév elérésével bekövetkezik a nagykorúság, másrészt pedig a 18. életév betöltése úgy a férfi, mint a nő számára lehetővé teszi a házasságkötést.

Hogyan érveltek a különböző nézetek hívei?

A jelenleg hatályos jogi rendezés fenntartásának hívei a házasságkötési korhatár felemelése ellen tiltakozván, a következőkre hivatkoztak:

a) A házasságkötési korhatár felemelése nem gyakorolhat lényeges befolyást a bontások számára Lengyelországban; legfeljebb jelentéktelen mértékben csökkentheti a bontások számát, ugyanakkor sokkal nagyobb hatással lehet a házasságon kívüli kapcsolatok számának növekedésére, az ebből adódó összes negatív társadalmi következményekkel egyetemben.

b) Jelenleg hatályos polgári jogunk értelmében a nagykorúság a 18. életév elérésével áll be; ez az az életkor, amely a polgári jogi ügyletek tekintetében a teljes cselekvőképesség beállását jelenti és a 18. életévét betöltött személy ezen felül számos politikai jog gyakorlására nyer jogosultságot: aktív parlamenti, valamint aktív és passzív tanácsi választójogot nyer. Ha ilyen körülmények között fenntartjuk a nagykorúság elért 18. életévben megállapított korhatárát, nem emelhető fel az a korhatár, amelynek elérése házasságkötésre jogosít fel. Nem lenne érthető, hogy a polgári jogi ügyletek kötéséhez és a politikai jogok gyakorlásához, azaz az ország kormányzásában való részvételhez elegendő betölteni a 18. életévet, ahhoz pedig, hogy házasságot lehessen kötni, idősebbnek kell lenni.

c) A házastársi kötelességek iránti könnyelmű viszonyulás elleni harc mindenekelőtt erkölcsi természetű kérdés, az erkölcsi színvonal emelésének problémája. Ezt nem pótolhatja a törvényhozás beavatkozása.

d) A jelenleg hatályos jog értelmében a bíróság fontos okból engedélyezheti a 18. életévét még el nem ért személy számára a házasságkötést, ha betöltötte 16. életévét. A gyakorlat által igazolt jelentős tény, hogy számos bíróságnál emelkedik az olyan ügyek száma, amelyek kiskorúak házasságkötésének említett engedélyezésével kapcsolatosak, amikor is a felek a leggyakrabban a következő indokokra hivatkoznak: a kiskorú terhessége, a házasodni kívánó személyek (akik közül az egyik kiskorú) együttélése. Ilyen körülmények között a házasságkötési korhatárnak a felemelése (a 18. év fölé) csak gyarapítaná azoknak az ügyeknek a számát, amelyekben a megállapított életkor elérése előtt kérelmeznék a házasságkötés engedélyezését.

e) Végezetül figyelemmel kell lenni az utóbbi évszázadban a kiskorúaknál észlelhető, úgynevezett „akcelerációs" folyamatra, azaz fejlődésük meggyorsulására. Ez a gyorsulás kiterjed az egész gyermeki szervezetre, azaz nemcsak a test súlyának és terjedelmének gyarapodását gyorsítja meg, de a serdülést is és ez a folyamat az ember teljes érettségének bekövetkeztéig tart.

A házasságkötési korhatár felemelésének hívei a fentebb említett érvekkel a következő meggondolásokat helyezik szembe:

a) Nincs elég alapja annak, hogy a házasságkötési korhatárt minden áron azonosítsuk a nagykorúsággal, „mivel más előfeltételei és következményei vannak a nagykorúságnak, mint a házasságkötésnek".

b) A 18. életév az esetek többségében nem biztosítja a családalapításhoz, valamint a családdal kapcsolatos számos és felelősségteljes kötelezettség vállalásához szükséges kellő pszichikai érettségi fokot.

c) Ami pedig a házasságkötési korhatár felemelése esetén a házasságon kívüli kapcsolatokat illeti, úgy nem szabad e tekintetben pesszimistának lenni, mivel közvéleményünk többsége határozottan elítéli az ilyen jellegű kapcsolatokat.

A családi jogi (a házasságról, a családról és a gyámságról szóló) kódex tervezete feletti jelenleg folyó nyilvános vita egyik legvitatottabb kérdése — mint már említettem — a házasság-

kötési korhatár problémája volt. A vita résztvevőinek túlnyomó többsége a korhatár felemelése mellett foglalt állást, az egyes elhangzott javaslatok azonban élesen különböztek egymástól (egységes korhatár férfiak és nők számára, avagy e korhatár differenciálása; a férfiak számára való házasságkötésnek csupán a tényleges katonai szolgálati idő eltöltése utáni engedélyezése).

A házasságról, a családról és a gyámságról szóló kódex tervezete végeredményben 3 évvel felemelte a házasságkötési korhatárt, azonban csupán a férfiak számára, azaz a tervezet értelmében a 21. életévét be nem töltött férfi és a 18. életévét be nem töltött nő nem köthetnek házasságot. Az említett kódex tervezete ugyanakkor lehetővé teszi, hogy a bíróság engedélyezze a házasságkötést olyan személyek számára is, akik a kérdéses kort nem érték még el. Nevezetesen a bíróság fontos okból engedélyezheti a házasságkötést a 18. életévét betöltött férfi, vagy a 16. életévét betöltött nő számára, „ha a körülményekből kitűnik, miszerint a tervezett házasság megfelel a család érdekeinek és összhangban van a társadalmi érdekkel".

Ebben az összefüggésben hangsúlyozni kell még egy rendelkezést, amely a könnyelmű házasságkötés megakadályozására irányul. Nevezetesen a házasság csak akkor köthető meg, ha a házasságkötési szándék bejelentése óta legalább egy hónap eltelt. Fontos okokból az illetékes szervek azonban ez alól felmentést adhatnak.

3. Érdeklődésre tarthat számot a házasságról, a családról és a gyámságról szóló törvény tervezete által a házastársak közötti vagyoni viszonyok kérdése tekintetében elfoglalt álláspont.

a) A tervezet fenntartja azokat az elveket, amelyek e vonatkozásban a jelenleg hatályos 1950. évi kódexnek is alapjául szolgáltak, nevezetesen fenntartja az ún. tulajdonközösség rendszerét. Ennek megfelelően a házastársak között a házasságkötés időpontjától kezdődően törvény erejénél fogva tulajdonközösség keletkezik, amely felöleli azokat a vagyontárgyakat, amelyeket mindkét házastárs, vagy egyikük az együttélés ideje alatt szerzett. Ez alól az elv alól vannak kivételek, amelyeket a tervezet a hatályos jogtól eltérőleg szigorúan körülhatárol.

A tervezet eldönti azt a jelenlegi családi jogi kódex talaján vitás kérdést, hogy a munkabér a közös tulajdon állagához tartozik-e, avagy sem. A tervezet, szemben a Legfelsőbb Bíróság álláspontjával és a doktrina egyes képviselőinek nézeteivel, megállapítja, hogy a házastársak egyikének munkabére mindkét házastársnak közös vagyona, tehát nemcsak azé a házastársé, aki azt kapta.

A tervezet kétségkívül helyes előfeltételezésből indul ki:

a) Bizonyos gazdasági eredmények, különösen a házastársak munkabére és a házastársak egyikének egyéb munkából származó jövedelme alakjában jelentkező gazdasági eredmények többnyire a másik házastárs részvétele és segítsége következtében érhetők el. Pl. azáltal, hogy a másik házastárs vezeti a közös háztartást, gondoskodik a gyermekekről.

b) Az említett munkabérnek és jövedelemnek a közös tulajdonból történő kiemelése gyengíti a házastársak közötti gazdasági kapcsolatot, ami hátrányosan befolyásolja a házasság szilárdságát.

c) Az említett munkabér elkülönítése illúzóriussá tenné a közös tulajdon rendszerét és gyakorlatilag vagyonelkülönítést, azaz a formális egyenjogúság rendszerét eredményezné. A munkáscsaládoknál a házastársak keresete rendszerint munkájuk legfőbb gyümölcse. A férj keresetének elkülönítése a közös vagyontól ténylegesen a korábbi jogállapotot eredményezné, amikor is a férj mint „családfő" önállóan rendelkezne jövedelmével, ténylegesen tehát semmivé tenné a házastársak egyenjogúságát. Annak a ténynek az elismerése, hogy a kereset még nem része a közös tulajdonnak, és hogy csupán a keresetből beszerzett vagyontárgyak tekinthetők a közös tulajdon alkatelemeinek, azt jelenti, hogy a keresetével rendelkező házastárs akaratától függ a közös tulajdon létrehozása.

A házastársak munkabérének a közös tulajdonból történő elkülönítése még azoknak a családoknak az esetében is meghamisítaná a szocialista társadalomban a családon belül kialakuló viszonyok jellegét, ahol mindkét házastárs dolgozik. Már pedig ezeknek a viszonyoknak a jogi kifejeződése éppen a tulajdonközösség.

A házastársak közötti vagyoni viszonyok terén még egy módosítás érdemel figyelmet. Arról van szó, hogy milyen álláspontra helyezkedik a tervezet a házastársak közötti szerződéses vagyonjogi viszonyok tekintetében.

A családi jogi kódex kidolgozásának idején elutasítólag foglaltak állást a szerződéses vagyonjogi viszonyokkal kapcsolatban, a házassági szerződéseket elhaló intézménynek tekintették. Bárha az 1950. évi kódex engedélyezi is a vagyonjogi viszonyok szerződéses rendezését, mégis olyannyira korlátozza alkalmazási területüket, hogy ez az intézmény gyakorlatilag szinte teljesen elvesztette szerepét. Ez a kódex ugyanis lehetővé teszi a házastársak részére, hogy szerződésileg a tulajdonközösség rendszerében foglaltnál tágabb, vagy szűkebb körben állapítsák meg a közös tulajdon terjedelmét. (Emellett a gyakorlatban kétségek merülnek fel korlátozását illetően.) Ilyképpen a hatályos jog értelmében mindkét fél szerződésileg csupán módosíthatja a törvényes tulajdonközösség rendszerét. A jelenleg folyó kodifikációs munkálatok során azonban túlsúlyra jutott az a nézet, hogy a házastársaknak nagyobb szabadságot kell biztosítani a vagyonjogi viszonyaik szerződéses rendezése terén. Emellett az álláspont mellett szóló érvek a lengyel falun uralkodó viszonyok voltak, ahol is még mindig az egyénileg gazdálkodó

paraszti gazdaság van túlsúlyban, márpedig a gazdálkodók számára a családi jogi kódex által intézményesített megszorítások házassági vagyonjogi viszonyaik kialakítása terén túlzott korlátozásokat jelentenének.

Végeredményben az új tervezet lehetővé teszi a házastársaknak, hogy szerződésileg kiterjesszék, korlátozzák, vagy esetleg ki is zárják a vagyonközösséget, más szóval vagyonelkülönítésben is megállapodhatnak. Ez utóbbi esetben mindkét házastárs megtartja úgy azt a vagyonát, amelyet a házasság megkötése előtt szerzett, mind pedig azt a vagyont, amelyhez később jutott és önállóan rendelkezik egész vagyonával. Ez pedig nem más, mint a vagyonelkülönítés intézménye.

4. A tervezet nem változtat azokon a kiindulási alapfeltételeken, amelyekre a jelenleg hatályos 1950. évi családi jogi kódex bontást rendező tételei támaszkodnak.

Miért nem váltak e tekintetben változtatások szükségessé?

A hatályos jog nem vádolható azzal, hogy valaminő mértékben is előmozdítaná a bontások számának emelkedését, másrészt jelenleg nincs semmi szükség arra, hogy a házasság felbontásának feltételeit a hatályos joggal szemben szigorúbban rendező tételeket alkosson a törvényhozó.

Úgy vélem, hogy a családi jogi kódexnek a bontást szabályozó tételei abból a társadalmi szempontból helyes törekvésből indulnak ki, miszerint bizonyos egyensúlyt kell teremteni a házasság szilárdságának elve (aminek ellentmondana a házasság túlságosan könnyű megszüntetésének a lehetősége) és a házasság társadalmilag indokolt esetekben történő felbonthatóságának elve között (aminek ellentmondana két ember házasságának mesterséges, kényszerű fenntartása akkor, amidőn ez a házasság már puszta fikcióvá vált).

A bontóperről közreadott statisztika bizonyítja, hogy a házasság felbontásának lengyel szabályozása megfelelő irányban van kialakítva. E statisztika közzétételét megelőzően a nem jogi sajtóban aggasztó közlemények jelentek meg a bontások állítólagosan megdöbbentően magas számáról, ami alapul szolgált a kérdéses szabályozás elleni támadásokra.

A statisztikai adatok elemzésének tükrében megállapítható, hogy a családi jogi kódex tételeit illetően: *1.* nem tapasztalható a bontóperes ügyek számának jelentékeny, aggodalomra okot adható emelkedése; *2.* ami pedig a jogi rendezés szempontjából igen fontos: a bontások száma az utóbbi években minden esetre egy szinten állandósult (az 1956., 1957., 1958., 1959. és 1960. évi adatok tükrében)[6] és *3.* Lengyelország a bíróságok által meghozott bontóítéletek számát tekintve lényegesen elmarad más államok mögött.[7]

Kétségtelen, hogy röviddel a családi jogi kódex hatályba lépését követően, gyakorlati alkalmazása során merültek fel nehézségek a bírói gyakorlatban. Ez egyébként normális jelenség, ami normatív aktusok alkalmazásának első éveiben rendszerint elő szokott fordulni.

A bontóperes ügyek során hozott bírói ítéletek rendkívüli gazdagsága és a házasság felbontására vonatkozó, félreérthető, valamint helyenként túl lakonikus törvényi tételeknek a Legfelsőbb Bíróság általi alkotó értelmezése kiküszöbölte azonban ezeket a nehézségeket.

A jelenlegi hatályos jog értelmében a bontás legalapvetőbb előfeltétele a család fontos okok által előidézett teljes felbomlása. A házasság felbontására azonban a család ilyen felbomlása ellenére sem kerülhet sor, ha ennek következtében a kiskorú gyermekek érdekei sérelmet szenvedhetnének. Ezen felül akkor sincs helye a bontásnak, ha azt a család felbomlásának előidézésében kizárólag vétkes házastárs kéri. Ez utóbbi megszorítás alól van azonban egy igen lényegbevágó kivétel. Tekintet nélkül arra, hogy a bontást a házasság feldúltságának előidézésében kizárólag vétkes házastárs kéri, a bíróság ítéletével mégis felbonthatja a házasságot, ha ezzel a másik házastárs is egyetért, sőt a másik házastárs hozzájárulásának hiánya esetén is felbontható a házasság „a társadalmi érdekekre tekintettel . . . , ha a házastársak hosszú ideje nem élnek együtt".

A házasságról, a családról és a gyámságról szóló kódex tervezete, figyelemmel a bontás említett, a jelenleg hatályos 1950. évi családi jogi kódexben foglalt előfeltételeire, csupán a következő módosításokat eszközli:

Először is kiiktatja a „fontos okok" fogalmát. Ennek az az oka, hogy ha az alapvető előfeltétel a család teljes felbomlása, akkor nem bír jelentőséggel az a körülmény, hogy a család említett felbomlását milyen okok idézték elő. A bírói gyakorlatból kitűnik, hogy a család teljes felbomlását rendszerint fontos okok idézik elő és az feltételezi ilyen okok létezését.

Másodszor a tervezet a bontást egy további pótlólagos, nemleges előfeltételhez kapcsolja. Amint arról már szó volt, a bíróság nem hozhat bontó ítéletet — függetlenül a család teljes feldúltságának bekövetkeztétől —, ha a bontás következtében a kiskorú gyermekek érdekei sérelmet szenvedhetnének. A tervezet figyelemmel van erre a körülményre, de rendelkezései szerint — a házasság teljes feldúltságának ellenére — akkor sem kerülhet sor a házasság felbontására, „ha a házasság felbontása egyéb okokból ellentétben állana a társadalmi együttélés szabályaival".

A tervezet említett rendelkezésének indokolása megállapítja, hogy „azokról az esetekről

[6] A 10 000 lakosra eső bontások száma a következőképpen alakult: 1956-ban 5,0; 1957-ben 5.5; 1958-ban 5,5; 1959-ben 5,3; 1960-ban 5,05; 1959-ben 30,433 bontókereset érkezett, 1960-ban pedig 30,254. Statisztikai Évkönyv, 1961. 33., 425. old.

[7] L. az említett Statisztikai Évkönyvet, 462. old.

van szó, amidőn a bontás ellentmondana a társadalmi együttélés szabályainak, függetlenül attól, hogy adva vannak a bontás törvényes előfeltételei".

Harmadszor a tervezet a hatályos jogtól eltérően fogalmazza meg a család felbomlásában kizárólagosan vétkes házastárs által kért bontás megengedhetősége alól statuált kivételt arra az esetre, ha a másik házastárs nem adta hozzájárulását a bontáshoz. A házasság felbontható attól függetlenül, hogy a bontást a család feldúltságának előidézésében vétkes házastárs kéri, ha a bontáshoz való hozzájárulás megtagadása „az adott körülmények között ellentétben áll a társadalmi együttélés elveivel". Erre akkor fog sor kerülni, amidőn pl. a házastárs hozzájárulásának megadása ellenében indokolatlan anyagi ellátásra tart igényt, vagy az ilyen házastárs a család teljes felbomlását követően úgy viselkedik, hogy e magatartása a család teljes feldúltságát eredményezhetné, ha a házastársak még együttélnének, egyszóval, ha a hozzájárulás megtagadása egyszerűen önző érdekekből történik.

A bontás problematikájával kapcsolatban még egy módosítás említendő, amely nem a bontás előfeltételeivel, hanem a bontás joghatásaival függ össze.

Az 1950. évi családi jogi kódex szerint az a házastárs, akit a bíróság nem nyilvánított a család feldúltságának előidézésében kizárólag vétkessé, és aki nem tud saját tartásáról gondoskodni, a másik házastárstól igényelheti, hogy az kereseti és vagyoni viszonyaihoz képest gondoskodjék eltartásáról. A házasságról, a családról és a gyámságról szóló kódex tervezete ezzel szemben fokozza a család feldúltságának előidézésében kizárólag vétkes házastárs tartás iránti kötelezettségét. Nevezetesen az ilyen házastárs „köteles a másik házastárs kívánságára — ha ez utóbbi nem képes saját erőből biztosítani a maga számára a bontóítélet meghozatala előtti életszínvonalat — gondoskodás címén számára az ehhez szükséges eszközöket rendelkezésre bocsátani". Ily módon a család felbomlásában kizárólag vétkes házastárs köteles a vétlen házastársnak biztosítani az említett életszínvonalat, és ebből a célból neki a szükséges eszközöket nyújtani.

5. Gyökeresen megváltoztak az örökbefogadásra vonatkozó rendelkezések. Mint ismeretes, a jelenleg hatályos jog az örökbefogadásnak csak egyetlen formáját ismeri, mégpedig a nem teljes örökbefogadást. Az 1950. évi családi jogi kódex szerint az örökbefogadott nem válik teljesen az örökbefogadó családjának tagjává és nem veszti el kapcsolatát vér szerinti családjával.

Mind gyakrabban hallatszanak azonban olyan hangok, amelyek a teljes örökbefogadás intézményesítését követelik, ami egyrészt azt eredményezné, hogy az örökbefogadott teljesen az örökbefogadó új családjának válnék tagjává, másrészt pedig maga után vonná az örökbefogadott és a vér szerinti családja közötti kapcsolatok teljes felszámolását. A kérdés ilyen megoldása többek között azt eredményezné, hogy az örökbefogadott teljesen elvesztené a vérszerinti családjával szemben fennálló vagyoni jogait, azaz tartási és öröklési jogait is.

Az új tervezet a tárgyalt kérdésben a következő megoldást választotta: „az örökbefogadás folytán az örökbefogadó és az örökbefogadott között olyan kapcsolatok keletkeznek, mint aminők szülők és gyermekek között állanak fenn." „Az örökbefogadottat az örökbefogadó rokonai vonatkozásában a rokonságból folyó jogok és kötelezettségek illetik meg, ill. terhelik." „Megszűnnek az örökbefogadottnak vér szerinti rokonaihoz fennálló rokoni kapcsolataiból fakadó jogai és kötelezettségei, úgyszintén e rokonoknak az örökbefogadottal szemben fennálló jogaik és kötelezettségeik."

A teljes örökbefogadás említett formája az alapvető forma, mivel a kodifikációs bizottság kollektívájának véleménye szerint ez felel meg a legjobban a társalami szükségleteknek.

E mellett a tervezet, mint sajátos alakzatot, fenntartja a nem teljes örökbefogadás intézményét is, amely azt eredményezi, hogy az örökbefogadás csupán az örökbefogadó és az örökbefogadott között létesít kapcsolatot. Kiterjed az örökbefogadott rokonaira is, de csupán lemenő ágon. Ebben az esetben nem szűnik meg a kapcsolat az örökbefogadott és vér szerinti családja között, nem válik az örökbefogadó családjának tagjává.

Ennek során fel kell hívni a figyelmet még egy olyan lényeges módosításra, amelyet a tervezet az örökbefogadás terén eszközöl. A jelenleg hatályos rendelkezések értelmében ugyanis abban az esetben, ha a kiskorúnak mindkét szülője él, úgy csak kivételesen kerülhet sor az örökbefogadás engedélyezésére.

A tervezet eltekint ettől a feltételtől és ennek során nézetem szerint abból indul ki, hogy ha az örökbefogadás döntő ismérve a gyermek érdeke, úgy ki kell kapcsolni mindazokat a körülményeket, amelyek kizárnák ezeknek az érdekeknek a figyelembevételét és amelyek folytán nem kerülhetne sor az örökbefogadás engedélyezésére. Elegendő ismérv kell legyen, hogy az örökbefogadás kizárólag a gyermek érdekében engedélyezhető, függetlenül attól, hogy a gyermek felett mindkét szülő, vagy csak az egyik szülő gyakorolja a szülői felügyeletet.

Az örökbefogadás intézményét érintő tervezett módosításokról szólva rá kell mutatni arra, hogy a házasságról, a családról és a gyámságról szóló kódex tervezete bevezeti az úgynevezett anonym örökbefogadást, amelyet olyan társadalmi szervezetek igényeltek, mint aminők a Nőszövetség, a Gyermekvédelmi Egyesület stb. A tervezet szerint a gyermek szülei bíróság előtt „hozzájárulhatnak gyermekük jövőben történő

örökbefogadásához, az örökbefogadó személyének meghatározása nélkül". A tervezet indokolása ezzel összefüggésben a következőket mondja: „arról van szó, hogy legalábbis részben elhárítható legyen a tisztességtelen szülők arra irányuló kísérlete, hogy pénzt zsaroljanak ki a gyermeket örökbefogadni szándékozó személytől." Ezen felül az örökbefogadásnak ez a formája előmozdítja az örökbefogadott és vér szerinti szülei közötti kapcsolatok felszámolását és teljes beilleszkedését az új családba, ami helyenként igen nagy pozitív jelentőséggel bír az örökbefogadók és örökbefogadottak közötti kölcsönös kapcsolatok alakulása szempontjából.

IV.

E tanulmánynak az volt a célja, hogy a családi jog legújabb tervezetének tükrében mutassa be a lengyel családi jog kodifikálásának leglényegesebb problémáit.

A tervezet rendelkezései természetszerűleg még nem véglegesek, az, hogy a bemutatott alakban maradnak-e meg, a legközelebbi jövőben derül ki, akkor nevezetesen, amidőn törvény formájában jelenik meg a Lengyel Népköztársaság új házasságról, családról és gyámságról szóló kódexe.

Szer, Seweryn

Az orvos titoktartási kötelezettsége

1. A titoktartásról általában. Az orvos titoktartási kötelezettsége nem mai eredetű. Messze visszanyúlik a történelem által ismert korok kezdetéig. Már az ókori Hippokrates orvosi esküje is tartalmazza. A görög-római művelődési körön kívül eső területeken (pl. a hindusoknál) sem volt ismeretlen.

Jogrendszerünkben az orvosi titoktartás nem kizárólag polgárijogi jellegű és nem kizárólag az orvosi megbízásból fakad. Az orvost az orvosi működéssel kapcsolatban általában terhelő titoktartási kötelezettség független attól, hogy az orvos milyen jogviszony keretében fejti ki működését. Ez a titoktartás nem kizárólag a megbízó és nem kizárólag a beteg érdekét védi. Védelemben részesül az orvosi titok akkor is, ha ebből nemcsak a betegre, de bárkire háramlik kár vagy hátrány.

A polgári jogi vonatkozásokon túl lehetnek a titoktartásnak büntetőjogi, munkajogi és igazgatási (fegyelmi felelősség), perjogi (tanúvallomástétel alóli mentesség) vonatkozásai. A titoktartási kötelezettség megsértése megbízási jogviszony esetén szerződésszegésnek, munkaviszony keretében, valamint orvosigazgatási szempontból fegyelmi vétségnek minősül. Az orvossal szerződéses jogviszonyban nem álló személlyel szemben a személyi jogok sérelmét jelenti. Mindezeken túl lehet bűncselekmény is. Ezért régebben a büntetőtörvénykönyv szabályozta.[1] Újabban az orvosi rendtartás határozza meg.[2] Az 1962. évi július hó 1. napján hatályba lépett büntetőtörvénykönyv orvosi titok megsértése esetén a büntetőjogi felelősséget nem ismeri.

2. Az orvosi titoktartás polgárijogi minősítése. Az orvosi titoktartási kötelezettség polgárijogi tartalmának és jelentőségének a vizsgálatánál a jogviszony minősítéséből kell kiindulni. Az orvos (illetőleg a gyógyintézet, rendelőintézet) gyógyító-megelőző tevékenységét polgári jogi szempontból, mint megbízott fejti ki.[3] A beteg és az orvos (gyógyintézet) között megbízási jogviszony jön létre. Általános elv, hogy a megbízott titoktartásra köteles. Ezt az általános megbízotti kötelezettséget a Ptk. külön nem rendezi. Közvetett úton kell levezetni abból az alapvető szabályból, hogy a megbízott a megbízó érdekének megfelelő eljárásra köteles.[4] Ezzel együtt jár, hogy köteles tartózkodni mindattól a magatartástól, amely a megbízó érdekével ellentétes. Ezt követeli a megbízott hűség.[5]

Az általános elveken belül a titoktartási kötelezettségre vonatkozó részletes szabályokat, mint a megbízási szerződés tartalmi részét, a felek szabadon állapítják meg.[6] Nincs megállapodásra szükség, ha a részletkérdéseket külön jogszabály rendezi, — a szerződéses rendelkezést mintegy pótolja, kiegészíti.[7] Az orvosi titoktartásra nézve ilyen kiegészítő, részletes, szerződéstpótló szabályozást ad az orvosi rendtartás. — Azonban az orvosi rendtartás nemcsak pótolja a felek megállapodását, hanem meg is szabja annak a kereteit. Az orvosi rendtartás kötelező előírásaitól való eltérés, mint jogszabályba ütköző megállapodás, semmis.[8] Tehát az orvosi rendtartásnak a titoktartásra vonatkozó szabálya az orvosi megbízási szerződés kötelező tartalmi eleme. A szerződéseket tartalmuknak megfelelően kell teljesíteni.[9] Ezért a titoktartási kötelezettség megsértése a megbízóval szemben szerződésszegésnek minősül.

Ha nincsen szerződéses jogviszony a titok

[1] A bűntettekről és vétségekről szóló 1878:V. tv. 328. §.

[2] Előbb az 1936:I. tv. 37. §-a, most az 1959:8. tvr. 10. §-a.

[3] Törő Károly: Az orvosi tevékenység polgárijogi minősítése. Budapest, 1962. (kézirat). 5. old.

[4] A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyvéről szóló 1959:IV. tv. (továbbiakban Ptk.) 474. § (2) bek.

[5] Dr. Csanádi György: A megbízási jogviszony. Budapest, 1959. 184. old.

[6] Ptk. 200. § (1) bek.

[7] Ptk. 207. § (2) bek.

[8] Ptk. 200. § (2) bek.

[9] Ptk. 277. § (1) bek.

ura és a titoktartás kötelezettje között, akkor polgárijogi szempontból ez a titoktartás, mint önálló kötelezettség, illetőleg jogosultság jelentkezik. Lényege, hogy mindig az érdekelt személyéhez fűződik. A Ptk. VII. fejezete a személyhez fűződő jogokat teljes részletességgel nem sorolja fel. Ilyen többek között az állampolgárok becsületéhez, jóhírnevéhez, a névhez, a levéltitokhoz, magánlakáshoz való jog. E jogosultságok egyrészt abszolút hatályúak, tehát mindenkit kötelezneknek, másrészt szigorúan a jogosult személyéhez fűződnek, és a védeni kívánt érdek közvetlenül nem függ a vagyoni érdekeltségtől. Bizonyos tények, adatok közlésének a tilalma elsősorban személyi érdeket érint, az esetleges kár és hátrány vagyoni vonatkozásai másodlagosak. A titoktartás követelésére vonatkozó jog személyhez tapad, nem forgalomképes. Az abszolút hatály is megállapítható, mert a titoktartás bármelyik orvost bárkivel szemben köti, sőt az orvoson kívül más személyekre is kiterjed, pl. akik a vizsgálatnál jelen vannak.

3. Az orvosi titok fogalma és korlátai. Az orvosi titok fogalmát a jogszabály részben tárgyi, részben alanyi ismérvek alapján határozza meg. Tárgyilag az orvosi titoktartás körébe vont tények két csoportot képeznek. Az orvosi működés a beteg gyógyítását célozza. Ezért elsősorban a vizsgált vagy gyógykezelt személy egészségi állapotára vonatkozó tények tartoznak a védett körbe. Szigorú értelemben csak ezek vannak kapcsolatban az orvosi működéssel. Azonban elkerülhetetlen, hogy a gyógykezelés során ne jussanak olyan egyéb adatok is az orvos tudomására, amelyek nem kizárólag a beteg állapotára vonatkoznak. Ezért a jogszabály a védelmi körbe vonja mindazokat az egyéb adatokat is, amelyeket az orvos hivatásának gyakorlása körében tudott meg. A szabályozás nem tesz különbséget elvileg az orvosi titkot képező tények kétféle csoportja között. Mintkét esetben az orvosi működés sajátos, bizalmi jellege teszi lehetővé, hogy ezek a tények és adatok az orvos tudomására jussanak, és ez a bizalmi jelleg indokolja a titoktartást. Gyakorlatilag mégis vannak a szabályozásban, a korlátozás és hatályosulás körében bizonyos eltérések. Ezért a megkülönböztetés indokolt.

Alanyi szempontból a védeni kívánt érdek és a védelemben részesülő személy akarata határozza meg az orvosi titkot képező tények körét. Egyrészt ugyanis a kérdéses tények felfedése csak akkor tilos, ha ebből bárkire kár vagy hátrány háramolhat. Másrészt az érdekelt személy a titoktartási kötelezettség alól felmentést adhat.[10]

A jogszabály közelebbről nem határozza meg, hogy kinek az érdekét védi és ki adhat felmentést. A bárki kifejezésből azt kell megállapítani, hogy mindenkinek az érdekét védeni kívánja, aki kapcsolatba kerül az orvosi tevékenységgel. Ha nem azonos személy a beteg és a megbízó, akkor a védelem mindkettőjüket megilleti. De védi a törvény annak a kívülálló személynek az érdekét is, akire azért háramolhat kár vagy hátrány, mert a beteg hozzátartozója, barátja, bizalmasa stb. — A felmentésre mindig az a személy jogosult, akinek az érdekét a jogszabály védeni kívánja, akit a titok felfedéséből eredő kártól, hátránytól akar mentesíteni.

A törvény nem jelöli meg, hogy milyen kár vagy hátrány esetén tarthat igényt az érdekelt személy védelemre. A jogszabály korlátai között tehát bármilyen kár vagy hátrány elhárítása végett köteles az orvos a titok közlésétől tartózkodni. Feltétel csupán, hogy ez valóban kárt vagy hátrányt jelentsen, tehát érdeksérelemmel járjon. Az érdeksérelem megállapításának az érdekelt személy szempontjai szerint kell történnie.

A jogszabály elsősorban közérdekből állít fel korlátokat. Általános elv, hogy szocialista társadalmunkban az egyéni érdek csak a közösség érdekeinek a jelentős sérelme nélkül érvényesülhet. Közérdekű korlátozásokat vezet be a törvény a tudomány, a közegészségügy, a bűnüldözés és általában az államigazgatás és igazságszolgáltatás érdekében. — Természetesen a lehetőség határai között ezekben az esetekben is biztosítani kell az érdekelt személy védelmét.

Tudományos célt szolgáló közlésre a titoktartási kötelezettség nem terjed ki. Az orvostudomány fejlődése közérdek. A tudomány elméleti művelése szükségessé teszi a gyakorlati kérdések széleskörű ismeretét. Ezért a tudományos szempontból jelentős gyakorlati esetek közzétételére szükség van. Viszont a közlés szigorúan csak a vizsgált vagy kezelt személy egészségi állapotára, betegségére, a betegség okaira, kialakulására, a beteg kezelésére, vizsgálatára, a kezelés és a vizsgálat során szerzett tapasztalatokra, a kezelés eredményére és hatására vonatkozhat. A betegségtől független, az orvos által hivatása gyakorlása során megtudott egyéb adat feltárása tudományos célt nem szolgálhat. — A beteg érdekének a védelmét biztosítja, hogy tudományos célból történő közlés esetén sem lehet a beteg nevét megjelölni, illetőleg a közlést olyan módon eszközölni, hogy a beteg személye felismerhető legyen. Tehát a betegség és a gyógykezelés tudományos leírásán túl olyan tényeket és adatokat nem szabad közölni, amelyekből a beteg személye név nélkül is megállapítható.[11]

A közegészségügy érdekében, tehát közérdekből ír elő a törvény az orvos számára bejelentési és közlési kötelezettséget. Ha a vizsgált és gyógykezelt személy egészségi állapota más személy egészségét veszélyezteti, az orvos

[10] Az orvosi rendtartás végrehajtása tárgyában keletkezett 8/1959. (XII. 31.) Eü. M. sz. rendelet (továbbiakban Orvosi Rdt. Vh. M. r.) 23. §-a.

[11] Az orvosi rendtartásról szóló 1959:8. tvr. (továbbiakban Orvosi rdts) 10. § (3) bek.

köteles ezt a körülményt az illetékes egészségügyi hatóságnak bejelenteni. Az orvos köteles az egészségügyi hatóság megkeresésére közölni a vizsgált vagy gyógykezelt személy betegségére és egészségi állapotára vonatkozó adatokat.[12] A betegségek leküzdése közérdek, a továbbterjedése is közérdeket érint. Az egészségügyi hatóságok feladatát képezi — többek között — a közérdekű egészségvédelem. Megfelelő intézkedések megtételéhez viszont szükséges lehet egyes betegségekre, illetőleg betegekre vonatkozó adatokra. Ezt kívánja biztosítani a kérdéses intézkedés. A bejelentési és közlési kötelezettség relatíve és tárgyilag korlátozott mértékben mentesíti az orvost a titoktartás alól. Relatíve, mert a közlés csupán az egészségügyi hatóság részére történhet; tárgyilag korlátozottan, mert a közlés szigorúan csak a megjelölt körben mozoghat. Ilyenkor egyébként a közegészségügy elsőrendű érdekének a biztosításán túl a beteg egyéni érdeke is megfelelő védelemben részesül. Ugyanis a hatóság tudomására jutott ezek az adatok hivatali titkot képeznek, illetéktelenek tudomására nem juthatnak.

Az államigazgatás, illetőleg az igazságszolgáltatás működését, tehát közérdeket van hivatva szolgálni az a rendelkezés, hogy hatósági megbízásból végzett vizsgálat eredményét az orvos a megbízó hatósággal közölni köteles.[13] Ellenkező esetben céltalan lenne a vizsgálat és lehetetlen lenne az államigazgatás, igazságszolgáltatás helyes működéséhez szükséges orvosi vizsgálati adatok, szakértői vélemények beszerzése. Természetesen az orvos ilyenkor is csak abban a körben mentesül a titoktartási kötelezettség alól, amely körben a közlési kötelezettség fennáll. Kizárólag a vizsgálat eredményét lehet közölni, és kizárólag a megbízó hatósággal. Más szervvel, személlyel szemben a titoktartási kötelezettség nem szűnik meg. A vizsgált kérdésekkel kapcsolatban nem álló tényekre és adatokra nem vonatkozik a titoktartás alóli mentesség.

A társadalomveszélyes cselekmények üldözése közérdek. Ezért a büntető eljárásról szóló 1962 : 8. tvr. szerint a tudomásra jutott bűntett feljelentése minden állampolgár joga és erkölcsi kötelessége. Ezt az általában érvényesülő jogosultságot az orvossal szemben korlátozza a titoktartási kötelezettség, mint kivételes szabály. Az orvosi rendtartásban előírt és a jog által szankcionalizált kötelezettség megelőzi a jogkövetkezmények nélküli erkölcsi parancsot. Ezért az orvos nem köteles és nem is jogosult hivatásának gyakorlása körében tudomására jutott tényeket, adatokat az érdekelt személy hozzájárulása nélkül a nyomozó hatósággal sem közölni. Vannak azonban kivételes esetek, amikor a jogszabály az erkölcsi kötelezettségen túl, mint jogi kötelességet írja elő a bűntettek feljelentését.

A feljelentési kötelezettség részben bizonyos meghatározott személyekkel szemben, részben meghatározott bűntettek esetén érvényesül. A hatóságok és hivatalos személyek kötelesek feljelenteni minden bűntettet, amelyről hivatalos működésük során szereznek tudomást.[14] Az orvos az 51/1959. (XII. 31.) Korm. sz. r. 2. §-a szerint csak a büntetőjogi védelem szempontjából azonos a hatóság tagjával, a kötelezettségek terén nem. — A magángyakorlatot folytató orvos semmilyen vonatkozásban nem hivatalos személy. Az állami egészségügyi szolgálat keretében működő orvos az 1962 : 10. tvr. 37. § (1) bek. értelmében csak a jogtalan előny követelésének és elfogadásának a bűntette alkalmazása szempontjából hivatalos személy. — Egyéb rendelkezések hiányában az orvost csak akkor terheli feljelentési kötelezettség, ha orvosi hivatását államhatalmi, államigazgatási szervnél gyakorolja és tevékenysége az őt alkalmazó szerv rendeltetésszerű működéséhez tartozik (pl. tisztiorvos, hygénikus-orvos, bírósági orvos stb.).

Minden orvos akkor köteles a működése során tudomására jutott bűntettet feljelenteni, ha ezt külön jogszabály megállapítja.[15] Az 1962. július hó 1. napján életbelépett Btk. viszonylag szűk körben ír elő feljelentési kötelezettséget. Így feljelentési kötelezettség terhel mindenkit, aki hiteltérdemlő tudomást szerez arról, hogy összeesküvés, lázadás, kártevés, rombolás, merénylet, hazaárulás, ellenség támogatása, kémkedés, államtitoksértés, embercsempészés, tényleges szolgálatot teljesítő katona által tiltott határátlépésre előkészület, zendülés, társadalmi tulajdont károsító szándékos bűntett — elkövetése készül, illetőleg még le nem leplezett ily bűntettet követtek el.[16]

A törvény által előírt feljelentési kötelezettség az orvost mentesíti a titoktartás alól. A mentesség ebben az esetben is korlátozott. A közlés csak az illetékes hatóság részére történhet.[17]

Az orvosi titoktartás érvényesülését a gyógyítás érdeke is befolyásolhatja. Az orvos elsődleges kötelessége a beteg gyógyítása. Csupán másodsorban írja elő a jogszabály a beteg vagy más személy egyéb érdekeinek a tiszteletben tartását, a titok megőrzését. — A gyógyítás érdekében, a megfelelő és szükséges orvosi működés biztosítása végett köteles a beteget korábban vizsgáló orvos (vagy egészségügyi intézmény) közölni a későbbi kezelést, vizsgálatot végző orvossal a kért adatokat. Ez a közlés egyaránt

[12] Orvosi rdts. Vh. M. r. 24. § (2) és (3) bek.
[13] Orvosi rdts. 10. § (2) bek.

[14] A büntető eljárásról szóló 1962:8. tvr. (továbbiakban B. e.) 98. § (1) bek. írja elő a hatóságok és hivatalos személyek feljelentési kötelességét. Büntetőjogi szempontból a hivatalos személyek fogalmát a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről szóló 1961: V. tv. (továbbiakban Btk.) 114. §-a határozza meg.
[15] B. e. 99. § (2) bek.
[16] Btk. 132., 162., 206., 308., 316. §§.
[17] Orvosi rdts. 10. § (1) bek. — Orvosi rdts. Vh. M. r. 23. § (2) bek.

szolgálja a közérdeket és a beteg egyéni érdekét. A betegség gyógyítása mindig közügy, de a beteg saját érdeke is. Esetleges harmadik személy szempontjai háttérbe szorulhatnak. — Viszont a vizsgálat és a kezelés érdekében történő közlés nem is érintheti harmadik személy számottevő érdekét, mert céljának megfelelően kizárólag a kezelésre, a beteg állapotára vonatkozhat.[18]

4. A titoktartási kötelezettség alanyai. A kötelezett. Orvosi megbízás alanya lehet magángyakorlatot folytató orvos vagy az állami egészségügyi szolgálat keretében működő egészségügyi intézmény (kórház, gyógyintézet, rendelőintézet).[19] A megbízási jogviszonyból fakadó titoktartás a megbízottat terheli. Ezért a titoktartás kötelezettje a magángyakorlatot folytató orvos, vagy a gyógykezelést ellátó egészségügyi intézmény.

Orvosi tevékenységet nemcsak az fejt ki, a vizsgálat és gyógykezelés során nemcsak az jár el, működik közre, aki orvosi megbízás alanya, aki a beteggel közvetlen jogviszonyban van. Az egészségügyi intézmény jogi személy, feladatát csak természetes személyek közreműködésével tudja megvalósítani. Az orvos gyógyító tevékenységéhez rendszerint egyéb közreműködők igénybevétele (ápolók, műtősök stb.) is szükséges. — A vizsgálatnál, gyógykezelésnél közreműködő személyek eljárása az orvos, illetőleg az egészségügyi intézmény tényeként bírálandó el.[20] A titoktartás őket is köti. Sőt a titoktartási kötelezettség nemcsak az orvost és nemcsak az orvossal, illetőleg egészségügyi intézménnyel alkalmazási viszonyban álló személyt terheli, hanem mindenkit, aki kapcsolatba kerül az orvosi működéssel, így a kezelésnél, vizsgálatnál jelen van.

A titoktartás kapcsolódhat az orvosi megbízáshoz, de lehet attól független, önálló kötelezettség. Viszont mindig az orvosi működés függvénye. Akkor is, ha a megbízási szerződés tartalmi eleme, és akkor is, ha önállóan jelentkezik. Nem az orvos személyéhez, hanem az orvosi tevékenységhez kapcsolódik. Abszolút hatályú. Mindenkit köt, aki az orvosi működéssel kapcsolatban olyan tényeket tud meg, amelyek felfedéséből bárkire hátrány származhat.

A titoktartási kötelezettség betartásának biztosítása érdekében a jogszabály az orvosi működésnél jelen levők körét is korlátozza. Az orvosi műtét, gyógykezelés, vizsgálat foganatosításánál a beavatkozást végző orvoson, közreműködő orvosokon és egészségügyi dolgozókon kívül, valamint a szükséges személyzeten felül csak oktatás, továbbképzés céljából jelen levő orvos, orvostanhallgató, egészségügyi dolgozó vagy középfokú egészségügyi iskola növendéke, illetőleg az az orvos lehet jelen, aki a gyógykezelést végző orvostól erre engedélyt kapott. Ugyanez vonatkozik a betegbemutatásra is. A titoktartási kötelezettség minden jelen levőre kiterjed. Ezért erre a jelenlevők figyelmét külön fel kell hívni.[21]

A gyógyításra rendelt egészségügyi intézmény egységesen bírálandó el, mint a megbízási jogviszony kötelezettje. Alkalmazottai, orvosai valamennyien az intézmény nevében cselekszenek. Mégis a jogszabály egymással szemben sem mentesíti ugyanazon intézmény orvosait sem a titoktartás alól. Erre csak a gyógyulás érdekében feltétlenül szükséges keretek között van lehetőség. Az orvost a vizsgálatnál, kezelésnél jelen nem levő orvostársával és egészségügyi dolgozókkal szemben csak akkor nem köti a titoktartás, ha az adatok közlése a kórisme megállapítása és a beteg további gyógyítása végett szükséges.[22]

A jogosított. A titoktartás követelésére az jogosult, akinek érdekét a titoktartás szolgálja. Tehát akire a felfedésből hátrány háramolhat. Ez lehet a megbízó, a beteg, vagy kivételesen kívül álló személy. Ezért az esetleg ellentétes érdekű jogosultak között érdekellentétek keletkezhetnek. Az érdekösszeütközést a jogrendszernek ki kell küszöbölnie. A megoldás történhet jogszabályi rendezés útján, vagy a részleteket nem tartalmazó jogszabályok megfelelő értelmezésével.

Társadalombiztosításnál a megbízási jogviszony a jogszabály rendelkezése alapján keletkezik és lényegében a társadalombiztosítást ellátó szerv (SZTK, KSZKBI stb.) valamint a gyógykezelést végző egészségügyi intézmény között jön létre.[23] Ennek a jogviszonynak a sajátos természete, hogy a beteg — bár közvetlenül nem alanya ennek a jogviszonynak —, mégis a társadalombiztosítási jogviszony alapján közvetlenül válik jogosítottá, hogy a megbízási jogviszony teljesítését az egészségügyi intézménytől követelje.[24] A megbízást tartalmának megfelelően kell teljesíteni. A megbízási szerződés tartalmi eleme a megbízott beszámolási, tájékoztatási és titoktartási kötelessége. Tehát a beteg mindezt közvetlenül követelheti a gyógyítást végző egészségügyi intézménytől.

18 Id. r. 24. § (1) bek.

19 Dr. Törő Károly id. munkája, 7. old.

20 Ptk. 475. §.

21 Orvosi rdts. Vh. M. r. 25. § (1) bek.

22 Idézett r. 22 § (2) bek.

23 A Ptk. 206. §-a szerint szolgáltatásra irányuló kötelezettség és jogosultság jogszabályból vagy hatósági rendelkezésből szerződéskötés nélkül is keletkezhet.

24 A Ptk. 233. §-a teszi lehetővé, hogy két fél (jelen esetben a társadalombiztosítási szerv és az egészségügyi intézmény) közötti jogviszony alapján harmadik személy (a biztosított beteg) legyen közvetlenül jogosított a szolgáltatás követelésére. Természetesen ennek az alapja az egyik fél és a harmadik személy közötti jogviszony. Jelen esetben a társadalombiztosítási jogviszony. — A Ptk. 233. §-ában előírt megállapodást a Ptk. 206. §-ára figyelemmel itt is pótolhatja a jogszabály rendelkezése. — Bővebben foglalkozik a kérdéssel dr. Törő Károly: Orvosi megbízás c. tanulmánya. Budapest, 1962. (kézirat) 7. old.

A biztosított beteg közvetlen jogosultsága mégsem jelenti azt, hogy a szerződés tulajdonképpeni alanya, a társadalombiztosítási szerv, mint megbízó semmiféle jogot nem gyakorolhat. A jogviszony a biztosított érdekében jön létre, de a megbízó, mint a szerződés alanya is jogosult figyelemmel kísérni a megbízás teljesítését. A társadalombiztosítási szervet, mint megbízót is megilleti az a jog, hogy tájékoztatást, beszámolást követeljen az ügy állásáról: a biztosított beteg állapotáról, a gyógyítás hatásáról.

A társadalombiztosítási szerv és a biztosított beteg között lehetnek érdekellentétek. A megbízót megillető tájékoztatás iránti jog és a beteg javára szolgáló titoktartási kötelezettség egymást kizárhatják. Az így felmerülő érdeköszszeütközést a jogszabály küszöböli ki, amikor megállapítja, hogy a társadalombiztosítási szerv milyen közlés követelésére jogosult. Nevezetesen a megbízott (egészségügyi intézmény, állami egészségügyi szolgálat) illetőleg a megbízás teljesítése során közreműködő orvos azokat az adatokat köteles közölni a megbízóval (társadalombiztosítási szervvel), amelyek a vizsgált vagy gyógykezelt személy egészségi állapotára vonatkoznak és amelyek a társadalombiztosítási szolgáltatás nyújtásához szükségesek. Tehát lényegében csak azokat az adatokat, amelyek a társadalombiztosítási szerv érdekeit érintik.[25]

Látszólag megoldatlan a kérdés, hogy mit kell tenni, ha a megbízási szerződés alapján jogosított (megbízó, beteg) és kívül álló személy érdekei ütköznek össze. Mi történik, ha a megbízó (a beteg) érdeke az orvos tudomására jutott tények felfedését indokolja, viszont az ilyen tényekhez fűződő harmadik személy érdekeit érintő titoktartási kötelezettség útjában áll a közlésnek. Az orvosi rendtartás a titoktartást bárki, tehát kívülálló részére is biztosítja, ha reá a kérdéses tények felfedéséből kár származna. Viszont a beteg javára a törvény tájékoztatási kötelezettséget ír elő. Felmentést a titoktartás alól csak a titokban érdekelt, tehát adott esetben a kívülálló személy adhat.

Gyakorlatilag: mi történik, ha az orvos megállapítja, hogy a betegség előidézésében, fokozódásában vagy a gyógyulás elmaradásában, elhúzódásában valakinek a jogellenes és felróható (akár szándékos, akár gondatlan) magatartása játszott közre? — Kétségtelen, hogy a beteg érdeke a felfedést indokolja, viszont a kívülállót megillető titoktartás követelése ellenkező hatást eredményezhet. Lehet-e az orvost ugyanazon tények tekintetében egyszerre titoktartásra és a titok felfedésére kötelezni?

Kötelezettségek összeütközése esetén az erősebb kötelezettségnek kell érvényesülnie. Az orvos részére a megbízás teljesítése elsődleges kötelezettség. A megbízást a megbízó (adott esetben a beteg) érdekének és akaratának megfelelő módon kell teljesíteni. Tehát az orvos elsősorban és minden mást megelőzően köteles a beteg akaratának és érdekének megfelelő eljárásra. Ez a pozitív kötelezettség magábanfoglalja azt is, hogy a betegség előidézésében, fokozódásában, a gyógyulás elmaradásában közrejátszó tényezőket köteles feltárni a beteg előtt. Ezen nem változtat az sem, hogy a közrejátszó tényező más személy szándékos vagy gondatlan magatartása.

Ezzel szemben a titoktartási kötelezettség másodlagos, negatív jellegű. Érdeköszszeütközésnél a titoktartásnak kell háttérbe kerülnie. A beteg érdekének megfelelő eljárás pozitív szabálya felmenti az orvost a titoktartás negatív jellegű megkötöttsége alól.

5. A titoktartási kötelezettség tartalma és hatályosulása. Az orvosi titoktartási kötelezettség eredetileg erkölcsi előírás volt. Jelenleg jogi parancs. Megsértése meghatározott jogkövetkezményekkel jár. Ez a jogi kötelezettség tartalmilag bizonyos cselekményektől való tartózkodást ír elő, tehát negatív jellegű. Nevezetesen tiltja az orvosi titkot képező tényeknek mással való közlését.

Egyebekben az orvosi titok fogalmáról, korlátairól, a kötelezettség alanyairól már szó volt. A kötelezettség további tartalmi elemeinek a vizsgálatánál szükséges annak a meghatározása, hogy a mással való közlés mit jelent. Az orvosi rendtartás és végrehajtási rendelete erre csak részben utal, teljes pontossággal és kimerítően nem határozza meg. — A rendelkezés elemzése során abból kell kiindulni, hogy a titoktartás célja és rendeltetése lényegében érdekvédelem. A közlési tilalom ezért a védeni kívánt személyen kívül mindenkivel szemben fennáll. A törvény bárkit véd, akinek érdekeltsége lehet, ezért adott esetben a titoktartás a kezelt beteggel szemben is érvényesülhet.

A titoktartási kötelezettség hatályosulása szempontjából meg kell különböztetni a beteg egészségi állapotára vonatkozó tényeket és az orvos által hivatása gyakorlása során megtudott egyéb adatot. Az egészségi állapotra nem vonatkozó adatokat az érdekelt személyen kívül senki mással (tehát adott esetben a beteggel, hozzátartozóval, megbízóval) sem lehet közölni. Az egészségi állapotra vonatkozó tényeknek két csoportjuk van: a megbetegedés körülményei és az egészségi állapotra vonatkozó egyéb adatok. Szigorúan a megbetegedésre (és nem annak a körülményeire) vonatkozó adatokat, így a megbetegedés, a gyógyulás tényét, a kórismét, a betegség tüneteit, a gyógykezelés módját, a kórjóslatot lehet közölni a beteggel és a beteg hozzátartozójával. — A megbetegedés körülményeit nagykorú beteg esetén nem lehet közölni a beteg hozzátartozójával sem, ha ennek felfedéséből a betegre vagy más személyre kár vagy hátrány háramolhat. Ha a kártól, hátránytól védeni kívánt személy egyben a beteg hozzátartozója, akkor természetesen a részére történő közlés nem tekinthető a titok felfedésének.

[25] Orvosi rdts. Vh. M. r. 24. § (4) bek.

Cselekvőképtelen vagy korlátozottan cselekvőképes betegnél hozzátartozó a törvényes képviselő, akivel mindazt a tényt lehet közölni, ami a beteggel közölhető lenne. Nagykorú betegnél hozzátartozó az együttélő házastárs, élettárs, nagykorú gyermek, szülő, testvér.[26]

Semmiféle tényt nem lehet közölni a beteg hozzátartozójával sem, ha a beteg a titoktartást külön kérte. Ezt biztosítja a beteg részére a megbízó utasításadási joga.[27] Viszont orvosi megbízásnál az utasításadási jog korlátozott. Az orvos elsősorban a beteg érdekének megfelelő eljárásra köteles, őt gyógyító-megelőző tevékenységében a jogszabályok korlátai között teljes szabadság illeti.[28] Ezért, ha a beteg gyógyulásának a biztosítása indokolttá teszi — tehát a beteg érdekében —, az orvos a beteg akarata ellenére is jogosult az egészségi állapotra vonatkozó tényeket a jogszabály korlátai között a hozzátartozóval közölni.

A megbetegedés körülményeire vonatkozó tények és adatok közléséből kívülálló személyre is háramolhat kár. Ilyenkor a titoktartási kötelezettség a kívülálló érdekét védi. Tehát elvileg a beteggel, hozzátartozóval szemben is fennáll. Viszont az érdekösszeütközéssel kapcsolatban előbb már kifejtettek szerint a beteg gyógyításának érdeke mentesítheti az orvost a titoktartási kötelezettség alól.

A titoktartási kötelezettség érvényesülésének határait befolyásolják a fentebb már ismertetett törvényes korlátozások, és az érdekösszeütközés. Egyéb esetekben a védett személy akarata szabja meg a közlési tilalom érvényesülését és terjedelmét.[29]

A titoktartási kötelezettség hatálya időbelileg nincs korlátozva. A beteg gyógyulásának a befejezése után is fennmarad.[30] Ugyanis a titoktartás bizonyos magatartástól való tartózkodást jelent. Nem követel tevőleges magatartást. Az idő múlása nem nehezíti a kötelezett helyzetét. Ezért az idő múlása nem szüntetheti meg a kötelezettséget.

6. A titoktartás és a perbeli bizonyítás. A polgári jogok érvényesítésének eszköze a polgári per. A büntető eljárás feladata a társadalomra veszélyes cselekmények (bűntettek) felderítése, elkövetőinek felelősségre vonása.[31] A helyes döntés előfeltétele a valóságos tényállás megállapítása. Erre szolgál a bizonyítás: tanúk kihallgatása, okiratok beszerzése, feltárása.

A büntető eljárásban és a polgári perben lényeges tények, az igazság felderítésére irányuló törekvés bizonyosfokig ellentétben van az orvosi titoktartás szabályával. Túlzó álláspont szerint ezért a titoktartás az erkölcsi kötelezettség megsértését jelenti.[32] Ez az állásfoglalás téves. A kérdés megoldásánál abból kell kiindulni, hogy az igazmondás és a titoktartás egyaránt lehet jogi és erkölcsi kötelezettség. A jogi parancs teljesítését nem lehet erkölcsi kötelezettségsértésnek minősíteni mai társadalmi rendünkben.[33] Szocialista társadalomban a jog és az erkölcs egyaránt a dolgozó nép érdekét szolgálja és akaratát tükrözi. — A jogszabályok közötti ellentéteket a jogrendszer van hivatva kiküszöbölni. A tanúvallomástételi kötelesség általános szabály, amely alól a törvény kivételt engedhet. Az orvosi titoktartás biztosítása végett rendelkezik úgy a jogszabály, hogy a polgári perben és a büntető eljárás során az orvos a tanúvallomást megtagadhatja, ha vallomásával titoktartási kötelezettségét sértené meg —, kivéve, ha az érdekelt e kötelezettség alól felmentette.[34] Nem vonatkozik ez a rendelkezés a házassági, az apasági és egyéb származás megállapítása iránti, valamint a szülői felügyelet megszüntetésére és a gondnokság alá helyezésre irányuló perekre.[35] Ezekben a perekben az orvos a tanúságtételt nem tagadhatja meg. Tehát a vallomástételi kötelesség őt a titoktartás alól mentesíti.

Az okiratokkal való bizonyítás lényegében a tanúvallomásra vonatkozó szabályokhoz igazodik. A polgári perben a felet okirat bemutatására csak akkor lehet kötelezni, ha a polgári jog szabályai szerint erre egyébként is köteles. Tehát orvosi titkot tartalmazó okiratot nem köteles felmutatni. A perben részt nem vevő személy a tanúvallomástétellel kapcsolatban kötelezhető okirat felmutatására. Ezért hivatkozhat a mentességre. Ha mentességi jogával nem él, akkor megsérti a titoktartási kötelezettségét, feltéve, hogy a titoktartás nem az ő érdekét szolgálja. Bíróságnál, közjegyzőnél vagy más hatóságnál levő irat megkeresés útján beszerezhető, de az okirat megküldése megtagadható, ha annak tartalma orvosi titoktartási kötelezettség alá esik.[36]

Az orvosi feljegyzések, kartotékok, kórleírások, műtéti naplók és egyéb orvosi iratok tartalma orvosi titkot képez. Ezért a titoktartási kötelezettség az okirati bizonyításnak is útjában áll.[37] Természetesen azokban az esetekben, amikor a törvény a tanúvallomástételi és az okiratbemutatási kötelezettség alól nem mentesít, akkor a titoktartási kötelezettség háttérbe szorul. Nem sért orvosi titkot az, aki törvényes parancsot teljesít.

Az orvosi titoktartásra, a tanúvallomástétel és ezzel kapcsolatban az okiratbemutatási köte-

---

26 Id. r. 9. § (3) bek.

27 Id. r. 22. § (1) bek. — Ptk. 474. § (2) bek.

28 Orvosi rdts. 5. §.

29 Orvosi rdts. Vh. M. r. 23. § (3) bek.

30 Id. r. 22. § (3) bek.

31 A polgári perrendtartásról szóló 1952:III. tv. (továbbiakban Pp.) 1. §-a, B. e. 1. §-a, Ptk. 7. §-a.

32 Dr. Balog Imre: Az orvosi titoktartás. Budapest, 1938. 3. old.

33 Antagonisztikus társadalmakban kerül szembe a jog és az erkölcs, és alakulhat ki többféle erkölcs is. — Eörsi Gyula: A jogi felelősség alapproblémái. A polgári jogi felelősség. Budapest, 1961. — 23. old.

34 Pp. 170. § (1) bek. c) pont, B. e. 65. § (1) bek c) pont.

35 Pp. 286. § (2) bek., 293. §, 302. §, 304. §.

36 Pp. 190. § (2) és (3) bek., 192. § (2) bek.

37 Orvosi rdts. Vh. M. r. 8. § (3) bek.

lezettség alóli mentességre vonatkozó elvekkel látszólag ellentétes szabályozást tartalmaz az orvosi rendtartás végrehajtásáról szóló 8/1959. (XII. 31.) Eü. M. sz. rendelet 84. §-a és a beteg vizsgálatára és gyógykezelésére vontakozó egyes adatok közléséről szóló 8/1962. (XI. 3.) Eü. M. sz. rendelet 1. és 2. §-a. A kérdéses rendelkezések lényege, hogy az orvos és valamennyi egészségügyi intézmény (gyógyintézet stb.) vezetője köteles polgári és büntető ügyekben a bíróság (bírósági orvos), az ügyész vagy a nyomozó hatóság megkeresésére megküldeni az orvosi feljegyzések (kórlap stb.) hitelesített másolatát. Az Országos Mentőszolgálat, a gyógyintézet és a körzeti orvos a gyógyintézetbe szállított, ellátott, vizsgált vagy gyógykezelt személy alkoholos állapotára vonatkozó adatokat ezeken kívül a munkáltató és az Állami Biztosító megkeresésére is köteles közölni.

Formális jogszabálymagyarázat esetén a hivatkozott rendelkezések gyakorlatilag azt jelentenék, hogy az érdekelt személy akarata ellenére nem kötelezhető a birtokában levő orvosi iratok bemutatására, de ugyanezekről megkeresés útján másolat beszerezhető és ismertethető. Azt jelentené, hogy az orvos felmentés nélkül nem tehet tanúvallomást az általa észlelt orvosi adatokról, de ugyanerről az orvosi iratok bizonyítékul felhasználhatók.

A jogrendszer egységes, ellentmondásokat nem tűr. Lehetnek az általánossal szemben kivételes szabályok, de nem lehetnek önmagukkal ellentétes rendelkezések. Önellentmondást jelentene, ha ugyanazokra a tényekre nem engednénk meg a tanúbizonyítást, de megengednénk az okirati bizonyítást. Önellentmondást jelentene, ha az érdekeltet megilletné a titoktartás a birtokában levő kórmásolatokra nézve, de nem illetné meg a kórháztól beszerzett és ugyanazokat az adatokat tartalmazó orvosi iratok tekintetében.

Az ellentétek kiküszöbölésénél abból kell kiindulni, hogy az iratok megküldésével az orvos (ill. egészségügyi szerv) kétségtelenül nem követhet el titoksértést, mert az elküldésre őt jogszabály kötelezi.[38] Helye lehet olyan magyarazatnak is, hogy a jogszabályi kötelezésen alapuló mentesítés nemcsak az orvosi iratok megküldésére, hanem az abban foglalt adatokra is kiterjed. Nincs tehát titoksértés akkor sem, ha ebben a körben az orvos tanúvallomást tesz.

Ez az értelmezés azonban nem szüntet meg minden ellentmondást. Ezért nincs helye kiterjesztő értelmezésnek. A kérdéses rendelkezések által biztosított mentesség csak relatív, kizárólag az iratok megküldésére vonatkozik és kizárólag a megkereső hatósággal szemben menti fel az orvost, és csak az orvost (továbbá az egészségügyi intézményt) menti fel. Viszont a titoktartási kötelezettség az eddig kifejtettek szerint abszolút hatályú, nemcsak az orvost köti, hanem mindenkit, aki az orvosi adatok birtokába jut. Ezért a bíróságnak is kötelessége, és egyéb törvényes perrendi rendelkezések hiányában a fent hivatkozott rendelkezések ellenére is kötelessége a beszerzett iratokkal kapcsolatban a titok megőrzéséről gondoskodni. Ezért a bíróság orvosi iratok beszerzése iránt csak akkor intézkedhet, azokat a tárgyaláson csak akkor ismertetheti, ha ezt az orvosi titokban érdekelt személy kérte, illetőleg hozzájárult. Ellenkező esetben a bizonyítás során ismertetett orvosi iratok adatait a bíróság a Pp. 170. § (5) bekezdése, illetőleg a B. e. 65. § (4) bekezdése értelemszerű alkalmazásával bizonyítékul nem veheti figyelembe.

Törő Károly

[38] Idézett r. 23. § (1) bek. a) pont.

SZEMLE

Az adó- és illetékkötelezettséget megállapító határozatok bíróság előtti megtámadásához

1. Az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló 1957. évi IV. tv. nemcsak jelentős szerepet tölt be az állampolgárok jogainak megóvásában, az igazgatási eljárás egyöntetűségének kifejlesztésében és az eljárás egyszerűsítésében, hanem nagy mértékben hozzájárul az államigazgatási tevékenység színvonalának további emeléséhez is. A határozatok bíróság előtti megtámadásának lehetősége körültekintő munkára ösztönzi a szakigazgatási szerveket, s emellett a bírói ítéletek egyrészt feltárják a szakigazgatási munka esetleges gyengeségeit, másrészt felszínre hozzák a jogi rendezés esetleges hiányosságait és ezáltal segítséget nyújtanak a tökéletesebb rendeletek megalkotásához.

Ezért az adó- és illetékügyi vonalon komoly előrelépést jelent a törvény 57. § (1) bekezdése, amelynek e) pontja lehetővé teszi az adó- és illetékügyi határozatoknak a kivetés jogalapja tekintetében történő megtámadását.

Az államigazgatási határozatok bíróság előtti megtámadásának témaköréből ezúttal az adót kivető határozatokhoz kapcsolódó rendelkezéssel kívánok foglalkozni; e körből is csak azzal, hogy az e) pont alapján indítható kereset vonatkozásában mit értünk a *„kivetés jogalapján"*.

2. A törvény 57. § (1) bek. e) pontjából kiindulva elsősorban is azt kell kiemelni, hogy valamely államigazgatási határozat törvénysértő volta önmagában még nem ad jogcímet a bíróság előtti keresetindításnak. Ennek előfeltételeit a törvény pontosan meghatározza. Az adó- és illetékügyi határozatoknál ez a lehetőség — mint már jeleztük — a kivetés jog alapjára korlátozódik.

A „kivetés jogalapja" fogalmat az adó- és illetékjog területén eddig nem használták. Ez érthetővé teszi, hogy mind az elméletben,

mind a gyakorlatban nyomban a törvény életbelépése után vita támadt e törvényes rendelkezés helyes értelmezése tárgyában. A probléma tehát rendkívül aktuális annál is inkább, mert az egységes szemlélet ezzel összefüggésben még nem alakult ki, ennek hiánya a bíróságok munkájában is érezhető.

Az 1957. évi IV. tv. 57. §-a (1) bekezdés e) pontjához fűzött miniszteri indoklás szerint a bíróságnak csak az adófizetési kötelezettség *fennállását* kell vizsgálnia, hatásköre az adó mértékének vizsgálatára nem terjed ki. A törvény 1957. október 1-én lépett hatályba (kihirdetve 1957. június 9-én) és az Igazságügyi Közlönyben már október hó 10-én olvashatjuk — a törvény alapján bírói hatáskörbe utalt ügyek intézéséhez adott tájékoztatóban —, hogy az 57. § (1) bek. e) pontja alapján indított keresetnél a bíróságnak az adó alanyát és tárgyát is vizsgálnia kell, mégpedig figyelembevéve a mentességeket, az egyetemlegességet, az elévülést.

A Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiuma e törvény végrehajtása folyamán a bírói gyakorlat egyöntetűségének biztosítása érdekében két fontos elvi döntést hozott; éspedig: az 1958. évi 663. és 681. sz. elvi döntéseket. Ezenkívül számos konkrét ítéletben is elvi útmutatást ad az említett törvényi rendelkezések értelmezéséhez.

A 663. sz. elvi döntés szerint keresettel támadható meg az államigazgatási határozat, ha olyan vagyontárgy után állapítottak meg adófizetési kötelezettséget, amely nem áll a fél tulajdonában vagy használatában. Leszögezi, hogy az összegszerűség kérdésében megtámadásnak helye nincs ugyan, azonban abban az esetben, ha a valóságosnál több vagyontárgy után történik a kivetés, ez nem összegszerűségi, hanem a kivetés jogalapját érintő kérdés.

A 681. sz. elvi állásfoglalás abból indul ki, hogy a kivetés jogalapja tekintetében a bíróságnak az adó alanyát és tárgyát is vizsgálnia kell, vagyis az adófizetési kötelezettség fennállásának főbb kérdéseit. Az adóalap vizsgálata viszont nem tartozik a bíróságok hatáskörébe, mert az már összegszerűségi probléma. Példának az általános jövedelemadót említi meg és megjegyzi: itt az adóalap az adóévben elért adóköteles tiszta jövedelem. Annak helyességét azonban a bíróság nem vizsgálhatja, csak azt, hogy a kivetésnek van-e jogalapja, azaz az adófizetési kötelezettség fennáll-e.

Az Ügyészségi Közlöny 1961. évi 7. számában megjelent polgári jogi állásfoglalás az adóközösségek határozatainak bírói úton történő megtámadásával kapcsolatban a forgalmi adókat vizsgálja. Arra a megállapításra jut, hogy itt bírói út igénybevételére gyakorlatilag csak abban az esetben kerülhet sor, ha: „a tag terhére annak ellenére rótták ki az adót, hogy adója az adóközösség terhére egyezségileg megállapított adók összegében nem szerepelt".

Takács György „Az adózás alapkérdései" c. tanulmánykötetben fejti ki e témakörrel kapcsolatos álláspontját. Takács György az említett tanulmánykötetben az adókötelem alapfogalmainál „jogalap" elnevezés alatt önálló részt szentelt a kivetés jogalapja c. témának. Fejtegetéseinél abból indult ki, hogy az adóügyi kötelmeknek vannak konstutív kellékei, amelyek közül, ha bármelyik is hiányzik, a követelés jogalap nélküli lesz és mint ilyen az 1957. évi IV. tv. 57. §-a (1) bek. e) alpontja alapján a kivetés jogalapja tekintetében bíróság előtt megtámadható. Véleménye szerint az adóügyi kötelem konstutív kellékei: a) hatályos jogszabály, b) az adóztatási szerv hatásköre és illetékessége, c) a szolgáltatási kötelezettség fennállása, d) adóalany, e) az adó tárgya.[1]

3. A fentiek alapján máris szembetűnő az eddig kialakult álláspontok különbözősége.

Takács György egyrészt látszólagosan, másrészt tényleg is szélesebb körre terjeszti ki a kivetés jogalapjának fogalmát, mint az az 57. § (1) bek. e) pontjából folyik, mert olyan részterületeket is vizsgál, amelyek tisztázása — épp a törvény rendelkezései alapján — az igazgatási eljárás körébe tartoznak.

Az általa említett a) pontban foglalt feltétel vizsgálata (hatályos jogszabály) hozzátartozik ugyanis az adóalanyiság kérdésének vizsgálatához is, mert adóalanynak csak az minősíthető, akit a jogszabály alapján adófizetésre lehet kötelezni. Ezért nem indokolt a jogszabály hatályosságának vizsgálatát külön feltételként felállítani. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a bíróságnak nem kell vizsgálnia a jogszabály hatályosságát. Ezt vizsgálni kell, de éppen azért, hogy az *alanyiság* kérdésében dönteni lehessen. Az alanyiság és a hatályos jogszabály külön-külön tételként való felállítása azt a látszatot keltheti, mintha két különböző kérdésről lenne szó, holott a jogszabály hatályosságának vizsgálata — e tekintetben csak az adóalanyiság vizsgálatának részkérdéseként jelentkezik.

A hatáskör és illetékesség vizsgálata — egyéb tényezők fennállása mellett — az eljáró szerv kiválasztását, nem pedig az adókivetés jogalapját érintő kérdés.[2] Kétségtelen, hogy az olyan határozat, amelyet a szerv nem hatáskörében hoz, törvénysértő, de mégis úgy véljük, hogy az így elkövetett jogszabálysértés olyan jellegű, amely jelenleg bírói úton nem orvosolható. Véleményünk az előbbiekben már kifejtett azon a nézeten nyugszik, hogy az e) pont alapján a bíróság igénybevételével csak speciális módon elkövetett, a határozat alapjául szolgáló anyagi (adójogi) — nem pedig az általános eljárási — szabályok alkalmazásának helyességét lehet kétségbe vonni. Az eljárási szabályok megsértése ugyanis könnyebben felismerhető és orvosolható, s így külön államigazgatási eljáráson kívül jogorvoslati lehetőség biztosítása e területen nem indokolt. Az esetleg mégis elkövetett ilyen jellegű jogszabálysértések megszüntetésére az ügyészi óvás intézményét is eredményesen fel lehet használni.

A szerző által jelzett „szolgáltatási kötelezettség" fennállásának vizsgálata úgy véljük, hogy nem a kivetés, hanem inkább az adóbehajtás fogalmi körébe tartozó probléma és ezt a kérdést bírói úton — jelenlegi hatályos jogszabályaink alapján — ugyancsak nem lehet felülvizsgálni.

[1] Az adózás alapkérdései. Budapest, 1959. 150. old.

[2] Nézetünk itt ellentétben áll Toldi Ferencnek az Állam és Igazgatás 1959. októberi számában megjelent állásfoglalásával is. (553. old. 2. bek.)

4. A Legfelsőbb Bíróság idézett két döntése között bizonyos mértékben ellentét van, nem mindenben azonos elvi alapon nyugszanak. A 663. sz. elvi álláspont kimondja, hogy ha több vagyontárgy után történik a kivetés, ez a kivetés jogalapját érintő kérdés. A 681. sz. elvi állásfoglalás szerint viszont az adóalap összegszerűségi kérdés és vizsgálata nem tartozik a bíróság hatáskörébe. Ezek szerint a bíróságoknak a kivetés jogalapját adónemenként másként és másként kell értelmezniök. Ha pl. mezőgazdasági lakosság általános jövedelemadójáról van szó, akkor vizsgálni kell az adó megállapításánál jelentős szerepet játszó vagyontárgy terjedelmét, vagyis azt, hogy az adókivetést megállapító határozatban közölt adóösszeget milyen birtokkategória figyelembevételével számították ki; de ha pl. általános jövedelemadóról van szó, ott az adókivetés alapjául szolgáló évi adóköteles tiszta jövedelmet már nem teheti vizsgálat tárgyává. Ha pl. valamely adózó részére 5 kh föld helyett 6 kh után vetik ki az adóterhet, az ezt megállapító határozatot a kivetés jogalapja tekintetében meg lehet támadni a bíróság előtt. Abban az esetben azonban, ha valaki terhére 15 000 Ft évi adóköteles tisztajövedelem helyett 25 000 Ft adóköteles tisztajövedelem alapján vetik ki az adót, az ezt megállapító határozatot bírói úton megtámadni nem lehet.

Ez az álláspont nézetünk szerint nem helyeselhető. Elsősorban azért, mert nem biztosít egységes lehetőségeket az állampolgárok részére és ezáltal a törvény tartalmával is ellentétbe kerül. Továbbá kifogásolható ez az álláspont azért is, mert az adóalap megállapítása egyáltalán nem összegszerűségi, hanem igen fontos, az egész adóügyi jogviszonyt megalapozó kérdés.[3] (Egyébként ez ovasható ki a Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának 663. sz. elvi döntéséből is.) Ezt a meggyőződésünket csak erősítik a Legfelsőbb Bíróság konkrét illetékügyekben hozott ítéletei is. A Legfelsőbb Bíróság P. törv. II. 21.509/1960/6. sz., P. tövr. II. 20 046/1961/2. sz., Pf II 20.080/1961/13. sz. ítéletei ugyanis helyesen alkalmazzák az illetékkódex azon rendelkezéseit, amelyek szerint minden okirat tartalmának megfelelő illeték alá esik. A jelzett ítéletekben a bíróság nemcsak az illetékfizetési kötelezettség fennállását, hanem nagyon helyesen az illetékalapot is vizsgálta. Más módon a kérdés nem is dönthető el.

A kivetés jogszerűségének meghatározásához az adófizetési kötelezettség fennálásának vizsgálata mellett az adóalap (illeténél; illetékalap) elemzése is szorosan hozzátartozik. Az adóalapot ugyanis a konkrét adóügyi aktus csak számszerűen határozza meg, alapját viszont jogszabály rögzíti. (Általános jövedelemadónál; az évi adóköteles tisztajövedelem, kisipari szövetkezeteknél az évi adóköteles nyereség stb.) Számos esetben adófizetési kötelezettséget csak az adóalap rögzítése után lehet megállapítani. Igaz ugyan, hogy ha valaki adóköteles tevékenységet fejt ki (pl. kisipari szövetkezeti jövedelmi adó), az adófizetési kötelezettsége fennáll. Ezután a tevékenység után azonban csak akkor kell adót fizetni, ha ennek eredményeképpen nyereséget is ért el. (Kivételt képez a mezőgazdasági lakosság általános jövedelemadója, ahol az átlagjövedelem alapján adóztatunk és a jogszabály egyenesen kimondja, hogy az adóztatás szempontjából közömbös az adózó jövedelmének mértéke és még az is, hogy egyáltalán ér-e el jövedelmet.)

Még közelebb jutunk a kérdés megoldásához, ha arra mutatunk rá, hogy az adóalap is számos esetben a jogszabályban megállapított tételek alapján állítható össze. Hogy valamelyik tétel az adóalap kiszámításánál figyelembe jön-e, az nem egyszerűen összegszerűségi, hanem a jogalapot érintő kérdés (pl. kisipari szövetkezetnél a takarékbetétek után kapott kamatok növelik a nyereséget, de az adóalapba nem számítanak be, nem tartozik tehát az adóköteles nyereség fogalma alá, és adóalapba történt beépítése esetén az adóügyi határozat ezért bíróilag is megtámadható).

5. A hivatkozott álláspontok szerint az adóalap vizsgálata azért nem tartozik a bíróságok hatáskörébe, mert ez már „összegszerűségi kérdés". Bár ezt már az előzőekben is cáfoltuk, úgy gondoljuk, hogy a vita eldöntéséhez meg kell határozni az összegszerűség fogalmát is.

Elöljáróban megállapíthatjuk, hogy az összegszerűség ugyancsak olyan fogalom, amely a törvény végrehajtására vonatkozó elvi állásfoglalások között nem nyert tisztázást. Maga az adóigazgatási eljárást szabályozó 57/1957. Korm. sz. rendelet, valamint annak végrehajtása tárgyában kiadott 32/1957. P. M. sz. rendelet és hozzáfűzött kiegészítő utasítások nem használják ezt a fogalmat, hanem csak az adó helyes kiszámításáról vagy az elévülési időn belüli adóhelyesbítésekről beszélnek.

Az adóigazgatási eljárás területén végzett „számtani műveleteket" két nagy csoportra bonthatjuk, egyrészt az adóalap megállapításánál, másrészt pedig az adó mértékének megállapításánál végzett számításokra. A cezúrát e két terület között azért is fontos megvonni, mert az első esetben döntő az adóalap kiszámítására vonatkozó szabályok helyes alkalmazása, tehát jogilag annak eldöntése, hogy milyen jellegű bevétel tartozik (pl. általános jöevdelemadónál) az adóalapba. A számok itt mint egyes jogi fogalmak mennyiségi megtestesítői jelentkeznek, tehát azokkal kapcsolatban konkrét jogszabály hibás értelmezése is előfordulhat. Más esetekben, pl. az adó mértékének a megállapításakor, csak egyszerű számszaki tevékenységről van szó, ahol a hiba is csak számszaki (technikai) jellegű lehet, nem pedig jogi jellegű. Ez utóbb jelzett hibák által elkövetett jogsértések természetüknél fogva könnyen felismerhetők és saját hatáskörben is azonnal orvosolhatók.

Különbséget kell tehát tennünk az adóalap kiszámítása és a számtani műveletek alkalmazása között. Mivel az előbbi részletes jogi vizsgálatot igényel és a megállapított végösszeg is jogi elemző munka eredménye, indokolt a jogalkalmazás helyességét vitatni és a vita eldöntéséhez az államigazgatási eljáráson kívüli jogorvoslati lehetőséget biztosítani.

Bírói úton ilyenkor nem a határozatban jelzett összegek számsza-

[3] Hogy milyen fontos jogi feladat az adóalap megállapítása, azt bizonyítják a 49/1960. (XI. 10.) Korm. sz. rendelet 11. és 12. §-ai. valamint az ezekhez fűzött 3/1961. (II. 19.) P. M. számú Vr. 35—44. §-ai is.

ki helyessége, hanem a megállapított adóalap jogi helyessége támadható meg. Mégpedig olymódon, hogy az adóalap kiszámításánál egy vagy több tétel figyelembe vehető-e vagy sem.

6. A hivatkozott Igazságügyi Tájékoztató és a 681. sz. Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumi elvi döntés szerint is a bíróságok feladata arra irányul, hogy az adóalanyiság alapján az adófizetési kötelezettség fennállását vagy fenn nem állását döntsék el. Az adóügyi jogviszony keretében ugyanis adófizetési kötelezettség csak az adóalanyok viszonylatában állhat fenn. Az adóalanyiság vizsgálata tehát arra terjed ki, hogy valaki a fennálló rendelkezések értelmében adófizetésre kötelezett-e. Ettől a kérdéstől az adótárgy vizsgálatát mesterkélten lehet különválasztani, éppen ezért úgy véljük, hogy annak külön megjelölése — az adóalany mellett — felesleges is. A hivatkozott két állásfoglalás lényege is az, hogy mivel a bíróságoknak az adóalanyiság (az adófizetési kötelezettség fennállásának) kérdésében kell határozniok (beleértve az adótárgy vizsgálatát is), a kivetés jogalapja csak azt jelentheti, hogy valaki adóalanynak tekinthető-e, vagy sem.

Az 1957. évi IV. tv. 57. § (1) bekezdés e) pontjának ilyen értelmezése nem fejezi ki pontosan a törvényhozó akaratát és ellentmondásba került a Legfelsőbb Bíróság hivatkozott 663. sz. elvi állásfoglalásával is, amely utal arra, hogy nem egyszerűen csak az alanyiságot kell vizsgálni, hanem a kivetés jogszerűségét is. A kivetés jogalapja ilyen módon nemcsak az adóalanyiságot, hanem a kivetés egyéb jogi jellegű helyességét is érinti. Az államigazgatási per e formájánál tehát vizsgálni és dönteni kell az adóalanyiság kérdésében, a bíróság feladata azonban nem korlátozódhatik csak erre, hanem *dönteni kell abban is, hogy a kivetés jogszerűen (az adójogszabályt alkotó akaratának megfelelően) történt-e.* A törvény ilyen értelmezése támasztja alá azt a célkitűzést, hogy a bírói út beiktatása a dolgozók alapvető érdekei biztosítását szolgálja e vonatkozásban is.

Az adóigazgatási eljárásban egyébként kisszámú az az eset, amikor az alanyiságot vitatják — az ilymódon elkövetett törvénysértések száma szinte említésre sem méltó. A tulajdonképpeni vitás kérdések általában a kivetés jogszerűsége vonatkozásában merülnek fel, és e területen játszik jelentős szerepet a törvény hivatkozott szakasza.

7. Az adóügyi határozatok bíróság előtti megtámadhatóságával kapcsolatos — az előzőekben már kifejtett — álláspontunkat a következőkben foglalhatjuk össze:

a) Az 1957. évi IV. tv. 57. §-ának (1) bekezdés e) pontja alapján — a kivetés jogalapja tekintetében — az *adóügyi határozatoknál, csak az adókivetéssel kapcsolatos anyagi (adójogi) jogszabály alkamazásának helyessége vizsgálható.* A kivető határozatoknak olyan hibái, amelyek az általános eljárási szabályok megsértéséből származnak, bírói úton nem orvosolhatók.

b) A kivetés jogalapja keretében a bíróságnak a következő kérdéseket kell megvizsgálnia: a) *adóalanyiságot* (illetve az adófizetési kötelezettség keletkezésének jogcímét); b) az *adókedvezmények engedélyezését;* c) az *adóztatási módszerek* (adótételek vagy adókulcsok) *alkalmazását;* d) az *adókivetéssel kapcsolatban előírt felemelt adótételek elrendelését;* e) az *adóalap jogi helyességét.*

Adórendszerünkben az adókedvezmények a kormány gazdasági és szociálpolitikai célkitűzéseinek megvalósítását szolgálják (pl. hulladékanyagok feldolgozásának elősegítését, a falu jobb ipari ellátottságát, idősebb, rokkantak fokozottabb támogatását stb.). Mivel a kedvezmények engedélyezése összefügg a jogszabály helyes alkalmazásával, a jogi védelem e rendelkezések betartására ilyen formában is indokolt.

Az adótételek vagy adókulcsok helyes alkalmazása — különösen egyes területeken — fontos jogi jelentőségű, mert ezek különbözősége egyben jogi minősítést is jelent az adózóval, valamint tevékenységével szemben. Különösen sok vitára adhat akalmat e téren az általános jövedelemadó, ahol egyrészt rétegesen progresszív adókulcsot, másrészt különféle adóztatási módszereket alkalmaznak. Hasonló a helyzet a jelenlegi házadó jogszabályunknál, ahol kétféle adóztatási módszer érvényesül. Tekintettel arra, hogy az adóztatási módszer megválasztása jogi elemzést igényel, a jogalkalmazás helyességét e tekintetben is a legmesszebbmenően biztosítani kell.

Az előzőekkel hasonló elbírálásban részesül a felemelt adótételek előírásának szabályozása is. Öt százaléktól általában 50%-ig, de egyes esetekben (illetékeknél) száz százalékig terjedhet a felemelés mértéke, amely összeget rendszerint a kivetéssel együtt írják elő. Bár a felemelt adótétel alkalmazása a hanyag adófizetőket sújtja (általában a hanyagság mértékének megfelelően) a vitás jogi kérdések eldöntését úgy biztosítani nem lenne helyes, hogy az adózó számára e tekintetben a bírói út igénybevételének lehetőségét kizárjuk.

c) Nem vizsgálható tehát bírói úton az adóügyi határozat számszaki (összegszerűségi) helyessége.

8. Szólnunk kell még egy idevonatkozó további részkérdésről is, nevezetesen a Legfőbb Ügyészség hivatkozott állásfoglalásáról is, amelyben a Legfőbb Ügyészség helyesen arra az álláspontra helyezkedik, hogy az adóközösségeknek — mint átruházott államigazgatási hatáskörben eljáró szerveknek — a forgalmi adó előleget megállapító határozatát is meg lehet bíróság előtt támadni a törvény 57. §-a (1) bekezdésének e) pontja alapján.

Ez az álláspont elfogadható. Nem érthetünk viszont egyet az elvi állásfoglaláshoz adott magyarázattal. E nézet szerint: „A bírói út igénybevételére gyakorlatilag általában csak akkor kerülhet sor, ha a tag terhére annak ellenére róttak ki adót, hogy adója az adóközösség terhére egyezségileg megállapított adók összegében nem szerepelt." (Ü. K. 1961. 7. sz. 277. o.)

Fenti állásfoglalás szerint a forgalmi adó fizetési kötelezettség attól függ, hogy a pénzügyi osztály és az adóközösség között az adóközösség által kivetendő forgalmi adó előleg mértékének megállapításakor figyelembe vették-e a keresetet előterjesztő fél adóterhelését. Ha nem vették figyelembe, akkor a kivetés jogalapja tekintetében az adóközösség határozata keresettel megtámadható, ellenkező esetben nem. Ez azt a látszatot kelti, mintha a forgalmi adó fizetési kötele-

zettség a pénzügyi osztály és az adóközösség által — az adóelőleggel kapcsolatban — kötött egyezségtől függne. Ez az álláspont nem eléggé körültekintő, mert a forgalmi adó fizetési kötelesség azt terheli, aki a 21/1955. (XII. 30.) P. M. sz. rendeletben megállapított forgalmi adó fizetési kötelezettség alá eső tevékenységet kifejti. Ezek forgalmi adó fizetési kötelezettsége attól függetlenül fennáll, hogy az adóközösség terhelésénél — őket, mint adózókat — figyelembe vették-e. Más álláspontra való helyezkedés esetén nem lehetne adóztatni azokat, akik az adóelőleg megállapítása után kezdik el, vagy engedély nélkül folytatnak forgalmi adó köteles tevékenységet. Továbbá azt is jelenti, hogy a forgalmi adó fizetési kötelezettség nem az adóköteles tevékenység kifejtésétől, hanem az adóelőleg megálapításától függ. Ez kétségtelenül nem áll összhangban a hivatkozott P. M. rendelettel.

Az adóelőleg megállapítása azt a célt szolgálja, hogy az adófizetés folyamatosságát biztosítsa az eddigi tapasztalatok és a várható kisipari árutermelés alakulásától függően. Egyezségileg csak a fizetendő adóelőleg mértékét állapítják meg. Az adófizetési kötelezettség független az adóelőleget rögzítő egyezségtől, mert az a tényleges helyzethez igazodik. Éppen ezért a kivetés jogalapja csak a fenti P. M. számú rendelet alapján vitatható, nem pedig az említett egyezség alapján. Ezért nem mondhatjuk szerencsésnek az egyébként helyes elvi állásfoglalás ilyen gyakorlati példával való alátámasztását.

Tóth János

A mérlegelés megtámadhatósága a törvényességi óvás útján

Ez idő szerint a tényleges helyzet az, hogy úgy a Legfelsőbb Bíróság elnöke mint a Legfőbb Ügyész azt az álláspontot érvényesíti a törvényességi óvást kérő panaszbeadványok elintézésénél, hogy elvileg kirekeszti az óvás benyújtását a határozat „mérlegelésének" tévességére alapított panasz alapján.

A Budapesti Ügyvédi Kamara közgyűlésén a főtitkár által előterjesztett — egyébként kiváló és a hallgatóság (pedig az ügyvédség kritikus közönség) lelkes tapsával kísért beszámolójában — igaz, hogy csak nagyon odavetetten, a kérdést statiszta szerepre szorítottan, az alábbi mondat foglaltatott, amelyet Dr. Kárpáti László főtitkár szíves engedélyével szó szerint idézek: „Néhány olyan példát hozunk fel, amelyek gyakran indító okai az igazságügyi szervek elégedetlenségének. Még mindig szép számban akadnak terjengős, a törvényre való hivatkozást nélkülöző beadványok; — tényekre nem támaszkodó, a célt elő nem segítő felszólalások. Gyakori eset, hogy elmarad a jogorvoslat kellő indokolása. A törvényességi óvás benyújtására irányuló kérelmek elutasításának gyakori indoka, hogy azok csupán a bizonyítékok mérlegelését támadják". Az idézett szöveg tehát nemcsak elfogadja a ma érvényesülő álláspontot, hanem azt abban a rangosztásban részesíti, hogy az álláspont ellenére a mérlegelést támadó panaszban olyan „jogtudatlanságot" vél felfedezni, ami az ügyvédség részéről megrovás alá esik. A beszámolónak — ügyvédi nézőpontból örvendetesen önérzetes hangja mellett helyeselni kell azt az önkritikát, amit a főtitkár nem egyénileg, hanem az ügyvédség nevében gyakorolt, reá mutatva az ügyvédség részéről (és terhére) mutatkozó helytelenségekre — de hát felvetődik a kérdés, hogy vajon helyes-e a két legmagasabb igazságügyi fórumnak ismertetett álláspontja, amellyel való szembehelyezkedést a kamarai beszámoló jogtudatlanságnak (a beszámoló ezt a kifejezést nem használja), kifejezetten megrovást érdemlő magatartásnak tekint.

Mielőtt a mérlegelés megtámadhatóságának konkrét kérdésére, e sorok témájának tárgyalására reá térnék, bevezetésként, ami azonban már szigorúan a témához tartozik, legyen szabad reámutatni arra, hogy a korábbi jogfejlődés — ami szokásjogi országunkban természetes jelenség volt — sok fontos területen az ügyvédség kezdeményezésének, a mindenkor fennállott valamely jogelvvel, jogtétellel szembehelyezkedésnek köszönhette létét. De az írott jog világában is maradt tér a jogfejlesztő ügyvédi kezdeményezésnek — különösen az írott jogszabály értelmezése körében, a kialakult (kialakulóban levő) — helyességére vitatható értelmezéssel való szembekerülésnek. A kodifikációs munkák megjelenése után eltellett — alig tízéves (a későbben alkotott codexeinknél természetesen tíz évet el nem érő) idő viszonylagos rövid tartama ellenére is lehet az ilyen kezdeményezés üdvös gyümölcseire rámutatni — a burzsoá korbeli példák (örökjogunk fejlődése, a „törvénytelen" gyermekek jogi helyzetének fokozatos javulása, a valorizáció gondolatának térfoglalása) mellé sorakoztassuk fel az ún. „közvetlen végrehajtás" mai intézményének tökéletesítését. Az 1955. évi 21. tvr. és a 7/1953. sz. rendelet vezette be azt a jogszabályt, hogy tartási marasztaló ítélet esetén a bíróság végrehajtó kirendelésének mellőzésével, közvetlenül (innen a közvetlen végrehajtás elnevezése) keresi meg a marasztalt dolgozó munkáltatóját és tiltja le a tartás erejéig a munkabért. A Legfelsőbb Bíróság e jogszabály alapján tagadta meg a közvetlen letiltás alkalmazhatóságát, ha a marasztalt szövetkezeti (termelőszövetkezeti) tag volt, kit tehát nem munkaviszony, hanem tagsági viszony kötött a szövetkezethez. A törvényszöveghez való kötöttség nézőpontjából a Legfelsőbb Bíróság álláspontja tételesjogi alátámasztást nyert. És mégis — ügyvédeink olykor-olykor talán személyi tájékozatlanságból, de legalább ugyanoly mértékben az igazság, az igaz elrendezés gondolatától vezettetve — termelőszövetkezeti tag alperes ellen is kérték a közvetlen letiltást — ami az ügyvédek érdeme, de tegyük hozzá egyben az alsóbíróságok érdeme is, hogy helyet adtak a közvetlen végrehajtásnak. Ennek a kezdeményezésnek eredménye volt, a végrehajtási tvr. novellájának (az 1961. évi 9. sz. tvr. 458. §. — az 1955. évi tvr. 158. §-a módosítása) az az új szabálya, amely a közvetlen végrehajtás alkalmazhatóságát termelőszövetkezeti tag marasztalása esetén is elrendelte. Az ügyvédség kezdeményezésének a jogfejlődésre gyakorolt nagy és értékes erejéről Grosschmid „Jogszabálytalan" című könyvében — (aminek kiválóságát Grosschmid másik nagy munkája a „Fejeze-

tek" szorította háttérbe) 830—837. oldalain emlékezik meg, az ügyvédség dicséretére, amelynek egy jellegzetes mondását legyen szabad idézni: ...(a Themis istenasszony képein is látható két serpenyőről szólva) magát a két serpenyőt a belerakott súlyokkal nem a bíró tölti meg, hanem a feleknek jogvédői, vagyis két ügyvéd... (830. old.) annak a megtermékenyítő működésnek is, amellyel a bírói judicatúra jogéletünket oly nagymértékben gazdagítja, a végforrása igen nagymértékben az ügyvédi karnak a szellemi tőkéjében rejlik" (837. old.).

Mindig nagyértékű volt az ügyvédség „engedetlensége", kezdeményezése és ezzel a jogfejlődést szolgálta. Az egyetlen ellenvetés, amit a főtitkári beszámolóval szemben emelhetünk, az ismertetett álláspontnak elfogadása, az ügyvédség „rebellis" erejének *eseti* mellőzése.

És most térjünk rá magára az állásfoglalásra, a mérlegelésnek az óvási körben való megtámadhatatlanságára, illetve ennek az állásfoglalásnak a helyességére.

Előre bocsátom, hogy nem törvényi reformot, hanem csak a törvényértelmezés megváltoztatását sürgetem. A Pp. 270. § 1. bek. szerint törvényességi óvásnak van helye „ha a határozat törvénysértő vagy megalapozatlan". A mérlegelésnek az óvás keretében való megtámadhatatlanságáról rendelkezés a törvényben nincs. A megtámadhatatlanság tétele logikai kényszerűséggel csak arra alapítható, hogy a mérlegelés körül elkövetett helytelenség — nem törvénysértés, sem nem megalapozatlanság — tehát hiányzik a megtámadás alapja. Ha ehhez még figyelembevesszük, hogy a mérlegelés akárminő eredménye a ténymegállapításban csapódik le és a mérlegelés netáni helytelensége hamis tényállás megállapításához juttat. Minthogy a mérlegelés, a már lefolytatott bizonyítás adatainak értékelése perújítási alapul nem szolgálhat, végeredményben az a helyzet alakul ki, hogy a mérlegelés helytelenségének megvizsgálására és orvoslására a jogrend nem bocsát eszközt rendelkezésre — ami talán a jogorvoslati rendszer fogyatékossága.

De szűkre szorítanók a „törvénysértés" tartalmi körét, ha a törvénysértést csak abban látnók, ha a határozat valamely jogszabályba nyilvánvalóan beleütköznék, ideértve egy jogszabálynak, amely alkalmazandó lett volna, a nem alkalmazását. Nyilván törvénysértő például az olyan határozat, amely joghatályosnak fogad el egy olyan szóbelileg létrejött szerződést, nyilatkozatot, amelynek érvényességét a jogszabály az írásbeli formához köti. Kétségtelenül „törvénysértő" valamely jogszabály helytelen értelmezése is. Elmehetünk-e „törvénysértés" tartalmi körének olyan kiszélesítéséig (kérdés, hogy helyes-e a „kiszélesítés" kifejezés használata), hogy a mérlegelés akár logikai, akár egyéb síkon elkövetett hibája — és ennek következtében egy, az igazsággal nem egyező tényállásmegállapítás — jogorvoslati támadás tárgyává tehető. A rendes perorvoslat vonalán ez a probléma nem probléma. Mellékesen említem meg, hogy az indokok elleni támadás vitájában is a kérdés, hogy van-e helye az indokolás önálló megtámadásának anélkül, hogy a támadás a rendelkező részt is érintené, vagy amikor a fellebbezés a rendelkező részt kifejezetten elfogadja. A bírói gyakorlatban eléggé mindennapos, hogy a fellebbezési bíróság előtt sikeresen érvényesül az elsőbíróság helytelen mérlegelése miatt emelt támadás.

Térjünk rá a „mérlegelés" tartalmának felfejtésére. Előre bocsátom, hogy a mérlegelés helytelenségén alapuló panasznak az óvás benyújtásának elvi kizáró akadályként való felfogására nincs is szükség. Hiszen — idézem Szilbereky Jenő praegnans stilizálású mondatát, ami a helyzetet hűen adja vissza: „Az óvás lehetősége nem jelenti egyben az óvás szükségességét". (Az ügyész a polgári eljárásban 153. old.) Az elvi kizáró tétel nélkül az adott esetben a mérlegelés helytelensége címén benyújtott óvási indítvány az elvi tétel híján is mellőzhető volna, viszont az óvás benyújtására jogosított hatóságok kezét is megköti az elvi kizáró tétel. De ugyancsak Szilbereky könyve (155. old.) a mérlegelés helytelensége címén emelhető óvás kérdésével közelebbről is foglalkozik — és tagadó álláspontra helyezkedik, de ugyanakkor az elvi kizáró tételt egyes esetekben azzal határolja el, hogy a mérlegelés köréből egyes eseteket kivon csak azért, hogy mégis lehessen az óvás benyújtása. Szilbereky fejtegetései nézeteimmel *lényegileg* egyeznek. A különbség kettőnk között az, hogy én elvetni kívánom azt az elvi tételt, amely a mérlegelés helytelenségét óvási alapul nem fogadja el, míg Szilbereky a kecske és a káposzta példázatát követi — meg akarja menteni az elvi kizáró tételt, de ugyanakkor az elvi akadály félretételével — az óvási megtámadást lehetővé akarja tenni azzal, hogy a panasz nem „mérlegelés" ellen irányul. A mérlegelés fogalmi körének megszűkítése semmi tételes rendelkezéssel alá nem támasztható, hiszen nincs semmi jogszabály, amely a mérlegelés tartalmi körét valahogyan körülhatárolná. Így pedig teljesen önkényes a megszűkítés, adott esetben a mérlegelés köréből való kirekesztés, — még akkor is, ha ezt a kivonást, megszűkítést az a jó szándék vezeti, hogy az óvás megemelhető legyen. Elsőként feltűnik, hogy a törvénykönyvekben és főként az irodalomban meggyökeresedett „szabad mérlegelés" kifejezése helyett itt egyszerűen a „mérlegelés" szó használata vált szokássá. A „szabad mérlegelés" kifejezésben a „szabad" jelző a bíróság nagyobb (a törvény által közelebbről nem kötött) hatalomkörét kívánja hangsúlyozni. De a perjogi tudomány területén mindenütt vitatlan, hogy a *szabad* mérlegelés nem ad jogot az önkényre; ennek meggátlására szolgál a bíróság indokolási kötelezettsége, amelynek keretébe kiiktathatlanul beleesik a szabad mérlegelés során elfoglalt álláspont megindokolása is. De ennek az indokolási kötelezettségnek a gondolatvilágában annak is lényeges szerep jut, hogy a bírói állásfoglalásnak a jogorvoslati elbírálása során — az első bírói állásfoglalás (alkalmas annak indokai feltárása alapján az elbírálásra — a német irodalom előszeretettel használja a „nachprüfbar" kifejezést) felülbírálható legyen. A szabad mérlegelés tanában is communis opinio az indokolási kötelezettség és ezzel kapcsolatban a mérlegelés felülbírálhatósága.

Miben állhat a mérlegelés hibája? A szabad mérlegelés elve a bi-

zonyítási rendszerben alakult ki — a bíróság a bizonyítás adatait „mérlegeli". Kivételesen van helye bírói mérlegelésnek nem szigorúan tényállás-területen is, a bíróság „mérlegelési tevékenységet" fejt ki a Pp. 232. §-a körében, amikor arról kell döntenie, hogy az előzetes végrehajtást esetileg megelőzze-e azon alapon, hogy az előzetes végrehajtás elrendelése által az alperesnek okozható sérelem-e a nagyobb, vagy az előzetes végrehajtás mellőzése által a felperesre származható sérelem. De kézenfekvő, hogy ez a „mérlegelés" is felülbírálás alá esik a fellebbezési bírósági eljárásban. Hasonló „mérlegelésre" utal a Ptk. 672. § 3. bek. szabálya, amely feljogosítást ad a bíróságnak arra, hogy „az összes körülmények mérlegelése alapján elrendelheti a kötelesrésznek egészben vagy részben természetben való kiadását". Persze, ennek is van köze a tényálláshoz, de itt mégis a mérlegelésen van a hangsúly. Ha abból indulunk ki, hogy a mérlegelés rendszerinti területe a ténymegállapítás, úgy a mérlegelés megtámadhatlansága ellentétbe kerül az objektív igazság követelményével, nemcsak a helytelen mérlegelésnek helytelen ténymegállapításra vezető eredménye miatt, hanem azért is, mert a helytelen ténymegállapítás elháríthatatlanul magával hozza a határozatnak az igazságossággal való szembekerülését.

A mérlegelés megtámadhatóságának vitájában elmellőzhetetlen egy rövid jogtörténeti visszapillantás. Ismeretes, hogy az 1911 : I. tv. rendszerében helye volt a harmadik fok igénybevételének a felülvizsgálati intézmény formájában. Ugyancsak köztudott, hogy a felülvizsgálat csak szűkebb körben állott rendelkezésre, mint a fellebbezés. Eltekintve attól, hogy a felülvizsgálat igénybevehetőségét a jogszabály magasabb értékhatárhoz kötötte (és ezzel az alsóbb osztályok érdekeit) rendszerint kisebb — a felülvizsgálati értékhatárt el nem érő — összegű perében sértette és a felek ettől a jogorvoslattól a formai jogegyenlőség nagyobb dicsőségére el voltak vágva; e felülvizsgálat, az ún. „jogkérdésekre" szorítkozott, a ténymegállapítás a Rpp. 543. §-a által megszabott áttörésekkel — támadás tárgyát nem képezhette és a felülvizsgálati bíróságra a másodfokú bíróság ténymegállapítása kötelező volt, mondhatnók úgyis, hogy áthághatlan akadály volt. A harmadfokú elbírálás folytán (nem hagyhatom említés nélkül, hogy a közfelfogással szemben — a harmadfokú elbírálás elejtését aggályosnak tartom, de erre a nagyjelentőségű problémára ez alkalommal nem térhetek ki), és nem térhetek ki arra, hogy a jogkérdés-ténykérdés szétválasztásának gondolatát a követelmény osztatlanul szerencsétlennek, meg nem valósíthatónak ítélte. Sajnos — a jogkérdés ténykérdés mesterséges kettőbe szakítása a mai jogfelfogásban is érvényesül — még olyanok részéről is, akik nemes buzgalommal hirdetik egyébként, hogy a múlt jogával, jogi felfogásával mindenben szakítanunk kell. Elég utalni az 1954 : VI. tv. fellebbezési rendszerére — amelyet szerencsére az 1957 : VIII. tv. elejtett az a jogkérdés-ténykérdés szétszakítását magában foglaló arra a felfogására, amely az első bíróságot tette meg „ténybírósággá". Ennek a felfogásnak logikai hibájára legyen szabad kissé vulgáris stilizálásban reá mutatni, hogy ha a fellebbezési fórumot az elrendezés okosabbnak vélte a jogkérdésben, akkor miért találta az elsőbíróságot okosabbnak a ténymegállapítás kérdésében — azzal, hogy az első bíróságra ruházta a ténymegállapítást. A jogorvoslati fórum felülbírálási jogának a megszorítása — amely bárminő formában e felülbírálat körétől a ténymegállapítást kivonta, sem helyesnek, sem gyakorlatilag megvalósíthatónak nem található.

A tényállásnak a felülvizsgálat keretében való megtámadhatlanság tételének tudatbeli maradványa hathatott közre a megbeszélés tárgyát tevő megtámadhatlansági felfogás kialakulására is.

A „megalapozatlanság", mint a törvényességi óvás másik alapja vonatkozásában is közel esik, hogy a valójában „helytelennek" elfogadott mérlegelés körüli hiba (sajnos, éppen a megtámadhatlansági elvi tétele megakadályozza), hogy a helytelenségre alapított panasz érdemi megvizsgálás alá kerüljön, ami e felfogás jegyében fölösleges, meddő munka volna. Így a panasz megvizsgálása során a panasznak a „megalapozatlanság"-hoz való viszonyára sem kerül a sor. A panaszok közül bizonyára sok az olyan, ami subjectív elfogultságból ered — és ennek akkor sem adnak helyt az óvás benyújtása formájában, ha egyébként vitatlanul — de persze el nem fogadhatóan olyan törvénysértést panaszolnak, amely — a törvénysértés fennforgása esetén — elvileg nem volna a limine — közelebbi megvizsgálás nélkül — kizárva. Ami a megalapozatlansághoz való viszonyt illeti, a megalapozatlan ítélet eo ipso „törvénysértő" (a nyelvi puritanizmus a két kifejezés — törvénysértő, megalapozatlan — egymás melletti használatát tautológiának tarthatja, de gyakorlati nézőpontból a kifejezés kettőssége jó szolgálatot tehet). A „megalapozatlanság" ilyen kisegítő szerepet tölt be a törvénysértő mellett a hiányos tényállás esetén. Az elbíráláshoz szükséges tényállás valamely fogyatkozása, hiányossága tehát: óvási alap. Már pedig a mérlegelés helytelensége a tényállásnak helytelen tényére vezet, végsőleg az ítéletnek a hamis tényálláson alapultsága pedig törvénysértő — amit csak elrejt, hogy az alapul vett tényállás esetén nincs törvénysértés, mert ezen tényállásra szólóan a bíróság helyesen alkalmazta a tényállást. De hát ruente fundamento-ruit sententia, ami mindennapos a fellebbezési eljárásban. Nincs indoka annak, hogy az óvás benyújtás és elbírálás során más álláspontra helyezkedjünk, mint a fellebbezési eljárás szabályozása terén. Az ellenvetés, hogy más természetű a fellebbezés és megint más a törvényességi óvás — bár ez elvileg helyes — nem szolgálhat akadályul arra, hogy a tárgyi igazságosság keresésének a Pp. által hangsúyozott alapelve a fellebbezés-törvényességi óvás közötti különbségre hivatkozással ne érvényesüljön. Miért rekesztenők ki az óvási eljárás keretéből az igazság elérésének azt az orvoslási lehetőségét, amit a jogi szabályozás a fellebbviteli eljárás során nagyon is igénybe vesz.

A „mérlegelés" nemcsak a bizonyítási eljárás adatainak értékelésénél jut szerephez — vagyis a tényállás megállapításánál, hanem sokszor a jogi következések levo-

nása területén is; a törvény utal szokásos szövegezés szerint „az összes körülmények figyelembevételével" megejtendő mérlegelésre.

A mérlegelés igen sokszor csak a tanú szavahihetősége irányában keres döntést, hogy higgyen a bíróság a tanúban vagy melyik tanúban. A szavahihetőség elfogadása — vagy visszautasítása olykor a tanú személyének, olykor a vallomásnak elbírálása. A „személyi" vizsgálódás is elágazodhatik — a jellemet éppúgy keresheti, mint a tanú szellemi képességét, érettségét. A perjogi törvények erre különböző szabályokban reagálnak. Így pl. egyes szabályok kizárják a hamis tanúzásért már elítélt tanú kihallgatását vagy esetleg csak a megesketését. A másik irányban utalok olyan szabályokra mint a mi Pp-nk 169. §-a, amely a tanúkihallgatás köréből kizárja azokat, akiktől testi vagy szellemi fogyatkozás miatt helyes vallomás nem várható.

Nagyobb súlyú és nehezebb kérdés nem a tanú személyén, de vallomásán alapuló mérlegelés, amelynek eredménye a vallomásnak a ténymegállapítás alapjául való elfogadása, illetve el nem fogadása. E területen concrét — az adott esetre épülő — anyag mérlegelése, a mérlegelés helyességének kérdése mindkét irányban a tévedés sokszoros kockázatával jár. Az „iratellenesség", ennek keretén belül (a tanúvallomások) címén emelt sűrű panasz mutatja a mérlegelés vitathatóságát.

Sokszor úszóhatárként jelentkezik, hogy a vallomás mérlegeléséről van-e még szó, vagy a probléma már átcsap-e a jogi értékelés területére. Az úszóhatárjelleget az idézi elő, hogy a bíróság a vallomást a ténymegállapítás irányában hasznosítja — ami a vallomás elfogadása. De ez a közösség, hogy mindkét esetben a vallomás a ténymegállapítás területén mozgunk, nem mossa el azt a különbséget, hogy az „értékelés"-nek nevezhető jelenségnél már jogi szempontok is közrehatnak. Példaképpen említem az alábbi esetet: A kezesség címén perelt alperes tagadta a kezességvállalást. Két tanút hallgat ki a bíróság, akik előadják, hogy az alperessel együtt jelen voltak felperes üzletében, amikor a felperes egy hitelre vásárolni akaró vevőnek kijelentette, hogy nem ismeri őt, hitelbe tehát nem adhat neki. Erre az alperes azt mondotta, hogy ő ismeri az embert, többször is adott neki árut hitelbe, amit utóbb megfizetett. A bíróság a két tanú vallomása alapján tényként állapította meg, hogy alperes kezességet vállalt és ezért marasztaló ítéletet hozott. (Ma az eset nem aktuális. A Ptk. 272. §-a, mint ismeretes a kezességvállalást írásbeliséghez köti). A véletlen juttatta elém egy francia jogász mondatát: „Il ne suffit pas au juge de constater la materialité de fait, il doit les appresier" (Revue trimestriele de droit civil 1962. évf. 15. old.) A francia szerzőnek Jean Chaevalier párisi professzornak a materialité — és az appreciation megkülönböztetésére tett utalása és ennek szükségessége gyakorlatilag sűrűn jelentkezik a bőven megfogalmazott törvényi tényállásoknál a generalis clausuláknál — és példaképp emlékeztetünk a Csjt 18. §-ára, az „alapos komoly ok"-ra. Hiába pontos, semmi hibát nem vétő a bíróság ténymegállapítása — de már hibás lehet az egybegyűjtött tényállás „értékelése", hogy a megállapított tényállás elfogadható-e „alapos és komoly oknak" a bontás elrendelésére. Nem ismerek ugyan olyan törvényi óvásra kelt határozatot, amely a netán helytelen értékelést ne korrigálta volna — és nyugodtan feltehető, hogy a megállapított hibátlan tényállásnak alapos és komoly okul való elfogadása kérdésében az óvást elutasítanák azzal, hogy a mérlegelés (értékelése) eredménye az óvással való megtámadás köréből ki volna zárva. Ha pedig a „jogi tudat hasadást", a kétféle nézőpontot el akarja kerülni azzal, hogy más a „mérlegelés" és más az „értékelés" — és így jogszerű és nem a jognak belső önellentmondása, hogy a mérlegelés kívül esik a megtámadhatóság körén, de az „értékelés" a sáncokon belül van — ugyan ki tudná megmondani, hogy mikor állunk szemben meg nem támadható mérlegeléssel és mikor megtámadható „értékeléssel" és mik a kettőnek elválasztó határai. Röviden kívánok rámutatni arra, hogy harmadik kategóriaként említhető volna: a tényállás (bírói) jogi minősítése, pl. hogy a megállapított tényállás mely ügylet fajtának minősül és ennélfogva mely ügylet szabályai legyenek alkalmazandók az elbírálásnál. A minősítés — jogkérdésre vonatkozik, a minősítés hibássága jogi hiba (mert azzal jár, hogy az alkalmazandó jogszabály mellőztetett — és nem alkalmazandó jogszabályra épült a bírói határozat. A minősítés hibássága föltétlenül törvénysértéssel jár — és gondolom senki nem fog arra az álláspontra helyezkedni, hogy a minősítés „tényállásilag" állapítja meg (hibásan vagy hibátlanul), hogy mondjuk a felek között adásvételi szerződés jött létre, és így a minősítés, mint bírói mérlegelés eredménye ugyancsak ki volna rekesztve az óvás útján való megtámadhatás köréből. Régtől fogva állandó gyakorlat a bíróság minősítési szabadsága — egészen addig a határig, hogy a fél által hibásan adásvételnek tekintett ügyletre alapított igényét a kérelemre tekintet nélkül, és a ne eat elvébe nem ütközően a bíró által helyesnek gondolt más ügyletfajta szabályai szerint bírálja el. Mindenképpen helytelen volna az óvási indítvány mellőzése, akár azon alapon, hogy a kezességvállalás megállapított ténye mellett az ítélet nem sért jogszabályt, akár azon okból, hogy a jogsértési panasz a bírói mérlegelés ellen irányul, ami nem szolgálhat törvényességi óvás alapjául. Nem kívánjuk figyelmen kívül hagyni, hogy az óvás benyújtása akkor sem kötelező, ha a törvénysértés nem vitás (az óvás benyújtására jogosultak) „mérlegelhetik" az általuk is megállapíthatónak tartott törvénysértés súlyát, társadalmi, jogszolgáltatási jelentőségét — de ezzel a kérdéssel ez alkalommal az eddigieken túlmenően nem kívánunk foglalkozni — e sorok célja csupán az volt, hogy a mérlegelés elvi megtámadhatlanságának gyakorlattá vált tétele nem helyes, sok esetben jogsértő határozat szentesítését jelenti.

Beck Salamon

Tudományos vitaülés a termelőszövetkezetek állami irányításáról

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Tudományos Bizottsága 1962. november 17-én tudományos vitaülést tartott, amelyen megvitatták *Erdei Ferenc*nek, a MTA főtitkárának „A termelőszövetkezeti gazdaságok állami irányítása (Vizsgálatok a Szolnoki járásban és Karcag városában)" című tanulmányát. Mind az értekezés tárgya, mind a lezajlott vita színvonala indokolttá teszi a tudományos ülés ismertetését. Természetesen nem lehet az a célunk, hogy beható részletességgel foglalkozzunk az értekezlet lefolyásával, csupán a főbb elvi kérdésekben kialakult vitát, a termelőszövetkezetek állami irányításának továbbfejlesztésére vonatkozó álláspontokat kívánjuk ismertetni.

A vitában hangsúlyt kapott a vizsgálatok során alkalmazott módszer értékelése is. Az elvégzett ténymegállapító felmérések segítségével a szerző és munkatársai megalapozottan vállalkozhattak arra, hogy a termelőszövetkezetek tényleges viszonyait figyelembevevő következtetéseket vonjanak le. *Király Tibor* dékán megnyitó szavaiban külön kiemelte, hogy a tanulmány a társadalmi valóság feltárása vonatkozásában a jogtudomány minden ágazata számára nagyon tanulságos és példamutató.

Az előterjesztett tanulmány[1] 1960. és 1961. években a szolnoki járásban és Karcag városában a termelőszövetkezetek és a legkülönbözőbb szervek (államigazgatási szervek, vállalatok stb.) kapcsolatainak vizsgálatán alapul. Célja az állami irányításnak a termelőszövetkezetek üzemi-gazdasági irányítása oldaláról történő megvizsgálása volt, amit szerző azzal indokolt, hogy a termelőszövetkezetek, mint sajátos termelő vállalatok irányításában most a termelés növelésének a feladatai kerültek előtérbe. Az anyag bőséges adatokat közöl a termelőszövetkezetek kapcsolatairól és ennek részletes elemzésébe is bocsátkozik.

Foglalkozik az előterjesztés a termelőszövetkezetek állami irányításának elvi kérdéseivel. Rendszerezi az állami irányítás tagozódását és módszereit és ennek körében megkülönbözteti a termelőszövetkezetek szakigazgatását és ezen belül a szövetkezeti igazgatást; a termelőszövetkezetek gazdasági irányítását („vállalati igazgatás"). A második csoportba ugyancsak tartozhatnak adminisztratív hatósági intézkedések, továbbá az állami támogatás közvetítése, az ajánlás és tanácsadás, és végül a szerződéses rendszer.[2]

Áttekintést nyújt az anyag a termelőszövetkezetek állami irányításának szervezeti formáiról. A hazai fejlődés elemzése mellett összefoglalja a szocialista országok tapasztalatait is. Szerző összefoglalásképpen megállapítja, hogy a járási (városi) tanács mezőgazdasági osztályai, mint a termelőszövetkezetek közvetlen irányítását ellátó szervek ténylegesen ellátják a tervezés irányítását, csak részben töltik be az üzemszervezés és üzemvezetés irányítását és nem töltik be az irányító-szerv szerepét a beszerzés-ellátás terén. Végeredményben azt a következtetést vonja le, hogy a termelőszövetkezeti gazdaságok további fejlesztésének kulcskérdése a járási mezőgazdasági osztályok üzemi-vállalati irányító feladatainak fejlesztése. A további fejlődés útját a termelési igazgatóságokra utalással jelzi.[3]

Egyöntetű volt a kérdés aktualitásának megítélése. A termelőszövetkezetek állami irányításában az üzemszervezési irányítás jelentősége valóban előtérben áll. Ennek fejlesztése nem csupán agrár-közgazdasági probléma, mert a szervezeti jogi formák és az irányítást ellátó szervek munkamódszereinek szabályozása, alkalmazása szükségessé teszi a jogtudományok művelőinek közreműködését is. A vitában résztvevők mind kifejezésre juttatták azon törekvésüket, hogy a tárgyalt feladat ilyen irányú kibontakozását elősegítsék. A szóbeli tárgyalás közvetlen jellege, a vita színvonala lehetővé tette olyan kérdések felvetését is, amelyeket még nem lehet ugyan a megoldás igényével elemezni, de exponálásuk feltétlenül termékenyítőleg hat a tudományos alkotómunkára.

Az alábbiakban a legélénkebb vitát kiváltó kérdésekre térünk ki.

1. A termelőszövetkezeti gazdaságok vállalati jellege — amely az irányítás tagozódása szempontjából is meghatározó jelentőségű — a vita középpontjában állt. *Erdei Ferenc* a termelőszövetkezet jogi személyisége, társadalmi szervezetként való megjelenése mellett kiemelte a termelőszövetkezetek vállalati jellegét. „A termelőszövetkezet azonban nem utolsó sorban *vállalat,* amely termelőeszközökkel rendelkezik, termelőtevékenységet folytat, a termeléssel kapcsolatosan beszerzési és értékesítési kereskedelmi, egyes esetekben feldolgozóipari működést fejt ki. Ennyiben tehát az állami vállalatokéhoz hasonló a tevékenysége, ennélfogva azokhoz hosonló *vállalati gazdálkodási problémái is vannak, s ezek megoldásában irányító szerv közreműködését igényli.*" Szóbeli bevezetőjében kiemelte, hogy a termelőszövetkezet sajátos vállalat, amely az állami vállalatoktól a csoporttulajdon következtében eltéréseket mutat, viszont rávilágított arra is, hogy a két tulajdoni formához tartozó szocalista nagyüzemek irányítási módszerei nemcsak a szövetkezetek irányításának alakulása, hanem az állami gazdaságok tervezésének, vezetésének fejlődése révén is közelednek egymáshoz.

Molnár Imre korreferátumában meggyőzően érvelt amellett, hogy a termelőszövetkezet sajátos vonásait jobban ki kell emelni. A vállalat ismérve, hogy irányító szerve a népgazdasági terv keretei között rendelkezik a vállalattal, részére utasításokat adhat. A termelőszövetkezetek gazdái a termelőszövetkezeti tagok. A termelőszövetkezeti demokrácia szorosan vett gazdálkodási, szervezési, működési és vezetési alapelv, amely nemcsak befelé érvényesül, hanem megszabja

[1] A termelőszövetkezeti gazdaságok állami irányítása (Vizsgálatok a Szolnoki járásban és Karcag városában). A MTA Agrárgazdasági Kutató Intézete kiadványai 34. sz. 73 sokszorosított kéziratlap és 12 táblázat. Irta: Erdei Ferenc. Az adatgyűjtésben, illetőleg az adatok feldolgozásában közreműködtek: Bocsor Géza, Kelemen Anna, Kiss Gábor és Varga Gyula.

[2] A tanulmány anyagának rövid összefoglalása a Közgazdasági Szemle 1962. évi 4. számában „A termelőszövetkezeti gazdaságok állami irányítása" címmel megjelent (420–440. l.).

[3] A tanulmány utóbbi két fejezetét szerző „A termelőszövetkezeti gazdaságok állami irányítása" címmel az Állam és Igazgatás 1962. évi 10. számában tette közzé (729–745. l.).

a termelőszövetkezet külső kapcsolatait is. Ennek következtében helyesebbnek tartja, ha a termelőszövetkezeteket gazdálkodási szempontból nem vállalatnak, hanem üzemnek nevezzük. Érdekes az a megjegyzés, amelyet a kérdéshez *Beér János* írásbeli hozzászólásában fűzött. Véleménye szerint is a termelőszövetkezeti demokrácia jelentősége nagyobb figyelmet érdemelt volna. Az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek összehasonlítása azt mutatja, hogy a vezetés kollektív elemeinek szempontjából a termelőszövetkezetek előbbre tartanak. *Berényi Sándor* felhívta a figyelmet az iparigazgatás tanulságainak hasznosítására. A felszólalók többségével együtt a vállalati jelleg hangsúlyozásának jelentőségét az irányítás szempontjából tartja fontosnak. *Seres Imre* az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek azonos vonásaként emelte ki az árutermelő jelleget, de a különbségekre is felhívta a figyelmet. *Erdei Ferenc* válaszában utalt arra, hogy a tanulmány nem jogi értelemben, hanem a termelőszövetkezet gazdasági tevékenysége oldaláról használja a „szövetkezeti vállalat" megjelölést. E kérdésben a vélemények összeegyeztethetők voltak.

2. Ugyancsak élénk vita folyt a termelőszövetkezetek állami irányításának tagozódásáról. *Molnár Imre* a „vállalati igazgatás" helyett az „üzemi-gazdasági irányítás" terminológiáját fenntartandónak tartja. *Nagy László* az állami irányításra vonatkozó elméleti álláspontok felülvizsgálását tartja szükségesnek azért, mert megállapítása szerint az állami gazdaságok irányításában a vállalati önállóság erősödése figyelhető meg, ugyanakkor a termelőszövetkezetek önállóságának hangsúlyozása ellenére az állami beavatkozás köre nagyon széles. Helyesnek tartja, hogy a tanulmányban a kérdés a termelés szervezése oldaláról szemlélve szerepel. Egyetértett azzal, hogy az igazgatási irányításról a vállalati irányítás erősítésére, a szerződéses formák tökéletesítésére kell törekedni. *Halász József* felszólalásában túlzottnak minősítette a termelőszövetkezetek és vállalatok közötti kapcsolatok számszerűségéhez fűzött következtetést. Az a tény, hogy a felmérés adatai szerint a járásban a termelőszövetkezetektől kiinduló ügyek 67,3%-a, a termelőszövetkezetekhez érkező megkereséseknek pedig 66,3%-a a vállalatokra esik, nem alapozza meg azt az állítást, amely szerint „a termelőszövetkezetekre, illetőleg gazdálkodásukra gyakorolt befolyásban első helyen szerepelnek az állami és szövetkezeti vállalatok." Rámutatott arra, hogy a vállalati kapcsolatok jórészt az irányítást ellátó igazgatási szervek kezdeményezéséhez fűződnek.

Berényi Sándor és *Földes Iván* az igazgatási szervek irányító tevékenységével kapcsolatban rámutattak arra, hogy amennyiben azok munkáját jellemzi is a közhatalmi jelleg, tevékenységüknek mégsem ez a jellege domborodik ki. Földes Iván is egyetértett azzal, hogy az adatok által jelzett 102 szerv, amely a termelőszövetkezetekkel kapcsolatban van, az irányítást nagyon atomizálja. A gazdasági szervező tevékenységi kör erősítésének szükségességét jelzi, hogy a szövetkezeteket érintő intézkedések fele még mindig hatósági intézkedés. Ez nem jelenti a felügyeleti tevékenység elhalását, mert felügyeleti tevékenység a vállalati irányításra is vonatkozik.

Sárándi Imre üdvözölte a tanulmánynak azt a vonását, hogy az irányítást az igazgatási tevékenységnél sokkal szélesebb körben fogja fel és a hangsúlyt a termelés irányítására helyezi. A polgári jogi eszközök, különösen a termelési és értékesítési szerződések, amelyek kölcsönös kötelezettségeket és jogokat tartalmaznak, az irányítás legfontosabb eszközei lehetnek. *Törőcsik Gábor*ral együtt aggályát fejezte ki, hogy a járási alárendeltségbe kerülő felvásárlási irányítás megoldja-e az irányítás fejlődését?

Erdei Ferenc egyetértett azzal, hogy a termelőszövetkezetek állami irányításának módszereire és eszközeire vonatkozó következtetései és a korábban mások által kifejtett nézetek sem voltak egzakt módon megalapozottak. Az állami irányítás a gazdasági befolyásból, az üzemszervezésből, államigazgatási és polgári jogi módszerek alkalmazásából kialakult komplex fogalom, amelynek tanulmányozása a további vizsgálatok során mindenesetre elvezet a sajátosságok, formák, módszerek és eszközök tudományos igényű megalapozottságához.

3 A legintenzívebb vita *a termelőszövetkezetek állami irányításának szervezeti kérdései* körül alakult ki. *Erdei Ferenc* a jelenlegi helyzet hiányosságaiból kiindulva arra a következtetésre jutott, hogy a termelés fejlesztése és szervezése feladatának az igazgatási szervek sajátos funkcióik következtében kevésbé felelnek meg és ezért a gazdasági irányítást középfokú vállalati irányító szervek létrehozásával, a Szovjetunióban bevált termelési igazgatóságokhoz hasonló szervezettel kellene megvalósítani.

A vitában felszólalók kivétel nélkül kifejtették erre vonatkozó nézeteiket. A gazdasági irányítás fejlesztésének szükségességével minden felszólaló egyetértett. Jellemezték azokat a szervezeti és munkamódszerbeli hiányosságokat, amelyeket a sok központú, erősen differenciált vállalati szervezet és a feladatok megoldásában áldozatkész munkát végző, de alapjában még mindig igazgatási szemléletű tanácsi irányítás a koordinálás tekintetében mutat. Megoszlottak az álláspontok a szervezeti megoldást illetően.

Többen arra a következtetésre jutottak, hogy a polgári jogi eszközök szélesebbkörű alkalmazásával, a tervezési módszerek és a tervek realizálását szolgáló szerződéses rendszer fejlesztésével együtt szervezeti átalakításra is szükség van és egyetértettek azzal a véleménnyel, hogy létre kellene hozni a tanácsi szervezetből kiemelt, az üzemi-gazdasági irányítást, a termelés és értékesítés munkáját, a beszerzéseket, egyszóval a termelőszövetkezetek „vállalati irányítását" ellátó középfokú szervet ennek a feladatnak a megoldására.

Egyes felszólalók kifejtették a tanácsi szervezet irányító munkájának az előnyeit, értékelték pozitív vonásait és mind a termelőszövetkezetek, mind a tanácsok, de főleg az utóbbiak perspektivikus fejlődése szempontjából vizsgálták meg a kérdést.

Halász József kiemelte, hogy a tanácsi munka fejlődésében, a társadalmi önigazgatás perspektívájá-

ban egyre inkább a gazdaság-szervező feladatok ellátása kerül előtérbe, amelybe beletartozik a termelőtevékenység szervezése is. Foglalkozott a termelőszövetkezetek munkájában nyújtott tanácsi segítség jelentőségével. Felhívta a figyelmet azokra a tendenciákra, amelyek a szövetkezeti demokrácia és a tanácsi vezetés összekapcsolását mutatják. *Berényi Sándor* és *Beér János* is utalt a nagyatádi járás példájára és más megyékben is tapasztalható törekvésekre, amelyek a szövetkezetek képviseletén nyugvó helyi tanácskozó szervek létrehozására irányulnak. E szervek (termelőszövetkezeti tanácsok) útján az irányítást ellátó tanácsok munkája tartalmilag is átalakul, mert a tervszámok szétosztását az érdekeltek bevonásával döntik el. *Halász József* különösen kiemelte ezeknek a folyamatoknak a fontosságát a szövetkezeti demokrácia szempontjából.

A vita résztvevői arra törekedtek, hogy sokoldalúan figyelembe vegyék az irányító munka komplex jellegének következményeit. A szervezetre vonatkozó elképzelések további részletesebb kimunkálására van szükség, amelynek során — mint *Erdei Ferenc* válaszában rámutatott — lehetőség nyílik még az elhangzott álláspontokban kifejtett szempontok érvényesítésére. Az alapvető kérdésekben nem volt véleménykülönbség, ami lehetővé teszi, hogy a szervezetre vonatkozó álláspontokat is közelítsék egymáshoz. Egyetértett a meglevő intézmények fejlesztésének a szükségességével és az átszervezés feltételének maga is azt a helyzetet tekinti, amikor már a régi szervezet a fejlődés akadályozójává válik.

A vitában a szocialista jogtudomány több ágazatát érintő feladatok megoldásának szükségessége vetődött fel. *Erdei Ferenc* utalt az összehasonlító módszerek alkalmazásának fontosságára is. A termelőszövetkezetek állami irányításának kérdései további komplex jelleg vizsgálatot követelnek. Az üzemszervezési vizsgálatot is ki kell terjeszteni a különböző választott testületi szervek irányító tevékenységének értékelésére és a jogi formák elméleti kérdéseinek a feldolgozásában is figyelemmel kell lenni e formák, szervezeti megoldások s jogi eszközök gazdaság-szervező hatásának tanulmányozására.

A vita hasznosságát bizonyítja, hogy valamennyi résztvevő indítékot, szempontokat kapott a további kutatáshoz, a termelőszövetkezetek állami irányítása formáinak és eszközeinek fejlesztését szolgáló tudományos munkájához.

Dr. Takács Imre

Az európai szocialista államok jogalkotása

A ROMÁN NÉPKÖZTÁRSASÁG

1. Az 1962. év első felében a Román Népköztársaság jogalkotásából elsősorban az *államigazgatás* központi és helyi szakigazgatási szerveinek felépítését, illetőleg működését újból szabályozó joganyag jelentős. Az ezzel kapcsolatos jogi szabályozás szükségszerű következménye az ország szocialista fejlődésének, amelynek során az a helyzet állott elő, hogy a régi szervezeti keretek már nem feleltek meg a valóságos társadalmi viszonyoknak s ez az átszervezést — a megfelelő ütemben — időszerűvé tette. Gyakorlatilag ez egyes minisztériumok átszervezésében, illetőleg a központi és helyi szakigazgatási szervek helyébe lépő, azok feladatkörét új módon ellátó új központi és helyi igazgatási szervek létrehozásában jelentkezett.

a) Az ezzel kapcsolatos joganyagból, jelentőségük folytán elsősorban azok a jogszabályok emelkednek ki, amelyek az újtípusú igazgatási szervek létesítését, szervezetét és működését szabályozzák, és amelyek ezáltal a szakigazgatás terén a társadalmi önigazgatásnak bizonyos, újszerű formáit bevezetve, egyes központi, illetőleg helyi igazgatási szerveket újtípusú szervekkel váltanak fel. E jogszabályok között kétségtelenül a legnagyobb jelentőségű a *Mezőgazdasági Legfelső Tanács*, valamint a tartományi és járási mezőgazdasági tanácsok felállításáról szóló 1962. évi 1. sz. törvény.

A törvény abból indul ki, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezése, amelynek feladatát a RMP III. kongresszusa tűzte ki, lényegében befejezést nyert. A régi szervezeti formákat ezáltal a fejlődés meghaladta, és olyan, új szervezeti formákat kellett keresni, amelyek biztosítani tudják a szocialista mezőgazdasági termelőegységek feladatait: a mezőgazdasági termelés mennyiségének és színvonalának emelését a lakosság jobb ellátása céjából. Ezeknek a feladatoknak ellátásáért felelős új központi igazgatási szervként a törvény a Mezőgazdasági Legfelső Tanácsot (alábbiakban: MLT.), területi szervekként pedig a tartományi, járási, illetőleg városi mezőgazdasági tanácsokat szervezte meg, s ezzel egyidejűleg megszüntette a régi központi és helyi igazgatási szerveket (Mezőgazdaságügyi Minisztérium, tanácsi mezőgazdasági igazgatási szervek).

A törvény részletesen szabályozza az MLT. feladatkörét, valamint szervezetének alapelveit. Az MLT. tevékenységéért a Minisztertanácsnak felelős. Az MLT. kb. 1000 tagból áll, akiket a termelésben dolgozó mezőgazdasági és állattenyésztő mérnökök, gépesítőmérnökök, állatorvosok, állami gazdasági és állami gépállomási igazgatók, oktatók és kutatók, valamint az Állami Tervhivatal és az Állami Statisztikai Hivatal szakemberei közül a Minisztertanács nevez ki. Az MLT-nak a feladataival kapcsolatos tennivalókat illetően — a törvények, törvényerejű rendeletek és minisztertanácsi határozatok által meghatározott keretben — jogszabályalkotási jogköre is van (iránymutatások, rendelkezések, utasítások), amelyek az egész mezőgazdaságra kötelezőek. A MLT. operatív szerve a 15—25 tagból álló végrehajtóbizottság, amelynek elnökét és elnökhelyetteseit — ezek egyben a MLT. elnökei és elnökhelyettesei is — a Minisztertanács nevezi ki. Az elnök — miniszteri rangban — a Minisztertanács tagja. A MLT. végrehajtóbizottsága egyes osztályainak, valamint további központi szerveinek (trösztök, központi kutatóintézetek, oktatási intézmények, szakfelügyelőségek, központi bizottságok stb.) feladatkörét, illetőleg szervezetük alapelveit a törvény szintén rendezi.

A tartományi mezőgazdasági tanácsok a tartományi népi tanácsok végrehajtóbizottságainak helyi szervei. A mezőgazdasági tanácsokat az egyik elnökhelyettesén keresz-

tül — aki a tartományi mezőgazdasági tanács végrehajtóbizottságának és egyben az egész tanácsnak is elnöke — a tartományi népi tanácsi vb. irányítja és ellenőrzi. A tartományi mezőgazdasági tanács kb. 250 tagját a termelésben működő szakemberek közül a tartományi vb. nevezi ki. A tartományi mezőgazdasági tanács operatív szerve a kb. 15 tagból álló végrehajtóbizottság. A tartományi mezőgazdasági tanács végrehajtóbizottsága működését szintén osztályokon keresztül fejti ki. Ugyanezeket a feladatokat teljesítik helyi szinten a járási, illetőleg a városi mezőgazdasági tanácsok. A járási mezőgazdasági tanács kb. 100 tagból áll, akiket a járási tanács végrehajtóbizottsága nevez ki a szakemberek, valamint a járás élenjáró mezőgazdasági dolgozói közül. Tagjai a járási mezőgazdasági tanácsnak a járás területén működő összes termelőszövetkezetek elnökei is. A járási mezőgazdasági tanács végrehajtóbizottsága 11 tagból áll, elnöke a járási tanács végrehajtóbizottságának egyik elnökhelyettese. Ugyanez a szervezete a városi mezőgazdasági tanácsnak is.

A törvény végül lefekteti a mezőgazdasági tervezésnek, pénzügyi ellátásnak, anyagellátásnak és statisztikai nyilvántartásnak alapelveit. A korábbi központi és helyi mezőgazdasági igazgatási szervek (Minisztérium, tartományi stb. népi tanácsok végrehajtóbizottságainak mezőgazdasági osztályai) megszüntetésére vonatkozó rendelkezéseket az átmeneti- és zárórendelkezések tartalmazzák.

A nagyjelentőségű törvényhez még két részletjogszabály kapcsolódik, amelyeket szintén a vizsgált időszakban tettek közzé: a Román Munkáspártnak és az RNK Minisztertanácsának határozata a *mezőgazdasági szakemberek újbóli átcsoportosításáról* (1962. évi 427. sz. min. tan. határozat, megjelent az 1962. máj. 22-i 13. sz. Minisztertanácsi Határozatok Tárában), továbbá a Román Munkáspártnak és az RNK Minisztertanácsának határozata a *mezőgazdasági oktatás* fejlesztéséről és megjavításáról (1962. évi 428. sz. minisztertanácsi határozat, megjelent az 1962. május 23-i 14. sz. Minisztertanácsi Határozatok Tárában). Az előbbi lefekteti azokat az alapelveket, amelyek szerint kell országos szinten az eddig jórészben igazgatási feladatokat ellátó mezőgazdasági szakembereket a mezőgazdasági termelőegységekbe irányítani; az utóbbi pedig a mezőgazdaság számára legfontosabb szakemberek kiképzésének alapelveit rendezi (az állat- és növénytermesztési oktatás a dolgozó parasztság számára, a „mezőgazdaság" megjelölésű tantárgy előadása a falusi általános iskolákban, a mezőgazdasági gépészek, szerelőmesterek, a mező- és kertgazdasági, valamint állategészségügyi technikusképzés, a mezőgazdasági hidrotechnikusok képzése, a felsőfokú szakemberképzés, a mezőgazdasági közgazdászképzés stb.).

b) A korábbi *központi államigazgatási szervek,* minisztériumok átszervezéséről szóló jogszabályok szerkezetileg is egységesek. A bevezető részükben rendszerint megjelölik azokat a területeket, amelyeken a kormány- és a pártpolitika megvalósítása az illető minisztériumot terheli. Ezután részletesen felsorolják az egyes minisztériumok közvetlen tennivalóit, feladatkörét, valamint a minsztériumok szervezeti felépítésének alapelveit, a főosztályok, esetleg alminisztériumok (pl. a Kohó- és Gépipari Minisztériumban) és más központi szervek, továbbá bizonyos esetekben egyéb központi szervek (trösztök, központi tanácskozási szervek stb.) felsorolásával. Az ilyen természetű jogszabályok közül a vizsgált időszakban a következő törvényerejű rendeletek jelentek meg: az *Építőipari Minisztérium* létesítéséről, szervezetéről és működéséről szóló 1962. évi 96. sz. tvr. (megjelent a Hiv. Lap 1962. febr. 27-i 1. sz.-ban), a *Petróleum- és Vegyipari Minisztérium* szervezéséről és működéséről szóló 1962. évi 101. sz. tvr. (megjelent a Hiv. Lap. 1962. márc. 3-i 2. sz-ban), a *Kohó- és Gépipari Minisztérium* szervezetéről és működéséről szóló 1961. évi 96. sz. tvr.-t módosító 1962. évi 198. sz. tvr. (megjelent az 1962. márc. 29-i 5. sz. Hivatalos Lapban), a *Belkereskedelmi Minisztérium* létesítéséről, szervezetéről és működéséről szóló 1962. évi 283. sz. tvr. (megjelent az 1962. ápr. 30-i 9. sz. Hivatalos Lapban) és végül a *Külkereskedelmi Minisztérium* létesítéséről, szervezetéről és működéséről szóló 1962. évi 284. sz. tvr. (mejelent az 1962. április 30-i 9. sz. Hivatalos Lapban).

c) Az egyes minisztériumokat átszervező, illetőleg a megszüntető és egyidejűleg újtípusú igazgatási szervvel felcserélő jogszabály (ilyen volt a vizsgált időszakban — amint láttuk — a mezőgazdasági tanácsok szervezetéről szóló törvény) alapján végzett átszervezési módok között átmeneti típust képvisel az olyan átszervezés, amely — a központi igazgatási szerv, a Minisztérium egyidejű megszüntetése helyett a Minisztérium egyidejű átszervezése mellett — már bizonyos társadalmi szerveket is bevon a központi, illetőleg a helyi igazgatási feladatok ellátásába. Ilyen átszervezés történt a kulturális igazgatás területén.

Az új szabályozás megszünteti a régi Oktatás- és Művelődésügyi Minisztériumot és helyette — az oktatásügy területére — az *Oktatásügyi Minisztériumot* állítja fel és szervezi újjá (az Oktatásügyi Minisztérium létesítéséről, szervezetéről és működéséről szóló 1962. évi 416. sz. tvr., megjelent a 1962. jún. 9-i 14. sz. Hivatalos Lapban), illetőleg — a közművelődési és művészeti ügyek területére — egyidejűleg felállítja és megszervezi a megfelelő, újtípusú társadalmi szervet: a *Művelődés- és Művészetügyi Állami Bizottságot* (a továbbiakban ÁMMB.; ld. az ÁMMB. létesítéséről, szervezetéről szóló 1962. évi 417. sz. tvr.-t — megjelent az 1962. jún. 9-i 14. sz. Hivatalos Lapban).

Az Oktatásügyi Minisztérium szervezetéről és működéséről szóló jogszabály — a minisztériumok átszervezéséről szóló többi jogszabállyal azonos módon — megállapítja a Minisztérium feladatkörét és szervezetének alapelveit (főosztályok stb. központi tanácsadó szervek). Az ÁMMB. létesítéséről, szervezetéről és működéséről szóló jogszabály szerint népi demokratikus hatalom időszakában elért kulturális fejlődés megkívánja az újtípusú igazgatást ezen a téren is. Az új szervben a szakemberek, a kulturális intézmények és a társadalmi szervek vezetői vesznek részt. A kulturális igazgatás új központi és helyi szervei tehát biztosítani

tudják a dolgozók egyre növekedő kulturális-művészeti igényeinek fokozottabb kielégítését és ezen keresztül a városi és falusi dolgozók szocialista tudatának kialakításához járulnak hozzá. Az ÁMMB. feladata kulturális és művészeti téren megvalósítani a kormány és a párt politikáját. Az ÁMMB-t, a törvények, törvényerejű rendeletek és minisztertanácsi határozatok keretein belül jogszabályalkotási jog (rendelkezések, utasítások kiadása) illeti meg, amelyek kulturális-művészeti téren kötelezőek. Az ÁMMB. tevékenységéért a Minisztertanácsnak felelős; elnökét a Minisztertanács nevezi ki s a Tanács elnöke — miniszteri rangban — tagja a Minisztertanácsnak. Az ÁMMB. tagjait a kulturális-, művészetügyi és tudományos szakemberek, a művelődésügyi intézményeknek, az alkotók szervezeteinek és egyes társadalmi szerveknek vezetői közül a Minisztertanács nevezi ki. Az ÁMMB. operatív szerve a végrehajtóbizottság, a Tanács tevékenységét a szaktanácsokon keresztül (színházügyi, zenei, képzőművészeti, film, kiadói szaktanácsok, a művelődésügyi szaktanács, a propaganda szaktanács) fejti ki. A kulturális igazgatás helyi szerveiként a tvr. értelmében az egyes (tartományi, járási, városi, városi kerületi) a népi tanácsok végrehajtóbizottságai mellett is művelődés- és művészetügyi bizottságokat kell szervezni. A jogszabály rendezi e bizottságok működésének alapelveit is.

d) A társadalomnak a szakigazgatás egyes kérdéseibe való bevonását jelenti az államigazgatási jellegű joganyag terén még a *kenyérgyártás*, fuvarozás és szétosztás ellenőrzése felett létrehozott társadalmi ellenőrzés szervezetéről és működéséről szóló szabályzat, amelyet a 146/1962. sz. minisztertanácsi határozat hagyott jóvá (megjelent az 1962. márc. 1-i 4. sz. Minisztertanácsi Határozatok Tárában). A Szabályzat értelmében a kenyérgyártás, fuvarozás és szétosztás felett a társadalmi ellenőrzést a városi stb. tanácsok és a munkások által lakott helyiségek népi tanácsainak végrehajtóbizottságai mellett szervezett társadalmi ellenőrzési csoportok látják el. Ilyen ellenőrzési csoportokat a tartományi népi tanácsok végrehajtóbizottságai a járási székhelyekben és más olyan helységekben is szervezhetnek, amelyekben kenyérgyártás van. Az ellenőrzőcsoportok a népi tanács végrehajtóbizottságának irányítása alatt működnek és tevékenységükért a vb. egyik elnökhelyettese a felelős. A szabályzat ezután részletesen rendezi az ellenőrző csoportok szervezetét, feladatkörét és működését, ideértve a népi tanácsok végrehajtóbizottságai és az ellenőrző bizottságok közötti együttműködés fontosabb kérdéseit is.

A szakigazgatás területén jelentősebb jogszabály még az 1962. évi 117. sz. tvr., amely az *Árbizottság* létesítéséről és működéséről szóló 1956. évi 655. sz. tvr.-t módosítja. Az új szervezés szerint az Árbizottság elnökét és elnökhelyettesét a Minisztertanács nevezi ki, tagjai az Állami Tervbizottság elnökhelyettese, a pénzügyminiszter és a kereskedelemügyi miniszter helyettese, valamint a mezőgazdasági termékeket felvásárló állami bizottság elnökhelyettese. A társadalmi tényezők bevonását jelzi az, hogy az Árbizottság értekezletein résztvesz az RNK Szakszervezeti Tanácsának egy kiküldötte is. A szakági igazgatás területéről végül a népgazdaság és a fegyveres erők számára szükséges számú *gépkocsivezető* kiképzéséről szóló 1962. évi 419. sz. minisztertanácsi határozatot (megjelent az 1962. május 18-i 11. sz. Minisztertanácsi Határozatok Tárában), végül az *RNK Állami Díjának* odaítéléséről szóló szervezeti és működési szabályokat (1962. évi 542. sz. min. tanácsi határozat és végrehajtási utasítás, megjelent az 1962. jún. 16-i 19. sz. Minisztertanácsi Határozatok Tárában) kell megemlíteni.

2. A *pénzügyi jog* területéről jelentősebb új jogszabályok a szövetkezetek, a fogyasztási és ipari termelőszövetkezetek, valamint a társadalmi szervezetek vállalatainak és gazdasági szervezeteinek *jövedelmi adójáról* szóló 1962. sz. 179. sz. tvr. (megjelent az 1962. márc. 29-i 5. sz. Hiv. Lapban) és a természetes magánszemélyek által fizetendő *vámdíjakat* megállapító 83/1962. sz. min. tan. határozat (megjelent az 1962. febr. 18-i 2. sz. Minisztertanácsi Határozatok Tárában). A lakosság szélesebb rétegeit érinti az a jogszabály, amely az adók és illetékek, a szocialista szervezetekkel szemben fennálló tartozások, végül az elkobzás *végrehajtását* szabályozó 1962. évi 792. sz. min. tan. határozatból a munkabérre vezetett végehajtásra vonatkozó rendelkezéseket módosítja (1962. évi 505. sz. min. tan. határozat, megjelent az 1962. jún. 5-i 17. sz. Minisztertanácsi Határozatok Tárában.) Végül ugyancsak pénzügyi vonatkozású, gyakorlatilag igen jelentős, nagyterjedelmű új jogszabály a *geológiai munkálatokra* vonatkozó költségvetéseknek, szerződéskötéseknek, a munkálatok pénzügyi ellátásának, átvételének és elszámolásának rendszerére vonatkozó minisztertanácsi határozat (1962. évi 441. sz. minisztertanácsi határozat, megjelent az 1962. május 20-i 12. sz. Minisztertanácsi Határozatok Tárában.)

3. *Munkajogi* vonatkozásban egyetlen jogszabály emelhető ki. A Munka Törvénykönyvének 691. §-át módosító jogszabály (1962. évi 421. sz. tvr., megjelent az 1962. jún. 9-i 14. sz. Hivatalos Lapban) kimondja, hogy a dolgozók által a szocialista szervezeteknek okozott károkért a dolgozó felelősségét — ha az nem bűncselekmény következménye — csak a károkozástól számított 3 éven belül lehet megállapítani. A tvr. rendelkezése a kihirdetést követő hat hónap eltelte után lép hatályba s a szabályt nem lehet alkalmazni azokban a viták-ban, amelyek e határidőt követően még folynak. Megemlítendő még a munkakönyvekről szóló törvényi rendelkezéseket kiegészítő jogszabály (1962. évi 508. sz. min. tan. határozat, megjelent az 1962. jún. 5-i 15. sz. Minisztertanácsi Határozatok Tárában).

4. Az *igazságügyi szervezeti jog* terén az RNK Legfőbb Ügyészségéről szóló 1962. évi 6. sz. törvényt módosítja a 415/1962. sz. tvr. (megjelent az 1962. jún. 9-i 14. sz. Hivatalos Lapban), amely a Legfőbb Ügyészség szervezeti beosztását (főosztályok) változtatja meg. Az Államtanács 13/1962. sz. határozata (megjelent az 1962. jún. 9-i 14. sz. Hivatalos Lapban) pedig a Legfőbb Ügyészség kollégiumának felállítását rendeli el.

5. A *nemzetközi jogi* vonatkozá-

sú jogszabályból a *külügyi* igazgatással kapcsolatosan az 1962. évi 317. sz. tvr. (megjelent az 1962. május. 28-i 11. sz. Hivatalos Lapban) — egyes új képviseleti szervek felállításával egyidejűleg — mellékletében felsorolja az RNK összes külföldi diplomáciai és konzuli hivatalait A nemzetközi szerződések anyagából a Lengyel Népköztársasággal 1962. jan. 25-én Bukarestben *polgári, családi* és *büntető*ügyekben kötött *jogsegélyegyezményt* (megjelent az 1962. jún. 4-i 13. sz. Hivatalos Lapban), a Ghanai Köztársasággal a *kulturális együttműködés* tárgyában 1961. szept. 30-án Bukarestben kötött szerződés kihirdetéséről szóló 1961. évi 515. sz. tvr.-t (megjelent a Hiv. Lap. 1962. március 8-i 3. sz.-ban), végül a Ghanai Köztársasággal a *légiforgalom* rendezése tárgyában 1960. szept. 30-án Bukarestben kötött szerződés kihirdetéséről szóló 1962. évi 67. sz. tvr.-t kell megemlíteni.

6. Az 1962. év első felében kifejtett jogalkotási tevékenységről szóló összefoglalás nem volna teljes, ha mellőznénk annak a munkának az eredményeit, amelyet az RNK jogalkotó szervei a hatályukat vesztett joganyag felszámolása terén végeznek. Erről a területről a vizsgált időszakban az egyes törvények és törvényerejű rendeletek hatályon kívül helyezéséről szóló 1962. évi 220. sz. tvr.-t kell megemlíteni (megjelent az 1952. márc. 29-i 5. Hiv. lapban), amely számos, 1938—1952 között hozott jogszabályt helyez teljes egészében hatályon kívül. Az 1962. évi 213. sz. min. tan. hat. alapján (megjelent az 1962. márc. 20-i 8. sz. Minisztertanácsi Határozatok Tárában) pedig több, az 1948—1957 időközben megjelent min. tanácsi határozat veszti hatályát.

N. L.

TUDOMÁNYOS ÉLET

Tudományos fokozatok odaítélése

Kandidátusi fokozat

1962. május 29-én védte meg dr. *Takács Imre „A járási tanácsi szervek a Magyar Népköztársaság államszervezetében"* c. kandidátusi értekezését. A disszertáció opponensei dr. Kovács István egyetemi tanár és dr. Halász József tudományos főmunkatárs, a jogtudományok kandidátusai voltak.

A disszertáció igen jelentős és időszerű témával foglalkozik, mivel a mezőgazdaság szocialista átszervezése folytán nagy mértékben megnövekedett a járási tanácsi szervek szerepe, feladata. Az értekezés három részből áll: az első rész a járással, mint a szocialista állam területi- szervezeti egységével foglalkozik; a második rész a járási tanácsi szervek feladatait és hatáskörét taglalja; a harmadik rész a járási tanácsi szervek funkcióit vizsgálja a mezőgazdaság irányításában.

Az első fejezetben a szerző történeti áttekintést ad a járások, vagy annak megfelelő területi-szervezeti egységek kialakulásáról a főbb burzsoá államokban. Végig kíséri a járások fejlődését a rendi önkormányzatoktól a népképviseleten nyugvó területi önkormányzatok létrejöttéig. Részletesen ismerteti a magyar járások történetét, kialakulásuktól a felszabadulásig, melyek lényegében a vármegye területi egységei voltak. A járási főszolgabíró funkcióinál fogva a járás a burzsoá magyar közigazgatás igen fontos láncszemét alkotta.

A következő fejezet a szocialista típusú járási szervezet kialakításával foglalkozik. A szocialista államok járási szerveinek feladata, hatásköre jelentősen különbözik egymástól az államok eltérő adottságai folytán. Általában a járási szervek, mint a legalsóbb átfogó területi egységekben működő szervek irányítják a mezőgazdasági termelést, a helyi ipart, a közlekedést, a kereskedelmet, közreműködnek a lakosság szükségleteinek, anyagi és kulturális igényeinek kielégítésében. Hazánkban a felszabadulást követően a járások demokratikus átalakítására a járási főjegyzők kinevezésével, a nemzeti bizottságok létrehozásával került sor. A hatósági tevékenység mellett kibontakozott a járásoknak a gazdasági élet irányításában és a népi demokratikus állam politikai célkitűzései megvalósításában játszott szerepe. A járási tanácsokat végérvényesen az Alkotmány illesztette be az államhatalom helyi szervei rendszerébe. A járási tanácsok létrehozása az 1950. évi I. törvény alapján történt.

A harmadik fejezetben a szerző a járások területi beosztását tanulmányozza. Ismerteti a burzsoá magyar közigazgatástudomány kutatásait az igazgatási és a földrajzi egységek közötti összefüggések feltárásával kapcsolatban. Részletes leírást ad az 1949—50-ben végrehajtott területi reform eredményeiről és hibáiról, a rajonkutatásokról és az 1956-ban tervbe vett rajonbeosztásról és megyerendezésről. A Szovjetunióban és a népidemokratikus államokban végrehajtott területrendezések áttekintésével összehasonlítást lehet tenni a mi területi beosztásunkkal. Az általánosan elismert területi-szervezeti beosztás alapkövetelményeiből kiindulva megállapítja, hogy: „Az államigazgatási egységek területének kialakítását a gazdaságföldrajzi, a közgazdasági és demográfiai vizsgálatok eredményeinek feldolgozásával; az ipar, a mezőgazdaság és közlekedés, tehát a termelés és szállítás, valamint a települések komplex módon tervezett fejlesztésének figyelembevételével lehet megalapozni." Az igazgatási beosztás és gazdasági egység egymásközötti viszonyában a gazdasági egység primátusát fogadja el a disszertáns, ennek területéhez kell folyamatosan az igazgatási egység területét igazítani, mivel területük megegyezése nagy mértékben elősegítheti a termelőerők és a terület egész gazdaságának tervszerű fejlesztését. Behatóan foglalkozik a gazdaságföldrajzi kutatások eredményeivel, közgazdasági, agrártudományi tanulmányokkal, melyek nagy segítséget nyújtanak a járások területi beosztásának komplex vizsgálatához, a járások mezőgazdasági irányító szerepének kibontakozásához. Az államtudomány vizsgálatai alapján megállapíthatók a járási területi beosztással szemben támasztott elvi követelmé-

nyek, melyeknek alkalmazása hatáskör- és területnövelést indokol. Gazdag irodalmi anyaggal, bőséges számadattal alátámasztva, a jelenlegi helyzetből kiindulva taglalja a járási egységek rendezésének optimális feltételeit, a megyénkénti elemzésen keresztül konkrét javaslatokat tesz az átalakítás gyakorlati végrehajtására.

A második részben a disszertáns a járási tanácsi szervek feladatait és hatáskörét vizsgálja. A hatáskörök elvi alapjait képező követelményeket a társadalmi szükségletek és az állami szervezet felépítésének egybevetéséből kell kialakítani. A helyi szervek hatáskörét a szocialista államok egy része differenciáltan, fokozatonként szabályozza. Az egyes szintek alapvető funkcióit elméletileg is tisztázni kell. A tanácsi szervek funkcióit szervezeti helyük alapján határozza meg a szerző. A járási szervek hatáskörét — a sajátos járási feladatokon túlmenően — a járási szervezet kettős sajátossága: az operatív irányítás és a közvetlen felügyelet, ezenkívül egyes szakterületeken jelentkező elsőfokú hatósági jogkör gyakorlásával kapcsolatos feladatok körében jelöli meg. A járások munkájában a községek önállóságának növelésével előtérbe kerül a járás irányító-szervező tevékenysége. Az utóbbi alakulását a megyei irányítás színvonala is jelentősen befolyásolja. A fejlődés érdekében szükséges lenne kidolgozni a komplex vezetés konkrét módszereit, melynek egyik fontos eleme a tanács és a v. b. koordinációs tevékenysége.

Az ötödik fejezet a járások gazdasági-szervező funkcióit elemzi jogszabályokra, tényszámokra utalva. A népgazdasági tervek készítésére vonatkozó tervezési hatáskörök áttekintésén keresztül ismerteti a szocialista államok helyi szerveinek tervező tevékenységét, rámutat járásaink tervezési, költségvetési, vállalatgazdálkodási munkájának hiányosságaira és ezek okaira, részletezi a járásoknak a községek községfejlesztési, községgazdálkodási munkájában betöltött szerepét, konkrét javaslatokat tesz a hiányosságok jövőbeni megszüntetésének módjára. Álláspontja szerint biztosítani kellene, hogy a járási tanács a népgazdasági tervezési időszakra kidolgozza a járás gazdasági, egészségügyi, kulturális és kommunális fejlesztési tervét. A járások jelenleg vállalatokkal nem rendelkeznek. Miután megállapítja, hogy az útjavítás, építés és tatarozás, vízellátás stb. terén olyan igények jelentkeznek, amelyet a helyi ipar nem tud kielégíteni és amely feladatok megoldására a községek nem rendelkeznek elegendő erővel, javasolja járási építő-tatarozó vállalatok szervezését, amelyeknek kapacitását a járáshoz tartozó községek költségvetési és községfejlesztési kisebb beruházásainak, illetőleg felújításainak a kivitelezésére kötnék le.

A disszertáció hatodik fejezete a járási tanácsi szervek hatásköri és szervezeti problémáit tárgyalja, ezen belül horizontálisan végzi el a feladatkörök elhatárolását. A nehézségeket okozó kérdéseket a szerző a következőkben jelöli meg: a tanácsülés döntési jogkörét — különösen a gazdasági irányítás terén — a felsőbb v. b. előzetes jóváhagyásához való kötöttség gyakran formálissá teszi. A megyei tanácsok gazdasági tartalmú döntésével kapcsolatban törvényben kellene biztosítani a kormány megváltoztatási jogkörét; a felsőbbszintű v. b.-k azonban csak módosító javaslattal élhetnek az alsóbbszintű államhatalmi szerv határozatával szemben. Szükséges lenne taxatíve felsorolni a tanácsülés kizárólagos jogkörét, kötelezővé kellene tenni az évi munkaterv-készítést, fejleszteni a rendeletalkotó tevékenységet. Az állandó bizottságok ügydöntő hatáskörének fokozatos és differenciált kiterjesztését, szakemberek bevonását, az aktívahálózat járási szinten való fejlesztését javasolja a szerző. A járási végrehajtóbizottságok ülésein túl sok az egyedi, konkrét döntés, mely elvonja a v. b. figyelmét az általános érvényű kérdésektől. Számos hatáskört le kellene adni a szakigazgatási szerveknek vagy állandó bizottságoknak. A járási szakigazgatási szervezet nincs megfelelően kiépítve, nincs elegendő önálló döntési jogköre, sok esetben nem rendelkezik megfelelő szakemberekkel. A centrális irányítás szempontjából a járási szakigazgatási szervek fontos láncszemet képeznek, a hatósági jogkör ellátása és az egyre növekvő gazdasági-szervező funkció kifejtése minőségi követelményeket támaszt a járási tanácsi szervekkel szemben, azonban e kettős feladat betöltése nem hozza magával a szervezeti továbbfejlesztést.

A járási tanácsok tömegszervezeti jellegét vizsgálva a disszertáns hangsúlyozza, hogy a népesség számából kiindulva „... a járási tanácstagok létszámának a jelenlegi törvényes kereteknél magasabban történő megállapítása kívánatos". A százezer lakost elérő járásokban a 60 tagú tanács nem tudja ellátni tömegszervező funkcióit.

A hetedik fejezetben a szerző négy megye és tizenkét járás tanácsainak és végrehajtóbizottságainak irányító tevékenységét, határozatait, munkamódszereit tanulmányozva, elvi következtetést von le és egyben gyakorlati útmutatást nyújt a községi tanácsok munkájának megjavítására a járási irányító tevékenység továbbfejlesztése útján. A községi tanácsok munkájának értékelése a járási tanácsüléseken, konkrét feladatok kitűzése, magas színvonalú, iránymutató határozatok szerkesztése, a járási v. b. intenzív irányító munkája eredményesen segítheti a községi szervek munkáját, a határozatok kellő időben való feldolgozása és értékelése lecsökkentené a törvénysértő határozatok számát.

Az értekezés harmadik része a járási tanácsi szervek funkcióit taglalja a mezőgazdasági irányításban. Szerző vázlatosan összefoglalja a szocialista államok mezőgazdasága állami irányításának fejlődését, formáit, jellemzi a mezőgazdaság helyzetét hazánkban, a mezőgazdasági igazgatás eddigi fejlődését. Hangsúlyozza a helyi szervek operatív irányító tevékenységének egyre növekvő jelentőségét. A járás a termelési tevékenységet folytató gazdasági egységekhez legközelebb álló olyan szervezeti egység, amelyben az irányítás szakmai feltételei biztosíthatók, ezért a járási szervek hatáskörébe kell koncentrálni a mezőgazdaság operatív vezetését. A járások részére közvetlen feladatként a termelőszövetkezeti gazdálkodás irányítását és a termelőszövetkezetek megszilárdítását jelöli meg. Részletesen elemzi a termelőszövetkezetek állami irányításának tartalmát, különböző formáit, ezek eltérő módszereit, eszközeit (meggyőző, felvi-

lágosító munka, hatósági jogkör gyakorlása, törvényességi felügyelet, gazdasági ösztönzők alkalmazása stb.).

A kilencedik fejezetben a járások mezőgazdasági irányító tevékenységének szabályozásával a mezőgazdasági termelés tervezésével és hatáskörök rendezésének elvi alapjaival foglalkozik. A mezőgazdasági fejlődés perspektívái, a termelés körzetesítése, a szövetkezeti nagygazdaságok kialakulása, a specializáció indokolja a járások területének növelését, a területrendezéssel viszont lehetővé válik a járás egész mezőgazdaságának egységes, komplex irányítása. A szerző vizsgálja azokat a feltételeket, amelyek biztosításával a járási hatáskört szélesíteni lehet. Részletesen ismerteti a termelés távlati és folyamatos tervezésével kapcsolatos járási koordinációs, segítő, ellenőrző tevékenységet, a termelőszövetkezetek különböző tervezési feladatait, rámutat az ellentmondásokra, a jogszabályi rendezés hiányaira, melyek megoldása elősegítené az irányító-, a gazdasági-szervező munka fejlesztését és a terület mezőgazdasági fejlődését egyaránt.

Az irányítás terén is igen szerteágazó tevékenységet folytat a járás, ezenkívül számos területen hatósági jogkört is gyakorol. A termelőszövetkezetek állami irányításának fő formáit elemezve, a disszertáns elméleti következtetéseket von le a jogszabályok jogágazati elhelyezkedését illetően. Javaslatokat tesz a jogalkotás és a jogalkalmazás területén felmerülő problémák, valamint a termelőszövetkezetek érdekvédelme, jogi képviseletével kapcsolatban jelentkező nehézségek megoldására. A hatáskörök vizsgálatánál indokoltnak találja a községi tanácsok hatáskörének, felügyeleti jogkörének szélesítését, a járás felé javaslattételi jog, kezdeményezési kötelezettség előírását, a megyék számos hatáskörének járási szintre történő decentralizációját, végül a járási szervek hatáskörének elosztását tanulmányozza.

A disszertáció elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt értékes. Gördülékeny stílus, világos, áttekinthető szerkezet s a fejtegetéseket, megállapításokat széleskörű, gazdag irodalmi, jogszabályi anyagra támaszkodó tudományos megalapozottság jellemzi. Különleges érdekessége az a biztonság, mellyel a szerző — az állam és jogtudományok területén ma még nem általános jelenségként — a helyesen kiválasztott statisztikai adatok, szemléltető kartogrammok egész sorát alkalmazza elemző munkájában. Többek között igen szerencsés az a térképen való ábrázolás, melynek segítségével a gazdasági körzetek, a népesség száma, a nemzetiségi megoszlás, a települési hálózat stb. adatainak felhasználásával lehetővé válik a gazdasági egységek területi elhelyezkedése és az igazgatási beosztás egybevetése. A járások kialakulását, történetét tárgyaló fejezetben figyelmet érdemel az a rész, mely kidomborítja a járások, vagy annak megfelelő egységek politikai jelentőségét és rámutat arra, hogy a burzsoá államokban napjainkban a területi önkormányzatok fejlődése a demokráciáért folytatott harc szerves alkotó elemét képezi. Az értekezés legjelentősebb része a mezőgazdasági irányítást tanulmányozó három fejezet. A gyakorlati munkában jól gyümölcsöztethető következtetéseken és javaslatokon kívül rendkívül értékesek az államjogi normák áttételes jellegét tárgyaló megállapítások és a termelőszövetkezetek és az államigazgatási szervek közötti viszonyok természetét elemző fejtegetések.

Dr. Kovács István opponensi véleményében — többek között — hiányolta, hogy a disszertáns nem foglalkozik azoknak a problémáknak a felkutatásával, melyek ma még kívülesnek a járási tanács hatókörén. Helytelenítette, hogy a háromfokozatú beosztást eleve adottnak és szükségesnek fogja fel a szerző. Elutasító álláspontot foglalt el a tanácsi határozatok megsemmisítésére irányuló kormány-hatáskörrel kapcsolatban, részletesen ismertetve a csehszlovák megoldást.

Dr. Halász József opponens szerint a jelöltnek tovább kellett volna fejleszteni összehasonlító módszerét a baráti államok államépítési tapasztalatainak részletes elemzése útján. Oppozíciójában többek között felvetette, hogy a különböző igazgatási feladatok ellátásának szervezését milyen szinten kell összhangba hozni. A járási tanácsok hatáskörét és feladatát tárgyaló részből különösen azokat a kérdéseket emelte ki, melyek az igazgatási szervezet fejlesztésével foglalkoznak s végső soron a társadalmi önigazgatás jövőbeni fokozatos kialakításához vezetnek. A mezőgazdasági irányítással foglalkozó részről megállapította, hogy a részletes vizsgálódások meghaladják a disszertáció kereteit és ez a rész önálló tanulmányként is megállná helyét.

Az opponensi véleményeket követő *vitában* többen vettek részt. *Dr. Besnyő Károly* hozzászólása némely vonatkozásban mintegy kiegészítette a disszertáns egyes észrevételeit, ezekkel kapcsolatban friss adatokat ismertetett. Véleménye szerint kiemelkedően értékes a járások területi beosztására, átszervezésére vonatkozó fejezet. *Dr. Törcsvári Ferenc* hozzászólásában a zalaszentgróti járás példáján keresztül a tanácsok mindennapi munkája szempontjából méltatta az értekezés érdemeit, kiemelve számos javaslatot, melyet a gyakorlatban már megvalósítottak. *Dr. Beér János* tanszékvezető egyetemi tanár hozzászólása a disszertáció készítésének műhelytitkait tárta fel, foglalkozott a szerző tudományos munkamódszerével, azzal a szenvedélyes tényvizsgálattal, melyre munkáját felépíti s melynek segítségével a jövőben még igen sok, bátor következtetéssel fog hozzájárulni az államjogászok előtt álló feladatok megoldásához.

A hozzászólások után a disszertáns az opponensi bírálatokra és a hozzászólók észrevételeire *válaszolva* tett bizonyságot tudományos felkészültségéről s védte meg az értekezést.

A bírálóbizottság a témaválasztást helyesnek és időszerűnek találta. Az értekezés egyik fő pozitívumaként emelte ki az igen széles történeti és összehasonlító anyagra alapozott feldolgozást, mélyreható gazdaságpolitikai elemzést, melyen keresztül a szerző feltárta a járási szervezet valamennyi lényeges kérdését, a mezőgazdaság szocialista átszervezése kapcsán jelentkező megoldásra váró hatásköri problémákat. A disszertáció értékét bizonyítja a számos, gyakorlati tapasztalatra épített javaslat is, mely távlatilag is hasznos útmutatást nyújt szocialista államépítésünk számára.

A bírálóbizottság egyhangú ja-

vaslata alapján a Tudományos Minősítő Bizottság *dr. Takács Imre* egyetemi adjunktust *az állam- és jogtudományok kandidátusává nyilvánította.*

*

1962. május 31-én védte meg *dr. Samu Mihály* „A jogrendszer fogalma és tagozódásának alapjai" c. kandidátusi értekezését. A disszertáció opponensei *dr. Szamel Lajos* egyetemi tanszékvezető tanár és *dr. Peschka Vilmos* tudományos munkatárs, az állam- és jogtudományok kandidátusai voltak.

Az állam és jog általános fogalmának, a jogrendszer fogalmának és tagozódásának kérdéséről számos vita zajlott már le a jogtudomány képviselői között s ezzel kapcsolatban még ma is sok probléma vár megoldásra és részletes kimunkálásra. A jogrendszer tagozódási alapjának eldöntése szükségessé teszi a jogrendszer fogalmát alkotó ismérvek vizsgálatát. Az értekezés I. fejezetében a szerző az egyes — különös — általános kategóriáinak segítségével tanulmányozza a jogrendszer- jogtípus- jog fogalmát és e kategóriák közötti összefüggéseket.

A jogrendszer a társadalmi munkamegosztás fejlődésének eredményeként elkülönül és a munkamegosztás külön ágát képviseli a hivatásos jogászok tevékenységén keresztül. A jogrendszer önmagában összefüggő kifejezés, ami azt jelenti, hogy a jogászi tevékenység — a jogalkotás és a jogalkalmazás — meghatározott keretek között folyik, e tevékenységben a logikai törvények érvényesülnek, ez eredményezi a jogrendszer belső rendezettségét, összhangját. A jogrendszer belső rendezettsége nem öncél, hanem megvan a szükségszerű társadalmi rendeltetése, melyet az emberi magatartások szabályozásán keresztül tölt be, segíti vagy korlátozza a társadalmi törvények érvényesülését az uralkodó osztály érdekeinek megfelelően. A társadalmi viszonyok védelmét a jogrendszer csak a joggal szoros összefüggésben és kölcsönhatásban álló állam segítségével tudja ellátni, az egyes jogszabályok állami szankció támogatásával érvényesülnek.

A II. fejezetben szerző a jogrendszer viszonylagos önállóságával kapcsolatban a jogrendszer belső mozgásával, az ebben kialakuló folytonosság és megszakítottság ellentétével foglalkozik. A különböző mozgásformák és törvényszerűségeik vizsgálatából kiindulva alapozza meg fejtegetéseit: a jogrendszer viszonylagos önállóságának alapja — belső mozgása. A jogrendszer belső mozgásának egyik fontos tényezője a jogalkotás és a jogalkalmazás, valamint az anyagi jog és az alaki jog ellentéte. A jogi mozgás belső ellentmondásaként jelentkezik a folytonosság és a megszakítottság ellentéte. A jogrendszer fejlődésében a kontinuitás a formai oldalt, a diszkontinuitás a tartalmi változást fejezi ki, különösen a szocialista jogtípus vonatkozásában lényeges az alapvető megszakítottságot, a folytonosság és megszakítottság dialektikáját felismerni. A jogrendszer mozgását végső fokon meghatározó gazdasági mozgáson felül számos objektív és szubjektív adottság, formai, ideológiai tényező befolyásolja a jogrendszer és belső tagozódásának fejlődését.

A III. fejezetben disszertáns a jogrendszer formai elemeit taglalja. A tartalom és forma kapcsolatában egy társadalmi forma gazdasági rendjét (a tartalmat) a jogtípus fejezi ki mint forma, más vonatkozásban a jogtípus a tartalom és a jogrendszer a forma. A gazdasági viszonyok változása maga után vonja a jogrendszer tartalmának változását, új formai megoldások jönnek létre vagy a régi jogi formákat a megváltozott tartalom követelményeihez igazítják. A jogrendszeren belül jelentkező tartalom és forma viszonyát az anyagi és alaki jog dialektikus összefüggése, kölcsönhatása tükrözi. A jogi dogmatika, mint a jogrendszer formai eleme, a megfelelő formai megoldási módok kidolgozásán, rendszerezésén keresztül segíti elő a tartalmi oldal megvalósítását. A formai megoldások a szabályozás módszerében sűrűsödnek, mely maga is formai elem, a jogi módszer a tevékenység formáját, módját fejezi ki. A jogi szabályozás módszereinek fejlődése, bonyolultabbá válása a társadalmi fejlődéssel jár együtt.

A IV. fejezetben szerző a burzsoá jogtudomány néhány extrém felfogását, majd a szocialista állam- és jogelmélet képviselőinek egymástól eltérő fogalommeghatározását ismerteti a jogrendszer fogalmával kapcsolatban. A jogrendszer lényeges ismérveit — tartalmi és formai elemeket — részletesen vizsgálva a jogrendszer fogalmát a következőkben határozza meg: *„A jogrendszer a meghatározott jogtípuson belül egy adott állam gazdasági viszonyain felépülő, viszonylagos önállósággal rendelkező sajátos felépítményi jelenség, amelynek tartalmát a különböző társadalmi viszonyok védelme képezi az emberek magatartásának szabályozásán keresztül s ezek védelmét a különböző államilag szankcionált jogi-formai eszközök felhasználásával látja el."*

A disszertáció második része a jogrendszer tagozódásának alapjával foglalkozik. Az V. fejezet áttekintést ad a kizsákmányoló jogrendszerek tagozódásának történeti alakulásáról. A történeti fejlődés során a jogrendszerek tagozódása az adott termelési-politikai viszonyok, a társadalmi-gazdasági fejlődés eredményeként alakult ki. A rabszolgatartó és hűbéri jogtípus jogrendszerei nélkülözték a belső rendezettséget, a jogágakra tagozódást. A burzsoá jogrendszerek tagozódása a közjog-magánjog konstrukción alapul, a jogágak elkülönülése a szabályozás tárgya és módszere szerint ment végbe. Az imperializmus korában a gazdasági életbe való állami beavatkozás folytán új jogágak alakultak ki — a gazdasági jog és a munkajog —, ezek „vegyes szakjog" néven illeszkedtek bele a jogrendszerekbe.

A VI. fejezet a szocialista jogrendszerek tagozódásának fejlődését mutatja be. A megváltozott társadalmi viszonyok hatására a szovjet jogrendszerben új tagozódás alakult ki, olyan jogágak bontakoztak ki, melyek a burzsoá jogrendszerekben nem léteztek. A szovjet jogtudósok állásfoglalásának ismertetésén keresztül a disszertáns végigkíséri a szovjet jogrendszer tagozódásának alakulását, a felosztás alapjára vonatkozó eltérő nézeteket, az elvi problémák tisztázódását és az elmélyítésre irányuló törekvéseket. A népi demokratikus jogrendszerek tagozódásával kapcsolatban behatóan tanulmányozza a magyar jogtudo-

mányban lezajlott vitákat, a megállapítások ismertetésén túlmenően helyes kritikai érzékkel mutat rá az egyes nézetekben kifejtett felfogások hiányosságaira.

A VII. fejezet az SZKP XX. kongresszusa után a szocialista jogrendszerek tagozódásáról kialakult viták áttekintésével foglalkozik. A tagozódás alapjaként általánosan elfogadott ismérv a társadalmi viszonyok különbözősége, azonban számos jogtudós más és más elemet emel ki a klasszifikáció alapjául (pl. érdek; a jog előtt álló feladatok; a társadalmi viszonyok egy bizonyos csoportja; az állam szervezetének és működésének szerepe; a szankciók jellege; az állami akarati momentum stb.). A viták során többnyire abban sűrűsödött a viták lényege, hogy van-e gazdasági jog, vagy pl. egyes jogágak létezése szükséges-e. Erre nézve egységes megoldás még nem született, némely népi demokratikus állam egymástól eltérő módon foglalt állást, a Német Demokratikus Köztársaságban megvalósították a jogszabályok új rendszerezését. A magyar jogtudományra is jellemző, hogy inkább a gazdasági jog elutasítása áll a vita középpontjában s nem a jogrendszer tagozódásának egységes elméleti megalapozása.

A VIII. fejezetben disszertáns a rendszerezés logikai és filozófiai követelményeit taglalja. A jogrendszer belső rendszerének meghatározásánál is a dialektikus materializmus és logika rendszerezési alapelveit kell felhasználni, a tárgyi felosztás elve, mint alapvető klasszifikációs ismérv s mellette a módszer, mint származékos elem, a jogrendszer anyagának csoportosításánál is érvényesül. A jogszabályok egy jogágba való foglalása szabályozási tárgyuk közössége szerint és a szabályozási módszer alapján történik. A szocialista jogrendszerek tagozódásával kapcsolatos ellentétes felfogások a jogi szabályozás tárgyának és módszerének eltérő magyarázatán alapulnak.

A IX. fejezet a jogrendszer tagozódásának objektív meghatározottságát vizsgálja. A jogrendszer egésze s ebből kifolyólag tagozódása objektív feltételeken nyugszik, azonban a természetes rendszer felismerését és az objektív feltételeknek megfelelő jogágak kialakítását a szubjektív tényezők — így a jogtudomány — az uralkodó osztály akaratának, politikai célkitűzéseinek érdekében jelentős mértékben befolyásolják.

Az értekezés X. fejezete összegezi a disszertáció leglényegesebb fejtegetéseit és a gondolatok sorának végső kikristályosodását a jogrendszer tagozódásának alapjáról. A disszertáns a megoldásra irányuló kísérletek következtetésein túlhaladva, elveti a tagozódás alapjául általánosan elfogadott társadalmi viszonyokat, mint az elhatárolás közvetlen alapját, mivel ezt az elvet nem lehet egységesen minden jogágban érvényesíteni. A jogrendszer tagozódásának alapja a joganyagnak a jogi szabályozás tárgya szerinti elkülönülése, ezt viszont nem lehet azonosítani a különböző társadalmi viszonyokkal. A szabályozás tárgya nem közvetlenül a társadalmi viszony, hanem ezek védelme érdekében a jogalanyok magatartásának rendezése. Mint közvetítő kategória szerepel az uralkodó osztály érdekeltsége, ennek alapján „... nem kizárt, hogy egy jogágba foglalt magatartási szabályok egységes társadalmi viszonyok védelmére hivatottak, viszont a legtöbb esetben a jogszabályok egyneműsége többféle társadalmi viszonyt érint". Az osztályozás alapja tehát az, hogy a jogszabályok milyen tartalmúak, milyen jellegű magatartásokat rendeznek, a szabályozás módszere is ennek megfelelően alakul. „Végeredményben a jogrendszer tagozódásának alapja nem a társadalmi viszonyok, hanem az uralkodó osztály érdekeltsége által meghatározott magatartási szabályok eltérő tartalma és formája."

Dr. Samu Mihály a szocialista állam- és jogelmélet két alapvető igen problematikus és egyben talán legérdekesebb kérdését, a jogrendszer fogalmát és tagozódásának alapját tanulmányozta. Témája feldolgozása során jó rendszerező készséggel, sokoldalú, magasszínvonalú elemzéssel fogta át a szocialista jogtudomány erre vonatkozó rendkívül nagyterjedelmű, gazdag irodalmát. Helyes kritikai érzékkel bírálva mintegy megrostálta az elméleteket, felhasználta azok értéket képviselő fejtegetéseit és elvetette a jelenlegi viszonyok között már meghaladott nézeteket. Vizsgálódása tárgyát tudományos alapossággal új oldalakról közelítette meg, mélyreható kutatással tárta fel a jelenségek összefüggéseit, kölcsönhatását, számos figyelemreméltó észrevétellel gazdagítva a jogtudományt. Az értekezés új tudományos eredményei, „gondolatébresztő" megállapításai pedig további lehetőséget adnak a szocialista jogtudomány fejlődéséhez, esetleg egy-egy új jogág kibontakozásához.

Dr. Peschka Vilmos opponens elutasította az egyes — különös — általános filozófiai kategóriáiba való jogrendszer — jogtípus — jog fogalmak behelyettesítését, nem helyes valamely állam adott, konkrét jogát egyesként felfogni. Véleménye szerint a disszertáció jogrendszer fogalma nem kielégítő, a „jogrendszer belső rendje" erőltetett kategória, végeredményben a jogrendszer fogalmaként a tanulmány „jogrendszer belső rendje" — fogalmát látszott elfogadni. Érdemként jelölte meg a szerző szemléletét, mely szakít a jogrendszer tartalmát kizárólag a jogágakra tagozódásban meghatározó eddigi felfogással. Az értekezés fő érdeme az a tudományos törekvés, mely sok új és érdekes megállapítást eredményezett a jogrendszer fogalma és tagozódásának alapja vonatkozásában.

Dr. Szamel Lajos opponens — többek között — felvetette, hogy az általános — egyes — különös kategóriáit tovább kellett volna a szerzőnek vizsgálni a szocialista jog vonatkozásában. Nem fogadta el teljesen a jogi szabályozás módszerével kapcsolatos megállapítást, s azt sem, hogy a „vegyes szakjogok" kialakulása arra lenne visszavezethető, hogy a gazdasági viszonyok területén közjogi módszert alkalmaztak. Hiányolta, hogy az új német rendszerezési koncepcióval kapcsolatban a disszertáns nem hozott fel érveket az államigazgatási jog jogágisága mellett. Igen nívósnak találta a jogrendszer viszonylagos önállóságáról, a jogi dogmatikáról kifejtett nézeteket.

Az opponensi vélemények elhangzása után *dr. Ion Ceterchi* professzor, a kolozsvári egyetem állam- és jogelméleti tanszékének vezetője szólt hozzá. Méltatta az értekezés témájának rendkívüli je-

lentőségét, helyeselte, hogy az eddigi módszerektől eltérően a szerző megkísérelte tisztázni a jogrendszer fogalmát és erről az alapról vizsgálja a jogágak kérdését. A megállapítások közül nagyon érdekesnek találta a jogrendszer tagozódásával kapcsolatos osztályozási ismérvet: a jogszabályok által rendezett emberi magatartást, s azt, hogy az osztályozás alapját Samu elvtárs nem a jogrendszeren kívül álló, hanem a jogrendszer belső ismérveiben keresi. Befejezésül annak a véleménynek adott kifejezést, hogy a kapcsolatok felvétele mélyíteni fogja a magyar—román jogászok barátságát és ezen keresztül a szocialista jog továbbfejlesztését eredményezi.

A vita során a jelölt értekezését színvonalasan védte meg. A bírálóbizottság és az opponensek véleménye a témaválasztást igényesnek és dicséretre méltónak találta. A disszertáció fő erénye az, hogy a szerző témáját kifogástalan módszerrel, marxista felkészültséggel bőséges irodalmi anyagra támaszkodva dolgozta fel, a tárgyalt problémák megoldását előbbre vitte s számos új megállapítást tett.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján dr. Samu Mihály egyetemi adjunktust *az állam- és jogtudományok kandidátusává nyilvánította.*

Sztodolnikné dr. Labáth Jolán

JOGIRODALOM

Új könyvek:

Montesquieu, [Charles]:
A törvények szelleméről [De l'esprit des lois.] A bev. tanulmányokat írták: Hajdu Gyula, Mátrai László. Ford. Csécsy Imre, Sebestyén Pál. A magyarázatokat írta Takács József. 1—2. köt. Bp. Akad. Kiadó, 1962. 533, 537. p. /Az állam- és jogtudományok úttörői 4—5./

Bihari Ottó:
Államjog. Az államigazgatási jog alapjaival. (Jogi ismeretek I.) 2. váltl. kiad. Bp. Tankönyvkiadó, 1962. 112 p.

Földvári József:
Az egység és a halmazat határesetei a büntetőjogban. Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 354 p.

Szotáczki Mihály:
Az egyéni érdek és az osztályérdek viszonya a tárgyi jogban. Bp. Tankönyvkiadó, 1962. 36 p. /Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata 21./

A járásbíróságok vezetésének módszere. Készítette az Igazságügyminisztérium munkaközössége. [Közzéteszi az] Igazságügyminisztérium. Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 133 p.

Márk Aladár:
A sikkasztás elkövetési módjai és nyomozása. Közzéteszi a BM. tanulmányi és módszertani osztály[a]. Bp. Zrínyi ny. 1962. 158 p. /Kriminalisztikai sorozat 13./

Tanulmányok az ügyészi munka köréből. Közzéteszi a Legfőbb Ügyészség tanulmányi csoportja. Hivatali használatra. Bp. Terv ny. 1962. 50 p. /Ügyészi kiskönyvtár 11./

Filip Sándor—*Kovács* István—*Szekeres* István: A gépállomások dolgozóinak bérezéséről, premizálásáról szóló fontosabb jogszabályok és azok magyarázata. Bp. Táncsics Kiadó, 1962. 221 p.

A büntető eljárás. (Az 1962. évi 8. számú törvényerejű rendelet és mellékjogszabályai.) Közzéteszi az Igazságügyminisztérium törvényelőkészítő főosztálya. Lezárva: 1962. július 15-én. Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 262 p.

Révai Gyula: Beruházási építkezések számvitái. Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 234. p. /Vállalati kisktár./

Dános Sándor—*Püspöki* Mihály: Leltárhiánnyal kapcsolatos bűncselekmények nyomozásának néhány kérdése. Közzéteszi a BM. tanulmányi és módszertani osztály[a]. Bp. Zrínyi ny. 1962. 196 p. /Kriminalisztikai sorozat 12./

Rozsnyói Ágnes: A Szálasi-puccs. Bp. Kossuth Kiadó, 1962. 107 p. 8 mell. /Levéltárak Országos Központja./

Pénzügyi jog

Goszudarsztvennüj bjudzset SzSzSzR. Red Alexandrov, A. M. [A Szovjetunió állami költségvetése.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 560 p. ÁJI. 19.309
Tankönyv a pénz- és a hitelügyi főiskolák számára.

Lavrov, V.—*Kurdjasov,* R.—*Suvalov,* A.: Goszudarsztvennüj bjudzset. [Állami költségvetés.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 240 p. ÁJI. 19.308
A pénz- és hitelügyi technikumok számára írt tankönyv.

Sztanev, Ljuben: Dörzsaven i finanszov kontrol v NR Bölgarija. [Államjogi és pénzügyi ellenőrzés a Bolgár Népköztársaságban.] Szofija, Nauka i Izkusztvo, 1962. XV, 389 p. [Bibliogr. 387—389 p.] OK. 370.988
A jogtanácsosok, ügyvédek, bírók és pénzügyi szakemberek számára készült kézikönyv.

Bogacsevszkij, M. B.: Nalogi kapitaliszticseszkih goszudarsztv. [Az adók a tőkés államban.] Moszkva, Szocekgiz, 1961. 322 p. ÁJI. 19.319
A legfontosabb adónemek bemutatásával vázolja a tőkés államok adópolitikájának sajátosságait.

Polgári jog

Isztocsniki szovetszkogo grazsdanszkogo prava. Szbornik. Szoszt. Dozorcev, A. V. [A szovjet polgári jog forrásai.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 939 p. ÁJI 19.310
A terjedelmes jogszabálygyűjtemény a szovjet szocialista polgári jog hatályos jogszabályait gyűjtötte össze és teszi közzé. Tárgyi rendezése a következő: jogviszony, a személyek, a szerződések, képviselet, kárfelelősség, elévülés, szerzői jog, találmányi jog, öröklési jog.

E lapszám (XVIII. új évfolyam 1.) szerzői: *Dr. Hajdu Gyula* egyetemi tanár. — *Dr. Kádár Miklós* egyetemi tanár. — *Dr. Fonyó Antal* egyetemi tanár (Szeged). — *Dr. Csizmadia Andor* egyetemi tanár (Pécs). — *Szer, Seweryn* egyetemi tanár (Varsó). — *Dr. Törő Károly* bíró. — *Dr. Tóth János* egyetemi tanársegéd. — *Dr. Beck Salamon* ny. egyetemi tanár. — *Dr. Takács Imre* egyetemi docens. — *Dr. Sztodolnikné Labáth Jolán* egyetemi tanársegéd.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 62.5051 — Kossuth Nyomda Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

P 21 90

1963 MÁR - 4

XVIII. új évfolyam 2. szám Budapest, 1963. február hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

— —:
Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogi konferencia a Magyar Tudományos Akadémián 65

SERES IMRE:
A termelőszövetkezeti tulajdon fejlődésének főbb vonásai a termelőszövetkezetek fejlődésének jelen időszakában 67

NAGY LÁSZLÓ:
A termelőszövetkezeti felelősségi viszonyok néhány elhatárolási problémája 79

HALÁSZ JÓZSEF:
A mezőgazdasági termelőszövetkezetek állami irányítása és a tanácsok 90

*

WELTNER ANDOR:
A munkához való jognak, mint személyiségi jognak a védelme 106

KILÉNYI GÉZA:
A bírói ítéletek jogi hatása az államigazgatási eljárásban 114

Szemle:

PINTÉR JENŐ:
Előre megfontoltság — előre kiterveltség ... 123

M. F.:
Az európai szocialista államok jogalkotása ... 126

Jogirodalom:

PÓLAY ELEMÉR:
Fritz Schultz: Geschichte der römischen Rechtswissenschaft 127

— —:
Új könyvek: 128

СОДЕРЖАНИЕ: — —: Конференция по вопросам сельскохозяйственного кооперативного права в Венгерской Академии Наук. — *Имре Шереш:* Основные черты развития кооперативной собственности на современной этапе развития сельскохозяйственных кооперативных хозяйств. — *Ласло Надь:* Некоторые проблемы в связи с отграничением отношений ответственности по сельскохозяйственному кооперативному праву. — *Йожеф Халас:* Государственное руководство сельскохозяйственными производственными кооперативами и Советы. — *Андор Велтнер:* Охрана права на труд как личного права. — *Геза Килени:* Правовое действие судебных решений в административном процессе. — *Обзор: Ене Пинтер:* Совершение преступления с заранее обдуманным намерением и подготовка плана совершения. — *Ф. М.:* Законодательство европейских социалистических стран. ПНР. — *Правовая литература: Элемер Полаи:* Фритц Шултц: История римской юридической науки. — ——: Новые книги.

SOMMAIRE: — —: Conférence à l'Académie des Sciences de Hongrie au sujet du droit des coopératives de production agricole. — *Imre Seres:* Les traits principaux du développement de la propriété des coopératives de production dans la période actuelle de l'évolution de ces dernières. — *László Nagy:* Quelques problèmes de délimitation des rapports de responsabilité dans les coopératives de production. — *József Halász:* La direction étatique des coopératives de production agricole et les conseils. — *Andor Weltner:* La défense du droit au travail en tant que droit attaché à la personnalité. — *Géza Kilényi:* L'effet juridique des jugements des tribunaux dans la procédure administrative. — *Revue: Jenő Pintér:* Préméditation — dessin préalablement établi de perpétrer une infraction. — *F. M.:* La législation des Etats socialistes européens. — *Littérature: Elemér Pólay:* Fritz Schultz: Geschichte der römischen Rechtswissenschaft (L'histoire de la science de droit romain). — — —: Nouveaux livres.

INHALT: — —: Konferenz für LPG-Recht an der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. — *Imre Seres:* Die Hauptzüge der Entwicklung des produktionsgenossenschaftlichen Eigentums im heutigen Zeitabschnitt der Entwicklung der Produktionsgenossenschaften. — *László Nagy:* Einige Abgrenzungsprobleme der LPG-rechtlichen Verantwortlichkeit. — *József Halász:* Die staatliche Leitung der Produktionsgenossenschaften und die Volksvertretungen. — *Andor Weltner:* Der Schutz des Rechts zur Arbeit als persönliches Recht. — *Géza Kilényi:* Die rechtlichen Auswirkungen der Gerichtsurteile auf das Verwaltungsverfahren. — *Rundschau: Jenő Pintér:* Überlegte Vorsätzlichkeit — Überlegtes Vorhaben. — *F. M.:* Rechtssetzung der europäischen sozialistischen Staaten. — *Rechtsliteratur: Elemér Pólay:* Fritz Schultz: Geschichte der römischen Rechtswissenschaft. — — —: Neue Bücher.

XVIII. új évfolyam 2. szám Budapest. 1963. február hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogi konferencia a Magyar Tudományos Akadémián

Az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottsága 1962. december 12—14.-e közötti időben *mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogi konferenciát* rendezett Budapesten. A konferencián, amelyet *Szabó Imre* egyetemi tanár, az MTA főtitkárhelyettese *nyitott meg,* három előadás hangzott el, s az előadásokat vita követte. *Seres Imre* az ELTE állam- és jogtudományi karának tanszékvezető docense „A termelőszövetkezeti tulajdon fejlődésének főbb vonásai a termelőszövetkezetek fejlődésének jelen időszakában" címmel, *Nagy László* az ELTE állam- és jogtudományi karának docense „A termelőszövetkezeti felelősségi viszonyok néhány elhatárolási problémája" címmel, *Halász József* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa pedig „A termelőszövetkezetek állami irányítása és a tanácsok" címmel tartott előadást.*

A konferencián résztvettek a Szovjetunió, a Csehszlovák Szocialista Köztársaság, a Bolgár Népköztársaság, a Lengyel Népköztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság termelőszövetkezeti jogászküldöttei is. A Szovjetunióból *M. I. Kozirj,* és *Z. Sz. Beljajeva,* a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársai; Csehszlovákiából *Josef Eliáš,* a Csehszlovák Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa, *Ladislav Košťa,* a Szlovák Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Kabinetjének igazgatója és *Valér Fábry* a Prágai Károly Egyetem professzora; Bulgáriából *T. G. Ljalev* és *L. K. Popov,* a Bolgár Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársai, Lengyelországból *Seweryn Szer* a varsói egyetem professzora, a Lengyel Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének igazgatóhelyettese; az NDK-ból *Dr. Rainer Arlt,* a Potsdam-Babelsbergi Német Állam- és Jogtudományi Akadémia professzora, valamint *H. Richter,* a Meisseni Termelőszövetkezeti Főiskola docense vettek részt a konferencián. *G. A. Akszenyenok,* a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa és *R. Szwiontkowszkij,* a Varsói Egyetem állam- és jogtudományi karának professzora írásban küldötték meg hozzászólásaikat.

*

Szabó Imre akadémikus *megnyitó előadásában* hangsúlyozta, hogy a szocialista országok közötti gazdasági, politikai és társadalmi együttműködés nemcsak elengedhetetlenül vonja maga után a jogtudomány művelőinek együttműködését, de bizonyos mértékig a jogászok együttműködése, közös kutatásaik, tapasztalataik kölcsönös cseréje egyenesen egyik feltétele annak, hogy a gazdasági és társadalmi együttműködés országaink között elmélyüljön. Rámutatott, hogy ez így van általánosságban is, de különösen így van olyan jogterületeken, amelyeket illetően a múlt tapasztalataiból nem okulhatunk, amelyeken együtt kell keresnünk és csakis együtt találhatjuk meg a további fejlődés helyes útját. Ilyen — mondotta a termelőszövetkezeti jog területe is.

Utalt arra, hogy a szocialista országok állam- és jogtudományi intézeteinek vezetői által tartott értekezletek feltárták a szocialista jogtudományok művelői közötti együttműködés lehetséges és kívánatos formáit; ezek sorába tartozik a munkaértekezleteknek, a közös konferenciáknak rendezése is. Az együttműködésből ránk háruló kötelességnek teszünk eleget akkor, amikor évenként a szocialista jogfejlődés egy-egy időszerű kérdésével kapcsolatban szakáganként értekezletet rendezünk, amelyeken mód nyílik valamely jogág központi kérdéseinek a szocialista országok szakembereivel együttesen történő megvitatására, de mód nyílik arra is, hogy

* Az előadásokat és az előadásokat követő vitákat lapunk más helyén közöljük.

egyrészről ismertessük tudományos eredményeinket, másrészről igénybe vegyük a baráti országok jogtudományi dolgozóinak segítségét is problémáink megoldására irányuló elméleti munkánkhoz. Így, ebben az elképzelésben rendeztük meg — fejtette ki a továbbiakban — 1960-ban a büntetőjogi konferenciánkat, amely a büntető törvények kodifikálásával foglalkozott; ebből kiindulva rendeztük meg a jogtudományi intézetek igazgatóinak értekezletét 1961-ben; ezen az alapon hívtuk meg barátainkat a termelőszövetkezeti konferenciára és az a szándékunk, hogy a következő évben a szocialista alkotmányfejlődés tárgyköréből rendezzünk szakértekezletet. Ebben az összefüggésben említette meg, miszerint nyilvánvaló, hogy az együttműködésnek, a tapasztalatok cseréjének és a gondolatébresztő vitáknak nem ez az egyetlen módja és kerete. Így pl. bizonyos, hogy szükséges időszakonként olyan átfogó kongresszusokat rendezni, amelyek a jogtudományi és a jogi élet több területére vetnek fényt, s amelyek valójában a szocialista jog egész területét érintik; az sem kétséges, hogy egyre nagyobb mértékben van szükség olyan tanulmányutakra, amelyeknek a célja — most már az elengedhetetlen ismerkedésen túl — valamely konkrét kutatási feladat megoldásának előre vitele. A formák e sokaságában azonban rendkívül hasznosnak tartotta az azonos jogtudományi ágak művelőknek viszonylag zártabbkörű meghittebb megbeszéléseit, amely formának általánosabbá, rendszeresebbé tételét kívánatosnak minősítette.

Az a körülmény — mutatott rá Szabó akadémikus —, hogy jelenleg a termelőszövetkezeti jog fő kérdéseiről rendezünk konferenciát, természetesen sem általánosságban, sem a mi viszonyaink szempontjából nem véletlen. Pártunk 1962. novemberében lezajlott VIII. kongresszusa megállapította, hogy hazánkban megtörtént a mezőgazdaság szocialista átszervezése, ezzel népgazdaságunkban osztatlanul uralkodóvá váltak a szocialista termelési viszonyok, vagyis befejeztük a szocializmus alapjainak lerakását. Az e tény, hogy a szocializmus teljes felépítésének korszakába léptünk, számos új problémát nyit meg a termelőszövetkezetek és az azok viszonyaival foglalkozó jogászok előtt. E problémák némelyikét tűzte napirendjére a termelőszövetkezeti jogi konferencia is. A kiválasztott témák közül kettő a termelőszövetkezetek belső vonásaira fordítja a figyelmet, míg a harmadik a termelőszövetkezeteknek az állami szervekhez, a tanácsokhoz való viszonyát elemzi.

A termelőszövetkezeti jog fiatal jogág, amely a maga elméleti alapjait együtt építi az esedékes feladatok megoldásával. Ebben az összefüggésben véleménye szerint művelőinek két veszélyt kell elkerülniök. Egyrészről ügyelni kell arra, hogy a termelőszövetkezeti jogtudomány művelése során a vizsgálódás ne menjen túl a termelőszövetkezetek jogi kérdésein, vagyis ne azt végezzük el, amit a közgazdaságtudomány művelőinek kell elvégezniök; más szóval ne a termelőszövetkezetek gazdasági vizonyait kutassuk, hanem azok ismerete alapján a viszonyok jogi kifejeződését és azokat a megoldásokat, amelyekkel a jog fejlődéséhez segítséget nyújthat. A másik veszély az ellenkező véglet, az ugyanis, hogy szemléletünket szorosan és szűken csak a jogi kérdésekre szorítjuk le és végeredményben nem teszünk mást, mint egy termelőszövetkezeti jogi dogmatikát alakítunk ki. Megítélése szerint különösképpen ezt az utóbbi veszélyt kell elkerülnünk. A szocialista jogtudomány jó úton halad akkor, — mondotta Szabó akadémikus — amikor következetesen elszakad attól a felfogástól, mintha tárgyát egyedül a jogi dogmatika tenné; mondhatni, mindinkább utat tör az a felfogás, hogy a jogtudomány a szó teljes értelmében — társadalomtudomány s tárgya a jognak mindenekfelett abból a szempontból való elemzése, hogy betölti-e, illetőleg hogyan töltheti be megfelelően társadalmi szerepét? Ami a termelőszövetkezeteket illeti, itt figyelembe kell vennünk, hogy azok társadalmunknak nem egyedül termelési egységei, hanem társadalmi egységei, s mint ilyenek, kiemelkedő társadalmi-politikai és kulturális szerepet töltenek be, s fognak mindinkább betölteni, ahogyan haladunk a társadalmi önigazgatás felé. Noha a konferencia napirendjének harmadik pontjaként szereplő téma még közvetlenül nem ennek vizsgálatára irányul, de szükségszerűen érinti ezt a kérdést is. Nézete szerint a termelőszövetkezeti jog művelőinek a jövőben tevékenységüket és vizsgálódásaikat abban az irányban kell szélesíteniök, hogy a termelőszövetkezetek belső viszonyainál és külső vonatkozásainál feltárják a szövetkezeteknek ezt a társadalmi szerepét, gazdasági tartalmukon túl társadalmi-politikai és kulturális szerepüket és ennek keressék meg jogi kifejeződési módjait. Az ilyen irányú kutatás megfelel a szocialista jogtudományok lényegét illető felfogásnak, amely szerint a szocialista jogtudomány csak úgy és abban az értelemben tárgyalja a vonatkozó joganyagot, hogy e joganyagban a társadalom szervezésére irányuló eszközt lát s ebből a szempontból teszi mérlegre a fennálló jogot, illetőleg dolgozza ki a jogfejlődés esedékes útját. Befejezésül hangsúlyozta Szabó akadémikus, hogy a szocialista jogtudomány e kiszélesített tartalmának érzékeltetésére a termelőszövetkezeti jog tudománya kitűnően alkalmas.

*

Az előadások elhangzása és a viták lefolytatása után a konferencia *Kovács István* egyetemi tanár, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete igazgatóhelyettesének *zárszavával* ért véget. A zárszó során Kovács professzor összefog-

lalta az előadásokban és a vitákban kikristályosodott központi kérdéseket, külön kiemelve a vizsgált területeken jelentkező problémákban megmutatkozó egységes és közös tendenciák mellett az egyes országok adottságaiból folyó sajátos vonásokat és a részben ezzel magyarázható eltérő elméleti álláspontokat. Az együttműködés további formáinak kialakítása szempontjából különösen az egységesen érvényesülő tendenciákra hívta a figyelmet.

A termelőszövetkezeti tulajdon fejlődésének főbb vonásai a termelőszövetkezetek fejlődésének jelen időszakában*

1. A szocializmus építése a mezőgazdaságban a történelmi fejlődésből folyó különbségek mellett igen sok, lényegében azonos tartalmú problémát vetett és vet is fel minden szocializmust építő államban. Az azonos tartalmú problémák azonos elvi alapokon nyugvó megoldása azonban gyakorlatilag igen változatos még abban az esetben is, ha a gazdasági és társadalmi viszonyok történelmileg kialakult helyzete egyik és másik szocialista államban lényegében azonosak, hiszen az adott cél eléréséhez szükséges jogi megoldások sokfélék lehetnek, s ezek közül minden szocialista állam azt a megoldást alkalmazza, amely az illető állam gazdasági, társadalmi és politikai fejlődésének leginkább megfelelő, amellyel az elvi alapok sérelme nélkül az adott problémát a legeredményesebben oldhatja meg.

Mindez különösen élesen jelentkezik a mezőgazdaság területén, ahol a szocializmus alapjainak a lerakása minden szocialista államban a legnagyobb körültekintést, megfontolt, szigorúan elvi alapokon nyugvó intézkedéseket kíván. Ugyanakkor a tapasztalatok kicserélése, a problémák megoldásának mélyebb elemzése és a szocialista országok közötti megbeszélése jelentős segítséget is nyújthat ehhez a munkához és gazdagíthatja a szocializmus építésének elméletét és gyakorlatát.

Ma már a szocialista államok többségében befejeződött a mezőgazdaság szocialista átszervezése, s így a gyakorlatban felmerülő közös problémák nem az átszervezés közös problémái, hanem a szocialista mezőgazdaság megerősítésének, megszilárdításának, további fejlődésének közös kérdései, különös figyelmet fordítva ennek során is a Szovjetunió tapasztalataira, illetőleg a szovjet mezőgazdaság továbbfejlődése által felvetett elvi és gyakorlati problémákra.

Nem kétséges, hogy a szocialista országok mezőgazdaságának jelenlegi fejlődési szakasza a mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom egyik alapvető sajátosságára, a termelőszövetkezeti tulajdonra is nagy mértékben kihat, s ha a konkrét vizsgálat eredményessége szempontjából ki is emeljük a termelőszövetkezeti tulajdon néhány főbb vonását, nem téveszthetjük szem elől azt, hogy ezek is szerves részét képezik a szocialista mezőgazdaság jelenlegi fejlődésének, s igazán akkor látható az értelmük és jelentőségük, ha azokat beillesztjük a termelőszövetkezeti mozgalom jelenlegi általános fejlődésébe.

Mielőtt azonban a termelőszövetkezeti tulajdon fejlődésének néhány újabb jelenségét közelebbről megvizsgálnánk, két elvi jelentőségű kérdést kell előrebocsátani, mivel az ezekben való állásfoglalás szükségszerűen kihat a további részletkérdések vizsgálatára is.

2. Az egyik ilyen lényeges kérdés a mezőgazdasági termelőszövetkezetnek, mint elsősorban gazdasági egységnek a megítélése, szemlélete. Úgy gondolom, hogy az eddigiekhez viszonyítva ezen a területen változásra van szükség. A mezőgazdasági termelőszövetkezeteket megítélő eddigi szemléletünket mindenekelőtt az jellemezte, — s erre bizonyíték úgyszólván minden szocialista állam mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogi irodalma —, hogy szemléletünk középpontjába azokat a *különbségeket* állítottuk, amelyek a mezőgazdasági termelőszövetkezetet megkülönböztetik az állami gazdaságoktól, mint szintén mezőgazdasági termeléssel foglalkozó egységektől, valamint azokat a különbségeket, amelyek a mezőgazdasági termelőszövetkezeteket elválasztják az egyéb szövetkezetektől, amelyekkel ugyan nem termelési, de formai szervezeti területen közeli rokonság van.

Mivel az egyéb típusú szövetkezetektől való megkülönböztetés nem annyira tartalmi, mint inkább formai kérdés, ezzel a megkülönböztetéssel a jelenlegi fejlődési szakaszban is egyet lehet általában érteni, de mereven alkalmazni nem helyes, különösen ha termelési és egyéb területen az együttműködés, a közös vállalkozás gyakorlatilag felmerül.

Sokkal lényegesebb kérdés azonban a mezőgazdasági termelőszövetkezet és az állami gazdaság szemlélete. A dolog lényege abban van, hogy mindkét gazdálkodó egység nagyüzemi mezőgazdasági árutermelést valósít meg a működése során, vagyis mint árutermelő egységeknek a termelési feladataik lényegében azonosak, s minden ténylegesen meglevő különbség közöttük csak ezek után jöhet számításba.

* A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogi konferencián elhangzott előadás szövege. *(Szerk.)*

Másképpen kifejezve ez azt jelenti, hogy a szocialista mezőgazdaság egész sereg fejlődési kérdésének megoldása, a mezőgazdaság állami irányításától kezdve a termelőszövetkezetek megszilárdításán keresztül egészen a kétféle szocialista tulajdon egymáshoz való közeledésének folyamatáig csak úgy ítélhető és oldható meg reálisan, a fejlődést elősegítő módon, ha megfelelő dialektikus szemlélet érvényesül ezen a területen, ha nem csak azt látjuk és hangsúlyozzuk, hogy mi a különbség a kétféle árutermelő gazdaság között, hanem az azonos tartalmi sajátosságok szem előtt tartása *mellett* vesszük figyelembe a különbözőségeket. E szemlélet kialakításánál azonban vigyázni kell arra, hogy a különbségek túlságosan háttérbe ne szoruljanak, mert abban az esetben könnyen olyan gazdaságpolitikai intézkedések jöhetnek létre, amelyekre nincs szükség, illetőleg amelyeknek a megvalósítására csak később értek volna meg a feltételek.

Véleményem szerint a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek és az állami gazdaságoknak ez a dialektikus szemlélete egyre nagyobb tért hódít a gazdaságpolitikában, s ha a szocialista mezőgazdaságban felmerülő jogi problémákat is helyesen akarjuk megoldani, abban az esetben ugyanennek a szemléletnek kell érvényesülnie a jogtudományban is.

3. A másik ilyen lényeges, szintén szemléletbeli kérdés a termelőszövetkezeti közös gazdaság és a termelőszövetkezeti tagok háztáji gazdaságának dialektikus szemlélete. Nagyon egyértelműen látnunk kell azt — s ezt a történelmi fejlődés teljesen igazolta —, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezet olyan gazdaságszervezeti konstrukció, amely a másik oldalról feltételezi a termelőszövetkezeti tagok személyes szükséglet kielégítésére szolgáló háztáji gazdaságát. A kétféle gazdaság szerves, kölcsönös kapcsolata egyik kifejeződése annak, ahogyan a közösségi és az egyéni érdekek összhangja megteremtődik a mezőgazdasági termelőszövetkezetben, de hangsúlyozni kell, hogy eme érdekösszhangnak *csupán egyik* kifejezési, megjelenési formája ez a kapcsolat és semmiképpen sem egyenlő a kétféle érdek teljes összhangjával.

A kétféle gazdaság léte és kölcsönös kapcsolata nem csupán a termelőszövetkezeti csoport közösségi érdekének és a termelőszövetkezeti tag egyéni érdekének kifejeződése hanem ezen túlmenően *az állami szinten kifejezésre jutó közösségi érdek, a termelőszövetkezeti csoport közösségi érdeke és a termelőszövetkezeti tag egyéni (családi) érdekének összhangja jut kifejezésre benne.* Ebből viszont értelemszerűen az következik, hogy a kétféle gazdaság léte és kölcsönös kapcsolata *nem csupán* egy-egy termelőszövetkezet és eme termelőszövetkezetekhez tartozó termelőszövetkezeti tagok kérdése, hanem egyben népgazdasági, vagy másképpen kifejezve állami „össznépi" érdek is.

Mindennek a hangsúlyozása azért fontos, mert ha nem ennek megfelelően vizsgáljuk a termelőszövetkezeti közös gazdaságnak és a termelőszövetkezeti tagok háztáji gazdaságának létét és kölcsönös kapcsolatát, abban az esetben számos tévedésnek, téves gazdaságpolitikai, politikai és jogi intézkedéseknek teremtjük meg a látszólagos elvi alapját, hibás elvi alapokon pedig könnyen születnek hibás döntések.

Egyes esetekben találkozni lehet olyan tendenciával, amely a háztáji gazdaságok megszüntetését, vagy legalább is fokozatos megszüntetését máris célul tűzték ki, azzal az elvi indoklással, hogy ezáltal a mezőgazdasági termelőszövetkezetet magasabb szintre emelik, vagyis olyan mezőgazdasági termelőszövetkezeti gazdaságszervezeti konstrukciót hoznak létre, amely már minden vonatkozásban mentes az egyéni érdekeknek „régi" értelemben vett érvényesülésétől, vagyis ez a mezőgazdasági termelőszövetkezet már úgyszólván maga a „kommunizmus".

Úgy vélem, hogy talán felesleges túlságosan terjedelmesen indokolnom az ilyen nézet helytelenségét, gazdasági, politikai és jogi tarthatatlanságát, egészében vett káros hatását. Azzal, hogy valaki egyszerre, vagy fokozatosan megszünteti a háztáji gazdaságokat, azzal még nem emeli magasabbra a mezőgazdasági termelőszövetkezetet, mivel a háztáji gazdaságok megszüntetése érinti ugyan, de alapvetően nem változtatja meg a termelőszövetkezet gazdaságszervezeti konstrukcióját, a közös gazdaság belső felépítését és működését, vagyis mindazokat az alapvető jellemvonásokat, amelyek a mezőgazdasági termelőszövetkezetnél, mint gazdaságszervezeti formációnál ismeretesek. (Csupán mellékesen jegyzem meg, hogy a háztáji gazdálkodás tulajdonképpen még az állami gazdaságok dolgozóinál sem ismeretlen fogalom, hiszen pl. a magyar állami gazdaságok éves állandó dolgozói megközelítőleg ugyanannyi háztáji földet kapnak, mint a termelőszövetkezeti tagok, csak ezt a földet nem háztáji földnek, hanem a munkaviszonyhoz kapcsolt volta miatt illetményföldnek nevezzük. Ha tehát a háztáji gazdaság lététől vagy nemlététől függene elsősorban az, hogy a közös gazdaság magasabb típusú-e vagy sem, abban az esetben az állami gazdaságok között is különbséget kellene tennünk fejlett és kevésbé fejlett állami gazdaság között attól függően, hogy van-e ott illetményföld vagy nincs.)

Mindebből az következik, hogy *a továbbfejlődés kulcsa* a mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalomban nem a háztáji gazdaság léte vagy nem léte, hanem *a termelőszövetkezeti közös gazdaság megerősítése,* megszilárdítása, amelynek mellékhatása természetesen jelentkezik a háztáji gazdaságok fejlődésében is. Ez a mellékhatás pedig a jelenlegi fejlődési szakaszban semmiképpen sem eredményezheti a háztáji gazdaságok nagymérvű csökkentését vagy

teljes megszüntetését, hanem talán inkább abban jut gyakorlatilag kifejezésre, hogy a háztáji földek túlnyomó többségénél egyre inkább tért hódít a kollektív jellegű megművelés anélkül, hogy az alapvetően megváltoztatná a háztáji földek termésének egyéni elsajátítását. Bizonyos értelemben ide sorolható az a jelenség is, amikor a háztáji földhasználati jog egy részében átalakul természetbeni juttatási igénnyé, amelyet a termelőszövetkezeti közös gazdaság elégít ki.

A háztáji gazdaságoknál tapasztalható ilyen és ehhez hasonló fejlődési jelenségeknél azonban minden esetben arra is figyelemmel kell lenni, hogy ezekben a fejlődési jelenségekben helyesen fejeződik-e ki az ún. állami szintű közösségi érdek, vagyis gazdaságilag és politikailag megalapozott és helyes eredményt hozó fejlődési jelenségekről van-e szó vagy nem. A háztáji gazdaságok intenzív működése ugyanis nem lényegtelen a népgazdaság szempontjából sem, hiszen egyes mezőgazdasági termékekből jelentkező szükségletek jelentős részét a háztáji gazdaságok állítják elő és hozzák forgalomba, s e szükségletek ellátása érdekében helyes és maximálisan ki is kell használni a háztáji gazdaságokban rejlő árutermelési lehetőségeket.

Elvileg a dolog lényege az, hogy mind a termelőszövetkezeti közös gazdaság, mind a termelőszövetkezeti tagok háztáji gazdasága szocialista jellegű gazdaság, azzal a lényeges különbséggel, hogy az egyik kollektív, a másik pedig személyi jellegű. A termelőszövetkezeti tagsági jogviszonyon keresztül a kétféle gazdaság szoros kapcsolatban van egymással, meghatározott kölcsönhatás érvényesül a kétféle gazdaság között, de a továbbfejlődés kulcsa nem a személyi jellegű háztáji gazdaságban, hanem a kollektív jellegű termelőszövetkezeti közös gazdaságban van, s e közös gazdaság gyorsütemű, megalapozott fejlődése, megszilárdulása is csak nagyon *fokozatosan* vonhatja maga után a háztáji gazdaságok bizonyos értelemben vett kollektivizálódását. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek magasabb szintre való emelkedésének pedig nem kezdete, hanem természetes mellékhatása lehet a háztáji gazdaságok fokozatos csökkenése, illetőleg megszűnése akkor, amikor azt a gazdasági és politikai fejlődés egyértelműen napirendre tűzte.

II.

4. E két elvi jelentőségű kérdés előrebocsátása után mindenekelőtt azzal a kérdéssel kívánok foglalkozni, hogy milyen új fejlődési jelenségek figyelhetők meg a termelőszövetkezeti tulajdon alanyánál?

Mint ismeretes, egy-egy mezőgazdasági termelőszövetkezet mint jogi személy önállóan alanya, ún. teljesjogú gazdája a termelőszövetkezeti tulajdonnak és szervein keresztül a mezőgazdasági termelőszövetkezet birtokolja, használja és rendelkezik a tulajdonában levő dolgokkal.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek azonban, mint a tulajdon alanyai, nem egyszer s mindenkorra adottak ugyanabban az állapotban, ahogyan létrejöttek, hanem jelentős *belső* fejlődésnek vannak kitéve elsősorban gazdasági vonatkozásban, másrészt a *külső* viszonyai is erősen változnak, különösen a szocializmus alapjainak teljes lerakása után, amikor az állami gazdaságok mellett általánossá és uralkodóvá válik a mezőgazdaságban a mezőgazdasági termelőszövetkezet.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetnek, mint szövetkezeti vállalatnak a *belső fejlődése* a termelőszövetkezeti tulajdon alanya szempontjából elsősorban ott vet fel kérdéseket, ahol nagy termelőszövetkezetek jöttek létre, s a nagy méreteknek megfelelően az eddiginél differenciáltabb a gazdálkodás, a termelés, a működés belső megszervezése. Az eddig ismert tipikus belső szervezeti formáknál, a munkabrigádoknál és munkacsapatoknál gyakorlatilag úgyszólván fel sem merült az, hogy ezek az egységek felfoghatók-e úgy is mint meghatározott körben a termelőszövetkezeti tulajdon alanyai, vagy sem, mivel ezek az egységek úgyszólván alig-alig rendelkeztek valamilyen gazdasági önállósággal, vagyis döntően *munkaszervezeti és nem gazdálkodó* egységekként működtek a termelőszövetkezetben.

Ma már ezen a fejlődési fokon igen sok termelőszövetkezet túlhaladt. Túlhaladt úgy is, hogy az egyes brigádok már nemcsak munkaszervezeti egységként működnek, hanem vagyonkezeléssel is megvannak bízva, sőt, igen jelentős vagyoni és termelési stb. önállósággal is rendelkeznek úgy, hogy nem egy helyen *a gazdaságon belüli hozraszcsot* elve szerint működnek.

Hasonló jelenség figyelhető meg a mezőgazdasági termelőszövetkezeteken belül működő különféle önálló üzemegységeknél és a jelentősebb segéd- és feldolgozó üzemeknél is, különösen azokban az esetekben, amikor az önálló közös vállalkozás a tulajdonostárs termelőszövetkezetek egyesülése eredményeként termelőszövetkezeten belüli üzemi egységként működik tovább.

Az egy termelőszövetkezeten belüli önálló gazdasági egységek kialakulása értelemszerűen felveti azt, hogy ezek a viszonylag önálló gazdasági egységek milyen kapcsolatban vannak egymással, illetőleg önállóan tarthatnak-e fenn kapcsolatokat, jogviszonyra léphetnek-e a termelőszövetkezeten kívül levő szervekkel és személyekkel. A belső kapcsolatok kialakításának kérdése nem annyira jogi, mint inkább üzemgazdasági kérdés akkor is, ha annak a termelőszövetkezeten belüli jogviszonyok vonatkozásában jogi következményei is vannak, vagy lehetnek. Sokkal lényegesebb a külső jogviszonyok

létrehozásának a kérdése, mivel az közvetlenül érinti a mezőgazdasági termelőszövetkezetnek, mint a termelőszövetkezeti tulajdon alanyának jogi helyzetét.

Ha ezt a kérdést a jelenlegi jogi szabályozás alapján kívánjuk eldönteni, sok probléma nincs. Nincs azért, mert a jelenlegi jogi szabályozás szerint csak a mezőgazdasági termelőszövetkezet szerepel önálló jogalanyként, s így a termelőszövetkezeten belül gazdasági önállósággal rendelkező üzemegységek kifelé csak a termelőszövetkezeten keresztül szerepelhetnek a jogviszonyban akkor is, ha ez a jogviszony közvetlenül az ő termelő tevékenységükkel kapcsolatos.

Ez a jelenlegi jogi konstrukció eddig még sok gyakorlati problémát nem vetett fel, de kissé önámítás volna szemet hunynunk afelett, hogy ezt a jogi konstrukciót a gyakorlat, a gazdálkodás, a termelés gyakorlati vitele feszegeti és keresi azt az operatívebb megoldást, amely jobban elősegíti a termelőszövetkezeten belüli gazdaságilag önálló üzemegységek termelő tevékenységét. Hangsúlyozni szeretném, hogy a termelőszövetkezeten belül gazdaságilag önálló üzemegységeknek csak olyan külső kapcsolatairól van szó, amelyek közvetlenül összefüggnek a termelő munkájukkal, a gazdálkodás, a termelés zavartalan vitelével. A kérdés lényege tehát az, hogy ezek a gazdasági egységek minden külső kapcsolatukat a termelőszövetkezeten keresztül bonyolítsák-e le jogilag, vagy pedig legyen lehetőségük arra, hogy a termelésükkel közvetlenül kapcsolatos külső jogviszonyokban ők maguk szerepelhessenek, éspedig anélkül, hogy ez tartalmilag érintené a mezőgazdasági termelőszövetkezet egész jogalanyiságát a termelőszövetkezeti tulajdon vonatkozásában? Másképpen kifejezve ez azt jelentené, hogy a termelőszövetkezet gazdaságilag önálló üzeme a termelés során közvetlenül is jogviszonyba léphessen külső szervekkel és személyekkel anélkül, hogy ezzel önállóan tulajdonosává válna azoknak az anyagi javaknak, amelyeket a termelőszövetkezet reábízott, s természetesen anélkül, hogy ez a körülhatárolt és viszonylagos önállóság bármilyen formában is a termelőszövetkezettől való elkülönüléshez, illetőleg elszakadáshoz vezetne.

A kérdést az élet, a fejlődés veti fel és a megoldást a jogászoknak kell megtalálnia. A termelőszövetkezeti jogi irodalom eddig mereven elzárkózott attól, hogy a termelőszövetkezeten belüli hozraszcsot önálló jogi személyiséghez juttassa a termelőszövetkezet adott gazdasági egységét, mivel az ilyen megoldás a termelőszövetkezeten belül elkülönüléshez, széttagoltsághoz, esetleg a termelőszövetkezet részekre bomlásához vezetne. Az ilyen következményektől való félelem elvileg indokolt is abban az esetben, ha eme önálló gazdasági egységek jogalanyiságát, illetőleg jogi személyiségét ugyanolyan értelemben fogjuk fel, mint a mezőgazdasági termelőszövetkezetnek mint jogi személynek egész konstrukcióját.

A jelen esetben azonban erről szó sincs. A termelőszövetkezeten belüli hozraszcsot elve alapján működő gazdasági egység szerves része a mezőgazdasági termelőszövetkezetnek mint jogi személynek annak összes belső következményeivel. Csupán arról van szó, hogy az üzemen belüli hozraszcsot a mezőgazdasági termelőszövetkezetek esetében *szigorúan* a termelés érdekében és abban a körben maradva kifelé is megkíván bizonyos olyan önállóságot, amely egyszerűbbé és eredményesebbé teszi a termelő munkáját a külső kapcsolatok, jogviszonyok létrehozása vagy létre nem hozása, megszüntetése vagy fenntartása vonatkozásában. Ha pedig a gyakorlati élet kívánja ilyen körben a kifelé ható önállóságot is és az elvileg is elfogadható, abban az esetben már annak jogi megkonstruálása nem jelent megoldhatatlan nehézséget.

A mezőgazdasági termelőszövetkezet, mint a termelőszövetkezeti tulajdon alanyának belső fejlődése is logikusan és szükségszerűen elvisz a külső jogviszonyok problémaköréhez, hiszen a termelőszövetkezet nem mindentől és mindenkitől elszakítva, légüres térben él, hanem szerves részét képezi a szocialista állam gazdasági, társadalmi és politikai életének, s különösen mint árutermelő nagyüzemi gazdaság, nagyon sok gazdasági és ennek megfelelően jogi szállal kapcsolódik a különféle egyéb gazdaságokhoz, intézményekhez, természetes és jogi személyekhez. Annak a gazdasági és társadalmi környezetnek a fejlődése, amelyben a mezőgazdasági termelőszövetkezet létezik, szintén hatással van a termelőszövetkezet életére, fejlődésére és gyakran felvet olyan problémákat, amelyek talán a termelőszövetkezet belső fejlődéséből nemigen következnének. Ilyen — a mezőgazdasági termelőszövetkezetet, mint a termelőszövetkezeti tulajdon alanyát közvetlenül érintő kérdés — a termelőszövetkezetek gazdasági együttműködésének, illetőleg a termelőszövetkezetek közötti közös vállalkozásoknak a kérdése is.

A termelőszövetkezetek közötti termelési együttműködés abban a körben és azokban a méretekben, ahogyan az az utóbbi évek során a legtöbb szocialista államban kialakult, lényegében új jelenség a termelőszövetkezeti mozgalom fejlődésében. Olyan új fejlődési jelenség, amelynek elsősorban a termelés, a gazdálkodás területén van igen pozitív hatása, éspedig nemcsak időlegesen, hanem tartósan, a szocialista mezőgazdaság fejlődésének egész belátható időszakára kiterjedően. Ebből viszont az következik, hogy a termelőszövetkezetek közötti termelési kapcsolat kialakítása és fejlesztése azokban a szocialista államokban, amelyekben a közelmúltban rakták le a mezőgazdaságban is a szocializmus alapjait és ezért napirenden a mezőgazdasági termelőszövetkezetek megerősítése és megszilárdítása van, a termelőszövetkezetek közötti termelési kapcsolat elsősorban a termelőszövetkezetek megerősítésének és megszilárdításának fontos eszközeként szerepel — míg a

Szovjetunióban, amelynek szocialista mezőgazdasága előrehaladottabb fejlődési szakaszban van, a termelőszövetkezetek közötti termelési kapcsolat elsősorban a kétféle tulajdon egymáshoz való közeledésének szemszögéből került előtérbe amellett, hogy ott is igen fontos szerepet játszik a szocialista mezőgazdaság termelésének további fejlődésében.

A termelőszövetkezetek közötti együttműködést azonban e kialakult elnevezés ellenére tágabban kell értelmezni, mivel gyakorlatilag ez az együttműködés nem csupán termelőszövetkezetek között jön létre, hanem létrejöhet és létre is jön termelőszövetkezetek és egyéb fajta szövetkezetek, termelőszövetkezetek és állami vállalatok, intézmények stb. között is, vagyis termelőszövetkezetek és minden más szocialista szervezet között is. Így a kialakult gyakorlatot jobban fedi a szocialista szervezetek közötti termelési együttműködés elnevezése. Ennek ellenére helyes a termelőszövetkezetek közötti termelési együttműködés fogalmának használata, mivel ez egyértelműen kifejezi azt, hogy itt elsősorban és alapvetően ténylegesen a termelőszövetkezetek termelési együttműködése a cél.

A termelőszövetkezetek közötti termelési együttműködés gyakorlatilag tárgyilag két irányban alakult ki, éspedig egyrészt kulturális, sportlétesítmények stb. létrehozására és fenntartására, — másrészt pedig ténylegesen mezőgazdasági termelési és a mezőgazdasági termeléshez kapcsolódó ipari jellegű termelési együttműködésre.

Ennek megfelelően más az együttműködés jogi konstrukciója is. A kulturális jellegű intézmények közös létrehozása és fenntartása esetében a tulajdonjogi és a folyamatos működtetés jogi konstrukciója erősen másodlagos jelentőségű, egyszerűen azért, mert nem közvetlen termelési kérdésről van szó. Ez a jogi konstrukció is érinti azonban a termelőszövetkezetet, mint a termelőszövetkezeti tulajdon alanyát. Érinti pedig abban az értelemben, hogy itt a mezőgazdasági termelőszövetkezet nem kizárólagos tulajdoni alanyként jelentkezik, hanem tulajdonostársként azokkal együtt, akikkel létrehozták közösen a kulturális stb. jellegű létesítményt. E közös létesítmény tehát közös tulajdon, éspedig szocialista szervezetek közös tulajdona, ahol mind a tulajdon létrehozása, mind a létrehozott közös létesítmény működtetése teljesen a felek közös megegyezésén múlik. Másképpen kifejezve ez azt jelenti, hogy az ilyen közös létesítmények létrehozása és működtetése a polgári jog általános szabályai szerint lehetséges, megemlítve azt, hogy a közös létesítmény létrehozásához való hozzájáruláshoz, a tulajdoni részarányhoz nem feltétlenül kell igazodnia a létesítmény működtetése konstrukciójának, illetőleg a működtetéssel kapcsolatos jogoknak és kötelezettségeknek.

Bizonyos fokig más a helyzet a termelési együttműködés esetében. Ezen a területen kétféle jogi megoldás alakult ki, éspedig az ún. egyszerű termelési együttműködés és az ún. közös vállalkozás.

Eltekintve most annak elemzésétől, hogy termelési szempontból mi a különbség a kettő között, a jogi különbözőség eléggé lényeges. Lényeges pedig azért, mert az egyszerű termelési együttműködés tulajdonképpen nem érinti lényegesen a termelőszövetkezetet, mint a termelőszövetkezeti tulajdon alanyának jogi helyzetét, míg a közös vállalkozás már kihatással van arra is.

Az egyszerű termelési együttműködés esetében is fennáll a résztvevő termelőszövetkezetek vagyoni hozzájárulása mind az esetleges beruházás, mind pedig a termelési, üzemeltetési kiadások területén, de ez a vagyoni hozzájárulás tulajdonjogilag formailag nem függetlenedik a résztvevő termelőszövetkezet tulajdonától, jogilag azzal szerves egységet képez. A működtetés azonban megköveteli azt, hogy az egyszerű termelési együttműködés egész vezetése, irányítása, gyakorlati vitele lehetőleg egy kézben összpontosuljon, s ezért azt valamely résztvevő termelőszövetkezetre bízzák egészben véve, amely termelőszövetkezet ezt a vagyont külön kezeli.

Az egyszerűbb termelési együttműködés esetén érvényesülő elkülönített vagyonkezelés tulajdonképpen valahol a termelőszövetkezeten belüli hozraszcsot elve alapján működő üzemegységek külső jogviszonyaival kapcsolatban kívánatos viszonylagos önállóság *követelménye* és az önálló jogi személyiséggel rendelkező termelőszövetkezeti közös vállalkozás *ténye* között helyezkedik el, mintegy jelezve, hogy a termelés által felvetett problémák jogi megoldását nem lehet a meglevő vagy elképzelt keretek közé beszorítani, hanem elvi alapjait megkeresve és megtartva az élet, a gazdálkodás, a termelés követelményeinek megfelelően kell megoldani.

Ha azonban az egyszerűbb termelési együttműködés esetén érvényesülő elkülönített vagyonkezelést a jövedelemelosztás és a felelősség oldaláról vizsgáljuk, abban a pillanatban kiderül, hogy ez az elkülönített vagyon tulajdonképpen nem más, mint a résztvevő termelőszövetkezetek közös tulajdona, amely közös tulajdon kezelésével az egyik tulajdonostárs van megbízva, s így a közös tulajdonra vonatkozóan is a Polgári Törvénykönyv megfelelő szabályait kell értelemszerűen alkalmazni.

Bizonyos fokig más a helyzet az önálló közös vállalkozás esetében. Az önálló közös vállalkozás jogilag elsősorban abban különbözik az egyszerűbb gazdasági együttműködéstől, hogy itt nem az egyik tulajdonostárs van megbízva a közös tulajdon elkülönített kezelésével és hasznosításával, hanem külön erre a célra létrehozott jogi személy, vagyis maga a jogi személyiséggel rendelkező önálló közös vállalkozás.

Ez a jogi megoldás viszont azonnal felveti azt a kérdést, hogy itt ki tekintendő a tulajdon alanyának? A jogi személyiséggel rendelkező önálló közös vállalkozás-e, vagy pedig az önálló

közös vállalkozást létrehozó termelőszövetkezetek?

A kérdésre nehéz egyértelmű választ adni. E jogi konstrukcióban ugyanis az önálló közös vállalkozás a külső jogviszonyaiban értelemszerűen úgy lép fel, mint tulajdonos, sőt, ez az önállósága még a tulajdonostárs termelőszövetkezetek irányában is megvan vagyoni vonatkozásban, mivel egyébként az elszámolásra kötelezett elkülönített önálló vagyonkezelést következetesen megvalósítani nem tudná. Ugyanakkor az is tény, hogy az önálló közös vállalkozás mögött ott vannak az azt létrehozó tulajdonos termelőszövetkezetek, akik számonkérik az önálló közös vállalkozás működését, jövedelméből részesednek, s adott esetben felelnek is az önálló közös vállalkozás tartozásaiért. Az önálló közös vállalkozás tehát jogviszonyaiban úgy lép fel, mint a tulajdonos, de e közös vállalkozás egész működése, tevékenysége mögött ott vannak a közös vállalkozás tényleges tulajdonosai, akik valójában és egészében véve teljesjogú gazdái a közös vállalkozásnak.

A termelőszövetkezeti tulajdon alanya szempontjából úgy lehetne megfogalmazni ezt a konstrukciót, hogy: a jogi személyiséggel rendelkező önálló közös vállalkozás a résztvevő termelőszövetkezeteknek (általában a résztvevő szocialista szervezeteknek) olyan újfajta közös tulajdona, ahol a tulajdonostársak a közös tulajdonból folyó alanyi jogaikat és kötelezettségeiket (tulajdonjogi alanyiságukat) kifelé és egymással szemben is a közös vállalkozáson keresztül gyakorolják. — Ez a jogi konstrukció bizonyos fokig már túl megy a polgári jogi értelemben vett közös tulajdon konstrukcióján és ezzel is elősegíti mind a termelőszövetkezetek megszilárdítását, mind a kétféle szocialista társadalmi tulajdon egymáshoz való közeledését, illetőleg a termelőszövetkezeti tulajdon magasabb szintű társadalmasodását.

5. A következő problémakör, amellyel kapcsolatban néhány kérdést szeretnék érinteni, a termelőszövetkezeti tulajdon forrásainak kérdése.

A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogi irodalom a szocialista országokban a termelőszövetkezeti tulajdon forrásaiként általában a következőket szokta megjelölni: *a)* a szövetkezeti társadalmasítás; *b)* az állam anyagi támogatása; *c)* a termelőszövetkezet saját gazdálkodása és *d)* az ún. egyéb szerzésmódok.

A termelőszövetkezeti tulajdon keletkezésének eme forrásai mind elméletileg, mind gyakorlatilag eléggé ismertek, kidolgozottak és elméletileg is lényeges újabb kérdést ezen a területen a mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom újabb fejlődési szakasza sem vetett fel, eltekintve azoktól a kisebb-nagyobb jelentőségű tartalmi és formai változásoktól, amelyet a fejlődés szükségszerűen hoz magával, de amelyek alapjaiban e források jellegét, sajátosságát nem igen érintik.

Néhány megjegyzést azonban ezekkel a forrásokkal kapcsolatosan is meg kell tenni. Mindenekelőtt hangsúlyozni kell azt, hogy a mezőgazdaság tömeges kollektivizálásának befejezésével a legtöbb szocialista országban a szövetkezeti társadalmasítás, mint a termelőszövetkezeti tulajdon létrejöttének elsődleges forrása, ugyanúgy betöltötte a maga szerepét, mint annakidején a Szovjetunióban. Ennek a szerepnek pedig a lényege az, hogy a szövetkezeti társadalmasítás eredményeként megszűnt általában a kisárutermelő paraszti gazdálkodás vagyoni alapja és ebből a vagyoni alapból létrejött a termelőszövetkezeti gazdálkodás vagyoni alapja, a magántulajdonból túlnyomórészt magasabb szintű szocialista termelőszövetkezeti tulajdon lett. Mivel pedig a szövetkezeti társadalmasításnak mint gazdasági értelemben vett forrásnak megszűnt a gazdasági alapja a kisárutermelő egyéni gazdálkodás, a szövetkezeti társadalmasítás értelemszerűen megszűnt a továbbiakban a termelőszövetkezeti tulajdon forrásaként szerepelni.

Az állami anyagi támogatása a lenini szövetkezeti elveknek megfelelően egyik igen lényeges forrása a termelőszövetkezeti tulajdonnak minden szocialista államban. A mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom újabb fejlődési szakasza ezen a területen mindössze olyan tartalmi jellegű változást hozott, illetőleg alakított ki fokozatosan, hogy az állam anyagi támogatásának eredményessége, a termelőszövetkezeti közös gazdaság fejlődésére gyakorolt hatása szempontjából igen helyesen egyre jobban előtérbe került az állam anyagi támogatásának és a termelőszövetkezet saját gazdálkodásának egymáshoz való viszonya. Másképpen kifejezve ez azt jelenti, hogy az állam anyagi támogatása a termelőszövetkezeti közös gazdaság fejlesztésére, a termelőszövetkezet gazdasági megerősítésére irányul úgy, hogy az *egyben ösztönözze* a termelőszövetkezeteket a saját erőforrások minél hatékonyobb, minél teljesebb kiaknázására. Ezzel a termelőszövetkezeti tulajdon külső forrásaként szereplő állami anyagi támogatás egyben a termelőszövetkezeti tulajdon legfontosabb belső forrásának, a termelőszövetkezet saját gazdálkodó tevékenységének is egyik igen hatékony ösztönzőjeként szerepel.

A termelőszövetkezeti tulajdon legfontosabb forrása kétségtelenül a termelőszövetkezet saját gazdálkodó tevékenysége, illetőleg az ennek eredményeként előállott javakból az a rész, amely beruházott stb. vagyonként tartósan a termelőszövetkezet tulajdonában marad és a jövedelemelosztás során különféle formákban nem kerül az egyes termelőszövetkezeti tagok személyi tulajdonába. Ebben a vonatkozásban a tulajdon e forrásánál különösebb változás nem következett be, s tartalmilag annak eredményeként sem következik be, hogy a termelőszövetkezeti közös gazdaság ténylegesen egyre inkább modern nagyüzemi gazdasággá válik.

A termelőszövetkezeti közös gazdaság fej-

lődése azonban nem csupán egy-egy termelőszövetkezet belső fejlődésében merül ki, hanem — a termelőszövetkezeti mozgalom fejlődésének jelenlegi szakaszában — egyre jobban megfigyelhető az egy vállalat keretein túllépő fejlődése is, éspedig a termelőszövetkezetek közötti termelési kapcsolat egyre jobban terjedő kiépülésében. E termelőszövetkezetek közötti termelési kapcsolat legfejlettebb formáit az önálló közös vállalkozások képviselik.

A termelőszövetkezetek közötti önálló közös vállalkozások lényege az, hogy a termelőszövetkezetek vagyonuknak meghatározott részét közös termelőtevékenységre egyesítik és az így elért jövedelmet vagyoni hozzájárulásuk arányában szétosztják egymás között. Az önálló közös vállalkozásból nyert jövedelmet a termelőszövetkezet csatolja a saját gazdálkodásából nyert jövedelemhez, s annak további felhasználása ugyanúgy történik, mintha az is saját gazdálkodásának eredménye volna. A jövedelem felhasználása szempontjából tehát semmi különbség nincs a saját gazdálkodásból és az önálló közös vállalkozásból nyert jövedelem között, s ezen az alapon az önálló közös vállalkozást, mint tulajdoni forrást, a termelőszövetkezet saját gazdálkodásához mint tulajdoni forráshoz tartozónak lehetne tekinteni, illetőleg annak egyik belső sajátosságaként lehetne felfogni. Csupán e tény alapján azonban nem lehet azonosnak tekinteni a tulajdon forrása szempontjából a kétféle helyről származó jövedelmet, mert ezen az alapon a termelőszövetkezeti tulajdon forrásai között különbséget tenni egyáltalán nem lehet.

Az önálló közös vállalkozásból származó jövedelem és a termelőszövetkezet saját gazdálkodásából származó jövedelem között a tulajdon forrása szempontjából vett közeli rokonságot tehát elsősorban nem az azonos felhasználás adja meg, hanem sokkal inkább az, hogy mindkettő a gazdálkodás eredménye, de azzal a különbséggel, hogy az egyik kizárólag a termelőszövetkezet saját gazdálkodásának eredménye, míg a másik olyan gazdálkodás eredménye, ahol a gazdálkodásban a termelőszövetkezet csak részt vesz mintegy társként, de a gazdálkodás egész vitele bizonyos értelemben független minden tulajdonostárstól, akkor is, ha annak vitelét és irányítását közösen végzik.

Ezért — véleményem szerint — a termelőszövetkezetek közötti termelési kapcsolatot általában, de különösen az önálló közös vállalkozásból származó jövedelmet a termelőszövetkezeti tulajdon sajátos forrásának kell tekinteni, éspedig olyan forrásának, amely szoros kapcsolatban és jellegét illetően nagyon közeli rokonságban van a termelőszövetkezet saját gazdálkodó tevékenységével, mint a termelőszövetkezeti tulajdon legfontosabb forrásával, s amely tulajdoni forrás fejlődő, szerepe és jelentősége egyre nagyobb a termelőszövetkezeti tulajdon forrásai között.

A termelőszövetkezeti tulajdon forrásai között szereplő ún. egyéb szerzésmódok tekintetében a termelőszövetkezeti mozgalom jelenlegi fejlődése számottevő újabb jelenséget nem vetett fel.

Ezzel szemben a termelőszövetkezeti tulajdon forrásai vonatkozásában kell foglalkozni még egy lényeges kérdéssel, amelyet ilyen formában a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogi irodalom a szocialista országokban nem igen vetett fel annak ellenére, hogy lényegében véve nem új jelenségről van szó, mivel a kérdést a termelőszövetkezeti közös gazdaság és a háztáji gazdaság kölcsönös kapcsolata veti fel.

A dolog lényege abban van, hogy a termelőszövetkezeti közös gazdaság és a háztáji gazdaság közötti szoros kapcsolat nem csupán személyi vonatkozásban van meg a termelőszövetkezeti tagsági jogviszony tartalmában, hanem vagyoni, gazdasági vonatkozásban is szoros kapcsolat van a kétféle gazdaság között. Az irodalom ezt a kapcsolatot eddig is hangsúlyozta, de — megítélésem szerint — egyoldalúan. Egyoldalúan úgy, hogy a két gazdaság közötti kapcsolatot *csak* a háztáji gazdaság szemszögéből vizsgálta és azt mutatta ki reálisan, hogy a háztáji gazdaság mennyiben és miben támaszkodik a termelőszövetkezeti közös gazdaságra.

A kétféle gazdaság közötti kapcsolatnak azonban mind elméletileg, mind gyakorlatilag van egy másik oldala is, éspedig az, hogy a háztáji gazdaság mennyiben és miben segítheti és segíti is elő a termelőszövetkezeti közös gazdaság erősödését? Vagyis ezt a tulajdonviszonyokra konkretizálva — a háztáji gazdaság mennyiben és miben szerepel a termelőszövetkezeti tulajdon forrásaként. Arról van ugyanis szó, hogy a háztáji gazdaság termelésének, de különösen árutermelésének népgazdasági jelentősége van, s ennek tervszerű kihasználása egyben eszköze és forrása a termelőszövetkezeti közös gazdaság erősítésének is. Ennek megfelelően pl. az MSZMP Központi Bizottsága 1960. október 29-i határozata többek között arra hívja fel a termelőszövetkezetek figyelmét, hogy: „A takarmánytermelést úgy tervezzék meg, hogy az a közös állatállomány szükséglete mellett biztosítsa a háztáji állomány és szaporulata felnevelését és hizlalását is, mert ez egyik *fontos forrása* a közös állomány növelésének és a felvásárlási tervek teljesítésének."

A háztáji gazdaságok — jellegüknél fogva — elsősorban az állattenyésztés területén szerepelhetnek és szerepelnek is a termelőszövetkezeti tulajdon forrásaként. Ennek jogi formája egyrészt a termelőszövetkezet elővásárlási joga a háztáji állatszaporulatra, a termelőszövetkezet és a háztáji közötti állatnevelési és hizlalási szerződés, közös állatállomány egy részének háztáji kezelése és gondozása stb. Ide sorolható ezen túlmenően a háztájiban előállított szervestrágya átadása a közös gazdaság számára, a közös gazdaság javára a háztájiban végzett bizonyos mel-

léküzemi tevékenység (pl. háziipari munkák elvégzése) stb. is.

Mindez azt bizonyítja, hogy a termelőszövetkezeti közös tulajdonnak a háztáji gazdaság önálló forrása, amelynek jelentősége ugyan mellékes a termelőszövetkezeti tulajdon gyarapodása szempontjából, de nem lebecsülendő, különösen akkor, ha a termelőszövetkezet mintegy háztáji gazdaságok feletti termelési koncentrációt valósít meg úgy, hogy az adott keretek között teljesen kihasználja a háztáji gazdaságok árutermelési lehetőségeit, s ennek során irányítja, befolyásolja azok termelését mind a termelőszövetkezeti tagok, mint a termelőszövetkezet, mind pedig a népgazdaság érdekében.

6. A következő problémakör, amellyel foglalkozni kell, a termelőszövetkezeti tulajdon tárgyi körének kérdése, pontosabban annak vizsgálata, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom jelenlegi fejlődési szakasza milyen új jelenségeket mutat a termelőszövetkezeti tulajdon tárgyi köre tekintetében.

E tanulmány keretei nem teszik lehetővé azt, hogy akár csak vázlatosan is ismertessem a termelőszövetkezeti tulajdon tárgyi körére vonatkozó régebbi, a marxizmustól idegen dogmatikus felfogást és annak alapján kialakított gyakorlatot, s annak hibás voltát elemezve foglalkozzam az ezen a téren mutatkozó újabb fejlődési jelenségekkel. Csupán utalni kívánok arra, hogy elsősorban a Szovjetunióban az elmúlt években számos közgazdasági és jogi tanulmány foglalkozott ezzel a problémával és különösen Sztálin téves nézeteivel vitatkozva ma már lényegében véve kialakultnak kell tekinteni ebben a vonatkozásban is a helyes marxista álláspontot, amelyet jogilag kb. úgy lehetne megfogalmazni, hogy: a termelőszövetkezeti tulajdon tárgya lehet minden olyan dolog, amely nem kizárólagos tárgya az állami tulajdonnak, s amelyre a termelőszövetkezet céljának megvalósításához szükség van.

A régebbi elmélethez és gyakorlathoz viszonyítva ez azt jelenti, hogy a termelőszövetkezetnek mint jogi személynek a jogképessége a tulajdon tárgyai tekintetében az utóbbi fejlődési időszakban jelentősen kiszélesedett, vagyis nagymértékben bővült azoknak a tárgyaknak a köre, amelyek a termelőszövetkezetek tulajdonában lehetnek és vannak is.

Ez a bővülés mindenekelőtt a mezőgazdasági nagygépek területén jelentős. A mezőgazdasági nagygépek tulajdona régebben állami monopólium volt, s mint ilyen, a gépállomásokon keresztül vett részt a mezőgazdasági termelőszövetkezetek termelésében. A mezőgazdasági nagygépek állami monopóliuma fokozatosan oldódott fel a termelőszövetkezetek javára, s ma már, amikor a cséplőgépek kizárólagos állami tulajdonával biztosítani kívánt állami cséplési-monopólium is feloldódott, mindenféle mezőgazdasági nagygép tárgya lehet a termelőszövetkezeti tulajdonnak. Mindez értelemszerűen nem vonja maga után automatikusan az állami gépállomások megszűnését vagy megszüntetését, mivel egy dolog a mezőgazdasági nagygépek megszerzésére való jogi lehetőség biztosítása és más dolog az, hogy a termelőszövetkezetek ténylegesen mennyire tudnak élni ezzel a lehetőséggel. Az azonban nem vitás, hogy ennek komoly hatása van a gépállomási rendszerre, a gépállomások funkciójára, és természetesen a meglevő gépállomások és a termelőszövetkezetek kölcsönös kapcsolatára is.

A termelőszövetkezeti tulajdon tárgyi körének bővülését más vonatkozásban a termelőszövetkezeti gazdálkodás fejlődése, megerősödése, a termelőszövetkezeti tevékenység kiszélesedése hozta magával. Ennek eredménye ugyanis az, hogy ma már mind szélesebb körben ipari jellegű termelést folytató üzemek is lehetnek a termelőszövetkezet tulajdonában. Hangsúlyozni kell azonban azt, hogy nem korlátlanul abban az értelemben, hogy bármiféle ipari jellegű termelést folytató üzem lehetne a termelőszövetkezet tulajdonában. A gyakorlat ugyan túllépett azon az elven, hogy a termelőszövetkezet tulajdonában csak olyan segéd- és feldolgozó üzemek lehetnek, amelyek szorosan kapcsolódnak a termelőszövetkezet mezőgazdasági termeléséhez, de ez nem jelenti az elv feladását, hanem csupán azt jelenti, hogy ennek az elvnek a kizárólagossága szűnt meg ezen a területen. Ma is elv, hogy olyan üzemek legyenek elsősorban a termelőszövetkezetek tulajdonában, amelyek a termelőszövetkezetek alapvető termelő tevékenységéhez, a mezőgazdasági termeléshez kapcsolódnak. De ezen túlmenően, olyan üzemek is lehetnek a termelőszövetkezetek tulajdonában, amelyek lényegében helyi ipari jelentőségűek, termelési és fogyasztási szükségleteket elégítenek ki, szolgáltató tevékenységet végeznek stb.

A mezőgazdasági és helyi ipari jellegű üzemek ilyen jellegű kiszélesedése egy-egy termelőszövetkezeten belül is jelentkezik, de különösen erős lendületet vett a termelőszövetkezetek közötti önálló közös vállalkozások formájában.

Lényegében ugyancsak a termelőszövetkezetek gazdálkodásának fejlődésével kapcsolatos a termelőszövetkezeti tulajdon tárgyi körének olyan kiszélesedése, amely tulajdonképpen a termelőszövetkezet *értékesítési* tevékenységének velejárója. Elméletileg még megvitatásra vár az, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetnek egy adott szocialista ország szövetkezeti rendszerében mennyiben és milyen körben van, illetőleg helyes hogy legyen értékesítési tevékenysége. Anélkül, hogy ebben a fontos kérdésben itt kívánnék most állást foglalni, az elvileg már most leszögezhető, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek értékesítési tevékenysége nem terjedhet ki minden olyan termékre, amelyet nagyüzemi árutermelése során előállít és a felvásárlási szerződéses rendszer keretében az államnak nagy tételben értékesít. Ilyen törekvés

nem is igen tapasztalható a termelőszövetkezeteknél.

Ezzel szemben annál inkább tapasztalható olyan törekvés, hogy bizonyos termékek és növények értékesítését közvetlenül ők végezzék a fogyasztók felé, értelemszerűen azért, hogy a közvetítő kereskedelmi haszon is a termelőszövetkezetnél maradjon. Ilyen pl. a borárusítás, virágárusítás, zöldségfélék, tejtermékek, tojás, baromfi, feldolgozott sertésféleségek stb. árusítása. Az ilyen jellegű értékesítés természetesen feltételezi az elárusító helyek stb. létrehozását, ha pedig vendéglátóipari tevékenység is kapcsolódik hozzá, ennek megfelelő létesítmények birtoklását.

Mindez azt mutatja, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek erősen törekednek *saját termékeiknek* kb. olyan körben történő *saját értékesítésére,* amilyen körben ilyen termékeknek a fogyasztók felé való értékesítésével az általános jellegű szövetkezetek (nálunk a földművesszövetkezetek) foglalkoznak. Ez a törekvés adott esetben nemcsak hogy nem kifogásolható, de elő is kell segíteni azért, mert ez is nagymértékben elősegítheti a termelőszövetkezetek megerősödését, a modern nagyüzemi gazdálkodás gyorsabb kifejlődését. Ennek gyakorlati megvalósulása pedig értelemszerűen kiszélesíti a termelőszövetkezeti tulajdon tárgyi körét is.

A termelőszövetkezeti tulajdon tárgyi körével kapcsolatban nem lehet figyelmen kívül hagyni még egy lényeges kérdést, éspedig a föld kérdését. Közismert, hogy a Szovjetunióban a föld nem lehet tárgya a kolhoztulajdonnak, mivel ott a föld a nacionalizálás eredményeként az állami tulajdon kizárólagos tárgyai közé tartozik. Ezzel szemben a népi demokráciákban a föld nem tartozik az állami tulajdon kizárólagos tárgyai közé, s így értelemszerűen felmerül a kérdés, hogy a népi demokráciákban a föld tárgya lehet-e a termelőszövetkezeti tulajdonnak vagy sem? A termelőszövetkezeti tulajdon tárgyi körével kapcsolatos — előzőleg már említett — régebbi dogmatikus felfogás képviselői a népi demokráciákban ellenezték, s ha írásos formában ma már nem is teszik, ma is ellenzik azt, hogy a föld tárgya legyen a termelőszövetkezeti tulajdonnak.

E dogmatikus álláspont elméleti tarthatatlanságával itt nem kívánok foglalkozni, részben azért, mert azzal már más helyen régebben behatóan foglalkoztam, döntő részben azonban azért, mert ezt az álláspontot a népi demokráciák többségének gyakorlata teljes egészében megcáfolta.

A helyzet ugyanis az, hogy míg régebben csak egyes népi demokráciák termelőszövetkezeti mozgalma ismerte a termelőszövetkezeti földtulajdont, addig ma már úgyszólván minden népi demokrácia termelőszövetkezeti mozgalma ismeri a termelőszövetkezeti földtulajdont, vagyis a népi demokráciák termelőszövetkezeti mozgalmának újabb fejlődése a termelőszövetkezeti tulajdon tárgyi körét a föld vonatkozásában is kiszélesítette.

Ez a kiszélesítés azonban nem jelenti azt, hogy a népi demokráciák termelőszövetkezetei általában a saját tulajdont képező földön gazdálkodnak. Ez csak a román kollektív gazdaságokban van így. A többi mezőgazdasági termelőszövetkezetek a népi demokráciákban alapvetően az állam, a termelőszövetkezeti tagok és esetleg kívülálló személyek tulajdonában levő földeken gazdálkodnak, de emellett saját tulajdonukban is lehet föld, amely általában a tulajdonszerzés polgári jogi szabályai szerint kerül a termelőszövetkezet tulajdonába, éspedig vagy termelőszövetkezeti tagoktól, vagy pedig termelőszövetkezeten kívülálló magánszemélyektől. A termelőszövetkezeti földtulajdon ilymódon való létrejöttére különösen az a jellemző, hogy a földek általában az ingyenes tulajdonszerzések alapján kerülnek a termelőszövetkezetek tulajdonába, s csak mellékesen, kivételesen fordul elő a visszterhes tulajdonszerzés a gyakorlatban.

A termelőszövetkezeti földtulajdonhoz kapcsolódva kell megemlíteni azt az általános jelenséget is, hogy a földtulajdontól függetlenül a szocialista országokban általában a termelőszövetkezeti tulajdon tárgyi köréhez tartozik minden, a termelőszövetkezet birtokában levő földdel tartósan egyesített dolog — kivéve természetesen azokat a termelőszövetkezeti földeket, amelyeket háztáji föld címén a termelőszövetkezeti tagok használnak, illetőleg illetményföldként a termelőszövetkezet alkalmazottainak használatában vannak.

Kivételnek látszik ez alól az általános szabály alól a termelőszövetkezeti tagok által bevitt termő- szőlő- és gyümölcsös, valamint az erdő, amelyek után pl. a magyar mezőgazdasági termelőszövetkezetek magasabb földjáradékot kötelesek fizetni, mint a szántó művelési ágú ingatlanok után. Mivel a földjáradék jogi értelemben véve a tulajdonjog kifejezése is, e magasabb földjáradék látszólag azt juttatja kifejezésre, hogy a termő-szőlő- és gyümölcsös, valamint az erdő, mint a földdel tartósan egyesített dolgok is a termelőszövetkezeti tagok tulajdonát képezik. A magasabb földjáradék ilyen értelemben vett felfogása azonban nem helyes, mert a termelőszövetkezet ténylegesen tulajdonosként rendelkezik a bevitt termő- szőlő- és gyümölcsössel, valamint erdővel, s így az ezek után fizetett magasabb földjáradék tulajdonképpen nem más, mint e földdel tartósan egyesített dolgok társadalmasítása után járó kártalanítás vagy térítés részletekben történő megfizetése a volt tulajdonosnak.

7. A termelőszövetkezeti tulajdon fejlődésével kapcsolatban végezetül a termelőszövetkezeti tulajdonjog tartalmának néhány olyan kérdésével kell foglalkozni, amelyeket a mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom jelenlegi

fejlődési szakasza hozott felszínre, részben a használati jog, részben pedig a rendelkezési jog területén.

A termelőszövetkezeti tulajdonjog tartalmában a használati jog területén az a leglényegesebb változás a régebbi helyzethez viszonyítva, hogy ma már a termelőszövetkezetek teljes egészében a maguk által készített és jóváhagyott tervek alapján, adminisztratív jellegű külső beavatkozás és kötelezés nélkül, a tulajdon rendeltetésének megfelelően maguk határozzák meg a használati jog tartalmát és azt maguk is valósítják meg.

Ez a változás nem annyira a termelőszövetkezetek belső fejlődésének természetes következménye, hanem annak eredménye, hogy a termelőszövetkezetek állami irányításának tartalma és formája jelentős, a termelőszövetkezeti mozgalom fejlődését igen pozitíven befolyásoló változáson ment keresztül. Ezzel kapcsolatban talán elegendő utalnom csupán a kötelező beszolgáltatási rendszer eltörlésére, amelynek a léte úgyszólván teljesen formálissá tette a termelőszövetkezetek tervkészítését, erősen gátolta a termelőszövetkezetek saját termelési kezdeményezését stb., arról nem is beszélve, hogy a mezőgazdasági nagygépek állami monopóliumára épült állami gépállomási rendszer keretében a gépállomások egyes területeken majdnem tulajdonosi jellegű használati jogot gyakoroltak a termelőszövetkezeti tulajdonon.

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a termelőszövetkezetek használati joguk gyakorlásában ma már nem szorulnak semmiféle külső segítségre, vagy ilyet nem vennének igénybe. Erre ma is szükség van, de mindez ma már olyan formákban történik, amely nem gátolja vagy korlátozza, hanem elősegíti a termelőszövetkezetet tulajdonosi használati jogának minél eredményesebb gyakorlásában. Így a termelőszövetkezet adott esetben külső segítséggel ugyan, de alapvetően maga gyakorolja a tulajdonosi használati jogát, s e főszabály mellett csak kivételként fordulhat elő az, hogy a termelőszövetkezet a tulajdonát képező dolog használati jogát valamilyen jogi formában másnak engedi át.

A tulajdonosi használati jog gyakorlása természetesen egy-egy termelőszövetkezet belső fejlődése következtében a termelőszövetkezeten belül szinte állandó jellegű változásnak van kitéve, azonban ezek a belső változások lényegében nem változtatják meg azt az általános szabályt, hogy a termelőszövetkezet, mint tulajdonos, maga gyakorolja a tulajdonosi használati jogot.

A szocialista társadalmi tulajdon tartalmának, s ennek megfelelően a termelőszövetkezeti tulajdon tartalmának is egyik igen lényeges sajátsága az, hogy a használati jog igen szoros kapcsolatban van a rendelkezési joggal, illetőleg a rendelkezési jogosultságok összességével, s e szoros kapcsolat következtében a rendelkezési jogosultságok összességén belül a tipikusan árujellegű rendelkezési jogosultságokkal szemben előtérbe kerültek a termeléssel, a használattal kapcsolatos rendelkezési jogosultságok, sőt tartalmilag az árujellegű rendelkezési jogosultságok is közeli kapcsolatban vannak a használati joggal.

A magántulajdonjog tartalmával szemben a szocialista társadalmi tulajdon tartalmában végbement belső átalakulás és belső konstrukcióbeli változás mellett is tény azonban az, hogy jogilag a termelőszövetkezeti tulajdon tartalmában is a rendelkezési jog a legfontosabb.

Kétségtelen, hogy a termelőszövetkezeti tulajdonjog tartalmán és belső szerkezeti felépítésén elméletileg még sokat kell dolgozni és sokat lehet és kell is ezen vitatkozni, de ha most elfogadottnak tekintjük azt a nézetet, hogy itt a rendelkezési jogosultság két nagyobb csoportra osztható, éspedig a használattal kapcsolatos rendelkezési jogosultságokra és az ún. árujellegű rendelkezési jogosultságokra, akkor a következőket kell megállapítani:

A használattal kapcsolatos rendelkezési jogosultságok túlnyomórészt a termelőszövetkezeten belül, mintegy befelé ható rendelkezésként érvényesülnek, értelemszerűen azért, mert e jogosultságok elszakíthatatlanul szoros kapcsolatban vannak a használati joggal. Éppen ezért van olyan vélemény is, hogy e jogosultságok tulajdonképpen a használati joghoz tartoznak, illetőleg úgy is felfoghatók, mint a tulajdonos belső igazgatási jogainak összessége a tulajdonát képező dolgok felett. E nézetek vitára feltétlenül alkalmasak és érdemesek is. De anélkül is, hogy ebbe a vitába itt most belebocsátkoznánk, megállapítható, hogy ezek a nézetek jelentős mértékben leszűkítik a rendelkezési jog tartalmát, sőt, adott esetben, mint pl. a kizárólagos állami földtulajdon esetében, úgyszólván majdnem megszüntetik azt.

A rendelkezési jogosultságok összességének másik csoportja, az ún. árujellegű rendelkezési jogosultságok nem a termelőszövetkezeten belül, hanem kifelé ható rendelkezésként érvényesülnek, amelyeknek súlyát és jelentőségét az adja meg, hogy a termelőszövetkezeti tulajdon eme rendelkezési jogosultságokon keresztül vesz részt az áruforgalomban, illetőleg ezen keresztül alakul ki a többi termelőszövetkezeti tulajdon és az egyéb szocialista tulajdoni formák között az áruformai kapcsolat.

A termelőszövetkezeti mozgalom újabb fejlődési szakaszában a termelőszövetkezeti tulajdon rendelkezési jogosultságának két nagy csoportja eléggé lényeges változásokon ment keresztül olyan értelemben, hogy e jogosultságok úgyszólván a maguk teljességében *kibontakozhattak*. E kibontakozás általános alapját kétségtelenül azok a változások adták meg, amelyek a termelőszövetkezeti gazdaságpolitikában és egyéb területeken is a szektás, dogmatikus nézetek és gyakorlat felszámolása eredményeként következtek be.

A használattal kapcsolatos rendelkezési jogosultságok kibontakozása értelemszerűen velejár a használati jog már említett pozitív változásaival, ami ebben a formában igen lényeges emelője a termelőszövetkezeti tulajdon fejlődésének. Amennyiben pedig elméletileg helyes és a gyakorlatban ennek alapján meg is valósul az, hogy a gazdaságon belüli hozraszcsot elve alapján működő egységek önállósága termelési vonatkozásban kifelé is érvényesüljön, abban az esetben a használattal kapcsolatos rendelkezési jogosultságok további lényeges fejlődésen mennek keresztül.

A termelőszövetkezeti mozgalom vizsgált fejlődési szakaszában az árujellegű rendelkezési jogosultságok alakulására azoknak nagymértékű bővülése, kiszélesedése a jellemző, amelynek alapját nem csupán a már említett állami termelőszövetkezeti gazdaságpolitika stb. pozitív változásai adják meg, hanem az a tény is, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek egyre inkább korszerű, szocialista nagyüzemi árutermelő egységekké válnak. Az árujellegű rendelkezési jogosultságoknak ez a kiszélesedése nemcsak a termelőszövetkezetek egymásközti, illetőleg a termelőszövetkezetek és egyéb szocialista szervezetek stb. közötti vonatkozásban figyelhető meg, de alapvetően ugyanez következett be a termelőszövetkezet és állam közötti kapcsolat sok területén is.

Az árujellegű, illetőleg áruformájú rendelkezési jog alakulását sok tényező befolyásolja. Így pl. lényegesen kihat a rendelkezési jogosultság alakulására a termelőszövetkezetben érvényesülő jövedelemelosztási rendszer változatossága, a termelőszövetkezet által közvetlenül végzett értékesítés alakulása, a termelőszövetkezetek közötti termelési kapcsolat, különösen az önálló közös vállalkozások gyorsütemű kifejlődése, az erősebb termelőszövetkezet által nyújtott anyagi és egyéb jellegű támogatás a gyengébb termelőszövetkezetnek stb. E rendelkezési jogosultságok gyakorlásában az állami szervek adminisztratíve nem avatkozhatnak be, azokat maga a tulajdonos termelőszövetkezet gyakorolja a szervein keresztül, illetőleg, mint tulajdonostárs, a jogi személyiséggel rendelkező önálló közös vállalkozáson keresztül.

III.

E tanulmány korlátozott keretei csupán arra adtak lehetőséget, hogy a termelőszövetkezeti tulajdon újabb fejlődésének néhány olyan sajátosságát vázoljam fel, illetőleg érintsem, amelyeket — véleményem szerint — a legtöbb szocialista ország mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalmának jelenlegi fejlődése felvet. E kérdések megvitatása, illetőleg az ezekkel kapcsolatos vélemények kicserélése azonban már önmagában is pozitív lépés a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogtudomány fejlődése terén, s ezen keresztül remélhetőleg mi is hozzájárulhatunk a szocialista mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom további fejlődéséhez, a korszerű, szocialista nagyüzemi mezőgazdaság minél gyorsabb kifejlődéséhez.

*

A termelőszövetkezeti tulajdon fejlődésének főbb vonásai a termelőszövetkezetek fejlődésének jelen időszakában c. előadás igen élénk visszhangra talált a konferencia résztvevői között. Ez az élénk érdeklődés megmutatkozott az előadás vitájában is, éspedig abban a formában, hogy a felkért korreferenseken kívül (*M. I. Kozirj*, a Szovjet Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének munkatársa; *L. Košta*, a Szlovák Tudományos Akadémia Állam és Jogtudományi Kabinetjének igazgatója; *R. Arlt*, a Potsdam. Babelsbergi Német Állam- és Jogtudományi Akadémia professzora; *L. K. Popov*, a Bulgár Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa; *Világhy Miklós* rektorhelyettes, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának professzora és *Sárándi Imre*, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának adjunktusa) több hozzászólás is elhangzott, részben az aznapi vitában, részben pedig az egyéb témához történt hozzászólások során visszatérve az előadás által felvetett néhány problémára (*Nagy László, M. I. Kozirj, J. Eliáš, Z. Sz. Beljajeva, V. Fábry, T. G. Ljalev*). A vitára az volt a jellemző, hogy a korreferensek részben ismertették azt, hogy a termelőszövetkezeti tulajdon újabb fejlődésének egyes jelenségei hogyan mutatkoznak meg a saját államunk termelőszövetkezeti mozgalmában, másrészt az előadás által felvetett egyes elvi jelentőségű, általános jellegű kérdéshez szóltak hozzá, amelyek különös érdeklődést váltottak ki elsősorban a konferencia külföldi résztvevői között. Talán éppen ezért a vita során sem a korreferensek, sem a felszólalók nem fordítottak kellő figyelmet az előadás által felvetett több jogi problémára.

A vita során az előadáshoz kapcsolódva túlnyomórészt a következő kérdésekkel foglalkoztak a hozzászólások:

a. A mezőgazdasági termelőszövetkezetnek, mint elsősorban gazdasági egységnek a szemlélete;

b. A termelőszövetkezeti közös gazdaság és a háztáji gazdaság kölcsönös kapcsolatának, dialektikus szemléletének kérdése;

c. A termelőszövetkezetek közötti termelési kapcsolat, gazdasági együttműködés kérdései;

d. A termelőszövetkezeten belüli hozraszcsot jogi problémái;

é. A termelőszövetkezeti tulajdon rendelkezési jogosultságának alakulása.

ad. a. Világhy Miklós hozzászólásában lényegében egyetértett azzal, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezet és az állami gazdaság

szemléletének dialektikusnak kell lennie, mivel mindkét gazdasági egység nagyüzemi mezőgazdasági árutermelést valósít meg, s így a különbözőségük mellett az azonosságukat is látni kell ahhoz, hogy a különféle jogi kérdések helyes megoldást nyerjenek. Vigyázni kell azonban arra, hogy ennek során egyik a másik rovására előtérbe ne kerüljön, mivel az könnyen hibás eredményre vezethet. *M. I. Kozirj* korreferátumában elsősorban a kétféle gazdaság közötti különbözőséggel foglalkozott, kiindulva e gazdaságok alapját képező tulajdonviszonyból, de ugyanakkor hangsúlyozta a kétféle tulajdon egymáshoz való közeledésének folyamatát, amely feltételezi a kétféle gazdaság azonosságának szemelőtt tartását is. A kétféle tulajdon egymáshoz való közeledése mindkettő mennyiségi és minőségi változásával, fejlődésével megy végbe.

ad. b. A termelőszövetkezeti közös gazdaság és a háztáji gazdaság dialektikus szemléletének kérdésére úgyszólván minden hozzászóló kitért. *Világhy Miklós* alapjában egyetértett az előadásban ezzel kapcsolatban elhangzottakkal, de hangsúlyozta azt, hogy a háztáji gazdaságot nem lehet mintegy „örök" kategóriának tekinteni, mivel az hosszabb időre szól ugyan de átmeneti jelleggel, s a termelőszövetkezeti mozgalom fejlődésével szerepe és jelentősége csökken, majd fokozatosan elsorvad. *Sárándi Imre* az előadáson túlmenően is hangsúlyozta és bizonyította a háztáji gazdaság szerepét és jelentőségét, különösen kiemelve a háztáji gazdaság létéhez fűződő állami össznépi érdeket. *M. I. Kozirj* hozzászólásában azt fejtegette, hogy egyes erős kolhozokban a kolhoztagok részben vagy teljesen önkéntesen eltekintenek a háztáji gazdaság fenntartásától, ami azt mutatja, hogy a háztáji gazdaságok csökkenése és megszűnése a közös gazdaság megerősödésének függvénye és az érdekelt kolhozparasztság önkéntes elhatározásával megy végbe. Lényegében ugyanilyen értelemben foglalt állást *Z. Sz. Beljajeva* is. *Nagy László* hozzászólásában részletes gazdasági és politikai indokát adta annak a gazdaságpolitikának, amely nálunk a háztáji gazdaság vonatkozásában megvalósult és közismerten igen pozitív eredményekhez vezetett. Az előadásban ezzel kapcsolatban elhangzottakkal lényegében egyetértett *T. G. Ljalev* is. *J. Eliáš* hozzászólásában azt hangsúlyozta, hogy a csehszlovák termelőszövetkezeti mozgalomban a háztáji gazdaságoknak már a negatívumai kerültek előtérbe, s az ezzel kapcsolatban kialakult jogi álláspont részletesebben e kérdésről készülő könyvéből megismerhető lesz. *V. Fábry* hozzászólásának e kérdéssel foglalkozó részében elsősorban azt emelte ki, hogy a háztáji gazdaság megítélésében nagyon egyet kell érteni az előadásban elhangzott azon megállapítással, hogy a háztáji gazdaságok léténél mindenkor a hármas érdek, vagyis a termelőszövetkezeti család személyi, a termelőszövetkezeti közösség csoport és az állami össznépi érdek dialektikus összhangjának biztosítása a döntő.

ad. c. A vita során többen foglalkoztak a termelőszövetkezetek közötti termelési kapcsolat, gazdasági együttműködés problémáival is. E problémával kapcsolatban *Világhy Miklós* hangsúlyozta, hogy a közös vállalkozások, illetőleg általában a termelőszövetkezetek közötti termelési együttműködés jogi megoldásait nem kell újból feltalálni, mivel azokat a jogtudomány már régebben kitermelte, s eme ismert formákba az új tartalom is belefér, legfeljebb az ismert jogi formát kell idomítani az új tartalomhoz. Lényegében hasonló módon foglalt állást *Sárándi Imre* is, részletesebben fejtegetve az egyszerűbb gazdasági együttműködés jogi konstrukcióját, amelyet a polgári jogi társasághoz hasonlított. Az összehasonlítás során részletesebben fejtegette az egyszerűbb gazdasági együttműködésnek mint polgári jogi társaságnak a sajátosságait és hangsúlyozta azt, hogy e tulajdonközösség lényegesen különbözik az egyszerű polgári jogi tulajdonközösségtől, mert ennek alapja a társasági szerződés. *L. Košta* hozzászólásában abból indult ki, hogy a szövetkezetek közötti termelési együttműködés szoros kapcsolatban van a termelés szakosításával és a körzetesítéssel. Ennek során kialakul az üzemen belüli termelési szakosítás és e részlegek üzemen belüli együttműködése, valamint az üzemek közötti termelési együttműködés az anyagi és munkaerő egyesítésével. Az üzemek közötti egyesülés különleges, vagyis nem polgári jogi egyesülés. A közös vállalat önálló tulajdonos, az azt létrehozó termelőszövetkezeteknél pedig nem a társtulajdonosi mivolt, hanem a tagsági mivolt került előtérbe, ez az uralkodó. Mindez azt jelenti, hogy a közös vállalkozás csak mennyiségileg új tulajdoni kapcsolat és nem új tulajdoni fajta, vagyis másképpen kifejezve a közös vállalkozás tulajdona lényegében magasabb típusú szövetkezeti tulajdon. *M. I. Kozirj* hozzászólásában azt fejtegette, hogy míg régebben helyes volt a kolhoztulajdont „csoporttulajdon" elnevezéssel illetni, ma már ez nem elegendő, mivel annak két formáját kell megkülönböztetni, éspedig a kolhoztulajdont és a kolhozközi tulajdont, amely utóbbi a vagyon magasabb szintű társadalmasítását valósítja meg. Amennyiben viszont a közös vállalkozás nem kizárólag kolhozok között, hanem kolhoz és az állam között jön létre, abban az esetben már közös tulajdonról kell beszélni. *R. Arlt* hozzászólásában ismertette a német termelőszövetkezeti mozgalomban létrejött közös vállalkozásokat, amely elsősorban az építkezés területére terjed ki, önálló jogi személyként működik, közös tulajdont képez, de a tulajdonosi jogokat a közös vállalkozás gyakorolja. *L. K. Popov* részletesen ismertette a bulgár termelőszövetkezetek közös vállalkozásait. Ezek fejlődése viszonylag lassú Bulgáriában, mivel ott a termelőszövetkezetek nagyok, s e nagy termelőszövetkezetek döntően saját maguk old-

ják meg a termelési kérdéseket, s a közös vállalkozás leginkább az állattenyésztésben jelentkezik, de azzal a nehézséggel, hogy nincs saját takarmánybázisa. A közös vállalkozás kolhozközi tulajdont képez, amelynek alanya a közös vállalkozás mint jogi személy.

ad. d. A termelőszövetkezeten belüli hozraszcsot jogi problémáit csak futólag érintette néhány hozzászóló. Leginkább *Világhy Miklós* foglalkozott e kérdéssel, hangsúlyozva azt, hogy itt sem kell új jogi formát keresni annak, hogy termelési vonatkozásban az üzemen belül önállósággal rendelkező egység meghatározott körben kifelé is önállóan léphessen fel, mivel az ilyen jogi konstrukció már régen ismert a magánjogban, illetőleg a polgári jogban.

ad. e. Néhány hozzászóló az előadásban elhangzottakhoz kapcsolódva a rendelkezési jog alakulására is kitért a termelőszövetkezeti tulajdon fejlődése újabb jelenségeinek elemzése során. *Sárándi Imre* külön kiemelte a beszolgáltatási rendszer eltörlésének igen pozitív jelentőségét mind termelési vonatkozásban, mind a rendelkezési jog lényeges kibővülése vonatkozásában. Ez utóbbi pozitív irányú fejlődését segítette elő az, hogy a beszolgáltatási rendszert a szerződéses felvásárlási rendszer váltotta fel. *Z. Sz. Beljajeva* e kérdésre kitérve azt fejtegette, hogy a beszolgáltatási rendszert nem lehet egyértelműen negatíve értékelni, annak a maga idejében pozitív szerepe volt, de mivel az utóbbi fejlődési időszakban már negatívumai léptek előtérbe, helyes volt a megszüntetése és az áttérés a felvásárlási rendszerre. *M. I. Kozirj* hasonlóan értékelte a beszolgáltatási rendszert, s ezen túlmenően a rendelkezési jog kiszélesedésével kapcsolatban kiemelte az árpolitika pozitív szerepét, illetőleg jelentős hatását a mezőgazdasági termelésre, utalva arra az áremelésre, amely az utóbbi időben a Szovjetunióban az állattenyésztést érintette, árellentmondásokat szüntetett meg, s így helyreállította ezen a területen a termelési anyagi érdekeltséget a kolhozokban.

Seres Imre

A termelőszövetkezeti felelősségi viszonyok néhány elhatárolási problémája*

1. A magyar jogban a büntetőjogi, polgári jogi és munkajogi felelősség mellett nagy vonalakban kialakult jogunk új felelősségi rendszere: a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogi felelősség. E felelősségi rendszer kialakításának jelentőségét abban kell keresnünk, hogy a termelőszövetkezeteken belül érvényesülő társadalmi viszonyoknak, különösen pedig a tulajdon védelmének kialakultak a sajátságos termelőszövetkezeti jogi eszközei is. Más szavakkal a hagyományos civiljogi kereteket a szövetkezeti társadalmi termelési viszonyok szétfeszítették — ha az egyes civiljogi eszközöket meg is tartották — és létrehívták a maguknak leginkább megfelelő felelősségi rendszert. Minthogy a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogi felelősségi rendszer lényege a kollektíva tagjának felelőssége a kollektívával szemben, természetszerű, hogy a tulajdonvédelem mellett más, nem kevésbé lényegtelen funkciót is be kell töltenie: mindig erősítenie kell a kollektívát, a közösségi szellemet, a szövetkezeti együttélés szabályait. Ha egyik oldalon az *anyagi érdekeltség* formáival ösztönözzük a tsz tagot a jó munkára, másik oldalon az *anyagi felelősség* eszközeivel lehet visszatartanunk a tsz viszonyai ellen vétőket. Megkísérlem tehát a magyar termelőszövetkezeti jogi felelősség problémáit úgy vázolni, hogy egyben vázlatos áttekintést is nyújtsanak tsz jogi felelősségünk eddig kialakult főbb intézményeiről.

Ha a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogi felelősségi rendszert jogunk új felelősségi rendszerének ismerjük el, mint ahogyan az már jogi közmeggyőződéssé vált, akkor mindenek előtt e felelősségi rendszerből adódó *elhatárolási* problémákkal indokolt foglalkozni. Ez több okból szükséges: *a)* tisztáznunk kell a polgári jogi, munkajogi és termelőszövetkezeti felelősségi rendszerek egymáshoz való viszonyát, *b)* nem minden felelősségi pozíció, amelyben részes lehet a termelőszövetkezeti tag, termelőszövetkezeti jogi felelősségi pozíció, *c)* a felelősség egyes alakzatai a termelőszövetkezeti jogi felelősségnél nem teljesen kimunkáltak s e miatt a gyakorlati jogalkalmazásnak is gonddal kellett megküzdenie.

Ami az első és legalapvetőbb kérdést illeti, helyesnek kell Eörsi Gyula álláspontját[1] elfogadnunk, amely szerint „a három felelősségi rendszer egymástól független, egymásnak nincs alárendelve, dogmatikai értelemben egyik sem tekinthető a másik anyajogának. Vagyis: ha valamely tényállásra a munkajogi és termelőszövetkezeti jogi anyagi felelősség nem tartalmaz szabályozást, nem kell automatikusan a polgári jogi felelősség megfelelő szabályait alkalmazni."

* A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogi konferencián elhangzott előadás szövege. *(Szerk.)*

[1] *Eörsi Gyula:* Elhatárolási problémák az anyagi felelősség körében. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1962. 30. old.

A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogi felelősség nem speciális válfaja a polgári jogi felelősségnek, hiszen az utóbbi a tulajdonosnak, illetőleg önállósult vagyonok alanyainak felelőssége. Ilyen értelemben, miként azt már az irodalom is tisztázta (Arlt, Éliás, Heuer, Nagy), a termelőszövetkezeti jogi felelősség nem sorolható sem a tiltott cselekményekért, sem a szerződésszegésért való felelősség polgári jogi kategóriájába. Körülhatároltabb az alanyi kör, eltérő a tárgya, sajátos a célja, és különböznek a reparációs eszközök is.

A termelőszövetkezeti jogi felelősség a kollektíva tagjának felelőssége a kollektívával szemben. A termelőszövetkezeti jogi felelősséget azonban nem lehet azonosnak tekinteni a munkavállaló munkajogi felelősségével, mert a termelőszövetkezeti tagsági jogviszony nem munkaszerződés alapján jön létre, a termelőszövetkezeti tag nem munkavállaló, hanem *a szövetkezet tulajdonosa és egyben munkavállalója. A termelőszövetkezeti jogi felelősség tehát a tagsági jogviszonyból eredő valamely kötelezettség megsértése esetén áll.* A felelősség alanyai mindig egyik oldalon a termelőszövetkezet, a másik oldalon a tag. De nem minden felelősségi pozíció termelőszövetkezeti jogi felelősség, ahol egyik oldalon a termelőszövetkezet, a másik oldalon a tag áll. Pl. lakásbérlet kapcsán felmerülő kártérítési viszony a polgári jogi felelősség körébe tartozik. Ezért alakította ki a Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiuma azt az álláspontot, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezet tagja a termelőszövetkezetnek okozott kárt a polgári jog szabályai szerint köteles megtéríteni akkor, ha a károkozás a tagsági jogviszonnyal nincs összefüggésben. Ezért kell hangsúlyoznunk a tsz jogi felelősség tárgyának sajátos voltát. S ezért kell elhatárolnunk a termelőszövetkezeti jogi felelősséget, mint rendszert, a termelőszövetkezetben érvényesülő és más felelősségi rendszerbe tartozó egyes alakzatoktól. A termelőszövetkezeti jogi felelősségi viszonyt kiváltó vagyoni kötelezettség megsértése eredhet éppúgy a *munkaviszonnyal* kapcsolatos kötelezettség megsértéséből, mint a *vagyonegyesülés szabályainak* tiszteletben nem tartásából. A felek elsődleges célját szem előtt tartó tagsági viszony is — miként ezt József Éliás[2] hangsúlyozza — tehát potenciális felelősséggel van felruházva, minthogy annak megsértése esetén felelősségi jogviszony keletkezhet, amelynek alapján egyik fél követelheti, hogy a másik fél az e viszonyból eredő s a jogszabályok által meghatározott kötelezettségét teljesítse. E kötelezettség már rendszerint nem a felek eredeti elsődleges céljának megvalósításából áll — bár esetenként főleg a vagyonegyesülési kötelezettségek megsértésénél abban is —, hanem jóvátételben vagy represszióban.

A termelőszövetkezeti jogi felelősségi rendszer önállóságát valló álláspontok a szocialista országokban egyre inkább elterjedtek. A magyar, a csehszlovák és a német jogszabályalkotás ezt (szövetkezeti törvényeikben) kifejezésre juttatja, s a termelőszövetkezeti jognak több neves képviselője vallja ezt az álláspontot.

2. A termelőszövetkezeti jogi felelősségi viszonyok egyik fő csoportját *a tagok fegyelmi felelőssége* alkotja. Noha mindannyian tisztában vagyunk azzal, hogy a szövetkezeti tagok közösségi életben való beilleszkedésének egyik legfontosabb és legdöntőbb eszköze a politikai nevelő munka, a meggyőzés, de az is közismert, hogy néha szükségesnek bizonyul a szigorúbb eszközök alkalmazása, fegyelmi eljárás megindítása. Ennek célja — miként azt a jogszabály hangsúlyozza —, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezet saját maga — illetékes szervei és tagságának a közgyűlésen hozott határozata útján — döntsön a fegyelmi vétséget elkövető tagok felelősségre vonása ügyében, nevelje a termelőszövetkezet vezetőit és tagságát a termelőszövetkezeti *demokrácia tiszteletben tartására, a munkafegyelem megszilárdítása, a szövetkezeti tulajdon védelmére* és gyarapítására, s megfelelő intézkedésekkel biztosítsa az *alapszabály, valamint a munkarend megtartását.* A fegyelmi eljárás megindításának feltétele tehát *a fegyelmi vétség elkövetése.* A mi szabályaink szerint fegyelmi vétséget követ el a termelőszövetkezetnek az a tagja, aki a *tagsági viszonyból eredő kötelességét vétkesen megsérti, vagy egyébként termelőszövetkezeti taghoz méltatlan életmódot folytat.* Ebből következik tehát, hogy a fegyelmi vétség nemcsak a munkafegyelem megsértésének lehet egyik formája (a tulajdonos és a munkavállaló kettőssége itt is meghatározó). A fegyelmi szabályzat tételesen bár nem sorolja fel *a fegyelmi vétséget kimerítő magatartásokat* — az a termelőszövetkezeti viszonyok sokrétűsége folytán nem is lehetséges —, azonban mégis ki lehet alakítani azokat a főbb, termelőszövetkezeti kötelezettségeket megsértő és a fegyelmi eljárást megalapozó *magatartáscsoportokat,* amelyek *részben azonosak, részben különböznek a munkajogi fegyelmi vétséget megalapozó magatartáscsoportoktól.* E főbb magatartási csoportok állhatnak:

a) A munkavégzési kötelezettségek megsértéséből, közelebbről a munkarendnek a munkavégzési kötelezettségekre vonatkozó előírásainak megsértéséből;

b) a termelőszövetkezettel szemben fennálló vagyoni kötelezettségek megsértéséből. más szavakkal a vagyonegyesülés szabályainak megsértéséből;

c) a termelőszövetkezet szervezeti életére vonatkozó jogszabályi kötelezettségek, más szavakkal a közösségi-szervezeti kötelezettségek súlyos megsértéséből (pl. valaki huzamosabb időn keresztül szándékosan nem vesz részt a közgyűlésen, valamelyik termelőszövetkezeti tag küldötti kötelezettségét hanyagul látja el stb.);

[2] *Éliás József:* Az egységes mezőgazdasági termelőszövetkezetek tagjainak vagyoni felelőssége a csehszlovák jogban. Jogtudományi Közlöny, 1960. 10. sz.

d) végül a negyedik magatartási csoportot a *termelőszövetkezeti taghoz méltatlan magatartásokból* lehet kialakítani, melyeknek két csoportja lehetséges: a termelőszövetkezeti taghoz méltatlan *politikai magatartások,* mint a népi demokratikus rend megsértése, és az olyan *etikai rosszallást* maga után vonó tartós magatartások, mind az izgágaság, rendszeres ittasság, botrányos életmód stb.

E csoportosítások természetszerűleg nem járhatnak azzal, hogy egyes magatartásokat élesen elkülönítsük egymástól, hiszen egy vétkes mulasztás vagy cselekvés többfajta olyan magatartásból is összetevődhet, amelyeket az előbb külön-külön tárgyaltunk. Így pl. ha valaki ittas állapotban elhanyagolja az állatok etetését és a hibájára figyelmeztető társát durván rendreutasítja, majd botrányt rendez a szövetkezet irodájában, olyan tevékenységek halmazatát követi el, amelyben többfajta fegyelmi vétséget megalapozó magatartás egyesül.

A termelőszövetkezeti fegyelmi büntetések sajátosabbak és gazdagabbak a munkajogi fegyelmi szankcióknál s e szankciók jobban élnek az *anyagi érdekeltség elvének,* már a bevezetőben említett másik pólusán elhelyezkedő *materiális felelősségi* elemekkel. A magyar termelőszövetkezeti fegyelmi jogi szankciókat a következő csoportokba sorolhatjuk:

a) A csak erkölcsi elmarasztalást tartalmazó fegyelmi büntetések: ilyen a *szóbeli feddés,* amelyet a fegyelmi eljárás alá vont taggal a vezetőségi ülésen, illetőleg a közgyűlésen kell élőszóval közölni. Ide sorolható még az *írásbeli megrovás.*

b) A büntető jelleg mellett anyagi jellegű és bizonyos fokig a szövetkezet vagyonára közvetlenül visszaható színezetű szankciók. Ide kell sorolnunk a *munkaegység levonást,* amelynek mértéke esetenként legfeljebb 5 munkaegységig terjedhet és az egy éven belül egy tagra ily módon összesen kiszabott büntetés pedig nem haladhatja meg az előző évi egy tagra eső átlagmunkaegység-részesedés értékének egy havi összegét. (A garantált pénzrészesedésre való áttérés problematikussá teheti a munkaegység fogalmának ilyetén értékesítését, megfontolás tárgya lehet a *munkanappal* vagy a *fix értékkel való* helyettesítése.) Hasonló jellegű szankció a termelőszövetkezeti tagoknak biztosított *egyes kedvezmények megvonása is.* A termelőszövetkezeti tagoknak járó kedvezmények közül — legfeljebb egy év tartalomra —, csak azokat lehet megvonni, amelyeket a *termelőszövetkezet saját elhatározása,* tehát nem jogszabályban megállapított kötelezettség alapján nyújt tagjainak (pl. fuvar, háztáji föld megmunkálása, terményekből, termékek eladása, üdültetés stb.). Végül e szankciócsoporton belül kétségkívül a legsúlyosabb a *háztáji föld területének a csökkentése.* A csökkentés a folyó gazdasági év végéig, vagy a következő gazdasági év tartamára és legfeljebb a törvényben biztosított *1/2 kat. hold alsó határig terjedhet.*

c) A szankciók harmadik csoportjának sajátossága, hogy azok a morális hátrány mellett a szövetkezet vagyonára való visszahatás nélküli *anyagi elmarasztalást* tartalmaznak. Ezek: *alacsonyabb munkakörbe vagy más munkahelyre való beosztás,* illetőleg a vezetőnek *tisztségéből való elmozdítása.*

d) Végül negyedik, s legsúlyosabb, a *kizárás.* E szankciót akkor lehet alkalmazni, ha a fegyelmi vétség különösen súlyos és enyhébb fegyelmi büntetés vagy társadalmi rendszabály alkalmazásától eredmény nem várható.

A termelőszövetkezeti fegyelmi jog sajátos és önálló voltát (a tsz tag kettős helyzetéből eredően) a fegyelmi vétséget megalapozó *magatartáscsoportok,* valamint *a szankciók* sajátosságai határozzák meg.

3. A termelőszövetkezeti felelősségi viszonyok második nagy csoportja a tagok *kártérítési* felelősségéből áll a szövetkezet vagyonában okozott károkért. A speciális alakzatoktól eltekintve többé-kevésbé kialakultnak tekinthetők a felelősség önálló voltát megalapozó intézmények, mind az egyes személyek, mind a többek által okozott kár vonatkozásában. Mindenesetre sorra vennénk e kérdés néhány problémáját — korántsem a teljesség igényével.

Mint ismeretes, a polgári jog a felelősség különböző alakzatainak közös előfeltételeit a jogellenes magatartásban, a kárban, a magatartás és a kár közötti okozati összefüggésben és a vétkességben jelölte meg. Kérdés, hogy a termelőszövetkezeti jogi anyagi felelősség beállásához elegendő-e a polgári jog által megjelölt és értelmezett négy feltétel vagy sem. Bonyolítja a kérdést, hogy a négy közös előfeltétel végeredményben sok, csak *fegyelmi szankciót* maga után vonó magatartásban is megtalálható. Továbbá a mezőgazdasági jogi felelősségi viszonyokban különösen bonyolult annak eldöntése, hogy milyen esetekben van helye a fegyelmi felelősségrevonás során — vagy attól függetlenül — *anyagi kártérítési eljárást indítani a károkozó ellen.*

Jogellenes a tag magatartása, ha azzal a termelőszövetkezet működési rendjét szabályozó jogszabályi rendelkezéseket, belső normákat, az alapszabályt vagy a munkarendet sérti, amikoris a tag jogellenes magatartása minden esetben *a termelőszövetkezet működését szabályozó tételes rendelkezésekbe ütközik.* A magatartás, amellyel a tag a termelőszövetkezet jogvédte érdekeit sérti, *lehet cselekvés vagy mulasztás.* Ennyiben a jogellenes magatartás megjelenési formája alapjában véve a polgári joghoz hasonló, de nem azonos teljesen azzal. A termelőszövetkezeti tagsági viszonyt megsértő jogellenes magatartás azonban — különösen — a mulasztás esetében sajátos jellegű. A szövetkezeti tvr. 12. §-a értelmében ugyanis a tag alapvető kötelezettsége a termelőszövetkezet

munkájában legjobb képességei szerint részt venni. Ha a tag e kötelezettségének nem tesz eleget, magatartása jogellenessé válik. Ilyen esetekben, nevezetesen, ha a tag a munkarendet sérti, vele szemben elsősorban nevelőjellegű társadalmi rendszabályt, szükség esetén fegyelmi felelősségre vonást kell alkalmazni. E rendszabályok alkalmazása azonban nem zárja ki a tag kártérítési felelősségének megállapítását, de nem is előfeltétele a felelősségrevonásnak. Előfordulhat, hogy a munkamulasztás — bár jogellenes volt — de nem jár anyagilag kimutatható kárral. Ha azonban a fegyelmi eljárás alapjául szolgáló magatartás a termelőszövetkezetnek vagyoni kárt okozott, a kár megtérítése iránt kártérítési eljárást kell indítani, vagyis alkalmazni kell a szövetkezeti tvr. rendelkezését, amely szerint: *a termelőszövetkezet tagja a termelőszövetkezetnek vétkesen okozott kárt köteles megtéríteni.* Újabban — helyesen — tért hódít az a nézet, amely szerint a parancsoló szövegezésű rendelkezés ellenére, olyan esetekben, amikor a kárérték alacsony és vagyoni hátrányt okozó fegyelmi büntetés alkalmazásával a kár teljes egészében megtérül (munkaegység levonás, háztáji föld csökkentése), a termelőszövetkezet eltekinthet a kártérítési eljárás megindításától.

A termelőszövetkezeti jogi felelősségi viszonyok szempontjából lényeges, hogy mi tekinthető *releváns* vagyoni kárnak. A kár jelentkezhet *a)* a vagyonbeviteli szabályok által előírt kötelezettség megszegéseként, *b)* munkatevékenységgel kapcsolatosan azonnal és konkrét formában, összegszerűen pontosan meghatározható módon (pl. valamely termelőeszköz hanyag kezelés következtében tönkremegy), *c)* különösen munka mulasztással okozott kár esetében azonban jelentkezhet *terméskiesésben* is. Ez a kérdés a termelőszövetkezeti jogi irodalomban a legutóbbi években élénken vitatott volt. A szovjet jogirodalomban pl. hangsúlyozzák, hogy meg kellene közelebbről határozni, hogy a munkafegyelem kártokozó megsértésének mely eseteiben volna helye csak a fegyelmi eljárásnak és mely esetben lehet helye az anyagi felelősségi eljárásnak. A szovjet jogban ismeretes olyan álláspont,[3] amely szerint a munkafegyelem megsértése esetén a kártérítési eljárásnak *csak akkor van helye, ha a tag gondatlan és szövetkezetellenes cselekményével oly módon károsítja meg a szövetkezetet, ha a vagyontárgyak ténylegesen elpusztulnak, pl. a marha ténylegesen elpusztul, tényleges mezőkárok keletkeznek, a felszerelési tárgyak megrongálódnak, tönkremennek, elherdálják a szövetkezeti tulajdont stb.* Ha a munkafegyelem megsértésének következtében terméskiesés áll elő, azt sem *kártérítési eljárással* kell pótolni, hanem a részesedés során bizonyos számú munkaegység levonásával.[4]

A csehszlovák jogirodalomban régebben többen[5] azt vallották, hogy a hanyag és rossz munka *eleve kártérítési igényt keletkeztet,* sőt az előírt kötelező munkaegység nemteljesítése esetén is megnyílik a termelőszövetkezet joga a kártérítés érvényesítéséhez.

A német Heuer[6] az *egyéni kötelességszegés fokától* teszi függővé a kérdés eldöntését. Nézete szerint ahol a kötelességszegés szempontjából véletlen, hogy egyáltalán, vagy valamilyen mértékben kár keletkezett, az anyagi felelősségi szabályok alkalmazása minden hatását elvesztené. A kötelezettségszegésnek a termelőszövetkezettel szemben vagyoni kötelezettséget sértő magatartásnak kell lenni és nem csupán kihatásaiban, meghatározott körülmények között kell a termelőszövetkezet anyagi javainak sérelméhez vezetni. Minden egyéb esetben — hangsúlyozza — a munkarend megsértését fegyelmi szankciókkal kell sújtani. S ebben sok igazság van, de nem annyira a *vétkesség mértékéből* kiindulóan, mint ahogyan azt a szerző teszi, hanem inkább az oksági kapcsolat bizonytalanságából eredően. Ugyanis az esetleges terméskiesést nemcsak az egyes tag rossz munkája, vagy a brigád többi tagjainak jó vagy rossz munkája, hanem más objektív körülmények, mint pl. az időjárás — vis maiornak — nem nevezhető különböző ingadozásai is befolyásolhatják, s ez utóbbi is bizonytalanná teheti az egyén kötelességszegési fokának és a kár mértékének oly módon való megállapítását, hogy a kár mértéke és a kötelességszegés foka közötti oksági kapcsolatot bizonyítani lehessen. Rainer Arlt[7] az anyagi felelősségi szankciók alkalmazását akkor látja lehetségesnek, ha: *a)* a szövetkezeti vagyontárgyakat megsemmisítik vagy megrongálják. Irreleváns, hogy ez a szövetkezet javára végzett munkatevékenység során vagy pedig szövetkezeten kívüli felhasználás során (háztáji célokra biztosított fogat) következik be; *b)* a termelőszövetkezet vezetőinek vétkes magatartása következtében olyan károk állnak be, mint pl. valamely követelés elévülése (kötbér érvényesítésének elmulasztása) vagy a termelőszövetkezettel szemben követelések keletkeznek; *c)* a munkarendet, a vagyonkezelésre és gyarapításra irányuló kötelezettséget súlyosan megsértik (betakarítás előtt a szövetkezet elhagyása hozzájárulás nélkül, az alapok rendszeres célnélküli felhasználása, szándékos, szabotázsszerű károkozás stb.) és végül *d)* a tár-

[3] З. А. Подопригора и С. Ю. Кац: Защита колхозной сдбственности в случаях причинения ущерба колхозу нарчшением трудовой бусциплины. Советское государтсво и право, 1954, № 8.

[4] З. А. Подопригора и С. Ю. Кац: I. mű

[5] *L. Dvorák, J. Éliás, J. Fiala, V. Kizlinkova, M. Quotidian:* Některé otázku práva zemedělsko-družstevniko. Sociálistická Zakonnost. 1954. évi 5—7. sz.

[6] *K. Heuer:* Die Materielle Verantwortlichkeit der LPG-Mitglieder. Staat und Recht, 1958. év, 5. sz.

[7] *Rainer Arlt:* Grundriss des LPG-Rechts. Berlin, 1959.

sadalmasítás alá eső vagyontárgyak átadását elrendelő szabályokat kijátszák.

Mi azt valljuk, hogy nem célszerű minden olyan esetben kártérítési keresetet indítani, amikor valamely tag a munkarendet megsértette. Annak az álláspontnak ugyanis, amely szerint a munkarend megsértése minden esetben kártérítési igényt keletkeztet, az a hátránya, hogy gyakorivá tenné a vezetőség részéről a taggal szembeni adminisztratív jellegű intézkedéseket, a nagyobb türelmet és fáradságot igénylő meggyőző, nevelő munka helyett.

Viszont nem lehet egyetérteni azzal a felfogással sem, amely teljesen kirekesztené a kártérítési eljárásból a munkarend megsértésének azon eseteit, ha a magatartás következtében terméskiesés áll elő. Nézetünk szerint ebben a kérdésben jobban kell differenciálni. Így differenciál a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Polgári Kollégiumának állásfoglalása is, amely szerint „Az 1959. évi 7. sz. törvényerejű rendelet 14. §-ában szabályozott kártérítési kötelezettség megállapítására alapul szolgálhat az is, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezet tagja a közös munkában *vétkesen* nem vesz részt és ezzel a termelőszövetkezetnek *ténylegesen felmerült* kárt okozott." Ezzel kapcsolatban azonban szükséges aláhúznunk, hogy a tsz-ek akkor járnak el helyesen, ha a közös munkától még idegenkedő és vétkesen távol maradó tagokat elsősorban politikai nevelőmunkával befolyásolják a helyes irányba, s csak kivételesen alkalmazzák a kártérítés szabályait. A gyakorlat egyébként bizonyítja a Legfelsőbb Bíróság állásfoglalásának helyességét, mert a *minimális számban folyamatba tett kártérítési eljárás igen ösztönzően hatott a munkafegyelem megjavulására.* Végül: ha abból indulunk ki, hogy a termelőszövetkezeti jogi kártérítési ügyekben az esetek nagytöbbségében elsőfokon — s néha másodfokon is — a tsz vezetősége jár el, nem elegendő a jogszabály jelenlegi általánosított rendelkezése; *célszerű volna a főbb kártokozó, jogellenes (s a hangsúly ezen van) magatartás csoportokat is kodifikálni (ahogyan ezt Arlt teszi).*

Az okozati összefüggés a termelőszövetkezeti jogi felelősségi rendszerben néha igen bonyolult formában észlelhető. Különösen vonatkozik ez a már említett munkamulasztás esetére. Ilyenkor a mulasztás és a terméskiesésben jelentkező vagyoni kár közötti okozati összefüggés csak az összes körülmények, a termelési adottságok, viszonyok és tapasztalatok egybevetése (hasonló minőségű földön hasonló munkafeltételek és szokásos időjárási viszonyok mellett végzett munka eredményeivel való összehasonlítás) útján állapítható meg.

A termelőszövetkezeti jogi felelősség a *vétkességen* alapuló felelősség s a tárgyi felelősséget kivételként sem ismeri. A termelőszövetkezet tagjának a tvr-ben szabályozott kötelessége, hogy a közös munkában legjobb képességei szerint részt vegyen, s hogy *fokozott gondossággal őrködjék a közös vagyon felett és közreműködjék annak gyarapításában.* Ez a kötelezettség egyben a fejlett állampolgár gondosságának objektivizált zsinórmértéke. Helyesen állapítja meg Élias[8], hogy ez a mérték magasabb, mint a diligentia bonis patris familias, a burzsoá jog szerinti jó gazda gondossága stb.; és az átlag szövetkezeti tagot arra kényszeríti, hogy a szocialista szövetkezeti tulajdonban álló vagyon védelménél a fejlett állampolgár magatartását tekintse irányadónak. Természetszerű azonban — miként a későbbiekben látni fogjuk —, hogy az így értelmezett objektivizált zsinórmérték bizonyos egyéniesítést nem zár ki, sőt a differenciálás nagy mértékben lehetővé teszi. Amikor azonban — miként erre az irodalomban Szép György rámutatott[9] — a jogszabály 14. § (2) bekezdésénél, amelynél — a vétkesség fokától függően — a teljes vagy a korlátozott felelősség dől el, a vétkesség foka másképp alakul egy gyenge, nem régen alakult, vagy egy régen működő olyan szövetkezetnél, ahol már magasabb a termelőszövetkezeti tagok öntudata, munkafegyelme stb. Az átlagosított követelményt tehát itt az adott *közösség feltételei* határozzák meg. Végül, amikor a személyi körülményeket vizsgáljuk, az egyéniesítés teljessé válik, hiszen itt a vétkesség olyan mértékben befolyásolja a kártérítés összegét, amilyen mértékben eltér egyéni képességei és lehetőségei mellett a tőle elvárható helyes és jogszerű magatartástól. *A vétkesség vizsgálata tehát a termelőszövetkezeti jogban az átlagosított, egy kollektíván belül átlagosított,* s végül az *egyén adottságai* hármas összhangjában valósul meg. Az utolsó pólusnak különösen a mulasztásos esetekben van jelentősége. Minthogy a termelőszövetkezeti tag kártérítési felelősségénél a vétkesség nemcsak alapoz, hanem mértékhatározó is, a közös munkában való részvétel elmulasztása *(igazolatlan munkamulasztás)* esetén is szorgosan kell vizsgálni, hogy a mulasztás a tagnak felróható-e. Ebben a körben figyelembe kell venni, hogy a *tagnak a mezőgazdasági munkálatokban megfelelő jártassága van-e,* ezenkívül *figyelembe kell venni életkorát,* egészségi állapotát, a munka elmulasztásának idején a termelőszövetkezetben fennálló helyzetet, ezzel összefüggően a mulasztásnak a gazdálkodásra kiható következményeit, továbbá hogy a tag az adott helyzetet ismerte-e vagy mennyiben ismerte, s így magatartásának káros következményeivel számolhatott-e. Emellett vizsgálni kell a kimentésére felhozott egyéb okok alaposságát is. A vétkesség fokának meghatározása az igazolatlan mulasztással okozott károk esetén nem mindig egyszerű feladat, amit a magyar judikatúra is mutat. A Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiuma

[8] *Éliás József:* I. mű.

[9] *Szép György:* Termelőszövetkezeti tag kártérítési felelősségének a jogalkalmazásban várható egyes kérdései. Magyar Jog, 1959. 12. sz.

állásfoglalása szerint az ilyen károkozást akkor kell szándékosnak tekinteni, ha a tag magatartásának károsító következményeit ismerve, szándékosan mulasztja el a közös munkában való részvételt. (Hozzátehetjük: különösen megállapítható a szándékosság olyankor, amikor a tag másokat is hasonló magatartásra igyekszik rábírni.) Ha a tag magatartásának károsító következményeit ugyan előre nem látja, de ezt a fennforgó körülmények között már a termelőszövetkezeti tagsággal járó elemi körültekintés kifejezése esetén is látni kellene, a kárt súlyos gondatlansággal okozottnak kell tekinteni.

A Legfelsőbb Bíróság határozata a munkamulasztással okozott károk körében nem foglalkozik az *egyszerű gondatlansággal.* Ennek nyilvánvalóan az az oka, hogy a Legfelsőbb Bíróság olyan esetekben, amikor a tag a munkából egyszerű gondatlanság folytán maradt távol, nem tartja indokoltnak kártérítési határozat hozatalát. Az ilyen esetek megtorlására a nevelő jellegű társadalmi intézkedés, vagy fegyelmi büntetés teljesen elegendő. A jogszabály azonban nem zárja ki, hogy a termelőszövetkezetek a mulasztó tagot egyszerű gondatlanság esetén is kötelezzék a kár megtérítésére.

A vétkesség *bizonyítása* általában — hasonlóan a munkajogi felelősséghez — a termelőszövetkezetet terheli. Véleményünk szerint az, hogy bizonyítási teher az erősebb kollektívát terheli, kifejezésre juttatja az egyéni és a közösségi érdek összhangját olymódon, hogy nem jogi kérdésekben járatlan egyénre hárítja a bizonyítási terhet. Ez a bizonyítás tehát méltányos. A vétkesség (felróhatóság) hiányát, az adott esetben általában elvárható magatartást — ellentétben a Ptk. 339. § (1) bekezdésével — nem a termelőszövetkezeti tagnak kell bizonyítania. Kivétel ez alól a termelőszövetkezet vagyonának kezelésével megbízott tag, aki a vagyonkezelés körében a felelősség alól csak abban az esetben mentesül, ha bizonyítja, hogy a kár bekövetkeztében vétkesség nem terheli.

Az anyagi felelősség terjedelme. A termelőszövetkezet tagjainak a termelőszövetkezettel szemben fennálló anyagi felelősségi rendszerén belül *sajátos a felelősség mértékét meghatározó tényezők szabályozása:*

Jogunk szerint, *a tag a kárt szándékosan vagy súlyos gondatlanságból idézte elő, vagy a kártokozó magatartás bűncselekménynek minősül és emiatt ellene büntető eljárás indult, kártérítési felelőssége a kár teljes mértékéig* terjedhet. Ha a tag kártokozó magatartása nem minősíthető sem szándékosnak, sem súlyosan gondatlannak, kártérítés címén *legfeljebb az előző évi, egy tagra eső átlagmunkaegységrészesedés értékének egy havi összege erejéig felel.* (Ez egyben különbség a munkajogi korlátozott felelősséggel szemben is: a mérték ott a dolgozó saját keresményéhez, a termelőszövetkezeti jogban pedig a tagság átlagos keresményéhez igazodik.)

A *teljes kár* fogalma a termelőszövetkezeti jogban más értelmet nyer mint a polgári jogban. A Ptk. a teljes kár alatt a károsult vagyonában beállott értékcsökkenést és az elmaradt vagyoni előnyt érti, ideértve azokat a költségeket is, amelyek a károsultat ért hátrány csökkentéséhez vagy kiküszöböléséhez szükségesek. A tsz. jogi felelősségben a teljes kár *ekvivalenciában van a tényleges kárral.* Minthogy a tényleges kár alatt a ténylegesen bekövetkezett értékcsökkenést kell érteni, a ténylegesen felmerült kár körébe tartozik az a kár is (terméskiesés), amely a munkából való vétkes távolmaradás következtében keletkezett. Ez utóbbit az összes körülményekre, a termelési adottságokra, viszonyokra és tapasztalatokra tekintettel (hasonló minőségű földön, hasonló munkafeltételek és szokásos időjárási viszonyok mellett végzett munka eredményével való összehasonlítás útján) kell megállapitani. Ha azonban ilyen módon a kár összegét pontosan nem lehet megállapítani, viszont kétségtelen, hogy a munkából való vétkes távolmaradás a termelőszövetkezetnek tényleges vagyoni kárt okozott, kivételesen — a Ptk. 358. § (2) bekezdésének alkalmazásával — *általános kártérítés* megítélésére kerülhet sor. A szövetkezeti jogban tehát a teljes kárba nem tartozik bele az *elmaradt haszon.*

A teljes kárra való kötelezés esetében a tényleges kár éppúgy, mint az egyhavi átlagmunkaegységrészesedés értéke — mint különböző emberi magatartásokhoz mért kártérítési mérték — a kártérítés felső határát jelentik. Ezen belül a kártérítés összegének megállapításánál az okozott kár nagysága mellett figyelembe kell venni *a vétkesség fokát, a tag vagyoni helyzetét, családi és szociális körülményeit és a termelőszövetkezetben végzett munkáját. Kármegosztást* kell azonban alkalmazni, ha a káreset bekövetkeztében — ideértve a szükséges megelőző intézkedések megtételét is — a termelőszövetkezetet is mulasztás terheli. A kármegosztás nem érinti a termelőszövetkezetnek azt a jogát, hogy az egyébként felelős taggal szemben a kármegosztás folytán keletkezett visszkereseti igényét érvényesíthesse.

A termelőszövetkezeti jogi felelősségi szabályok tartalma tehát nem azonos a polgári jogi felelősségi szabályok tartalmával, mert a polgári jog szerint a *károsultnak elvileg teljes kártérítés jár, függetlenül a károkozó vétkességi fokától és általában függetlenül a felek vagyoni viszonyaitól.* Más szavakkal: a polgári jogban a vétkesség legfeljebb a felelősség alapja lehet, de nem határozhatja meg a felelősség mértékét. De nem azonos a munkajogi felelősséggel sem, ahol a főszabály a dolgozó munkabérének egy bizonyos hányadára korlátozott felelősség és kivétel a teljes anyagi reparáció. Ezek után joggal merül fel a kérdés: mi tehát a termelőszövetkezeti jogi felelősségnél az általános mérték, a főszabály.

Nézetünk szerint a termelőszövetkezeti jog-

ban *sajátságos többcsatornás felelősségi rendszer érvényesül,* amelyben általában egymásmellettiségben van a teljes és a korlátozott felelősségi rendszer és amelyben a kártérítés nagyságát *a)* a kár nagysága, *b)* a kötelességszegés foka és *c)* a tag egyéb személyi körülményei határozzák meg.

A munkajoggal szemben — amelyben pl. a teljes kártérítés nem terjed ki a súlyos gondatlansággal okozott kárra — ha azt nem bűncselekménnyel okozták — a termelőszövetkezeti jogban szélesebb a teljes kártérítésre kötelezés eseteinek skálája, mert a teljes kártérítésre kötelezettség csak az enyhe gondatlansággal okozott káresetekre nem terjed ki. Ugyanakkor enyhébb is mind a munkajognál, mind a polgári jognál, mert a kártérítés mértékét enyhítő szabályoknak széles skáláját állítja fel, és annak alkalmazása a jogalkalmazó szervek által *kötelező.* De enyhébb azért is, mert — miként láttuk — a termelőszövetkezeti felelősségben a kártérítési kötelezettség az elmaradt haszonra nem terjed ki, hanem csak a tényleges kárra.

Látszólag ugyan ellentmondás van a két rendelkezés között, de feloldódik, ha az egész termelőszövetkezeti felelősségi rendszert más és más oldalról vizsgáljuk. A teljes kártérítésnek szélesebb alapokra való helyezését indokolja az, hogy a termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztésének időszakában fokozott mértékben indokolt a termelőszövetkezeti vagyon védelme a bennlevő — időnként a tegnapra visszanéző — tagokkal szemben is. De ezen a szigorú általános kereten belül az egyéniesítésnek, illetőleg az enyhítésnek olyan széles mértéke lehetséges, aminek következtében méltán állíthatjuk, hogy a termelőszövetkezeti jogi felelősség *egyben korlátozott felelősség is.* A kártérítés mértékét enyhítő szabályok mennyiségi halmozódása ugyanis olyan minőségi változást idézhet elő az *egyes konkrét esetekben,* hogy a kártérítés korlátozottá válik, minthogy a kártérítés mértékét a jog erejénél fogva — ha a körülmények fennforognak — eleve korlátozzák, illetőleg azt az előbbiekben vázolt személyi körülményekhez mérik. Ezzel szemben a polgári jogi felelősségben csak rendkívül szűk keretekben és csak a szerződésen kívüli károkozásnál lehet helye a méltányossági elv alkalmazásának. Viszont nem kizárt az az eset sem, hogy a tag teljes kárt térít meg, mert *a)* a kötelességszegés súlyos volt, *b)* személyi körülményei nem olyanok, hogy kártérítés mértékét enyhítő szabályt lehetne alkalmazni. E látszólagos kettősség okát a mezőgazdasági termelőszövetkezet lényegénél kell keresnünk. Egyik oldalról sajátos tulajdonformán alapuló termelési egység, másik oldalról társadalmi szervezet, amelyben a szocialista állam irányítása nem direkt módszerek igénybevételével, hanem többféle áttételen keresztül érvényesül. Ennélfogva a felelősségi szabályoknak is az a célja, hogy a tulajdonvédelem mellett minden adott esetben a fejlődés útján levő termelőszövetkezeti mozgalmat, azaz a szövetkezet sajátos társadalmi-termelési viszonyait, ezáltal a termelőszövetkezet gazdasági és politikai megerősödését szolgálják. Nincs tehát kizárva, hogy a teljes reparáció merev alkalmazása éppen az ellenkező eredményhez vezetne. Nem valószínű pl., hogy két termelőszövetkezeti tag azonos értékű károkozásnál az azonos értékű reparáció elégedettséget szülne, ha az egyik évek óta lelkiismeretes munkájával gyarapította a szövetkezet vagyonát, a másik meg rendszeresen hanyagul végzi munkáját.

4. A termelőszövetkezeti jogi felelősség sajátos vonása, hogy a többek károkozását — a polgári jogtól eltérően — *elsősorban nem az egyetemlegesség, hanem az együttes részarányos felelősség alapján szabályozza.* Hasonlóan szabályozzák e kérdést a többi termelőszövetkezeti jogok is.

Az együttes-részarányos felelősség szerint, ha a kárt *több tag okozta, annak megtérítésére együttesen, közrehatásuk arányában kötelesek.* A „közrehatás" a kár okozásában való részvétel objektív tényeken nyugszik; azt juttatja kifejezésre, hogy az egyes károkozók magatartása (tevékenysége vagy mulasztása) milyen mértékben volt szerepe a kár előidézésében.

A magyar mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogban az *egyetemlegesség szabálya kivétel, és azzal csak két helyen találkozhatunk.* Egyetemleges a vezetőség és az ellenőrző bizottság tagjainak a felelőssége a termelőszövetkezettel szemben azért a kárért, amelyet szándékos magatartásukkal okoztak. Sajátos színt kap azonban az egyetemlegesség szabálya itt is azzal, hogy a jogszabály *mentesíti a felelősség alól azt a vezetőségi vagy ellenőrző bizottsági tagot, aki a kárt okozó határozat meghozatalában, vagy a kárt okozó intézkedés megtételében nem vett részt, továbbá aki résztvett ugyan, de a határozat ellen szavazott, illetőleg az intézkedés ellen tiltakozott.* Amikor hangsúlyozzuk, hogy a termelőszövetkezeti felelősségi viszonyok belső körében a többiek károkozásának az együttes-részarányos felelősségi rendszert tartjuk helyesnek, egyben úgy érvelünk mellette, hogy vitatjuk a vezetőség szándékos károkozására felállított — polgári jogias szemléletre való — egyetemlegességi szabályt is. Amikor a jogszabály a vezetőség szándékos károkozására egyetemleges felelősséget állapít meg, feltehetően az motiválta a szakasz ilyen módon történő megfogalmazását, hogy a szándékos károkozó szigorúbban legyen sújtva, mint az egyéb vétkes magatartással okozott kár elkövetője. A szigorúbb szankció alkalmazásával eleve egyet kell értenünk, mint ahogyan egyetértünk a jogszabálynak azzal a rendelkezésével is, hogy a szándékos károkozásból eredő igény egy éven belül nem évül el. Kérdés azonban, hogy a jogalkotó e szándékát az egyetemlegességgel eléri-e egyáltalán kérdés, hogy az egyetemlegesség mennyivel szigorúbb az együttes-

részarányos felelősségénél a termelőszövetkezet felelősségi viszonyaiban.

A mezőgazdasági termelőszövetkezet — miként már utaltunk rá — nemcsak termelői egység, hanem társadalmi szervezet is. Ebből következően a mezőgazdasági termelőszövetkezeteinkben különösen jelentősége van a felelősség *személyes* voltának. A taggal kapcsolatos kártérítési felelősség nem érhet véget azzal, hogy a kártérítést megfizetik, illetőleg hogy azt valaki megfizeti, legyen szó akár több egyszerű tag, akár a vezetőség károkozásáról. Ezzel tulajdonképpen el is értünk a kérdés lényegéhez: az együttes-részarányos felelősségnek két éltető eleme van: a polgári jogias reparáció gondolata — a károsult hozzájusson a kártérítéshez — és a magánbüntetés gondolata: minden károkozó elegendő mértékben legyen kénytelen helytállni s egyikük büntetését se súlyosbítsa, vagy esetleg enyhítse, hogy társai is voltak. S e két éltető elem egységének társadalmi hátterét abban kell keresnünk, hogy a termelőszövetkezeti tagsági viszony nem áruviszony, nem lehet tehát az árukapcsolatokat tükröző egyetemlegességre alapozni a termelőszövetkezeti jogi felelősséget. Ha a személyi körülményeknek olyan jelentősége van a kártérítési kötelezettség mérséklésénél, akkor a személyt nem lehet elbújtatni többek károkozásánál sem. A szankciónak tehát tartalmaznia kell olyan elemeket is, *amelyek az egyéniesített erkölcsi elmarasztalást juttatják kifejezésre.* A termelőszövetkezeti jog számára nem közömbös a végrehajtással érintettek személyi köre, hiszen az egyetemlegesség által az esetek nagy többségében a *visszkereseti jog gyakorlásának* a termelőszövetkezeti tagság előtt egyéni színezete van.

Az egyetemlegességnek azonban van egy másik oldala is, ugyanis az feltételezi *az adóstársak vagyoni helyzetének olyan különbözőségét,* amely az adóstárs fizetési kötelezettségét meghiúsítja. Ez a vagyoni különbség parasztságunk soraiban a termelőszövetkezetbe történő belépés előtt fennállhatott elsősorban a földtulajdonviszonyok különbözősége folytán, de ez a különbség ma a termelőszövetkezetbe egyre inkább nivellálódik, s a kártérítés anyagi alapjául valamennyi termelőszövetkezeti tagnál a munkaegységrészesedés, illetőleg a háztáji gazdaság szolgál. A tipikus eset, hogy minden termelőszövetkezeti tagnak van részesedése s van háztáji gazdasága. A szabályt tehát ehhez kell igazítanunk.

Végül megjegyezhetjük, hogy az együttes-részarányosi rendszer egyáltalán nem sérti a károsult érdekeit. A károkozó mentesítéséről tehát szó sincs, csupán arról, hogy a károsult a károkozók valamennyiétől (s nem csupán valamelyiktől) kapja meg a kártérítés összegét. A reparatív szempont ezért elvben a részarányos felelősség mellett sem szenved semmiféle sérelmet.

5. Az eddigiek viszonylag egyértelműen rendezett kérdései a termelőszövetkezeti jognak, tehát ezek a termelőszövetkezeti jogi felelősség rendszerébe tartoznak. Azonban a termelőszövetkezeten belül számos olyan felelősségi alakzat is ismeretes, amely a munkajog alapján nyernek elbírálást: ilyen pl. a termelőszövetkezet alkalmazottjának felelőssége, de olyan alakzatok is ismertek, amelyek jóllehet a tsz és tsz tag között keletkeznek, mégis polgári jogiak, vagy amelyekbe annyira keverednek a polgári jogi, munkajogi és tsz jogi elemek, hogy lényegüket tekintve határesetek. Másik oldalról pedig *a tsz felelőssége általában* — még tagjaival szemben is — polgári jogi jellegű. A jogdogmatika szempontjából ez talán nem is helytelen, azonban a termelőszövetkezetekben érvényesülő *sokfajta felelősségi rendszer nemcsak a termelőszövetkezet vezetőségét, hanem a bírákat is olykor nehéz helyzet elé állítja.* Ezek közül néhányra kitérnénk.

a) A termelőszövetkezet a tagjának okozott kárt *a polgári jog szabályai szerint tartozik megtéríteni.* Noha e relációban polgári jogi felelősségi viszonnyal állunk szemben, mégis több olyan színező körülmény „lép be" a jogviszonyba, amely szövetkezeti jelleget is ad e jogviszonynak. Mindenekelőtt azt kell megemlítenünk, hogy a kár megtérítése felől elsőfokon a közgyűlés határoz (másodfokon a bíróság). Minthogy a termelőszövetkezet által okozott kárt is valamilyen tevékenység körében annak tagjai, alkalmazottai vagy vezetői — tehát személyek — tevékenységük körében okozták, rendszerint a termelőszövetkezet kártérítési felelősségéből *egy másik* felelősségi viszony is keletkezik: a termelőszövetkezetnek a kártokozó személyekkel szemben fennálló igénye. A megtérítési igényre a tagok esetében a tvr. 14. és 17. §-ának rendelkezései (tehát tsz jogi), a munkaszerződéssel alkalmazott dolgozók esetében a Munka Törvénykönyvének vonatkozó (tehát munkajogi) rendelkezései az irányadók. Mindez nem kis jogászi feladat.

b) Minthogy a termelőszövetkezet *jogi személy,* külső személyekkel szembeni vagyoni felelősségre nézve is a jogi személyek felelősségét rendező normák az irányadók. A termelőszövetkezetekre is vonatkozik a tétel, hogy a jogi személy saját maga felel tartozásaiért. A szövetkezeti tvr. a tételt úgy konkretizálja, hogy a *termelőszövetkezet tartozásaiért a tulajdonában levő összes vagyontárgyakkal* felel. Ebből következik az a tétel is, hogy a termelőszövetkezet hitelezői igényükkel *a tagok ellen nem fordulhatnak.* Ez a tétel egyben azt is magában foglalja, hogy a termelőszövetkezet nem háríthatja át a tagokra a vele szemben támasztott követelést.

c) A termelőszövetkezet felelős *tagjainak harmadik személyekkel szembeni cselekményéért* is, ha azt a szövetkezeti tag a termelőszövetkezet javára végzett tevékenység közben okozta. Ilyen esetekben természetes, hogy a szövetkezet *visszkereseti joggal élhet* a termelőszövetkezeti taggal szemben, s ez esetben már ismét a tsz jogi felelősség érvényesül.

d) Felelős a termelőszövetkezet a végrehajtást kérővel szemben a) amely abból adódik, hogy a termelőszövetkezeti tag elleni végrehajtás során a termelőszövetkezet elnöke *elmulasztja a tag járandóságának visszatartását,* b) a Vht. 167. §-ban meghatározott igazolást nem állítja ki, vagy helytelenül állítja ki, c) ha a kilépő tagot az igazolás átadása nélkül tagjai sorába felveszi (alkalmazza).

e) A felsoroltak mellett utalni lehetne még jónéhány problematikus kérdésre. A szövetkezetek gépesítése egyre inkább indokolttá teszi a *veszélyes üzem* felelősségi alakzatának vizsgálatát. Vajon azok a termelőszövetkezetek, amelyek gépesítettek, elektrifikáltak és nagymértékben kemizáltak, tekinthetők-e a Ptk. szerinti ún. *nagyterjedelmű veszélyes üzemnek.* E kérdést nem kis mértékben az üzemi baleset felelősségi alakzatával összefüggésben kellene vizsgálni.

Eddig a termelőszövetkezet felelősségét tárgyaltuk, s ezután ismét visszatérnénk a tag felelősségére a termelőszövetkezettel szemben, illetőleg annak néhány problematikus esetére.

Sajátos módon rendelkeznek jogszabályaink *a vagyonkezeléssel megbízott termelőszövetkezeti tagok felelősségéért az általuk okozott károkért.*

A vagyonkezelőnek az általuk vétkesen okozott károkért való felelősségére, valamint a vagyonkezelőkkel szemben a kártérítési kötelezettség érvényesítésére a termelőszövetkezeti tagokra megállapított szabályokat kell alkalmazni (tvr. 14 és 15. §-a) azzal az eltéréssel, hogy *a fokozott felelősséget* a kártérítés mértékének megállapításánál figyelembe kell venni. A vagyonkezelő a felelősség alól viszont csak akkor mentesül, ha bizonyítja, hogy a kár bekövetkeztében vétkesség nem terheli. A bizonyítási teher itt megfordul, ami általános a polgári jogban, az itt kivétel. A bizonyítási teher megfordítása itt azt a célt szolgálja, hogy nyomatékosan figyelmeztesse a vagyonkezeléssel megbízott tagot arra a helyzetre, amelybe szükségképp kerülni fog, ha az elszámolás végett rábízott értékben hiány jelentkezik. Emellett azt a vagyonkezelőt, aki a termelőszövetkezet közös vagyonához tartozó valamely vagyontárgyat (felszerelés, munkaruha, védőöltözet, kéziszerszám, egyéb eszköz, termék, termény, állat stb.) leltár vagy jegyzék szerint *elszámolási kötelezettséggel vesz át és azt állandó őrizetében tartja, kizárólagosan használja vagy kezeli,* a hiányokért *teljes mértékben* felelőssé lehet tenni, kivéve ha bizonyítja, hogy a hiány elháríthatatlan külső ok (vis maior) folytán következett be. Ugyanígy felel a pénztáros, a pénzkezelő vagy értékkezelő az általa kezelt pénz, értékpapír és egyéb értéktárgy hiányáért. A vagyonkezelők felelősségét megállapító jogszabálynak a *fokozott felelősséget* megállapító rendelkezése helytálló, kérdés azonban, hogy a fokozott felelősséget a bizonyítási teher megfordításával kell-e bizonyítani? Továbbá törvényalkotásunknak nagyon pontosan körül kell írni a vagyonkezelők személyi körét, hiszen a tsz-ben dolgozó tagok *nagyobb része egyben vagyonkezelő is.* Ez következik abból, hogy a termelőeszközöket a szövetkezet a brigádok kezelésére bízza.

Hasonlóképpen problematikus lehet az *állattartók felelősségi alakzatán belül pl.* ha a tsztag háztáji állatai okoznak kárt a tsz vagyonában. A Legfelsőbb Bíróság álláspontja szerint ilyen esetben a tag a Ptk. 353. § (1) bekezdése alapján az általános szabályok szerint felel, tehát itt a tvr. szerinti személyi körülményeket *nem kell* vizsgálni. Mindezek indokolják, hogy jogtudományunknak a jövőben többet kell foglalkozni ezeknek az alakzatoknak vizsgálatával, valahogy azzal a komplexitással, ahogy Eörsi Gyula nyúlt említett munkájában az elhatárolási kérdésekhez. S ha pedig tekintettel vagyunk arra, hogy a kártérítési ügyekben bizonyos esetekben maga a tsz a jogalkalmazó, akkor a tsz jogi és a termelőszövetkezetekben érvényesülő felelősségi viszonyoknál a lehetséges módon *egységesítésre s nem kis mértékben az egyszerűsítésre kell kodifikációs munkánk során törekedni.*

6. A lehetőségek biztosította kereteken belül befejezésül az integrálódásról is kell néhány szót ejtenünk: Ha a három felelősségi rendszert az egymásmellettiség rendjében vizsgáltuk és megállapítottuk azok önálló voltát, nem bizonyul célszerűtlennek e három felelősségi forma között kibontakozó, illetőleg végbemenő *integrálódási* folyamatot is szemügyre venni. Az integrálódási folyamat e három felelősségi rendszer, illetőleg azok intézményei dialektikus kölcsönhatásában nyilvánul meg. E kölcsönhatás több tényezőből tevődik össze:

a) A három felelősségi rendszer alapját képező társadalmi termelési viszonyok fejlődése közelebb hozhatja egymáshoz a felelősségi rendszereket, tehát a fejlődés során nemcsak a felelősségi rendszerek, illetve intézmények differenciálódása tapasztalható, hanem a *magasabb szinten történő integrálódásnak is tanúi vagyunk.* Vitali Tadzser bolgár professzor[10] a szegedi egyetem jogi kara által nemrégen rendezett jogi anketon tartott előadásában az állami és a szövetkezeti tulajdon közeledésének kapcsán foglalkozott a szövetkezeti tagok és a többi dolgozók *munkajogi egyenjogúsításának kérdésével.* A mi véleményünk is az, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek életviszonyaikban számos olyan, vagy kifejlődőben levő, vagy egyelőre csak csírájában bontakozó tendenciáknak vagyunk tanúi, amelyeket a két tulajdonforma egymáshoz való közelítésében a felelősségi viszonyok közelítése megnyilvánulásaként értékelhetünk. Nem kétséges, hogy a munkaegység-rend-

[10] *Tadzser, Vitali:* A szövetkezeti tulajdon és a szövetkezeti üzem fokozatos közeledése és egybeolvadása az állami tulajdonnal és az állami üzemmel. Jogtudományi Közlöny, 1962. évi 11. sz.

szerről a garantált díjazásra való fokozatos áttérés éppúgy, mint a termelőszövetkezeti tagok társadalombiztosításának rendezése az *elosztási viszonyok, közelebbről a munkaviszonyok területén hozta közelebb a kétfajta termelőegységben dolgozó kollektíva jogi státusát.* Újabban egyelőre csak még csírájában bontakozó, de hasonló jellegű jelenségeknek vagyunk tanúi termelőszövetkezeteinkben. Így pl. ismeretes, hogy a szövetkezeti jogi irodalom egyöntetűen azt az álláspontot képviselte, hogy a termelőszövetkezeti tag és az egyéb dolgozók közötti munkaviszony egyik különbsége az, hogy a termelőszövetkezeti tag munkaviszonya a belépési nyilatkozattal, a munkavállaló munkaviszonya pedig munkaszerződéssel jön létre, s mégis termelőszövetkezeteinkben érdekes módon annak a tendenciának a kibontakozását tapasztaljuk, hogy *a vezetőségek a szövetkezet tagjai által elvégzendő munkára, a belépési nyilatkozattól függetlenül külön megállapodást kötnek a munka fajára és a munka honorálására.* Ez a gyakorlat nyilván a termelőszövetkezeti munkaerő mérlegének, illetve munkaerő szükségletének tükröződése, s lehetetlen nem észrevenni e mögött a munkaszerződés csíráinak bontakozását, a vagyonbevitel és a munkavállalás fokozatos kettéválását, amely azután lehetőséget nyújthat a szövetkezetben munkavállalóként dolgozó személy (alkalmazott) és a szövetkezeti tag felelősségi viszonyaiban meglevő *dualizmus fokozatos megszüntetésére.* (Egyébként e dualizmus fokozatos megszüntetésének más eszközei is lehetnek. Így például jogalkotásunkban meg lehetne máris szüntetni azt a kettősséget, amely a fegyelmi jogban úgy jelentkezik, hogy a tsz. alkalmazottjára más és a tagra ismét más fegyelmi jog alkalmazandó. Célszerű lenne a tsz-ben dolgozók számára az egységes fegyelmi jogot kidolgozni.)

Ezek a jelenségek nyilvánvalóan arra kötelesznek bennünket, hogy amikor az egyes termelőszövetkezeti intézményeket fejlesztjük és tökéletesítjük, egyben keresnünk és támogatnunk kell azokat az elemeket is, amelyek a munkavállaló és a termelőszövetkezeti tag munkajogi egyenjogúsításának fokozatos megvalósításához vezetnek.

b) Azt is látnunk kell, hogy mint ahogy általában hat a polgári jog és a munkajog a termelőszövetkezeti jogra, ugyanúgy hatnak a három felelősségi rendszer kialakult jogintézményei egymásra. Így például az együttes részarányosi felelősségi forma, amely tulajdonképpen a kollektíva tagjának a kollektívával szembeni felelősségéből nőtt ki, bizonyos értelemben és bizonyos mértékig polgárjogot nyert a polgári jogban is. Az sem vitatható, hogy például a termelőszövetkezeti fegyelmi jogunk a maga kialakult gazdag szankció-rendszerével előbb-utóbb hatni fog a munkajogi fegyelmi jogra is, amelynek szankciórendszere tudvalevőleg igen szegényes és nagy nehézségek elé állítja jogalkalmazó szerveinket.

Mindenesetre a termelőszövetkezeti tag és egyéb dolgozók munkajogi egyenjogúsításának kialakulásához több, a munkaviszony körén kívül eső, és több *jogon kívüli* (gazdasági, kulturális) feltétel beállítása szükséges, s minden előreszaladás e területen veszélyes lehet. A *fokozatosság* elvét, ha tiszteletben tartottuk a szövetkezetek megalakulásánál, messzemenően tekintettel kell lennünk arra a munka — illetőleg a felelősségi viszonyok egybeolvadási folyamatánál is.

Véleményünk szerint a munkajogi egyenjogúsítás, illetve ennek kapcsán a munkajogi és a termelőszövetkezeti jogi felelősségi rendszerek *olyan ütemben olvadhatnak egybe, amilyen mértékben válik a termelőszövetkezeti tagnak fő, illetve mondhatni kizárólagos kötelezettségévé a munkavégzési kötelezettség,* amikor a tagsági viszony túlnyomóan *munkaviszonnyá* alakul át, magyarán mondva, amikor a vagyonbeviteli kötelezettség teljes feloldásával elszakad a tagnak magántulajdonhoz fűzött köldökzsinóra.

*

Az előadás feletti vitában a korreferensek úgyszólván az előadás minden lényeges kérdésére reagáltak. Általában elismerték, hogy a termelőszövetkezeti társadalmi viszonyok létrehívták a nekik megfelelő felelősségi formákat és aláhúzták ennek fontosságát. Az anyagi érdekeltség, anyagi felelősség összhangjának szükségességéből kiindulva (Z. Sz. Beljaeva, Helmuth Richter) — egyöntetű volt a vélemény, hogy a formák továbbfejlesztésében még sok a tennivaló. Annál is inkább, mert még nem mindegyik állam alkotta meg a külön tsz felelősségi szabályokat. Így pl. a Lengyel Népköztársaságban a kártérítés általános szabályait alkalmazzák, a Bulgár Népköztársaságban sok esetben a Ptk szabályait alkalmazzák stb. Különösen *Eörsi Gyula* — kiindulva a szocialista kollektíva felelősségi viszonyainak már kialakult néhány közös elvéből (a jogi felelősségrevonást egyre szélesebb körbe a kollektíva végzi, a fegyelmi és az anyagi felelősségben előtérbe kerül a kollektíva tagjaként tanúsított magatartás értékelés, a kár megoszlik a kollektíva és tagja között) — húzta alá a termelőszövetkezeti tag kettős helyzetéből: a munkavállalói és tulajdonosi pozíciójából eredő, a szövetkezeti felelősségi viszonyok sajátos voltát meghatározó tényezőket, hangsúlyozván, hogy ebből nemcsak a tudomány művelőinek, hanem a kodifikációs tevékenységnek is le kell vonni a megfelelő következtetéseket.

A fegyelmi jog köréből *Molnár Imre* a téma előadójával egyetértésben részletesen fejtegette az ún. közösségi-szervezeti kötelezettségek (pl. küldötti kötelezettségek elmulasztása stb.) vétkes megszegéséből eredő *fegyelmi vétséget megalapozó magatartás-csoport fennállásának lehetőségét.* Minden adminisztratív eszközök igénybevételére hajló túlzástól mentes, alapos és részletes elemzése — amelyben e magatartások jogellenességét bizonyította —

nem talált minden korreferens egyetértésére. Eörsi Gyula hajlott arra, hogy a fegyelmi vétséget csak a munkakötelezettségek megsértésének területén keresse, mondván, hogy a merő passzivitás nem lehet fegyelmi vétség. Szerinte a fegyelmi felelősség a szövetkezeti demokrácia védelmére nem akkor alkalmas eszköz, ha valaki az őt megillető jogokkal nem él, hanem akkor, ha másokat meg akar akadályozni abban. *Josef Éliás* már egy lépéssel továbbjutott, aki szerint a szövetkezeti fegyelem megsértése akkor minősül fegyelmi vétségnek, ha az durva módon nyilvánul meg, s ismétlődően fordul elő.

Z. Sz. Beljaeva kimerítően vázolta a szovjet kolhozok fegyelmi jogát, s hangsúlyozta, hogy a kolhoztagok fegyelmi felelősségét szabályozva, az esetek egész sorában átveszik a munkajognak a munkások és alkalmazottak fegyelmi felelősségére vonatkozó normákat és ebben — többek között — a munkások és alkalmazottak és kolhoztagok munkájára vonatkozó jogi szabályozás fokozatos közeledése nyilvánul meg. A szövetkezeti jog *fegyelmi szankcióit* illetően a vélemények általában egyeztek abban, hogy azok két csoportra oszthatók: csak erkölcsi jellegű elmarasztalást tartalmazó és erkölcsi-anyagi elmarasztalást tartalmazó büntetésekre. *Beljaeva* egyébként több szovjet szerzőre hivatkozva ellenezte az egyes kolhozokban megnyilvánuló olyan kezdeményezést, hogy a garantált pénzrészesedésre való áttérés során a munkaegységlevonást pénzbeli levonással (büntetéssel) helyettesítsék, sőt hangsúlyozta, hogy a szovjet kolhozjogászok között egyre erősebb az az irányzat, hogy megszüntessék a taggal szemben a munkaegységbe vagy pénzben kifejezett pénzbírságot. Lényegében erre az álláspontra helyezkedett *Ljalev Trajan* is, hangsúlyozván hogy az ilyen fajta büntetésre csak a kolhoz mozgalom kezdeti szakaszán volt szükség. Úgy vélem ez az álláspont megszívlelhető a magyar jogszabályalkotás számára is.

Az anyagi kártérítési jog köréből az *elmaradt haszon* fogalma körül alakult ki nagyobb vita azzal kapcsolatban ti. hogy a munkából való távolmaradással okozott terméskiesés kárnak, avagy elmaradt haszonnak minősül. Az előadóval ellentétben *Eörsi Gyula* úgy foglalt állást, hogy „ha valami nem terem meg, vagy silányabb minőségben terem meg, az nem damnum emergens; a damnum emergens körébe csak az tartozik, ami meg volt és most nincs meg, vagy jó volt és most silány." A terméskiesésben okozott kár nagysága valóban sok tényező függvénye, de ez már *bizonyítási* kérdés. Érthető tehát, hogy Eörsi Gyulának — a szövetkezet termelési viszonyait figyelmen kívül hagyó — nézetével többen vitatkoztak. *Beljaeva* utalt a szovjet bírói gyakorlatra, amely szerint tényleges kár alatt értendő az a vagyoni veszteség és ugyanígy azok a többletkiadások, amelyek a károkozó magatartás következtében a kolhozra hárultak. *Ljalev Trajan* pedig azokat a körülményeket vázolta, amelyeket a terméskiesésben realizálódó károkozásánál, a kár mértékének megnyugtató megállapításához feltétlenül figyelembe kell venni (károkozás időpontja, felvásárlási és fogyasztói árak stb.). *Helmuth Richter* szintén úgy foglalt állást, hogy a terméskiesés nem elmaradt haszon, hanem tényleges kár (a német szóhasználat szerint: direkt kár).

Nézetünk szerint ezek a vélemények a helytállók, hiszen a szövetkezet saját gazdálkodása dönti el jövedelmezőségét, a szövetkezet azt osztja tagjainak, amit termel. Helyesen utalt *Ljalev Trajan* arra, hogy amennyiben a kár a vetések egy olyan későbbi stádiumában keletkezik, amikor új növényi kultúrákkal azt nem lehet pótolni, a kár mértékének megállapításánál nem lehet csak a vetőmag értékét, valamint a munkaráfordítást figyelembe venni, minthogy azt a földet abban az évadban másra nem használhatják fel, s ennélfogva a veszteség mértékét a kiesett termék értékének figyelembe vételével, de az elmaradt betakarítási költségek levonásával kell megállapítani. Mindenesetre a vita tanulsága: az elmaradt haszon tsz. felelősségi jogban való alkalmazásának további elemzése szükséges mert annak ellenére, hogy általában az a vélemény, hogy a tsz jogban a *teljes* és *tényleges* kár ekvivalenciában van, mégis néhány jogszabály él e fogalommal.

A vita azt is bizonyította, hogy a szocialista termelőszövetkezeti felelősségi jogban általában egymásmellettiségben van a korlátozott és a teljes felelősség, azonban hogy mely esetben lehet helye e felelősségi alakzatok alkalmazásának, a szocialista államok jogalkalmazása és joggyakorlata igen eltérő. A csehszlovák jog szerint a szövetkezet vagyonában okozott kár ha nem haladja meg az 500 Kcs-t, mellőzni lehet a kártérítési eljárást, s az ügyet fegyelmi úton is le lehet zárni. Teljes kártérítésre kötelezhető a tsz tagja, ha a kárt szándékosan vagy ittas állapotban okozta (ez esetben a csehszlovák jog az elmaradt haszon megtérítésére is kötelezheti a tsz tagját). Gondatlanságból okozott esetben a kártérítés mértéke nem haladhatja meg azt az összeget, amely a tagnak a kárt megelőző utolsó évben a szövetkezettől élvezett jövedelme felének felel meg. Itt is mérlegelni kell — hasonlóan a magyar joghoz — a tag személyi körülményeit. — A bolgár jogban teljes kártérítésre lehet kötelezni a tagot szándékos károkozásért — ha a károkozás bűncselekménynek minősül — az elmaradt haszon is beleszámít a kárba (itt tehát már problematikus a teljes és a tényleges kár viszonya). Teljes a kártérítés továbbá gondatlanság esetén is, ha a kár az 50 levát nem éri el, ha azt meghaladja, a tag a kárért korlátozott mértékben felel.

A szovjet jogban a kártérítés mértékét je-

lenleg meghatározó tényezők: a kár tényleges terjedelme (elmaradt haszon nélkül), a megtérítendő kár csökkentése alapjául pedig a károkozás konkrét körülményeit és a kolhozparaszt anyagi helyzetét kell figyelembe venni. Ugyanakkor azonban *Beljaeva* azt is megemlítette, hogy az irodalom már kidolgozta, illetőleg többen tettek javaslatot arra, hogy mikor kellene a teljes és mikor a korlátozott kártérítésre kötelezni a tagot (vö. J. A. Koetkina: A kolhoz hivatalos személyeinek anyagi felelőssége, Moszkva, 1957; V. Z. Jancsuk: A kolhozparasztok anyagi felelőssége a kolhozban okozott kárért. Szov. Gosz. Pravo, 1959. év 6. sz. stb.)

Az előadás vitatta az *egyetemleges felelősség* helytálló voltát a termelőszövetkezeti felelősségi jogban. Ugyanezt az álláspontot képviselte *Z. Sz. Beljaeva* is. Szerinte semmilyen alapja nincs a kolhozparasztok egyetemleges felelősségének a kolhoz vagyonában okozott károkért, ha ez a kár nem bűncselekmény eredménye. Szerinte — helyesen — a kolhoz minden egyes tagjával önálló, külön jogviszonyban van, s e jogviszonynál fogva minden kolhozparaszt külön viseli a felelősséget. *I. A. Koetkina-ra* hivatkozva megállapította, hogy az együttes károkozók felelőssége az illető vétkességével arányos, ha azonban az ügy tényleges körülményei nem nyújtanak lehetőséget valamennyi személy vétkességi fokának megállapításához, a felelősséget egyenlő arányban kell megállapítani.

Az említetteken kívül a vita még számos, a felelősségi viszonyok részét képező, vagy azzal összefüggő kérdést elemzett. Többen szóvá tették a munkajogi és a termelőszövetkezeti jogi felelősségi viszonyok integrálódásának tendenciáját (Z. Sz. Beljaeva, Ljalev Trajan), s ennek kapcsán szóltak arról, hogy a jelenlegi tsz. jogi felelősségi szabályok nagy hátránya a szétforgácsoltság (tsz jogi, munkajogi, polgári jogi felelősségi normák keverednek), holott az egységes rendezés célirányosabb volna (Josef Éliás). Behatóan vitatták a termelőszövetkezeti vezetőszervek hatáskörét a felelősségi jogviták eldöntésében, valamint a vezetőszervek felelősségét a tsz vezetéséért (Helmuth Richter) stb. stb. Általában megállapítható volt, hogy a hozzászólók a referátum fő vonalával megegyeznek. Külön alá kell húzni, hogy a vita az elmélet és a gyakorlat egységében zajlott le, s a felszólalásokat áthatotta a termelőszövetkezeti életviszonyok megszilárdítása iránti törekvés. A vita emellett szép példája volt a nemzetközi együttműködés szükségességének, s bizonyította a tudományos élet egy ilyen részletkérdésben rendezett megbeszélésnek hasznos voltát, mind a hazai, mind a külföldi jogtudomány, illetve jogalkotás számára.

Nagy László

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek állami irányítása és a tanácsok*

I.

A termelőszövetkezetek állami irányításának tartalma és jellege

1. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek állami irányítása mind a hazai, mind a baráti országokban a szocialista mezőgazdaság fejlődésének és az államépítésnek is egyik lényeges kérdése. A szocialista fejlődés, a termelőszövetkezetek gazdasági-szervezeti megszilárdításával és termelésük fejlesztésével összefüggő feladatok újabb és újabb problémákat vetnek fel, amelyek kihatnak az állami irányítás tartalmára, ebből következően az irányítás szervezeti-jogi formáira és módszereinek alakulására is. Másik oldalról: a termelőszövetkezetek állami irányításának tartalmára, szervezeti formáira és módszereire lényeges befolyással van a szocialista állam fejlődésének az a tendenciája is, hogy a lakosság fokozottabban vesz részt az állami szervek munkájában, az állami szervek által ellátott feladatok egyre inkább társadalmi feladatot is jelentenek, növekszik a társadalmi szervek tevékenységének jelentősége, erősödik az állami és társadalmi szervek együttműködése, ennek új formái és módszerei alakulnak ki. Ez az általános fejlődési tendencia természetesen a termelőszövetkezetek állami irányításában, a tanácsok és a termelőszövetkezetek viszonyában is érvényesül.

Magyarországon a mezőgazdaság szocialista átszervezése az elmúlt években befejeződött. Ezt megelőzően és közvetlenül a szocialista átszervezés során az állami irányítást ellátó tanácsi szervek tevékenysége *elsősorban a termelőszövetkezetek létrehozására,* illetve szervezeti kereteik és gazdálkodásuk kialakítására irányult. A feladatok természetéből következően ebben az időszakban elsősorban politikai, *általános igazgatási-szervezési* teendők álltak a tanácsi szervek előtt a termelőszövetkezetek állami irányításában.

A mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezése és a termelőszövetkezetek gaz-

* A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogi konferencián elhangzott előadás szövege. *(Szerk.)*

dasági-szervezeti megszilárdításának első évei után, a fejlődés *jelenlegi* szakaszában, a termelőszövetkezetek szocialista nagygazdasággá fejlesztése kerül előtérbe. Ez az új követelmény szükségessé teszi a termelőszövetkezetek állami irányítását végző szervek — köztük elsősorban a tanácsi szervek — irányító munkája *tartalmának* határozott megváltoztatását, az irányítás *szervezeti formáinak és módszereinek* fejlesztését.

Az MSZMP 1962 novemberében lezajlott kongresszusán mint a legközelebbi évek egyik jelentős feladata merült fel a mezőgazdaság irányítása fejlesztésének, illetve átszervezésének szükségessége. Ennek az átszervezésnek az a célja — hangsúlyozta a K. B. beszámolója —, hogy a szakvezetés közelebb kerüljön a termeléshez, ugyanakkor az irányítás szervezetének fejlesztése megalapozott legyen és hosszú időre szóljon. Mindenekelőtt a termelőszövetkezetek üzemi vezetését kell megjavítani. Gondosan tanulmányozni kell a hazai és nemzetközi tapasztalatokat, tanácskoznunk kell az érdekeltekkel. A szervezés sokrétű feladatai csak akkor oldhatók meg sikeresen, ha munkában résztvevők mindnyájan meg vannak győződve a tennivalók helyességéről és egyetértésben dolgoznak. A mezőgazdasági termelés szakosítása és általában az alapvető és korszerű módszerek hatékony alkalmazása, az anyagi-műszaki eszközök gazdaságosabb felhasználása, a hozamok növelése *hozzáértő, felkészült* vezetést kíván meg.

Ezek a megállapítások *fő vonásaikban* megjelölik a mezőgazdaság irányításának átszervezése során érvényesítendő legfontosabb követelményeket, ugyanakkor a *szervezeti-jogi megoldásuk kimunkálása* a feltételek, hazai és nemzetközi tapasztalatok sokoldalú tanulmányozását teszi szükségessé.

A rendelkezésünkre álló lehetőségek keretében a termelőszövetkezetek állami irányításának szerteágazó és bonyolult kérdéseit csupán két összefüggésben kívánjuk megvizsgálni:

a) az irányításban résztvevő tanácsi — elsősorban járási és községi tanácsok munkája tartalmának, az üzemi-gazdasági irányítás követelményének megfelelő változása szempontjából;

b) a termelőszövetkezetek közvetlen vezetését ellátó szövetkezeti szervek tevékenységének fejlődése, a szövetkezeti demokrácia jelenlegi fejlődési szakaszban való érvényesülése szempontjából.

A termelőszövetkezetek állami irányítása gazdasági és társadalmi célkitűzéseit ugyanis csak olyan feltételek mellett tudja megvalósítani, ha a termelőszövetkezetek állami irányítása teljes összhangban érvényesül a szövetkezeti demokrácia követelményeivel; másik oldalról nézve viszont a szövetkezeti demokrácia is csak úgy bontakozhat ki és fejlődhet, ha a szükséges támogatást, az állami irányítást ellátó szervektől megkapják a termelőszövetkezetek.

Mielőtt azonban e kérdések vizsgálatát megkezdenénk, azokkal összefüggésben kitérünk a termelőszövetkezetek állami irányításával, az állami irányításban résztvevő tanácsi szervek tevékenységének *jellegével* kapcsolatos néhány probléma felvetésére.

2. Az állami és a termelőszövetkezetek közötti viszonyban mint az állami szervek tevékenységének jellemzője, az „állami irányítás" elfogadott, bár az irodalomban általában, a jogi irodalomban sincs a termelőszövetkezetek állami irányítása tartalmának, szervezeti-jogi formáinak és módszereinek egységes értelmezése. A közgazdák a gazdasági mechanizmus elemeivel (tervezés, hitel- és árpolitika, felvásárlás, szerződéses rendszer stb.) töltik ki tartalmát, az agrárközgazdák elsősorban az üzemi-gazdasági irányító tevékenységben határozzák meg a termelőszövetkezetek állami irányításának lényegét, a jogászok viszont az irányítás szervezeti-jogi formáira és módszereire fordítanak nagyobb figyelmet. A valóságban a termelőszövetkezetek állami irányításában *mindezek az elemek szorosan összefonódnak, komplex együtthatásban érvényesülnek.* A termelőszövetkezetek állami irányítása akkor lehet tehát a legeredményesebb, ha az irányítás különböző jellegű közgazdasági, mezőgazdasági, termelési irányítási, szervezeti-jogi tényezői a maguk sajátos eszközeit sokoldalúan ki tudják fejleszteni, s a közös cél: a termelőszövetkezetek szocialista mezőgazdasági nagyüzemekké fejlesztése érdekében a különböző eszközök és módszerek egyöntetű együttműködését meg tudják valósítani. A termelőszövetkezetek állami irányítása, mely különböző értelemben használatos — tehát lényegét tekintve komplex fogalom —, *gazdasági, politikai, szakmai, speciális szervezeti vezetést jelent,* egymással kölcsönhatásban levő tényezők hatásának érvényesítését. Az állami irányítás *konkrét tartalma* ugyanakkor, a szocialista építés során, a fejlődés különböző szakaszaiban változik, minden szakasz sajátosságaiból következő konkrét gazdasági, politikai feladatok határozzák meg. Az irányítással kapcsolatos feladatokat az irányítás tartalmából következően a megfelelő tudományterületeken kell tanulmányozni és a felmerülő problémák megoldását kutatni. A jogtudományi kutatásnak ehhez szervesen kapcsolódnia kell az irányítással összefüggő állami, szervezeti-jogi problémák feltárásával és kidolgozásával.

3. A termelőszövetkezetek állami irányításával a hazai jogi irodalom az elmúlt években több tanulmányban is foglalkozott — a téma monografikus formában is feldolgozást nyert (Földes I.—Takács I. disszertációi.). A problémák üzemi-gazdasági vonatkozásainak feltárásával — gondolunk itt Erdei Ferenc akadémikus tanulmányaira — a komplex tanulmá-

nyozásnak is kedvezőbb feltételei teremtődtek meg.

A termelőszövetkezetek állami irányításának tartalmi kérdései a jog területén polgári jogi, tsz-jogi normákkal nyernek elsősorban szabályozást, a termelőszövetkezetek állami irányításával éppen ezért főként a polgári jog- és termelőszövetkezeti jogtudomány területén foglalkoztak. Az állami szervek munkájával, szervező tevékenységével inkább foglalkozó államjog és államigazgatási jog ezt a fontos területet eléggé elhanyagolta — ennek következtében az állami irányítás szervezeti-jogi vonatkozásai és módszerei is árnyékban maradtak. Különösen *nem nyert megfelelő tanulmányozást a tanácsi szervek, végrehajtó bizottságok, különböző tanácsi bizottságok irányító, szervező, segítő tevékenysége.*

A termelőszövetkezetek állami irányítása és a termelőszövetkezetek tevékenységének jogi szabályozása nem egy, és ugyanaz. Az utóbbi fontos tartozéka az elsőnek, de mint ismeretes, a termelőszövetkezetek állami irányításával kapcsolatos sok konkrét kérdés nem jogi szabályozás formájában, hanem az alapvető törvényi rendelkezések alapján, *szervező-segítő* munkával kerül megvalósításra. *A termelőszövetkezetek állami irányítása mindkét forma megfelelő összehangolását feltételezi.* Az állami irányítás különböző elemeinek összehangolása a tervszerű együttes hatás eredményessége érdekében, a fejlődés jelenlegi szakaszában, különösen előtérbe hozza a szervező-koordináló tevékenység szerepét, a szervezőmunka egyre inkább a termelőszövetkezetek állami irányításának alapvető formájává válik.

A termelőszövetkezetek állami irányítása összetett tartalmának kölcsönhatásban való vizsgálata különösen fontos, ha a tanácsi szervek irányító munkáját, hatásköri és szervezeti kérdéseit, tevékenységei formáit vizsgáljuk. Ahogy az irányítás különböző jellegű tényezői végső soron a termelőszövetkezetet érintik, úgy tervszerű, együttes hatásuk eredményes érvényesítése ugyanakkor elsősorban a megyei és a járási tanácsi szervek irányító, szervező-segítő munkájától függ. Itt mindjárt beleütközünk egy problémába: ugyanis a termelőszövetkezetek állami irányítása sem tartalmát, sem pedig formáját tekintve nem azonos az államjog és államigazgatási jog által használt közhatalmi irányítással, bár tanácsi — tehát közhatalommal rendelkező szervek szervezik, illetve biztosítják annak megvalósulását. Mint arra már utaltunk, a termelőszövetkezetek állami irányítása szélesebb és gazdagabb ennél, és tartalmából következően differenciált formákban és módszerekkel realizálható. *A fejlődés jelenlegi szakaszában előtérbe kerülnek a gazdasági, üzemi, szakmai irányítással kapcsolatos feladatok, melyek konkrét szervezőmunkával oldhatók meg, és egyre fokozottabban összeszűkül az irányításban a közhatalmi, hatósági igazgatási jellegű tevékenység területe.* A gazdasági tényezők, az üzemi-gazdasági irányítás növekvő és döntő szerepet töltenek be a termelőszövetkezetek állami irányításának érvényesítésében. Ezt az irányítást közgazdászok, agrárszakemberek, a mezőgazdasági nagyüzemi termelés szervezésében és irányításában képzett szervezők tudják biztosítani. Lenin nem egyszer rámutatott, hogy a legújabb szakmai eredmények alkalmazása, agrotechnikai vezetés nélkül nem lehet helyesen szervezni a gazdaságot, és hogy a mezőgazdasági termelést a tudomány alapjaira és eredményeire kell állítani. Leegyszerűsítettnek találjuk az olyan álláspontokat, amelyek szerint az államigazgatási szerveket a termelőszövetkezetek irányításában az államigazgatási jog normái vezetik; a termelőszövetkezetek állami irányításának viszonyai alapjában államigazgatási jogviszonyok, függetlenül attól, hogy az irányítás milyen módszerrel valósul meg; hogy a szocialista államigazgatás az egész ország termelését államigazgatási eszközökkel való szervezése elé kerül stb.

A termelőszövetkezetek állami irányításának bonyolultságát és nehézségét részben az okozza, hogy államhatalmi és államigazgatási szervek a szocialista állam gazdasági-szervező funkciójának megvalósítása során sokoldalú tevékenységet fejtenek ki, amely nem szorítható bele a hagyományos értelemben vett államigazgatás kereteibe. Az állami szervek és a termelőszövetkezetek között keletkező viszonyok tartalmuktól függően, vagy gazdaságiak, vagy közhatalmiak. Az irányítást ellátó tanácsi szervek tevékenységében a termelési, üzemi-gazdasági, politikai, igazgatási, hatósági stb. vonatkozások *együtt* jelentkeznek, azokban rendszerint *ugyanaz* a szerv lép fel; egyik esetben, mint hatalmi jogosítványok hordozója, a másik esetben pedig mint a termelőszövetkezetek üzemi-gazdasági irányító szerve. A kapcsolatok különböző természetéből következően különböző jellegű viszonyok alakulnak ki az irányító tanácsi szervek és a termelőszövetkezetek között. Bár mindegyiket jog szabályozza, gyakran *egy jogszabály* keretében is jelentkeznek, azokat mégsem lehet azonosnak tekinteni. A termelés irányítása általában, a termelőszövetkezetek állami irányítása sem kizárólag politikai jellegű tevékenység. Elvileg hibás az olyan elképzelés, amely tehát a tanácsi szervek irányító tevékenysége során keletkező viszonyokat tisztán közhatalmi, felépítményi jellegű jelenségként fogja fel, ugyanakkor egyoldalú az a nézet is, amely a termelés irányítását kizárólag gazdasági elemeire korlátozza.

4. A magyar jogirodalomban éppen a termelőszövetkezetek állami irányításának komplex jellegéből kiindulva, az állami irányításnak általában három ágát különböztetik meg: *a)* az általános mezőgazdasági szakigazgatást, *b)* a termelőszövetkezeti igazgatást, és *c)* az üzemi-gazdasági irányítást. Lényegében ezek azok

a tevékenységi ágak, amelyekben az állami irányítás megjelenik. A magyar államigazgatási jog 1962. évi egyetemi jegyzete hatósági igazgatás, a termelőszövetkezetek működése feletti állami felügyelet, valamint üzemgazdasági irányítás szerint differenciálja a termelőszövetkezetek állami irányításának tartalmát. Vannak olyan vélemények is, amelyek az állami irányítás ágazatait általános szakigazgatásra, szövetkezeti igazgatásra és felügyeletre tagolják. Úgy véljük, hogy ezeknek az osztályozásoknak — különösen a két utóbbinak — általános gyengéje hatósági igazgatási jellegük, az üzemi-gazdasági irányító tevékenység háttérbe szorulása.

Minden rendszerezésnek pedig csak abban az esetben van tudományos jelentősége, ha visszatükrözi a rendszerezett jelenség lényegének megfelelő kapcsolatokat és lényegükből következően helyezi el őket, s mint Engels mondja — megfelel az objektivitás és a fejlődés elvének. Magyarországon a fejlődés jelenlegi szakaszában, a termelőszövetkezetek szocialista mezőgazdasági nagyüzemekké fejlesztéséből következően, az irányítást ellátó állami, különösen tanácsi szerveknek nem hatósági igazgatási, felügyeleti funkciókat kell elsősorban megvalósítaniok, feladataik *zöme* a termelés szervezésében, üzemi-gazdasági irányítás területén jelentkezik.

Az elmondottakból következik, hogy milyen jelentős, ugyanakkor milyen bonyolult probléma a termelőszövetkezetek állami irányításával kapcsolatos különböző jellegű és tartalmú hatáskörök kidolgozása és pontos jogi rögzítése a tanácsi szervek vonatkozásában. Ez az irányítás komplex természetéből következően nemcsak jogi, hanem közgazdasági, üzemigazdasági elemzést kíván, amely a termelőszövetkezetek fejlődésének adott szakaszában a helyzet konkrét elemzésére támaszkodik.

II.

A járási tanácsok szerepéről a termelőszövetkezetek állami irányításában

Mivel az előadás keretei nem adnak arra lehetőséget, hogy a tanácsi szervek különböző jellegű tevékenységével részletesen foglalkozzunk, ezért a jelenlegi követelmények szempontjából elsősorban jelentős üzemi-gazdasági irányítás kérdéseit, illetve az azzal összefüggő szervezeti-jogi kérdéseket tanulmányoztuk a járási és községi tanácsi szervek vonatkozásában. Itt is elsősorban a végrehajtó bizottságok és különböző tanácsi bizottságok tevékenységére térnénk ki, mert az állami irányítással foglalkozó jogi irodalomban ez a legkevésbé vizsgált terület; ugyanakkor az államjog és államigazgatási jog műveléséhez ezek a kérdések állnak közelebb.

1. A tanácsi szervek — különösen a járási tanácsok végrehajtó bizottságai — irányító-szervező munkájának *jelentőségét* a termelőszövetkezetek üzemi-gazdasági irányításában szemléltetően mutatják a v. b. üléseken megtárgyalt kérdések. A járási tanácsok végrehajtó bizottságai szinte minden ülésükön foglalkoznak a termelőszövetkezetek munkáját érintő problémákkal és az elfogadott határozatok gyakran jelentősen befolyásolják a szövetkezetek gazdasági-szervezeti alakulását, termelésük fejlesztését. Ez nemcsak abban mutatkozik meg, hogy megtárgyalják egy-egy termelőszövetkezet munkáját, gazdálkodását, vezetését, üzemszervezési problémáit, a termelőszövetkezet fejlesztését elősegítő intézkedéseket; egy-egy fontosabb feladat (tavaszi munkák elvégzése, aratás-cséplés stb.) járási mezőgazdasági intézkedési tervét, a szerződéskötéssel, a termelés tervezésével, a felvásárlással kapcsolatos feladatokat, hanem abban is, hogy megvitatnak a termelés szakosításával, különböző agrotechnikai intézkedések végrehajtásával, a szövetkezeti beruházásokkal kapcsolatos kérdéseket és intézkedéseket. Több járási tanács v. b. havonta összehívja a kereskedelmi, felvásárlási és értékesítő szervek vezetőit tevékenységük koordinálása céljából, és feladataik megbeszélésére. Elég általánossá vált gyakorlat egyes járásokban, hogy a termelőszövetkezeteket érintő fontosabb anyagok előkészítésébe és vitájába az érdekeltek széles körét bevonják stb. A tanácsok végrehajtó bizottságai tevékenységére azért fontos nagyobb figyelemmel lennünk, mert a termelőszövetkezetek állami irányításával foglalkozó irodalom az irányításnak erre a jelentős területére nem fordít kellő gondot: a tanácsi végrehajtó bizottságok ilyen irányú tevékenysége — sem tartalmi szempontból, sem a hozott határozatok jellegét tekintve nem kap megfelelő elemzést. *Ez pedig olyan általános konklúziókhoz vezet, mely szerint a tanácsi testületi szervek egyáltalán nem foglalkoznak a termelőszövetkezetek üzemi-gazdasági irányításával kapcsolatos kérdésekkel.*

Kétségtelen, hogy bár az elmúlt években a járási és községi tanácsi szervek termelőszövetkezetek felé irányuló tevékenységének tartalma és formái változtak, azonban ennek ellenére elég általános ma még a termelőszövetkezetek felé irányuló tevékenység *igazgatási-hatósági jellege.* Joggal merült fel az MSZMP VIII. kongresszusán a mezőgazdasági irányító szervek, köztük a tanácsok munkáját illetően az a bírálat, hogy az alapvető és korszerű termelési eljárások legszélesebbkörű alkalmazásáért nem folytatnak kellő munkát.

A termelőszövetkezetek fejlesztése jelenleg az állami irányítást ellátó tanácsi szervek munkájának *határozott átalakítását követeli meg* termelés-szervezési, üzemi-gazdasági jellegű tevékenységgé. Ennek a követelménynek gyakorlati érvényesítése nemcsak abban je-

lentkezik, hogy a tanácsi szervek (tanácsok, végrehajtó bizottságok, mezőgazdasági osztályok, mezőgazdasági állandó bizottságok stb.) elsősorban ilyen jellegű kérdésekkel foglalkoznak üléseiken, hanem abban is, hogy a tanácsi szervek irányító tevékenységében *első helyre kerülnek az olyan ajánló jellegű aktusok,* amelyek a termelőszövetkezetek gazdasági tevékenységére, termelési tapasztalatok elterjesztésére, munka- és termelésszervezésre, a termelőszövetkezetek gazdasági érdekeltségét érintő kérdésekre vonatkoznak. Nem akarjuk kétségbe vonni az állami szervek ajánlásai, javaslatai és a kötelező jogi normák differenciálásának jelentőségét a jogalkotásban és az irányítás gyakorlatában. Ellenkezőleg: azt nagyon fontosnak tartjuk éppen a termelőszövetkezetek állami irányítása sajátosságai, a termelőszövetkezetek jellege, a szövetkezeti demokrácia érvényesülése szempontjából. Azonban szükségesnek látjuk megjegyezni, hogy a termelőszövetkezetekben a termelés szervezése, a termelőszövetkezetek működése során nem úgy merül fel a kérdés, hogy az állami szervek ajánló vagy kötelező jellegű határozatáról van-e szó? Az arra illetékes állami szervek határozatait ugyanúgy, mint a mezőgazdasági szakemberek *megalapozott, a termelőszövetkezetek erősítésére, a termelés fejlesztésére irányuló ajánlásait, javaslatait,* a termelőszövetkezetek rendszerint figyelembe veszik, és megvalósítják. *Ez a döntő és meghatározó kritérium az irányítás tartalma és formája vonatkozásában.*

2. A tanácsi irányító szervek munkája tartalmának változása kihat a tanácsi szervek szervezeti alakulására és az irányítás módszereinek fejlődésére. Míg ugyanis 1956 előtt a termelőszövetkezetek állami irányításában, termelésük tervezésében, a begyűjtésben, felvásárlásban a hatósági igazgatási, adminisztratív jellegű módszerek voltak jellemzőek, az 1957 utáni években az állami irányítás tartalma *alapvetően* megváltozott: *gazdaságpolitikai eszközökkel történik, amelyben termelés tervezése, a szerződéses rendszer, a különböző felvásárló és értékesítő szervek kapcsolatai; ár-, hitel- stb. politika tölti ki elsősorban az irányítás tartalmát.* Ugyanakkor a termelőszövetkezetek termelésének szakszerű üzemi-gazdasági irányítása is fokozott igényeket támaszt. *A jelenlegi feltételek között a termelőszövetkezetek állami irányításának bonyolult feladatait a korábbi formákban és módszerekkel nem lehet ellátni.* Az a furcsa ellentmondás alakult ki — amelyre már utaltunk —, hogy a termelőszövetkezetek állami irányításában különösen fontos feladatot ellátó tanácsi végrehajtó bizottságok és mezőgazdasági osztályok jellegüket tekintve — általános és szakigazgatási szervek, ugyanakkor a termelőszövetkezetek irányításában a rájuk háruló feladatok megoldása *tartalmilag* nem a tradicionális értelemben vett és ismert hatósági igazgatási tevékenység, nem államigazgatási jogi normák útján, nem alárendeltségi viszonyokból következően, hanem elsősorban a termelőszövetkezeti termelés tervezésével és a termelés szakszerű irányításával függ össze, s a szerződéses rendszer keretében létrejövő gazdasági kapcsolatok útján realizálódik. Az üzemi-gazdasági irányítás sem oldható meg adminisztratív határozatokkal, hanem elsősorban konkrét szervező-segítő munkát követel. Mivel a termelőszövetkezetek felé irányuló tanácsi irányításban az államigazgatási jog által szabályozott viszonyok határozottan visszaszorultak, a hatósági igazgatás funkciójának jelentősége csökkent, ezt egyesek helytelenül a tanácsok irányító szerepe csökkenésével azonosítják.

3. A termelőszövetkezetek jelenlegi feltételek és feladatok melletti irányítása bonyolultabb, más formákban érvényesülő, nagyobb felkészültséget igénylő munkát jelent. A termelőszövetkezetek állami irányítása *tartalmának* tanulmányozása azt mutatja például, hogy igen nagy a termelőszövetkezetekkel kapcsolatban álló, nem tanácsi alárendeltségben levő állami vállalatok, intézmények száma, s a termelőszövetkezetek kapcsolatai jelentős mértékben ezen a területen jelentkeznek. Ez különösen a mezőgazdasági termelési tervek kialakítása során jelentkezik, amikor a különböző szervek mindegyike kifejti a maga befolyását a termelőszövetkezetre. Kétségtelen, hogy a termelőszövetkezetekkel kapcsolatban álló és velük foglalkozó szervek *nagy száma* a társadalmi munkamegosztás mai fokán a szocialista népgazdaság feltételei között, amikor az állami irányítás elsősorban gazdaságpolitikai eszközökkel történik — bizonyos mértékig szükségszerű. Azonban nem így áll a helyzet tevékenységük koordinálatlanságával. Ennek felismerését mutatja egyébként a szerződéses növénytermeltetés irányításával kapcsolatban kiadott, 1961-ben megjelent rendelkezés is, [40/1961. (Mg. É. 41.) F. M. sz. utasítás], amely a járási mezőgazdasági osztályokat felelőssé teszi a különböző termeltető vállalatok előirányzatainak és a termelőszövetkezetek termelési terveinek *összehangolásáért és megtiltja* az egyes vállalatoknak a szerződéskötésre előjegyzések gyűjtését, előzetes megállapodások létesítését. Abból következően, hogy a különböző vállalatok, gazdasági szervek és intézmények termelőszövetkezeteket érintő tevékenysége lényegében *egységes* gazdaságpolitika megvalósítása érdekében történik, e szervek tevékenységének *fokozottabb koordinálása* éppen a gazdaságpolitikai elemek hatékonyságának fokozásához *területileg, különösen járási szinten* szükséges, fontos biztosítéka az állami irányítás egységes megvalósításának. Ennek a koordinációs feladatnak az ellátása fontos új eleme a tanácsok tevékenységének a termelőszövetkezetek állami irányításában.

A tanácsi szervek munkájának fejlesztése

a termelőszövetkezetek állami irányításában szükségessé teszi szervezeti-jogi problémáik elemzését, hatáskörük új helyzetnek és feladatoknak megfelelő, pontosabb meghatározását. A hatáskörök fejlesztése tekintetében lényeges az MSzMP VIII. kongresszusán a K. B. beszámolójának az a megállapítása, miszerint a mezőgazdaság irányításának fejlesztésében arra kell törekedni, hogy *„a szakvezetés közelebb kerüljön a termeléshez,* hogy a felső szakirányítás kevesebb kérdésben döntsön, de ténykedése az eddiginél hatékonyabb legyen". Ez a megyei tanácsi szervek vonatkozásában azt jelenti, hogy a termelőszövetkezetek fejlesztésének legfontosabb kérdései: a tervezés, a termelési tapasztalatok általánosítása, a termelőszövetkezetek szakosítási lehetőségeinek tanulmányozása stb. kerül előtérbe; a járásokban ugyanakkor az *egyes* termelőszövetkezetek megerősítésével, a termelés-szervezési-, üzemi-gazdasági irányítással kapcsolatos feladatok alakítják irányító tevékenységük lényegét. Ugyanakkor pontosabban el kell határolni az általános igazgatási szervek (végrehajtó bizottságok) és a szakigazgatási szervek hatáskörét és feladatait. A jelenlegi gyakorlat szerint a végrehajtó bizottságok elé nem ritkán kerülnek olyan feladatok, amelyekben a mezőgazdasági osztályoknak kellene dönteniök. Ez nemcsak a v. b. irányító, koordináló szerepének érvényesülését akadályozza, hanem csökkenti a mezőgazdasági szakirányító szervek — mezőgazdasági osztályok — felelősségét is. *A termelőszövetkezetek szakszerű üzemi-gazdasági irányításának megvalósítása pedig a mezőgazdasági osztály munkáján múlik elsősorban.* A feladatok megosztásának ez a követelménye kifejeződik részben a mezőgazdasági osztályok megerősítésében mezőgazdasági nagyüzemi termelésben jártas szakemberekkel, a mezőgazdasági osztályok belső szervezeti fejlesztésére vonatkozó új szervezeti és működési szabályzatban, amely tanácsi szintenként termelésszervezési, terv- és pénzügyi, valamint igazgatási feladatok szerint csoportosítja az osztályok feladatait és határozza meg működésüket, [31/1962. (Mg. É. 39.) F. M. sz. utasítás] A mezőgazdasági osztályok — bár szakigazgatási szervek —, munkájuk jellege erősen megváltozik. A felügyeleti-igazgatási funkciók ellátása kisebb részét teszi munkájuknak, *fő feladatuk a termelés szervezésének szakszerű segítése, a termelőszövetkezetek üzemi-gazdasági irányításának ellátása.*

4. A termelőszövetkezetek tanácsi irányítását illetően gyakran felmerül — különösen a nagyobb községekben — a községi tanácsok hatáskörének rendezése, bizonyos hatáskörök esetleges biztosítása (pl. a jogszabálysértő vezetőségi, küldöttgyűlési vagy közgyűlési határozatok felfüggesztésének joga, termelési tervek vagy zárszámadás véleményezése stb.), közhatalmi jogosítványaik szélesítése stb. A községi tanácsok a jelenlegi hatályos jogszabályok szerint is ellenőrizhetik pl. a szerződéses kötelezettségek teljesítését, a termelési tervek végrehajtását. Véleményünk szerint a *községekben különösen nem a közvetlen állami rendelkezési jogosultság kiterjesztése* az útja a tanácsok és a termelőszövetkezetek viszonya fejlődésének, hanem az *együttműködés* szervezeti formáinak és módszereinek fejlesztése. A községi tanács szervezetében nehéz elképzelni és szerintünk *szükségtelen is* olyan organizációt kialakítani, amely a termelőszövetkezetek irányításában jelentős szerepet tölthet be. Legtöbb községben a tanács v. b. tagja a termelőszövetkezet elnöke és vezetőségének több tagja. A községi tanácsszervek elsősorban a szövetkezeti szervek működésének fejlesztésével, a törvényesség megtartásának biztosításával, a termelőszövetkezet termelésének elősegítésére irányuló *együttműködéssel* járulhatnak hozzá a szövetkezetek állami irányításának eredményességéhez.

5. Az üzemi-gazdasági irányítás előtérbe kerülése a tanácsi szervek irányító tevékenységében befolyásolja a tanácsok, végrehajtó bizottságaik, illetve a megyei és járási mezőgazdasági osztályok mellett működő *különböző bizottságok* munkáját is, szükségessé teszi szervezeti-jogi problémáik tanulmányozását és az új követelményeknek megfelelő fejlesztésüket. Ha a mezőgazdaság, illetőleg elsősorban a termelőszövetkezetek állami irányítása szempontjából megvizsgáljuk ezen a területen kialakult gyakorlatot, több szervezeti-jogi probléma merül fel, amelynek megoldása az *egész tanácsi szervezet* — különösen a községi és járási tanácsi szervek — fejlődésére jelentős kihatással van.

Anélkül, hogy általános érvényű megállapításokra tartanánk igényt, több megyében és járásban, valamint számos községben szerzett tapasztalatok lényegében azt mutatják, hogy a megváltozott új helyzetben, a mezőgazdaság szocialista átszervezése után a tanácsok mezőgazdasági állandó bizottságainak többsége nem találja helyét — különösen járási és községi szinten — nem működnek. A működő bizottságok között pedig nem kis számban vannak olyanok, amelyeknek tevékenysége erősen formális, a mezőgazdaság irányítására, a termelőszövetkezetek fejlődésére érdemleges hatást nem fejtenek ki. Még azokban a járásokban is, ahol gyakran üléseznek, inkább összegezik a kiadott intézkedéseket, de ritkán, vagy egyáltalán nem foglalkoznak a mezőgazdasági termelés fejlesztésére, a termelés tervezésére, a termelőszövetkezetek és a vállalatok viszonyára, termelési tapasztalatok általánosítására vonatkozó kérdések megvitatásával, amelyre pedig ebben a szervezeti formában lehetőség lenne, s amivel elsősorban segíthetnék a tanács, a v. b., valamint a mezőgazdasági osztályok irányító munkáját. Feladataikat az új helyzetben ellátni akaró mezőgazdasági állandó bizottságokban ülésről ülésre felmerül tevékenységük új formáinak és módszereinek szükségessége, de mi-

vel a hatékonyabb munkát gátló körülmények nem kerültek megalapozott tanulmányozásra, a felmerülő igény gyakran az általános megállapítás keretében marad.

Azokban a megyékben, ahol a járási mezőgazdasági állandó bizottságok aktív és eredményes munkát végeznek, tevékenységük elsősorban a mezőgazdasági termelés szervezési, üzemi irányítási tapasztalatainak általánosítására és a termelőszövetkezetekben való felhasználásának segítésére irányul. Néhány megye tapasztalatai azt mutatják, hogy a termelőszövetkezeteknek és állami irányításukat ellátó tanácsi szerveknek nyújtott hatékonyabb segítség elsősorban a bizottságok megfelelő *összetételének* és a mezőgazdasági állandó bizottság munkája *jellege* megváltozásának eredménye. Ezekben a megyékben a járási mezőgazdasági állandó bizottságokban állami gazdasági igazgatók, termelőszövetkezeti elnökök és agronómusok, a járási pártbizottság termelőszövetkezetekkel foglalkozó felelős munkatársai vesznek részt, vezetőjük helyenként a v. b. elnöke. Ajánló jellegű állásfoglalásaikat a járás minden községi v. b. elnöke és valamennyi termelőszövetkezet vezetősége megkapja, s azok általában követésre is találnak. Az ilyen összetételű mezőgazdasági állandó bizottság állásfoglalásait a járási mezőgazdasági osztály is irányításként fogadja el és felhasználja munkájában.

Joggal merül fel a kérdés a fentiek után: hogyan egyeztethető össze a járási mezőgazdasági állandó bizottságok magasabb szakmai felkészültségű összetételének kialakítása a tanácsi képviselet elvével? Illetve ezen túlmenően hogyan illeszkedik bele a tsz-ek állami irányításának rendszerébe ez az összetételében, munkája tartalma és jellege tekintetében is *újszerű* állandó bizottság? Ezek olyan kérdések, amelyek meghaladják előadásunk kereteit és érintik a tanácsszervezet fejlesztésének általános problémáit, ebből következően további tanulmányozást kívánnak. A gyakorlati tapasztalatok mindenesetre arra mutatnak, hogy az állandó bizottságokról — legalábbis a mezőgazdasági állandó bizottságok vonatkozásában — kialakított jogi szabályozást az élet meghaladta, s ha az állandó bizottságok s rajtuk keresztül a tanácsok mezőgazdasági irányító tevékenységét fejleszteni akarjuk — fel kell oldani jelenlegi zárt kereteiket s megfelelő arányban nem-tanácstag mezőgazdasági szakemberek, tsz-vezetők részvételét is lehetővé kell tenni a bizottságokban. Abból következően ugyanis, hogy a mezőgazdasági állandó bizottságok jelenlegi szervezeti-jogi keretei általában nem teszik lehetővé a tanácsi vezető szervek termelőszövetkezetek felé irányuló üzemi-gazdasági tevékenységének megfelelő segítését, gyakran helyettük a tanácsi szervek *párhuzamosan,* különböző bizottságokat alakítanak, amelyekbe a legjobb mezőgazdasági szakembereket, tsz-vezetőket, állami gazdasági szakembereket vonják be, így a mezőgazdasági állandó bizottságok szerepe egyre formálisabbá válhat. Kétségtelen, hogy ebben a vonatkozásban bizonyos mértékig új helyzet alakul ki az 1963. évi választások következtében, amely az első választás a mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezése után. A termelőszövetkezetek vezetésében és a termelőszövetkezeti munkában példamutató, hozzáértő dolgozók, mezőgazdasági szakemberek mint tanácstagok *új tartalommal tölthetik meg és hatékonyabbá tehetik a mezőgazdasági állandó bizottságok munkáját* is.

A mezőgazdasági állandó bizottságok munkájának fejlesztése nincs ellentétben a végrehajtó bizottságok, járási mezőgazdasági osztályok mellett alakult különböző termelési tanácsok, szakbizottságok tevékenységével, amelyek több járásban területenként (növénytermelés, állattenyésztés, gazdasági, pénzügyi stb.), a járás termelőszövetkezeteinek szükségleteiből kiindulva egyesítik és összefogják a tapasztalt termelőszövetkezeti elnökök, mezőgazdasági szakemberek munkáját és a gyenge termelőszövetkezetek megerősítésére, fejlesztésére irányítják. A járási tanácsok végrehajtó bizottságai és a mezőgazdasági osztályok mind fokozottabban támaszkodnak ezeknek a szakbizottságoknak, termelési tanácsoknak a munkájára és javaslataira a termelőszövetkezeteket érintő fontosabb kérdések eldöntésében. Meg kell azonban jegyezni, hogy a bizottsági tevékenység amilyen jelentős és hasznos, annak eltúlzása, túlszervezése a munkát fékezi és a felelős irányító szervek felelősségének csökkenésével jár együtt.

Sajátos problémákat vet fel a *községi tanácsok* mezőgazdasági állandó bizottságainak helyzete. Azokban a községekben, ahol egy termelőszövetkezet van, a mezőgazdasági állandó bizottság elnöke gyakran a szövetkezet elnöke vagy agronómusa, tagjai a szövetkezet vezetőségének tagjai, brigádvezetők stb.. — vagyis a termelőszövetkezet a gyakorlatban felszívta a mezőgazdasági állandó bizottságot. Ellenkező példák ugyanakkor gyakran azt mutatják, hogy a községi állandó bizottság tevékenysége formális, gyakran nem is működnek ezek a bizottságok.

Más a helyzet a nagyobb alföldi községekben, ahol több termelőszövetkezet van, ahol a tanács mezőgazdasági állandó bizottsága a különböző termelőszövetkezetek vezetőiből, szakembereiből áll. Ilyen községekben a mezőgazdasági állandó bizottságok esetenként megvitatják egy-egy termelőszövetkezet munkájával, gazdasági-szervezeti megerősítésével kapcsolatos problémákat, munkaszervezési és jövedelemelosztási formákat, tehát mintegy tapasztalatcsere-fórumot jelentenek. Fel kell arra is figyelni, hogy egyes megyékben (pl. Pest megye) az ilyen községekben *helyi termelőszövetkezeti tanácsok* szervezését határozták el, melyeknek feladata a termelőszövetkezetek munkájának

összehangolása, a belső, üzemgazdasági igazgatás körébe tartozó kérdésekben egységes gyakorlat kialakítása, tapasztalatcsere stb. Az ilyen helyi termelőszövetkezeti tanács elnöke a községi v. b. elnök, tagjai a termelőszövetkezeti elnökök és a szövetkezeti közgyűlés által választott termelőszövetkezeti tagok. Ezek a helyi termelőszövetkezeti tanácsok sajátos szervek, nem állami, és nem is tiszta termelőszövetkezeti szervek. Ezeket a szerveket a termelőszövetkezetek irányításának jobb összehangolása, a termelési- és munkaszervezési tapasztalatok kicserélésének szükségessége keltette életre.

Hasonló tapasztalatokat mutat a tanácsok végrehajtó bizottságai és a mezőgazdasági osztályok mellett működő szakbizottságok munkája is. Ezek a kezdeményezések, új formák és módszerek mind azt bizonyítják, hogy a termelőszövetkezetek részéről az *üzemi-gazdasági irányítás tekintetében fokozott igény jelentkezik* az állami irányító szervek, elsősorban a tanácsi szervek felé. Ezek az igények részben a régi szervezeti-jogi keretekben, részben azokat módosítva, részben új szervezeti formák és módszerek kialakításával nyernek kielégítést. A tanácsi szervek irányító munkájának hatékonyabbá tétele szükségessé teszi a különböző tanácsi bizottságok szervezeti-jogi kérdéseinek tanulmányozását, ezzel kapcsolatos gátló tényezők megszüntetését, új jelenségek feltárását és érvényesülésük elősegítését.

III.

Állami irányítás, tanácsok, a szövetkezeti demokrácia

1. A termelőszövetkezetek üzemi-gazdasági irányításának javításával, a tanácsi szervek tevékenységével szervesen összefügg a szövetkezeti demokrácia fejlesztése, minthogy a termelőszövetkezetek állami irányítása a szövetkezeti demokrácia keretei között, a termelőszövetkezetek saját vezető-igazgatási szervei útján valósul meg.

Előadásunk keretében nem akarunk a szövetkezeti demokrácia fogalmi vitáira kitérni. Abból indulunk ki, hogy a *szocialista demokrácia a gyakorlatban különböző formákban jelenik meg: a szövetkezeti demokrácia a szocialista demokrácia egyik sajátos megjelenési formája,* amelyet ebből következő általános vonások mellett a szövetkezeti gazdaságból, mint a szocialista gazdaság egyik formájából következő sajátosságok jellemeznek. Ebből következően a szövetkezeti demokrácia megszilárdításának és fejlesztésének problémái kettős összefüggésben merülnek fel:

a) a szövetkezeti demokrácia erősítése, mint a szocialista demokrácia egyik formájának fejlesztése szempontjából;

b) a termelőszövetkezeti gazdaságból, mint a szocialista gazdaság egyik formájából következő sajátosságok szempontjából. A szövetkezeti demokráciának ebben a *kettős összefüggésében és kölcsönhatásban* való vizsgálata alapján lehet megfelelő következtetésekhez eljutni, amelyek mind a termelőszövetkezetek és állami szervek (közöttük különösen a tanácsok) viszonyának alakulására, mindpedig a szövetkezeti gazdaság fejlődésére vonatkozóan jelentősek. Lenin azt tanította, hogy „önmagában véve semmiféle demokratizmus sem hozza meg a szocializmust, az életben azonban a demokratizmus sohasem önmagában véve jelenik meg, hanem más jelenségekkel együttvéve, befolyást gyakorol a gazdaságra is, előbbre viszi *annak* átalakítását, és maga is változik a gazdasági fejlődés hatására stb. Ez az élő történelem dialektikája." (Lenin művei, 25. köt. Bp. 1952. 485. o.) Mind a szocialista demokrácia fokozatos kibontakozásával az egyetemes népi állam felépítésének jelenlegi szakaszában, mind a termelőszövetkezetek gazdasági-szervezeti fejlődésével, irányításuk színvonala és szervezettsége emelésével összefüggésben felmerülnek olyan új jelenségek, amelyek a szövetkezeti demokrácia megerősítését és az új feltételeknek megfelelő fejlesztését teszik szükségessé.

A *mezőgazdaság szocialista átszervezése befejezése előtti években,* amikor a mezőgazdaságban az egyéni gazdálkodás formája volt a túlnyomó, a termelőszövetkezetek számszerűen is, az általuk művelt terület aránya szempontjából is kisebbségben voltak, a termelőszövetkezetek állami irányításával és belső igazgatásával foglalkozó hazai jogirodalomban a szövetkezeti demokrácia csak az irányítás sajátosságaival összefüggésben került szóba. 1956 előtt a termelőszövetkezetek adminisztratív-igazgatási irányítása következtében a szövetkezeti demokrácia tartalmának kibontakozására nem is igen volt lehetőség. Mint arra már utaltunk, 1957-től kezdődően a szövetkezetek állami irányításának tartalma alapvetően megváltozott. A korábbi adminisztratív módszerek helyett, az irányítás a szocialista demokrácia követelményeinek megfelelően, *lényegében* gazdaságpolitikai eszközökkel érvényesül, megnövekedett a termelőszövetkezetek önállósága, a termelőszövetkezetek legfontosabb ügyeiben maguk a szövetkezeti tagok közvetlenül vagy választott szerveik útján döntenek.

Úgy véljük, hogy a *mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezése után,* amikor a gazdaság szocialista formája vált uralkodóvá a mezőgazdaságban is, amikor a parasztság döntő többsége a termelőszövetkezetek keretében végzi termelő munkáját, éli mindennapi életét. — a szövetkezeti demokrácia *új tartalommal* gazdagodik. A termelőszövetkezetek népi demokratikus társadalmunk politikai rendszerének *egyik alapvető társadalmi szervezetévé* is fejlődnek.

A szövetkezeti demokrácia ugyanakkor *gazdasági demokrácia* is olyan értelemben, hogy a szövetkezet a dolgozó parasztság népgazdaság

irányításában való részvételének egyik alapvető formáját is jelenti. A szövetkezeti gazdálkodás alapját jelentő szövetkezeti tulajdon a tagoké, akik közösen, demokratikus alapokon maguk igazgatják a gazdaságot. A termelőszövetkezet szervezeti felépítése és belső igazgatásuk — más szóval: *önigazgatásuk* — rendszere, szerves összefüggésben van a szövetkezeti gazdaság társas, szövetkezeti jellegével, *termelési-üzemi felépítésével.* A termelőszövetkezet olyan mezőgazdasági termelő üzem, amelynek termelési-üzemi felépítése és ennek megfelelően irányítása — az adottságokra, termelés-szervezési feltételekre figyelemmel — a gazdasági és termelési *egységekre,* különböző termelési területekre épül. A mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezése *után,* a termelőszövetkezetek gazdasági-szervezeti megerősödése, a szövetkezeti gazdaságok fokozatos szakosítása, a gazdaságok optimális kereteinek fokozatos kialakítása (kisebb termelőszövetkezetek összevonásával stb.), nem utolsó sorban irányításuk szakszerűségének emelése a szövetkezetek gazdasági-termelési szervezetének fejlesztését illetően ugyancsak új követelményeket támasztanak. Mindez szorosan összefügg a szövetkezeti demokrácia fejlesztésével is.

2. Milyen problémák merültek fel a mezőgazdaság szocialista átszervezése *után,* illetve milyen új követelményeket támaszt a szövetkezetek üzemgazdasági irányításának fejlesztése ebben az összefüggésben? Az adott keretek között csak néhány probléma jelzésére korlátozódunk.

A termelőszövetkezetekről szóló 1959. évi 7. sz. tvr. a szövetkezeti demokrácia követelményeinek érvényesülése, a közös gazdálkodás útján első lépéseket tevő szövetkezeti tagok öntevékenységének kibontakozása s egyes nagyobb, több lakott területet átfogó szövetkezet működése érdekében lehetővé tette, hogy a szövetkezeti tagok a taglétszámtól, a helyi társadalmi, gazdasági, termelési stb. feltételektől függően *maguk* döntsék el, hogy alapszabályukban a szövetkezet legfőbb szervként a tagok összességéből álló közgyűlést jelölik-e meg, vagy a közgyűlés jogkörét egészben vagy részben a küldöttgyűlésre ruházzák [51. § (1) bek.]. Más szóval: a közvetlen demokrácia, illetőleg a képviseleti demokrácia keretei között kívánják megvalósítani a szövetkezet igazgatását. Az újonnan alakult — néhány kivételtől eltekintve — kisebb létszámú és nem nagy területű szövetkezetek a közgyűlésen el tudták dönteni a szövetkezetek vezetésével, munkájának szervezésével kapcsolatos kérdéseket. Az induláshoz és a szövetkezetek termelésének kezdeti megszervezéséhez szükséges is volt, és meg is felelt ez a forma.

A mezőgazdaság szocialista átszervezése során egy-egy községben, faluban gyakran több termelőszövetkezet is alakult. Egy-két év elteltével azonban, ahogy a mezőgazdasági termelés fejlesztésének feladatai kerültek előtérbe, a kisebb termelőszövetkezetek jelentős számban egyesültek. (1962 elején pl. közel 20%-kal csökkent a szövetkezetek száma.) Nagyobb létszámú, gyakran több falut egyesítő termelőszövetkezetek alakultak (pl. Baranya, Somogy, Zala, Győr m.); felmerült és felmerül a közvetlen demokrácia és a képviseleti demokrácia viszonyának, vagyis a szövetkezeti közgyűlés és küldöttgyűlés szerepének alakulása, s a két forma — helyi politikai, társadalmi, termelési-gazdasági stb. feltételeknek megfelelő — alkalmazása és fejlesztése. A *kérdés új feltételek közti megvizsgálását szükségessé teszi a termelőszövetkezeti gazdaságok belső igazgatási színvonalának emelése, a szakszerűbb üzemi-gazdasági igazgatás követelménye is.* A nagyobb létszámú, több termelési egységből álló szövetkezeti gazdaság feltételei között a közvetlen demokrácia formái nem mindig tudják betölteni feladataikat. Ez abban is kifejezésre jut, hogy az elmúlt évben a tapasztalatok szerint jelentősen megnövekedett a küldöttgyűlések száma, és tevékenységük jelentősége fokozódott a termelőszövetkezetek életében, a termelés és a gazdaság szervezésében.

A *küldöttgyűlés a képviseleti demokrácia formája.* A kialakuló gyakorlat szerint hatásköre kereteinek megállapítása nem egységes: vannak — ezek általában a nagyobb és a több települést átfogó termelőszövetkezetek —, ahol a közgyűlés egész jogkörét a küldöttgyűlésre ruházta, míg másutt — rendszerint az egy községen belül működő nagyobb termelőszövetkezetek esetében — a termelési terv, a bevételi-kiadási költségvetés, valamint a zárszámadás elfogadását közgyűlési hatáskörben tartják meg. Jellemző azonban, hogy felmerül a küldöttgyűlés iránti szükség azokban a nagyobb termelőszövetkezetekben is, amelyek továbbra is a közgyűlésen döntik el a szövetkezet legfontosabb ügyeit, mert közgyűlések előtt rendszerint olyan kibővített vezetőségi üléseket tartanak, amelyek összetételüket tekintve, *lényegében* a küldöttgyűlésnek felelnek meg. Tapasztalatok szerint sok helyen a szövetkezeti közgyűlések inkább tájékoztató jellegűek, általános munkaszervezési, mozgósító, munkafegyelem erősítési feladatokat látnak el, a hozott határozatok többsége is általános jellegű.

A küldöttgyűlési formát nem lehet adminisztratív úton kialakítani, bizonyos érési folyamatot, a szövetkezeti tagok egymás iránti bizalma erősödését feltételezi, a szövetkezet létszámától, a gazdasági adottságoktól stb. is függ kialakításának szükségessége. Ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy szövetkezeti gazdaságban a termelés szervezés folyamán sok fontos kérdés gyakran gyors döntést tesz szükségessé; erre a közgyűlési forma nem mindig alkalmas. A termelőszövetkezet üzemi-gazdasági irányításának fejlesztéséből következően is, a *képviseleti szervek tevékenysége* a szövetkezetek igazgatásában mind nagyobb jelentőségűvé válik. Ezért fokozottan tanulmányozni kell a gyakorlatban a küldöttgyűlések szerepének, más szövetkezeti szer-

vekhez való viszonya alakulásának problémáit. Jelenleg elég sok hiányosság tapasztalható, amelyek végeredményben a hatékonyabb gazdasági-szervező munkát, az operatívebb gazdaságvezetést akadályozzák. Nem mindig tisztázzák pl., mi legyen a küldöttgyűlés hatásköre, a változtatásokat az alapszabályon nem vezetik át, nem ismerik, mit, hogyan kell tennie. Egyes termelőszövetkezetekben a vezetőség *mindent* a küldöttgyűlés elé terjeszt döntésre, másutt ellenkezőleg; általános, határidő nélküli határozatokat hoznak stb.

A szövetkezetek gazdasági-szervezeti megerősödése és szakszerűbb üzemi-gazdasági igazgatásuk követelményei abban az irányban hatnak, hogy a szövetkezeti demokrácia fejlődésében a *képviseleti elv* mind fokozottabban érvényesüljön. Véleményünk szerint ez nem azt jelenti, hogy a szövetkezeti demokrácia fejlesztését illetően általában szélesíteni kell a közgyűlés hatáskörét; azt sem jelenti, hogy a közgyűlést a nagy taglétszámra, több települési egységre stb. tekintettel, részenként kellene megtartani, inkább azt, hogy a szövetkezeti demokrácia fejlődésében a *képviseleti és közvetlen demokrácia viszonyát a megváltozott feltételeknek megfelelően kell alakítani,* és csak meghatározott jellegű kérdéseket kell a szövetkezeti tagoknak közvetlenül eldönteniök és a többieket pedig a képviseleti szervek hatáskörébe kell átadni. Megnövekszik a küldöttgyűlés tagjai megválasztásának jelentősége. A termelőszövetkezetekről szóló tvr. rögzíti, hogy a küldöttgyűlés tagjait — az alapszabály előírása szerint — legfeljebb egy évi időtartamra kell a tagok közül választani. [51. § (2) bek.] Ez egyben azt is jelenti, hogy megnövekszik az egyes termelési egységek, brigádok, munkacsapatok jelentősége, amelyek a küldöttgyűlés tagjait megválasztják.

3. A szövetkezeti demokrácia fejlődése s a szövetkezet belső üzemi-gazdasági igazgatásának hatékonysága szempontjából nagyon jelentős a testületi *választott képviseleti és vezetőszervek, valamint az egyes felelős vezetők tevékenysége összhangjának biztosítása.* A szakszerűség fejlesztése a termelés irányításában megköveteli a felelős vezetők, mezőgazdasági szakemberek, egységvezetők jogainak szélesítését, illetve pontosabb meghatározását is. Ez utóbbi hiányában gyakran előfordul, hogy a vezetők, agronómusok felelősségét azonosítják az utasítgatással, parancsolgatással, a fegyelmi jogkör szélesítésével, a kollektív vezető szervek szerepének s a szövetkezeti tagok jogainak figyelmen kívül hagyásával. Máskor pedig a *vezetők felelőssége* eltűnik a választott szervek tevékenységében. Mint minden termelési-gazdasági tevékenység vezetésében, a termelőszövetkezetek operatív, szakszerű irányításában is rendkívül fontos, hogy a szövetkezet elnöke és a vezető szakemberek, termelési egységvezetők jogai és kötelességei meghatározott és a szövetkezeti tagok által is ismert keretek között jelentkezzenek. Ez elősegíti a testületi elv és az egyszemélyi felelősség összhangjának biztosítását. A termelőszövetkezeti vezetők a szövetkezeti testületi irányító szervek termelés-szervezésére vonatkozó határozatainak megvalósításában mint egyszemélyi felelős vezetők járnak el. Ebből következően a termelőszövetkezeti vezetők, szakemberek mint egyszemélyi felelősök szerepének érvényesülése a szövetkezeti demokrácia fejlesztésével szervesen összefüggő követelmény.

4. A képviseleti elv fokozott érvényesülése nemcsak a termelőszövetkezetek gazdasági-szervezeti megerősítése, irányításuk szakszerűségének fejlődése szempontjából jelentős, hanem visszahat a községek egész politikai, társadalmi, kulturális életére, a tanácsok egész tevékenységére is. A *községekben a szocialista demokrácia érvényesülése lényegében a szövetkezeti demokrácia gyakorlatban való megvalósulásával függ össze.* Éppen ezért a szövetkezeti demokrácia fejlesztése nemcsak abban az összefüggésben jelentkezik: hogyan alakul a termelőszövetkezetek és a különböző állami szervek kapcsolata, hanem abban is, hogyan érvényesül a termelőszövetkezetek önigazgatásában a választott szervek irányító tevékenysége, a testületi vezetés és az egyszemélyi felelős vezetők irányító munkájának összhangja. A szövetkezeti demokrácia érvényesülése a szocialista demokrácia formáinak fejlődésére, tartalmának *új elemekkel* való gazdagodására is kihat.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy azokban a községekben, ahol a szövetkezeti demokrácia nem érvényesül, a különböző társadalmi és tanácsi szervek tevékenységének demokratizmusa is gyakran formálissá válik. Mivel a községekben a termelőszövetkezeti, tanácsi és a társadalmi szervek tevékenységének hatása *végső soron együttesen jelentkezik,* fokozódó jelentősége van e szervek *együttműködése* fejlesztésének. Ilyen kialakuló formákra részben már utaltunk. Külön is szeretnénk megemlíteni: számos községben tapasztalható, hogy a termelőszövetkezetek közgyűlését, a küldöttgyűlést, a helyi pártszervezet vezetősége, a tanács végrehajtó bizottsága és a termelőszövetkezet vezetősége *közösen* készítik elő. Ez egyben azt is mutatja, hogy a termelőszövetkezetek nemcsak mezőgazdasági egységek, hanem társadalmunk politikai rendszerének is egyre jelentősebb intézményeivé válnak. Másik oldalról ebből az is következik, hogy más szervek — különösen a tanácsi szervek — szervezeti felépítésének, hatáskörének alakítása során, fokozottan figyelembe kell vennünk a termelőszövetkezetek ilyen jellegű fejlesztési szükségleteit is.

Azért tartottuk szükségesnek a szövetkezeti demokrácia kérdéseivel részletesebben foglalkozni, mert jogirodalmunk nem vizsgálta ebben az összefüggésben a fejlődés által felvetett problémákat, a közgazdák, mezőgazdák és agrárközgazdászok pedig nem foglalkoznak a szövetkezeti szervek, mint termelés-szervezési formák fejlő-

désének és a szocialista demokrácia összefüggéseinek vizsgálatával. A szövetkezeti demokrácia fejlődése, a képviseleti elemek erősödése a termelőszövetkezetek belső irányításában hatással lesz a tanácsok — különösen a járási és községi tanácsszervek — szervezeti és hatásköri alakulására is s minden bizonyal *új, szervezeti-jogi megoldások* kialakítását is szükségessé teszi. A szövetkezeti demokrácia fejlesztése ugyanakkor rendkívül fontos elősegítője lehet a szövetkezeti tagok szocialista tudata fokozatos kialakításának, az egységes szocialista paraszti osztály formálásának, de nélkülözhetetlen tényezője a szövetkezetek üzemi fejlődésének és termelésük növelésének is.

IV.

A termelőszövetkezetek állami irányításának fejlődéséről

Mint arra utaltunk, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek állami irányításának szervezeti-jogi formái és módszerei nem egyszer s mindenkorra adottak; a szocialista fejlődés követelményeinek megfelelően céltudatos fejlesztésre szorulnak.

Napjainkban, éppen a termelés szervezési, üzemi-gazdasági irányítás fokozott követelményeinek megvalósítása és színvonalának határozott emelése érdekében élénk vita indult meg a termelőszövetkezetek állami irányítása szervezeti formáiról és módszereiről. A vita közös alapon és azonos cél elérésére irányul: úgy fejleszteni a termelőszövetkezetek állami irányításának szervezeti-jogi formáit és módszereit, hogy azok pozitív hatásukkal erőteljesen elősegítsék a mezőgazdasági termelés fejlesztését, a termelőszövetkezetek korszerű, szocialista nagyüzemekké válását. A vita abban ütközik meg: hogy a megnövekedett üzemi-gazdasági irányítási feladatokat el lehet-e látni a jelenlegi szervezeti keretekben, azok fejlesztésével, lényegében a tanácsi szervek útján, vagy új szervezeti formában — esetleg termelési igazgatóságok alakításával lehet azokat megoldani.

Véleményünk szerint *a termelőszövetkezetek állami irányítása tartós szervezeti formáinak kialakításához fokozatosan, a lehetőségek és feladatok gondos felmérése után, ugyanakkor a jelenlegi tanácsi irányítási szervezetet jelentősen továbbfejlesztve juthatunk el.* Új feladatok megoldása — mint ezt a Szovjetunióban megalakított termelési igazgatóságok tapasztalatai is mutatják — abban az esetben teszi szükségessé az irányítás új szervezeti-jogi formáinak kialakítását, ha a régi szervezeti keretek akadályozzák a hatékony és eredményes irányítás megvalósítását. Ebben az esetben is — az új szervezet kialakításáig, éppen annak előkészítése és megalapozása érdekében is — nagyon jelentős a meglevő szervezet fejlesztése. Ha a tanácsi irányító szervek munkájában az általános irányítás és a hatósági igazgatási tevékenység elé az állami irányítás valódi *tartalmának* megfelelően: a gazdasági-szervező tevékenység, a termelőszövetkezetek és a különböző állami intézmények, gazdasági szervek, vállalatok közötti kapcsolatok *koordinálása,* a szakszerű üzemi-gazdasági irányítás kerül, jelentősen emelni lehet a tanácsi irányítás színvonalát és hatékonyságát. Ebben a vonatkozásban nagyon lényeges a mezőgazdasági osztályok termelést szervező-irányító szerepének, felelősségének emelése, a *vb. általános irányító-koordináló munkájának és a mezőgazdasági osztály szakirányítási tevékenységének gondosabb elhatárolása.*

Az irányítás tartalmának változása kihatással van a tanácsi irányítás szervezeti-jogi formáinak és módszereinek fejlődésére is. A szakszerű ajánlások, javaslatok, tanácsok kerülnek előtérbe, amelyek nemcsak határozatokban, hanem az irányító szervek, elsősorban a mezőgazdasági osztályok és szakembereik konkrét szervező munkájában jutnak kifejezésre. Ez különösen a járási és megyei v. b.-k mezőgazdasági osztályai megerősítését és irányító-szervező munkájának fejlesztését állítja a figyelem középpontjába.

A tanácsi irányító szervek fejlesztésének egyik fontos feltétele a különböző mezőgazdasági bizottságok (mezőgazdasági állandó bizottságok, termelési bizottságok, szakbizottságok stb.) tevékenységének tanulmányozása és az új követelményeknek megfelelő fejlesztése. A tapasztalatok arra figyelmeztetnek, hogy a különböző bizottságok alakulása gyakran túlszervezéshez vezet, káros „bizottságosdi", párhuzamosság alakul ki, s ez nemcsak a legjobb termelőszövetkezeti vezetők, mezőgazdasági szakemberek lekötésével jár együtt, hanem ott is gyengíti a bizottsági tevékenységet, ahol pedig a kollektív véleménycserére szükség van.

Ahogy az állami irányítás tartalmát, úgy az irányítás szervezetét — *köztük a tanácsi szerveket — sem lehet változatlannak tartani,* a hagyományos értelemben vett tanácsi igazgatás jellegének megfelelően, *statikusan szemlélni.* Ez nem azt jelenti, hogy nem szükséges éppen most, amikor a termelőszövetkezetek üzemi-gazdasági irányításának hatékony fejlesztése került előtérbe, az irányítás szervezeti-jogi kereteinek felülvizsgálása. Ellenkezőleg. Az irányítás szervezeti-jogi keretei többirányú átalakításának elgondolásai között a jelenlegi formák határozott továbbfejlesztésének lehetőségeit, a baráti országok tapasztalatait, a hazai új jelenségeket, a tanácsi és termelőszövetkezeti irányító szervek egymáshoz való közelítésének, a szövetkezeti demokrácia fejlődésének már a gyakorlatban jelentkező formáit is figyelembe kell vennünk. Csak így alakíthatók ki megalapozottan, az adottságokra és feladatokra figyelemmel az irányítás hosszabb időre szóló tartós szervezeti formái, amelyek a szocialista mezőgazdasági terme-

lés előtt álló *közös* feladatokból a termelés szervezésének *közös* követelményeiből, a szocialista tulajdon két formájának egymáshoz való fokozatos közeledéséből következően *távlatban* minden bizonnyal *egységesek* lesznek. Az irányítás tartós és egységes szervezeti formái az állami irányítás jelenlegi szervezeti bázisára épülnek, az irányítás közös vonásainak és sajátosságainak fejlődésével és egymásrahatásával alakíthatók ki.

*

A referátumot követő vitában a konferencia külföldi és hazai résztvevői közül többen felszólaltak.

G. A., Akszenyonok professzor, a jogi tudományok doktora (Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Jogtudományi Intézete) referátuma abból indult ki, hogy a SZKP XXII. kongresszusán a mezőgazdaság fejlesztésével kapcsolatban meghatározott nagy feladatok megvalósítása szükségessé tette a Szovjetunióban a mezőgazdaság irányításának gyökeres átszervezését, az irányítás konkrétabbá, operatívabbá tételét. A mezőgazdasági irányításának javítására az előző években több határozat született, lényegében azonban a XXII. kongresszust követően, az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsa 1962. március 22-i, a mezőgazdaság irányításának átszervezéséről hozott határozat alapján alakult ki az irányítás új szervezeti formája. E határozat értelmében kialakították a kolhoz- és szovhoztermeles *közvetlen* igazgatási szervezetét, de megváltozott a mezőgazdaság általános vezetésével foglalkozó állami szervek rendszere és ezek funkciói is. A mezőgazdaság *szakirányításával és igazgatásával* e szerint a területi kolhoz-szovhoz (vagy szovhoz-kolhoz) *termelési igazgatóságok,* a területi mezőgazdasági termelési és begyűjtési igazgatóságok foglalkoznak. A mezőgazdaság irányításának egész rendszerében a termelési igazgatóság az alapvető szerv, amelyet a kolhozok és szovhozok számától, a termelés és felvásárlás mennyiségétől és más gazdasági és területi sajátosságoktól függően, néhány járás átfogásával alakítanak ki, de ha célszerű, egy járás kereteiben is megalakulhat. A termelési igazgatóság keretében meghatározott számú kolhozhoz, illetve szovhozhoz megerősített felügyelő-szervezők dolgoznak, akik ellenőrzik azok gazdasági tevékenységét és segítik munkájukat. A továbbiakban Akszenyonok professzor referátuma a termelési igazgatóságok feladatait és a Szovjetunió földművelésügyi minisztériuma megváltozott feladatait ismertette, majd részletesen elemezte a *mezőgazdaság általános vezetését és igazgatását megvalósító* területi, köztársasági, szövetségi köztársasági *mezőgazdasági bizottságok* funkcióit, amelyek között alapvető a párt és kormány mezőgazdaságra és begyűjtésre vonatkozó határozatai megvalósításának szervezése, valamint a mezőgazdasági termékek és felvásárlási tervek teljesítésének ellenőrzése a területeken, egyes köztársaságokban és országosan. Ezek a bizottságok *irányítják* a mezőgazdasági termelés és begyűjtés kérdéseivel foglalkozó valamennyi alsóbb szerv munkáját, valamint azon szervek tevékenységét is, amelyek a kolhozok és szovhozok anyagi-műszaki ellátását biztosítják. A mezőgazdaság irányítása rendszerének átalakítása megnöveli az irányító szervek felelősségét a kolhozok és szovhozok állapotáért. Ugyanis a kolhoz-szovhoz ügyekbe való be nem avatkozás hibás elmélete ugyancsak káros, mint ahogy a sztálini személyi kultusz időszakának rideg adminisztratív irányítása, a kolhoz-szovhozügyek eldöntésének rendkívüli központosítása káros volt.

Akszenyonok professzor referátuma hangsúlyozta, hogy a mezőgazdaság irányításának átszervezése lehetővé teszi a termelés legjobb tapasztalatainak felhasználását, a mezőgazdasági munka szervezése legjobb formáinak és módszereinek alkalmazását. Elősegíti a tulajdon össznépi és kolhozformájának fokozatos közeledését, valamint olyan mezőgazdasági-ipari egyesülések kialakulását, amelyek a mezőgazdasági termelést és a mezőgazdasági termékek ipari feldolgozását a mezőgazdasági és ipari üzemek ésszerű specializációja és kooperálása mellett szervesen összekapcsolják. A referátum elemezte *az irányítás szervezetének fontosabb jellemzőit.* E szerint az irányító állami szervek a kolhoz és szovhoz termelés *egységes irányító szervei,* amelyek ugyanakkor a kolhoz- és szovhoz-termelés sajátosságait figyelembe véve alakulnak ki, és irányító munkájukat is ennek megfelelően végzik. Ezek a szervek nemcsak a mezőgazdasági termelés irányításával kapcsolatos mezőgazdasági funkciókat látják el. A megfelelő szintű párt- és komszomol-szervek szervezői, instruktorai is a termelési igazgatóságok keretében dolgoznak és a termelés vezetésének segítésén kívül a kolhoz és szovhoz párt- és komszomol szervezetének segítése, valamint a falusi kulturális élet támogatása is kötelességeik közé tartozik. A mezőgazdasági bizottságokat a párt területi, ill. köztársasági első titkárai vezetik. Mindez jelzi az SZKP szerepének erősödését a mezőgazdaság állami vezetését ellátó állami szervek tevékenységében, az új szervezet egyesíti a párt és állami szervek irányító munkáját.

A mezőgazdasági termelés új irányítási rendszere a *termelési elvre épül* fel, nincs alárendelve a járásnak, csak felsőbb párt- és állami szerveknek. A termelési elvet, mely a szakszerű irányítást, a termelési ismeretek, tapasztalatok felhasználását biztosítja — később is megtartják, amikor a járási igazgatási területek összevonását — valószínűleg a termelési igazgatóságok kereteinek megfelelően — megvalósítják. Az ipar irányítására az elmúlt években népgazdasági tanácsokat szerveztek. *A kolhozok és szovhozok meghatározott számú csoportjának a termelési igazgatóságok mintegy sajátos népgazdasági tanácsai, amelyek erősödni fognak.*

Ezek a szervek nemcsak a mezőgazdaság állami vezetésének, hanem igazgatásának is szervei, amelyek kizárólag a kolhoz és szovhoz termelés irányítására alakultak, és munkájukat közvetlen szervezőtevékenységgel látják el. A mezőgazdasági termelés állami irányítását a kolhozokban nem szabad összekeverni a belső szövetkezeti önigazgatással, nem lehet a szovhoz-irányítás szervezeti rendszerét mechanikusan a kolhozokra átvinni, az állami irányításnak a kolhoz-alapszabályt figyelembevéve kell megvalósulnia. A mezőgazdaság vezetésének állami szervei demokratikus elemekre épülnek, A termelési igazgatóságok mellett *igazgatósági tanács* alakult, amely háromhavonként ülésezik, megvizsgálja a kolhozok és szovhozok termelésének, fejlesztésének alapvető kérdéseit és dönt azokban. A mezőgazdasági bizottságok ugyancsak *testületileg* döntenek a hatáskörükbe tartozó kérdésekben. Akszenyonok professzor referátuma utalt arra, hogy a mezőgazdaság irányításának átszervezésével a jogtudomány előtt is fontos új feladatok állanak: ki kell dolgozni pl. a mezőgazdaság irányítását végző állami szervek kapcsolatának problémáit, különösen a termelési igazgatóságok kolhozokkal, szovhozokkal, azok belső igazgatási szerveivel való viszonya alakulásának problémáit.

Foglalkozott a referátum a kolhozok és szovhozok anyagi-műszaki szükségleteinek ellátására alakult „Szojuszszelhoztyehnika" egyesülés feladataival, szervezetének felépítésével, jogi helyzetével, majd az *államhatalom helyi szervei és a mezőgazdasági irányító szervek egymáshoz való viszonyával.* A járási szovjetek ellenőrzik a törvényesség megtartását a kolhozokban, megvizsgálják a kolhoztagok panaszait a kolhoz vezető szervei egyes helytelen határozataival kapcsolatban, szervezik a falusi kulturális tevékenységet, ellátást, útépítést stb., a területi termelési *igazgatóságok* munkájába azonban nem avatkozhatnak bele. A *területi szovjetek szerepe* ugyanakkor az átszervezés után különösen *megnövekedett,* mert a mezőgazdasági termékek termelésével és begyűjtésével foglalkozó igazgatóságok útján irányítják a termelési igazgatóságok tevékenységét. A területi szovjet ezen igazgatósága egyben a területi mezőgazdasági bizottságnak is alá van rendelve. Az SZKP KB 1962 novemberében tartott plénuma területi szinten külön mezőgazdasági és ipari szovjet és v. b. alakításának szükségességét mondotta ki. E határozat megvalósítása az új követelményeknek megfelelően fejleszti a szovjetek szerepét. Befejezésül a mezőgazdaság irányításának átszervezéséről szóló határozat jelentős lépés az SZKP programjában megjelölt azon célkitűzés megvalósításában, hogy fokozatosan kialakulnak a járási jelentőségű üzemek, szervezetek, intézmények demokratikus irányításának egységes szervei. A termelési igazgatóságok előképei az ilyen jellegű egységes demokratikus szervezetnek.

Dr. Fábry Valér professzor, a prágai Károly Egyetem jogi karának tanszékvezetője felszólalásában a szocialista országok fejlődése közös vonásaiból kiindulva, a kölcsönös tapasztalatok kicserélésének fontosságára, a Szovjetunió tapasztalatai tanulmányozásának jelentőségére mutatott rá. A fejlődés közös vonásainak feltárása lehetőséget ad az egyes társadalmi, gazdasági intézmények és jogi szabályozásuk összehasonlítására. A mezőgazdasági tsz-ek állami irányítása vizsgálatában a szocialista állam és jog lényegének, funkciójának és fejlődési tendenciájának elemzését, másfelől a tesz-ek társadalomban betöltött helyzetét, a tsz-ek feladatait és fejlődésük perspektíváit kell kiinduló alapul tekinteni. Nem lehet egymással szembeállítani a szövetkezet saját szervei részéről történő közvetlen irányítását és az állami irányítást, az állami irányítás és a szövetkezeti demokrácia dialektikus egységben van.

A szövetkezetek irányítását illetően a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban a jelenlegi szakaszban előtérbe került az állami szervek *közvetlen szervező és irányító munkája.* Mivel azonban az irányító munka fő láncszemei még a járási nemzeti bizottságok, az irányítás adminisztratív jellege az elsődleges, a termelési feladatok ellátásának irányítása nem kielégítő és rendszeres. A termelés állami irányítása hatékonyságának emelése érdekében olyan irányító szervek kialakítására van szükség, amelyek az állami gazdaságok és a tsz-ek vezetésében *az irányítás vállalati formáit* érvényesítik. A kollektivizálás befejezése után a munka súlypontja a termelés, ebből következően az irányítás bonyolultabb. Az állami szervek nem avatkozhatnak be a termelés folyamatába kívülről, hatalmi, igazgatási módszerekkel, *a gazdaság és a termelés követelményeinek ismerete kerül előtérbe,* tudományos alapokra kerül az irányítás a gyakran szubjektív jellegű beavatkozások helyett.

Hozzászólásában Fábry professzor elemezte a Csehszlovák Kommunista Párt 1962. decemberi kongresszusán jóváhagyott, a mezőgazdasági irányítás átszervezésére vonatkozó elveket. Ezek szerint megalakul a CSKP KB *mezőgazdasági szakbizottsága,* mint a mezőgazdaság központi irányítója. Az irányítás minden fokozaton termelési-vállalati bázison egy felelős központban összpontosul. A járásokban megalakulnak a mezőgazdasági termelési igazgatóságok, amelyek — a járási nemzeti bizottságok útján történő eddigi irányítás helyett — összefogják a mezőgazdasági termelés irányítását. A járási termelési igazgatóságok az állami gazdaságok és tsz-ek *közös irányító szervei,* ez nemcsak a termelés irányítását egyszerűsíti, hanem lehetővé teszi az állami gazdaságok és tsz-ek, ill. a tsz-ek egymás közti szorosabb kapcsolatait, a termelés fokozódó specializálását, az optimális nagyüzemi termelési egységek kialakulását, ugyanakkor összhangban áll a szocialista tulajdon két for-

májának a termelőerők fejlődése alapján történő közeledésével is.

Foglalkozott Fábry professzor a szövetkezetek állami irányításának módszereivel is. Kitért arra, hogy bár az irányítás fő módszere az anyagi és erkölcsi ösztönzőkkel kapcsolatos szervező és meggyőző munka, minthogy azonban a gazdasági törvények nem hatnak önműködően, hanem az emberek cselekményei útján jutnak érvényre, ha az össztársadalmi érdek követeli, a szocialista állam megfelelő jogkörrel felruházott szervei útján beavatkozhat és be is kell avatkoznia a tsz-ek ügyeibe. Ez nem azt jelenti, hogy a közvetlen direktivák végrehajtását kikényszeríthetik, hanem a tsz-tagok meggyőzéséről van szó, azok megvalósításának szükségességéről a szövetkezeti demokrácia kereteiben. Ezáltal a *szövetkezeti demokrácia nemcsak a szövetkezet saját tagjai általi irányítása meghatározott módszerének tekintendő, hanem az össztársadalmi irányítás eszközének is,* nemcsak az önkormányzat bizonyos formájának, hanem a társadalmi önkormányzat formájának is. A szövetkezetek állami irányításának formáival kapcsolatban Fábry professzor érdekesen elemezte és rendszerezte a különböző formák alkalmazásának feltételeit és szükségességét. Alapelv az — hangsúlyozta —, hogy a szövetkezeti tagok maguk hajtják végre a jogi normát akkor is, amikor ajánlásról van szó, akkor is, ha közvetlen direktíva jellegű szabállyal állunk szemben. Nem lehet kirekeszteni a tsz termelő tevékenységének olyan szféráját, amelybe az állam jogszabályok útján, illetve az illetékes állami szervek jogszabályok által megállapított jogkörükön belül jogi eszközökkel ne avatkozhatnának be. Azt, hogy milyen mértékben és formában adható meg az irányító szerveknek az ilyen jogkör, a konkrét helyzet és az irányító tevékenység egyes ágai döntik el.

A referátum befejező része azzal a feladattal foglalkozott, hogy az állami gazdaságok és tsz-ek fokozatos közeledésének folyamatával összefüggésben tanulmányozni kell e folyamat törvényszerűségeit ezen üzemek irányítása szempontjából is. Ebben az összefüggésben nemcsak azt kell vizsgálni: mi a sajátos az állami gazdaságok, illetve a tsz-ek irányításában, hanem a közös vonásokat is meg kell keresni. A szocialista állam irányító munkájának alapelvei, formái és módszerei egységesek az egész mezőgazdaság számára; ez következik abból, hogy azonos célokat kell elérni: mindkét formából a szocialista mezőgazdasági nagyüzemi termelés fejlett vállalatait kell kialakítani. Az állami szervek irányító munkájának tartalma sok vonatkozásban, különösen pedig a mezőgazdasági termelést illetően azonos az egész szocialista mezőgazdaságban. Ez azt is lehetővé teszi — hangsúlyozta Fábry professzor —, hogy az állami gazdaságokat és a mezőgazdasági tsz-eket azonos állami szervek irányítsák, illetve hogy számukra azonos szervezetek különböző szolgáltatásokat teljesítsenek. Ugyanakkor az alapvető és elvi egység ellenére a tsz-ek állami irányításában az irányító munka konkrét tartalma és célja bizonyos vonatkozásban eltérő. Ezek a különbözőségek a szövetkezetek, mint szocialista típusú vállalatok társadalmi-gazdasági lényegéből folynak. A jogtudománynak fontos feladata tanulmányozni az irányítási viszonyok egész komplexumát a tsz-eket illetően, de vizsgálnia kell az állami gazdaságok irányítási viszonyait is, hogy kiemelhesse a közös vonásokat és megindokolhassa a szükséges eltéréseket. Feltétlenül szükséges lesz az is, hogy a mezőgazdasági tsz-i jog anyagába és rendszerébe az állami gazdaságokról és azok igazgatásáról megfelelő fejezetek kerüljenek, vagyis olyan témakörök, amelyeket eddig az igazgatási jogban tárgyaltak. Az állami szervek tevékenysége olyan különböző vonatkozásainak, amelyek hagyományosan az államigazgatási jogba tartoztak, mint pl. az állategészségügy, fitopatalógiai stb. szabályok-, Fábry professzor szerint a jövőben ugyancsak a tsz-i jogban kell helyet kapniok, mivel ezeknek az intézkedéseknek a megvilágítása, mégha bizonyos külső szakigazgatást igényelnek is, mindinkább egyben a tsz-ek belső ügyévé is válnak.

Seweryn Szer, a varsói egyetem jogi karának professzora (a Lengyel Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének igazgatóhelyettese) a szövetkezetek vezetésének problémájához kapcsolódó megjegyzéseiben a *lengyel mezőgazdasági tsz-ek* állami vezetésének kérdésével foglalkozott. A szövetkezetekről szóló 1961. évi törvény és a népi tanácsokról szóló 1958. évi törvény rendelkezéseiből kiindulva ismertette a tsz-ek és népi tanácsok kapcsolatának alakulását. A népi tanácsok segítik a szövetkezeti szerveket feladataik teljesítésében és koordinálják azok gazdasági tevékenységét más, a tanácsok alárendeltségében levő gazdasági egységek munkájával. A népi tanácsok elnökségei a központi szövetkezeti szövetséggel együtt útmutatást adnak a szövetkezetek gazdasági-pénzügyi tervei kidolgozásához, kötelesek megvizsgálni a szövetkezetek gazdasági terveit, időszakonkénti beszámolóit azok teljesítéséről stb. Így kapcsolódik a szövetkezetek tevékenysége szervesen a népgazdasághoz és alakulnak ki a gazdasági tervek teljesítésének szervezeti előfeltételei. A szövetkezetek tervszerű tevékenységének folytatásához szükséges eszközök nagy részével a népi tanácsok rendelkeznek. A népi tanácsok szervei (a megyei tanácsok elnökségei) dolgozzák ki a szövetkezetek részére bocsátandó bankhitelek irányelveit. Különösen a járási népi tanácsok fontos feladata a mezőgazdasági szövetkezetek segítése, a községi népi tanácsoknak elsősorban az a kötelessége, hogy együttműködjenek a szövetkezeti szervekkel és gondoskodjanak a mezőgazdasági munkák megfelelő, időbeni elvégzéséről. A népi tanácsoknak jelentős befolyásuk van a szövetkezetek alakulásában és megszüntetésében is. Megállapítják, hogy gazdaságilag

megalapozott-e a szövetkezet megalakítása, megfelelő feltételek lesznek-e a szövetkezeti tevékenység fejlesztésére, ill. másik oldalról nem álltak-e elő a megszüntetést jelző előfeltételek. A szövetkezet vezetősége mielőtt a megfelelő bírósághoz fordulna a szövetkezet bejegyzésére vonatkozó javaslattal, rendelkeznie kell ún. „igazolással, amely megállapítja a szövetkezet alakulásának célszerűségét". Ilyen igazolást a központi szövetkezeti szövetség ad ki „a megfelelő népi tanács elnökségével való egyeztetés után". Hasonló igazolás szükséges a megfelelő központi szövetkezeti szövetség vezetőségétől a megszüntetés célszerűségéről is.

Dr. Földes Iván kandidátus, a pécsi jogi kar tanszékvezető docense referátumában a tsz-ek állami irányításának néhány általános kérdésével, az irányítás jogi formáinak rendszerével — különösen az üzemi-gazdasági igazgatással és az állami felügyelettel — foglalkozott, és érintette az irányító szervezet kérdését is. (Földes elvtárs korreferátumának részletes ismertetésétől itt eltekintünk, mivel „A tsz-ek állami irányításáról" ez évben megjelent nagyobb tanulmánya [ld. A tsz-ek megerősítésének főbb jogi kérdései. Tanulmánykötet. Szerk. Seres Imre, MTA Kiadója, 1962.], illetve e témában kiadásra került monográfiája álláspontját tartalmazza.) A szocialista tulajdon két formájának fejlődése és egymáshoz való fokozatos közeledése azzal is együtt jár, hogy az irányítás jogi formáinak is közeledniök kell egymáshoz. Míg egyfelől a szövetkezeti tulajdonban levő gazdasági egységek irányításában fokozatosan erősödhetnek az állami tulajdon irányítására jellemző jogi formák, másfelől az állami tulajdonban levő gazdasági egységek irányításában mind kiterjedtebb szerephez jutnak az olyan jogi formák, önigazgatási elemek, amelyek ma még inkább a szövetkezeti tulajdon irányítását jellemzik.

Az irányítás elvi alapjainak *azonosságát* aláhúzva — Földes elvtárs foglalkozott az állami gazdaságok és tsz-ek állami irányításának *sajátosságaival,* majd kitért az állami irányítás jogi formáinak vizsgálatára. Álláspontja szerint a tsz-ek állami irányítása három fő ágazatra, ezen belül ágazatokra osztható. Az első főágazat a szövetkezeti igazgatás, ezen belül helyezkedik el az üzemi-gazdasági igazgatás és a szövetkezeti hatósági igazgatás; a második főágazat az általános szakigazgatás, amely a mezőgazdasági szakigazgatás, a földigazgatás és a szervezeti igazgatás ágazataiban nyilvánul meg; végül harmadik főágazat a felügyelet. A továbbiakban elsősorban az üzemi-gazdasági igazgatással és vitatottsága miatt, a felügyelettel foglalkozott. Hangsúlyozta, bár az *üzemi-gazdasági igazgatás* nem az államigazgatás „hagyományos" hatósági aktusai útján valósul meg, de azért ez is túlnyomóan igazgatási tevékenység, hiszen az igazgatás realizálásának két fő módszere: a hatósági aktusok és a szervezés. Az üzemi-gazdasági igazgatás szinte kizárólag szervező munkában nyilvánul meg, bár lehetnek hatósági aktusok közbevetésével megvalósuló elemei éppen úgy, mint olyan elemek, amelyek a szorosan értelmezett igazgatás szervezési kereteibe sem illeszthetők bele. Véleménye szerint, minden olyan esetben, amikor az üzemi-gazdasági szervezőmunka alapját jogi norma adja igazgatásról, az igazgatásnak szervezéssel történő megvalósulásáról van szó. Ami az irányítás szervezetének fejlesztését illeti, a hazai tapasztalatok és feltételek alapján ahhoz a konklúzióhoz jutott, hogy ezidőszerint nem látszik megvalósíthatónak az állami gazdaságok és a tsz-ek irányításának egyesítése, annál helyesebb lenne a tsz-ek termelési és felvásárlási irányításának összevonása. Ennek alapján megfontolandónak tartja legalább járási, esetleg megyei szinten, feltétlenül tanácsi keretben, de a mezőgazdasági szakigazgatási szervezetből kiszakítva, mellérendelten, egy termelést szervező részleg létesítését. Ezenkívül vagy a mezőgazdasági állandó bizottságok minden szinten való hatékony működését kell biztosítani, vagy állandó tanácsadó testületet kell létrehozni — mindkét esetben a tsz-tagok és a mezőgazdasági szakemberek közreműködésével. Végezetül a tsz-ek állami felügyeletének a tudományos irodalomban nálunk vitatott problémájával foglalkozott. Álláspontja szerint a tsz-ek állami felügyelete a tsz-ek állami irányításának része, egyik ágazata, amely az állami irányítás többi ágazataihoz, formáihoz — tehát a szövetkezeti igazgatáshoz és az általános szakigazgatáshoz szorosan kapcsolódva, annak egész területét átfogja. A felügyelet mind a törvényességre, mind a gazdasági működésre kiterjed és általános jellegű. Felügyeletet csak hatóság és csak a jogszabály által reá ruházott hatáskörben gyakorolhat.

Dr. Bak József ügyész (Legfőbb Ügyészség) referátuma a szövetkezetek irányításának komplex jellegéből kiindulva, arra mutatott rá, hogy az állami irányítás magában foglal az állam és a tsz-ek között olyan kapcsolatokat is, amelyek általánosan, minden természetes és jogi személyre érvényesek; emellett a speciális, a szövetkezetek működésére vonatkozó jogszabályok érvényesítésének állami feladataiból következnek, azaz hatósági, jogi kapcsolatokat is, amelyekben az állami szervek végrehajtó-rendelkező jogkörükben lépnek fel, kötelező határozatokat hoznak és ezeket végrehajtják; illetve végrehajtatják. Ezek a kapcsolatok jelentik lényegében azt, amit a magyar jogi irodalomban egyesek felügyeletként jelölnek meg, mint az állami irányítás egészén belüli speciális jogi kategóriát. Ez a felügyelet — véleménye szerint — ellentétben egyes véleményekkel, nem csupán figyelemmel kísérést jelent, hanem magában foglalja a jogszabályokon alapuló, ezek érvényesítésére vonatkozó intézkedési jogot és kötelezettséget is. Mivel az állami irányítás komplex feladatkört jelent, sok irányú részfeladatot foglal magában, amelyeket a különböző tudo-

mányterületeknek kell tanulmányozniok, a jogtudomány ezeket sem hagyhatja figyelmen kívül, de ezeket is a jogi, állami összefüggésekben kell figyelembe vennie.

A referátum foglalkozott az állami gazdaságok és a szövetkezetek irányításának közös és sajátos vonásaival, majd rámutatott, hogy a szövetkezetek üzemi fejlődése, termelésük növelése, a szövetkezeti tulajdonnak az össznépi tulajdon irányában való fejlődése nagymértékben függ a tagok szövetkezeti öntudatának erősödésétől, ennek pedig nélkülözhetetlen tényezője a *szövetkezeti demokrácia és garanciának védelme*. Elemezte a szövetkezeti demokrácia gyakorlati megvalósulásával kapcsolatos jelenségeket és tapasztalatokat, a fejlesztés feladatait a jelenlegi feltételek között (pl. a részlegekben tartott közgyűlés problémáit). Az állami irányítás jelenlegi szervezetét különösen a közös vállalkozások kialakulásával kapcsolatban ítélte problematikusnak. Hangsúlyozta a tsz-ek fejlődése új vonásai (pl. a helyi tsz-tanácsok) figyelembevételének fontosságát az államigazgatási szervezet fejlesztése szempontjából. Nemcsak a szövetkezetek, hanem a tanácsi szervek hatékony működését is visszafogja, hogy tartalmilag szakmai jellegű igazgatási feladatok, illetve ilyen ügyekben való döntés hatásköre nagymértékben általános hatáskörű államigazgatási szervekhez (járási és megyei v. b.-ok) van utalva, ami a szakigazgatási szervek hatáskörének szűkülése irányában hat.

Bak elvtárs referátuma kitért arra, hogy *a gazdasági irányítás szakszerűségi követelményei mellett fokozottan felmerül a jogi szakszerűség fontossága* is a szövetkezetek irányításában. Véleménye szerint a tanácsi szervek tevékenységében a gazdasági szervezőmunka mellett háttérbe szorult a szövetkezetek törvényes, alapszabályszerű működésének ellenőrzése. Jelentős lépés ebben a vonatkozásban a megyei és járási mezőgazdasági szakigazgatási szervek jogi képesítésű káderekkel való megerősítése. A tsz-ek vezetői és tagsága is fokozatosan belátja a szövetkezet jogi ügyei szakszerű, folyamatos ellátásának jelentőségét és több helyen közös jogtanácsost kívánnak alkalmazni. Ugyanis a jogi ügyek ellátásának hiánya, vagy még inkább a nem érvényesített igények, súlyos anyagi hátrányokkal járnak esetenként egy-egy szövetkezetre nézve.

Dr. Takács Imre kandidátus, a budapesti jogi kar docensének referátuma a járási tanácsi szervek irányító munkája fejlesztésének problémáival foglalkozott. Abból indult ki, hogy a tsz-ek állami irányításának jelenlegi szervezetében az irányító munka súlypontja a járási tanácsi szervekre hárul. Másik oldalról ugyanakkor a tsz-ek optimális üzemi kereteinek kialakulása, a termelés szakosítása befolyással van a járások területének megállapítására. A továbbiakban kitért a *mezőgazdasági osztályok belső szervezeti felépítésének fejlesztésével* kapcsolatos rendelkezések elemzésére (termelés szervezési, terv- és pénzügyi, igazgatási csoport). A járási tanácsi szervek irányító munkájának növekedését jelenti az az intézkedés is, hogy 1963. január 1-ével a *járási felvásárlási kirendeltségek* — tehát a felvásárlást végző vállalatok munkáját összehangoló szervek — járási szakigazgatási szervként *kettős alárendeltségbe kerültek*, így a v. b. irányító munkája fokozottabban érvényesül ezen a téren is. Ennek különösen azért van nagy jelentősége, mert a legtöbb panasz a tsz-ek részéről a felvásárló szervezettel szemben hangzik el. Az év nyarán került sor a járásokban *tsz-i egyeztető bizottságok* létrehozására. A járási mezőgazdasági osztály e bizottságok útján közvetlenebb módon tud a felvásárló vállalatok és tsz-ek vitás ügyeiben az összes körülmények figyelembevételével beavatkozni és az elég gyakran indokolatlanul támasztott vállalatok kötbérigényeket el tudja hárítani.

A referátum elemezte az irányítással kapcsolatos hatáskörök megosztásának problémáit, az irányítás körében jelentkező hatósági, felügyeleti és főképpen a gazdasági irányítás körében gyakorolt döntési jogkörük szintek szerinti tagozódását, különösen a mezőgazdasági tervezéssel kapcsolatos hatásköri problémákkal foglalkozott. A többi referátummal összhangban gyakorlati tapasztalatok alapján, szintén hangsúlyozta azt a helytelen tendenciát, hogy a végrehajtó bizottságok hatáskörébe utalt ügyek gyakran túlterhelik a végrehajtó bizottságot részletkérdésekkel, másrészt csökkentik a szakigazgatási szervek felelősségének érvényesülését. Gyakran előfordul, hogy a v. b. egyes vezetői maguk intézkednek a mezőgazdasági osztály hatáskörébe tartozó kérdésekben. *A hatáskörök differenciált megosztása* a megfelelő munkamódszerek kialakítása nélkül — még nem biztosítja az irányítás eredményes ellátását. Megállapítható, hogy a tsz-ek gazdasági irányításában a szerződési formák alkalmazása folytán a polgári jogi jogviszonyok szélesen jelentkeznek. Nem elég az irányító szervezet jogosítványait a tsz-ek irányítása körében keletkező tsz-i, államigazgatási és polgári jogi jogviszonyok sajátosságaihoz mérten megállapítani, hanem arról is gondoskodni kell, hogy a *munka szervezésében is érvényesüljenek ezek által a jogviszonyok által megkövetelt irányítási módszerek*. A polgári jogi jogviszonyokon nyugvó gazdasági kapcsolatok belső természetüknél fogva csak e jogviszonyok sérelmével kezelhetők úgy, mint államigazgatási jogviszonyok. Ebből is következik, hogy az állami irányítást közvetlenül ellátó járási tanácsi szervek munkájában különösen elengedhetetlen a szövetkezeti demokrácia követelményeinek tiszteletben tartása.

Halász József

A munkához való jognak mint személyiségi jognak a védelme

I. A munkához való jog az embernek egyik legfontosabb személyiségi joga, mert ez biztosítja az ember részére azt, hogy alkalmasságának és képességeinek megfelelően részt vehessen a társadalom munkájában; kifejthesse egyik legszemélyesebb emberi tulajdonságát, alkotó vágyát és kezdeményező készségét, bekapcsolódhassék egy alkotó kollektíva tevékenységébe, és hogy munkája arányában részesedhessék a nemzeti jövedelemből. Ennek az érdeknek a megvalósulása és védelme nagyon fontos jogpolitikai feladat.

A munkához való jog védelme szempontjából különbséget tehetünk a munkához való jog megvalósulásának két szakasza között. Sajátos védelmi eszközökre van szükség elsősorban a megvalósulására váró, vagyis a munkajogviszony létesítésére irányuló munkához való jognak mint jogilag is biztosított potenciális lehetőségnek a védelme érdekében, és további sajátos megoldásokra van szükség a munkajogviszony fennállása alatt a már megvalósult munkához való jog védelmének a biztosítása érdekében. Itt most főleg a munkajogviszony létesítésére irányuló munkához való jog védelmének a jogi eszközeivel foglalkozunk. Megjegyezzük azonban, hogy mind a két vonatkozásban — ha csak bizonyos körben is — különbséget kell majd tennünk egyfelől a dolgozó és a vállalat viszonylatában, másfelől az ember és a harmadik személyek vonatkozásában szükséges jogi megoldások között.

A jogszabályban meghatározott kivételes esetektől eltekintve az embert nem illeti meg egyéni és közvetlen alanyi jog arra, hogy vele egy általa kiválasztott meghatározott vállalat munkajogviszonyt létesítsen. Megilleti viszont az embert mindenkivel szemben az az alanyi jog, hogy senki se akadályozza jogellenesen a munkához való jogának rendeltetésszerű megvalósításában, tehát sem abban, hogy munkajogviszonyt létesíthessen, sem abban, hogy munkajogviszonyát fenntarthassa. Már most megjegyezzük azonban, hogy munkajogunk nemcsak ezt az abszolút és negatív jogi szerkezetben jelentkező védelmet nyújtja, hanem — különösen a már megvalósult munkához való joggal, vagyis a munkajogviszonnyal kapcsolatban, de a megvalósulásra váró munkához való joggal és a munkaszerződés megkötésével kapcsolatban is —, megfelelő együttműködést, segítést, tehát pozitív magatartást is igényel a vállalattól, de adott esetben harmadik személyektől is, a munkához való jog védelme érdekében. A dolgozó sem gyakorolhatja azonban munkához való jogát akárhogyan, hanem csak a társadalom érdekeit is figyelembe véve, hiszen a vállalat azért alkalmazza őt, hogy társadalmi rendeltetését betölthesse, vagyis a tervét és egyéb feladatait a társadalom és a dolgozó érdekében is megfelelően teljesíthesse. A dolgozó is köteles ebben a körben a szocialista együttműködés és kölcsönös segítés követelményének megfelelő magatartást kifejteni. Nem szabad például olyan munkakör betöltésére irányuló munkaszerződést kötnie, amelytől jogszabály vagy bírói ítélet eltiltotta, vagy amelyről tudja, hogy a betöltésére alkalmatlan. Köteles a vállalat által feltett olyan kérdésre, amely alkalmasságára, képességeire, szakképzettségére vagy esetleges alkalmazási vagy munkavállalási tilalomra vonatkozik, legjobb tudomása szerint választ adni, feltéve, hogy ahhoz a vállalatnak jogos érdeke fűződik. Szűkebb körben tőle kiinduló figyelmeztetési, közlési és felvilágosítási kötelezettség, általában tehát a szerződéskötés körüli gondosság kötelezettsége is terheli, így például, ha második állása vagy mellékfoglalkozása van, ha munkavállalási vagy alkalmazási tilalom fennállásának vagy összeférhetetlenségnek a lehetősége áll fenn stb. A munkajogviszony fennállása alatt pedig az a kötelezettség terheli a dolgozót, hogy képességeinek, a szocialista munkafegyelemnek, a szocialista együttélés és együttműködés követelményeinek megfelelően gyakorolja a munkához való jogot és hogy ne szüntesse meg jogellenesen munkajogviszonyát. Mindezekkel a kérdésekkel részletesebben majd máshol foglalkozunk, itt csak arra kívántunk rámutatni, hogy a munkához való joggal dialektikus kapcsolatban áll — a társadalom munkájában való részvétel követelményén túl — számos egyéb olyan kötelezettség is, amelyek meghatározzák, hogy a munkához való jogot hogyan kell, illetőleg hogyan lehet rendeltetésszerűen gyakorolni. Már most levonhatjuk tehát azt az általános jellegű következtetést, hogy a munkához való jogot — mint egyébként bármely más jogosultságot is — csak a társadalom érdekével összhangban, a szocialista együttélés és együttműködés követelményei szerint és rendeltetésének megfelelően lehet gyakorolni. Ebből következik továbbá, hogy a munkához való jog védelmi eszközei is csak ebben a körben, vagyis a rendeltetésszerű jog-

Megjelent A büntetőtörvénykönyv hatálybalépéséről, végrehajtásáról és egyes szabálysértésekről szóló 1962. évi 10. sz. törvényerejű rendelet a javaslat miniszteri indokolásával

gyakorlás körében illetik meg a dolgozót. Így például nem hivatkozhatik a munkához való jogának a megsértésére az a terhes vagy szoptató nő, akivel nem ezért, hanem valamely alkalmazási tilalom miatt nem kötöttek munkaszerződést. Vagy például nem jelenti a munkához való jog megsértését, ha a korábbi vállalat közli a dolgozót alkalmazni kívánó vállalattal, hogy a dolgozót lopás miatt jogerősen elítélték. Nem sérti a munkához való jogot az sem, ha a vállalat a Mt-ben meghatározott okok alapján jogszerűen szünteti meg a munkajogviszonyt stb.

II. Térjünk vissza azonban a munkához való jog védelmi eszközeinek a részletes kifejtésére. Abból indultunk ki, hogy a munkához való jog az egyik legfontosabb személyhez fűződő jog. A jogrendszer az ember személyiségét és személyiségi jogait komplex módon, több jogágazat jogvédelmi eszközeinek a segítségével is oltalmazza. A munkához való jog ugyanis olyan alapvető emberi jog, hogy a jogrendszernek minden jogágazatot és minden jogi eszközt igénybe kell vennie, amely csak felhasználható a munkához való jog megvalósulása és védelme érdekében. Így például a büntetőjogi védelem eszközét vette igénybe a Mt. 153. §-a, amidőn elrendelte, hogy bűntettet követ el az, aki a dolgozónak a Mt-ben és a végrehajtása tárgyában kiadott jogszabályokban biztosított jogait és törvényes érdekeit súlyosan megsérti, így különösen, aki: *a)* valamely dolgozót fegyelmi eljárás lefolytatása nélkül bocsát el azonnali hatállyal; *b)* a jogtalan elbocsátásból, a munkakönyv visszatartásából vagy a munkakönyvbe való helytelen bejegyzésből eredő hátrányos következmények megszüntetését elrendelő jogerős határozatot szándékosan nem hajtja végre; *c)* teherben levő nőnek, vagy szoptató anyának munkára alkalmazását emiatt megtagadja, munkabérét csökkenti, vagy munkaviszonyát megszünteti.

Egészen nyilvánvaló, hogy a munkához való jog védelme érdekében adott esetben a becsület védelmét szolgáló büntetőjogi eszközök is alkalmazásra kerülhetnek. Ugyanígy az államigazgatási jog egyes megoldásai is. Így pl. általános államigazgatási szabályként mondhatjuk ki, hogy minden államigazgatási szerv köteles jogalkotói, jogalkalmazási és szervezési tevékenységét úgy kifejteni, hogy előmozdítsa a munkajog alapelveinek, közöttük a munkához való jognak a megvalósulását is. Találkozunk az államigazgatási jog körében konkrétebb rendelkezésekkel is. Így például lényegében államigazgatási szabály az, amely arra kötelezi a vállalatokat, hogy a jogszabályban meghatározott munkakörökben kizárólag vagy bizonyos százalékban rokkant vagy csökkent munkaképességű dolgozót alkalmazzanak. Több országban pedig az a megoldás érvényesül, hogy az államigazgatási szerv konkrét államigazgatási aktussal arra kötelezheti a vállalatot, hogy egy meghatározott rokkant vagy csökkent munkaképességű dolgozót alkalmazzon, vagyis államigazgatási aktussal szerződéskötési, sőt foglalkoztatási kötelezettséget hozhat létre. Az államigazgatási jellegű jogi védelem nyilvánul meg munkajogunknak abban a szabályában is, amely szerint a miniszter felülvizsgálhatja az elbocsátást kimondó fegyelmi határozatot, és ha úgy találja, hogy az törvénysértő volt vagy azt a tényállás nem kellő ismeretében hozták, a fegyelmi határozatot hatályon kívül helyezheti vagy a dolgozó javára megváltoztathatja.

Nagy jelentősége van annak is, hogy az ügyészség és a szakszervezet megfelelő jogi eszközök segítségével felléphetnek — többek között — a munkához való jog megvalósulása, illetőleg védelme érdekében is. Az ügyészség törvényességi óvással élhet, a szakszervezet pedig vizsgálatot tarthat és felhívhatja a vállalatot a jogellenes intézkedés hatálytalanítására vagy orvoslására, a szükséges intézkedés megtételére, így például a hátrányos megkülönböztetés miatt elutasított dolgozó alkalmazására. A dolgozó érdekében és képviseletében egyeztető bizottsághoz, illetőleg bírósághoz fordulhat a jogellenes intézkedés érvénytelenítése vagy orvoslása iránt, büntető, fegyelmi és kártérítésre irányuló eljárást kezdeményezhet azok ellen, akik a dolgozó munkához való jogát megsértették.

Térjünk rá azonban annak az elemzésére, hogy milyen egyéni jellegű munkajogi alanyi jogok, jogérvényesítési lehetőségek és szankciók szolgálják a munkához való jog megvalósulását és a védelmet.

A Ptk. 81. §-ának (1) bekezdése megfogalmazta azt az általános szabályt, amely szerint a személyhez fűződő jogok a törvény védelme alatt állnak. Polgári jogunk tehát a személyhez fűződő jogokat és törvényes érdekeket elsősorban általános szabály segítségével részesíti védelemben, mert oltalmat nyújt a személyiségi jogok sérelmének minden formája ellen, tekintet nélkül arra, hogy a sérelem az adott esetben valamely külön törvényi rendelkezésbe ütközik-e, vagy sem. A Ptk. 85. §-a pedig felsorolja a személyiségi jogok védelmének a jogi eszközeit. Kimondja ugyanis, hogy akit személyhez fűződő jogában megsértettek, az eset körülményeihez képest a következő polgári jogi igényeket támaszthatja: „*a)* követelheti a jogsértés megtörténtének bírósági megállapítását; *b)* követelheti a jogsértés abbahagyását és a jogsértő eltiltását a további jogsértéstől; *c)* követelheti, hogy a jogsértő nyilatkozattal vagy más megfelelő módon adjon elégtételt, és hogy szükség esetén a jogsértő részéről vagy költségén az elégtételnek megfelelő nyilvánosságot biztosítsanak; *d)* követelheti a sérelmes helyzet megszüntetését, a jogsértést megelőző állapot helyreállítását a jogsértő részéről, vagy költségén, továbbá a jogsértéssel előállott dolog megsemmisítését, illetőleg jogsértő mivoltától megfosztását. Ha a személyhez fűződő jog megsértése vagyoni kárt is okozott, a polgári jogi felelősség szabályai szerint kártérítés jár."

A Ptk. — érthető módon —, nem tesz említést a munkához való jogról, mint személyhez fűződő jogról, mert a munkához való jog védelme a munkajog körébe tartozik. A Ptk. továbbá csak a személyhez fűződő jogok védelmének polgári jogi eszközeit sorolja fel. A Mt. sem mondja ki azonban mint általános szabályt, hogy a munkához való jog a törvény védelme alatt áll, és a védelem jogi eszközeit csak egyes jogsértésekhez fűzi, mégpedig főleg a már megvalósult munkához való joggal kapcsolatban, amidőn védelmet nyújt a munkajogviszony jogellenes megszüntetésével, a munkakönyv jogellenes ki nem adásával, vagy az abba bevezetett helytelen bejegyzéssel szemben. Felmerül tehát a kérdés, mint sok más esetben is, hogy a Ptk.-nak az ismertetett rendelkezéseit analógia alapján lehet-e, illetőleg kell-e alkalmazni a munkához való jog védelme érdekében? Ezzel a kérdéssel kapcsolatban megítélésünk szerint elsősorban különbséget kell tennünk a vállalat és harmadik személyek között. Harmadik személy azzal sértheti meg a munkához való jogot, hogy a dolgozóról olyan valótlan adatokat híresztel vagy közöl, amelyek alkalmasak arra, hogy a dolgozó elhelyezkedését megnehezítsék vagy munkajogviszonyának a megszüntetésére, alacsonyabb munkakörbe helyezésére, egyéb hátrányok előidézésére vagy a Mt-ben biztosított előnyök elvesztésére vezessenek. Minden ilyen esetben lényegében a polgári jogi jóhírnévhez való jog megsértéséhez hasonló jogellenes helyzet alakul ki, nevezetesen a dolgozó munkajogi jóhírnevét sértik meg, azt a megítélést, amely reá mint dolgozóra vonatkozóan anyagi és erkölcsi szempontból is nagyon lényeges. Minden ilyen vagy ehhez hasonló jogellenes magatartás esetén tulajdonképpen a jóhírnévhez való jog egyik sajátos elemének, illetőleg fajtájának a megsértéséről van szó, tehát indokolt, hogy a Ptk. ismertetett rendelkezései alkalmazásra kerüljenek, és pedig már objektív jellegű jogsértés esetén is, vagyis tekintet nélkül arra, hogy jogsértő személy vétkes, illetőleg rosszhiszemű volt-e. Ha pedig a jogsértő magatartása vagyoni kárt is okozott, pl. azzal, hogy nem egyéb okból, hanem éppen a jogellenes magatartás miatt a munkaszerződés megkötése meghiúsult, vagy a dolgozó munkajogviszonyát megszüntették stb., köteles az okozott kárt (pl. a keresetkiesést) is megtéríteni, ha csak ki nem menti magát annak a bizonyításával, hogy úgy járt el, ahogyan az az adott helyzetben általában elvárható. Felmerülhetnek persze nagyon nehezen minősíthető határesetek is, így például, ha valakit tanúként hallgatnak ki a dolgozó ellen indított fegyelmi eljárásban. Ha azonban a tanú jóhiszeműen és lelkiismeretesen vall, akkor ebből semmiféle hátrány nem érheti, mégha tévedett is. Ha pedig felelőtlen, gondtalan vagy különösképpen még rosszhiszemű is volt, akkor viszont indokolt, hogy anyagi felelősséggel tartozzék.

Vizsgáljuk meg ezek után azt a kérdést, hogy azonos megoldás alkalmazható-e a vállalat és a dolgozó viszonyában. Ebben a körben különbséget kell tennünk a tényállások eltérő fajtái között.

A tényállások első csoportjába azok az esetek tartoznak, amidőn a jogszabály a munkához való jog megvalósulásának fokozott előmozdítása érdekében — közvetlen vagy közvetett, feltétlen vagy feltételes formában — szerződéskötési vagy foglalkoztatási kötelezettséget állít fel a vállalat terhére.

A tényállások második csoportjába tartoznak az esetek akkor, amidőn a jogszabály oltalmazó jellegű tilalmat állít fel a munkához való jog védelme érdekében, és a vállalat a tilalom megszegésével nem alkalmazza a dolgozót. Már most megjegyezzük azonban, hogy az első és a második csoportba tartozó esetek között éles határvonalat alig lehet húzni, mert például a börtönből szabadult személyek elhelyezkedésének az előmozdításával kapcsolatban később tárgyalandó szabály megvalósító jellegű parancsnak, de hátrányos megkülönböztetést tiltó rendelkezésnek is tekinthető.

Végül a tényállások harmadik csoportjába azok az esetek sorolhatók, amidőn az új vállalat a régi vállalat információja miatt nem alkalmazza a dolgozót.

Elképzelhetők persze még egyéb esetek is, de a tényállásoknak itt kifejtett három csoportja az, amelyeken belül a gyakorlatban leginkább felmerülhető esetek előfordulhatnak.

A tényállások első csoportjába tartozó feltétlen és közvetlen foglalkoztatási kötelezettséggel jelenleg csak abban a szűk körben találkozunk, amelyen belül a kötelező szakmai gyakorlat fennmaradt, nevezetesen az orvosi egyetemet és az egészségügyi szakiskolát végzett tanulók körében. A Mt. V. 224. §-ának (1) bekezdése szerint ugyanis a kötelező szakmai gyakorlatra kijelölt vállalat köteles a dolgozót a kijelölt munkakörben és munkabérrel a jelentkezése után azonnal alkalmazni. A jogszabálynak ez a megfogalmazása azonban nem ad határozott választ arra a kérdésre, hogy a kijelölés már a munkaszerződést is pótolja, vagy pedig csak szerződéskötési kötelezettséget hoz-e létre a kijelölt vállalat terhére? Az „alkalmazni" kifejezés az utóbbi megoldás mellett szól. A Mt. V. 224. §-ának (2) és (4) bekezdése szerint viszont a dolgozót — anélkül, hogy ezt a jogszabály az „alkalmazástól", vagyis munkaszerződés megkötésétől tenné függővé — a gyakorlat megkezdésére megállapított időponttól kezdve illeti meg munkabér, kivéve, ha akkor a vállalatnál nem jelentkezett. Megilleti továbbá a munkabér abban az esetben is, ha az előírt időpontban jelentkezett ugyan, de hibáján kívül nem állították munkába. Ezek a rendelkezések viszont inkább amellett szólnak, hogy a kijelölés magát a munkaszerződést is pótolja, tehát a vállalat a kijelölt időpontban nem alkalmazni köteles a dolgozót, hanem a foglalkoztatását tartozik megkezdeni. He-

lyes értelmezés szerint a munkához való jog is az utóbbi megoldást igényli. A kijelölés tehát pótolja a munkaszerződést annál is inkább, mert a kijelölésben már meg kell határozni a vállalat nevét, a kijelölt munkakört, valamint a dolgozó munkabérét is, tehát a munkaszerződés szükséges elemeit. Ha tehát a vállalat nem tesz eleget a kijelölésből származó kötelezettségének, a dolgozó már nem az „alkalmazását", hanem a foglalkoztatását igényelheti ugyanúgy, mintha a vállalat egy munkaszerződés esetében nem tenne eleget annak a kötelezettségének, hogy a dolgozó foglalkoztatását megkezdje. Ebből következik, amit a jogszabály el is rendel, hogy a felügyeletet gyakorló miniszter gondoskodik a munkabér folyósításáról, ha a dolgozó az előírt időpontban a vállalatnál jelentkezett, de hibáján kívül munkába nem állították. Véleményünk szerint a helyes megoldás az, ha ilyen esetben a „gondoskodás" úgy valósul meg, hogy a foglalkoztatási kötelezettségét nem teljesítő vállalat téríti meg a kiesett munkabért, sőt a vállalat a dolgozó esetleges egyéb olyan kárait is köteles megtéríteni, amelyek a meghiúsulással vagy a késedelemmel állnak összefüggésben.

Említettük már, hogy egyes munkakörökben teljesen vagy bizonyos százalékban rokkant és csökkent munkaképességű dolgozókat kell foglalkoztatni. Kérdés, hogy az ilyen dolgozó — a részére biztosított fokozott munkavállalási lehetőségre, munkához való jogának a fokozott biztosítására való tekintettel — igényelheti-e az alkalmazását az általa kiválasztott vállalattól. Megítélésünk szerint a jelenlegi megoldás ilyen igényre alapul nem szolgál, mert a vállalatot jelenleg csak az állam irányában terheli — éspedig meghatározott személyektől függetlenül — az a kötelezettség, hogy ezeket a munkaköröket rokkant és csökkent munkaképességű dolgozókkal töltse be. Az egyes dolgozókat azonban a vállalat mérlegelési jogköre alapján maga választhatja ki. Más lapra tartozik, hogy a rokkant és a csökkent munkaképességű dolgozók munkához való jogának fokozott támogatása érdekében indokolt lenne egy olyan megoldás biztosítása, amely szerint egy arra feljogosított szerv elrendelhesse a dolgozó foglalkoztatásának a kötelezettségét azzal a hatállyal, hogy az elrendelés, illetőleg a vállalat kijelölése ugyanúgy pótolná a munkaszerződést, mint — helyes értelmezés szerint — a kötelező szakmai gyakorlat esetében. Egy ilyen megoldás sokkal hatékonyabban mozdíthatná elő annak a fontos társadalmi érdeknek a megvalósulását, amely a rokkant és a csökkent munkaképességű dolgozók elhelyezkedéséhez fűződik.

Előfordul végül ebben a körben olyan megoldás is, amidőn a jogszabály előnyben kíván részesíteni egyes dolgozókat, de ezt lényegében ismét csak a vállalathoz intézett általános jellegű kötelezéssel írja elő. A honvédelemről szóló 1960. évi IV. törvény 49. §-a ugyanis elrendeli, hogy munkaviszony (szolgálati viszony) létesítésénél, továbbá felsőfokú tanintézetbe hallgatóként való felvételnél — egyébként egyenlő feltételek mellett — azokat kell előnyben részesíteni, akik sorkatonai szolgálatot teljesítettek. E rendelkezés alkalmazásának azonban nincs helye a sorkatonai szolgálat letöltésétől számított két év elteltével, továbbá azok hátrányára, akik sorkatonai szolgálatra nem kötelezettek. Megítélésünk szerint — a jelenlegi szabályozás alapján — ennek az előnybiztosító rendelkezésnek a megszegése esetén sem keletkezik a dolgozó javára alkalmazásra irányuló alanyi jog, hanem csak fegyelmi eljárásnak lehet helye az előnyt meg nem adó vállalattal, illetőleg a vállalat részéről eljáró dolgozóval szemben. Kérdés azonban, hogy ennyivel megelégedhetünk-e? Megítélésünk szerint olyan messzire nem mehetünk el mint kötelező szakmai gyakorlat esetében. Nem konstruálhatunk tehát egy olyan jogi megoldást, amely szerint automatikusan vagy államigazgatási aktussal jönne létre a munkaszerződés. Ennek — többek között — az is akadálya lenne, hogy számos esetben nagyon nehéz lenne bizonyítani és megnyugtató módon eldönteni azt, hogy a vállalat valóban az előnyben részesítés mellőzésével tagadta-e meg az alkalmazást, vagy pedig arra való tekintettel, hogy a feltételek valóban nem voltak egyenlőek. Így például akkor, ha a másik dolgozó alkalmasabb, magasabb a szakképzettsége, több eltartásra szoruló családtagja van stb. Elképzelhető azonban egy közbenső megoldás, amely lehetőséget nyújt arra, hogy a leszerelt személy munkához való joga pozitív irányban is támogatásban részesüljön anélkül, hogy a vállalatot feltétlen és nem egy esetben irreális, túlhajtott kötelezettség terhelje. A helyes és reális megoldás kialakítására elvi alapul szolgálhat egy sajátos jogi konstrukció. Más esetben is előfordul, hogy feltétlen alanyi jog a dolgozó részére nem biztosítható, hanem a kérdés eldöntésére az igazgató egyszemélyes vezetési jogkörében, mérlegelés alapján kerül sor. Az igazgató sem gyakorolhatja azonban kötetlenül vezetői, mérlegelési jogkörét, hanem csak rendeltetésének megfelelően. Ennek biztosítása érdekében munkajogunk több esetben is vagy azt a megoldást alkalmazza, hogy az igazgató csak a szakszervezeti bizottsággal egyetértésben gyakorolhatja vezetői (mérlegelési, utasítási stb.) jogkörét, vagy pedig munkajogunk panaszjogot biztosít az igazgató mérlegelési jogkör alapján hozott döntésével szemben, amelynek az elbírálása alapján az egyeztető bizottság az igazgató döntését megváltoztathatja és a vállalatot az igazgató döntésével ellenkező magatartásra kötelezheti. Így például a jelenlegi szabályozás szerint, az igazgató mérlegelés alapján dönt a felmondás elfogadásának a kérdésben, ha a dolgozó a Mt. 30. § (1) bekezdés *f)* pontja alapján arra való hivatkozással mond fel, hogy családi viszonyaira, egészségi állapotára, más személyi körülményeire tekintettel vagy egyéb okból fontos érdek fűződik ahhoz, hogy a munkaviszonyt megszüntesse. Azokban az esetekben tehát, amelyekben a dolgozó

egyéni, személyes érdekét feltétlenül méltányolni kell, a Mt. az igazgató mérlegelésétől független feltétlen hatályú alanyi jog formájában biztosítja a felmondás lehetőségét. Ahol azonban a dolgozó egyéni, személyes érdeke nem igényel feltétlen hatályú felmondási lehetőséget, ott a Mt. ismertetett *f)* pontja az igazgató mérlegelési jogkörébe utalja a döntést annál is inkább, mert ezekben az esetekben egybe kell vetni egyfelől a dolgozó egyéni, személyes érdekét, másfelől pedig a vállalat, helyesebben a társadalom érdekét, és az egybevetés eredményeként kell eldönteni, hogy indokolt-e a felmondás elfogadása, vagy nem. Az igazgató azonban — mint már kifejtettük — ebben az esetben sem dönthet kötetlenül, vagyis az egyéni és a társadalmi érdek megfelelő egybevetése és mérlegelése nélkül. Ebből következik, hogy a Mt. panaszjogot biztosít az igazgató elutasító döntésével szemben, tehát az egyeztető bizottság felülbírálhatja, hogy az igazgató helyesen, mérlegelési jogkörének rendeltetésszerű gyakorlásával döntött-e? Megítélésünk szerint hasonló megoldással lehetne biztosítani a leszerelt személyek munkához való jogának fokozott előmozdítását. A munkához való jog fokozott előmozdításának a túlhajtását jelentené ugyanis a vállalat terhére megkonstruált feltétlen alkalmazási kötelezettség. A munkához való jog fokozott előmozdításához viszont az sem elegendő, hogy az alkalmazást megtagadó személyt csak fegyelmi felelősség terhelje. Ha viszont az egyeztető bizottság panasz alapján felülbírálhatná a vállalat alkalmazást elutasító döntését, ez lehetőséget nyújtana annak a megvizsgálására, hogy a vállalat részéről eljárt személy helyesen mérlegelte-e a körülményeket, egyenlőek voltak-e a feltételek vagy nem, vagyis, hogy indokolt volt-e az előnyben részesítés mellőzése, vagy nem.

Elképzelhető egy másik megoldás is, amely azonban kevésbé szolgálná a leszerelt katona munkához való jogának az előmozdítását. Ehhez hasonló megoldással az újítási javaslat elutasításával kapcsolatban találkozunk. Az újítás elfogadására sem lehet ugyanis feltétlen alanyi jogot, illetőleg bíróilag érvényesíthető igényt biztosítani az újítónak, mert a vállalat vezetőjének a mérlegelési körébe kell utalni annak az eldöntését, hogy a népgazdaság, illetőleg a vállalat szempontjából hasznosnak és szükségesnek tartja-e az újítás megvalósítását. Az sem lenne helyes viszont, ha a vezető vagy az átruházott hatáskörben eljáró főmérnök (műszaki vezető) egyszemélyi döntéssel véglegesen lezárhatná ezt a kérdést, mert lehetséges, hogy mégis fontos népgazdasági, illetőleg vállalati érdek fűződik a javaslat megvalósításához, és ezt az igazgató vagy a főmérnök nem ismerte fel. Ezért a javaslattevő — elutasítás esetében — harminc napon belül a helyi szakszervezeti bizottsághoz fordulhat. Ha a szakszervezeti bizottság az elutasító határozat felülvizsgálását látja szükségesnek, a határozatot ugyan nem változtathatja meg, de — felhívása alapján — az igazgató köteles az elutasító határozatot 15 napon belül felülvizsgálni, illetőleg újból megvizsgálni, és a szakszervezeti bizottság érveinek a mérlegelésével eldönteni azt, hogy fenntartja vagy megváltoztatja-e a korábbi elutasító határozatot. A szakszervezeti bizottságot tehát nem döntési, hanem csak javaslattételre irányuló jogkör illeti meg, a vállalatot, illetőleg az igazgatót pedig a javaslattal való foglalkozás kötelezettsége terheli. Hasonló megoldás a leszerelt katona jelentkezését elutasító vállalati döntés esetén is elképzelhető annál is inkább, mert rendszerint nem az igazgató foglalkozik személyesen a dolgozók alkalmazásával. Ez a megoldás is lehetővé tenné — ha kevésbé hatékony formában is — a leszerelt katonák munkához való jogának fokozott előmozdítását.

Az eddig tárgyalt esetekben arról volt szó, hogy a vállalat a jogszabály parancsa ellenére nem foglalkoztatja vagy nem alkalmazza a dolgozót, vagyis megsérti — a dolgozó munkához való jogának a fokozott megvalósulását előmozdító — jogi kötelezettségét. A tényállások második csoportjába azok az esetek tartoznak, amidőn a vállalat a dolgozó munkához való jogát abban a formában sérti meg, hogy a munkához való jog valamelyik védelmező jellegű tilalmát szegi meg, bár ilyen esetek gyakorlati felmerülése alig, illetőleg csak nagyon szűk körben képzelhető el. Így például gyakorlatilag elképzelhetetlen, hogy bárki is munkaszerződés megkötésére vagy munka végzésére kényszerítsen valakit. Ettől függetlenül, minden olyan munkaszerződés, amely kényszer hatására jött volna létre, feltétlenül érvénytelen. Munkára pedig — akár van érvényes munkaszerződés, akár nincs — senki sem kényszeríthető, és minden ilyen irányú kényszer nemcsak a munkajog, hanem a büntető jog tilalmába is ütközik. Ugyanígy elképzelhetetlen a szocialista szektoron belül a kizsákmányolás tilalmának a megszegése is, mert munkajogunk mellőzhetetlen erejű rendelkezések segítségével biztosítja a szocialista elosztás érvényesülését, tehát a munkabérre vonatkozó mellőzhetetlen erejű rendelkezésektől történő minden olyan eltérés, amely csökkentené a dolgozó munkabérét — minden további nélkül semmis.

A gyakorlatban egyedül a hátrányos megkülönböztetés tilalmának a megszegése képzelhető el, de ez is csak nagyon szűk körben. A jogszabály két ilyen esetet szabályoz, bár a két eset nagyon különbözik egymástól. Az egyik a terhes és a szoptató nők védelmével, a másik a börtönből szabadult személyek munkába állításával kapcsolatos. Vizsgáljuk meg először a terhes és a szoptató nők védelmét.

Egyes vállalatok, különösen ahol a dolgozók többsége nő, vonakodnak a terhes és a szoptató nők alkalmazásától, mert munkajogunk az anyaság védelme érdekében jelentős szabadságot, szoptatási időt biztosít, foglalkoztatási és beosztási tilalmakat állít fel, és arra kötelezi a válla-

latokat, hogy helyezzék a terhes és szoptató nőket állapotuknak egészségügyi szempontból megfelelő munkakörbe anélkül, hogy keresetük csökkenne stb. Ha tehát elvétve is, és éppen az anyaság fokozott védelmének egy torz visszahatásaként, ilyen fajta hátrányos megkülönböztetés még előfordulhat, mert a vállalat esetleg elzárkózik a munkaszerződés megkötése elől, éspedig nem azért, mert a dolgozót az adott munkakör betöltésére a társadalom vagy a dolgozó egyéni, személyes érdeke, vagy alkalmatlansága miatt megfelelőnek nem találja, vagy mert nála — így például szakmai szempontból — alkalmasabbat talált, hanem azért, mert a dolgozóval szemben jogszabályba ütköző módon hátrányos megkülönböztetést tett. Alkalmatlanság esetében a munkához való jog megsértéséről nem beszélhetünk, mert a vállalat mérlegelési körébe tartozik annak az elbírálása, hogy a jelentkező dolgozót alkalmasnak tartja-e a munkakör betöltésére, vagy hogy több dolgozó közül melyiket tartja a legalkalmasabbnak, és ehhez képest alkalmazza-e a dolgozót, vagy melyik dolgozót alkalmazza.

Más azonban a helyzet, ha a vállalat a jogszabály által felállított tilalmat megszegve tagadja meg a munkaszerződés megkötését. Éppen ezért a Mt. a hátrányos megkülönböztetésnek ebben az esetében kifejezetten is tilalmat állít fel, amidőn elrendeli, hogy nő munkára való felvételét nem szabad megtagadni azért, mert teherben van. Helyes értelmezés szerint az alkalmazását akkor sem szabad megtagadni, ha szoptat, mert a Mt. 153. §-a nemcsak azt az esetet minősíti bűntettnek, ha a teherben levő nőnek a munkára alkalmazását emiatt valaki megtagadja, hanem azt az esetet is, amidőn valaki a szoptató nő alkalmazását tagadja meg emiatt. Azt tehát, aki e tilalmat megszegi, büntetőjogi és fegyelmi felelősség is terheli. A jogszabály tehát csak a tilalmat állítja fel, valamint a büntetőjogi és a fegyelmi felelősséget állapítja meg. Nem rendeli el azonban, hogy ilyen esetben a vállalat köteles a munkaszerződést megkötni. Kérdés tehát, hogy a terhes vagy szoptató nő igényelheti-e ilyen esetben a munkaszerződés megkötését, vagyis munkajogviszony létesítését? A jelenlegi szabályozás alapján ilyen fajta következtetés levonására kellő alap nincs, mert egymagában az alkalmazás megtagadásának a tilalmából az alkalmazási kötelezettség még nem következik. A vállalatot inkább csak az állam irányában terheli az az általános kötelezettség, hogy a terhes és a szoptató nőkkel szemben hátrányos megkülönböztetést ne tegyen, hanem őket ugyanúgy alkalmazza, mint a többi dolgozót. Ahogyan azonban a vállalatot más dolgozók irányában sem terheli közvetlen és egyéni alanyi kötelezettség az alkalmazásra vonatkozóan, ugyanúgy a terhes és szoptató nők irányában sem áll fenn ilyen közvetlen és egyéni alanyi kötelezettség, illetőleg — a másik oldalon — a terhes vagy a szoptató nőnek sincs közvetlen és egyéni alanyi joga az alkalmaztatásra, éspedig akkor sem, ha az alkalmazás megtagadása hátrányos megkülönböztetés alapján történt. A tilalom megszegéséhez tehát jelenleg csak az a következmény járul, hogy a tilalmat megszegő személyt büntetőjogi és fegyelmi szankciók érik.

Ebben a vonatkozásban is felmerül azonban ugyan az a kérdés, mint a leszerelt katonákkal kapcsolatban. Megelégedhetünk-e egy olyan megoldással, amely szerint a szankció csak fegyelmi vagy büntetőjogi felelősség formájában áll rendelkezésre? A gyakorlat ugyanis azt mutatja, hogy különösen a büntetőjogi szankció igénybevételére ilyen esetekben nem kerül sor, mert az élet nem alkalmazza a viszonylag aránytalanul súlyos jogi eszközöket. Erre való tekintettel, de ettől függetlenül is, a büntetőjogi vagy a fegyelmi felelősségrevonás még nem biztosítja azt, hogy a terhes vagy a szoptató nő ténylegesen el is helyezkedjék.

Olyan megoldásra van tehát szükség ebben az esetben is, amely lehetővé teszi az igazgató döntésének a felülbírálását abból a szempontból, hogy az adott esetben valóban bekövetkezett-e hátrányos megkülönböztetés, mert ez csak akkor valósul meg, ha az igazgató nem helyesen vetette egybe, nem helyesen mérlegelte egyfelől a társadalom érdekét, másfelől pedig az anyaság fokozott védelméhez fűződő érdeket, a terhes vagy a szoptató nő egyéni, személyes érdekét, illetőleg ezeknek egymás közötti viszonyát, arányát, összhangját. Ezt a megoldást szolgálná, ha a terhes vagy a szoptató nő az igazgató döntése ellen az egyeztető bizottsághoz fordulhatna, az egyeztető bizottság pedig megvizsgálhatná, hogy az adott esetben a vállalat helyesen vetette-e egybe az egyéni és a társadalmi érdeket, helyesen mérlegelte-e ezek egymáshoz való viszonyát, tehát valóban megvalósult-e a hátrányos megkülönböztetés vagy pedig nem. Ha pedig azt állapítaná meg, hogy hátrányos megkülönböztetés érvényesült, elrendelhetné a dolgozó alkalmazását.

Ma még teljesen fel nem számolt előítélet és ebből fakadó hátrányos megkülönböztetés nyilvánulhat meg a börtönből szabadult személyekkel szemben. Ezért hangsúlyozza az 55/1960. (XII. 22.) sz. Korm. rendelet azt a fontos érdeket, hogy a börtönből szabadult személyek be tudjanak illeszkedni a társadalom életébe, és hogy ennek érdekében elő kell segíteni az ilyen személyek mielőbbi elhelyezkedését. Támogatni kell tehát őket a büntetettségükből keletkezhető olyan nehézségeik leküzdésében, amelyek nem a büntető ítéletből következnek. Ezért a jogszabály elsősorban elrendeli, hogy a börtönből szabaduló személy kérelmére, munkába állítása érdekében a börtönparancsnokság a szabadulás előtt legalább négy héttel tájékoztatja a lakóhely szerinti illetékes járási (városi, városi kerületi) tanács végrehajtó bizottságát az elítélt szakképzettségéről és személyi körülményeiről. Másodsorban elrendeli, hogy a végre-

hajtó bizottság a börtönből szabadult személyt a börtönparancsnokság tájékoztatása alapján alkalmazás végett a munkaerőt igénylő állami vállalathoz (intézményhez) vagy szövetkezethez irányítja. Kimondja harmadsorban a jogszabály, hogy az állami vállalatok (intézmények), illetve a szövetkezetek vezetőinek elő kell mozdítaniuk a börtönből szabadult személyek munkába állítását: nem tagadhatják meg az alkalmazást amiatt, hogy a munkavállaló börtönből szabadult, ha az alkalmazásnak egyébként komoly és alapos akadálya nincs. Ez a rendelkezés — a jogszabály szerint — nem érinti az egyes munkakörök betöltésével kapcsolatban feltételeket megállapító jogszabályok hatályát. Végül általánosságban rendeli el a jogszabály, hogy a börtönből szabadult személyeket támogatni kell a büntetettségük miatt keletkezhető olyan nehézségek leküzdésében, amelyek nem a büntető ítéletből következnek. Ezekkel a rendelkezésekkel kapcsolatban is felmerül az a kérdés, hogy végrehajtásuk érdekében gyakorlatilag milyen jogosítványok illetik meg a dolgozót, illetőleg, hogy a vállalatot terheli-e az alkalmazás kötelezettsége, és hogy milyen jogkövetkezményekkel jár e rendelkezések megszegése. Megítélésünk szerint a jelenlegi szabályozás ebben a vonatkozásban sem biztosít többet, mint a terhes és a szoptató nők munkához való jogának fokozott támogatásával kapcsolatban. Aki tehát megtagadja a börtönből szabadult személy alkalmazását komoly és alapos akadály nélkül, fegyelmi vétséget követ el. A szabadult személynek azonban nincs olyan alanyi jogosultsága, amelynek az alapján a munkaszerződés megkötését igényelhetné. Indokolt lenne viszont ebben az esetben is, hogy a dolgozó panasszal fordulhasson az egyeztető bizottsághoz annak a megállapítása érdekében, hogy a vállalat komoly és alapos akadály nélkül tagadta meg a munkaszerződés megkötését, és annak elrendelése érdekében, hogy a komoly és alapos akadály hiányában kösse meg a vállalat a munkaszerződést. Ebben a vonatkozásban is azonban szóba jöhetne az az enyhébb megoldás, amely szerint a dolgozó csak a szakszervezeti bizottsághoz fordulhatna, és a szakszervezeti bizottság javaslata alapján a vállalatot, illetőleg az igazgatót csak az a kötelezettség terhelné, hogy továbbra is mérlegelési jogkörében vizsgálja felül a korábbi döntést.

Vizsgáljuk meg végül azoknak a tényállásoknak a harmadik csoportját, amelyek még mindig csak a megvalósulásra irányuló munkához való jog megsértésével, vagyis a munkaszerződés megkötése előtt akkor valósulnak meg, amidőn az új vállalat azért nem alkalmazza a dolgozót, mert a régi vállalat nem adta ki a dolgozó munkakönyvét, vagy kiadta ugyan, de abban olyan helytelen bejegyzés szerepel, amely miatt a dolgozó elhelyezkedni nem tud, vagy csak alacsonyabb munkakörben képes elhelyezkedni. Ide sorolhatók azok az esetek is, amidőn ezek a tényállások azért valósulnak meg, mert a dolgozót alkalmazni kívánó vállalat a dolgozóról a megelőző vállalattól kedvezőtlen minősítést kapott.

Ha a vállalat jogellenesen nem adta ki a dolgozó munkakönyvét, vagy kiadta ugyan, de a dolgozó elhelyezkedését megakadályozó vagy zavaró helytelen bejegyzéssel, — nyilvánvaló, hogy a munkához való jog megsértése valósul meg, és a Mt. helyes szabályozása szerint a vállalat köteles a dolgozó kiesett átlagkeresetét ugyanúgy megtéríteni, mintha jogellenesen szüntette volna meg a dolgozó munkajogviszonyát. A részletszabályokkal itt nem kell foglalkoznunk, hanem inkább azt emeljük ki, hogy a Mt. — nagyon helyes érzékkel — a munkához való jog megsértésének ezekben az eseteiben, lényegében egy fikció segítségével, a munkajogviszony jogellenes megszüntetésére vonatkozó rendelkezéseket használja fel a kiesett átlagkereset megtérítésének a szabályozására olyan esetekben is, amidőn nem a munkajogviszony jogellenes megszüntetése, hanem a munkához való jog realizálásának a jogellenes megakadályozása miatt a dolgozó kárt szenvedett. Ez az azonos megoldás nemcsak arra utal, hogy mindkét esetben a munkához való jog megsértéséről van szó, hanem arra is, hogy minden olyan esetben, amidőn valaki jogellenesen megsérti egy másik személy munkához való jogát, tulajdonképpen ugyanezt a megoldást kell kialakítanunk, bár a Mt. csak a munkakönyvvel kapcsolatban írja elő azt a megoldást. Nyertünk tehát egy általános szabályt, bár — mint majd látni fogjuk — ezen a megoldáson belül is különböző variációk alakulnak ki, mert vannak esetek, amidőn elég a jogellenesség is, más esetekben viszont vétkességre, sőt esetleg tudatos rosszhiszeműségre is szükség van e megoldás alkalmazásához. Mielőtt azonban ezzel a kérdéssel részletesebben foglalkoznánk, elemeznünk kell az utolsó kérdésünket, nevezetesen azt az esetet, amidőn az új vállalat a régi vállalat minősítése miatt nem alkalmazza a dolgozót. Ebből a szempontból nagy jelentősége van az 1050/1957. (V. 31.) Korm. sz. határozatnak a személyzeti munkáról, amely bevezette az ún. minősítési rendszert. A határozat 5. pontja szerint a dolgozók minősítéséért a hivatalvezetők, illetőleg a szakmai vezetők felelősek. A minősítés szolgál alapul a dolgozó előléptetéséhez, kitüntetéséhez és áthelyezéséhez. A hivatalvezetők és szakmai vezetők által végzett minősítéseket írásba kell foglalni, és azt előléptetések, kitüntetések, illetve áthelyezések előtt minden esetben el kell végezni. A minősítéseket a személyzeti osztályok a nyilvántartási adatok között kötelesek megőrizni. Mind a személyzeti osztályok, mind pedig a hivatalvezetők, illetőleg szakmai vezetők által végzett személyzeti munkánál biztosítani kell, hogy az érdekelt dolgozók megismerjék, miképpen vélekednek munkájukról. Ezért a minősítést meg kell kapniok azoknak a személyeknek is, akikről a minősítés

készült. Ez a rendelkezés megszüntette a személyzeti munka titokzatos jellegét és elejét veszi annak, hogy a minősítésben olyan adatok is szerepeljenek, amelyekről a dolgozó nem tud. Lehetővé teszi továbbá, hogy a dolgozó az esetleges helytelen megállapításokat megcáfolhassa.

Ezt szolgálja a határozat 6. pontja is, amelynek értelmében a személyzeti munka újraszervezésében, illetőleg a további megszervezésében el kell kerülni az indokolatlan információkéréseket, a túlzott adatszolgáltatást, meg kell szüntetni általában a személyzeti munka korábbi bürokratizmusát. Ennek érdekében a határozat elrendelte, hogy a személyzeti osztályok a személyzeti nyilvántartásokban csak a legszükségesebb adatokat őrizzék és a legnagyobb gonddal ügyeljenek arra, hogy adataik hitelesek, megbízhatóak legyenek.

A továbbiakban a határozat ismét hangsúlyozza az ellenőrzés fontosságát és a vezető felelősségét. Kimondja ugyanis, hogy a személyzeti munka alapja a törzslap. A törzslap adatainak a valóságát okmányokkal kell igazolni és a törzslapra felvett adatokban előálló változásokat nyolc napon belül a személyzeti osztálynál be kell jelenteni. Ezen felül be lehet kérni életrajzot, jellemzést, továbbá az előző munkahelytől a legfontosabb tényekre vonatkozó információt, de kerülni kell a múltban e téren elkövetett minden túlzást. Az ilyen anyagokat csak ellenőrzés után szabad a személyzeti nyilvántartásokba elhelyezni. Ennek elvégzéséért a szerv vezetője és a személyzeti osztály vezetője egyaránt felelős.

A határozat tehát biztosítja, hogy a személyzeti nyilvántartásba csak ellenőrzött adatok kerülhessenek. Biztosítja továbbá azt is, hogy a dolgozó a reá vonatkozó minősítést megismerhesse, arra vonatkozó észrevételeit megtehesse és a valóságnak meg nem felelő megállapításokat megcáfolhassa. Ezekkel a rendelkezésekkel kapcsolatban azonban a gyakorlatban több olyan probléma is felmerülhet, amelyekre a határozat nem ad választ. Mi történik abban az esetben, ha a dolgozó nem ért egyet a reá vonatkozó minősítéssel, viszont a vállalat nem hajlandó a dolgozó észrevételeit, kifogásait, cáfolatait elfogadni? A legtöbb helyen az a gyakorlat alakult ki, hogy a minősítés megbeszélésekor a vezető, a dolgozó és a társadalmi szervek együtt beszélik meg a felmerülő problémákat, és ha közös megegyezés nem jött létre, a dolgozó hozzácsatolhatja a minősítéshez az ellentétes álláspontját tartalmazó észrevételét. Kérdés azonban, hogy ennyivel megelégedhetünk-e, hiszen a felmerült kérdés nem minden esetben zárul le megnyugtató módon. Az NDK-ban az a megoldás alakult ki, hogy a dolgozó ilyen esetben az egyeztető bizottsághoz fordulhat és ennek a döntése oldja meg az ilyen fajta véleményeltéréseket. Megítélésünk szerint egy ilyen fajta megoldás bevezetése nálunk is indokolt lenne.

A munkához való jog védelme szempontjából azonban különösen annak a kérdésnek van gyakorlati jelentősége, hogy vajon az előző munkahelytől beszerzett információ tartalmazhat-e a minősítésen túlmenő adatokat is, és mi történik abban az esetben, ha a minősítésben vagy az azon túlmenő információban szereplő megállapítások és adatok — a dolgozó megítélése szerint — nem felelnek meg a valóságnak. Ezzel összefüggésben további gyakorlati probléma, hogy vajon csak a vezető, illetőleg a vállalat részéről eljáró dolgozó felel-e és pedig csak fegyelmileg az állam, illetőleg a vállalat irányában, ha a személyzeti politikában elkövetett jogellenes tevékenység megakadályozza a dolgozó további elhelyezkedését, vagy pedig felel-e a vállalat is anyagilag az érdekelt dolgozó irányában, a vezető, illetőleg a vállalat részéről eljáró dolgozó pedig felel-e a munkajogi anyagi felelősség szabályai szerint a vállalat irányában?

Megítélésünk szerint ezekben a kérdésekben is a személyzeti munkára vonatkozóan kialakított alapvető elvekből kell kiindulni, vagyis a dolgozó irányában kötelező nyíltságból, az adatok ellenőrzöttségének a követelményéből és a munkához való jog védelmének a fontosságából. Ebből következik, hogy a régi vállalat csak olyan adatokat közölhet, amelyek nyilvántartásában mint ellenőrzött anyagok szerepelnek, és nem küldhet más minősítést, mint amelyet a dolgozóval már ismertettek, és ha a dolgozó arra észrevételeket tett, ezeket is közölni kell a dolgozót alkalmazni kívánó új vállalattal. Ha pedig a vállalat ezektől a szabályoktól eltér és ezzel megakadályozza, vagy zavarja a dolgozó újabb elhelyezkedését, a dolgozó igénybeveheti a Ptk-ben felsorolt jogvédelmi eszközöket és a vállalat anyagilag is felel a dolgozó irányában, a vezető, illetőleg a vállalat részéről eljáró dolgozó pedig a vállalat irányában. A határozat ugyan az anyagi felelősséget nem írja elő, de gyakorlatilag ugyanolyan helyzet alakul ki, mint amidőn a vállalat nem adja ki a dolgozó munkakönyvét, vagy kiadja, de abban olyan helytelen bejegyzés szerepel, amely miatt a dolgozó egyideig elhelyezkedni nem tud. Igényelheti-e azonban a dolgozó a munkaszerződés megkötését, ha hiteltérdemlő módon megállapítást nyert, hogy az új vállalat — anélkül, hogy egyéb komoly és alapos akadály állott volna fenn — csak azért tagadta meg a dolgozó alkalmazását, mert a régi vállalattól a valóságnak meg nem felelő minősítést, információt kapott. Megítélésünk szerint alkalmazási kötelezettség csak olyan esetben állhat fenn, amidőn a jogszabály a kötelező szakmai gyakorlat biztosítása, a rokkant és csökkent munkaképességű dolgozók támogatása, a honvédelmi kötelezettség teljesítése miatt munkából kikerült dolgozók elhelyezkedésének az előmozdítása, vagy egyes hátrányos megkülönböztetések leküzdése érdekében a dolgozó fokozott támogatására és védelmére alkalma-

zási vagy foglalkoztatási kötelezettséget vagy előnyben részesítést ír elő, vagy hátrányos megkülönböztetés tilalmát állítja fel. Egymagában a valóságnak meg nem felelő minősítés ilyen fokozott védelmet nem igényel, mert a valótlan minősítés megcáfolásával az akadály elhárul, és nincs ok arra, hogy kivételt tegyünk az alól az általános szabály alól, amely szerint a vállalat tetszése szerint választhatja ki azt a dolgozót, akit alkalmazni kíván, anélkül, hogy döntését meg kellene indokolnia.

III. Külön kívánunk majd foglalkozni még a következő két kérdéssel:

Mikor és milyen terjedelemben terheli kártérítési kötelezettség azt a vállalatot, illetőleg személyt, aki egy dolgozó munkához való jogát megsértette?

Egyes jogosítványokkal, különösen pedig a folyamatossághoz fűződő előnyökkel kapcsolatban pedig azt a kérdést kell majd megvizsgálnunk, hogy éppen az alkalmazás meghiúsulása miatt nem kell-e a dolgozók érdekében egy olyan fikciót alkalmaznunk, amely biztosítja, hogy a dolgozók ezeket a jogosítványokat és előnyöket a meghiúsulás ellenére megtarthassák.

Érezzük, hogy ma még talán úgy tűnik, mintha túl messze mentünk volna a munkához való jog jogi védelmének a kiépítése érdekében. Ha azonban valóban biztosítani kívánjuk a munkához való jog megvalósulását és védelmét már a munkaszerződés megkötése előtt is, akkor kifejezetten is ki kell mondanunk, hogy a munkához való jog a törvény védelme alatt áll, és ki kell dolgoznunk a megfelelő jogérvényesítési lehetőségeket és szankciókat is.

Nem itt, hanem ugyancsak majd külön foglalkozunk a munkához való jog védelmének a jogi eszközeivel a munkajogviszony fennállása alatt és megszüntetésével kapcsolatban.

Weltner Andor

A bírói ítéletek jogi hatása az államigazgatási eljárásban

A felszabadulás előtti magyar polgári- és büntető eljárásjogi irodalom egyik sokat vitatott kérdése volt a praeiudiciumok problémaköre. Ez jórészt arra vezethető vissza, hogy a tételesjogi szabályozás nem adott megfelelő támpontot a büntető, illetve a polgári eljárás során hozott jogerős ítéletnek a másik eljárásra gyakorolt kölcsönös kihatása vonatkozásában. Éppen ezért részben a joggyakorlatra, részben a jogtudomány művelőire hárult e kérdés megfelelő kimunkálásának és érdemi eldöntésének feladata.[1]

A büntető, valamint a polgári eljárást szabályozó jelenleg hatályos törvényeink a fenti kérdést is rendezik, ami természetesen nem zárja ki azt, hogy e kérdés-komplexum bizonyos vonatkozásban továbbra is napirenden szerepeljen az említett jogágak irodalmában.[2]

Más azonban a helyzet az államigazgatási eljárás területén. Míg az európai országok többségében a polgári forradalom eredményeként sor került a polgári és büntető eljárás kodifikálására, az államigazgatási eljárás átfogó szabályozása a századfordulóig sehol sem, azt követően is csupán néhány országban történt meg. Hazánkban a felszabadulás előtt az 1901. évi XX. törvény és az 1929. évi XXX. törvény, valamint a hatályba sem léptetett 1936. évi XVI. törvény mellett — amelyek egyébként is csak az eljárási cselekmények kis részét vonták a szabályozás körébe — csupán három, nem hivatalos jellegű törvénytervezet elkészítése volt a kodifikációs törekvések eredménye.[3] Ilyen körülmények között érthető, hogy a közigazgatási jog irodalmában az eljárás kodifikációjának kérdése a maga egészében állott az érdeklődés homlokterében, s a szabályozatlanság folytán nem nyílt lehetőség az eljárás egyes — nem is elsődleges fontosságú — részletkérdéseinek beható kimunkálására.

Az 1957. évi IV. tv. megalkotása termékenyítőleg hatott az államigazgatási eljárás elvi kérdéseinek elméleti feldolgozására. Ennek során számos olyan kérdés is felmerült, amelyek részletes kifejtésére a korábbi időszakban — éppen a szabályozás hiánya miatt — nem kerülhetett sor. Ezek közé tartozik a praeiudiciumok problémaköre, s ezen belül a polgári-, illetve büntető bíróság jogerős ítéletének az államigazgatási eljárásra gyakorolt jogi hatása is. Bár az eljárási törvény több rendelkezése — így 4. és

[1] Az e tárgykörrel kapcsolatos fontosabb forrásmunkák: Dr. Vincenti Gusztáv: A büntető bíróság határozatának hatálya a polgári perben. Degré-emlékkönyv, Budapest, 1937; Schuszter Rudolf: A büntető bíróság által hozott ítélet joghatálya a polgári perben. M. J. Sz. 1932. évf. 36—39. old.; Szigeti László: A büntető bírósági ítélet hatálya a polgári perben. Polgári jog, 1932. 28. old.; Balás P. Elemér: A büntető és polgári ítélet viszonya, Jogállam 1933. évf. 331. old.

[2] Az erre vonatkozó — felszabadulás után írt — tanulmányok közül legjelentősebbek: Szemenyei László: A büntető és polgári ítéletek egymáshoz való viszonya, J. K. 1954. évi 6. szám, 242. old.; Farkas József: Bizonyítás a polgári perben, Budapest, 1956. 88. old.; Hábermann Gusztáv: A büntető bírósági ítélet kötelező erejének kérdéséhez, J. K. 1957. évi 1—3. sz. 66. old.; Kováts Imre: A praeiudicialitás főbb kérdéseiről. Magyar Jog 1958. évi 8. szám, 242. old.

[3] Valló József: Közigazgatási eljárás, Budapest, 1937.; Szitás Jenő: Közigazgatási eljárás, Budapest, 1939.; Valló József: Törvénytervezet az általános közigazgatási rendtartásról indokolással, Budapest, 1942.

59. §-a — említést tesz bizonyos ítéletek jogi hatásáról, e szabályozást nem tekinthetjük kimerítőnek. Éppen ezért az alábbiakban — helyenként de lege ferenda — megkíséreljük vázolni azokat a problémákat, amelyek e témakörön belül az államigazgatási eljárásban jelentkeznek.

Ezt megelőzően azonban, mintegy további vizsgálódásaink alapvetéseként, röviden áttekintjük azokat az alapelveket, amelyeket a praeiudiciumok témakörében a két előbb említett eljárásjog tudománya munkált ki, s amelyek — mutatis mutandis — az államigazgatási eljárásban is érvényesek.

II.

A praeiudicialitás lényege, hogy valamely hatóságnak egy adott tényállás alapulvételével hozott határozata az abban eldöntött főkérdés tekintetében köti az *ugyanazon tényállás alapján* — bár más eljárás keretében — a későbbiek során eljáró másik hatóságot. Erre figyelemmel e témakör problematikája rendkívül szerteágazó. A praeiudicialitás hatásköri kérdés annyiban, hogy a ténymegállapítás vonatkozásában korlátozza az utóbb említett hatóság hatáskörét. Ugyanakkor a jogerőtan körébe is vonható, miután praeiudiciális hatás csak a jogerőre emelkedett határozathoz fűződik, s így e hatást lényegében a pozitív jogerőhatások közé kell sorolnunk.[4] Ezen túlmenően a praeiudiciumok kérdése szoros összefüggésben áll a bizonyítással is, mivel nem egyébről van szó, minthogy bizonyos tényeket az utóbb eljáró hatóság bizonyítás nélkül is köteles valónak elfogadni.

Szükségszerűen felmerül ezzel kapcsolatban a kérdés: vajon mi teszi indokolttá az ilyen jellegű kötöttségek femtartását, amelyek nemcsak a hatáskör korlátozását eredményezik, hanem látszólag az objektív igazság feltárására és érvényrejuttatására irányuló törekvésekkel is ellentétben állanak. E kérdés megválaszolására nézve a jogirodalomban többféle álláspont ismeretes.

a) A legkézenfekvőbb az az indokolás, mely szerint a praeiudikáló határozat az állam döntését, akaratát tükrözi az adott kérdésre nézve, s miután a későbbiek során eljáró más típusú hatóság ugyancsak az egységes államhatalom képviselője, ily módon kell kizárni annak a lehetőségét, hogy a kétféle határozat ugyanazon kérdésben kétféle állami akaratot juttasson érvényre.[5]

b) A másik, széles körben ismert érv a praeiudicialitás mellett, hogy eleve szükségtelen az időben később lefolytatott eljárás során az egyszer már elbírált ténykérdéssel foglalkozni, miután a korábbi döntés az objektív igazságot juttatja érvényre, s ezért erre nézve minden további bizonyítási eljárás felesleges. Ez az álláspont nyilvánvalóan a már a római jogban is ismert „res iudicata pro veritate accipitur" vélelemben gyökerezik, amely Savigny és követői műveiben támadt fel és vonult be napjaink jogirodalmába.[6]

c) Mindkét előbbi nézetből táplálkozik az a további eljárás-ökonómiai érv, hogy amennyiben bizonyos kérdést az állam valamely hatósága már elbírált, e kérdés újólagos elbírálása a későbbiek során ne növelje más állami szerv munkaterhét.

A fenti érvek kétségtelenül elgondolkoztatók és jelentős súllyal esnek latba a praeiudiciumok fenntartása mellett. Értéküket azonban mindezek ellenére lerontja az a körülmény, hogy a gyakorlati jogalkalmazás nemcsak tökéletes, az objektív igazságot híven tükröző határozatokat produkál, hanem — elkerülhetetlenül — bizonyos kis százalékban helytelen, megalapozatlan határozatokat is. Ily módon a praeiudicialitás töretlen elvi keresztülvitele arra vezetne, hogy az említett határozatok praeiudiciális hatása a továbbiakban hasonlóan helytelen, az objektív igazsággal ellentétes döntések meghozatalát eredményezné. Márpedig nyilvánvaló, hogy a szocialista jogrendszer lényegével lenne ellentétes valamely törvénysértés — bármely tetszetősen hangzó elvi alátámasztással történő — konzerválása, s ezáltal további törvénysértések előidézése, feltéve természetesen, hogy a törvénysértő határozat meghozatala óta nem telt el olyan hosszabb idő, amelyre figyelemmel a kialakult tényleges állapot megváltoztatása a jóhiszeműen szerzett jogok sérelmén túlmenően a jogbiztonsághoz fűződő társadalmi érdeket is veszélyeztetné.

A kifejtettekből nézetünk szerint szükségképpen adódnak az alábbi következtetések:

a) A szocialista jogrendszer a praeiudiciális kötöttség létjogosultságát csupán viszonylag szűk körben, a valóban indokolt esetekben ismeri el.

b) A praeiudicialitás még e szűkebb körön belül sem jelentheti a praeiudikáló határozat feltétlen és kritika nélküli elfogadását a későbbi eljárás során. Ha az utóbb említett határozat helyessége aggályosnak látszik, a később eljáró hatóságnak hivatalbóli kötelessége azoknak a tényeknek és adatoknak a megvizsgálása, amelyek a praeiudikáló határozat helytelenségét valószínűsítik.

c) Amennyiben a későbbi eljárás során felmerült adatokból megállapítható, hogy a praeiudikáló határozat törvénysértő, az eljáró hatóság kötelessége — a folyamatban levő eljárás

[4] Vö. Móra Mihály: Magyar büntető eljárási jog. Budapest, 1961. 320. old.

[5] Vö. M. A. Cselcov: A szovjet büntető eljárás. Budapest, 1954. 306. old. és Habermann Gusztáv id. m. 71. old.

[6] L. Savigny: System des heutigem römischen Rechtes, Berlin, 1847. VI. köt. 280. § és M. Sz. Sztrogovics: Az anyagi igazság tana a bűnvádi eljárásban. Budapest, 1951. 824. old.

egyidejű felfüggesztése mellett — hivatalbóli kezdeményezést tenni a törvénysértés megszüntetésére. (Pl. perújítás, törvényességi óvás kezdeményezése útján.) Ily módon biztosítható, hogy mindkét eljárásban a törvényességnek és az objektív igazságnak megfelelő határozat jöjjön létre.[7]

III.

A fentiek előrebocsátása után vizsgáljuk meg közelebbről az államigazgatási eljárásban előforduló praeiudiciumokat, mindenekelőtt a büntető perben hozott jogerős ítéletnek az államigazgatási eljárásra gyakorolt hatását.

E problémakör megközelítésénél — épp a törvényi szabályozás hiánya folytán — ismét célszerűnek mutatkozik a büntető és polgári perben hozott határozatok viszonyát tekinteni kiindulási alapnak, mert e kérdést nemcsak a Be. és a Pp. szabályozza, hanem ezen túlmenően az ide vonatkozó bírói gyakorlatra és a jogtudomány eredményeire is támaszkodni tudunk.

A Be. 12. § (1) bekezdésének — a Pp. 9. § (1) bekezdésével azonos — szövege szerint, ha a polgári perben a büntető bíróság által jogerős határozattal már elbírált bűntett polgári jogi következményei felől kell határozni, a büntető bírósági határozat a polgári bíróságra is irányadó abban a kérdésben, hogy követtek-e el bűntettet és annak elkövetője a terhelt volt-e; a kártérítési kötelezettség megállapításában azonban a büntető bírósági határozat a polgári perben eljáró bíróságot nem köti.

Vizsgálandó témánk szempontjából elsődleges fontosságú mindenekelőtt annak áttekintése, hogy az államigazgatási eljárásban mikor és milyen széles körben kerülhet sor büntető bíróság hatáskörébe tartozó cselekmény elbírálására. Ilyen szempontból a számbajöhető államigazgatási ügyeket két csoportra oszthatjuk:

a) Számos államigazgatási ügyben a bűntett miatti jogerős elítéltetés bizonyos határozatok meghozatalának pozitív vagy negatív értelemben vett előfeltétele.[8] Ilyen esetekben tehát az államigazgatási szerv tulajdonképpen nem magát a büntetőjogi szempontból is releváns cselekményt bírálja el, hanem csupán az elítélés tényét vizsgálja.

b) Az ügyek másik csoportjában — s témánk szempontjából e csoport a jelentősebb — az államigazgatási szerv az eljárás során — természetesen egyéb kérdések mellett — közvetlenül vizsgálja magát a büntetőjogi értékelés alá is tartozó cselekményt. Erre leggyakrabban olyankor kerül sor, amikor az államigazgatási határozat felülvizsgálása kapcsán állást kell foglalni abban a kérdésben, hogy az ügyfél a határozatban részére biztosított jogot jó- vagy rosszhiszemű módon szerezte-e meg.[9] Az 1957. évi IV. tv. 69. § (2) bekezdésének *b)* pontja ugyanis a határozatot hozó államigazgatási szerv felettes szerve számára megtiltja a jogerőre emelkedett határozat megsemmisítését vagy megváltoztatását, amennyiben az az állampolgár által gyakorolt és jóhiszeműen szerzett jogok sérelmével járna. Hasonló korlátozást tartalmaz az aktust kibocsátó szerv vonatkozásában a hivatkozott törvény 43. §-ának (3) bekezdése. Ha tehát olyan határozat visszavonása, megsemmisítése, vagy megváltoztatása válik szükségessé, amelynek alapján megszerzett jogát az állampolgár — bármilyen rövid ideig is — már ténylegesen gyakorolta, a határozatot felülvizsgáló államigazgatási szervre hárul az érdekelt állampolgár rosszhiszeműségének bizonyítása.[10]

Az ilyen szempontból rosszhiszeműnek tekinthető magatartások *egy része* egyben bűntett is. (Pl. az ügyfél az eljáró hatóság tagját megvesztegette, a hatóságot hamis okirat felhasználásával félrevezette stb.) Ahhoz tehát, hogy az ily módon kieszközölt határozat megsemmisíthető legyen, először magának a büntetőjogi szempontból is releváns cselekménynek az elkövetését kell bizonyítani, s éppen ezért ez olyan terület, ahol a kétféle eljárás — az államigazgatási és büntető eljárás — bizonyos átfedést mutat.[11]

A kifejtettekből nyilvánvaló, hogy az államigazgatási eljárásban elvileg valamennyi ügykategóriában elképzelhető büntető bíróság

---

[7] Hasonló következtetésre jut e kérdés taglalása során Farkas József is. (Id. m. 95—96. old.) Mint a fentiekből kitűnik, a magunk részéről nem értünk egyet azzal a felfogással, mely szerint a hatóság a fenti esetben is kötve van a praeiudikáló határozathoz: döntését tehát arra alapítottan kell meghoznia, s csupán a határozat indokolásában mutathat rá az újonnan megállapított és az említett határozat törvénysértő voltát alátámasztó tényekre. (L. Habermann Gusztáv id. m. 71. old.)

[8] Ilyen pl. az árdrágítás miatt történő jogerős elítélés az albérletbe adott lakrész igénybevételénél (3/1960. (I. 10.) Korm. sz. rendelet 9. § (2) bekezdés), vagy az állam biztonsága elleni bűntett miatt történt jogerős szabadságvesztés büntetés az iparjogosítvány visszavonásánál (1958. évi 9. sz. tvr. 12. § (1) bekezdés a) pont).

[9] Az államigazgatási jogban mindössze néhány olyan ügy ismeretes, amelyben nem a rosszhiszeműség bizonyítása miatt, hanem egyéb okból szükséges, hogy az eljáró szerv közvetlenül magat a büntetőjogilag is értékelhető cselekményt vizsgálja. Ez indokolt lehet pl. olyan esetben, ha a büntető-, illetve államigazgatási anyagi jogi szabályok — egymástól függetlenül — ugyanazon magatartáshoz fűznek hátrányos következményeket. (Ilyen pl. a magánlaksértés útján elkövetett önkényes beköltözés, melynek szankcióját a Btk. 263. §-a, illetve a 35/1956. (IX. 30.) M. T. sz. rendelet 80. §-ának (6) bekezdése határozza meg.)

[10] Vö. a Legfőbb Ügyészség ezzel kapcsolatos elvi állásfoglalásával. (Ügyészségi Közlöny 1958. évi 2. sz. 20. old.)

[11] A félreértések elkerülése végett már e helyen is nyomatékosan szeretnénk kihangsúlyozni, hogy nem valamennyi rosszhiszemű magatartás kifogásolhatósága éri el a büntetőjogi felelősségrevonhatóság alsó határát, s a határozat megsemmisítésének még abban az esetben sem előfeltétele a jogerős elítélés — sőt még a büntető eljárás megindulása sem — ha a rosszhiszemű magatartás egyben bűntett is.

által elbírált praeiudicium előfordulása. (Más kérdés azután, hogy a gyakorlatban az ügyek viszonylag kisebb hányadában kerül sor arra, miszerint a büntető bíróság és az államigazgatási szerv az állampolgár ugyanazon cselekményét vonja értékelése körébe.) Éppen ezért feltétlenül indokolt lenne mielőbb törvényben szabályozni a büntető perben és az államigazgatási eljárás során hozott jogerős határozatok viszonyát.

Megítélésünk szerint e kérdés szabályozásánál — mutatis mutandis — el lehetne fogadni a Be. 12. §-ában megfogalmazott elvet. Így tehát a büntető bíróság jogerős határozata irányadó lenne az államigazgatási szervre abban a kérdésben, hogy követtek-e el bűntettet, s annak elkövetője a terhelt volt-e; a bűntett államigazgatási jogi következményeinek megállapításánál azonban a büntető bíróság határozata ezen túlmenően az államigazgatási szervet nem kötné. Ugyanakkor viszont az említett büntetőjogi főkérdést a büntető bíróság önállóan bírálja el akkor is, ha a cselekmény elkövetése tekintetében az államigazgatási szerv már jogerős határozatot hozott.

Vizsgáljuk meg közelebbről, hogy a fenti elv alkalmazása mellett milyen általános érvényű következtetéseket lehet levonni az előbbiekben csoportosított államigazgatási ügytípusokra nézve.

Az *a)* pontba tartozó ügyek bővebb fejtegetést nem igényelnek, miután ezeknél annyira szoros kapcsolat van a büntető- és államigazgatási eljárás között, hogy az államigazgatási eljárás szükségképpen a büntető eljárás eredményéhez igazodik. Ezzel szemben a *b)* pontban említett ügyekben az államigazgatási határozat meghozatalának nem előfeltétele sem a büntető bíróság jogerős ítélete, sem a büntető eljárás megindulása. Mivel ilyen esetekben a rosszhiszeműnek minősülő magatartás nem szükségképpen bűntett is egyben, a rosszhiszeműség hátrányos következményeit sem feltétlenül zárja ki önmagában az a körülmény, hogy a büntető bíróság az eljárást megszüntette, vagy felmentő ítéletet hozott. Azt kell tehát mindenekelőtt tisztáznunk, hogy melyek azok a jogerős büntető bírói határozatok, amelyek az eljáró államigazgatási szervet kötik a cselekmény elbírálásánál és ez milyen államigazgatási jogi következményekkel jár.

1. Feltétlenül irányadó az államigazgatási szervre a büntető bíróság bűnösséget kimondó ítélete, amely megállapítja, hogy a vád tárgyává tett cselekményt elkövették, s az elkövető az eljárás alá vont személy. Az ilyen tartalmú jogerős ítélet alapján az államigazgatási szerv minden külön bizonyítás nélkül is bizonyítottnak tekintheti a bűncselekményt is megvalósító rosszhiszemű magatartást, s alkalmazhatja az ügyféllel szemben a rosszhiszeműség hátrányos következményeit. A büntető ítélet feltétlen primátusa miatt semmiképpen sem kerülhet sor arra, hogy az államigazgatási szerv a vád tárgyává tett, illetőleg a jogerős ítéletben megjelölt cselekmény elkövetését ne lássa kellően bizonyítottnak, vagy éppen azt állapítsa meg határozatában, hogy a cselekményt az eljárás alá vont — s a büntető eljárás során jogerősen elítélt — személy nem követte el.

2. Nem ennyire egyértelmű a helyzet a jogerős felmentő ítélet tekintetében. A Be. 226. §-ának (1) bekezdése szerint a bíróság a terheltet a vád alól felmenti, ha *a)* a terhelt nem követett el bűntettet; *b)* nem nyert bizonyítást, hogy a terhelt a vád tárgyává tett bűntettet elkövette; *c)* büntetthetőséget kizáró ok (Btk. 19. §) — kivéve a magánindítvány hiányát — forog fenn.

A kérdés eldöntése érdekében a fenti eseteket külön-külön kell vizsgálat tárgyává tennünk.

ad a) E pont az esetek szélesebb körét öleli fel, mint a korábbi Bp. 180. §-ának *b)* pontja; s tulajdonképpen két alpontot foglal magában. A Be. eme rendelkezése alapján történik ugyanis a felmentés, ha *aa)* a vád tárgyává tett magatartás nem bűntett; továbbá, ha *bb)* bizonyítást nyert, hogy a terhelt a vád tárgyává tett cselekményt *nem* követte el.

Ami az előbbi alpontot illeti, itt praeiudiciumról csak az államigazgatási eljárások ama csoportja tekintetében beszélhetünk, ahol a bűncselekmény miatti jogerős elítélés valamely határozat meghozatalának előfeltétele. Ezzel szemben az olyan ügyekben, ahol az adott bűncselekmény elbírálása csupán az ügyfél jó- vagy rosszhiszeműségére hat ki, az ilyen jellegű felmentő ítélethez praeiudiciális hatás nem fűződik. Ilyenkor tehát az eljáró államigazgatási szerv az ítélettől függetlenül dönt abban a kérdésben, hogy az ügyfél a terhére rótt kifogásolható cselekményt elkövette-e, s e cselekmény jellegénél fogva alkalmazhatóvá teszi-e a rosszhiszeműség hátrányos következményeit.

Ha viszont a büntető eljárás során az nyer megállapítást, hogy a terhelt a vád tárgyává tett cselekményt nem követte el, a felmentő ítélet etekintetben köti az államigazgatási szervet. (Természetesen ennek ellenére elképzelhető, hogy az államigazgatási hatóság mégis alkalmazhatónak találja az ügyféllel szemben a rosszhiszeműség hátrányos jogkövetkezményeit, éspedig annak olyan rosszhiszemű magatartása miatt, amely nem azonos a vád tárgyává tett cselekménnyel, sőt esetleg nem is bűncselekmény.)

ad b) Amennyiben a büntető eljárás során nem sikerül bizonyítani, hogy a terhelt a terhére rótt bűntettet elkövette, azaz a bíróságot a rendelkezésre álló bizonyítékok nem győzték meg a terhelt bűnösségéről, megítélésünk szerint a felmentő ítélet *köti* az államigazgatási szervet, s nem kerülhet sor arra, hogy az a maga részéről a bizonyítékok mérlegelése alapján bizonyított-

nak tekintse a vád tárgyává tett cselekmény elkövetését.

ad c) Ha a felmentő ítélet meghozatalára büntethetőséget kizáró ok folytán került sor, az ítélet csak annyiban irányadó az államigazgatási szervre, hogy a terheltet a bíróság bűntett miatt nem ítélte el. Ez azonban nem feltétlenül zárja ki azt, hogy az államigazgatási szerv a vád tárgyává tett magatartás elkövetését a rendelkezére álló bizonyítékok alapján bizonyítottnak tekintse, s emiatt az ügyféllel szemben — a büntethetőséget kizáró ok ellenére — alkalmazza a rosszhiszeműség hátrányos következményeit. A büntethetőséget kizáró okok fennforgása ugyanis csupán a büntető törvényben meghatározott joghátrányok alkalmazását nem teszi lehetővé, de az államigazgatási jogszabályokban előírt jogkövetkezményeket nem zárja ki. Nem látjuk tehát elvi akadályát annak, hogy pl. az államigazgatási szerv a törvénysértő határozat felülvizsgálása során a tényleges joggyakorlás ellenére megvonja az őt meg nem illető államigazgatási jogosítványt vagy egyéb kedvezményt attól az elmebeteg személytől, aki azt hamis okirat felhasználásával szerezte meg, azonban okirathamisítás miatt — épp elmebetegsége okából — nem büntethető. Azok az okok ugyanis, amelyek fennállása esetén a törvényalkotó a büntetőjogi *szankciót* mellőzni rendelte, semmiképpen sem szolgáltatnak alapot jogosulatlan *előny* megszerzésére, illetve további biztosítására az államigazgatási jog területén.

3. Röviden vizsgálnunk kell a büntető eljárás során az eljárás megszüntetése tárgyában hozott határozatoknak az államigazgatási eljárásra gyakorolt hatását a praeiudicialitás szempontjából. Mindenekelőtt azt kell leszögeznünk, hogy a nyomozóhatásg határozatai az államigazgatási szervet semmilyen irányban nem kötik. Ugyanezt kell megállapítanunk a bíróság által a tárgyalás előkészítése során hozott megszüntető határozattal kapcsolatban. Bizonyos figyelmet kell azonban szentelnünk a bíróság *tárgyalás alapján* hozott megszüntető határozatainak. A Be. 221. §-ának (2) bekezdése taxatíve felsorolja azokat az eseteket, amikor a bíróság a tárgyalás alapján az eljárást megszünteti. A jelen témánk szempontjából e felsorolásból a *d)* pontban említett eset tarthat számot érdeklődésre. Eszerint megszüntetésre kerül sor akkor is, ha a bíróság a büntetés kiszabását mellőzi. A büntetés kiszabás mellőzésének egyik esete, amikor a bíróság csupán figyelmeztetésben részesíti azt a terheltet, akinek cselekménye és személye akár az elkövetéskor, akár — a körülmények megváltozása folytán — az elbíráláskor olyan csekély veszélyességű a társadalomra, hogy a törvény szerint alkalmazható legenyhébb büntetés is szükségtelen. (Btk. 60. §.) Mivel e rendelkezés nagyban-egészben rokon jellegű az 1950. évi II. tv. (Btá.) 56. §-ában foglaltakkal, felmerül a kérdés, hogy az utóbbi § alkalmazásához fűződő joghatásokra nézve a bírói gyakorlatban kialakult irányelveket mennyiben lehet alkalmazni az eljárásnak a Btk. 60. §-ára figyelemmel történő megszüntetésére.

A Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiuma ugyanis arra az álláspontra helyezkedett, hogy a büntető bíróság által a bűncselekmény csekély jelentősége okából tárgyaláson hozott megszüntető határozatot az anyagi felelősség szempontjából a bűnösséget megállapító ítélettel kell egyenértékűnek tekinteni.[12] Az állásfoglalás alapja nyilvánvalóan az a megfontolás, hogy ilyen esetben kellő bizonyítékok állnak rendelkezésre annak megállapításához, miszerint a terhelt magatartása a terhére rótt bűncselekmény törvényi tényállását megvalósította. Megítélésünk szerint lehetőség van hasonló tartalmú szabályozás vagy elvi állásfoglalás kialakítására a Btk. 60. §-ára figyelemmel — tárgyalás eredményeként — hozott megszüntető határozat államigazgatási jogi kihatásai tárgyában is. Ez azonban csak a jó- vagy rosszhiszeműség elbírálására vonatkozhat, mert azokban az ügyekben, ahol a jogszabály értelmében valamely jogosítvány megvonásának előfeltétele a jogerős elítéltetés, a büntető bíróság ilyen jellegű megszüntető határozata a jogosítvány visszavonására nem szolgáltat alapot.

IV.

Miután vizsgálat tárgyává tettük, hogy a bíróságnak milyen határozata és milyen államigazgatási ügyekben köti az eljáró államigazgatási szervet, röviden érintenünk kell azt is, hogy a bíróság ítéletének melyik része az, amelyhez e kötőerő fűződik. A jogirodalomban ugyanis általánosnak mondható az a nézet, hogy az ítélet nem emelkedik jogerőre a maga egészében, tehát az ítélet indokolásának nem valamennyi eleme tekinthető res iudicatának. Megoszlanak azonban a vélemények atekintetben, hogy a jogerőhatás kizárólag az ítélet rendelkező részéhez fűződik-e, vagy az indokolás bizonyos részeihez is.[13]

Megítélésünk szerint helytelen lenne a jogerőhatás szempontjából mechanikusan szétválasztani a bíróság döntését egységesen magában-

[12] Legfőbb Bíróság polgári kollégiumának 52. sz. elvi állásfoglalása. (Összevont és módosított szövegét l. a Bírósági Határozatok 1961. évi 5. számában.)

[13] E kérdés a perjogi irodalomban már a felszabadulás előtt is vita tárgyát képezte. Magyary álláspontja szerint „az ítélet indokolásához nem fűződnek a jogerő következményei, az ítélet indokai nem emelkednek jogerőre". (Magyary Géza: Magyar polgári perjog 3. kiadás, Budapest, 1940. 471—472. old. Kiemelés tőlem. K. G.) Ezzel szemben Schönvitzky azon a nézeten volt, hogy az indokolásnak a rendelkező résszel szorosan összefüggő ténymegállapításai is jogerőre emelkednek. (Schönvitzky Bertalan: Az ítélet és a jogerő. Eger, 1938.; valamint Az ítéleti indokolás jogerőre emelkedése. Magyar Jogászegyleti Értekezések. 1933. évf. 511. old. L. még ezzel kapcsolatban Vinczenti id. m. 387. old.)

foglaló rendelkező és indokolási részt, s kategórikusan kimondani, hogy a jogerő kizárólag a rendelkező részhez fűződik. Ez gyakorlatilag is szinte lehetetlen, mert a rendelkező részből az esetek többségében nem is derül ki, hogy a döntés mire vonatkozik. Éppen ezért szükségképpen jogerőre emelkedik az ítélet indokolásának az a része is, amely a döntéshez nélkülözhetetlen tényállást foglalja magában.[14] Ez a büntető ítélet vonatkozásában annyit jelent, hogy jogerőre emelkednek az indokolásnak mindazon ténymegállapításai is, amelyek a rendelkező részben megjelölt bűntett törvényi tényállásának megvalósításával kapcsolatosak.

A fenti körön kívüleső ténymegállapítások és bírói fejtegetések tehát nem emelkednek jogerőre, s ebből eredően azokhoz az államigazgatási szerv sincs kötve.

E kérdéssel kapcsolatban kell megemlékeznünk a jogerős ítélet bizonyító erejéről is, amely — bár eredetét tekintve rokon jellegű — jelentős mértékben különbözik a praeiudiciális kötőerőtől. Miután a peres eljárás feladata az objektív igazság feltárása, természetes vélelem fűződik a jogerős ítéletben foglalt ténymegállapítások valóságához.[15] Ebből eredően lehetőség van arra, hogy a korábbi eljárásban hozott jogerős ítélet tartalmát a bíróság — vagy az állam bármely más hatósága, tehát az államigazgatási szerv is — a későbbiek során bizonyítékként használja fel. A jogerős ítélet eme bizonyítóereje döntően abban különbözik a praeiudiciális függőségtől, hogy ilyenkor a korábbi eljárásban hozott ítélet ténymegállapításai a későbbiek során eljáró hatóságot *nem kötik;* az utóbbi szerv tehát határozatában jogosult azoktól eltérni, a mérlegelési jogkörében dönti el, hogy a korábbi ítélet tartalmát fel kívánja-e használni bizonyítékként vagy sem. Az ítéletben foglaltak valóságához fűződő természetes vélelmet (praesumptio facti) feltétlenül megdönthető vélelemnek kell tekintenünk; ebből eredően a később eljáró hatóságot terheli az a kötelezettség, hogy a bizonyítékként felhasznált ítélet ténymegállapításait aggályossá tevő új bizonyítékokat megvizsgálja, s ennek eredményétől függően esetleg az érdemi döntésnél az említett ténymegállapításoktól eltérjen. Megítélésünk szerint azonban olyan esetekben, ha a későbbi eljárás során felmerült adatok a bizonyítékként felhasznált ítélet ténymegállapításait, vagy azok egy részét megdöntik, az eljáró szervnek kötelessége e körülményre az illetékes szervek figyelmét felhívni, s ezáltal a törvénysértő vagy megalapozatlan ítélet — perújítás vagy törvényességi óvás eredményeként történő — felülvizsgálását lehetővé tenni. Miután azonban ilyenkor praeiudiciális függőség nem áll fenn, a szerv az említett eljárások lefolytatásáig nem köteles felfüggeszteni az előtte folyamatban levő eljárást, hanem jogosult a rendelkezésre álló bizonyítékok alapján a korábbi ítéletben foglaltaktól eltérő ténymegállapításokon alapuló határozatot hozni.

Megemlítjük végül, hogy a most tárgyalt bizonyítóerő nem kizárólag a jogerős bírói ítéletekhez fűződik, hanem az állam más hatóságai által hozott jogerős határozatokhoz is. Ebből eredően nincs akadálya annak, hogy pl. az államigazgatási szerv az eljárás során bizonyítékként használja fel egy korábbi államigazgatási eljárás anyagát. A jogerős államigazgatási határozatok bizonyítóerejére értelemszerűen vonatkoznak a fentiekben kifejtettek.

V.

A büntető bíróság által hozott jogerős ítélet és az államigazgatási eljárás viszonyának taglalása után meg kell vizsgálnunk a polgári bíróság jogerős határozatának az államigazgatási eljárásban érvényesülő praeiudiciális hatását.

A polgári bíróság jogerős határozata általában akkor köti az ugyanazon ügyben eljáró államigazgatási szervet, ha *1.* a bíróság a határozatot államigazgatási perben hozta; *2.* a bíróság hatásköri kérdésben döntött; *3.* az államigazgatási eljárás a jogerős ítélet végrehajtására irányul; illetőleg végül *4.* ha a polgári bíróság által elbírált kérdés az államigazgatási határozat meghozatalának előkérdése.

Vizsgáljuk meg a fenti eseteket különkülön.

1. Az 1957. évi IV. tv. 59. §-ának (1) bekezdése szerint ha a bíróság az ügy érdemében hozott határozatot, az államigazgatási szerv előtt ugyanabban az ügyben, azonos tényállás mellett új eljárásnak helye nincs. Ugyanezen § (3) bekezdése pedig kimondja, hogy a bíróság jogerős határozata az államigazgatási szervet köti és annak megfelelően köteles intézkedni.

A fentiekből eredően mindenekelőtt azt kell tisztáznunk, hogy mi tekinthető a törvény hivatkozott §-ának alkalmazása szempontjából érdemi döntésnek. Erre nézve a törvény miniszteri indokolása kívánt bizonyos iránymutatást adni, amikor az 59. §-hoz kapcsolódó részében rámutatott, hogy amennyiben az irányadó jogszabályok szerint a bíróságnak csak a határozat hatályon kívül helyezésére van joga, érdemi döntésről nem beszélhetünk. E megállapítás helyessége felettébb vitatható. Nyilvánvalóan e helytelen állásfoglalás felülvizsgálását jelentette az 1957. évi 58. sz. tvr. 17. §-ához fűzött miniszteri indokolás, amely egyértelműen leszögezte, hogy a bíróság a per érdemében határoz akkor is, ha

[14] E nézet mai jogirodalmunkban mindinkább általánossá válik. Vö. Szemenyei i. m. 252. old.; Farkas József i. m. 99. old.; Móra Mihály i. m. 399. old.

[15] Ilyen vélelmet tartalmaz a II. világháború háborús bűnöseinek ügyeivel foglalkozó Nemzetközi Katonai Törvényszék Alapokmánya is a jogerős ítéletek valóságával kapcsolatban. Az Alapokmány 21. cikke szerint „A Törvényszék bizonyítékok nélkül is elfogadja az Egyesült Nemzetek bármelyikének katonai vagy egyéb bíróságai által hozott ítéleteket." (Vö. Sztrogovics i. m. 304. old. Kiemelés tőlem. K. G.)

az államigazgatási szerv határozatát hatályon kívül helyezi. A hatályon kívül helyezés — mint erre a későbbiek során utalunk — egyes esetekben nem csupán a *per*, hanem az államigazgatási *ügy* érdemi elbírálását is jelenti.

A kifejtettekre figyelemmel az államigazgatási perben a bíróság érdemben dönt, ha *a)* a felperes keresetét ítélettel érdemben elutasítja; *b)* ha az államigazgatási szerv határozatát hatályon kívül helyezi; végül *c)* ha a határozatot megváltoztatja.

ad a) Ha a bíróság a beszerzett iratok tartalma, illetőleg a rendelkezésre álló egyéb bizonyítékok alapján azt állapítja meg, hogy a keresettel megtámadott határozat *nem* törvénysértő, a felperes keresetét ítélettel elutasítja. Ebből eredően az ilyen határozat — azonos tényállás mellett — a későbbiek során államigazgatási eljárás keretében nem változtatható meg. Ez nemcsak az 1957. évi IV. tv. 59. §-ának (1) bekezdéséből adódik, hanem a törvény egyéb rendelkezéseiből is. A hivatkozott törvény 43. §-ának (1) bekezdése ugyanis — amely egyébként is csak a *törvénysértő* határozat visszavonását teszi lehetővé — kizárja az olyan határozat visszavonását, amelyet a bíróság már elbírált. Ugyanilyen korlátozást tartalmaz a hivatkozott törvény 69. § (2) bekezdésének *a)* pontja is a felettes szerv vonatkozásában.

Ezzel szemben olyankor, ha a bíróság az államigazgatási határozat hatályon kívül helyezésére irányuló keresetet *elkésettség okából* — a keresetindításra nyitvaálló 30 napos határidő elmulasztása miatt — utasítja el, praeiudicialitásról nem beszélhetünk. Mivel ilyen esetben a bíróság a keresettel megtámadott államigazgatási határozat törvényességét érdemben nem bírálta el, nincs akadálya annak, hogy az ilyen határozatot a későbbiek során akár a határozatot hozó szerv, akár annak felettes szerve felülvizsgálja, s ennek eredményeként az 1957. évi IV. tv. 43. §-ának, illetőleg 69. §-ának megfelelően járjon el.

ad b) Ha a bíróság az államigazgatási szerv határozatát hatályon kívül helyezi, ez történhet az eljáró szerv új eljárásra utasítása mellett, vagy anélkül. Az utóbbi olyan esetekben fordul elő, ha a törvénysértő határozat hatályon kívül helyezése az ügyet végérvényesen lezárja, tehát semmiféle további államigazgatási eljárásra nincs szükség.[16] Ilyenkor az eljárási törvény 59. §-ának (1) bekezdése értelmében nincs törvényes lehetőség arra, hogy változatlan tényállás mellett az államigazgatási szerv új eljárást folytasson le. Álláspontunk szerint azonban a tényállás későbbi módosulása esetén is irányadó marad az államigazgatási szervre nézve a bírói ítéletből mindaz, aminek hatályát a tényállás megváltozása nem érintette. Ez gyakorlatilag annyit jelent, miszerint a tényállás egy részének utólagos megváltozása nem jogosítja fel az államigazgatási szervet arra, hogy a tényállásváltozással nem érintett körben is eltérjen a jogerős ítéletben foglaltaktól.

Ha a bíróság az államigazgatási szerv határozatának hatályon kívül helyezése mellett az eljárni jogosult szervet új eljárásra utasítja, az új eljárás során az államigazgatási szerv a jogerős ítéletben foglaltakhoz kötve van, s az eljárás eredményeként hozandó határozatában azokat köteles figyelembe venni.

Itt szükségesnek tartjuk visszautalni a IV. fejezetben kifejtettekre. Álláspontunk szerint ugyanis az új eljárás során az államigazgatási szervet nem csupán a jogerős ítélet rendelkező része köti, hanem a bíróságnak — az ítélet indokolásában kifejtett — ama *ténymegállapítása* és *jogi álláspontja* is, amelyre a rendelkező rész épül. Ha tehát a bíróság a lakrész igénybevétele tárgyában hozott határozat hatályon kívül helyezése iránt indított perben az államigazgatási határozatot azért helyezte hatályon kívül, mert megállapította, hogy a bérleti jogviszony folytatására a 35/1956. (IX. 30.) M. T. sz. rendelet 31. §-a alapján jogosult egyeneságbeli rokon a bérlő halálakor annak lakásában lakott, az államigazgatási szerv az új eljárás során ezt a tényállást köteles alapul venni, s nem állapíthatja meg határozatában, hogy a beköltözés a bérlő halála után történt.[17] Hasonlóképpen: ha az igénybevételi határozat hatályon kívül helyezése azért vált szükségessé, mert a bíróság jogi álláspontja szerint a bérlőt a külön szobához való jog megilleti, a lakásügyi hatóság az új eljárás során a bérlő eme jogát köteles figyelembe venni.

Természetesen — mint erre már a II. fejezetben utaltunk — az államigazgatási szervet megilleti az a jog, hogy a törvénysértőnek tartott ítélet ellen törvényességi óvás benyújtását kezdeményezze, illetőleg — az új eljárás során beszerzett bizonyítékok alapján — perújítási kérelmet terjesszen elő. Ilyen esetben sor kerülhet az államigazgatási eljárásnak az 1957. évi IV. tv. 32. §-a alapján történő felfüggesztésére is.

ad c) Ha a bíróság — az adott ügyre irányadó jogszabály alapján — a megtámadott államigazgatási határozatot megváltoztatja, az ily módon megváltoztatott határozat végérvényes, tehát azt államigazgatási eljárás keretében megváltoztatni vagy megsemmisíteni nem lehet.

2. Amennyiben a polgári bíróság valamely ügyben hatáskörét, vagy hatáskörének hiányát

[16] Pl. a bíróság a lakrész igénybevételét elrendelő határozat hatályon kívül helyezése iránti perben azt állapítja meg, hogy a szóbanforgó lakás szabadrendelkezésű, ezért annak kiutalása tárgyában a lakásügyi hatóság nem jogosult dönteni. Az ilyen ítélet eljárásjogi szempontból az *ügy* érdemében hozott határozatnak minősül.

[17] A Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának 787. sz. elvi állásfoglalása szerint igénybevétel címén a bíróság előtt megtámadható a lakásügyi hatóságnak az a határozata, melyben a bérleti jogviszony folytatására jogosult személy eme jogának elismerését megtagadta.

állapítja meg, e határozat az 1957. évi IV. tv. 4. §-a szerint az államigazgatási szervekre nézve irányadó. Ebből nemcsak az következik, hogy az államigazgatási szerv köteles a bíróság jogerős határozatának megfelelően a kérdés elbírálását hatáskörébe vonni, illetőleg az államigazgatási eljárást mellőzni, hanem az is, hogy az eljárás során — mint ezt az előbbi pontban kifejtettük — az államigazgatási szerv kötve van a bíróság ama ténymegállapításához, illetőleg jogi álláspontjához, amelyen a hatásköri döntés alapul.

3. Az államigazgatási perek körén kívül is előfordul, hogy egyes jogerős ítéletek végrehajtása az államigazgatási szervekre hárul. Ilyen rendelkezést tartalmaz pl. a 35/1956. (IX. 30.) M. T. sz. rendelet 80. §-ának (2) bekezdése is, amely kimondja, hogy a lakásügyekben hozott bírói ítélet végrehajtását a bíróság rendeli el, de a végrehajtást a lakásügyi hatóság foganatosítja. Az ilyen ítélet végrehajtására irányuló államigazgatási eljárás azonban az esetek többségében nem mechanikus jellegű, hanem annak során az államigazgatási szerv köteles dönteni abban a — az ítélettel el nem bírált — kérdésben, hogy a jogerős ítélettel a lakás elhagyására kötelezett személy elhelyezése milyen helyiségben — pl. e célból kiutalt fő- vagy társbérleti lakrészben, szükséglakásban, albérleti szobában stb. — történjék. Ennek elbírálásánál elsősorban azt kell eldönteni, hogy a kihelyezendő személynek mennyiben róható fel lakáshasználati jogcímének megszűnése. E kérdés eldöntésénél a lakásügyi hatóságra a jogerős bírói ítéletben megállapított ténvállás az irányadó, annak alapulvételével — mérlegelési jogkörében — határoz az elhelyezés tekintetében.[18] Hasonló jellegű döntési kötelezettség az államigazgatási szerveket más bírói ítéletek végrehajtásnál is terheli, s a határozathozatalnál általában a jogerős ítélet ténymegállapításai szolgálnak alapul.

4. Számos államigazgatási ügyben az ügyfél nyilatkozata, vagy az ügyfelek polgári jogi szerződése képezi a jogerős államigazgatási határozat alapját.[19] Ezekben az ügyekben a határozat meghozatala szempontjából a nyilatkozat vagy szerződés érvényességének elbírálása olyan polgári jogi előkérdés, amelynek eldöntésére az államigazgatási hatóság nem jogosult. Ha tehát a nyilatkozat vagy szerződés érvénvessége vitássá válik, a folyamatban levő államigazgatási eljárást az e kérdésben hozandó jogerős ítéletik általában fel kell függeszteni. Ugyanez az irányadó arra az esetre, ha a létrejött szerződéstől az egyik fél az államigazgatási eljárás tartama alatt elall.[20]

A kifejtettek természetszerűleg csupán a felek által vitássá tett érvényű szerződésekre és nyilatkozatokra vonatkoznak. Olyankor ugyanis, ha a szerződés érvényességét egyik fél sem teszi vitássá, s a szerződés a jogszabályban előírt alaki kellékekkel rendelkezik, az államigazgatási szerv *vélelmezi* a szerződés érvényességét és ennek megfelelően dönt. Ez másszóval annyit jelent, hogy ilyenkor az államigazgatási szerv nem bírálja el érdemben a szerződés érvényességének kérdését — erre egyébként sem lenne hatásköre — csupán érvényesnek tekinti azt mindaddig, amíg e tárgyban a bíróság eltérő tartalmú jogerős ítéletet nem hoz.

Az ilyen jellegű ügyekben hozott jogerős ítélet az államigazgatási szervekre nézve irányadó, tehát annak megfelelően kötelesek határozatot hozni.

A fenti megállapítások az olyan ügvekre is vonatkoznak, amelvekben nem szerződés vagy nyilatkozat elbírálása, hanem egvéb, polgári bíróság hatáskörébe tartozó előkérdés — pl. tulajdonjog eldöntése — merül fel.

VI.

1. Befejezésül néhány, a praeiudiciumokkal kapcsolatos eljárásjogi kérdést kívánunk érinteni. Mindenekelőtt atekintetben kell állást foglalnunk, hogy olyan — az előbbi fejezetekben részletesen tárgyalt — esetekben, amikor akár a büntető bíróság, akár a polgári bíróság jogerős ítélete az ugyanazon ügyben eljáró államigazgatási szervet köti, a szerv köteles-e felfüggeszteni az államigazgatási eljárást a bíróság jogerős ítéletének meghozataláig.

Erre nézve az 1957. évi IV. tc. 32. §-a nyújt támpontot. E § értelmében ugyanis „ha az ügy érdemi eldöntése olyan előzetes kérdés elbírálásával függ össze, amelyben az eljárás más állami szerv hatáskörébe tartozik, az államigazgatási szerv az eljárást felfüggesztheti. Ha az ügy érdemi eldöntése a kérdés előzetes elbírálása nélkül nem lehetséges, az eljárást a kérdés elbírálásáig függőben kell tartani".

A fenti rendelkezés lényegében két — egymástól jelentős mértékben különböző — esetet szabályoz. Az egvik esetben csupán ügyek közötti összefüggésről van szó, ezért elvileg és gyakorlatilag nem kizárt bármelvik ügy érdemi befejezése a másik ügy jogerős elbírálásának be-

[18] Vö. Az Építésügyi Minisztérium Lakás- és Kommunálispolitikai Főosztályának a Tanácsok Közlönye 1962. évi 32. számában, illetőleg a Legfőbb Ügyészségnek az Ügyészségi Közlöny 1962. évi 9. számában 54. pont alatt közzétett elvi állásfoglalásával.

[19] Pl. mezőgazdasági ingatlan adásvételének jóváhagyása (1957. évi 10. sz. tvr. 10. §); lakáscsereszerződés jóváhagyása (35/1956. (IX. 30.) M. T. sz. rendelet 10. §), stb.

[20] A Legfőbb Ügyészség állásfoglalása szerint (Ügyészségi Közlöny 1959. évi 9. sz. 99. pont) a lakásügyi hatóság az egyik fél egyoldalú elállására hivatkozással nem tagadhatja meg a lakáscsereszerződés jóváhagyását. Az állásfoglalás az eljárás felfüggesztésével kifejezetten nem foglalkozik. Megítélésünk szerint azonban olyan esetekben, ha valamelyik fél a szerződés hatálytalanítása iránt pert indított, e per jogerős befejezéséig az államigazgatási eljárást — márcsak eljárásökonómiai szempontból is — célszerű felfüggeszteni.

várása nélkül. Ezzel szemben az utóbbi esetben — mivel az ügy érdemi elbírálása az előkérdés eldöntése nélkül nem lehetséges — az államigazgatási szerv nem mérlegelési jogkörében határoz a felfüggesztés kérdésében, hanem ilyenkor a felfüggesztés kötelező.

Az előbbi fejezetekben tárgyalt eseteket áttekintve a kifejtettekből az alábbi következtetéseket lehet levonni:

a) Azokban az ügyekben, ahol bizonyos tartalmú államigazgatási határozat kibocsátásának a különös jogszabályban megállapított előfeltétele, hogy az ügyfelet a bíróság bűncselekmény miatt jogerősen elítélte, vagy a szabálysértési hatóság szabálysértés miatt bírsággal sújtotta, az eljárás megindítására általában csak az említett határozatok jogerőre emelkedése után kerülhet sor. Ha csak az eljárás során nyer megállapítást, hogy az ítélet vagy szabálysértési határozat még nem jogerős, az államigazgatási eljárást az említett aktusok jogerőre emelkedéséig, illetőleg a jogerős aktus meghozataláig fel *kell* függeszteni. Olyan esetben, ha az említett ítélet jogerős ugyan, azonban annak felülvizsgálása rendkívüli jogorvoslati eljárás kapcsán — törvényességi óvás, perújítás — folyamatban van, az államigazgatási eljárást e felülvizsgálat megtörténtéig *célszerű* felfüggeszteni.

Ugyanez vonatkozik arra az esetre, amikor az államigazgatási eljárás tárgyát képező ügy csak a polgári jogi előkérdés eldöntése után bírálható el.

b) Ezzel szemben olyankor, ha a büntető bíróság ítélete csak az ügyfél jó- vagy rosszhiszeműségét befolyásolhatja; az államigazgatási eljárás felfüggesztése *nem* kötelező. Ilyenkor az államigazgatási szerv saját hatáskörben mérlegeli, hogy a határozat meghozatalára — a bíróság ítéletétől függetlenül — elegendő alap áll-e rendelkezésre.

2. Ugyancsak állásfoglalást igénylő kérdés, hogy mi a teendő olyan esetben, ha a bíróság az államigazgatási határozat meghozatala után az államigazgatási szervtől eltérő döntést hozott a praeiudiciális kérdés tárgyában, illetőleg ha az államigazgatási határozat alapjául szolgáló jogerős ítéletet a későbbiek során rendkívüli jogorvoslati eljárás kapcsán megváltoztatják. Megítélésünk szerint ezzel kapcsolatban abból kell kiindulni, hogy a tárgyalt kérdések tekintetében a bíróság ítélete az államigazgatási szervre nézve kötelező, tehát az ítélettel ellentétes tartalmú államigazgatási határozat *törvénysértő*. Éppen ezért az említett esetekben az államigazgatási határozatot az eljárási törvény 43. §-a alapján vissza kell vonni vagy meg kell semmisíteni, s a kötelező erejű jogerős ítéletnek megfelelően kell új határozatot hozni. Természetesen ilyenkor is irányadó azonban az államigazgatási szervre a törvény 43. §-ának (3) bekezdésében, illetve 69. § (2) bekezdésének *b)* pontjában foglalt ama korlátozás, mely szerint nem kerülhet sor a határozat visszavonására vagy megsemmisítésére, ha ez az állampolgár által gyakorolt és jóhiszeműen szerzett jogot sértene. A ténylegesen gyakorolt és jóhiszeműen szerzett jog sérelmével nem lehet tehát visszavonni pl. a három lakást érintő lakáscsereszerződés jóváhagyása tárgyában hozott jogerős határozatot, ha a bíróság a csere lebonyolítása után állapítja meg, hogy az egyik cserélő fél a szerződés megkötésénél tévedésben volt, s a szerződés ez okból érvénytelen, azonban a harmadik fél a cserénél jóhiszeműen járt el.

Ilyen vonatkozásban egyetlen kivétel az az eset, ha a törvénysértő határozat ellen az ügyész olyan időpontban nyújt be óvást, amikor a határozat kézbesítése óta egy év még nem telt el. Az ilyen óvás alapján ugyanis az államigazgatási szervek a törvénysértő határozatot az ügyfél által gyakorolt és jóhiszeműen szerzett jog sérelmével is jogosultak megváltoztatni, visszavonni, illetve megsemmisíteni.[21] Az óvás eme hatása az általános felügyeleti hatáskörben eljáró ügyész jogkörének egyik legfigyelemreméltóbb eleme, s látszólag ellentétben áll az állampolgárok jóhiszeműen szerzett jogainak védelmével, amely — mint eljárásjogi alapelv — az 1957. évi IV. tv. 43. § (3) bekezdésében, illetőleg 69. § (2) bekezdésének *b)* pontjában nyert rögzítést. Lényegében nem egyébről van szó, mint arról, hogy a határozat kézbesítésétől számított egy éven belül benyújtott ügyészi óvás alapján az államigazgatási szervek olyan határozatok megváltoztatására vagy megsemmisítésére is jogosultak, amelyek felülvizsgálására egyébként nem lenne törvényes lehetőség; azaz más szavakkal megfogalmazva: az óvás kiszélesíti az államigazgatási szervek jogkörét a határozatok felülvizsgálása tekintetében. Miután azonban e szélesebb jogkör gyakorlása rendkívül méltánytalan lehet azokra az állampolgárokra nézve, akiknek jóhiszeműen szerzett és gyakorolt jogát az óvás nyomán hozott határozat sérti, megítélésünk szerint helyesen jár el az ügyész, ha óvásában egyben a megtámadott határozat megsemmisítése folytán előálló állampolgári érdeksérelem egyéb módon történő orvoslására is indítványt tesz.[22]

[21] Ez abból ered, hogy az ügyészi óvást elbíráló államigazgatási szerv nem az 1957. évi IV. tv. 43. §-a, illetve 63. §-a alapján, hanem az 1959. évi 9. sz. tvr. 9 §-a alapján jár el. (Vö az Ügyészségi Közlöny 1960. évi 3. számában 33. pont alatt, valamint 1962. évi 5. számában 27. pont alatt közzétett elvi állásfoglalással.)

[22] Külön tanulmányt igénylő kérdés, hogy az ügyésznek az 1959. évi 9. sz. tvr. 24. §-ában meghatározott kötelezettsége aktív törvénysértés esetén feltétlenül óvás benyújtására kötelezi-e az ügyészt. Megítélésünk szerint az intézkedési kötelezettség ilyen esetben sem szükségképpen óvási kötelezettség. Az ügyésznek az eset összes körülményei alapján — különösen az állampolgár által jóhiszeműen szerzett és gyakorolt jogra figyelemmel — kell eldöntenie, hogy a törvénysértő határozat ellen óvást nyújt-e be, vagy a törvénysértésre való reagálás más formáját — pl. felszólalás, figyelmeztetés — választja. Nem indokolt pl. az óvás, ha olyan kisebb súlyú törvénysértésről van szó, amely sem a társadalom, sem más állampolgárok jogos érdekeit nem sértette, s az érdekeltre nézve méltánytalan lenne a jóhiszeműen szerzett és gyakorolt jog megvonása.

Ugyancsak a gyakorlatban felmerült érdekes elvi kérdés, hogy mi az államigazgatási szerv teendője olyan esetben, ha az államigazgatási határozat alapjául szolgáló — tehát pl. államigazgatási perben, vagy polgári jogi előkérdés tárgyában hozott — jogerős ítéletet a Legfelsőbb Bíróság törvényességi óvás nyomán felülvizsgálja s megállapítja, hogy az törvénysértő, azonban e határozatnak a felekre kiterjedő hatálya nincs. A felekre kiterjedő hatály hiánya ilyen esetben álláspontunk szerint csupán annyit jelent, hogy az államigazgatási szerv *nem köteles* az ítéleten alapuló határozatát felülvizsgálni és új határozatot hozni. További megfontolást érdemel azonban annak eldöntése, hogy vajon a szerv mérlegelési jogkörében erre nem *jogosult-e.*

A kérdés ilyen módon történő felvetése látszólag ellentétben áll a Pp. 273. §-ának (1) bekezdésében foglaltakkal, mert úgy tűnik, hogy amennyiben az államigazgatási szervet feljogosítanánk a hatályon kívül helyezett ítéleten alapuló határozat megváltoztatására, ezáltal az ítélet jogerőre emelkedésétől számított egy év eltelte után benyújtott törvényességi óvás nyomán hozott határozatnak — bár közvetve — a felekre kiható hatályt tulajdonítanánk. Nem ilyen egyértelmű azonban a válasz abban az esetben, ha a formális jogszabályértelmezés helyett a jogszabály rendelkezéseinek tartalmi elemzéséből indulunk ki.

A Pp. 271. §-ának (1) bekezdésében foglalt rendelkezés lényegében ugyanarra a célra irányult, mint az 1957. évi IV. tv. 43. §-ának (3) bekezdése és 69. § (2) bekezdésének b) pontja: a jogszabályalkotó a jóhiszeműen szerzett és gyakorolt jog védelmét kívánta biztosítani azáltal, hogy a törvénysértő ítélet nyomán hosszabb idő óta konzerválódott állapot megzavarására nem nyújtott lehetőséget. Miután a polgári perben mindig ellenérdekű felek állanak egymással szemközt, a jogerős ítélet megváltoztatása *szükségképpen* valamelyik fél jogos érdekeit sértené.

Az államigazgatási eljárás vonatkozásában azonban más a helyzet. Az államigazgatási ügyek többségében nincsenek ellenérdekű felek, hanem egy vagy több ügyfél kerül eljárási kapcsolatba az állam képviseletében eljáró államigazgatási szervvel. Az olyan ügyekben pedig, ahol több ellenérdekű fél van, az állampolgár által gyakorolt és jóhiszeműen szerzett jogok védelme a jogszabály értelmében egyébként is kellően biztosított.

Mindezekre figyelemmel nem látjuk elvi akadályát annak, hogy az államigazgatási szerv a határozatának alapjául szolgáló ítélet törvénysértő voltának megállapítása esetén saját határozatát mérlegelési jogkörében esetleg felülvizsgálja és azt — rendkívüli méltánylást érdemlő esetben — a Legfelsőbb Bíróság törvényességi határozatában foglaltak figyelembevételével, más állampolgár jogainak sérelme nélkül, *az ügyfél javára* megváltoztassa. Megítélésünk szerint ez az álláspont mind a törvényesség maradéktalan érvényesüléséhez fűződő érdekkel, mind az állampolgárok egyéni érdekével összhangban áll, s ugyanakkor elősegíti az objektív igazságnak megfelelő határozatok meghozatalát.

Kilényi Géza

SZEMLE

Előre megfontoltság — előre kiterveltség.

Minthogy az új Btk nem fűz a praemeditációhoz minősítő hatást, úgy tűnt, hogy szükségtelen ezzel a kérdéssel foglalkozni. Valójában azonban nem ez a helyzet. A Btk hatályba lépését követően elbírált emberöléses ügyekben sűrűn visszatérő probléma maradt. Oka elsősorban abban van, hogy nincs kellően tisztázva a praemeditáció és az „előre kiterveltség" viszonya. Bizonyos, hogy az előre megfontolt szándék megállapítása mindig nagy körültekintést igénylő, nehéz feladat volt. Feltehetően ez is közrehatott abban, hogy a jogalkotás a praemeditáció minősítő körülményének a kiküszöbölése mellett foglalt állást és az élet elleni bűntett minősítő körülményei közé felvette az „előre kitervelt módot". A vonatkozó bizonyítást főleg objektív alapra kívánta helyezni. Ahhoz, hogy a két minősítő körülmény közötti különbség érthető legyen és az új minősítő körülmény megállapítása körül egységes bírói gyakorlat alakuljon ki, újból szükséges a praemeditáció lényegének a tisztázása.

1. Az 1878. évi V. tv. miniszteri indokolása szerint: „A praemeditátio összetett szó, s két eszmét fejez ki; az egyik a »prae«, amely az időhöz való viszonyt — előző időt illetőleg az idő tekintetében megelőzést jelent; a másik a »meditátio«, mely nem csupán a gondolatot, nem csupán az akarat működésének eredményét, hanem érlelt, átfontolt, kiszámított, mérlegezett elhatározást fejez ki; oly elhatározást, mely reflexió által a lélekben érlelődött, s ezen érlelődés következtében megállapodásra jutott. A meditációnak lényegén fekszik a számítás; mégpedig legtöbbnyire két irányban: a terv kivitelére és a büntetés kikerülésére vonatkozólag."[1] Arranézve, hogy mely külső jelekből, körülményekből lehessen következtetni a praemeditált szándékra a régi Btk miniszteri indokolása nem adott útmutatást. A praemeditatio lényegének a tisztázását a tudomány és a judikatúra közös feladatává tette. A büntetőjog elméleti művelői a gyakorlati tapasztalatok általánosítása útján nagyban-egészében azonos álláspontra jutottak.

Angyal Pál a Btk megalkotását követő közel ötven év gyakorlatát

[1] *Löw:* A magyar Btk Anyaggyűjteménye. II. köt. 481—482. lapok. Bpest, 1880.

feldolgozó munkájában a praemeditációval kapcsolatban ezeket írta: „A megfontolás lényegileg nem egyéb, mint a cselekmény elkövetésére indító és attól visszatartó motívumoknak a tettes lelkében lejátszódó küzdelme, mely a tettes öntudatában letükröződik és a cselekményre való elhatározásban végződik, úgyhogy az elkövetett ölés ennek az elhatározásnak következménye. Az előre megfontolás akkor forog fenn, ha a cselekvésre indító eredményképzet felmerülését nem követte nyomban annak megvalósítása, hanem a tettes hideg számítással és lelki nyugalommal vetette össze a cselekvésre motiváló eredményképzetet az attól visszatartó vallási, erkölcsi, jogi és okossági alapokon nyugvó ellenmotívumokkal, s határozta el magát a cselekvésre.

A hideg számítás és lelki nyugalom ismérvén nem éppen a teljes hidegvérűség és az abszolút nyugodtság értendő, hanem inkább a hirtelenkedésnek, s az izgatottságnak az elhatározás idején megállapított hiánya."[2]

A büntetőjogtudomány művelői megegyeztek aban is, hogy a végrehezvitelnek az előre megfontolás folyományának kell lennie, vagyis nemcsak az elhatározásnak, de a kivitelnek is előre megfontoltnak kell lennie.

Végül az előre megfontolás megállapításának a feltételeként tekintették azt is, hogy az elhatározás és a végrehajtás között idő teljék el.

Minthogy a szándék kialakulása belső, pszichikai folyamat, felmerül az a kérdés, vajon csökkent beszámítási képességű elkövető képes-e szándékát előre megfontolni; közelebbről: hogy a korlátozott beszámítási képesség nem akadálya-e a praemeditációnak.

Ez a kérdés nemlegesen nyert eldöntést. Már a Curia azt az álláspontot foglalta el, hogy „a praemeditációt nem zárja ki, csak enyhítő gyanánt jön figyelembe, hogy a vádlott örökletesen terhelt, elfajult, csekélyebb szellemi értékű egyén".[3] Hasonló álláspontra helyezkedett a Legfelsőbb Bíróság R. M. ügyében is, amikor is *gyilkosság* bűntette megállapítása mellett nyomatékos enyhítő körülményként vette figyelembe azt, „hogy a vádlott mint psychopatiás személy, cselekménye elkövetésekor annak társadalomra veszélyes voltának felismerésében korlátozva volt. Ezen kívül azt is, hogy testi alkatánál fogva az őt ért sérelemre érzékenyebben reagál".[4] Az ismertetett állásfoglalásokból világos, hogy a csökkent értékű szellemi képesség nem képezte akadályát a praemeditáció megállapításának.

Az elméletben és a gyakorlatban is uralkodó volt az a nézet, hogy az elhatározás szilárdsága önmagában nem elégséges az előre megfontoltság megállapításához. A megfontolás feltételezi az elhatározás mellett a végrehajtás körülményeinek, módjának stb. az elkövetőben történő tisztázását, a következményekre való szabatos átgondolását is. (Ez a sajátosság egyébként megfelel az előre kiterveltség egyik kritériumának is) A praemeditáció tehát nyilván magában foglal olyan ismérvet, amely az előre kitervelést is jellemzi. A praemeditált szándékkal végrehajtáshoz szükséges az elkövető higgadt, nyugodt állapota. Ennek hiányában sohasem kerülhetett sor *gyilkosság* megállapítására. „A Legfelsőbb Bíróság ítélkezési gyakorlata szerint az a körülmény, hogy a tettes hosszabb időn át foglalkozott az ölés gondolatával, nem szolgálhat a szándék előre megfontoltsága megállapításának alapjául akkor, ha az ölési szándék elkeseredett, zaklatott kedélyállapotban hajtatott végre."[5]

Vajon van-e olyan normális elmeállapotú egyén, akinél az ölési szándék kialakulásakor nem jelentkezik valamilyen mérvű belső, lelki izgalom? A gyilkossági akták szinte mindegyikében találkozunk olyan motivációkkal és külső okokkal, amelyek hatnak az elkövető lelki világára és befolyásolják a szándék kialakulását. Az okok — mint pl. a féltékenység, a gyűlölet vagy a sértett részéről az elkövetőt ért megszégyenítés, és i. t. — belső izgalmi állapotot eredményeznek. Ez az izgalmi állapot, habár nem olyan mérvű, hogy csökkentené az elkövető beszámítását, majdnem minden esetben kimutatható az elkövetőnél, sőt nem egyszer az elhatározástól a befejezésig is fennmarad. Nézetünk szerint a vonatkozó esetek túlnyomó többségében csak látszat az „abszolút" nyugodtság, az „abszolút" higgadtság. Még a számításból ölő személy is bizonyos fokú izgalmi állapotban van. Van olyan eset is, amikor a tettesnél az izgalom elenyésző, vagy — úgyszólván — egyáltalában nincsen, tehát hideg fővel határozza el magát, alakítja ki szándékát és hajtja végre cselekményét. Nézetünk szerint az ilyen egyéneknél valamiféle pszichikai defektus van. Ez legalább is részben elmeorvosi kérdés. Tény, hogy az elmeorvosok zöme nem tekinti az ilyen személyt elmebetegnek, mert állapota, általános magatartása megegyezik a normális emberével. Az orvosok idegenkednek a hagyományos elmebetegségeken túl újakat konstatálni.

A bírói gyakorlat a praemeditáció megállapításánál mindig az elkövetőnek a végrehajtást megelőző és a praemeditációra utaló magatartásból indult ki. Azt vizsgálta, vannak-e olyan körülmények (például: előkészületi cselekmény), amelyekből a szándék intenzitására lehet következtetni. Mindezek mellett a praemeditáció bizonyítása gyakran nehézségekbe ütközött. Számos esetben a rendelkezésre álló bizonyítékok alapján nem lehetett megnyugtatóan dönteni az előre megfontoltság kérdésében.

2. A Btk. 253. § (2) bek. *a)* pontja értelmében az emberölésnek minősített esetét képezi az *előre kitervelt módon* történő elkövetés. A hivatkozott szakasz *a)* pontjához fűzött indoklás szól arról, hogy miért mellőzte a jogalkotó a *„gyilkosság"* fenntartását és arra is, hogy mit kell érteni előre kiterveltségen. „A szándék előre megfontoltsága az elkövető lelki világában lejátszódó folyamat, amelynek bizonyítása a gyakorlatban egyes esetekben nehézségekre vezet. A bizonyítási nehézségek folytán a gyilkosság és a szándékos emberölés között teljesen szilárd határvonal máig sem tudott kialakulni. Bizonytalanságot teremtett az is, hogy figyelembe kellett venni az elkövetőnek az ölési szándék keletkezése és annak megvalósítása közti időszakban fennálló lelkiállapotát is, ami szintén nehezen tisztázható. A javaslat

[2] *Angyal Pál:* Az ember élete elleni bűncselekmények és a párviadal. 13–14. lapok. Budapest. 1928.
[3] Büntetőjog Tára. 74. kötet, 118. old.
[4] A Legfelsőbb Bíróság Bf. VI. 90/1961/11. számú ítéletének indokolásából.
[5] A Legfelsőbb Bíróság Bf. I. 3032/1953/11. sz. ítéletéből.

ezekre figyelemmel mai formájában mellőzi az előre megfontolt szándéknak mint minősítő körülménynek a felvételét, azonban változatlanul súlyosabb megítélés alá vonja annak a cselekményét, aki az ölést előre kitervelt módon hajtja végre. Az előre kiterveltség fennforgására a bírói gyakorlat az elkövetést megelőző tevékenységből, magatartásból, az elkövetés módjából és az egyéb kísérő körülményekből biztonságosabb módon következtethet, mint az előre megfontoltság mozzanatára."[6]

A Btk. 255. §-ához fűzött indoklás csupán támpontot, de nem meghatározást nyújt az előre kiterveltséggel kapcsolatban. Részletesebb fejtegetéssel találkozunk Horváth Tibornak az élet elleni bűntettekkel foglalkozó tanulmányában: „Hangsúlyozni kell, hogy e minősítő körülmény felvétele nem az előre megfontolt ölési szándék burkolt átvételét és továbbélését jelenti. Bár a gyilkosság tényállásának vonatkozásában a cselekmény végrehajtásának előre megfontoltsága nagyon sok esetben együtt járt a tervszerű végrehajtással, s a bírói gyakorlat az előre megfontoltsághoz bizonyos fokig megkívánta a cselekmény végrehajtásának tervszerű jellegét is, mégis az előre kiterveltség mint elkövetési mód nem azonos az ölési szándék előre megfontoltságával. Az elkövetési mód előre kiterveltsége bizonyos értelemben kevesebb és bizonyos értelemben több, mint az ölési szándék előre megfontoltsága. Kevesebb abban az értelemben, hogy nem igényli a szándék meghatározott körülmények között történő kialakítását, s ugyanakkor több abban az értelemben, hogy megköveteli a végrehajtás módjának tervszerű kialakítását, s a cselekménynek a terv alapján történő végrehajtását. Nem elegendő, hogy az elkövető a cselekmény végrehajtását előre kitervezze, hanem az is szükséges, hogy a végrehajtás módját ténylegesen az előre kitervezés jellemezze. E fogalmi elem azonban nem fogható el abszolút értelemben. A törvény szövegének rendkívül szűkkeblű értelmezése lenne az olyan felfogás, mely csak abban az esetben vélné alkalmazhatónak a minősítő körülményt, amikor az elkövető cselekménye pontosan az általa kialakított terv szerint folyik le. Az életben az ilyen esetek rendkívül ritkán adódnak elő."[7]

Az elméleti nézeteket kapcsolva vizsgáljuk meg az egyik legújabb bírói állásfoglalást. „Előre kitervelt módon követi el az emberölést, aki — a kitervelés köznapi értelmének megfelelően — a végrehajtás módját, helyét és idejét *előre átgondolja,* az akadályozó, illetőleg elősegítő körülményeket magában felméri, az elgondolása szerint lényeges előkészületi, elkövetési, s esetleg az elkövetés utáni mozzanatokat számbaveszi és igyekszik ennek megfelelően cselekedni. Az előre kiterveltségre az elkövetést megelőző tevékenységből, magatartásból, az elkövetés módjából és egyéb kísérő körülményeiből, tehát külső jelekből lehet következtetni. Ilyen például: az elkövetés eszközének beszerzése vagy elkövetésre alkalmassá tétele, az elkövetés helyének, idejének előkészítése, az elkövetésben esetleg részt vevő más személyek szerepének meghatározása, a sértett jelenlétének a biztosítása, az ellenállás, védekezés leküzdésének, magának az ölési cselekmény végrehajtásának, esetleg a leleplezés elhárításának, a nyomok eltüntetésének, illetőleg mindezek módjának előre történő megállapítása."

3. Ezek után vizsgáljuk meg a két minősítő körülményt összekapcsoló, esetleg elválasztó jegyek legfontosabbjait. Mind az előre megfontoltságnál, mind az előre kiterveltségnél vizsgálni kell a pszichikus folyamatot. Mindkét esetben az elkövetőben végbemenő lelki folyamat első állomásaként az elkövető *elhatározza* az ölést. Az előre megfontoltság feltételei közé tartozik a szándéknak nyugodt lelki állapotban történő létrejötte, továbbá, hogy az elhatározás és a végrehajtás között bizonyos időbeli különbség legyen. Megvannak-e ezek az ismérvek az előre kiterveltségnél? Amint már arról említést tettünk, mindkét minősítő körülmény feltételezi azt, hogy a szándék ne közvetlenül a végrehajtást megelőző időpontban keletkezzék, hanem korábban. Ezt a két minősítő körülmény megjelölésére használt kifejezés (— „előre" —) is alátámasztja. Az előfordulások sokfélesége, az elkövetők személyi körülményeinek különbözősége folytán csak esetenként lehet eldönteni, hogy mennyi az az idő, ami szükséges volt az „előre megfontolás"-hoz, illetőleg az „előre kiterveléshez". *Az időkülönbségre tehát összekapcsoló jegy.*

Azok az ismérvek, amelyek az előre kitervelés megállapítását lehetővé teszik, feltételezik egyfelől a szándéknak és a cselekmény végrehajtásának a megfontolását. (Az a tény pl., hogy az elkövető ölés céljából mérget szerez be, hogy kipuhatolja a méreg beadásának, alkalmazásának a lehetőségeit, vagy a sértettet a tett színhelyére csalja, egyaránt igazolják, hogy *„az „előre kitervelésben", az „elő e megfontolás' több eleme, jegye megtalálható.)*

A *gyilkosság* megállapításához szükséges volt annak a megállapítása, hogy a tettes ölési szándékának a megfontolásakor viszonylag nyugodt volt, nem volt e vonatkozásban zaklatott, erősen felindult állapotban. Az „előre kiterveltség" konstatálásának a tervezés objektív jellegén kell nyugodnia. Akkor is megvalósulhat, ha a *kivitelkor* akár teljességgel hiányzik a praemeditationál szükséges relatíve nyugodt pszichikus dispositio.

Ez tehát elválasztó jegy.

Az elkövető *fokozott* izgalmi állapota a szándék kialakításakor a tervezésnél, viszont kizárja az „előre kiterveltség"-et. Ha tehát az elhatározásnál, a szándék kialakításánál, a *kitervelésnél* és az előbbiekben kifejtetteknek megfelelően a végrehajtásnál is a relatívnak *nevezett* higgadtság fennforgott, ami a külső megnyilvánulásokon túl, a kirívóságánál fogva is, a megszokotthoz képest nagyon feltűnő, „abnormalis" pszichikus higgadtságnak felel meg, akkor az elkövető egyéniségének abnormalitása fennforgására, elmebetegségére kell gyanakodni. Nézetünk szerint az elmeorvosoknak ezen a területen kell az elmebetegség konstatálása ügyében természettudományos eredményekre jutniok.

Egybevetéseinkből arra a megállapításra jutottunk, hogy az „előre megfontolás" minden esetben felté-

[6] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve. Bp. 1962. 423. old.

[7] *Horváth Tibor:* Az emberi életet sértő bűntettek minősítési problémái az új Büntető Törvénykönyvben. Jogtudományi Közlöny 1962. 7. sz. 336. old.

telezi az elhatározás és a szándék keletkezésekori „higgadtságot".

4. Mindabból folyóan eldöntésre vár az a kérdés, amely a Legfelsőbb Bíróságnak egy a napokban hozott ítéletében merült fel: nevezetesen az, hogy az előre kitervelts ég megállapítása mellett helyt kaphat-e az előre megfontoltság mint súlyosító körülmény? A hivatkozott ítélet indokolása szerint: „Az előre megfontoltság minősítő jellege megszűnt ugyan, de mint súlyosító körülmény figyelembe veendő, mert nagy elszántságra és elvetemültségre utal."[8]

Véleményünk eltérő. Ott, ahol az előre kitervelts ég alapján kerül sor az ölési cselekmény elbírálására, kizártnak tartjuk az előre megfontoltságot mint többletet, figyelembe venni. A Legfelsőbb Bíróság kimondotta: „Előre kitervelt módon követi el az emberölést, aki — a kitervelés köznapi értelmének megfelelően — a végrehajtás módját, helyét, és idejét előre *átgondolja*..."[9] Amikor az elkövetőben felmerül az ölés gondolata, mindig lezajlik az a folyamat — bármilyen elnevezéssel is illetjük —, amelyet a bűntettre indító és attól visszatartó motívumok, indítékok harcának nevezhetünk. Ez a folyamat egyrészt jellemezte a praemeditációt és jellemzi a kitervelts éget. Az ölési szándék kialakulási folyamatába esik a végrehajtás miként jének a megformálása is. Amennyiben elfogadható az előre megfontolt szándék kialakulására és az előre kitervelts ég szubjektív jellemzőire vonatkozó álláspontunk, akkor az előre megfontoltságot külön értékelő döntés a bis in idem eredményéhez vezet. Egyébként a Legfelsőbb Bíróság több ítéletében az előre megfontoltságot nem értékelte.[10]

A 8. lábjegyzet szerinti eset tekintetében — véleményünk szerint — az elmeorvostudománynak feladata van. Az abnormális higgadtság a megfontolásban, a tervezésben és a kivitelben a személyiség abnormalitására, betegségére utal.

Pintér Jenő

[8] Legfelsőbb Bíróság Bf. III. 1111/1962/10. számú ítéletének indokolásából.
[9] Legfelsőbb Bíróság Bf. II. 544 1962. számú ítéletének indokolásából.
[10] Legfelsőbb Bíróság Bf. II. 987/1962/10; Bf. II. 544/1962/12; Bf. V. 810.1962/11. sz. ítéletei.

Az európai szocialista államok jogalkotása

LENGYEL NÉPKÖZTÁRSASÁG

Az elmúlt időszak jogszabályai közül az *államigazgatás* körében meg kell említeni a közlekedési miniszter és belügyminiszter rendeletét (DzU. 1962. nov. 30. 61. sz. 295. tétel) a közúti forgalom tárgyában. Ez a terjedelmes jogszabály 6 részből áll és az egyes részek címekre, valamint fejezetekre oszlanak. Az első rész az úti-forgalom részletes szabályozását tartalmazza. A második rész az utakon használt jeleket és jelzéseket határozza meg. A harmadik rész a járművek nyilvántartásával és úti-forgalmának engedélyezésével kapcsolatos szabályokat tartalmazza, a negyedik rész a járművek technikai feltételeit állapítja meg. Az ötödik rész a vezetőkkel foglalkozik, s részletesen tartalmazza a vezetési jogosítványok kiadásának és visszavonásának körülményeit, azok orvosi vizsgálata szabályait és oktatását. A hatodik rész az átmeneti- és a záró rendelkezéseket foglalja magában. A *pénzügyi* jog körébe tartozik az egyes helyi adókról és díjakról szóló dekrétumot módosító törvény (DzU. 1962. dec. 27-i 66. sz. 326. tétel). Ugyancsak e tárgykörbe tartozik az adóügyi eljárás módosításáról, valamint a forgalmi adóról szóló dekrétumokat módosító törvény (DzU. 1962. dec. 27. 66. sz. 327. tétel). Mindkét törvény számos módosítást és kiegészítést hajt végre a korábbi jogszabályokon. Megemlítendő itt még a hajtó-anyag és energetikai gazdálkodásról szóló törvény (DzU. 1962. június 8-i 32. sz. 150. tétel), valamint a kórházi díjak fedezéséről szóló törvény egyes rendelkezéseit módosító törvény (DzU. 1962. jún. 8. 32. sz. 151. tétel). Igen jelentős jogszabály a kommunális gazdálkodási miniszter hirdetménye a lakásjogról szóló törvény egységes szövegének kihirdetése tárgyában. (DzU. 1962. szept. 20-i 47. sz. 227. tétel). A hirdetmény közli a lakásjogról szóló 1959. jan. 30-i törvény teljes szövegét az időközben végrehajtott módosításokkal együtt.

A polgári jog körében megemlítendő az egyes mezőgazdasági ingatlanoknak állami kezelésbe vagy állami tulajdonba való átvételéről és az ingatlanok tulajdonosainak és családtagjainak nyugdíjáról szóló törvény (DzU. 1962. júl. 4-i 38. sz. 166. tétel), valamint e törvény végrehajtásáról szóló minisztertanácsi rendelet (DzU. 1962. szept. 10-i 44. sz. 212. tétel). Ugyancsak a polgári jog körébe tartozik a telkek cseréjéről szóló dekrétumot módosító törvény. (DzU. 1962. júl. 6-i 39. sz. 169. tétel). Igen fontos törvény a légi-jogról szóló törvény (DzU. 1962. jún. 8-i 32. sz. 153. tétel). Ez a törvény magában foglalja a légi-jog valamennyi kérdésének a szabályozását, kezdve az alkalmazandó jog meghatározásával, egészen a légi fuvarozással kapcsolatos részletes szabályokig, valamint a légiforgalommal kapcsolatos polgári jogi felelősség meghatározásáig. Részletesen meghatározza többek között a légi-fuvarozó felelősségét. Külön büntető rendelkezéseket tartalmaz a légi-jog szabályainak megsértésével kapcsolatban az általa meghatározott cselekményekért egészen 2 évig terjedhető szabadságvesztésbüntetést vagy pénzbüntetést helyez kilátásba.

Az igazságügyi szervezetet érinti a közjegyzői szervezetről (DzU. 1962. dec. 27-i 66. sz. 328. tétel), valamint az ügyvédi szervezetről szóló törvényt (DzU 1962. dec. 27-i 66. sz. 329. tétel) módosító törvény. Mindkét törvény kisebb módosításokat hajt végre a hatályos törvényen.

A polgári eljárás körében megemlítendő az igazságügyminiszter rendelete a végrehajtók tevékenysége tárgyában (DzU. 1962. nov. 15-i 58. sz. 284. tétel). A bevezető és általános rendelkezések után a jogszabály rendelkezik az ingó dolgokra, követelésekre és más vagyoni jogokra irányuló végrehajtási cselekményekről, majd az ingatlanokat érintő végrehajtásról. Külön rendelkezéseket tartalmaz a nem pénzbeli követelések végrehajtása tárgyában.

A munkajog körében megemlítendő a Minisztertanács rendelete a nők számára tiltott munkaköröke meghatározó rendelet módosítás tárgyában (DzU. 1962. máj. 23-i 30 sz. 134. tétel). A módosítás lényege arra irányul, hogy nem tekinthető földalattí munkának a vezető-állá sokat elfoglaló személyek munkája amennyiben nincs szükség arra hogy állandóan a föld alatt tartóz

kodjanak, továbbá az egészségügyi szolgálatot végző személyek munkája, valamint az oktatás során gyakorlati munkába küldött személyek munkája. Igen fontos jogszabály továbbá a mezőgazdasági termelőszövetkezetek tagjainak öregségi és rokkantsági ellátásáról szóló törvény (DzU. 1962. jún. 30-i 32. sz. 165. tétel).

M. F.

JOGIRODALOM

*Fritz Schulz: Geschichte der römischen Rechtswissenschaft**

Örömmel üdvözöljük a neves romanista (megh. 1957.) művének első német nyelvű kiadását. A szerző gondolatai először szólalnak meg azon a nyelven, amelyen ő azokat írásba foglalta. — Mint ismeretes a mű először angolul „History of Roman Legal Science" címen jelent meg Oxfordban, 1946-ban, második kiadása pedig egy „Addenda"-val 1953-ban. Az eredeti német kézirat többirányú átdolgozás alapján került most kiadásra. E kiadás tartalmazza azokat a változtatásokat, amelyeket a szerző az eredeti német kéziraton az angol nyelvű kiadás céljából eszközölt. A szerző az angol nyelvű kiadás céljából az eredeti kéziraton rövidítéseket eszközölt. E kiadásban a német kézirat eredeti terjedelemben kerül az olvasóhoz. Az angol kiadás Addendáját e kiadás előkészítője (H. Höhne) beledolgozta a szövegbe, míg az eredeti kézirat elavult részeit elhagyta. A jelen kiadás figyelemmel van a legújabb tudományos eredményekre.

Az angol kiadásról már számos recenzió készült.[1] Recenziónk célja így az adott keretekben csak az lehet, hogy néhány általános és egyes részletkérdéssel kapcsolatban néhány szempontra hívja fel a figyelmet.

Döntő érdeme a szerzőnek, hogy igen nagy figyelmet szentel Róma egyes jogtudósai származásának, szociális körülményeinek, mint munkásságukat meghatározó tényezőknek. E vonatkozásban a Kunkel által 1941-ben megkezdett utat folytatja,[2] anélkül azonban, hogy a mű a jogtudomány történetéből a jogtudósok történetévé lett volna, mint ezt a szerző is kifejti (4. l.). Mégis a klasszikus kor vázolásánál kissé az utóbbi irány felé hajlik.

Részben újszerű nála a római jogtudomány fejlődésének periodizálása (archaikus, hellenisztikus, klasszikus és bürokratikus korszak). Elveti tehát a közkeletű preklasszikus, klasszikus és posztklasszikus korszakokra való felosztást és sokkal jellemzőbb jegyekkel különbözteti meg az egyes periódusokat (hellenisztikus hatás; a jogtudomány bürokratizálása). Egyben igen helyesen mutat rá az ún. posztklasszikus kornak a modern romanisztika általi alaptalan lebecsülésére. Ez a lebecsülés szerintünk is indokolatlan, hiszen a jogtudomány e periódusa átmenetet jelent a jusztinianuszi kodifikáció felé, amely pedig a fejlődésnek egy feltétlenül magasabb fokát jelentette, mint a klasszikus jog. Maga a hatalmas átfogó kodifikációs munka is nagy lépést jelentett előre. Emellett a jogászi technika is nagy fejlődést mutat itt a klasszikus joggal szemben. Ez az absztrakció kiszélesítésében, az egységesítésben és a fogalmak finomításában jelentkezik. Az, hogy az ún. posztklasszikus tudományban bizonyos szimplifikáló tevékenység jelentkezik, természetes következménye az árucsereviszonyok egyszerűsödésének, ami a feudalizmus felé haladással van kapcsolatban.

A periodizáció határait illetőleg már *Kunkel* is helyesen jegyzi azonban meg,[3] hogy a görög befolyás a római jogtudományra csak az i. e. II. század derekától jelentkezik és nem a második pun háború végétől, mint azt Schulz állítja. Sex. Aelius (cos. 198) előtt ugyan már nem volt a görög filozófia ismeretlen, de jogászi munkásságában ez még nem észlelhető Manilius, Brutus és P. Mucius Scaevola az elsők, akiknél ez már kimutatható a definíciók alkalmazásánál (nexum, ambitus), a görögös dialógusforma felhasználásánál stb. Ugyancsak problematikus az ún. bürokratikus korszak kezdetét Diocletian korára tenni. A dominatussal csak egy bürokratizálódási folyamat zárult le, amelynek csírái már a principatus kezdetén észlelhetők, de erőteljesen csak Hadrianus idején bontakozott ki. A jogtudományt már Hadrianus beépíti a bürokráciába azáltal, hogy a privilegizált jogászok responsumait bizonyos esetekben kötelező erővel ruházza fel (Gai. l. 7.), s a császári tanácsban résztvevő jogászok részére rendes fizetést (salarium) folyósít itt végzett tevékenységükért. A szerző periodizációjából származó e problémák arra vezethetők vissza, hogy az általánosan elfogadott periodizációt részben meg kívánja tartani (klasszikus korszak), de ugyanakkor új szempontokhoz is nyúl.

A részleteket illetően csak néhány kérdésre utalunk. Servius értékelése Q. Mucius Scaevolaval (pontifex) szemben nem egészen helytálló. A szerző Scaevolat bizonyos mértékben Servius felé emeli, főleg a „Ius civile" rendszerére tekintettel. Ezt a „rendszert", amely azonban valójában belső összefüggés nélkül tárgysorozati pontok összessége (kivéve az öröklés és birtok köré csoportosított néhány jogintézményt) nem tekinthetjük sem a sabinusi, sem a gaiusi rendszerhez hasonló nívójúnak. Emellett a szerző önkényesen pandektista kategóriák alá vonja a Scaevola-féle tárgysorozati pontokat (öröklési jog; személyi jog; dologi jog; kötelmi jog), holott ha Pomponius kommentárját szem előtt tartva vizsgáljuk a „Ius civile"-t, a kép egész más. Emellett Scaevola munkásságának erős konzervatív jellege van, ami osztályhelyzetéből és származásából (papi tradíciók) adódik, valamint abból, hogy maga is pontifex maxi-

* *Weimar, 1961. Verlag H. Böhlaus Nachfolger. XXVIII. + 462 oldal.*

[1] *Grosso,* Stud. et Doc. 12 (1946) 199. s k. l. — *Bruck,* Harward Law, Rev. 60 (1947) 1002. és k. l. — *Duff,* Class. Rev. (1947) 119. és k. l. — *Schiller,* Yale Law Journ (1947) 324. és k. l. — Journ. Rom. Stud. 1948. 113. és k. l. — *Piccobono,* Bull. 53/54 (1948) 399. és k. l. *Gaudemet,* Rev. Hist. 4. Ser. 27 (1949) 3. és k. l. — *Kunkel,* SZ Rom. Abt. 68 (1951) 560. és k. l.

[2] *Kunkel:* Über die Herkunft und soziale Stellung der röm. Juristen in Republikanischer Zeit, Festschft. f. A. Zycha, Weimar, 1941. l. és k. l.

[3] *Kunkel,* SZ 68 (1951) 561. l.

mus volt. Ezzel szemben Servius munkássága kizárólag előremutató (a dialektika általános alkalmazása; első kommentár a fejlett árucserejogot tartalmazó praetori edictumhoz).

Hiányzik a műből a ius respondendi jellemzésénél annak kifejtése, mi volt a privilegium megadásának igazi háttere (a kiváló jogászoknak a császári államapparátusba való fokozatos beépítése).

Nagy érdeme a műnek, hogy bizonyos mértékben nyugvópontra juttatja a principatus két iskolájának lényegére vonatkozó vitákat, amennyiben azokat megnyugtató indokolás mellett határozott elvi irányt feltüntetni nem tudó oktató intézményekként kezeli elsősorban.

Vitathatónak látszik azonban az a megállapítás, mely szerint a jogfilozófia kívül esik a római jogtudomány határain (159. l.). A szerző itt főként abból a — Kunkel által is helytelenített[4] — szemléletből indul ki, mely szerint a jogtudomány élesen elvált a rhetorikától. Ezt azonban Cicero példája élénken cáfolja. A szerző nem ismeri fel a görög alapokon kifejlődött római jogfilozófia gyakorlati jelentőségét. A jogelméleti fogalmak (aequitas, ius naturale stb.) azt a célt szolgálták, hogy ideológiai alapot teremtsenek a primitív árucserejog (ius civile) határainak fellazítására, hogy megnyissák annak összeolvadását a fejlett árucserejoggal (ius praetorium).

Ezzel szemben igen reálisan állapítja meg azt, hogy optimista szemlélet bízhat csak abban, hogy a klasszikus jogtudomány anyaga valamikor is feltárható lesz az interpolatiokutatások segítségével (169. l.), hiszen a szövegmódosítások az egész posztklasszikus koron keresztül folytak, nemcsak Justinianusz idején.

Ugyanakkor nem látszik helytállónak az a szemlélet, amely szerint a rabszolgákkal való emberségesebb bánásmód a keresztény szellem római jogtudományba való behatolásának eredménye lenne (375—376. l.). A rabszolga megölésének, a rabszolgacsaládok szétszakításának posztklasszikus-kori szankciói abból a felismerésből eredtek, hogy egyre fogy a rabszolgák száma, a birodalom munkaszervezetét viszont valahogyan konzerválni, s a lehetőséghez képest a rabszolga munkakedvét is fokozni kell.

Pólay Elemér

[4] *Kunkel*, SZ 68 (1951) 564. l.

Új könyvek:

Kovács István: A szocialista alkotmányfejlődés új elemei. Bp. Akad. Kiadó, 1962. 442 p.

Gavallér Lajos: A mezőgazdasági termelőszövetkezetekre vonatkozó jogszabályok. Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 667 p.

Petravich Ferenc—*Török* Lajos—*Zsingor* László: A népi ellenőrzés szervezete és működése. 1—2 köt. Szerk. Beér János. Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 226, 177 p. /Gazdasági ellenőrzés ktára./

Acsai Ferenc stb.: Állami gazdaságok ellenőrzése. 1—2. köt. Bp. Közgazd Kiadó, 1962. 223, 179. p. 1. t. /Gazdasági ellenőrzés ktára./

Beruházási kódex. Az Országos Tervhivatal, a Pénzügyminisztérium és az Építésügyi Minisztérium hivatalos kiadványa. Lezárva: 1962. okt. 31. Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 509 p.

Havas Ottóné—*Elkán* György—*Gayer* Gyula: Gyermek- és ifjúságvédelem. Bp Közgazd. Kiadó, 1962. 299 p. /Reflektorfényben./

Nemzetközi szállítmányozás. Szerk. Kobza György. Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 423 p.

Szuhay Miklós: Az állami beavatkozás és a magyar mezőgazdaság az 1930-as években. Bp. Akad. Kiadó. 1962. 365 p. /Gazdaságtörténeti értekezések 3./

A filozófia története. [Isztorija filozofii III.] III. Szerk. *Dinnyik*, M. A. stb. Ford F. Hazai Lujza. Bp. Gondolat, 1962. 532 p.

Polgári jog

Bürgerliches Gesetzbuch nebst wichtigen Nebengesetzen. [Polgári törvénykönyv a fontosabb csatlakozó jogszabályokkal.] Textausg. mit Anmerk. u. Sachregister. (2. Aufl.) Berlin, Deutscher Zentralverl. 1956. XXIV, 700 p. OK. 367.980

A Német Demokratikus Köztársaság polgári törvénykönyvének rendelkezéseit foglalja össze. Az egyes szakaszokhoz fűzött megjegyzések utalnak az újabb rendezésre. Függelékében közli az 1956-ig bezárólag hozott fontosabb csatlakozó jogszabályokat.

Lack, G.: Grazsdanszkoe pravo SZSA. Pravo torgovogo oborota. [Az USA polgári joga. A kereskedelmi forgalom joga.] Moszkva, Izd. Inosztrannoj Literaturü, 1961. 774 p. ÁJI. 19.375

A Business law principles and cases című 1957-ben megjelent munka fordítása, amelyhez E. A. Flejsic professzor írt kritikai bevezetőt.

Votaw, Dow: Legal aspects of business administration. [A kereskedelem jogi vonatkozásai.] 2 ed. Englewood Cliffs, N. J. Prentice-Hall, 1961. XX, 855 p. [Bibliogr. 787—790. p.] OK. 375.919

A kézikönyv elsősorban üzletemberek számára készült; felöleli azokat a magánjogi és kereskedelmi jogi ismereteket, amelyek az üzleti élet lebonyolításához szükségesek. Foglalkozik a kereskedelmi szervezetekkel, a pénz- és hitelügy jogi vonatkozásaival, a szerződéskötés és felbontás kérdéseivel stb.

Rogers, Joseph W.: U(nited) S(tates) national bibliography and the copyright law. [Az Egyesült Államok nemzeti bibliográfiája és a szerzői jog.] An historical study. New York, Bowker, 1960. XII, 115 p. OK. 369.412

Összefoglalja a szerzői jog nyilvántartásának és biztosításának, valamint a nemzeti bibliográfiának történetét az USA-ban. Részletesen ismerteti az 1891-es és 1909-es szerzői jogi törvényt és a Library of Congress ezzel kapcsolatos tevékenységét.

Családjog

Nenova-Lalova, L.: Pravno polozsenie na decata pri razvod mezsdu roditelite. [Elvált szülők gyermekének jogi helyzete.] Szofija, Nauka i Izkusztvo, 1962.238, [2] p. OK. 370.936

A tételes törvény alapján tárgyalja az elvált, illetőleg különélő szülők gyermekeivel kapcsolatos kérdéseket (a tartás, elhelyezés, a gyermekeknek szüleikkel való érintkezése stb.).

E lapszám (XVIII. új évfolyam 2.) szerzői: *Dr. Seres Imre* tanszékvezető egyetemi docens. — *Dr. Nagy László* egyetemi docens. — *Dr. Halász József* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. — *Dr. Weltner Andor* egyetemi tanár. — *Dr. Kilényi Géza* Legfőbb Ügyészségi csoportügyész. — *Dr. Pintér Jenő* egyetemi adjunktus. — *Dr. Pólay Elemér* egyetemi tanár (Szeged).

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 63.0252 — Kossuth Nyomda Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

XVIII. új évfolyam 3. szám Budapest, 1963. március hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

BAKOS FERENC:
Néhány gondolat a Tanácsköztársaság államáról és jogalkotásáról 129

MÓRA MIHÁLY:
A történeti és a jogászi szemlélet kérdése a római jogban 135

BIANCHI, LEONÁRD—PECZE FERENC:
A gyülekezési és az egyesülési jog szabályozása a dualizmus korában, különös tekintettel a munkás- és a nemzetiségi mozgalmakra 143

RÉVAI TIBOR:
A társadalmi bíráskodás problémái a polgári ügyekkel kapcsolatban 151

Szemle

SCHÖNWALD PÁL:
Károlyi Mihály hűtlenségi és vagyonátszállási pere a Horthy bíróságok előtt 160

FARAGÓ LÁSZLÓ:
A viszontkereset megengedhetősége az NDK Külkereskedelmi Kamarája mellett szervezett Választottbíróság és a Magyar Kereskedelmi Kamara mellett szervezett Választottbíróság gyakorlatában 169

KULCSÁR KÁLMÁN:
Szociológiai módszerek a jogtudományban 172

A. G.:
Az európai szocialista államok jogalkotása 179

CZILI GYULA:
A Magyar Jogász Szövetség pályázatairól ... 182

Jogirodalom:

BIHARI OTTÓ:
Kovács István: „A szocialista alkotmányfejlődés új elemei" 184

— —:
Új könyvek: 189

E lapszámunk tartalmazza a Magyar Jogász Szövetség 1963. évi pályázati felhívását

СОДЕРЖАНИЕ: *Ференц Ракош:* Несколько мыслей о государстве и законодательстве Венгерской Советской Республики. — *Михай Мора:* Исторический и юридический подход в римском праве. — *Леонард Бианхи—Ференц Пеце:* Урегулирование права граждан свободно собираться и права на объединение в эпоху дуализма, с особым учетом рабочего движения и движений национальностей. — *Тибор Реваи:* Проблемы общественного суда в области рассмотрения гражданских дел. — *Обзор: Пал Шенвалд:* Процесс против Михая Карои, возбужденный в судах хортиовского фашизма из-за измены родине и конфискации имущества. — *Ласло Фараго:* Допустимость регрессного иска в практике Арбитража при Внешнеторговой Палате. — *Калман Кулчар:* Социалогические методы в правовой науке. — *А. Г.:* Законодательство европейских социалистических стран. ГДР. — *Дюла Цили:* Об конкурсах Союза Венгерских Юристов. — *Отто Бихари:* Иштван Ковач: „Новые элементы развития социалистических конституций". — — —: Новые Книги.

SOMMAIRE: *Ferenc Rákos:* Quelques réflexions sur l'Etat et la législation de la République des Conseils. — *Mihály Móra:* La conception historique et juridique dans le droit romain. — *Bianchi, Léonard — Ferenc Pecze:* La réglementation du droit de réunion à l'époque du dualisme austro-hongrois en considération particulière des mouvements des ouvriers et des nationalités. — *Tibor Révai:* Problèmes de la juridiction des tribunaux sociaux dans les affaires civiles. — *Revue: Pál Schönwald:* Le procès de haute trahison et de confiscation des biens de Mihály Károlyi devant les tribunaux du régime de Horthy. — *László Faragó:* L'admissibilité de la demande reconventionnelle dans la pratique des tribunaux d'arbitrage fonctionnant auprès de la Chambre de Commerce extérieur de la République Démocratique Allemande et auprès de la Chambre de Commerce hongroise. — *Kálmán Kulcsár:* Méthodes sociologiques dans la science du droit. — *G. A.:* Législation des Etats socialistes européens. — *Gyula Czili:* Concours ouverts par l'Association des Juristes Hongrois. — *Littérature: Ottó Bihari:* István Kovács: Les nouveaux éléments de l'évolution des constitutions socialistes. — — —: Nouveaux livres.

INHALT: *Ferenc Rákos:* Einige Gedanken über den Staat und das Recht der Ungarischen Räterepublik. — *Mihály Móra:* Die Frage der geschichtlichen und juristischen Betrachtungsweise im römischen Recht. — *Bianchi, Leonard — Ferenc Pecze:* Die Regelung des Versammlungs- und Vereinigungsrechts in der Periode des Dualismus mit besonderer Rücksicht auf die Arbeiter- und Nationalitätenbewegungen. — *Tibor Révai:* Die Probleme der Kameradschaftsgerichtsbarkeit in Zivilsachen. — *Rundschau: Pál Schönwald:* Der Landesverrats- und Vermögensübergangsprozess Mihály Károlyi's vor den Horthy'schen Gerichten. — — *László Faragó:* Die Zulässigkeit der Widerklage in der Praxis der Schiedsgerichte bei der Aussenhandelskammer der DDR und Ungarischen Handelskammer. — *Kálmán Kulcsár:* Methoden der Soziologie in der Rechtswissenschaft. — *G. A.:* Die Rechtssetzung der europäischen sozialistischen Staaten. — *Gyula Czili:* Über die Preisausschreibungen des Ungarischen Juristenverbandes. — *Rechtsliteratur: Ottó Bihari:* István Kovács: Neue Elemente der sozialistischen Verfassungsentwicklung. — — —: Neue Bücher.

XVIII. új évfolyam 3. szám Budapest, 1963. március hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Néhány gondolat a Tanácsköztársaság államáról és jogalkotásáról*

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom tüzének szikrái, Oroszország határain túl, leghamarabb Magyarországon lobbantották lángra a proletárforradalmat. A magyar munkásosztály el nem évülő érdeme, hogy a földkerekségen elsőnek követte az oroszországi parasztok és munkások példáját s ezzel történelmi bizonyságot szolgáltatott arról, hogy a proletárság diktatúrája és a szocializmus az egyetlen lehetséges út, amely kivezetheti és kivezeti az emberiséget a kapitalizmus válságának megoldhatatlan ellentmondásaiból, a dolgozó nép elnyomorodásából, az imperialista háborúk poklából.

*

A szovjetoroszországi Bolsevik Párt VIII. kongresszusán, 1919. március 23-án, két nappal a Tanácsköztársaság kikiáltása után mondotta ezzel kapcsolatban Lenin: „A legradikálisabb, a legdemokratikusabb, megalkuvó burzsoázia beismerte, hogy a legnagyobb válság pillanatában, amikor a háborúban kimerült országot újabb háború fenyegeti, a tanácshatalom történelmi szükségszerűség, beismerte, hogy az ilyen országban nem lehet más hatalom, mint a proletariátus diktatúrája." (Lenin Művei: 29. köt. 222. old.)

Majd később, a moszkvai szovjet ülésén, így értékelte Lenin a Magyar Tanácsköztársaság jelentőségét: „Ezért a magyar forradalom azzal, hogy egészen másképpen született meg, mint a mienk, megmutatja az egész világnak azt, ami Oroszország tekintetében nem volt világos: nevezetesen, hogy a bolsevizmus az új, proletár demokráciával, munkás demokráciával függ össze, amely a régi parlament helyébe lép." (Lenin Művei: 29. köt. 272. old.)

Lenin látnoki szavai a beigazolódott történelmi igazság értelmével fénylenek. A marxizmus—leninizmus tanítása a proletár forradalomról, a proletárdiktatúráról és a proletár demokráciáról, kilépett az elmélet keretéből és a világnak egy milliárdnyi ember lakta egyharmadán élő valósággá lett. A magyar munkásosztály büszkén tekinthet vissza hőstettére: példaadása — Szovjetoroszország után a második proletárdiktatúra — nagyértékű, maradandó tapasztalatokkal gazdagította a marxizmus—leninizmus ércalapját, a nemzetközi szocialista forradalom, a szocialista állam és társadalmi rend építésének elméleti, gyakorlati fegyvertárát.

*

A Magyar Tanácsköztársaság, mint a Magyar Népköztársaság előfutára és főpróbája, a felszabadulást követő években — minden történelmi és gyakorlati jelentősége ellenére — sokáig nem részesült méltó figyelemben közéletünk és még kevésbé a tudományos világ részéről. Valahogy elmentek az évforduló, mint valami poros emlék kuriózuma mellett. Nem vették észre, hogy a Horthy-fasizmus részéről a félelem sugallta elfeledtetés, tudatos ködösítés, majd a felszabadulás után a személyi kultusz tenyésztette közömbösség porrétege alatt legdicsőbb történelmi hagyományunk, egyben legaktívabb propaganda kincsünk és a szocializmus építésének mindmáig gyakorlati értékű tanulságai rejlenek.

A Magyar Szocialista Munkáspárt és a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány letörölte az idők porát, feltárta ezt a kincset. Ma már a magyar munkásosztály, egész dolgozó népünk büszkén vallja magáénak múltja kiemelkedő örökségét. A magyar munkásosztály forradalmi államépítő és államvezető tevékenysége nemcsak néhány kortárs és aktív résztvevő visszaemlé-

* E témával kapcsolatban ld. még szerzőtől: „Állam és alkotmány a Magyar Népköztársaságban". Bp. 1953. valamint: „A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása" (szerk. Halász Pál, Kováts Kálmán, Peschka Vilmos) Bp. (s a mű rencenzióját szerzőtől: Az MTA Társadalmi-Történeti Osztályának Közleményei. 9. köt. Bp. 1959. s köv. old.); „A Magyar Tanácsköztársaság állam és joga". (Szerk. Sarlós Márton) Bp. 1959; Hajdú Tibor: „Tanácsok Magyarországon 1918—1919-ben". Bp. 1958.; Sarlós Béla: A Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei. Bp. 1961. (recenzeálja szerző a JK. 1962. évi 9. számában).

kezéseinek, nemcsak kevés fiatal kutató lelkes buzgóságának és vizsgadolgozatának a tárgya, hanem a Magyar Népköztársaság egész politikai és tudományos tevékenységének reflektor fénye elé kerül.

*

A Tanácsköztársaság egész jogalkotása több mint 770 jogszabályt ölel fel. E jogszabályok túlnyomó része (682) a Tanácskormány, a Forradalmi Kormányzótanács, (a továbbiakban F. K.) és az egyes tárca népbiztosságok rendeletei (köztük 104 a Népgazdasági Tanácsé). Ezt a jogalkotó tevékenységet a Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlésén (SzTOGy) a legfőbb államhatalmi szerv által elfogadott alkotmány koronázta. A tanácskongresszuson választott Szövetséges Központi Intézőbizottság (SzKIB) alig néhány rendeletet hozott. Jellemző a törvényhozó szellemére és az akkori politikai helyzetre, hogy a SzKIB első számú rendelete, amellyel tevékenységét megkezdte, a bürokrácia elleni harcnak, a közéleti tisztaság biztosításának, az állami hivatalok ellenséges elemektől való megtisztításának volt szentelve. Mint falánk patkányok öntötték el a Tanácshivatalokat és vállalatokat, furakodtak mindenüvé a talajavesztett volt uralkodó osztályok tagjai, volt hivatalnokok, kereskedők, üzérek, mindenféle deklasszált elemek. A burzsoá erkölcsi fertő miazmáival bomlasztották ahol csak tudták, ahol nem ütöttek a kezükre, az új állam és társadalom szerveit. Ez a helyzet tette szükségessé a SzKIB első számú rendeletét.

A Tanácsköztársaság jogszabályai között időrendben az elsők, mert legszükségesebbek, azok a rendeletek, amelyek az új államhatalom külső és belső ellenség elleni védelmével, az új tanácsállam felépítésével és — ezzel egyidejűleg — a régi burzsoá osztályállam és gépezetének megszüntetésével, rombolásával foglalkoznak. A szocialista állam főfunkciói sorában ezek az aktusok állnak első helyen. Ilyenek főképpen: a Forradalmi Törvényszék felállítására, a Vörös Hadsereg és a Vörös Őrség megszervezésére, a tanácsok megalakítására és a választások kiírására vonatkozó rendeletek.

Sorban és fontosságban nem kevésbé sürgősek voltak azok az alapvető gazdasági tárgyú rendeletek, amelyek a kisüzem kereteit meghaladó mezőgazdasági és ipari üzemek, a termelőeszközök és a tőkés vagyon köztulajdonba vételét, társadalmasítását elrendelték és a szocialista gazdasági rendszer fundamentumát építették. Ide sorolhatjuk a gazdaságszervezési, szociális termelési, közélelmezési és ellátási, pénzügyi, szociális és lakásügyi szabályokat is, amelyek a dolgozók egészségügyi védelmével, munkavédelmével, a dolgozók egész társadalmának jóléti viszonyaival foglalkoznak. Ezek az úgynevezett gazdasági rendeletek a F. K. T. rendeleteinek mintegy 40%-át teszik ki.

A következő csoport: a népművelés ügyének szocialista megalapozásával foglalkozó rendeletek. A Közoktatási Népbiztosság rendeletei (mintegy 66 rendelet) jellemzi azt az intenzív munkát, amelyet a dolgozók állama folytatott a dolgozók felvilágosítása, az igazi népkultúra megteremtése és fejlesztése terén.

Végül azok a rendeletek következnek, amelyek mindenféle szervezési, igazgatási, rendészeti kérdésekkel foglalkoznak.

*

A Tanácsköztársasággal foglalkozó írásokban lépten-nyomon találkozunk a *„direktórium"* kifejezéssel. A Tanácsköztársaság alkotmányában, törvényeiben, rendeleteiben azonban sehol sem fordul elő ez a szó. A direktóriumok státuszát semmiféle tanácsköztársasági jogszabály sem említi és nem rendezi.

Történt hivatkozás a Vörös Újság és a Népszava 1919 április 1-i számának egy közleményére (A vidéki munkás-katona és paraszt tanácsok és direktóriumok hatásköre), amelyet a kormány elnökének és két belügyi népbiztosnak aláírása szignált. Ezt azonban egyáltalán nem lehet jogszabálynak minősíteni, mert sem a hivatalos lap, a „Tanácsköztársaság", sem pedig a Tanácsköztársasági Törvénytár c. gyűjtemény nem közölte. Tehát már csak ennél az oknál fogva sem tekinthető rendeletnek, törvényes jogszabálynak. De ezenkívül hangja, szövegezése is teljesen különbözik a Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztossági rendeletek szövegezésétől, sőt még csak dátummal sincs ellátva. Így tehát legfeljebb *rendelet tervezetnek, vagy körlevél tervezetnek* lehetne tekinteni. Rövidesen azután, hogy az említett közlemény napvilágot látott, megjelent a Tanácsköztársaság, a hivatalos lap április 3-i számában „A Tanácsköztársaság ideiglenes alkotmánya" c. a F. K. XXVI. sz. rendelete, valamint „A falusi, városi, járási, megyei és országos munkás-, katona- és földművestanács választások megtartásáról szóló F. K. XXVII. sz. rendelet.* E két rendelet teljesen rendezi a Vörös Újság fenti közleményében tárgyalt kérdést, de direktóriumról említést sem tesz.

Mik voltak tehát a direktóriumok?

Mint mondtuk, *a direktóriumok státusát* sem az alkotmány, sem más tanácsköztársasági jogszabály nem említi és nem rendezi. A direktóriumok a Tanácsköztársaság idején mindenütt elterjedt és népszerű intézménnyé váltak. Gyakran a helyi intéző bizottság elnökségét nevezték így. A direktóriumok ténylegesen megalakultak

* Beér János: „A helyi hatóságok kialakulása és fejlődése Magyarországon" (Közgazdasági és jogi könyvkiadó, 1962.) c. könyvében 2221/KTE/1919/XXVII. sz. rendeletre hivatkozik. Ilyen számú *rendelet nem jelent meg* a Tanácsköztársaságban. Itt nyilván a Vörös Újság és a Népszava 1919. ápr. 1-i közleményére való téves hivatkozásról van szó. — Meg kell jegyeznünk, hogy Beér János említett munkája az egyetlen jogi mű, amely a direktórium jogi, közigazgatási fogalmára valamelyes magyarázatot keres.

és működtek mindenütt, a megye székhelyétől le a falvakig. Kivéve Budapestet, ahol direktórium nem volt. A központi államhatalmi szervek *hallgatólagosan tudomásul vették* a direktóriumok létezését és működését. Sőt egyszer-másszor a központi hatóságok is megemlítik a Tanácsköztársaság első felében levélbeli, távirati utasításokban. Törvényben, rendeletben vagy akárcsak valamilyen hivatalosan közölt határozatban azonban soha meg nem erősítették, jóvá nem hagyták.

A francia forradalomra emlékeztető romantikus elnevezés rendkívül népszerű volt a munkásosztály körében. A direktóriumok többnyire 3—5—7 személyből álló, de néha nagyobb létszámú, gyorsan és hatékonyan intézkedő, a párt és a tanács teljes hatalommal felruházott meghatalmazottaiból álló helyi csúcsszervek voltak, a munkásosztály spontán alkotásai. Számos esetben maga az intéző bizottság, vagy pedig az intéző bizottság a helyi pártbizottsággal egyesülten nevezte magát direktóriumnak. A direktórium tehát az uralkodó, az állami szuverenitást gyakorló proletariátus rendkívüli időben rendkívüli intézkedő, végrehajtó erővel bíró helyi államhatalmi szerve volt, amely a munkásosztály államszervezői és vezetői képességének tanúbizonyságául szolgált.

Az első direktóriumok még a Tanácsköztársaság előtt jöttek létre. A somogy megyei, majd a tolna megyei direktórium vezette, szervezete még a proletárdiktatúra előtt a latifundiumok forradalmi elfoglalását és termelőszövetkezetek alakítását. Székesfehérvárott a munkás- és katonatanács már 1919 februárban hattagú direktóriumot választott. Nyugodtabb fejlődés esetén a direktóriumok fennállásának kérdése törvényes rendezést nyert volna.

A Tanácsköztársaság állami fejlődése és struktúrájának szempontjából, de a proletariátus államalkotó tevékenységének szempontjából is érdekes és további tanulmányozásra érdemes a direktóriumok kérdése.

*

A Tanácsköztársaság jogalkotásának egyik legszembetűnőbb jelensége az a meglepően nagy és sokoldalú törvényhozói tevékenység, amelyet fennállásának mindössze 133 napja alatt kifejtett. Ha még megemlítjük, hogy ennek a Tanácsköztársasági Törvénytár 5 kötetére és még egy hatodik, gyűjteményesen már ki nem adott kötetre rúgó jogszabály anyagnak több mint a fele (a F. K. 79 rendelete — 1919. április 30-ig) a proletárdiktatúra első 40 napján jelent meg, akkor szinte szemmel láthatóan érzékelhetjük ennek a törvényhozói tevékenységnek izzó légkörét, lázas intenzitását.

A Kormányzótanács és a népbiztosságok rendeletei, amelyek a szocialista állam létének legfontosabb pilléreit emelték, szinte lélegzetelállító gyorsasággal követték egymást. Lobogó, alkotó lázban égtek a magyar munkásosztály legjobbjai. A nemes és kápráztató feladat: a szocializmus építése — valósággal elbűvölte a proletárság legjobb embereit.

És ha most, több mint négy évtized múltán, nyugodt szemlélődéssel, bíráló figyelemmel olvassuk ezeket a rendeleteket, megállapíthatjuk, hogy nem ötletszerű, hevenyészett jogi fogalmazványok voltak, hanem átgondolt, jól rendezett jogi alkotások sorozata, amelyekből gyors egymásutánban emelkedtek az új szocialista állam pillérei és alapfalai. Az államépítés és jogalkotás meglepő tudatossága azt a benyomást kelti, hogy a Tanácsköztársaság építőmesterei jól tudták, mit akarnak.

Napjaink jogász nemzedékének több képviselője kifejezést adott ama véleményének, hogy a Tanácsköztársaság jogalkotásának ez a logikus tudatossága azt a látszatot kelti, mintha előre megadott, jólismert szovjet séma szerint történt volna ez az államépítő munka.

Nem tudom, min alapulnak ezek az állítások. A valóságban távolról sem volt így. A Tanácsköztársaság vezetői (a kommunisták is) néhány kivétellel, nem ismerték a szovjetoroszországi állam és jogfejlődést. A szovjetoroszországi átalakulást mozgató nagy eszmék, az Októberi Forradalom eszméi, majd az 1918-as alkotmányalapvető eszméi azonban természetesen eljutottak Magyarországra is. A Szovjetoroszországból hazatért volt hadifoglyok elhozták magukkal ezeket az eszméket, amelyek hatalmas lökést adtak a magyar forradalomnak. De nem hozták és nem is hozhatták magukkal a tételes jogi átalakulás ismeretét. A kormányban mindössze három olyan kommunista volt (Kun Béla, Szamuelly Tibor, Vántus Károly), akik részt vettek többé-kevésbé irányító munkában a Szovjetoroszországi eseményekben, főleg a hadifogoly, különösen a magyar hadifogoly propaganda és szervező tevékenységben, a nemzetközi brigádok szervezésében és irányításában. Helytelen és félrevezető egyik-másik jogtörténészünknek az az állítása, mintha a Tanácsköztársaság vezetőinek nagy része Szovjetoroszországban járta volna ki az államépítés iskoláját. Ez nagyon hasznos lett volna. De, sajnos, nem így volt. Az ilyen állítás ellenkezik a tényekkel. A hazatért volt hadifoglyok és internacionalista harcosok nem államszervezéssel, jogalkotással foglalkoztak, hanem katonai osztagok, nemzetközi brigádok szervezésével, katonai munkával, harctéri tevékenységgel, agitációval és propagandával voltak elfoglalva. Az államépítésről, a szovjet állam alakulásáról csak általánosságban tudhattak, nem is szólva a jogalkatásról, a különböző jogi intézmények elvi és gyakorlati megszervezéséről.

Nyomtatott anyagot, brosúrát, könyveket, újságokat, a szovjet állam jogalkotását ismertető hivatalos kiadványokat a visszatérő volt hadifoglyok nem hozhattak magukkal haza, hiszen polgárháborúban, ellenséges területeken, frontokon keresztül csak nagy üggyel-bajjal, vesze-

delmek között vágták át magukat hazafelé, gyakran elszenvedtek testi motozásokat és fogvatartásokat is. Többen hivatkoznak Szamuelly Tibor ismert moszkvai útjára. Ez az utazás — a kitűnő és lelkes Dobos pilóta vezetésével, egy rozoga kétüléses kis repülőgépen, amelyet „repülő koporsónak" csúfoltak — már a Tanácsköztársaság idejében történt. Szamuelly Tibor tényleg hozott is magával — nagyon keveset — nyomtatványokat, de ezek szinte kivétel nélkül politikai agitációs és propaganda anyagok voltak. Különben is, amikor Szamuelly Tibor visszatért (1919 május végén), akkor már az államépítés és jogalkotás jelentékeny része a Magyar Tanácsköztársaságban megtörtént. A legfontosabb rendeletek, amelyek az új államalakulat működéséhez szükségesek voltak, már megjelentek. Postai küldemények akkor egyáltalán nem voltak. A valóságban elenyészően csekély volt az az anyag, ami a Tanácsköztársaság vezetőinek a kezébe került.

Felmerül tehát a kérdés, mi a magyarázata annak, hogy oly tudatosan jelentkezett a magyar munkásosztály államszervező tevékenysége?

*

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom eszméi: a béke, a tanácsok államrendszere, a földosztás, a nemzetek egyenjogúsága, a bolsevik forradalmi jelszavak megragadták a dolgozó emberek, a munkások, a parasztok, a haladó értelmiség gondolatvilágát és képzeletét. Ezek az eszmék gondolkozásra késztették a dolgozó embereket, amikor az államépítés nagy feladatai eléjük tornyosultak.

A magyar proletariátus nagyszerű alkotó, építő munkáját azzal az államalkotó képességgel és készséggel végezte, amely sajátja a társadalom mélyében már kifejlődött, az államhatalom megragadására, az állam és társadalom vezetésére már megérett új történelmi osztálynak. Miként a megfelelő történelmi korszakokban, a polgári forradalmak idején, az új történelmi osztály, a burzsoázia is megérett és felkészült a hatalom átvételére és a polgári állam felépítésére, az elkorhadt, düledező feudális állam helyén.

Végül, de nem utolsó sorban számba kell venni, hogy a munkásság a munkásmozgalom szervezeteiben már hatalmas közéleti és szervezési tapasztalatra tett szert. A nemzetközi munkásmozgalom szélesen elágazó politikai, szervezeti tapasztalatai, a magyarországi szociáldemokrata párt és különböző nemzetközi munkáspártok programjai és kongresszusi vitái, a szakszervezeti élet mindennapos harcai, vitái minden más társadalmi osztálynál jelentékenyebb politikai és szervezeti tapasztalatot, tudást és tanulságot szolgáltattak a munkásosztálynak.

A marxizmus iskolája már egész nemzedékeket nevelt a szocializmus elméletére és gyakorlatára. Karl Marx híres műve: „A Gothai Program Kritikája", amely a német szociáldemokrácia programtervezetének alapos elemzése és bírálata, egyben kifejti a proletariátus politikai mozgalmának alapvető kérdéseit. Ezzel kapcsolatban meghatározza az osztályharcos munkáspárt politikai követeléseit, megállapítja a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet idejére a proletárdiktatúra szükségszerűségét, lényegét, alapelveit. Az alkotó marxizmusnak ez a halhatatlan műve és egyéb munkák, amelyek a marxizmus államelméletének alapját megvetették, már korán felfegyverezte a nemzetközi (és a magyar munkásosztályt) azzal a forradalmi elmélettel, amelynek nyomán a magyarországi proletárdiktatúra államépítő gyakorlata elindulhatott.

A magyar munkásosztály tehát nem rátermettség, megfelelő tapasztalat és tudás nélkül állt az ország kormánykerekéhez, hanem alapos, több évtizedes iskolát járt ki, amelyben megszerezte a hatalom átvételéhez és gyakorlásához, az államalkotás történelmi munkájához szükséges tudást és készséget. Bár hibázott néhány fontos elvi kérdésben, bár csetlett-botlott egyes gyakorlati kérdésekben (éppen azért, mert nem ismerte és nem használhatta ki a szovjet tapasztalatokat), alapjában véve a helyes úton haladt. A Magyar Tanácsköztársaság állam- és jogrendszere, jogintézményei a szocializmus építésének, a proletariátus és az egész dolgozó nép érdekeinek megfelelően épültek.

*

Egyes történészeket és különösen jogtörténészeket megtéveszt az a körülmény, hogy a Tanácsköztársaság rendeleteiben a szovjet dekrétumok tartalmához hasonló intézkedések és elrendezések történtek. Például a forradalmi törvényszékek szervezése terén. A valóság az, hogy a hasonló okok hasonló okozatot, a hasonló jelenségek — hasonló intézkedéseket vonnak maguk után. A cél egy volt: a szocializmus építése.

A Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékeinek szervezésénél az égvilágon semmi, de semmi írott anyag rendelkezésre nem állott. A Szovjetoroszországból hazatért volt hadifoglyoktól kapott információ egészen felületes és bizonytalan volt. Mindössze annyi: forradalmi tribunálok működnek, amelyekben a munkások és parasztok képviselői ítélkeznek. A forradalmi törvényszékek megalakulása és működése a Magyar Tanácsköztársaságban mégis hasonló körülmények között történt, mint Szovjetoroszországban, bár jelentékeny eltérések is voltak. Még az is egyezett, hogy a Magyar Tanácsköztársaságban centrista, majd jobboldali revizionista szociáldemokrata volt az igazságügyi népbiztos, Szovjetoroszországban pedig szintén nem kommunista, bolsevik, hanem egy opportunista eszer (szocialista forradalmár).

A hasonló jelenségek, a kommunista forradalmi mentalitás harca, — ami kifejezője volt a forradalmi proletariátus hatalmi törekvéseinek,

— a revizionista mentalitás ellen, — ami viszont a burzsoá restaurációs törekvéseket fejezte ki, ez a harc szülte logikusan és vonta maga után a Tanácsköztársaság és Szovjetoroszország jogalkotásának számos egyező rendelkezését. Csak természetes, hogy a kevés, szórványos, egyesek esetleges emlékezésén alapuló, vagy a jó ég tudja milyen úton idekerült, esetleg ellenségesen torzított anyag is, mély vonzást, erős befolyást gyakorolt a Tanácsköztársaság jogalkotására. Az 1918-as szovjet alkotmány eszméi, bár ez az alkotmány sok tekintetben eltért az 1919 június 23-án, a Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlésén elfogadott tanácsköztársasági alkotmánytól, erősen szuggesztív hatást gyakorolt a tanácsokon épülő magyar szocialista állam, a Tanácsköztársaság törvényhozóira.

*

A régi jogot, a polgári állam jogát illetően a proletárdiktatúra szilárd elvi álláspontot foglalt el: megtagadta a jogfolytonosságot. Nem ismerte el, semmisnek nyilvánította, felszámolta a polgári állammal együtt a régi jogot és jogi berendezéseket is. Ezt a forradalmi elvet a Tanácsköztársaság jogalkotása ismételten, expressis verbis, kimondta. Ennek megfelelően teljesen felszámolta a proletárdiktatúra előtti polgári állam bíróságait és ügyészségeit is. Ezt az elvet nem töri meg az sem, ha egyes népbiztosságok, vagy akár bíróságok is informatív célból, gyakorlati célszerűségi okból, bizonyos kérdések megoldása, eldöntése, rendezése céljából felhasználtak egyes régi jogszabályokat, ha azok nem ellenkeztek a proletárdiktatúra szellemével, elvi álláspontjával, célkitűzésével, érvényes rendeleteivel, határozataival. Ez az utilitárius felhasználás *az új államhatalom akaratából* történt és ez itt a döntő. Előfordult ugyan, kivételesen, egyetlen olyan rendelet, a 6. Ke. N. (Közélelmezési Népbiztosság rendelete), amely kimondottan fenntartotta a polgári, koalíciós kormány rendeletét. Ennek politikai magyarázata az, hogy a közélelmezési népbiztos egy szélső jobboldali, opportunista, teljesen elpolgáriasodott szociáldemokrata volt, aki nem egyedül ezzel a rendelettel demonstrálta nemtetszését a proletárdiktatúrával szemben.

Az átmenet ideje alatt, természetesen és gyakran súlyos problémát jelentett a különböző jogi intézmények, jogi szabályozások hiánya. A törvényhozó, jogalkotó hatalom — az idő rövidsége folytán — számos kérdésben még nem fejezhette ki jogszabályban akaratát. Ilyenkor, különösen a bíróságok, minden külön engedély és arra való hivatkozás nélkül, tájékoztatásképpen figyelembe vették a régi jogszabályokat, amelyek ilyen módon bizonyos kisegítő szolgálatot tettek. Például a Budapesti Forradalmi Törvényszék a közönséges, nem politikai (vagy a mai jogászi terminológia szerint: köztörvényi) bűnügyekben tájékozódás céljából felhasználta esetenként a Törvényszék elnökének a tanácsára, a régi Btk.-t. Ez azonban csak mint a jogi irodalomba való betekintés fordult elő, ami semmiben sem gátolta és nem is gátolhatta a proletár bírák szabad jogérzékének és jogtudatának érvényesülését, szabad jogalkotó gyakorlatát.

Amennyiben valamely régi jogszabály tartalma értelmi alkalmazást nyert, amely mindig az adott régi jogszabályra való hivatkozás nélkül történt, akár rendeletben, akár bírósági ítéletben, határozatban, ez az alkalmazás az új állam új jogszabályaként történt, amelynek semmi köze sem volt a megdöntött polgári államhoz és jogához. Elvi harc alakult ki e kérdés körül. Az igazságügyi népbiztosság néhány kommunista jogásza (Dr. Engel József, Dr. Somogyi Károly, Dr. Somogyi Ödön és mások) élesen szembeszálltak a kísérletekkel, amelyek a proletariátus forradalmi jogfelfogásának érvényesülését gátolni próbálták. A forradalmi jogfelfogás és fejlődés szempontjából igen érdekes, tanulságos és jellemző a szovjet és a magyar megoldás azonossága ebben a kérdésben.

A Tanácsköztársaságban, miként a Szovjetunióban is, a régi törvények alkalmazhatósága kérdésében lényegesen más volt a felfogás, mint napjainkban a népi demokratikus államokban, köztük a Magyar Népköztársaságban is. A népi demokratikus átalakulás lényegesen más viszonyok között indult meg. Ezekben a sajátos viszonyokban sokkal rugalmasabb politikát kellett követni a régi polgári állam jogának alkalmazhatósága terén. A népi demokratikus fejlődés sajátosságaiból következett, hogy nem generálisan, nem egyetlen forradalmi aktussal, hanem fokozatosan, jogi úton történt és történik az átmenet: egyes régi jogszabályok törvényhozói, vagy bírói határozatban való hatályon kívül helyezésével és új jogszabályok megállapításával.

*

A Tanácsköztársaság jogszabályaiban nem jut kifejezésre a forradalmi munkáspárt szerepe és helye a proletárdiktatúra államgépezetében.

A Magyarországi Szocialista Párt, majd — a pártkongresszus határozata szerint — a Magyarországi Szocialista-Kommunista Munkások Pártja, éppen a két munkáspárt megegyezésének hiányosságai, főképpen a garancia nélküli egyesülés következtében nem harcokban edzett, forradalmi marxista párt, a proletárdiktatúra vezető ereje volt, hanem a szociáldemokraták által túlnyomóan majorizált polgári és kispolgári elemekkel felhígított, ingatag hibrid párt. A párt vezetősége — valójában — nem a proletárdiktatúra irányító, vezető szerve volt, hanem a Forradalmi Kormányzótanács, a kormány árnyéka, alteregója. Gyakran megesett, hogy a Forradalmi Kormányzótanács, kimerítvén napirendjét, az ülést, mint pártvezetőség folytatta. Mint paradox jelenséget kell megjegyezni: a Forradalmi Kormányzótanács nem egy határozatát utólag

fölmerült indokok alapján az illetékes népbiztosok Garbai Sándor elnökkel egyetértésben, verbális határozattal hatályon kívül helyezték és újabb döntést hoztak. Ez is a forradalmi átmeneti helyzet velejárója volt. A pártnak ez a másodlagos szerepe, — kevés kivétellel — általában az alsóbb színvonalon is hasonló volt. Ilyen volt a párt szerepe és helyzete a Tanácsköztársaságban. Ennek — egyebek között — egyik következménye, hogy a párt jelentősége, szerepe, nem jutott kifejezésre a jogszabályokban. — Számos tanulmány szerzője a Tanácsköztársaság, az állam, a párt helyzetét nem ismerve, a mai népi demokratikus állapotokból kiindulva, gyakran a „párt vezető szerepének érvényesüléséről" írnak. Sajnos, ez távolról sem volt így, a „Magyarországi Szocialista-Kommunista Munkások Pártja", ez a felemás, ingadozó párt sok vonatkozásban nem töltötte be egy lenini, kommunista, forradalmi párt szerepét a Tanácsköztársaságban. Sem a központban, sem — eltekintve kivételektől — a városokban és megyékben.

*

A Tanácsköztársaságról megjelent állam- és jogtudományi munkák legtöbbje csak a jogélet egyik oldalát: a ránkmaradt nyomtatott irodalmi anyagot, az írott tételes jogot mutatja és magyarázza. Hiányzik — egyes műveket kivéve — a Tanácsköztársaság működő államgépezetének demonstrálása, az eleven és hatékony jogalkalmazás, a gyakorlat ismertetése. Ez írott anyagnak a fetisizálása — további kutatás helyett — nem egyszer a történelmi valóság torzításához vezet.

Az állam és jogélet gyakorlati oldalának feltárását és ismertetését különösen érdekessé tenné az a körülmény, hogy a gyakorlat — különösen a kezdeti szakaszban, forró forradalmi átalakulások idején — gyakran eltér az előzetesen alkotott jogszabálytól, korrigálja az íróasztal mellett készült jogszabályt, amely — ilyen esetekben — utólag igazodik az élet, a gyakorlat igényelte szükségszerűséghez. Egész sor példával igazolható, hogy a F. K., vagy méginkább valamelyik népbiztosság rendeletét a gyakorlat lényegesen korrigálta. Így volt ez például a F. K. IV. sz. rendeletével a forradalmi törvényszékekről. A jogalkalmazásnak, a tényleges joggyakorlatnak a kutatása és feltárása azért is nagy figyelmet érdemel, mert bizonyságot tesz a törvényhozó rugalmasságáról, az eleven élettel való közvetlen kapcsolatáról és bürokrácia mentes szelleméről.

*

Az élet közvetlenségét, hogy úgy mondjam: testmelegét sugározza a Tanácsköztársaság jogszabályainak a nyelve is. A Tanácsköztársaság jogszabályai egyszerűen, még a legegyszerűbb ember által is könnyen érthetően, bizonyos felvilágosító, tudatosító nyíltsággal, agitáló lendülettel vannak fogalmazva. Távol áll tőlük a fontoskodó jogásznyelv, a „hivatali" nyelv nehézkessége és rosszul emészthetősége. Ez nem volt véletlen, hanem a törvényhozó egyenes akarata. A törvényhozó — a munkásosztály államának legfelsőbb szervei — azt akarta, hogy a proletárállam törvényeit mindenki megértse, mindenki ismerje, mindenki tudja és kövesse. Azt akarta, hogy mindenki tudja: ez a magyar proletariátus akarata, ez a proletariátus műve. Jogpropaganda volt ez a javából és egyben politikai propagandának is kitűnő.

*

Kegyeletes feladata a Népköztársaság jogásznemzedékének, különösen pedig azoknak, akik a Tanácsköztársaság államának és jogának ismertetésével, tanulmányozásával, tudományos és irodalmi feldolgozásával, foglalkoznak, hogy megismerjék és megismertessék a Tanácsköztársaság művében tevékeny jogászok nevét és áldozatos munkáját.

Valóban nem könnyű feladat hárult a kevés számú — 1—2 kivétellel — fiatal, odaadó és lelkes kommunista jogászra, akik az igazságügyi és többi népbiztosság polgári (jelentékeny számban burkolt ellenforradalmi) és opportunista jogászainak visszahúzó törekvéseivel szemben felvette a harcot a jogrendszer és jogintézmények forradalmi, szocialista átalakulásáért. Ezen a helyen különösen kiemeljük azt a körömszakadtáig menő harcot, amely az alkotmány és a rendeletek valóban forradalmi, valóban marxista (akkor még Lenin életében a „leninizmus" és a „leninista" kifejezések nem voltak a kommunista pártok szóhasználatában, Lenin — végtelen szerénységében — nem tűrte volna) tartalmáért és szövegezéséért folyt.

Nem kevésbé méltók a Népköztársaság jogász társadalmának elismerésére és kegyeletes megemlékezésére azok, akik a forradalmi törvényszékeken és más kialakulóban volt bírói szervekben, továbbá a tanácsi és egyéb közigazgatási szerveknél a jogalkalmazás feladatát lelkesedéssel, lobogó osztályöntudattal vállalták és teljesítették — akár tanult jogászok voltak, akár a munkásosztály egyszerű képviselői az állam- és jogéletben. Sokan közülük életükkel fizettek becsületes, osztályhű tevékenységükért. A Magyar Népköztársaság jogász nemzedékének becsületbeli, hivatási, politikai öröksége és feladata, hogy emléküket — érdemük szerint — megvilágítsa és megbecsülje, mint a forradalmi szocialista törvényesség első magyar harcosainak emlékét.

Rákos Ferenc

A történeti és a jogászi szemlélet kérdése a római jogban

1. A római magánjognak a jogi oktatásban betöltött sajátos szerepe a legkiválóbb művelőit ösztönözte arra, hogy kibogozzák az egyetemi oktatása kettősségének azt a csomóját, amelyet a történetiség és a tételesség (rendszeres tárgyalásmód) egyidejű kívánalma kötött olyan szorosra. Ha nem is úgy áll a dolog, mint Hamlet esetében, akinek problematikus alakjába a különböző korokban élő emberek a saját lelküket álmodták bele és a dán királyfi szavaiban a maguk emberi töprengéseire, vívódásaira kerestek választ, a római joggal is valahogyan úgy vagyunk, hogyha valóban közelebb kívánunk férkőzni hozzá, valamit magunkból is, saját korunk szemléletéből — akárcsak nem tudatosan — is hozzáadunk, s ez méginkább áll akkor, ha a kor gyermekéhez akarjuk közelebb hozni az oktatás során.

A történeti kritika ama helyes kívánalma, hogy a rég letűnt korokat a maguk gondolatkörében — anakronisztikus ízű kifejezést használva — a saját „szemüvegükön" át nézzük és ne vigyünk a múltba attól idegen fogalmakat, ne tulajdonítsunk a régi jognak olyan felfogást, ne keressünk ott olyan intézményeket, amelyeknek még a kifejezésére sem volt a régieknek megfelelő szavuk,[1] ez a kívánalom se nem egyszerű, se nem újkeletű, se nem a római jogra (még kevésbé csupán a római magánjogra) korlátozott, ha az még napjainkban is égető metodikai problémája a római jog egyetemi előadásának, mint az az egyik nyugati szakfolyóirat hasábján nemrég csaknem félszáz (öt közülük szocialista államokban élő) romanista részvételével lefolyt vitából is kitűnik.[2]

A magyar jogtörténetben pl. a harmincas évek idején a történeti szemlélet szükségességét hangsúlyozták, azt, hogy „a dogmatikának éppúgy nem szabad zavarni a múlt történetét, mint a múlt történetének a jelen dogmatikáját", „a merev közjogi dogmatika fegyvereivel a múlton csak erőszakot követhetünk el", ezért „nem szabad pl. az a priori államfogalomból kiindulni, s azt a múltba elhelyezni", a múltban keresni, mint azt a múltszázadvégi Labandféle német közjogi iskola nem egy képviselője tette, mert így könnyen visszaesésnek tűnik a haladás kora. Ha pl. az „ősi államszervezetünkben már tökéletes alkotmányintézményeket látunk, úgy Szent István korát és az utána következő egy-két századot nagyfokú visszaesésnek kell tartanunk".[3] Minthogy a törvénynek és a szokásnak más volt a jelentősége a középkorban, mint a XX. században, ennélfogva a jogtörténetben a középkori törvényeket nem lehet úgy felhasználni „a jogfejlődés kérdésénél, mint a mai tételes törvényeket a mai jogviszonyokra vonatkozólag".[4] Mindazonáltal az erősen történeti műveltségű *Eckhart* Ferenc is kénytelen volt — éppenséggel nem kifogástalan érveléssel — elismerni (s ezzel részben az előbb mondottakat le is rontani) azt, hogy az „alacsonyabb fokon álló jogviszonyok megértésénél mégsem nélkülözhetjük a mai fogalmakat, mint segédeszközöket". Erre nézete szerint azért van szükség, hogy a segítségükkel fejtegethessük, rendezhessük az elmúlt idők eltérő viszonyait, s így, ha pl. „a középkor nem is tesz különbséget köz- és magánjog között, mert a jogot, mint egységet fogta fel, csak egy jogot ismert, mégis nehezen volnának megérthetők a megváltozott gondolkodás mellett a középkori viszonyok a köz- és magánjog megkülönböztetése nélkül, hiszen anyagilag megvolt akkor is a köz- és magánjog, ha a fogalmi különbségtételt nem is mutathatjuk ki abból az időből".[5] Azt azonban már nem vette észre, hogy ezzel ugyancsak erőszakot követünk el a múlton, legalábbis nem magyarázta meg, hogy a fogalmi különbségtétel hiánya esetén a történeti szemlélettel hogyan magyarázható meg a köz- és magánjog elválasztásának az „anyagi" léte.

A jogászi műveltségű, a tételes jogi ismeretekkel, mint jogi segédeszközökkel nagyobb mértékben rendelkező jogtörténészek egy része valóban hajlamos a történészek által joggal elítélt, erőszakolt konstrukciókra, a későbbi felfogást a múltba visszahelyező, tisztán mechanikus, külsőleges, a történeti fejlődést figyelmen kívül hagyó, az újabb jogból táplálkozó szemléletre. Ez a helytelen módszer azonban nem feledtetheti, hogy a tételes jog tudásával felvértezettség is járhat a jogtörténetben sem lebecsülendő eredménnyel, ha az kifogástalan történeti szemlélettel párosul. Hogy a sort e kérdésben egy másik jogterületen folytassam, hivatkozhatom a korábban az egyházjogtörténet területén kifejtett állásfoglalásomra: „A jogtörténész, a jelenlegi jog gyakorlati funkcionálásának ismeretével felfegyverkezve, élesebb szemmel tud a múltba visszatekinteni, oly összefüggéseket is észrevesz, amelyek kifejezetten és részletesen sehol sincsenek ugyan megírva, de mégis fennállanak. Ezt akként lehet formuláz-

[1] *Eckhart* Ferenc: Jog- és alkotmánytörténet. A magyar történetírás új útjai, Budapest, 1932, 281. s köv. old. Vö. Walter *Hellebrand:* Die juristische Funktion der Rechtsgeschichte, Ius et lex. Festgabe zum 70. Geburtstag von Max *Gutzwiller,* Basel, 1959, 135. s köv. old.

[2] Studio e insegnamento del diritto romano, Labeo, 1956, 1. sz. 48. s köv. old. (Prima puntata), 2. sz. 187. s köv. old. (Seconda puntata), 3. sz. 327. s köv. old. (Considerazioni conclusive). A vitán részt vettek a szocialista államokból Milos *Baijc* (Università di Serajevo), George *Falenciak* (Univ. di Wroclaw), Marijan *Horvat* (Univ. di Zagabria), Károly *Visky* (Budapest), Milas *Bartošek* (Univ. di Praga).

[3] *Eckhart,* i. m. 282. old. — Más kérdés, hogy ő sem tudta e követelményt mindig megvalósítani.

[4] *Eckhart,* i. m. 285. s köv. old.

[5] *Eckhart,* i. m. 282. old.

ni, hogy a jogtörténész többet tud és szabad is többet tudnia, mint a nemjogász alkotmánytörténésznek. Oly esetben, ahol a köztörténész non liquet-et mond, a jogtörténész saját eszközeivel még mindig tovább tud menni. A kettőt a kritikai-történeti módszer, a múltba vetített valóságkutatás kapcsolja egybe. Ami köztörténetileg téves, nem lehet jogtörténetileg sem helyes és viszont, ami jogtörténetileg megáll, köztörténetileg is felhasználható igazságot jelent."[6]

2. Mindezek a kérdések a *római* jogra elvileg ugyanúgy felmerülnek, mint a jogtörténet más területére.[7] A kérdés a szocialista és a polgári államok romanistáit egyaránt foglalkoztatja. Az előbbiek számára a marxista történelemfelfogás biztos kiindulást, szilárd eligazítást ad. Az utóbbiak ezt nélkülözik, s ennek hiányában keresik a választ. Ez az útkeresés számunkra sem érdektelen, ha el is kell határolnunk magunkat a burzsoá romanisztika azonos név alatt folyó vitájától. A római jog művelői a polgári államokban más alkalommal is foglalkoztak azokkal a kérdésekkel, amelyekről legutóbb 1956-ban, a Labeo c. folyóirat hasábjain nyilatkoztak. Ezúttal csupán az utóbbi vita néhány gondolatára szorítkozom anélkül, hogy a 49 válaszból álló vita egészére kiterjeszkedhetnék.

Meglehetősen nyomatékkal hangsúlyozták a vitán annak a veszedelmét, hogy a római jogászok művét olyan rendszerbe formáljuk át, amely a ma számára megfelelő, de mind a klaszszikusok, mind Justinianus számára idegen volt. Ez veszélyes és felesleges, könnyen a történeti kép meghamisításához vezet,[8] ragaszkodni kell tehát a korabeli felfogáshoz, akár „embrionális", akár kifejlődött tanról van szó.[9] A római jog rekonstrukciójánál csak olyan fogalmakat lehet alkalmazni, amelyek mint elméletiek a modern törvénykönyvek rendszerétől függetlenül dolgoztattak ki.[10]

Anélkül, hogy egy szintre akarnánk helyezni a szocialista romanisztikát a burzsoával, ki kell emelni, hogy a marxista romanista természetesen nagy határozottsággal hirdeti a történetiség kívánalmát: a római és a modern jog közötti minden „híd" természetellenes és önkényes. A római jog *időszerűsége a történetiségében* áll, ezt nem szükséges aktualizálni.[11]

A vitán többen is hangsúlyozták, hogy a modern romanista kritika nélkül nem azonosíthatja az említett római jogi jelenségeket a maiakkal: az antik elnevezéseket sok esetben egyáltalán le sem fordíthatja, legfeljebb körülírhatja vagy magyarázó konfrontatiora szorítkozhatik. Nem érdektelen az a nézet sem, amely a modern rendszer ellen felhozható azt az érvet emeli ki, hogy a rendszernek közvetlen jelentősége van az egyes fogalmakra is. A modern „zárt" rendszer a kategóriáival, felső- és alsó fogalmaival azt jelenti, hogy minden beletartozó fogalom teljes tartalmát csak a rendszer keretében és a rendszerből kapja meg. Matematikailag kifejezve: sok jogszabályt a zárójel elé helyezünk, másokat meg a zárójelbe teszszük, ezzel azonban elrejtjük a kettejük összefüggését. Ma zárójelbe foglaljuk a minden követelésre egységes perjogot, s ez elé tesszük az egyes különböző anyagi jogosultságokat, holott Rómában minden követelési jognak perjogi individualitása volt. Az actio anyagijogi szubsztrátumának a modern követelési joggal azonosítása a perjogi különbözőség figyelmen kívül hagyását jelenti.[12]

A rendszerre vonatkozóan a marxista felfogást valló nézet hangsúlyozta, hogy a rendszer is a gazdasági-társadalmi tényezők eredménye, ezek viszont alapvetően különbözők az antik és a mai jogban.[13] Azt azonban a polgári tudósok is elismerték: mindenesetre a legkevesebb, hogy a tárgyalt kor rendszerétől eltérés esetén határozottan, kétséget nem hagyó módon aláhúzzuk ezt a különbséget.[14]

Mások a kutatás és az oktatás szempontjainak különbözőségéből kiindulva azt húzták

---

[6] *Móra* Mihály: Stutz Ulrich és tanítása. A nagy német egyházjogász emlékére, Budapest, 1939, uo. 7. old. „Történeti tény, hogy a jogtörténészek abban az anyagban, amellyel a köztörténészek évszázadok óta foglalkoztak, számos összefüggést állapítottak meg, melyre nélkülök sohasem jutott volna el a tudomány. Hogy aztán a történész, ha jogi ismeretekkel és intuícióval rendelkezik, mint jogtörténész is kitűnőt hozhat, éppoly kevéssé lehet tagadni, mint azt, hogy viszont a jogtörténész a köztörténeti szemléletet sikerrel alkalmazhatja." Uo.

[7] A Labeo szerkesztősége a kérdést így formulázta: 1. Nello studio dei diritti antichi, e particolarmente del diritto romano, è inevitabile, o almeno indispensabile, o almeno opportuno, *approfittare della preparazione „dogmatica" moderna*? 2. Nella ricostruzione del diritto romano, e in generale di ogni diritto antico, bisogna limitarsi ad accertare le *„dogmatiche" embrionali elaborate dai giuristi dell'epoca,* o è lecito procedere ad una *inquadratura dogmatica* propria dei singoli risultati raggiunti?... 6. Ai fini limitati del corso istituzionale di diritto romano, è necessario limitarsi ad una esposizione degli istituti per come storicamente accertati, o è invece opportuno inquadrare l' esposizione *nelle sistematiche dei diritti vigenti,* particolarmente sottolineando gli istituti romani che trovano ancora corrispondenza *in istituti di oggi?* Labeo, 1956, 1. sz. 48. old. A többi kérdés is, mint pl. a római jogi oktatás célja, viszonya a többi antik joghoz, jelentős, de rövidség okából pusztán a megjelölt kérdést ragadjuk ki.

[8] Hans Julius *Wolff,* Labeo, i. m. 209. s köv. old.

[9] Franz *Wieacker,* Labeo, i. m. 208. old.

[10] *Kreller,* Labeo, i. m. 83. old.

[11] Milan *Bartošek,* Labeo, i. m. 212. s köv. „ponte innaturale e arbitrario fra il diritto romano e quello moderno", 212. old.; *„l'attualità del diritto romano consiste nella sua storicità"* 216. old. „La nostra disciplina è e deve rimanere una scienza storica", 218. old. — *Bartošek* másutt a jogintézménytörténetre kiterjedően kritikailag számbaveszi, amit a mai nyugati romanisztika termésére tipikusnak tart (Annotazioni metodologiche dal punto di vista del materialismo storico, Studi *de Francisci,* IV. Milano, 1956, 375. s köv. old.)

[12] Hubert *Niederländer,* Labeo, i. m. 188. s köv. old. A rómaiak rendszerbeli érdeklődésének határaira, keresetjogi szemléletére vö. Fritz *Schulz:* Prinzipien des römischen Rechts, Vorlesungen, változatlan utánnyomás: Berlin—Neukölln, 1954, 28. s köv., 36. s köv. old.

[13] Marijan *Horvat,* Labeo, i. m. 77. old.

[14] Fritz *Schwind,* Labeo, i. m. 202. s köv. old.

alá, hogy az utóbbi függ attól, vajon a római jogot az antik kultúrtörténet keretében adják-e elő (a történettudományt tanító karon) vagy pedig a modern jogra való előkészítésként-e (a jogi karon).[15] Az utóbbi esetben továbbá attól, hogy olyan ország oktatásáról van-e szó, amelyben a magánjogot újabb vagy régebbi kodifikációban foglalták-e össze (pl. Code civil, Osztrák Polgári Törvénykönyv), hogy továbbá a kodifikáció több vagy kevesebb római jogi anyagot tartalmaz-e, s hogy végül a tantervben a római jog mint propedeuticum a tanulmányok elején áll-e vagy, mint a tudományos elmélyítés eszköze, a végén. Ott, ahol mint Ausztriában a polgári törvénykönyv nagy részében a 18. sz. vége természetjogilag színezett „közönséges" jogának talaján áll és sok olyan intézménye van, amely csak ennek a kornak a recipiált jogából érthető meg, az egyetem nem az antik állam jogának tisztán történetileg felépített ábrázolását adja, hanem a római jog történetét a középkorban és az usus modernus-ban, ahogy az az érvényes jog megértéséhez szükséges.[16]

Kiemelték azt is, hogy a római jog kutatójának és oktatójának alapos tételes kiképzésre feltétlenül szüksége van,[17] vagy legalábbis a sajátos kérdésfeltevésekhez a tételesjogi előképzettség hasznos.[18] Az oktatás és a kutatás között különbséget tevő nézet az elsőnél lényegileg didaktikai problémát lát abban, hogy mennyire lehet a tételesjogot bevonni a római jog tanításába, az utóbbinál viszont a történeti módszer kérdése, hogy mily mértékben megengedett a nem antik jogdogmatika felhasználása. Persze illúzió volna — írja *Steinwenter* hivatkozva *Kaser* nagy római magánjogi kézikönyvére — ha azt gondolnánk, hogy lehetséges az antik jogot érthető formában ábrázolni modern tételesjogi gondolkodási formák valamelyes minimuma nélkül. Egyformán helytelen volt, amikor *Beauchet* az athéni magánjog történetében az attikai jogot a rómaiak fogalmi világával próbálta megragadni, vagy ha, mint *Lipsius*, teljesen lemond a tételes szemléletről és ezért az attikai jogban rejlő jogi gondolatokat gyakran nem tudja felismerni.[19]

Nem hiányzott természetesen olyan felfogás sem, amely nyíltan általánosító tendenciával, bár nem minden vonakodás nélkül, azokra az előnyökre hivatkozott, amelyeket a modern tételesjog segítése (bár jelentős veszéllyel egybekötve) képes nyújtani a burzsoá római jogász számára. Eszerint a modern tételesjog kényelmes megmagyarázási, megértési alap, ennek bevonásával a római jog legkönnyebben hozzáférhető a hallgatóság számára. Egyszerűbb (különösen, ha a római jog oktatása követi a magánjogét) a szerződésről, felelősségről és más ilyenekről az érvényes burzsoá jog párhuzamos jelenségeiből kiindulni, persze hangsúlyozván a megfelelő római jogintézmény határait, jellegzetességeit, következményeit. Azt a veszélyt — eme előnyök mellett is — mindenesetre el kellett ismerni, hogy az ilyen eljárás újkori elképzeléseket visz vissza a múltba. Márpedig a modern romanisztika közel 80 éve küzd azért, hogy az antik római jog sajátosságát megértse és tudatában legyen annak a hatalmas különbségnek, amely a modern és az antik római jog között fennáll. Az erről őszintén beszámoló *Kaser* ehhez kendőzés nélkül hozzáteszi: „Gleichwohl scheint mir, dass wir immer noch in vielen Dingen in der Denkweise des Pandektismus befangen sind. Das gilt von vielen Einzelheiten, besonders aber vom System des Privatrechts im ganzen, das wir ... nicht entbehren können".[20]

Kaser egyébként a nagy kétkötetes összefoglalásában a római magánjogot mint *történeti* jelenséget a szokásos tisztán szisztematikus beosztás helyett három nagy fejlődési periódusra osztva tárgyalta, ezen belül synchronisztikusan fejtegetve az egyes intézményeket; az anyagot a preklasszikus és a klasszikus kortól ismét „szisztematikus súlypontok" köré csoportosítva. Itt sem tudott egészen lemondani olyan, újkori tanokra támaszkodó általános fogalmakról, amelyeknek a rómaiak sem technikai elnevezését nem ismerték, sem elméletét nem fejlesztették ki. Így pl. a preklasszikus és a klasszikus jogot tárgyaló II. rész I. fejezetében (Grundlagen und Grundbegriffe) tárgyalja a jogügyleti tant (III. Rechtsgeschäfte, 56—62. §), bár élesen kiemeli, hogy ennek fogalma és elnevezése az élet konkrét esetéből kiinduló klasszikusoknál hiányzik, számukra az egyoldalú és kétoldalú jogügyletekre való későbbi felosztás is idegen volt. Ilyen és más absztrahálások, amelyek a jogügyleti tanban különösen halmozódnak, szerinte nem nélkülözhetők, ha a római magánjogi rend belső következetességébe be akarunk hatolni. Egyébként pedig — írja — egy olyan kiváló, magasfejlettségű jogi dogmatikát, mint a római magánjogot, egyáltalán nem lehet ábrázolni a jogi fogalmak egy minimuma nélkül.[21] Az egyetemi hallgatóknak szánt rövid tankönyvében azonban az anyagot, figyelemmel az oktatási célra, nem történetileg, hanem tételesrendszerbe tagoltan, az egyes intézményeket kronológikusan (pl. birtokot az őskortól egész Jusztiniánuszig) tárgyalja azért, hogy a

[15] Fr. *Schwind*, Labeo, i. m. 202. s köv. old.

[16] Artur *Steinwenter*, Labeo, i. m. 203. s köv. old. Max Kaser, uo. 82. old. Vö. Theo *Mayer—Maly:* In memoriam A. *Steinwenter*, The Journal of Juristic Papyrology, 1961, 19. s köv. old.

[17] Hans *Kreller*, i. m. 83. old.

[18] Franz *Wieacker*, Labeo, i. m. 208. old.

[19] Artur *Steinwenter*, Labeo, i. m. 204. s köv. old. L *Beauchet:* Histoire du droit privé de la République Athenienne, I—IV., Paris, 1897. J. H. *Lipsius:* Das attische Recht und Rechtsverfahren, I—III., 1905—1915.

[20] Max *Kaser*, Labeo, i. m. 80. s köv. old.

[21] Das römische Privatrecht, Rechtsgeschichte des Altertums im Rahmen des Handbuchs der Altertumswissenschaft, I. München, 1955, 199. s köv., 201., X. old.

kezdőnek az egyes jogintézmények fejlődéséről jobb képet adjon. A nyugat-németországi hallgatók igényeire tekintettel, akik a római jogot az érvényes magánjog alapjainak hallgatása *után* tanulják, az érthetőség, a tanulás megkönnyítése érdekében az érvényes jogra is utalt.[22]

Vannak, akik a legújabb magánjogi módszerek alkalmazásának hirdetésével jóval tovább mentek — visszafelé. Így pl. az egyik nyugatnémet romanista (sajátságos módon olyan, aki a jogi papyrológia területén is otthonos) kifejezetten a *modern tételes jog szélesebbkörű alkalmazását* tartja kívánatosnak. Erwin Seidlnek ama korábbi kísérletével, hogy a fogalmi jogászat és az érdekkutató jogtudomány ellentétét a római jogba belevigye, *Kaser* is szembefordult,[23] azzal az indokolással, hogy a modern polgári civilisztikus módszertan emez ellentéte csak egy zárt fogalmi rendszer alapján fejlődhetett ki és ezért az ebben az élességében a rómaiak számára idegen volt. *Seidl* azonban változatlanul amellett van, hogy a modern magánjogi tanok teljes szélességükben a jogtörténetnek is megismerési eszközei. Ilyen című tanulmányában[24] egyenesen a mai nyugatnémet magánjogi metódusok, irányok, mint pl. a „Kausales Rechtsdenken" *(Müller—Erzbach),* „Notatives Rechtsdenken" *(Becker)* alkalmazhatóságát hirdeti annak ellenére, hogy a korábbi kísérlete a római jogászoknál csak csekély mértékben talált visszhangra.

Seidl elgondolása arra irányul, hogy az érdekkutató jogtudomány módszere a római jogban ma is felhasználható legyen. Ahol pl. a Digesták nem adnak a döntéshez indokolást — írja —, az oktatásra értékes azt a kísérletet tehetjük, hogy ezeket modern magánjogi módszerekkel magyarázzuk meg. De ez még olyan esetekben is lehetséges, amikor a Digesta-helyek nem maradnak adósak az indokolással; ezek az esetek bizonyítják, hogy a római jog annak is tud adni, aki mint magánjogász a modern módszerekhez csatlakozott. Ezután oldalakon át tárgyalja azokat a Digestahelyeket, ahol az érdekhelyzet mérlegeléséről, védő és korlátozó érdek közti proportionalitásról stb. van szó.[25] Arra, hogy a rómaiak ismertek immaterialis érdeket is, *Celsust* hozza fel például.[26] A felhozott forráshely arról szól, hogy a nemtulajdonos jóhiszeműen, azt gondolván, hogy a telek az ő tulajdonában áll, épületet emel rá. Ha a tulajdonos vindikációval él ellene, a tulajdonos köteles megtéríteni a birtokosnak az értékemelő beruházásokat, de csak annyiban, amennyiben vagyoni érdekei nem csorbíttatnak ezáltal. „Finge pauperem, qui, si reddere id cogatur, laribus sepulchris avitis carendum habeat: sufficit tibi permitti tollere ex his rebus, quae possis, dum ita ne deterior sit fundus, quam si initio non foret aedificatum". Azt az immateriális érdeket, amely a tulajdonost az ősi házával összeköti — magyarázza —, magasabbra kell értékelni, mint a birtokos amaz érdekét, hogy beruházásáért kárpótlást kapjon. A tulajdonost a birtokos eme vagyoni érdeke alapján nem lehet kényszeríteni arra, hogy házát és sírját elidegenítse s így a beruházást megtérítse. Ez a hely, írja *Seidl,* még más vonatkozásban is „modern". Feltételezi ugyanis, hogy a iudex az alperes materiális érdekét és a felperes immateriális érdekét egészen az eset körülményei szerint mérlegelje, ami *Seidl* szerint nem más, mint a *Becker* által kívánt „notative Jurisprudenz", amely ma még *Seidl* szerint is elég szokatlan, de ez nem akadályozza meg őt abban, hogy ezt a római jogba is belevigye.[27] Minthogy továbbá a Digestákban a korai klasszikusok legtöbbször indokolás nélkül adják a döntést, viszont *Tryphoninus, Callistratus, Celsus, Pomponius* az egyes esetekben kifejezetten odavonják az érdeket és a „Beherrschungsvermögen"-t, mi is jogosultak vagyunk más Digestahelyeket is náluk az érdek és a „Beherrschungsvermögen" bevonásával megmagyarázni, más szavakkal: „ha mi őket modern magánjogi módszerekkel magyarázzuk, erre *történetileg is* jogosultak vagyunk".[28]

[22] „Vor allem im I. Abschnitt, über 'Grundlagen und Grundbegriffe', der eine Art ‚Allgemeinen Teil' enthält, bin ich öfters geradezu von den Denkformen ausgegangen, die sich das moderne Recht auf der Grundlage der Pandektenwissenschaft des 19. Jahrhunderts erarbeitet hat" — írja az Előszóban, Römisches Privatrecht, Ein Studienbuch, Juristische Kurz-Lehrbücher sorozatban, München und Berlin, 1960, V. old. Alig lehet elrejteni azt a megfigyelést, hogy a valóságban a két feldolgozási mód több pontban nem is áll egymástól nagyon távol.

[23] Das römische Privatrecht, im Rahmen des Handbuchs der Altertumswissenschaft, I. 189. old. 10. jegyzet és előbb: Wege und Ziele der deutschen Zivilrechtswissenschaft, L'Europa e il diritto romano, Studi in memoria di Paolo *Koschaker.* I. Milano, 1955, 566. old. 2. jegyzet.

[24] Moderne zivilrechtliche Lehren als Erkenntnismittel der Rechtsgeschichte, Das Deutsche Privatrecht in der Mitte des 20. Jahrhunderts, Festschrift für Heinrich *Lehmann* zum 80. Geburtstag, I. Berlin—Tübingen—Frankfurt a. M., 1956, 97. s köv. old. Hasonló irányú J. H. *Brunn:* Vom Kartellrecht der Römer, Festschrift Justus Wilhelm *Hedemann* zum 80. Geburtstag, Berlin, 1958, 47. s köv. old.

[25] *Seidl,* i. m. 100. s köv. old. „Eine solche Bezugnahme auf das Interesse lesen wir auch bei Callistratus, Dig. 22, 5, 3 pr. Erörtert wird hier, ob eine *Affidavit* als vertrauenswürdig anzusehen ist." *Seidl,* i. m. 102. old.

[26] Dig. 6, 1, 38.

[27] *Seidl,* i. m. 103. old.

[28] *Seidl,* i. m. 111. old., aki egyébként rámutat arra, hogy *Kaser,* amikor azt a rejtélyt magyarázza, miért van szüksége a záloghitelezőnek a bérlővel ellentétben interdiktumbirtokra (ha az adósa nem fizetőképes és így csekély kilátása van arra, hogy a zálogot kiváltsa), szintén az érdek kutatása révén jutott el eredményéhez. Más alkalommal viszont egy ismeretlen érdekhelyzet meg nem engedhető „kiegészítésé"-t olvassa *Kaser* fejére, amikor az a precarista birtokát azzal magyarázza, hogy a precaristának némelykor nagyobb érdeke van a birtokvédelemhez, mint a precario dansnak. Valójában nem tudjuk, írja *Seidl,* milyen szükségletet akart a prétor kielégíteni, amikor a precaristának mégis interdiktumbirtokot adott (i. m. 98—99. old.).

3. Az utóbb említett módszerbeli hiányosság éles kontrasztként világítja meg, hova vezet egyes nyugati romanistáknak a történetiség rovására kialakított „modern jogászi szemlélete".

A szocialista jogi oktatásban nem lehet vitás a *történeti fejlődést feltáró kritikai szemlélet* erős hangsúlyozása. *Tomasevszkij* is szembefordul *Novickij* (Tankönyve, 57., 40., 69., 109. old.) ama kísérletével, hogy a római jogászok döntéseiben megtalálja a jogi személy fikciója elméletének a csíráját vagy hogy Paulusnak azt tulajdonítsa, mintha ő már megvonta volna a korszerű különbség vonalát a dologi és a kötelmi jog között (D. 44, 7, 3.). „A római jogászok modernizálása általában nem segíti elő döntéseik megértését".[29]

Az is igaz viszont, hogy *Rubanov* szerint a római jog irodalmában — ideértve a szovjet irodalmat is — szükség van a „jogi személy" fogalmára, bár ezt „a jogi gondolkodás későbbi fejlődése alakította ki olyan értelemben, mint jogalanyisággal felruházott szervezetet". S jóllehet a *római jog forrásaiban* a „jogi személy" kifejezés *nem fordul elő*, mégis „természetes, hogy a római jogi intézmények vizsgálatánál gyakran szükséges több *olyan fogalom* használata, amelyet maguk *a római jogtudósok nem ismertek* és amelyek csak a jog későbbi fejlődése során alakultak ki."[30] Párhuzamosan ezzel *Szerebrovszkij* kívánsága, hogy előbb a jogforrások marxista fogalmát kell a tankönyvnek nyújtania s csak azután lehet tárgyalnia a római magánjog egyes jogforrásait.[31]

Ezek a példák arra utalnak, hogy egyfelől a világos elvi kiindulás ellenére sincs a szocialista római jogi irodalomban sem egységes álláspont minden kérdésben, másfelől, hogy a történetiség a jogi oktatásban nem jelenthet egyoldalú tájékozódást, hanem azt hajlékonyan össze kell egyeztetni a jogászi szemlélettel s a didaktikai szempontokkal.

Az anakronisztikus beállítás elkerülésére, a modernizálás mellőzésére irányuló kívánalom nem több, de nem is kevesebb, mint nélkülözhetetlen előfeltétel a történeti valóság megismerésének a kutatásában. Enélkül ferde képet kapunk a római jog múltjáról és a valóságos fejlődését sem ismerhetjük meg. Mindez azonban a legkevésbé sem jelenti azt, hogy a római jogban a jogászi szemléletre nem marad tér, vagy az erősen lecsökkenthető.

A *történeti* és a *jogászi* szemlélet nézetem szerint nem egymást kizáró, hanem a jogtörténet esetén egymást *kiegészítő, feltételező* szemlélet. A kettő *dialektikus egysége* jelenti éppen a *jogtörténeti* szemléletet.

A szocialista jogtörténész számára természetesen a marxista történeti szemléletről és a marxista jogászi szemléletről van szó s ez határolja el őt a burzsoá jogtörténésztől. A szocialista jogtörténeti szemlélet ekként meghaladja a burzsoá jogtörténeti szemléletet.

A történeti szemlélet érvényesülhet a jogászi szemlélet nélkül is, abban az esetben nevezetesen, amikor a jogászi kultúrára, a jogászi szempontokra nincsen szükség, közelebbről a jogi vonatkozásokat, összefüggéseket nem tartalmazó történeti kutatások esetében, amikoris a jogász eszközei, módszerei feleslegesek. Tisztán jogászi szemlélettel el lehet valahogy boldogulni a tételes jog érvényben levő anyagának az alkalmazásánál. A jogásztól azonban meg kell követelnünk a történeti szemléletet is, ha jogtörténeti kérdésekkel foglalkozik. A történésztől általában nem kívánhatjuk meg a jogászi szemléletet (a legtöbb történész ilyennel nem is rendelkezik); ha azonban a történész jogtörténeti kérdés kutatásába fog, a jogászi szemléletet is ismernie kell. Az, hogy a történeti és a jogászi szemlélet nem azonos, hanem egymástól különböző, bár a jogtörténet esetén egymást kiegészítő, feltételező szemlélet, megnyilvánul a jogtörténeti kutatásokkal együttjáró nehézségekben, amelyeket nem volna helyes sem elhallgatni, sem lebecsülni. A szocialista római jogász számára talán ma már nem annyira az elvi kiindulás helyességének a felismerése jelenti a nehézséget. Munkája túlnyomórészt abban áll, ami ez *után* következik: az elvontan kifejezett, általános jellegű elvi kiindulás *gyakorlati megvalósítása* a mindennapi elméleti, oktatási munkában. Régóta ismeretes és ma fokozottan áll, hogy a jogtörténet „kettős Janus-arca" nehéz feladatot ró művelőire, amit *Eckhart* Ferenc a felszabadulás előtti művében metafórás képletességgel úgy fejezett ki: „a jogtörténet fája két különböző összetételű földbe ereszti gyökerét, a jogtörténetnek két különböző szemlélet egyesítésére, kiegyensúlyozására kell törekednie". Ahhoz pedig maradéktalanul csatlakozni lehet, hogy „alig van összefoglaló jogtörténeti munka, melyen e nehéz feladat megoldásával járó küzdés nyomot ne hagyna".[32]

A pandektista módszer határozott elítélése nem azt jelenti, hogy ezzel a jogászi szemléletet is feladjuk az oktatásban. Nem szabad elfelejteni — mert számunkra is tanulságos — azt, amire az újabb burzsoá római jogi kutatás történeti irányának éppen a legkövetkezetesebb képviselője, *Wenger* hívta fel a figyelmet — *Koschaker* szavaival a tudománynak szentelt életét megkoronázó[33] — hatalmas művének a végén, amikor évszázadok jogdogmatikus munkájának a lebecsülésétől óv, majd így folytatja:

[29] *Tomasevszkij*, SZGP, 1958. 11. sz. 141. old.
[30] *Rubanov*, VDI, 1960, 2. sz. 150. old.
[31] *Szerebrovszkij*, SZGP, 1948, 11. sz. 83. old.

[32] Jog- és alkotmánytörténet, i. m. 270—271. old.
[33] Paul *Koschaker:* Leopold Wenger. Ein halbes Jahrhundert rechtsgeschitlicher Romanistik, Festschrift für Leopold *Wenger*. Zu seinem 70 Geburstag dargebracht von Freuden, Fachgenossen und Schülern, Münchener Beiträge zur Papyrusforschung und antiken Rechtsgeschichte, H. 34., I. München, 1944, 9. old.

A jogi gondolatoknak milyen gazdagsága ömlik a jogász elé, ha előtte a filológus vagy a történész a maga eszközeivel egy interpolált Digesta-hely fejlődéstörténetét feltárja: *historia magistra vitae*. De mennyire szükséges a Digesta-hely interpretálásához a benne levő jogi tartalom megragadása is, hogy jelentőségét a római jog fejlődése során felismerhessük. A tételes jogtudomány értéke a történeti problémák megértésében is megmutatkozik, mint pl. abban, hogy pusztán a külsőlegesen párhuzamos jelenségekből túlgyors, meg nem alapozott analógiára következtessünk: *vita magistra historiae*.[34]

Mindez arra int bennünket, hogy a történeti és a jogászi szemlélet a római jog oktatásában nem kizárják, hanem feltételezik egymást. A szocialista római jogásznak a dialektikus egységbe foglalt két szemléletet a jog és a jogtudomány felépítmény jellegéről, szolgálati szerepéről szóló marxista tanítással együtt kell alkalmaznia. Ennek folytán pl. egy-egy jogintézmény fejlődésének hogyan-ján túl *kritikailag* azt is ki kell mutatnia, hogy milyen objektív társadalmi-gazdasági feltételek által meghatározottan fejlődött ki ilyenné vagy olyanná, miként és hogyan fejez ki osztályérdekeket, az objektív társadalmi-történeti fejlődéshez milyen viszonyban áll. Ez nálunk ma már mind a történész, mind a jogász számára magától értetődő és így részletesebb kifejtésére ez alkalommal nincsen szükség.

4. A fentiekből néhány olyan — egyáltalán nem csupán gyakorlati jellegű — következmény is folyik, amelyre viszonyaink között érdemes megfelelő figyelmet fordítani. A fentiekből mindenekelőtt az is következik, hogy a római magánjog művelőjének — a jelző nélküli „római jog" megjelölés esetén itt is ez értendő — egyfelől szoros kapcsolatban kell állnia a *többi jogtörténeti tárgy,* elsősorban az egyetemes állam- és jogtörténet, továbbá az ókortörténet (és amennyiben a továbbélést vizsgálja, a közép- és az újkortörténet) képviselőivel, másfelől a *polgári jog* művelőivel és egyúttal természetesen az említett tudományágakkal. Mindkét oldal eredményeit hasznosíthatja, segítséget mindkét oldaltól — a kérdés természetének megfelelően különböző mértékben — egyaránt várhat. Nem volna helyes, ha ez a kapcsolat egyoldalú maradna; e két tudománykör képviselőjének is kell érdeklődnie a római jog iránt.

Amíg a pandektisztika uralkodó helyzetben volt, magánjogászaink élénk érdeklődése magától értetődőnek látszott. Amióta azonban erősödőben van a történeti szempontokat jobban érvényesítő irányzat, a polgári jog újabb generációjának érdeklődése a római jog iránt, és a római jog újabb generációjának érdeklődése a polgári jog iránt mintha csökkent volna, ami nem egészséges jelenség.[35]

A marxista polgári jogászok között határozott az egyetértés abban az elvi kérdésben, hogy a római jogot a pandektisztikus módszer mellőzésével kell művelni. Érdeklődésük, segítségük jeleként elég, ha csak a Marton-tankönyv 1958. évi recenzióira utalok. Nagyon lényeges az a tény, hogy a római jogot az állam- és jogtudományi karokon adják elő, ahol a jogászképzés kívánalmaihoz kell alkalmazkodni, közelebbről a római magánjognak a szocialista polgári jog oktatásához kell jogtörténeti bevezetőnek lennie.

Mindez nem jelenti, hogy romanistáink tanulmányaikban ne dolgozhatnának fel a magánjog területén kívüleső római jogi témákat. Ilyen látókör-tágítás és feladatkör kiszélesítés vágya annál inkább érthető, mert ezen az „extracivilis" területen, ahol az ókortörténész legalább annyira otthon érzi magát, mint a római jogász, van tennivaló elég (s amellett, hogy a határkérdések száma nem csekély, a két terület választóvonala sem mindenütt elég éles — az eredmények sokszor közvetve kihatnak vagy közvetlenül értékesíthetők a római magánjogban is). Ezen a területen találkozik leginkább a két tudománykör *(az ókortörténet és a római jog)* művelőinek az érdeklődése, a legtöbb segítséget is itt tudják egymásnak adni. S ha ez a kívánatos, eredményes együttműködés, amelyet a jövőben még jobban el kell mélyíteni, kétségtelen haszonnal is jár a római magánjogtörténetre, nem szabad mégsem elfeledni, hogy a hazai ókortörténész érthetően, a tudományos munkában is érvényesülő munkamegosztás folytán csak igen kivételes esetben vállalkozik a szűkebb értelemben vett római magánjog központi témáinak, mint pl. a birtoktan, mélyreható feldolgozására. De az szintén érthető, hogy a jogi karon működő római jogásztól a jogi oktatás érdekei és a tudományos munkamegosztás szabályai mást kívánnak. Azt nevezetesen, hogy érdeklődését elsősorban ne a római magánjog perifériáján álló vagy még ezen is kívüleső téma kösse le, hanem inkább olyan témák ragadják meg a figyelmét, amelyekkel nálunk a római jogászokon kívül más nem igen foglalkozik: a római magánjog (természetesen itt is ideértve a perjogot) témái.

Nem szabad elfeledkeznünk egy másik, nem könnyű feladatról sem. Meg kell nevezetesen oldanunk, hogy *a római jogot a szélesebb értelemben vett jogásztársadalomhoz közelebb hozzuk.* Az *antik kultúra iránti érdeklődés* emelkedőben van, amit az antik irodalom, művészet, történet kérdéseit tárgyaló munkák gyors elfo-

[34] Leopold *Wenger:* Die Quellen des römischen Rechts, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Denkschriften der Gesamtakademie, Bd. 2., Wien, 1953, § 100. Rückblick und Ausblick, 911. old., vö. továbbá: 2., 3., 5., 6., 13. §-t is.

[35] Kivételes *Sárándi* Imre tanulmánya: Zloupotreblenyije pravom po rimszkomu pravu (A joggal való visszaélés a római jogban), Annales Univ. Scient. Budapestin., Sectio Iuridica, II. Budapest, 1961, 163. s köv. old.

gyása is mutat. Vajon csak az antik jog és ennek a körében a korábban nagy olvasóközönséget vonzó római jog lenne a kivétel? Keresnünk kell a tételesjogász megközelítésének a módját. Az is segítene nyilvánvalóan, ha a romanisták nem tartanák távol magukat a tételes jog területétől, bár tudom, hogy a korszerű római jog művelése, irodalmának állandó figyelemmel kísérése az oktatás mellett rendkívül igénybe veszi az erőket. De van példa, nem is egy erre (*Novickij, Peretyerszkij — Rabel, Steinwenter* stb.). Természetesen nem a pandektisztika valaminő felújításáról van szó, hanem arról, hogy pl. a római örökjogra specializált kutató néha a tételesjog eszközeivel és módszereivel mai tételes örökjogi témát is feldolgozzon. Ezzel semmit sem adott fel a római jog történeti irányzatának a követelményéből, viszont ebből számára mindazok az előnyök fakadnak, amelyeket a tételesjogi tudomány helyzetének megismerése magával hoz.

Arra a külföldön régebben sokat vitatott kérdésre, hogy a római jog tudománya a jogtudomány *vagy* az ókortudomány körébe tartozik-e, úgy gondolom, az alternativitás elejtésével nem nehéz a válasz. A római jog éppen azért nehéz stúdium, mert egyaránt tartozik a jogtudományhoz *és* az ókortudományhoz, művelőjének mind a két területen otthonosnak kell lennie (ami kiegészítendő azzal, hogy a jogi karon való előadás különös didaktikai követelményt támaszt és hogy a római jog továbbélésének a kutatása túlhaladja az antikvitás kereteit).

Javításra szorul a római jog és a *klasszika filológia* kapcsolata. Felmerült az igénye annak, hogy „az egymás segítsége nélkül szárnyaszegett rokontudományok közelebb kerüljenek egymáshoz, fokozott mértékben tudomásul vegyék egymás eredményeit, segítsenek egymás munkájának elmélyítésében és megalapozásában"[36]. Más alkalommal felhívták a figyelmet olyan kutatási területekre, amelyeket a római jogászok a múltban elhanyagoltak. S ha az ókorkutatás helyzetéről szóló felmérésekben, áttekintésekben egyetlen szó sem esett a római jog hazai műveléséről,[37] viszont az Antik Tanulmányok és az Acta Antiqua hasábjain jóval több római jogi tanulmány jelent meg (ha szorosan véve talán nem is annyira a római magánjog köréből), mint a felszabadulás után az összes jogi lapunk hasábjain. Amíg egyébként ezek a jogtörténeti tanulmányoknak nagyobb teret nem engednek, a római jogász éppúgy a fenti ókortudományi folyóiratokra van utalva, mint a közép- és újkori jogtörténész a Századokra és más történeti periodikákra.

Már az a tény, hogy a római jog művelése az ókori forrásszövegek nyelvi megismerésével kezdődik, világosan mutatja a római jog és az *antik nyelvtudomány* szoros kapcsolatát, amit a *nem jogi (történeti, irodalmi) források* számbavétele még csak fokoz. Ha a Digesták valamelyik helyének valódi vagy interpolált mivoltát vizsgáljuk, többek között arra is ki kell ennek terjednie, hogy a klasszikus jogtudósra jellemző-e a forráshely nyelve, avagy inkább a későbbi bizánciéra-e.

Arra, hogy a szó jelentésváltozásának és a jogintézmény valódi tartalmának a feltárásánál az antik nyelvtudomány segítségét is igénybe kell vennünk, például a poszt-klasszikus jog területét említem meg.

A IV.—VI. század — a legjobb ismerői szerint is rendkívüli komplex jelenség, amikor a római jog addigi nemzeti jellege nem jelentéktelenül meggyengült. Erre a korra is fontos a stílusjelenségek, a jogi nyelv egészének a vizsgálata. Nem felesleges, ha ismerjük pl. a lingua vulgaris jelenségét, egyfelől ennek és az irodalmilag művelt latinnak, másfelől ennek és a latin leánynyelveknek a kapcsolatát, kontinuitását, továbbá a római-itáliai telepes rétegek szóhasználatának a különbözőségeit a különböző vidékek szerint. A klasszikus kor előtti köznyelvből a klasszikus kor mindennapi nyelvhasználatán keresztül a későbbi népnyelvekig az irodalmilag legjobban műveltek nyelve alatt tovább élt egy másik nyelváramlat is. A nyelvészek a klasszikus jogászok nyelvét, mint nyelvileg is szabatos, fegyelmezett megnyilvánulást Cicero nyelvhasználata alapján kanonizált irodalmi nyelv mellé állítják. Ahogyan a római népköltészet és a vulgáris latin kapcsolatának vizsgálata a filológus számára nem felesleges, ugyanolyan hasznos a jogász számára a Diocletianus utáni idők jogemlékeinek a nyelvét is összevetni a vulgáris latin nyelv más, korabeli jelenségeivel. Ebből érthetőbbé válnának a IV. századtól kezdve különösen észlelhető lassú értelmi, tartalmi átcsoportosítások, jelentéseltolódások, a kategóriák összekeverése, leegyszerűsítése, amelyeket a klasszikus jogászok fegyelmezett, szabatos, világos nyelvéhez képest zavarónak érzünk. Ha nem is kivétel nélkül áll, hogy egy meghatározott korban élő társadalom nyelvét, művészetét, irodalmi emlékeit összetartó szálak fűzik egységbe, az egymáshoz kapcsolódás, hasonlóság már feltétlenül tapasztalható.[38]

[36] *Borzsák István* 1955. október 19-én elhangzott opponensi véleményéből.

[37] *Borzsák István:* Ókorkutatásunk helyzete, Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Évkönyve, 1955, szerk. *Tamás Lajos*, Budapest, 1956, 367. s köv. old. Ezt *Moravcsik* Gyula (A klasszika-filológiai kutatás helyzete és feladatai, MTA I. Osztály. Közl. 1952, 453. s köv. old. Stand und Aufgaben der klassischen Philologie in Ungarn, Berlin, 1955) és *Sarkadi* János is (Jelentős kísérletek ókorkutatásunkban, Társadalmi Szemle. 1954. 10. sz. 125. s köv. old.) feladatukon kívülállónak tekintették.

[38] Franz *Wieacker:* Vulgarismus und Klassizismus im Recht der Spätantike, Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, 3. Abhandlung, Heidelberg 1955, 21. s köv. old. — A nyelvhasználat tudatosságának mint a humanisztikus műveltség egyik uralkodó jegyének egyik gyökerére, előzményére, vö. *Trencsényi-Waldapfel* Imre: Humanizmus és marxizmus, Budapest, 1948, 56. old.

A jogemlékek tekintetében elsősorban a nyelv általános sajátságai jönnek figyelembe. Így tehát a II—VI. századbeli (nemcsak irodalmi, de a mindennapi) latin nyelv fejlődésének a vonalát ismerni kell, hogy a jelentésváltozat, szóhasználat-magyarázat kilépjen a jogi elszigeteltségből, ne lógjon a levegőben. A feliratok nyelve a mindennapi élet nyelvéhez állt közel. A császári konstitúciókat olyan hivatalnokok fogalmazták, akik a koruknak a mindennapi nyelvét jól ismerték, ennek hatásától nem tudtak vagy nem akartak szabadulni. A nem szakjogász, hanem retorikailag iskolázott literatusok benyomulása Konstantin kancelláriájába volt például az oka a moralizáló törvénypáthosznak, a korábbi, szabatosnak tekintett jogászi nyelv kiszorításának. A klasszikus nyelvi tradíció ugyan még a késői császárkorban is olyan erős volt, hogy a sermo vulgaris latinusból — ahová nemcsak a római lakosság alsóbb rétegének a nyelve tartozott, hanem az irodalmilag képzettek familiáris, mindennapi nyelvhasználata, s a provinciákban a mindennapi beszéd regionális jellegzetességei is —, az írásbeli formába átvitt vulgarizmusok csak egy viszonylag csekély százalékot tesznek ki. Mégis kell a vulgarizáló irányzatnak a meglétével számolni annál a szoros *összefüggés*nél fogva, amely a *jogi emlékek és a korabeli nyelv* áramlatai között fennáll. Az Ulpianus és a Justinianus közé eső három évszázad jogrétegének a megismerése elég nehéz feladat, amelyet megkönnyít a latin nyelv korabeli jelenségeinek a megfigyelése, szempontokat adhat, sőt esetleg egyes intézmények megértéséhez a kulcsot is a kezünkbe adja.

5. Röviden összefoglalva az eddigieket, a római jog oktatásában és művelésében nálunk — szemben a pandektista felfogással — a történeti fejlődést feltáró szemlélet az alapvető, mert ez elengedhetetlen feltétel a római jog valóságának a megismeréséhez. Ez azonban nem zárja ki a rendszeres jogászi szemlélet érvényesülését olyan értelemben, hogy a jogtörténeti szemlélet mint dialektikus egység mind a kettőt magában foglalja. A történeti és a jogászi szemlélet nem egymást kizáró, hanem éppen egymást feltételező, kiegészítő szemlélet.

Ebből következik, hogy a római jog művelésének szoros kapcsolatban kell állnia egyfelől a többi jogtörténeti tárggyal, továbbá az ókortudománnyal, (ideértve az ókortörténeten kívül az antik nyelvtudományt is), másfelől a polgári joggal. A római jog egyaránt tartozik a jogtudományhoz és az ókortudományhoz. A római jognak a jogi karokon való előadása pedig különös jogpedagógiai követelményt ró az oktatóira.

Jóllehet e dolgozatban csupán egy szűkebb témával, a történeti és a jogászi szemlélettel foglalkoztam, szükségesnek látszik mégis a történeti és a logikai elem egységére vonatkozó, az előzővel összefüggésben álló, bár vele nem azonos kérdésben is álláspontomat röviden megemlíteni. Ez alkalommal nincs mód arra, hogy a történeti és a logikai elem egységéről való marxista felfogást részletesen kifejtsem, mert ez külön tanulmányt igényelne. Szükségesnek mutatkozik mégis leszögezni: azon az állásponton vagyok én is, hogy a történeti és a logikai elem nem áll szemben egymással, hanem a történetiség és a logikaiság egyszerre kizárják és feltételezik egymást: a történeti nem más, mint a logikai egy-egy eleme, mozzanata, darabkája, a logikai pedig a történeti felgyülemlése, halmozódása, minőségileg új állapotba jutása. A marxizmusnak a történeti és a logikai egységéről szóló tanítását a jog és a jogtudomány felépítmény jellegéről szóló tanítással együtt kell alkalmazni. A történeti fejlődésnek a logikai sűrítése, az általánosítás alá van rendelve a jog és a jogtudomány szolgálati szerepének. Ez másként tudvalevően annyit jelent, hogy a történeti fejlődés összesített, általánosított kifejezése az uralkodó osztály érdekeinek megfelelően, annak alapján megy végbe. Egyetértek tehát azzal, ahogyan a fentiek alapján *Világhy* Miklós megfogalmazta a római jog tudományos módszerének és didaktikájának az alapelvét. Ez ugyanis szerinte abban áll, hogy a történeti egymásután sűrítő jogi absztrakció osztályjellegű, amiből az is következik, hogy a római jog tudománya és oktatása nem érheti be az egyszerűen leíró jellegű ismertetéssel, hanem a feldolgozásának mindig kritikainak is kell lennie.

Móra Mihály

Sajtó alatt

A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG POLGÁRI TÖRVÉNYKÖNYVE

(Közzéteszi az Igazságügyminisztérium)

864 oldal **Ára félvászon kötésben 62,— Ft**

A kiadvány tartalmazza az 1959. évi IV. törvényt és a törvényjavaslat miniszteri indokolását, valamint a PTK hatálybalépéséről és végrehajtásáról szóló 1960. évi 11. sz. törvényerejű rendeletet, együttes tárgymutatóval.

A most megjelenő kötet — a korábbi megoldástól eltérően — a használhatóságot elősegítő kisebb alakban jelenik meg.

A gyülekezési és az egyesülési jog szabályozása a dualizmus korában, különös tekintettel a munkás- és a nemzetiségi mozgalmakra*

I.

A dualizmus magyarországi állam- és jogrendjének állampolgári szabadságjogok katalógusában a *gyülekezési* és az *egyesülési* jogot számos találkozási pont fűzte össze. Ezért a két egymáshoz igen közelálló intézményt a szakirodalom, valamint a tételes szabályok gyakran együtt tárgyalták.[1] Szoros összefonódásuk legélesebben a gyakorlati érvényesülésnél rajzolódott ki, s rendszerint osztoztak egymás sorsában, az egyiknek a kiterjesztése, vagy korlátozása a másikra is hatott stb.[2] A közeli rokonságuk azonban a gyülekezési és az egyesülési jogot nem fosztotta meg egyéni arculatuktól; az egykorú elméleti rendszerezéstől függetlenül, külön-külön kijegecesedett önálló jogintézmények voltak. A terminológia időnkénti ingadozása mögött legtöbbször nem öncélú teoretizálás, hanem a szabadságjogok értelmezésének bizonytalansága, vagy azok mostoha kezelése, nem egyszer közönyös elhanyagolása húzódott meg. A tüzetesebb elkülönítés viszont a szakmai igényességen túl, gyakran a szabadságjogok igenlését, azokhoz pozitív állásfoglalást is kifejezett.

Közülük a zártabb, szorosabban körülírható az egyesülési jog, gyakorlatilag pedig az államhatalom az egyesületeket ellenőrizhette jobban és tarthatta biztosabban kézben. A gyülekezési jog lazább szerkezetű, s a gyűlések nehezebben befolyásolhatók, váratlan fellépésük lehetőségénél, tömegerejüknél stb. fogva. Az uralkodó osztályok érdekeinek inkább megfeleltek a „szabályozhatóbb" egyesületi, semmint a gyülekezési keretek, amire a korabeli irodalom is utalt.[3] Ezért erőteljesebb a gyülekezési jog negációja, sűrűbben fordul elő érvényesülésével szemben elutasító álláspont.

A dualista-kori állampolgári jogokat általában, csekély kivétellel, az a negatívum jellemzi, hogy az uralkodó osztályok fél évszázad alatt nem voltak képesek azokat egyértelműen a törvény rangján szabályozni, ami fokozottan érvényes a gyülekezési és az egyesülési jogra.[4] A földbirtokosok és a burzsoázia számszerűleg olyan vékony társadalmi réteget képezett, hogy a polgári jogegyenlőség elveivel átitatott koncepció alámosta volna az államhatalmat, ezért rekesztették ki már a választójog keretei közül is a lakosság túlnyomó többségét.

Az elmélet ugyan a szabadságjogokat többnyire az ún. íratlan alkotmány sarkalatos elveiként kezelte, de zömüket ténylegesen miniszteri rendeletek szabályozták, amelyek pedig szélesre tárták a hatósági önkény kapuit. Átfogó pozitív törvényi rendezés hiányában csupán egyik-másik élvezte közvetve némely törvény oltalmát (pl. a Btk. védte a személyi, lakás és levéltitok szabadságot).

---

* Az MJSZ Állam- és Jogtörténeti Szakosztálya által a Magyar Történelmi Társulat, valamint csehszlovák és lengyel jogtörténészek közreműködésével 1962. október 25—26-án rendezett nemzetközi tudományos konferencián elmondott korreferátumok rövidített változata. A konferenciáról l.: Vargyai Gyula, A III. magyar—csehszlovák állam- és jogtörténettudományi konferencia. Jogtudományi Közlöny. 1962. 12. sz.; Pecze Ferenc, Állam- és jogtörténetünk művelésének új vonásai. Uo. 11. sz.; uő., Az Állam- és jogtörténettudományi nemzetközi konferenciáról. Állam és igazgatás. 1963. 2. sz.

[1] L. pl.: Rényi József. A gyülekezési jog, Bp. 1900. 47. old.; Páskándy János, Egyesületi (egyesülési) és gyülekezési jogszabályok. Bp. (1931).

[2] A kiegyezés utáni gyakorlat nyitányaként 1868. elején a kormány megakadályozta számos (a pesti, Csongrád-, Veszprém-, Győrmegyei, Jászkun-kerületi) demokrata egylet, kör alakítását, működését. Országos Levéltár (a továbbiakban: OLt) BM. eln. 1868. IV/E. 434., 712., 893., IV/A. 775., 817., 1054., 1517., stb. Az irodalom utal arra, hogy ilyen köröket már 1867 őszén is vertek szét. L.: Kemény G. Gábor, Mocsáry Lajos válogatott írásai. Bp., 1958. A törvényhatóságokhoz intézett leirat megtiltotta az 1867. október 6-ra tervezett országos gyűlést, mert az ezt elhatározó egyesület jelentést nem tett, stb. OLt. BM. eln. 6. csomó, 1867. IV/A. 3980. Másik összefüggése a két szabadságjognak, amikor 1877-ben a belügyminiszter utasítja a somogyi alispánt az országos szocialista kongresszusi sajtóközleményt aláíró szigetvári lakosok kihallgatására; a budapesti főkapitánynak pedig itteni munkásvezetőkkel kellett közölni: mivel szocialista egylet engedélyezve nincs, szocialista kongresszus sem tartható; ugyanez ügyben a Munkás Heti Krónika, Arbeiter Wochen Chronik szerkesztőjét is felelősségre vonták. A szabadságjog e sérelme miatt a parlamentben Helfy Ignác képviselő interpellált. OLt. BM. res. 1877. 1460. Szintén tiltólag léptek fel a Budapesti Tudományegyetem és a Műszaki Egyetem tanácsai az 1867—77. években a hallgatóság gyűléseivel és szervezkedéseivel szemben, OLt. BM. res. 1. cs. 1877. 91. A nyomás erősödik a haladó mozgalmakra az ifjúság szabadelvű, radikális, stb. irányzatokra elkülönülésével, amikor pl. 1897-ben az SZDP kongresszuson résztvett 28 tanárjelölt nyáron a falvakban szocialista tanokat terjeszt.

[3] Vö.: Fekete Gyula, A nyilvános gyülekezetek és politikai egyletek. Jogtudományi Közlöny, 1879. 12., 13., 14. sz. A gyülekezési jogot önálló intézményként nem is mindig fejtették ki, hanem az egyesülési jog keretében tárgyalták. L.: Boncz Ferenc, Magyar Államjog. Bp., 304. s köv. old. Az egyesülési és a gyülekezési jog közé ékelődő, mindkettőhöz közelálló, de kifejezetten egyikbe sem sorolható átmenetekkel (pl. a klubok) szemben szintén fenntartásokat hangoztattak. L.: Rényi, i. m. 51. old.; Eötvös József, A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra Bp., 1886. III. köt.

[4] Sok állam alkotmányában, külön törvényben éppen ezidőtájt szabályozta a gyülekezési és az egyesülési jogot (holland — 1885.; dán — 1886.; svájci — 1874.; spanyol — 1887.; portugál — 1890.; görög — 1864.; szerb — 1881., 1884.; bolgár — 1879.; iráni — 1906.; libériai — 1907. években). Ugyanakkor kifejezett törvényi tagadásra-korlátozásra is van példa: a Bismarck-kormány által 1878-ban a Reichstaggal elfogadtatott, minden munkásszervezetet feloszlató „kivételes törvény" (Szocialistengesetz) 12 évig marad érvényben; vagy az osztrák kormány az eisenachi program meghirdetése után szintén feloszlatta a munkásegyesületeket; s e körben említhetők a francia tiltó, az egyesülést büntetőjogi kérdéssé degradáló rendelkezések.

II.

1. Az itt tárgyalandó két intézmény közül mindenekelőtt a *gyülekezési* jog volt az, amelynek szabályozása szembetűnően csak másodrendű jogforrásokon alapult. Főleg belügyminiszteri rendeletek tartalmazták a gyülekezési jog elveit (216/1868., 766/1898., az ezeket összefoglaló 7430/1913. sz. BM r.).

E szabadságjog alapvető korlátozása abban fejeződött ki, hogy hatósági engedély (tudomásulvétel) nélkül nem lehetett gyülekezni. A gyűléseket előzőleg (24, 1913-tól 48 órával) be kellett jelenteni, amit 1913-tól 4 megbízható önjogú magyar állampolgár eszközölhetett. A jogszabály szövege értelmében az engedély megadása kötelező volt, de meg kellett ezt tagadni, ha a gyűlés célja törvényszegést vagy a közrend erőszakhoz megháborítását foglalja magában (216/1848. BM.). Ezeket a körülményeket azonban a határozó közegek szabadon mérlegelték, a megállapítás diszkrecionális jogot képezett. Törvényes biztosítékok hiányában a magasabb fórumoktól sem lehetett orvoslást várni, mert az alsó és felső szervek nemcsak ugyanazon osztályérdek alapján álltak, hanem a „törvényszegés és közrend megháborításáról" is megegyezett a felfogásuk, s a fellebbezésnek halasztó hatálya nem volt. Közigazgatási bírósági ellenőrzés nem létezett, az 1896 : XXVI. tc. sem nyújtott hathatós védelmet a gyülekezési jog körében. Bár ez sem mozdította volna elő osztályalapon hozott határozatokkal a gyűlések szabadságát, amint később a burzsoá Csehszlovák Köztársaságban bebizonyosodott.

A gyülekezési jog szabályainak fejlődésében nem tekinthető érdemlegesnek, hogy a 7430/1913. sz. BM. rendelet az engedélyezés helyett a *bejelentés tudomásul vételéről* beszélt. Ez ugyanis azonos hatású volt az engedéllyel, mert a tudomásul nem vétel esetén a nyilvános gyűlés megtartása eljárást vonhatott maga után. A gyakori tilalom, illetőleg az engedélyezés elől elzárkózás ellenére szervezett gyűlések miatt a gyülekezési szabályok megszegését 15 napig terjedhető elzárással és 100 forintig terjedhető pénzbüntetéssel sújtandó kihágásnak minősítették (766/1898. BM. sz. r.).

A jogszabályoknak a gyűlések szervezésére és megtartására gyakorolt hatása szempontjából jelentős irányelv, hogy 1868-tól a rendőrhatóság köteles volt minden népgyűlés lefolyását tisztviselőjével figyelemmel kísértetni, amit 1913-tól a rendőrhatóság *jogává* nyilvánítottak. A hatóság képviselője „a közrend, alkotmány vagy törvények elleni izgatás esetén" a gyűlést feloszlathatta annak rendezősége útján, végsősoron pedig karhatalommal is. Továbbá közvetve beavatkozhatott a gyűlés lefolyásába más korlátozásokkal is, pl. felszólalások eltiltásával.

Az államhatalom kezében levő e sarkalatos polgári szabadságjogot a dualizmus korában uraló eszközök biztosították ellenőrzését, illetőleg elnyomását megnyilvánulása minden fokán. Ezek sorában kiemelkedik, hogy a gyűlést *betilthatták;* megtartásának *engedélyezésekor* (tudomásul vétel) is *feltételeket szabhattak,* kizárhatták a résztvevők szólásszabadságát (pl. valamely személyek felszólalását, vagy tárgy vitáját megtiltották); a gyűlésre kiküldött tisztviselő *további korlátozásokat* érvényesíthetett, egészen a karhatalommal való *feloszlatásig;* az engedéllyel lefolytatott, vagy betiltott, illetőleg feloszlatott gyűlés résztvevőit *megbüntethették,* felszólalásukért, magatartásukért utólag is üldözhették.

Ezt a jogállapotot nem tagadhatta a burzsoá szakirodalom sem,[5] inkább szépíteni igyekezett bizonyos polgári szabadelvű magyarázattal. Azzal érvelt, hogy „a gyülekezési jog ugyan minden tényező részéről elismert, kétségtelenül fennálló jog, ha nem is találjuk ezt különösen kifejezve sehol a jog írott forrásaiban". De elismerte, hogy „a hatósági betiltás jogának gyakorlata szempontjából még mindig nélkülözi gyülekezeti életünk a legtöbb külföldi állam jogrendszerében megadott azon biztosítékot, hogy különösen a törvényszegés és a törvénybe ütköző cél jogi kérdésében véglegesen közigazgatási bíróság döntsön".[6]

2. A fentebb körvonalazott általános zsinórmértéket azonban egyik oldalról bizonyos enyhítő, a másikról viszont szigorító szabályok szegélyezték aszerint, hogy kiknek a gyűléseit, vagy milyen tárgyú gyűléseket kívánt az államhatalom szorosabb kordában tartani. Így például az egyesületek tagjaik részvételére szorítkozó gyűléseiket nem tartoztak még bejelenteni sem, s ez a kötelezettség nem vonatkozott a rendszeres egyházszertartásokra, vagy búcsújárásokra sem. Magánlakásban zárt helyen összejöveteleket, értekezleteket, amelyeken csak egyénileg meghívottak vehettek részt (réunions privées), szintén bejelentés nélkül tarthattak,[7] de ezeknek az ellenőrzése a gyakorlatban nehézségekbe is ütközött volna. Az egyesületek fölött pedig a hatóság hivatalból gyakorolt felügyeletet már az alapszabályok láttamozásától kezdve, s a munkásegyesületek helyiségeiben, gyűlésein bármikor megjelenhetett, a jegyzőkönyvekbe betekinthetett.[8] A legtöbb egyházi szervezet és az állam között viszont megvolt az érdekközösség, ami indokolta az irányukban alkalmazott kedvezményeket. Bár azokkal szemben sem habozott a kormányzat adott esetben, a 19. század végi egyházpolitikai harcok idején a korlátozásokat igénybe venni.

[5] Lásd pl. Kmety Károly, Magyar Közigazgatási jog, VI. kiadás, 346—349. old.; Csiky Kálmán, Magyar közigazgatási jog kézikönyve, 1899, 337—338. old.; Nagy Ernő, Magyarország közjoga, Budapest, 1891. 109. old.; Kiss István, Magyar közjog, Eger, 1886. 206. old.; Rédey Miklós, A magyar gyülekezeti jog gyakorlati kézikönyve. Budapest, 1903.; Páskándy, i. m.

[6] Magyar Jogi Lexikon, III. 1900. 835. és 837. old.

[7] Kmety, i. m. 347. old.

[8] 2219/1898. BM. sz. r. 3. és 4. bek.

Bizonyos könnyítéseket élveztek a választási gyűlések (az 1874. XXXIII. tc. 104. §-a értelmében), amelyeket a megelőző napon elegendő volt bejelenteni. Ennek a jelentőségét azonban meghatározta, és rendkívül csökkentette az a tény, hogy a választójogosultak száma alig haladta meg az összlakosság 6%-át.[9] Sem a választói gyűlések, sem a választások nem voltak alkalmasak a fennálló államrend megdöntésére, s a ciklusonkénti előfordulásokra tekintettel pedig egyfelől nem jelentettek állandó, vagy gyakori veszélyt, másfelől a pontosan körülhatárolható időszakban koncentrált figyelem alá vonhatók voltak.

Tartalmilag változatosabbak az általános irányelvektől a korlátozások szigorítása irányába eltérő, főleg a munkásmozgalmat fékező és a nemzetiségiek törekvéseit ellensúlyozó rendszabályok. Már az 1869. IV. tc. 14. §-a megtiltotta a bíráknak a burzsoá bírói függetlenség látszatának fenntartása végett, a munkásgyűléseken, vagy a munkásegyletek gyűlésein való részvételt. Ezt a tilalmat később az ügyészség tagjaira és a bírósági hivatalnokokra is kiterjesztették (1871. XXXIII. és 1891. VIII. tc.). A hatóságok a külföldiek részvételét nyilvános gyűléseken mindinkább gyakorlatilag akadályozták, míg 1913-ban a tilalmat kifejezetten ki is mondották. Azonkívül idegen állampolgárok nyilvános gyűlésen csak a rendőrhatóság beleegyezésével szólalhattak fel. Ezek a szabályok az azonos etnikumú külföldiek részéről a hazai nemzetiségi mozgalmaknak nyújtott támogatás megakadályozására irányultak.

3. Minthogy a gyülekezési jog alapvető szerepet játszott a munkásság szervezkedésében, az uralkodó osztályok mindazokat a gyűléseket, amelyek a dolgozók tömörítését lehetővé tették volna, már csírájában törekedtek elfojtani. Így egyidejűleg és automatikusan leszűkítették a szólásszabadságot, ami hátrányosan befolyásolta a munkásosztály öntudatra ébredésének folyamatát is. A szólásszabadság és a gyülekezési jog létfeltételei kölcsönhatásban voltak: gyülekezés nélkül nem lehetett realizálni a szólásszabadságot sem, a szólásszabadság hiányában pedig tartalmatlan, üres keretté válhatott a gyűlés. Ugyanez a viszonosság fennállt a gyülekezési és a sztrájkra való jog között is, de az utóbbi érvényesülésének akadályozása pillanatnyi, közvetlen hatásában még súlyosabb követelményekkel járt, mert megnehezítette a tűrhetetlen munka- és bérfeltételek elleni küzdelmet.

Noha az 1872. és 1884. évi ipartörvények elvileg megtűrték a gyári munkások sztrájkjait, a végrehajtó hatalom igyekezett a sztrájkokat letörni. A bányamunkásokkal szemben alkalmazták pl. az 1854. évi osztrák bányatörvény Ausztriában időközben, 1870-ben érvényét vesztett sztrájktilalmát. A Belügyminisztérium 1895. november 15-i 1340. eln. res. sz. rendelete általában tiltotta az olyan nyilvános gyűléseket, „melyekben egy munkaszünetelés egész állása és annak érdekében tett intézkedések adatnak elő, az összebeszélés módozatai állapíttanak meg, tömeges összebeszélés és munka szünetelése szerveztetik és a munkaszünetelés továbbfolytatására szükséges lépések határoztatnak el."

A sztrájkolók ellen azonban még további intézkedéseket is foganatosítottak, mert az ország túlnyomólag agrárjellege, az agrárproletariátus nagy száma miatt a földbirtokosok osztályának érdekében állt, hogy a burzsoáziával együtt zavartalanul folytathassa a kizsákmányolást. A 19. század végén kibontakozó osztályharcok idején törvényileg is kimondották a sztrájktilalmat a mezőgazdasági munkásokra, a vízi-, vasúti és útépítési munkásokra, erdőmunkásokra és dohánykertészekre stb. (1898 : II., 1899 : XLI., 1900 : XXVIII. és XXIX. tc). Tehát Magyarország munkásságának zömét megfosztották elsőrendű életszükséglete, kenyere védelmezésére szolgáló jogától és egyúttal korlátozták gyülekezési jogát, amit maga az egykorú burzsoá jogirodalom elítélt.[10]

4. A gyülekezési jogot korlátozó rendeletek közül nem hiányoztak azok sem, amelyek nyíltan bevallott célul tűzték a szocialista mozgalmak elfojtását. A kormány 1869. március 25-én kiadott irányelve szigorú rendszabályokat helyezett kilátásba azoknak, akik kommunista ígéreteket tesznek a nagybirtokosok földjeinek felosztására.[11] A Belügyminisztérium 1874-ben betiltotta a vörös zászló használatát munkásgyűléseken (3710. sz. rendelet), 1898-ban pedig (768. eln. sz. BM. körrendelet) az utazó szocialista izgatók működésének megakadályozása tárgyában intézkedett.

Az imperialista monarchia magyarországi háborús előkészületeivel kapcsolatosan tovább haladtak a polgári jogokkal való leszámolás útján. Az 1909-ben elkészített, a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről 1912-ben elfogadott törvény (LXIII. tc.) felhatalmazta a kormányt, hogy a politikai jellegű népgyűléseket megtilthassa. Az 1914. július 27-i 5481. sz. M. E. rendelet ezt a felhatalmazást igénybe is vette, de már 1913-ban figyelemmel kísérték az antimilitarisztikus és a monarchia külpolitikája ellen irányuló gyűléseket.[12]

A gyülekezési jog szabályozása folyamán megtörtént olyan eset is, hogy a képviselőház által tudomásul vett 1878. évi BM. rendeletet a belügyminiszter visszavonta a közvélemény nyomására, amely erősebbnek bizonyult a parlamenti ellenzéknél. Ez a rendelet azt kívánta meg, hogy a gyűlés rendzavarás nélküli lefolyásáért 6—10 tekintélyes polgár álljon jót. A rendeletet a 80-as években rendkívüli esetekre meg-

[9] Magyar statisztikai évkönyv. VIII. 1900. 388. old. XXIII. 1915. 312. old.

[10] Magyar Jogi Lexikon, VI. 1907. 310. old.

[11] OLt ME. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (a továbbiakban: MT jkvek.) 1869. március 25.

[12] Igazságügy minisztérium bizalmas rendelet 34.466/1913. július 6. IM. III.

újították[13] és a már idézett 7430/1913. BM. sz. rendelet hasonló kollektív felelősségi elvből indult ki, amennyiben 4 megbízható önjogú magyar állampolgár előzetes írásbeli bejelentését követelte.

A gyülekezési jog átfogó törvényi szabályozása annak ellenére elmaradt, hogy a részletesen megtárgyalt törvényjavaslatot a kormány határozata alapján az uralkodó elé terjesztették.[14] De az Országgyűlés jóváhagyásával megjelent egy horvát—szlavón autonóm törvény a gyülekezési jogról, amely hű képmása volt az osztrák törvénynek. Az osztrák törvényhozás sok tekintetben elmaradt a magyar törvényhozás szabadelvűsége mögött és a polgári szabadságjogok törvényes meghatározásánál nem volt bőkezű. Mégis a gyülekezési jognál pl. annyival volt előnyösebb az osztrák szabályzat, hogy a gyűlés három nappal előre megtörtént bejelentéséről azonnal bizonyítványt kellett adni. Választások idején bejelentés nélkül lehetett gyülekezni, s engedélyezésre csak a szabad ég alatt tartott gyűlések szorultak. Ezzel szemben a magyarországi jogállapot teljesen a rendőrhatóságok önkényére bízta a gyűlések engedélyezését.

5. A gyülekezési jog dualizmus-kori szabályozásának rövid vázlata elég bizonyítékot ad arra, hogy ebben az időszakban hiányoztak a burzsoá demokratikus értelmében vett polgári szabadságjog gyakorlásának biztosítékai. Ugyanakkor szükséges néhány példával levéltári anyagon megmutatni a korlátozások érvényesülését, mert a rendeletek kétségbe nem vonható burkolatlan osztálybeállítottsága mellett, ezek mutatják az osztályuralom szigorának fokát. Főleg a Belügyminisztérium fellebbezési és irányító gyakorlatából merített példák egyúttal betekintést adnak az elsőfokú hatóságok eljárásába is. Lehet azonban, hogy az anyag egyoldalú, mert csak azok az ügyek kerültek a minisztériumba, amelyekben jogorvoslattal éltek, s azonkívül többnyire a szlováklakta területre összpontosult a kutatás. Csak szélesebb körű levéltári forrás egybevetéséből alakítható ki a végleges válasz a felvetett kérdésre. Fontos megfigyelni, kiknek a gyűléseit tiltották be, oszlatták fel, vagy nem adták meg a szólásszabadságot, illetőleg kiket üldöztek büntető úton csak azért, mert nyilvános gyűléseken résztvettek és felszólaltak.

A Minisztertanács már 1868-ban komolyan tartott a demokratizáló áramlatoktól, és a demokrata körök tevékenységét,[15] valamint a románok és szerbek nemzetiségi elnyomatás elleni küzdelemben kialakuló szövetségét[16] igyekeztek megakadályozni. Ha nemzetiségi mozgalomról volt szó románok vagy szlovákok esetében[17] az istentiszteletbe is beavatkozott a karhatalom, s a nemzetiségi vezetőnek vendéglőben tartott születésnapi ünnepségét is tiltott gyűlésnek nyilvánították.[18] A selmecbányai polgármester 1889. május 31-én elbocsátotta a sztrájk okozóit az osztrák bányatörvény 203. §-a értelmében.[19] A május elseje ünneplését többször szabályozta tiltó értelemben a Belügyminisztérium (noha a Minisztertanács elvileg engedélyezte, a munkabér levonása feltétele mellett), s zavargások esetén a munkásokat el kellett bocsátani.[20] Pozsony megye 1893. febr. 20-án megtiltotta az olyan népgyűléseket, amelyeken nemzetiségi kérdéssel foglalkoznának. Bazinban (Pezinok) azzal utasították el a gyűlést, hogy a „tisztán tót nyelvű felhívás bizonyíték a gyűlés jellege és célzata tekintetében."[21] Mosovec községben szétoszlatták a csendőrök a népgyűlést, mert szlovák nemzeti politikai pártot akartak alapítani, ami törvényellenes.[22] Komáromban betiltottak egy gyűlést, mert a rendező önképzés leple alatt szocialista eszméket akart terjeszteni.[23]

A Belügyminisztérium felhívta a törvényhatóságokat, hogy csökkentsék a falvak részvételét az 1899. áprilisi országos kisgazda és földmunkás kongresszuson, valamint a szociáldemokrata párt országos kongresszusán.[24]

A gyülekezési tilalom kényszerítette a nemzetiségeket, hogy Magyarország területén kívül rendezzenek összejöveteleket, mint pl. 1907. július 19-én a határszéli Luhácsovice fürdőben, de ezeket is figyelte a rendőrség.[25] Egyik 1911. szept. 22-én tartott gyűlésen figyelmeztette a főszolgabíró a szónokot, hogy nem engedélyezi a „tót" népről mint nemzetről beszélni, mert ez alkotmányellenes.[26] Szembetűnően mutatja a gyülekezési jog körüli viszonyokat a nyitrai főispán 1913. febr. 14-i jelentése: „A lakosság tudva azt, hogy felvonulások, népgyűlések, csoportosulásokra engedély nem adatnék, ilyenek engedélyezését a legújabb ideig nem kérelmezték. Utóbbi napokban azonban Szenicen akartak az ottani tót nemzetiségi vezetők a fenti tárgyak felett népgyűlést tartani, de ennek megtartását a járás főszolgabírója utólagos jóváhagyásom mellett nem engedélyezte ... fellebbezés esetében kérem annak elutasítását."[27]

[13] Kiss, i. m. 206. old.

[14] OLt ME—MT jkvek. 1893. szept. 13. 31/6. és 33/15. pont.

[15] OLt ME—MT jkvek. 1868. febr. 23. 4/3. pont.

[16] OLt ME—MT jkvek. 1869. febr. 12. 9/3. pont.

[17] Országgyűlési irományok. Képviselőház naplója, 114. ülés. 1884—1887. vál. időszak. Állami Központi Szlovák Levéltár (a továbbiakban: ÁKSzLt) BM. 617. res. 1886.

[18] ÁKSzLt BM. 216. res. 1886.

[19] ÁKSzLt BM.

[20] OLt ME—MT jkvek. 1890. ápr. 11. és ápr. 18. 12/3. és 13/2. pont.

[21] ÁKSzLt BM. 1446. res. 1895.

[22] ÁKSzLt BM. 9. res. 1899., ugyanez Tisolcon 83. res. 1894.

[23] ÁKSzLT BM. 333. res. 1897.

[24] Sáros-megye főispán iratai. 15/1899. Štátny archiv pobocka Presov. (Állami Levéltár Eperjesi fiók.)

[25] ÁKSzLt BM. 617. res. 1907.

[26] ÁKSzLt BM. 457. res. 1911.

[27] ÁKSzLt BM. 657/1913.

III.

6. A vizsgált időszakban az *egyesülési szabadságot* a vonatkozó elméleti munkák, a polgárok alanyi joga oldaláról nézve, általában elismerték és az állampolgári jogok között tárgyalták. De némelyek a szabadságjogokat, közöttük az egyesülésit is, rendszertanilag a közjogból kirekesztették, és a közigazgatási-, magánjog, stb. tárgykörébe utalták. Ugyanakkor a problémákról szóló megnyilatkozásokat hűvös tartózkodás légköre övezte, vagy éppen a megoldatlanságuk indokolásának kísérlete váltotta ki. Mindenesetre visszaesést jelentettek a korábbi, nem-szocialista hazai szerzők képviselte, az intézmény szabatosabb meghatározását, egyben demokratikusabb felfogását mutató színvonaltól is. Szalay Lászlónak az „egyesülés szabadsága" helyett az „egyesülési jogról" szóló nézete a gyakorlati érvényesüléshez nagyobb garanciát nyújtani szándékozó formula volt. Az utópista szocialisták tanait ismerő Lukács Móric pedig az egyesülési jogot némi túlértékeléssel a kapitalizmus társadalmi fejlődésének kulcskérdéseként kezelve, azt hangsúlyozottan a munkásokra is kiterjeszteni kívánta, bár elgondolásának rugója a forradalom elkerüléséhez eszközök keresése.[28]

A kiegyezést követően az intézményt, minden sürgetés és ígéret ellenére (l. pl. az 1394/1873. BM. sz. r.) *egységes törvényben* nem kodifikálták, csupán sporadikusan rendelkeztek felőle a jogforrási hierarchia törvényi szintjén. Az elvontan hirdetett jogelvek szerint a történeti-iratlan alkotmány elismert tételeként kezelt, néhány törvényhelyen megerősített egyesülési szabadságjog szűkítéséről elsősorban különböző rendeletek gondoskodtak.[29]

A tételes jog az egyesületeket kategóriákba csoportosította, s ezekhez igazodó differenciált szabályokat alkottak és gyakorlatot folytattak. Az alapjogszabálynak tekintett 1508/1875. BM. sz. körrendelet *politikai, humanisztikus, nyerészkedési, közművelődési* és *gazdászati* egyletekről beszél. De ugyanott megszorítóan említi témának, s egyben a dualizmus korának adottságai szempontjából a legfontosabbak közé tartozó *nemzetiségi-* és *munkásegyesületeket.* Mindkettőre előírt speciális követelmények alapvető jogelv, az egyenjogúság elvének az áttöréséhez vezettek; az egyesülési jog tendenciózus korlátozásai éppen a polgárok közötti egyenjogúság hiányát, a társadalmi, politikai egyenlőtlenséget tükrözték. A nemzeti és a társadalmi egyenlőtlenséget kifejező korlátozások az érdekelteket egyénileg az egész közösségük, osztályuk ellen intézményesen érvényesülő rendszabályok alakjában érintették.

A dualizmus idején *általában a polgárok egyesülési jogáról nem beszélhetünk,* hanem csak a néprajzi, társadalmi hovatartozás és más rétegek (vallás, foglalkozás, stb.) szerinti eltérő alakulásról. A földbirtokosok és a burzsoázia, a vagyonosok szélesebb körben élhettek egyesülési jogukkal, amit bőven ki is aknáztak, míg a *dolgozó népet,* a *nemzetiségieket* a rendeletek, hatósági intézkedések *erősen korlátozták* e jog gyakorlásában.

7. Az ország lakossága korabeli etnikai összetételének és megoszlásának arányai folytán kiemelkedő jelentőségű *nemzetiségi egyesületekre* érvényes jog is követte az 1868 : 44. tc. deáki—eötvösi nemzetfelfogását a hasonló francia nemzetfogalommal egybeszövődött „consultez les populations" tétel nélkül.[30] Az uralkodó osztályok görcsösen ragaszkodtak ahhoz, hogy a hivatkozott törvény szűk kereteit túl ne lépjék, sőt abból lehetőleg jottányit se valósítsanak meg, s így az voltaképpen megszületése pillanatában jogtörténeti emlékké avatódott.[31] A nemzetiségiek szervezetekbe tömörülés iránti erős igényét a rendeletek szorosra méretezett Prokrusztészágyába igyekeztek kényszeríteni, s a keletkezett éles feszültségek a hatóságokat gyakran nyers elutasító fellépésekre ragadtatták. Az államhatalomnak a kérdéshez való viszonyát a látszatengedmények, elodázás, tilalmak, a szándékán kívül megtörténteknek, megváltoztathatatlannak saját érdekei szerinti értékesítésére való törekvés jellemezte.

Ebben a megvilágításban értékelhető az 1868 : 44. tc. 26. §-a, amely utalva az egyesületek létesítésére, rögzíti azok nyelvhasználati jogát.[32] Az e körben törvényi erővel biztosítottnak látszó *egyesülés szabadságát leszűkítve,* az 1508/1875. BM. sz. körrendelet kimondotta, hogy nemzetiségi egylet csak *közművelődési* és

[28] A fenti kérdésekhez: l.: Szekfű Gyula, Forradalom után, Bp., 1947. 23. s köv. old.; Szabó Imre, Az emberi jogok mai értelme. Bp., 1948. 112., s köv. old.; Vargyai Gyula, Adalékok egy centralista tevékenységhez. Bp., 1960.

[29] A Belügyminisztérium 10 osztálya között a kiegyezéskor felállított önálló 6. egyleti és úrbéri osztály az egyesülési jog háttérbeszorításával csakhamar megszűnik. 1869-ben a 14-re növelt szervezeti egységen belül a XIII. közrendészeti osztály kebelében kap helyet az egyesületi ügycsoport, a mutatványok, rendőri körözvények, marhajárlatok, ragadozó állatok kiirtása, könyöradományok, házalás, tolonc-, bordély-, cseléd-, bérkocsiügy stb. sorában.

[30] Ernest Renan, Qu'est-ce qu'une nation? Paris, 1882. 27., s köv. old.

[31] A törvény körüli éles összeütközéseket s annak minden érdekeltre nézve alkalmatlan voltát tükrözi: Mikó Imre, Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Kolozsvár, 1944.; Csekey István, A magyar nemzetfogalom. Szeged, 1938.; Hóman—Szekfű, Magyar Történet. V. köt. Bp., 1936. 565., s köv. old.

[32] A századfordulóig az alapszabályokat hasábosan készítik magyar—szlovák, —német, —horvát, —román nyelveken, olykor pedig főleg a német nemzetiségű egyesületeknél, csak az érdekelt anyanyelven. OLt BM. ált. 1878. III. kútfő, 4. tétel, 44.035.; 1884. VII. kútfő, 8 tétel, 28.381., stb. Horvátországi relációban a hivatalos ügyintézési nyelvre l.: Katus László, A Tisza-kormány horvát politikája és az 1883. évi horvátországi népmozgalmak. II. Századok, 1959. 2—4. sz.

irodalmi célokra alakulhat.[33] Egyedüli engedménye, a munkásegyesületekhez képest, hogy a kormány jóváhagyásával tiszteletbeli tagoknak külföldieket is megválaszthatnak. De a hatóságok mérlegelési jogkörükben nem egyszer túllicitálták a rendeletek nyújtotta sovány lehetőségeket, és az egyesületek megalakulását *lehetetlenné tették,* vagy jelentős mértékben *késleltették.*[34] Ezeknek a következményeképpen is kényszerültek a nemzetiségi magyar állampolgárok Ausztriában, vagy más országban egyesületeket alakítani, illetőleg külföldi egyesületekbe belépni. Az államapparátus e jelenségeket figyelemmel kísérte és diplomáciai úton járt el az ilyen egyesületek betiltása érdekében, a belügyekbe beavatkozás címén.[35] Hasonlóan felügyelet alatt tartották a hazai nemzetiségi egyesületek érintkezését a társországok szerveivel.[36]

A nemzetiségiek egyesülési jogára azonban nemcsak a kifejezetten etnikai arculatú egyesületekre vonatkozó rendszabályok hatottak, hanem azok is, amelyek a munkásegyesületek alakítását, működését gátolták. Ugyanis a munkásegyesületek vonalán mutatkozó nyomasztóan szigorú korlátozások egyidejűleg a nemzetiségi dolgozókra is sújtottak.[37]

A nemzetiségi egyesületeket érinti[38] az első világháború előestéjén az 1914. évi 5479 ME. sz. rendelet, megtiltva a délkeleti határszéleken, egyben nemzetiségek-lakta vidéken az egyesületek alakítását, a működőket pedig rendőrhatósági felügyelet alá veti, és szükség esetére félfüggesztést helyez kilátásba. Ennek a hatályát csakhamar (1914. évi 5735. ME. sz. r.) kiterjesztik az egész országra, s ezzel elveszítve regionális jellegét, mind az egyesületek fajtái, mind területi tekintetben általános érvényűvé válik.

8. A *munkásegyesületek* vonatkozásában, a nemzetiségi egyesületekkel szembeni hátrányos megkülönböztetésekhez hasonló, minuciózusan hajthatatlan különleges szabályok rendszerét építették ki. Már 1869-ben, a soha tető alá nem hozott egyleti törvényjavaslat miniszteri tárcaközi tárgyalásán, szükségtelennek és nélkülözhetőnek nyilvánítják a munkásegyesületek szervezését. Mégis, mivel a kérdés „tettleg napirendre került", foglalkozni kell velük, és külön törvényben szabályozva — mondják ugyanott —, a politikai tendenciák kirekesztésével, elkerülhetetlen a szűkebb körben való engedélyezésük.[39] Az egyesületek kérdését általánosságban rendező külön törvény hiányában azonban, ilyen nívón átfogó szabályozásra a munkásegyesületeket sem méltatták.

Az alacsonyabb fokú jogszabályok a polgári demokrácia posztulátumához közelebbfekvő nézeteket mellőzték, ehelyett inkább a retrográd elgondolásokat váltották valóra. Nyomban az alaprendelkezés, az 1508/1875. BM. sz. körrendelet a munkásegyesületekre több lényeges *megszorítás alkalmazását* írta elő, amit a későbbi tételes jog, vagy az elmélet és a gyakorlat tovább szaporítottak. Ezek közül a legfontosabbak, hogy munkásegylet az időszak első felében fiókot nem hozhatott létre,[40] tagja

[33] Ezt később változatlanul hangsúlyozta az irodalom. L.: Fésüs György, A magyar közigazgatási jog. Bp., 1887. 194. old.

[34] Például az aradi Progresulu 1884-ben felterjesztett alapszabály-tervezetét „tárgyalás alá nem vehetőnek" minősítették. OLt BM. ált. 1884. VII. kútfő, 8. tétel, 52.985. Két év múlva a módosított szöveg több hatóságot (főispánt, más minisztériumokat) járt meg, de jóváhagyási záradék nélkül küldték vissza. A procedura megismétlődött 1890-ben, majd 1892-ben a fellebbezési fórumok kimerítése után tagadták meg az alapszabályok láttamozását. OLt uo. 1892. 42.281. A tiszolci Olvasókör esetében is, éppen nemzetiségi volta miatt az alispán szorgalmazta a láttamozás megtagadását, s a döntést több mint egy évig, 1877. augusztustól 1878 szeptemberéig halogatták. OLt uo. 1878. III. kútfő, 4. tétel, 33. 658. A túrócszentmártoni Živena nőegylet ellen vizsgálatot folytattak a betiltott Matica szellemében működésért. OLt uo. 1884. VII. kútfő. 8. tétel, 4087. Adatok bekérése késleltette a szabadkai nők jótékony egyesülete alapszabályainak láttamozását. OLt uo. 1878. III. kútfő, 5. tétel, 19.773., stb. A nyomást tükrözi a szlovák Zora c. lap 1897. május 15-i vezércikkében: „a nép társulási és gyülekezési joga elé rendkívüli akadályokat gördítettek" megállapítás, továbbá a miavai önkéntes tűzoltóegylet feloszlatása, a károlyfejérvári németajkú munkások egyesülete engedélyezésének megtagadása stb. OLt BM. eln. 1884. IV/D. 841. és 5112.

[35] A párizsi rendőrfőnökség közölte az osztrák—magyar követséggel az ott tanulókat támogató „L' union roumaine" alapszabályait, gyülekezési helyét stb. OLt BM. eln. 102. cs. 1874. 1075. A szlovákokat a bécsi Slovensky spolok és a prágai Československá jednota tömörítette. ÁKSzLt BM. X. 36/1899., 7. res. 1914. Az osztrák hatóságok pedig a magyar kormány által is segíteni kívánt külföldi magyar egyesületek támogatását ellenezték, pl. a Müncheni Magyar Egyletét, noha az ottani Osztrák—Magyar Egylet a közös külügyminisztériumtól kapott 15 000,— márkából magyar állampolgárságúaknak töredéket juttatott. OLt BM. eln. 445. cs. 9574/1913.

[36] Pl. 1874-ben miniszteri biztost küldenek a szlovák maticához, amely előzőleg elhatározta bizottsági képviseltetését a zágrábi I. Ferenc József Egyetem megnyitójára, stb. OLt BM. res. 1874. A horvát bán a belügyminisztérium útján keresi meg az újvidéki szerb maticát. OLt BM. eln. 253. cs. 1902. XV. 2048. A nemzetiségi politika differenciáltságára, s a horvátországi szabadságjogokra is l.: Katus, i. m. I. közlemény. Uo. 1958. 5—6. sz.

[37] A budapesti gyárak nem-magyar nemzetiségű munkásainak arányát pl. az 1870—80-as években 60—65%-ra becsülik, közöttük sok a szlovák és német. L.: Lackó Miklós, Ipari munkásságunk összetételének alakulása 1867—1949. Bp., 1961. 57., köv. old.; vö. még: Kővágó László, Magyar és szerb munkások és szegényparasztok közös harcai 1905—1907-ben. Századok. 1957. 5—6. sz.

[38] Erre az összefüggésre utal egyik későbbi, 1916-ban megjelent rendelet tervezetének indokolása. OLt BM. eln. 522. cs. 1916. 17. 11.065.

[39] A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai (a továbbiakban: MMTVD) 1. köt. 1848—1890. Bp., 1951. 83. old.

[40] 1508/1875. BM. sz. körrendelet. Mell. IV. pont. Ez a rendelet összhangban van az 1872. évi berlini konferencián az egyesületek szigorú localizálását kimondott irányelvvel. Vö. MMTVD. 1. köt. 249. old. A 122.000/1906. BM. sz. körrendelet lazít a fiókok alakítását tiltó állásponton, de hamarosan ismét merev határok közé szorítják működésüket a 9829/1907. és 68.709/1907. BM. sz. körrendeletek.

csak magyar állampolgár lehetett,[41] más foglalkozásúakat nem vehetett fel tagjai közé (pl. földmunkás egyesület bányászt stb.), a tagdíjon felül anyagi kötelezettség vállalását megtiltották[42] és a munkásegyleteket az 1872., illetőleg az 1884. évi ipartörvény keretei közé igyekeztek szorítani.[43] A századforduló után a munkásegyesületek létrejöttét megnehezítő, vagy működését még szorosabb gúzsba kötő, egymást követő miniszteri intézkedések látnak napvilágot. Ebben az időben a jogalkotás a munkásegyesületekre hátrányos megkülönböztetéseket tartalmazó rendeletek széles változatát termelte. Közöttük komoly szerepet szántak annak, amely kizárta a lehetőséget, hogy a tanoncok legalább a felnőtt munkások rendelkezésre álló keretek között szervezkedhessenek, azok gyűlésein részt vegyenek, illetőleg a munkásegyesületekbe belépjenek. Az egyik rendelet kimondotta, hogy a munkásegyesület alakulása nem vehető tudomásul, ha „a tagok szerzése fenyegetés, vagy erőszak útján történt", sőt az ilyen egyszerű „gyanú fennforgása" alapján megakadályozható volt a működésük. Továbbá, amíg az egyesületek beszüntetése általában miniszteri jogkörbe tartozott, addig a munkásegyesületek helyi szerveit az alispán saját hatáskörben is felfüggeszthette stb.[44]

A korlátozások alapvető értelme a dolgozók szervezkedésének megnehezítése volt, s egyidejűleg a munkásság nemzetközi összefogásának fékezése irányában hatottak.[45] További rendeltetésük: a munkásegyesületeket és tagjaikat egybefűző kötelékek lazítása, a szervezetek anyagi erejének összezsugorítása, hogy minél kevesebb eszköz felett rendelkezhessenek (pl. sztrájk esetén). A jogi szabályozás és annak céltudatos alkalmazása mesterséges választóvonalat volt hivatva húzni a dolgozó osztályok (ipari munkásság—agrárproletariátus, stb.) között. Az egyesülési jogra vonatkozó hivatalos intézkedések keresztmetszetében pregnánsan tükröződik a társadalom objektív megosztottsága mellett a kizsákmányoltak irányában érvényesülő átgondolt megosztási politika, ami egyik alappillére volt az akkori államrendnek.[46] De az egyesületek bizonyos csoportjait sújtó *részleges korlátozások* közvetlenül a háború előtt és alatt — a nemzetiségi egyesületeknél említett jogszabállyal — minden egyesületi kategóriára ható *általános tilalommá* szélesedtek, amit maradéktalanul csak a rákövetkező forradalmak oldottak fel.

9. A szűkre szabott rendeleti keretekhez a hatóságok nem csak szigorúan ragaszkodtak, hanem a diszkrécionális jog érvényesítésével a *nemzetiségi-* és *munkásegyesületek* megalakulását *öntevékenyen* fékezték, vagy megakadályozták, a meglevők tevékenységét pedig gátolták. Az egyesülési jognak a történeti alkotmány elveként hangoztatása és a tényleges állapot közötti viszony lényege az, amit Marx, Lous Bonaparte brumaire tizennyolcadikájában az *általánosan deklarált* burzsoá szabadságjogok és a *korlátozott megvalósulásuk* ellentmondásról klasszikusan körvonalazott. A korabeli levéltári és egyéb adatok sokszínű képet festenek az államgépezet különféle „fiskális" fogásairól, amelyekkel jelentősen fokozták a tételes jogban rögzített megszorító rendelkezések negatív hatását.[47] Ugyanakkor a munkásság, más dolgozók, a nemzetiségiek egyaránt meg-megújuló élannal igyekeztek életképes szervezeteket létrehozni és egymást követő szakadatlan tiltakozásaikkal siettek egyesületeik védelmére.[48]

Leegyszerűsítve ábrázolnánk azonban a fejlődésvonalat, ha figyelmen kívül hagynánk,

[41] 1508/1875. BM. sz. r., amiben foglaltakat az irodalom később nyomatékkal hangoztat. L.: Fésüs, i. h.

[42] 122.000/1906. és 68.709/1907. BM. sz. körrendelet.

[43] A munkásmozgalom időközben szétfeszítette korlátozáshoz visszatérő elmélet hangoztatta, hogy munkásegylet alakítása nincs megengedve, hanem a munkások, segédek, ipartársulatokba léphetnek be. L.: Csiki Kálmán, Magyar közigazgatási jog. Bp., 1899. 325. old. Másfelől a közös külügyminisztériumtól érkezett követségi jelentésre a főkapitánnyal idéztették a Belgiumból kiutasított Frankel Leót, közlendő vele, hogy Magyarországon engedélyezett szocialista egylet nincs, az külföldi kongresszuson sem képviselhető. OLt BM. eln. 1. és 1877. res. 1036.

[44] 101.213/1908. és 5.554/1914. KM. sz. r., továbbá 122.000/1906. BM. sz. r. 5—6. pont.

[45] Ez időben sok külföldi munkás dolgozott az országban, s a budapestiek hozzávetőleg 25%-a származott más országokból, de pl. 1868-ban a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. munkásainak közel $^1/_3$-a külföldi, 1872-ben abszolút számuk növekszik, s arányuk szintén emelkedik, az összmunkásság 40%-át képviselik. L.: Lackó, i. m.

[46] A különböző dolgozó rétegek egymástól elkülönítéséről l.: Erdősi Károly, Szociális vezérkönyv (legényifjúsági- és munkásegyesületek alakítására) Bp., 1904. 114. old.

[47] A helytakarékosság érdekében, a gazdag levéltári anyag helyett ehelyütt a már közzétett források bizonyító erejére utalunk. L.: MMTVD 1—3. köt.

[48] A budapesti munkások 1892. április 8-i gyűlése hangot adott annak, hogy a szakegyesületek alapszabályainak jóváhagyását „kifogásokkal, kibúvókkal, semmitmondó okokkal húzzák-halasszák". Rámutattak, hogy a rendőrhatóság számos vidéki városban (Debrecen, Hódmezővásárhely, Rákeve, Szabadka, Pozsony, Kolozsvár) a szabályszerűen működő munkásegyesületek betiltotta. MMTVD. 2. köt. 136. old. Az 1895. augusztusában Budapesten a szlovákok, szerbek és románok gyűlése hivatkozva a nemzetiségek társulási jogának érvényesülése elé gördített mesterséges akadályokra, „a gyülekezési és egyesülési jogra vonatkozó világos demokratikus törvény alkotását" szorgalmazta. L.: Moldovány Gergely, A magyar nemzeti állam nemzetiségi feladatai. Nagybecskerek, 1895. 24., s köv. old. Azonos programot vallott e nemzetiségek ifjúsági szövetsége is. Uo., 100., s köv. old. Hasonló kezdeményezések voltak több megye szász lakosai medgyesi nőegyletének megalakításáért, ami elől a főispán mereven elzárkózott. OLt BM. eln. 98. cs. 1885. IV/D. 4094. és 4173. A dualizmus alkonyán a szabadságjog korlátozások elleni mozgalmakról l.: Mucsi Ferenc, Az 1917-es oroszországi februári forradalom hatása Magyarországon. Századok. 1958. 5—6. sz. Megkapó árnyalatokkal gazdagította a szabadságjogok komor küzdelmét egyik-másik agitátor találékonysága. L.: Békés István, Új magyar anekdotakincs. Bp., 1962.

hogy az uralkodó osztályok *nem egyedül a korlátozások* különböző változatait alkalmazták; csupán e módszerek elemzésével egyébként sem volna indokolható a századfordulót megelőző évtizedekben az egyesületek nagyarányú elszaporodása.[49] Az államhatalom felkarolta és támogatta a bázisát erősítő egyesületeket, s azokat, amelyek megfelelőnek ígérkeztek a munkásság, parasztság és más dolgozók eszmei befolyásolására, nem utolsó sorban valódi osztályszervezetektől elvonásra, azokkal való szembeállításra. Ebben leginkább a különböző egyházi szervezetek által létrehozott és patronált egyesületek részesültek, amelyek esetében az alapszabályok láttamozása is gyorsan ment és a helyi hatóságok sem gördítettek akadályokat az egyesületek működése elé.

E korszak ellentétes társadalmi erői által megteremtett egyesületek támogattak visszahúzót, de indítást is adtak jövő felé haladónak. A nemzetiségi egyesületek általában progresszív, a legtöbbször jogos nemzeti törekvések tényezői voltak, különösen fokozta e jellegüket, amikor a nemzetiségiek dolgozó osztályainak szolgáltattak szervezeti kereteket. Ugyanakkor némelyek éppen a nemzeti- és az osztályelnyomást kendőzték, vagy saját nemzeten belül nem a népet, hanem a burzsoáziát képviselték. A forradalmi igényű, vagy ehhez közelálló munkásegyesületek objektíve szembenálltak az adott társadalmi rendhez igazodó egyesületekkel. Az imperializmus, a széteső régi és a születő újnak a századforduló utáni időszakában az ingadozó vonalvezetésű egyesületek hol az egyik, hol a másik pólus felé sodródtak.

Az egyesülési jogra vonatkozóan a dualizmus korában alapvetően egymással összefüggő két tendencia érvényesült: az egyik a fennálló államrendet közvetlenül, vagy közvetve támadó egyesületek, *elsősorban a nemzetiségi- és a munkásegyesületek jogainak* burkolt és nyílt *megnyirbálása,* míg a másik a tételes joganyagra támaszkodva, az abban rejlő lehetőségek messzemenő kiaknázásával, az *államrend erősítésére alkalmas egyesületek hathatós segítésének* gyakorlata.

IV.

A bemutatott anyag alapján levonhatjuk azt a következtetést, hogy a hatóságok gyakorlata nem maradt el az ismertetett jogszabályok szelleme mögött. Természetesen a gyülekezési és az egyesülési jog a dualista Magyarországon nem volt teljesen kizárva, a burzsoá demokratikus szabadságjogok korlátozva érvényesültek, de éppen a munkásosztály védte meg azokat és kényszerítette ki az engedményeket a mindenkori erőviszonyok alapján.[50] Mindkét, a témánk tárgyát képező jogintézmény vonatkozásában, az államhatalom ellenében a dolgozó osztályok tömegereje és eszmei fegyverei nyomán születtek az időleges, vagy tartós eredmények. Ezért a két intézmény fejlődése jellegzetesen nem a jogalkotás vagy alkalmazás történeteként, hanem olyan jogtörténetként fogható fel és fejthető ki, amelynek alapmotívuma az, hogy megóvásukért, illetőleg kibővítésükért éppen az adott feudális-kapitalista állam- és jogrend egészét tagadó társadalmi erő lépett fel.

Ezúttal csak a jogi szabályozást és a hatóságok gyakorlatát vázoltuk, s az egyesületek belső életét nem. Sőt közelebbről az egyesületek különböző irányú befolyásolásának tényeit sem vethettük mérlegre, ami már huzamosabb kutatást tételez fel. Nehogy azonban egyoldalúnak tűnjék fejtegetésünk, kiemeljük, hogy a negatív rendszabályok árnyékában is munkás-

[49] 1862-ben mindössze 569 egyesület volt, 1878-ig számuk 3995-re emelkedik, 1932-ben fennállott még 890 — 1881—90., 1209 — 1891—900, és 1986 — 1901—10. között alakult egyesület. L.: Alexandre Dobrovits, La statistique des associations en Hongrie. Bp., 1935. Jelentősek a különböző társadalmi rétegek szervezkedései. Vö.: Hanák Péter, A magyar „középosztály" fejlődésének problémájához. Valóság. 1962. 3. sz. 30. old. Az uralkodó családi és magánpénztárából reprezentatív köntösbe öltöztetett juttatásokban részesítik az egyesületeket zászlószeg megváltás, alapító tagság stb. címen. Pl. a budapesti legényegylet 500,— Ft-ot kap, mert „az iparos ifakjat a szocialisztikus áramlatoktól visszatartani igyekszik". De a nagyváradi iparosifjak egyesülete 100,— Ft-ban részesül, s „ő Felségeik nevében egy-egy zászlószeggel díszíttetés — tagadólag intéztetett el". Sőt, a debreceni munkás dalegyletnek „socialisticus tendenciája van, vezetése sincs a legmegbízhatóbb kezekben" — legfelsőbb segélyezésre nem ajánlható. Olt BM. eln. 98. cs. 1885. IV/D. 1777., 142. cs. 1891. IV/D. 2336., 149. cs. 1892. IV/D. 4122. Ezeknél nagyobb volt az elvi-politikai jelentősége a kormányzat aktív közvetlen beavatkozási kísérleteinek a munkásegyletek belső életébe. Törekedni kell mondja egyik irányelv: az erőszakos fellépés helyett, az egyletek ártalmatlan mederben továbbvezetésére, sőt gyümölcsöző felhasználására, majd a másik: az egyre terjedő szervezkedést megfelelő vezetők útján bizalmasan befolyás alá vonni, stb. OLt BM. eln. 1. cs. 1877. 493. res., 219. cs. 1899. IV/D. 3998. Az államhatalom „ellensúlyozó" beavatkozásai közé sorol az 1891 : XIV. tc., a gyári kényszer-segélypénztárak létrehozása. L.: S. Vincze Edit, A Magyarországi Szociáldemokrata Párt. 1890—1896. Bp., 1961. 101., s köv. old. Az egyesületekben rejlő lehetőségek kihasználására mutató törekvés a századforduló előtt a Gazdaszövetség, majd ezután az ún. törvényes munkásvédelmi egyesület megalakítása, amely utóbbi csatlakozott a megfelelő nemzetközi szervezethez. L.: A Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesülete. 1909. évi működése. Bp., 1910.

[50] A két jogintézmény behatóbb tanulmányozása elősegíthetné a történettudomány felvetette kérdésekre adandó pontosabb válaszok kidolgozását, elsőül abból a szempontból, hogy a kiegyezés kompromisszuma milyen helyzet elé állította a munkásosztályt a gyökeres polgári átalakulásért vívott harcában. Vö.: A Történettudományi Bizottság vitája a dualizmus kora történetének egyes kérdéseiről. Századok. 1962. 1—2. sz. Úgyszintén kézenfekvő közös témákat kínál a dualizmus állam- és jogfejlődése az érintett baráti országok jogtörténettudományai számára, amint ezirányban részint már eredményesen munkálkodtak, másrészt több irányból további készséget, legutóbb a csehszlovák állam- és jogtörténettudomány fóruma a prágai ankéton ismételten kifejezett. L.: Materiály z aktivu ceskoslovenskych pracovniku v oboru dejin státu a práva stb. V Praze, 1962.

és nemzetiségi egyesületek ténylegesen léteztek és működtek. A dualizmus elején ez a hatalom gyakorlása nagyobb mérvű szabadelvűségének köszönhető, valamint annak, hogy az ellentmondások mind az osztályok, mind a nemzetiségiek viszonylatában még kevésbbé nyilvánultak meg, illetőleg voltak láthatók. Az imperializmus kezdetén az egyesületek sikeres tevékenységét a munkás és a nemzetiségi mozgalmak fellendülésének lehet tulajdonítani, amelyek bizonyos határokon belül képesek voltak egyesületeik, szabadságjogaik megvédésére.

Az időszak normatív aktusai, és a levéltári forrásokból előkerülő egyedi aktusok, valamint az elméleti munkák azt tükrözik, hogy a gyülekezési és az egyesülési szabadságnak elvi síkon történt úgyszólván egyértelmű hangoztatásával párhuzamos tételes jog a fokozatos szűkítés irányában fejlődött. Ezt erőteljesen alátámasztották a konkrét ügyekben a szorosabban vett, sokszor nyers adminisztratív rendszabályok, mindenekelőtt a munkásosztállyal, parasztsággal és külön a nemzetiségekkel szembeni hátrányos megkülönböztetések. A tárgyalt korszak második felétől az említett tendenciák változatlan fenntartásával és erősödésével együtt az államhatalom kísérletei csiszoltabb módszerekkel, az egyesületek bizonyos körének a támogatása azonban megoldást nem hozhattak. Ezek a keretek szűknek bizonyultak minden osztályérdeket kifejező egyesülési törekvés befogadására, vagy idővel deformálódtak a belső ellentmondásuk feszítőerejétől. A szabadságoknak diszkrimináció alapján, egyébként az egész állam- és jogrendet átitató elsősorban munkás és nemzetiségellenes éllel való kiépítése, törvényszerűen vezetett az első világháború küszöbén — amennyiben a rendkívüli intézkedések indokául szolgáló háború is az adott társadalmi rendszer terméke volt — a gyülekezési és az egyesülési jog általános érvényű, valamennyi egyesületre kiterjedő korlátozásához.

Bianchi, Leonard—Pecze Ferenc

A társadalmi bíráskodás problémái a polgári ügyekkel kapcsolatban

A társadalmi bíróságokról szóló 1962 : 24. számú törvényerejű rendelet (a továbbiakban Tvr) jelentős eredménye szocialista jogalkotásunknak. Jelentősége mindenekelőtt abban áll, hogy az állami-jogi szabályozás eszközeivel fejleszti a társadalmi bíróság intézményét, mint a dolgozók egyre inkább kibontakozó aktivitásának fontos eszközét hazánkban. Míg a korábbi szabályozás szerint[1] csak a 300 főnél nagyobb létszámú dolgozót alkalmazó üzemeknél működött társadalmi bíróság, s lényegileg csupán a munkafegyelemmel kapcsolatos ügyek elbírálására terjedt ki hatásköre, addig a Tvr szélesebb körben teszi lehetővé a társadalmi bíróság megalakítását.[2] A Tvr viszonylag széles hatáskört biztosít a társadalmi bíróság számára, bővíti az alkalmazható társadalmi intézkedések körét is. Pontos szabályozást nyert a társadalmi bíróság vonatkozásában a szakszervezet hatásköre, amely a társadalmi bíróság irányításának, ellenőrzésének jelentős feladatát látja el. Megvan tehát minden törvényi előfeltétel ahhoz, hogy a dolgozók e fontos öntevékeny társadalmi szerve a Magyar Szocialista Munkáspárt iránymutatásának megfelelően[3] kivegye részét a szocialista erkölcs további megerősítésében (a Tvr 1. §-a).

A Tvr-rel egyidejűleg jelent meg a Szakszervezetek Országos Tanácsa elnökségének 56/1962. (X. 21.) számú határozata a társadalmi bíróságok megalakításáról, szervezetéről és működéséről. A SZOT elnökségének ez a határozata (a továbbiakban SZOT-határozat) komoly segítséget nyújt a Tvr végrehajtásához.

A Tvr egyik lényeges rendelkezése az, hogy a társadalmi bíróság olyan ügyeket is tárgyalhat, amelyek eddig bírósági hatáskörbe tartozó polgári ügyek voltak. E cikk keretében a társadalmi bíráskodás egyes problémáival épp az ilyen polgári ügyek vonatkozásában kívánunk foglalkozni. A Tvr néhány rendelkezésének elemzése során egyrészt olyan kérdéseket vetünk fel, amelyek *általánosságban, elvi vonatkozásban* érintik a társadalmi bíróság intézményét, másrészt egyes *eljárási kérdésekkel* kivá-

[1] Az 1041/1956. (V. 30.) Mt. h-on alapuló korábbi szabályozás elemzése és az ezzel kapcsolatos javaslatok tekintetében l. *dr. Markoja Imre:* A társadalmi bíráskodás problémái hazánkban. Állam és Igazgatás, 1961. évi 1. sz. 1—8. old.; *dr. Kovács István:* Az üzemi társadalmi bíróságok néhány jogi problémája. A Magyar Jogász Szövetség kiadványai c. sorozatban, 1961. évi 1—2. sz. 21—51. old.; *dr. Bajáki Veronika:* A társadalmi bíróságokról. Jogtudományi Közlöny, 1960. évi 7—8. sz. 390—401. old.; *dr. Skorka György:* A társadalmi bíráskodás továbbfejlesztése. Magyar Jog, 1961. évi 10. sz. 443—449. old.

[2] Most már 100-nál több dolgozót foglalkoztató üzemeknél létesül társadalmi bíróság, sőt a Tvr felhatalmazást ad a Szakszervezetek Országos Tanácsának társadalmi bíróság szervezésének kezdeményezésére az ennél kisebb üzemeknél, más állami szerveknél. Alapjában véve csak a mezőgazdasági termelőszövetkezetek, a tanintézetek, továbbá a lakóterületek azok a lehetséges szervezeti egységek, amelyek vonatkozásában társadalmi bíróság létesítéséhez a jövőben külön jogszabály lesz szükséges.

[3] L. az MSZMP VIII. kongresszusán elfogadott tézisek 19. pontjának 5. bekezdését.

nunk foglalkozni, ezek között is részben olyanokkal, amelyek a társadalmi bíróság eljárását *általában* érintik.

I.

A társadalmi bíróságra vonatkozó *általános kérdések* közül — az eljárási problémák felvetése és vizsgálata előtt — a következő problémák tisztázását tartjuk szükségesnek: 1. *Milyen jellegű* szerv a társadalmi bíróság, s milyen jellegű az a tevékenység, amelyet folytat, milyen elvek határozzák meg fejlődését? 2. Milyen magatartási *szabályokat köteles* a társadalmi bíróság *alkalmazni,* s a társadalmi bíróság szervezetével, valamint működésével kapcsolatban milyen kérdések tekintetében szükséges állami-jogi szabályozás? 3. *Ismerniük kell-e a jogszabályokat,* s milyen mértékben a társadalmi bíróság tagjainak?

1. A társadalmi bíróság a dolgozók által választott tagokból álló *társadalmi szerv.* Bár elnevezésében a „bíróság" szó szerepel, nem bíróság olyan értelemben, amilyen értelemben használjuk ezt a kifejezést az igazságszolgáltatást megvalósító állami szerveinkre. Az igazságszolgáltatás állami tevékenység, amely az alkotmányi meghatározásnak megfelelően a törvényesség megvalósítását célozza. A társadalmi bíróság mint a dolgozók, a lakosság öntevékeny szervezete, nem állítható az állami szervként működő bíróságok sorába, hanem olyan társadalmi szerv szerepét tölti be, amelynek tevékenysége a korábban bírósági hatáskörbe tartozó ügyek egyre nagyobb száma tekintetében fogja pótolni, feleslegessé tenni az igazságszolgáltatásban kifejezésre jutó állami tevékenységet.[4]

A társadalmi bíróság alapvető feladata a nevelés, a jogsértések megelőzése, s szükség esetén olyan intézkedés alkalmazása, amely meghatározott társadalmi jellegű szankciót fejez ki.

Az állami bíróság és a társadalmi bíróság működése közti különbség többek között abban jut kifejezésre, hogy míg az állami bíróság tárgyalása csak kisebb mértékben fejt ki nevelő hatást, viszont, az ítélet és ennek következményei hivatottak a nevelő funkciót biztosítani, addig a társadalmi bíróság esetében a nevelés szempontjából *a tárgyalásnak van nagyobb szerepe,* mert a tárgyaláson hangzik el a felelősségre vont munkatársainak bíráló szava, a tárgyalás tehát az a tényező, amely már a közösség véleményét, bírálatát kifejezésre juttatja.

A társadalmi bírósággal kapcsolatos eddigi tapasztalataink nem jelentősek. Viszonylag kevés alkalommal üléseztek az olyan üzemeknél is, ahol működésüket a korábbi szabályozás lehetővé tette. Bizonyos idegenkedés volt tapasztalható azok részéről, akik meghatározott kérdések elbírálását társadalmi bíróság elé utalhatták.[5] Bár a társadalmi bíróság intézményének fejlesztéséhez meghatározott állami-jogi szabályozás szükséges (e kérdéssel az alábbiakban részletesebben kívánunk foglalkozni), a társadalmi bíróság fejlődése szempontjából mindenekelőtt azt kell figyelembevenni, hogy társadalmi szervről, a dolgozók öntevékeny szervezetéről van szó, amelynek fejlesztése *elsősorban társadalmi feladat,* s az irányítására kijelölt szakszervezeti bizottságok aktivitását igényli. Amennyire nem volna helyes az, ha a társadalmi bíróság futószalagként hozná határozatait a hozzá utalt nagyszámú ügyben, épp annyira helytelen volna, ha a szakszervezeti bizottságok a megfelelő aktivizálás helyett csak elvétve foglalkoztatnák a társadalmi bíróságot.

A társadalmi bíróság hatékonysága természetesen függ a dolgozók tudatosságának, erkölcsi színvonalának fokától.[6] Ugyanakkor nem szabad megfeledkezni arról, hogy a tudatosság, az erkölcsi színvonal fejlesztésének egyik tényezője a társadalmi bíróság. A nálunk szerzett tapasztalatok is azt mutatják, hogy a társadalmi bíróság tárgyalásán jelentős számú hallgatóság vesz részt, a hallgatóságból mindig többen szólalnak fel. A dolgozók nevelése széles mederben folyik, mert a nevelés hat nemcsak arra, akit társadalmi bíróság előtt felelősségre vonnak, a nevelés nemcsak azáltal történik, hogy a társadalmi bíróság az eljárás eredményeképpen meghozza határozatát, hanem *nevelődnek* azok, akik felszólalnak, s elmondják véleményüket a szóbanforgó magatartásról, nevelődnek azok, akik mindezt a tárgyaláson hallják, de azok is,

[4] A szovjet jogi irodalomban a társadalmi bíróság és más társadalmi szervek tevékenységére vonatkozólag az igazságszolgáltatással kapcsolatban olyan álláspont jutott kifejezésre, hogy a szocialista igazságszolgáltatás új (társadalmi) formájával állunk szemben. Az ezzel kapcsolatos kérdéseket elemzi és a „társadalmi igazságszolgáltatás" fogalmával szemben foglal állást *P. Sz. Elkind:* A társadalomnak a törvénysértések elleni harcban való fokozott részvételével kapcsolatos büntető-anyagi és eljárási kérdések. Jogtudományi Közlöny 1961. évi 5. sz. 258—266. old. L. továbbá e kérdés elemzését *H. A. Csecsina:* A jogszabály és a bírói ítélet. Leningrád, 1961 (oroszul), 3—9. old. Nézetünk szerint elvitathatatlan, hogy a társadalmi bíróság a megfelelő jogszabályok által biztosított hatáskörében ugyanolyan jellegű tevékenységet végez, mint az állam bírósága, vagyis az igazságszolgáltatást valósítja meg. Ezt a tevékenységét azonban az állam jogszabályban kifejezésre juttatott akarata folytán az állami monopóliumként gyakorolt igazságszolgáltatást helyettesítően végzi. Ezért nem lehet valaminő olyan új fajtájú társadalmi igazságszolgáltatásról beszélni, amely az állam akaratától függetlenül érvényesülhetne.

[5] Az olyan nagyüzemeknél létesített társadalmi bíróság is, mint aminő a Klement Gottwald gyár, ahol a dolgozók száma többezret tesz ki, viszonylag kevés ügyet tárgyalt. 1961-ben az üzemben lefolytatott több mint 200 fegyelmi eljárás közül mindössze 15 került társadalmi bírósági elbírálásra.

[6] E kérdések részletesebb elemzése tekintetében l. *dr. Révai Tibor:* A társadalmi szervek szerepéről a polgári jogviták eldöntésében. Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominate, 1962. évi I. sz.

akik a tárgyaláson jelen nincsenek, annak anyaga azonban valamiképp hozzájuk eljut.

Törvényhozásunk igen helyesen a *fokozatosság* elvét alkalmazza a társadalmi bíróság intézményének kiterjesztésében és fejlesztésében. Ezt a fokozatosságot szem előtt tartva kell a szakszervezetnek a szükséges intézkedéseket megtennie a társadalmi bíróságoknak nemcsak megalakítása, hanem megfelelő működtetése érdekében.

A fokozatosság elve nyilvánul meg hazai szabályozásunknak a *nyilvánosságra* vonatkozó rendelkezésében. A társadalmi bíróság tárgyalása nálunk általában nyilvános, de helye van a nyilvánosság *korlátozásának* [Tvr 16. § (1) bek.]. Korlátozás alatt nemcsak a nyilvánosság teljes kizárását kell érteni, hanem annak meghatározott keretek közé szorítását. E kérdéssel bővebben a társadalmi bíróság eljárási kérdéseivel kapcsolatban kívánunk foglalkozni.

Ami tehát a társadalmi bíróság jellegét illeti, elmondhatjuk, hogy a társadalmi bíróság az állami igazságszolgáltatást pótlóan a társadalmi önigazgatásnak *kétségtelenül fejlődőképes csírája*. Fejlődése nagyban függ az irányítására hivatott szakszervezet munkájától, de függ attól is, hogy hogyan támogatják a társadalmi bíróságot a hivatásos jogászok, a bírák, az ügyészek, vállalati jogtanácsosok, ügyvédek, s nem utolsó sorban az elmélet dolgozói. Ez a támogatás segítséget igényel a jogi szabályozás által nyitvahagyott kérdések megoldása, a társadalmi bíróság feladatainak megvilágítása stb. formájában.

Ahhoz, hogy társadalmi bíróságaink a szocialista tudat formálásában hivatásukat teljesíteni tudják, a társadalmi bírósággal való törődést, problémáinak napirenden tartását, s az ezek megoldására való törekvést kívánja.

2. A társadalmi bíróság feltétlenül *a törvényt köteles alkalmazni.* Az olyan kérdésekben, amelyekkel kapcsolatban a megfelelő magatartási szabályok jogrendszerünkben lefektetve nincsenek, a társadalmi bíróság a szocialista erkölcs, a társadalmi együttélés íratlan szabályait alkalmazhatja. Így pl. családjogi törvényünk nem írja elő, hogy a házastársak közül melyik jogosult a házastársak keresetének kezelésére. A társadalmi bíróság akkor, amikor a Tvr 9. § (1) bek. *a)* pontja szerinti iszákos-züllött életmód miatti ügyet tárgyalja, kiindulhat abból, hogy az együttélő házastársak keresetének olyan kezelése indokolt, amely a gyermekek nevelését, eltartását kellően biztosítja, s az ilyen ügy elbírálásánál a társadalmi együttélés, a szocialista erkölcs szabályai alapján hozhat a társadalmi bíróság a Tvr 21. § *c)* pontja szerint olyan intézkedést, hogy a család eltartását elhanyagoló dolgozó munkabérének egy részét a család számára valamely családtag vagy a gyermek gondozója kezéhez utalják ki.

Az olyan viszonyokban, amelyeket a törvény vagy alacsonyabbrendű jogszabály szabályoz, annak alkalmazása a társadalmi bíróságra kötelező. Ezt a tételt támasztja alá a Tvr 28. § (1) bek. *c)* pontjában foglalt az a rendelkezés, amely szerint a társadalmi bíróság határozatát felülvizsgáló járásbíróság a kártérítés kérdésében vagy a vállalat dolgozói között felmerült anyagi természetű vitás ügyben a törvényes rendelkezéseknek megfelelő határozatot köteles hozni.

Nem kötelező a társadalmi bíróságra a polgári perrendtartás, sem azok az egyéb eljárásjogi rendelkezések, amelyek a bíróságok tevékenységét szabályozzák. A társadalmi bíróság eljárását a Tvr-ben foglalt rendelkezéseknek megfelelően bonyolítja le, az olyan eljárásjogi kérdésekben pedig, amelyeket a Tvr nem szabályoz, *az eljárást belátása szerint* folytatja le. Emellett nincs akadálya annak, hogy a társadalmi bíróság eljárása lebonyolításánál a Pp rendelkezéseihez hasonló módon járjon el.

Az itt tárgyalt kérdéssel kapcsolatban helyes megvizsgálni azt, hogy milyen kérdéseket kell a társadalmi bíróságok eljárásával kapcsolatban *jogilag szabályozni.* Öntevékeny társadalmi szervek létesülhetnek meghatározott ügyek megvizsgálására és elbírálására jogi szabályozás nélkül is. Nem tiltja a dolgozóknak egyetlen jogi rendelkezés sem, hogy meghatározott kérdéseket megvizsgáljanak és álláspontjukat kifejezésre juttassák. Jó példa erre az egyes fővárosi kerületekben működő *békéltető bizottságok* tevékenysége, amelyek abból a célból alakultak, hogy az egymással vitatkozó állampolgárok konkrét ügyeit megvizsgálják, s elősegítsék a szembenálló felek kibékülését.[7] A szocialista társadalmi viszonyok fejlődésével az állampolgárokban egyre inkább megszilárdul a közösségi érzés, az emberek egymással való fokozódó kapcsolata társadalmi érdekké teszi az apró-cseprő viták mielőbbi megszüntetését. A most említett békéltető bizottságok és a Tvr által szabályozott társadalmi bíróságok között az a különbség, hogy a békéltető bizottságok nem hozhatnak a felekre kötelező határozatot, működésük, amennyiben az ellenfelek kibékülésével nem jár, az egyébként illetékes bíróság eljárását nem akadályozza meg, míg a társadalmi bíróság elé utalt ügyekben az egyébként hatáskörrel és illetékességgel rendelkező bíróság vagy más hatóság el nem járhat; a társadalmi bíróság nemcsak békéltet, hanem a hozzá tartozó ügyben a felekre kötelező határozatot is hozhat.

Állami-jogi szabályozás szükséges tehát: *a)* abban a folyamatban, amely a szocialista államok jelenlegi fejlettsége mellett egyes állami funkciókat társadalmi szerveknek ad át, a társadalmi bíróságok *hatáskörének* akként való meghatározásához, hogy a társadalmi bíróságok tényleges működése a hatáskörükbe utalt kérdésekben

[7] A békéltető bizottságok működése tekintetében l. Esti Hírlap, 1962. augusztus 29-i sz.

kizárólagos legyen, hogy ne történjék párhuzamosan eljárás társadalmi bíróságnál és valamely állami szervnél. Ennek megfelelően mondja ki a Tvr, hogy nem járhat el a társadalmi bíróság az olyan cselekmény miatt, amelyet bírósági, szabálysértési vagy fegyelmi eljárás során érdemben már elbíráltak. Ha viszont a társadalmi bíróság a törvényes hatáskörében eljárva döntött, az ügyben más eljárásnak helye nincs [Tvr 8. § (2) bek.]. Bár ez a rendelkezés az *ismételt* eljárás tilalmát a már meghozott döntés jogerejéhez fűzi, s látszólag párhuzamos eljárást is lehetővé tesz, az idézett rendelkezés helyes magyarázata kétségtelenül az, hogy párhuzamos eljárás sem folyhat, vagyis: bírósági, szabálysértési vagy fegyelmi eljárás nem indulhat meg, ha a társadalmi bíróság hatáskörébe utalt cselekményről van szó, s társadalmi bíróság sem indíthat eljárást olyan cselekmény miatt, amelynek elbírálása nincs hatáskörébe utalva, mert az általa hozott határozat ilyen ügyben nem lenne hatályos. *b)* A társadalmi bíróság társadalmi szerv, működése és határozatai hatékonyságához azonban bizonyos *kényszerre* van szükség. A kényszer nemcsak a társadalmi bíróság által alkalmazott egyes intézkedések végrehajtásához, hanem már az eljárás lefolytatásához is szükséges. A társadalmi bíróság nem kényszerítheti ki közvetlenül tanúk vallomástételét a tárgyaláson, a SZOT-határozat azonban bizonyos közvetlen kényszert biztosít e tekintetben azáltal, hogy indokolt esetben a vallomástételt megtagadó tanúval szemben fegyelmi eljárás megindítását tartja lehetségesnek (l. SZOT határozat 20. pont 2. bek.). Az államnak kell tehát jogilag szabályoznia azt a kérdést, hogy a társadalmi bíróság milyen esetekben, milyen keretekben alkalmazhat kényszert egyrészt az előtte folyó eljárás során, másrészt pedig az általa alkalmazott intézkedések végrehajtásához. *c)* A társadalmi bíróság tagjai általában a tudatosabb, fejlettebb dolgozók közül kerülnek ki, mégis előfordulhatnak működésükben, döntéseikben hibák, amelyek sérthetik a törvényességet, az érdekelt felek jogait és törvényben védett érdekeit. Jogi szabályozást igényel tehát a társadalmi bíróságok döntéseinek felülvizsgálata a törvényesség és a megalapozottság szempontjából.

A hazai társadalmi bíróságokról rendelkező Tvr a jogi szabályozás feladatát mindhárom fenti vonatkozásban megoldotta, mert pontosan körülírja a kizárólag társadalmi bíróság által tárgyalható ügyeket, rendelkezik a szükséges mértékben az állami kényszer igénybevételéről, főleg a társadalmi bíróság által alkalmazott intézkedések végrehajtása vonalán, s gondoskodik arról is, hogy a társadalmi bíróságok döntéseivel szemben megfelelő jogorvoslat álljon az érdekeltek rendelkezésére.

3. A jogalkalmazás általában a jogszabályok ismeretét kívánja. Az állami bíróságnál az ítélkezésben résztvevő hivatásos bíró jogi szakember, aki a vele együtt ítélkező népi ülnököket a vonatkozó jogszabályokról, jogelvekről, bírói gyakorlatról tájékoztatni tudja. A társadalmi bíróság tagjai azonban az esetek zömében olyan dolgozók, akiknek nincs jogi képzettségük. Minthogy azonban ítélkezni csak az tudhat, aki nemcsak az ügy tényállását, hanem az adott viszonyokat szabályozó jogi normákat is ismeri, két kérdés merül fel. Az egyik az, hogy *milyen mértékben* kell a társadalmi bíróság tagjainak jogi ismeretekkel rendelkezniük, a másik pedig az, hogy a számukra nélkülözhetetlen jogi ismereteket *hogyan* szerezhetik meg.

Ami az első kérdést, vagyis a társadalmi bíróság tagjai számára nélkülözhetetlen jogi ismeretek keretét illeti, nem kívánható, hogy a társadalmi bíróság tagjainak akár csak megközelítőleg is olyan jogi ismereteik legyenek, mint a hivatásos jogásznak, elvárható azonban, hogy tanulmányozzák: *a)* a társadalmi bíróságról szóló *különleges* rendelkezéseket, nevezetesen a Tvr-t, a SZOT, valamint egyéb szervek idevonatkozó rendelkezéseit; *b)* rendelkezniük kell azzal a *jogtudattal,* amellyel a szocialista állam öntudatos, a társadalmi fejlődés alapvető törvényszerűségeit ismerő polgárai rendelkeznek. Itt a jogtudatnak azt az elemét kívánjuk kiemelni, amely általános jellegű jogi képzeteket jelent a társadalom tagjainak jogaira és kötelezettségeire, cselekményeik jogosságára vagy jogtalanságára vonatkozólag. A jogtudat önmagában — a jogi normák részletesebb, közelebbi ismerete nélkül — segítséget ad a jelenségeknek az igazságosság szempontjából való értékelésére; *c)* a társadalmi bíróság tagjainak jogtudata önmagában véve azonban nem elegendő valamely ügy elbírálására akkor, amikor a társadalmi bíróság az állami bíróság tevékenységét pótló feladatot végez, hanem tájékozódniuk kell a tárgyalt ügyre vonatkozó törvény és egyéb jogszabály tartalmáról. Az, hogy legalább a társadalmi bíróságok elnökei némi jogi ismereteket szerezzenek, általában nem okozhat különösebb nehézséget, mivel a szocialista törvényhozás olyan jogi normák alkotására törekszik, amelyek mindenki által érthetőek, rövidek, áttekinthetőek. A Tvr azonban abból indul ki, hogy a társadalmi bíróság tagjai az anyagi természetű ügyek tárgyalásánál nem mindig lesznek képesek a döntés meghozatalára. Ez a magyarázata annak, hogy a Tvr 25. §-a (3) bek.-e jogot ad a társadalmi bíróságnak arra, hogy az ilyen ügy eldöntését — bonyolultságára való hivatkozással — mellőzze.

Ami pedig azt a kérdést illeti, hogy az ügy eldöntéséhez szükséges ismereteket a társadalmi bíróság tagjai hogyan szerezzék meg, *a hivatásos jogászok* ezirányú *segítségére* utalva adhatunk választ. Most már általában minden vállalatnak van jogtanácsosa (jogi előadója), aki hivatásos jogász, s képes arra, hogy a társadalmi bíróság tagjait a jogi szabályozásról kellően tájékoztassa. Az ügyészség is figyelemmel kíséri

a társadalmi bíróság munkáját, felhívja a figyelmet a hiányosságokra és segítséget nyújt a hibák kijavításához [Tvr 33. § (1) bek.]. A társadalmi bíróság elnöke, illetőleg tagjai tehát a konkrét ügyek tárgyalása kapcsán a vállalati jogtanácsostól, az ügyészségtől kérhetnek az ügy eldöntéséhez szükséges mértékben jogi tájékoztatást.

A jogi ismeretek ilyen egyedi ügyekkel kapcsolatos megszerzésén kívül azonban arról is kell gondoskodni, hogy legalább a társadalmi bíróság elnökei meghatározott körben alapfokú jogi ismereteket szerezhessenek. Ennek elősegítése azoknak a szerveknek a feladata, amelyek a jogi propagandával hivatottak foglalkozni. A SZOT, de rajta kívül a Magyar Jogász Szövetség is, népszerű jogi előadássorozatot rendezhet a társadalmi bíróság elnökei, tagjai számára olyan témakörökből, amelyek leginkább érintik a társadalmi bíróság működését. De nemcsak szóbeli, hanem írásbeli formában is gondoskodni kell és lehet a társadalmi bíróságokat érdeklő joganyag népszerűsítéséről. Mindig arra kell gondolni, hogy a társadalmi bíróság a nevelés fontos eszköze, ennek érdekében azonban segítséget is kell nyújtani számára a szóban és írásban történő jogpropaganda útján, ami nemcsak a társadalmi bíróság tagjai vonatkozásában, hanem általában szükséges.[8]

II.

A társadalmi bíróság legidőszerűbb általános, elvi kérdéseinek fenti elemzése után *néhány eljárásjogi kérdést* kívánunk felvetni, így elsősorban a hatáskör, a tárgyalás előkészítése, egyes eljárásjogi alapelvek, a képviselet, az ügyészi törvényességi felügyelet, s végül a társadalmi bíróság által hozott határozatok felülvizsgálatának problémáit, mindezt alapvetően a polgári ügyekkel kapcsolatban.

1. Hazai jogalkotásunk — más szocialista államok törvényhozásának ezirányú kezdeményezését követve — a társadalmi bíróság rendkívüli nevelő hatását nem korlátozza az egyébként bűncselekménynek, szabálysértésnek vagy fegyelmi cselekménynek minősülő egyes magatartások elbírálására, hanem kiterjeszti ezt meghatározott olyan ügyekre is, amelyeket egyébként a bíróság *a polgári eljárás* szabályai szerint lenne hivatott elbírálni. A polgári eljárásnak éppen úgy, mint a büntető eljárásnak, egyik feladata a nevelés. Amikor a szocialista bíróság egy-egy polgári ügyet eldönt, nemcsak a felek vitáját számolja fel, hanem azt a feladatot is szolgálja, hogy a polgári ügyben hozott döntés — a feleken túlmenően — neveljen az állampolgárok és a szocialista szervezetek viszonyait rendező magatartási szabályok betartására, járuljon hozzá ahhoz, hogy a polgári jogi, családi jogi, munkajogi stb. szabályok polgári eljárásban szankcionálható megsértései minél kisebb számra csökkenjenek. A nevelést, a polgári jellegű jogsértések megelőzését is jól tudja szolgálni a dolgozók széleskörű bevonását jelentő társadalmi bíróság azáltal, hogy a hatáskörébe utalt egyes polgári ügyeket tárgyal és eldönt.

A polgári ügyekkel kapcsolatos társadalmi bírósági hatáskörrel kapcsolatban azonban figyelemmel kell lenni arra, hogy lényeges különbség mutatkozik az ilyen ügyekben követett társadalmi bíráskodás és a büntető és szabálysértési jellegű ügyekben érvényesülő társadalmi bíráskodás között. A nevelés, a megelőzés feladata van előtérben mindkét esetben. Ám az, aki egyébként bűncselekménynek vagy szabálysértésnek minősülő magatartás miatt kerül társadalmi bíróság elé — a társadalmi bíróság előtti tárgyalás erkölcsi súlyától eltekintve — rendszerint enyhébb joghátrányban részesül, mint aminővel őt a büntető ügyben eljáró bíróság vagy a szabálysértést elbíráló államigazgatási szerv sújtaná. A büntetőjogi felelősség enyhül a társadalmi elbírálás által. Ugyanez az enyhülés viszont kizárt valamely polgári ügy bírósági eljárás helyett társadalmi bírósági elbírálása esetén, sőt az alkalmazható szankció az utóbbi esetben súlyosabb, mint az, aminőt a bíróság a hatályos polgári vagy családi jogi rendelkezések alapján kiszabhatna.[9] A gyermekről való gondoskodás elmulasztása esetén pl. a bíróság a szülők együttélése esetén alapos ok hiányában általában nem ítélhetne meg pénzben gyermektartásdíjat, ugyanakkor a társadalmi bíróság

[8] Ugyanakkor, amikor a magyar jogi irodalom eddig viszonylag keveset foglalkozott a társadalmi bíráskodás problémáival (a kiemelkedőbb publikációkat e vonatkozásban l. az 1. lábjegyzetben), a külföldi szocialista jogi irodalom állandóan napirenden tartja a társadalmi bíráskodás kérdéseit. L. e vonatkozásban A társadalmi bíráskodás problémái a Szovjetunióban (szerkesztő *dr. Névai László*). Szovjetjogi kiskönyvtár I. Budapest, 1960.; l. továbbá a Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény 1961. és 1962. évfolyamában megjelent következő cikkeket: *K. Bancsenko-Ljubimova:* A társadalom részvétele a polgári jogviták eldöntésében. 1961. évi 2. sz. 242—243. old.; *R. T.:* Új bolgár törvény a társadalmi bíróságokról. 1961. évi 3. sz. 487—488. old.; *Frantisek Zoulik:* A csehszlovákiai helyi népbíróságok és eljárásuk vagyonjogi perekben. 1962. évi 1. sz. 101—109. old.; *I. Rucareanu:* A társadalmi bíróságok tevékenységének szabályozásával kapcsolatos egyes kérdések Romániában. 1962. évi 1. sz. 110—115. old.; *A. Irbahtyin:* A falusi társadalmi bíróság. 1962. évi 1. sz. 115—116. old.; *P. Beskov* (Bulgária): Hogyan segítsük a társadalmi bíróságokat? 1962. évi 1. sz. 116—118. old.; *Eugeniusz Modlinski:* A lengyelországi társadalmi munkásbíróságokról. 1962. évi 2. sz. 253—257. old.; *H. Taszev* (Bulgária): A társadalmi bíróságokról. 1962. évi 2. sz. 258—261. old.; *A. Vitkovszkij:* Állandó figyelmet a társadalmi bíróságnak. 1961. évi 2. sz. 262—253. old. A folyóiratcikkeken kívül több állandó munka (brosúra) jelent meg a külföldi szocialista államokban a társadalmi bíróságok munkájának támogatása céljából. L. pl. Gyakorlati segédkönyv a társadalmi bíróságok számára (szerkesztő: K. Sz. Jugyelszon). Moszkva, 1961., 247. old.; *I. B. Mihajlovszkij:* A társadalmi bíróság. Moszkva, 1961., 32. old.

[9] E kérdések elemzését l. részletesebben a 6. sz. lábjegyzetben idézett munkában.

nemcsak a tartásdíj biztosításáról gondoskodhatik (Tvr. 21. § *c)* pontja), hanem a gyermekéről megrovásban részesítheti [Tvr. 20. § (1) bekezdénem gondoskodó szülőt figyelmeztetésben vagy se], sőt ha az ilyen szülő iszákosságra adta magát, kényszerelvonó kezelést is javasolhat (Tvr 21. § *b)* pontja). A társadalmi bíráskodás kiterjesztését illetően a *fokozatosság* elvének alkalmazását *a polgári ügyekben* tehát az a követelmény is indokolja, hogy a polgári jogi felelősséget felesleges csökkenteni, sőt azt a rendelkezésre álló eszközökkel fokozni kell a minden életviszonyban szükséges állampolgári fegyelem megszilárdítása céljából. Ez a magyarázata annak, hogy a társadalmi bíráskodás szabályai a külföldi szocialista államokban vagy egyáltalában nem rendelkeznek a társadalmi bíróság hatásköréről polgári ügyekben (ilyen az NDK, a Román Népköztársaság, a Lengyel Népköztársaság társadalmi bírósága[10]) vagy pedig általában a felek alávetésétől teszik függővé a társadalmi bíróság eljárását a hatáskörébe utalt kisebb szubsztrátumú polgári ügyekben (ilyen a Szovjetunió, a Bolgár Népköztársaság társadalmi bírósága, továbbá a Csehszlovák Szocialista Köztársaság állami bírósági szervezetébe iktatott, lényegileg azonban társadalmi bíróságként működő helyi népbírósága).[11]

Azokat a polgári ügyeket, amelyeket a Tvr a társadalmi bíróság hatáskörébe utal, *három csoportba* oszthatjuk.

a) A társadalmi bíróság hatáskörébe tartoznak annak a vállalatnak a dolgozói között felmerült anyagi természetű vitás ügyek, amelynél társadalmi bíróság működik, ha a vita tárgyának értéke az ezer forintot meg nem haladja [8. § (1) bek., 12. §].

A társadalmi bíróság hatáskörének itt kifejezett *két feltétele* (mindkét fél ugyanazon vállalat dolgozója kell legyen, a vita tárgyának értéke ne haladja meg az 1000 Ft-ot) mellett további feltétel az is, hogy a vita jellegénél fogva legyen a társadalmi bíróság által elbírálható. Ha a vita *bonyolultabb* vagy bármilyen más okból *nem tisztázható* társadalmi bírósági eljárásban, a társadalmi bíróság az ügyet nem tárgyalja, hanem azt az illetékes bírósághoz teszi át [Tvr. 25. § (2) és (3) bek.-e]. Ám a bonyolultság vagy a társadalmi bírósági eljárás lefolytatását kizáró bármely más ok fennforgását a társadalmi bíróság hivatott megállapítani, ezért az ugyanazon vállalat dolgozói között felmerülő vita esetén a bíróság nem járhat el, feltéve, hogy a vita tárgyának értéke az 1000 Ft-ot nem haladja meg, s az adott vállalatnál társadalmi bíróság működik. Ha a bírósághoz ilyen természetű keresetlevél, illetőleg fizetési meghagyás iránti kérelem érkezik, a bíróság azt az illetékes társadalmi bírósághoz köteles *áttenni* (a Pp. 129. §-a). Miként erre már utaltunk, a Tvr. ugyan csak azt a rendelkezést tartalmazza, hogy ha a társadalmi bíróság törvényes hatáskörében döntött, az ügyben más eljárásnak helye nincs [Tvr. 8. § (2) bekezdése], kétségtelen, hogy a társadalmi bíróság hatáskörébe tartozó ügyben más eljárás *meg sem indulhat.* A bírói út a most érintett „anyagi természetű vitás ügyekben" csak akkor nyílik meg, ha a társadalmi bíróság élt a részére biztosított áttétel jogával. Ha azonban a bíróság jogerősen érdemben elbírált olyan ügyet, amely a társadalmi bíróság hatáskörébe tartozik, a bíróság ilyen érdemi döntése felügyeleti eljárásban nem vizsgálható felül, vagyis nem észlelhető törvénysértés akkor, ha a bíróság társadalmi bíróság hatáskörébe tartozó ügyben érdemben olyan határozatot hozott, amely jogerőre emelkedett. Ez a következtetés folyik a Tvr. 8. § (2) bekezdésének abból a rendelkezéséből, amely szerint nem járhat el a társadalmi bíróság az olyan cselekmény miatt, amelyet bírósági eljárás során érdemben már elbíráltak.

Mit kell érteni anyagi természetű vitás ügy alatt? A Tvr e vonatkozásban közelebbi rendelkezést nem tartalmaz, a SZOT-határozat pedig példálózóan a pénz fizetésére irányuló, ingó dolog iránti, továbbá a kártérítési követeléseket említi (SZOT-határozat 13. §-a). Feltétlenül helyesnek tartjuk a társadalmi bíráskodásban a már kifejtettek folytán a fejlesztés fokozatosságának elvét, de semmiképp sem tudnánk egyetérteni az anyagi természetű viták szűkítő jellegű magyarázatával, hanem abból indulunk ki, hogy anyagi természetű vita alatt nyelvünk és jogunk szabályai szerint mindazokat a vitákat értjük, amelyek vagyoni jellegű szolgáltatásra, tehát nem a személyi jogosultságok védelmére irányulnak. Minthogy végső sorban a társadalmi bíróság nem köteles eljárni az általa bonyolultnak vélt vagy egyébként nem tisztázható vita esetén, szükségtelen az anyagi természetű vitákat bárminő szempontból már eleve korlátozni. Példaképpen az újítással kapcsolatos jogviszonyokat említhetjük. Olyan vita, amelynek tárgya valamely újítás szerzősége, nem kerülhet társadalmi bíróság elé, mert ez nem anyagi természetű vita, viszont az ugyanazon vállalat dolgozói mint újítótársak közti vita az újítási díj megosztása iránt, feltéve, hogy a vita tárgya az 1000 Ft-ot nem haladja meg, a társadalmi bíróság hatáskörébe tartozik.

A mi társadalmi bíróságunk csakis állampolgárok közti ügyeket bírálhat el, nem járhat el tehát állampolgárok és szocialista szervezetek közti ügyekben.

A Tvr-ben megszabott 1000 Ft értéket meghaladó vitáikban az állampolgárok önként sem

[10] L. az NDK kormányának rendeletét az új egyeztetőbizottságokról. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény, 1961. évi 2. sz. 323—327. old.; *I. Rucareanu és Eugeniusz Modlinski* szerzőknek a 8. lábjegyzetben idézett cikkeit.

[11] L. az OSZFSZK szabályzatát a társadalmi bíróságokról. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény, 1961. évi 3. sz. 493—496. old.; a bolgár társadalmi bíráskodás ismertetését a Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény 1961. évi 3. számában; a Csehszlovák Szocialista Köztársaság helyi népbíróságairól szóló törvényt, Állam és Igazgatás, 1961. évi 7. sz. 550—558. old.

vethetik magukat a társadalmi bíróság döntésének alá, s ilyen esetekben egyezséget sem kísérelhetnek meg a társadalmi bíróság előtt, mert hiszen mindazon esetekben, amikor a társadalmi bíróság hatáskörét túllépve járna el, döntése nem volna kötelező, s mi sem akadályozná meg a bíróságot (vagy más szervet) abban, hogy a hatáskörébe tartozó ügyben eljárjon. A bíróság ilyen esetben a társadalmi bíróságot megkeresi aziránt, hogy határozata végrehajtását mellőzze [14/1962. (XII. 16.) I. M. számú rendelet 11. §-a].

b) Polgári ügynek tekinthető a családdal való nemtörődés, a gyermek neveléséről vagy eltartásáról való gondoskodás elmulasztása vagy a támogatásra szoruló szülő segítésének megtagadása miatti olyan eljárás, amely az SzB előterjesztésére indulhat meg [Tvr 7. § *a)* pontja, 9. § (1) bek. *a)* pontja]. Ilyen igény társadalmi bíróság elé csakis az SzB, s nem az érdekelt közvetlen előterjesztése alapján kerülhet. Az SzB előterjesztését saját kezdeményezésére, az érdekelt vagy a vállalati igazgató vagy bármely vállalati dolgozó javaslatára teszi meg [Tvr 9. § (3) bek.-e]. A most vizsgált ügyben a társadalmi bíróság ún. mellékintézkedésként elrendelheti, hogy a dolgozó munkabérének egy részét a család számára valamely családtag vagy a gyermek gondozója kezéhez utalják ki. Minthogy a Tvr az ilyen eljárásban nem biztosít az érdekelt számára *feltétlenül megvizsgálandó kereseti jogot,* a vonatkozó eljárás megindítása nem foszthatja meg a jogosultat attól, hogy igényét a törvényes feltételek fennforgása esetén bírói úton érvényesítse.

c) Hasonló jelleggel, vagyis ugyancsak mellékintézkedésként dönthet a társadalmi bíróság a felelősségre vont dolgozó kártérítési kötelezettsége tárgyában (Tvr 21. § a) pontja). A *b)* pont alatt mondottak alapján itt sem látjuk akadályát annak, hogy a kártérítésre jogosult kártérítési igényét bírói úton érvényesítse.

A bírósági eljárásnak akadálya csak akkor keletkezik, ha a társadalmi bíróság a fenti *b)* és *c)* pont alatti esetekben döntést hozott. A társadalmi bíróság hatáskörébe utalt s általa elbírált kérdésekben ugyanis a bíróság döntést nem hozhat.

Ám ha abból indulunk ki, hogy a bírósági eljárás megindítását a társadalmi bíróság fenti *b),* illetőleg *c)* pontja szerinti eljárása nem akadályozza, mégis célszerű lesz, hogy a bíróság döntése előtt a társadalmi bíróság intézkedését, amelyet ez rövid határidőn belül köteles megtenni, megvárja.

2. A Tvr az eljáró tanács elnökének kötelességévé teszi, hogy a tanács tagjainak bevonásával az ügyet megfelelően előkészítse, annak körülményeiről részletesen tájékozódjék, és a szükséges bizonyítékokat beszerezze [Tvr 14. § (3) bek.]. A tárgyalás *előkészítésének* minden társadalmi bírósági ügyben rendkívül nagy jelentősége van, anyagi vonatkozású kérdésekben a tárgyalás előkészítésének jelentősége fokozódik azáltal, hogy az előkészítés esetleg magát a tárgyalást feleslegessé teszi. Az anyagi természetű kérdésekben az előkészítés kettős célt szolgál:

a) A társadalmi bíróság elnöke és tagjai még a tárgyalás előtt megismerkednek az üggyel, már ebben a szakaszban felderítik a felelősségrevonás alapjául szolgáló magatartás körülményeit, indokait, tisztázzák a felelősségre vont személy körülményeit, családi viszonyait, a munkájával kapcsolatos magatartást. Az ügy előkészítése során beszélnek a felelősségre vonttal, valamint azokkal, akik a felelősségrevonás alapjául szolgáló tényekről, a felelősségre vont személyről felvilágosítást tudnak adni. Ha az ügy elbírálásához szükséges, beszereznek megfelelő okiratokat, iratokat, gondoskodnak az ügyben szükséges tanúk, szakértők megjelenéséről. A tárgyalás előkészítésének ez az iránya tehát azt biztosítja, hogy a tárgyaláson az ügy a maga teljességében táruljon fel, s lehetővé váljék annak eldöntése. A társadalmi bíróság ebben a szakaszban mindazt megteheti, amit a tárgyalás előkészítése érdekében a Pp. 124. §-a engedélyez, de az itt körülírt ténykedéseken túlmenően egyéb cselekményeket is végezhet, mert hiszen semmi akadálya sincs annak, hogy már most tanúkat hallgasson meg anélkül, hogy ezt bármivel is indokolnia kellene. A formális bizonyítási szabályok által való kötetlenségnek kell már a tárgyalás előkészítésekor megnyilvánulnia.

b) A tárgyalás előkészítésének az anyagi természetű ügyekben azonban más célja is fennforog. A Tvr. az anyagi természetű vitás ügyben a társadalmi bíróságot arra kötelezi, hogy az adóst a tartozás önkéntes teljesítésére vegye rá (Tvr. 23. §-a). A tárgyalás megfelelő előkészítése során az anyagi természetű vita teljesen tisztázódhatik. Ha a kérelmező igénye alaptalannak bizonyul, a társadalmi bíróságnak már a tárgyalás előkészítésekor olyan hatást kell kifejtenie a kérelmezőre, hogy az igényétől álljon el, hogy ne kerüljön feleslegesen tárgyalásra. Ha viszont az előkészítés a kérelmező igényét mindenben alátámasztja, az önkéntes teljesítés biztosítására való törekvés az igény elismerését vagy a kérelmező és az adós közti megállapodást eredményezheti. A felelősségre vont dolgozó nyilván szívesen létesít megegyezést, mintsem magát a társadalmi bíróság tárgyalása következményeinek tegye ki.

Ezzel kapcsolatban merül fel az a kérdés, vajon a társadalmi bíróság előtt kötött egyezségnek van-e olyan hatálya, mint a társadalmi bíróság határozatának. A kérdésre feltétlenül igennel kell válaszolni. Ha tehát a felek a tárgyalás előkészítése során egyezséget kötnek (az adós a kérelmezővel egyetértésben tartozása teljesítését önként vállalja), ezt az egyezséget a társadalmi bíróság határozatával tudomásul veszi, és az ekként jóváhagyott egyezségnek ugyanazt a hatályt kell tulajdonítani, mint a társadalmi bíróság tárgyaláson hozott határozatának, azt tehát a vállalat végrehajtani köteles. Az egyezséget

jóváhagyó határozat is tárgyaláson születik, legfeljebb olyan tárgyalásról van szó, amelyről a társadalmi bíróság a nyilvánosságot kizárta, illetőleg azt korlátozta.

3. Ha az eljárási alapelvek érvényesülését kívánjuk vizsgálni a társadalmi bíróság előtti eljárásban, mindenekelőtt a *nyilvánosság* elvét kell szemügyre vennünk, amelynek nagy jelentősége van a társadalmi bíróság tárgyalásán akkor is, ha anyagi természetű vita elbírálásáról van szó. Az ilyen tárgyalás alkalmas arra, hogy a vagyoni viszonyokkal kapcsolatos jogszerű magatartás szabályait elterjessze a dolgozók között. Az is nyilvánvaló azonban, hogy a társadalmi bíróság elé kerülő anyagi természetű viták között lehetnek olyanok, amelyek az ilyen általános nevelő cél betöltésére nem alkalmasak. Hiszen az anyagi természetű viták, amennyiben ugyanazon vállalat dolgozói között merülnek fel, a Szakszervezeti Bizottság által való szűrés nélkül kerülnek a társadalmi bírósághoz. Az ilyen ügyekben a társadalmi bíróság hatáskörét kizárólagosnak kell tekintenünk. Viszont nem volna helyes széles nyilvánosság előtt tárgyalni az olyan anyagi természetű vitákat, amelyek a nyilvánosságot nem kívánják meg, vagy legalábbis nem olyan nyilvánosságot tesznek szükségessé, mint a fegyelmi stb. vonatkozású ügyek.

Rendkívül helyes a Tvr ama intézkedése, amely szerint a társadalmi bíróság az ügy természetétől függően a nyilvánosság korlátozását rendelheti el. Korlátozás alatt maximálisan a nyilvánosság teljes kizárását kell érteni, de a korlátozás fogalma alá esik csupán meghatározott személyek meghívása a tárgyalásra. Ugyancsak a korlátozás fogalma alá esik *a tárgyalás nyilvános közzétételének korlátozása vagy teljes elmaradása.* Mindez olyan következtetést indokol, hogy a társadalmi bíróság anyagi természetű vitát előzetes nyilvános kihirdetés nélkül tárgyalhat vagy úgy, hogy *a)* a tárgyaláson való megjelenést minden érdeklődő számára lehetővé teszi anélkül, hogy a megjelenés tekintetében bárminő agitációt végezne; *b)* a tárgyalásra az érdekelteken kívül meghatározott személyeket hív meg azzal, hogy mások részére a tárgyaláson való megjelenést nem engedélyezi; *c)* a tárgyalásra csupán az érdekelteket hívja meg, s mások jelenlétét kizárja.

4. Említettük már, hogy a társadalmi bíróság eljárását, amennyiben a Tvr vagy más rendelkezések különleges szabályokat nem írnak elő, maga alakítja ki. Anyagi természetű ügyek tárgyalásánál tehát a Pp rendelkezései nem kötik, azokat azonban belátása szerint alkalmazhatja. Három olyan elvet kell azonban kiemelnünk, amelynek szem előtt tartása, állandó érvényre juttatása fontos feladatként jelentkezik a társadalmi bíróság előtti eljárásban is.

a) A társadalmi bíróságnak is, miként az állami bíróságnak, a Pp 1. §-ának megfelelően *az objektív igazság* érvényesülésére kell törekednie. Az igazság az a fegyver, amelynek segítségével biztosítható a legjobban a nevelés, a meggyőzés. Az objektív igazság elvének mellőzése vagy más módon való megsértése a társadalmi bíróság munkáját már eleve eredménytelenné tenné.

b) Fontos, hogy a társadalmi bíróság tág teret biztosítson a szocialista értelemben vett *tárgyalási elv* érvényesülésének. A Tvr előírja, hogy a tárgyaláson részletesen meg kell hallgatni az érdekelteket; a tárgyaláson résztvevők kérdéseket tehetnek fel és hozzászólhatnak az ügyhöz [Tvr 17. § (2) és (3) bek.]. A tárgyalás rendjének biztosítása mellett tehát lehetővé kell tenni az érdekeltek előterjesztéseinek, kérelmeinek, bizonyítási indítványainak, észrevételeinek meghallgatását. A társadalmi bíróságnak nemcsak a tárgyalás előkészítése során, de magán a tárgyaláson saját kezdeményezésére is gondoskodnia kell az ügy felderítéséhez szükséges bizonyítékok beszerzéséről. A tárgyalási elv ekként való érvényesülése nemcsak a törvényes döntés, hanem a nevelőhatás megvalósulásának is előfeltétele.

c) A társadalmi bíróság tanúkat meghallgathat, okiratokat megvizsgálhat, az érdekelteket is meghallgathatja már a tárgyalás előkészítése során, de ez nem teszi feleslegessé a bizonyítékok megvizsgálását magán a tárgyaláson. Az a nevelő hatás, amelyet törvényhozásunk, társadalmunk a társadalmi bíróságtól elvár, megkívánja, hogy az ügy tényállása a maga teljességében magán a tárgyaláson táruljon fel. A tárgyalás és az ennek eredményeképpen hozott döntés meggyőző és nevelő azáltal lesz, hogy a jelenlevők közvetlenül láthatják a bizonyítékok megvizsgálását, az ügy körülményeinek a társadalmi bíróság által való kibogozását. A *közvetlenség* itt nemcsak azt jelenti, hogy a bíróság részéről érvényesül, hanem jelenti az eljáró tanács ítélkezésében résztvevő hallgatóság közvetlen kapcsolatát is az ügy adataival.

5. Helyes eljárási intézkedés az, amely a képviseletet a társadalmi bíróság előtt általában kizárja. Nem lehet tehát ügyvédi képviseletnek helye. Ügyvéd tehát hivatása gyakorlása során arra irányuló megbízást sem vállalhat, hogy a társadalmi bíróság tárgyalásán felszólalva véleményét kifejtse. Nincs kizárva az ügyvédi képviselet a társadalmi bírósághoz intézendő beadványok, panaszok, felülvizsgálati kérelem, a társadalmi bírósággal kapcsolatos tanácsadás tekintetében. Megengedett az ügyvédi képviselet a felülvizsgálati kérelmet követő bírósági eljárásban.

A Tvr 17. § (3) bekezdése akkor, amikor a képviseletet kizárja, kétségtelenül csak az ügyleti képviseletet küszöböli ki, de nem zárja ki a *törvényes képviseletet,* ideértve többek között az érdekelt vállalat képviseletét jogtanácsosa által. A jogtanácsosnak egyébként sajátos szerepe van a társadalmi bíróság működésével kapcsolatban; a jogtanácsosi feladatkör témánkkal kapcsolatban külön kifejtést igényel, ezért itt csak

futólag húzzuk alá azt a sokrétű tevékenységet, amellyel a jogtanácsos mint a vállalatnál működő jogi szakember, a szakszervezeti bizottságot a társadalmi bírósághoz utalandó ügyek kiválogatásában, s magát a társadalmi bíróságot a megalakulásához és eljárásához, valamint az egyes ügyek eldöntéséhez szükséges jogi tájékoztatással támogatni tudja anélkül, hogy bárminő befolyást fejtene ki az érdemi döntést illetően a társadalmi bíróságra. Nem zárja ki a Tvr., hogy a dolgozók a vállalati jogtanácsost a társadalmi bíróság tagjává válasszák; a vállalati jogtanácsos ilyen esetben közvetlenül tudja érvényrejuttatni jogi ismereteit.[12]

6. Külön kell foglalkozni *az ügyészi törvényességi felügyelet* kérdésével a társadalmi bíróság működésével kapcsolatban. A társadalmi bíróság társadalmi szerv, s mint ilyen, az ügyészi általános törvényességi felügyelet alá tartozik. A Tvr. 33. §-a különleges rendelkezést tartalmaz a társadalmi bíróságok működése feletti törvényességi felügyeletről, kimondva azt, hogy az ügyészség e területen jogkörét akként gyakorolja, hogy: *a)* figyelemmel kíséri a törvényesség megtartását, *b)* felhívja a figyelmet a tapasztalt hiányosságokra és *c)* segítséget nyújt a hibák kijavításához.

A társadalmi bírósággal kapcsolatos ügyészi törvényességi felügyelet tekintetében a következő kérdések vetődnek fel:

1. Élhet-e az ügyész az általános törvényességi felügyeletnek ama jogi eszközeivel (többek között a törvénysértő határozat elleni óvással), amelyekről az 1959 : 9. tvr rendelkezik. E kérdésre nemleges választ kell adni tekintettel arra, hogy a társadalmi bíróságról szóló tvr idézett §-a különlegesen szabályozza a társadalmi bíróság tevékenysége feletti törvényességi felügyeletet. Nem illeti meg tehát az ügyészt az általános felügyeleti óvás joga, törvénysértő társadalmi bírósági határozat esetén tehát felhívja az érdekeltek, esetleg a szakszervezeti bizottság figyelmét a tapasztalt hiányosságokra, és egyébként segítséget nyújt a hibák kijavításához.

2. A másik kérdés ez, hogy részt vehet-e az ügyész a társadalmi bíróság tárgyalásán, felszólalhat-e a tárgyaláson. Ezt a kérdést igennel kell megválaszolni azzal azonban, hogy az ügyész itt nem úgy szerepel, mint ahogy az állami bíróság előtti büntetőügyben a vád képviselőjeként, vagy a bírósági polgári eljárásban történő perindítás vagy fellépés folytán a törvényesség őreként a felek jogait gyakorolva, hanem a társadalmi bíróság tárgyalásán figyelemmel kíséri a törvényesség megtartását, ennek kapcsán fel is szólalhat, felszólalásában felhívja a figyelmet a megfelelő momentumokra, s ezáltal segít a törvényes határozat meghozatalában.

A társadalmi bírósággal kapcsolatos ügyészi felügyeletnek tehát az általános törvényességi felügyelet keretében *különleges jellege van.*

7. Sajátos módon oldotta meg a Tvr a társadalmi bíróság határozatának a felülvizsgálatát. A többi szocialista állam társadalmi bírósági szabályozásában a jogorvoslati rendszer tekintetében kétféle megoldást tapasztalhatunk. Az egyik (a szovjet, bolgár) rendszer a társadalmi bíróság határozata ellen „rendes" jogorvoslatot nem engedélyez, hanem a szakszervezeti bizottságot, illetőleg a helyi tanács vb-jét jogosítja fel arra, hogy a társadalmi bírósági határozat megalapozatlansága vagy törvénysértése esetén az ügy új tárgyalását kezdeményezze. Emellett felülvizsgálja a határozatot az állami bíróság is akkor, ha a határozat bírósági végrehajtására kerül sor. A másik jogorvoslati rendszer (a csehszlovák) az állami bírósági szervezet legalsóbb fokaként működő társadalmi bíróság (helyi népbíróság) határozata ellen fellebbezést engedélyez a járásbírósághoz. E két fellebbezési rendszer abban különbözik egymástól, hogy *a)* az első a társadalmi bíróság határozatot véglegesnek tekinti, és az irányító szervet jogosítja fel határidőhöz nem kötötten azzal, hogy a határozatot felülvizsgálja, és új eljárást kezdeményezzen. A rendkívüli felülvizsgálat jogával tehát itt társadalmi szerv él; *b)* a másik rendszer rendes jogorvoslatot biztosít a társadalmi bíróság határozata ellen, s ennek eldöntését állami szerv, a bíróság hatáskörébe utalja.

A mi szabályozásunk *vegyes* jogorvoslati rendszert vezetett be, mert *a)* lehetőséget nyújt bármely érdekelt számára *panasz* benyújtására a szakszervezeti bizottsághoz a határozat közlésétől számított 8 napon belül. A szakszervezeti bizottság a panasz alapján a társadalmi bíróság határozatának felülvizsgálatát kezdeményezheti, aminek folytán a társadalmi bíróság 8 napon belül új tárgyalást tart. A szakszervezetet tehát a törvényességi óváshoz hasonló felügyeleti eszköz illeti meg; *b)* a szakszervezeti bizottság e jogával panasz nélkül, hivatalból is élhet; *c)* ezen kívül a Tvr 28. §-a szerint *felülvizsgálati kérelemnek* van helye a járásbírósághoz is, de csak *aa) meghatározott intézkedések* ellen, ezek között a témánk által érintett, polgári vonatkozású határozat ellen az anyagi természetű vitás ügyekben, továbbá a munkabér egy részének valamely családtag vagy a gyermek gondozója kezéhez való kifizetését elrendelő, valamint a kártérítés felől hozott határozat ellen; *bb)* a bírósághoz felülvizsgálati kérelemmel csak *meghatározott érdekeltek* fordulhatnak, így az anyagi természetű vitákban mind a kérelmező, mind pedig az adós, míg a munkabér részének kifizetését elrendelő, vagy kártérítésben marasztaló határozat ellen csak a kötelezett.

A bíróságnak az anyagi természetű vitákban és a kártérítés miatti ügyekben korlátlan reformatórius joga van (a törvény rendelkezésének megfelelően határoz), míg a munkabér egy ré-

[12] Érdemes megemlíteni, hogy a Szovjetunióban több ügyvéd tagja a lakóterületeken működő társadalmi bíróságnak. L. *T. Larina—V. Maruhin:* A leningrádi ügyvédek eredményei és fogyatékossága. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény, 1963. évi 1. sz.

szének az elvonásáról rendelkező határozat felülvizsgálatakor a Tvr 30. §-a szerint „a sérelmes intézkedést mellőzi". Ez utóbbi rendelkezés szó szerinti szövege olyan következtetést támaszt alá, hogy a bíróság a munkabér egy részét a családtag vagy a gyermek gondozója javára elvonó határozatot vagy helyesnek tartja és ez esetben a felülvizsgálati kérelmet elutasítja, vagy pedig azt helytelennek nyilvánítja, és a sérelmes intézkedést mellőzi. Minthogy azonban a „minus in majore continetur" elve folytán a sérelmes intézkedés mellőzése magábanfoglalja az annak mérséklésére irányuló jogot is, következtetni lehet a bíróságnak arra a jogára, hogy a „sérelmes intézkedést" indokolt esetben enyhítse, csökkentse. Az viszont a fentiek szerint kétségtelen, hogy az ilyen munkabérrel kapcsolatos intézkedés kedvezményezettje a bírósághoz felülvizsgálati kérelemmel nem fordulhat, viszont rendelkezésére áll a szakszervezeti bizottsághoz benyújtható panasz joga.

A szakszervezeti bizottság fenti felügyeleti jogkörét olyan esetekben is gyakorolhatja, amikor a bírósághoz felülvizsgálati kérelemnek van helye, de az arra érdekelt e jogával nem él. Csupán olyan esetekben, amikor az érdekelt a bírósághoz felülvizsgálati kérelmét benyújtotta, szorul háttérbe a szakszervezet felügyeleti jogköre, mert a Tvr. ilyenkor a bírósági felülvizsgálatnak elsőbbséget biztosít a szakszervezet új tárgyalást kezdeményező jogkörével szemben.

Az egyrészt társadalmi, másrészt állami felülvizsgálat lehetősége elvileg nem kifogásolható, mert a társadalom és az állam érdekközösségénél fogva nem lehet akadálya annak, hogy állami szerv vizsgálja felül a társadalmi szerv intézkedésének törvényszerűségét. A gyakorlatban azonban a jogorvoslatok területén való eligazodáshoz a némileg bonyolult jogorvoslati rendszer tökéletes ismerete szükséges ahhoz, hogy az érdekelt a rendelkezésre álló jogorvoslatok között eligazodhassék.

Érdekes az, hogy a Tvr 19. § (3) bekezdése a határozat tartalmában nem írja elő a jogorvoslatról való tájékoztatást. A gyakorlatban kívánatos lesz azonban, hogy a társadalmi bíróság határozatában az érdekelteket a megfelelő jogorvoslatról is tájékoztassa a Tvr 26., illetőleg 28. §-ának megfelelően. Az ilyen tájékoztatás hiányában az érdekelt panaszát, illetőleg felülvizsgálati kérelmét akkor sem lehet elkésettnek tekinteni, ha azt a Tvr-ben előírt határidő eltelte után nyújtja be.

*

A fentiekben a társadalmi bíróság gazdag problémaköréből csupán az időszerűbbeket, illetőleg azokat ragadtuk ki, amelyek a legsürgősebben igénylik megválaszolásukat. Hazai viszonyaink között sem lehet kétséges, hogy a társadalmi bíróság kialakulása, elterjedése, a törvényhozó által kívánt hatás elérése megkívánja a minden oldalról való segítését, fejlesztését. Ezt a támogatást kívánta többek között ez a tanulmány szolgálni.

Révai Tibor

SZEMLE

Károlyi Mihály hűtlenségi és vagyonátszállási pere a Horthy bíróságok előtt

Károlyi Mihály az első magyar Népköztársaság miniszterelnöke, majd köztársasági elnöke ellen a Horthy ellenforradalom igazságügyi kormányzata a húszas évek elején bírósági eljárást folytatott le. A nyílt vagy alig leplezett törvénytelenségektől és valótlanságoktól hemzsegő ítéletek láttán Károlyi Mihály már tisztában volt azzal, hogy a Horthy rendszer bíróságai előtt nem remélheti ügyének igazságos elbírálását. A Curiához intézett, a táblai ítélet ellen szóló felülvizsgálati kérelmében keserűen így fakadt ki: „... maradandóan kell az utókorra és a későbbi igazságszolgáltatás művelőire iskolapéldaként hagyni ennek az ítéletnek a VI. fejezetét: lássák meg milyen szubjektív nézőpontok alapján, milyen tárgyi alap híjján, a bűnösség törvényszerű tényálladékai nélkül lehetett egyszer valakit ártatlanul a legsúlyosabb bűncselekményben bűnösnek kimondani..."[1]

Valóban Károlyi Mihály pere iskolapéldája a törvénysértő, képmutató, politikai érdeket kiszolgáló, irányított burzsoá bírósági eljárásnak, amelynek pártatlanságáról, függetlenségéről állam és osztályok — felettiségéről pedig oly sokat és oly szívesen beszélt a Horthy rendszer is.

1. A Károlyi Mihály elleni per, része volt annak a politikai üldözésnek amelyet a Horthy rendszer folytatott erőszakos és véres módszerekkel, elsősorban a kommunisták és a forradalomban résztvettek, de hatalmi riválisai és minden haladó eszmével szemben is.

Az ellenforradalom uralma ingatag talajra épült. Tömegbázisa nem volt. A dolgozók tömegei elfordultak a fehér-terror véreskezű ál-hazafiaitól. A burzsoázia egyetértett a kommunista ellenességben és a népelnyomásban, de saját osztályán belül a farkasok törvénye érvényesült, mindenki küzdött mindenki ellen,[2] a különböző érdekcsoportok gátlástalan eszközökkel igyekeztek a hatalmat a maguk részére megszerezni, vagy abban minél nagyobb arányban részesülni. A rendszer uralmában érdekeltek bevált módszerekkel fogtak politi-

[1] A Párttörténeti Intézet Archívumában található a Károlyi per töredékes anyaga (a továbbiakban – PI. – Károlyi per). Főként ennek alapján ismertetem a pert.

[2] A rendszer csupán pillanatképszerű jellemzésére álljon itt két megnyilatkozás az uralkodó osztályok tagjai részéről.

a) Beniczky Ödön volt miniszter, nemzetgyűlési képviselő 1921. IV. 21-én a nemzetgyűlés ülésén a következőket mondta: „... olyan országban élünk, amelyben a világ leggyávább és legbornírtabb katonai diktatúrája uralkodik."

b) Az ügyvédi kamara elnöke 1921. V. 24-én, kamarai ülésen nyilvános beszédében mondotta a következőket: „... az állampolgárok milliói vannak megfosztva állampolgári jogaiktól."

kai ellenfeleik megsemmisítéséhez vagy megfélemlítéséhez.

A nemzetgyűlésben napirenden voltak a különböző pártállásúaknak egymás ellen intézett súlyos személyi támadásai és vádjai is. A sajtó irányított forrásból nap mint nap hozta a szenzációs leleplezéseket, vezető politikusok, képviselők, közéleti személyiségek viselt dolgairól. Emellett tendenciózus hírekkel, nemzetiségellenes és irredenta hírveréssel, fajgyűlöletet felkeltő uszítással, kommunista és munkásellenes propagandával, egyszóval a kedélyek izgatásával igyekeztek a tömegek figyelmét elterelni a mindennap égető és megoldatlan létkérdéseiről: mint a válságok, a nyomor és a munkanélküliség.

A húszas évek elején új gyújtóanyagként vitték a tömegek közé a trianoni békeszerződés tárgyalásai kapcsán a területi integritás kérdését, és hogy eleve elhárítsák magukról, — mint akik uralmon voltak és irányították az országot — a céltalan, csak pusztulást hozó négy éves háborúért a felelősséget, bűnbakot kerestek és találtak Károlyi Mihály személyében.

Károlyi Mihály az ellenforradalmi reakció szemében különösen gyűlölt volt, mint olyan ember, aki átlépte osztálya korlátait, küzdött a békéért, a nép demokratikus jogaiért, a paraszti tömegek földhöz juttatásáért. Aki az emigrációban sem szűnt meg harcolni eszméiért, elítélte az ellenforradalmat, támadta a fehér terrort és buzdította a munkásokat.

Károlyi Mihály bíróság elé állítása, majd elmarasztalása azzal kecsegtetett, hogy leszámolnak egy veszélyes ellenféllel, híveinek táborát megfélemlítik,[3] megbélyegzik az egész polgári demokratikus forradalom korszakát és elhitetik a tömegekkel, hogy Károlyi Mihály és társai felelősek az ország területének megcsonkításáért is.[4] Egyszerű gondolatsor volt ez: az ellenforradalom nehézségeiért a kommunisták, a Tanácsköztársaság felelős. Utóbbi létrejöttéért a Károlyi féle forradalom okolható, mivel pedig ezt a világháborús katonai vereség előzte meg, azt is, az ország területveszteségét is az ő terhükre kell írni.

A Károlyi elleni per előzményeit elemezve még egy rendkívüli jelentős körülményről kell említést tenni: Károlyi Mihály vagyonáról, amely egyebek között 40 000 hold földet jelentett. Ez óriási vagyon megszerzésének a vágya egyik döntő rugója volt az ellene indított hajszának.

Az elmondottakat a per adatai mindenben alátámasztják.

2. Az ellenforradalom hatalomra jutásának első hónapjaiban, Friedrich István miniszterelnöksége alatt indult meg már a politikai hajsza Károlyi Mihály ellen. Zoltán Béla akkori igazságügyminiszter utasítására a katonai vádhatóság kezdte vizsgálni „milyen a Btk.-ba ütköző bűncselekményt" valósított meg Károlyi és kormánya. Ezzel párhuzamosan a polgári büntető hatóságok is nyomozást folytattak és főként vagyon elleni deliktumok irányában kutattak. Bármilyen körültekintően is folyt az „ezerfelé szerteágazó" vizsgálat semmi pozitívum nem merült fel, a nyomozás a gyanún túlhaladóan bizonyítékokat előteremteni nem volt képes. Közben rágalomhadjáratba kezdtek napilapokban, különböző sajtótermékekben Károlyiékról rágalmazó cikkek, tudósítások jelentek meg, nagy pénzek sikkasztásáról, különböző vagyon elleni bűncselekmények elkövetéséről.[5] Amikor a nyomozás már mélypontra jutott és ettől eredmény nem volt várható, más úton igyekeztek a Károlyi vagyonhoz hozzá jutni, egyben politikai céljaikat elérni. Ez az út a hazaárulók vagyoni felelősségéről szóló 1915 : XVIII. t. c. igénybevételét jelentette, amelyet annak idején azzal a céllal hoztak, hogy háború idején az ellenséghez pártolt hazaárulók vagyonára az állam rátehesse a kezét. E törvény értelmében; „Akit háború idején (1912 : XLII. t. c. 13., 28. §) az a nyomatékos gyanú terhel, hogy az ellenséghez pártolt és azt kémkedéssel, fegyveres szolgálattal, vagy másnemű szolgáltatással támogatta, vagy évégből ellenséges csapathoz csatlakozott vagy önként ellenséges területre távozott, annak belföldön található ingó és ingatlan vagyonára az állam igényének (2. §) biztosítása végett a királyi ügyész indítványára akár polgári, akár katonai büntető bíróság hatáskörébe tartozik az elkövetett bűncselekmény miatt a bűnvádi eljárás, azonnal a veszély igazolása nélkül is — a végrehajtási törvénynek megfelelően zárlatot kell elrendelni." (1. §)... ...„Aki az 1. §-ban említett cselekménnyel a magyar büntetőtörvényben meghatározott felségsértés vagy hűtlenség bűncselekményét követi el, a cselekményből keletkező kár, sérelem és egyéb hátrány megtérítéséért — tekintet nélkül a hátrány nagyságára és arra, hogy tényleg bekövetkezett-e — a belföldön található egész vagyonával akként felel, hogy az a bűncselekmény elkövetésével törvénynél fogva az államra száll." „Az államnak az 1. bek-en alapuló igényét külön perrel kell érvényesítenie, amelyet a budapesti törvényszék kizárólagos hatáskörrel és illetékességgel egy speciális összetételű tanácsban bírál el... Az eljárásra egyebekben irányadók a polgári perrendtartás szabályai (2. §)."

Ez a néhány szakaszos rövid törvény már a korabeli jogászok körében is nagy megütközést keltett. Teljességgel elvetette a polgári kártérítési felelősség elfogadott magánjogi alapelveit. A törvény a vagyon elvételét holott az büntetőjogi következményként jelentkezett, nem annak tekintette és nem is vagyonelkobzásnak nevezte, hanem kártérítésnek minősítette. Ez

[3] Károlyi Mihály népszerűsége nagy volt. Az őszirózsás forradalom után is maradtak hívei, neki és a demokratikus köztársasági politikának is. A Horthy-rendszer pedig, különösen a húszas évek elején, válságokkal teli, ingatag politikai és kormányzati viszonyai között nemcsak a szocializmustól, hanem a polgári demokratikus nézetektől is tartott.

[4] „... itt volna már az ideje végleg kivonni konszolidációnk és politikai életünk anyagából azt a mérget, amit a forradalom előkészítésének a bűne és katasztrófáinkért való felelősség jelent... Alljon minden megvádolt, vagy felelősségre vonható személy a maga illetékes fóruma elé..." (Nemzeti Újság 1921. VII. 7-i számának vezércikkéből.)

[5] Így pl. a Nemzeti Újság 1921. IV. 29-i cikke: „... Károlyi Mihály ellen folytatják a bűnügyi vizsgálatot." (alcím: A kincstár eltűnt vagyona — Mi történt az amerikai pénzzel.) ... a vizsgálat kiterjedt arra is, hogy Károlyi Mihály az állampénztárból agitációs költségek címén nagy összeget utaltatott ki magának... amerikai útján dollárokat kapott, mi lett a közpénzekkel?..."

[6] A Jogtudományi Közlöny (1915. évfolyam. 213. old.) éles kritikával illeti a törvényt: „... az őszinteség hiánya lehetetlen konstrukcióra vezet...", „... a törvény szigora túlmegy a méltányosan igazságos határon..."

a kártérítési felelősség fennállt akkor is, ha a kötelezett történetesen bizonyítja, hogy semmiféle kárt sem okozott. A törvény különlegessége volt még az is, hogy a polgári per bíróságának a polgári perrendtartás szabályai szerint eljárva kell bűncselekmény(ek) tényálladéki elemeinek fennforgását megállapítania.

Ha ehhez figyelembe vesszük azt is, hogy a kártérítési felelősség nemcsak azt érintette, akit a bíróság bűnösnek talált a hűtlenség bűntettében, hanem kiterjedt örököseire is, akkor egy jelentős büntetőjogi alapelv az, hogy mindenki saját személyében felelős cselekményeiért is súlyos sérelmet szenvedett. A törvényt életbelépése óta mindössze, egyetlen esetben alkalmazták, de Károlyi Mihállyal szembeni eljárásra kiválóan alkalmasnak mutatkozott.

A budapesti kir. ügyészség vezetője Váry Albert királyi főügyész az 1915 : XVIII. t. c. 1. §-ra hivatkozással indítványozta 1920. május 30-án a budapesti kir. törvényszéknek, hogy Károlyi Mihály belföldön található összes vagyonára rendeljen el zárlatot.[7] A főügyész indítványa indokolásában arra utalt, hogy a külföldön élő Károlyi Mihályt bűncselekmények elkövetésének alapos gyanúja terheli, mert 1918-ban általános munkássztrájkot idézett elő abból a célból, hogy a kormányt a háború befejezésére és a mindenáron való békekötésre kényszerítse. E cél elérése érdekében külföldre utazva ellenséges országbeli kémekkel érintkezett. Ugyancsak 1918-ban anyagilag támogatta a Galilei kör működését, amely szervezet antimilitarista propagandát fejtett ki a hadseregben. Ellenséges nagyhatalommal tárgyalásokat folytatott, hogy a forradalom előidézése útján az osztrák-magyar monarchia kapcsolata Németországgal megszűnjék. Fogadást ajánlott arra, hogy Magyarországon rövidesen köztársaság lesz és annak ő lesz az első elnöke. 1918. évben katona tanácsot alakított, azért, hogy a budapesti helyőrséget a forradalomnak megnyerje, hogy a tisztikar és legénység ne engedelmeskedjék a feljebbvalói tüzelési parancsnak a forradalmi tömegekre. Károlyi Mihálynak e cselekményei és ténykedései kimerítik a felségsértés, a hűtlenség, a lázadás stb. bűntettét, emiatt ellene bűnvádi eljárás van folyamatban, a zárlat elrendelésének törvényi előfeltételei fennforognak, az 1915 : XVIII. t. c. alkalmazása indokolt.

Az ügyészi indítványnak megfelelően a budapesti kir. törvényszék vizsgálóbírája 1920. június 1-én kelt végzésével a zárlatot Károlyi Mihály vagyonára elrendelte.[8]

3. Bármennyire is alkalmas jogi eszköznek mutatkozott az említett törvény azzal a lényeges körülménnyel meghozatalának időpontjában nem számolt, hogy hűtlenséget olyan valaki is elkövethet, aki, mint éppen Károlyi Mihály is, valamely hitbizományi vagyon feje. Ilyen vagyonra nem lehetett az 1915 : XVIII. t. c.-t vonatkoztatni. Arra volt tehát szükség, hogy a jogszabály hiányosságait törvényhozási úton orvosolják.

A törvényi szabályozást azonban még egy politikai manőver is megelőzte, amit bátran nevezhetünk megrendezett komédiának is. Ennek főszereplője Windischgrätz Lajos herceg volt, aki a nemzetgyűlés 1921. július 7-i ülésén „szenzációs leleplezésekkel" szolgált Károlyi Mihály ügyében.[9] Windischgrätz Lajos, a néhány évvel később kipattanó frankhamisítási bűnügyben hirhedtté váló arisztokrata, egyike volt azoknak a magyar főuraknak, akik kiemelkedtek népellenes, reakciós tevékenységükkel. Mint a háborús évek egyik magyar miniszterè jól ismerte a háború kulissza-titkait, valódi politikai katonai hátterét. Mégis függetlenítette magát a történeti eseményektől és hazaárulás vádjával illette Károlyi Mihályt. Kémnek és lepénzelt hazaárulónak nevezte, aki összeköttetésben állott az ellenséggel. Svájcban az entente-nak pénzért katonai titkokat árult el. A franciáknak felajánlotta az ország forradalmasítását orosz bolsevista mintára, a hármas szövetségből való kilépés céljából. Letért a területi integritás alapjáról, elismerte a magyar történeti határok igazságtalan és tarthatatlan voltát és felkínálta azok megváltoztatását. Továbbá összeköttetést tartott fenn a szovjet kormánnyal.

Windischgrätz bejelentései nagy felháborodást keltettek. Nagy volt a „nemes hazafiúi" méltatlankodás és harag, amelynek szításáról gondoskodott a reakciós sajtó is.[10]

Bethlen István miniszterelnök nyilatkozott: „ez az ügy, amelyet Windischgrätz képviselő úr idehozott az ország ügye"...[11]

Windischgrätz bejelentései és rágalmai lényegileg kizárólag politikai célt szolgáltak. Hiszen a Magyar Állam felperes nevében a Kincstári Jogügyi Igazgatóság már 1921. június 2-án keresetet nyújtott be Károlyi Mihály, mint I. r. alperes és örökösei ellen.[12] A keresetlevél az ügyészi zárlati kérelemben foglalt vádakat magáévá téve, azokat minden bizonyíték megnevezése nélkül tényekké előléptetve, a hazaárulók vagyoni felelősségéről szóló 1915 : XVIII. t. c.-re hivatkozással jelentette be a kincstár igényét Károlyi Mihálynak és örököseinek haszonélvezetében levő hitbizományi vagyonra, magánvagyonra és arra az örökségre is, amelynek I. r. alperes egyenes várományosa volt. Jól ismerhette ezt a keresetet Bethlen István is, Windischgrätz Lajos is. Bejelentéseinek a per szempontjából semmi jelentőségük sem volt. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy Windischgrätz a rágalmakat két lényeges pontban, a szovjettel való kapcsolat és a területi integritásról lemondás kérdésében kiterjesztette a keresetlevélhez képest, akkor magyarázatot találunk eljárásukra.

Az utóbbi kérdés bármely időben a legszélsőségesebb „hazafias" indulatok felkorbácsolására volt alkalmas, míg egy „szovjet-barát" mellett a Horthy terror viszonyai mellett nem volt tanácsos kiállani senkinek sem. Így tehát előkészítették azt a hangulatot, amely a hozandó 1915 : XVIII. t. c.-t kiegészítő törvény elfogadtatásához szükséges volt, mert a vázolt körülmények között számíthattak arra, hogy senki sem fog Károlyi Mihály védelmében szót emelni. Valóban

[7/8] Pl. — Károlyi per.

[9] A nemzetgyűlés 1921. július 7-i ülésének naplója.

[10] Valamennyi napilap beszámolt az eseményekről, elsősorban a szélsőjobboldali sajtó, szokásos uszító hangnemében.

[11] op. cit. Nemzetgyűlési napló.

[12] Pl. — Károlyi per.

azok, akik Károlyira és kormányára annakidején felesküdtek, vele együtt működtek, vagy támogatásukról biztosították és ilyenek tömegesen voltak, — például az egész katholikus püspöki kar élén Csernoch hercegprímással, közéleti férfiak, mint Huszár Károly, Nagyatádi-Szabó, Haller István, Friedrich István miniszterek és képviselők, akik ott ültek a Horthy nemzetgyűlés padjaiban — nemrég még az 1918-as forradalom funkcionáriusai voltak, vagy Károlyi párthívei és támogatói — mosakodtak, vagy megfélemlítve hallgattak.

Valóban nem is egész két hét múlva már tárgyalta a nemzetgyűlés az 1915 : XVIII. t. c.-t kiegészítő törvényjavaslatot, amely rövidesen törvényerőre is emelkedett.[13]

Viszont Windischgrätz herceg ezt követően elhallgatott, a vádakat semmiféle bizonyítás nem követte, mindaz amit állított nem bizonyult egyébnek, mint a politikai hajsza céljait szolgáló, időzített és légből-kapott rágalomnak.[14]

4. Az 1921 : XLIII. t. c. címében is megjelölte, hogy a hazaárulók vagyoni felelősségéről szóló 1915. évi törvény kiegészítéséül szolgál. A 4. §-ból álló törvény a következő lényeges rendelkezéseket tartalmazta: Kimondotta, hogy a hazaárulók vagyona tekintetében a vagyon átszállásának nem akadálya hitbizományi vagy várományosi jellege. Világosan kifejezésre juttatta, hogy a polgári per bírósága a vagyon átszállásának büntetőjogi előfeltételeit is önállóan vizsgálja. Továbbá a vagyoni felelősség kérdésében a bűnvádi eljárás eredményének bevárása nélkül, attól függetlenül jár el és határoz. Végül úgy rendelkezett, hogy a törvénynek visszamenőleges hatálya van, azaz alkalmazást nyer azokban az ügyekben is, melyek e törvény életbelépése előtt vagy után indították meg. Ezzel elhárítottak minden jogi természetű akadályt az eredményes érdemi döntés elől. Volt jogalap már arra, hogy hitbizományi vagyon szálljon át az államra. Nem lehetett kétség az iránt, hogy a polgári per bírósága állapítja meg a bűncselekmény tényálladéki elemeinek fennforgását, függetlenül a bűnvádi eljárástól.

Mindössze egy kis szépséghiba merült fel, de ez a törvénytelenségek halmazatában fel sem tűnt senkinek: mégpedig az, hogy a kincstári jogügyi igazgatóság felperes 1921. június 2-án nyújtotta be keresetlevelét a budapesti törvényszékhez, amelyben már az 1921. XLIII. t. c.-re mint jogalapra hivatkozott, holott a törvényjavaslatot 1921. július 20-án, tehát egy hónappal később nyújtották csak be a nemzetgyűlés elé. A nemzetgyűlés tárgyalása 1921. augusztus 2., 3., és 4. napján volt előbb nem is emelkedhetett törvényerőre. Tehát semmiesetre sem lehetett arra mint jogalapra meghozatala előtt, két hónappal korábban törvényesen hivatkozni.[15] Nem volt kétség aziránt, ha ez a törvény szövegéből, nemzetgyűlési tárgyalásából és nyilatkozatokból is nem tűnt volna ki, hogy ki ellen és miért hozták az 1921 : XLIII. t. c.-ket.[16] Az a körülmény, hogy egyedül a Károlyi pert eldöntendő, egyenesen erre a célra jogszabályt készítettek és a keresetlevélnek említett kis szépséghibája magában foglalta már a legsúlyosabb törvénysértést: a meghozandó ítélet praejudikálását.

5. Az 1921. június 2-án benyújtott keresetlevél megismételte az ügyészi zárlati indítvány vádpontjait.[17] Annyi változtatást eszközölt, hogy kiszínezte és az egyes események köré pufogó frázisokkal telített megállapításokat költött. Szerepelt ebben; „az ország katonai erejének szétzüllesztése", „szabad prédául dobása," „a szentkorona eszme arculcsapása," „a magyar állam méltóságának megdöbbentő lezüllesztése," „a nemzet széles rétegeinek megmételyezése," erkölcsi-anyagi értékeiből kiforgatása, megalázó békekötésbe bekényszerítés, stb., stb. *Mindezek „...oly köztudomású* és így a ... *törvényszék előtt is nyilván ismert és közelebbi bizonyítást nem is igényelhető, kétségbevonhatatlan tények,* amelyek Károlyi Mihály halmazati bűnösségét... bőségesen megállapítják..." Bizonyítás helyett, tehát a felperes köztudomású tényekre hivatkozott és ezt a jogi abszurdumot tetézte azzal, hogy a törvény legridegebb alkalmazását, „lesújtást," minden méltányossági tekintetet figyelmen kívül hagyó döntést kért, mert Károlyi Mihály az államot „az anyagi tönk, az erkölcsi romlás, és a végpusztulás örvényébe sodorta."

A keresetlevélnek további sajátossága volt az is, hogy a vádpontokban felsorolt cselekményeken felül Károlyi Mihályt tette felelőssé azokért a *következményekért* is, amelyek felperes szerint az ő tevékenységére voltak visszavezethetők így; a katonai összeomlásért, a királyság, illetve az államforma megváltoztatásáért, a hatalom birtoklásáért és átjátszásáért, az alkotmány megtámadásáért, az országgyűlés megszüntetéséért, — sőt egy megalázó békekötésért is. A felperesnek egy történelmi korszakról vallott elfogult, megalapozatlan politikai nézetei és frázisai így emelkedtek vádpontokká, amelyek a további bírói tárgyalásokon kiemelkedő jelentőséghez jutottak.

A keresetlevélben világosan kifejezésre jut, amiről már korábban szó volt, hogy a Károlyi vagyon megszerzése, mint elsődleges cél mellett a történelmi felelősség áthárítása és általában mindenféle forradalom eszméjének megbélyegzése is az eljárás nagy súllyal latbaeső szempontjai voltak.

[13] 1921. VII. 20-án nyújtották be a törvényjavaslatot a nemzetgyűlés elé, amely azt VIII. 2., 3., 4. ülésén tárgyalta és fogadta el.

[14] Windischgrätz Lajos július 7-én mondta el leleplezéseit. Attól kezdve naponta jelentek meg színes cikkek a lapokban arról, hogy „bizonyít". Július 12-én azonban a M. T. I. jelentette, hogy „Windischgrätz a bizonyító anyagot mindezideig nem adta át, és így az eljárás megindításáról szóló híradások légből kapottak..." Légből kapott volt az egész Windischgrätz-féle előadás, mert sem a nemzetgyűlés előtt, sem máshol bizonyítani nem tudott. Károlyi Mihály bírósági irataiban sokszoros hazugnak nevezi őt.

[15] Nemzetgyűlési napló. op. cit. PI.—Károlyi per. Keresetlevél.

[16] „Elkobozzák a hazaárulók hitbizományi birtoklási jogait." Tomcsányi Vilmos Pál igazságügyminiszter nyilatkozik az 1915 : XVIII. t. c. kiegészítéséről: „... a régi törvényben nem voltak egészen határozott rendelkezések arra, hogy ha olyan valaki követ el hazaárulást, aki hitbizomány birtokosa, a vagyonjogot érintő milyen büntető szankció alá esik..." „Az igazságügyminiszter javaslatának nagy fontossága van abban a küszöbön álló nagy pörben, amelyet az októberi forradalomban részes emberek ellen megindítanak..." (Nemzeti Újság. 1921. VII. 20-án.) Tomcsányi igazságügyminiszter egyébként egyike volt azoknak, akik magas kinevezést kaptak a Károlyi forradalom alatt, karrierje innen indult el — ezt azonban akkor már elfelejtette. —

[17] PI. — Károlyi per. Felperes keresetleveléből.

A keresetlevél frázisainak és hangulatkeltést szolgáló elemeinek során a felperes még azt is hangsúlyozta, hogy Károlyi a forradalmak bukása után az emigrációban sem szűnt meg hazája ellen „áskálódni" és egy olyan érvet hozott fel, amelynek hatásossága iránt nem lehetett kétség: „... nem szűnt meg ... a jelenkor legrettenetesebb erkölcsi mételyét terjesztő ún. kommunistákkal összeköttetést fenntartani ..." Ez volt tehát megbocsáthatatlan a felperes szemében: kapcsolatban állni a kommunistákkal.

6. A keresetlevélre Károlyi Mihály előkészítő iratban válaszolt. A közel ötszáz oldalas széles alapokra fektetett, történelmi tanulmánynak is beillő védekezés, minden ízében szétszedte és megcáfolta a keresetlevélben felhozott vádakat. Az előkészítő irat történelmi távlatokat tárt fel. Egy államférfi mondta el benne őszintén a világháború alatt folytatott politikai küzdelmeit, elemezte az összeomlás tényleges okait, feltárta az októberi forradalom történetét.

Ez az előkészítő irat nem is alperesi pozíciót foglalt el, hanem inkább felelősségre vont. Vádolta azokat a rövidlátó, konok, reakciós politikusokat, akik belekergették az országot a világháborúba: akik minden figyelmeztetés ellenére mereven elzárkóztak azelől, hogy a dolgozó tömegeket, a frontokon a hazáért életüket kockáztató katonákat beengedjék az alkotmány sáncai közé, jogokban részesítsék őket, csillapítsák évszázados vágyukat és jogos igényüket a föld után.[18] Az előkészítő irat leráncfotta a leplet, névszerint mindazokról, akik a hatalmon levő Károlyit ünnepelték, neki és kormányának hűséget fogadtak, szolgálataikat felajánlották és részt is vettek az állam életében. Most pedig a felelősséget elhárítva magukról, úgy tesznek, mintha semmiről sem tudnának, semmihez közük sem lett volna.[19] Tisztán látta az előkészítő irat a per megindításának valódi, rejtett rugóit is. Feltárta a politikai hajsza igazi okait.[20]

Nem ellenőrizhetetlen, csupán deklarált, de nem bizonyított, sőt az ellenkezőjében igaz „köztudomásra" hivatkozott, hanem minden állítását perrendszerű bizonyítékokkal, tanúkkal, okiratokkal, tényekkel kívánta alátámasztani.[21] Így cáfolta meg többek között Windischgrätz herceg hazugságait, éppen azokkal a személyekkel, akiknek nevét az a nemzetgyűlésen a köztudatba dobta.[22]

Az alperes előkészítő iratának hatására a törvényszék előzetes bizonyítást rendelt el, ami a kincstári jogügyi igazgatóságot teljesen váratlanul érte. Arra lehetett volna gondolni, hogy az évek óta már húzódó eljárás alatt a felperes a perre felkészült. Nem ez történt azonban, kénytelen volt a törvényszéktől hat hónapi haladékot kérni, majd azt a kérelmet megismételni. Hosszú hónapok múltán, amikor válasziratát 1922. április 27-én végre benyújtotta, nemhogy bizonyítékokat tudott volna felsorakoztatni, hanem nehezen talált érveket saját keresete mellett, az ellenfél tényeivel szemben.

Mégis a felperes válaszirata kiemelkedő dokumentuma a pernek, önmagában felér a törvénytelenségek teljes beismerésével.[23] A kincstár jogügyi igazgatósága azt állította, válasziratában, hogy — „... az I. r. alperes a *bizonyítás felvételével a pert mellékvágányra akarja terelni ...*" „... az októberi forradalmat követő gyászos idők szomo-

[18] Az alábbiakban az 500. oldalas I. előkészítő iratnak a legfontosabb vádpontokban elfoglalt néhány jellemző mondatát idézem. (Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az előkészítő irat a bíróság előtti védekezés céljait szolgálta.) A Nemzeti Tanács, illetve Katona tanácsok szervezésével kapcsolatban: „... a Katona Tanácsok alakulása, éppúgy mint a Nemzeti Tanácsoké IV. Károly király engedélye alapján történt 1918. október 25-i rendelete értelmében. Ha tehát a Katona Tanácsok szervezése forradalmi tény volt, akkor IV. Károly volt a legelső forradalmár ..." Az ország katonai összeomlásával kapcsolatban: „... ez a vád a lelkiismeretlenség és tudatlanság vagy tudatos rosszhiszeműség vegyüléke ... Így szokott bűnös után kiáltani minden gyújtogató, hogy elterelje magáról a gyanút ..." A volt monarchia hadvezérei és számottevő katonai szakértői számtalan emlékiratban mondják el, a háború elvesztésének okait: ... az ellenség számbeli fölényére, hadianyagban bőségére, technikai eszközökben nagyobb fejlettségére, a kül- és hadügyi vezetés hibáira, muníció, élelem, felszerelés hiányaira ... vezetve vissza ..." Az ország területének szabad prédául dobásával kapcsolatban: „... az dobta oda, aki a háborút felidézte, aki annak végsőkig való folytatásához segédkezet nyújtott, s aki végül azt elvesztette ... Magyarország feldarabolását nem akkor határozták el a győztes hatalmak, amikor a háborút elvesztettük: hanem Olaszországot, Romániát, Szerbiát éppen azzal tudta az ántánt az ellenünk viselendő háborúba belevinni, hogy a hadüzenet megtörténte előtt szerződésileg garantálta javukra mindazon területeket, amelyet a háború befejezése után tényleg birtokba is vettek ..." Az országgyűlés két házának szétoszlásával kapcsolatban: „... képtelenség lett volna a régi alkotmányhoz ragaszkodás, amikor a királyi hatalom megszűnt ... Úgy amint a mostani rend megteremtőit nem lehet hazaárulással vádolni, amiért képviselőház és főrendiház mellőzésével nemzetgyűlést alkottak éppúgy nem lehet ... az én eljárásomat elítélni, akinek a felosztásban semmi részem sem volt ..." A hatalom bitorlásával kapcsolatban: „... A hatalom bitorlása nevetséges vád, mert Károly király nevezett ki ..." „... joggal hihettem, hogy mellettem és kormányom mellett van az egész ország, mert nem volt kormány és kormányzati rendszer még Magyarországon, amelyet a bizalomnak és örvendezésnek annyi jelével halmoztak volna el, mint az enyémet. Kik támogattak, felsorolom időrendben: (a nevek és intézmények hosszú sora következik) ... Az államforma kérdésében: „... a proletárdiktatúra bukása után, amikor az új ... rend helyreállt, nem beszélt senki királyságról, hanem a jogfolytonosságot mindenki a köztársasági államforma folytatásában látta ..." A hatalom átjátszása a Tanácsköztársaság kezére: „... utalok a népbiztosok perére: Bokányi Dezsőt és népbiztos társait a budapesti büntető törvényszék azért ítélte halálra, mert az ítélet indokául azt állapította meg, hogy erőszakkal vették el tőlem a hatalmat ..." „... Magyarország súlyos megpróbáltatásainak, ... szenvedéseinek azok a bűnösei, akik belesodorták az országot saját érdekei ellen az öt éves világháborúba. s akik még akkor is újabb véráldozatot követeltek a szerencsétlen nemzettől, mikor már kétségtelen volt, hogy a háborút el fogjuk veszíteni ..." „... tiltakozom, az ellen, hogy a kereset az októberi demokratikus forradalmat mindenütt, mint lázadást említi ..." „Ezeket a bűnösöket kellene ítélőszék elé állítani ..."

[19] „... a tanúk egyrésze ma átkot kiált rám, akik leghangosabban hozsannáztak nekem, mikor az én kezemben volt a hatalom ..." „... nemcsak magamnak és gyermekeimnek, hanem az engemet vezérül választott népmilliónak ... tartozom azzal, hogy összetörjek perrendszerű bizonyítékokkal minden vádat, amely rajtam keresztül az októberi demokratikus átalakulást is sebezni akarja ..." „... bizonyítom, hogy a bíróság, a főpapság, a katonaság az egész polgárság, az egész munkásság készségtel csatlakozott a Nemzeti Tanácshoz ..."

[20] „Az egész világ ... protestálása kellett annak előidézéséhez, hogy részben véget érjenek az üldözések, a valódi bűntények, azok ellen a személyek ellen, akikről a fehér uralom sejteni vélte, hogy bizonyos vonatkozásban állnak a szocializmussal ... de végre a liberális és szocialista áramlatok fölébrednek ... éppen ezen föléledés nyugtalanítja a magyar reakciót ... és ... egy nagy affér fölidézését tervezik, hogy elterelják a közfigyelmet." „Jól jönne ezen reakciósoknak a Károlyi vagyon megkaparintása ..." (P. Renaudel francia képviselő „La France de Bordeaux" című lapban a Károlyi perről megjelent cikkéből, amelyet teljes egészében tartalmaz az I. előkészítő irat.)

[21] „A ... törvényszéktől csak ... azt kérem, hogy megadja nekem azt a minden állampolgárt megillető jogot, hogy igazságomat bizonyíthassam ..."

[22] „Windischgrätz úr hazudik és egyidejűleg tudatlanságának adja tanújelét ... Hazudik, mert olyan dolgokat állít, amelyek nyilvánvalóan hamisak ..." (P. Renaudel fentebb idézett cikkéből részlet) W. azáltal is lelepleződött, hogy a bíróságok egyetlen egy vádját, amelyet a nemzetgyűlésben elmondott sem állapítottak meg tényként.

[23] PI. Károlyi per. Felperes válaszirata az I. előkészítő iratra.

rú eseményei oly csattanós és megdönthetetlen bizonyítékait szolgáltatják a Károlyi Mihály által elkövetett nem csak a magyar történelemben, de a világtörténelemben is eladdig példátlanul álló rettenetes hazaárulásnak, miszerint bizonyítás különösen messze szerteágazó és mélyreható *bizonyításra a per érdemi eldöntése szempontjából a legkevésbbé van szükség...*" l. a ... törvényszék előtt vitathatatlanul tudott és közismert tények oly kétségtelenné és világossá teszik, hogy apró intézkedések és árnyalatok beható vizsgálata és bizonyítása... hiábavaló idő-fecsérlésnek bizonyulna..." „Amidőn a nemzet törvényhozása ezt a törvényt meghozta (1921:XLIII. t. c.) *már ítélt* és pedig *végérvényesen és fellebbezhetetlenül* Károlyi Mihály vagyoni felelősségének kérdésében, úgy, hogy *jelen pernek csak formai jelentősége van* annyiban, hogy ezt a törvényben már kimondott ítéletét perrendszerű és *végrehajtható alakba öntse.*"

Ezek a szavak szépítés nélkül, leplezetlenül és nyersen tárják fel a valóságot: Igaz az, amit a felperes állít, mert az köztudomású. Bizonyítani nem érdemes, mert az csak időfecsérlés lenne. Mielőtt az oly „független" és „pártatlan" bíróság összeült volna, már ítélt visszavonhatatlanul a törvényhozó. Az 1921. XLIII. t. c. nem egyéb, mint a nemzetgyűlés utasítása a bíróságnak. A bíróságra, a bírói eljárásra csak formai okokból van szükség, csak kifelé, a látszat kedvéért és azért, hogy a vagyonelkobzás végrehajtását jogi formákba öntve, látszatra törvényes keretek között megkönnyítse. A felperes válasziratának jóformán minden szava és mondata a törvényességnek az arculcsapása volt, és előrevetítette a meghozandó ítéleti döntés állásfoglalásának árnyékát.

7. Bármennyire is harcoltak Károlyi Mihály jogi képviselői hat előkészítő iratukban és megállapító, összefoglaló iratukban a széleskörű bizonyítás elrendeléséért, mindössze annyi történt, hogy a felperes a tárgyaláson és azon kívül újabb és újabb haladékot kért anélkül, hogy egy-két mellékszereplő tanúként való bejelentésén túl keresetét érdemileg megalapozni képes lett volna.

Végül is a budapesti törvényszék 1923. február 21-én meghozta marasztaló, közbenszóló ítéletét, amelyben úgy rendelkezett, hogy „Károlyi Mihálynak belföldön található összes vagyona az államra szállott át az 1915:VIII. t. c. alapján."[24]

A törvényszéki ítélet a keresetlevél vádpontjai közül minden indokolás nélkül elhagyta a Galilei kör támogatásáról és arról a fogadásról szólót, hogy ő lesz a köztársasági elnök.

A másik négy vádpontot kiszínezve tovább fejlesztette,[25] így az ellenséges nagyhatalmakkal való tárgyalásokat visszavezette Károlyi Mihálynak Olaszországgal, a franciákkal, illetve Svájcban folytatott béke-akcióira. Ezek az ítélet torzításában a szövetségi hűség elárulását jelentették, „.... az eldöntetlen küzdelemben az ellenségnek olyan támogatást ígért, amelynek beváltása az ellenség győzelmével egyértelmű volt."...

Az 1918-ban a munkásság általános sztrájkban kirobbanó elégedetlenségének előidézését ugyan most már nem egyenesen Károlyinak tulajdonítja, mégis e tekintetben is elmarasztalja, mert a béke mellett tüntető munkástömeg küldöttségének a vezetésére vállalkozott. Ez sztrájkba torkollott, ami viszont „a hadviselő állam érdekeit, erkölcsi hatás, hadi s anyagi feltételei tekintetében veszélyeztette."

Elítélte a nemzeti tanács és a katona tanáccsal kapcsolatos ténykedéseit. „A nemzeti tanács a törvényes alkotmány megtagadásának ténye volt, az államhatalom birtokbavételére irányuló célját ki is nyilvánította." Károlyi Mihály ennek megalakítója volt. Az orosz mintára alakult katona tanács, amely szintén Károlyi Mihályt vallotta vezérének, „a forradalom értelmi intézőinek, a véderő híven maradt törvényes szervezetével szemben fizikai támasztékot nyújtott."

Az ítélet még a következőket írta Károlyi Mihály terhére: A nemzeti tanács tervszerű működése a királyt Károlyi Mihály miniszterelnöki kinevezésére kényszerítette. A kényszerhelyzetet nevezett arra használta fel, hogy magát és a kormány tagjait esküjük alól feloldotta és a köztársaságnak szabad utat engedett. Károlyi Mihály kormányának legsúlyosabb megítélés alá eső tevékenységét abban látta, hogy elrendelte a fegyverletételt. Ezt semmilyen más érdek nem követelte, csak az, hogy a magyar hadsereget, illetve annak híven maradt részét a forradalom útjából el akarta távolítani. Ezzel tönkretette az ország haderejét és az ellenség számára az ország területének birtokbavételére nagyobb lehetőséget nyújtott. Az alkotmány megtámadása, az, hogy rajta keresztül ment át a hatalom a nemzeti tanács kezébe, háború idején az ország belső rendjének gyengítését jelentették, tehát az ellenségnek tett olyan szolgáltatást, amelyek által megvalósult a felségsértés, illetve a hűtlenség bűntette. Elmarasztalta az ítélet Károlyi Mihályt politikai nézetei miatt is. Így, mert „megtagadta a nemzeti eszmét és a nemzetköziség elvére támaszkodó világforradalom gondolatát hirdette." „A nemzeti eszmétől való elpártolás, amidőn a körülvevő ellenségek az ország létét támadták meg, oly szolgáltatás, amely az ellenséghez pártolással „egynemű". „Népuralmat követelt, alkotmányos jogokat a katonáknak. Lehetetlennek tartotta, hogy háborúról és békéről csak diplomaták határozzanak." „Pacifizmust hirdetett és entente orientációt", „Németországban az imperializmus képviselőjét, a béke akadályát, az egész világ gyűlöletének a tárgyát látta." A forradalmi gondolat úttörője lett, „vezér szerepet vállalt magára, amivel vállalta azt a felelősséget, amely a forradalom tényeit a vezető személyek akaratával okozatilag összekapcsolja."

Az ítéletnek ezek az eszmefuttatásai zavarosan kapcsolódtak a történeti tényállás részeihez, és több helyen ellentmondó megállapításokhoz vezettek. Ezek a politikai reflexiók fényt vetnek az ítélkező bíróság reakciós gondolkodására, amely kivetni valót talált minden haladó eszmében és mozgalomban, anélkül, hogy bármilyen meggyőzőerőt is adnának az indokolásnak. Kitűnt, hogy Károlyi Mihály legnagyobb bűne fáradhatatlan harca

[24] PI. Károlyi per a törvényszék ítélete.
[25] A törvényszék a BTK. 127. § (2) és a 144. § (3) bekezdéseit hívta fel.

volt a békéért. Az, hogy jogokat kívánt adni a tömegeknek, és ezért szövetkezett a forradalmi gondolattal és csatlakozott a nemzetköziség elvét hirdető munkásokhoz.

A törvényszék figyelmen kívül hagyta jóformán teljes egészében alperes érvelését. Indokolási kötelezettségének egyáltalán nem tett eleget, amikor állításai forrását sem nevezte meg. Hangsúlyozni kell, hogy néhány jelentéktelen részletkérdésre vonatkozó tanú meghallgatáson kívül a törvényszék bizonyításnak nem adott helyt. De nem is hivatkozott lényeges kérdésben semmiféle bizonyítékra, mert ilyen nem is állt rendelkezésre.

A minden hitel nélküli, szerinte „köztudomású tényeken" nyugodott az egész ítélet, és az ebből levont alaptalan, téves következtetéseken. A bíróság céljai érdekében nem rettent vissza a nyílt történelemhamisítástól sem.

A „Dolchstoss" legendának magyar változatát is megismételték, azt kívánva elhitetni, hogy Magyarország nem az ellenség gazdasági katonai túlereje, hanem belső árulás következtében vesztette el a világháborút. „A szövetségi hűség elárulásáról beszéltek," amikor a külön-béke lett volna a magyarság nemzeti érdeke. Sőt még azt is Károlyi terhére írták, hogy Németországot az imperializmus képviselőjének tartotta. A törvényszék ítélete elleni fellebbezésében Károlyi Mihály sorra rámutatott az ítélet valótlanságaira, ferdítéseire, megalapozatlan következtetéseire, ténybeli és jogi tévedéseire. Rámutatott a valóban köztudomású tényre, arra, hogy az 1918-as polgári forradalomhoz megindulásakor milliók csatlakoztak, és ha a forradalomért büntetés jár, „akkor börtönbe kellene zárni a nemzet háromnegyed részét, elsősorban valamennyi magyar bírót, és magyar ügyészt," aki közül egyetlen egy sem hagyta el a helyét és tagadta meg szolgálatait a forradalomtól." Éles szavakkal mutat rá, mi fáj az ellenforradalmi reakciónak: „... hazaáruló vagyok, mert küzdöttem Magyarország függetlenségéért, demokratikus átalakulásáért... s a dolgozó nép pártjára álltam..." „...vagyonomat elkobozhatják, de a becsületem tisztán fog állni a háborús hazugságok kábulatából felocsúdó, s az igazság tudatára eszmélő jövő esztendők és jövő nemzedék előtt."[26]

8. Az ítélőtábla Juhász Andor tanácsa 1923. június 23-án a bejelentett fellebbezést elutasította, és az elsőfokú bíróság ítéletét helybenhagyta. A fellebbezési bíróság tudatában lehetett annak, hogy a törvényszék ítéletének nincs hitele. Alapvető hiányossága más körülmények között maga után vonta volna az ítélet hatályonkívül helyezését, (hogy ki sem tért az alperes védekezésére), de az ítélőtábla bírósága sem tudott bizonyítékokat előteremteni, mert ilyenek nem voltak, alperes érveivel szemben sem volt ellenszere, habár —, ami haladást jelentett a törvényszéki indokoláshoz képest, Károlyi egynéhány állításával vitába szállt. Végül is ugyanahhoz a módszerhez folyamodott, mint az elsőbíróság, kiemelve csoportosította Károlyi politikai magatartására vonatkozó a törvényszéki ítéletben szétszórt megállapításokat, a történeti eseményekből további következtetéseket vonva le, saját politikai nézeteit emelte tényállás rangjára.[27] Arra törekedett, hogy Károlyi Mihály felelősségének körét még tovább bővítse és súlyosabbnál súlyosabb cselekményeket írt terhére. Így őt tette felelőssé a 900 éves királyság eltörléséért, a törvényhozás mindkét háza intézményének erőszakos megszüntetéséért, a belgrádi katonai egyezmény megkötésével kapcsolatos tevékenységért, amely az ország területveszteségével járt, és megkönnyítette az ellenség számára az ország megszállását.

A tábla sem riadt vissza a történelemhamisítástól és hangzatos frázisokra is bőven adott helyet. Így: Károlyi a királyt kényszerhelyzet elé állítva került a hatalom birtokába és „alakilag is forradalmár lett". Az őszirózsás forradalom az utcai tömegek hangulatának felszítása segítségével robbant ki. Erre nézve „...a köztudomáson felül bőséges bizonyító adat halmozódott fel ebben a perben, aminek további részletezése fölösleges." (Egyetlen ilyen adatra sem tudott hivatkozni a bíróság). „A népköztársaság kikiáltásával... a királyság intézményének s a törvényhozás mindkét házának az eltörlésével az ősi magyar alkotmány a porban hevert". A katonai helyzet is „Károlyi Mihály és társai által már hosszabb idő óta folytatott fegyelemlázító propagandájának a következménye volt. ..." „...a közös küzdelemből való gyáva kikapcsolódás a magyar nemzet becsületével és lovagias felfogásával nem volt összeegyeztethető". A tábla szükségesnek látta „megmagyarázni", hogy miért is csatlakozott ehhez a bűnös Károlyi féle forradalomhoz, az uralkodó osztály szinte kivétel nélkül és osztatlan lelkesedéssel: „...közjogilag nem törvényesítheti az alkotmány rombolást... a különböző testületeknek és közhatóságoknak az az eljárása sem, hogy a népköztársaság kikiáltását követően tőlük megkívánt eskü letételét meg nem tagadták, hanem a gondjaikra bízott erkölcsi *tőkék* megóvása céljából a forradalmi terror tombolása közben — melynek Tisza István volt miniszterelnök az ún. vértelen forradalom első napján történt meggyilkolása s az országszerte megindult rablás és fosztogatás voltak kiáltó jelenségei — közérdekből meghozták ezt az áldozatot."... Ahány szó annyi valótlanság, jellemző a bíróság képmutatására és tárgyilagosságára, de védekezés is egyben hiszen úgy a törvényszék elnöke, mint a tábla elnöke a Károlyi perben eljáró bíróságok tanácsvezetői, bírái maguk is felesküdtek, spontán, saját elhatározásukból a Károlyi kormányra és bíróságaikat ők maguk szólították fel erre.[28] Jól tudták tehát, hogy senki sem kívánt esküt senkitől, még kevésbé kényszerítettek bárkit is. Élükön Habsburg

[26] Pl. Károlyi per, fellebbezés a törvényszék ítélete ellen.

[27] A tábla az elsőfokú bíróság ítéletének tényállásából levont alábbi „következtetéseket" fogadta el helyesnek: „Károlyi Mihály a háború legválságosabb időpontjában a történelmi eseményekbe cselekvőleg beavatkozott s a pacifizmus jelszava alatt a forradalmi gondolat úttörője lett, — hogy a forradalom elemei körülötte tömörültek, s ő a vezérszerepet elfogadta —, hogy a Nemzeti Tanácsnak, a forradalom intéző és végrehajtó szervének megalakításában személyes része volt —, hogy a törvényes hatalom az ő kezén siklott át a Nemzeti Tanács birtokába — hogy a Nemzeti Tanácsnak a népköztársaságnak elnöke volt, — amiből folyik, hogy ezzel a vezérszereppel magára vállalta azt a felelősséget, amely a forradalom tényeit a vezető személyek akaratával okozatilag összekapcsolja..."

[28] A törvényszék elnöke Osztwald István, a tábla elnöke Juhász Andor volt, akik első és másodfokon a Károlyit elítélő tanácsok elnökei is voltak.

József főherceggel november első napjaiban tömegével biztosították támogatásukról a forradalmat és résztvettek annak kormányzati, hivatali, gazdasági tevékenységében a legcsekélyebb fenyegetettség nélkül. Tisza István meggyilkolását is csak a legdurvább hamisítással lehetett egyáltalában Károlyi nevével együtt emlegetni annál is inkább, mert ennek egyik fővádlottja Friedrich István volt, a Horthy rendszer egyik miniszterelnöke ez a politikai kalandor, akit a terhelő vallomások ellenére tisztára mostak. Szó sem volt „erkölcsi" vagy „közérdekű" szempontokról a forradalomhoz csatlakozásnál.

A tábla az elsőbíróság ítéletéhez képest még egy síkon igyekezett alátámasztani és meggyőzővé tenni ítéletét.[29] Károlyi Mihály cselekményeit és magatartását a „lelki indító okok kémpróbája alá" vette. A mindenáron való érvényesülési vágyban, Tisza Istvánnal való rivalizálásban látta cselekménye indító okait megtalálni. Alig néhány jelentéktelen bizonyítékra tudott az egész eljárás alatt a bíróság hivatkozni. Jellemző a szegényes bizonyításra, hogy milyen nagy jelentőséget tulajdonít a tábla két Károlyi Mihály által írt magánlevélnek. Az egyik levelet Károlyi nővéréhez írta, ebben lerántja a leplet és élesen jellemző bírálatot mond a magyar uralkodó osztály egyes rétegeiről és csoportjairól: a royalistákról, a főrendekről, a bankárokkal üzletelőkről, a szociáldemokraták köpenyegforgatásáról.[30] Károlyi másik levele az októberi forradalom első évfordulóján kelt és a „munkásság kegyeibe igyekszik magát visszahelyezni".[31] Valójában Károlyi biztatja a munkásságot ne veszítse el önbizalmát és harci kedvét, ne adja oda magát egy reakciós áldemokrata uralomnak. Hangsúlyozza, hogy mindazoknak, akik a kapitalizmust megakarják buktatni össze kell fogniok az egész világon, minden ország dolgozóinak egy internacionálében kell egyesülniük.

A két levél részletes taglalásával akarva akaratlan leleplezi magát a tábla: kitűnik mi volt megbocsáthatatlan az ellenforradalmi rendszer és uralkodó osztályai szempontjából: az, hogy Károlyi átlátott rajtuk, ismerte minden hibájukat és „magyar főúr" létére a munkások mellé állva a kapitalizmus megdöntését kívánta.

9. Felülvizsgálati kérelmében Károlyi Mihály változatlan szívóssággal harcolt igazáért, feltárta a tábla ítéletének iratellenességeit, alaki és anyagi jogszabálysértéseit.[32] Rámutatott történelemhamisításaira, amelynek tengelyében az a törekvés állt, hogy „egy emberre hárítsa azt a felelősséget, amely a tények letagadhatatlan erejénél fogva milliókat terhel." Kiemelte, hogy a bíróság nem állítások, hanem bizonyítékok alapján tartozik ítélni. Újból minden egyes tényállítással részletesen foglalkozva, azokat sorra cáfolva szorgalmazta, hogy folytassák le végre az általa kért bizonyítást.

A bíróság nemcsak a vagyonomat akarja elkobozni, „de elkobozta a bizonyítást is". „... bizonyítási eljárás lefolytatása nélkül még egy Rákóczi Ferencet is hazaárulónak lehetett nyilvánítani..."

Csakúgy, mint előkészítő irataiban és fellebbezésében, felülvizsgálati kérelmében is a vádlott szavaiból a vád hangjai csendülnek ki.

Mindez hiábavaló volt, ha Károlyi Mihály a bírói ítéletek előtt talán reményeket fűzhetett az igazságszolgáltatáshoz és meghurcoltatása ellenére arra számított, hogy bírói fórumok előtt megdöntve a rágalmakat elégtételt kap, a törvénysértő ítéletek ezt a reményt megsemmisítették. Belátta, hogy a rendszer bíróságai előtt nem várhat tárgyilagos, pártatlan, igazságos döntést. Valóban így történt a Curia 1924. december 16-án kelt ítéletével a felülvizsgálati kérelmet elutasította, a törvényszék közbenszóló ítélete jogerőre emelkedett.

A Curia ítélete ugyanazokat a jellegzetességeket mutatja, mint az alsó bíróságoké.[33] Jórészt figyelmen kívül hagyva az alperes érvelését az események egyoldalú magyarázatán nyugvó, nem perrendszerűen bizonyított tényállítások képezték az ítélet alapját.

A Curia döntésében lényegében elfogadva az alsóbíróságok megállapításait hat vádpontban találta Károlyi Mihály bűnösségét megalapozottnak. *1.* 1918 október hónapban tartott beszédei nagy hatással voltak a harcoló katonák fegyelmének meglazulására. *2.* A nemzeti tanács megalkotásában résztvett, amely az októberi forradalomnak később központi szerve lett és mint ilyen kiáltványokat bocsátott ki felhívta a katonaságot az esküjében kötelezett engedelmesség megtagadására. *3.* Alternatív helyzet elé állítva a királyt felmentette magát esküje alól, majd ezt követőleg minisztertársaival együtt felesküdött a nemzeti tanácsnak. *4.* A fegyverletételi parancs körüli tevékenységet. *5.* Károly király lemondása illetve az államforma megállapításával kapcsolatos magatartását. *6.* Az alkotmány illetve az országgyűlés intézményének erőszakos megszüntetését.[34]

A Curiának ezzel a jogerős döntésével elérték politikai és jogi célkitűzéseiket, a magyar bírói fórumok Károlyi Mihályt és az 1918-as októberi forradalom történelmi korszakát megbélyegezték, a hatalmas Károlyi vagyon átszállásának nem volt már jogi akadálya.

10. Az ítéletek jogi sajátosságait elemezve a következőkre kell rámutatni: Az alperes jogi védekezésének középpontjába az 1915: XVIII. t. c. 1. és 2. §-ának egymásközötti viszonyát, illetve a büntetőjogi szándékosság vizsgálatának kérdését állította. Érvelése szerint az 1915. XVIII. t. c. alkalmazása szempontjából nem elegendő egyedül a felségsértés és a hűtlenség bűntettének fennforgása, ha ezek a törvény 1. §-a értelmében nem realizálódnak az „ellenséghez pártolás" *fizikai tényében.*

Márpedig Károlyi Mihály eseté-

[29] A tábla is a BTK. 127. § (2) és a 144. § (3) bekezdését hívta fel ítéletében.

[30] Károlyi Mihály 1919. októberben már az emigrációból Pappenheim Siegfriedhéhez, testvéréhez írta a szóban forgó levelet.

[31] Bakos Mihályhoz egy hű emberéhez intézett levele.

[32] Pl. Károlyi per. Felülvizsgálati kérelem.

[33] A Curia ítélete nincs meg a Károlyi per iratai között, azt a perújítási ítéletből rekonstruáltam.

[34] A Curia eltérően az alsóbíróságoktól a bűncselekményeket másként minősítette, így: az 1. pontnál a BTK. 144. § (5), a 2-nál a BTK. 126. § (3). 127. § 2: és 144. § 5., — a 3-ik pontnál a BTK. 126. § 3., 127. § 2., a 4-ik pontnál a BTK. 126. § 3., 144. § 3. és 5., az 5-ik pontnál a BTK. 126. § 3., a 6-nál a BTK. 126. § 3. és 127. § 2. szakaszát hívta fel. A tényállásrészben megjelöltek természetesen csak egy-egy főgondolatra mutatnak rá, maga az ítélet mindegyik pont alatt részletes fejtegetést tartalmaz.

ben ez nem következett be. A bíróságok ezt az érvelést nem fogadták el. A tábla ítélete arra hivatkozott, hogy „... éppen a kémkedésben és ezzel rokon cselekményekben nyilatkozik meg az ellenséghez pártolás, mert eme végrehajtási cselekmények nélkül az ellenséghez pártolás fogalma a bírói ítélkezés körébe nem tartozó, a gondolat és vélemény szabadság immunitását élvező belső lelki folyamat."...[35] A bíróság azonban ezzel a fellengző szavakkal koránt sem tudott magyarázatot adni arra, hogy miért került e törvény szövegébe a „pártolás" ha ezt nem mindennapi szóhasználat szerinti értelmében kell felfogni.

A bíróság e jogértelmezéséből az következett volna, hogy például a kémkedés bűntettét másként el sem lehet követni, mint az ellenséghez pártolással. Ez nyilvánvalóan nem volt igaz, a Btk. a kémkedés bűntette tényálladéki elemei közé nem vette fel az ellenséghez pártolást és ez önmagában a bíróság érvelése cáfolatát is magában foglalta. De az 1915:XVIII. t. c. létrejöttének körülményei és miniszteri indokolása sem hagyott kétséget az iránt, hogy az állam olyan hazaárulók vagyonára akarta a kezét rátenni, akik fizikailag is átpártoltak az ellenséghez, az ország területét elhagyták, elszöktek és akik ellen éppen e miatt büntetőjogi eszközökkel fellépni nem tudtak.

Nem fogadták el a bíróságok az alperes érvelését a büntetőjogi szándékosság kérdésében sem. Az alperes álláspontja szerint, ha igaz is lenne mindaz, amit a bíróságok a tényállás tekintetében megállapítanak, akkor sem képezhetnek bűncselekményt Károlyi Mihály terhére hiszen őt nem kártevő szándék vagy ellenséges célzat vezette, hanem minden ténykedésével az ország érdekeit vélte szolgálni. Ellenséges szándék, illetve ilyen célzat hiányában pedig ez a bűncselekmény meg sem állapítható.

A táblai ítélet ezzel az érveléssel szemben a következőket mondotta: „... A felségsértés és a hűtlenség nem céldeliktumok, hanem közönséges szándékos bűncselekmények, mert a törvény e bűncselekmények tényálladéki elemei közé külön célzatot (dolus specialis) föl nem vett, aminél fogva e bűncselekmények tényálladékának a megállapításához csupán az eredmény előre látásában megnyilvánuló szándékosság szükséges."...[36]

A tábla indokolásának ez az okfejtése önkényes és törvénysértő volt a hűtlenség bűntettét illetően, mert ellentétben állt a törvény hiteles értelmezésével, amelyet annak előadója a javaslat tárgyalása alkalmával félreérthetetlenül fejtett ki: „... a hűtlenség bűntetténél egyáltalában a főnyomatékot... a haza ellen irányzott *ellenséges szándék*, tehát a *dolus speciális* képezi. Aki hazaellenes szándékból, ellenséges indulatból, *azon célból*, hogy az ellenséget s annak hadműveleteit segítse a cselekményt elköveti: az kerül-e büntetés súlya alá..."[37] Bár a felségsértés vonatkozásában a célzatosság kérdését nem fogalmazták meg ilyen határozottan, annak a miniszteri indokolás ellentmondásai alapján olyan értelmet is lehetett tulajdonítani, mint amit a táblai ítélet elfoglalt. Ámde éppen azok a cselekmények, amelyekben a bíróságok a felségsértés bűntettét vélték felismerni Károlyi Mihály terhére voltak a legerőszakoltabbak. Ezeknek a történelmi hitelük volt a legcsekélyebb, megalapozottságuk még következtetési alapon sem volt töretlen.

Egyenesen groteszk volt, hogy éppen a Horthy rendszer, amely végső soron a monarchia felbomlásának köszönhette létét, az osztrák—magyar monarchia közjogi kapcsolatát védő törvény megsértése miatt sújtja Károlyit, aki alatt az ország önálló állami életet, függetlenséget nyert. Ha a bíróságok érvelése Károlyi Mihály felségsértése tekintetében helytálló lett volna, akkor a Horthy rendszer is, amely nem állította vissza a királyság intézményét, sem az országgyűlést, illetve annak két házát és a trianoni békéhez hozzájárulva beleegyezett az ország területi kisebbedéséhez, bűnös ugyanazon bűntettben.

Végül elvetették a bíróságok az alperesnek az 1921:XXXII. t. c. (trianoni békeszerződés) 76. §-ára alapított pergátló kifogását is. E törvény értelmében a volt osztrák—magyar monarchia lakóját nem lehet zavarni vagy zaklatni amiatt a politikai magatartása miatt, amelyet a háború idején tanúsított. A törvényszék felfogása szerint az alperes az ügyfélegyenlőség elve alapján szabadon védekezett, a jogvita elbírálása pedig politikai magatartás okából történt zavarásnak vagy zaklatásnak nem minősíthető. A tábla pedig az állampolgársági viszonyok rendezésével kapcsolatosan az utódállamokra leszűkítve ködös okfejtéssel hárította el az alperes alapos érvelését.

Az ügyfélegyenlőségre való hivatkozás nem volt egyéb frázisnál, ez valójában tartalmilag nem érvényesült, csak a bizonyítási indítványok előterjesztésének szabadságáig terjedt, aminek tényleges foganatosítása nem következett be. Továbbá, ha valakit Károlyi Mihályéhoz hasonló vagyontól akarnak bűncselekmény kimondása útján megfosztani, azt nehezen lehet tyukper „jogvitájának" színvonalára süllyeszteni, mint ahogy képmutatóan a törvényszék, illetve az eljárt bíróságok tették.

Az említett törvény célja és határozott rendeltetése az volt, hogy a politikai bosszúperek lefolytatását meggátolja.

Miután a törvény értelmezése tekintetében nem volt egységes az „egyenlő felek" álláspontja a bíróságnak az alperes kérelmével egyezően a Népszövetséget kellett volna hivatalos értelmezésre felkérni. A bíróságok oly sok más kérelem között ennek sem adtak helyt, és diplomáciai bonyodalmaktól sem riadva vissza elszántan törekedtek Károlyi Mihály elmarasztalására.

Természetesen a Curia is mindenben magáévá tette az alsóbíróságok érvelését.

Ha az elmondottak mellett figyelembe vesszük azt is, amit az alperes felülvizsgálati kérelmében a több mint ötven esetben fennálló iratellenességről és alaki jogszabálysértésről állított; határozottan mondhatjuk, hogy a jogvita területén sem a törvényesség érvényesült, Károlyi Mihály megalapozott jogi érveit önkényes törvényma-

[35] PI. Károlyi per. A táblai ítélet indokolásából.

[36] m. f.

[37] A BTK. 144. §-ának képviselőházi tárgyalása az 1877. november 30-i ülésen. Pauler Tivadar előadói beszédéből. A magyar BTK. anyaggyűjteménye (szerk. Lőw Tóbiás) Bp. 1880. II. k. 95. old.

gyarázatokkal, törvénysértésekkel némították el, marasztalásának nem volt jogalapja.

11. A jogerős ítéletet nem követte azonnal a végrehajtás, mert a budapesti törvényszék csak 1927 évben hozott végítéletet az elkobzott vagyon területi felosztásáról. (Ennek okára, politikai hátterére itt most nem térhetek ki.) Károlyi Mihály és jogi képviselői azonban ezután sem szűntek meg harcot folytatni a megbélyegző és igazságtalan ítéletek ellen. 1928 májusában perújítási keresetet nyújtottak be a táblához.[38] Ebben Clemenceau Franciaország volt miniszterelnöke, illetve Painlavée hadügyminiszter levelével kívánták igazolni, hogy Károlyi velük semmiféle összeköttetésben sem állott és az ellenség érdekeit nem mozdította elő. Benes Ede cseh külügyminiszternek „Der Aufstand der Nationen" című 1928 évben megjelent könyvében foglaltakkal kívánták bizonyítani, hogy Károlyi Mihály milyen küzdelmet folytatott a magyar határoknak és általában a magyar területeknek a megtartásáért. Végül József főhercegnek 1918. november 3-án Kövess tábornagy hadseregcsoportjához intézett iratával azt kívánták igazolni, hogy a fegyverletétellel kapcsolatban sem követett el mulasztást.

A tábla a perújítási keresetet is elutasította azzal az indokolással, hogy a „Curia ítéletében hat pontban felsorolt összes cselekményei valamennyien magukba foglalják természetüknél fogva az ellenség támogatását és ezzel az ellenséghez történt pártolást."[39] Ha tehát a perújítási okul felhozott cselekmények valamelyikét nem is lehetne az alperes terhére róni, a Curia akkor is a többi cselekmények miatt marasztalta volna alperest, tehát a perújítás rá nézve kedvezőbb határozatot nem eredményezett volna. Márpedig a törvény értelmében csak az utóbbi esetben van helye a perújítás elrendelésének. Végül a Curia is elutasította 1928. október 27-én felülvizsgálati kérelmével Károlyi Mihályt, elfogadva a tábla jogi okfejtését.[40]

[38] A perújítási keresetet 1928. V. 29-én adták be.

[39] A budapesti ítélő-tábla 1928. VI. 26-án kelt ítéletével utasította el a keresetet.

[40] A curiai ítélet kelte 1928. X. 27.

Ez volt a Károlyi Mihály ellen folytatott bírói eljárás záró aktusa.

A „történelem ítélőszéke", mint ahogy azt Károlyi Mihály oly jövőbelátóan megjósolta a Horthy bíróságoknak ezt a törvénysértő, történelemhamisító, igazságtalan döntését nem emelte jogerőre.

Hazánk felszabadulása után, a népi demokrácia, amelynek eljövetelében és avval együtt a magyar nép felemelkedésében Károlyi Mihály soha sem szűnt meg bízni, az ő rehabilitációját is meghozta. Érdemeit az 1946: II. törvénybe foglalta, 1962-ben pedig hamvait a párt és a kormány történelmünk nagy alakjainak kijáró megbecsüléssel helyezte örök nyugalomra.

Ez volt a dolgozók államának és népének válasza a Horthy rendszer elfogult bíráinak, igazságtalan és törvénysértő ítéleteire.[41]

Schönwald Pál

A viszontkereset megengedhetősége az NDK Külkereskedelmi Kamarája mellett szervezett választottbíróság és a Magyar Kereskedelmi Kamara mellett szervezett választottbíróság gyakorlatában

A KGST-államok vállalatainak egymás közti áruszállításait az 1958. január 1-i hatállyal életbelépett Általános Szállítási Feltételek (következőkben ÁSZF) szabályozzák. Az ÁSZF lényegében anyagi jogi intézkedéseket tartalmaz, de foglaltatnak benne perjogi rendelkezések is. Ilyen rendelkezés mindenekelőtt az ÁSZF 65. §-a, amely kimondja, hogy a szerződésszegő fél elleni kereset az alperes székhelye szerinti kamarai választottbíróságnál nyújtandó be.

Ugyanez a szakasz (2) bekezdésében kimondja azt is, hogy ugyanennél a bíróságnál viszontkereset is támasztható.

Abban a tekintetben, hogy a viták elintézése mely jog alapján megy végbe, kimondja az ÁSZF. 74. §-a, hogy mindazokban a kérdésekben, amelyekben az ÁSZF nem intézkedik, vagy nem intézkedik kellően, az eladó országának jogát kell alkalmazni.

Ez természetesen nem vonatkozhatik másra, mint az anyagi jogra. Perjogi tekintetben ilyen szabályozásnak nem volna helye, mert általános, nemzetközileg régen kialakult, mind szocialista, mind tőkés viszonylatban egyetemes érvényű szabály a lex fori alkalmazása, tekintet nélkül arra, hogy ez az eladó, vagy a vevő joga-e. Így adódhatik p. o. az a ritkább eset, hogy a külföldi eladó perli a magyar vevőt. Ez esetben a per a budapesti Kamarai Választottbíróságnál folyik. Anyagi jogként az ÁSZF kiegészítése gyanánt a külföldi vállalat országának polgári jogát kell alkalmazni, de perjogként a magyar jogszabályok alkalmazandók.

Ha viszont külföldi vevő perli a magyar eladót (ez a típus-eset) anyagi jog gyanánt a magyar PTK, perjogul pedig ugyancsak a magyar jogszabályok kerülnek alkalmazásra.

A magyar perjogi szabályokat, mint lex specialis, elsősorban a Kamarai Választottbíróság szabályzata tartalmazza. Azokban a kérdésekben, azonban, ahol ez intézkedést nem tartalmaz, meg kell állapítani, van-e és milyen jogszabály, amelyet kiegészítés gyanánt alkalmazni kell.

Ennek megállapítása érdekében vissza kell nyúlni a Ppé. 17—20 §-ához. Ez a törvényerejű rendelet intézkedik a választottbíróságokról. A 17—19. § meglehetősen szűkszavúan az ad hoc választottbíróság intézményét szabályozza és többek között (17. §) kimondja, hogy amennyiben az egyedi szerződésben a felek másként nem rendelkeznek, eljárását a bíróság maga határozza meg.

A 20. § viszont, a Kamarai Választottbírósággal foglalkozva, kissé homályos és nem túl szerencsés szóhasználattal megszabja, hogy a Kamarai Választottbírósági Szabályzaton túl a 17—19. § a Kamarai Választottbíróságra is érvényes.

Ez végső következtetésben azt jelentené, hogy a Kamarai Választottbíróság a Szabályzatban nem érintett kérdésekben — a felek intézkedése híján — kénye-kedve szerint járhat el. E sorok írója a

[41] „. . . az egész magyar nép képviseletében eljöttünk ide, hogy lerójuk tiszteletünket történelmünk nagy alakja Károlyi Mihály előtt . . ." „. . . Igazságot szolgáltattunk már 1946-ban Károlyi Mihálynak is, s most, hamvainak hazahozatalakor a szocialista Magyarország nevében megerősítjük történelmi érdemeinek elismerését . . ." (Idézetek Kállai Gyula miniszterelnökhelyettesnek 1962. március 18-i beszédéből.)

most lezajlott moszkvai választottbírósági konferencián némi akaratlan iróniával ezt „lex voluntatis arbitri"-nek nevezte.

Magától értődően ez csak elmélet. A kialakult gyakorlat a jogbizonytalanság és a bírói önkény elkerülése érdekében az, hogy a választottbíróság tartja magát a Pp. alapvető intézkedéseihez, logikai okokból azért is, mert azzal, hogy a választottbírósági eljárást — tale quale — a Ppé, szabályozza, nyilvánvaló, hogy a Pp. az, amelynek rendszerébe cum grano salis a választottbíróság beletartozik és ennek intézkedéseit kell követnie.

Vonatkozik ez olyan fontos intézményre is, mint amilyen a viszontkereset, amelyet illetően a Pp. 147. §-ának (1) bekezdése a következőket mondja:

„Az elsőfokú ítélet hozatalát megelőző tárgyalás berekesztéséig az alperes a felperes ellen viszontkeresetet indíthat, ha az ekként érvényesíteni kívánt jog a felperes keresetével azonos, vagy azzal összefüggő jogviszonyból ered, vagy, ha a viszontkereset tárgyául szolgáló követelés a felperes kereseti követelésével szemben beszámításra alkalmas."

A közelmúltban két viszontkereset került a Kamarai Választottbíróság elé. Az egyikben már döntés született, a másodiknál „sub iudice lis est", úgy, hogy ebben e sorok írója — akit egyébként csak tanácskozási, de nem szavazati jog illet — csak egyéni véleményét nyilváníthatja.

Az első ügynek az a különleges érdekessége, hogy ugyanazon felek között ugyanazon szerződéskomplexusból folyóan az NDK Külkereskedelmi Kamarája mellett szervezett választottbíróságnál is folyt viszontkeresettel komplikált per és ebben a német fél által emelt viszontkeresetet az ottani választottbíróság — nem az ügy érdemi vizsgálata után, hanem pusztán a viszontkereset megengedhetőségét bírálván — részítélettel elutasította. Ha a magyar és a német választottbíróság álláspontját és annak indokolását összehasonlítjuk, érdekes eltéréseket észlelhetünk, hozzátéve, hogy e sorok írójának véleménye szerint a magyar álláspont felel meg nemcsak a magyar, hanem a Berlinben alkalmazott német jogszabályoknak is.

Ismertetésünkben kerülni fogjuk azokat a — vélt — gyakorlati meggondolásokat, amelyek feltehetőleg a szerintünk téves elméleti állásfoglalásra vezettek. Mindössze annyit jegyzünk meg, hogy a berlini elutasítást tartalmazó ítélet akkor született, amikor Berlinben már tudomásuk volt arról, hogy a magyar alperes a német felperes ellen jelentékeny összegű viszontkeresetet támasztott.

A két álláspontot az I. alatt ismertetett jogeset kapcsán tárgyaljuk, míg a II. számú jogeset a folyamatban levő jogvitás ügyről számol be **igen röviden.**

Egy német külkereskedelmi vállalat szállította és szállítja egy magyar külkereskedelmi vállalaton keresztül az oroszlányi hőerőmű berendezésének tekintélyes részét. A fizetési kötelezettség egy töredékének a magyar vállalat csak késve tett eleget. A német vállalat perelte a Magyar Kereskedelmi Kamara mellett szervezett Választottbíróságnál azokat a kamatveszteségeket és költségeket, amelyeket ez a késedelmes fizetés okozott (kb. 1000 új rubel). A magyar vállalat *ugyanebből a szerződésből folyóan* sokszorosan nagyobb összegre szóló viszontkeresetet nyújtott be a német vállalat ellen késedelmes szállítás folytán keletkezett kötbérigény címén. Az ügy elvi részére közömbös, hogy a magyar vállalat kötbérkövetelésének egy része — még hozzá a nagyobb része — a szállított berendezések utáni vételár-hányadra is kiterjedt, mert — mondta a viszontkereseti felperes — a nem-szállított részek olyanok voltak, amelyek az illető egység tervszerű üzembehelyezését gátolták és így a szállított részek *önmagukban* a tervszerű üzembehelyezésre a szerződésben megjelölt időpontban nem voltak alkalmasak.

Amikor a német fél a viszontkeresetről értesült, keresetét egyoldalú nyilatkozattal visszavonta és egyben kijelentette, hogy ezek szerint a viszontkereset is tárgytalanná vált, mert hiszen megszűnt az illetékességet megalapozó kereset.

A magyar választottbíróság ezt az okoskodást természetesen nem tette magáévá, sőt nem fogadta el azt a kétségbeesett, de naiv előadást sem, hogy — az ÁSZF német szövege szerint „alapkereset" helyett „Hauptklage"-t mondanak, ez pedig az *összegszerűen nagyot* jelenti és mivel Berlinben ugyanezen felek között nagyobb összegű per van ugyanezen szerződésből folyamatban, ott van a „Hauptklage".

A magyar választottbíróság átérezte az ügy elvi súlyát és mélyrehatóan vizsgálta a viszontkereset problémáját.

Elsősorban is azt a kérdést taglalta, vajon milyen következményei vannak az alapkereset visszavonásának, tekintet nélkül egyelőre arra, hogy az *adott esetben* van-e helye egyáltalán viszontkeresetnek. A belső, választottbírósági tanácskozás három változatot vett vizsgálat alá: *1.* A felperes visszavonja keresetét, még mielőtt az alperes arról tudomást szerzett volna. *2.* A felperes akkor vonja vissza keresetét, amikor az alperesnek a bíróság a kereseti II. példányt kézbesítette, de mielőtt az alperes viszontkereseti kérelmét előterjesztette volna. *3.* Az alperes már benyújtotta viszontkeresetét és a felperes ekkor vonja vissza alapkeresetét.

A bíróság azon az álláspontón volt, hogy az 1. alatti esetben a felperes még korlátlan ura a pernek, illetve a per alapfeltétele, a két peres fél szembenállása még létre sem jött, ennélfogva, ha keresetét visszavonja, e visszavonás *után* viszontkeresetnek helye nincs!

Más a helyzet a 2—3 alatti két esetben. Itt a felperes illetékességet alapított és ezt az illetékességet egyoldalú jognyilatkozattal nem szüntetheti meg. Ha már az alperes a perről hivatalos értesülést szerzett, viszontkereseti joga megnyílt és ezt a jogot a felperes tőle többé el nem vitathatja!

Az alap kérdésen túljutva a bíróság most azt vizsgálta, hogy a konkrét viszontkereset elvileg megáll-e? Visszanyúlt a Pp. már idézett 147. §-a (1) bekezdésének első fordulatára és mivel kereset és viszontkereset azonos jogviszonyból ered, megállapította, hogy a viszontkereset ebben a konkrét ügyben elvileg megáll.

Amikor azután most már annak eldöntésére került a sor, hogy érdemben helyet ad-e a bíróság a viszontkeresetben foglalt kérelemnek, a bíróság a viszontkeresetet

túlnyomó részében elutasította. Ha tehát — ki nem mondottan bár — a felperesnek és viszontkereseti alperesnek az volt az aggálya, hogy maga a viszontkereset megengedhetősége már egyértelmű a marasztalással, ez az aggály nem igazolódott.

*

Ezt megelőzően indult a per Berlinben ugyanezen felek között. Itt a magyar fél volt a felperes, aki ugyanezen szerződésből folyóan a német alperestől késedelmi kötbért követelt. A német alperes viszontkeresetet támasztott. A viszontkereset tárgya: 1. vételhátralék, amelyet a viszontkereseti felperes egy — a viszontkereseti alperes részére szóló — szállításból kifolyóan követelt, 2. szerelési anyag, szerelési szerszám kölcsöndíja és szerelők munkabére címén járó összeg volt.

Az első tétel tekintetében a viszontkereseti alperes azon az alapon kért elutasítást, hogy ez a kereseti követeléssel sem tényleg, sem jogilag nem függ össze, míg a másik (három részből álló) követelésnél az volt a védekezése, hogy ez az alapperbeli követeléssel tényleg összefüggött ugyan, jogilag azonban nem!

A keresetben ugyanis kötbérkövetelésről, a viszontkeresetben ellenben vételárhátralékról, bérleti díjról és munkabérkövetelésről van szó. Így tehát hiányzik a német Pp. (ZPO.) 145. §-ában írt feltétel.

A felperes és viszontkereseti alperes érdekes érveléssel élt. Tulajdonképpen — mondotta — ő is osztja a viszontkereseti felperes álláspontját, de mert a viszontkereseti felperes, Budapesten, ahol alapperbeli alperes, viszontkeresettel élt, ennélfogva most ő, Berlinben ugyanilyen alapon kíván eljárni.

A Német Demokratikus Köztársaság Külkereskedelmi Kamarája mellett szervezett Választottbíróság indokolásában hosszasan foglalkozik az ÁSZF 65. §-ával, amely elvileg az alperes választottbíróságát mondja ki illetékesnek és kifejti, hogy ez felel meg „a szocialista világgazdasági kapcsolatok objektív követelményeinek." Ez a szabályozás ugyanis a jogegyenlőség normájából indul ki, mert a részt-vevő államok elé egyformán fokozott követelményeket állít, amelyek a külföldön folyó perből részükre adódnak (utazás, nyelv- és jogismeretek stb.). Ez azonban csak abban a vonatkozásban érvényes, amelyben az alperes országának választottbíróságáról van szó, hiszen rendszerint az eladó az alperes, ő szegi meg a szerződést. A bizonyításfelvétel súlypontja tehát szükségképpen a szállító országában van. A tényállást stb. itt lehet leginkább megállapítani (tanúk kihallgatása, bizonyítékok felvétele stb.).

Kivétel e szabály alól az ÁSZF 65. §-ának (2) bekezdése, amely megállapítja, hogy viszontkeresetet a kereset helye szerinti választottbíróságnál lehet támasztani. A viszontkereset feltételeiről a rendelkezés mit sem mond.

A felperes és egyben viszontkereseti alperes az ebből eredő kétségeket a lex fori elve alapján kívánta megoldani és ezen az alapon kérte a viszontkereset elutasítását. A német Pp. (ZPO) szerint — mondotta — viszontkeresetnek akkor van helye, ha az igény a keresettel „összefügg", de a bíróságnak eme elvi lehetőség ellenére módja van arra, hogy a két pert külön tárgyalja, ha a kereset és viszontkereset közt nincs „jogi összefüggés". Márpedig ilyen a kereset és viszontkereset közt nincs!

A berlini választottbíróság szerint ez a felfogás téves. Az NDK perjoga szerint viszontkereset mindig lehetséges, ha az a bíróság, amelynél a viszontkeresetet támasztották, közvetlen kereset esetén is illetékes volna. A ZPO 33. §-a kibővíti ezt az elvet. Eszerint az egyébként nem illetékes bíróságnál viszontkereset mégis emelhető, ha kereset és viszontkereset „egymással összefügg." Ezt a kibővítést viszont megszorítja e szakasznak az a (2) bekezdése, amely szerint ily esetben mégsem lehetséges a viszontkereset megemelése akkor, ha a viszontkereseti kérelemben foglalt követelésre az a bíróság, amelynél a viszontkeresetet benyújtani szándékolnak, akkor, ha a viszontkereset alapkereset volna, még abban az esetben sem volna illetékes, ha a felek e bíróság illetékességében megállapodtak volna.

Mivel pedig — mondja az indokolás — az ÁSZF szerint az alperes lakhelye választottbíróságának igénybevétele kötelező, nem vehető igénybe a *felperes* lakhelyének választottbírósága és így összefüggés esetén sem áll meg a német ZPO szerint a viszontkereset emelésének lehetősége. A lex fori tehát nem engedné meg a választottbíróság előtti viszontkeresetet.

Ez azonban ellentétben áll az ÁSZF 65. §-ának a viszontkeresetet megengedő (2) bekezdésével. Ennek magyarázatához nincs szükség a lex forira, hanem csupán a teljes 65. § helyes értelmezésére.

E helyes értelmezés szerint — mondja a berlini választottbíróság — csak kivételesen lehet eltérni az általános és a 65. § (1) bekezdésében foglalt elvtől.

Ez a kivétel a koncentráció esete, amikor a viszontkereset révén ésszerűbben lehet a kérdéskomplexust eldönteni. Ha a viszontkereset eldöntése egyben a kereset sorsát is gyorsan és véglegesen eldönti, akkor helye van a viszontkeresetnek. De nincs helye főleg akkor, amikor ezzel az alperes és viszontkereseti felperes mindössze egy másik választottbíróság illetékességét akarja megkerülni!

Mivel pedig az adott esetben ilyen koncentráció lehetősége nem állott fenn, a viszontkeresetet annak érdemi vizsgálata nélkül el kellett utasítani!

*

A berlini választottbíróság ítélete: tanítélet. Arra való, hogy a budapesti választottbíróság okuljon belőle. Sajnos: e sorok írójának és az ügyben eljárt magyar választottbíróságnak az volt a véleménye, hogy a berlini ítélet egyáltalán nem meggyőző. Mellesleg: nem először észleli e sorok írója a berlini ítéletekben a nagyszabású kitérőket, a senki által fel nem vetett érvek cáfolatát, a filozofálgatásra való hajlamot és az ítéleteknek szükség nélkül legalább néhány, de néha sok általános szólammal való átszövését. Hiába teszi meg az ítélet a kerülő utat a német ZPO-hoz. Végül mégis az ÁSZF-nél kell kikötnie, a 65. §-nál és ezt kell önkényesen magyaráznia, ahhoz, hogy a viszontkeresetet a limine elutasíthassa.

Az indokolás csak a végső mondat: a koncentráció. Ez irracionális, nyújtható és jogilag meg nem fogható elemeket foglal magában. Mennyivel világosabb a tisztán jogi alapon nyugvó magyar döntés, amely két jogszabályhelyre, az ÁSZF 65. §-ára és a Pp. 147. §-ára hivatkozik. Ha a német döntés ugyanezt az elvet követte volna, a lex specialis (ÁSZF) alapján mellőzni kellett volna a lex generalist a ZPO 33. § (2) bekezdését és a ZPO 33. §-ának (1) bekezdése alapján érdemi tárgyalás alá venni a viszontkeresetet.

II.

Egy lengyel vállalat olyan különleges magvakat vásárolt egy magyar külkereskedelmi vállalattól, amelyeket ez utóbbi kemény valutáért is tudott volna értékesíteni. A baráti ország kívánsága természetesen megelőzte ezt a szempontot. Az adásvételi szerződést megkötötték, de azzal a feltétellel, hogy viszont a lengyel vállalat más — kemény valutáért ugyancsak értékesíthető — magvakat szállít a magyar vállalatnak. A két ügyletet két külön szerződésbe foglalták, de egy közösen felvett aktajegyzet tanúskodik a két ügyletnek egymástól való függőségéről és feltételezettségéről.

A magyar vállalat — állítása szerint vismajor-szerű okból — szerződési kötelezettségének csak részben tett eleget. A lengyel vállalat idején és teljes mennyiségben szállított, de az áru csíraképessége a magyar vállalat állítása szerint nem felelt meg a szerződés kikötéseinek.

Szemben áll a lengyel vállalat keresete és a magyar vállalat „actio quanti minoris"-a. E sorokban természetesen nem lehet arról szó, hogy akár a kereset, akár a viszontkereset tárgyában kinek az oldalán van a materiális igazság, hanem — itt is csak egyéni véleményként — arról, hogy van-e helye viszontkeresetnek egyáltalában? E sorok írója szerint feltétlenül van! Hivatkozom a Pp. 147. §-a (1) bekezdésének első fordulatára. Ha rigorozusak vagyunk, a második kriteriumot hívnók fel („... vagy azzal összefüggő jogviszonyból ered..."), de ha az ügyleti akaratot (lásd aktajegyzet) vesszük alapul az első kriteriumra „... a felperes keresetével azonos... jogviszonyból ered" alapíthatjuk ezt az állásfoglalást.

Összefoglalóan: a viszontkeresetek megengedettsége per-ökonómiai célokat szolgál. E célok meghiúsítása az ÁSZF elveivel ellentétes. Minden olyan esetben, amikor ennek megvannak a perjogi feltételei, a viszontkeresetet érdemi tárgyalás alá kell vonni. Más kérdés, hogy az egyes választottbíróságok közti ítélkezésbeli divergenciák elkerülésére kívánatos valamilyen elvi fórum létrehozatala, amely a jogegységet és ezzel az ítélkezés biztonságát megteremti.

Faragó László

Szociológiai módszerek a jogtudományban

(Vita az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetében)

Társadalmi és politikai gyakorlatunkban itthon és a szocialista országokban, valamint a társadalomtudományokban világméretekben és a hazai viszonyokban egyaránt bekövetkezett fejlődés az állam- és jogtudományoknak a társadalom konkrét valóságához való közelítésében is megnyilvánul. A társadalmi politikai gyakorlatot illetően világos, hogy a tényleges viszonyokkal kellőképpen nem számoló gyakorlat számára — amely nem egy esetben szubjektív jellegű elgondolások mindenképpeni alkalmazását jelentette — legmegfelelőbb jogászi gondolkodási forma a merev normatív szemlélet, amelyben nem jutnak kifejezésre a társadalom viszonyai, amely a társadalom problémáiban csak állami és jogi problémát lát, és amely éppen ezért a jogszabályt minden társadalmi probléma megoldására hatékonyan felhasználható eszköznek tekinti. Jóllehet a jogtudománynak ez a szemlélete párosult a jog társadalmi tartalmának elismerésével, hiszen a marxizmus klasszikusai feltárták a jog társadalmi kötöttségét, ez a „szociológiai" szemlélet azonban, amely egyébként a klasszikusoknál még élő tudományos gyakorlatot is jelentett, általában kimerült ennek a tételnek és néhány általánosan megfogalmazott elméleti következményének ismétlésében, s — a kevés kivételtől eltekintve — nem vált *kutatási gyakorlattá* a jogtudományban. Utalunk itt Szabó Imre igen szemléletes megállapítására, amely szerint a jog társadalmi tartalmát alkotó viszonyok „olykor csak egy kellően fel nem oldott jelet jelentenek jogi gondolkodásunkban, amelyet elvont premisszaként fogadunk el, anélkül, hogy részleteiben ismernők és a joggal való összefüggését minden oldalról feltárnók".[1]

Az idézett megállapítás óta eltelt idő számos elméleti állásfoglalást hozott, amelyek a „zárójel" feloldásának útját jelölték meg,[2] s a tudományos gyakorlatban is sor került az első lépésekre ezen az úton. A szükségesség hangoztatásán túl, azonban a kísérletek eredményeinek összefoglalásával egyidejűleg elméleti és gyakorlati metodológiai szinten egyaránt meg kell indulnia az elemző munkának, és ennek nyomán az új módszertani elveknek helyet kell kapniok a jogtudományi kutatásokban.

A társadalmi-politikai gyakorlat igénye, de a társadalomtudományok, ezen belül az állam, és jogtudományok általános fejlődéséből fakadó követelmények is arra késztették tehát az Állam- és Jogtudományi Intézetet, hogy megkezdje a szociológiai szemlélet alapján a szociológiai módszerek az állam- és jogtudományi kutatásokban való alkalmazhatóságának kidolgozását. A jogtudományi szakfolyóiratokban már megindult munka[3] eddigi eredményeinek mintegy összefoglalója-

[1] *Szabó* Imre: Jogi gondolkodásunk szocialista átalakulása. – Állam és Igazgatás, X. évf. 1960. 412. old.

[2] Csak példaképpen utalunk itt *Eörsi* Gyula akadémiai székfoglaló előadására, amelyben a polgári jog számára jelölte meg a jog társadalmi tartalmával való együttes kutatásának útját.

[3] Ld. pl. *Vermes* Miklós: A kriminológiai kutatások módszertani kérdései. Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítőjének (ÁJI. Értesítő) IV. köt. 1961. 1–2. sz. *Horváth* Tibor: A marxista–leninista büntetőjogtudomány tárgya és módszere. ÁJI. Értesítő, IV. köt. 1961. 4. sz.; *Kulcsár* Kálmán: A tényfeltárások jelentősége a jogi jelenségek megismerésében. ÁJI. Értesítő, IV. köt. 1961. 4. sz.

ként, a további út kijelölése, elsősorban pedig a problémának a szélesebb jogtudományi, ezen túl a jog gyakorlati munkásai elé való tárása céljából 1963. január 4-én vitát rendezett „A szociológiai módszerek a jogtudományban" témakörből.

A vita Dr. Kulcsár Kálmán, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos főmunkatársa által kidolgozott tézisek alapján folyt le. A téziseket az alábbiakban közöljük:

Vitatézisek

Maurice Duverger a társadalomtudományok módszereiről szóló könyvében írja, hogy ma, amidőn a vizsgálati módszerek már jól ki vannak dolgozva, az általános elmélet mozdulatlansága képezi a legnagyobb akadályát a társadalomtudományok fejlődésének.[4] Hozzátehetjük, hogy a marxista társadalomtudományokban, így a jogtudományban is a helyzet némiképp fordított. Itt a marxista módszertan konkrét vizsgálati és elemzési módszerei kidolgozásának és alkalmazásának egyes hiányosságai jelenthetnek bizonyos fokig gátat az elmélet továbbfejlődése előtt. Ebből a meggondolásból kiindulva kerül előtérbe a jogtudományban is a szociológiai módszerek alkalmazásának problémája. Hogy miért a szociológiai módszerekről van szó, és mit értünk ezeken, a következőkben válaszoljuk meg.

I.

A marxista jogtudomány egyik alaptétele, hogy a jog forma, amelynek tartalmát a társadalmi viszonyok jelentik. Eltekintve most a keletkezési különbségektől (tudatos jogalkotás, kodifikáció vagy szokásjog bírói alakítással stb.), általánossággal is megállapíthatjuk, hogy ez a forma sajátos, mert bizonyos értékelést kifejező, sok tekintetben mesterséges módon kialakított forma. (Noha az értékelés alapja is a társadalmi viszonyokhoz tapad, még a legszubjektívebb is, mégis a társadalmi viszonyok összességével szemben bizonyos sajátosságot fejez ki és ez a sajátosság a jogban mint formában benn foglaltatik.) A jog azonban — mint forma — bizonyos, a formára jellemző sajátságokkal összefüggő rendszerben jelenik meg, amelynek saját belső logikája és zárt teljessége van. Végső soron az absztrakt elvek és szabályok olyan rendszere, amely látszatra a társadalmi viszonyok valóságától függetlenül él és fejlődik. Ez adja meg a lehetőséget a jogtudományban a tiszta normatív felfogásra, amely — és ez különösen a tételes joggal foglalkozó tudományágakban jelentkezik könnyen — a jogot *nem mint társadalmi jelenséget,* hanem mint *normák összességét,* mint *szabálytömeget* szemléli. Ilyen, a Jhering által találóan „jogászi fogalommennyország"-nak nevezett szemléletbe való menekülésnek azonban minden időben van valamiféle társadalmi tartalma is.

II.

A norma és valóság elválasztása és az összeegyeztetési kísérletek sikertelensége a polgári jogtudományban egyre inkább a normatív szemlélettel dolgozó jogtudomány és a jogszociológia elválásában is kifejezésre jut. Az első a módszertani tisztaság elvét képviseli a logikai és dogmatikai jellegű kutatásaiban, amelynek ára a társadalmi összefüggések eltakarása, a lényeges problémák elsikkadása, a második pedig szélsőséges megnyilvánulási formában az egyedi jelenségek abszolutizálására vezethet, illetőleg nem egy esetben vezet is. A marxista jogtudományban ilyen szétválás nem következett be, s ennek elsődleges oka a materialista dialektika alkalmazása, amely egyrészt világosan kijelöli a jog helyét a társadalom más jelenségei között, másrészt megköveteli a jognak társadalmi tartalmával együttes vizsgálatát. Ez utóbbi azonban eddig jobbára csak a társadalmi tartalom absztrakt általánossággal felfogott vizsgálatát, a jog végső társadalmi meghatározottságát, elismerését jelentette. Ez — bizonyos társadalmi okoktól most eltekintve — összefügg a marxista szociológia sajátos fejlődésével is, amely egyébként sok tekintetben ugyanazt a társadalmi helyzetet fejezte ki, mint a jogtudomány fejlődése. A jog tehát bizonyos fokig — bár végső társadalmi kondicionáltsága tisztázott volt — sajátos módon dologiasodott el, nem csupán az emberrel, hanem az emberben is kifejeződő társadalmi viszonyokkal szemben is. Ennek következtében a belső logikai jellegzetességei tartották meg uralkodó helyüket a jogtudományban is. Így, ha nincs is ellentét a jog és az élet, a „logika és a tapasztalat" között, egészen a legutóbbi évekig a jogtudomány elsősorban belső logikai problémáival volt elfoglalva. Ez pedig sokszor nem jelentett többet a technikai szintű jogmagyarázatnál, vagy elvont, a valóságot kevéssé érintő kutatásoknál. Ha pedig adott valamit a társadalmi viszonyokkal való konkrét összefüggéseket illetően is, az jobbára ad hoc jellegű, eléggé általános, sokszor szubjektív ismeretanyag volt.

Ezt a szintet a jogtudomány eddig általában kétféle módon haladta meg. 1. A történeti módszer alkalmazásával; 2. a joggyakorlat elemzésével, ami lényegében jogesetvizsgálatot jelent. Mindkettő, ha más módon is, bizonyos hidat képez a jog tartalmát adó társadalmi gyakorlat felé is.

III.

Kiindulópontunk a jogtudomány módszertani problémáinak elemzésénél az a tétel, hogy nincs különálló, a történeti materializmussal mint általános társadalomtudományi módszerrel szemben álló, sajátos jogi módszer, illetőleg ilyen konstruálása óhatatlanul a II. pontban vázolt jelenségeket eredményezi.[5] A marxista jogtudományban is jelentkező módszertani problémák általában két jelenségre vezethetők vissza.

1. Az alapvetőnek mondott tétel nem vagy nem teljes alkalmazása

[4] *Duverger,* Maurice: Méthodes des sciences sociales. Paris, 1961. 341. old.

[5] A hangsúly itt a „szemben álló" kifejezésen van. Természetesen minden tudomány rendelkezik olyan módszertani sajátosságokkal is, amelyek tárgya sajátosságaihoz idomulnak. Nyilvánvalóan így van ez a jogtudományban is. A normatív módszer kizárólagossága, illetőleg alapvetőként való felfogása azonban már a különöst, a sajátost abszolutizálja, és szembe állítja a jogtudományt a történelmi materializmusból fakadó minden társadalomtudományban alapvető módszertani elvekkel.

a jogtudományban a történelmi materializmus általános módszertanával szemben sajátos jogászi normatív módszer érvényesítését jelenti. Ennek következményeképpen a *forma* került előtérbe mint érték, tágabb értelemben pedig a jogászi technika szempontjainak eluralkodása. Az ilyen helyzetnek következményei talán még súlyosabban érintették a gyakorlatot, mint a jogtudományt. A gyakorlatban, ideértve a jogalkotási és a jogalkalmazási gyakorlatot is, a jogászi technika szempontjainak uralma nálunk, ha nem is jelentett — más okok folytán — technikai tökéletességet, mindenesetre alkalmas volt arra, hogy a társadalmi valóság követelményei ne jussanak kifejezésre, illetőleg a társadalmi összefüggések nem tudományosan megalapozott kutatások, hanem szubjektív értékelések folytán kapjanak jogi formát. Csak egy példával illusztráljuk az elmondottak ma is érvényesülő hatását: a bírói munka pl. nem egyszer ma sincs eléggé tudatában annak, hogy az elbírált ügy mögött a társadalmilag kondicionált viszonyok szövevénye áll, hogy az ítéletnek, tárgyalásvezetésnek stb. társadalmi hatása van.

2. Említettük már a történelmi materializmusnak mint módszertannak és a marxista szociológiának jelentőségét a jogtudomány és a jogtudomány fejlődése szempontjából. A legutóbbi időkig — amidőn a marxista szociológia problémája ismét előtérbe nem került — a történelmi materializmus általános módszertana sem volt eléggé konkretizálva a kutatás és az elemzés metodikai és technikai jellegű problémáira, ez pedig a társadalmi viszonyok konkrét tudományos kutatásának bizonyos elhanyagolását eredményezte. Marx és Engels — akik, mint Lenin is, a kor kutatási és elemzési technikájának legmagasabb szintjén állottak szociológiai kutatásaikban is — műveiben a konkrét, az empirikus megismerés nagy szerepet játszott a társadalmi jelenségek lényegének felismerésében és azok történeti általánosításában. Ezt az utat kell követnie a marxista szociológiának és a jogtudománynak is. Nincs itt szó — sem a szociológia, sem pedig a jogtudomány esetében — az eddigi tételek „empirikus verifikálásáról", és ennek eredményeképpen elvetéséről vagy „kodifikálásáról" — ahogyan ezt több nyugati szociológus (elsősorban Merton) szükségesnek tartja a történetileg kialakult szociológiai elméletek eredményeivel kapcsolatban.[6] Arról van szó, hogy a történelmi materializmus általános módszertanán *belül* a szociológia által kialakított kutatási és elemzési metodika és technika segítségével konkrétan közelítsük meg a társadalmi jelenségeket, és így az eddig általánosan használt szociológiai és jogi kategóriák, a jogszabályok által kifejezett társadalmi viszonyok konkrét megismerése, a lényegükig való hatolás folytán lehetővé váljon a jogtudomány további fejlődését biztosító történeti általánosítás lehetősége is. Világos tehát, hogy mindez nem jelent puszta empirizmust, csupán olyan módszerek használatát is, amelyek alkalmasak az eddigi kutatások eredményességének növelésére, a jogi formán túlmenő, de a jogi formát is meghatározó és alakító társadalmi jelenségeket konkrét megismerésére, s amelyek csupán a történeti materializmus módszertanának konkretizálását jelentik. Ezeket a módszereket nevezzük röviden és összefoglalóan szociológiai módszereknek, noha nyilvánvaló, hogy nem egy közülük más tudományokban fejlődött ki és kerül alkalmazásra elsősorban, de közös jellegzetességük, hogy bizonyos irányban és szinten mindegyikük alkalmas a társadalmi jelenségek megismerését célzó konkrét kutatásokban való felhasználásra.

IV.

További kérdés, nem mutat-e túl az ilyen kutatások igénye magán a jogtudományon, nem oldódik-e fel a jogtudomány valamiféle általános, amorf jellegű társadalomtudományban, illetőleg milyen jelentőségük és lehetőségük lehet itt a komplex kutatásoknak, más társadalomtudományokkal való együttműködésnek? Mindkét kérdésre azonos kiindulással lehet válaszolni. A tudományok mai fejlődése során a társadalomtudományokban és különösen a marxista társadalomtudományban is — amely a polgári társadalomtudomány nem egy képviselője által is elismerten egyedül rendelkezik *átfogó* elmélettel, éspedig olyan elméleti keretekkel, amelyek egyaránt teret engednek a belső részkutatásoknak és az elmélet általános fejlődésének — előtérbe lépnek az egy-egy problémára irányuló alapos részletkutatások. Mármost világos, hogy egy-egy társadalmi jelenség mint probléma is sokrétű lehet, amelynek tanulmányozása sokféle kutatási aspektust enged meg. Az így felfogott, tehát egy jelenség többoldalú megismerését célzó koordinált kutatásokban álló komplexitás kétségtelenül hasznos, de nem elegendő. Maguknak a jogi — tehát egy bizonyos aspektusból kiinduló — kutatásoknak is át kell fogniuk a jog társadalmi tartalmát. Ez a követelmény nem csupán a jog forma jellegéből adódik, hanem abból a tényből is, hogy a jogi szabályozás egy társadalmi jelenségnek általában csupán egy vagy esetleg több, de semmi esetre sem *minden* oldalát fogja át. A jelenség jogi szabályozással nem érintett elemei is kihatnak azonban az egész jelenségre, így azok a jogi szabályozás szempontjából is relevánsak. (Kézenfekvő példa erre a házasság és a család intézménye, vagy szinte a teljes büntetőjogi problematika, de akár egy-egy államigazgatási szerv tevékenysége stb. is.) A tudományok specializálódásával járó *problémakoncentráltság* egyébként is felveti az ilyen irányú belső komplexitás igényét, hiszen nyilvánvaló, hogy pl. a család jogi aspektusból kiinduló kutatójának ismernie kell a család szociológiai, demográfiai stb. problematikáját, és nyilván közelebbről érintik az ilyen téren bekövetkezett tudományos eredmények is, mint a büntetőjog, de akár a még közelebb álló polgári jog eredményei. Ez azonban csupán a kérdés egyik oldala. Az a tény, hogy az említett specializálódási folyamat következtében egy tudományos probléma kutatója inkább otthon van a problémához kapcsolódó más tudományágakban, mint saját tudományának tőle távolabb eső kérdéseiben, felveti az *összefüggések kérdését*, és a tudomány részproblé-

[6] *Merton*, Robert: Social Theory and Social Structure. Glencoe, 1957. 4. old.

mákra való bomlásának veszélyét. Véleményünk szerint azonban az a tény, hogy mind a marxista szociológia, mind a marxista jogtudomány megalapozott és *azonos* elméleti keretekkel, valamint az összefüggéseket előtérbe helyező módszerrel rendelkezik a történelmi materializmusban mint filozófiában, ezt a veszélyt lényegesen csökkenti.

V.

A jogi kutatásokkal szemben a fentiekben támasztott elméleti és módszertani igény természetesen önmagában véve nem jelent mindenben újat a jogtudományban. A jogi jelenségek társadalmi tartalmának kutatására nem csupán az empirikus módszerek alkalmasak, illetőleg azok sem voltak eddig sem ismeretlenek a jogi kutatásokban. (Pl. eddig is sokszor került alkalmazásra a legkülönbözőbb dokumentumok, a joggyakorlat tanulmányozása, az esetvizsgálat stb.) Ezen túl néhány év óta tudatos törekvések észlelhetők a jogtudomány különféle ágaiban a konkrét kutatás szociológiai módszereinek felhasználására. A következőkben, a teljesség igénye nélkül megemlítünk néhány ilyen törekvést. A jogelmélet is használ pl. speciálisan feldolgozott statisztikai adatokat stb.,[7] de a konkrét kutatások elsősorban a szakjogtudományi ágakban bontakoztak ki.

A büntetőjogban alkalmazásra került már:

1. A bírósági statisztika adatainak másodlagos, speciális feldolgozása, bizonyos a bűnözéssel kapcsolatos tényezők felderítésére.[8]

2. Kiadásra kerültek speciális kérdőívek pl. a társadalmi tulajdon ellen elkövetett sikkasztás, hűtlen kezelés és csalás bűntetteinek bizonyos elkövetési körülményeinek megállapítására (teljeskörű felvétel 1961 októberétől 1962. év végéig). A kiadott kérdőíveket az ügyészek töltötték ki, illetőleg töltik ki.

3. A fiatalkorú bűnözést vizsgálta az ELTE Statisztikai és Büntetőjogi tanszéke speciális kérdőíveknek a bírósági iratok alapján való kitöltése útján.

4. Ugyancsak a fiatalkorú bűnözéssel kapcsolatban folytatott kiterjedt vizsgálatot az Országos Kriminalisztikai Intézet, az ügyiratok alapján kitöltött kérdőívek segítségével, és ugyanaz a kérdőív került kitöltésre az iratok alapján már megvizsgált fiatalkorú bűnözőkkel lefolytatott beszélgetés során, s ezt a böntönben való megfigyelés és a szülőktől felvett részletes anamnézis egészítette ki.[9]

5. Az Állam- és Jogtudományi Intézet egyik munkatársa vizsgálatot folytatott a fiatalkorú bűnözéssel kapcsolatban, éspedig két irányban. A bűnözés okai vonatkozásában statisztikai adatok másodlagos feldolgozása, bírósági rendőrségi, iskolai, nevelőintézeti és börtöniratok tanulmányozása, a fiatalkorúak és a szülők kikérdezése alapján, míg a különösen jelentős másik vizsgálata során, amely az elítélt fiatalkorúak letartóztatóintézetbeli nevelési helyzetével kapcsolatos szociológiai és pedagógiai ismeretszerzésre irányult, felhasználta a résztvevő megfigyelés és a kísérlet módszereit is, az önéletrajzok készítésén és a letartóztatottak kikérdezésén túl.[10]

Termelőszövetkezeti jog.

Az Állam- és Jogtudományi Intézet 1960-ban végzett vizsgálatot néhány járás termelőszövetkezeteire vonatkozóan, éspedig a tsz-ek állami irányítása, belső igazgatása, terv- és szerződési kapcsolataira, munkaviszonyaira, jogvitáira és jogi védelmére vonatkozóan. A vizsgálat kérdőív alapján történt, éspedig részben a tsz illetékes vezetői és szakemberei, illetőleg a járási tanácsok mezőgazdasági osztályainak előadói kikérdezése, részben a tsz-ekben található írásbeli dokumentumok alapján. A kikérdezést részben az ÁJI munkatársai, részben a jogi karok tsz-jogi tanszékeinek munkatársai végezték. A kérdőívek inkább csak a kikérdezés, illetőleg az írásbeli anyag feldolgozására tartalmaztak irányelveket, így nem tették lehetővé az egyértelmű feldolgozást. Egyébként a vizsgálat maga is kísérleti jellegű volt. Lényegében hasonló módon összeállított kérdőív segítségével vizsgálta az Intézet az F. M. közreműködésével a tsz-ek közös vállalkozásait.[11]

Államjog — államigazgatási jog.

1. Az Állam- és Jogtudományi Intézet és a vonatkozó egyetemi tanszékek több munkatársa vett részt a Vác város igazgatási viszonyainak felmérésével kapcsolatos vizsgálatokban. A vizsgálat komplex jellegű volt, többféle módszert használtak (statisztika, kikérdezés, megfigyelés, írásbeli dokumentumok tanulmányozása stb.).[12]

2. A termelőszövetkezetek állami irányítására vonatkozóan az MTA Agrárgazdasági Kutató Intézete által indított vizsgálatban az ÁJI egy munkatársa is részt vett. A vizsgálat pontosan felmérte a szolnoki járás és Karcag város termelőszövetkezeteinek az állami és társadalmi szervekkel kialakított minden irányú kapcsolatait. Több kiadott kérdőív alapján beérkezett válaszok feldolgozása folyamatban van. A válaszok egy része már számszerű feldolgozásra és kiértékelésre is került.[13]

*

Nem szólunk itt azokról a vizsgálatokról, amelyeket egy-két jogi problémát illetően is a KSH vagy szervei végeztek (pl. a válásra vagy újabban a budai kerületek kriminológiai vizsgálatára vonatkozóan stb.).

[7] Ld. pl. *Kulcsár* K.: A jog nevelő szerepe a szocialista társadalomban. Bp. 1961.

[8] Ld. pl. a *szerzőtől*: A demográfiai tényezők jelentősége a bűnözésben. I.—II. Demográfia, 1959. és 1960. évfolyamaiban.

[9] Ld. Kriminalisztikai tanulmányok.

[10] *Szabó* András: A fiatalkorúak és a büntetőjog. Bp. 1961.; *Szabó A.*: A nevelési helyzet alapproblémái a fiatalkorúak börtönében. Állam- és Jogtudomány, V. köt. 1962. 3. sz.

[11] Ezekről a vizsgálatokról publikáció még nem jelent meg. Utalhatunk viszont egy a polgári jog területén lefolytatott „véleménykutatásra": *Eörsi* Gyula: A polgári jogi felelősség alapjairól fennálló közfelfogás megismerésére irányuló vizsgálat. Magyar Jog, 1960. 11. sz.

[12] A vizsgálat anyaga sokszorosított formában rendelkezésre áll. Megjelent: *Toldi* Ferenc: A járási jogú városok államigazgatási szervezete és helyük államigazgatási rendszerünkben. Állam és Igazgatás. 1962. 1. sz.

[13] A termelőszövetkezeti gazdaságok állami irányítása. (Vizsgálatok a szolnoki járásban és Karcag városban.) Az MTA Agrárgazdasági Kutató Intézete. 1962. — A kutatás egyes vonatkozásait felhasználta *Halász* József: A t ermelőszövetkezetek állami irányítása és a tanácsok c. előadásában. Vö. Jogtudományi Közlöny 1962. 2. sz.

VI.

A felsorolt és hasonló jellegű más vizsgálatok közös sajátosságai csaknem általánosan:

1. A kísérleti jelleg, amely egyrészt a vizsgált probléma vagy jelenség megközelítésére leginkább alkalmas módszerek kikísérletezésében jutott kifejezésre, másrészt az alkalmazott módszerek kísérleti alkalmazásában. Ennek során azonban általában viszonylag kevéssé vették figyelembe a kiválasztott módszerekre vonatkozó szakirodalmat és külföldi tapasztalatokat.

2. A kísérleti jelleggel van összefüggésben az is, hogy ahol nem teljes körű felvétel vagy vizsgálat indult, a kiválasztás többnyire szubjektív meggondolások alapján történt, vagy legjobb esetben egyéb módon szerzett adatok segítségével került kijelölésre egy-egy általánosan jellemzőnek vagy átlagosnak tekintett vizsgálati egység. A mintavétel matematikai szabályai általában nem kerültek alkalmazásra. Ennek következtében az adatoknak csupán egyedi értékük van, kevéssé általánosíthatók. A mintavétel szabályainak elhanyagolása következtében azután sor kerülhetett néhány szembetűnő jelenség kiemelésére, így az esetszerű vonások előtérbe kerülésére is.

3. A kiadott kérdőíveken jónéhányszor érezhető a kérdések nem egészen ponton megfogalmazása, amelynek következménye a kérdés nem egységes értelmezése, és így a különféle tartalmat jelentő válaszok egy kategóriába való sorolása lett. Ebből következően nem egy esetben lehetetlenné vált a feldolgozás is.

4. Néhány kivételtől eltekintve (amelyek általában a kriminológiai jellegű kutatásokban adódtak) általában nem törekedtek a kérdések olyan kiválasztására és megfogalmazására, hogy a kapott válaszok számokká legyenek átalakíthatók és ily módon feldolgozhatók. Magasabb szintű matematikai elemzésekre a számszerűen feldolgozható és táblázható adatok tekintetében sem került sor.

5. Néhány esettől eltekintve megállapítható, hogy a kutatások csak egy módszert, éspedig általában a kérdőívek különböző módon való kitöltésében álló módszert alkalmazták. Kevéssé kombináltak több kutatási módszert, és általában bizonyos fokig háttérbe szorult az objektív adatok felhasználása is.

6. Az esetleges hiányosságok ellenére ezeket a vizsgálatokat a maguk területén és általában a jogtudományban jelentős kezdeményezéseknek kell értékelnünk, amelyek így kísérleti állapotukban is igen sok olyan tényt és jelenséget tártak fel, amelyek a formális jogi vizsgálatok esetén rejtve maradtak volna, és általánosságban — kisebb-nagyobb részletekben — megvilágították a jogi szabályozás társadalmi gyakorlatát. Néhány vonatkozásban jogelméletileg, illetőleg szociológiailag is hasznosítható jelenségekre is rámutattak (pl. a mezőgazdasági állandó bizottságok működésében kialakult gyakorlat, vagy a fiatalkorúak börtönében megfigyelt csoportképződés stb.).

7. A további vizsgálatokra általános tapasztalatként értékelhető, rű a vizsgálat előtt az eddig ismert ugyan problémák felderítésére, de alapos vizsgálatukra már kevéssé, hanem egy-egy problémára kell esetleg több módszer kombinálásával irányítani a kutatást. *b)* Célszehogy *a)* nem általános felméréseket kell végezni, amelyek alkalmasak anyag, esetleg néhány esetvizsgálat alapján kutatási hipotéziseket kialakítani, és a vizsgálatot ezeknek megfelelően lefolytatni.

VII.

Mint már arra rámutattunk, a jogi jelenségek társadalmi tartalma bizonyos fokig — egyes jelenségeknél teljesen — megközelíthető a hagyományos módszerekkel (ide sorolhatók a történeti módszerek, a legkülönbözőbb dokumentumok tanulmányozása, kezdve a napilapoktól a levéltári anyagig, az összehasonlítás, a már meglevő statisztikai anyag felhasználása stb.), s az így szerzett anyagnak a szakirodalom segítségével való logikai értékelésével is.

A továbbiakban ezekkel a — hangsúlyozzuk — igen lényeges módszerekkel éppen általánosan elterjedtségük miatt nem foglalkozunk. Megemlíthetjük azonban, hogy ezekkel kapcsolatban is ismertek olyan technikai jellegű eljárások, amelyek alkalmasak a szubjektív szemlélet lehető kiküszöbölésére mind az anyag összegyűjtése, mind pedig értékelése során. A továbbiakban a konkrét szociológiai vizsgálatok néhány problémájára mutatunk rá.

1. Mindenekelőtt hangsúlyoznunk kell magának a kutatni kívánt problémának kiválasztásával kapcsolatos kérdések fontosságát. Világos, hogy nem minden jogászi szempontból is értékes probléma alkalmas ilyen kutatásokra, illetőleg az alkalmas problémákat sem lehet *csupán* a konkrét kutatás módszereivel megoldani, és az sem mindegy, hogy az adódó módszerek közül melyiket vagy melyeket választjuk ki. Abból a tényből, hogy nem helyeselhetők az általános felmérésre irányuló, éppen ezért kevéssé tisztázott problematikájú felmérések, következik a kutatandó probléma *kiválasztásának* fontossága is. Az általános jellegű felmérések vagy az eddig szokásos esettanulmányok természetesen kombinálva a fentebb jellemzett hagyományos módszerű elméleti kutatásokkal, vagy ez utóbbi az előbbiek kombinációja nélkül általában elvezetnek azokhoz a problémákhoz is, amelyeket konkrét, a szociológiai vizsgálatok technikáját felhasználó vizsgálatokkal célszerű megközelíteni. A konkrétság követelményéből következik azután, hogy általánosan megfogalmazott problémákat ilyen módon nem lehet megközelíteni. Pl. nem jelölhető meg ilyen kutatási cél, mint „a jogalkalmazás" vagy „a fiatalkorúak bűnözése" stb. Ezeket a problémákat csak több, világosan meghatározott részkutatással lehet vizsgálni. A problémakiválasztás, amely már eleve elméleti munka következménye, nyilvánvalóan magán viseli már a kutató valamiféle megközelítő elméleti álláspontját is. A legcélszerűbb tehát ezt világosan megfogalmazva kutatási hipotézisként kezelni, s a kutatást a hipotézis (vagy hipotézisek) valóságértékének feltárására irányítani.

2. A módszerek kiválasztását természetesen meg kell előznie a hipotézissel kapcsolatos vagy azt érintő szakirodalom és a már rendelkezésre álló adatok megismerésének, értékelésének. Világos, hogy csak ezután lehet eldönteni, hogy milyen

kérdések vannak még nyitva, és azok megoldása milyen módszereket követel. Feltétlenül hangsúlyozni kell, hogy az elméleti álláspont már eleve meghatározza a vizsgált problémát. Pl. a társadalomtudomány, egyebek közt a jogtudomány jelenségeit behaviorista kiindulással megközelítő kutatások már eleve leszűkítik a vizsgálható problémákat az emberi viselkedésre. A módszerek kiválasztásának a tárgyhoz, a kutatandó problémához kell igazodnia, mert az egész vizsgálatot eltorzíthatja az a körülmény, hogy itt más szempontok, pl. a tudományos „divat" szempontjai kerülnek előtérbe.

A konkrét szociológiai vizsgálatoknak a következő legismertebb módszerei vannak: *a)* írásbeli vagy más tárgyi jellegű dokumentumok tanulmányozása; *b)* a megfigyelés; *c)* a kísérlet; *d)* a kikérdezés, ez irányulhat *aa)* objektív adatok szerzésére és *bb)* vélemények megismerésére; technikáját illetően pedig történhet *aa)* a kikérdezett által kitöltött kérdőív vagy *bb)* a kikérdező által kitöltött kérdőív (interjú) segítségével; *e)* csoportos vita, általában véleménykutatásra; *f)* esettanulmány (nem azonos a jogászi értelemben vett esettanulmányozással, és több, az *a)—f)* pontokban foglalt módszerek kombinációjából is állhat, lehet életrajztanulmányozás stb.).

VIII.

Az ismertetett kutatási módszerek technikai sajátosságait és használatuk módjait itt nem ismertethetjük. A vonatkozó szakirodalom is igen nagy,[14] így a következőkben csupán néhány olyan problémára hívjuk fel a figyelmet, amelyek a kutatási módszereknek a jogtudományban való alkalmazásakor különösen előtérbe kerülnek.

1. Különösen a kriminológiai vizsgálatoknál ajánlatos a kontrollvizsgálat elvégzése. Pl. ha a felbomlott házasság hatását vizsgáljuk a fiatalkorú bűnözésre, nem elegendő az ilyen házasságokból származó fiatalkorúak csoportját megvizsgálni, hanem egy olyan ún. kontrollcsoportot is képezni kell, amely az előbbi csoporthoz hasonló sajátosságokkal rendelkezik, de nem bűnöző. Igen fontos a kontrollvizsgálat a kísérlet esetében is. Pl. a már említett, a fiatalkorúak börtönében a csoportképződés tényezői megfigyelésére alkalmas kísérleti szituáció ellenőrzése újabb ilyen kísérletekkel, esetleg más körülmények között, kiválasztva így az általános és a specifikus tényezőket, feltétlenül hasznos lett volna.

2. A feltett kérdések és az esetleges előre nyomott válaszok megfelelő és félreérthetetlen kimunkálásán túl elengedhetetlen a feldolgozás során csoportismérvekként szolgáló kategóriák és mutatók pontos, szociológiai kimunkálása. Ellenkező esetben különböző tényezők kerülhetnek egy csoportosításba, ami már a minőségi feldolgozást is nagyon zavarja, de teljesen eltorzíthatja az esetleges mennyiségi feldolgozás eredményeit. A fogalmak pontossága és tartalmi félreérthetetlensége különösen fontos a specifikus jogászi fogalmakkal dolgozó jogtudományi vizsgálatok szinte minden fajtája esetében.

3. Empirikus jellegű vizsgálatokkal nem oldható meg a jelenség fejlődésében való megfigyelése. Mégis, bizonyos fokig adatokat szolgáltat ebben a vonatkozásban a megismételt (ún. panel) vizsgálat, jóllehet ez nem a mozgás dinamikáját, hanem különböző fejlődési statikáját mutatja meg.

4. A jogtudományban különösen nagy jelentősége van a legkülönbözőbb dokumentumok tanulmányozásának (jegyzőkönyvek, bírósági akták, államigazgatási ügyiratok stb.). E módszer alkalmazásakor azonban — ahogyan erre már utaltunk — különösen előtérbe kerülhetnek a szubjektív tényezők, és különösen veszélyessé válhat a szembetűnő egyedi jelenségekből való általánosítás. Törekedni kell tehát az objektivitás valami módon való biztosítására. Ezt leginkább a statisztika tekintetbe jöhető módszereinek alkalmazásával érhetjük el. E módszerek kettős értelemben jöhetnek figyelembe: a) a kiválasztásnál; b) az elemzésnél.

5. A 4. pontban foglaltak különösen érvényesek a bírósági esetek írásbeli anyag alapján való tanulmányozására. Elterjedt módszer különösen a kriminológiai kutatásokban a kérdőíveknek rendőrségi, ügyészségi és bírósági ügyiratok alapján való kitöltése. Itt különösen vigyázni kell a jelenségek egyforma értékelésére és arra, hogy csak az egyértelműen megállapítható tények kerüljenek mint válaszok a kérdőívre, főleg akkor, ha — amint ez sokszor előfordul — az eljáró nyomozó, ügyész vagy bíró tölti ki a nem csupán objektív adatokat, hanem bizonyos értékelést is kívánó kérdéseket tartalmazó kérdőívet. Így könnyen előfordulhat, hogy tényadatok helyett a kitöltő személy véleménye szerepel a kérdőíven, amelyet azután a feldolgozás már tényadatként kezel.

6. Az iratok alapján való jogesettanulmányozással kapcsolatban még meg kell jegyeznünk, hogy azok még nem jelentik a *társadalmi gyakorlat* megismerését, noha a szélesebb értelembe vett esettanulmány önmagában meglehetősen alkalmas a jogi kutatásokra, hiszen általánosságban alkalmas az elfogadott társadalmi normától való eltérés vizsgálatára. Ebben az esetben azonban fokozott gondossággal kell eljárni, mert egyrészt esetleg lemérhető a társadalmi gyakorlat általánossága a jogszabályban tükröződő általánoshoz viszonyítva, másrészt az eset individuális vagy ilyennek tűnő vonásai, amelyek a jogszabályhoz viszonyítva eltérőek, esetleg a társadalmi gyakorlat általánosságát jelenthetik a jogszabályhoz képest, talán attól eltérő módon. Az esetvizsgálat — természetesen a jogeset bírósági iratain túlmenően — ott jöhet tekintetbe elsősorban, ahol az egyedi vonások ismeretén keresztül célszerű bizonyos társadalmi jelenségeket vagy összefüggéseket megragadni. Az esettanulmányok által szolgáltatott adatok azonban nem kerülhetnek kuriózumszerű feldolgozásra, szubjektív értékelésre, nem maradhatnak ellenőrizetlenek, hanem meg

[14] Ld. pl. a hazánkban is hozzáférhető művek közül: *Duverger* i. m.; *Jahoda, M.—Deutsch, M.—Cook, S. W.*: Research Methods in Social Relations. New York, 1958.; *Lazarsfeld, P. F.—Rosenberg, M.*: The Language of Social Research. Glencoe, 1957.; *König, René*: Praktische Sozialforschung, különösen: Das Interview. Formen, Technik, Auswertung. Köln, 1957.; Beobachtung und Experiment in der Sozialforschung. Köln, 1956.; *Festinger, L.—Katz, D.*: Research Methods in Behavioral Sciences. New York, 1953. — Magyarul: *Szalai Sándor*: Módszertani megfontolások a marxista szakkutatás egyes időszerű kérdéseihez. Magyar Filozófiai Szemle, 1962. 5—6. sz.

kell találni a módot a feltárt tényezők és vonások egyediségének vagy általánosságának és lényeges vagy véletlen voltának megállapítására.

7. Bár a számszerűleg lemérhető általánosság nem minden esetben jelenti a lényegi általánost is, mégis a lényegi általános megközelítésének fontos módjaként kell értékelnünk. A jelenségek általános vonásai, vagy a jelenség általános volta felderítésének célravezető módja tehát, ha lehetőleg alkalmazzuk a jogi jelenségek társadalmi tartalmának vizsgálatakor is a *mintavétel* statisztikai szabályait, amennyiben nincs módunk arra, hogy egy jelenséget számbajöhető teljességgel vizsgáljunk meg.

A mintavétel lehet: *a) szisztematikus*, amidőn pl. egy listából emelünk ki meghatározott gyakoriságú, pl. minden tizedik elemet. (Különösen jól alkalmazható, ha pl. a rendelkezésre álló bírósági lajstromból választhatjuk ki a tanulmányozandó ügyiratokat, és azokból kiindulva haladunk tovább a társadalmi gyakorlat felé. Itt azonban nem szabad elfelejteni, hogy már eleve mintavétellel van dolgunk, hiszen pl. a bűnüldözés következtében felfedezett bűncselekmények mintavételt jelentenek a bűnözés egészéhez képest.) *b) Véletlen* kiválasztásnak nevezzük az eljárást, ha a rendelkezésre álló sokaság elemeit olyan módon választjuk ki, hogy minden elemnek egyenlő esélye legyen a mintába való bekerülésre (pl. lottóhoz hasonló „sorsolás" útján). Ez a módszer kiküszöböli a szisztematikus kiválasztás esetleges hibáit is. *c) Rétegezett* a kiválasztás, amidőn a sokaság elemeit bizonyos módon már csoportosítjuk, pl. kor, nem, foglalkozás, az elkövetett bűncselekmény stb. szerint, és az így képzett rétegekből folytatjuk a kiválasztást pl. véletlen módszerrel. *d) Tudatos* kiválasztást alkalmazunk, midőn a rendelkezésre álló adatok alapján meg az átlagot képviselő elemeket, tudatos megfontolással közelítjük legtöbbször területi egységek alapján. (Ezt a módszert alkalmazták eddig a hazai jogtudományban.) A tudatos kiválasztás pontossága azonban a matematikai statisztika eszközeivel nem ellenőrizhető, s ez lényegesen csökkenti alkalmazhatóságát.[15]

8. Végül megjegyezzük, hogy a jogi jelenségek társadalmi tartalmával kapcsolatos konkrét vizsgálatok eredményeinek rendezésére, ábrázolására általában felhasználhatók a statisztikában szokásos módszerek is. Vezető statisztikai kézikönyvek is elismerik azonban, hogy az adatok értelmezése már az adatokon túlmutató, nem statisztikai tudást és ismereteket igényel.[16]

IX.

A kiválasztással kapcsolatban már említésre kerültek a matematikai módszerek. Megállapíthatjuk azonban, hogy feltehetően a kiválasztáson túlmenően is alkalmazhatók a matematika módszerei a jogi kutatásokban.[17]

1. Ha azonban arra már rámutattunk, hogy a jogi jelenségek társadalmi tartalmához tartozó problémák közül sem mindegyik közelíthető meg a konkrét szociológiai vizsgálatok segítségével, most azt kell mondanunk, hogy még az ilyen módon szerzett adatok mindegyike sem alkalmas számszerű kifejezésre és matematikai analízisre. Sőt — ahogyan ezt már megállapították — lehetséges, hogy a társadalomtudományoknak éppen a legizgalmasabb kérdései nem alkalmasak matematikai vizsgálatra, éspedig azért nem, mert az adatok nagyon sokszor nem fordíthatók le a számok nyelvére. Természetesen ez nem ok a matematikai elemzés elutasítására, hiszen vannak olyan problémák, amelyek megbízhatóan viszont csak így oldhatók meg. A lényeg itt: akkor alkalmazzuk a matematikai módszereket, amidőn azok tekintetbe jöhetnek a problémák megoldásánál, és ne olyan problémákat válasszunk ki tudatosan, amelyek ily módon megoldhatók. Az utóbbi esetben ugyanis — ahogyan ezt jónéhány nyugati példa mutatja — elszürkülnek és formálissá válnak a kutatások.

2. A matematika az absztrakció legmagasabb foka, így szükségképpen bizonyos értelemben formális, másrészt arra alkalmas, hogy az elemezendő jelenségek *közös* tulajdonságait fejezze ki a számok nyelvén, tehát izolálja a jelenségek bizonyos elemeit, míg más elemeket elhanyagol. Így azt igényli, hogy a matematikai elemzéshez már rendelkezésre álljanak olyan más módon szerzett adatok, amelyekből megállapíthatók azok az elemek, amelyek lényegesek és amelyek számokká is változtathatók.

3. Az egyszerű matematikai eljárásokon túl (mint pl. a különféle átlagok, középarányosok, gyakoriságok számítása, az egyszerűbb grafikus ábrázolási eljárások stb.) a jogtudományi kutatásokba is bevezethetők a bonyolultabb matematikai módszerek is, pl. a valószínűségszámítás különböző alkalmazási formái, a játékelmélet, a korrelációszámítás, faktoranalízis stb., valamint a „szimbolikus" matematikai eljárások, skála és skalogram képzés, a bonyolultabb függvény és grafikus ábrázolások stb. Az ilyen eljárások alkalmazására már vannak bizonyos külföldi tapasztalatok, célszerű volna azonban, ha az alkalmazók lehetőségeit és módjait a társadalomtudományok — egyebek között a jogtudományok — sajátosságait legalább bizonyos fokig ismerő matematikusok megvizsgálnák.

X.

Befejezésül felvetődik az a probléma, hogy a szociológiai módszerek bevezetése a jogtudományba nem szakítja-e el azt a jogászi gyakorlat igényeitől, amely mint ismeretes, nagyon sokszor elsősorban a jogászi technikai problémák megoldását várja a tudománytól. Megállapíthatjuk azonban, hogy a jogalkalmazási és jogértelmezési problémák, nem is beszélve jogalkotásról, nem csupán jogtechnikai problémák. E problémák megoldásának nem csupán a technika értelmében vett jogi, hanem óriási társadalmi hatása van, és megoldásuk is csak a *társadalmi vonatkozások feltárásával* együtt vezethet célra. Elhang-

[15] Itt csak a mintavétel néhány ismert típusát soroltuk fel. A vonatkozó eljárásokra, különösen a matematikaiakra bármelyik statisztikai kézikönyv eligazít. A mintavételt részletesen tárgyaló standard-munka: *Stephan, F.—McCarthy, P.*: Sampling Opinions. New York, 1958.

[16] A statisztikai módszerek alkalmazása szempontjából összefoglaló tájékoztatást ad: *Hagood-Price:* Statistics for Sociologist. New York, 1952.

[17] Néhány nyugati kísérlet értékelését ld.: *Kulcsár K.*: Matematikai módszerek a jogtudományban. Állam- és Jogtudomány, V. köt. 1962. 4. sz.

zott már a magyar jogtudományban is (ld. az elmélet és a gyakorlat időszerű kérdéseiről az Állam- és Jogtudományi Intézetben lefolytatott vita anyagát),[18] hogy a *jogi gyakorlat problémáinak megoldásához a társadalmi gyakorlat* feltárásán keresztül visz az út. Így a jogtudomány kutatásai a jogi jelenségek társadalmi tartalmának megismerésére, a kutatási és elemzési módszerek kidolgozása a legközvetlenebb módon segítik a jogi és államigazgatási gyakorlat munkáját is. Ezen túl pedig a megfelelő módszerek rendelkezésre bocsátásával megkönnyítik az ilyen jellegű praktikus kutatásokat is.

*

A vitában felszólalók: dr. Weltner Andor egyetemi tanár, dr. Vas Tibor egyetemi tanár, dr. Szabó András az ÁJI tudományos munkatársa, dr. Cséka Ervin az Országos Kriminalisztikai Intézet osztályvezetője, dr. Márkus Ferenc az ÁJI osztályvezetője, dr. Halász József az ÁJI tudományos főmunkatársa több vonatkozásban kiegészítették és közelebbről is meghatározták a tézisek egyes pontjait. Weltner Andor pl. rámutatott arra, hogy bár a kísérletek a társadalomtudományokban korlátozott jelentőségűek, a jogtudomány és a joggyakorlat számára adva van pl. egy-egy jogszabály korlátozott körben való kísérleti bevezetésének lehetősége, amely elvezethet — természetesen megfelelő megfigyelés után — a tapasztalatok tudományos általánosítására is. Különösen kiemelendő Szabó András hozzászólása, aki — a vita körülményeit is értékelve — arra mutatott rá, hogy a módszertani vitát és egyáltalán a módszertani probléma felvetődését több éves elméleti erjedés előzte meg, amelyet elméleti szempontból is új szemléleti periódusnak lehet értékelni. Értékelte az empiriától az elméletig vezető folyamat egyes problémáit, ezzel kapcsolatban pl. a vizsgálati hipotézisek jelentőségét, és a szociológiai módszereknek — mivel tudatos emberi tevékenység vizsgálatáról is szó van — a pszichológiai módszerekkel való egyeztetésének szükségességét. Halász József pedig hangsúlyozta, hogy a valóság pontos megismerésére való törekvés hozta előtérbe a tárgyalt problémát, és ez a tény határozza meg az alkalmazásra kerülő különböző módszerek rangsorát is. A tényeket és tendenciákat azonban nem csupán fel kell tárni, hanem meg is kell magyarázni, le kell vonni a joggal kapcsolatos következtetéseket is. Éppen ezért a matematikai módszerek területén is a tartalmi elemzést elősegítő módszereket kell megtalálni.

A vita összefoglalójaként Szabó Imre az ÁJI igazgatója rámutatott arra, hogy a szociológiai módszerek jogtudományi kutatásokra való bevezetésének problémája — néhány kísérlettől eltekintve — még csak mint elméleti probléma jelentkezett. Mielőtt azonban ezek a módszerek gyakorlati kutatássá válnak, meg kellett vitatni elméletileg is alkalmazásuk lehetőségét és sajátosságait. E vita elsődleges célja azonban méginkább figyelemfelhívás volt a dogmatikus módszerekkel szembeni tudományos gyakorlat kialakítására. Arról van szó, hogy az eddig spontán módon jelentkezett, sokszor kezdetleges kutatásokat a tudományos egzaktságot biztosító, fejlett kutatási módszerekkel helyettesítsük. Ezek az új módszerek azonban ott helyezkednek el a tudományban, ahol a módszer általában, tehát nem tekinthetők öncélnak, és alkalmazásuk az elméleti keretek közt vezet célra. E módszerek helye tehát a kutatási anyaggyűjtés és az ezen alapuló kisebb fokú általánosítás területe, amelyet a magasabb fokú elméleti általánosításnak kell követnie. Az itt adódó veszély pedig a kutatás összetévesztése az elmélettel. A kutatás maga pl. csoportonként is kialakítható, az elméletképzés viszont általában egyedi munka, de nem lehet a csoportos kutatási munkát sem abszolutizálni. Hangsúlyozta Szabó Imre azt is, hogy a jogtudomány területén sem egyforma erősséggel jelentkeztek és jelentkeznek ezek a módszertani problémák. Pl. a büntetőjogban és a munkajogban már előbb megjelentek, míg a jövőre nézve különösen jelentős sajátos problematika adódik a polgári jogban, éspedig a valóságos jogviszonyok alakulásának kutatása. Olyan kérdés ez, amelyre a jogalkalmazás vizsgálata nem ad választ. Befejezésül arra utalt, hogy a fő probléma, tudunk-e létrehozni marxista szociológiát, és ezzel összefüggően képesek vagyunk-e arra, hogy a marxista jogtudományt metodológiailag is a kor színvonalára hozzuk. Az ÁJI további feladata ezen a téren a módszertani problémák elméleti kidolgozása mellett, olyan vizsgálatok lefolytatása, amelyek a tartalmi tudományos eredményeken túl, amelyek a gyakorlat számára is hasznosíthatók, módszertani tanulságokkal is járnak.

Kulcsár Kálmán

[18] Vö. *Horváth* T.: Az elmélet és a gyakorlat viszonyának egyes időszerű kérdései az Állam- és Jogtudományi Intézet munkájában. ÁJI. Értesítő, IV. köt. 1961. 3. sz.

Az európai szocialista államok jogalkotása

Német Demokratikus Köztársaság

Bár az 1962. év második felében nem jelentek meg a Német Demokratikus Köztársaságban olyan nagyhorderejű jogszabályok, mint az első félévben, ezért ennek a félévnek az anyaga is komoly érdeklődésre tarthat számot.

Az *államjog* területén említsük meg elsőnek azt az államtanácsi határozatot, amely szabályozta *az Államtanács együttműködését a Népi Kamara szakbizottságaival* (GDDR. I. 7. sz.). E jogszabály megállapítja, hogy a népgazdaság és a szocialista demokrácia fejlődésének helyzete a népi kamarai szakbizottságoktól és ezeknek az Államtanáccsal való együttműködésétől jobb minőségű tevékenységet kíván. Az együttműködés javítása érdekében iránymutatásokat fogadott el az Államtanács és ennek alapján a határozat 1. pontjában lerögzítést nyert, hogy a Népi Kamara szakbizottságai által végzett tevékenységnek alapját a törvények és az Államtanács által kibocsátott törvényerejű rendeletek képezik; a szakbizottságok tanácsaikkal és javaslataikkal hozzájárulnak e jogszabályok előkészítéséhez és végrehajtásához. Ezek a szakbizottságok tudományos alapon állapítják meg azt, hogy e jogszabályok hogyan válnak hatékonyakká, tehát hogyan mennek át az életbe, hogyan

fejlődik a szocialista demokrácia és a szocialista törvényesség, továbbá, hogy ezekkel kapcsolatban mely problémák merülnek fel. A szakbizottságok jelentős mértékben hozzájárulnak a lakosság és a munkás-paraszt állam szervei közötti kapcsolatok megerősítéséhez. A 2. pont kimondja, hogy a népi kamarai szakbizottságok a Népi Kamarának és ennek ülései közötti időben az Államtanácsnak tesznek jelentést munkájuk eredményeiről. A 3. pont szerint az Államtanács szorosan együttdolgozik a szakbizottságokkal, koordinálja tevékenységüket és munkájukban segíti őket. Végül a 4. pont szerint a szakbizottságok munkatervüket az Államtanács munkatervével egybehangoltan kötelesek elkészíteni. A szakbizottságok működésük során szerzett fontos tapasztalataikkal és problémáikkal járulnak hozzá az államtanácsi feladatok megoldásához.

Ugyancsak népi kamarai határozat *hosszabbította meg* egy esztendővel a *Népi Kamarának 1962. november 15-én lejáró mandátumát, valamint a kerületi gyűlések megbízatását is,* éspedig azzal az indokolással, hogy a Német Demokratikus Köztársaság nemzetközi kapcsolatai és az 1970-ig terjedő távlati terv kidolgozása teszi ezt szükségessé (GDDR. I. 9. sz.). Szervezeti változást léptetett életbe az 1962. október 19-i törvény, amely a *Német Demokratikus Köztársaság Minisztertanácsáról* szóló 1958. évi törvény 2. §-át módosította, éspedig akképpen, hogy ettől kezdve a miniszterelnöknek nemcsak az első, hanem a többi helyettesei, továbbá a minisztertanácsi határozat alapján meghívott egyéb tagok is tagjai a Minisztertanácsnak. (GDDR. I. 9. sz.) — A kitüntetések adományozása vonatkozásában két újabb minisztertanácsi rendeletről kell említést tennünk, az egyik *a polgári légi közlekedésben végzett hűséges szolgálatokért érem alapításáról* rendelkezik (GDDR. II. 71. sz.), a másik *az állami kitüntetésekről* szóló rendelet 7. módosítása (GDDR. II. 83. sz.).

Az *államigazgatási jog* területén első helyen említsük meg azt a két minisztertanácsi rendeletet, amelyek közül az első *a Német Demokratikus Köztársaság Gazdasági Tanácsának alapszabályát* és a második, amely e szervnél *a diszpécseri feladatkör megszervezését* tartalmazza. Az első jogszabály értelmében a Gazdasági Tanács az ipar irányításának központi szerve, feladatait a Minisztertanácstól kapja és neki tartozik beszámolni. Az alapvető kérdéseket köteles határozathozatal céljából a Minisztertanács elé terjeszteni. Felsorolja a Gazdasági Tanács jogait és kötelességeit és megállapítja, hogy e szerv a törvények alapján a demokratikus centralizmus elvei és munkamódszerei szerint végzi a gyáripar, a kézműipar és a szolgáltatóipar irányítását és fejlesztését és munkájának javítását. Együttműködik az Állami Tervbizottsággal és a Kutatási Tanáccsal. Fontos feladata, hogy a tervek kidolgozásába a lakosságot egyre fokozottabban vonja be. A jó vezetést a vállalati egyesülések főigazgatóitól és a vállalatok vezetőitől megkívánt rendszeres beszámolók révén biztosítja. Külön kiemeli a jogszabály a Tanács jogait a tervvégrehajtás, beruházás, anyaggazdálkodás, finanszírozás és hitelügy, a munka és a munkabér területén (GDDR. II. 52. sz.) — A második jogszabály a diszpécseri feladatkörrel kapcsolatban az általános alapelvek után a diszpécser feladatait, jogait és kötelességeit — ezeket igen részletesen — valamint szakképzettségét szabályozza (GDDR. II. 50. és 65. sz.).

Már 1962. november 30-án nyilvánosságra hozták a Német Demokratikus Köztársaságban *az 1963. évi népgazdasági tervről* szóló népi kamarai határozatot. Ez a szokásos bevezető összefoglalás után, amely általános képet tükröz a népgazdaság fejlődéséről, lerögzíti a népgazdaság fő célkitűzéseit 1963. évre. A népgazdasági fejlődés főirányain belül meghatározza az egyes gazdasági ágak fejlesztését, kijelölve minden területen az előirányzott százalékos emelkedést. Érdekes, hogy az ipar területén minden szektorban az elmúlt évivel szemben emelkedést ír elő a terv a konfekció-ipar (97,7%), valamint az építőiparban a magasépítés (97%) kivételével (GDDR. I. 11. sz.). E jogszabály folyományaképpen minisztertanácsi határozat intézkedett az 1963. évi népgazdasági tervvel kapcsolatos *tervfeladatoknak a vállalatok közötti felosztásáról,* a vállalati tervek kidolgozásáról, a kerületi, járási, városi és községi tervek elkészítéséről (GDDR. II. 91. sz.). A *tervfelbontást a központi és helyi vezetés alatt álló gyáripari, építőipari és közlekedési* vállalatoknál ugyancsak minisztertanácsi határozat szabályozta (GDDR. II. 65. sz.).

Az állami vállalatok vezetése és igazgatása vonatkozásában fontos az a minisztertanácsi határozat, amely *a népi tulajdonban levő gazdaságban a jelentési kötelezettséget* írja elő valamennyi vállalat számára. Részletesen szabályozza azt, hogy a jelentésnek súlypontok szerint mit kell tartalmaznia, mely szempontokat kell figyelembe vennie, hogy kinek és mikor kell jelentést tenni. A jelentéstétel személyesen történik a felettes szervezet vezetője előtt; a jelentés meghallgatásához más személyek is meghívhatók. A jelentést meghallgató vezető szervnek a jelentést ki kell értékelnie, s ennek megfelelően a következő intézkedéseket foganatosíthatja: premizálást vagy más kitüntetést hozhat javaslatba, rosszallását fejezheti ki és fegyelmi intézkedést tehet, javasolhatja a teljesítményi pótlék csökkentését vagy megvonását, még súlyosabb esetben a fizetés újbóli megállapítását javasolhatja a teljesítmény alapján, végül pedig az anyagi felelősségre vonatkozó szabályok alkalmazása iránt intézkedhet (GDDR. II. 81. sz.). Ugyancsak minisztertanácsi határozat szabályozta a népi tulajdonban levő gyáripari vállalatok segítését a természettudományi és műszaki-tudományos intézetek részéről (GDDR. II. 90. sz.). A segítségnyújtásra nézve a felek szerződéses megállapodást kötnek és a segítségnyújtás teljesítése után 12 hónappal a várható hasznot ki kell tudni mutatniok. A Statisztikai Igazgatóságnak jelentést kell tenni ezeknek az intézeteknek a termelés terén nyújtott segítségről. Az *állami részesedésű vállalatok részére* minisztertanácsi rendelet egy *egyszerűsített üzemterv bevezetését* biztosította (GDDR. II. 90. sz.) és ugyancsak minisztertanácsi rendelet módosította a *Technikai Kamara alapszabályát* (GDDR. II. 78. sz.).

Az első félévben kimerítő részletességgel szabályozták a Német

Demokratikus Köztársaságban a honvédelmi kötelezettséggel kapcsolatos kérdéseket. Ebben a félévben az Államtanács törvényerejű rendelete 1963. január 1-ével életbeléptette *a nemzeti néhadsereg szolgálati szabályzatát és fegyelmi szabályzatát.* E szabályzatok kibocsátása és végrehajtása a honvédelmi miniszter hatáskörébe tartozik, és a tartalékosokra is megfelelően érvényesek (GDDR. I. 10. sz.).

A belügyi igazgatás területén a Minisztertanács rendeletet hozott a Német Demokratikus Köztársaság *tengerparti területeinek biztosításáról és védelméről,* amelynek feladatát a Belügyminisztériumra ruházta és szabályozta a jogszabálysértőkre vonatkozó büntetéseket (GDDR. II. 48. sz.) Felállításra került továbbá a *Német Néprendőrség Főiskolája,* amelyről minisztertanácsi határozat intézkedett (GDDR. II. 73. sz.).

Közlekedési vonatkozásban két miniszteri rendeletről kell említést tennünk, az egyik a *Német Lufthansa* alapszabályát, a másik pedig *az Állami Repülőtér-Igazgatóság alapszabályát* tartalmazza (GDDR. II. 53. sz.).

A mezőgazdaság, illetve a közellátás vonalán szintén több fontos jogszabály látott napvilágot. Említsük meg első helyen *az élelmiszerek és közszükségleti cikkek forgalmáról* szóló törvényt, amely ezzel a kérdéssel kapcsolatosan elsősorban egészségügyi vonatkozású kérdéseket szabályoz (GDDR. I. 12. sz.). Részletesen felsorolja a törvény az alája eső élelmiszerek, közszükségleti cikkek és idegen anyagok fogalomkörét, meghatározza az élelmiszerforgalom fogalma alá eső tevékenységi kört, foglalkozik az e cikkekkel való forgalom különleges szabályaival, továbbá kivitelével és behozatalával. Szabályozza még az élelmiszerek és közszükségleti cikkekkel folytatott forgalom ellenőrzésének kérdéseit, a különböző előírások alóli mentesítés kérdéseit is, és a büntető- és zárórendelkezések után számos e tárgykörben rendelkező jogszabályt helyez hatályon kívül. Kihirdetésre került *a szükségletkutatással foglalkozó intézet alapszabálya* is (GDDR. II. 54. sz.).

A mezőgazdasági termelés bruttó hozamának és a föld termékenységének emelését, valamint a piacra történő termelés növelését szolgálja *a melioráció kérdésének egységes szabályozásáról* szóló minisztertanácsi rendelet (GDDR. II. 45 és 50. sz.). A jogszabály a meliorációra vonatkozó intézkedések végrehajtását a szocialista mezőgazdasági vállalatokra ruházza. Az ilyen természetű intézkedések megkönnyítésére szövetkezetek alakítását biztosítja, a meliorációs munkálatok elvégzésére és segítésére pedig minden kerületben speciális építővállalat szervezését írja elő, lerögzíti továbbá az állami szervek feladatait és intézkedik a pénzügyi fedezetről. Ugyancsak *a talaj termőerejének emelését* biztosítja egy minisztertanácsi határozat (GDDR. II. 97. sz.), amelyet a hivatalos lap azonban csak kivonatosan közöl. A tényleges mezőgazdasági termeléssel három magasabb szintű jogszabály foglalkozik; ezek: *a gyümölcs- és zöldségtermelés, raktározás és feldolgozás biztosítása* az 1962/63. évben (GDDR. II. 49. sz.); *a vetőmagvak és palánták minőségének szabályozása;* (GDDR. II. 67. sz.), végül a *keveréktakarmányok előállítása, a takarmányok forgalma és az állami takarmányalap kezelése* (GDDR. II. 68. sz.).

Kulturális vonatkozásban minisztertanácsi rendeletek szabályozták *a szakiskolai tanárok jogait és kötelességeit* (GDDR. II. 53. sz.), *a népművelés terén működő tanerők és nevelők jogait és kötelességeit* (GDDR. II. 75. sz.) és *az ösztöndíjkérdés egységes rendezését* (GDDR. II. 98. sz.). Külön ki kell emelni az oktatással kapcsolatban megjelent jogszabályok közül azt a minisztertanácsi határozatot, amely rendkívül részletesen és kimerítően intézkedik *a matematikai oktatás javításáról és további fejlesztéséről* a Német Demokratikus Köztársaságban mind az általános, mindpedig a középiskolák vonatkozásában (GDDR. II. 100. sz.). A kultúra területén szervezeti kérdések sem maradtak figyelmen kívül. Így minisztertanácsi határozat intézkedett a *diákszállók felállításáról és az ifjúsági turisztika fejlesztéséről* (GDDR. 45. sz.) *a filmszínházak munkájának javításáról* (GDDR. II. 71. sz.) és a Német Demokratikus Köztársaság *Állami Kiadójának felállításáról* (GDDR. II. 86. sz.). Megjelent a berlini *Szépművészeti Akadémia alapszabálya* is (GDDR. II. 77. sz.).

A szociális és egészségügyi igazgatás területén a Népi Kamara határozatot hozott *a nyilvános gyűjtésekről és adakozásokról* szóló 1950. évi törvény hatályon kívül helyezéséről, és e kérdéskomplexum újbóli szabályozásával a Minisztertanácsot bízta meg (GDDR. I. 9. sz. és II. 89. sz.). Több jogszabály foglalkozott *a tuberkulózis leküzdésére* irányuló intézkedésekkel (GDDR. II. 60. sz.) és külön érdeklődésre tarthat számot az a minisztertanácsi rendelet, amely *az ittas állapotban elszenvedett sérülések esetén az orvosi kezelés és szállítás költségeit* áthárította az egyénre, amelyeket tehát nem térít meg a társadalombiztosító (GDDR. II. 76. sz.). A szervezeti kérdéseket e területen két jogszabály képviseli, az egyik a Német Demokratikus Köztársaság *Állami Sugárvédelmi Központjának alapszabályát* teszi közzé (GDDR. II. 93. sz.), a másik felállítja az Egészségügyi Minisztérium mellett működő és *az orvostudomány szervezésével és koordinálásával foglalkozó tanácsot* (GDDR. II. 96. sz.).

A *pénzügyi jog* területén mindenekelőtt a 43,7 millió Német Márka aktivummal záruló 1963. évi *költségvetési* törvényt kell megemlítenünk (GDDR. I. 11. sz.). Újbóli szabályozást nyert *a kisipari termelőszövetkezetek és tagjainak megadóztatása* is. Az erről szóló törvény ennek megfelelően számos jogszabályt hatályon kívül helyezett és kitűnő áttekinthető táblázatokat közölt függelékében az adókiszámítás és lerovás megkönnyítése céljából (GDDR. I. 13. sz.). A beruházások, illetve a pénzforgalom területén szintén találkozunk újabb joganyaggal. *A vállalati önköltségek tervezéséről és elszámolásáról* szóló minisztertanácsi rendelet e kérdés részletes szabályozását adja, vezérlő motívuma az önköltségcsökkentés és a munkatermelékenység emelkedésének szemléltetőbb kimutatása (GDDR. II. 51. sz.). Újbóli szabályozást nyert *a beruházások tervezése, előkészítése és végrehajtása* is. Az átfogó, részletes szabályozás sok megelőző jogszabályt helyez hatályon kívül (GDDR. II. 56. sz.). Éppen e kérdés újbóli szabályozása bizonyos át-

meneti intézkedéseket tett szükségessé, amelyről minisztertanácsi határozat intézkedett (GDDR. II. 69. sz.). A Köztársaság, a kerületek, a járások, a városi kerületek és az 5000 lakoson felüli városok és községek, valamint a vállalatok kötelesek negyedévenként *pénztári tervet készíteni* és az ezzel kapcsolatos kérdéseket minisztertanácsi rendelet és több végrehajtási utasítás szabályozta (GDDR. II. 72. sz.). Az elektromosáram- és gázfogyasztás racionálisabb megfizetése céljából mind a háztartások, mind a mezőgazdaság, mindpedig a kézműipar esetében bevezetésre került a háromhónapos *inkasszórendszer* (GDDR. DR. II. 90. sz.).

A *családjog* területén mindössze egy jogszabályt emelünk ki, éspedig azt a minisztertanácsi határozatot, amely *a munkaviszonyban álló anyák segítését írja elő gyermekeiknek a gyermekgondozó intézményekben való elhelyezésénél* (GDDR. II. 76. sz.).

Nem sokkal gazdagabb a *büntetőjog*, illetve az *eljárásjog* területe sem. Itt minisztertanácsi határozat intézkedik arról, hogy a Német Demokratikus Köztársaság Legfőbb Ügyészségén egy *munkacsoportot kell felállítani*, amelynek az a feladata, hogy a német háborús bűnösöket és a Köztársaság ellen irányuló és a békét veszélyeztető közvetlen és közvetett cselekményeket derítse fel és teremtse meg a felelősségrevonás előfeltételeit. E munkacsoport tevékenységéről a nyilvánosságot tájékoztatni tartozik (GDDR. II. 86. sz.). A Legfelsőbb Bíróság 15. számú irányelve a *letartóztatási parancs kibocsátásának feltételeiről* és a *letartóztatás felülvizsgálatáról* szól (GDDR. II. 61. sz.) és a termelőszövetkezetek közötti *építési szervezet alapszabálya* (GDDR. II. 61. sz.)

A *termelőszövetkezeti jog* vonalán minisztertanácsi határozat intézkedik a Németország Szocialista Egységpártja VI. Pártkongresszusa tiszteletére bevezetett és a mezőgazdaságban az 1963. évben folyó *szocialista munkaversenyről* (GDDR. II. 97. sz.). Közzétételre került a *II. típusú mezőgazdasági termelőszövetkezetek alapszabálya* (GDDR. II. 61. sz.) és a termelőszövetkezetek közötti építési szervezet alapszabálya (GDDR. II. 61. sz.) is.

A különböző kerületekben és járásokban végzett vizsgálatok kiderítették, hogy a mezőgazdaság technikai felszerelésének védelme, kiterhelése, állási ideje, konzerválása terén még számos hiba mutatkozik, ezért a Minisztertanács határozatban foglalkozott a nem, vagy csak részben kihasznált *alapeszközök teljesebb kihasználásáról és a gazdasági felszerelések állapotának javításáról*, amelyet kivonatban közölt a hivatalos lap (GDDR. II. 66. sz.). A mezőgazdasági termelőszövetkezetek, a kertészeti termelőszövetkezetek és a zöldség- és gyümölcstermelő szövetkezetek részére történő *gépeladásokat* is szabályozták. A kivonatosan közzétett jogszabály közli az ebbe a körbe tartozó gépek jegyzékét is (GDDR. II. 45. sz.).

A *munkajog* területén *a dolgozók továbbképzéséről és a továbbképzési intézményekről*, mint amilyenek a népfőiskolák, az üzemi akadémiák, faluakadémiák, speciális iskolák, valamint a rádió és televíziós akadémiák, minisztertanácsi rendelet intézkedik (GDDR. II. 77. sz.). Kiegészítésre került a Minisztertanács elnökének egy korábbi határozata a *mezőgazdasági szakkáderek* képzéséről, feladatairól, alkalmazásáról, elosztásáról és átcsoportosításáról is (GDDR. II. 73. és 90. sz.). Jelentős jogszabály ezen a területen *a dolgozók egészségi állapotának megőrzése és előmozdítása* tárgyában kiadott minisztertanácsi rendelet. amely munkavédelmi szabályozásokat tartalmaz és így részletesen kijelöli a vállalatokat irányító központi állami szervek vezetőinek, maguknak a vállalatok vezetőinek és vezető munkatársainak feladatait, a dolgozók e téren jelentkező kötelességeit, az állami egészségügyi szervezet feladatait és az üzemi orvos tevékenységét. A munkaegészségüggyel kapcsolatos ellenőrzést az állami szervekre és a Szakszervezeti Szövetségre ruházta (GDDR. II. 79. sz.). Módosításra került e félévben *a kiemelt nyugdíjak engedélyezéséről* szóló rendelet (GDDR. II. 83. sz.), az *állami gyermekpótlék fizetéséről* szóló rendelet (GDDR. II. 45) és a *munkanormák megjavításáról* szóló határozat (GDDR. II. 81. sz.). Végül a magánkézben levő ipari üzemekben *a munkaerők számát jóvá kell hagynia* a járási végrehajtó bizottságnak és ez évente előzetes megtárgyalás alapján történik — állapítja meg a Minisztertanács idevonatkozó rendelete (GDDR. II. 90. sz.).

A *nemzetközi jog* területén két nemzetközi szerződés életbeléptetéséről kell megemlékeznünk. Az egyik a Német Demokratikus Köztársaság és a Koreai Népköztársaság között kötött *kereskedelmi és tengerhajózási egyezmény* (GDDR. I. 8. sz.), a másik *a vámkérdésekben való együttműködés és kölcsönös segélynyújtás* a szocialista államok között (GDDR. II. 84. sz.). Igen széleskörű feladatkört kapott *a gazdasági és tudományos-műszaki együttműködést a külfölddel lebonyolító hivatal*, amely elsősorban a KGST-vel kapcsolatban jut érvényre, mint ahogy az a közzétett alapszabályából kiolvasható (GDDR. II. 99. sz.).

Végül meg kell még említenünk azt, hogy igen sok olyan jogszabály került hatályon kívül a belügy, az állategészségügy, az Állami Tervbizottság, a népgazdasági tervezés és irányítás, a Statisztikai Igazgatóság, a gép- és traktorállomások finanszírozása stb. terén, amelyen a fejlődés az évek során túlhaladt.

A. G.

A Magyar Jogász Szövetség pályázatairól*

A Magyar Jogász Szövetség évenként rendszeresen pályázatot hirdet különböző elméleti és gyakorlati, az államot és a jogot érintő kérdések kidolgozására a Hazafias Népfront Országos Tanácsával, a Közalkalmazottak Szakszervezetével és a Szövetkezetek Országos Szövetségével közösen. Az 1962. évi pályázati kiírásban a KISZ Központi Bizottsága is résztvett.

A pályázatot kiíró társadalmi szerveket az a célkitűzés vezeti, hogy egyrészt állami és jogi életünk legaktuálisabb kérdéseire irányítsa a jogászok figyelmét, másrészt pedig, hogy a kérdésekre kidolgozott válaszokkal hasznos tapasztalatokat szerezzenek az e területen dolgozóktól. Arra törekednek, hogy a gyakorlatban működő jogászokat az egyes kérdések el-

* Az 1963. évre vonatkozó pályázati felhívást lapunk más helyén közöljük. *(Szerk.)*

méleti igényű megoldására, az egyes gyakorlati kérdések elméleti alapjainak feltárására ösztönöznek. Természetesen ez az igény magában foglalja annak lehetőségét, hogy új tudományos tehetségek bukkanjanak fel. Ezeknek a szempontoknak megfelelően a pályázat kiírása általában azokra a jogterületekre terjed ki, amelyek a legszélesebb köröket foglalkoztatják. Így az állam- és államigazgatási jog, a büntető- és büntető eljárási-, a mezőgazdasági termelőszövetkezeti-, a munkajog, valamint a polgári- és polgári eljárásjog köréből kerül sor pályázatok kiírására. Az egyes jogterületeken belül olyan témák kerülnek kitűzésre, amelyek az államigazgatásban, a jogalkalmazásban gyakran fordulnak elő és sok problémát magukban rejtő feladatokat jelentenek.

Az elmúlt években évről-évre emelkedett a beküldött pályaművek száma és színvonala is. A legmagasabb számszerű eredményt 1962-ben értük el. Beérkezett összesen 42 pályamű, 12 a polgári- és polgári eljárásjog, 9 a büntetőjog, 9 a munkajog, 7 az állam- és államigazgatási jog, 5 pedig a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog köréből. Már itt meg kell jegyezni, hogy az örvendetes fejlődés mellett aránytalanságok is mutatkoztak. A korábbi évekhez képest ugyanis csökkent az államjog és államigazgatási jog területére tartozó és még mindig indokolatlanul alacsony a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog köréből érkezett pályamunkák száma.

A kiíró szervek a szakbírálatok lebonyolítása után 19 pályadíjat adtak ki 3000-től 500 Ft-ig csökkenő összegekben. Természetesen itt nincs lehetőség arra, hogy az egyes pályázatokat részletesen elemezzük. Néhány értékes tapasztalattal azonban rendelkezünk. Általában a pályadíjat nyert és nem nyert dolgozatok között nincs mindig túlzottan nagy értékbeli különbség, mert a pályadíjat nem nyert dolgozatok is szinte kivétel nélkül dicséretes igyekezetről, jó felkészültségről tesznek tanúbizonyságot, hasznos megoldási javaslatokat, problémafelvetéseket tartalmaznak. A pályadíjat nyert dolgozatok színvonala egyenletes. Két dolgozat emelkedett az átlag fölé 1962-ben. A munkajog köréből dr. Hencz Aurél tudományos intézeti osztályvezető és dr. Juhász Károly munkavédelmi előadó együttes tanulmánya „Az üzemi munkásvédelem tanulmánya „Veszélyviselés a polgári jogban" címmel. Az előbbi ből dr. Boytha György, a Szerzői Jogvédő Hivatal csoportvezetőjének rendszere és a szakszervezetek feladatai" címmel, a polgári jog köréből dolgozatot a Közalkalmazottak Szakszervezete a SZOT titkárságának segítségével hasznosítani fogja. A dolgozat ugyanis olyan rendszerező, összefoglaló jellegű tárgykörében, amilyen eddig hazánkban nem készült, míg dr. Boytha György dolgozatát a MJSZ saját kiadványaként kézikönyv formájában jelenteti meg.

Még néhány megjegyzést a dolgozatok színvonaláról. A dolgozatok egy részénél a bíráló bizottság jelentős fogyatékosságokat állapított meg. Sokszor olvasható oldalakon keresztül rendkívül általános, semmitmondó ismételgetése, vagy fejtegetése néhány olyan elvi-elméleti tételnek, amelyeket egyrészt a marxizmus-leninizmus, másrészt a szocialista állam- és jogtudomány már megoldott. Nem szükséges tehát ezeket laposan, vulgarizálva újból „felfedezni" és kidolgozni. Néhány dolgozat viszonylag kevés gyakorlati esetből kiindulva rendkívül merész következtetésekre és általánosításokra jutott. A szerzők a rendkívüli jó problémafelvetéseket nem viszik következetesen végig, nem dolgozzák ki és ez csökkenti dolgozatuk értékét. Az államjog és az államigazgatási jog köréből a számszerű csökkenés 1962-ben mindenképpen negatívan értékelendő. Úgy érezzük, hogy a korábbi évekhez képest megemelt követelmények kissé megriasztották az államigazgatás területével foglalkozókat. Véleményünk szerint természetesen ez nem lehet további akadálya a fejlődésnek, ugyanis néhány oldalban tartalmasan nem lehet kidolgozni olyan témákat, mint amilyeneket az egyes pályatételek magukban foglalnak. Az 1962-ben kiírt államjogi és államigazgatási jogi pályatételek zöme már konkrétabb volt a korábbi évek témáinál és ez is bizonyos mértékig a színvonal emelését szolgálta. A mezőgazdasági termelőszövetkezti jog körében a kevés számú pályamunka nem mutat mást, mint azt az általános jelenséget, hogy jogirodalmunkban csak itt-ott található mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogi tárgyú cikk, vagy nagyobb tanulmány, azok is elsősorban az egyetemi oktatók, tudományos dolgozók tollából. Az ismert nehézségeken túl úgy érezzük, hogy bizonyos fokú bátortalanság tapasztalható ezen a téren is. A bátortalanságot reméljük a pályázatokkal is sikerül minél hamarabb leküzdeni.

Az eddigi tapasztalatokat értékelve 1963. évre is meghirdetjük pályázatunkat. Természetesen ez a pályázati felhívás nem tud minden igényt kielégíteni. Mégis úgy érezzük, hogy állami és jogi életünk legaktuálisabb kérdései közül néhányat ki tudunk tűzni. Várjuk, hogy a Magyar Jogász Szövetség központi és fővárosi szakosztályai, megyei szervezetei és az ott működő szakosztályok, szakcsoportok segítséget adnak munkájukkal az egyes témák kidolgozásához.

A Magyar Jogász Szövetség elnöksége és Tudományos Bizottsága feladatul tűzte ki, hogy a lehetőséghez képest a legjobban megoldja a pályadíjat nyert dolgozatok hasznosítását, valamint a pályadíjat nem nyert dolgozatok közül is az értékes gondolatokat tartalmazók továbbfejlesztését. Éppen ezért már eddig is intézkedés történt arról, hogy a teljes kiadásra nem kerülő díjnyertes pályamunkák az Állam és Jogtudományi Intézet könyvtárába kerüljenek elhelyezésre hozzáférhetőség céljából. Azon kívül a szakbírálatok alapján néhány szerző felszólítást kap, hogy készítsen pályamunkájának egy-egy értékes részletéből cikket valamelyik folyóiratunk számára. A legnagyobb nehézségünk azokkal a dolgozatokkal van, amelyek pályadíjat nem nyertek. Ezeknek szerzőit ugyanis a pályázat titkossága miatt nem ismerjük. Ez nagy mértékben akadályozza azt, hogy felszínre tudjuk hozni az egyes munkákban rejlő értékeket, és hogy segíteni tudjuk az értékes részek feldolgozását. Éppen ezért a MJSZ Tudományos Bizottságának albizottságai és központi szakosztályai szívesen veszik minden pályázó érdeklődését, aki nem nyert pályadíjat és munkáját

tovább akarja fejleszteni. Erre Budapesten az egyes szakosztályokban minden lehetőség megvan és vidéki szervezeteinkben is egyre inkább meg lesz.

Czili Gyula

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A Magyar Jogász Szövetség, a Hazafias Népfront Országos Tanácsa, a Közalkalmazottak Szakszervezete és a Szövetkezetek Országos Szövetsége az alábbi témák kidolgozására hirdet pályázatot:

A. A jogrendszer több ágazatát érintő általános kérdések köréből:

1. A társadalmi bíróságok szervezeti és hatásköri kérdései a gyakorlati tapasztalatok alapján.
2. Az ügyészi általános felügyelet szerepe és tartalma az állampolgár jogainak védelmében.

B. Az államjog és az államigazgatási jog köréből:

1. A helyi önállóság és a központi irányítás érvényesülése tanácsi szerveink rendszerében.
2. A községi tanács és szervei fejlesztésének lehetőségei és távlatai.
3. A gyermek- és az ifjúságvédelem helyzete, feladatai, jogi és társadalmi eszközei az államigazgatás szempontjából.
4. Az államigazgatási eljárás általános és különös szabályainak viszonya; a kettősségből származó eljárási problémák.

C. A büntetőjog és a büntető eljárásjog köréből:

1. A társadalmi bíráskodás büntető anyagi jogi és büntető eljárásjogi vonatkozásai.
2. A termelőszövetkezeti vagyon hűtlen és hanyag kezelése.
3. A bűnmegelőzés feladatai a büntető eljárásban.

D. A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog köréből:

1. A termelőszövetkezeti tagsági jogviszony.
2. Szabadonválasztott téma a termelőszövetkezeti jogi felelősség köréből.

E. A munkajog köréből:

1. A munkaviszony felmondása egy területi egyeztető bizottság gyakorlatának tükrében.
2. A vállalati munka megszervezésének jogi kérdései.

F. A polgári jog és a polgári eljárásjog köréből:

1. A PTK-nak a szocialista együttműködésre vonatkozó rendelkezései a bírósági gyakorlatban.
2. A termelési és terményértékesítési szerződések időszerű jogi kérdései, különös tekintettel a termelőszövetkezetek és a földművesszövetkezeti szervek kapcsolataira.
3. A jóhiszemű eljárás elvének érvényesülése a polgári perben.

PÁLYÁZATI FELTÉTELEK

1. Valamennyi kiírt témára nézve összesen a következő pályadíjakat tűzik ki a kiíró szervek:

3 db	3 000 Ft-os	I. díj
4 db	2 000 Ft-os	II. díj
5 db	1 000 Ft-os	III. díj

2. A pályázat kiírói fenntartják a jogot, hogy nem megfelelő pályázat esetén a díjakat ne, vagy csökkentett összegben, egyenlő értékű pályázatok esetén pedig megosztva adják ki.

3. A pályamunkák minimális terjedelme 30—32 sorosra gépelt 40 oldal. A pályamunkában a felhasznált irodalmat fel kell tüntetni.

4. A pályadíjak odaítélésénél máshol már benyújtott dolgozatot a pályázat kiírói nem vesznek figyelembe.

5. Egyetemi tanárokon, docenseken, valamint tudományos fokozattal rendelkezőkön kívül a pályázaton mindenki résztvehet.

6. A pályamunkát jeligével ellátva (és a jeligés borítékot mellékelve) két példányban a Magyar Jogász Szövetség (V. Szemere u. 10.) címére kell beküldeni. A mellékelt jeligés boríték tartalmazza a szerző nevét, lakcímét és foglalkozását. Csak a díjnyertes pályázatokhoz mellékelt borítékok kerülnek felbontásra.

7. A pályázatok benyújtásának határideje: 1963. szeptember 30. Eredményhirdetés: 1963. december hó.

JOGIRODALOM

*Kovács István: A szocialista alkotmányfejlődés új elemei**

Közismert tény az, hogy a magyar állam- és jogtudomány számos területén s különösen az államjogtudományban ma gyakran alapfogalmak új meghatározásával, alapintézmények új feldolgozásával kell foglalkoznunk. Ez a magyar szocialista jogtudomány különleges helyzetéből következik. Ismeretes az, hogy ez a tudományág 1949 óta indult nagyobb fejlődésnek és természetes az is, hogy az azóta eltelt több mint egy évtized szellemi képe nagy hatással volt rá. Nem szabad elfelejtenünk, hogy ennek a korszaknak jelentős részét az jellemezte, hogy a személyi kultusz éveiben a tudományok — s különösképpen a társadalomtudományok — fejlődése szűk keretek közé szorult s csak igen kis területen volt elképzelhető olyan tudományos munkák megteremtése, amelyekben korunk szocialista társadalma szükségleteinek megfelelően, új tudományos megállapításokat lehetett bemutatni. Bár jogi vonatkozásban az e korszakot követő években a revizionista nézetek nem a tudományos munkákban, hanem sokkal inkább a publicisztikában jelentkeztek, zavaró hatásuk mégis akadályozta a marxista—leninista állam- és jogtudomány valódi értékeinek kialakulását. A történelemszemléletben mutatkozó szubjektivista vonások pl. a valóságban nem tették lehetővé, hogy a Szovjetunió államának és jogának fejlődését figyelemmel kísérjük s az abból folyó következtetéseket a magunk problémái tekintetében levonjuk. Aki az utóbbi években elmélyült

* Akadémiai Kiadó, Bp. 1962. 442 p.

ezekben a kérdésekben, csodálkozva tapasztalhatta, mennyi félreértés és félremagyarázás tette lehetetlenné akkor a valódi források felkutatását s ez mennyire elősegítette a dogmatikus nézetek kialakulását az állam- és jogtudományokban.

Ma egyre inkább a korábbi sematikus feldolgozások helyébe a szocialista állam- és jog intézményei vizsgálatának tudományos módszere lép, amely jelszavak helyett a valóságban is arra törekszik, hogy egyrészt hazai, másrészt a különböző szocialista országok állami és jogi intézményeit híven ábrázolja, vizsgálja s értékelje. Hozzá kell ehhez még azt is tenni, hogy az utóbbi években ugyanezt a lelkiismeretességet találjuk a szocializmust megelőző társadalmi formációk államának, jogának, politikai és jogi nézeteinek kutatásánál is. Ez segíti a marxista—leninista állam- és jogtudományok eddiginél gyorsabb kibontakozását, s e tudományok olyan kérdéseket dolgoznak fel, amelyek segítséget nyújtanak állami és jogi intézményeink fejlesztéséhez; így lesznek a kifejezés nemes értelmében hasznosak e tudományok a szocialista társadalom részére.

Nem kétséges, hogy ilyen eredményeket csak akkor lehet elérni, ha jogtudományunk, így államjogtudományunk is, ún. „kényes" problémákhoz nyúl. A társadalom számára érdektelen problémák azonban nem is jelenthetnek komoly feladatot szocialista tudós számára. Úgy érzem, csak olyan kérdésekkel érdemes ma az államjogtudományban foglalkoznunk, amelyek egész társadalmunkat érdeklik és feszítik, amelyek tehát jelentős érdeklődést váltanak ki nemcsak tudományos körökben, hanem egyben gondolkodásra s vitára késztetik a gyakorlati állami dolgozókat, s amelyekben felvetett problémákat újra és újra a törvényhozás munkájának középpontjában láthatjuk.

Ezeknek a követelményeknek felel meg Kovács István professzor könyve, amelyet elsősorban úgy lehetne jellemezni, mint bátor, sematizmustól mentes munkát. Könyvének írásakor két fontos feladat állt előtte. Először is fel kellett tárnia a szocialista alkotmány fejlődésének azokat a vonásait, amelyek a személyi kultusz éveiben szükségszerűen rejtve maradtak előttünk. Különösképpen értékesek ezért a szerzőnek azok a kutatásai és eredményei, amelyek az 1917—1935 közti időszak alkotmányainak problémáit mutatják be. Másrészt meg kellett találnia azokat a kérdéseket, amelyek főként 1953—54 óta a különböző szocialista országokban, azok alkotmányaiban felvetődtek, s amelyek ma már, nem kétségesen, szétfeszítik az 1936-os alkotmány adta kereteket és az azokkal összefüggő tudományos fejtegetéseket. Mindehhez teljes mértékben kellett ismerni a szocialista államjogi irodalmat és alkotó módon kellett hozzányúlni ehhez a kérdéskomplexumhoz. A szerző mind a két vonatkozásban kiváló munkát végzett. A filozófiai alapok lerakásánál is bátran s ugyanakkor körültekintően járt el, kijelölve a szocialista alkotmányozást megelőző haladó jelenségeket a jogalkotásban és -tudományban egyaránt.

Mindehhez hozzá kell tennem, hogy Kovács professzor igen nagy anyagot dolgozott fel a szocialista és nem szocialista törvényhozásból, a polgári filozófiából és jogtudományból, úgyszintén feldolgozta a szocialista államjogtudomány e tárgykörökkel foglalkozó teljes anyagát. Ezzel a nagy anyaggal megfelelő biztonsággal bánik s elmondhatjuk, hogy az adott összehasonlító matéria nagy mennyisége ellenére a monográfia világos, jól olvasható s áttekinthető mű lett.

Az első rész *„A szocialista alkotmányok társadalmi szerepe"* címet viseli. Ha e fejezet tartalmát vizsgálom, úgy gondolom, a cím nem tükrözi pontosan a feldolgozott anyagot. Ugyanis nemcsak a szocialista alkotmányok társadalmi szerepét dolgozta fel a szerző, hanem ezzel párhuzamosan az alkotmánygondolat történelmi fejlődését is.

A fejezet rendkívül sok érdekes és új anyagot tartalmaz. Különösképpen figyelemreméltó az, hogy ebben a könyvben s ebben a fejezetben került először részletesen kifejtésre és indokolásra a szocialista államjogtudománynak az a mai álláspontja, hogy az alkotmány nemcsak az állam, hanem az egész társadalom alapvető intézményeit meghatározó okmány. Mind a kapitalista alkotmányokra, mind pedig különösen a szocialista alkotmányokra vonatkozó fejtegetései világosak és jól megindokoltak. A fejezettel kapcsolatban két megjegyzésem van.

Az első probléma magával az alkotmánygondolat kialakulásával kapcsolatos. Kovács professzor nagyon érdekesen tárja fel ennek gyökereit. Kimondja, hogy „az alkotmánygondolat előzményeit elsősorban azokban a tanításokban kell keresnünk, amelyek a királyi abszolutizmus keletkezésével és kibontakozásával szinte egyidejűleg, a rendi monarchia intézményének védelméhez kapcsolódva vetették fel a királyi hatalom korlátozásának vagy a korlátozás lehetőségének a gondolatát" (28. p.). Ugyanakkor Kálvin tanításait ismertetve felhívja a figyelmet arra, hogy nála jutnak „elsőízben viszonylagos önálló szerephez a politikai gondolatok" (29. p.). Ez azzal függ össze, hogy szétválasztja egyrészt a hit ideológiai elemeit és a vallás szervezeti felépítését, másrészről az egyházi és világi szervezetet. Való tény az, hogy a reformáció és különösképpen a kálvini reformáció bizonyos polgári ideológiai és államszervezési kísérletek melegágyává vált. Ugyanakkor nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy ezek a gondolatelemek már Kálvint megelőzően megtalálhatók voltak az olyan országok filozófiai, jogi irodalmában, amelyekben a polgárosulás, a városi fejlődés bizonyos előrehaladást tett. Természetes az, hogy többféle elemből tevődnek össze ezek a tanítások, amelyek a városi polgárság követeléseit tükrözik. Szeretnék utalni a XIII—XIV. század fordulóján élt néhány filozófus álláspontjára. Dante az Egyeduralomról írt művében szinte a volonté générale gondolatát veti fel. „Minden egyetértés az akaratban levő egységtől függ, az emberi nem, midőn a legjobban él, egy bizonyos egyetértést valósít meg. ... Az emberiség legjobb állapotában az akarati szándékokban levő egységtől függ..." (Dante összes művei, Bp. 1962. 421. p.) Dante ugyanakkor a volonté générale megvalósulását csak „egy mindenki felett uralkodó fejedelem" hatalmában látja, akinek akarata „az összes többi felett uralkodik". Ugyanennek a művének

más helyén utalás történik arra, hogy a római birodalom egyeduralkodója e jogát a római néptől nyerte. Dante maga is szigorúan különválasztja a világi és az egyházi hatalmat és a „De monarchia" voltaképpen röpirat a világi hatalom függetlensége mellett. A párizsi egyetem jogászainak ebben az időben az a véleményük, hogy „a királyi hatalom sem magábanvéve, sem pedig gyakorlásában nem függ a pápától; istentől és a néptől származik, amely utóbbi személyesen a királyt vagy a királyi családot választja" — amint Jean Quidort fejtegeti. Marsilius de Padua a „Defensor pacis"-ban ugyancsak ezt az álláspontot hangoztatja: „... állítjuk..., hogy a törvényhozó, vagyis a törvény első indító és alapvető oka a nép vagy a polgárok összessége, vagy a nép tehetősebb része". Ugyanebben a korszakban Occam az „Octo quaestiones super potestate summi pontificis" című munkájában azt állítja, hogy a ius gentium normája szerint minden nép megválaszthatja királyát. A császár és a királyok hatalma csak közvetve ered istentől, közvetlenül azonban a néptől, amely azt a világi jog alapján megbízottként ruházza át. Mindezek a tanítások nem kétségesen mutatják, hogy Olaszországban, Franciaországban és Angliában a városi polgárság fejlődése és politikai tudatának erősödése az alkotmánygondolat alapvető — bár töredékesen jelentkező — kérdéseit már a XIV. század első felére létrehozza — jóval megelőzve a reformációt. Véleményem szerint azonban az alkotmánygondolat teljes kifejlődése nem erre a korra, de nem is a reformáció korára, hanem a XVII—XVIII. századra tehető.

A másik, általam érintendő kérdés szintén az alkotmánygondolattal kapcsolatos. Kovács István igen fontos és érdekes problémát vetett fel akkor, amikor azt a kérdést vizsgálta, vajon szabályozzák-e a burzsoá alkotmányok a társadalmi rend kérdéseit is (76—80. p.). Vizsgálata során rá is mutat arra, hogy ilyen kérdések rögzítésére számos esetben sor kerül. Vizsgálódásaiból csupán azt hiányolom, hogy nem érintette, milyen törvényszerűségek befolyásolják a burzsoá alkotmányok ilyen vonatkozású tartalmát. Nem kétséges, hogy az 1791-es francia alkotmány vagy az Egyesült Államok alkotmánya s korunk gyarmati alkotmányai foglalkoznak ilyen kérdésekkel. Feltűnő azonban az, hogy nem kerültek bele ezekre vonatkozó szakaszok pl. a restaurációs és oktrojált alkotmányokba, sőt a liberális korszak alaptörvényeibe sem. Meg lehetne állapítanunk mindebből azt, hogy azok a polgári alkotmányok foglalkoznak a társadalmi rend kérdéseivel, amelyek forradalmi mozgalmak eredményei s éppen az új társadalmi rend létrehozásánál bábáskodtak; amelyeknek a történelmi szükségletek következtében fontosabb feladata volt a polgárság számára új társadalmi rend rögzítése, mint valamely kiforrott állami szervezet pontos képének kialakítása. Különösképpen az 1791-es francia alkotmány bizonyít e mellett. Voltaképpen az Amerikai Egyesült Államok 1787-es alkotmánya is — és különösképpen az alkotmányozás tulajdonképpeni befejezését jelentő 1791-es első 10 kiegészítése — azt mutatja, hogy sokkal meghatározóbb rendelkezéseket tartalmazott a társadalmi rend jónéhány vonatkozásában, mint az állami szervezetében. Az utóbbi területen a későbbi évtizedek bírói jogalkotása rendezte végérvényesen az állami szervek súlyát és egymáshoz való viszonyát (l. a Marbury v. Madison ügyet 1803-ban).

Az I. részből igen figyelemreméltó a 6/e. és f. pont, amelyben a szerző elmélyülten és világosan tárja fel a szocialista alkotmány társadalmi alaptörvény jellegének konzekvenciáit a szabályozási tárgykörök meghatározása szempontjából, valamint ezen alkotmány, mint társadalmi alaptörvény fejlődésének perspektíváját.

A II. rész *a szocialista alkotmányok osztályozásával* foglalkozik. E fejezetnél részletesen ismerteti a szerző a burzsoá osztályozási kísérleteket és rámutat ezek formalizmusára. Nagyon hasznosnak találom Kovács professzornak azt a kísérletét, amelynek keretében felsorolja a szocialista alkotmányokban kifejezésre jutó közös vonásokat. Ez a felsorolás az eddigi kísérletekhez képest jóval átfogóbb és túlnő azok gyakori mesterkéltségén. Itt nem a szocialista alkotmányoknak — különösképpen az 1936-os szovjet alkotmányon alapuló — közös szerkezetére utal, hanem az olyan tartalmi kérdésekre, amelyek a különböző szocialista alkotmányokat át- meg átszövik; ezek közül utalni kívánok az államhatalmi szerveknek az egész állami szervezet alapjaiként való alkotmányos rögzítésére (ideértve azt, hogy minden állami szerv felhatalmazása e szervezetektől vezethető le) stb. (106. p.).

Hasonlóképpen nagyon érdekesnek és újszerűnek tűnik a szerzőnek a szocialista alkotmányok közötti eltérések okairól szóló fejtegetése (115. p.).

A III. rész *a szocialista alkotmányok szerkezetével és* — úgy érzem, egyáltalán nem kisebb jelentőségű kérdéssel — *a szabályozási tárgykörök minimális standardjével foglalkozik.* Mindkét kérdéscsoportban Kovács István igen sok és jelentős új kérdést vet fel. A szocialista alkotmányozás rendkívüli sokszínűsége, amire egyébként a szerző világít rá a legjobban, alig-alig teszi lehetővé ezen problémák kimerítő feltárását. Ha tehát ebben a vonatkozásban elsősorban a jelenlegi alkotmányozási gyakorlat kidolgozását tűzte ki célul, úgy vélem, helyesen tette. Ugyanakkor nagyon értékesek azok a fejtegetései, amelyek rámutatnak, milyen, a korábbi szovjet alkotmányokban szerepelt szabályozási tárgyakat lehet a jövőben a szocialista alkotmányokba újra felvennünk. Éppen ebből a szempontból tanulságosak a korábbi szovjet alkotmányok — nemcsak a Szovjetunió és az orosz föderáció alkotmányai, hanem a többi szövetségi köztársaság alaptörvényei is. Figyelembe kell vennünk, hogy az adott történelmi korszak szükségletei következtében egyes szovjet alkotmányokból jelentős tartalmú szabályozási tárgykörök kimaradtak (pl. az 1924-es össz-szövetségi alkotmányból az állampolgári jogok és kötelességek, amelyeket nem tartottak abba az alkotmányba felveendőknek, amelyik elsősorban a föderáció kérdéseit oldotta meg).

E részben szerepel a szabályozási tárgyak számának alakulásáról szóló fejtegetés (126—130. p.), aholis nagyon érdekesen és világosan mutatja be a szerző az 1917—1922 kö-

zötti szélesedő tendenciát, majd az 1936. évi alkotmányt megelőző szűkítő irányzatot. Nem kétséges, hogy mindkét vonal szorosan összefüggött a korabeli politikai vezetés módszereivel a Szovjetunióban.

A könyv legterjedelmesebb fejezete a IV. rész. A több mint száz oldalnyi anyag *a társadalmi rendszer általános elveivel, azok jogi kifejezésével* foglalkozik. Ebben a fejezetben éppen azért olyan fontos problémák feldolgozását találhatjuk, mint a politikai alap, a párt vezető szerepe, a népfrontok tevékenységének alkotmányi szabályozása, a tulajdoni formák, az elosztás viszonyai és az állampolgári jogok és kötelességek.

A IV. rész 1. pontjában vitatkozik a szerző V. F. Kotokkal, aki több munkájában is a népszuverenitás elvéből kiindulva bontja ki államjogi nézeteit. Úgy gondolom, az államjogtudomány rendszeréről folytatott vitát a következőkben tovább kell vinnünk, de Kovács István ellenérveit Kotok álláspontjával szemben a magam részéről nem tartom kielégítőknek. Úgy vélem, éppen ebből a műből tűnik ki: itt az ideje annak, hogy a népszuverenitás elvét megtisztítsuk mindenféle polgári sallangtól és ebben az elvben a néphatalom megnyilvánulásának sokrétű formáját lássuk meg. A népszuverenitás fogalmának összetevői közé kell sorolnunk többek között a szocialista gazdaság, a társadalmi tulajdon uralkodó jellegét, a dolgozók állami és társadalmi szerveinek a szocialista együttélés megszervezésére irányuló tevékenységét is. Nem pusztán hatalmi viszonyokat, nem csupán az állami erőszak megnyilvánulását kell a szocialista népszuverenitási elv mögött felfedeznünk, hanem mindazon formáknak egyesülését, amelyek a szocialista, kommunista társadalom megszervezését elősegítik. Ezek lehetnek állami és társadalmi eszközök egyaránt. Ha pedig ezt elfogadjuk, akkor egyáltalán nem kell visszariadnunk attól, hogy — Kotokhoz hasonlóan — a társadalmi rendszer általános elemeinek jogi kifejezését lássuk többek között a népszuverenitás elvében.

Plasztikusnak érzem a szerző azon fejtegetéseit, amelyek a mű 170. s következő oldalain találhatók, s amelyek a társadalmi szervek helyzetével foglalkoznak a mai szocialista államokban. Ezzel függ össze az állami funkciók társadalmasításáról szóló négy alpont (177—179. p.), amelyeknek tárgyalása során Kovács István nagyon szerencsésen foglalja össze az állami és társadalmi tevékenység egybekapcsolásáról vallott nézeteit. Ezek a fejtegetések egyben világosan megkülönböztetik feladatainkat ezen a területen.

Hasonlóképpen nagyon szabatosnak tartom a kizárólagos állami tulajdon alkotmányos szabályozásáról írottakat (200—211. p.), valamint az állami vagyon igazgatásának alkotmányos problémáit érintő gondolatokat (219—221. p.). Feltétlenül szükség volna azoknak a formáknak alkotmányos módon történő rögzítésére, amelyeket Magyarországon a dolgozók érdekeltségének és gazdasági igazgatásban való részvételének biztosítására létrehoztunk.

A könyv kitűnően kidolgozott fejezete az V. rész, amely *az államszervezet alkotmányi szabályozásával* foglalkozik. E részben a szerző felveti mindazokat a kérdéseket, amelyek az utóbbi években — különösen pedig 1957 óta — a szocialista államjogtudomány irodalmában szerepeltek. Így az államhatalmi, az államigazgatási szervek kérdéseit — különös tekintettel a prezidenciális, a kormányzati s a helyi állami tevékenységre —, de érinti a bírói és ügyészi szervezet legfontosabb vitatott problémáit is. Néhány kérdésben szeretnék Kovács professzorral vitába szállni.

Ezek közül elsőként az államhatalmi és államigazgatási szervek elhatárolásának problémája vetődik fel. A szerző a monográfia 266. oldalán utal arra, hogy — különösképpen a csehszlovák alkotmányban — másfajta hatásköri és szervezeti megosztás található, mint amit az 1936-os szovjet alkotmány és a mi alkotmányunk rendszeréből ismerünk. Vitatkozik e vonatkozásban néhány szerzővel is. Úgy gondolom, Kovács professzor válasza ezekre a kérdésekre nem teljes. A csehszlovák jogalkotás indokolása során többízben hivatkoznak arra, Marx és Lenin munkáiban jelentős hangsúlyt nyer az a követelmény, hogy a törvényhozó és végrehajtó tevékenységnek a szocialista állami szervezeten belül össze kel kapcsolódnia. Nem kétséges, s az utóbbi évtizedek államépítési gyakorlata is bizonyíték arra, hogy hosszú időre külön végrehajtó (államigazgatási) szakapparátust kell létrehoznunk és fenntartanunk. Azonban nem vitás továbbra sem — és erre a szerző többízben utal —, hogy az államhatalmi szerveknek jelentős szerepük van a szocialista államon belül nemcsak a végrehajtás ellenőrzésében, hanem bizonyos végrehajtó funkciók elvégzésében is. A csehszlovák állásponttal való vitában ezt a vonást feltétlenül ki kell emelnünk.

Más oldalról: a szerző is arra hivatkozik, hogy „gondos elemzéssel kimunkálhatók még a hatalmi szervezetekre utalható olyan hatáskörök, ahol az ügy jellege ezt a megoldást az igazgatás eredményességének ... kára nélkül lehetővé teszi, sőt (ami még fontosabb) elősegíti a feladat, ha nem is gyorsabb, de eredményesebb megoldását" (268—269. p.). A szerzőnek ez a belátása azt mutatja, hogy az államhatalmi és államigazgatási szervek közötti határvonal megállapítását törvényhozási feladatnak tekinti, már csak azért is, mert nyilvánvaló az, hogy egy adott feladat eredményesebb megoldása más és más körülmények között különböző szervekre hárulhat. Szerintem az államhatalmi szervek hatásköre nem eleve adott, hanem jogszabályi rendezés szükséges, amely egy bizonyos időszakban az állami feladatoknak megfelelően — a szocialista demokratizmus elvének figyelembe vételével — meghatározott hatásköröket ad az államigazgatási, illetve a helyi államhatalmi szerveknek. (Vö. Az államhatalmi képviseleti szervek elmélete c. munkám 117—118. és 121—122. p. Bp. 1963.) Ez az elméleti megfontolás csak egy irányban hathat: azt a követelményt állíthatja az országgyűlés elé, hogy jogszabályban határozza meg azokat a hatásköröket, amelyeket sajátmaga számára fenntart, avagy átad a központi államigazgatási szerveknek, illetve meghatározza a helyi államhatalmi szervek kizárólagos hatáskörét és körvonalazza az államigazgatás ál-

talános hatáskörű és szakigazgatási szerveinek feladatkörét.

Ez a megoldási forma nyújthat csak magyarázatot arra a jelenségre, amelyet a szerző — már korábbi munkáiban is — kormányzati tevékenységnek nevezett és nevez e művében is (293. p.) Ha ugyanis az államhatalmi-képviseleti és államigazgatási szervek között a határvonal eleve adott és merev lenne, ilyen tevékenység nem jöhetne létre vagy pedig a minisztertanácsot nem az államigazgatási, hanem az államhatalmi szervek közé kellene sorolni. (Egyébként: ez a konstrukció ad módot azokra a félreértésekre, amelyeket okkal kifogásol a szerző egyes csehszlovák államjogászok munkáiban.) A kormány kiterjedt tevékenységi köre jellemző minden szocialista állam szervezetére. Bár úgy gondolom, hogy a legfelsőbb államhatalmi-képviseleti szerv tevékenységének fokozása esetén e „kormányzati" tevékenység kissé csökkenne, nem tartom kétségesnek, hogy jórésze a továbbiakban is fennmarad. Véleményem szerint mindez azt mutatja, hogy az államhatalmi-képviseleti és — különösképpen az általános hatáskörű — államigazgatási szervek közti határvonal nem eleve adott, de egy bizonyos történelmi korszak vagy rövidebb időszak számára jogszabályban ezt a határvonalat meg lehet vonni; különösképpen a kizárólagos hatáskörök kimunkálásával.

A másik kérdést a szerző csak érinti, de úgy gondolom, érdemes ezzel a problémával röviden foglalkozni. A 273. s következő oldalakon Kovács professzor a lengyel ellenőrzési kamara problémáit boncolja. Mivel az utóbbi időben már többször esett szó az ellenőrzés kérdéseiről, úgy vélem, nem haszontalan érinteni ezt a kérdést. Az utóbbi években a szocialista országokban az ellenőrzés legfelsőbb szervezetében négy formája alakult ki. A korábbi típus egy, a minisztertanácsnak alárendelt miniszteriális vagy „bizottsági" formában működő, tisztán államigazgatási jellegű ellenőrző szerv volt. (Ellenőrzési minisztérium, állami ellenőrzési központ vagy bizottság stb.) Néhány szocialista országban ilyen típusú állami ellenőrzési minisztérium továbbra is fennmaradt. Magyarországon a népi ellenőrzési bizottságok rendszerét az 1957 : VII. tv. alakította ki, Lengyelországban a legfelső államhatalmi-képviseleti szerv, a Sejm ellenőrzési kamarája lépett a korábbi ellenőrzési szervezet helyébe; a Szovjetunióban pedig az utóbbi hetekben alakult ki a közös párt- és állami ellenőrzés szervezete. Megjegyezni kívánom, hogy a magam részéről a magyar megoldási formát figyelemreméltó kísérletnek tekintem, hiszen a népi ellenőrök hálózatának segítségével sikerült az ellenőrzés tömegméretűségét megteremteni és ugyanakkor az ellenőrzési apparátust viszonylag alacsony létszámra leszorítani. Nem kétséges, hogy ez a szerv az államigazgatási szervezetbe tartozik. A magam részéről azonban semmiféle nehézséget nem látok abban, hogy egy országos ellenőrzési szervezetet egy szocialista államban a legfelső államhatalmi-képviseleti szervnek rendeljenek alá. Bár Szawlowskinak a könyvében idézett érvei valóban rossz irányban hatnak, a lengyel ellenőrzési kamara szervezetében abból a szempontból feltétlenül előremutató, újtípusú ellenőrzési szervezetet látok, hogy ennek az apparátusnak az útján a legfelső államhatalmi-képviseleti szerv közvetlenül tapasztalatokat gyűjthet a gazdasági-szervező, kulturális stb. tevékenységről. A Lengyel Népköztársaságban éppenúgy, mint bármely más szocialista államban, ezen a szervezeten kívül a belső ellenőrzés számtalan szerve működik és természetes az is, hogy a minisztertanács, a minisztériumok „belső" ellenőrzési apparátusának útján résztvesz az államigazgatás és a gazdasági szervezet kontrolljában.

E fejezet keretén belül a 313. s következő oldalakon indokolt és nagyon hasznos fejtegetéseket találunk a tanácsi szervek működésének szabályozásáról. Itt is bebizonyosodik, milyen közvetlen hasznossága lehet az alaposan kimunkált tudományos megállapításoknak a jogszabályalkotásra. Hasznosaknak és fontosaknak tartom a tanácsi mechanizmushoz kapcsolódó tömegszervezeti formák részletesebb alkotmányi kifejtéséről szóló megállapításokat (317—322. p.). Nem kevésbé kitűnő a bíróság és az ügyészség helyzetének alkotmányi szabályozásáról szóló rész (327—333. p.). Ezzel kapcsolatban csak azt az egyetlen megjegyzést teszem, hogy feltétlenül alkotmányilag rendezendőnek tartom a szocialista államokban működő arbitrázs- (döntőbizottsági jellegű) bíróságok helyzetét.

A disszertáció VI. része *az alkotmány szabályainak a jogrendszerben elfoglalt helyéről* szól. Mind a tiszta és vegyes, a közvetlen és áttételesen érvényesülő alkotmányos normákról írottak, mind pedig a programszerű alkotmányos normákról szóló fejtegetések igen sok új problémát vetnek fel és oldanak meg.

A tanulmány utolsó, VII. része *az alkotmányosság és alkotmányvédelem kérdéseit* tárgyalja. Bár az alkotmányosság fogalmának kérdésében nem értek egyet a szerző felfogásával, nagyon érdekesnek találom azt és úgy érzem, lehetőséget nyújt e kérdés további tisztázására.

Újszerűek és hasznosak az alkotmányvédelem szocialista formáiról írott elméleti megállapítások. Nagyon örvendetes, hogy ezt a kérdést ilyen mélységben tárgyalja a szerző. Ami a burzsoá intézmények történelmi taglalását illeti, egyetlen vonatkozásban nem érték egyet a szerzővel. Azt állítja, hogy: „csak a XIX. század második felében indult el az a fejlődés, amely a törvényhozás alkotmányosságának vizsgálatát bírói ellenőrzés alá vonta..." (380. p.). Az Amerikai Egyesült Államokban már a XVIII. század végén megkezdődött a törvényhozás bírói ellenőrzése. (Vö. a legfelső bíróság ítéletével a Chisholm v. Georgia ügyben 1798-ban.) Bár az első időben volt bizonyos ellenállás és az amerikai alkotmány 11. kiegészítése 1798-ban éppen az említett ügyből kifolyólag kizárta a legfelső bíróság hatáskörét, már ebben az időben is úgy magyarázták az alkotmányt, hogy a bírói ellenőrzésre lehetőséget nyújt. A Federalist 80. számában a következő megállapítás olvasható: „Ha egyáltalán létezik valamiféle politikai axióma, akkor a bírói és törvényhozói hatalom egyenértékűségét ilyennek kell tekinteni". S azóta, hogy John Marshall Chief

Justice, azaz főbíró lett, egymásután születtek a legfelső bíróság ítéletei a törvényhozás alkotmányosságának vizsgálata tárgyában. Nemcsak a híres Marbury v. Madison ügyről van szó, amelynek eldöntése után (1803) az Amerikai Egyesült Államokban nem is volt többé vitás a legfelső bíróság ezen jogköre, hanem a szövetségi „bennefoglalt" hatáskörökről (implied powers) szóló McCulloch v. Maryland (1819), a vám- és külkereskedelmi hatáskörről szóló Gibbons v. Ogden (1824), az államok kisajátítási jogáról döntő Barron v. Baltimore (1833) és egyéb ügyekről. Jellemző, hogy Tocqueville az amerikai demokráciáról írt könyvének I. kötet 4. pontjában már 1840-ben a következőket írja: „Amerikában az a bíró, aki egy törvényt alkotmányellenesnek tart, félreteheti ezt a törvényt, ha ez ellen kifogást emeltek." Tocqueville ezután azt mondja, hogy a törvény ezzel az aktussal morális értékének nagy részét elveszíti. A törvényhozás alkotmányosságának bírói vizsgálata tehát az Amerikai Egyesült Államokban már a XIX. század legelején elfogadott államjogi intézmény volt. S ennek következtében az Egyesült Államok alkotmánya és alkotmányos gyakorlata a bírói ellenőrzés modelljává vált.

*

Kovács Istvánnak a szocialista alkotmányfejlődés új elemeiről szóló könyve igen értékes, a magyar szocialista államjogtudományt sok vonatkozásban gazdagító munka. Különösen kiemelkedő tudományos bátorsága, amellyel a korábbi dogmatikus álláspontokat ostromolja és alapos elméleti kutatások nyomán sok új tudományos eredményt ér el.

Bihari Ottó

Új könyvek:

Bihari Ottó: Az államhatalmi-képviseleti szervek elmélete. Bp. Akad. Kiadó, 1963. 322 p. Bibliogr. 283—289. p. [Orosz, francianyelvű kivonattal.]

Földes Iván: A termelőszövetkezetek állami irányítása. Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 261 p.

A büntető törvénykönyv hatálybalépéséről, végrehajtásáról és egyes szabálysértésekről szóló 1962. évi 10. számú törvényerejű rendelet. (A javaslat miniszteri indoklásával.) Közzéteszi az Igazságügyminisztérium törvényelőkészítő főosztálya. Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 86, [2] p.

Criminal Code of the Hungarian People's Republic. [A Magyar Népköztársaság büntető törvénykönyve.] (Trans: Pál Lamberg.) Bp. Corvina, 1962. 133. p.

Bónis György: Nagy György és az 1914 előtti magyar köztársasági mozgalom. Bp. Akad. Kiadó, 1962. 112 p. /Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 26./

Ferenczy Endre: Bevezetés az ékírásos jogtörténetbe. — Introduction to the cuneiform law. Bibliográfia. Bp. 1962. 5 mikrolap, 5 mikrokártya. /A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának mikrokiadványai./

A közszolgálati dolgozók bér- és munkaügyi kérdései. Összeáll. a Közalkalmazottak Szakszervezete ... munkaközösség[e]. Bp. Táncsics Kiadó, 1962. 333 p. /Közalkalmazottak szakkönyvtára 10/

A közúti közlekedés szabályai. (Sajtó alá rend. Dömény István.) 4. kiad. Bp. Műszaki Kiadó, 1963. 182, [2] p.

[Hruscsev] Hruscsov, N[ikita] Sz[ergeevics]: Fegyver és háború nélküli világért. Beszédek nemzetközi kérdésekről. (1960—1961.) [Bp.] Kossuth Kiadó, 1962. 703 p.

[Hruscsev] Hruscsov, N[ikita] Sz[ergeevics]: A népgazdaság fejlesztéséről és pártirányításának átszervezéséről. Előadói beszéd és határozat az SZKP Központi Bizottságának 1962. november 19—23-i plénumán. Bp. Kossuth Kiadó, 1963. 127 p.

Molnár György—*Sándor* Gyula — *Vándor* Sándor: A kereskedelem és a vendéglátóipar munkaügyi kérdései. Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 446, [2] p.

Kozári János: A községi tanácsok feladatai a termelőszövetkezetek állami irányításában. [Kiad.] a Közalkalmazottak Szakszervezete. Bp. Táncsics Kiadó, 1962. 87 p. /Közalkalmazottak szakkönyvtára 8./

A német kérdés a bécsi csúcstalálkozó után. [Lezárva:] 1962. szept. 25. Szerk. Gombos László. [Kiadja] M[agyar] T[ávirati] I[roda] Bp. 1962. 155 p. /Világpolitikai dokumentumok./

Elekes Lajos: Rendiség és központosítás a feudális államokban. Bp. Akad. Kiadó, 1962. 123 p.

Waldapfel Eszter: A független magyar külpolitika 1848—1849. Bp. Akad. Kiadó, 1962. 379, [3] p.

Családjog:

Jacobs, Albert C.—*Goebel,* Julius jr.: Cases and other materials on domestic relations. [A családi kapcsolatok kérdésével foglalkozó jogesetek.] 4. ed. Brooklyn, Foundation Press, 1961. XXIII, 1007 p. /University casebook series./ OK 375.976

Az Egyesült Államok családjogi gyakorlatában előfordult régi és újabb jogesetek gyűjteménye.

Wolf, Ernst—*Lüke,* Gerhard—*Hax,* Herbert: Scheidung und Scheidungsrecht. [Válás és válásjog.] Grundfragen d. Ehescheidung in Deutschland. Tübingen, Mohr, 1959. XII, 486 p. [Bibliogr. 472—481 p.] PEK Polgári jog II. tanszék J10480/13

A könyv ismerteti a házasság felbontására vonatkozó anyagi jogi fejlődést Németországban 1880-tól az 1946. évi házassági törvény megjelenéséig. Külön fejezetben ismerteti az NDK házassági rendeletét. Foglalkozik a békéltetési eljárás fejlődésének kérdésével. Bőséges statisztikát közöl és azokhoz értékelő elemzést fűz. Különösen bőséges a könyv VII. fejezete, amely „Jogi alapkérdések" cím alatt foglalkozik a házassági törvény és a bonni alaptörvény összefüggésével, a házasság jogi értelmezésének elméleti kérdéseivel, a bontás megalapozottságának, a feldúltság és vétkesség anyagi jogi kérdéseinek elemzésével.

Termelőszövetkezeti jog

Mikolenko, Ja. F.: Pravo kooperativnoj szobsztvennoszti v SzSzSzR. [A szövetkezeti tulajdon a Szovjetunióban.] Moszkva, Izd. Akademii Nauk SzSzSzR. 1961. 159 p. /Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitut Goszudarsztva i Prava./ ÁJI. 19.345

A szövetkezeti tulajdonnal kapcsolatos legfontosabb elméleti kérdéseket foglalja össze.

L(andwirtschafliche P(roduktions) — G(enossenschaft) Gesetz, Musterstatuten und Musterbetriebsordnung. [Termelőszövetkezeti törvény, alapszabály- és működési szabályzatminták.] Berlin, Deutscher Zentralverl. 1960. 119 p. OK. 371.748

A termelőszövetkezetek dolgozói számára összeállított munka az NDK 1959. évi termelőszövetkezeti törvényét, végrehajtási utasításait, az I. és II. típusú mezőgazdasági termelőszövetkezetek alapszabályainak, valamint működési szabályzatainak mintáit tartalmazza.

Munkajog

Kiszelev, Ja. L.: Ohrana truda po szovetszkomu trudovomu pravu. [Munkavédelem a szovjet munkajogban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 222, [2] p. /Moszkovszkij Goszudarsztvennüj Universzitet im. M. V. Lomonoszova. Juridicseszkij fakul'tet./ OK. 370.930

Az összeállítás a munkavédelemmel kapcsolatos szovjet jogszabályalkotás alapvető elveit, feladatait és rendszerét, a balesetelhárítás és az ipari egészségügy gyakorlati kérdéseit, a munkajog kodifikációjának irányait ismerteti.

Abramova, A. A.: Diszciplina truda v SzSzSzR. [Munkajogi fegyelem a Szovjetunióban.] Moszkva, Izd. Moszkovszkogo Universziteta, 1961. 79 p. ÁJI. 19.379

Ismeretterjesztő jellegű munka a munkafegyelem legfontosabb kérdéseiről.

Filippov, E. I.: Szudebnaja zascsita trudovüh prav grazsdan v SzSzSzR. [A szovjet polgárok munkaügyi jogainak bírói védelme.] Izd. 2., pererab. dop. Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 86, [2] p. PEK Polgári jog I. tanszék J 10804/9

A népszerű szinten írott füzet a munkaügyi viták bírói megvizsgálásának rendjével ismerteti meg az olvasót.

Varencova, V. G.: Trudovüe prava ucsasihszja vuzov i tehnikumov i molodüh szpecialisztov. [A főiskolák és technikumok hallgatói, valamint az ifjú szakmunkások munkajoga.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 85, [2] p. PEK Polgári jog I. tanszék J10085/9

Ismeretterjesztő jellegű munka a legfontosabb gyakorlati kérdésekről (tanulmányok, elhelyezés és munkába állítás, munkaügyi kedvezmények, a termelési gyakorlat, a szabadság, a munkaszerződés, társadalombiztosítás kérdései stb.).

Zajkin, A. D.: Pravovoe regulirovanie zarabotnoj platü v SzSzSzR. [A munkabér jogi szabályozása a Szovjetunióban.] Moszkva, Izd. Moszkovoszkogo Universziteta, 1961. 43 p. /Moszkovszkij Goszudarsztvennüj Universzitet im. Lomonoszov, M. V. Juridicseszkij Fakultet./ ÁJI. 19.383

A munkabér fogalma és a legfontosabb munkabér-táblázatok összefoglaló ismertetése után a munkabérrendszer általános kérdéseit tárgyalja.

Szovremennoe trudovoe zakonodatel'sztvo imperialiszticseszkih goszudarsztv na szluzsbe monopolij. [Az imperialista államok munkaügyi törvényhozása a monopóliumok szolgálatában.] Otv. red. N. G. Alekszandrov. Moszkva, 1962. 333, [2] p. /Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitut Goszudarsztva i Prava./ OK. 370. 905

A kötet négy tanulmánya közül az első általában foglalkozik a munkásosztály helyzetével a tőkés államokban, a második az Egyesült Államok, a harmadik Nyugat-Németország munkaügyi kérdéseit, míg az utolsó tanulmány a női munkaerőkkel szemben a tőkés országokban alkalmazott megkülönböztetéseket vizsgálja.

Shafi, M[uhammed]: Labour Code of Pakistan. Amended upto 30. Sept. 1960. [A munka törvénykönyve Pakisztánban.] 3. ed. Karachi, Bureau of Labour Publ. 1960. VI. 288 p. OK. 376.033

A kötet a pakisztáni központi kormányzat által kiadott munkaügyi jogszabályokat tartalmazza — a bányászatra vonatkozó jogszabályok kivételével.

Büntetőjog és bűnügyi tudományok

Piontkovszkij, A. A.: Ucsenie o presztuplenii po szovetszkomu ugolovnomu pravu. [A bűncselekménytan a szovjet büntetőjogban.] Moszkva. Goszjurizdat, 1961. 666 p. ÁJI. 19.315

A munka a szovjet büntetőjog kézikönyvének első kötete, amely ennek megfelelő elméleti alapossággal s megfelelő történeti áttekintéssel tárgyalja a bűncselekménytan kérdéseit.

Bellon, Jacques: Droit pénal soviétique et droit pénal occidental. [A szovjet és a nyugati büntetőjog.] Paris, Éditions de Navarre, (1961.) 220, [1] p. /Collection de droit pénal comparé franco-soviétique./ OK. 375.972

A tanulmány részletesen elemzi a szovjet büntetőjog egyes korszakait 1917-től 1953-ig, foglalkozik a nyugati államok büntetőjogának kialakulásával, vizsgálja az új szovjet és a nyugati büntetőjogi irányzatokat.

Jotov, Bozsin, Ivanov—*Köncsev,* Sztefan, Tolev: Voenni presztöplenija po nakazatelnoto pravo na NR Bölgarija. [Katonai bűncselekmények a Bolgár Népköztársaság büntetőjogában.] Szofija, Nauka i Iszkusztvo, 1962. 215 p. [Bibliogr. 212—213 p.] OK. 370.932

A bolgár katonai büntető törvényhozás rövid történeti áttekintése után az egyes katonai bűncselekményeket tárgyalja.

Leyes penales de la Revolución. [A forradalom büntetőtörvényei.] 4. (no.) Cuaderno extraord. (3. ed.) La Habana, Lex, 1960. 183 p. /Folletos de divulgación legislativa./ OK. 500.470 : 4

A kubai büntetőtörvények közül a füzet az 1958. februárban kiadott büntetőrendeletet, a katonai büntetőtörvényt és katonai büntetőeljárási törvényt, valamint a katonai bíróságokról szóló rendelkezést tartalmazza.

Kalasnik, Ja. M.: Szudebnaja pszihiatrija. [Igazságügyi pszichiátria.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 383 p. ÁJI 19.313

Tankönyv a jogi karok hallgatói számára.

Szovremennoe zarubezsnoe ugolovnoe pravo. [Das ausländische Strafrecht der Gegenwart. A jelenkori külföldi büntetőjog.] Tom 3. Csili. Anglija, Grecija. Avsztrija. Red. Piontkovszkij, A. A. Moszkva, Izd. Inosztrannoj Literaturü, 1961. 758 p. ÁJI. 19.276

Az E. Mezger, A. Schönke és H. H. Jeschek szerkesztésében megjelenő ismert sorozatos munka 3. kötetének fordítása Chile, Anglia, Görögország és Ausztria tételes büntetőjogát mutatja be.

Schulman, Harry Manuel: Juvenile delinquency is American society. [Fiatalkorúak bűnözése az amerikai társadalomban.] New York, Harper, (1961). XI, 802 p. [Bibliogr. passim.] OK. 370.902

A fiatalkorban elkövetett bűncselekmény jogi meghatározása után vizsgálja a bűnözők megoszlását kor, nem, társadalmi helyzet szerint, falun és városban stb. Foglalkozik a kérdés társadalmi okaival és körülményeivel, a család, az iskola, az állam és társadalom szerepével a nevelés terén. Külön fejezetben tárgyalja a kérdés kutatási módszereit.

Wasmuth, Carl Erwin: Anesthesia and the Law. [Az altatás és a jog.] Springfield, Thomas, (1961.) XIV., 105 p. /American lecture series. 448./

[Bibliogr. passim.] OK. 375.660

Az elsősorban orvosok számára készült mű az altató orvos büntetőjogi és polgári jogi felelősségét elemzi. Az altató és a sebész, valamint az altató és a beteg kapcsolatának jogi problémáival foglalkozik.

Henrici, Andreas: Die Begründung des Strafrechts in der neueren deutschen Rechtsphilosophie. [A büntetőjog elmélete az újabb német jogbölcseletben.]

Aarau, Sauerlander, 1961. 131 p. /Zürcher Beitrage zur Rechtswissenschaft. N. F. 225. H./ OK. 371.014

A legújabb német büntetési elméletek ismertetése során a tanulmány a szubjektív büntetési elméletek közül Kant, Nelson, Berolzheimer, az objektív büntetési elméletek csoportjában többek között Radbruch, Liszt, Mayer, Kelsen, Sauer filozófiájával foglalkozik.

Nemzetközi jog

Deutschlandfrage und Völkerrecht, [A német kérdés és a nemzetközi jog.] 2. T. Red. R(udolf) Arzinger, G(erhard) Herder, [etc.]

Berlin, Deutscher Zentralverl. 1962. 243 p.

/Deutsche Akademie für Staats- und Rechtswissenschaft „Walter Ulbricht". Sektion Völkerrecht./ /Probleme des Völkerrechts 2./ OK 371.234 : 2

A gyűjteményes kötetben közölt tanulmányok egy része a békés egymás mellett élés kérdéseit, a nemzetközi jog marxista—leninista alapelveit, a kommunista és munkáspártok moszkvai nyilatkozatának nemzetközi jogi kihatásait vizsgálja. További tanulmányok Németország 2. világháború utáni nemzetközi jogi helyzetével, Nyugat-Berlin nemzetközi jogi problémáival, a kollektív biztonság, a leszerelés, az NDK és az NSZK jogszabályainak nemzetközi jogi vonatkozásaival foglalkoznak.

Baratasvili, D. M.: Za szvobodu i nezaviszimoszt' narodov. [A népek szabadságáért és függetlenségéért.] Mezsdunarodno-pravovoj ocserk. Moszkva, Izd. IMO, 1960. 157 p.

/Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitut Goszudarsztva i Prava./ OK. 372.307

A népek önrendelkezésének jogát először történeti szemszögből vizsgálja, majd a kérdés jogi természetét, tartalmát elemzi, végül sorraveszi azokat a békés és forradalmi eszközöket, amelyek révén a népek biztosíthatják függetlenségüket és önrendelkezésüket.

Pasetti, Giulio—*Trabucchi,* Alberto: Codice delle Comunità Europee. [Az Európai Közösség kódexe.] Pref. Antonio Segni.

Milano, Giuffrè, 1962. VIII. 2361 p. OK. 370.890

A kötet felöleli az Európai Szén- és Acélközösséggel (CECA), az Európai Gazdasági Közösséggel (CEE) és az Európai Atomközösséggel (Euratom) kapcsolatos jogszabályokat (alapokmányok, belső és általános jellegű rendelkezések, megállapodások, egyezmények). Különkülön fejezet foglalkozik az Európai Közösség szervezeteinek közös szerveivel: a Közgyűléssel, a Gazdasági és Szociális Bizottsággal, a Tanácsadó Titkársággal és a Bírósággal. Az utolsó fejezet a Bíróság jogszolgáltatásának alapelveit ismerteti. Az összeállítást időrendi és tárgymutató egészíti ki.

International law reports, 1957. [Nemzetközi jogi jegyzetek.] Ed. Hersch Lauterpacht, E. Lauterpacht. London, Butterworth, 1961. XLV, 1013 p. OK. 362.613 : 1957

A nemzetközi bíráskodás kapcsán és 32 ország bírósága előtt tárgyalt ügyekből összeállított nemzetközi jogesetgyűjtemény. A következő részekre oszlik: nemzetközi jog általában, az államok nemzetközi jogi személyisége, államterület, illetékesség, az államok felelőssége, az egyén a nemzetközi jogban, diplomáciai és konzuli érintkezés és kiváltságok, szerződések, nemzetközi szervezet és igazgatás, viták, háború és semlegesség. A jogesetek betűrendes és országok szerinti csoportosítása egészíti ki a kötetet.

Nezsinszkij, A. N.—*Puskas,* A. I.: Bor'ba vengerszkogo naroda za usztanovlenie i uproscsenie narodno-demokraticseszkogo sztroja 1944—1948. [A magyar nép harca a népi demokratikus rendszer megteremtéséért és megszilárdításáért.] Moszkva, Izd. Akademii Nauk SzSzSzR. 1961. 552 p. /Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitut Isztorii./ [Bibl. 526—547.] ÁJI. 19.243

A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Történettudományi Intézetében végzett kutatómunka alapján megírt munka a legnagyobb részletességgel, bő hazai forrásanyagra támaszkodva mutatja be a szovjet olvasóknak a magyar népi demokrácia történetét.

Voproszü genezisza kapitalizma v Ruszszii. Szbornik sztatej. Red. Mavrodin, V. V. [A kapitalizmus létrejöttének kérdései Oroszországban.] Leningrad, Leningradszkogo Universziteta, 1960. 239 p. /Leningradszkij Universzitet im. Zsdanova, A. A./ ÁJI. 19.067

A munka az orosz állam társadalmi-gazdasági és politikai történetét feldolgozó sorozatban jelent meg és 6 nagy fejezetben tárgyalja a központi orosz állam megalakulásának történetét.

Pevzner, Ja. A.: Goszudarsztvenno-monopoliszticseszkij kapitalizm v Japonii poszle vtoroj mirovoj vojnü. [Az állami kapitalizmus

Japánban a 2. világháború után.] Moszkva, Izd. Akademii Nauk SzSzSzR. 1961. 424 p. /Akademija Nauk SzSzSzR Insztitut Mitrovoj Ékonomiki i Mezsdunarodnüh Otnosenij./
ÁJI. 19.212

Az állami monopolkapitalizmus elméletéről adott összefoglaló áttekintés után az államkapitalizmus egyes fejlődési szakaszait, valamint az állami imperializmus és a különböző gazdasági szervezetek (kartellek stb.) kapcsolatait tárja fel. A befejező fejezetben az államkapitalizmus és az osztályharc összefüggéseit vázolja.

Chiazzese, Lauro: Jus iurandum in litem. Milano, 1958, Giuffré. [4], 322 p. PEK Római jogi tanszék
J9234/14

A könyv a restituciós perekkel, a contumacia klasszikus fogalmával, végül a contumacia és a jus iurandum in li kapcsolatával foglalkozik.

Bibliográfiák, lexikonok, szótárak

Levin, L.: Bibliografija bibliografij proizvedenij K. Marksza, F. Engel'sza i V. I. Lenina. [Marx, Engels, Lenin műveiről szóló bibliográfiák bibliográfiája.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 239 p.
ÁJI. 19.233

A Szovjetunió Kommunista Pártja mellett működő marxista—leninista intézetnek gondozásában Ju. P. Sarapova szerkesztésében megjelent munka Marx, Engels és Lenin műveiről, valamint az ezzel kapcsolatos irodalomról szóló bibliográfiák bemutatása után a klaszszikusok műveinek témabibliográfiáit is bemutatja. Az összesen 888 tételből álló munka a klasszikusok irodalmának tanulmányozásához alapvető kézikönyv.

Ergänzbares Lexikon des Rechts (in Lose-Blatt-Form). [Kiegészíthető jogi lexikon.] Hrsg. Adolf Reifferscheid. [Berlin—Spandau—Neuwied a. Rh.], Luchterhand, 1961. 3 db. OK. 375.493

Az elsősorban a Német Szövetségi Köztársaság jogrendszerére épült lexikon a következő fejezetekre tagozódik: a jog általában (jogtörténet, jogfilozófia, nemzetközi jog stb.), kötelmi jog, dologi jog, családjog, örökösödési jog, munkajog, kereskedelmi jog, polgári eljárásjog, csődjog, büntetőjog, közigazgatási jog, társadalombiztosítási jog. A szabadlapos, kiegészíthető forma lehetővé teszi az új adatok beiktatását. A kézikönyv használhatóságát nagymértékben elősegíti a részletes tárgymutató.

Studies in law. [Jogi tanulmányok.] An anthology of essays in municipal and international law. Bombay, Asia Publ. House, (1961 ?). 524, III, VIII p.
OK. 375.786

Az indiai Patna Law College 50 éves fennállására készült jubileumi kötet tanulmányait elsősorban India jogrendszerének egyes kérdéseivel foglalkoznak, néhány tanulmány nemzetközi jogi és jogfilozófiai problémákat vet fel.

Quemner, Thomas A.—*Neumann,* Hugo: Dictionnaire juridique. Français-allemand, allemand-français. [Francia—német, német—francia jogi szakszótár.] Paris, Éd. de Navarre, (1960). 592, [1] p. OK 365.523

A jog, a pénzügy, a kereskedelem, a vámügy, a biztosításügy, és a közigazgatás tárgykörébe vágó kifejezéseket felölelő összeállítás elsősorban a gyakorlati élet igényeinek kielégítését célozza.

A treasury of legal quotations. [Jogi idézetek kincsesháza.] Selected by Paul C. Cook. New York—Washington—Hollywood, Vantage Press, (1961). 181 p. OK 370.898

A mintegy 50 polgári jogtudós, filozófus és államférfi műveiből összeállított válogatás a szerzők betűrendjében közli az idézeteket; a kötet végén tárgymutató van.

Libri italiani di diritto pubblicati nel 1960. [1960-ban kiadott olasz jogi könyvek.] Firenze, Centro Internazionale Bibliografico, [1961.] [23] lev. /Rapporto bibliografico 61./ OK 354.097

A Nemzetközi Bibliográfiai Központ által közreadott bibliográfia jogágazati bontás nélkül, betűrendben közli az 1960-as év olasz jogi könyvtermését.

Telberg, Ina: Soviet—English dictionary of legal terms and concepts. [Jogi kifejezések és fogalmak orosz—angol szótára.] New York, Telberg Book, (1961). IV, 111 p. /Manuscript editions series./ OK 375.977

A közel 600 tételt tartalmazó összeállítás az alkotmányjog, az államigazgatási, a polgári, polgári eljárásjog, a földjog, a családjog, a munkajog, valamint a büntető- és pénzügyi jog fogalmait és kifejezéseit közli, legtöbbször magyarázatokkal ellátva. A kötet végén az angol kifejezések betűrendes mutatója utal az orosz megfelelőre.

Index to legal periodicals, Aug. 1958 to Aug. 1961. [Jogi időszaki kiadványok mutatója, 1958 aug.—1961. aug.] (12. cumulation.) Ed. Dorothea A. Flaherty. New York, Wilson, 1961. 915 p. OK 375.677

Az Egyesült Államokban, Kanadában, Nagybritanniában és Írországban, Ausztráliában és Új-Zélandban rendszeres időközökben megjelenő jogi folyóiratoknak, évkönyveknek cikkeit, könyvismertetéseit sorolja fel a kötet tárgyszavak betűrendjében csoportosítva. Közli a feldolgozott periodikák és az általa megadott tárgyszavak jegyzékét. Szerzői mutató és a jogesetek táblázata egészíti ki a kötetet.

Összefoglaló és gyűjteményes munkák

Szbornik zakonov Sz(ojuza) Sz(ovetszkih) Sz(ocialisztcseszkih) R(eszpublik) i ukazov Prezidiuma Verhovnogo Szoveta SZSZSZR. 1938—1961. g. [A Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnöksége rendeleteinek gyűjteménye, 1938—1961.] Moszkva, Juridicseszkij Otdel Prezidiuma Verhovnogo Szoveta SZSZSZR, 1961. XLVI, 975 p. OK. 369.730.

Az összeállítás a szovjet jog ágazatainak megfelelő csoportosításban közli az 1938—1961. okt. 2-a között kiadott hatályos jogszabályokat. Közzéteszi továbbá az 1936-ban kiadott alkotmány szövegét az összes módosítással és kiegészítéssel. A kötet használatát a jogszabályok időrendi — és betűrendes tárgymutatója könnyíti meg.

E lapszám (XVIII. új évfolyam 3.) szerzői: *Dr. Rákos Ferenc* ny. főosztályvezető. — *Dr. Móra Mihály* egyetemi tanár. — *Dr. Bianchi, Leonard:* a Szlovák Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Kabinetjének tudományos munkatársa (Bratislava). — *Dr. Pecze Ferenc* jogtanácsos. — *Dr. Révai Tibor* egyetemi docens. — *Dr. Schönwald Pál* az Igazságügyminisztérium főelőadója. — *Dr. Faragó László* a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara Választottbíróságának ny. titkára. — *Dr. Kulcsár Kálmán* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. — *Dr. Czili Gyula* az MJSZ főelőadója. — *Dr. Bihari Ottó* egyetemi tanár (Pécs).

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 63.0252 — Kossuth Nyomda Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

XVIII. új évfolyam 4. szám Budapest, 1963. április hó

EGYETEMI KÖNYVTÁR BUDAPEST

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

HARÁSZTI GYÖRGY:
A nemzetközi bíráskodás kérdése 194

MÁDL FERENC:
A kozmikus térség meghódítása és az anyagi felelősség egyes kérdései 200

WIENER IMRE:
A hivatali bűntettek tárgyáról 205

SÁPI VILMOS:
Az országgyűlési követek helyzetének főbb kérdései a reformkori átalakuláskor 213

TÖRŐ KÁROLY:
Az orvos polgári jogi felelőssége 220

Szemle:

TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ:
Vita a kisipari szövetkezeti tagok munkaviszonyának sajátosságáról a Magyar Jogász Szövetségben 229

T. L.:
Az európai szocialista államok jogalkotása ... 231

Tudományos élet:

— —:
Tudományos fokozatok odaítélése 234

Jogirodalom:

SZAMEL LAJOS:
Földes Iván: A termelőszövetkezetek állami irányítása 239

SZOTÁCZKI MIHÁLY:
Kulcsár Kálmán: A jog nevelő szerepe a szocialista társadalomban 244

— —:
Új könyvek 247

СОДЕРЖАНИЕ: *Дердь Харасти:* Вопрос о международном суде. — *Ференц Мадл:* Овладение космическим пространством и некоторые вопросы материальной ответственности. — *Имре Виенер:* Об объекте должностных преступлений. — *Вилмош Шапи:* Основные вопросы о положении депутатов государственного собрания во время преобразования в эпоху реформов. — *Карой Тере:* Гражданско-правовая ответственность врача. — *Обзор: Ласло Трочани:* Дискуссия по вопросу об особенностях трудового отношения членов промысловой кооперации на заседании секции трудового права Союза Венгерских Юристов. — *Л. Т.:* Законодательство европейских социалистических стран. — *Научная жизнь:* ——: Присуждение научных степеней. — *Юридическая литература: Лайош Самел:* Иван Фелдеш: Государственное руководство сельскохозяйственными кооперативами. — *Михай Сотацки:* Калман Кулчар: Воспитательная роль права в социалистическом обществе. — ——: Новые книги.

INHALT: *György Haraszti:* Fragen der internationalen Gerichtsbarkeit. — *Ferenc Mádl.* Die Eroberung des kosmischen Raums und einige Fragen der materiellen Verantwortlichkeit. — *Imre Wiener:* Über das Objekt der Amtsdelikte. — *Vilmos Sápi:* Die Hauptfragen der Stellung der Abgeordneten in der Umgestaltung der Reformzeit. — *Károly Törő:* Die zivilrechtliche Verantwortlichkeit des Arztes. — *Rundschau: László Trócsányi:* Diskussion über die Eigenartigkeiten des Arbeitsverhältnisses von Mitgliedern der Produktionsgenossenschaften des Handwerks im Ungarischen Juristenverband. — *L. T.:* Rechtssetzung in der europäischen sozialistischen Staaten. — *Wissenschaftliches Leben:* Zuerkennung wissenschaftlicher Grade. — *Rechtsliteratur: Lajos Szamel:* Iván Földes: Die staatliche Lenkung der Produktionsgenossenschaften. — *Mihály Szotáczki:* Kálmán Kulcsár: Die erzieherische Rolle des Rechts in der sozialistischen Gesellschaft. — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *György Haraszti:* Le problème de la juridiction internationale. — *Ferenc Mádl:* La conquête de l'espace cosmique et certains problèmes de la responsabilité matérielle. — *Imre Wiener:* L'objet des infractions commises par le fonctionnaires publics. — *Vilmos Sápi:* La situation des députés à l'Assemblée nationale pendant la transformation se produisant dans l'ère des réformes nationales en Hongrie. — *Károly Törő:* La responsabilité civile du médecin. — *Revue: László Trócsányi:* Discussion à l'Association des Juristes Hongrois sur les particularités du rapport de travail des membres de coopératives artisanales. — *L. T.:* La législation des Etats socialistes européens. — *Vie scientifique:* L'attribution de grades scientifiques. — *Littérature: Lajos Szamel:* Iván Földes: La direction étatique des coopératives de production. — *Mihály Szotáczki:* Kálmán Kulcsár: Le rôle éducatif du droit dans la société socialiste. — — —: Nouveaux livres.

XVIII. új évfolyam 4. szám Budapest, 1963. április hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A nemzetközi bíráskodás kérdése

A haladó emberiség régi vágya a háború törvényen kívül helyezése és az államok között keletkező viszályok békés elintézésének kötelezővé tétele. E két gondolat párhuzamosan jelentkezik a társadalom fejlődése során, gyakorlati érvényesítésük felé a kezdő lépéseket azonban csak az első világháború után teszik meg az államok, amelyek ilyen módon a háborútól annyit szenvedett néptömegek viharos erővel felhangzó követeléseinek igyekeztek részben eleget tenni.

A háború törvényen kívül helyezése és a nemzetközi viták békés elintézésének kötelezővé tétele felé vezető úton nagy előrehaladást jelentett az Októberi Forradalom győzelme és a szovjet állam megalakulása. Vitathatatlan történelmi tény, hogy az új szovjet állam egyik legelső aktusa az ún. Békedekrétum volt, amely a háború felszámolását és az igazságos béke megteremtését követelte. A Békedekrétumnak és a szovjet állam külpolitikai célkitűzéseinek nem csekély szerepük volt abban, hogy a Nemzetek Szövetségét életrehívó államok legalábbis korlátozni próbálták a háborúindítási jogot és ezzel egyidejűleg a Nemzetek Szövetségének keretében apparátust teremtettek az államok közötti viszályok békés elintézésének elősegítésére.

A Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya azonban köztudomás szerint még számos kibúvót engedett a háborúindítás tilalma és a viták békés rendezésének kötelezettsége alól. A további fejlődés a Briand—Kellogg paktum 1928. évi aláírásához vezetett. Ez a paktum már céljának tűzte ki a háborúnak, mint a nemzeti politika eszközének az államok fegyvertárából való feltétlen kiküszöbölését, egyben pedig rögzítette az államok kötelezettségét a nemzetközi viták békés rendezésére nézve. A fejlődést betetőzte az ENSZ Alapokmányának megteremtése az 1945. évi San Franciscó-i konferencián. Az Alapokmány 2. cikkének 4. pontjában már nemcsak a háború tilalmát deklarálja, hanem általában eltiltja az államok területi épsége vagy politikai függetlensége ellen irányuló vagy az Egyesült Nemzetek céljaival össze nem férő bármely más módon megnyilvánuló erőszak alkalmazását, sőt a tilalmat kiterjeszti az erőszakkal való fenyegetésre is. Ugyanakkor pedig a 2. cikk 3. pontja kimondja: „A Szervezet összes tagjai kötelesek nemzetközi viszályaikat békés eszközökkel és oly módon rendezni, hogy a nemzetközi béke és biztonság, valamint az igazságosság ne kerüljön veszélybe." Ehhez hasonló kötelezettséget tartalmaznak az államok egész sora között létrejött különböző regionális és egyéb megállapodások is.

Mindezek alapján azt a megállapítást tehetjük, hogy az államoknak a nemzetközi viták békés rendezésére vonatkozó kötelezettsége a mai nemzetközi jog általános elvévé vált. Amikor azonban ennek az elvnek a létezését leszögezzük, rá kell mutatnunk arra, hogy a békés rendezésnek számos módját ismeri a nemzetközi gyakorlat és e módozatok közül a legcélravezetőbbnek a tapasztalatok szerint a közvetlen tárgyalások bizonyultak. Éppen ezért a szocialista államok lelkes és fáradhatatlan propagálói a közvetlen tárgyalások gondolatának és a legmagasabb fokú ún. csúcstalálkozók megtartását is éppen ezek az államok sürgették a leghatározottabban. Ez a felfogás tükröződik abban az egyezménytervezetben is, amelyet a Szovjetunió a genfi tizennyolchatalmi leszerelési tárgyalásokon legutóbb előterjesztett. Az 1963. február 20-án benyújtott tervezet 3. cikke szerint a Varsói Szerződés és Észak-atlanti Szerződés tagállamai között felmerülő vitás kérdéseket békés eszközökkel, éspedig elsősorban az érdekelt felek közötti tárgyalások útján, de ezenkívül a nemzetközi viták békés megoldását szolgáló más eszközök alkalmazásával is kell elintézni.[1]

Ha a közvetlen tárgyalások nagy jelentőségét hangoztatjuk, ezzel korántsem kívánjuk lebecsülni a nemzetközi bíráskodás fontosságát az államok közötti viszályok békés elintézése szempontjából. Vonatkozik ez a nemzetközi bíráskodásnak mindkét formájára: a választott

[1] Népszabadság, 1963. február 21-i sz. 1. old.

bíráskodásra és a vitáknak állandó jelleggel szervezett és általános érvénnyel rögzített szabályok szerint eljáró bíróságok által történő elintézésére. Úgy véljük, hogy a választott bíráskodás és a vitáknak állandó jellegű nemzetközi bírói szervek által való eldöntése egyaránt a nemzetközi bíráskodás fogalma alá foglalható. E kétféle eljárás között lényeges elvi különbség nem észlelhető, hanem e két intézmény főként szervezetében és eljárási szabályaiban tér el egymástól. Éppen ezért további fejtegetéseink, amelyeknek során elsősorban az állandó jelleggel szervezett nemzetközi bíróságok eljárását tartjuk szem előtt, mutatis mutandis vonatkoznak a választott bírói eljárásra is.

*

A burzsoá nemzetközi jogtudomány és a kapitalista világ különböző jogászszervezetei, sőt politikai jellegű szervezetek is a világ békéjének biztosítását elsősorban annak révén látnák megvalósíthatónak, ha az államok a nemzetközi bíráskodást, mindenekelőtt pedig a Nemzetközi Bíróságot nagyobb mértékben vennék igénybe. Ennek érdekében elsősorban az ún. kötelező bíráskodás kiterjesztését tartják szükségesnek. Ez az álláspont nyert többek között rögzítést a legnagyobb tekintélyű nemzetközi jogászszervezet, az Institut de Droit International 1959. évi neuchâteli határozatában,[2] az Interparlamentáris Unió 1962 októberében Rió de Janeiróban megtartott 51. konferenciájának határozataiban,[3] továbbá a nagy agitációt kifejtő American Bar Association kiadványaiban.[4]

De vajon reális és kívánatos célkitűzés-e ez a jelenlegi körülmények között? Ennek a kérdésnek a megvizsgálásánál abból kell kiindulnunk, hogy a nemzetközi jog egyik alapvető elve az állami szuverenitás tiszteletben tartása, aminek egyik lényeges megnyilvánulása az is, hogy az államok vitás ügyeiket nem kötelesek semmiféle bírói szerv elbírálása alá bocsátani, hanem maguk döntik el, hogy kívánják-e az adott esetben valamely nemzetközi bíróság eljárását igénybe venni vagy sem. Azok a kísérletek, amelyek az állami szuverenitás csorbításának célzatával a kötelező bíráskodás bevezetésére irányultak és amelyek különösen az ENSZ megalakítására összehívott San Francisco-i konferencián eléggé erőteljes formában nyilvánultak meg, nem vezettek eredményre. De eredménytelenek maradtak már jóval előbb a hágai békekonferenciákon ebben az irányban jelentkezett törekvések is.

Mi tartotta vissza és mi tartja vissza az államokat attól, hogy eleve kötelezően alávessék magukat valamely nemzetközi bíróság joghatóságának? Általánosságban nyilvánvalóan az, hogy az államok fenn kívánják tartani a maguk számára annak elbírálását, vajon alkalmas-e valamely nemzetközi vitás ügy a bírói döntésre vagy sem. Már a választott bíráskodás újbóli elterjedésével egyidejűleg megtalálták az államok azt a formulát, amelynek felhasználása lehetővé tette számukra, hogy a legfontosabb ügyeket kivonják a választott bíróságok hatásköréből. Amikor a választott bírósági kompromisszumokban az államok kizárták a bíróságok hatásköréből a „létérdekeiket, függetlenségüket és nemzeti becsületüket" érintő kérdéseket, ezzel tulajdonképpen olyan biztonsági szelepet létesítettek, amelyen keresztül minden jelentős ügy kivonható volt a bírói hatáskörből. Ugyanezt a biztonsági szelepet vitték át más szövegezésben, még tágabb formában a Nemzetközi Bíróság joghatóságát elismerő alávető nyilatkozataikba, amelynek legmesszebbmenő formája az Egyesült Államok által bevezetett „automatikus fenntartás" volt. Ennek értelmében a belső joghatóság körébe eső ügyek kívülesnek a Bíróság hatáskörén, a belső joghatóság körét pedig az Egyesült Államok maga határozza meg. Ez a fenntartás széles követésre talált más államok részéről is.

Sok vita folyt akörül, vajon ez a fenntartás összeegyeztethető-e vagy sem a fennálló nemzetközi jogszabályokkal,[5] kétségtelen azonban, hogy ilyen fenntartások nélkül nagyon sok olyan állam, amely a Nemzetközi Bíróság Statutuma 36. cikkének (2) bekezdésében meghatározott alávető nyiltakozatot megtette,[6] nem lett volna hajlandó magát a Nemzetközi Bíróság joghatóságának alávetni. A fenntartások elleni

[2] Annuaire de l'Institut de Droit International, 1959, II. köt., 380. old. és kk.

[3] Ld. Szpiridonov: Schwächen der Interparlamentarischen Union. Neue Zeit, 1963. évi 2. sz. 12. old.

[4] Ld. ide vonatkozólag például az American Bar Association „Paix Mondiale par la Primauté du Droit" című 1962. évi kiadványát, 33. old.

[5] A Nemzetközi Bíróság előtti eljárás során különösen Lauterpacht bíró hangoztatta a norvég kölcsönök ügyében folyt eljárásban (C. I. J. Recueil 1957, 63. old. és kk.), valamint a Svájc és az Egyesült Államok közötti Interhandel-ügyben (C. I. J. Recueil 1959, 102. old. és kk.' az ún. automatikus fenntartás érvénytelenségét és véleményét néhány más bíró is magáévá tette. A Bíróság maga ebben az elvi kérdésben kifejezetten nem foglalt állást. F. I. Kozsevnyikov az adott problémával foglalkozó cikkében viszont arra az álláspontra helyezkedik, hogy az állami szuverenitásból folyólag minden olyan fenntartás megengedett, amely az ENSZ Alapokmányának és a Nemzetközi Bíróság Statutumának szellemével és elveivel nem ellentétes (Ogovorki pri priznanyii objazatyelnyoj mezsdunarodnoj jurisgyikcii. Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo, 1958. évi 2. sz. 64. old.).

[6] Statutum 36. cikk (2) bek.:

„A jelen Statutumban részes államok bármikor kijelenthetik, hogy ipso facto és külön megegyezés nélkül minden olyan állammal szemben, amely ugyanazt a kötelezettséget vállalja, kötelezőnek ismerik el a Bíróság joghatóságát minden olyan jogi természetű viszályra nézve, amelynek tárgya: *a)* nemzetközi szerződés értelmezése, *b)* a nemzetközi jog bármely kérdése, *c)* olyan tény létezésének megállapítása, amely ha valónak bizonyul, nemzetközi kötelezettség megszegését jelentené, *d)* nemzetközi kötelezettség megszegése esetében teljesítendő jóvátétel természete vagy terjedelme."

harc tehát korántsem oldaná meg a kérdést, hanem éppen ellenkezőleg, az államok egész sorát elriasztaná attól, hogy egyáltalán tegyen ilyen alávetési nyilatkozatot.

Ezzel kapcsolatban önként adódik, hogy felvessük a kérdést: miért oly kevés viszonylag azoknak az államoknak a száma, amelyek a Bíróság ún. kötelező joghatóságának akárcsak ilyen fenntartással is alávetik magukat, és mi az oka annak, hogy a szocialista államok közül egy sem volt hajlandó eddig ilyen alávetési nyilatkozatot tenni?[7] Ennek több oka is megállapítható, a leglényegesebb azonban a Nemzetközi Bírósággal szemben mutatkozó bizonyos bizalmatlanság.

Nem arról van természetesen szó, hogy bárki is kétségbe vonja a Nemzetközi Bíróság tagjainak kiváló szakértelmét. Nem tesszük magunkévá azt az egyes burzsoá jogászok részéről felvetett gondolatot sem, mintha a Nemzetközi Bíróság bírái nem értenék meg kellően a Bíróság elé kerülő speciális jellegű problémákat. Nem vitatjuk e magasrangú bírák becsületességét és jószándékát sem.

És mégis az a helyzet, hogy az államok nem látják biztosítottnak, hogy a Nemzetközi Bíróság által hozott ítéletek minden részrehajlás és elfogultság nélkül döntik el majd a Bíróság elé került ügyeket. Ennek a kérdésnek a mérlegelése alkalmával nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ma a világon két ellentétes társadalmi rendszerhez tartozó államok léteznek, amelyeknek felfogása az alapvető kérdésekben ellentétes. Köztudomású tény az is, hogy a Nemzetközi Bíróság bíráinak túlnyomó többsége kapitalista rendszerű államok polgára. Ezek az egyébként nagy tudású bírák nem tudnak és nem is akarnak elszakadni begyökereződött felfogásuktól, az eléjük kerülő ügyeket akarva-akaratlanul ezen a szemüvegen át nézik, ami azután azt eredményezi, hogy ítéleteikben és véleményeikben a kapitalista felfogást juttatják kifejezésre.

De a Nemzetközi Bíróság tagjai még kapitalista államok egymás közötti ügyeiben sem tudják kiküszöbölni politikai felfogásuk érvényesülését. A Nemzetközi Bíróság működésének egyik legalaposabb, legközvetlenebb ismerője, a Bíróság volt főtitkára, E. Hambro állapítja meg egyik tanulmányában, hogy a Bíróságon belül is harc folyik politikai síkon.[8] Franciaország képviselője pedig az ENSZ Közgyűlésének V. bizottságában kijelentette, hogy ha a bírák függetlenek is, állásfoglalásaik csak ritkán ellentétesek saját államuk kormányának felfogásával.[9] Ilyen körülmények között nagyon is érthető, ha az államok vonakodva viszik ügyeiket a Nemzetközi Bíróság elé és ha már oda is terjesztik vitáikat, ezek rendszerint harmad- vagy negyedrangú kérdések, amelyek mikénti eldöntésének az államok közti kapcsolatok alakulására, a béke megszilárdítására vajmi kevés kihatása van.

De van ezenkívül még egy ok, amely alkalmatlanná teszi a Nemzetközi Bíróságot és általában minden nemzetközi bírói szervet arra, hogy döntő jelentőségű nemzetközi kérdésekben ítéletet hozzon vagy véleményt adjon. A legfontosabb nemzetközi jogviták át és át vannak szőve politikai elemekkel, amelyeknek kizárólag a fennállónak vélt jogszabályok alapján történő eldöntése nem lehetséges. A jogviták jelentős részében a politikai elemek annyira előtérbe kerülnek, hogy a tisztán jogi szempontok figyelembevétele a legnagyobb igazságtalanságokat eredményezheti. Ha valahol, akkor a nemzetközi kapcsolatok terén áll a tétel: Summum ius summa iniuria. Egy bírói szerv azonban már felépítésénél és működésének alapelveinél fogva sem alkalmas arra, hogy a kor követelményeit figyelembe véve hozza meg a szükséges határozatokat.

A burzsoá nemzetközi jogi írók többsége szemlátomást nem óhajt tudomást venni arról, hogy vannak olyan kérdések, amelyek tisztán a jogszabályok merev alkalmazása révén nem oldhatók meg. Így pl. az American Bar Association által a nemzetközi bíráskodásról kidolgozott tanulmány felállítja azt a tételt, hogy a nemzetközi jog rendszere zárt, hézagmentes, amelynek csak az az egyetlen hiányossága, hogy a kötelező bíráskodás elvét nem tartalmazza.[10] Ennek az elvnek az elfogadásában látja azt a panaceát, amelynek segítségével minden probléma megoldható volna.

Ez az elv azonban az állami szuverenitás tiszteletben tartásának, a nemzetközi jog egyik alapjának megdöntése nélkül nem ismerhető el kötelezőnek. De még ha el is ismeri a nemzetközi jog ezt az elvet, a dolgok lényegén ez sem változtathatna. Nem változtathatna azon, hogy egyes viták olyanok — és itt most Hambro idézett tanulmányának egy másik megállapítására utalunk —, amelyeknek kizárólag a jog eszközeivel való megközelítése nem hozhat kielégítő eredményeket. Sőt, ezekben az esetekben a kérdéseknek „jogi eszközök révén történő eldöntése azzal a veszéllyel járna, hogy a bíróságokat a politizálás gyanújának tenné ki".[11] Minthogy viszont annak megállapítása, vajon valamely ügyben a politikai vagy a jogi elem a túlnyomó, rendkívül nehéz feladat, amelyben a döntést az

[7] A Nemzetközi Bíróság kimutatása szerint 1961. július 16-án összesen 37 államnak állt fenn a Statutum 36. cikkének (2) bekezdésében meghatározott érvényes alávető nyilatkozata és a nyilatkozatok legtöbbjét különféle fenntartások korlátozták (C. I. J. Annuaire 1961—1962, 195. old. és kk.).

[8] Hambro: Dissenting and Individual Opinions in the International Court of Justice. Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht, 17. köt. 247. old.

[9] Idézi Rosenne: La Cour Internationale de Justice en 1961. Revue Générale de Droit International Public, 1962. évi 4. sz. 703. old.

[10] Id. kiadvány, 33. old.

[11] Hambro i. m. 244. old.

érdekelt államokra kell bízni, a kötelező bíráskodás általánossá tétele nem a nemzetközi törvényesség megszilárdítását és a jog uralmának elősegítését, hanem a jog és a bírói apparátus tekintélyének lejáratását, ezzel pedig a jog csődjét eredményezné.

Amikor túlnyomórészt politikai jellegű, nagy fontosságú problémákról beszélünk, gondolunk elsősorban olyan kérdésekre, mint amilyen például a gyarmati rendszer felszámolása, amely századunknak a szocializmus győzelmes előrehaladása mellett legfontosabb jelensége. Nyilvánvaló, hogy ha a gyarmati problémákat megoldás végett a Nemzetközi Bíróság elé kívánták volna vinni, akkor Ázsia és Afrika mai térképe aligha különböznék a félévszázaddal ezelőttitől. És hogy ez nem puszta feltételezés, hanem konkrét tapasztalatokon alapuló megállapítás, arra a Nemzetközi Bíróság ismételten is szolgáltatott bizonyítékot.

Utalunk itt elsősorban a Franciaország és az Egyesült Államok között az amerikai állampolgárok marokkói jogai körül lezajlott vitára. Ebben az ügyben a Nemzetközi Bíróság a legtermészetesebbnek találta, hogy 1952. augusztus 27-én hozott ítéletében egy a múlt század első felében kötött szerződésre hivatkozva fennállónak minősítse az Egyesült Államok kapituiacios jogait Marokkóban. A Bíróság nem vette figyelembe azokat az óriási változásokat, amelyek az utolsó évtizedekben a függő területek helyzetében végbementek és lehetségesnek vélte, hogy az ásatag kapitulációs szerződéseket érvényesen fennállóknak tekintse. Hasonló magatartást tanúsított a Nemzetközi Bíróság abban az ügyben is, ahol India és Portugália állt egymással szemben a volt indiai portugál gyarmatokkal kapcsolatban felmerült kérdésben, amely a Portugáliát indiai területen állítólag megilletett áthaladási jog körül forgott. Ez az egyébként ellentmondásokban bővelkedő ítélet is megmutatta, hogy a Nemzetközi Bíróság nem tudja biztosítani a nemzetközi kapcsolatokban azt a fejlődést, amely pedig a világ békéjének a megóvásához feltétlenül szükséges. Éppen ezért nem meglepő, hogy a gyarmattartó hatalmak, így különösen Anglia, ismételten indítványozták a gyarmati területek státusával kapcsolatban felmerülő egyes jogvitáknak a Nemzetközi Bíróság elé terjesztését.[12]

Ezek a példák nagyon is világosan bizonyítják, hogy azok a javaslatok, amelyek arra irányulnak, hogy minden nemzetközi vitát eldöntés végett a Nemzetközi Bíróság elé bocsássanak, a nemzetközi kapcsolatok fejlődését, a nemzetközi jog előrehaladását kívánják megakasztani. Ha a volt indiai portugál gyarmatok feletti szuverenitás érdemi kérdését a Nemzetközi Bíróság döntésére bízták volna az érdekelt államok, akkor ezek a területek nyilván még ma is Portugália gyarmatai lennének, és a gyarmati felszabadítási mozgalom azokon még el sem indulhatott volna. És ez természetes is. Azok a bírák, akik jórészt gyarmattartó vagy velük katonai szövetségben egyesült államok polgárai, nem tudják és nem akarják észrevenni azt a fejlődést, amelynek eredményeként a nemzeti önrendelkezési jog a mai nemzetközi jog egyik alapelvévé vált. Korunkban a gyarmatok további fenntartása nem egyeztethető össze a haladó emberiség jogtudatával.

A nemzetközi bírói gyakorlatból vett konkrét példákat más területekről is folytathatnók, de elég ennyi is annak megállapítására, hogy az említett javaslatok nem a jog elsőbbsége útján a világ békéjét, hanem az egyenlőtlen szerződések és jogi helyzetek rögzítésével a gyarmattartó hatalmak uralmának állandósítását eredményeznék.

De ugyanerre az eredményre kell jutnunk akkor is, ha azoknak az ügyeknek egyikét-másikát vizsgáljuk meg, amelyeket az amerikai jogászok az utóbbi időszakban felmerült viták közül különösen alkalmasaknak ítélnek arra, hogy a Nemzetközi Bíróság elbírálása alá bocsássák. Vajon elképzelhető-e például, hogy a nyugat-berlini kérdést a Nemzetközi Bíróság eredményesen, a nemzetközi béke biztosítása érdekében, a legmegfelelőbb módon meg tudná oldani? Ennek a kérdésnek az eldöntése szükségessé teszi a szövetségesek között annakidején kötött szerződések jelenlegi hatályosságának megvizsgálását. Bizonyosra vehető azonban, hogy a Nemzetközi Bíróság kapitalista többsége nem lenne hajlandó olyan határozatot hozni, bármennyire kétségtelenek és világosak is a tények, amely megállapítja, hogy a nyugati megszálló hatalmak megszegték a Németország megszállását elhatározó okmányokban rögzített kötelezettségeiket és ahelyett, hogy Németországot a kötelező előírásoknak megfelelően békeszerető és demokratikus állammá változtatták volna, saját megszállási övezeteikben lehetővé tették Nyugat-Németország remilitarizálását, sőt annak a NATO-ba való bevonásával a Bundeswehr-t a szocialista államok elleni agresszív politikájuk egyik legfőbb eszközévé léptették elő. Nyilván az sem várható el a mai Nemzetközi Bíróságtól, hogy megállapítsa, hogy a nyugati nagyhatalmak és az NSZK Nyugat-Berlint a szocialista államok elleni kémközponttá és agressziós bázissá építették ki. Ilyen körülmények között természetesen a nyugat-berlini kérdés nem alkalmas arra, hogy azt a Nemzetközi Bíróság elé terjesszék.

Az amerikai jogászok által a nemzetközi bíráskodás fellendítésére kidolgozott javaslatok nem átalják Tibet és Tajvan kérdését is felemlíteni azok között az ügyek között, amelyeknek

[12] Ilyen javaslatot tett például Anglia Guatemalának a Brit Honduras-szal kapcsolatos vitában, egyes antarktiszti területek tekintetében Chilével és Argentínával felmerült vitáját pedig egyoldalúan a Nemzetközi Bíróság elé terjesztette, amely azonban a két állam tiltakozása következtében az eljárást természetesen megszüntette.

a Nemzetközi Bíróság által való eldöntése kívánatos. Tibet és Tajvan azonban egyaránt Kína része, már pedig egyetlen állam sem hajlandó azt a kérdést, vajon területének valamely része felett jogosult-e szuverenitást gyakorolni, a Nemzetközi Bíróság döntésére bízni.

A Nemzetközi Bíróság nem kielégítő mértékű igénybevételének oka tehát nem holmi eljárási kérdésekben keresendő. Nyilvánvaló, hogy amíg a hidegháború tart és az államok közti kapcsolatokban kölcsönösen nagymérvű bizalmatlanság mutatkozik meg, a bírói eljárás szükségképpen háttérbe szorul és úgyszólván kivételes jellegűvé válik. Vajon segíthetnek-e ezen a helyzeten a különböző oldalról felvetett eljárási reformok? Kétségtelenül semmi változást sem eredményezne a nemzetközi jogviták bírói úton való megoldása tekintetében az sem, ha a Bíróságon belül több szűkebb tanácsot állítanának fel, amelyek szükség esetén Hágán kívül üléseznének. A fentebb vázolt ellentétek e tanácsok tagjai közt is éppen úgy kibukkannának, mint a Bíróság plénumában. Hasonlóképpen nem vezetne célra alsófokú nemzetközi bírói szervek létesítése sem olyan módon, hogy a Nemzetközi Bíróság fellebbviteli fórumként működnék.[13] Nem a távolság és nem is a jelentős költségek tartják vissza az államokat a Nemzetközi Bíróság igénybevételétől, hanem a kölcsönös bizalmatlanság légköre, amely a hidegháború természetes velejárója. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a szocialista államoknak amellett még konkrét tapasztalataik is vannak, amelyek igazolták, hogy a Nemzetközi Bíróság velük szemben nem tanúsít teljesen elfogulatlan magatartást. Gondolunk itt elsősorban arra a tanácsadó véleményre, amelyet a Nemzetközi Bíróság a békeszerződések értelmezésének ügyében adott.

Ennek a véleménynek a megemlítése elvezet bennünket egy másik problémához, a Nemzetközi Bíróság tanácsadó jogkörének kérdéséhez. Az utóbbi években ez a kérdés is előtérbe került és így például az American Bar Association által Tokióban 1961 szeptemberében megrendezett ázsiai és ausztrál-ázsiai értekezlet többek között olyan határozatot fogadott el, amely arra akarja felhívni az Egyesült Nemzetek Közgyűlését, hogy kérjen tanácsadó véleményt a Nemzetközi Bíróságtól a „berlini válság" ügyében, beleértve ebbe a Nyugat-Berlinbe vezető légi és szárazföldi utak kérdését, valamint a Német Demokratikus Köztársaság kormányának azt az intézkedését, amellyel megszüntette a Nyugat-Berlin és Kelet-Berlin közti határvonal eddigi ellenőrzés nélküli átlépését. Ebben a határozatban tehát nem arról van szó, hogy a berlini kérdést ítélethozatal végett terjesszék a Nemzetközi Bíróság elé, hanem tanácsadó vélemény útján kívánja ez a határozat bevonni a Bíróságot ennek a kérdésnek az elbírálásába.

Szükségesnek látszik ezzel kapcsolatban hangsúlyozni, hogy egy ilyen lépés nem a nemzetközi jogrend megszilárdítását, hanem e jogrend aláásását, az állami szuverenitás semmibe vevését jelentené. Emlékeztetni kell itt a mai Nemzetközi Bíróság elődjének, az Állandó Nemzetközi Bíróságnak az ún. kelet-karéliai ügyben adott tanácsadó véleményére, amelyben ez a Bíróság helyesen leszögezte, hogy a Nemzetek Szövetsége által feltett kérdésre nincs joga válaszolni Szovjet-Oroszországnak az eljárásban való részvétele nélkül. Az Állandó Nemzetközi Bíróság megállapította: „A nemzetközi jog kialakult elve értelmében egyetlen állam sem kötelezhető arra, hogy más államokkal való vitáit hozzájárulása nélkül akár közvetítés, akár döntőbíráskodás, akár pedig a békés elintézést szolgáló bármely más eljárás alá bocsássa." Majd a továbbiakban így folytatta: „A kérdésre adandó válasz lényegileg a felek közötti vita eldöntését jelentené. A Bíróság mint ilyen még akkor sem térhet el a bírói tevékenységet irányító lényeges szabályoktól, amikor tanácsadó véleményt ad."

Ennek alapján nyilvánvaló, hogy a Nemzetközi Bíróság tanácsadó vélemény formájában sem jogosult a Német Demokratikus Köztársaság hozzájárulása nélkül elbírálni ennek az államnak saját területén foganatosított intézkedéseit. E megállapítás helytállósága független attól, vajon hajlandók-e a nyugati hatalmak elismerni a Német Demokratikus Köztársaságot vagy sem. Az NDK ténylegesen létező állam, amely a maga területén az állami szuverenitással rendelkezik és amelynek az államok egész sorával diplomáciai kapcsolata van, ezen túlmenőleg pedig még sok más állammal is intenzív gazdasági és kulturális kapcsolatokat tart fenn. Ennek az államnak a hozzájárulása nélkül a berlini kérdésre vonatkozólag a Nemzetközi Bíróság semmiféle véleményt sem adhat.

Ennek az álláspontnak a helyességéhez még akkor sem férhet kétség, ha a Nemzetközi Bíróság a magyar, román és bolgár békeszerződések értelmezésének előbb említett ügyében részben el is tért az Állandó Nemzetközi Bíróság álláspontjától. A Nemzetközi Bíróságnak ebben az ügyben tanúsított felfogása, amely szerint lehetségesnek találta a válaszadást a fennálló nemzetközi jogi alapelvek megsértése nélkül az ENSZ Közgyűlése által a békeszerződések egyes rendelkezéseinek értelmezése céljából feltett kérdésekre, nagyon is kifogásolható, minthogy az elsősorban érdekelt államok, vagyis Magyarország, Románia és Bulgária hozzájárulása hiányzott az ügy megvizsgálásához. De a Nemzetközi Bíróság még itt is csak arra való hivatkozással találta lehetőnek a hozzá intézett kérdés megválaszolását az ügyben közvetlenül érdekelt államok hozzájárulása nélkül, hogy ebben az esetben az ún. kelet-karéliai ügytől elté-

[13] Ilyen javaslatokra vonatkozólag l. például Cowles: Review of the United Nations Charter and the Adjudication of International Claims. The American Journal of International Law, 1954. évi 3. sz. 463. old.

rőleg nem a vita lényegéről, hanem a vitás kérdésnek csupán eljárási előkérdéséről volt szó. Az okfejtés egyáltalán nem meggyőző, mert ha a Bíróság a kérdés lényegével nem foglalkozhatik, akkor nem vizsgálhatja meg annak mellék- vagy előkérdését sem.

De a túlnyomórészt politikai jellegű kérdéseknek véleményadás céljából a Nemzetközi Bíróság elé terjesztése gyakorlati szempontból sem célravezető, sőt mind az ENSZ, mind a Nemzetközi Bíróság számára hátrányos is. Ennek alátámasztására ma már bőséges tapasztalatok állnak rendelkezésre. Túlnyomórészt politikai jellegű volt az a kérdés is, amellyel a Közgyűlés az ENSZ tagjai közé történő felvétel előfeltételeire nézve kért választ a Nemzetközi Bíróságtól. Az államok képviselőinek egész sora hívta fel a Közgyűlés figyelmét az eljárás veszélyeire, az ENSZ akkori tagjainak többsége azonban nem fogadta el a figyelmeztetést. Az eredmény az lett, hogy a Nemzetközi Bíróság minimális szótöbbséggel foglalt állást a kérdésben, sőt még a többség két tagja szerint is a Bíróságnak tartózkodnia kellett volna a véleményadástól, úgy hogy ennek figyelembevételével voltaképp a bírák nagyobb része a kisebbségi álláspontot tette magáévá. Ennek meg is lett a maga természetszerű következménye: a Nemzetközi Bíróság tanácsadó véleménye az ENSZ-ben figyelmen kívül maradt, ami nyilván nem használt a Bírói testület nemzetközi tekintélyének. Egyébként mindaz, amit a túlnyomórészt politikai jellegű vitáknak ítélethozatal végett a Nemzetközi Bíróság elé terjesztéséből szükségszerűen adódó káros következményekről mondottunk, egyaránt vonatkozik a véleményezési eljárásra is.

*

Az utóbbi években a nemzetközi bíráskodás kiterjesztésével kapcsolatosan felvetett javaslatok közül még egyet szeretnénk kiragadni, nevezetesen azt, amely a Nemzetközi Bíróság hatáskörét az egyén és állam közötti vitákra, sőt egyének egymás közötti vitáira is ki akarná terjeszteni. Szükségesnek látjuk ezzel a kérdéssel röviden foglalkozni, mert ezt a javaslatot éppen az államok közötti békés, egyenjogú kapcsolatok megszilárdítása szempontjából rendkívül veszélyesnek tartjuk.

Nem látszik itt szükségesnek az egyén nemzetközi jogalanyiságának problémájába mélyebben behatolni. Csupán annyit kell megállapítanunk, hogy a mai nemzetközi jog nem ismeri el az egyén nemzetközi jogalanyiságát és nem ruházza fel az egyént nemzetközi síkon közvetlenül érvényesíthető jogokkal.

Kétségtelen azonban, hogy voltak, részben pedig ma is vannak olyan jogszabályi rendelkezések, amelyek bizonyos mértékig áttörik ezt az elvet és egyes nemzetközi fórumok előtt közvetlen igényérvényesítési jogot biztosítanak az egyén számára. Vonatkozik ez bizonyos bírói szervekre is. Ha azonban ezeket a jogszabályi rendelkezéseket megvizsgáljuk, nyomban megállapíthatjuk, hogy itt vagy a gyakorlatban nem érvényesült, vagy csak átmeneti, efemer intézkedésekről volt szó.

Köztudomású, hogy a Nemzetközi Zsákmánybíróság felállításáról szóló 1907. évi XII. hágai egyezmény e bíróság előtt a semleges állampolgárok közvetlen kereseti jogát kívánta biztosítani, és így mintegy precedensként volna tekinthető az említett javaslatokat illetően. Kétségtelen azonban az is, hogy ez az egyezmény soha hatályba nem lépett és így ez az „újítás" holt betű maradt, gyakorlati megvalósítására nem került sor.

Más volt a helyzet a Középamerikai Bíróság tekintetében, amelyet az öt közép-amerikai köztársaság 1907-ben hozott létre, s amely mintegy tíz évig valóban működött is. E bíróság előtt félként magánszemélyek is felléphettek, amire a bíróság fennállása alatt öt ízben volt is példa. Meg kell azonban állapítani azt is, hogy az öt ügy közül a bíróság egyetleneggyel sem foglalkozott érdemben.

Hasonló egyéni kereseti jogot biztosítottak az első világháborút befejező párizs-környéki békeszerződések a vegyes döntőbíróság előtt. A nemzetközi jogászok egy része, Anzilotti hatására különösen az olaszok, azt az álláspontot vallják egyébként, hogy ezek a vegyes döntőbíróságok nem voltak tulajdonképpen nemzetközi szervek, hanem az érdekelt államok közös szerveit alkották.[14] Ezt az utóbbi felfogást nem tudjuk ugyan magunkévá tenni és a vegyes döntőbíróságokban nemzetközi bírói szervet látunk, mégsem gondoljuk, hogy a vegyes döntőbíróságok példájára való hivatkozás indokolhatná az egyén nemzetközi keresetindítási jogának elismerését. Az adott esetben mindössze arról volt szó, hogy az első világháború után fel kellett számolni a háborút megelőző időből vagy a háborúból fennmaradt vitás ügyek nagy tömegét és ezeket a békeszerződések olyan speciális szervek elé utalták, amelyeket az eljárás egyszerűsítése céljából az egyének is igénybe vehettek. Időbelileg és területileg korlátozott rendkívüli átmeneti intézkedésről volt szó, amelynek során rendkívüli eszközökhöz nyúltak. A második világháború után ennek a kísérletnek a felújítására nem is került sor.

Nem vette át az egyéni keresetindítási jogot a második világháború utáni időszakban létesített Emberi Jogok Európai Bírósága sem. A nyugat-európai közösségek ügyeiben eljáró Európai Bíróság pedig olyan speciális szakkérdések eldöntésére hivatott, hogy annak példájából általános következtetések nem vonhatók le.

A helyzet tehát az, hogy eddig a gyakorlatban nem tudott érvényesülni az egyén nemzet-

[14] Ld. például Sereni: Diritto internazionale. II. kötet. Milano, 1958, 257. old.; Morelli: Cours général de droit international public. Recueil des Cours, 89. köt. 510. old.

közi keresetindítási joga. És ez nem véletlenül történt így. Nyilvánvaló, hogy a nemzetközi bírói szervek nem lehetnek hivatottak arra, hogy egyének ügyeiben döntsenek. Egyének egymásközötti vitáira rendelkezésre állnak az egyes államok bíróságai, de annak sincs akadálya, hogy a magánszemélyek vitáikat kereskedelmi döntőbíróságokra bízzák elintézés végett. Ezt nagymértékben megkönnyíti az ENSZ égisze alatt 1958-ban megkötött nemzetközi egyezmény, amely biztosítja a döntőbírói ítéletek végrehajtását. Nyilván nem lenne helyes az ENSZ keretében működő Nemzetközi Bíróságot magánszemélyek kisebb jelentőségű ügyeinek elbírálására feljogosítani. Ez deformálná a Nemzetközi Bíróság egész szerepét, ugyanakkor hátrányosan hatna ki ennek a legfőbb nemzetközi bírói szervnek tekintélyére, egyben pedig oly mértékben túlhalmozná ügyekkel a bíróságot, hogy tulajdonképpeni feladatának nem tudna megfelelni.

Semmiképpen sem fogadható el, de egyben sokkal veszélyesebb is az a javaslat, amely a Nemzetközi Bíróságot fel akarja jogosítani arra, hogy magánszemélyek és államok közti jogvitákat eldöntsön. Ez az eljárás bizonyos vonatkozásban függetlenítené az egyént saját államától, sőt esetleg szembe is helyezné vele és más államoknak kitűnő lehetőséget nyújtana arra, hogy beavatkozzanak az állam és saját állampolgára közötti jogviszonyba, vagyis az állam belső ügyeibe.

De a nemzetközi kapcsolatok megrontásának veszélye fennforog akkor is, ha az egyén nemzetközi keresetindítási jogát a Nemzetközi Bíróság előtt más államokkal szemben biztosítjuk. Ilyen módon az egyén megítélésére bízzuk, hogy valamely ügy nemzetközi fórum elé kerüljön-e, éspedig olyan nemzetközi fórum elé, ahol a vitába az összes államok beavatkozhatnak. Sokkal inkább szolgálja a nemzetközi béke és együttműködés érdekeit az a rendszer, amely az egyén igényének nemzetközi síkra való terelését az állam hozzájárulásától teszi függővé, amennyiben az államot ruházza csak fel azzal a joggal, hogy saját állampolgárának ügyét magáévá téve az egyéb előfeltételek fennforgása esetén a jogvitát a Nemzetközi Bíróság elé vigye.

*

Mindezek alapján arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a nemzetközi bíráskodás a nemzetközi viták elintézésének viszonylag ritkábban igénybevehető módja. Jelentőségében nem veheti fel a versenyt a közvetlen tárgyalások módszerével, amely elsősorban szolgál a nemzetközi viták rendezésére. A nemzetközi bíráskodás a maga feladatait csak akkor teljesítheti, ha összhangban van a mai nemzetközi jog egyik alapelvével, az állami szuverenitás eszméjével, vagyis az államok megítélésére hagyja annak eldöntését, hogy jogvitáikat nemzetközi bírói szerv döntésére kívánják-e bízni. Ennek az elvnek a felszámolása nem a jog uralmát biztosítaná, hanem éppen ellenkezőleg, a nemzetközi jog alapjait rendítené meg.

Kétségtelen, hogy a Nemzetközi Bíróság Statutumán és Ügyrendi Szabályain többféle javítást lehetne eszközölni. Emellett a Nemzetközi Bíróság működése szempontjából döntő fontosságú lenne, hogy a Bíróság összetétele megfelelően tükrözze a második világháború befejezése óta a világban végbement változásokat. Nyilvánvaló, hogy a Kínai Népköztársaság jogrendszerének képviselve kell lennie a Nemzetközi Bíróságban, ahol jelenleg a Csang Kajsek klikk képviselője foglalja el Kína helyét.[15] Ugyancsak biztosítani kell a kolonializmus igája alól felszabadult országok megfelelő képviseletét is a Bíróságon belül.

A Nemzetközi Bíróság eredményes tevékenységének és általában a nemzetközi bíráskodás nagyobb mérvű igénybevételének leglényegesebb feltétele azonban a nemzetközi feszültség enyhülése, a hidegháború felszámolása. A nemzetközi bíráskodás igénybevételét ugyanaz a tény gátolja, amely a nemzetközi együttműködés tisztán politikai szerveinek működését csaknem megbénítja: a nagyhatalmak közötti egyetértés hiánya. Ennek az egyetértésnek a helyreállítása, a nagyhatalmakat egymással szembe állító és az imperialista államok által fenntartott fegyverkezési hajsza megszüntetése olyan nemzetközi légkört teremtene, amely kedvezően hatna ki az államok közötti viszályok bírói úton történő elintézésére.

Haraszti György

[15] A Statutum nem biztosítja ugyan kifejezetten a nagyhatalmak állandó képviseletét a Bíróságon belül, a 9. cikk azonban utal arra, hogy a bírák között „a civilizáció nagy alakzatainak és a világ fő jogi rendszereinek" képviselve kell lenniök. A gyakorlatban eddig a bírák között mindig helyet foglalt a Biztonsági Tanács öt állandó tagjának egy-egy polgára.

A kozmikus térség meghódítása és az anyagi felelősség egyes kérdései*

1. Ha az emberiség csodálatos technikai vívmányaival a világűrt meghódítani, felkutatni és felhasználni, nem pedig saját magát is elpusztítani akarja, közös erővel rendeznie kell közös nagy ügyét: milyen normák uralják a kozmikus méretekbe táguló új kor kozmikus méretekben cselekvő emberének a világűr meghódításával kapcsolatos tetteit. Ezek a normák, ez a jog észszerűen csak nemzetek közötti jog lehet, adott viszonyaink között a kapitalista és a szocialista társadalmi rendszerű országok közös joga; a jog sajátos területe, amely sohasem lehet csak hazai, országhatáron belüli jog, amely mindig az egyetemlegesség igényeit hordja magában. Kiderül ez a szocialista és nem szocialista államoknak az Egyesült Nemzetek fórumán eddig ebben a kérdésben elhangzott számos nyilatkozatából (ezekre alább még utalunk). A csehszlovák delegáció találóan fejezte ki ezt úgy, hogy meg kell alkotni az emberiségnek a kozmikus térségre vonatkozó Magna Chartáját.[1] Az egyes nemzeti jogokat különböző gazdasági, társadalmi, politikai és tudományos megfontolások motiválják. A kozmikus tér Magna Chartájának megalkotásánál természetesen szintén érvényesülni fognak különböző nemzeti szempontok, amelyek lényegileg az adott államok társadalmi berendezkedéséből folynak. A Charta szabályozási körében végülis meg kell haladni az ellentéteket. Minden más tényezővel szemben a békés egymás mellett élés elve kell, hogy a döntő tényezőt jelentse; az emberiség fennmaradása egyáltalán — ahogy ez a jogi rendezés ENSZ-tárgyalásain nem egyszer szóba került.[2]

Örömmel lehet megállapítani, hogy a jogászság és a jogtudomány sietett mindent megtenni a ráháruló feladatok megoldásáért. Számos könyv, ezernyi tanulmány, tucatnyi tudományos és gyakorlati igényű konferencia, számos nemzeti és nemzetközi szervezet fáradozott és fáradozik azon, hogy megfelelő jogi tájékoztatással és rendezéssel szolgálja az emberiség nagyszabású új programmját.

Sajnos mindezek ellenére még csak a kezdeti lépések megtételéről lehet beszámolni, — mind általában, mind a felelősségi problémák terén.[3]

A gazdag űrjogi irodalom,[4] amelyben már Magyarországnak is van része, nem jutott még sokkal messzebb, mint annak kimondásáig, hogy a mesterséges holdak felbocsátásával, „forgalmával", visszatérítésével kapcsolatos felelősségi kérdéseket sürgősen rendezni kell, hogy a rendezés célszerűen csak nemzetközi egyezmény formájában történhetik és hogy a felelősség határát valahol a feltétlen felelősség vonalán kell megvonni.[5] Mindazonáltal ez nem kevés.

Úgy gondoljuk, nem lesz érdektelen, ha a szélesebb jogi nyilvánosság számára beszámolunk az eddigi részben tudományos, részben kodifikációs eredményekről. Ennek során a hangsúlyt a felelősségi problémák bemutatására fektetjük. Részben az eddigi eredmények összegezéseképpen talán nem lesz érdektelen az sem, ha levonunk néhány olyan következtetést

---

* *A jegyzetekben használt rövidítések: Bokorné Szegő: Bokorné Szegő Hanna, A kozmikus térséggel kapcsolatos egyes nemzetközi jogi kérdések.* Állam- és jogtudomány, 1962. évi köt. 2. sz. *Haley: A. G. Haley, Space Vehicle Torts.* Repr. from University of Detroit Law Journal, vol. 36, No. 3, February 1959, 294—314. old. *Jesupp—Taubenfeld: Ph. C. Jesupp—H. J. Taubenfeld, Controls for Outer Space.* Columbia University Press, New York 1959. XI + 379. old. *Osznickaja: G. A. Osznickaja, A kozmikus térség meghódításának nemzetközi jogi kérdései.* Szovjet Nemzetközi Jogi Évkönyv, 1959 (Szovjetszkij ezsegodnik mezsdunarodnogo prava 1959), Szovjet Akadémiai Kiadó, Moszkva 1960. 642 old., 51—72. old. *Outer Space UNO Report: Report of the Legal Committee of the Ad Hoc Committee on the Peaceful Uses of Outer Space,* 12. June 1959. *Outer Space UNO Legal Sub—Committee Records: Summary Records of the Legal Sub-Committee Meetings of the Commitee on the Peacef ul Uses of Outer Space,* Geneva 28. May 1962 — 20. June 1962. (A/AC. 105/C. 2/SR. 1—15., — jegyzőkönyvek; A/AC. 105/C. 2/L. 1—5., — egyezménytervezetek.) *Rauchhaupt: Dr. v. Rauchhaupt, The Problem of Damages in Space Law.* Legal Problems of Space Exploration. US Governement Printing Office, Washington 1961. XXII + 1392 old. 755. és kk. old.

[1] *Outer Space UNO Legal Sub-Committee Records, SR. 2.* 6—7. old.

[2] *Uo. SR. 5.* 3. old.

[3] Nemzetközi tudományos konferenciák különböző módszerekkel kísérelték már meg a kozmikus térség használásával, az űrhajózással kapcsolatos problémák jogi rendezését előkészíteni. Volt már olyan kísérlet, amely az általános kodifikáció síkján indult; volt olyan is, amely részletkérdések kidolgozását ígérte, de — mint ahogy *Rauchhaupt* egy ilyen konferenciai előadásán megállapította — a kívánt eredmény még nem jött létre (Rauchhaupt, 755. old.). Az ENSZ bizottságai, amelyeket az űrhajózás kérdéseinek tanulmányozására és a felmerülő problémákban javaslatok kidolgozására hoztak létre (a Kozmikus Térség Békés Használatának Ad Hoc Bizottsága és ennek Jogi Albizottsága), mint e fejezetben még látható lesz, illő szerénységgel kezdték meg munkájukat, és ha tételes jog rendezéséről még nem is beszélhetünk, mégis jelentős előrehaladás történt.

[4] A szocialista államok irodalmára is kiterjeszkedő bibliográfiai összeállítást l. abban a nagy tanulmánykötetben, amelyet az amerikai kongresszus rendeletére a kongresszusi könyvtár adott ki a kongresszus „Kozmikus Térség Bizottság"-a használatára, kodifikációs célokra (*Legal Problems of Space Exploration. U. S. Governement Printing Office,* Washington 1961. XXII + 1392. old.).

[5] Így a szovjet *Osznickaja* (62. old.), a magyar irodalomban *Bokorné Szegő* (220. old.), *Jessup—Taubenfeld* amerikai szerzők terjedelmes monográfiájukban (242—245., 347—348. old.), a német *Rauchhaupt* (755. old.); ha nem is ennyire határozottan, de lényegileg idejut az amerikai *Haley* is külön a deliktuális felelősségnek szentelt *Space Vehicle Torts* c. munkájában (314. old.). A további irodalmi feldolgozásokról ezek a munkák adnak részletesebb tájékoztatást.

is, amely — mint tudományos kontribúció — hozzájárulhat a felelősségi kérdések jogi szabályozásának kimunkálásához.

2. A kozmikus térség meghódításáért vívott tudományos és technikai küzdelem, a kozmikus térségbe való benyomulás és az ennek során fellépő vitás kérdések jellege — mint fent már utaltunk rá — annyira nemzetek közötti, azaz nemzetközi természetű, hogy ezek *kodifikációs megközelítése* is csak nemzetközi szinten történhetik. Jól látta ezt az irodalom. Így történt. Az ügy oda került, ahova leginkább való, az Egyesült Nemzetek Szervezete elé.

a) A világszervezet XIII. ülésszakán (1955. december 13-án) a közgyűlés különbizottságot létesített, a Kozmikus Térség Békés Használatának Ad Hoc Bizottságát, — egyebek között azzal a feladattal, hogy vizsgálja meg a kozmikus térség kutatására és használatára vonatkozó programok kapcsán felmerülő jogi kérdések természetét és javaslatait a XIV. ülésszakon terjessze a közgyűlés elé.[6] Ezt a feladatot az Ad Hoc Bizottság programja keretében működő Jogi Bizottság látta el.

A Jogi Bizottság jelentésében megállapította, hogy a közgyűlés határozatának megfelelően figyelmét elsősorban az adott körben felmerülő jogi problémák megállapítására és nem elsősorban azok megoldásának módozataira, elveire fordította. Törekedett továbbá arra, hogy jelezze, az adott problémák közül melyek a jelentősebbek, amelyek rendezésének időbeli elsőbbséget kell biztosítani. Ezek mellett a Bizottság tett bizonyos ajánlásokat arranézve is, hogy az egyes kérdésekre adandó válaszokat milyen irányban célszerű keresni.[7]

Ilyen közelítésben a Jogi Bizottság hat olyan kérdéscsoportot vázolt fel, amelyeknek véleménye szerint — nemzetközi egyezmény útján történő rendezés formájában — elsőbbséget kell biztosítani. A kozmikus térség kutatásának és használatának szabadsága után a sorrendben a második helyre a mesterséges bolygók és űrhajók által okozott károkért való anyagi felelősség kérdését helyezte mint olyan problémát, amelynek jelentősége kiemelendő és rendezése szükséges.[8]

b) Az ENSZ közgyűlése — az Ad Hoc Bizottság jelentése alapján — a jogi, benne a felelősségi problémák részletesebb kimunkálásával, egyezménytervezetek előkészítésével a Kozmikus Térség Békés Használata Bizottságának újjáalakított Jogi Albizottságát bízta meg. A közgyűlési határozat értelmében az új Jogi Albizottságnak Magyarország is tagja lett. A Jogi Albizottság 1962. május 28-án ült össze. Egy hónapos ülésezés után sem tudott azonban egyhangúságra jutni az egyes problémák rendezésére nézve. A vita két szovjet és a két amerikai egyezménytervezet körül zajlott. A szovjet egyezménytervezetek egyike a kozmikus térség kutatásával kapcsolatos tevékenység alapvető elveinek deklaráció-tervezete, a másik az űrhajók és űrhajósok mentésének egyezménytervezete volt.[9] Az amerikai tervezetek a mentésre és[10] az űrhajók által okozott károkért való felelősségre vonatkoztak.[11]

Az üléssorozat konkrét egyezménytervezetre lényegileg azért nem vezetett, mert a résztvevők nem jutottak megegyezésre arra nézve, hogy melyik kérdésnek biztosítsanak elsőbbséget. Az amerikai delegáció a maga javaslatainak fontosságát hangoztatta, a Szovjetunió pedig azt vallotta, hogy a felelősség problémája ugyan fontos, de a béke és biztonság szempontjából a kozmikus térség használatának általános elveit, ill. az errevonatkozó deklaráció-tervezetet kell előtérbe helyezni.[12] Az űrtevékenység valamennyi jogi kérdésre kiterjedő átfogó kódex megalkotását eleve elejtették, — a részkérdések megoldásában látva több lehetőséget. További akadály volt az egyezménytervezetek útjában azok hiányos előkészítése is, ami különösen az amerikai felelősségi tervezetre vonatkozik. A tervezetet az amerikai delegáció nem indokolta megfelelően, más delegációk pedig egy errevonatkozó beható tárgyalásra láthatóan nem voltak eléggé felkészülve.[13] Ezért az Albizottság külön felelősségi bizottság létrehozását vetette fel, hogy az eddig elhangzottak figyelembevételével most már dolgozzon ki konkrét tervezetet.[14]

c) Az egész fent jelzett előkészítő processzusból az ENSZ 1962. évi őszi közgyűlése elé — a felelősségre vonatkozóan — csak egy eléggé általános megállapítás került. A „kozmikus térség kutatásáról és hasznosításáról szóló egyez-

[6] „The General Assembly... establishes an *Ad Hoc* Committee on the Peaceful Uses of Outer Space... and requests it to report to the General Assebly at its fourteenth session on the following... (d) The nature of legal problems which may arise in the carrying out of programmes to explere outer space" *(Outer Space UNO Report.* 1. old.).

[7] *Uo.* 1—2. old.

[8] A hat kérdéscsoport — „Legal Problems Susceptible of Priority Treatment" c. alatt — a következő: a már jelzett kettő (a kozmikus térség szabadsága, az anyagi felelősség) mellett a rádió és telekommunikáció, az űrhajók és repülőgépek összeütközésének elkerülése, az űrhajók identifikálása, regisztrálása és felbocsátásának koordinálása, az űrhajóknak a légitérbe való belépése és leszállása. — *Outer Space UNO Report,* 4—7. old.

[9] *Outer Space UNO Legal Sub-Committee Records.* L. 2—3. (USSR Proposals: International Agreement on the Rescue of Astromauts and Spaceships Making Emergency Landings — Declaration of the Basic Principles Governing the Activities of States Pertaining to the Exploration and Use of Outer Space.)

[10] *Uo. L. 3.* (USA Proposal: Assistance to an Return of Space Vehicles and Personel.)

[11] *Uo. L. 4.* (USA Proposal: Liability for Space Vehicle Accidents.)

[12] *Uo. SR. 14.* 3. old.

[13] *Uo. SR. 2.* 2—3., *SR. 6.* 8., *SR. 8. 6.*, *SR. 9.* 10—11. old. stb.

[14] L. az előbb hivatkozott helyeket továbbá *L. 5.* 4. pontját és az *SR.* errevonatkozó részeit.

ménytervezet" címet viselő előterjesztés 6. pontja a következőket mondja: „Az az állam vagy nemzetközi szervezet, amelynek területéről, vagy amelynek közreműködésével, ill. engedélyével űrhajót bocsátanak fel, nemzetközi szinten nemzetközi felelősséggel tartozik azért a kárért, amelyet az űrhajó emberéletben vagy anyagi javakban a földön és a légitérben okoz".[15]

3. Bár — a mondottak szerint és miatt — mindeddig egyebek között a felelősség problémáira sem született nemzetközi egyezmény, az ezzel kapcsolatos *tervezetek és viták a kimunkálandó felelősségi normáknak már számos elemét felvetették.* Az e téren eddig elért eredményeket az alábbiakban lehet összegezni.

a) Az ENSZ XIII. (1955. évi) ülésszakán kiküldött Ad Hoc Bizottság Jogi Bizottsága körültekintően járt el, amikor az anyagi felelősség problematikáján belül a következő problémák megvizsgálását és rendezését javasolta: *aa)* milyen természetű károkra terjedjen ki a felbocsátó állam (államok) felelőssége; *bb)* milyen magatartásokra kell a felelősséget alapítani; legyen-e szerepe a vétkességnek a felelősség megállapításában; *cc)* ugyanazok vagy különböző elvek uralják-e a felelősséget, — attól függően, hogy a sérelem helye a föld felszíne, a légitér vagy a kozmikus térség volt; *dd)* a felbocsátó állam felelősségét összegszerűségében korlátozzák-e vagy sem; *ee)* ha több állam vesz részt egy meghatározott tevékenységben vagy programban, a károsult melyiktől kérje kártalanítását; *ff)* milyen szerv útján biztosítassék a felelősség megállapítása és a kártalanítás kifizetése.[16]

A Jogi Bizottság a fenti kérdések felvetése mellett összesen két vonatkozásban indikált bizonyos megoldási formákat. Az egyik arra vonatkozik, hogy egyezményben kellene kimondani, hogy az anyagi felelősséggel kapcsolatos államok közötti vitákban a Nemzetközi Bíróság rendelkezik hatáskörrel. A másik szerint a föld felszínén keletkezett károkra alkalmazni lehetne az 1952. évi római egyezményt, amely az idegen államok repülőgépei által a föld felszínén okozott károk esetére abszolút felelősséget állapít meg.[17]

b) A Kozmikus Térség Békés Használata Bizottságának Jogi Albizottsága 1962. évi genfi ülésén ebből a helyzetből indult ki. Mint jeleztük, egyezménytervezetet az amerikai delegáció nyújtott be. Ennek egyes pontjai a következők: *aa)* Azok az államok vagy nemzetközi szervezetek, amelyek űrhajók felbocsátásáért felelősek, nemzetközi felelősséggel tartoznak a felbocsátás következtében a földön, tengeren és a légitérben keletkezett — az emberre és az anyagi javakra vonatkozó — kárért. *bb)* A kártalanítási igényt nem kell a felelős állam vagy nemzetközi szerv vétkességével bizonyítani; a károsult önhibájának mértékét azonban számításba kell venni. *cc)* A kártalanítási igényt nemzetközi szinten kell a felelős államnak vagy nemzetközi szervnek benyújtani. *dd)* A kártalanítási igényt a kár bekövetkezése után észszerű időben kell előterjeszteni. *ee)* Jelen nemzetközi egyezmény alkalmazásával és értelmezésével kapcsolatos vitás kérdések eldöntése — az érdekelt államok megegyezésének hiányában — a Nemzetközi Bíróság hatáskörébe tartozik.[18]

Az amerikai tervezet pontjaira — azon túlmenően, hogy az egyetlen volt és érinti a lényeges kérdéseket — azért is érdemes ilyen részletességgel utalni, mert bizonyos fokig visszatükrözi a Jogi Albizottság állásfoglalását. Számos kapitalista állam elfogadhatónak tartotta és jóváhagyását javasolta.[19] Egy tervezet általános és még megvitatandó elveiként — bizonyos fenntartásokkal — a szocialista államok delegációi is elfogadhatónak véltek.[20]

Az elhangzott észrevételek a következő problémákra hívták fel a figyelmet. *a)* A vitában felmerült, hogy a felelősség alapjának meghatározásához a légiforgalomban és a hajózásban már kialakult elveket lehetne esetleg hasznosítani. Az egyezménytervezet abszolút felelősséget irányoz elő, a légiforgalomban és a hajózásban a korlátozott felelősség elve uralkodik. Itt tehát ellentmondás van.[21] A vitában egyébként az abszolút felelősség egyhangú támogatást élvezett.[22] *b)* Utalni kellene a felelősségbiztosításra is.[23] *c)* Hogyan oldandó meg a kártérítés, ha a károkozó űrhajó eredetét nem lehet megállapítani?[24] *d)* Mi történjék akkor, ha a fellövés állama nem azonos a felbocsátó állammal, ha több állam közös akciójáról van szó?[25] *e)* Tisztázni kell pl. az „űrhajó" vagy „űrjármű — space vehiche" fogalmát, továbbá az állam és az űrhajót esetleg felbocsátó magán szerv viszonyát.[26] *f)* Mi van, ha űrhajó ütközik repülőgéppel, ill. ha űrhajó másik űrhajóval az űrben okoz kárt?[27] *g)* Nemzetközi Bíróság hatáskörét kimondani problematikus, hiszen számos állam különböző fenntartásokkal vi-

[15] UNO General Assembly, Distr. Gen. A/C/881. /8. De. 1962./.

[16] *Uo.* 4. old.

[17] *Uo.* 4—5. old., l. továbbá a repülőgépek által a föld felszínén okozott károkért való felelősség szabályozására vonatkozó egyezményt (*RE.* 1—6. §§).

[18] *Outer Space UNO Legal Sub-Committee. L. 4.* 1—2. old.

[19] *Uo. SR. 9.* 2—3., *SR. 10.* 5—6., *SR. 11.* 2—3., 9. old. stb.

[20] *Uo. SR. 7.* 7., *SR. 8.* 6., *SR. 9.* 10—11., *SR. 13.* 5. old.

[21] *Uo. SR. 2.* 2—3. old.

[22] *Uo. SR. 1.* 10., *SR. 8.* 6., *SR. 9.* 2—3., 10—11., *SR. 10.* 5—6., *SR. 11.* 2—3., *SR. 13.* 9—10. old.

[23] *Uo. SR. 2.* 2—3. old.

[24] *Uo. SR. 9.* 10—11. old.

[25] *Uo. SR. 9.* 10—11., *SR. 10.* 5—6., *SR. 11.* 2—3. old.

[26] *Uo. SR. 11.* 2—3. old.

[27] *Uo. SR. 1.* 10., *SR. 11.* 2—3. old.

seltetik a Nemzetközi Bíróság általános hatásköre tekintetében.[28]

Mint már jeleztük a Jogi Albizottság végülis nem hagyta jóvá a tervezetet, nem döntött a fenti észrevételek ügyében sem, hanem az ügyben — alaposabb előkészítés és megvitatás céljából — külön szakértői bizottság létrehozását javasolta.[29] Nem tekinthető az ügy lezárásának 1962. évi őszi közgyűlés már hivatkozott egyezménytervezetének a felelősségre vonatkozó része sem, hiszen túlzottan az általánosság szintjén mozog, és — legalábbis eddig — úgyszintén a tervezet — maradt tervezetek sorsára jutott.

4. Eddig az, ami a szóban forgó területen a főbb problémákat illetően történt. Nem kevés, de semmi esetre sem elegendő. A nemzetközi tárgyalások nyilván tovább folynak és előbbutóbb meghozzák az óhajtott gyümölcsöt. *Az alábbi megjegyzések célja, hogy — részben az eddig történtek tanulságaképpen — kifejezzék, a gyümölcs érlelését nézetünk szerint milyen úton célszerű keresni.*

a) A kozmikus térség kutatásával és használatával összefüggésben keletkezett károkért való felelősség törvényszerűen nemzetközi szabályozást igényel. Ezt ma már senki sem vitatja. A termelőeszközöknek ez a foka messze túlnőtte azokat a tőkés termelési viszonyokat, amelyek az országonként különböző fokon eltérő hagyományos felelősségi rendszereket produkálták. A nemzetközi rendezés még akkor is elengedhetetlen, ha a tőkés államok magánvállalkozóknak is lehetővé teszik mesterséges holdak és űrhajók felbocsátását. Az egységes nemzetközi rendezés útját a szocialista államok közötti viszonylatban ezek alapjaiban azonos jogelvei, a szocialista és nem szocialista államok közötti viszonylatban pedig a békés egymásmellett élés elve egyengeti. Az egyezményszerű rendezés realizálását pedig elsősorban maga az űrkutatás rohamos fejlődése fogja leginkább sürgetni.[30]

b) Amennyiben a kilövőrakéták hajtóanyagául az atomenergia is felhasználásra kerül, ami már küszöbön áll, fel fog merülni az atomkárokért való felelősség általános nemzetközi szabályozásának szükségessége, ill. elkerülhetetlensége is.

c) A felelősség alapja csak az eredményfelelősség atomkorszakbeli változata, az abszolút felelősség lehet, amely alól nézetünk szerint csak az önhibát volna szabad kimentő tényezőként elismerni.[31] Az abszolút felelősség elvét az ENSZ említett Jogi Albizottsága — mint jeleztük — szinte egyöntetűen magáévá tette. Mit jelent ez közelebbről?

Mindenekelőtt azt, hogy a károsultnak csak a kár nagyságát és okozatosságát kell bizonyítania. A légiforgalomban és a hajózásban kialakult korlátozott felelősség elve nézetünk szerint teljesen alkalmatlan a „beazonosítás"-ra, ill. analóg alkalmazására. Nem elég a veszélyes üzem hagyományos keretű tárgyi felelőssége sem. Két okból. Az egyik: Hol van az a bíró, aki megnyugtatóan állíthatná, hogy egy konkrét esetben az elháríthatatlan külső ok volt-e a káresemény kiváltója, hogy a kárban az űrhajó felbocsátásának nem volt lényeges szerepe? Ki tudná az ellenkezőjét egzakt módon bebizonyítani? A másik: viselheti-e a károsult annak a körülménynek a következményeit, hogy az űrhajózás egyszer-másszor esetleg valamilyen természeti jelenség kapcsán vezet károsodásra? A válasz kézenfekvő. A felelősség szigorát az abszolút felelősség szintjére kell emelni. Nézetünk szerint sem lehetne elfogadhatóan indokolni, hogy ebben a körben enyhébb felelősség érvényesüljön, mint az atomkárokért való fe-

[28] *Uo. SR. 13.* 5. old.

[29] *Uo. L. 5.* 4. pont és az *SR.* hozzákapcsolódó részei.

[30] A szocialista államok irodalmát illetően már utaltunk *Osznickaja* (62. old.) és *Bokorné Szegő* (220. old.) által kifejtettekre: a szocialista jogtudomány képviselői a nemzetközi rendezés szükségességét hangoztatják. Ezt tette az ENSZ Ad Hoc Bizottsága és a már említett Jogi Albizottság is *(Outer Space UNO Legal-Committee Records. Sr. 1.* 6—7., 10. old. *SR. 2.* 2—3., 6—7. old., *SR. 3.* 3. old., *SR. 5.* 7. old. stb.). Általában ezen az állásponton vannak a nem-szocialista államok szerzői is. *Rauchhaupt* mellett (755. old.) különösen *Haley* fejtegetéseire érdemes utalni, amennyiben vázolja azokat a problematikus módokat, amelyek gyakorlati esetek megoldásához Amerikában jelenleg járhatók lennének (a Foreign Claims Act of 1942 szerint az egyes államokkal és lakosaikkal való barátságos viszony fenntartása végett a Nemzetvédelmi Minisztérium 5000 dollár erejéig minden további nélkül kifizethet katonai operációból folyó kompenzációs tételeket, 5000 dolláron felül ilyen kifizetéshez kongresszusi hozzájárulás kell; a másik út a diplomáciai eljárás útján történő kártalanítás; előfordul az eseti választottbírósági megállapodás stb.). Végül arra az álláspontra jut, hogy a legcélszerűbb megoldás csak a nemzetközi egyezmény lehet *(Haley,* 313—314. old.).

[31] *Haley*-nek az a véleménye és az általa hivatkozott egyes szerzőknek az az állásfoglalása, hogy bizonyos idő után az űrhajók és hajtóműveik is megszűnnek fokozott kárveszélyt rejtő eszközök lenni, hogy a belőlük származó káreseteket egyre inkább lehet majd nem vitásan hibás emberi magatartásra visszavezetni, és ezért a felelősség alapját illetően hamar vissza lehet majd térni a vétkes felelősség elvére *(Haley,* 297—298. old.), nehezen fogadható el. A légifuvarozás területén sem ez volt a felelősség egyes államokban bekövetkezett enyhülésének oka. Ilyen érv — Haley törekvése ellenére — itt sem állja meg a helyét. Ami pedig a lényeget illeti: itt egyelőre államok felelősségéről van szó, és nem magánvállalatok versengéséről előnyösebb gazdasági feltételekért; továbbá, hol van ma és a távolabbi jövőben is az a bíró, aki egy űrhajó-kísérletsorozat egészét átvizsgálni képes ahhoz, hogy az egyik — a károkozó — elem tekintetében vétkességet találjon, hogy az űrhajózás területén alkalmazott „reasonable man" gondosságának határát, ill. gondatlanságának fokát mérlegelje és a beállott eredménnyel közvetlenül összefüggésbe hozza? Maga a bizonyítás nehézsége hiú ábránddá teszi a vétkes felelősség gondolatát. Más kérdés, ha a vétkességet egyszerűen vélelmezzük. Ez persze a szemantikánál alig lesz több. *Haley* is mondja, a vétkes felelősség jövőbeni visszaállításának a bizonyítási nehézség a legfőbb nehézsége (299—300. old.).

lelősség tekintetében. Helyes utalni arra a körülményre is, mint ahogy ezt az Ad Hoc Bizottság Jogi Bizottsága meg is tette, hogy az abszolút felelősség elvét a repülőgépek által a föld felszínén okozott károkért már az ebben a tárgyban született római egyezmény is kimondja.

Felmerül továbbá, hogyan bizonyítja a károsult valamely állam abszolút felelősségét, ha nem ismeri a károkozó űrhajó (vagy űrhajózás) eredetét? Ettől a problémától függetlenül is alighanem elkerülhetetlen lesz az űrhajók megfelelő jelzéssel való ellátása és ennek alapján történő nemzetközi regisztrálása. A regisztrálás az űrhajó műszaki leírása, rádióhullámainak és azonosítási jelzéseinek feltüntetése mellett tartalmazná a fellövés és keringés olyan adatait is, amelyek adott esetben szintén alkalmasak a károkozó űrobjektum eredetének megállapítására.[32] Erre annál is inkább és annál sürgősebben szükség lesz, minél több állam vesz részt az űrkutatásban, illetve bocsát űrhajókat a kozmikus térségbe. Ebből indul ki az űrhajó-mentésre vonatkozó szovjet egyezmény-tervezet is, amikor a fellövés és az azonosítási jelzések bejelentését írja elő.[33] A keletkezett kár eredete, a felelős kiléte ilyen feltételek mellett nem lenne problematikus.

A felelősség alapelve szempontjából — mint láttuk — további probléma, hogy ugyanaz az elv érvényesüljön-e a kozmikus térségben, mint a föld felszínén és a légitérben okozott károk esetében, hogy továbbá mi legyen a megoldás, ha repülőgép ütközik űrhajóval. Ami az előző kérdést illeti — a szándékosság és súlyos gondatlanság esetétől eltekintve — a kármegosztás elvére kellene helyezkedni. Ez felel meg az abszolút felelősségi konstrukció elgondolásának. Ha ui. általánosságban abból indulunk ki, hogy az űrhajózási tevékenységet folytató szervnek kell a veszélykockázatot viselni és sem a bíróságot, sem a károsultat nem lehet a bonyolult természettudományos összefüggéseket érintő vis major vagy más elháríthatatlan ok bizonyításának kilátástalan jogvitájába vinni, és ha végül kézenfekvő a sérült önhibájának számításbavétele, akkor a javasolt megoldás természetesnek tűnik. Az egyedüli felelősségviselést azért látszik a súlyos és kézenfekvő gondatlanság határánál elvágni, mert a vétkességnek ezen túl menő vizsgálata az ezernyi természettudományi és műszaki variáns jogilag nehezen megragadható ingoványára visz. Repülőgéppel való ütközés esetén az űrhajó felbocsátásáért felelős állam az abszolút, a légifuvarozó a légifuvarozási felelősségi konstrukció szerint felelne.

d) Felelőssé — nézetünk szerint — mindenkor azt az államot kellene tenni, amelynek területéről (a regisztrálás és egyéb ellenőrzési formák szerint) az űrhajót felbocsátották. Az állam nemzetközi felelősségéről van szó, és ebben a minőségben mint az általa uralt terület szuverenitás-jogosítványainak egyedüli letéteményese jelenik meg. Szuverén joga, hogy területét saját állami űrkutató szervein kívül más államnak, szuverenitásán kívül álló nemzetközi szerveknek, avagy szuverenitása alá tartozó magánszemélyeknek is átengedi-e űrhajók felbocsátása céljára, vagy sem. Ha igen, rátartozik, milyen feltételek mellett. Más kérdés, hogy a feltételek megállapításánál nyilván tekintettel lenne a veszélyviselés terhének követelményeire. Ez a szabályozási forma — nézetünk szerint — sokkal egyszerűbb és keresztülvihetőbb, mint az amerikai javaslat, illetve azok az észrevételek, amelyek szerint a nemzetközi egyezményben azt is rendezni kellene, hogy mi lenne a viszony a felbocsátás helyének állama és a közreműködő, valamint a ténylegesen felbocsátó szerv (külállam, nemzetközi szerv, belső természetes vagy jogi személy) között. Számunkra az állam nemzetközi felelőssége szempontjából a biztosítás problémája is elhanyagolható kérdésnek tűnik. Ez ismét az államnak mint szuverénnek ügye. Ő állapítja meg, milyen feltételek mellett látja garanciáltnak az űrhajózás kapcsán keletkező károk jóvátételét. Ebben a tekintetben nyilván más feltételek érvényesülnek majd a szocialista államokban, mint a kapitalista államokban.[34] Általában célszerűbb a nemzetközi egyezményben az olyan megoldásra törekedni, amely csak a cél érdekében szükséges mértékig érinti a tagállamok belső jogrendjét, állami és gazdasági mechanizmusát.

e) A felelősség mértékére nézve elvileg valamiféle korlátozásnak alig lehet helye, már mint az államok nemzetközi felelőssége szempontjából. A kártérítési kötelezettségnek a polgári jogi értelemben vett teljes kárra (a damnum emergensre és lucrum cessansra) kell kiterjednie. Más kérdés, hogy milyen feltételeket szab ebben a vonatkozásban az állam annak a szervnek, amelynek az űrkutatást és űrhajózást feladatául teszi, illetve területét e célra átengedi.

f) Már problematikusabb az a kérdés, hogy milyen természetű károkra terjedjen ki a felelősség. Közelebbről az erkölcsi kár problematikája az, ami a nehézséget okozza. Az erkölcsi kárért ui. a szocialista államok egy jó része nem ismeri el az anyagi jóvátétel jogosultságát. A kapitalista államok többségében viszont elismerik és nagy súlyt helyeznek rá. Bizonyos koncessziók azonban nézetünk szerint semelyik oldalon sem jelentenék az ésszerűség határainak

[32] A nemzetközi regisztrálást — kevesebb eredménnyel ugyan — pótolhatja a rádió és sajtó útján történő bejelentési kötelezettség is.

[33] *Outer Space UNO Legal Sub-Committee Records*, L. 2. art. 7.

[34] Szocialista államokban az állam közvetlen felelőssége garantálja a kártalanítást, míg kapitalista államokban — a magántőke esetleges bekapcsolódása folytán — kézenfekvőnek tűnik a biztosítás intézményének bevonása.

túllépését, illetve az alapvető közrendi érdekek feladását.

g) Logikus követelménynek tűnik, hogy a kártalanítás iránti igények előterjesztése a nemzetközi szokások, illetve nemzetközi jogi szabályok által diktált úton és lehetőleg a kár bekövetkezésétől számított ésszerű határidőn belül történjék.

h) A dolog természetéből folyóan bizonyára szükség lesz egy nemzetközi szerv hatáskörének elismerésére olyan kérdésekben, mint az államok közötti felelősségi viták eldöntése, meg nem állapítható állomásról kilőtt objektumok által okozott károk megtérítésének módja, a feltételezett egyezmény értelmezése. Hogy ez a szerv kötelező erővel a Nemzetközi Bíróság legyen, mint ezt az amerikai javaslat mondja és mások is javasolják,[35] aligha járható út. Hiszen a Nemzetközi Bíróság hatáskörének általános és kötelező elismerésére mindmáig nem került sor. Számos állam élt fenntartással. Éppen az Egyesült Államok is. Tudott dolog, hogy olyan fenntartási záradékkal csatlakozott a vonatkozó nemzetközi egyezményhez, hogy a konkrét ügytől függően esetileg határozza meg, aláveti-e magát a Nemzetközi Bíróság döntésének.[36] Az egyezményben azonban annyit ki lehetne mondani, hogy az érintett felek vita esetén meghatározott időn (pl. 3 hónapon) belül bírósági döntés alá bocsátják vitás ügyüket. Az egyezmény olyan alternatívát állíthatna, hogy választott bírósági fórumként a Nemzetközi Bíróságot ajánlja. Ha ez a feleknek nem felelne meg, ad hoc választott bíróság létrehozása lenne kötelező.

5. A fejlődés várható alakulásának jelzése után röviden még a következőket kell mondani. Mindenekelőtt azt, hogy a körvonalazott elképzelésekkel szemben és mellett számos eltérés, részletezőbb szabályozás is elgondolható. Nem volna indokolt a kizárólagos helyesség igényével fellépni. A fentiekben csak annak a jogos kívánalomnak kívántunk eleget tenni, hogy a tudományos elemzés törekedjék a fejlődés tendenciáit feltárni és a gyakorlatnak ennek megfelelően segítségül lenni. Végül pedig hangsúlyozni kell még azt, hogy a tárgykörben feltételezett — előbb-utóbb bizonnyal létrejövő — *egyezmény ki fogja fejezni a technikának és a termelőeszközöknek a magántulajdoni viszonyokat messze túlnőtt fejlettségi fokát.* Kifejezője lesz ugyanakkor annak is, hogy az emberiség fejlődésében ma egymás mellett élnek a társadalmi tulajdon alapján álló szocialista és a magántulajdon alapján álló kapitalista államok, és hogy ezt az *egymásmellett élést békés koexisztencia elve uralja.*

Mádl Ferenc

[35] Kézenfekvő, hogy az a szerv a hágai Nemzetközi Bíróság legyen, mondja pl. *Rauchhaupt* (755. old.) és *Haley* (314. old.), bár pl. az USA hasonló esetekben eddig is az esetenkénti választottbírósági eljárást favorizálta (*Haley*, 314. old.). A lényeg azonban nem annyira az, hogy a szóban forgó ügyekben egy meghatározott nemzetközi bíróság rendelkezzék általános és kizárólagos hatáskörrel, hanem az, hogy az érdekelt államok egy tőlük elkülönült nemzetközi szerv döntésére bízzák jogvitás ügyeiket. És még ebben az esetben is az alkalmazásra kerülő jog az elsődleges.

[36] Ezt az észrevételt az amerikai javaslattal szemben az *Outer Space UNO Legal Sub-Committee* genfi ülésén a román delegáció tette joggal szóvá (*SR. 13.* 5. old.).

A hivatali bűntettek tárgyáról

A bűncselekmény tárgyának jelentősége nemcsak az elmélet, hanem a gyakorlat számára is általánosan elismert, és abban az alapvető tételben, hogy minden bűncselekmény támadást jelent a fennálló szocialista társadalmi viszonyok ellen, és ebből következően minden bűncselekmény általános tárgya a szocialista társadalmi viszonyoknak a büntető törvények által védett rendszere, a szocialista jogirodalomban egységes nézet uralkodik. Az egyes bűncselekmény csoportok tárgyának részletesebb feldolgozása, és az egyes büntetendő cselekményeknek a bűncselekmény tárgya elleni támadásban rejlő jellegének feltárása azonban már sokkal kevésbé kidolgozott. Ez abban is megmutatkozik, hogy a felszabadulás után publikált magyar jogirodalomban a hivatali bűntettekkel foglalkozó néhány cikk és tanulmány e kérdést egyáltalán nem érinti, és a hivatali bűntettek tárgyáról — részletesebb feldolgozás nélkül — csupán az egyetemi jegyzetekben és egy, a kodifikáció általános kérdéseit vizsgáló tanulmányban található utalás.[1] A hivatali bűncselekmények tárgyával foglalkozó szovjet jogirodalommal V. F. Kiricsenkónak a hivatali bűncselekmények általános kérdéseit elemző monográfiája ismertet meg, amelynek egyik fejezetét a szerző e bűncselekmény-csoport tárgyának szentelte. E monográfiából kitűnően a bűncselekmény tárgyáról alakult ki a legélénkebb vita a hivatali bűntettekkel foglalkozó szerzők körében, s Kiricsenko azt is megállapítja, hogy e kérdésben mindeddig nem sikerült egységes álláspontot kialakítani.[2]

[1] Büntetőjog. Különös rész. 1955. I. kötet 172. oldal, és Cieslár Viktor: Az új büntető törvénykönyv kodifikációjának néhány kérdése. Jogtudományi Közlöny X. új évf. (1955.) 99. old.

[2] V. F. Kiricsenko: A hivatali bűncselekmények a szovjet jogban. (Általános kérdések.) Bp. 1958. 21. old.

Egy adott bűncselekmény tárgyának a helyes felismerése igazítja el a törvényhozót a büntető törvénykönyv rendszerének kialakításánál és a jogalkalmazót az eléje kerülő esetek helyes minősítésénél. A bűncselekmény tárgyának elemzése során feltárul a társadalomra veszélyességének iránya és súlya, s alapul szolgál az értékelést igénylő magatartás objektív megítéléséhez, a cselekmény objektív jellegzetességének feltárásához. Ehhez természetesen az általános tárgyon túlmenően a részletek elemzése elengedhetetlen. Munkánk során célul tűztük ki, hogy a bűncselekmény tárgyára vonatkozó általános megállapításokat megkíséreljük a hivatali bűntettekre alkalmazni. Elemezzük e bűncselekmények csoport és közvetlen tárgyát, hogy ezek után megfogalmazhassuk a hivatali bűntettek jellemző vonásait.

Tanulmányunkban csak a kitűzött cél érdekében elengedhetetlen kérdésekkel foglalkozunk, s egy sor lényeges, de következtetéseink érdemét nem befolyásoló kérdésre nem térünk ki. Ugyancsak nem fejthetjük ki e terjedelemben a gyakorlatot szolgáló következtetéseinket, azonban ezek elméleti alapul szolgálnak a hivatali bűntettek lényeges kérdéseinek megoldására; például a hivatali bűntettek halmazati problémáinak, különösen a korrupciós cselekmények egymáshoz való viszonyának, a korrupciós cselekmények és a hivatalos személy kötelességszegő magatartásának értékelésére, vagy annak a kérdésnek elemzésére, hogy a hivatali bűntettek alanya kizárólag hivatalos személy lehet-e.

Fejtegetéseinket két részre osztjuk. Az első részben *1.* a szocialista jogtudományban a bűncselekmény tárgyáról általában elfogadott nézet lényegét; *2.* B. Sz. Nyikiforov monográfiájának témánkat érintő megállapításait ismertetjük; *3.* indokoljuk ez utóbbi alkalmazását; *4.* néhány a hivatali bűntettek tárgyáról szóló állásfoglalással foglalkozunk. A második részben *1.* a hivatali bűntetteket a Büntető Törvénykönyv rendszerében elfoglalt helyük alapján vizsgáljuk; *2.* foglalkozunk az államapparátus és az állami feladatokat ellátó szervek azonosságával, illetve különbségével, és ezt értékesítjük a hivatali bűntettek csoport-tárgyánál; *3.* a közvetlen tárgy szempontjából elemezzük az egyes elkövetési módok jelentőségét; *4.* a bizalom problémájának vizsgálata után megfogalmazzuk a hivatali bűntettek jellemző vonásait.

I.

1. A szocialista jogtudományban elfogadott az a nézet, hogy minden bűncselekmény *általános tárgyát* az uralkodó társadalmi viszonyok jelentik. Minden bűncselekmény támadást jelent a szocialista társadalmi viszonyok ellen, tehát veszélyes a társadalomra. Minden bűncselekmény sérti vagy veszélyezteti a szocialista társadalmi viszonyok rendszerét általában, azonban nem minden társadalmi viszony tárgya is valamely bűncselekménynek, hanem csak azok, amelyeknek létezése, erősítése és fejlesztése a társadalmi fejlődés adott időszakában a társadalom létezésének alapfeltételeit képezik. Az egyes bűncselekmények ugyan sértik vagy veszélyeztetik a szocialista társadalmi viszonyok egészét általában, de meghatározható a társadalmi viszonyok bizonyos köre, amely ellen a támadás különösen irányul. A szocialista büntetőjogtudomány ezeknek az egynemű, kölcsönösen összefüggő társadalmi viszonyoknak többé-kevésbé széles körét tekinti a bűncselekmény *csoporttárgyának.* Azok a meghatározott, konkrét társadalmi viszonyok, amelyek ellen a támadás közvetlenül irányul, jelentik a bűncselekmény *közvetlen tárgyát.*[3, 4]

Ennyiben foglalható össze a szocialista jogirodalomban általánosan elfogadottnak mondható állásfoglalás lényege a bűncselekmény tárgyáról és annak felosztásáról. A bűncselekmény tárgyáról kidolgozott elméleti tételek hazai viszonyaink között azonban csak a bűncselekmény fogalom materiális meghatározásában kerülnek közvetlen alkalmazásra, a társadalmi viszonyok csoportosításán alapuló tárgyfelosztást nemcsak a jogalkalmazás, hanem általában a jogirodalom sem hasznosítja közvetlenül.[5] Nem vonják ugyan kétségbe a csoport és közvetlen tárgy létjogosultságát, hanem e fogalmak helyett a „jogi tárgy" fogalmát alkalmazzák, rendszerint a „jogilag védett érdek", vagy „érdek" szinonimájaként, amely fogalmak értelemszerűen rendszerint a csoporttárgyat rejtik magukban.

Jogirodalmunk és jogalkalmazásunk a bűncselekmény tárgyának a büntetőjog szempontjá-

[3] A társadalmi viszonyoknak azt a körét, amelyet csoporttárgy megjelöléssel illettünk, a jogirodalomban különféle elnevezések alatt találjuk: különös, speciális vagy fajlagos tárgy. A csoporttárgy használatát az a célszerűség indokolta, hogy Nyikiforov ezt alkalmazza, s az ő állásfoglalásaira fogunk bővebben kitérni. H. Gerats eltér a hármas felosztástól és a különös vagy speciális tárgy mellett megkülönböztet csoport vagy faji tárgyat. E nézettel témánk keretében nincs lehetőségünk bővebben foglalkozni, éppen csak megemlítjük. (H. Gerats: A bűncselekmény tárgyáról. Berlin, 1955.) A bűncselekmény tárgyával kapcsolatban kialakult nézetekről összefoglalót tartalmaz Barna Péter: A szocialista állam büntetőjogi védelme (Bp. 1961.) c. m. (177—190. old.).

[4] Vizsgálódásunkat a továbbiakban a bűncselekmény elkövetési tárgyára sem terjesztjük ki.

[5] Kivételként említhető Barna Péternek a fent hivatkozott munkája, amely a hármas tárgyfelosztást monográfiájában értékesíti, de például dr. Földvári József: „Az egység és halmazat határ esetei a büntetőjogban" (Bp. 1962.) c. művében a jogi tárgyat határozza meg olyképpen, hogy „azt a jelenséget, életviszonyt, amelynek valamilyen tulajdonságában előidézett változást (vagy megváltoztatása közvetlen veszélyének felidézését) a törvény bűncselekménynek nyilvánítja, jogi tárgynak nevezzük." (68. oldal). Csak a 69. old. 17. jegyzetében utal a hármas tárgyfelosztásra, de ezt később nem alkalmazza. A jogi tárgy és az érdek szinonim használatára a bírói gyakorlatban elég utalni a Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollégiuma 225. és 234. állásfoglalásának, valamint a Bírósági Határozatokban közölt 1758. eseti döntés indokolására.

ból egyik alapvető kérdésében követi a szocialista jogtudomány megállapításait, azonban a jogi tárgy, vagy jogilag védett érdek fogalom használatának oka abban keresendő, hogy a bűncselekmény tárgya részkérdései nem nyertek kellő kidolgozást, különösen hiányzott az egyes bűncselekményeknek a társadalmi viszonyok elleni támadásban jelentkező mechanizmusának feltárása, amely megmutatná, hogyan sért vagy veszélyeztet valamely büntetendő cselekmény adott társadalmi viszonyt, vagy viszonyokat, amelynek alapján kimutatható és értékesíthető lenne a bűncselekmény közvetlen tárgya is. E kérdés helyes megoldása képezi ugyanis előfeltételét, hogy az elmélet és a gyakorlat a saját területén alkalmazni tudja részleteiben is a bűncselekmény tárgyáról szóló tanításokat. Az egyes konkrét bűncselekmények vizsgálatánál ugyanis nem egyformán lehet prima vista felismerni a társadalmi viszonyok elleni közvetlen támadást akkor, ha a társadalmi viszonyok elemzésére nem áll elméletileg kellően kidolgozott módszer rendelkezésre. Ilyen felismerési nehézség az állam, vagy a tulajdon elleni bűncselekményeknél talán kevésbé adódik és szembetűnőbb, hogy e cselekmények közvetlenül sértik, vagy veszélyeztetik a fennálló társadalmi viszonyokat vagy azok bizonyos körét, de a közvetlen támadás sokkal kevésbé szembetűnő például éppen a hivatali bűntetteknél. A bűncselekmények csoport és közvetlen tárgyának elemzése a jogi tárgy általános fogalmához képest további distinctiót jelent, s a hivatali bűntettek területén is közelebb visz a védeni kívánt társadalmi viszonyok, valamint az ezek ellen az egyes bűncselekményekben jelentkező támadás jellegének felismeréséhez.

2. A következőkben terjedelmükhöz képest viszonylag részletesebben foglalkozunk Nyikiforovnak az elemzési módszerünket megalapozó megállapításaival, egyrészt, mert azok hazai jogirodalmunkban eddig nem kerültek alkalmazásra, másrészt, mert azokra a hivatali bűncselekmények tárgyának vizsgálatánál csak utalni kívánunk.

Nyikiforov a bűncselekmények tárgyáról szóló monográfiájában többek között tisztázta a büntetőjog által védett társadalmi viszonyok tartalmát, és feltárta e társadalmi viszonyoknak a bűncselekmény által történő megsértése mechanizmusát. Rámutatott arra, hogy a társadalmi viszony összetett jelenség, amely nemcsak az embereknek, illetve kollektíváknak vagy osztályintézményeknek a társadalomban létező és egymáshoz való viszonya, hanem magábafoglalja e viszonyok hordozóit, alanyait is, akik tevékenységük során visszatükrözik a meghatározott osztály érdekeit. Az uralkodó osztály amikor létrehozza a társadalmi intézményeit, egyben azok normális létezésének lehetőségét, az uralkodó osztály érdekeinek megfelelő funkcionálását is biztosítani kívánja. Az uralkodó osztály érdekeinek megfelelő funkcionálásuk pedig csak akkor képzelhető el, ha biztosítottak a társadalmi intézmények normális létezésének és funkcionálásának előfeltételei. A társadalmi viszonyoknak a társadalmi intézmények létezése, az uralkodó osztály érdekeinek megfelelő funkcionálása, valamint e létezés és funkcionálás realizálásának előfeltételei is részét képezik. A bűncselekmény meghatározott osztály érdekeit, intézményeit, képviselőit támadva, egyben támadja az adott osztályt és fordítva: az uralkodó osztály intézményei elleni támadás az uralkodó osztály érdekei elleni támadást is jelent, mert a bűncselekmény sérti az uralkodó osztály érdekeinek megfelelő társadalmi viszonyokat. Éppen ez jelenti a büntetőjog politikai alapkérdését: milyen érdekeket véd, melyik osztály, osztályintézmény érdekeit védelmezi. Megállapítja, hogy a „társadalmi viszonyok résztvevőit, a büntetőjog által védett megfelelő érdekek hordozóit, azokat az állami és társadalmi intézményeket, amelyeknek a bűncselekmény kárt, sérelmet okoz, átfogja a büntetőjog által védett társadalmi viszonyok fogalma, a bűncselekmény tárgyának fogalma."[6] Helytelen szembeállítani a társadalmi viszonyok védelmét az érdekek védelmével, mert amikor a büntetőjog az érdekeket védi, egyben a szocialista társadalmi viszonyokat is védi a legközvetlenebb módon. A büntető törvénykönyv különös része rendszerének kialakítása éppen a büntető törvénykönyv által védett érdekek csoportosításán és azon alapul, hogy milyen jelentőségük van az állam és a társadalom szempontjából.

Bár a szovjet büntetőjogtudományban is általánosan elfogadott a bűncselekmény tárgyának hármas felosztása (általános, csoport és közvetlen tárgy), az általános tárgyfogalom kivételével meghatározásuk bizonytalan és alkalmazásuk ellentmondó. A bűncselekmény tárgyáról szóló általános fejtegetéseit a tárgyfelosztásra kivetítve megállapítja, hogy minden bűncselekmény *általános tárgyát* a szocialista társadalmi viszonyok jelentik. A bűncselekmény *csoporttárgya* az egyes társadalmi intézmények normális funkcionálása vagy normális funkcionálásuk lehetősége. A bűncselekmény *közvetlen tárgya* pedig a társadalmi intézmény normális funkcionálásának a büntető törvény által védett feltételei. Kihangsúlyozza, hogy ez az értékelés relatív, mert egy bizonyos társadalmi intézmény normális funkcionálása más viszonylatban, magasabb érdekeket szolgáló intézmény normális funkcionálásnak előfeltételét képezheti.

3. A hivatali bűntettek tárgyának vizsgálatánál a társadalmi viszonyok bizonyos köre helyett az adott társadalmi intézmény normális funkcionálását tekintjük kiindulási alapnak. Természetesen egy adott társadalmi intézmény funkcionálása végső soron a társadalmi viszonyok egy bizonyos körét jelenti, az emberek kö-

[6] B. Sz. Nyikiforov: A bűncselekmény tárgya. Moszkva, 1960. 50. old.

zött azt a kapcsolatot, amely a társadalmi intézmény funkcionálásaként jelentkezik, s a két fogalom azonossága kézenfekvőnek tűnik. A bűncselekmények csoporttárgyának elemzésénél talán a megkülönböztetés indokolatlannak látszhat, a csoporttárgy ugyanis egyaránt kifejezhető mindkettővel, s mint a hivatali bűntettek további vizsgálatánál látni fogjuk, tartalmi eltérés nincs közöttük. A lényeges különbség a tárgy körének további finomításánál, a bűncselekmény speciális jellemző vonásainak elemzésénél, a közvetlen tárgynál jelentkezik. Ha a bűncselekmény közvetlen tárgyának egy konkréten sérelmet szenvedett társadalmi viszonyt tekintünk, olyan következtetésre juthatunk el, hogy egy adott bűncselekmény közvetlen tárgya általában nem, csak a már elkövetett konkrét cselekmény elemzése útján állapítható meg.[7] Nem szorul különösebb indokolásra, hogy ez nemcsak elméletileg tarthatatlan, hanem egyáltalában alkalmatlan a bűncselekmény tárgyából adódó következtetések gyakorlati hasznosítására is. Ha azonban a bűncselekmény közvetlen tárgyát az adott társadalmi intézmény normális funkcionálása előfeltételében látjuk ilyen megállapítást elkerülhetünk, mint ezt a későbbiekben, a hivatali bűntettek közvetlen tárgyánál bizonyítani is fogjuk.

4. Mielőtt a hivatali bűntettek csoport és közvetlen tárgyát elemeznénk ki kell térni a hivatali bűntettek tárgyára vonatkozó néhány irodalmi megállapításra. Ez egyrészt azért szükséges, hogy bizonyos elemeket belőlük később hasznosíthassuk, másrészt pedig, hogy a tőlük való eltérésnek viszonyítási alapja legyen. E pontban csak néhány állásfoglalást ismertetünk minden megjegyzés nélkül, s eltérés indokát saját álláspontunk kifejtésénél adjuk. Az ismertetés a szovjet irodalomból Kiricsenko és Nyikiforov nézetére terjed ki, valamint hazai jogirodalmuk állásfoglalását tartalmazza.

Kiricsenko monográfiájában áttekintést ad a szovjet jogirodalomban a hivatali bűntettek tárgyára vonatkozó különböző nézetekről. E nézetek közös vonása, hogy a hivatali bűntettek csoporttárgyának a szocialista államapparátus munkáját tekintik, s ezt a munkát különböző jelzőkkel ruházzák fel; rendes, helyes, a szocialista építés érdekeinek megfelelő, a kommunista építés érdekei szerinti stb. Néhány szerző nem az államapparátus, hanem a hivatalos személyek munkájában látja a hivatali bűntettek csoporttárgyát. Kiricsenko a bűncselekmény tárgyának felosztásánál a társadalmi viszonyok csoportosításán alapuló elvet következetesen alkalmazva a hivatali bűntettek csoporttárgyát azokban a társadalmi viszonyokban ismeri fel, „amelyek a szovjet államapparátus rendes, vagyis a kommunista építés érdekei szerinti munkájának tartalmát alkotják."[8]

A hivatali bűntettek csoporttárgya Nyikiforov szerint „az államapparátusnak biztosított az a lehetőség, hogy a szocialista állam érdekeinek megfelelően funkcionáljon, jól, helyesen és hatékonyan működjön".[9] Minden hivatali bűncselekmény az államapparátus helyes munkája ellen irányul, megnehezíti azt a lehetőséget, hogy az államapparátus helyesen és hatékonyan funkcionáljon. Ez a lehetőség a hivatali bűntettek csoporttárgya.

A hivatali bűntettek közvetlen tárgyának vizsgálatánál Kiricsenko vitába száll azzal a nézettel, amely szerint a hivatali bűntettek sajátossága, hogy a csoport és közvetlen tárgy közötti viszony nem azonos a nem és faj viszonyával, illetve azzal a nézettel, hogy a csoport és közvetlen tárgy egybeesik. Ezeknek elvetése után arra a következtetésre jut, hogy a hivatali bűntettek közvetlen tárgya a korábban meghatározott társadalmi viszonyoknak egyes fajtája, amelyet a törvényi tényállások elemzése során lehet megállapítani.

Nyikiforov, rendszerének megfelelően, a hivatali bűntettek közvetlen tárgyával kapcsolatban megállapítja, hogy a törvény védelmezi az államapparátusnak a hatékony működésre biztosított lehetőség előfeltételeit s minden hivatali bűncselekmény éppen az államapparátus helyes munkájának az előfeltételét sérti meg. „Az államapparátus helyes munkájának konkrét feltételei képezik a hivatali bűncselekmények közvetlen tárgyát."[10]

Hazai szocialista jogirodalmunkban a hivatali bűntettek tárgyáról — csoport vagy közvetlen tárgy megjelölés nélkül — adott és uralkodó meghatározás szerint a hivatali bűntettek tárgya az állami feladatokat ellátó szervek működésének törvényes rendje és a működésbe vetett bizalom. A Büntető Törvénykönyv vitára bocsátott Tervezete ettől csupán annyiban tért el, hogy az állami feladatokat ellátó szervek helyett, az állami feladatokat ellátó személyek állami tevékenységének törvényes rendjét és a működésükbe vetett bizalmat jelölte meg a hivatali bűntettek tárgyaként.[11, 12]

[7] Kiricsenko idézett művében megállapítja „ha az általános hivatali bűncselekmények tényállásai a törvényben oly módon vannak megfogalmazva, hogy a vonatkozó bűncselekmények az államigazgatás bármelyik ágában elkövethetők, akkor a törvény szövegéből az adott általános hivatali bűncselekmények csupán a speciális (fajlagos) tárgya állapítható meg, míg a közvetlen (egyedi) tárgyát, vagyis azokat a konkrét társadalmi viszonyokat, amelyek kárt szenvedtek, ezekben az esetekben csak az adott konkrét hivatali bűncselekmény sajátosságainak az elemzése eredményeképpen lehet megállapítani." (28—29. old.)

[8] I. m. 25. old.

[9] I. m. 174. old.

[10] I. m. 190. old.

[11] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve. Tervezet. 281. oldal. A később törvényerőre emelt javaslat miniszteri indokolása már nem határozza meg a hivatali bűntettek tárgyát.

[12] Azzal a kérdéssel nem foglalkozunk, hogy az állami feladatokat ellátó szerveket vagy személyeket helyesebb-e a tárgyfogalomban szerepeltetni. Az egyszerűség kedvéért alkalmazzuk az előzőt, anélkül, hogy az érdemi fejtegetéseinkre kihatna.

II

Az általános áttekintés után a hivatali bűntettek csoport és közvetlen tárgyának elemzésénél e bűntetteknek a Büntető Törvénykönyvben elfoglalt helyüket tekintjük kiindulási alapnak.

1. A hivatali bűntettek is — mint minden bűncselekmény — támadást jelentenek a szocialista társadalmi viszonyoknak a büntető törvényben védett rendszere ellen, általános tárgyuk megegyezik minden bűncselekmény általános tárgyával, a szocialista társadalmi viszonyokkal. Ahhoz, hogy a bűncselekmény tárgyának további felosztásával kapcsolatos megállapításokat a hivatali bűntettekre alkalmazhassuk és a hivatali bűntettek jellegét feltárhassuk a büntető törvénykönyvbeli elhelyezésükből kell kiindulni. A törvényhozó a törvénykönyv rendszerének megalkotásakor ugyanis értékelve az egyes bűncselekmények társadalomra veszélyességének jellemzőit, — a bűncselekmény által sértett vagy veszélyeztetett társadalmi érdekek körét, súlyát és ismérveit a bűncselekményekről szóló tényállásokat fejezetenként csoportosította. A szocialista törvényalkotás a tényállások csoportosításával, fejezetenkénti elhelyezésével kifejezésre juttatja a bűncselekményként értékelt magatartások fő támadási irányát, amely egyben rámutat a társadalmi viszonyok szűkebb körére is, amelyek elsősorban szenvednek sérelmet, vagy kerülnek veszélybe a bűncselekményként értékelt magatartás következtében. Vizsgálódásunk során ezt a törvényalkotói értékelést külön indokolás nélkül helyesnek fogadjuk el, annál is inkább, mert mint a későbbiekben látni fogjuk tartalmában megfelel a szocialista jogtudomány eredményeinek. E tartalmi azonosság mellett is azonban a hivatali bűntettek törvénykönyvbeli elhelyezéséből, rendszerbeli sajátosságából folyó néhány következtetést később értékesíteni kívánunk.

A hivatali bűntettek az államigazgatás és az igazságszolgáltatás elleni bűntettek című fejezetben kerültek elhelyezésre a választás rendje, a hivatalos személy, a honvédelmi kötelezettség és az igazságszolgáltatás elleni bűntettek, valamint az államtitok és szolgálati titok megsértése bűntetteivel együtt. E bűncselekmények közös jellemzőjét a törvény miniszteri indokolása abban látta, hogy sértik vagy veszélyeztetik az állami tevékenységet, az állami feladatok ellátását. Bár a törvényben a hivatali bűntettek az államigazgatás és igazságszolgáltatás rendje elleni bűntettek cím alatt kerültek elhelyezésre, a törvényalkotó által kifejezett tartalmat — támadás az állami tevékenység, az állami feladatok ellátása ellen — tekintve, a hivatali bűntettek problémáinak általános feldolgozása során az államigazgatás fogalma is részletes elemzést igényel. Itt csak arra kívánunk rámutatni, hogy a továbbiak során az államigazgatás fogalmát az állami tevékenységet megvalósító szervek értelmében használjuk.

Az államigazgatás rendje elleni bűntettek általános értékelésén belül is megkülönböztethetők azok a jellemző vonások, amelyek összességükben csak a hivatali bűntettekre illenek. Ezek elemzését nem vezetjük végig, csak megállapítjuk, hogy a hivatali bűntettek az államigazgatás működésének minden területére, fázisára kiterjedő és rendszerint belülről jövő támadást jelentenek. A hivatali bűntettek nem korlátozódnak egyes területekre (igazságszolgáltatás, vagy honvédelmi igazgatás), nemcsak az államigazgatás kialakulására (választás rendje), hanem egész működésére kiterjednek és rendszerint belül, az államigazgatás működése talaján valósulnak meg.[13] Ezek a speciális jellemzők azonban nem elhomályosítják, hanem éppen megerősítik, hogy a hivatali bűntettek az államigazgatás, az állami feladatok ellátásának rendje ellen irányuló támadásokat foglalják magukban.

2. Ha azt a megállapítást, hogy az államigazgatás rendje elleni bűntettek sértik vagy veszélyeztetik az állami tevékenységet, az állami feladatok ellátását összevetjük a hivatali bűntettek csoporttárgyáról korábban ismertetett szovjet nézetekkel két irányú következtetést vonhatunk le. Az egyik az, hogy a Büntető Törvénykönyv rendszerében valamennyi államigazgatás rendje elleni bűntett közös vonása nem más mint, hogy támadást jelentenek azok ellen a társadalmi viszonyok ellen, „amelyek a szovjet állam és a szocialista gazdaság igazgatásával kapcsolatban az államapparátus rendes, vagyis a kommunista építés érdekei szerinti munkájának tartalmát alkotják", illetve, hogy valamennyi megnehezíti azt a lehetőséget, hogy az államapparátus helyesen, hatékonyan funkcionáljon. A másik következtetés, hogy a szovjet szerzők az államapparátus munkáját emelik ki, ettől eltérően a Büntető Törvénykönyv miniszteri indokolása az állami tevékenységet, *az állami feladatok ellátását* tekinti a védelem tárgyának, lényegében az állami feladatokat ellátó szervek működésének törvényes rendje fordulatnak megfelelően.

Az előbbi következtetést később még értesítjük, az utóbbival az államapparátus munkája és az állami feladatokat ellátó szervek működésének törvényes rendje azonosságával, illetve különbözőségével kell néhány szóval foglalkozni.

Az államapparátus helyes, a szocialista építés érdekeinek megfelelő munkája és az állami feladatokat ellátó szervek működésének törvényes rendje tartalmi azonosságot mutat. Mindkettő végsősoron azt a követelményt rejti magában, hogy az állami feladatok ellátása, az államapparátus munkája megfeleljen a szocialista társadalom érdekeinek. Az a különbség, hogy ezt az államapparátus helyes munkájának vagy az állami feladatokat ellátó szervek törvényes rendjének nevezzük a lényegen, a tartalmon nem változtat. Az eltérés a működő szervek, az állam-

[13] Vö.: A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve. Bp. 1962. 249—250. old.

apparátust alkotó, illetve az állami feladatokat ellátó szervek körében jelentkezik. A különbség onnan adódik, hogy az államapparátus szervezetileg körülhatárolt, állami-hatósági jogosítványokkal felruházott szervek összességeként fogható fel,[14] ezzel szemben az állami feladatok ellátását végző szervek köre már kevésbé körülhatárolt és a szocialista állam fejlődésének tendenciáját, a társadalmi önigazgatás kialakulásának folyamatát figyelembevéve e szervek körének állandó bővülése figyelhető meg. Ezt a folyamatot tételes törvényünk is értékesíti, amikor a hivatalos személyek körébe vonja például a társadalmi bíróság tagját, a munkásőrt, az önkéntes rendőrt, vagy a társadalmi szerveknél államigazgatási feladatot ellátó személyeket.[15] E törvényi rendelkezés elméleti alapja az, hogy bár a társadalmi bíróság, vagy az önkéntes rendőrség társadalmi intézmény, mégis működésük során olyan funkciókat gyakorolnak, amelyekhez az állami intézkedésekhez hasonló joghatályok fűződnek, tehát a védelem és a felelősség köre megegyezik az államigazgatási szervekre vonatkozó védelemmel és felelősséggel.

A szocialista jogirodalomban ezzel ellentétes elméleti állásfoglalásokat is találunk; például Jampolszkaja arra mutat rá, hogy amikor az állami szervek funkcióit a társadalom és annak szervei átveszik, ezzel együtt nem veszik át az állami hatósági jogosítványokat, elismeri azonban, hogy ilyesmi a gyakorlatban előfordul, de megállapítja, hogy a folyamat fő jellemzője nem ez és az átvétele csak átmeneti jellegű.[16] V. Sz. Petrov pedig helyteleníti azt a felfogást, hogy a társadalmi szervezeteknek átadott olyan funkciók, amelyek megvalósítása jogkövetkezményeket von maga után továbbra is állami jellegű funkciók maradnak. Megállapítja, hogy az egyes állami szervek funkcióinak a társadalmi szervek részére való átadása esetében az állami funkció társadalmi funkcióvá alakul át.[17]

Nem lehet feladatunk, hogy a társadalmi önigazgatás folyamatának kialakulását jogelméletileg elemezzük, azt azonban megállapíthatjuk, hogy a társadalmi önigazgatás során elkövetett társadalomra veszélyes cselekmények is lehetnek olyan súlyúak, amelyek büntetőjogi üldözést igényelnek. Ennek megítélése törvényalkotói feladat, ha azonban a válasz pozitív, az ilyen cselekmények jellege megegyezik az államigazgatás működésével kapcsolatban elkövetett bűncselekmények társadalomra veszélyességének irányával, függetlenül attól, hogy a társadalmi szervek ilyen működésük során állami vagy társadalmi funkciót gyakorolnak-e. Ezt a következtetést tételes törvényünk értékesíti a hivatalos személy fogalmának kialakítása során. Ha pedig a tételes törvénynek a rendelkezését helyeseljük, a szocialista állam átalakulásának folyamatát a hivatali bűntettek tárgyának meghatározásánál is figyelembe kell venni. Az államapparátus helyes munkájának és az állami feladatokat ellátó szervek működése törvényes rendjének tartalmi azonosságát elismerve, éppen a bennük foglalt szervek körének különbözőségét hasznosítva, a hivatali bűntettek csoporttárgyának meghatározásánál az utóbbit alkalmazzuk.

Ezek után *a hivatali bűntettek csoporttárgyát az állami feladatokat ellátó szervek működésének törvényes rendjeként jelölhetjük meg*[18] amely tartalmilag megegyezik azzal, hogy a hivatali bűntettek megnehezítik azt a lehetőséget, hogy az államapparátus helyesen és hatékonyan funkcionáljon (Nyikiforov), illetve támadást jelentenek azok ellen a társadalmi viszonyok ellen, amelyek az államapparátus munkájának tartalmát alkotják (Kiricsenko).

Ez a megállapítás azonban nemcsak a hivatali bűntettekre érvényes, hanem vonatkozik valamennyi államigazgatás rendje elleni bűncselekményre is. Következik ez egyébként a csoporttárgy jellegéből is, amely egy adott társadalmi intézmény működése során létező társadalmi viszonyokat jelenti, s mint ilyen ellen a bűncselekményekben jelentkező támadás olyan sok irányú lehet, hogy azokat további ismérvek feltárásával kisebb egységben, a közvetlen tárgy fogalmához kell kapcsolni. Ahhoz tehát, hogy a hivatali bűntetteknek ne csak az államigazgatás rendje elleni bűncselekményekkel közös vonását, hanem speciális jellemzőit is megismerjük, szükséges a hivatali bűntettek közvetlen tárgyának vizsgálata.

3. A hivatali bűntettek közvetlen tárgyának vizsgálatánál az állami feladatokat ellátó szervek működése törvényes rendjének azokat a feltételeit keressük, amelyeket a törvényalkotó a hivatali bűntettek között helyezett el.

Ezek után, ha az egyes tárgyalásokban pönalizált magatartásfajtákat tekintenénk a hivatali bűntettek közvetlen tárgyának, akkor a törvényi tényállásokat figyelembevéve, ennek viszonyaink között nyolc előfeltételét különböztethetjük meg. A jogalkotó ugyanis a hivatali bűntettek között elhelyezett tényállásokban megköveteli, hogy

a) a hivatalos személy *1.* a törvényben kiemelt célból ne szegje meg kötelességét, ne lépje túl hatáskörét, vagy egyébként ne éljen vissza hivatali helyzetével (144. §) *2.* ne bántalmazzon senkit jogtalanul hivatali eljárásában (145. §) *3.* vallomást kényszer útján ne csikarjon ki (146. §) *4.* törvénytelenül senkit ne tartson fogva

[14] Vö.: C. A. Jampolszkaja: A szovjet társadalmi szervezetek fő vonásai a jelenlegi időszakban. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény. Második évfolyam. 1. sz. 82. old.

[15] Btk. 114. §.

[16] Jampolszkaja, i. m. 85. old.

[17] V. Sz. Petrov: A szocialista állam elméletének néhány kérdése. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény. Második évfolyam. 2. sz. 199. old.

[18] Felmerülhet, hogy nemcsak a szervek működése, hanem kialakulása is ide vonható, de ezt az egyszerűség kedvéért a működés egyik elemének tekintjük.

(147. §) 5. a büntető eljárás menetét ne akadályozza (148. §) 6. jogtalan előnyt ne követeljen vagy fogadjon el (149. és 150. §),

b) kívülálló harmadik személy 7. a hivatalos személynek ne adjon vagy ígérjen jogtalan előnyt (151. és 152. §) 8. mástól jogtalan előnyt ne fogadjon el a hivatalos személynél létező vagy színlelt befolyása érvényesítéséért (153. §).

Jogösszehasonlító és történeti vizsgálódás nélkül is megállapítható, hogy a különböző szocialista államokban és különböző történelmi időszakokban a törvényalkotó más és más magatartásfajtákat pönalizál a hivatali bűntettek között és nem kizárólag és pontosan azt a nyolcat, amely a hatályos magyar jogban elhelyezést nyert.[19] Ha az egyes tényállásokban írt magatartásfajták jelentenék a hivatali bűntettek közvetlen tárgyát azt a következtetést kellene levonni, hogy a közvetlen tárgy teljes mértékben függvénye egy adott szocialista állam fejlődési fokának és történelmi körülményeinek. Ez a megállapítás talán önmagában nem lenne helytelen, ha azonban összevetjük a bűncselekmény általános és csoporttárgyával, már értéke vitatható lesz. Az ugyanis nem kétséges, hogy minden szocialista államra és fejlődésének minden időszakára érvényes a bűncselekmény általános tárgyára vonatkozó megállapítás; minden bűncselekmény a szocialista társadalmi viszonyok elleni támadást jelent. Ugyancsak általánosíthatók a hivatali bűntettek csoporttárgyáról kifejtettek. Ennek tükrében azt megállapítani, hogy a bűncselekmény közvetlen tárgya, azaz a társadalmi intézmény normális funkcionálásának előfeltételei minden állam adott büntetőjogi normáinak függvénye, helytelen lenne.

A helyes megoldáshoz akkor jutunk, ha az egyes tényállásokban szabályozott konkrét magatartásokat nem az adott intézmény működésének előfeltételeiként kezeljük, hanem ezen előfeltételek elleni támadás *módját* látjuk bennük.[20] A nullum crimen sine lege elvéből az is következik, hogy a törvényalkotó nem elégedhet meg a védeni kívánt társadalmi viszonyok felsorolásával, hanem pontosan körül kell írnia az ezek elleni támadási módot, hogy az elkövető cselekménye tényállásszerű legyen. Ugyanakkor a védett társadalmi viszony elleni nem minden támadást értékel a törvényalkotó olyan súlyúnak, amely büntetőjogi üldözést igényel és azokat az elkövetési módokat, amelyek a társadalmi fejlődés adott időszakában nem jelentenek a büntetőjogi üldözéshez szükséges veszélyt, a jog más területén szankcionálja, vagy a harcot ellenük a társadalomra bízza. Az egyes tényállások elemzése során tehát meg kell keresni azt a tartalmat, amelyet a törvényalkotó a tényállásokban írt magatartásokkal szemben védelemben kívánt részesíteni. A tényállások közös elemeinek absztrahálása útján lehet olyan következtetésre jutni a közvetlen tárggyal kapcsolatban, amely már nem függvénye egy adott szocialista állam történelmi körülményeinek.

A közös tartalmi elemet keresve megállapíthatjuk, hogy a hivatali bűntettek között elhelyezett első öt tényállás (144—148. §) a hivatalos személy kötelességszegését tartalmazza. A hivatali visszaélés a kötelességszegés konkrét megjelölése helyett a célzatot emeli ki, a bántalmazás hivatalos eljárásban, a kényszer vallatás, a törvénytelen fogvatartás és a hivatali bűnpártolás azonban kifejezetten az elkövetési módok szerint különbözteti meg a hivatalos személy kötelességellenes magatartását. Ha a hivatalos személy valamelyik tényállásban írt magatartást megvalósítja, kétségtelenül megszegi a kötelességét. A 144—148. § közös tartalma tehát, hogy a hivatalos személy kötelességellenes magatartásáról rendelkezik. Ezt a közös tartalmat már az adott intézmény működésének előfeltételeként, tehát a bűncselekmény közvetlen tárgyaként szemlélhetjük, mert minden államigazgatás működésének előfeltétele, hogy az állami feladatokat ellátó személyek ne tanúsítsanak kötelességellenes magatartást. Az már az adott állam fejlődési, történelmi körülményeinek függvénye lehet, hogy milyen módon elkövetett kötelességellenességet kell olyan súlyúnak tekinteni, amellyel szemben csak a büntetőjog bizonyul alkalmas eszköznek.

[19] Például az OSZSZSZK 1960. évi Büntető Törvénykönyve a hivatali bűntettek között a hivatali hatalommal vagy szolgálati helyzettel való visszaélést, a hivatali hatáskör vagy szolgálati felhatalmazás túllépését, a szolgálat hanyag ellátását, a vesztegetés elfogadását, a vesztegetést és a hivatali hamisítást az 1950. évi csehszlovák Btk. a hivatalos személy kötelességszegését, a vagyoni előny elfogadását, a vesztegetést és a közvetett vesztegetést, az 1956-ban hatályban levő román Btk. a hivatali sikkasztást, a vesztegetést, a szolgálati hanyagságot, a kötelező szolgálat megtagadását, a hivatali hatalommal való visszaélést, az aktív vesztegetést és a befolyással üzérkedést, az 1942. évi mongol Btk. a hatalommal, vagy szolgálati helyzettel való visszaélést, a hatáskör túllépését, a szolgálat hanyag ellátását, a hatalom lejáratását, a hivatali sikkasztást, a törvényellenes fogvatartást, az aktív és passzív vesztegetést, a vesztegetés közvetítését, a hivatali hamisítást, a hivatali titok elárulását, az 1952. évi albán Btk. a szolgálati helyzettel való visszaélést, az állampolgárokkal szembeni törvénytelen eljárást, a törvényellenes letartóztatást, az állampolgárok jogegyenlőségének megsértését, a kötelesség hanyag ellátását, az aktív és passzív vesztegetést, a hivatalos személy által elkövetett okirathamisítást, a hamis adatszolgáltatást, a hivatali titoksértést és hatalom lejáratását rendeli büntetni.

[20] A tárgy elleni támadás módja szerinti megkülönböztetéséről Kriger „A bűncselekmény tárgyának fogalmáról a szovjet büntetőjogban" című tanulmányának (Nyersfordítás. Állam- és Jogtudományi Intézet Sz/889.) egyik jegyzetében a következőket írja: „Az állampolgárok személyi tulajdona olyan speciális tárgy, amely ellen számos olyan támadás irányul, amely nem a közvetlen tárgy, hanem a támadás módja szerint különbözik egymástól (lopás, rablás stb.)." A támadási mód szerinti megkülönböztetést Cieslár Viktor is hasznosítja idézett tanulmányában, amikor megállapítja, hogy „végül pedig az így körülhatárolt jogi tárgyakat különböző formákban támadó magatartásokat — az egyes tényállásokat — ezeken a címeken belül kell elhelyezni."

A második öt (149—153. §) tényállás közös tartalma a korrupció szankcionálása. A jogtalan előny követelése vagy elfogadása, a hivatali vesztegetés és a befolyással üzérkedés egyaránt magába foglalja a jogtalan előnyt mint tényállási elemet. Ez a megállapítás nem látszik kétségbe vonhatónak, kérdés azonban van-e létjogosultsága a korrupció kiemelésének és az nem a hivatalos személy kötelességellenességének egyik módja-e?

Nézetünk szerint a korrupció olyan különleges tulajdonságokkal rendelkezik, amelyek feltétlenül indokolttá teszik annak kiemelését és külön feltételként kezelését. A korrupció ezen különleges tulajdonságai a következők: *a)* a hivatalos személy kötelességteljesítésével kapcsolatban is büntetendő, tehát akkor is, ha egyébként a hivatalos személy a kötelességét teljesítette és az állami feladatokat ellátó szervek működésének törvényes rendje közvetlenül, valamilyen helytelen eljárás vagy intézkedés következtében sérelmet nem szenvedett, de még annak konkrét veszélye sem következett be a hivatalos személy tevékenységén keresztül. Ez esetben a korrupció csak potenciális veszélyt jelent, hogy a hivatalos személy esetleges jövőben kötelességellenességet tanúsít a nyújtott előny hatása következtében. *b)* a korrupció nem egyéni, hanem szervezett elkövetési mód, legalább két személyt tételez fel; általában a hivatalos személyt, aki az előnyt elfogadja, és a kívülállót, aki az előnyt nyújtja. Az csak törvényszerkesztési sajátosság, hogy az egyoldalú kezdeményezés már befejezett bűntett, mert elvileg nem lenne akadálya olyan szabályzásnak, amely a létrejött megállapodást tekinti befejezett cselekménynek és annak kezdeményezését kísérletnek vagy előkészületnek, *c)* a befolyással üzérkedésnek a hivatali bűntettek közötti elhelyezésével a törvényalkotó két kívülálló kapcsolatát is olyannak értékelte, amely alkalmas a hivatali bűntettek tárgyának veszélyeztetésére akkor is, ha a hivatalos személy nem tanúsít kötelesség ellenes magatartást, *d)* részben a fentiekből következik, hogy a korrupció különösen veszélyes és gyakori támadási mód, amelyet a törvényalkotó a büntetési tételek megállapításánál is értékelt.

A fenti sajátosságokon kívül a korrupció kiemelése mellett szól az is, hogy olyan támadást jelent a vizsgált jogintézmény ellen, amelynek büntetőjogi üldözésétől egyetlen állam sem tekinthet el. Ilyen indokok alapján a hivatali bűntettek közvetlen tárgyának másik elemeként a közélet tisztaságát kell tekinteni, amely előfeltétel ellen a korrupciós cselekmények az egyes tényállásokban szabályozott módokon keresztül jelentenek támadást.

A hivatali bűntettek közvetlen tárgyát tehát az állami feladatokat ellátó szervek működése törvényes rendjének két előfeltétele; a hivatalos személy kötelességszerű magatartása és a közélet tisztasága képezi. Ezt a következtetést vonhatjuk le, ha a társadalmi viszonyok elemzésén alapuló tárgyfelosztást a hivatali bűntettekre alkalmazzuk. Ez ellen a két előfeltétel ellen jelentenek különböző módokon támadást a hivatali bűntettek körében elhelyezett tényállásokban írt magatartások.

Tisztázásra szorul azonban az a kérdés, hogy az állami feladatokat ellátó szervek működése törvényes rendjének miért éppen e két feltétele került a hivatali bűntettek között szabályozásra. Erre a kérdésre akkor tudunk helyes feleletet adni, ha e két feltétel közös vonására mutatunk rá, s ezen keresztül eljutunk a bizalom problémájának vizsgálatához.

4. Mint már korábban ismertettük a hivatali bűntettek tárgyáról adott hazai meghatározás az állami feladatokat ellátó szervek működésének törvényes rendje mellett, az ebbe a működésbe vetett bizalmat is tartalmazza. A Büntető Törvénykönyv miniszteri indokolása is utal a hatóságokba vetett bizalomra, a hivatali működés tisztaságába vetett bizalomra. Az kétségtelen, hogy a hivatali, de ezen belül különösen a korrupciós bűncselekmények rendkívüli mértékben alkalmasak arra, hogy a hatóságokba, az állami feladatokat ellátó szervekbe vetett bizalmat lejárassák. Kérdés azonban, hogy a bizalom lejáratása a bűncselekmények eredménye, vagy a tárgy egyik eleme. A kérdésre akkor adhatunk helyes választ, ha a hivatali bűntettek közvetlen tárgyaként szereplő előfeltételeket azok valóságos tartalmában vizsgáljuk és nem téveszthetjük szem elől, hogy ezek az előfeltételek is társadalmi viszonyt, emberek közötti viszonyt jelentenek. Az állami feladatokat ellátó szervek működése során kialakult társadalmi viszonyoknak pedig egyik lényeges eleme a bizalom. Ez a bizalom megnyilvánul egyrészt abban, hogy végső soron az állami feladatokat ellátó szervek működése a társadalom bizalmán épül (különböző választások, amelyek minden állami feladatot ellátó szerv működésének alapját képezik), másrészt, hogy e szervek intézkedéseit a társadalom olyannak tekinti, amely az egész társadalom érdekét van hivatva szolgálni.

Ha megvizsgáljuk az államigazgatás rendje elleni bűncselekményeket, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a hivatali bűntettek csoportjába elhelyezett tényállások, a hivatalos személy kötelességszegésének különböző formái és a korrupciós cselekmények tartalmazzák azokat a magatartásokat, amelyek a bizalmat a legközvetlenebbül és legerőteljesebben sértik vagy veszélyeztetik. A hivatalos személy kötelességszegő magatartásainak és a korrupciós cselekményeknek a közös jellemzője tehát, hogy az állami feladatokat ellátó szervek működése során ténylegesen létező társadalmi viszonyoknak egyik elemét, a bizalmat támadják. Ez egyben indokául szolgál annak is, hogy miért éppen e két előfeltétel került a Büntető Törvénykönyv egy címében, a hivatali bűntettek között elhelyezésre.

A hivatali bűntettek tárgyának elemzése után összefoglalásképpen e bűncselekménycsoportba tartozó magatartásfajtákat úgy jellemezhetjük, hogy *a hivatali bűntettek a szocialista társadalmi viszonyok (általános tárgy) elleni olyan támadások, amelyek az állami feladatokat ellátó szervek működése törvényes rendjének (csoporttárgy) két előfeltétele; a hivatalos személyek kötelességszerű magatartása és a közélet tisztasága, s ezen keresztül a működésbe vetett bizalom (közvetlen tárgy) ellen jelentenek támadást.*

Ezek után az a kérdés merülhet fel miért szükséges a két feltételt mint közvetlen tárgyat a hivatali bűntettek jellemzésénél továbbra is kihangsúlyozni, ha a bizalom az a közös elem, amely e két feltétel tartalmát jelenti. A hivatalos személy kötelességszerű magatartása és a közélet tisztasága mint a közvetlen tárgy két eleme azért hangsúlyozandó, mert a bevezetőben vázolt gyakorlati kérdések megoldása éppen ezeken nyugodhat, mint olyan elméleti alapon, amely a hivatali bűntettek legspecifikusabb, de az egyes konkrét tényállásokon túlmenő jellemzőit rejti magában.

Wiener Imre

Az országgyűlési követek helyzetének főbb kérdései a reformkori átalakuláskor

I. A gazdasági-társadalmi fejlődéssel párhuzamosan a feudalizmus körülményei közt Európa-szerte kialakulnak a rendek. A rend fogalma azt jelenti, hogy az uralkodóosztály egyes rétegei vagyoni helyzetüknek megfelelően külön-külön szerzik meg kiváltságaikat és az így megszerzett politikai jogaikkal beleszólást igényelnek az ország ügyeinek intézésébe.

Az első időben ugyanis a királyok csak a legnagyobb birtokosokból kialakult szűkrétegű bizalmasaiknak meghallgatásával intézik országuk ügyeit. Ilyenformán a nagybirtokosok politikai jogaik birtokában az uralkodóosztály alattuk levő rétegeit is elnyomják jogilag — és ezzel párhuzamosan gazdaságilag is.

A királyok az ország kényesebb (nehezebb) gazdasági, külpolitikai (hadi stb.) helyzetében kénytelenek a középbirtokosságot és a városi polgárságot is meghívni, hogy kérjék tanácsaikat — és főleg segítségüket. Az ilyen alkalmakkor összehívott *rendek* követelik, hogy *rendszeresen* hívják meg őket az ország ügyeinek megbeszélésére. Erre vonatkozólag ígéretet is kapnak; és így alakulnak ki a rendiség kialakulásával párhuzamosan a rendi országgyűlések.

A rendi országgyűlések kialakulásának időszaka Angliában és Franciaországban is a XIII—XV. századokra tehető. A XVI. századtól kezdve kialakult Franciaországban az a jogszokás, hogy az országgyűlésre való meghívót a kerület vezetője kapja, aki megválasztja a kerületi gyűlés tagjait. Ez a kerületi gyűlés *követeket választ* és a követeket ellátja *utasítással* (cahier).[1]

Magyarországon is ezekben a századokban (XIII—XV.) alakulnak ki a rendek és velük párhuzamosan a rendi országgyűlések. A nagybirtokos főúri rendek tagjai általában saját személyükben jelentek meg az országgyűlésen. A közép- és kisnemesség, továbbá a városi polgárság ezt különösen anyagi okokból nem tehette rendszeresen; ezért kialakult a követküldési rendszer. A követeket utasítással látták el küldőik. Voltak ugyan tömeges országgyűlések még a XVI. század elején is (1530), de az 1572-es kísérlet után (amikor bírság terhe mellett fejenkénti megjelenést szeretett volna elérni Miksa) tömeges gyűlésről nem tudunk.[2]

II. Az utasítás a feudális országgyűlésen annyit jelent, hogy a követeknek ragaszkodniok kell az országgyűlésen küldőik akaratához, amelyet megválasztásukkor kapnak. Az a gyakorlat, amely a mai időben az országgyűlési képviselők és küldőik kapcsolatát jellemzi; mind a szocialista, mind a kapitalista országokban hosszú harcok és az uralkodó osztályok politikájának eredményeképpen alakultak és alakulnak.

A feudális államban a követek mind nálunk, mind a többi országokban csakis küldőik utasításai szellemében szólalhattak fel és szavazhattak. Ez a rendszer Magyarországon a XIV—XVI. században alakult ki. Ezelőtt — mint Timon mondja —: „Az electi nobiles ... nem képviselői a megyei nemességnek, ... hanem pusztán helyettesítői az otthon maradt nemeseknek; tulajdonképpen úgy jelennek meg, mintha az egész nemesség jelen volna."[3] Hozzá kell tennünk ehhez az idealizáló meghatározáshoz, hogy a szegényebb nemesség anyagilag is képtelen volt résztvenni, és érdekeit nem képviselték a gazdagabbak.

Az 1608: k. e. 1. tc.-től: „... A megyénkint

[1] Cahier: eredetileg füzetet jelentett. Mivel azonban a követeknek adott *utasítást* és a kerület *sérelmeit* egy füzetbe írják be: — kialakult államjogi átvitt értelemben a XVI. századtól a *cahier*-nek egy újabb jelentése, amely *utasítást* jelent (cahiers des bailliages). — Ugyanígy a *sérelem*, rendek felterjesztései (cahiers des états — v: cahiers des doléances).

[2] Hajnik I.: A nemességnek az országgyűléseken fejenként való megjelenésének megszűnése. — Akadémiai székfoglaló értekezés (1873).

[3] Timon Á.: Magyar alkotmány- és jogtörténet, Bp. 1906. — 591. old.

megjelenő követek — folytatja Timon — ... már *nem helyettesítik* ..., hanem *képviselik* a nemesi rendet... Ezt a közjogi elvet nevezzük a nemesség rendi képviseletének."[4] Lejjebb: „A megyék nem csupán autonóm és önkormányzati egységei, szervezetei a nemeseknek, hanem egyszersmind olyan testületei is, amelyek az országgyűlésre követeket küldvén, ezeket *utasítással* látják el."[5]

A fenti meghatározások formájukban visszaadnák a rendi képviseleti rendszert; de csonka, ha a képviseletnél és az utasításnál nem értjük hozzá az osztálytartalmat. Mind a kettőben ugyanis a nagybirtok mindenhatósága dominál, ami messzemenőleg elnyomta az előbbi idézetekből leszűrhető „nemesi demokrácia" illúzióját. Ha az utasítás a megye egész nemességének akaratát foglalta volna magában (és nem a hangadó nagybirtokosokét), akkor beszélhettünk volna nemesi demokráciáról, — de akkor is csak „nemesi"-ről!

III. A követek és küldőik közötti viszony a feudális Magyarországon fokozatosan fejlődött ki, és a politikai változásoknak megfelelően szorosabbá vagy lazábbá vált. Ezt a függő viszonyt főleg a következő megkötöttségek fejezik ki: *1.* a követnek adott *utasítás* (instructió), *2.* a *pótutasítás*(ok), *3.* a követi *eskü*, *4.* a követ *aktív részvételének* megkövetelése, *5.* a *beszámoltatás* (időközi jelentések), *6.* a *visszahívhatóság* (dicséret vagy dorgálás) és *7.* az udvar (kormányszékek) és harca az utasítások (pótutasítások) rugalmas alkalmazásáért.

*

1. Az *utasítás* egyidős a követi rendszerrel és felöleli, illetőleg érinti a többi megkötöttséget is. Az utasítást a követküldéskor (választáskor) fogalmazzák meg.

Magyarországon a királyi meghívókat (litterae regales) a megyék, a megyéknek megfelelő jász-kun és hajdú kerületek és a városok az országgyűlés megnyitása *előtt* az 1453:3. tc. szerint 40 nappal, az 1492:25. tc.-től egy hónappal, később hat héttel kapták kézhez. A királyi meghívólevél alapján összehívták a közgyűlést (városokban a kistanácsot), amely szerv az országgyűlés megnyitása előtt 30 nappal ült össze. A megyei közgyűlés az 1848 előtti évszázadban országszerte kialakult gyakorlat szerint nemcsak a követeket választotta meg, hanem általában a főispán javaslatának megfelelő *bizottságot* (deputatio = „kiküldöttség") is jóváhagyott. Ez a közgyűlés által megválasztott bizottság volt hivatott arra, hogy a követeknek adandó utasítás és sérelmek (gravamina) szövegét megfogalmazza és a közgyűlés által jóváhagyassa. Ez az országgyűlés tartamára választott bizottság kapta meg a követek időnkénti jelentését, és szükség esetén önállóan (vagy a közgyűlés által jóváhagyva) ellátta pótutasításokkal is a követeket.

Az országgyűlés egész időtartamára szóló utasítás (anyautasítás) és az egyes felmerülő problémákra szóló pótutasítások teljesen megkötötték a követek kezét. A megyék és városok országgyűlési képviselőit azért nevezték követeknek, mivel követniök kellett küldőik utasításait. A legtöbb esetben az utasítás szövegében külön is hangsúlyozták azt, hogy kapott utasításaiktól nem térhetnek el a követek, és azt, hogy bármely felmerülő kérdésben kötelesek pótutasítást kérni.[6]

Ezzel a követi és utasítási rendszerrel lényegében nem az országgyűlésen résztvevő követ, hanem az otthonmaradt nemesség vált törvényhozóvá. Ezt fejtegeti például Turóc megye 1830. évi utasításának 14. pontja azzal, hogy minden nemesnek törvényben biztosított befolyása van az országgyűlés menetére. Ezt régebben személyesen, most pedig követek útján gyakorolja. Azzal, hogy önként lemondott a személyes megjelenésről; nem adta fel a törvényalkotásra való közvetlen befolyásának a jogát.[7]

Az utasítás megkötötte a követet, saját véleményét nem fejthette ki — különösen akkor, ha az szembenállt megyéje nemességének elképzeléseivel.

A küldőknek az az igénye, hogy követeik az utasításhoz mereven vagy rugalmasan tartsák-e magukat: — egyrészt az évszázadok folyamán, másrészt (ezen belül is) az egyes megyék nemeseinek haladó vagy konzervatív magatartásának megfelelően változott. Ez néha törvényeinkből is tükröződik.

Az 1553:VII. tc.-nél kimondják az akkor még electi nobilesnek (l. fent: II. pontban) nevezett küldöttek, hogy a vallás és a tized ügyét nem tárgyalhatják — *utasítás hiányában.* (Feltehetőleg ekkor még a pótutasítás intézménye nem volt gyakorlatban.) Az 1556:XVII. tc.-nél Eger várának megerősítésére hasonló okból nem tesznek ajánlatot a tiszamenti megyék követei: — Lényegében tehát törvényeink már a XVI.

[4] Uo. 594. old.
[5] Uo. 595—596. old.

[6] Békés megye 1830. évi 10 pontból álló utasításának befejező részében pl. ezt olvashatjuk: „Ezekben tartsák tehát Követ Urak a' magok Instructiojokat egész kötelező, nem pedig utasító erővel kiadatva lenni, — azon hozzá tétellel: hogy a'mennyiben az Ország Gyűlésén előforduló Kérdések, és Intézetek előre nem láthatók, ezeken kívül a' kikérendő és bé várandó utasítás nélkül semmi egyébb ollyas tárgyakba, mellyek akár egyenessen, akár mellesleg az Ország sarkalatos alkotmányával... öszve egyeztető nem volna, bele ne ereszkedjenek... s további utasíttatásokat kikérni kötelességeknek esmérjék." (Gyulai állami levéltár, Békés m. közgy. iratok 1830—1303. fol. 9—12.) E megye reformkori utasítási és pótutasítási gyakorlatáról lásd részletesebben Sápi Vilmos: Békés megyei követutasítások c. tanulmányát. (Kőrös népe. Történelmi és néprajzi szemle. III. Békéscsaba, 1963, — 5—30. l.)

[7] Hasonló Zala megyének is az okfejtése. „Domini *ablegati,* bene memores non esse absolutos committentium suorum plenipotentiarios, sed limitatos dumtaxat acceptatum ab illis *instructionum* promotores. — Országgyűlési levéltár (Ogy. 1.) 8. fasc. 832.

században tudomásul veszik az utasítás intézményét.

Az utasítás jellegének változásánál időben három szakaszt különböztethetünk meg (anélkül, hogy az időhatárokat mereven alkalmazhatnók): *a)* 1790-ig, *b)* 1790-től az utolsó két rendi országgyűlésig és *c)* az utolsó két rendi országgyűlésen.

A XVI. századtól az 1790—91-es országgyűlésig a megadott utasításhoz ragaszkodnak ugyan a megyék, de még nem féltékeny merevséggel. Az 1741-es Pest megyei követutasítás így fejeződik be: „Mindezek s a *netalán előforduland*ó *más tárgyak* követ urak ügyességére és buzgó elő mozdítására bízatnak."[8] A Pest megyei követek éltek is az utasítás felhatalmazásával, és az országgyűlés időtartama alatt egyszer sem fordultak a megyei közgyűléshez, pedig volt olyan tárgy, amelyre utasításuk nem tért ki.

Az 1790—91-es országgyűléstől kezdve megszigorítják az utasítás merev megtartását és előírják a pótutasítás kérésének szükségességét. Ennek oka az ún. ősi alkotmányhoz való ragaszkodás problémájában van. A francia forradalom után a nemesség — félve a polgári eszmék és reformok behatolásától és a „régi rend" felforgatásától — jobban megköti a követek kezét.

Ezekben az időkben a megyei utasítások a követek rendkívüli feladatává tűzi ki az „alkotmány biztosítását" és megköveteli tőlük, hogy erélyesen hangoztassák a megyei nemesség nézeteit. Ilyen utasítást ad 1811-ben Gömör, Esztergom, Borsod, Komárom, Pozsega, Fejér, Temes, Tolna, Ugocsa, Ung, Veszprém stb. megye; 1825-ben több megye; 1830-ban Heves, Hont, Árva, Arad megye stb.[9]

Több megyében (1830-ban a legtöbb megyében!) utasításokban előírják a megyék, az „alkotmány" és az „alapjogok" *módosítására* vonatkozó javaslatokat még csak tárgyalni se engedjék. Ilyen utasítást kapnak 1811-ben Bácsbodrog, 1830-ban Csongrád, Esztergom, Csanád, Borsod, Békés stb., 1839-ben Sáros, Trencsén, ... 1843-ban Turócz ... stb. megyék követei.[10] — Sőt Trencsén megye ennek az utasításnak elhanyagolásáért a követek visszahívását is hangsúlyozza.[11]

Az utolsó két rendi országgyűlésre küldött követek utasításainál már több megye kezd engedni az utasítás betartásának merevségéből. Liptó megye pl. megengedi 1839-ben az adott utasítás mellőzését, ha az keresztülvihetetlen lenne. Ebben az esetben az utasításhoz legközelebb álló megye utasítását kell támogatniok.[12] Hasonló utasítást néhány megyénél (Hont, Zala) már 1832-ben találunk.[13]

Krassó megye kimondja, hogy az utasítást csak alapelvekben kívánja megadni, mintegy „vezércsillagul" és „... az utasítások részletességre csak akkor terjeszkednek, midőn ezt a körülmények elkerülhetetlenül szükségessé teszik". Hasonló megfogalmazású utasításokat találunk Borsod, Hont és Somogy megyénél is.[14]

Ez az irányzat már egy országos mozgalomnak az eredményeit tükrözi. A reformországgyűléseken ugyanis egyre több haladó követ jelent meg az ország különböző részeiből. A haladó követek béklyónak tekintették a küldők által kapott utasítást, mivel a kapitalista fejlődést célzó törvények tárgyalása és megszavazása vontatottá vagy lehetetlenné vált — az utasítások merevsége miatt. Az is előfordult, hogy egyes megyék — a helyi erőviszonyok és közgyűlési manőverek miatt — egymásnak ellentmondó utasításokat küldtek, vagy az anyautasítást negligálták a pótutasítással. Ilyen körülmények között az is előfordult, hogy a haladó beállítottságú követ lemondott vagy el sem fogadta a reakciós szellemű utasítást. Az elsőre Kölcsey esete, a másodikra Deáké, az annakidején országos visszhangot is kiváltott példa.

Kölcsey azért vonult vissza az országgyűlésről, mivel az 1834. évi novemberi közgyűlésen Szatmár megye nemessége az örökváltság kérdésében adott előbbi utasítását visszavonta. A decemberi közgyűlésen Kölcsey és Wesselényi Miklós megkísérlik jobb belátásra bírni a közgyűlést, de a reakció által leitatott bocskoros nemesek megbuktatják a szabadelvű eszméket. Az 1835. febr. 9-i országgyűlési búcsúbeszédében az utasításra célozva mondja Kölcsey: „Most küldőink másokat választottak helyünkre; mi pedig megnyertük személyes szabadságunkat."[15]

Deák Ferenc esete nagyobb viharokat vert fel 1843-ban Zala megyében, mivel a Forintos György-féle reakciós párttal fél évig folyó harc egyik összecsapásakor mintegy 5 ember azonnali halála, 8 halálos és több könnyebb sebesülés jelezte azt, hogy az adózni nem akarók nem rettennek vissza a megvesztegetésektől, izgatástól és vérontástól sem. Forintosék ilyen jellegű fellépése nem tudta terrorizálni Zala megye közgyűlését, sőt annál inkább megválasztották Deák Ferencet országgyűlési követnek. Az adózás mellett kiálló Deák azonban ilyen körülmények között már előzetesen kijelentette, hogy nem vállalja a képviselői megbízást. Így az

[8] Salamon Ferenc kisebb történelmi dolgozatai. — Az 1741-i koronázó országgyűlés (48. l.). Bpest, 1875.

[9] Ogy. l. 1811-es utasításai: 31. fasc. 3587, 3588, 3593, 3594. — 31. fasc. 3609, 3614, 3622. — Uo.: 1825-ös utasítások: l. fasc. 13. — Uo.: 1830-as utasítások: l. fasc. 72, 73. etc.

[10] Uo.: 1811-es utasítások: 31. fasc. 3581. — Uo.: 1830-as utasítások: 1. fasc. 77, 80, 81, 82. — 2. fasc. 92, — Uo.: 1839-es utasítások: 8. fasc. 824, 843. — Uo.: 1843-as utasítások: 11. fasc. 1102.

[11] Uo.: 9. fasc. 843.

[12] Uo.: 8. fasc. 808.

[13] Uo.: 4. fasc. 301, 321.

[14] Uo.: 16. fasc. 1825, 1828, 1832.

[15] Ballagi Géza: A nemzeti államalkotás kora, 1815—1847. (Szilágyi, szerk.: A magyar nemzet története, 1897; IX. köt. 276—277. old.)

1843/44-i országgyűlésen csak egy követ (Kerkápoly) képviselte Zala megyét.[16]

A merev utasítások elleni fellépés azonban nemcsak egyes követek visszalépésében mutatkozott meg, hanem az utasítás-ellenes nézetek egyre nyíltabb megnyilvánulásaiban is. E helyen ezt a többoldalú problémát nem lehet teljes részletességgel kifejteni. A követutasítási rendszer 1848-as megszűnésének előzményeihez érdemes betekintenünk a Békés megyei követek 1843/44-i országgyűlésről küldött jelentéseibe, amelyekben teljes nyíltsággal lándzsát törnek a követeknek adott utasítások ellen.

Szombathelyi Antal és Tomcsányi József haladó liberális követek írták: „... ma a követnek követté választásakor minden meggyőződést le kell vetkeznie." Kölcsey keserű szájízű gondolatai elevenednek fel mind ebben, mind a következő mondatokban: „Az utasítások készülnek a provincialis kultúra fokozatához ... így számtalanszor jut a követ azon meggyőződésre az országgyűlés folyamat alatt, hogy utasítása vagy épen a haza közjava ellen van, vagy legalább azt akadályozhatja és mindhiában — az utasítás köti őt. Hogy kívánhatjuk, hogy ilyen institutió mellett, éjjelt nappalt összeolvasztva, studiumot fordítson a követ valami tárgy tökéletes ismeretére, hogy azzal ellenkező véleményeket legyőzzön, el nem fogadtakat megnyerjen ... hogy a nemzetet előkészítse; őt abban gátolja utasítása, ő a holt betű rabja."[17]

Arra is rámutatnak ezek a jelentések, hogy az utasítási rendszernek legnagyobb igazsága abban rejlik, amely szerint csak az alsó tábla tagjait kötik a követutasítások. A felső tábla tagjai szabadon vethetik el az alsó tábla törvényjavaslatait.

Ámbár a követutasítások időnként a megyei nemességnek az udvarral szembeni állásfoglalását is képviselték, a reformkor utolsó évtizedében megértek arra, hogy a haladás érdekében félretegyék azokat.

2. A *pótutasításhoz* egyes megyék idővel már nem ragaszkodnak, vannak megyék, amelyek meg *csak fontosabb* jellegű esetekben követelik a pótutasítás kikérését.[18] — A konzervatív felfogású megyéknél viszont éppen ezekben az időkben látható a legcsökönyösebb ragaszkodás a pótutasításhoz — „az ősi alkotmány" védelme érdekében. Egyes megyék nemessége egyenesen kikötötte, hogy követei húzzák az időt a pótutasítás megérkeztéig. (Nem átallották sok esetben ugyanezen nemesek fájlalni azt, hogy a tárgyalások vontatottá váltak, és hogy a diéta hosszú ideig tart.)

Előfordult olyan eset is, hogy egyes megyék követei kimaradtak a szavazásból, mivel a pótutasítás késett. Természetesen ez is vitaalappá vált, mivel az illető követek utólag — a szavazatok lezárása után — kívánták leadni szavazataikat. Néha a követek utasítás hiányában a negáció álláspontját tették magukévá.[19]

A pótutasítás-kérésnek olyan visszásnak tűnő esetével is találkozhatunk időnként, amikor a törvényjavaslat megszavazása után kérnek pótutasítást kiküldőiktől a követek. Ilyen eset volt 1833 január végén, amikor a jobbágyföldek haszonvételi jogának szabad adásvételét szavazta meg az országgyűlés. Tizenegy megye követei szavaztak csupán ellene akik „... ellenkezéseket igen kímélve 's csupán legitimatiójok végett adandják tsak elő", és kijelentették, hogy „küldőiktől új utasítást fognak kérni."[20]

A felesleges pótutasítás-kéréseket természetesen mellőzni lehetett volna, ha a királyi meghívóban a propositiókat is megkapja a megye.[21] Ez azonban nem mindig volt érdeke az udvarnak.

3. A *követi esküben* azt kellett megfogadni, hogy minden erejükkel az „alkotmány", a nemesi kiváltságok, az alapjogok érdekében ténykednek; továbbá, hogy az országgyűlés befejezése után bizonyos ideig nem vállalnak olyan állást, amely királyi kinevezéstől függ. — Ez utóbbinak az volt a jelentősége, hogy a megyei nemesség „függetleníteni" óhajtotta követeit az udvari befolyástól. Lényegében ez a követi „összeférhetetlenség" alapelveit érinti.

Már az 1649:XLIV. tc. 2. §-a a prókátorok és harmincadosok „hivatalviselési összeférhetetlenségét" kimondja. Ezt a prókátorokra nézve módosítja az 1655:LXI. tc. úgy, hogy prókátor nem járhat el a diéta idején ügyfelei érdekében az országgyűlésről való kitiltás terhe mellett. Az 1715:L. tc. pedig a harmincadosok delegálhatóságát engedélyezi hasonló módon. — Egyedül a végvidéki kapitányságok kapitányaira és tisztjeire marad fenn tilalom az 1647:LXII. tc. alapján — honvédelmi okok miatt.

Az 1649:XLIV. tc. 3. §-a a „méltatlansági összeférhetetlenséget" mondja ki, amennyiben ajándékok elfogadását és adását bünteti.

Az 1790. évi országgyűlésen viszont egy olyan esküformát szövegeznek, amelyben a *hivatal és ajándék* elfogadását *a rendek tudta és hozzájárulása* nélkül tiltja.

Az 1790. évi országgyűlés első napjaiban még a főrendek jórésze is letette az alsótábla által összeállított esküt.[22] (L. még lejjebb: 7. pont.)

4. A követek nem kis része az országgyűlés idejét különböző szórakozásokra használta

[16] Ferenczi Zoltán: Deák élete, 1904. I. köt. 362—408. old.

[17] Szombathelyiék követjelentései: 52—53. sz. (Idézi Lupkovics György: Magyar rendi országgyűlések 1608—1848-ig, Kassa 1911, 50—51. old.)

[18] Ogy. l. 4. fasc. 290, 11. fasc. 1080.

[19] Uo.: 67. fasc. 9726/1843. aug. 26-i titkosrendőri jelentés.

[20] Gyu. á. l. Követjelentések, 1833. R. 1. 340. sz.

[21] Több megye kívánja ezt. Ugocsa azért, hogy „az országgyűlésnek gyorsabb haladás eszközöltessen és a pótló utasítások gyakoribb szükségi kikerültessenek". L. még: — Ogy. 1. 8. fasc. 828., 9. fasc: 846.

[22] Az esküformát lásd: Diarium Comitiorum. 1790. 42—51. old.

fel. Bálokat és különféle mulatságokat rendeztek a követek, hogy házasulandó gyermekeik összeismerkedjenek; kártyacsatákat, bécsi kirándulásokat szerveztek „látókörük tágítására" és „politikai nézeteik kicserélésére". Gyakran csak az alsótábla kétharmada, a felsőtáblának meg csak egytizede volt jelen.[23]

Ezért intézkednek sorozatosan a törvények[24] és utasítások a *megjelenésről,* a távolmaradók büntetéséről és az eltávozások nádori, személynöki, illetőleg megyei (küldőik) engedélyéhez való kötéséről.[25] A megyék egyszerre csak egyik követük eltávozását engedélyezték.[26]

Az utasítások természetszerűleg túlmennek a passzív jelenlét megkövetelésén, és kötelezik követeiket, hogy a megye véleményét hűen adják elő és hogy szavazatát adják le. Csupán a fekvő beteget veszik igazoltnak.[27] Megtörtént gyakran, hogy a szavazásból kimaradt követ másnap kérte, hogy szavazatát vegyék be a már lezárt eredménybe, hogy megyéjénél a büntetés alól kibújjon.[28]

5. A *beszámoltatást* azért is megkövetelte a megye, hogy a követ aktív jelenlétét szorgalmazza; de elsősorban azért, hogy az otthonmaradt nemesek mindenről pontosan tájékozódjanak.

Ez az országgyűlés után a közgyűlés előtti szóbeli végső beszámolót jelentette; de idetartoztak az *időközi írásbeli jelentések is.* Írásbeli jelentést kellett a követnek küldenie megyénként változóan ötnaponként, hetenként vagy kéthetenként — tájékoztatásul az eltelt idő eseményeiről.[29] Ezenfelül *azonnal* „nyargaló postán" kellett jelentést küldeni a rendkívüli eseményekről, továbbá a királyi propositiókról, üzenetről, viszontüzenetről, országgyűlési feliratról, királyi leiratról stb. Ez a kötelezettség az utasítások zömében szerepel. Az ilyen jellegű „naplókat", jelentéseket a követ mellé adott „cancellisták" írták le, de a követ volt felelős a jelentésekért.[30]

6. A követeket gyakran a megyei közgyűlés által kijelölt *különbizottság* ellenőrizte jelentéseik alapján — vagy néha az Országgyűlési Naplóban (stb.) való egyeztetéssel. E bizottság javaslatára a közgyűlés *megdicsérte,* megfedte vagy *visszahívhatta* a követet.

7. Fentebb a „követi eskü" című (3.) pontban foglalkoztunk az „összeférhetetlenséggel". Ez főleg az *udvarnak* (kormányszékek) *a követek irányába való befolyásolása* ellen kívánt ellensúlyozásul szolgálni.

Az udvar éppen úgy félt a reformoktól, amelyek összefüggtek a Habsburg-ellenes, függetlenségi eszmékkel, mint a nagybirtokos nemesség. Mindent megtesz tehát az udvar, hogy a követeket befolyása alá vonja ígéretekkel, címek, rangok stb. adományozásával.

Vas megye 1839. évi határozata azt írja: „... előfordult, hogy néha a követ elhagyta a diétát, otthon ki sem csomagolta holmiját, amikor már asztalán hevert egy kinevező levél ..."[31] Ilyenekkel (s hasonlókkal) kívánta az udvar „elhódítani" az utasítás betartásától a követeket.

*

Az 1637. évi országgyűlés előtt Eszterházy Miklós nádor házszabály-tervezetének 7. pontjában az utasítás ellen foglalt állást.[32]

Az 1825/27. évi országgyűlésen József nádor a pótutasítás káros intézménye ellen szólal fel.[33] — Bár a nádor felszólalása kérelemszerű volt; a megyék 1830-i országgyűlési utasításaiban erős visszhangot váltott ki és „... régtől fogva szakadatlanul gyakoroltatott jussoknak eltulajdonítását" látják benne — és a pótutasításhoz való ragaszkodásukat fejezik ki.[34]

A követek és küldőik közötti viszony úgyszólván minden vonatkozása az utasításból ered, de legalábbis összefügg azzal valamilyen formában. Így érthető tehát az, hogy az utasítás megszüntetésének kérdése az 1848-at megelőző időkben egyre sűrűbben jelentkezik.

Az utasításhoz a feudális viszonyok közt a hangadó nemesség és filozófusai ragaszkodtak is. Binding például a merev utasítás nélküli képviseletet kizártnak, elképzelhetetlennek tartja mind a német, mind a többi ország parlamentáris életében.[35]

A rendi képviseleti rendszer — ameddig fennáll — meg is tartja mindenütt az utasítást, amellyel a polgári fejlődés útját akadályozza. Franciaországban az utolsó rendi országgyűlést XVI. Lajos 1789. január 24-i rendelete még a következő szöveggel hívja össze: „Minden rend

---

[23] Ogy. l.: 27. fasc. 2811/d. Uo.: 31. fasc. 3556.

[24] 1498 : CVIII. tc., 1518 : XXVIII. tc., 1635 : LXXIX. tc., 1662 : LIII. tc., 1723 : VII. tc. stb.

[25] Lásd: Ogy. l.: 57. fasc. 8303/e.

[26] Uo.: 67. fasc. 9726 (aug. 26-i titkosjelentés). — Gyu. á. l. 1833. R. l. — 1597.

[27] Uo.: 8. fasc. 839 (Torna m.) — 798 (Borsod m.) — 17. fasc. 1848 (Torna m.) — 11. fasc. 1082 (Borsod m.) — 16. fasc. 1825 (Borsod m.) — 54. fasc. 8204 (Pest m.)

[28] Diarium Comitiorum 1825—27. I. köt. 221—223. old.

[29] Ogy. l.: 2. fasc. 103. — 4. fasc. 298, 314. — Gyu. ál.: Békésmegyei követjelentések. — Z. á. l.: Követutasítások stb. (Az országgyűlés utáni szóbeli beszámolásra lásd pl.: Eg. á. l. Heves m. közgy. jkv. 1831, 1—32, amely sorra veszi az anyautasítás és a pótutasítások egyes pontjait, és minden pont után közlik a követek tevékenységük eredményeit.

[30] Uo.: 8. fasc. 805. — 11. fasc. 1082.

[31] Uo.: 57. fasc. 8318/e.

[32] „... az ország javára engedjenek valamit ... a hol szükséges lesz küldőiknek ama szigorú követeléseiből és utasításaiból. Most ha ez meg nem lesz, semmit közegyetértéssel határozni nem lehet, — amit az egyik rész épít, lerontja a másik". (Salamon F.: id. m.: Rendi országgyűléseink jellemzéséhez. 410—417. old.)

[33] 1825/27. O. gy. 268. ülés (1827. aug. 17.)

[34] Ogy. l.: 2. fasc. 113, 117. — 4. fasc. 319, 323, 325. — 9. fasc. 857. stb.

[35] Binding: Die Notwer der Parlamente gegen ihre Mitglieder: „Der Bundesrat er besteht ganz und vollständig aus »Vertretern« und gerade, deshalb sind seine Mitglieder an die Instruktionen ihrer Vollmachtgeber streng gebunden." (6. old.)

szerkessze meg utasításait és nevezze meg követeit".[36] Az ilyenképpen összehívott rendi országgyűlés azonban a júniusi forradalmi határozatok alapján *nemzetgyűléssé* alakul és július 8-án félredobja a kapott utasításokat. A követeket ettől fogva képviselőknek nevezik. Ugyanezt a robbanásszerű fordulatot látjuk alább az 1848. március 18-i magyar országgyűlésen is — anélkül, hogy valami elvi előkészítés erre vonatkozólag történt volna. Sőt Hajnóczy, aki a magyar jakobinus mozgalomnak egyik vezéralakja volt, a „De Comitiis" 20. §-ában meghagyta a régi utasítási rendszert.

Tomcsányi az 1848-i magyarországi forradalmi változást a következő száraz „tárgyilagossággal" regisztrálja: „Megszűnt a régi utasítási rendszer is. A képviselők választókerületi választás útján nyerik ugyan közjogi tisztségüket, de jogilag nem a kerületet képviselik többé, hanem most már a modernebb képviseleti eszme szerint szerveik magának az állam egészének."[37]

Polgári közjogászaink és jogtörténészeink az imperializmus korában mindannyian elsiklanak az utasítás megszüntének forradalmi jellege mellett; és főleg nem foglalkoznak azzal, hogy az utasítást mivel kellene pótolni az ún. „népképviseleti rendszerben". Nyilvánvaló az, hogy népképviseleti országgyűlésen a népnek joga kellene hogy legyen a választáson túl is aktív figyelemmel kísérni az országgyűlés és a képviselők munkáját. Erre a kérdésre — amely valójában csak a proletárforradalom után valósult meg — a polgári forradalomban csak az igazi forradalmárok gondoltak. Robespierre az igazi forradalmár lelkiismeretességével patetikusan vetette fel ezt a kérdést: „Mi hát a kormány romlottságának forrása? A mértéktelen hatalom s a néptől függetlenség." Ezután ki is fejti, hogy a népképviseletet a szó szoros értelmében kellene megvalósítani: „Az *egész nemzetnek* jogában áll megbízottjai viseletét ismerni. Ha lehetne, a képviselőknek az egész nemzet jelenlétében kellene tanácskozni: a törvényhozó testület gyültermének egy legalább 12 ezer embert magábafoglaló, tágas, fenséges háznak kellene lenni: ennyi szemtanú előtt nem mernének mutatkozni sem vesztegetés, sem ármány, sem árulás; csak a közakarat kérdeztetnék, csak az észnek és közjónak szava hangoznék.... ...Az erkölcsi felelősség elve még azt kívánja, hogy a kormányzó meghatározott s egymáshoz közel levő időszakokban hivatalkodásukról pontosan és részletesen *számoljanak be,* hogy számadásaik sajtó útján közzététessenek s valamennyi polgár ítéletének alávettessenek; meg kell hát küldeniök a megyékhez, hatóságokhoz és községekhez." Robespierre javaslatában nem áll meg a kijátszható beszámolás mellett sem. Radikális szankciót javasol a népképviselet megsértői ellen: „Azért is kívánom: ... hogy a végrehajtó hatalom tagjai a törvényhozó hatalom tagjainak számoljanak be, vétség esetében azonban különös néptörvényszék ítéljen mindkét nemű hatalom tagjai felett..."[38]

IV. Az a mennyiségi változás, amely a reformországgyűlések előtt — és főleg alatt — érett; az 1848-as forradalmak hatásaképpen napok alatt minőségivé ugrott, és ez a minőségi fejlődés gyökeres változást jelentett országgyűlési képviselők és küldőik közti viszonyában, főleg az utasításra, beszámolásra és visszahívásra vonatkoztatva — természetesen a polgári forradalom jellegének és szellemének megfelelően.

Az a tény, hogy a forradalmak — mind a bécsi, mind a pesti — hogyan hatottak az országgyűlés eddig vontatott tárgyalására; a legélesebben szembetűnik az 1848-as forradalom utáni harmadik napon: az 1848 március 18-i ülésén. Eddig a megyei utasítások megkötötték a követek kezét abban, hogy az elavult feudális maradványokat lerázzák; e napon a forradalom hatása alatt nagy többségükben nem tudtak, illetve nem mertek szembefordulni a forradalom szellemével. Határozatot hozott az alsótábla, hogy a jövőben az utasítás nem köti a követet.

Négyen voltak csupán, akik az utasításra hivatkozva csökönyösen és mereven ellene voltak a küldőiktől független szavazásnak.

Somsich Pál (Baranya megye követe) a következőket mondja: „... küldőim által felhatalmazva nem vagyok, ezért kívántam kijelenteni, hogy a határozathoz nem járulhatok."[39]

Hasonlóképpen nyilatkozik Hont, Pozsony és Ung megye követe is.

A Pozsony megyei közgyűlés — nyilván a forradalom hatása alatt — felmenti követeit az utasítás megtartásának kötelessége alól és felhívással fordul a többi megyéhez is, hogy hasonlóképpen járjanak el.[40] Azt a tény, hogy Pozsony megye követe az országgyűlésen mégis a kötelező utasítás mellett szavaz, nem következtethető másból, mint a kormányszékek és főleg a rendőrminisztérium „megdolgozásából".

A forradalom hatása — s mivel Pozsonyban üléseztek, a helyileg közeli bécsi forradalom hatása — élesen kiviláglik az alábbi felszólalásokból, amelyek szembe mertek szállni az utasításokkal, illetve nem mertek szembeszállni a forradalommal: Makay Sándor (Krassó): „küldőim részéről ugyan felhatalmazva én sem vagyok; mindazonáltal remélvén, hogy a fennforgó *körülmények* sürgetőségét, mely *új felhatalmazásra várakoztatni nem enged,* küldőim méltányolandják: a határozathoz hozzájárulok."[41] Aszta-

[36] 43. §: „Chaque Ordre rédigera ses *cahiers* et nommera ses députés."

[37] Tomcsányi M.: Magyarország közjoga, 1932; 350—351. old.

[38] Robespierre beszéde az alkotmányról (Gregus Ákos fordítása). 9—14. old.

[39] Országgyűlési napló (1848. március 18-i ülés hozzászólásai.)

[40] Pestmegyei közgyűlési jegyzőkönyv; 1848-as évfolyam, 1853. tételszám.

[41] Országgyűlési napló 1848. március 18-i ülés hozzászólásai.

los Pál (Máramaros): „... utasításom eziránt nekem sincs ugyan, de *én a körülményeket oda látom erre lenni,* miszerint magunkat azon felül emelni kötelességünk. A határozatot pártolom." Vidos J. (Vas): „... *nekem épen ellenkező utasításom van* ... mindazonáltal a haza ügyét személyességem fölébe kívánván, habár eljárásomnak az lenne is a következése, hogy küldőim visszahívjanak — más úgy sem történhetik —; a haza javáért pedig életemet is feláldozni kész vagyok, a jelen esetben személyességemet oda engedem: *s minthogy a körülmények parancsolják,* részemről a határozatban megnyugszom." Bónis Samu (Szabolcs): „Azt hiszem nincsen ideje most annak, hogy utasításokra hivatkozzunk ..."

A „közbéke" fenntartása, vagyis a forradalom további terjedésétől való félelem csendül ki Biró Imre (Arad megye) felszólalásában: „midőn azok melyek most itt történnek, *a közbéke fenntartása tekintetéből* tétetnek, az *utasításokra* való hivatkozásnak sem helyét sem idejét nem látom; azért, — mint Szabolcs megye érdemes követe — egyszerűen a határozatra szavazok."[42]

Az idézett felszólalásokból látható, hogy nem forradalmi harciasság van bennük, amely haladó mivoltából kifolyólag veszi semmibe az utasítást, és amely lelkesedéssel megszavazza a feudalizmus béklyóinak a lerázását; hanem inkább az „addig segítsünk magunkon, amíg nem késő" elvnek megfelelő hajlékonyság. A társadalom robbanásszerű fejlődést követel meg a jognak, mint felépítménynek a fejlődésében. Visszafelé fordítva a tételt: ha a jog, mint felépítmény elmarad a társadalmi fejlődéstől, akkor szükségszerűen forradalomnak kell bekövetkeznie.

Az 1848 március 18-i „Nyilatkozat"-ban az utasítás kérdésében már a követnek szabad kezet adnak az országgyűlés tanácskozásaiban, és ettől fogva az utasítás nem is szerepel az országgyűléseken. Így tudja a forradalom a „régi bevett szokásokat" egyik napról a másikra hatályon kívül helyezni.

Az 1848:IV. tc. 3. §-a a következőket mondja ki: „A képviselők három évig tartandó egy országgyűlésre, s ezen országgyűlésnek mindhárom évi üléseire választatnak." Az 1886:I. tc. 1. §-a a három év helyett öt évet állapít meg. A fenti törvény szerint a képviselő három, majd 1886-tól öt évig képviseli választóit — de minden megkötést mellőz a törvény. Vagyis mellőzi az utasítást, a beszámolási kötelezettséget és közvetve bár, de határozottan állást foglal a visszahívhatóság ellen, amikor kihangsúlyozza, hogy a képviselőt az egész országgyűlés tartamára választják. Az 1861-i országgyűléstől a naplókban nem is találkozunk ezekkel a kérdésekkel: vagyis fel sem merültek 1848 után parlamentünk életében.

A nemesség persze ragaszkodik kiváltságaihoz, s a rendiség és az utasítás megszűnése után is visszaáhítja az általa kinevelt és alkalmazott értelmiséggel együtt ezt az intézményt. Vagyis ha a parlamentben nem is, de a parlamenten kívüli közéletben (és a politikai irodalomban is) igyekszenek a megszűnt utasítás szerepét védeni — külföldi negatív példákra is hivatkozva.

Nógrád megye 1861. március 12-i közgyűlésén Bodnár István a következő indítványt tette: „Mondja ki a megye, hogy a *követutasítás* és a hűtlen (értsd: utasításhoz hűtlen) követ *visszahívása* által a törvényhozásbani befolyás, úgy a végrehajtó tisztviselők szabad választása és a kormányrendeletnek a megye közgyűléséni tárgyalása által a törvények végrehajtásábani részvétet, *a politikai szabadság nélkülözhetetlen* és *soha fel nem* adható biztosítékának tartja."[43]

Hasonlóképpen foglalkozik négy év múlva ugyanezzel a kérdéssel Kunágoti szerzői nevű publicista is, aki verbőczista szittyás-nemzeti és szentkorona eszmés felfogását igyekszik a köztársasági és „democrata" szellemmel összevegyítve a „megváltozott viszonyoknak" (1848) megfelelően a parlamentáris jogra alkalmazni. Kunágoti is a képviselők felelősségét akarja visszaállítani, amely szerinte az „utasítás" nélkül megoldhatatlan.[44]

Csak 1865-ben — 17 évvel 1848 és háromnegyed évszázaddal a francia forradalom után! — találkozunk az első hivatalosnak mondható, a rendi alkotmánnyal szembeni állásfoglalással. Deák Ferenc ebben a kérdésben is (mint mindenben) akkor már a kompromisszumot választja: „... A parlamentáris kormány eszménye szoros logikai következménye volt a népképviseletnek, mely a parlamentáris kormány nélkül csonka s a célnak nem felel meg. Lehet-e józanon állítani, hogy mivel Magyarországnak rendi alkotmánya volt, s mivel az előbbi törvények népképviseletet nem ismertek, az ország arra legyen kárhoztatva, hogy a rendi alkotmányt népképviselettel soha fel ne cserélhesse, bármennyire képes is népe részt vehetni az alkotmányos jogokban, bármennyire sürgeti azt a mélyen érzett közszükség, parancsolja az igazság s méltányosság, tanácsolja a mívelt Európa példája?"[45]

Hasonlóképpen a tartalmat figyelmen kívül hagyva a formán polemizál Bölöny József: „*Változatlan* maradt az *alapelv:* a politikai jogokkal bíró nemzet minden egyes tagjának részvétele az országgyűléshez ..."[46] Igaza van ugyan, hogy

[42] Uo.

[43] Bodnár István ügyvéd: Igénytelen nézetek az utasítási jog és felelős minisztériumok a megyei rendszerreli összeegyeztetése tárgyában. Balassagyarmat, 1861. („Ezen röpirat a szerző és Szontagh Pál úr közti elvharcnak megindítása.") Idézet a 4. oldalról.

[44] Kunágoti (Vertan Endre): A képviseleti és önkormányzati rendszer vonatkoztatva hazánkra. Arad, 1865. 96. old.

[45] Deák Ferenc: Adalék a magyar közjoghoz. (Észrevételek Lustkandl Vencel munkájára.) 1865. 88. old.

[46] Bölöny József: A magyar közjog időszerű kérdései. 1942. I. köt. 36. old.

a politikai jogokat nem kapta meg minden állampolgár — csak a semmitmondó „szent korona-tagságot" — de tudatos elkendőzése a forradalmi vívmányoknak az, hogy *csak* formai változást ismernek el.

V. A követutasítások — amelyek a feudális körülmények között a követek és küldőik közötti szoros kapcsolatot képezték — szükségszerűen megszűntek 1848-ban. A képviselők és választóik között sokkal lazábbá vált a kapcsolat a burzsoázia jelszavainak hatására. „A népnek két évenként van joga szavazni, mégis gyakran úgy történik — írja Lenin —, hogy szavazataikkal azokat választják meg, akik hozzásegítik őket ahhoz, hogy meg legyenek fojtva; közben demokratikus jogaikat élvezni nincsen lehetőségük."

A burzsoázia nem tudta, és nem is kívánta az országgyűlési képviselők kezét a választók irányába megkötni. Annál inkább érdekük volt a képviselőket a kormány lekötelezettjeivé tenni, ami manapság is tapasztalható a kapitalista országokban.

A szocialista rendszert követő országokban gyökeresen megváltozott a választók és képviselők közötti osztályhelyzet, mivel elnyomók és elnyomottak nincsenek. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a képviselők és a választók közötti kapcsolat hűen tükrözné az alkotmány által biztosított lehetőségeket. Az osztályelnyomó társadalmakhoz arányított lehetőségek ugyanis szinte felmérhetetlenek, és azoknak kihasználhatósága nincsen megfelelően igénybevéve. Ahhoz, hogy az össznépi állam megvalósuljon: a választók és képviselők között az eddiginél is szorosabb kapcsolatot kell létrehoznunk.

Sápi Vilmos

Az orvos polgári jogi felelőssége

I. *Általános szempontok*

1. A polgári jog egyik legjobban vitatott kérdéskomplexuma a polgári jogi felelősség. Ebben a témakörben számtalan jogi és nemjogi elem keveredik, határos jogterületek érintkeznek, és különülnek el. Mégis ebben a gazdag, sokrétű tudományos rendszerező és kutatómunkában aránylag kevés szó esik az orvos polgári jogi felelősségéről. Hazánkban a kapitalista viszonyok között hiányzott a jogintézmény tudományosan megalapozott vizsgálata.[1] Külföldön főleg a németeknél történt beható elemzés. — Fokozatosan kialakuló szocialista jogrendszerünkben a tudomány érdeklődése a téma iránt igen mérsékelt. A szocialista államok jogi irodalmában csak elvétve találunk egy-két utalást. Az orvos polgári jogi felelősségének a megvitatása a hazai legújabb vizsgálódások terén is csupán a főbb szempontok kiemelésére szorítkozik.[2]

Ilyen előzmények után ennek a szűkre méretezett tanulmánynak sem lehet a célja és rendeltetése a kérdéscsoport valamennyi problémájának a felvetése és megoldása. Csupán az orvos polgári jogi felelősségének az alapjait, a jogintézmény főbb vonásait kíséreli meg felvázolni esetleges további, rendszeresebb és mélyrehatóbb vizsgálódásuk előfutáraként.

2. A jogi felelősség a jogszabályok valóságos érvényesülésének a biztosítéka. Ezért a felelősséget kiváltó, a jogszabályokban meghatározott kötelezettségek jellege, és a kötelezettségek és jogosultságok keretét képező jogviszony szabja meg a felelősség szerepét, speciális rendeltetését, a felelősség egyes elemeinek a jelentőségét.

Az orvosi munka széleskörű szakképzettséget igénylő céltudatos emberi tevékenység. Mint minden emberi munka, elválaszthatatlan a társadalomtól. Az orvos a társadalomban fejti ki működését. Alá van vetve az uralkodó gazdasági-társadalmi rend érdekeinek, szorosan hozzákapcsolódik az anyagi életviszonyokhoz. Ezért az életviszonyok befolyásolását célzó jogi szabályozás az orvosi működésre is kihat. Itt is érvényesülnie kell a jog rendező, nevelő, kényszerítő szerepének. Az orvos működése is ellentétbe kerülhet a jog által elismert és támogatott rendezéssel. Az orvos működésével kapcsolatban is felvetődhet a felelősség kérdése.

Az orvosi működésnek többféle vonása van, többfajta szabályozás vonatkozik rá, és ezek a szabályozások különféle jogviszonyokhoz kapcsolódnak. A jog és az orvosi működés között több találkozási pont adódik. A téves vagy hibás, hiányos orvosi tevékenység összeütközésbe kerülhet a büntetőjog, orvosigazgatás, munkajog és a polgári jog szabályaival. Különböző módon alakulhat a felelősség kérdése is.[3] A polgári jogi felelősség vizsgálatánál kiindulópont annak a meghatározása, hogy az orvos milyen

[1] dr. Kassai Béla—dr. Szőke Sándor: Az orvos felelőssége című munkája főleg a bírói gyakorlat ismertetésére szorítkozik, (Bp., 1938.), dr. Tury Sándor Kornél: Orvosi felelősség és valószínűsítési bizonyítás című könyve inkább csak bizonyítási kérdéseket tárgyal (Kolozsvár, 1943.).

[2] Pl. legújabban Eörsi Gyula: Elhatárolási problémák az anyagi felelősség köréből. — Bp. 1962. 63—65. oldal.

[3] Az 1959 : 8. tvr. (továbbiakban Orvosi rdt.) 31—38 §§, az 51/1959 (XII. 31.) Korm. sz. r. (továbbiakban orvosi rdt. vh. K. r.) 5—16 §§, és a 8/1959. (XII. 31.) Eü. M. sz. r. (továbbiakban orvosi rdt. vh. M. r.) 81—82. §§.

polgári jogi jogviszonynak az alanya és ez a jogviszony milyen kötelezettségeket hívhat életre.

Az orvosi tevékenység keretét képező polgári jogi jogviszony megbízásnak minősül.[4] Lehet a felek megállapodásából eredő szerződéses, vagy a törvény rendelkezésein alapuló szerződésszerű jogviszony. A felelősséget tárgyazó vizsgálódások előfeltétele az orvosi tevékenységre vonatkozó jogviszony tüzetesebb elemzése.

II. *Az orvosi megbízás és a felelősség*

1. *A jogviszony minősítése*

Az orvosi megbízás polgári jogi intézmény. Szerződéses vagy szerződésszerű jogviszony az orvos és a beteg vagy bárki között, aki őt a beteg gyógyításával megbízza.[5]

A betegség gyógyításának az elvállalása, mint munkával elérhető eredmény létrehozása[6] felületes szemlélet esetén vállalkozásnak is minősíthető. A megbízás és a vállalkozás jogintézményét az eredmény szerepe választja el. A tevékenység mindkét esetben bizonyos eredmény létrehozására irányul. Viszont vállalkozásnál az eredmény a kötelem közvetlen tárgya, a szolgáltatás kifejezetten eredményszolgáltatás. Megbízásnál az eredmény csupán célkitűzés, a kötelem közvetlen tárgya a tevékenység, a Ptk kifejezése szerint ügyellátás. A gyógykezelés hatásossága sok előre fel nem mérhető tényezőtől függ, ezért az orvos eredményszolgáltatásra nem vállalkozhat. A jogviszonyt nem lehet vállalkozásnak minősíteni. Lehetnek kisebb jelentőségű orvosi tényked̈ések, amelyeknek az elvállalása talán közel áll a vállalkozáshoz. Azonban az emberi szervezet sajátos vonása, hogy a legegyszerűbb foghúzásnak is lehetnek előre nem látható nehézségei és beláthatatlan következményei.[7]

A megbízási jogviszony lényege, hogy a megbízott bizonyos ügy érdekében köteles tevékenységet kifejteni. Ilyen ügy a betegségek gyógyítása, megelőzése, következményeinek az elhárítása. Jogunk szerint a megbízott cselekménye nem korlátozódik olyan tényked̈esekre, amelyek jogokat és kötelezettségeket keletkeztetnek a megbízó és harmadik személy között. Tisztán tényleges hatású tevékenység végzésére is vonatkozhat. Ezért az orvosi működés is tárgya lehet a megbízási szerződésnek.[8]

2. *A megbízási szerződés hatása a felelősség alakulására. A felelősség alanyai*

Az orvosi megbízás szerződéses jogviszonyt hoz létre a beteg és az orvos között. Az orvos saját személyében megbízási jogviszony alanyaként csak akkor szerepelhet, ha magángyakorlatot folytat.[9] A megbízási jogviszonyból folyó kötelezettségek megsértése szerződésszegésnek minősül. Ilyenkor a szerződésszegésért való felelősség szabályait kell alkalmazni. A felelősség alanya azonos a kötelezettségek alanyával.

A szerződésszegés a kötelezettség teljesítéséhez kapcsolódik. Ezzel kapcsolatban felvetődik a szerződésszegésre vonatkozó felelősség kétféle szabálya mikénti alkalmazásának a kérdése. A Ptk 318. §-a alapján a felelősség alapja szerződésszegés esetén is a Ptk 339. § (1) bekezdése, mint a felelősség általános szabálya. Szerződésszegésnek minősül a szerződésből fakadó bármely főkötelezettség vagy mellékkötelezettség megsértése. Ezzel szemben kivételes szabály a Ptk 307. §-a, amely nem minden szerződésszegésre érvényes, hanem kizárólag a hibás teljesítéssel elkövetett, szavatossági jogokat érintő szerződésszegésre. Egyébként a Ptk. 307. § is csak annyiban tér el az általános szabályoktól, hogy megelégszik a hibás eredménnyel (nem jogellenes magatartást, csak hibás teljesítést kíván), a kártokozó magatartást kizárólag a felróhatóság területén értékeli és szigorú jogérvényesítési határidőket tartalmaz.

Az orvosi megbízásnál a Ptk. 307. §-ának a felelősségi szabályait nem lehet alkalmazni. Szavatossági jogokra alapított felelősség érvényesítésének az előfeltétele, hogy a szerződés egy bizonyos eredmény szolgáltatására irányuljon. A Ptk. 308. §-a ugyan a szavatossági jogok „megfelelő alkalmazását" biztosítja akkor is, ha a szolgáltatás tárgya nem valamely dolog. — Viszont a hibás teljesítésre, kellékszavatosságra vonatkozó 305—307. §-oknak a rendelkezéseiből kétségtelen, hogy kizárólag az ún. eredményszolgáltatás vonható a kérdéses szabályozás alá. Az orvosi megbízásból fakadó kötelezettség nem minősíthető eredményszolgáltatásnak.[10] Szavatossági igények érvényesítésére (pl. kicserélésre) nem is kerülhet sor. A teljesítés folyamatos, nincs átadás, a szolgáltatás megvizsgálása. Nincs is szükség szavatossági jogokra, mert ha az orvos tevékenysége nem felelt meg az előírásoknak, akkor nem is történt teljesítés. Ezért orvosi működésnél a felelősség nem a Ptk. 307. §-án, hanem a Ptk. 318. §-ához képest az általános szabályok szerint alakul. Az általános szabályok érvényesülésére módosítólag hatnak a szerződésre vonatkozó külön rendelkezések és ezen belül a megbízási jogviszony szabályai, illetőleg az orvosi megbízás különleges rendelkezései. Ezek a részletszabályok főleg a jogellenesség és

---

[4] Az 1959 : IV. tv. (továbbiakban Ptk) 474. §-a szól a megbízásról.

[5] Részletesebben foglalkozik a kérdéssel dr. Törő Károly: Az orvosi tevékenység polgári jogi minősítése című cikke. Magyar Jog. 1963. február.

[6] Ptk. 387. §.

[7] Pl. a fogorvos szolgáltatása a francia André Tunc szerint sem eredménykötelem. Revue Trimestrielle de Droit Civil. Páris. 1962. 4. sz. 635. old.

[8] dr. Villányi László: Ügyvitel. Szladits. szerk. M. Magánjog. IV. 7. 54. §. I. 1.

[9] A magángyakorlat feltételeit az orvosi rdt. vh. M. r. III. fejezete szabályozza.

[10] lásd. fentebb II. 1.

a felróhatóság területén érvényesülnek, de befolyásolhatják a felelősség alapját is (pl. más közreműködő igénybevétele esetén).[11]

3. Az orvosi felelősség és az állami egészségügyi szolgálat

A magánorvosi működés már kivételes, és egyre inkább háttérbe szorul. Szocialista társadalmi rendszerünkben a betegségek gyógyítása elsősorban az erre rendelet állami egészségügyi intézmények feladata. Az orvos ilyenkor nem a saját nevében, hanem az egészségügyi intézmény alkalmazottjaként jár el. Közte és a beteg között jogviszony nem keletkezik. A beteg és a gyógyintézet közötti jogviszony vizsgálatánál meg kell különböztetni azt az esetet, amikor a beteg társadalombiztosításra jogosult, és ha nem jogosult.

Az állam által fenntartott fekvőbeteggyógyintézetek a társadalombiztosításra nem jogosult betegeket is kezelik akár fekvő akár járóbetegként az előírt díj ellenében.[12] A jogviszony minősítésénél figyelembe kell venni, hogy az egészségügyi intézmények kétségtelenül közfeladatokat látnak el a betegségek gyógyításával, megelőzésével.

Adott esetben azonban a beteg nem közegészségi okból, nem közfeladatok megvalósítása végett, hanem egyéni gyógyulása érdekében fordul az intézményhez. A betegség gyógyítása, egészség helyreállítása az egyik emberi életszükséglet. Ennek a kielégítését szolgálja a kórház. Tehát a gyógyintézet tevékenysége, mint szükségletkielégítésre irányuló munka a polgári jog szabályozásának a körébe tartozik.[13] A polgári jog jellemző vonása, hogy a résztvevő felek közötti jogi helyzet egyenlő.[14] A kórház és a beteg közötti jogviszony szabályozása is a mellérendelés alapján történik. Ezért polgári jogi jogviszonynak minősül. Megbízási jogviszony alanya jogi személy is lehet. Jogi szabályozás szempontjából nincs lényeges különbség, ha díj ellenében magánorvos vagy állami gyógyintézet végzi az orvosi munkát. A díjazás mértékét jogszabály határozza meg, amire a Ptk. egyéb esetben is ad lehetőséget.[15]

Lehetséges, hogy fizetésképtelen és társadalombiztosításra nem jogosult beteg kezelését a gyógyintézet díjmentesen végzi. Egyes betegségek esetén a jogszabály fizetésképtelenség igazolása nélkül is biztosítja a díjmentes kezelést. A jogviszony lényegén ez sem változtat, mert a megbízás ingyenes is lehet.[16]

Mindezek szerint az állami egészségügyi szolgálat keretében végzett orvosi tevékenység polgári jogi szempontból éppúgy orvosi megbízási jogviszonyt hoz létre, mint a magánorvosi működés. Ezért a felelősségi szabályok is ugyanazok. Egyetlen eltérés, hogy a felelősség alanya nem közvetlenül az orvos, hanem az egészségügyi intézmény.

4. Az orvosi működésért való felelősség és a társadalombiztosítás

A kötelező betegségi biztosítás hatálya alá eső személyek a biztosítási jogviszony alapján díjtalan orvosi kezelésben részesülnek.[17] A gyógykezelés az állami egészségügyi szolgálat szervei útján történik.

A biztosított betegek gyógyítása a társadalombiztosítási szerv ügye. Ezt az ügyet látja el az egészségügyi szolgálat. Tehát tevékenysége lényegében egy másik állami szerv ügyének az ellátása. A közöttük levő kapcsolat jellemzője a mellérendelés. A gyógykezelést végző intézmények és a társadalombiztosítási szervek egymástól függetlenek. A tevékenység célja a gyógyítás, tehát emberi szükségletkielégítés. Ezekre figyelemmel a társadalombiztosítási szerv és az állami egészségügyi szolgálat (annak intézményei) között polgári jogi viszony van, amelyet az orvosi megbízás ismérvei határoznak meg. Megbízó a társadalombiztosítási szerv (Sztk, Kszkbi) megbízott az állami egészségügyi szolgálat, illetőleg annak jogi önállósággal rendelkező szerve (pl. kórház). A jogviszony jogszabályi rendelkezésen, illetőleg a jogszabály alapján történő hatósági intézkedésen alapszik. Ez a körülmény nem változtat a lényegen, illetőleg nem zárja ki polgári jogi jogviszony létrejöttét, mert a Ptk. 206. §-a szerint szolgáltatásra irányuló kötelezettség és jogosultság jogszabályból vagy hatósági rendelkezésekből szerződéskötés nélkül is keletkezhet.[18] Állami szervek más esetben is lehetnek egymással szemben is polgári jogi jogviszonynak az alanyai.

A társadalombiztosítási szerv és az egészségügyi szolgálat közötti jogviszony sajátos vonása, hogy ennek alapján harmadik személy — a beteg — közvetlenül válik jogosulttá a megbízás tárgyát képező szolgáltatás követelésére a megbízott gyógyintézettel szemben. A Ptk. 233. §-a teszi lehetővé, hogy két fél közötti jogviszony alapján harmadik személy legyen közvetlenül jogosítva. Az előírt külön szerződéses kikötést is pótolja a jogszabály rendelkezése.

---

[11] lásd. később IV. 3.

[12] Orvosi rdt. 24. § (2) (3), 169/1955 (Eü. K. 18) Eü. M. ut, 1/1960 (I. 6.) Eü. M. sz. r.

[13] Ptk. 1. § (1) bek.

[14] D. M. Genkin: A szovjet polgári jog fogalma. Moszkva. 1950.

[15] Pl. Ptk 366. §-a.

[16] Ptk. 478. § (1), és 8300—4 (1954./Eü. K. 2—3.) Eü. M. ut.

[17] A dolgozók betegségi biztosításáról szóló 1955 : 39. tvr. 6. §-a.

[18] A megbízásra vonatkozó szabályokat alkalmazta a Pesti Központi Kerületi Bíróság a 9. P. 87 413/1962, 90 032/1960,85 278/1962,87 982/1960, 85548/1960,85 458/1962. sz. és a Budapesti Fővárosi Bíróság a 41. Pf 27 435/1962, 25 407/1962, 30 258/1962,46 Pf. 21 187/1961. sz. ügyekben. Másként döntött a Fővárosi Bíróság az 51. Pf. 27 153/1962. sz. ügyben.

Három jogviszony kapcsolódik itt egymáshoz. Egyik a biztosított beteg és a társadalombiztosítási szerv közötti biztosítási jogviszony. Másik a társadalombiztosítási szerv és az egészségügyi intézmény közötti orvosi megbízási jogviszony. Harmadik az ebből eredő, a beteg és az egészségügyi intézmény közötti jogviszony, amelynek lényege, hogy a beteg a Ptk. 233. §-a alapján közvetlenül jogosult az egészségügyi intézménnyel szemben az egészségügyi szerv és a társadalombiztosítási szerv közötti megbízási jogviszonyból fakadó teljesítés követelésére, figyelemmel a társadalombiztosítási jogviszonyra.

A megbízási jogviszony alapján elsősorban az egészségügyi intézmény felelős a társadalombiztosítási szervvel szemben. A bírói gyakorlatban nemigen szoktak ilyen perek előfordulni. Az elmélet egysége végett mégis foglalkozni kell a kérdéssel. Kétségtelen, hogy nincs szerződés a két jogintézmény között. Azonban a jogszabály rendelkezése alapján a Ptk. 206. §-a szerződésszerű jogviszonyt eredményez. Az egészségügyi intézmény ebből eredő kötelezettségét sérti meg hibás működésével. Ezért a szerződésszegésért való felelősségre vonatkozó szabályok az irányadók.

A bírói gyakorlat a hibás orvosi működés esetén nem a társadalombiztosítási szerv, hanem az egészségügyi intézmény felelősségét szokta megállapítani. Ezt a felelősséget sem lehet szerződésen kívülinek tekinteni. A Ptk. 233. §-a szerint közvetlen jogosultság folytán a beteg mintegy helyébe lép a megbízónak tekintendő társadalombiztosítási szervnek. Tehát mintegy a megbízó jogait gyakorolja, mert jogosultsága a Ptk. 206. §-a szerinti jogszabályból eredő szerződésszerű megbízási jogviszonyhoz kapcsolódik. Így a kötelezettségek teljesítésére a megbízás szabályai az irányadók. Ezért erre a felelősségre is a megbízással kapcsolatos szabályokat kell alkalmazni azzal, hogy a kártérítési követelés érvényesítése területén is a beteg a közvetlen jogosított.

III. Az orvos általános felelősségének a feltételei

Az orvos felelőssége elsősorban az általános felelősségi szabályokhoz igazodik. A jogi felelősség legáltalánosabb szabálya, hogy a felelősség alapja a jogellenes és felróható emberi magatartás. A felelősség sajátos polgári jogi eszköze viszont a jóvátétel, ami ezeknek a szempontoknak az érvényesülését is befolyásolja. A jogi felelősség általános feltételeként szokták még felvetni az okozati összefüggés kérdését. Ez minden felelősségi alakzatnál igen fontos. Mégsem kifejezetten felelősségi probléma. Sokkal általánosabb annál. Minden esetben felmerül, ha valamely magatartás vagy esemény következményeit kell megállapítani, ha egy bizonyos magatartás és valamely esemény vagy egy más magatartás közötti kapcsolat társadalmi értékelést vonhat maga után, jogi hatást eredményezhet.[19]

A jogellenesség és a felróhatóság a jogviszony természete szerint sajátos értékelést kaphat.

1. Jogellenesség. A törvény szövegéből nem tűnik ki világosan, hogy a felelősség előfeltétele a jogellenes kár vagy a jogellenes okozás. Az eredménynek vagy a magatartásnak kell-e jogellenesnek lennie? — Az érdekelv szerint a jogellenes eredmény önmagában elegendő a felelősség kiváltására. — A szocialista jog nem fogadja el az érdekelvet a felelősség alapjául. Az érdeknek fontos szerepe van a jogi szabályozásban. Az érdekhez kapcsolódhat pl. a veszélyviselés.[20] A polgári jogi felelősség jelentősége azonban túlnő az egyszerű érdekvédelmen, nem lehet azonos a veszélyviselés áthárításával. Mellőzhetetlen szempont a nevelő, megelőző hatás, amely feltételezi az emberi magatartás értékelését.

Kétségtelen, hogy a polgári jogi felelősség alapjainak a vizsgálatánál nem lehet figyelmen kívül hagyni a jóvátétel szempontjait. Ennek előfeltétele a kár felmerülése, a jogellenes eredmény. Enélkül nincs kártérítés.[21] Az eredmény azonban önmagában még nem elegendő a felelősség kiváltására. A felelősség a jog rendező szabályainak az érvényesülését van hivatva biztosítani, a cselekvő ember akaratára kíván hatni a kényszer, a megtorlás kilátásba helyezésével. Ezért a felelősséget kiváltó jogellenességnek is a cselekményben kell nyilvánulnia. — Az elméleti megfontolások mellett a kérdésnek fontos gyakorlati jelentősége is van. A felelősség a magatartáshoz kapcsolódik, és a magatartás a felróhatóság keretei között nem mindig talál értékelésre. Az általános szabályok szerint a károsult csak a jogellenességet tartozik bizonyítani, a felróhatóságot védelmezni kell. A kimentő bizonyítás a másik felet terheli. — Ha a jogellenes eredmény önmagában elegendő lenne a felelősség életrehívására, akkor kimentési bizonyítási nehézségek esetén a magatartás értékelése teljesen figyelmen kívül maradna.

Orvosi megbízásnál, ha a beteg gyógyulása elmarad, ez objektíve jogellenes eredmény. Kártérítési kötelezettség megállapítására önmagában akkor sem elegendő, ha az orvos nem tud kimentési okokat bizonyítani. Megtörténhet, hogy pl. a kórlapok az orvos hibáján kívül el-

[19] Okozati összefüggés hiánya miatt volt eredménytelen a kártérítési követelés, amikor az orvosok lázasan, hidegrázással, kialakult trombózissal a lábán küldték felperest a távolabbi rendelőbe, mert az Egészségügyi Tudományos Tanács szerint ez a tény nem játszott közre a betegség elhúzódásában. (9. P. 85045/1958). Kuruzslás ellenére sem állapított meg kártérítést a bíróság, mert az alkalmazott szer hatástalan volt, kárt nem okozott. (9. P. 88.70/1961—15.)

[20] dr. Törő Károly: Veszélyviselés a polgári jogban. Budapest, 1962. (kézirat) 12. old.

[21] G. K. Matjejev: A vétkesség a szovjet polgári jogban. Kiev. 1955. 33. old.

vesznek, és nem lehet megállapítani, hogy az orvos úgy járt-e el, ahogy az adott helyzetben egy orvostól általában elvárható. Azt azonban meg lehet állapítani, hogy objektíve jogellenes magatartás (alkalmatlan kezelés) váltotta-e ki a hibás eredményt.

További kérdés, hogy milyen magatartás minősül jogellenesnek. Eörsi szerint a polgári jog tárgyának megfelelően a polgári jog szempontjából releváns jogellenes magatartások a személyhez fűződő vagy a vagyoni jogokat sértik.[22] Szerződéses jogviszonynál a felek jogait és kötelezettségeit a szerződéses jogviszony tartalma határozza meg. Jogellenesnek minősül az a magatartás, amely ezeket a jogokat és kötelezettségeket sérti és kárt okoz. Az így biztosított jogok túllépése is jogellenes. — Orvosi megbízásnál a felek általában nem szokták közelebbről meghatározni a megbízott orvost terhelő jogokat és kötelezettségeket. Szerződésszerű jogviszonynál nem is lehet a felek szerződésének a tartalmáról szó. Ezért orvosi megbízási jogviszonynál rendszerint a Ptk. rendelkezéseit, főleg pedig a megbízási jogviszonyra vonatkozó szabályait kell alkalmazni. Ha az orvos magatartása ellentétben áll a megbízási jogviszonyra vonatkozó rendelkezésekkel, akkor ez a magatartás jogellenes.

A jogellenesség vizsgálatánál az orvosi rendtartással kapcsolatban felvetődik az a kérdés, hogy polgári jogi felelősség szempontjából lehet-e jogellenesnek nyilvánítani azt a magatartást, amit nem a polgári jog, hanem egyéb jogágazatok írnak elő, tiltanak meg. Van olyan felfogás, amely szerint lehetséges, hogy más jogágazat tartalmazza a rendező, normatív szabályt és más jogágazat területén jelentkezik a szankció.[23] Más felfogás szerint a rendező szabály és a kényszerszankció elválaszthatatlan egymástól.[24] Eörsi azzal kívánja áthidalni a szakadékot, hogy szétválasztja a magatartást és az eredményt. Nézete szerint a magatartás jogellenességét más jogszabály is megállapíthatja, de az eredménynek polgári jogi szempontból is jogellenesnek kell lennie.[25]

A kérdés vizsgálatánál abból kell kiindulni, hogy soha nem lehet a jogszabályok megjelenési formája a döntő. Ha államigazgatási jellegű jogszabály olyan kérdéseket szabályoz, amelyek tartalmilag a polgári jog tárgykörébe esnek, és a szabályozás módja is a polgári jogi rendezésnek felel meg, akkor ez a szabály megjelenési formájától függetlenül polgári jogi szabálynak minősül. Másrészt a jogszabály maga is utalhat más jogterületre, és előidézheti más természetű jogszabályok áthatását. Ilyenkor az idegen területen keletkezett jogszabály polgári jogi jelleget ölt és polgári jogi felelősséget válthat ki. Államigazgatási jellegű jogszabályok pótolhatják a polgári jogi szerződések terén a felek megállapodását [Ptk. 207. § (2) bek.], sőt polgári jogi jogviszonyt is hívhatnak életre. (Ptk. 206. §.)

Az orvosi rendtartás államigazgatási jellegű szabályokat, előírásokat tartalmaz. A jogszabály külön szankcióval biztosítja ezeknek az érvényesülését.[26] Ezeken túlmenően fűződhet az orvosi rendtartás szabályaihoz polgári jogi szankció is. Az orvosi rendtartás szabályai egyrészt, mint a felek akaratát és a Ptk. rendelkezéseit pótló, kiegészítő szabályok kapnak szerepet a megbízási jogviszony rendezésénél. Másrészt szerződésszerű megbízási jogviszonyt keletkeztetnek és kötelezően szabják meg a jogviszony tartalmát, és csak kisegítőleg engedik meg a Ptk. rendelkezéseinek az érvényesülését. [Ptk. 206. § (1) és (2) bek.] Mindezekre figyelemmel az orvosi működés, mint jogellenes magatartás kérdésének a vizsgálatánál a felek megállapodását, a Ptk. rendelkezéseit és az orvosi rendtartást egymással összhangban kell szemlélni.

Szerződésszegésnek, tehát jogellenes magatartásnak minősül, hogyha a megbízott a jogviszonyból folyó kötelezettségének nem tett eleget, kötelezettségeit és jogait megsértette. Szerződésszegést cselekvéssel, vagy mulasztással egyaránt el lehet követni. Az orvosi munka sajátos természete folytán sem a törvény sem a felek megállapodása nem képes előre tüzetesen megjelölni az orvosi megbízás teljesítésének a részletes szabályait. Az orvosi rendtartás értelmében általános feladat, hogy meg kell tenni a beteg életének megmentéséhez, gyógyulásához, munkaképességének helyreállításához szükséges intézkedéseket. Eredményes gyógykezelést biztosító, célravezető vizsgálati módszereket és gyógymódokat kell alkalmazni.[27] Az általános szempontok megadásán túl mindenre kiterjedő részletszabályozás nem lehetséges. Nincsenek csalhatatlan gyógymódok és gyógyító eszközök. Ezért az orvost gyógyító-megelőző tevékenységében, a gyógymódok meghatározásában a fennálló jogszabályok korlátai között teljes szabadság illeti.[28]

Az orvosi tevékenység szabadságának a korlátozását jelenti, hogy mindenkor a beteg érdekének megfelelő módon köteles eljárni. [Ptk. 474. § (2) bek.] Ezért nem alkalmazhat olyan gyógymódot vagy gyógyító eszközt, amely az orvostudomány állásának nyilvánvalóan nem felel meg, nem fejthet ki olyan tevékenységet, amelyhez megfelelő képzettséggel, gyakorlattal nem rendelkezik — feltéve, hogy a beteg érdeke közvetlen és más módon el nem hárítható életveszély esetén az eltérést nem indokolja.[29] A te-

[22] Eörsi Gyula: Kártérítés jogellenes magatartásért. Bp. 1961. 16. old.

[23] dr. Törő Károly: Analógia. — Jogtudományi Közlöny, 1950. évi. 5—6. sz.

[24] Asztalos László: Az érvénytelenség, mint polgári jogi szankció. Magyar Jog. 1962. évi 7. sz.

[25] Eörsi Gyula: A jogi felelősség alapproblémái. Bp. 1961. — 73—77, 310—311. old.

[26] Orvosi rdt. 34. §, 41. §.

[27] Orvosi rdt. 4. §. (1)

[28] Orvosi rdts. 5. §.

[29] Orvosi rdts. Vh. M. r. 2. §.

vékenységi szabadság másik törvényes korlátozása a megbízó részére biztosított utasításadási jog,[30] amely azonban az orvosi működés különleges jellegére figyelemmel csak egészen szűk körben érvényesülhet.

A megbízási jogviszonyból fakadó speciális kötelezettség még a figyelmeztetés, tájékoztatás, titoktartás és a személyes eljárás kötelezettsége, amelyek külön megtárgyalást igényelnek.

Összefoglalva tehát: jogellenesnek minősül az orvosi tevékenység, ha nem felel meg a beteg érdekeinek, ha az alkalmazott vizsgálat és kezelés az eredménytől függetlenül már eleve nem volt célravezető, vagy az orvos megsértette a gyógyító eszközök és gyógymódok megválasztásának a szabadságát korlátozó rendelkezéseket, a figyelmeztetésre, tájékoztatásra, titoktartásra[31] és személyes eljárásra vonatkozó kötelezettségét.

2. Felróhatóság. A felelősség életrehívására nem elegendő annak a megállapítása, hogy a cselekvő magatartásával a jog által terhére rótt kötelezettségeknek nem felelt meg. Szükséges az is, hogy ez a magatartás valóban emberi magatartást jelentsen. Szükséges a cselekvő pszichikai, akarati, tudati azonosulása a cselekménynyel, tehát a felróhatóság, vétkesség. A felróhatóság előfeltétele a vétőképesség. A polgári jogi vétőképesség azt jelenti, hogy az elkövető képes az elkövetett tett súlyának, következményeinek a belátására. Enélkül a felelősség nevelő, megelőző feladatát nem tudja betölteni. A sajátos polgári jogi szempontok lehetővé teszik a büntetőjoggal szemben jogi személyek felelősségre vonását is, bár a jogi személy, mint elvont fogalom belátási képességéről nem lehet beszélni. Viszont a jogi személy nevében emberek járnak el, alkalmazottak, tagok, képviselők. Ha jogi személy vesz részt valamely jogviszonyban, akkor a jogviszonyból fakadó jogok és kötelezettségek alanya is a jogi személy. A szerződésszegést, a közreműködők felróható jogsértését is a jogi személy terhére kell beszámítani.

A felróhatóság belső tudati, akarati viszonyulást jelent a jogellenes tevékenységhez, de a külső világban, a cselekvő magatartásában tükröződik. Két fokozata van, a szándék és a gondatlanság. A polgári jogban nincs különbség a felróhatóság kétféle fokozata között, a belső, lelki mozzanatok megismerése rendszerint lehetetlen. Ezért nem azon van a hangsúly, hogy a cselekvő ismerte-e, tudta-e, akarta-e a következményeket, hanem hogy kellő körültekintés esetén ismerhette-e azokat. Azt pedig, hogy milyen körültekintésre lett volna szükség, a társadalom többi tagjainak a magatartásával való összehasonlítás útján döntjük el. Az összehasonlítás egyrészt objektív jellegű. Amit általában cselekednek, cselekednének a társadalom tagjai, az lehet az alap. Nem lehet az emberek magatartását a legkiválóbbakhoz viszonyítani,[32] de nem igazodhat a mérték az átlagon alulihoz sem, mert akkor a nevelő jelleg elsikkadna. Viszont nem lehet abszolút, minden időben és helyen érvényes mértéket sem találni. Ezért az értékelés viszonylagos, az adott helyzetnek megfelelő lehet csupán.

Orvosi tevékenység esetén az adott helyzet vizsgálata egyrészt tágítja, másrészt szűkíti a felelősséget. Összehasonlítási mértékül nem azt kell figyelembe venni, amit a társadalom tagjaitól elvárhatunk, hanem azt amit egy orvostól — a különleges orvosi szakképzettségre és orvosi hivatásra is figyelemmel — meg lehet követelni. Szakorvosnál még szigorúbb a mérték, összehasonlítási alapul a többi hasonló szakorvosok magatartása szolgál. Viszont a szaktudás értékelése is csak objektív lehet, nincs jelentősége annak, hogy adott esetben az eljáró orvos képzettsége, tudása kisebb a szokásosnál. A társadalom elvárja azt a szakismeretet, ami a többi orvosnál általában megvan. Az adott helyzet vizsgálata viszont szűkíti is a felróhatóság körét, mert az orvosi működésnél a lehetőségek korlátozottak. A beteg szervezete, a kórokozók mibenléte és természete, az alkalmazott beavatkozás hatása sokszor kiismerhetetlen. Sok betegségnél még hiányzik a megfelelő gyógyeljárás, az orvostudomány nem tud megoldani minden kérdést, ami a betegségek kezelése során felvetődik. Másrészt tekintettel kell lenni arra is, hogy a tudomány állandóan fejlődik, új, ismeretlen kórokozókat, gyógymódokat fedeznek fel. Az orvosnak akkor felróható a célszerűtlen gyógymód alkalmazása, ha ez a gyógyeljárás abban az időpontban az orvostudomány állásának nem felelt meg. Az orvos nem a bizonyosan gyógyulásra vezető, hanem csupán az orvostudomány mindenkori állásának megfelelő gyógykezelést köteles foganatosítani. Bizonyos esetekben még ez a szabály sem feltétlen, csak a lehetőségek határai között érvényes. Ha egy men-

[30] Ptk. 474. § (2) bek.

[31] Jogellenesnek minősítette a bíróság az orvosi kezelést, amikor gipszrögzítés előtt és után a törött csontvégek pontos helyzetének a megállapítása végett nem alkalmaztak röntgenátvilágítást, és a gipszrögzítést a ficam helyreállítása nélkül eszközölték (9. P. 87. 982/1960—34. PKKB.), amikor előre megállapított túlérzékenység ellenére ún. PASS influziót alkalmaztak, amely bénulásra vezetett (9. P. 85. 548/1960—43), amikor a katonai szolgálatot teljesítő felperest megfelelő módon nem vizsgálták ki, nem kezelték, a terhes szolgálat alól nem mentesítették, és ezáltal súlyosodott a betegsége (9. P. 85.549/1961—13), amikor az ún. Biligraphin injekciót anélkül alkalmazták, hogy az előírt és elvégzett érzékenységi próba eredményét ellenőrizték volna, és ezáltal felperes bénulását okozták (9. P. 88351/1959), amikor Sollux kezelést hibás fényszűrővel végeztek, ami égési sérülést okozott (9. P. 91306/1958), amikor egyszerre 500 r. helyett 1500 r egységnyi röntgensugárzást alkalmaztak, ami a lágyrészek, sőt csontok elhalására vezetett. (85593/1958).

[32] Hippokratesz orvosi esküje elegendőnek tartja, ha az orvos saját szándékának és képességeinek megfelelően teljesítette kötelezettségét. Ez a mérték ma már nem elegendő. — Hornyánszky Gyula: A görög felvilágosodás tudománya. Bp. 1910. — 165. old.

tőorvosnak a baleset színhelyén kell halaszthatatlan műtétet végezni, akkor nem lehet megkövetelni mindazt a körültekintést, ami egy korszerűen felszerelt kórház műtőjében megkövetelhető.

Objektíve jogellenes eljárás, ha az orvos olyan tevékenységet fejt ki, amelyhez megfelelő szakképzettséggel nem rendelkezik, vagy ha az alkalmazott gyógymód korszerűtlen. — Az elvárhatóság szempontjából azonban ez is megengedett lehet. Nem tehető felelőssé az orvos, ha közvetlen és másként el nem hárítható életveszély esetén korszerűtlen gyógymódot alkalmaz, vagy olyan tevékenységre vállalkozik, amihez megfelelő gyakorlata nincsen, pl. a körzeti orvos operál.[33] Sőt meg is fordulhat a szabály, és adott esetben az lesz az elvárható, ami egyébként tilos lenne: a korszerűtlen gyógymód, a különleges orvosi beavatkozás megfelelő szakképzettség és gyakorlat nélkül, ha a beteg érdeke ezt indokolja. Az elvárhatóság főszabálya: minden lehetőt meg kell tenni a betegség gyógyítására, illetve megelőzésére az adott helyzetben és körülmények között, amit az orvostudomány akkori állása szerint az orvos általában meg tud tenni.[34]

IV. *Sajátos orvosi felelősségi alakzatok*

1. Az utasításadási jog és a felelősség

a) A szerződéseket tartalmuknak megfelelően kell teljesíteni. Azokban a kérdésekben, amelyeket a szerződés (illetőleg az ezt pótló, kiegészítő jogszabály) előre részletesen nem szabályozott, lép előtérbe egyrészt a megbízott joga arra, hogy belátása szerint cselekedjék, illetőleg az a kötelezettsége, hogy eljárása megfeleljen a megbízó érdekének, másrészt előtérbe lép a megbízó részére biztosított utasításadási jog. — Az utasításadás joga nem eredményez alárendelést. Ellenkezőleg a mellérendelés teljes megvalósulása érdekében kívánja kiegyensúlyozni a megbízott részére biztosított szabad kezet.[35] Ezért az utasításadás nem válhat a megbízott önálló működésének a gátjává. Ez az elv különösen orvosi megbízásnál érvényes. A beteg szakismerettel nem rendelkezik, célszerű és szakszerű utasítást nem is tud adni. Az orvos a gyógymódokat szabadon jogosult megválasztani. A beteg utasításadása nem szakmai kérdésekre vonatkozik, csak akkor érvényesülhet, ha személyiségi jogait kívánja megvédeni.

Az állampolgárok egészsége, testi épsége a legalapvetőbb személyiségi jogok közé tartozik. Személyiségi joga alapján a beteg rendelkezik abban a kérdésben, hogy aláveti-e magát az orvosi beavatkozás esetleg előre ki nem számítható következményeinek, mert bármiféle orvosi ténykedésnek van bizonyosfokú kockázata, még a viszonylag veszélytelen gyógyszerek alkalmazásának is.[36] Ezért a beteg kifejezett tiltakozása ellenére semmiféle gyógykezelést nem lehet alkalmazni. Ezen túlmenően műtét vagy minden olyan egyéb vizsgálati vagy gyógyító eljárás esetén, amely a beteg életét veszélyezteti, szükséges a beteg előzetes írásbeli hozzájáruló nyilatkozata is.[37] Nincs szükség a beteg külön hozzájárulására, ha a műtét közvetlen életveszély elhárítását célozza vagy ha műtét közben válik indokolttá a beavatkozás kiterjesztése.[38]

b) Ha az orvos a beteg tiltakozása, tehát utasítása ellenére foganatosít valamely kockázatos beavatkozást, vagy előzetes hozzájárulása nélkül végez műtétet, életveszélyes vizsgálati, gyógyító eljárást, akkor tevékenysége jogellenes. Az ilyen magatartást nem lehet egyszerű szerződésszegésnek minősíteni. Ha a megbízott túllépi a megbízási jogviszonyból eredő jogosultságát és behatol a személyiségi jogok által védett körbe, akkor beavatkozása nem a megbízás teljesítésének, hanem jogosulatlan eljárásnak, megbízás nélküli ügyvitelnek minősül. A beteg tiltakozása ellenére végzett orvosi beavatkozás, a jogszabály előírásaival ellentétben végzett műtét nem tekinthető helyénvalónak. Ezért az orvos felelős mindazért a kárért, amely beavatkozása nélkül nem következett volna be. [Ptk. 486. § (3) bek.][39]

c) A kérdés másik oldala, hogy mi történik, ha a beteg tiltakozása, hozzájárulásának megtagadása miatt a szükséges beavatkozás elmarad, és az elmaradás okoz károsodást? Ha a beteg nem járul hozzá a műtét elvégzéséhez, bár arra gyógyulása érdekében szükség lenne, vagy két viszonylagosan veszélyes eljárás közül a kevéssé veszélyes, de a gyógyításra megközelítően sem

---

[33] Orvosi rdt. 5. §.

[34] Nem állapított meg a bíróság felróhatóságot, amikor a bütyökműtét után levált csontdarab eltávolítása késedelmesen történt, mert az orvostudomány rendelkezésére álló eszközökkel korábban nem volt kimutatható (9. P. 90.806/1958), vagy amikor a hegesedő rákos daganatszövetek burjánzása akadályozta meg az orvosokat a célravezető kezelés foganatosításában (9. P. 85.458/1962). — Viszont felróható volt a rendelőintézet eljárása, amikor a szem szilánksérülése után kellő időben megfelelő kivizsgálás nem történt, bár a rendelő a szükséges eszközökkel nem rendelkezett, mert módjában állt volna máshová átutalni a beteget. (9. P. 92.042/1958.) Nem volt felróható az orvosnak, hogy nem állapította meg a pontos kórismét, és nem foganatosította a szükséges kezelést, amikor sem a hely sem az idő nem volt megfelelő erre, és állapota miatt kórházba sem lehetett szállítani a beteget. (9. P. 85.278/1962—10).

[35] Mintegy korrektívuma a szerződésnek. — Zsögöd Benő: Fejezetek kötelmi jogunk köréből. — II. 866. old.

[36] dr. Schächter Miksa: Az orvosi beavatkozásról és felelősségről.

[37] Orvosi rdt. 6. § (1), Orvosi rdt. Vh. M. r. 16. § (5)

[38] Orvosi rdts. 6. § (2) (3) bek.

[39] Az elsőfokú bíróság jogellenesnek minősítette a műtét elvégzését, amikor a beteg csak közvetlenül a műtét előtt értesült arról, hogy a tervvel ellentétben mindkét szemét megoperálják, és nem volt megfelelő akaratnyilvánítás. (9. P. 90.032/1960.) — A másodfokú bíróság azzal utasította el a keresetet, hogy az orvos részére nem volt előrelátható, hogy a műtét látásromlást fog okozni. (46. Pf. 21. 187/1961.—16.)

alkalmashoz ragaszkodik, akkor nyilatkozata célszerűtlen és szakszerűtlen utasításadásnak minősül. Az orvos, mint szakember köteles erre a beteget figyelmeztetni. A Ptk. 476. §-a szerint a műtét elmaradásából eredő károk csak akkor terhelik a beteget, mint megbízót, ha a figyelmeztetés megtörtént, és eredménytelen maradt.

2. Az orvos felelőssége és a tájékoztatási kötelezettség

a) A megbízottat terhelő tájékoztatási kötelezettség többirányú. Egyik a beszámolás,[40] tehát a vizsgálat, kezelés eredményére vonatkozó közlés. Fontosabb a teljesítés érdekében történő tájékoztatás, amely a beteg mikénti magatartására vagy az utasításadási jog helyes gyakorlására vonatkozik. A beteg magatartására vonatkozó tájékoztatás a megbízási szerződés tartalmi eleme. Hozzátartozik az orvos gyógyító tevékenységéhez a beteg tájékoztatása arról, hogy milyen magatartást kell tanúsítania, milyen ápolásra, étrendre van szüksége, a gyógyszereket hogyan kell használni. Ennek a kötelezettségnek a jogellenes és felróható megsértése felelősség kiváltására alkalmas. Felvetődhet azonban az ún. önhiba kérdése. Az orvosi megbízás egyik különös sajátossága, hogy a beteg nemcsak alanya a szerződésnek, hanem egyben tárgya is a megbízotti tevékenységnek. De nem azonos a tehetetlen anyaggal, mert önálló akarattal rendelkezik. Ezért a gyógyító tevékenység eredményének fontos előfeltétele a beteg akaratos ténykedése, segítő közreműködése. Ha ez a betegnek felróható módon hiányzik, akkor az orvos részben vagy egészben mentesül a kártérítés alól.[41]

b) Az utasításadási jog gyakorlásával kapcsolatban a beteg valódi akaratának a kialakulásához szükséges, hogy ismerje a tervezett beavatkozás lényegét, következményeit. Ezt szolgálja egyrészt az általános tájékoztatási kötelezettség, amelytől a beteg érdekében indokolt esetben el lehet tekinteni,[42] másrészt a műtét előtti kötelező tájékoztatás, amely nem mellőzhető, csak akkor, ha életveszély miatt, halaszthatatlanság okából nincs lehetőség a tájékoztatásra. A 8/1959. (XII. 31.) Eü. M. r. 16. § (2)—(3) bek. szerint műtét és a beteg életét veszélyeztető minden vizsgálati és gyógyító módszer alkalmazásánál a hozzájáruló nyilatkozat megtétele előtt külön tájékoztatni kell a beteget vagy hozzátartozóját a műtét szükségességéről, a műtét elmaradásának következményeiről és a műtéttel általában együttjáró következményekről. Ebben a körben irányadó, hogy az orvos nem ígérhet olyan eredményt, amelyre a tudomány adott állása szerint nem számíthat, a szükséges műtét érdekében sem tüntetheti fel a helyzetet a valóságosnál súlyosabban, és azt is fel kell tárnia, hogy a műtét mellőzésének a következményei esetleg hogyan háríthatók el. A tájékoztatásnak nemcsak a várható hasznos eredményre, hanem a káros következményekre is ki kell terjednie.[43] Ha a tájékoztatás elmarad, és a beteg a következmények ismerete nélkül járult hozzá a műtéthez, akkor valódi akaratnyilvánítás nem történt és az orvos úgy felel, mintha hiányozna a hozzájárulás. A felelősség előfeltétele, hogy a műtét olyan káros következményekkel járjon, amelyekre a tájékoztatásnak ki kellett volna terjednie.

A bírói gyakorlatban és irodalomban vitás a tájékoztatás terjedelme. Egyik vélemény szerint csak a rendszerint várható következményekre kell kiterjednie.[44] Más álláspont szerint az esetleges következményekre is figyelmeztetni kell a beteget, ha ezek lényegesek.[45] A Legfelsőbb Bíróság 1959. IX. 24-én kelt eseti állásfoglalása szerint nem köteles az orvos tájékoztatni a beteget a műtét olyan esetleges következményeiről, amelyeket maga sem várt és ritkán előforduló volta miatt nem is várhatott.[46]

c) A gyakoriság nem alkalmas ismérv a tájékoztatás terjedelmének a meghatározására. Az orvos nem a gyógyulások statisztikáját köteles előmozdítani, hanem a beteg akaratának és érdekének megfelelő tevékenységére köteles. Azokat a káros következményeket sem lehet elhallgatni, amelyek ritkák. A kockázat ilyenkor is a beteget terheli. Semmi ok annak a feltételezésére, hogy a kérdéses eset a gyakoribbak közé fog tartozni. Téves szemlélet az általánosnak az esetlegessel való szembeállítása is. Az esetleges ellentétele a feltétlen. Jogszerűen elvégezhető műtétnek csak esetlegesen lehetnek káros következményei. A nyilvánvalóan káros kimenetelű műtétet a beteg hozzájárulásával sem szabad végrehajtani. Nyelvtanilag, logikailag az általánosítás elvonatkoztatást jelent a valóság konkrét tényeivel szemben. Az általánosítás útján szerzett tapasztalatoknak fontos szerepük van a valóság megismerésében. Két egymással azonos kóreset nincsen. Az orvosi beavatkozás hatására várható valóság tényei előre nem számíthatók ki. Általánosítás útján, eddigi tapasztalataink alapján a konkrét jelenségekben mutatkozó lényeges elemek kiragadásával próbáljuk levezetni a tervezett eljárás várható következményeit. Azokat a következményeket kell tehát közölni, amelyek a tudomány eddigi eredményei, gyakorlati tapasztalat útján történt általánosítás által ismerhetők meg. Azokat a kö-

[40] dr. Csanádi György: A megbízási jogviszony. Budapest. 1959. 182. old.

[41] A Pesti Központi Kerületi Bíróság a keresetet elutasította, mert felperes az orvosi tanácsokat nem tartotta be, kezének elrántása folytán jutott az influziós folyadék az érpálya mellé. (9. P. 91.486/1959.)

[42] Ptk. 477. § (1) (3) bek. — Orvosi rdt. 4. §.

[43] Orvosi rdt. vh. M. r. 10. § (3) bek.

[44] dr. Fodor Pál: A Legfelsőbb Bíróság határozata a műtétre kerülő beteg előzetes tájékoztatásának kötelezettségéről. Orvosi Hetilap. 1960. 24. sz.

[45] Pesti Központi Kerületi Bíróság 9. P. 88 594/1958.

[46] Pf. II. 21 468/1959.

vetkezményeket kell közölni, amelyek reális lehetőségével számolni kell; függetlenül a gyakoriságtól, esetlegességtől.[47]

3. A személyes teljesítés és a felelősség

A megbízást általában személyesen kell teljesíteni. Kivételesen más közreműködő is igénybevehető, ha a megbízó hozzájárult, vagy ha ez a megbízás jellegéből következik. A megbízás jellegével jár együtt a közreműködés, ha a megbízott jogi személy, tehát gyógykezelési kötelezettségének csak természetes személyek igénybevételével tehet eleget. Közreműködhet más személy olyan cselekménynél, amit az orvos egymaga nem tud elvégezni (pl. műtét). A megbízó akaratától, a megbízás jellegétől függetlenül is igénybevehető más személy, ha a megbízó károsodástól megóvása végett szükséges. Orvosi kezelésnél felmerülhetnek olyan körülmények, amelyek nem engednek időt a megfontolásra.

Az igénybevett személy, mint teljesítési segéd eljárásáért a megbízott úgy felel, mintha az ügyet maga látta volna el. Enyhébb a felelősség, ha a közreműködőt a megbízó jelölte ki, vagy károsodás elkerülése végett történt az igénybevétel. Ilyenkor a megbízott kimentheti magát azzal, hogy az utasításokkal ellátás és ellenőrzés, utóbbi esetben a kiválasztás terén is mulasztás nem terheli.[48] Súlyosabb a felelősség, ha az igénybevétel jogosulatlanul történt, mert a megbízott mindazokért a károkért felelős, amelyek enélkül nem következtek volna be (Ptk. 475. §).

4. Az orvosi felelősség és a közvetlen életveszély

Az orvos általában nem tagadhatja meg a gyógykezelést senkitől. Ez lényegében szerződéskötési kényszert jelent, ami azonban — társadalombiztosítás esetét kivéve — a betegre nem vonatkozik. Sürgős szükség esetén is csupán súlyosodik az orvos kötelezettsége. Rendelési idején és helyén kívül is köteles a beteget kellő orvosi ellátásban részesíteni.[49] Azonban törvény szerint nem jogosult az orvos a beteg kifejezett kívánsága nélkül sürgős szükség vagy egyéb indokolt körülmények fennforgása ellenére sem eljárni. Kivéve a közvetlen életveszélyt, amikor hozzájárulásra nincs szükség. [Ptk. 475. § (2) bek.] Az erkölcs íratlan parancsai viszont megkövetelik, hogy egyéb esetekben is eljárjon az orvos. Természetesen a beteg azt, hogy kezelést kíván, ráutaló magatartás útján is kifejezésre juttathatja. [Ptk. 216. § (1) bek.] — Vannak esetek, amikor erre sincs lehetőség, mert a beteg állapota miatt vagy cselekvőképtelensége folytán akaratát nem tudja nyilvánítani, és esetleg hozzátartozója sincs, aki helyette nyilatkozhatna. Megtörténhet az is, hogy a hozzátartozó (törvényes képviselő) nyilatkozata a beteg érdekével ellentétes.

Az orvosi beavatkozás az ember egészségével, életével, testi épségével kapcsolatos. Ezekre vonatkozó jogosultságok az ember személyi jogai. A személy illetve törvényes képviselője akarata, vagy kifejezett törvényes előírás nélkül az orvos beavatkozásra jogszabály szerint akkor sem jogosult, ha az erkölcsi parancsok erre indítják. Ezért ilyenkor, ha beavatkozik, eljárása a Ptk 484. §-ában meghatározott megbízás nélküli ügyvitel. — Joggyakorlatunk az ügyvitel fogalmát általában tágan értelmezi. A szükséges orvosi beavatkozás a beteg ügye. Részére történik a gyógykezelés. Köteles tehát az orvos olyan tevékenységet kifejteni, amely a beteg feltehető akaratának megfelel.[50] Egyebekben őt a megbízott kötelezettségei terhelik. Tehát felelőssége is úgy alakul, mint a megbízottat a megbízási jogviszony alapján terhelő felelősség. Ez a felelősség nem az eredményhez, hanem a tevékenységhez fűződik. Nem az a döntő, hogy a beavatkozás sikerrel járt-e, hanem hogy helyénvaló és megfelelő volt-e. [Ptk. 486. § (2) és 484. §] Külön súlyosabb felelősségi szabályt tartalmaz a Ptk. 486. § (3) bekezdése, amely szerint, ha a beavatkozás már eleve sem volt helyénvaló, az orvos mindazért a kárért felel, ami a beavatkozás nélkül nem következett volna be. Ez a szükségtelen és céljának betöltésére alkalmatlan beavatkozásokra vonatkozik. Nem alkalmazható arra az esetre, amikor az egyébként szükséges és céljának megfelelő beavatkozás az orvoson kívül álló okból nem vezetett arra az eredményre, amit attól várni lehetett.

Vannak olyan esetek is, amikor az orvost jogszabály kötelezi arra, hogy a beteg kifejezett kívánsága nélkül végezzen orvosi tevékenységet. Ilyen az elsősegélynyújtás. „Ha valaki az egészségében illetőleg testi épségében balesetből kifolyólag vagy bármely más okból hirtelenül bekövetkezett súlyosabb károsodás miatt azonnali orvosi segítségre szorul", akkor az orvos köteles őt haladéktalanul orvosi ellátásban részesíteni.[51] Nincs jelentősége annak, hogy felkérték-e a segítségre, saját észlelése alapján is köteles beavatkozni. Ennek a segélynyújtásnak az elmulasztása bűncselekménynek is minősül.[52] Az ilyen beavatkozást nem lehet jogosulatlannak minősíteni, erre a megbízás nélküli ügyvitel sza-

[47] Elutasította a Budapesti Fővárosi Bíróság a kórház elleni kártérítési keresetet, amikor az idegbeteg felperes megkérdezése nélkül alkalmaztak ún. elektroshock kezelést és ez csonttörésre vezetett. A másodfokú bíróság álláspontja szerint az ilyen kezeléseknél előforduló csonttörések nem minősíthetők a kezeléssel általában együttjáró következményeknek. (51. Pf. 27 153/1962—12.)

[48] A kiválasztás és a felügyelet elmulasztásáért tette felelőssé többek között a bíróság a kórházat, amikor a megfelelő gyakorlattal nem rendelkező ápolónő adta be orvos helyett és ellenőrzés nélkül az intravénás injekciót. (9. P. 88 351/1959.)

[49] Orvosi rdt. vhK. r. 1—§, orvosi rdt. vh. M. r. 17—18 §§.

[50] Zsembery szerint vitatható, hogy a Ptk. 484. §-a vagyoni körön kívül enged-e behatolást a személyi körbe is. Magyar Jog. 1960. aug.

[51] Orvosi rdt. Vh. M. r. 19. §.

[52] 1961 : V. tvr. 259. §.

bályai nem alkalmazhatók. A felelősség vizsgálata során figyelembe kell venni, hogy az elsősegélynyújtás kötelezettségét nem polgári jogi szabály határozza meg. A kötelezettség teljesítése viszont tartalmilag polgári jogi szolgáltatást jelent.[53] Ezért a Ptk. 206. § (2) bekezdésére figyelemmel ebben az esetben is a Ptk-nak a szerződésre vonatkozó szabályait kell megfelelően alkalmazni. Az elsősegélynyújtásra kötelezett orvos felelőssége lényegében azonos a megbízott orvos felelősségével. Ha azonban az elsősegélynyújtás nem volt helyénvaló, akkor az orvost nem lehet beavatkozásra jogosultnak tekinteni, és így mindazokért a károkért felel, amelyek beavatkozás nélkül nem következtek volna be. Természetesen itt sem az eredmény a döntő.

A fenti esetekben a felelősség alanya általában az orvos saját személyében. Kivétel, ha a beavatkozással, elsősegélynyújtással munkaköri kötelezettségét teljesítette. Így pl. a mentőorvos elsősegélynyújtó tevékenységéért elsősorban az Országos Mentőszolgálat felelős.

5. A tárgyi felelősség kérdése

Aki fokozott veszéllyel járó tevékenységet folytat, az ebből eredő kárért felróhatóság vizsgálata nélkül tárgyi alapon felelős.[54]

A műtétet végző orvos tevékenysége feltétlenül fokozott veszéllyel jár. Mégsem lehet az orvossal szemben a tárgyi felelősség szabályait alkalmazni. Az ún. veszélyes üzem fenntartójának a felelőssége elvileg azért indokolt — többek között —, mert a veszélyes tevékenység az üzembentartó érdekét szolgálja. Tehát az ebből eredő veszélyt sem viselheti kívül álló személy. Ezzel szemben a műtét elsősorban a beteg érdekében történik, így a műtét veszélyét is a betegnek kell viselnie, ha a megfelelő tájékoztatás és szabályszerű hozzájárulás megtörtént.

További kérdés ezzel kapcsolatban, hogy milyen felelősségi szabályokat kell alkalmazni, ha a kárt a műtét célját szolgáló, de egyébként is, önmagában is fokozottan veszélyes műszaki berendezés okozta. Adott esetben a Budapesti Fővárosi Bíróság álláspontja az volt, hogy a hatékony gyógyulás érdekében alkalmazott kezelés ilyenkor sem teszi indokolttá a tárgyi felelősség szabályainak az alkalmazását. A kérdéses veszélyes berendezések alkalmazása ugyanúgy a beteg érdekében történik, mint általában az orvosi beavatkozás. Tehát az ezzel kapcsolatos veszélyt is a betegnek kell viselnie.[55]

Törő Károly

[53] V. ö. jelen cikk II. 3.
[54] Ptk. 345. §.
[55] 41. Pf. 23 971/1962, 51. Pf. 27 153/1962.

SZEMLE

Vita a kisipari szövetkezeti tagok munkaviszonyának sajátosságairól a Magyar Jogász Szövetségben

A Magyar Jogász Szövetség Fővárosi Szervezetének Munkajogi Szakosztálya 1963. március 8-án nyilvános ülést rendezett, amelynek keretében *dr. Kertai Tibor,* az OKISZ vezető jogtanácsosa tartott előadást *„Egyes munkajogi sajátosságok a kisipari szövetkezeteknél"* címen. Az előadás bevezetésében az előadó azt a kérdést vetette fel, hogy a kisipari szövetkezetek munkajogviszonyára vonatkozó szabályok munkajogi szabályok-e, avagy pedig a polgári jog körébe tartoznak. Úgy foglalt állást, hogy egyrészt a szabályozás nem a polgári jog, hanem a munkajog körébe tartozik, másrészt, hogy ebben a tárgykörben nem lehet valami külön kisipari szövetkezeti munkajogról beszélni, hanem általában munkajogi szabályokról, illetőleg arról, hogy a munkajogi szabályok milyen sajátosságokkal érvényesülnek a kisipari szövetkezeti tagok munkajogviszonya körében. A továbbiakban azt fejtegette, hogy a kisipari szövetkezeti tagsági jogviszony ugyanakkor nem azonos a munkajogviszonnyal, mert annál tágabb, nevezetesen az alkalmazott és a vállalat között létrejött jogviszony tartalmát csak a munkaszerződésből eredő jogok és kötelezettségek képezik, itt azonban ezeken túlmenően a tagsági jogviszony szempontjából igen jelentős egyéb jogokat és kötelezettségeket is számba vehetünk. A munkajogviszony tehát csak egy része a tagsági jogviszonynak.

Ezt követően az előadó utalt arra, hogy a Ptk. egyes rendelkezései a munkajogviszonyt érintik ugyan, pl. amikor az alapszabály kötelező tartalmaként írja elő a tagsági viszony keletkezése és megszűnése módjának, a tagok jogainak és kötelezettségeinek meghatározását, a személyes közreműködés mértékét és módját, ezek a kötelező szabályok azonban nem munkajogi szabályokként jelentkeznek, hanem a Polgári törvénykönyvnek a szövetkezetekre vonatkozó azt a polgári jogi rendelkezését tartalmazzák, hogy az alapszabálynak milyen munkajogi szabályozást is fel kell ölelnie. A Polgári törvénykönyvnek a kisipari szövetkezeti munkaviszonyt is érintő rendelkezései azonban a tagsági viszonyból folyó munkajogviszonyt nem viszik át a polgári jog területére és ugyanígy az előadó szerint a Munka Törvénykönyve végrehajtási rendelete 4. § (2) bekezdésének az a nemleges rendelkezése, hogy a Munka Törvénykönyvének és végrehajtási rendeletének hatálya nem terjed ki a kisipari szövetkezetek tagjaira, a kisipari szövetkezeti munkaviszonyra vonatkozó szabályokat nem zárja ki a munkajog köréből. Az Mt. V. említett rendelkezése csak azt jelenti, hogy a kisipari szövetkezeti tagok munkajogviszonyát a szövetkezeti szervek rendelkezései: az alapszabályok, az

OKISZ vezetőségének határozatai és az OKISZ elnöki utasításai szabályozzák. Ezzel kapcsolatban foglalkozott azután az előadó e jogforrási sajátosság okaival, majd a munkajogviszony létrejötténél, megszűnésénél, az áthelyezésnél, a fegyelmi ügyek és munkajogi viták elintézésénél fennálló sajátosságokat, valamint a szövetkezetek munkadíjazási rendszerének sajátosságait tárgyalta.

Dr. Trócsányi László (MTA Állam- és Jogtudományi Intézet) korreferátumában abból indult ki, hogy a szövetkezet tagjának helyzetét lényegében véve társtulajdonosi minősége határozza meg. Egyetértett az előadóval abban, hogy a szövetkezeti tagsági viszony tágabb mint a vállalati munkaviszony, mert tartalmát nemcsak a munka végzésével kapcsolatos jogok és kötelezettségek képezik. Az a keret azonban, amelyben ez a szövetkezeti munkaviszony elhelyezkedik, polgári jogi jellegű, a kisipari szövetkezeti munkaviszony a tagsági viszonynak csak egyik eleme és minthogy a tagsági viszony polgári jogi jellegű és a jogrendszer szempontjából a polgári jog keretében helyezkedik el, az annak részét képező munkaviszonynak is szükségképpen polgári jogi jellegűnek kell lennie. A továbbiakban utalt arra, hogy a kisipari szövetkezeti munka végzésére és megszervezésére vonatkozó szabályok ugyan általában a vállalati munka szabályozásához hasonlítanak. Ez teszi szükségessé annak felmérését, hogy a szövetkezeti munkaviszony a fejlődés folyamán mennyiben közeledett a vállalati munkaviszonyhoz, tehát belső tartalmában mennyi munkajogi elemet tükröz. Ennek azért van jelentősége, mert mutatni fogja, hogy joghézag esetén nem minden esetben szükségképpen a polgári jogi megoldás lesz a megfelelőbb, jóllehet a bíróság gyakran ezt alkalmazza (pl. a tag munkadíj iránti követelése elévülésének kérdésében), továbbá de lege ferenda vizsgálni kell, hogy az adott megoldás nem kíván-e olyan irányú módosítást vagy kiegészítést, amely a szövetkezeti munkaviszony megváltozott jellegével inkább összhangban áll. A következőkben azután a szövetkezeti munkaviszony egyes legfontosabb kérdéseit ebből a szempontból tekintette át.

Dr. Látrányi Miksa KISZÖV vezető jogtanácsos korreferátumában abból indult ki, hogy a kisipari szövetkezeti forma különleges képet mutat a szövetkezeti tagok olyan kérdéseivel kapcsolatban is, amelyek az alkalmazottak vonatkozásában a szakszervezetek hatáskörébe tartoznak. A szövetkezeti tagsági viszony sajátosságánál fogva ugyanis a szövetkezeti tag és a szövetkezet között a kapcsolat szorosabb és így az érdekvédelmi szerv kialakítása, sőt jogköre is más módon nyert megoldást mint a vállalatoknál. A szövetkezet ugyanis maga is tömegszervezet, habár a szakszervezettől eltérő rendeltetéssel. A szövetkezet tömegszervezeti feladata a különleges feladatokon kívül magában foglalja mindazokat a feladatokat is, amelyeket a Munka Törvénykönyve a szakszervezetekre ruház és így a szövetkezet ezeket a feladatokat önállósult tömegszervezeti jellegénél fogva saját szervei útján valósítja meg. Erre való tekintettel a szövetkezeti alapszabály gondoskodik olyan speciális szövetkezeti szervek létrehozásáról, amelyeknek feladata a szövetkezeti tagság érdekvédelmének és bizonyos szűkebb keretben azoknak a feladatoknak az ellátása, amelyeket alkalmazottak tekintetében a Munka Törvénykönyve a szakszervezetekre bíz. Ezek a speciális szervek a szövetkezeti bizottságok, valamint a munkavédelmi és szociális bizottságok. Ezeknek a választott szerveknek a hatásköre azonban nem kizárólagos, a szövetkezetek egyéb választott szerveinek is megvan a lehetősége arra, sőt adott esetben kötelessége, hogy az említett feladatokkal foglalkozzanak. Végül részletes összehasonlítást tett abban a vonatkozásban, hogy a szövetkezeti tagok tekintetében a vállalati síkon a szakszervezeteket megillető funkciókat mely szervek látják el.

Az ezután kialakult vita során *dr. Krémer Miklós* jogtanácsos rámutatott arra, hogy a munkajog alapján csak azokat a viszonyokat lehet elbírálni, amelyek tekintetében az OKISZ vezetőségi határozatok rendelkeztek. Joghézag esetén a polgári jogot szokta a bíróság alkalmazni. Szerinte a megoldás vagy az lehetne, hogy a Mt. V. 4. § (2) bekezdését olyan értelemben módosítanák, hogy a munkajogi rendelkezéseket a tagsági viszonyból folyó eltérésekkel a szövetkezeti tagok munkaviszonyára is alkalmazni kell, vagy pedig az OKISZ adjon ki egységes munkajogi szabályozást, amely a kérdéseket a lehetőség szerint teljesen átfogja.

Dr. Weltner Andor egyetemi tanár szerint nem kell túlzott jelentőséget tulajdonítani a jogági problémáknak. Egyes társadalmi feladatokat csak több jogág segítségével lehet megoldani. Nézete azonban az, hogy a szövetkezeti munkaviszony ma már inkább a munkajog körébe tartozik. Éppen ezért, ami az analógiát illeti, joghézag esetén a munkajogból kell meríteni. Ezután az előadó és a korreferensek egyes részletmegállapításaival foglalkozott.

Dr. Tóth Imre egyetemi adjunktus ismertette a felvetett kérdésre vonatkozó jogági vitában a polgári jogi és munkajogi tankönyvek állásfoglalását és ahhoz a felfogáshoz csatlakozott, hogy a szövetkezeti munkaviszony nem tartozik a polgári jog körébe.

Dr. Máltás György a Pesti Központi Kerületi Bíróság bírája annak a nézetének adott kifejezést, hogy a bírói gyakorlat irányzata inkább az, hogy a szövetkezeti tagok munkaviszonyának vitás kérdéseiben a munkajogi rendelkezéseket veszi alapul. Vannak ugyan ellentétes állásfoglalások, de mindinkább a jog egységesítésére kell törekedni.

*

Mindent egybevetve megállapíthatjuk, hogy az előadás és az elhangzott hozzászólások a tárgyalt problémák tisztázásának csak kezdetét jelenthetik. A jognak ezen a viszonylag elhanyagolt területén még sok kérdés vár megoldásra. Éppen ezért kívánatos lenne, ha a vita a jogi szaksajtó hasábjain az elméleti és gyakorlati jogászok közreműködésével tovább folynék, aminek a de lege ferenda álláspontok kialakítása szempontjából komoly jelentősége lenne.

Trócsányi László

Az európai szocialista államok jogalkotása

CSEHSZLOVÁKIA

Az 1962. II. félévében Csehszlovákiában több olyan jogszabály látott napvilágot, amelyek érdeklődésre tarthatnak számot.* Így az *államjog* területén mindenekelőtt a *kitüntetések adományozásának szabályozásáról* szóló 62. sz. törvény érdemel figyelmet.

E törvény szerint a kitüntetések egyéneknek, dolgozók kollektívájának, társadalmi szervezeteknek, vállalatoknak, szövetkezeteknek, intézményeknek, fegyveres testületek alakulatainak adományozhatók. A törvény a következő kitüntetéseket ismeri: a „Csehszlovák Szocialista Köztársaság hőse" kitüntető cím a Csehszlovák Szocialista Köztársaság hőse Aranycsillag viselési jogosítványával, a „Szocialista Munka hőse" kitüntető cím a szocialista munka hőse Aranycsillag viselési jogosítványával, továbbá a különböző érdemrendek és más kitüntetések. A kitüntetéseket a köztársaság elnöke adományozza.

Az *államigazgatás* területén kibocsátott jogszabályoknak széles skálája van. A *belügyi igazgatás* körében a *közbiztonsági kisegítő karhatalomról* szóló 56. sz. belügyminiszteri hirdetményről kell említést tenni. A közbiztonsági kisegítő karhatalom a polgároknak a közrend védelmében való közvetlen részvételének egyik formája. Tagjai feladataikat munkaidőn kívül látják el és funkciójuk tiszteletbeli. A közbiztonsági kisegítő karhatalom tagjai jogosultak a) a helyszínen figyelmeztetni azt a polgárt, aki a közrendet megsértette, és ha a figyelmeztetés nem jár eredménnyel, személyazonosságát megállapítani és erről a közbiztonsági szerveknek jelentést tenni, b) járműveket megállítani és a járművezetői jogosítvány felmutatását kérni, közúti szabálysértés esetén a vezetőt figyelmeztetni és ha a figyelmeztetés nem elegendő, erről a közbiztonsági szerveknek jelentést tenni, c) eltiltani az olyan gépkocsivezetőt a vezetéstől, akinek vezetési képességét ittas állapota befolyásolja, d) bekísérni azt a személyt, akit bűncselekményen tetten értek, amennyiben ez a személyazonosságának megállapításához, szökésének megakadályozásához vagy a bizonyítékok biztosítása végett szükséges.

Az *iparügyi* igazgatás területét érinti az *Állami Energiaügyi Felügyelet hatáskörének kiterjesztéséről* szóló 64. számú törvény. A szocialista népgazdaság gyors fejlődése ugyanis megkívánja, hogy egyre hatékonyabban használják ki az elsődleges energiaforrásokat és rendszeresen növeljék az összes fűtőanyag és energiafajtákkal való gazdálkodás színvonalát. Az Állami Energiaügyi Felügyelet feladata, hogy ellenőrzésével fenti kívánalmak érvényesülését elősegítse. Az Állami Energiaügyi Felügyelet a fűtőanyag és energiaügyi minisztérium mellett létesül, élén a főfelügyelő áll, aki a fűtőanyag és energiaügyi miniszter nevez ki. A főfelügyelő alá tartoznak a kerületi felügyelők. A főfelügyelő és kerületi felügyelők mellé megfelelő számú felügyelő van beosztva.

Az iparügyi igazgatás más területével kapcsolatos az *állami nemesfémszolgálat* létesítéséről szóló 93. sz. kohó- és bányaügyi miniszteri hirdetmény. E szolgálat feladata a nemesfémek forgalmát ellenőrizni, gazdaságos felhasználásukat biztosítani, a nemesfémkészítmények műszaki színvonalát emelni és a fogyasztók érdekeit megoltalmazni. Az állami nemesfémszolgálat központi szerve a kohó- és bányaügyi minisztérium.

Az *építésügyi igazgatás* körében figyelmet érdemel az *új építkezési eljárások keretében létesített építkezések dokumentációjáról, kivitelezéséről és kiértékeléséről* szóló 97. sz. építésügyi minisztériumi hirdetmény, amely az építkezési beruházások fejlesztésével összefüggő kutatások legújabb eredményeinek felhasználását kívánja biztosítani. Az ilyen építkezések kivitelezése egyben új szempontokat ad az egyes típustervek és műszaki normák előkészítéséhez is.

A *külkereskedelmi igazgatás* területét érinti *a diplomáciai kiváltságokat és mentességeket élvező személyek és szervek szükségleteinek kielégítésére szolgáló tárgyak vámmentességéről* szóló 81. sz. külkereskedelmi minisztériumi hirdetmény. A jogszabály szerint az említett személyek, valamint közös háztartásban élő családtagjaik személyi szükségleteinek kielégítése céljából behozott tárgyak vámmentesek.

A *belkereskedelmi igazgatás* területén különös figyelmet érdemel az *állami mezőgazdasági, élelmezésügyi és kereskedelmi felügyelet* szervezetéről szóló 122. számú törvény. E jogszabály abból indul ki, hogy a polgárok részére a legjobb minőségű árut kell kiszolgáltatni és a kereskedelmi szolgáltatások magas színvonalát kell biztosítani. Ebből a célból alakul meg a Mezőgazdasági Minőségvizsgáló Állami Felügyelőség a Mezőgazdasági Termékfelvásárló Központi Igazgatóság mellett, az Élelmiszeripari Minőségvizsgáló Állami Felügyelőség az élelmiszeripari minisztérium mellett és az Állami Kereskedelmi Felügyelőség a belkereskedelmi minisztérium mellett. A törvény megállapítja az egyes felügyelőségek feladatait, jogosítványait, valamint a dolgozókkal, más szervekkel és szervezetekkel való együttműködésüket.

Ugyancsak belkereskedelmi vonatkozású *az új fogyasztási cikkek bolti árusítása bevezetésének* szabályozásáról szóló 85. sz. kormányhirdetmény, amelynek célja szintén a lakosság szükségletei minél jobb kielégítésének biztosítása. Részletesen szabályozza az új fogyasztási cikkek bevezetésével kapcsolatos eljárást, az új cikkek bevezetéséért való felelősséget, az új cikkek bevezetésének tervezését, az értékesítési stb. eljárást.

E körben érdemel említést a *belkereskedelmi szervezetek normalizált hiányainak meghatározásáról szóló 132. sz. belkereskedelmi hirdetmény,* amely kisebb leltárhiányok gyorsabb elintézését és az ezekkel kapcsolatos adminisztráció egyszerűsítését szolgálja.

A *kulturális* igazgatás területén szintén több jogszabály közzétételéről számolhatunk be.

A *pedagógiai intézetek* szervezetéről a 87. sz. kormányrendelet rendelkezik. Ezek olyan főiskolák, amelyekben az általános alapműveltséget nyújtó főiskolák pedagógusait képezik. A pedagógiai intézet élén az igazgató áll, akinek két helyettese van; az igazgatót és

* A feldolgozás alapjául a Sbírka zákonú 1962. évi 30–72. számaiban megjelent anyag szolgál.

helyettesét az iskola és kulturálisügyi miniszter nevezi ki. A pedagógiai intézet igazgatója, helyettese és az igazgató által kijelölt más tanerők alkotják a pedagógiai tanácsot; az iskola és kulturálisügyi miniszter által kijelölt pedagógiai intézetekben a pedagógiai tanácsok a főiskolai tudományos tanács funkcióit is ellátják.

A csehszlovák főiskolákon végzett vagy tudományos fokozatot szerzett külföldieket megillető címekről az iskola- és kulturálisügyi minisztérium 113. sz. hirdetménye rendelkezik. E jogszabály szerint a csehszlovák főiskolák külföldi végzett hallgatói részére a diplomákat külföldön történő felhasználás céljából francia, angol vagy spanyol nyelven is kiállítják. Hasonlóképpen idegen nyelven is feltüntetik az ilyen végzett hallgatóknál a Tudományos Akadémia vagy főiskolák által adott tudományos fokozatokat.

A művészetek és az idegen nyelvek körében végzett magánoktatói tevékenységet az iskola és kulturálisügyi minisztérium 108. sz. hirdetménye rendezi, amely szerint ilyen jellegű magánoktatói tevékenységre csak akkor lehet engedélyt adni, ha a szóbanforgó szakoktatás közintézmények keretében nem folyik. A művészetek körében magánoktatói tevékenységre engedélyt az kaphat, akinek valamely művészeti ágban magánoktatói tevékenységre már jogosítványa van és e tevékenységet legalább tíz éve gyakorolja, az illető művészi szakban a szükséges szakképesítéssel rendelkezik és ötven évnél idősebb. Szakképesítés alatt az illető művészeti főiskolán befejezett tanulmányokat vagy az illető szakban másképp szerzett képesítést kell érteni. Az idegen nyelvek oktatására való jogosítvány olyan személyek részére adható, akik a szóbanforgó nyelvtanulmányokat a főiskolán bevégezték, vagy az illető nyelv oktatására vonatkozó szakképesítésüket másképpen igazolják. A magánoktatói tevékenységre a folyamodó kérelmére a járási nemzeti bizottság ad engedélyt.

Ugyancsak a kulturális igazgatás körében kell említést tenni a *sajtó útján történő hirdetések* szabályozásáról, amire az iskola- és kulturálisügyi minisztérium 73. sz. hirdetményével került sor. A jogszabály meghatározza a sajtó útján történő hirdetés fogalmát, a hirdetések tekintetében gyakorolt szerkesztőségi felügyelet kérdését, a hirdetések maximális terjedelmét, a hirdetések díjszabását.

Az *egészségügyi igazgatás* területén elsősorban az *alkoholizmus elleni harcról* szóló 120. sz. törvényről kell megemlékezni. A bevezető rendelkezések után a törvény tárgyalja az alkoholizmus elleni harc eszközeit. Ezek: a polgárok nevelése a szeszes italok élvezetében való mértékletességre, a dolgozók és a társadalmi szervezetek széleskörű bevonása az alkoholizmus elleni megelőző tevékenység különféle formáiba, azoknak az anyagi előfeltételeknek a megteremtése, amelyek a lakosságnak alkoholmentes italokkal való ellátásához és ezen italok propagálásához szükségesek, az alkoholizmus okainak és következményeinek kutatása és ezek kiküszöbölése, az alkoholizmus elleni intézmények létesítése és azoknak a személyeknek a gyógykezelése, akiknek szeszes italok élvezete folytán egészségük megromlott, valamint az ezek feletti orvosi felügyelet, a szeszes italok kiszolgálásának tilalma vagy korlátozása a jogszabályban részletesen meghatározott esetekben, végül a szabálytalanul eljáró személyek elleni eljárás lefolytatása a vonatkozó jogszabályok szerint. Az alkoholizmus elleni küzdelmet az egészségügyi miniszter mellett létesült külön szerv (Központi Antialkoholista Tanács) koordinálja és irányítja. Részletesen szabályozza továbbá a törvény a nemzeti bizottságok feladatait az alkoholizmus elleni küzdelem terén. A nemzeti bizottságok az alkoholizmus elleni harc koordinálására és feladatainak biztosítására kerületi, járási, esetleg községi (városi) antialkoholista testületeket alakítanak. Szabályozza a törvény e testületek jogait és kötelességeit. Végül részletes szabályokat tartalmaz a törvény azokról az intézkedésekről, amelyek a szeszes italok élvezetét korlátozni hivatottak, illetve egyes szeszes italok élvezetét bizonyos esetekben teljesen megtiltják.

Fontos egészségügyi vonatkozású jogszabály a *terhesség mesterséges megszakításáról határozó bizottságok létesítése és a terhesség mesterséges megszakításáról szóló törvény végrehajtása tárgyában kibocsátott 126. sz. korm. rendelet.* A járási nemzeti bizottságok, valamint a prágai városi kerületi nemzeti bizottságok, úgyszintén a bratislavai, brnoi, ostravai és plzeni városi nemzeti bizottságok a terhesség mesterséges megszakításáról határozó bizottságokat létesítenek, amelyek az egészségügyi bizottság albizottságaként működnek. Szükség esetén több ilyen bizottság alakítható, éspedig rendszerint minden poliklinika mellett. A kerületi nemzeti bizottságok és Prága főváros nemzeti bizottsága szintén létesítenek ilyen bizottságokat, amelyeknek feladata a járási szinten alakított ilyen bizottságok határozatai elleni fellebbezések elbírálása. A terhesség mesterséges megszakításáról határozó bizottságok háromtagúak. A jogszabály részletesen meghatározza e bizottságok összetételét és a terhesség mesterséges megszakításának feltételeit. Végül a terhesség mesterséges megszakításával kapcsolatos kérelmek elintézésének eljárási kérdéseit tárgyalja.

Ehelyen kívánunk említést tenni a nemzeti bizottságok jogkörének és felelősségének kiterjesztéséről szóló 71/1961. sz. korm. rend. végrehajtásaképpen megjelent 84. sz. kormányhirdetményről, amely a *járadékbiztosítási albizottságok és a szociális ellátásügyi albizottságok szervezetéről és jogköréről* intézkedik. Eszerint a társadalombiztosítási bizottság mellett mint annak szűkebb albizottságai járadékbiztosítási albizottságok és szociális ellátásügyi albizottságok alakulnak. A hirdetmény célja a dolgozók fokozottabb bevonásának biztosítása e kérdések elintézésébe. A kormányhirdetmény szabályozza az említett albizottságok tagjai megválasztásának módját, az albizottságok összetételét, hatáskörét, és az e bizottságok előtti eljárást.

A *pénzügyi jog területéhez* tartozik *a prémiumok és jutalmak megadóztatásáról* szóló 88. sz. pénzügyminisztériumi hirdetmény kibocsátása. Abból indul ki, hogy a munkabéradó alól csak olyan prémiumok és jutalmak mentesíthetők, amelyeknek rendkívüli össztársadalmi jelentőségük van. Majd meg-

határozza az egyes prémium-, illetve jutalomfajták adómentességének határait.

A *polgári jog* körében a *szocialista szervezetek közötti gazdasági viszonyokról szóló 69/1958. sz. törvény hatályának a mezőgazdasági termelőszövetkezetek építési beruházásaira való kiterjesztéséről* szóló 79. sz. kormányrendeletről kell megemlékezni. Ehhez csatlakozik a *polgári eljárási jog területén az állami döntőbírósági szervek hatáskörének a mezőgazdasági termelőszövetkezetek építési beruházásainak területén felmerült vitákra történő kiterjesztéséről* szóló 80. sz. tvr. E két jogszabály egymással szorosan összefügg és tartalmilag szerves egységet alkot.

A polgári jog területéhez tartozik továbbá a *mezőgazdasági termelőszövetkezetek és a szövetkezeti közös üzemek építkezési beruházásainál végzett munkák és szolgáltatások teljesítése alapfeltételeinek kibocsátásáról* szóló 127. sz. hirdetmény, továbbá az *építkezési beruházások részére történő szállítások vagyoni szankcióit díjtételeinek szabályozásáról* szóló 128. sz. hirdetmény.

Nagy horderejű jogszabály és ezért erről részletesebben kívánunk szólni, a *gazdasági döntőbíráskodásról* 121. sz. törvény. Ez a törvény jogszabályi síkon rögzíti a gazdasági döntőbíráskodás fejlődésének adott fokát és megállapítja fő feladatait. Egységesíti és egyszerűsíti a döntőbírósági eljárásról szóló elaprózott és sok vonatkozásban formalisztikus szabályokat. Rendelkezései könnyen áttekinthetők, és így a vállalati dolgozók széles köre számára teszi lehetővé, hogy a gazdasági döntőbíráskodás szervezetének és eljárásának alapvető kérdéseiben gyorsan tájékozódjanak.

A törvény bevezető rendelkezésében megállapítja, hogy a gazdasági döntőbíróság a szocialista szervezetek közötti szállítói-megrendelői és vagyoni viszonyok megszervezésénél, szabályozásánál és ellenőrzésénél az alábbi fő feladatokat látja el: a) letárgyalja és eldönti a szocialista szervezetek közötti együttműködés és kölcsönös támogatás megszervezését és fejlesztését és aktívan befolyásolja ezeket a szervezeteket abban a tekintetben, hogy tevékenységüket megjavítsák, a gazdasági szerződéseknek szabályszerűen és kellő időben a tervfeladatokkal összhangban történő megkötéséért és teljesítéséért való felelősségüket fokozzák és az önálló elszámolást megszilárdítsák, c) a szocialista szervezetek munkájában észlelt hiányosságokra az illetékes szervek figyelmét felhívja, illetve javaslatot tesz a hiányosságok megszüntetésére, d) összegyűjti és általánosítja saját tevékenységének tapasztalatait és rendszeresen vizsgálja a hibák okait.

Azok a gazdasági viták, amelyeket a gazdasági döntőbíróság letárgyal és eldönt, elsősorban a következők: a) a gazdasági szerződések megkötésével, módosításával vagy megszüntetésével kapcsolatos viták, b) a vagyoni viták, c) a szállítási alapfeltételekkel kapcsolatos viták, árviták az árszabályok által megállapított körön belül. Nem határoz a döntőbíróság a következő kérdésekben: a) a fuvarozási vitákban, amelyek az áruk behozatalával, illetőleg kivitelével kapcsolatosak, vagy pedig a transit szállítást érintik, a külkereskedelmi vállalatok közötti olyan kártérítési vitákban, amelyek az áruellenőrzés végrehajtására kötött szerződésekkel kapcsolatosak, c) a szakszervezet és a szocialista szervezet között felmerült olyan kártérítési vitákban, amelyek a betegségi biztosítás helytelen lebonyolításával kapcsolatban keletkeztek. Utóbbi vitákban a bíróságok határoznak.

A gazdasági döntőbíróság szervei az állami, a szakági (reszort) és szövetkezeti döntőbíróság. Az állami döntőbíróság szervei a Csehszlovák Szocialista Köztársaság Állami Döntőbírósága és a kerületi állami döntőbíróságok. A szakági (reszort) döntőbíróságokat a miniszterek a Csehszlovák Szocialista Köztársaság fődöntőbírájával egyetértésben létesítik a gazdasági minisztériumoknál, illetőleg központi szerveknél a minisztériumok, illetőleg központi szervek felügyelete alá tartozó szocialista szervezetek szerződési és vagyoni vitáinak letárgyalása és eldöntése végett. A szövetkezeti döntőbíróságokat a szövetkezetek központi szövetségei létesítik a Csehszlovák Szocialista Köztársaság fődöntőbírájával egyetértésben az alárendelt szövetkezetek, szövetkezeti szövetségek és szövetkezeti szövetségi vállalatok közötti szerződési és vagyoni viták letárgyalása, valamint eldöntése céljából. A törvény az egyes döntőbíróságok hatáskörét külön-külön határozza meg, majd részletesen szabályozza a döntőbírósági eljárást.

A *munkajog* körébe tartozik a *hivatásos tűzoltóalakulatok tagjainak munkaviszonya, szolgálata és fegyelmi felelőssége* tárgyában kibocsátott 98. sz. belügyminisztériumi hirdetmény, amely a hivatásos tűzoltókra vonatkozó munkajogi kérdések komplex szabályozását tartalmazza.

Végül a *nemzetközi jog* területéről figyelmet érdemel a Csehszlovák Szocialista Köztársaság csatlakozása több kollektív egyezményhez, valamint említést kell tenni a Csehszlovák Szocialista Köztársaság által kötött különböző kétoldalú egyezményekről is.

Azok a *kollektív egyezmények*, amelyeknek a Csehszlovák Szocialista Köztársaság általi megerősítése a tárgyalt időszakban került közzétételre, a következők: *a férjezett nők állampolgárságáról* szóló, New Yorkban 1957. február 20. napján kelt egyezmény (38. sz. hird.), az *Antarktiszről* szóló, Washingtonban 1959. december 1-én kelt szerződés (40. sz. hird.), az *ipari tulajdon védelméről* szóló, Párisban 1883. március 20. napján kelt és Brüsszelben 1900. december 14-én, Washingtonban 1911. június 2-án, Hágában 1925. november 6-án, Londonban, 1934. június 2-án és Lisszabonban 1958. október 31-én felülvizsgált egyezmény (47. sz. hird.) a *távközlésről* szóló, Genfben 1959. augusztus 21-én kelt egyezmény (utóbbihoz Csehszlovákia fenntartásokkal csatlakozott) (57. sz. hird.).

A Csehszlovák Szocialista Köztársaság által kötött és a tárgyalt időszakban közzétett *kétoldalú* nemzetközi egyezmények a következők: a Lengyelországgal kötött jogsegélyegyezmény (66. sz. hird.), az Ausztriával kötött légiforgalmi egyezmény (70. sz. hird.), az Afgán Köztársasággal kötött kulturális együttműködési egyezmény (71. sz. hird.), a Magyar Népköztársasággal kötött jogsegélyegyezmény (91. sz. hird.), a Libanoni Köztársasággal

kötött légi forgalmi egyezmény (99. sz. hird.), a Marokkói köztársasággal kötött légi forgalmi egyezmény (106. sz. hird.), a Mali Köztársasággal kötött légiforgalmi egyezmény (116. sz. hird.). Ebben az időszakban került sor a Lengyelországgal kötött, Prágában 1955. szeptember 6. napján kelt és 1961. május 20. napján módosított turista-egyezmény jegyzékváltás útján 1962. május 3. napján történt újabb módosításának közzétételére is (61. sz. hird.).

T. L.

TUDOMÁNYOS ÉLET

Tudományos fokozatok odaítélése

Doktori fokozat

Weltner Andor „A szocialista munkajogviszony, üzemi demokrácia és munkajog" c. doktori értekezését 1961. június 6-án védte meg. Az értekezés opponensei Szászy István, az MTA lev. tagja, Beck Salamon és Eörsi Gyula, az állam- és jogtudományok doktorai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáns alapos marxista tudással, a nemzetközi szocialista és burzsoá irodalom ismeretében a burzsoá jogot sokoldalúan, mélyrehatóan bírálva jutott el a részben már publikált, többéves kutatásait továbbfejlesztve újszerű konstrukciókhoz, új tételekhez. A tárgyalt kérdéseket számos vonatkozásban teljesen új szemszögből veti fel. Bár a disszertáció szerkezete bizonyos lazaságot mutat és a bizottság véleménye szerint a szerző az általa felvetett elméleti megalapozás nyomán messzebbre juthatott volna a munkajog dogmatikai kiépítésében, megállapítható, hogy a disszertáció a szocialista munkajog tudományát számottevően továbbfejlesztette. A disszertáns az oppozíciókra és a hozzászólásokra magas színvonalon adott választ.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Weltner Andort az állam- és jogtudományok doktorává nyilvánította.

*

Beér János „A helyi tanácsok kialakulása és fejlődése" c. doktori értekezését 1961. június 30-án védte meg. Az értekezés opponensei Buza László, Erdei Ferenc és Szabó Imre akadémikusok voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt sikeresen oldotta meg vállalt feladatát. A disszertáció szocialista államszervezetünk kialakulásának és fejlődésének igen jelentős elemeit dolgozta fel. A vonatkozó egész jogi és történeti irodalom mellett a teljesség igényével dolgozta fel nemcsak a joganyagot, hanem a fejlődés útját jelző sokszor csak kéziratos, vagy általában levéltári anyag formájában feltalálható forrásokat is, egyben a szocialista államszervezet építésének közvetlen résztvevőjeként mutatja be a tanácsok kialakulásával és fejlődésével kapcsolatos szükségszerűen harci folyamat különböző oldalait, e folyamat belső ellentmondásait is. A bizottság a disszertáció és az adott válasz alapján megállapította továbbá, hogy a disszertáció a marxi—lenini ideológia alapján jelentős önálló kutatási eredményekre támaszkodva tudományosan pontos képet ad az általa vizsgált intézmény, helyi tanácsaink fejlődésének egész történetéről, e fejlődés lényegéről, az intézmény mai helyzetéről, várható jövő útjáról, valamint az ezzel kapcsolatos feladatokról. Ezzel helyesen oldotta meg az elmélet és gyakorlat összekapcsolását is. Elméletileg magas színvonalon támasztja alá a jövő államépítő munkája számára a tanácsokkal kapcsolatos kérdések rendezését.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Beér Jánost az állam- és jogtudományok doktorává nyilvánította.

Kandidátusi fokozat

Nagy Tibor „A nemzetközi pénzügyi jog problémája, különös tekintettel a nemzetközi adójog magyar vonatkozásaira" c. kandidátusi értekezését 1961. márc. 13-án védte meg. Az értekezés opponensei Haraszti György, a jogi tudományok kandidátusa és Takács György voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Nagy Tibor kandidátusi értekezését a témaválasztás eredeti volta, széleskörű irodalmi ismeret, a tárgyban való alapos elmélyedés, jellemzi. Kandidátusi értekezésének a nemzetközi adójoggal foglalkozó része komoly hozzájárulást jelent a nemzetközi adójog problémájának megoldásához. A jelölt disszertációjának alapvető konklúziója erősen vitatható és több vonatkozásban szembekerült az általánosan elfogadott nemzetközi jogi tételekkel. Ugyanakkor a jelölt mind a témaválasztással, mind a források tanulmányozásával, felhasználásával és a kidolgozás módozataival bebizonyította, hogy önálló tudományos kifejtésre és szakterületének továbbfejlesztésére képes.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Nagy Tibort az állam- és jogtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Bodrogi Károly „A hatóságok elleni erőszak egyes büntetőjogi kérdései" c. kandidátusi értekezését 1961. március 15-én védte meg. Az értekezés opponensei Barna Péter, az állam- és jogtudományok doktora, valamint Horváth Tibor, az állam- és jogtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt értekezésében a büntetőjog különös részének egyik fontos kérdését dolgozta fel. A hatóság büntetőjogi védelmének elméleti kérdései a jogirodalomban alig nyertek kidolgozást. Az értekezés érdeme, hogy a hazai kodifikációs munkához kíván hasznos adalékot nyújtani. Érdeme az

is, hogy behatóan elemzi a bírói gyakorlatot, önállóan állástfoglal egyes elméleti kérdésekben, mint például a bűnösség általános kérdései, a hatósági személy büntetőjogi felelősségének és védelmének problémái. Az értekezésre jellemző az a törekvés, hogy a marxizmus—leninizmus módszerével oldjon meg a jogirodalomban vitássá tett elvi és gyakorlati problémákat, mint a hatósági személy fogalma, a védett személyi kör terjedelme. Több részletkérdésben a szerző álláspontja vitássá tehető, egyes kérdésekben téves (például a témával nem megalapozottan összefüggésbe hozott szabadság és szükségszerűség problémáiban, a mulasztás és a nemtevés meghatározásában és elhatárolása tekintetében). Kifogásolható, hogy az értekezésben több helyen nem jelölte meg a szerző a pontos forrást. Ez elsősorban a történeti anyagra vonatkozik. Az értekezés egyes fejezetei további kimunkálásra szorulnak, így a büntető jogkövetkezményekre vonatkozó fejezet. Egészében a szerző tanúságot tett arról, hogy kutatómunkán alapuló önálló tudományos eredmények elérésére képes, témakörében jártas.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Bodrogi Károlyt az állam- és jogtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Berényi Sándor „A szovjet iparigazgatás szervezete" c. kandidátusi értekezését 1961. március 31-én védte meg. Az értekezés opponensei Bihari Ottó, Halász József és Martonyi János az állam- és jogtudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt disszertációjának tárgyát olyan témakörből választotta, amely a második világháborút követő években, de különösen a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. Kongresszusa óta a szocialista államépítés legfontosabb, közvetlenül időszerű feladataival kapcsolatban merült fel. Minden szocialista ország államtudományának egyik legfontosabb célkitűzése a most folyó időszakban az iparvezetés elvi kérdéseinek tanulmányozása, s ennek alapján az állami vezetés részére megfelelő javaslatok kidolgozása. Nyilvánvaló, hogy ebben a bonyolult munkában különös jelentősége van a szovjet iparigazgatás többévtizedes tapasztalatainak, amelyeket minden szocialista ország igyekszik felhasználni és saját viszonyaira alkotómódon alkalmazni. A disszertáció éppen a tapasztalatok összefoglalására törekszik, s ezért az általános feladat megoldását már témaválasztásánál fogva is helyesen szolgálja. A disszertáció az államigazgatási jog magyarnyelvű irodalmában úttörő jellegű. Tartalmában az értekezés hatalmas anyagot dolgoz fel, túlnyomórészt eredeti jogszabályanyag és irodalmi anyag felhasználásával áttekinthető képet rajzol a szovjet iparigazgatás fejlődéséről és jelenlegi állásáról. A nagyméretű, eredeti anyag felhasználása, a teljességre való törekvés mindamellett a disszertációnak bizonyos extenzív jelleget ad, s bár mint anyag kiválóan alkalmas általánosításra, s a következtetések hazai viszonyainkra való alkalmazására, és ilyen általánosításokat tartalmaz is, ezek az általánosítások helyenként eltűnnek a részletkérdések erdejében, nem mindig jelentkeznek eléggé plasztikusan. Emellett nem marad hely bizonyos nem lényegtelen elvi kérdések kidolgozására, amilyenek a hatósági és a szorosan vett gazdasági vezetés viszonya stb. Mindez bizonyos aránytalanságokra, s ezzel megállapítások ismétlődésére is vezet. A disszertáció e hibái ellenére komoly hozzájárulást jelent a szocialista iparigazgatás elvi kérdéseinek tanulmányozásához. A jelölt — a bizottság megítélése szerint — disszertációjával és annak színvonalas megvédésével bebizonyította, hogy tudományos munkára alkalmas. A bizottság helyesnek találná, ha a munka a történeti részek bizonyos rövidítése, az aránytalanságok kiküszöbölése és az opponensek helyesnek talált tartalmi és formai észrevételeinek elfogadása után kiadásra kerülne.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság 6 : 1 arányú javaslata alapján Berényi Sándort az állam- és jogtudományok kandidátusává nyilvánította.

Vásárhelyi István „A restitúció a nemzetközi jogban" c. kandidátusi értekezését 1961. április 17-én védte meg. Az értekezés opponensei Szászy István, az MTA lev. tagja és Haraszti György, az állam- és jogtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Vásárhelyi István disszertációjában nem általánosságban tárgyalja a restitúció problémáját, hanem elsősorban az elhurcolt javak kérdésével, s ezen belül a nyugati hatalmak és Nyugat-Németország vonatkozó gyakorlatával foglalkozik. Ebben a leszűkített keretben az általa tárgyalt kérdést a tudományos követelményeknek megfelelően dolgozta fel. A nemzetközi közjog egyes jelentős általános kérdései tekintetében a feldolgozás alaposabb elmélyülést igényel. Ki kell emelni azonban, hogy igen sikerült a disszertációnak az a része, amely problémájának központi kérdését, a restitúció nemzetközi közjogi jellegét domborítja ki.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Vásárhelyi Istvánt az állam- és jogtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Kaszavetov Marin „A konzuli jog fejlődése, különös tekintettel a bolgár jogra" c. kandidátusi értekezését 1961. június 21-én védte meg. Az értekezés opponensei Buza László akadémikus és Bokorné Szegő Hanna, az állam- és jogtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt által készített disszertáció a gyakorlati élet szempontjából is fontos kérdést tárgyal, amelynek taglalása annál inkább méltánylást érdemel, mert a vonatkozó irodalom rendkívül szegény. A disszertációban foglalt rendszerezés és okfejtés helyes. Az oppozíciókban előadott véleményekre vonatkozóan a jelölt válasza azt igazolja, hogy önálló tudományos tevékenység kifejtésére képes és alkalmas.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Kaszavetov Marint az állam- és jogtudományok kandidátusává nyilvánította.

Fonyó Antal „A gazdaság elleni bűncselekmények fogalma" c. kandidátusi értekezését 1961. június 28-án védte meg. Az értekezés opponensei Barna Péter, az állam- és jogtudományok doktora és Kádár Miklós, az állam- és jogtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Fonyó Antal kandidátusi disszertációjában a szocialista büntetőjog különös részének jelentős kérdéskörét dolgozta fel. A vizsgált terület a szocialista büntetőjognak jellegzetes alkotóeleme ugyan, de teljes elméleti feldolgozásával a hazai irodalom eddig még adós maradt és más szocialista országok irodalmában sem történt meg a fejlődés során felmerülő problémák átfogó elemzése. A disszertáció ezért alig támaszkodhatott teljes elméleti feldolgozást nyújtó irodalmi előzményekre és számos megállapítása úttörő jellegű. A jelölt a disszertációjában nemcsak jogdogmatikai jellegű fogalommeghatározást végzett, hanem mélyre ható marxista elemzésnek vetette alá azokat a gazdasági-társadalmi viszonyokat, amelyeknek a veszélyeztetésében, vagy megsértésében megnyilatkozhatnak a gazdaság elleni bűncselekmények. A szerzőnek ezzel a módszerrel sikerült a jogi fogalmakat a gazdasági-társadalmi viszonyokból levezetnie. A bizottság megállapítja, hogy a gazdasági bűncselekmények fogalmának a meghatározása, lényegében tehát a disszertáció végkövetkeztetése, a jelölt igen értékes, tudományos eredménye. A jelölt bebizonyította, hogy alapos marxista jogi műveltséggel rendelkezik, tudományágát behatóan ismeri, a gyakorlati tapasztalatok elméleti szintű általánosítására és önálló kutatáson alapuló eredmények elérésére képes. Az opponensi véleményekre adott válaszával is bebizonyította igen alapos felkészültségét és kandidátusi disszertációját sikerrel védte meg.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Fonyó Antalt az állam- és jogtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Toldi Ferenc „Az államigazgatási rendelkezések megsemmisítése és megváltoztatása a Magyar Népköztársaságban" c. kandidátusi értekezését 1961. június 29-én védte meg. Az értekezés opponensei Martonyi János és Szamel Lajos, az állam- és jogtudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy az értekezés szerzője több, mint egy évtizede foglalkozik az államigazgatási eljárással, eddigi tudományos munkásságának zömét is ebben a tárgykörben fejtette ki. Kandidátusi értekezése számos új tudományos eredményt foglal magában; az eddigi szakirodalom megállapításain túlmenően számos kérdést alkotó módon tisztáz, sok segítséget ad a jogalkalmazási gyakorlatnak és jogalkotásnak. Az értekezés világnézeti alapja, módszere marxista—leninista. A szerző a gazdag forrásanyagot alaposan dolgozza fel. Az értekezés, valamint az adott válasz szerkezetileg, stílusában és mondanivalójában érett munka eredménye.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Toldi Ferencet az állam- és jogtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Földes Iván „A termelőszövetkezetek állami irányítása" c. kandidátusi értekezését 1961. december 18-án védte meg. Az értekezés opponensei Erdei Ferenc akadémikus és Nagy László, az állam- és jogtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Földes Iván disszertációjában időszerű, a mezőgazdaság szocialista fejlesztése tekintetében rendkívül jelentős témát dolgozott fel, amelynek monografikus szintű elemzése a szocialista termelőszövetkezeti jogi irodalomban hiányos. A disszertáció helyes irányú marxista elemzést tartalmaz a termelőszövetkezetek állami irányításának fejlődéséről, különböző szervezeti-jogi intézményeiről, a korábbi 1957 előtti hibákról és hiányosságokról. A munka — amelyben a szerző feldolgozta a kapcsolatos politikai és jogtudományi irodalmat — mint első kísérlet eredményesnek tekinthető. Abból következően, hogy a téma irodalmilag hiányosan feldolgozott, s vele kapcsolatosan több kérdésben a szocialista jogtudományi irodalomban is vita van, a disszertáció is tartalmaz egyes vitatható elemzéseket és állításokat (állami felügyelet, a termelőszövetkezetek állami irányításának ágazatai). A téma egyes vonatkozásai nem kellő mélységben kidolgozottak (például a szövetkezetek közti termelési kapcsolatok, a termelőszövetkezeti demokrácia kérdései). Ugyanakkor értékes eredményei a disszertációnak a jogszabályoknak és az alapszabályoknak, mint a termelőszövetkezeti irányítás eszközeinek az elemzése, a termelőszövetkezeti állami irányítás szervezetének kritikai vizsgálata, valamint a termelőszövetkezetek irányító szervezetének fejlesztésére irányuló következtetések. Egybevetve a tanulmány érdemeit és egyes vitatható következtetéseit, egyértelműen azt kell megállapítani, hogy a kandidátusi értekezéstől megkívánt követelményeknek kétségkívül megfelel. Vitatható részei is sokkal inkább önálló gondolkodásnak és magasabb elméleti igénynek, mintsem módszertani hibáknak a bizonyságai. A jelöltnek az opponensi véleményekre és a felszólalásokra adott válasza színvonalas és kielégítő volt.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Földes Ivánt az állam- és jogtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Szatmári Lajos „A bírság a magyar államigazgatásban" c. kandidátusi értekezését 1962. március 30-án védte meg. Az értekezés opponensei Király Tibor és Szamel Lajos, az állam- és jogtudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció gondos, alapos, eredményeit tekintve értékes munka. A tárgyválasztás helyes és időszerű. A témát ezideig a magyar jogirodalomban a szerző által követett mélységben és terjedelemben nem dolgozták fel. A szerző a téma feldolgozásában mind a hazai, mind a külföldi jogirodalmat hasznosítja. Az értekezés számottevő értéke a gondos szerkesz-

tés és vitakészség. A szerző fejtegetéseiben a marxizmus—leninizmus alapján áll. Munkája elméleti értéke mellett a gyakorlatot, különösen a kodifikációt segíti. A szerző tudományos eredménye, hogy a bírságolás jogintézményét kiemeli a büntetőjog köréből. Ez a törekvése sikerült és ez az értekezés jelentős érdeme. Kiemelkedőek a szerzőnek a bírságolás anyagi és alaki jogi kérdéseiről, ezen belül a felügyeleti bírságról adott fejtegetései, még akkor is, ha egyes állásfoglalásai vitathatók. A szerzőnek az értekezésben elfoglalt egyes elvi állásfoglalásaival vitatkozni lehet, de ezeknek tudományos kifejtése megalapozott. A szerzőnek az opponensek véleményére és a felszólalásokra adott válasza tudományosan megalapozott volt és a problémák tisztázását elősegítette.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Szatmári Lajost az állam- és jogtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Görgey Mihály „A minőség védelme a szállítási szerződések körében" c. kandidátusi értekezését 1962. június 22-én védte meg. Az értekezés opponensei Eörsi Gyula, az MTA lev. tagja és Csanádi György, az állam- és jogtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Görgey Mihály értekezésében a népgazdaság szempontjából elsőrendű kérdést tárgyal, amelynek jogi szabályozása sok problémát vet fel, monografikus feldolgozása pedig a szocialista jogi irodalomban a téma súlyához mérten szegényes. Szerzőnek széleskörű ismeretei vannak a kérdés nemzetközi szocialista irodalmáról. Munkája során nagy súlyt helyez arra, hogy a jelenlegi jogot szembeállítsa különösen a magyar és a német burzsoá joggal. Ennek során a múlt jogát pártosan — ha egyszerűsítésektől nem is mindig mentesen — mutatja be. Törekszik a dialektikus materialista módszer alkalmazására és e törekvése a munka nagy részében eredményesnek mondható, bár egyes kérdések tárgyalása során szemléletmódja merevnek található. Művében kiterjedt elméleti és gyakorlati anyagot dolgoz fel és nemcsak bemutat, de mélyrehatóan elemez és értékel is. A vitatott alapkérdésekben általában helyes álláspontra helyezkedik. Számos lényeges kérdésben és részletkérdésben helytálló, újszerű eredményre jut. Munkáját áthatja az a törekvés, hogy a népgazdaság fejlődését elméleti és gyakorlati súlypontú javaslataival előmozdítsa.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Görgey Mihályt az állam- és jogtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Molnár Imre „A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok fegyelmi felelőssége" c. kandidátusi értekezését 1962. június 25-én védte meg. Az értekezés opponensei Világhy Miklós és Nagy László, az állam- és jogtudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy az értekezés a termelőszövetkezeti fegyelmi felelősség elvi megalapozásának első, valóban igényes feldolgozása. A szerző elemzéseinek elméleti és gyakorlati jelentősége a mezőgazdaság szocialista átszervezése után a termelőszövetkezetek belső megszilárdításában különösen megnövekszik. A munkát konkrét elemzés jellemzi és dogmatizmustól mentes marxista—leninista társadalmi-politikai szemlélet hatja át. Elméleti vonatkozásban számos újszerű tétel felállításához, új következtetések levonásához jut el. Ilyen például az elsődleges és másodlagos fegyelmi felelősség megkülönböztetése, továbbá a termelőszövetkezeti tagok családtagjai jogi helyzetének kidolgozása. Emellett a munka közvetlenül hasznosítható gyakorlati segítséget is nyújt a termelőszövetkezeti fegyelmi jog helyes gyakorlásához. A disszertáció széles irodalmi apparátusra támaszkodik, kidolgozása gondos, stílusa világos. A munka kiadásra való előkészítése és a további kutatások során célszerű lesz, ha a jelölt további erőfeszítéseket tesz tételeinek még sokoldalúbb alátámasztására, és különösen arra, hogy fokozza a civilisztika eredményeinek felhasználását. Az opponensi véleményekre adott válasz színvonalas és megalapozott volt.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Molnár Imrét az állam- és jogtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Szentpéteri István „A közvetlen demokrácia fejlődési irányai és burzsoá intézményeinek kritikája" c. kandidátusi értekezését 1962. június 28-án védte meg. Az értekezés opponensei Antalffy György, az állam- és jogtudományok kandidátusa és Beér János, az állam- és jogtudományok doktora voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a közvetlen demokrácia problémái a szocialista demokrácia fejlesztésének egyik fontos részét képezik. A disszertáns a közvetlen demokrácia történetileg kialakult formáit vizsgálja, a marxista történeti módszer segítségével értékeli azokat és a szocialista államépítés jelenlegi feladatainak megoldása szempontjából is jelentős, új tudományos eredményekre jut. Ilyen új tudományos eredményként kell értékelni különösen a közvetlen demokrácia fogalmával, a jelenleg ismeretes intézmények eredetével, azok konkrét társadalmi tartalmával összefüggő fejtegetéseit és megállapításait. Ugyancsak új tudományos eredményként kell kiemelni e területen a kispolgári ideológia hatásának első marxista értékelését. A közvetlen demokrácia szocialista intézményeinek további kutatása szempontjából megalapozó jelentőségűek a közvetlen demokrácia egyes típusaira és formáira vonatkozó megállapításai. A disszertáció igen széles irodalmi apparátusra támaszkodik. Feldolgozza a kérdés nemcsak egész marxista irodalmát, hanem a polgári irodalom összes jelentősebb műveit is. Különösen jelentős az a módszer, ahogyan feltárja és az adott viszonyokkal összefüggésben értékeli a marxista klasszikusok által felhasznált korabeli munkák anyagát is. A bizottság kiemeli a jelölt válaszának magas színvonalát.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú ja-

vaslata alapján Szentpéteri Istvánt az állam- és jogtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Szotáczky Mihály „A jogi akarat osztálytartalma" c. kandidátusi értekezését 1962. június 29-én védte meg. Az értekezés opponensei Antalffy György és Kulcsár Kálmán, az állam- és jogtudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Szotáczky Mihály disszertációja a marxista—leninista állam- és jogelmélet egyik alapvető kérdését: a jogi akarat osztálytartalmát vizsgálja, amelynek részletes kidolgozása a szocialista jogirodalomnak állandóan visszatérő, de napjainkban különösen időszerű feladata. Ezért a szerző témaválasztása helyes és indokolt. A tanulmány szerzője a tárgyra vonatkozó burzsoá és szocialista irodalmat egyaránt alaposan ismeri, ezt a tudományos anyagot önállóan, éles kritikai szemmel vizsgálja és kezeli. A disszertáció a témát szerkezetileg arányos és zárt logikai rendszerben tárgyalja. A dolgozat eredményei előrelépést jelentenek a jogi akarat problematikájának részletes marxista megoldásában, különösen az egyéni és az osztályérdek viszonyát a tárgyi jogban elemzi az eddigi tudományos ismereteket továbbfejlesztő és gazdagító módon. A szerző az osztályakarat fogalmát, az osztályakarat jogi kifejlődésének folyamatát a társadalmi, a szociológiai oldal mellett a filozófiai oldallal egységben közelíti és oldja meg. Sokoldalúan elemzi az egyéni és az osztályakarat viszonyát, az osztályakarat pszichológiai jellegének problémáját és az e kérdések körül a szocialista jogirodalomban folyó vitában foglal állást. A disszertációnak különösen erős oldala a jogtörténet széleskörű és alapos ismerete. A tanulmány élén, lucidus stílusban, logikusan fejti ki mondanivalóját. A szerző disszertációját színvonalasan, tudományos alapossággal és igényességgel védte meg.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Szotáczky Mihályt az állam- és jogtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Katona Géza „A nyomok azonosítási vizsgálata a büntetőeljárásban" c. kandidátusi értekezését 1962. július 4-én védte meg. Az értekezés opponensei Barna Péter, az állam- és jogtudományok doktora és Vargha László, az állam- és jogtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy az értekezés dialektikus materialista szemléletet tükröző alapos tudományos igénnyel, irodalmi apparátussal, bátor vitatkozó szellemmel, jó stílusban megírt mű. Az opponensek az értekezés egészének pozitív értékelése mellett kritizálták ugyan a szerző egynémely állásfoglalását, de ezek sem minősíthetők tudománytalannak és vitásak a nemzetközi marxista jogi irodalomban is, és ehhez képest a disszertáció értékelését nem befolyásolják. A szerző az opponensi véleményekre adott válaszában is a tudományos kérdésekben való jártasságáról, széleskörű irodalmi ismeretekről és tudományos munka végzésére való alkalmasságáról tett tanúbizonyságot. A disszertáció mind tárgyában, mind megállapításaiban úttörő jellegű. Hasonló tárgyú magyar monográfia ezideig nem készült; a külföldi szerzők megállapításait a disszertáns kritikailag dolgozta fel. Az értekezésben taglalt szakértői véleményeknek a büntetőeljárásban az igazság feltárását célzó elméleti és gyakorlati követelményeit, továbbá készítésüknek és értékelésüknek módszertanát a gyakorlat céljára különösen alkalmas módon tartalmazza és új gondolatokkal gazdagította az alkalmazott matematikai és kriminalisztikai elvek kapcsolatának eddig ismert tételeit.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Katona Gézát az állam- és jogtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Pintér Jenő „A veszély fogalma és jelentősége a büntetőjogban" c. kandidátusi értekezését 1962. szeptember 28-án védte meg. Az értekezés opponensei Barna Péter, az állam- és jogtudományok doktora és Horváth Tibor, az állam- és jogtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Pintér Jenő kandidátusi értekezésének témaválasztása mind gyakorlati, mind elméleti szempontból indokolt, különös tekintettel arra, hogy a tárgyat a maga egészében a szocialista jogirodalomban még nem dolgozták fel. A munka újszerűen veti fel a veszély fogalmi meghatározásának kérdését és kísérletet tesz arra, hogy e fogalmat mind filozófiai, mind jogdogmatikai alapon megközelítse. Eredményképpen a veszélyhelyzet fogalmának és fajainak tisztázása alapján egyes büntetőjogi intézményeket eddig nem vizsgált oldalról tárgyal. A tárgyalás kiemelkedő érdeme az, hogy a büntetendőség alsó határát mind a kísérlet, mind az előkészület vonatkozásában a veszélyhelyzet fogalmának oldaláról vonja meg. E tekintetben megállapításai önálló látásmódját, kutató készségét bizonyítják. Bár a jelölt az opponensi véleményekre adott válaszában álláspontját számos kérdésben a disszertációban kifejtetteken túlmenően is indokolta, a felmerült vitakérdések egy része (így például a közveszély fogalmának definíciója, az alkalmatlan kísérlet problematikája) nem tekinthető véglegesen lezártnak és további kutatómunkát igényel. Ennek során különösen kívánatos, hogy a szerző dolgozza fel az újabb szocialista irodalom tárgybavágó megállapításait is.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Pintér Jenőt az állam- és jogtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Maday Pál „Szarvas mezőváros jogéletének főbb vonásai" c. kandidátusi értekezését 1962. november 30-án védte meg. Az értekezés opponensei Csizmadia Andor és Horváth Pál, az állam- és jogtudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt széleskörű levéltári kutatómunkával tárta fel Szarvas város XVIII—XIX. századi jogéletének minden fontosabb jelegzetességét, a feudális elnyomás alóli felszabadulási törekvéseket. A nagy levéltári anyagot az értekezés helyesen rendszerezi, tanulságosan, marxista szemlélettel

dolgozza fel. Az értekezés a jogtörténeti oktatás számára is hasznos. Az értekezés — címénél lényegesen többet nyújtva — a mezővárosi igazgatás és törvénykezés úgyszólván valamennyi megnyilvánulását részletesen feldolgozta. A disszertációban érintett problémák közül néhány részletkérdés (például Szarvas mezőváros privilegizált helyzete, az örökváltság-szerződés megkötése után megmaradó feudális kötöttségek körülhatárolása) további vizsgálódást és elemzést igényel. Az említett megjegyzések az értekezés tudományos értékét nem csökkentik. A bizottság megállapítja, hogy Maday Pál értekezése mindenben megfelel a kandidátusi disszertáció követelményeinek, a jelölt azt megvédte, az értekezés jogtörténeti irodalmunk értékes alkotása, a jelöltnek az önálló tudományos kutatásra és feldolgozásra való alkalmasságát igazolja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Maday Pált az állam- és jogtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Kertész István „A munkajogi fegyelmi felelősség alapvető kérdései" c. kandidátusi értekezését 1963. február 7-én védte meg. Az értekezés opponensei Eörsi Gyula, az MTA lev. tagja és Weltner Andor, az állam- és jogtudományok doktora voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt értekezése a munkajogviszony számos alapvető kérdésének mélyére hatoló, az újszerűt sikeresen kereső, a munkajog tudományát gazdagító munka, amely sikeresen szolgálja azt a célt is, hogy a munkajogi fegyelmi felelősség intézményét alkalmasabbá tegye a szocialista társadalmi tudat fejlesztésére. A szerzőnek erre vonatkozó gyakorlati javaslatai közül kiemelést érdemel a fegyelmi szankciók bővítésére irányuló javaslata. Elméleti szempontból kiemelkedő a feladati jogosultság kategóriájának kimunkálása, továbbá a munkajogviszony, mint akarati és kötöttségi viszony egységéről szóló fejtegetése. A munka érdeme, hogy tárgyát a jogrendszer egészébe beállítva vizsgálja, bár ez bizonyos aránytalanságokhoz is vezet, a dogmatikai kiépítésre irányuló törekvés pedig némely tekintetben a dogmatikai elem túlfeszítését eredményezi. Vitatottak és további megfontolást igényelnek szerzőnek azok a nézetei, amelyek a munkajogviszony hárompólusú szemléletére, a kollektívának a felelősség szempontjából betöltött szerepére, a munkajogi felelősség szerződésszegési összefüggéseire vonatkoznak. Hiányosságként említhető továbbá, hogy a szerző nem mindig vizsgálja, mennyiben állanak összhangban fejtegetései, illetve következtetései a hatályos joggal. A szerző munkája mindamellett alapos, marxista elemzésen nyugszik. Az értekezés tanúskodik arról, hogy szerző a szocialista nemzetközi irodalmat jól ismeri és használja, a burzsoá irodalmat pedig helytállóan bírálja. Jelölt az opponensi véleményekre adott válaszában a felvetődött számos lényeges tudományos vitakérdésben álláspontját magas színvonalon indokolta meg.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Kertész Istvánt az állam- és jogtudományok kandidátusává minősítette.

JOGIRODALOM

Földes Iván: A termelőszövetkezetek állami irányítása

A kritika egyik szokásos fordulata valamely probléma első monografikus feldolgozását többé-kevésbé jól sikerült kísérletnek minősíteni. Földes Iván könyvére helytelen lenne ezt alkalmazni. A szerző jó évtizeden keresztül — és éppen azokban az években, amikor a termelőszövetkezetek állami irányításának formái hazánkban kialakultak — vezető munkatársa volt a termelőszövetkezeti jogi kodifikációnak, s e mellett főleg ebben a témakörben jeles elméleti munkásságot is kifejtett. Könyve széleskörű kutatások eredményeinek szintézise, amelyeket mind a kodifikáció megalapozása, mind pedig publikációi céljára végzett. A megírás jelezni megkísérelt előzményei miatt éppenúgy, mint a kötetben található tudományos produktumok miatt a Pécsi Tudományegyetem mezőgazdasági jogi tanszéke vezetőjének műve, amelynek alapján elnyerte a jogi tudományok kandidátusa fokozatot, több a legjobb értelemben vett kísérletnél is. Földes Iván könyve a címében jelzett hatalmas problémakörnek valóban első hazai monografikus feldolgozása, s ez a tény aláhúzza erényeit, kiemeli értékeit: azokat a tudományos törvényeket, amelyeket a szerző feltárt.

A könyv *két részből* áll. Az *első* a szövetkezeti mozgalom alapelveinek összefoglalása után az állami irányítás elvi alapjait és főbb jellegzetességeit mutatja be, majd pedig a termelőszövetkezeti mozgalom és a termelési viszonyok alakulását tárgyalja. A *második* rész a termelőszövetkezetek állami irányítása eszközei címszó alatt a jogszabályokkal és a szervezéssel, majd az állami irányítás jogi formái rendszerével, ezt követően az irányítás jogi formáival, végül pedig az állami irányítás szervezeti problémáival foglalkozik. Ez a felsorolás tanúsítja, hogy az első rész alapvetés a másodikhoz, amelynek tengelyében az irányítás jogi formái állanak. Ez a könyv helyes terjedelmi arányaiban is tükröződik.

Az első fejezet a szövetkezeti mozgalom legfontosabb alapelveinek áttekintésével csupán azt a célt szolgálja, hogy megteremtse a termelőszövetkezetek állami irányítása elvi alapjainak tárgyalásához az előfeltételeket. Ennek folyamán a szerző az állami és a szövetkezeti tulajdon összehasonlítása révén ahhoz a jelentős tételhez jut, hogy a szövetkezeti tulajdon igazgatása során a szocialista állam annak ellenére nemcsak kizárólag közhatalomként jár el, hogy a szövetkezeti tulajdonnál hiányzik az állami tu-

lajdon igazgatását jellemző tulajdonosi és közhatalmi kettősség egyik eleme: a tulajdonosi. E helyett azonban több részelem működik a közhatalom mellett az igazgatás eredményessége érdekében, s ezek legfontosabb összetevője a termelőszövetkezeti terveknek a népgazdasági (megyei, járási) tervbe való beilleszkedése, valamint az állami támogatás különböző formái. Ebből kiindulva a szerző először az állami támogatás lenini elvét elemzi, kiemelve, hogy az állami támogatást és az állami szerveknek ennek alapján eszközölt tevékenységét a termelőszövetkezeti mozgalom kialakulása, fejlődése és megszilárdulása alatt és után mindvégig fenn kell tartani és folyamatosan alkalmazni kell. Ennek a tételnek rögzítése után azonban a szerző nem bocsátkozik bele annak boncolgatásába, hogy az állami támogatás rendszere és módszere milyen legyen, csupán azt fejti ki, hogy az állami támogatásnak (a népgazdaság tervszerű arányos fejlődése objektív törvényének megfelelő alkalmazásán és az állam teherbíróképességének figyelembevételén túlmenően) a mértéke, kerete és módszere egymásra is kölcsönhatásban különböző, változik a termelőszövetkezeti mozgalom fejlődése, helyzete által megszabott követelmények szerint. Ennek igazságát nincs ok kétségbe vonni, de történeti és a jelenre figyelemmel levő részletezése a munkát bizonnyal teljesebbé tette volna, s a jövőre vonatkozó következtetéseket is lehetővé tett volna. El kell azonban ismernünk, hogy az állami támogatás más összefüggésekben is szóba kerül még. Így a szerző a termelőszövetkezetek gazdálkodásának tervszerűségéről szóló szakaszban rámutat arra, hogy a termelőszövetkezetek állami támogatása tervszerű termelésük biztosításának, a népgazdasági tervbe való beilleszkedésüknek is legfőbb eszköze. Már itt meg kell jegyeznünk, hogy a szerző jó érvek egész sorát hozza fel az irányítás adminisztratív eszközeinek lehető korlátozása és az anyagi támogatás előtérbe helyezése mellett. A termelőszövetkezeti gazdálkodás tervszerűségéről szólva is azt hangsúlyozza: a támogatásnak a szövetkezeti tagok jövedelmének munka és termelés nélküli elvtelen növelése helyett a termelőszövetkezet termelését, különösen árutermelését kell előmozdítania.

A tervszerűséget tárgyaló szakasz másik célja annak bizonyítása, hogy a termelőszövetkezeti termelés tervszerűségére feltétlenül szükség van a szocialista államban s ennek legfőbb eszköze a termelőszövetkezetek állami irányítása. Szerző e tétel mellett meggyőző érveket sorakoztat fel, majd pedig annak taglalásába bocsátkozik, hogy az állami irányítás mennyiben szükséges a termelőszövetkezetek és tagjaik oldaláról, a termelőszövetkezeti érdekek viszonylatában nézve. Ennek folyamán bizonyítja, hogy a termelőszövetkezetek szociális, kulturális, munkaügyi problémáinak megoldása érdekében az állami irányítás fogalmi körébe vonható tevékenységek csakúgy mellőzhetetlenek, mint az üzemszervezési problémákkal kapcsolatban. Helytállóak szerzőnek azok a fejtegetései is, amelyek szerint az állami irányítás iránti igény a termelőszövetkezetek részéről jelentkezik az állami vállalatokkal való — főleg szerződéses — kapcsolatok relációjában is, hiszen itt egyfelől a termelés feltételeinek megteremtéséről (vetőmag, tenyészállat, építőanyag, beszerzés, pénzügyi fedezet stb.), másfelől az értékesítésről van szó. Ugyanígy megállja a helyét az a nézet is, hogy a termelőszövetkezetek egymásközötti együttműködése akár a termelés, akár az értékesítés terén mellőzhetetlenné teszi ezek jogi kereteinek meghatározását, s az állami szervek igazgatási tevékenységét a kooperációk szervezésében.

A könyv III. fejezete az állami vállalatok irányítása és a termelőszövetkezetek állami irányítása közötti párhuzam megvonásával kezdődik. A termelőszövetkezetek állami irányítása jellegzetességeinek megközelítésére nem ez az egyetlen elképzelhető, de mindenesetre ez is az egyik lehetséges módszer. Az összehasonlításra a szerző az építőipart választotta ki, mint amelynek irányításában elég élesen válik el a hatósági hatáskör és a gazdálkodást, a termelést irányító szervező tevékenység. Az összehasonlítás egyik eredménye a termelőszövetkezetek állami irányítása során végzendő feladatok rendszerének meghatározása, a másik pedig annak a korábban már kifejtett tételnek erről az oldalról való megerősítése, hogy az állami tulajdonban levő vállalatoknál a tulajdonosi mivoltból folyó irányítási jogosítványok helyét a termelőszövetkezetek állami irányításában a termelőszövetkezeti terveknek a népgazdasági tervbe való beilleszkedése és az állami támogatás érvényesülése foglalja el. A szerző rámutat arra is, hogy a termelőszövetkezetek állami irányításának több jellegzetessége van ezen felül az állami vállalatokéhoz képest, de — a szövetkezeti hatósági igazgatás és a felügyelet — az állami vállalatok gazdasági igazgatásával való összehasonlításban nem igényelnek különösebb megvilágítást. Az összehasonlítás további eredménye azoknak a jellegzetességeknek a rögzítése, amelyeken a termelőszövetkezeteknek az állami vállalatokétól eltérő jellege alapszik.

Ennek a fejezetnek legizgalmasabb problémája az állami irányítás és a termelőszövetkezeti demokrácia viszonya. A szerző kiinduló tétele az, hogy a termelőszövetkezetek állami irányítása és a szövetkezeti demokrácia nem ellentétes fogalmak, hanem az állam irányító tevékenysége és a termelőszövetkezetnek a termelőszövetkezeti demokrácián alapuló működése egymást kiegészíti, egymással összhangban érvényesül. (A kijelentő móddal itt a szerző nyilvánvalóan a követelményt kívánja kifejezni, hiszen művében többször is rámutat arra, hogy az állami irányítás és a termelőszövetkezeti demokrácia összhangja nem objektív törvényszerűségként valósul meg.) Erről a kiindulópontról rövid, de meggyőző fejtegetések útján jut el a termelőszövetkezeti demokrácia meghatározásához. E szerint a termelőszövetkezeti demokrácia a termelőszövetkezetbe tömörült parasztoknak azt a jogát jelenti, hogy gazdálkodásuk, működésük, egész életük irányítását maguk végezhetik és végzik, s a tevékenységnek legfőbb fóruma a termelőszövetkezeti közgyűlés, amelyet a tagok összessége alkot. A meghatározás előkészítése folyamán a szerző helyesen utal azokra a politikai viszonyokra, amelyek

között a szocialista államban a termelőszövetkezeti demokrácia a termelőszövetkezeti élet egyik legfőbb alapelve lehet. Szívesen vettük volna, ha ez a gondolat a szerzőt arra inspirálta volna, hogy a termelőszövetkezeti demokrácia és a tanácsdemokrácia közötti összefüggéseket is kutassa, annál is inkább, mivel a termelőszövetkezeti demokrácia meghatározása során a szövetkezeti parasztok azon jogát említi, hogy egész életük irányítását maguk végezhetik és végzik. Koncedáljuk, hogy a jelzett témába való belebocsátkozás az exponált főproblémától messzire vihetett volna s ugyanakkor annak megnyugtató megoldása szempontjából nem döntő. Azt hisszük azonban, hogy a tanácsdemokrácia és a termelőszövetkezeti demokrácia a szocialista demokrácia általánosabb fogalmának egyaránt részei és kapcsolataik feltárása előbbrevivő lett volna különös figyelemmel arra, hogy a szocialista demokrácia jellemzője a politikai és gazdasági demokrácia egysége. Szívesen olvastunk volna ebben a könyvben a tanácsdemokrácia és a szövetkezeti demokrácia viszonyáról azért is, mert nyilvánvaló előttünk, hogy a kettő között kölcsönhatások léteznek, továbbá azért is, mert a termelőszövetkezeti mozgalom kibontakozásakor ez a problémakör egészen odáig menően került napirendre, vajon a termelőszövetkezeti községekben szükséges-e egyáltalán fenntartani a tanácsokat, s nem kell-e a társadalmi-gazdasági-kulturális élet vezetését teljes egészében a szövetkezeti szervek kezébe letenni. Abból, hogy a termelőszövetkezeti és a tanácsdemokrácia viszonyának elemzését kívántuk, egyenesen következik állásfoglalásunk abban a tekintetben, hogy a szerző helyesen foglal állást a termelőszövetkezeti demokrácia két oldalát illetően. E szerint az előbbi jelenti minden tagnak az ügyek intézésében való részvételi jogosultságát, a törvényes és alapszabályszerű jogok és kötelességek törvényes és alapszabályszerű gyakorlását, utóbbi pedig a termelőszövetkezet és az állam, illetőleg másodlagosan más szervek, harmadik személyek közötti viszony meghatározására hivatott. A külső oldalnak jelentősége elsősorban az államhoz való viszony tekintetében van, s azzal jellemezhető, hogy az állam a termelőszövetkezetnek utasításokat nem adhat, a termelőszövetkezet és az állam relációjában is érvényesül a termelőszövetkezet demokratikus önrendelkezése. Ezen a ponton kapcsolja be a szerző érvelésébe újólag a szocialista demokratizmust, s alapozza meg azt a nézetét, hogy a szocialista állam irányító, segítő, szervező tevékenysége a termelőszövetkezeti demokrácia keretében a szövetkezetek önállóságának kiterebélyesedését mozdítja elő. Ezért tehát a szocialista állammal szemben nincsen szükség a termelőszövetkezeti autonómia vagy más efféle elv, illetve fogalom bevezetésére, hiszen éppen ez az állam őrködik afölött, hogy a termelőszövetkezeti demokrácia alapján fennálló önállóságot kívülről senki meg ne sértse. Ily módon a szerző az állami irányítást, mint a termelőszövetkezeti demokrácia egyik garanciáját is tekinti, s későbbi fejtegetései ezt a közvetlenül ki nem mondott, de közvetve annál pontosabban megfogalmazott felfogását megerősítik. Különösen gondolunk itt a felügyelet tartalmának kifejtésére (221—223. old.).

A termelőszövetkezeti demokrácia belső oldalát illetően a szerző hangsúlyozza: a termelőszövetkezeten kívülálló szerv vagy személy illetéktelenül nem avatkozhat a szövetkezet önálló, belső ügyintézési jogkörébe, s ugyanakkor a belső ügyintézési jogkörnek is vannak korlátai: a jogszabályok és a termelőszövetkezet alapszabálya. Ez kétségkívül igaz. Fel kell tenni azonban a kérdést: meddig mehetnek el ebben a tekintetben a jogszabályok? A szerző ugyanis könyvének ebben a részében a problémát formai oldalról kezeli, amikor a jogalap nélküli beavatkozást, mint illetéktelent elutasítja. Tudjuk, s a szerző is több vonatkozásban bizonyítja, hogy ennek kimondásával nem szélmalomharcot folytat, hiszen az illetéktelen beavatkozás nem volt fehér holló. Tartalmilag a szerző azzal közelíti meg a kérdés megoldását, hogy az állami irányítás adminisztratív jellegű túltengését az állami irányítástól élesen elhatárolandónak mondja, továbbá utal arra, hogy az állami irányítás és a termelőszövetkezeti demokrácia között nem lehet valamiféle földrajzi határvonalat húzni. Azt írja ezentúl, hogy az adminisztratív jellegű túltengésnél meg lehetne vonni a határvonalat: a jogszabályoknak, a jogszabályszerű tevékenységnek bármilyen áthágása a határvonal átlépését jelenti. Úgy hisszük azonban, hogy itt tovább lehet és kell is menni. Végtére elképzelhető, hogy a jogi szabályozás éppen az állami irányítás számára olyan jogokat állapítson meg, amelyek a termelőszövetkezeti demokrácia külső oldalán a szövetkezetek jogosítványait összeszűkítik, s önállóságukat erősen korlátozzák. Földes elvtárs többízben is említést tesz például a begyűjtési rendszerről, amelynek kihatásai a szövetkezetek egyik legfontosabb gazdasági jogát illetően közismertek, s az is, hogyan hatott ki ez a szisztéma a termelőszövetkezeti demokráciára a belső viszonylatokat illetően is. A probléma tartalmi megközelítése felé nagy lépést tett a szerző akkor, amikor az utasítási jogot kikapcsolta az állami irányítás eszközei közül (66. old.). Ezzel az egész vezetés-elméletnek roppant érdekes és kidolgozásra váró témáját helyezte előtérbe. A hierarchikus irányítást ugyanis nézetünk szerint a rendelkezési jog, (amely az utasítási jogot is felöleli) különbözteti meg a hierarchia rendjén való puszta felügyelettől. A termelőszövetkezetek állami irányításában azonban a rendelkezési jognak ez az eleme nem alkalmazható, hiszen az utasítási jog alapja az alá- és fölérendeltség. A termelőszövetkezetek állami irányítása éppen azért sajátos és sajátosan nehéz, bonyolult feladat, mert — Földes elvtárs ezt is sokoldalúan tárja elénk — ilyen jogosítvány nélkül kell azt kifejteni. Ezen Földes elvtárs nem megy túl. El kell azonban ismernünk, hogy jogos a fölmentvény, amelyet önmagának ad a termelőszövetkezeti demokrácia tartalmának kifejtését illetően, mert ezzel könyvének arányai megbomlottak volna. Elfogadjuk ugyanis e fölmentvénynek azt az indokolását, hogy a termelőszövetkezeti demokrácia tartalmának pontos elemzése annak széleskörű, történeti alakulásában való vizsgálatát tette volna szükségessé (69. oldal.).

A fejezet záró szakasza a párt vezető szerepével foglalkozik a termelőszövetkezetek állami irányításában, s rövid, de pontos áttekintését adja az erről mind a vezetés tartalmát, mind annak rendszerét és módszerét illetően kikristályosodott nézeteknek. Kitér ezzel kapcsolatban a SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsának a mezőgazdaság irányításának átszervezéséről kiadott 1962. március 22-i határozatára is, bár annak beható elemzésébe még nem bocsátkozhatott. Itt hívjuk fel a figyelmet arra, hogy a könyv gyakorta tartalmaz nemzetközi összehasonlító anyagot — főleg a Szovjetunió, Csehszlovákia és a Német Demokratikus Köztársaság jogából és gyakorlatából —, ami a munka értékét jelentősen emeli. Ezek az összehasonlítások nem öncélúak: általában ott végzi el őket a szerző, ahol a hazai fejlődés előbbrevitele érdekében indokoltnak tartja, s ilyen értelemben tárgyalja legtöbbször a baráti országokban használt megoldásokat.

A termelőszövetkezeti mozgalom és a termelési viszonyok alakulása címet viselő fejezet első tekintetre történeti áttekintés, s az olvasóban felmerül a kérdés, miért került az az első rész végére. A fejezet összefoglalója azonban ezt a szerkezeti megoldást indokolttá teszi. A szerző ugyanis fejtegetései logikus folyamányaiként helyes következtetéseket von le a termelőszövetkezeti mozgalom egyes fejlődési szakaszait illetően az állami irányítás eszközeire és módszereire nézve, sőt az állami irányítás fejlődési irányára nézve is. A fejezet első szakasza — a szerző célkitűzése szerint — a termelőszövetkezeti mozgalom fejlődésének valóban csak vázlatos áttekintését foglalja magában. Azt hisszük, hogy ennek a vázlatosságnak tudható be a gépállomások üzemi irányító tevékenységének olyan értékelése, hogy ezek a termelőszövetkezetek állami irányításának legfőbb, csaknem kizárólagos operatív eszközei voltak (80. old.), amit egyébként Földes elvtárs maga is megenyhít azzal, hogy a következő oldalon az állami irányítás egészén belül az üzemi irányítás legfőbb eszközeinek minősíti a gépállomásokat, ami meg is felel egy fejlődési szakaszban létezett valódi helyzetnek. A fejezet többi szakaszai igen érdekes dokumentációt tartalmaznak a termelési viszonyok fejlődéséről termelőszövetkezeteinkben, annak alapján egybevetik a termelőszövetkezeti mozgalom és a termelési viszonyok fejlődését és okszerűen vezetnek el a már említett összefoglaló következtetésekhez.

A kötet második, terjedelmesebb részében a szerző az állami irányítás három főágazatát különbözteti meg: a szövetkezeti igazgatást, az általános szakigazgatást és a felügyeletet. A szövetkezeti igazgatást üzemi-gazdasági igazgatásra és szövetkezeti hatósági igazgatásra bontja, az általános szakigazgatást pedig mezőgazdasági szakigazgatásra, földigazgatásra és szervezeti igazgatásra. Ezeket az igazgatási tevékenységeket tekinti a termelőszövetkezetek állami irányítása jogi formáinak, s a kötet legnagyobb és centrális jelentőségű fejezetében ezeket tanulmányozza oly módon, hogy mindegyiknek a tartalma kifejtésre kerüljön. Ezekhez az igazgatási tevékenységekhez képest a szerző a jogszabályt és a szervezést az állami irányítás eszközeinek veszi, kimutatva a kogens és az ajánló jogszabályok közötti különbségeket. Igen figyelemre méltó ebben a tárgyban az a megállapítása, hogy az ajánló jogszabály bizonyos esetekben az állami szervek számára kötelezettséget állapít meg: azt ti., hogy ha valamely termelőszövetkezet az ajánlás szerint az állami szervvel jogviszonyra kíván lépni, úgy az ezt köteles elfogadni és a termelőszövetkezet számára — ha az is teljesíti kötelezettségeit — a meghatározott állami támogatást nyújtani. Egyetértünk szerzőnek azzal a tételével is, hogy a termelőszövetkezeti demokrácia mind erőteljesebb megvalósulása jegyében fokozatosan nagyobb szerephez jutnak az ajánló jellegű jogszabályok, továbbá azzal is, hogy a jogszabályoknak a termelőszövetkezetek állami irányításában való érvényesülése során alapvető módszer a meggyőzés és az ahhoz kapcsolódó ösztönzés rendszerének alkalmazása.

Az irányítás másik eszköze a szervezés, amely egyes esetekben a jogszabállyal együttesen, illetve egymást követően vagy egymásból következően jelentkezik. Más esetekben azonban a szervező feladatokat nem határozzák meg közelebbről, azoknak jogszabályi alapjuk nincs, hanem elsősorban a pártnak, ritkábban és kevésbé az állami szerveknek olyan határozatain alapulnak, amelyek nagyobb általánosságban tűzik ki egy-egy kulcskérdést jelentő cél megvalósításának szükségességét. A szervező tevékenység szerző elemzése szerint elsősorban az üzemi-gazdasági tanácsadás és az állami támogatásnak szerződésen kívüli kedvezményekkel történő megszervezése operatív kategóriában érvényesül. Ezek a tételek indokoltaknak mondhatók, de — úgy véljük — kiterjedtebb elemzést is megérdemeltek volna. Nem érthetünk ugyanis egyet szerzőnek azzal a fejezetet bezáró mondatával, hogy „a szervezés széles területe elvi alapon aligha fogható át, néhány, az állami irányítás körében különösen jelentős megnyilvánulását pedig az üzemi-gazdasági igazgatás tárgyalása során érintjük." Ezt Földes elvtárs meg is teszi, s ezzel hiányérzetünket csökkenti, de maradéktalanul meg nem szünteti, mert a szervezés szerintünk, mint az igazgatás lényeges tartalma, a termelőszövetkezetek állami irányítása jogi formáiként felfogott valamennyi igazgatási tevékenységgel összefüggésben értékelendő.

Az állami irányítás jogi formáinak az a rendszere, amelyet Földes Iván felépített, nem az egyetlen lehetséges, amit a létező egyéb rendszerek kétségtelenné tesznek. Nemcsak erre, hanem más rendszerek konstruálására is érvényes, hogy az különböző nézőpontokból történhet. A szerző a rendszer szempontjából azt tartja döntőnek, hogy az irányítás a termelőszövetkezetekre, mint mezőgazdasági termelőkre is irányul (ez egyben azt jelenti, hogy a többi mezőgazdasági termelőkre is), vagy csak a termelőszövetkezetekre, mint gazdasági és társadalmi szervezetekre, amelyeknek természetesen főfeladatuk a kollektív nagyüzemi mezőgazdasági termelés megszervezése saját gazdaságukban. A rendszerezés principiumaként ez elfogadható, mert valóban az állami irányításon belül van olyan tevékenység, amelyet az illetékes szervek minden mezőgazda-

sági termelő felé és van olyan, amit speciálisan csak a termelőszövetkezetek felé fejtenek ki. Ennek alapulvételével az említett főágazatokba és azok alágazataiba besorolhatók, s egyben jól elhatárolhatók egymástól az állami irányítás körében kifejtett tevékenységek, s meghatározható azok tartalma is és pedig hiánytalanul. Számunkra azonban problémát okoz az, hogy az üzemi-gazdasági irányítás az állami gazdaságok irányításában is létező tevékenység, s ha részben más tartalommal és módszerekkel folyik is az állami vállalatoknál, nem specifikusan csak a szövetkezetek állami irányításának egyik szelvénye. Vissza kell azonban utalnunk arra, hogy ezt a szerző nem tévesztette szem elől, s műve első részében feltárta az állami vállalatok és a termelőszövetkezetek irányítása közötti eltérőségeket, mégis néhány mondat a munka taglalt helyén alkalmas lett volna esetleges kételyek, félreértések eloszlatására.

A rendszer megalapozását követi az állami irányítás jogi formáinak gondos, sokoldalú vizsgálata. Földes elvtárs csak helyeselhetően ahhoz a módszerhez folyamodik, hogy az új formák kidolgozására több figyelmet és teret szentel, mint azokéra, amelyeknek a termelőszövetkezetek állami irányításába való beilleszkedése, felhasználása az általánosan ismerttől kevés eltérést mutat, és amelyeket az államigazgatási jogban már feldolgoztak. Ettől a megfontolástól vezérelve az általános szakigazgatás (mezőgazdasági szakigazgatás, földigazgatás és szervezeti igazgatás) kisebb terjedelmet kap, viszont mélyreható elemzés tárgya a szövetkezeti igazgatás és jelentőségének megfelelő figyelemben részesül a termelőszövetkezetek állami felügyelete.

Nincs terünk, de szükség sem azoknak az eredményeknek ismertetésére, amelyeket a szerző az egyes igazgatási tevékenységek elemzése következményeként elér, hiszen a recenzió csak egészen nagy vonalakban hivatott képet festeni a tárgyául szolgáló könyvről. Az olvasó érdeklődésének felkeltésére elegendőnek látjuk, ha példaképpen ideiktatjuk, hogy az üzemi-gazdasági igazgatáson belül a szerző vizsgálja a termelőszövetkezetek terveinek a területi igazgatási egységek és végső soron a mezőgazdaság tervébe való beillesztését, az üzemi-gazdasági tanácsadást, az állami támogatásnak szerződésen kívüli kedvezményekkel történő operatív megszervezését (s ennek keretében a termelőszövetkezeti vezetés megerősítését, aminek ideillesztése csak az anyagi támogatás szálán lehetséges, de valójában a szervezeti megerősítés körében önálló vizsgálatot igényelne), a polgári jogi szerződések szerepét az állami irányításban, a beruházási-műszaki szolgáltatások nyújtását, a termelőszövetkezeti számvitel megszervezését és a könyvelési revíziót, végül pedig a termelőszövetkezetek közötti kölcsönös segítő-szervező szolgálatot, közös vállalkozások létesítését a termelőszövetkezetek, valamint a termelőszövetkezetek és állami szervek között, továbbá ezek munkájának, irányításának segítését és összehangolását.

Földes Iván könyvének egyik jellemzőjeként már előbb is említhettük volna, hogy nem kerüli ki a kényes, sokat vitatott problémákat, de ezt talán érzékeltettük már akkor, amikor jeleztük, hogy az egész témakörnek ez az első monografikus feldolgozása, s a monográfia jellemző tulajdonsága, hogy minden lényeges témát megvizsgál. Ilyen lényeges és kényes téma a termelőszövetkezetek állami felügyelete. A szerző abból az előfeltevésből indul ki, hogy a termelőszövetkezetek állami felügyelete szűkebb és valóságos értelemben nem azonosítható a termelőszövetkezetek állami irányításával, azt nem helyettesítheti, mivel nemcsak az üzemi-gazdasági igazgatást magában foglaló szövetkezeti igazgatástól, hanem az általános szakigazgatástól is eltérő, különválasztandó és a termelőszövetkezetek állami irányításának részeként, annak egész területén érvényesül (204. old.). Hosszabb vizsgálat után ezt az előfeltevést az összefoglalóban igazoltnak találja, hangsúlyozva: a termelőszövetkezetek állami felügyelete a termelőszövetkezetek állami irányításának része, egyik jelentős ágazata, amely az állami irányítás többi, különösen jogi eszközeihez, ágazataihoz és formáihoz szorosan kapcsolódva, az állami irányítás egész területét átfogja (223. old.). A magunk részéről teljesen egyetértünk azzal, hogy az irányítás és a felügyelet nem azonos fogalmak. A hierarchikusan alá- és fölérendelt szervek viszonylatában a felügyeleti tevékenység csak része az irányító tevékenységnek, s ugyanakkor a hierarchikus irányító szervek jogkörének a felügyeleti jog feltétlenül része. Földes elvtárs kutatásai ezen túlmenően bizonyítják azt, hogy a felügyelet a termelőszövetkezetek állami irányításában is mellőzhetetlen tevékenység, sőt — vissza kell mutatnunk erre — a szerző szerint a fejlődésnek oda kell tendálnia, hogy az állami szervek feladata a termelőszövetkezetekkel kapcsolatban a felügyeletre, majd még későbbi időszakban csak az ellenőrzésre korlátozódjék (99. old.). Ez a tétel akkor érthető meg, ha megemlítjük, hogy a szerző a felügyelet és az ellenőrzés között különböztet: a felügyeletnek is eszköze szerinte (szerintünk is) az ellenőrzés; amíg azonban a felügyeleti szerv az ellenőrzés nyomán intézkedéseket tehet, addig a csupán ellenőrzésre jogosult szervnek meg kell állania a tények és az indokok feltárásánál, következtetések levonásánál, de intézkedéseket a hibák, fogyatékosságok megszüntetésére nem tehet. Ez is elfogadható, de azt hisszük, helyes lett volna az ellenőrzési tevékenységet és az ellenőrzési jogkört megkülönböztetnie a szerzőnek, s akkor kétségtelen lett volna, hogy a felügyelet és az ellenőrzés összefüggései ellenére a felügyeleti jogkör és az ellenőrzési jogkör tartalma nem azonos. Egyébként a termelőszövetkezetek állami felügyeletének tartalmáról a munkában található tételek jól kidolgozottak, s jelentős hozzájárulásnak tartjuk őket egy általánosabb igazgatás elméleten belül az államigazgatási irányítás elméletének teljes kidolgozásához is azontúl, hogy ebben a könyvben is alkalmasak a szerző által maga elé tűzött feladatok megoldására.

A kötet utolsó fejezete a termelőszövetkezeti irányítást ellátó szervezetet tárgyalja, talán kissé túl hosszan foglalkozva a létező szervezettel, bár az ezt tárgyaló szakasz a szervezettel kapcsolatos

egyes kritikai észrevételeket is tartalmaz. A könyv utolsó szakasza alapos megfontolásra érdemes javaslatokat tesz a mai irányító szervezet továbbfejlesztésére.

Földes Iván elvtárs monográfiája számottevő nyeresége termelőszövetkezeti jogi irodalmunknak. Meggyőződésünk, hogy eredményei nemcsak a szaktudomány művelői számára figyelemre méltóak és gondolatébresztőek, hanem a jogalkotás, a jogalkalmazás számára és a termelőszövetkezeti irányítás azon szektoraiban dolgozók számára is, akik nem végeznek a szó szoros értelmében vett jogalkalmazó munkát. Nagy haszonnal forgathatják ezt a könyvet a termelőszövetkezetek vezetői is, mert megismerik belőle az állami irányítással kapcsolatos jogaikat és nevezetesen azt is, hogy az irányító szerveknek milyen kötelezettségeik erednek irányító szerepükből folyóan. Mindenre a könyvet tartalmán kívül képesíti áttekinthető, gondos szerkezete s olvasmányos megírás módja is.

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó szolid, ízléses kiállításban adta közre Földes Iván elvtárs könyvét. Annak tárgyára tekintettel azonban rövid orosz- és németnyelvű összefoglalót iktattunk volna be az ezeken a nyelveken készült tartalomjegyzék helyett.

Szamel Lajos

Kulcsár Kálmán: A jog nevelő szerepe a szocialista társadalomban

Kulcsár Kálmán könyve a jog nevelő szerepéről a szocialista állam- és jogelméleti tudományos kutatás fellendülésének újabb produktuma. A jog nevelő szerepének elemző feldolgozásával a szerző hiánypótló munkát végzett, hiszen ebben a tárgykörben a szocialista jogi irodalom átfogó tanulmányt eddig nem tudott felmutatni, esetleg néhány kisebb tanulmány vagy folyóiratcikk keretei között mozgó részkísérletet. Az ilyen irányú próbálkozásokat is általában a szocialista jog nevelő jellegére vonatkozó e helyes tételnek differenciálatlan, dogmatikus kezelése és elemzés nélküli ismételgetése jellemezte, érthető okokból. A marxista állam- és jogelmélet fiatal tudomány lévén egy-két évtizeddel ezelőtt általában véve alig jutott túl az alapvető tudományos tételek lerögzítésénél, s csak az utóbbi években, a társadalomtudományi kutatás számára kedvező társadalmi feltételek mellett, a személyi kultusztól és dogmatizmustól mentes légkörben kerülhetett sor több, az állam- és jogtudomány számára általános és alapvető probléma elemző feldolgozására.

Ezen túlmenően, a szocialista jog nevelő funkciójának a vizsgálata is csak időben leszűkítve volt lehetséges, hiszen a szocialista állam funkcióira és azok fejlődésére vonatkozó sztálini megállapítások a nevelő funkció érvényesülését csak a szocialista állam fejlődésének II. szakaszára ismerték el, jóllehet a nevelő funkció a szocialista jog egészének objektív törvényszerűsége. Éppen ezért a téma kidolgozása és a feldolgozás során elért eredmények, de már önmagában maga a vállalkozás is, mindenképpen elismerést érdemelnek Kulcsár Kálmán irányában.

A mű szerkezete, a feldolgozás és kifejtés gondolatmenete logikus, az egyes fejezetek és részproblémák logikusan következnek egymásból, s a kidolgozásukra fordított hely és energia arányban áll a kérdések társadalmi-politikai és jogi jelentőségével.

Bevezetőjében a szerző — szinte a kérdésfeltevés helyességének alátámasztásaképpen — a tudat és a magatartás valamint a nevelés és a jog kategóriáinak legáltalánosabb elvi összefüggéseit vizsgálja, egyfelől a burzsoá, másfelől a szocialista társadalomban fennálló valóságos kapcsolataik alapján. A nevelés fogalmának pszichológiai-pedagógiai oldalából kiindulva (a nevelés=tudatformálás) közelíti meg a mű központi problémáját, hogy a jog mint normarendszer egyáltalán képes-e, s ha igen, milyen keretek között és milyen formákban képes aktívan közrehatni az emberek, a társadalom tudatának alakításában. A tudat alakítása (a nevelés általában) két síkon jelentkezik, éspedig; a tudatot már eleve a maguk képére formálják a társadalmi viszonyok (közvetett ráhatás), de alakul a tudat közvetlen ráhatás formájában is (tulajdonképpeni nevelés), amikor a tudatot a felismert fejlődésnek megfelelően (az objektív kötöttséget szubjektív ráhatásra váltva) formáljuk. A tudatformálásnak ez a két síkja egyben a jog nevelő funkciójának kettős irányát is objektíven meghatározza.

I. A könyv első fejezetében általában a jog társadalmi funkcióit s ezen belül a szocialista jog nevelő funkcióját is, a társadalom és állam objektíve adott viszonyból vezeti le a szerző. Nem kétséges, hogy az állam ténylegesen betöltött társadalmi funkciói meghatározóan hatnak ki a jog társadalmi funkcióinak az alakulására is, bár nem azonosíthatjuk azokat. A burzsoá államnak — logikailag sűrített kifejezéssel élve — az adott viszonyokat konzerváló, a fejlődés megmerevítésére irányuló funkcióját szubjektívnek, végső soron sikertelenségre ítélt törekvésnek tekinti, amiért is a burzsoá jog nevelő funkciójáról mint tényről, sőt még mint ilyen irányú igényről is aligha lehet beszélni. — Helytálló-e a szerzőnek az a megállapítása, mely a burzsoá jogtól megtagadja a nevelő jelleget? S mint már felvetették, ha a nevelés tudatformálás, s ha a külsőleg kikényszerített magatartás kihat a tudat („belső szféra") alakulására is, akkor a burzsoá jognak is van — még ha negatív vagy reakciós irányú is az — nevelő funkciója.

Az első tekintetre valóban elfogadhatónak tűnik ez az ellenvetés. Ám nem hagyható figyelmen kívül, hogy a burzsoá jog nevelő funkcióját Kulcsár sem abszolutizáló értelemben tagadta, hiszen a feudális maradványokkal szemben elismeri annak „nevelő, alakító" szerepét (28. oldal), s azon az állásponton van, hogy „bizonyos irányban és keretek között a burzsoá jog is hat a tudatra." (29. old.)

Egyet kell értenünk a szerzővel, hogy a nevelés, a tudatformálás perspektivikusan csak akkor lehet eredményes, ha a ráhatás iránya egybeesik a társadalmi fejlődés irányával. Ebben az értelemben fejthetett ki a burzsoá jog nevelő hatást a feudális társadalom és tudati maradványainak felszámolása

* (Bp. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1961. 347 lap.)

szakaszában. Persze a burzsoá jogban is adva van az az objektív tendencia, mint minden normában, hogy kikényszerítésük vagy a külső magatartás jogszerinti formálása során a burzsoá szellemiség, a burzsoá ideológia irányában alakítsa, „gyúrja" a tudatot, még a munkásosztály esetében is, ami a magatartás és a tudat egységének objektív törvényszerűségéből következik. Csakhogy a burzsoá jognak ilyen irányú tendenciája általában és történelmi perspektívában véve megtörik, meghiúsul a társadalmi viszonyoknak a dolgozók tudatát — sok esetben külső magatartását is — osztályérdekeik szerint motiváló hatásán. A burzsoá jog nevelő hatása még az uralkodó osztályon belül is egyre szűkebb körre korlátozódik, különösen a monopolkapitalizmus viszonyai között.

A szocialista állam viszonya a társadalomhoz lényegében más, mint a „sub specie aeternitatis" igényével funkcionáló burzsoá államé. A szocialista államot és jogot mint a forradalmi átalakulás, az objektív fejlődés aktív tényezőjét, az emberi tudatnak a jövő irányában való közvetlen és közvetett formálása jellemzi. A burzsoá joggal szemben, amely úgy küzdött a számára káros okozatok ellen, hogy azok szükségszerű okait sértetlenül hagyta, a szocialista jog közvetlen nevelő hatása „az akarati indítékok" reális burzsoá feltételeinek szétrombolásával, és az új szocialista társadalmi viszonyok egyidejű építésével párosul. A jog nevelő hatása tehát itt megalapozott, összhangban áll a fejlődés objektív követelményeivel. Ezeket a követelményeket a szocialista jogi szabályozás egyfelől tudatosítja, másfelől a fejlődésnek automatikusan is végbemenő folyamatát elősegíti és gyorsítja.

A tudat átformálásában — mely a proletárdiktatúra egészének a feladata — a jog nevelő szerepe nem egyféle módon, formában és intenzitással jelentkezik, az antagonisztikus osztályellentéteitől függően. Helyesen hangsúlyozta a szerző, hogy a szocialista társadalomban mind a jogalkotás, mind a jogalkalmazás síkján differenciáltan kell felvetni a nevelés kérdését. Mások kell legyenek a követelmények és formák, amelyeket „a gyári fegyelem és szervezet iskoláját" kijárt munkásosztály tagjai felé támasztunk, s ismét mások a követelmények és módszerek, amelyeket a korábban kisárutermelő szervezetlen parasztság irányában érvényesítünk.

A szocialista jog nevelő szerepének általános megállapításait gazdag tételes jogi anyagon illusztrálja, s az amúgy is meggyőző fejtegetéseit a jogalkalmazás gyakorlati tapasztalataival is alátámasztja. Rámutat ugyanakkor azokra a káros jelenségekre is, amelyek a szocialista jog nevelő szerepét eltorzítják vagy hatásában gyengítik. Ezek sorában említi a szerző a túlságosan előreugró szabályozás és az „agyonszabályozás" eseteit, s nem utolsósorban az olyan szubjektív törekvést, amely nem jogi eszközökkel megoldható feladatokat is jogi szabályozás körébe von.

II. A könyv második fejezetének tárgyát a szocialista jog nevelő szerepének sajátos problémái képezik, azaz; hogyan válik társadalmilag objektívvá a nevelő szerep, egyfelől az önkéntes követés, másfelől az állami szervek jogalkalmazása síkján. Az önkéntes követés és a jogszabály nevelő szerepe közötti összefüggést, de főleg magát az önkéntes követés mibenlétét elemző fejtegetései túlhaladnak a kérdésről eddig ismert megállapításokon. Idevágó fejtegetéseinek egyik pozitívumaként emelendő ki, hogy az önkéntes követés fogalmát megtisztítja mindazoktól az irracionális elemektől, amelyek segítségével a burzsoá jogtudomány az ezirányú kutatásokat tévútra vezette, s látszatmegoldásaival egyben el is laposította. Helyesen mutat rá Kulcsár arra, hogy a jogszabályokhoz való alkalmazkodás a társadalmi viszonyok „alakító" hatásának tükröződése az emberi tudatban, ezért a magatartás automatikusan is alakulhat a jogszabályoknak megfelelően (szokásszerű jogkövetés). A nevelő szerep szempontjából pedig az önkéntes követésnek az a másik formája, amely a szankció tudatos mérlegelésén alapul, csupán a jog és a magatartás társadalmi viszonyok szabta „külső" megegyezését jelenti. Az első esetet illetően nem tagadja, hogy a kizsákmányoló jognak is sajátja bizonyos mértékben a szankcióktól független, érdekfelismerésen alapuló magatartásformálás (tehát nevelőhatás is!), de ezt sem állítja — ezt nagyon helyesen teszi —, hogy „a szocialista jog követése akár csak a dolgozók részéről is, mindig az egyéni érdek és közérdek valamint az azt kifejező jog alapvető azonosságának tudatos felismerésén nyugszik." (78. old.)

A kizsákmányoló jog „önkéntes" követéséhez képest lényegileg új elemként a szocialista jog önkéntes követésében az egyre fokozódó és mind szélesebb körre kiterjedő *tudatosság* mozzanatát emeli ki. Vitatható a szerző végső következtetésének az a megfogalmazása, mely szerint a jogszabály „sok esetben a társadalmi viszonyok által ösztönösen alakított magatartásnál és tudati állapotnál magasabb fokú, nagyobb követelményt magában foglaló magatartást jelent." (79. old.) Véleményünk szerint ez a megállapítás — noha alapjában véve helyes —, nemcsak „sok esetben", tehát a szocialista jog szabályainak egy részére, hanem a szocialista jog egészére érvényes. Ez a szűkítő megfogalmazás nem következik a szerző előző fejtegetéseiből sem. Más helyütt pedig — éppen saját álláspontukkal egyezően — a szocialista jog normativitásának sajátosságaként hangsúlyozza, hogy a szocialista jog olyan követelményeket állít fel, amelyek a társadalmi tudat adott állapotán túlmutatnak. (112—114. old.)

III. A szocialista jog nevelő hatása azonban nemcsak a jogszerű magatartások határain belül mérhető le, hanem a társadalom életének egyéb területein is, így pl. a szocialista társadalom normái egységének a kialakulásában is. A könyvnek ezt tárgyaló fejezete talán a legérdekesebb és konstruktív gondolatokban leggazdagabb. S az igazság kedvéért azt is hozzá kell még tennünk, hogy a szocialista társadalom együttélési szabályai egységének kialakításában a szocialista jog központi szerepét s e szerep megvalósulásának sokoldalú, bonyolult problematikáját a szerző vázolja fel első ízben, s e tekintetben is utat nyit az új kutatások számára.

A szerző a társadalom magatartási normáinak *egysége* alatt három

elem együttes jelentkezését érti, éspedig: *a)* a társadalomban uralkodó magatartások *megfelelnek* a társadalmi valóságból adódó követelményeknek, *b) nincs lényeges ellentét* a társadalomban valóban érvényesülő *magatartásszabályok* és azok a *nézetek között,* amelyek azt fejezik ki, milyen magatartásszabályoknak kellene érvényesülniök, és végül, *c) nincs lényeges ellentét* a társadalomban érvényesülő *magatartásszabályok között.* A történelmi materializmus tételeire támaszkodó szociológiai fejtegetései meggyőzően bizonyítják, hogy az antagonista osztálytársadalomban a magatartási normák egysége kialakulásának folyamata nem bontakozhat ki. A magatartási normáknak a felsorolt három aspektusnak megfelelő egysége tehát csak olyan társadalomban lehetséges, ahol a társadalmi valóságban nincsenek lényeges, kibékíthetetlen ellentmondások, azaz a szocialista társadalomban. A normák egysége kialakulásának objektív folyamata csak részben megy végbe spontán módon, mert az erre irányuló tudatos ráhatások e folyamatot elősegíthetik és meggyorsíthatják. A társadalmi normák egységének megteremtését a szocialista jog két síkon segíti elő, egyrészt úgy, hogy aktívan vesz részt a szocialista állam gazdasági szervező és kulturális nevelő funkciójának megvalósításában, másrészt, a szocialista együttélési normák jogi eszközökkel való *tudatosításában,* ami egyben magában foglalja a régi normák elleni küzdelmet is. A tudományos absztraktság és általánosítás szintjén itt megjelölt kettős szerepből az utóbbi realizálódásának konkrét formáit vagy útját abban jelöli meg, hogy a jogszabály *állást foglal* más — az objektív társadalmi fejlődésnek már meg nem felelő — magatartási normákkal szemben, egyszersmind pozitív kötelezettséget is ró a jogalkalmazó szervekre a fejlődés szükségleteit kifejező új magatartásminták érvényesítése érdekében. Továbbá, az előbbiekkel szoros kapcsolatban a jogalkalmazási *eljárás során tudatosítja* és tartalmilag értékelve kifejezésre is juttatja azt.

Természetesen a magatartási normák egysége a szocialista társadalomban nem ellentmondásmentes egység, hanem (antagonisztikus ellentmondásoktól mentes) perspektivikus egység, melynek kialakulási folyamatában az egységet objektíve meghatározó és elősegítő gazdasági, politikai (ideértve a jogit is) és ideológiai tényezők mellett az egység kialakulásával szemben ható vagy azt fékező társadalmi jelenségek szerepét is vizsgálja, értékeli a szerző. (Így pl. a társadalmi mobilitás, az átrétegződés, a migráció valamint a „múlt maradványainak negatív irányú hatását.) — Új színt jelent és új területet nyit meg a szerző a szocialista jogtudományban a szocialista jog közvéleményt alakító, nevelő szerepének valamint a szocialista társadalom közvéleményének a szocialista jogra gyakorolt hatása vizsgálatával is. Ebben a részben az elemzés inkább a burzsoá társadalom közvéleménye tényleges társadalmi szerepének és az ezzel kapcsolatos burzsoá irodalomnak bírálatára szorítkozik és jut el megnyugtató eredményekhez, így pl. a közvélemény marxista fogalmának meghatározásához. A témának a szocialista társadalomban jelentkező problémáit illetően megáll a megoldandó feladatok és az elvégzendő szociológiai kutatások szükségességének jelzésénél.

IV. A kényszer és a meggyőzés viszonya vizsgálatának aktualitását és jelentőségét az adja meg, hogy a szocialista jogtudományban is kísért a jog kényszerjellege elméleti kiiktatásának a veszélye. A szerző kiinduló s egyben zárótételei azt húzzák alá, hogy a kényszer a szocialista jognak is nélkülözhetetlen alkateleme, annak ellenére, hogy a szocialista jog társadalmi funkciójának kiteljesülésében a fejlődés során egyre ritkábban kerül sor a kényszer alkalmazására. A továbbiakban az — az eddig kellően nem elemzett — probléma körül forognak fejtegetései, hogy vajon maga a jogszabály, a *jogi forma* gyakorol-e meggyőző hatást, vagy pedig a jog mögött álló *társadalmi viszonyoknak* van ilyen hatása a jogra vonatkozóan. „Meggyőző hatás" — ennek a kifejezésnek kettős értelme van: meggyőzheti a jognak alávetettet a jog mögött álló állami kényszer erejével, hogy érdekei kisebb sérelmet szenvednek, ha engedelmeskedik, mintha ellenszegül és vele szemben a jogrend szankcióit alkalmazzák; meggyőződhet arról is, hogy a jog *helyes* és ezért követni kell. A jogi normának az első értelemben vett meggyőző ereje a mögötte álló kényszerapparátus hatékonyságának függvénye, ennélfogva adott jogrendnek, jogszabálynak van normapotenciálja. A második értelemben a meggyőződés alapja a *jogon kívül* fekvő társadalmi viszonyokban keresendő; a szocialista jogot illetően közelebbről a dolgozók érdekei és a jogban kifejezésre juttatott társadalmi *érdekek objektív azonosságában,* továbbá az érdekazonosság tényének *felismerésében.* Nyilvánvaló, hogy a szocialista jog ilyen értelemben vett meggyőző hatása (következésképpen nevelőhatása is) olyan mértékben fokozódik, amilyen mértékben válik azonossá a jogban kifejezett érdek a társadalom tagjainak az érdekeivel, feltéve — mutat rá helyesen a szerző —, hogy a jogszabályok *helyesen,* a fejlődésnek megfelelően tükrözik a társadalmi viszonyokat.

V. A könyvnek „A büntetés és nevelés" című fejezete az előző fejezetekben tett megállapítások konkretizálását tartalmazza a büntetőjog, pontosabban a büntetőpolitika által felölelt területeken. A szóbanforgó fejezet azonban nem csupán konkretizáló, bemutató jellegű, hanem a jog egész területéről helyesen általánosított elveknek a kifejtését adja, sőt ennél is többet, jónéhány speciális törvényszerűség és probléma megvilágítását, amelyek mind a jogalkotás mind a jogalkalmazás s nem kis mértékben a végrehajtás szempontjából is jelentősek. A nevelés kérdéseit a büntetőjog területén minden fő vonatkozásaiban tárgyalja, egy — bár nem döntő — szempont kivételével; rendkívül érdekes és hasznos lett volna a büntetésvégrehajtás keretén belül az amnesztia alkalmazásának vizsgálata abban az aspektusban, mennyiben segíti ez az amnesztiában részesítettek megnevelését, a szocialista jog nevelő funkciójának érvényesítését. (Így pl. a negatív irányú nevelés veszélye az amnesztia alkalmazásában, továbbá a nevelés funkciójának hatékonyságát alá nem támasztó bírói gyakorlat és az amnesztia alkalmazásának gyakorisága és köre.)

A téma feldolgozásának módszerére vonatkozóan megjegyezzük, hogy a szerző a szükséges mértékben támaszkodik — a tárgy természetéből folyóan — a marxista pszichológia és pedagógia tételeire. Azt a törekvését, hogy ezirányú kutatásai során szociológiai módszerrel is dolgozott, sikeresnek kell tekintenünk; a tárgy sokoldalú vonatkozásait csak annak segítségével volt lehetséges megragadni és a megfelelő következtetésekhez eljutni. Hozzá kell tennünk azt is, hogy az említett szociológiai módszer alkalmazásával jól egészíti ki a sokszor filozófiai oldalról felvetett és ilyen síkon mozgó elemzéseit. Elméleti fejtegetései gazdag tételesjogi alátámasztást nyernek, ezen túlmenően értékeli a bírói joggyakorlatot is. Éppen ezért a munka tudományos és szakmai-nevelő hatásaiban túlmutat a jogtudomány művelőinek, valamint a munkát segédkönyvként tanulmányozó joghallgatók körén; értékes eszköz a szocialista jog nevelő funkciójának érvényesítésében a gyakorlati jogalkalmazás síkján. Ezirányú tudományos kutatásai során elért eredményeit a szerző maga sem tekinti befejezettnek. Megállapításai olyan tudományos értéket jelentenek, amelyek megbízható és átfogó elméleti kiindulópontul szolgálnak további kutatásokhoz.

Szotáczki Mihály

Új könyvek:

Antalffy György—Halász Pál: Társadalom, állam, jog. Bp. Közgazd. Kiadó. 1963. 457 p. [Bibl. 397—402. p.] [Orosz, francia nyelvű kivonattal]

Halász Pál: Állam és jogrend a szocialista forradalomban. Bp. Tankönyvkiadó, 1962. 65 p. /Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata 25./ [Francia nyelvű kivonattal]

Pető István: A szocialista humanizmus a szovjet büntetőjog egyes alapelveinek tükrében. [Közzéteszi a] Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara. Szeged, Szegedi ny. 1962. 28. p. /Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica. Tom. 9. Fasc. 2./

Pólay Elemér: „Publius Mucius [Scaevola] et [Marcus Junius] Brutus... fundaverunt ius civile." (A köztársasági Róma jogtudományának történetéhez.) [Közzéteszi a] Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara. Szeged, Szegedi ny. 1962. 28 p. /Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica. Tom. 9. Fasc. 3./

Horváth Róbert: La statistique de la peste de Debrecen (1739—40) et du choléra de Pest (1831) en Hongrie et leurs consequénces sociales. [Közzéteszi a] Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara. Szeged, Szegedi ny. 1962. 20 p. /Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica. Tom. 9. Fasc. 4./

KRESZ. A közúti közlekedés szabályai. Sajtó alá rend. Dömény István. Fel. szerk. Sebestyén György. Bp. Műszaki Könyvkiadó, 1963. 183 p.

Beruházási kódex. Az Országos Tervhivatal, a Pénzügyminisztérium és az Építésügyi Minisztérium hiv. kiadványa. (Lezárva: 1962. okt. 31.) Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 509 p.

A Magyar Szocialista Munkáspárt 8. Kongresszusa. 1952. nov. 20—24. Bp. Kossuth Kiadó, 1962. 172 p. [Válogatás]

[Hruscsev] Hruscsov, N. Sz.: A nemzetközi helyzet és a Szovjetunió külpolitikája. Beszámoló a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének dec. 12-i ülésén. Bp. Kossuth Kiadó, 1962. 61 p.

Beér János—Kiss István: A regionális rendezés igazgatási és szervezési szempontból. Bp. Felsőokt. Jegyzetell. [Soksz.] 1962. 64 p. /Mérnöki Továbbképző Intézet előadássorozatából 4081./

Valló István: A regionális tervezés történeti előzményei. Bp. Felsőokt. Jegyzetell. [Soksz.] 1962. 41 p. /Mérnöki Továbbképző Intézet előadássorozatából 4065./

A munkás és munkakörülményei. Tanulmányok az ipari munkaszervezés köréből. Szerk. Fáth János. Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 501 p. 4 t. /A TIT közgazdasági kiadványai./

A nyugat-európai integráció. Lezárva: 1962. nov. Szerk. Gara György. Közzéteszi a Magyar Távirati Iroda. Bp. 1962. 141 p. 4 térk. /Világpolitikai dokumentumok./

Az Európai Gazdasági Közösség. (Közös Piac.) Lezárva: 1962. dec. Szerk. Gara György. Közzéteszi a Magyar Távirati Iroda. Bp. 1962. 155 p. 4 térk. /Világpolitikai dokumentumok./

Karsai Elek: „Fegyvertelen álltak az aknamezőkön..." Dokumentumok a munkaszolgálat történetéhez Magyarországon. 1. 1939. március—1942. május. 2. 1942. május—1945. november. Szerk. —. Közzéteszi: a Magyar Izraeliták Országos Képviselete. Bp. Nyomdaipari Tanulóintézet, 1962. CXXVII, 575, mellékletek, 852, mellékletek.

Állam- és jogelmélet

Protiv szovremennoj pravovoj ideologii imperializma. [Az imperializmus jelenkori ideológiája ellen.] Szbornik sztatej. Red. i prediszl.: V. A. Tumanov. Moszkva, Izdat. Inoszt. Lit. 1962. 340, [2] p. PEK Polgári Jog I. tanszék J 10686/9.

A cikkgyűjtemény lengyel, cseh, német, olasz, francia és magyar szerzők tanulmányainak orosz nyelvű fordításait tartalmazza. A jogelmélet magyar művelői közül Szabó Imre akadémikusnak a kelseni jogfilozófiáról, Péteri Zoltánnak a relativista jogfilozófiáról és Peschka Vilmosnak az egzisztencialista jogfilozófiáról szóló tanulmánya szerepel a kötetben. A fentieken kívül még a jogi pozitivizmusról, a jogi realizmusról, az állam katolikus elméletéről, a klerikális fasizmus szociológiai alapjairól, a burzsoá törvényesség osztályjellegéről és a burzsoá „politikai tudomány"ról találunk fejtegetéseket. Külön említést érdemel két divatos polgári elméletet

feldolgozó tanulmány, amelyek „Az össznépi jólét államá"-nak elméletét, valamint a „munkás tulajdon" megteremtésére vonatkozó nyugatnémet elméletet választották a tanulmány tárgyául.

Goszudarsztvo i kommunizm. Nekotorüe voproszü teorii goszudarsztva i prava v szovremennüj period. [Állam és kommunizmus. Az állam- és jogelmélet néhány kérdése a jelenlegi időszakban.] Szbornik sztatej. Red. D. A. Kerimov. Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 193 p. PEK Államjogi tanszék J 11256/3.

A cikkgyűjtemény hét szerző tanulmányát tartalmazza. Az első tanulmány a szocialista államiság kommunista társadalmi önigazgatássá fejlődésének kérdésével foglalkozik. Két tanulmány tárgyalja az állami kényszer kérdéseit, megvizsgálva annak sajátos vonásait a szovjet társadalom viszonyai között, valamint a kényszer és meggyőzés kölcsönös viszonyát a kommunizmus építése jelenlegi időszakában. Ezt követőleg I. E. Farber: „A szovjet jog nevelő funkciója", A. P. Butenko pedig „A SZKP programja és a proletárdiktatúra tana" című tanulmánnyal szerepel a kötetben. V. V. Boriszov: „A szocialista törvényesség és további megszilárdításának útjai", N. A. Beljaev pedig „A társadalom részvétele a bűnözés elleni harcban" című tanulmányban vizsgálják az állam fejlődésének legaktuálisabb kérdéseit.

Krusch, Walter: Seite und Einheit. Grundfragen des Rechts. [A jog alapkérdései.] Ein Betrag z. funktionellen Rechtstheorie. Tübingen, Mohr, 1962. XIX, 332 p. PEK Jogelméleti tanszék J11298/7.

A mű két főrészre oszlik. Az első részben a jogviszonyelmélet kérdéseit tárgyalja, a burzsoá jogász szemszögéből. Ezen belül vizsgálja az alaptörvények (ún. „szellemi alaptörvények"), az akaratszabadság, a jogviszony egységének és oldalainak kérdéseit. A második főrész „A közrend lényegéről" cím alatt a közrend, a közélet és a közjog fogalmait és összefüggéseit, a köz- és a magánjog, az egyéni és a társadalmi (!) jog közötti különbség kérdéseit, valamint a közrendet, mint közjogi célt vizsgálja. E fejezeten belül foglalkozik még a védjegy és a vállalkozás elméleti kérdéseivel, valamint a nemzetközi magánjog és a kollíziósjog összefüggéseivel.

Alkotmányjog

Malaya and Singapore, the Borneo territories. The development of their laws and constitutions. [Ed. by] L[ionel] A[stor] Sheridan. London, Stevens, 1961. XXII, 510 p. (The British Commonwealth. The development of its laws and constitution 9.) [Bibl. fejezetenként.] PEK D1436

A Brit Államközösség országainak jogi és alkotmányos fejlődését tárgyaló sorozat 9. kötete Malaya, Singapore és Brit-Borneo alkotmányával és jogrendjével ismerteti meg az olvasót. A bevezetés, amely a kötet szerkesztőjének, L. A. Sheridan-nak tanulmánya, általános elvi kérdéseket tárgyal a jogalkalmazással, a szokásjoggal, a precedensek rendszerével, a törvények forrásaival és azok interpretálásával kapcsolatban. A kötet három részre oszlik. Az első az alkotmányos fejlődéssel, ezen belül többek között a föderáció államszervezetével, a föderációknak mint egésznek és az egyes államoknak kapcsolatával foglalkozik. A második rész a közjogi kérdéseket fogja össze. E részben foglalkoznak a szerzők a bírói rendszerek, a büntető és polgári eljárás, az adórendszer, a népjólét stb. kérdéseivel. A harmadik rész a magánjogi tanulmányokat tartalmazza, amelyen belül külön-külön fejezetek foglalkoznak a vétkesség, a szerződések, a magántulajdon, a családi jog, a kereskedelmi és az iparjog problémáival. Az előszó szerint a kötet úttörő jellegű. Jelentőségét különösen az adja, hogy e területen kevés az írott jogszabály és az utóbbi évekig nem foglalkoztak tudományos szinten a jog és az alkotmány kérdéseivel. A kötetet eset- és tárgymutató, térkép, népességi táblázatok, a területi jogi folyóiratainak rövid bibliográfiája és kronológiai táblázat egészítik ki.

Wade, E. C. S.—*Phillips*, Godfrey.: Constitutional Law. [Alkotmányjog.] 6. ed. [új változatlan lenyomat 1962] London, Green and Co, 1960. 725 p. ÁJI 20.116

A mű 3 részre tagozódik: az 1. részben az alkotmányjog általános kérdéseit (általános elvek, parlament, végrehajtó hatalom, bírói szervezet, helyi igazgatás, haderő, a Brit Nemzetközösség, állam- és vallás c. fejezetekben) a 2. részben az állam és az állampolgár viszonyát tárgyalja, a 3. részben pedig az államigazgatási jog alapvető elveit fejti ki.

Államigazgatási jog

Fedoszeev, A[lekszandr] Sz[ergeevics]: Demokraticseszkij centralizm — leninszkij princip organizacii szovetszkogo goszudarsztvennogo apparata. [A demokratikus centralizmus — a szovjet állami apparátus szerveinek lenini elve.] /Isztoricseszkij ocserk./ Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 246, [2] p. /Insztitut Goszudarsztva i Prava AN SzSzSzR./ PEK Államjogi tanszék J11255/3

A mű négy főrészre oszlik. Az első Lenin elméleti megállapításait és gyakorlati-szervezési útmutatásait ismerteti a demokratikus centralizmusról. A második rész a szocializmus építésének időszakában /1917—1936/, a harmadik a szocializmus építése befejezésének időszakában, a negyedik rész pedig a kommunizmus építésének időszakában /1959-től napjainkig/ vizsgálja a demokratikus centralizlizmus lenini elvének érvényesülését és fejlődését a szovjet állami apparátus szerveiben. A kérdések tárgyalásánál történeti áttekintést is nyújt.

Volkov, N. A.: Organü szovetszkogo goszudarsztvennogo upravlenija v szovremennüj period. [A szovjet államigazgatás jelenlegi szervei.] Kazan', Izd. Kazanszkogo Universziteta, 1962. 207 p. ÁJI. 20.112

A munka bevezető fejezetei a szovjet államigazgatási tevékenység és az államigazgatási szervek elméleti kérdéseit tárgyalják, ezt

követőleg pedig a mű szovjet államigazgatás szerveinek mint az államhatalom végrehajtó és rendelkező szerveinek szervezeti és működési kérdéseit tárgyalja.

Ramzajcev, D. F.: Dogovor kupli-prodazsi vo vnesnej torogovle SzSzSzR. [Az adás-vételi szerződés a Szovjetunió külkereskedelmében.] Moszkva, Vnestorgizdat, 1961. 182 p. ÁJI. 19.312

A külkereskedelmi dolgozók és a külkereskedelemmel foglalkozók számára írt elsősorban gyakorlati jellegű kézikönyv.

Pravoto i zsilistnijat vöprosz. [A jog és a lakáskérdés.] Otgov. red. L[juben] V[aszilev]. Szofija, 1962. 430 p. /Bölgarszka Akademija na Naukite. Insztitut za pravni nauki./ [Bibl. 424—425. p.] OK.376.193.

A lakásépítkezéssel kapcsolatos kisajátítási eljárási jogot ismerteti, majd az építkezési kölcsönök módjáról és lehetőségeiről, a lakásépítési szövetkezetekről, végül a lakbérrendelkezésekről ad tájékoztatást.

Ob ukreplenii szvjazi skolü sz zsizn'ju i o dal'nejsem razvitii szisztemü narodnogo obrazovanija v SzSzSzR. [Az iskola és az élet kapcsolatának erősítéséről és a népi oktatás rendszerének további fejlesztéséről a Szovjetunióban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1161. 342, [2] p. /Vazsnejsie zakonodatel'nüe aktü SzSzSzR i Szojuznüh Reszpublik./ OK.370.820.

A kötet az 1958-as szovjet oktatási törvényt, a Szovjetunió Minisztertanácsának vonatkozó határozatait, az egyes köztársaságok oktatási törvényeit, valamint a Szovjetunió Kommunista Pártjának és a Szovjetunió Minisztertanácsának a pedagógusképzésről hozott közös határozatát tartalmazza.

Angers, François-Albert: Essai sur la centralisation. [Tanulmány a centralizációról.] Montréal, Les Presses de l'École des Hautes Etudes Commerciales — Éditions Beauchemin, 1960. 331 p. [Bibl. 319—325. p.] ÁJI. 20.117

A munka Kanada helyzetét vizsgálja a centralizáció jövőjének szempontjából, s ezzel kapcsolatban a centralizáció és decentralizáció általános kérdéseit, továbbá a centralizáció és a gazdasági ellenőrzés problémáit tárgyalja.

Romeu-Poblet, Alphonse: Le régime juridique des étrangers en France. [Az idegenek jogállása Franciaországban.] (1. tom.) Angoulème, Coquemard, 1961. 353 p. OK. 369.809

A kötet foglalkozik az idegenek bevándorlásának és tartózkodásának feltételeivel, a Nemzeti Bevándorlási Hivatal ügykörével. Beszél a külföldieknek a különböző foglalkozási ágakban való alkalmazásáról, az állampolgárság megszerzéséről, a kiutasításról, a házasságkötési lehetőségekről, a menedékjogról, a háborús kártérítésről stb. A könyv összehasonlító jogi ismertetéseket is ad.

Polgári jog

Szdobnov, Sz[emen] I[vanovics]: Dve formü szocialiszticseszkoj szobsztvennoszti i puti ih szblizsenija. [A szocialista tulajdon két formája és közeledésük módjai.] Moszkva, Szocékgiz, 1961. 275 p. OK. 370.564

Az állami tulajdon és a szövetkezeti-kolhoztulajdon kérdéseivel foglalkozik, különös tekintettel a kommunizmus építésének időszakára. Központi helyet foglal el az össznépi tulajdon fejlesztésének elméleti kidolgozása.

Beljakova, A[nna] M[ihajlovna]: Nekotorüe voproszü grazsdanszkogo prava Kitaszkoj Narodnoj Reszpubliki. [A Kínai Népköztársaság polgári jogának néhány kérdése.] Moszkva, 1961. 48 p. /Moszkovszkij Goszudarsztvennüj Universzitet im. M. V. Lomonoszova. Juridicseszkij Fakul'tet./ OK. 369.868.

Az ismertető jellegű füzet foglalkozik a kínai polgári jog általános helyzetével, a polgári jog forrásaival és alanyaival, a tulajdonjog problematikájával, valamint az ipari és a mezőgazdasági szerződési viszonyokkal.

Recueil des lois de la République de Yougoslavie. Vol. 3. La nationalisation et l'expropriation. [Jugoszlávia Föderatív Népköztársaság törvénygyűjteménye. 3. köt. [Államosítás és kisajátítás.] Beograd, Servis Saveza, 1962. 85 p. /Institut de Droit Comparé./ ÁJI. 19.346

A legfontosabb jogszabályok francia nyelvű szövegét közli.

Halfina, R[aisza] O[szipnovna]: Dogorov v anglijszkom grazsdanszkom prave. [A szerződés az angol polgári jogban.] Moszkva, Izdat. Akad. Nauk. 1959. 319 p. /Akademija Nauk SzSzSzR. Inszt. Prava./ PEK. Polgári jogi II. tanszék J11131/13

A mű felöleli a szerződési joggal kapcsolatos lényeges elvi kérdéseket, vizsgálja a szerződés keletkezésének előfeltételeit, a szerződés alapvonásait, a szerződés forrásainak, a szerződés fogalmának, a szerződés elemeinek kérdéseit. A továbbiakban a kölcsönös teljesítés és megszüntetés problémáit tárgyalja. Sajnos, a kötet nem ad bibliográfiát, de a lábjegyzetek alapján megállapítható, hogy a szerző bőséges irodalmi anyagra támaszkodva dolgozta fel az angol szerződési jog kérdéseit.

Mezőgazdasági-termelőszövetkezeti jog

Beljaeva, Z. Sz. — *Pankratov,* I. F.: Goszudarsztvennoe rukovodsztvo kolhozami v period razvernutogo sztroitel'sztva kommunizma v SzSzSzR. [A kolhozok állami irányítása a kommunizmus építésének időszakában a Szovjetunióban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 166, [2] p. PEK Mezőgazdasági jogi tanszék J11021/2

A szerzők behatóan elemzik a kolhozok állami irányításának jogi és szervezeti kérdésit. Az első fejezetben a kolhozok állami irányításának általános (közös) vonásaival, a másodikban a kolhozirányítás állami szerveinek rendszerével és azok funkcióival foglalkozik I. F. Pankratov. A harmadik fejezet Z. Sz. Beljaeva munkája, amelyben a kolhozok állami irányításának formáit és módszereit tárgyalja.

Pravovoe polozsenie kolhozov v SzSzSzR. [A kolhozok jogi helyzete a Szovjetunióban.] Otv. red. I. V. Pavlov. Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 378, [2] p. PEK Mezőgazdasági jogi tanszék J11023/2

Az első tanulmány a kolhozok jogi helyzetének általános elemzését adja. A további tanulmányok a kolhoz földhasználatának jogaival és kötelességeivel, a kolhozok vagyoni jogaival és kötelezettségeivel; a kolhozokat a munkaviszonyok területén és a szövetkezeti ügyintézésben megillető jogokkal és kötelezettségekkel foglalkoznak. A tanulmánykötet szerzői: I. V. Pavlov, A. M. Turubiner, M. I. Kozür', G. Sz. Basmakov, I. F. Pankratov és P. P. Pjatnicki.

Törvénykezési szervezeti jog

Kleinman, A. F.: V. I. Lenin o zakonnoszti, szude i prokurature. [V. I. Lenin a törvényességről, bíróságokról és ügyészségekről.] Moszkva, Izd. Moszkovszkogo Universziteta, 1961. 35 p. /Moszkovszkij Goszudarsztvennüj Universzitet im. Lomonoszov, M. V./ ÁJI. 19.380

A munka a címben foglalt három fejezetben csoportosítja Leninnek a törvényességről és az igazságügyi szervezetről tett legfontosabb megállapításait és elemzi azok mai értelmét.

Osztroumov, Sz. Sz.: Szovetszkaja szudebnaja sztatisztika. (Csaszt' obscsaja i szpecial'naja). [Szovjet bírósági statisztika.] Moszkva, Izd. Moszkovszkogo Universziteta, 1962. 341 p. ÁJI. 19.299

Az egyetemi tankönyv legújabban megjelent 3. kiadása a bírósági statisztika általános és különös részének kérdéseit foglalja össze.

Naucsno-prakticseszkij kommentarij k zakonu o szudousztrojsztve RSzFSzR. [Magyarázatok az Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság bírósági szervezetéről szóló törvényhez.] Red. i prediszl. Ju. A. Kalenov. Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 130. [2] p. OK. 371.334

A magyarázatos kiadás a következő fejezetekre oszlik: a bírói szervezetről általában; kerületi (városi bíróság, az autonóm terület és a nemzetiségi körzet bírósága; az autonóm köztársaság Legfelsőbb Bírósága; az OSzFSzK Legfelsőbb Bírósága; a bírósági dolgozók; a bíróságok felelőssége.

[Callison] Kolliszon, I. P.]: Nepravoszudnüe szudü. [Az igazságtalanság bíróságai.] Moszkva, Izd. Inosztrannoj Literaturü, 1961. 335 p. ÁJI. 19.272

A szerző Courts of injustice c. munkájának fordításához P. Sz. Romaskin írt bevezetőt. A munka a bíróság szervezet és eljárás kérdésein keresztül mutatja be az amerikai igazságszolgáltatás hibáit.

Justice and social policy. A collection of essays. Edit. Olafson, Frederick A. [Igazságszolgáltatás és társadalmi ellenőrzés.] Prentice-Hall, Inc. 1961. 150 p. /Spectrum Book S—13./ ÁJI. 19.367

A tanulmánygyűjtemény hét tanulmányt közöl különböző szerzők tollából a címben foglalt kérdéskörből.

Büntetőjog. Bűnügyi tudományok

Sargorodszkij, M[ihail] D[avidovics]: Szovremennoe burzsoaznoe ugolovnoe zakonodatel'sztvo i pravo. [A jelenkori burzsoá büntető törvényhozás és büntetőjog.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 109, [2] p. [Bibl. passim.] OK. 372.747

A tanulmány a büntetőjog mai polgári elméleteit, a különféle szubjektív idealista tanokat a társadalombiztonsággal kapcsolatos elveket, a kriminológia és biokriminológia terén jelentkező nézeteket veszi sorra az első részben. A második rész egyes fejezetei a büntető törvényhozás általános helyzetével, illetve az európai kapitalista országok, az amerikai kontinens államai, valamint Ázsia, Afrika és Ausztrália burzsoá büntetőtörvényeivel foglalkoznak.

Buzov, V[eneci] — *Bojadzsiev,* P[etko] — *Katakasev,* V[eszelin]: Vöproszi na nakazatelnoto pravo. [Büntetőjogi kérdések.] Szbornik. Szofija, 1962. 174, [2] p. OK. 376.563

A Bolgár Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének közreadásában megjelent gyűjtemény három tanulmánya a következő kérdésekkel foglalkozik: a különleges törvényi tényállási elemek problematikája; a büntetés jelentősége a bűncselekmények halmazatánál; a hamis tanúzás kérdései a bolgár büntetőjogban.

Sztoev, Szimeon (Venov): Presztöplenija protiv gorszkoto s topansztvo na Nrodna Republika Bölgarija. [Az erdőgazdaság elleni bűntettek a Bolgár Népköztársaságban.] Szofija, Nauka i Izkusztvo, 1962. 198 p. OK. 372.745

A gyakorlati kézikönyv összefoglalja az erdőállomány védelmével kapcsolatos elméleti és gyakorlati tudnivalókat és a vonatkozó jogszabályokat: az 1958-as erdészeti törvényt és a kiegészítő rendelkezéseket.

Guth, Jean Michel: Les jurisdictions criminelles a Madagascar. [Büntetőbíráskodás Madagaszkárban.] Préf. Michel Alliot. Paris, Cujas (1961). 164, [7] p. [Bibl. 151—152. p.] OK. 375.583

A tanulmány ismerteti a Malgas Köztársaság büntetőjogának történetét ezzel kapcsolatban az ottani s a francia büntetőjog által befolyásolt fejlődés fontosabb mozzanatait, részletesen foglalkozik a jelenlegi büntetőeljárás kérdéseivel és a büntetőbírósági szervezettel.

Brittain, Robert P[eter]: Bibliography of medico-legal works in English. [Angol nyelvű igazságügyi orvostani munkák bibliográfiája.] Forew. Roger Fray Greenwood Ormrod. London-South Hackensack, N. J., Sweet and Maxwell-Rothman, (1962). XX, 252 p. OK. 376.822

Az összeállítás az 1961. január 1-ig angol nyelven megjelent (eredeti vagy fordított) önálló műveket néhány jelentősebb folyóiratcikket valamint angol nyelvterületen élő szerzők másnyelvű műveit sorolja fel a szerzők betűrendjében. A könyvészeti adaton kívül a szerző

születési és halálozási évét, tud. fokozatát és néha a műre vonatkozó rövid magyarázatot is közöl a leírás. Tárgymutató egészíti ki a kötetet.

Büntetőeljárási jog

Mihajlovszkaja, I. B.: O polozsenii licsnoszti v anglo-amerikanszkom ugolovnom proceszsze. [A személy az angol—amerikai büntető eljárásban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 98 p. ÁJI. 19.353

Az ismeretterjesztő jellegű munka első fejezete a bizonyítás megengedhetőségét, második fejezete pedig a vádlott perbeli helyzetét ismerteti.

The Turkish code of criminal procedure. [A török büntető eljárási kódex]. Intr. Feyyaz Gölzüklü. South-Hackensack, N. J. — London, Rothman-Sweet and Maxwell, 1962 X, 158 p. /The American series of foreign penal codes 5./ OK. 373.450

A külföldi büntetőtörvénykönyveket ismertető amerikai sorozatban a francia, a koreai, a norvég és a német büntetőkódex után ötödiknek az 1929. ápr. 4-én hatálybalépett török büntetőeljárási kódex angol nyelvű fordítását tették közzé.

Nemzetközi jog

Lee, Luke T.: Consular law and practice. [Konzuli jog és gyakorlat.] London, Stevens, 1961. XXXIII, 431 p. /The Library of world affairs 50./ OK. 375.494

Az összefoglaló jellegű mű felöleli a konzuli státus történetét, a konzulok különböző osztályait, a státus megszerzésének és megszűnésének lehetőségeit. Ismerteti a konzulok funkcióit, a kiváltságokat és mentességeket. Foglalkozik a konzuli intézmény legújabb fejlődésével, az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának ezirányú tevékenységével. A függelékben közli néhány fontosabb egyezmény szövegét.

Annuaire français de droit international. [Francia nemzetközi jogi évkönyv.] Tome 6. 1960. Paris, Centre National de la Recherche Scientifique, [1961]. 1283 p. [Bibl. passim.] OK. 361.364 : 1960

Az évkönyv egyes fejezetei az alábbi tárgykörökből közölnek tanulmányokat: nemzetközi joggyakorlat és igazságszolgáltatás, az ENSZ és más egyetemes nemzetközi szervezetek, az európai szervezetek, Franciaországot érintő nemzetközi kérdések, a francia igazságszolgáltatás és a nemzetközi jog viszonya. A jogi vonatkozású nemzetközi események és okmányok kronológiája és betűrendes mutató zárja a kötetet.

Lauterpacht, E.: The contemporary practice of the United Kingdom in the field of international law. [Az Egyesült Királyság jelenkori gyakorlata a nemzetközi jog területén.] London, British Institute of International and Comparative Law, (1962). VI, 133 p. OK. 376.806

A szemle anyagát az 1962. január 1. és június 30 között kiadott hivatalos okmányok (parlamenti jegyzőkönyvek, jogszabályok, nemzetközi egyezmények), a Külügyminisztérium és más kormányszervektől nyert információ és dokumentumok, valamint az ENSZ főszerveinek és bizottságainak iratai alapján állították össze.

Proceedings of the American Society of International Law at its fifty-sixth annual meeting. [A Amerikai Nemzetközi Jogi Társaság 26. évi ülésén elhangzott értekezések.] Hold at Washington, April 26—28, 1962. Washington, 1962. XXVII, 227 p. OK. B7/1082 : 1962

Az 1962. évi ülésszakon többek között a következő témakörökből hangzottak el előadások: leszerelés; az Európai Gazdasági Közösség és a tröszt-ellenes rendszabályok, az ENSZ-nek a nemzetközi jog kodifikálásával és folyamatos fejlesztésével kapcsolatos programja, nemzetközi repülésügyi politika, nemzetközi kereskedelmi együttműködés.

Összefoglaló és gyűjteményes munkák

Hronologicseszkoe szobranie zakonov Tukmenszkoj SZSZR, ukazov Prezidiuma Verhovnogo Szoveta, posztanovlenij i raszporjazsenij pravitel'sztava Turkmenszkoj SZSZR. Tom 1. 1925—1944. (A Türkmén Szövetséges Szocialista Köztársaság törvényeinek . . . gyűjteménye. 1. köt. 1925—1944.] Ashabad, Izd. Turkszmenkoe goszudarsztvennoe, 1960. 393 p. /Juridicseszkaja Kommiszszija pri Szoveta Minisztrov Turkmenszkoj SZSZR./ ÁJI. 19.209.

A többi szövetséges köztársaság törvénygyűjteményei mintájára közzétett anyag.

Materialü XXII. sz"ezda KPSZSZ. [Az SZKP XXII. kongresszusának anyaga.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 464 p. ÁJI. 19.174.

A kongresszus teljes anyaggyűjteményét közli.

Essais sur les droits de l'homme en Europe. Tome 1., Tome 3. [Tanulmányok az emberi jogokról Európában.] Torino—Paris, Edit. de l'Institut Universitaire d'Etudes Européennes, 1959—1961. 180, VII, 107 p. /Bibliothèque Européenne. L'Institut Universitaire d'Etudes Européennes de Turin./ ÁJI. 19.198, 19.199

A tanulmánygyűjtemények egyes tanulmányai az emberi jogokhoz kapcsolódó időszerű kérdéseket vizsgálják.

Keeton, George W[illiam] — *Schwarzenberger,* Georg: Current legal problems. [Aktuális jogi problémák.] 1959. 12. Vol. [Ed. — —.] London, Stevens, 1959. VII, 304 p. [Bibliogr. passim] OK. B5/6303:1959.

A kiadvány a londoni egyetem jogtudományi fakultásán 1958—1959-ben különböző jogi és államtudományi kérdésekről tartott tizenhárom előadást tartalmaz. A tárgyalt kérdések az angol jogrendszer széles területét érintik és az aktuálisnak tartott jogi reformokra irányulnak. Változatosságukra jellemző, hogy a parlamenti vizsgáló bizottság szerepétől kezdődően egyéb alkotmányjogi kérdések mellett magánjogi, kereskedelmi jogi, nemzetközi gazdasági jogi kérdések is helyet kapnak.

Sozialistische Arbeit- und LPG-Recht. Hrsg. d. Deutschen Akademie f. Staats- und Rechtswissenschaft „Walter Ulbricht", Protektorat f. Forschung. Berlin 1960, Dt. Zentralverl. 217 p. PEK Mezőgazdasági jogi tanszék J9872/2

A könyv a „Walter Ulbricht" Állam- és Jogtudományi Akadémián folytatott kutatások nyomán, nyolc szerző tanulmányát tartalmazza. A tanulmányok a párt nevelő-szervező tevékenységétől az állami irányításon keresztül a szövetkezeti demokrácia különböző területeken történő megnyilvánulásáig, a termelőszövetkezeti jog néhány jelentős kérdését tárgyalják.

Voproszü szovetszkogo grazsdanszkogo i trudovogo prava. [A szovjet polgári és munkajog kérdései.] Pod. red. G. A. Povet'eva, F. I. Gavze. Minszk 1961, Izdat. Belgoszuniv. 125, 2 p. PEK Polgári jog I. tanszék J9639, ÁJI. 19.173

A minszki Lenin Egyetem kiadásában megjelent munka öt tanulmányt foglal magában a polgári jog és a munkajog aktuális kérdéseinek köréből.

Annales Universitatis Mariae Curie-Sklodowska. Sectio G. Ius. Vol. 8. 1961. [A Maria Curie-Sklodowska Egyetem évkönyvei. Jogi osztály. 8. köt.] Lublin, Nakl. Uniwersitetu Marii Curie-Sklodewskiej, 1962. 378 p. ÁJI. 19.288

A már ismert évkönyv legújabb kötete a professzorok tollából közöl különböző jogágakba tartozó nagyobb tanulmányokat.

Studies in Polish Law. [Tanulmányok a lengyel jog köréből.] By Kazimierz Grzybowski, B. Helczynski, etc. Leyden, Sythoff, 1962. 167 p. /Law in Eastern Europe. 6. no./ OK. 363.415:6

A kelet-európai államok jogát ismertető sorozat 6. kötete az alábbi négy összefoglaló fejezet keretében ad áttekintést a lengyel jogfejlődésről: a lengyel büntetőtörvénykönyv tervezete; az államigazgatási eljárás törvénykönyve; a Lengyel Népköztársaság törvényhozása 1958—1959-ben; a nemzetközi magánjog lengyel vonatkozásai.

Annuaire de la législation française et étrangère. [A francia és külföldi törvényhozás évkönyve.] Publié par le Centre Français de Droit Comparé. Nouvelle Série. Tome VIII. Année 1959. Paris, Édit. Louis-Jean GAP, 1961. 2 sztl. 594 p. ÁJI. 18.670

A Centre National de la Recherche Scientifique gondozásban megjelent évkönyv a már ismert módszer szerint közli az egyes államok legfontosabb tételes jogi szabályaival kapcsolatban az 1959. év folyamán beállott változásokat. A gyűjtemény most első ízben közli a Magyar Népköztársaság új jogszabályanyagát.

African Conference on the Rule of Law, Lagos, Nigeria, Jan. 3—7, 1961. [Afrikai jogi konferencia.] Genève, Internat. Commission of Jurists, 1961. 181 p.

A kötet tájékoztat a konferencia programjáról, résztvevőiről, határozatairól, majd közli a tárgyalás alapját képező jelentéseket és előterjesztéseket, végül a plenáris ülések és a bizottságok üléseinek jegyzőkönyveit. A konferencia tárgya az emberi jogok és alapvető szabadságok érvényesülése a jog minden területén.

Current Legal Problems 1961. Edit. Keeton, George W., Schwarzenberger, Georg. Vol. 14. [Időszerű jogi kérdések.] London, Stevens Sons, 1961. VII, 316 p. ÁJI. 19.388

A londoni egyetem jogi karának gondozásában kiadott gyűjtemény a korábbi gyűjteményekkel azonos szerkesztésben tartalmazza a munkatársak önálló tanulmányait az időszerű jogi kérdésekkel kapcsolatban.

E lapszám (XVIII. új évfolyam 4.) szerzői: *Dr. Haraszti György* egyetemi tanár. — *Dr. Mádl Ferenc* az MTA főelőadója. — *Dr. Wiener Imre* bírósági titkár. — *Dr. Sápi Vilmos* az MTA kutatója. — *Dr. Törő Károly* bíró. — *Dr. Trócsányi László* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Szamel Lajos* egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Szotáczki Mihály* egyetemi docens (Pécs). —

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 63.1660 — Kossuth Nyomda Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

EGYETEMI KÖNYVTÁR BUDAPEST
1963 MÁJ 30

XVIII. új évfolyam 5. szám Budapest, 1963. május hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

PAP TIBOR—CSIKI OTTÓ:
A megegyezés jelentősége a bontás szempontjából a külföldi és a hazai szocialista családi jogban. 253

BÓLYA LAJOS:
A bűntett okainak és körülményeinek felderítése a büntető eljárásban és a bizonyítás módszertana. 268

DÁN JENŐ:
A védjegyjog elvi kérdései. 276

SZELÉNYI DEZSŐ:
A vállalkozási és a munkaszerződés elhatárolása 283

Szemle:

KISS JÁNOS:
A nyílt tenger szabadságának alapelve a nemzetközi jogban. 288

SZ. A.:
A büntető eljárásjog egyetemi tankönyvének vitája. 292

BÉRCZI IMRE:
A polgári jogi tankönyv vitája 297

M. F.:
Az európai szocialista államok jogalkotása.301

Jogirodalom:

— —:
Új könyvek 302

СОДЕРЖАНИЕ: *Тибор Пап—Отто Чики:* Значение взаимного согласия сторон с точки зрения расторжения брака по семейному праву зарубежных социалистических стран и по венгерскому семейному праву. — *Лайош Боя:* Раскрытие причин и обстоятельств преступного деяния в уголовном процессе и методология доказывания. — *Ене Дан:* Принципиальные вопросы права к фабричной марке. — *Деже Селени:* Отграничение подряда и трудового договора. — *Обзор: Янош Кишш:* Принцип свободы открытого моря по международному праву. — *С. А.:* Обсуждение университетского учебника уголовнопроцессуального права. — *Имре Берци:* Обсуждение учебника гражданского права. — *М. Ф.:* Законодательство европейских социалистических стран. — СССР. — *Юридическая литература:* Новые книги.

INHALT: *Tibor Pap — Ottó Csiki:* Die Bedeutung des Einverständnisses aus dem Gesichtspunkte der Scheidung im in- und ausländischen sozialistischen Familienrecht. — *Lajos Bólya:* Die Aufdeckung der Ursachen und Umstände des Verbrechens im Strafverfahren und die Methodik der Beweisführung. — *Jenő Dán:* Grundsätzliche Fragen des Zeichenrechts. — *Dezső Szelényi:* Die Grenzen zwischen Werk- und Arbeitsvertrag. — *Rundschau:* János Kiss: Der Grundsatz der Freiheit der Meere im Völkerrecht. — *A. Sz.:* Diskussion über das Lehrbuch für Strafprozessrecht. — *Imre Bérczi:* Diskussion über das Lehrbuch für Zivilrecht. — *F. M.:* Die Rechtssetzung in den europäischen sozialistischen Staaten. — *Rechtsliteratur:* — —: Neue Bücher

SOMMAIRE: *Tibor Pap — Ottó Csiki:* L'importance du consentement au point de vue de la dissolution du mariage dans les droits de famille de la Hongrie et des autres Etats socialistes. — *Lajos Bólya:* La découverte des causes et des circonstances de la perpétration de l'infraction dans la procédure pénale et la méthodologie de la preuve. — *Jenő Dán:* Les problèmes de principe du droit de la marque de fabrique. — *Dezső Szelényi:* La délimitation des contrats d'entreprise et des contrats de travail. — *Revue: János Kiss:* Le principe fondamental de la liberté de la haute mer dans le droit international. — *A. Sz.:* Discussion du manuel universitaire du droit de procédure pénale. — *Imre Bérczi:* Discussion du manuel universitaire du droit civil. — *F. M.:* La législation des Etats socialistes européens. — *Littérature:* — —: Nouveaux livres.

XVIII. új évfolyam 5. szám Budapest, 1963. május hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A megegyezés jelentősége a bontás szempontjából a külföldi és a hazai szocialista családi jogban

Azok a rendkívüli horderejű társadalmi, gazdasági és politikai átalakulások, amelyek a népi demokratikus országokban a Szovjetunió által történt felszabadításukat követően végbementek, szükségszerűen rányomták bélyegüket ezen országok törvényhozására is. Ezen belül fontos feladat hárult a népi demokráciák törvényhozására a társadalmi viszonyok átalakulása során megváltozott családi viszonyok megfelelő rendezésében, amely hivatott volt arra, hogy a jogi szabályozást összhangba hozza a népi demokratikus fejlődés során a családi viszonyok területén kialakult helyzettel, egyben pedig visszahatván az életviszonyok alakulására a maga részéről is előmozdítsa a családi viszonyok szocialista irányú kibontakozását. E feladatának a népi demokratikus országok törvényhozása az alkotmányi elvekre épülő családjogi kódexek megalkotásával tett eleget.[1]

E törvénykönyvek az alkotmányi elvek érvényesülésére is figyelemmel, lényegében a szovjet szocialista családjogi kódexeket, a szovjet családi jogi törvényhozást is jellemző elveket valósítanak meg, bárha az elvek azonossága távolról sem jelenti feltétlenül a törvénykönyvekben inkorporált egyes családi jogi intézmények azonosságát is. Ugyanazon elv, hasonló cél megvalósítását — amint arra máshelyütt már rámutattunk[2] — a társadalmi fejlődés meghatározott fokában, a történeti előzmények sajátosságaiban, s ennek következtében a dolgozók nézeteiben megmutatkozó különbségekre is tekintettel eltérő jogintézmények is alkalmasak szolgálni.

A vizsgálódásaink tárgyául szolgáló kérdés, a kötelék felbontására irányuló házastársi megegyezés mikénti értékelésének tekintetében *a szocialista családi jogi törvények* úgy alakítják ki a bontást illetően irányadó tételeket, hogy azok általában *egyrészt nem zárják ki, másrészt nem is írják parancsolóan elő e megegyezés adott esetben történő figyelembevételét.*[3]

A bontásra irányuló házastársi megegyezés mikénti értékelésének kérdését nyitvahagyó szocialista családi jogi törvényhozásra tekintettel merültek fel — különösen újabban — a szocialista családi jogi irodalomban a gyakorlat talaján mélyreható problémák.

E probléma vizsgálata során, a marxizmus—leninizmus klasszikusainak e kérdéssel kapcsolatos nézeteire tekintettel figyelemmel kell kísérni — az életviszonyok lényegbeli hasonlóságának tudatában — a népi demokratikus családi jog kialakítása során is szem előtt tartott szovjet szocialista családi jog által a szovjet társadalom fejlődésének különböző szakaszaiban választott jogi megoldásokat, de nem mellőzhetjük a hatályos szovjet jog, valamint a hatályos szovjet jog talaján e kérdésben kialakult irodalmi nézetek bemutatását sem. Végül tüzetesebben kell foglalkoznunk a népi demokratikus törvényhozások állásfoglalásaival az ún. „megegyezéses bontás" tekintetében, valamint az e kérdés kapcsán a népi demokráciákban a

[1] A népi demokráciák családjogi törvényeit ld. Familiengesetze Sozialistischer Länder, VEB, Deutscher Zentralverlag. Berlin, 1959. Az említett kiadványban közzétett családjogi törvények jelenleg is hatályosak. Időközben azonban közreadták a Bolgár Népköztársaság új családjogi kódexének tervezetét (Szocialiszticseszko Pravo, 1959. 4. sz.), a Lengyel Népköztársaság családról és gyámságról szóló törvényének tervezetét (legújabb változatában ld. Projekt kodeksu rodzinnego i opiekunczego, Oraz przepisov wprowadzajacich kodeks rodzinny i opiekunczy, Warszawa, 1962) és a Csehszlovák Szocialista Köztársaság családjogi törvényének új tervezetét (Ministerstvo Spravedlnosti, Praha, Návrh zákona a rodine, amely elfogadás esetén 1964. január 1-én lépne hatályba).

[2] Ld. Pap T. A vétkesség jelentősége a bontás szempontjából a szocialista családi jogban. J. K. 1962. 10. sz. 507. old.

[3] A burzsoa törvényhozásnak e kérdésben elfoglalt álláspontját jellemzi Bruusin finn szerzőnek a megállapítása, amely szerint a legtöbb mai államban axiomatikusan abból az alapelvből indulnak ki „Nincs megegyezéses bontás". (Bruusin, O. Zum Ehescheidungsproblem, Helsinki, 1959. 61. old.)

gyakorlat által felvetett problémákra reagáló irodalmi megnyilvánulásokkal. E tényezők egységükben szemlélve alkalmasak közelhozni bennünket a kérdés mélyebb megértéséhez, megkönnyítik annak a problémának a megoldását: hogyan értékelje a szocialista családi jog a házastársak bontásra irányuló közös megegyezését.

A) Bontás és megegyezés a külföldi szocialista családi jogokban

I.

1. Miután a marxizmus—leninizmus klaszszikusai a családot, a házasságot és ezen belül a bontást érintő fejtegetéseikben elsősorban az általuk bírált kapitalista társadalom családi viszonyaival és az arra vonatkozó jogi szabályozással foglalkoztak, s mint Engels a család eredetével és annak a társadalmi-történelmi formációk fejlődése során bekövetkezett változásaival is alapvetően foglalkozó művében megállapítja „a kapitalista társadalmi rend bekövetkező elsöprése után kialakuló nemi erkölcsre kizárólag negatívumokat sejthetünk", azaz „jóformán arra szorítkozunk, hogy mi fog megszűnni",[4] nem tekinthető véletlennek, hogy az Októberi Forradalmat megelőzően a szocialista házassági jog elméletére nagy befolyást gyakorolt August Bebel, a tudományos szocializmus azon egyetlen képviselője, aki ezekkel a kérdésekkel, nevezetesen a házassági kapcsolatokkal és a házasság felbontásának a szocializmusban való rendezésével behatóan foglalkozott. Márpedig a bontás, ezen belül pedig a házastársak megegyezésére támaszkodó bontás vonatkozásában, a Bebel által kifejtett nézetekhez hasonló elgondolások tükröződésével találkozunk a Magyar Tanácsköztársaság bontást rendező és a felek megegyezésének a házasság felbontása szempontjából rendkívül nagy jelentőséget tulajdonító törvényi szabályozásában, a Tanácsköztársaság vonatkozó szabályozása pedig pregnánsan kifejeződő rokonvonásokat mutat fel az Októberi Forradalmat követően a bontás tekintetében megalkotott szovjet családi jogi törvényhozással.[5] Mindkét említett szocialista törvényhozás ismeri a házasság felbontását a házastársak közösen előterjesztett kérelmére és megkülönbözteti a bontás e formáját az egyoldalú kérelemre induló eljárástól, amikoris a bontás tárgyalt esetében nem kívánják meg a bírótól, hogy vizsgálat tárgyává tegye a felek indítékait.

Az Orosz Föderáció 1926. évi kódexe talaján álló későbbi szovjet családi jog számára viszont már fel sem merülhetett az a kérdés, hogy elegendő-e a házastársak bontásra irányuló közös megegyezése a kötelék feloldásához, hiszen a tényleges együttélés házastársi jogokat és kötelezettségeket fakasztó hatásának elismeréséből következő szükségképpeni konzekvenciaként a bontás egyáltalán nem tartozott bírói hatáskörbe és az egyik házastárs egyoldalú bejelentése az anyakönyvi szervek előtt létrejött bejegyzett házasság megszüntetésére is elegendő volt.

2. Mint látjuk tehát a *szovjet családi jog* a Szovjetunió Legfelső Tanácsának Elnöksége által 1944. július 8-án hozott — a házasság felbontásának kérdését is újrarendező — törvényerejű rendeletet megelőzően módot adott a házastársi kölcsönös megegyezésen alapuló bontásra. Ez a több, mint másfél évtizeden keresztül fennálló helyzet éreztette hatását a törvényerejű rendelet meghozatala utáni *szovjet bírói ítélkezésben* és nem tekinthető véletlennek, hogy az irodalomban nemsokkal a tvr. hatálybalépését követően kiemelték, miszerint a bíróságok a bontókereseteknek helytadó ítéleteik háromnegyed részében a felek kölcsönös beleegyezése alapján mondották ki a válást, nem tudván magukat eléggé függetleníteni a válás kérdését teljességében a házasfelek belátására bízó régebbi törvény hatása alól.[6]

3. A korábbi helyzettől való függetlenedés azonban nemcsak a szovjet bírói gyakorlat számára jelentett nehézséget. Az *elméletben* is találkozunk hasonló jelenségekkel. Így Szverdlov orosz nyelven 1949-ben megjelent művében, amelyet kifejezetten a házassággal és a válással összefüggő kérdések tárgyalásának szentelt, és amelyben a kialakult bírói gyakorlatot elemezve és értékelve hosszasan foglalkozik a kölcsönös megegyezésen alapuló válás problematikájával, a szovjet törvényeknek a cári orosz törvényekkel való egybevetése során megállapítja, hogy a „kényszerházasság" elvetéséből folyik a válás szabadságának elve, ami abban jut kifejezésre, hogy a házasságot önkéntes megegyezés alapján kötik és azt ugyanilyen alapon lehet felbontani. Az államnak — mondja Szverdlov — csak arra vonatkozóan van szüksége biztosítékra, hogy a megegyezés valóban önkéntes és hogy az emberek kellő komolysággal, nem könnyelműen jutottak erre a megegyezésre. Ezt szolgálja — véleménye szerint — a házasság bírói eljárásban történő felbontásának új rendje.[7] Genkin az Össz-szövetségi Jogtudományi Intézetben a bontóokok kérdéséről 1948-ban lefolytatott vitában hasonlóképpen azon nézetének adott kifejezést, hogy mivel a házasság a házas-

[4] A család, a magántulajdon és az állam eredete, Bp. 1949. 85. old.

[5] A marxizmus-leninizmus klasszikusainak a bontás kérdését illetően kifejtett nézeteire, Bebel vonatkozó megállapításaira, valamint a Magyar Tanácsköztársaság és a szovjet forradalmi törvényhozás között a bontásra irányuló házastársi megegyezés értékelése terén mutatkozó párhuzamra vonatkozóan ld. Pap T. A házasság felbontásának problematikája a Magyar Tanácsköztársaságban. J. K. 1959. 2—3. sz.

[6] Tagyevoszján—Zagorje: Szocialiszticseszkaja Zákonnoszty. 1945. 8. sz. 80. old.

[7] Szverdlov, G. M. Házasság és válás, Bp. 1951. 87. old.

felek szabad szövetsége, ezért a házasság felbontása is a házastársak ügye. Az 1947. július 8-i tvr. előtti állapothoz képest pedig a változást e tekintetben abban látta, hogy a tvr. hatálybalépésének következtében a házastársi viszony megszűnésének tényét nem a házastársak egyikének szubjektív értékelése határozza meg, hanem azon bírói ténymegállapítás, hogy a házasság halott.[8]

Találkozunk azonban a fentiekkel szembenálló, a megegyezés bírói honorálását elvető felfogással is. Így Abramov ugyancsak 1949-ben megjelent polgári eljárásjogi tankönyvében kifejezetten leszögezi, hogy a bíróság nem elégedhet meg a házastársak bontásra irányuló kölcsönös megegyezésének konstatálásával, hanem kutatnia kell azokat a tényeket is, amelyek megnyugtató következtetést engednek arra nézve, hogy a házasság visszavonhatatlanul feldúlt,[9] ezt megelőzően pedig a már említett vitát indító referátumában azt hangoztatta, hogy a válás szabadságának elvéből kiindulva sem állítható, miszerint a házastársak bontásra irányuló közös megegyezése minden esetben elegendő a házasság felbontásához.[10]

A bírói gyakorlat ingadozásait a házastársi megegyezés túlzó értékelése tekintetében a Szovjetunió Legfelső Bíróságának Plénuma 1949. szeptember 16-i határozatával törekedett kívánt irányba terelni, amikoris felhívta a bíróságok figyelmét arra, hogy a házastársak egyikének, vagy mindkét házastársnak komoly indokkal alá nem támasztott, a házasság felszámolására irányuló kívánsága nem szolgálhat a bontás alapjául.[11]

Ezt követően a kötelék felbontására irányuló házastársi megegyezés kérdése lekerül a szovjet szakirodalom témáinak napirendjéről, csak Szverdlovnak egy 1958-ban megjelent dolgozatából értesülünk arról, hogy a Plénum ismertetett határozata ellenére a bontókeresetek túlnyomó (60—80 százalékáig terjedő) többsége esetében mindkét házastárs kéri a kötelék megszüntetését és a bíróság szinte kivétel nélkül helyt ad a kereseti kérelemnek.[12]

4. Az SZKP XX. Kongresszusát követően és nyilván a bírói gyakorlat említett alakulására is tekintettel a szovjet jogi irodalomban élénk vita alakult ki a házasság felbontásának és ezen belül a megegyezéses bontásnak a kérdésében.

a) Egyes szerzők a házastársak bontásra irányuló közös megegyezését, *mintegy abszolút bontóok rangjára kívánják emelni.* Sőt, mi több, ilyen esetekben még a bontás bírói útját is mellőzhetőnek találják. E szerzők körébe tartozik Gurevics, aki az 1944. július 8-i tvr.-t más vonatkozásban olyanként értékeli, mint amely eltért a szovjet családi jog alapelveitől és aki helyénvalónak találná a bontásra alapul szolgáló okok példálózó törvényhozási felsorolását (ez utóbbiak körében említvén a megegyezést is), az így felsorolt okokat pedig ugyanakkor olyanoknak tekinti, hogy ha fennforgásukról a bíróság meggyőződött, akkor köteles legyen a házasságot felbontani.[13] Pergament még tovább menve arra az álláspontra helyezkedik, hogy a bontásra irányuló kölcsönös megegyezés esetén mellőzni lehetne a bírói eljárást és a kérdést az anyakönyvi szervek hatáskörébe kellene utalni (annak fenntartásával, hogy csupán gyermektelen házastársak házasságának felbontása tekintetében lenne ez a megoldás alkalmazható.[14]

Az Össz-szövetségi Jogtudományi Intézetben 1957-ben a családi jog köztársasági kodifikálásával kapcsolatban lefolytatott vitában fel-

[8] Ld. A bontóokok a Szovjetunió Legfelső Bíróságának gyakorlatában. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, c. f. 1949. 2. sz. 59—60. old.

[9] Abramov, N. Sz. Polgári per, Moszkva, 1949. 322—323. old.

[10] Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1949. 2. sz. 59—60. old.

[11] Szverdlov, G. M. Szovjet családi jog, Moszkva, 1958. 141. old.

[12] Szverdlov, G. M. A válásról, Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo c. f. 1958. 12. sz. 56. old. Ugyanez a szerző 1951-ben közreadott családi jogi tankönyvében fel sem veti a megegyezés értékelésének kérdését és az 1944. július 8-i tvr.-re való hivatkozás mellett utal arra, hogy bár a szovjet törvényhozás továbbra is kitart a válás szabadsága mellett, mégis maximális mértékben törekszik a kialakuló új, szocialista házassági viszonyokat védeni a könnyelműséggel, a felelőtlenséggel, a válás szabadságával kapcsolatban megnyilvánuló önkénnyel szemben, hogy ez a szabadság csupán a ténylegesen felmerülő szükségesség esetében kerüljön alkalmazásra (Szverdlov, G. M. Szovjet családi jog, Moszkva, 1951. 86—87. old.). A szovjet polgári jog tankönyvének 1951-ben kiadott, a családi jogot is tartalmazó II. kötete szintén nem foglalkozik a bontásra irányuló megegyezés problémájával, s utalván arra, hogy a házasság felbontásának egyedüli alapja csakis olyan körülmények lehetnek, amelyek mellett a család felbomlott és a családi élet helyreállítása lehetetlen, hangsúlyozza, hogy a szocialista társadalomban a házasság felbontásának kérdése nem függhet a házastársak tetszésétől (A szovjet polgári jog II. köt. Bp. 1953. 328. old.). Tankönyvének 1958-ban közzétett kiadásában Szverdlov e kérdés kapcsán csupán annak megállapítására szorítkozik, hogy a szovjet jogirodalomban vita tárgyául szolgál a bontásra irányuló kölcsönös házastársi megegyezés értékelésének kérdése és a különböző álláspontok részletező tagfalása nélkül irodalmi forráshelyekre utal (i. m. 144. old.).

[13] Gurevics, I. Sz. A szovjet családi jog néhány kérdéséről. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo c. f. 1956. 9. sz. 56.; 62—63. old.

[14] Pergament A. J. Az OSzFSzK házasságról és családról szóló kodexének tervezetéhez. Szovjetszkaja Juszticia c. f. 1957. 4. sz. 38. old. Hasonlóan foglalt Pergament állást az Össz-szövetségi Jogtudományi Intézetben 1957-ben rendezett vitán a házasságról, családról és gyámságról szóló köztársasági törvényhozás kodifikálásáról szóló előadásában (ld. A szovjet köztársasági törvényhozás kodifikálásának kérdéseivel foglalkozó tudományos konferencia. 1957. január 31—február 2. Moszkva, VIJUN, 1957. 84. old.), ahol azonban elutasította a bontóokok akárcsak példálózó törvényi felsorolásának gondolatát, mint olyat, amely helytelen irányba viszi a gyakorlatot, mivel a házasság felbontására — orvosi kifejezéssel élve — csak akkor kerülhet sor, ha bekövetkezik a házasság „biológiai" halála, míg csupán „klinikai" halála esetén, amidőn még remélhető helyreállása, sor kerülhet a kereset elutasítására. (Uo. 81. old.).

szólaló Kljacsko fenntartás nélkül a bontásnak csak azon eseteiben tartotta szükségesnek a bírói utat, amidőn az egyik házastárs tiltakozik a válás ellen.[15] Flejsic pedig érdemben még nagyobb jelentőséget kíván a megegyezésnek tulajdonítani. Nem foglal ugyan állást a bírói, vagy anyakönyvvezetői hatáskör kérdésében, de úgy véli, hogy a bontásra irányuló kérelmet nemcsak akkor nem szabad elutasítani, ha a házastársaknak nincs gyermekük, de egyetlen olyan esetben sem, amidőn a házastársak kérik a bontást.[16]

Igen érdekes és tanulságos e kérdésben Abramov szemléletváltozása. Míg korábban — mint láttuk — más szovjet jogászok nézeteivel szembehelyezkedve vitatta a bontóper kimenetele szempontjából a kölcsönös megegyezés ügydöntő jelentőségét, addig az említett vitában általában a bontás bírósági útja ellen van, mégpedig függetlenül attól, hogy a házasságból származtak-e gyermekek, vagy sem.[17]

b) A szerzők egy másik csoportja azt a nézetet vallja, hogy a házastársak bontásra irányuló szabad és megingathatatlan közös megegyezése *elegendő okot* szolgáltat a házasság felbontásához és a bíróságnak csupán arról kell meggyőződnie, hogy a közös megegyezés valóban szabadon, kényszer alkalmazása nélkül jött-e létre.[18]

c) Közel áll ehhez az utóbbi felfogáshoz azoknak a szovjet szerzőknek a nézete, akik — bár elismerik a bontásra irányuló megegyezés jelentőségét — mégsem kívánják azt a házasság felbontásához alapul szolgáló *egyedüli oknak* tekinteni. E szerzők nézete szerint a bontásra irányuló közös megegyezés figyelmen kívül hagyása a feleket arra késztetheti, hogy mesterkélt indokokat hozzanak fel, olyan „tényekkel bizonyítsák egymással szembeni ellenséges beállítottságukat, amelyek valójában nem forognak fenn és sértik az állampolgárok méltóságát. Ezért a bíróságnak ilyen megegyezés esetén általában helyt kell adnia a bontásra irányuló kérelemnek",[19] vagy más fogalmazásban: a házastársak megegyezése nem bírhat a bíróság számára abszolút jelentőséggel, csupán olyan körülményként értékelhető, amely az ügy összes egyéb objektív adatainak mélyreható vizsgálata alapján megerősíti a bíróságot a kérdéses házasság fenntartandó, vagy felszámolandó volta tekintetében.[20]

II.

1. Hogyan foglalnak állást a vizsgált kérdésben *a népi demokratikus országok törvényhozásai?* E törvénykönyvek a bontás problematikájának rendezése során is elvetik a burzsoá formalizmust, az abszolút és relatív bontóokok taxációját. Tételeik szerint akkor lehet és kell a házastársak, vagy egyikük kérelmére a házasságot felbontani, amidőn kitűnik, hogy az úgy a házastársak, mint a társadalom számára elvesztette jelentőségét, olyannyira feldúlt, hogy nem alkalmas többé szociális funkciójának betöltésére. A kérdés lényegét nem érintő szövegezésbeli eltérésekkel a népi demokratikus országok családi jogi kódexei úgy rendelkeznek, hogy a házasság akkor bontható fel, ha az mélyrehatóan, tartósan, reménytelenül fel van dúlva, ha a bontásnak komoly és alapos okai vannak (lengyel tv. 29. cikkely 1. §., csehszlovák tv. 30. §. (1) bek.; bolgár tv. 47. cikkely (1) bek.; román tv. 38. cikkely).

2. Amíg tehát a hatályos népi demokratikus családi jogi kódexek a bontásra irányuló közös házastársi megegyezés mikénti értékelése kérdésében (a szovjet törvényhozáshoz hasonlóan) nem foglalnak állást, addig *a felszabadulást követően* a legtöbb népi demokrácia joga módot adott a házasság megegyezés alapján történő felbontására.

A *lengyel törvényhozás* átmeneti, időbeli leg korlátozott intézményként ismerte[21], *Bulgáriában* 1952-ig volt hatályban a házasság felbontását a felek kölcsönös megegyezése alapján lehetővé tevő jogszabály[22], *nálunk* a Csjt. hatálybaléptéig volt érvényben a 6800/1945. M. E. sz. rendelettel e vonatkozásban kiegészített Ht. míg a *román* Ptk. értelmében a kölcsönös megegyezés praesumptio juris et de jure volt olyan abszolút bontóok fennforgására nézve, amelyet a felek nem kívántak nyilvánosságra hozni, amely azonban a házasságukat véglegesen és helyrehozhatatlanul megrendítette.[23]

---

[15] I. m. 140. old.

[16] I. m. 117. old.

[17] I. m. 122. old. és nem hisz a bontóper nevelő ráhatásában. Itt kívánjuk megemlíteni, hogy a széleskörű vitában csak egy olyan felszólaló volt (Zeider, N. B.), aki a bontás jelenlegi törvényi szabályozásának változtatás nélküli fenntartása mellett szállt síkra (i. m. 142. old.), Ami ugyanakkor a bontásnak anyakönyvi szervek hatáskörébe való utalását illeti, ezzel kapcsolatban Pergament zárszavában megállapította, hogy a konferencia résztvevőinek többsége szembehelyezkedett e gondolattal (i. m. 164. old.).

[18] Ide sorolhatjuk G. M. Szverdlovot (ld. különösen idézett cikkét Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, c. f. 1958. 12. sz. 56—57. old.) Hasonlóan a bolgár szerzők közül Mevorah. N. Ld. A házasság felbontásának indokai a BNK-ban. Szovj. Gosz. i Pravo. 1958. 3. sz.

[19] Szalov, Sz. A bontóperes bírói eljárásról, Szovjetszkaja Juszticia c. f. 1957. 6. sz. 47. old.

[20] Oridoroga, M. T. A házasság felbontásának okai. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo c. f. 1957. 1. sz. 114. old. Hasonló értelemben Matvejev, G. Még egyszer a családi jogról. Szovjetszkaja Juszticia c. f. 1961. 1. sz. 6—7. old., valamint Orlova, N.: A házasságról és a családról szóló törvényhozás kidolgozásához. Szovjetszkaja Juszticia c. f. 1962. 7. sz. 9. old., aholis általánosságban ellenzi a bontásnak anyakönyvi szervek hatáskörébe utalását, de különösen elveti ezt a megoldást, ha a házasságból gyermek született, vagy az egyik házastárs ellenzi a bontást.

[21] Ld. Szverdlov, G. M. Az európai népi demokratikus országok családi joga, Moszkva, 1961. 101. old.

[22] Mevorah, N. Családi jog, Szófia, 1958. 206. old.

[23] Rosetti—Balanescu: A román magánjog vázlata, Bucuresti, 1948. 38. old.

De éppen, mivel a hatályos román jog — a többi népi demokrácia családi jogi törvényhozásához hasonlóan — de lege lata nem ismeri a közös megegyezésen alapuló bontást, ezért az RNK Legfelső Bíróságának 1955. június 21-én kelt 3. sz. teljesülési irányító döntvénye keményen megrója azt az itt, ott még tapasztalható ítélkezési gyakorlatot, amely a burkolt módon színlelt kölcsönös megegyezést minden további vizsgálat mellőzésével hajlandó a házasság felbontásának alapjául elfogadni. Ugyancsak helyteleníti e döntvény egyes bíróságok passzív magatartását, ami a felek által szolgáltatott bizonyítási eszközök egyszerű „regisztrálásában" nyilvánul meg. Rámutat a román Legfelső Bíróság, hogy a válásra irányuló kölcsönös egyetértés esetében hivatalból kell beszerezni a felek házaséletére ható összes körülményekre vonatkozó bizonyítékokat, az egyenetlenség reális indokainak felderítése céljából.[24] Ennek megfelelően a román jogirodalom és a Legfelső Bíróság döntvényét követően a bírói gyakorlat is arra a kérdésre, hogy a házasfeleknek a házasság felbontására vonatkozó megegyezése önmagában elegendő-e a kereseti kérelemnek helytadó ítélet meghozatalához „nem"-mel válaszol.[25]

3. Van azonban két népi demokrácia, amelynek ha családi jogi kódexe nem is, de eljárási joga értékelni rendeli a bontásra irányuló házastársi megegyezést. Nevezetesen *Csehszlovákiában és Lengyelországban* a közös megegyezés — ha nem is a bontás önálló jogalapjaként —, de eljárási norma formájában létezik. Annál figyelemreméltóbb ez a tény, mivel Bulgáriával egyetemben éppen a csehszlovák és lengyel családi jog az, amely a bontásra irányuló egyoldalú házastársi kérelem esetében a kizárólagos felperesi vétkesség szigorú törvényi szankcionálása révén komoly akadályokat gördít a házasság felbontásának útjába. (Igaz ugyanakkor, hogy épp a kizárólagos vétkesség ilyen szankcionálása következtében a házastársi megegyezés — más vonatkozásban — mindkét említett népi demokrácia családjogi kódexében szerephez jut a házasság felbonthatósága szempontjából is. E kódexek szerint ugyanis a kizárólagosan vétkes felperes keresete alapján a házasság — a törvényben szigorúan körülhatárolt kivételektől eltekintve — csak akkor bontható fel, ha a vétlen házastárs a bontáshoz hozzájárul. A megegyezés tehát az itt tárgyalt összefüggésben az anyagi jog értelmében nem alapja a bontóítéletnek, csak megnyitja a házasság esetleges felbontásához vezető utat. A házastársak megegyezése még egy másik vonatkozásban is jelentőséggel bír a bontóper során. A bíróság ugyanis köteles e kódexek értelmében a házasságot felbontó ítéletében megállapítani, hogy a házastársak valamelyikét terheli-e vétkesség a házasság felbomlásának előidézésében. A házastársak egybehangzó kérelmére azonban eltekinthet a vétkesség kutatásától és a vétkessé nyilvánítástól.)[26]

A csehszlovák és a lengyel polgári perrendtartás (239. ill. 430. §§) *módot ad arra, hogy amennyiben mindkét házastárs kéri a bontást, úgy lényegesen egyszerűbb körülmények között hozza meg a bíróság a házasság felbontását kimondó ítéletét.* Az említett eljárási szabályok ugyan távolról sem jelentik a megegyezés abszolút bontóok rangjára emelését, de elvileg lehetővé teszik a bíró számára, hogy adott esetben bonyolult bizonyítási eljárás lefolytatása nélkül hozza meg a házasságot felbontó ítéletét.

a) A *lengyel* Pp. említett §-a a következőképpen rendelkezik: „Ha a bontóperben az alperes elismeri a felperesi kérelmet, a bíróság a bizonyítási eljárást a felek meghallgatására korlátozhatja. A felek meghallgatásának általában azon indítékok megállapítására kell irányulnia, amelyek alperest a felperesi kérelem elismerésére késztették". A bíróság feladata tehát ez esetben annak ellenőrzése, hogy ezek az indítékok nem zárják-e ki a bontási kérelemhez történő csatlakozás szabad akaratelhatározásból fogant voltát.[27]

A lengyel irodalomban azonban, a megegyezéses bontás gondolatától való nagymérvű idegenkedés jegyében rámutatnak, hogy a házasság intézményének társadalmi jellegéből folyik, miszerint a megegyezés önmagában nem lehet elegendő alap a bontó ítélet meghozatalához.[28]

A lengyel családjogi törvény kommentárja pedig ebben az összefüggésben utal arra, hogy egyes bíróságok tévesen tulajdonítanak döntő jelentőséget a házasság feldúltságának előidézésében kizárólagosan vétkes fél által kért bontás megítélhetősége tekintetében az alperes által a bontáshoz való hozzájárulást kifejezésre juttató nyilatkozatnak. A vétlen házastárs hozzájárulása a kizárólag vétkes házastárs által indított bontókeresethez ezek szerint csak egyik előfeltétele az ítélethozatalnak és így a bíróságnak a bontáshoz való alperesi hozzájárulás fennforgásakor nemcsak a hozzájárulás indítékait kell

[24] Kiss G. Alapos válóok a Román Népköztársaság Legfelsó Bíróságának állásfoglalása tükrében. J. K. 1960. 6. sz. 335. old.

[25] Fekete Gy. Házasságkötés. A házasság felbontása. Bukarest, 1958. 137. old.

[26] Vö. Pap T.: A vétkesség jelentősége a bontás szempontjából a szocialista jogban. J. K. 1962. 10. sz. 509. s köv. old. A csehszlovák családjogi törvény már említett új tervezete azonban elejti ezt a kizárólagos felperesi vétkességhez fűzött szankciót és akkor rendeli a bontókeresetet elutasítani, ha a bontás ellentétben állana a szocialista társadalom erkölcsi elveivel, vagy a kiskorú gyermekek érdekeivel (96. §.) és a tervezet indokolása szerint az új szabályozás értelmében a bíróság akkor is helyt adhat a keresetnek, ha ahhoz a vétlen házastárs nem járult hozzá, mivel a vétkességet megállapító ítélet célja a tervezetben kifejezésre jutó felfogás szerint az, hogy kizárólag a társadalom részéről az állampolgárokra gyakorolt erkölcsi ráhatás eszközévé váljon (i. m. 23. old.).

[27] Ld. Szer, S. Családi jog, Warszawa, 1957. 131. old.

[28] Szer, S. i. m. 112—113, 131. old.

feltárnia, de meg kell állapítania a bontás alapvető feltételének: a házasság feldúltságának tényét is, e vonatkozásban pedig nem korlátozható a bizonyítási eljárás a felek meghallgatására. Ha ugyanis a vétkesség tekintetében a házastársak között nincs meg az akaratmegegyezés, úgy a bíróság nem korlátozhatja a bizonyítást a felek meghallgatására, hanem alkalmaznia kell a bizonyítási eljárásra vonatkozó általános szabályokat.[29] A kommentár szerint a bontóperben akkor és csakis akkor alkalmazható a bizonyítási eljárásnak a lengyel Pp. 430. §-a alapján történő korlátozása, amidőn az összes lényeges bizonyítási tételek vitán felül állanak (amikor tehát az alperes teljességgel elismeri a felperes ténybeli állításait), bár ugyanez a forrás túl messzemenőnek tekinti az olyan nézeteket, amelyek szerint a Pp. 430. §-a csak kivételesen kerülhet alkalmazásra.[30] Ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy a kérdéses perrendi szabály alkalmazásakor is elutasítható a bontókereset, ha a bíróság a felek bontásra irányuló egybehangzó kérelme esetén a bizonyítási eljárást leszűkítette ugyan a felek meghallgatására, de éppen a felek által előadott tények alapján nem tud arra a meggyőződésre jutni, hogy a házasság helyreállíthatatlanul feldúlt. A bíróság ilyen esetben megállapítja ugyan, hogy a felek előadásai megfelelnek a tényeknek, e tények összessége azonban nem utal a házasság teljes és tartós feldúltságának állapotára. Hozzá is fűzi azonban a kommentár, hogy ilyenkor, amidőn tehát a bíróság a házastársak egybehangzó kérelme folytán a bizonyítási eljárást a felek meghallgatására korlátozta, csak egészen kivételes esetekben kerülhet sor a kereset elutasítására.[31]

Szer professzor családi jogi tankönyvében a megegyezéses bontás kérdéskomplexumának tárgyalását mindennek ellenére mégis azzal a némileg rezignált megállapítással zárja, hogy végül is emlékeztetni kell arra, miszerint a házastársak közösen előadott kérelmére a bíróság általában eltekinthet a vétkesség megállapításától és megelégedhet a házassági kötelék felbontásával.[32]/[33]

A lengyel Pp. vizsgált szakaszának jelentőségére a megegyezés honorálhatósága szempontjából Szverdlov is felfigyelt, amidőn egyrészt megállapítja, hogy a lengyel családi jogi kódex nem ismeri a megegyezéses bontás intézményét, de mindjárt hozzá is fűzi, hogy a Pp. 430. §-a fontos útmutatást tartalmaz az ilyen jellegű ügyek vonatkozásában, olyan perjogi szabályt tartalmaz, amely tükrözi a bontás ilyen eseteinek sajátosságait.[34]

b) A *csehszlovák* irodalom tekintetében is fel kell figyelni arra az intenzív törekvésre, amely a csehszlovák perrendtartás említett rendelkezését mintegy kiiktatni igyekszik a jogrendből, vagy legalábbis megkísérli enyhíteni annak élét és amellett érvel, hogy az nem jelenti a megegyezéses bontás intézményének a csehszlovák jog kereteiben való létezését. E rendelkezés a következőképpen hangzik: „Ha az egyik házastárs csatlakozik a másiknak bontásra irányuló kérelméhez és a házasság felbontása körüli vétkesség tekintetében egyezik mindkét házastárs előadása, a bíróság a család feldúltsága tényének és az akörüli vétkesség megállapítása céljából a felek meghallgatására szorítkozhat". A csehszlovák irodalomban utalnak arra, hogy e jogszabály egyrészt csak lehetőséget statuál a bíró számára, másrészt, hogy a bíróság éppen ezért szükség esetén, ha nem nyert megállapítást a házasság komoly okból fakadó tartós és mélyreható feldúltsága, elutasítja a kereseti kérelmet,[35] sőt megállapítják, hogy a bíróságoknak a 239. §-ban fennforgó esetekben

[29] Kodeks Rodzinny. Komentarz, Warszawa, 1959. 239. old. Sőt a Legfelső Bíróság a bontás vonatkozásában 1955-ben kiadott második irányelvében arra is rámutatott, hogy mivel a bontás közös kérelmezése pillanatnyi érzelemváltozáson is alapulhat, ezért az sem mentesíti a bíróságot annak vizsgálata alól, hogy a házasság véglegesen és tartósan fel van-e dúlva, ha a felek egybehangzóan kérik, ítéletében tekintsen el a vétkesség megállapításától. (Uo.).

[30] I. m. 781., 782. old.

[31] I. m. 784. old.

[32] Szer, S. Családi jog, Warszawa, 1954. 123. old.

[33] A megegyezéses bontást tárgyazó fejtegetések ezen végkicsengése Szer tankönyvének következő kiadásában már nem szerepel. Ebben az összefüggésben utalni kell arra, hogy a mű előbbi jegyzetben idézett kiadásának recenzora, Gwiazdomorsky éppen a tárgyalt kérdéskörben bírálta szerzőt megállapítván, hogy a házastársak bontásra irányuló megegyezése a lengyel jog értelmében nem szolgálhat elegendő alapot a bontás kimondásához, márpedig Szer e tekintetben nem mutatja be eléggé világosan a lengyel családi jogi kódex vonatkozó álláspontjait (Dwuglos, o pracy prof. Seweryna Szera „Prawo Rodzinne" Panstwo i Prawo c. f. 1955. 10. sz. 648. old.). Arra egyébként, hogy a megegyezés önmagában nem lehet alapja a bontásnak, csak az egyik olyan tényező, amely következtetni enged a házasság feldúltságára, Wolter is rámutat. A Lengyel Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének polgári jogi osztályán lefolytatott vita Aleksander Wolter „A bontás előfeltételei a lengyel jogban" c. munkájáról. Panstwo i Prawo c. f. 1960. 4—5. sz. 816. old.

[34] Szverdlov, i. m. 103., 123. old. A lengyel családi jogi törvény legújabb tervezete a bennünket érdeklő kérdés tekintetében nem hozott változást a jelenleg hatályos joghoz képest, bár a tervezet bontást tárgyazó részének indokolása kénytelen megállapítani, hogy a bontás előfeltételeinek kérdése mind a kodifikációs bizottságban, mind a nyilvános vitában különösen vitatott pont volt. Konstatálja azt is, hogy a hatályos lengyel jog minden bizonnyal nem tökéletes. amire beszédes bizonyíték a Legfelső Bíróság által kiadott két irányelv (amelyeket egyébként nem fogadtak egyöntetű helyeslessel). Megállapítja az indoklás azt is, hogy a nyilvános vitában kifejezésre jutó nézetek olyannyira divergáltak, hogy nem szolgálhattak egy olyan tézis alapjául, amelyet a közvélemény reprezentáns megnyilatkozásának lehetett volna tekinteni. A kodifikációs bizottság álláspontját végül is a tervezet 52. cikkelye juttatja kifejezésre, amely mint mondottuk nem változtat a fentebb vázolt jogi szabályozáson. (Ld. Projekt kodeksu rodzinnego i opiekunczego stb. 45. old.) Vö.: Szer, S. A lengyel családi jog kodifikálásának legfontosabb problémái, J. K. 1963. 1. sz. 38. old.

[35] Radvánová, S. A csehszlovák családi jogi gyakorlat néhány kérdése. Bjuleteny Csehoszlováckovo Práva. 1958. 2. sz. 101—102. old.

is vizsgálniok kell, hogy a felek előadása összhangban van-e az anyagi igazsággal.[36]

Szverdlov ennél sokkal komolyabb jelentőségét látja az említett csehszlovák rendelkezésnek és úgy véli, hogy az adott alapokon nyugvó bontás lényegbevágóan különbözik a bontás egyéb eseteitől.[37] De félő, hogy a megegyezéses válás gondolatának rideg elutasítása érdekében a csehszlovák perrendtartás tárgyalt rendelkezésének a fentebb bemutatott szelídített értelmezését, illetve a bírói gyakorlatról adott képet lerontani alkalmas Čapek csehszlovák jogásznak — Szverdlov által idézett — az a megállapítása, mely szerint „nem lehet nem elismerni, hogy ezen az elven (mármint azon, amely szerint a közös megegyezés nem lehet alapja a bontásnak) jelentős rést üt a Pp. 239. §-a. Ha a házastársak óvatosak, úgy sikerülhet nekik eltitkolni a bíró elől azt a tényt, miszerint kölcsönös megegyezésen alapuló bontásról van szó."

A csehszlovák családi jogi törvény és polgári perrendtartás egybevetése alapján levont ezeket a következtetéseket nagymértékben megerősíteni látszik a Csehszlovák Legfelső Bíróság plénumának 1962. június 25-i irányelve, amely a megegyezéses bontás gondolatát — és gyakorlatát — helytelenítve korlátozni igyekszik a Pp. 239. §-a alapján lefolytatandó eljárás lehetőségét. Az irányelv értelmében ugyanis a bíróság csak kivételesen és csak gyermektelen házasságok esetében alkalmazhatja az említett eljárásjogi szabályban foglalt tételeket, amikor kétségtelen, hogy adva vannak a bontás törvényes előfeltételei. Egyébként azonban a bíróságnak úgy a bontás, mint pedig a vétkesség tekintetében körültekintő bizonyítási eljárást kell lefolytatnia. A felek ugyanis — a plénum megállapítása szerint — gyakran arra törekszenek, hogy a Pp. 239. §-ának rendelkezését arra használják fel, hogy elérjék a házasság gyors felbontását akkor, amidőn abban előzetesen megállapodtak. A plénum ezzel kapcsolatban leszögezi, hogy természetesen különbséget kell tenni azon esetek között, amidőn az esetleg vétlen alperes egyetért a bontással, amelyhez adva vannak a törvényes előfeltételek és azon esetek között, amidőn olyan bontásról van szó, amelyet a felek változás iránti könnyelmű vonzalomtól vezérelve kívánnak elérni, bárha a házasságnak bontás általi megszüntetésére egyébként komoly okuk nincsen és amikor ezért alaposan remélhető, hogy a közöttük fennálló átmeneti érzelmi elhidegülés elmúlik.[38]

c) E vonatkozásban *összefoglalólag* egyrészt megállapíthatjuk, hogy bár mind a csehszlovák, mind a lengyel népi demokratikus törvényhozás csupán igen szigorú feltételekhez kötötten teszi lehetővé a házasság felbontását a kizárólagosan vétkes házastárs kérelmére, ugyanakkor e két szocialista ország jogrendszere látszik „illegális" törvényi lehetőséget nyújtani a kötelék felbontására irányuló házastársi megegyezés értékelésére, amely lehetőséggel — az ilyenirányú gyakorlatot helytelenítő felsőbírósági állásfoglalásokból és elméleti fejtegetésekből kitűnőleg — az alsóbb bírói fórumok élnek is. Másrészt viszont úgy a csehszlovák, mint a lengyel családi jogi elmélet és a bíráskodás irányítására hivatott szervek (a csehszlovák „Kommentárt" az igazságügyi minisztérium Jogi Intézete adta közre) általában elutasítólag foglalnak állást a megegyezéses bontás lehetőségével szemben, illetve annak eseteit a vonatkozó jogszabályok szigorú, sőt megszorító értelmezésével a „legálisan" adott legszűkebb keretek közé kívánják szorítani, bár az elmélet ugyanakkor mindkét ország vonatkozásában rámutat e törekvés eredményességének kétes voltára.

III.

Az eddigiek során törekedtünk arra, hogy — amennyiben egy folyóiratcikk keretei között egyáltalán lehetséges — áttekinthető képet nyújtsunk arról, hogyan foglal állást a szovjet, valamint a külföldi népi demokratikus családi jogi törvényhozás, gyakorlat és elmélet a megegyezéses bontás tekintetében. A szovjet törvényhozás történeti fejlődésének bemutatásával és a szovjet jogirodalomban kifejezésre jutó nézetekkel, valamint a népi demokratikus családi jogi gyakorlattal és elmélettel nemcsak

[36] Plank, K. A családi jogi törvény a bírói gyakorlat tükrében. Právnické Studie, 1961. 3. sz. 483—484. old. Vö.: Komentár k zákonu o právu rodinném, Praha, 1954. 112—113. old.

[37] Szverdlov, G. M. i. m. 114. old.

[38] Sbírka rozhodnutí a sdělení soudu ČSSR. 1962. 6—7. sz. Itt kell egyébként említeni, hogy az új csehszlovák családjogi törvény tervezete által a kizárólagos felperesi vétkességhez a bontás kérhetőségének kizártsága tekintetében fűzött szigorú szankciók elejtése folytán az új csehszlovák polgári perrendtartás tervezete is eltekintett a jelenlegi 239. §-ban foglalt rendelkezéshez hasonló tételek inkorporálásától. A tervezet indokolása pedig — igaz más összefüggésben — hangsúlyozza, hogy a jogelismeréshez semmiféle sajátos perjogi következmények nem kapcsolódnak. E cselekmények érvényességét a bíróság az anyagi jog tételei szerint értékeli. A tervezet alapvető rendelkezéseihez fűzött indokolás ugyanakkor a bontóperekre, ezen belül pedig a vizsgált kérdésre is kihatóan leszögezi, hogy az egész polgári perrendtartást az objektív igazság elve hatja át, azaz a dolgok tényleges állásának megállapítására irányul. (Ministerstvo Spravedlnosti, Praha, Návrh občanského soudního řádu, 46., 42. old.). Másrészt úgy tűnik, mintha de facto az új családi jogi tervezet sem akarna teljesen elzárkózni a házastársi megegyezés értékelésétől, mivel indokolása kitér arra is, hogy amennyiben megállapítható, miszerint a bontás ellentétben áll a társadalom erkölcsi alapjaival, úgy nyilvánvaló, hogy a társadalom érdekelt a házasság fenntartásában „és a házasság legalább a házastársak egyike számára megtartja értelmét" (24. old.) — gyakorlatilag tehát akkor, ha legalább az egyik házastárs ragaszkodik a kötelék fenntartásához. Ebből pedig a contrario arra is lehetne következtetni, hogy megegyezés esetén, amidőn tehát a házasság mindkét házastárs számára „elvesztette értelmét" könnyebben kerülhet sor a bontóítélet meghozatalára.

azért foglalkoztunk viszonylag részletesebben, hogy ismertetést nyújtsunk, de a széles körben divergáló törvényhozási megoldások és irodalmi nézetek tükrében úgy véljük érzékelhetővé válik az a körülmény, hogy *a bontásra irányuló házastársi megegyezés mikénti értékelése nem folyik közvetlenül a szocialista családi jog lényegéből.*

Mint *értékelési minimumban* megegyeznek a vizsgált szocialista törvényhozások, amelyek egyike sem tartalmaz a bontásra irányuló megegyezés értékelhetősége szempontjából kizáró rendelkezést és megegyeznek az egymástól sok vonatkozásban eltérő szovjet és népi demokratikus elméleti állásfoglalások is abban, hogy *a bíróság nem hagyhatja figyelmen kívül a házastársak ilyenirányú akaratnyilvánítását* és éppen eddigi fejtegetéseinkre alapítottan úgy véljük, hogy távol állana a szocialista jogtól, ha annak a helyzetnek bírói elemzése során, amely a házastársak között kialakult, illetve azoknak a motívumoknak a feltárása alkalmával, amelyek a bontásért folyamodó házastársakat a kérelem előterjesztésére, illetve az előterjesztett kérelemhez való csatlakozásra indították, megkövetelné ugyan a minden lényeges körülményre kiterjedő bírói mérlegelést, csak éppen a házastársak vonatkozó véleményének nem tulajdonítana jelentőséget.

A közös megegyezés bírói mérlegelési körbe vonásának lehetővé tétele és egyben szükségessége azonban *csak* értékelési minimumként jellemzi a szocialista családi jogi törvényhozást és a kérdés kapcsán kifejtett elméleti állásfoglalásokat. Láttuk, hogy a történeti fejlődés során (a legtöbb népi demokrácia törvényhozásával egyetemben) a szovjet törvényhozás a jelenleginél messze nagyobb súlyú értékelésben részesítette a megegyezést; megfigyelhettük — részben a közölt statisztikai adatok tükrében, részben az alsófokú bírói gyakorlattal tartósan, vagy hosszú időn keresztül szembehelyezkedő elméleti állásfoglalásokból és felsőbírósági iránymutatásokból kitűnőleg — a bíróságok nagyfokú hajlamosságát a bontásra irányuló megegyezés honorálására, mégpedig nemcsak azokban a népi demokráciákban, ahol ehhez a jogrendszer bizonyos „illegális" keretet biztosít, de olyan szocialista államok (Szovjetunió, Románia) bírói gyakorlata esetében is, ahol a törvény hallgatása erre nem ad bátorítást, sőt éppen a korábbi jognak a jelenleg érvényes törvények általi hatályon kívül helyezése folytán a megegyezés honorálásának törvényhozói elvetésére kellene következtetni. Végül említettük azt is, hogy a szovjet családi jogi elmélet egyes képviselői is a mai hatályos szovjet jogban biztosítottnál jóval nagyobb jelentőséget kívánnak tulajdonítani a bontásra irányuló házastársi megegyezésnek.

Figyelmen kívül hagyva — miután a népi demokráciák számára hasonló történeti és törvényhozási előzmények hiányában kevéssé releváns — azt a szovjet irodalomban kifejezésre jutott nézetet, amely a megegyezéses bontást ki akarja venni a bíróság hatásköréből, a kifejtettek alapján oda kell konkludálnunk, miszerint van indokoltsága annak, hogy a bírói gyakorlat *súlyponti kérdésként* foglalkozzék a bontóper során a házastársaknak a kötelék felbontására irányuló közös akaratelhatározásával.

B) Bontás és megegyezés a magyar szocialista családi jogban

Az utóbbi időben nemcsak a külföldi, hanem a hazai jogirodalomban is vita alakult ki a házasság felbontása, s ezen belül a bontásra irányuló közös házastársi akarat értékelése tekintetében.[39]

Az úgynevezett közös megegyezéses bontás problematikája nem csupán a szocialista jogban felvetődő kérdése a családi jognak, hanem vitákat váltott ki, illetőleg törvényi szabályozást nyert az egyes kapitalista családi jogokban is.[40]

De az az alapvető társadalmi változás, amely a szocialista forradalom során a házasság és a család társadalmi rendeltetésében és funkcióiban is végbe megy[41], a szocialista családi jogban sajátosan érinti a megegyezés problematikáját. A válásról vallott társadalmi és jogi felfogás minden esetben szükséges függvénye az adott társadalom házasságról vallott felfogásának. A szocialista jogban mint a mi családi jogunkban is alkotmányos alapelvek testesednek meg a család és a házasság jogi intézményeinek védelme során. A válás szocialista jogi szabályozása szoros következménye a család és az ifjúság szocialista védelmének. Ezért akár a vétkesség értékelését, akár a prevenció vagy a nevelés funkcióit — a megegyezés jelentőségét, figyelembevételének lehetőségét is ebből az aspektusból kell szemlélnünk. Ennek megfelelően a szükségszerű összefüggések vizsgálata lehet csak a helyes módszer, amely feltételezi, hogy a komplex problémát egységben taglaljuk, az anyagi jogi szabályozás vizsgálata mellett, an-

[39] Pap Tibor: A bontás problematikája családjogunk felszabadulás utáni fejlődésének tükrében. Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata. No 17. Budapest, 1961. 17—24. old. Hartai László: A bontóperi ítélkezés néhány időszerű kérdése, Magyar Jog 1961. 12. sz.; Herceg István: A bontóperi ítélkezés időszerű tanulságai, Magyar Jog 1962. 2. sz.; Petrik Ferenc: A házasfelek közötti megegyezés a bontóperben. Magyar Jog 1962. 3. sz. L. még: Őszintén a válásról, Népszabadság 1963. évi február 10-i száma, (Szabó László és Hartai László beszélgetése), továbbá: Csiki Ottó—Petrik Ferenc: Hatékonyabb családvédelmet, Nők Lapja, 1963. évi március 16-i szám.

[40] A kapitalista családi jogokban kialakult eltérő felfogások természetesen nem függetlenek az adott ország sajátosságaitól, így például az egyházak befolyásának, illetőleg a liberális polgári demokrata felfogások erejétől.

[41] L. ezzel kapcsolatban: Harcsev, A.: A házasság és a család meghatározásának kérdéséhez. Magyar Filozófiai Szemle, 1962. évi 3. sz.

nak primátusát előtérbe helyezve, az eljárási jogi megoldásokat is vizsgálnunk kell, és nem hagyhatók figyelmen kívül bizonyos szociológiai vonatkozások sem. Ugyanakkor nem lehet vitás, hogy a házasság a család és az ifjúság védelme elsősorban nem jogi, hanem társadalmi feladat. A jogi szabályozásnak, s magának a jogalkalmazási folyamatnak is hatása van az alapul szolgáló viszonyokra, ez a hatás azonban másodlagos. Vagyis a házasság felbontását megnehezítő, vagy megkönnyítő jogi megoldásoknak van hatása a bontások számának alakulására, de elsődlegesen a társadalomban lezajló változások, az emberek társadalmi kapcsolatának alakulása szabja meg azt.[42]

I.

A felszabadulás előtt hatályos hazai családi jogi szabályozásunk a házasság bírói felbontását taxatíve megszabott bontóokok keretében tette lehetővé.[43] A törvényben felsorolt és a jogalkalmazót formális szemléletre késztető, tételesen megszabott abszolút és relatív bontó okok sorában nem szerepel a házastársak közös megegyezése. De a házastársaknak a házasság felbontása tekintetében kialakult egyetértése a Ht. 77. §-ának *a)* pontjában meghatározott tényállásba burkolva érvényesülhetett. Az ún. hűtlen elhagyás, mint bontó ok lehetővé tette, hogy a házasfelek ne tárják fel szükségszerűen a házasság megromlásának okait, elhallgathassák azokat az erkölcsileg többé-kevésbé kedvezőtlen megítélés alá eső magatartásaikat, amelyek következtében a házaséletük valóban feldúlttá vált. Érdekes e szempontból, hogy Széll Tivadar kimutatta: az 1924—1928. évi eredmények ötéves átlaga szerint Budapesten elválásokkal megszűnt házasságok 90,3%-a a „hűtlen elhagyással" volt indokolva. A szerző megállapítja: „Nyilvánvaló, hogy azon országokban, ahol a válni akaróknak a kölcsönös beleegyezésre, az engesztelhetetlen gyűlöletre, avagy a durva bánásmódra és sértésekre való hivatkozása is elég a váláshoz, a válás okára vonatkozó statisztika a valódi okoknak hívebb tükrét adja, mint a miénk."[44] A Ht. 77. §-ának *a)* pontjában írt szabályozás azonban nemcsak azt jelentette, hogy a már tartalmát vesztett házassági életközösség megromlásának valódi okainak feltárása nélkül volt lehetséges a bontás, hanem azt is, hogy teret adott a gazdasági presszionak: az uralmi helyzetben levő házastárs ebben a burkolt formában rákényszeríthette bontási akaratát a másik kiszolgáltatottabb helyzetben levő házastársra.[45]

A felszabadulással elkezdődött új jogfejlődés hozta létre a 6.800/1945. M. E. sz. rendeletet, amelynek 4. §-a lehetővé tette a házasság felbontását pusztán azon az alapon is, hogy a házastársak legalább öt éve különéltek. A rendelet 6. §-a pedig megengedte, hogy a házastársak, ha házasságuk legalább két éve fennállt — függetlenül attól, hogy mióta élnek külön — közös kérvényben a megegyezésük alapján kérhessék annak felbontását. Ez a szabályozás, amely egyébként kettősséget idézett elő a bontóperes jogalkalmazásban, meghagyva a Ht. rendelkezéseit is, — azt szolgálta, hogy a felszabadulással megkezdődött történelmi átalakulás során tartalmukat vesztett emberi kapcsolatokat gyorsan fel lehessen számolni. Az e § alapján megindult bontóperben békítésnek nem volt helye. Sajátos vonása volt viszont, hogy a közös kiskorú gyermekek tartása és elhelyezése tekintetében megegyezésre nem volt lehetőség, a tartás és elhelyezés tárgyában való intézkedés megtétele végett a bíróság az eljárás befejezése után az iratokat az illetékes gyámhatósághoz volt köteles áttenni.

A 6.800/1945. M. E. sz. rendelet hatálybalépése után, a házassági bontóperek zöme a rendelet 4. és 6. §-a alapján folyt le. Új, szocialista családi jogunk az 1952. évi IV. törvény megszületésekor tehát a kialakult gyakorlat azt mutatta, hogy a leggyakoribb bontóok a házastársak bontás tekintetébeni közös megegyezése volt.

A Csjt. 18. §-ának szabályozása elvetette a kazuisztikus, taxatív módon felsorolt bontóokok rendszerét, és nem ismer abszolút bontóokot: „a házasságot komoly és alapos ok esetén bármelyik házastárs kérelmére — az erre megszabott előkészítő eljárás és per lefolytatása után — fel kell bontani." A 18. § (2) bekezdése a házassághoz fűződő közérdek figyelembevételével emeli ki, hogy a komoly és alapos ok elbírálásánál a közös kiskorú gyermek érdekét is figyelembe kell venni.

A Csjt. 18. §-ához fűzött miniszteri indokolás kifejezetten elveti a vétkességet a házasság felbontásánál, ezzel szemben nem ad útmutatást a házastársak akarati egyetértése, a megegyezés értékelése tekintetében. Az indokolás az 1894. évi XXXI. tc.-t állította szembe az új szabályozással, nem tett azonban említést a 6.800/1945. M. E. sz. rend.-ről. Abból azonban, hogy a Csjt. nem ismer abszolút bontó okokat világosan következik, hogy *a hatályos szabályozás a közös megegyezést, mint abszolút, fel-*

[42] L. részletesen: Csiki Ottó: A válások társadalmi okairól, Valóság, 1962. évi 5. sz.

[43] Az 1894. évi XXXI. tc. A házastársak megegyezésére vonatkozó felszabadulás előtti irodalmi álláspontok: Almássy Antal: Házassági jog. Magyar Magánjog II. kötet Családi jog Szladits Károly főszerkesztésében. Bp. 1940. 151., 152., 181—183. old. Továbbá Meszlény Artur: Magánjogi személyi és családi jog, Bp. 1930. 407—408. old.

[44] Széll Tivadar: A budapesti házasságok. (Statisztikai közlemények 86. köt. Bp.).

[45] Vö. Pap Tibor: Szocialista alapelvek a házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvényünkben. A magyar családi jog főbb kérdései, Bp. 1953. 43. old.

tétlenül kötelező erejű bontóokot elvetette. Nyitva maradt azonban az a kérdés, hogy nem feltétlenül kötelező erővel, hanem *esetenkénti elbírálás alapján* ez a közös egyetértés elegendő-e önmagában a házasság felbontásához?

A Csjt. hatályba lépése után a jogirodalomban, — annak ellenére, hogy Szverdlov már tanulmányunk I. részében idézett könyve magyar nyelven is ismeretes volt[46] — nem alakult ki olyan álláspont, amely akár eseti jelleggel is, de önmagában bontásra vezető erőt tulajdonított volna a házastársak közös megegyezésének. A jogirodalomban akkoriban uralkodónak volt nevezhető az az álláspont, hogy a bíróságok ilyen esetben is csak az összes körülmények alapos mérlegelése alapján juthatnak arra a megállapításra, hogy a házasságot fel kell bontani. „Ebben a vonatkozásban az új szabályozás az eddigi állapottal szemben a válás megnehezítését jelenti."[47] Ennek megfelelően a komoly és alapos ok, sohasem lehet valamilyen *tény,* hanem mindig *helyzet.* A házasság megromlásában közreható tények, események nem szemlélhetőek elszigetelten, hanem kizárólag az ügy elbírálásának időpontjában kialakult élethelyzet szempontjából. Ha pedig a bíróságnak az összes körülmények szerint kialakult helyzetet kell vizsgálnia, akkor kötelessége, hogy a megegyezés „mögé nézzen"[48]. Ez nevelő feladatából fakad, s nem ellenérv, hogy a felek összebeszélése ennek akadálya lehet. De a tárgyalt, uralkodónak nevezhető álláspont sem veti el teljes mértékben a házastársak bontás tekintetében kialakult egyetértésének jelentőségét. Egyrészt utal azokra a körülményekre, amelyek a közös megegyezés erejét növelik, pl. huzamosabb idejű különélés, igazoltan elmérgesedett viszony stb. Sőt a társadalom tudati állapotának fejlődésével később — de ez esetekben is az indító okok felderítése után! — fokozottabban tekintheti a bírói gyakorlat újabb jogi szabályozás nélkül is komoly és alapos oknak a megegyezést.[49]

A Csjt. hatálybalépése után a Legfelsőbb Bíróság irányító tevékenysége arra mutat, hogy a bírói gyakorlat *önmagában* a közös megegyezést nem fogadhatja el a bontás komoly és alapos okául. „Ha mindkét fél kéri is a házasság felbontását a bíróság ilyen esetben is köteles megvizsgálni azokat az okokat, amelyek a felekben a bontási szándék kialakulására vezettek, és a házasságot csak akkor bonthatja fel, ha a feleknek a házasság felbontására irányuló egyetértése valóban komoly és alapos okon nyugszik."[50] A határozat arra mutat, hogy elsősorban nem maga a megegyezés, hanem a megegyezés mögötti az azt létrehozó élethelyzet irányadó a házasság felbontása tekintetében. Ez az álláspont mutatható ki a következő határozat szövegéből is: „A járásbíróság álláspontja egyébként ellentétben áll a Csjt. szellemével, valamint a Csjt. 18. § (1) bekezdésében foglalt rendelkezéssel is, és lényegében a házasságnak megegyezéses alapon történő felbontását eredményezné, a komoly és alapos ok felderítése helyett."[51]

Ugyanakkor azonban, amikor a bírói gyakorlat a közös megegyezést létrehozó indítékok feltárását megkívánja, *jelentőséget tulajdonít* a felek — bontás tekintetében kialakult — egyetértésének. „A feleknek a házasság felbontására irányuló egyező akarata ugyan önmagában nem komoly és alapos ok a házasság felbontására, de nem is akadálya annak. A döntésnél az összes egyéb körülmények mellett erre is figyelemmel kell lenni."[52]

A most taglalt gyakorlatot — meggyőződésünk szerint — befolyásolja a Pp. 286. § (1) bekezdésének alkalmazása, amelynek értelmében azok a rendelkezések, amelyek az elismerésnek és a beismerésnek a jogi hatályát határozzák meg, a házassági perben nem alkalmazhatóak. Ez az eljárási rendelkezés tehát a Csjt. anyagi szabályának alkalmazásakor megkívánja a jogalkalmazótól, hogy döntését — a felek előadását bizonyító egyéb tényekre alapozza, tanúvallomásokra, okiratokra stb.

A bírói gyakorlat elemzése ugyanakkor arra mutat, hogy az esetek túlnyomó többségében a bíróságok olyan esetekben, amikor a felek akarata egyezően a bontásra irányul, relatíve kevesebb, ill. viszonylag szűkebb körben felvett bizonyítást is elegendőnek tartanak a per során. Megfigyelhető, hogy olyan esetekben, amikor a házasfelek egyezően kérik a házasság felbontását, illetőleg az alperes sem ragaszkodik annak fenntartásához a per többnyire a házasság felbontásával végződik, s rendszerint függetlenül attól, hogy a házasságból származott-e gyermek, vagy sem.[53] E szempontból figyelemre méltó az is, hogy a házassági bontóperekben a helytadó ítéletek száma 90%-on felül van. S

[46] Szverdlov, G. M.: Házasság és válás, Bp. 1951.

[47] Benkő Gyula: A válás kérdésének rendezése az új családjogi törvény értelmében. A magyar családi jog főbb kérdései. Bp. 1953. 156. old.

[48] Benkő Gyula: i. m. 155. old.

[49] Benkő Gyula: i. m. 156. old.

[50] Legfelsőbb Bíróság Pf. III. 23.472/1953.

[51] Győri megyei bíróság Pf. 21.004/1958. (B. H. 2559. sorsz.) A Csjt. hatálybalépése után kialakult bírói gyakorlat elemzésére vonatkozóan l. még: Szigligeti Viktornak a Csjt. 18. §-ához fűzött kommentációját, Bacsó—Rády—Szigligeti: A családjogi törvény, Bp. 1955. 60., 64—65. old.

Továbbá: Pap Tíbor: A bontás problematikája családjogunk felszabadulás utáni fejlődésének tükrében, i. m. 21—23. old.

[52] Legfelsőbb Bíróság Pf. VI. 20. 897/1954. (B. H. 342. sorsz.) A megegyezés értékelésével foglalkozik a Népi ülnökök kézikönyve c. mű is (Bp. 1960.), amely rámutat, hogy törvényünk nem ismeri az ún. „megegyezéses válást", csak a megfontolt megegyezésnek tulajdonít a perben jelentőséget: „gyakran előfordul, hogy az ilyen „megegyezést" hirtelen indulat szüli. amelyben a házasfelek sokszor nem is tudják felmérni elhatározásuk következményeit." (113—114. old.).

[53] Érdekes, hogy Szverdlov hasonló adatokat közöl a szovjet bírói gyakorlatból (Bp. 1951. i. m. 83. old.).

nem hagyható figyelmen kívül, hogy a bontást kimondó ítéletek ellen a felek ritkán fellebbeznek.[54]

Összegezve: Hazai bírói gyakorlatunk a felek között kialakult élethelyzet vizsgálata során jelentőséget tulajdonít a házastársak akaratának és ezt értékelése körébe bevonja. Szükségesnek tartja azonban, hogy a bontásra vezető élethelyzetet előidéző *motívumokat* is vizsgálja.

II.

Szükséges-e, hogy a házastársak bontás tekintetében megegyezése az eddiginél hatható-sabb mértékben szerepet kapjon a házasság felbontása során? Ennek eldöntésekor elsősorban azt kell vizsgálni, hogy az ún. megegyezéses bontás és a család, az ifjúság és a házasság védelme nem zárják-e ki egymást? Ezzel szorosan összefüggő további kérdés, hogy a hatályos anyagi és eljárási jogi szabályokon belül a felek bontásra irányuló közös megegyezését a jogalkalmazás fokozottabban honorálhatja-e egyáltalán, vagy pedig ez csak törvényi változtatással volna megvalósítható? A közös megegyezéssel kapcsolatban kialakult vitákban lényegében háromféle álláspont mutatható ki.[55]

a) Megnyilvánul olyan felfogás, amely szerint a jelenlegi bírói gyakorlat a Csjt. 18. §-ának helyes értelmezésén alapszik, a házastársi akaratot kellően figyelembe veszi a bontóper során, de a házastársak bontásra irányuló határozott akarata esetében is fel kell deríteni a házasság egészét.

b) Egy másik álláspont szerint a megegyezés a Csjt. 18. §-ának konstrukciójában, különös tekintettel a Pp. 286. §-ára is, komoly és alapos okként nem fogadható el, ellenben helyes volna olyan törvényi szabályozás, amely ezt — megfelelő feltételek, pl. hosszú különélés, legalább egy éve fennálló házasság stb. esetében — megengedné.

c) Harmadik és a jogirodalomban is nyomon követhető felfogás szerint a Csjt. 18. §-ának rugalmas szabályozása lehetővé teszi, hogy a házastársak közös megegyezését a jogalkalmazó a bontás okaként elfogadja. Egységesek ezek a nézetek abban, hogy csak a megfontolt, kellő komolysággal bíró megegyezés tekinthető ilyennek, amely egyben önkéntesen, erőszak, vagy kényszer nélkül jött létre. Eltérőek azonban az egyes álláspontok atekintetben, hogy a megfontolt és szabadon létrejött megegyezést milyen ismérvek alapján fogadhatja el a jogalkalmazó, illetőleg abban is, hogy gyermekes, vagy csupán gyermektelen házasságok esetében vehető komoly és alapos oknak a közös megegyezés. Hartai László[56] gyermektelen házasságok esetében csupán azt tartja vizsgálandónak, hogy kényszermentes-e a megegyezés, gyermekes házasságoknál pedig, hogy kiterjed-e a gyermek, vagy gyermekek helyzetének rendezésére is. Ez a felfogás tehát lényegében azt kívánja meg, hogy a megegyezés minél komplexebb legyen a házastársak valamennyi közös vitás viszonyának rendezésére lehetőleg terjedjen ki. Herczeg István[57] a hosszabb különélés jelentőségét tartja a döntő kritériumnak, azt, hogy a felek a bontópert megelőzően már legalább egy-két évig ténylegesen különéljenek.

Petrik Ferenc[58] viszont a megegyezés esetében annak vizsgálatát tartja szükségesnek, hogy a házasság halott-e, és ilyen esetben szükségtelennek tartja a házasélet összes körülményeinek a vizsgálatát. Különböztet azonban a gyermektelen és a gyermekes házasságok között. A gyermekes házasságoknál a Csjt. 18. § (2) bekezdésének és a Legfelsőbb Bíróság XXI. számú elvi döntésének[59] elemzéséből azt a következtetést vonja le, hogy a gyermekek érdekében szükséges a házasság megromlásának mélyebb vizsgálata.

Annak előrebocsátása mellett, hogy véleményünk valamennyi taglalt felfogástól eltér, — elsősorban abban, hogy az egyes felvetett álláspontok bizonyos kohézióját tartjuk kívánatosnak — elsősorban szükséges, hogy a házassághoz fűződő közérdek tartalmával foglalkozzunk.

Felfogásunk szerint a házasság fenntartásához fűződő közérdek vizsgálata során minden esetben figyelemmel kell lenni arra, hogy csak az a házasság lehet egészséges, és erkölcsös, amelyben a házasság valamennyi funkciójának működésére még megvannak a feltételek, amelyben a felmerült konfliktusok társadalmunk tagjaitól társadalmunk adott etikai és tudati szintjén elvárható magatartásuk alapján rendezhetőek.

Ennek figyelembevételével, a közérdek fogalmának feltárásakor nyilvánvaló, hogy elsődlegesen a gyermekek — mind világnézeti, mind

---

[54] A házasságot felbontó ítéletek ellen az utolsó 5 év átlagában a peres felek csupán *2,3%-ban* éltek fellebbezéssel a kötelék tekintetében. Ugyanakkor a bontás iránti keresetet elutasító ítéletek ellen az esetek *70%-ában* fellebbezést nyújtottak be.

Mindezzel ugyanakkor korántsem becsüljük le a bíróságok bontóperes eljárás során kifejtett nevelő szerepét. A beadott bontóperi keresetek és a meghozott érdemi döntések száma jelentős eltérést mutat. Az utolsó 4 évben a bontóperekben átlagosan *25—30%-ban* végződött a per megszüntetéssel. Ebből viszont az következik, hogy nem jelentéktelen azoknak a pereknek a száma, amelyekben a per megszüntetése a felek kibékülésének eredménye volt, még olyan esetekben is, amikor a megszüntetésnek közvetlen perjogi oka formailag nem a bejelentett kibékülés, hanem a felek mulasztása volt.

[55] A jogalkalmazók körében — ankétokon stb. — kialakult viták figyelembevételével is.

[56] I. m. 459. old.

[57] I. m. 78. old.

[58] I. m. 123. old.

[59] B. H. 1961. évi 3. sz. Az ezzel kapcsolatos gyakorlatot l.: Csiki Ottó—Simor Antal: A családjogi tartási kötelezettség — gyermekelhelyezés, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1962. 286—287. old.

fizikai értelemben — egészséges felnevelésének követelménye határozza meg azt. De közérdek fűződik továbbá ahhoz is, hogy a házastársak egymás kölcsönös támogatása átmeneti nehézségek vállalásával is realizálódjon, ilyen pl. az idős, vagy gyógyítható betegségében támogatásra szoruló házastársnak nyújtott segítség. Harmadsorban a közérdek indirekte azt is megkívánja, hogy a házastársak etikai magatartása megfeleljen a társadalmi követelményeknek, vagyis a házasságon belül a szocialista erkölcsnek megfelelő módon éljenek.

A közérdek fogalmának ez a hármas szövete természetesen nem egyforma erővel érvényesül a házasság felbontásának vizsgálatakor. Mindhárom elem felveti annak szükségességét, hogy társadalmi nevelés, vagyis elsősorban erkölcsi ráhatás érvényesüljön a közérdekkel szemben jelentkező negatív tendenciák leküzdésére. Ehhez segítséget adhatnak a jogalkalmazók is. Egyrészt azzal, hogy a konkrét perben, ha az életközösség visszaállítására még remény van, a rendelkezésre álló eszközeikkel nevelik a házasfeleket. Másodsorban azzal, hogy jelzéseket, feltárt szociológiai tapasztalatokat adnak a társadalomnak. De a bírói feladatkörben nemcsak a házasság feldúltságának adott, konkrét foka szab határt a nevelő feladatok érvényesülésének, hanem esetenként a felek ellenállása is, amely kihathat a házasság megromlását előidéző tények valós, objektíve igaz feltárására. Ehhez szorosan hozzátartozik, hogy maga a bírói bizonyítás mechanizmusa is csak igen közvetett tények feltárására alkalmas olyan, a házasság belső tartama szempontjából lényeges követelmények esetében, hogy pl. milyen a felek szexuális élete. Ezt a bíróság legfeljebb az ennek, mint mélyebb oknak következtében kialakult helyzetnek a vizsgálata alapján következtetheti, de magának a szexuális összhangnak a vizsgálatára érthetően nem vállalkozhat. Ugyanakkor számos bontóperben a felek csupán formálisan állanak szemben a perben, mindketten bontást kívánva, a tulajdonképpeni alperes ilyen esetekben egyedül az officialitást érvényesítő állami akarat.

A házasság védelméhez fűződő közérdek elemei közül a Csjt. 18. § (2) bekezdésének szabályozásából is kikövetkeztethetően a gyermek érdekének figyelembe vétele az, amelyre a bíróságnak nagyobb mértékben lehetősége van, és amely érthetően fontos feladata is. A gyermek érdeke azonban nem kívánja meg azt, hogy a házastársak ellenséges, vitákkal mérgezett légkörben is együtt éljenek. Az ilyen — elhaló régi — emberi kapcsolat kedvezőtlenebb a gyermekek számára, mint az a születő új, amely ha esetleg a család megcsonkulását is jelenti, de megkíméli a gyermeket a szülők szüntelen vitája közepette rendszerint fellépő nevelési hibáktól, neurózistól stb.[60]

A gyermek érdeke másrészt megkívánja, hogy az egymástól elszakadt szülők között lehetőleg olyan kapcsolat maradjon meg, amely mentes a gyűlölködéstől, vagyis kívánatos, hogy a már fenn nem tartható házasság lehetőleg súlyosabb zökkenők nélkül szűnjön meg. A közérdek fogalma tehát, amely nézetünk szerint az egyéni és a társadalmi érdek reális összhangját tételezi fel, nem szükségszerűen zárja ki, hogy a házastársak közös akaratelhatározása, a megegyezés minden esetben sértse a gyermek érdeket. A bíróság szociológiai feltáró feladata sem helyezhető magasabb rangra, mint a gyermek most kifejtett tartalmú érdekének figyelembe vétele.

Kérdés, hogy milyen jelentőséget tulajdoníthatunk azonban a prevenciónak? Számításba kell vennünk úgy a generál-, mint a speciálprevenciót. A generál-prevenció lehetőséget adhat a társadalomnak, hogy függetlenül a konkrét házasság feldúltságától és a felek akaratától is, — ne bontsa fel a házasságot, mert ezáltal másokat tarthat vissza a házassági kötelék meggondolatlan, erkölcsileg súlyosan kifogásolható feldúlásától.[61] Ezzel szemben a speciál prevenció a házasfelek vonatkozásában jelentkezik, a házassághoz ragaszkodó házasfél akaratára alapozva a „vétkes" házasfelet arra készteti, hogy helyteleníthető magatartását felszámolva — kevéssé függően a házasság feldúltságától — családjához térjen vissza. Hatályos törvényi szabályozásunk különösen a bontást előíró *kell* szó értelméből következően, a miniszteri indokolás állásfoglalására is tekintettel — a feldúltság konkrét foka az irányadó — nem teszi lehetővé, hogy a helyrehozhatatlannak látszó házasság felbontásától generál-prevenció alkalmazásával zárkózzék el a bíróság. De nem tartanánk ezt a jövőben — de lege ferenda sem kívánatosnak. A házasélet belső mechanizmusa olyan bonyolult, hogy az esetek többségében mindkét házasfél oldalán kimutatható okok és okozatok láncolata vezet el addig a helyzetig, amelyben már nincs reális alap a jövőbeni együttélésre.[62]

---

[60] Természetesen — a házasság funkcióiból következik — a házasság nem egyedül a gyermekek nevelésére alakult közösség. Figyelemreméltó e szempontból a Legfelsőbb Bíróság következő állásfoglalása: „A házas-együttélés azonban nemcsak a gyermekek érdekét szolgálja, hanem feltételezi a felek egymás iránti szeretetét, megbecsülését, harmónikus, kiegyensúlyozott életét is. Ha ez nincs meg, úgy a gyermekek érdeke is azt kívánja, hogy a peres felek ne éljenek egymás mellett, mert az olyan környezetben, ahol ideges feszültség, veszekedés áll fenn, az a gyermekek egészségére, jellemüknek kialakulására, szellemi és idegéletére súlyos kihatással lehet." (P. törv. 20.703/1961.)

[61] Generálprevenció alkalmazására is lehetőséget látszik adni a lengyel családjogi törvénytervezet, amikor kimondja, hogy a házasság teljes feldúltsága ellenére sem kerülhet sor annak felbontására, ha az egyéb okokból ellentétben állana a társadalmi együttélés szabályaival. Vö.: Szer, Seweryn: A lengyel családi jog kodifikálásának legfontosabb problémái, Jogtudományi Közlöny, 1963. évi 1. sz. 38—39. old.

[62] A felvetettek szorosan összefüggenek a vétkességnek a bontás soráni értékelésével. L.: ezzel kapcsolatban Pap Tibor: A vétkesség jelentősége a bontás

Ez a követelmény viszont a speciál-prevenció életszerű alkalmazásának körét is szűkíti. A speciál prevenció másrészt megkívánja, hogy legalább az egyik házasfélben legyen hajlandóság a házasélet folytatására. Ilyen szempontból pedig a közös megegyezés és a speciál prevenció — más-más élethelyzetre alapítva — nem is zárják ki egymást.

Eddigi fejtegetéseink konklúziójaként az tehát a véleményünk, hogy sem a közérdek, sem a prevenció nem teszi szükségszerűvé, hogy elvi megfontolásokból a házastársak közös megegyezését a bontás során figyelmen kívül hagyandónak kellene tartanunk.

III.

Nem értünk azonban egyet azzal a felfogással, hogy a közös megegyezés értékelése a bontás során a házasság szerződés jellegéből következne. A megegyezés jelentőségének figyelembe vétele — családjogi alapelveinkből levezethetően — nem magán a szerződést létrehozó és megszüntető akarati elven nyugszik, hanem ellentétben egy polgári jogi ügylettel, voltaképpen csak állami elismerést igénylő *bizonyítéka* egy — a házastársakon kívül álló személyekre, a gyermekekre is — fenntarthatatlan élethelyzetnek.[63] Maga ez az akarat is megnyilvánulása, okozata annak a helyzetnek, amelynek felismeréseként létrejött. Míg egy bérleti szerződés felmondása — pl. a bérlő részéről — nyugodhat a felek egybehangzó akaratán és nincs a bíróságnak olyan kötelezettsége, hogy vizsgálja a családtagok feltehető akaratát, vagy érdekét is, a szocialista házasság megkötése is állami aktus, amelynek csak egyik — bár leglényegesebb eleme — a közös akaratnyilvánítás, ezért megszűnése során sem tekinthetjük kizárólagosnak az akarati elvet, ellentétben a természetes életközösséggel. Ez adja meg annak általunk kívánt alapját, hogy a házasság felbontására irányuló házastársi egyetértés — adott szükséges esetekben — állami felülbírálás útján realizálódhasson. Ebből következik az a felfogásunk, hogy *nem tartjuk kívánatosnak a házastársak közös megegyezését, mint abszolút bontóok elfogadását,* ellentétben pl. a 6.800/1945. M. E. sz. r. már felhívott szabályozásával.

Erre tekintettel nem tartanánk olyan törvényi szabályozást sem helyesnek, amely, mint anyagi jogi rendelkezés írná elő a közös megegyezés figyelembevételét a bontás során. A házassági életközösség a legbonyolultabb emberi kapcsolatok láncolatán alapszik, bármilyen jogi taxáció elzárja a társadalmat, közvetlenül a bíróságot, hogy annak szinte soha sem teljesen tipizálható megnyilvánulásait kellő differenciáltsággal figyelembe vehesse.

Azt azonban a Csjt. 18. §-ának szabályozása véleményünk szerint is lehetővé teszi, hogy adott konkrét esetben megvalósuló, bontásra vezető tényezőként a házastársak közös megegyezését is, mint a feldúltságot nagy mértékben *bizonyító tényezőt,* a bíróság — a később részletezendő feltételek esetében — a házasság felbontásának komoly és alapos okául elfogadhassa.

A Csjt. 18. §-ának fogalmazásában adott „ok" kifejezés formális értelmezésben félrevezető lehet, mert egy tényezőre látszik utalni, pl. hűtlenségre, tettlegességre, hosszú különélésre, stb. De a miniszteri indokolás figyelembe vételével a Csjt. hatályba lépése óta eltelt 10 év alatt kialakult bírói gyakorlat helyes tartalommal töltötte meg a törvény szabályozását, s mint azzal már korábban foglalkoztunk a „helyzetet" tartja irányadónak.[64] A komoly és alapos ok tehát, absztrahálva, minden esetben összegezés, amely a házasélet-közösség visszaállítását teszi lehetetlenné. Formájában egy konkrét ténybeli esemény is lehet, pl. elmebetegség, vagy szándékos emberölés kísérlete, tartalmában azonban minden esetben az elhidegülést jelenti.

Ezzel összefüggésben szükséges kitérnünk arra is, hogy vajon a közös megegyezés fokozottabb figyelembevétele a bontás során, nem vezet-e a meggondolatlan házasságkötések számának emelkedésére? Nem „könnyíti"-e a válást? Abban az esetben, ha a megegyezés mögött valóban helyrehozhatatlan elhidegülés van, aligha kétséges, hogy a megegyezés megfelelő figyelembevétele nélkül is a házasság felbontására kerülne sor. Másrészt magának az etikailag kifogásolható, vagy meggondolatlan, felelőtlen emberi magatartásoknak a leküzdését csak akkor szolgálhatná *adminisztratív eszköz,* ha a korábban már érintett prevenciót helyezné egy új törvényi szabályozás előtérbe. Végső soron egyébként meggyőződésünk, hogy az ilyen magatartások leküzdése, abba a tudatátalakító munkába tartozik, amely csak jelentéktelen részben adminisztratív, állami kényszereszközt, és döntően nevelést igényel, s amelyet megfelelően csak az össztársadalom alakíthat ki és gyakorolhat.

A kifejtettekből azonban az is következik, hogy nézetünk szerint a bíróságnak *meg kell győződnie arról, hogy a megegyezés valóban önkéntes-e és valóban megfontolt-e?*

szempontjából a szocialista családi jogban, Jogtudományi Közlöny, 1962. évi 10. sz.

[63] A házasságnak, mint szerződésnek a felfogása következetesen azt jelentené, hogy a házasfelek akkor is eredményesen kérhetnék a házasságuk felbontását, közös megegyezésükre alapítva, ha előző nap még a nemi kapcsolatra is kiterjedő együttélés volt közöttük. A 6.800/1945. M. E. sz. r. 6. §-a erre is lehetőséget adott, amikor pl. a különélés időtartamáról sem rendelkezett.

[64] A Csjt. 18. §-ának szövegezésével kapcsolatban hasonló állásfoglalást tartalmaz még Pap Tibor: A házasság felbontásának problematikája a Magyar Tanácsköztársaságban, Jogtudományi Közlöny 1959. 2—3. sz. 67. old.

Lehetséges-e az enélkül, hogy a bíróságnak a megegyezéstől függetlenül vissza kelljen pergetnie a házasélet *egészét*? Véleményünk szerint a jogalkalmazónak szabad kezet kell kapnia ahhoz, hogy belátása, benső meggyőződése szerint szélesítse, vagy szűkítse a revíziót. Ha például arra fog felmerülni adat, hogy a megegyezés kényszerre mutat, avagy sérti a gyermekek érdekét, abban az esetben a bíróságnak a jövőben is a megegyezés figyelmen kívül hagyásával helyes döntenie. Ha pedig a megegyezés nem komoly, és a házasélet visszaállítására remény van, az ilyen meggondolatlan „egyetértés" esetében — szerintünk — helye lehet a kereset elutasításának.

De ugyanakkor a másik oldalról ez a bírói mérlegelési szabadság, amelyre anyagi jogi alapot ad a Csjt. 18. §-a, lehetővé teszi azt is, hogy adott konkrét esetben tanúbizonyítás felvétele nélkül, csupán *okirati bizonyítás* alapján sor kerüljön a házasság felbontására. A megromlott házasságok nagyon jelentős számában a mélyebb motívumok vizsgálata nélkül már szembetűnnek a házasság feldúltságának olyan pregnáns mutatói, amelyek esetében nemcsak a házastársak kibékítésének megkísérlése formális, hanem megnyugtató bizonyítékait is szolgáltatják annak, hogy a házasság halott.

Másrészt a revízió felmerülő szükségessége nem feltétlenül a bizonyítás terjedelmében jelentkezhet csak. E szempontból van jelentősége a különélésnek, s itt látjuk szükségesnek, hogy adott esetekben a bíróság hivatalból felfüggeszthesse a per tárgyalását.[65]

Abban teljes mértékben osztjuk Herceg István már idézett állásfoglalását, hogy a különélés az egyik és szerintünk is legfontosabb *külső* ismérve a házasság feldúltságának. Az életközösség megszakadásától eltelt hosszabb idő, azt jelenti, hogy a házastársak új életrendet vettek fel, új körülményeket szoktak meg. De a különélés időtartamának jelentősége nyilvánvalóan függ a házaséletközösség eddigi tartamától.[66] A csupán egy napig fennálló életközösség, vagy olyan házasság esetében, ahol létre sem jött az életközösség, három hónap is jelentős idő lehet, tíz éve fennálló házasságnál pedig egy év sem feltétlenül tökéletes biztosítéka a teljes elszakadásnak, különösen, ha a házasságból gyermekek származtak, akiket mindkét szülő szeret. Durva esetek kivételével kívánatosnak tartjuk, hogy a házassági életközösség megszakadása és a bontóperi kereset benyújtásának időpontja között legalább hat hónapnál hosszabb különélés kimutatható legyen. Ha pedig a különélésnek egymagában kívánnánk bizonyító erőt tulajdonítani, akkor időtartamának — noha ez sem abszolutizálható — a házassági életközösség tartamához viszonyítva is hosszúnak kell lennie.

Számos esetben azonban a különélés időtartama mellett, amelyet természetesen megfelelően igazolni kell, egyéb olyan pregnáns jellemzői is vannak az életközösség feldúltságának, amelyek mutatják, hogy a megegyezés komoly és alapos.

Így például az, hogy a házastársak a volt közös lakás használatát rendezték, vagy okiratban[67] megosztozkodtak a közös vagyonon is és ez a megállapodásuk *teljesedésbe is ment.* (Az okirati formát ép a revízió szükségessége miatt tartjuk helyesnek. A későbbiek során kevésbé lehet annak csak a bontóperre készített, fiktív voltát vitatni és nagyobb átgondoltságra is mutat ez a forma.)

A végleges elhidegülésnek és egyben a megegyezés alaposságának pregnáns jele lehet az is, hogy a házastársak hosszabb ideje különélnek és a gyermek elhelyezése és tartása tekintetében olyan, bizonyíthatóan *törvényes* megállapodást hoztak létre, amely már nemcsak teljesedésbe ment, hanem hosszabb ideje tart és ezáltal is megnyugtató a gyermekek érdeke tekintetében.

Kétségtelen, hogy a gyermekes házasságok felbontásánál a bíróságokra fokozottabb mértékű — officialitásból fakadó — körültekintés hárul. Nem tartjuk azonban kizártnak a gyermekes házasságoknál sem a közös megegyezésre alapított bontást, ha mind a gyermek elhelyezése, mind pedig tartása megfelel a jogszabályoknak. A Pp. 290. § (1) bekezdése előírja a jogalkalmazó számára, hogy a bontóperben kötelessége hivatalból vizsgálnia a gyermek elhelyezését és tartását, függetlenül attól, hogy ebben a szülők megegyeztek-e vagy sem. E vonatkozásban is elképzelhető azonban a házasság minden epizódját annak egészét fel nem táró és mégis megnyugtató revízió, ahogy egy gyermekelhelyezési per bizonyítása is eltér a bontópertől. És ahogy már kifejtettük az ilyen „viszonylag békés" elválás adott esetben éppen a gyermek érdekében állhat.

Mivel azonban a gyermek elhelyezése és tartása iránt bármikor indítható új per, ez fokozott gondosságra kell, hogy késztessen. Adott esetben ez odáig is terjedhet, hogy — noha a házastársak teljes egyetértésben kívánják is a házasságuk felbontását — a konkrét körülmények mélyreható részletes vizsgálatára kell kiterjednie a bizonyításnak.

Elképzelhető azonban olyan eset is, amikor a házastársak semmiben sem értenek egyet, de

[65] Ennek szükségességét már korábban is felvetettük. L. Csiki Ottó: A válásról tartott ismeretterjesztő előadások és a hallgatóság által felvetett gondolatok. TIT Jogi Tájékoztató, 1960. 3—4. sz.

[66] Nem hagyhatjuk azonban azt sem figyelmen kívül, hogy az életviszonyok változásával, az élettempó gyorsulásával a különélés kevésbé huzamos tartama is jobban mutat már az elhidegülésre, mint pl. a század elején.

[67] Vö. azonban: a Legfelsőbb Bíróság P. koll. 795/9. sz. állásfoglalásával B. H. 1961. évi 4. sz.

abban minden kétséget kizáróan, hogy egymás iránti gyúlöletük foka folytán, együttélni nem hajlandók. Ilyen esetben a bíróságnak az lehet a feladata, hogy *előbb jogerősen döntsön a gyermeket érintő viták* és semmi esetre sem előbb a házasság felbontása tekintetében.

Támogató adat lehet a megegyezés megfontoltsága tekintetében az is, hogy a házasfelek bizonyítottan mindketten mással élnek már együtt, és ez az együttélés hosszabb ideje tart.

Ezeket a variánsokat természetesen teljességgel átfogni nem lehetséges, de nem is volt célunk. Csupán azt kívántuk bizonyítani, hogy a házasság felbontása tekintetében létrejött egyetértés megfontoltságát *számos* olyan *külső jel* mutathatja, amely mellett teljesen irreleváns lehet az, hogy például frigid volt-e a feleség, vagy hány alkalommal és miként vétettek a szexuális hűség ellen sőt, hogy egyáltalán vétettek-e. Megjegyezzük, egyébként, hogy — pro futuro — a házasság felbontása tekintetében létrejött megegyezést sem alakszerű formának, sem pedig ilyen tartalmú szóbeli kijelentésnek nem feltétlenül kell jellemeznie, annak variánsa lehet:

a) a kifejezetten előterjesztett, már a keresetben megjelölt megegyezés,

b) az alperes előadása, hogy a másik házasfél is kifejezetten kívánja a házasság felbontását.[68]

IV.

Felmerül azonban az a probléma, hogy ilyen gyakorlat kialakítása — az anyagi jogi szabályozás változatlan tartalma mellett — nem kíván-e eljárásjogi változtatásokat? Noha ez a téma külön feldolgozást igényel, néhány fő vonatkozásban érintenünk kell itt is.

Mindenekelőtt — ahogy már utaltunk rá — szükségesnek tartjuk, hogy a megegyezés alaposságának vizsgálata okából, de másrészt esetleg egészen más tényállás mellett, a kibékülés lehetőségére tekintettel, *a bíróság* legalább három hónapra, de legfeljebb egy évi időtartamra *felfüggeszthesse a bontóper tárgyalását.* Helyeselnénk egy olyan jogi megoldást is, hogy a felfüggesztés, új tények esetében megismételhető legyen, legfeljebb félévi időtartamra.[69] Az esetek döntő többségében *nem fűződik ahhoz társadalmi érdek, hogy a házasság gyors felbontására kerüljön sor.* Ezzel összefüggésben viszont a házasfeleknek is meg kell adni azt a lehetőséget, hogy a per szünetelését kérhessék.

Fel kell vetnünk azt is, megfontolandó, hogy szükséges-e a Pp. 286. § (1) bekezdésének rendelkezését a bontóperre fenntartani? Nincs annak akadálya, hogy a bíróság e szabályozás alapján is figyelembe vegye a felek akaratát, de csupán *bizonyított* akaratát. A Pp. 286. §-ának rendelkezése éppen a Pp. 3. §-ával összevetve, eljárásjogi eszközökkel késztetheti a bírót, hogy a házasság egészét a felek akarata ellenére, sőt esetleg a feltétlenül szükséges mértéken túlmenően is felfedje. Nem tartanánk szükségesnek olyan eljárásjogi szabályozást, amelyet a hatályos csehszlovák és lengyel eljárási jog ad, de véleményünk szerint „feszítené" a törvényes eljárásjogi kereteket az olyan gyakorlat, amely elismerve a megegyezés jelentőségét a perben, csupán egy okirat alapján — amely a különélést bizonyítja — döntően az egyező előadást tenné ítélete alapjául. A házasság felbontásának tekintetében teljes mértékben elegendő perjogi biztosítékot látszik nyújtani a Pp. 163. § (2) bekezdésének a szabályozása, amely ugyancsak előírja — az officialitásnak megfelelően —, hogy a bíróság vizsgálja a felek beismerésének, elismerésének, egyező előadásának „komolyságát", vagyis csak abban az esetben engedi figyelembevenni, ha az iránt a bíróságnak kétsége nem merült fel. Ez az eljárási garancia, helyes útmutatással kialakított ítélkezési gyakorlat mellett elegendő biztosítékot ad azokban a bontóperekben is, amelyekben a felek között továbbra is vita tárgya lesz a kötelék felbontása. A Pp. 286. § (1) bekezdésének rendelkezésével azonos tartamú szabályt tartalmaznia indokolt azonban az eljárásjogunknak a származás megállapításával kapcsolatos perekről szóló különös eljárási szabályokban.

Megfontolás tárgya lehet az is, hogy a Pp.-ben most szabályozott békéltetési eljárás — vagyis a per két szakaszra bontása — szükséges-e abban az esetben is, ha a bíróságnak amúgyis lehetősége van a per ma adott időtartamának szükséges meghosszabbítására, felfüggesztési jogánál fogva? A Csjt. 18. §-a előírja ugyan, hogy a házasság felbontását meg kell előznie az erre előírt előkészítő eljárásnak, az anyagi szabály rendelkezése azonban nem tételes eljárási szabályként fogandó fel, a Pp. ilyen értelemben rendelkezik akkor, amikor egyes esetekben mellőzni rendeli az eljárásnak két szakaszra való bontását.[70] Nem látnánk annak feltétlen anyagi jogi akadályát, hogy az eljárási jogunk a jelenleg hatályosan megszabott kivételek mellett a bíróság által alaposnak elfogadott közös megegyezés esetében is mellőzhetőnek tartaná az előkészítő eljárás most

[68] A házasság megromlásának indokait viszont — szerintünk — attól függően szükséges feltárniuk, hogy — miként ezt már tárgyaltuk — vannak-e kellően pregnáns mutatói a megegyezést létrehozó végleges elhidegülésnek, vagy sem.

[69] Megjegyezzük, hogy a javasolt törvényi szabályozás bevezetése előtt sem látjuk akadályát annak, hogy hosszabb terminusok kitűzésével hasonló tényleges helyzetet teremtsen a bíróság, habár ez „feszíti" hatályos eljárási jogunk kereteit, sőt, ellentétben a per felfüggesztésével a tárgyalás hónapokra történő elnapolása esetében ez ellen a bírói intézkedés ellen a felek legfeljebb felügyeleti panasszal élhetnek.

[70] Pp. 285. § (5) bek.

előírt formáját. Mivel azonban a bíróságnak akkor, amikor döntenie kell arról, hogy a megegyezés következtében helye van-e békéltetésnek, vagy sem, nem mindig fognak rendelkezésére állnia a szükséges adatok — alperesi nyilatkozat stb. —, helyesebbnek látszik a hatályos rendelkezés szabályozása.

*

Összegezve: A házastársak bontás tekintetében kialakult közös megegyezésének értékelése nem alapszik a szocialista családjogokban érvényesülő általános törvényszerűségeken, de annak vizsgálata során a család a házasság és az ifjúság védelmének érdekét szem előtt kell tartani. A házastársak közös megegyezése tehát a szocialista családi jogban nem szükségszerűen képezi a bontás okát, de éppúgy nem szükségszerű annak elvetése sem. Hazai jogunkra viszonyítva ez azt jelenti, hogy szocialista családjogunkat nem sérti a jelenleg hatályos bírói gyakorlat, de számos meggondolás szól amellett, hogy az általunk felvázolt módon — nem abszolút okként — a bontás tekintetében a jogalkalmazók *az eddiginél erőteljesebben* vegyék figyelembe a házastársak akarati egyetértését. Feltétlen kívánalma azonban a szocialista családi jognak, — a családi jog és az erkölcs rendkívül szoros kapcsolata következtében[71] —, hogy a házassági bontóperben felmerülő összes jogvita lehetőleg komplex módon kerüljön elbírálásra, a házasság felbontása tekintetében pedig szemléletünk mentes legyen a *formális megkötöttségektől.* A házasság intézményének szocialista értelmezése ugyanakkor megkívánja, hogy — nem formális értelemben vett — védelmének társadalmunk mindennapos gyakorlatában éppúgy eleget tegyünk, mint a jog nevelő szerepének kibontása útján. A jogi gyakorlatnak és az össztársadalmi tevékenységnek ez az egysége döntő biztosítékává válhat annak, hogy házasságaink mind inkább megteljenek szocialista tartalommal, ezáltal mind megalapozottabbá váljanak.

Pap Tibor — Csíki Ottó.

[71] L. Pap Tibor: A házasság intézménye a népi demokratikus jogban, Bp. 1959. 144. old.

A bűntett okainak és körülményeinek felderítése a büntető eljárásban és a bizonyítás módszertana

1. Vizsgálódásunk a büntető eljárás azon szabályából indul ki, amely szerint a büntető ügyben eljáró szervek kötelessége az elkövetett bűntett okainak és körülményeinek felderítése, valamint intézkedések megtétele azok kiküszöbölésére (Be. 13. §).

A bűncselekmények megelőzése szempontjából a törvényben előírt kettős tevékenység — a bűntett okainak és körülményeinek felderítése egyrészt ezek kiküszöbölésére teendő intézkedések, másrészt — egysége nyilvánvaló. Az adott bűntett okait és körülményeit azért derítjük fel, hogy kiküszöbölhessük őket, kiküszöbölésük lehetőségét felderítésük teremti meg. A tevékenység két része a követelmény és a feltétel viszonyában van; a bűntett okainak és körülményeinek felderítése magában foglalja tehát kiküszöbölésük lehetőségének és eszközeinek vizsgálatát is.

Az alkalmazott módszerek szempontjából azonban a nyilvánvaló összefüggés ellenére a büntető ügyben eljáró szervek e tevékenységének két világosan elhatárolható szakasza van. Az egyik a bűntett okainak és körülményeinek felderítése, a másik a felderített okok és körülmények kiküszöbölése.

Számunkra e tevékenység ilyen felbontása azért fontos, mert éppen a bűntetti okok és körülmények felderítésének módszertani kérdéseivel kívánunk foglalkozni.

2. Természetesen a történelmi materializmusnak a társadalmi törvények megismerhetőségére és a társadalmi fejlődés menetének tudatos befolyásolhatóságára vonatkozó tétele húzódik meg annak a törvényi rendelkezésnek a mélyén, hogy a bűntettek okait és körülményeit felderítsük és kiküszöböljük. Ennek megvalósítása azonban az általános elméleti-módszertani tétel teljes konkretizálását követeli meg a büntető eljárás számára, amikor adott bűnügyben konkrét cselekmény társadalmi okainak és körülményeinek felderítéséről van szó.

A bűnözés történelmileg meghatározott társadalmi jelenség. A kizsákmányoló társadalmi rend kialakulása folytán jön létre és annak felszámolása folytán elhal. Meghatározott társadalmi feltételek között keletkezik, megszüntetése létét előmozdító társadalmi feltételek kiküszöbölése útján lehetséges. A bűnözés megszűnése érdekében meg kell szüntetnünk létrejöttének feltételeit; létrejöttét meg kell előznünk.

A bűnözés felszámolásának követelménye tehát a megelőzésben realizálódik; a megelőzés gondolata a bűnözés felszámolásának lehetőségét és módszertani alapját foglalja magában. A megelőzés a bűnözés elleni küzdelemben a materialista dialektika konkrét formája.

3. Büntető eljárásunk a bűnözés elleni küzdelem közvetlen célját határozza meg azzal, hogy a büntető eljárás feladatává a bűnözés

csökkentését teszi (Be. 1. §). A bűnözés csökkentésének feladata a szocialista társadalom fejlődésének törvényét fejezi ki és a bűnözés fokozatos visszaszorításának, majd a kommunizmusban való teljes feszámolásának távlatát foglalja magában.

A bűnözés fokozatos visszaszorításának, majd a kommunizmusban való teljes felszámolásának alapvető módszertani követelménye pedig — a fent kifejtettek alapján — a bűncselekmények elkövetésének megelőzése az elkövetésüket előmozdító és lehetővé tevő okok, illetve körülmények felderítése és kiküszöbölése útján. A büntető eljárási törvény (tvr.) a bűnözés csökkentésének feladata mellett törvényszerűen rögzíti tehát az alapvető módszertani tételt is, a megelőzést (Be. 1. §) és ezzel a megelőzés gondolatát az egész büntető eljárás vezető eszméjévé teszi.

A megelőzés eszméje áthatja egész büntető eljárásunkat és átalakítja egész koncepcióját. Egész büntető eljárásunk a bűnözés megelőzésének szolgálatában áll.

4. A büntető eljárás gyakorlata szocialista társadalmunk fejlődési igényeinek kielégítésére törekedve az utóbbi években új módszereket keresett arra, hogy a bűnözés elleni küzdelemben tevékenységének hatását növelje. A büntető eljárás ilyen átalakulásának folyamatában az említett új törvényi szabályozás a minőségileg újat hozza. A bűnözés fokozatos visszaszorításának feladatával és a megelőzés eszméjének érvényesítésével a büntető eljárás csak-megállapító jellegét végleg elveszti, a társadalmi fejlődésbe aktívan beavatkozó tényezővé válik. A fejlődés minőségi lépése a büntető eljárás funkciójának felfogása tekintetében következett be; a szocialista büntető eljárás a bűnözés elleni küzdelemben tudatosan aktív, konkrét társadalmi területeken a fejlődés érdekében beavatkozó funkciót végez.

A büntető eljárás, az eljárásban hozott döntés, az alkalmazott büntetés reagálás az elkövetett bűntettre, de nem a puszta reakció értelmében, hanem reagálás a bűnözés megelőzése érdekében az elkövetett bűntett társadalmi okainak és körülményeinek felderítése és kiküszöbölése útján, a tettes személyiségének átformálása útján.

5. A megelőzés eszméjének koncepcionális fejlődést jelentő hatása folytán a büntető eljárás gyakorlatában előtérbe került a bűntett okainak és körülményeinek felderítése. A bűntetti okok és körülmények felderítésének tartalmi és módszerbeli kérdései foglalkoztatják a büntetőjogi gyakorlatot. Nehézségek adódnak abból, hogy sem az egyik, sem a másik vonatkozásban a szükséges elméleti eredmények nem állanak kellő mértékben rendelkezésre.

A legalapvetőbb kérdés ezzel kapcsolatban kétségtelenül a bűntetti okok és körülmények fogalmának és azok hatásának kérdése. Arra kell választ adni, hogy mit értünk a kifejezés alatt: „bűntett okai és körülményei", és hogyan érvényesül ezek hatása a bűntett létrejöttében.

Itt nem lehet feladatunk a kimerítő válaszadás. De a válasz elkerülhetetlen, ha azon módszertani kérdésekkel akarunk foglalkozni, amelyek a büntett okainak és körülményeinek felderítésénél a gyakorlat számára felmerülnek. Azt a megoldást választjuk tehát, hogy leegyszerűsítve és vázlatosan a bűntetti okok és körülmények fogalmának leglényegesebb vonásait emeljük ki, a hangsúlyt pedig hatásuk kifejtésének tárgyalására tesszük.

6. A szocialista termelési viszonyok uralkodóvá válása folytán társadalmunkban kialakuló népi egység az antagonisztikus osztályellentmondás szerepét a társadalmi fejlődés dialektikájában háttérbe szorította. A szocialista társadalom fejlődését a fejlett szocialista társadalom építésének viszonyai között döntő módon a szocialista fejlődés során keletkező ellentmondások határozzák meg.

A bűnözés elleni küzdelem szempontjából a társadalmi fejlődés objektív dialektikájának ez a minőségi változása annyit jelent, hogy meg kell különböztetni, el kell határolni azokat a bűntetteket, amelyeket az antagonisztikus társadalmi ellentmondás szül, azoktól a bűntettektől, amelyek a szocialista társadalom fejlődése során keletkező nem antagonisztikus ellentmondások talaján jönnek létre. Keletkezésük társadalmi alapjának jellege folytán ezek törvényszerűen különválnak.

Gyakorlati tapasztalat mutatja olyan bűntettek előfordulását országunkban, amelyek a munkásosztály és a burzsoázia, a szocializmus és a kapitalizmus közötti kibékíthetetlen ellentmondást tükrözik. Ez a bűnözés az osztályharc természetes jelensége, amelynek a kizsákmányoló osztályok felszámolása folytán az országon belül nincs bázisa, de amely éles formában a szocialista országok és az imperialista tábor viszonylatában jelentkezik.

Szocialista társadalmunkban a bűncselekmények nagyobb részét a másik kategória teszi ki, azok a bűncselekmények, amelyek a fejlett szocialista társadalom építése során keletkező ellentmondások alapján jönnek létre.

A bűntett okait és körülményeit kutatva a bűnözés társadalmi jelenségének ezt az eredeti differenciáltságát figyelembe kell venni. Mi kitűzött feladatunk keretében figyelmünket az utóbbi csoportba tartozó bűntettek okai felé fordítjuk.

7. A bűncselekmények okai és körülményei társadalmi jelenségek, tények, viszonyok. E társadalmi jelenségek a társadalmi fejlődés folyamatának jelenségei, jelentőségük az ellentmondások harcában és föloldásában van; a társadalmi fejlődés szempontjából kedvezőek vagy hátrányosak, de sem egyediségükben, sem összességükben nem rendelkeznek olyan sajátosságokkal, amelyek törvényszerűen hozzák létre a bűncselekményeket, tehát bűncselekményt szü-

lő tulajdonságuk nincs. Ún. kriminogén tényezők a szocialista társadalomban nincsenek; a burzsoá kriminológiának ez a műszava a fejlett szocialista társadalom építésének viszonyai között a bűncselekmények létrejöttének kutatásában félrevezető, mert a szocialista társadalom jelenségeiben immanensen meglevő, bűnözést szülő tulajdonságokat feltételez.

A társadalmi jelenségek csak az elkövetett bűntett viszonylatában nyernek sajátos értékelést, mint a bűntett okai és körülményei. Viszont az ilyenként megállapított társadalmi jelenségek rendszerint a társadalmi fejlődés szempontjából kedvezőtlen jelenségek, amelyeknek feltárása és a társadalmi fejlődés ellenében ható jellegük kimutatása, valamint megszüntetésük, illetve megváltoztatásuk kezdeményezése éppen a büntető ügyben eljáró szervek feladata.

De a törvényi szóhasználatnak is megfelelően az elkövetett bűntetthez való viszonyukban különbséget kell tennünk a társadalmi jelenségek között aszerint, hogy az adott bűntett okainak avagy körülményeinek minőségében jelentkeztek-e. Az okok és körülmények elkülönítésének objektív alapja annak a hatásnak a differenciáltsága, amelyet a társadalmi jelenségek az adott bűntett létrejöttében kifejtenek.

A társadalmi jelenségek differenciált hatásának felfedéséhez azonban már szükséges a hatást érzékelő és arra reagáló személynek, tehát a bűncselekmény elkövetőjének, a tettes személyiségének, a személyiség és a társadalmi jelenségek kölcsönhatásának vizsgálata.

8. A bűntett tudatos emberi cselekedet (tevékenység vagy mulasztás). A tett és a tevő elválaszthatatlan, a bűntett és tettese elkülöníthetetlen. A bűntett és tettese a bűntett lérejötte szempontjából is csak egységben vizsgálható; a társadalmi jelenségek hatása a tettesen, a tettes személyiségén keresztül érvényesül és bizonyos feltételek mellett társadalomra veszélyes cselekedetben realizálódik.

A bűntett létrejöttének vizsgálatánál tehát a tettes személyisége kerül előtérbe.

A személyiség fogalma társadalmi kategória, a személyiség társadalmilag meghatározott. A személyiség társadalmi hatások között alakul ki,[1] társadalmi determináltsága megváltoztathatóságát jelenti.[2] A társadalmi jelenségek a személyiségen, az ember belső feltételein keresztül hatnak és válnak tettek rugójává — egyik esetben bűnös, a másik esetben nem bűnös cselekedetek elindítójává.

A társadalmi viszonyok formálják ki tehát a tettes személyiségét, amelytől függ adott esetben, hogy a közvetlen társadalmi környezet hatására a bűntett létrejön-e vagy sem.

9. A bűntett körülményei alatt a tettes környezetét értjük, azt az objektív, külső világot, amely a tettest körülfogja, amelyből a tett elkövetése idején a közvetlen impulzusok érik és akcióját közvetlenül kiváltják.[3]

A személyiség közvetlen környezetbeli hatások között, körülményei hatására cselekszik. A bűntett *körülményeinek* jellemzője aktualitásuk, közvetlenségük.

A bűntett *okai* fejlődő társadalmunknak a társadalmi viszonyokban megnyilvánuló ellentmondásai, amelyek a tettes tudatát is formálják és érvényesülnek környezetében, a bűntett körülményeiben.[4]

10. Fejlődő társadalmunk ellentmondásai éppen átmeneti jellegéből fakadnak.

A termelőeszközök magántulajdonán alapuló kapitalista társadalomban törvényszerű az egyén társadalmi elidegenedése, a szakadás az egyéni és társadalmi érdek között, az egyén szembenállása a közössel. Ennek alapján törvényszerűen alakul ki az egyén individualista személyi beállítottsága, amelynek eredménye a bűnözés.

A bűnözés alapja a szocialista társadalomban is az individualista beállítottság.[5] Bár ennek társadalmunk szerkezetében alapja nincs, fennmaradásának oka elsősorban a tudat fejlődésének törvényszerűségében keresendő, abban, hogy az ember objektív társadalmi helyzetének alapvető megváltozását nem követi azonnal a tudat átalakulása is.

Az emberi tudat szocialista átalakulásának ellenében hat a kapitalista környezetből érkező ideológiai hatás. Az individualista beállítottság fennmaradását s az egyénben való kialakulását segítik elő a társadalmi nevelés területeinek hiányosságai is.

---

[1] „A személyiség struktúráját meghatározó történelmet átfogóan kell értelmeznünk: a történelem magában foglalja az élőlények evolúciós folyamatát, az emberiség tulajdonképpeni történelmét s végül az adott ember személyes fejlődésének történetét is." Rubinstein, Sz. L., Lét és tudat, Bp. 1962. 327. old.

[2] „A pszichikus jelenségek *determináltságának* kérdése gyakorlati kifejeződésében azonos e jelenségek *irányíthatóságának*, az ember számára kívánatos oldal felé történő irányított megváltoztathatóságának kérdésével. Ebben áll a pszichikus jelenségek kérdésének legfőbb értelme. A pszichikus jelenségek — az ember pszichikus tevékenysége és tulajdonságai — determináltságának, törvényszerű meghatározottságának konkrét megragadása egyet jelent az alakításukhoz, nevelésükhöz vezető utak megtalálásával." Uo. 242—243. old.

[3] Külső világ alatt a tettes személyétől független, de emberi környezetet, emberi tevékenység megnyilvánulásait, emberi viszonyokat értünk.

[4] „... a társadalmi viszonyok összességének értelmezésénél nem feledkezhetünk meg arról, hogy azok az *egyén saját* életviszonyainak összességeként jelennek meg (eredeti kiemelés — B. L.)." Lick J., A marxista személyiségelmélet kérdéséről, Magyar Filozófiai Szemle, 1962. 5. sz. 638. old.

[5] Szaharov, A. B., O licsnoszti presztupnika i pricsinah presztupnoszti v SzSzSzR, M. 1961. Szaharov könyvének második fejezetében részletesen kifejti azt a tételt, hogy a személyiség individualista beállítottságának kifejlődése törvényszerű a termelőeszközök magántulajdonának alapján szervezett osztálytársadalmakban és a bűnözés ennek elkerülhetetlen következménye, s hogy ez a kapitalizmustól örökölt és a burzsoá ideológiai befolyásoktól ma is táplált magántulajdonosi szemlélet, individualista beállítottság a bűnözés alapja a szocialista társadalomban is (29—60. old.).

A bűntett okainak és körülményeinek vizsgálatánál tehát társadalmunk átmeneti jellegét, a kapitalista társadalomból hozott individualista szemléletet, mint a bűncselekmények alapját kell figyelembe vennünk, s ezen alapon kell felderítenünk a bűntett *okait* a konkrét ügyben, amelyek azonban csak a konkrét emberi *személyiség* adottságai folytán társadalomellenes tett kiváltására kedvező *körülmények* között nyilvánulnak meg bűntettben.

Egyrészt a tettes személyiségének, másrészt a bűntetti okoknak és körülményeknek elkülönítése az egyén és a társadalom viszonyának kategóriáiban történik. Lényeges ezért annak felismerése, hogy a tettes társadalmilag determinált személyiségére a társadalmi viszonyok összességükben hatnak, az individualista tudat közösségi tudattá fejlődésének folyamatában a fejlődés számára kedvező és kedvezőtlen hatások egyaránt érik. A bűntett okai és körülményei tehát a társadalmi viszonyok egészéből eleve ki nem emelhetők, felderítésük a társadalmi viszonyok teljes — a bűntett vonatkozásában teljes — feltárásának folyamatában lehetséges.

A megelőzés szempontjából ennek a felismerésnek azért van jelentősége, mert a bűntett okainak és körülményeinek felderítése után ezek kiküszöbölése a társadalmi viszonyok szocialista átalakulásának elősegítését, a társadalmi fejlődés, az emberi tudat szocialista átalakulása irányában ható tényezők uralomrajutásának biztosítását jelenti. A konkrét társadalmi helyzettől, a konkrét társadalmi viszonyok dialektikájától független bűntetti okok és körülmények nincsenek, ilyenként ki nem küszöbölhetők, visszaszorításuk a társadalmi fejlődés számára kedvező, közösségi tényezők győzelemre segítésével lehetséges.

A tettes vonatkozásában pedig a megelőzésnek az az értelme, hogy olyan társadalmi viszonyok közé kerüljön, amelyekben a közösségi szellem, a szocialista tudatosság, a szocializmus tudatos építésének, a fegyelmezett és öntudatos munkának erői fölényben vannak a visszahúzó tudati tényezőkkel szemben, s így a környezet alkalmas arra, hogy elmaradott tudatát átformálja, tényleges társadalmi helyzetének felismeréséhez segítse, személyiségét átalakítsa.

Mindebből nyilvánvaló, hogy a megelőzésben elsősorban ideológiai kérdésekről van szó, a szocialista társadalmi viszonyok kialakításáról, az emberi tudat szocialista átalakításáról. Mivel a bűntett okainak és körülményeinek felderítése a megelőzés érdekében történik, ezzel együtt kell felderíteni a fent előadottak értelmében való kiküszöbölésük lehetőségeit is.

A bűnözés megelőzésében bizonyos technikai intézkedések is sokat segítenek, de nem lehet a megelőzés kérdését ezekre redukálni. Az ilyen szemlélet a lényegesről az esetlegesre irányítja a figyelmet, az emberi tudat átalakításáról, a közösségi társadalom viszonyainak kialakításáról a technikai biztonsági eszközökre. Ezek ugyan szerepet játszhatnak, időlegesen gátat emelhetnek bizonyos helyen, bizonyos bűntettek elkövetése elé, de a bűnözés fokozatos visszaszorítása szempontjából a megelőzés az egyéni és társadalmi tudat átalakítását jelenti. A történelmi materializmus módszertanának mellőzését mutatja a megelőzés ideológiai tartalmának bármilyen háttérbeszorítása, illetve fel nem ismerése.

11. Az elmondottak alapján nyilvánvaló, hogy a konkrét bűnügyben fel kell deríteni 1. a tettes személyiségét, 2. a bűntett okait és 3. a bűntett körülményeit. A felderítés tehát három irányban szükséges, és ez a három terület az összefüggés ellenére módszertanilag külön tartandó.

A gyakorlatban a bűntett okait és körülményeit a bizonyítás keretében derítik fel. Minden bizonytalanság elkerülése és a teljesen tudatos eljárás biztonsága érdekében mégis hangsúlyozni szükséges, hogy az ezekre vonatkozó tények megállapítása csak a bizonyítás keretében történhet, éspedig a bizonyítás általános szabályai szerint. (Minden kétséget eloszlat etekintetben az OSzSzSzK büntető eljárási törvénykönyve, amely a bizonyítandó tények között felsorolja a tettes személyiségére, valamint a bűntett okaira és körülményeire vonatkozó tényeket is.[6]

Ezáltal felmerül a kérdés a bizonyítás terjedelmét illetően: a régi gyakorlattal szemben kitágultak-e a bizonyítás határai és meddig?

Mielőtt erre válaszolnánk, vizsgáljuk meg a gyakorlat olyan jelenségét, amely jellemző és alkalmas arra, hogy vele kapcsolatban a leglényegesebb kérdéseket felvessük.

A büntető ügyben eljáró szervek, amikor az elkövetett bűntett okait és körülményeit vizsgálják, a tettes felé fordulnak és annak társadalmi helyzetét akarják tisztázni. Ez törvényszerű és helyes irány, mert mint korábban már rámutattunk, a bűntett okai és körülményei csak a tettes személyiségével vonatkozásban deríthetők fel és érthetők meg. A gyakorlatban azonban az is észlelhető, hogy a bűntett okainak és körülményeinek vizsgálata leszűkül a tettes általános magatartásának, munkatársaihoz való viszonyának, családi helyzetének stb. vizsgálatára, de ez is — és ez nagyon fontos — csak a tettes oldaláról nézve. Azaz nem a tettes helyzetét vizsgálják meg környezetében, hanem a tettes magatartását környezete irányában. Nem a kölcsönhatást vizsgálják, amely tettes és környezete között kialakult, hanem csak annak egyik oldalát, s így figyelmen kívül marad a másik oldal, a bűntett létrejötte szempontjából lényeges momentum, e körülmények jellegének felderítése azon hatás szempontjából, amelyet a tettes személyiségére kifejtettek a társadalomellenes tett elkövetésének irányában.

Az ún. szociális tanúk intézményével ta-

[6] Az OSzSzSzK büntető eljárási törvénykönyve, 68. cikk.

lálkozunk, ami annyit jelent, hogy tanúkat hallgatnak ki a tettesnek — főként a munkahelyén és a családja körében tanúsított — magatartására vonatkozóan. De a feltett kérdések a bűntettel rendszerint nincsenek közvetlen összefüggésben és a vallomások a bűntett szociális eredetére vonatkozóan megfelelő tájékoztatást nem adnak; a bűntett okaira és körülményeire, a tettes személyiségére vonatkozó kielégítő adatokat nem szolgáltatnak.

A bűntett okainak és körülményeinek felderítését szolgálni hivatott bizonyítási tevékenység iránya tehát helyes; a tettes kerül a vizsgálat középpontjába. De a bűntett okai és körülményei lehatárolódnak a tettes személyére. A vizsgálat nem terjed túl a tettes elvontan felfogott személyén, nem terjed ki a tettes személyisége kialakulásának felderítésére, sem azon társadalmi tényezőknek a felkutatására, amelyek, mint a bűntett okai és körülményei, a tettes személyiségén keresztül a tett elkövetése irányában hatottak. A bűntettnek, mint társadalmi jelenségnek lényege homályban marad. A megelőzés kérdésében való döntés alapja pedig éppen a bűntett lényegének megismerése.

A bizonyítás kereteinek tehát ki kell tágulniok személyi és tárgyi oldalon egyaránt oly módon, hogy a bizonyítás felölelje a bűntetti jelenséget teljes társadalmi valóságában, keletkezésének vizsgálatával lényegét derítse fel.

12. Az előbb említett bizonyítási gyakorlatnak egy másik vonására is rá kell mutatnunk. Arra, hogy a tettes személyével kapcsolatos bizonyítást önállósítja, függetleníti a tett bizonyításától és annak eredményét csak külsőleg hozza vonatkozásba a tett elbírálásával. A bizonyítási párhuzamosság veszélyéről van szó. Olyan szemlélet kialakulását és érvényesülését kell megelőznünk, a tettes személyiségének és ezzel kapcsolatban a bűntett társadalmi okainak és körülményeinek bizonyítása tekintetében a fentiekben körvonalazott helyes gyakorlat esetében is, amely e bizonyítást elszakítja a tett (a tényállás) bizonyításától s a kettős bizonyítás eredményét csak külsőleg hozza vonatkozásba egymással a bűntett elbírálásánál. Ez a paralelizmus a bizonyításban a tettes és a tett elválaszthatatlan egységének figyelmen kívül hagyását jelenti és útjában áll a bűntett teljes társadalmi valóságában való megismerésének.

A veszély elkerülésének egyetlen módja, ha feltárjuk a tényálladék (törvényi tényállás) szerepét a bizonyításban és a bizonyítás keretének kérdését a tényálladék bizonyításbeli szerepével kapcsolatban vetjük fel. A kérdés így hangzik: hogyan viszonylik a tettes személyiségére, az elkövetett bűntett okaira és körülményeire vonatkozó tények bizonyítása a tényálladéknak megfelelő bizonyításhoz; az előbbiekre vonatkozó bizonyítás során megállapított tények hogyan viszonylanak a tényálladékhoz és a tényálladéknak megfelelően lefolytatott bizonyítás alapján megállapított bűntetti tényálláshoz? Kettősség van-e a bizonyítás folyamatában vagy egység; kettősség van-e a bizonyítás eredményében vagy egység? S ha egység van, milyen módon alakul ez ki?

13. Annak a helyes álláspontnak a hangoztatása, hogy a bűntettet, mint társadalmi jelenséget, teljes társadalmi valóságában fel kell tárni, a gyakorlat számára fontos módszertani kérdések tekintetében nem elégséges.

Mert igaz az, hogy a bűntetti jelenségnek és lényegének, valamint a tettes személyének feltárása és a bűntett konkrét körülményeinek a társadalmi fejlődésbe, annak ellentmondásaiba és konfliktusaiba, a dolgozók problémáiba való mély behatolás alapján végzett vizsgálata elengedhetetlen feltétel a büntetőjogi felelősségnek és mértékének megállapításához,[7] de mindennek hangsúlyozása — különösen, ha a személy dogmatikai felfogása és a személyiség társadalmi fogalma közötti különbséget nem érzékeltetjük és a tettes személyiségének, valamint a bűntett konkrét szociális körülményeinek meghatározó jelentőségét a bűntett lényegének vonatkozásában homályban hagyjuk — a hogyan kérdésére, tehát a bizonyítás mikéntjének a kérdésére nem adunk választ.

Helyes annak hangsúlyozása is, hogy „a büntető eljárásban az igazság kutatásának kereteit meghatározó formális, burzsoá tényálladékfelfogáson túl kell jutni"[8] és hogy a büntető igazságszolgáltatásban eljáró szervek nem elégedhetnek meg a megsértett tényálladékban kifejezetten megnevezett körülmények megállapításával, bármily nagy ennek a jelentősége a szocialista törvényesség szempontjából, hanem tények megállapításával arra a kérdésre kell választ adniok, hogyan történhetett az adott körülmények között, hogy a bűntettet elkövették, és mit kell tenni annak megakadályozására, hogy az adott területen a jövőben bűntettet kövessenek el.[9]

De ezzel még csak annyit mondunk, hogy a tényálladék keretein túl kell menni, a bizonyítás egységének vagy a bizonyítás paralelizmusának kérdésében azonban nem foglalunk állást. Nem nyilatkozunk a tényálladék és a bizonyítási „többlet" viszonyáról, amely pedig döntő jelentőségű az igazság megállapítása szempontjából.

Többet mondunk már — de nem eleget — akkor, ha a tettes személyiségét előtérbe állítva azt követeljük, hogy a tényálladékszerűség és a büntetőjogi felelősség megállapításánál az absztrakt tényálladékvizsgálat meghaladásával közvetlen feladat legyen a tettes személyiségének differenciált értékelése.[10] Itt már nemcsak túlmutatunk a tényálladékon, hanem a tettes sze-

[7] Schindler, R.: Zur Allseitigkeit der Wahrheitserforschung im Strafprozess, Staat und Recht, 1962. 9. sz. 1504. old.

[8] Uo. 1506. old.

[9] Uo. 1508. old.

[10] Buchholz, E., Sorgfältige Untersuchung der Täterpersönlichkeit, Staat und Recht, 1962. 10. sz. 1727—1728. old.

mélyiségére mutatunk rá. S valóban a megoldás is a tettes személyisége körül bontakozik ki.

14. A Szovjetunióban Lenin életében és részvételével alkotott jogszabályok a büntetőjogi felelősség kérdésében előtérbe állították a tettes személyiségét és csak a második helyre tették a tettet. Ugyanígy nagy figyelmet szentelt a tettes személyiségének a büntetőjogi tudomány is. 1931 óta ez az érdeklődés a tettes személyisége iránt gyengült, a büntető jogászok fő figyelme a bűntett jogi oldalának tanulmányozására irányult. Ez a tanulmányozás a tettes személyiségének figyelmen kívül hagyása folytán mindinkább absztrakt jelleget vett fel. Ugyancsak a tettes személyiségének mellőzése irányában hatott az a nézet, amely a bűntett tényálladékát a büntetőjogi felelősségrevonás egyetlen és elégséges alapjának tekintette. A tettes személyiségének figyelmen kívül hagyása sok éven át tartott. 1957. 1958. 1959. években jelentek meg — többnyire a gyakorlati dolgozók tollából — cikkek, amelyek tűrhetetlennek tartották a tettes személyiségének további ignorálását.[11] Az a nézet alakult ki, hogy a tényálladéktan a tettes személyiségének figyelmen kívül hagyásában igen nagy szerepet játszott. „Ha a gyakorlat dolgozóinak hosszú éveken keresztül azt bizonygatták, hogy marasztaló ítélet meghozatalához elég megállapítani a vádlott cselekményében a bűntett tényálladékának négy elemét és ha a tettes személyisége e négy elem egyikébe sem fér bele, azt a következtetést kellett levonniok, hogy a tettes személyisége nem tartozik a nyomozó, az ügyész, a bíróság által megállapítandó körülmények közé."[12] Lényegében azonban itt már a bizonyítástan kérdéseiről van szó.

A fordulatot az SZKP XXI. kongresszusának az ideológiai munka területét érintő határozatai hozták meg, amelyek a bűnözés elleni küzdelemben is a nevelés kérdéseit helyezték előtérbe s a tett mellett a tettes személyiségének figyelembevételét követelték meg. „A tettes személyiségéhez való nihilista viszony"[13] felszámolásával a tettes személyisége került a büntetőjogi felelősségrevonás s így a bizonyítás középpontjába.

15. Ennek a szemléleti változásnak a következménye, hogy követelni kezdték a tettes büntetőjogi felelősségrevonhatóságának szempontjából a bizonyítás során a tettesre vonatkozó olyan körülmények megállapítását, amelyek „nincsenek összefüggésben a tettel." „A társadalmilag veszélyes cselekmény, amelyet a törvény határoz meg és az adott személy bűnösen elkövet, az adott alany személyisége veszélyességének csak első kritériuma. A bíróság a büntetés kiszabásánál figyelembe veszi az enyhítő körülményeket, amelyek a bűnös tevékenységgel összefüggnek és ezért befolyással vannak az érte való felelősségre. De ezek (nyilván az enyhítő és súlyosbító körülményeket együtt kell érteni — a mi megjegyzésünk, B. L.) nem merítik ki a bűnös személyiségének minden sajátosságát (vszeh szvoisztv i oszobennosztej licsnoszti). A bíróságnak számba kell vennie a bűnös személyiségét ezeken túlmenően is, ez pedig szükségessé teszi a vádlott minden lelki- testi (pszihofizicseszkih) sajátosságának felderítését (életformája a bűncselekmény elkövetéséig, viselkedése a cselekmény elkövetése után). Ezek a körülmények nem sorolhatók az enyhítő és súlyosbító körülmények közé, mert ezek nincsenek összefüggésben a tettel, nem jellemzik azt. De figyelembe kell venni ezeket a büntetés kiszabásánál. A nyomozási anyag hiányossága ezt nem mindig teszi lehetővé a bíróság számára".[14]

E felfogásban tettesről már nem mint a bűntett absztrakt alanyáról van szó, hanem mint személyiségről, akinek lelki-testi sajátosságait fel kell deríteni a bűntetti tényálladékban foglalt jegyeken, valamint az enyhítő és súlyosbító körülményeken túl. Itt már világos: a bűntetti tényálladék vonatkozásában „nem releváns" tények felderítését kell a bizonyításban elvégezni a tettes személyiségének felderítésével; új elem kerül a bizonyításba, a bizonyítás keretei kitágulnak.

De a párhuzamosság veszélye fönnáll; sőt most áll fenn igazán, ha nem tudjuk tisztázni a tényálladék szerinti bizonyítás és a tettes személyére vonatkozó bizonyítás viszonyát.

16. A bűntett okai és körülményei a tettes személyiségén keresztül érvényesülnek a társadalomellenes tevékenységében. A bűntett okait és körülményeit tehát a tettes személyiségével kapcsolatban kell felderíteni. A bizonyítási paralelizmus esetében ez olyan irreális helyzet feltételezéséhez vezet, mintha egymás mellett kellene és lehetne bizonyítani egyrészt a bűntetti tényálladékban foglalt jegyeket, másrészt a tettes személyiségére és a bűntett okaira és körülményeire vonatkozó tényeket s ezeket azután a bűntett elbírálásánál utólag lehetne valamilyen szintézisbe hozni. Ilyen elképzelés azonban a bűntett lényegével, társadalmi realitásának a tettes és tette egységében való felfogásával ellentétben áll.

A bizonyításban kettősség nem állhat fenn. Az ezzel kapcsolatos ellentmondás látszólagos és a helyes álláspontot a tényálladék jelentőségének és bizonyításbeli szerepének tisztázásával érhetjük el.

Itt mindjárt le kell szegeznünk, hogy nem értünk egyet azokkal a nézetekkel, amelyek sze-

[11] Részletesen mindez: Utevszkij, B.: Novüe formü i metodü borbü sz presztupnosztju i licsnoszt'presztupnika, Szocialiszticseszkaja Zakonnoszt', 1960. 2. sz. 15—16. old.

[12] Uo. 16. old.

[13] Ua. Voproszü ugolovnogo prava v proekte zakona, Szovetszkoe Goszudarsztvo i Pravo, 1960. 1. sz. 118. old.

[14] Voproszü profilaktiki presztupnoszti v SzSzSzR, Szovetszkoe Goszudarsztvo i Pravo, 1960. 7. sz. 183. old. (Beszámoló egy értekezletről, Leikina felszólalása).

rint a tényálladéktant revízió alá kell venni. A tényálladék (törvényi tényállás) tanának eredményei vitathatatlanok és a tényálladék jelentősége a maga tudományos kimunkáltságában a törvényesség szempontjából rendkívül nagy. A tényálladéktan tudományos eredményeinek lebecsüléséről, a tényálladék szerepének a törvényesség, a büntetőjogi felelősségrevonás vonatkozásában való kisebbítéséről — véleményünk szerint — szó sem lehet. A fejlődés követelményei nem a tényálladék ellenében, hanem éppen annak fenntartása mellett elégíthetők ki. Sőt a törvényesség erősítése a tényálladéktan további fejlődését igényli. (S bár szorosan nem tartozik ide, a tényálladéktan fontosságának hangsúlyozására hadd említsük meg, hogy a társadalmi veszélyesség ismert problémakörében való további munkálkodás mellett az objektív felelősség elméletének oldaláról fenyegető veszély gátjait is a bűnösség tanában ezen a tudományos területen kell kiépíteni).

Ezek után nyilvánvaló az is, hogy nem értünk egyet azzal a nézettel, amely a tényálladék tanával való foglalkozás visszaszorítását igényli. Ha a bizonyítás új területeit vesszük figyelembe és az erre vonatkozó tudományos eredményeket, ezek a tényálladéktanhoz viszonyítva valóban szegényesek. A tettes személyiségére, a bűntettek okaira és körülményeire vonatkozó tudományos anyag és a tényálladéktan között valóban nagy a különbség, az összehasonlítás előbbi rendkívül nagy elmaradását mutatja utóbbihoz képest. A kettő egymás mellé állítva valóban a tényálladéktan hipertrófiáját mutatja. De a bűntetti tényálladék jelentőségének hipertrofizálásáról[15] szólva az a benyomás keletkezhet, hogy a tényálladék jelentőségét csökkenteni kell a büntető eljárásban. Pedig erre senki sem gondolhat. Továbbfejlődésről van szó. Ugyanazok a társadalmi szükségletek, amelyek egyrészt a törvényesség érdekében a tényálladék jelentőségének fokozódása irányában hatnak, másrészt megkövetelik a vizsgálatnak a kiterjesztését a tettes személyiségére, a bűntett okaira és körülményeire is.

Úgy látszik tehát, mintha a legjobb esetben a tényálladéktan jelenlegi viszonylagos „hipertrófiáját" valami új tannak kidolgozásával és a kettő jelentőségének megfelelő egyensúlyba hozásával kellene „meggyógyítani." De valami önálló tanról szó lehet-e? És vajon jogi tanról van-e szó egyáltalában? Lehet-e a tettes személyiségére, a bűntett okaira és körülményeire vonatkozó „tant" és a tényálladéktant csak úgy egyszerűen egymás mellé állítani? Összehasonlítható dolgok-e ezek? S valóban új tan szükséges-e vagy inkább a módszertani következetesség igényéről van szó a bizonyításban?

A feleletet minden kérdésünkre a módszertanban találjuk meg.

17. A tényálladék azoknak a jegyeknek az összessége, amelyek meglétét valamely cselekményben a cselekmény miatti büntetőjogi felelősségrevonás feltételeként határozza meg a törvény. Maga a tett, a tettes személyével egységben, e feltételek fennforgása esetén kerül törvényes eljárásban vizsgálat alá.

A tényálladék fogalmát nem kell revízió alá venni, tartalmát nem szabad fellazítani. Feltételként való felfogása a jelenleg kimunkált konstrukciót igényli. A tényálladék a bűntettért való felelősségrevonásnak törvényi feltétele, úgy is, hogy a büntető eljárás megindításának, úgy is, hogy az eljárás folytatásának alapja, amelynek hiánya (részleges hiánya is) mindig a felelősségrevonás lehetőségének megszűnését jelenti és a megindított büntető eljárás megszüntetését vonja maga után.

A tényálladék absztrakt jegyek összessége, amelyek megléte konkrét cselekményben, tett és tettes egységében felfogott cselekményben, feltétele annak, hogy bűntettről és büntetőjogi felelősségrevonásról beszélhessünk. A törvényesség első vonala ez: a tett tényálladékszerűsége a büntetőjogi felelősségrevonás legelső feltétele és alapja. De a büntetőjogi felelősségrevonáshoz konkrét ügyben nem elég.

A tényálladék absztrakt formula. Mint általános fogalmi konstrukció, a reális bűntetti jelenség tényeiből azok figyelembevételét igényli, amelyek minden esetben szükségesek a bűntett megállapításához. De a bűntett ezen absztrakt jegyeinek konkrét valósága sem adja ki a bűntettet, mint társadalmi jelenséget, amely miatt a büntetőjogi felelősségrevonás a konkrét esetben megtörténik s amelynek lényege szerint kell dönteni a társadalmi-állami reagálás szüksége és formája tekintetében. A bűntett teljes társadalmi valóságának megismerése megköveteli a tettes személyiségének, a bűntett okainak és körülményeinek megismerését is. A bűntett ilyen teljes megismerése, a teljes bűntett, amelynek részét alkotják a bűntetti tényálladék jegyei, az alapja a büntetőjogi felelősség konkrét büntető eljárásban történő megállapításának és a társadalmi-állami intézkedések szüksége, formája, mérve tekintetében hozandó döntésnek.

A tényálladéktan eredményei tehát nélkülözhetetlenek a törvényes eljárás számára, a tényálladék feloldása — mint értelmes és szükséges absztrakciónak fellazítása, konkretizálása — ellentmondásossá és a törvényesség szempontjából bizonytalanná tenné azt. A tényálladék csak mint jogi konstrukció a büntetőjogi felelősség megállapításának általános feltételeként kezelhető, a tényálladéktan feladata — mint korábban más vonatkozásban már leszegeztük — e feltétel tartalmi kérdéseinek további munkálása és tökéletesítése. De a tényálladék mellett és segítségével szükséges a konkrét bűntett teljes társadalmi realitásának felderítése a büntető eljárásban s ha erre a tevékenységre vonatkozó ismeretanyag nem fér bele a tényálladékba — aminthogy nem fér bele — meg kell

[15] Szaharov, A. B., uo. 22. old.

keresni ennek helyét más területen. De mely tan foglalkozzék a tényálladéki elemek mellett, azok alapján a konkrét bűntett teljes társadalmi realitásának kérdésével, amelybe beletartoznak a tettes személyisége, valamint a bűntett okai és körülményei?

18. Ha általában felmerült a tudomány felelősségének kérdése azért, hogy a bűntett teljes társadalmi valóságának felderítése a gyakorlatban nem történt meg, akkor az általános felelősségen belül a bizonyítástan felelősségét is fel kell vetni.

Ha abból indulunk ki, hogy a bizonyítás feladata a törvényben meghatározott absztrakt bűntetti jegyek segítségével és alapján a konkrét bűntett teljes társadalmi valóságának feltárása, akkor nyilvánvaló, hogy a tényálladéki jegyek a bűntetti tények között jogi kritérium jegyei. A bűntetti tényállás nem azonos a bűntetti tényálladék jegyeivel, hanem annál szélesebb. Ha a bizonyítástan elfogadja a bizonyítás keretéül a tényálladékot és megelégszik a tényálladéki jegyek megállapításával, elzárja a bizonyítást a társadalmi valóságtól. A tényálladékot bizonyítani és ennyivel megelégedni a bizonyításban annyit jelent, mint absztrakciót fogadni el valóságnak. A bizonyítástan a tényálladéktanra épül, enélkül értelmetlen. Valamely tényállás csak jogi vonatkozásai miatt releváns büntetőjogilag, csak a tényálladék benne kimutatható jegyei folytán jön figyelembe a büntetőjogi felelősségrevonás, a bizonyítás szempontjából. De a bűntett sokkal több a tényálladéknál, mert az csak absztrakció, jegyeinek összessége az adott tényállásban is csak absztrakció marad, ha azokat nem a bűntett teljes társadalmi valóságában, a többi jegyekkel, a tett keletkezésével és tettesének személyiségével együtt vesszük figyelembe.

De szükséges-e valami új tényállástant létrehozni a tényálladéktan mellett vagy a bizonyítástan tárgya-e mindez? S ha igen, kell-e a bizonyítástanba kívülről valami új szempontokat behozni, új módszereket keresni ahhoz, hogy a bizonyítást kiszélesítsük? Véleményünk szerint semmiféle új tanra nincs szükség, a bűntett teljes társadalmi valóságában való felderítésének minden kérdése a bizonyítástanba tartozik. Eredményre azonban a bizonyítástanban sem juthatunk, ha a bizonyítás terjedelmének keretében kíséreljük meg a megoldást. A bizonyítás feladatából kell kiindulnunk.

A bizonyítás feladata a konkrét bűnügyben az igazság megállapítása, ami a bűntettnek, mint társadalmi jelenségnek szemléletét és teljes társadalmi valóságának felderítését jelenti. A bizonyítás megismerés, társadalmi jelenség megismerésének folyamata; a bűntett teljes társadalmi valósága magában foglalja a tettes személyiségét és a bűntett létrejöttének okait és körülményeit is, a bűntett megismerése ezek megismerését is.

A bizonyítás módszertanához jutottunk tehát.

A bizonyítástan formális gyakorlatot inspirált akkor, amikor a relevancia tanával megrekedt az absztrakt tényálladék bizonyításának követelményénél. A tényálladék kizárólagos figyelembevételével, azzal, hogy csak a tényálladékban megjelölt jegyek vonatkozásában releváns tények megállapítását tartotta szükségesnek, nem helyesen tájékoztatta a gyakorlatot. Ennek oka az, hogy a bizonyítástan nem tudta megfelelően magáévá tenni a történelmi materializmust, mint elméletet és módszertant.

19. A materialista dialektika a szocialista büntető eljárásban a bizonyításnak egyetlen és kizárólagos módszere. Ha a bizonyításnak a büntető eljárásban az a feladata, hogy a bűntettet, mint társadalmi jelenséget felderítse, a materialista dialektika alkalmazásával ez annyit jelent, hogy fel kell deríteni a bűntetti tényálladék jegyeit felmutató cselekmény keletkezését, más társadalmi jelenségekkel való összefüggését, ezekkel való kölcsönhatását, a társadalmi ellentmondásokat, amelyeket tükröz, a jelenség belső törvényszerűségeit, a tett és tettes egységében a tettes viszonyát a tetthez, a tettes személyiségét és a módot ahogyan ez a személyiség a külvilágot tükrözi.

A materialista dialektika alkalmazása esetén az a követelmény, hogy a bizonyítás során a tettes személyisége és a bűntett okai és körülményei is felderítést nyerjenek, a materialista dialektika alkalmazásának legtermészetesebb következményeként jelentkezik. Nem valami új és különleges, kívülről jövő követelmény érvényesítéséről van szó a bizonyítás terjedelmével szemben, hanem arról az újról, amit a materialista dialektika érvényesítése jelent a bizonyításban.

A materialista dialektika alkalmazása kizárja a paralelizmust a bizonyításban, a tett és tettes elszakított kezelését és lehetetlenné teszi a bizonyításnak és az eljárásnak a társadalmi valóságtól való bármilyen elszakadását. A tárgy egységének megfelelően a bizonyítás egységét biztosítja s így lehetővé teszi a társadalmi fejlődés ellentmondásainak felismerését és felmutatását a bűntettben és azon társadalmi — állami intézkedések helyes kiválasztását, amelyek a megelőzést konkréten szolgálják.

Hogy a bizonyítás absztrakttá vált — mert lényegében a tényálladéktannal szemben hangoztatott kifogásoknál erről van szó — annak oka tehát nem a tényálladéktanban, hanem a bizonyítástanban keresendő és a fogyatékosság kiküszöbölésének útja a materialista dialektika érvényesítése a bizonyításban. A tényálladéktan feloldására irányuló gondolatokkal szemben mi a figyelmet a bizonyítástan felé irányítjuk, mert úgy látjuk, hogy a megoldás lehetősége itt van.[16]

[16] Még a Be. megjelenése előtt a bizonyítás terjedelmének kérdéseit vetette fel Cséka Ervin. A büntetőjogilag releváns tények problémája, Jogtudományi Közlöny, 1961. 6. sz. 321—331. old.

Hogy a bizonyítás milyen más tudományok segítségét és eredményeit veszi és veheti igénybe feladatának megoldásában és milyen módon kell ezt tennie, arra éppen a bizonyítástannak kell feleletet adnia. Nyilván azon tudományok jönnek számításba, amelyek az emberi személyiséggel, a személyiség különböző aspektusaival foglalkoznak.[17]

Bólya Lajos

[17] A személyiség kérdését a fiatalkorúak bűnözésének szempontjából tárgyalja, különösen könyve II. részének II és III. fejezetében Szabó András: A fiatalkorúak és a büntetőjog, Bp. 1961. 157—202. old.

A védjegyjog elvi kérdései

Bevezetés

Védjegyjogunkat az 1890. évi II. törvény és az azt kiegészítő és módosító törvények és rendeletek szabályozzák. Időszerű, hogy a több mint 70 évvel ezelőtti társadalmi, gazdasági igényeket szabályozó védjegytörvény és a későbbi időpontokban hatályba lépett különböző, gyakran eltérő követelményeket kielégíteni törekvő jogszabályok helyébe a mai viszonyoknak megfelelő egységes, korszerű jogi rendezésről gondoskodjunk. Védjegyjogunk reformjának sikeres végrehajtásához szükséges, hogy néhány alapvető kérdést mind az elmélet, mind a gyakorlat szempontjából megvilágítsunk.

Elsősorban magának a védjegynek a fogalmát kell tisztázni. Védjegytörvényünk szerint a védjegy olyan jelzés, mely az áruknak hasonló áruktól való megkülönböztetésére szolgál. E meghatározás ma már korszerűtlen. Nem elégíti ki sem a mai kapitalista társadalomnak a védjegy jogintézményével szemben támasztott szükségleteit, még kevésbé alkalmas arra, hogy szocialista termelési viszonyok között védjegyjogunkat e törvényes meghatározásra építsük fel. Vizsgálni kell a védjegynek a védjegy szerepét alapvetően befolyásoló termelési viszonyokkal és más jogintézményekkel való összefüggését, az ezekben beállott változásoknak a hatását. A fejlett kereskedelemmel és iparral rendelkező kapitalista országokban a védjegyet nemcsak áruk, hanem szolgáltatások megkülönböztetésére is használják, s számos más követelmény merült fel, mely a fent idézett több mint 70 év előtti törvényes meghatározás keretei közé nem illeszthető be.

Szocialista termelési viszonyok között a kapitalista rendszerben kialakult védjegyfogalom és az erre épülő rendelkezések nem kielégítőek. Vagy a teljes tagadás álláspontjára kell helyezkednünk s el kell vetnünk az egész védjegyjogot, mint a szocialista jogrendszerbe be nem illő kapitalista jogintézményt, vagypedig el kell különíteni belőle azokat az elemeket, melyek mai termelési viszonyaink közepette is használhatók, azoktól, melyek csak a kapitalista viszonyokat szolgálják, s az előbbieket a mai körülményeket kielégítő elemekkel kiegészítve kell megalkotnunk új, szocialista tartalommal rendelkező védjegyjogunkat.

A leegyszerűsített mechanikus szemlélet helytelen, káros következtetésekre vezet. Ma már túlhaladottnak tekinthetjük azt a felfogást, mely a védjegyben csupán az áru kelendőségének fokozására, a vevőkör növelésére alkalmas versenyeszközt látott, s e sablonizált felfogásból azt a következtetést vonta le, hogy a kapitalista termelési viszonyoknak, a szabadversenynek megszűnésével e versenyeszközre, a védjegyre sincs tovább szükség. Való tény, hogy szocialista termelési viszonyok között a védjegy szerepe más, mint a kapitalista szabad versenyben. Szerepe azonban van, s ha a gyakorlatot figyelve elemezzük a védjegy jogintézményét, megállapíthatjuk, hogy téves a védjeggyel szemben a teljes tagadás álláspontjára helyezkedni. Nem lehet azt mondani, hogy a termelési viszonyokban, különösen a tulajdonviszonyokban beállott változás a védjegy jogintézményében a mennyiségi változást meghaladó oly minőségváltozást eredményezett volna, mely a védjegy jogintézményének eltörlését, megszüntetését igényli.

A közelmúltban a védjegyet, mint a kapitalista jogrend egy idejétmúlt intézményét, egyesek meg kívánták szüntetni, háttérbe kívánták szorítani s helyébe a „kötelező megjelölés"-t kívánták bevezetni, mint a védjegyet pótló, annak helyébe lépő új jogintézményt. A kötelező megjelölések rendszere mind nálunk, mind más szocialista országokban bebizonyította, hogy a két intézmény egymást nem zárja ki. Éppen ellenkezőleg, a védjegyre szocialista termelési viszonyok között is szükség van, s a kötelező megjelölés jellemzői adják azokat az új elemeket, melyekkel a védjegyjogot kiegészítve, tartalmában is szocialista védjegyjoghoz jutunk. Ma már egyöntetű az az álláspont, hogy a védjegy a szocialista jogrendszerből nem iktatható ki, annak szerves része.

A védjegy fejlődését nem csupán a termelési viszonyok változása, hanem e változások következtében létrejött új, illetőleg átalakult jogintézmények is befolyásolják. Vizsgálódásunk hiányos volna, ha a kötelező megjelölésen kívül mással nem foglalkoznánk, s nem világítanánk meg a védjegynek a szabványokkal, márkázással való összefüggését.

A továbbiak során a védjegy szerepével egyelőre csak egy szocialista országon belül foglalkozunk. Jóllehet a védjegynek nemcsak a

belső forgalomban van jelentős szerepe, figyelemmel azonban arra, hogy a külföldi védjegy általában a hazai védjegyen alapszik, a védjegy nemzetközi, külkereskedelmi szerepére — szocialista, ill. kapitalista államok vonatkozásában — másutt térünk ki. A védjeggyel kapcsolatban a közelmúltban kialakult negatív állásfoglalás a védjegynek e nemzetközi, külkereskedelmi jelentőségét is teljesen figyelmen kívül hagyta.

A védjegy önkéntes és kötelező használata

Kapitalista termelési viszonyok között a védjegy értékes versenyeszköz, mely a tőkés vállalat vevőkörének növelésére, nyereségének fokozására szolgál. A vállalat jövedelemszerzést célzó törekvése a fogyasztó jóminőségű áruk vásárlására irányuló igényéhez csak közvetve kapcsolódik. E két érdek egymással ellentétbe is kerülhet. A tőkés vállalat az általa forgalombahozott áruk minőségénél silányabb áruit is forgalombahozhatja, s ezt meg is teszi, ha ez reá nézve jövedelmező. Nem köteles azonban e silányabb minőségű áruit védjeggyel megjelölni, sőt mellőzni fogja ez áruin a védjegy használatát, nehogy ezzel a védjegyhez fűződő hírnevét csorbítsa, védjegyének értékét csökkentse.

Kapitalista termelési viszonyok között az áruknak védjeggyel való megjelölése nem kötelező. E főszabállyal szemben kivételként írják elő, hogy egyes árukat csak védjeggyel ellátva lehet forgalombahozni. Jóllehet, a különböző kapitalista országokban egyre nő ezeknek az árufajtáknak a köre, a főszabály azonban az önkéntes védjegyhasználat, s a kivétel az egyes árufajták védjegymegjelölési kötelezettsége.

Alapvetően más a helyzet a tervgazdálkodást folytató szocialista országokban. A termelési viszonyokban beállott változás a védjegyjogban is tükröződik. Megváltoztak a tulajdonformák. A magántulajdon helyébe a társadalmi tulajdon lépett. Az állami, ill. szövetkezeti tulajdonban álló termelőeszközöket nem pusztán az állami vállalat vagy szövetkezet nyereségének növelése végett üzemeltetik, hanem elsősorban azért, hogy a fogyasztók szükségleteit minél kulturáltabban és minél jobb minőségű árukkal elégítsék ki. A vállalatoknak, szövetkezeteknek kötelességük a terv szerinti mennyiségű és — adott esetben — minőségű áruk forgalombahozatala. Az állami vállalat, szövetkezet nem bújhat ki e kötelezettségének teljesítése alól. E kötelezettségteljesítés ellenőrzésének egyik eszköze a védjegy.

Az előzőekben kifejtettekből következik, hogy a szocialista termelési viszonyok között minden árut védjeggyel kell ellátni. Itt főszabály a kötelező védjegymegjelölés s kivétel az ez alól — technikai, pl. búzaszemek, vagy egyéb okból — történő mentesítés.

Már említettük, hogy kapitalista termelési viszonyok között is egyre növekszik azoknak az árufajtáknak a száma és azoknak az áruknak a mennyisége, melyeket csak védjeggyel ellátva lehet forgalombahozni. E mennyiségi változás azonban nem befolyásolja a védjegy intézményének azt az alapvető elvét, mely szerint a védjegymegjelölés alkalmazása önkéntes. E mennyiségi változásnak minőségi változásba történő átcsapását — filozófiai értelemben véve itt a mennyiség és minőség fogalmát — csupán a kapitalista termelési viszonyokról szocialista termelési viszonyokra történő átállás, a tulajdonformában beálló változás eredményezheti. Szocialista termelési viszonyok között a kötelező védjegymegjelölés a főszabály és az ez alóli mentesítés a kivétel.

Kérdés, hogy e — filozófiai értelemben vett — minőségváltozás magának a védjegynek mint jogi formának áttörését eredményezi-e és új jogintézmény létrehozását teszi-e szükségessé. E kérdésre máris határozott nemmel kell felelnünk a gyakorlatból — a kötelező megjelölés intézményével kapcsolatban — szerzett tapasztalatok alapján. A gyakorlatot elemezve az elvi álláspontot még jobban is tudjuk indokolni, ehhez azonban vizsgálnunk kell a védjegynek más funkcióváltozásait is.

A védjegy és a minőség

A védjegy a hasonló áruknak egymástól való megkülönböztetésére alkalmas jelzés. E megkülönböztetésnek csak akkor van értelme, ha az azonos szükségletek kielégítésére alkalmas árukat nem pusztán a védjegyjelzés különbözteti meg egymástól, hanem az áruk bizonyos — a szükségletkielégítés szempontjából fontos — tulajdonságaik tekintetében is eltérőek. E tulajdonságok általában csak az áru elfogyasztása, felhasználása során jutnak kifejezésre. A védjegy viszont éppen az árut előállító vagy forgalombahozó vállalat által az áruban megtestesített e tulajdonság megjelölésére szolgál. A vevő már az áru kiválasztásakor a védjegyről állapítja meg azokat a speciális jellemzőket, melyek különben csak az áru felhasználásakor jutnak kifejezésre.

A védjegy tehát a minőséggel összefüggésben van, az áruk minőségét juttatja kifejezésre. Ezt az összefüggést azonban mélyebben kell elemezni, mert az áruk minőségével nem pusztán a védjegyek állanak kapcsolatban. Az áru minőségét nem a védjegy, hanem szabvány vagy más minőségelőírás (pl. márka) határozza meg. Egy gyógyszer összetételére vagy egy élelmiszer minőségére — pl. pasztőrtej — vonatkozó előírást a védjegy nem tartalmaz. A védjegy a szabvány, vagy más, statikusan megállapított minőség keretén belül olyan mennyiségi, az áru egyedi tulajdonságaiban megnyilvánuló eltérésekre utal, melyek a fogyasztó egyéni igényeinek jobb kielégítése céljából a kiválasztást a vételnél megkönnyítik. (A mennyiség és minőség fogalmakat itt ismét filozófiailag kell értelmezni). Pl. a fehér vagy barna kenyér összetételét minőségi elő-

írások szabályozzák. E minőségelőírások határozzák meg, hogy mikor tekintendő pl. a kenyér fehér, illetve barna kenyérnek, vagy a cigaretta „Kossuth"-nak, illetőleg „Terv"-nek. Mégis az egyes sütödék helyi adottságai (dagasztási mód, különböző sütőkemencék stb.) olyan eltérő tulajdonságokat adnak a kenyérnek, melyek a fogyasztó egyéni igényének megfelelő kiválasztást megkönnyítik, feltéve, hogy a kenyéren felfeltüntetik, hogy ezt mely pékség sütötte. A cigarettáknál példaként említhetjük a „lágymányosi" vagy „pécsi" Tervet. — A védjegy tehát nem írja elő, nem szabályozza, nem okozza az áru minőségét, hanem csupán az abban megtestesült tulajdonságokat tükrözi.

A védjegy és a minőség összefüggésénél még egy lényeges szempontra kell utalnunk. A szabvány vagy más minőségi előírás (pl. gyógyszerrecept) az áru minőségét statikusan rögzíti. Az előírásban megszabott keretek nem léphetők át. A védjegy viszont dinamikus, változó minőségjelző. A Skoda vagy Tátra jelzéssel ellátott, különböző években forgalombahozott autótípusok, a Tungsram jelzéssel ellátott világítótestek, Orion-védjegyű, különböző évfolyamú rádiókészülékek minősége változó. Helyesebben — ebben az értelemben — nem minősége, hanem tulajdonsága változó. A védjegy tehát azt is kifejezésre juttatja, hogy az előállító üzem mind modernebb technikát alkalmazva korszerűbb, jobb terméket hoz forgalomba. A védjegy tehát valóban az előállítónak, forgalombahozónak (csomagolási, kiszerelési, tárolási mód) az áruban kifejezésre juttatott tulajdonságait jelképezi. Kiváló, a technikával lépést tartó kutatógárda, jó technológiai osztály, lelkiismeretes, megbízható MEO, jó anyagbeszerzés stb. mind kifejezésre juthatnak — akár előnyös, akár hátrányos értelemben — a védjegyben.

Szükséges, hogy itt utaljunk az áruvédjegy és a vállalati vagy cégvédjegy közötti különbségre, valamint a védjegynek a márkázáshoz való viszonyára is.

Egyes védjegyek elsősorban a vállalatra utalnak, pl. Skoda, Chinoin, Orion, és egyesek ugyanazon vállalat által előállított árukra. Példaként említjük a Skoda vállalati védjeggyel és Felicia, Octavia stb. áruvédjegyekkel ellátott gépkocsikat. Ugyanígy említhetjük az Opelt és a Kapitänt a mellette feltüntetett évszámmal, vagy az Orion vállalati védjegyet és a különböző rádió vagy televíziókészülékek áruvédjegyeit, vagy akár gyógyszergyáraink Chinoin, Richter vállalati és Istopirin, Kalmopyrin stb. áruvédjegyeit. Ezek szerint a minőség, illetőleg tulajdonságjelzés szempontjából az áruvédjegynek és a cég- illetve vállalati védjegynek szerepe bizonyos mértékben eltérő.

A vállalati vagy cégvédjegy nem rögzíti csupán a már elért színvonalat, hanem jelképezi az áru specifikus tulajdonságait megadó okokat, mint eleven és állandóan ható tényezőket. Mivel ezek a vállalatban rejlenek, ezért utal e védjegy elsősorban a vállalatra, s csak másodsorban a vállalaton keresztül az árura. Ha a vevő egy elismert védjegyű gépkocsit, rádiót, háztartási készüléket stb. vásáról, arról tudja, hogy a készülék igényeit a legkorszerűbben és a legkulturáltabban elégíti ki.

A vállalati, illetőleg cégvédjegy és áruvédjegy bizonyos mértékben eltérő szerepe mellett itt kell megvilágítanunk a védjegyeknek egyrészt a szabványokhoz, másrészt a márkázáshoz való viszonyát.

Láttuk az áru és cégvédjegy közötti eltérést. A cégvédjegy mintegy dinamikusan, az áruvédjegy pedig inkább statikusan utal az áru tulajdonságaira. Példaként említjük a különböző évek során más-más tulajdonságokkal rendelkező és ez eltérő tulajdonságokat kifejezésre juttató áruvédjeggyel és az Orion cégvédjeggyel forgalombahozott rádiókészülékeket. Minden készüléken az Orion védjegy szerepel. E készülékek minősége az évek során változott. Ez értelemben mondjuk, hogy a cég- vagy vállalati védjegy a változó, a korral lépést tartó minőségre utal. E dinamikus minőségre utalással szemben az áruvédjegy statikus minőségjelző. Jelzi az adott esetben a lámpák, tranzisztorok, csatornák, hangszórók és más — a prospektusokban is leírt — műszaki adottságokat. Nincs azonban oly jogszabály vagy előírás, mely eltiltaná a vállalatot attól, hogy az áruvédjegy által jelzett műszaki adottságoktól eltérjen. Nem léphet fel senki a vállalat ellen, ha több vagy jobb minőségű lámpát, tranzisztort stb. alkalmaz. Kevesebb számú vagy rosszabb minőségű alkatrész alkalmazása esetén is csak az esetleges árkülönbség miatt lehetne csalás vagy tisztességtelen verseny címén fellépni a vállalattal szemben.

Vannak azonban esetek, amikor a társadalomnak, a fogyasztóknak az érdeke éppen ahhoz fűződik, hogy az áru bizonyos tulajdonságokat illetően fix minőségű legyen. Nem lehet annál sem jobb, sem rosszabb. Utalunk itt a gyógyszerekre, bizonyos — diétás — élelmiszerekre stb. Ilyenkor a társadalom e jellemzőket tételesen, szabvány vagy márkafeltételként előírja, az előírások végrehajtását megfelelő szervei útján ellenőrzi s az előírások megszegése esetén büntető sanctiókat is alkalmaz.

A szabvány- és márkaelőírások tehát bizonyos áruknak a minőségi jellemzőit határozzák meg s az attól való — bármily irányú — eltérést tiltják.

A szabványoknak ilyen jellegű funkciója a szocialista termelési viszonyokra történt áttéréssel nem változott. A márkázás tekintetében azonban alapvető változás állott elő.

Esetleges félreértések elkerülése végett megemlítjük, hogy márkázás alatt nem a védjegyezés fogalmát értjük. Tehát a márka szót nem a „die Marke", „la marque", „trade mark" szavak honosított magyar kifejezéseként, hanem a 121/1950. (IV. 25.) M. T. sz. rendelet értelmében használjuk. E rendelet — valamint a később ha-

tályba lépett azonos tárgyú jogszabályok szerint — márkacikké akkor lehet valamely árut nyilvánítani, ha az bizonyos előre meghatározott minőségi vagy egyéb követelményeknek megfelel.

Kapitalista viszonyok között csak az arra jogosított vállalat használhatta áruin a márka jelzést, ha az áru a márkázási előírásoknak megfelelt. A márkajelzés — mint hatóságilag ellenőrzött minőségjelző — bizonyos mértékig még a védjegynél — áruvédjegynél — is értékesebb versenyeszköznek minősült.

Szocialista termelési viszonyok között ilyen értelemben a márkázásnak nincs társadalmi jelentősége. A szabvány veszi át e szerepet s bármely pékség fehér, barna, vagy félbarna kenyérként hozhatja forgalomba árúját, ha az a szabványkövetelményeket kielégíti.

Ezek szerint tehát márkázásra szocialista termelési viszonyok között nincs szükség?! E kérdésre sem a gyakorlat, sem az elmélet végleges választ még nem adott. A fejlődés iránya szerint márkázásra is szükség van, jóllehet tartalmilag ez is eltér a kapitalista márkázástól. Számos esetben az áru minőségének, tulajdonságának rögzítésében nem érdekelt az egész társadalom, csupán a fogyasztók bizonyos, de azért jelentősnek tekinthető száma. Ilyen esetben nem beszélhetünk sem szabványszükségletről, sem szabványról. Társadalmi szükséglet azonban van, melynek kielégítése a márkázás útján történhet.

A védjegyjog alanya, védjegytulajdon, forgalomképesség

A kapitalista viszonyok között a védjegyjog alanya a vállalat. A kapitalista jog általában quasi tulajdonként kezeli a védjegyet, mert a tulajdonjoghoz hasonlóan másokat kizáró, a védjegy használatát másoknak megtiltó jog. A védjegy a vállalatnak az áruban kifejezésre jutó tulajdonságait jelképezi, ezért önálló — a vállalattól független — forgalomképességét vitatják. Az egyik álláspont szerint a védjegyhasználat csak a vállalattal — vagy annak egy részével — együtt adható át. A másik felfogás pedig minden kötöttség nélküli átadásra is lehetőséget biztosít. Az első álláspont képviselői a tételt azzal indokolják, hogy tisztességtelen versenyt kimerítő cselekmény, s a vásárló becsapásához vezet, ha a védjegyet olyan árun alkalmazzák, mely nem rendelkezik azokkal a tulajdonságokkal, melyeket a védjegy a köztudat szerint jelképez. A másik felfogás képviselői viszont arra utalnak, hogy a vállalatnak módjában áll védjegyét silányabb, más tulajdonságokkal rendelkező, általa előállított árun is alkalmazni. A „tisztességtelen verseny"-nek minősülő, a vásárlók megtévesztését eredményező cselekmény tehát védjegyátruházás, illetőleg védjegyhasználati engedély nélkül is elkövethető. Ezért tartják jogosultnak a vállalatot arra, hogy védjegyét minden kötöttség nélkül átengedje. A kapitalista elmélet és a különböző kapitalista jogrendszerek általában nem teszik magukévá ez utóbbi álláspontot. Különböző mértékű kompromisszumos megoldás mellett törnek lándzsát, melynek lényege, hogy a védjegyet vagy annak használatát átadó vállalat valamilyen kapcsolatban álljon a védjegyhasználat jogát megszerző vállalattal, s e kapcsolat révén a jogutód által előállított áru minőségét ellenőrizhesse. Az ellenőrzés módjáról vagy hatékonyságáról azonban már nem történik említés. A magántulajdon jellegéből következik, hogy a jog alanya — bizonyos korlátok között — azzal szabadon rendelkezik, azt megsemmisítheti, átruházhatja. A gyakorlatban ezt általában minden nehézség nélkül végrehajthatja s ha akarja, kijátszhatja az ellenőrzéssel kapcsolatos rendelkezéseket. Végsősorban az átruházással egyidejűleg megszünteti saját védjegyjogát és a jogutódot olyan helyzetbe hozza, hogy az az e védjegyhez fűződő jogot megszerezhesse. E gyakorlat előtt az elmélet és a jogszabályalkotás is fejet hajtott, mert a védjegyek nemzetközi lajstromozásáról rendelkező Madridi Megállapodás londoni szövege is a védjegyátruházásnak e módjáról intézkedik (lemondás és új lajstromozás) a tulajdonságra (minőségre) vonatkozó megkötés nélkül. (Lásd a Madridi Megállapodás Végrehajtási Szabályzatának 7 bis cikkét).

A magántulajdon elvén alapuló jogrendben tehát — mint azt a gyakorlat is tükrözi — a védjegy a tulajdonosé, ki azzal — bizonyos korlátozásoktól eltekintve — szabadon rendelkezik.

Alapvetően változik a helyzet a szocialista tervgazdálkodásban. A termelési viszonyok változása nem pusztán a kötelező vagy önkéntes védjegymegjelölés tekintetében hoz változást. A tulajdonviszonyok változása a védjegyjog alanyát is érinti. A magántulajdon helyébe a társadalmi tulajdon lép. Kérdés, hogy ki a védjegyjog alanya? Lehet-e egyáltalában tulajdonjogról beszélni s a védjegy tartalmában a tulajdonviszonyok változása miként tükröződik?

A védjegy az állami vállalatnak, a szövetkezetnek az áruban megtestesülő tulajdonságait juttatja kifejezésre. A védjegyjog alanya tehát a vállalat, a szövetkezet. A védjegy a vállalatnak olyan tulajdonságait juttatja az áruban kifejezésre, melyek annyira sajátos tulajdonságok, hogy attól elválaszthatatlanok. E tulajdonságok sajátossága ellenére sem beszélhetünk védjegytulajdonról, mert a szocialista jogrendszerben tulajdon tárgya csak dologi jószág lehet.

A társadalmi tulajdon feletti rendelkezési jog merőben eltér a magántulajdon feletti rendelkezési jogtól. Ez a védjegynél is tükröződik, de korántsem úgy, hogy egy védjegyet bármely állami vállalat vagy szövetkezet használhat, mint társadalmi tulajdont. Ez a védjegy tartalmának, a tulajdonságok tükröződésének a megszűnését eredményezné. A társadalomnak éppen az az érdeke, hogy minden termelőegységnek — vállalatnak, szövetkezetnek — legyen legalább egy

külön védjegye, s e védjegyet kizárólag csak e jognak az alanya használhassa, de egyben köteles is legyen azt használni. A védjegy forgalomképessége tehát sokkal kötöttebb. A védjegyhasználat jogát csak abban az esetben nyerheti el más szerv, ha az áru tulajdonságaiban e használati jogszerzés önmagában nem idéz elő változást. Ezt nem csupán a vállalat jogosult és köteles ellenőrizni, hanem valamely más állami szerv is (pl. felügyeleti szerv, Országos Találmányi Hivatal), mely a vállalati érdeken túlmenő társadalmi érdek megóvásáról is gondoskodik.

Szocialista termelési viszonyok között a védjegyjog alanya a vállalat, a szövetkezet. A felette való rendelkezés — elidegenítés, hasznosítás — csak az össz-társadalom érdekeit képviselő hatóság előzetes jóváhagyásával lehetséges.

A védjegy és a szocialista verseny

Kapitalista termelési viszonyok közepette a szabad versenyben a versenyvállalatok féltve őrzött (üzemi, üzleti), titkai azok a tények (gyártási eljárások, beszerzési források, minőségvizsgálati módszerek stb.), melyek az árunak specifikus tulajdonságot adnak. E tulajdonságok biztosítják az áruk kelendőségét, növelik a vevőkört és a vállalat termelését. A szabad versenyben a védjegy mint e tulajdonságok kifejezésre juttatója egy vállalat termelését növeli. Nem vezet el azokhoz a tényezőkhöz, melyek az áruk specifikus tulajdonságait adják, nem tárja fel azokat. Kapitalista viszonyok között ez titok marad. Ezeknek tapasztalatcseréjére általában nincs lehetőség. Tapasztalatcsere hiányában a különböző vállalatok által előállított optimális tulajdonságokat összehozni egy áruban szinte lehetetlen.

Szocialista termelési viszonyok között a védjegy a tapasztalatcsere egyik hathatós eszközévé válhat. A fogyasztók az azonos szükségletek kielégítését célzó különböző áruk kiválasztása révén egyben társadalmi bírálatot is gyakorolnak. E bírálat — eltérően a kapitalista szabad verseny körülményeitől — nem egy vállalat termelésének kiterjesztését, hanem az egyes jó tulajdonságokat előidéző tényezők (termelési módszerek, technológiai eljárások stb.) felszínre hozását, tapasztalatcsere útján történő terjesztését eredményezheti. A fogyasztók értékítélete felkelti az egyes vállalatok érdeklődését a jobb munkamódszerek tapasztalatcseréje irányában.

A védjegy a kapitalizmusban versenyeszköz, a szabad verseny egyik hathatós eszköze. Szocialista termelési viszonyok között is versenyeszköz, azonban jellege a szocialista versenynek megfelelően alapvetően változik; a tapasztalatcsere, a jobb minőségű árut biztosító korszerű technológia terjesztésének hathatós eszközévé válik.

A védjegyhatóság szerepe

A termelési viszonyokban beállott változás kisebb-nagyobb időbeli eltéréssel a felépítménynek különböző részeiben is tükröződik. Lényeges változás észlelhető a védjegyekkel foglalkozó hatóságoknál is. Tudjuk, hogy a védjegyeket — ma már általában egy központi szervnél — a védjegyhatóságnál lajstromozzák. Szocialista termelési viszonyok között e hatóság tevékenysége nem korlátozódhat pusztán a védjegylajstromok vezetésére. Segítséget kell nyújtani a vállalatoknak ahhoz, hogy olyan jelzéseket alkalmazzanak védjegyként, melyek az áruk megkülönböztetésére valóban alkalmasak, őrködni kell a védjegyhasználat tisztasága felett. A védjegyhatóság nem maradhat a magántulajdonban levő védjegyek nyilvántartó hatósága. Az elővizsgálat és más, védjegyügyekben a vállalatoknak nyújtott segítséggel és védjegyhasználat és átruházás ellenőrzésével fokozatosan a védjegyek társadalmi ellenőrzését végző szervvé kell fejlődnie.

Ilyen irányú fejlődési tendenciák kapitalista viszonyok között is észlelhetők. Több lajstromozó hatóság szerepét központi szerv veszi át (hazánkban például a kereskedelmi- és iparkamaráktól a Szabadalmi Bíróság). Elővizsgálatot kapitalista országok védjegyhatóságai is folytatnak. E tevékenység azonban még mindig a magántulajdonban álló védjegyek nyilvántartására korlátozódik. Minőségi változást a védjegyhatóság munkájában csak a tulajdonformában beállott változás eredményez. A magántulajdon érdekeinek szolgálata helyébe a társadalmi érdekek védelme lép. A védjegyek nyilvántartását végző funkció bővül, a megfelelő védjegyhasználat, a védjegyjog átruházása ellenőrzésének, a társadalmi tulajdon védelmének stb. funkcióival.

A védjegylajstromozás jogi hatálya

A védjegyhatóság szerepének vizsgálatával kapcsolatban önkéntelenül felmerül a kérdés, hogy a védjegylajstromozás constitutív vagy declaratív hatályú-e? A védjegyjogot nem a lajstromozás létesíti, erre tételes jogunk is több helyen utal. A közismert védjegyek lajstromozás nélkül is védjegyjogi oltalomban részesülnek [lásd: 20.700/1948. Ip. Min. (XI. 24.) 9. § (4) bek. h) pontját]. A lajstromozott védjegyet törlik, ha az harmadik személynek a forgalmi körökben ismert, lajstromozatlan árujegyével azonos vagy azzal összetéveszthető. [Lásd az idézett rendelet 15. § (1) bek. c) pontját]. A vállalat megszűnése a védjegyoltalmat megszünteti függetlenül attól, hogy a védjegyet e címén törölték-e. [Lásd a 15. § (1) bek. d) pontját].

A lajstromozást gátló abszolút és relatív okok kategóriája is arra utal, hogy a védjegylajstrom csak tükrözi a valóságot. A jelzés az

áru tulajdonságainak megtestesítőjévé a gyakorlatban, az áruforgalomban válik. Önmaga a lajstromozás nem kapcsolja össze a fogyasztók tudatában a védjegyjelzést bizonyos áruk jellegzetes tulajdonságaival. A védjegyjogot a lajstromozás tehát nem létesíti, hanem csak tükrözi. Ha e tükrözés hamis — a jelzés a gyakorlatban más vállalat áruira utal, mint a lajstrom —, nem a valóságot, hanem a lajstromot helyesbítik. A lajstromozás tehát nem constituálja, hanem csupán declarálja a védjegyjogot.

E megállapításhoz azonban néhány megjegyzést kell fűznünk. Nem kell e rövid fejtegetés keretében hosszabban részleteznünk, hogy milyen komoly érdeke fűződik nem pusztán a vállalatoknak, hanem a fogyasztóknak is ahhoz, hogy a vállalatok valóban az áruk megkülönböztetésére alkalmas jelzéseket használjanak védjegyként. Szükséges a védjegyjelzés megválasztása előtt már tudni, hogy a forgalomban hasonló árukat milyen jelekkel látnak el. Ha csak a védjegyjelzés használatba vétele után derül ki, hogy a jelzés azonos vagy hasonló más vállalat jeléhez, nehézkes és kárt okoz az újabb jelzés használatára történő áttérés. Ezért lép előtérbe mind erősebben az utóbbi időben az az igény, mely megköveteli, hogy a lajstrom a valóságot tükrözze, s ha a védjegytulajdonos, a jelzés használati jogának címzettje, elmulasztja e jogának lajstromozását, az ebből előálló káros jogkövetkezmények őt terhelik. Haladunk tehát egy olyan felfogás felé, mely a lajstromozásnak nem declaratív, hanem constitutív jelleget kíván tulajdonítani.

A szocialista termelési viszonyokra való áttérés a fejlődésnek ezt az irányát meggyorsítja. A tulajdonforma változása ugrást eredményez a lajstromozás declaratív-constitutív hatálya tekintetében is. Láttuk az előzőekben, hogy minden árut védjeggyel kívánatos megjelölni. Minden vállalatnak kell tehát legalább egy, vagy esetleg több, megkülönböztetésre alkalmas védjeggyel rendelkeznie. Még a használatbavétel előtt tisztázni kell, hogy a védjegyjelzésnek van-e megkülönböztető jellege. Ezt pedig csak úgy lehet elérni, ha a vállalat a védjegyet lajstromoztatja, s a védjegyhatóság gondos elővizsgálat alapján közli, hogy a védjegy az áruk megkülönböztetésére valóban alkalmas lesz-e. A tulajdonforma változása tehát a védjegyjogban a kötelező használathoz, az előzetes lajstromozás szükségességéhez, s a lajstromozás constitutív hatályához vezet.

A szolgáltatási védjegy és a védjegyjelzések köre

A védjegy, mint láttuk, elsősorban a vállalatnak az áruban kifejezésre jutó tulajdonságait tükrözi. A védjegy azonban az áru és a vállalat közötti egyéb kapcsolatra is utal. Bizonyos árukat (gépeket, készülékeket) azért vásárol a vevő, hogy meghatározott szükségleteit az áru folyamatos, vagy rendszeres üzemeltetése révén elégítse ki. Meghibásodás esetén előtérbe lép nem csupán a MEO szerepe, hanem a pótalkatrész beszerzésének lehetősége és a javításnak, a szervíznek a kérdése is. Gyors, megbízható javításra van-e kilátás? Hosszabb időre nyúló javítás esetén kaphat-e a tulajdonos azonos készüléket használatra? Stb. A vételnél a vásárló ezeket a tényezőket is figyelembe veszi. Ezek már nemcsak az áru tulajdonságaira, hanem a vállalat által, az áruval kapcsolatos szolgáltatásokra is utalnak. Említhetjük ezzel kapcsolatban még az áru minőségét befolyásoló szállítási, tárolási, csomagolási módokat és számos olyan más tényezőt, melyek az áru forgalombahozatalával összefüggő szolgáltatások jelentőségét domborítják ki. A védjegyben tehát szolgáltatások is kifejezésre jutnak. Kérdés, hogy védjegyet alkalmazhatnak-e olyan vállalatok is, melyek árut egyáltalán nem hoznak forgalomba, csupán szolgáltatásokat nyújtanak.

Az előzőekben kifejtettük, hogy a védjegyben nem csupán az áruban megtestesülő tulajdonságok, hanem az ahhoz fűződő szolgáltatások is kifejezésre jutnak. A védjegy tehát szolgáltatásokra is vonatkozik. Nem lehet ezért megfosztani a pusztán szolgáltatást nyújtó vállalatokat a védjegyhasználat lehetőségétől. Az utóbbi évek jogfejlődése e követelménynek tesz eleget, s a szolgáltatási védjegy jogintézményét egyre több állam, s nemzetközi egyezmény ismeri el. Egy gyakorlati példa élesen rávilágít e kérdés lényegére. A gépkocsit gyártó és forgalombahozó vállalatok maguk gondoskodnak a gépkocsik javításáról. Ha bármely okból a javítást önálló vállalatok fogják végezni, meg lehet-e tagadni e szolgáltatást nyújtó vállalatoktól a védjegyhasználatot? A válasz csak nemleges lehet. A szocialista gazdálkodás körében felmerülő szükségletek további igényt támasztanak. Nemcsak engedélyezni kell e vállalatoknak a védjegyhasználat lehetőségét, hanem ezen túlmenően kötelezni is kell őket arra, hogy védjegyet használjanak.

A szolgáltatást nyújtó vállalatok védjegyeivel kapcsolatban felmerül az a kérdés, milyen jelzések alkalmasak arra, hogy azokat védjegyként használják. A két- és háromkiterjedésű (szó, ábrás, kombinált, homorú és domború kiképzésű, háromkiterjedésű, tartály, valamint egy- és többszínű) jelzések védjegykénti használatának lehetőségét ma már senki sem vitatja. Legfeljebb a lajstromozástechnika okozhat a lajstrombejegyzéssel kapcsolatos akadályokat. A technikai fejlődés azonban ezeket az akadályokat is kiküszöböli. A jelzések mellett ma már el kell ismerni a hang- és fényjelek védjegykénti használatának jogosultságát is. Példaképpen utalunk a rádió- és televízióműsort sugárzó vállalatok, valamint az egyes filmvállalatok hang- és fényjelzéseire.

A szocialista fejlődés újabb irányai

Röviden utalni kívánunk néhány jelenségre, mely a szocialista fejlődés újabb irányait jellemzi.

Cigarettáinkról megállapítható, hogy azt mely vállalat melyik gépén, melyik napon és mely műszakban állították elő. A cigaretták elosztási rendje megszabja, hogy az ország egyes kereskedelmi körzeteiben mely vállalat által előállított cigaretta kerül forgalomba. Az egyik vállalat termékeinek az elosztás rendjétől eltérő forgalombahozatala társadalmi tulajdon elleni bűncselekmény leleplezéséhez vezetett. Egy bizonyos körzetben olyan cigaretták is forgalomba kerültek, melyeket — az elosztás rendje szerint — kizárólag csak másutt árusítanak. E cigaretták jelzése révén a fogyasztótól az előállító vállalatig lehetett követni a cigaretták útját, s ennek révén leleplezték a tolvajokat és orgazdákat. A védjegy tehát — mint arra a cigaretták esete is utal — a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények felderítését is elősegítheti.

Egy gyógyszergyári adagológép meghibásodása az e gép által termelt gyógyszert — az előírttól eltérő mennyiségű hatóanyag adagolása miatt — veszedelmes méreggé vagy hatástalan porrá teheti. Járvány esetén az e gyár összes gépein előállított árunak a forgalomból való kivonása a járvány leküzdését nehezíti. A cigarettáknál alkalmazott megjelölési módszernek a használatával elérhető, hogy csak a kérdéses gép által a hibás adagolás időszakában előállított terméket vonják ki a forgalomból.

A szocialista versenyben nemcsak vállalatok, hanem azon belüli egységek, brigádok is versenyeznek. A verseny kiértékelésénél nemcsak mennyiségi, hanem minőségi tényezőkre is figyelemmel kell lenni. A verseny kiértékelése és a tapasztalatcsere szempontjából kívánatos a cigarettáknál alkalmazott jelzéshez hasonlóan a brigádjelek alkalmazása. A gyakorlatban már számos ilyen esettel találkoztunk. Példaképpen utalunk a textilipari termékeken vegytintával alkalmazott brigádjelzésekre.

Összefoglalás

Az e rövid tanulmányban kifejtett elvek helyessége esetleg vitatható. E vitában a döntés a gyakorlaté. Ezzel kapcsolatban szükséges néhány tényre utalnunk:

A Csehszlovák Szocialista Köztársaságban 1954 óta van érvényben az áruknak védjeggyel való kötelező megjelölésére vonatkozó rendelkezés. A Szovjetunió 1962 tavaszán rendelte el a fogyasztási cikkek védjegymegjelölési kötelezettségét.

A védjegyátruházás és a védjegylicencia tárgyában kifejtett tézisek a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban és a Német Demokratikus Köztársaságban gyakorlati alkalmazást nyertek.

A felesleges szószaporítás elkerülése céljából röviden utalunk arra, hogy az e tanulmányban kifejtett elvek helyességét a szocialista tábor országainak gyakorlata igazolja. Jóllehet az elvek nem kerülnek még mindenütt teljes mértékben alkalmazásra, az egyes szocialista országok sajátos jogi és védjegykultúrája fejlettségi fokának eltérő volta miatt, de a gyakorlatot és annak fejlődési irányait elemezve ez országok illetékes szervei a védjegyjog fejlődésének alapvető kérdései tárgyában állást foglaltak. E tanulmány végeredményben ezeket a megállapításokat foglalja össze.

A kapitalista termelési viszonyokról szocialista termelési viszonyokra történt áttérés az ipari tulajdonjogok területén is változást eredményezett. A találmányoknak a tartalom változása a kizáró monopoljog megszűnéséhez a szerzői tanusítványhoz, az állam, a népgazdaság egésze számára adott szabadalom intézményéhez vezetett. Bizonyos helyeken e változás a régi jogi formákat áttörve új jogi formát eredményezett, az üzleti titkok rendszerét az újítások és a tapasztalatcsere váltotta fel.

A védjegyjog területén e változás nem töri át a fennálló jogi kereteket, nem létesít új intézményt. A védjegyhez fűződő jogokat bővíti, azonban a tartalom változása a jogi formát nem szünteti meg, azt fenntartja, sőt még teljesebbé teszi. Az önkéntes védjegyhasználatról a kötelező védjegymegjelölésre történt átállás, az átruházás, a védjegylicencia engedélyezésénél a társadalmi érdek hatályosabb képviselete, a lajstromozás declaratív hatályának a constitutív hatály felé történt eltolódása és az említett újabb védjegyfunkciók a védjegy jogintézményében jelentős minőségváltozást eredményeztek. E minőségváltozás azonban nem szüntette meg magát a védjegyet, mint jogintézményt, hanem azt fenntartotta. Ennek a ténynek a jelentőségét fokozottabban értékelhetjük, ha a védjegyet nemcsak egy szocialista országon belül, hanem külföldi, nemzetközi vonatkozásában is vizsgáljuk. A szocialista és kapitalista országokkal folytatott külkereskedelem által támasztott igények az áruk és szolgáltatások megkülönböztetése tekintetében a védjegyet nélkülözhetetlenné teszik.

Dán Jenő

A vállalkozási és a munkaszerződés elhatárolása*

Vannak határesetek, melyeknél vitássá válik: vállalkozási vagy munkaszerződés, avagy esetleg más ügylet (pl. megbízás) forog-e fenn tényállásukban. Gyakran előfordul ui. a munkáltató olyan álláspontra való helyezkedése, hogy a dolgozóval való jogviszonyát nem munkaszerződésnek, hanem „vállalkozás"-nak tekinti. Oka ennek: a munkáltató számára jóval előnyösebb a munkaviszonynak vállalkozássá minősítése, hiszen az utóbbi minősítés helytállósága esetén a munkáltató mentesül a társadalombiztosítási járulékok fizetése alól és ugyancsak mentesül az alkalmazottért való kártérítési felelősség terhe alól is az olyan harmadikkal szemben, aki a munkáltatóval nincs az elvégzendő teljesítés tekintetében szerződéses viszonyban. Előmozdítja a félreismerést a szóhasználat is: a dolgozó is munka*vállaló*, viszont a Ptk. 388. § (1) bekezdése szerint a vállalkozó — saját költségén bár — „munkát végez el". Leginkább össze lehet téveszteni a vállalkozást a Mt. 23. §-a szerinti „meghatározott munka elvégzésére létesült munkaviszonnyal". Gyakori eset, hogy — főleg közületi — munkáltató pl. bizonyos vagonok ki- vagy berakására fogad fel dolgozókat teljesítménybérrel, vagyis métermázsánkénti avagy vagononkénti bérezéssel. Ilyenkor a vállalkozási minősítés mellett azt hozzák fel, hogy a közület csakis a brigádvezetővel érintkezik, azzal állapodik meg, sőt nem is ismeri a dolgozókat, akik a vagont vagy uszályt kirakják, illetve megrakják.

Nézetem szerint a szóbanforgó esetekben nem lehet szó a dolgozók vállalkozási szerződéséről, sőt még a brigádvezető vállalkozásáról sem. Ezeknek az eseteknek a helyes minősítése: meghatározott munka elvégzésére létesített munkaviszony, éspedig csoportos teljesítménybérezéssel. Ennek az álláspontnak a helyességét szeretném az alábbiakban kifejteni.

I.

Hogy csak a brigádvezető érintkezik a munkáltató közülettel, ez a körülmény a dolgozók munkaviszonyát korántsem teszi vállalkozássá. A munkáltató ui. minden munka végzésénél alkalmazhat csoportvezetőt, aki — bizonyos felelősséggel — a munkavezető szerepét tölti be, és akinek a járandóságát a kollektív szerződések már a múltban is különféleképp szabályozták aszerint, hogy ő is a csapattal együtt dolgozik-e vagy pedig csak a csapatnak felelős irányítója.

A brigádvezető akkor is, amikor a munkáltatóval való előzetes megbeszélése alapján munkásokat toboroz a meghatározott munka elvégzésére, *a vállalat megbízottja*, nem pedig a dolgozóké.

Nem fontos az sem, hogy a meghatározott munka elvégzésére a brigádvezető által toborzott munkások az igazgatóval vagy helyettesével még a felvételkor sem tárgyalnak közvetlenül, mert a munkaszerződést a vállalat részéről az illetékes vezető külön megbízottja — a brigádvezető — is megkötheti a dolgozókkal, sőt *már egymagában az illetékes vezetőnek vagy helyettesének a tudomása melletti munkavégzés is létrehozza a munkaviszonyt!*[1]

Abból, hogy a brigádvezető a munkáltató megbízottja, kétségtelenül következik, miképp az általa toborzott dolgozók nem a brigádvezetőnek, hanem a munkáltató vállalatnak az alkalmazottai. Ez akkor is áll, ha a munkáltató vállalat — helytelenül és szabályellenessen — a dolgozók munkakönyvét sem szedi be. Sőt: amennyiben 3 napot meg nem haladó munkára vagy mező-, illetve erdőgazdasági idénymunkára történik a dolgozó felvétele, a Mt. V. 215. § a) és e) pontja értelmében még csak nem is szabályellenes a munkakönyv nélküli munkábafogadása a dolgozónak:

Szó lehet azonban szabályellenességről éppen a példánkban említett — bizonyos vagyonok ki- vagy megrakására alkalmazott — munkásokkal szemben akkor, amikor jóllehet hosszabb időn keresztül folyamatosan ismétlődnek az ilyen határozott munka elvégzésére való alkalmazások, a munkáltató a már említett érdekére tekintettel a tartamos folytatólagosság fölött is szemet huny. Az ilyen kevésbé jóhiszemű eljárás a munkáltató részéről nyilván nem válhat a dolgozó hátrányára, aki ilyenkor mindama jogokat is igényelheti, amelyek a meghatározott munka elvégzési időtartamának folyamatosságából erednek, feltéve, hogy a heti vagy havi munkaidőkeretnek az egybeszámított munkaidő megfelel.

Nem helytálló tehát az eddigiek szerint sem az az álláspont, miszerint a munkáltató ne lenne jogviszonyban a brigádvezető által toborzott munkásokkal.

II.

Vizsgáljuk meg közelebbről is a munkásokat toborzó brigádvezetőnek a vállalathoz és a munkásokhoz való jogviszonyát.

A brigádvezető — mint már említettük — nem tekinthető vállalkozónak, de már 1945 óta a munkaközvetítés és munkástoborzás nem is lehetett szabad vállalkozás tárgya, hanem szakszervezeti, illetve hatósági feladat volt. Tehát már ebből az okból sem szerződhet a közület magánmunkásvállalkozóval.[2]

* Vitacikk (Szerk.).

[1] Vö. Weltner—Mikos—Nagy: A munka törvénykönyve és végrehajtási szabályai, 117. old.

[2] Meg kell itt jegyezni, hogy még a tőkés rendszerben sem volt lehetséges, hogy pl. a munkásvállalkozó által foglalkoztatott mezei munkás teljesen jogviszonyon kívül álljon a munkáltató gazdálkodó felé,

Ki van tehát zárva, hogy a vállalatnak munkásvállalkozója legyen, aki számára vagy akár önmaga számára munkásokat toborozhatna. Kétségtelen azonban, hogy a munkások, akiket a munkásvállalkozó felfogadott, akkor sem „vállalkozók" lennének, hanem a munkásvállalkozó dolgozóinak volnának tekintendők, vagyis a munkásvállalkozóval állnának munkaviszonyban, ha ilyesmit jogunk megengedne.

Az a körülmény, hogy a „munkásvállalkozónak" nevezett csoportvezetőn kívül a vállalat senki mást nem óhajt vele jogviszonyban levőnek elismerni, ugyancsak kizárja azt, hogy a csoportvezető által felfogadott dolgozók is vállalkozók lennének, hiszen ha a munkások a munkáltatónak mint megrendelőnek „vállalkozói" lennének, nyilván akkor is jogviszonyban állnának a vállalattal.

Felmerülhet a téves álláspontot mentegető az az ugyancsak téves felfogás is, miszerint a csoportvezető mint „vállalkozó" mellett az általa felfogadott munkások „alvállakozók" lennének. Az ilyen álláspont merőben alapnélküli, mert a Ptk. 388. § (2) bekezdése szerint csak akkor jogosult a vállalkozó alvállakozót igénybevenni, „ha ezt a munka gazdaságos és szakszerű elvégzése indokolja", már pedig az egész művelet teljesítésének alvállalkozóra bízása nem egyeztethető össze sem a gazdaságosság, sem a szakszerűség követelményeivel. A vállalkozó ilyesmit csakis munkanélküli jövedelem elérése céljából tenne, ami nem felel meg a szocialista együttélés követelményeinek sem. Emellett az ilyen „alvállalatbaadás" egyértelmű volna a vállalkozót terhelő egész kötelezettség átruházásával, ami a megrendelő felé ennek beleegyezése nélkül nyilván hatálytalan.

De mindenekfelett ki van zárva olyan munka alvállalatba adása, amely munkára nézve maga az is, aki itt alvállalatba adó „vállalkozó" volna, csakis — mint már eddig is rámutattunk — munkaviszonyban levő dolgozó. Amit tehát az alább következőkben a vállalkozás kizártságára előadunk, mindaz a munkások „alvállalkozói" minősítését is kizárttá teszi.

III.

A vállalkozói és a munkaszerződés közötti különbségre vonatkozó jogi felfogás az idők folyamán jelentős változáson ment keresztül.

A római jog még csupán úgy különböztette meg a „locatio conductio operis"-nek nevezett vállalkozási szerződést a munkaszerződéstől („locatio conductio operarum"), hogy előbbinél „a munka mint egységes körülhatárolt feladat a szerződés tárgya".[3] Eszerint pl. „elvállalni egy búzatábla lekaszálását", vállalkozási szerződésnek tekintendő.

Kétségtelen ezzel szemben, hogy mai munkatörvényünk szerint ez nem vállalkozás, hanem meghatározott munka végzésére irányuló munkaszerződés.

Nem különböztetheti meg mai felfogásunk szerint a meghatározott eredmény célzata sem, mert minden munkának van eredménye, ha közvetlenül nem is produkál mindig többletterméket,[4] melyben a munkaeredménynek tekintendő értéktöbblet megtestesül.

Jóllehet a Ptk. 387. §-a a vállalkozás meghatározásába vállalkozói kötelességének a munkaeredmény létrehozását vette fel, itt a munkaeredmény létesítése annál kevésbé lehet elhatároló, mert a vállalkozás is „termelő tevékenység, mely új értéket állít elő" (Ptk. min. indokolása), viszont minden munka is „olyan célszerű tevékenység, mely használati értékek előállítására irányul".[5]

Nem lehet elhatároló az utasításadási jog sem, mert ez megilleti a munkáltatót a dolgozóval szemben, de a Ptk. 389. §-a szerint a megrendelőnek is van utasítási joga a vállalkozóval szemben. Itt mégis el kell ismerni, hogy a két utasítási jog között lényeges különbség van, mert az utasítás benemtartásának más a jogkövetkezménye a munkaszerződésnél, ahol fegyelmi büntetést vonhat maga után és más a vállalkozónál, akivel szemben a megrendelőnek ilyenkor csak kárigénye és elállási joga van. Ugyancsak különbség az is, hogy míg a munkáltató utasításával szemben csak egészen kivételes esetekben (pl. törvényes tilalomba ütköző utasítás esetében) lehet a dolgozónak megtagadási joga vagy figyelmeztetési kötelessége, addig a vállalkozó köteles a megrendelőt az utasítása hibájára kártérítési felelősség terhe mellett figyelmeztetni.

Nem lehet a munkaviszonyra nézve általában érvényes jellegzetesség a munkaadó személyi állományába (kollektívájába) való tartozás sem, mert ez a magánmunkáltató alkalmazottjára nem terjed ki.

Az sem elhatároló különbség, hogy a munkaviszonyban nem valamely konkrét feladatot kell a dolgozónak teljesítenie, hanem bármilyen a munkakörrel összefüggő munkát, mert hiszen éppen az általunk tárgyalt *meghatározott munka elvégzésére* kötött munkaszerződésnél is konkrét feladat teljesítéséről van szó.

---

mert az 1933 : V. tv. 1. §-a kimondta, hogy a gazdálkodó ellenőrizni tartozik: kiadja-e a vállalkozó a munkásoknak a szerződésszerű munkabért és indokolt kétsége esetén jogosítva volt a gazdálkodó a munkások bérét, a munkásvállalkozó terhére közvetlenül a munkásoknak kiszolgáltatni; ha pedig a gazdálkodó ezt az ellenőrzést elmulasztotta, készfizető kezesként felelt a munkásnak az illető helyen szokásos munkabérért.

[3] Marton G.: Római magánjog elemei, 210. oldal.

[4] Marx: A tőke I. köt. 245. oldal. — Az ui. kétségtelen, hogy az uszály kirakása is értéktöbbletet eredményez, hiszen a búza malomhoz közelítése is, avagy a vagon kirakása is értéktöbbletet eredményez, amennyiben a termelés szempontjából az uszályban levő búzánál nyilván többet ér a malomhoz közelített búza és az építkezés helyéhez közelített tetőcserép is többet ér a vagonban levő tetőcserépnél.

[5] Politikai gazdaságtan (MSZMP-tanfolyam tankönyve) I. kötet, 7. oldal.

Hol van hát a határvonal?

Nézetem szerint ez az elhatárolás csak kisebb részében jogi, nagyobb részében társadalmi gazdasági kérdés.

Ami a jogi elhatárolást illeti, a Ptk. 388. § (1) bekezdésében lefektetett tételből kell kiindulnunk: *„a vállalkozó a munkát saját költségén végzi el".*

Mielőtt rátérnénk ennek a tételnek közelebbi taglalására, a Ptk. javaslati indokolásában írt azzal a szemponttal kell foglalkozni, hogy ez a jogszabály diszpozitív lévén, így ettől eltérőleg is lehet a szerződő feleknek egyezniök. Példaképpen felhozza itt a miniszteri indokolás a házivarrónőt, aki a megrendelő villanyát fogyasztja és a megrendelő varrógépén dolgozik. Ez már azért sem jó példa, mert a házivarrónő nem vállalkozó, hanem legtöbbnyire időbérrel foglalkoztatott alkalmi háztartási munkás.[6] Azonban még ha vállalkozó volna, akkor is csak látszólagos különbség lenne a megrendelő villanyának és varrógépének a használata, mert nyilvánvaló, hogy ily esetben a megrendelő kétségtelenül kevesebb díjat fizet neki, tehát végeredményben — ha vállalkozó volna — ő viselné ezt a költséget is.

Ugyanígy csak látszólagos példa volna az ún. *saját rezsiben való építési munka,* amelynél az építtető maga adja az anyagot és a munkást, esetleg állványt és szerszámokat is, míg a munka szakszerű irányítását és felügyeletét egy építésvezető látja el fix vagy a kiadásokhoz százalékosan viszonyított díjért. Az ilyen építésvezető azonban nem tekinthető „vállalkozó"-nak, hanem alkalmazott lehet vagy pedig megbízott, aki csak a szóbanforgó konkrét teendőt látja el. Ha magánalkalmazottja a magánépíttetőnek, csak időbért kaphat, mert magánalkalmazott teljesítménybért törvényi tilalom folytán nem kaphat (Mt. V. 108. § 2. bek.).

Még kevésbé kivétel az általános szabály alól az ún. *rezsimunkavállalat,* mely csupán annyiban különbözik a rendes — átalányos — generálvállalattól, hogy — különösen előre fel nem becsülhető építkezésnél — a vállalkozó itt kimutatja az anyagbeszerzésre és munkabérekre fordított kiadásait és egyéb rezsijét, melyeket ő kifizetett, de csak azért mutatja ki, mert a vállalati díj úgy van megegyezve, hogy az ily esetben ezeknek a kiadásoknak az összegéből és még ezeknek bizonyos — megegyezett, illetve rendeletszerű — százalékát tevő haszonból áll.

Áll tehát a törvényi tétel, mely szerint a vállalkozó a feladata teljesítéséhez szükséges munkát *saját költségén* végzi, *tehát nem kaphat magáért a munkáért munkabért* úgy, mint a munkaviszony dolgozója. A vállalkozó a felmerülő munkák bérét a vállalati díjába kalkulálja, így azt külön fel nem számíthatja. Ez különbözteti meg a megbízottól, aki szintén maga gondoskodik a megbízás teljesítéséhez szükséges feltételekről és így — amennyiben szükséges — munkásokról is, de mindezek költségét a megbízónak utólag okvetlenül felszámítja, sőt a Ptk. 479. § (1) bek. értelmében nem is köteles ezeket előlegezni, tehát ő követelheti a megbízótól azok előlegezését.

A már hivatkozott Ptk. 388. § (1) bekezdésében lefektetett jogtételből az is következik, hogy *a vállalkozás sohasem állhat pusztán olyan munka végzéséből, melynek költségét ezen tétel szerint ő a vállalkozó tartozik viselni!* Más szóval: amikor a feladat *semmi egyéb,* mint egyszerű testi munka elvégzése (pl. uszály kirakása), akkor ennek elvállalása nem minősülhet vállalkozásnak!

A vállalkozó teendője ilyképp nyilván *többre terjed,* mint bizonyos testi munka elvégzésére, mert amit a vállalkozó vállal, annak a feladatnak a teljesítéséért a Ptk. 387. §-a értelmében *díj* jár számára a megrendelőtől, az pedig *lehetetlen, hogy amit saját költségén tartozik teljesíteni, ugyanazért és csak azért a megrendelő díjat fizessen!*

Kétségtelen tehát, hogy a vállalkozásnál a feladat teljesítéséhez szükséges egyes munkák csak részét teszik a vállalkozó feladatteljesítésének, de a vállalkozó *az egésznek szellemi irányítását, felügyeletét és megszervezését tartozik ellátni.* Ezért kapja a megrendelőtől a díjat, mely kiadásai (így pl. a vállalata körébe eső részletmunkák bérei) fedezetéül is szolgál, de ily irányú elszámolás kötelezettsége nélkül, vagy pedig csupán annyiban köteles a vállalkozó az általa kifizetett munkabérekről beszámolni, amennyiben ez a vállalati szerződés szerint neki a megrendelőtől járó vállalati díj szerződésszerű kiszámításához szükséges.

V.

A jogviszonynak az előbbi pontban tárgyalt jellemzése összeér már a jogviszonynak mint formának a tartalmát tevő *társadalmi (termelési) viszony* ismérveivel is. Ez utóbbi az elhatárolás legfontosabb — társadalmi gazdasági — mércéje.[7]

Amikor a vállalkozást a meghatározott munka elvégzésére való munkaviszonytól a fentiekben megkülönböztettük, lényegileg arra is megfeleltünk már, hogy miképpen viszonylik a termeléshez a meghatározott munkára alkalmazott dolgozó, és miképpen viszonylik ugyancsak a termeléshez a vállalkozó. Utóbbi bizonyos ter-

[6] Nem döntő érv, de való, hogy már a 10.066/1939. Ip. M. sz. rendelet 1. §-a kimondta: „A házhoz járó fehérnemű-varrónők tevékenysége közönséges bérmunka."

[7] „Ahhoz, hogy a jogi hatást valóban elérje, elegendő, ha a jogügyleti akarat a hétköznapi értelemben vett társadalmi lényegre irányul anélkül, hogy a kapcsolatos jogszabályok minden részének tudatára kiterjedne" (Világhy—Eörsi: Magyar Polgári Jog, I. k. 186. old.).

melési célt egészben átfogó többrendbeli szellemi és fizikai munka egységbefoglalója és irányítója, míg az azoknak csak komponensét tevő egy-egy szellemi vagy fizikai munkarész elvégzője meghatározott munkára felfogadottan munkaviszonyban (esetleg különösen szellemi munkáknál: megbízási viszonyban) van a felfogadó munkáltatóval.

Ez a *termelési viszony* különbözteti meg a munkaviszonyban állókat — vagyis a munkaadó által a maga ipari vagy más termelési célkitűzése keretében valamely számára csupán meghatározott részművelet[8] elvégzésére felfogadottakat — pl. a mosónőtől, aki egyszeri ruhamosást vállalt valakitől, vagy attól, aki magánember háztartási tüzelőjének valamely járműről való lerakását vagy kamrájába való behordását elvállalja.

A most említett mosónő által kötelezett munka *önálló egész,* mely semmiféle magasabb termelési összességnek nem komponense. Ugyanez áll a polgár tűzifalerakójára, behordójára és felvágójára is. Ellenben az építőipari vállalat által kötelezett összmunkálatoknak az építés céljaira érkezett anyagoknak a vagonból való kirakása egyik *komponense csupán.* Az utóbbi meghatározott munka elvállalása munkaviszonynyal jár, míg a termelésben önálló egészet tevő munka előbb említett vállalása vállalkozás.

Nem értek tehát egyet azzal az álláspont-tal,[9] miszerint a Mt. 23. §-a szerint meghatározott munka elvégzésére létesített munkaviszonynál a munkameghatározás „csak az időtartam sajátos meghatározása, de nem jelenti azt, hogy az igazgató csakis valamely meghatározott konkrét munkával foglalkoztathatná a dolgozót, mert ha a szerződés ez utóbbira szól, úgy vállalkozási szerződéssel állunk szemben".

Ez utóbbi álláspontnak nincs meg a törvényszerű alapja, mert a meghatározott munkára felfogadott — kifejezett kikötés hiányában — nem parancsolható át más munkába. Ilyesmi ui. a munkaszerződés olyan megváltoztatása volna, amihez a munkás beleegyezése szükséges a Mt. 17. §-a értelmében éppen úgy, mint az eredeti munkaszerződés megkötéséhez is ugyanez elkerülhetetlen. Az említett ellenkező álláspont szerint nem is léteznék meghatározott munka elvégzésére kötött munkaszerződés, hiszen amaz álláspont megállása esetén az igazgató a meghatározott munka elvégzésére irányuló munkaszerződést bármikor egyoldalúan határozott, sőt határozatlan időre is átváltoztathatná. A kifejezett törvényes szabállyal is ellenkezik ez az álláspont, hiszen a Mt. 23/A. §-a értelmében csakis a meghatározott munka elvégzése utáni továbbdolgozás esetén változhat át a munkaviszony határozatlan időre szólóvá. Tehát amíg a szerződött meghatározott munkát a dolgozó nem végzi el, nem gátolható más irányú foglalkoztatással a szerződött munka elvégzésében, máskülönben a munkaszerződés teljesítésének a munkáltató részéről való olyan megtagadása forogna fenn, ami a munkást is elállásra és kártérítés igénylésére jogosítaná. Ez az általános jogelvekből következik.[10]

Jogi irodalmunkban is határozottan kidomborodik az az álláspont, miszerint „a felek akaratának uralma alá tartozó szűkebb kör lényegileg azt a kérdést fogja át, hogy a dolgozó *milyen vállalattal, mennyi időre* és *milyen munkakörben (munkahelyen)* kíván munkaviszonyba lépni".[11] Az igaz, hogy „a munkafeltételek részleteire már bizonyos kógencia áll fenn",[12] azonban kifejezett kikötés nélkül ez nem terjedhet a szerződés tárgyát tevő munkafeladat egyoldalú megváltoztatására.

Hiszen még a tőkés rendszer mezőgazdasági munkástörvénye (1898 : II. tv. 36. §) szerint is az előre meghatározott munka elvégzésére — aratásra, hordásra, cséplésre — felfogadott munkások is időjárás okozta állás esetén csak ily irányú kifejezett szerződéses kikötés esetén voltak kötelesek a munkaadó által kijelölt másféle munkát (pl. tarlószántást) teljesíteni. Nem lehet tehát ún. *állásidő* alatt sem a meghatározott munka elvégzésére felfogadott munkást más munkába átrendelni, sőt amennyiben a munkás hibáján kívül (még elemi csapás következtében is) állt elő az állásidő, a Mt. V. 138. §-a értelmében időbér illeti az ilyen munkást is az állásidő tartamára.

Az igaz, hogy a Mt. V. 30. §-a szerint a dolgozó munkaköre általában az áthelyezésre vonatkozó (Mt. 133—138. §) szabályok szerint megváltoztatható népgazdasági érdekből is, azonban a meghatározott munka elvégzésére kötött munkaszerződés csakis az elvégzendő meghatározott munka érintetlensége mellett ennek

[8] Pl. az építőipari vállalkozó vagy házilagos építkezést végző term. szöv. által a vasúton érkező anyagszállítmánynak a vagonból való kirakására stb. felfogadottak.

[9] Vö. Csanádi György: A megbízási jogviszony, 152. old. és a most említett helyen is hivatkozott Weltner Andor: Magyar Munkajog, 186. old. Utóbbi szerint is a meghatározott munka elvégzésére létesített munkajogviszony „csak az időtartam meghatározási módja tekintetében tér el a határozott időre létesített munkaviszonytól".

[10] Ami az „általános jogelvek"-nek érvényesülését illeti a munkajogban, nézetem szerint annak következtében, hogy a munkajogi jogágunk a polgári jogból vált ki és fejlődött önállóvá, valahányszor ebben a speciális törvénykönyvünkben kifejezetten eltérő szabályozást nem találunk, a polgári jogi tételekhez kell fordulnunk. Ugyanezért nem csupán a Nagy Lajos értékes tanulmányában (Jogt. K. 1960. évf. 54. old.) említett „polgári jogi jegyzet" szerinti terjedelemben látom a „polgári jogi alapelvek" alkalmazandóságát a szocialista jogrendszer egyéb ágazataiban, hanem ilyen értelemben ugyancsak „általános jogelvek"-nek és így a munkajogban alkalmazandóknak tartom a Ptk. mindazon szabályait, amelyek a szerződésekre vonatkoznak és a munkajog tételeivel és alapelveivel nem ellenkeznek.

[11] Vö. Kertész István: A szocialista munkajogviszony mint akarati és kötöttségi viszony egysége, Jogt. K. 1961. évf. 580. old.

[12] Kertész I.: i. m. 579. old.

vonalain belül tűr munkafeltételmódosítást kifejezett kikötés hiányában. A „meghatározott munka" nem tehető egyoldalúan határozatlanná és kétségtelen, hogy a „meghatározott munka" nemcsak a szerződés tartamát, de annak *tárgyát* is előre megszabja. A szerződés tárgyát pedig munkakörváltoztatás címén sem lehet egyoldalúan megváltoztatni!

Hogy mi a szerződés tárgya? erre a feleletet — éppúgy mint a „szerződés"-re és sok egyéb, a munkajogban is mindennapos jogi fogalomra — mint már fentebb (vö. 10. jegyzettel) említettük: mivel a polgári jogból lett átvéve, a Ptk. adja meg, éspedig a szerződés tárgyára vonatkozóan ennek 226. §-a. Eszerint a szerződés tárgya — a szerződés szerint teljesítendő szolgáltatás.

Ugyanígy nem áll meg a fentebb idézett (9. jegyzet) álláspont a Mt. 23. §-ának második mondatában körülírt esetre nézve sem, mert ez csupán annyiban különbözik a meghatározott munka elvégzésére kötött munkaszerződéstől, hogy előbbi az utóbbinak bizonyos időhatáron belüli frekventatívuma. Amikor pl. egy vagy több dolgozó kötelezettséget vállal a téglagyárral szemben bizonyos számú vagonrakományt tevő tüzelőnek a kirakására és összerakására, ez egyszerű „meghatározott munka elvégzésére" kötött munkaszerződés. Amikor pedig valamely dolgozók egy egész nyári téglagyártási idényben érkező vagonrakományok kirakására és összerakására vállalkoznak, ugyancsak meghatározott munkának, de bizonyos időn belül megismétlendő elvégzésére kötelezik magukat.

A téglagyár termelési tervébe illeszkedő ezen részművelet elvégzésének elvállalása álláspontom szerint egyáltalán nem vállalkozási, hanem munkaszerződés, éspedig még egyszeres esetben is.

Nem osztom ilyképp azt az álláspontot sem, mely szerint oly esetben, ha a munkafeladat nem rendszeresen ismétlődő, hanem csupán *esetenként* felmerülő s „a vállalati munkaköröktől eltérő, pl. vagonok kirakása", akkor „inkább vállalkozási vagy megbízási jogviszonyt szoktak létesíteni".[13] Nézetem szerint ez az álláspont éppoly kevéssé helytálló, mint a fentebb ismertetett (9. jegyzet), mely szerint „valamely meghatározott konkrét munkával" foglalkoztatott dolgozónál „vállalkozási szerződéssel állunk szemben".

Rá kell még mutatnunk egy fontos termelési szempontra a jogviszony elhatárolása céljából.

Az eddig említett esetekben a munkás kizárólag a munkáltató vállalat termelésébe illeszkedik bele a saját produktív munkájával, anélkül, hogy munkája eredménye valamely *saját önálló termelésének* a része lenne. Ha azonban valamely vállalat (pl. egy gyárvállalat) egy órásiparossal szerződik oly irányban, hogy az órásiparos köteles legyen a gyár óráit jókarba helyezni, és a gyár termelési idejében jókarban tartani, az órás munkája nem csupán a gyárvállalat termelési érdekeit szolgálja, de az a saját önálló termelésének is részét teszi. Marx szerint:[14] *„csak önálló és egymástól független magánmunkák termékei lépnek mint áruk egymással szembe"*. A két önálló munkának termelését csupán a társadalmi munkamegosztás fűzi össze. Ilyen esetben a gyárvállalat az órásiparossal vállalkozási szerződést kötött, vagyis az órás itt vállalkozónak tekintendő, jóllehet az órás önálló termelése a gyár termelési érdekeit is szolgálja.

Ezzel szemben a vállalat termelési körének komponensét tevő meghatározott művelet elvégzésére felfogadott nem végez a munkáltató termelésétől független és önálló termelő munkát, tehát munkaviszonyban van.

Félreértés elkerülése végett hangsúlyoznunk kell, hogy korántsem iparrendészeti szempontokon múlik a jogviszony minősítése, mert hiszen a már említett mosónő is vállalkozó, bárha nincs iparigazolványa. Sőt fordítva is áll: iparjogos egyén is munkaviszonyba léphet. Így pl. egy ács- és kőművesiparos beállhat egy iparvállalat házilagos építkezéséhez munkavezetőnek. Ekként az iparvállalat kollektívájához fog a szóbanforgó iparos tartozni a kikötött időn keresztül, és a munkaviszonyba lépett iparos ennek a viszonynak a keretében csakis a vállalat termelésébe illeszkedik, és az erre fordított munkája nem tartozik a saját önálló termeléséhez[15]

VI.

Jogirodalmunkban ismételten történik hivatkozás a termelési (társadalmi) viszonyra mint a jogviszony belső tartalmára, melynek a jogviszony maga csupán „kifejező formája". Ennek a tannak az alapjait Marx[16] rakta le, és ez az újabb jogelméletünk irányelvéül is szolgál.[17] Bár Tóth Imre is a már említett (13. jegyzet) tanulmányában kihangsúlyozza, hogy a határesetekben „azok az ismérvek nyújtanak segítséget, amelyek az egyik vagy másik társadalmi viszonyt elsősorban jellemzik", ennek a helyes jogelméleti tételnek nem találjuk kellő gyakorlati alkalmazását éppen ott, ahol ez leginkább releváns: a vitás határesetek beltartalmának külső jogi minősítésénél.

Marx (i. m. 96. old.) a gazdasági forgalomban a személyeket az áruk képviselőinek tekinti, akik ebben a *„gazdasági jelmezük"*-ben az

[13] Tóth Imre: A munkajogviszony elhatárolása a megbízási jogviszonytól (Jogt. Közl. 1956. évf. 226. old.)

[14] A tőke, I. kötet, 51. oldal.

[15] Az ilyen munkaviszonyba lépett iparos, ha őt az előírt munkaidőnek legalább felében a munkaviszony leköti, a 71/1955. M. T. sz. r. 2. § (2) bekezdése értelmében még SZTK-köteles is.

[16] A tőke, I. kötet, 95. old.

[17] Peschka: A jogviszonyelmélet alapvető kérdései, 88. old. — Világhy—Eörsi: már id. művének 349. old.

általuk reprezentált gazdasági viszonyt megszemélyesítik. Kétségtelen tehát, hogy *az ügylettel megvalósítani szándékolt társadalmi gazdasági cél tisztázása a legfontosabb és legalkalmasabb megkülönböztetése a megkötött ügyleteknek.*

Már pedig a gondos megkülönböztetésnek éppen a szóbanforgó határesetekben nagy gyakorlati jelentősége van, mert ha a beltartalom — az ügylet termelési viszonya — nem egyezik a külső mezzel, vagyis a jogviszonyként való beöltöztetésével, ez súlyos jogkövetkezményekkel járhat, éspedig — mint erre már a bevezetőben rámutattam — leginkább a dolgozó hátrányára.

Mindezeknél fogva álláspontunk rövid *összefoglalása:* a vállalkozási és a munkaszerződés elhatárolásául szolgál *a) jogi szempontból* annak megállapítása, hogy a vállalkozásnál az elvégzendő munka többre terjed, mint olyan munkának végzésére, melyet — ha vállalkozó — saját költségén tartozik elvégezni, *b) társadalmi-gazdasági szempontból* pedig annak a megállapítása, hogyha vállalkozó, úgy termelő munkája nem komponense egy másik vállalat (megrendelő) termelő munkájának, hanem ilyentől merőben független és önálló termelő munkát végez, míg ellenkező esetben munkaviszony forog fenn, vagyis amikor az elvégzendő munka csak komponense a munkáltató vállalat termelő munkájának.

Ezek a kritériumok el nem különíthetők egymástól. Ugyanezért a két szempontból való megvizsgálás nincs sorrendhez kötve. Az azonban tagadhatatlan, hogy a társadalmi-gazdasági szempontból való megvizsgálás a tényeknek szélesebb területére terjed ki, mint magának a szerződésnek a tényállására. Ezért mondtuk fentebb a társadalmi-gazdasági megkülönböztetési szempontot az elhatárolás legjelentősebb mércéjének.

Szelényi Dezső

SZEMLE

A nyílt tenger szabadságának alapelve a nemzetközi jogban

I.

A nyílt tenger jogi helyzetének nemzetközi szabályozása igen jelentős fejlődésen ment keresztül az utóbbi évek folyamán. Az 1958. évi genfi konferencia a nyílt tenger szabadságának alapelvét állította a tengerjogi kodifikáció középpontjába. A nemzetközi joggyakorlatban is egyre szükségszerűbb követelményként merül fel a nyílt tenger szabadságának hatékony biztosítása. Ezért feltétlenül indokolt a jogintézmény történeti fejlődésének és jelenlegi szabályozásának nemzetközi jogi elemzése.

A nyílt tenger szabadságának alapelve hosszú történelmi fejlődés eredménye. Már Ulpianus, római jogtudós, is hangsúlyozta: „Mare natura omnibus patet". Antoninus, római császár, pedig kijelentette: „Én vagyok a föld ura, de a jog a tenger úrnője." Róma tehát elismerte a tenger szabadságát, s azt csak a gyakori és hosszú háborúk korlátozták.

A tengerjog történeti fejlődése három alapvető szakaszra osztható. Az első periódus 1580-tól 1609-ig tartott. Amerika felfedezésével hatalmas tengeri térségek nemzetközi jogállásának szabályozása került előtérbe. VI. Sándor pápa 1493. május 4-i, „Inter cetera" kezdetű bullája felosztotta az amerikai kontinenst Spanyolország és Portugália között. Mendoza, londoni spanyol követ, e bullára történő hivatkozással 1580-ban tiltakozott Erzsébet angol királynőnél Drake kapitány Csendes-óceáni útja miatt. Erzsébet — Alberico Gentili nemzetközi jogtudós szakvéleménye alapján — válaszában tagadta a pápai bulla alkalmazhatóságát a konkrét esetben, mivel a bulla csak a szárazföldre vonatkozott, („Omnes insulas et terras firmas inventas et inveniendas") a tengerre nem. Az angol jegyzék a továbbiakban leszögezte: „A tenger használata közös mindenki számára. Egy népnek sem lehet joga a tengerre, mert sem a természet, sem a közszokás nem engedi meg a tenger bárminemű elfoglalását."

Az angol—spanyol viszályt követően ellentét támadt Hollandia és Portugália között is, mivel a portugál király megtiltotta a holland hajóknak a közlekedést és a kereskedelmet az Indiai-óceánon. Ez adott okot Hugo Grotius, holland nemzetközi jogtudósnak, hogy megírja 1609-ben megjelent híres művét, a „Mare liberum"-ot, amely a nemzetközi jogtudomány történetében először deklarálta a nyílt tenger szabadságának alapelvét: „Iure gentium liberam esse navigationem." A 13 tézist tartalmazó mű kimerítően elemzi azokat a jogcímeket, amelyekre Portugália hivatkozott szuverenitási igényének megalapozásául, és sorra cáfolja azokat. Grotius szerint a felfedezés és annak publikálása önmagában még nem létesíthet szuverén jogokat. A felfedezést pedig effektív okkupáció nem követhette, mivel a mozgó tenger nem képezheti foglalás tárgyát. Ugyanezen okból nem lehetséges a tenger elbirtoklása sem, mivel annak is nélkülözhetetlen előfeltétele a tényleges uralom. Az effektivitás hiánya zárja ki a szokásjogot is a tengeri szuverenitás lehetséges jogforrásai közül. Grotius bebizonyítja, hogy Portugália nem hivatkozhat jogérvényesen a pápai adományra sem, mert az csak a szárazföldi területekre vonatkozott, a tengerekre nem. Végül — a ius belli elvi elismerése mellett — tagadja, hogy háború útján lehet olyan jogokat szerezni, amelyeknek gyakorlása béke idején sem valósítható meg, s ebből azt a következtetést vonja le, hogy a háborús hódítás sem jogcím a tenger feletti szuverenitás megszerzésére.

Evvel le is zárult a tengerjog történetének első szakasza, amelynek folyamán a társadalmi fejlődés hatására megtörtént a mare liberum alapelv meghirdetése mind

a diplomáciában, mind a nemzetközi jogtudományban.

A tengerjog történetének második periódusa 1780-tól 1815-ig tartott. Az amerikai függetlenségi háború idején az angol hadihajók rendszeresen feltartóztatták és elkobozták az amerikai szabadságharcosoknak hadianyagot szállító külföldi kereskedelmi hajókat. Ez szolgáltatott okot Oroszországnak a fegyveres semlegességi nyilatkozat kibocsátására. E nyilatkozatában II. Katalin cárnő 1780-ban kijelentette, hogy a tengerek szabadsága minden államot feljogosít arra, hogy lobogója alatt hajókat küldjön a tengerre, és ezért minden állam köteles tiszteletben tartani az idegen lobogó alatt haladó hajók sérthetetlenségét a nyílt tengeren. Katalin figyelmeztette Angliát, hogy szükség esetén fegyverrel is meg fogja védeni a semleges orosz hajókat a nyílt tengeren. E nyilatkozatához később az összes tengeri hatalmak csatlakoztak.

Az amerikai függetlenségi harc sikere és a francia forradalom győzelme tovább erősítette azoknak az államoknak a táborát, amelyek a nyílt tenger szabadsága mellett szálltak síkra. Napóleon bukása után a bécsi kongresszus 1815. június 9-én aláírt záróaktájának 109. cikke minden nemzet számára elismerte a szabad hajózás jogát a nyílt tengeren.

A tengerjog történetének második korszaka azt eredményezte tehát, hogy az európai helyzetet egy évszázadra rendező multilaterális nemzetközi egyezmény kimondotta a mare liberum alapelvet. Míg az 1580-tól 1609-ig terjedő első periódusban csak az alapelv meghirdetése történt meg, addig az 1780-tól 1815-ig terjedő második periódusban végbement annak általános érvényű elfogadása. Az ezt követő évszázadban még jelentősebb tengeri háborúk sem veszélyeztették a nyílt tenger szabadságát.

A tengerjog fejlődésének harmadik periódusa 1917-től 1958-ig tartott. E korszakot az jellemzi, hogy a nemzetközi szervezetek által összehívott konferenciák végrehajtották a tengerjog kodifikációját.

Az I. világháború folyamán a németek megindították a korlátlan tengeralattjáróháborút, és megtorpedózták a semleges államok lobogója alatt haladó hajókat is. A nyílt tenger szabadságának ez a megsértése késztette a háborúba történő belépésre az Egyesült Államokat 1917-ben. A tengeri térségek szabályozatlan nemzetközi jogi helyzetéből származó ezen tengerjogi deliktumok ismételten rámutattak a kodifikáció szükségességére.

A Nemzetek Szövetségének Tanácsa összehívta az 1930. évi hágai konferenciát a tengerjog kodifikálása céljából. Mivel azonban a résztvevő államok képviselői nem tudtak megegyezni a parti tenger terjedelmének kérdésében, a kodifikációs konferencia eredménytelenül ért véget.

A II. világháború hatalmas tengeri ütközetei gyakorlatilag minimálisra redukálták a tengerek békés célú használatának lehetőségét. A nyílt tenger szabadságát deklarálta evvel szemben a Roosevelt, amerikai elnök, és Churchil, angol miniszterelnök által 1941. augusztus 14-én aláírt Atlanti Charta 8. pontja, mely hangoztatta: „A béke lehetővé fogja tenni minden nemzet számára, hogy szabadon közlekedjék a tengereken."

A nyílt tenger szabadságának kodifikálását az 1958. évi genfi ENSZ-konferencián elfogadott nemzetközi egyezmények hajtották végre. A továbbiakban rátérünk ezen kodifikáció vizsgálatára.

II.

A nyílt tenger szabadságának alapelvét a nyílt tengerről szóló 1958-as genfi egyezmény 2. cikke kodifikálja: „A nyílt tengerek szabadok lévén minden nemzet számára, egy állam sem jelentheti ki érvényesen, hogy azok bármely részét szuverénitásának veti alá." A nyílt tenger szabadságát tehát két komponens alkotja. Az első komponens egy abszolút szerkezetű és pozitív tartalmú jog, amelynek értelmében minden állam szabadon használhatja a nyílt tengert. Ezen szabad használat egyetlen korlátja a joggal való visszaélés tilalma. Tehát egy állam sem fejthet ki olyan tevékenységet a nyílt tengeren, amely más államokat megakadályoz annak szabad használatában. A nyílt tenger szabadságának második komponensét egy abszolút szerkezetű és negatív tartalmú kötelezettség alkotja, amelynek értelmében minden államnak tartózkodnia kell a nyílt tenger okkupálásától. Ez a szabály bizonyítja a leghatározottabban, hogy a nyílt tenger nem tekinthető res nulliusnak, mivel uratlan térségre vonatkozólag egyáltalán nem is állhat fenn okkupálási tilalom. A nyílt tenger tehát jogi jellegét tekintve res communis omniumnak minősíthető.

A háború nemzetközi jogi deliktumot képez, annak folytatása tehát, mint mindenütt, úgy a nyílt tengeren is tilos. Amennyiben azonban a nyílt tenger mégis hadszíntérré válik, úgy a hadviselő felek kötelesek tiszteletben tartani a semleges államok lobogója alatt haladó hajók és repülőgépek sérthetetlenségét, kivéve, ha azok megszegik a semlegesség szabályait.

Katonai gyakorlatok, valamint a hagyományos fegyverfajtákkal végzett kísérletek a nyílt tengeren sem esnek tilalom alá, feltéve, hogy nem veszélyeztetik a hajózás és a repülés biztonságát e térségben. A nukleáris kísérletek tárgyában a nyílt tengerről szóló egyezmény 25. cikke rendelkezik: „Minden államnak intézkedéseket kell foganatosítania abból a célból, hogy megakadályozza a tengernek rádióaktív hulladékkal történő beszennyezését, figyelembe véve az illetékes nemzetközi szervezetek által meghatározott előírásokat és szabályzatokat. Minden államnak együtt kell működnie az illetékes nemzetközi szervezetekkel, és megfelelő intézkedéseket kell foganatosítania abból a célból, hogy megakadályozza a tengernek vagy a felette levő légitérnek rádióaktív anyaggal vagy más káros természeti erővel végzett bármely tevékenységből származó beszennyezését." A kodifikáció tehát nem mondta ki a nukleáris kísérletek tilalmát a nyílt tengeren, csupán a konferencia záróaktájának határozatai tettek ilyen értelmű ajánlásokat az államoknak. A nyílt tengernek rádióaktív anyagokkal történő szennyezéséről szóló határozat elismeri „a nemzetközi tevékenység szükségességét rádióaktív hulladéknak a tengerben tör-

ténő elhelyezésére vonatkozólag". A nyílt tengeren történő nukleáris kísérletekről szóló határozat pedig elismeri, hogy „sok állam komoly és őszinte aggodalmat érez, miszerint a nukleáris robbantások veszélyeztetik a tengerek szabadságát." A tengeri térségben végrehajtott rakétakísérletek nemzetközi szabályozása még nem történt meg, az azonban leszögezhető, hogy a rakétát fölbocsátó államot objektív kárfelelősség terheli. Rakétakísérletek csak a nyílt tenger szabadságának tiszteletben tartásával végezhetők.

Részletes elemzést igényel a tengeri térségben állami lobogó alatt haladó hajók és repülőgépek jogi helyzetének szabályozása. A nyílt tengerről szóló egyezmény 6. cikke elismeri főszabályként a lobogó államának teljes és kizárólagos joghatóságát: „A nyílt tengeren levő hajók csak egy állam lobogója alatt haladhatnak, és ezen állam kizárólagos joghatóságának vannak alávetve." Az Állandó Nemzetközi Bíróságnak a Lotus-ügyben hozott 1927. szeptember 7-i ítélete is elismerte a lobogó államának teljes és kizárólagos joghatóságát főszabályként: „Megállapítható, hogy bizonyos különleges esetektől eltekintve, amelyeket a nemzetközi jog határoz meg, a nyílt tengeren levő hajók csak azon állam joghatóságának vannak alávetve, amelynek lobogója alatt haladnak. A tengerek szabadságának alapelve, azaz a nyílt tengerek feletti területi szuverenitás hiánya folytán, egy állam sem gyakorolhat joghatóságot külföldi hajók felett a nyílt tengeren. A tengerek szabadságának alapelve következtében a nyílt tengeren levő hajók azon állam területének tekintendők, amelynek lobogója alatt haladnak, mert az állam, akárcsak saját területén, joghatóságot gyakorol felettük, és semelyik más állam nem teheti azt. Megállapítható, hogy a tengerek szabadságának alapelve folytán egy hajó ugyanabban a helyzetben van, mint az állami terület." Az a fikció, amelynek értelmében az állami lobogó alatt haladó hajók és repülőgépek államterületnek tekintendők, természetesen nem áll ellentétben a nyílt tenger szabadságának elvével. Ez a fiktív államterület ugyanis állandóan változtatja térbeli helyzetét, ezért jelenléte az alatta levő vízréteg és a felette levő légitér jogállását egyáltalán nem befolyásolja, következésképpen azok nyílt tengeri jellege érintetlen marad. Az állami joghatóság sohasem a tengeri térségre, hanem mindig csak az ott tartózkodó hajóra vagy repülőgépre terjed ki.

A nemzetközi jogrend védelme azonban megköveteli, hogy bizonyos, a kodifikációban taxative felsorolt tényállások megvalósulása esetén a lobogó immunitásának elve egyéni vagy kollektív önvédelemből korlátozást szenvedjen és az állami joghatóság külföldi hajókon is érvényesüljön. Bizonyos tengerjogi deliktumok elkövetése nyomán ugyanis olyan szankciók foganatosítása válik szükségessé, amelyeket a lobogó állama az adott körülmények között esetleg nem tud kellő hatékonysággal végrehajtani.

A legsúlyosabb tengerjogi deliktum kétségkívül a kalózkodás, amelynek szankcionálását a nyílt tengerről szóló egyezmény 19. cikke tartalmazza: „A nyílt tengeren vagy az államok joghatóságán kívüli bármely más térségben minden állam elfoghatja a kalózhajót vagy a kalózrepülőgépet." E cikk tehát kiterjeszti a szankciók hatályát a poláris és a kozmikus térségekre is. Kalózkodás fennforgása esetén megszűnik még a hadihajók immunitása is, amelyet egyébként azok a nyílt tengerről szóló egyezmény 8. és 9. cikke alapján élveznek. A 8. cikk szerint „A nyílt tengeren levő hadihajók teljes immunitást élveznek a lobogó államától különböző bármely más állam joghatósága alól." A 9. cikk pedig kiterjeszti ezt az immunitást az „állami tulajdonban és használatban, valamint csak kormányzati és nem kereskedelmi szolgálatban levő hajók"-ra is. Ezen szabályok alól az egyetlen kivételt a kalózhajó képezi, amely felett bármely állam gyakorolhat joghatóságot. Nyomatékosan hangsúlyozni kell azonban, hogy a kalózkodás fogalmát meghatározó 15. cikk a szükséges tartalmi ismérvek közé sorolja a „magáncél"-t is, tehát politikai célból elkövetett cselekmények semmiképpen nem minősíthetők kalózkodásnak. A nemzetközi joggyakorlat is igazolja ezt a tételt. Amikor 1961. január 21-én Delgado tábornok, portugál ellenzéki vezér, parancsára, Galvao kapitány vezetésével, portugál forradalmárok az Atlanti-óceánon elfoglalták a Santa Maria nevű portugál hajót, Salazar kormánya beavatkozásra hívta fel az 1958-as genfi egyezmények résztvevőit. A portugál kormány a nyílt tengerről szóló egyezmény 14. cikkére hivatkozott, mely kimondja: „Minden állam a lehető legteljesebb mértékben együtt fog működni a kalózkodás elnyomásában a nyílt tengeren vagy az államok joghatóságán kívüli bármely más térségben." Mivel azonban magáncél hiányában ez a cselekmény nem merítette ki a kalózkodás nemzetközi jogszabályban meghatározott tényállását, az államok ezen 14. cikk alapján nem voltak kötelesek, sőt a fenthivatkozott 19. cikk alapján nem is voltak jogosultak beavatkozni, s azt nem is tették meg.

Az egyéb tengerjogi deliktumok között a nyílt tengerről szóló egyezmény 22. cikke csak a rabszolgakereskedelmet szankcionálja: „Szerződés által adott felhatalmazásból származó összeütközési szabályok kivételével, a nyílt tengeren levő hadihajók csak akkor jogosultak a külföldi kereskedelmi hajók fedélzetére hatolni, ha alapos ok van annak feltételezésére, hogy ez a hajó kalózkodást vagy rabszolgakereskedelmet folytat." A 22. cikk tehát nem érinti azoknak a nemzetközi egyezményeknek a hatályát, amelyek meghatározott tengerjogi deliktumok, így a leánykereskedelem és a kábítószercsempészet, alapos gyanúja esetén, az ilyen szerződésekben résztvevő államok vonatkozásában szintén feljogosítják a hadihajókat a joghatóság gyakorlására külföldi kereskedelmi hajókon.

A nemzetközi békét és biztonságot veszélyeztető tengerjogi deliktumok sorába tartozik az úgynevezett „békés" blokád jogintézménye is, amely a történelmi fejlődés során mindig háborús célokat szolgált. A blokád nem más, mint erő jogtalan alkalmazása, vagyis az ENSZ Alapokmányába ütköző agresszív cselekmény. Ez a tétel egyértelmű igazolást nyert a közelmúlt nemzetközi joggyakorlatában. Kennedy, az Egyesült Államok elnöke 1962. október 23.-i proklamá-

ciójában vesztegzárat rendelt el a Kubába irányuló fegyverekre, és az effektivitás biztosítása céljából tüzetesen meghatározta a végrehajtás módozatait is. Eszerint Kuba körül tiltott vagy korlátozott övezetek létesíthetők. A Kuba felé tartó hajók és repülőgépek vizsgálatnak vethetők alá. A fenti intézkedések betartását elmulasztó vagy megtagadó hajók és repülőgépek lefoglalhatók. Az elnöki proklamáció — ellenállás esetére — erő alkalmazását is kilátásba helyezte. Mindenekelőtt leszögezhető, hogy a blokád, agresszív jellegénél fogva, nemzetközi jogilag feltétlenül tiltott cselekménynek tekintendő. Ezen általános szabály alól kizárólag az egyéni vagy kollektív önvédelem jogának érvényesítése képez kivételt. Minden más esetben az erőt alkalmazó állam agressziót követ el. Mivel pedig Kuba nem támadott meg egyetlen államot sem, a blokád elrendelése nem minősíthető önvédelmi intézkedésnek. Továbbmenőleg megállapítható, hogy a blokád még represszáliaként sem indokolható. Kuba ugyanis nem valósított meg semminemű nemzetközi deliktumot, csupán biztonsága érdekében védelmi berendezéseket létesített saját területén. Az állami szuverenitásból származó jogosultságok gyakorlása pedig nyilvánvalóan nem szolgálhat alapul represszália alkalmazására. A nemzetközi jogrend szempontjából különös sérelmet jelent a blokádnak a nyílt tengerre történő kiterjesztése. A parti tengeren végrehajtott blokád ugyanis csak a parti állam területi joghatóságát korlátozza. A nyílt tengerre kiterjesztett blokád evvel szemben minden államot megakadályoz a szabad használat jogának gyakorlásában. Ezen túlmenőleg elfogadható azon alapelv, melynek értelmében harmadik államok hajói és repülőgépei teljes mentességet élveznek az egész blokádövezetben. E szabályozást tette magáévá a Nemzetközi Jogi Intézet határozata is, mely félreérthetetlenül kimondotta: „Az idegen lobogójú hajók a blokád dacára szabad belépést élveznek a blokádövezetbe."

A Nemzetközi Jogi Intézet határozata a továbbiakban a blokád megengedhetőségének kérdésével foglalkozik. Etekintetben a határozat lényegileg az 1909. évi londoni tengerjogi nyilatkozat szabályozását teszi magáévá. A Nemzetközi Jogi Intézet szerint tehát a blokád megengedhető, annak jogszerűsége azonban a következő három feltétel megvalósításától függ. A blokádnak mindenekelőtt hatékonynak kell lennie. Ez a követelmény az alapvető hajózási érdekeket védelmezi, hiszen az effektivitás hiánya esetén egyes hajók a blokádövezet kevésbé ellenőrzött pontjain megkísérelhetnék a blokádtörést, míg más hajók kívülrekednének e zónán. A blokád második feltétele az egyenlő elbánás. Ez annyit jelent, hogy egyetlen állam hajóival szemben sem lehet diszkriminációs eljárást alkalmazni. E szabály az államok egyenjogúságának nemzetközi jogi alapelvét realizálja. Végül a harmadik feltétel értelmében a blokádot előzetesen be kell jelenteni. E notifikációs kötelezettség a publicitás elvét rögzíti. A hajóknak ugyanis csak kellő időben szerzett értesülés esetén áll módjukban elkerülni a blokádövezetet.

A Nemzetközi Jogi Intézet fentismertetett határozatát elemezve, elsősorban meg kell állapítanunk, hogy az megkerüli a kérdés lényegét, és a formális szempontokat állítja előtérbe. Az effektivitás, az egyenjogúság és a publicitás követelménye ugyanis csak az esetben képezheti egyáltalán mérlegelés tárgyát, ha a blokádot jogszerű cselekményként ismerjük el. Nem kétséges azonban, hogy a nyílt tenger szabadságának és az állami szuverenitás tiszteletbentartásának nemzetközi jogi alapelvei egyöntetűen kizárják a blokád megengedhetőségének lehetőségét. A Nemzetközi Jogi Intézet határozatával ellentétben megállapíthatjuk tehát, hogy a blokád a nemzetközi jog alapvető szabályait súlyosan sértő és teljes mértékben jogellenes cselekmény.

A kubai válság politikai vonatkozásainak vizsgálatánál hivatkozhatunk André Fontaine-nek a Le Monde 1962. december 11-i számában megjelent „La saison des revisions" című cikkére is. Még e burzsoá szerző is kénytelen elismerni a kérdés elemzése során, hogy a Kuba elleni blokádnak amerikai részről történt elrendelése és végrehajtása komolyan veszélyeztette a nemzetközi békét és biztonságot.

A parti tengerről és a csatlakozó övezetről szóló egyezmény értelmében a parti állam joghatóságot gyakorolhat azon külföldi hajók felett, amelyek megsértik a parti tengeren történő békés áthaladás szabályait. A nyílt tengerről szóló egyezmény 23. cikke, a ius transitus innoxii effektív szankcionálása érdekében, kiterjeszti a parti állam üldözési jogát a nyílt tengerre is: „Külföldi hajók üldözése akkor foganatosítható, ha a parti állam illetékes hatóságainak alapos okuk van annak feltételezésére, hogy a külföldi hajó megsértette a parti állam törvényeit és szabályait. Az üldözés joga megszűnik, amint az üldözött hajó eléri saját államának vagy valamely harmadik államnak parti tengerét." Az üldözésnek harmadik állam parti tengerén történő folytatása ugyanis nyilvánvalóan sértené az illető állam területi joghatóságát.

A fentiekben taxative meghatározott tényállások kivételével, a nyílt tengeren haladó hajók és repülőgépek a lobogó államának teljes és kizárólagos joghatósága alatt állanak. Ezt a generális szabályt teszi magáévá a nyílt tengerről szóló egyezmény 11. cikke is: „Nyílt tengeren levő hajók összeütközése vagy bármely más hajózási balesete alkalmával, csak a lobogó államának hatóságai rendelhetik el a hajónak nyomozási intézkedésként eszközlendő lefoglalását vagy feltartóztatását." A 11. cikk tehát még összeütközések esetére is az immunitás principiumát deklarálja.

Az előbbiekben meghatároztuk a nyílt tenger szabadságának jogintézményi helyét a nemzetközi jog rendszerében. Megállapítható, hogy a hatályos nemzetközi jogszabályok teljes mértékben elismerik a nyílt tenger szabadságának általános érvényű alapelvét. Ezáltal minden állam számára biztosítva van a nyílt tenger egyenlő mérvű szabad használata.

Kiss János

A büntető eljárásjog egyetemi tankönyvének vitája

A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara 1962. július 12. napján rendezte meg Móra Mihály—Kocsis Mihály: A magyar büntető eljárási jog c. egyetemi tankönyvének vitáját. A megbeszélésen a tudományszak számos elméleti és gyakorlati művelője jelent meg. Akadályoztatásuk miatt sokan utólag írásban fejtették ki véleményüket. Az ankét anyagát — a felszólalások sorrendjében foglaltuk össze. Az ismertetés előtt szükséges megjegyezni annyit, hogy a tankönyv vitája alapot szolgáltatott a tananyag korszerűsítéséről folyó megbeszélésekhez is.

A vitát *Fonyó Antal* és *Király Tibor* dékánok együttesen elkészített referátuma vezette be. Véleményük szerint a tankönyv szerzőinek „egy jogtudományi ág *alapjait* a magyar joggal összhangban, a szocialista tudománynak megfelelően kellett olyan területen megfogalmazniok, ahol magyar monográfiák és megfelelő számú és színvonalú tudományos cikkek alig állottak rendelkezésre".

A tárgyalt mű meggyőződésünk szerint megfelel azoknak az igényeknek, amelyeket tudományos szemlélettel írt, a gyakorlatra támaszkodó és a gyakorlatot szolgáló tankönyvvel szemben támaszthatunk. A tankönyv irodalmi apparátusának terjedelme példamutató, felhasználása tiszteletreméltó; aligha maradt ki akárcsak egy említést érdemlő munka.

„A tankönyv tudományos értékét azonban nemcsak az jellemzi, hogy mennyi irodalmi művet használtak fel, hanem az is, hogy a problémák felvetése és azoknak megoldása megfelel-e a tudományos igényeknek. E tekintetben aligha érheti a szerzőket szemrehányás; gazdaságosan, jól bántak a tudományos eredményekkel, számos helyen alkotó módon továbbfejlesztették az eddig elért tudományos szintet, így pl. az eljárás alanyairól, az eljárási cselekményekről szóló fejezetekben, A munka érdemeként kell elismerni azt is, hogy a szocialista tudomány tanításai mellett foglalkozik a burzsoá jogtudomány egyes tételeivel is, bírálatot alkalmazva, ahol ez szükséges és helyénvaló. Többnyire sikerült elkerülniök a szerzőknek a túlhaladott irányzatokkal való fölösleges foglalkozást."

A büntető eljárás tankönyvének tudományos és didaktikus feladata, hogy helyes megvilágításba helyezze a bűnözés elleni hatékony küzdelem és az állampolgárok alkotmányos jogai közötti összefüggéseket. A tankönyv meggyőzően tanítja, hogy a bűnüldözés és a felelősségre vonás a szocialista rend megszilárdításának egyik feltétele, mint ahogy feltétele az is, hogy az eljárásban résztvevőknek, különösen a terheltnek a jogait tartsák tiszteletben. A tankönyvön végighúzódik a szocialista törvényességet igénylő szemlélet, a szocialista törvényesség jelentőségét helyes megvilágításba helyező tárgyalási módszer.

A tankönyv megfelel annak a didaktikai követelménynek is, hogy előkészítse a hallgatókat a gyakorlati tevékenységre. Feldolgozza a teljes tételes jogi anyagot, a bírói gyakorlatot és megfelelő iránymutatásokat nyújt a gyakorlati jogi munkához. Haszonnal forgathatják nemcsak a joghallgatók, hanem a gyakorlati tevékenység területén működők is. A mű szerencsésen ötvözte egységessé a tudományos tételeket és a gyakorlati tevékenységet irányító rendelkezéseket, a joggyakorlatot.

A tankönyv szerkezeti felépítése logikus. A részek egyike sem mondható feleslegesnek; új részek felvétele a jövőben sem látszik szükségesnek. Egyik legérdekesebb része a büntető eljárási cselekményekről szól. Ilyen terjedelemben ezt a tárgykört egyetlenegy szocialista tankönyv sem tárgyalja.

Ebben a részben (szerzője *Móra Mihály*) többéves kutatásnak az eredményei tükröződnek. A szerző ezt a részt újabb és újabb átdolgozással fejlesztette tovább. Mindazonáltal az oktatás során újra és újra felmerült az oktatókban a kétkedő kérdés: vajon szükségük van-e az eljárási cselekmények tanára egyáltalán, s didaktikai szempontból megfelelően megoldotta-e a szerző a maga elé kitűzött feladatot? Ami az első kérdést illeti, erre a válaszunk az lehet, hogy az eljárási cselekmények tanára a büntető eljárásban szükség van. Tanítani általános igénnyel a cselekmények tanát helyes és szükséges. Kételyeink azonban a tekintetben állanak fenn, eléggé kiforrott-e már a cselekménytan ahhoz, hogy tankönyvi anyagként szerepeljen.

Az eljárási cselekmények általános tanát nyújtani rendkívül nehéz. E nehézség elsősorban abból adódik, hogy a törvényhozó a büntető eljárást nem építi fel a cselekmények semmilyen általános tanára. A valóság az, hogy pl. a magánszemélyek és a hatósági személyek cselekményei, a bizonyítás körébe tartozó eljárási cselekmények, (s ezen belül a szakértő, a tanú s mások eljárási cselekményei) és a kényszerintézkedések alig viselnek azonos vonásokat. Egészen mások az eljárási cselekmények hatályosságának a feltételei pl. tanúvallomás, vagy ítélet esetében. Mindezeket közös nevezőre hozni csak olyan magasszintű absztrakció útján ehetséges, — hogy az absztrakció a konkrét jelenségekről úgyszólván semmit sem mond.

Mindezek a megjegyzések nem az anyag tudományos értékét illetik, hanem elsősorban didaktikai jellegű ellenvetésekként merülnek fel, amelyeknek jelentősége tankönyv esetében nem tagadható.

A tankönyv jogtörténeti részét illetően a referátum arra az álláspontra helyezkedett, hogy — a jövőben — „egy-egy jogág történeti rendszereinek, ezek jogi ideológiájának a tanítását a tételes tárgyak oktatásába kell beágyazni — összefüggésben a tudománytörténet ismertetésével.

A büntető eljárás történetének oktatása ennek megfelelően így alakulna: tanítanánk az egyes eljárási formákat (inkvizitórius, kontradiktórius eljárás, vegyes eljárás), ezeknek jellemző vonásait és emellett az egyes eljárási formák történetének a fő vonásait. Javaslatunk tehát az, hogy az oktatás ne korszakonként, illetőleg országokként mutassa be az eljárási jog fejlődését, hanem eljárási formákhoz kapcsolva.

A tankönyv a gyakorlati jogászképzés célkitűzéseinek általában megfelel. Mégsem hallgathatjuk el, hogy a gyakorlati képzés igényei még nagyobb mértékben kielégít-

hetők lennének egyes tananyag-részek beiktatásával. A tankönyv nem szentel elég figyelmet a büntető eljárás menetében jelentkező ama gyakorlati tevékenységnek, amelynek jogi kereteit a törvény csak általánosságban körvonalazza. Így pl. a tárgyalásvezetés — amelyet itt tág értelemben használunk — igen fontos tevékenység, de jogi szabályozást alig nyer. Hasonló a helyzet a perbeszédeknél is. A törvény a perbeszédekből igen keveset mond, nagy általánosságban határozza meg a perbeszéd feladatát, a párbeszédek sorrendjét és í. t. A perbeszéd tartalmi felépítéséről azonban a törvényben már nincs szó. Erről a tananyagnak kellene szólnia többet. A bírósági határozatokkal összefüggően szintén lehetőség nyílnék bővebb kifejtésre. Bővebb tárgyalást érdemelne még a határozathozatal: annak a műhelynek a bemutatása, ahol az ítélet vagy végzés megszületik, a tanácskozáson résztvevők szellemi tevékenységének az elemzése, a társasbíráskodás elvének érvényesülése, a sorravett kérdéseknek a bemutatása stb. Ugyancsak bővebb kifejtést érdemel pl. az ítélet tartalma, szerkezete, a felmenő ítélet egyes eseteinek elemzése."

A tankönyv szerkesztésének gondosságát, alaposságát méltató fejtegetések után a referátum felvetette azt a kérdést, hogy a könyv kb. 30%-a nem tananyag. Didaktikai szempontból indokolt ez? „A nemtananyagrészek mellett látszik szólni, hogy a büntető eljárási jognak ez az első magyar szocialista tankönyve, amely teljességre törekedett, számítva az olvasókra az egyetemen kívül is. Didaktikai szempontból azonban elgondolkoztat. Meggyőződésünk szerint egyes anyagrészek a tankönyvben nem feltétlenül szükségesek. Így pl. a bírósági határozatok mutatója, az olvasmány-jellegű részek, sőt még a bibliográfiai eligazítás is korlátozható lenne."

Összegezve: a tankönyvként kiadott mű úttörő szerepet tölt be a szocialista büntető eljárási jog hazai irodalmában. E jellegzetességénél fogva — szinte szükségszerűen — törekszik megfelelni mind a tankönyvvel, mind a kézikönyvvel szemben támasztott követelményeknek. Igen jó bázisul és serkentőjéül szolgál mind a tankönyvi, mind a kézikönyvi irodalmunk további fejlesztéséhez. Éppen e várható fejlődést figyelembe véve azonban úgy véljük, a következőkben a tankönyv és a kézikönyv eltérő funkciójából folyóan, e két műfajnak szét kell válnia és a megalkotandó tankönyvben a didaktikai-pedagógiai szempontoknak még messzebbmenően kell majd érvényesülniök.

Varga László docens a könyv érdemének méltatása után a polgári igényre vonatkozó anyagrész terjedelmét kifogásolta, majd a bizonyíték és bizonyítási eszköz disztinkciójának szükségességét elemezte.

Farkas Sándor főosztályvezető ügyész részletesen taglalta a tankönyv didaktikai érdemeit és kifejtette, hogy a tankönyv jelentős elméleti alapvetés a magyar büntetőeljárásjogi irodalomban.

Nagy Lajos, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos főmunkatársa felszólalásában a következőket fejtette ki. A tankönyvön meglátszik, hogy igen alapos előkészítés előzte meg, amelynek során a szerző kidolgozta azokat a szakmai és didaktikai szempontokat, amelyek a többszerzős mű egységét, tanulhatóságát biztosítják. A szerkesztő valóban nagy erőfeszítést tett abban az irányban, hogy a tankönyvnek ne csak a szerkezete, hanem a stílusa is egységes legyen, hogy az eltérő nézeteket egybehangolja. Ezek a törekvések túlnyomórészt sikerrel is jártak. Szórványosan azért mégis előfordul, hogy a tankönyvben a szerzőtársak nézete nem egyezik meg, így pl. a bizonyítás fogalma kérdésében (251—252. old.), ahol is maga a tankönyvszerző nyíltan rámutat a szövegben arra, hogy ő — eltérően szerzőtársától — a bizonyításban fontos szerepet tulajdonít a következtetésnek is. A tankönyv egyik értéke az aprólékosságig pontos bel és külföldi bibliográfia. Azzal, hogy a szerkesztő ezt és a jegyzetanyagot mellőzte lapalji jegyzetként és elkülönítette a tanulandó szövegtől, a tanulhatóságot fokozta. A műfaj nehéz kérdésében felszólalónak az a nézete, hogy a mai viszonyaink között az egyetemi tankönyvnek egyben szakkönyvpótló összefoglaló funkciója is van. Lehetne gondolkodni a történeti részek arányán, azon is, hogy a statikus és a dinamikus részt nem kellett volna-e különválasztani. A perorvoslatok szocialista fejlődéstörténetének feltárása azzal járhat, hogy a hallgató szinte meginog a jelenlegi tételes megoldás helyessége tekintetében. Összefoglalva: A könyv tanulható, jól tagolt, áttekinthető rendszerű tankönyv, jelentős lépés a büntetőeljárási jog tudományában.

Maróti László megyei bírósági tanácsvezető (Szeged): A tankönyv túlnő az egyetem falain, a büntetőeljárási jog elméleti és gyakorlati művelői számára igen jó eligazító alapvetés. Nem ért egyet Varga Lászlóval, mert az adhézios per különösen a szocialista jogunkban gyakorlati szempontból is fontos, amely megérdemli a reá fordított terjedelmet. A tankönyv egyik érdemét tudományos szempontból éppen abban látja, hogy elmélyülten dolgozott ki jelentős, de elméletileg eddig elhanyagolt kérdéseket, mint pl. az adhézios per, a büntető és a polgári per szembeállítása, a büntető és a polgári ítélet viszonya, a jogerő hatások, a tettazonosság. Nagyon tanulságos a bizonyítékok mérlegelésének elemzése a másodfokú eljárásban. A szerző okfejtése nemcsak érdekes, de logikus is: a tényállás másként nem állapítható meg csak bizonyítás útján, ez pedig a bizonyíték észlelését és értékelését egyaránt átfogja. A bírói gyakorlat mindenesetre a mérlegelést szűkebbre veszi. A bizonyíték és bizonyítási eszköz vitájában, ellentétben Varga Lászlóval, a tankönyv álláspontját meggyőzőnek tartja. A gyakorlati jogásznak éppen úgy hasznos mint a szakdolgozatot készítő hallgatónak, a fejezeteként, tárgy szerint is tagolt bibliográfia és ezen felül a részletes, csaknem félszáz oldalas betűrendes tárgymutató. Hiányolható viszont, hogy az igazságügyminiszteri és a legfőbb ügyészi utasítás jogforrási jellegéről Kocsis elvtárs semmit sem mond, pedig ez a büntető eljárás garanciális jellege szempontjából is jelentős volna. A tény- és a jogkérdést a tankönyv sokoldalúan elemzi, mint például az eljárás tárgya, az objektív igazság terjedelme, a bizonyítás, a vádkiterjesztés és

változtatás, a perorvoslati eljárás szempontjából, az ítélet és a vád viszonyában. S bár következetes az a felfogás, hogy a történés elemek és büntetőjogi minősítésük összefonódva jelentkeznek és hogy a tény- és jogkérdés szoros kapcsolata folytán szétválaszthatóságuk viszonylagos, mégis teljesebbé válnék az okfejtés a két fogalom egyszerű, világos definíciója révén. Nagy Lajoshoz csatlakozik abban a kérdésben, hogy a történeti részek a tankönyv elejére valók, továbbá Molnár Lászlóhoz abban, hogy az 1961. nyarán megjelent mű anyaggyűjtését kár volt 1960. január elsejével lezárni. Viszont az utóbbival ellentétben rámutat arra, hogy több kérdésben, mint pl. az adhézios eljárás kérdésében a bírói gyakorlat utólag elfogadta a tankönyv által kidolgozott nézetet, más kérdésekben meg a jogalkotó, mint pl. akkor, amikor az ún. védelv szélesebbkörű érvényesülésének az alapjára helyezkedett a Be.-ben. Összefoglalva: a tankönyv jelentős állomás a magyar büntető eljárási jog történetében.

Jacsó István ügyvéd egyetértett Farkas Sándor nézetével, hogy a büntetőeljárás egyetemi tankönyvének az elméleti alapvetést kell adnia és helytelen lett volna szűk prakticista szempontokon alapuló kompendiumot adni az ifjúság kezébe. E tankönyvnek éppen abban áll a nevelés terén a jelentősége, hogy számol — az örvendetes módon mind nagyobb számú — jobb hallgatók igényeivel is, ezek is megkapják a fejlődésük alapját. A nevelés szempontjából másik erénye a tankönyvnek, hogy világnézete következetesen marxista, a szerzők alkotó módon alkalmazták a marxizmus-leninizmus megállapításait. Nem ért egyet Vargával, mert a tankönyv a bizonyítás kérdéseit széles alapon, behatóan tárgyalja, éspedig nem csupán a 14—15. fejezetben, hanem másutt is, pl. a terheltről és a védőről, a nyomozásról, az elsőfokú bírósági eljárásról, a perorvoslatokról szóló fejezetekben is. Viszont kiegészítésre szorul a kizárásról, a szakértőkről szóló rész. A tankönyv a szocialista törvényesség határozott és egyértelmű hirdetésével a tisztult felfogást képviseli, s bár a XXII. kongresszus előtt készült, a tankönyv felfogása a XXII. kongresszus és pártunk VIII. kongresszusának szellemével megegyező. Így pl. helyesen hangsúlyozza Visinszkij nézetével szemben, hogy a büntető eljárás nemcsak cselekményekből, hanem jogviszonyokból is áll, hogy a beismerés nem lehet elég az elítélésre, hogy a bűnösség kritériuma nem lehet a bíró szubjektív jogtudata, s hogy az objektív igazság kideríthető és hogy pusztán valószínű tények alapján nem lehet elítélni senkit. Helyes az is, amit a tankönyv a terhelt-társ terhelő vallomásának kritikájáról ír. A tankönyv sokhelyütt hangsúlyozza az eljáró szerveknek azt a kötelezettségét, hogy minden bizonyítékot kritikával kell fogadni és ezáltal is jobb munkára serkenti őket. A tankönyv egyik vezérgondolata a szocialista humanizmusnak megfelelően az emberi jogok védelme; a védelem alapelvének a kidomborításával a szerzők jó irányban hatnak a gyakorlatra is.

Kovács István egyetemi tanár (Szeged) hozzászólásában főként az államjog és a büntető eljárási jog határkérdéseivel foglalkozott. Az alapelvek tekintetében bizonyos hiányérzete van. A jelenleginél részletesebben kellene tárgyalni azt, hogy az igazságszolgáltatást csak a bíróság gyakorolhatja, hogy a bírók csak a törvénynek vannak alávetve. A jogorvoslati jogosultság alapelvénél meg kellene vizsgálni, nincs-e annyi kivétel, amely megakadályozza az alapelvi minősültséget. Kiemeli, hogy a tankönyv szerkezete, feldolgozási módja mintaszerű, szerkesztője a tankönyvírás metodikájával elméletileg is foglalkozott. Meggondolandó, nem lett volna jobb mégis nem a végére elkülönítetten, hanem lapalji jegyzetként elhelyezni a jegyzetanyagot. A műfaj kérdésében egyes felszólalókkal ellentétben, óv a meggondolatlan, egyoldalú túlzásoktól és hangsúlyozza, hogy a színvonalas feldolgozás szűk terjedelmi keretben nem lehetséges. Adott esetben nem lehet szó túlméretezett kézikönyvről, alapvető tárgy oktatásáról van szó, ez a tankönyv pedig mégcsak nem is „Kurs" jellegű.

Írásban beküldött véleményében *Bolgár György* és *Pösténvi Márton* a tankönyvet hasznos gyakorlati kézikönyvnek és a gyakorlatot elméleti kérdésekben is eligazító monográfiának tekinti.

Cséka Ervin beküldött hozzászólása részletesen foglalkozik a tananyagkorszerűsítés kérdésével és az időközben bekövetkezett törvényi rendezés várható kihatásaival a tananyagra. A didaktikai követelmények (pl. bírói gyakorlat gyakran túl kazuisztikus ismertetés stb.) és a kézikönyv funkciója közötti ellentmondás után kifejti, hogy „teljesen indokolt, hogy a tankönyv érintette a törvénykezési jog létének problémáját és abban határozottan — és szerintem helyesen — állást foglalt. Ezt a problémát a közelmúltban igen nagy jelentőségű elvi kérdésként vetették fel az eljárásjogok tudománya területén (már sokkal kevésbé a gyakorlat körében), ezért a tankönyvben való elemzés és állásfoglalás mindenképpen szükséges volt. A magam részéről igen meggyőzőeknek tartom a tankönyvnek a törvénykezési jognak és tudományának elvetésére vonatkozó nézetét és pedig több oldalról. Ezek közül, mint nagyon frappánsat kiemelem a „törvénykezési jogviszonyok" tagadásának a szerző által helyesen vallott nézetét, (a törvénykezési jogviszonyok keletkezésük pillanatában széthullanak büntető eljárási illetve polgári eljárási jogviszonyokra, 41. old.) illetve az ellenkező álláspont tarthatatlanságát."

A tankönyvnek a büntető eljárás alapelveivel foglalkozó fejtegetései a fontosságukhoz mért mélységű, széleskörű elemzésre vallanak. A büntető eljárásjog modern alapelvei több oldalról és helyes megvilágítást kapnak és tájékoztat a tankönyv a szocialista büntető eljárásjog irodalmában ezen a területen lezajlott vitákról és tisztázatlan kérdésekről is. Talán valamivel részletesebb és átfogóbb elemzést igényeltek volna a védelem és a szocialista törvényesség elve, elsősorban a szocialista szakirodalomban napvilágot látott különböző nézetek egybevetése, illetve határozottabb saját állásfoglalás kialakítása révén.

Alapjaiban helyesen foglalt állást a tankönyv — részben a hatályos jog, részben a külföldi jogalkotások, valamint tudományos nézetek alapján — a védelvnek a

büntető eljárásjog jelenlegi modern szocialista rendszerében betöltött szerepéről.

Ha elméletileg nem is minden oldalról kidolgozott, de lényegében helyeselhető az az álláspont, hogy a védelv nem alapelve ugyan a büntető eljárásnak, de mégis fontos elve. Továbbá: hogy a büntető perben az ügyész csak vádol, a bíró pedig csak ítélkezik és hogy e két szerv funkciója egymással sem elvileg, sem gyakorlatilag nem keveredik, ill. nem keveredhetik. Helyesen hangsúlyozza a tankönyv, hogy az a körülmény, miszerint a bíróság a vádhoz nincs kötve, nem jelenti azt, hogy a bírói eljárásnak ne volna változatlanul fontos — bár nem kizárólagos — feltétele az ügyészi (ill. kisegítőleg a magán) vád. Mindamellett a tankönyvben foglaltnál bővebb és sokoldalúbb kimunkálást igényel az a kérdés, hogy a vádfunkció a büntető eljárás milyen szakában kezdődik és milyen jelleggel, továbbá, hogy az ügyészi vádnak mi a tartalma ténybeli és jogi vonatkozásban a büntető perben, illetve, hogy ez miként alakul ki már a büntető eljárás előkészítő szakaszában.

A bűnüldözési és igazságszolgáltatási tevékenység eredményességi (célszerűségi) problematikája, illetve a törvényesség kérdései a tankönyvben sem külön problémaként, összefüggő elemzés útján, sem az egyes részleteknél nem nyertek kellő méltánylást. Ez nem azt jelenti, hogy a tankönyv a büntető eljárás egyes szakaszainak, intézményeinek ismertetése kapcsán ne hívná fel a figyelmet a tárgyalás alatt levő kérdés, illetve eljárási intézmény céljára, feladatára és ugyanakkor az ahhoz kapcsolódó tételes rendelkezésekre. De elvi alapon és sokoldalúbban igényelt volna megvilágítást az a probléma, hogy a büntető eljárás folyamatában — az egyébként a tankönyv által is több helyen taglalt — forma és tartalom kérdése milyen dialektikus egységben jelentkezik, hogy ez miért tér el elvileg a burzsoá eljárásjogi koncepciótól. Ez utóbbi t. i. a büntető eljárás szabályaiban kizárólag formákat, kereteket látott és nem tekintette az eljárásjogot és intézményeit a bűnüldözés céljait szolgáló és az eredményesség elérésének lehetőségét is magában hordozó eszközöknek.

„Különösen a büntető eljárás taktikai problémáinak bővebb és főleg elvi jellegű felvetése segített volna hozzá ehhez a szemlélethez és ahhoz, hogy — főleg a büntető eljárás előkészítő szakaszában — a bűncselekmények ténykörülményeinek felderítésével és megvizsgálásával foglalkozó tevékenység — a törvény szóhasználatában: nyomozás — eljárásjogi és kriminalisztikai összefüggése, illetve azok egysége és egymásra utaltsága is kihangsúlyozást nyerjen. A modern szocialista tételes jogalkotások és a tudomány legújabb eredményei a fejlődésnek ezt az irányát jelzik, vagyis a büntető eljárás törvényességi és célszerűségi vonatkozásainak közelebb kerülését. (Lásd a kriminalisztikai tartalmú, azaz a nyomozások eredményességi szempontjait szem előtt tartó eljárási rendelkezések széleskörű behatolását a legújabb szocialista büntető eljárásjogi törvénykönyvekbe, így az új magyar Be.-be is.)"

A tankönyvnek a polgári jogi igény büntetőperben való érvényesítésével foglalkozó része a magyar büntető eljárásjogi irodalomban egyedülállóan sokoldalú, részletes és elmélyült feldolgozása a problémának. A monografikus mélységű, igen magas tudományos értékű és több vonatkozásban eredeti elemzések mindamellett egy egyetemi tankönyv keretében — terjedelmüknél, sőt részben probléma-felvetésüknél fogva is — eltúlzottaknak mondhatók. Ezért e résznek a vonatkozó hatályos tételes jogszabályokhoz mért és arányos lerövidítése volna indokolt.

Hasonlóan az előbbi témához, a tankönyv a büntető eljárási cselekmények rendszerének kimunkálása és sokoldalú megvilágítása terén igen értékes, szinte monografikus jellegű fejtegetéseket tartalmaz. A kényszercselekmények problematikájától eltekintve azonban, erre a kérdéskomplexumra is érvényesnek érezzük azt a megítélésünket, hogy a problematika mennyiségi feldolgozása eltúlzottnak látszik. Még az egyébként kétségtelenül honorálandó didaktikai szempontok sem igénylik a büntető eljárási cselekményeknek ennyire részletező — néhol öncélú osztályozási szempontokat is tükröző — taglalását és rendszerezését.

A büntető eljárás anyagának tárgyalásánál döntő fontosságú bizonyítás problémái a tankönyvben kellő részletességgel, helyes elméleti alapokon s a gyakorlati kérdéseket is megfelelően méltatva kerültek feldolgozásra. Bár a magyar szakirodalom egyébként sem túlzottan gazdag a büntető eljárásbeli bizonyítás elvi kérdéseit tárgyaló művekben, a tankönyv sok tekintetben hiányt pótló és részterületekre, monográfiákba kívánkozó kérdések tárgyalásába is belebocsátkozik, illetve több helyen érint ilyeneket (a ténykérdés-jogkérdés problémája, a jogalkalmazás folyamata stb.).

Ugyanakkor a szocialista büntető eljárásjog tudományának legújabb eredményei, sőt a tételes jogalkotások is lehetővé tesznek ma már bizonyos előbbrelépést a bizonyítás kérdéskomplexumának többé-kevésbé hagyományos kereteinél, amelyeknél egynémely vonatkozásban a tankönyv is megáll, illetve adós marad a fejlődés legújabb irányainak jelzésével. A szocialista bűnüldözési és igazságügyi gyakorlatban a bizonyítás kérdései lényegesen túlmennek az eljárási törvényben felsorolt bizonyítási eszközök igénybevételének, illetve a bizonyításra vonatkozó — jórészt alaki jellegű — szabályok alkalmazásának problémáin. A fejlődésnek az az iránya állapítható meg, hogy a büntető eljárásbeli bizonyítás gyakorlati munkáját a marxista ismeretelmélet alapjaira kell helyezni s a bizonyítás tanának körén belül elvi alapokon kell felvetni és kidolgozni a bűntettek ténykörülményeinek felderítésére, bizonyítására és megállapítására vonatkozó tevékenységet, mindezeknek sajátosságait és összefüggéseit. A bizonyítás tanának eme korszerű szemléletű koncepciója ismét felveti a fentiekben már érintett célszerűség és törvényesség problematikáját a büntető eljárásban általában és az azon végighúzódó bizonyítási (tényfelderítési, ténymegállapítási) tevékenység keretén belül különösen.

A perorvoslatok kérdéskomplexumát a tankönyv ugyancsak rendkívül széles elméleti és gyakorlati problémafelvetéssel, bőséges fejlő-

déstörténet bemutatásával tárgyalja. A perorvoslati rendszer kérdésében képviseli a tankönyv az egyik leghatározottabb és legjobban kidolgozott álláspontot, éspedig a fennálló hatályos rendelkezések kritikai elemzésén keresztül.

Eltekintve attól, hogy a Be. újabb szabályai folytán a fellebbezési bíróság ténymegállapító jogköre tovább bővült és így a tankönyvnek ezzel kapcsolatos és érdemben a legtöbb helyet elfoglaló fejtegetései — esetleges későbbi kiadás esetén — további átdolgozásra szorulnak, — a fellebbezés, illetve a perorvoslatok elvi kérdéseiben elfoglalt álláspont elméletileg szélesen megalapozott és meggyőző érvekkel alátámasztott. Kétségtelen ugyan, hogy a tételes jog a kérdést azóta méginkább a tankönyvben foglalt koncepciótól eltérő irányban fejlesztette tovább, ennek ellenére helye marad egyetemi tankönyvben olyan tudományos alapokra helyezett kritikai megfontolásoknak, amelyek pl. a fellebbezési bíróság ténymegállapító jogkörének kérdésében más elvi alapon álló felfogást vallanak.

„A perorvoslati problémák lényeges részét képező súlyosítási tilalom kérdésében a tankönyv ismét a tételes szabályozás, illetve bizonyos fokig a kialakult joggyakorlat kritikáját is adja és részletesen kidolgozott saját elvi álláspontot képvisel. Ebben a kérdésben már nézetem szerint kevésbé meggyőző a tankönyv felfogása, az ti., hogy lényegében a jogkérdésben is csak kasszatórius jogkörrel kellene felruházni a fellebbezési bíróságot. A tankönyv felfogásával ellentétben a szocialista büntető eljárásjogok többsége a magyar büntető eljárásjog álláspontjának és a súlyosítási tilalomnak ún. mérsékeltebb felfogását vallja. Mindezektől eltekintve, a tankönyvnek a perorvoslati kérdéskomplexumot tárgyaló részei igen magas színvonalúak, sokoldalú elméleti, jogpolitikai és gyakorlati szempontú elemzést tartalmaznak." ,

Móra Mihály egyetemi tanár, szerkesztő *válaszában* mindenekelőtt megköszönte a referensek és a hozzászólók értékes megjegyzéseit. A tankönyv nem öncél, hanem eszköz az egész oktatási munka megjavítására. A tankönyvíró érdeklődéssel várta a mai vitát, amely választ volt hivatva adni arra a kérdésre: helyesek voltak-e a tankönyv ideológiai-szakmai didaktikai törekvései, sikerültek-e a korszerű tankönyv létesítésére irányuló erőfeszítések, előmozdította-e a tankönyv az oktatást, tükrözte-e büntető eljárásjogi tudományunk mai állását? A vita erre pozitív választ adott és ez az elismerés a szerzőt természetesen örömmel tölti el, hiszen csaknem egy évtizedes munkáról van szó. A jogi tankönyvnek jelenlegi viszonyaink között többféle igényt kell kielégítenie: az alapvetően fontos didaktikai követelményeken felül a gyakorlat és az elmélet igényeire is figyelemmel kellett lennie. Éppen a tanulhatóság érdekében választotta azt a megoldást, hogy a tananyagtól elkülönítette a segítő apparátust (jegyzetek, irodalmi utalások, bibliográfia, mutatók). Tanulni csak a tananyagrészt kell, ami ezen kívül van, azt természetesen nem is lehet megtanulni. Senkinek sem jut eszébe pl. a tárgymutatót megtanulni, viszont a mutatók, bibliográfia segít a tanulásban, a szakdolgozat elkészítésénél. Kicsinyesnek és helytelennek tartja ezért azt az észrevételt, hogy ez a nem tananyagrészből álló segítő apparátus „végeredményben csökkenti a (tankönyv) tanulhatóságát". Tanulhatóságról ugyanis *csak tananyagon belül* lehet szó, azon belül, amit meg kell tanulni. Ami ezen *túl* van, az egyszerűen kiesik a tanulhatóság vagy a nem tanulhatóság köréből, akár a borítéklap vagy a rövidítések jegyzéke. A tankönyv az átlaghallgató részére készül ugyan, de számolnia kell a jobbak igényeivel is. A bőséges tájékoztató bibliográfiára a doktorátust megelőzően szakdolgozatot készítő hallgatónak múlhatatlanul szüksége van. A tankönyv egyik célja éppen az, hogy a kezdőt megtanítsa a szakirodalom ismeretére és használatára is. Éppen azért, hogy a lábjegyzetanyag és az irodalmi utalások ne *zavarják* a tanulhatóságot, a szerkesztő ezeket és a bibliográfiát a tanulandó szövegtől különválasztotta és *külön részként* a tankönyv *végére* helyezte el az egyes fejezetek sorrendjében és ezzel nemhogy csökkentette, hanem ellenkezőleg: növelte a tanulhatóságot. Lehet tehát azt mondani, hogy a szerkesztő számára hálátlan többletmunka az ilyen segítő apparátus elkészítése, de ennek elkészítéséért a szerkesztőt megróni és ennek „végeredményben" (?) a tanulhatóságot csökkentő hatást tulajdonítani felette érthetetlen. Ami a tankönyv árát illeti, az a tőkés országok tankönyvváraihoz viszonyítva számottevően olcsóbb. Nem drágább az a hazai jegyzetekéhez viszonyítva sem, ha arra gondolunk, hogy a jegyzeteket a hallgatók általában nem tartják meg, míg a tankönyvet nem dobják el, azt el is adhatják.

Egyetért viszont Maróti elvtárs észrevételével, hogy a tankönyv az utasítás jogforrási jellegéről semmit sem mond. Tudni kell azonban, hogy erről a kézirat megfelelő felvilágosítást tartalmazott, ámde ezt az 1960-ban kirendelt újabb lektor kifogása folytán el kellett hagyni. Jogos továbbbbá Molnár és Maróti elvtársak ama kifogása is, hogy az 1961. nyarán megjelent mű anyaggyűjtését kár volt 1960 január elsejével lezárni. Ezért azonban a felelősség nem a szerzőket terheli. A tankönyv anyaggyűjtését valóban 1960. január elsejével zárták le, ami az 1960 májusában már a nyomdának előkészített kézirathoz képest normális. Rendes körülmények között júniusban megkezdik a szedést és 1960 őszén a tankönyv megjelent volna, ha közbe nem jön az a szokatlan körülmény, hogy a korábbi bőséges és alapos lektorálások után egy újabb lektorálást rendeltek el, ami a tankönyv megjelenését egy évvel meghosszabbította.

A további megjegyzésekre válaszolva, a szerkesztő a bizonyítékbizonyítási eszközre nézve nézetét fenntartja, viszont a szakértő és a kizárás kérdésében a bírálatot elfogadja. A tárgyalásvezetés műveletét a tankönyv elég részletesen elemzi. Ami az alapelvek fejezetét illeti, a szerkesztő el akarta tudatosan kerülni az alapelvek hipertrófiáját, szándékosan kerülte az alapelvek kérdésének a kezdő számára nehezen érthető felduzzasztását. Didaktikailag helyesebb, ha a tankönyv az elején rövid, tömör fogalmazásban exponálja az egyes alapelveket; alkalmazásukat, megvalósításukat pedig az eljárás so-

rán később, az eljárás megfelelő részénél mutatja ki részletesebben, ott, ahol az már könnyebben érthető.

A vita eredményét az azon elnöklő *Kovács István* professzor foglalta össze. A vita egyértelműen pozitívan értékelte a tankönyvet, amelynek kiemelkedő erénye az alaposság és az elméleti színvonal mellett a tanulhatóság, a didaktikai követelmények érvényesítése. A tankönyv jogirodalmunk jelentős eseménye és az egyetemi oktatás céljain túlmenően alkalmas arra is, hogy a gyakorlati jogászok perjogi elméleti tudását emelje és ezen keresztül a szocialista törvényesség érvényesülését szolgálja. A tankönyv szerkesztésében a gondosság ötletességgel párosult.

Sz. A.

A polgári jogi tankönyv vitája

1. Az oktatási törvény alapján folyó reform keretében a felsőoktatás területén a legfontosabb feladat a tananyag tartalmának fejlesztése, korszerűsítése. Ennek a feladatnak megvalósítására kiadott általános módszertani alapelvek előírják, hogy a korszerű követelményeknek megfelelő jegyzeteket, tankönyveket kell kiadni.

Ennek keretében került sor a „Magyar polgári jog I—II." egyetemi tankönyv (szerzők: *dr. Világhy Miklós* és *dr. Eörsi Gyula)* megvitatására.

Bizonyos hagyománya van már annak, hogy a polgári jogi tankönyv (ill. jegyzet) vitának Szeged a helye, hiszen a Polgári Törvénykönyv kodifikációs munkálatainak megkezdése óta ez alkalommal immár harmadszor került sor itt a polgári jog egyetemi tananyagának megbeszélésére.

A kétnapos tanácskozás iránt a meghívott elméleti és gyakorlati szakemberek részéről igen nagy érdeklődés nyilvánult meg.

Figyelemmel arra, hogy a tankönyvvita megrendezése a tananyag korszerűsítési munkálatok időszakára esik, a tankönyv tartalmi és módszertani értékelésénél is természetszerűen kiinduló pontot képeznek a korszerűsítés szempontjai. E követelmény szemszögéből kell vizsgálni a polgári jogi tankönyvet még annak figyelembevételével is, hogy a tankönyv megírása részben a reform megvalósítását jelentő időszak előttre esett. Az említett célkitűzések szempontjából pedig legelső az alapvető oktatási anyagot tartalmazó tankönyv jellegének a megvizsgálása, illetve ebből a szempontból a polgári jogi egyetemi tankönyv értékelése. A vita összefoglaló ismertetése előtt ezért — mintegy bevezetőként — kell ezzel foglalkoznunk, márcsak azért is, mert a referátumokban és egyes felszólalásokban foglaltakból kitűnőleg az ezzel kapcsolatos nézetek nem teljesen egyöntetűek. Az „egyetemi tankönyv" elnevezés alapvetően már megjelöli az ilyen munkák jellegét és fő feladatát: a tankönyv az egyetemi oktatás alapvető ismeretanyagát és a hallgató által elsajátítandó, vagy legalábbis megismerendő matériát tartalmazza. Az ezzel kapcsolatosan véleményt nyilvánítók közül főleg a gyakorlat képviselői azt hangoztatták, hogy e szempontból a polgári jogi tankönyv többet ad, mint az elsajátítandó tananyagot. Megítélésük szerint a szóbanforgó tankönyv nem egy részében a szükséges jogi alapismeretekkel már rendelkező — tehát egyetemet végzett — jogászok számára ad eligazítást, s így bizonyos vonatkozásokban a tankönyvi kereteket meghaladja. A tankönyv teljes anyaga memorizálásának megkívánása — főleg a levelező hallgatók vonatkozásában — nehézségeket eredményezhet. Azzal a hátránnyal járhat, hogy a hallgató csak komoly erőfeszítésekkel képes kihámozni a jogintézmény lényegét, képes megérteni az anyag belső összefüggéseit és alapvető tételeit.

A most említett vélemény képviselőinek megítélése szerint is önmagában csak helyeselhető, hogy a polgári jog anyagából ilyen jellegű munka készült, mert a végzett jogásznak a legkülönbözőbb speciális szakvizsgát kell bizonyos idő után letennie s ezekre a felkészülés ma még döntően — a külön e célra rendszeresített oktatási anyagok hiányában — az egyetemi tankönyvekből, jegyzetekből történik. A jogalkalmazó jogász is konkrét kérdések elbírálásánál szívesen fordul az egyetemi tankönyvekhez, illetve jegyzetekhez, mivel kézikönyv viszonylag csekély számban áll rendelkezésre. A gyakorló jogászok tehát csak megelégedéssel fogadják az olyan tankönyveket, amelyek az utóbb említett kívánalmak kielégítésére alkalmasak. Ettől különböző kérdés azonban az, hogy az ilyen jellegű és méretű tankönyvek az egyetemi oktatás igényeire mennyiben vannak figyelemmel. Többek megítélése szerint a kézikönyv jellegű tankönyv mellett szükség van rövid, tömör, könnyen áttekinthető jegyzetre is, főleg a levelező oktatás sajátos helyzetére tekintettel.

A vita során azonban sikerült e jelentős kérdésben egységes álláspontot elfoglalni: az egyetemi tankönyvnek az adott jogág intézményeit, jogelveit, tételes szabályait összefoglaló rendszerességgel kell tárgyalnia, ennek megfelelően a tankönyv célját tartalmilag alapvetően az adott stúdium oktatási célja határozza meg. A polgári jog, mint egyetemi stúdium oktatásának célja — amint azt a vitaülés kialakította — az, hogy „megismertesse a hallgatókkal a magyar szocialista polgári jog körébe eső lényeges jogszabályokat, az egyes jogintézményeket s ezeket történeti fejlődésüket is bemutatva, a szocialista tudomány álláspontjának megfelelően tudományos elemzésnek vesse alá. A polgári jog oktatása körében törekedni kell e jogágazat tudománya által feltárt fejlődési tendenciák bemutatására, e jogágazat és más társadalmi jelenségek, a polgári jogba tartozó jogszabályok és más társadalmi együttélési szabályok összefüggésének feltárására, a polgári jogi intézmények és a reájuk vonatkozó nézetek gazdasági-társadalmi okainak s azok társadalmi hatásának elemzésére." Az idézett célkitűzésből következik, hogy az értékelésnél a tankönyvet, mint egyetemi oktatási anyagot kell vizsgálni, s elvileg is helytelen volna értékelni olyan szempontból, hogy pl. speciális szakmai ismeretek elsajátítására mennyire alkalmas.

Az oktatási reform említett irányelvei a kommunista szakemberképzés megvalósítását tűzik ki a felsőoktatás feladatául; ennek előfeltétele viszont, hogy az egyes szakágak tananyagai a marxizmus-

leninizmus alapvető, a társadalmi gyakorlat által igazolt megállapításait tükrözzék és alkotó módon hasznosítsák, megfeleljenek az adott tudományág korszerű helyzetének, világosan is tanulható módon tárgyalják a közlendő ismereteket. A polgári jogi tankönyv szerzői ezen követelményeknek — egyértelmű megállapítás szerint — legteljesebben eleget tettek, a munka világnézeti megalapozottsága, szakmai színvonala, oktatási használhatósága minden olvasóban a legnagyobb elismerést váltja ki, melynek megjelenése a magyar polgári jog igen jelentős eseménye. A felszabadulás előtti tankönyvek óta ez az első olyan munka, amely a jogi oktatás részére az adott jogág teljes anyagát rendszeresen, a jogászképzés igényeit messzemenően kielégítve dolgozza fel. Nagyon találó az a megállapítás, hogy a tankönyvben bizonyos értelemben tükröződik a magyar civilisztika jelenlegi színvonala, az elméleti és gyakorlati jogászoknak a szocialista polgári jog kialakítására irányuló erőfeszítései, s mindehhez természetesen hozzájárulnak a polgári jog tudományának nemzetközi eredményei is.

Ha tehát a hallgatóság felé az egyetemi oktatás keretében a tudomány legújabb eredményeit tükröző, a társadalmi valóság által felvetett problémákat elemző és azok megoldását segítő, világnézetileg szilárdan megalapozott tananyagot kívánunk közvetíteni, a tankönyv nem válhat a memorizálandó tételek vázlatszerű gyűjteményévé. Külön rövidített jegyzet, illetőleg oktatási anyag készítése pedig a levelező hallgatók számára márcsak azért sem jöhet szóba, mert ez sértené a nappali és levelező tagozatos hallgatók egyenlő színvonalú képzésének a követelményét.

Eme előkérdés tisztázása után került sor a tankönyv rendszerét követve a tankönyv egyes részeinek beható megvitatására. A tankönyv első részével összefüggésben hangzottak el a tankönyv egészét érintő általános érvényű megállapítások is.

Az egyes részek vitájának alapjául az előzetesen elkészített és közre adott referátumok szolgáltak, az egyes részekhez kapcsolódó hozzászólásokat pedig a vonatkozó anyagrész szerzőjének összefoglalója követte. Hangsúlyozni kell, hogy a vita lefolyásának módja újszerű volt és a közvetlen hangú beszélgetés biztosította a tanácskozás eredményességét. Amint a szerzők többszörösen kiemelték: a vita hasznos hozzájárulást jelent számunkra a tankönyv további kiadásainak az előkészítéséhez.

Az alábbiakban az egyes anyagrészek tárgyalása során felmerült leglényegesebb problémákat kívánjuk ismertetni.

2. Az általános részről szóló referátumban *Csanádi György* egyetemi docens hangsúlyozta, hogy az ideológiai megalapozás kifogástalan, a szerző az alapvető polgári jogi fogalmakat mindenkor a történelmi materializmus, illetőleg a politikai gazdaságtan fogalmaiból minden sematizmustól és frázisszerűségtől mentesen vezeti le. Rámutat viszont, hogy a polgári jogszabályról szóló fejezetben a tárgyalt témák lényegében nem polgári jogi témák: köztudottan részben az állam és jogelmélet (szerkezet, alkalmazás), illetve az államjog (jogforrás, hatály) körébe tartoznak; e körülmény is indokolja az átfedések kiküszöbölése céljából az egyes tárgyak közötti tervszerű együttműködés megvalósítását, ami egyébként a reform egyik döntő célkitűzése.

A második tematikai jellegű probléma: a jogügylettan, amelyet a referens szerint — a Ptk-nak megfelelően — a kötelmi jogban kellene elhelyezni. Nem tagadható, hogy a jelenleg követett megoldásnak is vannak előnyei. Mellette szól, hogy jogügyletekkel nemcsak a szerződési jogban találkozunk; ezzel szemben kétségtelen tény, hogy a jogügyletek végeredményben keletkezésükben és tartalmukban is túlnyomórészt a szerződésekhez kapcsolódnak. Csanádi György hangoztatta, hogy a tananyag általános részének legfontosabb feladata: az alapfogalmak rögzítése, melyeket azután mindvégig következetesen, egyöntetűen kell alkalmazni a tételesjogi részeknél is. E tekintetben — néhány kisebb egyenetlenségtől eltekintve — a szerzők közötti felfogásbeli eltérés a felelősség kifejtésénél zavaró.

Közismert, hogy a felelősség fogalmának értelmezésében többféle álláspont van s a kérdés megítélésében a tankönyv szerzői sem járnak azonos úton. Aligha lehet tankönyvvita feladata az, hogy a felelősség elméleti alapkérdéseit részleteiben megvitatva alakítson ki közös álláspontot. Módszerbelileg azonban megengedhető az a megjegyzés, hogy helyes lett volna, ha a felelősséggel kapcsolatos vitát a tankönyv ugyan ismerteti, de a szerzők egy bizonyos közös álláspont alapján mutatják be a felelősségi jog kérdéseit; enélkül a felelősségi joganyag megértése a hallgatók számára bizonyos nehézséget jelent.

Az utóbb felvetett problémát a referens behatóbban is tárgyalta írásbeli anyagában. A felfogásbeli különbségből eredő didaktikai nehézség legjobb példájaként a felróhatóság fogalmával kapcsolatosan kialakult bizonytalanságot emelte ki. Ennek eseteit a tankönyv úgy csoportosítja, hogy van vétkes és vétlen jogellenesség; az előbbi a szubjektív, az utóbbi az objektív jogellenesség. Ez kifogásolható: az objektív jogellenességnek ugyanis csak bizonyos esetei esnek a felróhatóság körébe; másrészt a szubjektív és objektív jogellenesség nem egymás mellé rendelt kategóriák, mivel a szubjektív jogellenesség az objektív jogellenesség egyik minősített esete.

A felelősség fogalmával kapcsolatos vita — a referens megítélése szerint — terminológiai problémává szűkíthető. Akik e fogalmat tágabb értelemben használják, ez alá a jelenségek három csoportját vonják: *a)* a vagyoni helytállást, *b)* a jogsértés olyan szankcióit, amelyek függetlenek a felróhatóságtól, *c)* a felróható jogellenesség szankcióit: a kártérítési és kötbérfelelősséget. A „szűkebb" álláspont képviselői csak az utóbbit értik „felelősség" alatt. Közvetítő megoldásként bevezetni javasolja a „felelősség tágabb értelmében" kifejezést, amely magában foglalná az említett *a)* és *b)* eseteket is.

Értéke az általános résznek, hogy a jogi jelenségeket sokoldalúan vizsgálja; kívánatos volna azonban, ha egy témának más összefüggésben való vizsgálatakor utalás történne a korábban tár-

gyaltakra. Az egyes fogalmakat a tankönyv általában tipikus példákkal illusztrálja, ami lényegileg helyes, de — a többi anyagrészt is beleértve — kívánatos a példák számának gyarapítása és főleg életszerűbb, korszerűbb példák bemutatása is.

A tankönyv tartalmi vonatkozásait illetően még néhány megjegyzés. A polgári jogi szabályozás módszerét a tankönyv az egyenjogúsággal és mellérendeltséggel jellemzi: ez nem két külön vonás; jellegzetes módszerbeli sajátosságként kellett volna viszont — a referens szerint — foglalkozni a szankciók helyreállító jellegével, illetőleg vonásaival.

A jogi személyek témaköréhez kapcsolódva Csanádi György felvetette, hogy az állami vállalatok funkcionáriusainak kötelességeivel, — mely gyakorlati szempontból igen jelentős — a jogi oktatásnak behatóbban kellene foglalkoznia.

Az általános rész anyagához számosan hozzászóltak, majd a tankönyv szerzői válaszoltak a tankönyv egészét érintő észrevételekre, majd *Világhy professzor* — mint az I. rész szerzője — külön is az e résszel kapcsolatosan elhangzott megjegyzésekre. A legtöbb probléma, — melyre éppen a reform során tekintettel kell lenni — az átfedések, az egyes tárgyak elhatárolásából adódik. Helytelen a mechanikus elhatárolási módszer, egyes intézményeknek csak az egyik, vagy másik stúdiumban való tárgyalása; ez nem felel meg az elhatárolás marxista felfogásának.

A magánjog tudománya időbeli leg korábban fejlődött, mint például az államigazgatási jog, az államjog, a jogelmélet tudománya. Ez a természetes magyarázata annak, hogy a magánjog keretei között kialakult intézmények, a magánjog tudománya által kimunkált megállapítások szinte hagyományosan továbbra is részét képezik a civilisztikai stúdiumnak, annak ellenére, hogy az egyes intézmények, tudományos megállapítások, elvi következtetések jellegbeli hovatartozósága esetleg már nem vitás.

A tananyag korszerűsítése keretében kell megoldani azt, hogy az említett anyagok elhelyezésének a fejlődéssel szükségképpen együttjáró revíziója megtörténjék. Természetesen a feladat helyes megoldása nagyfokú körültekintést és óvatosságot igényel. A komplexitás ugyanis szükségképpen eredményezi, hogy gyakran egy-egy jogintézményt sokoldalúan, összefüggésben kell vizsgálni, az adott jogintézményt több jogág keretei között kell tárgyalni úgy, hogy az egyes stúdiumok elsősorban azokat a sajátos vonásokat értékeljék behatóbban, amelyeknek az adott jogterület szempontjából van elsőrendű fontosságuk. Világos, hogy például a jogszabálytant alapvetően az államjog keretében kell ugyan oktatni, de egyes sajátos megoldások, illetve a megoldások sajátos vonásainak bemutatása (vélelem, fikció) nem nélkülözhető a polgári jog oktatásában sem. Aligha kell külön magyarázni azt is, hogy az állami vállalat szervezetével, működésével stb., illetve azok más-más megnyilvánulási formáival az államigazgatási jog, a munkajog és a polgári jog egyaránt foglalkozik.

Bizonyos fokig hasonló jellegű a probléma a történeti anyag bemutatásánál a történeti stúdiumokat illetően. Helyes, ha az ágazati oktatás történetileg a fejlődésnek csupán fő tendenciáit, jellemző elveit ismerteti, s a tankönyv is csupán ezt tartalmazza, s így a „történeti rész" elsősorban intézmény történeti jelleget nyer.

A felelősség fogalmával kapcsolatos tankönyvbeli kettősséget a szerzők elismerték s hasznosítható elgondolásnak minősítették a referens által a kettősség feloldását célzó javasolt megoldást.

3. A tankönyv tulajdonjogról szóló részéhez *Bajory Pál* megyei bírósági bíró készített referátumot. Igen nagy előnye a résznek — véleménye szerint — hogy nemcsak a hatályos joganyagot tárgyalja, hanem érintőleg megvilágít olyan kérdéseket, tisztáz olyan fogalmakat, amelyek ugyan ma már hatályban nem levő jogi szabályozáshoz kapcsolódnak, de amelyek ismerete a jelenlegi szabályozás jobb megértéséhez nagymértékben szükséges.

Részletesen foglalkozott a referátum a telekkönyvi jog legfontosabb elveivel, s helyteleníti a tankönyv által használt „legfőbb elvek" kifejezést; a referens véleménye szerint alapelvei ugyanis nemcsak egy-egy jogágazatnak vannak, hanem a jogágazaton belül a jelentősebb jogintézményeknek is. Ezen túlmenően: a tankönyvben felsorolt némelyik „legfőbb elvnek" az „elvi" jellege is kétséges. Az alapelv nem azonosítható a jogszabállyal, bár a szocialista jogalkotás azt igyekszik jogszabály formájába is önteni, többek között pl. a Ptk. vagy Pp. is. Az alapelv több és más, mint az alapvető jogszabály és rendszerint több jogszabályban is kifejezésre jut.

A mondottakra figyelemmel a dologi megegyezés elve kikapcsolható, mivel csupán a telekkönyvi jogszerzés egyik esete, illetve annak szabálya; ugyanis nemcsak szerződéssel, hanem egyéb módon is lehet ingatlanra jogot szerezni (pl. öröklés után — így erre figyelemmel is kellene „alapelvet" konstruálni).

A dologi megegyezés elvét a tankönyv összefüggésbe hozza a bejegyzési engedéllyel, mivel a telekkönyvi jogok létrehozásához bejegyzési engedély szükséges. Ez nem fogadható el, mert nem nélkülözhetetlen feltétele a szerződés útján való jogszerzésnek (bírói ítélet pótolhatja) és a szerződés útján történő jogszerzés is csak egyik esete a telekkönyvi jogszerzésnek.

Mellőzhető ezenkívül a törvényesség elve is; felesleges ennek külön megemlítése a telekkönyvi jogban, hiszen legáltalánosabb érvényű jogpolitikai tételről van szó.

Szép György Pest megyei bírósági elnökhelyettes és *Csanádi György* egyetemi docens felszólalásai után, a tulajdonjogi rész vitáját *Világhy Miklós* foglalta össze. Az „alapelv" illetve „főelv" megkülönböztetés alkalmazása — megítélése szerint — a továbbiakban is indokolt. Az említett elvek közül a bejegyzési elvet, valamint a törvényesség elvét véleménye szerint is mellőzni lehet; ezek inkább telekkönyvi eljárási sajátosságok. Viszont a dologi megegyezés elvét továbbra is fenn kell tartani, annak elhagyása nem helyes, mert karakterisztikus értékű jogtételt tükröz.

Csanádi György vetette fel a vitában az állami szocialista tulaj-

don vélelme, valamint a békés birtoklásnak birtokláshoz való jogosultságot eredményező vélelem összeütközéséből eredő problémát. Világhy professzor véleménye szerint olyan termelőeszközökre nézve, amely nem kizárólag állami tulajdon tárgya, az állami tulajdon vélelmét önmagában azért alkalmazni, mivel valaki az állam tulajdonjogát állítja — nem lehet; az állami tulajdon vélelem ilyenkor nem lehet erősebb a békés birtoklásho kapcsolódó vélelemnél. A teljesség kedvéért kell megjegyezni, hogy többen vitatták ezt az álláspontot.

4. A kötelmi jog című részhez *Kemenes Béla* egyetemi docens, tanszékvezető készített véleményt. Referátumában a tananyag korszerűsítés bizonyos általános szempontjainak alapulvételével teszi meg megjegyzéseit. A szerződéssel foglalkozó részt a tankönyv szerzője elméleti alapvetéssel vezeti be, amelynek központjában döntően a politikai gazdaságtannak az áruviszonyra vonatkozó tanításai állnak. E módszerrel egyetért, azonban úgy véli, hogy a politikai gazdaságtani és a jogi kategóriák a tankönyvben kissé keverednek. Ezért helyesebb lett volna módszerbelileg, ha először az áruviszony politikai gazdaságtani képlete kerül bemutatásra a maga absztrakt formájában, majd ezután kerül sor azok jogi vetületének bemutatására. Ilymódon a politikai gazdaságtani tanításoknak a jogi oktatás anyagába való átültetése sokkal meggyőzőbben, konkrétabban és így érthetőbben valósítható meg.

Nagyon helyes az a módszer, hogy egyes fontosabb intézményeknél intézménytörténeti áttekintést is tartalmaz a tankönyv. Az intézmények ily bemutatása nem öncélú, hanem azoknak az adott társadalmi rendszerben betöltött szerepe megvilágítását célozza.

Ez az ideológiai nevelés, a történeti szemléletmódokhoz szoktatás szempontjából rendkívül hasznos. Ehhez kapcsolódva helyes az is, hogy a maguk korában érvényesült elméleteknek a bírálatára is komoly súlyt helyez a szerző.

A tananyag világnézeti megalapozottságát nagymértékben mozdítja elő, hogy alkalmazza és közvetíti a szocialista jogtudomány elméleti-elvi eredményeit, tételeit. Kiemelkedő fontossága van annak is, hogy a hallgatók világosan lássák és érezzék a jogintézmények és jogi megoldások mögött levő társadalmi tényezőket.

A tankönyv bizonyos színvonalbeli egyenetlenséget leginkább a bírói gyakorlat bemutatása tekintetében mutat. Néhol a bírói gyakorlat viszonylag részletesebb bemutatására került sor, több fejezetben azonban ez csökkent mértékű.

A tananyag korszerűsítési munkálatok során elvi kérdésként merült fel, hogy a tankönyv tartalmazhat-e tételes szabályokat, illetve bírói gyakorlatot bíráló részeket; helyeselhető-e kritikai hangú bírálat a hatályos joganyag tekintetében? Főleg a tankönyv kötelmi jogi része tekintetében adódhat az a benyomás, hogy itt minden egyértelműen megoldott s a jogalkalmazó munkája problémától mentes. Véleménye szerint elvileg sem kell félni attól, hogy megfelelő mértékletességgel az értelmezés során kialakult eltérő álláspontokat közvetítjük a hallgatók felé; enélkül a hallgatókban olyan szemlélet alakul ki, hogy a jogértelmezés csupán mechanikus logikai művelet, ami pedig egyáltalán nem kívánatos.

A kötelmi jog anyagának rendszerbeli felépítése az oktatás követelményeire van alapvetően figyelemmel, s helyeselhető, hogy didaktikai megfontolásokból szükség esetén eltér a Ptk. megoldásától.

5. A kártérítésről szóló fejezethez *Bakó József* megyei bírósági elnökhelyettes fűzött megjegyzéseket. Helyteleníti azt a módszert, hogy az átfogó általános érvényű alapelvekről a tankönyv első része tesz említést, részletesen azok kifejtésére az általános rész keretében került sor. Az egyes jogi intézmények vonatkozásában azonban, így a kártérítési rész körében is már csupán visszautalás történik az alapelvekre, ami kétségtelenül azzal a veszéllyel jár, hogy a hallgató az alapelveket elvontan szemléli, nem látja azok funkcionálását, konkrét jogintézményekkel való összefüggéseit.

Módszerbelileg ezért helyesebb, ha az egyes konkrét jogintézményre vonatkozó különös alapelvek mellett kerülnek bemutatásra az adott jogintézmény szempontjából jelentőséggel bíró általános alapelvek is. Nem helyeselhető, hogy pl. a tankönyv külön foglalkozik a prevencióval, mint a felelősséget érintő kérdéssel, a megelőzéssel, a kárelhárítási és kárenyhítési kötelezettséggel, holott mindezeknél áttekinthetőbb és tömörebb tájékoztatást lehetett volna adni, ha külön fejezet foglalkozott volna a kártérítést érintő valamennyi alapelvvel és ezek között a kármegelőzés elvével.

Eörsi Gyula összefoglalása során a kötelmi jog anyag részével kapcsolatban elismerte, hogy az egyes szerződésfajták bemutatásánál bizonyos terjedelmi és színvonalbeli egyenetlenség van. Viszont nem is szükséges valamennyi ügyletfajtát ugyanolyan mélységben, ugyanolyan részletességgel tárgyalni (pl. váltó). Nem kívánatos, hogy az anyagot — a tételes anyag részletesebb ismertetésével — bővítsék; a fő követelmény az alapvető fontosságú szabályok bemutatása, illetve megtanítása. A referátumokban foglalt részletmegjegyzések zömével a szerző egyetértett.

6. A szellemi alkotások jogáról *Benárd Aurél* igazságügyminisztériumi csoportvezető készített referátumot. Kiemelte, hogy alapvető értékű az anyagrészből a bevezetés, amely — didaktikai szempontból is megfelelően — a társadalmi fejlődés és a jogi szabályozás összefüggéseinek meggyőző feltárásával ad a fő kérdésekben átfogó eligazítást. Az elméleti alapok helyessége mellett azonban a részletekben néha aránytalanság mutatkozik (pl. a tételes részeknél, a szerzői jog és a feltalálói jog viszonylatában). Ezekben a részekben a szerző nem egyszer megmarad a pozitív jogszabályok ismertetésénél; ez természetesen nem vonatkozik a tételes rész teljes anyagára. A legsikerültebbek azok a fejezetek, ahol a dialektikus módszert nemcsak az alapkérdések vizsgálatára, hanem a részletmegoldások bemutatására is felhasználja, pl. a szabadalmi elővizsgálati és bejelentési rendszer összehasonlítása, az exkulpációs rend-

szer behatolása a „hagyományos" szerzői jogba stb. Különösen indokolttá teszi ezt a tárgyalási módot az az objektív helyzet, hogy az alapvető jogszabályok a felszabadulást megelőző időkből erednek és így alkalmazásuk sokkal hatékonyabb kritikai elemzést követel meg. Hiányosságként lehet viszont megemlíteni, hogy a tankönyv sok esetben szigorúan követi a tételes jog szerkezeti megoldását, ami pedig figyelemmel a szerzői jog korszerűtlen felépítésére, a tudományos rendszerezés igényét nem elégíti ki. A példák alkalmazása talán ebben az anyagrészben a legszegényebb; a példák nagyobb számú alkalmazása, a jogtételek tekintetében az eligazodást megkönnyítené és az érthetőséget is elősegítené.

Világhy Miklós, mint a vonatkozó anyagrész szerzője a referátumban foglaltakkal, valamint a vitában elhangzottakkal javarészt egyetértett, különösen helyeselte a rendszeri felépítéssel kapcsolatos megjegyzéseket (szerzői jog belső rendszerének megjavítása, a védjegyről és az ipari mintáról szóló anyagrésznek a függelékben történő tárgyalása stb.); e megjegyzéseket a polgári jog oktatási programja összeállításánál is feltétlenül hasznosítandónak minősítette.

7. A tankönyv öröklési jogi részével kapcsolatos referátumot *Zalán Kornél* ügyvéd készítette. Véleménye szerint az öröklési jogi intézmények jogpolitikai hátterével és indokaival részletesebben kellett volna foglalkozni; pl. az ági öröklés igen vitatott kérdésével kapcsolatban utalni kellett volna azokra az okokra, amelyek ennek a fenntartásához vezettek. Helyesli azt a módszert, hogy egyes fontosabb kérdéseket a szerző több oldalról, más-más szempontból is magyaráz, ez bővíti ugyan az anyagot, de jelentősebb az az előny, amely a jogszabályok könnyebb megértésében jelentkezik. A referátum részletes kritikai elemzéssel számos kérdésben a pontosabb meghatározás érdekében tesz javaslatot.

A hozzászólások után kialakult az az egységes álláspont, hogy az öröklési jogi rész elméleti, didaktikai és tudományos szempontból a tankönyvnek igen színvonalasan kidolgozott része. Világosan tárgyalja az öröklési jog szabályait, kifejti a jogtételek helyes értelmét, feltárja azokat a tartalmi elemeket, amelyek alapos elemzése nélkül esetleg problematikus volna a tananyag elsajátítása.

8. A tankönyv egészére vonatkozó értékelés a résztvevők egyöntetű véleménye szerint igen pozitív, az minden olvasóban a legmesszebbmenő elismerést váltotta ki. Az eddigi oktatási tapasztalatok mindenben bizonyítják ezt a megállapítást; a tapasztalatszerzésre pedig lehetőséget adott az, hogy a korábban megjelent egyetemi jegyzetek képezték az alapját a polgári jogi tankönyvnek.

Hiányosságként megemlíthető viszont, hogy a tankönyv a nyomdatechnikai lehetőségeket nem használja ki kellőképpen, feltétlenül gondosabban kell mérlegelni, milyen betűtípusok alkalmazásával lehetne még jobban kiemelni a szerkezeti vázat, a hangsúlyozottan fontos részeket; ezeknek a formai elemeknek szerencsésebb kihasználása javítaná az anyag tanulhatóságát is. Ugyanebből a szempontból indokolt az anyag bizonyos bővítése is példák szaporításával, jogeseteknek az anyagba való leíró beépítésével; ez különösen a levelező hallgatók számára jelentene nagy segítséget.

Mint az ismertetésből is kitűnik, több jelentős kérdésben még további kutatásra, vitára van szükség, a jelentkező aránytalanságok, néhol megmutatkozó ellentmondások kiküszöbölése tovább emelné a tankönyv értékét.

*

Összegezve a tankönyvvita tapasztalatait, megállapíthatjuk, hogy az rendkívül értékesnek, hasznosnak bizonyult, jogéletünknek igen jelentős eseménye volt; az elhangzott észrevételek és bírálatok a kiváló tankönyv értékét, a szerzők magasszínvonalú munkásságát lényegileg nem érintik.

Bérczi Imre

Az európai szocialista államok jogalkotása

SZOVJETUNIÓ

A múlt év szeptemberétől f. év márciusáig a Szovjetunióban a következő jelentősebb törvényhozási aktusokat tették közzé a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Közlönyében:

Az államjog körében törvényerejű rendelet jelent meg a Szovjetunió Népgazdasági Tanácsának megalakításáról (V. V. Sz. 1962. 48. sz. 495. t.). A hivatalos lapnak ugyanebben a számában jelent meg a Szovjetunió Minisztertanácsa tudományos-gazdasági állami tanácsának a Minisztertanács Állami Tervbizottságává való átalakításáról (493. t.), valamint a Szovjetunió építésügyi állami bizottságának szövetségi-köztársasági szervvé — a Szovjetunió Minisztertanácsának Építésügyi Állami Bizottságává való átalakításáról szóló törvényerejű rendelet. (497. t.) A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa 1962. dec. 13-án törvényt hozott a Szovjetunió alkotmánya 70., 77. 78. cikkeinek módosításáról és kiegészítéséről. E módosítások és kiegészítések azzal kapcsolatosak, hogy a Szovjetunió kormánya időközben számos állami bizottsággal egészült ki és az alkotmány 70. 77. és 78. cikkeinek új szövege felsorolja a Szovjetunió Minisztertanácsának jelenlegi összetételét, illetve megadja a Szovjetunió össz-szövetségi és szövetségi-köztársasági minisztériumainak felsorolását, a jelenlegi állapot szerint. Törvényerejű rendelet jelent meg továbbá a Szovjetunió Népgazdasága Főtanácsának megalakításáról (V. V. Sz. 1963. 11. sz. 132. t.).

Az államigazgatási jog körébe tartozik az államigazgatási eljárásban kiszabható pénzbüntetések további korlátozásáról szóló 1961. jún. 21-i tvr. 13. cikkének módosításáról szóló tvr. (V. V. Sz. 1962. 39. sz. 402. t.). Ezzel a törvényerejű rendelettel kapcsolatban további törvényerejű rendelet jelent meg a Szovjetunió egyes törvényhozási aktusainak módosításáról és hatályon kívül helyezéséről. (V. V. Sz. 1962. 45. sz. 457. t.) Itt említendő még meg a Szovjetunió 1963. évi

fejlesztési tervéről szóló törvény. (V. V. Sz. 1962. 50. sz. 525. t.)

A pénzügyi jog körébe tartozik a Szovjetunió 1963. évi költségvetéséről szóló törvény, valamint az 1961. évi állami költségvetés végrehajtásának jóváhagyásáról szóló legfelsőbb tanácsi határozat (V. V. Sz. 1962. 50. sz. 526. és 527. tételek).

Az elmúlt időszakban a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Közlönyében több *nemzetközi egyezményt* tettek közzé. Így: a Szovjetunió és a Szomáli Köztársaság közötti kulturális együttműködésről szóló egyezményt (V. V. Sz. 1962. 40. sz. 411. tétel), a nyílttengerről szóló egyezményt (V. V. Sz. 1962. 46. sz. 494. t.), az oktatás területén alkalmazott diszkrimináció ellen folytatott harcról szóló egyezményt (V. V. Sz. 1962. 44. sz. 452. t.), a szovjet—iráni határról szóló szerződést (V. V. Sz. 1963. 3. sz. 25. t.), a Szovjetunió és a Szíriai Arab Köztársaság közötti kulturális együttműködésről szóló egyezményt (V. V. Sz. 1963. 3. sz. 30. t.), a hivatalos kiadványok és kormányzati dokumentumok államközi cseréjéről szóló egyezményt (V. V. Sz. 1963. 7. sz. 83. t.), a nemzetközi kiadvány-cseréről szóló egyezményt (V. V. Sz. 1963. 7. sz. 84. t.), a Szovjetunió és az Egyesült Arab Köztársaság közötti hosszúlejáratú kereskedelmi egyezményt és fizetési megállapodást (V. V. Sz. 1963. 9. sz. 118. és 119. tételek), a Szovjetunió és Laosz közötti kereskedelmi megállapodást és fizetési megállapodást (V. V. Sz. 1963. 10. sz. 124. és 125. tételek), a Szovjetunió és Dánia közötti kulturális együttműködési megállapodást (V. V. Sz. 1963. 13. sz. 149. t.).

M. F.

Új könyvek:

Szabó Imre: A szocialista jog. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 454 p.

Csizmadia Andor: A magyar választási rendszer 1848—[18]49-ben. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 363 p.

Weltner Andor: A munkavédelem jogi szabályai. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 307 p.

A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve. Az 1959. évi IV. törvény és a törvény javaslatának miniszteri indokolása, a Polgári Törvénykönyv hatálybalépéséről szóló 1960. évi 11. sz. törvényerejű rendelet. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 862 p.

Szelényi Zoltán: A szabványosítás jogi kérdései. [Közzéteszi a] Magyar Szabványügyi Hivatal. 2. átd. kiad. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 247 p.

Bajory Pál: A polgári bíróság hatásköre és illetékessége. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 301 p. /Jogi kéziktár. 11. [Bibl. 295—297. p.]

Soós László: A könnyűipari termékekre kötött szállítási szerződések. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 310 p.

A bírósági végrehajtás szabályai. Ellenőrizte és jegyz. Vida István. Lezárva: 1962. dec. 31. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 205 p.

Rózsa István: Szállítási szerződések megkötése, módosítása és megszűnése. 1. köt. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 273 p. /Vállalati kisktár./

Berényi József: Szerződésen alapuló tartási viszonyok. Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 243 p. [Bibl. 235—236. p.] /Jogi kéziktár 10./

Rakovszky László: Szabálysértési tényállásokat tartalmazó fővárosi tanácsrendeletek gyűjteménye. [Lezárva:] 1961. dec. 31. Bp. Fővárosi ny. 1962. 52 p. /Mell. Fővárosi Közlöny 1962. 5. sz./

Jirka Ferenc: A családi pótlék megállapításának és folyósításának szabályai. 2. kiad. [Lezárva:] 1959. nov. 30. Bp. Táncsics Kiadó, 1962. 175 p.

Szegő Tamás: Mennyi szabadság jár? (Bp.) Táncsics Kiadó, 1962. [1963.] 31 p. /Válaszolunk a dolgozók kérdéseire 7./

Sajtójogi tudnivalók nyomdák és kiadóvállalatok részére. A sajtóval kapcsolatos ... kérdésekről szóló ... rendelet ... magy. ell. szövege. (Lezárva: 1962. aug. 31. Összeáll. a Nyomdaipari Vállalatok Jogi Irodája és a Kiadó Vállalatok Jogi Irodája. Hiv. kiad.) Bp. Műv. Min. — Könnyűip. Min., 1962. 46 p. 1 t.

Maitner Tamás: Bérezés az iparban. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 278 p. /Vállalati kisktár./

Vico, Giambattista: Az új tudomány, (Principi di scienza nouva.) Ford. Dienes Gedeon, Szemere Samu. Bev. Rozsnyai Ervin. Bp. Akad. Kiadó, 1963. 715 p. /Filozófiai írók tára. U. F. 25. köt./

Kis Aladár: Magyarország külpolitikája a második világháború előestéjén. (1938 november—1939 szeptember) (Bp.) Kossuth Kiadó, 1963. 253, [3] p.

Állam- és jogelmélet

Teorija goszudarsztva i prava. [Állam- és jogelmélet.] Moszkva, Izd. Akademii Nauk SzSzSzR. 1962. 534 p. /Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitut Goszudarsztva i Prava./ ÁJI. 20.230

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Állam- és Jogtudományi Intézetének gondozásában megjelent munka az államról és a jogról szóló marxi—lenini tanítások alapjait foglalja össze. A munkaközösségben írt művet P. Sz. Romaskin, M. Sz. Sztrogovics és V. A. Tumanov szerkesztették.

Razvitie szovetszkoj demokratii i ukreplenie zakonnoszti. [A szovjet demokrácia fejlődése és a törvényesség megszilárdítása.] Minszk, Izd. Akademija Nauk RSzSzR. 1961. 217 p. /Akademija Nauk Beloruszszkoj SzSzR. Otdel Pravovüh Nauk./ ÁJI. 20.238

A Bjelorussz SzSzR Tudományos Akadémiája jogtudományi osztályának gondozásában megjelenő tanulmánygyűjteményt Sz. V. Krülov, I. A. Kudinov, V. A. Skurko szerkesztették. A gyűjtemény 13, időszerű kérdéssel foglalkozó tanulmányból áll.

Hronologicseszkij ukazatel' proizvedenij V. I. Lenina. Knigi, sztat'i, vüsztuplenija, pisz'ma i drugie dokumentü. Csaszt' 2. [Időszakos mutató V. I. Lenin műveihez. 2. rész.] Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 695 p. /Insztitut markszizma—leni-

nizma pri CK KPSzSz./ ÁJI. 20.223

A lenini hagyatékot (könyvek, cikkek, előadások, levelek és más dokumentumok) feldolgozó mű most megjelent 2. része az 1917. márc.—1923. márc. között írt anyagot dolgozza fel.

Morris, Herbert ed.: Freedom and Responsibility. Readings in Philosophy and Law. [Szabadság és felelősség. Olvasmányok a filozófia és a jogtudomány köréből.] Stanford, California, Stanford University Press, 1961. 184 p. ELTE Jogi kari K.: J. 30466

A kötet a felelősség kérdését az alábbi jogi fogalmak vonatkozásában tárgyalja: az akarat, a cselekvés; a szándék és a cél; gondatlanság, figyelmetlenség és a szigorúan vett kötelezettség; okozat; nem-ismerés (tudatlanság) és tévedés; beszámíthatatlanság, szabad akarat, büntetés. E tárgykörökben a klasszikus és a modern filozófusok és jogászok állásfoglalásait közli.

A filozófia köréből vett tanulmányok a jogfilozófia, az etika, a filozófiai pszichológia és a tudománytörténet kérdéseivel foglalkoznak sajátos megvilágításban.

Hart, H. L. A.: The concept of law. [A jog fogalma.] Oxford, Clarendon Press, 1961. 236 p. ELTE J.: 54367

A szerző a jogfilozófia főbb irányait mutatja be. Bírálja a jog hagyományos és modern fogalmait, szerinte a jog megértését elősegítheti bizonyos alapvető distinkcióknak az elfogadása, mint amilyen például a „külső" és a „belső" jog közötti különbség, vagy pedig egy jogrendszeren belüli „primér" és „szekundér" megkülönböztetés.

De Val, J. M. M.: De evolutie van het wetsbegrip in de sociologie. [A törvényfogalom fejlődése a szociológiában.] Assen, van Grocum, 1960. VIII, 180 p. ELTE J.: 53604

A szerző a törvényfogalom fejlődését tanulmányozza a szociológiában, vizsgálja a törvény fogalmát a vallásban, a jogtudományban, a természetjogban és a szociológiában. A 20. században nézete szerint a szociológiának a tudományos törvényeket kell figyelembe vennie, azokat, amelyekkel az ember önmagát és a társadalom működését szabályozza. A műben részletes bibliográfia és névmutató van.

Államigazgatási jog

Voproszü pravovogo regulirovanija narodnogo hozjajsztva. [A népgazdaság jogi szabályozásának kérdései.] Szbornik sztatej. Red. V. V. Laptev. Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 188 p. OK 373.531

A gyűjtemény az alábbi értekezéseket tartalmazza: az állami népgazdasági tervek jogi vonatkozásai; a gazdasági szerződés fogalmi elemei és sajátosságai; a gazdasági kapcsolatok és a műszaki haladás jogi szabályozása az iparban; a szovnarhozok szervezetének jogi kérdései; a szovnarhozok anyagi-műszaki ellátásának jogi kérdései; a geológiai kutatómunkák irányításának néhány szervezeti kérdése; az állami választott bíróságok munkája; a döntőbíróság szerepe a gazdasági viták megoldásában.

The Yougoslav law on general administrative procedure. [A jugoszláv általános államigazgatási eljárásról szóló törvény.] Beograd, 1961. 158 p. /Institute of Comparative Law./ ÁJI. 19.344

A jugoszláv általános államigazgatási eljárásról szóló törvény: az 1956. évi törvény angolnyelvű szövegét L. Vavpetic bevezetésével a Jugoszláv Összehasonlító Intézet tette közzé.

Rochefort, Michel: L'organisation urbaine de l'Alsace. [Elszász városainak szervezete.] Strasbourg, Faculté des Lettres de l'Université de Strasbourg, 1960. 384 p. /Université de Strasbourg — Faculté des Lettres./ ÁJI. 20.198

A munka első részében a jelenkori városszervezés időszerű kérdéseivel, a második részben a városi területi tervezés kidolgozásának kérdésével, a harmadik részben pedig a város típusaival foglalkozik.

Pénzügyi jog

Zakonü o bjudzsetnüh pravah szojuza SzSzR, szojuznüh i avtonomnüh reszpublik i mesztnüh szovetov deputatov trudjascsihszja. [A költségvetési jogról szóló törvények.] Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 367 p. ÁJI. 20.224

A szöveggyűjtemény a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok 1959. okt. 30-i törvényét, valamint a szövetséges köztársaságok és a dolgozók küldöttei helyi szovjetjeinek 1960—1961. évben hozott költségvetési törvényeit foglalja össze.

Polgári jog

Antimonov, B. S.: Osznovanija dogovornoj otvesztvennoszti organizacij. [A szocialista szervezetek szerződési felelősségének alapjai.] Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 174 p. /Vszeszojuznüj Insztitut Juridicseszkih Nauk./ ÁJI. 20.236

Az Össz-szövetségi Jogtudományi Intézet gondozásában megjelent munka első fejezete a szocialista szervezetek között létrejött szerződések általános szerződési felelősségével kapcsolatos kérdéseket, a második fejezet a polgári jogi felelősség kérdéseit, a harmadik fejezet a vétkesség kérdéseit, a negyedik fejezet a szerződéses felelősség és az okozati összefüggés kérdéseit vizsgálja.

Code civil de l'Empire d'Éthiopie de 1960. [Az Etióp Császárság polgári törvénykönyve, 1960.] Éd. française. Paris, Pichon et Durand-Augias, 1962. 532 p. OK. 376.823

Az 1960. május 5-én kihirdetett és 1960. szeptember 11-én hatálybalépett etióp polgári törvénykönyv francia kiadása. A hivatalos szöveg az etióp hivatalos lap, a Negarit Gazeta 1960. évi 2. különszámában jelent meg amhara és angol nyelven.

Parry, David Hughes: The sanctity of contracts in English Law. [A szerződések szentsége az angol jogban.] London, Stevens, 1959. VIII, 77 p. /The Hamlyn Lectures Teth Series./ ÁJI. 20.310

Ismeretterjesztő jellegű munka a kötelmi jog területéről.

Munkajog

Szmoljarcsuk, V. I.: Porjadok raszszmotrenija trudovüh szporov v SzSzSzR. [A munkaügyi

viták elintézésének rendje a Szovjetunióban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 103 p. ÁJI. 20.242
Ismeretterjesztő jellegű munka a munkaügyi viták intézéséről.

Moldoveanu, Mihai: Despre soluţionarea litigiilor de muncă. [A munkaügyi viták megoldásáról.] Bucureşti, Ed. Politică, 1962. 144 p. OK. 373.378.

A jogászok és szakszervezeti aktivisták részére készült összeállítás, a munkaügyi egyeztető bizottságokról, azok hatásköréről, a jogviták elintézésének menetéről ad tájékoztatást a kérdésre vonatkozó jogszabályok megjelölésével.

Kummer, Karl: Lehrbuch des österreichischen Arbeitsrechtes. [Az osztrák munkajog tankönyve.] Wien, Verl. des Österreichischen Gewerkschaftbundes, (1961). 1 db. OK. 373.452

A szerző előadásai alapján összeállított összefoglaló jellegű munka hézagpótló jelentőségű, mert 1932 óta nem jelent meg ilyen, az osztrák munkajog minden ágára kiterjedő alapvető mű.

Földjog

Szbornik zakonodatel'nüh aktov o zemle. [A földre vonatkozó jogszabályok gyűjteménye.] Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 299 p. ÁJI. 20.235

A most megjelent 2. kiegészített kiadás a Szovjetunióban és az OSZFSZK-ban megjelent és a földre vonatkozó jogszabályok szövegét közli.

Büntetőjog

Kommentarij k ugolovnomu kodekszu RSzFSzR 1960 g. [Kommentár az OSzFSzK büntető törvénykönyvéhez.] Leningrad, Izd. Leningradszkogo Universziteta, 1962. 459 p. ÁJI. 20.221

A leningrádi egyetem gondozásában megjelent munka az 1960. évi OSzFSzK büntető törvénykönyvének szövege mellett szakaszonkénti magyarázatokat is közöl. A magyarázatok mellett a munka a bírói gyakorlat fontosabb döntéseire, valamint a jogi irodalom fontosabb adataira is utal.

Kaufmann, Arthur: Das Schuldprinzip. Eine strafrechtlich-rechtsphilosophische Untersuchung. [A vétkességi elv. Büntetőjog-filozófiai tanulmány.] Heidelberg, C. Winter Universitätsverlag, 1961. 288 p. ÁJI. 20.196

A vétkességi elv problematikájának felvázolása után a megoldás ismeretelméleti-metafizikus alapvetését és erkölcsi megalapozását adja. A befejező fejezetben a vétkességi elv következményeit vázolja.

Mayer, Hellmuth: Strafrechtsreform für heute und morgen. 1. B. [Büntetőjogi reform ma és holnap.] Berlin, Duncker et Humblot, 1962. VI, 170 p. /Kriminologische Forschungen. Band 1./ ÁJI. 20.220

A Kiel-i Egyetem által most megindított kriminológiai sorozat első füzeteként megjelent tanulmány első része a kriminálpolitikai feladatokat részletezi.

Szolodkin, I. I.: Ocserki po isztorii ruszszkogo ugolovnogo prava. [Az orosz büntetőjog történetének vázlata.] Leningrad, Izd. Leningradszkogo Universziteta, 1961. 169 p. /Leningradszkij Goszudarsztvennüj universzitet im. Zsdanova, A. A./ ÁJI. 19.281

A XIX. század kezdetén végzett orosz büntető kodifikációról adott történeti vázlat után a főbb büntetőjogi szerzők felfogásán keresztül mutatja be a büntetőjog fejlődését.

Büntető eljárási jog

Ugolovno-processzszualnüj kodeksz Uzbekszkoj SzSzR. [Az Üzbég Szövetséges Köztársaság büntető-eljárási törvénykönyve.] Taskent, Izd. Uzbeszkoj SzSzR. 1962. 248 p. ÁJI. 20.234

Az 1959. máj. 31-én elfogadott törvény szövegét az 1962. márc. 1-ig kiadott változtatásokkal közli.

Nemzetközi jog

Campbell, Alan — *Thompson,* Dennis: Common market law. Text and commentaries. [Közös Piaci jog.] London, Stevens, 1962. XXII. 487 p. ÁJI. 20.199

A Közös Piacra vonatkozó jogszabályok első angolnyelvű kommentárja.

Bishop, Donald G.: The administration of British foreign relations. [Az angol külügyi szervezet.] [New York], Syracuse Univ. Press, 1961. XVI, 410 p. [Bibliogr. 383—394. p.] OK. 377.041

Bevezetésként a külügyi tevékenységgel kapcsolatos alapvető alkotmányos rendelkezéseket ismerteti, ezen belül az állam egyes felső szerveinek fenntartott jogokat. Foglalkozik az uralkodó, a miniszterelnök, a külügyminiszter, a kabinet, a parlament, valamint a közvélemény és a sajtó szerepével a külügyek terén, továbbá a Külügyminisztérium és a Külügyi Szolgálat szervezetével és működésével. Vizsgálja az egyes minisztériumok közti együttműködés kérdéseit, Nagy-Britannia és a nemzetközösség kapcsolatát és Nagy-Britannia részvételét a nemzetközi szervezetekben.

Frank, Isaih: The European Common Market. An analysis of commercial policy. [Az Európai Közös Piac.] London, Stevens, 1961. 324, VIII. p. /The Library of World Affairs. Nr. 55./ ÁJI. 20.232

A római szerződésről adott történeti bevezetés után ismerteti a szerződés fontosabb rendelkezéseit, valamint az európai integráció menetének fontosabb eseményeit.

Rousseau, Ch.: Droit international public approfondi. [Nemzetközi jog.] Paris, Dalloz, 1961. 395 p. /Précis Dalloz./ ÁJI. 20.316

A Dalloz zsebkönyvsorozatban megjelent összefoglaló munka.

Schlochauer, Hans-Jürgen: Wörterbuch des Völkerrechts. [Nemzetközi jogi lexikon.] Bd. 1. Aachener Kongress-Hussar-Fall. Berlin, de Gruyter Verl. 1960. XV, 800 p. ÁJI. 20.200

A Karl Strupp által 1911-ben kiadott Wörterbuch des Völkerrechts und der Diplomatie c. munka 2. kiadása jeles szerzők által írt nagyobb tanulmányokban, enciklopedikusan dolgozza fel az anyagot.

E lapszám (XVIII. új évfolyam 5.) szerzői: *Dr. Pap Tibor* egyetemi tanár (Pécs). — *Dr, Csiki Ottó* az igazságügyminisztérium mb. osztályvezetője. — *Dr. Bólya Lajos* egyetemi tanár Szeged. — *Dr. Dán Jenő* vállalati jogi osztály vezetője. — *Dr. Szelényi Dezső* ügyvéd (Debrecen). — *Dr. Kiss János* vállalati jogtanácsos. — *Dr. Bérczi Imre* egyetemi adjunktus (Szeged). —

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklos. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 63.2316 — Kossuth Nyomda Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,—Ft

INDEX: 25.422

XVIII. új évfolyam 6. szám Budapest, 1963. június hó

EGYETEMI KÖNYVTÁR BUDAPEST 1963 JUL 1.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

SZAMEL LAJOS:
Az államigazgatástudomány feladatai a szocialista országokban 306

WELTNER ANDOR:
A jogérvényesítés határideje a munkajogban 313

RAJCHER, V. K.:
A burzsoá polgári jog rendszerei 324

ROMÁN LÁSZLÓ:
A munkáltatói utasítási jog terjedelme 334

TÓTH IMRE:
A dolgozó anyagi felelőssége az állandó megőrzésre vagy kizárólagos használatra átvett vagyontárgyakért 344

Szemle:

T. L.:
Az európai szocialista államok jogalkotása 352

Jogirodalom:

KOCSIS MIHÁLY:
Király Tibor: A védelem és a védő a büntetőügyekben 354

PÉTERI ZOLTÁN:
Antalffy György—Halász Pál: Társadalom, állam, jog 358

СОДЕРЖАНИЕ: *Лайош Самел:* Задачи науки о государственном управлении в странах социализма. — *Андор Велтнер:* Срок осуществления права по трудовому праву. — *В. К. Райхер:* Системы буржуазного гражданского права. — *Ласло Роман:* Объем права работодателя на дачу указаний. — *Имре Тот:* Материальная ответсвенность рабочего и служащего, за имущество, переданное ему на хранение или исключительное пользование. — *Обзор: Т. Л.:* Законодательство европейских социалистических стран. ЧСР. — *Правовая литература: Михай Кочиш:* Тибор Кирай: Защита и защитник в уголовном процессе. — *Золтан Петери:* Дердь Анталффи — Пал Халас: Общество, государство, право.

INHALT: *Lajos Szamel:* Die Aufgaben der Verwaltungswissenschaft in den sozialistischen Ländern. — *Andor Weltner:* Die Frist der Geltendmachung eines Rechts im Arbeitsrecht. — *Rajcher, V. K.:* Die Systeme des bürgerlichen Zivilrechts. — *László Román:* Der Umfang des Instruktionsrechts des Arbeitgebers. — *Imre Tóth:* Die materielle Verantwortlichkeit des Werktäters für in ständige Bewahrung oder ausschliesslichen Gebrauch übernommene Vermögensgegenstände. — *Rundschau: L. T.:* Die Rechtssetzung der europäischen sozialistischen Staaten. — *Rechtsliteratur: Mihály Kocsis:* Tibor Király: Die Verteidigung und der Verteidiger in Strafsachen. — *Zoltán Péteri:* György Antalffy—Pál Halász: Gesellschaft, Staat, Recht.

SOMMAIRE: *Lajos Szamel:* Les tâches de la science administrative dans les pays socialistes. — *Andor Weltner:* Les délais pour faire valoir un droit dans le droit du travail. — *Rajcher, V. K.:* Les systèmes du droit civil bourgeois. — *László Román:* L'étendu du droit de l'employeur de donner des instructions. — *Imre Tóth:* La responsabilité matérielle du travailleur pour les biens pris en garde permanente ou en usage exclusif. — *Revue: L. T.:* La législation des Etats socialistes européens. — *Littérature: Mihály Kocsis:* Tibor Király: La défense et le défenseur dans les affaires criminelles. — *Zoltán Péteri:* György Antalffy — Pál Halász: Société, Etat, droit.

VIII. új évfolyam 6. szám Budapest, 1963. június hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Az államigazgatástudomány feladatai a szocialista országokban*

Olyan korban élünk itt e földön, amelynek technikai fejlődése bármely előzőéhez képest mind minőségét, mind ütemét tekintve bámulatot kelt azokban is, akik a technika világában élnek, s még inkább azokban, akik ennek az elképesztő ütemű fejlődésnek konstatálói, eredményeinek élvezői anélkül, hogy a folyamatnak, amely létrehozza őket, egyes fázisait megérteni akár csak meg is kísérelhetnék. Annak a történelmi korszaknak, amelyet a gazdaságtörténészek igen találóan ipari forradalomnak kereszteltek el, a főbb állomásait a mechanikus szövőszék, James Watt gőzgépe, Fulton gőzhajója, Stephenson gőzmozdonya, Morse távírója jelezte. Együttes hatásukképpen létrejött a kapitalizmus technikai alapja, kifejlődött és megszilárdult a kapitalizmus gazdasági rendszere, s új osztály született: az ipari proletariátus. Az ipari forradalmat követő korszak új energiahordozókkal ajándékozta meg az emberiséget, automatikus munkagépeket állított a termelésbe, forradalmasította a hírközlést és a repülőgépek feltalálásával a közlekedést, s mindezzel előkészítette a szocializmus korát. Korunk technikáját az atomenergia felszabadítása, a kizárólag a természetből közvetlenül nyerhető nyersanyagoknak műanyagokkal való széleskörű helyettesítése, a termelés gyorsütemű automatizálása, a világűr meghódítása jellemzi, s ez a szemünk előtt lejátszódó technikai forradalom a kommunizmus műszaki alapjait lerakva megteremti a feltételeket a kommunista társadalmak felépítéséhez. A technikai forradalom óriási hatással van a társadalmi-gazdasági életre, s ezen belül — a kölcsönhatásról el nem feledkezve — a tudományok világára is. Meggyőződéssel mondhatjuk, hogy a jelezni megkísérelt átalakulások közepette szinte minden tudományág számára felvetődik a kérdés: hogyan, merre menjünk tovább? A társadalomtudományok, s közöttük az állam- és jogtudományok művelői is önvizsgálatra kényszerülnek, mert a tudomány nem maradhat el a társadalom változásai által kiváltott tényleges igények mögött. Talán nem tűnik szerénytelenségnek, ha az államigazgatás tudománya önvizsgálatát különös jelentőségűnek ítéljük, hiszen államilag szervezett társadalomban élünk és senki sem vitathatja, hogy az életviszonyok rohamos átformálódása új, rendkívül nehéz és rohamosan gyarapodó feladatokat ró arra a szervezetre, amelynek — több mással együttműködve — elsőrendű kötelessége a társadalmat az új idők új követelményeinek megfelelően igazgatni, szervezni, életfeltételeinek megteremtéséről gondoskodni. Talán kissé patetikusnak tűnik az államigazgatástudomány feladatainak megvitatását célzó tanácskozás ilyetén való bevezetése; azt hisszük azonban, hogy hosszas fejtegetéseket helyettesíthettünk velük, mert ebben a formában tömören mutathattunk rá a mai tanácskozás tárgyválasztásának döntő okaira, s így feljogosítva érezhetjük magunkat a téma érdemére való áttérésre.

Az említett összefüggésekre hivatkozással nem mondhatjuk a véletlen művének, hogy az államigazgatás tudományos művelői körében mind a szocialista, mind a kapitalista államokban kiterjedt viták folynak tudományuk tárgyát illetően. A burzsoá szakirodalomban lépten-nyomon ilyen kitételeket olvashatunk: „Oly korszakban élünk, melynek során újjászületik a közigazgatásnak nem kizárólagosan jogi szempontból való tanulmányozása... Azoknak maradi, meggyökeresedett bizalmatlansága ellenére, akik tisztán csak a joggal foglalkoznak és akik... hozzászoktak ahhoz, hogy ezt a területet majdnem kizárólagos monopólium alatt tarthatták — az igazgatás jelenségével összefüggő, elszórt ismeretek rendszerezése tovább folyik, tökéletesedik és az oktatás terén egyre tovább gyűrűzik..." (Langrod.) Vagy: „...a közelmúltban a közigazgatás oktatását Franciaországban nem valósították meg gyakorlatilag, csupán jogi szempontból és ennek következtében csak az igazgatási jog formájában". (Marceau Long.) Végül: „a kiterjedt mozgalomra tekintettel,

* Az 1963. május 7—9-én Pécsett rendezett nemzetközi államigazgatástudományi symposionon tartott bevezető előadás. A symposion tanácskozásairól lapunk következő számában számolunk be. *(Szerk.)*

amely az egész világon kifejlődik, hogy tanulmányok révén a közigazgatás szervezetét és működését megjavítsák, egyáltalán nem látszik feleslegesnek kifejteni néhány gondolatot az úgynevezett közigazgatástanról, s a közte és a közigazgatási jog tudománya közötti vonatkozásokról." (Lessona)

Ezek a rövid diagnózisok — amelyek mellé még számtalant lehetne felsorolni — mind pontosak. Az első különösen abban is, hogy a közigazgatás nem kizárólagosan jogi szempontból való tanulmányozásának újjászületéséről beszél. Valóban: nem újkeletű problémáról van itt szó, hanem két irányzat százéves háborújának újabb ütközetéről, amely — úgy látszik — a burzsoá tudományban éppúgy nem hozta meg egyiknek vagy másiknak a győzelmét, mint számos előzőjük. Az évszázad folyamán a két tábor mindvégig a közigazgatási jog, illetve a közigazgatástan (azaz a merőben jogi szemléleten túltekintő közigazgatástudomány) jelszavát írta zászlójára, s makacsul hitte, hogy hallja a szózatot: in hoc signo vinces. Közben azonban a harc összes lényeges feltételei megváltoztak: okok, célok, eszközök egyaránt. Más fogalmazásban: a probléma története és mai képe távolról sem jellemezhető csupán annak genezisével.

Napjainkban a közigazgatásról vallott polgári nézetek körében a két véglet a régi európai (közelebbről európai kontinentális) jogi szemlélet és az újabb amerikai, üzemgazdasági (technikai) szemlélet. Előbbi szerint a közigazgatásnak csak jogi elemeit kell vizsgálni; utóbbi pedig úgy véli, hogy a közigazgatás az általános igazgatásnak, az adminisztrációnak egy fajtája, amely lényegében nem különbözik a magánigazgatástól, ahol a jog szerepe nem elsőrendű, tehát a közigazgatás tudományos vizsgálatát nem a jog, hanem a szervezés nézőszögéből kell végezni. A két szélsőséges irányzat közelebbhozására, a szervezési és jogi elemek egységes feldolgozására több kísérlet történt, amelyek kétségkívül figyelemreméltó, számos részeredményük mellett éppen ezt a célt nem tudták megvalósítani.

Ami a közigazgatási jogi irányzatot illeti: ennek keletkezése objektív velejárója volt a tárgyául szolgáló közigazgatási jog létrejöttének, ami viszont csak a burzsoá forradalom történetileg meghatározott eszmekörébe illesztve érthető meg. Ha ismertnek és igaznak vesszük, hogy az úgynevezett liberális jogállam a feudális abszolutizmus rendőrállamának ellentéteként, az előremutatónak az elavult feletti győzelme eredményeként született meg, akkor a liberális jogállamot olyan államnak minősíthetjük, amelyben az egyén alattvalói helyzetéből állampolgári státusba jutott, alanyi jogai vannak, s ezeknek forrása a törvény, amely a végrehajtó szerveket is köti, s ezzel a legvalószínűbb támadási veszéllyel szemben védelmezi az állampolgári szabadságot és egyéb jogokat.

A közigazgatás köré jogi korlátok vonásának törekvése eredményeként a jog új matériával gazdagodott, amely egyfelől meghatározta: mit cselekedhet a közigazgatás, másfelől kiépítette a közigazgatási jogsértésekkel szembeni védekezési eszközök rendszerét, s rögzítette a közigazgatás személyzetének jogait, kötelességeit és felelősségét. Mindez persze nem történhetett meg sem uno ictu, sem rövid időszak alatt, hanem hosszabb folyamat terméke volt, e vonatkozásban is tanúsítva a lenini tétel igazságát: a XIX. század azt hajtotta végre, amit a burzsoázia nagy francia forradalmárai a szabadság, egyenlőség, testvériség jelszavára hivatkozva létrehoztak.

A közigazgatástudományon belül a közigazgatási jogi irányzat térhódítása egész történelmi korszak alatt ment végbe. Téves az olyan feltételezés, amely azt tartja, hogy az igazgatástudomány történetének első szakasza az igazgatási jogtudomány keletkezésével egybeesik. A kameralisztika és a rendészet tudománya — tárgyukat mai képletekben fejezve ki — elsősorban igazgatástudomány voltak, amelyekből a jogi elem sem hiányzott. A közigazgatástaninak nevezett irányzat e tudományágakban megtalálja a maga előzőit, sőt joggal állíthatjuk azt is, hogy köztük és a közigazgatástan között folyamatosság van, azaz a közigazgatásnak nem kizárólag jogi szempontú tudományos vizsgálata soha nem szűnt meg, legfeljebb olykor háttérbe szorult.

Az úgynevezett közigazgatástani irányzat Franciaországban és Németországban is akkor lépett fel, amikor a közigazgatási jogtudomány még nem ért el magas fejlettséget, éspedig — említettük — előző tudományokban gyökeredzve. Eredetileg tehát a közigazgatástan nem is lehetett valamiféle ellentéte a közigazgatási jogtudománynak. (Fentebb ilyenül csak feltételesen, a probléma exponálhatása érdekében fogadtuk el.) Más szóval: a közigazgatástan nem azt tűzte ki céljául, hogy a közigazgatási jogtudományt kiűzze a közigazgatástudományból, hanem azt, hogy a közigazgatás tudományát teljesebb értelemben műveljék, s a különböző tudományokból kigyűjtve a közigazgatás matériáját, azt önálló tudománnyá tegyék.

A közigazgatástan eredeti koncepcióját tekintve kísérlet volt arra, hogy az állam igazgatását középpontba állítva a köré egy több tudományágat egyesítő társadalomtudományt, polgári szociológiát teremtsen.

Stein és a közigazgatástan többi híveinek érdeme nem abban van, mintha korszakalkotó felfedezésként rádöbbentek és a köztudatba átvitték volna, hogy a közigazgatástudomány nem érheti be csupán jogi nézőpontú vizsgálódásokkal. Ezt a közigazgatási jogtudományos irányzat legmerevebb követői is tisztán látják, s vagy azt vallják, hogy a jogtudományt a közigazgatás csak jogi szempontból érdekli, vagy azt, hogy a közigazgatási jogtudománynak a jogi elemzéshez szükséges anyagot készen kell kapnia a szociológiától, illetve más tudományoktól. A köz-

igazgatástan eredményeit nem itt kell keresnünk, hanem abban, hogy *a)* ráterelte a figyelmet arra, hogy a közigazgatásnak (és a közigazgatástudománynak) ismernie kell, tehát fel kell tárnia a tárgyául szolgáló életviszonyokat; *b)* konzerválta a rendészettudománynak azt a felfogását, hogy a közigazgatási politika is tárgya kell hogy legyen a közigazgatástudománynak; *c)* megtette az első lépéseket a közigazgatás ágazatai rendszerének felrakására, s az egyes ágazatok politikájának és anyagi jogának együttes feldolgozására; *d)* egy adott állam közigazgatási intézményeit másokéival összehasonlítva megkísérelte általánosabb törvényszerűségek felállítását.

A szakirodalom egy része szívesen s a tudományosság igényeivel alig összeegyeztethető nagyvonalúsággal egyenlőségjelet tesz a közigazgatástani irányzat és az amerikai üzemgazdasági (technikai) szemlélet közé. Akad szerző, aki megállapítja, hogy Lorenz von Stein úttörő munkásságát Németországban nem fejlesztették tovább, de az Egyesült Államokban átvették a 80-as, 90-es évek német elméleteit; Albert Lepawsky nyomán ennek okát úgy jelölik meg, hogy sok fiatal amerikai tudós vitt haza német eredetű nézeteket. (Otto Hausleitter.)

A két irányzat kétségkívül mutat fel azonos jegyeket, anélkül azonban, hogy ikertestvérek lennének. Először is más anyától származnak. A közigazgatástant a közigazgatás tudományos vizsgálata szülte, a másikat a nagyüzemi adminisztrációé. A kapitalista üzem belső élete, szervezete, vezetése, mint nem közigazgatás, Steinnél még csak témaként sem merült fel. A Frederick Winslow Taylor kezdeményezte tudományos üzemvezetés (scientific management) mozgalmának érdeklődése viszont eredetileg kizárólag a nagyüzem felé fordult, azt keresve, hogyan lehet az ipari termelés eredményességét növelni a munka alapos szervezése és vezetése, a legjobb módszerek és eljárások felkutatása és fejlesztése révén. Az eredményesség pontján kötötték azután össze a taylorizmust az állami igazgatással, abból a Woodrow Wilson megfogalmazta tételből kiindulva, hogy a közigazgatást, mint adminisztrációt, el kell választani a politikától és a rendészettől, ami persze képtelenség, hiszen a közigazgatást lehet ugyan adminisztrációként is felfogni, de közhatalmi jogosítványai az ilyen szétválasztást eleve kizárják. Mindenesetre azonban annak belátása, hogy a közigazgatás adminisztráció is, a tudományos kutatást afelé terelte, hogy a nagyüzemi adminisztráció által termelt megoldásokat a közigazgatásra is törekedjenek alkalmazni, s az eredményesség érdekében azt a nagyüzemi magánigazgatásra érvényes törvényszerűségek hasznosításával szervezzék meg. Az üzemi adminisztráció előbb kifejlődött tudományát így vetítették ki a közigazgatásra is, s törekedtek a két nagy igazgatási terület közös elveit kidolgozni.

Fejtegetéseink bizonnyal jelzik azt, hogy bármilyen sűrűn kerüljön is forgalomba Lorenz von Stein neve, a közigazgatástan metamorfózisának vagyunk tanúi: az új irányzat nem azonos a hajdanival. Ennek a számlájára írható, hogy a közigazgatástan tárgya körül élénk viták vannak, folyik az útkeresés és olyan nézetek kapnak hangot, hogy a közigazgatástant Európában azért nem művelték, mert az zavaros, önmaguknak ellentmondó politikai, gazdasági, szociológiai és technikai elemek konglomerátuma. (Lessona.) Ezt tükrözi az irodalom is, amely vagy arra törekszik, hogy a közigazgatás technikájának ismeretét mélyítse el, s közelálló, de nem azonos azzal, mely az általános organizáció elveit akarja a közigazgatásra vetíteni, vagy a közigazgatásban érvényesítendő sajátos szervezési megoldásokat kutatja. Mások érdeklődésének homlokterében a közigazgatás anyagi ellátottsága, főleg gépesítése áll; ismét mások a vezetést tartják elsősorban tanulmányozandónak és így tovább. Nem hiányoznak a sorból azok sem, akik a szociológiai nézőpontok elsődlegességét emelik ki, és azok sem, akik meg kívánják vonni azon tudományok körét, amelyek együttesen alkotják a közigazgatástant. Főirányokként ebből a heterogenitásból a szervezési és a szociológiai látszanak kiemelkedni, de anélkül, hogy ezek tartalma akárcsak approximatíve meghatározott lenne.

A közigazgatástan előretörése mindmáig — főképp ami a katedratudományt illeti — Európában nem ingatta meg a közigazgatási jogtudomány hadállásait, annak az úgy látszik változatlan elvnek a jegyében, hogy a közigazgatás a jogtudományt csak jogi vonatkozásaiban érinti. Ez a megállapítás azonban párosul azzal a másikkal, amely szerint a közigazgatásnak vannak nemjogi, jogon kívüli elemei, amelyekkel más tudományoknak kell foglalkozniok.

A szocialista államigazgatással tudományosan foglalkozók előtt világos, hogy a közigazgatás nemcsak jogalkalmazás, hogy a közigazgatás a reá vonatkozó joggal nem azonos, s önmagában abból nem érthető, nem magyarázható — s így csak a közigazgatási jogon keresztül nem is tanítható. A közigazgatástudomány és a közigazgatási jogtudomány közé tehát nem tehetünk egyenlőségjelet. E negatívumtól azonban még messze esik annak megválaszolása: mi az a különbség, ami a közigazgatási jogtudomány és egy teljesebb értelmű közigazgatástudomány között szocialista viszonyok között fennáll? A kérdés felvetése formaliter kísértetiesen hasonlít a közigazgatási jogtudomány és a közigazgatástan szembeállítására, csakhogy a szocializmus viszonyainak beiktatása abba olyan új elemeket visz, amelyek miatt az egész más tartalmat nyert.

A szocialista államigazgatástudomány eredményeket zömmel az államigazgatási jogtudományban tud felmutatni. Ennek egyik magyarázata bizonnyal az, hogy az államigazgatással tudományosan főleg az egyetemek jogi karain foglalkoznak; a „genius loci"-nak azonban nem tulajdoníthatunk determináló hatást. A megoldást inkább ott kell keresünk, hogy amikor az állam-

igazgatástudomány szocialista művelésének feltételei kellően létrejöttek, a szocialista törvényesség megszilárdítása az egész állam- és jogtudomány kulcstémája lett. Az államigazgatástudomány figyelmét és kapacitását szükségképpen az kötötte le, hogy az igazgatás törvényességének biztosítását célzó jogintézmények megteremtődjenek és hassanak.

Az államigazgatástudomány egyoldalú fejlődésének okai között — ha csak per tangentem is — meg kell említenünk azt, hogy az államigazgatási jognak mint jogágazatnak a létjogosultságért harcot kellett vívnia, s ez nem kevésbé mozdította elő az igazgatástudomány csak jogi irányának túltengését. Magyarországon a gazdasági jogról folytatott vitában Szabó Imre akadémikus úgy exponálta ezt a problémát, hogy „a gazdasági jog új anyajoggá, hódító joggá fejlődnék, amely magába olvasztja a teljes munkajogot, a polgári jognak jelentős részét és a közigazgatási jog gazdasági vonatkozásait, sőt ... tulajdonképpen az egész közigazgatási jogot is ...” A vita természetszerűen jogelméleti síkon folyt, hiszen az végtére is a jogrendszer tagozódásába torkollott. Hazai lezárását — államigazgatási jogi vonatkozásban is — Világhy Miklós monográfiája végezte el, közelebbről a gazdasági jog hagyatékának felosztása címszó alatt. Leszögezte, hogy a gazdasági-szervezeti jog döntő nagy részében olyan viszonyokat szabályoz, amelyek a szocialista jellegű állam szervező, irányító tevékenységével kapcsolatban keletkeznek, a bennük szereplő felek egyike mindig államigazgatási szerv, s e viszonyokban, illetve a vonatkozó jogi szabályozásban a szocialista államigazgatás működésének sajátos alapelvei jutnak kifejezésre —, a szervezeti jog tehát része az államigazgatási jognak. Ugyanez az álláspontja — itt nem ismertetendő érveléssel — az ún. tervjogra és számviteli jogra vonatkozóan is.

Ismeretes, hogy pár éve az államigazgatási jog és vele együtt az államigazgatási jogtudomány számára a hamleti „lenni vagy nem lenni?” némileg más formákban és gyökerekből előhajtva, de a gazdasági jogi problematikától nem eltépve újból napirendre került. O. Sz. Joffe professzor főleg a szovjet és a Német Demokratikus Köztársaság irodalmából vett illusztrációkkal bőven alátámasztva állítja: vannak, akik tagadják — vagy egészében, vagy legalábbis a szocialista szervezetek gazdasági tevékenységének szabályozására való alkalmazás tekintetében — azt, hogy a polgári jog és az államigazgatási jog önálló jogágazatokként léteznek. Majd hozzáfűzi, hogy a gazdasági jog eszméje újból elég széles körben elterjedt azzal a sajátos különbözőséggel, hogy hívei általában tagadják az államigazgatási jog létezését a szocialista jog rendszerében, és a megfelelő jogszabályokat az államjogba, a polgári jogba és a gazdasági jogba sorolták.

Ezúttal — hangsúlyozottan csak mostani tárgyunkkal kapcsolatban — a kérdésről véleményünket az alábbiakban foglaljuk össze.

A törvényhozás és a végrehajtás egységének kívánalma feltétlenül helytálló abban az értelemben, hogy mindkettő a szocialista társadalomnak a párt által kitűzött céljait kell hogy szolgálja, s hogy mindkettő a dolgozó nép egységes hatalmának kifejezője. Megáll olyan értelemben is, hogy az akaratnyilvánítás a végrehajtás nélkül lényegileg meddő tevékenység. Alátámasztható azzal a lenini tanítással is, hogy a szocializmusban „nem marad meg a törvényhozó és végrehajtó tevékenység különválasztása”, s hogy a Kommünt dolgozó testületnek szánták, amely „végrehajtó hatalommal is, és törvényhozó hatalommal is fel van ruházva”. Mindez azonban nem indokolja, hogy az államjogi és államigazgatási jogi jogviszonyok közötti különbséget elmossuk s ne kapjon kellő nyomatékot az államhatalmi és az államigazgatási tevékenység jellegbeli különbsége, a hatalmi szervek feltétlen felsőbbsége a végrehajtó-rendelkező-szervező apparátushoz képest. Továbbá: az igazgatás joganyagának ilyetén felparcellázása eleve lehetetlenné teszi az igazgatás sajátos szervezeti és szervezési problematikájának és az ezekre vonatkozó joganyagnak együttes tanulmányozását és oktatását; alapos az az aggály, hogy az igazgatásnak éppen a gyakorlat számára elsőrendű kérdései ebben a konstrukcióban háttérbe szorulnak a több nagyvonalúságot, elviséget kívánó államjogiak mögött, holott az alkotmányos elvek — éppen e teória szerint is — az igazgatáson keresztül kell hogy testet öltsenek. Az államigazgatási jognak bárhova való beolvasztása kihúzná a talajt az igazgatás egységes szemléletű tanulmányozása és fejlesztése alól, lehetetlenné tenné, hogy a tudomány és oktatás az igazgatás egész rendszerét együtt lássa és láttassa; ily módon az egységesség igénye az egyik oldalon szorosan összetartozó matéria felbontásával járna együtt a másikon.

A szocialista államigazgatástudomány feladatait és ezzel együtt művelésének irányát egyfelől a gyakorlat segítésének követelménye (a tudomány eredményein keresztül) szabja meg, másfelől pedig az, hogy az államigazgatástudománynak kell produkálnia az egyetemi és egyéb formákban az államigazgatásban működő személyek alapkiképzésének és továbbképzésének anyagát. Mindkét szükségletet tekintve kétségtelen, hogy a szocialista államigazgatástudomány nem lehet csak államigazgatási-jogtudomány. Az államigazgatástudomány megismerési tárgya, az államigazgatási jogtudományéhoz képest bővebb és többoldalú. Ezért kell azt az állam- és jogtudományok rendszerében elhelyezni, és nem tekinthetjük szűkebb értelemben vett jogtudománynak. Ugyanakkor azonban hangsúlyozni kell, hogy a szervezés is jogi bázisokon történik, és a jogi szabályozás is kifejezi a szervezési igényeket és tapasztalatokat; ezzel a besorolással tehát nem az állami és a jogi szembeállítását,

hanem egységét, a csak jogihoz képest az állami és jogi együttességét akarjuk kifejezni. A jogit és a nem jogit tehát nem minősíthetjük egymást kizáró kategóriáknak, hiszen a jogi is a nemjoginak kifejeződése, formája. Az államigazgatási jogtudomány indokolatlanul merev elválasztásból indult ki, az államigazgatástudománynak viszont a nemjogi és a jogi összefüggéseit, elvi egységét kell alapul vennie ahhoz, hogy az államigazgatást a maga teljességében tanulmányozhassa. Az államigazgatási jog helyes szocialista felfogásának alapja tehát az államigazgatás és a jog egysége, s ebben az összefüggésben az államigazgatási jog tudománya egyben az államigazgatás tudománya is, vagy még inkább fordítva: az államigazgatás tudománya az, amely végül is meghatározott jogi megoldások igényléséhez vezet, kidolgozva az azok hatékonyságának elemzéséhez szükséges módokat stb. A helyes igény tehát az olyan egységes államigazgatástudomány, amely kellően figyelemmel van arra, hogy az államigazgatás igazgatás, s ugyanakkor annak állami jellegére is.

Ezzel kapcsolatban kötelességünk felhívni a figyelmet arra, hogy a magyar tudományban vannak ezzel ellentétes álláspontok, amelyek abban összegezhetők, hogy egy ilyen egységes államigazgatástudomány megteremtésének kísérlete veszélyeket rejt magában, mert újból merev határokat vonna az állami tevékenységen belüli, és az azon kívüli igazgatás között, holott e két területen egyre inkább közös törvényszerűségek mutatkoznak. Ennek jelzésén túl azonban nem megyünk, a tanácskozás során nyilván módunk lesz még erre visszatérni. Megragadjuk viszont az ellenkező felfogásokból azt a gondolatot, amely az államigazgatás és az egyéb adminisztrációk közös jegyeire utal. Ugyanis a mi álláspontunk is az, hogy az államigazgatás is igazgatás, melynek az igazgatás általános fogalmán belül találjuk meg a helyét, de amelyet az egyéb adminisztrációktól nemcsak a közhatalmi jogosítványok különböztetnek meg. Nevezetesen: az államigazgatásnak más szervezet (illetve szervezeti egységek) az alanyai, mint az egyéb adminisztrációké, és más a tárgya is. Marx tanítása szerint az államigazgatás az állam szervező tevékenysége. Ha ezt az államigazgatás tárgyával egybevetjük, oda jutunk, hogy az államigazgatás olyan szervező tevékenység, amelynek tárgya az egész államilag szervezett társadalom, ha az államigazgatást egészében nézzük. Részeiben viszont e szervező tevékenység tárgyát területi vagy célszerinti szervezetekben, illetve a társadalom különböző életviszonyaiban találjuk meg. Mindazok a feladatok, amelyek az igazgatás tartalmi elemeiként jelentkeznek, az államigazgatásban is felfedezhetők: az államigazgatás is — a Fayol-féle sémára gondolva — tervez, szervez, parancsol, koordinál, ellenőriz, még akkor is, ha tevékenységének nagyságrendje, heterogén volta, azon életviszonyok sokrétűsége, amelyekbe bele kell folynia, nem engedi meg, hogy az államigazgatás tartalmi elemei és az igazgatás általános tartalmi elemei közé feltétlen egyenlőségjelet tegyünk.

Különösen fontosnak tartjuk aláhúzni az államigazgatás alanyi és tárgyi sajátosságait az egyéb adminisztrációkhoz képest, ezek közül is főleg a vállalati adminisztrációt emelve ki. Úgy véljük, hogy az államigazgatás alanyai és tárgyai egybevetésével az állami vállalatok helye az állami szervek rendszerében és az államigazgatáshoz viszonyítva megnyugtatóan tisztázható. Egészükben ezek állami, de nem államigazgatási szervek. Belső igazgatásuk állami igazgatás s ennek tárgya maga a vállalat, alanya pedig a vállalat saját igazgatási szervezete. Külső igazgatásuk államigazgatás, melynek tárgya ugyancsak a vállalat, alanyai pedig a fölérendelt igazgatási szervek.

Az állami vállalatokra nézve kifejtett felfogásunk lényegileg érvényes az állami intézetekre is. Ezeknek célja főleg kulturális-szociális-egészségügyi szolgáltatások nyújtása, vagy különféle tárgyú tudományos kutatás. Szervezeti formájuk több rokonvonást mutat az állami vállalatokéval, nem egyszer kifejezetten vállalatként működnek. Van olyan nézet, amely egészükben államigazgatási szerveknek tekinti őket azzal az indokolással, hogy közfeladatok közvetlen megvalósítói, és hogy a szorosan vett saját belső igazgatásukon túl is végeznek igazgatást, amikor meghatározzák, hogy kit vesznek fel kötelékükbe a szolgáltatásra igényt tartók közül (pl. a tanintézetek, kórházak stb.), továbbá hogy belső rendjüket igazgatási eszközökkel tartják fenn nemcsak alkalmazottaik, hanem azok felé is, akik szolgáltatásaikat élvezik. Mindez azonban együttesen sem alkalmas arra, hogy az intézeteket államigazgatási szerveknek deklaráljuk. Profiljuk fővonása nem az igazgatás, hanem más teljesítmény; a közfeladat ellátása nem perdöntő, hiszen ez minden állami szervre nézve követelmény, nemcsak az igazgatásiakra; az a körülmény, hogy bizonyos igazgatási jogosítványaik szorosan vett saját szervezetükön kívül is léteznek, ugyancsak másodlagos, mivel a szolgáltató intézet lényegéhez tartozik, hogy tágabban megvont szervezeti kötelékébe veszi azokat, akiknek szolgáltat. Végtére tehát az intézetek is állami, de nem államigazgatási szervek, belső igazgatásuk állami igazgatás, amelynek tárgya maga az intézet, alanya pedig az intézet saját igazgatási szervezete. Külső igazgatásuk államigazgatás, s ennek tárgya szintén az intézet, alanyai pedig a fölérendelt államigazgatási szervek.

A szocialista államigazgatástudomány fejlődési iránya szempontjából alapvető jelentőségű tényezőként kell értékelnünk a társadalmasítás folyamatát.

Már az SZKP XXI. kongresszusának az államigazgatással kapcsolatos határozatai leszögezték, és a XXII. kongresszus újból aláhúzta, hogy a szocialista állam fejlődésének fő irányvonala a demokrácia általános fejlesztése, s hogy

ennek keretében sok olyan funkciónak, amelyet most állami szervek látnak el, fokozatosan társadalmi szervezetek kezébe kell átmenni. Ismeretes, hogy mind a Szovjetunióban, mind a népi demokratikus országokban, különösen a szakszervezetekre, már a XXI. pártkongresszus előtt is sok olyan igazgatási feladatot ruháztak át, amelyeket korábban államigazgatási szervek láttak el, a kommunizmus építésének korszakában pedig ez a folyamat máris meggyorsult, és az állam elhalása kérdésének az élet által való napirendre tűzése perspektívájában ütemének további növekedése fog bekövetkezni. Az SZKP programja szerint — a fejlődés következtében — a szocialista államiság fokozatosan társadalmi kommunista önigazgatássá alakul át. A gazdaság és a kultúra irányításának jelenlegi állami funkcióihoz hasonló társadalmi funkciók a kommunizmusban is megmaradnak, de a társadalmi fejlődésnek megfelelően módosulnak és tökéletesednek. A tervezési és nyilvántartási szervek, a gazdaság vezetésének és a kultúra fejlesztésének szervei, amelyek jelenleg állami szervek, elvesztik politikai jellegüket és társadalmi önigazgatási szervekké válnak. Ennek a folyamatnak egyik fázisa a társadalmi szervezetek felruházása olyan feladatokkal, amelyek ma még államigazgatásiak, vagy korábban államigazgatásiak voltak. Az ebből fakadó kérdések közül bennünket ehelyütt az érdekel, hogy az ilyen feladatok átvétele a fejlődés mai szakaszában a társadalmi szerveket államigazgatási szervekké, az államigazgatás alanyaivá teszi-e?

A kérdést kétfelé kell osztani. Más a helyzet akkor, ha a társadalmi szerv megkapja mindazokat a hatalmi jogosítványokat, amelyekkel az államigazgatási szerv rendelkezett, vagy akárcsak e hatalmi jogosítványok egy hányadát, és más, ha ilyenekhez nem jut. Az első esetben az történik — s a szocialista demokrácia nézőpontjából ez nem alábecsülendő, — hogy hatóságtól olyan szervhez kerül a feladat, amely ugyan éppen ebben a tekintetben maga is hatóságként léphet fel, de amelynek mégsem főképp hatósági teendők tartoznak a profiljába, s munkamódszere is ehhez idomult. A feladatnak és a hozzákapcsolt jogkörnek az átszármaztatása nem szünteti meg az ilyen szerv társadalmi jellegét, nem teszi azt egészében államigazgatási szervvé, de tevékenysége adott szektorában mégis kvázi államigazgatási szervként jár el. Ilyenkor tehát a társadalmi szerv működése államigazgatási tevékenység, hiszen a hatalmi jogosítvány jelzi annak politikai jellegét. Az igazgatás alanyának képletébe illesztve tehát az ilyen társadalmi szerv az államigazgatás alanya.

Lényegesen módosul a kép akkor, ha a társadalmi szerv úgy vesz át államigazgatási feladatot, hogy ahhoz hatósági, hatalmi eszközöket nem kap. Engels rámutatott arra: a politikai állam és vele a politikai tekintély az eljövendő társadalmi forradalom következtében el fog tűnni, azaz a közösségi funkciók elvesztik politikai jellegüket, és a társadalom érdekein őrködő egyszerű igazgatási funkciókká változnak. A mi szaknyelvünkre fordítva: államigazgatási funkciók egyszerű igazgatásiakká, vagyis hatalmi eszközök, állami kényszer nélküli igazgatási funkciókká válnak. Ennek egyik útja a társadalmi szervezetekre államigazgatási feladatok rábízása úgy, hogy megoldásukhoz nem csatolják a feladathoz a politikai állam tekintélyét, az állami kényszerrel összekötött jogi rendelkezés lehetőségét. Ilyenkor valóban az következik be, hogy a társadalmi szerv által teljesített igazgatás el sem nyerte azt a jogot, amely államigazgatássá tenné, tisztán társadalmi igazgatásként folyik, a társadalmi önigazgatásnak egy formája abban az értelemben, ahogy azt fentebb fejtegettük.

A második változatban tehát az államigazgatási feladatot átvevő társadalmi szerv tevékenységének ebben a szektorában is társadalmi szervként jár el, nem pedig kvázi államigazgatási szervként, nem lesz tehát az államigazgatás alanya.

A fejlődés belátható útja tehát abba az irányba vezet, hogy az államigazgatás teljes értelemben vett tárgya változatlanul maga a társadalom marad, sőt egy ideig maga az államilag szervezett társadalom, az államigazgatás alanyainak köre azonban egyre szűkül a társadalmi szervek és a társadalmi önigazgatás egyéb formái javára azzal együtt, hogy az államigazgatás területe korlátozódik a társadalmi igazgatáshoz. képest. A folyamat betetőzése az, amikor az összes „társadalmi funkciók politikaiakból egyszerű igazgatásiakká változnak", s az államigazgatás fogalmának csak történeti tartalma lesz.

Az államigazgatás, a vállalati igazgatás és a társadalmi igazgatás teszi a szocialista államban az igazgatás három nagy területét, mivel itt a magánigazgatás szerepe elenyésző. Sajátosságaik hangsúlyozása nem moshatja el lényeges közös jegyeiket, s ez a körülmény elvezet bennünket — az igazgatás egyenlő szervezéssel képletre tekintettel — a szervezéstudomány problémájához. Az államigazgatástudomány tárgya felőli vita ezen a ponton átlép tehát a szervezéstudomány tárgyának a mezejére. Ez indokolja, hogy állást foglaljunk az általános szervezéstudomány, az ágazati szervezéstudományok és az államigazgatástudomány viszonyát illetően.

Ha az igazgatás általános fogalma és az államigazgatás között összefüggések fedezhetők fel, úgy jelentkezik a kérdés, vajon egy általános igazgatástudomány (szervezéstudomány) feladata-e az igazgatás minden fajtájára vonatkozó törvényszerűségek feltárása, s ehhez képest az államigazgatástudomány, mint az igazgatás egyik fajtájára vonatkozó tudomány, csak azt a szerepet töltse-e be, hogy az általános törvényeket az államigazgatásra alkalmazza? Ha lenne kialakult szocialista általános igazgatás-

tudomány (szervezéstudomány), úgy a felelet nem lenne vitás. Ma azonban a vélemények még abban a tekintetben is diffugálnak, hogy általános igazgatástudomány (szervezéstudomány) egyáltalán megteremthető-e. A polgári tudományban, ahol ilyen címet viselő munkák jelentős számban jelennek meg, azt tapasztaljuk, hogy általános szervezéstan elnevezéssel a nagyüzemi igazgatásban felfedezett törvényszerűségeket törekszenek általános törvényszerűségekként feltüntetni, illetve hogy néhány, főleg a nagy szervezeteket illető szervezési elvet (centralizáció-decentralizáció, a szervezet tagolása stb.), vagy szervezési problémákat (munkamegosztás és koordináció, főnöki funkció tartalma, vezetést segítő szervek — közigazgatási vezérkar stb.) tárgyalnak általános szervezéstudományi elvekként, illetve problémákként.

Részünkről mind az általános szervezéselmélet, mind az ágazati szervezéstudományok igényével azonosítjuk magunkat. Fel kell azonban a figyelmet hívni arra, hogy az ezekre irányuló fáradozások csak akkor kecsegtethetnek sikerrel, ha néhány lényeges előkérdést megoldunk, éspedig elsősorban a szervezéstudományok tárgyával kapcsolatban. Ezek a szervezés fogalmának tisztázását teszik mellőzhetetlenné. Főleg az államigazgatástudományi, de az általános igazgatástudomány igényével fellépő munkák is eddig szervezésen főleg kettőt értettek: először szervek, vagy szervezetek megteremtését, megszervezését, és másodikul szervek, illetve szervezetek működési feltételeinek folyamatos biztosítását. Ezért találkozunk gyakorta a szervezés és a vezetés elhatárolásának kísérleteivel. Ennél lényegesebb azonban szerintünk az adminisztrációnak, mint szervezésnek az elhatárolása termelési munkafolyamatok megszervezésétől azaz az ipari, mezőgazdasági, közlekedési stb. üzemszervezéstől. Ennek az igazgatással persze létezik az a fontos kapcsolata, hogy elvégzése az igazgatáshoz tartozó szervek feladata. Ennek során azonban nem az adminisztrációra vonatkozó törvényszerűségeket kell alkalmazniok, hanem műszaki-technikai törvényeket. Talán elég utalni pl. az üzemen belüli szállításra, amely a termelés gazdaságossága szempontjából elsőrendű, de amelynek megszervezése során olyan kérdések kerülnek napirendre, mint a termelési fázisok egymásutánja, kooperáló üzemrészek egymáshoz való távolságának meghatározása, raktárak elhelyezése, szállítási eszközök kiválasztása stb., és nem olyanok, amelyeket az igazgatás szervezése körében kell eldönteni. Nem elképzelhetetlen persze egy, az üzemszervezést is felölelő általános szervezéstudomány. Azt hisszük azonban, hogy a realitások körében maradás követelménye azt parancsolja: általános szervezéstudományon a minden igazgatást felölelő szervezési törvényszerűségek feltárására irányuló tudományos kutatásokat, illetve azok eredményeit értsük csak.

Az általános szervezéselmélet és az ágazati szervezéstudományok kibontakozása a mi szocialista viszonyaink között kétségkívül gazdagítani fogja az államigazgatástudomány matériáját, hiszen ezek a szervezési viszonyok formai és tartalmi értelemben egyaránt jogilag szabályozottak. A szocialista igazgatásnak az államigazgatáson kívül másik nagy területe, az üzemi adminisztráció ugyanezt a képet mutatja. Ehhez hozzátehetjük, hogy javarészben jogilag szabályozott az ún. társadalmi igazgatás világa is. A jövő ígér és hoz is majd változásokat. Mindez azonban nem mond ellene annak, hogy a jogilag rendezett adminisztrációnak olyan törvényszerűségei tárhatók fel, amelyeknek szintézise egy egységes államigazgatástudományt eredményez. Úgy véljük, hogy ezek után az említett tudományágak viszonyának kérdése azon fordul meg, hogy a tudományok rendszere problémáját helyezzük-e előtérbe, vagy pedig az érintett tudományok módszeréét. Az igazgatás világában nagyszámú, sőt talán többségben van az olyan probléma, amelynek kizárólagos vizsgálatára egyik tudományág sem tarthat igényt. Ez azonban nem kizárja, hanem véleményünk szerint éppen szükségessé teszi különböző nézőpontokból a szintézisek létrehozását és egyik ilyen szintézis terméke az államigazgatástudomány. Ennek létrehozásában veszély arról az oldalról látszik fennforogni, nehogy öncélnak tekintsük a szervezési formák tanulmányozását és azok elemzésénél elvonatkoztatva a tartalmukat adó társadalmi tevékenységek különböző sajátosságaitól, egy absztrakt szervezéstudományhoz jussunk. Ez a veszély azonban a minimumra csökken akkor, ha az államigazgatástudomány a szervezési és a jogi egységét megvalósítja, a kutatásokat erre az egységre figyelemmel folytatja, mert ez az egység a tudomány tárgyánál de facto létezik. Úgy látjuk, hogy az ilyen módon folytatott államigazgatástudomány egy általános szervezéselmélethez feltárhatja a szocialista állam mennyiségileg legnagyobb igazgatási szervezetére vonatkozó törvényszerűségeket, s egy későbbi fázisban az általános szervezéstudományban szintetizált törvényszerűségeket majd az államigazgatásra alkalmazhatja főleg akkor, ha a szervezéselmélet a jelzett szintetizáláson nem puszta összegezést fog érteni. Ezzel egyben eljutunk oda is, hogy az általános szervezéstudományhoz az út a szervezés főbb területeire vonatkozó elméleti törvényszerűségek feltárásán keresztül vezet. Ezzel kapcsolatban mellőzhetetlen követelménynek látszik az államigazgatás egyes ágazatai szervezéselméletének kidolgozása, s ezzel azoknak a kiemelése abból a merő prakticizmusból, amely jellemzőnek mondható rájuk.

Az államigazgatástudomány művelése irányai, a tudomány feladatai és a tudomány anyaga oktatása rendszerének problémái tekintetében a kizárólagosság igénye nélkül főleg a következő kérdések exponálását látjuk olyanok-

nak, amelyek általános érdekűségük miatt megvitatásra szorulnak:

a) Önálló főkollégiumként tanítandó-e az államigazgatási jog és mellette az államigazgatás szervezési kérdései — vagy a kettő szintéziséből kell-e egy főkollégium anyagát kidolgozni?

b) Helyes-e irányt venni általános szervezéstudomány oktatására, ami nem zárja ki egy vagy több államigazgatási stúdium tanítását?

c) Az államigazgatási jog ún. különös részének oktatása a ma elterjedtnek mondható rendszer szerint fenntartandó-e, vagy az egyes főágazatok szervezési és joganyagát helyes-e egy-egy tárgyba öszefoglalni, esetleg megkísérelni az általános részbe a különös rész anyagának egyes részeit bedolgozni, más részei tanítására pedig speciális kollégiumokat létrehozni?

d) Az *a—c)* pontok alatti problémák hangsúlyozottan a jogi egyetemeken folyó oktatással kapcsolatosak. Felmerülhet azonban a kérdés, hogy egy erőteljesebben szakosított államigazgatási oktatás egyetemi (főiskolai) keretekben, vagy esetleg egy államigazgatástudományi főiskolán a tárgyak milyen differenciálását vonhatná maga után?

Ezeknek a kérdéseknek kimerítő megválaszolása önmagában is terjedelmes referátumot igényelne. Ezért csak arra szorítkozunk, hogy felvázoljuk azokat a direktívákat, amelyeket az egyetemi jogi oktatás folyamatban levő korszerűsítése során az államigazgatástudomány oktatása végett önmagunknak meghatároztunk.

A vonatkozó tervezet kidolgozása során elkészült javaslatok elsősorban abból a tényből indulnak ki, hogy az államigazgatás feladatai a felszabadulás óta alapvető változásokon mentek keresztül, s a feladatok módosulásához idomultan átalakult az államigazgatási szervezet és annak működése is. Ezeknek eredményeképpen (ezt már a korábbi programtervezetek és tananyagok is jelentős mértékben figyelembe vették) az államigazgatási ismeretek oktatása nem korlátozódhatik csupán a tárgy címéül szolgáló államigazgatási jog tanítására, hanem az igazgatást és az igazgatási jogot együtt kell oktatni. Ilyen irányú törekvések tapasztalhatók a többi szocialista országban is, bizonyságául annak, hogy a szocialista államokban a közigazgatás messzemenően nem csupán jogalkalmazó tevékenység, hanem a marxi meghatározás szerinti állami szervező tevékenység.

Ezeknek a tényeknek a leszámítolása adta meg a programtervezet elkészítéséhez a másik jelentős elvi állásfoglalást: azt ti., hogy a jogászképzésnek az ún. ítélkező (ügydöntő) jogi munkára való alkalmassá tétel mellett egyre intenzívebben kell olyan ismereteket nyújtania, amelyek a jogi egyetemeket végzett ifjúságot alkalmassá teszik arra, hogy szervező jogásszá is váljon.

A javaslat előkészítése során számos elméleti kérdés megvitatása vált szükségessé. Ezek közül a legfontosabbakban sikerült az érdekelt tanszékeknek lényegileg megállapodniok, s a kialakult álláspontokat a gyakorlati szakemberek bevonásával tartott szélesebb körű értekezlet is magáévá tette. Ezek:

1. Az államjog és az államigazgatási jog tudományának egy tudományágként való felfogása helytelen, s ennek megfelelően elutasítandó az a gondolat is, hogy ezt a két tudományágat az egyetemen egy tárgyként oktassuk.

2. Elvetendő az az elképzelés, hogy „gazdasági jog" elnevezéssel új tárgyat konstruáljunk, s ezzel összhangban az is természetesen, hogy az államigazgatási jog anyagának egy részét egy ilyen elnevezésű tárgynak adja át.

3. A tananyag felépítése végett abból kell kiindulni, hogy az államigazgatási tevékenység is igazgatási tevékenység, melynek azonban az egyéb igazgatási formákhoz képest megkülönböztető sajátosságai is vannak. Az oktatandó anyagot ennek az egységnek és különbségeknek a figyelembevételével kell kidolgozni, éspedig úgy, hogy az államigazgatás mint működés, az előtérben álljon. Más megfogalmazásban: a gyakorlat igényeire messzemenően figyelemmel az államigazgatás statikus ábrázolása helyett az államigazgatás dinamikáját, tényleges tevékenységét kell az igazgatás tartalmi elemeire folytonos tekintettel oktatni.

4. Kellő gondot kell fordítani a társadalmi önigazgatásra való áttérés problémáira, az államigazgatás társadalmasításának formáira. Jelenleg még indokolatlan lenne az idetartozó témakörök oktatására új tárgyat létrehozni. Az igazgatás társadalmasításának folyamatában szükséges, hogy a társadalmi szervek által végzett igazgatás és az államigazgatás közötti összefüggések ennek a tárgynak a keretében bemutatásra kerüljenek.

5. Véglegesen szakítani kell azzal a szemlélettel, amely az államigazgatás személyzeti kérdéseit kizárólag jogi oldalról vizsgálja, s azt is úgy teszi, hogy a szocialista munkajog létezésének tényét mellőzve, az erről oktatandó anyagot „közszolgálati jog," vagy „közszolgálati munkajog" címszó alatt foglalja össze.

6. Az államigazgatás működésének tárgyalása nem szorítkozhat csak a hatósági eljárás és aktusok bemutatására, hanem az államigazgatási szervek irányításának és vezetésének is kellő teret kell szentelni.

A programtervezet kidolgozása során arra a tapasztalatra voltunk figyelemmel, hogy a hatályos program alapján némi nehézséggel járt az államigazgatásnak mint működő apparátusnak a bemutatása. Megnyugtatóan csak azt sikerült megoldani, hogy az alapfogalmakat s az államigazgatás szervezési elveit és szervezetét tárjuk a hallgatóság elé. Ezért az új tervezetben törekedtünk az arányok változtatásával az államigazgatás működését jobban az előtérbe helyezni. Ennek megfelelően azt tervezzük, hogy az előadásoknak és az írott tananyagoknak is csak mintegy 40%-a használtassék fel az alapfogal-

mak és a szervezet feldolgozására, a többi pedig az államigazgatás működésének oktatására. Elsősorban az államigazgatás működése a tervezett tananyagnak az a szektora, amelyiknél a korábbiakhoz képest bővítések látszanak szükségeseknek. Itt kell foglalkozni az eddiginél jóval tágabb keretekben az államigazgatási szervezet működtetésével, annak irányításával és vezetésével és az ebből fakadó szervezési és jogi problémákkal (pl. utasítási jog, engedelmességi kötelesség, személyzet biztosítása, dologi szükséglet biztosítása). Itt kerülne tárgyalásra az államigazgatás általános hatáskörű szerveinek tényleges működése, míg a különös hatáskörű szervek működésével az igazgatási ágazatcsoportok egyes megfelelő ágazatainál kell majd foglalkozni.

Az új követelmények az államigazgatástudomány oktatásával szemben több, és részben más igényeket támasztanak, mint az eddigiek. Ezért indokoltnak látjuk a főkollégium oktatásának időbeli keretét emelni. Ez idő szerint a magyar államigazgatási jog heti három órában, három szemeszteren keresztül kerül előadásra. Ehhez csatlakozik egy féléven át heti két óra gyakorlat, továbbá az V. éven kb. két hónap szakmai gyakorlati foglalkozás, és ennek tartama alatt heti három óra gyakorlat az egyetemen. Új javaslatunk szerint az államigazgatástudomány általános részét két féléven át heti három órában, további két félévben pedig az egyes igazgatási ágazatcsoportokra vonatkozó anyagot kell előadni a következő megoszlásban: népgazdasági igazgatás 45 óra, szociális és kulturális igazgatás 30 óra, az ország védelmének és belső rendjének biztosítására irányuló és a többi szakterülettel kapcsolatos igazgatás 15 óra.

Tárgyunk elmélyült oktatása igényli továbbá azt is, hogy a IV. évfolyamon — a korábbi óraszám visszaállításával — egy félév helyett két féléven keresztül tarthassunk gyakorlati órákat.

Javasoljuk továbbá, hogy mindhárom karon egy féléven át heti két órában kötelezően kerüljön meghirdetésre „Az államigazgatási munka szervezése", az „Iratszerkesztés" és az „Ügyvitel" című kollégium. Ilyen kollégiumokat általában eddig is tartottunk; a főkollégium keretében ezekkel a gyakorlati munka szempontjából igen fontos témakörökkel a szükséges részletességgel foglalkozni nem tudunk.

Ami végül az államigazgatástudománynak egy önálló főiskolán —, azaz nem a jogi karokon belüli — oktatását illeti, aligha lehet kétséges, hogy ez az államigazgatási apparátus vezető és fontosabb ügyintéző dolgozóinak magas szintű kiképzése szempontjából a legtöbbet ígérő megoldás lenne, mert azt az ismeretanyagot, amit ma egyetlen főkollégiumba és kevés számú speciálkollégiumba sűrítünk, differenciáltan, sokoldalúan lehetne tanítani. Mód nyílna a hallgatókat elmélyült közgazdasági képzésben részesíteni, e tudományok kellő kifejlesztésével párhuzamosan az említett értelemben általános és ágazati szervezéselméletet előadni, különös figyelemmel a vezetési funkciókra, s a szervezés és a vezetés jogi formáira, valamint ismereteket nyújtani nekik az egyéni és tömeglélektan, a szociológia, a hivatali munkaszervezés köréből, továbbá az ügyvitel fejlett módszereiről, az igazgatás személyi és dologi feltételei biztosítása eszközeiről és módozatairól. Egy ilyen intézmény tananyaga keretei meghatározásának természetesen a felsoroltakat nem tekinthetjük, de arra talán megfelelőek, hogy az ilyen felsőfokú államigazgatási tanintézet létrehozásában rejlő nagyszerű lehetőségeket megcsillogtassák.

Szamel Lajos

A jogérvényesítés határideje a munkajogban

I. A Mt. általános érvényű elévülési szabályt, illetve elévülési határidőt nem tartalmaz. Ez a hiányosság a gyakorlatban sok problémát, bizonytalanságot és nehézséget jelentett.[1]

Tanulmányunk elkészítése után a Munkaügyi Közlöny 1963. évi 8—9. számának a mellékletében észrevételezés céljából megjelent a munkaügyi viták elintézésének új szabályozására vonatkozó tervezet, amely továbbra is mellőzi az elévülés intézményét. A tervezet szerint ugyanis:

a) A panaszt attól a naptól számított tizenöt napon belül lehet előterjeszteni, amikor a panaszos a sérelemről tudomást szerzett. Később előterjesztett panasz alapján egyeztető bizottsági eljárásnak csak akkor van helye, ha a panaszos a határidőt önhibáján kívül mulasztotta el.

b) A vállalatnak kártérítésre (leltárhiány megtérítésére) és tévesen kifizetett munkabér visszafizetésére irányuló igényét, valamint a dolgozónak a vállalattal szembeni kártérítési követelését az *a)* pontban meghatározott tizenöt napos határidőre tekintet nélkül lehet érvényesíteni. Az indokolatlan késedelmet azonban az igényt érvényesítő fél terhére kell figyelembe venni.

[1] Részletesen foglalkozik ezekkel Rudolf Lóránt „Az elévülés" c. monográfiájában. Tanulmányunkban inkább azzal az igénnyel vizsgálunk meg egyes kérdéseket, hogy a gyakorlatban felmerült problémákat hogyan lehetne a jogalkotás segítségével megoldani. L. még: Trócsányi László, A határidők szabályozásának vitás kérdései a munkajogban, Munkaügyi Szemle, 1957, 7. és 8. sz.

A tervezet tehát elévülési szabályt nem tartalmaz, hanem ezzel szemben — a kártérítési és visszatérítési igényeket kivéve — egy viszonylag nagyon rövid, záros jellegű jogvesztő határidőt állít fel.

Úgy gondoljuk, hogy a tervezettel kapcsolatban még inkább fontossá vált két lényeges kérdés mélyebb elemzése:

a) a kártérítési és a visszatérítési igények tekintetében mellőzhető-e az elévülési, valamint a záros határidő intézménye, és ehelyett megfelelő megoldásul szolgál-e a tervezetnek az az elképzelése, amely szerint az indokolatlan késedelmet az igényt érvényesítő fél terhére figyelembe kell venni, ami a később ismertetésre kerülő bírói gyakorlat szerint az igény elvesztésére is vezethet;

b) az egyéb igények vonatkozásában pedig az a kérdés merül fel különös élességgel, hogy mellőzhető-e az elévülés intézménye és ehelyett bevezethető-e ilyen széles körben egy tizenöt napos, tehát viszonylag nagyon rövid, elmulasztása esetén pedig jogvesztő hatással járó záros határidő?

Vizsgáljuk meg először az elévülés kérdését.

Elsősorban az a kérdés merül fel, hogy nem lehetne-e a Ptk. elévülési megoldását analógia alapján felhasználni? Erre lehetőség nincs, mert ebben a vonatkozásban is kiderült, hogy a polgári jognak az elévülésre vonatkozó rendelkezéseit a munkajogi igények eltérő jellege miatt a munkajog területén — mint majd később kifejtjük — csak nagyon szűk körben lehet felhasználni. Ezért, mint sok más esetben is, a bírói gyakorlatra, illetve a Legfelsőbb Bíróságra hárult az a feladat, hogy egy újabb szabályozás megalkotásáig megfelelő értelmezés segítségével a jogszabály hiányát pótolja. A probléma nehézségeiből és bonyolultságából fakadó ingadozások után a Legfelsőbb Bíróság 796/95. sz. állásfoglalása a gyakorlat elmélyült elemzése alapján kidolgozta azt a megoldást, amely a problémát ideiglenesen lezárta. Azért csak ideiglenesen, mert a Legfelsőbb Bíróság állásfoglalása a hiányzó elévülési szabályt nem pótolhatta, hanem kénytelen volt megmaradni a jogszabályértelmezés keretei között. Ez pedig azt jelenti, hogy elméletileg elő kell készítenünk azt a végleges megoldást, amely majd a jogszabályi rendelkezés elvi alapjául szolgálhat.

Lássuk először a Legfelsőbb Bíróság állásfoglalását. A 796/95. sz. állásfoglalás szerint

a) Az Mt. 145. § (1) bekezdése értelmében a panaszt attól a naptól számított két hónap alatt lehet előterjeszteni az egyeztető bizottsághoz, amikor a panaszos a sérelemről tudomást szerzett. Az Mt. 148. § (2) bekezdése értelmében, ha a nem kizárólag egyeztetőbizottsági hatáskörbe tartozó munkaügyi vita a munkaviszony tartama alatt merül fel, bírói eljárásnak csak az egyeztető eljárás befejezése után van helye.

Ezért, ha a sérelemről való tudomásszerzéstől számított két hónap alatt a munkaviszony változatlanul fennállott és a dolgozó az említett határidőben panaszt nem terjesztett elő, a mulasztás folytán a munkaviszony fennállása alatt már elenyészett igényét a munkaviszony megszűnése után a bíróság elött sem érvényesítheti, kivéve, ha késedelmét kimenti azzal, hogy a határidőt önhibáján kívül mulasztotta el.

b) A munkaügyi vitának — akár az egyeztető eljárás befejezése után, akár előzetes egyeztető eljárás nélkül — a bíróság elé terjesztésére az Mt. 148. §-ának (2), illetőleg (3) bekezdése határidőt nem állapít meg. Az Mt. és az azt kiegészítő jogszabályok a munkajogi követelések elévülésének kérdését nem szabályozzák, de az Mt. alapelveire, a munkaviszony jellegére és arra való tekintettel, hogy a munkaviszonyból eredő jogok érvényesítését illetően a felek általában nem hagyhatják egymást hosszabb ideig bizonytalanságban, illetőleg az időmúlással nem nehezíthetik meg a másik fél részére a bizonyítást, a munkaviszonyból származó igények érvényesítésével indokolatlanul hosszú ideig egyik fél sem késlekedhet. Az indokolatlan késedelemnek a bizonyítási teher alakulására általában jelentősége van. De az összes körülmények mérlegelésével — a jogok jóhiszemű és rendeltetésszerű gyakorlásának elvét szem előtt tartva — az indokolatlanul késedelmes perindításnak az igény elvesztését eredményező hatályt is lehet tulajdonítani, különösen ha az indokolatlan késedelemből a másik félre jelentős hátrány származna, vagy a késedelem nagy.

c) Ez az állásfoglalás megfelelően irányadó az Mt. V. 234. § (1) bekezdésében megjelölt dolgozóknak ugyancsak a bíróság hatáskörébe utalt munkaügyi vitái esetén. (P. K. 447. — B. H. 1957. 2. sz. és P. K. 523. — B. H. 1957. 6. sz. Összevont és módosított állásfoglalás.

Bennünket most elsősorban az állásfoglalás *b)* pontja érdekel. Ez a pont az állásfoglalás által nem pótolható elévülési szabály helyett egy olyan megoldást vezet be, amelyet az igény „elsenyvedésének" nevezhetünk, mert e megoldás szerint nem egy meghatározott időtartam eltelte után következik be az igény érvényesíthetőségének a megszűnése, hanem az igény tulajdonképpen az időmúlás folytán erőtlenné válik, elsenyved. Ez az elsenyvedési konstrukció azonban igen nagy bizonytalanságot jelent. Mikor válik a késedelem már indokolatlanná? Milyen esetekben sérti a késedelmes jogérvényesítés — az összes körülmények mérlegelésével — a jogok jóhiszemű és rendeltetésszerű gyakorlásának az elvét? Milyen esetekben jelentős a hátrány, vagy maga a késedelem? Jelenleg valóban csak ezzel a sok bizonytalansági tényezővel lehetett a problémát megoldani, vagyis végső fokon rá kellett bízni a bírói mérlegelésre annak az eldöntését, hogy a konkrét esetekben elsenyvedett-e az igény, erőtlenné vált-e a követelés arra, hogy bírói úton még érvényesíteni lehessen. A

tervezet által javasolt jogszabályi rendezés szempontjából viszont alapvető kérdés, hogy ez a megoldás fennmaradjon-e, vagy helyette a jogszabály határozott jogérvényesítési határidőket állapítson-e meg. Az elsenyvedési konstrukció előnye az, hogy rugalmasabb, hátránya viszont a szükségképpen vele járó jogbizonytalanság. A jogszabály által felállított jogérvényesítési határidőknél pedig fordított a helyzet, kivéve, ha a merevséget úgy tudjuk feloldani, hogy az még bizonytalanságot nem jelent. Vizsgáljuk meg közelebbről is az elsenyvedés problémáját.

II. Az elsenyvedés problémája már a polgári irodalomban is felmerült. Így például Villányi László szerint egyes követelések megszűnnek, ha azoknak érvényesítésével a jogosult hosszú ideig indokolatlanul várakozik.[2] Már a polgári irodalom is többféle elméleti megoldást és indokolást dolgozott ki a jog elenyészésének erre az esetére. Kiemelkedik ezek közül a német irodalomban a Verwirkung fogalma, vagyis a jog elenyészése nem-érvényesítés folytán. Sieber ezt „a meg nem engedett joggyakorlás" (unzulässige Rechtausübung) esetének tartja. Krause „elhallgatást" (Verschweigung) lát benne (erre a fogalomra l. Unger, II. k. 284. old.; Grosschmid, Fejezetek I. 362. old.), Reizler és Lehman az önmagának ellentmondó magatartás (venire contra factum proprium, widerspruchsvolle Verhalten), Manigk a „gondatlan joglemondás" fogalma alá vonja; Müllereisert „a felelősségnek időmúlás folytán beálló korlátozódásáról" beszél... A Reichsgericht többnyire csupán a Treu und Glauben következményére hivatkozott.[3]

A munkajog körében, mégpedig a tarifaszerződések területén, ahol a normatív résznek mellőzhetetlen ereje van, a német, illetőleg a nyugatnémet elmélet szerint a „Verwirkung", vagyis a jog elenyészése két feltétel megvalósulása esetén következik be:

a) Szükség van elsősorban arra, hogy a munkavállaló azzal, hogy az igényét bizonyos, nem túl rövid időn át nem érvényesíti, a munkaadóban azt a hitet keltse, vagy abban a hitben hagyja, hogy már nem tartozik. A jog elenyészésének ez az első feltétele tehát akkor valósul meg, amidőn a munkaadó — a munkavállaló magatartása folytán — abba a helyzetbe kerül, hogy már nem kell és nem is kellene számolnia a követelés érvényesítésével. A hallgatólagos lemondással szemben nincs szükség arra, hogy követeléséről tudjon. A munkavállaló tudomásának a hiányát viszont az egész tényállás értékelésével kapcsolatban figyelembe kell venni.

b) A második feltétel az, hogy az összes körülmények figyelembevételével a kölcsönös hűség és a bizalom elve alapján ne legyen elvárható a munkaadótól az utólagos teljesítés.

Újabban azonban az a nézet kezd kialakulni, hogy a tarifaszerződés alapján fennálló követelések utólagos teljesítését a Verwirkung-ra való hivatkozással nem lehet megtagadni.[4]

A magyar burzsoá munkajogi bírói gyakorlatban is találkozunk a késedelmes jogérvényesítésnek jogot elenyésztő hatásával. Vinczenti Gusztáv szerint „a megszolgált munkabér és a szolgálati viszony megszüntetésével kapcsolatban érvényesíthető követelések között lényeges különbség van a perlési késedelem joghatása szempontjából is. Általában ugyanis az a szabály, hogy a munkavállaló nem tarthatja indokolatlanul túl hosszú ideig bizonytalanságban a munkaadót arra nézve, hogy a szolgálati jogviszony megszüntetéséből igényeket támaszt-e. Ettől az általános szabálytól eltérően a munkavállaló perlési késedelme az addigi szolgálatával már kiérdemelt járandóságainak az elvesztését nem vonja maga után.[5] Ebből a szempontból — a már kifejtett nézet szerint — megszolgált munkabérnek kell tekinteni azt a munka-

[2] Dr. Villányi László, Magyar magánjog, Kötelmi jog, 619. old.

[3] Dr. Villányi László uo.

[4] Ezt az álláspontot Hueck azzal indokolja, hogy szociálpolitikai okokból helytelen lenne, ha a dolgozó figyelmetlenségből vagy egyéb okból elveszítené az őt tarifaszerződés alapján megillető követelését az elévülési idő letelte előtt. Egyébként is sok zavart okozott a korábbi gyakorlatban annak az időpontnak a megállapítása, amidőn a jog elenyészése, a Verwirkung bekövetkezett. A Verwirkung kizárása tehát, a joglemondás meg nem engedettségével összefüggésben, gyakorlatilag azt jelenti, hogy a bíróság a két éves elévülési időn belül rendszerint köteles a dolgozó keresetének helyt adni. Megkülönbözteti azonban a Verwirkunggal szemben a csalárdságot és a meg nem engedett jogérvényesítést. Ezen az alapon bármikor, tehát az elévülési időn belül is, kifogást lehet támasztani. Megítélése szerint a csalárdság, illetőleg a meg nem engedett jogérvényesítés tényállása akkor állapítható meg, ha az egyik fél jelenlegi magatartása, korábbi magatartására való tekintettel, ellentétbe kerül a kölcsönös bizalom és hűség (Treu und Glauben), a hűségkötelezettség követelményével, különösen, ha egy igény érvényesítése az egyik fél eddig tanúsított magatartására való tekintettel annyira ellentmond a kölcsönös hűség és bizalom alapelvének és minden méltányosan és igazságosan gondolkodó ember tisztességérzetének, hogy a jog gyakorlása meg nem engedettnek tűnik, és nem várható el, hogy a bíróság jogvédelmet nyújtson. A Verwirkung és az itt tárgyalt tényállás között Hueck a különbséget abban látja, hogy a csalárdság, illetőleg a meg nem engedett jogérvényesítés esetén nem az időmúlásnak, a megkésett érvényesítésnek, és nem is annak van jelentősége, hogy a teljesítés az adóstól már nem várható el, hanem a hitelező durva, tisztességtelen magatartásáról van szó. A meg nem engedett joggyakorlás intézményének, mint a kölcsönös hűség és bizalom alapelvéből levezetett jogelvnek a jellegéből következik, hogy reá vonatkozóan általános alaptételeket felállítani nem lehet. Minden esetben az adott eset körülményei, és ennek megfelelően a bírói mérlegelés fogja eldönteni, hogy a meg nem engedett jogérvényesítés tényállása megvalósult-e. Semmiképpen sem szabad — véleménye szerint — erre való hivatkozással megkerülni azt a szabályt, amely a lemondást és a Verwirkung alkalmazását kizárja. A csalárdság kifogása tehát csak különösen jellegzetes esetekben támasztható. Nincs szükség azonban arra, hogy a magatartás a jóerkölcsbe ütközzék és megkárosításra irányuljon. (Hueck—Nipperdey, Lehrbuch des Arbeitsrechts, 1955. 2. köt. 447. old.)

[5] C. II. 2459/1935., J. H. IX. 900., C. II. 2962/1935., J. H. IX. 1080.

bért is, amely az alkalmazottat a felmondási ideje alatt teljesített szolgálatainak ellenértékeképpen illeti meg."[6]

III. A kérdés további vizsgálata szempontjából elsősorban azt kell eldöntenünk, hogy az elsenyvedés, az elévülés vagy a záros határidő intézménye nem áll-e ellentétben azzal a megoldással, hogy a szocialista munkajog a munkajogviszony tartalmának, tehát a jogosultságoknak és a kötelezettségeknek a túlnyomó részét mellőzhetetlen erővel állapítja meg. Kétféle megoldás képzelhető el. Az egyik szerint a mellőzhetetlen tartalom csak azt kívánja biztosítani, hogy a dolgozó és a vállalat meghatározott jogosultságokat megszerezzenek, ezekről előre le ne mondhassanak, de azt már a dolgozóra, illetve a vállalatra bízza a jogszabály, hogy az őket megillető jogosultságokat érvényesíteni kívánják-e. Ebben az esetben a mellőzhetetlen tartalom csak a jogosultságok, a követelések keletkezését biztosítaná, de azok teljesedésbe menését már nem, tehát a dolgozó vagy a vállalat a munkajogviszony megszűnése után, sőt már a munkajogviszony fennállása alatt is lemondhatna a követeléseiről kifejezett megállapodással vagy konkludens magatartások formájában is.

A másik szélső megoldás szerint a mellőzhetetlenség annyit jelentene, hogy a jogosultság, a követelés mindaddig fennáll, amíg azt a kötelezett ki nem elégítette.

A két szélső megoldás közül egyik sem fogadható el.

Az első megoldás nem nyújtana megfelelő védelmet sem a vállalati, sem pedig az egyéni érdeknek. A második megoldás pedig túl merev lenne, gyakorlatilag azt jelentené, hogy a munkajogi követelések — kielégítésük nélkül — sohasem szűnnének meg. Megítélésünk szerint tehát nem áll ellentétben a munkajogviszony mellőzhetetlen tartalmának az intézményével, illetve társadalmi-gazdasági rendeltetésével sem a követelés elsenyvedése, sem pedig az elévülés vagy a jogvesztő jellegű záros határidő intézménye, mert egymagában az a körülmény, hogy a jogrendszer a mellőzhetetlenség hatályát egy bizonyos idő után már nem tartaná fenn, csak annyit jelentene, hogy nem kívánná társadalmi-gazdasági rendeltetését meghaladóan túlfeszíteni a mellőzhetetlenség intézményét, hogy az át ne csapjon esetleg már saját ellentétébe.[7]

Másodsorban — még mindig csak az előkérdések tisztázásának a körén belül — elvileg kívánjuk azt a kérdést felvetni, hogy milyen esetekben indokolt és szükséges az elsenyvedés, a záros határidő, illetőleg az elévülés intézményét felhasználni, és e problémakörrel kapcsolatban milyen követelményeket támaszt a jogok rendeltetésszerű gyakorlásának az elve, illetőleg a joggal való visszaélés tilalma?

Ami a jog elsenyvedésének a kérdését illeti, véleményünk az, hogy el kell kerülnünk minden olyan megoldást, amely a záros határidő vagy az elévülés intézményén kívül, egyedül az időmúlás tényének az alapján a jog vagy a követelés elsenyvedés formájában bekövetkező megszűnését vonná maga után, valamiféle mesterkélt konstrukció alapján, amelynek a lényege csak az a hamis fikció vagy presumptio lehetne, hogy a dolgozót a jogáról „lemondottnak" lehet vagy kell tekinteni. Minden ilyen megoldás állandóan bizonytalanságban tartaná a feleket, az egyeztető bizottságokat és a bíróságokat. Az elsenyvedés önmagában, sem jogrendszerünk általános elveire, sem munkajogunk alapelveire nem vezethető vissza. A jogérvényesítés késedelme egymagában nem jelenti a jog rendeltetésével ellentétes joggyakorlást, nem valósít meg joggal való visszaélést, nem ütközik a venire contra factum proprium tilalmába sem. Nem tekinthető hallgatólagos joglemondásnak sem. Egészen más az, hogy a munkajogban fokozott mértékben érvényesül a jogok rendeltetésszerű gyakorlásának a követelménye, illetőleg a joggal való visszaélés tilalma, mert a munkajogviszony személyes jellegére való tekintettel a szocialista együttélés és együttműködés szubjektív oldala sokkal nagyobb jelentőségre tesz szert, mint az áruviszonyok körében. A társadalmi és az egyéni érdek összehangolásával kapcsolatban is, a személyes körülmények figyelembevételének sokkal nagyobb jelentősége van.

A jogok rendeltetésszerű gyakorlásának a követelménye, illetőleg a joggal való visszaélés tilalma azonban — és ez a lényeges különbség az elsenyvedéssel szemben — nem kapcsolódik az időmúláshoz, nem az időmúlás formáját ölti magára. Így például — időmúlásra való tekintet nélkül megvalósul a joggal való visszaélés, ha a vállalat a dolgozó nő terhességéről nem tudva, felmondással él. A terhes nő még mindig nem jelenti be terhességét, hanem munkakörébe alkalmazásra javasolja egyik ismerősét. Az alkalmazás megtörténik, és ezután a terhes nő panasszal él terhességre való hivatkozással a felmondás ellen. Vagy például előfordulhat, hogy a vállalat elfelejtette kiadni a munkakönyvet a munkajogviszony megszűnésekor. Ha a dolgozó nem kéri a munkakönyv kiadását, kártérítést nem igényelhet egyedül azon a címen, hogy a munkakönyv hiányában elhelyezkedni nem tudott.

A jog rendeltetés ellenes gyakorlása, a joggal való visszaélés tehát bekövetkezhet egyetlen és rövid ideig tartó magatartással is. Elképzel-

[6] Vinczenti Gusztáv, A munka magánjogi szabályai, Bp. 1942.

[7] Nem hisszük, hogy Garancsy Mihályné ellentétes álláspontot lenne, amidőn nem elég szabatosan ezzel a problémával kapcsolatban arról ír, hogy „az elutasítás ilyenkor valójában a munkaszerződés valamely mellőzhetetlen tartalmi elemének mellőzését jelenti... A mellőzhetetlen tartalom a törvényi biztosítékok ellenére mégis szenvedhet mellőzést". (A munkaszerződés nélkülözhetetlen tartalmának érvényesülése, J. K. 1959., 4. sz., 173. és 174. old.) Másról van szó: a mellőzhetetlenség hatálya csak egy bizonyos ideig áll fenn, tehát ezután már nem beszélhetünk a mellőzhetetlen tartalom mellőzéséről.

hető ugyan, hogy a joggal való visszaélés tényállásának az egyik eleme az időmúlás lesz, de legfeljebb csak egyik eleme, amely egymagában nem, hanem csak egyéb tényállási elemekkel együtt valósítja meg a joggal való visszaélés tényállását. Ugyanez vonatkozik arra a problémára is, hogy az időmúlás, illetőleg a késedelmes jogérvényesítés mennyiben tekinthető joghatásukat, így például a jog elenyészését előidéző utaló magatartásnak. Ez a felfogás felel meg egyébként a Polgári Törvénykönyv álláspontjának is, amely szerint „... felróható magatartásáért mindenki felelősséggel tartozik ... Másfelől azonban a szabály alkalmazását megfelelő keretek közé szorítja az, hogy arra csak meghatározott feltételek együttes fennforgása esetén kerülhet sor; szükséges az egyik fél vonatkozásában magatartásának szándékos volta, a vele szemben álló fél tekintetében pedig az, hogy ez a magatartás őt jóhiszeműen és alapos okkal indítsa olyan ténykedésre, amelynek folytán önhibáján kívül károsodás éri".[8]

Így például előfordulhat, hogy a dolgozó huzamosabb időn át a vállalat engedélye, illetőleg hozzájárulása nélkül túlmunkát végzett. Egymagában az időmúlás nem senyveszti el a dolgozónak a díjazásra irányuló jogát. Ha azonban a dolgozó hosszabb időn át elmulasztja az engedély, illetőleg a hozzájárulás kikérését, holott ezt megtehette volna, díjazást már nem követelhet, mert a jogszabály szerint túlmunkát csak a vállalat engedélyével, illetőleg hozzájárulásával szabad végezni, és e szabály alól kivételnek csak akkor lehet helye, ha a dolgozó a vállalat érdekében végezte el a túlmunkát és nem volt lehetősége az engedély előzetes megszerzésére.

Különbséget kell tennünk tehát egyfelől a jog időmúlás (késedelmes jogérvényesítés) folytán bekövetkező elsenyvedése, másfelől a jogok rendeltetésszerű gyakorlásának a kötelezettsége, illetőleg a joggal való visszaélés tilalma között.

Az utóbbiakat mint általános elveket munkajogunk területén is feltétlenül alkalmazni kell. A jogelsenyvedés intézményének viszont, a már kifejtettekre való tekintettel, nem lehet helye a munkajog területén. A kifejtett gondolatok alapján nem tartjuk megfelelőnek a tervezetnek azt az elképzelését, amely a kártérítési és a visszatérítési igények vonatkozásában az elévülés helyett az elsenyvedés intézményét kívánja fenntartani, illetve bevezetni.

IV. Elemezzük ezek után az elévülési idő, illetőleg a záros határidő problémáját.

1. A Mt. jelenlegi szabályai — mint erre utaltunk — általános elévülési szabályt, illetőleg határidőt nem ismernek. Az egyeztető bizottsághoz benyújtható panasz érvényesítésére meghatározott két hónapos határidő ugyanis nem annyira elévülési, hanem inkább záros határidő, legalábbis az idézett állásfoglalás által meghatározott körben.

Kétségtelen viszont, hogy lényegében azonos jogpolitikai megfontolások alapján, mint a polgári jogban, a munkajogban is feltétlenül szükség van elévülési időre, vagyis egy olyan határidőre, amelynek a letelte után már a követelést állami kényszer igénybevételével érvényesíteni nem lehet,[9] mert a munkajog területén is fontos érdek fűződik ahhoz, hogy a jog oldja meg a huzamosabb ideig fennálló bizonytalan jogi helyzetek rendezését.

2. A Polgári Törvénykönyv megoldásait azonban nem vihetjük át mechanikus módon a munkajog területére. Figyelembe kell vennünk ugyanis elsősorban számos olyan sajátos szempontot, amelyek a munkajogviszonyra jellemzőek. Így például egyfelől azt, hogy a dolgozó követelései rendszerint a megélhetését szolgáló olyan pénz-, kivételesen természetbeni szolgáltatásokra irányulnak, amelyek megélhetését biztosítják, és amelyeket munkájával megszolgál[t]. — másfelől pedig azt, hogy a vállalat a társadalom vagyonával gazdálkodik, tervszerű pénzgazdálkodást folytat, tehát a megkésve érvényesített követelések a folyó feladatok pénzügyi fedezetét csorbítják. Tekintetbe kell venni nemcsak azt, hogy a munkajogviszony folyamatos, huzamos jellegű viszony, hanem azt is, hogy a felek nap mint nap megnyilvánuló rendszeres kapcsolatban állnak egymással, ami indokolttá teszi, hogy követeléseik fennállását gyorsabban tisztázzák és igényeiket késlekedés nélkül érvényesítsék. A másik oldalon viszont éppen a munkajogviszony személyes jellege miatt „kényes" kérdéssé válhat az igény érvényesítése. A vállalat, illetve a vállalat részéről eljáró dolgozó részére nem jó érzés az, ha egy munkatársával szemben az egyeztető bizottság vagy a bíróság előtt kell fellépnie. Ettől nem egyszer — legalábbis egy ideig — húzódozik. A dolgozók pedig nem is egyszer retorziótól tartva késlekednek követeléseik érvényesítésével. Figyelembe kell venni továbbá azt is, hogy a szocialista vállalat a munka és az elosztás megszervezésének társadalmi szerve, tehát saját kezdeményezése alapján is köteles gondoskodni arról, hogy a dolgozók megkapják az őket megillető szolgáltatásokat. A másik oldalon viszont figyelembe kell venni, hogy a dolgozók mellett ott állnak ma már a társadalmi szervek, amelyeknek az érdekvédelmi támogatását a dolgozók igénybe vehetik, valamint azt is, hogy a dolgozók nem egy tőkés vállalat, hanem a szocialista társadalom részére végeznek munkát. Mindezeket a szempontokat majd mérlegelnünk kell az egyes problémák megoldásával kapcsolatban.

További nehézséget fog jelenteni, hogy a munkajogviszony alapján nagyon eltérő jellegű

[8] Polgári Törvénykönyv, 37. old.

[9] Azonos következtetésre jutott Rudolf Lóránt is, Az elévülés, Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1961, 206. old.

követelések keletkezhetnek, amelyek differenciált megoldást igényelnek. Megítélésünk szerint ugyanis a jogalkotásban mutatkozó egyes hiányosságok és nehézségek elsősorban arra vezethetők vissza, hogy mindezideig nem fordítottunk kellő figyelmet az egyes követelések eltérő jellegére, hanem egységes megoldást kívántunk alkalmazni különböző fajta követelésekre.

Ezt teszi részben a tervezet is, amidőn — a kártérítési és a visszatérítési igényeket kivéve — minden más igény, gyakorlatilag a dolgozók által érvényesíteni kívánt igények tekintetében egységesen tizenöt napos, jogvesztő hatályú záros határidőt szándékszik bevezetni azzal, hogy később előterjesztett panasz alapján eljárásnak csak akkor van helye, ha a panaszos a határidőt önhibáján kívül mulasztotta el. Megítélésünk szerint egy tizenöt napos jogvesztő határidő ilyen széles körben történő bevezetése az idő szempontjából igen nagy mértékben korlátozza a dolgozók jogainak az érvényesítését, mert általában nem a vállalatok, hanem csak a dolgozók fordulnak panasszal az egyeztető bizottsághoz. A vállalatnak ugyanis rendszerint csak kártérítési vagy visszatérítési igénye keletkezik, amelyet a tervezet szerint a vállalat elévülési és záros határidőre való tekintet nélkül érvényesíthetne. Ezel szemben a dolgozónak a kártérítési igényeken felül számos más fontos igénye kelethezhet, ezeket viszont rendszerint csak tizenöt napon belül érvényesíthetné a sérelemről való tudomásszerzéstől számítva.

A tervezethez fűzött megjegyzés szerint erre a megoldásra azért van szükség, mert a jelenlegi két hónapos határidő egyes esetekben indokolatlanul hosszú és csak a viták elintézésének elhúzódását eredményezi, másrészt nem egységes a jogérvényesítési határidő, hanem többféle határidő van, és ez a szabályok közötti eligazodást nehezíti. Mint majd később kifejtjük, egyes esetekben a két hónapos határidő valóban túl hosszú. Az ilyen igények tekintetében indokolt a határidő megrövidítése. Az egységességre való törekvés viszont nem teszi indokolttá a határidő megrövidítését, ha az igény természete hosszabb jogérvényesítési határidőt igényel. Vizsgáljuk meg tehát a különböző igények jellegét.

Úgy gondoljuk, hogy a követeléseknek, illetőleg az igényeknek a következő főbb fajtáit kell megkülönböztetnünk.

a) A leggyakrabban a dolgozó követelése arra irányul, hogy a vállalat fizesse meg azt a bért, túlmunkadíjat, szabadságpénzt, prémiumot, pótlékot, vagy teljesítse azt a természetbeni, jóléti, munkavédelmi stb. szolgáltatást, vagy ennek egyenértékét, amely őt a munkajogviszony alapján megilleti, tehát teljesítse a munkajogviszony alapján fennálló pénz- és természetbeni szolgáltatás teljesítésére, vagy a természetbeni szolgáltatás egyenértékének a megfizetésére irányuló kötelezettségét. Ezeket a követeléseket — gyűjtőelnevezéssel — szolgáltatási kötelezettségnek, illetőleg szolgáltatási követeléseknek nevezhetjük.

b) A szolgáltatási követelésektől el kell határolnunk azokat a követeléseket, amelyek nem valamely, a munkajogviszony alapján fennálló pénz- vagy természetbeni szolgáltatás teljesítésére irányulnak, hanem abból fakadnak, hogy a vállalat vagy a dolgozó valamely egyéb kötelezettségét szegte meg, aminek következtében a másik félnek kára, illetve kártérítésre irányuló követelése keletkezik.

c) Számos esetben a felek igénye arra irányul, hogy a másik fél teremtse meg vagy állítsa helyre a munkaszerződésnek és a munkajogviszony feltételeinek megfelelő helyzetet, így például a dolgozó azt igényli, hogy a vállalat tegyen eleget foglalkoztatási kötelezettségének, foglalkoztassa a munkakörébe tartozó feladatokkal, ne végeztessen vele olyan munkát, amely a munkaszerződésbe vagy a jogszabály tilalmába ütközik. Vagy például a vállalat azt igényli, hogy a dolgozó tegyen eleget munkavégzési kötelezettségének stb.

d) Különös megoldást igényelnek majd azok az esetek is, amidőn az egyik fél egyoldalú, alakító hatályú jognyilatkozatával jogellenesen módosította a munkaszerződés tartalmát, vagy megszüntette a jogviszonyt.

e) Sor kerülhet különösen tulajdoni igények érvényesítésére is.

f) Sajátos megoldást igényel a vállalat részéről jogalap nélkül teljesített szolgáltatások visszatérítésére irányuló igények jogi sorsa is.

Nem gondoljuk, hogy valamennyi elképzelhető változatot felsoroltuk volna. Úgy véljük azonban, hogy e tipikusnak tekinthető változatok alapján az alapvető kérdéseket megoldhatjuk, és az itt nem tárgyalt esetek vagy valamelyik, a következőkben kidolgozandó megoldás alá vonhatók, vagy pedig különös, de itt elhanyagolható részletmegoldást igényelnek.

3. Induljunk ki a legtipikusabb esetből, a szolgáltatási, illetőleg megtérítési igényből.

a) A Mt. 145. §-a szerint a panaszt az egyeztető bizottságnál attól a naptól számított két hónap alatt lehet előterjeszteni, amikor a panaszos a sérelemről tudomást szerzett.

Később előterjesztett panasz alapján egyeztető vagy bírósági eljárásnak csak a 796/95. sz. állásfoglalás által meghatározott körben van helye. Ez a megoldás — megítélésünk szerint — egyfelől túl szigorú, másfelől pedig túl enyhe. Szigorú annyiban, hogy két hónap leteltével általában kizárja az igény érvényesítését. Laza viszont annyiban, hogy akár évek múlva is érvényesíthető az igény, ha arról a dolgozó vagy a vállalat csak akkor szerzett tudomást. Ezen túlmenően bizonytalanná teszi a kérdések eldöntését, hogy nagyon nehéz a tudomás-szerzés időpontjának az egyértelmű megállapítása, ami különösen a határidő túl rövid tartamára tekintettel, méltánytalanságra vezethet. Másfelől viszont kijátszásra is lehetőséget ad.

A szolgáltatási igények jellegére való tekintettel kétféle megoldás képzelhető el. Az egyik szerint az elévülés akkor kezdődik, amikor a követelés esedékessé vált. Erre az álláspontra helyezkedik a Polgári Törvénykönyv 326. §-a is. A másik megoldás szerint az elévülés akkor kezdődik, amikor a jogosult az igényről tudomást szerzett. Ez a megoldás azonban további bizonytalanságot, szubjektív elemeket vinne be az elévülés intézményébe, és ezzel akadályozná annak az érdeknek az érvényesülését, hogy az elévülés valóban, vagyis objektív módon megszüntethesse a bizonytalanságot. Ha a jogosult tudomás-szerzése lenne a kezdő időpont, azonnal felmerülne az a kérdés is, hogy elegendő-e az igényt megalapozó tényekre vonatkozó tudomás vagy pedig arról is kell-e tudnia, hogy e tények alapján igénye keletkezett. Bármelyik esetben az a további kérdés is felmerülne, hogy az elévülés megkezdődéséhez „tudatos" tudomásra van-e szükség, vagy az is elégséges-e, hogy a tudomás-szerzés az adott helyzetben általában elvárható. Hogyan lehetne azonban ezeket a szubjektív jellegű tényezőket a konkrét esetekben megnyugtató módon tisztázni? A legtöbb esetben a tisztázás nehézségekbe ütköznék. Indokolt tehát, hogy a munkajog is a Polgári Törvénykönyvben alkalmazott objektív jellegű megoldást fogadja el. Mindenképpen szükség van tehát egy hosszabb objektív jellegű elévülési időre, amely a tudomás-szerzés időpontjára való tekintet nélkül megakadályozza, hogy az igény egyeztető bizottság vagy bíróság előtt érvényesíthető legyen.[10] Minthogy a szolgáltatási igények jellege olyan, hogy azok keletkezéséről a vállalat, illetőleg a dolgozó általában elég hamar tudomást szerez, egy esetleg két éves elévülési idő lenne indokolt.[11]

Második megoldásként számításba jöhetne egy olyan szabály, amely kombinálja az objektív és a szubjektív elemeket úgy, hogy az elévülési időn belül esetleg meg lehetne konstruálni egy rövidebb, a tudomás-szerzés időpontjában kezdődő záros határidőt is.[12] Ennek megfelelően egy olyan szabály lenne indokolt, amely szerint a munkajogviszony alapján fennálló pénz- és természetbeni szolgáltatás teljesítésére (vagy a természetbeni szolgáltatás egyenértékének a megfizetésére) irányuló követelést a tudomásszerzéstől számított két hónapon belül lehet érvényesíteni, kivéve, ha a fél ezt a határidőt önhibáján kívül mulasztotta el; a követelés azonban mindenképpen elévül az esedékessé válástól számított egy (esetleg két) év alatt.

Ebben az esetben a tudomás-szerzés időpontjának esetleges bizonytalansága sem okozna lényegesebb zavarokat. Megítélésünk szerint ez az utóbbi kombinatív megoldás felel meg jobban a munkajogviszonnyal kapcsolatban korábban már kifejtett sajátosságoknak és szempontoknak.

Nem lenne szükség kifejezetten is elrendelni, hanem analógia alapján lehetne alkalmazni a Polgári Törvénykönyvnek azt a szabályát, amely szerint a főkövetelés elévülésével az attól függő mellékkövetelések is elévülnek, és hogy a főkövetelléstől független mellékkövetelések elévülése a főkövetelést nem érinti.

b) A Polgári Törvénykönyv 325. §-a megengedi a rövidebb vagy hosszabb elévülési határidőben való megállapodást. Megítélésünk szerint a munkajogviszony tartalmát alkotó jogok túlnyomó részének a mellőzhetetlen jellege, illetőleg az emögött álló társadalmi és dolgozói érdekek kizárják azt a lehetőséget, hogy a felek a jogszabályban meghatározott elévülési időtől eltérjenek. Kifejezetten talán ezt a szabályt sem kellene kimondani, mert ez a megoldás a mellőzhetetlenség elvéből következik.

c) Két további részletkérdés, de fontos kérdés, hogy az elévülési kifogásról előre le lehet-e mondani, és hogy az egyeztető bizottság és a bíróság hivatalból legyen-e köteles az elévülést észlelni, vagy elég, ha erre a feleket figyelmezteti.

A Polgári Törvénykönyv mind a két lehetőséget ismeri. A mellőzhetetlen tartalom alapján fennálló követelések tekintetében véleményünk mindenképpen az, hogy nem lenne helyes megengedni sem a kifogásról való lemondást, sem pedig azt, hogy az egyeztető bizottság csak a felek kérelme alapján vehesse figyelembe az elévülést. Kifejtettük már ugyanis, hogy a mellőzhetetlen tartalom a vállalati és az egyéni érdek összehangolása alapján alakul ki. Amennyire indokolt tehát, hogy a dolgozó vagy a vállalat ne mondhasson le előre az elévülési kifogásról, annyira fontos az is, hogy a dolgozót, illetve a vállalatot még hozájárulásával se lehessen arra kötelezni, hogy elévült követelést teljesítsen. Ugyancsak a mellőzhetetlenség elvéből következik tehát, és így kifejezett rendelkezés nélkül is érvényesül az a szabály, hogy semmis az a kikötés, amellyel a fél az elévülési kifogásról lemond, és hogy az egyeztető bizottság és a bíróság az elévülést hivatalból köteles figyelembe venni.

d) A munkajogviszonyból származó követelések érvényesítését is akadályozhatja azonban menthető ok. Indokoltnak látszik továbbá a nem túl hosszú egy vagy két éves elévülési idő feltétlen hatályának némi feloldása. Ennek a figyelembe vételével a következő szabályt fogalmazhatjuk meg: ha a követelést a jogosult menthető okból nem tudja érvényesíteni, az akadály megszűnésétől számított két hónapon belül a követelés akkor is érvényesíthető, ha a jogérvényesítési vagy az elévülési idő már eltelt, vagy abból két hónapnál kevesebb volna hátra. Ezt a rendelkezést kell alkalmazni akkor is, ha a jogosult a teljesítésre halasztást adott.

[10] Az objektív jellemű elévülési időt tartja helyesnek Rudolf Lóránt is, i. m. 208. old.

[11] Azonos a nézete Rudolf Lórántnak is, i. m. 208. old.

[12] Lényegében hasonló megoldást javasol Rudolf Lóránt is, i. m. 204. és 210. old.

Amíg tehát menthető ok akadályozza a jogosultat a követelés érvényesítésében, az elévülés nyugszik. A halasztás esetén kívül akkor is nyugszik az elévülés, ha például a jogszolgáltatás szünetel; erőhatalom akadályozza a követelés érvényesítését (katonai szolgálat háborúban, hadifogság stb.); amíg komoly egyezségi tárgyalások folynak stb.

4. Kifejtettük már, hogy a szolgáltatási követelésektől el kell határolnunk azokat a követeléseket, amelyek nem a munkajogviszony alapján fennálló pénz- vagy természetbeni szolgáltatás teljesítésére irányulnak, hanem abból fakadnak, hogy a vállalat vagy a dolgozó valamely egyéb kötelezettségét szegte meg, aminek következtében kártérítésre irányuló követelés keletkezik. Megfontolást érdemel, hogy ilyen esetben ne legyen-e hosszabb az elévülési idő, esetleg két vagy három év. Ha a felek egymás vagyonában okoznak kárt, ez a magatartás rendszerint közvetlen, vagy legalábbis közvetett kapcsolatban áll a munkajogviszonnyal. Az ilyen fajta követelések azonban — jellegük alapján — nagyon közel kerülnek a polgári jogi kártérítési követelésekhez. Fontos érdek fűződik azonban ahhoz is, hogy nagyon komoly indok nélkül ne legyenek eltérő elévülési idők. A gyakorlatban sem mindig könnyű a szolgáltatási és a kártérítési követeléseket megkülönböztetni. Helyesebbnek látszik tehát a kártérítési követelésekre is a már kifejtett megoldást bevezetni, két kiegészítéssel.

a) Előfordul, hogy kártokozó magatartás egyben fegyelmi vétséget, szabálysértést vagy bűntettet is megvalósít a dolgozó vagy a vállalat részéről eljáró dolgozó oldalán. Ilyen esetre a Polgári Törvénykönyv által is ismert megoldáshoz hasonló szabályt kellene alkalmaznunk: ha a kártokozó magatartás jogerős határozat megállapítása szerint fegyelmi vétséget, szabálysértést vagy bűntettet valósított meg, a követelést a károkozástól számított egy (esetleg két) év letelte után is lehet érvényesíteni, a határozat jogerőre emelkedésétől számított két hónapon belül.

b) Külön elbírálást igényelnek az üzemi balesetből vagy a foglalkozási betegségből származó igények, amelyekkel később majd külön foglalkozunk.

Az egyéb vonatkozásokban a már kifejtett szabályokat lehetne alkalmazni, azokat tehát itt nem ismételjük meg.

5. A munkajogviszony huzamos jellegére, mellőzhetetlen tartalmára, különösen pedig társadalmi rendeltetésére tekintettel azonban, kérdésessé válik egyfelől az, hogy a munkajogviszony alapján keletkező mindenfajta követelés elévül-e, másfelől az, hogy egyedül az elévülés intézménye megoldja-e a munkajog sajátos problémáit?

Ezeket a problémákat a munkajogviszony alapján keletkező igények egyes fajtáinak eltérő sajátossága okozza. A polgári jogban általában arról van szó, hogy az egyik fél mennyi időn belül érvényesíthet egy meghatározott magatartásra, illetve szolgáltatásra irányuló igényt.

A munkajogviszony sajátosságai alapján azonban sokkal bonyolultabb helyzetek alakulhatnak ki. Előfordul, hogy a vállalat az utasítási jogkör gyakorlása közben olyan helyzetet hoz létre, amely eltérést jelent a munkajogviszony tartalmától. Így például a vállalat huzamosabb időn át a dolgozót — anélkül, hogy a munkakör módosításában a dolgozóval megállapodott volna — nem a munkakörébe tartozó feladatokkal foglalkoztatja; vagy például a jogszabályban meghatározott feltételek megvalósulása nélkül a dolgozót egyenlőtlen munkaidőbeosztásban foglalkoztatja; a bértarifába való besorolás nem felel meg a ténylegesen betöltött munkakörnek. Előfordulhat, hogy a vállalat vagy a dolgozó magatartása valamely törvényes tilalomba ütköző huzamos, tartós állapotot valósít meg. Ilyen esetekben tartósan jogellenes állapot, ún. állapotsérelem alakul ki. Meg sem kíséreljük mindezeket a munkajogviszony tartalmától eltérő jogellenes magatartásokat és helyzeteket felsorolni, mert lényegében minden olyan magatartás, illetőleg helyzet ide tartozik, amely eltérést jelent a munkaszerződés, illetőleg a munkajogviszony tartalmától.

Mindezekben az esetekben különbséget kell tennünk két különböző igény között. Az egyik igény a mellőzhetetlen tartalomnak megfelelő helyzet helyreállítására, a másik igény az elmaradt szolgáltatásnak vagy ellenértékének a megtérítésére irányulhat.

A megfelelő helyzet helyreállítására irányuló igénnyel kapcsolatban az elévülés intézményének és a záros határidőnek az alkalmazására egyáltalában nem kerülhet sor, mert ez már nemcsak azt jelentené, hogy az időmúlás folytán egy követelés többé nem érvényesíthető, hanem egy jogellenes állapot tartósítását, szentesítését eredményezné. Ebből következik, hogy a munkaszerződés, illetőleg a munkajogviszony mellőzhetetlen tartalmának megfelelő jogszerű helyzetnek a jövőre való helyreállítására irányuló igény ugyanúgy nem évülhet el, mint ahogyan a polgári jogban sem évülhetnek el a tulajdoni igények.[13]

A munkajogviszony jellegéből következik továbbá, hogy a jogszerű állapot helyreállításának a lehetősége, tehát szükségessége is megszűnik, ha a munkajogviszony már megszűnt.

Levonhatjuk tehát azt a következtetést, hogy a jövőre nézve a munkaszerződés és a munkajogviszony tartalmának megfelelő magatartás követelésére és a munkaszerződés, illetőleg a munkajogviszony tartalmának megfelelő állapot helyreállítására irányuló igények, egyszóval az állapotsérelem orvoslására irányuló követelések a munkajogviszony fennállása alatt nem évülhetnek el, érvényesítésüket sem elévü-

[13] Polgári Törvénykönyv, 115. § (2) bekezdés.

lési idő, sem záros határidő letelte nem akadályozhatja.

Más elbírálás alá esnek viszont azok a pénzkövetelések, és természetbeni szolgáltatásokra irányuló követelések, vagy kártérítési igények, amelyek az állapotsérelem alapján keletkeznek. Ezekre a már kidolgozott elévülési szabályokat, illetőleg jogérvényesítési határidőket alkalmazhatjuk.

6. További problémát jelentenek azok az egyoldalú, alakító hatályú jognyilatkozatok, amelyek a munkajogviszony létrehozására, megszüntetésére, vagy a munkaszerződés, illetőleg a munkajogviszony tartalmának a módosítására, így például áthelyezésre irányulnak. Ebbe a körbe tartoznak tehát mindazok az esetek, amidőn az egyik fél egyoldalú jognyilatkozatával a munkajogviszonyt vagy a munkaszerződés, illetőleg a munkajogviszony tartalmát, vagyis általában a másik féllel fennálló jogi helyzetet kialakíthatja, megváltoztathatja, illetőleg megszüntetheti.

Ezekben az esetekben tehát nem arról van szó, hogy a tényleges helyzet eltér a jogszerű helyzettől, hanem az egyik fél által egyoldalú jognyilatkozattal kialakított jogi helyzet jogellenes, illetőleg az ezt kialakító egyoldalú jognyilatkozat ütközik a mellőzhetetlen tartalomba.

Ebben a körben különösen három kérdés merül fel.

a) Az ilyen egyoldalú jognyilatkozatok jellegéből következik, hogy azok sohasem automatikusan semmisek, hanem szükség van arra, hogy a jogaiban sértett fél lényegében konstitutív hatályú jognyilatkozattal kifejezésre juttassa az érvénytelenítésükre, valamint a jogszerű helyzet helyreállítására irányuló igényét. Mindezekben az esetekben lényeges érdek fűződik ahhoz, hogy a jogszerűség vagy a jogellenesség kérdése túl hosszú ideig nyitott ne maradhasson, mert a nyilatkozó fél a továbbiakban annak megfelelően kíván berendezkedni, hogy jognyilatkozata jogszerű volt-e. A címzett féltől is elvárható, hogy viszonylag rövid időn belül megfontolja és mérlegelje a másik fél nyilatkozatának a jogszerűségét, sőt rendszerint a jogszerűséget sem kell mérlegelnie, elég ha azt mérlegeli, hogy a jognyilatkozat folytán bekövetkező helyzet vagy változás sérti-e az érdekeit. Ha ennek ellenére jogait egy bizonyos rövid időn át nem érvényesíti, lehetőséget kell adni a másik félnek arra, hogy nyilatkozatát véglegesen jogszerűnek tekinthesse, és annak érvényességében bízva rendezkedhessék be. Így például általában nem lenne indokolt, hogy akár a vállalat, akár a dolgozó, a munkaszerződés módosítására, még inkább a munkajogviszony megszüntetésére irányuló jognyilatkozat érvénytelenítését és az eredeti állapot helyreállítását igényelhesse, a nyilatkozat közlésétől számított viszonylag rövid idő letelte után.

A kifejtettekből következik, hogy ilyen esetekben az elévülés intézményét két okból sem alkalmazhatjuk. Elsősorban azért nem, mert az elévülési idő objektív jellegű abban az értelemben, hogy az esedékesség időpontjában kezdődik el, már pedig a most tárgyalt esetekben csak szubjektív jellegű jogvesztő határidőt alkalmazhatunk annyiban, hogy kezdő időpontul a tudomás-szerzést kell megkonstruálnunk, mert az egyoldalú jognyilatkozatok általában a címzett fél tudomásszerzésével válnak hatályossá. Nem alkalmazható az elévülési idő intézménye azért sem, mert a tárgyalt esetekben túl hosszú lenne.

Az alakító jellegű jognyilatkozatokkal kapcsolatban tehát az elévülési idő intézménye nem alkalmazható, hanem szubjektív jellegű, vagyis a tudomás-szerzéstől számított, viszonylag rövid tartamú, záros jellegű jogérvényesítési határidőkre van szükség. Nem véletlen, hogy a már ismertetett bírói gyakorlat, ha a hatályos tételes jog hiányosságai miatt nem is mindenben kielégítő módon, ebbe az irányba fejlődött. A már idézett 796/95. sz. állásfoglalás *b)* pontja ugyanis, amely megállapítja, hogy a munkaügyi vitának — akár az egyeztető eljárás befejezése után, akár előzetes egyeztető eljárás nélkül — a bíróság elé terjesztésére a Mt. határidőt nem állapít meg, tulajdonképpen az egyeztető bizottság kizárólagos hatáskörébe nem tartozó vitákra vonatkozik. Az egyeztető bizottság kizárólagos hatáskörébe tartozó vitákra viszont az idézett állásfoglalás *a)* pontja szerint továbbra is vonatkozik a Mt. 145. § (1) bekezdésének az a rendelkezése, hogy a panaszt csak a tudomásszerzéstől számított két hónap alatt lehet egyáltalán érvényesíteni. Az itt tárgyalt alakító jellegű jognyilatkozatokkal kapcsolatos viták a jelenlegi szabályozás szerint — kivéve az alacsonyabb munkakörbe helyezést vagy a fegyelmi elbocsátást kimondó fegyelmi határozatokat — az egyeztető bizottság kizárólagos hatáskörébe tartoznak, tehát csak a tudomásszerzéstől számított két hónapon belül érvényesíthetők, kivéve, ha a dolgozó ezt a határidőt önhibáján kívül mulasztotta el, vagy ha maga a jogszabály rövidebb határidőt szab.

Mindezek alapján helyes megoldásul fogadhatjuk el, hogy az egyoldalú, alakító hatályú jognyilatkozatokkal kapcsolatban nem elévülési időre van szükség, hanem egy viszonylag nem túl hosszú záros határidőre.

Mennyi legyen ez a záros határidő? Jelenleg — a Mt. már ismertetett szabálya és a bírói gyakorlat szerint — két hónap. Kétségtelennek látszik, hogy ebben a körben a két hónapos határidő általában túl hosszú. Megítélésünk szerint a tárgyalt esetekben 15 napos záros határidő is elegendőnek látszik, hiszen ennyi idő elegendő arra, hogy a vállalat és a dolgozó is mérlegelje például a megszüntető vagy módosító nyilatkozat jogszerűségét. Egyes kivételes esetekben azonban különös, tehát rövidebb vagy hosszabb időtartamú határidő is indokolt lehet, bár megítélésünk szerint ebben a körben is fontos érdek fűződik ahhoz, hogy a jogérvényesítési határ-

idő tartama egységes legyen. Ez az a kör tehát, amelyen belül indokolt, hogy bevezetésre kerüljön a tervezet által javasolt tizenöt napos záros határidő.

További fontos kérdés, hogy nincs-e szükség valamiféle póthatáridőkre? Előfordulhat ugyanis, hogy a vállalat, különösen pedig a dolgozó a viszonylag rövid 15 napos határidőn belül önhibáján kívül nem léphet fel. Ilyen esetben lehetőséget kell biztosítani a kimentésre anélkül, hogy ez a 15 napos záros határidő eredeti célját veszélyeztesse. Szóba jöhetne egy olyan kisegítő jellegű rendelkezés, amely szerint az érdekelt fél az igényt az akadály megszűnésétől számított 15 napon belül akkor is érvényesítheti, ha a 15 napos határidő már eltelt, vagy abból 15 napnál kevesebb volna hátra, ha igényét a jognyilatkozat közlésétől számított 15 napon belül önhibáján kívül nem tudta érvényesíteni. Ez a szabály azonban lehetővé tenné, hogy az érdekelt fél akár három év múlva is érvényesíthesse az igényét, ha az akadály akkor szűnt meg. Különösen a munkakör vagy munkajogviszony helyreállítása azonban ilyen hosszú idő után már nem lenne indokolt. Szükség lenne tehát egy további szabályra is, amely szerint a nyilatkozat közlésétől számított hat hónap letelte után az igény akkor sem érvényesíthető, ha az érvényesítést menthető ok akadályozta. Ez a hármas határidős rendszer azonban túl bonyolultnak látszik. Egyszerűbb lenne tehát egy olyan megoldás, amely az első 15 nap eltelte után is megengedi az igény érvényesítését, ha a dolgozó önhibáján kívül mulasztotta el a jogérvényesítést, de legfeljebb a közléstől számított hat hónapon belül. Ez a hat hónapos határidő azonos lenne egy más célt is szolgáló hat hónapos határidővel, amellyel majd később a c) pontban foglalkozunk.

b) Ezzel a záros határidővel kapcsolatban is felmerül azonban az a kérdés, hogy a záros határidő minden vonatkozásban megszünteti-e az igényt. Ez a probléma olyan esetekben merül fel, amidőn a munkajogviszonyhoz fűződő különböző előnyök, különösen pedig a dolgozók erkölcsi érdekei megkövetelhetik a záros határidő letelte után is annak a kérdésnek a tisztázását, hogy a vállalat részéről történt fegyelmi elbocsátás, az önkényes kilépés megállapítása, a folyamatosság megszűnésének a megállapítása, a munkajogviszony kezdeti vagy megszűnési időpontjának a megállapítása stb. jogszerűen történt-e? Megítélésünk szerint tehát különbséget kell tennünk egyfelől a jogszerű helyzet helyreállítására irányuló igény, másfelől egy olyan igény között, amely csak a dolgozó jövőbeli jogi helyzetének az alakulása, különösen a munkajogviszonyhoz fűződő előnyök elnyerése, illetőleg megtartása érdekében csak a jogellenességnek, illetőleg annak a megállapítására irányul, hogy az adott helyzetben a jognyilatkozat jogellenes volt, és hogy a jövőre nézve ennek megfelelően kell megítélni egyes jogkövetkezményeket, várományokat, a különböző előnyökre irányuló jogosultságot stb. Így például amennyire indokolt, hogy a dolgozó egy bizonyos idő, mégpedig a záros határidő letelte után ne igényelhesse a fegyelmi elbocsátást kimondó határozat hatályon kívül helyezése alapján a munkajogviszony helyreállítását, ugyanannyira indokolt, hogy a záros határidő ne akadályozhassa meg egy olyan igény érvényesítését, amely csak a fegyelmi határozat hatályon kívül helyezésére, és ezzel az új munkajogviszony folyamatosságának a megállapítására irányul, a régi munkajogviszony helyreállítása nélkül.

Szabály formájában ezt a gondolatot úgy fogalmazhatjuk meg, hogy a záros határidő csak a jogszerű állapotnak a jövőre nézve történő tényleges helyreállítására irányuló igényt szünteti meg, de nem szünteti meg a jogszerűtlenség megállapítására irányuló igény érvényesítését, aminek következtében a dolgozó jogi helyzetét úgy kell megállapítani, mintha az érvénytelenített jognyilatkozat megtétele meg sem történt volna.

Ilyen szabályra — a jelenlegi helyzettel szemben — annál is inkább szükség lenne, mert a legtöbb esetben gyakorlati problémát nem a jognyilatkozat jogellenességének a megállapítása, hanem az jelenti, hogy hosszabb idő letelte után a vállalat számára nehézséget jelent a munkajogviszony vagy a munkakör helyreállítása.

c) Végül külön kell foglalkoznunk azokkal a vagyoni igényekkel, amelyek a jogellenes nyilatkozat folytán kialakult helyzet alapján keletkeznek, így például azért, mert a felmondás, az elbocsátás, az áthelyezés, vagy a munkakönyvbe való bejegyzés jogellenes volt.

Ami az ilyen követelésekre vonatkozó záros határidőt, illetve az elévülési időt illeti, külön szabályra szükség nincs, mert a már eddig kifejtett szabályok a kérdést megoldják. Ebből következik, hogy javaslatunk szerint az ilyen követelések a tudomás-szerzéstől számított két hónapon belül érvényesíthetők, de mindenképpen elévülnek a kár okozásától, vagyis a nyilatkozat közlésétől számított egy (esetleg két) év alatt.

Más kérdés, hogy a követelés az összegszerűség szempontjából korlátlanul vagy csak korlátozva érvényesíthető-e. Ezzel a kérdéssel azonban már a következő pontban foglalkozunk, ahol ezt a problémát szélesebb körben tárgyaljuk meg.

7. Egy ideig a bírói gyakorlat hajlott arra, hogy a kártérítési és a szolgáltatási igények mértékét is egységesen korlátozza arra a két hónapos határidőre, amelyen belül a jelenleg hatályos tételes szabályozás, illetőleg a már elemzett bírói gyakorlat szerint a követelések érvényesíthetők.[14] Feltehető, hogy a bírói gyakorlatot az az elgondolás, sőt kényszerűség vitte ebbe az irányba, amely szerint egyes esetekben

[14] Erre az álláspontra helyezkedett Rudolf Lóránt is, i. m. 220. old.

olyan hosszú időre kellett volna visszamenőleg is követeléseket megítélni, ami már ellentétbe került volna a kártérítés, illetőleg az egyes szolgáltatások intézményének a rendeltetésével.

Ez a probléma már a burzsoá bírói gyakorlatban is felmerült és kialakult egy olyan jogelv, amely szerint a munkaadó és a munkavállaló között megkívánt „kölcsönös bizalom és hűség" viszonyából következik, hogy egyik fél sem hagyhatja túl hosszú időn át bizonytalanságban a másik felet jogainak az érvényesítésében. Ebből a meggondolásból fakadt az után a bírói gyakorlatban uralkodóvá vált az a megoldás, hogy a jog fennállása ellenére is a bíróság megtagadta az igénynek vagy egy részének az érvényesítési lehetőségét, ha az esedékesség és az érvényesítés között eltelt már annyi idő, amely ugyan az elévülés idejét meg sem közelítette, a követelés elsenyvedésére sem vezetett még, de a bírói gyakorlat felfogása szerint a követelés összege meghaladta azt a mértéket, amelyet a kölcsönös bizalom és hűség az igények érvényesítését illetően megkövetelt. A burzsoá bírói gyakorlat persze hamis, illetve téves feltevésből indult ki, amidőn kölcsönös bizalmat és hűséget követelt meg a munkáltató és a dolgozó között. A szocializmus viszonyai között azonban valóban létre jön az a talaj, amelyen kibontakozhatnak „a kölcsönös hűség és a bizalom", helyesebben a szocialista együttműködés és kölcsönös segítés viszonyai, mert ezek kialakulását az antagonisztikus jellegű egyéni érdekek már nem akadályozzák. A vállalatnak nem egyéni érdeke az, hogy a dolgozó igényeinek a kielégítését megtagadja, kivéve, ha a vállalat lehetőségeit is korlátozó társadalmi érdekről van szó. A társadalmi érdek viszont megköveteli a dolgozóktól, hogy követeléseik érvényesítésével túl hosszú ideig ne várjanak, ne hozzák a társadalmat abba a helyzetbe, hogy kénytelen legyen más célokra rendelt összegeket elvonni a hosszú időn át felgyülemlett összegű követelések kielégítése érdekében, különösen akkor, amidőn a dolgozónak módjában állott volna a sérelmes helyzetet idejében orvosolni.

Bírói gyakorlatunk tehát a társadalmi és az egyéni érdek helyesen értékelt összhangja alapján alakította ki azt az elvet, hogy a múltra nézve felgyülemlett vagyoni jellegű követeléseket korlátlanul érvényesíteni nem lehet. Ebben az esetben is azonban az jelentett problémát a bírói gyakorlat számára, ha nem akart az „elsenyvedés" bizonytalan és elméletileg meg sem indokolható talajára helyezkedni, hogy nem állott rendelkezésére más dogmatikai megoldás, mint a két hónapos határidő felhasználása ebben a vonatkozásban is, kiterjesztő értelmezés segítségével. A bírói gyakorlat, illetve a Legfelsőbb Bíróság azonban később arra a következtetésre jutott, hogy túl szigorú az a gyakorlat, amely a múltra nézve két hónapra korlátozza a követelés összegszerűségét. Ez a kérdés tehát továbbra is nyitva maradt.

Úgy gondoljuk, hogy a bírói gyakorlatból fenn kell tartanunk a helyes alapgondolatot, viszont el kell hagynunk azt, ami nem helyes, vagyis a túlzottan rövid két hónapos határidőt, és a követelések mértékének a korlátozását a munkajogviszony sajátosságai szerint kell megoldani.

Mielőtt azonban a megoldás kialakítását megkísérelnénk ismét bizonyos megkülönböztetésekre van szükség.

a) A dolgozó életében, egészségében vagy testi épségében bekövetkezett ártalom esetén is felmerülhet ugyan a gondolat, hogy nem lenne-e indokolt a kártérítési összeg korlátozása, ha a dolgozó vagy hozzátartozója hosszabb időn át elmulasztja a különbözeti kárra irányuló követelésének az érvényesítését. Véleményünk szerint azonban ilyen összegszerű korlátozás a mi viszonyaink között egyre kevésbé fogadható el indokoltnak. A szocialista vállalattól ugyanis mint a munka megszervezésének az állami szervétől elvárható, hogy amennyiben a dolgozó életében, egészségében vagy testi épségében ártalom következett be, felelősségének a kérdését saját kezdeményezésével is tisztázza. Nem várhatja tehát tétlenül, hogy a dolgozó érvényesíteni kíván-e kártérítési igényt vagy nem. Ezekben az esetekben arra sem lehet hivatkozni, hogy a vállalat jóhiszeműen berendezkedhetett arra, hogy kártérítési kötelezettség nem fogja terhelni, mert a balesetről általában tud, és kártérítési felelősségét vagy megbízottjának a vétkes magatartása vagy a munkavédelmi szabályok megtartásának az elmulasztása alapítja meg. A korlátozás tehát nem indokolt, legfeljebb arról lehet szó, hogy a felgyülemlett összeget ne egyszerre, hanem havi részletekre felosztva legyen köteles megtéríteni.

b) Semmi sem indokolja továbbá a dolgozó vagyontárgyaiban bekövetkezett kár megtérítését szolgáló összegnek a korlátozását sem, késedelmes jogérvényesítés esetén.

c) Ugyanez vonatkozik arra az esetre is, ha a követelés a vállalat vagyonában okozott kár folytán keletkezett.[15] Ilyen esetben a jogérvényesítési késedelemtől függetlenül is, a vállalat mérlegelési körébe tartozik a kártérítési követelés esetleges mérséklése.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a dolgozó életében, egészségében vagy testi épségében bekövetkezett ártalom, továbbá a dolgozó vagy a vállalat vagyonában bekövetkezett kár esetén a késedelmes jogérvényesítés nem vonhatja maga után a kártérítés mértékének a korlátozását.

Más elbírálás alá esnek viszont az egyéb esetek, amelyekkel kapcsolatban már erőteljesen érvényesülnek a munkajogviszony sajátosságai.

[15] Nem foglalkozunk itt most azokkal az esetekkel, amidőn a jogszabály eleve záros határidőt állapít meg, például a dolgozó tárgyi felelőssége esetén, vagy ha a jogszabály nem késedelmes jogérvényesítés miatt, hanem egyéb okból korlátozza a kártérítési követelés mértékét, mint például a dolgozó gondatlan magatartásával okozott kár esetében.

d) A követelések egyik csoportjába tartoznak azok az esetek, amidőn a vállalat valamely pénzbeli vagy természetbeni szolgáltatását nem teljesítette, például kevesebb munkabért fizetett, nem fizette ki a túlmunka díjazását, nem nyújtott munkaruhát stb., vagyis lényegében a múltra nézve szolgáltatási, illetőleg megtérítési kötelezettség terheli.

Az egyik oldalon figyelembe kell vennünk ugyan, hogy a dolgozók egy része még mindig tartózkodik attól, hogy kisebb jelentőségű vitáit hivatalos útra terelje, mert esetleg retorziótól tart. A másik oldalon viszont figyelembe kell vennünk a szocialista vállalat jellegét, ami ebben a vonatkozásban azt jelenti, hogy a dolgozók sokkal jobban ismerik már jogaikat, a szakszervezettől felvilágosításokat, érdekképviseleti támogatást kaphatnak, és hogy semmiképpen sem tipikus már a retorzió, ha a dolgozó az igényeit érvényesíti. Tekintettel kell lenni arra is, hogy a vállalat e szolgáltatások anyagi fedezetével tervszerűen gazdálkodik, amit az utólagos teljesítés megzavar. Gondolni kell a bizonyítási nehézségekre, és végül arra is, hogy olyan megoldásra van szükség, amely nemcsak figyelembe veszi az itt felsorolt, de fel nem sorolt érveket is, hanem túl bonyolultan differenciált módozatok sorozata helyett egyszerű és biztonságos eszköz a gyakorlat számára. Lehet, hogy egy ilyen megoldás egyes atipikus esetekben nem lesz kielégítő, viszont messze meghaladják ezt a hátrányt az egyszerűség és a biztonságos megoldás előnyei. Arra gondolunk, hogy leghelyesebb megoldás az lenne, ha az összegszerűség korlátozását összhangba hoznák a már más vonatkozásban javasolt hat hónapos határidővel. Ennek megfelelően a szolgáltatási követeléseknek csak hat hónapra eső része lenne érvényesíthető a múltra nézve. Így például, ha a dolgozó egy éven át munkaruhát nem kapott, és igényét csak megkésve érvényesíti, legfeljebb az érvényesítést megelőző hat hónapra igényelhet térítést.

e) A dolgozó a munkajogviszony jogellenes megszüntetése esetén, valamint a munkakönyv ki nem adása, vagy az abban történt jogellenes bejegyzés esetén is lényegében kártérítési igényt érvényesít, mert „kártérítés" címén annak az átlagkeresetnek a „megtérítését" igényelheti, amelyet a vállalat köteles lett volna szolgáltatni, ha nem szünteti meg jogellenesen a munkaviszonyt. Ezekben az esetekben igen bonyolult problémát jelent bíróságaink részére, hogy összegszerűleg hogyan értékeljék a dolgozó terhére felróható, még inkább pedig a fel nem róható jogérvényesítési késedelmet. Nem lenne helyes az sem, ha a dolgozó az egész elévülési idő tartamára átlagkeresetének a megtérítését követelhetné, ami gyakorlatilag azt jelentené, hogy túl hosszú időn át munka nélkül is részesedhetnék a nemzeti jövedelemből. Ebben a vonatkozásban is indokolt lenne egy olyan szabály, amely szerint a dolgozó a múltra nézve legfeljebb hat havi átlagkereset, illetőleg átlagkereset-különbözet összegének megfelelő kártérítési igényt érvényesíthet, ha kára ilyen fajta keresetkiesésben jelentkezik. A már kifejtettek szerint azonban, ez a korlátozás nem vonatkozhat az üzemi baleset vagy foglalkozási betegség alapján érvényesített követelésekre.

8. A vállalat által tévesen, szabatosabban megfogalmazva, jog alap nélkül teljesített szolgáltatások visszatérítésére sem lenne helyes azt a megoldást bevezetni, amelyet a tervezet javasol, mert ez gyakorlatilag azt jelentené, hogy a vállalat minden időbeli korlátozás nélkül, esetleg tíz-húsz év után is érvényesíthetné az igényét. Ebben a vonatkozásban is a záros és az elévülési határidőnek azt a kombinációját lehetne alkalmazni, amelyet már kifejtettünk.

9. Minden további nélkül átvehetjük a Polgári Törvénykönyv megoldását, amely szerint a tulajdonos követelheti a jogellenes beavatkozás vagy behatás megszüntetését, ha pedig a dolog birtokából kikerült, követelheti visszaadását. A tulajdonosnak ezek az igényei nem évülnek el.[16] Úgy gondoljuk azonban, hogy ezt a szabályt a Mt.-be külön felvenni nem is szükséges.

10. Nem foglalkoztunk a tervezet egészével, hanem észrevételeinket a korábban készített tanulmány szövegébe építettük be. Reméljük azonban, hogy így is sikerült a tervezet által érintett egyes kérdések problematikájára rámutatni.

Weltner Andor

[16] Polgári Törvénykönyv 115. § (2) bekezdés.

A burzsoá polgári jog rendszerei*

A burzsoá polgári jog törvényi és irodalmi kifejtésének általában két alapvető rendszerét különböztetik meg. Ezek közül az egyik az institúciós-, a másik a pandekta rendszer elnevezés alatt ismeretes.

Tekintet nélkül arra, hogy mindkét rendszer elnevezése ókori római forrásokra nyúlik vissza, az ókori Rómához való viszonyuk nem egyforma. A jelenlegi institúciós rendszer valóban római eredetű. A tőkés társadalmi viszonyok fejlődése során azonban a római institúciós rend-

* E tanulmányát szerző (leningrádi egyetemi tanár) a „Venediktov emlékkönyv" számára írt: „Az antagonista formációk polgári jogi rendszerei" c. dolgozatának alapulvételével a Jogtudományi Közlöny számára készítette. Fordította: dr. Pap Tibor. V. ö.: Világhy Miklósnak „A Magyar Népköztársaság polgári törvénykönyvének rendszeréről" c. J. K. 1955. évi 8. sz.-ban megjelent tanulmányával. *(Szerk.)*

szer mélyreható, belső átalakuláson ment át, amit rendszerint figyelmen kívül hagynak. A pandekta rendszer pedig az ókori Rómában nem létezett. Maga az elnevezés sem Justiniánus pandektáiból származik, hanem a már egészen más rendszerben kifejtett „Modern római jog" pandektáiból, amely keretei között létrejött. De természetesen bizonyos mértékig a pandektarendszer is a római jogban gyökerezik. E gyökerek közül a legfontosabb a keresetek római felosztása dologi és személyi keresetekre. Ez a perjogi felosztás már a glosszátoroknál anyagi jogi felosztássá alakult át: a jogoknak dologi és kötelmi jogokról való felosztásává,[1] amely felosztás ezután a pandektarendszer alapjául szolgált.

Az institúciós- és a pandektarendszeren kívül ismeretesek azonban a burzsoá polgári jognak más rendszerei is. Így, ha a modern institúciós rendszerű polgári jogi kodifikáció első és legtekintélyesebb példaképe a francia polgári törvénykönyv, akkor például a XVII. század végének és a XVIII. század elejének más nagy kódexei, nevezetesen a porosz Landrecht és az osztrák polgári törvénykönyv nem sorolhatók sem az institúciós rendszert, de mégkevésbé a pandektarendszert követő jogalkotások közé, mely utóbbinak első törvényhozási megtestesüléseként az 1863. évi szász polgári törvénykönyv tekinthető.

Ugyanez mondható a forradalom előtti orosz „Polgári törvények gyűjteményéről", amelyet alaptalanul sorolnak az institúciós rendszerű törvényalkotások körébe. Vizsgálódásaink sajátos céljaira tekintettel a továbbiakban először a fentebb említett (francia, porosz, osztrák és orosz) kódexekkel foglalkozunk, amelyek nem tartoznak a pandektarendszerű törvényalkotásokhoz, ezt követően pedig a legutóbb említett szász törvénykönyvet tárgyaljuk.

A burzsoá jogtudományban általánosságban elfogadott az a megállapítás, mely szerint a francia polgári törvénykönyv a római institúciók rendszerét követi. Ez a megállapítás magán hordja azonban a burzsoá jogtudományra jellemző módszertani „vakság" bélyegét: a különböző történelmi jelenségek külsőleg azonos vonásai mögött a burzsoá jogtudomány nem veszi észre, (részben pedig nem is akarja észrevenni) mélyreható belső különbözőségüket.

De a francia polgári törvénykönyv rendszerének és a római institúcióknak ez az „azonossága" még külső vonásait tekintve is rendkívül viszonylagos, feltételes. Belső tartalmát illetően pedig a francia törvénykönyv rendszere, bárha általában „institúciós rendszerűnek" nevezik is, lényegbevágóan különbözik a római institúciók rendszerétől.

Utóbbit ugyanis meghatározott patriarchális-rabszolgatartó profil jellemezte, amidőn első részének (personae) élére a sui juris „személyt", helyesebben a rabszolgatartó családapát helyezte, aki feje és a polgári jogi forgalomban teljesjogú képviselője volt a neki alárendelt, a naturálgazdálkodás rendszerében működő „kis világnak", az akkori társadalom alapvető szociális „sejtjének", amely a reá jellemző méretekben a társadalom alapvető osztályellentmondásait is tartalmazta, továbbá a „személyek" egyenlőtlenségének különböző formáit, az adott „kis világ"-hoz tartozó tagok legfőbb uruktól való függésének és alárendeltségének különböző formáit. Ez nemcsak a személyekről szóló tanok (s ilyen vagy olyan mértékben a római institúciós rendszer következő részeinek) tartalmát határozta meg, de ebből következett e rész egész rendszere is.

Egészen más a személyekről szóló rész jellege a francia polgári törvénykönyv rendszerében. A „személyiség" itt már egészen más színben jelentkezik, a formális „egyenlőség" és a formális „szabadság" aspektusában, a rabszolgatartó és feudális társadalomra jellemző szociális kategóriák szerinti osztályozási elhatárolások nélkül. E mellett egy percre sem szabad arról megfeledkezni, hogy a burzsoázia szerint, amely a kódexet megalkotta a személy „nem más, mint a burzsoá, a polgári tulajdonos"[2], s így tehát az egész francia kódex élén álló „személyiség" nem más, mint jogi lepel, amely eltakarja e kódex főszereplőjének: a burzsoának, a tőkésnek, a tulajdonos-kizsákmányolónak osztályarculatát.

Megmutatkozik ez a kódex egész további tartalmának rendszerében, amely (gyakran a „szigorú jogászi logika" nyílt megsértésével) a magántulajdon elvére épül; ez a magántulajdon a burzsoá társadalom alapja és a „személyeket" szigorúan osztályok szerint határolja el, amidőn szakadékot teremt a vagyonosok és vagyontalanok, a kizsákmányolók és kizsákmányoltak között.

A magántulajdon elve kifejezésre jutott a római institúciók rendszerében is. De éppen e kifejeződés formájában rejlik a második lényegbevágó különbség a francia kódex és a római institúciók rendszere között. A római institúciókban a magántulajdon elve, mint a rendszer alapelve nem közvetlenül fejeződik ki (függetlenül attól, hogy a római jogászok a maguk idejében a tulajdonjogról szóló tan eléggé magasszintű technikai kidolgozásához jutottak el), hanem az ismert három lépcsőzetes séma alakjában, főleg pedig központi láncszemének alakjában, amit a római institúciók „dolog" fogalma képviselt. E teljesen absztrakt kategória formáljogi konstrukció volt, amely elegyítette a „jogtárgy" és „a tárgyhoz való jog" fogalmát és amely csak arra volt hivatott, hogy mesterségesen kitágított keretei között dolgokként felölelje, a „testi" és „testetlen" valamint az „egyedi" és „az össze-

[1] L. erre nézve pl. E. Inndsberg: Die Glosse des Accursius und ihre Lehre vom Eigentum. Leipzig, 1883. 82—88. old.

[2] Marx—Engels: Válogatott művek, Bp. 1949. I. köt. 25. old.

tett" dolgokat, a dologi-, kötelmi- és öröklési jog különböző jogintézményeit. E kontrukció segítségével a római institúciókban külső, mechanikus módon tagolódnak és egyesülnek a jogintézmények, pusztán formális ismérvek alapján, anélkül, hogy feltárulna reális tartalmuk és belső kapcsolatuk, anélkül, hogy épp e szempontból kerülnének rendszerezésre, anélkül, hogy egységes gazdasági „nevezőre" hoznák őket.

A francia polgári törvénykönyv rendszerezésében a magántulajdon elve már nyíltan, közvetlenül kifejeződik. Az összes ún. „korlátolt dologi jogok"-at (haszonbérlet, telkiszolgalmak stb.) „a tulajdonjog különböző módozataiként" tárgyalja, az öröklést, az összes kötelmeket (a deliktuális kötelmeket sem kivéve) és még sok mást (pl. a zálogjogot), mint a „tulajdonjog szerzésének különböző módozatait". Túlzás nélkül mondható, hogy nem szólva magának a tulajdonjognak az intézményéről, a francia kódex a polgári jog összes többi intézményét kivétel nélkül a magántulajdon talaján ábrázolja, annak fényénél, hogy hogyan viszonylanak magához a tulajdonjoghoz, vagy annak alanyához: a tulajdonoshoz, a „személyhez".

Így változott meg a római institúciós rendszer alapvető felépítése új, burzsoá alakjában, amelyet a francia kódex képvisel.

A római institúciók kiindulási pontját — az egyenlőtlen „személyek" patriarchális kis világát, kezdve a legfőbb „személytől" a rabszolgatartótól és családfőtől egészen a „dologgá" változtatott rabszolga „személyéig" — a francia kódex rendszerében új kiindulási pont váltja fel: a tőkés világ, amelyben a kizsákmányolók és kizsákmányoltak személyei elrejtőznek az absztrakt, formálisan „szabad" és „egyenjogú" „emberi személyiség" álarca mögött.

A római institúciók formáljogi sémáját, amelynek középpontjában a „dolog" mindent felölelő eszméje állott a francia kódexben felváltja egy másik séma. Ennek középpontjában már nem a „dolog", hanem a magántulajdon joga áll. A személyiség és tulajdona (valamiféle stirneri „Der Einzige und sein Eigentum") — ez alkotja a francia kódex új „nem institúciós" rendszerének „vezérgondolatát", alapvető osztályozási elvét.

A francia polgári törvénykönyvtől lényegesen különbözik a tőle mintegy tíz évvel korábbi, 1794. évi porosz Landrecht.

Mindenekelőtt eltérőleg a burzsoá forradalomban született francia kódextől, még a feudális társadalom méhében keletkezett, ezért tartalma tükrözi a feudális társadalmi struktúrát, ami azonban nem gátolja abban, hogy a kapitalizmusban is létezzen, egészen a XIX. sz. végéig, akkor már, mint a burzsoá korszaknak — mégha a feudális jog elemeivel gazdagon átszőtt — polgári törvénykönyve.

Másodszor a porosz Landrecht felépítésének külső arculatát tekintve is igen radikálisan eltér a francia polgári törvénykönyvtől, s úgy tűnik, mintha az adott kérdésben e két kódex között semmilyen közös vonások sem léteznének.

E felépítés figyelmesebb tanulmányozása alapján azonban kitűnik, hogy e törvénykönyv belső vonatkozásait tekintve, a két kodifikáció minden különbözősége ellenére, lényeges azonosságokat mutat fel a francia kódex rendszerével, mivel csakúgy, mint amazt át és áthatja a magántulajdon eszméje.

Ez természetesen összefügg a tőkés termelési viszonyok meghatározott (bárha a polgári forradalmon túljutott Franciaország termelési viszonyainál alacsonyabb mérvű) érettségi fokával, amelyhez a XVIII. sz. végére számos más európai állam is eljutott, nevezetesen Poroszország is, ahol a polgári forradalom csak fél évszázad múltán következett be.

A porosz Landrechtben csakúgy, mint a francia kódexben a tulajdon, mint középpont körül helyezkednek el a polgári jog majd összes többi intézményei. Ezek mindegyike a tulajdon, a tulajdonhoz való ilyen, vagy amolyan viszonyuk szemszögéből kerül tárgyalásra. Így a polgári jog általános részével, valamint a szerződésekkel és a deliktumokról szóló általános tételekkel foglalkozó első 6 fejezet, valamint a 7. fejezet után, amely a birtokot tárgyazza a porosz Landrecht első részének majd minden további fejezete a tulajdon jegyében áll. E fejezetek, bárha különböző szemszögből is, kizárólag a tulajdonról szólanak. Már e fejezetek címei is jellemzőek és áttekintésük során az a benyomás alakulhatna ki, mintha az egész porosz polgári jog egyedül a tulajdonjog intézményéből állana. A Landrecht egész első része az első 6, 7. fejezet kivételével, amely a porosz polgári jog alapvető rendelkezéseit tartalmazza ilymódon a tulajdonjog intézménye körül koncentrálódik. Nemcsak az egész dologi jog, de a kötelmi és az öröklési jog is a tulajdon intézményének keretei között helyeződik el, annak alkotó részét képezi.

Teljesen összhangban áll ezzel a tulajdonnak az a tágan kialakított fogalma, amelynek értelmében nemcsak dolgok, de jogok is képezhetik tárgyát, valamint az a tág „dolog" fogalom, amelybe egyes testetlen tárgyak is belefférnek.

A porosz Landrecht rendszere még egy vonatkozásban felel meg a francia kódex rendszerének. A Landrecht rendszerét nem egyszerűen a tulajdon jellemzi, hanem a tulajdon a tulajdonoshoz való viszonyában, vagy másszóval a francia kódexnek ugyanaz a vezérgondolata, ugyanaz az alapelve: a személy és tulajdona, amely azonban még a kispolgári és félfeudális társadalomban alakult ki.

A tartalmukat és külső megjelenési alakjukat tekintve oly különböző törvényhozási rendszereket azonban ez az elv, mint közös egyesítő és „ihlető" alapelvük rokonközelségbe hozza.

Ugyanez az elv a francia kódex meghozatalát követő néhány év múlva kifejeződésre jutott az 1811. évi osztrák polgári törvénykönyv-

ben is. Itt egyébként már jelentősen bonyolultabb, távolról sem olyan tiszta alakban nyilvánul meg.

Az osztrák kódex három része közül az első a „személy" jogaival foglalkozik (beleértve családjogi helyzetének kérdéseit is); a második a vagyoni jogokkal, végül a harmadik igen rövid rész tartalma általános jellegű normákat ölel fel, amelyek az első két részben kifejtett intézményekre vonatkoznak.

Az osztrák kódex „Sachenrecht" fogalma távolról sem azonos a „dologi jog" fogalmával, annak jelenlegi értelmében. E kódex Sachenrechtje egyesíti magában mind a fenti értelemben vett dologi jogokat, mind pedig az öröklési jogi intézményeket, sőt ezen túlmenően az összes kötelmi jogokat is (amelyeket „persönliche Sachenrechte"-ként tárgyal). A Sachenrecht ilymódon a polgári jogok egész rendszerének egybekapcsolódó központi fogalmaként jelentkezik. Igen közelkerül a római institúciók rendszerének „dolog" fogalmához: mindkettő felöleli „a korlátolt dologi jogokat" is, a kötelmi jogokat, valamint az öröklési jogot. A különbség mégis abban van, hogy míg a római institúciók „res" kategóriáját jellemzi a (jog)-tárgy és a (tárgyhoz való) jog fogalmainak az összekeverése, a Sachenrecht kategóriáján belül és ennek megfelelően az egész osztrák kódex rendszerében kiküszöbölték ezt a felcserélést és nem a „dolog" profilja, hanem (a dologhoz való) „jog" profilja általában, a vagyonjognak a profilja lép előtérbe.

A Sachenrecht kategóriája az osztrák kódexben (csak úgy, mint a „res" kategóriája a római institúciókban) mégis sajátos kifejezése a szó tág értelmében vett magátulajdon elvének, amely magántulajdon a „testi" dolgokon kívül magában foglalja a „testetlen" dolgokat is, azaz a tulajdonjogokon kívül a vagyoni jogok összes egyéb fajait is.

E mellett, itt a tulajdonjogon kívül az összes többi vagyonjogi intézmények (eltérőleg a francia és a porosz kódextől), nem a tulajdonjognak alárendelt aspektusban kerülnek tárgyalásra (mint annak változott formái, mint megszerzésének módja stb.), hanem azzal párhuzamos intézményekként, amelyeket a tulajdonjoggal a Sachenrecht közös osztályozási rovata egyesít mechanikusan, amint az az ókori Rómában a „res" osztályozási rovatát is jellemezte.

Így tehát az osztrák kódex rendszere két főrészével (Personenrecht és Sachenrecht) a római institúciók rendszerének új variánsa, amely azzal eléggé azonos módon fejezi ki a magántulajdon elvét, itt azonban, mint más társadalmi gazdasági rendszer alapját.

Lehetetlen azonban észre nem venni azt a körülményt, hogy az osztrák kódex az institúciók rendszerének említett vonása mellett egyesíti magában a pandektarendszer néhány ismérvét is és így vegyes, mintegy közöttük álló, közbenső jelleget ölt.

Így a kódex második része két nagy alcímre tagozódik: *a)* „Dingliche Rechte" és *b)* „Persönliche Sachenrechte". Ez bizonyos mértékig emlékeztet a polgári jogoknak pandektarendszerű dologi és kötelmi jogokra történő felosztására. Ezen felül az osztrák kódex harmadik része valójában — mint a pandektarendszerben — elkülönített „általános rész", habár még kevéssé fejlett, ha még egyelőre nem is „az élen jár", hanem a törvényhozási rendszerben hátul kullog.

Ennek eredményeképpen az osztrák kódex rendszere elvi alapjainak szemszögéből nézve igen eklektikus. Először is valaminő elegyítése (új variánsa) az institúciós rendszer és a pandektarendszer elemeinek. Másodszor, amidőn a polgári jogokat szerkezeti jogi ismérveik szerint osztályozza — ami mind a római institúciókra, mind pedig a pandektarendszerre nézve jellemző — egyidejűleg közeledik a francia és porosz kódexekhez. Hiszen hozzájuk hasonlóan, habár lényegesen más, és inkább a római institúciókra jellemző formában rendszerezésének alapelvéül ugyanazt az elvet „a személyt és tulajdonát" (vagyonát, vagyoni jogait, Sachenrechte) választja.

Az összes nyugat-európai polgári törvénykönyvektől jelentékeny mértékben különbözik a rendszerezés tekintetében is az orosz polgári jog forradalom előtti kódexe: „A polgári törvények gyűjteménye" (az orosz birodalom törvénygyűjteményének X. kötete 1. rész).

Egyrészt teljességgel tagadják „a polgári törvények gyűjteménye" rendszerének önállóságát. Így pl. Sersenyevics azt állította, hogy a „gyűjtemény rendszere nem más, mint az institúciók rendszeréhez közelálló reprodukció, hogy ennek az anyagnak nem csupán külső alakja, de igen jelentős része is főleg francia példaképp átvétele".[3] Hasonló nézeten volt Szinajszkij is, aki szerint a „Gyűjtemény" rendszere egész nyilvánvalóan megegyezett az institúciók rendszerével.[4] Másrészt a „Gyűjtemény" esetében még azt is tagadták, hogy azt kódexnek, vagy törvénykönyvnek lehetne tekinteni, mivel állítólag nincs belső egysége, ami annyira jellemzi a kódexeket. E mellett mindkét említett megállapítás furcsamódon békésen megfér egymás mellett egyugyanazon szerzőnél is, egyugyanazon könyvben, tekintet nélkül arra, hogy az egyik megállapítás szükségképpen kizárja a másikat. Hiszen a gyűjtemény ily szoros hozzákapcsolása az institúciók rendszeréhez és a francia kódexhez nem jogosít fel a „Gyűjtemény" kódex jellegének tagadására, egyben kizárja azt is, hogy a „Gyűjteményt" az institúciók rendszere reprodukciójaként és francia példa utánzásaként értékeljük.

Valójában azonban a két egymásnak ellentmondó tétel egyike sem felel meg a valóságnak. Erről a „Gyűjtemény" megfelelő elemzése so-

[3] Sersenyevics, V. I.: Az orosz polgári jog tankönyve, I. köt. 11. kiadás, Moszkva, 1914. 54. old.

[4] Szinajszkij, V. I.: Orosz polgári jog, 1. füzet, 2. kiadás, Kijev, 1917. 25. old.

rán győződhetünk meg. Ez a következő háromtagolású sémát követi: 1. A család, 2. A vagyonok, 3. Megszerzésük módozatai és rendje.

Ha tehát ilymódon figyelmen kívül hagyjuk a „Gyűjteménynek" a családi jogot tárgyazó első könyvét, úgy további tartalmát a „vagyon" egységes témája alkotja. A „Gyűjtemény" ezt a témát meghatározott logikai következetességgel tárja fel. Második könyvében három részre bontja: *a)* a vagyon fajtái, *b)* a vagyonbeli jogok fajtái, *c)* ki milyen módon és hogyan szerezheti meg a vagyont.

Ennek során a „Gyűjtemény" az általa ismert „különböző vagyonbeli jogokat" a szó tág értelmében vett tulajdonjogként értékeli. A „tulajdonjog" fogalma felöleli itt nem csupán a „teljes" tulajdonjogot, nem csupán a majorátusi fekvőségek birtokosainak „korlátozott" tulajdonjogát, de mint „nem teljes tulajdonjogokat" az összes „különböző vagyonbeli jogokat" is.

A „Gyűjtemény" III. és IV. könyve a vagyon megszerzésének módozatait és rendjét tárgyalja részletezően, így míg a II. könyv 3. része általában beszél (a vagyonbeli) jogok megszerzésének és biztosításának rendjéről, addig az egész III. könyv a vagyonbeli tulajdonjog megszerzésének és biztosításának rendjéről szól. Az e könyvben levő öröklési jogi intézmények, az adás-vétel és a csere, az ajándékozás, a vagyonhoz való jogok megszerzésének és biztosításának síkján jelentkeznek. Ez vonatkozik a családi jog olyan intézményére is, mint aminő a hozomány. Még szerződési kötelmek is, amelyekkel a IV. könyv foglalkozik, bárha külsőleg különböznek a III. könyvtől, belsőleg mégis kapcsolódnak a bennefoglalt intézményekhez, mivel hozzájuk hasonlóan a vagyonhoz való jogok megszerzése módjainak ugyanezen aspektusában kerülnek megtárgyalásra. Ennek az egész rendszernek a megfelelő magyarázata céljából még figyelembe kell venni, hogy mivel a II. könyv második része „A különböző vagyonbeli jogokat" a „teljes" vagy „nem teljes" tulajdonjog válfajaként tárgyalja, ezért a „Gyűjtemény" további tartalmában is, amely a vagyonhoz való jogok megszerzésének különböző módozataival és rendjével foglalkozik, főleg ugyanezekről „a vagyonhoz való különböző jogok"-ról van szó, amelyeket a „Gyűjtemény" a tág értelemben vett tulajdon fogalmi körébe sorol.

Így tehát a Gyűjtemény" majdnem egész rendszerét egyesítő elv a tulajdon elve. Az sem változtat a dolog lényegén, hogy a „tulajdon" gondolatát a „Gyűjteményben" a „vagyon" fogalma juttatja kifejezésre.

A „Gyűjtemény" rendszeréről a fentebb mondottak alapján kitűnik, hogy nyilvánvalóan helytelen tagadásba vonni kódexjellegét. Helytelen az az állítás is, hogy a „Gyűjtemény" nem önálló, hogy csupán francia példakép utánzása. „A polgári törvények gyűjteménye" az orosz jogi gondolkodás önálló, eredeti nemzeti alkotása, amely sajátos, nemzeti történeti alapon jött létre. Nem zárja ki ezt az sem, hogy tartalmaz egynéhány nyílt, vagy burkolt átvételt a külföldi törvényhozásokból. Ilyen átvételekkel megszokott jelenségként találkozunk olyan kódexek esetében is, amelyek önállósága iránt nem támad kétely. Ami pedig a „Gyűjtemény" rendszerét illeti, úgy az rendkívül messzeesik a pandektarendszertől, ugyanakkor pedig lényegesen különbözik az institúciók rendszerétől általában, különösen pedig a francia institúciós rendszertől.

Csak két példát említünk a különbözőség bemutatására. A francia polgári törvénykönyv „a személyekről" szóló könyvvel kezdődik, ami által egész további tartalmát kiemelten hangsúlyozva individualista alapokra helyezi. Az orosz „polgári törvények gyűjteménye" a családról szóló könyvvel kezdődik, ezáltal a családot és nem az egyes egyént tekinti a vagyonjogi szféra valamiféle központjának, a polgári jog kiindulási kategóriájának, a polgári jogi rendszerezés kiindulási pontjának. A francia polgári törvénykönyv nem különíti el a szerződéseket, mint rendszerének elkülönített, önálló részét, hanem beleolvasztja őket azon különböző intézmények tarka tömegébe, amelyek a III. könyvben szerepelnek együtt az örökléssel, a deliktuális és egyéb szerződésen kívüli kötelmekkel, az elévüléssel és elbirtoklással, 1867-ig pedig még egy olyan intézménnyel is, aminő a „polgári ügyekben való személyes őrizetbevétel" volt. Az orosz „Gyűjtemény" a szerződésekkel, amelyek egy részét a III. könyv tartalmazza még külön is foglalkozik IV. könyvében.

Ha az orosz kódex elsőként említett sajátossága bizonyos mértékig patriarchális jellegű is, úgy a második, e kódexet a francia kódextől megkülönböztető vonása abban áll, hogy — mégha feudális viszonyok uralma alatt alkották is meg — midőn rendszerében előkelőbb helyet biztosít a szerződési jog intézményeinek teljesen tükrözte az adott kérdés kapcsán a későbbi tőkés fejlődés perspektíváit. Ezáltal pedig ebben a vonatkozásban megelőzte a polgári forradalom talajából fakadó és fejlettebb tőkés viszonyokra támaszkodó francia polgári törvénykönyvet.

A fentebb vizsgált burzsoá jogi kodifikációk, amelyek mind tartalmukat tekintve (különösen a francia és a porosz), mind pedig felépítésük rendszerét tekintve olyannyira különböznek egymástól, a bennünket érdeklő kérdés szempontjából mégis egy csoportba sorolhatók. Mindannyiukat az jellemzi, hogy az alapjukat alkotó társadalmi rend alapelve, nevezetesen a (burzsoá, vagy burzsoá-földesúri) magántulajdon elve ilyen vagy amolyan formában a polgári jog általuk adott rendszerének is alapelve, alapvető ismérve a polgári jogi intézmények bennük foglalt osztályozásának.

A polgári jogi rendszerek e csoportjától élesen különbözik a másik, szigorúan dogmatikai alapokon nyugvó pandektarendszer.

1. Alapul szolgál a polgári jogok felosztása

dologi és kötelmi jogokra és e jogok mindkét fajtájával külön részek foglalkoznak.

2. Elkülönített, önálló rész tárgyazza az öröklési jogot. A pandektarendszer formál-jogi álláspontjáról kiindulva ez nem abban leli magyarázatát, hogy az öröklési jogi jogviszonyokat a jogviszonyok harmadik, a két előbb említettel párhuzamos fajtájának kell tekinteni, hanem abban, hogy az öröklési jog úgy dologi, mint kötelmi polgári jogok átháramlásának rendjére vonatkozik és így a fentebb említett szemszögből mind dologi jogi, mind kötelmi jogi jogviszonyokat egyesít magában.

3. E rendszer önálló részét alkotja a családi jog is: a családjogban egyrészt (szintés sajátosan, bárha más szemszögből is nézve) szintén egyesülnek dologi jogi és kötelmi jogi jogviszonyok, másrészt a vagyoni jogviszonyokon kívül helyet foglalnak benne személyi jogviszonyok is, amelyek a családi érintkezés talaján és keretei között a vagyoni jogviszonyokkal együtt keletkeznek.

4. Végül pedig a jogrendszer összes, említett sajátos részeihez tartozó kérdéseket a széleskörűen kibontakoztatott általános rész taglalja, amely az egész pandektarendszer élén állI és annak első részét alkotja.

A pandektarendszer tehát a következő osztályozási alapelvekből indul ki: 1. a polgári jog „általános" és „különös" részének szembeállításából; 2. a polgári jogoknak formáljogi ismérvek szerinti felosztásából dologi és kötelmi jogokra; 3. a polgári jog sajátos komplex részeinek kialakításából, amelyek bármely polgári jogokat felölelhetik, de csak a kiválogatás meghatározott elve szerint és meghatározott sajátos viszonylatban: a családi érintkezés síkján, vagy a halál utáni jogutódlás viszonylatában.

Így néz ki fő vonásaiban a pandektarendszer. E rendszer megalapítójának Gustav Hugo-t tekintik,[5] aki a történeti jogi iskolának volt megalapítója (Marx kifejezésével „ősatyja és alkotója"),[6] valamint Georg Arnold Heise-t.[7] Ezért a pandektarendszert főleg a német irodalomban, de a (forradalom előtti) orosz irodalomban is nem ritkán Hugo—Heise rendszernek nevezik. E jogászok prioritásához a pandektarendszer megalkotását illetően ennek ellenére igen kritikailag kell viszonyulni. Vannak utalások arra is, hogy e rendszer már jóval korábban, a XVI. századi francia civilisztikában is létezett.[8]

Azokban a korai időkben és egészen a XIX. századig azonban a pandektarendszer mindenesetre sem a jogirodalomban, mégkevésbé a kodifikációban nem játszott szerepet. A rendszerezés kivételként előforduló kísérleteiből csak a XIX. század kezdetén alakult át szilárdan kibontakozott rendszerré. A pandektarendszer a század első felében küzd az institúciós rendszerrel az uralomért a jogirodalomban és e század közepén vívja ki a győzelmet. E rendszer ugyanakkor testet ölt a kérdéses időszak egyik legkiemelkedőbb polgári jogi kodifikációjában, az 1863. évi szász polgári törvénykönyvben. E törvénykönyv a következő öt részből áll: 1. általános tételek (1—185. cikk), 2. dologi jog (186—661. cikk), 3. kötelmi jog (662—1567. cikk), 4. családi jog (1568—1998. cikk), 5. öröklési jog (1999—2620. cikk).

A szász polgári törvénykönyv ily módon szigorúan követi a pandektajog tankönyveinek rendszerét, mégpedig annak legelterjedtebb változatát téve magáévá, amelyben a rendszer szokásos öt része a fentebb említett egymásutánság sorrendjében követi egymást.

Míg a pandektarendszer a XIX. század közepére uralomra jut a polgári jogi irodalomban és eljut első kiteljesedett törvényhozási megnyilvánulásához a szász Ptk-ba, addig e rendszer a XIX. század végéig és a XX. század elején, megerősítve uralmát az irodalomban, a törvényhozás területén is uralkodóvá válik. A XIX. század végétől kezdve megalkotott új polgári törvénykönyvek túlnyomórészt a pandektarendszert követik. Ide sorolandó mindenekelőtt az 1896. évi német Ptk., valamint a Kínai Köztársaság 1929—1931. évi polgári törvénykönyve, e körbe tartozik továbbá az 1907. évi svájci Ptk., a kötelmi jog 1911. évi kódexével egyetemben, amelyet 1936-ban novellizáltak és egészítettek ki, valamint „útitársaik", az 1926. évi török (polgári és kötelmi) kódex, de ide sorolható az orosz Ptk. forradalom előtti tervezete is.

Ez tehát a burzsoá polgári jog rendszerezésének két alapvető foglalata: az egyik, amely egyesíti az institúciós rendszert, annak új változataiban, amelyeket a francia és osztrák kódexek képviselnek a porosz Landrechttel és az orosz polgári törvények gyűjteményével; a másik: a pandektarendszer.

Tekintet nélkül arra, hogy mindkét rendszer szinte egyidejűleg alakult ki végleges formájában — a XVIII. és XIX. század fordulóján — és ebben az értelemben „egykorúak", mégis lényeges belső eltérések vannak közöttük. Éppen ezzel a különbözőséggel függ egybe az a körülmény, hogy közülük az első, a másiknál korábban, nevezetesen már a XVIII. század végétől kezdődően megtestesül a törvényhozásban, következésképpen pedig a burzsoá társadalom joggyakorlatában, bárha a jogirodalomba, azaz az elméletbe már ebben az időben is behatol a pandektarendszer. Éppen ezzel a körülménnyel függ össze az a tény is, hogy a pandektarendszer a törvényhozás területére szilárdan csak a XIX. század végén, a XX. század elején hatol be, (hacsak nem tekintjük „első fecskének" az 1863. évi szász polgári törvény-

[5] G. Hugo: Lehrbuch eines Civilistischen Cursus, IV. köt. Berlin, 1826. (1. kiadására 1789-ben került sor.)

[6] Marx, K.: A jogtörténeti iskola filozófiai manifesztuma, Marx—Engels: Művei, 1. köt.

[7] Heise, G. A.: Grundrisse eines Systems des gemeinen Civilrechts, 3. kiadás, Heidelberg, 1819.

[8] K. G. v. Wächter: Pandekten I. Leipzig, 1880. 69. old.

könyvet) amikoris vezetőszerepet vív ki a burzsoá polgári jog minden területén: irodalamában és törvényhozásában, elméletében és gyakorlatában.

Figyelmet érdemel ezen történelmi egymásutániság okainak a kérdése, az, hogy menynyiben voltak e tekintetben meghatározóak a társadalmi fejlődés törvényszerűségei, az, hogy miért, e fejlődés mely tendenciái következtében adja át kezdetben a pandektarendszer, amely majdnem egyidejűleg keletkezett az institúciós rendszerrel, helyét az utóbbinak, hogy azután a XIX. század végétől kezdve határozottan előtérbe kerüljön, amikoris kivívja magának a feltétlen elsőbbséget azáltal, hogy a korábban uralkodó rendszereket (pl. az institúciós rendszert) háttérbe szorítja, vagy pedig teljes egészükben kiszorítja (pl. a porosz Landrecht rendszerét).

E folyamat magyarázatát abban kell keresni, hogy a pandektarendszer az imperializmus korszakában jobban megfelelt a burzsoá társadalom és az uralkodó osztály érdekeinek, mint az institúciós rendszer, vagy a XVIII. századvégi — XIX. század elejei kódexek alapjául szolgáló bármely más rendszer.

A különböző rendszerek fejlődéstörténete kapcsolatban áll a tőkésviszonyok különböző történelmi időszakokban való fejlődésének meghatározott körülményeivel.

Már akkor, amidőn e viszonyok „a még kispolgári" és félfeudális társadalom"[9] körülményei között fejlődtek, méginkább pedig a virágzó ipari kapitalizmus korában, amidőn „a tulajdon . . . trónra kerül"[10] a magántulajdont közvetlenül és nyíltan a társadalmi lét alaptörvényévé, a fennálló rend alapelvévé nyilvánítják. A burzsoázia akkor még őszintén büszke a magántulajdon „szentségének" az elvére. Ezért természetes, hogy a burzsoá jogi gondolkodás ezeknek az időknek a polgári törvénykönyveiben is — a reá jellemző minden osztályjellegű elkendőzés ellenére — bátran leleplezi jogának, nevezetesen polgári jogának magántulajdoni alapját: az „alanyt" (a tulajdonost) és annak tulajdonát. Sőt mi több, ezt az alapot a polgári jog egész rendszerének legfőbb irányító, egyben pedig világosan kifejezésre juttatott elvének rangjára emeli.

Más a helyzet az imperializmus szakaszába való átlépés során. Már ennek a szakasznak a bekövetkezte előtt is mindinkább elborul a széles tömegek tudatában a „szentségnek" az a dicsfénye, amellyel a burzsoázia ideológusai oly nagy igyekezettel törekedtek körülvenni a magántulajdon intézményét. Mind hatalmasabb lánggal ég a proletártömegek legöntudatosabb részének gyűlölete ezzel az intézménnyel szemben. Még a kispolgárság ideológusai közül is akadtak, akik tekintettel a munkásosztály tulajdonellenes hangulatára Proudhon-t követve kijelentik: „A tulajdon — lopás!". Ugyanakkor a tudományos kommunizmus megalapítói szigorú, megalapozott bírálatban részesítik a magántulajdon intézményét és leleplezik azt, mint a tőkés kizsákmányolás alapját. Elhangzanak a magántulajdon népellenes jellegét feltáró tüzes szavak a Kommunista Kiáltványban, amelyek szerint ez a tulajdon „a társadalom tagjainak kilenctized részére nézve megszűnt", amely „éppen annak révén van, hogy a társadalom kilenctized részére nézve nincs", „amelynek szükséges feltétele a társadalom óriási többségének a tulajdontalansága".[11]

Az imperializmusba való átmenettel, sőt már az imperializmushoz való közeledés során a magántulajdon ezen népellenes jellege még jobban kiéleződik. Még fokozódik, mint ismeretes a kapitalizmus alapvető ellentmondása: a termelési eszközök magántulajdona és a termelés társadalmi jellege között, ebből kifolyólag pedig az osztályellentmondás a tőkés tulajdon és a munka között. Ilyen körülmények között egészen természetes az a burzsoázia vezetőinél és ideológusainál jelentkező törekvés, hogy ne mutogassák, tegyék mintegy „kirakatba" a korábbi büszkeséggel a tőkés rendszer magántulajdoni alapját, hanem ellenkezőleg, lehetőség szerint elburkolják, minden eszközzel leplezzék azt.

Jól ismertek az ilyen elleplezés számos fajtái és példái. Jelenleg igen széles körben elterjedtek azok a nyíltan burzsoá és revizionista szólamok, amelyek szerint a modern kapitalizmus állítólag „népi", „demokratikus", szinte már „szocialista" jellegű. Ez az elleplezés azonban már jóval korábban és méghozzá „szerényebb" formákban is jelentkezett.

Ilyen megvilágításban élesen kirajzolódnak azok az előnyök, amelyeket már az imperializmushoz való közeledés szakaszában a burzsoá jogelmélet és törvényhozás számára a pandektarendszer nyújtott, és amelyekért rövid időn belül a burzsoá polgári jog kedvenc és „legdivatosabb" rendszerévé vált.

A XVIII. sz. végén és a XIX. sz. első felében megalkotott kódexekben, különösen a francia és a porosz kódexben a tulajdonjog vörös fonalként vonul végig a polgári jog egész rendszerén. Egészen nyíltan lép fel, mint központi gondolata, csomópontja, amelyből összes egyéb intézményei kindulnak és egyben benne találkoznak, amely intézmények ebben a rendszerben csupán a tulajdonjoghoz való ilyen, vagy amolyan viszonyuk szempontjából nyernek értelmet és jutnak jelentőségre.

A későbbi kódexekben viszont csakúgy, mint a megfelelő jogirodalomban a magántulaj-

[9] L. Engels, Ludwig Feuerbach és a klasszikus német filozófia alkonya. Marx—Engels: Művei 21. köt. 311. old.

[10] Engels: Az angliai helyzet. A XVIII. szd. Marx—Engels: Művei 1. köt. 605. old.

[11] Marx—Engels: Válogatott művek, Bp., 1949. 1. köt. 25. old.

don intézményének ezt a központi és alapvető jelentőségét, már mintegy elrejtik a pandektarendszer alkatelemei.

A tulajdonjog mindenekelőtt a „dologi jog" széles keretei között „rejtőzik". Emellett magának a „dologi" jognak a fogalmát is széles körben használják fel „a személy dolgokhoz való viszonyának" fetisizált értelmében, ami elkendőzi a tulajdon viszonyainak valódi jellegét a tőkés társadalomban. Azok a különböző szerződéses és egyéb kötelmek, amelyek a korábbi kódexekben szorosan összefüggtek a tulajdonjoggal, mint e jog „megszerzésének módozatai", most távolkerülnek nemcsupán a tulajdonjogtól, de egyáltalán a dologi jogtól és a kötelmi jog önálló, a dologi joggal szembenálló részén belül helyezkednek el. Külön részbe kerül az öröklési jog is, melynek intézményeit a korábbi kódexek szintén a tulajdonjog megszerzésének módozatai körébe sorolták. Végül a családi jog, amely ezekben a kódexekben csakúgy mint az institúciós rendszerben megoszlott „a személyekről" szóló rész (pl. a házassági szerződések), és a tulajdon „megszerzésének módozatait" tárgyazó rész között, szintén elszakad a pandektarendszerben, nemcsak a „tulajdontól", de annak alanyaitól (a személyektől) is, és az egész pandektarendszer elkülönített, önálló részét alkotja.

Így a pandektarendszerben a polgári jog egész frontján leplezett visszavonulás megy végbe a XVIII. sz. végén és a XIX. sz. első felében keletkezett kódexek rendszerének alapelvétől, amely így hangzott: „A tulajdonos és tulajdona". Ez az elv természetesen a tőkés társadalomban továbbra is megmarad mint polgári jogi mechanizmusának alapvető rugója, de a pandektarendszerben már nem jelentkezik nyíltan, amint ez a fentebb említett kódexekben történt, hanem megbúvik a jogi kulisszák bonyolult építménye mögött. Ezek pedig: az általános rész; a dologi és kötelmi jogok, mint a polgári vagyoni jogok különböző fajtái; a családi jog, mint olyan jog, amely a szűk családi „kollektíva" keretein belüli vagyoni viszonyok mellett személyi viszonyokat is szabályoz; az öröklési jog, amely rendezi a tulajdonos halála után fennmaradt vagyon sorsát.

A burzsoá jog pandektarendszerének osztálytartalma azonban nem korlátozódik csupán az eddig elmondottakra. Nemcsak annak az elkendőzésnek meghatározott formáját jelenti, amely a tőkés társadalom osztályellentmondásai kiéleződésének fokozódásával mind jobban diszkreditálódó magántulajdon jogának előtérbe helyezésére irányuló gondolat elutasításában jelentkezett. A pandektarendszer értelme abban mutatkozik még meg, hogy nem csak leplezi, de másrészt helyesen mutatja meg az imperializmus korszakára jellemző fejlődés néhány igen lényegbevágó tendenciáját. Arról van szó, hogy az imperializmusban, sőt még az imperializmushoz való átmenet időszakában az ipari kapitalizmushoz viszonyítva rendkívüli mértékben megnövekszik a polgári kötelem, ennekfolytán pedig a kötelmi jog jelentősége és szerepe.

Kapcsolatos ez különböző olyan folyamatokkal, amelyek már az ipari kapitalizmus korában, sőt részben a kapitalizmus még korábbi fejlődési fázisaiban is léteztek, de rendkívüli mértékben megnőttek és különleges jelentőségre tettek szert az imperializmus korszakában. A kötelmeknek és a kötelmi jognak ez a fokozott jelentősége következik először is a polgári, nevezetesen a kereskedelmi forgalom fejlődéséből (különösen pedig az áruhitel fejlődéséből), valamint a tőkés túltermelés és az áruértékesítés mind súlyosabbá váló feltételeiből és nehézségeiből, ami jelentékeny mértékben tette bonyolulttá az áruforgalmat és annak kötelmi jogi formáit.

Annak, hogy növekedett a kötelmek jelentősége az imperializmusban, oka volt a tőkehitel növekvő szerepe, a pénzhitel fejlődése is, ami viszont szorosan összefügg az imperializmusra jellemző banktőke és ipartőke összenövésének egyes formáival.

Abban, hogy a burzsoá polgári jogban megnőtt a kötelmek szerepe, rendkívüli jelentőséggel bírnak azok a mélyreható, az imperializmusban végbemenő folyamatok, amelyeket jelez a termelés és a tőke koncentrációja, a részvénytársaságok növekedése, a tőke monopolista szervezetei különböző formáinak, különösen a kartelleknek, a szindikátusoknak és a konszerneknek a kialakulása és fejlődése.

Ezeken az alapokon nemcsak, hogy komoly fejlődésnek indulnak és alakot változtatnak már az ipari kapitalizmus korában is ismert kötelmi jogi jogviszonyformák, de új, az imperializmusra jellemző kötelmi jogi jogviszonyok is kialakulnak: a kartell- és szindikátusi megállapodások, az „érdekek közösségére" irányuló szerződések stb.

Különös jelentőségre tesznek szert azok a kötelmi jogi jogviszonyok, amelyek az értékpapírok fölötti rendelkezésekkel függnek össze. A legkülönbözőbb jellegű értékpapírok jutnak mind szélesebb körben uralomra. Mind gyakrabban lépnek fel mint meghatározott (pénz- vagy áru-) értékek sajátos „teljhatalmú képviselői". Ennek megfelelően a papír által képviselt értékre vonatkozó tulajdonjog is mind gyakrabban jelentkezik az értékpapírra vonatkozó tulajdonjog alapjában, ezen keresztül pedig az értékpapírban megtestesült kötelem formájában. Az ilyen „képviselet" nemcsak a forgalom, de a termelés körére is kiterjed. Így pl. a burzsoá társadalomnak részvénytársaságokban koncentrált legfőbb termelési alapjait a kérdéses alapokban való meghatározott részesedést kifejezésre juttató részvények „képviselik".

Az értékpapír még akkor is széleskörű elismerésre talál a kapitalizmus üzleti világában, ha csupán meghatározott (jogi vagy természetes) személy kötelezettsége, ha nem is az állam bocsátja ki, hanem kellő „szolidsággal' rendel-

kező tőkés magáncég. Ez az értékpapír széleskörű lehetőségeket biztosít kapitalista birtokosai számára, hogy (természetesen az értékpapírok mennyiségétől és „bonitásától" függően) azokat pénzzé, áruvá, házakká, gyárakká és üzemekké változtassa át.

E jelenségek eredményeként a tulajdonviszonyok az imperializmusban mindgyakrabban szenvednek törést a kötelmi jog prizmájának közegében és nemegyszer közvetlenül kötelmi jogi formában jelentkeznek. Míg korábban a kötelem döntően „a tulajdon megszerzésének egyik módozata" volt (ld. pl. a francia kódexet), addig ebben a korszakban jelentősen növekvő mértékben válik „a tulajdon létezésének egyik formájává".

Az elmondottak kiegészítőleg világítják meg azt a kérdést, hogy milyen okokban leli magyarázatát a pandektarendszer uralma az imperializmus korszakának törvényhozásában és irodalmában. A kötelmek szerepe e korszakban rendkívüli mértékben megnövekedett, s e megnövekedett jelentőségüknek mindennél inkább éppen a pandektarendszer felelt meg. Eltérőleg a római institúciók rendszerétől, valamint az osztrák kódextől, amelyek a kötelmet „testetlen dologként" fogták fel, eltérőleg a francia és porosz kódextől, amelyek a kötelmekben a tulajdon megszerzésének módozatait látták, a pandektarendszer elkülönítette a kötelmeket úgy a „dolgoktól", mint a tulajdonjogtól. Amidőn a pandektarendszer a kötelmeket a polgári jogok önálló, széleskörű kategóriájaként különválasztotta és azokat külön részben összpontosította, sőt mi több rendszerezését a polgári jogoknak dologi és kötelmi jogokra történő felosztására alapította, a legmesszebbmenően tükrözte a kötelmekre háruló szerep növekedésének, a tulajdonjog „részvényesítésének" különböző, a „kötvények" tőzsdei jegyzésénél kezdődő és általában a kötelemmel befejeződő „kötelmi" formákban történő burkolásának az imperializmusra oly jellemző folyamatát.

Az említett szempontból jellemző a pandektarendszernek „klasszikus", még az imperializmus előtti korszakban kidolgozott rendszerétől való az az eltérés is, amely az imperialista korszak kódexeiben figyelhető meg.

A pandektarendszert alapulvevő római jogi tankönyvek és kézikönyvek túlnyomó többségénél,[12] valamint a szász polgári törvénykönyvben a dologi jog megelőzi a kötelmi jogot, amikor is helyenként a kötelmi jogot a polgári jogok rendszerében utolsó helyen tárgyalják.[13] Így tehát a klasszikus pandektarendszert a dologi jognak a kötelmi jog feletti meghatározott „primátusa" jellemzi.

Már pedig az imperialista korszak kódexeiben ez az elsőbbség a dologi jogról átszáll a kötelmi jogra. Az első lépést ebben az irányba 1896-ban a német ptk. tette, amely megnyitotta az imperialista polgári törvénykönyvek sorozatát és közöttük vezető helyet foglal el.[14] Ebben a kódexben az általános rész után az első helyen a kötelmi jog áll, ezt követi a dologi, majd végül a családi és az öröklési jog. Ugyanezt a rendszerezési sorrendet teszi magáévá a Kínai Köztársaság már említett ptk.-ja is. A következő lépést a svájci kodifikáció tette meg a XX. sz. elején. Itt a kötelmi jog még tekintélyesebb helyet foglal el. Teljesen kilép a ptk. keretei közül. túlnövi azokat, és a kódex önálló részéből a ptk.-val párhuzamos különálló törvénykönyvvé alakul át.[15] Erre az útra lépett Törökország is, amidőn 1926-ban három önálló kódexet alkotott: a polgári, a kötelmi és a kereskedelmi törvénykönyvet. A kötelmi jog önálló kódexét alkották meg 1930-ban Lengyelországban is.

A kötelmi jog helyzetének ilyetén változása az említett polgári törvényhozások rendszerében nézetünk szerint nem véletlen. Tükrözi a kötelmek szakadatlanul növekvő szerepét az imperializmus korszakának polgári jogában. Ezek a változások ugyanakkor fokozzák a pandektarendszer fentebb említett osztályjelleget leplező funkcióját a magántulajdon intézménye vonatkozásában.

Nem érdektelen rámutatni, hogy a svájci ptk. a német kódex után e vonatkozásban tesz egy további határozott lépést. Amíg ugyanis a német ptk.-ban a dologi jog (a tulajdonjoggal, mint legfőbb intézményével), bárha át is engedte helyét a kötelmi jognak, mégis a rendszer középpontjában marad, addig a svájci kódexben a dologi jog messze hátrakerül a legutolsó helyre és megelőzi azt mind a családi, mind az öröklési jog. Ezáltal a tulajdonjog intézménye is „szerényen" elmerült a „dologi jog" túláradó keretei között, a polgári kódex legtávolabbi sarkában. Az a körülmény, hogy a svájci ptk.-t a burzsoá irodalomban a polgári jogi kodifikáció legtökéletesebb mintaképének tekintik, a pandektarendszer ezen osztályjellegű „manőverét" még jelentősebbé teszi.

A pandektarendszerre vonatkozó és e rendszernek a polgári jog más rendszereihez való viszonyát tárgyazó kérdéssel kapcsolatban igen tanulságos az az elferdített magyarázat, amelyet erre a kérdésre a burzsoá jogirodalomban adnak. Ilyenek pl. Windscheid következő fejtegetései: „Vitatkoznak afelett, hogy a polgári jog rendszere jogok rendszere-e, vagy jogviszonyok rendszere kell-e hogy legyen. Másszóval mi kell,

[12] Hugotól pl. Dernburgig.

[13] Így pl. Hugo. A későbbi pandektisták közül Vangerow: Lehrbuch der Pandekten. 7. kiadás, Marburg u. Leipzig, I. köt. 1863. II—III. köt. 1876.

[14] A mai viszonyok vonatkozásában természetesen a Német Szövetségi Köztársaságban hatályos ptk-ra gondolunk.

[15] Bárha Svájcban a kötelmi jogi törvény, mint ismeretes a ptk. előtt keletkezett, még 1881-ben, de jellemző, hogy a ptk. megalkotása során 1907-ben és a kötelmi jogi törvény ezt követő kétszeri novellizálása alkalmával (1911, 1936) utóbbit nem egyesítették a ptk-val és megőrizte önállóságát.

hogy a jogi normák természetes kapcsolatának alapjául szolgáljon: vajon az általuk biztosított jogok tartalma, avagy azon életviszonyok jelentősége, amelyeket a jogi normáknak szabályozniok kell." Windscheid a második rendszer, „a jogviszonyok rendszere" felé hajlik, azon rendszer felé, amely „az életviszonyok jelentőségén" alapszik, és amely az ő szempontjából a pandektarendszerrel azonos.[16]

De hol jut kifejezésre az első rendszer „a jogok rendszere", az a rendszer, amely a jogi normák által biztosított jogok tartalmán alapszik? Windscheid erre a kérdésre nem ad választ. Ezt a választ a két rendszernek — a Windscheidnél találhatónál élesebben megfogalmazott — szembeállításával megadják a szász ptk. orosz fordításához írott előszó szerzői. Ők a két rendszert a következőképpen állítják szembe. Az egyiket olyanként jelzik, amelyben „a jog csupán mint a személy joga létezik és ... csak mint olyan, mint a személynek minden szociális viszonylatában kísérője bír értékkel", ahol „mindennek a központja a személy és a tulajdonjog, mint a személy legfontosabb vagyoni joga körül csoportosul a polgári jog egész anyaga, amikor is figyelmen kívül marad és elszakad a belső összefüggés és a kölcsönös kapcsolat a polgári jog intézményei között". A második rendszert olyanként jellemzik, amely „más, a jogról alkotott objektív szemléleten" alapszik, ahol „a figyelem főleg a polgári jog intézményeinek belső természete felé fordul, és ennekfolytán a polgári jogot itt nem egyes alanyi jogok rendszerének, hanem jogviszonyok rendszerének tekintik. A második rendszerhez „amelyet a modern tudomány egyedül ésszerűnek és lehetségesnek tekint" sorolják az említett szerzők a szász törvénykönyvet, amely mint ismeretes a pandektarendszert követi, úgyszintén a római institúciókat, az első rendszerhez pedig „pl. a porosz és osztrák törvénykönyvet", valamint a francia ptk.-t.

Ily módon a burzsoá jogtudományban a XIX. sz. végére két tétel került megfogalmazásra: 1. határozottan előnyben részesítik a pandektarendszert az akkor hatályos nyugat-európai (francia, porosz, osztrák) kódexek rendszerével szemben; 2. Azt vallják, hogy állítólag éppen a pandektarendszer veszi alapul „az intézmények jelentőségét", a jogra, a jogi intézmények „belső természetére" vonatkozó „objektív szemléletet", míg az említett kódexek rendszerében „elszakad a belső összefüggés és kölcsönös kapcsolat" ezek között az intézmények között.

Mindkét tétel rendkívül jellemző. Az első igazolja azokat a fentebb kifejtett állításokat, hogy a XIX. sz. végén az imperializmus kezdetein a pandektarendszer más rendszereknél nagyobb mértékben áll összhangban — a Kommunista Kiáltvány szavaival kifejezve — a burzsoázia „anyagi létfeltételeivel", osztályérdekeivel. Ebben van a magyarázata annak, hogy a burzsoá jogtudomány képviselői a maga idejében előnyben részesítették a pandektarendszert, mint „az egyedül ésszerű" és lehetséges rendszert. Ez a favorizálás ugyanakkor éles osztályösztönüket is bizonyítja. A második tétel már más értelemben jellemző. A formáljogi alapokra épülő pandektarendszert azzal a reá nem jellemző tulajdonsággal ruházzák fel, mintha tekintettel lenne az intézmények „belső természetére" és „az életjelenségek jelentőségére", akkor amidőn éppen ez a rendszer az, amely a jogintézmények „természetének" és „jelentőségének" osztályérdekeket szolgáló elkendőzésének fokozása céljából „elszakítja a belső összefüggésüket és kölcsönös kapcsolatukat". Másfelől ezt a „szétszakítást" annak a rendszernek tulajdonítják, amelyet a francia és más kódexek követnek, bárha éppen ez fejezi ki sokkal inkább a jogintézmények és ennek következtében az általuk szabályozott „életviszonyoknak belső összefüggéseit és kölcsönös kapcsolatát" a magántulajdonjognak, mint a burzsoá társadalom alapvető intézményének szemszögéből. Ilyképpen a két rendszer viszonyát elferdített módon ábrázolják, ami újólag bizonyítja magának a burzsoá módszertannak a helytelenségét, amely az intézmények formáldogmatikus jellemzésében látja azok „belső természetét", arról a rendszerről pedig, amely ezen intézményeknek a magántulajdon intézményéhez való viszonyát ismérvként alapulvéve épül fel, azt állítja, hogy elszakítja közöttük a „belső kapcsolatot".

Ez a rendszerezés, amely a magántulajdon elvére épült, és amely a polgári jog összes intézményeit, vagy azok túlnyomó többségét aszerint osztályozta, hogy hogyan viszonyulnak a tulajdonjoghoz, alkalmazásra kerülhetett és került is a XVIII. sz. végén és a XIX. sz. első felében megalkotott kódexekben, amelyek nyíltan vallották a magántulajdon elvét. A „modern tudomány" azonban már az imperializmus közelségében elveti ezt a rendszert, mint állítólag tökéletlent, valójában pedig azért, mivel nem kívánatosan őszinte, elveti, mint olyant, amely túl nyíltan fedi fel a burzsoá társadalom „alapjainak alapját" — a magántulajdont, amely már elvesztette „szentségének" hazug dicsfényét.

Ebben a „fogyatékosságban" nem szenved a pandektarendszer, amelyben a magántulajdon elve — ellenkezőleg — dogmatikus felosztások bonyolult formái mögött rejtőzik, amelynek természetesen valódi alapja a különböző állapotaiban és megjelenési alakjaiban létező tőkés magántulajdon. Másrészt a pandektarendszer a burzsoázia anyagi létének új feltételei között még azzal az „előnnyel" is rendelkezik az összes korábbi rendszerekkel szemben, hogy — mint már utaltunk rá — szélesebben juttatja jogilag kifejezésre a magántulajdoni viszonyok kötelmi jogi formáit, amelyek jelentősége az imperializmusban lényegesen megnövekedett.

E két mozzanat együtthatásának következ-

[16] Windscheid, B.: Lehrbuch des Pandektenrechts, 7. kiadás, Frankfurt a/Main, 1891. 1. köt. 13. §. 2. jegyzet.

ménye az a tény is, hogy a burzsoá társadalom eszmei felfegyverzése érdekében a XIX. sz. végén és a XX. sz. kezdetén előszeretettel alkalmazzák a pandektarendszert, amely e társadalom polgári jogában máig is uralkodik.

Így tehát a tőkés rendszer különböző fejlődési korszakaiban polgári jogi rendszerei is — mindegyik a maga módján — e rendszer érdekeit szolgálják: hol többé kevésbé szabatosan kifejezésre juttatván, hol pedig épp ellenkezőleg (amit az ókori Róma joga nem tett meg) gondosan kendőzve felépítésük alapelveiben is a magántulajdon intézményének vezető jelentőségét, ezáltal pedig a kizsákmányoló társadalom magántulajdoni alapját.

Rajcher, V. K.

A munkáltatói utasítási jog terjedelme

A munkajogviszony tartalmát alkotó munkavállalói kötelezettségnek, a munkavégzési kötelezettség megállapításának két alapvető eszköze van. Ezen eszközök egyik csoportját alkotják az általános (normatív) tartalmú rendelkezések, nevezetesen a jogszabályok és a vállalat belső szabályzatai, a másik csoportba pedig a munkáltató konkrét rendelkezései tartoznak. Előbbiek között a szocialista jogban különös jelentősége van maguknak a *jogszabályoknak,* amelyek a munkavégzési kötelezettség kereteit, terjedelmét határozzák meg. Ezekből a jogszabályokból származik az egyik fél feljogosítása is arra nézve, hogy operatív cselekvéssel „beavatkozhasson" a másik fél tevékenységébe; e *feljogosítás* terjedelmét, kereteit is ezek a jogszabályok határozzák meg alapvetően. A munkakötelezettség meghatározását szolgáló jogi eszközök ezen első csoportjához tartoznak továbbá a *vállalati belső szabályzatok* (vállalati munkarendek, vállalati ügyrendi szabályok stb.). Ezek a szabályzatok, bár tartalmilag a munkakötelezettség megállapításán túl is tartalmaznak rendelkezéseket, igen jelentősek a munkakötelezettség megállapítása szempontjából is. A jogszabályokhoz képest annyiban konkrét rendelkezéseket tartalmaznak ezek, amennyiben többnyire csak egy meghatározott vállalatra (jogi személyre, munkaszervezetre) vonatkoznak; ugyanakkor rendelkezéseik általánosak (normatív tartalmúak), amennyiben — a kollektíva szemszögéből nézve — nem egyetlen személyhez vagy nem egyetlen esetre szólnak. Az e csoportba sorolt jogi aktusoknak a munkakötelezettség megállapítása szempontjából közös jellemzője az, hogy általánosak és azok a munkajogviszony létrejöttével a munkát megkezdő dolgozó részére eleve megszabják tennivalóit. A dolgozónak ezen szabályok értelmében kell teljesítenie munkakötelezettségét minden külön felszólítás nélkül. Ilyen belső szabály pl. az, hogy a dolgozó naponta meghatározott időben kezdje meg munkáját, azt kellő gondossággal, a munkaidő helyes kihasználásával, képességeinek megfelelően végezze, munkája közben kellő éberséget tanusítson, őrizze meg a hivatali titkot, munkahelyét csak egy meghatározott időben hagyja el és ne korábban stb.[1] Ezek a szabályok — függetlenül jogi jellegüktől — eleve a munkajogviszony tartalmává lesznek és azok a munkavállaló részéről úgy teljesítendők, miként a polgári jogi szerződés adósának a kötelezettségei.[2]

A munkajogviszony mint folyamatos, tartamviszony lényegéhez tartozik azonban, hogy a munkakötelezettség nem határozható meg a munkaszerződésben olyan konkrétan, hogy az magának a másik félnek a szerepét is a polgári jogi szerződések hitelezőinek helyzetéhez tenné hasonlóvá. A munkakötelezettség megállapításának első csoportjába sorolt jogi eszközök segítségével nem tehető még eléggé konkréttá a munkavégzési kötelezettség. Ezért a munkaszerződésben csak általánosan történik meg a munkakötelezettség megállapítása egy bizonyos munkafunkció (munkakör) elvállalásával. Ilymódon a munkakötelezettség megállapítására nézve csak *általános vállalás* jön létre; ez a vállalás pedig a munkavállaló részéről a másik fél, a munkáltató *felhatalmazását* jelenti arra, hogy tevékenységi körébe „beavatkozzon", tehát lényegében ezáltal *alárendeli magát* a másik fél utasításainak.

A vállalati munka rendjét mint folyamatos, ismétlődő, tehát szisztematikus tevékenység rendjét biztosító másik jogi eszköz ilymódon a munkáltató operatív vezetői tevékenysége. A munkáltató vezetési jogának (a belső szabályzatok kiadása is a vezetési jogkörbe tartozik!) a munkakötelezettség megállapítására vonatkozó

[1] Vö. a Vállalati Munkarend (Minta) 2. és 19—22. pontjaival. — A Munka Törvénykönyve és Végrehajtási rendelete. — A SZOT Titkárságának hivatalos összeállítása, Bp. 1961. 148. és 150—151. old.

[2] Ez a megállapítás csak általában, annyiban helytálló, amennyiben ezek a szabályok nem egyedi esetre vonatkoznak, egyszeri teljesítéssel nem vesztik hatályukat s ezért — miként a kötelmi jogi egyes szerződéseknél — a feleknek úgy kell azokhoz igazodniok, mint valamely *szerződésileg rögzített* kötelezettséghez. Már a belső szabályzatokban foglalt kötelezettségeknél is jelentkezik azonban eltérés a polgári jogi szerződésekhez képest, amennyiben a szabályzatok a munkaszerződés hatálya idejében is — lényegében egyoldalúlag — megváltoztathatók. A belső szabályzatokból fakadó kötelezettségek tehát előbbi relációban az utasítási jogtól való eltérést, utóbbi viszonylatban pedig az utasítási joggal való rokonságot fejezik ki. Jelen tanulmányban az előbbi viszonylat hangsúlyozása lévén kívánatos, ezért engedhettük meg a jelzett helyen a nem egészen precíz megállapítást.

egyik legfontosabb „rész"-jogosítványa pedig az utasítási jog. Az utasítási jog (pontosabban: az ennek gyakorlásából származó konkrét utasítás) ennyiben kiegészítője a vállalati munka szervezett rendjét előíró normatív jellegű aktusoknak. Az utasítási jog a vezetési jogkör nélkülözhetetlen eleme. Az utasítási jog gyakorlása, a munkáltatói utasítás, pedig technikailag a munkakötelezettség megállapításának *eszköze,* jogilag viszont nem más, mint az a *forma,* amelyben a munkakötelezettség megállapításra kerül a jogszabályok és a vállalati belső szabályzatok által meg nem állapított részében.

A munkakötelezettség megállapításának a fentiekben említett két alapvető eszköze szorosan összefügg, azok egymást kiegészítik. Egymáshoz való viszonyuk a fentieken túl, úgy is jellemezhető, hogy az utasítási jog gyakorlása, a munkáltatói utasítás mint konkrét aktus, alá van rendelve a munkakötelezettség megállapítására vonatkozó normatív tartalmú aktusoknak, függetlenül ez utóbbiak jogi természetétől, közelebbről attól, hogy a vállalati szabályzatok jogszabálynak minősíthetők-e, vagy sem.

Külön vizsgálandó kérdés a munkaszerződés és az utasítási jog viszonya. A munkaszerződés is játszik bizonyos szerepet a munkakötelezettség megállapításában és ezzel tovább bővül a munkakötelezettség megállapítását szolgáló konkrét aktusok száma. A munkaszerződés és az utasítási jog viszonya rendszerint abban áll, hogy előbbi egy meghatározott természetes személyre mint leendő munkavállalóra terjeszti ki az utasítási jog hatályát. Az utasítási jogra magára általában csak annyiban hat az, amennyiben meghatározott munkafunkciót rögzít le, vagyis a jogszabályok stb. által körvonalazott utasítási jogot egy személy felé konkretizálja; nem pedig abban, hogy az utasítási jognak a jogszabályok stb. által megvont határait tovább szűkítse. Erre való tekintettel az utasítási jog terjedelmének vizsgálata során a munkaszerződés és az utasítási jog viszonyát csak annyiban érintjük, amennyiben az sajátosan nyilvánul meg.

I

Ha ezek után az utasítási jog terjedelmének kérdését akarjuk megvizsgálni, azokat a korlátokat kell feltárnunk, amelyek a munkáltató utasítási jogát írják körül. Hatályos munkajogunk az utasítási jogról a legáltalánosabb rendelkezést a Mt. 14. §-ában mondja ki: a munkaszerződéssel „... a dolgozó kötelezi magát arra, hogy a vállalat igazgatójának *utasítása szerint* rendszeres munkát végez ..." Az e megfogalmazásban még teljesen korlátlannak tűnő utasítási jog leszűkítését, valóságos kiterjesztését a Mt. más rendelkezései végzik el. E szabályok alapján a Mt. 14. §-ban még „csiszolatlan" utasítási jog kereteit, horizontális kiterjedését alapvetően a következő ismérvek jelzik: 1. milyen *nemű* munka; 2. *mikor;* 3. milyen *intenzitással;* 4. milyen *minőségben* és 5. *hol* követelhető a munkavállalótól. Az utasítási jog terjedelmét vizsgálva, nem hagyható figyelmen kívül az, hogy az utasítási jog a munkakötelezettség megállapításának jogi formája lévén, e jog terjedelme megközelítőleg a munkakötelezettség határait is jelezni fogja,[3] jóllehet a munkakötelezettséget a maga egészében, strukturálisan nem mutathatja be éppen azért, mert utóbbit nemcsak a munkáltatói utasítás határozza meg.

1. A munkakötelezettségnek, a munkaerő funkcionálásának a keretei mindenekelőtt a *munkakör* meghatározásában fejeződnek ki. A munkakör bizonyos szorosan összeartozó munkafeladatok komplexuma. Mivel pedig a munkaerő mint az ember szellemi és fizikai képességeinek összessége bármilyen munkavégzésben realizálódhat, ezért a munkakör rögzítése annyiban húz határt az utasítási jognak, amennyiben nem bármilyen, hanem csak egy bizonyos munkafajta, munkanem körébe tartozó munkafeladatok kijelölését teszi lehetővé.

A munkakör meghatározásának követelménye a magasan fejlett termelési eszközök felhasználásával végzett kollektív munka követelménye mindenekelőtt. Ezért aszerint, hogy milyen fejlett a munkamegosztás a társadalomban, a társadalom egy-egy munkaszervezetében, termelési sejtjében, munkafolyamatában, aszerint jelent ez a kör (munkakör) kisebb vagy nagyobb számú munkafeladatot (pl. lakatos, géplakatos, szerkezet-lakatos; vagy éppen könyvtárosi munkakör), és ennek megfelelően szűkebb vagy tágabb keretet az utasítási jog számára. Ezek szerint a munkaköri korlát *gazdasági alapja* a termelőerők fejlettségében, közelebbről a munkamegosztás meghatározott fokában van. Ennek megfelelően a korlát gazdasági jelentősége is számottevő, mivel ilymódon a jog a munka termelékenységének növekedését van hivatva szolgálni, amennyiben egyszersmind a szakmai tökéletesedést is előmozdítja.

A fentiek alapján nyilvánvalónak látszik, hogy a munkakör rögzítésében egy olyan jogi *tilalom* is kifejezésre jut, ami a munkáltatóhoz szól. A munkaköri korlát nemcsak azt mutatja ilymódon, vajon mi az, amire a dolgozó köteles a munkajogviszonyban (pontosabban: nemcsak azt jelzi, vajon mily körben *kell* munkáját megszerveznie minden külön utasítás nélkül), hanem azt is, hogy mire *nem* jogosult a munkáltató. Az utasítási jog szemszögéből ez azt jelzi tehát, hogy melyik az a kör, amelyen túl a munkáltató

[3] E megállapítás alapja az, hogy egyedi utasítással elvileg minden olyan tevékenység (magatartás) előírható volna, ami egyáltalán a munkavégzési kötelezettség körébe vonható. Ebből következik az, hogy az utasítási jog — a munkakötelezettség meghatározását szolgáló aktusok között a periférián helyezkedvén el — határain túl nem terjedhet a munkakötelezettség sem.

nem adhat utasítást.[4] A munkakör meghatározásában rejlő ez a korlát jól fejeződik ki a KZOT. 36. §-ának szövegezésében, amely azt a parancsot tartalmazza a munkáltató számára, hogy *nem követelhet* a dolgozótól utóbbinak tevékenységi körébe nem tartozó munkát.[5] Az utasítási jog e korlátja a munkavégzési kötelezettség szempontjából tehát úgy fest, hogy a dolgozó a munkaszerződésben vállalt (ti. a munkakör által körülhatárolt) munkakötelezettségét köteles legjobb tudása szerint teljesíteni, a munkáltató pedig csak e határon belül szabhat konkrét feladatot.

Az utasítási jog e korlátjának burzsoá jogi szabályozását illetően utalunk Rivero és Savatier francia szerzők ama megállapítására, amely szerint a munkáltató irányítási joga (tehát utasítási joga is) kezdetben korlátlan, ma korlátozott, de még mindig nagyon széles.[6] Ez a megállapítás a munkakörből adódó korlátra is áll. A klasszikus burzsoá jogi szabályozás szakaszában, amikor a munkáltató utasítási joga alapjában véve korlátlan, a munkavállaló egyszerűen csak (tehát külön munkakör-kikötés nélkül) a tőkés munkadónak való *engedelmességre* szerződött.[7] Az e szakaszra jellemző szerződési szabadság a maga korlátlanságában e szempontból kényelmes a tőkés munkaadó számára. A tőkés termelésnek az a sajátossága, hogy kifejleszti, majd nagymértékben növeli a vállalaton belüli munkamegosztást, azt jelenti ugyan, hogy lényegében a munkaerő foglalkoztatása már ekkor egy szűk körön belül történt. A megoldás kényelmessége ezért abban van, hogy akadálytalanul állíthatta át a szerződött munkaerőt más szűkebb szakterületre termelési érdekeinek megfelelően. A burzsoázia érdekét lényegesen mégsem sértette a fejlődés későbbi fokán kollektív követeléssel kiharcolt az a helyzet, hogy a szerződésben rögzítsék le a foglalkozás körét, a munkakört. Ez a kollektív követelés párhuzamosan jelentkezett történelmileg a munkabérkövetelésel és azt a célt szolgálta, hogy a tarifaszerződésben rögzített béreket munkaköri manipulációkkal ne játszhassa ki a tőkés munkaadó.[8] (A munkaadó érdekét tehát nem a munkakör-kikötés formális kényszere, hanem a bérkövetelések kiharcolása érintette.) Azt a tényt, hogy ez mennyire így lehetett, a mai helyzet is bizonyítja, amikor is a szerződéses munkakörtől lényegében csak a munkabér rovására nem térhet el a munkaadó.[9]

A modern burzsoá jogban tehát ma is a munkaszerződés az irányadó arra nézve, hogy a munkáltató utasítási joga milyen nemű munkafeladat kijelölésére vonatkozhat. E korlát lazaságát mi sem bizonyítja világosabban, mint az a tény egyrészt, hogy nincs kifejezett munkakör-kikötési *kényszer*, tehát szinte kizárólag a munkáltató érdeke fogja megszabni ilyen értelemben a szerződés tartalmát. Az a körülmény is ezt sejteti — másrészt, hogy a már megkötött és éppen egy meghatározott munkakört rögzítő szerződés módosítását is könnyűszerrel meg tudja valósítani a tőkés munkaadó a fentebb említetteken kívül azért is, mert a jogtalan elbocsátás szankciójaként a burzsoá jog nem ismeri a visszahelyezési kényszert.[10]

A szocialista jog a munkajogviszony mindkét alanyának érdekével számolva a munkaszerződés *érvényességi kellékévé* teszi a munkakörben való megállapodást és ezzel nemcsak a munkatermelékenység emelésének igen fontos feltételét teremti meg, hanem lehetővé teszi a munkavállaló szakmai tökéletesedését és ezzel bérének állandó emelését is. Bár a Mt. nálunk ezen túlmenően, kifejezetten nem mondja ki a foglalkoztatás tilalmát, miként a szovjet jog és más szocialista munkajogi szabályok,[11] de ez a munkakör-kikötés kényszerén kívül abból a tényből is következik, hogy speciális esetekben igen körültekintően szűkíti le munkajogunk a munkakör utasítással (egyoldalúlag) történő bármilyen megváltoztatásának lehetőségét (ld. lentebb).

Az utasítási jog általánosnak tekinthető ilyen korlátozása mellett a szocialista munkajog

---

[4] Igaz ugyan, hogy amikor azt állítjuk: mire köteles a munkavállaló, ezzel azt is jelezzük: mire jogosult a munkáltató. A homorú és a domború eme külön kihangsúlyozását mégis az a körülmény kívánja meg, hogy a munkaköri feladatok teljesítésének általánosan meghatározott kötelezettségén (és a neki megfelelő általános munkáltatói jogon) belül olyan lényeges *differenciálódás* észlelhető (amint erre a bevezetőben utalás történt) mint a *szabályzatok megállapította kötelezettségek* köre, (ezek pusztán a szerződés megkötésével, további aktus közbeiktatása nélkül jogot eredményeznek a munkáltatói pozíció szférájában) és az *utasítással létesített* konkrét kötelezettségek köre. Az előbbieknek megfelelő munkáltatói jogok pedig egészen más jellegűek, mint az ugyancsak munkáltató jogosítvány, az utasítási jog. Míg előbbiek alapjában véve szerződéses jellegű jogok, az utasítási jog pedig olyan tipikusan vezetési jogosítvány, ami nemcsak szerződéses talajon létezik. Ezért kellett a fentiekben az utasítási joggal szembeni tilalomra *külön* utalni.

[5] Ld. a Kodex zakonov o trude (KZOT) 36. §-t. Szbornik zakonodatelnüh aktov o trude, Moszkva, 1960.

[6] J. Rivero — J. Savatier: Munkajog, Á. J. I. fordítási anyaga T/170. sz. alatt I. köt. 118—119. old.

[7] Lenin az oroszországi kapitalizmus kialakulását vizsgálva, a ledolgozási rendszer jellemzésénél rámutat olyan viszonyokra, amelyeknél a „paraszt... kötelezi magát, hogy minden munkát elvégez, amit a tulajdonos *megparancsol*"... vagy általában megfogadja, hogy „*engedelmeskedni fog*" a földbirtokosnak, „megfogadja a szavát"... (Lenin: A kapitalizmus fejlődése Oroszországban, Szikra, Bp. 1949. 189. old.). Hasonlóképpen képzelhető el a munkára szerződés a kapitalizmus fejlődésének első szakaszában. Mindezt megalapozza elvileg a munkaadó gazdasági hatalmának fölénye, valamint a munkások egyesülésének hiánya.

[8] Vö. Nikisch: Arbeitsrecht. 1955. J. C. B. Mohr Tübingen, I. k. 231. old.

[9] Uo.

[10] J. Rivero — J. Savatier: Im. II. k. 124. old. — Megjegyezzük, hogy a munkakör — kikötés kényszere gyakorlatilag csak azon kivételes esetekben nem formális, amikor a munkavállalónak nem fűződik gazdasági érdeke a kérdéses munkajogviszony fenntartásához.

[11] Vö. Gesetzbuch der Arbeit der D. D. R. vom 12. April. 1961. 24. és 25. §-t. Arbeitsrecht, 1961. 5—6. sz. 197. old.

lehetővé teszi — kivételként — a munkavállaló utasíthatóságát munkakörébe nem tartozó feladatok ellátására is. A szerződött munkakörön „átléphet" az utasítási jog előbbinek ideiglenes vagy végleges megváltoztatása formájában, de a munkakör megváltoztatása nélkül is valamilyen eseti feladat vagy akár folyamatos munka előírása céljából. Az utasítási jog „munkaköri" korlátjának feloldásával tehát utasítható a munkavállaló valamely munkatársának *helyettesítésére*. A helyettesítésre vonatkozó utasítás érintetlenül hagyhatja a szerződéses munkakörbe tartozó feladatok ellátásának kötelezettségét, de kiterjedhet a szerződéses munkakörbe tartozó feladatok alóli felmentésre is.[12] A helyettesítés azonban *mindig ideiglenes*,[13] ha nem is kifejezetten határozott időre szól. A helyettesítés fogalmával tehát nem fér össze a munkakör végleges megváltoztatása; az ilyen tartalmú utasítás már az áthelyezési utasítás ismérveit tartalmazza. Bár az áthelyezés fogalmilag ideiglenes is lehet, amikoris azt a helyettesítés megfelelő változatától az az ismérv alkalmas elhatárolni, ami szerint a helyettesítés mindig *más helyett* végzendő munka elrendelését jelenti. Az utasítási jog gyakorlásának ezek az esetei ennek megfelelően különböző joghatással járhatnak;[14] e kérdés vizsgálata azonban nem tartozik pillanatnyi feladataink közé.

Hatályos munkajogunk az utasítási jognak a munkakörön túlra terjesztése indokaként kifejezetten csak az áthelyezés tekintetében — a *népgazdasági érdeket* jelöli meg. A szovjet munkajog (KZOT. 36—37. §.) a termelési szükséghelyzetet, különösen a munkaköri feladatok pillanatnyi hiányát, valamely veszély elhárításának követelményét illetőleg — N. G. Alexandrov szerint[15] — a dolgozó ideiglenes munkaképesség-csökkenését említi az utasítási jog e tárgyban történő kiterjesztésének indokaként. Az utasítási jog — ezek szerint — a munkakör túllépésére lényegében ugyanolyan okok fennforgása esetén terjed ki a szovjet jogban mint nálunk. Hasonlóságot mutat a szovjet jog a mi jogunkkal annyiban is, amennyiben a helyettesítést elrendelő utasításadásról külön nem rendelkezik (a helyettesítés elrendelésének nemcsak a lehetőségét volna kívánatos kifejezetten is kimondani, hanem a dolgozói érdekvédelem szempontjából megfontolandó volna bizonyos korlátok felállítása is e tekintetben).

Mivel a munkakör a vállalati munkamegosztás, a munkaerő-specializálódás kifejezője, felvetődik a kérdés: az utasítási jognak a munkakörből adódó korlátja milyen kapcsolatban van a munkavállaló képzettségével; utóbbi jelent-e valamilyen további korlátot az utasítási jog számára. A kérdés jelentőségét megadja az, hogy — egyrészt — a munkaerő képzése rendszerint már eleve a munkaköri tagozódással számolva történik, másrészt pedig az áthelyezés egyik változatánál, a fegyelmi büntetésként alacsonyabb munkakörbe helyezésnél, ezt kifejezetten is korlátként állítja fel hatályos jogunk.

Nálunk a népgazdasági érdekből való áthelyezésnél említésre méltó ez a kérdés. Első pillanatra ugyanis az a tetszetős gondolata támad az embernek, hogy a népgazdasági érdek ilyen

---

[12] Megjegyzendő, hogy e megállapítás az utasítással elrendelt helyettesítésre vonatkozik. Ugyanakkor utalnunk kell arra, hogy a helyettesítés joghelyzetét nemcsak utasítás hozhatja létre. A helyettesítés utóbbi változatai között kell megemlíteni a *helyettesi munkaköröket*, amelyek valamilyen vezetői munkakör sajátos megosztottságát fejezik ki (tehát részben itt is *más helyett* végzendő munkáról van szó és ezért találó az elnevezés: helyettesítés). Az ilyen helyettesítés azonban *szerződéssel* és *határozatlan időre* jön (ill. jöhet) létre, tehát a bennünket érdeklő helyettesítéstől eltérő természetű jogállapot. Ismeretes a helyettesítésnek előbbihez közeli az a változata is, amikor egy *nem helyettesi* munkakörbe alkalmazott munkavállaló látja el valamely vezetői munkakör (hatáskör) feladatait esetenként, a helyettesített akadályoztatása esetén (pl. az osztály valamely dolgozója az osztályvezetői ill. valamely osztályvezető az igazgatói tennivalókat); utóbbinál is *utasítással elrendelt* helyettesítésről van szó, mégis sajátos az ilyen helyettesítés, amennyiben az utasításnak *külön felhatalmazással kell* együttjárnia.

Végül megemlíthető, hogy helyettesítésnek nevezik gyakran az olyan személy határozott időre történő alkalmazását, akit valamely akadályoztatott munkavállaló munkakörének betöltésére vettek fel. Igaz, hogy itt is *más helyett* történik a munkavégzés, mégis zavaró a helyettesítés megjelölés, mert mellékes, jogilag nem releváns tényezőre utal. — (Az ehelyütt végzett fogalmi elhatárolástól elkülönítendő kérdés a helyettesítés díjazása!)

[13] A Legfelsőbb Bíróság 796. sz. állásfoglalásának 36. pontja (Bírósági Határozatok 1961. 5. sz. 151. old.) is hangsúlyozza a helyettesítés ismérveként az *átmenetiséget*. — Ki kell jelentenünk azonban, hogy a *„más helyett"* történő munkavégzés ismérve nem kevésbé lényeges jegye a helyettesítés fogalmának (enélkül még akkor is inkább az áthelyezés fogalmával lesz rokon az eset, ha a munkakör változása átmeneti). Erre való tekintettel és ennyiben nem is érezzük találónak egy hasonló tárgyú munkajogi állásfoglalás megállapítását. (Melléklet a Munkaügyi Közlöny 1962. 8—9. számához. 6. old. 10. sz.). — A 11. lj-végén mondottakra figyelemmel utalunk arra is, hogy *más ismérvek* jelentkezése a tényállásban mellékessé teheti a helyettesítés fogalmának egyébként speciális ismérvét.

[14] Áthelyezés alatt olyan jogállapot-változást értünk, ami különböző jogi aktusokkal váltható ki. Az áthelyezést magát éppen úgy nem tekintjük jogi aktusnak, ahogyan pl. a helyettesítést sem. Amiként a helyettesítésben stb. kifejeződő jogváltozást utasítás (mint jogi aktus, mint jognyilatkozat) hozza létre, ugyanúgy — szerintünk — az áthelyezést is általában utasítás foganatosítja.

Az a jogváltozás, amit az áthelyezés fogalma sejtet, lehet akár a fennálló munkajogviszony *módosulása*, akár a fennálló munkajogviszonynak *új munkajogviszonnyá* alakulása. Mivel az utóbbi jogváltozás jogalapja több összefüggés feltárását kívánja meg és — mindemellett — nem is egyszerűen vagy feltétlenül utasítás eredményezi ilyenkor a változást, ezért e kérdéssel jelenlegi tanulmányban nem foglalkozunk. Az *utasítási jog* kérdésével foglalkozó tanulmányunk hasonló okból nem terjed ki az áthelyezés azon esetére sem, amikor ez a fél kérésére történik.

[15] Vö. N. G. Alexandrov: Szovetszkoe trudovoe pravo, Moszkva, 1959. 198. l. — Ugyanezen forráshelyre hivatkozva jegyezzük meg, hogy a szovjet jogban áthelyezést *utasítással* elrendelni csak *ideiglenesen* lehet, mert a „végleges" áthelyezéshez a munkavállaló elfogadó nyilatkozata szükséges.

esetben is — lényegéből következőleg — feltételezi a képzettség messzemenő figyelembevételét. Ez a gondolat általában véve helytálló ugyan, a népgazdaság érdekének mégsem elhanyagolható az a kivételes követelménye, hogy valamely eset rendkívüliségétől, kivételes körülményeitől függően képzettségre tekintet nélkül elvégezhető legyen egy bizonyos munka éspedig a nyomban mozgosítható munkaerő által (pl. a munka gyors elvégzése súlyos károk megelőzését teszi lehetővé). Ennek alapján úgy tűnik, hogy nem szükséges az utasítási jog további korlátozása a képzettség ismérve által. Elgondolkoztató azonban a fegyelmi áthelyezés szabályozása. A fegyelmi áthelyezés — *büntetés*. Az ilyen tartalmú fegyelmi határozat meghozatalánál mégis figyelembe kell venni a dolgozó képzettségét. Ezért tehát azt lehetne hinni, hogy a képzettséget sokkal inkább figyelembe kellene venni az utasítási jog határainak megvonásánál (az utasítási jog nem lévén büntetés). A helyes felelet — megítélésünk szerint — az arra való utalással körvonalazható, hogy a fegyelmi áthelyezésnél a képzettség figyelembevétele éppen azért hangsúlyozott követelmény, mert biztosítani kell, hogy annak büntetés jellegével — egyrészt — éppen a népgazdaság kárára ne lehessen visszaélni, de ugyanakkor — másrészt — ne lehessen akár megalázni is azt a dolgozót, aki deliktumot követett el.

Nem elhanyagolható korlátja az utasítási jognak továbbá a munkakör *természete*. Az utasítási jog létezése folytán a munkavállaló tevékenysége a munkajogviszonyban bizonyos fokig önállótlanná válik. A szocialista munkajogviszony természetesen számít munkavállalójának öntevékenységére, kezdeményező készségére, leleményességére, részben jogi, részben erkölcsi költezettség formájában. Emiatt a szocialista munkajogviszonyt nem is lehet egyszerűen önállótlansági viszonynak tekinteni, mint ahogy a tőkés munkajogviszonyt az alig korlátozott utasítási jogra hivatkozva, a burzsoá jogi szerzők — többé-kevésbé indokoltan — ilyennek nevezik. Bizonyos munkakörök természete azonban, bár a munkavállaló rendelkezésre állása mellett, az általánosnál nagyobb mértékű önállóságot tételez fel a dolgozó tevékenységében vagy ami ugyanaz, a munkáltató utasítási joga ennek folytán szűkebb körű az ilyen munkajogviszonyokban. Ilyen munkakörök pedig különösen a művészeti, a tudományos, a bírói és sok vezetői munkakör. A vezetőállásúaknál nevezetesen az egyszemélyi vezetéssel járó felelősség, a tudományos munkaköröknél a kérdéses kutatómunka belső törvényszerűségei stb. olyan sajátosságot rejtenek magukban, ami kizárja azt, hogy pl. a vezetőállású személy tevékenységét a hierarchia magasabb fokán kiadott utasításokkal teljesen megkössék, mert az ilyen ráhatás felelősségének feltételeit enyésztheti el. A tudományos munkakörben dolgozóknál vagy a művészeti dolgozóknál ugyanez az eredmény rovására mehetne, mégha kifejezetten nem is sértené a művész, a tudós önérzetét. A bírói munkánál viszont a funkció igazságszolgáltató jellege nem engedi meg a bírói mérlegelésnek utasítással történő befolyásolását, alakítását. Ezzel a korláttal kapcsolatban azonban kézzelfoghatóbb szabályt felállítani aligha lehet. Mindenesetre tény az, hogy az utasítási jog az ilyen munkakörökben is csak korlátozottabb, de korántsem teljesen kizárt.

2. Az utasítási jognak további korlátja a munkaerőnek meghatározott *időkeretben* való funkcionálása. A meghatározott munkaidő — egyrészt — annyiban korlát, amennyiben — azonos intenzitás mellett — különböző tömegű munkaerőt szív fel. A munkaidőnek mint ilyennek a korlát volta — másrészt — kérdés formájában így írható körül: kiterjed-e az utasítási jog a munkaidőt meghaladó foglalkoztatásra? Ilyen beállításban pedig nemcsak a végzendő munka mennyiségével kapcsolatos korlátot jelent a munkaidő, hanem annyiban is határt szab az az utasítási jog számára, amennyiben a munkaerő hordozójának, a dolgozónak a pihenő ideje rovására történik ilyenkor a munkavégzés elrendelése.

A burzsoá jogi szabályozás a tőkés munkaadó vezetési jogát ezen a ponton tudja talán leginkább korlátozni. A munkaidő korlátozása a munkásmozgalomnak egyik első követelése. A kapitalizmus klasszikus szakaszának szerződéses szabadsága ezen a ponton törik meg leghamarább és viszonylag legeredményesebben. A burzsoá jog ezen a téren rendszerint kógens korlátokat állít, azonban sok kapuval, amelyen keresztül — mondhatni — „ki-be járkál" a tőkés munkáltató érdeke. Ez alatt azt értjük, hogy jogszabályok írják elő ugyan a maximális munkaidőt, de a túlóra elrendelésének lehetőségét igen messzemenően megengedik. Franciaországban pl. a heti 40 órás munkahétre vonatkozó szabály lehetővé teszi, hogy dolgozónként és hetenként 20 túlórát rendelhessen el a munkaadó.[16] Lényegében ugyanez a helyzet Svédországban is, ahol dolgozónként és évenként 200, illetőleg a munkásvédelmi tanács engedélyével még külön 150 óra vehető igénybe túlmunkára a munkaadó által. Nyilvánvaló tehát, hogy a munkaidőmaximum meghatározása alapvetően abból a szempontból jelentős, hogy meghatározza: mikortól kezdődik a magasabban díjazott túlmunka.[17]

Mindamellett a munkaidő állami szabályozása — általánosnak tekinthető burzsoá irodalmi felfogás szerint — az említetteken túl is elég halvány korlátozást jelent a munkaadó utasítási joga számára, amennyiben ezek a szabályok — többnyire — csupán államigazgatási kötelezettségként terhelik a tőkés munkaadót; az ezek

[16] J. Rivero—J. Savatier: Im. II. 132. old.

[17] F. Schmidt: Az egyéni munkaviszony I. rész. Előadás a II. Nemzetközi Munkajogi Kongresszuson, Brüsszel, 1958. VI. 8—15. — A MÜM. fordítási anyaga 350. sz. 10—11. old.

tartalmát alkotó normatív jogi parancs nem válik a munkajogviszony tartalmát alkotó kötelezettséggé. Az ilyen jogszabályokat azért tekintjük csak az állam és a munkaadó viszonyát érintő szabályoknak, mert nem minősülnek ún. *érvényességi* szabályoknak; megszegésük a szerződés, az utasítás érvényességét ugyan nem érinti, de büntetendő cselekményt valósít meg (lex minus quam perfecta). Ha tehát a munkaadó vállalja a jogszabályokban kilátásba helyezett bírságolási stb. szankciók kockázatát, azoktól eltérően is szerződtetheti, illetve utasíthatja a munkavállalót. Ezekből a jogszabályokból a munkavállalóra nézve tehát csak ún. „reflex jog" származik, amennyiben bejelentést tehet a megfelelő államigazgatási szervnél a kérdéses jogszabály megszegéséről. Igaz ugyan, hogy egyes burzsoá jogászok a munkajogviszonyra vonatkozó kógens jogszabályokat nem csupán reflex jogot kreáló állami beavatkozásnak tekintik, hanem olyannak, ami a munkajogviszony tartalmává válik és aminek ily módon semmisség, illetőleg az utasítási jog kapcsán közvetlenül megtagadhatóság a következménye. Ennek az álláspontnak egyik képviselője, *Nikisch* maga sem tekinti azonban az állami beavatkozásnak ezt az oldalát hatásosnak az utasítási jog korlátozása szempontjából, amikor lényegében így nyilatkozik: mivel nincs biztosítva az, hogy a munkavállaló egy törvénytelen munkaadói rendelkezést minden esetben visszautasíthasson, ezért szükséges az ilyen jogszabályok alátámasztása államigazgatási és büntetőjogi biztosítékokkal.[18] Jellemző a burzsoá munkajogviszonyra, hogy *Nikisch* végeredményben hatásosabbnak tartja az utasítási jog korlátozása szempontjából a lex minus quam perfecta szabályokat a lex perfecta-nál.

A szocialista jog jellemzője e téren, hogy a munkaidőre vonatkozó szabályozás lex perfecta, a jogszabály rendelkezései a munkajogviszony tartalmává válnak és közvetlenül a munkavállaló részére biztosítanak jogokat. A túlmunka elrendelésénél, valamint a heti pihenőnapon és munkaszüneti napon végzendő munka tekintetében a munkáltató utasítási joga szűk törvényi keretek közé van szorítva, és ezen belül is különböző feltételekhez kötve.[19] Bár a Mt. nem mondja ki kifejezetten az utasítás megtagadhatóságát, de mindenesetre a munkáltatót csak *meghatározott körben* jogosítván fel, nyilvánvaló, hogy utóbbi e jogkörén túl nem írhat elő kötelezettséget a másik fél számára. A munkaidőről mint az utasítási jog korlátjáról beszélve említést kell tennünk arról, hogy a törvény a munkaidő tekintetében *maximumot* ad, ami tehát nem zárja ki az alacsonyabb munkaidővel történő szerződéses alkalmazást. Ennyiben az utasítási jog a *szerződéssel* kerül további korlátozásra. Utalnunk kell végül arra, hogy a fentebb említett kivételeken túl a *készenléti szolgálat* elrendelésének, valamint a *rendkívüli berendelésnek* a lehetősége mint a munkaerő rendelkezésre állásának különleges esete is lehetővé teszi szűk körben az utasítási jognak a munkaidőből adódó e korlátja esetenkénti feloldását.

3. A munkáltató utasítási jogának további, ugyancsak a megkövetelhető munkamennyiséggel kapcsolatos korlátja a teljesítmény-követelmény, vagy munkamérték rögzítése. Míg a munkaidő korlát volta azonos munkaintenzitás feltételezésével mutatható ki, ez a korlát a munkaintenzitás egy bizonyos mértékének a megállapítását jelenti a munkafeladat elvégzéséhez szükséges munkaidő előírásával. Míg a munkaidő-korlát mindenekelőtt azt jelzi, hogy *mikor,* a munkamérték rögzítésében rejlő korlát pedig közvetlenül arra mutat rá, hogy *mennyi* munka követelhető a munkavállalótól.

A burzsoá jogban semmilyen formában nem létezik korlátozó rendszabály a munka intenzitására nézve. A munka intenzitásának korlátozása állami beavatkozással vagy akár a munkavállalói szervezet fellépésével a tőkés munkaadó mint magánvállalkozó legérzékenyebb pontját érintené. Ugyanakkor a munka intenzitásának foka sokkal nehezebben felmérhető jellemzője is a munkavégzésnek, s mindemellett még igen relatív tényező is. A munka intenzitásának egyetlen „korlátjaként" a tőkés *munkaadó érdekét* ismeri el a burzsoá jogrend. Ez az érdek pedig azért nem biztosít számottevő korlátozást, mert a munkaerőpiac helyzete (állandó tartalékserege révén) lehetővé teszi a munkaintenzitás végsőkig való fokozását, a szükséges szakmunkás gárda pedig túlfokozott intenzitás mellett is biztosítható a tőkés munkaadó számára.

A szocialista jogban a teljesítmény-követelmény meghatározásának alapelvéül szolgál a szocialista társadalomnak az az elve, hogy ti. „mindenkitől képességei szerint". Igaz, hogy ez az elv nem csupán az egyes munkavállaló szubjektív adottságaira épül, amennyiben nem zárja ki a magasabb teljesítményre ösztönző, az emberi kezdeményező készség kifejlesztését segítő objektív mérce alkalmazását. A munkamérték ilyen objektivizálódása azonban nem szakad el a szubjektumtól és így nem engedi meg a munkaintenzitás olyan fokának alkalmazását, ami a tőkés munkajogviszonyra jellemző, különösen a termelőeszközök nagyarányú tökéletesedésének, automatizálásának időszakában.

A munkamérték megállapítása az anyagi termelés szférájában a *normális emberi teljesítőképességgel* számolva, különböző gazdasági tényezők figyelembevételével, többnyire műszaki felmérés alapján történik. A munkamérték az anyagi termelés szférájában vonatkozhat az időegység alatt előállítandó termék mennyiségére vagy akár egy elkészítendő termék gyár-

[18] Vö. Nikisch: Im. I. k. 258—259. old.

[19] Az e vonatkozásban hatályos jogszabályok rész-rendelkezéseinek bemutatásától eltekintünk.

tási idejének megállapítására meghatározott minőségi követelmények betartásával. A teljesítmény-követelmény ennyiben nem az egyes dolgozóra, hanem a dolgozók *egyes kategóriáira* (vagy legalábbis a munkakörre) nyer megállapítást, amiért is annak előírásai *normatív tartalmú* rendelkezésként foghatók fel; ezért a teljesítménykövetelmény megállapítása kívül esik a szorosan vett utasítási jog körén. A teljesítmény-követelmény mint szabályzat azonban a *munkáltató aktusa* s így annak megállapítása lényegében a munkáltató operatív „beavatkozását" jelenti a másik fél tevékenységi körébe: következésképpen annak megállapítása is az utasítási jog gyakorlásával rokon fogalom (amennyiben ti. az egyedi utasításhoz hasonlóan az is munkáltatói aktus). Mindez azt is jelenti tehát, hogy a munkamérték megállapítására nézve a teljesítmény-követelmény (a norma) mint belső szabályzat az utasítási jog korlátjaként csak *alaki jogi* szempontból fogható fel: nem utasítással, hanem normatív belső aktussal állapítandó meg a munkamérték ott, ahol a munka mérhetősége, gazdaságossága stb. folytán ez lehetséges. A munkamérték korlátja *anyagi jogi* értelemben — eltérően a burzsoá munkajogviszonytól — az a *jogszabály,*[20] amely a munkamérték megállapításának módjára nézve rendelkezik a munkáltató felé és amely jogszabály essentia-ja a „mindenkitől képességei szerint" — elv.

A teljesítmény-követelménynek mint szabályzatnak a létezése nem zárja ki azt, hogy a munka mértékére nézve egyedi utasítással lehessen rendelkezni. Az ilyen tárgyú utasításadásnak azonban főként azokban a konkrét munkajogviszonyokban vannak meg a „létfeltételei", ahol a teljesítmény-követelmény, mint szabályzat nem létezik. Utóbbi esetben a követelményt egy-egy feladat vagy folyamat elvégzésére vonatkozóan *esetenkénti utasításaival* határozza meg a munkáltató. Az ilyen egyedi utasítás a kijelölt munkafeladat elvégzésének *határidőit*[21] rögzíti. A határidő kötelezettség megállapítása éppen úgy a munka egy bizonyos mennyiségi követelményét állítja a munkavállaló elé, miként a (szabályzat tartalmú) teljesítmény-követelmény azzal az eltéréssel, ami a normatív jellegű és konkrét kötelezettség természetének különbségéből adódik. — A konkrét határidős kötelezettség rendszerint azonnal vagy legalábbis gyorsan teljesítendő kötelezettséget jelent, aminek folytán a megállapított határidő realitására nézve is sokkal kevesebb a valószínűség mint a szabályzatok esetében. Mindez nemcsak az utasításadó számára szívlelendő meg, hanem az utasítás érvényessége (megtagadhatósága stb.) szempontjából is jelentős tényező. Az utasítási jog határa e körben nincs szabályozva a szocialista jogban sem. A szabályozás azonban szükséges és lehetséges is olyanképpen, hogy annak alapján a reális teljesíthetőség igényét kelljen támasztani a kiadásra kerülő utasításokkal szemben.

4. Meghatározott munkateljesítmény megkövetelése, mint munkáltatói jog a munkajogviszonyban, nemcsak mennyiségi, hanem minőségi követelmény is. A minőségi munka pedig hatványozott mennyiségi munka (Marx) lévén nyilvánvaló, hogy a munka meghatározott minőségi követelménye egy bizonyos munkamennyiségben oldódik fel. Ennyiben a munka minőségének a követelménye a munka *mértékét* érinti és viszont: meghatározott mennyiségi követelmény mindig egy meghatározott minőségben teljesítendő. A munka minősége tehát önmagában is teljesítmény-követelmény. Erre vonatkozólag az anyagi termelés szférájában *technológiai* utasítások vannak hatályban, amelyek részletesen tartalmazzák egy bizonyos munkafolyamat elvégzésének *módozatait.* Ezek az utasítások biztosítják a munkának a megkívánt minőséget biztosító elvégzését. A technológiai utasítás azonban azért, mert rendszerint nem egyetlen munkavállalót érint, de önmagában azért is, mert magára a *munkafolyamatra* vonatkozik általában — *normatív tartalmú* éppen úgy, mint a teljesítmény-követelmény szabályzat. Ennek következtében pedig nem tekintendők azok sem szoros értelemben vett konkrét utasításnak. *Utasítás* voltuk miatt azonban eltérnek a munkanormát tartalmazó szabályzattól is (a norma nem tekinthető utasításnak, mert a munka mennyiségét csak a viszontszolgáltatás *feltételévé* lehet tenni, nem pedig *jogparancscsal* előírni.[22]) és az egyedi utasításhoz közelebb állnak anélkül, hogy az a közeledés erősebb volna, mint a normatív voltukból eredő eltérés.

A munka minőségére vonatkozólag sok vállalatnál ugyanakkor nem kifejezett technológiai utasítással találkozunk, hanem a munkavégzés módját íratlan (tapasztalaton alapuló vagy éppen „öröklött" ismereteken nyugvó) szabályok (pl. a főzés-technológia a vendéglátóiparban) határozzák meg. Utóbbi területeken a munkáltató utasítási joga a munkamódot részben módosító „beavatkozás"-ban nyilvánulhat meg mindaddig, amíg a termelés követelményeként kifejezett technológiai utasításokat nem léptetnek hatályba. A technológiai utasítások léte pedig a munka normális menete esetén nem igényli a munkamódnak egyedi utasításokkal való befolyásolását. Ennek ellenére sem jelentéktelen még e területen sem az egyedi utasításadás joga. Ezt pedig a selejt megelőzésére vonatkozó hatályos szabályaink szemléltetően bizo-

[20] Vö. a 22/1961. (VI. 9.) Korm. sz., a munkanormákról szóló rendelettel.

[21] Utalnunk kell arra, hogy a határidő kitűzése a munkajogviszonyban sem vezethető vissza mindig munkáltatói utasításra (pl. határidős alkalmazás, képzettség megszerzésének határidőhöz kötése stb.).

[22] E tanulmány szerzője a munkakötelezettséget megállapító aktusok jogi jellemzésével egy külön munkában foglalkozik.

nyítják. E szabályok alapján ugyanis a munkáltató utasítási joga előtérbe kerül akkor, ha a technológiai utasítás által feltételezett valamely termelési tényező nem áll rendelkezésre vagy nem a feltételeknek megfelelően működik. Egyedi utasítással írható elő nevezetesen a dolgozó kötelezettsége abban az esetben, ha az anyag, a gép, vagy a szerszám hibájából a technológiai előírásoknak (meghatározott anyagösszetétel, súly-, méret- és alakhűség, szilárdság, felületi finomság, egyenletesség stb.) megfelelő terméket előállítani nem tudja. Ezen túlmenően is a konkrét esetek számtalan olyan változata képzelhető el, amikor a munkáltatói utasítási jog kerül az előtérbe.

Az anyagi termelés szféráján kívül, a nemtermelő munka területén, a munka minőségére vonatkozó utasítások rendszerint szintén közvetetten jelentkeznek olyanképpen, hogy a munkáltató megszabja a kiadott munkafeladat elvégzésének módját és esetleg vázolja a teljesítés során figyelembeveendő szempontokat. Az utasítás ilyenkor a teljesítés módját egészében vagy részleteiben, vázlatosan teszi a munkavállaló kötelezettségévé, amely keretben a munkavállaló *képzettsége* játszik közre a minőségileg megfelelő teljesítésben.

Az utasítási jog határait ezen a téren is a normális emberi teljesítőképesség, valamint a munkavállaló ismeretei, begyakorlottsága, stb. szabja meg. E követelménynek úgy kell kifejeződnie az utasításadásban, hogy a kellő minőség eléréséhez szükséges határidőt biztosítani kell. Magasabb vagy új módon elérhető minőségi követelmény teljesítéséhez hosszabb határidőt kell biztosítani. — Az utasítási jog határait ilyen értelemben sem szabályozza hatályos jogunk. Ilyen szabályok megalkotása azonban ugyancsak megfontolandó, mivel főképp a nem termelő szférában, az intézményeknél, az államigazgatásban hathatósan járulhatna hozzá a munka tervszerűbbé tételéhez: a túlzottan magas intenzitást követelő és a kellő minőség elérésének feltételeit nem biztosító rövid határidők következtében gyakran találkozhatunk e téren a munkateljesítés egyenetlenségeivel is. Ugyanakkor egy ilyen szabályozás nem tekinthető általános kívánalomnak, mivel a termelő szférában az előbb említett problémák kevésbé vagy egyáltalán nem jelentkeznek alapvetően a teljesítés követelményeit hosszabb időre meghatározó stabil szabályzatok létezése és általában a munka átfogó tervszerűsítésének lehetősége folytán.

5. Az utasítási jog nem korlátlan a *munkateljesítés helye* szempontjából sem. A burzsoá jog e téren is a formális szerződéses szabadság elve alapján áll. A burzsoá irodalom és gyakorlat egyaránt a szerződést tekinti irányadónak arra nézve, hogy a munkáltató miként utasíthatja munkavállalóját a munkateljesítés helyével kapcsolatban. Tőkés viszonyok között e tekintetben lényegében csak az a kérdés aktuális, hogy a munkaadó egy másik vállalatába áthelyezheti-e a munkavállalót, hiszen a szerződésben a munkateljesítés helyéül általában magát a kérdéses vállalatot s nem annak egy meghatározott üzemrészét, irodáját, munkapadját jelölik meg. A vállalaton belüli áthelyezés, ill. munkahely-változtatás lehetősége általában nem is tárgya a kapitalista munkaszerződésnek. Ezen a körön belül a munkaadó vezetési joga tehát nem lesz szerződéses alku tárgya. Általánosan elismert az a felfogás, hogy a más vállalathoz való áthelyezéshez külön szerződéses megállapodás szükséges, ill. enélkül csak a *hűségkötelezettség* írhatja elő a munkavállaló számára, hogy ilyen utasítást elfogadjon.[23] A gyakorlatban azonban ez a formális elv éppen úgy, mint a tőkés munkaadó vezetési jogának akár jogszabályból vagy szerződésből eredő más korlátai, könnyűszerrel kijátszhatók a munkaadó által utóbbinak a munkavállalóval szembeni közismert gazdasági fölénye folytán.

A szocialista jogban a munkahelyre vonatkozó megállapodás nem essentialia negotii abban az értelemben, hogy általában az arra vonatkozó kifejezett megállapodás hiányában sem lesz a szerződés fogyatékos (nem essentialis elem a munkahely azért sem, mert nem meghatározó elem a szerződés arculatára, a felek helyzetére nézve). Arra gondolunk itt, hogy kifejezett megállapodás hiányában a felek *hallgatólagos megállapodása* vagy *utaló magatartása* lesz irányadó a munkateljesítés helyére nézve. Gondolnunk kell azonban arra is, hogy a munkakör kikötése gyakran már eleve a munkahely megjelölését is magával hozza. Ennek hiányában is meghatározhatják a felek azt a telepet, műhelyt, irodát, ahol a dolgozó a munkát teljesíteni köteles (Mt. 26. § (1) bek.).

Mivel a munkateljesítés helyének kijelölése a fent jelzett értelemben nem lényeges eleme a munkaviszonynak, ezért egy meghatározott vállalaton belül általában — akkor sem, ha a tényleges teljesítés helyét a szerződés tartalmazza — nem korlátozott e szempontból az utasítási jog. A dolgozónak ugyanis általában, nem létfontosságú érdeke az, hogy a vállalat egy meghatározott irodájában, üzemrészében teljesítsen munkát. Azokban az esetekben pedig, amikor a munkáltató *változó munkahelyre* kívánja alkalmazni munkavállalóját és ez a szándéka a vállalat profiljából vagy a munkavállaló által vállalt munkakör természetéből nem következik nyilvánvalóan, előbb a szerződést használhatja fel arra, hogy e téren utasítási jogának tágabb keretet szabjon. Változó munkahelyre alkalmazás esetén tehát maga a szerződés teszi lehetővé a munkahely ismétlődő megváltoztatását eredményező utasítást.

A szerződés nyújtotta lehetőségen túl hatályos jogunk külön is kiterjeszti az utasítási jogot a szerződésben ki nem kötött munkahe-

[23] Vö. Nikisch: Im. I. köt. 232. old.

lyen történő munkavégzés elrendelésére. Eszerint utasítható a munkavállaló arra, hogy *ideiglenesen* más helységben meghatározott vagy határozatlan időre munkát végezzen (kiküldetés, külszolgálat). A munkáltató utasítási joga kiterjed arra is meghatározott feltételekkel, hogy munkavállalóját *más vállalatnál* esetleg földrajzi változást jelentő munkahelyen ideiglenesen végzendő munkára rendelje.[24] Ezen utóbbi említettől különböző utasítás kiadására is kiterjed a munkáltató joga, amennyiben *véglegesen* is áthelyeztetheti[25] (anélkül természetesen, hogy maga a munkáltató is megváltozna). Az utóbbi tartalmú utasításadásnak kifejezett jogszabályi feltétele is van, éppen úgy, mint a munkakör megváltoztatásának lehetősége tekintetében, nevezetesen a népgazdaság érdeke (Mt. 133. §.).

II

A fentiekben az utasítási jog általános körvonalait, horizontját igyekeztünk megvonni. Ezek után pedig az a kérdés, vajon az utasítási jog a fentiekben jelzett körön belül korlátlan? A kérdésre tagadólag kell válaszolnunk, hiszen az eddig említett korlátok alapjában véve csak a vállalatvezetés utasítási *hatáskörét* voltak hivatva bemutatni, márpedig a hatáskörök (a vezetési jogkörök) rendszerint mélységben is korlátozottak. Ezek a korlátok nem a hatáskör vonalai már tulajdonképpen, hanem speciális tényállás esetén kötik meg a vezető kezét; mintegy vertikálisan korlátozzák ezek, nevezetesen az utasítási jogot. Ezek a korlátok tehát a kérdéses jogkör *gyakorlásával* kapcsolatban jelentkeznek már, hiszen azt jelölik meg, hogy a jogosítvány tárgya körében milyen eset az, amire nem terjed ki az egyébként olyan esetekre is biztosított cselekvési lehetőség. A munkáltatói utasítási joggal kapcsolatban ez a sajátosság abban nyilvánul meg, hogy van olyan *tevékenység*, amire nézve a *munkavállaló*, akinek a címére egy meghatározott tartalmú utasítás nem adható ki; sőt olyan *vezető* is van, aki egy meghatározott tartalmú utasítást a saját személyében rejlő ok miatt nem adhat ki. — Mivel ezek is az utasításadás korlátai, ezért mégis kívánatos ehelyütt foglalkozni velük a tanulmány keretei által lehetővé tett szűk körben.

A burzsoá jog e kérdésben is a munkaadó diszkrécióját tekinti alapelvnek, s így kesztyűs kézzel közelíti meg azt. Elismer ugyan bizonyos korlátokat, amelyek azonban tényleges jelentőségüket illetően a fentiekben már körvonalazott csekély értékkel bírnak. *Nikisch* például akkor tartja megengedhetetlennek az utasítási jog gyakorlását, ha az utasítás a törvénybe, a jó erkölcsbe, a gondossági kötelezettségbe ütközne, vagy a munkavállaló személyi méltóságát sértené.[26] *Raaflaub* szerint pedig nem lehet megkövetelni a munkavállalótól olyan munka teljesítését, ami beosztásához nem volna méltó, vagy hivatali tekintélyének jelentős lekicsinylését jelentené (jellemző példája: tanult ember segédmunkára nem utasítható).[27] A magyar burzsoá irodalomból *Vincenti* lényegében három korlátot ismer el: szerinte a bűncselekményt, a jogszabálysértést és a munkavállaló egészségének, testi épségének veszélyeztetését eredményező utasításadásra nem terjed ki a munkaadó utasítási joga. A jogszabálysértő utasításadásra vonatkozóan azonban leszűkíti a tilalmat a *munkavállaló érdeksérelmének* esetére.[28]

A szocialista jogirodalomban a szerzők zöme nem ismeri el a munkáltató jogát *jogszabályba* ütköző utasítás kiadására. Néhány szerző, ill. néhány külföldi jogszabály általánosságban beszél erről a tilalomról (pl. a Román Btk.),[29] másutt csak a *munkajogi* jogszabályba ütköző utasításadásra nem terjesztik ki a munkáltatói utasítási jogot (KZOT).[30] Ismét mások *külön* beszélnek még a *bűncselekményt* eredményező (Luby),[31] illetőleg a *károkozó* utasítások tilalmáról (Rudolf).[32]

A jogszabályba ütköző utasításadás tilalmával kapcsolatban abból kell kiindulnunk, hogy az utasítási jog általános körvonalait — mint fentebb említettük — jogszabályok vonják meg. E határok túllépése ezért az utasítási jog túllépését jelenti, tehát lényegében azt, hogy a munkáltató *feljogosítás hiányában* cselekszik. A most vizsgált esetben már nem erről van szó, hanem az olyan munkajogi szabályokról mindenekelőtt, amelyek nem kifejezetten az utasítási jogot körvonalazzák (pl. a munkavédelmet rendező szabályokba ütközés esetéről). Lényegében ugyanígy vetődik fel a kérdés *bármely más* jogszabályba ütköző utasítással kapcsolatban. Különös jelentősége van ennek a harmadik személy részére valamilyen, a vállalat nevében szolgálatot teljesítő munkavállaló esetében, főként az államigazgatásnak az állampolgárok ügyeit intéző dolgozói esetében. A jogszabályokkal szemben az utasítási jog gyakorlásának tilalmát abból a jogforrástani elvből kiindulva

[24] E megállapítások a Mt. 27. §., valamint a Mt. V. 34. § rendelkezésén alapulnak.

[25] Vö. Mt. 133. §. (2) bek. első „fordulatá"-val. Meg kell jegyeznünk, hogy a más vállalathoz való áthelyezésnek mint *munkahely-változtatásnak* a jogalapja (a 13. sz. lj. 2. bekezdésében említettekhez hasonlóan) több egyszerű utasításnál és ezért e tanulmány tárgyát meghaladó témakörbe tartozik.

[26] Vö. Nikisch: Im. I. köt. 223. old.

[27] H. E. Raaflaub: Die Treuepflicht des Arbeitnehmers beim Dienstvertrag, Verlag P. G. Keller-Winterthur 1959. 82. old.

[28] Vincenti: A munka magánjogi szabályai. Bp. Grill, 1942. 109—110. old.

[29] Hivatkozik rá S. Luby „A jogok gyakorlása és polgári jogi védelme a jogellenesség szempontjából" c. tanulmányában — ÁJI. fordítási anyaga Cs/670. sz. 24—25. old.

[30] Vö. a KZOT 36. § rendelkezésével.

[31] Vö. Luby: Im. 26. old.

[32] Vö. Rudolf L: A jogi szabályozás differenciálódása a munkajogban. Jogtud. Közlöny, 1959. 250. old.

kell megítélni, hogy az utasítás konkrét aktus s mint ilyen *semmilyen jogszabályba* nem ütközhet. Következésképp a munkaadó utasítási joga a jogszabályok ellenében nem gyakorolható. A joggyakorlásnak e tilalmát nem szükséges feltételesen, differenciáltan vizsgálni aszerint, hogy a megsértett jogszabály kinek az érdekét, az utasított vagy az utasító érdekét védi-e. Vincenti ugyan ezt a megkülönböztetést egy kiadott utasítás *megtagadhatósága* szempontjából teszi meg, ami pedig nem azonos az utasítási jog *terjedelmének* kérdésével. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy megtagadhatónak elismert utasítás kiadására nem terjed ki az utasítási jog. A megtagadhatóság kérdése ugyanis az utasítás mint *aktus* érvénytelenségéhez fűződhet, márpedig az utasítási jog korlátainak áthágása csak egy, a lehetséges érvénytelenségi kellékek közül. Mindemellett az utasítás érvénytelensége sem eredményezhet minden esetben megtagadást.

Ami a bűncselekményt vagy károkozást eredményező utasításadást illeti, megállapítható, hogy bár ezek is jogszabálysértést jelentenek, de a bűncselekmény is, a károkozás is, több mint egyszerű jogszabálysértés. Egyet kell tehát érteni azokkal a szerzőkkel, akik az ilyen hátránnyal járó utasításadás tilalmát kiemelik a jogszabálysértésre vonatkozó általános tilalom alól. Amennyiben az ilyen utasítás jogszabálysértést eredményezhet, annyiban már eleve áll az ilyen utasítás kiadására vonatkozó tilalom; ezek kiemelése mégis kívánatos, mert az utasítási jog jogosítottjának a felelősségét fokozottá teszik, sőt a megtagadás szempontjából is eltérő jelentőségűek a pusztán jogszabálysértő utasításoktól. A munkáltatónak tehát, mint az utasítási joggal felruházott személynek mérlegelnie kell, vajon az általa kiadni kívánt utasítás nem bűncselekmény-e, nem okoz-e kárt, nem sért-e jogot.

A szocialista munkajogi irodalomban és munkakódexekben felvetett további korlátokkal kapcsolatban (Román Mt.,[33] NDK. Pragmatika,[34] Rudolf,[35] Simonyi[36]) említésre méltó még, hogy azt a kérdést, vajon mily esetben jelenti az élet és testi épség közvetlen súlyos veszélyeztetését, az önérzet, az emberi méltóság, a tekintély megsértését a kiadandó utasítás, ugyancsak az utasítás kiadójának mérlegeléssel kell eldöntenie. Az élet és testi épség közvetlen súlyos veszélyeztetése esetére nézve munkajogunk *azonnali felmondásra* (azonnali kilépésre) jogosítja fel a dolgozót, amiben már benne foglaltatik az a lehetőség is, hogy az ilyen tartalmú utasítást megtagadhatja: ez a megtagadás azonban de lege lata kifejezetten csak a munkaviszony *megszüntetése formájában elismert.*

Az emberi méltóság, az önérzet, a tekintély sérelmét eredményező utasítás kiadását hatályos jogunk *kifejezetten* nem tiltja. Az ilyen utasítások azonban rendszerint a szocialista munkaerkölcs szabályaiba ütközvén, ezek kiadása az utasításadó munkajogviszonyának a megsértését jelenti. Az ilyen utasítást megtagadó munkavállaló esetleges fegyelmi ügyében pedig a felmentés azon a címen is eszközölhetőnek látszik, hogy az utasítás a szocialista munkaerkölcsbe ütköző lévén, majdnem biztosan megvalósítja az a joggal való visszaélés kritériumait. A joggal való visszaélés tilalma pedig valósággal a jog immanens követelménye és ezért annak érvényesítése a jogalkalmazásban nem tételez fel kifejezetten jogszabályi megerősítést.

A fentieken túlmenően az a kérdés is felvetődik az utasítási jog korlátainak vizsgálata során, vajon gyakorolható-e az utasítási jog a *dolgozó nép érdekének* rovására (Beér J.),[37] ha a kérdéses érdek nem fejeződik ki valamely jogszabályban. Érdemben ugyanígy kell válaszolnunk arra a kérdésre is, vajon gyakorolható-e az utasítási jog akkor, ha a munkavállaló mindennapi érdekét sérti a fent említett súlyos egyéni érdeksérelmet jelentő utasításadáson kívül. Ezzel a kérdés-feltevéssel aktuálissá válik a munkáltatói utasítási jog hatályos tételes szabályai által hagyott hézagok kitöltésére alkalmas korlátnak, nevezetesen a szocialista munkaerkölcs szabályai jelentőségének a felvázolása.

Amint fentebb már említettük, annak megítélése, vajon egy bizonyos tartalmú utasítás kiadható-e egy meghatározott személynek, sokszor a szocialista munkaerkölcs szabályai alapján történhet. Most célszerűnek látszik ezt a norma-komplexumot mint az utasítási jog korlátját általánosan bár, de közelebbről megvizsgálni. Arra az alaptételre való utalásból indulunk ki, hogy az utasítási jog szerződés alapján gyakorolható egy meghatározott személlyel szemben, vagy ami ugyanaz: az utasítási jog gyakorlása egy *szerződéses kötelezettség* konkretizálását jelenti. Ennyiben tehát egyszerű polgári jogi *követelési jognak* tűnik az. Ha azonban azt nézzük, hogy az utasítás által megállapított valamely kötelezettség a maga *konkrétságában* nem azonos a szerződésben vállalt megfelelő kötelezettséggel, akkor némileg más kép tárul elénk. E szemüvegen át azt látjuk, hogy ezt a konkrét kötelezettséget mint ilyent, a szerződés csak *lehetőség szerint* tartalmazza. Az utasítással történő kötelezettség-megállapítás tehát *viszonylagos egyoldalúságot* fejez ki; a munkáltató olyan viszonylagos kötetlenségét

[33] Ld. A Román Népköztársaság Munkakódexe 15. §-t. Romániai „Magyar Szó" 1950. VI. 2. sz. 3. old.

[34] Hivatkozik rá Kovács J. „Az államigazgatás meghatározása" c. tanulmányában, ÁJI. Értesítője 1957. 1. sz. 91. old. 75. sz. lj.

[35] Vö. Rudolf: Im. 250. old.

[36] Vö. Simonyi: A munkajogviszony elhatárolása a munkavégzéssel kapcsolatos polgári jogviszonyoktól. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Iuridica et politica, Tom. VI. Fasc. 6. 30—31. old.

[37] Vö. Beér J. egyik felszólalásával „Az államigazgatás néhány kérdése és a közalkalmazottak munkajogi helyzete" c. kötetben, 1958. 108. old.

biztosítja, amely nélkül egyetlen munkaorganizmus sem működhet. Végeredményben tehát a vezetés követelményéből adódó ez a viszonylagos munkáltatói kötetlenség esetenkénti mérlegelésből származó utasításokban oldódik fel. A vezetői mérlegelés alapjában pedig mindenekelőtt annak a *munkaszervezetnek az érdeke* fekszik, amely érdek szolgálatába állította a maga egyéni érdekét a másik fél, a munkavállaló.

Az utasítási jog gyakorlásánál tehát mindenekelőtt azt kell mérlegelnie a jogosítottnak, hogy mit kíván a munkáltató vállalat, a népgazdaság érdeke. Az utasítási jog gyakorlása lényegében ezért nem sértheti a népgazdasági érdeket, a dolgozó nép érdekét még akkor sem, ha utóbbi jogszabályi szövegezésben nem is jelenik meg. Ugyanakkor adódhatnak olyan esetek, amikor az utasítási jog súlyosan sérti a munkavállalónak mint egyénnek a mindennapi érdekét. Az ilyen eseteket szerződéstani szemléletben nézve, olybá tűnnek azok, mintha a kérdéses kötelezettséget nem vállalta volna a dolgozó akkor, ha a szerződéskötés idején szeme előtt lebegett volna a kérdéses eset (az ilyen esetek lehetősége különösen alátámasztja az utasítás egyoldalú aktus voltát). Ha feleletet akarunk kapni arra, hogy hasonló esetekben miként viszonyul egymáshoz a két érdek, hogyan oldható fel az említett érdeköszeütközés, abból az általános szabályból kell kiindulnunk, hogy az egyoldalú aktusok igen sokszor jogi elismerésre találnak akkor is, ha a másik fél érdekét sértik (igen gyakran ilyen sérelemmel jár a jogszerű felmondás is a másik pozícióban). Mindemellett figyelemreméltó, hogy az ilyen egyoldalú aktusok rendszerint csak akkor találnak jogi elismerésre, ha az ellenkező helyzet (pl. a felmondás jogszerűtlenné minősítése) viszont a másik fél érdekét aránytalanul súlyosan sértené. Az egyoldalú konkrét aktusok gyakorlásánál ezért az érdekmérlegelésnek *érdekarányosításban* kell kifejeződnie.

Ennélfogva az utasítási jog gyakorlása nem lesz jogszerűnek elismerhető, ha aránytalan munkavállalói érdeksérelmet fejez ki, ha már a *joggal való visszaélés* erejével hat a kiadott utasítás; mögötte nem vagy aránytalanul csekély mértékben áll fenn a népgazdasági érdek. A két fél érdekének a szocialista erkölcs alapján történő ilyen összeegyeztetése tehát általánosnak tekinthető szabálya az utasítási jog gyakorlásának a szocialista jogban. Ezért az e szabály megsértésével gyakorolt utasítási jog nem ismerhető el.

Miután az utasítási jog terjedelmének és részben gyakorlásának elvi korlátait igyekeztünk megközelíteni, hangsúlyozni kívánjuk, hogy az utasítási jog kérdését csak abban a körben tettük vizsgálat tárgyává, amennyiben az alapvetően az *utasítási joggal felruházott személy munkajogviszonyának* tartalmi eleme. E megállapítás arra kíván utalni, hogy ebben a relációban az utasítási jog jogszerűtlen gyakorlása nem több, mint az utasítási joggal felruházott személy munkakötelezettségének megsértése. Munkafunkciója — vezetői ténykedés, ill. szűkebb vagy tágabb körben történt felhatalmazása (a vállalati hierarchia meghatározott fokától függően) — vezetői tevékenységének kelléke. Természetes tehát, hogy a részére biztosított utasítási jog *rendeltetésszerű gyakorlása* — az ő munkakötelezettsége. Rendeltetésellenes vezetői ténykedése pedig, nem kevésbé mint a kifejezetten jogszerűtlen cselekvése — munkakötelezettségének a megsértése. Felelőssége is abban a munkajogviszonyban realizálódik ezért, amelynek ő munkavállalója, éspedig a munkajogunk által előírt szankciók alkalmazása révén.

Ami az *utasítási jog címzettjének* a lehetőségeit illeti a jogszerűtlenül vagy rendeltetésellenesen kiadott utasításokkal kapcsolatban, tehát azt a kérdést, hogy a munkavállaló *megtagadhatja-e* a kiadott utasítást, megfontoltan további kérdésektől kell függővé tenni, mivel az utasítási jog megtagadhatóságának tág körben való biztosítása aláásható a vezetés tekintélyét és ezen túlmenően is jelentős vagyoni és erkölcsi károkat idézhet elő. Az utasítás megtagadhatóságának kizárása viszont a szocializmus azon alapelvének a sérelmét hozná magával, ami szerint a bírálat és az önbírálat a fejlődés egyik mozgatója.[38]

Román László

[38] Jelen tanulmány témája részét alkotja a szerző egy most készülő monográfiájának. E monografikus feldolgozás külön fejezetet szentel a munkáltatói utasítás érvényessége és ezzel kapcsolatban az utasítás megtagadhatósága problémájának is.

A dolgozó anyagi felelőssége az állandó megőrzésre vagy kizárólagos használatra átvett vagyontárgyakért

A megőrzésre, kezelésre, használatra átadott vagyontárgyakért fennálló anyagi felelősség problémája nem mai keletű. Mint jogi jelenség is több ezeréves múltra tekinthet vissza. Találkozunk vele már Hammurabi törvényeiben, ahol a 263. § kimondja: ha a pásztor az ökröt vagy juhot, amelyek neki átadattak, elveszni hagyja: ökröt, az ökörnek megfelelőt; juhot, a juhnak megfelelőt térít meg gazdájuknak.[1] Ez

[1] Bochor Mihály: Hammurabi törvényei, Kolozsvár, 1911. 60. old.

a rendelkezés nemcsak az anyagi felelősségről intézkedik, hanem a kártérítés mértékét is előírja. A kimentési okokat foglalja magában a 266. §, amely megállapítja: ha az akolban isten csapása támad (vagyis, ha az akolt villámcsapás éri), vagy ha oroszlán gyilkol benne: a pásztor tisztázza magát, s akkor az akolban esett kárt az akol gazdája viseli.[2] A rendelkezésből kitűnik, hogy a juhász és a pásztor csak elháríthatatlan külső okkal, mégpedig a jogszabályban meghatározott elháríthatatlan külső okkal menthette ki magát. Ebből a felelősség objektív jellegére vonatkozóan is tudunk következtetést levonni.

Hammurabi törvénykönyve mellett Manú törvényeinek 230. pontja a felelősség tekintetében már az őrzési kötelesség szerint disztingvál, amikor kimondja: Nappal a felelősség a nyáj biztonságáért a pásztoré, éjjel az úré, ha a nyáj otthon van ennek a házánál; ellenkező esetben a pásztort éri a felelősség a nyájért éjjel.[3] A rendelkezés az őrzési kötelezettségtől teszi függővé a felelősséget és a pásztor kizárólagos felelőssége csak abban az esetben érvényesül, ha a pásztor a nyájat állandóan őrizetében tartja. Egyébként e szabályok a mentesítési okok körét tovább bővítik, így a pásztor nem felel azért a juhért, amelyet kellő lárma-ütés után loptak el a tolvajok, ha azt kellő helyen és időben az urának jelentette.[4] Ugyanígy nem felel a barmok elhullásáért, vagy ha farkas hirtelen ráugrik valamelyikre, s azt megöli.[5]

A római jogban a XII. táblás törvény a hiány egyéb eseteit is szabályozza,[6] és nyomait megtaláljuk a klasszikus értelemben vett számadási felelősségnek is.[7] A klasszikus jog (i. sz. kezdete—III. század) pedig megvetette a custodia felelősség alapjait, amely szerint az adós az idegen dolgot megőrizni, azt épségben visszaadni tartozott és e kötelezettségénél fogva vétkességére tekintet nélkül felelős volt a dolgot ért, minden káros behatásért, amely nem esik a casus maior fogalma alá, azaz nem mindenkire elháríthatatlan, tehát az ún. alsó balesetért (a casus minorért), különösen a lopásért és megrongálódásért.[8]

Úgy vélem, nagyon elhamarkodott lépés lenne, ha a szóban forgó juhászok és pásztorok valamint a modern ipari üzemek, kereskedelmi üzletek dolgozói között próbálnánk párhuzamot vonni. A történelmi előzmények vizsgálata az áttekintést, a probléma vizsgálatát könnyíti meg, de helytelen lenne, ha figyelmen kívül hagynánk a közben eltelt több ezeréves időszaknak a termelő-erőkre és a termelési viszonyokra, valamint ezekből következően az anyagi felelősségre gyakorolt hatását.

Az ismertetett korok szabályai, azok összevetése által alapvetően nem különböznek egymástól, ami érthető is, hiszen lényegében azonos társadalmi viszonyok kifejezői. A jogfejlődés continuitása következtében azonban ezek a felelősségi formák alapul szolgáltak a későbbi társadalmi viszonyok felelősségi rendszerének a kialakításánál is, jóllehet a felelősségi forma tartalma alapvetően megváltozott.

A számadási kötelezettség és a számadási felelősség, illetve a custodia felelősség megtalálható a burzsoa jogban is, sőt az elszámolási kötelezettség és az óvadék intézményén keresztül utat tört magának a kapitalista munkaviszony jogi szabályozásában is. Az 1897. évi XX. törvény — többek között — az állami pénztárak, anyagkezelő hivatalok tisztviselőinek számadási felelősségéről rendelkezett. Az 1897. évi XX. tv. 53. §-a értelmében a pénz-, anyag vagy egyéb értékek kezelésére, s a kezelés közvetlen ellenőrzésére hivatott állami közegek a számadásaikból származható térítmények fedezésére tartoznak szolgálati biztosítékul fizetésük kétharmadának megfelelő összeget készpénzben letenni, s azt minden előléptetésnél a fizetési többlet kétharmadával kiegészíteni. A szolgálati biztosíték és annak a munkaviszony keletkezésekor történő lefizetése az ilyen munkakörök betöltésének előfeltétele lett, amelynek a lefizetésére nem minden dolgozó volt képes.

Biztosítékot jelentett az esetleges hiányok fedezésére az előre lefizetett óvadék. Az óvadék adásának széles körben való elterjedése nemcsak fedezetet, hanem azok jogtalan felhasználása által külön jövedelmet is biztosított egyes munkáltatóknak, amire vonatkozóan bőséges anyagot tartalmaz a Kúria gyakorlata.[9]

A vagyontárgyak megőrzése, használata, kezelése a szocialista viszonyokban is jelentkezik, ezért a termelési eszközök társadalmi tulajdonba vétele után, a szocialista munkaviszonyokra épülő Munka Törvénykönyve (1951. 7. sz. tvr.) érdeklődésének középpontjába került fokozatosan, először a raktárak és kereskedelmi üzletek dolgozói anyagi felelősségének[10] szabályozásán, majd az Mt. V. 192. §-ának megalkotásán[11] keresztül.

A munkajogi szabályozás érdeklődésének középpontjába került ez a felelősségi forma

[2] I. m. 60. old.

[3] Büchler Pál: Manu törvényei, Budapest, 1915. 125. old.

[4] I. m. 125. old.

[5] I. m. 125—126. old.

[6] Gai, D. 47. 9. 9.; Plin N. H. 17. 1. 7.; Plin N. H. 18. 3. 12.

[7] Ulp. D. 27. 10. 1.

[8] Vö. Marton Géza: A római magánjog elemeinek tankönyve — Institútiók (Tankönyvkiadó, Bp. 1960. 193—194. old.).

[9] Kúria III. 471/1932. sz. határozata; Kúria II. 4429/1930. sz. hat.

[10] 98/1952. (X. 19.) MT. sz. rendelet a raktárakban és a kereskedelmi üzletekben dolgozók anyagi felelősségéről; 58 1958. (XI. 13.) Korm. sz. rendelet a kereskedelmi dolgozók leltárhiányért fennálló anyagi felelősségéről.

[11] 14/1956. (V. 30.) MT. sz. rendelet (a dolgozók munkaviszonyát érintő egyes kérdések szabályozásáról) 25. §-a.

más szocialista országok munkajogi anyagi felelősségi rendszerének kialakítása során is. Az OSZFSZK Munka Törvénykönyvének 83. §-a értelmében a tényleges kár erejéig, de a munkabér tarifa egyharmadánál nem magasabb mértékben felelnek a munkások és tisztviselők a termelési eszközök elvesztése és egyéb hiánya, okiratok elvesztése, azok teljes vagy részleges elértéktelenedése következtében a munkáltatót terhelő kifizetésekért; azoknak a vagyontárgyaknak az előírt értéknormán felüli hiányaiért, amelyeket felelősség mellett adtak át az alkalmazottaknak megőrzésre vagy egyéb célokra, végül a gazdasági szükségletekre átadott pénzösszegek helytelen felhasználásáért.[12] Az OSZFSZK Mt. 831. § szerint a kár teljes mértékéig akkor terjed a felelősség, ha az alkalmazott külön írásbeli szerződéssel vállalta el a teljes vagy a fokozott vagyoni felelősséget azoknak a vagyontárgyaknak az előírt értéknormákon felüli hiányáért, amelyeket megőrzésre vagy egyéb célokra, így kizárólagos használatra adtak át a dolgozónak. Az értékhiányokért fennálló vagyoni felelősséggel kapcsolatos szerződések megkötésének rendszeréről a Szovjetunió Munkaügyi Népbiztosságának 1930. évi október 29-i 332. sz. rendelete intézkedett,[13] megjelölve azokat a munkaköröket és munkakörökben foglalkoztatott dolgozókat, amely munkakörökben foglalkoztatott dolgozók a teljes anyagi felelősséget külön írásbeli szerződéssel elvállalhatták. A pénz- és áruértéket kezelő alkalmazottak vagyoni felelősségéről a Szovjetunió Munkaügyi Népbiztosságának 1930. évi november 6-i 339. sz. rendelete rendelkezett.[14] A Mt. 834. §-a szabályozza a dolgozók anyagi felelősségét a használatra kiadott vagyontárgyakért, az okozott kár ötszöröséig terjedő mértékben.

Az NDK Mt. 112. §-ának (2) bek. értelmében a közvetlen kárt teljes mértékben meg kell téríteni: *a)* olyan szerszámoknak, védőruháknak vagy más tárgyaknak a megsemmisülése vagy megrongálódása esetén, amelyeket a dolgozónak az üzem írásbeli elismervény ellenében egyéni használatra átadott és amelyért ő számadással tartozik; *b)* olyan pénz- vagy egyéb értékek megsemmisülése esetén, amelyekért a dolgozó feladatköre alapján állandóan felelősséggel és elszámolással tartozik, amennyiben erre vonatkozóan közte és az üzem között írásbeli megállapodás jött létre. Anyagi felelősség mindkét esetben csak vétkes magatartás esetén terheli a dolgozót. Ennek megfelelően anyagi felelősséggel nem tartozik a dolgozó, ha megállapítják, hogy a kárt nem vétkes magatartással okozta. A szóban forgó rendelkezések[15] tehát a vétkességi felelősség elve alapján állanak.

A számadási felelősséggel kapcsolatos, korántsem teljes külföldi, valamint hazai szabályozás változatos, tarka képe azt mutatja, hogy egy bonyolult problémával állunk szemben, amit az is bizonyít, hogy a megoldásra irányuló kísérletek mindezideig nem vezettek kielégítő eredményre; bizonyítják a kártérítés mértékében megnyilvánuló lényeges eltérések (a munkabér meghatározott részétől, a havi munkabéren keresztül, az okozott kár ötszörös mértékéig terjedő felelősség); bizonyítja az 58/1958. (XI. 13.) korm. sz. rendelet[16] megalkotása és a leltárhiányért fennálló anyagi felelősségnek az ismeretlen okú hiányra korlátozása; bizonyítja az Mt. által szabályozott felelősségi formák között megnyilvánuló összefüggéstelenség, és az egyes felelősségi formák között tapasztalható hézagok; bizonyítja e probléma beható vizsgálatának a jogirodalom részéről történő mostoha kezelése és az eddigi vizsgálat alapján kialakított objektív felelősségi formával szemben támadt alapos kételyek; bizonyítja a Mt. V. 192. § (1) bekezdésének[17] alkalmazásával kapcsolatos joggyakorlat (problémák akörül, hogy milyen körben és milyen feltételek mellett érvényesül az Mt. V. 192. § (1) bekezdés; hogyan kell értelmezni az Mt. 192. § (1) bekezdést jogszabályszerkezeti szempontból; mi a viszony a Mt. V. 192. § (1) bek. és az Mt. 121. § között[18] továbbá az Mt V. 192. § (1) bek. és a Mt. V. 192. §(2)—(3) bek.[19] között; van-e összefüggés a Mt. V. 192. § (1) bek. és a Mt. V. 191. §-ának[20] rendelkezései között;

[12] 1930. január 30-i megfogalmazásban (az OSZFSZK törvényeinek és rendeleteinek gyűjteménye, 1930. évi 7. sz. 83. old.; 1932. szeptember 1-i megfogalmazásban (az OSZFSZK törvényeinek és rendeleteinek gyűjteménye 1932. évi 72. sz. 324. old.).

[13] A Szovjetunió Munkaügyi Népbiztosság Közlönye, 1930. évi 31—32 sz.

[14] A Szovjetunió Munkaügyi Népbiztosság Közlönye, 1930. évi 31—32. sz.

[15] A Német Demokratikus Köztársaság Munka Törvénykönyvének tervezete (Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény 1961. évi 1. sz. 170. old.).

[16] A kereskedelmi dolgozók anyagi felelőssége a leltárhiányért.

[17] Az a dolgozó aki a felszerelési tárgyakat (munkaruha, egyenruha stb.), szerszámokat vagy egyéb eszközöket, termékeket leltár vagy jegyzék szerint vesz át, és azokat állandóan őrizetében tartja vagy kizárólagosan használja, a hiányokért teljes mértékben felel, kivéve, ha a hiány erőhatalom, véletlen vagy egyéb rajta kívül álló okból következett be, és annak bekövetkezését kellő gondossággal sem akadályozhatta meg. Megrongálódás esetén az Mt. V. 191. §. rendelkezéseit kell alkalmazni.

[18] A dolgozó a vállalatnak *vétkesen* okozott kárért anyagi felelősséggel tartozik. (Kiemelés tőlem — T. I.)

[19] Mt. V. 192. § (2) bekezdés: Az (1) bekezdésben meghatározott anyagi felelősség terheli a pénztárosokat, pénzkezelőket, vagy értékkezelőket is az általuk kezelt pénz, értékpapír és egyéb értéktárgyak tekintetében.

Mt. V. 192. § (3) bekezdés: A raktárak és kereskedelmi üzletek leltárhiányért való felelősségét a 98/1952. (X. 19.) M. T. számú rendelet és az ennek módosításáról szóló 15/1956. (V. 30.) M. T. számú rendelet, továbbá az 58 1958. (XI. 13.) Korm. számú rendelet szabályozza.

[20] Mt. V. 191. § (1) bekezdés: A dolgozó kártérítés címén összesen legfeljebb egy havi alapbérének 15 százaléka erejéig felel akkor is, ha egy naptári hónapon belül több kárt okozó cselekményt követett el. Kivételt képeznek ez alól a (2)—(4) bekezdésben, valamint a 192. §-ban felsorolt esetek.

Mt. V. 191. § (2) bekezdés: Az (1) bekezdés esetén

hogyan értelmezendő a „teljes mértékben" felel kifejezése a Mt. V. 192. § (1) bekezdésének; van-e helye mérséklésnek a Mt. V. 192. § (1) bek. alapján megállapított kártérítés, illetve megtérítés esetén); bizonyítja továbbá a vállalati gyakorlat, amely néhány jellegzetesen egyéni használatú vagyontárgyra, ezek között is elsősorban a munkaruhára és az ún. kéziszerszámokra korlátozza ezt a felelősségi formát és kellően meg nem indokolt szigorúsága és kidolgozatlansága miatt tartózkodik e felelősségi forma kiterjesztésétől; végül bizonyítja a számadási felelősséggel kapcsolatos problémák bonyolultságát az az érdeklődés is, amely e különösnek nevezett munkajogi felelősségi forma vizsgálatára, közelebbi megvilágítására irányuló kísérleteket figyelemmel kíséri azzal összhangban, hogy annak behatóbb megismerése megkönnyíti a gyakorlat számára a sokféle felelősségi forma közötti eligazodást.

A Mt. V. 192. § (1) bek. alkalmazásával kapcsolatban felmerülő problémák közül a terjedelem szabta korlátok miatt csak a következő kérdéseket tárgyalom: 1. *a)* a Mt. V. 192. § (1) bek. viszonya a Mt. 121. §-hoz jogforrási szempontból; *b)* a Mt. V. 192. § (1) bek. vizsgálata jogszabály-szerkezeti szempontból; *c)* a Mt. V. 192. § (1) bek. viszonya a Mt. által szabályozott többi felelősségi formához; 2) a custodia, illetőleg a számadási felelősség problémái a Mt. V. 192. § (1) bek. vonatkozásában; 3) a Mt. V. 192. § (1) bekezdésben foglalt előfeltételek és feltételek, valamint azok egymáshoz való viszonya; 4) a Mt. V. 192. § (1) bek. alapján történő felelősségrevonás feltételei; 5) a bizonyítási teher kérdései a Mt. V. 192. § (1) bek. alkalmazása esetén; 6) a megtérítési kötelezettség mértéke mérséklésének lehetősége; 7) a megtérítési igény érvényesítése.

1. a) A Mt. V. 192. § (1) bek. alkalmazásával összefüggő problémák vizsgálata során az első kérdés, ami figyelmünket megragadja, úgy fogalmazható meg; — vajon a Mt. V. 192. § (1) bek. egy önálló, a Mt. 121. §-ától független felelősségi formát foglal magában, pontosabban: a Mt. 121. § (1) bek. által szabályozott szubjektív, vétkességen alapuló felelősségi formával szemben az Mt. V. 192. § (1) bek. objektív, vétkességtől független felelősségi viszonyt szabályoz, vagy pedig a Mt. V. 192. § (1) bek. a Mt. 121. §-ának a végrehajtási szabálya? Ha a Mt. 121. § (1) bekezdésétől független önálló felelősségi formát takar az Mt. V. 192. § (1) bekezdése, akkor egy jogforrási ellentmondással állunk szemben, ugyanis a jogforrások hierarchiájában a Mt. V. 192. § (1) bek. a Mt. 121. §-hoz képest alsóbbrendű jogforrás, amely külön törvényi felhatalmazás hiányában, illetőleg a Mt. 121. § (2) bekezdésnek megfelelően, végrehajtási jogszabály és az alaprendelkezéstől, vagyis a Mt. 121. § (1) bekezdéstől sem pozitíve, sem negatíve nem térhet el. A Mt. V. 192. §. végrehajtási szabály jellegére utal az is, hogy a 14/1956. (V. 30.) M. T. sz. rendelet, amely ezt a felelősségi formát bevezette, nem a Mt. 121. §-át módosította, — azt nem is módosíthatta —, hanem az 53/1953. (XI. 28.) MT. sz. rendelet 192. §-át[21] egészítette ki. Ez a rendelet pedig a Mt-nek a végrehajtási rendelete. Ha tehát a Mt. V. 192. § (1) bekezdésben a Mt. 121. § (1) bekezdéstől független, önálló felelősségi forma nyilvánulna meg, akkor ezt a jogszabályok hierarchiájába ütköző jogforrási ellentmondást jogforrási úton kellene feloldani azáltal, hogy a végrehajtási szabályban tükröződő felelősségi formát magasabb jogforrási szinten kellene szabályozni és így önálló felelősségi formává változtatni. Eddig viszont — tudomásunk szerint — a Mt. V. 192. § (1) bekezdésének vizsgálata a Mt. 121. §-ának (1) bekezdésétől elszigetelten történt, éppen ezért nincs alapos okunk annak feltételezésére, hogy itt valóban a Mt. 121. § (1) bekezdéstől független önálló felelősségi formával állanánk szemben. Egyébként ezt a továbbiak során megkíséreljük bebizonyítani. Ha viszont a Mt. V. 192. § (1) bekezdése végrehajtási szabály, akkor összhangba kell hozni a Mt. 121. §-ának (1) bekezdésével.

b) A gyakorlatban találkozunk olyan felfogással,[22] amely a Mt. V. 192. § (1) bekezdésben foglalt előfeltételeket azonosítja a felelősségrevonás feltételeivel, éppen ezért ennek tisztázása végett szükséges a Mt. V. 192. § (1) bekezdést elemezni jogszabályszerkezeti szempontból. A Mt. V. 192. § (1) bekezdésnek mint felelősségi szabálynak a közvetlen tárgya nem dolog, felszerelési tárgy (munkaruha, egyenruha), szerszám vagy egyéb eszköz, termék — miként az egyes felfogásokban megnyilvánul[23] — hanem e felelősségi szabálynak is, amint minden magatartási szabálynak a tárgya: a szóban forgó dolgoknak leltár vagy jegyzék szerinti *átvétele*, azok állandó *őrizete* vagy kizárólagos *használata* és ezekkel összefüggésben keletkezett hiánynak

ben is hat heti munkabére erejéig felel a felelős beosztásban levő dolgozó e munkaköre ellátásával kapcsolatban okozott kárért, különösen, ha az az ellenőrzés elhanyagolásából vagy a kártérítési felelősség érvényesítésének elmulasztásából keletkezett. A felelős beosztású dolgozók körét a miniszter a szakszervezettel egyetértésben határozza meg.

Mt. V. 191. § (3) bekezdés: Az (1) és (2) bekezdés esetében is a teljes kár erejéig lehet felelőssé tenni a dolgozót, ha a kárt okozó magatartás bűncselekménynek minősül, és ezért a bíróság jogerősen elítélte.

Mt. V. 191. § (4) bekezdés: Ha a kárt a dolgozó valamely dolog elidegenítésével vagy más szándékos magatartással (cselekmény vagy mulasztás) idézte elő, a teljes kár kétszeres összegéig tehető felelőssé. Ha az elidegenített dolog megkerült, értékének megfelelő összeg megfizetésére lehet a dolgozót kötelezni.

[21] A Munka Törvénykönyve végrehajtási rendeletének 192. §-a: A raktárak és a kereskedelmi üzletek dolgozóinak leltárhiányért való anyagi felelősségét a 98/1952. (X. 19.) M. T. számú rendelet szabályozza.

[22] Nigriny—Máltás: Munkaügyi viták a gyakorlatban (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1962. 231. old.)

[23] I. m. 231. old.

a *megtérítése*. Az említett vagyontárgyaknak leltár vagy jegyzék szerinti átvétele, azok állandó őrizete vagy kizárólagos használata, valamint ezekben a vagyontárgyakban hiány bekövetkezése, ennek a felelősségi rendszernek az előfeltételeit, vagy jogszabály-szerkezeti szempontból a tényállást tartalmazzák, amelynek bekövetkezése esetére a jogszabály meghatározott felelősségi magatartást parancsol. Ezek az előfeltételek e felelősségi forma érvényesülésének a lehetőségét biztosítják, amelyek nem azonosak a felelősségrevonás feltételeivel. A *tényállási részt* (a jogszabályban meghatározott vagyontárgyak leltár vagy jegyzék szerinti átvételét, azok állandó őrizetét, vagy kizárólagos használatát és a hiány bekövetkezését) mint előfeltételt követi a *szankció* (a hiányokért *teljes mértékben felel*), továbbá a *rendelkezés: felel* (helytállási kötelezettség kimondása, amely itt vagyoni helytállást jelent), valamint a *kizáró feltételek* felsorolása (kimentési okok és azok bekövetkezésének a kellő gondossággal való megakadályozása). A kimentési okok tehát nem a tényállási részben szereplő előfeltételek valamelyikének a hiányát jelentik, és nem is azok ellentétét (pl., ha nem leltár vagy jegyzék szerint, hanem más formában, vagyis munkaszerződésben foglalt kikötés alapján veszi át a dolgozó a vagyontárgyat; vagy ha a hiány nem állandó őrizetből vagy kizárólagos használatból, hanem más okból fakad, pl. a feldolgozás során megmunkálásból, a dologgal való jogtalan rendelkezésből stb. vagy ha nem hiány, hanem megrongálódás folytán kár következik be). A szóban forgó kimentési okokat tehát nem az előfeltételekkel, mint a Mt. V. 192. § (1) bek. szerinti felelősség okaival kell egybevetni, hanem azokkal az okokkal, amelyek a kizáró okok között nem szerepelnek, de amelyek a kizáró okok mellett a hiányt, mint valóságos és nem vélelmezett okok előidézték, és amelyeknek bizonyítása a dolgozót terheli.

c) Ami a Mt. V. 192. § (1) bekezdésnek a Mt. által szabályozott többi felelősségi formához való viszonyát illeti, szükséges megjegyezni a következőket: a) a szóban forgó rendelkezésnek a Mt. V. 191. §-ához fűződő kapcsolatára maga a Mt. V. 192. § (1) bekezdése is utal, amikor kimondja, hogy megrongálódás esetén a Mt. V. 191. §. rendelkezéseit kell alkalmazni; b) a megrongálódáson kívül még számos ok van, pl. rendeltetés-ellenes használat, megsemmisítés, jogtalan eltulajdonítás stb., amikor a Mt. V. 191. §. rendelkezései kerülnek alkalmazásra; c) a tényállásbeli előfeltételek valamelyikének hiánya (pl. ha nem leltár vagy jegyzék szerint veszi át a vagyontárgyat; nem tartja állandóan őrizetében a vagyontárgyat vagy nem kizárólagosan egyedül használja; d) ha a dolgozó a rajta kívül álló okok elhárítása tekintetében csak gondatlanul járt el és ezt bizonyítani tudja.

A Mt. V. 192. § (1) bekezdésnek a Mt. V. 192. § (2)—(3) bekezdésekhez való viszonya bonyolultabb. Akad olyan felfogás, hogy a Mt. V. 192. § (1) bek. az általános hatályú rendelkezés és ehhez képest a Mt. V. 192. § (2)—(3) bek. kivételt foglal magában. Ez kitűnik abból is, hogy a Mt. V. 192. § (2) bek. az anyagi felelősség mértéke, feltételei tekintetében visszautal a Mt. V. 192. § (1) bekezdésre, csupán a felelősség alapjául szolgáló vagyontárgyak körét szabályozza eltérően. Ez az eltérés még beleszorítható a Mt. V. 192. § (1) bekezdésben használt „egyéb eszközök" kifejezés fogalmi körébe. Itt a problémát a Mt. V. 192. § (1) bekezdésben foglalt előfeltételek közül az állandó őrizet és a kizárólagos használat kritériuma okozza. Egyrészt a dolgozó ezeket a vagyontárgyakat nem minden esetben tartja állandóan őrizetében, amit pl. a pénz funkciója következtében nem is tehet meg. A pénztáros befizetéseket fogad el és kifizetéseket eszközöl. Tehát a megőrzési kötelezettség e munkafeladatoknak alárendelten jelentkezik. Másrészt a kizárólagos használat az, ami problémát okoz, ugyanis a dolgozó az átadott értéktárgyakat nem használhatja sem kizárólagosan, sem kizárólagosságra tekintet nélkül. De nem használhatja a kezelésre, a fogalom lebonyolítására átadott pénzt sem. A kizárólagosság következetes alkalmazása is több esetben nehézséget jelentene, mert a dolgozó gyakran egyéb munkafeladatok mellett lát el pénzkezeléssel kapcsolatos teendőket, mégpedig nem egy ízben társadalmi munkában. Mindezek egybevetésével úgy vélem, hogy a Mt. V. 192. § (2) bek. esetén a munkakörre, a megőrzendő és kezelendő vagyontárgyak jellegére tekintettel a Mt. V. 192. § (1) bek. tényállási része korrekcióra szorul és helyesebbnek mutatkozik, ha a hiányért fennálló felelősségi formán belül a pénztárosok, pénz- és értékkezelők felelősségét az általuk kezelt pénz, értékpapír és egyéb értéktárgyak tekintetében önálló felelősségi alakzatként fogjuk fel. Ugyanez vonatkozik a kereskedelmi dolgozókra, akikre vonatkozóan a szükséges eltéréseket az 58/1958. (XI. 13.) Korm. sz. rendelet szabályozza.

2. A custodia, illetve számadási felelősség problémái a Mt. V. 192. § (1) bek. vonatkozásában a következőkben nyilvánulnak meg: Mindenekelőtt, a számadás az a művelet vagy eljárás, amellyel valaki a mástól átvett vagyon kezeléséről, a kezelés mikénti teljesítéséről beszámolni, illetőleg elszámolni tartozik. A custodia pedig az őrizetbe vett dolog megőrzésére és épségben való visszaadására irányul. Mindkét megbízás teljesítése történhet díjazás ellenében, az áruviszonyokra vonatkozó szabályok szerint és történhet díjazás nélkül. Köztudomású, hogy a társadalmi tulajdonban levő és a vállalati operatív kezelésre átadott vagyon kezelése, megőrzése számadási kötelezettség mellett történik. A vállalati számvitel tartja nyilván a vállalati vagyonkezeléssel kapcsolatos adatokat: bevételeket, kiadásokat, költségeket, a vállalati vagyonnak a vállalati terv által meghatározott cé-

lokra történő felhasználását. A felhasználásról, megőrzésről a vállalat negyedévenként, félévenként mérlegbeszámoló formájában a felügyeleti szervet tájékoztatni köteles a vállalati gazdálkodás alakulásáról; a vállalat a felügyeleti szervvel szemben meghatározott időközönként számadási kötelezettséggel tartozik. Itt ütközünk bele az első ellentmondásba, amikor azt látjuk, hogy a vállalat vezetéséért felelős igazgató, főkönyvelő nem a Mt. V. 192. § (1) bek. alapján, hanem esetleg a Mt. V. 191. § (2) bek. alapján felel a vállalati elszámolási kötelezettségből fakadó hiányokért. A másik ellentmondás abban nyilvánul meg, hogy egyesek a vállalatnak a felügyeleti szerv felé érvényesülő számadási kötelezettségét mechanikusan alkalmazni próbálják a vállalati belső viszonyokban, a munkaviszonyokban is és a hiányt az esetek többségében a dolgozóra igyekeznek hárítani, megfeledkezve arról, hogy az a vagyontárgy, mint a munkafeladatok teljesítéséhez szükséges munkaeszköz kerül a dolgozóhoz, vagy egyéb címen, de minden esetben a munkafeladatok teljesítése érdekében, tehát meghatározott rendeltetéssel. A munkafeladatok teljesítése, a munkaeszközök és egyéb vagyontárgyak használata pedig nemcsak a dolgozónak érdeke, nemcsak egyéni érdek, de társadalmi érdek is. Ebből következik, hogy a kárveszélyviselést, a hiányok viselésének kockázatát nem lehet teljes mértékben a dolgozóra áthárítani, hanem csak akkor, ha a hiány a dolgozónak felróható. Ez felel meg az egyéni és a társadalmi érdek összhangjának, de ez felel meg a munkaviszonyok jellegének és a Mt. 121. § (1) bekezdésnek is. Helytelen tehát az áruviszonyokban érvényesülő vagy áruviszonyokat tükröző custodia, illetve számadási felelősségi formákat a munkaviszonyokban alkalmazni, tekintet nélkül a munkaviszony és ebből következően a munkajogi anyagi felelősség sajátosságaira és csak egyedül a hiányra tekintettel. Következésképpen a Mt. V. 192. § (1) bek. nem a számadási kötelezettségen alapuló felelősség általános szabálya, hanem a számadási kötelezettségen alapuló felelősség munkajogi szabálya, a Mt. 121. § (1) bek-ben foglalt vétkességi felelősség végrehajtási szabálya. Számadási kötelezettség nemcsak a Mt. V. 192. § (1) bek. szerint átadott vagyontárgyak esetén terheli a dolgozót, hanem a Mt. V. 192. § (2)—(3) bekezdések esetében is, sőt az olyan vagyontárgyak tekintetében is, amelyeket a munkaviszony folyamán a Mt. V. 192. §-ra tekintet nélkül őriz meg, vagy használ egyedül, vagy munkatársaival közösen. A felelősség és ezzel összefüggésben a kártérítés mértéke viszont a Mt. V. 192. § (1) bekezdésben előírt előfeltételektől függően alakul. Minden esetre a dolgozó elszámolási kötelezettsége és számadási felelőssége a Mt. 121. § (1) bekezdésnek alárendelt belső, munkaviszony alapján fennálló elszámolási kötelezettség és számadási felelősség.

3. A Mt. V. 192. § (1) bek. tényállásában foglalt előfeltételeket az alkalmazás során felmerült problémák szempontjából három csoportba sorolhatjuk: *a)* a vagyontárgyak átadásával, *b)* a vagyontárgyak megőrzésével vagy kizárólagos használatával, *c)* a vagyontárgyak visszaszolgáltatásával kapcsolatos kérdésekre. *a)* A vagyontárgyak átadásával összefüggésben első kérdésként vethető fel: ki lehet az a dolgozó, aki felszerelési tárgyakat (munkaruha, egyenruha stb.), szerszámokat vagy egyéb eszközöket, termékeket leltár vagy jegyzék szerint vesz át? — Minden dolgozó átvehet ilyen vagyontárgyakat leltár vagy jegyzék szerint? — vagy talán a vállalat belátásán, elhatározásán múlik, hogy kinek, melyik dolgozónak ad át ilyen vagyontárgyakat leltár vagy jegyzék szerint? Anélkül, hogy részletes fejtegetésekbe bocsátkoznánk, egyértelműen megállapíthatjuk, hogy a dolgozó munkaköre irányadó e tekintetben, ugyanis a dolgozó munkaköre határozza meg, hogy melyek azok a vagyontárgyak, amelyek a munkakörbe tartozó munkafeladatok ellátásához szükségesek (szerszám, egyéb eszközök), és azt is a munkakör határozza meg, hogy a munkakör ellátásához a dolgozót milyen felszerelési tárgyak (munkaruha, egyenruha stb.) és munkavédelmi felszerelések (védőeszközök, védőöltözet stb.) illetik meg. A munkakör ellátásához szükséges munkaeszközöket és a munkakör alapján megállapított egyéb vagyontárgyakat a vállalat köteles kiszolgáltatni a dolgozónak. A kiszolgáltatás módja, formája ettől különböző dolog, ugyanis ezeket a vagyontárgyakat át lehet adni leltár vagy jegyzék szerint és anélkül. Tekintettel arra, hogy ezeket a vagyontárgyakat általában lejárati időre tekintet nélkül kell kiszolgáltatni, és ezek a vagyontárgyak egyes kivételektől eltekintve nem kerülnek a dolgozó tulajdonába, a társadalmi tulajdon megóvása és a visszaszolgáltatásból fakadó viták elkerülése érdekében indokolt, hogy a vállalat ezeket a vagyontárgyakat leltár vagy jegyzék szerint adja át a dolgozó részére, amelynek elmulasztásáért és ebből fakadó hiányokért a vállalat felelős beosztású dolgozójának az anyagi felelősségét meg lehet állapítani az Mt. V. 191. § (2) bek. alapján. Helyes lenne kifejezetten rendelkezni a felelős beosztású dolgozók ilyen irányban fennálló felelősségéről a Mt. V. 191. § (2) bek. módosítása által.

Azokat a munkaköröket, amelyeknek ellátásához a dolgozó leltár vagy jegyzék szerint vesz át vagyontárgyakat, célszerű lenne a vállalati munkarendben feltüntetni, azoknak a vagyontárgyaknak a megjelölése mellett, amelyeket a dolgozó ilyen munkakör betöltése vagy a munkakör megváltozása esetén leltár vagy jegyzék szerint vesz át és amelyekért nem az általános, hanem a különös munkajogi anyagi felelősség terheli. A dolgozó ilyen irányú tájékoztatására esetleg már a munkaszerződés megkötésekor sor kerülhet.

A leltár vagy jegyzék szerinti átadással kapcsolatban egyrészt meg kell szervezni az át-

adással összefüggő feladatokat, másrészt meg kell állapítani a vagyontárgy átadásának a szabályait. Az átadási kartonon fel kell tüntetni a dolgozó nevét, azonossági számát, lakóhelyét, munkakörét; meg kell nevezni az átadott vagyontárgyat, annak gyártási számát és egyéb megjelöléseit, ismertető jeleit, fel kell tüntetni a kiadott vagyontárgy értékét, gyártási idejét, elhasználódási fokát, a kiadás, illetve felvételezés időpontját, a lejárat időpontját kihordási idő esetén; rá kell vezetni az egyéb megjegyzéseket (felújított vagyontárgy, kissé kopott, megrongálódott), egyszóval mindazokat a tényeket, tulajdonságokat rögzíteni kell, amelyek a visszaadási kötelezettség és a felelősség szempontjából jelentőséggel bírnak. Az átadást bizonyító kartont annak kitöltése után alá kell íratni a dolgozóval. Ilyen formán az átadó leltár, jegyzék jogi természetét tekintve egy szerződéshez hasonló felelősségvállaló nyilatkozatnak fogható fel.

b) Az előfeltételek között az átadás mellett az állandó megőrzés nem megszakítás nélküli, folytonos őrizetet jelent, hanem ennek vertikálisan határt szab a napi munkaidő tartama, horizontálisan pedig annak a munkakörnek a betöltésével kapcsolatos munkaviszonynak a tartama, amelynek alapján a dolgozó köteles a munkakörhöz kapcsolódó vagyontárgyakat megőrizni. Részben ehhez, részben a kizárólagos használathoz kapcsolódik az a kérdés, mi történik, ha a vállalatnál több műszak van és az állandó megőrzésre vagy kizárólagos használatra átadott vagyontárgyak tekintetében is a dolgozók váltják egymást. Úgy vélem, ilyen esetekben meg kell szervezni a műszakonkénti átadást és átvételt. Csak ilyen módon vállalhat felelősséget a dolgozó a Mt. V. 192. § (1) bek. alapján.

Az állandó őrzés és kizárólagos használat horizontális jellege mellett is a felelősségre kiható jelentősége van a hirtelen bekövetkezett betegségeknek, valamint a munkaviszonyt érintő egyéb szüneteléseknek.

Az őrzés állandó jellege mellett, a használat kizárólagossága azt a problémát veti fel, hogy a kizárólagosság a munkafeladatoknak, a munkaviszony rendeltetésének megfelelő használatot jelent-e vagy azt jelenti, hogy a dolgozó kizárólag egyedül használja-e a vagyontárgyat. A felelősségi szabályok szem előtt tartásával elsősorban az utóbbiról van szó.

A vagyontárgyak megőrzésével és kizárólagos használatával összefüggésben rá kell mutatni a vállalat kötelezettségeire a megőrzéshez és kizárólagos használathoz szükséges előfeltételek megteremtésével kapcsolatban, valamint a vállalat ellenőrzési kötelezettségére a vagyontárgyak megóvását, rendeltetésszerű használatát illetően, valamint ezekkel összefüggő mulasztások jogkövetkezményeire, amelyek kármegosztásra, illetőleg a megtérítési kötelezettség mérséklésére vagy mentesítésre nyújtanak lehetőséget.

c) Az állandó megőrzésre vagy kizárólagos használatra átadott vagyontárgyak visszaszolgáltatásakor jelentkezik tulajdonképpen a dolgozó elszámolási kötelezettsége. Az átadott vagyontárgyak tekintetében a vállalatot bármikor megilleti a visszavételi jogosultság, a vállalatot az ellenőrzés során megilleti az a jog is, hogy a dolgozót az átadott vagyontárgyak felmutatására kötelezze, és a dolgozó a vállalat felszólítására köteles a dolgot felmutatni, illetve visszaszolgáltatni. Ugyanakkor a dolgozó az állandó őrizettel vagy kizárólagos használattal kapcsolatban felmerülő költségeinek a megtérítését is igényelheti. A dolgozó jogosult, sőt köteles a visszaszolgáltatott vagyontárgyak átvételéről elismervényt kérni, amelynek kiadásáig a dolgozó jogosult a vagyontárgyakat visszatartani.

Ha a dolgozó nem tud elszámolni, hiánya van, vagy a vagyontárgyakat nem megfelelő állapotban szolgáltatta vissza, a dolgozó elszámoltatásáról jegyzőkönyvet kell felvenni, amelynek alapján történik a hiány megtérítésére kötelezés, illetőleg az esetleges fegyelmi vagy büntető eljárás kezdeményezése. A dolgozó a vagyontárgy átvételéről kiállított átvételi elismervényt megőrizni köteles.

4. Az elszámolási kötelezettségből fakadó számadási felelősség átvezet az Mt. V. 192. § (1) bek. alapján történő felelősségrevonás feltételeihez, közelebbről ahhoz a kérdéshez, hogy a felelősségrevonás feltételei miben különböznek az általános munkajogi anyagi felelősség feltételeitől? — Az Mt. V. 192. § (1) bek. alapján fennálló felelősség objektív vagy szubjektív felelősség? A feltételek közül az okozati összefüggés és a vétkesség kérdéseire, valamint a hiány és a kár közötti összefüggés vizsgálatára térünk ki.

Bevezetőben szükséges utalni arra, hogy a kizáró okok megjelölésével és azok elhárításának lehetőségével a Mt. V. 192. § (1) bek. olyan vélelmet foglal magában, amellyel szemben a dolgozó ellenbizonyítása megengedett. Tehát az ellenbizonyításig a jogszabály nemcsak a dolgozó vétkességét vélelmezi, hanem azt is, hogy a hiányt a dolgozó okozta. Az okozati összefüggés és a vétkesség vélelmezése a vállalat bizonyítási szükséghelyzetéből fakad, azonban a bizonyítási tehernek ez a megfordítása nem mond ellent a Mt. 121. § (1) bekezdésnek.

A vélelmezett okkal szemben, a hiányt előidéző konkrét okoknak a feltárása nem közömbös, ha arra gondolunk, hogy a felelősségi szabálynak az emberi magatartás értékelésére és befolyásolhatóságára kell törekednie mind a hiányok további megelőzése, elhárítása, mind pedig a dolgozó nevelése érdekében. A felelősségi szabályok *nevelő* szerepe abban az esetben jut félreérthetetlenül kifejezésre, ha a vélelmezett ok és okozó kényelmesebb és a legkisebb kockázattal járó elvének az elfogadása helyett a hiányt kiváltó konkrét oknak és a dolgozó ehhez fűződő magatartásának a feltárására törekszünk a dolgozó közreműködésével, azáltal, hogy

érdekeltté tesszük a hiány valóságos okának a feltárásában, valamint abban, hogy ne legyen közömbös a hiányt előidéző okokkal és azok elhárításával szemben. Ezt pedig csak a kártérítés mértékének helyes megállapításával tudjuk elérni. A felelősségrevonás, a kártérítési eljárás feladata ezeknek a vélelmezett jelenségeknek a feloldása és a feltételezett jelenségeknek valósággá változtatása, pontosabban a valóság feltárása. A feltárás lehet a dolgozó, a vállalat, illetve mindkettő feladata attól függően, hogy melyik vezet eredményesebb megoldásra.

Az okozati összefüggés mellett a kizáró feltételekkel összefüggésben az Mt. V. 192. § (1) bekezdése a dolgozók vétkességét vélelmezi. Ez a vélelem feltételezi a dolgozó vétkességét nemcsak akkor, ha a kizáró okokat a kellő gondosság kifejtésével nem hárította el, hanem a kizáró okokra és azok elhárítására tekintet nélkül. A vétlenség bizonyítása viszont mentesíti a dolgozót mind a Mt. V. 192. § alapján fennálló, mind az általános munkajogi anyagi felelősség alól. De mi történik, ha a dolgozó vétlenségét nem tudja bizonyítani, csupán a gondatlanságból fakadó mulasztást? Ez a körülmény befolyásolja-e a megtérítés mértékét? Ezt — úgy vélem — a megtérítési kötelezettség mértékének a megállapításánál értékelni kell.

Összegezésként megállapíthatjuk, hogy az okozati összefüggés és a vétkesség jogszabályi vélelmével szemben a dolgozó ellenbizonyítása megengedett, ami a bizonyítási rendszer megfordításán keresztül szintén a *vétkességi* felelősség síkjára tereli a Mt. V. 192. § (1) bekezdésben foglalt felelősségi formát és megteremti az összefüggést a Mt. 121. § (1) bekezdésben szabályozott vétkességi felelősségi rendszerrel. Ezt figyelembe véve, nem tudunk egyetérteni a Magyar Munkajog című tankönyvnek azzal a felfogásával,[24] amely meggyőző indokolás nélkül a Mt. V. 192. § (1) bekezdésben foglalt felelősségi formát objektív felelősségnek fogja fel.

Ami a hiány és a kár közötti összefüggést illeti, szükséges megjegyezni, hogy a kár is hiányt jelent a vállalat vagyoni állásában. A jelenlegi megkülönböztetés közöttük a vagyontárgy tényleges állapotán és nem azok pénzbeni értékén alapszik, mindkettőt az adott vállalat vagyoni állásához viszonyítva. Az általános és a különös munkajogi anyagi felelősség elhatárolásánál tehát a hiány és a kár közötti megkülönböztetés egy formális elhatároló ismérv, amely helyett sokkal nagyobb jelentősége van a károkozás eltérő körülményeinek, és a károkozás körülményei tekintetében érvényesülő exculpációs bizonyítási rendszernek.

5. A bizonyítási teher problémái a Mt. V. 192. § (1) bek. alkalmazása esetén abból a bizonyítási szükséghelyzetből fakadnak, amelyek a hiány okozása körülményeinek a vizsgálata során jelentkeznek. A vállalat bizonyítani tudja a vagyontárgy átadását, de azt már kevésbé, hogy az állandó megőrzés vagy kizárólagos használat mellett — noha eleget tett ellenőrzési kötelezettségének — mi volt a hiány konkrét oka és ez hogyan függ össze a dolgozó vétkes magatartásával. Ennek az ellentmondásnak a feloldása csak a bizonyítási kötelezettség megosztásán keresztül lehetséges, mégpedig úgy, hogy az előfeltételeket (átadás, állandó őrizet vagy kizárólagos használat és hiány bekövetkezése) a vállalat köteles bizonyítani; a hiány konkrét okát és ahhoz fűződő vétlen magatartását pedig a dolgozó. Mind a vállalat, mind a dolgozó bizonyításával szemben meg kell engedni a másik fél ellenbizonyítását, mely a dolgozó részéről az előfeltételek tekintetében az Mt. V. 192. § (1) bek. rendelkezéseinek alkalmazása ellen irányulhat, a vállalat részéről pedig a dolgozó vétkességének és felelősségének a megalapozására. A bizonyítás sikertelensége a dolgozó oldalán felelősségének megállapítását, illetőleg teljes mértékű felelősségét, a vállalat oldalán pedig az előfeltételek bizonyításának sikertelensége a Mt. V. 192. § (1) bek. rendelkezéseinek alkalmazása helyett a Mt. V. 191. §. rendelkezéseinek az alkalmazását, vagy ha a hiány bekövetkezését nem tudja a vállalat bebizonyítani, a dolgozónak a felelősség alóli mentesülését eredményezheti.

6. A megtérítési kötelezettség mértékével összefüggésben tisztázatlan a Mt. V. 192. § (1) bekezdésnek az a rendelkezése, hogy a dolgozó a hiányokért *teljes mértékben* felel. A teljes mértékben kifejezés egyrészt a felelősség formájára utal, másrészt az anyagi felelősség mértékét is jelzi. A „teljes mértékben felel" kifejezés értelmezhető úgy is, hogy ilyenkor valamennyi felelősségi forma együttes alkalmazására sor kerülhet (anyagi, fegyelmi, büntetőjogi), tehát a felelősség nem egyik vagy a másik formára korlátozódik, hanem teljes mértékben kimeríti valamennyi felelősségi formát. Az a tény azonban, hogy az anyagi felelősség körén belül szabályozza a Mt. ezt a kérdést, arra enged következtetni, hogy egyrészt az anyagi felelősségi formára, másrészt a kártérítés mértékére utal. Továbbra is nyitva hagyott kérdés azonban, hogy a teljes mértékben kifejezés a kártérítés, illetve megtérítés felső határát írja elő kogens rendelkezéssel, amelytől a kártérítési, illetve megtérítési kötelezettség megállapítása és a megtérítés mértékének megállapítása során nem lehet eltérni, vagy ez a határ a felső határ, amelyen belül a károkozás, illetve a hiány bekövetkezésének körülményeire tekintettel mérséklésnek lehet helye. Ebben a kérdésben az álláspontok megoszlanak. Egyik felfogás szerint a számadási felelősségből következik az, hogy mérséklésnek nincs helye. A másik felfogás a munkajogi anyagi felelősség sajátosságaira utal, amely sajátosságok, ha eltérő szabályozást tesznek szükségessé az általános munkajogi anyagi felelősség területén,

[24] Weltner Antal: A magyar munkajog, Tankönyvkiadó, Bp. 1962. II. kötet, 199. old.

szemben a polgári joggal, akkor ezeknek a sajátosságoknak — ha korlátozottabb mértékben is — a hiányért fennálló anyagi felelősség körében is érvényesülni kell, hiszen a hiány a kár megnyilvánulásának egy sajátos formája, így a hiányért való felelősség is a munkajogi anyagi felelősségnek egy kivételes formája, amely nem független teljesen az általános kártérítéstől, nem hord magában attól teljesen idegen, önálló, pontosabban: különálló sajátosságokat. Melyek ezek a munkaviszonyra jellemző sajátosságok? *a)* a hiány a munkaviszony keretében megőrzésre, használatra átadott vagyontárgyakban merül fel, *b)* a dolgozó a megőrzéssel, használattal a munkakötelezettségét teljesíti, *c)* ezeket a vagyontárgyakat a munkafeladatok teljesítése érdekében adják át, *d)* a dolgozó a megőrzéssel, használattal kapcsolatos munkafeladatok teljesítéséért munkabérben részesül ugyanúgy, miként az általános munkajogi anyagi felelősséget maga után vonó munkafeladatoknak a teljesítéséért, de semmi esetre sem egyenértéket kap a megőrzésért, illetve a kizárólagos használatért; *e)* amennyiben az állandó megőrzés, illetőleg kizárólagos használat nem tartozik a dolgozó munkafeladatai közé, önkéntes elvállalás esetén a dolgozó ezekért a feladatokért külön díjazásban sem részesül; *f)* a társadalmi tulajdon fokozott védelméből következően a megőrzés, a kizárólagos használat terén a vállalatot is bizonyos kötelezettségek terhelik, amelyeket teljesen nem háríthat át a dolgozóra, *g)* a munkateljesítés során hiány formájában jelentkező kockázatot a dolgozó teljesen nem viselheti, *h)* a munkabérnek, mint a hiány kielégítése anyagi alapjának a szociális-kulturális szerepét sem hagyhatjuk teljesen figyelmen kívül. Úgy vélem, hogy a cselekmény alanyi és tárgyi oldala mellett a dolgozó anyagi felelősségére kiható sajátosságoknak korántsem teljes mértékű felsorolása sokkal inkább a megtérítési kötelezettség mértékének mérséklése mellett szól, mint ellene.

7. Az Mt. V. 192. § (1) bek. alapján fennálló megtérítési igény érvényesítése jelenleg az általános munkajogi kártérítési igény érvényesítésére vonatkozó szabályok szerint történik, az Mt. 122.—123. §-ainak megfelelően. A számadási kötelezettség, az elszámolási kötelezettség esetén követendő eljárás, a vagyontárgy használtsági fokának megállapítása, az előfeltételek bizonyítása a vállalat részéről és a dolgozó ellenbizonyításának a lehetősége, a dolgozó kimentési jogosultsága, a károkozás körülményeinek vizsgálata, a munkaviszony megszűnésekor és megszűnése után követendő eljárás, a megtérítési igény érvényesítésére megszabandó határidő és a megtérítési igény elévülésének kérdései amellett szólnak, hogy felül kell vizsgálni a megtérítési igény érvényesítése tekintetében irányadó szabályok alkalmazhatóságát, és összhangba kell hozni a megtérítési igény érvényesítésének szabályait a hiány egyéb eseteiben érvényesülő eljárási és anyagi jogi szabályokkal.

Tóth Imre

SZEMLE

Az európai szocialista államok jogalkotása

CSEHSZLOVÁKIA

Az 1963. évben eddig megjelent jogszabályok közül* mindenekelőtt az *államjog és az államigazgatási jog* területét érintő két törvényről kell megemlékezni. Ezek közül az első a *népi ellenőrzésről és a népgazdasági nyilvántartásról* szóló 23/1963. sz. törvény.

A jogszabály abból indul ki, hogy az ellenőrzés a népi ellenőrzés választott kollektív szerveinek rendszerén nyugszik. A népi ellenőrzési szervek az ellenőrzést úgy végzik és szervezik meg, hogy az országos érdekek megvédésében és az állami fegyelem megszilárdításában a dolgozók legszélesebb rétegei résztvegyenek, hogy a dolgozók tapasztalataira és a népgazdasági nyilvántartásra támaszkodó ellenőrzés naprakész legyen, a népgazdaság fejlődését a jó tapasztalatok általánosításával rendszeresen támogassa és a hibákat és fogyatékosságokat megelőzze. A népi ellenőrző szerveket a nép választja, ezek a népnek tartoznak felelősséggel. A választottaknak tevékenységükről be kell számolniok. Az ellenőrzés a népgazdaság irányításáért és a kulturális építésért felelős valamennyi szerv, valamint az állami szervek és szocialista szervezetek összes vezető dolgozói irányító munkájához szorosan hozzátartozik. Az irányító szervek és a vezető dolgozók ezért a hatékony ellenőrzést mint fontos állami és társadalmi kötelezettséget kötelesek megszervezni és elvégezni, éspedig a dolgozók és ezek társadalmi szervezeteinek, különösen a szakszervezetnek tevékeny részvétele mellett. Az irányítás szükségképpeni eszköze a népgazdasági nyilvántartás, amely biztosítja a vállalatok, az egyes ágazatok és az egész népgazdaság helyzetének és fejlődésének alapos ismeretét, különösen a tervezés szükségletei szempontjából, valamint annak felmérését, hogy az állami terv és állami költségvetés feladatait hogyan teljesítik.

A törvény részletesen tárgyalja a népi ellenőrzés fő feladatait, majd rátér a népi ellenőrzés szervei rendszerének szabályozására. A népi ellenőrzés szervei a választott kollektív szervek egységes és központilag irányított rendszerét alkotják, amelyek az állami ellenőrzés és az állami statisztika funkcióit látják el. Ezek a szervek a minisztériumoktól, más központi államigazgatási szervektől, a nem-

* A feldolgozás alapjául a Sbírka zákonů 1963. évi 1–19. számaiban megjelent anyag szolgál.

zeti bizottságoktól és a többi állami és gazdasági szervtől függetlenek. A népi ellenőrzés szerveinek rendszerében, felépítésében, irányításában és tevékenységében a demokratikus centralizmus elve érvényesül. A népi ellenőrzés szerveinek rendszerét alkotják: a központi népi ellenőrzési és statisztikai bizottság, a Szlovák Nemzeti Tanács mellett létesült népi ellenőrzési és statisztikai bizottság, a kerületi népi ellenőrzési és statisztikai bizottságok, a járási népi ellenőrzési és statisztikai bizottságok, az üzemi népi ellenőrzési bizottságok, a községi népi ellenőrzési bizottságok. A központi népi ellenőrzési és statisztikai bizottságot a nemzetgyűlés, a Szlovák Nemzeti Tanács mellett létesült népi ellenőrzési és statisztikai bizottságot a Szlovák Nemzeti Tanács, a kerületi és járási népi ellenőrzési és statisztikai bizottságokat a választott küldöttek gyűlése, az üzemi és községi népi ellenőrzési bizottságokat a dolgozók gyűlése választja. A központi népi ellenőrzési és statisztikai bizottság a kormánynak van alárendelve és 30 tagból áll. A jogszabály részletesen szabályozza a kerületi, járási, üzemi és községi népi ellenőrzési bizottságok szervezetét, megállapítja tagjai megválasztásának részletes szabályait, a népi ellenőrzési szervek hatáskörét és tevékenységük fő elveit.

A másik alapvető jelentőségű jogszabály a *mezőgazdaság irányításának szervezetéről* szóló 32/1963. sz. törvény. Az új irányítási rendszer a mezőgazdasági termelési igazgatóságokra épül. A mezőgazdasági termelési igazgatóságok feladata különösen: közvetlenül irányítani az állami gazdaságokat, az irányított szervezetekben megszervezni és ellenőrizni a CSKP és a kormány mezőgazdasági határozatainak végrehajtását, a mezőgazdasági üzemekben megszervezni a mezőgazdasági termelés és termékfelvásárlás távlati és évi terveinek elkészítését, a tervfeladatokat az egyes gazdálkodó egységekre lebontani, az igazgatóságok által irányított szervezetek termelési és pénzügyi terveit jóváhagyni, a mezőgazdasági termelési és termékfelvásárlási terv biztosításához szükséges intézkedésekben határozni, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok által kötött termékszállítási szerződéseket jóváhagyni, közvetlen befolyást gyakorolni a gép- és traktorállomások, valamint a felvásárlási és ellátási üzemek tevékenységére, intézkedéseket tenni az állami gazdaságok és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek szállítói és értékesítési viszonyainak maximális mértékű egyszerűsítésére, ahol ez célszerűnek és társadalmilag előnyösnek mutatkozik.

A mezőgazdasági termelési igazgatóságok a mezőgazdasági termelés helyzetéért és fejlődésének biztosításáért teljes mértékben felelősek. Ezzel kapcsolatban különösen a következő feladatokat látják el: megszervezik a mezőgazdasági termelés rendszeres fokozását, akként, hogy a társadalom szükségleteit egyre jobban kielégítsék, kidolgozzák a járás mezőgazdasági termelésének távlati fejlesztésére vonatkozó javaslatokat, a szakosítás fokozatos megvalósítására irányuló javaslatokkal együtt, megtervezik a mezőgazdasági termelési igazgatóság által irányított szervezetek termelését és termékeik felvásárlását, jóváhagyás végett a járási nemzeti bizottság plénuma elé terjesztik a mezőgazdasági termelés fejlesztésének és a mezőgazdasági termékek felvásárlásának távlati és évi tervjavaslatait, bevezetik a gazdálkodás tudományos rendszerét azzal a céllal, hogy a föld minél hatékonyabb kihasználása biztosítva legyen, rendkívüli figyelmet fordítanak a gabona- és takarmánytermelés növelésére, ideértve a szükséges tartalékok képzését, biztosítják az állattenyésztés fejlesztését, továbbá a tudományos kutatás és a műszaki fejlesztés eredményeinek, különösen a nagyüzemi technológiai eljárások bevezetését a mezőgazdasági üzemekben, a gép- és traktorállomások hatékony segítségével megszervezik a mezőgazdasági gépek maradéktalan kihasználását, megszervezik a beruházásokat a járás termelésének fejlesztésére vonatkozó távlati tervekkel összhangban, megszervezik a mezőgazdasági termelőszövetkezetek és állami gazdaságok megerősítését mezőgazdasági szakemberekkel, fiatal dolgozókkal, mezőgazdasági tanulókkal, a mezőgazdasági termelésfejlesztési terv komplex biztosítása érdekében megszervezik az anyagi-műszaki ellátást, gondoskodnak a szállítói és megrendelői viszonyok szabályszerű fenntartásáról és ezeket ellenőrzik, gondoskodnak a fokozott gazdaságosságról, az önálló elszámolás érvényesítéséről és elmélyítéséről az általuk irányított szervezetekben, valamint a munka rendes normázásáról, díjazásáról, továbbá az anyagi érdekeltség hatékony módszereinek bevezetéséről, gondoskodnak arról, hogy a háztáji gazdálkodás összhangban álljon a mezőgazdasági termelőszövetkezetek alapszabályaival, gondoskodnak a mezőgazdasági munkavédelemről, a munka kultúrájának és higiéniájának növeléséről, ellenőrző tevékenységet végeznek a mezőgazdasági üzemekben. A mezőgazdasági termelési igazgatóságok megteremtik a feltételeket a mezőgazdasági termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok rendszeres megszilárdításához, megszervezik az élenjáró dolgozók és mezőgazdasági üzemek tapasztalatcseréjét, gondoskodnak a szocialista versenymozgalom széleskörű kibontakoztatásáról.

A mezőgazdasági termelési igazgatóságokat költségvetési szervezetként a mező-, erdő- és vízgazdálkodási minisztérium létesíti, rendszerint a járás területére kiterjedő jogkörrel, amelyeket a kerületi termelési igazgatóságok útján irányít. A nemzeti bizottságok mint államhatalmi és államigazgatási szervek feladata gondoskodni a mezőgazdaságfejlesztés és területük egész fejlődése összhangjának biztosításáról, minden irányban elősegíteni a mezőgazdasági termelés növelését azzal, hogy az általuk irányított valamennyi területen olyan feltételeket teremtenek, amelyek a mezőgazdaság minél hatékonyabb fellendülését elősegítik. A nemzeti bizottságok megtárgyalják és jóváhagyják a mezőgazdasági termelés-fejlesztési és termékfelvásárlási tervjavaslatot. A nemzeti bizottságok mezőgazdasági albizottságai javaslatokat terjesztenek a mezőgazdasági termelési igazgatóságok elé a mezőgazdasági termelés megjavítását célzó intézkedések kibocsátása végett, továbbá a nemzeti bizottságok tanácsaihoz, illetve plénumához a mezőgazdaságfej-

lesztés elősegítését szolgáló kezdeményező javaslatokkal fordulnak. A mezőgazdasági termelés fejlesztésének irányításánál a mezőgazdasági termelési igazgatóságok szorosan együttműködnek a nemzeti bizottságokkal, és a betervezett feladatok teljesítéséért a járási nemzeti bizottságoknak felelősséggel tartoznak.

A *pénzügyi jog* köréből ki kell emelni a *devizagazdálkodási törvény módosításáról* szóló 6/1963. számú hirdetmény kibocsátását, amely a korábbi végrehajtási utasítás hatályon kívül helyezésével újólag szabályozta a devizagazdálkodás egyes részletkérdéseit.

A *polgári jog*ba tartozik a *polgárok és magánérdekeltségű jogi személyek részére ingatlanok kisajátításáért járó kártalanítások megállapításáról* szóló 18/1963. sz. hirdetmény, amely az e tárgyban régebben kibocsátott és nagy részben elavult jogszabályokat helyezi hatályon kívül. Szabályozza a személyi tulajdonban álló épületekért, telkekért és növényzetért járó kártalanításokat, és a kártérítési összeg kiszámításának módját. Ugyancsak a polgári jog körébe tartozik a dolgoknak *a szocialista szervezetek által polgároktól és magánérdekeltségű jogi személyektől* történő visszterhes szerzéséről szóló 19/1963. sz. hirdetmény, amely az ezzel kapcsolatban felmerülő anyagi kérdések rendezésére is kiterjeszkedik.

Érdeklődésre tarthat számot a *munkajog köréből a főiskolai, konzervatóriumi és középfokú szakiskolai végzettségű növendékek elhelyezéséről* szóló 16/1963. sz. kormányrendelet. A jogszabály kimondja, hogy a végzett növendékek elhelyezését a népgazdaság szükségleteivel összhangban szakképzettségüknek megfelelően kell biztosítani. Megállapítja a munkaviszony létesítésének feltételeit, a vállalatok és más szervek ezzel kapcsolatos feladatait, továbbá a végzett növendékek elhelyezése terén eljáró szervek együttműködését szabályozza.

A *nemzetközi jog* területét érintik az alábbi — a tárgyalt időszakban közzétett — *többoldalú egyezmények:* a Bulgár Népköztársaság, a Magyar Népköztársaság, a Német Demokratikus Köztársaság, a Lengyel Népköztársaság, a Román Népköztársaság, a Csehszlovák Szocialista Köztársaság és a Szovjetunió között Moszkvában 1962. július 25. napján kelt, a központi diszpécser szolgálat szervezéséről szóló egyezmény (5/1963. sz. hird.), továbbá a Genfben, 1956. május 18. napján kelt vámegyezmény a kontejnerekről, és a Genfben 1960. december 9. napján kelt Európa-egyezmény a szállítótalpak vámkezeléséről a nemzetközi fuvarozásban (24. sz. hirdetmény). A közzétett *kétoldalú nemzetközi egyezmények* a következők voltak: A Csehszlovák Szocialista Köztársaság és a Dán Királyság, Norvég Királyság és Svéd Királyság között létrejött egyezmény a légi fuvarozási vállalatok kölcsönös adómentességének biztosításáról (4/1963. sz. hirdetmény), a Svájccal létrejött hasonló tárgyú egyezmény (8/1963. sz. hirdetmény), a Csehszlovák Szocialista Köztársaság és a Szenegál Köztársaság közötti légi fuvarozási egyezmény (13/1963. sz. hirdetmény), a Csehszlovák Szocialista Köztársaság és az Indonéz Köztársaság közötti barátsági és együttműködési egyezmény (15/1963. sz. hirdetmény).

T. L.

JOGIRODALOM

*Király Tibor: A védelem és a védő a büntetőügyekben**

A Büntetőeljárás tudománya és a gyakorlati igazságszolgáltatás régóta, szinte mindig nélkülözte a védelemről és a védőről szóló alapvető munkát. Ez a hiány a szocializmus építésének korszakában jelentőségében megnőtt. Az új törvények elméleti, egységes kifejtése; az igazságszolgáltatás, benne a védő, valamint a társadalom követelményeinek alapos kivizsgálása már nem várathatott tovább magára.

Az előttünk fekvő mű ennek az igénynek, várakozásnak maradék nélkül megfelel.

A könyv Bevezetésből és hat fejezetből áll. A Bevezetés a munka programmját és a kidolgozás szempontjait adja. Ezek: a védő, védelem és a terhelt helyzetének szoros, elválaszthatatlan kapcsolata; a védelem és a védő ügye — az igazságszolgáltatás ügye; a védelem és a védő ügye — a társadalom ügye. Ebben a részben őszintén és elmélyült társadalmi ismerettel, a valóságos élet gondos elemzésével mutat rá a védői tisztet rendszerint ellátó ügyvéd társadalmi és emberi jelentőségére.

A hat fejezet címei egyben tematikák is: az ártatlanság vélelme és a védelem; az eljárási formák és a védelem: küzdelem a védelemhez való jogért; a védelem jelentősége, a védelem alakzatai; a védő általános jogi helyzete a büntetőeljárásban; a védő jogai és kötelességei a hatályos magyar jog szerint.

Az ártatlanság vélelme és a védelem

A kérdést öt pontban tárgyalja. Mint az egész munkán, itt is átvonul az a tudományos módszer, miszerint a teljes (szocialista és haladó burzsoá) irodalmi anyagot ismerteti, elemzi és ha ok van rá, bírálja. Minden részletnél, ha indokolt, saját álláspontot foglal el.

A tanulmány az ártatlanság vélelmét elfogadja és következetesen annak alapján áll. Az ellenkező nézetekkel szemben meggyőzően mutatja ki, hogy „az ártatlanság vélelme objektív helyzet, amelynek jogi természete van", „az ártatlanság elve végső fokon a büntetőeljárás egyik alapelve".

Szerzőnek ez az álláspontja alapul egyrészt a mai büntetőeljárás alapvető szerkezetének természetén, másrészt a tételes magyar jogszabályokon.

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1962. 296 old.

A munkán végig vonuló felfogás az, hogy „a büntető eljárás három egymástól elkülönített alapvető funkción: a bűnüldözés (vád), a védelem és az ítélkezés funkcióján nyugszik". A kifejtéseken átvonul az is, hogy az ártatlanság vélelme és a védelemhez való jog között gyakorlatilag szoros összefüggés van, az ártatlanság vélelme a védelem számára több vonatkozásban kedvező helyzetet teremt azzal, hogy kedvezően határozza meg a védelem tartalmát és feladatait. De hozzá kell tennünk, hogy ezen alapvető fontosság mellett sem „lehet a büntető eljárás szerkezetét és egész elvi felépítését magyarázni".

A munka az ártatlanság vélelmét törvényes vélelemnek tartja, „amelynek alkalmazása a törvényen és nem a jogalkalmazó belátásán múlik". Megjegyzi azonban, hogy „az ártatlanság törvényi alapja a mi jogunkban rejtett, csak következtetésekkel mutatható ki".

Értéke a munkának, hogy folyamatosan gondot fordít arra, hogy tisztázza, hogy ez az elv mint hat azokra az eljáró szervekre, személyekre, akik az ügyet éppen az ártatlannak tekintendő ember ellen viszik; továbbá, hogy ez az alapelv milyen eljárási szakaszokban érvényesül.

Igen figyelemreméltók az első vonatkozásra irányuló kutatásai és elért eredményei. Ezeknek rövid összegezése az, hogy az ártatlanság vélelme nem szubjektív vélemény, hanem az objektív jog szabálya, a terheltre kedvező objektív helyzet, ami azonban nem kívánja, hogy az, aki vádol, ártatlannak tekintse azt, akit vádol. Azt kívánja azonban, hogy a vádló bizonyítsa a vádat".

„Az ártatlanság vélelme végleg csak a bűnösséget kimondó jogerős ítélettel dől meg, ebből következik, hogy egészen addig, tehát az egész a büntető eljárásban érvényesül".

Gondot fordít e vélelem ellen szóló egyes eljárási helyzeteknek, amelyeket kritikus pillanatoknak nevez. Ide veszi: a terheltté nyilvánítást; a vádirat-kibocsátást; a vádirat elfogadását az előkészítő ülésen; egyes kényszerítő intézkedések alkalmazását a terhelttel szemben. Éles okfejtéssel hozza ki, hogy itt nem lehet szó a bűnösség vélelméről, e helyzetek nem rontják le az ártatlanság törvényi vélelmét, mert itt az illető hatósági személy olyan meggyőződéséről van szó, amely konkrét esetben, konkrét tények alapján keletkezett, amely meggyőződés „másfokú meggyőződés", mint ami a bűnösség ítéleti megállapításához kell.

Ehhez a fejezethez két észrevételt kell tennem.

A munka szerint az ártatlanság vélelme, logikai szerkezetét tekintve „kategorikus ítélet". Ez azt jelenti, hogy a vélelmezett ténynek, a terhelt ártatlanságának valóként való elfogadása nem függvénye valamely más tény valóságának. Ezzel a szerzői véleménnyel szemben azt kell mondanunk, hogy függvénye. Függvénye annak a ténynek, hogy a terhelt — ember. A munka egésze azon a helyes alapon áll, hogy az ártatlanság vélelme az Emberi Jogok Deklarációján alapszik. Vagyis pusztán, mert ember valaki és konkréten, ez a terhelt ember: következik ebből nyomban az a másik tény, hogy ez a terhelt ártatlan. A terhelt emberi léte tehát a „feltétel".

A szerző igen alapos és meggyőző erőfeszítéseket tett, hogy az eljárás kritikus pillanatait és az ártatlanság védelmének alapelvét összhangba hozza. Azt hisszük, hogy ezek a fejtegetések teljesebbek lennének, ha a szerző mindig éles szeme világosabban észrevette volna és a munkában világosabban kimunkálta volna, hogy itt folyamatról, eljárásról van szó, amely előrehalad nemcsak időbelileg, de tartalmilag is: keletkezik, tartalmilag bővül, majd kiteljesedik és ebben a folyamatban vannak pillanatok, amelyeket csak az egésznek szemléletében, nem kiragadva szabad értékelni.

Erre a fejezetre a további megjegyzésem az, hogy túl hosszú. Ezt a munka is észreveszi és a szerző iparkodik megmagyarázni ezt. Ennek ellenére is soknak tartom ezt a részt. A magyar irodalomban éppen szerzőnk az, aki kellőképpen tárgyalta az ártatlanság vélelmének fogalmát, sőt egészét. (Jogtudományi Közlöny 1958. 277—289. old.). Azt hisszük, hogy a jelen munkában, az esetleges fejlődést figyelembe véve, formálisan is lehetett volna erre az alapvető tanulmányra támaszkodni, ami az itteni fejtegetéseket megrövidíthette volna.

Az eljárási formák és a védelem

A könyv azért foglalkozik az eljárási formákkal, mert vannak jogi írók, akik a védelem jogát a büntető eljárás kontradiktórius jellegével hozzák összefüggésbe, vagy azt egyenesen abból vezetik le. Hogy ebben a kérdésben állást tudjunk foglalni, tudnunk kell, hogy mi a kontradiktorikus eljárás, melyek annak lényeges fogalmi elemei.

A szerző igen helyesen nem foglalkozik a több mint száz éves vitával, amelyben jelentős helyet foglal el a fogalomelemzésre szorítkozó, a valóságos társadalmi viszonyokat figyelmen kívül hagyó spekulatív jogtudomány: ezért a most is aktuális keretben csak a lényeges adatok ismertetésére szorítkozik. A büntető eljárás szerkezetének vitájára szélesítetten vizsgálja a szerző a kontradiktórium alapelvét. A mű vonalvezetése az inkvizíciós és kontradiktórius formát tartja szem előtt.

A nézőpontot illetően helyteleníti a csupa — jogdogmatikai szemléletet és ebből folyó érdeklődést és azon a nézeten van, „hogy az egész kérdéskomplexus csak széles és biztos történeti bázis alapján nyerhet majd végleges tisztázást." Ezen a nézőponton ismerhető fel a büntető eljárás szerkezetének két alapvető tényezője: az eljárás típusa és az eljárás formája. Az előbbit azok a történelmi, gazdasági és társadalmi viszonyok határozzák meg, melyek között a büntető eljárás alkalmazására kerül a sor. A típus meghatározása szempontjából az a döntő, hogy melyik osztály kezében van a hatalom, melyik osztály érdekében folyik az eljárás. A típus hat a formára, ami alatt az eljárás jogi struktúráját értjük, de a típus a formáról önmagában semmit sem mond. A formát elsődlegesen az jellemzi, hogy kik az eljárás alanyai, melyek a jogaik és kötelességeik.

Ezek alapján vonja le a következtetést az eljárás történelmének kialakult két formájára: az inkvizíciós eljárásra, és a kontradiktórius eljárásra. Ebben az utóbbi eljárásban a három alapvető funkció: a bűnüldözés, védelem és ítélkezés három eljárási alany között, a vádló, a terhelt és a bíró között oszlik

meg. A terhelt az eljárás egyik alanya, akit lényegében ugyanazok az eljárásjogok illetnek meg, mint a vádlót.

A kontradiktórius jelleg ellen felhozott érvek leküzdése után a munka a kontradiktórius eljárás és a védelem összefüggéseit fejti ki. Alapvető álláspont az, hogy a védelem joga és lehetősége a kontradiktórius eljárásnak essencialis fogalmi ismérve. „Nincs kontradiktórius eljárás védelem nélkül".

A történeti és társadalmi összefüggések témakörében kiemelendőnek tartom azt a tanítást, hogy „a kontradiktórius eljárás és védelem jogát végső fokon nem eszme hozta létre, hanem meghatározott termelési viszonyokon alapuló társadalmi viszonyok és osztályérdek".

A szocialista korszak eljárása számára meggyőzően következteti, „a szocialista állam a dolgozók hatalmát testesíti meg és a dolgozók nem mondhatnak le arról, hogy a védelem jogával és más eljárási jogokkal felruházottan vegyenek részt a büntető eljárásban azok, akik ellen ilyen eljárás indul."

Ennek a fejezetnek anyagával kapcsolatban megjegyzem, hogy a kontradiktórius forma megalapozásánál, gyökerei elemzésénél nagyobb súlyt és bővebb kifejtést kellett volna adni annak, amit a munka is jól lát: „az állam-hirdette, vagy valóságos demokratizmus"-nak. Úgy véljük ugyanis, hogy a kontradiktórius elv elsődleges értelme is azt jelenti, hogy a terhelt számára megvan az ellentmondás joga és tényleges hatalma, ez pedig annak a következménye, hogy a terhelt felszabadult a hatóságok diktátuma alól, számára a hatósági közlés és megállapítás nem diktátum, de vita-anyag.

A módszer szempontjából megjegyzem azt, hogy a kérdés kifejtése hosszú. A típus és forma kapcsolata a védelemhez rövidebben is elégséges lehetne. Még annak ellenére is, hogy az eljárás szerkezete még mindig nincs úgy kifejtve, hogy egységes véleményről, tudományos felfogásról lehetne szó; tehát az előzménynek ezt a hiányát is ebben a monográfiában kellett pótolni.

Küzdelem a védelemhez való jogért

Ebben a fejezetben a magyar feudalizmus utolsó évtizedeinek történetével foglalkozik abból a szempontból, hogy bizonyítsa a kontradiktórius eljárás és a védelem jogának elismeréséhez történelmi és társadalmi feltételek szükségesek. Alapos történelmi adatokra épített tanulságos fejtegetések a kitűzött célt jól szolgálják.

Az új büntető eljárás megalkotására irányuló törekvések cím alatt kitűnő ismertetést kapunk. Mindvégig a védelem és a védő az a vezető gondolat, amelynek felderítését és érlelődését beható gondossággal kutatja és vizsgálja. Ezek a történelmi fejtegetések már-már egy-egy önálló monográfia szintjét érik el, és az amúgysem gazdag eljárásjogi irodalmunkat igen jól gazdagítják.

A védelem jelentősége. A védelem alakzatai

Ez a fejezet a védelmet szükségessé tevő okokkal foglalkozik. Abból indul ki, hogy „a szabad védelem eszméje összefügg az emberi szabadságjogok eszméjével". „A védelem joga a társadalom gazdasági és politikai szükségleteivel összhangban, a társadalmi fejlődés meghatározott fokán nyer elismerést". Hangsúlyozza azonban, hogy nem elégíthet ki az, hogy a társadalmi tényező hatását ismerjük, hanem „tudni akarjuk azt is, mit jelent a védelem magának a büntető eljárásnak a szempontjából, hogyan illeszkedik a védelem joga a büntető eljárásba, összhangban ennek belső logikájával".

Ennek a szinte programot jelentő elgondolásnak megfelelően; *a)* a védelem az igazság megállapításának biztosítéka; *b)* a védelem a szabadságjogok megóvásának a biztosítéka; *c)* témákat fejti ki. Igen részletesen foglalkozik az ellenkező nézetekkel.

Jelentőségénél fogva ide kell iktatni a foglalatszerű eredményét: „A szocialista társadalomban a dolgozó tömegek érdeke egyformán tapad a rajtuk esett gonosztettek üldözéséhez, mint az ártatlanok biztonságához. E két törekvés feltételezi a bűnüldözésnek és a védelem funkciójának az egyensúlyban tartását".

A védelem alakzatai: fő alakzat: anyagi (materiális) és alaki (formális) védelem. Az alaki védelemben megkülönböztetést tehetünk a kötelező és fakultatív védelem között, a védelem alakulhat kirendelésen, vagy megbízáson.

A szerző, igen helyesen, az alakzatok közötti vitának, mint mindjobban terminológiai vitának, nem szentel nagy teret. Helyette a lényegesebb kérdések kifejtésére helyezi a súlyt, így arra, „hogy vajon az eljáró hatóságok védik-e a terheltet, ehhez képest velük kapcsolatban beszélhetünk-e védelemről". A kifejtés szerint a nyomozót, az ügyészt, a bírót köti az elfogulatlanság, az anyagi igazság és a törvényesség. Az ún. materiális védelem az említett követelményekre vezethető vissza, az iránt való engedelmességet jelenti. Az eljárási funkciók teljes összezavarásához vezetne, ha a hatóságok terheltre nézve kedvező tevékenységét védelmi funkciónak tartanánk. Az ügyészre még külön kifejti, hogy az ügyész cselekedhetik úgy, hogy azzal a terheltnek hasznára van, őt védi, anélkül, hogy közben processuális értelemben védővé válnék és anélkül, hogy cselekményei a védelem cselekményeivé válnának.

A materiális védelem fogalmának elejtését véli. A védelem két fajtáját tartja fenn: a személyesen ellátott védelmet, és a védő útján ellátott védelmet.

Igen hasznos az, amit az eljáráson kívüli, vagy perenkívüli védelemnek nevez. Ezek alatt a büntető eljáráson kívüleső, vagy egyéni akciókat, főleg a sajtó útján kifejtett védelmet érti.

A fejezet további részében a védő eljárását szükségessé tevő okokat fejti ki. A polgári korszak irodalmát ismertetve rámutat, hogy a terhelt egyes személyi körülményeivel és az eljárásban elfoglalt helyzetével magyarázták a védő szerepének szükségességét. (Így a terhelt tájékozatlanságát, elesettségét) egyrészt, másrészt az ügyfél-egyenlőséget az ügyészi fölény megbontja, ezt a hátrányt a képzett védő hozhatja be.

A szocialista jogtudomány álláspontját kifejtve a szerző hangsúlyozza, hogy „a védő eljárása a

büntető perben szükséges", „mert segíti az igazság megállapítását, a terhelt jogainak védelmét és biztosítja az egyensúlyt a vád és védelem között. A védő eljárása nélkül a büntető per kontradiktórikus jellege kerülne veszélybe."

A továbbiakban a védő szerepének szükségességét fejti ki a büntető eljárás előkészítő szakaszában, a nyomozásban.

A történeti előzmények után határozottan síkraszáll amellett, hogy a védő a nyomozás során is szerepet kapjon, mert ennek részvétele az előkészítő eljárásban általában segíti az igazság megtalálását; ebből a szakból való kimaradása veszélyeztetné az igazságot; részvétele segíti a terhelt jogainak védelmét, mert a terhelt „az előkészítő szakban különben sem jogtalan személy, hanem az eljárás alanya, akit eljárási jogok illetnek meg".

Bár ezt a fejezetet is igen értékesnek tartom, mégis két észrevételt kell tennem. Az egyik az, hogy a fejezet címe nem találó, jobb lenne az a cím, ami a fejezet első részének anyaga: a védelmet szükségessé tevő ok. A védelem jelentősége csak az intézményének bemutatása után látszana kifejtendőnek. A másik észrevételem szerint jobb lett volna a védelem és a védő szerepének indokait együttesen, egységben feltárni és összerakni. Ezt a szerző maga is észreveszi, (140. old.). Azt is vélem, hogy a védelem alakzatait egészen külön fejezetben kellett volna kifejteni, mert ez, mint a védelem intézménye szemlélendő, tehát a megalapozás utáni lépés lehetne és nem egyetlen fejezetben a megalapító okokkal.

A védő általános helyzete a büntető eljárásban

Bevezetőben foglalkozik a védő eljárásjogi helyzetével. Részletezés nélkül arra törekszik, mondja, hogy megrajzolja a védő s cselekvési szabadságának, jogainak a körvonalait. Megállapítja, hogy az irodalomban a védő perbeli minőségéről négyféle álláspont alakult ki: A védő a terhelt képviselője, a terhelt segítője, a bíróság segítője, vagy ügyfél.

A szerző az első három álláspontot mélyreható elemzéssel vizsgálja és elutasítja. Felfogása abban összegezhető, hogy a kiemelt jellegzetességek megvannak ugyan a védői minőségben, de nem kizárólagosak és nem meghatározók. Álláspontja szerint a védő ügyfél.

Igen behatóan fejtegeti magának az ügyfélnek a fogalmát, és egyezően a szocialista jogtudománnyal, a processuális félfogalom alapján áll. Az ügyféli jogok az eljárásjognak a teremtményei, nem az anyagi szabályoktól függenek. Ügyfél processuális értelemben az, aki a bíróságtól valamely jogvita eldöntésére ítéletet vár. A védő is olyan alanya az eljárásnak, mint a vádló, illetőleg a terhelt.

Foglalkozik a védő ügyfél jellege ellen felhozott ellenvetésekkel, azokat meggyőzően cáfolja, majd kifejti, hogy a tételes magyar eljárási jog helyes felfogása szerint is a védő a perszakra nézve, ügyfélnek tekinthető. A védő a nyomozati szakban nem ügyfél. A nyomozás nem kontradiktórius, ennek az eljárásnak szerkezeti felépítése más.

A fejezetre vonatkozó fejtegetéseket azzal összegezhetnénk, hogy „a védő ügyféli minősége biztosítja számára a függetlenséget a terheltől, a vádlótól és a bíróságtól".

A védő jogai és kötelességei a hatályos magyar jog szerint

Mielőtt a kitűzött kérdést vizsgálná, rövidrefogottan ugyan, de minden lényegesre kitérve az ügyvéd, mint védő felkészülésére vonatkozó követelményeket tárgyalja. Igen magas igényt emel. És ez helyes.

Szükségesnek tartja az ügyvéd, mint védő számára az eljárási jog ismeretét, a tárgyalni tudást, az anyagi jogban való műveltséget, a logika szabályainak, a pszichiatriának, a pszichológiának, az igazságügyi orvostannak, a kriminalisztikának ismeretét. Kell, hogy a védelemnek terve és taktikája legyen. Hangsúlyozza, hogy ez a védői taktika a törvényességnek van alárendelve, és nem fordítva. Semmilyen törvénysértés, vagy visszaélés a joggal nem menthető taktikai szempontokkal.

A fejezet anyagának érdemét a következő program szerint tárgyalja: *1.* a védő jogai és kötelességei; *2.* a védő kötelességei, a jogok, illetőleg kötelességek megsértésének egyes szankciói; *3.* az igazmondás; *4.* védelem és világnézet.

A védő személyes érintkezése a terhelttel — cím alatt kiemeli e jog alapját: a védő közvetlen, eredeti forrásból való tájékozódását, ami nélkül védelemről beszélni nem lehet. A gazdag anyagból a védelem ügye iránti odaadást és a védelem féltésének gondját támogató azt a két vonatkozást emelem csak ki, hogy a nyomozás során személyes érintkezés mikénti gyakorlata a nyomozás során a védelem teljes meghiúsítására vezethet; helyes megoldásnak egyedül azt találja, hogy a bírósági eljárás szakában a személyes érintkezés megengedését a letartóztatottal ne az ügyész, hanem a bíróság hatáskörébe kellene adni. E vonatkozásban kifejtett érvelései helytállóak, azokhoz még hozzá lehetne tenni, hogy amint a vádirattal az ügy érdeme, azonképpen a mellékkérdések felett rendelkező hatalom is a bíróság hatáskörébe ment át, így az előzetes letartóztatás ügye is. A személyes érintkezés pedig a letartóztatás „enyhítését" jelenti, tehát annak a körébe vág, s mint ilyen a bíróság jogkörébe illenék.

A jogok között kap kifejtést az ügy anyagának megismerése; a határozatokról való tudomás szerzés; a védő jelenléte a tárgyaláson és az eljárás más szakaszainál. Szeretném a gazdag anyagból kiemeléssel tudatosabbá tenni azt, hogy a szerző helyesli, hogy „a meghatalmazott védő távollétében a tárgyalás nem tartható meg akkor sem, ha a védelem különben nem kötelező". (Itt a Bp. 158. § (2) bek. és 195/B. § (5) bek. elemezve, ezeket a rendelkezéseket nem tartja kielégítőnek). A kiemelt álláspontot messzemenően helyeslem, mert ez felel meg a szocialista védelemnek általában és a meghatalmazott védő, s terhelt közötti bizalomnak különösen. Nem árt annak megemlítése sem, hogy a Be. 198. és 250. § sem adott megnyugtatóbb szabályozást, tehát a munka meggyőző érvelése és javaslata a mai tételes jog mellett is időszerű.

A védő jogainak tárgyalása során az iratokba való betekintés, az indítványok, észrevételek, a kihallgatott személy kérdezése, a védő-

beszéd, a jogorvoslatok bejelentése, azok a jogosultságok, amelyeket alapos, gondos elemző módon tár fel és fejt ki. Ideveszi még a titoktartásnak, mint védő egyik jogának ügyét is.

A felsorolás teljességével, a kifejtés alapjaival, módszerével és eredményeivel, úgy a tételes jog, mint az elmélet és társadalom igénye szempontjából egyetértek.

Észrevételt teszek azonban a következőkben: hasznos lehetett volna rámutatni arra, hogy a bíróság (tanácselnök) mint viselkedjék a védőbeszéd alatt, illetve hogyan viszonyuljon a védőbeszéd előadásához. Az kiemelést nyert, hogy a bíróság köteles meghallgatni a védőbeszédet, ha a tárgyról szól, bármilyen hosszú is; de nincs kidolgozva az, hogy gyakorlatilag mit jelent, hogy az elnök ügyel arra, hogy a tárgyalás ne terjedjen ki az üggyel összefüggésben nem álló körülményekre. A védőbeszéd vonatkozásában itt „nem tartozik az ügyre" leintés, kézlegyintés, korlátozás előfordulására gondolok, különösen a kapitalista korszak bíróságainak terén.

Észrevételem van a titoktartásra nézve is. Egyrészt rendszerbeli, másrészt tartalmi a megjegyzésem. A titoktartás, mint a kifejtés is mondja, egyrészt jog, másrészt kötelesség. A munka a védői jogok közé vette elhelyezés szempontjából. Hasznos lehetett volna megemlíteni, hogy ez valójában átmenet a jogoknak a területéről a kötelességek területére.

A feljelentési kötelesség és a védői jog közti konfliktust a szerző igen helyesen oldja meg. Mégis fel kell hívni a figyelmet arra, hogy az új Btk. a feljelentési kötelességet differenciáltabban szabályozza [132. § (1), 162. § (1), 206. § (1), 308. § (1), 316. § (7) bek.] Az eljárásjog számára a védői jogot illetően ezek vetülete még részletesebb elemzést igényel.

A munka további része alaposan kifejti a védő kötelességeit; a jogok, illetőleg a kötelességek megsértésének egyes szankcióit; a védő igazmondását; valamint a védelem és világnézet kérdését.

E fejtegetések eredményeikben helyesek. Külön kiemelendőnek vélem a világnézetre vonatkozó modern, meggyőzően szocialista szemléletet és érvelést. A védő „harcol az igazságért és a törvényességért. Mindezt nem teheti semleges álláspontról, sem pedig ellenséges ideológiai alapon. Nem kerülhet szembe azzal a világnézettel, amely áthatja a törvényeket, amely irányítja az igazságszolgáltatást, tehát a marxizmus—leninizmus világnézetével".

*

A munka nyeresége a magyar büntető eljárásjogi tudománynak, és hézagpótlóan hasznos a gyakorlat számára is. Az elért és elénk táruló, helyes eredményen túl értéke, hogy figyelmet lekötő, szinte magával ragadó a kidolgozás, a legmélyebb fejtegetésekben is könnyedség jellemzi. Stílusa világos. Szép magyar beszéd az egész munka, apró, szinte szemléletet adó bekezdésekkel és remek tőmondatokkal. A munka állásfoglalásai olvasásakor — tanulmányozásakor éppen világosságuk folytán nyomban ismertté, meggyőződéssé válnak. A szerző a vitákat mindenütt felismeri és jól ismeri fel. Azokban alkotó módon „résztvesz". Vagyis a felmerült állásfoglalásokat indokaikkal együtt tudományos felelősségérzettel ismerteti, a viták tömkellegében jól eligazodik és a kibontakozást megfelelően munkálja és megalapozza. Hátrányos, hogy a könyv anyagának lezárása után jelent meg a Be. Bár a védőre vonatkozóan alkati változást nem hozott. A védő szerepét szélesebb körben engedi, ami a jelen munkában is javasolt elgondolás volt.

A munkának van „eszmei mondanivalója" hazánk határán, a magyar nyelv területén túlra is. Ezt alkalmasan szolgálják az orosz és németnyelvű összefoglalások.

A mű, ismétlem, megalapozó munka a védelem és védő ügyének nagy kérdései számára. Ezt teljessé tenni alkalmas a kimerítő irodalmi felsorolás.

A könyv alakja, formája, szedése, betűtípusa, papirosa a kiadó vállalat gondoskodásának, nyilván áldozatkészségének is meggyőző bizonysága.

Kocsis Mihály

*Antalffy György—Halász Pál: Társadalom, állam, jog**

Nincs könnyű helyzetben a recenzens, aki Antalffy György és Halász Pál professzorok „Társadalom, állam, jog" című munkájához hozzá kíván szólni. Aki ugyanis a művet áttanulmányozta, az előtt aligha lehet kétséges, hogy szocialista állam- és jogelméleti irodalmunk olyan új, jelentős munkával gazdagodott, amely lényegében új módon nyúl hozzá az állammal és a joggal kapcsolatos problémák megvilágításához, s úttörő kísérletet jelent az állam és a jog, valamint az állam- és jogelmélet kérdéseinek összefoglaló áttekintésére. S amiként a szerzőknek meg kellett küzdeniök a szocialista állam- és jogelméleti irodalmunkban mindezideig meglehetősen háttérbe szorult ismeretközlési forma, a magasszintű, új tudományos eredményeket is hozó ismeretterjesztő munka műfajából fakadó és korántsem lekicsinyelhető nehézségekkel, úgy a korreferens előtt is új problémákat vet fel Antalffy és Halász professzorok jelentős kezdeményezése.

Nem kétséges ugyanis, hogy a megvitatás tárgyát képező mű számos részletében meghaladja az összefoglaló-ismeretterjesztő munkákban szokásos és a szocialista jogirodalom hasonló jellegű új, elsősorban szovjet termékeiben is érvényesülő feldolgozási szintet; nem csupán ismerteti, bemutatja a szocialista állam- és jogelmélet álláspontját, hanem új tudományos kutatási eredményekkel is gazdagítja az adott problémával kapcsolatos eddigi ismereteinket, nem egyszer az uralkodónak mondható, de legalábbis a szocialista szerzők többsége által elfogadott megoldásoktól eltérően. Nem kétséges, hogy tudományágunk továbbfejlesztésének, új, tudományos értékű ismeretekkel való gazdagításának ez a helyes útja; más kérdés természetesen, hogy hasonló, alapvetően nem monografikus jellegű munkákban milyen határig célszerű hatolni az új kutatási eredmények publikálása terén.

Az anyag feldolgozásában észlelhető egyenetlenségeket a szerzők maguk is hangsúlyozzák, megállapítva, hogy munkájuk részben tá-

* Bp., Közgazd. Kiadó, 1963. 458 p.

gabb, részben pedig szűkebb, mint a szocialista állam- és jogelméleti irodalom legújabb termékei. Ezt a különbséget az államelméleti problémák behatóbb, s tegyük hozzá, sok tekintetben új eredményeket hozó tárgyalásában látják, abból az alapvetően helyes elgondolásból kiindulva, hogy ezen a téren lényegesen több elmaradást kell pótolnunk, mint a jogelmélet tekintetében.

Nézetünk szerint azonban nem annyira a könyv államelméleti és jogelméleti részeinek a szokásostól eltérő arányai, hanem az új tudományos kutatási eredményeket tartalmazó és az inkább oktató, leíró vagy népszerűsítő jellegű részletek szintkülönbségei jelentik elsősorban azt a nehézséget, amellyel a recenzensnek szembe kell néznie. Az teljesen nyilvánvaló, hogy nem volna célszerű egyenlő mértéket alkalmazni az egyes részekkel kapcsolatban, azt azonban már lényegesen nehezebb eldönteni, hogy a tudományos-monografikus, vagy pedig az ismeretterjesztő művek műfaji sajátosságai által meghatározott követelményeket részesítsük-e előnyben Antalffy és Halász professzorok munkájának értékelésénél. A helyesen értelmezett ismeretterjesztő-népszerűsítő munkának természetesen nem ellentéte az anyag feldolgozásának az az igényesebb, elmélyültebb módja, amely a monografikus jellegű műveknél általában megkívánható, mégis vannak éspedig szükségszerűen vannak különbségek a kétfajta feldolgozási mód között. A korreferens szerepéből következően nem igényelve a kérdés végleges eldöntéséhez való jogot, a magunk részéről legyen szabad a könyv anyagához néhány olyan megjegyzést fűznünk, amelyek elsősorban az új gondolatokhoz kapcsolódnak, a továbbiakban tehát — elismerve a szerzőknek a téma megválasztásához, a tárgyalandó kérdések körének megvonásához, valamint a vizsgálódás mélységének meghatározásához való legsajátabb jogát — csupán egyetlen, a korreferensi jog alapján kiválasztott problémával kívánunk foglalkozni.

Talán nem tűnik a recenzens saját kutatási témája iránti elfogultságnak vagy e téma jelentősége túlértékelésének, ha megjegyzéseinket a könyv II. fejezetéhez, s ezen belül is főleg az államtípusra és az államformára vonatkozó gondolatmenethez fűzzük, mint amely egyike a munka legtöbb új megállapítást tartalmazó részeinek. A szocialista állam- és jogelmélet — mint ismeretes — hosszú ideig nem jutott túl az állam lényegére, keletkezésére és funkcióira, továbbá az államok osztályozásánál a társadalmi formációk fő sajátosságait tükröző államtípus elsődleges jelentőségére vonatkozó és a marxizmus—leninizmus klasszikusaitól származó megállapításokon. Csak a legutóbbi évek folyamán vezetett a szovjet és a népi demokratikus fejlődés összehasonlítása, a közös és az eltérő sajátosságok feltárásának igénye e problémakör alaposabb megvizsgálásához, s igen örvendetes, hogy e munkából hazai állam- és jogelméletünk is kivette részét. Antalffy és Halász professzorok könyve lényegében már értékesíti az újabb kutatások eredményeit s ennek során mélyrehatóan tárja fel az államforma mibenlétét, az államtípussal való kapcsolatát, és — habár nem éles bírálat formájában — utal a szocialista államelméleti irodalomban kialakult államformafogalom bizonyos következetlenségeire. Valóban, ezen a téren még szép számmal jelentkeznek új, további kutatási feladatok. Éppen Halász professzor volt az, aki pl. az államforma-fogalom összetevői tekintetében korábban megjelent tanulmányaiban a szokásostól eltérő felfogást képviselt, s ez — ha a műfaj követelte kevésbé polemikus formában is — a most megvitatásra kerülő munkában is érvényesül.

A magunk részéről is kétségesnek tartjuk a ma uralkodónak mondható államforma-fogalom helyességét, s ennek kapcsán az Antalffy és Halász professzorok művében képviselt felfogásnál — ha szabad ezt mondani — radikálisabb álláspontra helyezkedünk. Lényegében egyetértve ugyanis az államformának az államvezetés megvalósítására szolgáló politikai intézmények összességeként való felfogásával — amely a megvitatás tárgyát képező munkában is tükröződik — úgy véljük, nincs szükség arra, hogy e fogalomban az államhatalom gyakorlásának módszereire külön utalás történjék, esetleg az ún. politikai rendszernek az államforma egyik összetevőjeként való értékelése formájában.

Nem lehet kétséges annak a törekvésnek a helyessége, amely az államformát minél több oldalról, a tartalmi jegyek minél nagyobb gazdagsága alapján kívánja meghatározni. Az is kétségtelen, hogy éppen ez a törekvés vezetett ahhoz az államforma-fogalomhoz, amely nemcsak az államhatalom szervezetére, hanem a hatalom gyakorlásának, megvalósításának módszereire, mint a jelenség másik oldalára történő utalást is magában foglalja.

A kérdés eldöntésénél — nézetünk szerint — abból kell kiindulni, hogy minden társadalom uralkodó osztálya meghatározott szervezeti formák között, meghatározott módszerekkel gyakorolja a maga hatalmát. Éppen Halász professzor mutatta ki, hogy a burzsoá államforma-tan maradványa az a nálunk is hosszú ideig érvényesült szemléletmód, amely az államforma fogalmában főleg az objektív oldalt, vagyis a politikai intézmények rendszerét hangsúlyozta, s a szubjektív oldal tanulmányozását kirekesztette az állam- és jogelmélet vizsgálódási köréből. Objektív és szubjektív oldal, intézmény és módszer nem választható el egymástól, hiszen bármely intézmény felépítményi szerepe csak működésében, tehát meghatározott módszerek alkalmazásában mutatkozik meg. Nézetünk szerint semmi szükség nincs tehát arra, hogy az államforma fogalmában a hatalomgyakorlás módszereire is külön utalás történjék; az intézmények összességének genus proximum-a a szervezet statikus és dinamikus oldalát, vagyis a felépítést és a működési módot egyaránt magában foglalja.

E felfogásunkból egy további következtetés adódik. Az intézmények és módszerek szoros, elválaszthatatlan kapcsolatának hangsúlyozása ugyanis legalábbis kétségessé teszi annak a felfogásnak a helyességét is, amely az ún. politikai rendszert az államforma-fogalom önálló összetevőjeként értékeli. A politikai rendszernek a burzsoá politika-tudományból származó fogalma az államot is a politi-

kai rendszer egyik összetevőjeként fogja fel, azzal az állítólagos céllal, hogy az állam szervezetében kifejezésre jutó formális jogi szabályozással szemben a szociológiai oldalt, vagyis a hatalomgyakorlás valóságát állítsa előtérbe. Amíg a „klasszikus" burzsoá államtudomány mint bizonytalant és határozatlant elvetette az államok politikai rendszerére vagy formájára történő utalást, addig a politika-tudomány modern irányzata éppen az államok — és általában a politikai rendszerek — jogi oldalról történő elemzését tekinti másodlagos feladatnak.

A probléma magva kétségtelenül a jog és a valóság lehetséges különválásának kérdése. A szocialista állam- és jogelmélet természetesen nem érheti be az államforma fogalmának olyan formális-jogi meghatározásával, amely nem veszi figyelembe annak a társadalmi valósággal való összefüggéseit. Nézetünk szerint azonban a jogi formalizmus veszélyét nem a hatalomgyakorlás módszereinek az államforma-fogalom önálló elemeként való értékelésével kell elkerülni. Az előbbiekből következően valamely társadalom uralkodó osztályának hatalomgyakorlási módszerei semmiképpen sem képzelhetők el a hozzájuk tartozó szervezeti formák nélkül. A politikai rendszert sem lehet csupán módszerek összességeként értelmezni, hanem annak fogalma szükségszerűen szervezeti elemeket is tartalmaz. Ebben az esetben viszont legalábbis kétséges a politikai rendszernek, mint módszerek összességének az államforma-fogalom önálló elemeként való különtartása. Erre, nézetünk szerint, csak akkor volna szükség, ha a politikai rendszernek olyan értelmezést adnánk, hogy az — a jogi Sollen-t jelentő formális jogi szervezeti oldallal szemben — az államhatalom gyakorlásának valóságát, az államhatalom tényleges érvényesülését jelenti. Az államhatalom szervezeti felépítésének mint követelménynek és a valóságban érvényesülő módszereknek mint a tényleges helyzetet tükröző összetevőnek szembeállítása azonban világosan újkantiánus jellegű elméleti konstrukció volna.

Az a felismerés, hogy a szervezet működése nem választható el annak felépítéséből, s ebből következően az államhatalom gyakorlásának, megvalósításának módszereit sem lehet a kormányformában és az államszerkezet formájában összefoglalt intézményektől mint az államhatalom szervezeti felépítésétől elszakítani, a szocialista állam- és jogelméleti irodalom legújabb termékeinek tanúsága szerint két irányba vezetheti a további kutatómunkát. Az egyik irányzat az államforma összetevőit a kormányformára és az államszerkezet formájára korlátozza, s a politikai rendszert vagy meg sem említi, vagy mint az államhatalom gyakorlásának módszerét, annak megnyilvánulási formájaként, s nem az államforma összetevőjeként értékeli. Ez a felfogás — amelynek logikus voltát valóban nehéz lenne tagadni — azonban nem öleli fel az államforma teljességét, hanem annak csak legjelentősebb oldalait. E hiányosság kiküszöbölését célozza a másik megoldási kísérlet, amely szerint a politikai rendszer valamely uralkodó osztály állami vezetésének módszereit és e módszerek megvalósítására szolgáló politikai szervezetek összességét jelenti. Kétségtelen, hogy ez a megfogalmazás lehetőséget nyújt az állami hatalomgyakorlás egész valóságának fogalmi megragadására; hibája viszont, hogy magába olvasztja a kormányformát és az államszerkezetet alkotó intézményeket is, így nem marad elválasztó ismérv az államforma és az így értelmezett politikai rendszer fogalma között.

Végül elképzelhető a politikai rendszer fogalmának olyan értelmezése is, hogy az a hatalom tömegbázisát, vagyis a népnek a hatalom gyakorlásában való részvételét különösen jellemző intézményeket foglalja össze. Ezek között nemcsak a törvények megtartásának s ezen belül a jogszabályba — alkotmányba — foglalt állampolgári jogok érvényesülésének kérdései, mint a hatalomgyakorlás „módszerét" jellemző ismérvek szerepelnének, hanem a népakarat kialakításának olyan eszközei is, mint a választójog, a pártok szerepe, a népképviseleti szervek ellenőrzési joga stb. Mindezekből az elemekből valóban meg lehetne konstruálni a politikai rendszer új, használhatónak látszó fogalmát. Ez azonban nem az államformának a kormányformával és az államszerkezet formájával egyenértékű összetevője, mert elemei kivétel nélkül elhelyezhetők a kormányforma vagy az államszerkezet fogalmán belül is. Nincs szükség tehát ezeknek az elemeknek a kormányforma, illetve az államszerkezet fogalomköréből való kiszakítására és önálló politikai rendszer-fogalom keretében való összefoglalására.

Napjainkban, a szocialista állam- és jogtudomány nagyarányú megélénkülése idején, amikor az államelméleti kérdések is mindinkább a tudományos érdeklődés előterébe kerülnek, Antalffy és Halász professzorok új könyvének államelméleti vonatkozásai fokozott érdeklődésre tarthatnak számot. A magunk részéről e gazdag problematika csupán egyetlen részletkérdését kívántuk kissé részletesebben megvizsgálni, s ezzel további tisztázódását előmozdítani.

Péteri Zoltán

E lapszám (XVIII. új évfolyam 6.) Szerzői: *Dr. Szamel Lajos* egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Weltner Andor* egyetemi tanár. — *Rajcher, V. K.* egyetemi tanár (Leningrad). — *Dr. Román László* egyetemi adjunktus (Pécs). — *Dr. Tóth Imre* egyetemi adjunktus. — *Dr. Kocsis Mihály* egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Péteri Zoltán* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 63.3047 — Kossuth Nyomda Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

1963 AUG 6.

XVIII. új évfolyam 7. szám Budapest, 1963. július hó

BUDAPESTI EGYETEMI

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

KELEMEN GÉZÁNÉ:
A Jogtudományi Közlöny feladatairól 361

GYÖRGY ERNŐ:
A békés egymás mellett élés elvének jogi követelményei a gazdasági kapcsolatok körében 369

MARTONYI JÁNOS:
A bíróságok előtt megtámadható államigazgatási határozatok körének egyes kérdései a szocialista országokban 378

KATONA GÉZA
A kriminalisztikai szakértői vélemények értékeléséről 385

SOLT KORNÉL:
Az érvénytelen szerződéskötés jogkövetkezményeiről 392

Szemle:

R. L.:
Kauser Lipót (1882—1962) 398

IVANCSICS IMRE:
Beszámoló a Pécsett rendezett nemzetközi államigazgatástudományi symposionról 398

BECK SALAMON:
Az ítéleti indokolás jogerejének kérdése ... 404

MÁLTÁS GYÖRGY—TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ:
A munkaügyi viták elintézésének új szabályozása 410

M. F.:
Az európai szocialista államok jogalkotása ... 413

Jogirodalom:

NIZSALOVSZKY ENDRE:
Weltner Andor: A szocialista munkajogviszony és az üzemi demokrácia 414

ANTALFFY GYÖRGY:
Bihari Ottó: Az államhatalmi képviseleti szervek elmélete 421

— —:
Új könyvek 424

СОДЕРЖАНИЕ: *Келемен Гезане:* О задачах журнала «Йогтудомани Кезлень» — *Эрне Дердь:* Правовые последствия принципа мирного сосуществования в области экономических связей — *Янош Мартони:* Некоторые вопросы об обжаловании административных решений в суде в социалистических странах — *Геза Катона:* Об оценке криминалистических экспертиз — *Корнел Шолт:* О правовых последствиях недействительности договора — *Обзор:* Р. Л. Липот Каузер — некролог (1882—1962) — *Имре Иванчич:* Отчет о симпозионе по вопросам административного права, устроенном в г. Печ — *Дердь Малташ—Ласло Трочани:* Новое урегулирование рассмотрения трудовых споров — *М. Ф.:* Завонодательство европейских социалистических стран БНР. — *Правовая литература: Эндре Нижаловски:* Социалистическое трудовое правоотношение и демократия управления предприятием — *Дердь Анталффи:* Отто Бихари: Теория представительных органов государственной власти — — —: Новые книги

INHALT: *Ágnes Kelemen:* Über die Aufgaben der „Jogtudományi Közlöny". — *Ernő György:* Die rechtlichen Forderungen des Prinzips der friedlichen Koexistenz im Bereich der wirtschaftlichen Beziehungen. — *János Martonyi:* Einige Fragen bezüglich der in der Staatsverwaltung erbrachten und vor dem Gericht anfechtbaren Entscheidungen in den sozialistischen Ländern. — *Géza Katona:* Über die Bewertung des Gutachtens des kriminalistischen Sachverständigen. — *Kornél Solt:* Über die rechtlichen Folgen des ungültigen Vertragsabschlusses. — *Rundschau: L. R.:* Lipót Kauser (1882—1962). — *Imre Ivancsics:* Bericht über das internationale Symposium für Verwaltungswissenschaft in Pécs. — *Salamon Beck:* Die Rechtskraft der Urteilsgründe. — *György Máltás—László Trócsányi:* Die neue Regelung der Arbeitsstreitigkeiten. — *F. M.:* Die Rechtssetzung der europäischen sozialistischen Länder. — *Rechtsliteratur: Endre Nizsalovszky:* Andor Weltner: Das sozialistische Arbeitsrechtsverhältnis und die Betriebsdemokratie. — *György Antalffy:* Ottó Bihari: Die Theorie der Vertretungsorgane der Staatsgewalt. — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Mme Ágnes Kelemen:* Les tâches incombant à la Revue des Sciences juridiques („Jogtudományi Közlöny"). — *Ernő György:* Les exigences juridiques du principe de la coexistence pacifique dans le domaine des rapports économiques. — *János Martonyi:* Quelques questions concernant les décisions de l'administration susceptibles d'être attaquées devant les tribunaux dans les pays socialistes. — *Géza Katona:* De l'appréciation des expertises criminalistiques. — *Kornél Solt:* Des conséquences juridiques de la conclusion d'un contrat sul. — *Revue: L. R.:* Lipót Kauser (1882—1962). — *Imre Ivancsics:* Rapport sur le colloque international des sciences administratives organisé à Pécs. — *Salamon Beck:* La question de la force d'une chose jugée revenant aux considérants du jugement. — *György Máltás—László Trócsányi:* La nouvelle réglementation des contestations surgies dans le domaine des rapports de travail. — *F. M.:* La législation des Etats socialistes européens. — *Littérature: Endre Nizsalovszky:* Andor Weltner: Le rapport de travail socialiste et la démocratie dans les entreprises. — *György Antalffy:* Ottó Bihari: Théorie des organes représentatifs du pouvoir d'Etat. — — —: Nouveaux livres.

XVIII. új évfolyam 7. szám Budapest, 1963. július hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A Jogtudományi Közlöny feladatairól*

I.

A Jogtudományi Közlöny előtt álló feladatok elemzése elszakíthatatlan jogéletünk általános eredményeinek és perspektívájának legalábbis említése nélkül. Jogéletünk alakulása viszont a társadalmi valóság politikai és ideológiai fejlődésének függvénye. A felszabadulást követően a szocialista felépítmény elsődleges feladatát a szocialista gazdasági és társadalmi rend megteremtéséért vívott küzdelembeni aktív szerepe jelentette. Ennek eredményeként a fő erőfeszítések, a gazdasági alap és a politikai felépítmény átalakítását célozták; röviden a szocializmus alapjainak lerakását. Jogi vetületként a szocialista jogtudomány megteremtése és a szocialista jog alapjainak kialakítása volt a legközelebbi feladat. Meg kellett teremteni egyrészt a régi jogi szabályok új körülmények közötti alkalmazásának lehetőségét, hogy a felépítmény jogi intézményei szolgálati szerepüket betölthessék, másrészt a kodifikációs munkálatokkal ki kellett alakítani a szocialista viszonyoknak megfelelő és azt kellően segítő új jogrendszert. Nem véletlen, hogy a szocializmus gazdasági és politikai alapjainak lerakásával egyidejűleg alakultak ki a szocialista jogrendszer alapjai is.

A társadalmi változások politikai kihatásokat vontak maguk után, az új társadalmi-történelmi körülmények a párt politikájának megfelelő idomulását követelték. E követelmények jelentkeztek a jog síkján is. A társadalmi-politikai átalakulás nagy eredményeit követi a társadalmi tudat átalakításának tervszerű és mélyreható munkája. Ennek formája a jog általános társadalmi nevelő szerepének, a szocialista tudat kialakításában, mint eszköznek az érvényesítése mellett, előfeltételként a jog művelőinek és alkalmazóinak maradéktalan marxista—leninista szemlélete kialakításában is jelentkezik. Közismert tétel az állam- és a jog szerepe a társadalmi fejlődésben saját elhalásán keresztül, ezt azonban meg kell előznie annak, hogy szerepét a szocialista, kommunista tudat kialakításában betöltve önmagát feleslegessé tegye. A szocialista társadalmi tudat kialakítását azonban a jog eszközével csak akkor lehet hathatósan elősegíteni, ha a tudatformáló önmaga feltétlenül alkalmas ezt előmozdítani. A lapnak jogéletünkben elfoglalt helyéből következően *alapfeladata* a szocialista társadalmi tudat kialakításán belül a szocialista jogászi tudat kialakítása.

A jog felépítményi jellegének megfelelően fejlődésére, alakulására a párt, az állam általános politikája, közelebbről a jogpolitika a meghatározó. A párt a szocializmus társadalmi-politikai alapjainak megteremtése után a marxizmus—leninizmus eszmei offenzívájára elérkezettnek látta az időt. A szocializmus teljes felépítése nem képzelhető el a tömegek eszmei meghódítása nélkül, a polgári ideológia tagadása és a marxizmus eszméinek igenlése nélkül. A szocializmus alapjai kedvező feltételeket biztosítottak a marxista világnézet és a szocialista erkölcs általánossá tételéhez tudományos életünkben. E feltételek azonban nemcsak kedvezőek, hanem követelőek is. Az osztályharc gazdasági és politikai síkról elsősorban ideológiai síkra terelődött és ez a tudomány tudatformáló szerepének fokozottabb előtérbe kerülését igényli. A tudatformálás azonban nem rohammunka, nem kampányfeladat, amelyet az erők nagyarányú szervezettségével és aktivitásával viszonylag rövid idő alatt eredményesen meg lehet valósítani. Különösen nem az a társadalomtudományok területén, ahol évszázados múlttal kell a harcot felvenni. Ez csak akkor mutatkozhat eredményesnek, ha megfelelő színvonalon, a szocialista eszmék igazságát sokoldalúan és elmélyülten magyarázó, a társadalmi-politikai követelményeket kielégítő eszközöket veszünk igénybe. A feladat mellett tehát elvi síkon a *módszer* is adva van a Jogtudományi Közlöny számára.

Az általános feladat és módszer mellett a párt politikája a közvetlen feladatokat is megjelöli a tudomány, és ezen belül a jogtudomány számára is, amelyek természetszerűleg a Jogtu-

* A Jogtudományi Közlöny májusban megtartott olvasóankétjának anyagai alapján. — *Szerk.*

dományi Közlöny feladatait is jelentik. Tudományos életünk fejlődésének központi kérdése az elméleti kutatások és a gyakorlat közötti kapcsolat szorosabbá tétele. Az általános törvényszerűségek feltárása mellett egyre inkább követelmény a társadalmi gyakorlatot tükröző jogi gyakorlatot olyan elméleti kutatással is segíteni, amely ugyan nem veszíti el tudományos jellegét, mégis egyre inkább eljut az általánoson túl a különös és az egyedi szintjére. Társadalmunk fejlődésének politikai és ideológiai szükségletei megkövetelik, hogy leküzdjük mind az elvont spekuláció, mind a korlátolt prakticizmus irányába ható tendenciákat. Arra van szükség, hogy a szocializmus építésével együtt járó konkrét problémák vizsgálata és megoldása közben ne feledkezzünk meg a tudományág alapvető világnézeti, ideológiai jellegéről.[1] A Jogtudományi Közlöny *közvetlen feladataként* tehát az elméleti kutatások és a napi gyakorlati munka közötti szorosabb kapcsolat megteremtése jelentkezik.

A feladat és a módszer mellett a cél is adott. A cél pedig a jog művelőinek és alkalmazóinak szakmai művelése, olyan jogásznemzedék képzése, amely alkalmas a szocializmus építésével együtt járó új körülmények helyes felismerésére és a társadalom növekvő igényeinek megfelelő jogintézmények kialakítására, alkalmazására. Ehelyütt elég utalni a szocialista állam átalakulásával, a társadalmi önigazgatás kialakulásával kapcsolatos olyan új társadalmi jelenségekre, amelyek egyre inkább nélkülözhetetlenné teszik az e körülményeknek megfelelő jogtudat kialakítását és érvényesülését. A szakmai tudás egyre magasabb mércéje a szocialista társadalom fejlődésének szükségszerű követelménye. Erre utalt Kádár János kongresszusi beszámolójában, mikor a szocializmus ügyéhez való hűség és feltétlen odaadás első követelménye mellett a hozzáértést elengedhetetlen körülményként jelölte meg.[2] A Jogtudományi Közlöny *célja* tehát hozzájárulni a marxizmus—leninizmus eszmei alapján álló magas szakmai műveltség kialakításához.

Ilyen általános megfontolások alapján került sor a Jogtudományi Közlöny ankétjára, amely az elvben és általánosságban meghatározott feladat, módszer és cél megvalósításának konkrét eszközeit kutatta.

II.

A marxizmus—leninizmus eszmei offenzívája idején tudományos életünk fejlődésének központi kérdése az elméleti kutatások jelentőségének növelése mellett az elmélet és gyakorlat közötti kapcsolat szorosabbá tétele. Ezt a törekvést szolgálta már az ankét megrendezésének módja is, a Magyar Jogász Szövetség Fővárosi Szervezete és a Jogtudományi Közlöny Szerkesztő Bizottsága közös rendezése.

Az ankétra 1963. május hó 11-én került sor a Magyar Jogász Szövetség székházában.

Az ankét tárgya „a Jogtudományi Közlöny által a tételes jogok területén kifejtett tevékenység" volt. Az ankét meghívója körvonalazta a rendező szervek elképzelését a megvitatandó főbb kérdés-csoportokból. Az ankéton a büntető és polgári anyagi-, valamint eljárásjog, a családjog, a munkajog, a termelőszövetkezeti jog és a földjog területén az 1962/63-as évfolyamok számait alapulvéve, főleg az alábbi kérdések megvitatása látszott célszerűnek.

a) Reagált-e a lap a kérdéses időszakban felmerült legfontosabb jogi problémákra. Ha igen, vonatkozó cikkei hogyan szolgálták a szocialista jogalkalmazás, jogalkotás és jogtudomány fejlődését.

b) Az érintett jogágak területére tartozó mely lényeges problémákkal nem foglalkozott a lap, vagy melyekkel kellett volna behatóbban foglalkoznia.

c) Milyen irányban kellene a lap munkáját tovább fejleszteni.

d) Milyen konkrét témák kidolgozását kell a lapnak tervébe felvenni.

Az ankéton a bevezető referátumot Kádár Miklós egyetemi tanár, a Jogtudományi Közlöny főszerkesztője tartotta. Bevezető referátuma elvileg mutatott rá a Jogtudományi Közlöny feladataira, szerepére a gyakorlat munkájának elősegítésében, a tudományos kutatások eredményeinek közreadásában, a tudományos munkára serkentő hatás gyakorlásában, általában a tudományos szervező feladatainak ellátásában.

Az ankéton Szakács Ödön, a Legfelsőbb Bíróság elnökhelyettese, a Magyar Jogász Szövetség Fővárosi Szervezetének elnöke elnökölt. Megjelentek a Jogtudományi Közlöny Szerkesztő Bizottságának tagjai, a Magyar Jogász Szövetség Fővárosi Szervezetének vezetőségi tagjai, szakosztályainak elnökei, titkárai és vezetőségi tagjai közül számosan, valamint a tudományos és gyakorlati jogélet képviselői.

Az ankéton a bevezető referátumot követően felszólaltak: Halász Sándor, a Legfelsőbb Bíróság tanácsvezető bírája, a Magyar Jogász Szövetség Fővárosi Szervezete Büntetőjogi Szakosztályának elnöke, Hartai László, a Legfelsőbb Bíróság bírája, a Polgári Jogi Szakosztály elnöke, Beck Salamon ny. egyetemi tanár, Máltás György kerületi bírósági tanácsvezető bíró, a Munkajogi Szakosztály titkára, Törő Károly kerületi bírósági tanácsvezető bíró, Weltner Andor egyetemi tanár, Németi László, a Földművelésügyi Minisztérium főelőadója, Takács József, az Országgyűlési Könyvtár tudományos csoportvezetője.

Az ankéton elhangzottakat, sem a bevezető referátumot, sem a hozzászólásokat nem kíván-

[1] Vö.: A marxizmus—leninizmus eszmei offenzívája. Szirmai István előadása az MSZMP Politikai Akadémiáján. Népszabadság. 1963. március 30.

[2] A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusa. Kossuth Könyvkiadó, 1962. 31. old.

juk külön-külön felszólalónként ismertetni, hanem azokat kérdés-csoportonként foglaljuk össze. Annál is inkább, mert a hozzászólók jórészt nemcsak saját véleményüket és javaslataikat mondták el, hanem az ankétot megelőzően széles körben tartott viták és megbeszélések anyagát is. Ennek eredményeként a szakosztályok vezetőségeinek, a gyakorlati munkában közös munkaterületen dolgozó jogászoknak véleményét, észrevételét is ismertették. Az ankét előkészítése tehát a jogász közvélemény jelentős részét érintette. A felszólalók már az előkészítő munka során megvitatták az ankét tárgyának és ezen keresztül az elmélet és gyakorlat kapcsolatának kérdéseit s így az ankéton elhangzottak széles jogászrétegek véleményét tükrözték.

Az elhangzott felszólalások, tartalmukban egységesen a Jogtudományi Közlöny értékelésével és feladataival foglalkoztak, mégis az elhangzottakat bizonyos kérdés-csoportok köré lehet tömöríteni részben a könnyebb áttekinthetőség, részben pedig a felesleges ismétlések elkerülése érdekében. Természetesen az elválasztást nem lehet tökéletesen végrehajtani, mert a kérdés-csoportok önmagukban is részleteikben is kapcsolódnak egymáshoz s ezért bizonyos átfedés elkerülhetetlen. A kérdés-csoportok felállítása és azok sorrendje fontosságot is jelent, azonban éppen egységük alapján a lap értékelése szempontjából valamennyi egyaránt lényegesként jelentkezik.

Az ankét anyagát a következő kérdések köré lehet összpontosítani:

1. A Jogtudományi Közlöny általános értékelése és helye jogéletünkben, ezen belül a lap olvasottsága. *2.* Az elmélet- és gyakorlat kapcsolata. *3.* Jogtudományunk előtt álló általános feladatok. *4.* A Jogtudományi Közlöny munkájának értékelése az egyes jogágak területén és e jogágak igényei a lappal szemben. *5.* A Jogtudományi Közlöny munkájának módszertani problémái. *6.* A Magyar Jogász Szövetség Fővárosi Szervezetének teendői a lap munkájával kapcsolatban.

III.

1. A Jogtudományi Közlöny helyét jogéletünkben azokon a felmerült kérdéseken keresztül lehet a legjobban megközelíteni, amelyek problematikussá tették, hogy a Jogtudományi Közlöny reprezentatív elméleti folyóirat-e, vagy pedig a gyakorlatot támogató elméleti szintű folyóirat. E kérdésre az ankét helyes választ adott, mert ahelyett, hogy a reprezentatív elméleti folyóirat és a gyakorlatot támogató elméleti szintű folyóirat közötti különbségre különösebb súlyt helyezett volna — amely probléma amúgyis csak látszólagos, ha az elmélet és a gyakorlat kapcsolatát nem önmagában, hanem társadalmi, filozófiai síkon tekintjük — a lényegest közelítette meg. Ez a lényeges pedig az anket a válaszában az volt, hogy a Jogtudományi Közlöny jelentősége túlnő az elmélet és a gyakorlat körére egyszerűsített problémán és a döntő a lap társadalmi jelentősége. E társadalmi jelentőség helyes értelme pedig nem lehet más, mint a szocialista társadalmi tudat s ezen belül a szocialista jogtudat kialakításáért folyó küzdelemben hathatós részvétel. E részvétel módjára is találtunk utalást az ankét anyagában, amely a fejlődés útját abban látta a Jogtudományi Közlöny számára, hogy annak magas elméleti szinten, a tételes jogok területén a társadalmi valóság, az élet felé kell fordulnia. E megállapítás fő tartalma a társadalmi valóság vizsgálatának szükségszerűsége, amely természetesen elsősorban a tételes jogok területén jelentkezik a legnagyobb súllyal, azonban e területre nem szűkíthető.

Az ankét a Jogtudományi Közlöny eddigi munkáját pozitívan értékelte. E pozitív értékelés szólt különösen a lap színvonalának. A lap magas elméleti színvonalát valamennyi felszólaló hangsúlyozta és kiemelte. Általános volt az a vélemény, hogy ezen a területen a Jogtudományi Közlöny eddigi munkája eredményekben gazdag. Ugyanakkor azonban a magas elméleti színvonal elismerése egyes felszólalóknál a lap olvasottságának elemzése során arra a paradox eredményre vezetett, hogy éppen a magas elméleti színvonal következményének tulajdonították a gyakorlat területén működő szakemberek bizonyos értetlenségét és érdektelenségét a lappal szemben. Az ankét felszólalói azonban egységesek voltak abban a kérdésben, hogy a lap színvonalát fenn kell tartani és inkább fokozni kell, semmint azt leszállítani és az olvasottság területén ezzel látszateredményeket elérni.

A felszólalások alapján — nem sok örömmel, de — tényként kell megállapítani, hogy a gyakorlat területén működő jogászok és a lap kapcsolata nem kielégítő. Az elhangzott felszólalásokból kitűnt, hogy a lap olvasottsága távolról sem megfelelő, hogy a gyakorlati területen dolgozó jogászoknak csak kis rétege olvassa rendszeresen a lapot, többségük legfeljebb akkor, ha mindennapi munkájában felmerült konkrét kérdésre keres választ. Jelentős azoknak a gyakorlati munkában dolgozó jogászoknak a száma, akik még esetenként sem olvassák a Jogtudományi Közlönyt. Magyarázatként felhozták, hogy a gyakorlati munkában dolgozó jogászok jelentős részénél hiányzik az elméleti érdeklődés. Ennek egyik következménye, a lappal szemben támasztott az a konkrét igény is, hogy a lap esetenként felmerülő jogértelmezési problémákra adjon választ. E problémára azonban részben választ jelentett az a megállapítás, hogy a közvetlen jogértelmezési és alkalmazási kérdések elsősorban — profiljánál fogva — a Magyar Jog hasábjain nyernek megvitatást.

A Jogtudományi Közlönynek jogéletünkben elfoglalt és elfoglalandó helyére vonatko-

zóan talán a legtalálóbb megfogalmazás szerint a lapnak a gyakorlat területén dolgozó jogász számára olyan biztos iránytűt, — elméleti iránytűt — kell jelentenie, amelynek segítségével a gyakorlati munkájában el tud igazodni. E megállapítás átvezet az ankét talán legtöbbet vitatott kérdésére, az elmélet és gyakorlat kapcsolatának problémájára.

2. A Jogtudományi Közlöny helyét az elmélet és gyakorlat kapcsolatában a leghelyesebb azzal az ellentétesnek tűnő igénynek ismertetésével kezdeni, amely az ankét anyagában jelentkezett. Az egyik igény szerint a jogtudomány és így a Jogtudományi Közlöny ne a konkrét gyakorlati jogi problémákkal foglalkozzék, hanem elméleti alapot adjon a gyakorlat területén dolgozó szakembereknek, akik ezen az elméleti alapon tájékozódni tudnak és el tudnak igazodni a konkrét gyakorlati problémák megoldásában. Ezzel szemben elhangzott olyan megállapítás is, hogy a csak elméleti jellegű cikkek a fejlődés mai szakaszának már nem felelnek meg, azt nem segítik elő. Nehezebb feladatot jelent a gyakorlat problémáit elméletileg megoldani, mint általánosságban „elméletileg" egy-egy kérdést kifejteni, azonban ezen nehezebb feladat megoldására kell vállalkozni. A lappal szemben támasztott igényt az elmélet és gyakorlat kapcsolatának helyes összhangba hozásában, az ankét anyagának összegezéseként úgy lehet megfogalmazni, hogy a Jogtudományi Közlönynek egyik feladata az elméleti jelleg emelésével, a gyakorlati problémák elméleti igénnyel történő tárgyalásával, boncolgatásával, a gyakorlati problémák elvi megvilágításán keresztül a gyakorlatnak fokozott segítséget nyújtani.

A gyakorlati problémák elméleti tisztázása, megvilágítása fordulatot jelenthetne a gyakorlati életben dolgozó jogászok szakmai színvonalának emelésében. E feladat megvalósításával el lehetne érni ugyanis, hogy a gyakorlati munkában dolgozó és elméleti érdeklődéssel rendelkező jogászok fokozott segítséget kapjanak az elméleti szemlélet kialakításában, ugyanakkor a gyakorlati problémák elméleti megvilágítása az elméleti igénnyel ma még fel nem lépő jogász számára is lépcsőfokot jelentene, mert a konkrét gyakorlati problémájára választ keresve és találva, az elméleti feldolgozással, szemlélettel, gondolkodásmóddal megismerkedne, abban elmélyülne, és ez a gyakorlati probléma elméletileg is helyes megoldásán túlmenően az elmélet iránti érdeklődés felkeltése irányában is hatna. Ha a Jogtudományi Közlöny ezt a feladatot betölti, ez egyben azt is jelenti, hogy a gyakorlat területén dolgozó jogászok munkájában szintkülönbség jelentkezne a lapot olvasók, illetve nem olvasók között.

Az elmélet és gyakorlat kapcsolatának problémájánál nem érdektelen néhány gondolatra utalni az Állam- és Jogtudományi Intézetben e kérdéssel kapcsolatban lezajlott vita anyagából mindenekelőtt azért, hogy a gyakorlat fogalmát és a jogtudomány, ezen belül a Jogtudományi Közlöny szerepét helyesebben szemlélhessük. A jogtudomány, mint társadalomtudomány szempontjából a gyakorlat fogalma szélesebb kört foglal magában, mint az egyszerű jogi gyakorlatot. A társadalmi gyakorlat, amelyhez a jogtudománynak, mint elméletnek kapcsolódnia kell, jelenti egyrészt a jog keletkezését, változását, determináló társadalmi jelentőségek gyakorlatának síkját, másrészt a jog által szabályozott körön belül a jogkövető magatartások társadalmi gyakorlatának síkját, harmadrészt a jogot nem követő magatartások folytán keletkező állami- társadalmi reakció gyakorlatának síkját.[3] Ezek közül természetesen a jogi gyakorlat az elsődleges, mégsem lehet azonban anélkül kizárólagos, hogy ne tévesszük szem elől a valódi célját, a társadalmi szerepét. A jogtudomány aktív szerepe csak akkor bontakozhat ki, ha a tudományos kutató munka nem egyszerűen a jogi gyakorlatot, hanem a társadalmi gyakorlatot visszatükröző jogi gyakorlat tartalmának feltárását tűzi ki célul. Ez különösen jelentős az átalakulóban levő társadalmunkban, ahol a jog önmagában, a társadalom egyéb tényezőitől, a felépítmény egyéb részeitől elszakítva tartalmatlan formává szűkül, ennek elemzése önmagában kielégítő eredményre nem is vezethet.

Bár a bevezetőben a Jogtudományi Közlöny közvetlen feladatát az elmélet és a gyakorlat szorosabb kapcsolatának megteremtésében láttuk, nem lehet eltekinteni az alapfeladattól sem, a szocialista jogászi tudat kialakításától, amely a marxizmus—leninizmus eszmei alapján álló magas szakmai műveltség kialakítását célozza.

Ilyen megfontolások után a gyakorlat igényét a Jogtudományi Közlönnyel szemben kettősnek lehet tekinteni. A lap egyrészt közöljön olyan elméleti jellegű munkákat, amelyek elősegítik a gyakorlatban dolgozó jogászok elméleti képzettségének emelését, politikai és szakmai látókörének bővítését, s ezzel hozzásegítik a gyakorlatban dolgozó jogászokat a jogértelmezési és jogalkalmazási kérdések helyes megközelítéséhez s alapot teremtenek a gyakorlat másik és közvetlen igényének kielégítéséhez. A másik és közvetlen igény pedig, hogy a lap magas elméleti szinten foglalkozzék az egyes jogágak területének legdöntőbb kérdéseivel s ezzel nyújtson segítséget a gyakorlatnak a legégetőbb problémák megoldásában. E kettős igény természetesen egymásmelletti, azt jelenti, hogy az elmélet és gyakorlat kapcsolatát a közvetlen feladatok megoldásában jelentkező segítségnyújtás mellett a szocialista jogtudat

[3] Vö. Horváth Tibor: Az elmélet és a gyakorlat viszonyának egyes időszerű kérdései az Állam- és Jogtudományi Intézet munkájában. Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője, IV. köt. 3. sz.

előmozdításával is támogassa. Úgy véljük, ebben a keretben kell szemlélni azokat a konkrét igényeket, amelyeket az ankét felszólalói támasztottak a Jogtudományi Közlönnyel szemben.

A gyakorlat igényei közül a legjelentősebb, amely a Legfelsőbb Bíróság elvi döntéseivel és kollégiumi állásfoglalásaival kapcsolatban igényelte az elméleti reagálást. Ez természetes is, mert a Legfelsőbb Bíróság ítélkezési irányító szerepéből következően, állásfoglalásainak jelentősége a gyakorlat számára fokozott, de egyben azt is jelenti, hogy ezeknek az állásfoglalásoknak is elméletileg kellően megalapozottaknak kell lenniök ahhoz, hogy az ítélkezési gyakorlatot kellően irányíthassák. Nem lenne helyes azonban a tudománytól feltétel nélkül megkövetelni ezek mindenképpeni igazolását és az elmélet — gyakorlat kapcsolata nem vonhatja meg a tudomány jogát a bírálattól, vagy aggályainak kifejezésre juttatásától. A pozitív segítség nem mindenkor jelenti a feltétlen igenlést.

Felmerült az ankéton az elmélet opportunitása bizonyos kérdésekkel kapcsolatban, ún. kényes elméleti témákkal kapcsolatban, viszont éppen ezeknek elméleti kifejtése nyújtana sok segítséget a gyakorlati jogalkalmazás számára.

A szakmai műveltség általános társadalmi méretekben fokozódó követelményének adott hangot az ankét anyaga atekintetben, hogy a jogalkalmazás kultúráltságának emelkedését szolgálná, a magasabb szintű jogászi műveltség kialakításához járulna hozzá, ha állami szerveink magasabb követelményeket állítanának a szakemberek elé az elméleti képzés területén olyan mértékben, amely a gyakorlat területén dolgozó jogászok számára is szükségletté tenné az elméleti megalapozást.

Az ankét anyaga az egyes jogágak, de az egész szocialista jog kialakulásával kapcsolatban felmerülő és megoldásra váró kérdések közül is számosra rámutatott. Ezeket a következőkben részletezzük.

3. A társadalom szocialista fejlődésének megfelelően a jog is fejlődésen, átalakuláson megy keresztül. Számos új életjelenségnek megfelelően új jogintézmények alakulnak ki, illetve kialakításuk igénye merül fel, amelyeknél sok esetben a jog régi kategóriái nem alkalmazhatók. Ilyen általános, az egyes jogágakon túlmutató jogintézmények, jogi jelenségek is szerepeltek az ankét anyagában figyelemfelhívásként.

Igényként merült fel, hogy a Jogtudományi Közlöny kapcsolódjék be a marxista világnézet térhódításáért folyó eszmei offenzívába s ezen új jelenségek feltárásával, elméleti tisztázásával és kifejtésével is segítse elő a marxizmus—leninizmus eszmei alapján álló magas szakmai műveltség kialakítását. A régi nézetek ugyanis élnek a joggyakorlatban. Jogászaink jelentős része a burzsoá jogtudomány emlőin nevelkedett, gondolkodásmódjuk — akaratlanul és sokszor öntudatlanul — ezt tükrözi, számtalan téves nézet él, különösen az új jelenségekkel, intézményekkel kapcsolatban. A jogtudomány és ezen belül a Jogtudományi Közlöny feladata az, hogy ezen új jelenségekkel foglalkozzék. Közülük néhányat kiemelve:

a) A jogalkalmazás osztálytartalma büntető és polgári ügyekben, szakági és jogelméleti szempontból egyaránt; *b)* Az össznépi állam felé történő fejlődés időszakában a jogalkalmazás feladata és lehetőségei a gazdasági élet serkentése területén annak eredményesebb elősegítése érdekében; *c)* A kodifikáció formai és módszertani irányelveinek elméleti kidolgozása a kis és nagy kódexek problematikája; *d)* A szocialista erkölcsi kódex tételeinek alkalmazása a szocializmus felépítésének átmeneti időszakában; *e)* Az állami kényszer és a társadalmi kényszer viszonya és kölcsönhatása a jog területén. A társadalom polgárainak viszonya a jogszabályok gyakorlati érvényesülésében; *f)* Az államhatalmi szervek jogalkotása és a jogalkotás demokratizmusa; *g)* Az új alkotmány előkészületeinek idején az új kodifikációknál a készülő alkotmány alapelveinek figyelembevétele; *h)* A jogszabályok és jogalkalmazó szervek határozatainak nyelvezete és közérthetősége; *i)* Az egyéni és közérdek összhangja a jogalkalmazásban, ütközés esetén az állampolgárok jogos érdekeinek fokozott figyelembevétele, mértéktartó elvi és gyakorlati álláspont kialakítása; *j)* A szocialista szervezetek egymásközti jogvitáinak, a szocialista szervezetek és állampolgárok közötti jogvitáknak forrásai; *k)* A bíróságok elvi irányításának és felügyeletének elméleti és gyakorlati kérdései; *l)* Jogrendszerünk szervezeti problémái és azok forrásai, a jogszabálytúltengés oka és kiküszöbölésének módja; *m)* A kétfrontos harc elméleti és gyakorlati kérdései a jogelméletben és a jogi gyakorlatban. Az ideológiai munka feladatai és módszerei jogi síkon.

Természetesen a felsorolt problémák megoldását nem lehet kizárólag a Jogtudományi Közlönytől várni, mert jórészük nemcsak tudományos, hanem állami apparátust is igényel. Azonban a Jogtudományi Közlönynek, mint a tudomány szócsövének, elméleti alapokat kell nyújtani állami szerveink számára, hogy a társadalmi gyakorlatot helyes jogi gyakorlat tükrözze, segítse és fejlessze. Ennek a feladatnak a megoldása az állami szervekben dolgozó jogászok munkájának magasabb szakmai és politikai színvonalát szolgálná és ezzel jelentős szerepet töltene be a szocialista jogtudat formálásában.

A fent részletezettekből nyilvánvalóan kitűnt, hogy a Jogtudományi Közlöny ankétján a hozzászólók az elmélet és gyakorlat kapcsolatának, a Jogtudományi Közlöny helyének és szerepének vizsgálata alapján egy tudományos folyóirat lehetőségeit és erejét messze meghaladóan az egész szocialista jogéletünk és jogtudományunk számos alap-problémájával foglalkoz-

tak. A vizsgált kérdések, és az ankét vonatkozó megállapításai azonban a Jogtudományi Közlöny Szerkesztősége számára a lehetőségek és igények tárházának felsorolásával gazdag anyagot biztosítanak.

4. Az alábbiakban kívánjuk ismertetni az ankéton az egyes jogágak témáival kapcsolatban elhangzottakat, illetve a felszólalásokból levonható következtetéseket. Az ankét foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy a lap az adott időszakban a tételes jogok területén felmerült legfontosabb problémákra reagált-e és mely témákkal kell a továbbiakban részletesebben, mélyrehatóbban foglalkoznia. Az értékelések természetesen nem léptek fel a teljesség igényével és ehelyütt sem kívánunk ezzel az igénnyel fellépni.

A Jogtudományi Közlönynek *a büntető anyagi és eljárásjog* területén megjelent tanulmányaival kapcsolatban a hozzászólók azt emelték ki, hogy a büntetőjog területe a kérdéses időszakban különleges helyzetben volt. Az új Btk. és Be. kodifikálásának és hatálybalépésének idején az új jogszabályok csaknem minden kérdése időszerű volt, és rendkívül széles volt az elméleti megvilágításra, megvitatásra váró kérdések köre. A Jogtudományi Közlönyben megjelent büntető anyagi és eljárásjogi cikkek fontos aktuális témákkal foglalkoztak, több közülük a gyakorlat számára is jelentős segítséget nyújtott.

A *polgári anyagi jog* területén megjelent közleményekkel kapcsolatban a felszólalók az elméleti színvonalat kielégítőnek találták, az volt a vélemény azonban, hogy ezen a területen megjelent tanulmányok témaválasztásuknál fogva nem tükrözték a gyakorlatban felmerülő problémák sokrétűségét, a gyakorlatban jelentkező ellentétes álláspontok elméleti megvilágítását és nem segítették a gyakorlatban számtalan kérdésben folyó viták elméleti megoldását. A megjelent cikkek közül ugyanis mindössze kettő foglalkozott általános érvényű problémákkal, a többi egy-egy részterület nem is legjelentősebb kérdését tárgyalta.

A *polgári eljárásjog* területéről közölt anyag ezzel szemben a gyakorlat számára fontos hasznos kérdésekkel foglalkozott.

A *munkajog* területén 1962-ben és 1963 első negyedévében viszonylag kevés anyag jelent meg, ezeknek témái fontos kérdéseket tárgyaltak, több közülük elméleti szintre emelte a gyakorlat tapasztalatait. Ezzel szemben a folyamatban levő munkajogi kodifikáció során felmerült számos megvitatandó, elméletileg kidolgozandó kérdéssel nem foglalkozott a lap.

Egyes hozzászólók hiányolták, hogy a *jogtörténet* területe igen elhanyagolt, jogtörténeti vonatkozású munkák ritkán kapnak helyt a lap hasábjain, holott a történeti elemző munka a jogfejlődés szempontjából sem hanyagolható el.

Több felszólaló foglalkozott a *külföldi jogi szabályozás, jogirodalom és különböző elméleti viták ismertetésének* ki nem elégíthető voltával. Ezzel kapcsolatban arra mutattak rá, hogy hiányzik, illetve nem kielégítő a kapitalista és szocialista jogi szabályozás ismertetése, összehasonlító és elemző módszerekkel való értékelése. Különösen döntő ez a kodifikáció időszakában, így pl. a munkajogi kódex folyamatban levő kodifikációjához a külföldi jogi szabályozás ismertetése komoly segítséget nyújthat. Hiányos a szocialista jogrendszer kiépítése során felmerülő nehézségek, ellentmondások elméleti síkon történő felvetése, elsősorban a szocialista országok tapasztalatai, publikációi figyelembevételével. Ezenkívül nem közöl a Jogtudományi Közlöny a nyugati jogelméleti és gyakorlati irányzatokról, problémáiról magas színvonalú bírálattal egybekötött ismertetéseket. Ezekkel az ismertetésekkel pedig a Jogtudományi Közlöny közismertté tehetné a külföldi jogi szabályozást, jogvitákat, elméleti és gyakorlati problémákat. Ezzel az elméleti területen dolgozó jogászoknak is segítséget nyújtana, de különösen elősegítené az idegen nyelvismerettel nem rendelkező és a gyakorlati munkában dolgozó jogászok látókörének bővülését.

Hiányolták az ankét résztvevői azt is, hogy a törvénytervezetek közzététele és nyilvános vitája nem kap helyet a Jogtudományi Közlönyben, holott ennek a szervezése és irányítása azt is eredményezné, hogy a törvénytervezetek elméleti megalapozottsága fokozódnék, és az esetleges elméleti aggályok idejében felszínre kerülnének. A megjelent fontosabb jogszabályok elvi vonatkozásainak tudatosítása, kifejtése a Jogtudományi Közlöny által elhanyagolt terület, holott ilyen irányú közleményekkel a jogászi elméleti gondolkozást és a közvetlen szakmai képzést egyaránt lehetne szolgálni.

A Jogtudományi Közlöny 1962 és 1963 első negyedévi számaiban a tételes jogok területén megjelent tanulmányokkal kapcsolatban felvetett hiányosságok egyben az igényeket is megjelölték a Jogtudományi Közlöny jövő munkáját illetően.

A büntető és polgári jog területéről az általánosságban elhangzott kívánságokon, igényeken túlmenően konkrét javaslatok nem merültek fel, a munkajoggal és termelőszövetkezeti joggal foglalkozó hozzászólók ezzel szemben a saját szakterületükön jelentkező néhány konkrét igényt is felszínre hoztak.

A munkajog területén számos olyan probléma van, amelyek kidolgozása elméleti szinten történő megvilágítása és megvitatása a gyakorlat munkáját nagymértékben elősegítené. Ezek körében az alábbi témák feldolgozását látták célszerűnek a hozzászólók: *a)* A leltárfelelősség problematikájának elméleti kidolgozása és kifejtése (a gyakorlat ugyanis rendkívül nehézségekkel küzd ebben a témakörben; *b)* A társadalombiztosítási intézmények jellegének tisztázása elméleti és gyakorlati vonatkozásban és a következtetések levonása; *c)* A munkajogi jog-

viszony meghatározása és elhatárolása a többi jogviszonytól; *d)* A munkaügyi vita fogalma különös tekintettel a Munka Törvénykönyve tizenhetedik fejezetének módosítására; *e)* Az analógia alkalmazásának lehetősége és területe, ennek elvi és gyakorlati problémái a munkajog területén.

A munkajog területén úgyszólván teljesen kidolgozatlan, de gazdasági fejlődésünk jelenlegi helyzete parancsolóan írja elő a vállalatok belső élete problémáinak a terv-végrehajtás és terv-felbontás problémái munkajogi vonatkozásainak kidolgozását. Ebben a témakörben célszerűnek tartották a hozzászólók a munkanorma jogi vonatkozásainak, a vállalatok szervezési és működési szabályzata elvi kérdéseinek, a bér- és prémiumszabályzat munkajogi vetületeinek elemzését.

A termelőszövetkezeti jog területén is számos olyan élő kérdést láttak, amelyeknek elméleti kidolgozása, feltárása már a mindennapi élet sürgető követelménye. Ezek körében a termelőszövetkezeti tagságból származó jogviták, a termelőszövetkezetekkel kötött munkaszerződések elvi és gyakorlati kérdései, valamint a termelőszövetkezetek felelősségének problémái az elmélet tükrében és ennek gyakorlati vetületei, problémái emelhetők ki.

A korábbiakban részletesen utaltunk a külföldi jogszabályozás, jogirodalom és jogalkalmazási kérdésekben folyó viták ismertetésével kapcsolatos problémákra. Ezeket összefoglalva az alábbi igényeket támasztotta az ankét a Jogtudományi Közlönnyel szemben: *a)* Ismertesse a Jogtudományi Közlöny a külföldi szocialista és kapitalista jogi szabályozást, lehetőleg összehasonlító és elemző-értékelő módszerekkel elsősorban a kodifikáció alatt álló jogterületeken, de a már kodifikált jogterületeken is. *b)* Foglalkozzék a Jogtudományi Közlöny a szocialista jogrendszer kiépítése során felmerült nehézségek, problémák ismertetésével és feldolgozásával.

Ilyen irányú igények felvetésénél azonban nem mellőzhető annak megemlítése, hogy elsősorban önálló folyóirat, a Külföldi Jogi Cikkgyűjteménynek fő feladata a külföldi tudományos, gyakorlati, ezen belül kodifikációs élet ismertetése.

Az ankéton elhangzottak alapján azt is meg lehet állapítani, hogy a gyakorlat igényli a Jogtudományi Közlönytől az egyes nagyobb jelentőségű jogszabály-tervezetek ismertetését és nyilvános elméleti vitáját, valamint a megjelent fontosabb jogszabályok elméleti kérdéseinek megvilágítását, tudatosítását.

5. A vita során jelentős szerepet kaptak a Jogtudományi Közlöny szerkesztésének és olvasottsága biztosításának módszertani kérdései is. A módszertani kérdések természetes szoros kapcsolatban merültek fel a Jogtudományi Közlönnyel szemben a gyakorlat részéről támasztott igényekkel, azzal, hogy a lap egyrészt olyan elméleti munkákat közöljön, amelyek elősegítik a gyakorlatban dolgozó jogászok elméleti képzettségének elmélyítését, hozzásegítik őket a jogértelmezési és jogalkalmazási kérdések helyes megközelítéséhez, másrészt, hogy a lap a gyakorlat közvetlen igényeinek kielégítésére magas elméleti szinten foglalkozzék az egyes jogágak legfontosabb kérdéseivel. Ezeknek a követelményeknek az érdekében javaslatok hangzottak el olyan irányban, hogy a Jogtudományi Közlöny Szerkesztő Bizottsága a munkaterv elkészítésénél az egyetemi tanszékek, tudományos intézetek, minisztériumok és egyéb állami szervek részéről elhangzó észrevételek és javaslatok figyelembevétele mellett tegye lehetővé, hogy a lap írói és olvasói is hozzájáruljanak a végleges munkaterv kialakításához. Ennek érdekében publikálják a lapban a munkaterv tervezetét és kérjék ehhez a cikkírók és olvasók hozzászólásait, észrevételeit.

Számos javaslat hangzott el a Jogtudományi Közlöny és a szerzők kapcsolatának kiépítése, megfelelő elméleti színvonalú tanulmányok megírásának és publikációjának biztosítása, a szerzők körének kibővítése érdekében. Ebben a témakörben általánosan kialakult az a vélemény, hogy a Jogtudományi Közlöny színvonalának megtartása és a gyakorlat igényeinek fokozott — de éppen ezért megfelelő elvi szinten történő — szolgálata érdekében a lapban csak tudományosan érett tanulmányok kerüljenek publikálásra, mert a Jogtudományi Közlöny nem a „szárnypróbálgatások" helye. Ezzel egyidejűleg azonban a szerzők körét ki kell szélesíteni tudományos munkában, illetve publikációban, vagy korban is fiatal szerzőket fokozottabban kell bevonni a lap munkájába. Ösztönözze a Jogtudományi Közlöny Szerkesztő Bizottsága a régi és az új szerzőket egyaránt azzal, hogy a témákat előzetesen jelölje meg, körvonalazza. Ez a módszer serkentőleg hatna a szerzők munkájára, mert ismertté tenné, hogy a szerzőket esetleg foglalkoztató téma egybeesik-e a lap munkatervével, a Szerkesztő Bizottság elképzeléseivel, másrészt egyes témák kidolgozására felhívná az elmélet művelőit.

Helyes és a továbbiak során tovább fejlesztendő az a gyakorlat, hogy a Szerkesztő Bizottság egyes tanulmányok megírására szerzőket kér fel. Ezt a módszert olymódon lehetne tovább fejleszteni, hogy a felkérés nemcsak egyes személyeknek, hanem intézményeknek és tanszékeknek is szólna. Ebbe a munkába be lehetne vonni a Magyar Jogász Szövetség szakosztályainak vezetőségét is és egyes témákat esetleg szakosztályokon belül lehetne kidolgozni. Ugyanakkor a szakosztályokban elhangzott előadások publikálása is szélesítené a szerzők körét és közelebb vezetne az időszerű kérdések nagyobb számban történő megvitatásához. E kérdésekkel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a Jogtudományi Közlöny eddig is több alkalommal publikálta a szakosztályi üléseken elhangzott megfelelő színvonalú előadásokat.

Másrészt pedig ugyan a Jogtudományi Közlönynek a tudományszervező feladata kétségtelenül fontos, mégsem elhanyagolható az önálló, felkérés nélküli kutatómunka eredményének a publikálási lehetőség biztosítása.

A Jogtudományi Közlöny olvasottsága is fontos témája volt az ankétnak. Ezen a területen számos tennivaló van, amelyre a felszólalók felhívták a figyelmet. A tennivalók egy része a lap tartalmával kapcsolatos igények, az elmélet és gyakorlat kapcsolatának a lap hasábjain történő fokozott egybehangolása terén jelentkezik. Ezeket a korábbiakban részletesebben kifejtettük. A tennivalók másik része a gyakorlati területeken dolgozó jogászok elméleti érdeklődésének fokozott felkeltése. Ezen a téren fontos szerep jut az állami szerveknek éspedig azzal, hogy magasabb követelményeket állítanak a gyakorlati munkában dolgozó szakemberek elé. Jelenleg még ugyanis az a helyzet, hogy egy-egy szakterület, jogágazat szabályainak ismeretével a gyakorlatban dolgozó jogász munkakörét általában elláthatja anélkül, hogy elméletileg képzett lenne. Ezért kevés a közvetlen gyakorlati haszna és kellő megbecsülése az elméleti felkészültségnek. A fejlődésnek abba az irányba kell haladnia, hogy a gyakorlat területén dolgozó jogászok számára elengedhetetlenné váljék az elméleti megalapozottság. Amennyiben az állami szervek ilyen igénnyel fellépnek, a Jogtudományi Közlöny pedig tartalmában ennek az igénynek a kielégítését szolgálja, a kettő összhatásában nagymértékben növelhetné a Jogtudományi Közlöny olvasottságát.

Az olvasottság növelése érdekében új utakat, új megoldásokat is kell keresni, hogy az eleven pezsgő jogélet megteremtése, az elméleti kérdések megvitatása valósággá váljék. A vitaszellem fokozása a Jogtudományi Közlöny hasábjain a lap megfiatalítását, a vitákon keresztül élénkké, színessé, érdekessé tételét szolgálná — hangzott el a javaslat az ankéton. A Jogtudományi Közlönyben eddig is számos közlemény jelent meg „vitacikk" megjelöléssel. Ez a megjelölés felhívja a figyelmet arra, hogy a kifejtett álláspont nem uralkodó és megvitatást igényel. Az esetek többségében azonban ezt a felhívást nem követi vita és ez az elméleti szinten folytatott vitaszellem hiányára is mutat. Ugyanezt mutatja a Jogtudományi Közlönyben megjelenő előpublikációk visszhangjának hiánya is, holott az előpublikációk célja az elméletileg vitatható problémákban az észrevételek, reflexiók kifejtése útján a szerzőnek segítséget nyújtani. Az ankét egybehangzó állásfoglalása szerint a spontán vitaszellem kialakulásáig, annak kialakítása érdekében számos teendő és lehetőség van az elméleti viták megindítása és fokozása érdekében. A Szerkesztő Bizottságnak szervezetten kell gondoskodnia arról, hogy a vitacikkeket valóban viták is kövessék. A válaszok megírására fel kell kérni az elméleti és gyakorlati munka területén dolgozó jogászokat. Az egyes nagyobb jelentőségű vitacikkeket a Magyar Jogász Szövetség szakosztályaiban is vitára lehetne bocsátani és annak eredményét a Jogtudományi Közlönyben közzétenni. Másrészt a szakosztályokban elhangzott előadások közül több kerülhetne ismertetésre a korreferátumokkal, észrevételekkel, ellenvéleményekkel együtt. A tervszerű előmunkálatok nyomán remélhető, hogy a már megindult vita spontánul is folytatódik és ezen keresztül jogéletünk a Jogtudományi Közlöny segítségével élénkebbé válik, elméleti vetületben tükrözni fogja a gyakorlati életben jelentkező ellentétes álláspontokat és a gyakorlatban lezajlott számtalan vitát. Ez egész jogtudományunk számára jelentőséggel bírna és elősegítené az elmélet és gyakorlat kapcsolatának fokozott kiépítését.

6. A Magyar Jogász Szövetség Fővárosi Szervezete szakosztályainak az ankét tükrében kirajzolódó és korábban már érintett feladatait abban lehet összefoglalni, hogy *a)* a szakosztályok széles körben tudatosítsák az elmélet jelentőségét a gyakorlat területén, mutassanak rá arra, hogy a fejlődés irányának figyelembevételével a szocializmus építésének jelenlegi és soron következő növekvő feladatait gyakorlati területeken sem lehet a szocialista jogtudomány alapvető kérdéseinek ismerete, megértése és a tudományos gondolkodás elsajátítása, valamint alkalmazása nélkül ellátni; *b)* a szakosztályok feladatai a tagság nevelésében, a szakmai érdeklődés felkeltésében a gyakorlat számára elméleti megvilágítást igénylő témák felvetésében, e témák kidolgozásának megszervezésében, a vitacikkekre való reagálásban és általában a Jogtudományi Közlönyben megjelent anyagok ismertetésében is kell, hogy jelentkezzenek.

Ezeknek a feladatoknak megoldása részét képezheti a Magyar Jogász Szövetség fő feladatának, a jogászok között végzett jogpropaganda munkának s egyben e munka jelentős színvonalemelkedését is szolgálná s ezzel hozzájárulna az elmélet-gyakorlat kapcsolatának, összhangjának megteremtéséhez.

IV.

A korábbiakban utaltunk arra, hogy a marxizmus—leninizmus eszmei offenzívájának idején a tudományos élet fejlődésének döntő kérdése az elmélet és gyakorlat közötti kapcsolat szorosabbá tétele és hogy ezt a célt szolgálta az ankét közös rendezése a Magyar Jogász Szövetség Fővárosi Szervezete és a Jogtudományi Közlöny Szerkesztő Bizottsága által. Az ankét tapasztalatait összegezve egyértelműen arra a megállapításra juthatunk, hogy annak megrendezése időszerű, helyes és szükséges volt. Az ankét anyaga a kitűzött témán túlmenően vetette fel a Jogtudományi Közlöny és a Magyar Jogász Szövetség Fővárosi Szervezetének feladatait, a velük szemben támasztott igényeket és a megoldás lehetőségeit.

Az ankéton elhangzott hozzászólások az elmélet és gyakorlat kapcsolata, a Jogtudományi Közlöny helye és szerepe, munkája értékelésének és a gyakorlat igényeinek a jogtudománnyal és ezen belül a Jogtudományi Közlönnyel szemben mind elméleti síkon és az egyes jogágak területén, mind a lap munkájának módszertani kérdéseivel kapcsolatban fontos kérdéseket világítottak meg. Természetesen az ankét nem lépett fel azzal az igénnyel, hogy a Jogtudományi Közlöny Szerkesztő Bizottsága az elhangzott valamennyi elképzelést, észrevételt, javaslatot magáévá tegye és megvalósítsa. Az ankét anyaga azonban a lehetőségek és igények felszínrehozásával a Szerkesztő Bizottság számára gazdag anyagot biztosított, amelynek értékelését és hasznosítását a lap nyilván nem fogja elmulasztani.

Ezzel egyidejűleg nagyjelentőségű volt az ankét a Magyar Jogász Szövetség Fővárosi Szervezete számára is. Az ankét előkészítése során a szakosztályok vezetősége által végzett munka már önmagában is a gyakorlati munka területén dolgozó jogászok nagy számát érintette és felhívta a figyelmüket az ankét során felmerült számos kérdésre. Az ankéton pedig a Magyar Jogász Szövetség Fővárosi Szervezetének is kirajzolódtak feladatai a gyakorlati területen dolgozó jogászok elméleti érdeklődésének felkeltése és ezen érdeklődés kielégítésének megfelelő szervezettséggel és szinten történő biztosítása érdekében.

Befejezésül e helyen is tolmácsolni kívánjuk a Jogtudományi Közlöny Szerkesztő Bizottságának az ankéton elhangzott kérését a lap olvasóihoz és szerzőihez, hogy további észrevételeiket és javaslataikat, nem utolsósorban a publikálandó témák megjelölését, valamint a már kidolgozott és a jövőben elkészülő munkáikat juttassák el a Szerkesztő Bizottsághoz.

Kelemen Gézáné

A békés egymás mellett élés elvének jogi követelményei a gazdasági kapcsolatok körében

Toynbee angol történész veti fel[1] a kérdést: az emberiségnek választania kell. Vagy beletörődik abba, hogy öngyilkosok leszünk vagy meg kell tanulnunk egy családként élni. Az utóbbi megoldás, ami az önmegsemmisítés egyedüli alternatívája, megköveteli a különböző államok, fajok, ideológiák közötti mesterséges gátak lebontását.

Az önmegsemmisítés veszélyének elhárítása, a békés egymás mellett élés elvének megfelelő érvényesítése, szükségessé teszi az alábbi szempontok megfelelő figyelembevételét.

A kiindulási pont, hogy a sokat hangsúlyozott békés egymás mellett élés nem azonosítható és semmiképpen sem egyértelmű a hidegháborúval. Nemcsak a fegyveres hadviselést kell elkerülni, de, ezen túlmenően, a különböző vonatkozásokban kifejezésre jutó súrlódási felületeket is ki kell küszöbölni. Ennek érdekében, az államok közötti barátságos kapcsolatok kiépítése szempontjából, nyomatékos jelentőséget kell tulajdonítanunk a *nemzetközi gazdasági és kereskedelmi* vonatkozásoknak. E szempont jelentőségét, gyakorlati megvalósításának lehetőségét domborítja ki Mikojannak, a SZKP XXII. kongresszusán elhangzott az a megállapítása, hogy a nemzetközi gazdasági kapcsolatok fennmaradnak a két-szocialista és tőkés-világgazdaság és világpiac mai időszakában is. Bár e gazdasági rendszerek saját törvényeik szerint fejlődnek, áttörhetetlen fal nem választja el őket egymástól. A nemzetközi munkamegosztás, az ehhez kapcsolódó világpiac fennáll, az nem fikció. Ennek figyelmen kívül hagyása komoly gazdasági károkra vezetne.

A gazdasági, kereskedelmi kapcsolatok mikénti kialakítása tekintetében komoly súllyal jelentkeznek a *jogi problémák* is, mint a lebonyolítás fontos elemei, de ezen túlmenően, mint a hidegháború fegyvertárának e vonatkozásban hatékony eszközei. A nemzetközi jogi problémák jelentőségének elismerését juttatja kifejezésre az ENSZ 1962. december 18-i közgyűlésének az az egyhangúan meghozott határozata, amely napirendjére tűzi a nemzetközi jog azon elveinek vizsgálatát, amelyek az államok közti barátságos kapcsolatokat és együttműködést érintik. Ez elvek kidolgozásában részt kíván venni a szocialista jogászokat reprezentáló Demokratikus Jogász Szövetség is.

Találkozunk olyan, a szocialista és tőkés országok neves jogászait megszólaltató kongresszussal is, amely a különböző gazdasági rendszerű államok kereskedelmi kapcsolatainak legfontosabb problémáit különböző nézőpontokból világítja meg. Az UNESCO égisze alatt 1958-ban Rómában az Association Internationale des Sciences Juridiques által rendezett kongresszus anyagában, amely könyvalakban[2] is megjelent, a szocialista és tőkés jogászvilág több prominens képviselőjének figyelmet érdemlő megnyilatkozásával találkozunk. Az 1962-ben

[1] A. J. Toynbee: The present-day experiment in Western Civilization. London, 1962.

[2] Aspects Juridiques du Commerce avec les Pays d'économie planifiée. Párizs, 1961.

ugyancsak Rómában rendezett európai jogász konferencia fontos tárgysorozati pontként tárgyalta a nemzetközi gazdasági fejlődés megkönnyítésének problémakörét s e részben oly határozatot hozott, hogy a világ jogrendjének gondoskodnia kell a nemzetközi gazdasági fejlődés számára kedvező légkör megteremtéséről.

E nagyjelentőségű és a jogászok számára is annyi kérdést felvető problémakör alapvetően ellentmondásos jellege tekintetében már a kiindulási pontnál, a különböző gazdasági rendszerek megjelölésénél, azok szembeállításánál is kifejezésre jutnak a fennálló felfogásbeli különbségek. A szocialista elhatárolás, a szocialista és tőkés rendszerek szembeállítása, a tőkés országok irodalmi és egyéb megnyilatkozásaiban nem talál elfogadásra. Az Északamerikai Egyesült Államok State Department-jének hivatalos kiadványaiban is találkozunk a különböző gazdasági rendszerű államoknak „szovjet blokk" és „szabad világ" megjelölésével. Az alapvető beállítottságot itt már a megjelölés módja is tükrözi. Egyszerűsítő megoldásként főképp a tőkés, de néha még a szocialista irodalomban is találkozunk a Kelet—Nyugat szembeállítással. A gazdasági rendszereknek ez a földrajzi megjelöléshez történő kapcsolása sem éppen szerencsés. Helytállóan mutattak itt rá arra, hogy például Japánnak Csehszlovákiával való gazdasági kapcsolatában, a különbségtevés e rendszerében — a földrajzi helyzettől eltérően — Japán a nyugati és Csehszlovákia a keleti fél.

A békés egymás mellett élés gazdasági vonatkozásait érintő jogi problémák tárgyalásánál egyébként nem szorítkozhatunk a szocialista és tőkés országok kapcsolatainak figyelembevételére. A fennálló adottságoknál fogva megfelelő jelentőséget kell az itt tárgyalt vonatkozásokban tulajdonítanunk a gyarmatosítás alól felszabaduló, fejlődő országoknak, amelyek nagy részükben nem tartoznak sem a szocialista, sem a kapitalista államok rendszeréhez, hanem a tőkés világgazdaságban különleges helyet foglalnak el. Az itt végbemenő változások dinamikája vet fel a gazdasági kapcsolatok körében számos kérdést a jog területén is.

I.

1. A szocialista és tőkés országok kereskedelmi kapcsolatainak, az itt felmerülő jogi problémakörnek vizsgálatánál megfelelő figyelmet érdemelnek a *külkereskedelmi rendszerekben* kifejezésre jutó alapvető különbségek. A szocialista országok külkereskedelmi tevékenysége tervgazdálkodásuk szerves része, a nemzetközi munkamegosztásban rejlő kölcsönös előnyök elérése érdekében. A keretek kialakításánál az export rendeltetése, hogy a szükségesnek mutatkozó import fedezetét biztosítsa. A tőkés országokban a külkereskedelem alakulását — a külkereskedelempolitika adottságai között — a végső lebonyolítás során, az exportőr és importőr egyéni érdeke határozza meg. Egy amerikai gazdasági folyóiratban[3] egy nagy acél konszern egyik vezető funkcionáriusa ezt félreérthetetlen világossággal így fogalmazta meg: „mi nem azért folytatunk üzleti tevékenységet, hogy acélt, vagy hajót gyártsunk, vagy épületeket emeljünk. Mi azért folytatunk üzleti tevékenységet, hogy pénzt csináljunk."

A gazdasági rendszerek és a külkereskedelmi tevékenység célzata tekintetében fennálló különbségek megfelelően kifejezésre jutnak a lebonyolítás rendszerében is. A szocialista országokban a külkereskedelmi monopólium elve a külkereskedelmi tevékenység koncentrálását jelenti, a koordinált vezetés és racionális végrehajtás érdekében.

A tőkés országok külkereskedelmi rendszerében a fejlődés újabb szakaszában egyre fokozódó mértékben találkozunk olyan megnyilvánulásokkal, amelyek a szabad kereskedelemnek — a maga teljes tisztaságában egyébként is csak az elméletben meghirdetett — elvével semmiképp sem egyeztethetők össze. Az itt érvényesülő korlátozások, beavatkozások, diszkriminációk széles körű változata messzemenően érinti a külkereskedelmi kapcsolatok alakulását s jogi vonatkozásaiban is, mint erre a továbbiak során rámutatunk, számos problémát vet fel.

2. Az állami befolyásolásnak e messzemenő, kihatásait jelentős mértékben éreztető hatása mellett is a közvetlen ügyleti lebonyolítások, a tőkés gazdasági adottságoknak megfelelően, a mindenkori piaci helyzethez képest, az egyes vállalatok elhatározása alapján mennek végbe. Ez a körülmény megfelelően érezteti hatását azon *államközi szerződések* lebonyolításával kapcsolatosan, amelyek a szocialista és tőkés országok között, számos esetben a kontingensek összegszerű meghatározásával jönnek létre. A szocialista országok közti kapcsolatban, az államközi szerződések tekintetében kialakuló helyzet, jogi vonatkozásaiban is tisztázottnak tekinthető. Bár az árukontingensek megállapítását tartalmazó államközi szerződés itt sem hoz létre magánjogi szerződési kapcsolatot az ügyletet lebonyolító vállalatok között, azok szerződéskötési kötelezettségét, a kontingensben foglalt tételek tekintetében, államigazgatási rendelkezés, a tervbe való belefoglalás útján, megfelelően biztosítja.

A tőkés országokkal kialakuló kapcsolatban viszont az áttételnek az az esete következik be, hogy amíg a tőkés ország számíthat arra, hogy az államközi szerződést vele létrehozó szocialista állam, külkereskedelmi rendszerének megfelelően, a külkereskedelmi monopólium

[3] F. Bruglernek, Bethlehem Steel Corporation controllerjének nyilatkozata a Fortune 1962. áprilisi számában.

gyakorlására hivatott vállalatai útján gondoskodik a megállapított szerződési keretek feltöltéséről, addig a szocialista fél számára az államközi szerződés csak a lehetőséget nyitja meg az eseti, a piac mindenkori adottságainak megfelelő ügyletek megkötésére. A külkereskedelmi államközi szerződés nem jelenti a teljesítésre irányuló kötelezettségvállalást. E szerződések rendelkeznek a jogi előfeltételek biztosításáról, az import-export engedély megadásának kérdéséről. Ezen túlmenően, egyes esetekben, legfeljebb oly kikötéssel találkozunk, hogy az érdekelt államok mindent megtesznek a kölcsönös kereskedelmi szállítások lebonyolítása érdekében, anélkül azonban, hogy ez akár államközi, akár magánjogi vonalon kötelezettségvállalást jelentene. Ez a körülmény adja a magyarázatát annak, hogy például 1962-ben angol export kontingensünknek alig 80, az olasznak mintegy 85%-át volt csak módunkban kihasználni.

3. Az állami tulajdon körének bővülése, amellyel a különböző közlekedési vállalatok, valamint a gazdasági élet számos más területén találkozunk, már a 19. század utolsó évtizedeiben is felvetette az államok gazdasági tevékenységével kapcsolatos *immunitás* kérdését. Maga az alapelv nemzetközijogilag kétségtelenül tisztázott. Itt az ENSZ alapokmányára is hivatkozhatunk, amely az államok egyenjogúsága mellett azok szuverénitásának elvét hangsúlyozza ki. Az állami szuverénitás nyilvánvalóan magába foglalja az immunitást is. A problémák ott merültek fel, hogy ez az immunitás az állam tevékenységének minden területére kiterjed-e, vagy csak az államhatalmi szűkebb vonatkozásokra szorítkozik. Ez a kérdés sokat vitatott volt már a szocialista rendszer nagyobbmérvű kialakulása előtt is. S hogy ennek valamelyes rendezése tekintetében bizonyos szükségérzet is kifejezésre jutott, annak egyik jellegzetes példája, hogy az első világháború befejezése után megkötött trianoni békeszerződés 216. §.-a oly rendelkezést tartalmaz, hogy ha a kormány kereskedelmi ügyletek lebonyolításába bocsátkozik, úgy ezek tekintetében őt az immunitás nem illeti meg. Az újabb fejlődés során a legtöbb tőkés ország gyakorlatában egyre fokozódó mértékben érvényesül az immunitás szempontjából a különválasztás a jure imperii és a jure gestionis ténykedések tekintetében. E különválasztás értelmében az immunitás csak az állami tevékenységek azon körére vonatkozik, amelyek az államhatalom jellegéből adódnak s nem terjed ki a gazdasági tevékenység vonalára. A korlátozott immunitás elve újabban a legtöbb tőkés országban érvényesül. Figyelemreméltó e részben, hogy az Északamerikai Egyesült Államok, amely korábban a korlátlan immunitás elvi alapján állott, az 1952 júniusában, a State Department által kiadott úgynevezett Tate levél értelmében, a jövőben más országok gyakorlatával egyezően, az immunitás korlátozott elvének érvényesítése mellett foglal állást. Figyelemreméltó körülmény azonban e vonatkozásban, amire Zourek[4] prágai professzor számos bírói döntésre való hivatkozással utal, hogy több olyan ország, amely a maga részéről bírói gyakorlatában a korlátozott immunitás elvét alkalmazza, más országok bírósága előtt a teljeskörű immunitás elvét érvényesítette, amikor vele szemben támasztottak igényt.

A korlátozott immunitás elvének alkalmazásával kapcsolatosan figyelemreméltó konkrét példaként, itt a hajóval kapcsolatos immunitást kívánjuk érinteni, annál is inkább, mivel az 1958. évi, a nyílt tengerről szóló genfi egyezménynek az 1963 : 6. tvr.-tel nálunk is történt ratifikálása felvetette az állami tulajdonban álló hajók tekintetében fennálló immunitás kérdését. Az idézett genfi egyezmény 9. §.-a olyképp rendelkezik, hogy az immunitás kizárólag a kormány szolgálatában álló, nemkereskedelmi jellegű, állami tulajdonban levő hajókra áll fenn. Figyelmet érdemel e részben az a körülmény, hogy az ENSZ Nemzetközi-jogi Albizottsága ugyanezen kérdés tekintetében 1956-ban oly határozatot hozott, hogy az állami tulajdonban levő és az állam céljaira használt hajókat általában ugyanolyan immunitásnak kell megilletnie, mint a hadihajókat. A genfi egyezmény ezzel ellentétes álláspontot foglalt el. Az idézett 9. §. tekintetében a ratifikálással kapcsolatosan Magyarország, más szocialista államokkal egyezően, fenntartással élt s így ez országokra e rendelkezés nem tekinthető hatályosnak. A hajók egyébként nemcsak a szocialista országokban állnak állami tulajdonban, hanem számos más országban is, így különösen a délamerikai államokban. A hajókra vonatkozó immunitás kérdése figyelemreméltó módon merült fel a kubai hajók lefoglalásával kapcsolatosan az USA bírói gyakorlatában. 1962 januárjában a Las Villas kubai hajó lefoglalásával kapcsolatosan a State Department a bíróság megkeresésére sürgönyileg azt közölte, hogy a kormány felfogása szerint a nemzetközi jog nem teszi megengedhetővé idegen állam tulajdonának lefoglalását. Hasonló esetben viszont a kanadai bíróság oly döntést hozott, hogy miután a hajó nem publicis usibus destinata nyert felhasználást, az immunitás ez esetre nem állapítható meg és így a hajó lefoglalása iránti kérelemnek helyt adott.[5]

A szocialista országok a korlátlan immunitás elve alapján állnak, kivételt e részben csak az esetek azon körére vonatkozóan tartanak megállapítandónak, amelyekre vonatkozólag az immunitásról való lemondás kifejezetten, vagy értelemszerűen megtörtént. Ez elv folyományaként a szocialista országok jogfelfogása szerint is az immunitás nem terjed ki az önálló jogi sze-

[4] „Egyes megjegyzések azokról a nehézségekről, amelyek a különböző gazdasági struktúrájú országok kereskedelmében mutatkoznak." — Megjelent a Journal du Droit International 1959. évi 3. számában.

[5] A döntés megjelent a The American Journal of International Law, 1962. évi 2. számában.

mélyiséggel bíró, állami tulajdonban levő vállalatokra.

4. A szocialista állami vállalatok jogi személyiségének és önállóságának elismerése kétséget kizáró módon megfelel a nemzetközi jog és magánjog alapvető elveinek. E részben a szocialista országokban általában, és így Magyarországon is, tisztázott jogi helyzettel találkozunk. Az állami vállalatok korábbi jogi szabályozásán kívül, amelyet az 1950 : 32. tvr. tartalmaz, a Ptk. 31. §.-a is megállapítja a vállalatok önálló jogi személyiségét s hogy kötelezettségeikért a rájuk bízott vagyonnal felelnek. A külkereskedelmi vállalatok tekintetében külön feltüntetést nyer a vállalati alaptőke összegszerűsége is. Az állami vállalatok önálló jogi személyiségének elismerése egyébként egyes államközi szerződésekben is megállapítást nyert, így országunknak Svájccal, Görögországgal fennálló kereskedelmi szerződéseiben.

A tisztázott jogi helyzet ellenére találkozhattunk egyes tőkés országokban oly döntésekkel, amelyek részben az állam felelősségét állapították meg az önálló jogi személyiséggel bíró vállalatokért, részben a vállalatokat tették felelőssé az állammal szemben fennálló követelésért. Az itt érintett kérdés egyébként a szocialista országok tekintetében gyakorlati jelentőséggel bírónak nem tekinthető, mert a kötelezettségek mind az államok, mind a vállalatok részéről pontos teljesítést nyernek.

További kérdés merül fel azonban a vállalatok önálló jogi személyiségével kapcsolatosan, pl. abban a vonatkozásban, hogy valamilyen állami intézkedés jogkövetkezményei mennyiben érintik a vállalatok részéről történt kötelezettségvállalást. E kérdés konkrét megnyilvánulása a vis maior elvének alkalmazásával kapcsolatosan jelentkezik, amikor az állam valamely szerződésileg lekötött termék tekintetében kiviteli tilalmat léptet életbe, illetve a kiviteli engedély megadását megtagadja. Az utóbbi eset merült fel egy izraeli cég és egy szovjet külkereskedelmi vállalat kapcsolatában, amikoris a Szovjetunió Külkereskedelmi Választottbírósága olyértelmű döntést hozott,[6] hogy miután a Szovjetunió Polgári Törvénykönyvének 118. §.-a értelmében a felelősségviselés alól mentesül az a fél, akinél a teljesítés elmaradása rajta kívül álló okoknál fogva következett be, adott esetben a kiviteli engedélynek a minisztérium részéről történt megtagadása, a teljesítést kizáró és egyben a külkereskedelmi vállalatot a felelősség alól mentesítő körülménynek tekintendő. Az indokolás utal arra, hogy az ellenfélnek az az előadása, hogy a külkereskedelmi vállalat a minisztériummal azonosítható, teljesen alaptalan, minthogy a külkereskedelmi vállalat önálló jogi személyiséggel bír és a gazdaságos elszámolás jegyében önállóan működik. Ez a tőkés oldalról vitatott felfogás viszont más irányú döntésre vezetett a frankfurti Tartományi Felsőbíróság 1962. november 8-án meghozott ítéletében. Adott esetben a külkereskedelmi vállalat kereskedelmi képviselete kötötte meg az ügyletet, amelyre vonatkozóan a bolgár külkereskedelmi minisztérium a kiviteli engedélyt nem adta meg. Az idézett bírói döntés arra az álláspontra helyezkedik, hogy a külkereskedelmi vállalatok képviselete a külkereskedelmi minisztérium szerve s ha annak ajánlata alapján jön létre az ügylet, úgy annak érvényessége a minisztérium újabb hozzájárulásától nem tehető függővé.

[6] Ramsaizew: Die Aussenhandelsarbitrage in der UdSSR. Berlin, 1961.

II.

1. A békés egymás mellett élés elvének érvényesítése jogi vonatkozásban elsősorban abban jut kifejezésre, hogy az állami önrendelkezés és szuverenitás elvének jegyében el kell ismerni az állam jogát gazdasági rendszerének kialakítása tekintetében és ehhez képest mellőzni kell az oly intézkedések és rendelkezések alkalmazását, amelyek ezzel ellentétes felfogást tükröznek. Kétségtelen, hogy a különböző társadalmi, gazdasági rendszerű államok kapcsolatában fennálló különbségek gazdasági és kereskedelmi vonatkozásokban is több irányban jutnak kifejezésre. Áll ez különösen az átmenet időszakára, amikor a gyakran földrengésszerű megrázkódtatások kihatásukat számos irányban éreztetik s a korábban kialakult helyzetnek gyökeres, egyesek számára súlyos károsodásokkal járó kihatásait idézik elő. A közelmúltban olvashattuk az egyik középkeleti állam irányító személyiségének olyasféle nyilatkozatát, hogy ő bizony maga is belátja, hogy a rabszolgaság, amellyel országában még találkozhatunk, valóban idejétmúlta intézmény, de nem hagyható, szerinte, figyelmen kívül az a körülmény sem, hogy a rabszolgaság megszüntetése több személy számára, akik rabszolgákkal rendelkeznek, gazdasági hátránnyal járna. Nem hisszük, hogy ez az érvelés valamiféle együttérzést válthatna ki az érintett károsodás eshetősége tekintetében.

A jogi megoldások alkalmazásával kapcsolatosan különösen figyelmetérdemlőnek tartjuk Ball amerikai helyettes-államtitkárnak azt a kérdés-felvetését, hogy a földrengés, vagy vulkánkitörés ellen lehet-e határozati javaslatokkal megküzdeni. A felvetett kérdésre a válasz nem kétséges. A hidegháború különböző eszközei s ezek sorában, nem utolsósorban, a különböző jogi megoldások kívánnak ilyen, többé-kevésbé hatásos fegyvereket szolgáltatni a végbemenő változások hatásainak lehető kiküszöbölésére.

Az itt érintett vonatkozásban az *államosítással* kapcsolatos, az átmenet szakaszában az érdekellentéteket kidomborító problémák érdemelnek figyelmet. Az általunk tárgyalt anyag

nézőpontjából elsősorban azokat a vonatkozásokat tartjuk itt figyelemreméltóknak, amelyek kihatásukat a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok alakulására tartósabban éreztetik s befolyásolják az államok gazdasági együttélését.

Amikor az államosítások nemzetközi jogi vonatkozásokban kifejezésre jutó elbírálását, az ezekből eredő következmények levonását vizsgáljuk, figyelemreméltó jelenségnek találhatjuk az e részben alkalmazásra kerülő *jogfogalmi* megjelöléseket. A tőkés országok különböző jogirodalmi megnyilatkozásaiban és bírósági határozataiban az „államosítás" helyett gyakran találkozunk a *konfiskáció* megjelöléssel, amely lényegében büntető jellegű, s *kisajátítással*, amely, a tulajdonrendszer alapjainak érintése nélkül, eseti intézkedést is megjelölhet. Sem a konfiskáció, sem a kisajátítás nem juttatja kifejezésre a tulajdoni viszonyoknak átállítását, a társadalomban végbemenő alapvető rendszerbeli változást, hanem csupán az egyes személyek tulajdonosi helyzetét érintő intézkedést jelöl meg. Természetes, hogy a meg nem felelő jogfogalmi megjelöléshez az azzal kapcsolatos, az államosítás elvével össze nem egyeztethető következtetések fűződnek. Az államosítás jellegzetességét, mint ez nemcsak a szocialista jogirodalomban, hanem a tőkés jogirodalom egyes megnyilatkozásaiban is kifejezést nyer, abban kell látnunk, hogy az valamilyen tulajdoni kategóriát, vagy tevékenységi kört átfogó módon érint, nem büntető célzattal, hanem valamilyen magasabb rendűnek tekintett közérdekből, az államosított tulajdonnak, vagy tevékenységi körnek közösségi célokra történő felhasználása érdekében. De La Pradelle[7] meghatározása szerint az államosítás a magasabb politikának egyik eszköze, mely valamely állam egész gazdasági struktúrájának, vagy egy részének megváltoztatása érdekében vonja el a tulajdon vagy vállalatok felett való rendelkezési jogot s azt a magánszektorból a közületibe viszi át. Az államosításnak ezen értelmezése mellett, annak figyelembevételével, hogy itt az ország gazdasági struktúrájának átállításáról, tulajdonjogi rendszerének megváltoztatásáról van szó, az erre irányuló rendelkezésekben az egyes országok szuverén jogának megnyilvánulását kell látnunk, amely nem képezheti nemzetközijogi elbírálás tárgyát. Társadalmi, gazdasági és tulajdon-rendszerét minden állam maga alakítja ki. Ha más állam polgárait sérelem éri, úgy az államközi tárgyalások útján tisztázható.

A jogi megítélés szempontjából különböző irányú problémákat vetett fel az államosítással kapcsolatos *kártalanítás* kérdése. A szocialista országokhoz hasonlóan Magyarország is, az államosítási törvényben (1948 : 25. tvr.) olyértelmű rendelkezést alkalmazott, hogy a kártalanítást biztosítja azzal, hogy annak szabályozásáról külön törvény gondoskodik. Ilyen rendelkezésekkel tőkés országok részéről, a társadalom-gazdasági rendszer átalakítása nélkül végrehajtott államosítások során is találkozunk. Így az 1946. július 26-i osztrák államosítási törvény is csaknem teljesen azonos rendelkezést tartalmaz, mint az idézett magyar törvények. Az államosítási törvénynek e rendelkezése értelmében a szocialista országok részéről széles körben került a sor oly államközi megállapodásokra, amelyek egyes országok polgárai részére az egyezményekben megállapított kártalanítást biztosítják. Magyarország ily kártalanítási egyezményt 7 országgal kötött, további egy országgal részleges jellegű megállapodás jött létre. Az államosítás hatálya nem tehető függővé a kártalanítás megtörténtétől. Mint ezt a tőkés országok jogirodalmának számos reprezentánsa is megállapítja, a külföldi állampolgárok kártalanítás iránti igénye államközi tárgyalások útján tisztázható.

Itt merül fel az a figyelemreméltó jogi probléma, hogy az államosítás hatályosságának elismerése nemzetközijogi, vagy nemzetközi magánjogi síkon bírálható-e el. Ez az első pillanatra talán túlságosan jogelméletinek tűnő kérdés messzemenő gyakorlati jelentőséget nyer, ha az ezzel kapcsolatos jogérvényesítési lehetőségeket vizsgáljuk. Amennyiben az államosítást nemzetközijogi jellegű kérdésnek tekintjük, úgy az érdekelt magánfél nem érvényesítheti jogait, mert ily lehetőséget a nemzetközi közjog az egyének számára nem biztosít. Az államosítás hatályossága, az állam tulajdoni rendszerének a szuverenitás elvéből folyó kialakítása, a Nemzetközi Bíróság által sem bírálható el. Figyelemreméltó példája ennek a Nemzetközi Bíróságnak az Anglia és Irán közötti, az olajtársaságok államosításával kapcsolatosan meghozott 1952. évi döntése. Anglia az államosítás hatálytalanságát azon az alapon vitatta, hogy ez ellentétben áll az egyoldalúan hatályon kívül nem helyezhető államközi megállapodással. A Nemzetközi Bíróság az Anglia kérelmét elutasító döntésében kimondja, hogy az államközi megállapodás nem érintheti az államosítás hatályosságát. Ugyanígy nem érintette a Szuezi csatorna 1956-ban történt államosításának hatályát az a több ország részéről felvetett ellenvetés, hogy e rendelkezés ellentétben áll a csatornára vonatkozó nemzetközi jellegű megállapodással.

Az államosítás nemzetközi jogi hatályosságának elismerését juttatja kifejezésre az Act of State elv alkalmazása, mely szerint az egyes államok jogi rendelkezéseivel kapcsolatos igények csak államközi tárgyalások keretében s nem bírói úton érvényesíthetők. Viszont azon felfogás értelmében, mely itt a nemzetközi magánjog alapján elbírálható kérdést lát fennforogni, s az államosítás hatálytalansága ily alapon nyerhet megállapítást, akkor az érdekelt fél adott esetben valamilyen vagyonértékre vonatkozóan igényeit bírói úton érvényesítheti.

[7] Annuaire de l'Institut de Droit Internationale 1952. Session de Sienne.

Ily esetekkel, mint ezt több ország bírói gyakorlata mutatja, találkozhatunk is az államosítás hatálytalanságára irányuló *közrendi klauzula* alkalmazásával.

Az államosítások joghatályosságának elbírálásánál a tőkés országok gyakorlatában két eltérő elvi felfogás érvényesülése érdemel figyelmet. Az egyik az USA, Anglia és Hollandia gyakorlatában érvényesül, s az államosítás kérdését nemzetközi jogi alapon, az Act of State elmélet jegyében bírálja el. Ennek lényege az, hogy a szuverenitás elvéből folyóan minden államnak tisztelnie kell más szuverén állam függetlenségét s így egyik állam sem bírálhatja el a másik államnak saját területére vonatkozó rendelkezését. E helyes elvi álláspont politikai okokból történt legyengítését jelentette, hogy az ötvenes években, az USA-ban kialakult újabb gyakorlat szerint, a State Department hozzájárulása esetén foglalkozhatnak a bíróságok egyes ügyeknek az Act of State elv mellőzésével történő eldöntésével. Az USA bírói gyakorlata általában a közrendi klauzula alkalmazását aggályosnak tartja, mert mint ezt több bírói ítélet megállapítja, a public policy „rakoncátlan ló", vagyis olyan elv, amely nagyon kétséges és sok félremagyarázásra ad lehetőséget. Ezzel szemben több európai ország, így különösen Franciaország, Svájc, az államosítási kérdéseket gyakran kiemeli a nemzetközi jogi kapcsolatok köréből, s a nemzetközi magánjog elvének kiterjesztett alkalmazásával a teljes és azonnali kártalanítás nélküli államosítást, mint a közrendbe ütközőt, a felek viszonyában hatálytalannak tekinti. Az ebből folyó következmények azután megfelelően érvényesülnek a zárolás útján lefoglalt különböző vagyonértékek tekintetében. A közrendi klauzulának ez a kiterjesztett értelmezése, amely egyértelmű az idegen államok jogrendszerének megtagadásával, a szocialista országokon kívüli jogirodalomban is komoly kritikai megítélés alá esik. Rabel[8] főképp a francia bírói gyakorlat figyelembevételével utal arra, hogy itt a közrendi klauzulának messzemenő közvetett és közvetlen alkalmazásával állunk szemben. Felfogása szerint nincs értelme az idegen országok jogintézményeit a bíráskodó ország érdekei alapján elutasítani, s felveti a kérdést: „Hogy lehet azt az igényt támasztani, hogy valamely ország saját polgári törvénykönyve az egész világon uralkodó legyen."

2. A nemzetközi kereskedelmi forgalom alakulása szempontjából különösen komoly vitalehetőséget vet fel az államosítás hatályának *területi* vonatkozásban történő elismerése, vajon az csak az országon belül hatályos-e, vagy kiterjed-e az országon kívüli értékekre is. A tőkés országok legnagyobb részében az a felfogás érvényesül, hogy az egyes országok által életbeléptetett jogi rendelkezések, a nemzetközi jog elvei szerint, csak az illető országon belül hatályosak, s nem terjednek ki az ország területén kívüli javakra. Ezzel szemben a szocialista jogfelfogás az államosítással kapcsolatosan, a különböző problémák és nehézségek kiküszöbölésének érdekében is, az *universitas bonorum* elvének alkalmazását találja helyénvalónak. Az államosítási jogszabályok területi korlátozottságának elve különböző irányú problémákat vethet fel a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok alakulása szempontjából. Találkozunk e részben oly felfogással is, hogy ha az államosítás hatálya az ország területén kívül nem nyer elismerést, úgy ez elv kiterjed azokra a javakra és termékekre is, amelyek az ilyen államosított vállalatok, üzemek által kerültek előállításra. Ezzel a messzemenően túlzó, az államosító országok kereskedelmi blokádjával egyértelmű, a gyakorlatba valóban át sem ültetett felfogással szemben a tőkés országok jogi megnyilvánulásaiban általában azzal a felfogással találkozunk, hogy az államosítás hatálya elismerendő azon javak tekintetében, amelyekre vonatkozóan az illető állam a rendelkezési jogot már elnyerte.

3. Jogi vonatkozásokban különleges problémák merülnek fel abban az esetben, hogyha az államosítás nem átfogóan, valamennyi tulajdonformára, vagy tevékenységi körre terjedően, hanem csupán *egyes országok polgárait* érintően megy végbe. A megoldásnak ez a rendszere újabban több esetben nyert alkalmazást a *gyarmatosítás*, vagy az ahhoz közelálló politikai-gazdasági függőség helyzetéből felszabaduló országok körében. Ez országok számos esetben felszabadulásuk egyik fontos követelményének tekintik az uralmi helyzetben volt ország e hatalmi helyzetének különböző intézkedések, így az azokkal szemben végrehajtott államosítások által történő megszüntetését. Ez államosítások több esetben bevezetői az utóbb életbeléptetett teljeskörű, az adott kategóriában valamennyi kül- és belföldi polgárt egyaránt érintő államosításnak. Kuba, mint a szocialista útra lépő állam, az államosításokat, alapvető célkitűzésének megfelelően, gazdasági rendjének, társadalmi struktúrájának átalakítása érdekében hajtotta végre. Az erre irányuló rendelkezések kibocsátásánál, a végrehajtás egyes mozzanatai körében azonban egyéb szempontok érvényesülésével is találkozunk. 1960. augusztus 6-án léptette Kuba életbe az 1960 : 851. sz. jogszabályt, amely az USA polgárainak tulajdonát képező cukorvállalatokat államosította azzal az indokolással, hogy e jogszabály életrehívását az USA Kuba elleni „gazdasági és politikai agressziója" tette szükségessé, ami kifejezésre jutott a kubai cukor tekintetében korábban biztosított ártámogatás megszüntetésében, valamint a kubai cukornak az USA területén való részesedési arányának korlátozásában. Mintegy két hónappal később, 1960. október 13-án került a sor — a szocialista rendszer elveinek megfelelően — az összes cukorvállalatok államosítására. Az államosítás hatálytalanságának vitatásával egyik amerikai érdekeltség igényt

[8] The Conflict of Laws. I. kötet. Chicago, 1945.

támasztott az USA területére érkezett cukorszállítmányra s a bíróság ennek helytadva a Kuba részéről az államosítás alapján érvényesített tulajdoni igényét elutasította. A fellebbezési bírósági döntés[9] indokolása rámutat arra, hogy a bíróság változatlanul fennállónak tekinti azt a Legfelsőbb Bírósági döntésben foglalt megállapítást, hogy minden államnak el kell ismernie a másik állam függetlenségét s ehhez képest nem bírálhatja el egy másik ország kormányának saját országa területén végrehajtott cselekményeit. Mellőzendőnek tartja a közrendi klauzula alkalmazását is, minthogy ennek körülhatárolása igen nehéz feladat. Az államosítás hatályosságának el nem ismerése, a Kuba által támasztott tulajdonigény elutasítása e bírói döntés szerint azzal indokolható, hogy a megfelelő ellenérték nélküli államosítás a nemzetközi jog megsértésének tekintendő oly esetben, amikor ezt, csupán a külföldiek egy meghatározott csoportjával szemben, diszkriminálási célzattal alkalmazták. Minthogy az összes cukorvállalatokat érintő államosítás csupán két hónap múlva lépett életbe s a per tárgyát képviselő cukorszállítás az USA polgárait diszkrimináló és az általános államosítást elrendelő jogszabályok kibocsátásának időpontjai közé esik, az államosítás hatályossága ez indokból nem volt elismerhető. Ez ítélet helytállóságához sok megjegyzés fűzhető. Elsősorban az a kérdés merül itt fel, hogyha az amerikai bíróságok általában elfogadják az állami szuverenitást tükröző Act of State elvét, miért térnek el ettől a helyes nemzetközi jogi meggondoláson alapuló felfogástól s nyitnak utat arra, hogy az egyik ország bírósága a másik állam jogalkotását, annak hatályosságát elbírálja. A diszkrimináció kérdése s az ehhez fűződő következtetések levonása érdekes megvilágítást nyert a NSzK-beli brémai Oberlandesgericht-nek 1U/159/1959. sz., indonéziai és hollandi felek között felmerült jogvitát eldöntő ítéletében.

Indonéziában 1958-ban jelent meg a holland tulajdonban álló vállalatokra vonatkozó államosítási jogszabály. Az érintett hollandi társaságok részéről perek indultak a különböző országok területére elkerült dohánytermékkel kapcsolatosan az államosítás hatálytalanságának, a holland vállalat tulajdonosi minőségének megállapítása iránt azon az alapon, hogy az államosítás csak a holland társaságok ellen irányult, az nyilvánvalóan diszkriminációs jellegű volt s így annak hatályossága nem ismerhető el.

A német bíróság által ez ügyben meghozott ítélet, amely figyelemreméltó megállapításaival a nemzetközi jogirodalomban is élénk érdeklődést és több hozzászólást váltott ki,[10] a holland társaság keresetét, az indonéz államosítás hatályosságának elismerése mellett, elutasítja. Az ítélet megállapítja, hogy a dohánytermés betakarításának időpontjában, az ország joga szerint, az időközben végrehajtott államosításra való tekintettel, a holland társaság tulajdonszerzése nem következett be. A tulajdonszerzés az államon belül érvényesülő joghatályosság következtében kétségbe nem vonható s abban az esetben is, ha az államosítás a nemzetközi jogba ütközőnek minősülne, e körülmény magánfelek közötti perben el nem bírálható. Az indokolás rámutat arra, hogy abban az esetben, ha az egyik ország bírósága jogosult volna egy másik ország államosításának hatályosságát elbírálni, ez egyértelmű volna az államosító ország blokádjával, miután az az államosított javakkal nem kereskedhetne. Az indokolás szerint „az idegen államok rendelkezéseinek elismerése lehetővé teszi az államok közötti újabb feszültség elkerülését, jobban szolgálja az államok közötti kölcsönös kapcsolatok kialakulását, mint az egyes országok bíróságainak széleskörű, intenzív beavatkozása." Az indokolás részletesen foglalkozik a diszkrimináció kérdésével is és a politikai és gazdasági háttérnek, valamint a gyarmatosítás alól felszabadult népek különleges helyzetének figyelembevételével s megállapítja, hogy miután az egyenlő elbánás elve csak egyenlő helyzetben levő felekre vonatkozhat, a nem egyenlő helyzetben levők egyenlőtlen elbírálása megengedhető. A gyarmatosítás alól felszabadult népek helyzete is nyilvánvalóan eltérő volt gyarmatosító uraikkal, mint egyéb idegenekkel szemben. Figyelembe veendőnek tartja, hogy a gyarmatosítás időszakában nemcsak a termelés volt a holland társaságok kezében, hanem ezek uralták, a holland piacon át, a világpiaci elosztást is. A holland társaságok államosítását Indonézia korábbi gyarmati helyzetének megszűnése, függetlenségének elnyerése után valósította meg, társadalmi struktúrájának megváltoztatása érdekében. Államosításoknál az ellenérték csak az államosított vállalat jövedelméből téríthető. A magántulajdon erőteljes védelmének elve ütközik itt azzal a modern koncepcióval, hogy a fejlődésben visszamaradt országoknak meg kell adni a lehetőséget arra, hogy saját forrásaikat felhasználhassák.

Az érdekpozícióknak a bírói ítélkezésben való tükröződését tüntetik fel a holland bíróságoknak azonos jellegű ügyben meghozott döntései, amelyek a diszkriminációra való tekintettel, a holland társaság igényének helytadtak, figyelmen kívül hagyva azokat a nyomatékos érveket, amelyekkel a brémai felsőbíróság fentiekben vázolt ítéletében találkozunk.

4. Különleges helyzet alakult ki a jogi személyek, főképp *a részvénytársaságok államosításával* kapcsolatosan. A részvénytársaság, mint jogintézmény, a kapitalista gazdálkodás egyik legjelentősebb szervezeti formája, a tőkés országok irodalmában széles körben kifejezésre jutó

[9] Megjelent a The American Journal of International Law, 1961. évi 3. számában.

[10] E kérdéssel foglalkozik M. Domke: Az indonéziai államosítások elbírálása idegen bíróságok részéről c. cikke a The American Journal of International Law, 1960. évi 2. számában, valamint H. Baadenak azonos című, polemizáló válasza ugyanezen folyóirat 1960. évi 4. számában.

megállapítások szerint olyan jogi gépezet, amely a kapitalizmus fejlődésében a technika fejlődésével azonos jelentőségűnek bizonyult. E jogi forma rendkívüli lehetőségeket biztosított a tőkék felhalmozására, a monopolista hatalmi pozíciók kialakítására, az egyes tőkések helyzetének személytelenné és névtelenné tétele mellett. A részvénytársaság új lény, amelynek létezése független a tőkét szolgáltató részvényesektől. Ripert[11] szerint a részvényes a részvénytársaság vagyonának nem tulajdonosa, lehetnek jogai a részvénytársasággal *szemben,* de nem annak keretein belül. A gyermek is az apja vére, de annak mégsem tulajdona.

Ez a jogszemlélet, a tőkés országok újabb joggyakorlatában többirányú törést szenved a részvénytársaságokat érintő államosításokkal kapcsolatban. A tőkés részvényesek érdekeinek védelme meglazítja a kapitalista gazdálkodás rendszerében kialakult jogi konstrukció alapjait. Az államosításokkal kapcsolatosan a tőkés érdekek védelmében több ország bírói gyakorlatában találkozunk olyan felfogással, amely a részvénytársaság alapvető konstrukciójával ellentétben, a részvényes közvetlen tulajdonosi jogosultságát ismeri el, hogy ilyképp az államosításnak a külföldi javakra ki nem terjedő hatálya megállapítható legyen. Jellegzetes megállapításokkal találkozunk e részben az osztrák Legfelsőbb Bíróságnak egy magyar részvénytársaság államosításának hatályát érintő, 1961-ben meghozott 3 Ob.24/60. sz. közbenszóló, de az ügy elvi vonatkozásait eldöntő határozatában. Ez ügyben a részvényeknek mintegy két harmadát képviselő részvényesek támadták meg az államosított részvénytársaság részéről több évvel megelőzően történt ingatlan eladás hatályát és kérték tulajdonosi minőségük elismerését. E határozat szerint „a jogi személy csak egy kisegítő konstrukció, azon érdekből, hogy több személy számára jogaik együttes gyakorlását lehetővé tegye." Az önálló jogi személy fikcióját el kell ejteni s a gazdasági adottságokat kell alapulvenni. A bíróság felfogása szerint az ingatlannak a részvényesek nevére kell kerülnie, tulajdonrészük arányában. Ez a korábban kialakult jogi személy elmélettől oly alapvetően eltérő felfogás nyitva hagyja például azt a kérdést, hogy mi történik azzal a vagyonrésszel, amelynek tekintetében a részvényesből tulajdonossá előléptetett személy nem jelentkezett, vagy mi a helyzet az oly nemzetiségű részvényes tekintetében, akinek országa az érintett állammal a térítés kérdésében megegyezést hozott létre. Az e döntésben kifejezésre jutó felfogás a részvényesek alkalmi közösségének elvét érvényesíti, míg más országok gyakorlatában találkozunk oly megoldással, amely, a hitelezői érdekek figyelembe vétele érdekében, az államosítás alá vontnak nem tekintett külön vagyont kirendelt gondnok kezelésére adja át vagy egy likvidációs társaság alapítását írja elő.

[11] Aspects juridiques du capitalisme moderne, Párizs, 1946.

Az államosított jogi személy helyzetével kapcsolatos további problémák merülnek fel abban a vonatkozásban, hogy az államosításnak csupán belföldi hatállyal történő elismerése hogyan érinti a külföldön gyakorolt, az ipari tulajdon körébe eső jogosítványokat: a cég, név használatot, minta, védjegy oltalmat. E kérdés elbírálásánál a tőkés országok bírói gyakorlatában ellentétes felfogások megnyilvánulásával találkozunk. A francia bíróság adott esetben elismeri az államosított csehszlovák vállalatnak az ipar tulajdonhoz való jogát azon az alapon, hogy Csehszlovákia csatlakozott az e vonatkozásban figyelembe jövő nemzetközi egyezményekhez.

Viszont a svájci bíróság az államosítás területi hatályossági elvének érvényesítésével az államosított vállalat ipari tulajdonjogának elismerését megtagadja. Az ily irányú döntés figyelmen kívül hagyja azt az alapvető jelentőségű szempontot, hogy az ipari tulajdon különböző formái szervesen az élő, működő vállalathoz kapcsolódnak, annak működését biztosítják. A szerzett jogosítványok el nem ismerése az illető vállalatnak a nemzetközi forgalomból való kikapcsolására vagy legalábbis az ez irányban fennálló lehetőségek megnehezítésére vezet.

5. Ez alkalommal csak röviden, az anyag teljessége érdekében utalunk a kereskedelmi forgalom alakulása szempontjából legsúlyosabb akadályokat jelentő *kereskedelempolitikai* szabályozások széleskörű változataira: *az embargók, diszkriminációk,* a forgalom akadályozását, leállítását jelentő egyéb megoldások rendszerére. A tőkés országok körében újabban megvalósított integráció, elsősorban a Közös Piac életrehívása, e vonatkozásban, a nemzetközi jogi kihatásokat érintően is, a komoly figyelmet érdemlő problémák egész sorát veti fel. Ez anyaggal itt közelebbről foglalkozni nem kívánván csupán annak megállapítására szorítkozunk, hogy az embargók, diszkriminációk, a kereskedelmi forgalom normális alakulását indokolatlanul nehezítő megoldások a nemzetközi élet azon jelenségei körébe sorozhatók, amelyek a békés együttélés elvének gazdasági vonatkozásokban történő érvényesülését komoly mértékben akadályozzák.

III.

1. Az államok közti, a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok erősítésében kifejezésre jutó barátságos együttműködést az e részben figyelembe jövő gazdasági érdekek, a nemzetközi munkamegosztás kölcsönösen kifejezésre jutó előnyei kétségtelenül kívánatossá teszik. Jogi vonatkozásokban a mesterséges akadályok kiküszöbölése önmagában véve is kellően megalapozza a megfelelő megoldás lehetőségeit. A több vonatkozásban fennálló korlátozások ellenére az utolsó évek statisztikai adatai a szocialista és tőkés országok kereskedelmi kapcsolatainak gyors ütemű fejlődéséről adnak számot. A különböző

szocialista országok, így Magyarország is, a tőkés államok egész sorával létesítenek több éves kereskedelmi szerződést, amely az évenkénti forgalom jelentős emelkedését irányozza elő. Az ENSZ közgyűlési határozata értelmében 1964 tavaszán összeül a Világkereskedelmi és Fejlesztési Konferencia, amelynek napirendjén oly megállapodások és módszerek kialakításának kérdése is szerepel, amelyek a nemzetközi kereskedelem kiterjesztésére irányuló rendelkezések kialakításához szükségesek.

Ha azt a kérdést vetjük fel, hogy az együttműködés lehetőségei jogi téren mily mértékben és módon támaszthatók alá, úgy tudatában kell lennünk annak, hogy a társadalomgazdasági rendszerek alapvető különbségei megszabják azokat a határokat, amelyeken belül a kereskedelmi kapcsolatok erősítésére alkalmas megoldások kialakíthatók. Komoly figyelmet érdemlőnek tartjuk azonban e részben Tunkin szovjet professzornak[12] azt a megállapítását, hogy a nemzetközi jogi vonalon történt megegyezés nem egyértelmű az ideológiai problémákban való megegyezéssel. A nemzetközi jog lényege tekintetében az egyes államok között fennálló alapvető különbségek ellenére nincs akadálya az egyes magatartási vonatkozásokban való megegyezésnek.

E helytálló megállapítás veti fel azt a kérdést, hogy a gazdasági kapcsolatok erősítése érdekében a *jogegységesítés* gyakorlati lehetőségei perspektivikus vonatkozásban is hogyan alakulnak?

2. A gazdasági rendszer alapjait érintő kérdésekben a jogegységesítés lehetősége nyilvánvalóan fel sem merülhet. A jogegységesítés lehetősége tekintetében azonban lényeges nehézségek még oly területekben is kifejezésre jutnak, ahol az ideológiai, valamint a gazdasági alapokban kifejezésre jutó különbségek a megfelelő megoldást nem zárnák ki. Jellegzetes példája ennek *a nemzetközi vételi jog egységesítése* tekintetében kialakult helyzet. A KGST kötelékébe tartozó országok egymásközti kapcsolatában az ÁSzF kötelező hatállyal rendezte e kérdést. A tőkés országok hosszabb idő óta foglalkoznak az ingóságok nemzetközi vétele tárgyában államközi egyezmény létrehozásával. A hágai nemzetközi magánjogi konferencia által elfogadott 1955. évi egyezményt tíz állam fogadta el, minthogy azonban 1963 elejéig annak ratifikálása csak három állam részéről történt, az egyezmény mind ez ideig nem lépett hatályba. Ha e tartózkodó magatartás okait vizsgáljuk, úgy e részben a tőkés monopolista érdekeltségek befolyásának kell döntő jelentőséget tulajdonítanunk, annak a törekvésnek, amely a szerződési feltételek kialakításában saját hatalmi helyzetük korlátozásmentes érvényesítésére irányul. A német jogirodalomban találkozunk e részben „a gazdaság önalkotta joga" megjelöléssel, amely fogalom azt juttatja kifejezésre, hogy a szerződés feltételeinek kialakításában a gazdasági erőviszonyok megfelelő nyomatékkal érvényesülnek. E szempont kifejezésre jut abban is, hogy a hágai vételijogi egyezmény rendelkezéseinek alkalmazását a felek megállapodásukkal mellőzhetik, míg a szocialista országok közt hatályban levő ÁSzF kogens rendelkezéseitől eltérésnek csak abban az esetben van helye, ha ezt az áru sajátossága, vagy a szállítások különlegessége indokolttá teszi.

A különböző gazdasági rendszerű országok között nagyobb számban jönnek létre oly *nemzetközi egyezmények*, amelyek a gazdasági alapok vagy sajátos érdekek érintése nélkül, nyilvánvalóan a nemzetközi gazdasági kapcsolatok megfelelő technikai lehetőségeinek előmozdítására irányulnak. Áll ez elsősorban a posta, vasúti, tengeri, légi közlekedés, áruszállítás különböző változataira. A hazai anyagból csak a közelmúltból vett példák alapján utalhatunk e részben az 1962 : 28 tvr.-rel ratifikált, közúti közlekedésre vonatkozó egyezményre, az előzőekben már említett, a nyílt tengerről szóló 1958. évi genfi egyezményt ratifikáló 1963 : 6 tvr.-re. a nemzetközi főutak építésére vonatkozó 1950. évi genfi egyezményt ratifikáló 1963 : 7 tvr-re. Az együttműködés, valamint a nemzetközi gazdasági forgalom szempontjából is jelentősek a szellemi alkotások különböző védelmi rendszeréhez, az ipari jogvédelem, szerzői jog kérdéseit szabályozó nemzetközi egyezményekhez szélesebb körben történt csatlakozások. A gyakorlati alkalmazás szempontjából — legalábbis bizonyos viszonylatokban — a ratifikáláshoz hasonló helyzet alakul ki oly nemzetközi szabályok tekintetében, amelyek külön jognyilatkozat hiányában is ténylegesen elfogadást nyertek. Ez a helyzet áll fenn a Nemzetközi Kereskedelmi Kamarának az okmányos meghitelezésekre vonatkozó egységes szabályai és szokványai tekintetében, amelyeket csaknem valamennyi szocialista ország a tőkés országokkal való bankközi viszonylatban rendszeresen alkalmaz. A nemzetközi forgalom könnyítésére irányulnak a különböző termékek tekintetében kialakított *típusszerződések*, amelyeknek az egyes ügyletekre történő alkalmazása természetesen a felek hozzájárulását igényli. Ily típusszerződéseket egyes termékek tekintetében az Európai Gazdasági Bizottság is hozott létre, azoknak számos változatával találkozunk a különböző tőzsdék és gazdasági érdekképviseletek részéről. A feltételek kialakításának megkönnyítése és azok megfelelő értelmezése szempontjából a gyakorlat alkalmazása terén különösebb figyelmet érdemelnek a nemzetközi kereskedelemben alkalmazott, néhány szóval vagy betűvel meghatározott kereskedelmi fogalmak. E részben értékes anyaggal találkozunk a Nemzetközi Kereskedelmi Kamarának Incoterms néven megjelölt gyűjteményében, amely e kereskedelmi fogalmak közelebb

[12] Coexistence and International Law, 95. Hague Academy Recueil des Cours, 1958.

megjelölését tartalmazza. A Kamara kiadványaként megjelent, a kereskedelmi fogalmaknak a különböző országokban szokásos alkalmazását feltüntető munka[13] világosan kidomborítja azonban azt a körülményt is, hogy az azonos kifejezés -fob-cif-for stb. a különböző országok gyakorlatában eltérő tartalmi elemeket foglal magában. A FOB és CIF kikötéseknek tartalmi meghatározásával találkozunk az ÁSzF 6. §-ában is. E kereskedelmi fogalmaknak szerződési kikötésként történő alkalmazása nagymértékben leegyszerűsíti és megkönnyíti az ügyletkötés menetét s hozzájárul az értelmezés tisztázásához. A jelenlegi helyzet fogyatékossága azonban abban jut kifejezésre, hogy a megfelelő nemzetközi egységesítés hiánya, az alkalmazott kifejezéseknek az egyes országok gyakorlatában kifejezésre jutó eltérő értelmezése, nem biztosítja mindazokat az előnyöket, amelyek e leegyszerűsített fogalom-megjelöléssel járhatnának.

3. A gazdasági kapcsolatok szempontjából is kifejezésre jutó jelentőségénél fogva kívánjuk itt röviden érinteni az *alkalmazandó jog* tekintetében külkereskedelmi vonatkozásban fennálló speciális szempontokat. A szocialista országoknak a tőkés országokkal kötött államközi szerződései számos esetben tartalmaznak oly rendelkezést, hogy a létrejövő ügyletekre alkalmazandó jog kérdésében a felek esetleg szerződésileg állapodhatnak meg. Figyelemreméltó körülmény, hogy ily kikötés hiányában az alkalmazandó jog kérdése tekintetében irányadó kollíziós szabály eltérő a szocialista országok egymásközti, illetve a szocialista országoknak a tőkés országokkal fennálló kapcsolatai körében. Előbbi vonatkozásban, az ÁSzF 74. §-ának rendelkezéséhez képest, az ÁSzF által nem szabályozott kérdésekben *az eladó országának* anyagi jogát kell alkalmazni. Viszont a szocialista országoknak a tőkés országok körébe tartozó felekkel létrejövő külkereskedelmi ügyletei tekintetében — a külkereskedelmi választottbíróság e részben kialakult gyakorlatával egyezően — a SzU Polgári törvényhozásának Alapjairól szóló törvény 126. cikke megállapítja, hogy, a felek eltérő megegyezésének hiányában, a külkereskedelmi ügyletekből folyó jogokat és kötelezettségeket az *ügyletkötés helye* szerinti törvény határozza meg. Az ügyletkötés helye a szovjet törvény szerint határozandó meg.

A külkereskedelmi ügyletek kollíziós szabályainak megfelelő egyezmények útján történő kialakítása ugyancsak egyik figyelembe jövő tere volna a nemzetközi gazdasági kapcsolatok erősítésének.

György Ernő

[13] Termes Commerciaux-Trade Terms. A Nemzetközi Kereskedelmi Kamara kiadványa.

A bíróságok előtt megtámadható államigazgatási határozatok körének egyes kérdései a szocialista országokban

A szocialista államokban általánosan elfogadott elvi tétel, hogy az államigazgatási működés törvényességét az erre alkalmas eszközök megfelelően egybekapcsolt és összehangolt rendszerével kell biztosítani. Ennek a rendszernek egyes elemei az igazgatási apparátuson belül helyezkednek el (az elsőfokú eljárás gondos szabályozása, fellebbezés, panasz, hivatalbóli felülvizsgálat), de igénybe vesszük erre a célra az állami szervezet többi alapvető *szervtípusainak* (államhatalmi szervek, bíróságok, ügyészségek) tevékenységét is. Az államigazgatás jogszerűségének szolgálatában az említett eszközök közül egyiknek az alkalmazását sem mellőzhetjük vagy hanyagolhatjuk el, ha a szocialista törvényesség feltétlen érvényesítésének útján következetesen előre akarunk haladni.

A mondottakból a bíróságok e téren játszott szerepét illetően — amire az alábbiakban figyelmünket fordítjuk — kettős következtetést vonhatunk le. Egyfelől megállapíthatjuk azt, hogy a jogrendnek az államigazgatás területén való érvényesülésében *nem nélkülözhető tényezőt* jelent annak lehetővé tétele, hogy az államigazgatási szervek jogsértő cselekményeivel szemben a bíróság előtt is védelmet lehessen keresni. Másfelől ugyanekkor azt is alaptételnek tekinthetjük, hogy a törvényességvédő intézmények vázolt rendszerére (elsősorban az ügyészi felügyeletre) tekintettel nem szükséges a bíróságok számára valamennyi államigazgatási aktussal szemben felülvizsgálati jogot adnunk; elegendő ezt olyan *meghatározott ügycsoportokra nézve* megtennünk, amelyeknél az ügy természete a bírói hatáskörbe való utalást különlegesen indokolja.

Azoknak az ügyeknek a körét, amelyekben hozott konkrét államigazgatási határozatok a különböző szocialista országokban a bíróságok által felülvizsgálhatók, már a témáról 1960-ban megjelent monográfiánkban áttekintettük.[1] Ezért az alábbiakban főként csak azokra az újabb rendelkezésekre és elméleti állásfoglalásokra térünk ki, amelyeknek eredményeképpen a bíróságokat ezen a téren megillető hatáskör egyes szocialista államokban kiszélesült, illetőleg megszilárdult. Ezt követően pedig a hatásköri szabályozás szélesebb értelemben vett terü-

[1] *Szerző:* Államigazgatási határozatok bírói felülvizsgálata (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1960), 163—178. old.

letére tartozó két speciális kérdést kívánunk röviden külön vizsgálat tárgyává tenni: azt, hogy mennyiben lehetséges a szocialista államokban bírói jogvédelem nyújtása az államigazgatási szervek hallgatásával, nem-intézkedésével szemben, majd azt, hogy milyen mértékben kerülhet sor államigazgatási aktusoknak a bíróság által büntető vagy polgári perek tárgyalása során, ún. közvetett (indirekt) módon való felülbírálatára.

Megjegyezzük, hogy jelen fejtegetéseink keretében az európai szocialista országok idevágó jogszabályaira és irodalmára vagyunk figyelemmel — hazánk kivételével, amelynek a bíróságok államigazgatási ügyekben gyakorolt hatáskörére vonatkozó joganyagát külön dolgozzuk majd fel.

I.

1. a) A Szovjetunióban főleg *a közalkalmazottak kártérítési felelősségének* érvényesítése terén növekedett meg a bíróságok szerepe. Közel négy évtizeden át, az orosz-szovjet köztársaság 1922-ben megalkotott polgári törvénykönyvének 407. §-a szerint ennek a felelősségnek a bíróságok által való kimondása csak „a törvény által kifejezetten említett esetekben", vagyis speciális jogszabályok alapján volt lehetséges.[2] A kérdés szabályozása tekintetében nagy fontosságú fejlődést hoztak most a Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok *polgári törvényhozásának Alapjai,* amelyeket a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa az 1961. december 8-án elfogadott és 1962. május 1-én hatályba lépett törvényben hagyott jóvá.[3] Ezeknek, a valamennyi szövetségi köztársaság törvényhozása által követendő irányelveknek a 89. cikke kimondja, hogy az állami intézmények az általános szabályoknak megfelelően tartoznak felelősséggel azért a kárért, amelyet hivatalos személyeik az államigazgatás körében végzett helytelen szolgálati cselekményeikkel okoznak. A szöveg folytatásából nyilvánvaló, hogy itt a harmadik (magán-) személyeknek (állampolgároknak) okozott károkról van szó; a cikk következő mondata ugyanis külön szól a hivatalos személyek cselekményei által a szervezetnek okozott kárról, amelyért az állami intézmények a (külön) törvény által megállapított szabályok szerint felelnek. Az általános szabályok szerinti felelősség tehát az állampolgárok személyében vagy vagyonában okozott kárra vonatkozik. Az ezek megtérítésére irányadó generális szabályokat az Alapok előző, 88. cikke tartalmazza. Ezek a rendelkezések a vétkességi elvre vannak alapítva; a kárt a károkozó köteles teljes összegben megtéríteni, hacsak nem igazolja vétkessége hiányát, viszont mentesül a kártérítés alól, ha bebizonyítja, hogy a kár nem az ő vétkességéből kifolyólag állt elő. Általános elvül szolgál másfelől, hogy a valamely szervezet dolgozója által szolgálati kötelezettségeinek teljesítése során vétkesen okozott kárt a szervezet köteles megtéríteni.

A szovjet polgári törvényhozás Alapjainak most összefoglalt szabályai megítélésünk szerint azért jelentenek nagy haladást az orosz szovjet köztársaság 1921-i polgári törvénykönyvének 407. §-ában foglalt, az előbbiekben hivatkozott rendelkezéshez képest, mert a hivatalos személyek által okozott károk megtérítésére való kötelezettséget *általános szabállyá* teszik, holott *ez* eddig — mint láttuk — csak speciális jogszabályok alapján volt érvényesíthető. Az Alapok 89. cikke teljesen megfordítja a korábbi konstrukciót, mert éppen a felelősséggel tartozás általános érvényű szabályától enged speciális jogszabállyal való eltérést. Maguk az Alapok egy vonatkozásban tesznek kivételt a hivatalos személyek felelősségét kimondó generális tétel alól; a 89. cikk 2. bekezdése úgy rendelkezik, hogy a nyomozási, vizsgálati, ügyészi és bírósági szervek hivatalos személyeinek helytelen szolgálati cselekményei által okozott kárért ezek az állami szervek csupán a törvény által külön megállapított esetekben és keretek között tartoznak vagyoni felelősséggel.

b) További széles területet nyitott a szovjet jogban az államigazgatási határozatok bírói felülvizsgálatára az a körülmény, hogy a járási, városi, városkerületi szovjet végrehajtó bizottsága mellett működő államigazgatási bizottság által hozott, *pénzbírság* kiszabását tartalmazó határozattal szemben újabban fellebbezést lehet benyújtani a szabálysértő lakóhelyére illetékes járási (városi) népbírósághoz. Ennek lehetőségét a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége által 1961. június 21-én elfogadott törvényerejű rendelet teremtette meg, amelynek nyomán az egyes szövetségi köztársaságok megfelelő közelebbi jogszabályokat alkottak, így pl. az Orosz Szovjet Szocialista Köztársaság 1962. március 30-án.[4] Az államigazgatási bizottságok a helyi

[2] Ilyen felhatalmazást adott a bíróságoknak az orosz szovjet köztársaságban pl. egy 1927-i törvény a hatósági igénybevételekről és elkobzásokról, az 1928. január 16-i törvény a szövetkezetek tevékenységébe való törvénytelen beavatkozásokról, a polgári perrendtartás 291. §-a a kézbesítésnek a hivatalsegéd által való elmulasztásáról. Egyébként mind a gyakorlat, mind az elmélet kiterjesztette az orosz polgári törvénykönyv szóbanlevő 407. §-ának alkalmazását az esetenkénti megbízás alapján eljáró közalkalmazottakra, valamint a gazdasági, társadalmi és kulturális szervezeteknek azokra a funkcionáriusaira is, akiket valamely jogszabály államigazgatási cselekmények elvégzésére jogosít fel.

[3] A Szovjetunió polgári törvényhozásának Alapjai és polgári eljárásának Alapjai (Budapest, 1962), 17—87. old.

[4] *Bajáki Veronika:* Az államigazgatási bizottságok (Állam és Igazgatás, 1962, 8. sz., 596—607. old.), továbbá az Államigazgatási bírságolás a Szovjetunióban c. cikk (a Szovjetszkaja Jusztyicija 1961. évi 20. sz.-ban megjelent cikk magyar fordítása, Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény, 1962, 1. sz., 155—156. old.), valamint A. J. *Lunyev:* Az államigazgatási eljárás kérdései (a Pravovegyenyije 1962. évi 2. sz.-ban megjelent cikk magyar fordítása, Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény, 1962, 3. sz., 464—468. old.).

szovjetek közrendvédelmi tevékenységét szolgáló szervek, amelyeket az említett, 1961. június 21-i törvényerejű rendelet értelmében a szovjetek alakítanak meg a küldöttek és a társadalmi szervek képviselői közül. Hatáskörükbe a *szabálysértések* ügyében való eljárás tartozik; marasztaló határozat hozatala esetén a szabálysértőt figyelmeztetésben részesíthetik, vagy pénzbírsággal sújthatják, vagy külön jogszabály által előírt egyéb büntetésben (pl. foglalkozástól vagy egyes jogok gyakorlásától való eltiltásban) részesíthetik. A felsorolt büntetésnemek közül csupán a pénzbírsággal szemben lehet a népbírósághoz fellebbezést benyújtani, a többi büntetések esetében a megfelelő tanácsi végrehajtó bizottsághoz van fellebbezésnek helye.[5]

c) Az államigazgatási határozatok bíróság előtti megtámadhatása intézményének a szovjet jogban játszott jelentékeny szerepét nagyon megszilárdították a Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok *polgári eljárásának Alapjai,* amelyeket a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa a polgári törvényhozás Alapjaival együtt, ugyancsak 1961. december 8-án hozott törvénnyel hagyott jóvá. A polgári eljárás Alapjai 4. cikkének 3. bekezdése ugyanis kimondja, hogy — az 1. bekezdésben megjelölt polgári, családi, munkaügyi és kolhozviszonyokból keletkező pereken kívül — a bíróságok hatáskörébe tartoznak a választási névjegyzékekben észlelt hibák, továbbá az államigazgatási szerveknek pénzbírságok kirovásával összefüggő cselekményei miatt az állampolgárok által benyújtott panaszokkal kapcsolatos ügyek, valamint az államigazgatási jogviszonyokból keletkező más olyan ügyek, amelyeket a törvény bírósági hatáskörbe utal.[6] Úgy véljük, minden túlzás nélkül állíthatjuk azt, hogy a polgári eljárás Alapjainak ez a fontos elvi kitétele — amely az Alapok valamennyi rendelkezésével együtt az összes szövetségi köztársaságokra irányadó, és 1962. május 1-én lépett hatályba — az államigazgatási határozatok bírói felülvizsgálatának intézményét a Szovjetuniónak, mint a szocializmust a világon elsőként megvalósító és ma már a kommunizmus általánosan kibontakozó építésének korszakába lépő államnak a jogrendjébe *végleges érvénnyel* illeszti bele, s ezzel a többi szocialista országoknak is példát mutat.

d) Utalhatunk itt még arra a tényre is, hogy az államigazgatási határozatok bírói felülvizsgálata iránt a szovjet *szakirodalomban* egyre fokozódó érdeklődés mutatkozik. A korábbi években ezzel a témával csak elszigetelten foglalkoztak, így pl. B. R. *Levin* moszkvai kandidátus, 1944-ben megjelent disszertációjában.[7] Újabban már számos szakember bevonásával vitatták meg ezt a kérdést a moszkvai Lomonoszov-egyetem jogi karának 1958. novemberi tudományos ülésszakán, az államjogi és államigazgatási jogi szakosztályban; a vitabevezető referátumot itt L. V. *Levsin* Lvov-i kandidátus tartotta. A leningrádi Zsdánov-egyetemen 1961 áprilisában rendezett tudományos ülésszakon V. *Rjangin* Tallinn-i docens az államigazgatási jog kodifikációjának kérdéseiről beterjesztett előadói jelentésében erősen aláhúzta az államigazgatási határozatok bírói felülvizsgálatának fontosságát a jogintézmények fejlesztése és az egyéni jogok védelme szempontjából.[8]

C. A. *Jampolszkaja*-nak a szovjet állampolgárok alanyi jogairól és e jogok biztosítékairól írott, 1959-ben megjelent fontos tanulmányából ugyancsak kitűnik, hogy az államigazgatási aktusokra vonatkozó bírói felülvizsgálat intézményével egyetért és annak nagy jelentőséget tulajdonít.[9] A bíróságok szervezetében és eljárásában rejlő biztosítékokra hivatkozással törnek lándzsát ennek a jogvédelmi módozatnak lehető széles körben való alkalmazása mellett egyes átfogó jellegű művek szerzői is, így pl. O. Sz. *Joffe* és M. D. *Sargorodszkij* professzorok 1961-ben megjelent jelentős jogelméleti munkájukban.[10]

Az államigazgatási határozatok bíróság előtti megtámadásának lehetőségét és esetköreit az utóbbi években megjelent szovjet államigazgatási jogi tankönyvek szerzői — így pl. G. I. *Petrov,* valamint I. M. *Pachomov* — szintén megfelelő súllyal tárgyalják.[11]

2. a) Lengyelországban államigazgatási határozatok bírói felülvizsgálatára *több speciális törvényi rendelkezés* ad módot. A bíróság előtti megtámadás lehetőségének ebben a formában

[5] Megjegyezzük, hogy korábbi jogszabályok (a Szovjetunió 1937. április 11-i törvénye, a Szovjetunió Népbiztosai Tanácsának 1939. december 22-i utasítása és a Szovjetunió Minisztertanácsának 1955. február 25-i határozata) csak az ún. erdei szabálysértésekre nézve tették lehetővé a bírságot kiszabó határozatnak a bíróság előtt keresettel való megtámadását.

[6] A Szovjetunió polgári törvényhozásának Alapjai és polgári eljárásának Alapjai, 102—103. old.

[7] B. R. *Levin:* A bíróság szerepe a szocialista törvényességnek a szovjet államigazgatásban való biztosításában (Moszkva, 1944. — Hivatkozik rá C. A. *Jampolszkaja:* A szovjet állampolgárok alanyi jogairól és az alanyi jogok biztosítékairól. A szovjet államjog kérdései c. tanulmánygyűjteményben, Budapest, 1962, 229. old.).

[8] Megemlítjük, hogy a szóbanlevő moszkvai és leningrádi tudományos ülésszakok e témájára a nyugati szakirodalomban is felfigyeltek. Lásd *Langrod,* Georges: Le rôle de la justice en URSS dans l'oeuvre du contrôle de la légalité administrative (Revue Internationale des Sciences Administratives, 1960, 2. sz., 204—205. old.) és *ugyanő:* Quelques récentes tendances administratives en régime communiste (Revue Internationale des Sciences Administratives, 1962, 1. sz., 16. old.).

[9] C. A. *Jampolszkaja:* i. m. (magyar kiadás), 230. old.

[10] O. Sz. *Joffe*—M. D. *Sargorodszkij:* Voproszü teorii prava (Moszkva, 1961), 299—305. old. — Konkrétan arra utalnak, hogy a nyugdíj-, lakás- és a gyermekelhelyezési ügyek tekintetében lenne indokolt a bíróság által felülvizsgálható államigazgatási ügyek körének bővítése.

[11] Lásd G. I. *Petrov:* Szovjetszkoje administrativnoje pravo (Leningrád, 1960), 331—333. old. és I. M. *Pachomov:* Radjanszke administrativne pravo (Lvov, 1962), 279—282. old.

való biztosítása szempontjából nagyjelentőségű tény, hogy az 1960. június 14-i lengyel *államigazgatási eljárási kódex* 192. cikke *kifejezetten fenntartotta* hatályukban azokat a jogszabályokat, amelyek bírói utat állapítanak meg az államigazgatás körébe tartozó ügyekben.[12] Ezekben a különös jogszabályokban felsorolt esetek egyébként nagyjából ugyanabban a körben mozognak, mint a szovjet jogban (pl. választói névjegyzékek; vagyontárgyak lefoglalása, illetőleg ez alól való mentesítése; a közalkalmazottak kártérítésre okot adó cselekményei).[13]

b) Az 1960. évi államigazgatási eljárási kódex 141. cikke ugyanekkor bővítette a bíróságoknak az *államigazgatási szervek károkozó cselekményei* miatti felelősségre vonás terén játszott szerepét; az erről szóló 1956. november 15-i törvénynek a vétkességi elven alapuló rendelkezésein túlmenően ugyanis *vétkesség híján is* lehetőséget adott kártérítési igény bírósági úton való érvényesítésére az állammal szemben, abban az esetben, ha az erre feljogosított felsőbb államigazgatási szervek hatályon kívül helyezik vagy megváltoztatják az alsóbb szervek jogerős határozatát és az ügyfelek ennek következtében kárt szenvednek. Erre a hatályon kívül helyezésre, illetőleg megváltoztatásra az eljárási kódex ugyanezen cikke értelmében akkor kerülhet sor, amennyiben más módon nem lehet kiküszöbölni az emberi életet vagy egészséget veszélyeztető állapotot, avagy meggátolni a népgazdaság vagy fontos állami érdekek szempontjából jelentős károk bekövetkeztét.[14]

c) Államigazgatási határozattal szemben nyújtott bírói jogvédelem egyik esetét jelenti a lengyel jogban az, hogy a *szabálysértések* tárgyában döntő államigazgatási szervek elzárásbüntetést kimondó határozataival szemben a bírósághoz lehet fordulni; erre mind a határozatban elmarasztalt személy, mind az ügyész, mind a feljelentést tevő szerv jogosultak. Ezt a lehetőséget a szabálysértési eljárásról szóló 1951. évi törvény 1958-ban hozott módosítása teremtette meg. *Iserzon* professzor szerint a lengyel szakkörök és közvélemény általános óhaja, hogy a szabálysértési ügyek intézésének esedékes átfogó reformja keretében a bírósághoz való fellebbezést bármiféle, büntetést kimondó határozat ellen meg kellene engedni.[15]

A bírói jogvédelmet eddig nélkülöző ügykörök közül az egyik szerző a *lakásügyeket* jelöli meg olyanokként, amelyekben a bírói kereset megengedése a törvényesség és az egyéni jogok védelme szempontjából nagyon fontos lenne.[16]

d) A lengyel *szaktudomány* számos tekintélyes képviselője mutat rá egyébként műveiben arra, hogy az államigazgatási határozatok bírói felülvizsgálata olyan, hatásos intézmény, amely a szocialista törvényesség megszilárdításában nélkülözhetetlen hivatást tölt be. Így *Jaroszyński* akadémikus a Lengyel Népköztársaság államrendszeréről megjelent átfogó tanulmányában megállapítja: nehéz tagadni, hogy az államigazgatási eljárás kodifikálása önmagában véve nem elégséges eszköze a törvényesség szolgálatának az államigazgatás területén. Ezért természetesnek találja azt a gondolatot, hogy további jogszabályalkotás útján széles körben biztosítani kell az államigazgatási aktusok bíróság előtti megtámadásának lehetőségét. Az ez ellen emelt kifogások szerinte nem elvi jelentőségűek, hanem csupán gyakorlati megfontolásokból (szervezeti és káder-problémákból) erednek; úgy látja tehát, hogy a bírói felülvizsgálatnak ezen a téren való intézményesítése csak idő kérdése.[17]

Ehrlich varsói professzor ugyancsak azt hangsúlyozza egyik értekezésében,[18] hogy az államigazgatási határozatoknak az igazságszolgáltatás szervei által való felülbírálása a szocialista államokban nem ütközik elvi ellenvetésbe, s meghatározott ügykörökben már meg is valósult. Úgy látja, hogy a marxista jogtudomány nem minősítheti ezt az intézményt valami jellegzetes burzsoá megoldásnak, amely alkalmatlan arra, hogy a szocialista országokban a polgárok alanyi jogainak védelmét szolgálja. Elismeri ugyanekkor, hogy Lengyelországban ez a kérdés még nem érlelődött teljesen ki. Az idevágó további jogszabályalkotás előtt célszerűnek tartaná tehát megvárni egyfelől az 1960-ban megalkotott államigazgatási eljárási törvény gyakorlati alklamazásában szerzett tapasztalatokat, másfelől az államigazgatási személyzet képzettségének növelését; ennek az ellenőrzési módnak a kiterjesztésétől ugyanis nem várható szerinte az államigazgatási tevékenység színvonalának automatikus emelkedése.

Ezeken az állásfoglalásokon is túlmenően *Iserzon* Lublin-i professzor az államigazgatási határozatok bírói felülvizsgálatának széleskörű megszervezését nyomban végrehajtandó feladatnak tartja. Egyik, jelentős érdeklődést keltett

[12] A kódex magyar fordítását lásd az Állam és Igazgatás 1961. évi 2., 3. és 4. számaiban (a hivatkozott 192. cikk szövege a 4. sz.-ban, 312. old.).

[13] *Rozmaryn,* Stefan: Principes généraux de la procédure administrative en Pologne (Rivista Trimestrale di Diritto Pubblico, 1961, 4. sz., 864. és 868—869. old.).

[14] Állam és Igazgatás, 1961, 4. sz., 306. old., *Rozmaryn:* id. cikk, 866. old.

[15] *Iserzon,* Emanuel: La réforme de la juridiction administrative en matière pénale (a Panstwo i Prawo 1959. évi 8—9. sz.-ban megjelent cikk francia nyelvű kivonata, 5—6. old.).

[16] *Radwanski,* Zbigniew: Remarks on the Law of Premises (a Panstwo i Prawo 1959. évi 10. sz.-ban megjelent cikk angol nyelvű kivonata, 3—5. old.).

[17] *Jaroszynski,* Maurycy: Les institutions politiques fondamentales de la République Populaire de Pologne (Extrait de „Le régime et les institutions de la République Populaire de Pologne", Institut de Sociologie Solvay, Bruxelles, 1959, 136—137. old.).

[18] *Ehrlich,* Stanislaw: Quelques observations sur la légalité socialiste (Revue Internationale des Sciences Sociales, 1960, 3. sz., 244—245. old.).

vitacikkében[19] határozottan kijelenti, hogy ennek az intézménynek a kiépítése nélkül az államigazgatási jog és az államigazgatási tudomány rendszeres fejlesztéséről nem lehet szó. Élesen kidomborítja azt a különbséget, amely az ügyészi és a bírói szervek ellenőrző tevékenysége között abban a tekintetben áll fenn, hogy az előbbiek nem döntenek az ügyekben és nem végeznek igazságszolgáltatási tevékenységet, míg a bíróságok funkciójára éppen ez a két elem a jellemző. Végül Iserzon éppen megfordítja a többi szerzőknek azt az érvelését, hogy az államigazgatási határozatok bírói kontrolljának az eddiginél átfogóbb megvalósításához előbb megfelelő káderek kiképzésére van szükség; szerinte éppen a bírói ellenőrzésnek az elvi deklarációkon túlmenő gyakorlati kiépítése szükséges ahhoz, hogy az államigazgatás személyzete a jogszabályok körültekintő alkalmazását elsajátítsa.

3. a) Jugoszláviában a bírói felülvizsgálat lehetőségét — a többi szocialista országoktól eltérően — *általános meghatározással* biztosítja az államigazgatási perről szóló 1952. április 10-i törvény. Az ennek 1. §-ában foglalt elvi definíciót azután — amely szerint az állampolgárok és az erre feljogosított szervek az illetékes bíróságok előtt közigazgatási pert indíthatnak meg, és ennek keretében a bíróságok döntenek a közigazgatási határozat törvényszerűségének kérdésében — *a kivételek ún. negatív taxációja* követi. Az általános szabálytól eltérően nem lehet államigazgatási pert indítani az igazságügyi igazgatás aktusaival szemben, az állami alkalmazottak fegyelmi ügyeiben, a szabálysértési ügyekben, a szövetségi köztársaságok államhatalmi szerveinek határozataival szemben, végül azokban az ügyekben, amelyekre vonatkozólag valamely törvény ezt külön kizárja. Viszont *társadalmi szervek aktusai is* megtámadhatók az államigazgatási ügyekben való döntésre jogosult bíróságok előtt, ha az ilyen szerveknek adott különleges felhatalmazások folytán ezek a cselekmények államigazgatási aktusoknak minősülnek.[20]

b) Az 1946. január 31-i jugoszláv alkotmány 41. §-a szerint — amelyet az ezt az alkotmányt kiegészítő 1953. január 13-i "alaptörvény" nem érintett — a polgárok jogosultak arra, hogy az államtól és a közalkalmazottaktól *kártérítést* követeljenek a törvénytelen (szabálytalan) hivatali eljárásuk által okozott károkért; e felelősség érvényesítése is az államigazgatási perekben döntő bírói tanácsok előtt történik. Ezt a rendelkezést a jugoszláv szövetségi nemzetgyűlés által a közelmúltban, 1963. április 7-én elfogadott új alkotmány 69. §-a is átvette (a réginél szabatosabb szövegezésben).[21]

c) Az új, 1963. évi jugoszláv alkotmány 159. §-a azt a nagyfontosságú elvi megállapítást tartalmazza, hogy a „végleges" (fellebbezéssel már meg nem támadható) államigazgatási aktusok törvényességéről *rendszerint a bíróságok döntenek;* az államigazgatási jogviták elintézésének ezt az útját csak szövetségi törvények útján, kivételes jelleggel és meghatározott ügykategóriák tekintetében lehet kizárni. A bíróságoknak az államigazgatási határozatok felülvizsgálatára biztosított általános hatáskör tehát ezzel a rendelkezéssel az alkotmányi szabályozás rangjára emelkedett.[22]

II.

Az államigazgatási szervek *nem-intézkedésében* álló aktusokkal szemben bírói jogvédelem nyújtása olyan kérdés, amely a szocialista országokban egyre inkább az érdeklődés előterébe kerül. A probléma leghelyesebb megoldási módjaira nézve *még nem alakult ki a szakirodalomban egyöntetű felfogás.*

Többen azt az álláspontot vallják, hogy elméleti és gyakorlati megfontolásokból mellőzni kell a bírósághoz való fordulás megengedését az államigazgatási szervek hallgatása esetén. Ennek a nézetnek a képviselői elméleti síkon azzal érvelnek, hogy az ügynek bírósághoz való vitele ebben az esetben azt jelenti, hogy a bíróság mintegy átveszi az államigazgatási szerv határozási jogkörét, ami a szocialista állam különböző szervtípusai közötti munkamegosztás sérelmét jelenti. Ezzel az érvvel szoros kapcsolatban arra a gyakorlati indokra is hivatkoznak, hogy a határozathozatalt elmulasztó szervet a hatáskör mindennemű devolúciója — akár a felsőbb államigazgatási szervre, akár a bíróságra történik az — mintegy kényelmes helyzetbe hozza, vagyis szinte biztatást ad neki arra, hogy hatáskörét ne gyakorolja; utalnak azokra a kedvezőtlen tapasztalatokra, amelyeket az ilyen, más szankcióval egybe nem kapcsolt devolúció megengedése a különböző országokban eredményezett.

A szerzők másik csoportja viszont, ha elismeri is a most összefoglalt argumentumok súlyosságát, azt a meggyőződését fejezi ki, hogy a leghatásosabb és a legjobban célravezető szank-

[19] *Iserzon,* Emanuel: Fundamentum Regnorum (Nowe Prawo, 1960, 2. sz., 155—170. old.).

[20] *Stjepanović,* Nikola: Judicial Review of Administrative Acts in Yugolavia (The American Journal of Comparative Law, 1957, 1. sz., 96—98. old.). — Megjegyezzük, hogy a jugoszláv jogászok II. kongresszusán elfogadott egyik határozat e kivett ügyek egy részének a bírói ellenőrzés körébe való bevonására irányul (Le Nouveau Droit Yougoslave, 1958, 2. sz., 61—62. old.).

[21] Lásd: Constitution de la RFP de Yougoslavie (Beograd, 1946), 18. old. és New Fundamental Law of Yugoslavia (Beograd, 1953), 99. old., továbbá *Lukić,* Radomir: The State Organization of Yugoslavia (Beograd, 1955), 32. old., valamint: Exposé des motifs et avant-projet de la Constitution de la Républisque Fédérative Socialiste de Yougoslavie (Le Nouveau Droit Yougoslave, 1962, 3—4. sz., 70. old., illetve függelék 30. old.), Constitution de la RSF de Yougoslavie (Beograd, 1963), 34. old.

[22] Le Nouveau Droit Yougoslave, 1962, 3—4. sz., 93. old., illetve függelék 54. old., valamint: Constitution de la RSF de Yougoslavie, 60. old.

ció az államigazgatási szervek nem-intézkedésével szemben az, ha megszabott határidő elteltével ezt a magatartást hallgatólagosan hozott határozatnak tekintjük. A hallgatásnak vagy a kérést teljesítő vagy elutasító értelmet tulajdoníthatunk. Az előbbi esetben az államigazgatási hatóság rendkívül erős ösztönzést fog érezni arra, hogy a határidőn belül kifejezett határozatot hozzon, minthogy különben még a fél nem jogos, vagy nem teljesen jogos igényét is elismertnek kell tekintenie. Az utóbbi esetben ilyen irányú ösztönzés nem áll fenn, de a bírói eljárás nyilvánossága és az elmarasztaló ítélethez fűzhető egyéb (pl. fegyelmi, kártérítési) következmények az államigazgatási szervet mégis az explicit módon való határozathozatalra sarkallhatják.

1. Azokban az ügykörökben, amelyekben a *szovjet* jog lehetővé teszi az államigazgatási határozatok bírói felülvizsgálatát, nem találunk példát arra, hogy a határozathozatalnak bizonyos határidőn belül való elmulasztása megnyitná az ügyfél előtt a bírósághoz való folyamodás lehetőségét. De lege ferenda *Sztrogovics* professzor indítványozza azt, hogy az állampolgárok lényeges jogát vagy érdekét érintő panaszok tárgyalás nélkül hagyásának esetén a panasztevő a bíróságnál kereshessen orvoslást.[23] Ez azonban csupán egyéni és közelebbről ki nem fejtett vélemény, amely a szovjet jogalkotásnak a kérdésben elfoglalt negatív álláspontját egyelőre nem változtatja meg.

2. A fentiekben összefoglalt ellenvetésektől és a szovjet jogalkotástól eltérő állásfoglalás jelentkezett abban a törvénytervezetben, amelyet egyes lengyel jogászok az államigazgatási határozatok bírói felülvizsgálatáról készítettek. Ezt a *törvénytervezetet* megfogalmazó Litwin és Zimmermann professzorok szerint a bírói felülvizsgálat körébe tartozó esetekben azt a szabályt kell érvényesíteni, hogy ha a hatóság a kérelemnek hozzá történt benyújtásától számított bizonyos idő (két vagy három hónap) eltelte alatt nem hoz érdemi határozatot, ez a kérés elutasításának értelmezendő, s ezen az alapon a félnek lehetősége nyílik arra, hogy keresettel forduljon a bírósághoz.[24]

E kérdés körül nagy vita alakult ki Lengyelországban az *államigazgatási eljárási kódex* előkészítő munkálatai során. A kiküldött kormánybizottság által készített eredeti tervezet a határozathozatalra előírt határidő meg nem tartása esetére jogot akart adni a félnek arra, hogy ezt a magatartást a kérelem elutasításának tekintse, és az ügyet elintézés céljából a felsőbb szervhez, illetőleg a bírósághoz terjeszthesse. A tervezet nyilvános vitájának eredményeképpen ezt a rendelkezést a végleges szövegben elejtették és azzal helyettesítették, hogy ilyenkor az eljáró államigazgatási szerv köteles a határidőn (két hónapon, a fellebbezési eljárásban pedig egy hónapon) belül való elintézés akadályát mind az ügyfelekkel, mind a felettes szervvel közölni, s egyúttal megjelölni azt a határidőt, amelyen belül az eljárást be fogja fejezni. A lengyel államigazgatási eljárási kódex is úgy döntötte el tehát a kérdést, hogy a határidőre el nem intézett ügyben való döntés joga nem hárul át a felsőbb államigazgatási szervre, illetőleg a bíróságra; a fél csupán felszólalással élhet a felettes államigazgatási szervhez a határozathozatal elmulasztása miatt. Emellett a törvény azt a szankciót fűzi a fenti rendelkezésekhez, hogy az államigazgatási szervnek az a dolgozója, aki nem teljesítette az említett kétirányú értesítési kötelezettséget, vagy nem intézte el az ügyet az általa kitűzött új határidőn belül, szolgálati vagy fegyelmi úton felelősséggel tartozik.[25]

Rozmaryn professzornak az a véleménye, hogy az államigazgatási szervek nem-intézkedésének az eljárási kódexben a vázolt módon történt szabályozása mellett is érvényben maradtak azok a *speciális jogszabályok,* amelyek egy-egy adott ügycsoportban az államigazgatási szerv hallgatását beleegyezésnek vagy elutasításnak tekintik, s az utóbbi esetben megengedik ezen a címen a felsőbb szervhez vagy a bírósághoz való fordulást.[26] Ebből a felfogásból tehát gyakorlatilag az következik, hogy a lengyel jogban egyes ügyfajták tekintetében továbbra is lehetséges az államigazgatási hatóságok hallgatólagos határozatának bíróság előtt való megtámadása.

3. Az államigazgatási pert szabályozó 1952-i *jugoszláv* törvény 23. §-a részletes rendelkezéseket tartalmaz az igazgatási szervek hallgatásának kérdéséről.

Kimondja ez a szakasz, hogy ha valamely *másodfokú szerv* 60 napon vagy a speciális jogszabály által esetleg megállapított rövidebb határidőn belül nem határoz a félnek az elsőfokú határozat ellen benyújtott fellebbezéséről, és a kérés megismétlése nyomán további hét napon belül sem nyilatkozik, a fél a *bírósághoz* fordulhat ugyanúgy, mintha fellebbezését elutasították volna. Hasonlóképpen keresetet lehet benyújtani a bírósághoz már *az elsőfokú szervnek* az említett határidőket túllépő hallgatása címén, abban az esetben, ha határozata ellen a magasabb igazgatási szervhez nincs fellebbezési lehetőség.

A törvény e szakasza a továbbiakban arra,

[23] M. Sz. *Sztrogovics:* A szovjet törvényesség elméleti kérdései (Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1956, 4. sz., 15—25. old.; kéziratos magyar fordítás az Állam- és Jogtudományi Intézetben, 15. old.).

[24] *Litwin,* József: A közigazgatási bíráskodás problematikája (Nowe Prawo, 1956, 10. sz., 3—19. old.; kéziratos magyar fordítás az Állam- és Jogtudományi Intézetben, 29—30. old.).

[25] Az 1960. június 14-i lengyel államigazgatási eljárási törvénykönyv 32—35. cikkei (Állam és Igazgatás, 1961, 2. sz., 150. old.). — Lásd e szabályozásról *Rozmaryn:* id. cikk, 861—863. old., valamint *Szerző:* Az államigazgatási eljárás szabályozása külföldön (Állam és Igazgatás, 1960, 7. sz., 421. old.).

[26] *Rozmaryn:* id. cikk, 863—864. old.

a témánkhoz szorosan nem tartozó kérdésre is kitér, hogy a fellebbezéssel megtámadható elsőfokú határozat meghozatalának elmulasztása esetén a fél ezt is elutasításnak értelmezheti, és joga van kérelmével *a felsőbb államigazgatási szervhez* fordulni.[27]

A jugoszláv kodifikáció az államigazgatási szervek hallgatása esetén nyújtott ezt a jogvédelmet azzal is alátámasztja, hogy a kifejezett döntésnél irányadó szabályokhoz viszonyítva két vonatkozásban is *előnyösebb helyzetbe hozza a felet.* Egyrészt a hallgatásban kifejeződő implicit határozat esetén a fél kereseti joga nem évül el; másrészt ilyenkor a bíróságok az őket általában megillető megsemmisítési jogon túlmenően azzal a joggal is fel vannak ruházva, hogy a hiányzó államigazgatási határozatot mintegy pótolják, tehát ítéletükben előírják, hogy az igazgatási szervnek milyen tartalmú döntést kell hoznia.[28]

III.

Újabban egyre inkább tudatossá válik a szocialista államokban az államigazgatási határozatok *indirekt bírói felülvizsgálatának* a szükségessége is. Ez kapcsolatos azzal a körülménnyel, hogy polgári vagy büntető ügyek elbírálása során a bíróságok gyakran kerülnek abba a helyzetbe, hogy el kell dönteniök egy korábban hozott államigazgatási aktus érvényességének vagy érvénytelenségének kérdését.

1. A szovjet szakirodalomban C. A. *Jampolszkaja* az állampolgárok alanyi jogairól szóló fontos tanulmányában az államigazgatási határozatok bírói felülvizsgálatának kibővítését és megerősítését éppen az ún. indirekt felülbírálás tekintetében látja szükségesnek.[29] Rámutat ugyanis arra, hogy a bíróságok konkrét büntető és polgári perek elbírálása során gyakran hoznak *különvégzést,* amelyben megállapítják valamely államigazgatási aktus törvénybe ütköző voltát és felhívják a megfelelő szervek vezetőit a törvénysértés megszüntetésére. Ezek a különvégzések azonban nem mindig kerülnek végrehajtásra, s ezt Jampolszkaja jórészt annak tulajdonítja, hogy sem az igazságügyi szervek, sem a jogirodalmi művek nem fordítanak elegendő figyelmet erre a kérdésre. Véleménye szerint a különvégzések hatékonyságának fokozását elősegíthetné az, ha egyrészt a jogszabályok pontosabban szabályoznák a különvégzések *hatályát* (pl. köteleznék az államigazgatási szerveket és hivatalos személyeket a különvégzéseknek az előírt határidőn belül való megvizsgálására és a szükséges intézkedések megtételére), másrészt fokozódnék az *ellenőrzés* a különvégzések végrehajtása felett. Ebben az utóbbi vonatkozásban Jampolszkaja annak kötelező előírását javasolja, hogy ha valamely államigazgatási szerv a működését érintő különvégzésben foglaltakat nem teljesíti, úgy a bíróságoknak a felettes bírósághoz kelljen fordulniok; továbbá a felettes igazságügyi szervek hivatalból is ellenőrizzék azt, hogy az alsóbb bíróságok menynyire kísérik figyelemmel a büntető és polgári perek elbírálása kapcsán, tehát indirekt felülvizsgálati jogkörükben az államigazgatási szervekhez intézett külön végzéseik végrehajtását.

A szovjet *jogszabályalkotás* a szocialista törvényesség megszilárdítása szempontjából nagyon jelentős lépést tett most ebben a kérdéskörben. A Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok polgári eljárásának 1961. december 8-án törvénybe foglalt Alapjai 38. cikke ugyanis többek között kimondja: ha a bíróság a polgári ügy tárgyalása során megállapítja, hogy valamely hivatalos személy megsértette a törvényességet, különvégzést hoz és azt megküldi az illetékes intézményeknek, amelyek kötelesek értesíteni a bíróságot a (törvényesség helyreállítása érdekében) tett intézkedéseikről. A különvégzések végrehajtásának ellenőrzésével kapcsolatos közelebbi feladatokat nyilván az egyes szövetségi köztársaságokban hozandó részletes jogszabályok fogják megállapítani.

2. Az indirekt bírói felülvizsgálat lehetőségét és módozatait a *lengyel tételes jog* nem rendezi; az államigazgatási eljárási kódex sem foglalkozik ezzel a kérdéssel.

A *bírói gyakorlat* a *büntetőügyek* tárgyalása alkalmával a büntető perrendtartás 6. cikkében foglalt szabályt követi, amely a bíróságokat feljogosítja az államigazgatási aktusok érvényességéről való állásfoglalásra a per folyamán. A *polgári ügyekben* folyó bírói eljárásra vonatkozólag hiányzik a hasonló, határozott rendelkezés, s ezért a polgári ügyek körében a bíróságok azt az elvet követik, hogy csak egészen nyilvánvaló szabálytalanság esetén tekintik érvényteleneknek — a Legfelsőbb Bíróság szóhasználata szerint semmisnek — az államigazgatási aktusokat.[30]

A *szakirodalom* ezt az eltérő és egyes vonatkozásokban hiányos szabályozást természetesen *nem tartja kielégítőnek.* Elképzelhetőnek véli ugyan, hogy a bíróságok az államigazgatási határozatok érvényének büntető vagy polgári eljárás keretében való megítélésekor kisegítő szabályként figyelembe fogják venni az államigazgatási eljárási kódex 137. cikkében felsorolt semmisségi okokat; még megoldandó feladatnak minősíti azonban az államigazgatási aktusok közvetett bírósági felülvizsgálatának átfogó szabályozását. Lehetséges, hogy ezt az eredményt a bírói és államigazgatási szervek közötti hatásköri összeütközések eldöntéséről szóló, most előké-

[27] *Stjepanović, Nikola:* La loi yougoslave sur le contentieux adiminstratif (Revue Internationale des Sciences administratives, 1952, 4. sz., 821. old.).

[28] *Stjepanović,* Nikola: Upravno pravo FNRJ (a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság közigazgatási joga, 2. kiadás, Beograd, 1958; nyersfordítás a szegedi államigazgatási jogi tanszéken, 31. és 55—56. old.).

[29] C. A. *Jampolszkaja:* i. m., 231—232. old.

[30] A lengyel Legfelsőbb Bíróság 1957. június 29-i elvi döntése.

szítés alatt álló törvény keretében fogják elérni.[31]

3. A *Román Népköztársaságban* az elmélet és a gyakorlat *általában elismeri,* hogy államigazgatási határozatokat a bíróságok közvetett módon, büntető vagy polgári perek tárgyalása során is felülvizsgálhatnak; utalnak arra is, hogy ugyanezt a döntőbizottságok is megtehetik eljárásuk folyamán. Megvizsgálhatják például a bíróságok annak az államigazgatási határozatnak a szabályszerűségét, amellyel az államigazgatási szerv kötelezte valamely alkalmazottját az ez által okozott kár megtérítésére. A kártérítést kimondó határozat foganatosítása ugyanis csak úgy lehetséges, ha az államigazgatási szerv előbb bírósághoz fordul; az alkalmazott maga is jogorvoslattal élhet az ilyen döntés ellen.[32]

4. A *Német Demokratikus Köztársaság* jogában is találunk *példákat* arra, hogy valamely polgári perben *nem főkérdés jellegével* dönthet a bíróság egy államigazgatási aktus érvényességéről. Az államigazgatási funkcionáriusok büntetőjogi felelősségre vonásának körében áll fenn pl. az igazgatási aktusok ilyen indirekt jellegű felülvizsgálatának lehetősége.[33]

*

Úgy véljük, hogy a bemutatott hatásköri rendelkezések — amelyeknek a fentiekben megkísérelt összefoglalása természetesen távolról sem jelenti a bíróságok e téren gyakorolt hatáskörével kapcsolatos problémák kimerítését — meggyőző bizonyítékát nyújtják annak, hogy az államigazgatási határozatok bírói felülvizsgálatának intézménye a szocialista országok jogrendszerében fontos helyet foglal el. Az államigazgatási aktusok meghatározott fajainak bíróság előtti megtámadhatása jelentősen előmozdítja a szocializmus, majd a kommunizmus építésére hivatott államigazgatás jogszerűségét, a közösségi érdekek megóvásának és az egyéni jogok érdekének összeegyeztetését. Szolgálja ezt mind az esetenként elkövetett jogsértések orvoslásával, mind azzal az általános megelőző és nevelő hatással, amelyet a bírósági felülvizsgálat lehetősége és eredményei az államigazgatási szervekre gyakorolnak.

Martonyi János

[31] *Rozmaryn:* id. cikk, 866—867. old. — *A hatásköri bíráskodásról* készített lengyel törvénytervezetet behatóan ismerteti *Litwin,* Józef: Les conflits d'attributions entre les organes administratifs et les tribunaux de droit commun d'après un projet de loi polonais (Académie Polonaise des Sciences, Centre Scientifique à Paris, Paris—Warszawa, 1962, 23 oldal). E törvénytervezet alapjául szolgáló elgondolásokról lásd *Rozmaryn,* Stefan: Les conflits de compétence à la lumière de la Constitution de la R. P. P. (Panstwo i Prawo 1961. évi 3. sz.-ban megjelent cikk francia nyelvű kivonata, 1—2. old.).

[32] *Mihalca,* Adrian: Controlul de legalitate al actelor administraţiei de stat (Justiţia Nouă, 1960, 2. sz., 236. és 233. old.).

[33] *Bönninger,* Karl és szerzőtársai (H. U. *Hochbaum*—B. *Lekschas*—G. *Schulze):* Das Verwaltungsrecht der Deutschen Demokratischen Republik, Allgemeiner Teil (Berlin, 1957), 320—321. old.

A kriminalisztikai szakértői vélemények értékeléséről

A szakértői vélemények perbeli jelentősége számottevően fokozódik. Ennek a folyamatnak közvetlen mozgatórugója a szocialista törvényesség erősítésére irányuló törekvés, amely egyre magasabb követelményeket támaszt a büntetőperben folytatott bizonyítással szemben is. A szakértői vélemények jelentőségéhez tárgyi alapokat a gyors ütemben végbemenő műszaki-, tudományos fejlődés nyújt. Ennek megfelelően kiterjedt azoknak a jelenségeknek köre, melyeknek észleléséhez és megértéséhez az általános műveltségen túlmenő ismeretek szükségesek. Nyilvánvaló, hogy e jelenségek száma a perbeli bizonyítás által érintett területeken is megnövekedett.

A szocialista jogi irodalom az elmúlt időszakban részletesen foglalkozott a szakértői tevékenység több, fontos elvi kérdésével, így a szakértő perbeli helyzetének, a szakértői vélemény bizonyításjogi megítélésének, s bírói értékelésének problematikájával. Az alapvető elvi kérdések többségének tisztázottsága lehetővé teszi, hogy e helyen — a kriminalisztikai szakértői véleményadás néhány, gyakorlati szempontból igen jelentős, de ma még kellően ki nem munkált kérdésével foglalkozhassunk.

Az a körülmény, hogy a jogalkalmazás szempontjából iránymutató bírósági határozatok között (Lásd „Bírósági Határozatok" 1952—1963. évfolyamokat) nem találhatók olyan állásfoglalások, amelyek a szakértői vélemények értékelésének néhány alapelvén túlmenően[1] a kriminalisztikai szakértői vizsgálatok, s a kriminalisztikai szakértők problematikáját érintenék, szintén felvetik az e kérdéssel történő foglalkozás szükségességét.

A kriminalisztikai szakértők által vizsgált tények köre rendkívül széles, a szakértő elé állított kérdések sora igen változatos. A kriminalisztikai szakértői vizsgálat tárgyát egyaránt képezhetik az emberi test és annak részei (pl. az emberi láb, a kéz ujjai, fogak stb.) ruházati cikkek (pl. lábbeli stb.), szerszámok, fegyverek jár-

[1] Lásd a Legf. bir. BF. I. 2/1956, és B. I. 187/1960. valamint Bf. I. 343/1962. sz. határozatait.

művek, — hogy csak a leggyakrabban előfordulókat említsük. A kriminalisztikai szakértői vizsgálatok révén a bűnügyekben eljáró hatóságok nemegyszer tisztázni kívánnak olyan fontos körülményeket, mint a bűncselekmény elkövetési módja, időpontja, az elkövetők száma s különféle fizikai, vagy pszichikai tulajdonságai, a felhasznált eszköz stb.

Mindezen tények megismerése mellett a kriminalisztikai szakértői tevékenység alapvető célja az azonosság megállapítása. A bűnügyben eljáró szervek többnyire arra vonatkozóan várnak szakértői állásfoglalást, hogy a bűncselekmény elkövetésével kapcsolatban keletkezett nyomot, vagy elváltozást meghatározott személy, állat, vagy tárgy okozta-e, vagy más megfogalmazásban: az inkriminált nyomot, vagy elváltozást okozó személy, vagy tárgy azonos-e azzal a személlyel, vagy tárggyal, akit vagy amelyet egyéb bizonyítékok vagy gyanúokok alapján a bűncselekménnyel összefüggésbe hoztak.

A kriminalisztikai szakértői tevékenység ilyen értelmezéséből következően e vizsgálatok lényegének az azonosítást tekinthetjük, amikor is a szakértő állástfoglal valamely személy vagy tárgy azonosságát illetően.

A szakértői vélemények értékelésének általános követelményeiről

A szocialista eljárási jog alapelveinek[2] megfelelően a kriminalisztikai szakértők véleménye is — a bizonyítékok többi fajtájához hasonlóan — alá van vetve a bíróságok és a bűnügyekben eljáró többi hatóságok értékelésének.

Ez az értékelés magában foglalja a szakértői vélemény elszigetelt elemzését és a bűnügyben rendelkezésre álló egyéb bizonyítékokkal való egybevetését. A szakértői vélemény elszigetelt elemzésének célja annak megállapítása, hogy a szakértő a rendelkezésére bocsátott tények alapján megalapozottan jutott-e a véleményében kifejtett következtetéshez. A szakértői véleménynek a bizonyítékok sorában történő együttes értékelése a büntetőperben folytatott magasabbfokú mérlegelés szerves részét képezi, s jellegénél fogva meghaladja a jelen tanulmány kereteit.

Ahhoz, hogy az értékelés a szakértői vélemény megalapozottságára vonatkozóan helyes megállapításokhoz vezessen a szakértői tevékenység egészének áttekintése szükséges. Ezt a követelményt szembe kell állítani azzal a gyakorlattal, amely megelégszik az azonossági következtetések logikai menetének áttekintésével, s a szakértői tevékenység megelőző szakaszait — éppen speciális jellegüknél fogva — megközelíthetetleneknek tartja.

A szakértő által levont azonossági következtetések érdemi értékeléséhez az azonosítás teljes folyamatának ellenőrzése szükséges. Meg kell vizsgálni, hogy *a)* a tények megállapítását a szakértő helyesen végezte-e el. Helyesen tárta-e fel az összehasonlított nyomok, tárgyak sajátosságait; *b)* az azonossági következtetések alapjául helyes elméleti, vagy tapasztalati szabályokat állított-e. Közelebbről: helyesen értelmezte-e az egyes sajátosságok egyediségére, változékonysági fokára vonatkozó törvényszerűségeket; *c)* a vizsgálat során megállapított tényeket helyesen vonta-e az általános szabályok alá, más szóval: helyesen történt-e meg az azonossági következtetések zárótételének levonása.

Az azonosságra vonatkozó következtetések értékelése csakis akkor lehet eredményes, ha kiterjed a vizsgálat valamennyi elemének egyenkénti és összességében történő ellenőrzésére. Így pl. az eszköznyomok azonosítási vizsgálata során a sajátosságok felületes felkutatása, melynek következtében a vágóél mikrodomborzatának egyes részleteit nem észlelik, éppenúgy téves következtetésekre vezethet, mint az él parányi sajátosságainak változékonyságára vonatkozó tapasztalati szabályok figyelmen kívül hagyása.

Az azonosságra vonatkozó következtetések ilyen módon történő értékelése fontos követelményeket támaszt a szakértővel szemben. A szakértő köteles véleményét úgy összeállítani, hogy abból nemcsak a végkövetkeztetések, hanem e következtetések levonásának útja is megállapítható legyen. Amint ezt Vinberg[3] megfogalmazza: a szakértőnek „következtetéseit úgy kell megalapoznia, hogy a vizsgáló, vagy a bíró kiismerhesse magát benne, mérlegelhesse menynyire helyesek a következtetések." A szakértőnek a vizsgálat lefolyását közérthetően le kell írni, hivatkozni kell az alkalmazott általános törvényszerűségekre, ismertetni kell megállapításait, s szükség esetén véleményét fényképekkel, vagy rajzokkal kell szemléletessé tennie.

Az értékelés alapvető célja: annak megállapítása, hogy milyen bizonyító erővel rendelkezik az azonossági következtetés, azaz, a belső meggyőződés mely fokát képes az általa állított azonosság, vagy különbözőség helytállóságát illetően létrehozni,[4] s mennyiben alkalmas ez a tény a bizonyítandó főtényre vonatkozó következtetések felállítására. A felderítés szakában feladata annak tisztázása is, hogy mennyiben alkalmas az azonossági következtetés a nyomozás irányának meghatározására.

Ennek megfelelően az azonossági következtetések értékelése két irányú: *1.* Fennáll-e ténylegesen az azonosság az azonosítandó és az azonosító tárgyak között; vagy közelebbről: a nyomot ténylegesen az azonosítandó tárgy, mint nyomképző hozta-e létre? *2.* Az azonosítandó

[2] Lásd: Be 6. és 223., §§-ai, valamint a Legf. Bir. Bf. II. 1346/1953. és Bf. IV. 2153/1953. számú határozatai.

[3] Vinberg A. I.: A szovjet kriminalisztikai szakértői vizsgálatok alapelvei, Moszkva, 1949. 70. old.

[4] Móra M.—Kocsis M.: A magyar büntetőeljárási jog. Bp. 1961. 268. old.

tárgy milyen viszonyban áll a bűncselekménynyel, illetve a bűntett elkövetésével gyanúsított személyekkel?

Az azonossági következtetések rendszerezése

Az azonosítás során levont következtetések értékelése lényeges ismérveiken alapuló rendszerezésüket teszi szükségessé.

Az azonossági következtetések megkülönböztethetők: — tartalmuk, s — határozottságuk foka szerint.

Tartalmuk szerint különbség tehető: — egyedi azonosságra, vagy — faj-, fajta-, csoport hovatartozására vonatkozó következtetések között.

A szakértő megállapításait egyedi azonosságra vonatkozó következtetéseknek kell tekinteni akkor, amidőn a nyomképző tárgynak bizonyos vonatkozásokban önmagával való azonosságát mondja ki. Így pl. egyedi azonosságra vonatkozó következtetést tartalmaz a szakértő véleménye, ha megállapítja, hogy a bűncselekmény elkövetése során megölt személy holttestéből kivett lövedéket meghatározott gyártási számú pisztolyból lőtték ki. Tehát az a lőfegyver, amellyel a bűncselekményt elkövették azonos azzal a fegyverrel, melyet adott helyen megtaláltak. A szakértő megálapításaiból következik, hogy a nyomozás nem két különböző, hanem egyazon lőfegyverrel áll szemben.

A természeti jelenségek törvényeiből következik, hogy a példánkban említett lőfegyver azonossága csak „bizonyos vonatkozásokban" áll fenn (pl. általános méretek, alak, öbnagyság, huzagolás stb.), míg más vonatkozásokban (pl. egyes alkatrészek oxidáltságának foka, karcolatok keletkezése a fegyver külsején, vagy csövében stb.) az eltelt idő alatt a környezeti tényezőknek megfelelően eltérések keletkezhetnek.

Az egyedi azonosság megállapításának alapját az a tény képezi, hogy a szakértő a vizsgált tárgyakon a sajátosságoknak olyan komplexumát észleli, amelynek ismétlődése kizárt és így csupán egyetlen egy tárgyon állhat fenn.

Az egyedi azonosságra vonatkozó következtetések értékelésének súlyponti mozzanata a sajátosságkomplexum ismétlődési lehetőségeinek vizsgálata.

Tudvalévő, hogy az azonosság megállapításának útja a sajátosságok vizsgálatán keresztül vezet. Amidőn a szakértő arra a kérdésre igyekszik választ adni, hogy a helyszínen talált lábnyomot meghatározott személy lábbelije idézte-e elő, megvizsgálja és egybeveti a lábnyomban tükröződő sajátosságokat a kérdéses lábbeli sajátosságaival. Az általánostól az egyedi felé haladva megvizsgálja a méretbeli és alakbeli sajátosságokat és megállapítja, hogy ezek egyenként mennyiben egyeznek meg egymással. Ezt követően az elemzést a sajátosságok egymásközti viszonyára kiterjesztve azt vizsgálja, hogy a sajátosságok komplexuma megegyező-e?

A sajátosságok megegyezőségéből a vizsgált tárgy egyedi azonosságára nézve csupán abban az esetben vonható le következtetés, ha az adott esetben észlelhető sajátosságok komplexuma alkalmas a tárgy egyedi meghatározására.[5]

Az egyedi azonosságra vonatkozó következtetések érdemi értékeléséhez feltétlenül hozzátartozik annak megállapítása, hogy a vizsgálati tárgyakon észlelt sajátosságok adott komplexumának ismétlődési lehetőségét indokoltan zárták-e ki.

Az értékelésnek ez a mozzanata a kriminalisztikai azonosítás elméletének egyik legvitatottabb része. Az ezzel összefüggő kérdések elméleti tisztázatlansága miatt ebben a vonatkozásban érik leggyakrabban támadások az azonosságra vonatkozó szakértői véleményeket.

A tárgyakon észlelt sajátosságok komplexumának egyediségét a kriminalisztika kialakulásának kezdeti szakában e tudomány művelői teljesen empirikus alapokon próbálták bebizonyítani. Hosszú évek tapasztalataira hivatkozva megállapították, hogy a természet egyes tárgyai és jelenségei mintegy valamely „szerencsés tulajdonságuknál" fogva egyedi jellegűek, mind ez ideig nem ismétlődtek és így az ezután előforduló egyes esetekre nézve is kizártnak tekintették az ismétlődés lehetőségét.

Később a burzsoá kriminalisták (Robert Heindl;[6] Paul Kirk[7] stb.) valószínűségi számításokkal és általában matematikai módszerek útján létrehozott számszerű értékekkel próbálták kifejezni egyes tárgyak ismétlődésének lehetőségét. Megkíséreltek összeszámolni az egyes tárgyakon észlelhető sajátosságokat, s ennek révén olyan csekélyértékű valószínűségi hányadost nyertek, hogy megállapíthatták a tárgy ismétlődésének „nullával egyenlő valószínűségét". Így például azonos ujjnyomatokkal rendelkező személyek előfordulásának valószínűségét 1 : 64 milliárdhoz becsülték.

Véleményünk szerint az ismétlődés lehetőségének ilyen módszerekkel történő kizárása nem fogadható el. E számítások realitása minden esetben kétségbevonható, mert a vizsgálati tárgyak valamennyi sajátosságának száma megbízhatóan nem határozható meg. A sajátosságok részletezhetőségének folyamata, melyre a technika fejlődése egyre inkább módot ad, az értékelhető sajátosságok számát elvileg végtelenül kiterjeszti. A sajátosságok számának meghatározása nélkül pedig nyilvánvaló, hogy az ismétlődés lehetőségére vonatkozó hányados — minden matematikai formula ellenére — csupán bi-

[5] Szelivanov: Tárgyak csoporthovatartozásának megállapítása az igazságügyi szakvéleményadás során. Moszkva, 1961. 81. old.

[6] Robert Heindl: Daktyloskopie, München, 1927. 117. old.

[7] Paul Kirk: Crime investigation, New York, 1953. 20. old.

zonytalan becslés. A valószínűségi hányadosoknak a bizonyítás során történő felhasználásával szemben felmerülő többi ellenvetéssel a későbbiekben még más oldalról is foglalkozni kívánunk.

A sajátosságkomplexumok ismétlődési lehetőségeinek értékelése során elméletileg megalapozott, gyakorlatilag helytálló megállapítások a dialektika módszereinek felhasználásával érhetők el. E módszerek alkalmazása a sajátosságok keletkezési okainak és kölcsönös összefüggéseinek vizsgálatán, az általános és egyedi sajátosságok elhatárolásán, a sajátosságok változékonysági fokának meghatározásán alapul.

Az egyedi azonosság csupán abban az esetben állapítható meg, ha a tárgyon keletkezésének, vagy létének körülményei folytán olyan, egymástól független, a tárgy keletkezési folyamatához képest esetleg véletlen sajátosságok mutathatók ki, amelyek összességének ismétlődését a jelenségek egyediségére vonatkozó általános törvényszerűség alapján kizártnak kell tekinteni. Így például a nyomképző lábbeli azonosságának megállapításához nem elég annak észlelése, hogy a helyszíni lábnyomon és a terhelt lábbelijén 8—10 sajátosság megegyezik. Ha ugyanis ezek a sajátosságok — pl. a lábbeli alakja, méretei, a gyárilag előállított gumitalp mintázata — egyetlen gyártási folyamat eredményeképpen jöttek létre, ismétlődésük valamennyi azonos gyártmányú lábbelin szükségszerű.

A sajátosságkomplexumok ismétlődésének kizárására a tárgyak keletkezési folyamatának törvényszerűségeitől eltérő tényezők (pl. élőtesten növési rendellenességek, mesterségesen előállított tárgyon a technológiai szabályoktól eltérő műveletek nyomai stb.), vagy a tárgy tartása, tárolása, használata közben létrejött elváltozások (pl. sérülések, kopások stb.) alkalmasak leginkább.

Pusztán általános jellegű azonosítási ismérvek (ún. faj-, fajta-, csoport sajátosságok) nem alkalmasak tárgyak egyedi meghatározására, ezek alapján az egyedi azonosság megállapítására még akkor sem kerülhet sor, ha a vizsgált tárgyon nagy számban fordulnak elő.

A faj-, fajta-, csoporthovatartozásra vonatkozó következtetések értékelése

Jóllehet a bizonyítás céljait elsősorban az egyedi azonosságra vonatkozó szakértői állásfoglalások mozdítják elő, a büntető eljárás eredményes lefolytatása szempontjából nem becsülhetők le az ún. faj-, fajta-, csoporthovatartozásra vonatkozó következtetések sem.

A kriminalisztika a faj-, fajta-, csoporthovatartozás megállapítását az azonosítás olyan esetének tekinti, amidőn az észlelt sajátosságok mennyiségileg, vagy minőségileg nem elegendők az objektum egyedi meghatározására, így a szakértő véleményében arra nézve vonhat le következtetéseket, hogy a nyomot hátrahagyó és a vizsgálat alá vont objektum a tárgyaknak egyazon fajához, fajtájához vagy csoportjához tartozik. Így a segítségnyújtás elmulasztásával elkövetett bűncselekmény helyszínén talált gumiabroncs-nyomok alapján a szakértő megállapítja, hogy a helyszínen gépjármű (faj), azonbelül is tehergépkocsi (fajta), esetleg adott gyártmányú, vagy teherbírású tehergépkocsi (csoport) járt.

A faj-, fajta-, csoporthovatartozás megállapításának elsősorban a büntetőeljárás nyomozási-, felderítési szakában van jelentősége, de ilyen tartalmú azonossági következtetések gyakran a bizonyítékok között is helyet kapnak.

Ilyenmódon felvetődhet a kérdés: mennyiben alkalmasak az azonossági következtetések ezen fajtái bizonyítékként történő felhasználásra?

A faj-, fajta-, csoporthovatartozásra vonatkozó tagadó tartalmú következtetések értékelése egyértelmű. Ha a szakértő a fajtabeli sajátosságokat felmutató szétlapult lövedékről megállapítja, hogy azt a gyanúsított birtokában talált pisztolytól eltérő gyártmányú, vagy típusú lőfegyverből lőtték ki, ez a tény határozott értelmű bizonyítékként értékelhető.

Bonyolultabb helyzettel állunk szemben az állító tartalmú megállapítások terén, amikor — az előző példára visszatérve — a szakértő a lövedékről azt állapítja meg, hogy a gyanúsított birtokában talált fegyverrel megegyező fajtájú, gyártmányú vagy típusú fegyverből származik.

E következtetések jelentősége eltérő aszerint, hogy felderítési, vagy bizonyítási célokat szolgál.

A bűnügyek felderítésének folyamatában az ilyen szakértői megállapítások rendkívül fontosak, mert lehetővé teszik a tényállás megállapítására irányuló nyomozási intézkedések helyes tartalmi és sorrendi meghatározását. Ebből következően az sem közömbös, hogy a szakértő a tárgyaknak milyen széles körét azonosítja. Így a felderítés eredményességét a szakértő nagymértékben előmozdíthatja azáltal, ha nemcsupán lőfegyvert állapít meg elkövetési eszközül, hanem ezenbelül is szűkebb kategóriákat jelöl meg (fajta, gyártmány, típus).

A faj-, fajta-, vagy csoporthovatartozásra vonatkozó állító tartalmú szakértői vélemények a ténymegállapítás céljából történő értékelés során éppen alapvető jellegüknél fogva nem utalhatnak meghatározott személy, vagy tárgy azonosságára. Ilyen következtetések levonására — függetlenül a meghatározott kör terjedelmétől, számbeli adataitól — nem alkalmasak. A bizonyítékok sorából azonban sem elvi, sem gyakorlati szempontokra való tekintettel, nem rekeszthetők ki. A faj-, fajta-, csoporthovatartozásra vonatkozó következtetések nyitva hagyják a lehetőségeket az egyedi azonosság más módszerekkel történő megállapítására, s az azonosítással összefüggő ténynek más bizonyítékokkal történő megállapítására.

A kategorikus és a valószínűségi vélemények elhatárolása

Az azonossági következtetések ezen utóbbi válfajának értékelése szerves összefüggésben van a „valószínűségi megállapítások" problematikájával, amikor is a szakértő kategorikus állásfoglalás helyett csupán valószínűsíti az azonosság, vagy a különbözőség fennállását.

Az azonosítás folyamán valószínűsítő következtetések levonására akkor kerül sor, ha a nyomon, mint azonosító tárgyon nincsenek kellő számban és minőségben olyan sajátosságok, amelyek az azonosság kétségtelen megállapításához szükségesek lennének. Így például valamely alig használt csípőfogóval eszközölt vágás felületén gyakran nem található kellő számú egyedi sajátosság és így a szakértő nem zárhatja ki az észlelt sajátosságoknak más hasonló tárgyakon történő előfordulásának lehetőségét. Következtetéseiben tehát csak valószínűsítheti az azonosságot.

Ugyancsak ebbe a kategóriába sorolhatók azok a vizsgálatok is, amikor az objektumok keletkezési mechanizmusának tisztázatlan volta miatt nem végezhető el egyértelműen a sajátosságok rendszerezése, az egyedi és csoport sajátosságok megkülönböztetése, a gyorsan változó és a viszonylag állandó sajátosságok elhatárolása, vagy egyes sajátosságok megegyezősége mellett kellően meg nem magyarázható különbözőségek is észlelhetők.

Más esetekben a sajátosságok kifejezettségének hiányos volta, s észlelési, mérési eszközeink érzékenységének fogyatékosságai következtében nem sikerül megállapítani a sajátosságok egyértelmű jelenlétét, a rendszerint részletekben megnyilvánuló eltérések okait.

A valószínűségi következtetések a szakértő által alkalmazott általános törvényszerűségek fogyatékosságaira, az egyes sajátosságok eltérő, vagy bizonytalan értékelési módjára is visszavezethetők. Főleg azokon a területeken gyakori az ilyen esetek előfordulása, ahol az objektív, természettudományos tételek mellett nagyobb számban kerülnek alkalmazásra többféleképpen értelmezhető tapasztalati szabályok is (pl. a kézírásvizsgálatok egyes vonatkozásai).

A valószínűségi következtetések értékeléséről

Az azonossági következtetések kategorikus, illetve valószínűsítő jellege az ismeretelmélet általános szempontjai, s a bizonyítási jog különös követelményei szerint értékelendő.

A megismerés lenini elmélete az eleven szemlélet, az absztrakt gondolkodás és a gyakorlat szétszakíthatatlan egységével szilárd alapot adott ahhoz, hogy az élet és a tudomány egyéb területéhez hasonlóan a büntetőeljárás során is célul tűzhessük ki az objektív igazság megismerését. Ezek a módszerek teremtettek lehetőséget arra is, hogy az azonosítás során a jelenségek sajátosságainak kategorikus megállapítására törekedjünk s ne elégedjünk meg a valószínűség több-kevesebb fokával.

A büntetőeljárás során végbemenő ténymegállapítási és bizonyítási folyamatban az objektív igazság megismerésére elsősorban a kategorikus következtetések alkalmasak.

Ez a tétel azonban nem jelentheti a valószínűségi következtetések szerepének teljes tagadását. Nem érthetünk egyet Rahunovval, aki szerint „a szakértő valószínűségi véleményei a büntetőeljárásban rendszerint negatív szerepet játszanak, s mivel csupán kétséget támasztanak, így nem gyakorolnak befolyást a valóság feltárására."[8] Az idézett megállapítást elsősorban a büntető eljárás egyes szakaszai közötti különbségtétel elmulasztása miatt kifogásolhatjuk. Ez az állítás teljes mértékben elfogadható a valószínűségi véleményeknek bizonyítási célokra történő felhasználásával kapcsolatban, de nem állja meg a helyét a felderítés céljait szolgáló valószínűségi következtetésekre vonatkozóan.

A tényállás felderítése során a valószínűségi vélemények igen jól felhasználhatók a nyomozás irányának megállapításához, nyomozási verziók felállításához,[9] tehát olyan intézkedések megtételéhez, amelyek közvetlen jogkövetkezményeket senkivel szemben sem vonnak maguk után. Az ilyen következtetések valószínűségi fokának nyelvtani vagy matematikai kifejezési módokkal való meghatározását helyeseljük, mivel megkönnyítheti a nyomozási verziók feldolgozási sorrendjének helyes kitűzését.

Az agnoszticizmus elvetése, az objektív igazság homálymentes megismerésére irányuló törekvés ellenére sem tagadhatjuk a büntetőeljárás gyakorlatában az olyan konkrét esetek létezését, amikor a rendelkezésre álló eszközökkel nem lehet a múltban végbement eseményt utólag megállapítani.

Az ilyen esetek előfordulásával, mind a bizonyítandó főtény, mind egyes nyomok, tárgyi bizonyítékok megállapítását illetően számolni kell. A nyomképződés során lejátszódó visszatükröződési folyamat hiányosságai, amelyeket a bűnözők szándékos nyommegsemmítési törekvései is számottevően fokozhatnak, gyakran nem teszik lehetővé annyi és olyan sajátosság létrejöttét és fennmaradását, amennyi minden esetben kategorikus következtetéseknek képezhetné alapját. A kriminalisztika a vizsgálati módszerek tökéletesítésével törekszik az ilyen esetek számának csökkentésére és perspektivikus kiküszöbölésére.

Nyilvánvaló tehát, hogy a valószínűségi azonossági következtetések előfordulása konkrét

[8] Rahunov R. D.: A szakértői vizsgálatok elmélete és gyakorlata a szovjet jogban. Moszkva, 1950. Nyers ford. 228. old.

[9] Tyerzijev, N. V.: Azonosítás a kriminalisztikában. Goszudarsztvo i Pravo 1948. 12. sz.

esetekben — adott szakértői vizsgálati módszereket és technikát tekintve — elkerülhetetlen.

A valószínűségi következtetések lényegének megismerését nyelvi tényezők is akadályozzák. Nyelvünk — sok más nyelvhez hasonlóan — a „valószínű" kifejezést mind szubjektív, mind objektív értelemben használja.[10] A „valószínű" szubjektív értelmezése valamely tényre vonatkozó ismereteink fogyatékosságait fejezi ki, míg objektív értelemben egymással sajátos törvényszerű kapcsolatban álló tényekre és jelenségekre alkalmazható. „Barátom valószínűleg megérkezik ma este" kitétel használata arra utal, hogy adott esetben képtelenek vagyunk teljes számban áttekinteni azokat a tényezőket, amelyek a szóbanforgó személyt cselekvésében befolyásolhatják. A „valószínűség" fogalmának tudományos értelmezése társadalmi és természeti törvényszerűségekben kerül alkalmazásra, amikor is a jelenségek közötti tényleges objektív összefüggéseket tükrözi és értéke különböző tudományos módszerekkel többékevésbé pontosan megállapítható.

A bizonyítási eljárásban egyes egyedi tényekre vonatkozóan felhasználásra kerülő valószínűségi következtetéseket többnyire szubjektív jellegűeknek kell tekinteni, s értékelésük során ezt a körülményt nem szabad szem elől téveszteni.

A valószínűség szubjektív és objektív értelmezésének összekeverése a büntető eljárásban súlyos tévedések kiindulópontja lehet. Ilyen eset áll elő akkor, ha egyes múltbeli egyedi események megtörténtének „valószínűségét" kizárólag a tömegjelenségekre alkalmazható valószínűségi számítások segítségével akarnók meghatározni.

A kategorikus és a valószínűségi következtetések megkülönböztetésének alapjává a vizsgált jelenségek és tények közötti, valóságban fennálló kapcsolatokat kell tenni.

Ennek érdekében elemezni kell, hogy az azonossági következtetések a valóság milyen összefüggéseit tükrözik. Vizsgálódásainkat a nyomképződés folyamatára korlátozva megállapíthatjuk, hogy a kriminalisztikai azonosítás előtt annak a kérdésnek a megválaszolása áll, hogy a „nyomot adott nyomképzőtárgy okozta-e, vagy sem?" A büntetőeljárás követelményeit figyelembevéve, erre a kérdésre két, a valóságban végbement folyamatot tükröző válasz adható: „igen", vagy „nem". A harmadik, a valószínűsítő válasz, már nem a nyomképződési folyamat lényegét, hanem adott esetben a megfelelő azonosítási ismérvek hiányát, vagy módszereink, felkészültségünk fogyatékosságait tükrözi.

Az azonossági következtetések által eldöntendő kérdések ilyen módon történő egyszerűsítése teljesen indokolttá válik akkor, ha figyelembe vesszük, hogy az azonosítás a büntetőeljárás keretében történik, s ennek megfelelően célja — filozófiai kifejezést használva — ún. „végleges", „egyszerű", vagy „hétköznapi igazságok" megállapítása. Így az adott bűnügy ténybeli bizonyítékainak vonatkozásában nem lenne helyes egymásba átcsapó dialektikus ellentétpárokról, vagy olyan folyékony fogalmakról beszélni, amelyeknek lényegét kategorikus ítéletek nem képesek kifejezni.

Az előző fejtegetés elkerülhetetlenül felveti a formális és a dialektikus logika büntetőeljárásbeli felhasználásának kérdését.

A büntetőeljárás célkitűzéseit a dialektika módszereivel valósíthatja meg. A jelenségek és tények feltárásánál és értékelésénél kizárólag a dialektika alapvető tételeinek segítségével érhetők el a valóságnak megfelelő megállapítások. A jelenségek kölcsönös összefüggéseit, belső fejlődését, a jelenségeken belől megnyilvánuló ellentétek fejlődését csak a dialektika törvényszerűségei tükrözhetik, erre a formális logika tételei képtelenek. Amint Engels megállapítja: „Az igazságnak és tévedésnek ugyanis, mint minden poláris ellentétekben mozgó gondolkodási kategóriának csak szerfelett korlátolt területen van abszolút érvénye."[11] A világ jelenségeinek, s a világban észlelhető tények túlnyomó többségének feltárására és értékelésére a dialektika törvényszerűségei alkalmazhatók. Nem zárható ki azonban az olyan jelenségek, vagy tények előfordulásának lehetősége, melyekre vonatkozóan felállítható a kategorikus „igen", vagy „nem" alternatíva.

A büntetőeljáráson belül egyes múltbeli tények megállapítását ahhoz a „korlátolt területhez" kell számítani, ahol a formális logika tételeit kell érvényre juttatni. „X személy adott időpontban meghatározott helyen tartózkodott-e?", vagy „A halált okozó lövedéket Y fegyveréből lőtték-e ki?" — ilyen és más hasonló kérdések eldöntését a kriminalisztika a dialektika módszereit alkalmazó vizsgálati folyamatokkal biztosíthatja, de a létrehozott végkövetkeztetéseknek a formális logika törvényszerűségeinek kell megfelelniök. Ebben a vonatkozásban „a formális logika azonossági törvényeit nem lehet a dialektikus logikával helyettesíteni."[12]

Az azonosítás folyamatának, s az azonossági következtetések jellegének vizsgálata lehetőséget nyújt arra, hogy éles határvonal meghúzását követeljük a kategorikus és a valószínűségi vélemények közé. Nézeteink szerint e két fogalom közti határvonalat sem matematikai, sem nyelvtani kifejezésbeli módszerekkel nem szabad feloldani. Ilyen alapon vissza kell utasítani az olyan szakértői törekvéseket, amelyek a „bizonyosság határát súroló valószínű-

[10] David Bohm: Okság és véletlenség a modern fizikában. Bp. 1960. 42. old.

[11] Engels: Antidühring, Bp. 1950. 94. old.

[12] Vinberg, A. I.: A kriminalisztikai azonosítás elméletének néhány kérdése a kriminalisztikában. A kriminalisztika kérdései 1—2. (16—17.). Moszkva, 1961. Nyers ford. 33. old.

ség", vagy „minden valószínűség szerint", ill. más hasonló megfogalmazású kitételekkel kívánják a szakvélemények bizonyító erejét növelni.

Ha a szakértőnek nincs elegendő tárgyi alapja a kategorikus következtetés levonására, ezt a körülményt a szakvélemény megfogalmazásában nyíltan kifejezésre kell hogy juttassa, megjelölve azokat a tényeket, amelyek kizárják a kategorikus megállapításokat.

A valószínűségi vélemények bizonyító erejét a matematikai kifejtés sem teszi elfogadhatóbbá. A valószínűségszámítás növekvő tudományos jelentősége ösztönzőleg hat a matematikai módszerek bizonyításbeli felhasználásához is. Úgy a szakértői gyakorlatban, mind az irodalomban találhatunk erre utaló példákat.[13]

A valószínűségszámítás büntetőeljárásbeli alkalmazásával kapcsolatos alapvető kérdés, hogy mennyire alkalmas ez a módszer egy, a múltban bekövetkezett egyedi jelenség értékelésére.

Hogyan határozzák meg maguk a matematikusok a valószínűségszámítás érvényességi körét? Rényi Alfréd[14] a valószínűségszámítás feladatát „a véletlen tömegjelenségek területén mutatkozó objektív törvényszerűségek vizsgálatában" határozza meg, majd arról ír, hogy „egy egyszeri eseménynek nem lehet valószínűséget tulajdonítani". A tömegesen előforduló jelenségek számadatai alapján meghatározható az a számérték, amely körül a jövőben hasonló feltételek között a tömegjelenségek előfordulása mozogni fog. Valószínűségszámítás segítségével azonban megalapozottan nem számítható ki, hogy egy adott esemény bekövetkezett-e, de az sem, hogy be fog-e a jövőben következni.

A szocialista jogtudomány egyértelműen állástfoglal a valószínűségi vélemények értékelése tárgyában. Így Bovin:[15] „mit jelent valamely eseménynek (legyen bár maximális) valószínűsége — annak elvi lehetőségét, hogy ez az esemény esetleg meg sem történt."

Ez a kétség a valószínűsítő véleményekkel szemben szükségszerűen felmerül. A valószínűség fokának számszerű feltüntetése nem tekinthető objektíve alkalmas módszernek a valószínűsítő vélemények elfogadhatóbbá tételére, legfeljebb szubjektív hiteltérdemlőségüket fokozhatja, amely azonban nem képezheti a bírói meggyőződés alapját.

A fenti megállapítások érvényessége nem korlátozható a bíróság végső állásfoglalásának kialakítására, hanem a bizonyítékok egyenkénti értékelésénél is figyelembevételre ajánljuk. Ellenkező esetben a bizonyítás során egy mesterséges, meghatározhatatlan helyen húzódó határvonal jönne létre azon szakaszok között, ahol a valószínűség elfogadható és ahol már alkalmazása kizárt. Egyet kell értenünk azzal az állásponttal, amely szerint: „aki a per közben valószínűség alapján dönt, nem mond le arról a végkövetkeztetések során sem."[16]

A lehetőséget kifejező következtetések

A szakértői véleményadás gyakorlatában észlelhető jelenségek alapján fel kell vetni az ún. „lehetőséget kifejező" azonossági következtetések értékelésének kérdését. E véleményekben a szakértő rendszerint úgy nyilatkozik, hogy az azonosítandó tárgy (eszköz, fegyver, lábbeli stb.) *létrehozhatta* a vizsgált nyomot. Részletesebb kifejtés hiányában az ilyen szakvélemények könnyen félreérthetők, mivel alkalmasak az azonosság lehetősége és tényleges fennállása közti határvonal elmosására. Részletesebben kifejtve rendszerint kiderül ugyanis, hogy a lehetőséget megállapító szakvélemény létrejötte az azonosság bizonyítására alkalmas egyedi sajátosságok hiányára vezethető vissza. Az ilyen esetekben az azonosságot rendszerint általános sajátosságok bizonyítják, s az eltérő sajátosságok hiányára alapozva von le a szakértő lehetőséget megállapító következtetést. Ezek a következtetések lényegében faj-, fajta-, csoport hovatartozás megállapítására vonatkoznak, mivel az adott nyomot nemcsak a nyomképző, hanem sok más, hasonló tulajdonságokkal rendelkező tárgy is okozhatta. A lehetőséget megállapító szakvélemények létjogosultságát indokoltan kétségbevonhatjuk, mivel a szakértőnek legtöbbször módjában állana következtetéseit kevésbé félreérthető formában is kifejezni.

*

Az azonosságra vonatkozó valószínűségi következtetések bizonyító erejének kétségbe vonása nem jelentheti az ilyen tartalmú szakértői állásfoglalások jelentőségének tagadását. Tekintetbe véve azt a — már előbbiekben érintett — tényt, hogy úgy a nyomokban végbemenő visszatükröződési folyamat esetenkénti hiányosságai, mind ezzel összefüggésben a vizsgálati módszerek fogyatékosságai folytán — a valószínűségi következtetések előfordulása szükségszerű, nem lehet a szakértőt olyan esetekben is kategorikus állásfoglalásra kötelezni, amikor ennek feltételei nem forognak fenn. Ha pedig a bűnügyben a szakértői vizsgálatot a törvényes előírásoknak megfelelően elvégezték, ennek eredményét — a szakértői megállapítások tartalmától függetlenül — a bizonyítékok közé fel kell venni.

Nyilvánvaló, hogy az azonossági következtetések bírói értékelése érezhetően visszahat a szakértői tevékenység perspektivikus alakulására. A valószínűségi megállapítások bizonyító

[13] Székely János: A szakértők szerepe és felelőssége a büntetőeljárásban. Bp. 1959. 122. old.

[14] Rényi Alfréd: A valószínűségszámítás. Egyetemi tankönyv. Bp.

[15] Bovin: Igazság a jogszolgáltatásban. Rendőrségi Szemle, 1961.

[16] Markó Jenő: A valószínűség szerepe a bírói jogalkalmazásban. JK. 1956. 6. sz.

erejének kétségbevonásából azonban nem következik e szakvizsgálatok felesleges volta. A szakértő tevékenység során lefolytatott azonosítás helyesen értelmezve folyamat, amely az általános kategóriák azonosításától kiindulva az egyedi azonosítás felé halad. Az a következtetés, amely az egyedi azonosság tekintetében valószínűsít, adott körülmények között határozottan megállapíthatja valamely általánosabb jellegű kategória (csoport-, fajta- vagy faj) azonosságát, s így az ezen kategórián kívüli tények, vagy események kizárását illetően kétségtelen bizonyítóerővel rendelkezhet.

Végezetül hivatkoznunk kell arra, hogy a valószínűségi következtetések értékelésével kapcsolatos véleményünk számol a szocialista büntetőeljárási jognak a bizonyítékok szabad mérlegelésében kifejezett alapelvével. Úgy érezzük azonban, hogy ezen alapelvvel nem áll ellentétben, ha az ismeretelmélet és a vonatkozó szaktudományok néhány tételének szem előtt tartásával e fontos elméleti és gyakorlati probléma megtárgyalására hívjuk fel a figyelmet.

Katona Géza

Az érvénytelen szerződéskötés jogkövetkezményeiről

A szerződések érvénytelenségének általános jogkövetkezményeit a Ptk. 237. §-a szabályozza.[1] A Ptk. 237. §-a — korábbi jogunkkal szemben — több jelentős új rendelkezést tartalmaz. Bizonyára ez a körülmény is egyik oka annak, hogy — különösen a hivatkozott § (1) és (2) bekezdésének alkalmazása kapcsán — számos bonyolult kérdés merül fel mind az elméletben, mind a gyakorlatban. Ezen kérdések körében kívánunk az alábbiakban néhány gondolatot felvetni, egyrészt a Ptk. 237. §-a (1) és (2) bekezdésének elhatárolása, másrészt a Ptk. 237. §-a (2) bekezdésének értelmezése kapcsán.

I. A Ptk. 237. §-a (1) és (2) bekezdésének elhatárolása

1. A Ptk. 237. § (1) és (2) bekezdése alkalmazásának két közös előfeltétele van, éspedig az, hogy *a)* a felek *érvénytelen* szerződést kötöttek; *b)* amelynek alapján valamilyen *teljesítés* történt.[2]

A Ptk. 237. §-a (2) bekezdésének bevezető szavaiból kitűnően a hivatkozott § (1) bekezdését kell alkalmazni, ha az érvénytelen szerződéskötés előtt fennállott helyzetet vissza lehet állítani, ellenben a (2) bekezdést kell alkalmazni akkor, ha a szerződéskötés előtt fennállott helyzetet nem lehet visszaállítani.

Vitás kérdésként jelentkezik azonban az, hogy mely esetben kell az érvénytelen szerződés megkötése előtt fennállott helyzetet visszaállíthatónak (reverzibilisnek) és mely esetben vissza nem állíthatónak (irreverzibilisnek) tekinteni.

Közelebbről: kérdéses az, hogy a reverzibilitás az érvénytelen szerződés alapján nyújtott szolgáltatás természetben történő visszaadásának a lehetőségét jelenti-e, vagy pedig a helyzet akkor is reverzibilis, ha a szolgáltatást természetben ugyan nem lehet visszaadni, azonban a szolgáltatás pénzben restituálható.

Nézetünk szerint, ha a szolgáltatás (ellenszolgáltatás) már eredetileg pénz vagy más helyettesíthető dolog volt, a szolgáltatás természeténél fogva mindig reverzibilis, ha azonban a szolgáltatás egyedi dolog, reverzibilitásról csak akkor lehet beszélni, ha a kérdéses egyedi dolog természetben visszaadható.

Ellenkező esetben, ha tehát az egyedileg vissza nem adható szolgáltatás pénzbeli restitúcióját, valamint — használati jogviszonyok esetén — a használat pénzbeli ellenértékének megfizetését is úgy fogjuk fel, mint az eredeti állapot visszaállítását, teljesen elmosódik a határ a Ptk. 237. §-ának (1) és (2) bekezdése között, sőt — következetesen — az utóbbi álláspont mellett, minthogy pénzben bármely szolgáltatást „vissza lehet adni", végső fokon tárgyát veszítené a Ptk. 237. §-ának (2) bekezdése.

Ezért, úgy véljük, a Ptk. 237. §-ának (1) és (2) bekezdése körében az eredeti szolgáltatás természetben történő visszaadása helyett a pusztán pénzben történő „restitúció" nem valósítja meg „a szerződéskötés előtt fennállott helyzet visszaállítását".[3] Ha a természetben történő restitúció nem lehetséges, a Ptk. 237. §-ának — kivétel nélkül — nem az (1), hanem a (2) bekezdését kell alkalmazni.[4]

---

[1] Ha egy szerződés érvénytelen, minden esetben a Ptk. 237. §-ában szabályozott jogkövetkezményeket kell alkalmazni kivéve, ha az érvénytelenség valamely speciális esetével állunk szemben, amelyhez a Ptk. különös rendelkezése (pl. 202. §-ának (2) bekezdése) más jogkövetkezményt fűz.

[2] Ha az érvénytelen szerződés alapján nem történt teljesítés, az érvénytelenség egyedüli jogkövetkezménye az, hogy sikerrel nem lehet teljesítést követelni, minthogy — a Ptk. 198. §-a értelmében — szolgáltatás teljesítésére kötelezettség csupán érvényes szerződésből keletkezik.

[3] Más a helyzet a jogalap nélküli gazdagodás visszatérítése esetén. A Ptk. 363. §-ának (2) bekezdése értelmében: „Ha a vagyoni előnyt természetben visszaszolgáltatni nem lehet, értékét kell megtéríteni." A jogalap nélküli gazdagodás körében tehát, ha természetbeni restitúció nem lehetséges, a Ptk. 237. §-ának (1) és (2) bekezdésétől eltérően — pénzbeli restitúcióra kerülhet sor.

[4] Ezzel a kérdéssel foglalkozik a Legfelsőbb Bí-

2. Az eredeti állapot helyreállításának kérdéséről az érvénytelen szerződések esetén Világhy Miklós és Eörsi Gyula a következőket írja:

„Az eredeti állapot helyreállítása szabály szerint *természetben* történik, tehát mindkét fél a természetben kapott szolgáltatás vagy más vagyoni előny természetbeni visszatérítésére köteles. Ha azonban a természetbeni visszatérítés valamilyen okból nem volna lehetséges (pl. a dolog időközben elpusztul, vagy a fél elidegenítette, és már nem tudja visszaszerezni), a visszaszolgáltatásra kötelezett a kapott szolgáltatás pénzbeli értékét köteles megtéríteni."[5]

Ezzel szemben, úgy véljük, hogy a szolgáltatás pénzbeli értékének megfizetése nem az eredeti állapot helyreállítása, hanem a bíróság által a Ptk. 237. §-ának (2) bekezdése alapján hatályossá nyilvánított szerződés *teljesítése.*

A Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának 836. számú állásfoglalása a természetben vissza nem adható szolgáltatás egyenértékét kifejezetten „visszajáró szolgáltatás"-nak tekinti.[6]

Ezzel szemben, nézetünk szerint, ha az érvénytelen szerződés alapján teljesített szolgáltatást természetben nem lehet visszaadni és ennélfogva a szerződést a Ptk. 237. §-ának (2) bekezdése értelmében hatályossá kell nyilvánítani, a pénzbeli egyenérték, amelynek megfizetésére kötelezni kell azt a felet, aki természetben nem tud restituálni, már nem az ellenérdekű félnek *visszajáró szolgáltatás,* hanem a hatályossá nyilvánított szerződés (helyesebben: a bírói ítélet) alapján a félnek *járó (teljesítendő) ellenszolgáltatás.* Ilyen esetben tehát *nem restitúcióval,* hanem teljesítéssel állunk szemben.

3. Felmerül az a kérdése is, hogy előfeltétele-e a reverzibilitás (az imént kifejtett értelemben) a Ptk. 237. §-a (1) bekezdésének körében az állam javára marasztalásnak.

A Ptk. 237. §-ának (3) bekezdése értelmében ugyanis: „Az államnak járó juttatásokat rendszerint pénzben kell megtéríteni."

Első pillantásra úgy tűnik, hogy ez a szabály áttöri az imént mondottakat és — legalábbis az állam javára marasztalás körében — lerontja azt a megállapítást, hogy a reverzibilitás mindig természetben és nem csupán pénzben történő restitúció lehetőségét jelenti. A szabály ugyanis az állam javára marasztalás kapcsán elsősorban pénzbeli restitúciót ír elő.

A helyzet azonban nem ez. Kézenfekvő ugyanis, hogy az idézett rendelkezés nem érinti az állam javára marasztalás *feltételeit,* hanem csupán a megtérítés *módját* szabályozza.

Valóban: a megtérítés az állam részére — érthető gazdaságpolitikai okokból — rendszerint pénzben történik, de az állam javára marasztalásra csak akkor kerülhet sor, ha annak feltételei adva vannak. Ennek feltétele pedig a Ptk. 237. §-ának (1) bekezdése körében[7] — az ott szabályozott *többletténylállás*[8] mellett — az, hogy az érvénytelen szerződés alapján teljesített szolgáltatás természetben restituálható legyen. Természetben restituálható, visszajáró szolgáltatás hiányában[9] viszont nincs helye az állam javára történő marasztalásnak.

Ha tehát nincs természetben visszaadható visszajáró (illetve természetben kiadható visszakapott) szolgáltatás, a Ptk. 237. §-ának (1) bekezdése körében az állam javára marasztaló ítélet meghozatalának nincs lehetősége.

4. További kérdés az, vajon részleges reverzibilitás esetén a Ptk. 237. §-ának (1) vagy (2) bekezdését kell-e alkalmazni.

A részleges reverzibilitásnak több változata lehetséges.

Részleges reverzibilitással állunk szemben elsősorban akkor, ha egy érvénytelen visszterhes szerződés alapján teljesített szolgáltatás és ellenszolgáltatás közül az egyiket természetben vissza lehet adni, a másikat nem. Pl.: Az érvénytelen ingó adás-vételi szerződés egyedi tárgya megsemmisül. A szolgáltatás (pl. megsemmisült festmény): irreverzibilis, az ellenszolgáltatás (pénz): reverzibilis.

De hasonló a helyzet akkor is, ha az érvénytelen szerződés alapján teljesített szolgáltatásnak (ellenszolgáltatásnak) van természetben visszaadható és természetben vissza nem adható része. Pl.: Érvénytelen tartási szerződés alapján az eltartott ingatlant és ingókat adott át az eltartók tulajdonába. Az ingatlan megvan, az ingókat azonban az eltartók eladták.

Hogyan alakulnak ilyen esetben a semmisség jogkövetkezményei?

A Ptk. 237. §-a (1) bekezdésének alkalma-

róság polgári kollégiumának 836. számú állásfoglalása. (B. H. 1963. évf., 1. sz. 45—46. old.) Álláspontja azonban ebben a kérdésben nem félreérthetetlen, mert bár utolsó bekezdésében leszögezi a következőket: „A Ptk. 237. § (2) bekezdésében foglaltakra tekintettel természetesen mindig vizsgálni kell, hogy megvan-e a lehetősége a szerződéskötés előtt fennállott helyzet visszaállításának. A lehetőség kizártsága esetén a Ptk. 237. § (2) bekezdésének rendelkezése az irányadó." — mégis korábban ismételten említést tesz *értékben való visszatérítésről.* Az állásfoglalás szerint: „A szerződéskötés előtti helyzet visszaállítása tehát azt jelenti, hogy mindegyik fél köteles kiadni mindazt, amihez az érvénytelen szerződés alapján jutott; mindkét fél a kapott szolgáltatás vagy más vagyoni előny természetben *vagy értékben* való visszatérítésére köteles."

[5] Világhy Miklós — Eörsi Gyula: Magyar polgári jog. I. köt. 214. old.

[6] Az állásfoglalás szerint: „Pénzbeli egyenértéket csak akkor lehet megállapítani visszajáró szolgáltatásként, ha a természetbeni visszaadás valamilyen okból (pl. a dolog elidegenítése, elpusztulása, felhasználása, stb. folytán) nem lehetséges." (B. H. 1963. évf., 1. sz. 45. old.)

[7] Az állam javára marasztalás kérdését egyelőre csupán a Ptk. 237. §-a (1) bekezdésének körében vizsgáljuk.

[8] A többletténylállás az, hogy a szolgáltatás: „... a tiltott, a dolgozó nép érdekeibe vagy a szocialista együttélés követelményeibe ütköző szerződést kötő, a megtévesztő vagy jogtalanul fenyegető, továbbá az egyébként csalárd módon eljáró félnek járna vissza."

[9] Illetve — a Ptké. 35. §-a folytán — természetben kiadható, visszakapott szolgáltatás hiányában.

zását — úgy véljük — kizárja az, hogy az érvénytelen szerződéskötés előtt fennállott helyzetet nem lehet minden vonatkozásban visszaállítani.

De nem kerülhet sor a Ptk. 237. §-a (1) és (2) bekezdésének párhuzamos (a reverzibilis rész tekintetében az (1) bekezdés, az irreverzibilis rész tekintetében a (2) bekezdés) alkalmazására sem, minthogy az érvénytelen szerződés egy — bár érvénytelen — de egységes jogviszony, amelyet egységesen kell elbírálni. Ezen egységes jogviszony és egységes tényállás kapcsán a Ptk. 237. §-a (1) és (2) bekezdésének párhuzamos alkalmazása nem látszik helyesnek.

Ennélfogva a részleges reverziblitás — jogkövetkezményeit illetően — a teljes irreverzibilitással esik egy tekintet alá. A Ptk. 237. §-a (1) bekezdésének alkalmazására csak akkor kerülhet sor, ha a szerződéskötés előtt fennállott helyzetet *teljes egészében* vissza lehet állítani. Ellenkező esetben az egész tényállás tekintetében a Ptk. 237. §-ának (2) bekezdését kell alkalmazni.[10]

5. Az irreverzibilis szolgáltatásoknak két csoportját lehet megkülönböztetni.[11] Ezek: *a)* a természetüknél fogva már *eredetileg* vissza nem adható szolgáltatások és *b)* az *utóbb beállott változás* folytán már vissza nem adható szolgáltatások.

ad a) Természetüknél fogva irreverzibilis szolgáltatások pl. dolog (lakás) használata, dolog őrzése, megbízás alapján végzett tevékenység, vállalkozási szerződés alapján teljesített egyes szolgáltatások, polgári jogi társaság alapján kifejtett tevékenység, teljesített tartás stb. Ennélfogva pl. dologbérlet, lakásbérlet, haszonkölcsön, letét, megbízás, egyes vállalkozási szerződések, polgári jogi társaság, tartási és öröklési szerződések stb. alapján teljesített és a kérdéses szerződéstípusra jellemző szolgáltatások általában természetben nem restituálhatók.[12]

ad b) Nem lehet visszaadni utóbb beállott változás folytán a megsemmisült egyedi dolgot, pl. elégett festményt. De irreverzibilis minden olyan szolgáltatás is, amelynek kapcsán az eredeti állapot visszaállítása aránytalan áldozatot követel (pl. egyedi dolog beépítése, felhasználása, átalakítása esetében). A restitúció sohasem járhat meglevő értékek rombolásával.[13]

6. Gyakorlatilag többnyire a huzamos szerződésekkel kapcsolatos szolgáltatások mutatkoznak irreverzibilisnek. Ezért felmerül az a kérdés, hogy az irreverzibilitás elvileg a szerződés *huzamosságának* a következménye-e.

A helyzet — nézetünk szerint — nem ez.

Ha elfogadjuk azt, hogy a Ptk. 237. §-ának (1) és (2) bekezdése vonatkozásában reverzibilitáson a szolgáltatás (ellenszolgáltatás) természetben történő teljes visszaadásának a lehetőségét kell érteni, akkor arra a következtetésre kell jutnunk, hogy valamely szolgáltatás irreverzibilitása elvileg teljesen független az érvénytelen szerződés, illetve a teljesített szolgáltatások *huzamosságától* annak ellenére, hogy a huzamos szerződések alapján teljesített szolgáltatások nagyrésze kétségtelenül irreverzibilis.[14]

Valamely szolgáltatás sohasem egymagában azért irreverzibilis, mert teljesítése huzamos volt, hanem az előbbi 5. pont alatt kifejtett egyéb okból.

Pl.: a pénzben vagy más helyettesíthető dologban nyújtott életjáradék minden esetben visszaadható annak ellenére, hogy az életjáradéki szerződés huzamos szerződés. Vagy pl. a megengedett albér összegét meghaladóan kikötött albér esetén — bár huzamos szerződéssel, egy huzamos használati viszonnyal állunk szemben — a túlfizetett összeg a részleges semmisség kapcsán minden esetben reverzibilis.[15]

---

[10] Ha az eddigiek során reverzibilisnek jelzett szolgáltatás (ellenszolgáltatás) kapcsán sor kerül a Ptk. 237. §-a (1) bekezdésének alkalmazására, a restitúció *egyoldalú* vagy *kétoldalú* lehet aszerint, hogy csak az egyik fél, vagy mindkét fél restituál. Érvénytelen ingyenes szerződés (pl. ajándékozás, haszonkölcsön, kamatmentes kölcsön) esetén — ha teljesítés történt — a restitúció fogalmilag minden esetben egyoldalú. Ezzel szemben érvénytelen visszterhes szerződés kapcsán a restitúció elvileg lehet akár egyoldalú, akár kétoldalú attól függően, hogy csupán az egyik fél teljesített vagy mindkettő.

[11] Ld: a Ptk. Indokolásának 184. oldalát.

[12] Valamely használati jogviszony esetén a dolog restituálása önmagában nem jelenti a dolog addig gyakorolt használatának a restituálását is.

Ebből kiindulva vitathatónak tartjuk a Legfelsőbb Bíróság 2783. számú döntését. (B. H. 1960. évf., 12. sz.) A döntés tényállása szerint a felperes használati díj kikötése mellett az alperes használatába engedte át a személygépkocsiját. Az alperes a kikötött használati díj egy részével adós maradt. A felperes — többek közt — hátralékos használati díjat perel. A Legfelsőbb Bíróság döntése megállapítja, hogy a szerződés a Ptk. 200. §-ának (2) bekezdése értelmében semmis, minthogy a 29/1959. (IV. 15.) Korm. sz. rendelet 6. §-a értelmében: „Magánszemély gépkocsiját a rendeltetésétől eltérő célra nem használhatja, azzal bérfuvarozást nem végezhet és azt bérfuvarozás céljából vagy ellenszolgáltatásért másnak át nem engedheti." A döntés álláspontja az, hogy a semmis szerződés kapcsán a Ptk. 237. §-ának (1) bekezdése alapján a szerződéskötés előtt fennállott helyzetet kell visszaállítani.

Nézetünk szerint adott esetben a Ptk. 237. §-ának nem az (1), hanem a (2) bekezdése alkalmazható. A gépkocsihasználat tényét nem lehet meg nem történtté tenni, a gépkocsihasználatot nem lehet restituálni. Csak a gépkocsit lehet visszaadni, a használatot nem. Adott esetben tehát a bíróságnak a szerződést a Ptk. 237. §-ának (2) bekezdése alapján hatályossá kell nyilvánítania és az egyenértékűség elvének szem előtt tartása mellett döntenie kell a használati díjigény tekintetében.

[13] Pl. a vállalkozó sikerrel nem követelheti vissza az érvénytelen vállalkozási szerződés alapján általa készített szekrényt, ha azt a megrendelő már jelentős költséggel átalakította.

[14] Nincs akadálya annak, hogy egy érvénytelen életjáradéki szerződés kapcsán a bíróság a Ptk. 237. §-a (1) bekezdésének alkalmazásával a felet az általa pl. tíz éven keresztül felvett életjáradék visszafizetésére kötelezze.

[15] 38/1960. (VIII. 28.) Korm. sz. rendelettel kiegészített 3/1960. (I. 10.) Korm. sz. rendelet 9. §-ának (1) bekezdése.

II. A Ptk. 237. §-a (2) bekezdésének értelmezése

7. A Ptk. 237. §-a (2) bekezdésének első fordulata a múltra, a bíróság határozathozataláig terjedő időre vonatkozik, második fordulata pedig a jövőre, a határozathozataltól kezdődő időre.

Az első fordulat a múltra nézve úgy rendelkezik, hogy az érvénytelen irreverzibilis szerződést a bíróságnak határozathozataláig hatályossá kell nyilvánítania.

A második fordulat a szerződés jövőbeni része tekintetében megismétli a Ptk. 237. §-ának (1) bekezdésében foglalt azon szabályt, amely szerint a szolgáltatás visszajár annak, aki nyújtotta.[16]

Valamely érvénytelen szerződés alapján teljesített irreverzibilis szolgáltatás — a bíróság határozathozatalának időpontja szempontjából — lehet: *a)* csupán a múltra nézve teljesített szolgáltatás (pl. természetben teljesített tartás), vagy *b)* a jövőre nézve is előre teljesített szolgáltatás. (Pl.: Senkinek fel nem róható tűzeset folytán megsemmisül az az értékes kétszoba bútor, amelyért a felperes már éveken keresztül tartotta az alperest és amelyért a felperes tartását élete végéig vállalta. A bútor a jövőre nézve is előre teljesített szolgáltatás.)

A természetüknél fogva már eredetileg irreverzibilis szolgáltatások (pl. használat, őrzés, tartás stb.) fogalmilag csak a múltra nézve teljesítettek lehetnek. Ilyen szolgáltatásokat nem lehet a jövőre nézve előre teljesíteni. Nem lehet a jövőre nézve előre pl. lakáshasználatot nyújtani, dolgot őrizni, természetben valakit eltartani stb.

Ezzel szemben valamely utóbb megsemmisült, beépített, feldolgozott vagy átalakított egyedi dolog valamely jövőbeli ellenszolgáltatás reményében a jövőre nézve előlegezhető.

Ha csak a múltra nézve történt irreverzibilis teljesítés, akkor — ha egyébként az értékegyensúly fennáll — kizárólag a Ptk. 237. §-a (2) bekezdésének első fordulatát kell alkalmazni. Ha viszont a jövőre nézve is történt teljesítés, akkor az első fordulat mellett a második fordulatot is alkalmazni kell.

8. A szerződés hatályossá nyilvánításának jogkövetkezményei az érvénytelen visszterhes szerződések kapcsán különböznek attól függően, hogy az irreverzibilis szolgáltatással szemben az ellenérdekű fél teljesített-e vagy sem.

Ha az ellenérdekű fél teljesített, akkor a fél jogosult a saját irreverzibilis szolgáltatása fejében kapott ellenszolgáltatást megtartani feltéve, hogy a két szolgáltatás között eredetileg az egyenértékűség (Ptk. 201. §-ának (1) bekezdése) fennállott.

Ha az ellenérdekű fél még nem teljesített, akkor a bíróság kötelezi az ellenérdekű felet a kapott irreverzibilis szolgáltatás fejében a megfelelő ellenszolgáltatás teljesítésére.

Ez a megoldás nyilvánvalóan létrehozza a felek közt az értékegyensúlyt az olyan esetekben, amikor az irreverzibilis szolgáltatás természeténél fogva az (tehát pl. használati jogviszonnyal állunk szemben), mert ilyen esetben az ellenérdekű fél pl. az élvezett használat ellenértékét teljesíti a fél részére.

Problematikusnak csupán azok az esetek tűnnek, amikor az ellenérdekű félnél levő szolgáltatás azért irreverzibilis, mert pl. az egyedi dolog nála senkinek fel nem róható okból megsemmisült. Úgy tűnik, hogy ilyen esetekben az egyenértékűség elve csorbát szenved annak következtében, hogy a fél mégis megkapja, illetve megtarthatja az általa teljesített irreverzibilis szolgáltatás fejében az ellenérdekű féltől neki járó ellenszolgáltatást.

Valójában azonban az egyenértékűség elve a szerződés ilyen módon történő hatályossá nyilvánítása folytán nem szenved sérelmet. A fél ugyanis teljesített. Nem tartozik rá, hogy az egyedi dolog az ellenérdekű félnél megsemmisült. A szerződés hatályossá nyilvánítása folytán az ellenérdekű fél ex tunc tulajdont szerzett az egyedi dolgon. Az érvénytelen szerződés hatályossá nyilvánítása és az ebből folyó tulajdonszerzés következtében a kárveszélyviselés az ellenérdekű felet terheli.[17]

9. A Ptk. 237. §-ának (2) bekezdése körében — a Ptk. 201. §-ának (2) bekezdésével és 202. §-ának (2) bekezdése *b)* pontjával ellentétben — a szerződést nem lehet a jövőre nézve is hatályossá nyilvánítani.

Ennélfogva a Ptk. 237. §-ának (2) bekezdése körében a hatályossányilvánítás kétarcú jogkövetkezmény. Kettős joghatása egyrészt az, hogy a szerződés a hatályossányilvánítás időpontjáig érvénytelen, de hatályos,[18] másrészt az, hogy ezen időponttól kezdve érvénytelen és természetszerűen hatálytalan.

Nyilvánvaló azonban, hogy csupán a hatályossá nyilvánított érvénytelen huzamos szerződéseket lehet két részre bontani: egy múltbeli érvénytelen, de hatályos és egy jövőbeli érvénytelen és hatálytalan részre.

A hatályossá nyilvánított uno actu lebonyolódott szerződéseknek nincs jövőbeni részük. Hatályossá nyilvánításuk — amint erre Zoltán Ödön helyesen rámutatott — végleges.[19] Ennélfogva ilyen esetekben (pl. egy hatályossá nyilvánított érvénytelen adásvételi szerződés esetén)

[16] A kifejtettek később még korrekcióra szorulnak. Egyelőre az első és második fordulat főkülönbségét kívánjuk kiemelni. Az elmondottak a későbbiekhez képest annyiban szorulnak kiegészítésre, hogy a Ptk. 237. §-a (2) bekezdésének második fordulata nemcsak a jövőre vonatkozik, hanem a múltra nézve teljesített *túlfizetett* összegekre is.

[17] Ptk. 99. §-a.

[18] Ld. Zoltán Ödön: Adásvétel és csere. 1962. 111. old. „... a szerződés a hatályossányilvánítás ellenére is elvileg érvénytelen marad."

[19] Zoltán Ödön: im. 110. old.

a hatályossányilvánítás valamely záróidőpontjának feltüntetése az ítéletben helytelen lenne.

A dolog birtoklásával járó érvénytelen huzamos szerződések (pl. lakásbérlet, dologbérlet, haszonkölcsön stb.) tekintetében az elmondottakból az következik, hogy a bíróság ítéletétől kezdve a dolog birtoklása jogcím nélkülivé válik. Ezért helyesnek látszik az, ha a bíróság — kifejezett kereseti kérelem nélkül is (minthogy az érvénytelenség jogkövetkezményeit hivatalból kell alkalmazni) — kötelezi egyrészt a most már jogcím nélkülivé vált birtokost a lakás kiürítésére, dolog kiadására stb., másrészt — ennek megtörténtéig — megfelelő használati díj megfizetésére.

10. A hatályossányilvánítás időpontja tekintetében a Ptk. 237. §-a (2) bekezdésének szövegéből úgy tűnik, hogy a szerződés hatályossá nyilvánításának *kötelező* záróidőpontja az az időpont, amikor a bíróság ítéletét meghozza. A törvény szószerinti, formális értelmezéséből az látszik következni, hogy a szerződést nemcsak későbbi, hanem korábbi időpontig sem lehet hatályossá nyilvánítani.

Ez azonban az élettől távolálló, indokolatlanul merev álláspont lenne. A helyes értelmezés az, hogy a bíróság határozathozatalának időpontja nem kötelező, hanem csupán olyan időpont, amelynél későbbi időpontig a szerződést nem lehet hatályossá nyilvánítani.

Pl.: Érvénytelen szerződésen alapuló restituálhatatlan lakáshasználat, dologhasználat, társasági szerződés alapján kifejtett tevékenység, tényleges tartás esetén a szerződés hatályossá nyilvánításának legkésőbbi időpontja az az időpont, ameddig a tényleges használat, őrzés, társasági tevékenység, tartás stb. történt. Ha a felek érvénytelen jogviszonyukat már a bírói ítélet meghozatala előtt ténylegesen felszámolták, vagy az érvénytelen jogviszony ténylegesen korábban megszűnt,[20] a szerződés hatályossá nyilvánításának helyes záróidőpontja az irreverzibilis tényleges teljesítés megszűnésének időpontja akkor is, ha ez korábbi mint az ítélethozatal időpontja.

11. A bíróság az érvénytelen szerződést nem feltétlenül *változatlan tartalommal* nyilvánítja hatályossá. Bizonyos mértékben eltérhet a felek szerződési akaratától.

Így a bíróság a szerződés hatályossá nyilvánítása során — a Ptk. 201. §-ának (1) bekezdésére figyelemmel — hivatalból köteles érvényesíteni az *egyenértékűség* elvét, gondoskodni a szolgáltatás és ellenszolgáltatás egyensúlyáról. (Szinallagmatikus jogviszonyt hoz létre.)[21]

Ha a fél irreverzibilisen teljesített, a másik fél pedig még nem teljesített és az érvénytelenül kikötött ellenszolgáltatás túlzott, akkor a bíróság a szerződés hatályossá nyilvánítása során az ellenérdekű felet nem az érvénytelenül kikötött, hanem csupán a szolgáltatás és ellenszolgáltatás reális egyensúlyának megfelelő, tehát csökkentett ellenszolgáltatás teljesítésére fogja kötelezni.[22]

Azonban a hatályossá nyilvánított szerződés tartalma nem csupán az egyenértékűség elvének érvényesítése folytán térhet el a felek közt eredetileg létrejött érvénytelen szerződés tartalmától, hanem egyéb okból is.

Pl.: A felek semmis tartási szerződést kötöttek. A felperes 100 000 Ft értékű ingatlanát az alperes tulajdonába adta. Az utóbbi vállalta a felperes tartását élete végéig. Az alperes négy éven keresztül tartotta a felperest. Ekkor a viszony megromlott a felek közt, az alperes a tartást beszüntette. A felperes a szerződés teljesítése iránt perel. A bíróság a perben hivatalból észleli a szerződés semmisségét, és ezért — a kérelemtől eltérően — az érvénytelenség jogkövetkezményeit alkalmazza: a szerződést a tartás teljesítéséig hatályossá nyilvánítja. A négy évi tartás ellenértékét azonban nem lehet az ingatlanból kihasítani. Ezért a bíróság a felperest a négyévi tartás értékének pénzben történő megfizetésére kötelezi. (Ez az összeg nem pénzbeli restitúció, hanem a szolgáltatás fejében megfelelő ellenszolgáltatás teljesítése.) Az ingatlan pedig visszajár a felperesnek. Nyilvánvaló, hogy lényegesen eltér az eredeti és a bíróság által hatályossá nyilvánított szerződés tartalma. A felek közt fel sem merült annak szándéka, hogy a felperes pénzbeli szolgáltatást teljesít a tartás ellenében.

Még szembetűnőbb a változás a jogviszony tekintetében olyan esetben, amikor a felek a fenti példa kapcsán semmis öröklési szerződést kötöttek. Egyébként azonos tényállás mellett a megoldás azonos az imént kifejtettel. Amint látjuk tehát: a jogviszony típusa is megváltozik. A felek öröklési szerződést kötöttek, a bíróság pedig meghatározott időre szóló tartási szerződést hoz létre közöttük.

Az említett példákból az is kitűnik, hogy az érvénytelen szerződés hatályossá nyilvánítása nem feltétlenül metszi el függőlegesen az ér-

[20] Pl.: A felek semmis tartási szerződést kötöttek. Az eltartott meghal. A másik fél a tartást az eltartott haláláig teljesítette. Az eltartott jogutóda indít pert az eltartó ellen hivatkozva a szerződés semmisségére. A bíróság természetesen akkor jár el helyesen, ha a szerződést nem ítélethozatalig, hanem csupán az eltartott haláláig nyilvánítja hatályossá.

[21] Ld. Zoltán Ödön: im. 109. old.

[22] Meg kell jegyezni, hogy az érvénytelen szerződés módosított tartalommal történő hatályossányilvánítása — szoros értelemben — nem „szerződésmódosítás", minthogy hiányzik az érvényes szerződés, amelyet a bíróság módosíthatna. Az érvénytelen szerződés módosítása elvileg esik más elbírálás alá, mint valamely érvényes szerződés bírói módosítása a Ptk. 241. §-a vagy pl. — tartási szerződés esetén — a Ptk. 589. §-ának (1) bekezdése alapján. A bíróság az érvénytelen szerződés módosított hatályossá nyilvánítása során valójában új jogviszonyt hoz létre a felek közt. Az ítélet konstitutív. Sőt a létrejött jogviszony, keletkezését tekintve, még akkor is új, ha tartalmilag esetleg teljesen, azonos az eredeti érvénytelen szerződés tartalmával. (Ld. erről: Zoltán Ödön: im. 111. old.)

vénytelen huzamos szerződést egy múltra nézve hatályossá nyilvánított és egy jövőre nézve érvénytelen és hatálytalan részre olyan módon, hogy a múltbeli rész tartalmilag feltétlenül azonos lenne az eredeti szerződés valamely kihasított részével.[23]

12. Felmerül ezek után az a kérdés, hogy sor kerülhet-e a Ptk. 237. §-a (2) bekezdésének első fordulata körében, tehát a hatályossányilvánítás keretein *belül* az állam javára történő marasztalásra.

Nézetünk szerint, nem.

Az állam javára marasztalás minden esetben valamely visszajáró (vagy már visszakapott) szolgáltatás (restitúció) elvonását jelenti az állam részére attól, aki azt kapta (illetve attól, aki azt már visszakapta). Az állam javára marasztalás egyik elengedhetetlen előfeltétele a fentiekben körülírt restituálható szolgáltatás.

Ez a feltétel adott esetben hiányzik. Az egyik szolgáltatás ugyanis feltétlenül irreverzibilis. (Ezért mozgunk a (2) bekezdés körében.) Az ellenszolgáltatás pedig, amelynek megfizetésére a bíróság a szerződés hatályossá nyilvánítása során az ellenérdekű felet kötelezi, *nem visszajáró,* hanem a hatályossányilvánítás folytán a félnek *járó* szolgáltatás. Ezt a szolgáltatást ezért — ezen elvi okból — nem lehet az állam javára elvonni.[24]

13. A Ptk. 237. §-a (2) bekezdésének második fordulata körében az a kérdés merül fel, hogy mit kell érteni „ellenszolgáltatás nélkül maradó szolgáltatás"-on.

Kétségtelen, hogy az érvénytelen szerződés hatályossá nyilvánított tartalmán *belül* nem lehet szó ellenszolgáltatás nélkül maradó szolgáltatásról, minthogy a bíróság ebben a körben hivatalból gondoskodik a szolgáltatás és ellenszolgáltatás egyensúlyáról.

Ellenszolgáltatás nélkül maradó szolgáltatás tehát csupán ezen a körön, a szerződés hatályossá nyilvánított részén *kívül* jelentkezhet, éspedig két formában: *a)* mint a múltra nézve *túlfizetett* szolgáltatás és *b)* mint a *jövőre nézve előre teljesített* szolgáltatás.[25]

ad a) Ha az érvénytelen szerződés alapján az egyik fél reverzibilisen, a másik pedig irreverzibilisen teljesített és a fél által teljesített szolgáltatás értéke jelentősen meghaladja az irreverzibilis ellenszolgáltatás értékét (pl. a bérlő rendkívül magas dologbért fizetett), ez a túlfizetett összeg: ellenszolgáltatás nélkül maradó szolgáltatás.

ad b) Ugyancsak ellenszolgáltatás nélkül maradó szolgáltatás az érvénytelen huzamos szerződés hatályossá nyilvánításának záróidőpontját követő időre, tehát a jövőre nézve a fél által előre teljesített szolgáltatás is. (Pl.: egy érvénytelen életjáradéki szerződés alapján két évre előre kifizetett életjáradék.)

Ennek — a fenti két formában jelentkező — ellenszolgáltatás nélkül maradó szolgáltatásnak a jogi sorsát szabályozza a Ptk. 237. §-a (2) bekezdésének második fordulata, mégpedig tartalmilag teljesen a Ptk. 237. §-ának (1) bekezdésével egyező módon, vagyis úgy, hogy a kérdéses szolgáltatást — főszabályként — vissza kell adni annak a félnek a részére, aki azt adta.

Az egyezés a Ptk. 237. §-ának (1) bekezdése és a (2) bekezdés második fordulata között abban a tekintetben is teljes, hogy ez a visszajáró ellenszolgáltatás nélkül maradó szolgáltatás az ismert feltételek mellett az állam javára megítélhető.[26]

Ismételjük: állam javára marasztalásnak a Ptk. 237. §-ának (2) bekezdése körében csupán a második fordulat kapcsán van helye, az első fordulat, tehát a hatályossá nyilvánított szerződés körében az állam javára marasztalásra nem kerülhet sor.[27]

Solt Kornél

---

[23] A hatályossányilvánítás lehet: *a)* teljes hatályossányilvánítás eredeti tartalommal, *b)* teljes hatályossányilvánítás módosított tartalommal, *c)* részleges hatályossányilvánítás, ebben a körben eredeti tartalommal, *d)* részleges hatályossányilvánítás ebben a körben is módosított tartalommal.

[24] Pl.: A felperes értékes varrógépet adott az alperesnek bérbe. Az alperes bérhátralékban van. A felperes a szerződés teljesítése iránt perel. A bíróság megállapítja, hogy a szerződés semmis. A kikötött bér — ha az nem túlzott — a szerződés hatályossá nyilvánítása folytán a felperest illeti meg. E tekintetben az állam javára marasztalásnak nincs helye.

[25] Az utóbbi csak érvénytelen huzamos szerződések kapcsán jelentkezhet.

[26] Ha pl. a felek közt létrejött albérleti jogviszony — az egész lakás engedély nélkül történő albérletbeadásának tilalma folytán — semmis és az alperes (albérlő) egész ottlakása alatt lakáshasználati díjat egyáltalában nem fizetett, a szerződés hatályossá nyilvánítása folytán megfelelő lakáshasználati díj megfizetésére köteles. Ez a döntés a Ptk. 237. §-a (2) bekezdésének első fordulatán alapszik. Állam javára marasztalásnak nincs helye. Ha viszont az albérlő a reális lakáshasználati díjat túlfizette, az albérbeadó a reális lakáshasználati díjat a Ptk. 237. §-a (2) bekezdésének első fordulata alapján, a szerződés hatályossá nyilvánítása folytán megtarthatja, a túlfizetett összeget ugyanezen bekezdés második fordulata értelmében az albérlőnek (vagy: többletényállás esetén az államnak) visszafizetni tartozik.

[27] Jelen fejtegetéseink során abból indultunk ki, hogy az ellenszolgáltatás nélkül maradó szolgáltatás (tehát a túlfizetett összeg, illetve a jövőre előre teljesített szolgáltatás): reverzibilis. Ehelyütt nem vizsgáljuk azt a kérdést, hogy miként lehet alkalmazni a Ptk. 237. §-a (2) bekezdésének második mondatát azokban az esetekben, amikor az „ellenszolgáltatás nélkül maradó szolgáltatás": irreverzibilis.

SZEMLE

KAUSER LIPÓT (1882—1962)

Nyolcvanadik életévének betöltése után halt meg Kauser Lipót nyugalmazott pécsi egyetemi tanár, az állam- és jogtudományok kandidátusa, a Pécsi Tudományegyetem kétszeres dékánja és honoris causa doktora. Fél évszázadon át fejtett ki igen jelentős munkát mint ügyvéd, illetve mint egyetemi oktató és jogtudós.

1882 június 8-án született Budapesten. Tanulmányait a budapesti jogi karon végezte. Egyetemi éveiben a jogon kívül behatóan foglalkozott filozófiával és pszichológiával. E fiatalkori tanulmányai későbbi jogi tudományos műveiben is pregnánsan visszatükröződnek, amelyekben a logikai elem mellett a filozófiai és a pszichológiai vonatkozások domborodnak ki, és adnak műveinek sajátos jelleget. Felszabadulás után is ebben az irányban fejleszti tovább széleskörű tudását és ez magyarázza meg, hogy bár vérbeli polgári jogász, 1948-ban az igazságügyminiszter a büntetőjog reformját előkészítő bizottságba hívja meg tagul.

Doktori diplomáját 1906-ban, ügyvédi oklevelét 1913-ban szerezte meg. Ezt követően, 1947-ig, debreceni egyetemi tanári kinevezéséig, mint ügyvéd működött Budapesten, 1931-ben az Ügyvédi Kamara a Bírói és Ügyvédi Vizsgabizottságba tagul beválasztotta, 1942-ben pedig a budapesti jogi kar „magánjogi fogalomelemzések" tárgykörből magántanárává habilitálta.

A debreceni jogi kar 1949-ben történt megszüntetése után a pécsi polgári jogi tanszék élére került. 1950—51. tanévben és 1957. január elsejétől félévig a Karnak dékánja volt. 1958-ban védte meg „Az alanyi jog funkcionális elmélete" című kandidátusi értekezését. Ezt követően öt év elteltével, nyolcvanéves születésnapja után érte a kitüntetés számba menő nagy elismerés: a Pécsi Tudományegyetem 1962. június 23-án oktatói, nevelői és tudományos munkássága alapján díszdoktorává avatta. Ehhez egyenes út vezetett attól a századfordulói magyar progresszív mozgalomtól, amelynek egyik képviselője volt Kauser Lipót is, és akinek — miként a díszdoktorrá avató beszéd megállapította: „... a szocializmus építésének légkörében szárnyalóvá váltak gondolatai, megélénkült alkotó tevékenysége, egy új világ szolgálatába állította nevelő munkáját, alkotó-kritikus szellemét. Együtt érez szíve és együtt lüktet agya a társakkal, akik kommunistaként építik a szocializmus új világát."

Tudományos publikációi igen széles skálájúak voltak. Első tanulmánya perjogi volt: „A megokolási kötelesség, mint a bizonyítékok szabad mérlegelésének korlátja, különös tekintettel a felülvizsgálat körére" címmel. Előszeretettel foglalkozott házasságjogi kérdésekkel is: e tárgykörben régebbi dolgozatai közül „A megbocsátás házassági jogunkban", „A feldúltság és az elviselhetetlenség..." című, a felszabadulás utáni munkái közül pedig a „Hozzászólás a házastársi vagyonközösség lényegesebb problémáihoz" című tanulmányát (Studia juridica auctoritate universitatis Pécs publicata, 2. szám) kell kiemelnünk. Több dolgozata gyakorlati jogeset kapcsán jut el elméleti általánosításhoz és bizonyítja azt a kiemelkedő vitázó, szellemes, gyors, néha gúnyos és helyzeti riposztozó készségét, amely ügyvédi pályafutása során fejlődött ki és ezen a téren is ismertté tette nevét. A gyakorlattal, az élettel való szoros kapcsolat jellemezte egyéb munkáit is, ezek között a nagyobb terjedelmű értékes fogalomelemző tanulmányait is. E csoportból kiemelkednek „Definitio a magánjogban" (1935), „A jogi személyről" (1942), és a „Jogügyletekről" (1962) című munkái. Tudományos módszerét a materialista világnézet és a logikai elem nagyfokú érvényesülése jellemzi.

Oktatói-nevelői munkáját szenvedélyesen szerette. Őszinte emberi kapcsolat, megértés és szeretet fűzte tanítványaihoz. Célja volt — a ravatalánál a Kar részéről elhangzott búcsúztató szerint is „... olyan emberekké faragni őket, akik harcolni tudnak és akarnak az igazságért és mindazokért az eszményekért, amelyekért annyit küzdött." Élete nyugdíjazása után is összeforrott az egyetemmel: több tudományos előadást tartott, több tanulmányt publikált és újakat készített elő közzétételre. Gondolat- és érzésvilága is az egyetemhez fűzte. Az egyetem vezetői, kollégái, végzett tanítványai viszonozták ezt: szerették és becsülték, emlékét, munkásságának eredményeit híven megőrzik.

R. L.

Beszámoló a Pécsett rendezett nemzetközi államigazgatástudományi symposionról

A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának rendezésében 1963. május 7—9 között tartotta tanácskozásait a nemzetközi államigazgatástudományi symposion. 1961-ben Varsóban találkoztak először a szocialista államigazgatástudomány művelői. A varsói konferencia delegátusai a vélemények kicserélését hasznosnak tartották, és úgy döntöttek, hogy a következő évben a szocialista államigazgatástudomány feladatait vitatják meg nemzetközi szinten, s a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara kapta meg ennek megszervezésére a megtisztelő megbízatást.

Az államigazgatástudomány feladatainak megvitatásához nagy segítséget nyújtott az SZKP XXII. Kongresszusának programja. E dokumentum több helyütt foglalkozik közvetlenül, vagy közvetve az államigazgatás új feladataival. Ezen belül központi helyet foglal el a gazdasági irányítás, a tervezés színvonalának emelése, az állami szervek demokratikus jellegének fokozása. Az államigazgatásban is célul tűzte ki a demokratizmus szélesítését, az előrehaladást, az igazgatás társadalmasítása felé. A szervezési feladatok hangsúlyozásával összhangban emeli ki a program a jogrendszer szerepét. „Nagy jelentősége van annak, hogy a *szocialista jogrend tovább erősödjön*, tökéletesedjenek azok a jogszabályok, amelyek a gazdasági-szervező és kulturális-nevelő munkát szabályozzák, a kommunista építés feladatainak megoldását és az egyén teljes boldogulását előmozdítják". (SZKP XXII. Kongresszusának anyaga. Bp. 1961—62. 448. o.)

A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. Kongresszusának irányelvei rámutatnak a szocialista állam funkcióinak mélyreható átalakulására. A védelmi funkció az imperializmus meglétéig fennáll, de jelentősége egyre csökken, míg a gazdasági szervező és a kulturális nevelő tevékenység egyre inkább előtérbe kerül. Mindez a tudomány művelőire azt a feladatot rója, hogy kutatásaik homlokterébe az említett penzumok kimunkálása kerüljön. A vitán számos hozzászóló emelte ki, hogy a bevezető előadás minderre figyelemmel volt, mint közvetlen, mint a perspektivikus feladatok elemzésében. A társadalom szerkezeti változásait a jogtudománynak — és ezen belül az államigazgatás tudományának is — nyomon kell követni. A tudomány feladata azonban ennél több, ki kell, hogy terjedjen a fejlődés folyamatának elméleti kidolgozására és ezen keresztül a gyakorlat mind hatékonyabb támogatására. A vitában felszólalók nagyrésze a symposion eredményei között utalt e pozitívumra.

A symposion külföldi résztvevői az alábbiak voltak: a Bolgár Népköztársaságból: *prof. dr. Angel Angelov,* a Szófiai Egyetem államigazgatási jogi tanára és *Georgi Kosztadinov* ugyanezen egyetem adjunktusa. A *Csehszlovák* Szocialista Köztársaságból: *prof. dr. Pavel Levit,* a Prágai Károly Egyetem prorektora, az államigazgatási jogi tanszék vezetője és *Jiry Hromada* docens, a Pozsonyi Komensky Egyetem államigazgatási jogi tanszékének vezetője és *Jiry Hromada* docens, a Pozsonyi Komensky Egyetem államigazgatási jogi tanszékének vezetője. A *Jugoszláv* Szocialista Szövetségi Köztársaságból: *prof. dr. Aleksandar Hristov,* a Skopjei Egyetem államigazgatási jogi tanszékének vezetője, és *prof. dr. Slavoljub Popovic,* a Nisi Jogi Kar államigazgatási jogi tanszékének vezetője. A *Lengyel* Népköztársaságból: *prof. dr. Jerzy Starosciak,* a Varsói Egyetem államigazgatási jogi tanszékének vezetője, *prof. dr. Józef Litwin,* a Lódzi Egyetem államigazgatási jogi tanszékének vezetője, és *Jerzy Breitkopf,* a Rada Narodowa szerkesztője.

A *Német* Demokratikus Köztársaságból: *prof. dr. Gerhard Schulze,* a Walter Ulbricht Állam- és Jogtudományi Akadémia (Potsdam-Babelsberg) állam- és jogelméleti és államjogi intézetének h. igazgatója, *dr. Oswald Unger,* a Sozialistische Demokratie h. főszerkesztője, és *dr. Gerhard Riege,* a Jénai Friedrich-Schiller Egyetem államjogi intézetének igazgatója. A *Román* Népköztársaságból: *prof. Tudor Draganu,* a Cluji Babes-Bolyai Egyetem államigazgatási jogi tanszékének vezetője, és *Constantin Bádescu,* a Bukaresti Parhon Egyetem docense.

A háromnapos tanácskozást *dr. Bihari Ottó* egyetemi tanár, dékán nyitotta meg. Üdvözölte a külföldi országok delegátusait, a konferencia nagyszámban megjelent hazai résztvevőit és eredményes munkát kívánt a symposionnak. Ezután a külföldi delegátusok nevében a résztvevő országok egy-egy képviselője köszöntötte a konferenciát. A kezdeményezést mindannyian hasznosnak ítélték meg és kiemelték, hogy a konferencia anyaga a szocialista országok államigazgatástudományának művelőit élénken foglalkoztatja.

Dr. Szamel Lajos egyetemi tanár tartotta a vitaindító előadást „Az államigazgatástudomány feladatai a szocialista országokban" címmel.

*

(Az előadást lapunk múlt havi számában teljes terjedelmében közöltük.)

Az előadás és a három napos vita értékelésénél mindenekelőtt azoknak a tudományos feladatoknak a felvázolását kell elvégeznünk, amelyeket a vita résztvevői, mint az államigazgatástudomány előtt álló, közvetlen problémákat exponáltak. Az alapvető kérdésekben a vélemények egysége volt megállapítható, aminek a symposion nemzetközi jellege miatt különösen nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk.

A konferencia részletesen foglalkozott a jogi és nem jogi elemek szerepével az államigazgatásban. Az előadó a kérdés felvázolásakor az államigazgatás tudományában kialakult burzsoá nézetek bírálatából indult ki. Az államigazgatás merőben jogi jellegű vizsgálatával párhuzamosan (közigazgatásjogi irányzat) kimutatta, azt a kontinuitást, amelynek eredményeként a jogi elemek vizsgálata mellett — de nem helyettük — az államigazgatástudomány eljutott a pusztán jogi szempontból való elemzés feloldásához, a közigazgatás több szempontból történő elemzéséhez (közigazgatástani irányzat). Általános volt az az álláspont, mely szerint az államigazgatás nemcsak jogi jellegű tevékenység és ezért az államigazgatás tudományának úgy a jog, mint a nem jogi elemek tárgyát kell, hogy képezzék. Ennek megfelelően kell a vizsgálati módszerek kidolgozását is elvégezni. A jogi vagy nem jogi (egyesek megfogalmazásában jogon kívüli) részek az államigazgatásban egységesen, összhangban jelentkeznek. Ebből következik, hogy helytelen a merev kettéválasztás, a mozaikszerű vizsgálat, mert ez a kölcsönhatások figyelmen kívül maradását eredményezheti. A fejtegetések egyben arra is rámutattak, hogy a jog szerepének hangsúlyozása sem hanyagolható el, ez ugyanis a törvényesség lazulásához vezetne. E vonatkozásban került sor az államigazgatás szervező tevékenységének elemzésére. Megállapítást nyert, hogy az államigazgatás szervező funkcióját csak a jogi és nem jogi eszközök egységes alkalmazásával tudja elérni. Az azonban nem kétséges, hogy a társadalom fejlődésével a jogi elemek és eszközök veszítenek jelentőségükből; ezen a ponton jutunk el az államigazgatás társadalmasításának problematikájához.

E kérdés, mint az államigazgatástudományok előtt álló közvetlen penzum nyert megfogalmazást. A vita résztvevői rámutattak, hogy e folyamat egyrészt egyes állami feladatok elhalásán, a kényszer mellőzhetőségén, másrészt pedig az állami feladatok egy részének társadalmi szervek hatáskörébe kerülésén keresztül nyer a gyakorlatban realizálást. A tudománynak e folyamat kidolgozása képezi feladatát. A felszólalók azt is kiemelték, hogy a társadalmasítás ütemét az adott gazdasági, politikai helyzet határozza meg. E munka jelentőségét két szempontból is nagyfontosságúnak ítélték meg. Egyrészt ezáltal lehetőség nyílik a szocialista államok kommunista és munkás-

pártjai egyik célkitűzésének realizálására, a tömegeknek az igazgatásba történő minél hatékonyabb bevonására. Ez a társadalmi igazgatás kialakulása vonatkozásában nagy jelentőségű. Másrészt nagyban hozzájárul az államigazgatási munka korszerűsítéséhez, kulturáltságának fokozásához. Többen kiemelték, hogy a szocialista társadalom mechanizmusának szervei közül is több alkalmas a társadalmi igazgatásban való aktívabb részvételre (pl. szakszervezetek állandó és albizottságok).

A symposionon a jogi felsőoktatás és ezen belül az államigazgatástudomány tanítása szerepének megítélését illetően lényegében egységes vélemény alakult ki. A kérdés eldöntése előtt azt kell tisztázni, hogy az államigazgatási apparátus képzését a jelenlegi formában vagy más szervezeti keretek között (pl. államigazgatási főiskola) kívánjuk-e biztosítani. Amennyiben a képzés jelenlegi formáját tartjuk fenn, úgy nem kétséges, hogy az oktatási keret bővítését kell célul tűznünk. A mostani formában főleg a különös rész hatékony oktatása és elsajátítása jelent nagy problémát. Ezt az anyagrészt az egyes igazgatási ágak eredményesebb feldolgozása miatt több önálló fakollégiumra kellene bontani. A jelenlegi rendszerben még az olyan nagy jelentőségű kérdéseknek is, mint például a népgazdasági igazgatás, csak vázlatos áttekintése lehetséges, ennek tudható be, hogy a végzett hallgatók az igazgatás egyes területeit csak nagy általánosságban ismerhetik. Természetszerűen nem szűk specialisták képzését kívánjuk elérni, hanem az oktatási program célkitűzését — a kommunista szakemberképzést — tartanánk fontosnak realizálni.

Az államigazgatási jog és egyéb jogágak kapcsolatával is foglalkozott a symposion. Mindezt egyfelől a jog szervező funkciójának fokozódó előtérbe kerülése; másrészt pedig a gazdasági irányítás színvonala emelésének követelménye tette indokolttá. A szervezéstudományi vizsgálatok megkívánják más tudományágak eredményeinek felhasználását is (pl. pszichológia, szociológia). A gazdasági irányítás mind tudományos szinten történő művelése, mind pedig a gyakorlati realizálása nemcsak jogi szempontból történő vizsgálódást, illetve jogi képzést igényel. A hozzászólók döntően a közgazdaságtan szerepét emelték ki, amelynek ismerete nélkül a gazdasági irányítás kérdéseinek mély vizsgálata megoldhatatlan problémát jelent a jog művelői számára.

Dr. Józef Litwin professzor rámutatott: a fejlődés törvényszerűségeinek szemelől tévesztése oda vezet, hogy az akadályozó tényezőket nem vesszük észre. A jogásznak az igazgatásban meg kell adnia magát; a jog itt csak keretet tud és kell, hogy adjon. A továbbiakban az általános államigazgatási jog kodifikálásának szükségességét hangsúlyozta, és ezzel összefüggésben vetette fel a gazdasági-jogi alapelvek kodifikálásának szükségességét is. Egyesek ebben nehézségeket látnak. Véleménye szerint ilyen kodifikáció elvégezhető. Négy tényezőt jelölt meg, amelyek ezt a munkálatot sürgőssé teszik. *1.* A kodifikáció hiánya a törvényesség fő akadálya. *2.* A közigazgatási aktusok nagy száma az áttekinthetőségüket lehetetlenné teszi. *3.* Különböző jogszabályok különböző szempontból végeztek és végeznek el szabályozást ugyanarra a területre vonatkozóan. *4.* Végül pedig találkozunk olyan alapvető kérdések szabályozáson kívülhagyásával, amelyeknek jogi rendezése indokolt lenne. Ez egyfelől az állampolgárok, másrészt pedig az állam érdekeit sérti.

E vonatkozásban alapproblémaként az jelentkezik, hogy egy kódexben összefoglalható-e az államigazgatási jog általános része? Nem kétségesen a tagadó válasz mellett is számos érvet lehet felsorakoztatni. Ő mégis a kodifikáció szükségessége és elvégezhetősége mellett foglalt állást. Helyesnek tartaná a résztvevő delegációk tagjaiból egy bizottság létrehozását, amely e munkálatokat nemzetközi szinten segítené, összefogná.

Georgi Kosztadinov adjunktus bevezetőjében kiemelte, hogy a vitaindító előadás sok érdekes problémája közül az államigazgatási funkciók társadalmi szerveknek történő átadása az egyik legnagyobb jelentőségű. Ez a folyamat kétféle módon történhet. Egyik esetben az átadás során elvész a hatalmi funkció, máskor viszont a hatalmi jelleg továbbra is megmarad. A marxizmus—leninizmus hangsúlyozza az államigazgatás osztályjellegét, aminek folyamánya, hogy a szocialista forradalom következtében az államigazgatási feladatok is megváltoznak. Utalt arra a lenini tételre, hogy a végrehajtás is közvetlen szervező tevékenység és Lenin kategorikusan elutasította, hogy a szovjetek tagjait egyszerű hivatalnokokká alakítsák át. A lakosság bevonását az igazgatásba a lenini tételek alapján kell elvégezni. Ezzel összefüggésben emelte ki az államigazgatás nevelő funkciójának jelentőségét. A Szovjetunió Kommunista Pártjának XXI. és XXII. kongresszusa, továbbá más szocialista és munkáspártok kongresszusai is kiemelték a társadalmi szervezetek szerepét és bővítésének jelentőségét az állam mechanizmusában. A Bolgár Kommunista Párt VIII. kongresszusa náluk is meghatározta azt a folyamatot, ami az össznépivé váláshoz vezet. Ezek a problémák mindjobban előtérbe kell, hogy kerüljenek az államigazgatás tudományában is. A folyamat eredményeként az államigazgatási jog normái vagy elhalnak vagy társadalmiakká válnak, a szervek pedig önigazgatási szervekké alakulnak.

Egy általános igazgatástudomány kimunkálásának szükségességét hangsúlyozta, amely a társadalom ügyeinek igazgatásával foglalkozik. Először azonban magának az államigazgatásnak a tárgyát kell teljesen feltárni. Az államigazgatástudománynak fontos területe a társadalmi öntevékenység, a társadalmi és állami szervek kapcsolatának tanulmányozása. A társadalmi és állami szervek aktusainak vizsgálata azt mutatja, hogy e szervek aktusai nem mindig egyeznek, azonos terület szabályozásakor is tartalmaznak ellentétes rendelkezéseket.

Dr. Martonyi János egyetemi tanár szerint az államigazgatás tudományának vizsgálatakor szakítani kell az egyoldalú jogi, illetve a kizárólagos szervezési szemlélettel. Helyes eredményre csak akkor jutunk, ha a jogi és szervezési elemek szintézisét kialakítjuk.

A szocialista országokban e tu-

dományág jogi vonatkozásai kidolgozottnak tekinthetők. E munkálatok elvégzését döntően a szocialista törvényesség szempontjából kell nagyjelentőségűnek tartanunk. A jogi szabályozás során fenntartandónak véli az államigazgatási jog és az államjog elhatárolását is, természetszerűen az államjog elsőbbségének hangsúlyozása mellett.

Az államigazgatás szervezési oldalának kidolgozásánál nem szolgálhat elegendő alapul sem a Stein-féle koncepció, sem pedig az amerikai üzemgazdaságtani szemlélet. A megváltozott társadalmi viszonyok magától értetődően más szervezési formák kialakítását kívánják meg. Általános szervezési tudomány, mint elméleti kategória létét elismeri, azonban ennek konkrét tartalommal való megtöltése még hátralevő feladatunkat képezi. Az államigazgatás területén is szükséges bizonyos kérdések kidolgozása. E munkában egyéb tudományágak eredményeire is figyelemmel kell lenni (pld. pszichológia, szociológia stb.). Elemezte azt a folyamatot, amelynek során az államapparátus fokozatosan önigazgatássá alakul át. A tömegek fokozódó részvétele az államigazgatási munkában — a demokrácia szélesítése mellett — az igazgatás kulturáltságának fokozásához is nagyban hozzájárul. Véleménye szerint helyes lenne erre a kérdésre csak úgy, mint a közeljövő szervezési feladataira több figyelmet fordítani. A tudomány e területén sem szabad a gyakorlat és elmélet kölcsönhatását szem elől téveszteni. Ezzel összefüggésben hangsúlyozta a végzett jogászok továbbképzésének szükségességét, amely hozzájárul az elmélet és gyakorlat hatásosabb kontaktusának kiépítéséhez is.

Dr. Jerzy Starosciak professzor hozzászólása elején az igazgatás és a szervezet építése közötti viszonnyal foglalkozva vetette fel, hogy a szovjet-építés tudománya fennmarad-e a szervezéstudomány létrejötte után. Szerinte e két tudományág együttes létezése lehetséges, sőt az előbbit a szervezéselmélet kiegészíti. Míg a szovjet-építés főleg a szovjetek tömegszervezési munkájával foglalkozik, addig a szervezéstudomány szélesebb körű vizsgálódást folytat. Példaként említve: tekintettel van az egyes igazgatási ágak viszonyaira is. Lenin e kérdések kidolgozásának komoly jelentőséget tulajdonított és már 1923-ban hangsúlyozta azonnali pályázat kiírásának szükségességét, amelyben egyfelől munka-, másrészt pedig igazgatásszervezési kérdések kidolgozását sürgette.

Nyugaton is folynak kísérletek a szervezési kérdések feldolgozására. A burzsoá tudósok azonban gyakran a vállalati és államszervezést azonos módon vizsgálják. Nekünk nem lehet a tőkés államok vonatkozó megoldásait feltétel nélkül átvenni, ezek közül egyesek szocialista viszonyok között teljességgel el is vetendők. A szocialista jogászoknak kell hozzálátni a szervezés alapkérdéseinek kidolgozásához. Speciális munkák jelentek meg e vonatkozásban, de rendszeres elmélet még nem alakult ki. (Lengyelországban három folyóirat is foglalkozik ezekkel a kérdésekkel.)

Lenin a szervezés problematikájával összefüggésben foglalkozott a képesítés és az apparátus képzésének kérdéseivel. Ezek ma is valamennyi szocialista államban felszínen vannak. Vizsgálatukhoz azonban más tudományágak művelése is szükséges. Ezekután felmerül a kérdés, hogy vajon képes-e ezt a jogász elvégezni? A szocialista jogtudományban manapság már észlelhető a formalizmustól való elszakadás, ami főleg örvendetes az említett kérdések vizsgálata szempontjából. Van a jogtudomány egyes ágainak közös bázisa, de speciális szempontok alapján is kell vizsgálódást folytatni. A speciális bázis az államigazgatásban az államigazgatás helyes funkcionálása. Ezért szükséges elsődlegesen az államigazgatás bázisa és helyes működése közti kérdések kidolgozása. Melyek ezek a fontosabb kérdések? *1.* Az apparátus fejlesztésének kidolgozása. *2.* A felettes és alárendelt szervek viszonya. *3.* Az apparátuson belüli viszonyok tisztázása. *4.* Az államigazgatási szervek és állampolgárok viszonyának tisztázása. *5.* A kollektív munka helyes megszervezése.

E kérdések tisztázása nagy segítséget nyújt majd a diszciplina kialakításához is.

Tudor Draganu professzor előljáróban az államigazgatási jog kodifikálásának lehetőségét tagadta. A polgári törvénykönyv sem foglalja magában az egész polgári jogot — mondta. Egy ilyen kodifikálás után azonnal felmerülne a kérdés, hogy nem lehetséges-e egy összetettebb módon való szabályozás.

A továbbiakban az államigazgatás jogi és nem jogi eszközeinek értékelésére tért ki. Jelenleg még az államigazgatási munka döntően jogi jellegű. Eddig az államigazgatástudomány többek szerint nem tudott szintézist teremteni a jogi és nem jogi elemek között. Szerinte a szocialista államigazgatás jellegénél fogva nem lehet csak jogi, a dialektikus módszerből következik, hogy a társadalmi adottságokra figyelemmel végzi munkáját. Ha tehát következetes a módszer, akkor a vizsgálat tárgya a jogi eszközökön túlmenően a nem jogi jelenségeket magába foglalja. A szocialista államigazgatás nemcsak a jelenségeket, hanem a lényeget vizsgálja, és ez kizárja a steini tévedéseket.

Dr. Gerhard Schulze professzor hozzászólásában a tudomány és a gyakorlat egységéből indult ki és leszögezte, hogy a jövő problémáit is figyelembe kell venni, amikor a fejlődés jelenlegi szakaszát vizsgáljuk. Az államigazgatástudománynak kiindulópontja csak az lehet, hogy milyen követelmények vannak a szocialista államigazgatással szemben. Az államigazgatási jognak legfontosabb funkciója, hogy elősegítse a gazdasági törvények megvalósítását. Az NDK államigazgatástudományának fejlődéséhez komoly támogatást nyújtott és nyújt a Német Szocialista Egységpárt. Ennek következménye, hogy szakítottak a polgári ideológia koncepcióival és megszabadultak a dogmatizmustól is. E segítés eredménye jogalkotásuk fejlődésében is jelentkezik.

Kétségbe vonja, hogy helyes-e, ha szocialista viszonyok között elfogadjuk az államigazgatásnak jogi és nem jogi (jogon kívüli) elemekből való összetevődését. Kiemelte, hogy az államjog és az államigazgatási jog egyesítése náluk bevált. Ez szükségessé teszi az egységről alkotott fejtegetések továbbfejlesztését. A gazdasági irányítás területén a jogászok és közgazdászok kapcsolatának hangsúlyozásával fejezte be hozzászólását.

Dr. Beér János egyetemi tanár a vita jelentős pozitívumának tartotta a kapcsolatok hatékonyabb kiépítését az egyes szocialista államok államigazgatási szakemberei között. Az államigazgatási munkában is lényeges szerepet kap a munka hatékonyságának elemzése. Kidolgozásra várnak azok a kérdések, amelyek elegendő alapot nyújtanak az állami munka eredményességének méréséhez. Ezzel összefüggésben javaslatot tett a symposion eredményességének felmérésére.

Dr. Kovacsics József tanszékvezető docens az államigazgatás és a statisztika kapcsolatára utalt, és hangsúlyozta az utóbbi jelentőségét úgy az államigazgatás tudományában, mint a gyakorlati államigazgatási munkában.

Az általános szervezéstudományt illetően leszögezte, hogy ennek szükségszerűen az egyes szakterületeken végzett szervezési felmérésekre, illetve ezeknek a felméréseknek eredményeire is kell támaszkodnia.

Dr. Aleksandar Hristov professzor bevezetőjében utalt arra, hogy a szocialista államok gyors ütemű fejlődése fokozott feladatokat ró az államigazgatástudományra is. Ezek közül legjelentősebb az új jogi viszonyok tisztázása. A decentralizáció révén a helyi igazgatást egyre fokozottabban helyi szervek valósítják meg. E szervek működése során új feladatok merülnek fel, amelyek tanulmányozását és tisztázását az államigazgatástudomány művelőinek kell elvégezniök. Az önigazgatás lehetőséget nyújt arra, hogy egyes elméletileg kidolgozott tételek gyakorlati realizálást nyerjenek. Ebből kiindulva lényegesnek tartja az önigazgatás és államigazgatás, valamint az önigazgatási és államigazgatási szervek közötti kapcsolat kidolgozását. Kiinduló elvnek a demokratikus centralizmust kell tekintenünk. Jugoszláviában jelenleg az alsófokon elhelyezkedő szerveknél kívánják még hatékonyabban biztosítani a demokrácia érvényesítését. A cél az, hogy az adminisztráció és ennek szervezete szolgálja a szocializmus építését. Az új feladatoknak megfelelően új módon kell a szerveket is létrehozni. Megváltoztak a viszonyok az államigazgatási szerv és az állampolgár, valamint az államigazgatási és társadalmi szerv között is. A tudomány még ezek kimunkálásával, továbbfejlesztésével adós a gyakorlatnak. Új motívumok jelentkeznek az államigazgatás szervezéstudományában is. E kérdések vizsgálata náluk már némely egyetemen egy évtizedes múltra tekint vissza. Vitatták mindenekelőtt azt, hogy a szervezés tudománynak tekinthető-e, a későbbiek során pedig az oktatásba való beépítése került előtérbe.

A szocialista állam fontos feladatát képezi az emberrel való foglalkozás is. A szervezés vonatkozásában magának a szervezéstudománynak is az emberből kell kiindulnia. Náluk a szervezéstudomány erre tekintettel van, és nagy gondot fordít az állampolgári jogok érvényesítésére.

A továbbiakban azzal a javaslattal fordult a symposionhoz, hogy a résztvevők a szervezéstudomány körében megjelenő munkákat egymás között cseréljék ki. Jugoszláviában intézetek és üzemek is foglalkoznak szervezéstudományi feladatokkal, ezek kutatási eredményeit ők az érdeklődőknek szívesen rendelkezésre bocsátják.

Dr. Berényi Sándor tanszékvezető egyetemi docens hozzászólásában kiemelte, hogy az államigazgatás rendszerének fejlesztése megköveteli az egyes alapkérdések tisztázásának mielőbbi elvégzését. E vonatkozásban az államigazgatás tudományának más tudományágak eredményeire is támaszkodni kell.

A továbbiakban a tudományos kutatás irányvonalával foglalkozott. Az igazgatás — mint ezt Marx megállapította — minden emberi együttműködés elengedhetetlen feltétele. Ez egyben azt is jelenti, hogy több tudományág is foglalkozik vele. (Pl. a közgazdaságtudomány igazgatás jellegű vizsgálódásai). A szocialista államigazgatástudománynak vizsgálatait két vonatkozásban kell elvégeznie. Egyrészt az államigazgatás viszonylatában, másrészt pedig a társadalom önigazgatása vonatkozásában.

Az állam szervezési feladatait az államigazgatási szervek látják el. E tevékenység jogi formája a végrehajtó-rendelkező tevékenység. Utóbbi képezi az államigazgatási jog szabályozásának tárgyát.

Az állami vállalatok és intézetek külső irányítása is az államigazgatási szervek feladata. A belső igazgatás vizsgálatánál kifejtette, hogy ez is állami igazgatásnak minősül, mivel e szervek államiak és belső működésük szabályozását az államigazgatási jog végzi el.

Szükségesnek tartotta, hogy az államigazgatás tudomány túllépjen a jogi dogmatikán, mert a tárgyául szolgáló életviszonyok helyes felmérése és elemzése csak így végezhető el; ez egyben szükségessé teszi más tudományágakkal való hatékony kapcsolatainak kiépítését is. (Pl. szociológia, közgazdaságtudomány stb.). A továbbiakban leszögezte, hogy ezidőszerint önálló általános szervezéstudományról nem beszélhetünk. A szervezéssel foglalkozó munkák az üzemszervezésből kívánnak általános tételeket levezetni.

Az államigazgatás oktatásának jellegét a képzési cél határozza meg. A jogi felsőoktatásnak szem előtt kell tartania, hogy minden szervezet igényel jogi szakszolgálatot, így ezt az államigazgatási szerveknél is követelményként kell felállítanunk. Az alsófokú államigazgatási szerveknél — szakközépiskola hiányában —, a képzés nem megoldott. A felsőfokú jogi oktatásban a szakosítás mellett foglalt állást olymódon, hogy ezt az elméleti képzés befejezése után kell megvalósítani.

Jiřy Hromada docens először az egyes szocialista országok államigazgatástudományának koordinálását hangsúlyozta, kiemelve, hogy e konferencia is nagyban hozzájárult az ilyen irányú előkészítő munkák megkezdéséhez. Fontosnak tartotta az államigazgatás tárgyának pontos körülhatárolását: ennek elvégzése a további tudományos kutatások és elemzések előfeltétele. Az államigazgatás általános értelemben nagyon tág fogalom. Ilyen általános megjelöléssel a tudományban nem tudunk dolgozni, ezért szűkítése szükséges.

Az államigazgatás felöleli a társadalom életének gazdasági, politikai, szociális, kulturális stb. területeit. A tudománynak feladata, hogy pontosan felmérje az államigazgatás mezejét. Ennek tisztázása — tehát a tárgyául szolgáló életviszonyok felfedése —, meg kell, hogy

előzzön minden vizsgálatot. Az államigazgatásban a jog szerepét hangsúlyozva rámutatott, hogy a jogi rendelkezések érvényesítésének elhanyagolása minden esetben a törvényesség megsértését eredményezi. Nem engedhetünk abból a követelményből, hogy a jogi normák érvényesítését meg kell valósítani. A jogalkotó célja nem az öncélú jogalkotás, hanem a szocialista viszonyok kialakításának jogszabályokkal történő előbbrevitele.

Dr. Pavel Levit professzor szerint a szervezéstudomány tételek alapos kritikára szorulnak. Az államigazgatás és üzemigazgatás alakulásának figyelembevételénél tekintettel kell lenni arra, hogy közöttük dualizmus alakult ki. A burzsoá igazgatásban is megvolt ez, de más arányban. A szocialista államban a mennyiségi változások minőségit is eredményeztek, ami természetesen a jogi formákra determinálóan hatott.

A kapitalizmusban az igazgatást végző szerveket állami vagy közigazgatási apparátusra (amely bizonyos gazdasági irányítást is kifejt, de működésében nem ez a döntő) és a magántulajdont irányító apparátusra osztják fel. Itt a közigazgatás a gazdasági folyamatokra csak kívülről gyakorol hatást. A beavatkozásnak döntően jogi (hatósági) eszközei vannak. Ez szocialista körülmények között minőségileg változik meg. Ezen új terület tudományos tartalmát is kellően fel kell tárni. A jog szempontjából is újszerűen merülnek fel a szabályozásra váró kérdések. A gazdaság a legérdekesebb politikává vált, és így a „politika" kifejezés tartalma is megváltozott. Ennek irányítása a legfontosabb állami szervek alapvető tevékenységét képezi — ez egyben a politikai és gazdasági vezetés elválaszthatatlanságát is jelenti.

A fogalmak kellő elhatárolásánál figyelemmel kell lenni arra, hogy a jelenlegi és a régi apparátus között nem lehet összehasonlítást tenni. E megállapítás a jogviszonyokra is vonatkozik. A fogalmak kellő tisztázatlansága a törvényességet gyengíti. Minden tudománynak megvan a sajátos tárgya, ha nem is szorítkozhat csupán ennek vizsgálatára. Nem lehet megoldani a feladatokat úgy, ha az igazgatás általános komplexumát nem vesszük figyelembe. A fogalomkörben nem kétségesen kimutathatók jogon túli vagy nem jogi részek is. Helytelen és káros lenne, ha a nem jogi területeket szükségtelenül jogiakká akarnánk tenni.

A szervezéstudomány létezik az igazgatás területén, főleg az államigazgatásban. Mi azonban nem foglalkozunk vele elég hatékonyan. Van olyan sajátos területe is, amely nem fejezhető ki pusztán a jog szférájából kiindulva. Az is kétségtelen, hogy folyamatban van az állam társadalmasításával együtt a jogi elemek befolyásának csökkenése, s ezért is szükséges a nem jogi elemek vizsgálata is.

Dr. Kovács István egyetemi tanár a személyiség biztosítékainak problematikájából indult ki. Hangsúlyozta a közösség és az egyén viszonya rendezésének szükségességét. A szocialista társadalomban van az egyéniségnek egy „autonóm" változata még akkor is, ha ez lényeges átalakuláson ment át. Laband, a dogmatizmus atyja, hosszan foglalkozott az államigazgatással, mint szervező tevékenységgel. Az nem kétséges, hogy az igazgatásnak vannak szervezési és jogi elemei. Az viszont más kérdés, hogy van-e létjogosultsága ezek külön vizsgálatának. E vonatkozásban a tudomány művelése és az oktatás között különbséget kell tennünk. Az oktatás előre meghatározott program szerint történik, ennek alapján készülnek a jegyzetek, tankönyvek; itt tehát meghatározó jelleggel a program bír (főkollégiumok, órák száma stb.).

Tudomány-e a szervezéstudomány? Még nem mondható befejezettnek kialakulása. A jelenlegi stádiumban még a saját tapasztalatok leírásánál tartunk, ami még nem tudomány, csupán a tudományos nézetek kimunkálásának egy foka. A szervezéstudománynak is át kell mennie „a dogmatikus szakaszon". Ezen azt érti, hogy meghatározott fogalmak meghatározott tartalmat fedjenek. Az 1919-es Tanácsköztársaság idején a szervezéstudomány kezdett kialakulni, utána néhány éven keresztül azonban kiátkozták. Elvetői közé tartozott kezdetben Magyary Zoltán is, aki viszont a 20-as évek végén intenzíven kezdett foglalkozni a szervezéstudománnyal. Praktikus vizsgálatok folytak és folynak is. Ezt a munkát azonban ki kell szélesíteni, és csak utána lehet általános elvi tételek levonását megkísérelni.

A két társadalmi rendszer alapvető eltérésének következtében a nyugati kutatások eredményének csak egy része hasznosítható. Véleménye szerint a szervezés külön tudomány. Az államigazgatásban a jognak kell a központi helyet elfoglalnia, mert amíg állam és jog van, addig a jog változatlanul előtérbe kell, hogy álljon.

Dr. Angel Angelov professzor szerint nem alakult ki az igazgatástudomány olymódon, hogy azt az államigazgatástudomány mellett önálló tudományként kezelhetnénk. Az igazgatástudomány tárgyát illetően szélesebb, mint az államigazgatástudomány. Ebből az is következik, hogy különbségek vannak módszereikben is. Az általános igazgatás-elmélet kialakításakor az államigazgatás létét is figyelembe kell venni. A szervezés új alapelveinek meghatározásánál a gazdasági-politikai irányítás egységéből kell kiindulni. A vállalat, intézmény szervezése is beletartozik az államigazgatási jog körébe.

A fejlődés az államigazgatás alapelveiben is változásokat eredményezett. Így például a néptömegek részvétele az államigazgatásban előbb feltételezi az államigazgatási szervezet létét, a fejlődés folyamán pedig az államigazgatási feladatok ellátását egyre inkább a társadalmi szervek végzik. A gazdasági változások a mi munkánk megváltoztatását is szükségessé teszik. Az alapelvek, módszerek tanulmányozása az államigazgatástudomány fontos feladata, s ezzel összefüggésben kell, hogy a szervezési kérdések is kimunkálásra kerüljenek.

Dr. Slavoljub Popovič professzor bevezetőjében hangsúlyozta, hogy Jugoszláviában két alapvető elmélet alakult ki az igazgatásra vonatkozóan. Az egyik az igazgatástudománnyal, a másik az államigazgatástudománnyal foglalkozik. E felosztás vallói természetesen nem lépnek fel a véglegesség igényével. Náluk jelenleg az alapvető vita az államigazgatási jog és a szervezéstudomány egymáshoz való viszonya körül bontakozott ki. Általá-

nosnak mondható az a nézet, mely szerint az államigazgatási jogon belül az egyes szakterületek jogi rendezésében bizonyos közelítés válik szükségessé. (Pl. az általános államigazgatási és a szabálysértési eljárás vonatkozásában). A fejlődésnek megfelelően az igazgatástudomány új területeket kapott, s az igazgatási rendszer változásával változik az államigazgatási jog is. A társadalmi életben új alapelvek alakultak ki, amelyeknek az igazgatásban is tükröződniök kell.

A továbbiakban a demokratizmus gyakorlati érvényesítésének jelentőségét hangsúlyozta. A társadalmi szervek létrehozásánál az állampolgároknak az igazgatásba történő fokozott bevonása a főcél. Az ennek során létrehozott szervek aktusokat bocsátanak ki, ezeket végrehajtják és ellenőrzik végrehajtásukat. Az ellenőrzés gyakorlása során a társadalmi szervek elsődlegesen nem jogi jellegű tevékenységet végeznek. Aktusaiknak sincs jogi erejük. E szervek javasolnak, észrevételeznek, gondolatokat adnak. A vizsgált szerv e javaslatokat felülvizsgálhatja. Elsődlegesen nem a törvényességet, hanem a társadalmi fegyelmet vizsgálják. A törvényességi ellenőrzés az állami apparátus feladata.

Jelenleg a szervezéstudományban főleg a nem jogi kérdések vizsgálata került előtérbe. Ezek közül is a racionalizálást tartják legfontosabbnak. E munkával összszövetségi szinten és a szövetségi köztársaságokban külön intézetek foglalkoznak. Ezzel összefüggésben lényeges kérdésként merül fel az államigazgatási apparátus képzettségének fokozása. Jugoszláviában egyrészt közép — másrészt főiskolákon nyernek képesítést az államigazgatási apparátus dolgozói. A továbbiakban azzal a javaslattal fordult a symposionhoz, hogy a következő konferencián az alábbi kérdéseket vitassák meg: *1.* Az államigazgatás tárgya, *2.* Az igazgatás oktatásának kérdései, *3.* Az államigazgatás működését vizsgáló és elősegítő intézetek munkája.

Dr. Oswald Unger főszerkesztőhelyettes bevezetőben az államigazgatási jog tartalmában és formájában bekövetkezett változásokról beszélt. A termelésben beállt változásoknak a jogi normákban is tükröződniök kell. Szükségesnek tartja a közgazdasági képesítéssel rendelkező jogászok körének szélesítését. Megítélése szerint a jogász és közgazdász kapcsolata olyan elengedhetetlen, mint az elmélet és gyakorlat összhangja. Csak így valósítható meg, hogy a gyakorlat útmutatást kapjon a gazdasági tartalmú államigazgatási feladatok megvalósítására is. E kapcsolat kidolgozásakor kiinduló pontnak a termelési elvet kell megtenni.

Dr. Szamel Lajos egyetemi tanár vitazárójában kiemelte: a tanácskozás legfontosabb eredményének azt tartja, hogy a vita során a részleges képekből kialakult egy egységes portré a szocialista államigazgatástudomány jelenlegi helyzetéről, problémáiról.

Természetesen a vélemények bizonyos fokú differenciáltsága tapasztalható volt. Azt viszont közös vonásként kell megemlíteni, hogy a merőben csak államigazgatási jogtudomány talajáról elmozdultunk. Az igazgatás és államigazgatás kutatása során lehet bizonyos szintéziseket teremteni. Nem ért egyet egy olyan szervezési tudomány kialakításával, amely pusztán a szervezési formákat foglalná magába. Leggyakoribb vitakérdésként a jognak az államigazgatásban elfoglalt helye és jövője merült fel. A jog szervezési funkciója is hangsúlyt kapott, mint a szervezés kifejezésének egyik formája. Viszont a szervezés is jogi bázisokon történik. Ebből folyik, hogy az államigazgatás jogi és nem jogi eszközeinek szembeállítása hibaforrásokra vezethet.

Végül megállapította, hogy a konferencia vitájára a lényeges kérdésekben a nézetek közelállása volt jellemző. Ennek természetszerűen elsődleges oka a résztvevő országok azonos politikai, társadalmi rendszere. Ez lehetővé teszi a intézményes kapcsolatok kialakítását, amiben már e konferencia is lényeges lépést tett előre.

A symposion a további kapcsolatok fenntartása céljából az alábbi határozatokat hozta meg: *1. a)* A konferenciák folytatása végett szükséges állandó iroda létrehozása, amely ezek szervezését összefogja. Ez az állandó iroda Pécsett működik. *b)* A symposionról megjelenő beszámolókat a résztvevő országok küldöttei eljuttatják Pécsre, valamint az egyes delegációk egymásnak is megküldik. *2.* A szervezéstudományi irodalom termékeit az egyes országok vagy a pécsi állandó irodán keresztül, vagy pedig közvetlenül egymásnak megküldik. *3.* A szovjet delegációt, amely elháríthatatlan akadályok miatt a symposionon nem jelenhetett meg, az állandó iroda tájékoztatni fogja a symposionról és felkéri, hogy tervezett felszólalásait küldje meg az irodának. *4.* Az állandó iroda gondoskodik a tanácskozás teljes anyagának publikálásáról, s azt az összes delegációknak megküldi.

A vitán elnöklő *dr. Pap Tibor* egyetemi tanár, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Tudományos Bizottságának elnöke megköszönvén a résztvevők aktív közreműködését kiemelte a tanácskozások jelentőségét a szocialista országok államigazgatástudománya előtt álló feladatok kollektív erőfeszítésekkel történő megoldása szempontjából s ennek mintegy szervezeti előfeltételeként is hangsúlyozta a symposion résztvevői által a nemzetközi együttműködés tekintetében elfogadott határozatok minél teljesebb megvalósításának szükségességét majd további tudományos sikereket kívánva zárta be az államigazgatástudományi symposiont.

Iváncsics Imre

Az ítéleti indokolás jogerejének kérdése

A tételes jogász — még az is, aki, mint e sorok írója egyidejűleg tanulta a jogot az egyetemen és a történelmi materializmust az egyetemen kívül, és akinek ez alapon szemléletét a jognak a politikával, a gazdasági-társadalmi viszonyokkal való összefüggése irányította — elfojthatatlan rezignációval nyugodott bele abba, hogy a szocialista rendre való áttérés kezdeti szakán a jogirodalmi megnyilatkozások zöme a politikai szempontokat vitatta meg, és jórészben háttérbe szorította a jogászság sajátképpeni, más szervekre át sem hárítható kötelezettségét: az egyes jogszabályok tartalmi felfejtését, értelmezését. A politikai-ideológiai telítettségű fej-

tegetésekről el kellett ismerni azok időrendi elsőségét, szinte kizárólagosságukat — ahogy a német szóhasználat szövegezte: a politikai szemlélet uralkodó volta, ein „Gebot des Tages" volt, az új jogrend kialakításának szükségszerű első etappeja. A politikai szempontok tisztázása, érvényrejuttatása, a régi jogszabályok — régi általában elfogadott jogi nézetek (amely utóbbiaknak a felülépítmény tartalmi körébe való bevonása ennek a politikai módszernek egyik időtálló igazsággá válása a módszernek fontos sikere, eredménye) a jogtudományban (jogalkotás, jogalkalmazási területen egyaránt) azt a szerepet töltötte be, mint az orvostudományban (itt is a gyakorlatra kihatóan értve) a Röntgen átvilágítás. Amikor tehát magunk is kényszerű jogirodalmi jelenségnek ismerjük fel az általános politikai szemléletnek a jogirodalomban való primatusát, — már a primátus szó használatával jelezni kívánjuk, hogy az elvi politikai-ideológiai munka mellett (és főképp *után*) a tételes jogász el nem ódázható kötelességének tekintse — a „Kleinarbeit" munkáját, a nyert eredményeknek az egyes jogterületeken és azon belül az egyes jogintézmények, egyes jogszabályok tárgyalását, nevezzük nevén a gyermeket: a jog-dogmatikai fejtegetéseket. (Mellesleg említjük meg panaszképp, hogy egyes szavak történeti reminiscenciaként fennmaradt népszerűtlensége, sokszor gyűlöletessége sokszor káros hatásokkal járt és különösen indokolt a panasz, olyankor, amikor csak a phonetikai egyezőség alapján pereratot kiáltottak egyes szavakra: a dogmatizmus elleni küzdelem félreértése keletkeztette a dogmatika elleni ellenszenvet. A szógyűlölet ilyen túlkapásaként említjük meg, hogy pl. „a községi jegyző" szóhoz kapcsolódó régi emlékek vonták maguk után, hogy a „jegyző" szót siettünk kiiktatni a terminológiából, de amikor az ugyancsak régi bűnökkel terhelt „szolgabíró" szó eltörlése is bekövetkezett, az új (átmenetileg használt) kifejezés a „járási főjegyző" volt, vagyis visszahoztuk az elátkozott szót is).

A jogdogmatika azonban akkor is érvényesült, amikor még napirenden volt a jogdogmatika szó szám-űzetése, mert ha kisebb számban is, már akkor is voltak olyan elfogadott — tartalmilag jogdogmatikai, de ennek nem nevezett — eredményei; a polgári jog területéről vett példa a reális teljesítés elve, a szocialista polgári jog jogdogmatikai munkájának egyik első, kiemelkedően hasznos eredménye.

Erre az általános szemlélődésre az aktualitást a Staat und Recht 1962. decemberi számában megjelent tanulmány adta meg, amely tanulmány szerzői Hans Nathan és Heinz Püschel, és témája a jogerőnek a szocialista perjogban való szabályozása.

E vonatkozásban a jogirodalompolitika területére esően, még legyen szabad azt a zárómegjegyzést megtenni, hogy a jogdogmatikai fejtegetések — amelyeknek soha sem szabad elszakadni (öncélúvá válni) a politikai-ideológiai elfogadott tételektől — olyan munkakört jelölnek meg, és éppen ezért közösségi szükséglet, hogy a jogászság ne hárítsa el a jog dogmatikai fejtegetéseknek egyedül a jogászságtól várható munkát, e munka teljesítését.

Térjünk rá az említett részterület — e cikk témáját felölelő — jogerő kérdésére, amit a hivatkozott tanulmány szerzői maguk is abból a szempontból tárgyalnak, hogy a jogerő milyen szabályozása kívánatos a szocialista jogrendben.

A szerzők végső állásfoglalása az a javaslat (2235 lap): Die Rechtskraft erstreckt sich auf die Entscheidung über die erhobene Ansprüche". A tanulmány előző fejtegetéseiből kiderül, hogy a szerzők ezzel az idézett szövegezéssel negatíve ki akarják zárni azt a nézetet, hogy a jogerő az ítéleti indokokra is kiterjedjen. Ez a vitakérdés a magyar joggyakorlatot is foglalkoztatta.

Noha a kérdés de lege ferenda van felvetve, a szabályozás jelenlegi és múltbeli helyzetének ismerete segítségül hívható az új szabályozás keresése közben.

A jogi szabályozás kettős feladatát valló felfogás — hogy egyrészt az igazságot (igazságosságot, másrészt a rendet kívánják szolgálni, biztosítani — ellentmondás nélküli, közkeletű. Nathan—Püschel bírálat alá veszi az Ordnungszweck—Gerechtigkeitszweck kettősségét — és ezt a bírálatot annyiban helyesnek kell elfogadni, hogy a burzsoá felfogás a két célgondolatot, két ellentétes, egymást kizáró pólusnak tekinti, a tanulmány sem tagadja a kettő elkülönülését, külön létezését, elkülönült jelentkezését, hanem a két gondolatot úgy tekinti, hogy azok „dialektikus egységet" alkotnak. Hiábavaló volna tagadni, kétségbe vonni, hogy vannak jogszabályok — az igazságosságot szolgáló vagy szolgálni vélő, jogszabályok mellett —, amelyek az igazság-igazságosság követelményeivel szemben, ennek kisebb-nagyobb mérvű elnyomásával, a rendet, a fegyelmet kívánják szolgálni, megteremteni. A rend biztosítása hívta életre a magánjog-polgári jog sok intézményét; elég példaképpen említeni a különböző magatartások számára előírt határidőket, közöttük az elévülést, alakszerűséget előíró szabályokat, és az eljárási jogokban még nagyobb a rendet szolgáló szabályok száma, — nem is tekinthető véletlennek, hogy a jogi nyelv „per*rend*tartást, telekkönyvi *rend*tartást" emleget.

Vitatlan, hogy a jogerő intézménye ugyancsak a rendgondolat terméke. Helyesen utal Móra Mihály az eljárásjogi tankönyvben, hogy a jogerő intézménye lényegileg a célszerűség követelménye. A célszerűség szó alatt bújtatja el a „rend"-et. A Nathan—Püschel tanulmányban említett „dialektikus egység" azonban éppen azt kívánja kidomborítani, amikor kifejtik, hogy a jogerőnek a burzsoá megalapozása, hogy a per nem folyhat in infinitum és annak egyszer be kell fejeződnie, téves és a tanulmány a jogerőnek a szocialista felfogás szerinti szükségességét — (amit a tanulmány is elismer) arra alapítják, hogy a bírósági határozat a szocialista törvényesség megvalósítása és ezzel együtt nevelő eszköz is („moralische Einflussnahme noch ungenügend bewusste Bürger), ami szükségessé teszi, hogy a bírói határozat — amelyet a népnek felelős bírák és a nép képviseletében működő ülnökök hoznak meg — így bizonyos ponton véglegessé váljanak, kötő-erejük érvényre jusson. Az esetek többségében valójában a bírói határozatok a szocialista törvényesség megvalósítói — de az is tagadhatatlan,

hogy vannak esetek, amikor a „jogerős" határozat nem felel meg az anyagi igazságnak, nem valósítja meg a szocialista törvényességet, sőt éppen szembekerült vele. A fellebbezés intézménye már nyíltan kifejezésre juttatja, hogy a bírói határozat hibás lehet, és ezért ad minden jogrend, (amit a „Gerechtigkeitszweck" követel) jogorvoslati lehetőséget, de még sajnos arra sincs teljes garancia, hogy a jogerős határozat már mindenképpen mentes minden hibától, Nathan—Püschel tannulmánya is számol azzal, hogy lehetnek jogerős határozatok, amelyek nem valósítják meg a szocialista törvényességet és ilyenkor „die Rechtskraftwirkung aufgehoben werden muss, wenn die Entscheidung ausnahmsweise nicht, oder nicht mehr der principiellen Anforderungen entspricht (2223 lap). Ezen a meggondoláson alapszik — a fellebbviteli ún. rendes jogorvoslati eszközökön felül — a rendkívüli jogorvoslatok intézménye, vagy a hasonló célt szolgáló végrehajtás megszüntetése, korlátozása iránti per, a Pp. 230. §-a szerinti per is. A rend és igazság szembekerülése tehát nem jelenti, nem jelentheti bármelyik szempontnak a másik szempontot teljesen kizáró egyeduralmát; mindkét szempont kénytelen engedményeket nyújtani (a primatus elsősorban a Gerechtigszwecket, az igazságszolgáltatási célt illeti) — egészében tekintve a jogrendet — kompromisszumszerű, bár ezt a kifejezést a hozzátapadó opportunista mellékíz miatt sokan nem kedvelik jogászaink között. (Újabb jelenség a szó ellenszenvre), amikor pedig általában elfogadott a jognak kiegyenlítő, a szembenálló, egyaránt védelemre érdemes érdekeknek harcát honoráló hivatása.

E kiegyenlítő megoldás keresése a jogerő problémája is.

A jogrend elképzelhetetlen a jogerő nélkül. Jogerő hiányában a per — perpetum mobile volna. A vita tehát nem, az intézmény léte, hanem a szabályozása körül forog.

A gyakorlatot legsűrűbben az a kérdés foglalkoztatja, hogy mire terjed ki az ítélet jogereje; közelebbről: az egyik nézet csupán az ítélet rendelkező részére korlátolja a jogerő beállását, a másik nézet az indokolásra — ami az ítéletnek szükségszerű és kötelező része (Pp. 220. § *d)* pont) kiterjeszti a jogerőt. (Látni fogjuk, hogy ez a második nézet sem érthető akként, hogy az ítélet indokolása a maga egészében jogerőre emelkednék). Melyik álláspont a helyes?

A kérdés felvethető a lex lata vonalán: melyik nézőpontot követi a törvény és a lex ferenda vonalán: melyik álláspontot kövesse a törvény?

A Pp. 229. § 1. bek. a jogerőt (annak hatását és e körül is vita folyik, hogy a jogerő elkülönül-e hatásától, vagy éppen a hatás jelenti a jogerőt, de erre a gyakorlat számára meddő kérdésre nem kívánunk itt kitérni) negatíve abban sűríti össze, hogy a keresettel érvényesített jog tárgyában hozott ítélet jogereje kizárja, hogy ugyanabból a tényekből származó ugyanazon jog iránt ugyanazon felek — ideértve jogutódukat is — egymás ellen új keresetet indítsanak, vagy az ítélettel már elbírált jogot egyébként vitássá tehessék. Korábbi perjogi törvényünk 411. §-a ugyancsak a „keresettel érvényesített jog"-ot emelte ki, és a német ZPO is „Erhobener Anspruch"-ot említ. Vajon a törvényszövegből kiindulva, mit kell a törvény álláspontjának tekinteni a jogerő terjedelme fentebb tárgyalt két kérdését illetőleg? A törvény kifejezetten nem mondja ki egyik „elméleti" álláspontot sem, egyszerűen nem nyilatkozik abban, hogy a jogerőt csak az ítélet rendelkező részére szorítja, sem arra, hogy a jogerőt az indokolásra is kiterjesztené. A codifikációnak egyébként is „műhely szabálya", hogy lehetőleg ne szögezze le magát valamely elméleti nézőpont, állásfoglalás mellett, hanem hagyja nyitva ezt a kérdést. A kodifikációs szövegezésnek ez az óvatossága, abban az esetben (és mértékben) okos, amikor a szembenálló teoretikus nézetek nem egymást mereven kizáró, vagy-vagy ellentétek. Önálló kifejtést is megérdemelne, hogy az ellentétes elméleti állásfoglalásoknak azt a tulajdonságát vizsgálják meg, hogy mennyiben törnek ezek a másik meggyilkolására, elvetésére, vagy mennyiben engesztelékenyek, egymás irányában concessio tevésekre alkalmasak. Ezúttal csak arra szorítkozunk, hogy reámutassunk, hogy a bennünket foglalkoztató két nézet ez utóbbi kategóriába tartozik, nem Toldi és Holubár párviadala, hogy jogos volna az egyik csónak, mint fölöslegesnek, víznek eresztése. A tudósok szerzői hiúságára (nem mindig és nem kizárólagosan) vezethető vissza, hogy bajvívó hősökként vonultatják fel teljes fegyverzettel a maguk nézeteit; az írói temperamentum tagadtatja meg velük a nézetek „békés egymás mellett élésének" elvét. (Ez nem vonatkozik a kibékíthetetlen világnézeti ellentmondásokra.)

Így van ez a tárgyalt problémák körül is. A „keresettel érvényesített jog"-nak az efelől hozott döntésnek a törvényszövegben való szerepeltetése ad alapot annak az értelmezésnek, hogy a törvény a jogerőt a rendelkező részre szorítja, mert a rendelkező részben juttatja kifejezésre a törvény az érvényesített perbeli követelés felőli bírósági döntést. Hosszabb ideig a jogerőnek a rendelkező részre való korlátozását fogadta el gyakorlatunk, de az ítéletek igen ritkán vallottak színt abban az irányban, hogy a bíróság azt vette volna alapul, hogy a törvény a jogerőnek a rendelkező részre szorításának elméleti álláspontját tette volna magáévá — és ennek folytán kötelezővé. Az ítéletek éppen úgy húzodoztak az elméleti álláspont (annak kizárólagossága) kimondásától, mint maga a törvényhozó.

Nathan—Püschel tanulmánya is mint fentebb már említettük — leszögezi magát lex ferenda szempontból is. A záró tézisük második pontja szerint: „Die Rechtskraft erstreckt sich auf die Entscheidung über die erhobenen Ansprüche" (2235. §) és a vita kérést illetően még élesebb a szerzők álláspontja, egy másik kifejtésükben: Es reicht daher *im Regelfall* (az aláhúzás tőlem ered. *B. S.)*, völlig aus, dass das Urteil nur in seinem Tenor (ez egyenértékű kifejezés-e a rendelkező résszel?) in Rechtskraft erwachst" (2233 l.). Ez utóbbi idézetből aláhúzzuk az „im Regel Fall" kifejezést, amely a szélsőséges egyoldalúságot enyhíti, a könyörtelen kiengesztelhetetlenséget tompítja.

A rendelkező résznek a jogerő szempontjából való egyedüli irányítása, irányadó volta tekinteté-

ben a szerzőknek az „Ordnungsgedanke-Gerechtigsgedanke" kifejtett arra az említett álláspontjára utalnak (a szerzőkkel szemben), hogy a kettő együtt „eine dialektische Einheit". Rendelkező rész és indokolás technikailag elkülönül, de a kettő együtt „dialektische Einheit", alkotja az „ítéletet", amelynek a jogerejéről van szó. A rendelkező résznek, és az indokolásnak szétszakítása a szerzők által sem intencionált azzal a következéssel jár, hogy a megítélt — valamilyen jogcímen fennálló, vagy fenn nem álló követelést jogcímmentessé, abstrakttá teszi. Valójában ilyen fajta felfogás élt a római jogban: a megítélt követelés jogalapja: az ítélet volt; a követelés fennáll, mert fennállását az ítélet kimondja. Ezt a nézetet viseli magán az actio iudicati római jogi ismert teoriája. Ez feleleventette a megítélt követeléseknek az ítélet alapján való fennállását, különösen az ítélet helytelensége esetére. (A „helytelenség" azonban feltevés, főképp a vesztesfélben élő vélemény, nem biztos, hogy „tény" — de ezt a kérdést is mellőznünk kell, bár más vonatkozásban erre visszatérünk). Vajon az eleven élet világában elfogadható-e a követelésnek a jogcímtől való elszakítása, absztrakttá tétele; Akárminő vonatkozásban merül fel a bírósági eljárásban a jogerő kérdése, a „jog ugyanazonosságá"-nak a megállapítása szükségessé válik, és ez irányban a tájékoztatást nem a rendelkező rész, hanem rendszerint az indokolás nyújtja. Nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a törvény idézett 220. §-a az „elbírált jog"-on felül arra is utal, hogy ugyanabból a tényalapból származó jogra vonatkozik-e az új kereset. A tényalap ugyanazonossága a rendelkező részből nem, hanem az indokolásból állapítható meg. Az a felfogás, amely kizárólag a rendelkező részre korlátolja a jogerőt (a jogerőre való képességét) azonkívül, hogy absztrakt jellegűvé alakítja a követelést, formalista is. A rendelkező rész valójában rendszerint abstract jelleget mutat, az elutasító ítéletnél ez még némiképp érthető, de a marasztaló rendelkezés is — pl. pénzbeli marasztalás esetén csak a fizetendő összeget jelöli meg, anélkül, hogy a megítélt követelés jogcímét is tartalmazná. Kötelesrész iránti perekben olvasható volt olykor kivételesen a rendelkező részben, hogy a bíróság felperest valamely pénzösszeg fizetésére kötelezi kötelesrész, vagy kötelesrész kiegészítése címén. Az első — túlnyomóan követett — esetben a jogcím megállapítás nem volna jogerőre képes — a másik kivételesnek mondott esetben a jogerő a jogcímre is kiterjed és mindkét eltérő eredmény ugyanazon egy elv alkalmazásaként állana elő. Kézenfekvő, hogy ezt a helyzetet nem lehet elfogadni. A jogerő nem függhet attól, hogy a jogcím a rendelkező részbe is bekerült-e vagy csak az indokolás tartalmazza.

Amit eddig elmondottunk, ez csak negatív hatályú — a jogerőnek a rendelkező részre szorítása, a jogerőre való képességnek az indokolástól (sine discrimine) való megtagadása nem lehet kötelező jogszabály, nem lehet helyes jogszabály. E negatívum azonban még nyitva hagyja azt a további kérdést, hogy az indokolás egészében-e vagy meghatározott részében képes-e a jogerőre?

A törvény hallgatása a vitakérdés felől ellentétes határozatokra vezetett, nemcsak nálunk, hanem más országok bírói gyakorlatában is. És ez így van rendjén — bármily különösnek is tessék első látásra az ilyen kijelentés, különösen egy olyan területen, ahol éppen a jogbiztonság az egyik vezető gondolat.

A törvény (a törvényhozó) sokszor kerül abba a helyzetbe, hogy az élet számtalan változatának egyaránt megfelelő, kielégítő megoldást tudjon adni valamely általános körülírással, és az sem járható — a változatok kimeríthetetlensége, új változatok felmerülésének lehetősége miatt — hogy széleskörű casuistikus rendelkezéseket iktasson be a törvénybe (amit egyébként a szocialista kodifikáció teljes tudatossággal el is hárít magától). Ennek a törvényhozói dilemmának a megoldása, hogy a törvény nem foglal állást egyik vitázó álláspont mellett sem, vagy valamely olyan általános körülírásra (ahol a generális clausula hol kisebb, hol nagyobb intensitással mutatkozik), amely lehetőséget ad (egyben kötelezettséget is ró) a bíróságnak, hogy az esetnek a jogszabályban nem említett különlegességeivel számolva hozzon eseti — az esetnek megfelelő, és az első általánosításba is bele illő — tehát a jogszabályt nem sértő — eseti döntést. Persze a bíróságra áthárított eseti döntési jog hibaforrásul szolgálhat; gondoljunk csak például a turpis causa kategóriájára, ahol az eseti döntés egyaránt hibás, akár azzal, ha a turpitudotól az eseti tényállást mentesíti, akár azzal, hogy a turpitudót megállapítja. De a törvény kétségtelen tartalma mellett is adódnak a jogalkalmazásban téves ítéletek. A bíróságra bízás (a bíró nagyobb mozgási szabadsága) esetén a szabadsággal való élés körül a hiba elkövetésének valószínűsége még csak nem is nagyobb, mint a kétségtelen tartalmú jogszabály esetén. Az egyik esetben a bírói értékelés, a másikban a bírói értelmezés mutatkozhat hibásnak. Sőt az sem volna merész, ha azt állítanók, hogy az értelmezés (ahol a törvény kötöttsége a jogszabályhoz nagyobb) inkább ad lehetőséget a helytelen alkalmazásra, mint a bírói értékelés — ahol a jogszabály gyakorlatának bizonyos élettartama után a bíróság kialakult (casuistikus) állásfoglalásfoglalásai már hathatósan segítik a bíróságot és védik meg a hiba elkövetésétől.

A „rendelkezőrész-indokolás" jogerő vitájára vetítsük rá az elmondottakat.

Az első megjegyzés: a bírói gyakorlat tényleges adottságainak feltárása azt mutatja, hogy kezdetben a jogerőnek a rendelkezőrészre szorítása nyert hangsúlyozást, mert az a nézet a maga kategorikussága okából szinte érvül kínálkozott a bírói határozat „jogszerűségének" biztosítására. De, amikor egyremásra vetődtek fel esetek, ahol a res iudicata kérdésében való állásfoglalásnál elhárítatlan volt az indokolás figyelembe vétele is, a bíróság hallgatólag túltette magát a jogerőnek a rendelkezőrészre való szorításának elvén és bizony — anélkül, hogy a legtöbb esetben kitért volna az „elvi" kérdésre a jogerőnek az indokolásra való kiterjesztését fogadta el alapul a döntés; via facti a kifejezetten el nem fogadott elvre, a jogerőnek az indokolásra való kiterjesztése álláspontjára helyezkedett. Igen helyesen

mondotta már Groschmid, hogy a bíró bölcsen teszi, ha bizonyos dolgokról hallgat. Az idevágó gyakorlati döntések felsorakoztatását fölöslegessé teszi Schönwitzky Bertalannak, a „Magyar Jogászegyleti értekezések és tanulmányok c. folyóirat 1933. évi 1. számában a mi szűkebb vitakérdésünkről közzétett tanulmánya. A tanulmányból a Curia egyik elvi állásfoglalására utalunk, amely elvetette a jogerőnek a rendelkező részre való szorításának elvét, de egyben az indokolás jogerőre alkalmasságát sem engedte nagy általánosságban, nyaklónélkül alkalmazhatónak, hanem az indokolásnak csak azon részeit tekintette jogerőre képesnek, amelyik „határozatjellegűek". A magunk részéről a „határozatjellegre" való utalást sem tartjuk eredményesnek, minden esetben beváló iránymutatásnak, mert maga a kifejezés „úszó határjellegű". A határozat jellegre való utalás a bizonytalanságot nem szünteti meg, mert sokszor éppen ott jelentkezik kétség, hogy az indokolás valamely kijelentése (állásfoglalása) „határozat jellegű"-e. A bíróság a jogerőre emelkedett ítéletben például az igény alapjául szolgáló követelés megítélése során az ügylet érvényességét mondotta ki — persze nem a rendelkező részben, hanem az indokolásban. Vajon egy második perben — amely (egyszerűség okából tételezzük fel ezt a helyzetet) egy további vételárrészletet kíván érvényesíteni — jogerősnek, elbíráltnak tekintendő-e az ügylet érvényessége, amelyet tehát újból vitássá nem lehet tenni, vagy pedig az újabb perben is elbírálandó az érvényesség kérdése. Ez utóbbi álláspont is megszólalt több döntésben, és nemcsak a folytatólagos vételárrészlet iránti perben. Viszont az ellenkező álláspont is érezteti erejét azokban az irodalmi nézetekben, amelyek az indokolás jogerősségét, kötő erejét megtagadják, de mégis, bár kisebbfokú érvényesüléshez juttatják a korábbi döntést azon a hátsó ajtón, hogy a második per bírája „figyelembe fogja venni", mérlegelési körébe vonja, a korábbi perbeli döntést és lehetőleg kerülni fogja, hogy ellentétbe kerüljön az előző döntéssel. Ez a nézet a kompromissumos állásfoglalások közé tartozik, amelyekre indokolt a kompromisszum opportunista mellék íze.

A bíróság eseti döntésére való bízás helyességének megerősítésére szolgálnak a most következő kifejtések.

Kohler egy kisebb tanulmányában írta a reá jellemző temperamentumos kijelentéssel, hogy a „jogerő sem lehet sérthetetlen szentség"; ott is arról volt szó, hogy a jogerős döntés az anyagi igazsággal került szemben. Náthán—Püschel tanulmányának az a tétele, amely az indokolás jogerejét megtagadja, kétségtelenül nagyobb tért hódít az anyagi igazság érvényesülésének, és újabb vitathatóságnak. Mi magunk is Kohler idézett kijelentésével egyetértve, az újabb vitathatóságot az anyagi igazság érvényrejuttatása terén igen jelentékeny eszköznek tartjuk, eszköznek, amelyet éppen az anyagi igazság érvényre juttatását szolgáló célja tesz értékessé. A magyar valorizációs gyakorlat nyújt egy igen érdekes példát az újabb vitathatóságra. A bíróság a peresített követelést, amely az időközben bekövetkezett pénzromlás folytán jelentéktelenné zsugorodott, jogerősen megítélt és az indokolásban megállapította a követelés fennállását. Utóbb a felperes — a valorizációs gyakorlat kialakultsága idején — újabb pert indított az eredeti összegében már megítélt követelés valorizálására. Ebben a második perben alperes a követelés fennállása kérdésében vitát támasztott, amivel szemben a felperes a res iudicata alapján a követelés fennállása kérdésében a vita támasztást, mint a jogerő megsértését kizártnak tekintette. A fölvetődött kérdés itt annyival élesebb, mert ugyanazon követelésről (nem egy másik követelésre való kiterjesztéséről) van szó. A bíróságot nyilván az a gyakorlati meggondolás is vezethette, hogy az alperes a követelés eljelentéktelenedése okából sem tartotta érdemesnek a vitát — de igazságosnak érezte, hogy a már komoly terhet jelentő perben az alperes ne legyen elzárva a követelés fenn nem állásának vitathatásától. A jogerő helytfoghatóságát (azt, hogy az első perbeli ítélet tárgya és az újabb kereset tárgya ugyanaz) vitató álláspont ellenében nemcsak az anyagi igazság érvényrejuttatásának magasabb szempontja szögezhető szemben hanem az az ellenvetés is tehető, hogy helytelen az eredeti követelésnek és a második perbeli követelés azonosságának megállapítása. A második perben érvényesített valorizációs igény más igény, mint az eredeti megítélt követelés. Az első döntés jogerejét vitató álláspont olyan érveléssel szemben, hogy — az igények különbözőségének elfogadása esetén és a megítélt (alap) követelés fennállása „jogerős" tehát vitássá nem tehető és a valorizációs perben is megtámadhatlan, és a valorizációs perben már csak a valorizáció helytfoghatósága tekintetében — amely az első döntésnek tárgya nem volt, tehát a valorizációs kérdések „nyíltak" az első döntés jogereje után is nyitva maradtak; — némi tetszetőséggel lép fel, de még sem fogadható el véglegesnek.

Érdemes ezzel a kérdéssel a valorizációs pertől elszakadva is foglalkozni.

Pp. 229. §-a már idézett szövege is az új perindításnak tilalmát emeli ki és ezzel congruens a Pp. 130. § d) pontja (a res iudicata esetére), amely az új keresetlevélnek tárgyalás nélküli elutasítását mondja ki. De jelentkezhetik a jogerő megállapítása akként is, hogy az új kereset tárgyalását nem zárja ki, hanem csak szűkebbre szorítja a jogerő vitathatlanságot rendelő szabályát, anélkül, hogy az új kereset tárgyalását kirekesztené. Ilyen helyzet éppen az indokolás valamely tételének jogerővel való ellátása esetén adódhatik. A vételár további részletének már említett példája esetén, ha a vételügylet fennállását, érvényességét kimondó indokolásbeli kijelentésének a jogerőre való képességét elfogadjuk és a vételügylet érvényessége már nem vitatható, akkor is vitatható témákat nyújt az új kereset: például a peresített vételár részlet iránti újabb kereset elutasítása kérhető elévülés, vagy egyéb, de a vételügylet érvényességére vonatkozó jogerősséget nem érintő — jogcímeken. A jogerő elismerése mellett egyéb területen is adódhatik ilyen — az új kereset elvi el nem utasíthatósága esetén az új perben vitatható, és ott első ízben eldöntendő kérdések „érdemi" tárgyalása. A magyar jogalkotásban tételes jogszabály is felhozható pél-

dául. Az 1908: LVII. évi üzletátruházási törvény 5. §-ának rendelkezése (noha a szocialista jogrendben a törvény talajtalanná vált) kimondotta volt, hogy az üzletátruházó elleni perben hozott marasztaló ítélet jogereje — amennyiben a per folyamatba létéről az üzlet átvevőjének tudomása volt, az üzletátvevőre is kiterjed, azon további feltétel mellett, hogy a peresített követelésért az üzletátvevő a törvény értelmében felelős. (Ez utóbbi megszorítás arra utal, hogy az átvevő felelőssége az üzletből eredő, az átvevő előtt ismert, vagy kellő gondosság mellett megismerhető követelésre áll fenn). Nyilvánvaló, hogy a jogerőnek az üzlet átvevőre való kiterjesztése nem egyértelmű a perben marasztalt üzletátruházóra nehezedő jogerővel. Az üzletátvevő ellen az üzletátruházóval szemben hozott ítélet jogerőssége alapján sem lehet végrehajtást kérni. Ennek a jogerőnek a jelentősége abban áll, hogy az üzletátvevő nem vitathatja az ellene indított perben a megítélt követelés fennállását nem teheti vitássá — de igenis védekezhet például azzal, hogy a követelés „nem az üzletből eredő". A jogalkotás tehát maga ad példát arra, hogy a jogerőnek egy részterületre szorítkozása az új keresetet nem hogy kizárná, de esetleg éppen szükségessé teheti. A most tárgyalt eset jogerő különlegességére egy más vonatkozásban még visszatérek.

Előbb azonban még néhány — ugyancsak a jogerő tárgyi terjedelme körébe tartozó — különleges jogerő alakzatokra kívánok vázlatosan reá mutatni.

Az 1883: XXV. törvény 21. §-a azt írja elő: hogy 8%-nál magasabb kamat biztosítására vagy kielégítésére a bíróság végrehajtást el nem rendelhet, nem foganatosíthat. A témánkra tartozó vonatkozás az, hogy a jogerős határozattól a rendelkezés (tilalom) *nem* az ítélet teljes egészére, hanem csak a túlkamatot megítélt részre vonja el a jogerő hatást; a végrehajthatóságot, a telekkönyvi bejegyzést. Hiába „jogerős" a tilos túlkamat megítélése — e részében a jogerő nem áll be — az én terminológiám szerint az áljogerő áll előttünk — még pedig az ítélet kezdettől fogva ilyen. Más esetekben utólag — az ítélet hozatalát követő időben beállott változások folytán — jelentkezik a jogerő elvonása. Lényegileg ez megy végbe a végrehajtási megszüntetési perek esetén — aminek legszélső esete az ítéletig is előírt teljesítésnek a jogerő beállását követő időben fellépő gazdasági lehetetlenülés (aminek figyelembevétele már a burzsoájog uralma idején is kétséges volt). A jogerő utólagos elvonása jelentkezett a versenyjogban is — a felperes pernyertes versenytárs — az alperest kötelező abbanhagyási magatartása megsértése esetére sem illeti meg a végrehajtási jog, ha az ítélet utáni időben versenytársi minősége megszűnt. Áljogerő jelentkezik az 1937. XVIII. tv. 5. §-ában is, amely elrendeli, hogy az exterritoriolitás sérelmére meghozott — „jogerőssé" vált — ítélet alapján elrendelt végrehajtás is az ott adott tényállás esetére abbanhagyandó. A törvényszöveg látszatra mintha csak a jogerő végrehajthatóságát vonná el az ítélettől; valójában az ítélet egyéb jogerő hatásai is elesnek. Új per indítása nem tilalmas, az ítélet megállapításai nem vitathatlanok. E helyütt csak az ilyen ítélet áljogerő jellege miatt került megemlítésre. Ma is gyakorlati az áljogerőnek egy rejtettebb alakzata — az én terminológiám szerint a „kicsaklizott" ítélet esete. (A „kicsaklizott" szó használatától jó ideig idegenkedtem, hogy az irodalmi nyelvben a szónak nem lehet helye. A szó mostani felhasználására egyrészt a szó nélkülözhetlensége, más szóval pótolhatlansága és Jókai példája bátorított fel, aki a Fekete Gyémántok egyik alakjának a szájába adja: „nem engedem magam kicsaklizni".) A rosszhiszeműen elért jogerővel való visszaélés az irodalomban sokszor tárgyalt kérdése a gyakorlatban is felüti a fejét. A felperes az alapon vált elsőfokon pernyertessé, hogy az alperes nem tudott eleget tenni a reá nehezedő bizonyítási tehernek, hogy a felperes követelése megszűnt. Az alperes még a fellebbezési, vagy perújítási határidőben azonban megtalálja a követelés kiegyenlítéséről a felperes nyugtáját. A felperes azonban kijelenti, hogy az ítéletet nem létezőnek tekinti és az alperes ebben megnyugodva nem él fellebbezéssel, vagy perújítással. A perújítási határidő letelte után az ítélet alapján végrehajtást kér. Nem mindig áll rendelkezésre a jogtalan végrehajtáskérés elhárítására a végrehajtás megszüntetési keresethez szükséges post factum (a fent felételezett tényállás szerint a felperes kijelentése ilyen post factumként felfogható). A magyar gyakorlatban adódott, hogy a felperes szövetkezet a köztisztviselőnek nyújtandó kölcsönt úgy bonyolította le, hogy előbb perelte kölcsönvevőjét, ellene mulasztási ítéletet eszközölt ki (vagy esetleg bírói egyezséget kötött) és ennek alapján végrehajtást vezetett alperes ellen és letiltotta annak tisztviselői fizetését, és a végrehajtási zálogjog birtokában folyósította a kölcsönt, és egyidejűleg közölte a „harmadadóssal" az intézménnyel, amelynek szolgálatában a kölcsönvevő állott, hogy újabb értesítésig a fizetési hányad visszatartását nem igényli. Volt azonban eset, hogy az alperes — már a végrehajtás letiltása után elállott a kölcsönfelvételétől. Utóbb — a szövetkezet folytatni kívánta az eljárást — és a fizetési hányad visszatartását igényelte. A német gyakorlat hasonló esetben a BGB 826. §-át használta fel a rosszhiszemű magatartás megtorlására, de ennek részletkérdésével itt nem foglalkozhatom. Ma már nálunk a Ptk. 5. §-a (a joggal való visszaélés) adhat orvosszert a kicsaklizott ítélet megtorpedózására.

Az áljogerő kategóriájához közel esik az irodalomban is vitatott „semmi" ítélet esete. Ilyenkor van ítélet, sőt „jogerős ítélet" is, de az ítélet még sem érvényes „semmi ítélet". A Pp. talaján is jelentkezhetik ilyen semmi ítélet. A Pp. 101. § 2. bekezdése szerint, ha a hirdetményi idézés elrendelésének alapjául felhozott valószínűsítő tények valótlannak bizonyultak és a fél erről tudott, vagy kellő gondosság mellett a valótlanságról tudhatott volna — a hirdetményi kézbesítés és az azt követő eljárás érvénytelen. A valószínűsítő tény valótlansága, a valótlanságról való tudomás abban a stádiumban következik, amikor a per maga már jogerős ítélettel be is fejeződött — a meghozott ítélet is (az ezt követő érvénytelen eljárás körébe az ítélet is beletartozik), az ítélet „érvénytelen". Van tehát íté-

let — de az a törvény erejénél fogva (persze a törvényben megszabott feltételek esetében) ugyancsak „érvénytelen". A Pp. azonban mintha csak arra gondolt volna, hogy a valótlannak bizonyulás még az eljárás folyamán derül ki és nem adott szabályt arra, hogy az eljárásnak befejezése után miként juthatunk el az ítélet „érvénytelenség"-ének megállapításához. Ugyanez a hézag mutatkozik a Pp. 112. § 2. bek. szabályában, hogy a félbeszakadás tartama alatt tett minden bírói rendelkezés (tehát az ítélet is) „hatálytalan". „Érvénytelen" „hatálytalan" ítélet — semmi ítélet. A jogerősségi látszat ellenére nincs jogerő, az áljogerő mellé sorakozik fel a látszat jogerő. A korrekciós jogszabályról a Pp. 101. § az eljárás tartama idejére még gondoskodik, a bíróság hivatalból mondja ki az érvénytelenség következményeit, de már nincs szabály, ha az eljárás érvénytelensége az eljárás befejezése után derül ki, és semmi korrekciós rendelkezés nincsen a 112. §-ra vonatkozóan.

Röviden még reá kell mutatni arra, hogy a jogerőnek a rendelkezőrészre való szorítása és ami azzal együtt jár, az indokolás jogerőre emelkedésének kizárása egyszerűen tarthatatlan az elutasító ítélet esetén. A rendelkező rész egyetlen tartalma — elhanyagolva a költségmarasztalásra vonatkozó döntést — az elutasítás is csak az indokolásban beszél arról, hogy tulajdonképpen mit utasított el a bíróság, mi válik jogerőssé. Viszont a jogerő megszűkítésének kétségtelenül megvan az a rugalmassági előnye, hogy egy későbbi perben az igazság megkeresésének nem áll útjában az indokolásba foglalt — de ezen tétel szerint jogerőssé nem váló állásfoglalás. (Ide kívánkozik a prae iudiciumnak az igazság kereséséhez való viszonya, de erre itt nem térhetünk ki).

Ha elvileg állást foglalunk a jogerőnek az indokolásra való kiterjesztése mellett, nem hunyhatunk szemet az előtt, hogy az indokolásbeli megállapítások a jogerőben való részesítés szempontjából nem egyforma erejűek. A jogbiztonság, a jogviszonyokra történt bírói állásfoglalás stabilitásának megszilárdítása a jogerő intézményét szükségszerűvé teszi, de ugyanakkor az objektív igazság keresésének lehető szabad érvényesülésének nyitott ajtót kell nyújtani. Az ellentétek synthesise az a megoldás, hogy a törvény eseti döntéseire — az esetekből kialakuló állandósuló állásfoglalásokra kell bízni még a szokásjog ellenzőinek is, hogy az indokolásból mi alkalmas jogerőre, mi nem.

Beck Salamon

A munkaügyi viták elintézésének új szabályozása

A Munkaügyi Minisztérium a közelmúltban új jogszabálytervezetet dolgozott ki a munkaügyi viták elintézésének szabályozásáról, amely javaslat — jogszabály formájában történő kibocsátása esetén — a Munka Törvénykönyve XVII. fejezetét több irányban módosítaná. A tervezetet a Minisztérium nyilvános vitára bocsátotta,[1] amelynek keretében 1963. május 21. napján a Magyar Jogászszövetség munkajogi szakosztálya a tervezetet ankéton megvitatta.

A bevezető előadást *dr. Nagy László*, a Munkaügyi Minisztérium főosztályvezetője tartotta. Tájékoztatójában mindenekelőtt utalt a szabályozás időszerűségére. A Munka Törvénykönyve több mint 10 éves. Az elmúlt időszak alatt a vállalatoknál lényeges fejlődés volt tapasztalható mind a vállalati munkaszervezés, mind az egyeztető bizottságok működése tekintetében. Ez tette lehetővé, hogy az egyeztető bizottságok szervezeti átalakítását és hatáskörének bővítését napirendre lehetett tűzni. A változtatás annál is inkább szükséges, mert az egyeztető bizottságokra vonatkozó jogszabályok többé-kevésbé kísérleti jellegűek és megérettek a feltételek ahhoz, hogy azokat új rendezés váltsa fel. A lefolytatott vizsgálat szerint az egyeztető bizottságok az ügyek 70—80%-át kielégítő módon intézik el. Így a tervezet egyik súlyponti kérdésévé a vállalati egyeztető bizottságok hatáskörének kiterjesztése vált. A tervezet szerinti minden munkaügyi vitában — egyes vezető állású dolgozók vitáinak kivételével — elsőfokon az egyeztető bizottság jár el. Ez azt jelenti, hogy olyan ügyeket is az egyeztető bizottság elé kell vinni, amelyek eddig közvetlenül a bírósághoz tartoztak (üzemi baleseti ügyek, leltárhiány megtérítéséből eredő viták, szövetkezetek és magánmunkáltatóknál foglalkoztatott alkalmazottak vitái). A javaslat ezzel annak a kívánalomnak akar eleget tenni, hogy a viták felmerülésük helyéhez minél közelebb nyerjenek elintézést. A tapasztalat ugyanis azt mutatja, hogy az ügyek 80—90%-a olyan jellegű, amely a helyszínen rövidebb idő alatt könnyebben bírálható el (pl. üzemi baleseteknél annak a kérdésnek eldöntése, hogy volt-e óvórendszabálysértés, vagy leltárhiány megtérítése iránti ügyekben a boltegység dolgozói részére mérleg rendelkezésre állt-e stb., a helyszínen könnyebben eszközölhető.).

Nem oldja meg a tervezet a munkajogi igény elévülésének problémáit, mert ez az anyagijog területére való kiterjeszkedést jelentene. Nem lehet ma még kiküszöbölni a területi egyeztető bizottság és a bíróság jelenleg fennálló párhuzamos hatáskörét, amelynek megszüntetése ugyan kívánatos lenne, de a bíróság túlterhelésével járna.

A tervezet szerint az egyeztető bizottság tagjai választással nyerik el megbízatásukat, ami alapvető változást jelent a jelenlegi állapothoz képest. Az állandó elnöki megbízatás gondolata az ügyintézés biztonságát kívánja szolgálni. Nagyobb létszámot foglalkoztató vállalatnál több egyeztető bizottság is alakítható, ami az ügyek felmerülési helyükhöz közel történő elbírálását kívánja előmozdítani.

A továbbiakban dr. Nagy László a határidők problémájának tárgyalására tért át. Utalt arra, hogy a határidők egységes szabályozása szükségszerű kívánalomként merül fel. A bírói eljárás analógiájára a 15 nap mutatkozott megfelelőnek, mert a tapasztalatok azt mutatják, hogy a munkaügyi panaszok kétharmad része e határidő alatt beérkezik. Ha pedig a panaszos e határidőt önhibáján kívül mulasztja el, a tervezet a kimentés lehetőségét részére biztosítja.

Ami a tervezet jogszabályszerkesztési kérdéseit illeti, az előadó

[1] A jogszabálytervezet a Munkaügyi Közlöny 1963. évi 8—9. számának és a Munka c. folyóirat 1963. évi 5. számának mellékleteként jelent meg.

utalt arra, hogy a Munka Törvénykönyvének más fejezeteit a javaslat csak annyiban érinti, amennyiben egyes eljárási kérdésekről van szó. Ezeket a rendelkezéseket a tervezet részletesen felsorolja.

Nagy László bevezető előadása után széleskörű vita bontakozott ki, amelyben felszólaltak *Hámori Vilmos, Máltás György, Badiny Gyula, Bihari Sándor, Bereczky József, Weltner Andor, Major László, Martos Pál, Komáromy István és Ungvári Dezső.* A felszólalók a tervezettel általánosságban és részleteiben is foglalkoztak. Az érintett fontosabb kérdések lényegében a következők voltak:

1. *Egyes jogforrási kérdések*

A tervezet indokolása több helyen hivatkozik arra, hogy a részleteket a munkaügyi miniszternek a SZOT-tal egyetértésben kiadott rendelete fogja szabályozni. Ebből következik, hogy a Munka Törvénykönyve minisztertanácsi szinten szabályozott végrehajtási utasításának módosítása alacsonyabb jogforrás útján történnék és ez a rendezés az Mt. és az Mt. V. eddigi rendszerét is feleslegesen megbontaná. A probléma annál is inkább érdeklődésre tarthat számot, mert a végrehajtási utasításban szabályozásra kerülő rendelkezéseket nem ismerjük *(Weltner, Badiny).*

2. *Az egyeztető bizottságok szervezeti kérdései*

Általában helyesléssel fogadták a felszólalók, hogy az egyeztető bizottság valamennyi tagját a dolgozók választják. Ez az üzemi demokrácia újabb megnyilvánulása. Helyesléssel találkozott az a megoldás is, amely szerint az egyeztető bizottságok három tagú tanácsban fognak eljárni, mert ez kizárja a szavazategyenlőséget és az ebből eredő bizonytalanságot *(Máltás).* Viszont kifogásolták a közös egyeztető bizottság fenntartását, sőt működési körük kiterjesztését minden olyan munkáltatóra, ahol eddig egyeztető bizottság alakítható nem volt (pl. kisipari szövetkezetekre, magánmunkáltatókra), minthogy az érintett munkáltatóknál munkaviszonyban álló dolgozóktól távolálló szervek aligha vannak abban a helyzetben, hogy a viták sajátosságait ismerjék, nem beszélve arról, hogy az említett dolgozókkal kapcsolatuk nincsen, így létjogosultságuk erősen vitatható *(Weltner, Komáromy).*

A területi egyeztető bizottságok fenntartásának szükségességét egyes felszólalók szintén kétségbevonták és arra hivatkoztak, hogy a bírósági ügyek felszaporodásától való félelem nem indokolja a területi egyeztető bizottság létjogosultságát. Az a helyes kívánalom, hogy a vitákat felmerülésük helyéhez közel döntsék el, szintén a munkaügyi vitának bíróság elé való vitele mellett szól. Nevezetesen a járásbíróságok járási szinten végérvényesen dönthetnek, míg a területi egyeztető bizottság csak megyei szinten tudja a vitás ügyet elbírálni *(Hámori).* De ha a tervezetben foglalt megoldás szerint a területi egyeztető bizottságot fenntartják, úgy ki kellene mondani, hogy csak az egyeztető bizottság kizárólagos hatáskörébe tartozó ügyekben járhat el. Ellenkező esetben a bírósági útra vihető vitás ügyekben voltaképpen négyfokú jogorvoslati rendszer alakulna ki, ami viszont az ügyek elintézésének elhúzódásán kívül a fórumok számát feleslegesen szaporítaná és a jelenlegi nem kívánatos párhuzamos eljárási rendszert tartaná fenn *(Weltner).* Szükségesnek látszik, éspedig a fellebbezés folytán a területi egyeztető bizottsághoz kerülő ügyek kapcsán annak kimondása, hogy a területi egyeztető bizottság az elsőfokú határozatot csupán a megfellebbezett rész tekintetében vizsgálhatja felül *(Máltás).*

3. *Az egyeztető bizottságok hatásköre*

A tervezetnek az a rendelkezése, hogy minden munkaügyi vitában — a vállalat igazgatójának és helyetteseinek, valamint a miniszter, vagy magasabb szerv által kinevezett más vezetőállású dolgozó munkaügyi vitáinak kivételével — elsőfokon az egyeztető bizottság jár el, szintén élénk vitát váltott ki. E javaslat többféle szempontból került megvitatásra, amelyeket az alábbiakban foglalhatunk össze:

a) Többen aggályosnak tartották, hogy az üzemi baleseti kártérítési ügyek és a leltárhiánnyal kapcsolatos viták az egyeztető bizottság elé kerüljenek. Leltárperekben a bíróság a leltárfelelősség alakulására vonatkozó értelmezési szabályokat kialakította, számtalan kérdésben az ítélkezési gyakorlat egységes és a kialakult gyakorlat megismerése az egyeztető bizottság tagjai részére igen komoly problémát jelent. Főként leltárperekben okozna különös nehézséget a kialakult helyes gyakorlat megbontása *(Martos, Bihari).* Üzemi baleseti ügyekben főként az orvosi kérdések eldöntése és a bonyolult összegszerűségi kérdések szintén jelentős nehézségeket okozhatnak, ami csak az ügyek elintézésének elhúzódását eredményezheti *(Ungvári).*

Említés történt arról is, hogy egyeztető bizottság előtt folyó eljárás részleteit jogszabály nem rendezi és kérdéses az, hogy az egyeztető bizottságok a hatáskörük kiterjesztése esetén fokozott feladataiknak eleget tudnak-e majd tenni. Éppen ezért legalább a minimális eljárási biztosítékokat kellene az új jogszabályban rendezni. Pl. a tapasztalat szerint az egyeztető bizottsági határozatok indokolásából sokszor nem derül ki, hogy a mérlegelés alapján hozott döntéseknél milyen bizonyítékokat vettek figyelembe *(Bereczky).*

b) A munkaviszony megszűnése után nem látszik indokoltnak, hogy a dolgozó panaszával volt munkáltatója egyeztető bizottságához forduljon. Ellene szól, hogy a dolgozó a vállalati kollektívának már nem tagja, azok a kötelékek, amelyek volt vállalatához fűzték, többé nincsenek meg, és esetleg elfogulatlan határozathozatalra sem lenne remény *(Weltner, Ungvári).*

c) A vezetőállású dolgozó munkaügyi vitái elintézésének jelenlegi szabályozása ellen nem szólnak olyan érvek, amelyek a fennálló helyzet megváltoztatását indokolttá tennék. A tervezethez fűzött megjegyzésekből sem olvasható ki, hogy a dolgozók e körét illetően bizonyos vitás kérdések elintézését miért viszik a területi egyeztető bizottság kizárólagos hatáskörébe *(Máltás).*

4. *Az egyeztető bizottsági panasz előterjesztésének határideje*

A javaslat szerint az egyeztető bizottság az eljárást panasz alapján indítja meg. A panaszt attól a naptól számított 15 napon belül lehet előterjeszteni, amikor a panaszos a sérelemről tudomást szerzett. Később előterjesztett panasz alapján az egyeztető bizottsági eljárásnak csak akkor lehet helye, ha a panaszos a határidőt önhibáján kívül mulasztotta el. A vállalatnak kártérítésre és tévesen kifizetett munkabér visszafizetésére irányuló igényét, valamint a dolgozóknak a vállalattal szembeni kártérítési követelését határidőre tekintet nélkül lehet érvényesíteni, az indokolatlan késedelmet azonban az igényt érvényesítő fél terhére kell figyelembe venni.

Ezzel kapcsolatban szintén többféle észrevétel merült fel:

a) Megoszlottak a vélemények abban a tekintetben, hogy a panasz előterjesztésére nyitva álló egységes 15 napos határidő bevezetése helyes-e. Többen helyeselték az egységes jogorvoslati határidő bevezetését, mert a dolgozó a sokféle határidő útvesztőjében nem egyszer elvesztette a tájékozódást *(Máltás, Martos)*. Más álláspont szerint különbséget kell tenni az igények jellege szerint, mert az egységes 15 napos határidő számos esetben túl szigorú lenne. A 15 napos határidő elfogadható, ha a dolgozó minden további mérlegelés, vagy megfontolás nélkül tudatában lehet annak, hogy sérelem érte. Ilyen esetben a sérelmes határozatot amúgy is a dolgozóval rendszerint írásban közölni kell: így pl. a munkaviszony megszüntetése, vagy az áthelyezés eseteiben, vagy kártérítésre kötelezés esetében. A dolgozót érintő egyéb sérelem fennforgásakor viszont a 15 napos jogvesztő hatályú határidő túl rövid, tehát időbelileg a jogérvényesítés lehetőségének túlzott korlátozását jelenti. Másfelől pedig az elévülési idő hiánya lehetőséget nyújt arra, hogy a dolgozó és a vállalat is, akár öt-tíz év múlva felléphessen, ami viszont a jogérvényesítés indokolatlanul hosszú ideig elnyúló lehetőségét jelenti *(Weltner)*. Volt viszont olyan vélemény is, amely szerint a 15 napos határidő az egyszerűbb ügyekben túl hosszú, tehát ahol eddig is 8 napos határidő volt, azt fenn kell tartani (áthelyezés elleni panasz esetén). Úgyszintén ennek a határidőnek fenntartása indokolt a fegyelmi eljárásban *(Bihari)*.

b) Ami azt a kérdést illeti, hogy a kártérítési igények és a tévesen kifizetett munkabér megtérítése iránti követelések elvileg határidő nélkül érvényesíthetők, azzal kapcsolatban az az aggály merült fel, hogy itt bizonyos egyenlőtlen helyzet fog kialakulni a dolgozók rovására, mert kártérítési igényeknél az esetek nagyobb többségében, tévesen kifizetett munkabér érvényesítésénél pedig mindig a vállalat lép fel panaszosként. E rendelkezés jogpolitikai célkitűzése nem vitásan az a megfontolás, hogy a társadalmi tulajdon számára fokozott védelmet kell biztosítani, kérdéses azonban, hogy ennek az ilyen szabályozás a megfelelő eszköze-e. Figyelembe kell venni a dolgozók érdekeit is, akik az ilyen szabályozás mellett elvileg mindennemű időbeni korlátozás nélkül állandó bizonytalanságnak lennének kitéve, mert a vállalat évek múlva is érvényesíthetné az igényét. A másik oldalon pedig a vállalat is ki lenne téve annak, hogy a dolgozó időbeli korlátozás nélkül fog fellépni *(Weltner)*.

Ezenkívül a javasolt szabályozás bizonytalanságok forrása lehet abból a szempontból is, hogy sokszor nehéz megállapítani, hogy valamely igény kártérítési, megtérítési vagy más természetű igény-e. Ha pl. a munkaviszony jogellenes megszüntetése esetén a kiesett időre járó munkabérigényt nem kártérítési, hanem megtérítési igénynek minősítjük, a tervezet szerint csak 15 napon belül lehet e követelést érvényesíteni. Nyilvánvaló továbbá, hogy tulajdon- és állapotsérelmekre vonatkozó igények tekintetében egyáltalán nem alkalmazható a jogérvényesítési határidő *(Weltner)*.

c) Az előző pontban említett kérdéssel összefüggésben felmerült a munkajogi elévülés szabályozásának kérdése is. A felszólalók egyetértettek abban, hogy a 15 napos eljárásjogi prekluzív határidőt nem szabad az elévüléssel összetéveszteni. A tervezet egyenlőségi jelet tesz a jogérvényesítési, tehát anyagijogi és a jogorvoslati, vagy eljárásjogi határidő között. A jogorvoslati határidőnek egyértelmű rendezése kívánatos, ugyanakkor a jogérvényesítési határidőnek 15 napban való megállapítása a dolgozók jogainak indokolatlan szűkítését jelenti *(Máltás, Weltner)*. Az általános 15 napi jogérvényesítési határidő bevezetése esetén olyan gyakorlat kialakulásával is számolni lehet, hogy éppen a rövid határidőre tekintettel, a legtöbb esetben a mulasztást kimentettnek tekintik, ez pedig a jelenlegi helyzethez képest még nagyobb bizonytalanságot jelentene *(Weltner, Máltás)*.

A megnyugtató szabályozás előfeltétele a munkajogi elévülés rendezése és az elévülési időnek egy, vagy két évben való megállapítása lenne. A késedelmes jogérvényesítés jogelenyésző hatásának fenntartása tehát nem kívánatos és jogdogmatikai szempontból is kifogásolható.

5. *Az egyeztető bizottság kizárólagos hatásköre*

A tervezet felsorolja azokat az ügyeket, amelyekben nincs helye bírósági eljárásnak. A felsorolás részletesebben határozza meg ezeket az eseteket, mint a mostani szabályozás. Emellett újabb ügyeket is az egyeztető bizottság kizárólagos hatáskörébe tartozónak nyilvánít, így a munkakörbe való besorolást, a kiküldetés és a kirendelés jogosságának megállapítását, a munkaviszonnyal összefüggő igazolások kérdését és a természetbeni juttatások és kedvezményes beszerzés jogosságát.

Az ankéton az a vélemény jutott kifejezésre, hogy az egyeztető bizottság kizárólagos hatáskörének fenntartása ott indokolt, ahol belső, tehát a bíróság részéről nem, vagy csak nehezen érzékelhető és eldönthető helyzetekről van szó, míg egyébként a bírói utat nyitva kellene hagyni *(Weltner)*.

Kifejezésre jutott, hogy a területi egyeztető bizottság a tervezet szerinti szervezetét tekintve olyan ítélkezési funkciót gyakorol, ami az Alkotmány értelmében a bíróság kizárólagos feladata, tehát kívánalomként jelentkezett a bírói hatáskör kiszélesítése *(Hámori, Máltás, Weltner)*.

6. *Egyéb kérdések*

A fentiekben már ismertetett kérdéseken kívül, a jelenlevők a tervezet egyéb rendelkezéseihez is hozzászóltak.

Így a munkaügyi vita fogalmának meghatározását elvileg helyeselték, de ugyanakkor azt a fordulatot, hogy a munkaügyi vita „a munkaviszonnyal összefüggésben felmerült vita" kissé tág meghatározásnak tartották és helyesebbnek vélték a „munkaviszonyból eredő viták kifejezést *(Badiny)*.

Ha a döntést az igazgató a jogszabály által biztosított keretek, vagy lehetőségek között mérlegelési jogkörben hozta, a tervezet szerint panasznak csak akkor van helye, ha azt a jogszabály megengedi. Ezzel kapcsolatban többen hozzászóltak a mérlegelési jogkör kérdéséhez és olyan értelmű szövegezést ajánlottak, hogy minden panasszal az egyeztető bizottsághoz lehessen fordulni, kivéve, ha azt a jogszabály kizárja *(Weltner, Badiny, Bereczky, Martos)*.

A tervezet szerint nagyobb létszámú vállalatnál több egyeztető bizottság is alakítható. Ezzel összefüggésben merült fel az illetékesség kérdése, amit szintén szabályozni kell *(Weltner)*.

Az egyeztető bizottság határozata ellen beadott jogorvoslat halasztó hatályának kérdéséhez is hozzászóltak. Felmerült olyan javaslat is, hogy a bíróság elé vihető munkaügyi viták tekintetében az egyeztető bizottsági határozat felfüggesztésének lehetőségét is rendezni kell. Mivel a tervezet szerint a jogerős egyeztető bizottsági fegyelmi határozat ellen a vállalat is keresetet indíthat, a jelenleginél szélesebb körben kell szabályozni a határozat felfüggesztésének kérdését és azt, hogy a felfüggesztés hatálya mire terjedjen ki *(Máltás, Badiny)*.

Az egyeztető bizottsági tag ellen tehető elfogultsági kifogás előterjesztésére határidőt kellene szabni és el kellene dönteni azt is, hogy e kifogást a tárgyalás megkezdéséig, vagy a tárgyalás alatt is elő lehet-e terjeszteni *(Major)*.

Az egyeztető bizottság elnevezésével kapcsolatban arra való hivatkozással, hogy e bizottságok döntési jogköre került előtérbe, felmerült az a kérdés, nem lenne-e helyes e bizottságokat munkaügyi döntőbizottságnak nevezni. Ez az elnevezés a tényleges helyzetnek inkább megfelelne *(Máltás, Weltner)*.

Szükségesnek látszanék a kézbesítés szabályait is rendezni, továbbá arról is rendelkezni, hogy a végrehajtási késedelemnek tulajdonítható-e jogvesztő hatály *(Máltás)*.

Kifejezetten ki kellene mondani, hogy az egyeztető bizottsági eljárásban is ügyvédi képviseletnek helye van *(Weltner)*.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a vita termékeny és alkotó jellegű volt. Elismerés illeti a munkaügyi minisztériumot, hogy ezt a nagyhorderejű javaslatot vitára bocsátotta és ezáltal lehetővé tette, hogy a munkajog elméleti és gyakorlati művelői a legszélesebb körben a tervbevett rendelkezésekhez hozzászólhassanak és ezzel elősegítsék a minél célravezetőbb megoldások kialakítását. Természetesen a hozzászólók elsősorban a tervezetnek azokat a rendelkezéseit vették elemzés alá, amelyek nézetük szerint a javaslattól eltérő megoldást igényelnének, ami magától értetődő, hiszen a vita célja a tervezettel kapcsolatos észrevételek előterjesztése volt.

Ugyanakkor az ankét részvevői előtt nem homályosult el annak felismerése, hogy a tervezet tovább fejleszti a szakszervezetek jogkörét, az üzemi demokráciát és hogy a tervezet helyes elvi megfontolásokon nyugszik, amikor a munkaügyi eljárást egyszerűsíteni kívánja és azt úgy akarják kiépíteni, hogy abban a dolgozók gyorsan tájékozódni tudjanak. Úgy véljük, hogy az ankét eredményesen segítette elő e helyes célkitűzés megvalósítását és ezzel a maga részéről is hozzájárult a munkaügyi viták elintézése szabályozásának minél tökéletesebb kialakításához.

Máltás György —
Trócsányi László

Az európai szocialista államok jogalkotása

BOLGÁR NÉPKÖZTÁRSASÁG

Az államjog köréből két fontos jogszabályról kell megemlékezni. Az első a „Dörzsaven vesztnik" kiadásáról szóló törvényerejű rendelet (Izvesztija, 1962. dec. 11-i 100. sz.) A törvényerejű rendelet kimondja, hogy 1963. jan. 1-től kezdve megszűnik az Izvesztija c. hivatalos lap kiadása és helyette a Dörzsaven vesztnik fog megjelenni mint a Népgyűlés hivatalos lapja. A Drzsaven vesztnikben megjelenő anyag két részre lesz osztva: hivatalos és nem hivatalos részre. A hivatalos rész fogja közölni a Népgyűlés által elfogadott törvényeket, határozatokat és nyilatkozatokat, a Népgyűlés elnökségének törvényerejű rendeleteit és egyéb aktusait, a minisztériumok és központi hatóságok aktusait, valamint a népi tanácsok olyan aktusait, amelyek közzétételét a hatályos jogszabályok előírják. A nem hivatalos részben az állami intézmények, vállalatok vagy szervezetek olyan közleményei kerülnek közzétételre, amelyek közzétételét a hatályos jogszabályok előírják.

A másik fontos államjogi jellegű jogszabály a Bolgár Népköztársaság Népgyűlésének ügyrendjéről szóló törvényerejű rendelet. A jogszabály 9 fejezetet tartalmaz. Az általános rendelkezések után a 2. fejezetben a Népgyűlés megalakulásáról és a felső állami szervek megválasztásáról és beszámolásáról szóló rendelkezések vannak összefoglalva. A 3. fejezet a Népgyűlés irodájáról és titkárságáról rendelkezik. A 4. fejezet a Népgyűlés bizottságairól rendelkezik. E fejezet részletes szabályokat tartalmaz többek között a bizottsági ülésekről és az egyes bizottságok munkájáról. Az 5. fejezet a Népgyűlés ülésszakairól és üléseiről szóló szabályokat foglalja magában, valamint rendelkezik a szavazásról, a naplókról stb. A 6. fejezet a kérdésekről és interpellációkról szól. A 7. fejezetben a népképviselő jogai és kötelességei vannak meghatározva, a 8. fejezetben a nemzetközi kapcsolatokra vonatkozó rendelkezések vannak, és végül a 9. fejezet tartalmazza a záró rendelkezéseket.

Az államigazgatás körébe tartozó jogszabályok közül meg kell emlékezni a vízgazdálkodás szervezetének, irányításának és ellenőrzésének megjavításáról szóló minisztertanácsi határozatról (Izvesztija 1962. okt. 26-i 86. sz.). E rendelet megszünteti a földművelésügyi minisztérium mellett levő vízgazdálkodási igazgatóságot és helyette vízgazdálkodási főigazgatóságot ál-

lít fel és egyben pontosan körülírja ennek a szervnek a feladatait. Itt kell megemlíteni a bányaműszaki felügyelőségről és annak alosztályairól szóló szabályzatot, amelyet a Szakszervezetek Központi Tanácsa állapított meg. A szabályzat részletesen meghatározza a bányaműszaki felügyelőség szervezeti felépítését és annak feladatait. (Izvesztija, 1962. nov. 2-i 88. sz.) A belkereskedelmi minisztérium, a pénzügyminisztérium és a Szakszervezetek Központi Tanácsa részletes utasítást adott ki a vállalatoknál, intézményeknél, iskoláknál működő éttermek munkájáról. (Izvesztija, 1962. nov. 27-i 95. sz.) A népegészségügyi és szociális gondoskodási minisztérium egészségügyi szabályzatot adott ki a termelési folyamatok szervezéséről és a gépek és műszaki berendezések irányában támasztott egészségügyi követelményekről. (Izvesztija, 1962. dec. 7-i 99. sz.)

A munkajogi szabályok körébe tartozik a belkereskedelmi minisztérium rendelete a kereskedelmi és közélelmezési dolgozók számára előírt előzetes termelési gyakorlatról és vizsgákról. (Izvesztija, 1962. nov. 2-i 88. sz.) A népművelésügyi és kulturális minisztérium részletes szabályzatot tett közzé a vezetése alatt álló iskolák és tanintézmények igazgatóinak, tanítóinak és nevelőinek kinevezéséről, áthelyezéséről és felmentéséről. (Az Izvesztija 1962. nov. 6-i 89. sz.) A munkajog köréből komoly érdeklődésre tarthat számot a népegészségügyi és társadalmi gondoskodási minisztérium utasítása a munkaképességi szakértői orvosi bizottságok munkájáról (Izvesztija, 1962. nov. 9-i 90. sz.). Az utasítás a következőkben állapítja meg az orvosi bizottságok feladatait: a munkaképesség elvesztése fajtájának és fokának megállapítása; a rokkantság okának megállapítása; a rokkantság bekövetkezte időpontjának és időtartamának a meghatározása; azoknak a munkafeltételeknek és munkakörnek a megjelölése, amelyek között, illetve amelyben a rokkant személy egészségi állapotára tekintettel dolgozni tud; olyan javaslatok megtétele, amelyek meghatározzák, hogy mit kell tenni annak érdekében, hogy az adott személy visszanyerje a munkaképességét (szakmai oktatás, átminősítés, gyógykezelés és rehabilitáció); a munkafeltételek tanulmányozása közvetlenül a vállalatoknál, intézményeknél és szervezeteknél, valamint a mezőgazdaságban abból a célból, hogy helyesen lehessen értékelni a munkaképesség fennállását; az orvosok tájékoztatása a munkaképességi szakértői vizsgálat alapelveiről, módszereiről és feladatairól. Az utasítás részletes rendelkezéseket tartalmaz a bizottság szervezetéről, a rokkantsági csoportok meghatározásáról és általában a bizottság munkájáról. A munkajog körében említendő meg a közlekedési minisztérium utasítása is a gépkocsifuvarozás során elért megtakarítás után fizetett prémiumokról (Izvesztija, 1962. nov. 13. 91. sz.) Itt kell végül megemlékezni a népművelésügyi és kulturális minisztérium, az Állami Tervbizottság, a Munka- és Árbizottság utasításáról a Minisztertanács 1962. augusztus 23-i, a 18 éven aluli és tovább tanulásukat megszüntető fiatalok szakmai képzéséről és munkájának biztosításáról szóló rendelet végrehajtása tárgyában. (Izvesztija, 1962. nov. 23-i 94. sz.). Idetartozik továbbá a Szakszervezetek Központi Tanácsának munka- és bérbizottsága által az építőiparban alkalmazott prémiumokról kiadott szabályzat (az Izvesztija 1962. dec. 18-i 102. száma), valamint a népművelésügyi és kulturális minisztérium által a színházak, operaházak, szimfonikus zenekarok, cirkuszok, kórusok és más művészeti intézmények művészi és alkotó dolgozóinak kategorizálásáról kiadott szabályzat. (Izvesztija, 1962. dec. 25-i 104. sz.).

M. F.

JOGIRODALOM

*Weltner Andor: A szocialista munkajogviszony és az üzemi demokrácia.**

I. Weltner Andor nagyszabású monográfiája, amely széleskörű munkajogi tudományos irodalmi tevékenység nagyjelentőségű eredményeinek összefoglalását is jelenti, a szocializmus építésének, szocialista jogunk fejlődésének a jelen fejlődési szakaszához szorosan tapad ugyan, tartalmában azonban a jövőre szóló maradandó értékű, megállapítások egész sorát építi fel.

Az a lényeges átalakulás, amely a szocialista termelés megvalósulásában az addig is a legtöbb személyt érintő jogviszonyok egyikének helyén egészen újfajta munkajogviszonyok nagy tömegének kialakulására vezetett, szinte természetessé tette, hogy a kodifikációs törekvések valóraváltásának egyik legkorábbi terméke volt a Munka Törvénykönyve. De éppen olyan természetes, hogy a törvénykönyv — korai megalkotásának következményeként — nem épülhetett fel a szocialista termelés későbbi kifejlődésével minden vonatkozásban teljes összhangban és abban még nem tükröződhetett mindaz, ami a szocialista munkajogviszony tartalmában új.

Számos problémának a szocialista társadalmi renddel, valamint a fejlődés magasabb fokán álló szocialista jogszemlélettel teljes harmóniában álló megoldását keresi *Weltner Andor,* mégpedig a hatályos jogszabályoknak mintegy fölé-emelkedve, elvi síkon tisztázza a jogszabályokkal szemben támasztható alapvető követelményeket, elég gyakran jutva arra az eredményre, hogy számottevő kérdések szabályozása még hiányzik is.

Minderre a szerzőt egyfelől az teszi jogosulttá és hivatottá, hogy a fennálló tételesjog kifejtését már munkajogi tankönyvében nyújtotta, másfelől az, hogy a kisebb művek és folyóirati cikkek egész sorában foglalkozott részletkérdések megoldásával, valamint kodifikációs munkálatok méltatásával.[1]

* Akadémiai Kiadó. 1962. 409 p.

[1] Az utóbbi vonatkozásban l. különösen: A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok munkajogi törvényeinek az alapelveit tartalmazó tervezet. Jogt. Közl. XV. (új) évf. 1960. 5. sz. 278 p. — A Német Demokratikus Köztársaság Munka Törvénykönyvének tervezete. Jogt. Közl. XVI. (új) évf. 1961. 4. sz. 195. p.

A könyv két főrészre tagozódik ezek azonban csak látszólag válnak élesen külön egymástól. Az üzemi demokácia, illetve érvényesülésének eszközei ugyanis szintén a szocialista munkaviszony lényeges elemei közé tartoznak. Kitűnik ez a szerzőnek a szocialista munkaviszonyról adott meghatározásából, amely szerint ez — túlnyomó részben mellőzhetetlen erővel szabályozott olyan jogi kapcsolat a szocialista vállalat és a dolgozó között, amely a vállalati terv teljesítése érdekében a dolgozó részére munkához való jogának gyakorlását, a nemzeti jövedelemben való részesedését, valamint a *vállalat tevékenységének az irányításában, megszervezésében és ellenőrzésében való részvételét,* a vállalat részére pedig a vállalati terv teljesítéséhez szükséges munkaerőt biztosítja (184. o.). Azt, hogy a szerző az üzemi demokrácia tárgyalását nem olvasztotta egységbe a másik két elem tárgyalásával, mégis teljes mértékben indokoltnak találom.

Az első vonatkozásban kiforrott és a szocialista államokban lényegileg egyforma, egységes szemléleten nyugvó megoldásokkal találkozunk. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a tudománynak ezen a téren nem is lennének feladatai. Hogy mennyire vannak, azt a mű terjedelmes első része lenyűgözően dokumentálja, de ezen a téren a feladat már a finomabb kutató munka területére tartozik.

Az üzemi demokrácia érvényesüléseinek eszközei, a megvalósításra hivatott szervek kialakítása, hatáskörük meghatározása viszont még kiforrás állapotában van. Mutatja ezt különösen az üzemi tanács intézménye, mely 1957-ben kapta meg a szocialista formáját, hogy már a mű megjelenése után az 1011/1963 (V. 23.) sz. kormány és szakszervezeti tanácsi határozattal egészen új szabályozást kapjon.

II. Az, hogy a dolgozó munkát fejt ki, azt önállótlanul, vagyis a munkáltató utasításai szerint teszi és ennek fejében, rendszerint pénzben meghatározott ellenszolgáltatást kap, a kapitalista múlt és a szocialista jelen munkaviszonyainak közös külső megjelenési formái. A kétfajta munkaviszony közti lényegbevágó különbséget nem is lehetne másként kielégítően érzékeltetni, mint a kapitalista munkarendszer viszonyainak reális bemutatásával.

Amikor a szerző a munkaviszony önálló szabályozásának kezdetét — a kapitalista irodalomban is uralkodó nézettel egyezően — a kapitalizmus kibontakozásának idejére teszi (12. és köv. old.), ezzel mégis bizonyos rokonságot is elismer a kapitalista és a szocialista rend munkaviszonyai közt, különösen a kapitalista rendbeli viszonyok általa felállított második életfázisában, az imperialista szakaszban, amelynek során jelentkező új vonások könnyen lehetnének a szocialista munkaviszony felé haladó átmenet tünetei. Éppen az ilyen beállítás meggyőző elhárítása a bevezető fejezetek teljes sikerrel megoldott lényeges feladata.

A kapitalista korbeli első szakaszt a szerző találóan nevezi a jogilag teljesen korlátlan kizsákmányolás szakaszának, amit a teljes szerződési szabadság vélelme biztosít s amelyet a munkavédelem teljes hiánya jellemez (15. old.). Nem hallgatja el természetesen, hogy bizonyos védelmi rendelkezések már az 1872. évi ipartörvényben, valamint a helyébe lépett (és nem csupán novellaként megalkotott) 1884 : XVII. törvényben is találhatók, ezeket azonban reális értékükre szállítja le (16. old.).

A kapitalista kor második fejlődési szakaszára — amelyet azonban nem tart élesen elhatárolhatónak a szerző — a munkásmozgalmak kétirányú eredménye jellegzetes. Az egyik a gyári törvényhozás, a másik a tarifaszerződés intézménye (20—22. old.). — Úgy vélem, hogy a gyári törvényhozás egyik késői kiágazásaként tárgyalást érdemelt volna a munkás-védelem nemzetközi szabályozása, amely a kapitalista szemléletre igen jellegzetes. Tudvalevő, hogy ez a Ruhr-vidék bányászainak százezres sztrájkjával volt kapcsolatban. A német uralkodó osztály tisztában volt azzal, hogy az engedmények az ipari cikkek előállítási költségének növekedésével járnak és vagy a német tőkések profitját csorbítják, vagy a német ipari termékeket teszik a nemzetközi piacon versenyképtelenné. Ezeket a tőkések rovására ható konzekvenciákat azonban elhárítja, ha a versenyben álló államok azonos intézkedésekkel egyenlő mértékben terhelik meg a termelésüket. Ahhoz azonban, hogy ez bekövetkezzék az is szükséges volt, hogy a munkásmozgalom a különböző államokban megközelítően egyforma erővel lépjen fel. Ennek hiányában maradt teljesen eredménytelen az 1890-ben a németek által összehívott konferencia, hogy 1906-ban és 1913-ban egyes egyezmények mégis létrejöjjenek. Az első világháborút befejező békeszerződéseknek a Nemzetközi Munkahivatalt létesítő XIII. részét a győztes hatalmak kapitalistái azért kényszerítették rá a vesztesekre, mert abban bizonyos védelmi eszközt láttak a romlott valutájú országok aránytalanul olcsó munkerővel folytatott termelésének versenyével szemben.[2]

Az európai integráció különösen az Európai Gazdasági Közösség kialakulása kapcsán nemcsak az ún. gyári törvényhozás körében is találunk hasonló alapon nyugvó új szabályokat. A francia munkajog legújabb fejleményei azt a törekvést tükrözik, hogy a francia jog ne legyen elmaradottabb a németnél és ez ne idézzen elő munkás elvándorlást.[3]

Ami a tarifaszerződéseket illeti, kialakulásuk társadalmi okait, rendszerinti tartalmukat és hatályosságuk fejlődési szakaszait plasztikusan foglalja össze a szerző talán kissé röviden végezve a weimari Németország megoldásával (22—29. old.). Ami a magyar helyzetet illeti, a szerzővel ellentétben azt hiszem, hogy az a második fejlődési szakaszba, amikor a tarifaszerződés érvényessége elismerésre talál, eljutott, ha a kérdés 1936-ig törvényi szabályozásban nem is részesült. Hogy a szerző által két helyen is idézett 1889. évi (25. és 30. old.) valamint az 1901. évi (28. old.) bírói határozatokkal ellentétes tartalmú későbbi döntések nem publikáltattak, azt — az irodalom egységes pozitív állásfoglalása mellett — annak kell tulajdonítani, hogy a munkásság szervezett ereje már

[2] Vö. Kaslel–Dersch: Arbeitsrecht. 4. Aufl. 1932. 7. és 445. p.

[3] L. az ilyen okokra visszavezethető legújabb francia jogszabályalkotásról: André Boun: Die gegenwärtige Entwicklung des französischen Arbeitsrechts. Archiv für die civilistische Praxis. 162. Bd. 1962. Nr. 1–2. 28. p.

képes volt a munkáltatókat törvény nélkül is a tarifaszerződések elismerésére szorítani.

A kialakult helyzettel szemben tehát az 1936. VII. tv. 30. §-ának valóban torz szabályozása nemcsak azért jelent erősen retrográd lépést, mert az ún. munkaszabályszerződés létesítését lényegileg miniszteri hatáskörbe utalja, amit a szerző is kiemel, hanem azért is, mert az így létrejött ún. munkaszabályszerződésnek az egyéni szerződésekre gyakorolt hatásáról nem rendelkezik. Ennek nyomán alakult ki az az egységes irodalmi állásfoglalás, amely szerint „abból, amit a szóban levő § munkaszabályszerződésnek nevez, valójában nem magánjogi, hanem közjogi (közigazgatásjogi) természetű kötelezettség származik".[4] Az eredmény tehát az, hogy most már a korábban szokásos módon kötött munkaszabályszerződések érvényességét meg lehetett tagadni azon a címen, hogy nem a törvényben meghatározott módon, tehát miniszteri aktussal jöttek létre, de a miniszteri aktussal létrejött szerződés jogi hatásait továbbra is az általános elvek alapján kellett megítélni, tehát a törvény a joghatások tekintetében nem adott semmi többletet.[5]

Mielőtt a szerző a gyári törvényhozás és a tarifaszerződések által jellemzett második fejlődési szakasz további útját, különösen a kapitalizmus általános válságának szakaszában megjelent jogszabályokat megvizsgálná, közbeiktatja a fellépett politikai és gazdasági nézetek ismertetését és bírálatát. A szerződési elmélettel szembenálló személyiségi és beiktatási elmélet mellett méltán bírálja a szerző különösen élesen a közösségi jogviszony elméletét, amelyet a jelenkor tőkés elméletei szívesen kapcsolnak össze majd a szerződési, majd a beiktatási elmélettel. A közösségi elmélet, amely az osztályharc tagadására épül fel és lényegében a fasiszta elmélet velejárója, nemcsak a nemzeti munka rendjéről szóló német törvényben jutott kifejezésre, amelynek tárgyalása során valóban „nehéz a tudományos higgadtságot megőrizni" (43. old.), hanem sokkal átgondoltabban és időtállóbban, az 1942. évi, ma is hatályban levő, olasz ptk-ban, amelynek a munkáról szóló V. könyve egészében ezen a szemléleten épült fel.

Nem vállalkozhatom a szerző nyomdokain haladva a közösségi viszony gondolata érvényesítési kísérleteinek végigkísérésére, mintahogy a szerző sem mutathatta be kimerítően ennek eszközeit. Az ilyen eszközöknek nagyon sok változata van, hiszen — amint *A. Baumgarten* mutatott rá — ennek a szó mindkét értelmében utolsó eszköze a sovinizmus felkorbácsolása és a militarizmus is. Egy eszközre mégis rá szeretnék mutatni, amely a kapitalista és a szocialista munkaviszony különbségeinek elemzése során hálás anyagot szolgáltathat a szocialista munkajog olyan kiváló művelőjének, mint a szerző. Ez pedig a munkások részesítése a vállalat üzleti eredményében, a részvényen alapuló vagy más formában nyújtott *nyereségrészesedés*. A kérdés egyik első feldolgozója a szerző által is idézett *Böhmert*.[6] Az első ilyen irányú kísérletet a francia rendőrség megtiltotta, féltve a munkások szerződési szabadságát és tartva a céh-szerű lekötöttségtől, az 1917. április 26-i francia törvény azonban már azzal a céllal keresi a jogi formát, hogy tompítsa a tőke és a munka közti antagonizmust és megelőzze a nemzeti vagyont károsító konfliktusokat.[7] Nem szólva ennek az eszköznek más országokban betöltött, mindenütt kevéssé jelentős szerepéről, az 1959. január 7-i francia törvény fakultatív intézményként újból szabályozta a munkások társulását vagy érdekeltségét a vállalatban, de eddig csupán 140 szerződésről adnak számot, amelyekben mindössze 100 000 munkás van érdekelve. Az idegenkedés oka a munkaadók oldalán az attól való félelem, hogy a nyereségben érdekelt munkások utóbb a vállalat vezetésébe is beleszólást fognak igényelni, a munkások részéről pedig egyfelől, hogy a részesedést a béremelési igényektől való elzárkózásra lehet felhasználni, másfelől, hogy az intézmény a munkások polgárosítása irányában hat.[8]

Bármilyen szűkkörű a gyakorlati megvalósulás, a jogi lehetőség egymagában is propaganda eszköz annak deceptív bizonyítására, hogy a munkás egyszemélyben „tőkéssé" is válhatik. Természetesen éppen a deceptív jellegnek és annak kimutatása illenék a mű gondolatmenetébe, hogy a szocializmus viszonyai között a dolgozó nyereségrészesedése lényegesen mást jelent.

III. 1. A mű első fő része elsősorban a szocialista munkaviszony elemzésének helyes módszerét keresi, kiemelve annak szükségességét, hogy a viszonyt ne a társadalom egészétől elszigetelve, magánügyként, hanem az egész szocialista társadalomba beágyazott voltában kell vizsgálni. Ebből következik pl. hogy a munkás jóléti igényének a vállalat profit-érdeke nem szab határt, és hogy a különböző vállalatok keretében végzett munka esetében a munkaviszony folyamatosként való kezelésének nincs akadálya. Ez a társadalmi szemlélet vezet azoknak a lényeges különbségeknek 6 pontban összefoglalására (68. old.), amelyek alapján a szerző szembehelyezkedik Moszkalenkonak arra irányuló kísérletével, hogy a kapitalista és szocialista munkaviszony közös fogalmát állítsa fel. (70—71. old.).

2. Ami a munkaerő kifejtésének és felhasználásának különböző fajta viszonyai c. II. részt illeti, a szerzőnek természetesen szuverén joga, hogy a tárgyalását — a figyelemnek a lényegről való elterelését megakadályozandó — az ún. tipikus munkaviszonyokra korlátozza (94. old.). Más kérdés azonban, hogy járható út-e nem tipikus munkaviszonynak a munkajog, — mint jogág — területéről száműzése, amivel lényegileg egyet jelent a Munka Törvénykönyvén kívül eső külön szabályozás (uo.).

A szerzőnek már korábban is gondot okozott a magán munkáltatóval fennálló munkaviszony és a család körében végzett munka. Ezeket a szocialista munkajog fogalma köréből kirekesztett, és a munkajog — mint jogág — fogalmát is úgy állította fel, hogy abból a ma-

[4] Vincenti Gusztáv: A munka magánjogi szabályai 1942. 80. p.
[5] Uo.
[6] Die Gewinnbeteiligung der Arbeiter. 1873.
[7] Lacour-Bouteron: Précis de Droit Commercial. 3. ed. Tome:. I. 1925. 540. p.
[8] A 4. j-ben id. mű 137. p.

gánmunkáltatóval keletkező jogviszony kiesett.[9]

Ha azonban a magánmunkáltató részére végzett munka jogviszonyai kívül esnek a munkajogon, és a Munka Törvénykönyvében nem kapnak helyet, vajon melyik jogág hivatott a szabályozásukra? A tisztán szocialista kódex mellett a külön törvény egészében polgári jogi törvény lesz? Alig hiszem, hogy a dolgozót, aki a munkához való jogát magánmunkáltató irányítása mellet gyakorolja és a nemzeti jövedelemben való részesedését úgy biztosítja, meg lehetne fosztani azoktól a jogoktól, vagy azoknak a jogoknak legalább számottevő részétől, továbbá azoktól a jogvédő eszközöktől, amelyekben a vállalati dolgozóknak van részük. A magánmunkáltató azért alkalmazhat dolgozót, mert a fejlődés jelen szakaszán, a vállalata tevékenységét a szocialista termelés szempontjából még kívánatosnak tartjuk. Igaz, hogy a terméket a munkáltató sajátítja el, de a dolgozó mégis a társadalom részére is dolgozik, mert az adóztatás útján a szocialista állam megszabja, hogy a munkáltató a termelés eredményéből mennyit tarthat meg magának, mint a nemzeti jövedelemből az ő létfeltételeit biztosító részesedést és mennyit kell a szocialista társadalom, ezen keresztül a dolgozó javára is átengedni. Nem lehet azt sem mondani, hogy az ilyen munkaviszonynak elszigetelten magánjellege volna. Ezt éppen a munkajog egységes szabályai zárják ki, a munkajog köréből kirekesztés azonban ezt a jelleget előidézhetné.

A polgári törvénykönyvet életbeléptető 1960. évi 11. sz. tvr. 5. §-a (2) bek. a) pontja hatályon kívül helyezte a Legfelsőbb Bíróság valamennyi polgárijogi tartalmú kötelező erejű iránymutató döntését. Kötelező erejű döntés volt a 3. sz. elvi döntés is, amely azt aki háztartása, gazdálkodása, vagy egyéb kereső foglalkozása körében tartás ellenében huzamosabb időn át mással munkát végeztetett, a munka megfelelő díjazására kötelezte akkor is, ha erre a felek között külön megállapodás nem volt. Kérdés most már, hogy ez a határozat, amely az Alkotmány 45. §-ában kifejezett munkajogi alapelvre van felépítve, a szerző álláspontja szerint mint polgárijogi döntés hatályát vesztette-e, és adott esetben a Ptk. 201. §-nak (1) bek. alapján kell új megoldást keresni, vagy pedig azt, mint a munkajog jogágába tartozó határozatot, az idézett tvr. nem érintette? Szerény nézetem szerint az utóbbi megoldás a kívánatos.

A társadalmunkban a magántulajdonban álló termelési eszközök szintén atipikus jelenséget alkotnak, a Ptk. mégsem zárkózott el attól, hogy ezt a tulajdoni formát a 91. §-ban szabályozza. A Munka Törvénykönyvének sem kellett tehát elzárkóznia az atipikus munkajogviszony szabályozásától. Nem tudok tehát egyet érteni a szerzőnek azzal az álláspontjával, hogy az atipikus munkaviszonyokra sem a munkajog, sem a polgári jog teljes szabályrendjét alkalmazni nem lehet (97. old. 7. pont). Nézetem szerint a munkajog szabályrendjét úgy kell felépíteni, hogy ez az atipikus munkaviszonyokra vonatkozó eltérő szabályokat is magában foglalja.

Egyébként az elhatárolási kérdés elemzéséből levont, kilenc pontban összefoglalt következtetéseket világosnak, helytállónak és alapvető jelentőségűnek tartom.

3. A szocialista munkaviszonyról szóló rész 2—9. §-ai a szocialista munkaviszony fogalmi és elhatárolási ismérveit veszik vizsgálat alá, hogy az eredményeknek a 10. §-ban történő összefoglalása után a 11. § a munkaviszony ún. mellőzhetetlen tartalmával foglalkozzék.

A 2. § elsősorban az emberi munkaerővel való rendelkezés kérdését vizsgálja, megállapítva, hogy a kapitalista viszonyok közt a munkaerő is az áru bizonyos — bár sajátos — fajtájaként jelentkezik (101. old.). A munkaerő áruként szemlélését a szocializmusban a szerző szerint elsősorban az zárja ki, hogy azok a termelő eszközök, amelyekkel a dolgozó kapcsolatba kerül, állami össznépi tulajdonban vannak (103. old.). A szakasz végső következtetésének pozitív lényege, amely a további fejtegetések során ismételten hangsúlyt kap, hogy „a dolgozó a vállalat közvetítésével a társadalom munkájában való részvételre vállalkozik és a társadalmon keresztül magának dolgozik, a vállalat csak operatív jelleggel rendelkezhet a dolgozó munkaereje felől, a dolgozó által termelt érték pedig a társadalom tulajdonába, egyszersmind a dolgozó résztulajdonába kerül és abból a dolgozó a szocialista elosztás szabályai szerint részesedik."

4. A munkajog körén kívül is figyelmet érdemelnek a szerzőnek a 3. §-ban foglalt azok a fejtegetései, amelyek a jog mellérendeltségi módszerű szabályozásának jelentéstartalmát fejtik ki, különös tekintettel arra, hogy szerződéssel, — tehát saját elhatározásából — kerülhet valaki mással szemben alárendeltségi helyzetbe és az alárendeltség bizonyos fokát minden kötelezetti pozíció magában rejti (114. o.). A kapitalista rendet tükröző helyzet vázolásához (118. old.) két megjegyzésem van. Egyfelől, hogy a munkásnak a munkaszerződés megkötése előtti alárendeltsége nem egyedi, nem éppen a vele utóbb szerződést kötő irányában áll fenn, hanem a tőkésosztály irányában és ezt az általános alárendeltséget használja ki az egyes tőkés. A mellérendeltség „látszata" a munkaviszony fennállása alatt inkább megmarad, mint más polgárjogi szerződéseknél a munkás felmondáshoz való joga folytán és annak következtében, hogy — bizonyos kivételekkel, amelyek szélsőséges megoldásként hatottak — a munka megtagadása esetében azt nem lehet kikényszeríteni. Ez természetesen éppen annyira látszat, mint a „szabad" munkaszerződés képzete általában. Ennek a hamis szemléletnek a megnyilatkozása pl. az a jellegzetes kúriai határozat, amely a munkás által a neki kijelölt egészségtelen munkahelyen szerzett gümőkór címén támasztott kártérítési keresetet azon az alapon utasította el, hogy „a munkásnak, amikor a munkahelyén az egészségre káros hatását érezte, a szolgálati szerződést módjában lett volna megszüntetni."[10]

A mellérendeltség a szocialista munkaviszony tartalmának tarifaszerződések útján való megállapí-

[9] A munkajog fogalma. (II.) Jogt. Közl. XIII. (új) évf. 1958. 5. és 175. p.

[10] C. I. 3861/1936. Gr. Dt. XXX. k. 925. sorsz.

tása során közvetlenül abból világlik ki, hogy azokat a szocialista állam szervei a dolgozó nép bevonásával, érdekeinek és akaratának megfelelően hozza létre (120. old.). A munkaviszony fennállása alatt előállott helyzetet, amelyet a munkafegyelem jellemez, a szerző az irodalmi állásfoglalások széleskörű megvitatása során tisztázza. A szervezeti és jogi fölé- és alárendeltségi viszony a szocialista munkaviszonynak is tartalma, amit a fegyelmi felelősség biztosít, de hiányzik abból a dolgozó gazdasági, társadalmi és politikai alárendeltsége (26. és köv. old.). A munkás részvétele a vállalatok tevékenységének és megszervezésének ellenőrzésében, valamint a vállalatok jogosultságának a terv keretei közé szorítása, az ilyen értelmű fölé- és alárendeltséget tompítja, és a vezető utasítási jogának új jelleget ad (127—133. old.). A § az utasítási jogkör törvénybeli megfogalmazására irányuló javaslattal zárul, amely annak szabályozására is kiterjed, hogy milyen esetekben legyen köteles és milyen esetekben jogosult a dolgozó a kapott utasítás teljesítését megtagadni, végül milyen esetekben legyen jogosult, sőt köteles annak teljesítése mellett a figyelmet a jogellenességre vagy helytelenségre felhívni (136. és köv. old.). Egy ilyen szabályozás kívánatos a munkafegyelem túlfeszítésével és a dolgozó felelősségének ehhez kapcsolódó elhárításával szembeni védekezés céljából is.

5. A 4. §. a munkabér és a szolgáltatott munka egyenértékűségét vizsgálja a kapitalizmus és a szocializmus viszonyai között. Hogy a kapitalista viszonyok között a munkás nem kaphatja meg a munkája teljes egyenértékét világos, azt azonban *Vincenti*vel (142. old.) egyezően lehet állítani, hogy általában „arányos" a munkabér a munkával, vagyis a dolgozó vesztesége ugyanolyan hányada a munka reális értékének. Hogy azonban ez sem mindig van így, amint erre *Vincenti* is rámutat, annak jellegzetes példájául a szerző fejtegetéseit kiegészítve utal a nők által végzett munka alacsonyabb díjazására, aminek törvénnyel való megszüntetése ellen a kapitalizmusban általában a szerződési szabadság védelmében tiltakoztak és pl. a NSZK-ban az egyenjogúságot kimondó rendelkezésről is azt állapították meg, hogy az nem vonja maga után a két nem egyenlő munkabérét, mert a szerződési szabadság erősebb elv, a nemek egyenjogúságánál.[11] A szerző nem állítja, hogy a dolgozó a szocializmusban munkabér alakjában mindig megkapja a munkája teljes egyenértékét, de meggyőzően bizonyítja, hogy a munkabér alakjában meg nem kapott értéket a dolgozó nem veszti el, mert az egész társadalmi összetermék a dolgozók érdekében kerül elosztásra. Találó, ahogy a szerző a dolgozó kártérítési kötelezettségének limitálását kapcsolatba hozza a munkabér értékével és rendeltetésével. (145—148. old.).

6. A munka-jogviszony tárgyának és a munkakör kérdésének tárgyalása során (5. §.) a szerző visszatér a munkaszerződés fogalmi elhatárolásának már korábban is érintett kérdésére és tanulságos tantörténeti áttekintést nyújt. Ehhez csak azt kívánom megjegyezni, hogy nézetem szerint *Lotmar* és *Kaskel* közt nincs elvi ellentét, hanem csak arról van szó, hogy *Lotmar* a jogviszonyok széles körét vonja vizsgálat alá, míg *Kaskel* a vizsgálódását leszűkíti a polgári jognak azokra a visszterhes szerződéseire, amelyek bizonyos személyiségjogi elemekkel vegyülve függőségi helyzetben szolgáltatott munkára vonatkoznak. A szerződéstípus szerinte: önállótlan szolgálati szerződés.[12] Úgy látom azonban, hogy a két szemlélet közt mégsem csupán a módszert illető különbség van. A munkához kapcsolódó jogviszonyok együttes tárgyalása ugyanis egyik alkalmas eszköze a munkásosztály és osztályharca elködösítésének és ennyiben előfutára a fasiszta szemléletnek, amelynek példájául az olasz ptk. V. könyvére már utaltam. Érdemes azonban megemlíteni, hogy a magyar ptk. kapitalista korbeli tervezetei — a német ptk-tól eltérően — a szolgálati és vállalkozási szerződést az alkuszi szerződéssel és díjkitűzéssel közös cím alá vonták össze. Mégis a tervezetnek ez a megoldása egy lépést jelentett előre az Apáthy-féle résztervezettel szemben, amely a vállalkozási és szolgálati szerződést még együttesen szabályozta. Az első szöveg indoklása megállapította, hogy a szolgálati és vállalkozási szerződésre közös szabályok felállítása nem szükséges.[13]

A munkaerő kifejtésének rendszerességéről szóló 6. §. a munkaidő, a rendszeresség és folytonosság, a szünetelés és megszakítás, valamint a munkahelyhez való hűség kérdéseit vizsgálja, ezek elvi alapon nyugvó, — még meg nem történt szabályozását fontos jogalkotási feladatnak minősítve.

A szocialista jogviszonynak az eddigiekben és a 7—9 §-ban behatóan elemzett fogalmi és elhatárolási elemei alapján jut el a szerző a 10. §. összefoglalásának a végén a munkajogviszonynak a dolgozó és a vállalat minden jogára és kötelezettségére kiterjedő — részben már idézett — részletes meghatározásához, amelyben anticipálja azt a közvetlenül ezután tárgyalásra kerülő momentumot is, hogy a vállalat és a dolgozó szerződéskötési szabadsága csak a mellőzhetetlen erővel nem szabályozott keretek közt érvényesül (184. old.).

7. A mellőzhetetlen tartalom természetesen abban a körben igényel tárgyalást, ahol a törvénnyel ellenkező kikötés nem vezet a szerződés érvénytelenségére, hanem arra, hogy az ilyen kikötés helyén a mellőzhetetlen tartalom válik a szerződés elemévé. A munkaviszonyok körében ez az ún. Unabdingbarkeit a tarifaszerződések kapcsán a weimari Németországban jutott jelentőséghez és tüzetes elemzéshez. A szerző bemutatja a mellőzhetetlenségnek a szocialista rendben betöltött új funkcióját. E módszer alkalmazásával lehet biztosítani, hogy „társadalmi mértékben, tervszerűen valósuljon meg a végzett munka mennyiségének és minőségének arányában" történő elosztás elve úgy, hogy a munka termelékenységének növekedése rendszeresen megelőzze a béremelkedést, ami biztosítja a termelés szüntelen bővítéséhez és a dolgozók szükségleteinek minél teljesebb kielégítéséhez megkívánt termék-készleteket (190. old.) Kiemelést érdemel

[11] L. erről Nizsalovszky: A család jogi rendjének alapjai. 1963. 123. és 131. p.
[12] Kaskel—Dersch: im. 140. p.
[13] Indokolás a magyar ált. pt. tervezetéhez. IV. k. 1902. 333. p.

annak meggyőző kimutatása, hogy a munkaszerződés fogalmi elemeinek megfelelő szerződést nem lehet hatályosan a polgári jog típusszabadságára hivatkozással a munkajogi szabályok hatálya alól elvonni. Érdekes és találó a tervszerződésekkel vont párhuzam is (197. old.).

A mellőzhetetlen tartalomra vonatkozó itt következő fejtegetésekből kiemelkedik a jogérvényesítés elmulasztásához fűződő következmények tárgyalása (11. §. XI.).

A burzsoá kornak a jogérvényesítési késedelemhez jogvesztést fűző elvi álláspontja és gyakorlata nézetem szerint a szerzőénél élesebb bírálatot is megérdemelne. Az a szabály, hogy a munkavállaló nem tartja túl hosszú ideig „bizonytalanságban" a munkáltatót, a gazdaságilag egyenlő erejűnek képzelt felek tekintetében kialakult magánjogi elv alkalmazása és a munkajogban visszájára fordítja a valóságos társadalmi osztályhelyzetet. A munkavállaló rendszerinti vagyoni helyzete alapján ugyanis általában vélelmezhető volt, hogy a jogérvényesítést csak tájékozatlanságból, vagy egyéb alapos egzisztenciális okból mulasztotta el, a mulasztás tehát menthető, míg a munkáltató üzletmenetét, egyensúlyát alig zavarhatta meg az az ő szempontjából rendszerint jelentéktelen igény, mivel egy-egy munkás — bár késve, de alapjában véve jogosan — lépett fel. A szerződő felek egyenjogúságának általános magánjogi elve alól a felek osztályhelyzetének csak olyan mértékű figyelembevételével, amilyen mértékben ezt a munkásság már kiharcolta, éppen ebben a vonatkozásban a gyakorlatnak kivételt lehetett volna tennie.

Hogy szocialista jogunk a korábbi megoldáshoz hasonló megoldást követett, azt a vállalatok szigorú pénzgazdálkodása és így a népgazdaságnak a dolgozók összességét érintő érdeke, valamint az a szempont indokolta, hogy a tervszerűséget ne zavarják meg a késedelmes jogérvényesítések. A szerző kiemeli, — és ezzel messzemenően egyetértek, — hogy önmagában a jogérvényesítési késedelemnek hatályos joglemondásként értelmezését, a jognak „elsenyvedését" indokolt lenne mellőzni, ha a későbbi joggyakorlás nem ütközik a rendeltetés-ellenes joggyakorlás tilalmába és nem minősíthető a joggal való visszaélésnek sem. Külön kérdés, hogy ez a két járulékos momentum milyen körülmények között állapítható meg. A szerző javaslata (221. és köv. old.) csupán utal arra, hogy a rendeltetésszerű joggyakorlás kötelezettségének, a joggal való visszaélésnek és az utolsó magatartás következményeinek a szocialista elméletben kidolgozott tartalmát megfelelően alkalmazni kell. Úgy vélem, ezt a polgári jogban kidolgozott tartalmat nem lehet változatlanul átvinni a munkajogviszonyokra, hanem azokra szólóan még kidolgozásra szorul.

Az „elsenyvedés" elejtésével szemben a szerző elévülési és jogvesztő határidők megállapítását javasolja. Nem közönbös azonban, hogy milyen esetekben, milyen fajta határidő érvényesüljön és főleg nem a határidők időtartama. Úgy vélem, helyes lenne a fejlődés jelen szakaszán már abból a törekvésből kiindulni, hogy a dolgozó megkapja mindazt, amire joga van, feltéve, hogy a szolgáltatás nem idézi elő a tervgazdálkodás menetének felmérhető megzavarását.

IV. 1. Az üzemi demokráciáról szóló második rész nyitánya a dolgozóknak a vállalati tevékenység irányításában, megszervezésében és ellenőrzésében való részvétele fejlődési vonalát előbb a klasszikusok (*Marx* és *Lenin*) tanítása nyomán mutatja be, majd a tudat-erkölcsi tényezők jelentőségének növekedése szempontjából a szovjet munkajogi alapelvek törvénytervezetét elemzi (231—238. old.). Ezután a szakszervezetet, az üzemi tanácsot és a termelési tanácskozást tárgyalja behatóan, amelyek mindegyikének feladatkörében megnyilatkozik hogy a dolgozók kollektívájának jogai nem állanak szemben a vállalati érdekekkel, hanem a vállalati munka eredményességének előmozdítását szolgálják.

Az üzemi demokrácia ilyen irányú továbbfejlődésében jelentős lépést jelent az üzemi tanácsokról szóló már említett 1011/1963. (V. 23.) számú határozat, amellyel a szerző természetszerűen már nem foglalkozhatott, de amelynek praeambuluma és első két pontja meszszemenően összhangban áll a szerző elvi állásfoglalásával.

A szerző a rész 3. §-a XI. pontjában részletesen is összefoglalja az üzemi tanácsokra vonatkozó jogalkotási feladatokat (339. old.) Ezekkel azonban az új határozat már nem minden vonatkozásban találkozik. A határozat 15. pontja nem gondoskodik arról, hogy — amint a szerző mondja — az üzemi tanács munkájában minden fontos tényező résztvegyen, nem tartalmazza nevezetesen azt a szabályt, hogy a tagok 2/3-át a Szakszervezeti Bizottság hívja be és csak 1/3-át választják a dolgozók, hanem a tanácsot kizárólag a dolgozók választottjaiból rendeli megalakítani, a 19. pont ezzel szemben a tanácsot továbbra is a szakszervezet irányítása alá helyezi, tagjai jelölésére pedig szakszervezeti szerveket jogosít fel. Az üzemi tanács határozatainak a szerző által javasolt kötelező erejét a 10. pont mondja ki, amikor az igazgatót a tanács hatáskörének keretei közt hozott határozatok végrehajtására kötelezi. A jogszabályt sértő és olyan határozatok végrehajtását viszont, amelyek meghozatalával a tanács hatáskörét túllépi, köteles megtagadni.

Az üzemi tanács döntési jogköre mellett az ellenőrzési és véleményezési hatásköre is tüzetesen meg van határozva a 6. és 7. pontban úgy, hogy ha az új határozat nem is felel meg mindenben a szerző várakozásának, lényeges alapjaiban igazolja elvi álláspontját, így különösen azt is, hogy az üzemi demokráciának az állami vállalatok egyszemélyi felelős vezetésével összhangban kell állnia.

2. Az üzemi demokráciáról szóló rész 5—7. §-ában építi fel a szerző a vállalati kollektíváról szóló elméletét, amellyel arra a kérdésre felel, hogy a kollektíva, mint a vállalat dolgozóinak összessége, csak jogi jelleget nélkülöző társadalmi alakulat-e, vagy jogok és kötelezettségek hordozója, tehát jogalany is.

A szerző szerint a vállalat és a dolgozók kollektívájának érdekközössége teszi lehetővé, de szükségszerűvé is a kollektíva bevonását a szervezésbe és ellenőrzésbe. Ebből és a kollektíva egészét illető szolgáltatásokra vonatkozó kötelezettségekből belső viszonyok létesülnek a vállalat és a kollektíva között. A mindezek tárgyát alkotó magatar-

tások nem az állam, nem is az egyes dolgozók, hanem közvetlenül a kollektíva, vagy érdekeinek képviseletében a szakszervezet, vagy az üzemi tanács irányában alakulnak ki. A részvételi jogok bizonyos formái a tőkés országokban is kialakultak már, anyagot szolgáltatva a kollektíva jogi természetét tisztázni kívánó elméleteknek. Ezek túlnyomó része az új jelenséget valamely ismert jogi kategóriába igyekszik besorolni (jogi személy, Gesamthand, társaság, jogközösség), egyrészük új fogalmi kategóriát állít fel a számukra (szociáljogi kötelék, üzemi közösség), egyrészük pedig tagadja, hogy a dolgozók összességét a tételes szabályok jogok hordozójává tennék. A szerző a kapitalizmus viszonyaira szólóan ahhoz az elmélethez csatlakozik, amely a dolgozók összességében az osztályharc jogi formáját látja, olyan terjedelmű részvételi jogokkal, amilyen terjedelmű jogokat a munkásosztály képes kivívni. Ezzel szemben a szocialista vállalat és dolgozói között ellentét nincs, a kollektíva jogai nem korlátozzák a tulajdonosi és munkáltatói jogosítványokat, hanem a harmónia fenntartását szolgálják, az egész társadalom érdekeit szem előtt tartó felső irányítás és egy meghatározott vállalati kollektíva érdekei között úgy, hogy az elsődleges érdek mindig a társadalmi érdek marad. Ebben a helyzetben a szociáljogi kötelék, vagy üzem-közösség koncepcióját a szerző azért ejti el, mert mindkét megoldásban a vállalat a társadalmi — gazdasági és jogi egységének megbontását látja, amit mindenképpen elkerülendőnek tart. Elejti *Venediktov* sokat vitatott nézetét is, amely minden állami vállalatban a felső vezetés által irányított kollektívát lát. Ezt a nézetet azon az alapon támadja, hogy a kollektíva jogai a vállalattal szemben állanak fenn. Helyesen állapítja meg, hogy a kollektíva részvételi jogköre minőségileg más mint a dolgozók egyéni részvételi jogainak összessége. Ennek az elkülönülő jogkörnek a hordozója azonban szerinte csak *önálló jogalany* lehet, amelyet mégsem lehet jogi személynek minősíteni, mert csak a vállalat belső viszonyaiban van szerepe. Ez a sajátos munkajogi jogalany az egész jogrendszer területén szemlélve az ember, az állam és a jogi személy mellett negyedik kategóriaként foglal helyet.

A szerzőnek ez az álláspontja nyilván nem jelenti egyik kapitalista korbeli elméletnek a szocialista viszonyokhoz alkalmazását sem és újdonságában mint heuristicus hypothezis igen gyümölcsözőnek bizonyul, mert ebből a szemléletből kiindulva a szerző igen plasztikus képét tudja megrajzolni a vállalat belső viszonyainak, a kollektíva jogérvényesítési lehetőségeinek és a kollektívát, mint a jogalanyt illető jogok szankcióinak. A jogalanynak az egész szerepkörét a vállalat belső életére korlátozva, a vállalat külső viszonyait, a gazdasági életben való részvételét viszont az elmélet nem érinti. Nincs is abban semmi képtelenség, hogy a vállalat belső életében bizonyos funkciókat jogalany végezzen, hiszen minden esetre jogalany, mint ember, az igazgató, a főmérnök vagy a főkönyvelő is, sőt olyan jogalany, aki a jogalanyiságát — igaz, hogy a vállalati funkciótól függetlenül — a vállalati ügyek körén kívül is kifejti. Kérdés azonban, vajon ha a főkönyvelő helyén egy hatalmas kibernetikai apparátus működnék tökéletesen, minden előforduló hibát vészjelekkel közölve, vajon lenne-e szükségünk arra, hogy ezt a gépezetet a vállalat belső életében jogalanynak minősítsük? Nagyon szemléltető a szerzőnek az atom szerkezetéből vont párhuzama, amikor az atomon belül keringő protonokat, neutronokat, positronokat és egyebeket is létezőknek minősít, bár általában nem szokásuk az atom egészéből kilépni. De a hasonlat átvive az emberre, vajon annak folytán, hogy az emberi testben Menenius Agrippa példájára szembeállítjuk egymással az egyes szervek feladatkörét, szükséges-e ezeket a szerveket külön élőlényeknek minősítenünk, az ember elnevezést csupán az egész szervezetre alkalmazva?

De azt hiszem a szerző elméletének támadható alapkiindulása ott van, amikor a kollektívának a *vállalattal szemben* fennálló jogairól és kötelezettségeiről szól (378. old.). Ha valamivel *szemben* érvényesülnek ezek a jogok, akkor ez nem a vállalat, mint egész, hanem a vállalatnak egyes szervei, vezetői akiknek a tevékenységét a kollektíva ellenőrzi és segíteni, tévedéseit helyreigazítani hivatott. Kitűnik ez különösen az 1011/1963. sz. határozat bevezetésének 3. bekezdéséből, amely az üzemi dolgozóknak a vállalatok gazdasági irányításába a termelés társadalmi ellenőrzésébe való fokozottabb bevonásáról és az üzemi tanácsok ama feladatáról szól, hogy *segítsék* a tervgazdálkodás érvényesítését, az állami vállalatok társadalmi tulajdonának megszilárdítását, valamint az állami vállalatok egyszemélyi felelős vezetését. Ha tehát a kollektíva és a vállalat más szervei közt bizonyos kérdésekben összeütközés van, ennek a feloldása a felmerült kérdés olyan megoldására irányul, amelyet a vezetésre hivatott személynek magának is meg kellett volna találnia. Ilyen féle szereposztás a kapitalista kor részvénytársasága esetében is volt, a közgyűlési kollektíva, az igazgatóság és a felügyelő bizottság között, mégsem volt szükség arra, hogy ezek bármelyikét jogalanynak minősítsük. A vállalati tevékenység ellenőrzésének és segítésének más belső szervekkel szembeni megnyilatkozására világosan utal a határozat 6. és 7. pontja, amelyek a kollektíva közreműködésével a vállalat szempontjából a legjobb megoldás megkeresésére irányulnak, az üzemi tanács döntése alá tartozó, a 9. pontban felsorolt ügyek pedig éppen úgy tartozhatnának az igazgató feladatkörébe is. A határozat törekvése tehát valóban *közreműködési* lehetőség megnyitása.

Mégis a szerző elméletét már csak azért sem lehet könnyű szívvel elvetni, mert a jogalanyiságnak a törvény által jogi személyekként elismert kollektívákra való korlátozása az elméletet sok vonatkozásban nem elégítette ki, ami számos átmeneti alakulat felfedezésére vezetett. *Bumgarten, Kohler* és *Buchda* az ilyen hallgatólagos jogalanyiság kategóriájának neves képviselői.[14] Nem is a hallgatólagos jogalanyiság kategóriájával szemben lenne aggályom, hanem az nem hat rám meggyőzően, hogy egy jogi személy keretén belül bizonyos funkciókat végző szervek mellett az *ugyanilyen* irányú funk-

[14] Vö. Nizsalovszky: im. 344. p.

ciókban részes, azokban *közreműködő* kollektívát minősítsük jogalanynak. Számomra meggyőzőbb, ha a kollektívát mint egészet és az általa létesített, vagy belőle alakuló kollektív szerveket a vállalat szervezeti elemeinek tekintjük, amelyek a funkciókat jogalannyá válás nélkül is ellátják. Nem vitatom el azonban a szerzőtől, — sok más érdeme mellett — azt az érdemet sem, hogy jelentősen hozzájárult a kollektívák közreműködésének tisztázásához és bizonyára minden olvasója meggyőzte arról, amit nagy művének utolsó bekezdésében mond, hogy nevezetesen egy újabb kódexnek kiemelten külön fejezetben kellene foglalkoznia az üzemi demokrácia intézményeivel, tényezőinek, vagyis kollektívájának, az üzemi tanácsnak, a szakszervezeti bizottságnak, az egyeztető bizottságnak, a társadalmi bíróságoknak és az igazgatónak a feladataival és jogkörével, továbbá ezeknek egymáshoz való kölcsönös viszonyával (398. old.). Csak arról nem vagyok meggyőződve, hogy az üzemi demokrácia tényezői a jövőben is az imént felsorolt neveket fogják viselni és azt hiszem, hogy éppen az üzemi demokrácia érvényesülésének eszközei előtt a fejlődésnek még jelentős perspektívája van nyitva.

V. A kifejtettekben — jól tudom, — nem adtam teljes képet a szerző művéről, de talán azt sikerült érzékeltetnem, hogy a szerző milyen nagy szolgálatot tett a munkajog mint új szocialista jogág felépítésének ezzel a jövő jogfejlődés szempontjából is nagyjelentőségű munkájával. A polgári jogász, aki — mint e sorok írója is — a munkajog kérdéseivel intenzívebben még abban az időben foglalkozott, amikor az a stúdiuma egységéből éppen csak kiemelkedni készült, a szerző művéből nem értesülhet meglepetés nélkül arról, hogy milyen nagy utat tett meg a munkajog önálló jogtudományi ágazata. Ennek az útnak az érzékeltetésére *Weltner Andor* műve kiválóan alkalmas.

Azzal a kívánsággal zárom mondanivalómat, hogy a szerző nagyszámú, alaposan megfontolt reformjavaslata találja meg az élő joggá válás útját és műve így töltse be teljesen a szocializmus építésében azt a feladatot, amelyet neki szerzője szánt, nevezetesen nemcsak a munkajog tudományszakának előrevitelét, hanem a szocialista munkaviszony jogának tökéletesedését is.

Nizsalovszky Endre

---

*Bihari Ottó Az államhatalmi-képviseleti szervek elmélete**

Szocialista államjogtudományunk egy új értékes művel gazdagodott, amikor a Magyar Tudományos Akadémia Kiadójának gondozásában megjelent Bihari Ottó professzornak Az államhatalmi-képviseleti szervek elmélete c. kitűnő monográfiája.

Örvendetes, hogy államjogászaink egymás után jelentetik meg úttörő monográfiáikat, ami e jogtudományi ág művelőinek magas szintű munkásságát bizonyítja. Beér János professzornak a helyi tanácsokról szóló nagyszabású monográfiája után nem régen jelent meg Kovács István professzor tollából a szocialista alkotmányfejlődés új elemeiről szóló, új utakat kereső és előremutató kiváló munkája.

Nem tekinthetjük feladatunknak ez alkalommal a recenzeálandó mű tudományos értékeit akárcsak felvázolni sem, hiszen ezt nemrégiben elvégezte a Magyar Tudományos Akadémia Tudományos Minősítő Bizottsága, amikor Bihari professzort e műve alapján az állam és jogtudományok doktorává minősítette. Mindössze arra vállalkozunk e recenzió kapcsán, hogy megközelítő, érdeklődésre számot tartó képet nyújtsunk a témát érdeklő jogászság számára. Ezen belül is inkább arra szeretnénk felhívni a figyelmet, amit e mű olvasása közben *újnak* találtunk s a szocialista irodalomban eddig fel nem dolgozott kérdéseknek tekintünk.

Így mindenekelőtt a mű módszere nagyon figyelemreméltó, hiszen mint a szerző tanulmánya bevezetőjében hangsúlyozza: nem a magyar államjogi intézményekkel, a magyar alkotmány által létrehozott államhatalmi képviseleti szervekkel foglalkozik, hanem *megkísérli általánosítani azokat a tapasztalatokat és tudományos eredményeket, amelyeket a szocialista országok államjogtudománya létrehozott.* Műve így *az összehasonlító államjogtudomány* körébe tartozik. Elvi jelentőségűnek tekintjük szerzőnek e megállapításait, melyeket a mű egyetlen fejezete kivételével következetesen véghez is vitt amikor az általános szocialista tendenciák kimutatására irányultak vizsgálódásai. Így természetes, hogy a munka arányai alaposan eltolódtak a magyar jogintézmények vizsgálatától az összehasonlító anyag javára. Talán kivételként kell megemlíteni az államhatalmi képviseleti szervek jogi aktusairól szóló, már jelzett fejezetet, ahol a magyar jogszabályi anyag mellett ilyen összehasonlításokra nem került sor.

A több mint 300 oldalas 5 fejezetből álló értekezés az állami szervezet felépítésének főbb burzsoá elveiből indul ki, s e körben olyan sokrétű probléma felvetéssel találkozunk, mint a népszuverénitás problematikája, a hatalmi ágak megosztásáról szóló tan, az önkormányzat kérdései és a képviselettel kapcsolatos nézetek és intézményeknyek bírálata. E sok problémát felvető és valóban körültekintő vizsgálatot igénylő fejezetbe összefoglalva Bihari professzor végkövetkeztetéseit, helyesen állapítja meg, hogy a polgárság szinte uralomrajutásának pillanatától megfosztotta a haladó gondolatként felvetődött népszuverenitás elméletét minden tartalmától. Napjainkban pedig meg is tagadja ezt az eszmét, veszélyesnek jelentvén ki a polgárságra. A valódi népszuverenitás megvalósítása a munkásosztályra, a szocializmusra vár.

Ami a Montesquieu által kidolgozott hatalmi ágak megosztásának és egyensúlyának elvét illeti, ezzel kapcsolatban leszögezi, hogy az a polgárság győzelme után egyszerű munkamegosztássá vált. Magukat a funkciókat azonban az uralkodó osztály számára kedvező módon, viszonylag gyakori változtatással osztották meg. Nincs tehát az állami szervezeteknek valamiféle örökérvényű felosztása, s az államapparátus funkcióinak a megosztása bár egyszerűen csak munkameg-

* Akadémiai Kiadó, Budapest 1963. 322 p.

osztás, az osztálypolitika függvénye minden államban.

Figyelemreméltóak azok a megállapításai is, amelyeket a helyi szervekkel kapcsolatosan tesz, amikor megállapítja, hogy a polgárság történetében ezek csak akkor játszottak jelentős szerepet, amikor a központi szervekért folyt a harc. Ezt követően ugyanis a területi önkormányzatok puszta végrehajtó közigazgatási szervekké váltak, ún. „saját" hatáskör nélkül. Napjainkban még e hatáskör is csökkent a dekoncentrált szervek javára.

A képviselet intézményével kapcsolatos végkövetkeztetései abban jelölhetők meg, hogy a képviselet intézménye a népszuverenitás elvének növekvő semmibevevésével a kötött mandátumtól eljut a tőkés államokban a képviselet tagadásához, illetve a pártok államának gondolatához, amikor is a nép reprezentálása helyébe a burzsoá pártok bürokratikus apparátusának teljhatalma kerül, s meg is kezdődik a képviselet végleges felszámolása.

Bihari professzor új könyvében azonban nemcsak az állami szervezet felépítése burzsoá elveinek változásairól nyújt igen tanulságos történeti áttekintést, hanem a mű II. fejezetében az államszervezet *új* formáiról és intézményeiről is plasztikus képet nyújt, kiindulva a párizsi kommün államszervezeti tapasztalataiból. E fejezet egyes pontjainak felsorolása talán érzékelteti, hogy milyen fontos kérdések tárgyalásáról van itt szó. E fejezet pontjai a következő kérdésekkel foglalkoznak: A szovjetek az 1905—1907-es és az 1917-es forradalmakban. A „szükségállapot" és a szocialista állam, A szovjet állami szervezet felépítése 1917-től az 1936-os alkotmány elfogadásáig, A szovjet állam szervezetének rendszere az 1936-os alkotmány elfogadása óta, Az államhatalmi képviseleti szervek jellege és hatáskörük elvi kérdései, végül A helyi államatalmi képviseleti szervek hatáskörének törvényi delegálása.

A mű két bevezető jellegű történeti fejezete után találjuk meg elsősorban azokat a kérdéseket, amelyeket a marxista állam és jogtudományban részletesen először Bihari Ottó dolgozott ki.

Úgy gondoljuk, hogy a munka III. fejezete, amely a képviseleti rendszerről szól a szocialista államban, a mű tudományos értékeit tekintve legértékesebb része. Ebben a fejezetben találjuk meg ugyanis kidolgozását *a szocialista képviseleti rendszer alapkérdéseinek*. E legjelentősebb fejezetben a képviseleti demokrácia alapkérdéseit vizsgálva leszögezi, hogy a képviseleti demokrácia szovjet formája az átmeneti korszakban a demokratizmus maximumát nyújtja a dolgozó nép számára. Ez objektív törvényszerűséggé teszi azt, hogy a képviseleti szervek a népszuverenitást kifejező mechanizmus kerüljön az állami szervezet legfőbb vezető heyére. A szocialista reprezentáció már jelenleg is sok direkt-demokratikus intézményt magába szívott. Ezzel kapcsolatban szerző úgy látja, hogy a szocialista képviselet intézményének torzításához vezetne, ha éppen ezeket a vonásokat kizárná az államhatalmi-képviseleti szervek vizsgálatából. Művében ki is mutatja, hogy a képviseleti szerveknek a választóktól való függése nélkül nincs valódi szocialista demokratizmus. Valóban ehhez hozzá tartozik a választói utasítások kialakult rendje, a visszahívás éppen úgy, mint a falugyűlések, kongresszusok, konferenciák, a társadalmi aktivisták, a népi törvénykezdeményezések stb.

A képviselet tartalmát vizsgálva a munkásosztály diktatúrájának viszonyai között megállapítja, hogy a munkásosztály diktatúrájának eszméje semmiesetre sincs ellentétben azzal a szükségszerű ténnyel, hogy az államhatalom szervei az egész lakosság képviseleti szervei. Amikor ehhez több eszközt jelöl meg, kiemeli elsősorban a marxista—leninista párt hatását és egyre növekvő befolyását, amelynek segítségével a munkásosztály élcsapata a munkásosztály ideológiája alapján *az egész állami tevékenységet* irányítja, befolyásolja. A szocialista államban a lakosság akarata nem mechanikusan, önmagától alakul ki, ebben nagy szerepet tulajdonít szerző is a politikai nevelésnek.

A küldöttek jogi helyzetéről értekezve a szocialista államban, a mandátumról, pontosabban a kötött mandátumról szóló fejtegetései érdemelnek különös figyelmet. Megfogalmazása szerint, ha tudomásul vesszük azt, hogy a küldöttek „közérdekű megbízatásokat" kapnak választóiktól, kötelesek rendszeresen beszámolni választóiknak tevékenységükről, s a választók bármely időpontban visszavonhatják a képviselők, tanácstagok mandátumát, úgy *a kötött mandátum* rendszerével találkozunk. A képviselők, tanácstagok nem egyes ügyekben kapnak utasítást, hanem meghatározott politikai vonal követésére „közérdekű megbízatásokra". A választók a szavazással nemcsak egy küldöttet, vagy küldöttek sorát választják meg, hanem egyúttal jóváhagyják ezzel az aktussal a párt irányítása alatt folyó politikát is.

Kimutatja, hogy *az interpelláció* szorosan összefügg a közvetlen képviseleti demokrácia egyik ellenőrzési formájával. A kötött mandátum rendszerének másik bizonyítékát a szocialista államhatalmi képviseleti szervek működése soráni beszámolási kötelezettségben látja. A tanácstag felelős azért, hogy a tanácsban, annak szerveiben reá háruló feladatokat elvégezze. Különösképpen felel pedig azért, hogy teljesítette-e kötelezettségeit a „közérdekű megbízatások" vonatkozásában. Végül a tanácstag a maga személyében is felelős az egész testület munkájáért.

A kötött mandátum fennállásának legszilárdabb bizonyítékát Bihari professzor a képviselői felelősség szocialista formájában fedezi fel.

A legtöbb népi demokratikus állam alkotmánya kimondja a képviselők, tanácstagok visszahívásának lehetőségét. Ami a tanácsokat illeti a visszahívási rendszer 3 főtípusa alakult ki: a) a visszahívás a választók által nyílt szavazással, b) viszahívás a választók által titkos szavazással, c) visszahívás a választók nevében a megfelelő államhatalmi képviseleti szerv, testület részéről.

A magyar megoldás mellett tör lándzsát, amikor azt bizonyítja, hogy az államhatalmi-képviseleti szervtől, mint a szuverenitás egészének, vagy egy részének megtestesítőjétől, képviselőjétől, nem lehet megtagadni azt a jogot, hogy „fegyelmi hatóságként" is működjön tagjaival szemben. Különben is

ahol a visszahívási eljárás hosszadalmasságából jár, ott súlyos erkölcsi kár is származna. Az államhatalmi-képviseleti szerveknek „fegyelmi jogkörét" egészen a mandátumtól való megfosztásig kiterjesztendőnek tartja. Logikus tehát eddig ismertetett fejtegetéseink nyomán annak bizonyítása, hogy a szocialista államban szükségszerű a kötött mandátum és hogy az ezzel kapcsolatos következtetéseket mindig le kell vonnunk, valahányszor meg akarjuk határozni a képviseleti szervek helyét állami szervezetünkben.

Egy másik kérdés, amelyet ugyancsak részletesen először szerző dolgoz fel: *a választókerületi rendszer* kérdésköre. Ennek során abból a célból indul ki, amely a szocialista államokat vezeti: a lakossággal, közelebbről a választókkal minél szorosabb kacsolata alakuljon ki a küldötteknek. Az egy mandátumos egyéni választó kerület előnyét abban látja, hogy viszonylag kisebb a terület, amelyen a küldöttnek a funkciójából eredő feladatait, területi munkáját el kell látnia. Itt valósítható meg leginkább a közvetlen reprezentáció összes velejárójával együtt. Nem kifogásolja a lajstromos rendszer fennmaradását a legfelsőbb államhatalmi képviseleti szerveknél.

Figyelemreméltóak továbbá azok a fejtegetései is, amelyek a küldöttmegbízatás és az államhatalmi képviseleti szervek működésének tartalmával, valamint a küldöttek jogainak védelmével kapcsolatosak.

Nagy elvi jelentősége van azon megállapításainak, amelyet az államhatalmi képviseleti szervek kölcsönös viszonya kapcsán tesz. Megállapítja, hogy a kizárólagos hatáskör nem szubdelegálható, de nem vonható el magasabb állami szervek részéről sem. A népszuverenitást kifejező választott államhatalmi szerveket nem lehet alárendelni államigazgatási szerveknek és ezért nem lehet helyettesítő jogkört sem biztosítani a végrehajtó bizottságoknak. Az állampolgárokat és államigazgatási szerveket kötelezi az államigazgatási szervek hatásköri keretében hozott rendeletei. A kormány általános hatáskörében hozott igazgatási rendeletei, a miniszterek ugyanilyen szakigazgatási rendeletei jogilag rendezett területet jelentenek az államhatalom helyi szervei részére is.

A magyar jogszabály és más szocialista államok törvényei is gátat emelnek az államigazgatási szervek felé azzal, hogy egyrészt nem szabhatják meg az államhatalmi-képviseleti szervek hatáskörét, nem adhatnak az alárendelt államigazgatási szerveknek olyan jogkört, amely a tanácsok jogszabályilag rendezett hatáskörébe tartozik, másrészt pedig nem hozhatnak létre normatív aktust az államhatalmi szervek hatáskörébe, különösen pedig a törvényileg biztosított kizárólagos hatáskörébe tartozó tárgyak megváltoztatására.

Alkotmányunk 31. §-ának 3. bekezdésében foglalt rendelkezést kommentálva nyomatékosan aláhúzza, hogy az abban foglalt rendelkezést semmiképpen sem szabad úgy értelmezni, mintha a központi államigazgatási szervek minden normatív aktusa idomítaná a helyi államhatalmi szervek hatáskörét. Ennek elfogadása jogelvet sértene, az államhatalmi szervek primátusát a szocialista államban. Ezeket a helyes elvi megállapításokat viszi keresztül és fejleszti következetesen tovább az államhatalmi-képviseleti szervek jogi aktusairól szóló IV. fejezetben is, amelynek miként az államhatalmi-képviseleti szervek keretében működő „saját" szervekről szóló V. fejezetnek gyakorlati vonatkozású megállapításait emelnénk ki elsősorban.

A továbbiakban a mű IV. és V. fejezetéből csak néhány, bizonyára nagy érdeklődést és feltehetőleg vitát is kiváltó problémáit vetjük fel. Így mindenekelőtt a törvény tárgyalása során az országgyűlés általános, kizárólagos és kifejezett hatáskörével kapcsolatban tett ama megállapításait, miszerint a törvényhozási kizárólagosság az országgyűlés számára nem jelenthet többet, mint formai biztosítékot arra, hogy más szerv jogi aktusai nem törvényi szintűek, és ezért nem derogálhatják az országgyűlés törvény formájában hozott jogszabályát. Lehetséges és szükségszerű kívánalomként veti fel, hogy a törvényhozás kizárólagos jogkörét rögzítsük. Az országgyűlési határozatok több típusával kapcsolatos ama kifejtése, hogy a jogi aktusok sokrétűsége tartalmilag és ennek következtében formailag annak köszönhető, hogy az országgyűlés a dolgozó nép felhatalmazása alapján fejezi ki akaratát, azaz jogszabályt hoz létre, emellett az egész állami apparátusnak „gazdája". Ezek indokolt szétválasztása jogi aktusok szempontjából nem engedheti meg az aktusok formai és tartalmi összekeveredését.

A helyi államhatalmi-képviseleti szervek hatáskörének rendezése során fontosnak tartja a feladatkör általános rögzítése mellett a kizárólagos hatáskör jogszabályi rendezését. Egyébként is a hatáskörök rendezettségének hiánya az ún. vegyes hatáskörök pontos rendezését sürgeti, s kollíziót a helyi államhatalmi képviseleti szervek jogi aktusai, normatívái vonatkozásában csak a felsőbbfokú államhatalmi képviseleti szerv és a kormány normatív aktusaival szembeni ellentmondás hozhat létre. Valódi összeütközés esetén az alsófokú szerv jogi aktusának megváltoztatására van szükség.

A felsőbb államhatalmi képviseleti szervnek kell tehát olyan hatáskört biztosítani, amely a jogszabálysértést nemcsak egyedi, hanem normatív aktus esetében is megakadályozza.

Arra vonatkozóan pedig, hogy ez a hatálytalanítás kasszációs vagy reformatórius legyen, utal arra, hogy nincs egyetértés a magyar jogszabályi megoldás és a szocialista államok többségének törvényi rendezése között. A többség, mint ismeretes, a kasszáció mellett van. Szükségesnek tartja a tanácsok gyakorlatának megváltoztatását és általában a kasszációs rendszer előtérbe helyezését nálunk is.

Végül kiemelendő kérdéskörnek tekintjük az állandó és ideiglenes bizottságokról szóló fejtegetéseit. Bihari professzor e kérdésnek különben is kitűnő ismerője, hiszen a tanácsok bizottságairól 1958-ban egy önálló monográfiát írt. Ebben a monográfiájában adott meghatározása szerint: a magyar tanácsok bizottságai az államhatalom helyi szerveinek, a tanácsnak kollegiális formában működő kisegítő szervei, amelyek a tanácsot ja-

vaslattevő, véleményező, és ellenőrző tevékenységükkel támogatják és amelynek egyik legfőbb célkitűzése a dolgozók széleskörű bekapcsolása az állami munkába. A bizottságok körül a legutóbbi időkben lefolyt jogirodalmi vitákban is állástfoglalva nagyon is praktikus jellegűek javaslatai. E szerint a szakigazgatási szervek hatáskörét abból a szempontból kell megvizsgálni, hogy azok milyen, a lakosság legszélesebb rétegeit érintő normatív aktusokat adnak ki jelenleg. Elsősorban e hatáskörök átruházását látja célszerűnek az állandó bizottságok vonatkozásában, amely megoldás esetén a tanácsi vezetés és irányítás egész profiljának megváltoztatására vezetne. Véleménye szerint egyre nagyobb jelentőségűekké válnak a területi szervezésű tanácsi bizottságok, amelyek elvileg leginkább a képviselői csoportokhoz hasonlítanak.

Az államhatalmi-képviseleti szervek „saját szerveinek" tevékenysége nélkül a szocialista állam életét elképzelni sem tudja, s úgy látja, hogy minden azon múlik: hogyan kapcsoljuk össze segítségükkel a direkt demokráciát a szocialista képviseleti szervek demokratikus működésével, hogyan készítjük elő ezen a réven is az önigazgatás különböző, később megvalósításra kerülő formáit.

A mű befejezése mintegy indokolásképpen nagyon helyesen úgy foglal állást az ún. „társadalmasítás" kérdésében, hogy a végső célt, a kommunista önigazgatást szem előtt tartva az adott helyzetet és fejlődést veszi alapul és nem akar a jogtudományban, így az államjogtudományban olyan hipotetikus viszonyokról beszélni, amelyek utópiának tűnnének fel.

Bihari Ottó mindvégig *mértéktartó, reális szemléletű, gazdag irodalmi anyagot feldolgozó, bátor kritikai szellemű* műve kétségtelenül vitát is fog kiváltani a szocialista jogirodalomban, aminek máris találkozunk első érdemes hajtásaival. (Beér János professzor a Magyar Jog 1963. 3. számában pl. vitatja az összehasonlító államjogtudomány létét, az államhatalom helyi szerveit illető delegált hatáskör problematikáját.)

A mindvégig lebilincselő, vitatkozó stílusban, szép magyar nyelvezettel megírt marxista mű közvetlen hatással és benyomással van a mű olvasójára. Szinte minden sora mögött ott látjuk a vitatkozó, a maga igazát kereső és bizonyító illusztris szerzőt, bár ez az egyébként dicsérendő jelleg néha talán a szükségesnél szétágazóbb probléma felvetésére csábít egy-két esetben.

Az Akadémiai Kiadó két nyelvű rezümével, pontos név és tárgymutatóval ellátott finom ízlést eláruló kötete méltán sorakozik fel az utóbbi időkben egyre szebb formában kiadott jogi könyvek mellé.

Antalffy György

ÚJ KÖNYVEK:

Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye. 1962. Közzéteszi az Igazságügyminisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány titkársága. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. XXI, 720 p.

Nizsalovszky Endre: A család jogi rendjének alapjai. Bp. Akad. Kiadó, 1963. 487 p.

Kampis György: Telekkönyvi jog. Közrem. Péter Gyula. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 611 p.

Rózsa István: Szállítási szerződések megkötése, módosítása és megszüntetése. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 269 p. /Vállalati kisktár./

Rózsa István: Szállítási szerződésekkel kapcsolatos elszámolási viták. 2. kiad. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 273 p. /Vállalati kisktár./

Nigriny Elemér: Jogorvoslatok és perek a végrehajtási eljárás folyamán. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 177 p. /Jogi kéziktár 12./

Községi tanácstagok kézikönyve. Szerk. Szamel Lajos. Közzéteszi a Hazafias Népfront Országos Tanácsa és a Közalkalmazottak Szakszervezete. Bp. Táncsics Kiadó, 1963. 237 p.

Az igazgatási szakvizsga tankönyve. [Az 1/1961. T. K. 7/ K. E. utasítás 3. fejezete 3. pontjában előírt igazgatási szakvizsga tananyaga.] Szerk. Fonyó Gyula. 2. köt. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 648 p. [Bibliogr. a fejezetek végén.]

Nemzetközi ügyészi általános felügyeleti konferencia. Budapest, 1962. jún. Összeáll. a Magyar Népköztársaság Legfőbb Ügyészségének munkaközössége. Kézirat. Bp. Áll. ny. 1962. 168 p.

Gaskó Béla—Kelemen Géza: A rehabilitáció. (Ki tekinthető büntetlen előéletűnek?) Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 256 p. (Reflektorfényben./

A Budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának aktái. Szerk. a Tudományos és Módszertani Bizottság. 4. köt. 1. füz. Bp. Tankönyvkiadó, 1963. 253 p. /Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Tom. 4. Fasc. 1./

Novák István: Kié a gyermek? A származásmegállapítás, a gyermekelhelyezés és a szülői felügyelet kérdései. Miskolc, Ismeretterjesztő Társulat Borsod megyei szervezete — Megyei és Városi Tanács VB művelődési osztálya, 1962. 170 p. /Borsodi Szemle ktára 3./

A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusának jegyzőkönyve. 1962. nov. 20—24. Bp. Kossuth kiadó, 1963. 530 p.

Rózsa József: Műszaki-gazdasági dolgozók alapbére és prémiuma. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 283 p. /Vállalati kisktár./

Meitner Tamás: Bérezés az iparban. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 278 p. /Vállalati kisktár./

Bernhardt György—Kolozsvári Ernő: A munkásvédelem elvi és szervezeti kérdései. Bp. Táncsics Kiadó, 1962. 243 p. /Szakszervezetek Országos Tanácsa felsőfokú munkásvédelmi tanfolyam./

Sárnási Gábor—Pollák László—Simkó József: Szakszervezeti bizottságok munkája. Közzéteszi [a] Közlekedési és Szállítási Dolgozók Szakszervezete. [Bp. Szabadság ny. Debrecen [1963.] 48 p.

E lapszám (XVIII. új évfolyam 7.). Szerzői: *Dr. Kelemen Györgyné* fővárosi bírósági tanácsvezető bíró. — *Dr. György Ernő*, a jogtudományok kandidátusa. — *Dr. Martonyi János* egyetemi tanár (Szeged). — *Dr. Katona Géza*, a jogtudományok kandidátusa. — *Dr. Solt Kornél* fővárosi bírósági bíró. — *Dr. Ivancsics Imre* egyetemi tanársegéd (Pécs). — *Dr. Beck Salamon* ny. egyetemi tanár. — *Dr. Máltás György* Budapesti Központi Ker. Bíróság csoportvezető bírája. — *Dr. Trócsányi László*, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Nizsalovszky Endre* akadémikus. — *Dr. Antalffy György* egyetemi tanár (Szeged).

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 63.3662 — Kossuth Nyomda Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

EGYETEMI KÖNYVTÁR BUDAPEST
1963 SZEP - 4

XVIII. új évfolyam 8. szám Budapest, 1963. augusztus hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

Ifj. SZARVAS ANDRÁS:
A gerontológia munkajogi kérdései 425

SZÖGYÉNI ZOLTÁN:
A termelőszövetkezettel kötött munkaszerződések egyes jogi kérdései 433

HERCZEG ISTVÁN:
Vitás kérdések a nemzetközi szerződések problémaköréből 444

Szemle:

HELLER FARKAS TAMÁS:
A „Bűnözési földrajz" elvi és módszertani problémái 451

TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ:
A munkajogi jogérvényesítési határidők egyes külföldi szocialista jogrendszerekben 460

MIHÁLY LAJOS:
Az illetékjogi szabályozás és a PTK összhangja 465

N. L.:
Az európai szocialista országok jogalkotása 468

Jogirodalom:

BESENNYEI LAJOS:
Kampis György: Telekkönyvi jog 470

— —:
Új könyvek 474

MELLÉKELVE: DOKUMENTÁCIÓS SZEMLE

СОДЕРЖАНИЕ: *Андраш Сарваш:* Геронтология и вопросы трудового права. — *Золтан Седени:* Некоторые правовые вопросы трудовых договоров, заключенных с кооперативными хозяйствами. — *Иштван Херцег:* Спорные вопросы, связанные с международными договорами. — *Обзор: Тамаш Хеллер Фаркаш:* Принципиальные и методологические проблемы «географии преступности». — *Ласло Трочани:* Сроки осуществления права в области трудового права по праву некоторых зарубежных социалистических стран. — *Лайош Михай:* Сочетание финансового законодательства и ГК. — *Л.Н.:* Законодательства европейских социалистических стран. Румыния. — *Юридическая литература: Лайош Бешенеи:* Дердь Кампиц: Законодательство о земельных книгах. — — —: Новые книги.

INHALT: *András Szarvas Jun.:* Die arbeitsrechtlichen Fragen der Gerontologie. — *Zoltán Szögyéni:* Die einzelnen rechtlichen Fragen der mit den Produktionsgenossenschaften abgeschlossenen Arbeitsverträge. — *István Herczeg:* Einige Streitfragen im Problemenkreis der internationalen Verträge. — *Rundschau: Farkas Tamás Heller:* Die prinzipiellen und methodologischen Probleme der „Kriminalgeographie". — *László Trócsányi:* Die Fristen zur Geltendmachung verschiedener Rechte im Bereich des Arbeitsrechts in einigen ausländischen sozialistischen Rechtssystemen. — *Lajos Mihály:* Der Einklang zwischen der Regelung der Abgaben und des Bürgerlichen Gesetzbuches. — *L. N.:* Die Rechtssetzung der europäischen sozialistischen Länder. — *Rechtsliteratur: Lajos Besennyei:* György Kampis: Grundbuchrecht. — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *András Szarvas:* Les problèmes de la gérontologie en matière de droit du travail. — *Zoltán Szögyéni:* Certaines questions juridiques des contrats de travail conclus avec les coopératives de production. — *István Herczeg:* Questions controversées dans le domaine des traités internationaux. — *Revue: Farkas Tamás Heller:* Les problèmes de principe et méthodologiques de la „Géographie de la criminalité". — *László Trócsányi:* Les délais accordés par quelques systèmes juridiques socialistes étrangers pour faire valoir des droits garantis par le droit du travail. — *Lajos Mihály:* L'harmonie entre la réglementation des taxes et le Code civil. — *L. N.:* La législation des pays socialistes européens. — *Littérature: Lajos Besennyei:* György Kampis: Le droit du régistre foncier. — — —: Nouveaux livres.

XVIII. új évfolyam 8. szám Budapest, 1963. augusztus hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A gerontológia munkajogi kérdései

Közismert demográfiai tény, hogy az emberek átlagos életkora az elmúlt évtizedekben rohamosan megnőtt, és ma jóval több az öreg (és fiatal is), mint az ún. „produktív" korú ember.

Ez a tény magával hozta egy speciális tudományág kialakulását: megszületett a gerontológia. Ennek művelői az élet valamennyi területén vizsgálják, milyen vonatkozásai vannak az életkor megnövekedésének, hol az öreg emberek helye a társadalomban. A kérdés nagyon szerteágazó, ezért a gerontológiában egyaránt érdekeltek az orvosok, közgazdászok, jogászok, demográfusok, szociográfusok.

Hazánkban is igen jelentős kérdéseket tár fel a gerontológiai kutatás. Ennek következtében jogászaink is aktívan bekapcsolódtak a kutatási munkába és számos neves kutató írt értékes gerontológiai vonatkozású cikket.[1] De mindennapi életünk is számos olyan vonatkozást vet fel, mely a gerontológia jogi vonatkozásait érinti. 1961. január—április között 1129, a sajtóban és a rádióban közzétett szerkesztői üzenetet vizsgáltam meg tárgykörük szerint. Ezek közül 721 olyan kérdést tárgyalt, mely a munkaviszonnyal volt összefüggésben és 339 szorosan az öregkorúak problémáival (munkalehetőség, öregségi nyugdíj és járadék stb.) foglalkozott.

I.

Magyarországon az elmúlt két évtized alatt mélyreható változások következtek be a társadalmi és gazdasági rendben. De ugyanakkor a népesség korösszetétele is jelentősen megváltozott — elsősorban az öregek javára. Ez a tény a jogtudománynak is sok fontos problémát vet fel, elsősorban a munkajog művelőinek.

A meghosszabbodott életkor egyrészt tovább tartó aktív munkaviszonyra vonatkozó igényt jelent, másrészt a produktív korban végzett munka alapján a tovább élő öreg emberek munkaképtelenségük esetén hosszabb időn át szorulnak rá a társadalmi ellátásra, melyet azonban saját munkájukkal ki tudnak egészíteni.

A kérdés jelentőségének megvilágítására helyesnek tartom pár demográfiai adat ismertetését[2] a magyar népszámlálásokból.

Számlálás éve	Az összlakosságból			Összesen
	15 éven alul	15—50 év közötti	60 éven felüli	
	százalékban			
1920	30,6	60,4	9,0	100,0
1930	27,5	62,7	9,8	100,0
1949	24,9	63,5	11,6	100,0
1960	25,4	60,9	13,7	100,0

(Az öregkorúak száma 1949–1960. között 27%-kal emelkedett)

Ennek a statisztikának az alapján azt kellene megállapítani, hogy a „produktív" korosztályra (15—59 év között) eső teher megnőtt, és az lenne a döntő feladat, hogy a „produktívak" foglalkoztatását tudjuk megfelelő jogszabályokkal biztosítani. Gyakorlatilag azonban azt látjuk, hogy éppen az öregek és fiatalok foglalkoztatása jelent ma legfontosabb munkaerőgazdálkodási problémát (a szakképesítés nélküli produktív korú nők mellett)[3].

Természetesen ez a kérdés nem olyan egyszerű, mint ahogy az az első pillanatban látszik. Mint minden tudományos problémát, ezt is összefüggéseiben kell vizsgálnunk. Megoldásánál érdemes megnézni azt a világstatisztikát, amely földrészenként veszi vizsgálat alá az em-

[1] dr. Weltner Andor: A szociálpolitika feladata a gerontológiában (A gerontológia elméleti és klinikai kérdései, Medicina kiadása, Bp. 1959.), dr. Kiss István: Az öregkorúak ellátása (Az öregedés, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1957.), dr. Tarits Zoltán és dr. Malinszky László (Népegészségügy, 1960. júliusi sz.)

[2] 1960. évi népszámlálás 2. köt. (Statisztikai Kiadó Vállalat, Bp. 1960.)

[3] Pl. Népszabadság 1961. június 3., 1962. január 30., március 24-i számai; Petőfi Népe 1961. május 28-i sz. stb.

beriség kormegoszlását. (Az adatok az 1949/50. évi világnépszámlálásból erednek.)[4]

Az összlakosságból				
	15 év alatti	15—59 év közötti	60 év fölötti	összesen
Az egész földön	36%	57%	7%	100%
Európában (Szovjetunió ázsiai részeivel együtt)	29%	60%	11%	100%
Ázsiában (a SZU kivételével)	39%	56%	5%	100%
Afrikában	40%	55%	5%	100%
USA-ban és Kanadában	25%	64%	11%	100%
Latin-Amerikában	40%	55%	5%	100%
Oceániában	28%	62%	10%	100%

Európa, a Szovjetunió, az USA és Kanada magas öreg-létszáma azt mutatja, hogy magasabb civilizációjú országokban hosszabb az emberi életkor is. De felmerül a kérdés, miért éri el Óceánia a 10%-os öreg-arányt, amikor ott köztudomásúan a lakosság mintegy $^2/_5$-e a földkerekség legprimitívebb népei közül kerül ki. (Ugyanakkor az ázsiai 6%-os öreg-arányban az évezredes kultúrájú kínai és hindi népek szerepelnek.)

A kérdés választ munkajogi vonatkozásban látom. Ausztráliában a fehér emberek munkajogi viszonyai feltűnően jók. (Sem néger, sem sárga bevándorlást nem engedélyeznek.) 1876-ban behozták a 8 órás munkanapot és 1947 óta általános a 40 órás munkahét.[5] Így kedvező demográfiai adat alakul ki Óceániában és ennek oka elsősorban a fehér fajúak jó munkajogi helyzete.

A fenti két statisztikát azért tartottam szükségesnek bevezetésként ismertetni, mert ezek eklatánsan megvilágítják a kérdést: mennyire összefügg a munkajog más tudományágak anyagával. A továbbiak során is ismételten hivatkoznom kell majd demográfiai, orvostudományi ténymegállapításokra.

II.

Rátérve a gerontológiának a hazai jogtudománnyal való kapcsolataira, elsősorban le kell szögezni azt, hogy ezek a vonatkozások nem csupán munkajogiak. A polgári jogi cselekvőképesség, a büntetőjogi beszámíthatóság számos kérdése függ össze a gerontológiával.[6] Az államigazgatási jogban is jelentős szerepet játszik a gerontológia, elsősorban szociálpolitikai kérdések vonatkozásában.[7] A társadalombiztosítási jogszabályoknak pedig egyenesen alapelveit szolgáltatják a gerontológiai kutatások. Sőt, még a pénzügyi jogban is van szerepük (pl. az idős kisiparosok adókedvezményei)[8].

Hazai jogunkban döntő jelentőségét a gerontológia mégis a munkajogban éri el.

Anélkül, hogy megállapításomnak elvi vagy elméleti jelentőséget tulajdonítanék, a gyakorlati életben a gerontológiai kutatásoknak három irányú munkajogi szerepét látom:

1. azoknak az öregeknek a foglalkoztatása, akik ugyan munkaképesek még, de munkaerejüket csak *különleges*, koruknak és egészségi állapotuknak megfelelő munkahelyen tudják teljes egészében kifejteni;

2. az öregkori ellátás biztosítása azoknál, akik egész életükön át dolgoztak, ezzel meg is szerezték igényüket a társadalmi ellátásra — de a jogszabályok korlátai miatt jelenleg még nem részesülhetnek *teljes* nyugdíjban;

3. a munkalehetőség biztosítása azoknak az öregeknek, akiknek munkaereje népgazdaságilag már nem értékelhető, de akiknek a munka *psychés* hatására feltétlenül szükségük van (pl. szociális otthoni gondozottak, földjáradékot élvező egészen öreg tsz-tagok).

A munkajog által a gerontológia területén a következő feladatok oldandók meg:

1. biztosítani kell, hogy — korától függetlenül — minden magyar állampolgár mindaddig dolgozhasson, amíg erre szellemi és fizikai képességei alkalmassá teszik és magának is kedve van hozzá. Ez a szocialista állam igen magasrendű követelménye, mert ezzel öreg dolgozó társainknak is megadjuk azt az erkölcsi alapot, melynek révén a társadalom egyenrangú tagjának érzik magukat, nem pedig tehertételnek. (Ugyanakkor az öregkori munkalehetőség anyagilag is jobb lehetőséget biztosít idős polgártársainknak.);

2. a munkaerőgazdálkodás helyes megszervezése révén biztosítani kell azt, hogy az öregek által kifejtett (és *kifejthető*) munka a lehető leggazdaságosabban kerüljön be a népgazdaság vérkeringésébe — ott és akkor, amikor arra szükség van;

3. az öregkorúak abszolút számának növekedésével és a munkára jelentkező nagyszámú öregkorúval segíteni lehet a munkaerőgazdálkodásunkban jelenleg tapasztalható nehézségeken;

4. az öregkorúak helyes foglalkoztatásával csökkenteni lehet (helyes orvosi és demográfiai adatok felhasználása mellett) azt a terhet, mely

[4] dr. Bürger, Max: Altern und Krankheit (VEB Georg Thieme, Leipzig, 3. Auflage, 1957.)

[5] Revue, 1961. április (Berliner Verlag, Berlin)

[6] dr. Nyirő Gyula: Öregség és jogi cselekvőképesség (A gerontológia elméleti és klinikai kérdései, Bp. 1959. Medicina kiadás.)

[7] L. az 1-es jegyzetet.

[8] 15/1955. M. T. sz. rendelet.

társadalmunkra a még munkaképes öregek eltartásával hárul. Ezeknek teljesértékű foglalkoztatása mellett lehetővé válna a már valóban munkaképtelen egyének fokozottabb társadalmi segítése.

A kérdés-komplexum nagyon szerteágazó, annak elméleti feldolgozása nem is férhet be ebbe a tanulmányba. A dr. Haranghy László akadémikus szerkesztésében megjelent „A gerontológia elméleti és klinikai kérdései", valamint a dr. Acsády György szerkesztésében napvilágot látott „Az öregedés" című kiváló munkákban foglalkoztak ezekkel a kérdésekkel jogászok, orvosok, közgazdászok. Az elméleti irányú munka mellett már gyakorlati kezdeményezések is vannak.

Én ebben a munkában csupán gyakorlati jelentőségű kérdésekkel foglalkozom és a fenti két elméleti felosztást csak az anyag könnyebb áttekinthetősége végett tettem meg.

Az anyagot két csoportba osztottam: ipari és mezőgazdasági vonalra, az ezeken a területeken szerzett gyakorlati tapasztalatok alapján. Az „ipari" szó természetesen nem fedi szorosan minden vonatkozásban a kérdést, helyette esetleg jobb lett volna a statisztika „alkalmazottak" kifejezése. Mivel a gyakorlati követelmények legégetőbben az ipar területén jelentkeznek, mégis az „ipari" gyűjtő-szó mellett döntöttem.

Ugyanilyen probléma áll fenn a mezőgazdaság területén is. Itt is a termelőszövetkezetek állnak az érdeklődés homlokterében, de a ma még meglevő magánszektorban is vannak vitás gerontológiai kérdések és az állami szektorban is.

III.

Ismertettem az összlakosság kormegoszlásának eltolódását az utóbbi népszámlálások között, és megállapíthattuk, hogy jelenleg a lakosság 13,7%-a 60 éven felüli. Ha azonban a keresők kormegoszlását nézzük, már változik a kép, és ezért a munkajogász nem elégedhet meg a puszta alapadatokkal, figyelemmel kell lennünk a demográfia részletes adataira is.

Az összes keresők közül	1949-ben	1960-ban
	(százalékban	
14 éves	1,3	0,5
15—59 éves	84,8	82,7
60 éven felüli	13;9	16,7
összesen:	100,0	100,0

Ebből a számból már azt látjuk, hogy nemcsak az öregek száma emelkedett a 11 év alatt, hanem az öregkorú *keresők* száma is. Sőt! Amíg az öregek létszámemelkedése az összlakossághoz képest csak 2,1%, addig részarányuknak az összes keresők között 2,8%-os az emelkedése.

A statisztikailag alapul vett 60 éves átlagkor tehát egyáltalán nem jelent improduktivitást, ellenkezőleg mi azt tapasztaljuk, hogy az öregek nagyobb arányban kérnek részt a termelőmunkában, mint 1949-ben. (Erre vonatkozóan különben van a világirodalomban egy másik statisztika is: eszerint a 65 éves öregek közül csak 32%, míg a 70 évesek közül már 44% jelentkezik önként munkára.[9])

A mi gyakorlati vizsgálatainkhoz azonban még ez a felosztás sem elegendő. Ez csupán a teljes kereső létszám felosztása korcsoportonként. Ezen belül igen nagy differenciálódás van nemenként is és népgazdasági áganként is. Az önálló és a szövetkezetekben dolgozó férfiak közül 27,9, ill. 23,7% van 60 éven felül —, ugyanakkor az alkalmazottaknál (az összes keresők 1/3-ánál!) csak 4,5%. (Az alkalmazott nőknél — 55 éves korhatárt véve figyelembe — már 7,2%-ra emelkedik ez az arány.)

Ha ezeket a számokat nézzük, első tekintetre úgy látjuk, mintha az öreg parasztok, illetve kisiparosok munkájára még számíthat a népgazdaság (hiszen azt a statisztika is felméri), de az öreg munkások és alkalmazottak munkaereje már nem döntő.

Hangsúlyozom, hogy ez csak az első látásra van így, a valóságban másképp áll a helyzet.

Elsősorban azt kell figyelembe venni, hogy a társadalmi rend átalakulása folytán a munkásság ma valóban kevésbé van ráutalva arra, hogy öregkorában dolgozzon. A szervezett társadalombiztosítás révén a munkások és alkalmazottak legnagyobb részének módjában áll, hogy a törvényes korhatár betöltése után nyugdíjba vonuljon és valóban kapnak is olyan nyugellátást, amely nagyban-egészben biztosítja létfenntartásukat.

Ezzel szemben a kisipari szövetkezeti tagok és a termelőszövetkezeti tagok nagy része még nem érte el a szükséges „szolgálati időt" és így nem is áll módjában az, hogy nyugdíjba menjen. Így ezeknél a rétegeknél még jó pár év el fog telni addig, amíg olyan arányban kerülhetnek nyugdíjazásra, mint amilyen arányban ez a munkásoknál és alkalmazottaknál van.

A statisztika tehát nem az egyes népgazdasági ágak dolgozói közötti munkakedv különbségre mutat, hanem a jogi struktúra eltérésére. De ezen felül is közismert tény, hogy rengeteg olyan öreg munkás és alkalmazott dolgozik a népgazdaság minden területén, aki már nyugdíjban van és ezt egészíti ki többletmunkájával.

A „kiegészítésnek" két formája van. Egyik a nyugdíjasok havi 500 Ft-ig, ill. tsz tagok évi 250 munkaegységig terjedhető szervezett munkája. A másik az otthoni gazdaságban végzett és a „fusi" munka.

Éppen azért, mert a statisztika (és ennek alapján nyilván a munkaerő-tervezés és munka-

[9] Mogens Felbo: Old Age and Work (Copenhaagen, 1958.)

erőgazdálkodás is) ilyen kedvezőtlen arányban mutatja az öreg alkalmazottak foglalkoztatását — ezt a kérdést bővebben kell vizsgálnunk.

Az orvostudomány a fizikai munkások öregkori foglalkoztatásával már igen sokat foglalkozott és foglalkozik ma is. Pár megállapítás rövid ismertetését szükségesnek tartom, mert rámutat arra, hogy ebben a vonatkozásban az élet meghaladta a jogi szabályozást.

Kísérletsorozatokkal bizonyították be például azt, hogy amikor a *kéz* izmainak az ereje elkezd csökkenni, még nem következik be egyúttal az egész szervezet munkabíróképességének a csökkenése.[10] Köznapian mondva: amikor az öreg munkás úgy érzi, hogy „fogása" gyengül — és ezt úgy fogja fel, mint az öregkor első jelét —, még egyáltalán nem szükséges, hogy abbahagyja a munkát, vagy még az se, hogy azt megváltoztassa.

Ugyancsak orvosi vizsgálatok állapították meg azt, milyen nagy jelentősége van a munkabírás terén a begyakorlottságnak. Pavlov tanításai alapján kísérletezték ki azt, hogy az évtizedek alatt kialakult feltételes reflexek az öreg munkás tevékenységében olyan tényezőt jelentenek, amelyet esetleg sokkal magasabb szellemi képességű, erősebb fiatal beállításával sem lehet pótolni. Orvosi megállapítás az is, hogy a balesetek száma az öregeknél — a feltételes reflexek folytán — sokkal kisebb, mint a fiataloknál (dr. Miskolczy Vilmos Baranya megyei üzemi főorvos).

Jellemző példa gerontológiai vonatkozásban a 152/1951. N. T. határozat alapján, 1951. VII. 24-én kiadott 11.640/1951. sz. O. T. körrendelet, amely az éjjeliőri munkakört mind az öregek, mind a csökkent munkaképességűek számára ajánlatosnak írja elő. Pedig ez helytelen, az öregek alkalmazkodó képessége csökkent és a reflektorfényből a sötétbe jutva éppen azt nem veszik észre, amit észre kellene venniök. Számos ilyen téves — azóta már megdöntött — beállítás szolgál ma is alapul életbenlevő jogszabályainknak.[11]

Hazánkban az Országos Munkaegészségügyi Intézet foglalkozik ilyen irányú munkákkal, de profilja nem egyezik teljesen az általunk tárgyalt kérdéssel. Szükségesnek látszik, hogy az orvosi tapasztalatok megfelelő gazdaságossági felülvizsgálaton menjenek keresztül és ezt kövesse újszellemű jogszabályok alkotása, melyek az elmúlt 10—15 év tudományos megállapításait már figyelembe veszik. Ez annál inkább szükséges, mert dr. Acsády György szerint 1974-ben az öregkorúak száma hazánkban el fogja érni a 2 milliót, arányuk pedig a 18%-ot.

A Munkatörvénykönyv szerint a törvényes korhatár elérésekor a vállalat részéről felmondással megszüntethető a munkaviszony, mivel a dolgozó elérte a nyugdíj korhatárt. Gyakorlatilag azonban nem kell ennek az esetnek feltétel nélkül bekövetkezni. Lehet, hogy a munkás a jogszabályban meghatározott életkor betöltése után is változatlanul tud dolgozni és ebben az esetben ő is a legjobban jár, mert többet tud keresni, mint amennyi a nyugdíja volna. A népgazdaság részére is előnyösebb az aktív termelő munka, mint az ellenérték nélküli nyugdíj élvezés.

Ahhoz azonban, hogy a dolgozó a törvényes nyugdíjkorhatáron túl is dolgozhasson, szakszerű geriatriai kivizsgálás szükséges. Lehet, hogy munkakörülményein semmit nem kell változtatni, de az is lehetséges, hogy a változatlan munkahelyen csak a munkaidő vagy a megmunkálandó anyag módosításával tud 100%-os eredményt elérni. Az sem kizárt, hogy az előrehaladott korral kapcsolatban a munkahelyet kell megváltoztatnunk és a dolgozó könnyebb körülmények között, de változatlan technológiával tudja elérni munkateljesítményét. Mindezeket a lehetőségeket végig kell próbálnunk és csak akkor kerülhet sor a dolgozó nyugdíjazására, ha ezeknek egyikére sem alkalmas és a nyugdíjazás után még meg lehet próbálni az esetleges időszakonkénti munkábaállítást.

A nyugdíjas alkalmazottak foglalkoztatása ma a közismert „500 Ft-os" keretben történik, méghozzá országszerte jelentős mértékben. Ez a szabályozás azonban csak a nyugdíjtörvény egy mellékes rendelkezésén alapszik[12] és ennek következtében igen tervszerűtlen gazdálkodás folyik azzal a nagy munkaerőtartalékkal, amely öreg dolgozóink szaktudásában, tapasztalatában rejtőzik. (A nyugdíjas bányászok, kohászok, sugárveszélynek kitett dolgozók különleges munkalehetősége mutatja azt, mennyire szükséges népgazdaságunknak az öreg szakmunkások munkaereje.)[13]

Szerintem ennek a lehetőségnek a jobb kihasználása végett a Munkaügyi Minisztériumnak egy átfogó jellegű rendelkezést kellene hoznia. Elsősorban is ugyanúgy, mint a fiatalkorúaknál, itt is bizonyos idő és bérhatárokat kellene megszabni a nyugdíjas szakképzettségének és egészségi állapotának megfelelően. Másodszor a havi korlátozás rendszere sem helyes, és éppen ezzel összefüggően látom az öreg alkalmazottak (elsősorban munkások) foglalkoztatásának egyik megoldási útját: „tartalék-gárdák" kialakítását nyugdíjasokból.

Anyaggazdálkodási, tervezési okokból kifolyóan, de sokszor időszaki jellegű termelés vagy szolgáltatás miatt is — ma még majdnem minden üzemben vannak olyan időszakok, amikor akarva-nemakarva, „hajrá munkát" kell végezni. Ezeknek a teljesítése jelentős mennyiségű túlórát igényel, kifárasztja a dolgozókat és ezt

[10] Bürger id. m. 299. és köv. oldalak

[11] Id. és ifj. Szarvas András: Az idős és csökkent munkaképességű termelőszövetkezeti tagok foglalkoztatása (Szakszervezetek Megyei Tanácsa, Kecskemét, 1961.)

[12] 67/1958. (XII. 24.) Korm. sz. rendelet 65. §.

[13] 5/1959. (V. 8.) Mü. M. sz. rendelet 180. §.

követően természetszerűen visszaesés is áll be a termelésbe. Ha azonban az üzemnek vannak olyan nyugdíjas dolgozói, akik a munkafolyamatokat ismerik és akik nincsenek annyira munkaidőhöz kötve, mint az állandó dolgozók — akkor ezekkel az öregekkel többletbér és túlmunka nélkül is áthidalhatók ezek az időszakok. (Hangsúlyozom, hogy ez a lehetőség áll az adminisztráció mérlegidőszakaira, leltáraira, a szolgáltató vállalatok ünnepi, nyári szezonjaira is.)

Egy ilyen szervezési formához azonban szükséges a jogszabályok megfelelő átalakítása. Két módosítás kellene. Egyrészt a kereseti lehetőséget kellene felemelni a magasabb fokú munkáknál, másrészt — és főként — a havi korlátozást kellene megszüntetni. Ilyen szervezési elv mellett ennek különös akadálya nem lehet és a termelőszövetkezeti nyugdíjrendelet alkalmazza is ezt az elvet, amikor az egész évi keresetet veszi figyelembe a nyugdíj, ill. a rokkantsági díj korlátozásánál. Én üzemi tapasztalataim és a termelőszövetkezetekben végzett vizsgálataim alapján részletesen foglalkoztam ezzel a kérdéssel és azt hiszem, a Munkaügyi Minisztérium, a SZOT, az Országos Tervhivatal és az Országos Nyugdíjintézet bevonásával hamarosan megszülethetne az erre vonatkozó jogszabály.

Az időskorú alkalmazottak helyes foglalkoztatásának másik lehetőségét az ipartelepítés jelenti. Ma az a cél, hogy Budapest és a pár nagy vidéki ipari város mellett az egész országban tervszerűen és rendszeresen oszoljon meg az ipar. Ennek azonban egyik legfőbb akadálya a szakmunkás hiány. Nagyvárosokból nem szívesen költöznek le vidékre az emberek, de a fiatalabbak még azt sem szeretik, ha átmenetileg is külön kell élni családjuktól.

Az átmeneti időszak nehézségein azonban sokat lehetne segíteni öreg szakmunkásokkal vagy idős, betanított munkásokkal. Olyan emberekre gondolok, akik már nem bírják a teljes értékű munkát, viszont szakmájuk egy-egy fogását, műveletét még jól el tudják végezni. Ilyenek részére — a betanítás idejére — a korábbi rendes bértételük és a nyugdíjuk között megállapított, esetleg csökkentett munkaidővel járó, különleges bértétellel lehetne munkalehetőséget teremteni az új ipartelepítéseknél. Ezek az idős emberek a családtól könnyebben el tudnak szakadni átmeneti időre, esetleges hetenkénti hazatérési lehetőség mellett.

Természetesen ezt a kérdést is jogszabályban kellene rendezni és megelőzően a fentebb említett szerveknek az érdekelt szakminisztériumokkal és a KSH-val kellene részletes felmérést végezniök.

Mindkét kérdés ma nagyon aktuális és megoldására addig van lehetőség, amíg az 1960. évi népszámlálás adatai nem tesznek szükségessé újabb, költséges felméréseket.

A harmadik különleges foglalkoztatási lehetőség az idős szakmunkások és betanított munkások részére az a kezdeményezés, amely a Népfront részéről indult ki és lényegében szintén a bennük rejlő szakképzettség, tapasztaltság minél jobb kihasználhatóságát kívánja elérni mind az egyén, mind a közösség érdekében. Ez a terv arra irányul, hogy a házfelügyelői állásokat olyan idős emberekkel töltsék be, akik egyúttal képesek kisebb javítási munkákat is elvégezni.

A kérdés itt is érdekes munkajogi vonatkozásokat vet fel, bár lényegében apróságnak látszik. Ahogy mondottuk, az idős munkásoknak ma statisztikailag felmérhetően sokkal kisebb hányada dolgozik a népgazdaságban, mint az idős parasztoknál, ill. a szövetkezeti szektorban levők hányada. Mégis köztudomású, hogy ha egy hirtelen vízcsapjavítás vagy bútorigazítás kerül sorra egy-egy család életében —, mindenütt akad egy „bácsi", aki azt megcsinálja. Tehát az idős munkások sem tétlenek, csak éppen munkájuk „fusizás" vagy jogi kontárkodás útján kerül hasznosításra. (Ezeket a munkákat nem is mindig szakmunkások, hanem általában idős betanított munkások végzik el.)

Van egy sürgős és állandóan jelentkező igény: a lakosság kisebb javításokra vonatkozó igénye. Van erre ugyan hivatalos szervezet, de ez nem győzi ellátni a munkát és hetekre, hónapokra adják a határidőket, amit a lakosság azonnal igényel. Ez a probléma volna könnyen megoldható egy egyszerű jogszabályalkotással. Az ilyen munkára jelentkező öregek egy bizonyos mestervizsga-félét tennének azokból a szakmákból, melyekben a javításokat elvégezhetik és végzett munkájukat a lakóbizottsági szervezetek társadalmi munkában szakemberekkel ellenőrizhetnék. Így kiküszöbölhető lenne a csalás, a rossz munka. A népgazdaság pénzbeli vérkeringésére különösebb kár ebből nem háramlana, hiszen ezeknek a munkáknak ellenértéke eddig is általában magánkézbe ment. Ugyanakkor nagy előnye lenne az ilyen rendezésnek az, hogy a karbantartó vállalatok és szövetkezetek a valóban jelentős karbantartó munkára tudnák *tervszerűen* összpontosítani erőiket és a valódi kontárok lába alól ki lehetne húzni a talajt.

Ha egy ilyen rendezési, szabályozási lehetőség megszületne, még egy szempontot kell figyelembe venni. Azt, hogy ilyen munkára csak ott lehet engedélyt adni, ahol a környéken nincs ugyanilyen munkával foglalkozó idős magánkisiparos. Ezeknek a munkaprofilja ugyanis éppen ugyanezekre a munkákra terjed ki és egy elhamarkodottan kiadott „házi" engedéllyel kár volna egy másik társadalmi rétegből új lakót szereznünk a szociális otthonok részére.

Lezárva az idős munkások és alkalmazottak foglalkoztatásának kérdését, mégegyszer hangsúlyozni kell a nyugdíjkorhatár előtt levő dolgozókkal kapcsolatosan szükséges vizsgálatokat. A rendelkezésre álló hazai tapasztalatok, a nagyarányú külföldi irodalom és a Munkaegészségügyi Intézet adatai alapján minden idős dolgozó esetében nemenként, foglalkozási ág szerint és személyenként kell megvizsgálnunk, mi legyen

az idős dolgozó sorsa. A feltételes reflexek pavlovi tanításon alapuló felismerése ma olyan közgazdasági tény, amelyet a kapitalista államok üzemgazdászai is nagyon komolyan vizsgálnak és a gyakorlatban is alkalmaznak. A mi munkaügyi szakembereinknek is figyelembe kell venni ezeket a kérdéseket.[15]

IV.

A szocialista munkajognak két, az Alkotmány által is rögzített alapelve van: a társadalmi rend alapja a munka és a munkához mindenkinek joga van.[16] Ebből következik, hogy az öregkor senkire sem lehet hátrány, de viszont az öregkori jólétnek is elsősorban a munka lehet az alapja.

Ha van a társadalmi életnek területe, ahol ezek az alapelvek ma erősen kidomborodnak, akkor ez a mezőgazdaság.

Hazánk lakosságának kb. $^1/_8$-ad része 60 éven felüli, de a keresők közül már $^1/_6$-odra nő ez az arány. A mezőgazdasági keresőknél még emelkedik a szám $^1/_5$-ödre és végül a termelőszövetkezeti tagságnál az $^1/_3$-os arányt éri el.[17]

Figyelembe véve az ipari munkásoknál és alkalmazottaknál korábban említett 4,5%-os öregkorú foglalkoztatási arányt — és figyelembe véve a mezőgazdaság nagy jelentőségét hazánk életébe — igen nagy szám tárul elénk. Az ország összes öregeinek (1 365 600 fő) közel fele a mezőgazdaságban nyer foglalkoztatást (687 600 fő).

Itt a probléma! Hazánk nagy gazdasági átalakuláson megy keresztül, mely a mostani években elsősorban a mezőgazdaság átszervezésében nyilvánul meg. Mezőgazdaságunk termelése egész népgazdaságunk szempontjából alapvető jelentőségű és jövedelmezősége szorosan hozzátartozik mindannyiunk életszínvonalának emelkedéséhez.

Ugyanakkor azonban struktúrájában, művelési lehetőségében a mezőgazdaság ma még sok helyen csak kisüzemi technológiával folytatható (kisparcellás, sakktáblaszerű szőlők, gyümölcsösök; tanyavilág). A mezőgazdasági műveléshez szükséges emberanyag is lényegesen gyengébb fizikailag, mint volt ezelőtt pár évtizeddel. 1949-ben csak 15,1% volt a mezőgazdasági keresők közül 60 éven felül, ma már 21%. A „produktív" korúak arányszáma 51,6%-ról 44,1%-ra csökkent, de emelkedett a közvetlenül az öregkor előtt állók aránya (1949-ben a 40—59 évesek száma 30,9%-ot tett ki, ma ez a szám eléri a 37,1%-ot). Jelenleg tehát egyre öregebb emberekkel kell megoldanunk olyan feladatokat, melyeknek teljesítése fiatalokkal sem volt könnyű.

A helyzet komolysága mellett sem szabad sötéten látni. A mezőgazdaság átszervezése nemcsak jogi formaváltozást jelent, hanem a paraszti élet minden formájában olyan új alakulást hoz, mely majd egészséges visszavándorlást is fog jelenteni a falu felé. Az új típusú mezőgazdaság munkakövetelményei is mások lesznek idővel, mint amilyenek azok a ma még sokszor kisüzemi technológia mellett. És végül az utánpótlás is biztató (Kecskeméten 2140 tsz tag között 599 fiatalt találtunk, akik már véglegesen a termelőszövetkezetekben akarnak maradni).[18]

Mindenesetre le kell szögeznünk: ahhoz, hogy a termelőszövetkezeteink a közeljövőben a termelési szinten előre tudjanak haladni, feltétlenül szükséges az *öregek munkaerejének helyes kihasználása.*

Hazánk lakossága homogén összesség és ma már helytelen volna élesen elkülönült paraszti és ipari életformáról beszélni. Ennek ellenére a mezőgazdasági termelőszövetkezetek tulajdoni és birtoklási viszonyai egészen különleges helyet foglalnak el a termelőeszközök tulajdonának rendjében és magának a mezőgazdasági munkának is olyan különleges feltételei vannak, amelyek eltérőek az állami vállalatok és a kisipari szövetkezetek munkafeltételeitől is.

Az alábbiakban példálózóan felsorolok olyan tényezőket, amelyek a termelőszövetkezeti munkaviszonyt — de részben az állami szektorbeli mezőgazdasági munkaviszonyt is — a vállalati és a kisipari szövetkezeti termelőmunkától eltérően alakítják.

Az ipari termelőeszközök az államosítás, illetőleg a szövetkezetbe való belépés után döntő mértékben állami, vagy szövetkezeti tulajdonba és birtokba is kerültek. Ennek következtében az állami vállalatok és a kisipari szövetkezetek dolgozói tervszerű munkájukon felül legfeljebb csak jogi kontárkodás útján tudnak munkaviszonyon kívüli termelő munkát végezni.

Ezzel szemben a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben jelentős termelési eszközök maradnak az egyén birtokában — és részben tulajdonában — is: a háztáji gazdaság földje és állatai. Az a termékmennyiség, amely ebből a körből előáll, ma még egyáltalán nem közömbös népgazdaságunk számára. A háztájiból kikerülő élelmiszereknek a felvásárlás és a piacozás révén jelentős szerepe van az ipari és alkalmazotti réteg ellátásában, de magának a termelőszövetkezeti parasztságnak az élelmiszer ellátásában is döntő a jelentősége. Ezek szerint a termelőszövetkezeti tagság munkaerejének ma kétirányú hasznosítási lehetősége van: egyik a közös munkában, a társadalmi termelés növelésében; másik a háztáji termelés előmozdításában.

[15] Lásd Falbo id. m. és dr. Szarvas András: Egészségvédelmi szempontok az öregek foglalkoztatásánál (Munkavédelem, 1960. 7—8. sz.)

[16] 1949. XX. tc. 9. § 1. és 2. bek.

[17] Huszár—Kolonics: A lakosság foglalkoztatásának néhány kérdéséről. (Társadalmi Szemle, 1960. 12. sz.)

[18] dr. Szarvas András: Termelőszövetkezetekben levő öregek és csökkent munkaképességűek foglalkoztatásának módozatai. (Munkavédelem, 1961. októberi szám.)

Mezőgazdaságunk kollektivizálása népgazdaságunk továbbfejlődésének egyik legjelentősebb tényezője. Így igen nyomósan kell a fenti kérdéssel törődnünk. A háztáji gazdálkodás rentabilitása népgazdasági érdek, de ez nem vonhat el használható munkaerőt a közös gazdálkodástól.

A kihasználhatóság a mezőgazdasági termelőszövetkezetek egy másik sajátosságánál, a termelőeszközök szétszórtságánál jelentkezik. Amíg az állami üzemben vagy a kisipari termelőszövetkezetben a termelőeszközök (gépek, anyag stb.) általában egy helyen — a telepen —, állnak rendelkezésre, addig a termelőszövetkezetekben más a helyzet, legalább is jó pár éven keresztül. A parasztság települése — különösen a Duna—Tisza közén, de sok más helyen is — szétszórt tanyákon, szállásokon történt. Így elszórtan vannak a különböző korú és fajtájú szőlők, gyümölcsösök, zöldségesek; a földekbe beékelődnek a tanyák, az őket körülvevő kis erdőkkel, rétekkel, legelőkkel. Mindez akadályozza a táblás gazdálkodás kialakítását.

Mindezt nem lehet egyik napról a másikra megváltoztatni. A ma még termőképes szőlők, gyümölcsösök kiirtása csupán azért, hogy a nagy táblák kialakulhassanak — teljesen értelmetlen volna. Olyan termelési tényező esne ki, melynek utánpótlása igen költséges és az eredeti termelőképesség csak 4—8 év múlva állna elő.

A lakáskérdés sem oldható meg gyorsan. Időbe és pénzbe kerül (jelentős anyagszükséglet mellett), amíg a központi majorok és lakótelepek kialakíthatók.

Így átmenetileg, pár éven keresztül, számolnunk kell azzal a ténnyel, hogy termelőszövetkezeteink gazdálkodásában sok helyütt kell a kisüzemi technológiát alkalmazni.

Itt jönnek a gerontológiai megfigyelések szerephez. Így pl. a települési rendszer magával hozza azt, hogy a közös munkahelyre sokszor 3—4 km-es távolságról kell gyalogolnia az idős tagnak, amire pedig már nem képesek. Az, aki a saját házatáján ugyan jól el tud dolgozgatni kora hajnaltól késő estig is — esetleg már nem bír jó munkát kifejteni akkor, ha hosszabb távolságot kell munkakezdés és munkavégzés során megtenni.

Ezért nagyon fontos, hogy a termelőszövetkezetekben a háztáji gazdálkodás előnyeit ne csak az egyén, hanem a közösség részére is kihasználhassák. Így helyes például az, ha a kisállattenyésztést az öregekre bízzák és a törzsállományt beszerezve, a gondozást olyan öregek lakóhelyére adják ki, akik már nem tudnak bejárni a központi munkahelyre. Ezzel biztosítható az öregek munkaereje a közösség részére is, de az idősek is megkaphatják a részükre szükséges munkaegységet.

Különleges a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben a munkaviszony személyi tartalma is. Míg a vállalati alkalmazott, kisipari szövetkezeti tag csak saját munkaerejét köti le a munkaviszonyban, addig a termelőszövetkezeti parasztságnál elengedhetetlen a családtagok közreműködése is. Vizsgálataink során beszéltünk egy termelőszövetkezeti taggal, aki elmesélte, hogy 5 holdas birtokán nagyon jól megélt, akkor sem dolgozott többet, mint ma és most keveselte az évi 80 munkaegység után kapott jövedelmét. Kiderült, hogy egyéni birtokára kijártak a fiai és vejei a városból és ők végezték el a munka zömét.

Ez országos jelenség azoknál az idősebb parasztoknál, ahol az egyéni gazdaságba besegítettek a családtagok. Ezeknek a családtagoknak a kiegészítő munkáját feltétlenül be kell illesztenünk — egyelőre — termelőszövetkezeteink gazdálkodásába, tekintettel a tagság magas korösszetételére. Ebben a vonatkozásban igen helyes kezdeményezéseket tartalmaz a MSZMP Bács-Kinkun megyei Végrehajtó Bizottságának 1960-ban kiadott javaslata.[19]

Ebben többek között az áll: „Az új termelőszövetkezeteknek, amelyek most kezdik az első évet, a legegyszerűbb és ösztönző módokat javasoljuk: Lehetővé kell tenni, hogy a *munkaszervezeteken belül* az egyes tagok, családok külön területet kapjanak, meghatározott termelési tervvel."

Ilyen formában mód van arra, hogy az idős tag egész családjának a munkaerejét hasznosíthassa. A többletmunkával a család jövedelme is emelkedik, de a termelőszövetkezet is jobban jár.

A mezőgazdaságnak speciális jelentősége a munkaidőnek a vállalati munkajogtól való eltérése. A termelési mód magával értetődően hozza azt, hogy itt nem lehet betartani a napi 8 órás munkaidőt. Nyáron sokkal hosszabb időn át van szükség a munkára, télen pedig adódhatnak esetek, amikor egyáltalán nem tudnak dolgozni a mezőgazdaságban.

Ennek a kérdésnek igen jelentős kihatásai vannak az öregekkel kapcsolatban. A magángazdálkodás korában (akár nagybirtokon, zsellérként történt a munka, akár egyéni kis vagy középbirtokon), nyáron a hajnali 3—4 órai keléshez voltak szokva a munkások és dolgoztak este 8—9 óráig. Ennek a szószerinti „látástól-vakulásig" való munkának azután egy speciális munkaritmus lett a következménye. Ez látszólag lassabb, mint a mai fiatalok brigádjainak munkaüteme, de az ilyen tempóban dolgozó öregek el tudják érni ugyanazt az eredményt, amit elérnek a fiatalok. Csak az a különbség, hogy korábban kelnek, délben 2 órán át „delelnek" és később hagyják abba a munkát.

A munkaritmusnak ez a különbözősége igen jelentős az öregek foglalkoztatásának kérdésénél.[20] A fiatalabbak már nem hajlandók az egész

[19] „Javaslat a munkaszervezési és jövedelemeloszlási formák továbbfejlesztésére a termelőszövetkezetekben (Kecskemét, 1960.).

[20] Lásd 18. sz. jegyzet.

napot eltölteni a munkában; pihenésre, szórakozásra is szánnak időt. A rövidebb munkaidőben azonban erősebb tempóban dolgoznak, amit az öregek nem bírnak. Hiába egyforma végeredményben a munkateljesítmény, az öregeknél a megszokottság, a kialakult feltételes reflexek, az alkalmazkodó képesség hiánya végül kenyértörésre viszi a sort. Kimaradnak a brigádból, nem érnek el elég keresetet.

Két nagyjából hasonló körülmények között működő kecskeméti termelőszövetkezetnél nagyon jól megfigyelhettük ezt a jelenséget. Ott, ahol az öregek külön brigádban, vagy családi parcellákon dolgozhattak — senki sem panaszkodott a jövedelmére. A másik szövetkezetben a fiatalok és öregek közös brigádokba kerültek és itt találtunk olyan munkaképes idős személyt is, aki csak 60 munkaegységet ért el egy év alatt.[21]

Egészen röviden megemlítek még pár különbséget a vállalati és a termelőszövetkezeti munka között. Ezek ugyan nincsenek közvetlen kapcsolatban az öregek foglalkoztatásával, de részben előidézték a fiatalok elvándorlását a mezőgazdaságból és ezzel hozzájárultak a mezőgazdasági termelőszövetkezetek jelenlegi korösszetételének kialakulásához.

Ilyen lényeges munkajogi tényező a havonta kétszer fizetett munkabér, a szabadság, munkaruhajuttatás, magasabb családi pótlék, üdülés stb. Ezek az előnyök a vállalati alkalmazásnál vannak meg, de mellettük a paraszti sorból származó dolgozó még hétvégén besegíthet a családi földbe is, nyáron elmehet aratni stb.

A termelőszövetkezeti tagok nyugdíjrendszere is eltérő az ipari dolgozókéétól. A juttatások némileg korlátozott volta teljesen érthető, hiszen az államháztartás ma még nem rendelkezik olyan alapokkal, hogy minden egyénnek a maximális nyugdíjlehetőséget biztosítsa. A munkások és alkalmazottak zöme már egész munkaidején át, évtizedeken keresztül hozzájárult annak az alapnak az akkumulálásához, melyből most az állam nyugdíjukat fizetheti. A parasztság legjelentősebb része azonban egyéni tulajdonba álló földbe, jószágba fektette jövedelmének azt a részét, melyet öregségének biztosítására szánt.

Ez a vagyon ma jelentős részben társadalmi tulajdonban van, a termelőszövetkezetekbe vitt vagyontárgyak révén. De két lényeges tényezőt kell figyelembe vennünk. Egyik az, hogy a termelőszövetkezetbe vitt vagyon nem az állam, hanem a szövetkezet kezén van. A másik pedig a már fentebb hangsúlyozott tény: a termelőszövetkezeti parasztságnak saját kezén is maradtak jelentős termelőeszközei: a háztáji föld és annak állatállománya.

Így érthető a termelőszövetkezeti mintaalapszabálynak az a rendelkezése, amely a szövetkezeti szociális alap terhére a *szövetkezet* kötelességévé teszi a nyugdíj kiegészítését is.[22]

Ez a most hivatkozott jogszabály éppen úgy jó keretszabály, mint a tszny-nek a nyugdíj, ill. rokkantsági járadék mellett évi 250, ill. 200 munkaegységig terjedő munkalehetősége. Országos jelleggel, általános szabályban jobbat és többet nem lehet előírni. Ellenben ezeket a szabályokat minden megyében, járásban és — *főként* — minden termelőszövetkezetben egyéni tartalommal kell megtölteni. Itt vár fontos feladat a jogászokra éspedig nemcsak a kimondottan munkajogászokra, hanem az egyes termelőszövetkezetek jogtanácsosaira, a Termelőszövetkezeti Tanács jogügyi megbízottjaira, a tanácsi szervek jogi szakelőadóira és a termelőszövetkezeteket patronáló jogász kartársakra is.

A termelőszövetkezetek vezetői és tagsága sok helyütt nem ismeri — és így nem is tartja be — azokat a rendelkezéseket, melyek az öregekre vonatkoznak. (Már maga az is helytelen, hogy a szociális és a kulturális alap össze van vonva, és bizony sokhelyütt több jut a fiatalok szórakozására, mint az öregek segítésére.)

Minden egyes termelőszövetkezetben pontosan fel kell világosítani a vezetőséget és a *tagságot* is arról a jogi konstrukcióról, mellyel jogszabályaink biztosítják az időskorúak munkaerejében rejlő lehetőségek kihasználását, az öregek eltartásának lehetőségeit. Esetenként, az egyes termelőszövetkezetek alapszabályainak megalkotásánál vagy módosításánál kell a jogászoknak gondoskodniok arról, hogy ezek az elvek a való életbe is átmenjenek.

Ebben a vonatkozásban természetesen nem maradhat figyelmen kívül az állami szociális gondozás kérdése sem. Nem lehetetlen az, hogy egy idős, családtalan termelőszövetkezeti tag szociális otthonba kerüljön — már csak azért is, mert nincs, aki ápolásáról gondoskodjon. Ennek lehetőségét nem is szabad kizárni. De az is helytelen, ha egyes termelőszövetkezetek vezetői az idős tagokat egyre-másra szociális otthonba akarják utaltatni, hogy ezzel saját terhüket könnyítsék.

Nem egyszerű kérdés ez, az egyes szövetkezetek tényleges helyzetét kell megoldásához felmérni. Erős, jól megszervezett szövetkezetek szociális alapjuk terhére könnyen elbírják a tagság 3—5%-át kitevő teljesen munkaképtelen öregek ellátását is és emellett még tudnak adni kiegészítést is a nyugdíjasoknak, járadékosoknak.[23] Ilyen helyről teljesen indokolatlan a szociális otthonba utalás, illetve az ilyen szövetkezeteknek közösen kell berendezniök társadalmi formájú „házi" szociális otthonokat.

[21] A távlati kutatási terv keretében a kecskeméti szociális otthon munkaközössége által végzett felmérések. A kecskeméti Új Tavasz Tsz-ben 1960-ban a 60—64 éves tagok átlag 196, a 65—69 évesek 180,1 munkaegységet teljesítettek.

[22] 1959. évi 7. tvr. melléklete. IV. rész, 2/e. pont.

[23] A kecskeméti Új Tavasz tsz-ben pl. 11 idős tagnak 1180 kg búzát és 1420 kg rozsot adtak ki természetben a szociális alap terhére 1960-ban.

Viszont lehetnek olyan kezdő, gyengén álló szövetkezetek is, melyeknél az is tehertétel, hogy idős és csökkent munkaképességű tagok nem teljes termelési értékkel vesznek részt a munkában. Ilyen helyekről indokoltnak látszik az öreg tagok állami gondozásba vétele.

Ez utóbbi kérdés részletes taglalása külön tanulmány keretébe tartozik, mely már inkább államigazgatási jellegű. Ugyanúgy külön kell részletesen foglalkozni azzal a kérdéssel, hogy az egyes járások, megyék, tájegységek keretén belül az időskorúak foglalkoztatása hogyan javíthat a munkaerőeloszlás jelenlegi hibáin. Ebben a tanulmányban én elsősorban csak arra törekedtem, hogy felhívjam a figyelmet az öregkorúak foglalkoztatásának jelentőségére.

Ifj. Szarvas András

A termelőszövetkezettel kötött munkaszerződések egyes jogi kérdései*

I. A termelőszövetkezeti tulajdon fejlődésünk jelenlegi szakaszában több elvi vonatkozásban különbözik a társadalmi tulajdon másik formájától, az állami össznépi tulajdontól. Ilyen különbség áll fenn a tulajdon keletkezésének módjában, tárgyaiban és a tulajdon tartalmát kitevő különböző jogosultságok terjedelmében is. Bár ez a tulajdon lényegét tekintve ugyanúgy, mint az állami tulajdon, szocialista jellegű, magának a termelőszövetkezetnek, mint szocialista szervezetnek végső céljai a társadalmi-össznépi célokkal azonosak, kérdésünk vizsgálata szempontjából mégsem hagyhatók figyelmen kívül az említett különbségek. A termelőszövetkezeti tulajdon tartalmának belső sajátságai ugyanis kihatnak szocialista jogrendszerünk felépítésére és hatásuk megmutatkozik jogrendszerünknek úgyszólván valamennyi ágában.

A tulajdoni különbségek a jogrendszer síkján elsősorban a termelőszövetkezeti jog önálló jogágként való kialakulásában jutnak kifejezésre.

Kevésbé találunk már ilyen elvi vonatkozású különbségeket, ha a termelőszövetkezeteket nem a társadalmi tulajdon egyik formájának alanyaként, hanem gazdasági tevékenységük folyamatában, dinamikusan szemléljük.

Termelőszövetkezeteink népgazdaságunkban politikai, társadalmi és kulturális célkitűzéseik mellett elsősorban termelési feladatokat töltenek be. Jogi személyekként résztvesznek az áruforgalomban, s ennek során a legkülönfélébb jogviszonyok alanyai lehetnek. Az áruforgalom területén, mint az árucsere alanyai, elvileg már nem különböznek egyéb jogi személyektől, s ide tartozó jogügyleteik ugyanúgy a polgári jog általános szabályai alá tartoznak, mint egyéb jogi, esetleg természetes személyeké. Kiterjednek a termelőszövetkezetekre az államigazgatási jog és általában az egyéb jogágazatok rendelkezései is, az azokban esetenként meghatározott kivételekkel vagy eltérésekkel.

Ugyanez a helyzet akkor is, ha a termelőszövetkezetek termelési feladataik megvalósítása során olyan jogviszonyokba lépnek, amelyeknek tárgya: munka végzése. A munkáltatói minőségben jelentkező termelőszövetkezet és az ugyancsak munkáltatóként fellépő egyéb jogi személyek, mint munkajogviszonyok alanyai között nincsenek elvi különbségek és így a termelőszövetkezetek által létesített munkajogviszonyokra, valamint a termelőszövetkezetekre, mint e munkajogviszonyok alanyaira a munka szabályait egységbe fogó külön jogág, a munkajog szabályai az irányadók. A szövetkezetekkel létesített munkaviszonynak az egységes munkajogi szabályozás hatókörébe utalása szükségszerűen következik más megfontolásból is. Hazánkban a felszabadulás után megszűnt a munkaviszonynak foglalkozási ágak szerinti minőségi differenciáltsága és helyébe a valamennyi dolgozóra egyaránt kiterjedő, egységes munkajogi szabályozás lépett. A munkaviszonynak ez az egysége szocialista jogrendszerünk olyan alapvető követelménye, amely mellett a munkaviszonynak akár egyes foglalkozási ágak, akár egyes munkáltatói kategóriák szerinti differenciálása elvi okokból sem merülhet fel.

Ugyanakkor azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a termelőszövetkezetek, mint jogi személyek a termelés és az áruforgalom dinamikus körülményei között is a tulajdonosi helyzetükből fakadó számos sajátos kritériummal jelentkeznek. A termelőszövetkezetek egész termelési tevékenysége, szervezeti felépítése, belső irányítása és állami felügyelete jelentős eltéréseket mutat az állami vállalatokéval, valamint a termelés és az árucsere területén működő más szervekével szemben. E belső tartalmi sajátságaikkal felruházva jelennek meg a munkaviszonyok területén is. Ha tehát az a jogviszony, amelyet a termelőszövetkezetek munka végzése céljából létesítenek, elvileg nem is kerülhet más megítélés alá, mint a munkajogviszonyok általában, mégis figyelembe kell vennünk, hogy a termelőszövetkeze-

* A Magyar Jogász Szövetségben 1963. évi január hó 24-én tartott előadás alapján.

tekkel létesített munkajogviszonyok egyik oldalán olyan jogalannyal állunk szemben, amelyet a munkáltatók egyéb kategóriáitól nemcsak szakmai, hanem részben tulajdonosi, részben gazdasági, szervezeti és működésbeli különbségek határolnak el.

Ismeretes, hogy az egységes munkajog szabályai diszpozíciót nem tűrő, kogens rendelkezések, amelyeknek rugalmassági foka meglehetősen korlátozott. Vegyük emellett figyelembe, hogy a Munka Törvénykönyvének kiadása és ennek 1953. évi módosítása óta termelőszövetkezeti mozgalmunkban döntő átalakulás történt. Termelőszövetkezeti gazdálkodásunk mai volumene mellett a termelőszövetkezetekkel létesített munkaviszony kérdései is minőségileg másként jelentkeznek, mint 10—12 évvel ezelőtt. Nyilvánvaló, hogy az állami vállalatokkal létesített munkajogviszonyokat főtípusként szem előtt tartó munkajogi szabályoknak a termelőszövetkezetek és az általuk alkalmazott dolgozók jogviszonyára való alkalmazása ma már számos olyan problémát vet fel, amely a korábbi időkben nem, vagy lényegesen kisebb súllyal jelentkezett.

II. A termelőszövetkezetek által létesített munkaviszonyokon keresztül a szocialista munkajogrendszer szabályai a termelőszövetkezetek mindennapi életében is gyakorlati valósággá válnak. A munkával összefüggő különböző elvi kérdések, a munkafeltételek meghatározására vonatkozólag tehát legtöbb termelőszövetkezetünkben időbelileg párhuzamosan két szabályrendszer kerül alkalmazásra; egyrészt a munkajog, másrészt pedig a termelőszövetkezeti jognak a termelőszövetkezeti tagok munkafeltételeit szabályozó az a része, amelyet „termelőszövetkezeti munkajognak" szoktunk nevezni. A kétféle szabályrendszer alkalmazása következtében eltérően alakul egyrészt a munkaviszonyban álló dolgozóknak, másrészt a termelőszövetkezeti tagoknak a munkával összefüggő jogi helyzete. Ez a különbség munkajogrendszerünk mai fejlettsége mellett a munkaviszonyban álló dolgozók javára biztosít előnyt. Elég ha e helyen csupán a társadalombiztosítás, a nyugdíj, a családi pótlék nagy különbségeit említjük. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a munkaszerződés mentesíti a dolgozót a gazdálkodás eredményességének kockázatától, érthetővé válik, hogy különösen értelmiségi és szakmunkás munkakörökben általában törekvés tapasztalható a munkának munkaviszony keretében történő ellátására.

Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk, hogy a munkajognak és a termelőszövetkezeti munkajognak ez a szintbeli különbsége történelmileg szükségszerűen kialakult eltérés, amelynek oka a társadalmi viszonyok különbözőségében rejlik. A termelőszövetkezeti gazdálkodás jövő fejlődése során hosszú ideig fennmaradnak ugyan a társadalmi és különösen a tulajdoni viszonyok különbségei, a nagyüzemileg szervezett munka eszközei, módszerei és körülményei azonban azonossá válnak az állami üzemekben végzett munkáéval. A fejlődésnek ez az iránya a termelőszövetkezeti tagok és a munkaviszonyban álló egyéb mezőgazdasági dolgozók munkajogi státusának fokozatos közelítését, végső fokon kiegyenlítését kívánja meg. Ebben a folyamatban a munkajogrendszer szabályai a termelőszövetkezeti jog számára is iránymutató szerepet töltenek be.

III. A termelőszövetkezet gazdasági célja a mezőgazdasági termelés és az ezzel összefüggő kisegítő és melléktevékenység, a tagok vagyoni és személyi erőinek egyesítése útján. A termelőszövetkezet gazdasági feladatainak betöltését tehát elsősorban maguknak a tagoknak személyes közreműködése van hivatva biztosítani. A termelőszövetkezetről és a termelőszövetkezeti csoportról szóló, az 1960. évi 8. és 18. sz. törvényerejű rendelettel módosított és kiegészített 1959. évi 7. sz. törvényerejű rendelet 41. §-ának (1) bekezdése, illetőleg az ennek végrehajtására kiadott 19/1959. (VII. 12.) Korm. számú rendelet 16. §-ának (1) bekezdése ennek megfelelően tételes szabállyal is kimondja, hogy a termelőszövetkezetben minden munkát a tagok és családtagjaik végeznek, a munkarend előírásai szerint. A termelőszövetkezetben tehát a munkavégzés fő jogi formája a tagsági viszony és a munkának munkaviszony keretében történő végzése csak kivételes esetekre korlátozódhat. Figyelembevéve a termelőszövetkezetek jelenlegi fejlettségi fokát és főleg a termelőszövetkezetekben ténylegesen fennálló szakemberhiányt, a törvény a munkaviszonynak ilyen kivételes előfordulását nem zárja ki, sőt arra tételesjogi szabályokkal is lehetőséget biztosít. Az általános szabályt a már említett 19/1959. (VII. 12.) Korm. számú rendelet 16. §-ának (3) bekezdése tartalmazza, amely kimondja, hogy „munkaviszony vagy megbízatás — ide értve a vállalkozási, építési vagy egyéb szolgáltató jellegű szerződéseket is — keretében csak kivételesen, olyan munkákat lehet végezni, amelyhez szükséges szakmai ismerettel vagy előírt szakképzettséggel, illetőleg a jogszabályban megkívánt egyéb feltételekkel a termelőszövetkezet tagjai nem rendelkeznek." A termelőszövetkezetekbe állami intézkedéssel átirányított szakemberek vonatkozásában a 19/1962. (XI. 14.) FM számú rendelet 3. §-a tartalmaz olyan rendelkezést, hogy amennyiben a szakember termelőszövetkezetbe való belépésére nincs lehetőség, a szakembert határozatlan idejű, vagy meghatározott hosszabb időre szóló munkaszerződéssel kell alkalmazni.

E jogszabályi rendelkezések alapján a termelőszövetkezetek jelenleg meglehetősen széles körben alkalmaznak dolgozókat munkaszerződéssel. Igen gyakori a munkaszerződéssel való alkalmazás a termelőszövetkezetek állami támo-

gatását szabályozó 3004-es Korm. határozatok végrehajtása során termelőszövetkezetbe átirányított, előbb említett szakemberek esetében. Jelentős számban alkalmaznak a termelőszövetkezetek munkaszerződéssel mezőgazdászokat és könyvelőket (átirányítás hiányában is) és általában irodai dolgozókat. Nem ritkán lehet találkozni munkaszerződéssel alkalmazott ipari dolgozókkal, traktorvezetőkkel, gépkocsivezetőkkel, építőipari és egyéb szakmunkásokkal, sőt kimondottan mezőgazdasági dolgozókkal is, pl. kertészekkel, állatgondozókkal. Egyes esetekben a munkaszerződésnek történeti előzményei vannak; így pl. a pásztorokat a legeltetési bizottságok korábban munkaszerződéssel alkalmazták és e dolgozókat a legeltetési bizottságok feladatainak átvétele során a termelőszövetkezetek is sok helyen munkaszerződéssel vették át. Hasonló okból egyes helyeken a mezőőröket is munkaszerződéssel alkalmazzák.

A pontosan nem ismert létszámnál feltétlenül nagyobb az idetartozó személyi kör népgazdasági jelentősége. A termelőszövetkezeti gazdálkodás szakmai irányítóinak jelentős része tartozik ugyanis ebbe a kategóriába és ez a tény az őket érintő munkajogi természetű kérdéseknek is fokozott jelentőséget ad.

A termelőszövetkezetek által létesített munkaviszonyokra a Munka Törvénykönyvének szabályait az Mt. V. 4. §-a (1) bekezdésének *f)* pontja terjeszti ki tételes rendelkezéssel. E rendelkezés alapján a szóbanforgó munkaviszonyokra is alkalmazni kell a Munka Törvénykönyve egész szabályrendszerét, ideértve a végrehajtási szabályokat is, különösen a Munka Törvénykönyvének a mezőgazdaságban való végrehajtását szabályozó 18/1954. (Mg. É. 7.) FM számú utasítás rendelkezéseit.

IV. *1.* A tételes szabályok előbb idézett rendelkezései meghatározzák azt a kört, amelyen belül a termelőszövetkezet dolgozókat szerződtethet. Láttuk, hogy ez csak olyan munkakörökben lehetséges, amelyekben a termelőszövetkezet tagjai nem rendelkeznek a szükséges szakmai ismerettel, szakképzettséggel, illetőleg a jogszabályban előírt egyéb feltételekkel. A termelőszövetkezetek munkáltatói jogképessége tehát jogszabálynál fogva korlátozott.

Ezzel kapcsolatban először is az a kérdés merül fel, hogy a termelőszövetkezet munkáltatói jogképességének határai eléggé körvonalazottak-e ahhoz, hogy munkáltatói jogképességének fennállását, illetve hiányát minden esetben kétséget kizáróan el lehessen dönteni. A jogszabály szövege ebben a tekintetben a vitát nem zárja ki feltétlenül. A technika térhódításával a mezőgazdaságban is egyre több munkakör igényel különleges szakismereteket, és ha a termelőszövetkezetnek van is ilyen ismeretekkel rendelkező tagja, minden esetben ténykérdés, hogy ez eléri-e a szakismeretnek a jogszabályban említett *szükséges* mértékét. Ez a körülmény már magában is számos esetben nyitja meg a munkaszerződéssel való alkalmazás lehetőségét, de egyúttal el is mossa az alkalmazási jogképesség határait. Egyszerűbb a kérdés, ha az adott munkakörben a jogszabály meghatározott képesítést ír elő, viszont igen sok olyan munkakör van, ahol ilyen képesítési előírás jelenleg nincsen. Mindezek következtében esetenként nehéz lehet annak eldöntése, hogy adott esetben fennáll-e a termelőszövetkezet munkáltatói jogképessége és így jogilag megvan-e a lehetőség munkaviszony létesítésére.

A termelőszövetkezet munkáltatói jogképessége időbelileg is módosulhat, annak következtében, hogy a termelőszövetkezeti tagok közül egyre többen szereznek magasabb szakképzettséget.

2. A gyakorlatban elég sokszor lehet találkozni olyan munkaszerződésekkel, amelyeket a termelőszövetkezetek munkáltatói jogképességük kereteinek túllépésével kötnek meg. Előfordul, hogy a termelőszövetkezet pl. mezőgazdasági dolgozókat alkalmaz munkaszerződéssel, holott e munkakörök ellátására a tagok között is akadna megfelelő személy. Különösen városkörnyéki termelőszövetkezetek néha nagy számban alkalmaznak fizikai dolgozókat.

Felmerül az a kérdés, hogy amennyiben a termelőszövetkezet munkáltatói jogképességének határát túllépve létesít munkaszerződést, vajon az ilyen megállapodást érvényesnek, avagy érvénytelennek, illetőleg semmisnek kell-e tekinteni? Weltner Andor az „Érvénytelenség és orvoslása a munkajogban"[1] című munkájában arra az álláspontra helyezkedik, hogy a termelőszövetkezetek által alkalmazási jogképességük keretein kívül kötött munkaszerződéseket érvényesnek kell tekinteni, de a termelőszövetkezet az ilyen szerződéseket átszervezés címén felmondással megszüntetheti. Weltner Andor e munkájában különbséget tesz munkáltatói és alkalmazási jogképesség hiánya között. Előbbi következtetését az alkalmazási jogképesség hiányának esetére vonja le, ami alatt pedig azt érti, hogy a vállalat az engedélyezett létszám és béralap túllépésével köti meg a munkaszerződést. Kérdéses lehet azonban, hogy az alkalmazási és a munkáltatói jogképesség ilyen megkülönböztetése mellett vajon a munkáltatói jogképesség hiányának is ugyanezek-e a következményei? Az alkalmazási jogképesség hiánya ugyanis inkább igazgatási jellegű akadály, rendszerint csak állami munkáltatóknál fordulhat elő és esetleg igazgatási intézkedéssel orvosolható. A munkáltatói jogképesség hiánya viszont munkaviszonnyal kapcsolatos jogok és kötelezettségek megszerzését eleve kizárja. Elméletileg tehát nem kizárt

[1] Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1960. 129. old. Vö. még Weltner Andor: A Magyar munkajog, egyetemi tankönyv, Budapest, 1960. 141—142. old.

olyan álláspont sem, hogy a munkáltatói jogképesség hiányában kötött munkaszerződések érvénytelenek. Gyakorlati megfontolások inkább ezt a megoldást támasztják alá. Ha ugyanis a jogképesség hiányában kötött munkaszerződést érvényesnek tekintjük és kizárólag a munkáltatóra bízzuk, hogy contra legem eljárásának következményeit levonja, elvileg nem kerülhetne sor arra, hogy törvényesen érdekelt harmadik személyek a jogellenes állapot megszüntetése érdekében fellépjenek. Márpedig előfordulhatnak esetek, amikor erre szükség lehet. (Ilyen eset lehet pl., ha a munkaszerződés súlyosan sérti a tagok, vagy éppen az érdekelt harmadik fél érdekeit.) Ha azonban a munkaszerződést érvényesnek tekintjük és az csak átszervezés címén mondható fel, erre nem lenne lehetőség, mert a termelőszövetkezetben átszervezést sem az államigazgatási, sem más szerv nem rendelhet el. Hivatkozhat azonban a szerződés érvénytelenségére és ebből folyó törvénysértő voltára, és ezen a címen felléphet a munkaszerződés megszüntetése érdekében. A megszüntetésre ebben az esetben nem az átszervezés, hanem az érvénytelenség szolgáltatna jogcímet.

Tisztázni kell azonban, hogy az érvénytelenség kategóriájának alkalmazása esetében ki jogosult a munkaszerződés megtámadására és milyen módon kell a munkaviszonyt megszüntetni. Az 1959. évi 7. számú tvr. 52. §-a taxatív felsorolással kimondja, hogy a termelőszövetkezet közgyűlésének jogszabályt sértő határozatát a termelőszövetkezeti tag bejelentése alapján, vagy az ügyész óvására, de hivatalból is a járási végrehajtó bizottság semmisítheti meg. A járási végrehajtó bizottságot kell ennélfogva illetékesnek tartanunk az érvénytelen munkaszerződések megtámadására is. A megszüntetés kizárólag a termelőszövetkezet részéről tett konstitutív hatályú nyilatkozattal történhet, ex nunc hatállyal. Mindaddig, amíg ilyen konstitutív nyilatkozat eredményeként a munkaviszony nem szűnik meg, ahhoz az érvényes szerződés jogkövetkezményei fűződnek és az érvénytelenségre harmadik személyek (pl. az SZTK) nem hivatkozhatnak. Orvoslási kötelezettség, mivel az érvénytelenség oka a munkáltatói jogképesség hiánya, inkább csak kivételként keletkezhet.[2]

Nincs akadálya természetesen annak sem, hogy a termelőszövetkezet maga szüntesse meg az ilyen munkaszerződést, amelynek jogcíme ebben az esetben az átszervezés is lehet.

Hangsúlyozni kell, hogy mivel a termelőszövetkezet munkáltatói jogképességének fennállása — mint arra már utaltunk — nem minden esetben dönthető el egyértelműen, a szóbanforgó munkaszerződések megtámadását minden esetben körültekintő mérlegelésnek kell megelőznie és arra csak akkor kerülhet sor, ha a munkáltatói jogosultság kereteinek túllépése nyilvánvaló. A megtámadás nem eredményezheti a jóhiszeműen szerződő dolgozó jogainak sérelmét. (A tvr. 52. §-ának (2) bekezdése — az államigazgatási törvényhez hasonlóan — a jóhiszeműen szerzett jogok védelmére tételes rendelkezést is tartalmaz.) A munkaviszony megszüntetésének ezért szabály szerint rendes felmondással kell történnie és nem lehet kizárni a dolgozó kártalanítási igényét sem, ha ennek egyéb előfeltételei fennforognak. Meg kell adni a lehetőséget arra is, hogy a dolgozó a termelőszövetkezetbe tagként beléphessen és követelményként kell felállítani (ha nem is jogi értelemben), hogy a dolgozót új elhelyezkedésében az eljáró szervek támogassák.

V. *1.* A jogképesség kérdése felmerül a dolgozó oldaláról is. Mivel a jogszabály a munkavállalási képességet általában csak szakképzettséget igénylő munkakörökben adja meg, munkaszerződéssel szabály szerint csak olyan dolgozó alkalmazására kerülhet sor, akinek valamilyen szakismerete vagy szakképzettsége van. Ha ez hiányzik, a munkavállalási jogképesség vitatható lehet és a munkaszerződés érvénytelenségét idézheti elő, nevezetesen akkor, ha a termelőszövetkezetnek van az adott munkakör ellátásához szükséges, vagy előírt szakképzettséggel, illetőleg a jogszabályi előfeltételekkel rendelkező tagja.

2. A munkavállalói jogképesség kérdésével függ össze az a számos probléma, amely a munkaviszony és a termelőszövetkezeti tagsági viszony párhuzamos fennállásával, a termelőszövetkezeti tagsági viszonynak munkaviszonnyá való átalakításával és általában a kétféle jogviszony különböző kombinációival kapcsolatos.

A munkaviszony és a termelőszövetkezeti tagsági viszony egyidejű fennállásának lehetősége először is azt az általánosabb kérdést veti fel, hogy munkaviszonyban álló dolgozó e munkaviszonyának fennmaradása mellett állhat-e

[2] Az 1959. évi 7. sz. tvr. 53. §-ának (1) bekezdésében használt „közgyűlés határozatát" és „megsemmisítheti" kifejezés nem jelenti azt, hogy felügyeleti intézkedésnek csak közgyűlési határozat ellen lehet helye és az intézkedés minden esetben csak formális megsemmisítésben állhat. Földes Iván szerint: „(a tvr.) 72. §-a ... már nem a közgyűlési határozat, hanem a termelőszövetkezet bármely jogszabály- vagy alapszabályellenes működése esetére involválja a felügyeleti intézkedést" ... „Az alapszabályellenes határozatoknak, rendelkezéseknek, sőt operatív intézkedéseknek ... rengeteg, a gazdálkodás, a működés különböző szétágazó területén felmerülő esete fordulhat elő, amelyeknek ugyancsak maguk után kell vonniok a felügyeleti intézkedést." Majd később: „... tisztázni kell azt is, miben állhat a felügyeleti intézkedés. Az 1959. évi 7. számú törvényerejű rendelet alapján ennek négy főtípusát különböztethetjük meg" ... „Ezek természetesen csak főtípusok. Mind ezekhez kapcsolódóan, mind — új jogszabály alapján — ezeken kívül a felügyeleti aktusok megjelenési formája variálódhat." (Földes Iván: A termelőszövetkezetek állami irányításának néhány főbb kérdése; i. m. 466, 469—470. old.).

egyúttal termelőszövetkezeti tagsági jogviszonyban is. A gyakorlatban ilyen esetekkel ma is nem egyszer találkozunk. (Pl. állami gazdaság igazgatója egyúttal termelőszövetkezeti elnök is, a helybeli ipari üzem dolgozója e munkaviszonyának fenntartása mellett belép tagnak a termelőszövetkezetbe, stb.) A két különböző jogviszony egyidejű fennállása mind munkajogi, mind társadalombiztosítási téren több nehézséget okoz. Munkajogi területen felmerül egyebek között, hogy mekkora a dolgozó kötelező munkaideje, mennyi a törvényesen járó munkabére, megtarthatja-e a munkaviszonnyal kapcsolatos egyéb kedvezményeit, stb. A gyakorlatban sok esetben a „második állás" fogalmát alkalmazzák erre a kettős jogi helyzetre és ennek szabályaival kívánják rendezni a dolgozó munkajogi helyzetét. Nyilvánvaló azonban, hogy ez a megoldás elvileg hibás. A második állás kifejezetten munkajogi kategória, amely két egymástól független, önálló munkajogviszony fennállását tételezi fel. A termelőszövetkezeti tagság nem munkaviszony, s így a második állásnál megkívánt egyik önálló munkaviszony helyébe sem léphet. Ugyanez vonatkozik arra is, ha a termelőszövetkezeti tagságot a munkaviszony mellett mellékfoglalkozásnak akarnánk tekinteni.

3. Annak megítélésénél, hogy lehetséges-e munkajogviszonynak és termelőszövetkezeti tagsági jogviszonynak egymás melletti párhuzamos fennállása, figyelembe kell venni egyrészt a munkaviszony, másrészt a termelőszövetkezeti tagsági viszony fő tartalmi elemeit. A munkaviszonyban a dolgozó munkavégzésre vállal kötelezettséget, az esetek többségében főfoglalkozásként, napi 8 órai munkaidő mellett. E kötelezettségének teljesítése rendszerint élethivatását jelenti, egész élettevékenységének fő tartalmát teszi ki. A termelőszövetkezeti tagsági jogviszony a munkaviszonynál fokozottabban összetett jellegű; tartalmában nagy súlyt kapnak a tagsági viszonnyal járó jogosultságok, de másfelől lényeges tartalma ennek a jogviszonynak is a munkavégzési kötelezettség. E kötelezettsége alapján a termelőszövetkezeti tag a 19/1959. (VII. 12.) FM számú rendelet 18. §-a értelmében évenként legalább 120 (nő 80) munkaegységet köteles teljesíteni. A nagyüzemű mezőgazdaság termelési módszerei és szervezeti formái rendszerint nem teszik lehetővé, hogy a tag ennek a kötelezettségének az általa megválasztott időpontban tehessen eleget, hanem akkor és ott kell jelen lennie, amikor és ahol azt a nagyüzemi munkaszervezés megköveteli. Ha figyelembe vesszük a mezőgazdasági munka sajátos jellegét és idényszerűségét, valamint a munkahelyek egymástól való távolságát, úgy az esetek jelentős részében eleve nyilvánvaló, hogy a munkaviszonyból és a termelőszövetkezeti tagsági viszonyból származó két külön munkavégzési kötelezettség maradéktalan teljesítése nem lesz lehetséges. Az egyik kötelezettség teljesítése szükségképpen maga után vonná a másik kötelezettség valamilyen sérelmét. Az ilyen dolgozó a legtöbb esetben nem tudná rendszeresen gyakorolni a tagsági viszonyból származó jogait sem. Általános szabály pedig — és ezt a Ptk. 226. §-a tételesen is kimondja —, hogy lehetetlen szolgáltatásra senki sem vállalhat érvényesen kötelezettséget. Mindezek alapján arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a munkaviszony fennállása alatt termelőszövetkezeti tagsági jogviszony általában nem létesíthető, mert az ezzel járó kötelezettségek elvállalásának a munkaviszonyban már fennálló munkavégzési kötelezettség jogi értelemben akadályát képezi. Termelőszövetkezeti tagsági viszony jogilag elismert formája ilyen esetekben a pártoló tagság. Figyelembe kell venni, hogy a munkaviszonnyal együtt járó munkavégzési kötelezettség nemcsak az ilyen irányú, hanem bármilyen más, tartós lekötöttséget igénylő munka elvállalásának akadálya, amelynek elhárításához külön jogi aktus szükséges. (Pl. igazgatói engedély, felügyeleti szerv hozzájárulása, stb.)

Éppen azért azonban, mert a munkaviszony a termelőszövetkezetbe való belépésnek csak jogi akadálya, elvileg ebben a vonatkozásban sincs kizárva ennek az akadálynak az elhárítása. Ez történhetik *a)* vagy a munkaviszony fenntartása mellett, csupán a munkavégzési kötelezettség mértékének csökkentésével, vagyis a munkaszerződés tartalmának módosításával, vagy *b)* a munkaviszony teljes megszüntetésével.

4. A következőnek az a kérdés merül fel, hogy amennyiben az akadály elhárítására az említett egyik módon sem került sor, a munkaviszony fennállása alatt tett belépési nyilatkozatnak van-e és milyen hatása a munkaviszonyra nézve.

Van olyan álláspont, amely szerint a munkaviszony alatt tett belépési nyilatkozat új főfoglalkozás vállalását jelenti, és így hallgatólagosan magában foglalja a munkaviszony megszüntetésére irányuló kérelmet is, az Mt. 30. §-ának (1) bekezdése f) pontja alapján. Ha a belépési nyilatkozatnak ilyen tartalmat tulajdonítunk, úgy ez a vállalat irányában nyilatkozattételi kötelezettséget vonna maga után abban a kérdésben, hogy hozzájárul-e a dolgozó munkaviszonyának megszüntetéséhez. A belépési nyilatkozat ilyen értelmezése nem lenne aggályos, mert a vállalatnak minden esetben módjában állna a hozzájárulást mérlegelésétől függően megadni, vagy megtagadni, és így a belépési nyilatkozatnak a munkaszerződésre gyakorolt hatása törvényesen szabályozott úton haladna. Van ezen túlmenően olyan álláspont is, hogy a belépési nyilatkozat aláírásával a munkaviszony automatikusan megszűnik és a vállalat a dolgozó munkakönyvét köteles a termelőszövetkezetnek megküldeni. E felfogás helytelensége nyilvánvaló, mert a Munka Törvénykönyve rend-

szerében a munkaviszony megszüntetéséhez törvényes jogcím szükséges, márpedig a Mt. 30.§-ában foglalt felsorolás a megszüntetési okok között a termelőszövetkezetbe való belépést nem említi és legfeljebb hozzájárulással történő kilépésre ad alapot. Elfogadhatóbb lenne tehát az első megoldás, vagyis az, hogy belépés esetében a vállalatnak a munkaviszony fenntartása vagy megszüntetése kérdésében nyilatkoznia kell és a munkaviszony csak kifejezett hozzájárulása esetében szűnik meg. Gyengéje azonban, hogy a belépési nyilatkozat vélelmezett tartalmából indul ki, amely esetleg nem fedi a dolgozó valóságos szándékát.

Figyelembe kell venni viszont, hogy a dolgozó a belépési nyilatkozat aláírásával a maga részéről már elvállalja a termelőszövetkezetben őt terhelő munkavégzési kötelezettséget. Jogi szempontból olyan szolgáltatásra kötelezi magát, amelynek teljesítésében a munkaszerződésből folyó egyéb irányú elkötelezettsége rendszerint gátolja. Nézetem szerint ezért a munkaviszony fennállása alatt tett belépési nyilatkozatot a már fennálló kötelezettség módosítása vagy megszüntetése nélkül érvénytelennek kell tekinteni.

5. Más az eset, ha a munkaviszonyban álló felek a dolgozónak a munkaszerződésből származó kötelezettségeit előzően módosítják, vagyis a belépés jogi akadályának elhárítására az imént *a)* és *b)* alatt említett két lehetőség egyikének igénybevételével ténylegesen sor kerül. Ebben az esetben munkaviszony és termelőszövetkezeti tagsági viszony párhuzamosan is létrejöhet. A gyakorlatban ilyen kettős jogviszonyok ma is ténylegesen fennállnak és nem is lenne célszerű, ha a kétféle jogviszony párhuzamos fennállásának lehetőségét törvényes rendelkezés kizárná.

Sok esetben népgazdasági érdekből is szükséges lehet, hogy a dolgozó termelőszövetkezeti tagsága mellett munkaviszonyát is megtarthassa, tehát jogilag érvényesen létrejöhessen a munkaviszony mellett a termelőszövetkezeti tagsági jogviszony is. A munkaviszonyból folyó munkavégzési kötelezettség, mint jogi akadály elhárítása ebben az esetben — mivel a munkaviszonyt fenn kell tartani — nem is történhet másként, mint az említett első módon, vagyis e kötelezettségek módosítása, helyesebben csökkentése útján. A második állás szabályainak alkalmazása ezt a módosítást automatikusan kiváltaná, azonban az említett okoknál fogva a munkajogviszonynak és a termelőszövetkezeti tagsági viszonynak ilyen jogi egységbe kapcsolása nem lehetséges. Volt olyan állásfoglalás is, hogy az említett dolgozóknak a vállalattal szemben visszamaradó („reziduális") munkaviszonyát alakítsuk át és tekintsük megbízásnak, különösen abban az esetben, amikor a dolgozó a vállalatnál a termelőszövetkezetbe való belépést követően napi 4 óránál kevesebb munkaidővel dolgozik. Nincs azonban semmilyen jogszabályi rendelkezés, amely akár a munkáltatót, akár a dolgozót az ilyen visszamaradó munkaviszony megbízási jogviszonnyá való átalakítására kötelezné. A megoldás egyébként is erőltetett, nem beszélve arról, hogy ebben az esetben a dolgozó e jogviszonyában elvesztené társadalombiztosítását, nem szerezne nyugdíjidőt, tehát méltánytalanul hátrányos helyzetbe kerülne.

Mivel a visszamaradó munkaviszonynak a második állás szabályai szerint történő elbírálására nincs lehetőség és arra sincs mód, hogy ezt a munkaviszonyt valamilyen másfajta jogviszonnyá alakítsuk át, e munkaviszonyt a termelőszövetkezeti tagsági viszonnyal való jogi összekapcsolás nélkül, továbbra is mint önálló munkaviszonyt kell elbírálni. Mivel pedig a belépésre tekintettel a munkaviszonynak, illetőleg az alapjául szolgáló munkaszerződésnek tartalmi módosítása szükséges és ez csak a kötelezettségek kisebb-nagyobb mérvű csökkentése lehet, végeredményben arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a termelőszövetkezetbe belépő dolgozó visszamaradó munkaviszonya a részfoglalkozással esik egy tekintet alá. Jogszabályaink a csökkentett munkaidővel való foglalkoztatást ma sem tiltják és nincs törvényes akadálya a munkaszerződés ilyen értelemben való módosításának sem.

Lényeges azonban kérdésünk szempontjából, hogy a munkaszerződés ilyen módosításának még a belépési nyilatkozat aláírását megelőzően kell megtörténnie, legalábbis elvi megállapodás formájában, amelyhez vezető állásúak esetében a felügyeleti szerv hozzájárulását is meg kell kívánni. Termelőszövetkezetbe történő belépés esetén e megállapodás — a munkaszerződés közös megegyezéssel történő módosítása — az az aktus, amely jogilag lehetőséget nyit a másirányú munkavégzési kötelezettség elvállalására.

Véleményünket tehát akként foglalhatjuk össze, hogy munkajogviszony fennállása alatt termelőszövetkezeti tagsági jogviszony létesítése mai tételes jogszabályaink keretei között sem kizárt, ha a munkaadó és a dolgozó még a belépési nyilatkozat aláírását megelőzően megegyeznek az eredeti munkaszerződés szükséges mértékű módosításában. A visszamaradó munkaviszony a termelőszövetkezeti tagsági viszonyhoz jogilag nem kapcsolódik és *részfoglalkozásként* kell elbírálni. Ennek megfelelően kell megállapítani a dolgozó munkaidejét, munkabérét, fennmarad a dolgozó eddigi ipari biztosítása és munkakönyvét is a munkáltató őrzi tovább, az esetleg szükséges bejegyzések megtételével (ha a heti munkaidő 25 óránál kevesebbre csökken).

Nem munkajogi, hanem termelőszövetkezeti jogi kérdés, hogy az ily módon belépett tag megtarthatja-e állandó jellegű munkaviszonyát, figyelemmel arra, hogy a jelenlegi szabályok szerint a termelőszövetkezet vezetősége a tagnak csak ideiglenes munkavállalásra adhat en-

gedélyt. Amennyiben az ilyen kettős foglalkoztatások szükségessége a jövőben is felmerül, e szabály megfelelő módosítása lenne indokolt, mert erőltetett — és rosszhiszemű — megoldás lenne, ha a termelőszövetkezet az ideiglenes munkavállalásra adott engedélyt időről időre meghosszabbítaná.

Jelenlegi termelőszövetkezeti jogszabályaink a munkaviszonyban is álló termelőszövetkezeti tagra azt a kötelezettséget róják, hogy méltányos — az ideiglenesség fogalmának még megfelelő — idő elteltével módosított munkaviszonyát (részfoglalkozását) is szüntesse meg. E kötelezettség elhárítása csak termelőszövetkezeti jogszabályaink módosításával lenne lehetséges. Ilyen módosítás azonban már azt is jelentené, hogy a tagsági jogviszonyban elhelyezkedő munkavégzési kötelezettség — legalábbis elvben — mennyiségileg csökken. (Lásd VI. 1. pont.)

6. Nem beszélhetünk semmiféle jogi akadály fennállásáról abban az említett másik esetben, ha a dolgozó a termelőszövetkezetbe való belépés előtt munkaviszonyát szabályszerűen megszünteti. Ebben az esetben a jogi akadály nem a munkaszerződés módosításával, hanem teljes megszüntetése következtében hárul el. A munkaviszony megszüntetésére a Mt. 30. §-a (1) bekezdésének f) pontja alapján, a vállalat igazgatójának hozzájárulásával kerülhet sor. A hozzájárulás kötelező megadását jelenleg egyetlen jogszabály, a termelőszövetkezeti állatorvosok működését szabályozó 14/1961. (VI. 24.) FM számú rendelet mondja ki, annak elrendelésével, hogy az állami állatorvosnak a termelőszövetkezetbe való belépését a munkaviszony megszüntetését indokoló fontos oknak kell tekinteni és a munkáltatók ezért — ha kivételes okok nem akadályozzák — járuljanak hozzá a munkaviszony megszüntetéséhez. Ezen túlmenően nincs olyan általános szabály, amely a munkaviszonynak termelőszövetkezetbe való belépés címén történő megszüntetését a vállalatok irányában kötelezővé tenné, s így a hozzájárulás ilyenkor is az igazgató mérlegelési jogkörébe tartozik.

VI. *1.* A most tárgyalt esetcsoportba tartozik a munkaviszonynak és a termelőszövetkezeti tagsági viszonynak ugyanegy termelőszövetkezeten belüli, egyidejű fennállása. Különösen alsóbb típusú szövetkezetekben gyakori, hogy egyes tagok szabályos tagsági viszonyuk ellenére, ennek megszüntetése nélkül munkaszerződést is kötnek a szövetkezettel. Az ilyen kettős jogviszony fennállása ugyanazon a termelőszövetkezeten belül jogilag kizárt. A tagsági jogviszony és a belőle folyó kötelezettségek a már ismertetett okoknál fogva jogi értelemben kizárják, hogy a termelőszövetkezeti tag ugyane munkakötelezettség teljesítésére egyidejűleg munkaviszony alapján is kötelezettséget vállaljon. A tagsági jogviszony — a munkaszerződéstől eltérően — nem módosítható olyan értelemben, hogy a belőle folyó munkavégzési kötelezettség csökken, de egyébként sem. Mint a munkaszerződés jogi akadálya, ilyen értelemben nem hárítható el. Az elhárítás termelőszövetkezeti jogunk szerint csak ideiglenes munkavállalásra adott vezetőségi hozzájárulással, tehát a termelőszövetkezetben fennálló munkavégzési kötelezettség időleges felfüggesztése útján történhet.[3] Nyilvánvaló, hogy az ideiglenes munkavállalási engedély is csak más munkáltatóval, nem pedig a saját termelőszövetkezettel történő munkaszerződés létesítésére adhat felhatalmazást. Egy és ugyanazon munka végzésére kétféle jogviszonyt létesíteni nem lehet; ha tehát a munka ellátására korábban létesített jogviszony még érvényesen fennáll, az ugyanarra a munkára irányuló újabb jogi kötelezettség jogi értelemben a korábbi kötelezettségvállalás akadályába ütközik, gazdasági rendeltetését tekintve pedig tárgytalan. A termelőszövetkezeti tag ennél fogva a saját termelőszövetkezetével tagsági viszonyának tartama alatt nem állhat egyúttal munkaviszonyban is.

2. Eléggé gyakori jelenség a tagsági viszonynak munkaviszonnyá való átalakítása. Ebben az esetben már nem két jogviszony áll fenn, hanem csak egy, a munkaviszony. Különösen szakképesítéssel rendelkező dolgozók esetében fordul elő, hogy kilépnek a termelőszövetkezetből, majd utána ugyanazzal a termelőszövetkezettel munkaszerződést létesítenek. Amennyiben a munkaviszony létesítése előtt a tagsági viszony nem szűnt meg a jogszabálynak megfelelő módon, úgy a munkaviszonyt érvénytelennek és a tagsági viszonyt érvényesen fennállónak kell tekinteni. Nehezebb az eset, ha a tagsági viszonyt előzetesen jogszerűen megszüntették, a közgyűlés a kilépést elfogadta és így kötik meg a munkaszerződést. Az ilyen munkaszerződés megtámadására, véleményem szerint, csak akkor van lehetőség, ha bizonyítható, hogy a felek kifejezetten rosszhiszeműen jogtalan előnyök megszerzésére törekedtek. Ettől függetlenül sok esetben vitatható lehet a termelőszövetkezetből történt kilépés jogszerűsége, mert a kilépést nyomban követő munkaszerződés amellett szól, hogy a kilépés indokai nem forogtak fenn. Ha ez megállapítható, úgy a kilépés érvénytelen és az ezt követő munkaszerződés — a már mondottaknál fogva — automatikusan megdől.

Más a helyzet, ha valaki a termelőszövetkezettel munkaviszonyban áll és utána ugyanoda tagként belép. Ha a belépés ugyanabba a termelőszövetkezetbe történik, a munkaviszonyt megszűntnek kell tekinteni, mert ebben az esetben a termelőszövetkezet egyben munkáltató is és

[3] Veress József szerint: „Az ideiglenes jellegű munkaviszony nem a tagsági, de a termelőszövetkezeti munkaviszony szünetelését eredményezi." ... „A szövetkezeti tag által meghatározott időre létesített munkajogviszony sem eredményezheti tehát a termelőszövetkezeti munkajogviszonynak — tagsági időn belüli — időszakos megszűnését. A külső munkajogviszony a termelőszövetkezeti munkajogviszony mellé és nem annak helyébe kerül." (Ld: Veress József, i. m. 186. és köv. old.).

így nincs akadálya annak, hogy a belépés elfogadásával a munkaviszony megszüntetéséhez is hozzájáruljon, vagy azt kölcsönös megegyezéssel megszűntnek tekintse. Ebben az esetben a belépési nyilatkozat aláírása valóban úgy is felfogható, hogy az a dolgozó munkaviszonyának megszüntetése iránti kérelmét is magában foglalja.

VII. A munkaszerződések megkötésével kapcsolatban a gyakorlatban többször merül fel az a kérdés, hogy a termelőszövetkezet valamely eljáró szerve (vezetőség, elnök, főkönyvelő stb.) által hatáskör hiányában kötött munkaszerződést érvényesnek tekinthetjük-e, vagy van-e alap azok utólagos megtámadására. Ez a kérdés nem azonos a munkáltatói jogképesség fennállásának vagy hiányának problémájával. Megoldásánál a Legfelsőbb Bíróság 800/20 számú elvi állásfoglalásában[4] lefektetett annak az elvnek az érvényesítése indokolt, amely szerint a hatáskör hiányában kötött szerződések esetében különbséget kell tenni a külső és a belső jogviszonyok, a kifelé, illetőleg a befelé való felelősség szempontjából. Ezzel összhangban a Legfőbb Ügyészségnek az Ügyészségi Közlöny 1961. évi 10. számában közzétett 114. számú elvi állásfoglalása is azt a szabályt szögezi le, hogy a hatáskör hiányában kötött munkaszerződést *érvényesnek kell tekinteni.* Az a körülmény, hogy az elnök vagy a vezetőség, illetőleg a termelőszövetkezet más tagja a munkaszerződést hatáskör hiányában kötötte meg, csak az eljáró személynek, illetőleg szervnek a közgyűlés irányában fennálló felelősségét alapozza meg.

VIII. A munkaszerződés alakjára, írásba foglalására jelenleg kötelező rendelkezés nincsen, ez azonban alkalmazottak esetében az állami gazdaságokban sem kötelező.

IX. A következő kérdéscsoport, amellyel foglalkozni kívánok, a termelőszövetkezetek alkalmazottainak bérei.

Jelenleg olyan kifejezett tételes jogszabály, hogy a termelőszövetkezetek milyen bérrendszert kötelesek alkalmazni, nincsen. Mivel a Munka Törvénykönyvének a rendelkezései végrehajtási szabályaival együtt a termelőszövetkezetekre is kiterjednek, a Munka Törvénykönyvén alapuló mezőgazdasági bérrendszer alkalmazását jogi értelemben a termelőszövetkezetekben is kötelezőnek kell tekintenünk. Ez más szóval azt jelenti, hogy a termelőszövetkezetek munkaviszony létesítése esetében az állami mezőgazdasági üzemek — közelebbről az állami gazdaságok — törvényes bértételeit kötelesek alkalmazni. A látszólag egyszerű értelmezés ellenére a termelőszövetkezetek alkalmazottainak bére a gyakorlatban igen sok kérdést vet fel, amelynek oka főleg a termelőszövetkezeti gazdálkodás és jövedelemelosztás sajátosságaiban rejlik.

A gyakorlatban az említett bérezési szabályok a maguk kötött tartalmával általában kevéssé érvényesülnek, a legtöbb esetben a munkabért a felek szabad megegyezése alakítja ki.

X. Jelentős nehézségek származnak mindenekelőtt a bérmegállapítás módjából, a kikötött bérnek különböző szolgáltatási nemekre való tagozódásából.

1. A Munka Törvénykönyve 64. §-a értelmében a munkabért pénzben kell meghatározni. Összevetve ezt a rendelkezést e § egyéb szabályaival, nem egészen egyértelmű, hogy ez a szabály a bértételek megállapítására vonatkozik-e, vagy az egyes konkrét munkaszerződések bérkikötéseire. Az utóbbi értelmezésnek ellene mond, hogy jelenleg is sok dolgozó kap bér címén természetbeni juttatást és a munkabért ezekben az esetekben nem kizárólag pénzben határozzák meg. A termelőszövetkezetek mai gyakorlatában a bérnek kizárólag készpénzben történő meghatározását szinte kivételnek kell tartanunk. A bérkikötés az esetek nagy többségében vegyes formában, sőt esetleg pénzösszeget nem is tartalmazó, más szolgáltatásokban történik. A készpénz helyett kikötött juttatás a legtöbb esetben munkaegység, vagy kifejezetten valamilyen természetbeni járandóság, illetőleg illetményföld. Vizsgáljuk meg az ezekkel összefüggő kérdéseket.

2. Mindenekelőtt azt kell tisztázni, hogy joga van-e egyáltalán a termelőszövetkezetnek tiszta készpénz helyett másnemű szolgáltatást, tehát természetbeni juttatást, illetőleg természetbeni juttatásokat is tartalmazó munkaegységet kikötni.

Annyit mindenesetre leszögezhetünk hogy ez az eljárás a termelőszövetkezetek esetében tételes jogszabályba nem ütközik. A 37/1956. (X. 14.) MT számú rendelet 5. §-a felhatalmazta a vállalatok igazgatóit, hogy a vállalaton belül önállóan alkalmazhassák a vállalat feladatainak, termelési irányának és terveinek leginkább megfelelő bérezési rendszert. A Munka Törvénykönyve alkalmazása szempontjából vállalat alatt a termelőszövetkezeteket is érteni kell, s így a termelőszövetkezeteket is feltétlenül megilleti az a jog, hogy a jogszabályi keretek között maguk határozhassák meg a bérezés formáját. Mivel a termelőszövetkezet nem állami vállalat és termelésének eredményével sajátjaként rendelkezik, a bérrendszer meghatározásának joga termelőszövetkezetek esetében magában foglalja a lehetőséget arra is, hogy a termelőszövetkezet termelési terveinek és egyéb kötelezettségeinek sérelme nélkül az alkalmazott munkabérét készpénzfizetés helyett eltérő szolgáltatással — vagyis természetbeni juttatással, vagy ilyet is tartalmazó munkaegységgel — egyenlíthesse ki. Figyelembe kell venni, hogy

[4] Bírósági Határozatok 1961. 8—9. sz.

az állami gazdaságok bérrendszere, ha nem is ugyanilyen formában, szintén tartalmaz lehetőséget a dolgozók természetbeni juttatásban részesítésére.

Lényeges különbség viszont, hogy az állami gazdaságok bérrendszere a természetbeni juttatások kiadását meghatározott keretek között kötelezően előírja, arra a dolgozónak alanyi jogot biztosít. Mivel a termelőszövetkezet termékeinek maga a termelőszövetkezet a tulajdonosa, az állami gazdaságokra vonatkozó bérutasítások idevonatkozó rendelkezései nem értelmezhetők úgy, hogy a természetbeni juttatások kiadása a termelőszövetkezetekre nézve is kötelező. A bérnek vagy egy részének természetben való kiadása a termelőszövetkezet termékeivel való rendelkezést jelent, amire a termelőszövetkezeteket legfeljebb rendelet vagy ennél magasabb jogforrás kötelezhetné; ilyenek hiányában a termelőszövetkezeteknek nincs törvényes kötelezettsége természetbeni bérezésre. Ez azonban mint negatívumot azt is magában foglalja, hogy a termelőszövetkezet sem kötelezheti a dolgozót a munkabér egy részének természetben való elfogadására. A termelőszövetkezet tehát az általa létesített munkaszerződésben a bért vagy annak egy részét csak a dolgozóval történt kölcsönös megegyezés alapján kötheti ki természetben. Ugyanez vonatkozik a munkaegységek bérként való kikötésére is.

3. Vizsgáljuk meg ezek után a munkaegységben történő bérkikötés néhány kérdését.

Mindenekelőtt rá kell mutatni arra, hogy a munkaegység bérként való kikötése a gyakorlatban általánosan elterjedt és törvényes kizárása a termelőszövetkezetek jelenlegi viszonyai között semmiesetre sem lenne kívánatos. Olyan jogi megoldásokat kell tehát keresnünk, amelyek számolnak ezzel a helyzettel.

A munkaegység értéke időbelileg változó. Végleges értéke csak az év végén, a zárszámadás lezárása után válik ismertté és ez az érték a tervezettől jelentősen eltérhet. A munkaegységnek ez az időleges meghatározatlansága a munkaszerződésbe, illetőleg a kikötött bérbe is bele viszi a bizonytalanság elemét, mert a dolgozó előtt bérének konkrét összege az egész év folyamán nem ismeretes. Kérdés, hogy a munkaviszony jellege és a munkajog tételes szabályai lehetővé teszik-e az ilyen, határozatlan összegű bérkikötéseket.

Ennek a kérdésnek az eldöntésénél figyelembe kell vennünk a munkaegységekben történő bérkikötés egyes változatait is.

a) Kikapcsolható először is az az esetcsoport, amikor a felek a munkabért munkaegységekben kötik ki ugyan, de a megállapodás a bér pénzértékére nézve ennek ellenére sem hagy fenn kétséget. Ilyen eset lehet, amikor a felek a munkaegységek konkrét számának megjelölése mellett utalnak a munkaszerződésben a munkaegységek valamilyen meghatározott értékére is. A szerződés pl. úgy szól, hogy a dolgozó havonként 60 munkaegységet kap, munkaegységenként 30 Ft értékkel. Történhet a munkaegységek értékének rögzítése oly módon is, hogy a felek a szerződésben a tervezett munkaegységértékre utalnak, tehát azt kötik ki, hogy a dolgozónak havi 60 munkaegység jár, a munkaegységek tervezett értékén számítva. Egyik esetben sem vitás a kikötött munkabér konkrét összege. Az ilyen megállapodást határozott tartalmú, specifikus bérkikötésnek kell tekinteni, amely feltétlenül jogot ad a dolgozónak, hogy a megjelölt átszámítási kulcs alkalmazásával járó bérértéket követelje. Ha ilyen kikötés történt, úgy a munkaegység értékének későbbi, zárszámadáskori csökkenése a munkabérre nem hat ki, azon a címen tehát, hogy a munkaegység nem érte el a munkaszerződésben megjelölt összeget, a dolgozó munkabérét csökkenteni nem lehet, illetőleg erre csak a munkaszerződés esetleges módosításával kerülhet sor. Még kevésbé lehet szó arról, hogy a termelőszövetkezet a dolgozó munkabérét visszamenőlegesen csökkentse és a különbözetnek megfelelő összeget tőle utólagosan levonja.

Mi a helyzet akkor, ha a munkaegység értékét rögzítették és a zárszámadáskori érték a munkaszerződésben rögzített értéket meghaladja? Véleményem szerint a dolgozó ebben az esetben a többletérték kifizetésére igényt nem támaszthat. A bért ugyanis — ha közvetítő eszközök alkalmazásával is — határozott összegben kötötték ki és ezért a munkáltatót nem terheli az a kötelezettség, hogy ezt meghaladó munkabért fizessen a dolgozónak. Más az eset természetesen, ha a felek a szerződésben ennek valamilyen jogcímét kikötötték, amely lehet akár prémiumkikötés, akár annak kifejezett fenntartása, hogy a tervezett érték túlhaladása esetén a termelőszövetkezet a többletet is köteles utólag kifizetni.

b) Ezeknél az eseteknél gyakoribb azonban, hogy a felek a munkaszerződésben nem jelölik meg a munkaegységek értékét és egyéb olyan utalást sem vesznek fel, amelynek alapján a munkaegység értéke közvetett módon meghatározható lenne. Ilyen pl. az az általánosan elterjedt bérkikötési forma, hogy a termelőszövetkezet a dolgozónak havonként meghatározott számú — pl. havi 60 — munkaegységet fizet, a munkaegység értékének minden közelebbi megjelölése nélkül. Ebben az esetben csak a zárszámadás után derül ki, mennyi a bér konkrét összege. Úgy vélem, hogy az ilyen bérkikötések esetében már érvényesíteni kell a munkabér lényegéből fakadó néhány jogi következményt. A dolgozó bére ugyanis nem függhet a termelőszövetkezet gazdálkodásának eredményes vagy kevésbé eredményes voltától, mert ilyen kockázat viselése a munkaviszonyt már egyik legjellemzőbb ismérvétől fosztaná meg. Ezért nézetem szerint határozatlan értékű munkaegységek kikötése esetében is feltétlenül biztosítani kell a dolgozónak, hogy a munkakörére irányadó

állami bértételek szerinti bért, mint minimumot feltétlenül megkapja. A feltétlenül járó legkevesebb munkabért nem a tervezett munkaegység értékéhez, hanem az állami bértételekhez kellene viszonyítani. Vitatható lehet, hogy ez a törvényesen igényelhető munkabér az állami bértételek középarányosa, vagy alsó határa legyen-e, elvileg elfogadható e bértételek alsó határának biztosítása is. Az ennek megfelelő bér a dolgozó törvényesen biztosított legalacsonyabb bére, amelyre akkor is igényt támaszthat, ha a munkaegységek végleges értéke alapján számított bér olyan alacsony, hogy az állami bértételek minimumát sem éri el.

Az a körülmény, hogy a munkaegység értékének változása miatt a dolgozó bére is változik, az alsó határra nézve tett korrekción túlmenően jogilag kifogás alá nem esik. A változó munkabérre az állami vállalatok műszaki és adminisztratív dolgozóinál is találhatunk példát. [Az Mt. V. 108. § (1) bekezdése szerint a Minisztertanács által meghatározott esetekben műszaki és adminisztratív dolgozót is lehet teljesítménybérben — vagyis változó munkabér mellett — foglalkoztatni.]

A másik lehetséges eset, hogy a határozatlan értékben kikötött munkaegység a zárszámadás során a tervezettnél magasabb értékben realizálódik. A dolgozó ilyen esetben a ténylegesen kialakult teljes munkaegységérték kifizetését igényelheti, éspedig nemcsak addig a határig, amíg az az állami gazdasági bértétel felső határán belül van, hanem az ezt meghaladó részben is. Miután a munkaegységek értékét a szerződésben nem határozták meg, a megállapodás úgy is felfogható, hogy a felek hallgatólagosan a közös gazdálkodás nyereségéből való részesedést is kikötötték, azzal a feltétellel, hogy ilyen nyereség ténylegesen jelentkezik is. A megállapodás tehát nyereségrészesedés vagy prémium kikötésének minősül, és ilyen megállapodás létesítésének törvényes akadálya nincsen.[5]

Még bonyolultabb a helyzet, ha a megállapodás akként szól, hogy a dolgozó az elnöknek járó munkaegység meghatározott %-át kapja (tehát pl. az elnöknek járó munkaegységek 80%-át). Itt már maga a munkaegységek abszolút száma is bizonytalan, mert a bér meghatározásának alapja, az elnöknek járó munkaegységek száma is változhat (pl. az állatlétszám változása esetén). Nézetem szerint ebben az esetben is azt kell vizsgálni, hogy a dolgozónak ilyen módon jutó havi munkabér eléri-e az állami bértétel alsó határát, amely ebben az esetben is mint garantált munkabér jön tekintetbe. A felső határt meghaladó bér prémiumkikötés címén érvényesíthető.

Mindezek a kérdések tovább kombinálódhatnak, ha munkaegységet és fix összegű készpénzt együttesen kötnek ki. (A gyakorlatban igen elterjedt az a bérkikötési mód, hogy a dolgozó pl. havi 1000 Ft készpénzt, 50 munkaegységet és „illetményföldet" kap a termelőszövetkezettől.)

XI. *1.* A természetbeni juttatások kérdése ugyancsak sok vitára ad okot. A gyakorlatban előfordul, hogy a felek: — a természetbeni juttatást kifejezetten munkabérként, a készpénz bér egy részének helyettesítésére kötik ki; — a természetbeni juttatást illetményföld megváltása címén biztosítják; — megállapodnak, hogy a dolgozó kedvezményesen vásárolhat a termelőszövetkezettől egyes termékeket.

a) A természetbeni juttatásnak munkabér címén való fizetésére a munkaegységekkel kapcsolatban mondottak az irányadók. A kikötés jelenleg tételes jogszabályi tilalomba nem ütközik, de természetesen nem sértheti a termelőszövetkezet egyéb kötelezettségeit. Az árkülönbözetekből adódó esetleges nyerészkedési törekvések megakadályozására legmegfelelőbb volna annak kimondása, hogy a természetben kiadott munkabér nem haladhatja meg azt a mennyiséget, amelyet a dolgozó tagként való működés esetében munkaegységekre kaphatott volna. Szólhatna a szabály esetleg úgy is, hogy a természetben kiadott mennyiség nem haladhatja meg a dolgozó indokolt háztartási szükségleteinek mértékét.

b) Részben az illetményföld kérdéséhez kapcsolódik a természetbeni járandóság kikötésének az a másik módja, hogy a termelőszövetkezet a természetbeni juttatást kifejezetten az illetményföld megváltásaként, a helyett biztosítja a dolgozónak. A termelőszövetkezetek dolgozóinak illetményföld nem jár, tehát ebben az esetben a kikötés eredeti jogcíme érvénytelen. Erre az esetre a Ptk. 234. §-a (2) bekezdésének azt a szabályát indokolt analóg alkalmazni, amely szerint „ha valamely semmis szerződés más szerződés érvényességi kellékeinek megfelel, ez utóbbi érvényes, kivéve, ha ez a felek feltehető szándékával ellenkezik." Mivel a természetbeni juttatást a jogszabály nem tiltja, az illetményföld helyett kikötött természetbeni juttatás nézetem szerint jogosan követelhető.

c) Az említett harmadik esetben a kedvezményes vásárlás biztosításával a felek nem ingyenes juttatást kötnek ki. Az ilyen kikötésnek törvényes akadálya — ha más szerződéses kötelezettséget nem sért — véleményem szerint nincsen. A dolgozó által fizetett térítésre tekintettel tulajdonképpen nem is természetbeni, hanem pénzbeli bérkikötésről van szó, amelynek értéke

[5] Az átirányított szakemberek tekintetében a 19/1962. (XI. 14.) FM számú rendelet 4. §-ának (2) bekezdése a következőképpen rendelkezik: „(2) A munkaszerződéssel alkalmazott szakemberek munkabérének megállapításánál általában az állami gazdaságokban hasonló munkakört betöltő dolgozók részére megállapított munkabért kell alapul venni. A közgyűlés részükre — a gazdálkodás eredményességétől függően — prémiumot is megállapíthat."

a termelőszövetkezet részéről biztosított árkedvezmény.

Előfordult, hogy a termelőszövetkezet a kikötött természetbeni juttatás kiszolgáltatását megtagadta azon az alapon, hogy a kérdéses termékből hiánya van, illetőleg a meglevő mennyiség a közös gazdaságban nem nélkülözhető. Ebben az esetben a szolgáltatás gazdasági lehetetlenülése forog fenn és ezen a címen a termelőszövetkezet az eredeti szolgáltatás teljesítése alól mentesülhet. Természetesen a ki nem adott természetbeni helyett köteles a dolgozót esetleg más természetbeni juttatással, vagy pénzben kártalanítani.

2. Külön ki kell térni az illetményföld kérdésére. Az 1959. évi 7. sz. tvr. 35. §-ának (2) bekezdése kifejezetten kimondja, hogy a termelőszövetkezet közös használatában álló földet haszonbérbe adni, vagy használatát — a kijelölt háztáji föld kivételével — bármilyen címen átengedni tilos. Ez a rendelkezés a földhasználat bármilyen címen történő átengedését tiltja, s így arra sem ad módot, hogy a termelőszövetkezet dolgozói részére illetményföld címén engedje át a közösen művelt földterület egy részének használatát. Háztáji föld címén történő átengedésre tagsági viszony hiányában nincs lehetőség.

A gyakorlatban ennek ellenére a termelőszövetkezetek jelentős része biztosít az alkalmazottaknak illetményföldet. Az ilyen megállapodást, mint törvénybe ütközőt, jogi szempontból semmisnek kell tekinteni. Igen sok megfontolás szól azonban az ellen, hogy ennek következményeit esetleg államigazgatási úton érvényesítsük. Mindaddig, amíg átfogó jogszabályi rendezésre nem kerül sor, az ilyen kikötéseket naturális obligációhoz hasonló helyzetnek kell tekinteni. Ha tehát a termelőszövetkezet az illetményföldet kiadta, a beszedett termést vagy annak értékét a dolgozótól nem követelheti vissza. Törvényes igényt azonban az illetményföld kiadása iránt nem lehet támasztani és az előbbiekből is következik, hogy amennyiben a termelőszövetkezet az illetményföldet esetleg akár a gazdasági év folyamán is megvonja, törvénysértést nem lehet megállapítani terhére. Más kérdés, hogy az illetményföld megvonása ilyen esetben is csak a szükséges ráfordítások elszámolása mellett történhet és a megvont illetményföld helyett esetleg a pénzben kikötött bér módosításának lehet helye.

De lege ferenda az illetményföldek kérdése rendezést igényelne. A szabályozásnak tekintettel kell lennie a kialakult helyzetre, az illetményföld személyes fogyasztási céljára és arra, hogy jelenleg a dolgozók más csoportjai is kaphatnak illetményföldet (pl. a pedagógusok). Úgy gondolom, hogy arányos mértékű illetményföldet a termelőszövetkezetek alkamazottainak is biztosítani kellene és az erre vonatkozó rendelkezéseket a földhasználati kérdések kapcsolódása miatt termelőszövetkezeti jogszabályainkba kellene felvenni.

XII. E cikk keretei nem teszik lehetővé, hogy a termelőszövetkezetekkel létesített munkaviszony valamennyi egyéb kérdését részletesen megtárgyaljuk. Csupán megemlítem, hogy jelentkeznek ilyen problémák a munkaidővel, a szabadsággal, az áthelyezéssel, a felmondási illetménnyel, a jóléti szolgáltatásokkal, a munkaruhával és a jubileumi jutalommal kapcsolatban is. Különleges szabályozást igénylő kérdések jelentkeznek a társadalombiztosítás területén.

XIII. Hangsúlyozni kívánom végül, hogy a vázolt elgondolások csupán az egyes kérdések helyes megoldásának első megközelítését kívánják szolgálni. Nem kétséges, hogy az itt közöltekkel szemben felmerülhetnek a megoldás más módjai is és különösen a tételes szabályok módosulása az egész kiindulási alapot megváltoztathatja.

Ami a kérdés perspektíváját illeti, a tendencia kétségtelenül az érintett kör fokozatos csökkenése. A munkaviszony jelentős előnyei mellett nem valószínű azonban, hogy a csökkenés üteme a közeljövőben számottevően gyorsulna, nem beszélve arról, hogy a termelőszövetkezetek közös vállalkozásai a munkaviszonyban állók számát feltehetően növelni fogják. Mindez előtérbe állítja a vitás kérdések rendezésének szükségességét.

Az ilyenirányú szabályozásnak messzemenően figyelembe kell vennie a termelőszövetkezeti gazdálkodásnak a bevezetőben említett sajátosságait. Nem valószínű, hogy a részletekbe menő, kazuisztikus szabályozás ezen a téren megfelelő megoldás lenne. A felmerülő változatok nagy száma miatt ilyen jellegű szabályrendszer a gyakorlatot nem annyira segítené, mint inkább újabb nehézségek elé állítaná. Néhány alapvető szabály kidolgozására azonban, úgy vélem, szükség van. A gyakorlat ma ezen a téren kétségtelenül sok nehézséggel küzd és a kérdések tisztázatlansága nem egy esetben eredményezett bírói eljárást. Amíg tételesjogi megoldásokkal nem rendelkezünk, a gyakorlat számára elméletileg helyes, a termelőszövetkezetek és a dolgozók érdekeit, valamint a termelőszövetkezeti gazdálkodás sajátosságait egyaránt szem előtt tartó elvi szempontokat kell kidolgoznunk. Ezek kimunkálásához kívántam a fenti néhány gondolattal hozzájárulni, remélve, hogy a végleges megoldásokat további vita segíti majd elő.

Szögyényi Zoltán

Vitás kérdések a nemzetközi szerződések problémaköréből

Sokszor leírtuk és olvastuk már, hogy a békés együttélés a kezdődő kozmikus-nukleáris korszak kategórikus parancsa és az emberiség számára — ha nem kívánja százmilliók pusztulását — más út egyáltalában nem kínálkozik. Ennek a megállapításnak a következményeit azonban le kell vonni a nemzetközi jog területén is A következmények levonásának többek között azzal a felismeréssel kell együtt járnia, hogy a békés együttélés gyakorlati megvalósulása az államok közti áruforgalom növekedését, a nyersanyagok és termékek, gazdasági és kulturális javak cseréjének fokozódását, általában: az államok közötti kapcsolatok sűrűsödését jelenti, szükségszerűen előtérbe kell tehát kerülniök azoknak a rendező normáknak, melyek az államok közötti kapcsolatok szabályozására hivatottak. Ez a helyzet viszont magával vonja az államok között létrejövő, akár két — akár többoldalú nemzetközi szerződések számának és súlyának nagy mértékű emelkedését.

A nemzetközi szerződések eddig is a nemzetközi jog elsőrendű forrásai voltak és a szokásjog csak a szerződések által szabályozatlanul hagyott területeken juthatott érvényre. Az új helyzetben azonban nem csupán a szerződések jogforrás-jellege, hanem két vagy több állam kapcsolatait szilárd alapokra helyező mivolta is fokozott jelentőséget nyer. Ehhez képest minden eddiginél erősebb aláhúzást kap az a követelmény, hogy *magukra a szerződésekre,* azok létrejöttére, érvényességére, hatályára, megszűnésére vonatkozó nemzetközi jogi szabályok olyan egyértelműek legyenek, melyek legalább ezekben a kérdésekben kizárttá teszik viták keletkezésének lehetőségét.

Ha viszont végigtekintünk az itt felsorolt problémákon, legkevésbé sem állíthatjuk, hogy már eljutottunk az egyértelmű megoldásokig. Ennek oka többek között abban is keresendő, hogy még nem végezték el a szerződésekkel kapcsolatos régebbi nemzetközi joganyag hozzáigazítását az ENSZ Alapokmánya által teremtett új normákhoz. Az ENSZ keretében folyó nemzetközi jogi kodifikációs munka ugyan felvette programjába ezt a problémakört, és a Nemzetközi Jogi Bizottság készített is jelentéseket, de az a tevékenység még távolról sem ért el olyan fokra, mint pl. a tengerjogi, diplomáciai és konzuli mentesség szabályozása esetében, melyekre vonatkozóan már egyezmények születtek.

Ilyen körülmények között az itt következő fejtegetések célja mindenekelőtt a figyelemnek a nemzetközi szerződések problémakörében fellelhető vitás kérdésekre való ráirányítása azzal a szándékkal, hogy a vélemények és ellenvélemények kereszttüzében, együttes erőfeszítésekkel érjük el mielőbb megoldásukat, nem utolsósorban az ENSZ Alapokmánya által létesített új perspektíva tükrében és a békés együttélés jogi stabilizációs eszközeinek e téren való megteremtése érdekében.[1]

*

1. Általánosan elfogadott tétel a nemzetközi jogban, hogy valamely nemzetközi szerződés az aláíró államra nézve nem az aláírás, hanem csak a ratifikálás által válik kötelezővé. Ezt az elvet mondotta ki már az 1878. évi berlini kongresszus, majd ötven évvel később a földgömb másik felén, Havannában tartott 1928. évi pánamerikai kongresszus is.[2] A nemzetközi bíróság 1951. évi döntése ugyanezt a szabályt fejezi ki: „Az aláírás ratifikáció nélkül nem teszi az aláíró államot az egyezmény részesévé", — hozzáfűzi azonban: ‚mindamellett ennek az államnak a javára ideiglenes státust létesít."[3] A mondat másik fele annak a szintén régebben kifejlődött felfogásnak a megnyilvánulása, mely szerint a nemzetközi kapcsolatokban kötelező jóhiszeműség megkívánja, hogy az aláírás és a ratifikáció közti időszakban egyik aláíró állam se tegyen olyat, ami a szerződés későbbi teljesítését bármely másik aláíró állam részére lehetetlenné tenné. Ezt az elvet fejtette ki már a görög—török vegyes döntőbíróság az ún. Megalidis-ügyben hozott döntésében.[4] Ezzel kapcsolatban csupán az a kérdés vetődik fel, hogy meddig köteles az aláíró és a maga részéről a szerződést ratifikáló állam a még nem ratifikáló többiekkel szemben erre a passzív magatartásra? Tekintettel arra, hogy főleg többoldalú egyezményeknél egyes államok részéről a ratifikálás sokszor évekig is elhúzódik, a kérdésnek gyakorlati jelentősége is lehet. Nem létezik azonban olyan generális nemzetközi jogszabály, vagy akár csak precedens, mely a ratifikálásnak időhatárt szabna, és ezért azt kell mondani, hogy ha maga az aláírt egyezmény errenézve kifejezett kikötést nem tartalmaz, akkor a ratifikálás bármikor megtörténhetik és a többi felek a ratifikálással adós állammal szemben az előbb említett magatartásra meghatározatlan ideig kötelesek még akkor is, ha az egyezmény egyébként — a már ratifikáló államok egymásközti viszonyában — hatályba lépett.

A bevezetőben említett tétel alól, mely szerint a szerződés csak a ratifikálással válik az aláíró államra kötelezővé, mégis léteznek kivé-

[1] Az itt kifejtendő gondolatok egyaránt vonatkoznak mind a kétoldalú, mind pedig a többoldalú nemzetközi szerződésekre; s ahol a szerződő felek számától függően mégis különbséget kell tenni, ott e megkülönböztetés külön kifejezésre fog jutni.

[2] A Berlini Kongresszus 1878. július 13-i 19. sz. jegyzőkönyve és a Havannában 1928. február 20-án kötött pánamerikai egyezmény 5. cikke.

[3] C. l. J. Recueil, 1951. 28. old.

[4] Recueil des décisions des tribunaux arbitraux mixtes, VIII. kötet 390. old.

telek és pedig két csoportban: az első csoportba tartoznak azok a szerződések, melyek maguk tartalmaznak olyan kifejezett rendelkezést, hogy hatálybalépésük már az aláírással bekövetkezik. Ilyen volt pl. az 1941. évi brit—szovjet kölcsönös segélynyújtási szerződés, melyet a háború folyamán, a Szovjetuniónak a hitleri Németország által való megtámadása után kötöttek. A második csoportba viszont olyan egyszerűbb megállapodások tartoznak, melyek pl. deklaráció, jegyzőkönyv vagy jegyzékváltás formájában jönnek létre.

A kivételek első csoportjához felesleges kommentárt fűzni, hiszen ha maguk a szerződő felek tekintenek el a ratifikációtól, akkor probléma nemzetközi jogi viszonylatban nem merülhet fel. Érdekesebb viszont a második csoport abból a szempontból, hogy vajon egyedül a megállapodás *formája* vonja-e maga után az „egyszerűbbnek" való minősítést és ezzel azt a következményt, hogy hatálybalépése nem függ a ratifikációtól? Kétségtelen, hogy már magának a formának a megválasztásában is megnyilvánulhat hallgatólagosan a feleknek az a szándéka, hogy nem kívánják a ratifikálást, és ehhez képest a formának nem önmagában, hanem a felek szándékára való következtetés útján lehet bizonyos jogi jelentősége. Megbízhatóbbnak látszik azonban a határvonal megvonása a szerződések nemzetközi jogi természetéből folyó gondolatmenet alapján. Ha ui. elfogadjuk azt a megállapítást —, melyet Jellinek és számos más nemzetközi jogász mellett vall az egész szovjet nemzetközi jogtudomány is —, hogy a tulajdonképpeni nemzetközi szerződések az állami szuverénitás bizonyos önkorlátozását jelentik, azok tehát olyan jogi aktusok, melyekkel az állam önként lemond szuverenitásának kisebb vagy nagyobb részéről, akkor az ún. „egyszerűbb megállapodásokat" ezzel szemben olyan jogi aktusoknak kell tekinteni, melyek nem tartalmaznak a szuverénitásról még részleges lemondást sem, hanem két vagy több állam közötti kapcsolatoknak csupán technikai jellegű kérdéseit (pl. határforgalmát, egy-egy évre vonatkozó árucsereforgalmát stb.) szabályozzák. Ilyen felfogás mellett a több évre szóló és az állam egész gazdasági életére kiható külkereskedelmi szerződések viszont nem minősülhetnek egyszerűbb megállapodásoknak, ha tehát a ratifikáció elengedésére vonatkozóan kifejezett rendelkezést nem tartalmaznak, akkor hatálybalépésükhöz azt meg kell kívánni.

Minthogy ilyen körülmények között általában a szuverénitás önkorlátozását jelentő nemzetközi szerződéseknél a hatálybalépés a ratifikálástól függ, ezért fontos annak tisztázása, hogy miben áll tulajdonképpen a ratifikáció, a már megtörtént aláírás után? Rousseau meghatározása szerint „a ratifikáció a szerződésnek olyan állami szervek által történő megerősítése, melyek hatáskörébe tartozik az államnak nemzetközi vonatkozásban való elkötelezése."[5] Ezt a meghatározást csak azzal kell kiegészíteni, hogy azt a kérdést, milyen állami szervek hatáskörébe tartozik a nemzetközi elkötelezés, nem a nemzetközi jog, hanem egyedül és kizárólag az állam belső joga (alkotmánya, alaptörvénye stb.) dönti el. E pontnál merül fel aztán az az elméletben sokat vitatott kérdés, hogy mi a nemzetközi jogi következménye a szabálytalan vagy tökéletlen ratifikációnak, tehát kötelezi-e a szerződés az államot, ha a ratifikálás nem felelt meg a belső jog szabályainak, pl. ha maga az államfő ratifikációs záradékkal látta el a szerződést, holott ehhez az alkotmány szerint parlamenti felhatalmazásra lett volna szükség?

Az egyik elmélet szerint — melyet főleg Laband és az ő nyomán Bittner képvisel —, a szabálytalanul ratifikált szerződés is kötelezi az államot, mert ketté kell választani a hatásköröket: az egyik hatáskör az állami akarat belső *megformálására* terjed ki, ez nem érdekli a nemzetközi jogot; a másik hatáskör az állami akarat kifelé való *deklarálására* vonatkozik és csak ez utóbbi tartozik a nemzetközi jogra. Ha tehát a deklarálás megtörtént, akkor beáll a nemzetközi kötelezettség.[6] Scelle ugyanazt a felfogást a nemzetközi jog primátusával támasztja alá,[7] mások viszont a nemzetközi kapcsolatok biztonságához fűződő érdekekkel.

A másik elmélet — az előbbi felfogással ellentétesen — nemzetközi jogi szempontból nem tekinti kötelezőnek a szabálytalanul ratifikált szerződést és Rousseau ennek az elméletnek az igazolására a következő érveket hozza fel: 1. az államot nem lehet elválasztani szerveitől; 2. szabálytalan ratifikáció esetén valójában egyáltalában nem jött létre állami akarat; 3. illetéktelen szerv részéről történt ratifikálás nem eredményezhet joghatást, mert a szuverénitás nem a szervet, hanem csak magát az államot illeti meg; 4. a gyakorlatban a szerződési záradékok is rendszerint csupán a szabályos ratifikációhoz fűzik a nemzetközi joghatást, mikor a következő szokásos formulát használják: „a jelen szerződés akkor lép hatályba, ha alkotmányos eljárás útján ratifikálják." [8] Anzilotti és iskolája közvetítő elméletet képvisel: eszerint az állam nemzetközi jogilag felelős bármely szervének bármilyen nemzetközi jogellenes cselekményéért és ez a nemzetközi jogi felelősség köti a szerződéshez; közömbös tehát a serződés érvényességének a kérdése, mert származékosan, a reparációs kötelezettség alapján azt amúgy is teljesítenie kell.[9]

---

[5] Rousseau: „Principes généraux du droit international public." Paris, 1944. 188. old.

[6] Vö. Bittner: „Die Lehre von den völkerrechtlichen Vertragsurkunden", Berlin, 1924. 81. és köv. old.

[7] Vö. Scelle: „Régles générales du droit de la paix", — Recueil des Cours, Paris, 1933. évf. IV. köt. 455. old.

[8] Rousseau i. m. 238—239. old.

[9] Vö. Cavaglieri: „Régles générales du droit de la paix", Recueil des Cours, Paris, 1929. évf. I. köt. 521—524. old.

Véleményem szerint a különböző felfogások közül a másodiknak említett elméletet kell helyesnek tekinteni, mely szerint a szabálytalanul ratifikált szerződés nem lehet kötelező az államra. Ez az elmélet azonban nem csupán a már felhozott indokokkal alapozható meg, hanem az állam elismerésének nemzetközi jogi természetéből folyó érveléssel is. Amint más alkalommal már módomban volt részletesen kimutatni: az állam elismerése nem konstitutív, hanem deklaratív hatályú, s e csupán deklaratív hatályú elismerés jogi jelentősége — a diplomáciai kapcsolatok felvételén kívül, sőt azt megelőzően —, éppen az elismert állam belső jogrendjének tudomásulvételében és a nemzetközi jog szerinti figyelembevételi kötelezettségében áll.[10] Nem vitás, hogy annak az államnak, melylyel egy másik vagy több másik állam nemzetközi szerződést köt, ez utóbbiak részéről elismert államnak kell lennie. Ha pedig az, akkor a másik vagy többi állam éppen az elismeréssel vállalta az illető állam belső jogrendje figyelembevételének kötelezettségét; nem hivatkozhat tehát arra, hogy nincs köze a ratifikálásnak a belső jog szerinti szabályosságához vagy szabálytalanságához, hiszen éppen a megtörtént elismerés kötelezi tisztán nemzetközi jogilag is arra, hogy nemzetközi joghatást csak szabályos; az illető állam belső jogrendjének megfelelő állami aktustól várhasson.

Egyébként meg kell jegyeznünk, hogy a szabálytalan ratifikációnak itt vázolt problémája a gyakorlatban elég ritkán merült fel. Abban az egyetlen ismert esetben, mikor ez a kérdés nemzetközi döntés alá is került, nevezetesen Clevelandnek, az Egyesült Államok akkori elnökének 1880-ban Costarica és Nicaragua között felmerült vita során hozott döntőbírói ítéletében, szintén kifejezetten az az elv nyert leszögezést, hogy csak a szabályos ratifikációhoz fűződik kötelező erő, bár egyébként a vitatott szerződést más indokokból, időközben történt alkotmánymódosítás folytán, érvényesnek mondta ki.[11]

2. A nemzetközi szerződésekkel kapcsolatban a legutóbbi évtizedekben kifejlődött szokásjogi szabályok lehetővé teszik, hogy egy konkrét szerződés ratifikálásával, illetve csatlakozásának bejelentésével egyidejűleg az állam egy vagy több szerződéses rendelkezéssel szemben fenntartást nyilvánítson. Tartalmilag ez azt jelenti, hogy a fenntartással érintett rendelkezést egyáltalában nem tekinti vagy csak a fenntartás által meghatározott keretben, korlátozottan tekinti magára nézve kötelezőnek. Bármenynyire is helytálló az a megállapítás, hogy a fenntartások intézménye lehetővé teszi egy-egy szerződésben résztvevő vagy ahhoz csatlakozó államok számának növelését és így a nemzetközi jog írott szabályösszességének fejlesztését,[12] a fenntartások mégis a legkülönbözőbb jogi problémák felvetődésével járnak.

Kétoldalú szerződés esetében a dolog még egyszerű. Riviernek 1896-ból származó és a gyakorlatban is elfogadott elemzése szerint kétoldalú szerződésnél a ratifikáció alkalmával közölt fenntartások nem hiányos vagy részleges ratifikálást jelentenek, hanem a ratifikációnak az eredeti szerződésre vonatkozó *elutasítását* olyan ajánlattal, hogy a fenntartások tekintetbevételével kössenek új szerződést. Ha aztán a másik fél elfogadja a fenntartásokat, akkor az azoknak megfelelő módosult tartalommal tulajdonképpen új szerződés jön létre; ha viszont elutasítja, és új tárgyalások sem kezdődnek a felek között, akkor szerződés egyáltalában nem tekinthető létrejöttnek, mert hiányzik az akarat-megegyezés.[13]

Lényegesen bonyolultabb a helyzet többoldalú egyezmény esetében. Minthogy a nemzetközi kapcsolatok szempontjából elsőrendű célnak kell tekinteni a rendszerint hosszas tárgyalások után aláírt egyezmény hatálybalépésének lehető biztosítását, ezért nem lehet azt mondani — mint kétoldalú szerződéseknél —, hogy az egyes államok részéről nyilvánított fenntartások a ratifikáció teljes elutasítását jelentik s így az egyezmény hatálybalépését a maga egészében meghiúsítják, hanem megkülönböztetést kell tenni egyrészről a fenntartással *nem* élő államok egymásközti viszonya, másrészről a fenntartással élő és nem élő államok egymásközti viszonya között. A fenntartással nem élő államok egymásközti viszonyában a ratifikált egyezmény a maga egészében, eredeti szövege szerint tekintendő hatályosnak. Ha tehát pl. az A, B, C és D államok között létrejött, fenntartás nélkül ratifikált egyezményt E állam viszont csak fenntartásokkal ratifikálja, akkor voltaképpen többféle szerződési rendszer jön létre: az egyik A, B, C és D államok között az egyezmény eredeti szövege szerint, a többi szerződési rendszer pedig eshetőlegesen AE, BE, CE, DE viszonylatában aszerint, hogy E állam fenntartásait melyik másik állam fogadta el. Ha A elfogadta a fenntartásokat, akor B-vel, C-vel, D-vel szemben az egyezmény eredeti szövege szerint van jogosítva és kötelezve, E-vel szemben viszont a fenntartások tekintetbevételével módosult feltételek szerint.

A Nemzetközi Bíróság a genocid-egyezménnyel kapcsolatban 1951. május 28-án adott tanácsadó-véleményében foglalkozott a fenntartások kérdésével és a következőket fejtette ki: 1. többoldalú egyezménynél, ha egyik fél fenntartással él és e fenntartás ellen nem tiltakozik valamennyi többi fél, akkor a fenntartással élőt

[10] Vö. Herczeg István: „Államok és kormányok elismerése." Jogtudományi Közlöny, 1959. évf. 9. sz.

[11] Közli Rousseau i. m. 247—248. old.

[12] Vö. Bokorné Szegő Hanna: „A nemzetközi szerződésekhez fűzött fenntartások", Budapest, 1961.

[13] Rivier: „Principes du droit des gens." Paris, 1896. II. köt. 84. old.

az egyezmény részesének lehet tekinteni, amennyiben fenntartása összeegyeztethető az egyezmény tárgyával és céljával; 2. ha a fenntartás ellen tiltakozó állam a fenntartást az előbbi értelemben összeegyeztethetetlennek minősíti, akkor a maga részéről a fenntartással élő felet nem kell az egyezmény részesének tekintenie; 3. ha viszont tiltakozása ellenére a fenntartást mégis összeegyeztethetőnek minősíti az egyezmény tárgyával és céljával, akkor a fenntartással élő felet az egyezmény részesének is tekintheti. Ebből az önmagában is rendkívül „fenntartásos" tanácsadó-véleményből csupán azt az álláspontot lehet levezetni — mint Haraszti György helyesen állapítja meg —, hogy ha valamelyik fél fenntartással él és egy másik ez ellen tiltakozik, akkor végeredményben a tiltakozó fél egyoldalúan maga ítélheti meg, hogy a fenntartással élőt egyáltalában hajlandó-e legalább abban a keretben, melyre a fenntartás nem vonatkozik, az egyezmény részesének tekinteni, míg viszont a fenntartással élő államot *ebben a keretben* mindenesetre köti az egyezmény.[14]

Még kevésbé tisztázta a problémát az ENSZ Közgyűlésének 598/XVI. sz. határozata, mely a jövőre vonatkozóan az ENSZ-nél letétbe vagy nyilvántartásba kerülő egyezményekkel kapcsolatban a főtitkárnak azt az utasítást adta, hogy egyáltalában ne foglaljon állást a fenntartásokat tartalmazó dokumentumok jogi hatálya tekintetében és minden állam maga vonja le a szükséges jogi következtetéseket a szerződéses kapcsolat fennállásáról illetve annak terjedelméről.

Kétségtelen, hogy a nemzetközi szerződéses kapcsolatok biztonsága szempontjából a fentiekben ismertetett egyik álláspontot sem lehet megnyugtatónak tekinteni; az említett álláspontok szerint ui. még az is bizonytalanná válik, hogy a fenntartás ellen tiltakozó fél — amennyiben erről nem nyilatkozik —, a fenntartással élő felet egyáltalában az egyezmény részesének tekinti-e legalább a fenntartással nem érintett részben vagy sem. Sokkal egyértelműbb lenne egy olyan megoldás, mely szerint a tiltakozás önmagában kizárja az egyezmény hatályosságát egyrészről a fenntartással élő, másrészről a tiltakozó fél egymásközti viszonyában, kivéve, ha a tiltakozó egyidejűleg közli azt az álláspontját, hogy a fenntartással nem érintett keretben az egyezmény részesének tekinti a fenntartással élőt.

3. Minden modern állam polgári jogi vagy magánjogi rendszerének egyik sarkalatos elve, hogy a szerződéses akarat hiánya érvénytelenné teszi a szerződést: a kényszer, fenyegetés, tévedés, megtévesztés hatása alatt létrejött szerződéshez tehát joghatás nem fűződhet. Felvetődik a kérdés, hogy lehet-e és ha igen, mennyiben lehet alkalmazni ezt az elvet a nemzetközi jogban?

Ami a tévedést és megtévesztést illeti, nehezen képzelhető el, hogy a szerződéskötésnél eljáró, megfelelő ténybeli ismeretekkel valamint jogi felkészültséggel rendelkező állami szerv illetve meghatalmazott tévedésbe essék vagy megtéveszthető legyen és e tévedését vagy megtévesztettségét még a ratifikálásra hatáskörrel bíró másik állami szerv se ismerje fel, holott erre a felismerésre az aláírástól a ratifikációig elegendő idő áll rendelkezésre. Ilyen körülmények között a tévedés vagy megtévesztés esete a nemzetközi jogi gyakorlatban alig kerülhet szóba.

Más a helyzet viszont a kényszer vagy a közvetlen erőszakkal való fenyegetés vonatkozásában. Kényszer és fenyegetés alkalmazható mind a szerződéskötésnél eljáró meghatalmazottak személyével, mind magával az állammal szemben. Az egyik felfogás szerint — melyet főleg Liszt és Oppenheim képviseltek —, csak a szerződéskötésnél eljáró állami funkcionáriusok személyével szemben használt erőszak vagy fenyegetés teszi semmissé a szerződést.[15] Ilyen személyi kényszert alkalmaztak pl. Hitlerék 1939-ben Hácha csehszlovák elnök ellen. A másik felfogás szerint — melyet a szovjet nemzetközi jogi írók nyomán Búza László és Hajdú Gyula is vallanak —, az állam egészével szemben használt kényszer vagy fenyegetés is érvénytelenné teszi a szerződést.[16] Rousseau azonban némi joggal veti fel azt az észrevételt, hogy alapjában véve minden múltbeli békeszerződést kényszer hatása alatt létrejöttnek lehetne tekinteni, és figyelemmel a békeszerződéseknek éppen rendező jellegére, hova jutnánk, ha mindezeket semmiseknek kellene minősíteni? Rousseau még azt is megállapítja, hogy a versaillesi békeszerződés kivételével egyetlen más békeszerződés esetében sem hivatkozott senki kényszerre és ebből következő semmisségre, bár erre gyakran lett volna ok, többek között pl. a Lengyelország felosztására vonatkozó 1773. és 1793. évi egyezményeknél, amikor a Lengyelország részéről szükséges ratifikálást úgy eszközölték ki, hogy a felosztást tervező hatalmak fegyveres erői gyakoroltak nyomást a diéta tagjainak megválasztására, a ratifikálást ellenző képviselőket pedig még be is börtönözték. Ezek után abban találja a megoldást, hogy a nemzetközi szerződések nem magánjogi, hanem tulajdonképpen törvényhozói aktusok és amint a törvényhozásnál is végeredményben az történik, hogy a többség rákényszeríti akaratát a kisebbségre anélkül, hogy ez a körülmény semmissé tenné a meghozott törvényt, ugyanúgy nemzetközi szerződéseknél is az erő szempontjából túl-

[14] Haraszti György: „A Nemzetközi Bíróság joggyakorlata", Budapest, 1958. 130—132. old.

[15] Oppenheim-Lauterpacht: „International Law", London, 1955. 891. old.

[16] Búza László—Hajdú Gyula: „Nemzetközi jog", Budapest, 1961. 237—238. old.

súlyban levő fél rákényszerítheti akaratát a másik félre, a semmissé nyilvánítás jogi következményei nélkül.[17]

Rousseau felfogását kizárólag a múltra vonatkozóan lehet csak elfogadni. A múltban ui. nem létezett nemzetközi jogszabály, mely tiltotta volna államközi kapcsolatokban erőszak vagy erőszakkal való fenyegetés alkalmazását és még a Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya is rengeteg kibúvót engedett, emellett nem is volt generális, hanem csupán partikuláris jellegű, mert számos állam a Nemzetek Szövetségén kívül maradt. E korszakból legfeljebb a Nemzetek Szövetsége Közgyűlésének 1932. évi határozata érdemel említést, mely kimondotta, hogy „tagjai nem ismernek el semmiféle olyan helyzetet, szerződést vagy megegyezést, melyet a Nemzetek Szövetsége Egyezségokmányával vagy a Párizsi Paktummal ellentétes eszközökkel érnek el."

Ma már azonban létezik nemzetközi jogszabály, mely határozottan kimondja államközi viszonylatban az erőszaknak és erőszakkal való fenyegetésnek a tilalmát, ez pedig az ENSZ Alapokmánya 2. cikkének 4. pontja. Emellett az ENSZ univerzális igényű szervezet és az Alapokmány 2. cikkének 6. pontja ennek jegyében mondja ki, hogy az ENSZ azokat az államokat is, melyek nem tagjai, szintén az erőszaktól és erőszakkal való fenyegetéstől tartózkodásra fog késztetni. Ilyen körülmények között ma már nem magánjogi elvek alapján, hanem egyszerűen a generális nemzetközi jogszabály folytán kell érvénytelennek tekinteni azt a nemzetközi szerződést, melyet egy vagy több állam egy másik állammal szemben alkalmazott erőszak vagy erőszakkal való fenyegetés útján kényszerít ki.

4. Általános elv a nemzetközi jogban, hogy két vagy több állam közt létrejött nemzetközi szerződés hatálya nem terjed ki kívülálló államokra, a szerződés tehát az utóbbiakra nézve „res inter alios acta", minthogy az állam — szuverénitásából kifolyóan — saját akaratnyilvánítása nélkül nem lehet jogosítva és kötelezve. Ez alól az általános elv alól azonban egyre szaporodó fontos kivételek születnek. Kelsen egyrészt a jogosítványok, másrészt a kötelezettségek oldaláról nézve egyaránt öt-öt csoportban sorolja fel ezeket a kivételeket.[18] Mellőzöm e nem egészen következetes felsorolás részletes ismertetését és inkább azt a tényt emelem ki, hogy pl. a török tengerszorosokra és egyes csatornákra, mint a Szuezi csatornára, továbbá a Panama-csatornára vonatkozó többoldalú nemzetközi egyezmények hatálya kiterjedt azokra az államokra is, melyek a szóbanforgó egyezményekhez kifejezetten nem is csatlakoztak. Így a Panama-csatornára az USA és Nagybritannia között 1901-ben, majd az USA és Panama között 1903-ban kötött szerződés minden állam hajói részére nyitva tartotta a csatornát. Ilyen esetben merül fel aztán az a kérdés, hogy a szerződő felek utóbb megvonhatják-e a kívülállóktól ezt a jogot? Oppenheim—Lauterpacht e kérdésre igenlő választ adnak azzal az érveléssel, hogy ha a szerződő felek ilyen vonatkozásban korlátozni kívánták volna magukat, akkor felvettek volna a szerződésbe olyan záradékot, mely biztosítja harmadik államok csatlakozását; ha pedig ezt nem tették, akkor semmi sem mutat arra, hogy saját szerződési és cselekvési szabadságukat — ideértve a módosítás szabadságát is —, meg akarták volna szorítani.[19]

Ezzel a véleménnyel szemben azt a felfogást kell helyesnek tartani, hogy ha kívülálló államok elfogadtak és használatba vettek egy olyan jogosítványt, melyet más felek szerződése részükre biztosított, akkor többé nem foszthatók meg attól akaratuk ellenére, különösen, ha a jogosítvánnyal együttjáró kötelezettségeket (pl. csatornahasználati díjak megfizetése) is teljesítették. E felfogás igazolására még azt a jellegzetesebben nemzetközi jogi érvet is fel lehet hozni, hogy ha kívülálló államok huzamosabb ideig gyakoroltak egy szerződésből folyó jogokat és kötelezettségeket, akkor már a partikuláris szerződésen túlmenő generális szokásjogi szabály keletkezett és így önként következik, hogy az egyedül az eredeti szerződő felek szűkebb köre által már nem változtatható meg.

Az első világháború után sokasodtak az olyan nemzetközi szerződések, melyek kívülálló államokra is igyekeztek kiterjeszteni saját hatályukat akár a jogok, akár a kötelezettségek oldaláról. Ilyen volt mindenekelőtt a Nemzetek Szövetsége Egyezségokmányának 17. cikke, mely nem-tagokra is kiterjeszteni törekedett a háborútól való tartózkodás relatív kötelezettségét és e kötelezettség megsértésével járó szankciókat, ha meghívás ellenére sem vetik alá magukat a viták eldöntésére az Egyezségokmányban előírt eljárásnak. Kelsen megemlíti még többek között a versaillesi békszerződést is, mely Oroszország, Dánia és Svájc javára is tartalmazott rendelkezéseket, bár egyik sem volt szerződő fél.[20] Ebben a vonatkozásban a legdöntőbb fejleményt az ENSZ Alapokmányának már említett 2. cikk 6. pontja jelenti: eszerint a Szervezet biztosítja, hogy nem-tagállamok is a 2. cikk elveinek megfelelően — vagyis az erőszaktól és erőszakkal való fenyegetéstől tartózkodás jegyében — fognak eljárni, ha ez a nemzetközi béke és biztonság fenntartása érdekében szükséges.

Mint ezekből a példákból látható, amellett a ma is érvényes általános elv mellett, mely szerint két vagy több állam között létrejött szerződés kívülálló államokra nézve „res inter alios acta", párhuzamosan és az előbbivel tulajdonképpen nem is ellentétesen kialakulóban van egy

[17] Rousseau i. m. 349—353. old.

[18] Vö. Kelsen: „Principles of International Law", New York, 1952. 345—349. old.

[19] Oppenheim-Lauterpacht i. m. 928. old.

[20] Kelsen i. m. 349. old.

másik általános elv, még pedig az, hogy olyan többoldalú egyezmények hatálya, melyeknél a létező államok túlnyomó többsége szerződő félként szerepel és az egyezmények célja a világ békés rendjének megteremtése vagy előmozdítása, kiterjed a kívülálló államokra is.

5. A nemzetközi szerződések megszűnésének módjait kétféle szempont szerint lehet csoportosítani: eszerint beszélhetünk 1. kifejezett vagy hallgatólagos, 2. egyoldalú vagy kétoldalú megszüntetésről. Az első csoport szerinti kifejezett megszüntetési módok közé tartozik a megszűnést kimondó újabb szerződés vagy egy másik — természetesen ugyanazon felek között létrejött — szerződés külön záradéka vagy a felmondás, melynek legkorábbi időpontját és közelebbi módozatait rendszerint magának a szerződésnek kell meghatároznia. A felmondással kapcsolatban csak két szabály kiemelésére van szükség: 1. elegendő, ha a felmondást az az állami szerv gyakorolja, mely a szerződést aláírta, a felmondás érvényességét tehát nem lehet vitatni azon a címen, hogy annak a ratifikációra hatáskörrel bíró állami szervtől kell származnia; 2. többoldalú egyezmény esetében a felmondás csupán a felmondó fél *kilépését* jelenti, a többiek között egyébként továbbra is hatályban maradó nemzetközi szerződés közösségéből, kivéve, ha maga az egyezmény ezzel ellenkező rendelkezést tartalmaz.

A hallgatólagos megszűnési módok közé tartozik a szerződés lejáratának bekövetkezése, továbbá ugyanazon tárgyra vonatkozóan későbbi, ellentétes tartalmú szerződés megkötése. A nemzetközi jogi irodalomban hosszú idő óta folyik élénk vita arról, vajon a későbbi ellentétes szerződés hatálytalanítja-e önműködően a korábbit vagy fordítva, a későbbi hatálytalan-e azért, mert ellentétes egy korábban vállalt nemzetközi kötelezettséggel. Más szóval: a „lex posterior derogat priori" vagy a „prior in tempore, potior in jure" elvét kell-e alkalmazni az ütköző szerződések esetére a nemzetközi jogban?

Aki erre a kérdésre általánosságban akar választ adni, az menthetetlenül tévútra kerül. Minden esetben ui. azt kell vizsgálni, hogy milyen keretű szerződések ütköznek egymással. Ha a két ütköző szerződést *ugyanazok* a felek kötötték, akkor akár kétoldalú, akár többoldalú egyezményről van szó, mindenképpen a későbbi hatálytalanítja a korábbit, még akkor is, ha erre nézve kifejezett rendelkezést nem tartalmaz, mert az ugyanazon tárgykörre vonatkozóan ugyanazon felek által kötött újabb szerződésből okszerűen lehet következtetni a feleknek arra a szándékára, hogy a korábbi szerződést hatálytalanítani kívánták. Ha viszont többoldalú egyezmény részesei közül csupán kettő vagy több, de minden esetre *nem* a felek összessége köt később ellentétes tartalmú szerződést, akkor a későbbi szerződést kell hatálytalannak tekinteni, mert a felek egyrésze a többiek kifejezett hozzájárulása nélkül nem szabadíthatja fel magát korábban vállalt nemzetközi kötelezettségei alól.[21] Ennek megfelelő álláspontra helyezkedett az Állandó Nemzetközi Bíróság is — bár csak 8 : 7 arányban — az Ausztria és Németország között tervezett vámunióra vonatkozó 1931. szeptember 5-i tanácsadó-véleményében, kimondva, hogy a két fél között létrejött 1931. március 19-i jegyzőkönyv ellentétes a saint-germaini békeszerződés 88. cikkével, mely Ausztriát gazdasági téren is kötelezte függetlenségének fenntartására, továbbá az 1922. évi genfi jegyzőkönyvvel, mely Ausztria gazdasági és pénzügyi talpraállításának feltételeit állapította meg.

Mindehhez általánosabb érvénnyel még azt is hozzá lehet fűzni, hogy partikuláris szerződés nem hatálytalaníthat egy korábbi, generálisnak tekintendő szerződési szabályt, és így pl. az élettér-elmélet alapján kötött tengelyhatalmi szerződések nem helyezhették hatályon kívül az 1928. évi Párizsi Paktumnak a háborúról, mint a nemzeti politika eszközéről való lemondást tartalmazó rendelkezését; erre egyébként utalt a Nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszéknek a német háborús főbűnösök perében hozott ítélete is. Meg kell még említenünk, hogy a Nemzetek Szövetsége Egyezségokmányának 20. cikke kifejezetten is előírta a tagoknak, hogy nem köthetnek az Egyezségokmánnyal ellentétes tartalmú szerződéseket, az ENSZ Alapokmányának 103. cikke pedig azt mondja ki, hogy más, ütköző egyezményekkel szemben az elsőbbség az Alapokmány szerinti kötelezettségek teljesítését illeti.

Egyes írók a nemzetközi szerződések egyoldalú felbontására jogosító okok közé sorolják az állam szükséghelyzetét, életbevágó érdekeit, továbbá a körülmények lényeges változását, és érvül azt hozzák fel, hogy az állam számára a létezés alapvető joga erősebb, mint a „pacta sunt servanda" elve. Határozottan le kell azonban szögezni, hogy ilyen egyoldalú felbontási okok nincsenek, ezeknek sem önműködő, sem felmondás keretében gyakorolt szerződésszüntető joghatását soha sem ismerte el a nemzetközi gyakorlat. Még Kelsen is kiemeli: a szerződések funkciója éppen az, hogy a változó körülmények folyamán is stabilizálják a nemzetközi kapcsolatokat, és ha a körülmények nem változnának, akkor tulajdonképpen nem is lenne szükség a szerződések kötelező erejére.[22] A nemzetközi gyakorlat során az 1871. január 17-i londoni jegyzőkönyv — Oroszországnak az 1856. évi párizsi szerződésre vonatkozó felbontási szándékával kapcsolatban — kifejezetten is kimondta: „Egyik hatalom sem oldhatja fel magát szerződéses kötelezettségei alól és nem is módosíthatja azokat, csupán a szerződő felek hozzájárulásával, közös egyetértés útján."

[21] Vö. Lachs: „A többoldalú nemzetközi szerződések", Budapest, 1962. 228. old.

[22] Kelsen i. m. 359. old.

Ugyanilyen értelemben határozott a Nemzetek Szövetségének Tanácsa 1935-ben, amikor Németország fel akarta bontani a versaillesi békeszerződésnek a kötelező katonai szolgálatot tiltó rendelkezéseit.

Ami a nemzetközi szerződések módosítását illeti, az eddig elmondottakból már következik, hogy módosítás is csak az összes szerződő felek egyhangú hozzájárulásával történhet. Többoldalú egyezménynél azonban előfordulhat, hogy a módosítási javaslatot a felek egyik része elfogadja, másik része viszont nem; ebben az esetben az eredetileg egységes szerződési rendszer a módosítás folytán esetleg kettéválik és a módosítást el nem fogadó felekre nézve a szerződés eredeti tartalma szerint marad kötelező.[23] A módosításhoz szükséges egyhangúság kötelező elvét azonban áttörte az ENSZ Alapokmánya: ennek módosítása létrejöhet a Közgyűlés $^2/_3$ szótöbbségű határozatával és ezt követően a tagok $^2/_3$ részének ratifikációjával, ha a ratifikálók között szerepel a Biztonsági Tanács öt állandó tagja is. Az előbbiekben említett szabály ma már tehát úgy változott meg, hogy általában ugyan valamely nemzetközi szerződés módosítása csak az összes szerződő felek egyhangú hozzájárulásával vihető keresztül az összes felekre kiterjedő hatállyal, de kivételt képez, ha maga a szerződés a módosítás lehetőségére nézve ettől az általános szabálytól eltérő rendelkezést tartalmaz. Ebben az utóbbi esetben az állam már a szerződés aláírásával és ratifikálásával eleve alávetette magát a minősített többség állásfoglalásának.

6. Utolsó pontként foglalkozni kell még a háborúnak a nemzetközi szerződésekre gyakorolt hatásával. Ebben a vonatkozásban a felfogás az elmúlt száz esztendő során ismételt változásokon ment át. A klasszikus tan szerint a háború megszüntette a hadviselő felek közti nemzetközi szerződéseket; ez a tan azzal magyarázható, hogy abban az időben általában csak kétoldalú szerződések léteztek, természetes tehát, hogy azok nem maradhattak érvényben a felek között folyó háború alatt, utána viszont a háború folytán kialakult új hatalmi helyzet új szerződéses rendezést is kívánt. Később, a XIX. század végén az a felfogás alakult ki, hogy a háború nem megszüntető, hanem csupán felfüggesztő hatást gyakorol a nemzetközi szerződésekre. A XX. század első negyedében viszont — különös tekintettel a modern háború totális jellegére —, visszatértek ahhoz a nézethez, hogy a háború általában megszünteti a felek közti szerződéseket, de e tétel alól a következő kivételeket ismerték el, mint olyan szerződéseket, melyek a háború ellenére hatályban maradnak: 1. éppen a hadviselés módjára vagy a háborúra tekintettel kötött egyezmények (pl. hágai, genfi egyezmények); 2. területi rendelkezéseket tartalmazó szerződések (pl. cesszió, nemzetközi szolgalom); 3. olyan többoldalú egyezmények hatálya viszont, melyeknek a hadviselők mellett semlegesek is részesei, a hadviselő felek között is csupán felfüggesztődik a háború tartamára, a többiek között pedig fennmarad még a háború alatt is és pedig nem csupán a semlegesek egymásközötti, hanem a hadviselőknek a semlegesekkel szemben fennálló viszonyában is.

Meg kell jegyezni, hogy Lachs a többoldalú nemzetközi szerződésekről szóló, már idézett könyvében más álláspontot fejt ki. Szerinte általában a háború kitörése nem vonja maga után ipso facto a szerződés megszűnését, annak hatálya csupán felfüggesztődik ama államok között, melyek hadiállapotba kerültek, és ha a háború a szerződés tárgya tekintetében lényeges változást nem okozott, akkor a hadiállapot megszűnésével a szerződés érvénye eredeti hatókörében ismét helyreáll.[24]

A részben eltérő álláspontok ellenére abban mindenesetre megegyeznek a különböző felfogások, hogy a többoldalú egyezmények hatálya a háború alatt is fennmarad a semlegesek egymásközti, valamint a hadviselőknek a semlegesekkel szemben fennálló viszonylatában; ami pedig a hadviselők egymásközti viszonylatát illeti, erre nézve a békeszerződéseknek kell rendelkezéseket tartalmazniok. A gyakorlatban ez így is történt a második világháború után kötött békeszerződések esetében.

Mindezeknél sokkal időszerűbb az a kérdés, hogy fenntartható-e egyáltalában bármelyik álláspont is a jelenlegi körülmények között, mikor az ENSZ Alapokmánya értelmében a háború tiltott cselekménnyé vált? Megszünteti-e tehát az Alapokmány rendelkezései ellenére folytatott háború a felek közti nemzetközi szerződéseket, különös tekintettel arra, hogy az egyik fél agresszornak, a másik fél pedig jogos önvédelmet kifejtőnek minősülhet? Ez a probléma az Alapokmány elemzésével járó vizsgálatot igényel.

Az Alapokmány 39. cikke értelmében a Biztonsági Tanács állapítja meg a béke bármilyen fenyegetését, a béke megszegését vagy az agressziós cselekményt, és megfelelő intézkedéseket tesz a nemzetközi béke fenntartása, illetve helyreállítása érdekében. Ezek az intézkedések a 41. cikk értelmében lehetnek olyan rendszabályok is, melyek nem járnak fegyveres eszközök alkalmazásával (pl. gazdasági és egyéb kapcsolatok felfüggesztése). A Biztonsági Tanács ezek szerint a békebontó ellen hozhat olyan intézkedést is, hogy vele szemben — és kizárólag vele szemben — megszünteti vagy felfüggeszti egyes szerződések hatályát. Minthogy az Alapokmány 25. cikke értelmében a Biztonsági Tanács által elhatározott intézkedéseket a tagok kötelesek elfogadni és végrehajtani, ilyen esetben a nemzetközi szerződések további hatályára nézve a Biztonsági Tanács erre vonatkozó ha-

[23] Lachs i. m. 227. old.

[24] Lachs i. m. 239. old.

tározata tekintendő irányadónak. E körben is kivételt képeznek azonban a hadviselés módjával összefüggő szerződések — pl. a genocid-egyezmény vagy a háború által sújtott személyekre vonatkozó 1949. évi genfi egyezmények — éspedig nem csupán emberiességi szempontok alapján, hanem azért is, mert ezek az egyezmények ma már generális nemzetközi jogszabályoknak tekintendők, ilyen jogszabályok érvényesülését pedig a Biztonsági Tanács sem függesztheti fel.

Előfordulhat azonban olyan eset is, hogy a Biztonsági Tanács döntése a békebontó fél szerződéseire vonatkozóan nem tartalmaz állásfoglalást vagy a Biztonsági Tanács egyáltalában nem hoz határozatot és a háború ténylegesen mégis folyik. Ilyen esetben kerülhet sor azoknak a szabályoknak az alkalmazására, hogy *a)* a háború folytán megszűnik az a kétoldalú szerződés, melyet egymással hadat viselő felek korábban kötöttek; *b)* többoldalú egyezmények hatályát egyrészt a semlegesek, másrészt a hadviselők és semlegesek egymásközti viszonyában a háború nem érinti; *c)* a hadviselő felek egymásközti viszonyában a korábbi többoldalú szerződéses kapcsolatokat a hadiállapot megszűnése után kifejezetten rendezni kell.

*

E néhány kérdésnek vitaindító szándékkal történt vázlatos kifejtése is mindenesetre azzal az összefoglaló tanulsággal jár, hogy az első látásra bonyolult problémák megoldása sem jelent kilátástalan feladatot és az ezt célzó munka jó alkalmat adna a békés együttélés elveinek gyakorlati alkalmazására a nemzetközi szerződésekkel kapcsolatos, jellegzetesen jogi területen.

Herczeg István

SZEMLE

A „bűnözési földrajz" elvi és módszertani problémái

A kriminológiai „iskolák" körében igen korán — már a múlt század első felében[1] — jelentkezett a földrajzi irányzat, mely a bűnözéssel kapcsolatban területenként mutatkozó eltérések magyarázatánál túlzott jelentőséget tulajdonított a földrajzi tényezők (éghajlat, térbeli fekvés stb.) szerepének. A földrajzi iskola virágkora csak rövid ideig tartott, mert annak bírálói — helyesen — rámutattak arra, hogy a tetszetős földrajzi magyarázatok mögött egyoldalú általánosítások húzódnak meg. Egyre szélesebb körben került tehát elfogadásra az a felfogás, hogy a természeti környezetnél sokkal fontosabb szerepe van a kulturális környezetnek. A földrajzi tényezők által meghatározott természeti környezet befolyása ugyanis erősen csökkenthető a kulturális környezet révén[2]. A természeti környezet is befolyásolja ugyan az embert, de ennél sokkal lényegesebb az a hatás, amellyel az ember ellenőrizni tudja földrajzi környezetét. Ezt világosan igazolja az a tény is, hogy azonos földrajzi körülmények között élő különböző népek — sőt egyazon népek is korszakonként — más és más kultúrában élnek. Így a bűnözés és az éghajlat viszonyával kapcsolatban is — amelyre pedig a földrajzi iskola hívei leginkább hivatkoztak — az az álláspont alakult ki, hogy ha van is esetleg valamiféle összefüggés az éghajlati befolyások és a bűnözés között, úgy az alárendelt jelentőségű csupán; bizonyos közvetett hatás valószínűleg fennáll, de az nehezen ismerhető fel és — minden esetre — az egyes helyeken vagy időkben mutatkozó nagyobb bűnözési ingadozások éghajlati befolyásokkal nem magyarázhatók.[3] Hasonló vélemény uralkodik a többi földrajzi tényezőknek a bűnözésre gyakorolt hatása vonatkozásában is.

Miután a földrajzi iskola — az imént kifejtett hiányosságai folytán — nem bizonyult alkalmasnak a bűnözés okainak magyarázatára, ez az irányzat a kriminológián belüli jelentőségét elveszítette. A jelen század húszas éveiben azonban ismét felszínre került a „bűnözési földrajz" új tartalommal. Ebben az időben alakult ugyanis ki a modern szociológia új hajtásaként az „emberi ecológia"[4] mint a helyi befolyásokat tanulmányozó tudományág és ennek keretében újból teret kaptak a bűncselekmények okát földrajzi alapokon kereső elméletek is. Az ecológia művelői hangoztatják ugyan azt, hogy ők nem csupán az ember és lakóhelye közötti összefüggéseket kutatják, hanem — a környezet feldolgozása kapcsán — figyelemmel vannak a vizsgált emberi közösség szerkezetére és a benne végbemenő társadalmi folyamatokra is, de vizsgálódásaik a gyakorlatban mégis sokszor — csupán vagy legalábbis elsődlegesen — a fizikai környezet sajátosságainak boncolására szorítkoznak. Tiltakozásuk ellenére is tehát helyesen minősítik az ecológiát a földrajzi iskola jelenkori folytatásának.[5] A fő különbség a régi földrajzi iskola és az „emberi ecológia" között az, hogy az utóbbi a helyi tényezőket szélesebb körben veszi figyelembe, mint ahogy azt múltszázadbeli előfutára tette. Az ecológia alaptétele az, hogy az egyes országok, megyék, városok, sőt kerületek is mozaikszerű, „természetes térségekből" vannak összetéve, mely térségek azonban nem azonosak a hivatalos területi beosztás során kialakított államigazgatási célú „admi-

[1] Sutherland H. E.: Principles of Criminology. — Chicago. 1947. című művében 1830-ra teszi a földrajzi iskola kezdetét és annak vezéralakjának Quetelet-t és Guerryt tekinti.

[2] A természeti és a kulturális környezet közti kapcsolattal részletesen foglalkozik Ogburn F. W.—Nimhoff F. M.: A handbook of sociology. — London. 1947. műve, valamint behatóan tárgyalják azt Platt S. R. és Gautier E. a Koenig S., Hopper D. R., Gross F.-féle: Sociology. — A handbook of readings. — Prentice-Hall. 1956. kötetben.

[3] Sorokin P.: Soziologische Theorien im 19. und 20. Jahrhundert. — München. 1931. művében ily értelemben összegezi a kialakult helyes álláspontot.

[4] Szószerinti magyar fordítása „emberi lakóhelytan" volna, miután az ecológia a görög „oikos" (lakóhely) szóból származik.

[5] Az ecológia és a földrajz közötti különbséget kiemeli Theodorsen A. G.: Human ecology and human geography című tanulmányában, mely a Roucek J.: Contemporary sociology. — New York. 1958. kötetben jelent meg. — Ezzel szemben Sutherland a már idézett művében és Middendorf W.: Soziologie des Verbrechens — Düsseldorf—Köln című összefoglaló kötetében lényegében a földrajzi iskola folytatásának tekintik az ecológiát.

nisztratív térségekkel". A „természetes térségek" nem kijelöléssel, hanem természetes módokon alakulnak ki az emberek közötti „versengés" (melyben benne foglaltatik a térért való harc is) és a kényszerűségből: fakadó „együttműködő versengés" — mint az ecológusok szerinti legfontosabb társadalmi folyamatok — során. Egy-egy ilyen „természetes térséget" az emberi magatartások, hagyományok, kultúra és bűnözés közös sajátosságai jellemeznek. Az ecológia ezeket a térségeket kívánja kutatásai során felderíteni és — oknyomozó indoklással — feltárni.

Az ecológia legismertebb „felfedezése" Burgess W. és Park R. E. chicagói professzoroknak, a tudományág két úttörőjének — akiktől egyébként az „ecológia"-elnevezés is ered — azon megállapítása, mely szerint a nagyvárosok fejlődésük folyamán olyan alakzatot vesznek fel, hogy szabályszerű koncentrikus körökre (zónákra) oszthatók fel:[6] a város középpontjában terül el az I. zónát képező üzleti negyed, ezt körszerűen határolja minden oldalról a II. nyomorzóna, amely nagy bérkaszárnyákból áll és amelyet fokozatosan szorít ki az egyre bővülő üzleti központ; az ismét csak körszerűen elhelyezkedő III. zónában a dolgozók bérlakásai találhatók meg 2—3 lakásos — az előbb említetteknél jobb életkörülményeket nyújtó-bérházakban; ezt a zónát veszi körül minden oldalról a gazdag emberek villalakásainak IV; „luxus-körzete", majd ekörül a kisembereket magában tömörítő V. „peremvárosi-zóna" található meg.

A „chicagói ecológiai iskola" ezen alaptételére építette ezután fel Shaw C. R. azon elméletét, mely szerint az I. és II. zónák az ún. „bűnözési térségek", amelyekben a bűnözés állandóan a legmagasabb arányszámot mutatja a város területén és ezen a tényen az a körülmény sem változtat, hogy ha időközben e zónák lakossága — akár teljesen is — kicserélődik; az itteni nagyarányú bűnözés oka ugyanis — Shaw szerint — a térbeli elhelyeződés, melyet a személyekben történő változás sem módosít. Indokolásul azt hozza fel, hogy e két zónában mutatkoznak meg leginkább a városi élet bűnözésre vezető — és általunk is majd alább tárgyalandó — jelenségei, mint pl. a lakosság heterogén összetétele, a szorosan egymás mellett élő emberek közötti éles felfogásbeli különbségek, a vagyoni és jövedelmi viszonyok közötti hatalmas eltérések stb. Shaw szerint legkisebb a bűnözés a legkiegyensúlyozottabb III. zónában, ahol a városi élet imént említett káros jelenségei a legkevésbé érvényesülnek és a lakosság is a legállandóbb. Megemlíti még Shaw azt is, hogy fenti tétele csupán a közönséges bűncselekményekre nézve irányadó, mert — az USA-ban igen jelentős szerepet játszó — ún. „fehérgalléros bűnözés" pl. a IV. zónában a legnagyobb. Shaw elméletét abban foglalta össze, hogy a bűnözés mértéke a nagyvárosok központjaitól történő eltávolodással arányosan csökken. Tételeit Shaw egyik művében a chicagói fiatalkorúak bűnözési adataival statisztikailag is igyekszik alátámasztani.[7]

Újabban azonban az ecologia — mely egyébként időközben önmagán belül is 14 féle irányzatra szakadt[8] — eddig általánosa elfogadott megállapításait szigorú bírálat alá vették és azok érvényességét egyre több szerző vonja kétségbe. Így többen rámutattak arra, hogy Burgess és Park „koncentrikus zóna-elmélete" az újabb kutatások körébe vont városokra nem alkalmazható. Ezt azzal magyarázzák, hogy a ecologia „klasszikusai" egyfelől meg sem kísérelték gyakorlati vizsgálatokkal alátámasztani e tételt, másfelől pedig, ha le is folytattak kísérleteket, úgy azt kizárólag Chicagóban eszközölték, amely a lakosság heterogén összetételénél, erkölcsi és anyagi nyomoránál, valamint egyéb speciális körülményeinél fogva (pl. nevelési, oktatási és kulturáltabb népszórakoztatási intézmények hiánya) egyáltalán nem alkalmas arra, hogy az ott észlelt jelenségek más városokra is általánosítva legyenek[9].

Szemére veti továbbá a kritika az ecologia korábbi művelőinek azt, hogy nem vették kellő súllyal tekintetbe a kulturális tényezőket; az általuk alkotott fogalmak nem voltak elég világosak; módszerük csaknem teljesen leíró volt, és hogy az iparosodás és a modern kapitalizmus egy adott történelmi korszakára érvényes tételeiket általánosan elfogadható dogmaként hirdették[10]. Az újabb nézetek Shaw C. R. bűnözési elméletének helyállóságát is kétségbevonják azzal, hogy az állítólagos „bűnözési térségek" nem zárt területek, hanem ezen területeknek legfeljebb egyes utcáiban laknak a bűnözők, de már a környező utcák lakossága nem tart velük semmiféle kapcsolatot, és egyébként is, az egyéni adottságok — nem pedig a térbeli elhelyezkedés — döntik el azt, hogy egy „bűnözési térségben" lakó személy milyen mértékben kerül e térség káros hatása alá.[11] E kritika folyamányaképpen az ecologia az utóbbi évtizedekben új utakat keresett és a földrajzi tényezők kutatásán jóval túlmenően szociológiai vizsgálatokra tért rá.

A történeti előzmények fenti ismertetését azért tartottam — elöljáróban — szükségesnek, hogy a „bűnözési földrajz" fogalma körül az alábbiak során elkerülhetők legyenek a félreértések. Következőkben ugyanis a „bűnözési földrajz" kifejezést nem a fenti egyoldalú elméleti feltételezések által korlátozott értelemben fogom használni, hanem ennél sokkal szélesebbkörű, gyakorlati szempontú értelmezésben[12]. Így a „bűnözési földrajz" nem a bűnözés okait önállóan magyarázó elméletként szerepel, hanem összefoglaló elnevezése azon kriminálstatisztikai és kriminálszo-

[6] E tétel elsőnek Burgess W. E.: The growth of a city. — Chicago. 1925. művében került kifejtésre.

[7] Shaw R. C.—Mc Kay H.: Juvenile delinquency and urban areas. — Chicago. 1942.

[8] Llewellyn C. E.—Hawthorn A.: Human ecology című tanulmányukban sorolnak fel 14-féle ecológiai felfogást (pl. botanikus, biológiai, néprajzi, demográfiai, közgazdasági, szociológiai stb.).

[9] Sutherland is ezt az álláspontot foglalja el a már fentebb is idézett művében.

[10] Ilyen bíráló hangok találhatók az alábbi művekben: Davie Maurice: The pattern of urban growth. — New Haven. 1937., Hatt P.: The concept of natural areas. — American Sociological Review. 1946. VIII. és Firey W.: Land use in Central Boston. — Cambridge. 1947.

[11] Ilyen álláspontot foglalnak el az alábbi művek szerzői: Exner F.: Kriminalistischer Bericht über einer Reise nach Amerika. — Berlin. 1935., Teeters—Reinemann: The challenge of delinquency. — New York. 1950., Lander B.: Towards an understanding of juvenile dlinquency. — New York. 1954. és Robinson S.: Can delinquency be measured? — New York. 1936.

[12] Ebben az értelemben használják a bűnözési földrajz szót az alábbi ismert szerzők is: Sutherland: i. m., Hentig v. H.: Das Verbrechen. — Berlin. 1961., Bauer F.: Das Verbrechen und die Gesellschaft. — München—Basel. 1957.

ciológiai kutatásoknak, amelyek a bűnözés — mint társadalmi jelenség — problémáját egy bizonyos területre vonatkoztatva (pl. egy adott ország, megye, város, kerület stb.) vagy pedig térbeli megoszlás szerint feldolgozva (pl. a falu és a város bűnözésének szembeállítása) vizsgálják. E vizsgálatok eredményeit igyekszem alábbiakban — mind elvi, mind pedig a módszertani kérdések vonatkozásában — áttekinthető formában és statisztikai anyaggal alátámasztva tárgyalni. Elsősorban természetesen a problémakör azon vonatkozásaival kívánok foglalkozni, amelyek napjainkban is időszerűséggel bírnak és erősen kiemelni kívánom azon nézeteket és eredményeket, amelyekkel a legújabbkori bűnözési földrajzi kutatások a korábbiakban általánosan elfogadott — és szinte közhelyként elterjedt — tételek érvényességét megdönteni igyekszenek. Írásom célja végső soron az, hogy a területi és térbeli módszerű hazai bűnözési okkutatás és bűnüldözési intenzitásvizsgálat ügyét szolgáljam.

Mielőtt külön-külön rátérnék a bűnözést területi sajátosság és térbeli megoszlás szerint vizsgáló kutatások speciális problémáira, helyesnek látom előbb azokat a módszertani kérdéseket tárgyalni, amelyek a kétféle földrajzi módszert egyaránt érintik.

Mindenféle bűnözési földrajzi vizsgálatnak — mint általában a hivatalos statisztikákra támaszkodó valamennyi bűnözési kutatásnak — alapvető problémája az, hogy melyik hatóság által közzétett statisztikai anyagot vegye alapul: a rendőrségi, az ügyészségi, vagy pedig a bírósági statisztikát? E szerteágazó kérdés megvitatása akár önálló tanulmány tárgyát is képezhetné, azért azt itt csak érinteni tudom[13]. Azok, akik a rendőrségi statisztikát tartják helyes kiindulópontnak, mindenekelőtt azzal érvelnek, hogy a bírósági statisztika nem „bűnözési", hanem csupán „elítélési" statisztika[14], mert hiszen abból nemcsak a valamennyi statisztikából kimaradó „sötét számok" és megtorlásra nem kerülő „fehérgalléros bűnözés" adatai hiányoznak, hanem az mindössze a jogerős elítéléssel befejezett bűncselekményeket tartalmazza: így tehát kimaradnak belőle azon — tekintélyes számú — bűncselekmények is, amelyek még a rendőrségi statisztikákban szerepelnek, de amelyek tekintetében a bűnvádi eljárást az ügyészség vagy a bíróság — a cselekmény csekély súlyára vagy más körülményre való tekintettel — megszüntette anélkül, hogy azok bűncselekmény jellegét vitássá tette volna. De ezen túlmenően hivatkozhatnak még arra is, hogy a bírósági statisztikák az adott évben jogerősen befejezett ügyeket tüntetik fel, nem pedig az adott évben elkövetett bűncselekményeket; bűnvádi eljárás ugyanis hosszasan elhúzódhat és így a jogerős ítélet esetleg csak évekkel a bűncselekmény elkövetése után kerül meghozatalra, a tárgyév második felében elkövetett cselekmények pedig csaknem kizárólag a következő naptári évben kerülnek jogerős befejezésre és bírósági statisztikai feltüntetésre[15]. A bírósági statisztika hívei viszont azzal vonják kétségbe a rendőrségi statisztika alapulvételének helyességét, hogy a rendőrségi nyilvántartásokban egyfelől olyan cselekmények is szerepelnek, amelyekről a bíróság vagy az ügyészség — de talán még maga a rendőri nyomozás is — megállapítja azt, hogy bűncselekménynek nem tekinthetők, másfelől pedig a rendőrségi statisztika minősítései, nem megnyugtatóak, mert a cselekmény megfelelő — végleges — minősítése csak a bírósági eljárást lezáró jogerős ítélettől várható.

Megjegyzem még, hogy a „bűnözési földrajz" nemzetközi művelésének is egyik akadálya — a büntető törvénykönyvek különbözőségén, az eltérő terminológiákon, a bűnüldözési intenzitások fokozati differenciáin és természetesen az egyes országok társadalmi-gazdasági rendszerének különbözőségein kívül — éppen az, hogy egyik államban a rendőrségi, másikban pedig a bírósági statisztikák adatai alapján kerül megállapításra és közzétételre az ország, egyes területek, vagy térbeli alakulatok (pl. városok, falvak) bűnözési arányszáma.

Másik alapvető problémája a bűnözés területi vagy térbeli viszonyait kutató bármely vizsgálatnak az, hogy az eltérő számú néptömegek közötti összehasonlítás miként eszközölhető legcélszerűbben. E téren általánosan elfogadott az az eljárás, amely szerint a 100 000 lakosra eső bűnözők száma szolgál az összhasonlítás alapjául: ha a rendőrségi statisztikára épül fel a vizsgálat, úgy, a 100 000 lakosra eső feljelentett személyek számát, ha a bírósági statisztika szerint folyik a kutatás, úgy a 100 000 lakosra eső elítéltek számát mutatják ki. Miután azonban — a már fentebb kifejtettek szerint — a rendőrségi és bírósági adatokra támaszkodó statisztikai megoldásokat különféle helyeken vegyesen alkalmazzák, ez a körülmény káros hatással van az összehasonlítások lehetőségeire. További zavaró tényező még az is, hogy egyes helyeken a lakosság számát válogatás nélkül veszik tekintetbe a 100 000-es alaptömeg megállapításánál, míg máshol — helyesen — csupán a büntetőjogilag felelősségrevonható, tehát rendszerint a 12 éven felüli lakosokat számítják bele a 100 000-es alapszámba. De ezen túlmenően az sem közömbös, hogy az alapulvett 100 000-es néptömegnek milyen a nembeli és korbeli megoszlása. Közismert ugyanis az, hogy a nők bűnözése jóval alatta marad általában a férfiakénak, és hogy a 16—45 év közötti korosztálynál fordul elő a legtöbb bűncselekmény; így ha a férfiak és az említett korúak száma vonatkozásában a két összehasonlításra kerülő 100 000-es néptömeg között jelentős eltérés van, úgy ez a körülmény a mutatkozó eredményt irreálissá teszi.[16]

Az eddigi bűnözési földrajzi vizsgálatok általánosan elfogadott mód-

[13] E problémával Gercenzon A. A.: Bírósági statisztika. — Bpest. 1951. műve is foglalkozik és megállapítja, hogy a polgári szerzők csaknem kizárólagosan a bírói ítéletek statisztikáját dolgozzák fel, teljesen figyelmen kívül hagyva azt a tényt, hogy az ítéletek csak jelentéktelen részét képezik a ténylegesen elkövetett bűncselekmények számának.

[14] Így pl. Mezger E.: Kriminalpolitik auf kriminologischer Grundlage. — Stuttgart. 1942. c. művében fejti ki ezen álláspontját.

[15] Különösen kiemeli ezt a szempontot Holle R. az NSZK bűnözésével foglalkozó statisztikai tanulmányában, mely a „Die Polizei" 1962. évi 8. számában jelent meg.

[16] Erre a körülményre nyomatékosan hívják fel a figyelmet Sorokin P. és Zimmermann C.: Principles of rural-urban sociology. — New York. 1929. művükben.

szertani tapasztalata szerint az egyes területek vagy térségek közötti összehasonlítások csak akkor bírhatnak komolyabb értékkel, ha azok nem mennyiségi, hanem minőségi alapon történnek, vagyis nem az összbűnözésre vonatkoztatva, hanem egyes bűncselekményfajtákra vonatkozóan eszközöltetnek. Az összbűnözési számra alapított vizsgálatoknál ugyanis számos olyan csekélyebb súlyú bűncselekmény is számításba kerül, amely pedig a bűnözés mértékének és arculatának megítélésénél nem értékelhető egyenlő súllyal az összbűnözés-számban kimutatott többi bűncselekményekkel. A bűncselekményfajták szerint folytatott minőségi vizsgálatnál e csekélyebb súlyú bűncselekmények figyelmen kívül hagyhatók és így utóbbi megoldásnál ezek az összehasonlítás eredményét nem torzítják el. Az ilyen vizsgálat előfeltétele természetesen az, hogy az egyes területi statisztikák minél finomabban tagoltak legyenek (így pl. helyes a lopáson belül külön rovatban feltüntetni az egyszerű lopásokat a minősített lopásoktól).

Az összbűnözésnek a csekélyebb súlyú bűncselekményektől mentesen történő vizsgálatára Hacker Ervin, a kriminálstatisztika hazai úttörője, az indexszámokkal kombinált arány-számítások alkalmazását javasolja. Ennél a legfontosabb bűncselekményekre vonatkozó bűnözési arányszámokat összeadjuk és az összeadás eredményét 100-zal vesszük egyenlőnek; ezután a kriminalitás körében jellegzetesnek tekintett bűncselekmények százalékos előfordulási arányát állapítjuk meg az alapulvett 100-as értékhez viszonyítva. E módszert Hacker az alábbi példával mutatta be[17]:

1930 körül az alábbi négy európai országban 100 000 bűnözőképes lakosra az alábbi számú elítélt esett: Németország 1170, Franciaország 796, Lengyelország 4516, Magyarország 695.

Ezt a képet kapjuk az említett négy ország bűnözéséről akkor, ha csupán az összbűnözési számot, vagyis az ezen országokban egy év alatt — 100 000 bűnözőképes lakosra eső — összes elítéltek számát szemléljük. Kiragadva a súlyosabb és jellemzőbb bűncselekmények vonatkozásában mutatkozó — 100 000 bűnözőképes lakosra eső — elítélt-számokat, az alábbi eredmény adódik:

	gyilkosság, szánd. emberölés	testi sért.	erősz. nemi köz.	lopás	rablás	csalás	okirath.
Németország	0,9	97	10,5	192	2	110	25
Franciaország	1,6	132	1,2	200		14	—
Lengyelország	7,3	441	—	1,097	13	187	28
Magyarország	4,1	160	5,3	196	1	43	10

Ha már most az így kiválasztott bűncselekmények egy-egy ország vonatkozásában kijövő adatait — mint az ottani bűnözésre legjellemzőbb adatokat — összeadjuk, úgy a 4 ország bűnözési arculatáról az alábbi képet kapjuk:

Németország	438
Franciaország	348,6
Lengyelország	1,774,6
Magyarország	419,6

Különösen Lengyelország vonatkozásában láthatjuk tehát azt, hogy annak bűnözési képe jelentősen kedvezőbb akkor, ha az adatokat a csekélyebb súlyú bűncselekmények befolyásától mentesen vizsgáljuk. Ha pedig a fentebbiekben kiszámított — a csekélyebb súlyú bűncselekmények kihagyásával mutatkozó — 100 000 bűnözőképes lakosra eső elítélt-számot 100-zal vesszük egyenlőnek és azt vizsgáljuk, hogy az egyes kiválasztott bűncselekményekre eső elítéltek száma az így 100-zal egyenlőnek vett, korrigált összbűnöző-számnak hány százalékát teszi ki, az alábbi képet kapjuk:

	gyilkosság szánd. emberölés	testi sért.	erősz. nemi köz	lopás	rablás	csalás	okirath
Németország	0,2	22,1	2,4	43,8	0,5	25,2	5,8 = 100%
Franciaország	0,4	37,8	0,3	—	57,5	4,0	— = 100%
Lengyelország	0,4	24,9	—	61,8	0,7	10,6	1,6 = 100%
Magyarország	1,4	38,1	1,3	46,7	0,3	10,2	2,4 = 100%

E táblázatnál azt észlelhetjük, hogy több bűncselekmény százalékos összehasonlítása egészen más eredménnyel jár, mint az ugyanazon bűncselekmény vonatkozásában eszközölt korábbi — 100 000 bűnözőképes lakosra kivetített — elítélt-számok egybevetésekor mutatkozott eredmények. Így pl. annak ellenére, hogy Lengyelországban 7,3 személy, Magyarországon pedig csak 4,1 személy került elítélésre (100 000 bűnözőképes lakos közül) gyilkosságért és szándékos emberölésért, százalékosan szemlélve Magyarországon — a jellemzőnek tekinthető, lényeges bűncselekmények százalékában — e bűncselekmény arányszáma 1,0%-ot tesz ki, míg a lengyelországi csak 0,4%-ot. Hasonlóképpen pl. a csalásért elítéltek száma Németországban (100 000 bűnözőképes lakosra vonatkoztatva) csak 110-et, Lengyelországban pedig 187-et tett ki, mégis a fentiek szerinti százalékos vizsgálatnál az tűnik ki, hogy a súlyos bűncselekményeken belüli százalékos arányszáma a csalásnak Németországban 25,2%, Lengyelországban pedig csak 10,6%.

Különböző területek és térségek bűnözésének összehasonlítására másik szokásos megoldás a százalékos szembeállítás. Ennél rendszerint egyfelől azt a százalékos arányt mutatják ki, amelyet a vizsgált terület vagy térség lakossága az ország össz-lakosságában elfoglal, másfelől mellé állítják azt a százalékot, amelyet a szóbanforgó vizsgálati hely (terület, térség) bűnözése az ország össz-bűnözőszámában vagy össz-bűncselekményszámában képvisel. Ezzel a módszerrel pl. az NSZK 1957. évi bűnözése — térségek szerinti bontásban — az alábbi képet mutatja[18]:

[17] Lásd: Hacker E.: A nemzetközi bűnügyi statisztika módszerei. Miskolc. — 1938. tanulmányában.

[18] Middendorf W. i. m.

	a vizsgált térség lakosságának száma az össznépesség %-ában	a vizsgált térségre eső bűncselekmények száma az összes bűncselekmények %-ában
nagyváros:	33,3%	45,5%
középváros:	15,2%	17,1%
kisváros:	15,9%	11,4%
falu:	35,6%	25,8%
összesen:	100%	100%

E táblázat azt mutatja, hogy 1957-ben az NSZK-ban a legnagyobb bűnözés a nagyvárosokban mutatkozott, amelyeknek lakossága az össznépességnek csak 33,3%-át teszi ki és ezzel szemben az összes elítéltek számában 45,5%-kal van képviselve a nagyváros. A legkisebb bűnözés falun mutatkozott, ahol az össznépesség 35,6%-át kitevő lakosságra az összes elítéltek számában csak 25,8% esik.

Ismert összehasonlítási módszer az is, amelynél azt állítják egymás mellé, hogy az egyes bűncselekmények százalékos megoszlása milyen képet mutat városban és falun. Ily feldolgozási megoldás mellett a bűncselekmények százalékos megoszlása az USA-ban 1942-ben az alábbi volt[19]:

	város:	falu:
lopás	60,3%	48,1%
betörés	20,6%	25,8%
autólopás	11,5%	11,7%
rablás	3,1%	3,3%
súlyos testi sértés	3,2%	6,3%
erőszakos nemi közösülés	0,6%	2,3%
gyilkosság	0,4%	1,3%
emberölés	0,3%	1,2%

A fenti összehasonlításból az tűnik ki, hogy az adott időben az USA-ban nemcsak a gyilkosságok, emberölések, erőszakos nemi közösülések és súlyos testi sértések — mint tipikusan falusi bűncselekmények — fordultak elő falun százalékosan nagyobb arányban, mint a városokban, hanem még a rablások és autólopások vonatkozásában is ez mutatkozott. Így csupán a lopások terén volt észlelhető a város jelentős százalékos túlsúlya.

Megjegyezni kívánom, hogy a legtöbb szerző egyetért abban, hogy a bűnözés tekintetében különösen a visszaesőkkel folytatott vizsgálatok szolgáltatnak jellemző képet és ezért külön — sőt elsősorban — a visszaeső bűnösök adatait dolgozzák fel. Ily kutatások során jutottak pl. arra a megállapításra, hogy a városokban sokkal több a visszaeső, mint falun. Ennek okát abban is látják, hogy az egyszer már elítélt személy még akkor is kénytelen — boldogulása érdekében — elköltözni, ha valóban nem áll szándékában további bűncselekményeket elkövetni; városokban sokkal könnyebb az elítéléssel járó megbélyegzettségtől szabadulni.[20]

E módszertani részben kívánok rámutatni a bűnözési földrajzi vizsgálatok még egy igen vitatott problémájára, nevezetesen arra, hogy valamely terület vagy térség vizsgálatánál mely bűncselekmények minősítendők oda számító bűnözésnek. Általánosan elfogadott e téren az a módszer, amelynél az elkövetés helye szerint osztályozzák — földrajzilag — a bűnözést. Vannak azonban olyan törekvések is, amelyek valamely terület vagy térség adatainál csak azok bűnözését kívánják figyelembevenni, akik e területen, illetve e térségben laknak (ezek bűnözését viszont akkor is ide tartozónak tartják, ha az itt lakó személy a bűnözést esetleg nem is itt, hanem máshol követte el). Végül egyesek a bűnözők születési helye szerinti csoportosításban próbálják a bűnözési adatokat feldolgozni, arra hivatkozva, hogy a bűnözés kialakulásánál a nevelkedés helye a döntő és így a vizsgált körzet nem terhelhető meg olyan cselekményekkel, amelyeket az ezen körzetben csak nem régen lakó vagy akár ott nem is lakó, hanem talán éppen a cselekmény elkövetése céljára oda utazott tettesek követtek el. Különösen a falu és a város közti bűnözési arányt kutató vizsgálatoknál vetődik fel élesen a kérdés, mivel akkor, ha nem az elkövetési, hanem a születési hely szerint soroljuk a bűnözőket, egészen másképpen alakul a falu és a város közötti bűnözési arányszám. Egyébként már a múlt század végén egyik francia szerző[21] is rámutatott erre. Ily szempontú bontásban pl. Dánia 1925. évi bűnözése az alábbi képet mutatja[22]:

	főváros	vidéki városok	falu	összesen
Százalékos arány az ország lakosságában:	21,3%	21,8%	56,9%	100%
Százalékos arány az ezen térségben elkövetett bűncselekmények megoszlása szerint:	40,4%	32,2%	27,4%	100%
Százalékos arány az ezen térségben vád alá helyezettek megoszlásáról születési hely szerint:	27,4%	23,2%	49,4%	100%

Ezen adatok is mutatják azt, hogy a születési hely szerint való beosztás döntően megváltoztatja a falu bűnözéséről alkotott képet. Míg ugyanis a bűncselekményeknek csupán 27,4%-át követték el

[19] Hentig v. H.: Das Verbrechen. — Der kriminelle Mensch im Kräftespiel von Zeit und Raum. — Berlin. 1961.

[20] Sorokin P. és Zimmermann C. már fentebb idézett művükben ugyancsak akként nyilatkoznak, hogy a visszaesőkkel kapcsolatos vizsgálatok során szerezhetők a legértékesebb adatok.

[21] Joly H.: La France criminelle. — Paris. 1889.

[22] Lásd: Sorokin–Zimmermann: i. m.

falun, addig az elkövetők 49,4%-a falun született. — Az elkövetési hely szerinti kategorizálás a mai mozgékony társadalmakban, amelyekben a lakóhelyváltoztatások igen gyakoriak és sokan — rendszeresen — távol dolgoznak lakóhelyüktől, sőt amelyekben kialakult az ún. „utazó bűnöző" típusa is, valóban nem lehet megnyugtató alap arra, hogy valamely vizsgálat kizárólagosan ezen adatokra alapozva egy adott terület bűnözési helyzetét és sajátosságait eldönteni tudja. Így pl. Massachutesben lefolytatott vizsgálatok azt mutatták, hogy a vagyon elleni bűncselekmények legnagyobb részét a nemhelybeliek követték el. Illinonisban a börtönbe kerülteknek kb. $^1/_4$ része csak átmenetileg tartózkodott azon a helyen, ahol a bűncselekményt elkövette[23]. Gyakorlatilag azonban a hivatalos bűnözési statisztikai összeállítások legtöbbje egyedül az elkövetés helye szerinti csoportosításban regisztrálja a bűncselekményeket és így a kutatók — hacsak külön reprezentatív felmérésre nincsen lehetőségük — kénytelenek feldolgozásaikban erre a szempontra szorítkozni. Megjegyzem egyébként, hogy amúgysem lehetne az az osztályozás sem megnyugtató, amely a bűnözők születési helyére épülne fel, mivel abból, hogy valaki pl. falun született, nem következik — éppen a fentebb hivatkozott társadalmi mozgalmasság folytán — az, hogy falun is nevelkedett.

Tanulmányom módszertani részét Vinberg szovjet professzornak a bűnözési földrajz egészére találó azon megállapításával kívánom lezárni, mely szerint e vizsgálatok behatóbb mértékű lefolytatásának komoly akadályát képezi az, hogy számos helyen a bírósági, ügyészségi és rendőrségi statisztikai beszámolás fennálló rendszere nem tartalmaz olyan szükséges adatokat, amelyekből az elkövetett bűncselekmények jellegére és sajátosságaira vagy az elkövetést elősegítő okokra és feltételekre lehetne következtetni[24]. Ehhez hozzátenni kívánom még azt, hogy sok esetben még magának az elkövetési helynek a statisztikai feltüntetése is — különösen a bírósági statisztikáknál — aggályos. Így pl. az egyes községekben elkövetett bűncselekmények általában nem az elkövetés helyének megfelelően, hanem az elbírálásukra illetékes járásbíróság szerint kerülnek nyilvántartásba, sőt ahol a járási székhely olyan város, amelynél városi és járási bíróság közösen van szervezve, a falusi bűnözések az illető város bűnözésével összevegyítve kerülnek be a bírósági statisztikákba.

A valamennyi bűnözési okkutatást érintő módszertani problémák tárgyalása után, most először az egyes adott területek (országok, megyék, városok, kerületek) bűnözésével foglalkozó kutatások speciális kérdéseire kívánok rátérni.

A bűnügyi földrajz irodalma csaknem minden nagyobb ország vonatkozásában tartalmaz a bűnözés területi eloszlása tekintetében lefolyt vizsgálatokról beszámoló műveket. Így pl. Olaszországban már Ferri E. kimutatatta azt[25], hogy Szardíniában 14-szer sűrűbben fordulnak elő gyilkosságok, mint Lombardiában; Németországra nézve Aschaffenburg állapította meg[26], hogy Kelet-Poroszországban és Bajorországban lényegesen több a személyek elleni erőszak, mint az ország többi vidékein; az USA vonatkozásában azt a következtetést vonták le a kutatók[27], hogy a személyek elleni bűncselekmények súlypontja a déli, a vagyon elleniéké pedig a nyugati államokban van. A területi rendszerű vizsgálatok hívei saját módszerüket sokkal értékesebbeknek tartják a térségekkel kapcsolatban folytatott bűnözési vizsgálatoknál, olyannyira, hogy egyes szerzők az utóbbiakat nem is hajlandók „bűnözési földrajznak" elismerni, hanem azokat — minthogy csak a bűnözés „topografiáját" nyújtják — csupán mellékes jelentőségűeknek tekintik[28]. Fő érvük az, hogy a térségek szerinti eljárás (mely a falut a várossal vagy a kisebb várost a nagyobb várossal hasonlítja rendszerint a bűnözés szemszögéből nézve össze) meg nem engedhető mértékben leegyszerűsíti a bonyolult problémakört[29].

A falvak és a városok ugyanis nem mind egyformák, hanem — ellenkezőleg — sokszor igen nagy különbözőségeket mutatnak[30]. Ezek az eltérések azonban az összes falvak vagy városok adatait összesítő általánosításoknál nem érzékelhetők, mert ott már a „nagy számok törvényénél" fogva kiegyenlítődnek. A városok közötti különbségek igazolására utalnak pl. arra, hogy egy mezőváros nem lehet azonosítani egy fejlett iparvárossal, sajátos arculata van egy határvárosnak, egy kikötővárosnak (itt pl. általában nagyobb a női bűnözés, mint más városokban[31]), egy közlekedési gócpontot képező, nagy átmenőforgalmú városnak stb. A városok sajátos arculata, gazdasági, kulturális és funkciójellege az ott mutatkozó bűnözést is eltérően határozza meg. Sauer W. szerint a „topográfiai" kutatás nem a bűnözést — mint tömegjelenséget — vizsgálja, hanem csupán azt, hogy egyes térség-típusok milyen befolyással vannak az egyedi bűnözésre. Végül utalnak még arra is, hogy igen nehéz — különösen a hivatalos statisztikai adatfelvételek alapján olyan vizsgálatokat lefolytatni, amelyeknél tisztán városi és tisztán falusi csoportok állíthatók egymással szembe.

Nincs módom itt az egyes országok vonatkozásában eddig lefolyt területi elemzések eredményeit ismertetni, mivel ez a jelen írás terjedelmét meghaladná. Ehelyett inkább azokat a hibákat kívánom itt felsorolni, amelyek az egyes területek bűnözési viszonyainak feltárására irányuló vizsgálatoknál — eddigi tapasztalatok szerint — leginkább ismétlődően észlelhetők voltak: 1. Számos szerző nem deríti fel a vizsgált területen mutatkozó társadalmi összefüggéseket, hanem megelégszik e terület vonatkozásában rendelkezésre álló hivatalos

[23] Clinard B. M.: Sociology of deviant behavior. — New York. 1957. című művében hivatkozik erre.

[24] Vinberg A.: A kriminalisztika fejlesztésének kérdései. — Szocialisztyicseszkaja Zakomnoszty. 1962. évi 1. sz.

[25] Ferri E.: L omicidio nell antropologia criminale. — Torino. 1895.

[26] Aschaffenburg: crime and its repressions. — Boston. 1913.

[27] Shannon: The spatial distribution of criminal offences by States. — The Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science. 1954. évi 3. sz.

[28] Sauer W.: Kriminologie. — Berlin. 1950. műve fejti ki legrészletesebben ezt az álláspontot.

[29] Bader S. K.: Soziologie der deutschen Nachkriegskriminalität. — Tübingen. 1949. munkájában erősen kiemeli ezt a tényt.

[30] Gehlen–Schelsky: Soziologie. Düsseldorf. 1955. című összefoglaló kötetben a városok közötti különbségek behatóan tárgyalva vannak és helytelenítve van az az eljárás, amely azokat „ideáltípusokra" kívánja leegyszerűsíteni.

[31] Middendorf hivatkozik erre idézett művében.

bűnügyi statisztikai adatok különféle csoportosításával. Az okkutató munka nem merülhet ki ilyen „rutinstatisztikai" megoldásokban, amelyek nem hatolnak be mélyebben a probléma lényegébe, hanem egyszerűen csak számolnak, osztályoznak, összesítenek, százalékokat állapítanak meg és korrelációkat állítanak fel a társadalmi viszonyok elemzése nélkül. Így legfeljebb „meg nem emésztett adathalmazra"[32] lehet szerte tenni. A helyes eljárás tekintetében mintául szolgálhat Marx „Népesség, bűnözés és pauperizmus" című tanulmánya, amelyben Anglia korabeli bűnözési viszonyait vizsgálta[33]. Marx nem elégedett meg a bűnözési adatok nyújtotta képpel, hanem a büntetőjogilag felelősségrevontak számával szembeállította az alábbi adatokat is: a lakosság számát, a születések számát, a halálozások számát, a házasságkötések számát, a kivándorlások számát és a pauperizáció számadatait. Ilyen átfogó vizsgálat alapján sikerült kimutatnia azt, hogy bár a bűnügyi statisztika adatai a bűncselekmények számának csökkenését regisztrálják, ez a valóságban nem áll helyt, mert a születések száma nagyobb mértékben csökkent, mint a bűncselekményeké. Gercenzon is nyomatékosan felhívja a kutatók figyelmét arra, hogy „ne korlátozzák vizsgálataikat a bűnözés növekedésének vagy csökkenésének megállapítására, hanem vizsgálják meg annak kölcsönös viszonyát a társadalomban végbemenő folyamatokhoz"[34]. 2. Előfordulnak indokolatlan általánosítások az ország valamely adott területén észlelt adatokból vagy vizsgálati eredményekből. Ettől óv Vinberg professzor, amikor azt fejti ki[35], hogy a bűnözésnek egy meghatározott területre korlátozott és kiválasztó módszerrel történt tanulmányozása nem nyújt elegendő alapot megfelelő következtetések levonására az egész országot érintő kérdésekben. 3. Itt is — miként arra már a fentebbi, módszertani fejtegetéseknél is rámutattam — az a helyes eljárás, ha nem a bűnözés általánosságban kerül vizsgálatra, hanem egyes bűncselekményfajták külön-külön képezik a kutatás tárgyát. Különböző területek közötti — és a helyi viszonyok különlegességeit jellemzően kimutató — összehasonlítások csak ily módszer mellett lehetnek igazán eredményesek. A bűncselekményeket ugyanis súlyozni kell az összehasonlító értékelésnél, mert azonos nagyságú bűncselekmény-szám még egyáltalán nem jelenti a bűnözési viszonyok azonosságát: így pl. előfordulhat az, hogy az összehasonlításra kerülő egyik területen súlyos rablások és körmönfont csalások teszik ki azt a számot, amelyet a másik területen — zömmel — jelentéktelen lopások vagy magánvádas cselekmények adnak ki; nyilvánvalóan nem lehet a két területet azonosan értékelni a bűnözési viszonyok szempontjából, viszont a bűncselekmény-fajtánkénti részletezést mellőző vizsgálatoknál e jelentős különbség észlelésére nincsen mód. 4. Végül sok területi vizsgálatnál hibaként jelentkezik az, hogy a kutatókat túlzottan befolyásolják az adott területtel, illetve annak lakosaival kapcsolatban más tudományágak által (pl. néprajz, pszichológia, biológia) már korábban megállapított sajátosságok[36]. Így több esetben nem is tudtak a bűnözéssel kapcsolatban önálló vizsgálódásokat folytatni, hanem arra szorítkoztak, hogy a terület vonatkozásában talált bűnözési tényeket e korábbi magyarázatok keretei közé szorítsák be. A helyes vizsgálati mód az, amelynél a kutatók nem hagyják magukat más tudományágak előzetes eredményeitől befolyásolni.

Áttérve a térségek szerint történő bűnözési földrajzi feldolgozásokra, meg kell jegyeznünk azt, hogy ez a megoldás — különösen a falu és a város bűnözésének szembeállítása — igen elterjedt és már régi időkre nyúlik vissza. Már Hesiodos valamint más görög és római szerzők is összehasonlították a városok és falvak bűnözését és rámutattak arra, hogy a bűnözés legnagyobb forrása a városokban van. Ibn Khaldum a XIV. században már rendszeres vizsgálatot eszközölt e vonatkozásban és arra a megállapításra jutott, hogy míg a falusi nomádoknál a jó erkölcsök, a becsületesség és a bátorság uralkodik, addig a városokra a gonoszság, a korrupció és a gyávaság jellemző. Csaknem minden ország által közzétett statisztikai évkönyvben megtalálható a bűnözési arányszámok összehasonlítása az alábbi bontásban: nagyváros, középváros, kisváros és falu. Bár nincsen teljesen egyöntetű gyakorlat, rendszerint a 100 000 lakoson felüli városokat szokták a nagyvárosok közé sorolni, a 25 000—100 000 közti lakos-számúakat a közép-, a 10 000—25 000 közti lakos-számúakat pedig a kisvárosok közé sorolják, míg a 10 000 lakoson aluli helyiségeket legtöbbször — közigazgatási szerepükre való tekintet nélkül — a falvak közé számítják.

A téma szerteágazó voltánál fogva, alábbiakban először igyekszem összefoglalni a város és a falu közötti bűnözési arányszámmal kapcsolatban közkeletűen elfogadott tételeket, valamint az azokat indokoló álláspontokat[38], majd rátérek azon újabb állásfoglalások tárgyalására, melyek a régi megállapításokkal szemben merőben új tételeket hirdetnek.

A falu és a város közti bűnözési összehasonlítások terén még ez idő szerint is uralkodónak tekinthető nézetek a következők: *1.* A városi lakosság bűnözése jelentősen nagyobb mértékű, mint a falusiaké; *2.* a városok nagyságával arányosan nő a bűnözésük is; *3.* a városi és a falusi bűnözés között mutatkozó arány nemcsak hogy nem csökken, hanem ellenkezőleg, egyre csak nő; *4.* az egyes bűncselekményfajtákat tekintve, a városi bűnözés minden bűncselekményfajtánál magasabb a falu bűnözésénél, kivéve a személyek ellen irányuló erőszakos cselekményeket (pl. testi sértés) és a személyi bosszúval kapcsolatos

[32] Sorokin P.: Fads and foibles in modern sociology and related sciences. — Chicago. 1956. művében erélyesen visszautasítja az ilyen felületes kutatási megoldásokat.

[33] Lásd: Marx és Engels művei: XI; kötet 246. lap, oroszul. Eredetileg megjelent 1859-ben.

[34] Gercenzon A. A.: i. m. 184. old.

[35] Vinberg A.: idézett tanulmányában.

[36] Ezt is Sauer W. hozza fel érvként — fentebb már idézett művében — a területi megoldású bűnözési okkutatással kapcsolatban.

[37] Galpin Ch., Zimmermann C., Sorokin P.: A systematically sourcebook in rural sociology. — Minneapolis. 1930. mű utal Hesiodosra és Ibn Khaldumra.

[38] Az ismertebb falu- és városszociológiai összefoglaló művek ma is általánosan erre az alapra helyezkednek a város és a falu közötti bűnözési eltérések vonatkozásában. Így pl.: Hatt K. P.—Reiss J. A.: Reader in urban sociology. — Illinois. 1951., Andersen N.: The urban community. — New York. 1959., Reiner S.: The modern city. — New York. 1953., Bertrand A. L.: Rural sociology New York. 1958.

bűncselekményeket (pl. gyújtogatás); a városokban a legnagyobb arányszámot a vagyon ellen elkövetett bűncselekmények érik el.

A városokban mutatkozó lényegesen nagyobb bűnözést a következő körülményekkel szokták indokolni: *a)* a városokban szorosan egymás mellett élnek és tömegesen érintkeznek egymással nap nap után olyan emberek, akiknek alapvető világnézeti és mindennapi gyakorlati kérdésekben (pl. becsület, családi élet, szexuális kérdések stb.) homlokegyenest ellenkező nézeteik vannak; így közöttük semmiféle meghitt közösségi kapocs sem keletkezik. A szociológia klaszszikusainak a nyelvén szólva: a városokban a „közösségek" helyett a „társaságok" dominálnak[39] és az „elsődleges" csoportok helyett csupán „másodlagos" csoportok fejtenek ki hatást.[40] Így a városi emberek között nyílt és visszafojtott összetűzések, valamint a versengés egészségtelen, ellenséges formái állandósulnak. Külön ki szokták emelni a vidéki környezetből városba került személyeknél gyakran jelentkező „kulturális konfliktusokat", amelyek annál fogva lépnek fel, hogy az illetők a falusi kultúrából már kiszakadtak, de a városi kultúrába beilleszkedni nem tudnak s utalnak arra, hogy ez a talajvesztett állapot könnyen vezet egyeseknél bűnözéshez, másoknál pedig neurózishoz vagy súlyos elmebajhoz.[41] *b)* A városokban végbemenő gyors társadalmi és kulturális változások, valamint a városi lakosság állandó horizontális (foglalkozás vagy lakás változtatása) és vertikális (a társadalmi vagy foglalkozási ranglétrán történő előrehaladás, illetve visszacsúszás) megakadályozzák azt, hogy olyan állandó értékek és tekintélyek fejlődjenek ki, amelyeknek tiszteletére nevelődnék rá a fiatalság, és amelyek egész életükön keresztül eszményként lebeghetnének előttük; ezek hiányában az emberek cinikusakká, a végsőkig anyagiasakká, élvhajhászóvá és gátlásnélkülivé válnak, ami a bűnözés melegágyát képezi, *c)* a városokban — a lakosság nagy tömegénél és heterogén összetételénél fogva — a névtelenség uralkodik; így a „társadalmi ellenőrzés" szervezetlen formái (mint pl. a közvélemény egészséges befolyása, az általános megvetéstől vagy társadalmi kiközösítéstől való félelem, a helytelen magatartással kapcsolatos kellemetlen pletykák keletkezésének veszélye stb.) — melyek pedig a bűnözéstől való visszatartásban komoly szerepet vihetnek — nem jutnak kellő súlyhoz, hanem leginkább csak a szervezett „társadalmi ellenőrzésre", vagyis jogszabályok kiadására és azok büntető szankciók segítségével történő hatósági végrehajtására nyílik mód. Ezen túlmenően: a „társadalmi ellenőrzés" tekintetében nagyfontosságú intézmény, a család sem töltheti be a városokban — az ott élő családok szerkezetének lazább volta miatt — igazi hivatását; a szülők gyermeknevelési feladatait mindinkább az utcai játszócsoportok veszik át (ami újabb veszélyt jelent a bűnözés szempontjából), *d)* a városi lakosság hatalmas számú, heterogén összetételű és ellentétes érdekű valamint eltérő kultúrájú embertömeget alkot, hanem ezen felül a legnagyobb vagyoni ellentétek is a városokban találhatók meg: itt találhatók meg a leggazdagabb emberek, de itt észlelhető a legnagyobb nyomor is (ez a helyzet is hozzájárul a városi bűnözések kiugró számadatainak keletkezéséhez), *e)* a városi ember el is fásul a bűncselekmények vonatkozásában, amiben szerepet játszik azok ottani nagy száma, de hozzájárul az a körülmény is, hogy a városi ember szabadidejét az egyre jobban elüzletiesedő szórakoztató ipar által nyújtott passzív időtöltések kötik le, ami legtöbb esetben valódi kulturális élvezetet nem nyújt, hanem — pillanatnyi szórakoztatás dacára — végeredményben unalomhoz vezet;[42] így a városi ember izgalomra és szenzációkra éhes és mohó érdeklődéssel — legtöbbször különösebb erkölcsi felháborodás nélkül — olvassa naponként az újságban a bűnügyi krónikát és nem kelt nála különösebb visszatetszést, ha ismeretségi körében valaki bűncselekményt — főként, ha annak tárgya kisebb összegű vagyon elleni bűnözés — követ el, *f)* a városokban a legtöbb a bűnözésre csábító alkalom, *g)* a városokban van a legtöbb reménye a tettesnek arra, hogy a cselekmény elkövetése után sikeresen elrejtőzzék, a zsákmányt pedig feltűnés nélkül tudja értékesíteni, *h)* a városok nagy népsűrűsége is elősegíti a bűnözést, mert bár elvben a nagyobb népsűrűség — önmagában véve — nem ok a magasabb arányú bűnözésre, gyakorlatilag mégis ebbe az irányba hat a túlzott népsűrűség ugyanis a „társadalmi irányítás" (nevelés, oktatás, kulturális intézmények szerepe) lehetőségeit rontja; az emberek közti kapcsolatok névtelenekké válnak és ezen túlmenően az együttélés egészségtelen jelenségei (zsúfolt lakások, nagyforgalmú áruházak, tömött közlekedési eszközök stb.) is bűnözési alkalmakat rejtenek magukban.

Egyes szerzők a város és a falu bűnözése között mutatkozó nagyarányú eltolódást azzal magyarázzák, hogy faluról azok az elemek költöznek a városokba, akik bűnözésre leginkább hajlamosak[43] (pl. nyugtalan, csalódott, gyors érvényesülést és hirtelen meggazdagodást kereső emberek). Exner professzor e tételt így fogalmazta meg: „sokan nem azért váltak bűnözőkké, mert nagyvárosban laktak, hanem azért mentek a nagyvárosba, mert bűnözők voltak."[44] Hivatkoznak arra, hogy pl. Svéd-

[39] A bensőséges kapcsolaton (pl. vérrokonságon, közös lakóhelyen vagy szellemi közösségen) alapuló „közösségeket" Tönnies F. Gemeinschaft und Gesellschaft. — Berlin. 1920. művében élesen elválasztja a pusztán érdekkapcsolaton nyugvó mesterséges képződményektől, a „társaságoktól". Ezt a megkülönböztetést azután a szociológiai irodalom „standard-kifejezésként" átvette.

[40] Cooley C. H.: Sociological theory and social research. — New York. 1930. c. művében a meghitt, természetes, „elsődleges csoportokkal" (pl. család, játszótársak) megkülönböztet mesterkélt, „másodlagos csoportokat" (ilyenek pl. az üzleti társulások). Ez a terminológia is — mely egyébként Tönnies imént említett elméletének tengerentúli változata — közhasználatúvá vált a szociológia irodalmában.

[41] Különösen behatóan boncolja e kérdést Fromm E.: The sane society. — London. 1956. művében.

[42] Ezzel a problémakörrel behatóan foglalkozik a szabadidő-szociológia. A csupán passzív magatartást igénylő és sem aktív közreműködéssel, sem pedig közösségi élménnyel nem járó szórakozásokat a városi élet „melléktermékének" tekintik. A városokban tömörülve élő, de végeredményben magányos unatkozó emberek szabadidő-felhasználását tárgyaló legismertebb mű Riesmann D.: The lonely crowd. — New York. 1954. műve. — A város és a falu szabadidő-felhasználása közti különbségeket tárgyalják pl.: Kaplan Max: Leisure in America. — New York. 1960., Wurzbacher G.: Das Dorf in Spannungsfeld industrieller Entwicklung. — Stuttgart. 1954. művek.

[43] Clinard B. M.: im.

[44] Exner F.: Kriminologie. 1949. c. művében írja ezt.

országban megállapították azt, miszerint a munkakerülőknek születési helye fele-fele arányban oszlik meg a falu és a város között, ugyanakkor a vidéken született munkakerülők közül kb. négyszer annyian költöztek városokba, mint amennyien a vidéki lakosság egyéb rétegeiből oda költöztek. Mások — így Sutherland is — nem ismerik el a város feltétlen bűnöző-felszívó hatását, hanem azt állítják, hogy a bűnözésre hajlamos emberek legszívesebben olyan körzetekbe költöznek, ahol más bűnöző elemek már tevékenykednek; ezek pedig lehetnek egyes országokban a városok, másikokban pedig a falvak.[45]

Vannak olyan vélemények is, hogy a városokban azért észlelhető több bűncselekmény, mivel ott jobban szervezett és nagyobb létszámú a rendőrség, mint falun; ennek következtében ugyanis — ezen álláspont szerint — a városokban több bűntett kerül felfedezésre és több tettest fognak ott el, mint falun. Ez az elképzelés azonban — miként arra már Sorokin is utalt — tévedésen alapul.[46] Akkor ugyanis, ha a rendőrségi létszámot az annak hatáskörébe tartozó lakosság számához viszonyítjuk, a városokban — csaknem minden helyen — jóval kisebb aránylagos rendőrlétszámot fogunk találni, mint falun. Ezen kívül, falun valamely bűncselekmény elkövetése jelentős esemény, amire mindenki felfigyel és az szinte egyetlen esetben sem marad eltitkolva (ami viszont városokban gyakori eset); egyébként is minden bűnöző tudja azt, hogy városokban jobban el lehet bújni, mint falun. Seelig E. is utal arra,[47] hogy a városok bűnözési adatai még a jelenlegieknél is jóval magasabbak volnának abban az esetben, ha — a falvakhoz hasonlóan — a városokban is minden bűncselekmény felfedezésre, feljelentésre és statisztikai regisztrálásra kerülne. Mások arra utalnak, hogy a városokban emeli a bűnözők számát az a tény is, hogy ott jóval több a 16—45 év közötti, tehát olyan korú ember, amely korban a legtöbb bűncselekmény mutatkozik. Ugyanakkor azonban ezt némiképpen ellensúlyozza az a körülmény, hogy a városokban általában több nő él, mint férfi.

A hosszú időn keresztül egyeduralkodó — és még ma is általánosan elterjedt — fenti tételekkel szemben újabban egyre inkább jelentkeznek olyan hangok, amelyek adatokkal alátámasztva azt igyekeznek bizonyítani, hogy az időközben beállott technikai és társadalmi változások folytán ma már a város és a falu közötti bűnözési arány is lényegesen már, mint volt akkor amikor az idevonatkozó közkeletű igazságok annakidején megállapításra kerültek. Így pl. Radzinowicz L. kimutatta azt, hogy Lengyelország általa tanulmányozott déli részében a kisebb községekben sok esetben nagyobb bűnözés mutatkozott, mint több városban és hogy az általa vizsgált számos egyenlő nagyságú község vagy város bűnözése egymástól lényegesen eltérő számokat és jelleget mutatott fel.[48] Elliot A. M. az USA-ra vonatkozólag mutatta ki azt, hogy a 25 000-en aluli lakosú, ún. kisvárosokban kisebb bűnözés mutatkozik, mint falun.[49] Hasonló megállapításokhoz vezetnek, vagy legalábbis a korábbi tételek megdönthetetlenségébe vetett hit aláásására alkalmasak az alábbi — különféle államok adataiból összeválogatott — bűnözési statisztikák is:

A 100 000 lakosra eső feljelentések tekintetében 1953-ban Ausztriában — az osztrák rendőrségi statisztika kimutatása szerint[50] — nem Bécs, mint az ország legnagyobb lakosszámú és legforgalmasabb világvárosa vezetett, hanem Salzburg. Salzburgban 1137 feljelentés esett 100 000 lakosra, Stájerországban 811, Tirolban 727, Vorarlbergben 706. Ezek után következik csak Bécs 697 feljelentéssel. Ez azt mutatja, hogy a bűnözés terén több falusi körzet túlszárnyalta 1953-ban nemcsak a kis- és középvárosokat, hanem még Bécset is.

Az NSZK 1961. évi rendőrségi bűnözés statisztikája[51] az elkövetési helyek szerint százalékos bontásban ugyancsak azt mutatja, hogy a falusi bűnözés egyre nő. Itt ugyanis a nagyváros 47,4%-a mellett a középváros 18,9%-al, a kisváros 11,8%-al, a falu viszont 21,7%-al van képviselve (az ismeretlen helyen történt bűncselekmények 0,2%-ot tettek ki).

Dánia 1947. évi bűnözési statisztikája azt mutatja,[52] hogy a falun elkövetett bűncselekmények 71,1%-a irányult vagyon ellen. Ez is azt látszik igazolni, hogy a vagyon elleni bűnözés — amely azelőtt kizárólagosan a nagyvárosokra volt jellemző — erősen előtérbe került falun is.

Egy az 1923—27 évek statisztikai anyagát magábanfoglaló holland táblázatból[53] egyfelől az a megállapítás vonható le, hogy a főváros Amszterdam és további 4 holland város bűnözési viszonyai között számottevő eltérés egyetlen bűncselekményfajta vonatkozásában sem észlelhető, másfelől pedig az, hogy több vagyon elleni bűncselekménynél — így pl. a lopásnál, sikkasztásnál és csalásnál — a falu adatai nem sokkal alacsonyabbak a városokénál.

Végül az USA 1937. évi rendőrségi statisztikája[54] — város és falu szerinti bontásban — ugyancsak arra mutat, hogy a falusi bűnözés struktúrájában változás következett be. Így nemcsak a gyilkosságok, emberölések, testi sértések és erőszakos nemi közösülések százalékos arányszáma nagyobb — az ott elkövetett összes bűncselekmények százalékában szemlélve — falun, mint városokban, hanem még a betöréseké is; a rablásoknál teljesen azonos a százalékarány, a lopásoknál pedik kb. 7%-al van csak túlsúlyban a város.

Ezen és más hasonló statisztikák adatai alapján jutott számos szerző arra a megállapításra, hogy a városi életforma terjedésével a falu bűnözése is erősen növekszik, sőt hogy a közlekedés és a hírközlés modern eszközeinek széleskörű alkalmazásbavételével a város és a falu közti bűnözési különbség el

[45] Suherland im.-ben fejti ki ezt.
[46] Sorokin—Zimmermann im.-ben részletesen tárgyalják e kérdést.
[47] Lásd: Seelig E.: Lehrbuch der Kriminologie. — Nürnberg. 1951.
[48] Radzinowicz L.: Criminality by size-groups of communities. — Journal of Criminal Law, Criminology and Police Sciencel 1947.
[49] Elliot A. M.: Delibquent behavior of people. című tanulmány a Mc Lung Lee A.: Reading in sociology. — New York. 1960. kötetben.
[50] Röck E.: az ausztriai bűnözés intenzitása és szerkezete az 1953—60. években. Megjelent az „Öffentliche Sicherheit" 1962. évi 8. számában.
[51] Holle R. idézett tanulmánya a „Die Polizei" 1962. évi 8. számában.
[52] Hentig v. H.: im.
[53] Hentig v. H.: im.
[54] Hentig v. H.: im.

fog tűnni. Svédországban és Franciaországban egyes kutatók erre az álláspontra jutottak el.[55] Az USA-ra vonatkozólag az FBI jelentése írja, hogy az utóbbi években a falusi bűnözés — aránylagosan szemlélve — jóval nagyobb mértékben emelkedett, mint a városi bűnözés:[56] az utóbbi 10 évben pl. a falusi betörések számának emelkedése a városi betörések emelkedésének kétszeresét teszi ki; Virginia államban az 1917—28. években a városi betörések száma 25%-al, míg a falusiaké 300%-al nőtt. Lengyelország 1960. évi bűnözési statisztikájában[57] is az tűnik ki, hogy míg a bűnözés 1960-ban — az 1959. évhez viszonyítva — a fővárosban, Varsóban csupán 0,7%-al nőtt, addig Varsó-megyében ez a növekedés 12,6%-ot tett ki és más megyékben is 12,3, 13,4, sőt 17,5%-os emelkedés mutatkozott. — Más szerzők az urbanizáció és a bűnözés közötti szoros összefüggést tagadják. Így pl. Bader professzor szerint,[58] ha át is veszi a falu a városi élet civilizációs vívmányait, ha a régi falusi szokások és a patriarchális család-formák fokozatosan meg is szűnnek és teret nyernek falun is a mai kor új szórakozásai, akkor sem fog a falu bűnözése olyan nagyra nőni, mint a városé. Ezt azzal indokolja, hogy a hagyományos törvénytisztelet valamint a magántulajdon megbecsülésének szelleme még sokáig élni fog falun. Finnországban is erre az álláspontra jutottak egyes kutatók és néhány szerző az USA-ban is ezt állapította meg.[59] Végül utalnak egyesek arra, hogy a falu és a városok közötti összehasonlítások vonatkozásában figyelembe kell venni azt, hogy a nagyvárosoknál újabban decentralizációs folyamat indult meg, melynek folytán egymás után alakulnak ki a peremvárosok illetve valamely nagyváros vonzási körébe tartozó, de onnan távolabb eső települések (ez utóbbi, ún. „alvó városokból" az emberek nagyvárosi munkahelyükre saját vagy közforgalmú járművel járnak be). Így a falu és a város közötti tiszta különbségtétel lehetősége egyre csökken.[60]

Hazai viszonylatban Hacker Ervin és Schneller Károly[61] folytattak földrajzi szempontokat is figyelembevevő bűnözési statisztikai vizsgálatokat. Hacker pl. feldolgozta az 1924—28-as évek bűnözését térségek szerinti százalékos megoszlás és a 100 000 — 12 éven felüli — egyénre az elkövetési hely térsége szerint eső elítéltek arányszámának megfelelő bontásban.[62] Ezek a vizsgálatok azonban elszigetelt jelenségek, mert Magyarországon a bűnözési statisztika földrajzi megoszlás szerinti tudományos feldolgozása nem volt és jelenleg sem szokásos. Ennek főoka nyilván az, hogy hazánk területén nem élnek olyan különleges népcsoportok, amelyek sajátos tulajdonságai és szokásai alapján a bűnözésükkel kapcsolatos jelentős eltérésekre lehetne számítani. Ugyanígy — a szocialista ipar- és városfejlesztés megindulásáig — legfeljebb Budapest és a vidék között volt értelme térségek szerinti bűnözési összehasonlításokat eszközölni. A vidéki városok bűnözési adottságai ugyanis — kiterjedtebb területük és nagyobb lakosságszámuk ellenére is — alig különböztek a nem-városi körzetek ily szempontból jelentőséggel bíró körülményeitől. Hacker E. említett kriminálstatisztikai műve is azt igazolja, hogy ebben az időben Magyarországon a községek és a különféle nagyságú és közigazgatási jogállású vidéki városok bűnözése között lényeges különbség nem észlelhető.

A hazánk szocialista társadalmi átalakulása során történt nagyarányú iparosítás és városfejlesztés következtében ma már indokolt, sőt szükséges is az, hogy az egyes területeken vagy térbeli alakulatoknál mutatkozó bűnözési adatok összehasonlítására és oknyomozó elemzésére tudományos igényű feldolgozásokat végezzünk. Az ily irányú — akár átfogó jellegű, akár pedig bizonyos területre vagy kutatási szempontra korlátozott, monografikus — vizsgálatok és tanulmányok nemcsak a szocialista társadalmi és gazdasági átalakulásnak a bűnözésre gyakorolt hatását fogják majd tanulságosan megvilágítani, hanem a gyakorlati büntetőpolitika szempontjából is értékesek lesznek. Az ilyen vizsgálat ugyanis — ha azt nemcsak az adatok mechanikus egybevetésével, hanem az azok mögött rejlő társadalmi jelenségek és összefüggések mélyreható elemzésével folytatják — nemcsak a kutatás körébe vont terület vagy térség bűnözési sajátosságait állapíthatja meg, hanem fontos következtetéseket vonhat le az ott működő bűnüldöző szervek eredményessége vonatkozásában is. Ha pedig a vizsgálat a bűnözés megelőzésében szerepet játszó intézmények és eszközök helyi adottságai és a bűnözési adatok között is összehasonlító tanulmányokat folytat, úgy a bűnüldözési intenzitás vizsgálatán túlmenően rámutathat még esetleg a szükséges bűnözés-megelőző intézkedésekre is. Mindezek azt az álláspontot támasztják alá, hogy hazai viszonylatban is hasznos lenne megkezdenünk a bűnözés földrajzi kriminálstatisztikai és kriminálszociológiai vizsgálatokat.

Heller Farkas Tamás

[55] Sutherland im.-ben hivatkozik erre.

[56] Clinard B. M. im.-ben hozza fel ezeket az adatokat.

[57] Lengyelország 1960. évi bűnözési statisztikája. — Megjelent a Rendőrségi Szemle Külföldi Figyelője 1962. évi 1. sz.-ban.

[58] Bader K.: im.

[59] Burrows N.: Criminal Statistics. — Iowa. 1930.

[60] Részletesen foglalkoznak ezzel a jelenséggel: Erikcsen G. E.: Urban behavior. — New York. 1954., Washington D. C.: The structure and growth of residential neighborhoods, in American cities. — American Journal of Sociology. 1943. I., Futtermann R. A.: The future of out cities. — New York. 1961.

[61] Schneller K.: Kriminalitásunk alakulása terület szerint — Budapest., 1961.

[62] Hacker E.: Budapest hatása a kriminalitásra. — Bpest., 1931.

A munkajogi jogérvényesítési határidők egyes külföldi szocialista jogrendszerekben

A munkajogi jogérvényesítési határidők kérdése sok vita tárgya volt már nemcsak nálunk, de külföldön is. A probléma csaknem állandóan napirenden van. Így a legújabb hazai irodalom köréből utalunk *Rudolf Lóránt:* „Az elévülés" című monográfiájának negyedik fejezetére,[1] *Weltner Andor:* „A jogérvényesítés határideje a munkajogban" című legutóbb megjelent tanulmányára,[2] az idevonatkozó kodifikációs munkálatok közül pedig a munkaügyi viták elintézésének új

[1] Budapest, 1961. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 254. old.

[2] Jogtudományi Közlöny, 1963. 6. sz. 313—324. old.

szabályozásáról szóló tervezetre, amely e kérdéssel szintén szorosan kapcsolatos.[3]

Úgy véljük, helyénvaló, ha e kérdést a külföldi szocialista jogszabályokon keresztül is megvizsgáljuk, mert a szocialista államok jogrendszereinek összehasonlítása bármely részletkérdésben is gyümölcsöző lehet. Ezért az alábbiakban mindenekelőtt az egyes szocialista államok idevonatkozó jogszabályalkotásait kívánjuk ismertetni, majd ennek alapján néhány elvi következtetést fogunk levonni.

I. A szocialista államok munkajogi jogszabályalkotásának a jogérvényesítési határidőkre vonatkozó rendelkezései

1. Szovjetunió. A Szovjetunióban az első munkaügyi jogszabályalkotások a munkajogi igények érvényesítésének határidejét nem szabályozták. Az OSZFSZK-nak sem az 1918. évi, sem az 1922. évi Munka Törvénykönyve idevonatkozóan rendelkezéseket nem tartalmazott. A 3 éves polgári jogi keresetelévülési időt alkalmazták a munkaügyi vitákban is, ez a viszonylag hosszú elévülési idő azonban megfelelő korlátozás nélkül sem az egyeztető bizottsági, sem a bírósági eljárásban nem volt megfelelő.

Az első jogszabály, amely a munkaviszonyok sajátos jellegét szem előtt tartva határidőket állapított meg a munkajogi igények érvényesítésére, a Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottsága és a Népbiztosok Tanácsa által 1928. augusztus 29-én jóváhagyott szabályzat volt, amely a munkaügyi viták egyeztető bizottsági és bírósági elbírálásának rendjét szabályozta. Ez a szabályzat a vitás munkaügyi igények érvényesítésére 14 naptól 3 hónapig terjedő keresetelévülési időket vezetett be. Ennek alapján a szövetségi köztársaságok munka törvénykönyveit több olyan szakasszal egészítették ki, amelyek rövid jogérvényesítési határidőket állapítottak meg. Így pl. az OSZFSZK Munka Törvénykönyve 93[3] cikke a következő jogérvényesítési határidőket állapította meg: *a)* az elbocsátással és a munkabérből, valamint más, a dolgozónak járó összegekből történő levonásokkal kapcsolatos ügyekben 14 nap, *b)* a túlóradíjjal kapcsolatos ügyekben 1 hónap, *c)* az összes többi ügyekben 3 hónap.[4]

A Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje Elnökségének a munkaügyi viták elbírálása rendjéről szóló 1957. évi január 31-i törvényerejű rendeletével jóváhagyott szabályzat a keresetelévülési határidőket nem szabályozta, hanem csak azokat a határidőket állapította meg, amelyeken belül a dolgozó a munkaügyi vitákat elbíráló bizottság határozatait a gyári szakszervezeti bizottságnál megfellebbezheti, illetőleg amelyeken belül a dolgozó a gyári szakszervezeti bizottsághoz fordulhat abban az esetben, ha a munkaügyi vitákat elbíráló bizottságnak a felek között egyezséget létrehoznia nem sikerült, továbbá amelyeken belül a dolgozó vagy a vállalat vezetősége a bírósághoz fordulhat abban az esetben, ha a gyári szakszervezeti bizottság határozatával nem ért egyet. A szabályzat mindezekben az esetekben 10 napos határidőt állapít meg, amelyek azonban nem keresetelévülési, hanem eljárási határidők.[5]

A Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje Elnökségének említett törvényerejű rendelete alapján a szövetségi köztársaságokban törvényerejű rendeleteket bocsátottak ki a köztársasági munkatörvénykönyvek megfelelő módosításáról. Így az OSZFSZK Legfelsőbb Szovjetjének Elnöksége 1958. január 31-én törvényerejű rendeletet fogadott el az OSZFSZK Munka Törvénykönyvének módosításáról és ezzel kapcsolatban a munka törvénykönyvének a jogérvényesítési határidőkre vonatkozó szakaszait is hatályon kívül helyezte. Röviddel ezután az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Szovjetjének Elnöksége 1958. szeptember 24. napján kelt törvényerejű rendeletével a munkaügyi vitákra nézve kétféle keresetelévülési határidőt, éspedig 1 hónapot és 3 hónapot állapított meg.

A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnöksége 1959. január 27. napján határozatot hozott azoknak a személyeknek a munkaügyi vitái elintézése rendjéről, akiket a munkából a vezetőség kezdeményezése alapján a gyári-üzemi, illetőleg helyi szakszervezeti bizottság hozzájárulásával bocsátottak el. Ez a szabályzat nem állapít meg a kereset elévülésére határidőt, ami a panasznak a munkaügyi vita elintézésére hivatott egyeztető bizottsághoz való benyújtását megelőzően lejárt követelések érvényesíthetőségére nézve különböző állásfoglalások forrása lett.[5/a]

A Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok munkaügyi törvényei alapelveinek 1959. évi tervezete a munkajogi igények érvényesítésének határidejére vonatkozóan szintén nem állapít meg rendelkezéseket. Ezért az irodalomban az a nézet jutott kifejezésre, hogy a kérdés fontosságára tekintettel a jogérvényesítési határidőket az alapelveknek kellene meghatározniok, éspedig olyan módon, hogy ezektől a köztársasági jogszabályalkotásokban ne lehessen eltérni. Így *Svejcer D. V.*[6] az ukrán megoldást tartja helyesnek, és azt javasolja, hogy egy hónapos jogérvényesítési határidő legyen érvényes a munkába való visszahelyezéssel és a fegyelmi büntetések kiszabásával kapcsolatban keletkezett vitákban, 3 hónapos határidő minden más vitában.

2. Bulgária. Az 1951. november 13-án közzétett Munka Törvénykönyvének 83. §-a[7] úgy rendelkezik, hogy a munkajogviszonyból származó követelési jog érvényesítése 3 év alatt évül el attól a naptól számítva, amikor a kereseti jog megnyílt. Ezt a rendelkezést módosította az 1957. november 15-i törvény,[8] amely a Munka Törvénykönyve egyéb rendelkezéseinek módosításával összefüggésben többek között az említett törvénykönyv 83. §-át azzal a további rendelkezéssel egészítette ki, hogy a túlmunka díjazásával, az elbocsátással és a Munka Törvénykönyve 130. § d) pontja szerinti fegyelmi büntetés

[3] A jogszabálytervezet a Munkaügyi Közlöny 1963. évi 8–9. számának és a Munka 1963. évi 5. számának mellékleteként jelent meg. A tervezet megvitatásáról szóló ismertetést lásd: Máltás György–Trócsányi László: A munkaügyi viták elintézésének új szabályozása. Jogtudományi Közlöny 1963. évi 7. sz. 410–413. old.

[4] Alekszandrov, N. G.: A szovjet munkajog, Bp. 1953. 269. old.

[5] Svejcer, D. V.: A munkaügyi viták-ban alkalmazandó keresetelévülésről. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1959. 11. sz. 105. old.

[5/a] Alekszandrov, N. G.: A szovjet demokrácia további fejlődése és a munkajog egyes kérdései. Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo 1961. 3. sz. 48. és köv. old.

[6] Svejcer i. m. 108. old.

[7] Izvesztija, 1951. november 13-i 91. sz.

[8] Izvesztija, 1957. november 15-i 92. sz.

(alacsonyabb munkakörbe helyezés) hatálytalanításával kapcsolatos igények egy év alatt évülnek el (47. §). Ezek a határidők az irodalom álláspontja szerint is elévülési idők.[9]

Ebben a keretben bocsátotta ki a Minisztertanács 1958. február 25. napján kelt 30. sz. határozatát, amely a munkaügyi viták elintézése szabályainak jóváhagyásáról rendelkezik.[10] E határozat értelmében a munkaügyi vitákban eljáró szerveknél a kérelmeket a következő határidőkön belül kell benyújtani: *a)* 2 héten belül a dolgozó által okozott kár megtérítésével kapcsolatos vitákban, ha a panaszos a vállalat vezetősége; *b)* 1 éven belül a túlmunka díjazásával, az elbocsátás és az alacsonyabb munkakörbe helyezés hatálytalanításával kapcsolatos munkaügyi vitákban; *c)* 3 éven belül az összes egyéb esetekben.

A határidők folyása az elbocsátás vagy az alacsonyabb munkakörbe helyezés hatálytalanításánál azon a napon kezdődik, amikor a dolgozó megkapta az erről szóló értesítést, minden más esetben, amikor a vita tárgyát képező jog keletkezett.

3. Csehszlovákia. A jelenlegi jogszabályok a munkajogi igények érvényesítésére külön határidőt nem szabnak meg. Ezért kisegítően a 3 éves polgári jogi elévülési idő irányadó, hacsak eltérő rendelkezés nincsen. Sajátos rendelkezés csak a munkaviszony idő előtti jogosulatlan felbontásából származó igényekre vonatkozóan nyert megállapítást, amelyeket az idevonatkozó jogszabályok szerint (Optk. 1162. §, 244/1922. Sb. sz. törvény 23. §-a, 154/1934. Sb. sz. törvény 40. §-a) 6 hónapon belül kell érvényesíteni, különben a jog elenyészik.[11] A dolgozó az üzemi balesetre és foglalkozási betegségre alapított kárigényét a vállalattal szemben az 58/1956. Sb. sz. törvény 7.§-a szerint 6 hónap alatt köteles érvényesíteni attól a naptól számítva, amikor megtudta, milyen kára keletkezett és azért ki tartozik felelősséggel, legkésőbb azonban a kár bekövetkezésétől számított 3 éven belül. A vállalat viszont a kárigényt a dolgozóval szemben a 71/1958. Sb. sz. törvény 12. §-a értelmében attól a naptól számított 1 hónap alatt köteles érvényesíteni, amikor a kárról és a károkozó személyről tudomást szerzett, legkésőbb azonban 3 éven belül.[12]

A Munka Törvénykönyvének 1963 januárjában közzétett tervezete a 312—319. cikkekben részletes szabályokat tartalmaz a munkajogi igények elévülésére vonatkozóan. A tervezet szerint az igények 1 év alatt évülnek el, amennyiben a törvény eltérően nem rendelkezik. Ha nem üzemi baleset, vagy foglalkozási betegség okozta kár megtérítéséről van szó, az igény legkésőbb 3 év alatt évül el, attól a naptól számítva, amikor a károkozó esemény bekövekezett, ha pedig olyan szándékos bűncselekménnyel okozott kárról van szó, amelyből az elkövetőnek vagyoni előnye származott, az igény a károkozó esemény bekövetkezésétől számított 10 év alatt évül el. Nem szenved változást az az eddigi szabály, hogy a vállalat a kártérítési követelést egy hónapon belül köteles közölni a dolgozóval attól a naptól számítva, amikor a kárról és a károkozó személyéről tudomást szerzett.

4. Lengyelország. A lengyel jogban a munkajogi igények elévülésére vonatkozóan csaknem kivétel nélkül 1945 előtti szabályok érvényesek. Így a munkások munkaszerződéséről szóló 1928. március 16-i köztársasági elnöki rendelet 20. §-a és a szellemi foglalkozásúak tekintetében az ugyanezen a napon kibocsátott rendelet 41. §-a rendelkezik, amelyek szerint a munkaviszony felmondásával kapcsolatos igények 6 hó alatt évülnek el.[13] A munkaviszony megszűnése esetében a munkaviszonyból származó igényeket mindkét fél egy éven belül érvényesítheti.[14] További szabály, hogy a munkabérkövetelések általában 3 év alatt évülnek el.[15]

Az újabb jogszabályok közül az egyeztető bizottságokról szóló 1954. február 24. napján kelt 35. sz. tvr. 6. cikkének 1. bekezdése[16] úgy rendelkezik, hogy a munkaviszony megszüntetésével kapcsolatos ügyekben az erről szóló értesítés átvételétől számított 14 nap elteltével, túlóra díjazásával kapcsolatos ügyekben az elszámolási időponttól számított 1 hó elteltével, egyéb ügyekben a vitát megalapozó körülményekről való tudomásszerzéstől számított 3 hó elteltével nem lehet indítvánnyal az egyeztető bizottsághoz fordulni. Különösen indokolt esetekben azonban kimentésnek van helye.[17]

Ezt követően 1956-ban a Szakszervezetek Központi Tanácsa az egyeztető bizottságokról szóló új jogszabálytervezetet bocsátott megvitatás alá, amely az igényeknek az egyeztető bizottsághoz való benyújtására 3 éves jogvesztő határidőt akart megállapítani (ez a kötelmi törvény 284. cikkében említett elévülési időnek felelt volna meg.[18] E tervezetből tudomásunk szerint, jogszabály nem lett, az egyeztető bizottságok szervezetének és munkájának kérdése azonban továbbra is napirenden maradt.[19]

5. Német Demokratikus Köztársaság. Az 1961. április 12. napján kelt Munka Törvénykönyve 60. §-a szerint[20] a dolgozó által érvényesített munkabér és kártérítési követelések, úgyszintén a vállalat által valamely összeg visszafizetése iránt támasztott követelés elévülési ideje 2 év, amennyiben különleges szabályok másképp nem rendelkeznek. A határidő annak az évnek a végével veszi kezdetét, amelyben az igény keletkezett. A Munka Törvénykönyve 115. §-a pedig úgy rendelkezik, hogy a dolgozó anyagi felelősségét a kár és a károkozó ismertté válásától számított 3 hónapon belül, legkésőbb azonban a kár bekövetkezésétől számított 2 éven belül kell az egyeztető bizottságnál

[9] Hrisztov, N.: Az elévülés és a jogvesztő határidő lényege és érvénye. Pravna Miszl, 1959. 2. sz. 25—41. old.

[10] Izvesztija, 1958. február 28-i 17. sz.

[11] Ez prekluzív határidő, ld. Pavlátová, J.: A munkaviszonyból származó igények érvényesítésének határidői. Práce a mzda, 1961. 5. sz. 234—235. old.

[12] Vö. Hrivnák, J.: Az alkalmazottakra a munkaviszonyból származó kötelezettségek megszegésével okozott kárért háruló felelősség új szabályozása. Právny Obzor, 1959. 6. sz. 364—365. old.

[13] Prawo Pracy, I. köt. Varsó, 1956. 72. ill. 249. old.

[14] Az 1933. október 27-i kötelmi törvény 473. §-a, Prawo Pracy, I. kötet, Varsó, 1956. 275. old.

[15] Kötelmi törvény 284. cikke, Prawo Pracy, I. köt. Varsó, 1956. 275. old.

[16] Dziennik Ustaw, 1954. március 1-i 10. sz.

[17] Ld. az 1954. április 27. napján kelt 68. sz. minisztertanácsi rendelet 32. §-át, Dziennik Ustaw, 1954. április 27-i 18. sz.

[18] Wisniewski, A.: Szükség van-e egyeztető bizottságokra? Nowe Prawo, 1956. 10. sz. 85—91. old.

[19] Jonczyk, J.: Az üzemi munkaügyi viták elintézésének kérdése a Lengyel Népköztársaságban. Arbeitsrecht, 1959. 8. sz. 243—244. old., továbbá Hasiec, N.: Az üzemi egyeztető bizottságok vizsgálatának eredményei Lubelszczyzna területén. Panstwo i Prawo, 1960. 4—5. sz. 736—750. old.

[20] Gesetzblatt der Deutschen Demokratischen Republik, I. 1961. évi 5. sz. 27. és köv. old.

érvényesíteni. Ezen kívül a Munka Törvénykönyvének 36. §-a tarthat érdeklődésre számot, amely szerint a dolgozó felmondás, azonnali hatályú elbocsátás, illetve felbontó szerződés ellen a felmondás, elbocsátás kézhezvételétől, illetve a felbontó szerződés megkötésétől számított 14 napon belül az egyeztető bizottságnál, illetve a munkaügyi bíróságnál kifogással élhet.

A 14 napi és a 3 havi határidő az irodalom álláspontja szerint[21] jogvesztő határidő, amit hivatalból kell figyelembe venni, anélkül, hogy arra annak a félnek, akinek javára szól, hivatkoznia kellene. Az egyeztető bizottságok választásának és munkájának 1961. május 21. napján kelt irányelvei[22] szerint e határidők elmulasztásának hátrányos következményei alól a kérelmező indítványra vagy hivatalból mentesíthető, ha hibáján kívül mulasztotta el a kérelem előterjesztésének határidejét.[23]

A Munka Törvénykönyvének 1961. április 12. napján kelt végrehajtási utasítása[24] a Polgári Törvénykönyv hatályát a munkaviszonyok tekintetében kifejezetten megszüntette.[25] Ennek folytán az irodalomban felmerült az a kérdés, hogy az elévülési idő lejártával a munkajogban nem szűnik-e meg maga az igény is, valamint nem kell-e az elévülést hivatalból figyelembe venni.[26] A Munka Törvénykönyve ezt a kérdést nem döntötte el, úgyszintén nem tartalmaz rendelkezést az elévülés félbeszakításáról sem.

6. Románia. A Munka Törvénykönyvének módosításáról szóló 1960. évi 226. sz. tvr.[27] újólag szabályozta a munkaügyi jogérvényesítési határidőket és ennek megfelelően a Munka Törvénykönyve 114. §-át módosította. A részletes rendelkezéseket a Minisztertanács és a Szakszervezetek Országos Tanácsa 1050. számú határozatának[28] 14. §-a tartalmazza, amely szerint a munkaügyi egyeztető bizottsághoz beadható indítványok határideje a következő: *a)* 7 napos határidőben kell az indítványt előterjeszteni azokban az esetekben, amikor a vita tárgya a munkaviszonyba való visszahelyezés; *b)* egy éves határidő alatt az olyan viták esetében, amelyek pénzbeli igényekre vonatkoznak; *c)* 30 napos határidő alatt minden más természetű vita esetében.

30 napos határidő alatt fordulhat a munkáltató az egyeztető bizottsághoz, illetőleg bírósághoz a dolgozóval szemben fennálló kárigényének érvényesítése céljából (Mt. 69[1] § új szövege).

A határidő a megtámadott intézkedés közlésétől számít, amennyiben a törvény közlési kötelezettséget ír elő. Minden más esetben a határidő azzal az időponttal kezdődik, amikor az érdekelt a vita alapját képező körülményről vagy intézkedésről értesült. Pénzbeli követeléseknél a határidő attól az időponttól kezd folyni, amelyben a szóbanforgó összeget a munkavállaló részére ki kellett volna fizetni. Ha a fél a beadási határidőt elmulasztotta, a kérés beadásával egyidejűleg igazolást is kérhet. Ha a munkaügyi egyeztető bizottság megállapítja, hogy a határidő elmulasztását alapos okok gátolták, az igazolási kérésnek helyt ad és az ügy érdemében is eljár. Ilyenkor a kérelmet kellő időben beadottnak kell tekinteni, az igazolás azonban nem szolgál az olyan személy javára, aki a határidő elmulasztását nem tudja kimenteni.[29]

Az elévülésre vonatkozóan külön rendelkezés a jogszabályban nincsen, az egy éves határidőre azonban, amely már az 1950. évi Munka Törvénykönyvében is benne volt, a Legfelsőbb Bíróság 1954. augusztus 13-i 620. számú határozata kimondotta, hogy elévülési idő.[30]

II. Néhány elvi következtetés

1. Ha a szocialista államok jogszabályalkotását vizsgáljuk, mindenekelőtt szembetűnik az a jelenség, hogy a legtöbb államban a munkajogi igények érvényesítésének egy hosszabb — rendszerint 1—3 éves — elévülési ideje ismeretes, amit vagy maga a jogszabály nevez kifejezetten elévülési időnek (pl. Bulgária, Lengyelország, Német Demokratikus Köztársaság), vagy azt a bírói gyakorlat minősíti ilyen jellegűnek (Románia). Ahol ez idő szerint ilyen általánosságban nincsen (Szovjetunió, Csehszlovákia), a munkajogi elévülési idő bevezetésére irányuló kívánalom ott is jelentkezik

2. Az elévülés kezdő időpontját illetően látszólag különböző megoldásokkal találkozunk. Így a bolgár Munka Törvénykönyve pl. úgy rendelkezik, hogy az elévülés azzal a nappal kezdődik, amikor a *kereseti jog megnyílt.* Ez annyit jelent, hogy az elévülés akkor kezdődik, amikor az alanyi jog az igény állapotába lép, tehát állami kényszer útján érvényesíthetővé válik. A Német Demokratikus Köztársaság Munka Törvénykönyve szerint az elévülési idő annak az évnek a végével veszi kezdetét, amelyben az *igény keletkezett.* A Román Munka Törvénykönyve szerint az elévülési idő azzal a nappal kezdődik, amikor a pénzbeli követelést a munkavállaló részére ki kellett volna fizetni, tehát lényegében véve akkor, amikor az *igény megnyílt.* A csehszlovák tervezet szerint az elévülés attól a naptól kezdődően folyik, amikor *a teljesítés esedékes* volt.

Mindezeknek a megoldásoknak látszólagos különbözősége mellett

[21] Kunz, T.: A határidők és a határidők elmulasztása a munkajogban. Arbeitsrecht, 1962. évi 1. sz. 19—23. old.

[22] Gesetzblatt der Deutschen Demokratischen Republik, II. 1961. évi 34. sz. 203. és köv. old.

[23] Kunz említett munkájában annak a nézetének ad kifejezést, hogy igazolásnak elévülési időnél is helye lehet. E következtetésénél a szerződésekről szóló törvény 91. §. 4. bekezdésére támaszkodik, amely szerint nyomós ok fennforgása esetén a követelés érvényesítésére az elévülési idő elteltével is lehetőség van (22. old.)

[24] Gesetzblatt der Deutschen Demokratischen Republik, I. 1961. 5. sz. 49. és köv. old.

[25] A BGB pontosan különbséget tett az elévülési idő és a prekluzív határidő között olyan irányban, hogy az előbbi az adósnak azt a jogát biztosítja, hogy a teljesítést megtagadja, de magát az igényt nem szünteti meg és azt a bíróság csak a kötelezett kifogására veszi figyelembe. Ezzel szemben a prekluzív határidő lejártának következménye az, hogy a vonatkozó jog megszűnik és így a bíróság a jog megszűnését hivatalból köteles figyelembe venni (222. §).

[26] Das Zivilrecht der Deutschen Demokratischen Republik, Berlin, Allgemeiner Teil, 361. old. Idézi Kunz 20. old.

[27] Buletinul Oficial, 1960. július 21-i 12. sz.

[28] Colecţia der Hotărîri şi Dispoziţii ale Consiliului de Miniştri al RPR. 1960. július 21-i 26. sz.

[29] Comanescu, J.: A Román Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága 22/1961. számú iránymutatásával kapcsolatos problémák. Legalitatea Populară 1961. 12. sz. 25. old.

[30] Az RNK Legfelsőbb Bíróságának 1954. aug. 13-i 620. sz. határozata, közli a: Culegere de Decizii ale Plenului şi Colegiilor Tribunalului Suprem al R. P. R. 1952—1954. Vol. 1. Bucureşti, Editura de Stat pt Literatura Juridica, 1955. 276—277. p. Vö. még Stoia C.: Megjegyzések a munkatörvénykönyv módosításáról szóló 1960. évi 266. sz. tvr-hez. (Legalitatea Populară 1960. 9. sz. 21. old.)

is közös vonás az, hogy az elévülési idő kezdetéül objektív időpontot állapítanak meg, nem pedig azt az időpontot, amikor a jogosult a jogellenes állapotról tudomást szerzett (szubjektív időpont). Ez igen lényeges, mert a különféle bizonytalanságoknak elejét tudja venni.[31]

3. Találkozunk azonban olyan megoldással is, hogy az elévülési idő a tudomásszerzés időpontjában veszi kezdetét. Így pl. a csehszlovák tervezet kimondja, hogy kártérítési igényeknél az egy éves elévülési idő azzal a nappal veszi kezdetét, amikor a károsult a kárról és a kárért felelős személyről tudomást szerzett. Ehhez azonban a javaslat hozzáfűzi, hogy amennyiben nem üzemi baleset vagy foglalkozási betegség okozta kár megtérítéséről van szó, az igény legkésőbb 3 év alatt évül el, attól a naptól számítva, amikor a *károkozó esemény bekövetkezett* és ha olyan szándékos bűncselekménnyel okozott kárról van szó, amelyből az elkövetőnek vagyoni előnye származott, az igény *a károkozó esemény bekövetkezésétől* számított 10 év alatt évül el. Ennél a megoldásnál a szubjektív és objektív elem kombinálódik, amennyiben a tudomásszerzés időpontja csak a károkozó esemény bekövetkezésétől számított bizonyos határidőkön belül hatályosulhat. A követelés tehát a tervezet szerint az esedékessé válástól számított 3, illetve 10 év elteltével mindenképpen elévül. E megoldás sajátossága egyébként az, hogy az objektív határidőn belül érvényesülő szubjektív határidő is a tervezet szerint elévülési idő, jóllehet ezt — minthogy kezdő időpontja szubjektív határidő — helyesebb eljárási jogi prekluzív határidőnek tekinteni.

4. Az elévüléssel kapcsolatban felmerül az a további kérdés, hogy azt az egyeztető bizottság (bíróság) hivatalból vagy csak kifogásra köteles figyelembe venni. Erre a jogszabályok választ nem adnak, egyedül a csehszlovák tervezet mond annyit, hogy az egyeztető bizottsági szerv vagy a bíróság az elévült igényt nem veszi figyelembe, ha az, aki az igényt kielégíteni köteles, az elévülésre nem hivatkozik (314. cikk). Ezzel szemben a tervezet szerint a prekluzióra akkor is figyelemmel kell lenni, ha az, aki az igényt kielégíteni köteles, arra nem hivatkozik (313. cikk). A csehszlovák tervezet tehát megtartja az elévülésnek és a prekluziónak azt a klasszikus fogalmi ismérvét, hogy az elévülést csak a kötelezett kifogására, a preklúziót hivatalból kell figyelembe venni. Az irodalomban újabban olyan felfogással találkozunk, hogy az elévülést hivatalból kell figyelembe venni,[32] mert a munkaszerződés mellőzhetetlen tartalma alapján fennálló követelések tekintetében nem lenne helyes megengedni azt, hogy az egyeztető bizottság vagy a bíróság csak a felek kérelme alapján vehesse figyelembe az elévülést. Ezenkívül nézetünk szerint az elévülés hivatalból történő figyelembevétele adott esetben a dolgozó védelmét is szolgálhatja.

5. A követelésnek az elévülési időn belül való érvényesítését adott esetben menthető ok akadályozhatja. Ilyenkor az elévülés nyugszik, ami azt jelenti, hogy a nyugvást előidéző körülmény az elévülési időt meghosszabbítja. Más eseteknél az elévülési idő megszakad, ami azt jelenti, hogy az elévülés meghatározott időpontban megszűnik és az elévülés a megszakadást előidéző körülmény megszűnésével újra kezdődik. Így pl. a Bolgár Munka Törvénykönyvének 142. §-a szerint a keresetnek az egyeztető bizottság elé vitele megszakítja az elévülést. Nem egyértelmű a csehszlovák tervezet idevonatkozó szövegezése. Ennek 319. cikke ugyanis akként rendelkezik, hogy ha a szervezet vagy a dolgozó igényét egyeztető bizottság vagy bíróság előtt érvényesíti és a megindított eljárást szabályszerűen folytatja, igénye az eljárás alatt nem évül el. Ez vonatkozik az olyan igényekre is, amelynek tárgyában jogerősen döntöttek és amely bíróság vagy más szerv előtt a végrehajtás szakaszában van. A szövegezésből arra lehetne következtetni, hogy a jogszabályalkotó intenciója az elévülés nyugvásának jogszabályi rögzítése volt, jóllehet aligha férhet kétség ahhoz, hogy az igény érvényesítése az elévülésnek megszakadását, nem pedig nyugvását eredményezi.

6. Elévülési időnél tehát az akadályozó körülmény az elévülés nyugvását eredményezi. Amíg az akadályozó körülmény meg nem szűnik, az elévülési idő le sem jár, tehát az igazolás fogalmilag kizárt. Az igazolás akkor jöhet szóba, ha valamely határidő már lejárt, aminél fogva utólag kell módot találni arra, hogy a jogosult az elmulasztott cselekményt pótolhassa. Éppen ezért túl általánosnak tartjuk a román Munka Törvénykönyve 124[7] cikkének azt a rendelkezését, hogy az a fél, aki a 114. §-ban írt határidők alatt (7 nap, 30 nap, 1 év) nem fordult az illetékes szervekhez, a mulasztást ezeknél a szerveknél igazolással orvosolhatja. Az igazolási kérelmet a cselekménynek határidőben teljesítését akadályozó ok megszűnésétől számított 15 nap alatt lehet benyújtani. Abban az esetben, ha meg lehet állapítani, hogy a határidőt alapos ok miatt mulasztották el, az igazolási kérelemnek helyt kell adni és az illetékes szerv az ügy érdemében eljár. Amint ugyanis a fentiekben rámutattunk, az egy éves határidő a bírói gyakorlat szerint elévülési idő és így akadályozó körülmény fennforgása esetén nem az igazolás, hanem az elévülés nyugvása az orvoslás megfelelő útja. Éppen így nézetünk szerint alapos kétség férhet a német irodalomban kifejezésre jutó annak az álláspontnak a helyességéhez, amely szerint az a felfogás, hogy igazolásnak nincs helye elévülésnél, a munkajog területét illetően meghaladottnak tekinthető.[33]

7. Már utaltunk arra, hogy a munkaügyi vitákban alkalmazandó elévülési idők viszonylag hosszúak, ami az érdekelt felek közötti viszonyokat tartósabban bizonytalanná tenné, és így viszonyaik rendezetlenségének hosszabb időn keresztül való fenntartása több komoly nehézség forrásává válhatnék. Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a hosszabb idő múlva indított eljárások rendszerint bonyolultabbak, a bizonyítékokat nehe-

[31] Rudolf, i. m. 208. old., Weltner, i. m. 319. old.: A külföldi irodalom köréből különösen Provaznik, V.: Elévülés és prekluzió. Soudce z lidu, 1958. 1–2. sz. 18–21. old.

[32] Weltner, i. m. 319. old.

[33] Kunz, i. m. 22. old.

zebb beszerezni stb.[34] Ezért a munka törvénykönyvek túlnyomó része az elévülési időn belül rövidebb-hosszabb eljárási jogi prekluzív határidőket ismer, amelyek az érvényesítendő igények jellegéhez alkalmazkodnak és 7 naptól 6 hónapig terjednek. E határidők lejártával az elmulasztott cselekmény többé joghatályosan nem teljesíthető, hacsak az érdekelt mulasztását kellő indokkal ki nem menti, azaz mulasztását nem igazolja. E záros határidőknél — szemben az elévüléssel — a határidők folyását általában semmiféle körülmény nem befolyásolja, hacsak a törvény kivételt nem tesz.[35]

A tapasztalat azt mutatja, hogy a legrövidebb záros határidőkkel az ún. alakító jellegű jognyilatkozatokkal kapcsolatos viták tekintetében találkozunk (munkaviszony megszüntetése stb.); így a román Munka Törvénykönyve 7 napot, a lengyel és a német jogszabály 14 napot állapít meg az ilyen típusú esetekre. Rövidebb határidők vannak megállapítva rendszerint a dolgozóval szembeni kárigények érvényesítésére. Az ilyen igények érvényesítésére a bolgár Munka Törvénykönyve 2 hetet, a csehszlovák és a román jogszabály 1 hónapot, a német Munka Törvénykönyve 3 hónapot állapít meg. Egyes jogszabályok rövidebb határidőt állapítanak meg a túlóra díjazásával kapcsolatos igényekre. Így pl. a lengyel jogszabály ebben a vonatkozásban 1 hónapot állapít meg. Másutt 30 napos határidővel találkozunk a nem pénzbeli szolgáltatásra irányuló igények érvényesítését illetően (Románia). Mindezekkel a példákkal csak jelezni kívánjuk azokat a vitatípusokat, amelyeknél rövidebb prekluzív határidő megállapítása indokolt nak látszik.

8. A szóbanforgó prekluzív határidőknek kezdő időpontja —, szemben az elévüléssel — a sérelemről való tudomásszerzés időpontja (szubjektív határidő). Ez írásbeli határozat kézbesítésénél az átvétel időpontja (ekkor szerez az érdekelt a sérelemről tudomást). Egyéb esetekben az az időpont, amikor az érdekelt a sérelemről más módon szerzett tudomást. A károkozáson alapuló igények érvényesítése tekintetében a német jogszabály úgy rendelkezik, hogy ennek az igénynek érvényesítési határideje akkor kezdődik, amikor a jogosult a kárról és a károkozó személyről tudomást szerzett.

A román Munka Törvénykönyve ezt a gondolatot általánosabban akként fejezi ki, hogy a határidő azzal az időponttal kezdődik, amikor az érdekelt a vitára alapot adó körülményről vagy intézkedésről értesült.

9. Arról már említést tettünk, hogy a prekluzív határidő elmulasztása igazolással orvosolható. Ide vonatkozóan egyes jogszabályok kifejezetten rendelkeznek (román, lengyel, német jogszabály). Erre annál is inkább szükség van, mert egyébként a fél elesik attól a lehetőségtől, hogy az illető cselekményt pótolhassa, vagy legalábbis idevonatkozóan bizonytalanságok származhatnak. Amint egyik korábbi tanulmányunkban[36] erre rámutattunk, a legmegfelelőbbnek az olyan szabályozás mutatkozik, amely kimondja, hogy a mulasztás következményei igazolással orvosolhatók, hacsak a jogszabály ez alól kifejezetten kivételt nem tesz.

10. Végül arról a nem elhanyagolandó szempontról kell röviden említést tenni, hogy a határidőknek azonosaknak kell lenniök, akár a munkáltató, akár a dolgozó lép fel panaszoskép. Erre a szovjet irodalomban különös nyomatékkal mutattak rá. „Aligha is találhat valaki alapot arra, hogy miért kellene a munkaszerződés feleit ebben a kérdésben egyenlőtlen helyzetbe hozni" írja Svejcer említett tanulmányában.[37] Ez a kívánalom a jogszabályokban nem jut mindig világosan kifejezésre, jóllehet találkozunk olyan jogszabályokkal, amelyek idevonatkozóan kifejezetten rendelkeznek. Így pl. a lengyel jogszabály kimondja, hogy a munkaviszony megszűnése esetén a munkaviszonyból származó igényeket *mindkét fél* egy éven belül érvényesítheti. Kifejezett szabályozásra ebben a kérdésben azért is szükség van, mert a bírói gyakorlat e téren nem mindig egyértelmű. A félreérthetetlen jogszabályi rendezés nagy mértékben járulhat hozzá ahhoz, hogy az esetleges kétségeknek e téren elejét lehessen venni.

Trócsányi László

[34] Svejcer, i. m. 107. old.
[35] Rudolf, i. m. 17. old.
[36] Trócsányi László: A határidők szabályozásának vitás kérdései a munkajogban. Munkaügyi Szemle, 1957. 8. sz. 36. old.
[37] Svejcer, i. m. 107. old.

Az illetékjogi szabályozás és a PTK összhangja

Jelen fejtegetés célja az, hogy rávilágítson egyes problémákra, amelyek a PTK életbelépésével a pénzügyi jog egy speciális területén, az illetékjogban jelentkeznek. A kitűzött feladat egyben megvonja azokat a határokat, amelyek között az illetékeztetés jogterületén — amely mai formájában még igen szerteágazó — az elaprózódás veszélye nélkül mozoghatok.

Civilista szemléletmódom indokolja, hogy munkám középpontjába a vagyonátruházási illeték szabályozásának kérdését állítsam, de az is igaz, hogy az elmélet és a gyakorlat éppen ebben a körben találja meg a legtöbb problémát.

A fő témakör mellett elöljáróban foglalkozni kívánok a 6470—52/1950. P. M. sz. rendelet — az azóta többször módosított — illetőleg kiegészített ún. illetékkódex (továbbiakban: R.) néhány olyan szakaszával, amelyek a PTK szabályaival már nem kongruálnak, s szocialista jogrendszerünk egészével is összevetve ezen szabályokat, amelyek méltán kiérdemelték, hogy jogfejlődésünk mai fokán e jogterület jogtörténeti múzeumában foglalják el helyüket.

I.

a) E témakörben elsőként kívánom említeni a R. 3. § 1. bek., illetve 16. § 4. bekezdése alapján az utóöröklléssel kapcsolatos illetékjogi szabályozást.

Az utóöröklés mint jogintézmény a feudál-kapitalista öröklési jog szülöttje. A maga idejében azt a célt kívánta szolgálni, hogy az örökhagyó még halála után is rendelkezzék vagyonával. A PTK mint antimorális és a szocialista jogfelfogással összeegyeztetlen intézményt a 645. § 1. bekezdésében lefektetett szabályozásával ezen jogintézményt kiiktatta polgári jogunkból. Szükségtelennek tartom

tehát, hogy a rendelet utóörökössel kapcsolatos szabályokat tartalmazzon.

b) Ugyancsak hasonló okokból elavultnak tartom a R. 8. § 6. bekezdésének *g)* pontját, amely taxatív felsorolást tartalmaz azokról a jogi személyekről, melyeknek vezetőségi tagjai egyszerű kezesként felelnek az általuk képviselt vagy irányított jogi személyek által be nem fizetett illetékért.

Nézetem szerint ezen rendelkezés nemcsak a jogi személyekkel kapcsolatosan kialakult szabályozást, illetve elméleti felfogásokat sérti, hanem ezen túlmenőleg ellentétben áll a munkajognak a dolgozók anyagi felelősségét rendező szabályaival is és olyan gyakorlati következményeket is vonhat maga után, amelyek konkrét formában sérthetnék a polgárok érdekeit. Ennek kifejtése azonban már jelentősen túllépné a magam elé tűzött feladat határait.

A magyar jogban is a jogi személy legfőbb kritériumának éppen azt tartják, hogy a tagok vagyona elkülönül a jogi személy vagyonától. Ezt az elméleti felfogást teszi magáévá a PTK is, amikor 76. §-ában kimondja „hogy az egyesület tartozásaiért saját vagyonával felel". Szándékosan ragadtam ki az egyesületre vonatkozó szabályozást, mert az egyesület a R. 8. § 5. bek. *g)* pontjában levő törvényi taxációban is szerepel. Nézetem szerint a rendelet ezen szabályai is idejét múlták és de lege ferenda szükséges őket felszámolni. A kérdés egyértelmű eldöntését támasztja alá az a tény, hogy a jogi személyek ma már vagy szocialista gazdálkodó, vagy pedig szocialista társadalmi szervek.

c) Befejezésül e részben még meg kívánom említeni az R. 10. §-ának 11. bekezdését, amely arról rendelkezik, hogy a nő hozománya nem tartozik a férj hagyatékához.

A hivatkozott törvényhely e rendelkezésével illetékjogi szempontból úgy vélem egyet kell érteni pusztán a „hozomány" kifejezés mint a szocialista családjogban nem létező jogintézmény „kísértetét" kívánom ehelyütt megvétózni.

A fentebb kiragadott példákkal kívántam illusztrálni, hogy a rendelet igen sok elavult szabályt foglal magában, amelyek mivel hatálytalanításuk iránt rendelkezés nem történt, elméletileg — és ez volna a jobbik eset — ma is élő jogszabályoknak számítanak.

II.

A továbbiakban a vagyonátruházási illeték szabályaival kívánok foglalkozni. Ezen szabályok érvényesülési előfeltétele, valamely polgári jogi jogügylet létrejötte. Elengedhetetlenül szükséges tehát az illetékjogi szabályozás szempontjából, hogy figyelemmel legyen a Ptk. szabályaira.

1. Az öröklési illeték szabályai közül — nézetem szerint — több problémát vet fel „a lemondással" kapcsolatos szabályozás. A lemondásra vonatkozó illetékszabályokat a rendelet 11. §-a foglalja magába. A cím ellenére itt más jogügyletre vonatkozó illetékszabályok is fellelhetők.

a) Könnyebb oldaláról közelítve meg a kérdést először a R. 11. §-ának 2., illetve 4. bekezdését veszszük szemügyre. Nézetem szerint a PTK miniszteri indokolásának arra vonatkozó „látnoki aggályait", hogy a gyakorlat (bírói, közjegyzői gyakorlatot ért alatta), a lemondás kifejezést más tartalommal használja, mint amivel fennálló jogunk e kifejezést kitölti, itt lelhetjük fel törvényi megfogalmazásban. Ugyanis a 4. bekezdés arról rendelkezik, hogy a visszautasítás esetén azon személy terhére, aki a ráeső örökséget ellenérték nélkül visszautasítja, illetéket kiszabni nem lehet.

A 11. § 2. bekezdés pedig azt rendeli el, hogy aki a ráeső örökségről ingyenesen lemond, annak terhére szintén nem lehet illetékeket kiszabni.

Nézetem szerint a 2. bekezdés ugyanúgy a visszautasításra vonatkozó illetékszabályokat tartalmazza, mint a 4. bekezdés. Úgy vélem ezen állásfoglalásom alátámasztására elegendő elméleti bizonyítékként csak annyit felhozni, hogy a PTK szabályozása értelmében a visszautasítás mindig a hagyaték megnyílása után, a lemondás pedig még a hagyaték megnyílása előtt lehetséges.

A teljesség kedvéért rögzíteni kívánom, hogy a magam részéről a 2. bekezdés megfogalmazását mutatis-mutandis szerencsésebbnek tartom.

b) Álláspontom szerint már nem ilyen egyszerű elméleti problémát rejt magában a 11. § 1. bekezdése, amelyben lényegében arról van szó, hogy az állampolgár egy ugyanazon ingatlan tulajdonának megszerzéséért kétszer fizet illetéket.

Megfizeti az illetéket egyszer, amikor a visszterhes jogügylet létrejön és megfizeti az illetéket a rendelet szavaival élve az örökség megnyílta pillanatában, mégpedig az átruházó és az örökhagyó közötti rokonsági viszonynak megfelelően.

Nézetem szerint ez a rendelkezés amorális és egy szocialista államban, ahol az állami bevételek főforrását nem az adók és az illetékek, hanem a termelés területén létrejött társadalmi tiszta jövedelem egy részének elvonása (forgalmi adó) képezi, hatályban tartása nem indokolt.

A PTK hatálybalépése előtt még meg volt a rendelkezés jogpolitikai indoka, bizonyos preventív hatást fejthetett volna ki az ún. „reménvvásár"-ral kapcsolaban. Ma azonban a PTK 660. §-ában foglaltakra figyelemmel a rendelet ezt a szabályát is idejétmúltnak kell minősíteni és egy esetleges jogszabályrendezés esetén feltétlenül revízió alá veendő.

c) Elméleti szempontból kívánom még felvetni a következő kérdést. Ugyancsak a R. 11. § 1. bekezdésének utolsó fordulatával kapcsolatban, amely így szól: „A leendő örökhagyóval szemben visszteher melletti lemondás pedig, mint a visszteher ajándékozása esik illeték alá".

Lehet-e a lemondás visszterhes? pontosabban, van-e visszteher a lemondásnál?

Nézetem szerint a lemondás esetében soha nem lehet olyan értelemben visszteherről beszélni, mint a klasszikus vagyonátruházási szerződések — adásvétel, csere — esetében. Lényegében itt arról van szó, hogy a lemondó fél kielégítést kap, megkapja örökrészét, ennek fejében írásbeli biztosítékot ad az örökhagyónak, hogy neki a hagyatéki vagyonból semminemű követelése nincs.

2. A továbbiakban az ún. nevesített szerződésekkel kapcsolatos il-

letékjogi szabályokat vesszük szemügyre.

a) A R. 13. § 2. bekezdése expressis verbis kimondja, hogy az illetékfizetési kötelezettség szempontjából ingatlan ajándékozás esetében „közömbös az, hogy a jogügyletről állítottak-e ki okiratot, vagy sem".

Ugyanakkor a jelen bekezdés következő fordulatában a jogalkotó úgy rendelkezik, hogy ingó ajándékozás csak abban az esetben esik illetékfizetési kötelezettség alá, ha azt a szerződő felek okiratba foglalták.

Ezzel szemben a PTK 579. § 2. bekezdése következőképpen rendezi a kérdést: „ingatlan ajándékozás érvényességéhez a szerződés írásba foglalása szükséges". — Nyilvánvalóan azzal a szándékkal, hogy az ügyfelek viszonylatában rendszerint nagy értékű, így az ügyletkötők szempontjából nagy jelentőséggel bíró szerződéseket fokozott védelemben részesítse.

A R. tehát a polgári jogi szabályozást tótágast állította és ott veszi figyelembe az írásbeliséget, ahol a polgári törvénykönyv a szóbeli szerződést is lehetővé teszi.

Úgy véljük, a R. fenti szabályozása nem az állampolgárok, hanem az államkincstár szempontjait kívánta érvényre juttatni.

Ezzel kapcsolatban felmerül a kérdés, jogosult-e a R. mint alacsonyabbrendű jogforrás a PTK rendelkezéseit megváltoztatni? Nézetünk szerint itt egyértelműen csak nemleges válasz adható. De a nemleges választ támasztja alá magának a rendeletnek 3. § 3. bekezdés *a)* pontjában levő szabálya is: „Az államnak az ajándékozási illetékhez való joga megnyílik, a belföldi ingatlan ajándékozásánál az ajándékozási jogügylet megkötésekor."

Szembeötlő az ellentét a R. 13. § 2. bek. és a 3. § 3. bekezdésének *a)* pontja között.

Azt pedig, hogy egy polgári jogi jogügyletet mikor kell megkötöttnek tekinteni, egyedül a PTK jogosult rendezni. A PTK pedig ingatlan ajándékozás esetén kogens szabályként mondja ki az írásbeli formát.

b) Látszatra hasonló problémák merülnek fel a rendelet 17. § 3. bekezdésével kapcsolatban. A kérdés tárgyalását lényegesen leegyszerűsíti a közelmúltban napvilágot látott 17. § 3. bekezdését megváltoztató 1/1963. P. M. sz. rendelet 5. §-a, amely úgy szabályozza a kérdést, hogy „a szóbeli visszterhes vagyonátruházási szerződés után csak akkor kell illetéket fizetni, ha a szerző fél azt továbbruházza".

Figyelembe véve a PTK rendelkezéseit elképzelhető polgári jogilag érvényes szóbeli visszterhes vagyontátruházási jogügylet is.

Nevezetesen pl. ilyen: az olyan tartási szerződések esete, amikor a tartási szolgáltatások ellenértékeképpen valamely ingatlan szerepel a szerződésben.

A PTK a szerződés megkötésénél általánosságban a szerződési formaszabadság elvét teszi alapszabállyá. Éppen a formaszabadság elvére tekintettel rendezi a PTK külön az egyes nevesített szerződéseknél — így a vétel, csere és ajándék esetében, ha a szerződés tárgya ingatlan — az írásbeli kötelező formát. Így tehát — figyelemmel a fenti példára — az egyes szóban történő visszterhes ingatlan vagyonátruházási jogügylet után is elvi szempontból sem kifogásolható a visszterhes-vagyonátruházási illeték kiszabása.

Magunk is érezzük, hogy e kérdés elméleti szempontból való eldöntése nem teljes — ugyanis a szóbeli ingatlan adásvétel és csereszerződések esetében a kérdés elméletileg nyitott — de nem szabad megfeledkeznünk arról a körülményről, hogy az illetékelven esne csorba az esetben, ha a szóbeli ingatlan adásvételi szerződések esetében a vevő fél illetékfizetési kötelezettségének teljesítése nélkül ruházhatná tovább az ingatlant egy újabb szerző félnek. Amíg az illetékelv létjogosultságát elismerjük — és a társadalmi fejlődésünk mai fokán szükséges azt elismernünk — addig elő kell segíteni az elv gyakorlati érvényesülését is.

Az idevágó szabályozás, ma már tehát az 1/1963. P. M. sz. rendelet 5. §-a helyesnek mondható, éppen azért, mert visszterhes vagyonátruházásról — s nem adás-vételről beszél. Ezen szabályozást a polgári jogi szabályokhoz viszonyítva, mint speciális törvényi rendelkezést kell elméleti szempontból felfogni. Nézetem szerint a még esetlegesen felmerülő elméleti aggályokat is eloszlatná ebben a kérdésben egy olyan törvényi fikció, amely kimondaná, hogy illetékkötelezettség szempontjából a szóban megkötött ingatlanvagyonátruházási szerződéseket, ha a szerző fél a szerzett ingatlant továbbruházza, úgy kell tekinteni, mintha azok írásban jöttek volna létre. Nem volna helyes a kérdés eldöntésénél arra a merev elméleti álláspontra helyezkedni, hogy az ingatlan adásvételi szerződés ügyfelei, mivel nem tartották be a PTK által előírt írásbeli formát, jogügyletük érvénytelen. Ez ugyanis gyakorlati szempontból azt eredményezné, hogy mentesülne az illetékfizetési kötelezettség alól.

III.

A rendelet 16. §-ával kapcsolatban nem a polgári jog és a hatályos illetékjogi szabályozás komplex hatásáról, hanem a R.-nek a családi joggal való kapcsolatáról van szó.

A R. 16. §-a az ún. „illetékfizetési kulcstáblázatot" foglalja magában. A kulcstáblázat felépítése két tényezőn nyugszik. Az egyik az örökösnek, illetőleg a megajándékozottnak az örökhagyóval, illetve az ajándékozóval fennálló családi kapcsolata. A másik tényező, amely az alkalmazandó kulcs nagyságát állapítja meg, az ajándék, illetve az örökség értéke.

A családi kapcsolatra tekintettel a R. 16. §-ában I—III. terjedő csoportokat állít fel a jogalkotó.

Tisztában vagyunk azzal, hogy bármely csoportosítás — éppen a csoportosítás szubjektív volta miatt — bírálata hálás feladatok közé tartozik. Hiszen könnyű egy csoportosítással egy másikat szembeállítani és ezen keresztül bizonyítani egy meglevő csoportosítás helyes vagy helytelen voltát. Éppen erre való tekintettel le kívánjuk szögezni, hogy a magunk részéről nem kívánunk a R. 16. §-ában megállapított csoportok, illetőleg kulcsok helyességével polemizálni. A 16. §-sal kapcsolatban tisztán egyetlen személy státusát kívánjuk vitatni, nevezetesen a mostohagyermek, illetve annak leszármazójának kedvezményes helyzetét. A mostohagyermek és a mostoha-szülő egymáshoz való kapcsolata jogilag sógorság. Ugyanilyen sógorság

áll azonban fenn az após, illetőleg a vő viszonylatában. Mégis a mostohagyermek a 16. § szerint az I. fizetési csoportba tartozik, míg az esetlegesen megajándékozott após, vagy anyós a III. csoportba. Nyilvánvaló tehát, hogy amikor a jogalkotó az említett személyekkel kapcsolatban a besorolást megejtette nem ezt a jogi sógorságot vette figyelembe.

A magunk részéről a tartási kötelezettségen keresztül kívánjuk bizonyítani ezen besorolás helytelen voltát. A Csjt. 62. § 1. bekezdése kimondja: „A házastárs köteles háztartásában eltartani a vele együttélő házastársának olyan tartásra szoruló kiskorú gyermekét (mostohagyermek), akit a házastársa az ő beleegyezésével hozott a közös háztartásba. A tartási kötelezettség mindkét házastársat egysorban terheli

(2) bek.: A mostohagyermek akkor köteles eltartani tartásra szoruló mostohaszülőjét, ha a mostoha szülő az ő eltartásáról hosszabb időn át gondoskodott."

Ha tehát a jogalkotó a tartási kötelezettség alapján kívánta volna a mostohagyermeket kedvezményes besorolásba részesíteni, akkor miért nem tette meg ugyanezt a mostohaszülővel is, aki ugyanígy tartásra jogosult, mint a mostohagyermek. A kérdésnek ilyen módon való felvetésében is már arra a megállapításra kell jutnunk, hogy a jogalkotó a kérdés megoldásánál nem járt el következetesen. De ezen túlmenően, mi történik akkor, ha a mostoha-szülő nem járul hozzá ahhoz, hogy házastársa kiskorú gyermekét a közös háztartásba hozza? Ez esetben a mostoha-szülőt a tartási kötelezettség természetszerűleg nem terheli. Mi tehát ilyen esetben az a materiális kapcsolat a mostohaszülő és gyermek viszonylatában, amely a mostohagyermeknek kedvezményes besorolását indokolttá teszi?

Szerény nézetünk szerint az „idealizált család" eszméje nem elég nyomós érv arra, hogy olyan személyekkel szemben, akik materiális kötelezettségekkel is áldoznak — akár önként, akár a törvény erejénél fogva — a családnak, előnyben részesítsük a mostohagyermeket.

Ezen nézetünket látszik alátámasztani a Csjt. 64. § 1. bekezdése is, amikor kimondja, hogy ha: „valaki több jogosult eltartására köteles és mindegyiket nem képes eltartani, a rokon a mostohagyermeket és a mostoha-szülőt megelőzi".

Úgy véljük a fent elmondottak még fokozottabb mértékben állnak a mostohagyermek leszármazójára nézve, akinek kedvezményes besorolására még keresve sem tudnánk más jogi érvelést találni, mint már e feljebb említett „idealizált család" eszméjét.

A fentebb kifejtettektől függetlenül a magunk részéről de lege ferenda is szükségesnek tartjuk a differenciált fizetési kötelezettség fenntartását, mivel az áttételesen hatást gyakorol a szocialista társadalom által védett monogám család eszméjének erősítésére.

*

A fentiekben leszögezett néhány szerény megállapításunk azt a célt kívánta szolgálni, hogy felhívjuk a figyelmet egy olyan jogterületre, ahol a jogszabályi fejlődés elmaradt a szocialista jogrendszeri fejlődéstől vagy legalábbis ezen jogterület fejlesztése nem a kellő formában történt meg.

Az illeték jogterületen levő helyzet nem indokolt, mert társadalmi fejlődésünk mai fokán az illetékjog „életképes" jog. De azok a jogviszonyok, amelyekre nézve az illetékjogi szabályozást alkalmazni kell jelentős változáson mentek át. Ez viszont megköveteli az illetékjog állandó továbbfejlesztését.

Ennek az elvnek a jegyében született a már említett 1/1963. P. M. sz. rendelet is, mint előhírnöke egy új, átfogó illetékjogi szabályozásnak. Az idevonatkozó kodifikáció nagymértékben könnyítené a jogalkalmazók munkáját és ezen keresztül is tovább szilárdítaná a szocialista törvényességet.

Mihály Lajos

Az európai szocialista országok jogalkotása
Román Népköztársaság

Az 1962. év második felének jogszabályalkotásában általában a *szakigazgatási* jellegű intézkedések a kiemelkedő jelentőségűek. Az ilyen természetű jogszabályalkotás szervesen kapcsolódik a már korábban, a központi szervek átszervezésével megkezdett jogszabályalkotási munkához és az alapvető feladatok megjelölésével egész sor szakigazgatási intézmény további fejlődését kívánja biztosítani.

1. A szakigazgatási jellegű jogalkotásból kétségtelenül kiemelkedő jelentőségű az új *erdőtörvény* (3. sz. törvény, megjelent az 1962. dec. 30-i 28. sz. Hivatalos Lapban). Az RNK-ban ugyanis az össznépi tulajdonban levő erdővagyon az ország egyik legnagyobb természeti értéke és annak jelentős szerepe van a népgazdaságban. A régi, még 1910-ből származó erdőtörvény — számos módosítása, kiegészítése dacára — teljesen elavult. Az új törvény — amint ezt a praeambulum megállapítja — tükrözi az elért társadalmi-gazdasági változásokat, és az erdőállomány védelmére, az erdőgazdálkodásra és az erdőállomány fejlesztésére vonatkozóan szocialista jellegű szabályokat állapít meg. A hat fejezetre tagozódó törvénykönyv (általános rendelkezések, az erdőállomány igazgatása, az erdőgazdálkodás, az erdővédelem, a faáruk forgalma, bűntettek és szabálysértések) természetesen csak a legfontosabb rendelkezéseket tartalmazza s az Erdőgazdálkodási Minisztériumnak ad általános felhatalmazást az egyes rendelkezések végrehajtására. A törvénykönyv mindjárt a legelső szakaszban kijelenti, hogy az erdőgazdálkodás céljaira szánt területek állami tulajdont képeznek. Az ország erdőállományához újabb területet hozzácsatolni vagy abból területet mezőgazdasági célokra elvonni csak minisztertanácsi határozattal lehet. Az erdőgazdálkodásért az Erdőgazdálkodási Minisztérium a felelős, amelynek operatív szervei a megfelelő állami erdőgazdálkodási vállalatok.

Ugyancsak korszerű igényeknek tesz eleget a *közutakon való közlekedésről* szóló új jogszabály (1962. évi 832. sz. tvr. megjelent az 1962. nov. 9-i 22. sz. Hivatalos Lapban, illetőleg a tvr. végrehajtásával és a közlekedési szabálysértésekkel kapcsolatban hozott 117. sz. min. tan. határozat, megjelent a Minisztertanácsi Határozatok Tára

1962. nov. 21-i 35. sz.-ban). A tvr. szintén csupán az alapvető rendelkezéseket (általános rendelkezések, a jármű-tulajdonosok kötelezettségei, a járművezetők és szakmai képzésük, a közúti járművek és a közlekedés ellenőrzése, a gépjárművek nemzetközi igazolványai, a nemzetközi vezetői igazolványok, a közlekedési bűntettek, átmeneti rendelkezések) tartalmazza.

A Minisztertanács mellett működő *Állami Vízügyi Bizottság* szervezetéről és működéséről szóló jogszabályok (1962. évi 879. sz. tvr., megjelent az 1962. nov. 26-i 23. sz. Hivatalos Lapban, és az annak végrehajtásáról szóló 1173. sz. min. tan. határozat, megjelent a Minisztertanácsi Határozatok Tára 1962. évi dec. 3.-i 37. számában) a Vízügyi Bizottság feladatkörének meghatározása mellett a szervezeti felépítést is rendezi (központi és helyi szervek, intézmények). A jogszabály a vízügyi igazgatást teljesen központosítja és megszünteti a népi tanácsok végrehajtóbizottságai mellett korábban létesített vízügyi igazgatási osztályokat.

Az országos, tartományi, járási és községi utak, víziutak, az öntöző és levezető csatornák szegélyeinek befásításáról szóló jogszabály (1962. évi 835. sz. tvr., megjelent az 1962. nov. 9.-i 22. sz. Hivatalos Lapban) kötelezően előírja a fenti közutak és víziutak szegélyeinek gyorsan növő nyárfákkal való beültetését. A tvr. végrehajtása az érdekelt minisztériumok (Közlekedési, Erdőgazdálkodási Minisztérium) és központi szervek (Mezőgazdasági Főtanács), valamint az illetékes népi tanácsok feladatkörébe tartozik, e célra létrehozott külön beruházási alapból. A jogszabály előírja még, hogy az utakat szegélyező egyéb fajtájú fákat, valamint a gyümölcsfákat — a dió és az eper kivételével — fokozatosan ki kell cserélni nyárfával.

A művelődésügyi igazgatás terén az egyetemi és főiskolai tanárok és előadók nyugdíjazásáról és a „tanácsadó professzor" és „tanácsadó előadó" intézményének létesítéséről szóló jogszabály (1962. évi 521. sz. tvr., megj. az 1962. júl. 27-i 16. sz. Hivatalos Lapban) újszerű módon oldja meg a nehéz problémát. A nyugdíjazási korhatár a jogszabály szerint férfiaknál 65, nőknél 60 év, amely kivételesen a 70. életév betöltéséig meghosszabbítható. A nyugdíjas professzor és az előadótanár a „tanácsadó" címmel, meghatározott tennivalókkal (aspiránsvezető, tudományos fokozatok eléréséért benyújtott értekezések opponense, különböző tudományos tanácsok tagjai stb.) bízható meg s így az egészségi stb. állapotától függően további tudományos tevékenységet fejthet ki, amelyért megfelelő díjazást kap.

Az *államigazgatási* jogi anyagból még újszerű a községek között *a városszépítés és a városgazdálkodás* terén szervezett versenyről szóló jogszabály (930/1963. sz. mint. tan. hat., megjelent a Minisztertanácsi Határozatok Tára 1962. évi 13.-i 26. számában), amely részletesen szabályozza a verseny szervezését, céljait, az elért eredmények értékelését, a versenyben elérhető díjakat (prémiumok, kitüntetések), és mellékletként közli a verseny keretében végrehajtható fontosabb munkák jegyzékét.

2. *Munkajogi* vonatkozásban két új jogszabály jelentős.

A teljesség igényével foglalják össze a hatályos rendelkezések alapelveit a *munkavédelemről* szóló új jogszabályok (1962. évi 834 sz. tvr., megjelent az 1962. nov. 9-i 22. sz. Hivatalos Lapban, továbbá a 1108. sz. min. tan. határozat, megjelent a Minisztertanácsi Határozatok Tára 1962. nov. 12-i 33. számában). A tvr. állami feladatnak minősíti (1. §) a dolgozók munkavédelmét és meghatározza a munkavédelmi feladatok felügyeletét ellátó szerveket. A tvr.-ben kapott felhatalmazás alapján a Minisztertanács állapította meg a munkavédelem legfontosabb szabályait (általános szabályok, a munkavédelem szervezete, a munkavédelem ellenőrzése, tudományos kutatás-, továbbképzés és munkavédelmi propaganda, a szervezetek munkavédelmi feladatai, átmeneti rendelkezések). A minisztertanácsi határozat a kellő részletességgel határozza meg az egyes munkavédelmi feladatok ellátásáért felelős szerveket és intézményeket (Minisztériumok, szakszervezetek, ellenőrző szervek, kutatóintézetek, állami bizottságok stb.).

A társadalombiztosítás terén jelentős eredmény *a dolgozók nyugdíjáról* szóló 1959. évi 292. sz. tvr-t módosító jogszabály (1963. évi 878. sz., tvr., megjelent az 1963. nov. 28-i 24. sz. Hivatalos Lapban, valamint a tvr. végrehajtásával kapcsolatos egyes kérdések szabályozásáról szóló 1173. sz. mint. tan. határozat, megjelent a Minisztertanácsi Határozatok Tárának 1962. nov. 28-i 36. számában), amely jelentős mértékben kiterjeszti a társadalombiztosítási nyugdíjra jogosult személyek körét, és általában emeli — különösen az alsó fokozatokon — a társadalombiztosítási nyugdíjak összegét.

3. A *büntetőjogi* anyagból a büntetőtörvénykönyv különös részét egészíti ki az 1963. évi 971. sz. tvr. (megjelent az 1962. dec. 30-i 28. sz. Hivatalos Lapban), amely — az új erdőtörvényben foglalt rendelkezéseknek megfelelően — az erdőgazdálkodás rendje ellen elkövetett büntettekről szóló új fejezetet iktatja be a büntetőtörvénykönyv különös részébe.

A büntetőjogi tárgyú jogszabályok közül a *vád alá helyezett és elítélt személyek nyilvántartásáról* szóló jogszabály (1963. évi 956. sz. tvr., megjelent az 1962. dec. 24-i 27. sz. Hivatalos Lapban) érdemel még említést. A jogszabály értelmében a vád alá helyezett és az elítélt személyek nyilvántartását az illető személy születése szerint illetékes néprendőrségi szervek végzik. A nyomozási és a bírósági szervek kötelesek a megfelelő adatokat a néprendőrségi szervekkel közölni. A nyomozási és ügyészségi szervek, valamint a bíróságok megkeresésére a néprendőrségi szervek kötelesek közölni a nyilvántartott adatokat. Ugyancsak kötelesek a néprendőrségi szervek kérésre, illetőleg megkeresésre közölni a nyilvántartott adatokat a szocialista szervezetnek és a katonai szervezeteknek, amennyiben az adat ezeknél a szerveknél munkaviszonyban álló vagy munkaviszonyba lépő dolgozóra vonatkozik, ha a dolgozó munkaköre megkívánja ezeknek az adatoknak a közlését. A szocialista szervezetek kötelesek a kapott adatokat a dolgozóval közölni, aki — amennyiben a nyilvántartott adatok nem felelnek meg a valóságos helyzetnek — a járásbíróságtól kérheti a nyilvántartás helyesbítését. A jogszabály végrehaj-

tásával kapcsolatos intézkedések kiadására a belügyminiszter, az igazságügyminiszter és az RNK Legfőbb ügyészsége kapott meghatalmazást.

4. A nemzetközi kapcsolatok rendezése terén a Román Népköztársaság és a Lengyel Népköztársaság között létrejött konzuli egyezményt (1962. évi 955. sz. tvr., megjelent az 1962. dec. 21-i 26. sz. Hivatalos Lapban), valamint a Román Népköztársaság között a *tudományos és kulturális együttműködés tárgyában* Bukarestben, 1962. június 14-én kötött nemzetközi egyezmény jóváhagyását (824. sz. mint. tan. határozat, megjelent a Minisztertanácsi Határozatok Tára 1962. aug. 20-i 24. számában) kell megemlíteni.

N. L.

JOGIRODALOM

KAMPIS GYÖRGY:

*Telekkönyvi jog**

Az utóbbi időben egyre növekvő polgári jogi irodalmunk gazdagodott Dr. Kampis György Telekkönyvi jog c. művével.

E viszonylag szűk recenzió keretén belül nem állíthattam magam elé azt a feladatot, hogy részletes bírálatot vagy ismertetést mondjak, hanem csak fő vonásaiban kívánom a művet vázolni és egy-két — véleményem szerint fontosabb — szempontra rámutatni.

Egy könyv értékének a megítélésénél elsősorban figyelembe kell venni a témaválasztást. Ebből a szempontból aligha vitatható az, hogy a szerző olyan témának a feldolgozását választotta, amely úgy a gyakorlatban, mint az elméletben egyaránt problematikus. A téma *gyakorlati* aktualitását többek között az adja meg, hogy a közelmúltban jelent meg a telekkönyv intézményének átfogó új jogszabályi rendezése,[1] amely lényeges változásokat tartalmaz a korábbi joganyaghoz viszonyítva. Pont a változások miatt szükséges az, hogy a telekkönyvvel foglalkozók részére a törvény tömör szövegén túlmenően egy olyan munka álljon rendelkezésre, amelyben munkájuk során felmerülő kérdésekre választ kapnak.

A témának *elméleti* síkon való aktualitását az adja meg, hogy olyan intézménnyel állunk szemben, amelynek jelenlegi viszonyaink közötti létjogosultságával vita és számos észrevétel hangzott el.

Nagyjából ez az a két szempont, ami a témával való foglalkozást indokolja. Ezt a két szempontot értékmérőnek is fel lehet használni. Ha ugyanis a munka ezeknek a céloknak megfelel, a mű elérte, illetve eléri célját. Már itt kell leszögezni azt, hogy a szerző jóval túlhaladta ezt a célt, mert könyve ennél több és magasabb követelményeknek is megfelel.

Itt kell említést tenni arról is, hogy a mű a műfaji hovatartozását illetően sajátos képet mutat. Általános felfogás szerint azokat a könyveket, amelyek főleg a tételes anyagot dolgozzák fel az ahhoz kapcsolódó legfontosabb jogpolitikai, jogdogmatikai tételekkel — főleg a gakorlati igényeknek megfelelően — kézikönyvnek nevezzük. Dr. Kampis György monográfiája alapvetően kézikönyv jellegű, de ugyanakkor túl is nő ezen a kereten.

Zömmel saját kutatása alapján könyvének első részében igen megalapozott intézménytörténeti, illetve alapelvi kérdéseket tárgyal. Elméleti fejtegetéseit azonban nem csak a már említett első részben találhatjuk meg, hanem a másik két részben is a vonatkozó intézmények tárgyalása során.

A könyv három részre oszlik.

Az első rész első fejezetében a szerző az európai jogrendszereket vizsgálja abból a szempontból, hogy tartalmaznak-e rendelkezéseket a telekkönyvre vonatkozóan, illetve ahol igen, ott a telekkönyvnek mi a jellemző vonása (bejegyzéshez fűződő hatály stb.). Vizsgálat tárgyává teszi a szovjet, lengyel, csehszlovák, keletnémet, nyugatnémet, osztrák, francia és angol jogot. Igen plasztikusan mutatja be a telekkönyv eltérő funkcióját a népi demokratikus és a kapitalista társadalmi rendben. Az intézménytörténeti fejtegetései alapján jól domborítja ki azt a körülményt, hogy egyazon jogszabályt (BGB) a két társadalmi rendszer más-más tartalommal tölti meg. (Német Szövetségi Köztársaság telekkönyvi joga 25. old.)

Az összehasonlítási alapon nyert következtetéseket felhasználja a tételes rész tárgyalásánál is egy-egy intézmény bemutatása során.

A második fejezetben a magyar telekkönyvi jog fejlődését vizsgálja. Ebben a fejezetben azon túlmenően, hogy tudományos igényű pontossággal bemutatja a magyar telekkönyv történeti fejlődését, több helyütt a vonatkozó irodalom bírálatára is kiterjeszkedik.[2]

Rámutat a szerző arra, hogy az ingatlan-nyilvántartás kezdeti csírája már az ún. „tárnoki jog"-ban megtalálható volt, ahol külön nyilvántartást vezettek az ingatlan elidegenítéséről és megterheléséről.

Ugyanitt kitér a történeti iskolának a telekkönyvi jogra vonatkozó elméletének bírálatára, nevezetesen arra, hogy a telekkönyv a magyar jogfejlődés erejénél fogva is megvalósult volna Magyarországon. (57. old.) Külön bemutatja a városi ingatlanok és a nemesi ingatlanok nyilvántartásának a fejlődését. Rámutatott arra, hogy III. Károly 1723. évi II. dekrétuma az ún. betáblázás a mai értelemben vett telekkönyvnek nem fogható fel, hanem csak jelzálogkönyvnek.

E fejezetben világít rá a szerző arra, hogy az osztrák telekkönyvi rendtartás bevezetése gazdasági célon felül milyen politikai célokat is szolgált nevezetesen azzal, hogy elő kívánta segíteni az osztrákok beolvasztási kísérleteit. A mű igen értékes részét képezi a második fejezet utolsó része, amely arra a kérdésre ad választ, hogy hol a helye a telekkönyvnek a szocialista

* Bp. Közgazd. Könyvkiadó 1963. 612 old.

[1] 59/1960. Korm. rend. 2/1960. I. M. sz. rendelet 118/1960. IM. sz. utasítás.

[2] Pl. Házi Jenő azon véleményét cáfolja, hogy a Soproni levéltárban található „Sopronvárosi háztulajdonosoknak kerületek szerinti összeírása a bel- és külvárosban" c. okirat telekkönyvnek, ill. annak előzményének volna tekinthető. (46. o.) vagy a betáblázásra vonatkozóan (49. old.)

jogrendszerben. Ebben a körben tárgyalja a telekkönyvi szerepét és a telekkönyvi joganyagnak a jogági hovatartozását.

Az előbbi kérdéssel kapcsolatban helyesen jut arra a következtetésre, hogy a telekkönyvnek jelenlegi viszonyaink közepette részben más a funkciója, mint korábban volt. A telekkönyv forgalmi funkciója erősen háttérbe szorul és a nyilvántartási funkció lép előtérbe úgy azonban, hogy az előbbi is, főleg a személyi tulajdon vonatkozásában még megmarad. A másik kérdéssel kapcsolatban — nevezetesen a jogági hovatartozóságot illetően — azt a módszert követi, hogy a jogrendszer tagozódásának általános tételéből indul ki, sorra vesz valamennyi lehetséges esetet és végül arra az álláspontra jut, hogy mivel a telekkönyv döntően tulajdoni és használati viszonyokat és ehhez kapcsolódó eljárási kérdéseket szabályoz polgári jogi módszerrel, a polgári jogba tartozik. (68—69. old.)

Véleményem szerint ez az álláspont vitatható. A szerző álláspontja szerint ugyanis a telekkönyvi jog magában foglal bizonyos anyagi jellegű jogszabályokat (tulajdoni és használati viszonyok) ugyanakkor bizonyos eljárási szabályokat is mint pl. telekkönyvezés módja, telekkönyvi végzések, vagy pl. tipikusan eljárásjogi kérdés a telekkönyvi hatóság feladata fellebbezés estén. A szerző a telekkönyvre vonatkozó összes jogszabályokat egységes „telekkönyvi jognak" tekinti, kérdés azonban, hogy valójában van-e ilyen „telekkönyvi jog". Véleményem szerint nincs. Azt hiszem legfeljebb a telekkönyv intézményét összetevő tárgyi jogtételek viszonylagos egységéről lehet jogrendszerileg beszélni.

A telekkönyvezés tárgya, a telekkönyv berendezése, a bejegyzés hatálya, a telekkönyv jellege a Ptk. III. főrészéhez, a tulajdoni és használati viszonyokhoz kapcsolódik, tehát a polgári jogba tartozik, míg a többi a polgári eljárásjogba. Ezt a felfogást támasztja alá az a körülmény is, hogy a telekkönyvi eljárásra igen sok vonatkozásban a Pp., illetve a Bírósági Ügyviteli Szabályzat rendelkezései az irányadók, amelyek nem vitásan a polgári eljárásjogba tartoznak. Az az érzésem, hogy a „telekkönyvi jog" régen is használt fogalmának határai nincsenek kidolgozva és ez jelen esetben is zavarólag hat. Helytálló a szerző azon érvelése, hogy egyes esetekben nehezen lehet elválasztani az anyagi és alaki rendelkezéseket, de úgy vélem, hogy ez egymagában nem szolgál elégséges alapul a fenti álláspont alátámasztására.

A harmadik fejezet a telekkönyvi rendszerünk alapelvei címszó alatt lényegében négy elvet tárgyal, úgymint a közhitelesség, nyilvánosság, bejegyzési és rangsor elvét. Annak teljes elismerése mellett, hogy a szerző ebben a részben igen magas színvonalon dolgozza fel az említett elvek lényegét, és adja végeredményben a telekkönyv jogdogmatikai megalapozását, magával az elnevezéssel kapcsolatosan bizonyos észrevételt nem hallgathatok el.

Az alapelv kifejezés az irodalomban található felfogás szerint[3] egy jogág olyan elméleti tételeinek a megjelölésére szolgál, amely tételek az egész jogágon belül hatnak. Találkozunk olyan állásponttal is, amelyik a fenti tételnél tovább megy, rámutat arra, hogy nem szükségképpeni az, hogy az alapelv az egész jogág területén érvényesüljön, de kívánalom, hogy legalább a jogágnak egy jelentős részét átfogja. Ebben a vonatkozásban beszélnek szerződési, kártérítési stb. alapelvekről.[4] Bármelyik elméleti álláspontot fogadjuk is el, a telekkönyvvel kapcsolatban ható elveknek, alapelvvé való minősítése vitás lehet.

Ez a probléma lényegében az „alapelvek", „főelvek" problematikája, amelynek megoldása jogtudományunk előtt álló egyik feladat.[5] Bevezetőben említés történt arról, hogy dr. Kampis György monográfiája alapvetően kézikönyv jellegű, tehát ennek a kérdésnek a megoldása nem ide tartozik, de véleményem szerint célszerű lett volna a problémát legalább érzékeltetni.

A szerző részletesen taglalja mind a négy elvet és rámutat arra, hogy pl. mi a közhitelesség elvének pontos értelme; nevezetesen, hogy ez végeredményben egy megdönthető vélelem, szemben a korábbi irodalmi állásfoglalásokkal.[6] Elemzése során arra a megállapításra jut, hogyha valaki visszterhesen szerez ingatlant és érvényesül a közhitelesség elve, akkor e két körülmény egy új vélelmet is, mégpedig a jóhiszeműség vélelmét jelenti a szerző számára. Ezt követően részletesen tárgyalja az elv megnyilvánulási formáit, és az elv alóli kivételeket.

A bejegyzési elv vonatkozásában ugyanakkor, amikor elhatárolja egymástól a konstitutív és deklaratív bejegyzéseket, rámutat arra, hogy a deklaratív hatályú bejegyzéseknek is dologi hatálya van. A konstitutív hatályú bejegyzéseket a Ptk. 117. §. (3) bekezdésével összefüggésben tárgyalja és igen helyesen rámutat arra, hogy a tulajdonátszállást nem egymagában a bejegyzés idézi elő, hanem ahhoz egy érvényes jogcím is szükséges. Az első fázis egy érvényes kötelmi jellegű ügylet, amihez kell, hogy kapcsolódjon a telekkönyvi bejegyzés, s a kettő együttesen eredményez tulajdonátszállást.

A rangsor elvével összefüggésben a szerző kimutatja ennek az elvnek a jelentőségét, felhasználva a történeti tárgyalás során nyert helyes következtetéseit.

Az egyidejűleg érkezett és tartalmilag egymást kizáró beadványok tekintetében elfoglalt álláspontját — ti., hogy az a leghelyesebb, ha azokat a telekkönyvi hatóság elutasítja (107. old.) —, nem ártott volna valamivel indokolni. Nem vitás, hogy a kérdés túl nagy gyakorlatisággal nem rendelkezik, de sokkal meggyőzőbb a tétel abban az esetben, ha legalább pár szóval indokolást nyer.

Ebben a fejezetben vizsgálja a szerző a korábbi és a jelenlegi irodalomban is alapelveknek minősí-

[3] Eörsi Gyula—Világhy Miklós: Magyar polgári jog. I. kötet. 24. old. Tankönyvkiadó 1962.

[4] Ebben az értelemben tárgyalja Kemenes Béla a szerződési alapelveket: „A szerződések szabályozásának elvi kérdései a Polgári Törvénykönyvben" c. tanulmányában. Acta Universitatis Szegediensis. Tomus VIII. Fasciculus 2. 72. old.

[5] Pont a telekkönyvvel kapcsolatban ugyanez a vita felmerült a Magyar Polgári jog című egyetemi tankönyv vitája során is. Lásd: Bérczi Imre ismertetését, Jogtudományi Közlöny 1963. 5. sz.

[6] Pl: Szladits-féle Magánjog Ált. rész, Polgári jog és családjog egy. jegyzet. 1960. I. köt.

tett elveket. Így a dologi megegyezés elvét, a törvényesség elvét, és a speciálitás elvét. Legjelentősebb az állásfoglalása a dologi megegyezés elvével kapcsolatban. Rámutat arra a már korábban tisztázott álláspontra, hogy a bejegyzéshez szükséges bejegyzési engedély nem egy külön ügylet, hanem csak egy mozzanata a tulajdonátszállásnak. Ebből kifolyólag arra az álláspontra helyezkedik, hogy ilyen elv nincsen, csak a német dogmatikából maradt fenn.

A törvényesség elvével kapcsolatban kimutatja, hogy az önálló elvnek nem tekinthető, mert végeredményben minden hatóságnak az eljárását a törvényesség kell hogy jellemezze. A specialitás elvével kapcsolatban rámutat arra, hogy a jelzálogjoggal volt, illetve van összefüggésben, ezért azt történeti jellegűnek kell tekinteni, mai viszonyaink között különösebb gyakorlati jelentősége nincsen és további fenntartása anakronizmus volna.

A könyv második és a következő részei tartalmazzák a tételes anyagot.

A negyedik fejezet a telekkönyv fogalmát és részeit tárgyalja. A telekkönyv fogalmának a megkonstruálásakor először a hatósági nyilvántartásokból indul ki. Ezek között különbséget tesz ingatlan és más nyilvántartási formák között. A továbbiakban az ingatlan nyilvántartásokat veszi vizsgálat alá és adja meg a telekkönyv fogalmát. „A telekkönyv a bíróság által vezetett, bárki által megtekinthető olyan nyilvántartás, amely az ingatlanra vonatkozó tulajdonjog, használati jog és a jogszabályokban felsorolt más jogok nyilvántartására, meghatározott esetekben egyes jogok létrehozására, továbbá fontos tények és körülmények feltüntetésére szolgál és amely a befejezett jogok, tények és körülmények fennállását hitelesen rangsor szerint tanúsítja."

A fogalommeghatározásból kitűnőleg a telekkönyv elsősorban nem ingatlannyilvántartás, hanem az ingatlanhoz kapcsolódó jogviszonyoknak a nyilvántartása. Az új elem a telekkönyvnek a már korábban említett új funkciója, hogy a tulajdoni viszonyok mellett döntően a használati viszonyok nyilvántartására szolgál. Ezt az elvet lényeges hangsúlyozni azért, mert főleg ennek alapján lehet a kapitalista és a szocialista társadalom formailag azonos intézményét elhatárolni, másrészt feleletet ad arra a kérdésre is, hogy a telekkönyvnek jelenlegi viszonyaink között mi a funkciója és jelentősége. A használati viszony előtérbe kerülését az egyes betétek, illetve egyes ingatlanok telekkönyvezési módjainál is kidomborítja.

A következő részben a telekkönyv részeit tárgyalja a tételes szabályozás alapján. Részletesen magyarázva, hogy a betét egyes lapjainak rovataiban mit kell és milyen módon feltüntetni. E rész érthetőségét nagy mértékben növeli a könyv végén lévő függelék, ahol a betétminták találhatók.

Az ötödik fejezet a telekkönyvezés tárgyát alkotó ingatlanok cím alatt elsősorban azzal foglalkozik, hogy milyen ingatlan esik telekkönyvezés alá, és milyen egységet tekintünk alapnak, más szóval milyen egységben (jogi vagy fizikai) történik-e a nyilvántartás. Az új telekkönyvi rendtartás elejtette a telekkönyvi jószágtest konstrukcióját, amely mintegy száz év előtti konstrukció, még a helyszínelési eljárások során hozták létre, és helyette bevezette az önálló ingatlan kategóriáját mint telekkönyvi egységet, ami alapvetően jogi egység. A szerző az önálló ingatlan fogalmát a következőképpen határozza meg. „Önálló ingatlan a föld felszínének az a része, továbbá az az építmény (építményrész) kivételesen az a tulajdoni illetőség, amely a polgári jog és a telekkönyvi jog szerint önálló jogtárgy, azaz amelyet önállóan lehet birtokolni, használni és azzal rendelkezni." (142. old.)

Ezután részletesen tárgyalja a telekkönyvezés tárgyát alkotó ingatlanokat. Először a földrészlettel, majd utána a használatra kapott földön létesített épület telekkönyvezésével foglalkozik. Ebben a körben igen alapos elméleti és történeti fejtegetést találunk, egyrészt az osztott tulajdoni forma kialakulásával, másrészt pedig az aedificium solo cedit elvének áttöréseivel. Igen figyelemreméltó a szerzőnek az a megállapítása, hogy az osztott tulajdon kialakulásának kezdeti csírái már a múlt század közepén megtalálhatók. A gyakorlat számára hasznos fejtegetéseket tartalmaz az önálló ingatlan telekkönyvezésének módjáról.

Ugyancsak történetiségében tárgyalja az erdő (nádas) illetőség, valamint az öröklakásokkal kapcsolatos telekkönyvezési problémákat.

A hatodik fejezetben a telekkönyvezési módokról történik említés. Ebben a körben felvázolja a két telekkönyvezési módnak a reálfoliumnak és a personálfoliumnak a lényegét. Helyes magyarázatát adja annak, hogy jelenlegi jogunk vegyesen alkalmazza mind a kettőt. Nevezetesen egyazon tulajdonosnak bel- és külterületű ingatlanát külön betétben (reálfolium) de valamennyi külterületi vagy belterületi ingatlant egy betétbe (personálfolium) tartanak nyilván. Ennek a kettéválasztásnak az az indoka, hogy más-más a kül- és belterületű ingatlan rendeltetése.

Egyet kell érteni a szerző azon álláspontjával, hogy jelenlegi viszonyaink közepette a használati viszonyok előtérbe kerülnek és ennek meg kell nyilvánulnia az ingatlan nyilvántartásban is. Fenntartással kell azonban élni azzal a megállapításával szemben, hogy ezáltal a personálfolium új tartalmat nyer. A personálfolium alapvetően a tulajdonosok szerinti nyilvántartást jelentette. Ha már most a nyilvántartási rendszerünket átalakítjuk, úgy hogy az alapvetően a használati viszonyokon épül fel — és ez a helyes — ezáltal a régitől eltérő új nyilvántartási elvet alkalmaztunk, de nem egy korábbi szónak adtunk új értelmet. Jelenleg ugyanis végeredményben háromféle szempont szerint történik az ingatlan nyilvántartás. 1. Ingatlanonként (reálfolium) kül- és belterületi ingatlanok megkülönböztetése tekintetében, 2. tulajdonosként (personálfolium) bel- vagy külterületi ingatlannál, 3. használóként állami tulajdonban álló ingatlannál. Véleményem szerint a mezőgazdasági termelőszövetkezetek használatában álló mezőgazdasági ingatlanok nyilvántartási módját helytelen kivételként kezelni (163. o.), mivel az ország mezőgazdasági földterületének óriási hányada a mezőgazdasági ter-

melőszövetkezetek használatában áll. Ezután az egyes ingatlan fajták telekkönyvezésének módját tárgyalja a gyakorlati igényeknek messzemenő figyelembevételével.

Igen figyelemreméltóak a mezőgazdasági termelőszövetkezetek használatában álló ingatlanok telekkönyvezésével kapcsolatos fejtegetések.

A szerző az egyes megoldások indokolásakor figyelembe veszi azt a sajátos helyzetet, ami azáltal jött létre, hogy a tulajdonos vagy a használó belépett a mezőgazdasági termelőszövetkezetbe, pl. 175. old. a telki szolgalommal kapcsolatban.

Hasznosnak mondható elméleti szempontból a 178. oldalon a kapitalista társadalom és a „mezőgazdasági termelőszövetkezetek használatában álló ingatlanok telekkönyve" közötti párhuzam vonása. Utalás történik arra, hogy a telekkönyvön belül sajátos konstrukciót jelent a mezőgazdasági termelőszövetkezetek használatában álló mezőgazdasági ingatlanok telekkönyvezése, mégis úgy gondolom, hogy nem így kellett volna a kérdést megfogalmazni. Véleményem szerint nem beszélhetünk a mezőgazdasági termelőszövetkezet használatában levő földek telekkönyvéről és ebből egyenesen következően nem mezőgazdasági termelőszövetkezet használatában levő földek telekkönyvéről. Nálunk egységes telekkönyv van, amely egyaránt alkalmas a mezőgazdasági termelőszövetkezet használatában és mások használatában, illetve tulajdonában levő ingatlanok nyilvántartására. Arról lehet szó és lényegében arról is van, hogy a telekkönyv intézményében végbement változások legplasztikusabban a mezőgazdasági termelőszövetkezetek használatában álló ingatlannyilvántartásnál jelentkezik, ami egyben kidomborítja a kapitalista társadalom és a szocialista társadalom telekkönyve közötti különbséget. E résszel kapcsolatban azt kívánom megjegyezni, hogy az egyöntetűség és a pontosság végett célszerű lett volna a „termelőszövetkezet" kifejezés elé a „mezőgazdasági" szót kitenni utalva a sajátos helyzetre. (178—179. o.)

A közös tulajdonban álló ingatlanok telekkönyvezésével kapcsolatban részletezi az egy betétben való telekkönyvezés feltételeit, nevezetesen, hogy a tulajdonostársak tulajdoni illetősége minden ingatlanra nézve azonos legyen és meglegyen a jogszabályi lehetőség.

A társasház telekkönyvezésével kapcsolatban igen részletesen és világosan meghatározza a törzsbetétek és albetétek rendeltetését, a bevezethető jogokat és tényeket. Ebben a körben eléggé sok komplikált szabály és tétel érthetőségét növelik a szöveg között elhelyezett bejegyzési szövegminták.

A hetedik fejezetben a telekkönyvi bejegyzések általános szabályaival foglalkozik. E fejezet keretén belül nem az eljárásjogi szabályok kerülnek megtárgyalásra, hanem a bejegyzést, mint jogi tényt vizsgálja. Ennek a résznek jelentőségét növeli az a körülmény, hogy az új telekkönyvi rendtartás a korábban használatos terminológiát mellőzve (bejegyzés, feljegyzés, bekebelezés) a telekkönyvi bejegyzés kifejezést használja. Ennek megfelelően tárgyalja a bejegyzés fogalmát. Ezután azt a kérdést vizsgálja, hogy mi a bejegyzés tárgya, vagyis milyen jogokat, illetve tényeket lehet a telekkönyvbe bejegyezni. A választ részint a telekkönyvi rendtartás, részint más jogszabályok alapján adja meg. Figyelemre méltó, hogy feltünteti azokat a jogokat is, amelyeket korábban be lehetett, illetve be kellett jegyezni, mint pl. telki teherjog, építményi jog stb., ami abból a szempontból jelentős, hogy megkönnyíti az új jogszabály alkalmazására történő átmenetet. Ugyanakkor ezeket a jogokat nemcsak egyszerűen felsorolja, hanem meg is indokolja, hogy miért nem lehet, illetve nem kell ezeket bejegyezni. (205. old.) Részletesen foglalkozik az egyes jogok és tények hova (melyik lapra) történő bejegyzésével és a bejegyzésekhez kapcsolódó hatállyal.

A nyolcadik fejezetben az egyes jogok, tények és körülmények bejegyzésével foglalkozik. E körön belül először a tulajdonjog bejegyzését tárgyalja: vizsgálja azokat a feltételeket, amelyek a tulajdonjog bejegyzéséhez szükségesek. Így pl: azt, hogy a tulajdonos változásnál fel kell tüntetni a jogcímet, mert a jogcím feltüntetése a telekkönyv vonatkozásában érvényesülő nyilvánosság elvével áll összhangban. (A betekintők tudják, hogy a tulajdonosi láncolatban szereplők milyen címen szereztek tulajdonjogot, mert ez esetleg az ő jogszerzésükre is kihat.) Gyakorisága miatt külön foglalkozik azzal az esettel, amikor az örökös telekkönyvön kívül megszerzi az ingatlan tulajdonjogát és azt a tulajdonjog bejegyzése, illetve a hagyaték átadása előtt elidegeníti. Ilyenkor kérdés az, hogy az új szerző tulajdonjogának a bejegyzését el lehet-e rendelni a telekkönyvi tulajdonossal szemben. A szerző helyesen mutat rá arra, hogy ebben az esetben elrendelhető a telekkönyvi tulajdonossal szemben is a bejegyzés, de csak akkor, ha a hagyatéki tárgyaláson a szerződést nem kifogásolják. Ilyen esetben is azonban fel kell tüntetni a bejegyzésnél a telekkönyvön kívüli szerzőt, illetve szerzőket annak érdekében, hogy a betekintők a tulajdoni láncolatot áttekinthessék. Ugyancsak ez a megoldási mód érvényesül akkor is, amikor olyan személytől történik a tulajdonjog megszerzése, aki maga ugyan nem volt tulajdonos, de megvolt a jogcíme, hogy tulajdonjogát bejegyezzék, de ez elmaradt. Az elővásárlási jog bejegyzésével kapcsolatban polgári jogi problémát vet fel, nevezetesen, hogy az elővásárlási jog jogosultja milyen esetben gyakorolhatja jogát. Ennek a kérdésnek az eldöntése azért jelentős, hogy a telekkönyvi hatóság milyen esetekben követelheti meg a tulajdonjog bejegyzésénél az elővásárlási jog jogosultságának beleegyező nyilatkozatát. A Ptk. ugyanis eladásról beszél, de a szerző szerint helyesebb, ha ajándékozás, illetve általában a szerződés útján való elidegenítés esetére is megkövetelik a jogosult hozzájárulását. Álláspontját azzal indokolja, hogy színlelt ajándékozási szerződéssel a jogosultat igen könnyen ki lehetne játszani, mivel ennek a szerződésnek semmiségét gyakorlatilag nem lehet meegállapítani. Habár e probléma megoldása túlnő e munka keretén, megfontolandó az a szempont, hogy az elővásárlási jog a tulajdonos jogát korlátozza, márpedig az nem látszik helyesnek, hogy egy korlátozó rendelkezést kiterjesztően értelmezzünk, nem is beszélve arról, hogy ilyen felfogás

kizárja azt a lehetőséget, hogy az eladott ingatlant elajándékozzák, márpedig a gyakorlatilag szóbajöhető ingatlanok (családiház, lakótelek) ajándékozása főleg családon belül igen gyakori.[7] Ezt követően tárgyalja a vételi joggal, elidegenítési és terhelési tilalommal kapcsolatos szabályokat.

A kilencedik fejezet a bejegyezhető jogok, tények és körülmények körével foglalkozik. Ebből a körből legjelentősebb a földhasználati jognak és a jelzálognak a bejegyzése, bár az utóbbi a megváltozott viszonyok folytán jelentőségéből sokat vesztett, de tekintettel arra, hogy ma is fennáll, sőt egy sajátos területen jelentkezik (lakóházépítéshez OTP által folyósított kölcsön vonatkozásában) indokolt a vele járó részletes foglalkozás.

Igen részletes tárgyalást nyer a bejegyzés feltételei, valamint az egyetemleges jelzáloggal kapcsolatos bejegyzési kérdések. Világosan rámutat a szerző azokra az esetekre, amikor a jelzálog vonatkozásában a közhitelesség elve törést szenved. Megvilágítást nyer a jelzálognak az a kettőssége, hogy a létrejöttéhez telekkönyvi bejegyzés kell, a megszűnéshez azonban nem, hanem az jogügyleti úton is végbemehet azért, mert a jelzálogjognak a járulékos jellege dominál.

A III. rész X—XVII. fejezetig terjedő résszе, majdnem kizárólagosan olyan eljárási szabályokat tartalmaz, amelyek a gyakorlati szakemberek számára nyújtanak eligazítást.

Ebben a részben kerül bemutatásra a telekkönyvi beadványok és a telekkönyvi hatóság által hozott végzések alakszerűségére vonatkozó szabályok, valamint a konkrét munkavégzésre vonatkozó rendelkezések (pl. a bevezetést végző dolgozó milyen eljárási szabályokat köteles betartani, mikor kell a bejegyzést szignálni, téves bejegyzéseket hogyan lehet kijavítani stb.).

Ugyancsak e körben nyer tárgyalást a telekkönyvi perek intézménye is. Ezeken belül a törlési és kigazítási perek témaköre jelentős. Ezeket szoros összefüggésben mutatja be a vonatkozó anyagi jogi szabályok rendelkezésével. A törlési perekkel kapcsolatban érdekes témát vet fel a szerző. Mi legyen a megoldás abban az esetben, ha a Ptk. 176. §-ában szabályozott állami tulajdon védelme ütközik a telekkönyv helyességének és jóhiszemnek a vélelmével. Ez abban az esetben fordulhat elő, ha az állam törlési pert indít. Ekkor ugyanis az államnak kellene bizonyítani a tulajdonjogát, holott az ő tulajdonjoga mellett vélelem szól. Ebben az esetben nem vitásan a magasabb társadalmi érdek az állami tulajdon vélelmének érvényesülése mellett szól, és így helyes a szerző ilyen felfogása.[8] A telekkönyvbe bejegyezhető perek tárgyalása során a tulajdonközösség megszüntetésére irányuló per bejegyzésével kapcsolatban (426. old.) arra az álláspontra jut, hogy ezt a pert csak a telekönyvi tulajdonos indíthatja meg. Állásfoglalásánál a Legfelsőbb Bíróság 20.297/1957. sz. határozatára hivatkozik. Ezen álláspont némileg vitatható. A Ptk. 147. §. szerint a közös tulajdon megszüntetését bármelyik tulajdonostárs kérheti. Igen gyakran előfordul az az eset, hogy valaki megveszi az ingatlan egy részét úgyhogy jogát nem jegyzik be a telekkönyvbe (öröklés vagy elbirtoklás útján). Véleményem szerint, ha a perindítási jogot telekkönyvi feltüntetéshez kötnénk, ellentétbe kerülnénk a Ptk. idézett 147. §-ával. Meg kívánom jegyezni még azt, hogy a perindításra való jogosultságot nem a telekkönyvi hatóság, hanem a bíróság jogosult elbírálni.

Végezetül a többszöri telekkönyvezéssel kapcsolatban (453. old.) egy problémára kívánok rámutatni. Arra az esetre gondolok, amikor tévedésből a telekkönyvi hatóság nem megfelelően vezeti a telekkönyvet. Az ilyenkor előlálló jogi helyzet megszüntetésére a szerző megadja megfelelő javaslatot, de úgy vélem, helyes lett volna legalább utalni arra, hogy adott esetben sor kerülhet-e a Ptk. 349. § (4) bekezdésének alkalmazására, amely szerint a bírósági és ügyészségi munkakörben okozott károkra az államigazgatási jogkörben okozott kárért való felelősség szabályait kell alkalmazni.

A könyv végén elhelyezett tárgy és jogszabálymutató valamint ugyancsak a függelékben elhelyezett irat és szövegminták megkönnyítik az elég nagy terjedelmű, de világos és rendszerezett munkában való eligazodást.

A bemutatás során tett észrevételeim nem kisebbítik a könyv értékét, hisz az észrevételek helytállóságáról is lehetne vitatkozni; csupán az volt a célom, hogy egy-két problematikus részhez — esetleg későbbi kiadáshoz — olyan szempontokat vessek fel, amelyeken talán érdemes elgondolkozni és az adott területet újból megvizsgálni.

Az elmondottakat összegezve: a szerző a választott témakört igen magas színvonalon dolgozta fel, munkája nemcsak a gyakorlati, hanem az elméleti jogászok számára is hasznos. Joggal mondható, hogy a mű jogirodalmunk igen értékes és jelentős színvonalú terméke.

Besenyei Lajos

[7] Ezt az álláspontot támasztja alá a Legfelsőbb Bíróság 823. sz. PK állásfoglalása is. (BH. 1962. 8. sz.) Meg kell jegyezni, hogy az említett állásfoglalás csak a tulajdonostársak vonatkozásában felmerülő elővásárlási jogról beszél, de mindenütt kifejezetten eladásról tesz említést.

[8] Bizonyos fokig eltérő álláspont alakult ki ezzel a kérdéssel kapcsolatban a Magyar Polgári jog című egyetemi tankönyv vitáján. Lásd: Bérczi Imre ismertetését. Jogtudományi Közlöny 1963. 5. sz.

Új könyvek:

Albrecht László—*Besnyő* Károly—*Lukácsi* Róbert: A tanácsok szervezésére és működésére vonatkozó jogszabályok. Összeáll. — —. Szerk. Besnyő Károly. Lezárva: 1963. jan. 15. Bp. Közg. Kiadó, 1963. 1023 p.

Tóth Emil: Az államigazgatási eljárási illetékek. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 118 p.

Beruházási kódex. Az Országos Tervhivatal, a Pénzügyminisztérium és az Építésügyi Minisztérium hivatalos kiadványa. Lezárva: 1962. okt. 31. [Új lenyomat.] Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 509 p.

Állam- és jogelmélet

Szovetszkoe goszudarsztvo i pravo v period razvernutogo sztroitel'sztava kommunizma. Mezsvuzovszkaja naucsnaja konferencija. [A szovjet állam és jog a kommunizmus kibontakoztatott építésének időszakában] Teziszü dokladov i naucs. szoobscsenij /6—9. marta 1962. g./ Otv. red. V. A. Barathjan, M. I. Baru, Sz. I. Vil'njanszkij. Har'kov, 1962. Tip.: Harkov ord. Trud. Krasznogo Znameni. 261 [2] p. /Har'kovszkij Juridicseszkij Insztitut./

PEK Polgári jog I. tanszék J11463/9

A könyv a szovjet állam és jog kérdéseivel foglalkozó tudományos ülésszakon elhangzott előadások és tudományos értekezések téziseit tartalmazza.

Razvitie szovetszkoj demokratii i ukreplenie zakonnoszti. [A szovjet demokrácia fejlődése és a törvényesség megszilárdítása.] Red. koll.: Sz. V. Kurülev, N. A. Kudinov, V. A. Skurko. Minszk, Izd. Akad. Nauk BSzSzR. 1961. 216 [4] p.

/Akademija Nauk Beloruszszkoj SzSzR. Otdel pravovüh nauk./

PEK Államjogi tanszék J11427/3

Polgári jog II. tanszék J11465/13

A cikkgyűjteményben a szerzők az állami szervek ezirányú tapasztalatait, valamint a szocialista törvényesség és jogrend megerősítésével kapcsolatban kiadott jogszabályokat dolgozzák fel.

Pound, Roscoe: An introduction to the philosophy of law. [Bevezetés a jogfilozófiába.] New Haven, (1961), Yale Univ. Press, VIII, [4], 201 [2] p.

/The Yale Paperbound (10)./

[Bibliogr. 169—187. p.]

PEK Római jogi tanszék J11440/14

R. Pound professzor korábban már megjelent könyvének részben átdolgozott, újabb kutatásainak eredményeivel kiegészített kiadása. A szerző az európai jogi szemlélet által is befolyásolt angolszász jogászok csoportjába tartozik. A könyvben tárgyalt hat problémakör részben jogelméleti, részben pedig polgári jogi kérdéseket ölel fel. Az első fejezet a jogfilozófia funkciójának kérdését, a második a jog célját tárgyalja. Pound a jogot társadalmi intézménynek tartja, amelynek célja a társadalom igényeinek kielégítése. A harmadik fejezetben a jogalkalmazás általános elméleti kérdéseit vizsgálja. A következő három fejezetben a klasszikus római jog kategóriáit: a felelősséget, a tulajdont és a szerződést vizsgálja általános elméleti szinten.

Államjog. Alkotmányjog

Lepëskin, A. I.—*Kim,* A. I.—*Misin,* N. G.—*Romanov,* P. I.: Kursz szovetszkogo goszudarsztvennogo prava. Tom. 2. Szerk. Lepëskin, A. I. [A szovjet államjog kézikönyve.] Moszkva, Goszszud. Izd. Juridicseszkoj Literaturü, 1962. 591 p. ÁJI. 19.613

A kézikönyv 2. kötete a Szovjetunió államszervezetét, a szovjet nép szuverénitására vonatkozó kérdéseket, a szovjet államhatalom szervezetét és tevékenységének alapvető vonásait tárgyaló nagy fejezetekből áll.

Csernogolovkin, N. V.: Funkcii szovetszkogo goszudarsztva v period razvernutogo sztroitel'sztva kommunizma. [A szovjet állam funkciói a kommunizmus kibontakoztatott építésének szakaszában.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 191 p. ÁJI. 19.721

A munka négy fejezetre tagozódik. Az első fejezetben a szocialista állam funkcióinak fogalmát és felosztását tárgyalja, a második fejezet a belső funkciókat, a harmadik fejezet pedig a külső funkciókat tárgyalja. A befejező negyedik fejezet a szocialista államiságnak a kommunista önigazgatássá átalakulását tárgyalja.

Zaszedanija Verhovnogo Szoveta SzSzSzR pjatogo szozüva. 7. szesszija (6—8 dekabrja 1961 g.) [A Szovjetunió Legfelső Szovjetjének ülése.] Moszkva, Izd. Verhovnogo Szoveta SzSzSzR. 1962. 552 p. ÁJI. 19.708

Az ismert anyaggyűjtemény legújabb kötete az ülésszak munkásságáról szóló beszámolókat és az ülésszak vitáinak anyagát tartalmazza. Mellékletként közli az ülésszakkal kapcsolatos legfontosabb dokumentumokat (a Szovjetunió és a Szövetséges Köztársaságok polgári eljárásjogi törvényhozásának alapelvei és a Szovjetunió és a Szövetséges Köztársaság polgárjogi törvényhozásának alapelvei stb.).

Monopolii i goszudarsztvo FRG. [A monopóliumok a Német Szövetséges Köztársaságban.] Moszkva, Szocekgiz, 1962. 350 p.

ÁJI. 19.718

A több szerző által írt gyűjteményes munka részletes adatok alapján mutatja be a monopóliumok mindenhatóságát a Német Szövetséges Köztársaság gazdasági életében.

Államigazgatási jog

Szovetszkoe adminisztrativnoe pravo. [Szovjet államigazgatási jog.] Obscsaja csaszt'. Red. J. M. Kozlov. Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 301 [2] p.

/Moszkovszkij Goszudarsztvennüj Universzitet im. M. V. Lomonoszova./

[Bibliogr. fejezetenként.] PEK Polgári jog I. tanszék J11815/9

A tankönyv négy fő részre tagozódik. Az első rész a bevezető alapfogalmakkal (a szovjet államigazgatás fogalma, tárgya, rendszere stb.) ismertet meg. A második főrész a szovjet államigazgatási jog alanyaival, a harmadik a szovjet államigazgatás jogi formáival és módszereivel foglalkozik. Az utolsó fejezet címe: „A szocialista törvényesség biztosítása a szovjet államigazgatásban." Különösen érdekesek azok a fejezetek, amelyekben a szerzők a dolgozók társadalmi szervezeteit mint az államigazgatás alanyait, a szovjet államigazgatási aktusokat, valamint a meggyőzés és kényszer jelentőségét és viszonyát vizsgálják.

Humes, Samuel: The structure of local governments throughout the world. A comporative introduction. [A helyi közigazgatás szervezete a világon.] 'S-Gravenhage, Nijhoff, 1959. 223 p. táblák, térk. [Bibliogr. 221—226. p.] PEK államjogi tanszék J11509/3

A helyi közigazgatás szervezetének lényeges kérdéseit felölelő, összehasonlító jellegű munka. Foglalkozik a helyi közigazgatás felépítésével, szerveivel és a központi kormányzattal való kapcsolatuk kérdéseivel. Külön-külön fejezet tárgyalja a helyi választási eljárás kérdéseit, a közigazgatás személyzetét, valamint a helyi önkormány-

zatok felelősségét. Majd a tanács (Council), a tanács bizottságai és a választmány (Board) szervezetével és működésének általános rendjével ismertet meg a szerző. A kilencedik fejezetben az egyes országok közigazgatását vizsgálja — igen vázlatosan — földrajzi felosztás szerint. A szocialista országok közül csupán a Szovjetunió, Lengyelország, Bulgária és Jugoszlávia helyi állami szerveiről tesz említést.

Polgári jog

Mozsejko, V. N.: Hozjajsztvennüj dogovor v SzSzSzR. [A gazdasági szerződés a Szovjetunióban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 240 p. ÁJI. 19.725

A gazdasági szerződés általános jellegzetességeit, fogalmát és szerepkörét bemutató bevezető rész után a munka második fejezete a gazdasági szerződés kapcsán létesített jogviszonyok elemeit tárgyalja. A befejező harmadik részben a gazdasági szerződés szerepét mutatja be a terv teljesítésével kapcsolatban.

Jurcsenko, V. Sz.: Ohrana imuscsesztvennüh prav szovetszkih grazsdan. [A szovjet állampolgárok vagyoni jogainak védelme.] Minszk, Izd. Akademii Nauk BSzSzR. 150 p. /Akademija Nauk Beloruszszkoj SzSzR. Otdel Pravovüh Nauk./ ÁJI. 19.464

Rövid elméleti bevezetés után a hatályos tételesjog alapján vizsgálja a vagyoni jogok kérdésének védelmét.

Zsukova, L. F.—*Jamen'feld,* G. M.: Oszvonü szovetszkogo i trudovoga prava. [A szovjet polgári és munkajog alapjai.] Moszkva, Izd. Vüszs. Skolü, 313 [2] p.

PEK Polgári jog I. tanszék J11467/9

A középfokú és szakintézetek közgazdasági tagozatai számára kiadott tankönyv a szovjet polgári jogi, a szovjet munkajogi és a szovjet eljárásjogi ismereteket foglalja össze.

Ionaşcu, Traian — *Barasch,* Eugen A.: Teoria şi practica litigiilor precontractuale. [A szerződéskötést megelőző viták elmélete és gyakorlata.] Bucureşti, Edit. Academiei Republicii Populare Romîne, 1962. 411 p. /Academia Republicii Populare Romîne. Institutul de Cercetări Juridice./ ÁJI. 19.715

[Orosz nyelvű tartalmi kivonat 357—378., francia nyelvű tart. kivonat 379—400. p.]

A szerződéskötést megelőző viták fogalmát bemutató első fejezet után a szerződés szerepét és a szerződéskötés előtti viták lényegét tárgyalja a szocialista szervezetek közötti jogviszonyban. A harmadik fejezet a tervfeladat és a szerződés közötti kapcsolatot mutatja be, a negyedik és ötödik fejezet a szerződéskötést megelőző viták elintézésének eljárásjogi kérdéseit dolgozza fel.

Pohlmann, Hansjörg: Die Frühgeschichte des musikalischen Uhrheberrechts (ca. 1400—1800). [A zenei szerzői jog korai története.] Kassel, Bärenreiter, 1962. 315 p. [Bibliogr. 299—309. p.] OK. 374.944

A szerzői jog előtörténeteként a mű a zenei szellemi jogok előzményeinek és fejlődésének kialakulását ismerteti. A szerzők személyi jogának, a jog tudatos igénylésének, majd az ebből fakadó szerzői jogok realizálásának történetét követi nyomon.

Eminescu, Y.: Apărarea descoperirilor, invenţiilor şi inovaţiilor în dreptul socialist. (Studiu de drept comparat.) [A felfedezések, találmányok és újítások védelme a szocialista jogban.] Bucureşti, Edit. Academiei Republicii Populare Romîne, 1962. 228 p. /Academia Republicii Populare Romîne. Institutul de Cercetări Juridice./ ÁJI. 19.716

A Román Tudományos Akadémia Jogi Kutatóintézetének gondozásában megjelent összehasonlító jogi munka széleskörű elméleti megalapozással és a szocialista országok irodalmának és tételesjogi rendelkezésének felhasználásával mutatja be a feltalálói jog forrásait, a jogi védelem tárgyát, anyagát és a műszaki alkotások jogvédelmi eszközeit. A befejezésben a nemzetközi vonatkozásokat tárgyalja.

Munkajog

Dvornikov, I. Sz.—*Dzselomanov,* V. Sz.: Szpravocsnik profszojuznogo rabotnika. [A szakszervezeti dolgozók kézikönyve.] Moszkva, Proizdat, 1962. 524 p. ÁJI. 19.854

A kézikönyv a szakszervezeti dolgozók tevékenységével kapcsolatos legfontosabb anyagot (utasítások, jogszabályok stb.) tartalmazza. A mű a szakszervezeti dolgozók tevékenységének megfelelő tagozásban csoportosítja a vonatkozó anyagot (munkabér kérdések, munkaszervezési kérdések, munkavédelem, szocialista állami társadalmi biztosítás, szociális munka, kulturális-, csoport- és pénzügyi munka).

Kiszelev, Ja. L.: Ohrana truda po szovetszkomu trudovomu pravu. [Munkavédelem a szovjet jogban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 223 p. ÁJI. 19.723

A munkavédelem legfontosabb tételesjogi szabályait összeállító és részletesen elemző munka.

Otázky pracovního práva. [Munkajogi kérdések.] (Red. Vladimir Solnař, Karel Čapek.) Praha, Československá Akademie věd, 1963. 216 p. /Stát a právo 8./ OK. 363.428:8

A gyűjtemény 11 tanulmányt tartalmaz a csehszlovák munkajog köréből.

Die Konfliktkommissionen. [Az egyeztetőbizottságok.] Dokumente u. arbeitsrechtlicher Bestimmungen. Zgest. u. bearb. Ingold Noack, Roger Schlegel. Berlin, Deutscher Zentralverl. 1962. 409 p. OK. 380.387

Az NDK egyeztetőbizottságai tagjainak számára készült kézikönyv első része az egyeztetőbizottságokra vonatkozó legfontosabb jogszabályokat tartalmazza, második része elméleti útmutatót ad „Szocialista erkölcs és szocialista jog" címen, harmadik része munkajogi rendelkezéseket, jogszabályokat ismertet.

Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog

Kolhoznoe pravo. [Kolhozjog.] Red. N. D. Kazancev. Moszkva, Izd. Univ. 1962. 545 [2] p. /Moszkovszkoj Goszudarsztvennüj Universzitet im. M. V. Lomonoszova. Jurid. fakul'tet./ PEK Polgári jog I. tanszék J11468/9

A tankönyv áttekinthető, logikus rendszerben öleli fel a legfontosabb elvi kérdéseket. A tankönyvek szo-

kásos bevezető fejezete után (fogalom, tárgy, rendszer stb.) külön fejezetek foglalkoznak a kolhozok állami irányításának, a kolhozok gazdasági tevékenysége jogi szabályozásának, a kolhozok földhasználatának jogi kérdéseivel. A fentieken kívül a „Kolhoztulajdonjog", „A kolhozközi szervezetek és azok joghelyzete", „A kolhozok igazgatási szervei", „A kolhozudvar" című fejezeteket találjuk. Az utolsó két fejezet a baráti szocialista országok mezőgazdasági termelőszövetkezeteinek jogi helyzetét, valamint a kubai agrárreform és termelőszövetkezeti mozgalom sajátosságait tárgyalja.

Büntetőjog

Dongoroz, Vintilă — *Kahane,* Siegfried—*Oancea,* Ion—*Fodor:* Modificările aduse Codului penal şi Codului de procedură penală prin actele normative din anii 1956—1960. [A büntető törvénykönyv és a büntető eljárás törvénykönyv módosításai 1956—1960 közötti jogszabályokban.] Bucureşti, Edit. Acad. Republicii Populare Romîne, 1961. 599 p.

/Academia Republicii Populare Romîne. Institutul de Cercetări Juridice./ ÁJI. 19.416

Az RNK Tudományos Akadémiája Jogtudományi Intézetének gondozásában megjelent munka az 1936. évi büntetőtörvénykönyv legutóbbi módosításait foglalja össze. A munkának különös jelentősége, hogy az RNK-ban nem tettek közzé új büntetőtörvénykönyvet és a szocialista fejlődés alatt elért változásokat a büntetőjogi törvényhozás terén ez az összeállítás áttekinthetően mutatja be.

Polgári eljárásjog

Nestor, Ion: Probleme privind arbitrajul pentru comerţul exterior în ţările socialiste Europene. [A külkereskedelmi választott bírósággal kapcsolatos problémák az európai szocialista országokban.] Bucureşti, Edit. Academiei Republicii Populare Romîne, 1962. 309 p.

/Academia Republicii Populare Romîne. Institutul de Cercetări Juridice./ ÁJI. 19.687

A bevezető részben a Román Népköztársaság választott bírósági rendszerét tárgyalja, míg a második fejezet a többi szocialista országok megfelelő szerveit mutatja be. Külön fejezet foglalkozik a KGST-országok választott bíróságainak gyakorlatával. A befejező — negyedik — fejezetben pedig az ENSZ szervezeteknek a külkereskedelmi választott bíráskodással kapcsolatos tevékenységét (nemzetközi szerződések) tárgyalja.

Büntető eljárásjog

Tolmacsev, A. V.: Podszudimüe obvinjajut. [A vádlottak vádolnak.] Moszkva, Goszudarsztvennoe Izd. Juridicseszkoj Literaturü, 1962. 632 p. ÁJI. 19.523

A gyűjtemény a munkásmozgalom és az emberi haladás vezetői ellen világszerte lefolytatott legfontosabb pereket ismerteti. Az első Reinische Zeitung miatt Marx és Engels ellen indított büntetőper (1840), az utolsó pedig a Glezosz ellen lefolytatott per (1959). A gyűjtemény a perek anyagának és egyes dokumentumoknak (pl. ítéleteknek) ismertetése mellett közli a vádlottaknak az utolsó szó jogán elmondott beszédeit.

Metodika raszszledovanija otdel'nüh vidov presztuplenij. [Az egyes bűncselekmények nyomozásának sajátos módszerei.] Moszkva, Izd. Moszkovszkogo Universziteta, 1962. 255 p.

/Moszkovszkij Goszudarsztvennüj Universzitet im. M. V. Lomonoszova. Juridicseszkij Fakul'tet./ ÁJI. 19.722

A Moszkvai Egyetem kriminalisztikai tanszéke által kiadott kézikönyv gyakorlati feladatokat közöl és azok megoldásait mutatja be. A kérdéseket a leggyakoribb bűncselekményfajták köréből veszi (élet elleni bűncselekmények, hivatalos személy által a társadalmi tulajdon ellen elkövetett bűncselekmények, lopás és rablás, a gépkocsi közlekedéssel kapcsolatos bűntettek). Módszere az, hogy közli valamely bűncselekmény egyes ismert adatait s azok alapján adja fel a megoldandó gyakorlati kérdéseket.

Törvénykezési szervezet

Judicial and legal systems in Africa. [Bírósági szervezetek és jogrendszerek Afrikában.] Ed. A[nthony] N[icolas] Allott. London, Butterworths, 1962. XIII, 226 p. /Butterworth's African law series 4./ OK. 374.409

Tájékoztató jellegű kézikönyv, amely az egyes államok sorrendjében mutatja be a hatályos jogrendszer alapvető vonásait és a bírósági szervezetet.

Nemzetközi jog

Yearbook of international organizations. 1962—[19]63. [A nemzetközi szervezetek évkönyve, 1962—1963.] 9. ed. Brussels, Union of Internat. Assoc. (1962). 1562 p. OK. A4/1725:1962—63

A Nemzetközi Társaságok Uniója szerkesztésében kétévenként megjelenő kézikönyv legújabb kiadása 1722 nemzetközi szervezet legfontosabb adatait (hivatalos név, székhely, alapítási év, pontos cím, célkitűzés, szervezeti felépítés, tevékenység, kiadványok stb.) közli a szervezetek jellege szerinti csoportosításban. Angol és francia nyelvű tárgymutató, a szervezetek székhelye szerinti csoportosítás és a szervezetek rövidítésének jegyzéke is segíti a tájékozódást.

Tomko, Jan: Vnutorná právomoč štátov a OSN. [Az államok belső jogköre és az Egyesült Nemzetek Szervezete.] Bratislava, Vyd. Slovenskej Akadémia Vied, 1960. 283 p.

/Slovenská Akadémia Vied. Sekcia Spolicenskych Vied./ ÁJI. 19.689

A szuverenitás és a belső joghatóság fogalmából kiindulva kritikailag tárgyalja az ENSZ eddigi működésével kapcsolatos beavatkozási politika megnyilvánulásait.

Koval'szkij, N. A.: Mezsdunarodnüe katolicseszkie organizacii. [Nemzetközi katolikus szervezetek.] Moszkva, Izd. IMO, 1962. 110 p. ÁJI. 19.511

A nemzetközi katolikus világszervezetek keletkezésének bemutatása után egyenként közli a legfontosabb szervezetek működésére vonatkozó adatokat.

Orlik, I.: Vengerszkaja, Narodnaja Reszpublika. [A Magyar Népköztársaság.] Moszkva, Izd. IMO, 1962. 86 p. ÁJI. 19.661

A „Külpolitika — nemzetközi kapcsolatok" c. népszerűsítő sorozatban megjelent munka hazánkról közli a szükséges adatokat, részletesen tárgyalva a Magyar Népköztársaság kapcsolatait a szocialista és a tőkés országokkal.

Állam és jogtörténet

Római jog

Schulz, Fritz: Geschichte der römischen Rechtswissenschaft. [A római jogtudomány története.] Weimar, H. Böhlaus Verl. 1961. XXVIII, 462 p. ÁJI. 19.412

A szerző 1946-ban angolul megjelent History of Roman Legal Science című munkájának fordítása.

Vegyes tárgyú művek

Osztroumov, Sz. Sz.: Szovetszkaja szudebnaja statisztika. [A szovjet igazságügyi statisztika.] 3. kiad. Moszkva, Izd. Moszkovszkogo Universziteta, 1962. 341 p. ÁJI. 19.685

A jogi főiskolák és az egyetemek jogi karainak számára készült tankönyv a szovjet igazságügyi statisztika általános és különös részét tárgyalja.

Current law citator 1947—1961. [Hatályos jogszabályok mutatója.] Gen. ed. John Burke. Clifford Walsh. London, Sweet and Maxwell — Stevens, 1962. 1156 p. OK. 375.145

Az enciklopedikus rendszerű munka jogeseteket ismertet és jogszabálymutatót közöl az 1947—1961 közötti időre az angol jogéletből.

Most jelent meg a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadásában

Dr. Nigriny Elemér:
Jogorvoslatok és perek a végrehajtási eljárás folyamán
(Jogi Kézikönyvtár 12. sz.) 16,50 Ft

Dr. Rózsa István:
Szállítási szerződések megszegése 12,50 Ft

Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1962. kötve 105,— Ft

Dr. Novák István:
Perköltség és költségmentesség a polgári perben 28,50 Ft

Dr. Tóth Emil:
Az államigazgatási eljárási illetékek 10,— Ft

Közúti közlekedési balesetek elbírálása kötve 57,—

Dr. Bogyai Géza:
Vállalati munkajogi kézikönyv kötve 64,— Ft

Dr. Szamel Lajos:
Az államigazgatás vezetésének jogi alapproblémái kötve 47,— Ft

Dr. Révai Gyula— dr. Vaszilievits Sömjén László:
Az építési szerződés kötve 53,— Ft

SAJTÓ ALATT:

Dr. Szászy István:
Nemzetközi polgári eljárásjog

Árusítják a könyvesboltok.

FŐÁRUSÍTÓK:

KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVESBOLT, Budapest, V., Nádor u. 8.
EÖTVÖS LORÁND KÖNYVESBOLT, Budapest, V., Kecskeméti u. 2.

Közeljövőben jelenik meg a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadásában

Nagy László:

ANYAGI FELELŐSSÉG A MUNKAVISZONY KERETÉBEN OKOZOTT KÁROKÉRT

A könyv összefoglalja és feldolgozza a tárgyra vonatkozó elméleti kérdéseket, a tételes joganyagot, a bírói gyakorlatot és a külföldi joganyagot. A dolgozók munkaviszonyának keretében keletkezett anyagi felelősségen kívül tárgyalja a mű a vállalatok anyagi felelősségét is az általa okozott károkért, továbbá az úgynevezett harmadik személy közrehatását is az anyagi felelősség keletkezésében.

A fogalmak pontos és részletes meghatározása, az elméleti és gyakorlati problémák kifejtése és azok megoldására való törekvés jellemzi a művet, amely mind az elméleti, mind a gyakorló jogászok érdeklődésére számot tarthat.

Terjedelme kb. 530 oldal. Ára kötve kb. 57,— Ft

Előjegyezhető a

KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVKIADÓNÁL
Budapest, V., Nagy Sándor u. 6.
Telefon: 310—127

E lapszám (XVIII. új évfolyam 8.) szerzői: *ifj. Dr. Szarvas András* jogtanácsos. — *Dr. Szögyéni Zoltán,* a Földművelésügyi Minisztérium főelőadója. — *Dr. Herczeg István* ügyvéd. — *Dr. Heller Farkas Tamás* vállalati jogtanácsos. — *Dr. Trócsányi László,* a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Mihály Lajos* tanácsi előadó (Pécs). — *Dr. Besennyei Lajos* egyetemi tanársegéd (Szeged).

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 63.4320 — Kossuth Nyomda Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldönterjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

P 2, 40 (34) 1963 OKT 9
EGYETEMI KÖNYVTÁR BUDAPEST

XVIII. új évfolyam 9. szám Budapest, 1963. szeptember hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

NAGY LAJOS:
A tanúhoz intézett kérdések a büntetőper tárgyalásán 481

VIGH JÓZSEF:
A bűnözés okainak problémái 490

WESSELY ANTAL:
Az „alap"-szerű gazdálkodásról 503

GÁBOR LÁSZLÓ:
Az üzemi baleseti büntetőügyek néhány elvi és gyakorlati problémája 512

Szemle:

M. F.:
Az európai szocialista államok jogalkotása ... 522

Jogirodalom:

HORVÁTH ANNA—HORVÁTH TIBOR:
J. Sz. Noj: Büntetéselméleti kérdések a szovjet büntetőjogban 523

WIENER IMRE:
Földvári József: Az egység és a halmazat határesetei a büntetőjogban 527

LÁZÁR MIKLÓS:
Új vonások az NDK igazságszolgáltatási szerveinek munkájában 532

— —:
Új könyvek 535

СОДЕРЖАНИЕ: *Лайош Надь*: Вопросы, ставленные свидетелю в ходе разбирательства уголовного дела. — *Йожеф Виг*: Проблемы причин преступности. — *Антал Вессели:* О хозяйствовании по «фондам». — *Ласло Габор:* Некоторые принципиальные и практические проблемы уголовных дел, связанных с производственными несчастными случаями. — *Обзор*: *М.Ф.*: Законодательство европейских социалистических стран. Польская Народная Республика. *Правовая литература*: *Анна Хорват — Тибор Хорват*: И. С. Ной: Вопросы теории наказаний в советском уголовном праве. — *Имре Винер*: Йожеф Фелдвари: Граничные случаи единства и совокупности преступлений в уголовном праве. — — —: Новые книги

INHALT: *Lajos Nagy:* Die an den Zeugen gerichtete Fragen in der Verhandlung des Strafprozess. — *József Vigh:* Probleme der Ursachen der Kriminalität. — *Antal Wessely:* Über die „Fonds"-mässige Bewirtschaftung. — *László Gábor:* Einige prinzipielle und praktische Probleme der Strafsächen aus Betriebsunfällen. — *Rundschau: F. M.:* Die Rechtssetzung in den europäischen sozialistischen Staaten. — *Rechtsliteratur: Anna Horváth—Tibor Horváth:* J. Sz. Noj: Theoretische Fragen der Strafe im sowjetischen Strafrecht. — *Imre Wiener:* József Földvári: Die Grenzfragen der Einheit und der Konkurrenz im Strafrecht. — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Lajos Nagy:* Les questions posées au témoin interrogé au cours de l'audience pénale. — *József Vigh:* Les problèmes des causes de la délinquence. — *Antal Wessely:* La gestion des différents fonds d'une entreprise. — *László Gábor:* Questions theoriques et pratiques des affaires pénales concernant les accidents du travail. — *Revue: F. M.:* La législation des pays socialistes d'Europe. — *Littérature: Anna Horváth—Tibor Horváth: Noj, J. Sz.:* Questions théoriques de pénologie dans le droit pénal soviétique. — *Imre Wiener:* József Földvári: Les cas limites de l'unité et du cumul des infractions dans le droit pénal. — Nouveaux livres.

XVIII. új évfolyam 9. szám Budapest, 1963. szeptember hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A tanúhoz intézett kérdések a büntetőper tárgyalásán*

1. Az eljárási cselekmények jogi szabályozásának kerete és a tanúkihallgatás

Az újabb büntetőeljárásjogi irodalomban egyre gyakoribb az a felismerés, hogy a büntetőeljárási jog az eljárási cselekményeknek csupán külső keretét, vázát határozza meg, de egyáltalában nem, vagy csak igen kis mértékben foglalkozik azok tartalmával: az eljárási cselekmények teljesítését jelentő gyakorlati teendőkkel, azok konkrét végrehajtási módszereivel. Az egyes eljárási cselekmények szabályozásánál a tételes törvény rendszerint a kérdéses cselekményhez kapcsolódó és az eljáró hatóságokat, illetőleg a perben résztvevő személyeket megillető jogokat és az őket terhelő kötelezettségeket szabályozza részletesebben. Csak igen ritka esetben tér ki azonban a törvény az eljárási cselekmények egyes tartalmi elemeire, arra, hogy a gyakorlatban milyen konkrét tennivalókkal, módszerekkel, milyen keretek között kell a szóban forgó cselekményt teljesíteni.[1] Pedig a részletes szabályozás a szocialista törvényességnek is egyik előfeltétele.[2]

Ezek a megállapítások nemcsak az egyes eljárási cselekményeket érintik, hanem ezekkel függ össze a büntetőeljárási cselekmények általános elméletének művelésében egyre jobban észlelhető lemaradás is. Az elmélet lemaradásának legfőbb oka ugyanis kétségtelenül az általánosításhoz szükséges részletvizsgálatok hiánya.[3] Ilyen, elméletileg igen elhanyagolt és a bírói gyakorlatban nem eléggé értékelt terület a bírósági tanúkihallgatással mint eljárási cselekménnyel összefüggő kérdések vizsgálata.[4]

A tanúkihallgatás a bíróságok mindennapi munkájában talán a leggyakrabban teljesített eljárási cselekmény. A műszaki és a természettudományok fejlődése lehetővé tette ugyan egyes ilyen természetű eredmények felhasználását a bűncselekmény felderítésére és bizonyítására is. Ennek ellenére azonban a tanúvallomás jelenleg is a leggyakoribb bizonyítási eszköz a büntető eljárásban, amely az objektív igazság rekonstruálásának kétségtelenül ma is egyik legfontosabb tényezője. Mégis meglepő, hogy a tételes törvény és az irodalom milyen

* Használt folyóiratrövidítések: ÁJ. = Állam- és jogtudomány; ÁJI. Ért. = Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője; BH. = Bírósági Határozatok; FOSZ = Felsőoktatási Szemle; JK. = Jogtudományi Közlöny; RIV. = Revue Internationale de Criminologie et de Police Technique. [Geneve]; RSC. = Revue de Science Criminelle [Paris]; RSZ. = Rendőrségi Szemle; SZGP. = Szovetszkoe Goszudarsztvo i Pravo.

[1] Vö. pl. Vinberg, A.: Kriminalisztikai kérdések az új büntetőeljárási törvénykönyvben. RSZ. IX—1961. 972. s köv. old.: Horoszowski, Pawel: Quelques problèmes du développement scientifique de la criminalistique contemporaine. RIC. XIV—1960. 226. old.

[2] A szovjet irodalomban Jakub, N. L. (Demokraticseszkie osznovü szovetszkogo ugolovno-proceszszual'nogo prava. Moszkva, Izd. Moszkovszkogo Universziteta, 1960. 39—40. old.) szerint a büntetőeljárásjogi törvényesség mindig feltételezi azt, hogy az igazságszolgáltatási (nyomozó, vizsgálati szervek, ügyészség, bíróság) szervek tevékenységét *részletes* büntetőeljárásjogi szabályok határozzák meg. A törvényesség elvének megtagadása — írja tovább — mindig akkor kezdődik, ha ezeknek a szerveknek tevékenységét nem irányítja a jogi norma, ha a szervek „felszabadulnak" tevékenységüket megkötő jogi szabályok alól.

[3] Vö. erre ugyanígy Fonyó Antal—Király Tibor: A magyar büntető eljárási jog. Szerk. Móra Mihály. Bp Tankönyvkiadó, 1961. c. munkáról írt recenziójukban. (FOSZ. XI—1962. 760—761. old.) A kritika egyébként szintén említi — a gyakorlati képzés igényeiből kiindulva — egyes eljárási cselekményekhez fűződő tartalmi kérdések feldolgozásának szükségességét is. Itt példaképpen a gyakorlatilag igen fontos, de jogilag alig szabályozott tárgyalásvezetés kérdését emeli ki, amelynek bővebb kidolgozását a bírálók szükségesnek tartották volna a tankönyvben. Ugyancsak a tanúkihallgatás taktikájának és az ezzel kapcsolatos pszichológiai kérdéseknek elemzését, különösen a személyiség vizsgálatát és ennek a tanúkihallgatás taktikájával összefüggő problémáinak vizsgálatát tartja szükségesnek átfogó jellegű cikkében újabban Kertész Imre: Kriminalisztika és pszichológia. Belügyi Szemle I—1963. 5. sz. 10. s köv. old.

[4] A kérdéssel szocialista jogi irodalmunk csupán a nyomozással kapcsolatban foglalkozott. A bírói tanúkihallgatást ismereteink szerint a felszabadulást követő irodalomban csak Kotzig Károly rövid munkája érinti (A bírósági tárgyalások vezetése és az ítélkezési gyakorlat. Bp. Egyet. ny. 1948. 8—14. old.).A közzétett bírói gyakorlatban is alig találunk ilyen vonatkozású anyagot.

keveset foglalkozik ennek gyakorlati kérdéseivel, az eljárási szabályok keretében végbemenő konkrét tennivalókkal, a bírósági tanúkihallgatás taktikai kérdéseinek azokkal a gyakorlati szabályaival, amelyek a tanúkihallgatás eredményességét célozzák.[5]

A tanúbizonyítás lefolytatásának törvényi szabályai két csoportba tartoznak. Egy részük garanciális jellegű rendelkezés, amelyek a legfontosabb eljárási alapelveket juttatják érvényre (szóbeliség, nyilvánosság, közvetlenség, kétoldalú meghallgatás, ügyfélegyenlőség stb.), illetőleg az objektív igazság megállapításával kapcsolatban állapítnak meg biztosítékjellegű szabályokat (a tanúként kihallgatható és a tanúzásból kizárt személyek, a tanú jogai és kötelességei stb.). Már részük viszont a tanúbizonyítással kapcsolatban teljesítendő eljárási cselekmények végrehajtásának módját, egyes részleteit rendezi (a tanúbizonyítás elrendelése, a tanú megidézése, jelenlétének, kihallgatásának részletszabályai stb.). Az előbb említett hiányosság, a teljesen szűk térre korlátozott szabályozás gyakorlati következményei főleg ezen az utóbbi téren érezhetők.

A tételesjogi intézkedések ugyanis csak a keretét, vázát adják meg a bíróság ezzel összefüggő tevékenységének. A bírónak legtöbbször csupán a tapasztalat, a gyakorlatban elsajátítottak alapján kialakított célszerűségi szempontok adnak bizonyos eligazítást ezzel kapcsolatban. Kétségtelen, hogy a tanúkihallgatás vonatkozásában nem lehet a tételes törvénytől egészen részletekbemenő szabályozást: célszerűségi szempontokat, különleges taktikai szabályokat felölelő rendezést várni. Az egészen szűk térre szorítkozó tételestörvényi rendelkezésekben foglalt tartalmi elemek kimunkálásának szükségességét azonban nemcsak a kérdés rendkívüli gyakorlati fontossága, hanem az említett és az eljárási cselekmények általános elméletének továbbfejlesztésével kapcsolatos, elméleti vonatkozású érvek is indokolják.

Mindezek a körülmények időszerűvé teszik azoknak a gyakorlati kérdéseknek az összefoglalását, amelyek a tanú bírósági kihallgatásával s ezen belül — mint idekapcsolódó részletkérdéssel — a tanúnak a bíróság, illetőleg a felek által történt kikérdezésével kapcsolatosak. Ennek szükségességét az idevonatkozó hazai irodalom hiánya mellett az is indokolja, hogy az ezzel kapcsolatos pervezetési intézkedések: a kihallgatás és a kikérdezés taktikája a legtöbb esetben csak hosszas bírói gyakorlat, megfelelő élettapasztalatok megszerzése útján sajátíthatók el. A büntetőeljárási cselekmények részletesebb jogi szabályozásának szükségessége tehát az irodalommal szemben lényeges követelményeket támaszt ebben a vonatkozásban is. Bár az újabb szocialista tételes törvényhozásban már határozottan felismerhetők olyan törekvések is, amelyek az eljárási cselekmények tartalmának részletesebb szabályozására irányulnak[6], nem vitás, hogy elsősorban az irodalomnak kell ugyanis vizsgálnia ebben a keretben az adódó azokat a további részletmegoldásokat, amelyek a gyakorlatba átvihetők, ott ellenőrizhetők és ennek alapján — bizonyos gyakorlati tapasztalatok után — kodifikálhatók.

2. §. A tanú bírósági kihallgatásának szakaszai

Nem érintve most a tanúban a bizonyítással kapcsolatban végbemenő pszichikai folyamattal és a tanú tudattartalmának bírói megismerésével kapcsolatos elméleti kérdéseket,[7] a továbbiaknál abból indulunk ki, hogy a tanúkihallgatás folyamatos eljárási cselekmény, amelynek során a bíróság feltárja és megismeri azt a tudásszerzési folyamatot, amely annak idején valamely, a büntetőperben releváns történésről, jelenségről, magatartásról a tanúban végbement. A tanúbizonyításnál tehát a bíróság tényállásmegállapítási tevékenysége olyan megismerés, amelynek tárgya maga is megismerési folyamat: *a tanúban a vallomástételt megelőzően végbement tudomásszerzés.*

A tanúkihallgatás mint a tanú tudattartalmának bírói megismerési folyamata több sza-

[5] Horoszowsky (im. 26. old.) első helyen a bűnösség bizonyításához szorosan kapcsolódó pszichológiai és pszichodiagnosztikai módszerek mellőzését tartja a lemaradás legfőbb okának ebben a vonatkozásban. Emellett a gyakorlati útmutatások hiányának illusztrálására példaként a helyszíni szemle lefolytatását, a tárgyi bizonyítékok összegyűjtését stb. hozza fel. A nyugati irodalomban ugyanígy: Graven, Jean: L' administration et psychologie du témoignage en justice. RIC. XIV—1960. 263. old. és Susini, Jean: Police technique et science humain. RSC. 1962. 797. old.

[6] Így pl. nálunk a Be-ben újonnan szabályozott eljárási cselekmények (gyermek- és fiatalkorú tanúk kihallgatása: 133. § 2. bek., a nyomozási kísérlet: 143. §), az 1960. évi OSZFSZK Bp-nek a szembesítésre és a felismertetésre bemutatást szabályozó rendelkezései (102—166. §§), a szemle és a nyomozási kísérlet lefolytatása (178. s köv. §§) stb., stb. Ugyanilyen jellegűek a többi szövetséges köztársaságok új büntetőeljárási törvénykönyveiben foglalt rendelkezések (pl. az 1959. évi *kazah* Bp., az 1961. évi *lett* és *eszt* Bp. stb.). A szovjet irodalomban Vinberg, A. (im. RSZ. IX—1961. 972—981. old.) is rámutat arra, hogy az új büntetőeljárási szabályokban már a tanúkihallgatásra vonatkozó rendelkezések is tartalmaznak részletintézkedéseket (rávezető kérdések tilalma, vallomás rögzítése stb.).

[7] A tanú megismerési folyamatában közreható tényezőkről ld. részletesebben: A tanúvallomás pszichikai elemeinek mérlegelése a büntetőperben (ÁJI. Ért. 3. köt. 1960. 434—464. old.) c. dolgozatomat, a tanú tudattartalmának bírói megismerésével kapcsolatos kérdésekről pedig ld. részletesebben: A bírói tényállásmegállapítás és a tanúbizonyítás a büntetőperben c. dolgozatomat (ÁJ. 5. köt. 1962. 3. sz. 356—386. old.). A külföldi szocialista irodalomban összefoglalóan tárgyalja ezeket az elemeket Sztrogovics, M. Sz.: Kursz szovetszkogo ugolovnogo proceszsza. Moszkva, Izd. Akad. Nauk 1958. 224—228. old.; Cselcov, M. A.: Szovetszkij ugolovnüj proceszsz. Izd. 4. Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 158—195. old.

kaszból, fázisból, illetőleg az ezekhez kapcsolódó részletcselekmények sorozatából áll. Minden egyes ilyen részletcselekménynek külön perbeli jelentősége, sajátossága van. A törvényi szabályozás szűkszavúsága mellett is a tanúkihallgatás egyes részletcselekményeinek megvan a maga, rendszerint a tételes törvényben is meghatározott sorrendje. A tételes törvény ebben a vonatkozásban szigorúan elhatárolt mozzanatokat, fázisokat nem mindig ismer, sőt az eljárási cselekmények sorrendjét illetően sem lehet általános érvényű szabályt felállítani. Így pl. a tanúkihallgatás két legfontosabb eljárási cselekményének: a tanú egybefüggő előadásának és a tanú bíróság, illetőleg a felek által történt kikérdezésének sincsen általános érvényű tételesjogi sorrendje. Egyes eljárásokban ugyanis a tanú egybefüggő előadása megelőzi a kikérdezést, más eljárásokban viszont a kikérdezés az elsődleges, sőt igen jelentős eljárási rendszerek a kikérdezést a tanúkihallgatás egyetlen módjának ismerik.

A szocialista típusú eljárásokban a tanú bírósági kihallgatásának rendszerinti menete az, hogy a tanúhoz a bíróság által intézett általános kérdések után a bíróság tájékoztatja a tanút arról, hogy milyen körülményekkel kapcsolatban kell tanúvallomást tennie, és egyben figyelmezteti a tanút a vallomás jelentőségére, illetőleg az esetleges hamis vallomás büntetőjogi következményeire. Ezt követi — rendszerint — a tanú egybefüggő előadása, majd az egybefüggő előadás kiegészítése céljából a tanú kikérdezése a bíróság, illetőleg a büntetőper többi résztvevője által. Mint esetleges kihallgatási cselekménynek a szembesítésnek, illetőleg a felismertetés végett történt bemutatásnak sorrendjét az adott konkrét célszerűségi szempontok döntik el. Az ilyen jellegű cselekmények azonban rendszerint a tanúnak a bíróság, illetőleg a perben résztvevő személyek által történt kikérdezése után következnek.

Bár a dolgozat — a közlési lehetőségek adott keretei miatt — csupán a tanúkihallgatás egész menetének egyetlen szakaszával: a tanú kikérdezésével mint eljárási cselekménnyel foglalkozik, egészen összefoglalóan érinteni kell a tanúkihallgatás menetében a kikérdezést megelőző cselekményeket is, amelyekhez szorosan kapcsolódik a kikérdezés.

A tanú kihallgatása a bírósági tárgyaláson a tanúhoz a bíróság által intézett *általános kérdésekkel* kezdődik. Ezeknek rendeltetése egyrészt a bíróság előtt tanúként megjelent személy azonosságának ellenőrzése, másrészt pedig azoknak az adatoknak a tisztázása, amelyek közvetlenül kapcsolódnak a tanú teendő nyilatkozatának értékeléséhez. Ugyancsak itt kell tisztázni a tanú és a vádlott között fennálló érdekeltségi viszonyokat, továbbá a vallomástételi kötelezettség alóli mentességgel, illetőleg a vallomástételi tilalommal kapcsolatos körülményeket.

A tanúhoz intézendő általános kérdésekkel kapcsolatban hangsúlyozni kell, hogy mennyire fontos az, hogy a tanácsvezető bíró a tanúval milyen módon veszi fel a kapcsolatot. Igen gyakran az egész vallomás értéke attól függ, hogy a bírónak milyen eszközökkel sikerül — a perbeli helyzetüknek megfelelő — pszichikai kapcsolatot teremtenie a tanúval s tud a tanács elnöke a tanú vallomástételéhez olyan légkört teremteni, amelyben a tanú vallomástételét gátló tényezőket kikapcsolja, s amely így a tanú őszinte vallomástételét elősegíti. Az eredetileg kialakított pszichikai kapcsolat, légkör a tanúkihallgatás egész menetét befolyásolja.

Ezután a bírósági tanács vezetője *tájékoztatja* a tanút arról, hogy milyen ügyben, milyen körülményekre vonatkozóan hallgatják ki és *kioktatja* jogairól (pl. a vallomástétel megtagadásának joga stb.), valamint kötelességeiről, végül *figyelmezteti* a hamis tanúzás büntetőjogi következményeire. Ezt követi a tanú *egybefüggő előadása,*[8] majd a tanúhoz a bíróság elnöke és tagja, illetőleg a tárgyaláson részt vevő felek tesznek fel további *kérdéseket* a releváns, bizonyítandó tényekkel kapcsolatban a tanú tudattartalmának lehető teljes feltárása céljából. A tanúnak az egybefüggő előadását követő kikérdezése a tételes törvényben szintén igen szűkszavúan szabályozott eljárási cselekmény s az ehhez kapcsolódó problémakört a közzétett bírói gyakorlat igen ritkán érinti. Irodalmi feldolgozása is alig van. Az ide kapcsolódó törvényi, illetőleg eljárástaktikai szabályok összefoglalása remélhetőleg alkalmat nyújt nemcsak a kérdés gyakorlati oldalainak megvitatására, hanem az elméleti problémák elmélyítésére is.

3. §. A tanúhoz intézett kérdések

A tanú összefüggő előadásában többféle okból kifolyólag rendszerint nem tudja közölni mindazt, ami az ügyben releváns és amire vonatkozóan tett tudomáskijelentése bírói ténymegállapítás alapja lehet. A vallomás kiegészítése céljából a tanúnak az előzően tett előadását követő kikérdezése az egyik leggyakrabban használt kisegítő megoldás amelynek gyakorlati

[8] A két szakasz elválasztására: a Be. szerint: „Ezután [ti. az általános kérdések (Bp. 133. §) után] a tanút részletesen ki kell hallgatni, tisztázva azt is, hogy az általa előadottakról miként szerzett tudomást" (134. § 1. bek., amelynek a bírósági tárgyaláson való alkalmazását a 207. § 3. bek. írja elő). A külföldi tételes jogban: az OSZFSZK Bp. 283. § 2. bek. világosan elhatárolja ezt a két szakaszt. Ugyanígy a *kazah* Bp. 149. § 1. bek., *eszt* Bp. 243. § 2. bek. stb., a *csehszlovák* Bp. 101. § 2. bek. utolsó ford. és a *német* Bp. 57. §). Ugyancsak elhatárolja egymástól a tanú önkéntes előadását és a hozzá intézett kérdésekre adott feleletét a *román* Bp. (148. § 2. bek. az 1956. ápr. 4-i 3. sz. törvény által módosított szövegben. Modificările aduse Codului penal şi Codului de procedură penală prin actele normative din anii 1956—1960. Red. Dongoroz, Vintilă—Kahane, Siegfried—Oancea, Ioan—Fodor Josif stb. Bucureşti, Ed. Academiei RPD. 1962. 306. old.

alkalmazásával kapcsolatos módszerek a bizonyítási elmélet és gyakorlat mindeddig sokat vitatott kérdései.

A tanú összefüggő előadásában, rendszerint a következő okok valamelyike folytán nem tér ki bizonyos körülményekre: 1. nem emlékezik a kérdéses körülményre; 2. nem tartja lényegesnek; 3. nem tudja helyesen, pontosan kifejezni azt; 4. tudatosan elhallgatja a kérdéses körülményt. Az előadás kiegészítését célzó kérdések ezeknek a hiányoknak a pótlására irányulnak. Még mielőtt ezeknek részletes áttekintésére áttérnénk, előre kell bocsátani néhány szót magának a kérdezésnek problémájáról.

A tanú kikérdezésénél a bíróságnak abból kell kiindulnia, hogy a tanú vallomástétele a tanúként szereplő személyek döntő többsége esetében sok vonatkozásban külső okok által determinált jelenség, de végső fokon a tanúnak saját akaratelhatározásától függő, saját maga által irányított cselekvése. A bírónak azt kell feltételeznie, hogy a tanu őszintén fog törekedni tudattartalmának feltárására. Azonban ugyanakkor nem szabad azt sem figyelmen kívül hagynia, hogy a vallomástétel elsősorban *akarati aktus*. Nem minden tanú feltétlenül jóakaratú, őszinteségre törekvő ember, aki állampolgári kötelességét hiánytalanul teljesíteni akarja az igazságszolgáltatás munkájában, s aki szerzett tudomásáról tett vallomásával öntudatosan hozzá akar járulni a bíróság bűnüldöző tevékenységéhez. A szubjektíve igazmondó, — tehát a valóságnak meg nem felelő tudattartalmát feltáró — és a szerzett tudomást nem feltáró vagy éppen tudatosan hamisan valló tanú közötti határvonal felismerése igen nehéz gyakorlati kérdés. Annak ellenére, hogy a bíróság véglegesen csak az ítélethozatal alkalmával, a tanúvallomás hiteltérdemlőségének elbírálásával kapcsolatban bírálja el a tanú nyilatkozattételi készségét is, a vallomástételi készség hiányának eshetőségét is feltételezve kell a bírónak a kihallgatást lefolytatnia. A tanú igazmondási, vallomási készségéről a folyamatosan kialakuló véleményének azonban semmiesetre sem szabad alárendelni a tanúkihallgatás objektivitását.

Már a tanúkihallgatás kezdetén, a tanúnak feltett általános kérdések kapcsán a bíró és a tanú között kialakulhat az a légkör, ami a tanú őszinteségét befolyásolja. A bírónak a kikérdezésnél is figyelembe kell tehát vennie azt, hogy a tanú akaratára: arra, hogy a releváns jelenségről szerzett tudomását a valóságnak megfelelően közölje a bírósággal, nagyon sok szubjektív és objektív tényező hat ki. Ezek a tényezők döntik el, hogy a tanú *akar-e* a konkrét ügyben a valóságot többé-kevésbé tükröző eredeti tudattartalmának megfelelően vallani vagy sem. Ugyanezek a tényezők befolyásolják a tanú vallomástételi készségét is. Mindezekben jelentős szerepet játszik annak felismerése, is, hogy az őszinteségre törekvő tanú a bíróság előtt megbecsült személy. Ezt a tanúnak a bíróság magatartásából, a hozzá intézett kérdések megszövegezéséből, a kikérdezés hangneméből, tónusából is meg kell éreznie. Ugyanakkor azonban a tanúnak éreznie kell azt is, hogy törvényes állampolgári *kötelességét* teljesíti akkor, amikor az eljárásban vallomást tesz, s neki magának is ennek megfelelő magatartást, tiszteletet és megbecsülést kell tanúsítania a bíróság nehéz munkája előtt.[9]

A bírónak mindezek szerint vélelmeznie kell a tanú őszinteségét. A vélelem érvényesítése a gyakorlatban éppen olyan nehéz problémákat vet fel, mint az ártatlanság vélelmének a vádlottal szembeni alkalmazása. Az őszinte tanúskodási készséget felételező bírónak is mindig kell számítania az ellenkező eshetőségre is. Ha a tanú kikérdezése során derül ki az, hogy a tanú nem őszinte, hanem bizonyos körülményeket elhallgat, ferdítve vagy éppen hamisan igyekezik beállítani, az ebből adódó következtetéseket nemcsak a vallomástétel után, a tanúvallomás mérlegelésénél, hanem már azt megelőzően, menetközben is le kell vonnia a bíróságnak. A bíróság által addig megismert adatok alapján a tanúhoz intézett kérdések, illetőleg az azokra adott és egymásnak ellentmondó feleletek esetleg alkalmasak lehetnek arra, hogy az önmagával ellentmondásba keveredett tanú pszichikailag arra kényszerüljön, hogy vallomásának tarthatatlanságát önmaga is belássa. A kellő pillanatban alkalmazott ismételt figyelmeztetés itt esetleg eredményes lehet. Ilyen esetekben következhetik be az, hogy a tanú korábbi, hamis vallomását, illetőleg annak egyes részeit visszavonja és a valóságnak megfelelően vall. Ha ez nem is történik meg, a bírónak arra is figyelemmel kell lennie, hogy a tanú a neki feladott kérdésekre a lehetőségekhez képest határozott és félre nem érthető kijelentéseket tegyen és azokat a jegyzőkönyv pontosan rögzítse. Mindezzel a hamisan valló tanú ellen megindítandó eljárásban az eljáró hatóságok munkáját készíti elő és könnyíti meg.[10]

A tanú kikérdezése — bár kétségtelenül számos, lényeges adat kerül ezáltal a bíróság tudomására — igen sok veszélyt magában rejtő feladat s talán az egyik legnehezebb, legtöbb gyakorlatot, tudást, akaratkoncentrálását, figyelmet, önmérsékletet kívánó eljárási cselekmény.

---

[9] Az ezzel kapcsolatos kioktatásra ld. Leitfaden des Strafprozessrecht der DDR. Berlin, Zentralverl. 1959. 241. old. A *csehszlovák* Bp. (201. § 2. bek.) tételesen is kiemeli „a tanúvallomáshoz fűződő közérdek jelentőségére" történt kioktatást. Ugyanígy a *román* Bp. 147. §.

[10] Részletesebb szabályozást tartalmaz ebben a vonatkozásban a *román* Bp., amely szerint (153. § 2 bek.) az 1960. évi 213. sz. trv. által módosított szövegében (ld. Modificările ... Codului de procedură penală 308. old.), ha a bíróság indokoltan felteheti, hogy a tanú valótlanságot mondott, a valót tagadta, vagy nem mondott el mindent azokra a körülményekre vonatkozóan, amelyekre megkérdezték, a tanú jelenlétében jegyzőkönyvet vesz fel és azt a hamis tanúzás miatt büntető eljárás megindítása végett az ügyésznek küldi meg.

A tanúnak feltett kérdések arra szolgálnak, hogy a tanú által eredetileg nem közölt, elhallgatott stb. körülményekre vonatkozóan a tanút a bíróság, illetőleg a felek nyilatkozatra késztessék. Ennek a sokoldalú felhasználásnak megfelelően a tanúknak felteendő kérdések szintén néhány további probléma érintését teszik szükségessé.

A kikérdezés ténye pszichikailag alkalmas arra, hogy a tanút befolyásolja.[11] Ez olyan jelenség, amelyre a büntető eljárás története a legrégibb időktől fogva felfigyelt. Az, hogy a büntetőperben kit illet meg a tanúhoz intézendő kérdések joga a büntető eljárás történeti fejlődésében is mindig kulcskérdés maradt. A büntető eljárás történeti fejlődése során kialakult két alapvető nagy eljárási rendszernek: a nyomozó (faggató) és a vádrendszernek egyik alapvető ellentéte éppen a kihallgatási jogosultság szabályozásában van. Míg a nyomozórendszerben a bíró hallgatja ki a perben résztvevő személyeket — néha kizárólagos joggal —, addig a vádló rendszerekben a bíró általában passzív, s a tanút is a perben résztvevő felek (vádló, vádlott, védő, sértett) hallgatják ki elsősorban. A probléma megoldásának természetesen számtalan változata van. A vádelves rendszerben alkalmazott egyik megoldás a keresztkérdezés intézménye. A keresztkérdezés lényege az, hogy a kihallgatandó személyt a hozzá intézett kérdésekkel hallgatják ki az ellenérdekű felek mindazokra a körülményekre, amelyekről tudomása van.[12] A részletkérdéseknél a keresztkérdezést alkalmazó rendszerekben többféle megoldást találunk. A szocialista eljárási rendszerekben az alapvető szempont az objektív igazság megállapításának követelménye s ezzel kapcsolatban a bíróság aktív szerepe a tényállás feltevésében. Ennek megfelelően a keresztkérdezés általában csak mint a tanú egybefüggő előadását kiegészítő intézmény szerepel.[13]

A tanúhoz intézendő kérdések körét a szocialista országok tételes jogában egyedül a csehszlovák Bp. határozza meg, amikor előírja, hogy a tanúhoz a kérdéseket a vallomás kiegészítése, a hiányosságok, homályosságok és ellentétek kiküszöbölése érdekében lehet intézni (csehszlovák Bp. 101. §. 3. bek. 1. ford.).

A szocialista eljárási jogokban általánosnak tekinthető az a megoldás, hogy a tanút elsősorban a bíróság: a tanács elnöke és a bíróság tagjai hallgatják ki és a bíróság részéről ők teszik fel a tanúnak a kérdéseket.[14] A bíróság által feltett kérdések után a vád, illetőleg a védelem is tehet fel a tanúhoz kérdéseket, azonban mindig az elnök engedélyével, illetőleg az elnök közvetítésével.[15] Az elnök ugyanis mind a kérdés feltevését, mind pedig a már feltett kérdésre való válaszadást megtilthatja. Ez a megoldás — helyes és körültekintő alkalmazás mellett — meghozza a kérdezéssel járó előnyöket, anélkül, hogy a kérdezés hátrányai: a szuggesztív, vagy a megzavaró, ködösítő stb. kérdések feltevése, illetőleg az arra adott válasz jelentkeznének s mindez a tanúvallomás tartalmát bizonytalanná tenné vagy hitelérdemlőségét gyengítené. A kikérdezés lefolytatását szabályozó rendelkezések rendkívül fontosak mind a tanúhoz a bíróság által, mind pedig a per többi alanya által feltett kérdések vonatkozásában. A kérdések korlátozásánál a bíróságnak mindig figyelemmel kell lennie arra is, hogy az ügy felderítése érdekében szükséges részletkérdések elmulasztása esetleg az ítélet megalapozatlanságát is eredményezheti.[16]

A bíróság által feltett kérdéseknél elsősorban arra kell tekintettel lenni, hogy a tanúkihallgatást végző bíróság nem pusztán a tanúvallomás passzív felvevőszerkezete. A bíróság a tanú vallomásában *keresi, kutatja* azokat az adatokat, amelyeket ténymegállapításánál alapul vehet. A kérdezés tehát erre irányul. A tanácsvezető bíró a tárgyalás előtt a nyomozási iratok-

[11] A tanúvallomások tartalmát befolyásoló kérdésekkel kapcsolatos kísérletekre a nemszocialista országok irodalmában ld. Gorphe, François: La psychologie appliquée en justice. Paris, Presses Universitaires, 1959. 1614. p. (Traité de psychologie appliquée. Tome 4.) Vö. még Rey, André: Application à la psychologie du témoignage de notions tirées de la théorie de l'information. RIC. XIV—1960. 282. old.

[12] A keresztkérdezés intézményének lényege az, hogy a tanút a vádló és a védő hallgatják ki, a hozzájuk intézett kérdésekkel. A tanút először az a fél kérdezi ki, aki indítványozta kihallgatását. Ha a tanú ezekre a kérdésekre megfelelt, az ellenérdekű fél teheti fel kérdéseit. A felek kérdései után a bíró kiegészítő kérdéseket tehet fel. (Vö. Sztrogovics: Kursz 417—418. old.).

[13] Vö. Rahunov felfogásának (Szvidetel'szkie pokazanija v szovetszkom ugolovnom proceszsze. Moszkva, Goszjurizdat, 1955. 123. old.) bírálatával Sztrogovics: Kursz 417. old.

[14] Vö. Sztrogovics: Kursz 417—418. old. stb. Itt a keresztkérdezés tehát csupán *kiegészíti* a tanú egybefüggő előadását. A keresztkérdezés rendszere történetileg az angolszász burzsoá büntető eljárásokban alakult ki részletesen. Itt rendszerint nincs is egybefüggő előadás, hanem csupán a keresztkérdezés során mondja el a tanú a tudomását. Klasszikus összefoglalása mindmáig Bentham, Jeremy: Traité des preuves judiciaires. Trad. par E. Dumont. Tome 1. 2. éd. Paris, Bossange, 1830. 202. s köv. old. Olyan megoldást is ismerünk, amikor — a felek megegyezése alapján — a tanú keresztkérdezés útján történő kihallgatása fakultatív intézmény. Ezt a megoldást alkalmazta a hazai 1896. évi XXXIII. tv. 308. §-a is, amely azonban nem tudott gyökeret verni a gyakorlatban. Vö. Finkey Ferenc: A büntető perjog tankönyve. 4. kiad. Bp. Grill, 1916. 430. old. és Auer György: Főtárgyalás a törvényszék előtt. Bp. Athenaeum, 1930. 79. s köv. old. (Auer—Mendelényi: A bűnvádi eljárási jog II.)

[15] A kérdésfeltevés sorrendjének vonatkozásában sajátos a régi *ukrán* Bp., amely szerint a tanút elsősorban a felek, a felek után pedig a bíróság hallgatja ki. Rahunov: Szvidetel'szkie pokazanija. 117—118. old.

[16] Az ügy felderítése érdekében szükséges részletkérdések elmulasztása esetleg az ítélet megalapozatlanságát is eredményezheti. A sértett vonatkozásában ugyanerre ld. a Legf. Bír. Bf. VI. 884/1962. törv. sz. határozatát. BH. 3447. sz.

ból előre megismeri az ügy anyagát. Így tehát bizonyos elképzelései is vannak már a valóságban végbement tényekről, ennélfogva akarva-akaratlan ebben az irányban halad. A tanú vallomásában is azokat az adatokat figyeli elsősorban, amelyek elgondolásának megfelelnek. Ugyanez a helyzet esetleg a bíróság többi tagjánál, továbbá a kérdésre feljogosított többi résztvevőnél is. A feltett kérdéseknek célja, hogy ennek a verziónak a bizonyosságát ellenőrizzék. Másrészt viszont a tanú maga is már rendszerint véleményt nyilvánított az ügyben, mondanivalóját ennek megfelelően szövegezi, adatait ennek alátámasztására csoportosítja s egész előadásmódjából tükröződik korábbi véleménye. Ebben a vonatkozásban a kérdéseknek szintén ellenőrző, kritikai jellegük van.

Mindezeknek a jelenségeknek a következtében fokozott mértékben szükséges, hogy a tanács elnöke a tanú egyéniségének megfelelő módon, de a kellő objektivitással és erős kritikával folytassa le a tanú kikérdezését, valamint — amikor arra sor kerül — azoknak a válaszoknak a mérlegelését, amelyeket a tanú a hozzá feltett kérdésekre ad. A tanács tagjainak szintén ugyanilyen figyelemmel kell végigkísérniök az egész kikérdezést s ahol szükséges, a megfelelő ellenőrző, kiegészítő kérdéseket fel kell tenniök.

Még nagyobb a befolyásolás lehetősége és veszélye a tanúhoz a per többi alanya által feltendő kérdésekkel kapcsolatban. Az ügy kimenetelében érdekelt vádlott, magánfél stb. személyi érdekeltségük miatt, a vád és védelem képviselői — esetleg tévesen értelmezett funkciók betöltése miatt — szándékosan vagy akaratlanul is befolyásolhatják kérdéseikkel a tanút. Az ilyen természetű kérdéseknél a bírói kikérdezés esetén jóval túlmenő befolyásolási motívumok és lehetőségek állanak fenn és ezért szükségesnek látszik a kétféle kérdezést egymástól elkülönítetten vizsgálni.

Végezetül meg kell még említeni, hogy a kikérdezés fontosságát és az ezzel kapcsolatos részletszabályozás szükségességét bizonyítja az a jelenség, hogy számos új büntetőeljárási törvénykönyv tartalmaz rendelkezéseket pl. a fiatalkorú tanú kihallgatásával, a hozzá intézendő kérdésekkel stb. kapcsolatban (pl. OSZFSZK. Bp. 103. és 285. §§, lett Bp. 160. és 284. §§, kazah Bp. 105. és 266. §§, eszt Bp. 133. és 244. §§, csehszlovák Bp. 102. § stb., stb.). Mindezek a rendelkezések — amelyeknek részletesebb ismertetésére nem térhetünk ki — általában a 15—16. évesnél fiatalabb tanúk megidézésére, a kihallgatásuknál jelenlevő személyekre (szülő, nevelő stb.) a tanúvallomás jelentőségével kapcsolatos kioktatásukra, a hozzájuk intézhető kérdésekre stb. vonatkoznak és lényegük, hogy megadják a fiatal korú tanú vallomásának is mindazokat a biztosítékokat, amelyek mellett a tanúvallomás a ténymegállapításánál a bíróság által felhasználható legyen.

a) *A tanúhoz a bíróság által intézett kérdések*

A kikérdezést végző bírónak mindenekelőtt arra a pszichológiai törvényszerűségre kell figyelemmel lennie, hogy a szubjektum az egész észlelési folyamatban aktív módon vesz részt, s ennek megfelelően a tanú személyében rejlő szubjektív adottságok megismerése feltétlenül szükséges a tanúvallomás kritikai értékeléséhez. Ennek az aktív részvételnek megfelelően a szubjektum talán még jelentősebb szerepet játszik a tudattartalom felelevenítésének, az emlékezésnek a folyamatában. A tanú — miként az észlelésben — úgy emlékeinek felelevenítésében is bizonyos vonatkozásokban saját maga egészíti ki emlékeit, kerekíti ki — most már elsősorban gondolkodási tevékenységgel, megmaradt, esetleg részben hiányos — észleleteit. Ennél a tevékenységnél fokozottabb a lehetősége annak, hogy a kérdezés befolyásolja a tanút olyan részletekkel kapcsolatban is, amelyekre a tanú nem tud teljes pontossággal visszaemlékezni, vagy bizonytalan az emlékezete. A kérdezések következtében valóságnak mondja az általa elképzelteket, biztosnak, bizonyítottnak a bizonytalant, mert itt is fellép rendszerint az az emberi tulajdonság, hogy senki sem szeret bizonytalannak, tudatlannak látszani és ezzel mások lekicsinylését elszenvedni.[17]

A szocialista eljárásjogokban, ahol a keresztkérdezés — amint láttuk — csak mint kisegítő eszköz jön tekintetbe, igen nagy jelentősége van a bírói kikérdezésnek. A bírónak a perben aktív szerepe van, a tanács elnöke irányítja az egész tárgyalást ebben a vonatkozásban is. Az objektív igazság felderítésének követelménye következtében a bíróságnak a tanúhoz intézett kérdésekkel is meg kell kísérelnie a való történeti tényállás felderítését. Ezzel kapcsolatban igen lényeges, hogy a tanács elnöke jól ismerje az egész ügy anyagát; éspedig nemcsak az illető tanúnak korábbi vallomását, hanem a nyomozás során felvett más természetű bizonyítékokat is. Ezeknek az adatoknak az ismeretében kérdéseit úgy tudja feltenni, hogy azok valóban kiegészítik a tanú korábbi vallomását.[18]
Különösen fontos ez azért, mert — amint láttuk — a bíróságnak a kihallgatás egész folyamán jogában áll a tanúhoz kérdéseket intézni, s ezek segítségével — továbbá annak a jogának az alapján, hogy megtilthatja az oda nem tartozó kérdések feltevését — nemcsak a bírói kikérdezés során, hanem később, a felek által feladott kérdésekkel kapcsolatban is mindig helyes irányban tudja tartani a tanú kikérdezését.

[17] A szocialista irodalomban a tanú bírósági kikérdezésére a legrészletesebben Rahunov: Szvidetel'szkie pokazanija 117. s köv. A nyugati irodalomban ld. Graven im. RIC. XIV—1960. 271. old.

[18] A bíróság szerepére a tanú kikérdezésében, továbbá az ügy ismeretének fontosságára ld. Rahunov: Szvidetel'szkie pokazanija. 116. s köv. old.

Az ügy anyagának pontos ismerete azonban önmagában nem elég. A kikérdezés művészetét a bírónak is meg kell tanulnia. Már utaltunk a korábbiak során a bíróság és a tanú között a pszichikai kapcsolatok megteremtésének fontosságára. Sokszor egy szó, egy gesztus megnyitja a vallomás útját és Gross-szavaival élve: felébreszti az emlékezetet azokban az emberekben is, akik nem tudják, mit tudnak. A kikérdezés formája, rendje, alkalmassága, a részletkérdésekre való kiterjeszkedés, a kérdések hangja, természete, következetessége stb. mind megannyi tényező, amely az adott esetben a tanú tudattartalmának jobb megismeréséhez vezetheti el a bíróságot.[19]

A bírósági kikérdezés jelentőségét fokozza az a tény, hogy a tanú akaratlanul is a megszokott, a szabályszerűség, az általános emberi tapasztalatok irányába törekszik, mert ezzel is csökkenti a saját tévedés-lehetőségét és az állásfoglalása által vállalt felelősséget. Sokszor a tanú arra törekszik, hogy felismerje a bíróság akaratát: azt, hogy mit kíván tőle hallani a bíróság és hogy ennek megfelelően valljon. Így vallomásának tartalmát bizonyos formában a bíróság tekintélyével támasztja alá. Az a tanú, aki teljesen kimerítően és szívesen vall, mindig valamely érzés, emoció, méltatlankodás, a vádolás vagy a védelem szükségessége vagy a nagyon jellegzetes esemény által kiváltott meglepetés hatása alatt van. Valóban szükséges valamilyen érzelmi, emocionális vagy affektív hatás — amely lehet egyébként teljesen megokolt — ahhoz, hogy a tanúból teljesen eltávoztassa azt a tartózkodást, amely a saját, nem teljesnek érzett észleleteinek előadását kíséri.[20]

A kérdezésnek megvan ugyan az az előnye, hogy elősegíti az emlékbeidézést, azonban ugyanakkor megvan az a veszélye is, hogy egyidejűleg megváltoztatja vagy megmásítja az emlékezést. Valóban, elég gyakran szükséges a tanút irányítani, az emlékbeidézést gondolattársítás stb. útján elősegíteni. Főleg annak szükséges merülhet fel, hogy a tanú valamit pontosabban, részletesebben adjon elő. Mindezt azonban fokozatosan és tervszerűen kell végezni, hogy a zavaró következményeket — főleg az eredeti észlelésnek a tanú saját következtetéseivel való pótlását — a bíróság elkerülje.[21]

A tanúhoz a bíróság részéről intézett kérdések segítségével elsősorban azokat a körülményeket kell felderíteni, amelyek a tanúvallomás tartalmának és hiteltérdemlőségének elbírálásával kapcsolatban lényegesek, de amelyek tisztázására a kihallgatás eddigi folyamán nem kerülhetett sor. Itt elsődleges szempont, hogy az általános kérdések során megteremtett pszichikai kapcsolatoknak jelentősége abban is jelentkezik, hogy a bíróság a tanú egyéniségét — eltekintve most az iratokban levő adatoktól — csupán a tárgyalás során ismerheti meg. Az így nyert adatok néha igen fontosak a tanúvallomás hiteltérdemlőségének, a tanú szavahihetőségének megítélésével kapcsolatosan. Ezért a tanúhoz intézett kérdések során a bíróságnak arra is gondot kell fordítania, hogy tájékozódást szerezzen a tanú egyéniségével, képességeivel, képzettségével, vallomási készségével, emlékezőtehetségével, előadóképességével stb. kapcsolatos olyan adatokról, amelyek a tanúvallomás mérlegelésénél felhasználhatók. Kérdéseit ennek megfelelően kell megszövegeznie. A bírósági tárgyalás közvetlenségének, a közbeeső tényező (pl. jegyzőkönyv, feljegyzések stb.) nélküli bírói megismerésnek a jelentősége az ilyen természetű adatok megismerésével kapcsolatban is döntő jelentőségű. A tanú bírósági kikérdezése során mindenekelőtt tehát ezeket az adatokat kell kiegészíteni, amennyiben azok valamilyen okból — pl. a tanú eredetileg hiányos nyilatkozata, utóbb felmerült körülmények stb. miatt — nem teljesek vagy nem tisztázottak.

A bíróság részéről a tanúhoz intézett kérdéseknek az ilyen természetű adatok mellett tisztázniok kell azt a kérdést is, hogy a tanú a büntetőperben a releváns jelenségről miként, milyen előzmények, körülmények között szerzett tudomást. A körülmények objektív jellegűek (pl. látási, hallási viszonyok, távolság, a megfigyelt jelenség természete stb.) vagy szubjektív jellegűek (pl. nem, kor, érzékszervek fiziológiai állapota, figyelem stb.) lehetnek. A tudomásszerzés körülményeinek tisztázása azért is lényeges, mert a tételes törvény most már nem kívánja meg a tanútól azt, hogy tudomása közvetlen tudomásszerzésen alapuljon.[22] A tanúvallomás hiteltérdemlőségének elbírálásánál tehát ezek a körülmények döntő súlyúak. Bár a tudomásszerzés körülményeit a bíróság már korábban, az általános kérdések kapcsán tisztázta, a tanú egybefüggő előadása során a legtöbbször merül fel olyan adat, amely szükségessé teszi

[19] Vö. ezzel kapcsolatban néhány részletkérdésre még Graven im. RIC. XIV—1960. 271. old.

[20] Vö. Rey im. RIC. XIV—1960. 282. old.

[21] Vö. Rey im. RIC. XIV—1960. 282. old.

[22] A Bp. 54. § 1. bek. szerint tanúként azt kellett kihallgatni, akinek az ügyről stb. „közvetlen észlelésen alapuló tudomása van". A Be. csak „az ügy eldöntéséhez szükséges tényről" szóló tudomást kíván meg. (62. § 1. bek.) Már a Bp. gyakorlata is megengedte — kivételesen — az ún. közvetett tanúk kihallgatását (vö. A büntető perrendtartás kommentárja. Szerk. *Molnár* László. Bp. Közg. Kiadó, 1957. 181. old.), elsősorban más tanúk hiteltérdemlőségének megállapítására. A tanú észlelése tehát itt is közvetlen, csak az ilyen esetekben tanúsítandó körülmény volt csupán közvetve összefüggésben az üggyel. A külföldi tételesjogi anyagban, sokkal kategorikusabb ebben a vonatkozásban az OSZFSZK. Bp., amely szerint (74. § utolsó ford.): „A tanú által közölt az a ténybeli adat, amelyről való tudomásának eredetét megjelölni nem tudja, bizonyítékul nem szolgálhat." Ugyanilyen rendelkezés van a *lett* Bp. 52. § utolsó bek.-ben; a *kazah* Bp. 49. § utolsó bek.-ben stb. A *csehszlovák Bp.* szerint a tanúnak lehetőséget kell adni arra, hogy elmondja, amit az ügyről tud, továbbá, hogy honnan van tudomása az általa vallott körülményekről (101. § 2. bek. utolsó ford.).

egyes részletkörülmények pontos megállapítását a kikérdezés során is. Tapasztalati szabály, hogy a tudomásszerzési körülmények előzetes tisztázása jobban szorítja a tanút ahhoz, hogy a valósághoz ragaszkodjék. Ekkor ugyanis még nem gondolhatja végig a hozzá feltett kérdésekre adott feleleteknek megfelelő hamis beállítás minden részletkérdését.

Mindezeknek a körülményeknek a tisztázása után kerülhet sor a tanúhoz a bíróság által intézett kérdésekre. Ezek a kérdések most már közvetlenül kapcsolatban vannak a konkrét bűncselekménnyel, az elkövetőnek ezzel kapcsolatos magatartásával s társadalomra veszélyességével (ld. az Ügyészségi Közlöny IX—1961. 51. oldalon közzétett legf. ügyészi iránymutatást) stb. Ezeknek a körét tehát a konkrét bűncselekmény törvényi tényállási elemei, körülményei határozzák meg. Említettük, hogy mennyire fontos a tanú személyiségének (egyéniségének, műveltségének, társadalmi tudatának stb.) megfelelő módon szövegezett kérdések feltevése s a tanú személyiségéhez alkalmazkodó kérdezési módszer. Itt is meg kell jegyezni, hogy a bíróságnak mindig a tanúnak a szerzett tudomását és nem az ahhoz fűzött véleményét, következtetéseit kell megismernie. A tanú által észleltek elhatárolása a tanú következtetéseitől gyakorlatilag sokszor igen nehéz kérdés, amelyre most nem is térhetünk ki.[23] A tanács elnökének a kikérdezésnél tehát arra kell törekednie, hogy feltett kérdéseivel a tanút a konkrét ügy részleteiről nyilatkozattételre késztesse. A bíróság kérdéseinek — a tanú egyénisége mellett — ahhoz is kell igazodniok, hogy — a tanács elnökének vagy a bíróság tagjainak feltevése szerint — mi okból nem nyilatkozott a tanú a kérdéses körülményről. Ennek megfelelően a bíróság kérdései az emlékbeidézést segítik elő ott, ahol esetleg nehezen emlékezetbe hozható kérdésről van szó. Ha viszont a tanú — a bíróság felismerése szerint — szándékosan hallgatott el olyan körülményeket, amelyekről tudomásának kell lennie, a bíró által az ügy korábbi adatai, a tanú korábbi vallomása, más bizonyítékok stb. alapján feltett kérdéseknek, esetleg a megfelelő pillanatban újólag alkalmazott figyelmeztetésnek, arra kell késztetniök a tanút, hogy a feltett kérdésre választ adjon s ezáltal bizonyos körülmények felderítését, megállapítását elősegítse.

A tanács elnöke gyakorlatilag rendszerint ismeri a tanúnak az eljárás során korábban tett (pl. nyomozási) vallomását is. Az elnök által feltett kérdéseknek azt is tisztázniok kell, hogy az eljárás során korábban tett, már írásba foglalt vallomások és a tanúnak a tárgyaláson tett vallomása között mennyiben van eltérés. Nem érinthetjük most a nyomozási és a tárgyalási vallomás közötti eltérések okainak részletesebb tárgyalását. Annyit azonban ezzel kapcsolatban is jelezni kell, hogy az eltérésnek számos oka lehet, részben a tanú tudatán kívüli körülmény (pl. téves jegyzőkönyvezés, szavainak félreértése stb.), részben pedig a tanú személyében közbejött változások (befolyásolás, feledékenység, a tudattartalom önkéntelen megváltozása stb.) következményeként. A tanács elnökének mindig tisztáznia kell az eltérés okát, mert ez esetleg lényeges szempont lehet a tanúvallomás tartalmának és hiteltérdemlőségének elbírálásánál.[24] Ezt a feladatot ismételten szükséges hangsúlyozni, mert a gyakorlatban elég sokszor előfordul, hogy ennek mellőzése miatt a bíróság elég fontos bizonyítékoktól esik el.

A tanács elnöke után a tanács tagjai: a népi ülnökök tehetnek fel a tanúhoz kérdéseket. A tanács tagjai rendszerint nem olvasták előre a tanú korábbi vallomását, hanem csak a tárgyaláson tett előadásból ismerik azt meg. Meggyőződésüket tehát nem befolyásolja — sem helyes, sem pedig téves irányban — a korábban tett és rögzített vallomás. Kérdéseiknek arra kell irányulniok, hogy az esetleg kimaradt részek pótlásával ki tudják alakítani saját belső meggyőződésüket a tanú vallomásában foglaltakkal kapcsolatban s a bíróság így logikailag egybefüggő adatokat kapjon a tanú által észleltek alapján a releváns jelenségről. Kérdezésük módja, kérdéseik célja stb. általában ugyanebben a keretben mozog.

b) *A tanúhoz a felek által idézett kérdések*

Mindazok az előnyök és aggályok, amelyek a tanúhoz a bíróság által, a tanú tudattartalmának részletesebb, illetőleg pontosabb feltárását célzó kérdésekkel függnek össze, fokozottabb mértékben fennállanak a tanúhoz az ügyész, illetőleg a tárgyaláson résztvevő személyek (vádlott, sértett, magánfél, védő stb.) által intézett kérdésekkel kapcsolatban.

Itt közbevetőleg megjegyezzük, hogy nem érintve most az ügyésznek és a tárgyaláson résztvevő személyeknek ügyfél-jellegével kapcsolatos problémákat, a továbbiakban ezt a kört általában „felek" megjelöléssel jelezzük. Az ügyfélegyenlőség elve ugyanis ebben a vonatkozásban — a bírósági tárgyalás során — általá-

[23] Ld. bővebben erre: A bírói tényállásmegállapítás és a tanú vallomása c. dolgozatomat (ÁJ. 5. köt. 1952. 365. s köv. old.).

[24] A nyomozás során tett vallomással kapcsolatban felteendő kérdésekre ld. Sztrogovics: Kursz 418. old., Leitfaden 244—246. old. Külön tételesjogi rendelkezés ebben a vonatkozásban a szocialista eljárásjogokban az a szabály, amely megengedi, hogy a nyomozás, illetőleg a korábbi bírói eljárás során tett vallomást fel lehet olvasni, ha a tanú vallomásai között lényeges ellentmondás van (OSZFSZK Bp. 286. § 1. bek. 1. pont és 2. bek., valamint a szövetséges köztársaságok megfelelő rendelkezései). Itt meg kell jegyezni, hogy a hazai bírói gyakorlat szerint a nyomozás során és a tárgyaláson tett vallomás egybevetése kötelező, mert az eltérés okainak tisztázása nélkül az ítélet megalapozatlan (Legf. Bír. B. törv. V. 148/1961/2. sz. közzé nem tett ítélet).

ban teljes mértékben érvényesül. Ez a megjelölési módszer természetesen nem érinti az ügyészség, illetőleg a tárgyaláson eljáró ügyész hatósági jogkörét.[25]

Említettük, hogy maga a kérdezés ténye is befolyásolhatja bizonyos mértékben a tanút. Ez a befolyásolás kezdve az egészen ártalmatlan, úgyszólván észre sem vehető módtól, egészen a zavarbahozó, megfélemlítő, rávezető, tehát a tanút nyilvánvalóan jelentékeny mértékben befolyásoló kérdezésben jelentkezhetik. A kérdezési tevékenységnek — amint láttuk — döntő befolyása van a tanú nyilatkozattételére azokban a rendszerekben, amelyek csak keresztkérdezés formájában hallgatják ki a tanút. Ettől eltekintve, igen nagy befolyása van a tanúkihallgatás eredményére a kérdezési módszernek azokban a rendszerekben is, amelyekben az élőszóval, szabadon tett előadás az elsődleges megnyilatkozási forma. Már történt utalás arra, hogy milyen fontos cselekmény a tanúhoz intézendő kérdések felvetése az objektív igazság megállapítása érdekében a bíróság szempontjából. Legalább ugyanilyen fontos a kérdezés a vád-, illetőleg a védelem szempontjából is.[26] A „kérdezés művészete" mind a vádnak, mind pedig a védelemnek egyik legfőbb fegyvere. Éppen azért, mert a befolyásolás veszélye a felek által feltett kérdéseknél természetszerűleg nagyobb mint a bíróság részéről történt kikérdezés esetében, a tanú valóságos tudattartalmának feltárása szempontjából rendkívül fontosak azok az eljárási szabályok, amelyek a felek részéről történt kikérdezés tárgyilagosságát biztosítják. Ezek az eljárási szabályok garanciális jellegűek s céljuk, hogy egyrészt biztosítsák az olyan alapvető eljárási elveknek a maradéktalan érvényrejutását a tárgyalás során, mint a szóbeliség, nyilvánosság, kétoldalú meghallgatás, felek egyenjogúsága, másrészt pedig azt, hogy ezeknek a jogoknak a gyakorlása ténylegesen csupán a megadott törvényi kereteken belül történhessék s ne irányuljon csupán a tanú nyilatkozattételének olyan befolyásolására, amely végeredményben az objektív igazság megállapítását is veszélyezteti.

A tételes törvény is elismeri annak célszerűségét, hogy a tanúhoz — a bíróság többi tagjai által feltett kérdések után — az ügyész és az eljárásban részt vevő további személyek szintén intézzenek kérdéseket. Az így feltett kérdések is az eredeti célra törekednek: a tanú által elfelejtett vagy szándékosan mellőzött körülményekre vonatkozóan a tanú nyilatkozattételre való felszólítására. Bár a tanács elnöke a maga részéről igyekezett a megfelelő kérdéseket a tanúhoz feltenni, mégis — az érvényesítendő vádlói, illetőleg védői szempontok különbözvén — ilyen kérdésekre rendszerint megalapozottan kerül a sor és a tanú — ha azokra felelni tud — nyilatkozatával alapot szolgáltat a bíróság ténymegállapításainak.

A kikérdezési jog gyakorlásának sorrendjét hazai vonatkozásban a tételes törvény állapítja meg (199. § 2. bek. szerint: az ügyész, a terhelt, a védő és a magánfél). A szocialista országok tételesjoga általában sokkal részletesebb szabályokat tartalmaz.[27]

A tételes törvény azonban — amikor biztosítja a kikérdezési jog gyakorlásának szabadságát, a kétoldalú meghallgatást és az ügyfélegyenlőséget ebben a vonatkozásban —, a kikérdezési joggal való visszaélésből keletkező veszélyeket is figyelembe veszi és fokozottan vigyáz arra, hogy az ügyész és a perben szereplő személyek által feltett kérdezés ne befolyásolja a tanú vallomását. Ennek biztosítéka hazai vonatkozásban az a törvényi rendelkezés, amely szerint a tanács elnöke ellenőrizni köteles, hogy a tárgyalás ne terjedjen ki a releváns

[25] Hasonló tételesjogi megoldás van a *csehszlovák* Bp-ben, amely szerint felek: akivel szemben az eljárás folyik, az érdekelt személy, a sértett, továbbá a bíróság előtti eljárásban az ügyész, és a társadalmi vádló, védő stb. (az egyes fogalmak meghatározásáról szóló 12. § 5. pont, vö. részletesebben: Trestni řád. Komentár. Hlávní red. J. Tolar. Praha, Orbis, 1963. 52. old.).

[26] Nem térhetünk ki itt bővebben a vád, illetőleg a védelem kérdezési tevékenységének minden részletkérdésére. Csak utalólag említjük meg, hogy a vád részéről az irodalomban Sifman, M. L.: Prokuror v ugolovnom proceszsze. Moszkva, Jurid. Izd. Min. Juszticii, 1948. 127. s köv. old., a védelem részéről pedig a hazai irodalomban Vészi Mátyás—Wagner Lilla: Az ügyvédi hivatás művészete. Bp. Grill K. 1929. 389—392. old. és újabban Király Tibor: A védelem és a védő a büntető perben. Bp. Közg. Kiadó, 1962. c. munkák (erre különösen 217—219. old.) foglalkoznak részletesebben a kérdéssel.

[27] A kérdezés sorrendjét illetően az OSZFSZK Bp-ben általános jellegű szabály, hogy a tanúhoz a bíróság tagjai után a vádló, a sértett, a magánfél, a polgári jogilag felelős személy és ezek képviselői, a védők és a vádlottak intézhetnek kérdéseket (283. § 2. bek.). A kikérdezés joga előbb azt illeti meg, aki az illető tanú kihallgatását indítványozta. A bíróság tagjai bármikor feltehetik kérdéseiket (283. § 2. bek. 2—3. bek.). A *lett* Bp. szerint (282. §) a kérdezés joga a tárgyaláson résztvevő személyeket a 243. §-ban meghatározott sorrendben illeti meg (vádló, vádlott, védő, sértett, magánfél, polgári jogilag felelős személy és képviselőik) stb., stb. A *csehszlovák* Bp. külön rendelkezést nem tartalmaz, a sorrendet nyilván a kikérdezési jog felsorolásának sorrendje alapján (Bp. 215. § 1. bek.) kell megállapítani (ügyész, társadalmi vádló, társadalmi védő, vádlott, védője, törvényes képviselője, az érdemelt személy, a sértett és meghatalmazottja). A felek kérdéseiket rendszerint akkor teszik fel, ha a tanács elnöke és a bírák a kérdezést befejezték. A *román* Bp. (148. § 3. bek., az 1956. ápr. 4-i 3. sz. törvény által módosított szövegezésben, ld. Modificările ... Codului de procedură penală, 306. old.) megszabja a kérdezés rendjét is: a kérdéseket először az a fél teszi fel, aki a tanú kihallgatását indítványozta, ezt követőleg pedig a másik fél. Ha a fél befejezte a kérdezést, új kérdéseket csupán akkor tehet fel, ha a többi fél befejezte a kérdezést és csupán olyan körülményekkel kapcsolatban, amelyek a többi fél által feltett kérdésre adott felelet következtében váltak szükségessé (uo. 4. bek.). Viszont az elnök és — az elnök hozzájárulásával — a bíróság tagjai minden egyes kérdésre adott felelettel kapcsolatban, valamint a felek által végzett kérdezés befejezése után is tehetnek fel kérdéseket (uo. 5. bek.).

körülménnyel össze nem függő körülményekre. Ennek következtében a törvény a tanács elnökének jogot ad arra — s ez egyben kötelessége is —, hogy *a)* az ügyre nem tartozó és *b)* a kihallgatott személy befolyásolására alkalmas kérdés feltevését megtiltsa. Előfordulhat azonban ezen túlmenően az is, hogy ilyen kérdés valamilyen formában elhangzik. A tanács elnökének ebben az esetben is joga — és kötelessége —, hogy megtiltsa a tanúnak a feleletadást az ilyen kérdésre (Be. 209. § 2. bek.).

Az ilyen kérdéseknek ugyanis — ha előfordulnak — a céljuk nem az, hogy a tanúnak az ilyen kérdésekre adott felelete további alapot adjon a bíróságnak az objektív valóság megismerésére, hanem — éppen ellenkezőleg — a kérdezés a tanút félre akarja vezetni, meg akarja zavarni vagy a tanú vallomásának hiteltérdemlőségét valami egyéb módon kívánja meggyengíteni. A tanács vezetőjének tehát a felek által felteendő kérdések során állandóan résen kell lennie és az ilyen célzatú, illetőleg a szuggesztív jellegű kérdéseknek feltevését meg kell tiltania — továbbá — amennyiben lehetséges — az általa megszövegezett és valóban célravezető kérdés feltevésével kell a feleletadást a valóság felderítésére irányítania.[28]

Ugyancsak részletesebb rendelkezéseket tartalmaznak a szocialista országok tételes törvényei a kérdésfeltevés módjával, illetőleg a feltett kérdésekre a tanú feleletének megtiltásával kapcsolatban.[29]

*

A tanú kihallgatása s ezen belül a tanúnak a bíróság, illetőleg a felek által történt kikérdezése a büntetőper tárgyalása során nemcsak nagy élettapasztalatot, gyakorlati tudást, tételes jogszabályismeretet és sok másirányú ismeretet — a vázoltak szerint tehát pszichológiai ismereteket is — s ezekhez kapcsolódóan az egész ügy anyagának pontos és részletes ismeretét szükségessé tevő cselekmény. Mindezek mellett elsősorban a tanács elnökének, de rajta kívül minden résztvevőnek erősen fokozott szellemi munkáját állandó készültséget igénybevevő, fárasztó eljárási aktus is. Vezérlő motívuma mindig az objektív igazság megállapításának súlyos feladata, amelyet az ezerarcú élet mindig más és más vonatkozásban tár fel és amelynek felderítése és bizonyítása éppen ezért mindig új, mindig izgalmas, mindig tanulságos.

Nagy Lajos

[28] A szuggesztív jellegű kérdésekre az irodalomban ld. már Bentham im. 1. köt. 218. s köv. old., újabban Király im. 218. old. és a nyugati irodalomban Graven im. RIC. XIV—1960. 271. old., néhány további irodalmi utalással stb.

[29] A szovjet eljárásokban szintén van rendelkezés ebben a vonatkozásban, amely szerint a tanács elnöke elutasítja a tárgyalás résztvevőinek azokat a kérdéseit, amelyek az üggyel nem függnek össze (*OSZFSZK* Bp. 283. § 2. bek. utolsó ford.), illetőleg a félrevezető és az üggyel kapcsolatban nem levő kérdéseket (*lett* Bp. 282. § 3. bek. utolsó ford.) stb. Ugyanígy rendelkezik a *német* Bp. (201. § 4. bek.). Megjegyzendő, hogy itt a kérdésfeltevés megtagadása ellen perorvoslatnak van helye (uo. 5. bek.). Sajátos fogalmazást ad ezzel kapcsolatban a *csehszlovák* Bp., amikor az olyan kérdések feltevését zárja ki, amelyek magukban foglalják azokat a körülményeket, amelyeket csak a vallomások alapján kell megállapítani (101. § 3. bek. 2. ford.). A *román* Bp. szerint (148. § 6. bek. az 1956. ápr. 4-i 3. sz. tv. által módosított szövegében ld. Modificările ... Codului de procedură penală, 306. old.) a tanács elnöke köteles megtiltani a kérdés feltevését, ha a felek olyan kérdést tesznek fel, amely nincs kapcsolatban az üggyel, ha a kérdés vagy a felelet minden érdek nélkül sértené valakinek becsületét, vagy ha a kérdés olyan körülményekre vonatkozik, amelynek bizonyítását a törvény tiltja.

A felelet korlátozását illetően is sokkal részletesebb a *román* Bp. Eszerint (148. § utolsó bek., az 1956. ápr. 4-i 3. sz. tv. ld. Modificările ... Codului de procedură penală, 306—307. old.), ha a tanú olyan kijelentést tesz, amely nincsen kapcsolatban az üggyel, amely sértő, vagy ha a kérdés olyan körülményre vonatkozik, amelynek bizonyítása nem megengedhető, az elnök köteles őt félbeszakítani és figyelmeztetni arra, hogy köteles szigorúan a feltett kérdéshez tartania magát.

A bűnözés okainak problémái

(Elméleti kérdések)

Hazánkban — éppen úgy, mint a többi népi demokratikus országban — az elmúlt 18 év alatt lényeges változások mentek végbe a társadalmi élet minden területén. A burzsoá államgépezet romjain létrejött a proletárdiktatúra állama, mely politikai egyenjogúságot és széleskörű demokráciát biztosít a dolgozók számára. A termelőeszközök fokozott társadalmasítása következtében megszűnt a munkanélküliség és az embernek ember által való kizsákmányolása. Csökkent az anyagi egyenlőtlenség, s megszűnt az embertelen nyomor és szegénység. A termelés szocialista szervezeti formája uralkodóvá vált a népgazdaság minden ágában. Az anyagi és szellemi javakban való részesedés mértékét döntően a végzett munka mennyisége és minősége határozza meg.

Ezekkel az alapvető társadalmi változásokkal egyidőben jelentős átalakulás ment végbe a kulturális élet területén, az emberek politikai, ideológiai és erkölcsi nézeteiben is. A szocializmus eszméi egyre nagyobb teret foglalnak el az emberek tudatában, s mind szélesebb körben bontakozik ki az emberek munkához és egymáshoz való új, szocialista viszonya. Elmondható tehát, hogy a szocializmus építése során hazánkban is megszűntek vagy megszűnőben vannak azok a társadalmi viszonyok, amelyek a ka-

pitalizmusban a bűnözés alapvető okaiként szerepelnek.

Joggal vetődik fel ezekután a kérdés, hogy milyen okok következtében létezik még ma is, a szocializmus építésének második évtizedében a bűnözés, mint társadalmi tömegjelenség, — vagy másként fogalmazva a kérdést — miért nem lehet megszüntetni a bűnözést a szocializmus építésének időszakában? A kérdés aktualitását világítja meg az a tény, hogy az utóbbi néhány évben nemcsak nálunk, hanem a többi szocialista országban is, a büntetőjogi irodalom központi helyére került a bűnözés elleni harc, s ezen belül is elsősorban a fiatalkorú bűnözés okainak problematikája. Szocialista társadalmi rendszerünk fejlődésének jelenlegi szintje nemcsak lehetővé, hanem szükségessé is teszi a bűnözés okainak elmélyült tanulmányozását, hogy ezáltal fokozni lehessen a bűnözés csökkentésére, végsősoron pedig a teljes felszámolására irányuló tevékenységet állami és társadalmi téren egyaránt.

A szocialista jogirodalomban a bűnözés okaira vonatkozóan nagyon eltérő álláspontokkal találkozunk, melyek általában két kérdés köré csoportosulnak. Az egyik kérdés a bűnözésre vezető tényezők, okok, feltételek és körülmények fogalmi meghatározása, egymáshoz való viszonyuk tisztázása, azaz az okozatiság fogalmi kérdései a bűnözés terén. A másik vitatott kérdéskomplexum a bűnözésre vezető konkrét társadalmi viszonyok megjelölése a bűnözés alakulásában játszott szerepük szerint, vagyis azon társadalmi jelenségek körülhatárolása, amelyek a bűnözés okainak vagy feltételeinek szerepét tölthetik be. E két kérdés gyakorlatilag nem választható el egymástól, minthogy ugyanannak a jelenségnek a különböző megnyilvánulásai, a forma és a tartalom viszonyában állnak egymással. Az elemzés szempontjából azonban mégis célszerű a kérdést különválasztani.

Az okozatiság fogalmi kérdései

Az utóbbi években a szovjet büntetőjogi irodalomban több olyan tanulmány, monográfia látott napvilágot, amely a bűnözés okait tárgyalva érinti az okozatiság fogalmi kérdéseit is.[1] Az ok, feltétel és körülmény egymáshoz való viszonyát illetően uralkodó vélemény, hogy az ok a legáltalánosabb, a legszélesebb körű fogalom. Erre utal Szaharov „A bűnöző személyéről és a bűnözés okairól a Szovjetunióban" c. könyvében, amikor a bűncselekményhez vezető körülmények vizsgálatánál megkülönbözteti, elhatárolja egymástól

1. azokat az okokat, amelyek meghatározzák a bűnös magatartás alapját képező individuális nézetek és indulatok létezésének lehetőségét a szocializmus viszonyai között,

2. azokat a feltételeket, amelyek formálják az egyén erkölcsi arculatát és

3. azokat az objektív és szubjektív feltételeket és körülményeket, amelyek hatással vannak a társadalomellenes nézetek és indulatok bűnös tevékenységben való megnyilvánulására.[2]

Szaharov kutatási sémájából világosan kitűnik az okok, feltételek és körülmények szűkülő fogalmi rangsorolása. De ami nála csak megnyilvánul, azt Gercenzon meg is fogalmazza utóbbi munkáinak egyikében. „Mindenekelőtt szükséges teljes világosságot teremteni a bűncselekmények elkövetését előidéző „okok", „feltételek" és „körülmények" fogalmait illetően. A szövetségi köztársaságok büntető eljárási kódexei minden különbségtétel nélkül használják ezeket a fogalmakat. Ezek a fogalmak távolról sem azonos jelenségeket ölelnek fel. Teljesen világos, hogy az „ok" fogalma általánosabb jelenségekre vonatkozik, mint a „feltétel" fogalma, ugyanakkor ez utóbbi szélesebb, mint a „körülmény" fogalma."[3]

Eltérő szemléletmódot találunk az okozatiság fogalmi kérdéseivel kapcsolatban a magyar büntetőjogi irodalomban. Szabó András „A fiatalkorúak és a büntetőjog" c. könyvében így ír erről: *„A szocialista építés során keletkező ellentmondások* (az antagonisztikusak és a születő újon belüli ellentmondások) *a bűnözés objektív lehetőségét teremtik meg.* Ezek a reális *tényezők* azonban nem tekinthetők a bűnözés *okainak* . . . Felfogásunk szerint szocialista rendünkben a bűnözésnek vannak objektív feltételei (objektív ellentmondások) és szubjektív feltételei (a hiányos, vagy hiányzó társadalmi adaptáció, a régi szokások, antiszocialista erkölcsi és egyéb tudati formák), és ezek az *objektív és szubjektív feltételek együttesen* váltják ki, *okozzák* a bűncselekmények elkövetését."[4]

Ez a felfogás tulajdonképpen azt vallja, hogy a feltételek összességét kell a bűncselekmények okaiként tekinteni. Kétségtelen, hogy a

[1] V. I. Kurljandszkij: A bűncselekmények elkövetését előidéző okok és feltételek tanulmányozásának kérdéséhez. A Leninről elnevezett Katonai Politikai Akadémia munkái. 17. sz. Moszkva, 1957. V. N. Kudrjavcev: Mi a bűncselekmény, Moszkva, 1959.; A. B. Szaharov: A bűnöző személyéről és a bűnözés okairól a Szovjetunióban. Moszkva, 1961; A. A. Gercenzon: A szovjet jogtudomány és a bűncselekmények megelőzésének feladata, „Szovjetszkoe goszudarsztvo i pravo" 1962. 1. sz.; M. D. Sargorodszkij: A bűnözés okai és megelőzése. Megjelent „A marxista szociológia kérdései" c. tanulmánykötetben. Leningrád, 1962.; G. M Minykovszkij: A bűncselekmények elkövetését előidéző okok és feltételek. Megjelent „A bűncselekmények megelőzése" c. könyvben, I. fejezet. Moszkva, 1962.

[2] A. B. Szaharov: A bűnöző személyéről és a bűnözés okairól a Szovjetunióban, Moszkva, 1961. 59. old.

[3] A. A. Gercenzon: A szovjet jogtudomány és a bűncselekmények megelőzésének feladata, „Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo" 1962. 1. sz. 53. old.

[4] Dr. Szabó András: A fiatalkorúak és a büntetőjog, Bp. 1961. 211. old.

feltételek nagyon fontos szerepet játszanak a bűncselekmények elkövetésében, de szerintem helytelen minden tényezőt egyaránt feltételként kezelni, nem téve különbséget a tényezők hatása tekintetében, azaz, hogy valamely tényező kiváltója volt-e a bűnös elhatározásnak, vagy csak lehetőséget teremtett az akaratelhatározás realizálására.

Hasonló koncepcióval találkozunk Vermes Miklósnál is régebbi munkájában, aki a bűnözés problémáit elemezve így foglalt állást: „Mint minden emberi magatartás, a bűncselekmény is objektív és szubjektív feltételek találkozásából adódik, illetve ezek együtthatása valósítja meg a bűncselekményt".[5]

Bizonyos módosulást mutat Vermes Miklós állásfoglalása „Az okozatiság kérdése a kriminológiában" c. tanulmányában. Vermes itt már különbséget tesz ok és feltétel között, a dialektikus materializmusnak abból a tételéből indul ki, hogy „az ok kiváltója a jelenségnek, míg a feltétel csak lehetővé teszi a jelenség létrejöttét, de nem idézi elő. Ebből a meghatározásból az a következtetés vonható le, — írja Vermes — hogy valamely jelenség létrejötténél végbemenő folyamat során számos feltétel jelentkezik, amelyeknek mozgása, egyiknek a másikra hatása, kölcsönhatása idézi elő azt, hogy valamely feltétel vagy feltételek kiváltó hatást gyakorolnak a cselekménnyel kapcsolatban, tehát okká minősülnek. Ugyanakkor egyéb feltételek, amelyek ugyan a cselekmény létrejötténél szerepet játszanak — anélkül, hogy az okozatiság közvetlen folyamatába bekapcsolódnának, viszonylagosan — a cselekmény viszonylatában statikus állapotban maradnak, vagyis megmaradnak a feltétel szintjén. Ez az okfejtés arra mutat, hogy valamely jelenség vonatkozásában az oki vagy feltételi minőséget a feltételnek a cselekmény létrejötte során betöltött funkciója, illetve hatása dönti el. Ez a funkció abban a tényben keresendő, hogy valamely cselekmény elkövetését megelőző akaratelhatározást mely feltétel determinálta kiváltó hatás formájában."[6]

Vermes a továbbiakban határozottan kijelenti, hogy „az ok és a feltétel nem azonos kategória", tehát szükség van a két fogalom elhatárolására. Ugyanakkor azt vallja, hogy „az okok a feltételek kategóriájából kerülnek ki, tehát ez utóbbi az általánosabb jellegű."

Itt bizonyos logikai törés mutatkozik Vermes fejtegetéseiben. Ugyanis, ha az ok és a feltétel nem azonos kategóriák, akkor helytelen az okok és a feltételek közös kifejezéseként a feltételek fogalmát használni. Ha szükségesnek tartjuk valamely cselekményi relációban az ok és a feltétel funkciójában szereplő jelenségek elkülönítését, akkor meg kell keresnünk azt a magasabb rendű fogalmat, amely magában foglalja az ok és feltétel fogalmát egyaránt. Vermes ugyan megemlíti tanulmányában, hogy a „körülmények" és a „tényezők" megjelölést gyakran használjuk mint az okokat és a feltételeket egybefoglaló fogalmakat, de elméletileg ezzel nem ért egyet, noha használatukat — jobb híján — a gyakorlati kutatás számára megengedhetőnek tartja.

Az ok és a feltétel fogalmi kérdései körül található bizonytalanság, tisztázatlanság elsősorban a dogmatikus szemlélet káros következménye. Az a felfogás, amely szerint az épülő szocialista társadalmi viszonyok közepette a bűnözésnek csak szubjektív okai vannak (a kapitalista csökevények, a tudat elmaradása a léttől) odavezetett, hogy a bűnözés objektív okai feltételekké degradálódtak, mondván, hogy a bűnözés objektív *okai* a kapitalista társadalomban keresendők, a szocializmus viszonyai között a bűnözésnek objektíve csak feltételei vannak.

Az okozatiság fogalmi kérdéseinek tisztázása tehát aktuális probléma, napirenden levő feladat.

Egyetértek Vermes Miklóssal abban, hogy az ok és a feltétel nem azonos kategóriák. Az okot és a feltételt egybefoglaló fogalmat azonban nem nevezném feltételnek, hanem elméletileg is megfelelőnek tartom akár a „tényezők", akár a „körülmények" megjelölést. Ez természetesen nem jelenti, hogy egyenlőségi jelet lehet tenni a két fogalmi kategória közé, hogy e fogalmak egyenértékűek. Bizonyos különbség mutatkozik közöttük. A tényező, vagy más néven faktor, a végbemenő folyamat hajtóereje, oka vagy egyik fő feltétele. A tényező egyaránt használatos az ok vagy a feltétel megjelölésére. A „tényezők" tehát vonatkozhatnak csak okokra vagy csak feltételekre. Minthogy azonban a bűnözést általában nem szoktuk tisztán csak a feltételek vagy csak az okok szempontjából vizsgálni (még ha így is mondjuk), a „tényezők" alatt általában az okokat és az okok realizálásához szükséges feltételeket értjük.

Ettől eltérően a „körülmények" fogalma egyesíti magában az okokat és a feltételeket, vagyis ha körülményekről beszélünk, szükségképpen együtt kell beszélnünk az okokról és a feltételekről, azaz minden tényezőről, amelynek szerepe volt a bűncselekmény elkövetésében. Ez tűnik ki Minykovszkij álláspontjából is, aki a körülményekről úgy beszél, mint az okok és feltételek összességéről.[7] A magyar szakirodalomban a tényező kifejezés használata a legáltalánosabb. Nyilvánvaló, hogy a tényező fogalmának használata nem jelent eszmei azonosulást a burzsoa kriminológia „tényező-elméletével".

[5] Dr. Vermes Miklós: A bűnözés helyzete és alakulása. „Valóság", 1962. 1. sz. 87. old.

[6] Dr. Vermes Miklós: Az okozatiság kérdése a kriminológiában. „Az Állam- és Jogtudomány" V. kötet. 2. sz. 236. old.

[7] G. M. Minykovszkij: A bűncselekmények elkövetését előidéző okok és feltételek. Megjelent: „A bűncselekmények megelőzése" c. könyvben. I. fej. Moszkva, 1962.

Az okozatisággal kapcsolatban a bűnözés terén további kérdés, hogy hogyan határoljuk el elméletileg a bűnözésre ható tényezőket ok és feltétel szerint. E vonatkozásban helyesen írja Vermes az idézett tanulmányában, hogy a bűnözésre ható jelenségek nem sorolhatók eleve az ok vagy a feltétel kategóriájába. Valamely jelenség egy bűncselekmény-relációban lehet ok, míg egy másik relációban csak a feltétel funkcióját tölti be. Vegyünk egy példát. Valamely fiatalkorú játszótársainak felbujtására könnyű testi sértést követ el. A fiatalkorú baráti köre ez esetben kétséget kizáróan oka volt a bűncselekmény elkövetésének. Ha ugyanezt a csoportot egy külső személy, a már rég kitervelt betöréses lopás végrehajtásához használja fel, — ez esetben a külső személy bűnös magatartása szempontjából a csoport mint a bűncselekmény elkövetését elősegítő feltétel jelentkezik. Ebből logikusan következik, hogy az ok és a feltétel elhatárolása csak egy adott konkrét bűncselekménnyel kapcsolatban lehetséges. Elméleti síkon maradva azonban mégis azt mondhatjuk, hogy okként kell tekintenünk mindazokat a tényezőket, amelyek az elkövetőnél a társadalomellenes gondolatot, majd a bűnös akaratelhatározást kiváltották. Feltételnek minősíthetők viszont azok a tényezők, amelyek lehetőséget teremtenek a bűncselekmény elkövetéséhez, de nem motiválják a bűncselekmény elkövetésére irányuló akaratelhatározást.

Az okozatiság fogalmi körének vizsgálatánál szükséges még szólni az okozati láncolat problémájáról. A bűnözés okaival foglalkozó szerzők többségénél találunk ilyen vagy olyan formában utalást arra, hogy a bűncselekmény elkövetése nem egy okozati relációban, hanem több fázison keresztül, okozati láncolat útján jön létre. Erre utal az „általános ok" és „konkrét ok", vagy az „alapvető ok" és „közvetlen ok" kifejezések használata. A szovjet irodalomban „általános", „alapvető" ok alatt a múlt tudati maradványait értik, míg a „konkrét", „közvetlen" vagy „rész" okok (vagy feltételek vagy „másodrendű okok") kifejezések alatt azokat a tényezőket értik, amelyek megkönnyítik, meggyorsítják vagy lehetővé teszik a fő ok hatásának realizálását. Gercenzon a már idézett tanulmányában ezt írja: „Ha a Szovjetunióban a bűnözés létezésének általános oka a múlt maradványainak jelenléte az emberek tudatában és magatartásában, akkor ezzel együtt szükséges rámutatni azokra a közvetlen okokra, feltételekre és körülményekre is, amelyek elősegítik a múlt maradványainak a megnyilvánulását."[8]

Hasonló állásfoglalással találkozunk G. G. Zujkov és Györök Ferenc közös tanulmányában. „A bűnözés általános (fő) oka ellen folytatott harcot szükséges kiegészíteni a bűncselekmény elkövetésének egyes konkrét okai feltárásával és az ellenük folytatott küzdelemmel."[9]

Mint az idézetekből kiderül, a konkrét okok főként azokra a tényezőkre utalnak, amelyek lehetővé teszik az egyes bűncselekményeket vagy kiváltják azokat. Az okozati láncolat szempontjából sokkal kidolgozottabb és tartalmilag is teljesen elfogadható álláspontot képvisel Minykovszkij, aki a bűnözéshez vezető körülményeket (okokat és feltételeket) csoportosítja az egyén bűnözővé válásának periódusai szerint. Így három csoportját különbözteti meg a körülményeknek:

„*1.* amelyek létrehozták vagy létrehozhatják az adott személynél az aktív társadalomellenes „beállítottságot" (usztanovka);

2. amelyek a társadalomellenes beállítottság alapján a konkrét bűnös gondolat kialakításához vezettek vagy vezethetnek és

3. amelyek a bűnös gondolat realizálásához és a bűnös tevékenység folytatásához vezettek".[10]

A körülményeknek ez a csoportosítása világosan tükrözi vissza a jelenségeknek azt a láncszerű folyamatát, amely a tudatot meghatározó tényezőktől elvezet a konkrét bűncselekmények végrehajtásához. Vagy megfordítva, e séma alapján eljutunk az egyes bűncselekmények elkövetési körülményeitől (okok, feltételek), az okozati láncolaton haladva azokhoz a társadalmi viszonyokhoz, amelyek meghatározzák a bűnözésnek mint társadalmi tömegjelenségnek a létezését és alakulását.

Az okozati láncolat kérdéseinek vizsgálata során elkerülhetetlenül merül fel a *bűncselekmény, mint egyedi jelenség* és a *bűnözés mint tömegjelenség* okozatiságának, illetve determináltságának kérdése. A kérdés oly széleskörű, hogy itt csak a szemlélet problémáit szeretném érinteni.

Az egyes bűncselekmények elkövetését az okok és a feltételek összessége, azaz az elkövető körülményei determinálják. A determinációs folyamatban a társadalmi tényezők mellett — amelyeknek elsődleges szerepük van — részt vesznek egyéb tényezők is, mint pl. az elkövető pszichikai tulajdonságai, biológiai adottságai. (Nem térünk ki a kérdés vizsgálatára, csak megemlítjük, hogy a társadalmi tényezők jelentősége különböző az egyes bűncselekménytípusok elkövetésében, más a szerepük a tulajdon elleni bűncselekményeknél és más a személy ellenieknél. Ugyancsak más a fiatalkorban és más a felnőtt korban elkövetett bűncselekményeknél.)

Az egyes bűncselekmények elkövetési okai és feltételei számtalan konkrét formában nyilvánulnak meg, amelyek bár mélységesen indi-

[8] A. A. Gercenzon: i. m. 53. old.

[9] G. G. Zujkov—Györök Ferenc: A bűnözés okai kutatásának és megelőzésének néhány kérdése a kommunizmus építésének időszakában, „Rendőrségi Szemle" 1961. 8. sz. 590. old.

[10] G. M. Minykovszkij: i. m. 13—14. old.

viduálisak, mégis sok közös vonást mutatnak. Éppen ez a közös jellemző tulajdonság az, ami lehetőséget ad általánosításra. Amikor tehát a bűnözésnek mint társadalmi tömegjelenségnek az okait és a feltételeit kutatjuk, a megállapításaink azokra a lényeges ismérvekre és összefüggésekre irányulnak, amelyek a bűncselekmények többségénél megtalálhatók, közös bennük. Ebből következik, hogy amikor a *bűnözés okozati összefüggéseiről beszélünk, mindig csak sztohasztikus, vagy más néven statisztikai összefüggésekre gondolunk.* A bűnözés okaiként és feltételeiként megjelölt tényezők nem határozzák meg minden egyes bűncselekmény elkövetését, hanem csak a bűncselekmények elkövetéséhez vezető a leggyakrabban vagy gyakran előforduló körülményeket foglalják magukban.

Valamely bűncselekmény elkövetésének okai nem szükségképpen esnek egybe a bűnözés okaival. A bűnözés okai közé csak azokat a tényezőket sorolhatjuk, amelyek nagy számú bűncselekmény elkövetésénél jelentkeznek, s a bűncselekmények összességének alakulása szempontjából lényegesek. A bűncselekmények jelenlegi száma és struktúrája mellett ilyen lényeges összefüggéseket, amelyeket a bűnözés objektív okaiként és feltételeiként tekinthetünk, mindenekelőtt az egyes társadalmi viszonyok körében találhatunk.

Az okozatiság tartalmi kérdései

1. Marx és Engels már több mint egy évszázaddal ezelőtt bebizonyították, hogy a bűnözés természetét tekintve társadalmi jelenség, hogy a bűnözés alakulását mindenekelőtt társadalmi viszonyok determinálják. Tanításuk helyességét ma is éppen úgy igazolják az események, mint száz évvel ezelőtt. Ennek ellenére a szocialista kriminológiai irodalomban is találhatók olyan állásfoglalások, amelyekben a bűnözés okai között a társadalmi tényezők hatása nem kap megfelelő helyet, vagy nyíltan a pszichés és szomatikus tényezők kerülnek előtérbe.

Popper Péter egyik tanulmányában például a következőket írja: „A helyes szemlélet a bűnözés problémáját szomatikus és pszichés tényezők, az egyén és a környezet dialektikus kölcsönhatásában közelíti meg. Másképpen: a fiatalkorúak bűnelkövetését tünetnek, olyan okozatnak tartja, amely mögött jól körülhatárolható és az esetek nagyrészében adekvát nevelési módszerekkel, esetleg pszichoterápiával felszámolható szociális, szomatikus és pszichés determinánsok állnak."[11] Álláspontját azzal indokolja, hogy „A mi viszonyaink között kivesző-ben vannak a bűnözés társadalmi determinánsai. Egyre inkább előtérbe kerül tehát azoknak a szomatikus és pszichés tényezőknek a vizsgálata, amelyek a kapitalizmus maradványaiként még meglevő kedvezőtlen szociális, erkölcsi stb. körülményekkel találkozva kriminalitást hozhatnak létre."

Popper alapvető tévedése az az elképzelés, mely szerint a mi viszonyaink, azaz a szocializmus építésének viszonyai között a bűnözés társadalmi determinánsai „kivesző-ben" vannak, de a bűnözés megmarad, az okokat pedig a szomatikus és a pszichés tényezőkben kell keresnünk. De egyáltalán el lehet-e képzelni olyan társadalmi jelenséget, aminek szomatikus és pszichés okai vannak? Nyilvánvalóan nem. Minden bizonnyal Popper sem így képzelte, hanem — mint az idézetből is kitűnik — úgy, hogy a bűnözés természetét tekintve biológiai és pszichikai jelenség, amit a szomatikus és pszichés tényezőknek „a kapitalizmus maradványaiként még meglevő kedvezőtlen szociális, erkölcsi stb. körülményekkel" való találkozása hozhat létre.

Poppernek abban igaza van, hogy a szocialista társadalom építése során azok a társadalmi tényezők, amelyek a kapitalizmusban, jobban mondva az osztálytársadalmakban a bűnözést mint társadalmi jelenséget determinálták, „kivesző-ben" vannak, de ezen jelenségek likvidálásával, megszüntetésével maga a bűnözés is — hangsúlyozom, mint társadalmi tömegjelenség — el fog halni, s feltehetően az egyedi társadalomellenes magatartások determinánsaiként valóban a szomatikus és pszichés tényezők kerülnek előtérbe. De „a mi viszonyaink között", társadalmi fejlődésünk jelenlegi szakaszán aktuális-e a bűnözés szomatikus és pszichés tényezőinek vizsgálatát előtérbe állítani, már ma is ebben jelölni meg a társadalomellenes magatartások alapvető okait? Megítélésem szerint semmiképpen sem. Mindaddig, amíg a bűnözésről, mint társadalmi tömegjelenségről kell beszélnünk, nem vethetjük el a társadalmi okok alapvető determináló hatását.

Popperhez hasonlóan, bár más szemléletmóddal nyúl a kriminalitás kérdéséhez Majláth György. „A gyermekkori és a fiatalkori kriminalitásról beszélni nemcsak időszerű, hanem fontos is. Korproblémával állunk szemben, amely különböző társadalmi, gazdasági és politikai berendezésben élő népeknél is előfordul."[12] Majláth azonban egy sort sem ír arról, hogy a különböző társadalmi, gazdasági és politikai berendezkedésű országokban különböző tartalommal került a gyermek és fiatalkori bűnözés az érdeklődés, az irodalom, a vizsgálat középpontjába, nem is utal arra, hogy a kapitalista országokban a fiatalkori bűnözés annak hallatlan növekedése következtében vált a társadalom első számú problémájává, míg a szocialista országokban a bűnözés csökkenő ütemének meggyorsítá-

[11] Popper Péter: Érzelmi katasztrófa — a fiatalkorúak kriminalitásának egyik lehetséges determinánsa (Részletes vázlat). „Pályamunkák a Gyermekvédelem köréből" IX. Kézirat, Bp. 1960. 99—100. old.

[12] Majláth György: A gyermekkori kriminalitásról, „Magyar Pszichológiai Szemle", 1960. 4. sz. 402. old.

sát, majd a végleges felszámolását lehetővé tevő társadalmi feltételek fokozatos kialakulása állította azt a vizsgálat előterébe.

A fiatalkori bűnözésnek az „általános korprobléma" síkján való szemlélete logikusan következik a bűnözés okaival kapcsolatos állásfoglalásból. Majláth vizsgálatának középpontjába a gyermek és a fiatalkorú bűnöző pszichikai és organikus károsodását állítja. Bár többször is utal arra, hogy a gyermekkori és fiatalkori kriminalitás „szigorúan komplex" jelenség, beszél a társadalmi tényezők hatásáról is, bizonyítani igyekszik, hogy „a veszélyeztetett vagy a kriminalitás útján járó fiatalok élethelyzetének rendezése mégsem kizárólag egy, a középpontba állított orvos személyétől függ", mégis a bűnözés társadalmi determináltsága elsikkad a tanulmányában. Természetesen senki sem várja Majláth Györgytől, hogy a bűncselekmény elkövetésének pszichikai és organikus tényezői helyett a társadalmi viszonyok és a bűnözés közötti kapcsolatot vizsgálja. De a pszichikai és organikus tényezők vizsgálatakor nem utalni a társadalmi viszonyok determináló hatására annyit jelent, mint tévútra vezetni a bűnözés okainak kutatását és a bűnözés elleni harcot.

Az okozatiság tartalmi kérdéseinek vizsgálatánál tehát vissza kell nyúlnunk egészen a bűnözést determináló alapvető jelenségek vizsgálatához, vagyis a bűnözés társadalmi jellegének bizonyításához.

A bűnözésnek, mint társadalmi tömegjelenségnek a fogalma magában foglalja egyfelől egy adott területen, egy meghatározott időszakban elkövetett bűncselekmények összességét, másfelől pedig azokat a személyeket, akik ezeket a társadalomellenes cselekményeket elkövetik. A bűnözésnek, mint az egyes bűncselekmények és elkövetőik közös lényeges ismérveit egyesítő fogalomnak a megértéséhez leginkább a bűncselekmény ama meghatározásán keresztül jutunk, amely szerint a szocializmus építésének viszonyai között a bűncselekmény — azon túl, hogy olyan társadalomra veszélyes cselekmény, amit a törvény büntetni rendel — az egyén társadalomellenes nézeteinek, indulatainak, individuális beállítottságának megnyilvánulása, a szűk egyéni érdek, az egyéni szükségletek szembeállítása a társadalmi érdekkel.[13]

E bűncselekmény-fogalomból kitűnik, hogy a bűncselekmény elkövetésének alapját az elkövető társadalomellenes nézetei, tudati beállítottsága képezi, vagyis megfelelő feltételek esetén a társadalomellenes tudati állapot, mint ok vezet a bűncselekmény elkövetéséhez.

Minden elkövetett bűncselekménynél meg lehet állapítani az elkövető tudatában ilyen vagy olyan társadalomellenes nézetet, egyéni érdekeinek a törvény által körülhatárolt társadalmi érdekkel való szembeállítását. Ebből következik, hogy a bűncselekmények objektív okait azokban a körülményekben kell keresnünk, amelyek meghatározzák az elkövető tudatát, kiváltják társadalomellenes nézeteit, s rossz irányba formálják személyiségét, erkölcsi arculatát.

A bűnözéshez vezető objektív körülmények feltárásánál tehát a marxista filozófiának arra az alapvető tételére támaszkodunk, hogy *a lét meghatározza a tudatot*, az objektum és a szubjektum kölcsönhatásban vannak egymással, az objektív külvilág meghatározza a szubjektív mozgását, a tudat pedig visszahat és megváltoztatja a külvilágot. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a kölcsönös meghatározottság nem jelenti a tényezők egyenlőségét, a kölcsönhatáson belül az objektív külvilág játssza a döntő szerepet.

Az objektív külvilág kettős értelemben determinál, a tudatra gyakorolt hatása kettős összefüggésben érvényesül. Egyrészt a szükséglet kielégítésére irányuló akaratelhatározás idején fennálló objektív helyzet és lehetőség formájában, másrészt pedig a személyiségen keresztül, amelyben az adott egyén múltbeli objektív helyzete és tapasztalatai szubjektivizálódtak.

Találóan írja ezzel kapcsolatban Rubinstein: „Azok a belső feltételek, amelyeken keresztül a személyiségre ható külső hatások minden adott pillanatban átszűrődnek, maguk is a megelőző külső hatásoktól függően alakultak ki. Éppen ezért az a tétel, amely szerint a külső hatások eredménye a belső feltételektől függ, egyúttal azt jelenti, hogy a személyiségre gyakorolt minden külső hatásnak pszichológiai eredményét a személyiség fejlődéstörténete, belső törvényszerűségei determinálják."[14]

A marxista filozófia azt tanítja, hogy az emberi tevékenység — bűnös és nem bűnös egyaránt — célját tekintve valamilyen szükséglet, igény, törekvés, vágy, kívánság kielégítésére irányul. (Jobb gyűjtőfogalom nem lévén, a fenti fogalmak jelölésére a *szükséglet* kifejezést használom.) Vizsgáljuk meg tehát, hogy az emberi cselekvés motívumaiként jelentkező egyéni szükségletek milyen összefüggésben vannak az objektív külvilággal, hogy az ember tudatában hogyan tükröződnek objektív körülményei.

A szükségletek kielégítésénél az ember tudatosan cselekszik, vagyis figyelembe veszi a körülményeket, a lehetőségeket, a várható következményeket. Maga a szükséglet és kielégítésének módja azonban elsősorban a társadalmi fejlődés függvénye. Az ember beleszületik egy adott társadalmi formába, ahol meghatározott termelőerők és termelési viszonyok uralkodnak. Ennek következtében adva vannak az ember számára a létfeltételek, azok további fej-

[13] Hasonló álláspontot képvisel Szaharov is. Id. m. 61. old.

[14] Sz. L. Rubinstein: Gondolkodáslélektani vizsgálatok. Budapest, 1960. 8—9. old.

lődésének tendenciái. Az ember szükségletei, azok kielégítésének módja és eszközei tehát szükségképpen az adott viszonyokhoz, a létezés feltételeihez igazodnak.

A társadalom fejlődése azonban a szükségleteknek csak a fő irányát, a kereteit határozza meg. Ezen belül az egyes emberek szükségleteiben, érdekeiben különbségek mutatkoznak, mint ahogyan az egyes emberek létfeltételei a társadalmi fejlődésnek egy adott szakaszán sem egyformák. Így az osztálytársadalmakban az ellentétes osztályok életviszonyainak megfelelően az érdekek is ellentétesek. Az uralkodó osztály érdeke úgy jelenik meg, mint a társadalmi érdek, amely irányt és korlátot szab az egyéni érdeknek, meghatározza azok kielégítésének módját és mértékét, s megköveteli, hogy az egyéni célok és törekvések ne legyenek ellentétben a „társadalmi érdekkel", hanem engedelmeskedjenek azoknak. A „társadalmi érdek" a mindenkori jogszabályokban, az uralkodó osztálynak megfelelő erkölcsi normákban jelenik meg az egyén számára. Minthogy azonban az osztálytársadalmakban a „társadalmi érdek" sok vonatkozásban nem az egész társadalomnak, hanem csak a társadalom egy kis hányadának az érdekeit fejezi ki a „társadalmi érdek" gyakran ellentmondásba kerül és összeütközik az egyéni érdekkel, az egyén szükségleteivel, ami az ő céljaiban, kívánságaiban és törekvésében fejeződik ki tudatának, erkölcsi és fizikai fejlettségének megfelelően.

A szocializmus építésének viszonyai között a társadalmi érdek a lakosság túlnyomó többségének érdekeit fejezi ki, s egyre inkább az egész lakosság érdekének kifejezőjévé válik. Ennek ellenére előfordul, hogy az egyéni érdek szembekerül, összeütközik a társadalmi érdekkel. Az összeütközés két alapvető tényező együttes hatásnak következménye. Az egyik tényező, hogy a szocialista társadalom fejlődésének jelenlegi szakaszán még nem tudja biztosítani a társadalom minden egyes tagjának a növekvő szükségletek megfelelő mértékű kielégítését. A másik tényező, hogy a társadalom tagjainak egy része még nem áll a tudat fejlődésének azon a fokán, hogy felismerné, hogy az egyes emberek egyéni érdekeinek teljes kielégítése csak a társadalmi érdek megvalósulásának útján mehet végbe, s mindaddig, amíg a társadalmi lehetőségek korlátozottak, az egyéni szükségleteket is korlátozni kell, azaz le kell mondani bizonyos szükségletek kielégítéséről.

Éppen ezért az egyéneknél keletkező, s a társadalom által nem biztosított szükségletek összeütközésbe kerülnek a társadalmi érdekekkel minden olyan esetben, amikor az egyén a törvényes úton nem biztosítható szükségletek korlátozása, vagy azokról való lemondása helyett azok kielégítésére irányuló magatartást tanúsít. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy a társadalmi és az egyéni érdek összeütközésének alapját gyakran olyan egyéni kívánságok, célok és törekvések képezik, amelyek irreálisak, az individualizmus talaján fakadnak. Az ilyen szükségletek kielégítését a jövő társadalma sem fogja biztosítani, hanem a tudatformálás útján azok megszüntetésére törekszik.

Az egyéni és a társadalmi érdek összeütközésének legszélsőségesebb típusa, amikor az egyén törvényes keretek között részben vagy egészben is ki tudná elégíteni ésszerű szükségleteit, de társadalomellenes beállítottságánál fogva ezzel ellenkező magatartást tanúsít. Az ilyen egyének a szokásos bűnözők, a munkakerülők, az üzérkedők stb.

Az eddigi fejtegetésekből kitűnik, hogy a külső tényezőknek a szükségleten keresztül megnyilvánuló hatása szoros összefüggésben van az egyén magatartásával, de nem jelenti annak teljes determinációját, mivel az ember tevékenységében fontos szerepet játszik a tudat fejlettsége, az ember személyisége, azaz az ember szubjektuma. Vizsgáljuk meg tehát — ha csak röviden is —, hogy milyen tényezők hatása érvényesül az ember akaratelhatározásában, azaz a múltbeli objektív körülmények hogyan nyilvánulnak meg az ember pszichikai sajátosságain keresztül szükségleteinek kielégítésére irányuló cselekvésében.

A materialista pszichológia szerint az emberi akaratelhatározásokban általában az ember személyisége nyilvánul meg, az ember tehát személyisége alapján dönt. Az, hogy az ember tudatában megjelenő elvont célok, eszközök és motívumok közül, melyek konkretizálódnak cselekvés formájában, nagymértékben függ az ember személyiségétől. Az ember személyisége egyéni képességének, vérmérsékleti típusának és jellemének tartósan kialakult egysége.[15] Az embernek ezek a pszichikai sajátosságai a külső hatások és az ember tevékenysége következtében állandó változáson mennek keresztül. Bár a vérmérsékleti típus és bizonyos képességek örökletesek, de a személyiség egészében véve mégis az ember és a környezet kölcsönhatásának terméke. Ez adódik abból, hogy a személyiségen belül az egyes elemek kölcsönhatásában a jellemnek van meghatározó szerepe, amely az adott képességeket formálhatja, fejlesztheti, a vérmérsékleti típus negatív vonásait csökkentheti.

A vérmérséklet típustól függ elsősorban, hogy az egyén hogyan reagál a külső hatásokra, milyen érzések keletkeznek nála, milyen mélyen éli át a jelenségeket. Ugyanazok a külső jelenségek egyik embernél mély érzéseket váltanak ki (öröm, elkeseredés, sajnálat stb.), más emberekre pedig alig hatnak. Így a vérmérséklet hatással van az egyén különböző helyzetekben tanúsított viselkedésére. Ez a hatás azonban függ az egyén értelmi színvonalától, er-

[15] Földesi Tamás: Az akaratszabadság problémája. Bp. 1960. 280. old.

kölcsi, ideológiai és politikai nézeteitől, tehát szoros kapcsolatban van a tudat állapotával.

Míg a vérmérséklet azonban csak hatással van az emberi magatartásra, alapja a pszichikai reakció erejének, mozgékonyságának, addig a jellem meghatározza magát a pszichikai reakció tartalmát. A jellem kifejezője annak, hogy az ember, hogyan realizálja a nála külső hatásokra keletkezett érzéseket, motívumokat. Ez következik abból, hogy a jellem akarati vonásokkal rendelkezik, s így közvetlen részt vesz a tudatban felmerülő célok eléréséhez szükséges döntések meghozatalában. A jellem és a tudat kölcsönhatásának bizonyítéka, hogy az erős akarat, a szilárd jellem kiforrott nézeteken, szilárd eszméken alapszik. Az egyén elvi meggyőződése, világnézete vezérfonalként szolgál a cselekvések sorozatában. Amelyik egyénnek nincsenek szilárd nézetei, eszméi, nincs mihez igazítania érzéseit, gondolatait, cselekedetei határozatlanok, akaratszegények, s így a társadalmi megítélés szempontjából gyakran ellenkező előjelűek lesznek.

Az egyén jelleme nemcsak a külső hatások alatt fejlődik, hanem saját magatartásának folyamatában, szokásai, nézetei, meggyőződése következtében is. Ez a kölcsönhatás az alapja a jellem és a tudat formálásának, a tudatos nevelő tevékenységnek. „Az ember viselkedésének módja — írja Pavlov — nemcsak idegrendszerének öröklött sajátosságain alapszik, hanem azokon a hatásokon is, amelyek a szervezetet érték és érik létezésének ideje alatt, azaz függ az állandó neveléstől és oktatástól a szavak legtágabb értelmében."[16] A pavlovi álláspontból logikusan következik, hogy az ember pszichikai sajátosságai nem egyszersmindenkorra adottak, hanem a külső társadalmi környezet hatása alatt állandóan változnak. Az tehát, hogy a külső környezet milyen hatást, milyen érzéseket és gondolatokat vált ki, az egyénnél egy adott időpontban, s ennek következtében az egyén milyen cselekvést tanúsít, nagymértékben függ előző létfeltételeitől, a cselekvés idején fennálló vagy azt közvetlenül megelőző tudati, erkölcsi és fizikai fejlettségétől.

A fentiek alapján levonhatjuk azt a következtetést, hogy *a bűncselekmény elkövetését alapvetően — mint minden emberi cselekvést — az egyén tudatán keresztül a múltbeli és jelenlegi körülményei, életfeltételei, társadalmi kapcsolatai határozzák meg. Ebből kiindulva a bűnözés objektív okait és feltételeit a társadalmi viszonyokban, azok változásában, az elkövető életviszonyaiban, az őt ért hatásokban kell keresnünk.*

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a társadalmi körülmények nem határozzák meg teljesen a bűnös magatartást, bizonyos szerepe van — amint erre fentebb már utaltunk — az akaratelhatározásban a személyiség örökletes jellegű összetevőinek: a vérmérsékletnek és a képességnek is. Ugyancsak ismételten utalnunk kell arra is, hogy a társadalmi hatások, a dolog természeténél fogva, közvetlenebbül érvényesülnek a fiatalkorban, mint a felnőtt korban, minthogy a tudat szerepe a korral együtt változik.

2. További feladatunk megjelölni azokat a társadalmi viszonyokat és hatásokat, amelyek a szocializmus építésének időszakában társadalomellenes nézetek keletkezéséhez, azok fennmaradásához, s ezen keresztül bűncselekmény elkövetéséhez vezethetnek.

A kérdés úgy merül fel, hogy szocializmust építő társadalmi rendszerünkben mennyiben vannak még meg a kapitalizmus maradványai, amelyek a bűnözéshez vezetnek, s van-e kapcsolat a szocialista társadalmi rendszer struktúrája és a bűnözés között.

Marx „Megjegyzések a Német Munkáspárt programjához" c. munkájában arról ír, hogy a kommunizmus első fázisában „nekünk nem olyan kommunista társadalommal van dolgunk, amely a saját tulajdonképpeni alapjába fejlődött ki, hanem olyannal, amely ellenkezőleg, éppen hogy csak kibújt a kapitalista társadalomból és amelyen éppen ezért minden vonatkozásban gazdasági, erkölcsi és szellemi vonatkozásban megvannak a régi társadalom anyajegyei, amelynek méhéből született".[17]

A kapitalizmus maradványai a szocializmus építése során kétségkívül a tudat területén, az emberek gondolkodásában, nézeteiben és szokásaiban élnek legtovább. Lenin többször hangsúlyozta, hogy az emberek átnevelése, a tudat átformálása, a századokon át kialakult helytelen szokások kiküszöbölése nagyon nehéz munka és sok időt vesz igénybe. Az emberek egy részének tudatában még a kapitalista viszonyok között kialakult individuális nézetek uralkodnak. Sokaknál viszont ha nem is dominálnak ezek a nézetek, de kisebb vagy nagyobb mértékben megtalálhatók.

A kapitalista ideológiai és erkölcsi nézetek fennmaradását segítik elő, s ezáltal nagymértékben nehezítik a szocialista tudat kialakulását a volt uralkodó osztály maradványai. A társadalomellenes beállítottságuk gyakran vezet nézeteik nyílt vagy burkolt propagálásához, befolyásolva környezetük tudati formálását. Ugyancsak társadalomellenes nézetek keletkezésének, konzerválásának irányába hat a kapitalista környezet, amely nem szűnik meg rádión, sajtón és ügynökein keresztül ellenséges propaganda és felforgató tevékenységet kifejteni. A magyar ellenforradalom világosan megmutatta, hogy kedvező feltételek esetén milyen káros hatást képes kifejteni a hazug propaganda.

Az individualista nézetek továbbélését,

[16] I. P. Pavlov: Műveinek teljes gyűjteménye, III. köt. 2. könyv, 269. old. (oroszul).

[17] K. Marx és F. Engels: Válogatott művek, II. köt. 1949. 13. old. (oroszul). Lásd még V. I. Lenin: Gazdaság és politika a proletárdiktatúra időszakában. Művei, 30. kötet.

megmaradását, erősödését vagy keletkezését azonban alapvetően azok az életfeltételek teszik lehetővé, amelyek még sok vonásukban magukon hordják a kapitalizmus anyajegyeit. Az otthon, a családi és szociális viszonyok, a munkahely, a baráti kapcsolatok, az utca sok olyan példát szolgáltat, amelyek a bűnözés irányába hatnak. A helytelen nevelés, az erkölcstelen környezet, az alkoholizmus mind a bűnözés melegágyai.

A tudatban és az életviszonyok terén megtalálható kapitalista maradványok hatásával szemben állnak a szocialista építés vívmányai és az emberek tudatos nevelése. Helyesen foglal állást Szabó András a már idézett könyvében, amikor a fiatalkorú bűnözés okait és jövőbeni alakulását a nevelési helyzet függvényeként tárgyalja. Valóban nagymértékben függ a bűncselekmények számának alakulása a szocialista nevelés intenzitásától és minőségétől. Ezt elmondhatjuk nemcsak a fiatalkorúak, hanem a felnőttkorúak viszonylatában is, de a fiatalkorúaknál éppen a kor sajátosságainál fogva a nevelésnek fokozott jelentősége van. Azonban a nevelés kiszélesítése és megjavítása is objektív feltételeken alapul, s így nem mehet végbe egyik napról a másikra adminisztratív határozatok alapján. A nevelésre hivatott szülők, pedagógusok és egyéb személyek sem mentesek teljesen, sokszor pedig egyáltalán nem az individuális nézetektől. Ezért a nevelési helyzet mindkét oldalának (intencionális és funkcionális nevelés) együttes megjavítására van szükség, azaz a környezetet is át kell formálni, ki kell küszöbölni annak káros hatását. A környezet, a mindennapi élet funkcionális nevelő hatása csak annyiban képes a szocialista tudat kialakítását elősegíteni, amennyiben maga is mentes azoktól a vonásoktól, amelyek az individualista nézetek keletkezéséhez vagy fennmaradásához vezethetnek.

Az emberek tudatában és közvetlen életviszonyaikban megtalálható kapitalista maradványok és a bűnözés közötti kapcsolat a szocialista büntetőjogirodalomban — jelentéktelen eltéréstől eltekintve — azonos megítélés alá esik, azonos értékelést nyer. De nem így áll már a helyzet a termelési viszonyokat, a társadalom struktúráját illetően. A kérdés itt úgy vetődik fel, hogy vannak-e társadalmunknak olyan gazdasági és szociális viszonyai, amelyek talaján társadalomellenes nézetek keletkezhetnek, amelyek lehetőséget nyújtanak az ilyen nézetek megmaradásához, továbbéléséhez.

Egyes szerzők a kérdésre határozott nemmel válaszolnak. László Jenő még a „társadalmi" szóhasználatot is igyekszik elkerülni. „A fiatalkorúak erkölcsi züllését, bűnözését kiváltó, a fiatalkorúak helyes irányba történő fejlődését veszélyeztető társadalmi tényezők terminológiája helyett helyesebbnek tartjuk olyan terminológia használatát, amely nem ad tápot annak a látszatnak, hogy e jelenséget nálunk jelenleg a társadalmi berendezkedésünk egyes sajátosságai váltják ki, de egyben pontosabban és közelebbről is megjelöli azokat a tényezőket, amelyek a fiatalkorúak fejlődésének veszélyeztetése, azok bűnözése, erkölcsi züllése irányában hatnak. Így a következőkben a fiatalkorúak fejlődésének veszélyeztetését, erkölcsi züllését, bűnözését kiváltó környezeti tényezők terminológiáját használjuk és ezeket kívánjuk röviden elemezni."[18]

László Jenő élesen elhatárolja magát minden olyan nézettől, amely a fiatalkorúak bűnözését „társadalmi berendezkedésünk, társadalmi struktúránk valamely jelenségére kívánja visszavezetni". A „környezeti tényezők" terminológiája alatt a családi élet problémáiról, az iskolai nevelésről stb. beszél, ezektől vonja meg a „társadalmi" jelző használatát.

A társadalmi rendszer struktúrája és a bűnözés kapcsolatát illetően ellentmondásos álláspontra helyezkedik Szabó András: „A bűnözés csökkenő tendenciája arra vezethető vissza, hogy megszűnt a törvényszerű és szükségszerű kapcsolat társadalmunk struktúrája és a bűnözés között. A bűnözés nálunk nem a szocialista társadalmi rend struktúrájával függ össze, hanem a társadalmi-gazdasági rend strukturális átépítésének folyamatával".[19]

Az idézet két egymással ellentétben álló gondolatot tartalmaz. Az első gondolat ugyanis határozottan tagadja, hogy szükségszerű és törvényszerű kapcsolat lenne a bűnözés és a társadalmi rendszerünk struktúrája között. A második mondatból pedig az derül ki, hogy a bűnözés társadalmi rendszerünk strukturális átépítésének folyamatával törvényszerű kapcsolatban van.

Az idézetből értelemszerűen következik, hogy Szabó András igyekszik elválasztani *„társadalmunk struktúráját" „a társadalmi-gazdasági rend strukturális átépítésének folyamatától"*, ami megítélésem szerint lehetetlen, minthogy a kettő egy és ugyanaz. A mi társadalmunk struktúrája jelenleg az átépítés folyamatának ismérveit viseli magán.

Teljesen egyértelmű ebben a kérdésben Vermes Miklós álláspontja. „A kizsákmányolás megszűnésével ezek a tényezők (munkanélküliség, nyomor, létbizonytalanság, stb. — betoldás tőlem) felszámolódnak, ugyanakkor azonban még ható tényezőkként fennáll a kapitalista környezet, léteznek a kapitalista tudati maradványok, valamint a szocialista fejlődés során jelentkező ellentmondások, amelyek még forrásai lehetnek a bűncselekményeknek."[20] Ver-

[18] László Jenő: A fiatalkorúak erkölcsi züllését és bűnözését kiváltó okok (A megelőzés és utógondozás egyes kérdései). „A gyermekvédelmi konferencia előadásai és vitaanyaga (1960. okt. 5—6.)". Bp. 1961. 141—142. old.

[19] Szabó A.: i. m. 208. old.

[20] Vermes Miklós: A bűncselekmények elkövetése okainak és körülményeinek vizsgálata a nyomozás során. „Rendőrségi Szemle" 1961. 10. sz. 779. old.

mes nem beszél ugyan kifejezetten a gazdasági viszonyok és a bűnözés kapcsolatáról, de az ellentmondások, amelyek a szocializmus átépítésével kapcsolatosak, magukban foglalják a gazdasági téren jelentkező ellentmondásokat is.

A szocialista jogirodalomban egyedülálló álláspontot képvisel Barna Péter, aki a bűnözést a termelőerők és a termelési viszonyok közötti ellentétre vezeti vissza. „A bűnözés alapvető oka a termelőerők és termelési viszonyok ellentétében rejlik. Ha a termelőerők és termelési viszonyok ellentéte fokozódik, szükségképpen nő a bűnözés. Az esetben pedig, ha a termelőerők és a termelési viszonyok között az egyensúlyt megközelítő viszonylat alakul ki, a bűnözés csökkenő tendenciát mutat."[21]

Barna Péter azonban csak felveti ezt az összefüggést, de nem teszi vizsgálat tárgyává, nem kíséreli meg állítását adatokkal vagy logikai érvekkel bizonyítani. A bűnözés okainak elemzésénél ő is a kapitalizmus gazdasági, politikai és erkölcsi téren megnyilvánuló maradványaira szorítkozik. Pedig — megítélésem szerint — helyes és érdekes lenne megkísérelni annak kimutatását, hogy a termelőerők és a termelési viszonyok közti ellentét milyen további ellentmondásokhoz vezethet, s ezek az ellentmondások képezhetik-e talaját, a társadalomellenes nézetek keletkezésének.

Széleskörű vita folyt a bűnözés problémáival kapcsolatban a Német Demokratikus Köztársaság jogi irodalmában. A vita nyomán Lekschas-szal, Renneberg-gel és követőikkel szemben Streit, Melzer és mások álláspontja nyert általános elfogadást, mely szerint a szocialista társadalmi viszonyokon belül is vannak olyan objektív törvényszerűségek, amelyek kapcsolatban vannak a bűnözéssel.[22] Maga Walter Ulbricht is 1957-ben az alapvető gazdasági és politikai kérdésekkel foglalkozva megállapította, hogy sok olyan bűncselekményt követnek el az NDK-ban, amelyek „kapcsolatban vannak a gazdasági és egyéni nehézségekkel".[23]

A szovjet irodalomban legújabban az a nézet kezd elterjedni, hogy vannak ugyan a felépített szocializmusban bizonyos gazdasági nehézségek, ellentmondások (mint a szükséglet és a termelés közötti ellentmondás, különbség a fizikai és a szellemi munka között, egyenlőtlenség a javakban való részesedés területén stb.), amelyek azonban maguk nem szülnek társadalomellenes nézeteket, hanem csak lehetőséget nyújtanak bűncselekmény elkövetéséhez olyan embereknél, akik meg vannak fertőzve az individualista nézetekkel.[24]

Ezt vallja Minykovszkij is, amikor éppen Szaharovra hivatkozva a következőket írja: „A múlt csökevényei nemcsak ideológiai és pszichológiai, hanem szociál-gazdasági (szociál-ekonomicseszkij) téren is megnyilvánulnak. Ezzel kapcsolatban hangsúlyozni kell, hogy a szocializmus szociális feltételei nemcsak hogy nem tartalmaznak olyan feltételeket, amelyek az egyes személyek tudatában társadalomellenes nézetek és szokások keletkezéséhez vezetnének, hanem ellenkezőleg, rendelkeznek mindazokkal a szükséges objektív előfeltételekkel, amelyekkel eredményes harcot lehet folytatni az ilyen nézetek és szokások ellen. Ugyanakkor a mi társadalmunkban még érezhető a hatása néhány, a múlt örökségeként létező szociális feltételnek."[25]

E koncepció lényege, hogy a Szovjetunióban olyan gazdasági feltételek, amelyek társadalomellenes nézetek keletkezéséhez vezetnének — nincsenek. A meglevő szociális nehézségek és ellentmondások, a kapitalizmusnak ilyen jellegű anyajegyei önállóan nem vezetnek társadalomellenes nézetekhez, hanem csak elősegíthetik a tudati csökevények erősödését, azok megélénkülését. „A kapitalizmus ezen csökevényeit olyan általános feltételeknek tekinthetjük, amelyek elősegíthetik a bűnözést a mi társadalmunkban."[26]

Ettől eltérő álláspontot képvisel Piontkovszkij. Szerinte a szükségletek és az anyagi javak közti ellentmondás „forrása lehet a kapitalista csökevények megélénkülésének, és társadalomellenes motívumokat szülhet a szocialista társadalom egyes állampolgárainál."[27]

Ahhoz, hogy a felvetett kérdésre és az irodalomban található különböző álláspontokra egyértelmű és világos választ adhassunk, elemzés tárgyává kell tennünk társadalmi rendszerünk struktúráját, „szociál-gazdasági" viszonyainkat, mindenekelőtt társadalmi rendszerünk tulajdonviszonyait és termelési problémáit.

A mezőgazdaság kollektivizálásával a népgazdaság minden területén uralkodóvá, sőt majdnem kizárólagossá vált a társadalmi tulajdonon alapuló gazdálkodás szervezeti, nagyüzemi formája. A tulajdonviszonyok és a gazdálkodás formájának megváltozása megteremti a feltételeket és a lehetőségeket a termelés nagyarányú növekedése számára. Ezt bizonyítják a termelés ütemének mutatói, az eddig elért eredményeink. E vonatkozásban termelési viszonyaink fölénye kétségtelenül megmutatkozik a kapitalista termelési viszonyokkal szemben. A fejlődés üteme és a lehetőségek mellett azonban figyelembe kell venni még egy harma-

[21] Barna Péter: A bűnözés okai és megjelenési formái. „Rendőrségi Szemle", 1961. 5. sz. 346. old.

[22] Lásd: N. Sz. Alekszejev: A fiatalkori bűnözés elleni harc az NDK-ban. Moszkva, 1959.; J. Lekschas—J. Renneberg: A dogmatizmus és a szektásság leküzdéséért a büntetőjog tudományban. „Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény" 1963. 1. sz.

[23] W. Ulbricht: Grundfragen des ökonomischen und politischen Entwicklung in der DDR, „Neues Deutschland", 20. okt. 1957.

[24] A. B. Szaharov, i. m. 76. old.

[25] B. M. Minykovszkij, i. m. 10. old.

[26] Ugyanott, 11. old.

[27] A. A. Piontkovszkij: A bűncselekmények tana. Moszkva, 1961. 98. old.

dik tényezőt, a termelés jelenlegi színvonalát, a munkatermelékenységet. Lenin a „Nagy kezdeményezés" c. munkájában hangsúlyozza, hogy „végsősoron a munka termelékenysége az, ami az új társadalmi rendszer győzelme szempontjából a legfontosabb, a legfőbb.

A kapitalizmus a munka termelékenységének olyan színvonalát teremtette meg, amely ismeretlen volt a hűbéri társadalomban. A szocializmus csak akkor győzheti le véglegesen és fogja legyőzni véglegesen a kapitalizmust, ha új sokkal magasabb termelékenységet fog elérni."[28]

Lenin szavai szerint a szocializmusnak magasabb termelékenységet kell elérnie, mint a kapitalizmusnak. Míg ez nincs meg, addig a termelésben szükségképpen megvannak a kapitalizmus „anyajegyei". Törvényszerű jelenség tehát, hogy ellentmondás található a szükségletek és a termelés között, és ebből a körülményből egy sor gazdasági és szociális nehézség adódik. Ezen ellentmondásból fakadnak az olyan társadalmi jelenségek, mint a kielégítetlen szükségletek, a nehéz lakásviszonyok, a lakosság bizonyos rétegeinek szűkös anyagi helyzete.

Vannak természetesen egyéb ellentmondások is, amelyek a szocializmus építésével együtt járnak, s csak fokozatosan küszöbölhetők ki. Ezek közé tartoznak a falu és a város, a fizikai és a szellemi munka közötti különbségek, a nők fokozott bevonása a munkába, a társadalmi életbe és a gyermekek nevelésének problémái. Nagyrészt ezekre vezethetők vissza a faluból a városokba való áramlás, a terhes fizikai munkától való szabadulni akarás, a képzetlenség, nevelési hibák stb., amelyek megítélésem szerint nemcsak elősegítik a kapitalista tudati maradványok továbbélését, nemcsak táplálják azokat, hanem individualista nézeteket is szülhetnek, s így okai lehetnek a bűnözésnek.

Épülő szocialista társadalmunk jelenlegi struktúrája és a bűnözés közötti kapcsolat vizsgálatakor nem szabad figyelmen kívül hagyni a magánkisipar és kiskereskedelem létezését, ami ha korlátozottan is, de közvetlenül segíti elő az individuális nézetek fennmaradását, mintegy újra termeli a magántulajdonosi erkölcsöket és szokásokat. A magánkisiparosok és kiskereskedők jelentős részének átlagon felüli szociális létfeltételei ellentmondásban vannak a szocialista kisipar és kiskereskedelem dolgozóinak szociális viszonyaival.

Egyetértek Vermes Miklós álláspontjával, hogy a szocializmus építése során a bűnözés törvényszerű kapcsolatban van a belső ellentmondásokkal, a réginek és az újnak a küzdelmével. S osztom Szabó András ellentmondásos álláspontjának azon részét, amelyben azt állítja, hogy a bűnözés törvényszerű összefüggésben van a szocialista társadalom strukturális építésének folyamatával.

Az elmondottakat úgy lehetne tehát összegezni, hogy a *kapitalizmusnak nemcsak a tudati, hanem a szociális és gazdasági maradványai is szükségszerű összefüggésben vannak a bűnözéssel.*

E tétel elfogadásával a szocializmust építő társadalom struktúrájának és a bűnözés kapcsolatának problémája még mindig nincs kimerítve. Felmerül ugyanis a kérdés, hogy a kommunizmus felépítéséig érvényesülő elosztási törvény: mindenkinek munkája szerint, valamint a munkaszervezés alapvető elve: az anyagi érdekeltség elve lehet-e alapja individualista nézetek keletkezésének.

A kérdésre tulajdonképpen már az előzőkben megadtuk a választ. A munkaszerinti elosztás elve nem választható el a termelés és a szükséglet közötti ellentmondástól. Minthogy a kommunizmus első fázisában a termelés nem tudja még biztosítani a szükségletek teljes kielégítését, ezért a munkaszerinti elosztás elve érvényesül. A munkaszerinti elosztásban megnyilvánuló egyenlőtlenség tehát törvényszerű velejárója a szocializmus építésének. Marx „A gothai program kritikája" c. művében foglalkozik azzal a problémával, hogy mennyiben felel meg az egyenlőségnek a szocializmus elve. Megállapítja, hogy a munkaszerinti elosztás elve megszünteti ugyan az értéktöbblet elsajátításán alapuló kizsákmányolás igazságtalanságát, de megmarad annyiban polgárinak, amennyiben itt is az egyenértékek cseréje érvényesül. Az anyagi javaknak a munkaszerinti elosztása, minthogy az emberek szükségletei különbözőek, egyenlőtlenséget rejt magában.

Itt azonban figyelembe kell venni, hogy a termelés és a társadalmi tudat jelenlegi színvonalán a javak egyenlő mértékű, „a szükségletek" szerinti elosztása a kispolgári egyenlősdihez vezetne, a termelés anyagi ösztönzőinek csökkenését és ennek következtében a termelőerők fejlődésének gátját, a termelékenység csökkenését eredményezné. A munkaszerinti elosztásban rejlő társadalmi egyenlőtlenség tehát a társadalom előrehaladása szempontjából szükségszerű, kiküszöbölése a társadalmi fejlődés komoly akadályává válna és összehasonlíthatatlanul nagyobb igazságtalanságot idézne elő".[29] A munkaszerinti elosztás elve, ha bizonyos egyenlőtlenséget is takar, érvényesülése mégis megszüntette a kizsákmányoló társadalmi viszonyokra jellemző kirívó egyenlőtlenségeket. Egészségesebbé vált a légkör az emberek kapcsolatában, megszűntek a burzsoá szabadverseny káros következményei.

Hasonlóképpen kell értékelnünk az anyagi érdekeltség elvét is. Ezen elv létjogosultságát az indokolja, hogy a társadalmi tudat még nem áll azon a fejlettségi fokon, hogy a tudatosság, a társadalom érdekében tanúsított céltudatos fegyelem lehetne a munka, a termelés kizárólá-

[28] V. I. Lenin: Művei 29. k. 394. old. (oroszul).

[29] Lásd: Földesi T., i. m. 310. old.

gos hajtóereje. A munka kényszer jellege még nem szűnt meg teljesen, a munka még nem vált létszükségletté, következésképpen a társadalmi viszonyoknak kell biztosítaniuk, hogy a társadalom tagjai az össztársadalmi érdeknek megfelelően dolgozzanak, s képességük legjavát adják. A társadalom tagjainak többségétől ma még csak akkor lehet várni tudása legjavát, ha célprémiummal, külön juttatásokkal stb. serkentik annak nyújtására.

Az elmondottakból következik, hogy a munkaszerinti elosztás elve és az anyagi érdekeltség elve nem hozhatók egyszerűen okozati összefüggésbe a bűnözéssel, minthogy ugyanazon jelenségeknek, a szükségletek és a javak közti ellentmondásnak, illetve a társadalmi tudat jelenlegi színvonalának következményei. Ez természetesen nem zárja ki, hogy bizonyos körülmények között ezen elvek érvényesülése közvetlenül ne lehetne hatással társadalomellenes nézetek keletkezésére, s így ne vezethetne egyes bűncselekmények elkövetéséhez.

A munkaszerinti elosztásból következik, hogy az emberek egy részének jövedelme biztosítani tudja nemcsak az észszerű szükségleteket, hanem lehetőséget nyújt ezen túlmenően úgynevezett luxus (minden ésszerű szükségletet meghaladó) igények kielégítésére is. Gyakori eset, hogy az ilyen jövedelemmel rendelkezők a tudat megfelelő fejlettségének hiánya következtében az ésszerű szükségleten felüli részt nem a közösség, a társadalom érdekeit elősegítő célok érdekében, hanem egyéni gazdaságuk gyarapítására, káros szenvedélyük kielégítésére használják fel.[30] Az ilyen életmód, életszemlélet távol áll a szocialista erkölcsi normáktól, rossz hatással van környezetére, gátolja a szocialista tudat kialakulását.

Az SZKP XXII. kongresszusának beszámolójában az anyagi érdekeltség elvének következetes alkalmazására való buzdítás mellett figyelmeztetést is találunk, mely szerint „A bőségnek, mint az egyéni tulajdon korlátlan gyarapodásának elképzelése — nem a mi elképzelésünk, távol áll a kommunizmustól. Az, hogy a dolgozónak nagy mennyiségben vannak egyéni tulajdonában különböző javak — mint az egyéni fogyasztás formája nem ellenkezik a kommunista építéssel mindaddig, amíg észszerű keretek közt marad, és nem válik öncéllá. De a túlságosan nagy egyéni tulajdon bizonyos körülmények között a társadalmi haladás kerékkötőjévé, a magántulajdonosi erkölcsök melegágyává válhat, s gyakran azzá is válik, és kispolgári elfajulásra vezethet. Megtörténik, hogy a dolgok egyik-másik embert leigázzák s az ilyen ember a dolgok rabjává válik."[31]

Ez az érem egyik oldala. Ezzel szemben azoknál, akiknek jövedelme nem biztosítja még a reális szükségletek kielégítését sem, objektív helyzetük megnehezíti a társadalmi érdeknek saját érdekként való elismerését, társadalmi érdekként ismerni el mások luxus életmódját összehasonlítva saját anyagi nehézségeivel, mégha nyilvánvaló is, hogy a társadalom fejlődése során az egyenlőtlenség és a szociális-igazságtalanság fokozatosan csökken. Ennek következtében előfordulhat és elő is fordul, hogy az egyéni szükségletek kielégítése szembe kerül a társadalmi érdekkel, a társadalmi lehetőségekkel. Az anyagi érdekeltség elvének megnyilvánulása a munka mennyiségének és minőségének növelésére hivatott prémiumok, külön juttatások stb. formájában nem egy esetben vezet azok tisztességtelen megszerzéséhez, csaláshoz, mások jogainak megsértéséhez.

Ennek a felfogásnak adnak kifejezést Dr. Jávorka Edit és Dr. Berényi József is a „Jövedelmek a munkabéren felül" c. munkájukban. „A munkaszerinti elosztás azonban bármennyire is az egyéni és a társadalmi érdek összeegyeztetésére hivatott, ez az elosztás — minthogy anyagi érdekeltségen alapul — *individuális tendenciákat tűr és szül,* s ezáltal az egyéni érdek előtérbe kerülhet a társadalmi érdekkel szemben. Amikor még nincs termékbőség, a kapitalista csökevények még megtalálhatók, az egyén pedig a társadalmi termelés eredményeinek egy elkülönített részét kapja — akkor fennáll a lehetősége annak, hogy egyéni előnyökhöz jussanak a társadalom kárára, hogy az egyéni érdek szembe kerüljön a társadalmi érdekkel. Ez az ellentét a szocialista társadalomban természetesen nem antagonisztikus jellegű, mert az egyéni és társadalmi érdek általános egyezésének keretén belül lép fel, de számolni kell vele, tudni kell róla."[32]

A szovjet irodalomban is található olyan állásfoglalás, amely kapcsolatba hozza egyes bűncselekmények elkövetését a munka szerinti elosztás elvével. Kovaljev egyik tanulmányában azt írja, hogy a „régi társadalom anyajegyei" meghatározott feltételek mellett képesek táplálni és táplálják az elmaradt nézeteket."[33] Az „anyajegyek" közé sorolja a munkaszerinti elosztás elvét, az áru-cserét, a pénzt stb.

Hasonló koncepciót találunk Orlov 1958-ban megjelent monográfiájában: „Az anyagi javak munkaszerinti elosztásának elve ... egyenlőtlenséget eredményez a szocialista társadalom tagjainak anyagi viszonyaiban. Ez a körülmény meghatározott feltételeket hoz létre, amelyek

[30] Természetesen már ma is vannak olyanok, és a szocialista tudatosság térhódításával egyre inkább növekedni fog azoknak a száma, akik ésszerű szükségleteiken felüli jövedelmüket társadalmi célok kielégítésére, a másoknál hiányzó észszerű szükségletek pótlására fordítják.

[31] A kommunizmus építőinek kongresszusa. Bp. 1961, 108. old.

[32] Dr. Jávorka Edit—dr. Berényi József: Jövedelmek a munkabéren felül. Bp. 1960. 19—20. old.

[33] Sz. Kovaljev: A kapitalizmus tudati maradványai a szocializmusban és azok leküzdésének útjai. „Kommunyiszt" 1957. 3. sz. 33. old.

mindenekelőtt a nyereségvágyból eredő bűncselekmények fennmaradásához vezetnek."[34]

Ma már a szovjet kriminalisták általában elvetik ezt az álláspontot, minthogy ez ha nem is az egész bűnözést, de a bűncselekmények egyes kategóriáját szükségszerű összefüggésbe hozza a szocialista társadalom törvényszerűségeivel. Sargorodszkij élesen szembeszáll az Orlov-féle koncepcióval. Szerinte nem a munkaszerinti elosztásban kell keresni a nyereségvágyból elkövetett bűncselekmények okát, hanem éppen ezen elv megsértésében. „Hiszen ha *mindig* és *mindenki* csak a munka szerint részesedne a javakban, akkor az ilyen bűncselekmények motívuma sem létezne. De mi még nem értük el azt a helyzetet, hogy mindenki abszolúte a munka szerint részesedjen. A munka szerinti elosztás elvének megsértése egyes személyeknél azt a meggyőződést váltja ki, hogy nem a munka szerint lehet többet és könnyebben kapni, és ez szüli a bűncselekményeket. Ha *minden* ember belátná és megértené, hogy másképpen mint a munka szerint semmit sem lehet kapni, nem keletkeznének nála ingerek anyagi előnyt jelentő bűncselekmények elkövetésére."[35]

Sargorodszkij álláspontja kissé erőltetett és feltételezett feltételekre épít. Figyelmen kívül hagyja, hogy nem részesülhet *mindenki* és *mindig* a munka szerint az anyagi javakból, s hogy az anyagi javak jelentős része szükségképpen nem a munka szerint kerül elosztásra (családi pótlék, társadalombiztosítás stb.). De nem is lehet cél a munkaszerinti elosztás „abszolút" érvényesítése. A kommunizmus építése során az anyagi javaknak egyre nagyobb és nagyobb hányada kerül szétosztásra a szükségletek szerint. Sargorodszkij továbbá abból indul ki, hogy „ha *minden* ember belátná és megértené . . ." A dolog lényege éppen abban van, hogy az emberek egy része *„nem látja be"* és *„nem érti meg"*, vagyis, hogy a társadalmi tudat fejlődése még nem áll azon a fokon, hogy minden egyes ember felismerje a társadalom törvényszerűségeit és *annak megfelelő magatartást tanúsítson.* S hogy miért nem áll azon a fokon, annak objektív okai vannak, a tudat fejlődését nem lehet elválasztani a társadalmi viszonyoktól, az életfeltételektől, minthogy a lét határozza meg a tudatot és nem fordítva.

A szocializmus építése során tehát a kapitalizmusnak a tudatban megnyilvánuló maradványai elleni harc, a bűnözés elleni harc sikere elválaszthatatlanul összefügg a kapitalizmusnak a szociális és gazdasági téren megtalálható maradványai kiküszöbölésével. Más szavakkal ez azt jelenti, hogy *a szocializmus építése során nincs meg a lehetőség a bűnözés felszámolására, hanem csak annak csökkentésére. Amilyen mértékben válik társadalmi rendszerünk szocialistává, amilyen mértékben bontakoznak ki a kommunizmus jellemvonásai, alakul át az emberek tudata, olyan mértékben csökken a bűnözés.* A bűnözés szükségszerűen fennmarad még a felépített szocializmus viszonyai között is. A bűnözés teljes felszámolásának lehetősége csak a felépített szocializmus talaján, a kommunizmus építésének kibontakozó szakaszában nyílik meg, amikor létrejön a kommunizmus anyagi bázisa és a társadalmi tudat olyan magas fokra emelkedik, hogy az emberek képesek lesznek egyéni érdekeiket a társadalmi lehetőségekhez igazítani.

A bűnözés megszűnése természetesen csak úgy értendő mint társadalmi tömegjelenségnek a megszűnése. „Mi nem vagyunk utópisták — írja Lenin az „Állam és forradalom" c. munkájában a kommunizmus és a bűnözés viszonyáról — és egyáltalán nem tagadjuk, az *egyes személyek* kihágásainak lehetőségét és elkerülhetetlenségét, valamint az ilyen kihágások elnyomásának szükségességét."[36]

Szeretném végezetül hangsúlyozni — bár az eddigiekből is kitűnik —, hogy a bűnözés és az épülő szocialista társadalmi rendszer struktúrája közötti szükségszerű kapcsolat elismerése nem jelenti azt, hogy a mi társadalmi rendszerünk minden egyes törvényszerű jelensége kapcsolatban van a bűnözéssel, s hogy a bűnözés alapvető jellemvonása társadalmunk fejlődésének, hanem csak annyit jelent, hogy a szocializmus építése során a társadalom struktúrájának egyes elemei is magukon viselik a „kapitalizmus anyajegyeit", amely elemek a kommunizmus építése során fokozatosan kiszorulnak vagy átalakulnak. A szocialista eszmék és azoknak megvalósulása társadalmi viszonyok formájában gazdasági, szociális és kulturális téren nagy mértékben ellensúlyozzák a kapitalizmus maradványainak hatását.

Maga az a tény, hogy az elítéltek száma a lakosságnak alig egy százalékát foglalja magában, — a fiatalkorúak esetében még ennél is kevesebbet — világosan mutatja, hogy a kriminogén tényezők hatása a lakosságnak csak egy nagyon kis hányadánál realizálódik. A bűnözés csökkenő tendenciájában és összetételének kedvező alakulásában is társadalmunk szocialista átépítésének eddigi eredményei, vívmányai tükröződnek.

*

Összefoglalva az elmondottakat, a szocializmus építésének viszonyai között a bűnözés okaival kapcsolatban felmerülő alapvető problémákra az alábbiakban adhatjuk meg a választ.

1. A bűnözés lényegét tekintve társadalmi jelenség, minthogy a bűncselekmények elköve-

[34] V. Sz. Orlov: A bűncselekmény alanya. Moszkva, 1958. 14. old.

[35] M. D. Sargorodszkij: A bűnözés okai és megelőzése. Megjelent „A marxista szociológia kérdései" c. tanulmánykötetben. Leningrád, 1962. 98—99. old.

[36] V. I. Lenin: Állam és forradalom, 1959. 87. old. (oroszul).

tését döntően társadalmi tényezők határozzák meg.

2. A bűncselekmények elkövetésének alapja az egyén társadalomellenes nézeteinek, indulatainak, individuális tudati beállítottságának megnyilvánulása, szűk egyéni érdekeinek, szükségleteinek szembeállítása a társadalmi érdekekkel.

3. A társadalomellenes nézetek, az individuális tudati beállítottság visszavezethetők *a)* a tudat területén, *b)* az emberek életviszonyaiés *c)* a társadalom gazdasági viszonyaiban megtalálható kapitalista maradványokra, valamint *d)* a kapitalista környezet hatására.

4. A bűncselekmények objektív okait és feltételeit mindenekelőtt azokban a társadalmi körülményekben kell keresnünk, amelyek a társadalmi érdekkel ellentétes egyéni érdeket, szükségleteket kiváltják és az ember tudatát, személyiségét úgy alakítják, hogy az a társadalmi érdekkel ellentétes egyéni érdeknek nem a korlátozására, vagy az azok kielégítéséről való lemondásra, hanem azok realizálására törekszik.

Az objektív társadalmi körülmények hangsúlyozása természetesen nem jelenti a pszichikai tényezők szerepének tagadását.

5. A bűnözés csökkenő tendenciájának alapja az egyéni szükségletek fokozódó kielégítése és a szocialista tudat térhódítása, amely az emberi cselekvést a felismert társadalmi érdekekhez igazítja.

Vigh József

Az „alap"-szerű gazdálkodásról

A szocialista költségvetési jog, mint a pénzügyi jog speciális része (amely egyébként az államjoghoz is kapcsolódik) a pénzügyi rendszeren belül aktív szerepet játszik az állam funkcióinak ellátásához szükséges pénzeszközök biztosításában, és meghatározza ezen eszközöknek az állami népgazdasági tervvel összhangban álló felhasználását. A költségvetési joggal szabályozott állami pénzügyi terv átfogja azoknak a viszonyoknak a körét, amelyekben az állam az egységes állami tulajdon jogi alanyaként lép fel, de ugyanakkor nem tartalmazza a szocialista állam összes bevételeit és kiadásait az állami vállalatokon túlmenően még egyes költségvetési rendszerben gazdálkodó szervekre vonatkozóan sem. Számos helyen érvényesül ugyanis nálunk az alapszerű gazdálkodás — mint sajátos pénzügyi jogi szabályozást igénylő forma.

A költségvetési rendszerben gazdálkodó szervek és intézmények nem egyforma módon kapcsolódnak a költségvetéshez. A bruttó elv alapján működők összes bevételeiket befizetik a költségvetésbe és összes kiadásaikat ebből biztosítják, mások bevételeiket részben vagy egészben felhasználják saját költségvetésük fedezetére és az állami költségvetéshez csak nettó módon kapcsolódnak — ami az alapszerű gazdálkodásnak is egyik jellemzője. Ez utóbbiak költségvetési kapcsolatainak jövőbeni szabályozása a kodifikációs program keretében készülő államháztartási törvénytervezet szempontjából is aktuális és ezekkel összefüggésben indokolt a bruttó, nettó és vegyes gazdálkodási módszer alkalmazásának feltételeit is megvizsgálni.

Az alapszerű gazdálkodás, a „netto" rendszer egyik speciális válfaja, az állami vállalatoktól eltérő közgazdasági és jogi problémákat vet fel. A kérdések részleteivel a szocialista irodalom eddig nem foglalkozott. E tanulmány célja feltárni, hogy a költségvetési rendszerben az alapszerű gazdálkodás fenntartása vagy kiszélesítése indokolt-e és, hogy az államhatalmi szervek elé kerülő költségvetésben milyen módon kell tükröződnie az állami költségvetéshez nettó módon kapcsolódó szervek egész tevékenységének.

A tanulmány tehát a következő kérdéseket tárgyalja:

I. Az alapszerű gazdálkodás fogalma és történeti kialakulása; II. Az alapszerű gazdálkodás helye a szocialista pénzügyi rendszerben és az ezzel kapcsolatos de lege ferenda problémák felvetése.

I.

A) *1.* A parlamentáris szemléletben vett költségvetési jog első ízben az angol jogban jelenik meg. Angliában azonban a XIII. századtól kezdve azokra az államkiadásokra, amelyek hosszabb időn át ismétlődtek, fedezetként állandó bevételeket állapítottak meg.[1] Az így befolyt jövedelmekből alapokat létesítettek, ezeket pedig később egyesítették „Consolidated fund" néven Ezzel a megoldással lényegében a költségvetésből egyes feladatokat kiszakítottak és *alapszerűen* biztosították az ehhez kapcsolódó szervek működését, illetve feladatok megoldását. Évenként — a költségvetés tárgyalása során — csak az ezen felül jelentkező költségvetési kereteket vitték a parlament elé jóváhagyás végett. Az ilyen rendszeren belül a parlament a költségvetés megállapításának a jogát gyakorolja ugyan, de mégsem határozza meg az állam összes bevételeit és kiadásait.

[1] Ilyen jellegű állami kiadások lehetnek olyanok amire az államnak vállalt kötelezettségei voltak: (pl. államadósság) vagy amelyeket függetlenül attól teljesíteni kellett, hogy a parlament bizalmát a kormány bírta-e vagy sem (pl. igazságszolgáltatás költségei).

2. Az államháztartás alapokra történő széttagolását felszámoló *költségvetési bruttó rendszer* először az 1789-es évvel kezdődő francia forradalom után érvényesült. A francia jogalkotásban kimondott alapvető elvek és a kialakult joggyakorlat alapján az 1832. évi belga alkotmány foglalja össze szabatosan a bruttó rendszerű költségvetés alapelveit. A francia—belga rendszer lett a példaképe az európai államoknak.[2] Jelentősége, hogy a törvényhozás az állami kiadások és bevételek évenként történő megállapításánál az összes bevételt és kiadást különkülön előirányozza, a parlament tehát az államháztartás egészéről átfogó képet kaphat.

3. Magyarországon a polgári forradalom eredményeként jelenik meg a költségvetési jog. Az 1848 : III. tv. 37. §-a kimondta, hogy „A ministerium az ország jövedelmeinek és szükségeinek kimutatását — s a múltra nézve az általa kezelt jövedelemekről számadását országgyűlési megvizsgálás, s illetőleg jóváhagyás végett — évenként az alsó táblánál bemutatni köteles." Az 1848 : IV. tv. pedig, amely az országgyűlés évenkénti üléseivel foglalkozott, 6. §-ában elrendelte, hogy: „Az évi ülés az utolsó évről számadásnak, és következő évi költségvetésnek a ministerium által leendő előterjesztése, s az iránt határozatnak meghozatala előtt be nem rekeszthetik sem az országgyűlés fel nem oszlathatik." Polgári költségvetési jogunk alapjai e két törvénycikkben gyökereznek és alkotmányjogi szempontok mellett pénzügyi jogi jelentőségük is van, mivel a költségvetéssel kapcsolatos pénzügyi jogszabályok éppen az alkotmányos elvek érvényre juttatását valósították meg.[3] E törvénycikkek alapján fejlődött ki a későbbi parlamenti gyakorlat, amit az 1897 : XX. tv. emelt törvényi erőre.

1848-ban a költségvetés jogi szabályozása — a francia forradalmi eszmék hatásaként — a belga alkotmányban rögzített elvek alapján valósult meg. Kossuth Lajos, pénzügyminiszter „pénzügyvetés" kifejezés alatt foglalta össze a bruttó rendszerű költségvetési tervezetet, amely tartalmilag megfelelt a későbbi költségvetésnek. Éppen ezért, amikor az országgyűlés 1868-ban Deák Ferenc indítványára kimondta, hogy a jövőben a költségvetés a bruttó-budget elvei szerint állíttassék össze,[4] véleményünk szerint a már régebben alkalmazott költségvetési rendszerhez való visszatérés, és nem egy új rendszer bevezetését határozták el.[5]

B) *A bruttó rendszerű állami költségvetésben* az első időszakban is voltak egyes intézmények, amelyek nem a bruttó elv szerint, hanem ettől eltérően kapcsolódtak a költségvetéshez: ezek a különböző *alapok és alapítványok.*

1. Az alapok és alapítványok kialakulása Magyarországon fokozatosan történt; már a parlamenti értelemben vett költségvetési jog kialakulását megelőző időszakban is nagyszámban jelentkeztek ezek az intézmények. Döntő többségükben a magánjogi alapokon létesültek és működtek, állami ellenőrzésük azonban már ebben az időszakban is biztosítva volt. A jogi szabályozás szempontjából jelentős 1715. évi 74. tv.[6] azt az elvet tartalmazta, hogy mindenféle alapítvány csakis az uralkodó jóváhagyásával létesíthető és az ő felügyelete alatt áll. Ezt a hatalmat azonban az uralkodó sok esetben átruházta. Pl. az egyházi és világi alapítványok felügyeletét a zágrábi püspökre bízta.[7]

Az ebben az időszakban keletkező alapítványok nem egyszer összefüggtek honosítási kérések teljesítésével.[8] Az uralkodói felügyelet arra is kiterjedt, hogy az alapítványt létrehozó személy akarata, szándéka teljesüljön,[9] ilyen irányú ellenőrzés kifejtése több esetben tapasztalható volt.[10]

Az 1808. évi 7. tv.-ből kitűnt, hogy a Ludovika Akadémiára tett alapítványok a királyi bevételeket is terhelték, amit példázott a „császár és királyné" 50 000 forintos önkéntes felajánlása.[11] A tv. 19. §-a kimondta, hogy a nevezett célra felajánlott „tőkék az országos pénztárba adandók, s ugyanez kezelendi az ország nádorának igazgatása alatt a tőkék felmondását és elhelyezését is". Ez arra mutat, hogy már működtek olyan alapítványok, amelyek az állami szervek közvetlen irányítása alatt állottak.

Érvényesültek az alapítványok törvényi megerősítésére való törekvésekkel is. Céljuk volt többek között az alapítók adakozásának nyug-

---

[2] A kérdés bővebb kifejtését ld. Tomcsányi: „A parlamentek költségvetési joga" 1908. 27. old. „4. Franciaország és Belgium".

[3] Timár Mátyás—Nagy Tibor: Pénzügyi jog. Egyetemi jegyzet. Bp. 1962. I. köt. 63. old.

[4] Magyary Zoltán: „A magyar állam költségvetési joga" 1923. 36. old.

[5] Az 1868. évi állami *költségvetés* Lónyai Menyhért pénzügyminiszter elképzelésének megfelelően *nettó rendszerű volt;* ő ezt a bruttó rendszerű költségvetésnél áttekinthetőbbnek tartotta. E rendszerben a bevételeket és kiadásokat nem sorolják fel külön-külön, hanem csak a többleteket, illetve hiányokat, ami azzal a következménnyel jár, hogy a költségvetés nem tekinthető át, mivel csak a különbözeteket tünteti fel. Az 1868. évi országgyűlés éppen ez indokolással utasította el a nettó költségvetési rendszert azzal, hogy a következő évben már bruttó rendszerű költségvetést kíván tárgyalni.

[6] „1. §. S az efféle, akár benn, akár az országon kívül, az egyházi vagy világi ifjúság számára bárki részéről alapított papnevelő, meg tápintézet és collegiumokra való felügyelést, akkor, a mikor szükségesnek mutatkozik, valamint a számadások bevétele mellett, annak megvizsgálását, hogy vajjon az alapítványnak eleget tesznek-e, Ő királyi sz. felsége, apostoli tisztéhez képest s legfőbb hatalmánál fogva, magának tartja fenn."

[7] 1729. évi 21. tv.

[8] 1840 : LIV. tv. és 1840 : LV. tv.

[9] 1751. évi 21. tv.

[10] Az 1764. évi 13. tv.-ből: „a Löwenburg-féle alapítványnak, a melyen a jelenleg is nehány magyar fiú tartatik, nagyobb gyarapodásból fokozatosan ugyanolyanok többen is nyerjenek tápláltatást és oktatást, az 1751 : 21. törvényczikk szerint kegyes gondoskodással lesz".

[11] 1808. évi 7. tv. 18. §.

tázása és egyben „jogi biztosítékul" is szolgáltak arra, hogy a felajánlott összegeket be is fizessék, illetve amennyiben ezt időben nem teljesítették, úgy kamat fizetésére volta kötelezhetők.[12]

2. Az állami költségvetést érintő alapok és alapítványok száma — az állami funkciók kiterjedésével párhuzamosan — különösen a XIX. század második felében, illetve a XX. század első évtizedeiben növekedett meg. Kialakultak e szervezeteknek a költségvetéssel való kapcsolataik is, így például a fentebb említett Ludovika Akadémiára tett alapítványok kamataiból rendszeresített alapítványi helyeken kívül állami költségen is képeztek növendékeket.[13]

Az egyes állami alapok létrehozása nem minden esetben szüntette meg az azonos rendeltetésű alapokat, amennyiben azok az állam által létrehozott intézmény számára kitűzött cél elérését segíteni tudták. Például az 1898 : XXI. tv.-nyel létesített „Országos Betegápolási Alap"-ból pótolták a törvényhatósági betegápolási alapoknál jelentkező hiányokat. A parlament számára ellenőrzési lehetőséget biztosított és az alapnak a költségvetéshez való kapcsolatára utalt a jogszabálynak az a rendelkezése, amely szerint a belügyminiszternek az alap állapotáról az országgyűlésnek az állami költségvetés bemutatásakor évenként jelentést kellett tennie.

Létrejöttek olyan jellegű intézmények is, mint az „Országos Erdei Alap",[14] amelynek feladata volt a közérdekű erdészeti célok megvalósítása. Bevételei között szerepelt: az erdészeti áthágások esetén befolyó pénzbírságok egy része; a saját költségeire kiadott szakmunkák jövedelme; az elcserélt vagy eladott állami erdőkért befolyó összeg; önkéntes adományok összege stb. Az évi kiadások és bevételek a földművelésügyi tárca keretében kerültek elszámolásra külön rovat alatt úgy, hogy a kiadásoknak és az adott év bevételi kereteinek egymással azonos mértéket kellett mutatniuk. Ez a megoldás *az alapot lényegében bruttó jellegű rendszer szerint* kapcsolta az állami költségvetéshez azzal, hogy a rendeltetésszerű feladatain túl — a fejlesztését célzó — kereteket is elő kellett irányozni.

3. Az 1929 : XXXIII. tv. gróf Károlyi Mihály elkobzott vagyonából, illetőleg az által élvezett hitbizomány haszonélvezetéből (amely az államra szállt) létrehozta a Nemzeti Közművelődési Alapítványt. Annak rendeltetését általánosságban abban jelölték meg, hogy célja a „nemzeti közművelődés előmozdítása". A célok közelebbi megjelölését egy bizottság feladatává tették, az intézmény feletti felügyelet gyakorlását pedig a vallás- és közoktatásügyi miniszterre és a miniszterelnökre bízták. Szerveiül az alapítványi főgondnokot és az alapítványi tanácsot jelölték ki. Az alapítvány feladatát a törvény azért nem határozta meg tüzetesen, mert nem tartotta helyesnek előre megkötni a kezét annak a szervnek, amelynek a célt meg kellett valósítani. Ez annál is inkább indokolt volt, mivel előre nem volt tudható, hogy közművelődés fogalmán belül milyen kérdések megoldásai vártak az alapítványra, azok ugyanis „amelyek istápolására az állami költségvetés kellő fedezet híján nem gondoskodhatott". A tapasztalat általában azt bizonyította, hogy egyes esetekben a célkitűzések merevségéből következően a jövedelmek olyan felhasználását rendelték el, amire a változott viszonyok folytán már nem volt szükség, sőt ilyen esetben az alapítványi cél szigorúan körülhatárolt meghatározása egyenesen ellentétben is lehetett a közérdekkel.

4. Meghatározott vagyonkezelésnek az alapszerűsége nem a szerv elnevezésétől függ. Érdemes ezért megvizsgálni egyrészt olyan intézményt, amely alapszerűen gazdálkodott, de elnevezése erre nem utal, másrészt olyan feladatot, ahol az „alap" elnevezés ellenére sem beszélhetünk alapszerű gazdálkodásról.

a) Az 1908 : XL tv. felállította az Országos Ügyvédi Gyám- és Nyugdíjintézetet.[15]

A Nyugdíjintézet létesítésével az egész ügyvédi kart felölelő és kötelező tagság elvére fektetett országos jellegű intézet alakult. Ez a kötelező tagság abban nyert kifejezést, hogy minden ügyvéd, aki bármely ügyvédi kamarába felvétetett, amíg kamarai tag volt, a törvénynél fogva az intézetnek is tagja volt, illetve, amennyiben az intézeti járulékot a meghatározott ideig „az ellene foganatosított végrehajtás dacára" nem fizette meg, az ügyvédi lajstromból törölni kellett.

[12] 1808. évi 7. tv. 16. §.
[13] 1897 : XXIII. tv. 5. §.
[14] 1923 : XX. tv.

[15] Az 1908 : XL. tv. — miniszteri indokolása szerint (Magyar Törvénytár 1908. 914—15. old.) az Intézet felállítása azért vált szükségessé, mert „Az ügyvédi pálya nem mindenkor oly jutalmazó, hogy a vagyontalan ügyvéd munkaképtelensége esetére önmagának és családjának, halála esetére pedig hátrahagyott családtagjainak megélhetését, vagy csak a nyomortól és nélkülözésektől való megmentését eleve biztosítva láthatná. Sok esetben az ügyvédi karnak nem a legérdemtelenebb tagjai azok, a kik e pálya esélyei és mostoha kereseti viszonyai miatt aggodalommal nézhetnek maguk és családjuk jövője elé. Az ügyvédi pálya természetével jár, hogy egyenlőtlenül és aránytalanul oszlik meg a kereset a Kar tagjai között; e pálvának évről-évre fokozódó túltömöttsége pedig még súlyosbítja e helyzetet, s állandóan közrehat e pálya jövedelmezőségének csökkentésében. Az ebből keletkező verseny nem csak a megélhetés föltételeit súlyosbítja, de az ügyvéd működését némelykor oly térre is tereli, a mely a Kar tekintélyével össze nem egyeztethető."

Az ügyvédi kar már régen felismerte a problémák megoldásának szükségességét és az ügyvédi kamarákon belül különböző *segélyalapokat* hoztak létre. Ezek az alapok túlnyomórészt önkéntes adományokból keletkeztek, és igen csekély lehetőséget biztosítottak. A segélyalapok az ügyvédi gyám- és nyugdíjintézet mellett továbbra is fennmaradtak, és működésükkel az intézet célkitűzéseinek megvalósítását harmonikusan egészítették ki. Egyes méltányos esetekben, amikor az ügyvéd az intézeti járulékát nem tudta befizetni, azt a segélyalapból utalták át.

A képviselőház igazságügyi bizottságának a törvény tárgyalásakor adott jelentése megállapította, hogy az ügyvédi kar az ügyvédi gyám- és nyugdíj körüli kérdést tisztán saját anyagi erejéből valósítja meg állami támogatás nélkül. Az indokolás szerint kedvező az intézet felállítása az állam számára többek között társadalmi és gazdasági jelentősége miatt, mert a kb. 5700 tagból álló értelmiséget takarékosságra szorítja és egy olyan tőkevagyon képződik, amely lehetőséget teremt államadósági levelek és záloglevelek elhelyezésére.

Az intézetnek, annak ellenére, hogy saját tagjai befizetéseiből tartotta fenn magát — a későbbiek során kialakultak költségvetési kapcsolatai is. Az 1914 : LII. tv. alapján az aggkori ellátás céljaira a korábbi költségvetésekbe beállított 10 000 koronával szemben évi 500 000 korona állandó jellegű állami támogatást biztosítottak. Az 1928 : XI. tv. 2. §-a már nem szabta meg a hozzájárulás pontos összegét, ennek meghatározását az állami költségvetésről szóló törvényre bízta. A költségvetési bizottság e vonatkozásban azt javasolta, hogy a *hozzájárulás összege a törvénykezési bélyeg eladásából keletkező bevétel fix százaléka* legyen, ami azzal függött össze, hogy a törvénykezési bélyegből eredő bevétel nagy részét az ügyvédi kar szolgáltatta. Az intézet támogatásának ez a formája *célbevételi jellegre utal,* és egyben a szabályozás révén függővé teszi az állami támogatás alakulását az ügyvédnek az állam iránti kötelezettségének a teljesítésétől. A törvény jogot adott arra, hogy a segélyt az aggkori ellátás helyett (ideiglenesen), közvetlen az intézet alapcéljaiban meghatározott feladatokra használja fel, tehát meghatározott *részcél támogatás helyett az intézet egész tevékenységét segítették.*[16]

b) Az 1923—24. évi állami költségvetés a külügyminisztériumi fejezetnél „Rendelkezési alap" és „Sajtó alap" című előirányzatokat is tárgyalja. Ezen tételek a költségvetés központi kiadásainál a rendes kiadások között jelentkeztek; ez arra mutat, hogy az elnevezés ellenére itt nem alapszerű kezelésről van szó.

5. Az állami alapok az 1935—40-es években erőteljesen fejlődtek, ami számuk növekedésében és a rendelkezésükre álló pénzügyi keretek nagyságában is megmutatkozik. A szociális-kulturális célú alapok mellett[17] nagy számban voltak olyanok, amelyek már a háborús előkészületeket célozták: ilyen volt az 1939 : X. tv. által létrehozott „Horthy Miklós Nemzeti Repülő Alap" is. Állandó jellegű bevételi forrásként az e célra rendelt alapítványok és a repülés fejlesztésére juttatott adományok, valamint a költségvetési támogatáson túl a filmszínházak részéről eladott jegyek után a repülés támogatására és a nemzeti filmgyártás fejlesztése javára megállapított hozzájárulás teljes összegének 70%-a szerepelt. Mindez lényegében céladó jeleget tükröz. Emellett lehetőség nyílott — a törvény szerint — további célbevételek biztosítására az egyéb bevételi forrásokat terhelő hozzájárulások vagy részesedések révén.

C.) A történeti fejlődés tanulságait levonva három kérdésre lehet választ adni: *1.* Mit értünk kapitalista viszonyok között az állami költségvetés szemszögéből alap és alapítvány fogalmán; *2.* a kapitalista Magyarországon az alapok milyen formában kapcsolódtak az állami költségvetéshez; *3.* az alapok és a költségvetés egységének melyek a jelentősebb problémái.

ad *1. Az alap és alapítvány fogalma*

Alap lényegében akkor keletkezik, ha meghatározott célra lekötnek különböző bevételeket, azzal a céllal, hogy az így létrejövő pénzmennyiségből egy bizonyos feladatot megvalósítsanak; az alapok kiadásait az államháztartás más részeitől elkülönítve kezelik. (Az alapként külön kezelt vagyon a továbbiakban is az alapító tulajdonában marad és a jogok és kötelezettségek is őt terhelik). Az állami alapok finanszírozása leginkább *célbevételek* (céladók) bevezetésével történik, ezek lehetnek államiak vagy autonómiálisak. A burzsoá irodalomban kialakult álláspont szerint a céladóztatás az adóalanyok irányában jobban megokolható, s ezzel párhuzamosan az adónak a megjelölt céltól való elvonását is megakadályozza. Heller szerint[18] a céladó az adók kifejlett fogalmával nincs teljes összhangban, mert az adó rendeltetése az, hogy a költségvetés keretein belül a közületi háztartás rugalmasságát biztosítsa. Amennyiben a céladó szélesebb teret nyer, ez veszélyezteti a háztartás rugalmasságát.

Az *alapítvány* meghatározott célra fordítható állandó jellegű *célvagyon,* melynek különállása az önálló jogi személyiség ismérveit feltételezi.[19] Az alapítványnak az alapító által meghatározott *intézőszerve* van és ebből következően maga az alapítvány lesz jogosítva és kötelezve.

Az alap és az alapítvány egyes jellemző jogi vonatkozásainak szembeállításánál kitűnik, hogy a lényegbeli különbség a két rendszer kö-

[16] Az Országos Ügyvédi Gyám- és Nyugdíj-Intézet felállításával kapcsolatos törvény eredeti magyar jogalkotás volt: e vonatkozásban a föld összes államai közül az első és a külföld is igen nagy érdeklődést mutatott már a törvényjavaslat iránt: Ausztriából, Franciaországból, Németországból is érdeklődtek, hogy hasonló intézményt alkossanak e minta szerint. Az indokolásnál kiemelték a törvénynek, mint kodifikációs műnek e jelentőségét. „Stílusa lapidaris, tiszta. Rövid 30 §-ban öleli fel az egész anyagot."

[17] 1940 : XXIII. tv. az Országos Nép- és Családvédelmi Alapról.

[18] Heller Farkas: „Pénzügytan", 1943. 127. old.

[19] 1927 : XIII. tv. arra mutat, hogy egyes célfeladatok finanszírozásánál a költségvetési támogatás és a tárca kezelésében levő alapítványok jövedelmének az adott célra való felhasználása mellett egyéb támogatások, ösztöndíjak is jelentkeztek, pl. külföldi forrásokból: a francia, a német és az olasz kormányoknak az amerikai Rockefeller alapítványnak és más alapoknak az adományai.

zött az alap jogi személyiségének a hiányában jelentkezik. Ebből következően az alapok felett való rendelkezésre az a jellemző, hogy az — állagok kivételével — teljes egészében felhasználhatók. Az alapítványok ezzel szemben a célfeladat megvalósításához csupán a jövedelmeik felett rendelkeznek. Az alappal szemben tehát az alapítvány fejletlenebb.[20]

ad 2. Az alapok kapcsolatainak formái az állami költségvetéssel.

Az alapokra vonatkozó jogi szabályok történeti áttekintése és az állami költségvetések áttanulmányozása azt mutatja, hogy az alapok költségvetéssel való kapcsolatainak szabályozása igen hiányos volt.

A központi állami szervek irányítása alatt levő alapok létrehozása és működésük fontosabb elveinek meghatározása általában *törvénnyel* történt. A jogi szabályozás az alap bevételei vonatkozásában csak olyan értelemben foglalkozott, hogy részükre milyen állami bevételeket engednek át, hiányok esetén pedig milyen módon juthatnak további bevételekhez. Néhány szerv vonatkozásában a törvény kiemelte, hogy helyzetükről az illetékes miniszternek az országgyűlés előtt évenként a költségvetés tárgyalása során jelentést kell tenni. A jogszabályok általában nem tartalmaztak olyan előírást, hogy az ilyen intézmények budgetjét az éves költségvetés tárgyalása során ugyancsak elő kell terjeszteni. Erről az 1897 : XX. tv., az ún. számviteli törvény sem rendelkezett. Ezek ellenére a minisztériumi költségvetések az egyes alapok költségvetését — az indokolási részben — időszakonként magukban foglalták, *az éves költségvetési törvény azonban nem tért ki a kapcsolatokra.*

Az alapok és az állami költségvetés között — a pénzügyi jogi gyakorlat szerint — a következő kapcsolati formák alakultak ki:

a) Az alapoknak a költségvetésbe való befizetései. — Adók, közterhek befizetése, valamint a minisztériumok irányítása alatt levő közalapok (és alapítványok) részéről történő hozzájárulás az azokat kezelő és ellenőrző állampénztárak költségeihez;

— az alap érdekében tett rendkívüli munkálkodások premizálására felajánlott összegek;

— az államkincstár részesedése az alap költségvetéséből;

— az alap éves költségvetésének meghatározása után (amely magában foglalta a fejlesztésre szánt kereteket is) fennmaradó bevételeknek az egyes miniszteri tárca javára történt befizetése;

— egyes alapok bruttó módon kapcsolódtak a költségvetéshez.

— „Költségvetési kapcsolatra" utaltak azok az esetek is, amikor az intézmények részére állami hozzájárulást egy másik alap költségvetéséből közvetlenül biztosítottak, ami egyben állami támogatást is jelentett.[21]

b) Az alapok költségvetési támogatásai:

— Az alapok költségvetési hiányait esetenkint állami hozzájárulással fedezték. Mértékére kihatással volt az, hogy az intézmény vagyonát mennyiben kívánták fejleszteni, tehát a hozzájárulás mértékét nem csökkentette, ha a szerv költségvetése többletbevétellel zárult. Ily módon *az állami hozzájárulás nemcsak a fenntartást, de az alap fejlesztését is elősegítette;*

— az állami támogatás különleges formája volt, amikor a költségvetés beruházásai között az intézmény céljainak megvalósításához külön kereteket is biztosítottak.[22]

— Az is előfordult, hogy az állami hozzájárulás mértékét az alap költségvetésében nem lehetett követlenül megállapítani. Ennek oka az volt, hogy az intézmény eredeti céljának a bevételek alacsonyabb volta miatt csak kis részben tudott megfelelni és ezért bevételeinél lényegesen nagyobb állami hozzájárulást nem az alap bevételei között tüntették fel, hanem a kiadásai között jelentkezett hozzájárulás az állami költségvetéshez. Így lényegében az alap célkitűzései az állami budgeten keresztül realizálódtak.[23]

c) Az állami költségvetés a fentieken kívül más kérdésekben is szabályozta az alapok költségvetését, ez kiterjedt arra, hogy:

— a többletbevételeket milyen mértékben lehetett az alap vagyonának fejlesztésére fordítani;

— egyes alapoknál — amennyiben bevételeik csökkentek, — csökkenteni kellett kiadásaikat is;

— ha az alap évi bevételei kiadásait nem fedezték, úgy a hiányok pótlása meghatározott esetben a készletekből is fedezhető volt.

A felsorolt esetek végsősoron azt eredményezték, hogy az alap bevételei és kiadásai egyensúlyba kerültek anélkül, hogy közvetlen befizetnének a költségvetésbe, vagy állami támogatást kapnának.

ad 3. Az alapok és a költségvetés kapcsolatát tekintve néhány jelentős kérdésben a következőket lehet megállapítani:

Az állam ellenőrzése és irányítása alatt levő alapok létrehozására irányuló törekvések jelentkeznek kapitalista viszonyok között különösen akkor, ha a legfontosabb állami feladatok megoldására a fedezet nem elegendő, vagy még inkább ha állami bevételeket akarnak elvonni az ellenőrzés alól. Az első világháborút követően és a második világháborút megelőző időszakban érvényesült ilyen gyakorlat, s ez azzal a következménnyel is járt, hogy az alapszerűen kezelt vagyon igazgatása és ellenőrzése a szerveken

[20] Beck Salamon: „Polgári jog" 1938. 101. old. Az alap önállótlansága.

[21] 1923/24. évi állami költségvetés. Földművelésügyi Minisztérium 54. old.

[22] 1937/38. évi állami költségvetés. Igazságügyi Minisztérium. 46. old.

[23] 1937/38. évi állami költségvetés. Államvasutak. 149. old.

belül elkülönítetten jelentkezett, ami azt nyilvános jellegétől is megfosztotta. Igaz, hogy az alapok létrehozása már egy bizonyos autonómiát feltételezett, mégis ha figyelembe vesszük a burzsoá költségvetés készítésének alapelvei közül a költségvetés teljességének és áttekinthetőségének követelményét — mivel a parlament csak ilyen feltételek mellett tud teljes képet kapni az államháztartás állásáról, — akkor szükséges lett volna, hogy a különböző alapok és alapítványok vonatkozásában a politikai kontrollt biztosítsák.

A tapasztalatok szerint a mai komplikált és kiterjedt állami feladatok jelentkezése és azok ésszerű finanszírozása miatt az alapszerű kezelést, egyes alapok fenntartását nem lehet elkerülni. A jelenkori burzsoá pénzügytani irodalomban ez a helyzet úgy tükröződik, hogy már nem harcolnak a bruttó elv alkalmazásáért, hanem a pénzügytan keretében indokolják meg az alapok létjogosultságát. E kérdéssel behatóan foglalkozik Heinig,[24] aki többek között összehasonlító módon mutatja ki az alapok fejlődését és rendszerét a modern költségvetések kereteiben, kiemelve, hogy az „alapok" mellett „speciális számlák" fenntartása is szükségszerű. Nála jelentkezik először az alapok és az alapszerű kezelés elválasztása a burzsoá elméletben, de természetesen ezek szükségességének indokolását a kapitalizmus érdekeinek oldaláról adja meg. Ugyanakkor nem keres megoldást a pénzügyi alkotmányos ellenőrzés — a költségvetési szabályozás egyik alapvető céljának — biztosítását illetően. A politikai ellenőrzés megkívánná, hogy az alapszerűen gazdálkodó intézmények létrehozására vonatkozó jogi szabályozás rendszerezettsége mellett az alapszerűen kezelt vagyonoknak a költségvetéshez való kapcsolatai is megfelelő módon szabályozottak legyenek, és így az állami költségvetés szerves részévé váljanak — ezek a követelmények azonban a burzsoá költségvetési rendszerben alig, vagy csak formailag valósíthatók meg.

A fentiekből kitűnik, hogy kapitalista viszonyok között politikai meggondolások az alapszerű kezelést tágabb körben érvényesítik, szemben a szocialista gazdálkodási rendszerrel, ahol az alapszerű kezelés szűkebb körét — pénzügyi-technikai, gazdaságpolitikai szempontok indokolják. Ezt a megállapítást hazai példán keresztül konkrétizáljuk a következő fejezetben.

II.

A szocialista államokban alkotmányos alapelv, hogy az összes állami bevételek felett az államhatalom központi szervét illeti meg a rendelkezési jog, az ő megállapítása szerint kerül a költségvetési keret felosztásra a központi és helyi szervek között a feladatok arányában. A szocialista állam költségvetése aktívan működik közre a nemzeti jövedelem elosztásában annak következtében, hogy a bevételekből hatalmas központi pénzalapokat képeznek és azt felhasználják a gazdasági szociális és kulturális építés szükségleteire. Ezzel párhuzamosan a költségvetési rendszerben gazdálkodó államigazgatási szervek és intézmények irányában szabályozzák a költségvetési eszközökkel való rendelkezés és felhasználás jogcímeit, valamint a költségvetési kapcsolataikat.

A szocialista állam gazdálkodó tevékenységének kiszélesedésével a közületi jellegű kiadások összege ma már kisebb hányada a költségvetésnek. A költségvetési szervek jelentősége mégis növekedett annak következtében, hogy a budgeten belül a költségvetési intézményekkel kapcsolatos kiadások abszolút összege a múlthoz képest emelkedett. Az állam funkcióinak kiszélesedése a költségvetési rendszerben gazdálkodó szervek számára is szükségessé tett olyan gazdálkodási forma biztosítását, amelyen keresztül az érdekeltség és a takarékosság elvei érvényesülhetnek. Éppen ez indokok alapján a jogi szabályozás a bruttó rendszerű gazdálkodás kötött rendje helyett — egyes szerveknek — alapszerű gazdálkodási formát engedélyez. Megfelelő szabályozás esetén a gazdálkodásnak ez a rendszere az állam pénzügyi tevékenységének áttekinthetőségét nem befolyásolja, sőt lehetőséget ad arra, hogy — a tapasztalatok megszerzése után a jogi szabályozás tökéletesítésével párhuzamosan — e formát még további szervekre is kiterjesszék.

A) Az állami költségvetés a felszabadulást követően jellegbeli és tartalmi változásokon ment keresztül, ez összefüggött a tervgazdálkodás bevezetésével.

1. Költségvetésünk népgazdasági terven alapul, annak szerves része: egyben a legfőbb pénzügyi terv is. Az állami költségvetés teljesítése kihat a népgazdasági tervben előirányzott feladatok megvalósítására, ezért az állam pénzügyi tevékenysége tervszerűséget és áttekinthetőséget igényel. A hároméves terv megkezdésekor a költségvetési gazdálkodás még rendezetlen volt, ekkor vált szükségessé az államháztartás egységének a megteremtése. Ezt a célt kívánta elérni a 600/1948. évi G. F. határozattal megvalósított „költségvetési reform", amely amellett, hogy a költségvetési rendszert a tervgazdálkodás követelményeinek megfelelően állapította meg, egyben irányt szabott arra nézve is, hogy a bruttó előirányzási rendszert következetesen vigyék keresztül. Jelentősek voltak azok a G. F. határozatok is, amelyek kimondták, hogy az alapokat meg kell szüntetni, és utaltak az alapítványok felszámolásának valamint a letéti számlák nagymértékű korlátozásának szükségességére is. Ezzel lényegében irányt mutattak a költségvetésen kívüli kezelés felszámolására.

Az alapok megszüntetését illetve az állami

[24] Kurt Heinig: Das Budget 1949. I. Band 450—451. old. „3. Die Fonds und die Budgeteinheit."

költségvetésbe való beolvasztásukat részben már a G. F. határozat meghozatala előtt kormányhatározatok is kimondták. Így az 9520/1947. Korm. sz. rendelet tizenkét alapot szüntetett meg, köztük a Nemzeti Múzeum Alapot; Totalisateure Alapot és a Rabmunkások Biztosítási Alapját. A felsorolt alapok rendeltetésszerű céljának megvalósítása annak a miniszternek volt a feladata, akinek a kezelésében az alap állott. A szükséges anyagi fedezet biztosítása az állami költségvetésben történt azzal, hogy az alapba tartozó vagyont valamint annak jövedelmét az alap rendeltetésszerű céljainak megvalósítására kellett fordítani. A jogszabály így lényegében az e célra fordítandó keretek minimális nagyságát meg is határozta.[25]

Egyes nézetek szerint a 600/1948. G. F. határozat egyértelműen megszüntette az alapítványokat. A határozat az alapítványokat ugyan nem szüntette meg,[26] de más G. F. határozatok is arra utaltak, hogy megszüntethetők, illetve összevonhatók. Az egyes alapítványok megszüntetéséről, megosztásáról és egyesítéséről, valamint jövőbeni létesítéséről az 1949. évi 2. sz. tvr. intézkedett.[27]

2. Az állam pénzügyi tevékenységének további kiszélesedésével és fejlődésével párhuzamosan a költségvetési rendszerben gazdálkodó egyes állami szervek és intézmények költségvetési kapcsolatai a bruttó rendszerű költségvetési kapcsolattól eltérő formákat mutatnak, amit az indokol, hogy bizonyos állami feladatok végrehajtása rugalmasan csak akkor oldható meg, ha a költségvetési gazdálkodás rendszere a bruttó elvhez képest engedményt ad.

Az állami pénzgazdálkodási rendszer fejlődésével létrejöttek különböző alapok és költségvetési folyószámlás szervek, melyek a rendelkezésükre álló pénzeszközökkel — a pénzügyi jogi szabályok alapján — az egyéb költségvetési rendszerben gazdálkodó szerveknél „szabadabban" rendelkeznek. Jogi szempontból közöttük a lényegbeli különbség, hogy a költségvetési folyószámlás szervek kötöttebben gazdálkodnak, és így — az alapokkal ellentétben — nem vihetik át a következő évre pénzeszközeiket. Ezek a szervek azonban bevételeiket kiadásaik fedezetére közvetlenül felhasználják, emellett esetenként állami támogatást is kapnak, illetve befizetést teljesítenek az állami költségvetés javára. A kialakult rendszer következtében az állami költségvetés tehát nem foglalja magában még a költségvetési rendszerben gazdálkodó szervek összes bevételeit és kiadásait sem.

B) Az alapok gazdálkodási sajátosságainak elemzésekor egyrészt általános, másrészt speciális ismérvek alapján tehetünk különbséget az egyes csoportok között.

Jellegüknél fogva megkülönböztetjük az állami alapokat és a költségvetési folyószámlás szerveket. Az állami alapok lehetnek olyanok, amelyek a központi állami vagy a tanácsi szervek irányítása és ellenőrzése alatt működnek illetve társadalmi alapok. A központi állami alapoknál lehetséges olyan szervezeti megoldás is, hogy az alapot célja és felhasználás szempontjai miatt területi részekre is felosztják.

Az alapok néhány speciális problémája:

1. *A központi és tanácsi szervek irányítása alatt levő alapok és alapszerűen kezelt vagyonok*

a) Jogi szempontból meg kell különböztetni egymástól azokat az alapokat, amelyek nem önálló jogi személyiségek (Községfejlesztési Alap) és olyanokat, amelyek önálló jogi személyiséggel vannak felruházva (Vízügyi Alap).

b) Az alapok eltérő módon részesülnek költségvetési támogatásban:

— Egyesek az átengedett bevételeken túl — viszonyszám alapján — a jogszabály által előre meghatározott százalékban részesülnek költségvetési juttatásban. Ilyen az 1075/1957. (IX. 1.) Korm. sz. határozat alapján létrehozott Vízügyi Alap is. A rendelkezés szerint a vízügyi feladatok egyrészének pénzügyi fedezetét alapszerűen kezelik, elsősorban azokat, amelyek az érintett terület lakosságának, üzemeinek valamint intézményeinek közvetlen érdekeit szolgálják és ezért az erőforrásokhoz az állami eszközökön túl az érdekeltek is hozzájárulnak. A Vízügyi Alap gazdálkodása feletti felügyeletet a megyei tanács küldötteiből és a Vízügyi Főigazgatóság megbízottjából álló választmány gyakorolja. Az alap éves költségvetés szerint működik és évente beszámoló jelentést köteles adni (a jogszabályban meg nem határozott szervnek). Az alap bevételei között szerepelnek: a költségvetésben előirányzott hitelek mellett többek között „az érdekeltek jövedelemadójából származó és a Pénzügyminisztérium által a központi adószámláról átutalt hozzájárulás összege"; vízhasználati díj; az érintett ingatlantulajdonosok törvényben előírt és önkéntes hozzájárulásai. Különös kedvezményt nyújtanak a vízkárok által sújtott, illetve a vízhasznosításban érdekelt lakosságnak azzal — ami egyben a költségvetési hozzájárulás mértékére is kihatással van —, hogy a Vízügyi Alap terhére végrehajtandó vízimunkák költségeinek 60%-át az állami költségvetésben kell biztosítani.

— Egyes alapok finanszírozása úgy történik, hogy az állami támogatás mértékét a költ-

[25] További rendelkezések az alapok megszüntetésével kapcsolatban: 8.320/1948. Korm. sz. r.; 9.980/1948. Korm. sz. r.; 12.600/1948. Korm. sz. r.

[26] 5.388/1947. G. F. sz. hat.; 2.782/1948. G. F. sz. hat.

[27] Az alapítványokkal kapcsolatos egyes rendelkezések: 1948 : XXXV. tv. A volt királyi család alapítványi vagyonának zár alá vételéről. Végrehajtása: 3.499/1948. P. M. sz. rendelet alapján, amely kimondja, hogy a vagyont terhelő kötelezettségek fedezetéről az állami költségvetésben kell gondoskodni. — 200/1949. (I. 8.) Korm. sz. r.; — 4.028/1949. (V. 12.) Korm. sz. r. 2. §.; — 4.245/1949. (IX. 20.) MT. sz. r.; — 283/1950. (XII. 10.) MT. sz. r. az egészségügyi miniszter ügykörének megállapítása tárgyában. A rendelet a szociálpolitikai célú alapítvány ügyeit a belügyminiszter hatáskörébe utalta, ami arra mutat, hogy az alapítványok még tovább is léteztek.

ségvetésben évenként megállapítják. Ezt a megoldást alkalmazzák a 170/1951. (IX. 15.) MT. sz. rendelet által létrehozott Vallásfelekezeti Alap pénzellátásával kapcsolatosan is. Az alapot a Minisztertanács azzal a céllal hozta létre, hogy ennek útján tegyen eleget annak a megállapodásnak, amelyekkel a különböző egyházakkal szemben vállalta az egyházak működési költségeinek jelentős hányadát. Az alap jövedelme a költségvetési támogatás mellett az egyes egyházak részéről önkéntesen felajánlott mezőgazdasági ingatlanokból és más forrásokból eredő jövedelem. Az alap az egyházak dologi és személyi kiadásainak a fedezetére szolgál és kezelése az Állam- és Egyházügyi Hivatal hatáskörébe tartozik. A Hivatal az alap kezeléséről köteles a Minisztertanácsnak évenként jelentést tenni.

— A költségvetési kapcsolat sajátos formája alakult ki a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok nyugdíjbiztosításánál. Az 1959. évi 15. sz. tvr. 9. §-a elrendelte, hogy a termelőszövetkezeti tagok nyugellátásának fedezetéül szolgáló nyugdíjjárulékot és a kifizetendő nyugellátásokat az állami költségvetésen kívül alapszerűen kell kezelni. Amennyiben az alap vagyonában átmenetileg többlet mutatkozik, úgy azt egyéb célokra csak a Minisztertanács engedélyével szabad felhasználni. Az alap ebből következően az állami költségvetés számára ideiglenesen átengedheti feleslegeit. A gyakorlatban azonban az alapnál nem költségvetési többlet, hanem ellenkezőleg a kiadásokkal szemben bevételi hiány jelentkezik. A hiányok fedezetére biztosított *kölcsön* látható azután az állami költségvetés kiadásai között.[28]

— Az alapokkal kapcsolatos szabályozás a községfejlesztési alap tekintetében a legkiforrottabb. Ennek ellenére itt is jelentkezik néhány olyan probléma, amely megoldást kíván: így pénzügyi jogi vonatkozásban az, hogy az állami hozzájárulás nincs az állami költségvetésben külön cím alatt feltüntetve, ebből következően az egyes megyei szintű tanácsokat megillető keretek a tanácsi előirányzatok részletezésénél nem szerepelnek.

c) A köznapi szóhasználatban az „alap" elnevezést sokszor megalapozatlanul használják, máskor viszont indokolt esetben sem jelölik meg az „alapszerű gazdálkodást".

— Egyes feladatok megoldására olyan mértékű állami bevételeket (célbevételeket) engednek át, amelyek a várható kiadásokra teljes fedezetet biztosítanak és így e téren az állami költségvetési támogatás feleslegessé válik. Kormányfelhatalmazás alapján a 12/1957. (III. 31.) PM. sz. rendelettel létrehozott „Idegenforgalmi Alap" létesítését illetően is ilyen elgondolás érvényesült. Az „alapot" többek között azzal a céllal hozták létre, hogy a Magyarországra érkező külföldiek, illetve egyes meghatározott vállalatok és intézmények által beszolgáltatott külföldi fizető eszközökre a beváltó szerv a hivatalos árfolyamon átszámított forintértéken felül pótlékot tudjon kifizetni a részére átengedett bevételekből. Az Idegenforgalmi Alap elnevezése ellenére nem alap. A rendelkezésre álló pénzeszközöket egy különleges folyószámlán kezelik és általában évenként — de szükség esetén rövidebb időközönként is — elszámolnak a költségvetéssel. Lényegében hasonló pénzügyi megoldás van a külföldi kiállítók befizetéseiből képzett budapesti ipari vásárok és az országos mezőgazdasági kiállítás területén megépülő létesítményekkel kapcsolatos folyószámlánál. Bevételi forrása a külföldi kiállítók valutabefizetése, illetve devizaátutalása. Képzésére és felhasználására a pénzügyminisztérium és az Országos Tervhivatal esetenként ad engedélyt.

— A tanácsi költségvetés keretein belül problémát jelent, hogy amikor csak a költségvetésben biztosított és felhasznált keretekről van szó, lehetséges-e „alapszerű pénztartalékolásról" beszélni, ilyen eset a tanácsi érdekeltség. Az 1029/1962. (IX. 3.) Korm. sz. határozat 12. pontja szerint a többletbevételek a tanácsot illeti meg, és az a tanács következő évi költségvetésében tartalékként előirányozható. Véleményünk szerint ebben az esetben is az alapszerű gazdálkodás egyik formájával van dolgunk, hiszen az előző évi költségvetési keret egyrészének átvitele történt a következő évre a következő évi költségvetés megállapítása után. Előirányzat nélküli keretek átvitele pedig az alapok gazdálkodásának egyik legfőbb sajátossága.

2. Társadalmi alapok

Az állam közvetlen irányítása alatt működő alapok mellett kialakultak olyanok is, amelyek jellegüknél fogva társadalmi szervezetek.

— A 24/1952. évi (III. 27.) M. T. sz. rendelet létrehozta a Magyar Népköztársaság Képzőművészeti Alapját, amely „társadalmi szerv";[29] a Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetségének ellenőrzése és irányítása alatt működik. Az Alap felett a *legfőbb állami* felügyeletet a művelődésügyi miniszter gyakorolja.

A Képzőművészeti Alap *jogi személy,* élén 11 tagú vezetőség áll. A vezetőség 10 tagját a Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetsége Közgyűlése, az alap igazgatóját pedig — aki egyben hivatalból tagja a vezetőségnek is — a művelődésügyi miniszter nevezi ki. Az elnököt és helyettesét a vezetőség választja meg saját soraiból. Az igazgató kivételével a vezetőség tagjai az alappal nem állnak munkaviszonyban.

A Képzőművészeti Alap tagjai azok a magyar képző- és iparművészek lehetnek, akiket saját kérésükre, eddigi munkájuk alapján az

[28] Az 1962. évi állami költségvetés nyug- és egyéb ellátás fejezet, Mezőgazdasági Termelőszövetkezeti Nyugdíj Alap kölcsöne cím alatt.

[29] 6/1954. (I. 24.) MT. sz. r.

alap vezetősége tagjai sorába felvett. Az Alap feladatai közé tartozik pl., hogy tagjai számára alkotói előleget biztosítson a jövőben alkotandó műveik után várható jövedelmük terhére;[30] megbízást ad meghatározott művek megalkotására; alkotói segélyt folyósít és külföldi tanulmányutakat tesz lehetővé; az alkotó munka elősegítésére műtermes lakásokat épít, kollektív műtermeket, művésztelepeket, alkotóházakat, valamint képző- és iparművészeti alkotásokat kivitelező, sokszorosító, értékesítő és terjesztő vállalatokat tart fenn stb.

A Képzőművészeti Alap költségvetés szerint gazdálkodik folyószámlás rendszerben, évvégi többletét a következő évre átviheti; létszámát és költségvetését a művelődésügyi miniszter hagyja jóvá, költségvetése is a minisztérium költségvetésének és zárszámadásának részeként kerül tárgyalásra. Fenntartásának költségeit és beruházásait saját bevételeiből és vállalatai nyereségéből fedezi.[31]

A Képzőművészeti Alapnak közvetlen kapcsolata az állami költségvetéssel nincs, tehát mint alap állami költségvetési támogatást nem kap és többleteit sem kell befizetnie, ugyanakkor vállalatai forgalmi adót fizetnek. Közvetett költségvetési kapcsolatot jelent az, hogy egyes költségvetési szerveknek is támogatást nyújtanak.[32]

Az alap hatósági feladatokat is ellát, ezek kiterjednek arra, hogy pl. árszínvonalat tart a zsűrin keresztül; védi az egyedi terméket; állami beruházásokkal kapcsolatos megrendeléseket — a képző- és iparművészeti munkákat — a művészek között eloszt.

Megállapítható, hogy a pénzügyi ellátásnak ez a koncepciója nagymértékben elősegíti a képzőművészek és iparművészek munkáját.

— Problémát jelent, hogy egyes társadalmi jellegű alapokra a jogszabály nem mondja ki, hogy társadalmi szervek és így a finanszírozás módszere ehhez nem alkalmazkodik. Közelebbről vizsgálva a kérdést, megállapítható, hogy pl. a Képzőművészeti Alap és a Zenei Alap[33] is társadalmi szerv, közös vonásaik közé tartozik az, hogy jogi személyiségek; létrehozás, feladat és irányítás tekintetében alapvető eltérés a két alap között nem mutatkozik; finanszírozásuk célbevételek útján történik stb. A különbség elsősorban pénzügyi jogi vonatkozásban jelentkezik abban, hogy mivel a Képzőművészeti Alappal ellentétben a Zenei Alap nem rendelkezik elegendő bevétellel (vállalatokkal) az állami költségvetésből közvetlenül is kap támogatást. Ez a tény azonban nem indokolja a társadalmi szerv elnevezés megállapításának hiányát és azt, hogy a Pénzügyminisztérium közvetlen ellenőrző munkája — azon indok miatt, hogy a Képzőművészeti Alap költségvetési támogatást nem kap — csak a Zenei Alap ellenőrzésére terjedjen ki.

*

Az állami és társadalmi alapok felvázolt problémáiból kitűnik, hogy *szocialista viszonyok között az alapok fogalma kibővült.* Ez egyrészt megmutatkozik az alap jogalanyiságában, másrészt abban, hogy az alapok az egyes állami eszközök átengedése következtében termelést irányító tevékenységet is kifejtenek.

3. Költségvetési folyószámlás szervek.

A folyószámlás szervek száma és költségvetésének egyre növekvő volumene indokolttá teszik, hogy létrehozásuk, működésük, költségvetési kapcsolatuk jogi szabályozása egységes legyen és hogy a költségvetési kodifikáció során — az alapokkal párhuzamosan — a legfőbb elvek e vonatkozásban is szabályozásra kerüljenek. Ez annál is inkább indokolt, mivel a folyószámlás szervek és az alapok között is inkább az azonosságokat, mint a különbségeket érzékelhetjük.

A 2186/1955. (VIII. 25.) Mth. alapján lehetőség nyílott arra, hogy egyes költségvetési rendszerben gazdálkodó és a költségvetésből bruttó módon finanszírozott szerveket a költségvetési kapcsolat szempontjából nettó módon kapcsolódó szervekké alakítsanak át. Ezek a szervek a költségvetési folyószámlás szervek. Megszervezésüket indokolja, hogy nagy részüknél jelentős bevételek mutatkoznak; feladataik jellege kíván ilyen megoldást; az önállóság fokozása mellett ösztönöz a takarékos gazdálkodásra, valamint a bevételek emelésére.

A jogszabály értelmezése szerint a vállalati jellegű szerveket lehet nettó költségvetési lebonyolításra kötelezni, a 171/1959. (PK. 26.) PM. sz. határozat 11. pontja — az Mth-tól elté-

[30] *Az alkotói előlegek formái: a) „Alkotói előleg"* azon művészek munkájának elősegítésére, ahol a munka előfeltételeinek anyagi biztosítása még nem eléggé megalapozott. Ebben az esetben a tiszteletdíj 30%-a kerül törlesztésként levonásra. *b) Munkaelőleg:* munkaelőleget kapnak nagyobb megbízások esetén egyes művészek. A munkaelőleg azonban a mű elkészülése után egy összegben levonásra kerül. *c) Szerződéses előleg:* a Képcsarnok Vállalat megállapodik a művésszel abban, hogy a vállalat részére a szerződésben megállapított előírások szerint folyamatosan teljesít és ezért havonta rendszeres előleget kap. Ha a megállapított feltételeket a művész nem teljesíti, a szerződés felbomlik. Megjegyzés: kivételes esetben alkotói előleget és segélyt — meghatározott keretben — alaptagsággal nem rendelkező művészek is kaphatnak.

[31] Az alapnak négy vállalata van. Ezek: Képzőművészeti Alap Kiadó Vállalat; Képzőművészeti Alap Kivitelező és Ipari Vállalat; Képzőművészeti Alap Iparművészeti Vállalat; Képcsarnok Vállalat. A vállalatok önálló elszámolási rendszerűek. Az alap vállalatai irányítását illetően mint ipari és kereskedelmi tröszt működik. Komoly bevételi forrást jelent — a vállalati nyereségen túlmenően — a levelezőlapok terjesztésével kapcsolatos monopol helyzet is, amely monopólium más tekintetben is jelentkezik.

[32] Pl. a költségvetési folyószámlás rendszerben működő Műcsarnoknak nyújt nagyobb támogatást.

[33] Létrehozta a 107/1952. (XII. 31.) MT. sz. rendelet.

rően — már szélesíti azon szerveknek a körét, amelyek ilyen rendszerben működhetnek: így egyes szociális, kulturális szervek részére is lehetővé teszi e forma alkalmazását. Különböző jóléti intézmények állandóan költségvetési folyószámlás rendszerben működnek. Ezen túlmenően azonban a létrehozásukra irányuló kérelmek elbírálása a feladatok különbözősége miatt külön-külön kerül mérlegelésre. A jelleg szerinti eltérésre mutatnak a költségvetési folyószámlás szervek egyes típusai: a Fővárosi Tanács Patkoló Üzeme; a Siketek Soproni Faipari Továbbképző Intézete; a Megyei Termelőszövetkezeti Beruházási Iroda; az Építésügyi Minisztérium Nehézgépkezelőket Képző Iskolája; a különböző művelődési otthonok stb. Egyes szerveknél csak a hatáskörükbe tartozó feladatok egy részének finanszírozása történik folyószámlás rendszerben, ilyen pl. az Országos Műemléki Felügyelőség pénzellátásnak a rendje.[34]

A költségvetési folyószámlás szervek kapcsolódhatnak a központi állami és a különböző szintű tanácsi szervekhez. Létrehozásukhoz a pénzügyminiszter engedélye, illetve tanácsi szint esetén az illetékes szakminiszter és a pénzügyminiszter egyetértő hozzájárulása szükséges. Működésükre az a jellemző, hogy továbbra is költségvetési előirányzat alapján gazdálkodnak, azonban bevételeiket közvetlenül felhasználhatják kiadásaik teljesítésére. Működési bevételeik lehetnek saját bevételek és más szervek, köztük alapoktól kapott támogatások. Költségvetési hiány esetén támogatást kapnak és esetleges többleteiket befizethetik az állami vagy tanácsi költségvetésbe. A költségvetés végrehajtásáról az év végén kötelesek beszámolni az illetékes szervnek és évvégi pénzmaradványaikat — a következő évben — meg nem tervezett, de jelentkező és szükséges kiadásokra pótelőirányzatként vehetik számításba.

*

Tanulmányom az alapszerű gazdálkodás vonatkozásában több olyan problémát vetett fel, amelyek bizonyítják, hogy az átfogó jogi szabályozás e téren időszerű kérdés. A problémakör igen sokágú feltárása és a kérdések megoldására szolgáló javaslatok megtétele halasztathatatlan feladat. A javaslatnak ki kell térniük:

— az alapok és költségvetési folyószámlás szervek létrehozásának átfogó jogi szabályozására, mert a jelenlegi helyzet nem tükröz e téren egységes állásfoglalást;

— az alapszerűen kezelt vagyonnak a költségvetéssel való kapcsolata módozataira, mivel az alapszerű gazdálkodásnak a költségvetési gazdálkodási rendszerből való kiküszöbölése nem lehetséges és nem is lenne indokolt,[35] sőt véleményünk szerint további fejlődésükre lehet számítani. Éppen ezért szükséges, hogy a költségvetési mérleg kövesse a költségvetésen kívüli bevételek és kiadások kereteit is úgy a költségvetés összeállítása, mint az éves költségvetési és zárszámadási mérleg elkészítése során.

— az államhatalmi szervek elé kerülő költségvetések és zárszámadásoknak az alapszerűen kezelt vagyonokról történő beszámolási kötelezettségre is. Tudniillik az alapszerűen gazdálkodó szervek költségvetései és költségvetési kapcsolatainak volumene az államhatalmi szervek elé kerülő költségvetésben nem érzékelhetők megfelelően.[36]

Fenti követelmények realizálása nálunk alkotmányos és pénzügyi jogi szempontból egyaránt teljessé tenné a költségvetési ellenőrzést. Ezzel összefüggésben az alapszerű gazdálkodás eredményei a pénzügyi tervezéshez teljes mértékben felhasználhatók.

Wessely Antal

[34] A kérdéssel részletesen foglalkozik: Pánczél János: „A költségvetési folyószámlás szervekről" (Pénzügy és Számvitel 1962. 11. sz.).

[35] Gerő Tamásné: „Felhalmozás és pénzfelhalmozás." Bp. 1958. 150. old.

[36] Egyes tanácsi szerveknél azonban már most is tapasztalható olyan törekvés, hogy a tanács számára is áttekinthetővé tegyék az alapszerűen kezelt pénzeszközök sorsát, és így ezen keresztül elősegítsék az államhatalmi szervek ellenőrző szerepének kibontakozását, jogainak biztosítását. Ilyen helyes irányú kezdeményezést mutat Budapest Főváros Tanácsa 1963. évi költségvetési tervezete.

Az üzemi baleseti büntető ügyek néhány elvi és gyakorlati problémája

A szocialista állam egyik legfontosabb gazdasági feladata és célja, a dolgozók állandóan növekvő anyagi és kulturális igényeinek a maximális kielégítése, a szocialista termelésnek a legfejlettebb technika alapján való szüntelen növelése, a munka és a munkavédelem állandó fejlesztése és biztosítása mellett.

A szocialista állam gondosan óvja a munkát végző ember életet, testi épségét és egészségét. A termelékenységet nem az emberi munka intenzitásának a fokozásával, nem a dolgozók életét és testi épségét veszélyeztető rendszertelen munkamódszerek bevezetésével, hanem a tervszerű szocialista termelés szüntelen fejlesztésével, gépesítéssel, hasznos újítások bevezetésével, a munkamódszerek állandó fejlesztésével

és a munka jobb megszervezésével kívánja elérni. A szocialista társadalom fokozatosan és egyre nagyobb mértékben szervezi meg azokat a feltételeket, amelyek biztosítják a munkának egyre magasabb fokon és egyre biztonságosabb módon való elvégzését.

A szocialista társadalom törvénykezési úton is igyekszik biztosítani a munkavédelmet. Törvények és rendeletek meghozatalával védi a munkát végző ember életét, testi épségét és egészségét. Azokat, akik a munkát a szocialista elvekkel ellentétesen, mások életét, testi épségét vagy egészségét veszélyeztető módon végzik vagy végeztetik, büntetőjogilag is felelősségre vonja és ezekkel szemben szigorú büntetést helyez kilátásba.

Alkotmányunk 47. §-a alapelvként szögezi le, hogy: „A Magyar Népköztársaság védi a dolgozók egészségét és segíti a dolgozókat munkaképtelenségük esetén." Ezen elvi rendelkezés alapján, szocialista államunk az elmúlt évek során számos olyan törvényt és rendeletet alkotott, amelyek a dolgozók munkavédelmét, a munka biztonságos elvégzését vannak hivatva biztosítani.

Ezek között elsősorban a Munka Törvénykönyve és annak végrehajtásáról szóló minisztertanácsi rendelet az, amely számos rendelkezésében biztosítja a munkavédelmet, leszögezvén azt a szocialista alapelvet, hogy: társadalmi rendünkben a legfőbb érték az ember.

A Minisztertanács és a SZOT. 2080/25/1952. számú közös határozata az üzemi balesetelhárítás megszervezése és végrehajtása terén hozott fontos rendelkezéseket. A 216/1950. (VIII. 22.) MT. sz. rendelet az üzemi balesetelhárítás fokozottabb biztosításáról rendelkezik. A rendelet a munkavédelmi intézkedések terén elkövetett mulasztásokért felelős személyekről is tartalmaz rendelkezéseket. A 240/1950. (IX. 23.) M. T. sz. rendelet a szakszervezeteknek a munkavédelem területén való feladatairól, a 123/1951. (VI. 17.) M. T. sz. rendelet a főmérnökök munkavédelmi kötelességeiről, az 1023/1951. (VII. 15.) M. T. sz. határozat a munkavezetők munkavédelmi kötelezettségeiről tartalmaznak rendelkezéseket.

Az üzemi balesetek elleni küzdelemben igen komoly szerepet játszanak az Általános Balesetelhárító és Egészségvédő Óvórendszabály és az ennek alapján iparáganként elkészített és érvényben levő különböző óvórendszabályok.

Ezeken kívül számos balesetelhárító útmutató, gyártási utasítás is érvényben van, amelyek mind a munka védelmet vannak hivatva biztosítani és amelyek részben meghatározzák a munkavédelemért felelős személyek körét is.

A fenti munkavédelmi rendelkezések és a balesetelhárítással kapcsolatos intézkedések, a korszerű védőberendezések és a dolgozók balesetvédelmi oktatása eredményeként, az üzemi balesetek száma az elmúlt években csökkent. De a sokoldalú intézkedések ellenére — különösen egyes iparágakban — még mindig igen sok üzemi baleset következik be. Ennek oka az, hogy a balesetvédelem terén még mindig komoly hibák és mulasztások jelentkeznek, de oka az is, hogy a dolgozók még nem elég öntudatosak, az óvórendszabályok utasításait nem mindig és nem mindenütt tartják be.

Népi demokráciánkban a legfőbb érték az ember. Ezért minden hatóságnak, intézménynek és vállalatnak kötelessége a munkavédelemmel kapcsolatos előírások betartása és betartatása, a dolgozó emberek élete, testi épsége és egészsége védelmének a leghatásosabb biztosítása.

Ebből a feladatból bűnüldöző és igazságügyi szerveink is hatásosan kivehetik részüket. Jó munkájukkal nagymértékben elősegíthetik az eredményes balesetelhárítást. Konkrét ügyekben, az üzemi balesetek okainak helyes megállapításával, a balesetekért felelős személyek helyes kiválasztásával, a felelősség megállapításával, az üzemi baleseteket előidéző személyeknek a cselekmény tárgyi súlyához és a személyek bűnösségi fokához mért büntetés alkalmazásával, a balesetek okainak gyors szignalizációs feltárásával, igen eredményes munkát végezhetnek.

A törvényesség kívánalmainak megfelelő eredményes munkát azonban csak akkor végezhetnek, ha az üzemi baleseti ügyekben eljáró hatóságok tagjai ismerik ezeknek az ügyeknek a jogi felépítését, ha tisztában vannak azokkal az elvi és gyakorlati kérdésekkel, amelyek ezekben az ügyekben rendszeresen felmerülnek, ha ismerik ezek megoldását elősegítő gyakorlatot és nem utolsósorban bizonyos műszaki képzettséggel is rendelkeznek. A nyomozó hatóság és a bíróság munkáját ezekben az ügyekben sok körülmény nehezíti. Ezek felsorolása nem képezheti a téma tárgyát, mégis megemlítjük, hogy az óvórendszabályokban és különböző utasításokban lerögzített és foglakozási szabálynak minősülő rendelkezések nem kellő ismerete, sokszor a hiányos technológia, számos munkafázisnak a hiányos szabályozása, az előírásellenes adminisztráció, a gyakorlatba bevezetett és elnézett óvórendszabályellenes munkavégzés, a hibás szakvélemények, igen sokszor téves irányba terelik a nyomozást.

Az üzemi balesetek elbírálása körében számos anyagijogi probléma is felmerül. Ezek a problémák általában a büntetőjogi felelősség személyi és tárgyi terjedelme, a megvalósított foglalkozási szabályszegés megállapítása, a foglalkozási szabályszegés vagy mulasztás és a bekövetkezett eredmény közötti okozati összefüggés, a balesetért felelős vagy részben felelős személy büntetőjogi felelőssége határának a megállapítása és igen sok esetben a büntetés mértékének a megállapítása körében jelentkeznek.

Jogirodalmunk ebben a témakörben szegény. Sem hazai, sem a szocialista államok rendelkezésünkre álló jogirodalmában nincs olyan

jogi munka, amely ezekkel a kérdésekkel behatóbban foglalkozna. Igen kevés legfelsőbb bírósági állásfoglalás vagy konkrét ügyben hozott határozat adhat segítséget a problémák megoldásához. A bírói gyakorlat ingadozó és egyes kérdésekben ellentétes is.

E cikk keretében — a korlátozott terjedelemnek megfelelő részletességgel — anélkül, hogy megközelítőleg is teljességre törekednénk, megkíséreljük, felvázolni azokat a kérdéseket, amelyek az üzemi baleseti ügyekben a leggyakrabban felmerülnek.

*

Az első kérdés, amelyet tisztáznunk kell az, hogy milyen balesetet kell üzemi balesetnek tekinteni?

Ebben a kérdésben az üzemi balesetek bejelentéséről és nyilvántartásáról szóló 2/1952. (III. 10.) Mü. M. sz. rendelet 1. §-a tartalmaz rendelkezéseket. Előírja, hogy statisztikai adatszolgáltatás szempontjából üzemi balesetként kell nyilvántartani minden olyan balesetet, tekintet nélkül a munkaidőre, amely a vállalat (Munka Törvénykönyve 150. §.) dolgozóját *a)* a vállalat telephelyén érte, vagy *b)* a vállalat telephelyén kívül a vállalat rendelkezése folytán — vagy anélkül is a vállalat érdekében — végzett munka során érte, ideértve az ezzel kapcsolatban bekövetkezett közlekedési baleseteket is.

A balesetet akkor is üzemi balesetként kell nyilvántartani, ha a dolgozót a munkaköri, illetve a munkafegyelemre vonatkozó szabályok megszegése miatt (pl. engedély nélkül végzett munka, feketefuvar alkalmával) érte. A dolgozót munkábamenet, illetve munkából jövet ért baleset a statisztikai adatszolgáltatás szempontjából nem minősül üzemi balesetnek.

A bírói gyakorlat az üzemi baleseteknek a fenti meghatározását elfogadta és üzemi balesetnek tekinti mindazokat a baleseteket, amelyek a fenti körülmények között következtek be.

A büntető ítélkezésben nincs nagy jelentősége annak, hogy a bekövetkezett baleset üzemi vagy másfajta balesetnek minősül-e, miután a foglalkozási szabályok megszegésével előidézett balesetek egyaránt a Btk. 258. §-a szerint minősülnek és azonos büntetési tétellel büntetendők. Jelentősége van azonban ennek a kérdésnek a polgári jogi ítélkezésben és a munkajog területén, ahol a balesetnek üzemi balesetként való minősítése esetén a balesetet szenvedett sérültnek különböző fajta kártérítési igénye nyílik meg és a kártérítési felelősség kérdését is külön jogszabályok állapítják meg.

*

A szocialista jogszemlélet szerint, a büntetőjogi felelősség alapja a bűncselekmény törvényi tényállása. A szocialista büntetőjogban a törvény tényállása alatt, a törvény által megállapított azoknak az ismérveknek az összességét értjük, amelyek valamely cselekedetet mint a társadalomra veszélyest és büntetendőt jellemeznek. (T. V. Cereteli és V. G. Makasvili: A bűncselekmény törvényi tényállása mint a büntető felelősség alapja.)

A bűncselekmény törvényi tényállása főelemének kell tekinteni a bűncselekményt elkövető személynek a törvény által pontosan meghatározott olyan konkrét külső magatartását, amely társadalomra veszélyes cselekedetben, vagy mulasztásban jelentkezik. Ekörül a tényállási főelem körül csoportosulnak a tényállás többi elemei, mint pl. a bűncselekmény alanyát és a cselekmény alanyi oldalát jellemző ismérvek.

A büntetőjogi felelősség akkor állapítható meg, ha a tettes a törvényben bűntettnek nyilvánított és a büntetni rendelt társadalomra veszélyes és jogellenes cselekményt vagy mulasztást, szándékosan vagy gondatlanul követte el.

A szocialista jogelmélet álláspontja szerint, ha a társadalomra veszélyes tevékenységet vagy mulasztást törvényben nem nyilvánították bűncselekménynek és nem rendelték büntetni, a büntetőjogi felelősség nem áll fenn. De a bűncselekmény ismérveinek formális fennforgása, a tevékenységnek vagy mulasztásnak pusztán a büntetőjogi szabályokba ütközése, a társadalomra veszélyesség fennforgása nélkül, ugyancsak nem lehet alapja a büntetőjogi felelősség megállapításának.

Ezt az elvet a Btk. 2. §-ának (1) bekezdése fejezi ki, amikor úgy rendelkezik, hogy: bűntett az a társadalomra veszélyes cselekmény, amelyre a törvény büntetéskiszabását rendeli, és amelyet szándékosan vagy — ha a törvény a gondatlan elkövetést is bünteti — gondatlanul követnek el.

A fentiek leszögezésére azért volt szükség, mert amint később látni fogjuk az üzemi baleseti ügyek elbírálásánál merülnek fel olyan adatok, amelyek az elkövető személy társadalmi veszélyességét és részben a cselekmény társadalmi veszélyességét is kétségessé teszik, és amelyek éppen ezért az ügy elbírálását helytelen irányba terelhetik a büntetőjogi felelősség kérdésében. Ilyen pl. a termelési folyamatban, a termelés érdekében vállalt kockázat kérdése, amelyről később még lesz szó.

Az üzemi balesetek az üzemben dolgozó emberek életét, testi épségét és egészségét veszélyeztetik. Ezekben az ügyekben a büntetőjogi felelősség alapja a Btk. 258. §-a, a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés bűntettét szabályozó bűntetti tényállás, amely az ember életét, testi épségét és egészségét van hivatva biztosítani a büntetőjog fegyvereivel.

A Btk. 258. §-ában foglalt bűntetti tényállást az 1948 : XLVIII. tv. 20. §-a (III. Bn.) vezette be büntetőjogunkba. Addig a Btk. (1878. V. tv.) túlságosan enyhén büntette az emberek éle-

tét és testi épségét gondatlanul sértő cselekményeket. Az új szabályozás egyfelől jelentősen megszigorította a foglalkozási szabályok megszegésével elkövetett élet és testi épség veszélyeztetése bűntettének büntetési tételeit, másfelől bűntettnek minősítette és büntetni rendelte a mások életét és testi épségét pusztán veszélyeztető magatartásokat is.

A Btk. 258. §-ának (1) bekezdése értelmében: bűntettet követ el és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő, aki foglalkozása szabályainak megszegésével, egy vagy több ember életét, testi épségét vagy egészségét gondatlanul közvetlen veszélynek teszi ki. Hat hónaptól öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő a cselekmény elkövetője, ha a cselekmény súlyos testi sértést okozott. Ha a cselekmény a sértett halálát okozta, a büntetés két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztés.

A foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés bűntettének alapesete gondatlan bűntetti alakzatot állapít meg. A bűntett gondatlanul elkövetett marad akkor is, ha a foglalkozási szabályt az elkövető szándékosan szegi meg, amennyiben szándéka nem irányult egyben a közvetlen veszély, vagy ennél súlyosabb eredmény előidézésére is. Amennyiben a foglalkozási szabályt szándékosan megszegő tettes szándéka egyben a közvetlen veszély, vagy ennél súlyosabb eredmény előidézésére is irányult, a bűntett szándékos alakzatúvá válik. (3. bek.)

A veszélyeztetési bűncselekmények közvetlen elkövetési tárgya az embernek az élethez, a testi épséghez és az egészséghez való joga. Közvetett általános jogi tárgya, a szocialista jogrend.

A bűncselekmény tárgyi oldalához tartozik a cselekmény társadalmi veszélyessége, amelynek vizsgálata — amint már erről szó volt — szintén elsőrendű feladata a nyomozóhatóságnak és a bíróságnak is. Ide tartozik a bűncselekmény elkövetésének módozata, tehát az, hogy a bűncselekmény csak akkor valósul meg, ha egy vagy több ember élete, testi épsége vagy egészsége az elkövető foglalkozása szabályainak megszegése következtében (eredményeként) kerül közvetlen veszélybe. A bűncselekmény tárgyi oldalához tartozik az eredmény bekövetkezése is, amely ennél a bűncselekménynél legalább a közvetlen veszély bekövetkezése.

A veszélyeztetési bűncselekmény alanya bárki lehet, aki foglalkozása szabályainak szándékos vagy gondatlan megszegésével idézi elő a bűncselekmény tényállásában megkívánt eredményt.

A bűncslekmény alanya természetesen ebben az esetben is csak a megfelelő korhatárt (Btk. 20. §-a értelmében 14. életévet) elért, beszámítási képességgel rendelkező, természetes személy lehet.

A bűncselekmény alanyi oldalához tartozik a bűnösség kérdése. A bűncselekményt csak akkor lehet elkövetettnek tekinteni, ha a tettes az elkövetett magatartás tekintetében bűnös, vagyis ha a bűntett tényállási elemei tekintetében szándékossága vagy gondatlansága megállapítható. Amint már fentebb erről szó volt, a bűntett szándékos alakzatát csak az választja el a bűntett gondatlan alakzatától, hogy az elkövető szándéka kiterjedt-e az eredmény előidézésére.

A Btk. 258. §-ában felvett veszélyeztetési bűntett elkövetési módja a foglalkozási szabály szándékos vagy gondatlan megszegése. A foglalkozási szabályszegés tevékenységgel vagy mulasztással egyaránt megvalósítható.

A bűncselekmény tényállási elemeinek vizsgálata körében tisztáznunk kell azt is, hogy mit kell foglalkozási szabálynak tekinteni.

A Btk. nem adja meg ennek meghatározását, csupán azt emeli ki, hogy a járművek vezetésére vonatkozó közlekedési szabályok, valamint a lőfegyver használatára és kezelésére vonatkozó szabályok e bűncselekmény vonatkozásában foglalkozási szabályok. A foglalkozási szabályok meghatározásának hiányát a bírói gyakorlat pótolta, amely hivatási vagy foglalkozási szabálynak tekinti mindazokat az írott vagy íratlan szabályokat, amelyek valamilyen foglalkozás vagy hivatás gyakorlását szabályozzák.

Azokat a rendelkezéseket, amelyek foglalkozási szabályként jöhetnek számításba, és amelyek nagy általánosságban meghatározzák a büntetőjogi felelősség személyi és tárgyi terjedelmét is, egy rövid tanulmány keretében — nagy számuk és terjedelmük miatt — nem lehet felsorolni. Az üzemi balesetek szempontjából foglalkozási szabályként jönnek számításba a Munka Törvénykönyvének és végrehajtási utasításának egyes rendelkezései, az Általános Balesetelhárító és Egészségvédő Óvórendszabály, a különböző iparágak és szakmák balesetelhárító és egészségvédő óvórendszabályai, balesetelhárítási útmutatói, különböző gyártási technológiai utasítások, szabványok, amelyek megszabják azokat a feltételeket, ahogyan meghatározott munkakörökben a dolgozók meghatározott munkafolyamatot elvégezni kötelesek.

Az ezekben foglalt rendelkezések megszegése esetén, amennyiben ezzel okozati összefüggésben van a bekövetkezett közvetlen baleseti veszély, az elkövető büntetőjogi felelőssége megállapítható.

Miután a dolgozók balesetvédelme az egyik legfontosabb munkavédelmi feladat, legjelentősebb munkavédelmi törvényünk a Munka Törvénykönyve és annak végrehajtási utasítása számos olyan rendelkezést tartalmaz, amelyek a munkavédelem terén foglalkozási szabályként jönnek számításba, és amelyek a büntetőjogi felelősség alapját képezhetik.

Az Mt. 82. §-a előírja, hogy új üzemet létesíteni, üzembehelyezni, meglevő üzemet áthelyezni, üzemen belül új műhelyt létesíteni csak előzetes munkavédelmi ellenőrzés mellett sza-

bad. A gyártásra kerülő újtípusú gépek terveit a gyártás megkezdése előtt munkavédelmi szempontból ellenőrizni kell.

A 83. § arra kötelezi a vállalat igazgatóját, hogy gondoskodjon a munkahelyek egészségügyi feltételeiről, a 84. § a vállalatot kötelezi arra, hogy megfelelő és kellően felszerelt egészségügyi helyiségek (öltöző, mosdó, fürdő stb.) létesítéséről, megfelelő tisztálkodási eszközök beszerzéséről gondoskodjék. Az Mt. 86., 87. és 88. §-ai a védőberendezések, védőeszközök és védőételek alkalmazásáról, a 89. és 90. §-ok az előzetes és időszakos orvosi vizsgálatról rendelkeznek.

Már ezek a rendelkezések is közvetlenül vagy közvetve a dolgozók egészségvédelmét szolgálják, a vállalat és a vállalati igazgató kötelezettségeit állapítják meg az említett kérdésekben. A legfontosabb munkavédelmi rendelkezéseket azonban az Mt. 91. és 92. §-ai tartalmazzák. E rendelkezések alapján a dolgozók életének és testi épségének védelme egyaránt kötelessége a vállalatnak és a dolgozóknak. A vállalat köteles a balesetelhárítási és egészségvédő óvórendszabályokat és egyéb munkavédelmi intézkedéseket megtartani, a munkavédelem tervszerű javításáról gondoskodni, a dolgozókat a munkájukkal együtt járó veszélyről előzetesen tájékoztatni és őket a baleset elleni védekezésre kioktatni. A munkavédelmi rendelkezések végrehajtásáért az igazgató felelős. Az említett törvényhely meghatározza a dolgozók felelősségét is, amikor azt is előírja, hogy a dolgozók is kötelesek a baleset elleni védekezést ismertető tanfolyamokon résztvenni, védőeszközöket használni, az óvórendszabályokat megtartani és a balesetek elhárításában egyébként is tevékenyen résztvenni. Az Mt. 92. §-a a munkavédelmi szabályok megtartásának ellenőrzéséről tartalmaz rendelkezéseket.

A balesetelhárítás megszervezése és végrehajtása szempontjából nagy jelentősége van a Minisztertanács és a SZOT 2080/1952. sz. közös határozatának, amely az üzemi balesetelhárítás fejlesztését kívánta rendelkezéseivel biztosítani. A határozat szövegét és tartalmát nem kívánjuk ismertetni — ez túlmenne e tanulmány keretein —, csupán azokat a fontosabb rendelkezéseket emeljük ki, amelyek foglalkozási szabályként értékelhetők, és amelyek a büntetőjogi felelősség alapját is képezhetik.

A határozat a vállalati igazgatók és általában az állami szervek feladatává tette: *a)* az üzemekben a balesetek megelőzésének a megszervezését; *b)* az óvórendszabályok végrehajtását, a munkavédelmi felszerelések és azok használatának biztosítását; *c)* a balesetekért felelős valamint az előírt rendszabályokat megszegő személyek felelősségrevonását, a balesetek pontos bejelentését; *d)* a balesetelhárítási oktatás megszervezését.

A közös határozat értelmében a balesetelhárítás megszervezéséért vállalatoknál, a vállalat igazgatója és a főmérnök felelős. Mellettük felelősek az egyes üzemrészeket irányító vezetők (üzemvezetők, művezetők, mesterek, aknászok stb.) a közvetlen vezetésük alatt álló területért.

A határozat megjelöli azokat az intézkedéseket is, amelyeket az üzemek igazgatói — saját felelősségük érintetlenül hagyása mellett — a balesetek megelőzése érdekében megtenni kötelesek. Ezek között az intézkedések között szerepel a biztonsági megbízott, és a munkavédelmi iroda kijelölése. A biztonsági megbízott és a munkavédelmi iroda a főmérnök közvetlen irányítása alatt áll.

A közös határozat a balesetelhárítás eredményességének fokozása érdekében elrendelte, hogy a miniszterek gondoskodjanak arról, hogy iparáganként a szakma adottságainak megfelelő balesetelhárítási óvórendszabályok álljanak rendelkezésre.

Már korábban az 1927 : XXI. tv. 163. §-a is lehetővé tette azt, hogy az Országos Társadalombiztosító Intézet, a népjóléti miniszter jóváhagyásával óvórendszabályokat adjon ki. Az állami társadalombiztosítás átszervezésével ez a jogkör az egészségügyi miniszterre szállt át.

A határozat rendelkezése folytán már eddig is számos iparági óvórendszabály jelent meg. Ezek az óvórendszabályok az iparág adottságainak megfelelően tartalmazzák azokat az előírásokat, amelyek alkalmasak a balesetek megelőzésére. Ezeket az előírásokat szintén foglalkozási szabálynak kell tekinteni.

Miután azonban minden egyes üzemnek az iparágakon belül is különös sajátosságai vannak, a határozat nem elégedett meg azzal, hogy iparáganként óvórendszabályok elkészítését rendelte el, hanem olyan rendelkezést is tartalmaz, hogy minden üzemnek legyen saját balesetelhárítási útmutatója, melyet az igazgató köteles kiadni az iparági óvórendszabályok alapján, kiegészítve a helyi körülmények szerint szükséges intézkedésekkel.

A 2080/1952. sz. közös határozat nagy jelentőséget tulajdonít a balesetelhárítás szempontjából az oktatásnak. Ezért elrendelte, hogy azokban az üzemekben és munkahelyeken, ahol a dolgozót üzemi baleset érheti, minden újonnan belépő, vagy új munkakörben foglalkoztatott munkást, a munkábalépést követő egy héten belül gyakorlattal egybekötött balesetelhárítási oktatásban kell részesíteni. A gyakorlati képzést a munkahelyen a művezető irányítja, aki a dolgozó végleges munkábaállítása előtt köteles meggyőződni arról, hogy a dolgozó az óvórendszabályokat ismeri.

De megkívánja a határozat azt is, hogy a vezetői beosztásban dolgozók is tisztában legyenek a vezetésük alatt levő területre vonatkozó balesetelhárítási módozatokkal és óvórendszabályokkal, és ezért úgy rendelkezik, hogy üzemmérnöki, üzemvezetői és művezetői beosztásban csak az lehet, aki ennek a feltételnek megfelel.

A határozat a vállalat igazgatóját arra kötelezi, hogy ő maga személyesen vagy megbízásából a főmérnök, az egyes üzemrészek vezetői, esetleg az üzemi orvos bevonásával, havonta egyszer az üzem egész területére kiterjedő balesetelhárítási biztonsági szemlét köteles tartani. Minden jelentősebb üzemi baleset körülményeit a helyszínen haladéktalanul ki kell vizsgálni, a vizsgálatról nyilvántartást kell vezetni, melyben az észlelt hibákat, az elrendelt intézkedéseket és a végrehajtásért felelős személyeket fel kell tüntetni.

A fenti intézkedésekért a vállalat igazgatója felelős. Ha a bekövetkezett üzemi baleset az említett intézkedések megtételének elmulasztása miatt következett be, pl. azért, mert egy korábbi baleset bekövetkezése után a szükséges intézkedéseket nem tették meg, az igazgató büntetőjogi felelőssége megállapítható.

Az üzemi balesetek bejelentéséről és nyilvántartásáról a munkaügyi miniszter 2/1962. (III. 10.) Mü. M. sz. rendelete intézkedik.

A balesetelhárítás megszervezéséért az üzemorvos is felelős. Feladatait az egészségügyi miniszter állapítja meg. Az üzemorvos büntetőjogi felelősségének a megállapításánál figyelemmel kell lenni arra, hogy konkrét esetben az üzemorvosnak milyen feladatai voltak. Szükség esetén az egészségügyi minisztert kell megkeresni ebben a kérdésben.

A Minisztertanács és a SZOT közös határozata csak alapvető elvi rendelkezéseket tartalmaz a legfontosabb munkavédelmi kérdésekben. Az ennek alapján kiadott Általános Balesetelhárító és Egészségvédő Óvórendszabály és a különböző iparágak óvórendszabályai részletesen szabályozzák a közös határozatban foglalt kérdéseket.

Ezek az óvórendszabályok is nagy jelentőséget tulajdonítanak a balesetelhárítási oktatásnak.

Előírják, hogy a dolgozó csak azon a munkahelyen dolgozhat, amelyre a vállalat igazgatója vagy annak megbízottja beosztotta és csak azokat a gépeket, munkaeszközöket kezelheti, használhatja, javíthatja, amelyek kezelésére, használatára, javítására beosztották és kioktatták. Csak olyan munkát végezhet, amelynek elvégzésével megbízták. Minden újonnan munkába lépő vagy más munkakörbe helyezett dolgozót ki kell oktatni a munkahelyére vonatkozó biztonságos és egészséges munkára. Az oktatást elméleti és gyakorlati vonalon is el kell végezni.

Az újonnan felvett dolgozók elméleti balesetelhárítási oktatását az igazgató megbízása alapján általában a biztonsági megbízottnak kell elvégezni. Nagyobb vállalatnál az elméleti oktatást decentralizálni és szakosítani lehet. A gyakorlati oktatásnak ki kell terjedni a berendezések, védőfelszerelések használatára, és arra, hogy a veszélyes vagy egészségre ártalmas munkafolyamatoknál hogyan kell védekezni.

A gyakorlati oktatást a munkábalépés előtt a műhelyben, a munka vezetésével megbízott személynek (művezetőnek) kell megtartani. Üzemen belüli munkaváltoztatás esetén a gyakorlati oktatást meg kell ismételni a munkakörnek megfelelően. Ha ilyenkor elméleti oktatásra is szükség van, azt is el kell végezni.

Az előírt oktatás anyagába fel kell venni az Általános Balesetelhárító és Egészségvédő Óvórendszabály, az iparági balesetelhárító és egészségvédő óvórendszabály, a balesetelhárítási útmutató rendelkezéseit és általában a munkahelyen szükséges balesetelhárítási és egészségvédelmi tudnivalókat. Az elméleti balesetelhárítási oktatást úgy kell megismételni, hogy abban az üzem valamennyi dolgozója legalább évente egyszer, de szükség szerint többször is részesüljön.

Amíg a dolgozó a baleseti és egészségvédelmi tudnivalókat nem sajátította el, munkahelyére való beosztása nem tekinthető véglegesnek és addig megfelelő felügyelet nélkül nem dolgozhat. Az igazgatónak, a biztonsági megbízottnak, az illetékes művezetőnek vagy csoportvezetőnek meg kell győződni arról, hogy a dolgozó a gyakorlati balesetelhárítási tudnivalókat elsajátította-e és erről a dolgozónak írásbeli igazolást kell adni.

Minden üzem, vállalat — nagyobb vállalatok üzemrészenként — rendszeres nyilvántartást köteles vezetni az oktatás megtörténtéről. Az oktatási naplóban fel kell tüntetni az oktatás tárgyát és a dolgozó aláírásával köteles igazolni azt, hogy az oktatáson részt vett.

A balesetelhárítási oktatással kapcsolatos utasításokat azért részleteztük, mert üzemi baleseti ügyekben igen sokszor kell vizsgálni azt a kérdést, hogy a balesetet szenvedett dolgozó részesült-e megfelelő balesetvédelmi oktatásban. Igen sok esetben éppen az oktatás elmulasztása miatt következik be a baleset. Ilyen esetekben be kell szerezni az oktatási naplókat, amelyekből megállapítható, hogy a balesetet szenvedett dolgozó részesült-e megfelelő oktatásban. Gyakran történik meg, hogy a dolgozó arra hivatkozik, hogy a gép kezelésére nem oktatták ki, máskor az oktatási naplóban levő aláírásának elébetárása után arra hivatkozik, hogy az oktatást nem tartották meg, csupán a naplót íratták vele alá. Ilyen esetekben csak az oktatási napló adatainak betekintése és az oktatási naplóban szereplő és hasonló beosztásban dolgozó személyek kihallgatásával tisztázható az a kérdés, hogy az oktatás valóban megtörtént-e. Ha az lenne megállapítható, hogy a balesetet szenvedett dolgozó nem részesült megfelelő balesetelhárítási oktatásban és ez a körülmény eredményezte a balesetet, az oktatás megtartásáért felelős személyek büntetőjogi felelőssége a bekövetkezett balesetért megállapítható.

A Legfelsőbb Bíróság, a törvényesség érdekében hozott B. 675/1954. sz. határozatában is megállapította, hogy a munkagép szabálytalan kezeléséből eredő balesettel kapcsolatos bün-

tetőjogi felelősség elbírálásánál ügydöntő körülmény, hogy a szabályszerű kezelésre megfelelő kioktatás megtörtént-e. A baleset bekövetkezésének körülményeiből gondosan vizsgálni kell azt, hogy melyik oktatás — az elméleti vagy a gyakorlati oktatás — elmulasztása volt a baleset oka, és azt a személyt kell felelősségre vonni, aki az oktatás megtartásáért felelős volt.

Általános balesetelhárítási előírás — az összes balesetelhárítási óvórendszabályok tartalmazzák —, hogy veszélyes helyeken vagy ilyenek közelében végzendő munka előtt a felelős vezető köteles megbeszélni a dolgozókkal a munka balesetmentes elvégzésével kapcsolatos tennivalókat. Elég gyakran történik üzemi baleset azért, mert ezt az utasítást nem tartják be. Az ilyen és hasonló szabályszegések miatt bekövetkezett üzemi balesetek esetén annak a megállapítása okoz nehézséget, hogy a konkrét esetben végzett vagy végeztetett munka veszélyes helyen, vagy ilyen közelében végzett munkának minősül-e. Ebben a kérdésben a technológiai utasítás, a gyártási előírások, a szabványok, a szakértői vélemények és az élettapasztalat adhat megfelelő eligazítást.

Máskor azért következik be az üzemi baleset, mert egy bizonyos munkafolyamat balesetelhárítási előírásait jól ismerő dolgozókat másfajta munka elvégzésére utasítanak. A dolgozókkal olyan munkát végeztetnek, amelynek balesetelhárítási előírásait nem ismerik. Az egyik üzemi baleseti ügyben az volt megállapítható, hogy a kubikus brigád tagjait alkalmi szállítási feladatok ellátásával bízta meg az építésvezető, aki a munka biztonságos elvégzésére a brigád tagjait nem oktatta ki, nem bocsátotta rendelkezésükre a munka elvégzéséhez szükséges eszközöket és ennek okaként súlyos baleset történt.

*

Az üzemi vagy a vállalati igazgató mellett a főmérnök is jelentős szerepet játszik az üzem vagy vállalat vezetésében. A főmérnök jogállását, a vállalatnál elfoglalt szerepét, felelősségét, kötelességeit és jogait a 123/1951. (VI. 17.) M. T. sz. rendelet szabályozza.

A rendelet értelmében a főmérnök a nagyobb ipari vállalatok, trösztök és egyesülések műszaki vezetője és ebben a minőségében az igazgató első helyettese. Az igazgatóval együtt felelős a termelés helyes megszervezéséért és lebonyolításáért. A főmérnök kötelességei szerteágazóak, ezekből csak azokat említjük meg, amelyek büntetőjogi felelősségének megállapításában szerepet játszhatnak.

Kötelessége gondoskodni arról, hogy a termelés megfelelően megállapított technológiai utasítások alapján történjen. Ennek keretében köteles a felsőbb szervek által kiadott technológiai utasításokat az alája rendelt termelő részlegnek kiadni és biztosítani, hogy az érdekelt dolgozók azt megismerjék. Köteles technológiai utasítást kidolgozni azokra a termelési folyamatokra, amelyekre a felsőbb szervek nem adtak ki technológiai utasítást. Köteles biztosítani a különféle termelési normák és szabványok betartását, a gépek és egyéb termelőberendezések tervszerű karbantartását, kihasználását. A főmérnök köteles biztosítani a munkavédelmi és üzembiztonsági szabályok pontos végrehajtását. E kötelessége keretében feladata a felsőbb szervek által kiadott munkavédelmi és üzembiztonsági utasítások megismertetése a vállalat megfelelő termelési részlegeivel, azok betartásának a biztosítása. Ha valamelyik termelési folyamatra a felettes szervek munkavédelmi és üzembiztonsági utasításokat nem adtak ki, a főmérnök kötelessége ezeket az utasításokat kidolgozni.

Sok üzemi baleset azért következik be, mert az üzemben új gyártási folyamatot vezetnek be, a kiadott technológiai utasítást nem tartják be, vagy anélkül kezdik meg a gyártást, hogy a munkafolyamatokkal kapcsolatos munkavédelmi és üzembiztonsági utasításokat elkészítették vagy a dolgozókkal ismertették volna. Ilyen esetekben a főmérnök büntetőjogi felelőssége előtérbe kerül, mert a főmérnök felelős a termelés biztonságos megszervezéséért és lebonyolításáért.

A művezető kötelességeiről és jogairól az 1023/1951. (VII. 15.) sz. minisztertanácsi határozat rendelkezik. A határozat elismeri, hogy a művezetők és mesterek, mint a szocialista termelés közvetlen irányítói, kiemelkedően fontos szerepet töltenek be. A művezető a rábízott műhely teljes jogú vezetője. Felelős mindazért, ami a műhelyben a termelés területén történik. A művezető közvetlenül az üzemvezetőnek van alárendelve. A művezetőnek csak az üzemvezetőn keresztül, a műhely dolgozóinak pedig csak a művezetőn keresztül lehet utasítást adni.

A művezető kötelességei és jogai igen sokrétűek. Felelős a technológiai utasítások betartásáért, köteles a munkásokat a technológiai utasításoknak megfelelő munkamódszerekre megtanítani. A technológiai utasításokat ő veszi át az üzemvezetőtől, a helytelennek tartott technológiai utasításokra észrevételt tehet. Ezeket ő adja ki a műhely dolgozóinak írásban, aláírásával megerősítve.

Köteles gondoskodni arról, hogy a műhely gépei és a műhely részére kiadott szerszámok használatra alkalmas állapotban legyenek, hogy a munkások a gépeket és a szerszámokat megőrizzék, gondozzák, karbantartsák és kezelésüket elsajátítsák. Ő felelős a gépek megfelelő állapotáért, ezért munka kezdése előtt köteles a munkahelyet, a gépeket és a berendezéseket megvizsgálni, azok előírásszerű voltáról meggyőződni. Fontos kötelessége a művezetőnek, hogy éberen őrködjék a munkavédelmi és balesetelhárítási rendszabályok betartásán. Köteles javaslatot tenni az üzemvezetőnek és az igazgatónak a védőberendezések beszerzésére.

Amint már szó volt róla, fontos szerepe van

az oktatásban is. Kötelessége fejleszteni a dolgozók szakmai tudását. Különös gondot köteles fordítani az iparba újonnan bekerült munkások és a dolgozó nők továbbképzésére, rendszeresen ellenőrizni köteles az ipari tanulók oktatását. Ő köteles elvégezni az újonnan felvett dolgozók gyakorlati oktatását és a legalább évenként megismételt elméleti oktatását.

A műhely dolgozóihoz a művezető áll a legközelebb. Ő az, aki rendszeresen és mindennap a dolgozók között él, aki közvetlenül irányítja és ellenőrzi munkájukat, neki áll módjában észlelni elsősorban a hibás, óvórendszabályellenes munkavégzést, a hibás gépeket és a baleseti veszélyt magában rejtő egyéb körülményeket. Éppen ezért a területükön bekövetkezett üzemi balesetekért elsősorban ők tartoznak büntetőjogi felelősséggel. A gyakorlatban igen sokszor szerepelnek vádlottként az üzemi baleseti ügyekben.

*

A vállalati igazgató, a főmérnök, az üzemvezető és a művezető felelőssége mellett minden dolgozót felelősség terhel az üzembiztonsági munkavédelmi szabályok betartásáért. Az Általános Balesetelhárító és Egészségvédő Óvórendszabály minden dolgozót arra kötelez, hogy a melléjük segítségül beosztottakat a munkájukkal járó veszélyre és a veszélyek ellen való védekezésre figyelmeztessék és kioktassák. Minden dolgozó köteles gondoskodni arról, hogy a melléjük segítségül beosztottak a biztonsági előírásokat betartsák, a biztonságot és egészséget veszélyeztető hibákról minden dolgozó az üzem vezetőségét haladéktalanul értesíteni köteles. Ha a munka végzése közben veszélyes helyzet következik be, a munkát nem szabad folytatni. Ha a dolgozó észleli a veszélyt, a munkát azonnal köteles abbahagyni és köteles felettesének a veszélyt jelenteni. A veszély megszüntetéséről azonnal intézkedni kell és a munkát csak a veszély elhárítása után szabad folytatni. A veszély megszüntetése elsősorban annak a feladata, aki az üzemrész biztonságos munkavégzéséért felelős. Hasonló okból bekövetkezett üzemi balesetek esetén a művezető és az üzemvezető büntetőjogi felelőssége kerül előtérbe.

A fentiekben csak vázlatosan ismertettük a büntetőjogi felelősség alapját képező és foglalkozási szabálynak minősülő balesetvédelmi előírásokat, és csak vázlatosan jelöltük meg azoknak a személyeknek a körét, akik üzemi baleset bekövetkezése esetén elsősorban tartoznak büntetőjogi felelősséggel az üzemi balesetért. Konkrét üzemi baleseti ügyekben alapos nyomozást kell lefolytatni a baleset bekövetkezési körülményeinek a megállapítása érdekében, be kell szerezni a vonatkozó óvórendszabályokat és egyéb utasításokat, és csak ezek rendelkezéseinek ismeretében lehet állástfoglalni abban a kérdésben, hogy az üzemi baleset bekövetkezéséért felelősségre vont személy sértett-e foglalkozási szabályt, és hogy a bekövetkezett eredmény okozati összefüggésben van-e a megállapított foglalkozási szabályszegéssel.

*

Üzemi baleseti ügyekben igen sok problémát vet fel az okozati összefüggés kérdése, mert igen nehéz feladat a konkrét balesetért felelős személyek kiválasztása és elhatárolása azoktól a személyektől, akik szintén felelősnek látszanak a baleset bekövetkezéséért, de akiknek foglalkozási szabályszegése csak látszólagos, vagy csak távoli összefüggésben van a balesettel.

A problémák azért merülnek fel, mert alig van olyan üzemi baleset, amelyért a munkavédelmi rendelkezések, az utasítások és az óvórendszabályok általános rendelkezései alapján ne lenne felelősségre vonható a munkafolyamatban résztvevő, azt irányító vagy ellenőrző több személy.

Az Általános Balesetelhárító és Egészségvédő Óvórendszabály 1. pontja értelmében az óvórendszabály megtartása kötelező minden munkahelyen és munkában, bárki végzi vagy végezteti azt. A 3. pont értelmében az óvórendszabályok megtartásáért, végrehajtásáért a vállalat, az intézmény felelős vezetője, illetve a munkáltató felelős. Az óvórendszabályok rendelkezései a büntetőjogi felelősség terhe mellett azokra a vezetőkre is kiterjednek, akik a hozzájuk beosztott dolgozók tevékenységéért is felelősek. Az óvórendszabály 7. pontja értelmében a vállalati igazgató, a főmérnök, az üzemvezető, illetve a munkáltató köteles a munkamenetben és az üzemigazgatásban az általános, valamint az egyes munkára vonatkozó óvórendszabályok előírásait betartani, továbbá ellenőriztetni (ellenőrizni), hogy a dolgozók megtartják-e az óvórendszabályok, szabványok és egyéb üzembiztonsági és egészségvédelmi rendelkezések előírásait.

Az igazgatót, a főmérnököt, műszaki vezetőt biztonsági megbizott kijelölése, vagy munkavédelmi iroda felállítása nem mentesíti a személyi felelősség alól.

A különböző óvórendszabályok sok más hasonló általános rendelkezést is tartalmaznak, melyek alapján üzemi baleset bekövetkezése esetén a büntetőjogi felelősség kiterjeszthető a munkafolyamatot végző dolgozót közvetlenül irányító, vagy felette közvetlen felügyeletet gyakorló személytől egészen a vállalat igazgatójáig, sőt bizonyos esetekben azon túl is.

Miután a biztonságos munkavégzésért elvileg minden dolgozó és a munkáltató is felelős, igen nagy körültekintést igényel annak a kérdésnek az eldöntése, hogy a bekövetkezett balesetért kit kell elsősorban felelősségre vonni és hol van az a határ, ameddig a büntetőjogi felelősség kiterjeszthető.

A fennálló rendelkezések értelmében az igazgató, a főmérnök, a főépítésvezető minde-

nért felelős, ami a vállalatnál vagy a gyárban történik, még sem lehet őket büntetőjogilag felelősségre vonni azért, mert egy nagy gyár vagy vállalat egyik munkaterületén, vagy műhelyében olyan hiba miatt következik be a baleset, amelyet az általános élettapasztalat szerint, saját feladatainak elvégzése közben nem észlelhetnek. Ilyenkor meg kell keresni azt a személyt, aki közvetlen felügyeletet gyakorolt a munkaterület, a részleg vagy a műhely felett, aki a balesetet eredményező munkafolyamatot ellenőrizte, és ezt a személyt kell a baleset bekövetkezéséért felelősségre vonni, amennyiben a felelősségrevonás egyéb feltételei terhére megállapíthatók.

A vállalati igazgató, főmérnök, üzemvezető büntetőjogi felelőssége csak akkor állapítható meg, ha cselekményük vagy mulasztásuk és az eredmény között megvan az okozati kapcsolat. A büntetőjogi felelősség megállapításához nem elegendő az, hogy általában felelősséggel tartoznak a gyár vagy a vállalat balesetmentes termeléséért.

A büntetőügyek jelentős részében az okozati kapcsolat megállapítása, az elkövető tevékenysége vagy mulasztása és a beállott eredmény között nem okoz különösebb nehézséget. Az üzemi baleseti ügyekben azonban igen sokszor a fentemlített okok miatt a cselekmény vagy a mulasztás és a bekövetkezett eredmény közötti kapcsolat nem tekinthető könnyen át. Ez a nehézség rendszerint azokban az ügyekben jelentkezik, amelyekben az elkövető cselekményén vagy mulasztásán kívül más okok is közrejátszanak az eredmény bekövetkezésében, vagy amikor az eredményért többen látszanak felelősnek. Az okozati összefüggés helytelen értékelésére vezethet a sértett felelősségének, más személyek magatartásának vagy véletlen eseményeknek helytelen értékelése.

Ahhoz, hogy az okozati összefüggés kérdésében helyes és határozott álláspontot tudjunk elfoglalni, ismernünk kell az okozatosság kérdésének büntetőjogi problematikáját.

A szocialista jogelmélet szerint az oksági kapcsolat fennforgását abban az esetben lehet megállapítani a személy cselekedete vagy mulasztása és a beállott eredmény között, ha a személy cselekedete vagy mulasztása lényeges szerepet játszott a bűnös eredmény bekövetkezésében. (N. D. Durmanov: A szovjet büntetőjog alapelvei.)

A magyar büntetőjog és bírói gyakorlat álláspontja szerint a materiális bűncselekményeknél az eredményért csak akkor lehet valakit felelősségre vonni, ha a bekövetkezett eredmény a felelősségre vont személy magatartásának — cselekményének vagy mulasztásának — volt a következménye.

Vizsgálnunk kell tehát azt, hogy valamely emberi magatartás és a bekövetkezett társadalomra veszélyes eredmény között van-e objektív kapcsolat. Ha az eredmény és a foglalkozási szabályszegés között az objektív kapcsolat nem állapítható meg, az eredményt nem tekinthetjük a foglalkozási szabályszegés következményének és ezért a büntetőjogi felelősség nem állapítható meg. Az okozati összefüggés abban az esetben is megállapítható, ha a foglalkozási szabályszegés csupán egyik oka volt az eredmény bekövetkezésének, de emellett egyéb okok is közrejátszottak az eredmény bekövetkezésében.

A Btk. 18. §-a értelmében azonban, az eredményhez — mint a bűntett minősítő körülményéhez a törvény által fűzött súlyosabb következmények akkor alkalmazhatók, ha az elkövetőt az eredmény tekintetében szándékosság vagy gondatlanság terheli.

Ebből következik, hogy ha a vádlott magatartása — a foglalkozási szabályszegése — és a bekövetkezett eredmény között az okozati összefüggés megállapítható — miután a büntetőjogi felelősség elengedhetetlen feltétele a bűnösség —, vizsgálni kell azt is, hogy az eredmény tekintetében az elkövetőt terheli-e bűnösség, vagy az eredmény praeter intentionem következett be.

Az építésvezető elmulasztotta előírásszerűen elzárni az épülő ház emeleti liftaknáját. Ezért, az esti szürkületben, az egyik munkás belépett az aknába, leesett és megsérült. Kétségtelen, hogy az építésvezető mulasztása és a bekövetkezett eredmény között az okozati összefüggés megvan, és az eredmény előrelátható volt, mert az adott feltételek mellett megvolt a reális lehetősége annak, hogy az el nem zárt és ki nem világított aknába valaki beleessen. Ha azonban ez a munkás a kórházba szállítás közben, a mentőgépkocsi balesete folytán meghal, szintén megvan a foglalkozási szabályszegés és a bekövetkezett eredmény között az okozati kapcsolat, de ez az okozati kapcsolat igen távoli, nem játszott lényeges szerepet az eredmény bekövetkezésében, és az adott feltételek között nem volt meg a reális lehetősége a halál ily módon való bekövetkezésének. Az eredmény tehát az építésvezető szempontjából véletlen jellegűnek tekinthető. Ebben az esetben az építésvezető nem a bekövetkezett halálos eredményért, hanem csak az aknába való beesés folytán elszenvedett sérülésekért — mint eredményért — tartozik büntetőjogilag felelősséggel. A halálos eredmény bekövetkezése mint véletlen okozat, nem róható az építésvezető terhére, mert abban nem volt bűnös.

*

Állandóan visszatérő kérdés az üzemi baleseti ügyekben az, hogy mennyiben mentesíti a terheltet a büntetőjogi felelősség alól mások gondatlansága, vagy a sértett olyan mérvű gondatlansága, mely nélkül a baleset be sem következett volna.

Az állandó bírói gyakorlat szerint az a körülmény, hogy a baleset bekövetkezésében a terhelt munkáltatóját vagy másokat is terheli a felelősség, a gondatlanul eljáró terheltet a bün-

tetőjogi felelősség alól nem mentesíti. Mások mulasztása, ha az a baleset bekövetkezésében a vádlott magatartásával együtt szerepet játszott, csupán enyhítő körülményként értékelhető a büntetés kiszabásánál.

Igen sok üzemi baleseti ügyben állapítható meg, hogy a sértett gondatlansága is szerepet játszott a baleset bekövetkezésében, sőt az olyan ügy sem ritka, amelyben az állapítható meg, hogy a sértett gondatlansága nélkül a baleset be sem következhetett volna. Különösen ebben az esetben merül fel az a kérdés, hogy a terhelt büntetőjogi felelőssége megállapítható-e, hogy a terhelt milyen mértékben felelős a baleset bekövetkezéséért. A bírói gyakorlat határozott abban a kérdésben, hogy a sértett gondatlansága ebben az esetben sem mentesíti a terheltet a büntetőjogi felelősség alól. Ha a terhelt magatartása és a bekövetkezett eredmény között az okozati összefüggés megvan, a terhelt büntetőjogi felelősségét nem zárja ki az a körülmény, hogy a sértett gondatlansága is közrejátszott a baleset bekövetkezésében, sőt az sem, hogy a sértett gondatlansága nélkül az eredmény be sem következett volna. A sértett magatartása csak enyhítő körülményként értékelhető a büntetés kiszabásánál.

*

Már részletesen tárgyaltuk a büntetőjogi felelősség körében, hogy a materiális bűncselekményeknél a büntetőjogi felelősségrevonás alapja a bűnösen előidézett eredmény. A szocialista büntetőjog nem ismeri a tárgyi felelősség alapján való büntetőjogi felelősségrevonást, miután bűnösségről (vétkességről) ebben az esetben nem lehet szó. A veszélyes üzemek működéséből eredő károkért, amennyiben a kár vétkesség nélkül következik be, csupán kártérítési kötelezettséggel tartozik az, aki a fokozott veszéllyel járó tevékenységet folytatja. A Ptk. XXX. fejezetében szabályozza a veszélyes üzem működéséből eredő károkért való kártérítési felelősség kérdését.

Ezt a kérdést csak azért említettük meg, mert elvétve még mindig található olyan nézet, amely a terhelt büntetőjogi felelősségét kizárólag tárgyi felelősség alapján véli megállapíthatónak.

*

Másik kérdés, amely az üzemi baleseti ügyekben gyakran felmerül, az, hogy a termelési folyamatban, a termelés érdekében vállalt kockázat, mennyiben érinti az elkövető büntetőjogi felelősségét?

A szocialista államokban alapvetően más gazdasági törvények érvényesülnek, mint a tőkés társadalomban. A szocialista államban új munkásosztály nőtt fel, a munkásoknak a munkához való viszonya megváltozott. Sokan kötelességükön túlmenőleg igyekeznek emelni a munka termelékenységét, túlteljesítik a termelési terveket, ésszerűsítik a termelési berendezések használatát, arra törekszenek, hogy az önköltség és a selejt csökkenjen. Ebben a törekvésben sokan félreteszik az elavult technológiát és új módszerekkel igyekeznek emelni a termelékenységet. Eközben előfordul, hogy üzemi baleset vagy olyan helyzet következik be, amikor egyes dolgozók élete, testi épsége vagy egészsége közvetlen veszélybe kerül. A legtöbb esetben az ilyen cselekményeket elkövető dolgozók személye — a cselekmény elkövetésétől eltekintve — nem veszélyes a társadalomra, mert sokszorosan kitüntetett, éppen eredményes munkájuk jutalmaként vezetői állásba került dolgozók követnek el ilyen cselekményeket. A foglalkozási szabályszegés motívuma nem kifogásolható, mert az elkövető célja a termelékenység emelése, a munka gyorsabb és jobb minőségben való elvégzése volt.

Kérdés, hogy ilyen esetekben a cselekményt a társadalomra veszélyes cselekménynek kell-e minősíteni, hogy a foglalkozási szabályt ilyen indokból megszegő személy büntetőjogi felelőssége megállapítható-e?

Álláspontunk szerint, mely egyezik a kialakult bírói gyakorlattal, minden olyan cselekmény, amely a foglalkozás szabályainak megszegése vagy elmulasztása által, emberek életét, testi épségét vagy egészségét közvetlen veszélynek teszi ki, jogellenes és egyben társadalomra veszélyes cselekmény is, mert vannak olyan társadalmi értékek, olyan jogi tárgyak — ilyen az ember élete, testi épsége és egészsége —, melylyel kapcsolatosan semmiféle kockázatot nem szabad megtűrni. Semmiféle érdek nem indokolhatja az ember életével, testi épségével vagy egészségével kapcsolatos kockázatvállalást, miután társadalmi rendünkben a legfőbb érték az ember.

Egymagában az, hogy az elkövető személyének társadalmi veszélyessége jelentéktelen, vagy a bűntett elbírálásakor az elkövető személye már nem jelentkezik a társadalomra veszélyesnek, vagy az, hogy a bűncselekmény elkövetési motívuma nem kifogásolható, mert a foglalkozási szabályszegés a termelés érdekében történt, nem mentesíti az elkövetőt a büntetőjogi felelősség alól. Az elkövető személyében rejlő körülményeket, a bűncselekmény elkövetési motívumának kedvező voltát, a büntetés kiszabásánál kell az elkövető javára enyhítő körülményként értékelni.

*

Az üzemi balesetek megelőzése ma társadalmunk egyik legfontosabb feladata, melynek megoldásához széleskörű társadalmi összefogásra van szükség. E feladata megoldását akkor segítjük elő a legeredményesebben, ha az üzemi baleseti ügyekben egységes, következetes, a törvényességnek és a jogpolitikai irányelveknek megfelelő joggyakorlatot és bírói gyakorlatot igyekszünk kialakítani.

Gábor László

SZEMLE

Az európai szocialista államok jogalkotása

LENGYEL NÉPKÖZTÁRSASÁG

Az *államjog* köréből foglalkozni kell a népi tanácsokról szóló törvényt módosító 1963. jún. 28-i törvénnyel (DzU. 1963. július 5-i 28. szám). A törvény módosított szövege értelmében a népi tanácsok a Népfront-bizottságok kezdeményezésére és együttműködésére támaszkodnak a lakosságnak a tanácsok előtt álló feladatok megvalósításába való bevonása területén. A községi tanácsok többéves gazdasági terveket készítenek községfejlesztési programok formájában. A tanácsoknak alá nem rendelt vállalatok és üzemek vezetői és munkásönkormányzati szervei együttműködnek a tanácsokkal annak érdekében, hogy kihasználják a termelési és szolgáltatási lehetőségeket a helyi szükségletek kielégítésére, összhangba hozzák a lakásépítési terveket, közös kommunális és szociális-kulturális beruházásokat valósítsanak meg. A népi tanácsok koordinálják a területükön a szövetkezetek tevékenységét és az állami vállalatok tevékenységét és a külön rendelkezések által megállapított területen ellenőrzik ezek munkáját és segítséget nyújtanak számukra a feladataik megvalósításában. A törvény részletesen meghatározza a fentebb említett koordinálási tevékenységet. Külön rendelkezik a törvény a vajdasági tanácsok koordinálási tevékenységéről, amely a népgazdasági terv és a terület gazdasági terve alapján kiterjed a vajdaság egész gazdaságára. Újonnan rendezi a törvény a tanácsok állandó bizottságainak a feladatait. Kimondja, hogy a tanácsi osztályok vezetői a bizottságok felkérésére kötelesek részt venni a bizottságok ülésein. Kimondja a törvény, hogy a tanácstagot foglalkoztató vállalat nem szüntetheti meg a tanácstag munkaviszonyát anélkül, hogy ehhez a tanács elnökségének a hozzájárulását ki ne kérné. A tanácsokról szóló törvény egységes szövegét, (amely már a módosításokat is magában foglalja) a Minisztertanács elnöke hirdetménnyel tette közzé (DzU. 1963. július 6-i 29. sz. 172. tétel).

Az államjog körébe tartozik továbbá a tudományos- és technikai bizottság megalakításáról szóló törvény (DzU. 1963. július 5-i 28. sz. 165. tétel). A tudományos és technikai bizottság a tevékenységi területén legfelsőbb államigazgatási szerv. A bizottság tevékenységi körébe tartoznak a tudomány és technika fejlesztésének a kérdései. Itt kell megemlíteni továbbá a Lengyel Tudományos Akadémia alapszabályának módosításáról szóló törvényt (DzU. 1963. július 5-i 28. sz. 166. tétel).

Az *államigazgatás* körében meg kell említeni a Minisztertanács rendeletét az árvízvédelemben való közvetlen részvétel tárgyában (DzU. 1963. február 15-i 5. sz. 32. tétel). A rendelet kimondja, hogy az illetékes tanács elnöksége az árvízveszélyben levő területek lakosságát, valamint állami, szövetkezeti, társadalmi szervezeteit bevonhatja a közvetlen árvízvédelmi munkálatokba, ha az árvízveszély jelentős méreteket ölt. A rendelet részletesen szabályozza az ilyen intézkedések alkalmazásánál előírt eljárást, valamint meghatározza azt is, hogy személy szerint kit lehet ilyen munkálatokra kötelezni. Idetartozik a Minisztertanács rendelete a technikai felügyeletet gyakorló szervekről (DzU. 1963. márc. 25-i 10. sz. 56. tétel). A rendelet részletesen szabályozza a technikai felügyeleti hivatal és e hivatal helyi szervei szervezetét és munkakörét, valamint foglalkozik a technikai felügyelet speciális szerveivel. Itt kell megemlíteni továbbá a Minisztertanács rendeletét a hajó-lajstrom tárgyában (DzU. 1963. márc. 25-i 10. sz. 57. tétel). E rendelet részletesen szabályozza a hajó-lajstromok vezetésének módját, a bejegyzéseket, a bejegyzések eszközlésének módját, a bejegyzés iránti beadványok kellékeit, a bejegyzési ügyekben követett eljárást, valamint a lajstromozási okiratokat. A pénzügyminiszter 1963. március 2-án hirdetményt tett közzé az adóügyi eljárásról szóló dekrétum egységes szövegének közzététele tárgyában (DzU. 1963. márc. 26-i 11. sz. 60. tétel). A Szejm 1963. márc. 28-án törvényt hozott az általános katonai kötelezettségről szóló törvény módosításáról (DzU. 1963. márc. 30-i 14. sz. 74. tétel). Igen jelentős törvény az 1963. márc. 29-i törvény a külföldiekről (DzU. 1963. ápr. 4-i 15. sz. 77. tétel). A törvény többek között kimondja, hogy minden olyan személyt, akinek nincsen lengyel állampolgársága, külföldinek kell tekinteni. Az olyan külföldi, aki két vagy több állam polgára, csak az államok egyike polgárának tekinthető. Foglalkozik a törvény a külföldiek jelentkezési kötelezettségével, s részletesen szabályozza a külföldiek lengyelországi tartózkodásának minden vonatkozását. A Minisztertanács 1963. ápr. 20-án rendeletet adott ki az újonnan épített vagy átépített ipari üzemek általános higiéniai és egészségügyi viszonyairól szóló rendelet módosítása tárgyában (DzU. 1963. ápr. 27-i 18. sz. 97. tétel). A Szejm 1963. máj. 21-én törvényt hozott a katonai fegyelemről, valamint a katonák fegyelmi vétségeivel kapcsolatos felelősségről. (DzU. 1963. máj. 28-i 22. sz. 114. tétel). Ugyancsak 1963. máj. 21-én hozott törvényt a Szejm a tengeri halászat tárgyában (DzU. 1963. máj. 21-i 22. sz. 115. tétel) és a mérgező anyagokról (DzU. 1963. máj. 28-i 22. sz. 116. tétel). 1963. június 29-én törvény jelent meg a pénzügyi büntetőtörvény módosításáról (DzU. 1963. júl. 5-i 28. sz. 167. tétel).

A *polgári jog* körébe tartozik a Minisztertanács 1963. jan. 3-i rendelete a bányamunkálatokkal okozott károk miatt fizetett kártérítés tárgyában (DzU. 1963. jan. 21-i 1. sz. 1. tétel). Ugyanitt említendő az ingatlanokra a geológiai kutatásokkal kapcsolatban történő belépésről és azoknak ideiglenes elfoglalásáról szóló minisztertanácsi rendelet (DzU. 1963. jan. 21-i 1. sz. 3. tétel). A Szejm 1963. márc. 28-án törvényt hozott az árujegyekről (DzU. 1963. márc. 30-i 14. sz. 73. tétel). A törvény részletesen szabályozza az árujegyek védelme körében fennálló viszonyokat és azok forgalmi használatát. Foglalkozik az árujegyek bejegyzésével és meghatározza az árujegy bejegyzéséből folyó jogokat. Részletesen szabályozza a bejegyzéssel kapcsolatos eljárást, a lajstromok

vezetését, valamint meghatározza a törvény megsértésével kapcsolatos büntető rendelkezéseket. Itt említendő meg az 1963. jún. 29-i törvény a mezőgazdasági termeléssel foglalkozó gazdaságok felosztásának korlátozása tárgyában (DzU. 1963. júl. 5-i 28. sz. 168. tétel). A törvény részletesen szabályozza az említett gazdaságok öröklését és megfelelő rendelkezéseket tartalmaz azok felaprózódásának meggátlására. Itt említendő meg az ingatlanközösségek gazdálkodásáról szóló 1963. júl. 29-i törvény (DzU. 1963. júl. 29-i 28. sz. 169. tétel), valamint a mezőgazdasági szükségletekre megvalósított vízi-talajjavítás előségítéséről szóló törvényt módosító 1963. jún. 29-i törvény (DzU. 1963. jún. 29-i 28. sz. 170 tétel).

A *polgári eljárás* körébe tartozik a szabadalmi hivatal előtt lefolytatott peres eljárásról, valamint a szabadalmi hivatal mellett fellebbezési bizottság létrehozásáról és megszervezéséről és e bizottság előtti eljárásról szóló minisztertanácsi rendelet (DzU. 1963. ápr. 13-i 16. sz. 84. tétel), itt említendő meg továbbá a szabadalmi hivatal melletti döntőbizottság megalakításáról és megszervezéséről, valamint e bizottság előtti eljárásról szóló minisztertanácsi rendelet (DzU. 1963. ápr. 13-i 16. sz. tétel).

A *munkajog* körébe tartozik a tudományos kutatóintézetekben dolgozó tudományos munkatársaknak rendkívüli és rendes egyetemi tanári címmel való felruházása tárgyában kiadott minisztertanácsi rendelet (DzU. 1963. jan. 15-i 5. sz. 31. tétel).

A *nemzetközi jog* köréből megemlítendő a Lengyel és a Bolgár Népköztársaságok között kötött jogsegély-egyezmény (DzU. 1963. ápr. 20-i 17. sz. 88. tétel), valamint a Lengyel Népköztársaság és a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság között kötött jogsegély-egyezmény (DzU. 1963. jún. 28-i 27. sz. 162. tétel).

M. F.

JOGIRODALOM

I. Sz. Noj: Büntetéselméleti kérdések a szovjet büntetőjogban[1]

A büntetőjog két alapvető intézménye, amely körül elhelyezkedik az egész büntetőjogi normarendszer: a bűncselekmény és a büntetés. A szovjet büntetőjogtudomány a 30-as és 40-es években a fő figyelmet a bűncselekményfogalom tisztázásának szentelte. A kutatómunkának ilyen iránya nem önkényes témaválasztás eredménye volt. Minden büntetőjogi rendszerben a bűncselekmény fogalma központi jelentőségű; a bűnözés, a bűncselekmény természetéről vallott felfogás meghatározza a bűnözés elleni küzdelem irányát. A bűnözés elleni küzdelem intézményeinek szabályozását. A szovjet büntetőjogászok ebben az időszakban ezt a feladatot alapvetően elvégezték, — utalunk itt Trajnyin és Durmanov professzorok monográfiáira a bűncselekmény fogalmáról[2], illetve a tényállástan kérdéseiről[3], — s ma figyelmük egyre inkább átterelődik a büntetés, büntetéskiszabás, büntetésvégrehajtás s általában a bűnözés elleni küzdelem eszközeinek a vizsgálatára. A tudományos kutatás irányának ez a fejlődése teljesen érthető. A szocialista büntetőjogtudomány feladata nemcsak a jogintézmények jogdogmatikai vizsgálata, hanem a büntetőpolitika elméleti alapjainak tisztázása, a bűnözés elleni küzdelem lehetséges útjainak felvázolása. Így jut el a büntetőjogtudomány ahhoz, hogy a bűncselekmény vizsgálatáról áttérjen a büntetés és a bűnözés elleni küzdelem eszközeinek vizsgálatára, melynek során a jogdogmatikai vizsgálódást kiegészíti e jogintézmények hatásosságának vizsgálatával és büntetőpolitikai szempontú kritikájával. Ez magyarázza meg azt, hogy ma a szovjet büntetőjogi irodalomban több a büntetés és a büntetésvégrehajtás kérdéseit tárgyaló mű jelenik meg, illetve, hogy e témák számos kandidátusi és doktori értekezés tárgyát képezik.

I. Sz. Noj könyve e nagy kiterjedésű és gazdag problematikából a büntetés elméleti kérdéseinek köréből merítette tárgyát. Tárgyválasztása részben eredménye a szovjet büntetőjogtudomány eddigi fejlődésének, feldolgozott művével pedig a további empirikus jellegű kutatómunkához kíván alapot szolgáltatni. Nem vitás ugyanis, hogy a büntetés, illetve a büntetésvégrehajtás hatékonyságának vizsgálata csak akkor lehetséges, ha a kiinduló pontot, nevezetesen a büntetés fogalmát, természetét, céljait és feladatait az elmélet már megfelelő pontossággal felvázolta.

I. Sz. Noj könyve három fejezetre tagolódik. Az első fejezet tárgya a büntetés kialakulása a szovjet büntetőjogban, a második fejezet a büntetés céljainak problematikáját vizsgálja a szovjet tételes jog alapján és végül a harmadik fejezet a büntetés fogalmának meghatározásával kapcsolatos problémákat öleli fel.

A szerző bevezetésként hangsúlyozza, hogy a Szovjetunióban a bűnözés fő oka — a kizsákmányolás — megszűnt, ezért a bűnözés a Szovjetunióban állandóan csökken. A társadalomra veszélyes cselekmények, mint bűncselekmények elkövetői a szovjet társadalmi viszonyok között az olyan egyes személyek, akiknek tudata még a múlt csökevényeit őrzi, vagy pedig az imperializmus ügynökei. A dolgozók anyagi jólétének, kulturális színvonalának és öntudatának növekedése megteremti a szükséges feltételeket a bűnözés felszámolásához. Ebben a folyamatban a szovjet állam alkalmazza a kényszert is, de a szovjet társadalom életének szabályozásában a fő módszer a meggyőzés, a nevelés. Az SZKP programja fontos szerepet tulajdonít a büntetésnek a bűnözés elleni harcban és hangsúlyozza, hogy a veszélyes bűntettek elkövetőit szigorúan meg kell büntetni.

Az első fejezetben a szerző a

[1] *I. Sz. Noj:* Voproszü tyeorii nakazanyija v szovjetszkom ugolovnom prave. Izdatyelsztvo Szaratovszkogo Unyiversziteta, 1962. 156 old.

[2] *A. N. Trajnyin:* A bűncselekmény törvényi tényállása a szovjet büntetőjogban, Moszkva 1951.

[3] *N. D. Durmanov:* A bűncselekmény fogalma, Moszkva–Leningrád 1948.

büntetés fogalmának kialakulását vizsgálja a szovjet büntetőjog történetében. Ismerteti az OSZSZSZK 1919. évi büntetőjogi Vezérelveinek rendelkezéseit a büntetésről, amelyek elvetették mind a bűnösség, mind a büntetés fogalmát, s ezzel megvetették az alapját a büntetés kifejezés teljes mellőzésének. E rendelkezések elvi kiinduló pontja az a megfontolás volt, hogy a büntetés a szovjet jogban nem a bűn megtorlása, hanem a proletárhatalom társadalmi viszonyai védelmének célszerű és szükséges eszköze. A 20-as években a szovjet tudományban és törvényhozásban a „társadalmi védekezés intézkedései" kifejezés felváltotta a „büntetés" kifejezést. Az 1924. évi össz-szövetségi büntetőjogi Alapelvek már teljesen mellőzték a büntetés kifejezés használatát, aminek következtében az ezt követő büntetőjogi kodifikáció során a szövetséges köztársaságok büntető törvénykönyveiben „büntetés" helyett mindenütt a „társadalmi védekezés intézkedései" szerepeltek. Ennek a tendenciának az alapját a szerző M. D. Sargorodszkij-jal[4] ellentétben nem a burzsoá szociológiai iskola hatásában, illetve a nyelv osztálytermészetéről vallott felfogás hatásában látja, hanem abban, hogy a forradalom utáni időszak szovjet jogtudománya és törvényhozása gyökeresen szakítani akart a burzsoá jogdogmatikával, s azzal ellentétben a régi terminológia elvetésével is hangsúlyozta, hogy a büntetőjogi represszió nem lehet megtorlás, hanem csak az állam védelme érdekében az elkövetők megjavítására irányuló intézkedés. A büntetés kifejezésről való lemondásnak pozitív oldalát a szerző abban látja, hogy ennek következtében a büntetés jellegéről vallott nézetek a szovjet jogéletben a megfelelő irányban gyökeresen átalakultak. Negatív oldala viszont abban állott, hogy mivel a társadalomvédelmi intézkedést nem a bűnösségre alapozták, s azt teljesen védekező jellegűnek nyilvánították, érthetetlen volt a nép számára és nem volt igaz a büntetőjogi represszió lényege szempontjából.

A büntetés kifejezést a 30-as évek törvényhozása újította fel. Az 1938-as bírósági szervezeti törvény már a „büntetés" kifejezést használja és hangsúlyozza annak megtorló jellegét. Ilyen tételes jogi rendelkezés alapján szükségessé vált mélyrehatóan elemezni a büntetés feladatait és céljait, jelentőségét a szovjet állam büntetőpolitikájában, felváltását egyéb jogi kényszerintézkedésekkel és tisztán nevelő jellegű intézkedésekkel, s mindezek egymáshoz való viszonyát a bűnözés elleni harcban. Annak idején az ismert okok hatására mindez nem történhetett meg. A személyi kultusz idején egyoldalúan az elrettentést hangsúlyozták és árnyékban maradt a represszió nevelő feladata. Elméleti érdeklődés nem volt a büntetés kérdései iránt, s a büntetés-végrehajtási jog, mint tudomány megszűnt.

Az SZKP XX. kongresszusa a személyi kultusz gyakorlatát felszámolva, helyreállította az országban a szigorú törvényességet. Az SZKP XXI. kongresszusa megvetette a szovjet büntetőpolitika új irányának alapjait, amelynek lényege a társadalom széleskörű bevonása a bűnözés elleni küzdelembe.

E mellett a szovjet törvényhozás hangsúlyozza, hogy a büntetés továbbra is a legfontosabb eszköz a súlyos bűncselekményt elkövetők és a visszaesők elrettentésére és megjavítására. A Szovjetunió 1958-ban elfogadott büntetőjogi Alapelvei a büntetőjogi büntetés tartalmi és terminológiai alapján állva a büntetés célját 1. az elkövető megjavításában, átnevelésében, 2. a különös megelőzésben és 3. az általános megelőzésben látják. A továbbiakban a szerző a büntetési célok helyét, rangsorát, tartalmi elemeit és egymáshoz való viszonyukat vizsgálja.

A megtorlás fogalmát és helyét elemezve a büntetés fogalmában, a szerző abból indul ki, hogy a megtorlás — szenvedésokozás céljából alkalmazott kényszer. A büntetés sajátossága a kényszerjelleg, azonban a büntetésben megnyilvánuló kényszer nemcsak a megtorlás elemeit tartalmazza. A büntetésben rejlő kényszerfajták többsége mentes a megtorlás jellegétől és egyetlen céljuk a megjavítás, átnevelés. A büntetés lényegi sajátossága mindig a megtorlás, amiből nem következik, hogy a megtorlás a büntetés célja lenne. A megtorlás nem öncél, csak a cél elérésének eszköze. A szovjet büntetőpolitika a bűnözés felszámolása érdekében rugalmasan alkalmazza a megtorlást: egyrészt csökken a büntető represszió alkalmazása és csökken a büntetésen belül is a megtorló elem, másrészt viszont a különösen veszélyes bűnözőkkel szemben fokozódik a megtorlás. Az 1958. évi Alapelvek 20. cikke nem tekinti a megtorlást a büntetés céljának, viszont nem zárkózik el annak felismerése elől, hogy a büntetés nem zárja ki a fizikai szenvedések okozását, sőt azzal legtöbbször természetszerűleg együttjár. A szerző álláspontja szerint a büntetés célja a szovjet jogban kettős: egyrészt az elkövető megjavítása, másrészt a bűncselekmények elkövetésének megelőzése.

A megjavítás, mint a büntetés céljának vizsgálatával kapcsolatban a szerző szükségtelennek tartja a megjavítás és az átnevelés tartalmi megkülönböztetését. Álláspontja szerint a megjavítás, illetve az átnevelés akkor valósul meg, ha az elkövetőben a közösségi embert jellemző új erkölcsi tulajdonságok, nézetek, szokások és magatartás alakult ki. A büntetés fő célját akkor éri el, ha sikerült erkölcsileg megjavítani a bűnöst, s az többé nem a törvénytől való félelemből, hanem meggyőződésből tartózkodik újabb bűncselekmény elkövetésétől. Éppen ezért a szerző különbséget tesz az *erkölcsi megjavulás* és a *jogi megjavulás* fogalma között. A törvény rendelkezései megjavulás alatt az erkölcsi értelemben vett megjavulást értik; a büntetés célja csak ez lehet. A jogi értelemben vett megjavulás, hogy ugyanis az elkövető bizonyos határidő alatt nem követ el újabb bűncselekményt, illetve hogy csak a büntetéstől való félelem tartja vissza a bűncselekmény elkövetésétől — önmagában kevés, nem nyújt megfelelő védelmet a társadalomnak. A jogilag megjavult személy ugyan teljes egyenjogúságot nyer a társadalom többi tagjai előtt, — ezért ez az a minimum, amelyet az elítélt nevelésében el kell érni —, azonban a mo-

[4] Vö. *M. D. Sargorodszkij:* A büntetőjogi büntetés, Budapest, 1960. II. köt. 8—10. old.

rális megjavulás a megjavítás folyamatának fő célja.

A szerző álláspontja szerint a speciális prevenció, mint a büntetés egyik célja közvetlenül összefügg a fő céllal: mind a megjavítás, mind a speciális prevenció megvalósulásának feltétele az, hogy az elítélt tartózkodjék újabb bűncselekmény elkövetésétől. De amíg a megjavulás csak az erkölcsi megjavulás útján érhető el, a speciális prevenció megvalósulhat a jogi értelemben vett megjavulással is.

A szerző vitába száll azokkal (B. Sz. Nyikiforov, V. Sz. Trahtyerov, N. A. Sztrucskov stb.), akik szerint a megjavítás és az átnevelés nem önálló célja a büntetésnek, csupán eszköz a speciális prevenció elérésére. Hivatkozik az 1958. évi Alapelvek rendelkezésére, amely az első helyen említi a büntetés céljaként az elítélt megjavítását. E törvényi rendelkezés jelentőségét elsősorban a büntetés-végrehajtási intézmények tevékenysége szempontjából emeli ki. Hangsúlyozza, hogy ha a nevelés csak eszköz lenne és nem cél, a büntetésvégrehajtás során könnyen lábra kaphatna egy olyan felfogás, hogy ezt az eszközt helyettesíteni lehet a cél elérésére alkalmas, gyorsabb és egyszerűbb eszközökkel.

A megtorlás és a nevelés viszonyát vizsgálva, a szerző a szovjet jogászok többségével egyetértőleg elismeri a megtorlás nevelő jelentőségét. Utal azonban arra, hogy ennek a nevelő hatásnak a mibenléte még kidolgozatlan kérdés. Hangsúlyozza, hogy a morális megjavításhoz, azaz a neveléshez a megtorlás önmagában kevés, s legfeljebb csak a jogi megjavítás elérésének lehetőségét biztosíthatja. A szovjet büntetőjogban a büntetés nem merül ki a megtorlásban, elrettentő jellege másodrendű. A javító-nevelő munka az orosz Btkban az összes büntetési nemek számának 41,8%-át teszi ki, s a javító munkatelepek a szabadságvesztésbüntetés végrehajtásának fő formáját képezik. E két adatból is kitűnik, hogy a szovjet büntetőjog a büntetés lényegét és annak fő célját az elítéltek megjavításában, átnevelésében látja. A büntetés hatásossága kétség kívül megkívánja a szigort, a megtorlási elemek érvényesítését. Teljesen lehetséges, hogy a bűnözés elleni harc egyes szakaszaiban büntetőpolitikai-taktikai meggondolásokból élesen fokozni kell egyes bűncselekmény-fajták tekintetében elrettentés céljából a represszió, de ez nem jelentheti azt, hogy minden elkövetővel szemben maximális szigorral kell eljárni. A büntetés elrettentő erejének korlátot kell szabjon az, hogy a speciális prevenció nem érvényesülhet az erkölcsi megjavítás rovására.

Az általános megelőzést, mint a büntetés egyik célját vizsgálva, a szerző ennek lényegét abban látja, hogy a társadalom erkölcsileg ingatag tagjait a törvény büntetés kilátásba helyezésével tartja vissza a bűncselekmények elkövetésétől. A büntetés általános megelőző hatása megnyilvánul a büntető törvény létezésében, az egyes büntetőjogi intézmények szabályozásában, a konkrét büntetés kiszabásában és a büntetés végrehajtásában. Az általános megelőzés követelményét fejezi ki az az ismert lenini tétel, hogy a büntetésnek elkerülhetetlennek kell lennie. A büntetés elkerülhetetlenségének kérdése, mint az általános megelőzés kérdése is, kapcsolatban van a büntetés megtorló jellegével. Ahhoz ugyanis, hogy a büntetés visszatartson, elég szigorúnak kell lennie. A büntetés megtorló jellegének súlya, annak ésszerű határai egyformán fontosak mind a különös, mind pedig az általános megelőzés során. Az államnak kerülnie kell a kegyetlen megtorló intézkedéseket és azok alkalmazásának durvaságát. Igen fontos a megtorlás olyan minimális mértékének meghatározása, amely még biztosítani képes az általános megelőzést. A Szovjetunió büntetőpolitikájának alapelve a represszióval való takarékoskodás. Az 1960. évi OSZSZSZK büntető törvénykönyvében az összes szankciók 5,8%-a vagylagosan társadalmi megrovás, 41,8%-a javító munka szabadságelvonás nélkül. Még a javító munkán belül is csökkent a megtorlás eleme az 1924-es büntetőjogi rendelkezésekhez képest (fizetéscsökkentés mértéke, a teljesítendő munka helye). Sok szankció tartalmaz büntetés helyett társadalmi ráható intézkedést, amelynek igen nagy visszatartó ereje van, s gyakran nem is enyhébb a jogi kényszernél. Mégsem mellőzhető minden esetben a büntetés; a veszélyes bűncselekményt elkövetőkkel szemben súlyos büntetés kiszabására van szükség. Az új törvényhozás kizárja annak lehetőségét, hogy ezekkel szemben a büntetést nevelő jellegű intézkedéssel helyettesítsék (OSZSZSZK Btk. 51., 52. cikkei). A nevelő jellegű intézkedéseket főként a speciális megelőzés céljából alkalmazzák, míg a büntetések — magával a létezésükkel főként az általános megelőzést szolgálják.

A szerző az általános és a különös megelőzésnek, mint a büntetés céljainak egymáshoz való viszonyát elemezve, megállapítja, hogy a kérdés helyes megoldásától függ nagyrészt a büntető törvényhozás fejlődésének útja és gyakorlati alkalmazásának helyessége. A szovjet büntetőjogban ismert tétel, hogy a megelőzés a büntetés objektív sajátossága, amelyet ha a törvényhozó felismer, az lényeges befolyással van a büntetési rendszerre és a büntetések jellegére. A különös és az általános megelőzés céljainak dialektikus egysége a konkrét feltételektől függően különböző fokban és formában érvényesül. Általában a súlyosabb büntetés jobban szolgálja az általános megelőzést, viszont a speciális megelőzés egyben mindig potenciális általános megelőzés is. A bűnözés elleni harcban fontos szerep jut a szigorú büntetéseknek és az általános megelőzés jelentőségét nem szabad lebecsülni. A veszélyes bűntettekkel szemben még hosszú ideig az általános megelőzés marad az első helyen. E mellett azonban az emberek öntudatosodásával és a törvények önkéntes betartásának növekedésével egyre inkább — legalább is a kevésbé súlyos bűncselekmények tekintetében — a speciális megelőzés kerül az első helyre.

Azt a kérdést vizsgálva, hogy a sértettnek nyújtandó elégtétel célja-e a büntetésnek, a szerző határozottan nemmel válaszol. Álláspontját azzal indokolja, hogy a büntetés intézménye közjogi jellegű, a büntetést kizárólag az egész társadalom érdekeit képviselő állam érdekében alkalmazzák. A sértett kielégítése — bár a büntetés

ezt is eredményezheti — nem öncél; a sértettben élhet bosszúvágy, az államban nem, csak ésszerűség. Olyan büntetési nem, mint a sértett kárának megtérítése, nem változtat azon, hogy ez is, mint a többi büntetés az egész társadalom érdekében kerül alkalmazásra, általános és különös megelőzési célokat szolgál. Következésképpen azokban az ügyekben, amelyeknek üldözése a sértettől függ, a sértett csak azt döntheti el, hogy kíván-e bírósághoz fordulni, de a bíróság az ügy érdemében a sértett véleményétől függetlenül dönt.

A harmadik fejezetben tárgyalt problémák bevezetéseként a szerző hangsúlyozza, hogy a büntetés fogalmának pontos meghatározása és a nevelő jellegű kényszerintézkedésektől, valamint az egyéb kényszerintézkedésektől való elhatárolása ma különösen azért jelentős, mert folyik a büntetések felváltása tisztán nevelő, illetve enyhébb állami kényszerintézkedésekkel. A bűncselekmény lényegének helyes felfogásához is elengedhetetlen a büntetés fogalmának ismerete: a büntetendőség egyik elengedhetetlen ismérve a bűncselekménynek. Ezzel kapcsolatban a szerző kitér a társadalomra veszélyes cselekményeknek bűncselekménnyé vagy nem bűncselekménnyé való nyilvánítása kérdésére. Hangsúlyozza, hogy a törvényhozó nemcsak akkor mellőzi a bűncselekmények sorából ezt vagy azt a cselekményt, ha annak társadalomra veszélyességi foka lecsökken. Az az intézkedés, amely valamely cselekményt kizár a bűncselekmények sorából, nemcsak a jogrend megszilárdulásával és az ehhez kapcsolódó társadalomra veszélyesség csökkenésével magyarázható. A kommunista öntudat fejlődése megengedi a büntetőjogi represszió leszűkítését. Hogy mely cselekményt nyilvánít a törvényhozó bűntetté és melyeket nem, nemcsak a társadalomra veszélyesség fokától függ, hanem az adott szakaszban a társadalomra veszélyes cselekményt elkövetőkre alkalmazható legcélszerűbb ráható módszerektől is. Ezért a szerző álláspontja szerint a cselekmény büntetendősége nem formális ismérve a bűntettnek. A büntetendőség, mint a jogellenesség szükséges ismérve, önálló jelentőséggel rendelkezik; csak az bűncselekmény, amely a társadalomra veszélyességen kívül jogellenes is. A jogellenesség viszont, bár társadalomra veszélyesség nélkül értelmetlen, de nem kizárólag azzal magyarázható, hanem a társadalom tudati színvonalán alapuló büntetőpolitikai megfontolásokkal is.

A továbbiakban a szerző a büntetőjogi büntetés és egyéb jogi kényszerintézkedések megkülönböztető vonásait taglalva, hangsúlyozza, hogy bár az egyéb állami kényszerintézkedések is tartalmaznak kényszerítő, megtorló elemeket, a büntetés a legjelentősebb erkölcsi szenvedés okozása az elkövetőnek. A szovjet büntetésfogalomnak nem a represszió, hanem az erkölcsi hatás a specifikuma. A fent említett specifikus elem minden büntetési nemnek sajátossága annak ellenére, hogy a büntetések megtorló oldala nem merül ki a morális szenvedés okozásában, hanem különböző jogkorlátozásokban is kifejeződik. A kérdés elemzése kapcsán a szerző arra a következtetésre jut, hogy a büntetőjogi büntetés megkülönböztető ismérvei: *a)* az elkövető elítélése az állam nevében, *b)* a represszió legélesebb formája, *c)* csak bűncselekményt elkövetőkkel szemben szabható ki, *d)* csak bírósági ítéletben alkalmazható és *e)* szükségszerűen büntetettséget eredményez.

A fenti következtetésében kifejtett álláspontja alapján a szerző állást foglal néhány, a szovjet büntetőjogi irodalomban vitatott kérdésben. Hangsúlyozza, hogy a büntetés nem azonos magával a büntetőjogi felelősséggel, annak csupán egyik eredménye. A marasztaló ítélet nyilvánosságra hozatala önmagában, az ítéletben kimondott büntetéshez képest nem tartalmaz újabb megtorló jelleget, ezért nem tekinthető büntetésnek, csupán eljárásjogi intézménynek. Ugyancsak eljárásjogi intézménynek tekinti a bűncselekmény eszközének és a bűncselekmény útján keletkezett tárgyaknak elkobzását is. Az irodalomban kifejtett álláspontokkal szemben hangoztatja, hogy a kezesség nemcsak a büntetés alóli mentesítés, hanem mentesítés a büntetőjogi felelősség alól is. A kezességre bocsátás nem állami elítélést eredményez, hanem társadalmi, morális megrovást. Általában nincs büntetőjogi felelősség, ha a kisebb jelentőségű bűncselekmény elbírálását társadalmi bíróságnak adják át. Az OSZSZSZK büntető törvénykönyve 30 tényállás esetén teszi lehetővé társadalmi intézkedés alkalmazását, kizárólag olyan bűncselekményeknél, amelyek miatt maximum 1 évig terjedhető szabadságvesztés büntetés alkalmazható. A kezesség, illetve az ügynek társadalmi bírósághoz való átadása nem büntetés, hanem nevelő jellegű társadalmi intézkedés bűncselekmény elkövetőjével szemben, amelyet állami szervek megbízásából alkalmaznak. Ezekkel az intézkedésekkel szemben a feltételes elítélés — büntetés, amelyet csak bíróság alkalmazhat és amely magában rejti a büntetéskiszabás összes következményeit.

A szerző álláspontja szerint a beszámítási képességgel nem rendelkező elkövetőkkel szemben alkalmazásra kerülő gyógyító jellegű kényszerintézkedések szintén nem tekinthetők büntetésnek. Nincs bennük megtorló elem, alkalmazásuk célja a közbiztonság védelme és a gyógyítás. Gyógyító jellegű kényszerintézkedést a hatályos szovjet jogszabályok alapján azzal szemben alkalmaznak, aki betegsége folytán követ el egyébként büntetendő cselekményt, vagy aki alkoholista, kábítószer-élvező. Az első esetben a büntetés helyett, a második esetben a büntetés mellett kerül alkalmazásra. Ezzel kapcsolatban a szerző hangsúlyozza, hogy helytelen az a gyakorlat, amely szerint a pszichopaták teljes büntetőjogi felelősséggel tartoznak. Nem helyeselhető a pszichopatáknak egészséges emberként való kezelése a büntetőjogban, velük szemben is össze kell kapcsolni a büntetést a gyógyító jellegű kényszerintézkedésekkel. A szerző állást foglal az OSZSZSZK 63. cikkében felsorolt, — a fiatalkorúakkal szemben alkalmazható — nevelő jellegű kényszerintézkedések jellege tekintetében is. E kényszerintézkedések — megrovás, figyelmeztetés, beutalás a fiatalkorúak részére létesített gyógy-nevelő vagy nevelő intézetbe, illetve javító telepre stb. — külsőleg valamely büntetési nemre hasonlítanak. Kétségtelen, hogy vannak olyan büntetések, amelyekben több

a nevelő jelleg, mint a megtorlás. Azonban minőségileg mégis mások ezek a nevelő jellegű kényszerintézkedések, egyáltalán nem tartalmaznak megtorlást. Ezeknek alkalmazását nem marasztaló ítéletben, hanem az eljárás megszüntetéséről hozott végzésben rendelik el, s nemcsak a büntetés-, de a büntetőjogi felelősség alól is mentesít. Ezeknek az intézkedéseknek jogi természete semmiben sem tér el az ifjúságvédelmi bizottságok által alkalmazott nevelő intézkedésektől.

A fejezet végén a fenti problémák taglalása után a szerző leszögezi álláspontját a büntetés fogalma tekintetében. Hangsúlyozza, hogy mint minden fogalmi meghatározás, ez is csak viszonylagos jelentőségű, miután egyetlen meghatározás sem képes az adott jelenség valamennyi oldalát, s azok kapcsolatát átfogni. Nézete szerint a büntetés fogalmáról adott meghatározásnak tartalmaznia kell azokat az ismérveket, amelyek arra utalnak, hogy 1. a büntetés állami kényszer jellegű, 2. magában foglalja az elkövető erkölcsi elítélését az állam nevében, 3. bíróság által kerül alkalmazásra, 4. alkalmazásának alapja: az elkövető bűnössége bűncselekmény elkövetésében, 5. alkalmazásának célja: az általános és a különös megelőzés és a fő célkitűzés: az elítélt megjavítása és átnevelése. Ennek alapján álláspontja szerint: „a büntetés — büntető megtorlással összekapcsolt állami kényszerintézkedés, amelyet a bíróság alkalmaz a bűncselekmény elkövetésében bűnös személlyel szemben a különös és az általános megelőzés céljából az elkövető megjavítása és átnevelése érdekében".[5]

*

I. Sz. Noj könyve gazdag problematikát felölelő, sok új gondolatot felvető munka. Értékes betekintést nyújt a szovjet büntetőjogi gondolkodás jelenlegi állásába. Álláspontja a büntetési célok felfogásáról és rangsorolásáról a szovjet irodalomban erősen vitatott, de kétség kívül hozzájárul ahhoz, hogy az elkövető megjavítását és átnevelését, mint a büntetés célját a figyelem középpontjába állítsa. Értékes gondolatokat vet fel ezzel kapcsolatban az erkölcsi és a jogi értelemben vett megjavulás kérdéséről; hiányolható azonban, hogy ezeket a fogalmakat és kölcsönhatásukat mélyebben nem tárja fel. Megjegyzései a társadalomra veszélyes cselekmények bűncselekménnyé való nyilvánításáról, illetve annak mellőzéséről és a büntetőpolitika kapcsolatáról új megvilágításba helyezik a társadalomra veszélyesség és a jogellenesség problémakörét. Ezért csak sajnálni lehet, hogy néhány megállapításon túlmenően annak mélyebb tárgyalását kirekeszti munkája köréből. A munka hiányosságai a tárgyválasztás korlátozottságából erednek: ma már a büntetéselmélet alapvető kérdéseit aligha lehet eredménnyel tárgyalni a büntetésnek, mint társadalmi tényezőnek szociológiai és empirikus alapokon nyugvó vizsgálata nélkül.

Ezzel együtt I. Sz. Noj könyvének tanulmányozása megéri a fáradságot a magyar olvasó számára és minden bizonnyal hozzájárul a szocialista büntetőjogi kultúra emeléséhez.

Horváth Anna,
Horváth Tibor

[5] I. Sz. Noj, i. m. 155. old.

Földvári József:
*Az egység és a halmazat határesetei a büntetőjogban**

I. A büntetőjogtudomány tárgyának központi fogalmai a bűncselekmény és a büntetés. A szocialista büntetőjogtudomány e fogalmakat nem kizárólag mint jogi kategóriákat elemzi, hanem azokat társadalmi vetületükben vizsgálja, társadalmi jelenségként ismeri fel. Ebből következik, hogy a tudomány művelői akkor eredményesek, ha a büntetőjog bármely területének feldolgozásánál a jogintézményeket társadalmi szerepük és jelentőségük szem előtt tartásával kezelik. E tudományos szemléletnek tett eleget Földvári József monográfiájának elkészítése során. A bűncselekmény társadalmi jellegének hangsúlyozása mellett az egység és halmazat elhatárolásánál a társadalmi viszonyok vizsgálatának szükségszerűségét is felismerte. E szemléleti módszer a választott téma kidolgozásánál különösen elengedhetetlen, mert Büntető Törvénykönyvünk a halmazatról csupán formális rendelkezést tartalmaz, s miniszteri indokolása a halmazati kérdések megoldását kifejezetten az elméletre, illetve a bírói gyakorlatra bízta.

A mű tudományos értékét a kandidátusi fokozat demonstrálja, ami felmenti a recenzenst az alól, hogy a monográfia minden kérdésénél felhasznált irodalmi anyag bőségét, a különféle elméleti álláspontok sokaságának széleskörű és értékelő feldolgozását részletesebben ismertesse. Mégis hangsúlyozni kell már bevezetőben, hogy szocialista jogirodalmunkban az első munka, amely a büntetőjog alapfogalmának, a bűncselekménynek nemcsak nagy figyelmet szentel, hanem annak elemeit sokoldalúan vizsgálva tárja az olvasó elé. Tudományos aggályokat talán lehetne a szerző által elfogadott bűncselekményfogalommal szemben támasztani, s e fogalmat nem is lehet jogtudományunkban általánosan elfogadottnak tekinteni. E helyett azonban arra a feltétlen pozitívumra kell rámutatni, amely a törvényi bűncselekményfogalom (ezt fogadta el ugyanis a szerző vizsgálódásainak alapjául) elemeinek részletes feldolgozásában jelentkezik. Ez a feldolgozás nemcsak a halmazat intézményének tárgyalása során, hanem a büntetőjogtudomány bármely területén, gazdagságánál fogva feltétlenül gondolatébresztő. Ennek alapján lehet megkockáztatni azt a paradoxont, hogy az alapvetés (a bűncselekményfogalom elemzése) értéke legalábbis egyenlő a monográfia fő tartalmával, az egység és halmazat elhatárolásával.

A feldolgozott anyag bősége is oly gazdaggá teszi a munkát, hogy a szerző minden megállapításának nemcsak értékelésére, de ismertetésére sem kerülhet sor. A lehetőség határain belül ezért elsősorban az egység és halmazat elhatárolására vonatkozó legfontosabb tételek kiemelésére törekszünk, ezeket vizsgáljuk, vajon mennyire hasznosítható alapot teremtenek a gyakorlat számára. Azt előljáróban

* (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp. 1962. 354 oldal.)

leszögezhetjük, hogy a szerző által teremtett alap következetes és zárt rendszer, s a vele szembeni aggályokat talán éppen a szigorú zártsága teremti meg.

A monográfia első része a bűncselekményfogalom elemeit taglalja, a magatartást, annak társadalomra veszélyességét, a tényállásszerűséget és a bűnösséget. A második rész a bűncselekmény egység és többség elhatárolására vonatkozó elméleteket, azok bírálatát és a szerző felfogását tartalmazza. A harmadik részben kerül sor a valódi és a látszólagos alaki, illetve anyagi halmazat, valamint a folytatólagos bűncselekmény, a törvényi egység, és a visszaesés tárgyalására. A továbbiakban nem e beosztást követjük, hanem az elhatárolási alap elemeit vizsgáljuk.

II. A szerző a halmazat területén a legnehezebb kérdéshez, a határesetek elemzéséhez kívánt elméleti alapot teremteni, és ezen az elméleti alapon a gyakorlatot szolgáló következtetéseit levonni. A halmazat intézményét a jogalkotó a büntetés kiszabása körében helyezte el, mégis a szerző helyesen ismerte fel, hogy nem egyszerű büntetéskiszabási intézmény. Annak eldöntése után, hogy az értékelésre kerülő emberi magatartás egy vagy több cselekményt valósít meg, a büntetéskiszabás körének technikai jellegű határait a törvény alapján viszonylag nehézség nélkül lehet követni. E problémák — helyesen — nem kaptak teret a monográfiában, s a szerző a kérdést nem büntetési, hanem bűncselekményi aspektusban vizsgálta. A szerző a törvényi bűncselekményfogalomból kiindulva, e fogalom alapjának, genus proximumának a cselekmény fogalmát tekinti. A cselekményről megállapítja, hogy „nem határvonalakkal, szélekkel rendelkező tárgy, hanem más jelenségekkel bonyolult összefüggésben álló folyamat". (55. old). E megállapítás ugyan a valóságot híven tükrözi, azonban a tudományos vizsgálódáshoz elengedhetetlen az életjelenségek folyamatában a lánc megszakítása és egy részének kiemelése. A folyamatot alkotó cselekmények elválasztásánál objektív és szubjektív jellemzőket értékesítve egy cselekménynek azokat a tevékenységi aktusokat jelöli meg, amelyek megszakítatlanul következnek egymás után, ezen felül közöttük olyan belső összefüggés is fennáll, hogy a tevékenységi aktusok együttesen egy egésznek látszanak, függetlenül a cselekvő megítélésétől, tehát attól, hogy azokat egy vagy több cselekvésnek tartja-e. A viszonylagosságot kiemelve rámutat, hogy a kabát felvétele például önmagában egy cselekmény, azonban a felöltözés viszonylatában elveszti önállóságát és beolvad a felöltözés mint cselekmény-egység körébe.

A bűncselekményfogalom differencia specifikái a cselekmény társadalomra veszélyessége, tényállásszerűsége és a bűnösség. A társadalomra veszélyesség és a bűnösség tartalmi ismérvek, a törvényi tényállásszerűség pedig a forma, amelyben a tartalom megjelenik.

A differencia specifikák közül a primátus a társadalomra veszélyességet illeti a szerző helyes megállapítása szerint. A társadalomra veszélyességről kimutatja, hogy ugyan az a magatartás jellemzője mégis nem önmagában, hanem az által jelent veszélyt a társadalomra, hogy a magatartás következtében olyan eredmény állhat elő, amely a fennálló helyzetnél hátrányosabb a társadalom számára, „tehát a társadalomra veszélyesség végső alapját az általa előidézett, vagy célbavett eredményben leli." (64. old.) A társadalomra veszélyesség lényegéhez a meghatározásból folyóan az eredmény fogalma visz közelebb. Az eredmény a szerző megállapítása szerint „a büntetőjogban mindig valamilyen jelenség (tárgy, személy, helyzet, állapot) valamilyen tulajdonságának a törvényhozó által értékelt megváltoztatását jelenti." (68. old.) Máshelyütt „eredménynek csak a jogtárgysértést, a jogtárgy hátrányos megváltoztatásának bekövetkezését" (127. old.) tekinti. E két idézet két új fogalomhoz, a jogtárgyhoz, illetve a jelenséghez vezet el. A jelenség a zárójel felbontása után, amelybe nyilván a fogalom alkotó elemei kerültek, valamilyen tárgy, személy, helyzet vagy állapot. Ha a szerző fenti két idézetét összevetjük, meg kell állapítani, hogy a jogtárgy és a jelenség az eredmény vetületében szinonim fogalmak. A jogtárgy és a jelenség más összefüggésben is megtalálható a műben. A jelenség fogalma az életviszonnyal együtt a jogi tárgy meghatározásánál jut szerephez. Eszerint „azt a jelenséget, életviszonyt, amelynek valamilyen tulajdonságában előidézett változást (vagy megváltozása közvetlen veszélyének felidézését) a törvényhozó bűncselekménynek nyilvánítja, jogi tárgynak nevezzük." (68. old.)

A szerző gondolatmenetét követve azt tudjuk megállapítani, hogy a jogi tárgy fogalma átfogja a másutt magyarázott jelenséget, amely fogalom magában rejti a tárgyat, személyt, helyzetet vagy állapotot is. Bár a szerző nem mondja ki, de ezzel a jogirodalomban megtalálható ahhoz a nézethez csatlakozik, amely a társadalmi viszonyok elemeként fogja fel az egyébként a jogi tárgytól elkülönített és elkövetési tárgyként nevezni szokott kategóriákat is. Erre utal a szerzőnek a jogi tárgyat és a társadalmi viszonyt egymás mellett használó az a kitétele, hogy „a társadalomra veszélyesség megállapítása szempontjából döntő jelentősége a magatartással sértett vagy fenyegetett jogi tárgynak, a törvényhozó által védeni kívánt társadalmi viszonynak van." (65. old.) Az természetesen helyes, hogy a társadalomra veszélyesség tartalmát a társadalmi viszonyokban kell keresni és azt sem kívánjuk ehelyütt vitatni, hogy a társadalmi viszonyok nemcsak a jogi, hanem az elkövetési tárgyat is magukban foglalják. Azt azonban lényegesnek tartottuk volna, hogy a szerző a bűncselekményfogalomnak általa is legfontosabbnak tartott ismérvét a társadalomra veszélyességet és annak tartalmát alkotó társadalmi viszonyokat tudatosabban értékelve, számukra kellő helyet biztosított volna az egység és halmazat elhatárolásánál.

A bűncselekményfogalom másik tartalmi ismérve a szerző szerint a bűnösség, amely ugyanúgy, mint a társadalomra veszélyesség nem a törvényhozó alkotása. „A törvényhozó csak észlelheti, konstatálhatja, ezeknek az ismérveknek a létezését és a törvénykönyvben kifejezetten is megemlítheti őket. Ezzel azonban nem veszítik el önálló létüket, azt a jellegzetességüket, hogy fennforgásuk a bűncselek-

mény lényegéből folyik." (101. old.) A bűnösség önálló, a törvényhozótól független jellegét az a felismerés alapozza meg, hogy bűnösség nélkül nem lehet szemrehányást tenni az elkövetőnek a cselekményért és sem az elkövetőt, sem a társadalom többi tagját nem lehet a bűnözéstől visszatartani, ha hiányzik az elkövető és a cselekmény közötti felróható pszichikus viszony.

A felróható pszichikus viszony tehát az a jogalkotói akarattól függetlenül létező valóság, amely megalapozza a felelősségre vonás célját, de egyben eredményét is, az elkövető illetve a társadalom többi tagjának visszatartását a bűnözéstől. A társadalomra veszélyességben és tényállásszerűségen kívül, tehát feltétlenül helyes, hogy a szerző a felróhatóság[1] körére is kiterjeszti vizsgálódását. Megítélésünk szerint azonban a felróhatóságnak a bűnösség körére szűkítése nem mutatkozik kielégítőnek. Ez nemcsak abban jelentkezik, hogy a szerző a későbbiekben az egység és halmazat elhatárolásánál ezt az elemet nem értékesíti csak annyiban, hogy természetesen minden bűncselekményként értékelt magatartásnak bűnösnek kell lenni, hanem abban is, hogy a felróhatóságnak csak egyik eleme a bűnösség, de az sokkal szélesebb kört foglal magában. Ez a szélesebb kör pedig egyáltalán a büntetőjog igénybevételének célszerűsége mind az elkövető, mind a társadalom többi tagjának a bűnözéstől való visszatartása érdekében Ennek a célszerű igénybevételnek csak egyik megalapozója a bűnösség A bűnösség helyett a felróhatóság szélesebb tartalmi körének értékelése annál inkább is indokolt lett volna, mert a büntetést a szerző nem tekinti a bűncselekményfogalom elemének.

A bűncselekményfogalom formai eleme a tényállásszerűség. A törvényi tényállás azokat az ismérveket tartalmazza, amelyeket a törvényhozó tett a bűncselekmény ismérvévé függetlenül attól, hogy azokat a büntető törvénykönyv mely részében helyezte el. Meghatározása szerint „a törvény által bűncselekménynek nyilvánított társadalomra veszélyes magatartás törvényi ismérveinek összességét nevezzük törvényi tényállásnak." (99. old.) Ennek megfelelően a jogellenességet feleslegesnek tartja a tényállásszerűség mellett a bűncselekmény fogalmában, mert valamely cselekmény akkor és azért tekinthető jogellenesnek, amikor és amivel tényállásszerű. A tényállásszerűség, azaz a jogalkotói szerep a későbbiekben talán jelentőségénél is nagyobb súlyt kap. E nagy szerepe mellett azonban a bűncselekményhez fűzött bizonyos jogi konzekvenciákat nem értékesít a szerző az egység és halmazat elhatárolásánál.

Az e pontban említett gondolatokkal az egység és halmazat elhatárolásának ismertetésénél foglalkozunk részletesebben.

III. Az egység és halmazat elhatárolásának alapja a szerző szerint a törvényi bűncselekmény fogalom. A bűncselekmény megvalósulásához az kell, hogy a társadalomra veszélyesség, a tényállásszerűség és a bűnösség megállapítható legyen. Ha ezek az ismérvek egyszer lelhetők fel az értékelés alá vont cselekményben akkor egységgel, ha többször valósultak meg, akkor halmazattal állunk szemben. Ez a megállapítás a munka fő tartalma az egység és halmazat elhatárolásának alapja. A bűncselekmény ismérveinek többszöri megvalósulása esetén csak akkor lehet a szerző véleménye szerint a halmazati értékeléstől eltekinteni, ha a megvalósult bűncselekmények egymással szükségszerű kapcsolatban állanak, vagy ha az egyik cselekmény tanúsítása csak a másik cselekmény önfeljelentésével lenne elkerülhető. Az utóbbi indoka, hogy az önfeljelentés ellenkezik az emberi természettel, az előbbinél pedig fel kell tételezni, hogy a törvényalkotó a szükségszerűen együtt előforduló cselekmények társadalomra veszélyességét már értékelte a szankcióban, s ezért a jogalkalmazó azokat még egyszer nem értékelheti.

Az elvi alap következetesnek tűnik, s a három ismérv: a társadalomra veszélyesség, tényállásszerűség és bűnösség értékelését megkövetelő kívánalom ellen, ellenvetés nem hozható fel. Ezek feltétlenül szükségesek a több bűncselekmény, a halmazat megállapításához. Kérdés azonban, hogy e szükségszerű előfeltételeket ugyanúgy kell-e értékelni az egy, mint a több bűncselekmény viszonylatában. Az első aggályt, a szerzőnek a cselekményfogalom kialakítása során tett megállapításai adják. Ott helyesen ismerte fel, hogy az a cselekmény, amely önmagában önálló, más tevékenységi aktusokkal együtt — önállóságát elveszítve — cselekmény-egységet alkothat. Ezt jogi síkon elsősorban az egység és halmazat elhatárolása során lehetne értékesíteni. A szerző azonban ilyen következtetések levonására zárt rendszerénél fogva teret nem enged. Sőt ahelyett, hogy a cselekmények viszonylatában az egy cselekményként értékelhető tevékenységi aktusok jogi megfelelőit a folytatólagosságot illetve a törvényi egységet az objektív valóság jogi tükreként fogná fel, azokat mesterséges konstrukciónak tekinti. Nézete szerint a törvényi egység és a folytatólagosság körébe olyan esetek tartoznak, amelyek természetüknél fogva halmazatként lennének értékelhetők. Ez a megállapítása nemcsak a cselekmény fogalmánál elmondottakkal nem egyezik, hanem ezzel ellentéteset rögzít a folytatólagosság létjogosultságának indokolásánál. Helyeselhető az a magyarázata, hogy a folytatólagosság intézménye azért tartható fenn, mert jobban tükrözi az életjelenség egységességét, mint a halmazat.

Nézetünk szerint a valóság helyes jogi tükrözése jelenti az egység és halmazat elhatárolásának próbakövét. Az életjelenség egységessége mellett az értékelésre kerülő cselekmények közti összefüggés teszi még problematikussá az értékelés miként jét. Ahol összefüggés nincs vagy elhanyagolható, a halmazati értékelés a helyesebb, s ilyen esetben kétség sem szokott felmerülni a gyakorlatban. Lehetséges azonban a cselekmények között olyan lényeges összefüggés, amelynek az egységi értékelés felel meg. Ezt a szerző is felismeri, mert rámutat, hogy a cselekmé-

[1] A „felróhatóság" fogalmát a továbbiakban szélesebb értelemben használjuk. Lényegében mindazt értjük alatta, ami Eörsi Gyula: A jogi felelősség alapproblémái, a polgári jogi felelősség (Akadémiai Kiadó. Bp. 1961.) című munkájának e cím alatti fejezetében található.

nyek között fennállhat olyan lényeges összefüggés, amelynél a törvényi egység mélyebben és hívebben tükrözi a kérdéses életjelenséget, mint a halmazat. Kérdés azonban, hogy a bűncselekményként értékelhető emberi magatartások sokféleségében az életjelenség egységessége illetve belső összefüggései kifejezhetők-e ezzel a két jogintézménnyel, vagypedig a helyes jogi tükrözés érdekében más eszközöket is indokolt alkalmazni.

IV. A tényállásszerűséget a szerző önmagában nem tartja elegendőnek a halmazat megállapításához és a tartalmi elemeknek, elsősorban a társadalomra veszélyességnek fontosságát hangsúlyozza. Ha azonban megállapításait figyelemmel kísérjük azt látjuk, hogy a társadalomra veszélyesség önálló értékelést igénylőségét lényegében a tényállásszerűséggel fejezi ki. Nézetünk szerint ez már csak azért sem lehet eredményes, mert látszólagos halmazatról éppen akkor lehet szó, ha több tényállásszerűség ellenére egy bűncselekményt kell megállapítani. Ha viszont a társadalomra veszélyesség önálló értékelést igénylő irányát a tényállásszerűség jelenti, nem lehet kilépni a tényállásszerűség kereteiből. A szerző álláspontját a tényállásszerűség és a társadalomra veszélyesség kapcsolatáról a következő idézetben mutatjuk be. „... a társadalomra veszélyességnek egy törvényi tényállás kereteit meghaladó foka elsősorban a magatartással megsértett vagy fenyegetett életviszonyok, jogilag védett érdekek számától függ. Ha valamely magatartás két különböző, önálló törvényi tényállással védett életviszonyt is sért, akkor a cselekmény társadalomra veszélyessége nem értékelhető teljes egészében csak az egyik törvényi tényállás kereteiben. Ugyanis ebben az esetben értékelés nélkül maradna az a veszély, amelyet a magatartás a másik törvényi tényállás által védett érdekre nézve mutat. Ha ez a veszély olyan fokot ér el, amely egyébként, önmagában elegendő lenne bűncselekmény megállapítására, ilyen esetben — más törvényi tényállással való együttes megvalósulás esetében — sem lehet semmi akadálya, hogy a másik bűncselekmény mellett megállapítsuk ennek a bűncselekménynek a megvalósulását is." (157. old.)

A fenti idézet alapján két síkú aggályt is lehet a szerző megállapításával szemben támasztani. Az egyik a cselekmények közötti viszonylagosság, összefüggés mellőzése, amelyre még visszatérünk, a másik pedig a tényállásszerűség és a társadalomra veszélyesség önálló irányának feltétlen azonosítása. Nem vagyunk arról meggyőződve, hogy a tényállásszerűség minden esetben egyben a társadalomra veszélyesség önálló irányát is jelenti. A törvényalkotó ugyanazon életjelenség elleni támadás különféle módjait is külön tényállásban szabályozhatja. Kérdés azonban, hogy e többszörös tényállásszerűséggel együtt a valóságban a társadalomra veszélyesség önálló irányáról, tehát különféle védeni kívánt társadalmi viszonyokról van-e szó. Nem kívánunk hivatkozni azokra a jogirodalmi állásfoglalásokra, amelyek különbséget tesznek a bűncselekmény tárgyának különféle csoportjai és a támadási módok között. Inkább a szerző által is említett példa alapján és a szerző által alkalmazott módszerrel próbáljuk ellenvetésünket indokolni.

A támadási mód különfélesége ellenére a védett tárgy azonosságát látjuk a szerzővel szemben a befolyással üzérkedés minősített esete és a vesztegetés egymásközti viszonylatában. A szerző szerint ha a befolyással üzérkedő azt állítja, hogy hivatalos személyt fog befolyása érvényesítése során megvesztegetni és ezt meg is teszi, a befolyással üzérkedést és a vesztegetés büntettével halmazatban kell megállapítani. Ezt azzal indokolja, hogy a befolyással üzérkedés a társadalomra azért veszélyes, mert alkalmas az állampolgároknak az államapparátusba vetett bizalmának megingatására (alapeset társadalomra veszélyessége). Külön fokozott veszélyt jelent annak elterjedése, hogy a hivatalos személyek meg is vesztegethetők (minősített eset társadalomra veszélyessége). A vesztegetés társadalomra veszélyessége ettől független és abban jelentkezik, hogy megzavarja az államapparátus munkáját, konkrétan veszélyezteti a hivatali élet tisztaságát. Ezen felül az eredményes közbenjárás esetén az ügyfélnek minden alapja megvan arra, hogy ne higgyen a hivatali élet tisztaságában, a hivatalos személy igazságos ügyintézésében.

Az nem vitatható, hogy a befolyással üzérkedő vállalkozása és a teljesített vesztegetés elkülönülhet egymástól, nézetünk szerint azonban összefüggő tevékenységgel állunk szemben. Kérdés, hogy a társadalomra veszélyesség különféle, önálló értékelést igénylő irányai is felismerhetők-e a magatartásban. Ennek vizsgálatánál nem térünk el a szerző módszerétől s a kérdést a tényállásokon keresztül próbáljuk tisztázni, amelynek során figyelembe vesszük a büntetési tételeket is, mint a törvényalkotó kifejezőit az egyes cselekmények társadalomra veszélyességének értékeléséről. Véleményünk az, hogy az eredményes közbenjárás független a befolyással üzérkedő állításától, attól, hogy megígéri-e a hivatalos személy megvesztegetését. A hivatalos személy ügyintézésével kapcsolatos hiedelem akkor is bekövetkezik, ha a befolyással üzérkedő elintézi a vállalt ügyet. Ezt az eredményes befolyást azonban a törvényhozó külön nem értékeli, ugyanis e cselekményről sem külön tényállás, sem minősített eset nem szól. Ennek indoka csak az lehet, hogy már a vállalkozási stádium befejezett cselekménykénti értékelésével a büntethetőséget az előkészületre is kiterjesztette és a büntetési keretet úgy állapította meg, hogy az alkalmas az egész cselekménysorozat értékelésére. A befolyással üzérkedő eredményes ügyintézését tehát a minősítés során — ha más bűncselekményt nem valósít meg — nem lehet értékelni.

Vizsgáljuk meg a vesztegetés társadalomra veszélyességének alakulását a kilátásba helyezésekor illetve az elkövetésekor. Úgy véljük azt kevéssé lehetne vitatni, hogy a ténylegesen elkövetett vesztegetés társadalomra veszélyessége legalább olyan súlyú, mint annak kilátásba helyezése. Ha a befolyással üzérkedő ügyfelének tájékoztatása nélkül vesztegeti meg a hivatalos személyt a minősített eset alkalmazása szóba sem kerülhet, mert nem helyezte kilátásba a hivatalos személy megvesztegetését. Ez esetben a tényállások alapján a befolyással üzérkedés alapesete és a vesz-

tegetés halmazata jöhet szóba. Ennek alapján két hároméves szabadságvesztés büntetéssel fenyegetett bűntett halmazatára kerülhet sor, amely köztudottan alacsonyabb büntetési tételt jelent, mint a befolyással üzérkedés minősített esetének felhívása (5 év szabadságvesztés). Ha az előbbi állításunk igaz, hogy a ténylegesen elkövetett vesztegetés társadalomra veszélyessége legalább olyan súlyú mint a kilátásba helyezésé, akkor csak arra a következtetésre juthatunk, hogy az utóbbinál azért állapít meg a törvényalkotó magasabb büntetési tételt, mert ebben értékeli a vesztegetés kilátásba helyezésének és elkövetésének társadalmi veszélyességét is. Nyilván az alapesethez hasonlóan a vesztegetésre vállalkozás teljesítése sem kíván külön halmazati minősítést.

E példán keresztül kíséreltük meg vitatni a tényállásszerűség és a társadalomra veszélyesség önálló értékelést igénylő irányának azonosítását. Ezzel nem azt az alapgondolatot vitatjuk, hogy a halmazat megállapításánál elengedhetetlen a társadalomra veszélyesség önálló értékelést igénylő irányának vizsgálata. Ezt messzemenően helyesnek tartjuk. Ellenvetésünk csupán a szerző által alkalmazott módszernek; a tényállásszerűség és a társadalomra veszélyesség önálló iránya azonosításának szól. Úgy véljük a társadalomra veszélyesség önálló értékelést igénylőségének megállapításához a bűncselekmény tárgyának, a társadalmi viszonyoknak az elemzésére és az egyes tényállásokban rögzített elkövetési módok közötti összefüggésre is figyelmet kellene fordítani.[2]

V. A halmazati értékelés területén a bűncselekményfogalom differencia specifikái közül a legkevésbé értékesített a bűnösség. Önálló szerepe csekély, csupán annyi, hogy bűnösség nélkül nincs büntetőjogi felelősség. Valóban a szubjektív elemeknek a bűnösségre korlátozása az értékelés során viszonylag kevés lehetőséget rejt magában; a szándékosság vagy gondatlanság megállapítása nem az egység és halmazat problémája. A szubjektív oldal a felróhatóságnak szélesebb értelmű felfogása alapján foglalná el tartalmi ismérv jellegének kijáró helyét a halmazati értékelés területén. A felróhatóság ilyen felfogása nemcsak a cselekményhez, hanem a következményhez fűződő pszichikus viszonyt is magában foglalja s ezzel megalapozza a következmény alkalmazásának célszerűségét és indokoltságát. A következmény alkalmazása célszerűségének és indokoltságának — ha ki nem mondottan is, de — a szerző is helyt ad. A halmazati értékelést megkövetelő szigorú zárt rendszere e talajon törik meg, az általa felállított két kivétel elismerésével. Az önfeljelentés halmazati értékelést elhárító jellegében a szerző is a felróhatóságra támaszkodik. Úgy véljük, ezen az elvi alapon kell keresni a szükségszerű összefüggés hasonló értékelésének a lehetőségét. A szerző a szükségszerű összefüggés halmazatmellőző jellegét a törvényhozói felismerésben és a szankció megállapítása során e viszony már megtörtént értékelésében látja. Ez ellen nem akarunk érvelni, mert a szerző is csak a feltételezések talaján mozog és nem is akarjuk elvetni ezen indokok lehetőségét. Bár ez a büntetés értékelését jelenti, amit egyébként a szerző a bűncselekmény fogalmában nem tart szükségesnek felismerni.

Nézetünk szerint a szükségszerű kapcsolat halmazatgátló jelleg legalább is annyira nyugszik szubjektív, mint a szerző által felhozott objektív indokon. Az egymással szükségszerű kapcsolatban álló cselekményeknél az elkövetőt olyasmiért felelősségre vonni, amit a dolog természetéből következően el nem kerülhetett, céltalan lenne, mert akár a jövőben az elkövető, akár a társadalom többi tagja az egyik cselekmény elkövetésekor a másik cselekmény elkövetését semmiféle szankció kilátásba helyezésével el nem kerülheti. A szükségszerű kapcsolat létezése azonban nézetünk szerint olyan gondolat kialakítását teremti meg, amelyet a szerző munkája során nem értékesített. Mi lehet a gyökere az ilyen szükségszerű kapcsolat létezésének különösen akkor, ha elfogadjuk a szerzőnek azt a feltételezését, hogy a törvényalkotó ezt előre látta? Ennek indoka csak az a törvényszerkesztési sajátosság lehet, hogy a tényállások a viszonylag egyszerű, elkülönült, önálló elkövetési módokról rendelkeznek és a cselekmények bonyolult összefüggései kivételként, csupán a törvényi egység létrehozásakor tükröződnek a kódexben. Ennek természetszerű következménye, hogy a törvényi egységen kívül a kódexben a cselekmények valódi összefüggései nem jelentkezhetnek. Ebből az következnék, hogy ezek felismerésétől és értékelésétől a jogalkalmazó is el van zárva? Úgy véljük nem. Éppen e törvényszerkesztési jelleg és a halmazatról szóló negatív rendelkezés írja elő a jogalkalmazó számára, hogy keresse az objektív valóság összefüggéseinek megfelelő jogi tükröződést. Ennek egyik formája lehet a cselekmények viszonylagosságának felismerése és értékelése. E viszonylagosságot az eljárási törvényben a jogalkotó már elismerte a viszonyítva kisebb jelentőségű cselekmények miatti bizonyítás mellőzésére adott lehetőséggel. Az eljárási jogszabály e rendelkezésének alkalmazására csak akkor van lehetőség, ha a cselekmények nem állnak szoros kapcsolatban egymással, mert a szoros kapcsolat fennállása a bizonyítás mellőzését természeténél fogva kizárja. Ez az eljárási rendelkezés azonban törvényhozói intencióként fogható fel e szoros összefüggésben álló és az egyik cselekmény mellett jelentéktelenné váló másik cselekmény miatti felelősségrevonás kizárására. Ennek indokát pedig a szélesebb értelemben felfogott felróhatóság hiányában látjuk. Példaként talán a méreggel elkövetett emberölést hozhatjuk fel, amelynél a szerző a halmazati értékelést elengedhetetlennek tartja. A társadalomra veszélyesség különböző iránya és a külön tényállásszerűség ellenére is biztosnak mondhatjuk, hogy a rendszerint legsúlyosabb büntetés alkalmazási lehetősége mellett a rendészeti jellegű cselekmény miatti felelősségre vonás nemcsak egyéni, de társadalmi visszatartó hatással sem rendelkezik. A méreg beszerzése az ember-

[2] A támadási módok megkülönböztetéséről Cieslár Viktornak „Az új büntető törvénykönyv kodifikációjának néhány kérdése" (Jogtudományi Közlöny X. új évf. 1955.) és Krigernek „A bűncselekmény tárgyának fogalmáról a szovjet büntetőjogban" (Nyersfordítás. Állam- és Jogtudományi Intézet. Sz/889.) című tanulmányában találunk utalásokat.

ölés mellett elveszíti külön értékelést igénylő jellegét. Nyilvánvalóan az emberölés céljából mérget beszerző elkövetőt nem a méreggel kapcsolatos forgalmi korlátozások betartására kell nevelni, nem azt kell terhére róni. A felróhatóság talaján is keresni kellene tehát a módot, hogy a cselekményfolyamat objektív összefüggéseit jogi síkon is értékelni lehessen.

VI. A tényállásszerűség túlzott szerepére a társadalomra veszélyesség értékelésénél rámutattunk. Itt arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy az egység és halmazat elhatárolásánál a jogalkotói akaratmegnyilvánulásokat, jogintézményeket a tényállásszerűségen túl sem látszik célszerűnek mellőzni. Ilyen mellőzhetetlen és vizsgálandó jogintézmény például a visszaesés megalapozása, illetve a rehabilitáció. Felfogásunkat a szerző következő példájával mutatjuk be. A szocializmus érdekében kifejtett tevékenység miatti súlyos testi sértés okozása esetén a szerző nem látja megállapíthatónak a halmazati értékelést az izgatás és a testi sértés között, mondván, hogy az utóbbi minősített esete, az aljas indokból történő elkövetés megegyezik az izgatásban értékelt motívummal és ezért csak e minősített eset megállapításának van helye. A könnyű testi sértés okozásával elkövetett izgatás esetében, mivel ilyen minősített eset nincs, a szerző felfogása szerint csak a 128. §.-t kell alkalmazni, s a könnyű testi sértés csupán súlyosbító körülményként értékelendő, mert a súlyos testi sértés okozása esetén sem kerül sor két bűncselekmény halmazatára.

Ezzel kapcsolatban ellenvetésünk a következő: A törvényalkotó mind az izgatáshoz, mind a testi sértéshez a büntetés kiszabáson túlmenő következményeket fűz. Ha nem értékeljük a cselekmény politikai jellegét, akkor félretettük azt a törvényhozói akaratot, hogy az ilyen bűntett rehabilitációja csak az általánosnál később következhessék be. Ha viszont a testi sértés megállapítását mellőzzük, szembekerülünk a visszaeséssel kapcsolatos jogi szabályozással, amelynek a könnyű testi sértés esetében nemcsak anyagi, hanem eljárásjogi következményei is vannak. Véleményünk szerint az egység és halmazat elhatárolásánál a vizsgálódást nemcsak a bűncselekmény megállapítása előfeltételeire, hanem jogi következményeire is ki kellene terjeszteni. Ennek eredményeként a különféle bűncselekményekhez fűzött különféle, de önmagában jelentős jogi hatásokat vagy egy részüket az egységi minősítéssel nem indokolt hatálytalanítani.

VII. Az elmondottak összefoglalásaként megállapíthatjuk, hogy Földvári József munkája megteremtette az egység és halmazat elhatárolási alapjának kialakításához vezető utat. A szerző véleményét azért nem tudjuk maradéktalanul magunkévá tenni, mert nézetünk szerint a halmazat megállapításánál az egységi értékelés alapjául szolgáló szempontokon túl kell tekinteni. A halmazat megállapításának előfeltételeinél sokkal szélesebb kört kellene szemlélni, mint a szerző által teremtett zárt rendszert, amely talán éppen ezért nem képes a társadalmi valóság bonyolultságát a jog síkján követni. A részletekre a megfelelő helyen rámutattunk. Azokat összegezve ki kell emelni, hogy a hármas megközelítési utat feltétlenül helyesnek tartjuk, és ebben látjuk a munka megalapozó jellegét. A társadalomra veszélyesség önálló értékelést igénylő irányának megkövetelése talán a legfontosabb gondolat. Ennek megállapítását azonban nemcsak a tényállásszerűségen, hanem a bűncselekmény tárgyának és az elkövetési módoknak elemzésén keresztül is indokoltnak tartjuk megalapozni. A másik tartalmi elem felismerése feltétlenül helyes, nézetünk szerint azonban ezt nem lehet a bűnösségre leszűkíteni, hanem a felróhatóság sokkal szélesebb elemeit is értékelni kellene az egység és halmazat elhatárolásánál. Végül a tényállásszerűségen túlmenő s nemcsak a bűncselekmény megállapításának előfeltételéül szolgáló, hanem annak következményeként érvényre jutó jogalkotói megnyilvánulások negligálására sem vezethet a halmazat intézménye.

A műről adott kép közelről sem teljes. Már elöljáróban kihangsúlyoztuk, hogy csak a főbb gondolatokkal foglalkozunk, s e körben is inkább azokkal, amelyekkel szemben aggályainkat kívántuk kifejezésre juttatni. E módszert azért választottuk, mert ha néhány ellenvetésünk gondolatébresztő volt, s e gondolatok közelebb vittek az egység és halmazat bonyolult kérdéseinek megközelítéséhez, akkor úgy véljük, többet tettünk, mint ha a mű gazdag anyagából — a lehetőséghez képest — csupán részleteket ismertettünk volna.

Wiener Imre

Új vonások az NDK igazságszolgáltatási szerveinek munkájában

Az NDK Államtanácsának az igazságszolgáltatási szervek alapvető feladatairól és munkamódszeréről szóló 1963. április 4.-iki rendelete a Német Demokratikus Köztársaság jelentős jogszabályalkotási eseménye.

A rendelet alapelveire vonatkozó tervezetet az Államtanács 1962. dec. 5-én fogadta el és azt nyilvános vitára bocsátotta. Szövegét a sajtóban közzétették. Számos tanulmány és cikk jelent meg a folyóiratokban. Megvitatták az igazságszolgáltatási szervekben, továbbá a dolgozók gyűlésein, tíz- és tízezrek előtt.

A rendeletet elvi kijelentései, egész hangvétele alapján legjellemzőbben az igazságszolgáltatás és szocialista törvényesség alkotmányaként lehetne jellemezni. Sajátossága, hogy úgy az „alapelvek" című bevezető első részében, mint az egyes kogens rendelkezésekbe beépítve, feltárja az adott rendelkezés alapjául szolgáló társadalmi viszonyt, a rendelkezésnek a szocializmus objektív törvényei által való meghatározottságát és felülépítményi szolgálati jellegét, szerepét a társadalmi fejlődés előmozdításában is. Nem csak rendelkezik, hanem ugyanakkor propagatív erővel marxista dialektikára tanít.

A rendelet első része rögzíti a szocialista fejlődés során elért vívmányokat, felvázolja a szocialista termelési viszonyok végleges győzelmével végbement változásokat. Fejtegetése szerint a szocialista

fejlődést meghatározó objektív törvények teljes érvényesüléshez jutnak, lehetővé teszik a termelő erők kibontakozását. Megváltozik az emberek viszonya egymáshoz, a munkához, a társadalomhoz és az államhoz. Az új feltételek, az általánosan kibontakozó szocialista építés a szocializmus objektív törvényeinek tudatos és helyes alkalmazását követelik meg. A rendelet éppen ezt kívánja megvalósítani, illetve előmozdítani. A rendelet megállapítása szerint a szocialista társadalom kibontakoztatja az erkölcsi-emberi erőt ahhoz, hogy a meggyőzést és nevelést az állami tevékenység fő módszerévé tegyük. Elemzi a jognak mint a szocialista társadalom és ember fejlesztése eszközének szerepét. Röviden utal a jognak a társadalmat védő szerepére mondván, hogy a jog éles fegyver az ellenforradalmi, államellenes cselekményeket elkövetőkkel szemben, továbbá azok ellen, „... akik súlyos bűncselekmények elkövetésével magukat a társadalmon kívül helyezik"... A rendelet megállapítja, hogy az NDK-ban, a bekövetkezett fejlődéssel ki vannak küszöbölve a bűnözés társadalmi gazdasági gyökerei. Ezt követő megfogalmazása szerint: „... adva van a reális lehetőség a bűnözés fokozatos leküzdésére".

Ennek érdekében szükséges az állampolgárok minél intenzívebb bevonása vívmányaik megvédésébe, tevékeny és közvetlen részvételük a jog alkalmazásában. A szocialista építés feladatainak bonyolultsága fokozott követelményeket támaszt az igazságszolgáltatási szervekkel szemben. Arról van szó, hogy a szocialista átalakulás során felmerülő és eléjük kerülő sokrétű kérdésekben a jogot helyesen és egységesen alkalmazzák. Az új abban van, hogy a törvénysértések, a bűnözés és okai elleni harcot átfogóbb módon és pontosabban, a dolgozók széles körű és közvetlen részvételével kell folytatni. A feladat nemcsak az egyes esetek helyes eldöntése, hanem a törvénysértések okainak, társadalmi és politikai összefüggéseinek a feltárása és a társadalom mozgósítása ezek megszüntetésére.

A rendelet a szükséges teendőket a következőkben vetíti ki.

Az általánosan kibontakozó szocialista építés követelményeinek megfelelően tovább kell fejleszteni az igazságszolgáltatási szervek munka módszereit.

Ki kell építeni az ítélkezés egységes a Legfelsőbb Bíróság által történő vezetését, a Legfelsőbb Bíróságnak egyedüli és közvetlen felelősségét a Népi Kamara és az Államtanács felé, továbbá a bírói függetlenség fokozott biztosítását.

Ki kell szélesíteni a dolgozók közvetlen részvételét az ítélkezésben és a megtévedtek átnevelésében, valamint a kollektív önnevelést a társadalmi igazságszolgáltatási szervek által.

Meg kell javítani az igazságszolgáltatási szervek együttműködését a helyi népképviseleti szervekkel, más állami szervekkel valamint a társadalmi tömegszervezetekkel és a Nemzeti Front bizottságokkal.

A rendelet szerint az igazságszolgáltatásban közreműködő személyeknek ismerniök kell a jogot meghatározó társadalmi törvényszerűségeket, az állam politikájának alapvető kérdéseit, a szocialista építés problémáit; szoros kapcsolatban kell álljanak a néppel és annak érdekeit, a szocializmus győzelméről való meggyőződéssel, kell szolgálniuk.

*

A *rendelet második része* az igazságszolgáltatási szervek feladatait szabja meg. A bírósági szervezeti törvény 13. §-a (Gesetzblatt Teil I, S. 757.) szerint: „A kerületi- és járásbíróságokat tevékenységükben az Igazságügyi Minisztérium irányítja és ellenőrzi". Ezzel szemben a rendelet a bíróságok irányítását a Legfelsőbb Bíróságra bízza. A Legfelsőbb Bíróság közvetlenül a Népi Kamarának, illetve az Államtanácsnak számol be, amely tagjait választja és visszahívhatja. A Legfelsőbb Bíróság plénumának ülésein (nálunk: teljes ülés) jelen van az Államtanács egyik tagja. A Legfelsőbb Bíróság felel az ítélkezés hatékonyságának értékeléséért is, vizsgálati csoportja van, az ítélkezés országos statisztikáját veezti. Plénumának a kerületi bírósági elnökök is tagjai. A kerületi bíróságok a saját és az általuk irányított járásbíróságok ítélkezéséért a Legfelsőbb Bíróságnak felelnek és számolnak be. A Legfelsőbb Bíróság elnöksége fontos szerepet tölt be. A plénum üléseit, irányító határozatait előkészíti, maga is hoz ilyeneket, elbírálja a törvényességi óvásokat, felülvizsgálja a kerületi bíróságok plénumának és elnökségének határozatait. Javaslatokat tesz az Államtanácsnak jogszabályok hozatalára, hatályonkívül helyezésére, módosítására.

Törvényességi óvásokat a Legfelsőbb Bíróság elnöke és a legfőbb államügyész terjeszt elő. A plénumnak, irányelvek kibocsátására ugyanők, valamint az igazságügyi miniszter tehet javaslatot. Az Államtanács ajánlhatja irányelvek kiadását. A Legfelsőbb Bíróságnál a kádermunka az elnök feladatkörébe tartozik.

A kerületi bíróság elnökét, bíráit és ülnökeit a kerületi képviseleti testület választja 4 évre. Megjegyzendő, hogy a korábbi rendelkezés szerint az igazságügyi miniszter az elnökhelyetteseken kívül a kerületi bíróság elnökét is kijelölte, a megválasztott bírák közül. A bírák a választó szerv által visszahívhatók, és ennek tartoznak beszámolni. A bírákkal együtt előkészített beszámolót az elnök tartja meg. A kerületi bíróság — a Legfelsőbb Bíróságra vonatkozó rendelkezésekkel összhangban — vezeti az ítélkezési statisztikát és kebelében ugyancsak működik vizsgálati csoport. Kerületi viszonylatban a kerületi bíróság plénuma, illetve elnöksége is hoz irányító határozatokat, illetve elbírálja a járásbíróságok jogerős ítéletei ellen emelt törvényességi óvásokat. A kerületi bíróság elnöke felelős a kerületben a kádermunkáért. A kerületi- és járásbíróságok elnökeinek olyan határozatait, amelyek az igazgatásra, vagy a kádermunkára vonatkoznak az igazságügyi miniszter hatályon kívül helyezheti.

A járásbíróság elnökét és bíráit a járási népképviseleti testület választja 4 évre.[1] A választó szerv

[1] Több szocialista államban olyan jogszabályok vannak érvényben, amelyek szerint a járásbíróságok bíráit a lakosság közvetlenül választja és a választók gyakorolják a visszahívást is. Így az 1958. dec. 25-i szovjet bírósági szervezeti szabályzat, s az OSZFSZK 1960 okt. 27-i szabályzata, Csehszlovákiában a bírósági szervezetről szóló 1961. évi 62. sz. tv. és az 1961. évi 63. sz. Kormányrendelet a járásbírák választásáról, stb.

visszahívhatja őket. A bírák beszámolási kötelezettséggel tartoznak. A járásbíróság ülnökeit a dolgozók közvetlen választással választják 4 évre.

Külön rendelkezés szól a járásbíróságnak a képviseleti testülettel, más állami szervekkel és a Nemzeti Frontban egyesült társadalmi szervezetekkel való együttműködéséről.

A járásbíróság, a dolgozók állam- és jogtudatának fejlesztése végett, népszerűsíti a szocialista jogot; evégből nyilvánosan értékel egyes bírósági eljárásokat, nyilvános vitákat rendez, és jogi felvilágosításokat ad.

A járásbíróság segíti az egyeztetőbizottságok működését és elbírálja a döntéseik ellen benyújtott felszólamlásokat.

A járásbíróság elnöke felelős a kádermunkáért. Biztosítja, hogy az ítélkezés elvi kérdéseit a bírói kollektíva megtanácskozza. Gondoskodik róla, hogy az ítélkezés megfeleljen a jogszabályoknak és a szocialista építés feladatai megoldásának. Feladata a bíróság tevékenységének megszervezése és az ülnökökkel való foglalkozás biztosítása is.

A rendelet foglalkozik az ülnökök szerepével és az ítélkezésre gyakorolt kedvező hatásával. Más módon is rendelkezik a dolgozóknak a bevonásáról a bíróság munkájába. Előírja megfelelő esetre nyilvános tárgyalások tartását, a kollektívák meghívását a tárgyalásokra. A rendelet bevezeti a társadalmi vádló és társadalmi védő intézményét. A bíróság határozza meg, hogy ilyen személy közreműködik-e a tárgyaláson. A bíróság köteles biztosítani azt, hogy ezek ellássák feladatukat a tárgyaláson Ezek a helyi képviseleti testület tagjai, a Nemzeti Front bizottságainak, társadalmi szervezeteknek, a dolgozók szocialista kollektíváinak a képviselői. Megbízóik véleményét adják elő a bűncselekményről, az elkövetőről stb., bizonyítási indítványokat tehetnek, állást foglalhatnak a különböző eldöntendő kérdésekben, beleértve a büntetés kiszabását is.

A rendelet külön foglalkozik. a szabadságelvonás nélküli büntetések esetében; a büntetés nevelő hatása fokozásának a módjaival. Eszerint a szocialista kollektívák javaslatokat tehetnek a bíróságoknál szabadságelvonás nélküli büntetés kiszabására és kezességet vállalhatnak a vádlott átnevelésére vonatkozó feladatoknak az ellátására. Kezesség vállalásnak helye lehet az elítéltek feltételes szabadonbocsátásának az esetében is.

A rendelet bővíti az egyeztető bizottságok hatáskörét. Ez a társadalmi szerv eljár a kisebb súlyú bűncselekmények esetében. Ezek: vagyon elleni bűncselekmények, könnyű testi sértés, becsületsértés, dologrongálás, enyhébb gazdasági bűncselekmények és más elsőízben elkövetett csekélyebb jelentőségű bűncselekmények. Becsületsértési ügyekben akkor is eljárhat, ha a sértett nem a vállalat dolgozója, de indítványát a terheltet alkalmazó vállalatnál teszi meg. Csak nevelő jellegű intézkedéseket tehet és emellett a terheltet az okozott kár megtérítésére kötelezheti. Az egyeztetőbizottság kisebb jelentőségű polgári jogi viták esetében is eljárhat. Ha azonban nem érhető el békés megegyezés, az egyeztető bizottság beszünteti tanácskozásait. Az indítványozó a járásbírósághoz fordulhat. Az egyeztető bizottság döntése ellen helye van a járásbírósághoz benyújtandó felszólamlásnak. A megállapított követelések végrehajthatóságának kimondásáért ugyancsak a járásbírósághoz kell fordulni.[2]

A döntőbizottságokat a lakóterületen és termelőszövetkezetekben lehet felállítani. Ezek megalakítása fokozatosan a szerzett tapasztalatok felhasználásával történik.

A rendelet megszabja az ügyészség alapvető feladatait is, többek között a törvényességi felügyelet, a bűnözés és a bűncselekmények elleni harc tekintetében. Különös hangsúly van a nyomozati eljárás és büntetésvégrehajtás feletti törvényességi felügyeleten. A cselekményt és az elkövető személyiségét mindenoldalúan meg kell vizsgálni, a terhelő és mentő, valamint az enyhítő körülményeket egyaránt fel kell deríteni. A rendelet egy sor eljárásjogi és büntetésvégrehajtási garanciális jellegű rendelkezést tartalmaz. Kimondja, továbbá, hogy olyan belügyi szolgálati előírások kiadásához, amelyek a vizsgálati fogság és szabadságvesztés büntetés foganatosítására vonatkoznak, a legfőbb ügyész egyetértése szükséges.

A legfőbb ügyész felelős a bűnözés alakulásának, okainak és a leküzdéséért folytatott harc hatásának elemzéséért. Ezt a feladatát más központi igazságszolgáltatási és vizsgálati szervekkel, valamint tudományos intézetekkel együttműködve oldja meg.

Az Igazságügyi Minisztérium feladatai: a káderpolitika végrehajtása, a káderek képzésével és elosztásával kapcsolatos feladatok, a bírák szakmai és politikai továbbképzéséről való gondoskodás, a szervezési feltételek biztosítása a kerületi- és járásbíróságok és állami közjegyzőségek működése tekintetében, a tudományos munka feladatainak kitűzése, jogszabályszövegek és kommentárok kiadása és a törvényelőkészítés. Az Igazságügyminisztérium irányítja az NDK ügyvédségét és felügyel a tevékenysége felett. Irányítja és ellenőrzi az állami közjegyzőségeket és az egyéni közjegyzőket. Előkészíti a kerületi- és járásbíróságok bíráinak és ülnökeinek a választását. Ellátja az igazságügyi káderek kinevezésére és berendelésére vonatkozó-jogszabályokkal rábízott-feladatokat. Az igazságügyminiszteri revízió célja a kerületi- és járásbíróságok tevékenységének rendszeres, átfogó vizsgálása és elemzése. Ez szükséges az említett feladatainak az ellátásához. A revízió eredményei adnak módot a Minisztertanácsnak, továbbá a megállapításokkal esetleg érintett szerveknek a megfelelő intézkedések megtételére. A revízió eredményeit az érintett bíróság kollektívájával is meg kell beszélni. A revízió eredményeit a Legfelsőbb Bírósággal közölni kell. Ha a revízió hibás ítéleteket állapít meg, az Igazságügyi Minisztérium törvényességi óvás emelését kezdeményezi. A revízió eredményei szolgálnak alapul a tudományos oktatás és kutatás fő kérdéseinek a megállapításához.

A törvényerejű rendeletnek az

[2] Magyarországon az 1963. évi 24. sz. tvr. 20. és 21. §-ai a társadalmi bíróságot pénzbírság kiszabásának a jogával ruházzák fel, polgári jogi vitás ügyekben végrehajtható határozatot hozhatnak, továbbá intézkedhetnek a tekintetben, hogy a családjáról nem gondoskodó dolgozó fizetésének egy részét kiadják a család részére.

ügyvédséggel kapcsolatos rendelkezéseiből érdemes kiemelni azt, hogy az ügyvédet a mentő- és a felelősséget enyhítő körülmények előadására kötelezi, majd így folytatja: „Köteles hozzájárulni az ügy felderítéséhez és a megbízója jogainak és jogos érdekeinek a megóvásához".

A rendelet megállapítása szerint, az elítéltet az államnak és polgárainak védelme érdekében „ideiglenesen el kell zárni attól a lehetőségtől, hogy a társadalmi életre közvetlen befolyást gyakoroljon". A büntetés-foganatosítás e céljának a rögzítése után, a rendelet a továbbiakban az átneveléssel mint a büntetés céljával s ennek módjaival foglalkozik. A büntetésfoganatosítást a büntető eljárással megkezdett átnevelés folytatásaként fogja fel. Az átnevelésben jelentős szerepet tulajdonít az elítélt képességeihez is igazodó, közösségben végzett, hasznos munkának, valamint a bérezés differenciált rendszerének, úgyszintén a foglyokkal való megbeszéléseknek, továbbá a politikai-kulturális ráhatásnak. Külön rendelkezik a fiatalkorúakról, különös figyelemmel szakmai képesítésükre is. A rendelet a differenciált büntetésfoganatosítás álláspontján van. A büntetés végrehajtásának három, súlyszerint differenciált kategóriáját állapítja meg. Megfelelő magatartás esetén a fogoly enyhébb, illetve súlyosabb kategóriába helyezhető át. A bíróság az ítéletben állapítja meg a büntetésfoganatosítás alkalmazandó kategóriáját. A büntetésből való feltételes szabadon bocsátásról a bíróság intézkedik. Etekintetben a letartóztatási intézet vezetőjének kötelessége a megfelelő javaslatokat megtenni. A rendelet részletes szabályokat tartalmaz a büntetésüket kitöltött, illetve szabadon bocsátott foglyoknak a munkába és társadalomba való súrlódásmentes beillesztéséről. Az adott helyi szerv előre közli a letartóztatási intézettel a fogoly képesítésének megfelelő munkalehetőséget. Ezt a fogollyal még szabadulása előtt, időben közlik. Szükség esetén a fogoly részére lakásról is gondoskodni kell.

A rendelet harmadik része az igazságszolgáltatási szerveknek más állami szervekkel és a társadalmi szervezetekkel való együttműködéséről rendelkezik.

Az igazságszolgáltatási szervek a törvénysértések elemzése, elhárítása és a bűncselekmények értékelése szempontjából kötelesek figyelembe venni a helyi képviseleti testület határozatait. Az együttműködés célja, illetve tartalma: a törvénysértések elleni küzdelem, a bűnözés okainak és az ítélkezés hatékonyságának átfogó elemzése, az állampolgárok szocialista jogtudatának fejlesztésében elért eredményeknek értékelése, az összefüggések mélyreható feltárása; és a szükséges következtetések levonása.

A kerületi- és járásbíróságok elnökei állandóan részt vesznek a helyi népképviseleti testület ülésein. A helyi képviseleti testületek a megfelelő értékelések alapján hatáskörükben megteszik a szükséges intézkedéseket a bűnözés okainak és feltételeinek kiküszöbölésére.

A bíróságoknak a társadalmi szervezetekkel való kapcsolata a dolgozók kollektíváinak a bűnözés leküzdésébe, az elkövetők átnevelésébe való bevonását célozza. Így jutnak jelentőséghez az olyan módszerek mint a nyilvános tárgyalások tartása, az erre alkalmas bírósági eljárások nyilvános értékelése, az ülnöki beszámolók, valamint az ülnökök, egyeztető bizottsági tagok, ügyvédek, segédrendőrök stb. bevonásával tartott nyilvános jogi viták.

A rendelet zárórendelkezésében — korábbi rendelkezéseihez következetesen — elrendeli az Igazságügyi Minisztérium kerületi igazságügyi kirendeltségeinek 1963. június 30-ig történő feloszlatását. A büntetésfoganatosítással kapcsolatos rendelkezések végrehajtásához szükséges feltételeket — a rendelet szerint — 1964. január 1-ig kell biztosítani.

Lázár Miklós

Új könyvek:

Alkotmányjog

Zakonodatel'nüe aktü po voproszam narodnogo hozjajsztva SZSZSZR. Tom. 1. [A Szovjetunió népgazdaságára vonatkozó jogszabályok. 1. köt.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 784 p.

A Szovjetunió népgazdaságának igazgatására vonatkozó tételesjogi anyaggyűjtemény. Kezelését jó mutatók (időrendi, tárgymutató) könnyítik meg.

Kozlov, Ju. M.: Organü szovetszkogo goszudarsztvennogo upravlenija. [A szovjet államigazgatás szervei.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 151 p. PEK Államigazgatási jogi tanszék. J9443/4.

A könyv első részében az államigazgatási szerv fogalmi meghatározását adja a szerző, az állami szerv, az állami intézmény és az állami vállalat fogalmi jegyeinek elemzése, illetve ezen fogalmak összevetése útján. Foglalkozik a végrehajtó-rendelkező tevékenység általános vonásaival, valamint az államigazgatási szerv jogi helyzetének általános kérdéseivel. A második fejezetben az államigazgatási szervek rendszerét vizsgálja, az utolsó fejezetben pedig az államigazgatási szervek osztályozására vonatkozó elméleti fejtegetéseket találjuk.

Gavrilenkov, I. N.: O razvitii szocialiszticseszkoj goszudarsztvennoszti v kommuniszticseszkoe obscsesztvennoe szamoupravlenie. [A szocialista államiság kifejlődése kommunista társadalmi önigazgatássá.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 123 p. ÁJI. 19.171

Az első fejezetben a marxizmus—leninizmus klasszikusainak fejtegetéseit foglalja össze az állam lényegére és a proletárdiktatúra államának történelmi feladataira vonatkozóan. Az ezt követő két fejezetben a szocialista állam kérdéseit vizsgálja a kommunizmus építésének kibontakoztatott időszakában és az államiság és az önigazgatás kérdéseit elemzi a szovjet társadalomnak a kommunizmusba való átmenete időszakában.

Bruntz, George G.: Understanding our government. [A mi kormányzatunk.] Boston, [etc.] Ginn, (1961.) XVI, 573 p. OK. 375.920

A népszerű formában megírt, illusztrált, fényképeket, térképeket,

táblázatokat tartalmazó kiadvány az Egyesült Államok közjogát és közigazgatását ismerteti. Közli egyebek között a Függetlenségi Nyilatkozatot és az Egyesült Államok Alkotmányának szövegét is. Tárgymutató és a fontosabb kifejezések magyarázata egészíti ki a kötetet.

Munkajog

Szmirnov, V. M.: Konkursz v szovetszkom trudovom prave. [Pályázat a szovjet munkajogban.] Leningrad, Izd. Leningradszkogo Universziteta, 1960. 108 p. 2 sztl. /Leningradszkij Goszudarsztvennüj Universzitet im. A. A. Zsdanova./ ÁJI. 18.958

A pályázat szervezéséről, jogi természetéről és formáiról, valamint a pályázatokkal kapcsolatos bírói gyakorlatról ad tájékoztatást.

Important labour laws and regulations of the People's Republic of China. [A Kínai Népköztársaság fontosabb munkaügyi törvényei és jogszabályai.] Peking, Foreign Languages Press, 1961. [4], 82, [2] p. OK. 390.770

A gyűjtemény magában foglalja a kínai szakszervezeti törvényt, a munkásbiztosítás szabályait, a szilikózis megelőzésére hozott jogszabályt, az üzemekre és az építőipari vállalatokra vonatkozó biztonsági és közegészségügyi előírásokat, valamint a kínai államtanácsnak a nyugdíjra és a lakóhelyüktől távol dolgozó munkásokra vonatkozó ideiglenes rendelkezéseit.

Brochard, Jean: Manuel du contrat de travail devant le consels de prud'hommes et la Cour. Les conventions collectives. [Kézikönyv a békéltető bíróság és a bíróság előtti munkaszerződésekről.] Paris, Dalloz, 1960. VI, 475 p. /Manuels Dalloz de droit usuel./ OK. 359.836

A mű két fő részre tagoltan foglalja össze a Franciaországban hatályos rendelkezéseket.

Törvénykezési szervezet

[*Archer*] *Arcser,* Piter: Anglijszkaja szudebnaja szisztema. [Az angliai bírósági rendszerről.] Moszkva. Izd. Inosztrannoj Literaturü, 1959. 268 p. ÁJI. 19.070

Szerző 1956-ban megjelent munkájának orosz fordítása részletes képet ad az olvasónak az angol bírósági rendszer sajátosságairól.

Állam- és jogtörténet
Római jog

Wieacker, Franz: Vom römischen Recht. [A római jogról.] Versuche. 2., neuarb. erw. Aufl. Stuttgart, Koehler Verl. 1961. [6] 330, [2] p. PEK Római jogi tanszék J11279/14

A szerző a göttingeni egyetem professzora. Munkája második kiadásban jelenik meg. A kötet, a háború első éveiben megjelent első kiadáshoz képest, új tanulmányokat is tartalmaz, a régi tanulmányok is javarészt átdolgozásra kerültek. A tíz tanulmány közül az érdekesebbek: „A rómaiság és a római jog", amely általános elvi bevezetőt ad, „Törvény és jogrend a római államban", „A római jogtudomány klasszikus jellemvonásai", „A római tulajdon fejlődésének fokozatai", „Vulgarizmus és klasszicizmus a késői római jogban", „Európa és a római jog" stb.

Összefoglaló jellegű művek

Naucsnüj kommentarij szudebnoj praktiki po grazsdanszkim i ugolovnüm delam. Red. Ruszkol, A. A. [A bírói gyakorlat tudományos kommentárja polgári és büntető ügyekben.] Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 190 p. /Vszeszojuznüj Insztitut Juridicseszkih Nauk./ ÁJI. 20.247

Az Össz-szövetségi Jogtudományi Intézet gondozásában és A. A. Ruszkol szerkesztésében megjelenő gyűjtemény 8 tanulmányt közöl a bírói gyakorlatban felmerült időszerű kérdésekről.

Hronologicseszkoe szobranie Turkmenszkoj. SzSzR. Tom. 3. [A Turkmen SzSzR törvényhozásának időrendi gyűjteménye.] Ashabad, Goszudarsztvennoe Izd. Turkm. SzSzR. 1962. 539 p. /Juridicseszkaja komiszszija pri Szovete Ministrov Turkmenszkoj SzSzR./ ÁJI. 20.227

A most megjelent 3. kötet az 1952—1956. évi anyagot foglalja össze.

Elias, Olawale: British colonial law. A comparative study of interaction between English and Local Laws in British Dependencies. [A brit gyarmati jog.] London, Stevens, 1962. XXVI, 323 p. ÁJI. 20.202

A munkában a szerző a gyarmati országok és az anyaországok közötti eltéréseket vizsgálja az egyes fontosabb jogágak (polgári jog, földjog, eljárási jogok stb.) területén.

Recueil des lois de la RFP de Yougoslavie. Vol. 4. Le droit familial. [Családjog.] Beográd, 1962. 64p. /Institut de Droit Comparé./ ÁJI. 19.640

A Jugoszláv Szövetséges Köztársaság törvényeinek gyűjteményét közlő sorozat legújabb kötete a hatályos családjogi törvények (házassági törvény, gyámsági törvény, a szülők és gyermekek közötti viszony) szövegét tartalmazza. A francia nyelvű szövegkiadást M. Begovič vezette be.

Japanese laws in English version. (1—2. vol.) Tokyo, Eibun-Horei-Sha, (1954—1962). /EHS law bulletin series./ OK. 373.672

A Japán jogszabályalkotását angol nyelven közreadó, tíz kötetre tervezett sorozat első két kötete az alkotmányt, a polgári törvénykönyvet, a kereskedelmi jogi kódexet, a büntető törvénykönyvet, a polgári eljárásjogi kódexet és a büntető eljárásjogi kódexet tartalmazza.

Indicator selectiv de articole din periodicale marxiste recente. [Az új marxista folyóiratok cikkeinek válogatott mutatója.] 6—9. Ian.—dec. 1960.

[Bucureşti], 1960—1961. 3 db. /Biblioteca Academiei Republicii Populare Romîne. Secţia de Documentare Stiinţifică./ OK. 358.470 : 1960

A cikkbibliográfia kb. 250, többségében a népi demokratikus országokban megjelenő társadalomtudományi folyóirat cikkeiről ad tájékoztatást. A cikkek bibliográfiai adatain kívül román címfordítást is közöl. A témakörök szerint csoportosított összeállításban jelentős helyet foglal el az állam- és jogtudomány.

E lapszám (XVIII. új évfolyam 9.) szerzői; *Dr. Nagy Lajos* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének főmunkatársa. — *Dr. Vigh József* egyetemi docens. — *Dr. Wessely Antal* egyetemi adjunktus. — *Dr. Gábor László* csoportvezető bíró. — *dr. Lázár Miklós* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének főmunkatársa. — *Dr. Horváth Anna* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Horváth Tibor* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos osztályvezetője. — *Dr. Wiener Imre* bírósági titkár.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 63.4994 — Kossuth Nyomda Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

PL 170

XVIII. új évfolyam 10—11. szám Budapest, 1963. október—november hó

BUDAPESTI KÖNYVTÁR

1963 DEC - 4

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

SZIGLIGETI VIKTOR:
A polgári jogalkalmazás jogpolitikai elveinek családjogi vonatkozásai* 537

GERGELY ERNŐ:
A proletárforradalom és a tanácshatalom Kárpátalján és Nyugat-Magyarországon 541

GÁL GYULA:
Fantázia és realitás a világűrjogban 552

TÓTH JÁNOS:
A levonásos jövedelemadóztatás problémái ... 556

ÁDÁM GYÖRGY:
A büntetőjogi felelősség 561

Szemle:

PIKLER KORNÉL:
A burzsoá alkotmánybíróságok gyakorlatának néhány alapvető problémája 569

CZILI GYULA:
A Magyar Jogász Szövetség VI. kongresszusa 579

PAP TIBOR:
Beszámoló a gyermek jogaival foglalkozó varsói ENSZ-szemináriumról 587

A. G.:
Az európai szocialista államok jogalkotása 593

Jogirodalom:

MEZNERICS IVÁN:
Problémák az exportáruk minőségi ellenőrzésének és a felesleges import megakadályozásának szabályozásánál 596

TAKÁCS JÓZSEF:
Az angol családjog 599

TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ.
A Csehszlovák Tudományos Akadémia munkajogi tanulmánykötete 605

— —:
Új könyvek 607

MELLÉKELVE: DOKUMENTÁCÓS SZEMLE

СОДЕРЖАНИЕ: *Виктор Сиглигети:* Семейно-правовые аспекты принципов правовой политики по применению гражданского законодательства. — *Эрне Гергей:* Пролетарская революция и советская власть в Закарпатской области и в Западной Венгрии. — *Дюла Гал:* Фантазия и действительность в космическом праве. — *Янош Тот:* Проблемы взыскания подоходных налогов путем отчисления. — *Дердь Адам:* Уголовная ответственность. — *Обзор: Корнел Пиклер:* Некоторые основные проблемы судебной практики буржуазных конституционных судов. — *Дюла Цили:* VI. Съезд Союза Венгерских Юристов. — *Тибор Пап:* Отчет о семинаре по вопросам прав детей, устроенном под эгидой ООН в г. Варшаве. — *А. Г.:* Законодательство европейских социалистических стран. ГДР. — *Правовая литература: Иван Мезнерич:* Проблемы урегулирования качественной проверки экспортных товаров и предупреждения излишнего импорта — *Йожеф Такач:* Английское семейное право. — *Ласло Трочани:* Сборник статей по трудовому праву Чехословацкой Академии Наук. — — —: Новые книги.

INHALT: *Viktor Szigligeti:* Die familienrechtlichen Beziehungen der rechtspolitischen Prinzipien der zivilrechtlichen Rechtsanwendung. — *Ernő Gergely:* Die Proletarrevolution und die Rätemacht in Nord-Ost-Ungarn. und West-Ungarn. — *Gyula Gál:* Phantasie und Realität im Weltraumrecht. — *János Tóth:* Problems der Besteuerung des Einkommens auf Abschlag. — *György Ádám:* Die strafrechtliche Verantwortlichkeit. — *Rundschau: Kornél Pikler:* Einige grundlegende Probleme in der Praxis der bürgerlichen Verfassungsgerichte. — *Gyula Czili:* Der VI. Kongress des Ungarischen Juristenverbandes. — *Tibor Pap:* Ein Seminar der Vereinigten Nationen in Warschau über die Rechte des Kindes. — *G. A.:* Die Rechtssetzung der europäischen sozialistischen Staaten. — *Rechtsliteratur: Iván Meznerics:* Probleme der Regelung der Qualität von Exportwaren und der Verhinderung überflüssigen imports — *József Takács:* Das englische Familienrecht. — *László Trócsányi:* Studiensammlung über Arbeitsrecht der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften. — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Viktor Szigligeti:* Les aspects de droit de famille des principes politico-juridiques de la jurisprudence civile. — *Ernő Gergely:* La révolution du prolétariat et le pouvoir des conseils en Hongrie Subcarpathique et en Hongrie Occidentale. — *Gyula Gál:* Imagination et réalité dans le droit cosmique. — *János Tóth:* Les problèmes de l'imposition sur le revenu par voie de défalcation. — *György Ádám:* La responsabilité pénale. — *Revue: Kornél Pikler:* Quelques problèmes de principe de la pratique des tribunaux constitutionnels bourgeois — *Gyula Czili:* Le VIe Congrès de l'Association des Juristes Hongrois. — *Tibor Pap:* Compte rendu sur le séminaire de l'O. N. U. à Varsovie s'occupant des droits de l'enfant. — *G. A.:* La législation des Etats socialistes européens. — *Littérature: Iván Meznerics:* Problèmes de la réglementation du contrôle de la qualité des marchandises d'exportation et de l'empêchement de l'importation superflue. — *József Takács:* La droit de famille anglais. — *László Trócsányi:* Le recueil d'études de droit du travail de l'Académie des Sciences de Tchécoslovaquie. — — —: Nouveaux livres.

XVIII. új évfolyam 10—11. szám Budapest, 1963. október—november hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A polgári jogalkalmazás jogpolitikai elveinek családjogi vonatkozásai*

A jogalkalmazás jogpolitikai elveiről és a polgári jogalkalmazás nevelő szerepének jelentőségéről szólva, dr. Szilbereky Jenő miniszterhelyettes elvtárs a Hévízen, 1963. október 4-én „A polgári jogalkalmazás jogpolitikai kérdései" címen tartott előadásában hangsúlyozta azt a követelményt, hogy a polgári jogalkalmazásnak nevelő tevékenységével hozzá kell járulnia ahhoz is, hogy az állampolgárok kapcsolatában mindinkább érvényesüljenek a szocialista erkölcsön alapuló együttélési szabályok. Ehhez kapcsolódva kiemelte azt is, hogy: „Különösen jelentős, hogy a jogalkalmazó szervek, mindenekelőtt a bíróságok, megfelelően segítsék elő a családi kapcsolatok megszilárdítását, a házastársak felelősségtudatának fokozását, a gyermekek szocialista szellemű nevelésének biztosítását."

Az idézett mondat világos és határozott útmutatás arra, hogy a polgári jogalkalmazásnak a családi viszonyok alakítása tekintetében tartalmilag milyen cél elérésére kell törekednie. De egyúttal arra is irányt mutat, hogy a kitűzött cél megvalósítására ebben a vonatkozásban különösen a társadalmi tudat alakítása, befolyásolása útján, főként az erkölcsi nevelés eszközeivel lehet és kell a jogalkalmazásnak is törekednie.

Mi teszi indokolttá, hogy a családi kapcsolatok alakításának kérdését még a jogalkalmazás szempontjából is elsősorban a tudatformálás, az erkölcsi nevelés oldaláról közelítsük meg, holott a jog lényegéből az következik, hogy a jogalkalmazás tekintélye és hatékonysága — a nevelő szerepe kiemelkedő jelentőségének elismerése mellett is — általában az állami kényszer alkalmazásának kilátásbahelyezésén és annak valóságos lehetőségén alapul? Ezt az indokolja, hogy a családi kapcsolatok alakulására lényeges befolyása van a társadalom erkölcsi felfogásának, és a jogalkalmazásnak már ez okból is elsősorban a nevelés erkölcsi hatású eszközeire kell támaszkodnia.

De még inkább szükségessé teszi ezt az a körülmény, hogy a megzavart, megromlott családi kapcsolatok rendezésénél, az ilyen tárgyú jogviták elintézésénél sokszor teljesen háttérbe szorul a jogalkalmazás kényszerítő jellege, mert bizonyos vonatkozásokban nincs is helye közvetlen jogi szankció, állami kényszer alkalmazásának. Pl. a házastársak közötti jogviszonyban számos olyan, túlnyomórészt erkölcsi tartalmú jogi kötelezettség terheli a házastársakat, amelyeket jogi szankciókkal nem lehet kikényszeríteni. Így a házastársi hűséget, a kölcsönös támogatást, magát a házastársi életközösséget stb. nem lehet végrehajtási kényszer útján megvalósítani, holott ezek mind jogi kötelezettségek is. Ilyen körülmények között családjogi vonatkozású ügyekben egyenesen szükségszerű a nevelés erkölcsi hatású eszközeire való fokozott támaszkodás.

Egyébként azért is fontos a családi kapcsolatokkal összefüggően a jogalkalmazásra háruló feladatokról beszélve, ezeknek a társadalmi, erkölcsi jellegét és jelentőségét kiemelni, mert ezzel is hangsúlyozni kell, hogy a családi kapcsolatok megszilárdítása, a házasság és a család védelme nem kizárólag, sőt nem is elsősorban a bíróságok feladata, hanem az egész társadalom önvédelmének az ügye, amelyben tehát az állami szervek és a társadalmi szervezetek egész sorának, sőt a társadalom tagjainak is megvan a maguk feladata. Ezért amikor a következőkben a családi kapcsolatok alakulását és megszilárdításuk módját, lehetőségeit és eszközeit vizsgáljuk, ezt ugyan mindig a jogalkalmazásra háruló feladatok szempontjából tesszük, de sohasem tévesztve azt sem szem elől, hogy itt az egész társadalom összefogását és közös erőfeszítéseit kívánó feladatról van szó, s hogy a felvetett jogi eszközöktől remélhető szerény hatást csak egyéb hatékony állami és társadalmi intézkedések tehetik valóban eredményessé.

A jogpolitikai elvek a jogalkalmazó szer-

* A Hévízen 1963. október 4—6-án tartott VI. jogászkongresszuson elhangzott korreferátum alapján készült. — *Szerk.*

vekkel szemben azt a hármas követelményt támasztják, hogy segítsék elő a családi kapcsolatok megszilárdítását, a házastársak felelősségtudatának fokozását, a gyermekek szocialista szellemű nevelésének biztosítását. A követelményként megszabott feladatok a legszorosabb kapcsolatban állnak egymással. A házastársak felelősségtudatának fokozása az egyik legeredményesebb módja és nélkülözhetetlen előfeltétele a családi kapcsolatok megszilárdításának, a gyermekek szocialista szellemű nevelése pedig a szilárd családi kapcsolatok keretében biztosítható a legjobban. Mivel a mi társadalmunkban is a családi kapcsolatok alapjául szolgáló természeti viszony általánosan elfogadott társadalmi formája a házasság, ezért a családi kapcsolatok szilárdságának alapja és központi kérdése a házasság intézményének a szilárdsága. A családdal kapcsolatos társadalmi jelenségek közötti szoros összefüggés és kölcsönös feltételezettség teszi lehetővé, hogy a családi kapcsolatok szilárdságát és megszilárdításuknak lehetőségeit az alapintézmény, a házasság fejlődési irányvonalának feltárása és elemzése útján vizsgáljuk meg.

Ahhoz, hogy erről reális megalapozottsággal beszélni lehessen, elkerülhetetlenül szükséges legalább néhány alapvető statisztikai adat megemlítése.

A válások száma — értve ez alatt a jogerős ítélettel érvénytelenített és felbontott házasságokat egyaránt — 1930-ban 5495, 1938-ban 5754, 1949-ben 12.556, 1960-ban 16.696, 1961-ben 17.257 és 1962-ben 17.382 volt. Vagyis a II. világháborút megelőző utolsó békeévekhez viszonyítva a felszabadulást követően jelentősen emelkedett, mintegy megháromszorozódott a válások száma.

Mivel a válások szaporodását egyesek túlzott leegyszerűsítéssel azzal szokták magyarázni, hogy időközben az ország lakossága növekedett, nőtt a házasságkötések száma is, és jelenleg jóval több hazánkban a házasságban élő személyek száma, mint a felszabadulás előtt volt, ezért szükséges a legutóbbi három teljes népszámlálás erre vonatkozó népmozgalmi statisztikai adatait itt ismertetni.

Az ország népessége 1930-ban 8,610.266, 1949-ben 9,204.799, 1960-ban 9,961.044 volt. Ugyanezekben az években 77.907, 107.820, illetve 88.566 házasságot kötöttek, míg a házassági kötelékben élő lakosok száma 3,739.633, 4,149.175, illetve 5,037.587 volt. Nyilvánvaló, hogy ezek a változások, ha bizonyos mértékben kétségtelenül ebbe az irányba hatottak is, magukban véve semmiképpen nem idézhették elő a válások számának háromszorosára emelkedését, mert sem a népesség, sem a házasságkötések, sem a házasemberek száma nem háromszorozódott meg. Tehát e társadalmi jelenség okait a különböző összefüggések mélyebbre ható feltárásával és a bonyolultan közreható tényezők sokoldalú figyelembevételével lehet csak helyesen megközelíteni, illetve összességükben és bonyolultságukban életszerűen, reálisan értékelni.

A társadalmi és gazdasági összefüggésekre, valamint a mögöttük rejlő okokra sok vonatkozásban megbízható következtetési alapot nyújtanak egyéb, statisztikailag is kimutatható jelenségek és fejlődési folyamatok. A számadatok tömeges felsorolásának mellőzésével röviden utalok néhány fontosabbra:

1. A jogerősen felbontott házasságokban szereplő felek között a városi lakosság aránya viszonylagosan is sokkal magasabb, mint a falusi lakosságé. A legutóbbi 7 év átlagában a felek utolsó közös lakóhelye Budapest volt a bontóperek kb. 40%-ában, más város kb. 25%-ban, míg község mindössze 35%-ban.

2. A házassági bontóperekben szereplő feleségek között lényegesen csökkent és továbbra is csökkenő tendenciát mutat az eltartottak, a háztartásbeli feleségek aránya. Vagyis a házasságban élő nők egyre inkább túlnyomó nagy többsége résztvesz a termelőmunkában és önálló keresettel bír.

3. Mind gyakoribbá vált a feleségek felperesként, a házasság felbontásának kezdeményezőjeként való fellépése, a feleségek kezdeményezési aránya már csaknem elérte a férjekét és emelkedő tendenciát mutat.

4. A jogerősen felbontott házasságokban szereplő fiatal (25 éven aluli) és az idősebb (50 éven felüli) házastársak aránya lényegesen emelkedett a felszabadulást követően.

Ezek a most említett adatok, illetve jelenségek is azt mutatják, hogy a válások számának alakulása összefüggésben van az utóbbi évtizedekben végbement mélyreható társadalmi, gazdasági átalakulással és ennek a társadalmi tudatra gyakorolt hatásával, különösen az erkölcsi felfogás jelentős változásával.

Közismert, hogy a gyors technikai fejlődés folytán végbemenő nagyarányú gazdasági fejlődés, különösen a gyors iparosodás minden társadalmi-gazdasági alakulatban, még kapitalista viszonyok között is szükségszerűen a nőknek a termelőmunkába történő fokozottabb bevonására és az ezzel szükségképen együttjáró gazdasági függetlenedésére vezet. Az önálló keresetszerzés révén a nők nemcsak gazdaságilag válnak mindinkább függetlenné, hanem a megszerzett gazdasági egyenlőség elősegíti a jogi egyenlőség megvalósulását is társadalmi szinten, és az egyenjogúság kivívása során elért eredmények növelik az öntudatosságot is. A nők helyzetének a társadalomban megvalósuló megváltozása megváltoztatja a nőknek a családon belül elfoglalt helyzetét is: megszűnik a gazdasági kiszolgáltatottságuk és ezzel a férjüktől függő helyzetük is mindinkább feloldódik. Nem magyar sajátosság tehát, hanem többé-kevésbé világszerte tapasztalható általános jelenség, hogy a nők gazdasági függetlenedése, fokozottabb munkábaállása és az egyenjogúságukért

vívott harcuk során elért eredmények a házassági kapcsolatok tartalmának megváltozására, és így a bontóperek számának alakulására is hatással vannak.

Az említett gazdasági fejlődési folyamattal, az iparosodással ugyancsak szükségszerűen együttjáró világjelenség a lakosság egyre növekvő részének mind több és mind nagyobb városokban való tömörülése. A nagyüzemi termelési mód uralkodóvá válása szükségképpen maga után vonja a városi, sőt a nagyvárosi életforma egyre szélesebb körű elterjedését, ami szintén kihat a családi kapcsolatok alakulására, és így a házassági, valamint a családi viszonnyal kapcsolatos egyéb perek számának alakulására is. Ezzel összefüggésben csupán egyetlen, de igen lényeges hatású tényezőt említek meg külön is: a lakáskérdést. Ennek megoldatlansága, illetve sokszor nem megfelelő megoldása igen nagy szerepet játszik a családi kapcsolatok meglazulásában, megromlásában.

Ugyancsak a gazdasági és társadalmi fejlődéssel, különösen a tudományok előrehaladásával, a közegészségügy és az emberekről való gondoskodás javulásával szorosan összefüggő világjelenség az átlagos életkor jelentős meghosszabbodása is, de az is, hogy a korábbinál gyakoribb az egészen fiatal korban történő házasságkötés. Ennek is kihatása van a házassági bontóperek számának alakulására, amit a statisztikai adatok is igazolnak.

A gazdasági és társadalmi fejlődés jelentős változásokra vezet az emberek társadalmi tudatában, világnézetében, erkölcsi felfogásában is. De az ideológiai felülépítménynek ez a változása sokkal lassabban megy végbe, mint gazdasági és egyéb vonatkozásokban. Emellett ezt a folyamatot politikai és jogi, valamint egyéb ideológiai eszközökkel nagymértékben lehet fékezni és befolyásolni. Ez a magyarázata annak, hogy hasonló gazdasági fejlettségű országokban is igen nagy különbség lehet a válások számának alakulásában a társadalmi tudat fejlettségi fokának, a világnézetnek és az ettől függő erkölcsi felfogásnak eltérései következtében. Így pl. egyes országokban, ahol a házasság felbonthatatlanságát hirdető egyháznak nagy politikai befolyása van, nincs jogi lehetőség a házasság felbontására. De olyan országokban is, ahol már az egyháznak nincs ilyen politikai hatalom a kezében, nemegyszer tapasztalható a vallásos világnézeten keresztül érvényesülő befolyása, ha még széles tömegeket tart a vallás lelki hatalma alatt, mert ilyen országokban sokan vallási meggyőződésük miatt nem kérik a házasságuk felbontását, noha minden okuk megvolna rá.

Az említett statisztikailag is kimutatható jelenségek azt igazolják, hogy Magyarországon is a válások szaporodása tekintetében ugyanaz a folyamat ment végbe, amely minden más országban is a társadalmi-gazdasági fejlődés hasonló szakaszaiban általában végbemegy. A magyarországi fejlődési folyamatnak természetesen voltak bizonyos sajátosságai is, amelyek az itteni helyi adottságokból és a történelmi előzményekből származtak, de ezek főként csak a fejlődési folyamat rendkívüli gyors ütemében és az emelkedés meglepően nagy mértékében mutatkoztak. Ezt részben megmagyarázza országunk 1945. előtti elmaradott, félfeudális állapota és a gazdasági-társadalmi lemaradás gyors behozására a felszabadulás után tett erőfeszítések mellett a társadalmi tudat átalakításának, különösen a szocialista erkölcsi felfogás kialakításának és propagálásának tartós elhanyagolása. Csak most került sor a marxista etika oktatásának bevezetésére és most is csupán egyes egyetemeken, főiskolákon, míg a felsőoktatási intézetek nagyobb részében és a középiskolákban csak ezután fokozatosan vezethetik be az etika oktatását. De mikor kerülnek majd sorra az általános iskolák? Így állt elő az a helyzet, hogy a politikai és világnézeti felvilágosító munka, a természettudományi és társadalomtudományi ismeretterjesztés eredményeként a valláserkölcsi felfogás mindinkább háttérbe szorult, azonban nem követte nyomon a szocialista erkölcsi felfogás általánossá válása a társadalom életében. A marxista etikai nézetek nem hatották még át és így nem is irányíthatják a társadalom minden tagjának magatartását.

De ilyen körülmények között erkölcsi tekintetben vajon mi vezetheti azoknak a magatartását, akik még nem tették magukévá, illetve még nem is ismerhették meg a marxista etika tanításait? Egyesekben még ma is élnek-egyre inkább elhomályosulva és talán el is torzítva — a régi burzsoá erkölcsi felfogás maradványai. Másokra hatnak a nyugati imperializmus alátámasztását szolgáló ideológia kegyetlen, embertelen és élvezethajhászó törekvései és nézetei, céltalanul üres és minden erkölcsi értéket tagadó életfelfogása. Sokakban viszont erkölcsi közömbösségre vezet az etikai nézetek hiánya. Ez egyfelől abban jelentkezik, hogy házassági kötelékben álló férfiak és nők gyakran minden erkölcsi gátlás nélkül létesítenek kapcsolatokat, könnyelműen elhagyják családjukat, hogy mással lépjenek közös háztartásra. Másfelől pedig a közvélemény közömbössége az ilyen kapcsolatok iránt azzal mutatkozik meg, hogy a házassági kötelék mellett létesített élettársi kapcsolatokat nemcsak tudomásul veszi, hanem lényegében a házasság rangjára emeli. Nem kíséri a társadalom rosszallása a házastársát, gyermekeit elhagyó házasfél magatartását. Mind többen kezdenek együttélést házassági kötelékben álló személlyel abban a reményben, hogy ezen az alapon a házasságot a bíróság könnyen felbontja, és ezzel megnyílik az újabb házasságkötés útja. Elég gyakori, hogy a férj a háztartási munkában és a gyermekek nevelésében eltörődött idős feleségét fiatalabb munkatársnője kedvéért elhagyja.

Az erkölcsi felfogás változását, a közömbös-

ség térhódítását mutatja az is, hogy az utóbbi években, a közös gyermeknek a házastársakat összetartó ereje sokat vesztett hatékonyságából. Közhelynek számító szólás-mondás volt, hogy a közös gyermek a házastársak között a legerősebb összekötő kapocs. Ez megmutatkozott abban is, hogy 1945. előtt az utolsó békeévekben a felbontott házasságoknak átlag még 55%-a volt gyermektelen, tehát a felbontott házasságoknak csupán kb. 45%-ából származott gyermek. Ezzel szemben a legutóbbi években a felbontott házasságok 57—58%-ából származtak gyermekek. Tehát bár időközben igen nagy mértékben csökkent a születések száma (1930-tól a népesség számához viszonyított 25.4 ezrelékről 1962-ig 12.9 ezrelékre) és így a gyermektelen házasságok száma kétségtelenül jelentősen nőtt, ennek ellenére a felbontott házasságok között a gyermekes házasságok aránya emelkedett, mégpedig számottevő mértékben.

Hosszan lehetne még felsorolni különböző statisztikai adatokat, bontóperbeli és egyéb tapasztalatokat, érveket és ellenérveket annak kimutatására, hogy mi vezetett a házassági és családi kapcsolatok ilyen alakulására Magyarországon. Egy azonban bizonyos: semmiféle érvelés és magyarázkodás nem győzhet meg, és még kevésbé nyugtathat meg abban a tekintetben, hogy népünk jövő fejlődése szempontjából kedvező jelenségnek lehetne tekinteni azt, hogy a válások gyakoriságát illetően szorosan az Amerikai Egyesült Államok mögé felzárkózva, világviszonylatban a második-harmadik helyen állunk, és hogy az élveszületések és a természetes szaporodás arányának alacsony voltában Svédországgal versenyzünk az elsőségért.

Úgy vélem, hogy az eddig említett néhány adat és tény, valamint a hozzájuk fűzött vázlatos fejtegetések és megjegyzések is bőségesen elég alapot nyújtanak annak megállapítására, hogy a családi kapcsolatok megszilárdítására és ennek érdekében a házastársak felelősségtudatának fokozására iránytmutató jogpolitikai célkitűzést nagyon időszerű és igen komoly figyelmeztetésként kell fogadni a jogalkalmazó szerveknek, különösen a bíróságoknak, hiszen elsősorban hozzájuk van intézve ez az iránymutatás. De másoknak is szól ez a figyelmeztetés: a családok problémáival foglalkozó államigazgatási szerveknek és társadalmi szervezeteknek, sőt társadalmunk minden tagjának, az egész népnek is. A címzettek ilyen szélesen megjelölt köréből azonban — azt hiszem — indokolt kiemelni a kodifikátorokat, mégpedig azért, mert a jogalkalmazó szervek szempontjából vizsgálva a jogpolitikai iránymutatásból adódó feladatokat, elkerülhetetlenül rá kell mutatni néhány olyan jogszabályalkotási feladatra is, amelyek megvalósítása szükségesnek mutatkozik a jogalkalmazási feladatok eredményesebb megoldásához.

Rátérve a megoldást kívánó feladatok kérdésére, lényegében arra kell választ adni, hogy a házassági-családi kapcsolatok megszilárdítását, a házastársak felelősségtudatának fokozását a nevelésnek milyen jogi eszközeivel lehet előmozdítani?

Hangsúlyozni kell itt is, hogy egyedül a jogalkalmazó szervek tevékenységével és pusztán jogi eszközök alkalmazásával koránt sem lehet a társadalmi tudat alakítására olyan mélyreható és széleskörű hatást gyakorolni, amely képes volna egymagában is az emberek felelősségtudatának a családi kapcsolatok megszilárdítását eredményező felfokozását elérni. Ehhez szükség van az iskolai oktatás és politikai nevelés, a társadalmi meggyőzés és a tudományos ismeretterjesztés egybehangolt és egymást támogató tudatformáló tevékenységére, az állami szervek és a társadalmi szervezetek, sőt a társadalom egészének aktív támogatására is. Ugyanis csak ilyen szívós erőfeszítések biztosíthatják a szocialista erkölcsi felfogás általános elfogadását és érvényesülését, márpedig ez fontos tényezője a felelősségtudat fokozásának.

A házasságra és a családi kapcsolatokra vonatkozó szocialista erkölcsi felfogásra nevelés társadalmi eredményességét jogi eszközökkel is hathatósan elő lehet mozdítani. Ezért a legutóbbi években a megyei bíróságok kollégiumi ülésein, egyéb jogászi körökben, különféle társadalmi szervezetekben és a sajtóban a házasság és a család problémáiról folytatott viták során ismételten javaslatokat tettek különböző jogi eszközök igénybevételére.

A felelősségtudat fokozottabb érvényesülését kívánja biztosítani az a szinte általánosan helyeselt elgondolás és ismételten felvetett javaslat, hogy a házasságkötés előtt a kellő meggondolás és az akaratelhatározás szabadságának biztosítása érdekében kötelezővé kellene tenni a házasságkötési szándéknak megfelelő határidővel előbb történő előzetes bejelentését az illetékes anyakönyvvezetőnél.

Ugyanezt a célt szolgálhatná a házasságkötés előtti orvosi vizsgálat kötelezővé tétele is, amely azonban csak tájékoztató és felvilágosító jellegű lenne. Tehát a házasulóknak a házasságkötés kötelező előfeltételeként alá kellene vetniök magukat az orvosi vizsgálatnak és ennek megtörténtét igazolniuk kellene az anyakönyvvezetőnél. De a vizsgálat eredményét az orvos csak a házasulókkal közölhetné, akik annak ismeretében teljesen szabadon dönthetnék el, hogy a házasságot megkötik-e vagy sem.

A felelősségtudat reális anyagi alátámasztásával a már megkötött házasságok megszilárdítását szolgálná a gyermekes családok fokozottabb védelme és támogatása, a gyermekekről való fokozottabb anyagi gondoskodás, így pl. a két gyermek után járó családi pótlék emelése, egy gyermek részére is családi pótlék biztosítása stb. Az átlagosat meg nem haladó keresetű dolgozók részéről ugyanis komoly áldozatvállalást, életszínvonaluk önkéntes leszállítását kívánja meg gyermek, vagy éppen több gyermek

világrahozatala. Ezért sokszor anyagi meggondolások alapján mondanak le a gyermekáldásról, a házastársak legerősebb összekötő kapcsáról. Szerény keresetű többgyermekes házastársak házasságát nemegyszer megkeserítik, aláássák az anyagi gondok.

A házasság felbontásával kapcsolatban is feltétlenül biztosítani kell a felek részére a megfelelő meggondolás lehetőségét. A Pp. ezért a békítés után az érdemi tárgyalás kitűzése előtt 30 napos gondolkodási időt vet közbe kötelezően. Ám ez a határidő sokszor rövid ahhoz, hogy a felek alaposan megfontolhassák elhatározásuk következményeit. Egyes esetekben az ítélet meghozatala előtt, vagy az eljárás során más lélektanilag alkalmas időpontban hosszabb gondolkodási idő elősegíthetné a józan megfontoláson alapuló kibékülést. Ezért vetette fel számos javaslattevő, hogy hathatósan szolgálná a házasság és a család intézményének védelmét, ha törvényes lehetőség volna a felek kérelmére a per szünetelésére, továbbá arra is, hogy a bíróság hivatalból, indokolt végzéssel 6 hónapig terjedő időtartamra felfüggeszthesse a per tárgyalását.

Ugyancsak az alaposabb megfontolásra indítással a felelősségtudat fokozását mozdítaná elő, és egyben a házastársak érdekein kívül főként a gyermekek érdekeinek védelmét biztosítaná az eljárási jognak olyan rendelkezéssel való kiegészítése, amely a bíróságot arra kötelezné, hogy a házasság felbontásával kapcsolatban a bontóperben rendezze a gyermekelhelyezés és gyermektartás, valamint a volt közös lakás használatának a kérdését. Emellett a bíróságnak — nevelő feladatánál fogva — arra is kellene törekednie, hogy a feleket meggyőzze arról, hogy a házasság felbontásával kapcsolatban felmerülő összes egyéb vitás kérdésnek is egy per keretében történő eldöntése elsősorban az ő érdeküket szolgálja.

A házasság felbontásával kapcsolatos egyes kérdések megítélését illetően nem egységes a bírósági gyakorlat. A házassági bontópereket tárgyaló bírák szemlélete egyes, a gyakorlatban felmerülő problémák megoldásában eltérő. Különösen a közös megegyezés mikénti értékelése tekintetében oszlanak meg a vélemények. Mivel az ellentétes, illetve eltérő vélemények és a nem egységes gyakorlat mögött valójában az egységes erkölcsi felfogás kialakulatlansága rejlik, indokoltnak látszik az a több oldalról felmerült kívánság, hogy az egységes erkölcsi felfogáson alapuló egységes ítélkezési gyakorlat kialakulása érdekében a Legfelsőbb Bíróság elvi iránymutatására van szükség.

A házasság és a családi kapcsolatok egyéb fontos problémáival ez év első felében a megyei bíróságok kollégiumai, az ügyészi szervek, egyes ügyvédek, gyámhatóságok és különböző társadalmi szervezetek behatóan foglalkoztak. A megyei szintű tanácskozások értékes eredményeinek összefoglalása olyan gazdag anyagot szolgáltatott, amelynek országos szintű ankéton történő megvitatása bizonyára alkalmas lesz a szükséges intézkedések kidolgozására. De remélhetőleg arra is szilárd alapul fog szolgálni, hogy belőle kiindulva jelentős előrehaladást lehessen elérni a házasságra és a családi életre vonatkozó egységes szocialista erkölcsi felfogás kialakítása és általánossá tétele irányában.

Szigligeti Viktor

A proletárforradalom és a tanácshatalom Kárpátalján és Nyugat-Magyarországon

I.

A ruszin és német kérdés államjogi rendezése

A Tanácsköztársaság igyekezett megteremteni az előfeltételeket ahhoz, hogy a szomszédos államokkal a legbarátibb kapcsolatokat építhesse ki. Ugyanezt célozta számos belső rendelkezéssel is, melyekkel az itt élő más nemzetek egyenjogúságát, minden elnyomástól és hátrányos megkülönböztetéstől való mentességét biztosította. A hatalma alatt tartott terület két legfontosabb nemzetisége, a német és a ruszin lakosság ügyeinek vitelére kezdettől fogva külön népbiztosságokat szervezett.

Az 1919. március 21-én megalakult Forradalmi Kormányzótanács tagjai között már egy német és egy ruszin népbiztos is volt. A hivatalos lap 1919. március 24-én közölte a Forradalmi Kormányzótanács névsorát. Ruszin népbiztos: Szabó Oreszt dr.,[1] német népbiztos: Kalmár Henrik.[2] Minthogy Szabó Oreszt dr. nem vállalta a megbízatást, helyette Stefán Ágos-

[1] Szabó Oreszt főszolgabíró, belügyminiszteri tanácsos, az I. világháború idején a magyar kormány képviselője a hadsereg főparancsnokságnál. A polgári demokratikus forradalom győzelme után Ruszka-Krajna minisztere. A Tanácsköztársaság kikiáltása után visszautasította ruszin népbiztosi kinevezését. (L. MMTVD 6/B. köt. 684. old.)

[2] Kalmár Henrik (1870—1931) — nyomdász, pozsonyi szociáldemokrata párttitkár. A polgári demokratikus forradalom után német nemzetségi államtitkár. A Tanácsköztársaság idején német népbiztos. (L. MMTVD 6/B. köt. 666. old.) 1919. július 25-én „népbiztosi állását a Kormányzótanács rendelkezésére bocsátja". (L. PI Archívum. A Forradalmi Kormányzótanács 1919. július 25-i ülésének jegyzőkönyve.)

tont[3] nevezték ki. A hivatalos lap április 5-i számában Kalmár Henriket és Stefán Ágostont megerősítették német, illetve ruszin népbiztosi tisztségében.

A német és ruszin népbiztos rendeletalkotási jogkörrel képviselték a Tanácsköztársaság szuverenitása alatt álló akkori terület két legnagyobb nemzetiségét.

A népbiztosságok pénzügyeikkel is szervesen beilleszkedtek a proletárhatalom pénzügyi rendszerébe. A nemzetiségi népbiztosságok (ruszin, német) költségvetési gazdálkodásukkal közvetlenül a központi állampénztárhoz kapcsolódtak. Az elszámolások adatai is dokumentálják a nemzetiségi politika tényleges érvényesülését. A ruszin népbiztosság kiadásai 7,8 milliót tettek ki, amelyből 1,2 milliót számoltak el a Vörös Őrség szervezési költségeire. A német népbiztosság 2,8 millió korona költségkeretéből a jelentősebb tételek: a soproni direktóriumnak kiutalt 1 milliót meghaladó személyi és dologi ellátmány, továbbá a közoktatásra és a német tanácsgyűlésre folyósított költségvetési juttatás.[4]

A nemzeti kérdés jogi szabályozásának előkészítése és szorgalmazása elsősorban e két népbiztosnak volt közvetlen és legfőbb feladata. Irányításuk mellett folyt a magyarországi németek és ruszinok sajátos nemzeti problémáinak elvi és gyakorlati megoldása. A két népbiztosság tevékenységét összehasonlítva meg kell állapítanunk, hogy a ruszin népbiztosság működése sokkal intenzívebb volt, mint a németé, különösen szervező tevékenységét illetően (pl. a ruszin Vörös Gárda és a Vörös Őrség felállítása már április 11-én, illetve 13-án megtörtént).

A Forradalmi Kormányzótanács 1919. április 7-én tartott ülésén már részleteiben is foglalkozott a ruszin és német kérdéssel. A Forradalmi Kormányzótanács ezúttal megtárgyalta a ruszin kerület alkotmánytervezetét, és itt újólag felmerült annak szükségessége, hogy a Forradalmi Kormányzótanács deklarálja az állam föderatív jellegét. A kérdés szabályozását a végleges alkotmány megalkotásáig elhalasztották.[5]

A Kormányzótanács április 28-i LXXVII. sz. rendeletének[6] 1. §-a kifejezte a Tanácsköztársaságnak azt a szándékát, hogy teljesen felszámolja a nem magyar anyanyelvűek nemzeti elnyomását. Ebben az okmányban első ízben kap szélesebb kifejtést a Tanácsköztársaság nemzetiségi politikája, bár egyelőre csak a német és ruszin népet illetően. A Forradalmi Kormányzótanács e rendeletével a német és ruszin (ukrán) tanácsokat állítja fel. A Forradalmi Kormányzótanács addig is, amíg a Tanácsok Országos Gyűlése a Magyarországi Tanácsköztársaság alkotmányát végleg megállapítaná, elren-

[3] Stefán Ágoston (1877—1945) — ügyvéd, reakciós magyarországi ukrán politikus. A polgári demokratikus forradalom győzelme után Ruszka-Krajna kormányzója, a Tanácsköztársaság idején ruszin népbiztos. (L. MMTVD 6 B. köt. 683. old.)

Stefán Ágoston kinevezésével kapcsolatban a következőket írta a Vörös Ujság: „A magyar Forradalmi Kormányzótanácsnak az államhatalom átvételekor az volt tehát a vezető szempontja, hogy a ruszin nép érdekeinek teljes kielégítésével, a népbiztosság vezetése oly ember kezeibe kerüljön, aki nemcsak a nép zömének bizalmát bírja, és a nép nyelvét tisztán beszéli, hanem akinek *szociális ismeretei és forradalmi egyénisége* biztosíték arra, hogy *a ruszin nép proletáruralmának megszilárdulásához szükséges vasakaratú intézkedéseket* teljes erővel fogja keresztülvinni. Ez okoknál fogva bízta meg a ruszin nép ügyeinek vezetésével Stefán Ágoston dr. népbiztost..." (Vörös Újság, 1919. március 28. Proletárönrendelkezés. L. még MMTVD 6 A. köt. 69. old.) Stefán Ágoston azonban távolról sem volt az az ember, ahogy őt annakidején a Tanácsköztársaság vezetői elképzelték. Stefán kétkulacsos politikát folytatott, a Tanácsköztársaság győzelme előtt és az ellenforradalom győzelme után reakciós tevékenységet fejtett ki. G. I. Turjanyica N. V. Trojánra hivatkozva úgy jellemezte Stefánt, mint „aki szoros kapcsolatban állt a kizsákmányoló osztályokkal, a reakciós papsággal és igyekezett a fontos intézményeket a dolgozó néptől idegen elemekkel megtölteni". (L. A Magyar Tanácsköztársaság történelmi jelentősége és nemzetközi hatása c. kötetben. Kossuth Könyvkiadó, 1960. 363 old.) 1919. július 19-én Kun Bélához írásbeli bejelentés érkezett Stefán Ágoston ruszin népbiztos megbízhatatlanságáról. A bejelentést Csehi Gyula párttitkár tette és súlyos adatokat közölt. (L. PI Archívum. 3. f. 2. ö. e. Másolat. L. MMTVD 6/B. köt. 480—481. old.) Neumann József a Szövetséges Központi Intéző Bizottság 1919. július 15—16-i ülésén szintén kifogásolta, hogy a Ruszin Népbiztosságának hivatalnokai „csupa ügyvédekből, papokból és más lehetetlen elemekből állnak". Stefán Ágoston személyes ellentéttel próbálta magyarázni Neuman József ellene intézett támadását. (PI. Archívum. A Szövetséges Központi Intéző Bizottság jegyzőkönyve 217. és köv. old., valamint a 286. és köv. old.)

A Forradalmi Kormányzótanács 1919. július 21-én tartott ülésén Stefán Ágoston ruszin népbiztos „szóváteszi azt a jelentést, amelyet a ruszin Népbiztosságon alkalmazottak dolgában Kun Béla külügyi népbiztoshoz küldöttek. Arra kéri Kun Béla külügyi népbiztost, hogy ne engedje magát félrevezetni..." Kun Béla külügyi népbiztos javaslatára a Kormányzótanács elhatározta, hogy ellenőrző bizottságot küld ki, mely úgy politikai, mint gazdasági szempontból a ruszka-krajnai népbiztosságot vizsgálja meg. (PI. Archívum. A Forradalmi Kormányzótanács 1919. július 21-én tartott ülésének jegyzőkönyve.) A ruszin népbiztosságnál folyó pénzügyi kérdésekkel a Népgazdasági Tanács VII. főosztálya 1919. július 22-én tartott ülésén is foglalkozott. A jegyzőkönyv tanúsága szerint „a ruszin népbiztosságnál a pénzkezelés a legsürgősebben ellenőrzés alá veendő. Állítólag 700 000 korona hiány állapíttatott volna meg". (Országos Levéltár. A Tanácsköztársaság központi kormányszerveinek önálló fondjai. Pénzügyi Népbiztosság Általános iratok. III. 9.)

[4] LÁSZ jelentés, 21. sz. melléklet. (Közli *Nagy Tibor:* A költségvetés és adórendszer a Magyar Tanácsköztársaságban. A Magyar Tanácsköztársaság pénzügyi rendszere c. tanulmánykötetben. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1959. 91. old.) A ruszin és német népbiztosság költségvetési kiadásairól részletes képet ad a Legfőbb Állami Számvevőszék revizorainak jelentései. (1919 június—július.) A jelentéseket L.: OL. A Tanácsköztársaság központi kormányszerveinek önálló fondjai. I. Pénzügyi Népbiztosság. Általános Iratok. III. 3. Ruszin Népbiztosság. III. 4. Német Népbiztosság.

[5] PI Archívum. A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyve. Gyorsírói feljegyzés az 1919. április 7-i ülésről. (L. MMTVD 6 A. köt. 155—156. old.)

[6] Tanácsköztársaság, 1919. április 29.) (Német és ruszin tanácsok választása.)

delte a német és ruszin tanácsok megválasztását.[7] Bár csak járási, illetve megyei autonómiát juttat a nem magyar nemzeteknek, a Tanácskormány e rendeletben foglalkozik államjogi szempontból is először alaposabban a nemzetiségi kérdéssel.

Az elvi alapot szélesen fogalmazza meg az 1. §: „A magyarországi Tanácsköztársaság meg akarja szüntetni a proletároknak mindennemű elnyomását, a kapitalista termelési és társadalmi rend részéről. Az elnyomás egyik fajtája a nem magyar anyanyelvűeknek nemzetiségi elnyomása is. Ezt az állapotot megszünteti a magyarországi Tanácsköztársaság, amely különböző nyelven beszélő, de egyenjogú népek proletariátusának szövetségén alapszik és nemzeti kérdést — az eddigi értelemben — nem ismer."[8] A rendelet feladatul tűzi ki — mint azt a 2. § kifejezi — hogy a megválasztott német és ruszin tanácsok a Tanácsköztársaság végleges alkotmányát előkészítő tárgyalásokon a magyarországi német, illetőleg magyarországi ruszin proletariátust képviseljék. A rendelet célja az volt, hogy az alkotmány tárgyalásánál a két nemzetiség proletárjainak megbízottai részt vegyenek: ne döntsenek ügyükben nélkülük. A 3. §-ban „A Forradalmi Kormányzótanács felhatalmazza a német és ruszin népbiztosságokat, hogy a németlakta és a ruszinlakta területek választási beosztását megállapítsák és a választás foganatosítása iránt intézkedjenek." A 4. § szerint: „Ahol a német többségű, illetőleg ruszin többségű községek több járásra kiterjedő, összefüggő nagyobb területet alkotnak, a német, illetőleg a ruszin népbiztosság a belügyi népbiztossággal egyetértően a kerületi tanácsok megválasztása iránt is intézkedhetik." A kerületi tanács ugyanolyan jogkörrel intézi a kerület igazgatását, mint amellyel a megyei tanácsok rendelkeznek. (4. § (2) bek.)

A német, ill. a ruszin nemzet tanácsszervezetének csúcsán a nemzet egész területét átfogó nemzeti tanács áll, ez alá tartoznak az egyes nemzeti kerületi tanácsok, ezek alatt a járási tanácsok foglalnak helyet, s végül a lánc utolsó szemét a községi (városi) tanácsok alkotják.

[7] A községi tanácsok választása a német- és ukránlakta területeken már április elején a rendes tanácsválasztások során megtörtént. A megalakuló autonóm terület tanácsáról van szó. (L. MMTVD 6/A. köt. 347—348. old.)

[8] Buzás József véleménye szerint: „Az egyenjogú népek proletariátusának szövetségéről" szóló kifejezés nyilvánvalóan nemzeti föderációra akart mutatni, de ezt tévesen — valószínűleg a »baloldaliak« ideológiai befolyására — proletár-szövetséggel helyettesítette. A föderalizmusnak ilyen leszűkítése és meghamisítása nemcsak elméletileg volt helytelen, hanem politikailag is rendkívül nagy kárt okozott, mert a proletariátuson kívül a többi dolgozó osztállyal és réteggel nem számolt, s így a nemzet többségét jelentő dolgozó parasztságot kizárta a nemzet politikai életében való tevékeny részvételből". (L. *Buzás József:* A nemzetiségi kérdés jogi szabályozása a Magyar Tanácsköztársaságban. Szeged, 1959. 89. old. Különlenyomat.)

1919. június 24-i ülésén, az alkotmány elfogadása után a Szövetséges Központi Intéző Bizottság ismét megválasztotta a népbiztosokat. Az Intéző Bizottság úgy határozott, hogy miután a német és ruszin népbiztost az alkotmány értelmében a németek és ruszinok országos tanácsa választja, „addig, amíg úgy a német, mint a ruszin kerület abba a helyzetbe jut, hogy a saját népbiztosait megválassza, bízza meg az intéző bizottság Kalmár Henriket és Stefán Ágostont a Német, illetőleg a Ruszin Népbiztosság ideiglenes vezetésével."[9]

A Tanácsköztársaságban a legfőbb hatalmat — az Alkotmány 15. §-a szerint — a Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlése gyakorolta. Az államhatalom legfőbb szervében Magyarországon először foglaltak helyet munkások, parasztok és a néphez hű értelmiségiek. A Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlésének tagjait a kerületi és városi tanácsok választották, ami azt is jelentette, hogy a nemzetiségek küldöttei az államhatalom legfelsőbb szervében is megfelelő arányban képviselve voltak.

Ha a Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlése nem volt együtt, hatáskörét a Szövetséges Központi Intézőbizottság gyakorolta. A Központi Intézőbizottságnak valamennyi népbiztos is tagja volt, így tehát a német és a ruszin népbiztosok is tevékenyen részt vehettek az intézőbizottság munkájában és képviselhették nemzeteik sajátos érdekeit. (Alk. 20. §.) A ruszin és német népbiztosokon kívül a Szövetséges Központi Intézőbizottságban az országban lakó minden nemzetnek lakossága számarányában volt képviselője (Alk. 19. §.).

Az Alkotmány 35. §-a a Népgazdasági Tanács Elnökségének összetételéről rendelkezett. A N. T. elnökségét a N. T. népbiztosai és a két nemzetiségi népbiztos alkották. A ruszin és a német népbiztos tehát tagja volt a legfontosabb pénzügyi aktusokat kibocsátó igazgatási szervnek is.

II.

1. A tanácshatalom létrejötte és eredményei Kárpátalján

Kárpátalja munkássága és dolgozó parasztsága lelkesen fogadta a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltását. Tudták és érezték, hogy a proletárforradalom győzelmével életükben jelentős változás következik be.

Már a Nagy Októberi Szocialista Forradalom rendkívüli hatást gyakorolt Kárpátalja munkás- és paraszttömegeire. Ezt a rendkívüli hatást a területen élő dolgozók súlyos társadalmi, gazdasági és politikai helyzetével, a te-

[9] Jegyzőkönyv. — PI Archívum. A Szövetséges Központi Intéző Bizottság. 2. 1—3. old. (L. MMTVD 6/B. 311. old.) L. még *Népszava,* 1919. június 25. Az új népbiztosok megválasztása.

rület éles osztály- és nemzeti ellentéteivel magyarázhatjuk.

Kárpátalja a XX. század elején Magyarország elmaradott peremvidéke volt. Itt élt Európa legszegényebb népe. Az osztrák—magyar uralkodó osztályok, a helyi ukrán kapitalisták és földesurak népellenes politikája gátolta e terület termelőerőinek fejlődését. Az ipari munkaviszonyok súlyosabbak voltak, mint Magyarországon. A munkaidő általában 13—14 órás, és míg 1913-ban a mai Magyarország területén a munkások átlagos hetibére 21 korona volt, Kárpátalján és a többi nemzetiségi vidéken pedig 14,5—15 korona. Kárpátalja lakosságának kb. 80% paraszt volt, de a mezőgazdasági művelés alatt álló területnek csak 21%-a volt a parasztoké. E földmennyiség közül is a parasztföldek 40%-a 2500 kuláké volt, parasztok 90%-ának pedig vagy egyáltalán nem volt földje, vagy csak egész jelentéktelen földterülettel rendelkeztek.[10]

A ruszin parasztnak nagy szegénysége mellett még papjának is adóznia kellett, ez a „jobbágykorból visszamaradt természetben és napszámban lerótt párbér súrlódásokra vezetett néhol a pap és hivő között... Párbérnél, közadónál nagyobb veszedelmet jelentett a rutén nép *földnélkülisége*. A Schönborn-uradalom és kincstári földek gyűrűjétől szorongatott rutén sóváran nézett a százados rengeteg erdőkre, melyekből nehezen vagy sehogysem részesedhetik, pedig pompás legelőket hasíthatna belőlük."[11]

A statisztikai adatok szerint Magyarországnak a ruténok lakta területe azon vidékek közé tartozott, ahol a legtöbb analfabéta élt. Száz lakos közül az 1900. évi népszámlálás adatai szerint írni-olvasni tudott férfi 17.7, nő 11.4, általában 14.5. Az iskolába be nem írt tankötelesek száma 1909. évben 33.117 (7,7%). Az 1908/9. tanévben gimnáziumokban és reáliskolákban vizsgázott 80, tanító és tanítónőképzőkben 77, felsőfokú tanintézetekben 6.[12]

Kárpátalja dolgozóinak egyébként is súlyos helyzetét tovább nehezítette az 1914—1918-as imperialista háború. Krúdy Gyula írta a ruszin parasztról 1919-ben: „Ő volt az a legszerencsétlenebb, aki mindenét elveszítette a háborúban, mert ha csak egy tehénkét, egy félig földbeásott házikót, egy lovacskát, vagy egy kecskét ragadt el tőle a testén gázoló sereg, annyi, mintha életét is elvette volna. Neki nem voltak palotái, gyárai, kastélyai, amelyeket újonnan kellene építeni. Csak kis kunyhói voltak, amelyekben együtt lakott barmaival a gazda; az emberpalánta és a kis borjú ott nőtt fel a tehénke lábainál."[13]

A dolgozók súlyos élelmezési helyzetét tovább nehezítette az államapparátus tisztviselőinek önkénye. A közigazgatási tisztviselők az I. világháború alatt eltulajdonították azoknak az élelmiszereknek és iparcikkeknek jelentős részét is, amelyeket az állam amúgy is kis mennyiségben juttatott a néptömegeknek.

A ruszin nép a proletárforradalomtól életének megváltozását remélte. A ruszka-krajnai népbiztosság sajtóirodájának közlése szerint a proletáruralom kihirdetése a ruszin nép körében általános lelkesedést keltett és „ettől várják több száz éves elnyomatásuknak és embertelen kihasználásuknak végleges megszüntetését."[14]

Amikor Budapestről távirati jelentés érkezett a forradalmi kormány megalakulásáról, Munkács központi terén a dolgozók gyűlést tartottak, a résztvevők üdvözölték a proletárforradalom győzelmét, éltették a Magyar Tanácsköztársaságot, az Oroszországi Kommunista Pártot és vezérét, Lenint.[15] Másnap a város gyári munkásai óriási lelkesedéssel választották meg képviselőiket a munkácsi Munkás- és Katonatanácsba.

Kárpátalján a hivatalos nyelv a ruszin (ukrán) nyelv lett. Anyanyelvén készítettek tankönyveket az ukrán lakosság számára. Ilyen tankönyvek voltak többek között: a „Felnőttek olvasókönyve", „A ruszin-ukrán nyelv és irodalom emlékei", „Részletek a XVII—XVIII. századi magyar—orosz nyelvemlékekből" stb. Népszerű brosúrát adtak ki „Mit kell tudni a földművesnek a Tanácsköztársaságról" címmel, amelyben kifejtették a proletárhatalom gazdasági politikájának alapelveit.[16] A ruszin népbiztosság Budapesten ukrán nyelven jelentette meg a „Ruszka Pravda" című lapot. Beregszászon a „Beregi Munkás", Munkácson a „Munkácsi Népszava", Nagyszőllősön az „Ugocsai Munkás" jelent meg.

A kulturális építés fontos feladata volt a nemzeti iskolák létesítése. A tanintézetek állami tulajdonbavételével az iskolákban bevezették az anyanyelvi oktatást. A forradalmi kormány megtette az első lépéseket az ukrán nyelvű főiskola létesítésére is. A budapesti egyetem

[10] L.: G. I. Turjanyica: A Magyarországi proletárforradalom és a Tanácshatalom megteremtése Kárpátalján 1919-ben. A Magyar Tanácsköztársaság történelmi jelentősége és nemzetközi hatása c. kötetben. Kossuth Könyvkiadó, 1960, 359. old.

[11] Darás Gábor: A ruténföld elszakításának előzményei (1890—1920) Vörösmarty Irodalmi Társaság kiadása, Újpest, 1935. 14—15. old.

[12] Szabó Oreszt: A magyar oroszokról (ruthének). Nemzetiségi Ismertető Könyvtár, Budapest, 1913. 273. old.)

[13] Krúdy Gyula: Havasi kürt. Ruszin-Krajna Kistükre. Ruszkakrajnai Népbiztosság kiadása, 1919. 14—15. old.

[14] Vörös Újság, 1919. március 28. Proletárönrendelkezés. (L.: még MMTVD 6/A. köt. 69. old.)

[15] L.: *V. V. Uszenko:* A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása Kárpátalja-terület forradalmi harcára 1917—1919-ben. Kijev, 1955. Izd. Akad. Nauk CCCP. 129. old. (Idézi G. I. Turjanyica: i. m. 364—365. old.)

[16] *Nateocsajev—Lelekacs:* A tanácshatalomért és az amerikai intervenció ellen vívott harc történetéből. Az Uzsgorodi Állami Egyetem tudományos dolgozatai. Uzsgorod. 1954. 9. köt. 298—299. old. (Idézi: G. I. Turjanyica, i. m. 375. old.)

történelmi és filológiai karán 1919 áprilisában megszervezték a ruszin (ukrán) nyelv tanszékét.

Kárpátalján a szovjethatalom fennállásának rövid ideje alatt rendkívül sokat tett e terület gazdasági átalakításáért, valamint a városi és falusi dolgozók anyagi és kulturális helyzetének javításáért. A kulturális fejlődés megindítását jelezte az a felhívás is, amely a Magyarország területén élő intellektuel ruszinokat jelentkezésre szólította fel, hogy „amennyiben a burzsoá uralomtól századokon át kiuzsorázott testvéreik javát Ruszka-Krajna területén szolgálni akarják, e szándékukat a ruszin népbiztossághoz" jelentsék be.[17]

A proletárdiktatúra győzelmével szocialista tulajdonná vált a munkácsi dohánygyár, sörgyár és villanytelep, továbbá több más nagy- és középipari vállalat. Forradalmi változások történtek falun is. Az államosított földeken megalakultak a termelőszövetkezetek. A tanácshatalom idején lényegesen javult a mezőgazdasági munkások és napszámosok anyagi helyzete.[18]

A burzsoá Csehszlovákia csapatai 1919. április 29-én behatoltak Kárpátalja területére és 1919. május 5-én már az egész terület az intervenciósok hatalmába került. A csehszlovák burzsoázia és a román bojárok rövid idő alatt megsemmisítették a proletárforradalom minden vívmányát.

2. *Ruszka-Krajna államszervezetének felépítése*

Kárpátalja Ruszka-Krajna néven formálisan már a Károlyi-kormány idején — az 1918. X. tv. alapján — autonómiát kapott kulturális, nemzeti és igazságügyi téren. 1919 elején Budapesten külön minisztérium, Munkácson pedig kormányzói hivatal alakult, amely Ruszka-Krajna ügyeit intézte.

Kárpátalja területi autonómiáját következetesen azonban csak a magyar tanácskormány oldotta meg. Az 1919-es áprilisi tanácsválasztásokkal Kárpátalján lényegében kialakult a munkás-, paraszt- és katonatanácsok rendszere. A Magyar Tanácsköztársaság győzelme után Munkács gyári munkásai megválasztották képviselőiket a munkácsi Munkás- és Katonatanácsba. A tanács első ülésén megválasztotta végrehajtó szervét, a direktóriumot.

A ruszin kormányzótanács március 28-án tartott ülésén a következő határozati javaslatot fogadta el:

„*Ruszka-Krajna* kormányzó tanácsának a mai napon Munkácson egybegyűlt tagjai örömmel veszik tudomásul azt a tényt, hogy a politikai Magyarország egész területén a proletárdiktatúra vette át a közhatalom tényleges gyakorlását... Minthogy pedig a Tanácsköztársaság államjogi folyományaként a ruszin nép önrendelkezési jogának teljes birtokába lép, ... a munkás-, katona- és paraszttanácsok községenkénti, járási és kerületi minél előbb való megalkotása útján kíván a magyarországi szovjetköztársaságba belekapcsolódni és intézményesen részt venni."[19] Kárpátalja Ruszka-Krajna néven lényegében föderatív alapon tartozott a Magyar Tanácsköztársasághoz.[20]

A ruszin népbiztosság 1919. ápr. 11-én kiadott 1. R. N. sz. rendeletében,[21] amelyben a ruszin Vörös Gárda megalakítását rendelte el, részletesen felsorolta azokat a területeket, ahol a ruszin Vörös Gárda megalakítandó. Ez a terület Máramaros-, Ugocsa-, Bereg-, Ung-, Zemplén-, Sáros- és Szepes megyék, valamint Abaúj és Gömör ruszinlakta része. A rendelet a járások és községek felsorolását is tartalmazta. Ugyanezt a területet jelölte ki a ruszin népbiztosság 2. R. N. sz.[22] rendelete a ruszin Vörös Őrség megalakításáról, valamint az 1919. június 22-én kiadott 11. R. N.[23] rendelet, amely felhívást tartalmazott a ruszin illetőségű volt karhatalmisták jelentkezésére.

A „Ruszka Pravda" 1919. ápr. 12-én megjelent számában cikket közölt Ruszka-Krajna alkotmányának tervezetéről.[24] A „Ruszka Pravda" cikke alapján ismertetem Ruszka-Krajna államszervezetének felépítését.

Ruszka-Krajna, mint önálló területi szövetség, magában foglalja a ruszin nép dolgozó proletárjait. Ruszka-Krajna alkotmánya tanácsi rendszeren alapszik.

Minden hatalom a dolgozó nép által választott tanácsok kezébe kerül, a ruszin nép ügyeit a ruszin népbiztos intézi. *Minden községben és városban tanácsok alakulnak*, melyeket a helyi dolgozó falusi és városi nép választ. A községi és városi tanácsokból alakulnak a járási tanácsok. A nagyobb közigazgatási területeket, amelyek több járást foglalnak magukban — a Ruszin Népbiztos április 16-i körrendelete jelölte ki.[25] E rendelkezés szerint Ruszka-Krajna nem megyékre, hanem ruszin (ukrán) kerületekre oszlik. A körrendelet addig is, amíg a ruszin nem-

[17] Világ, 1919. április 7. Felhívás az összes ruszinokhoz.

[18] L. Turjanyica i. m. 370—371. old.

[19] Az Est, 1919. április 9. A rutének a tanácskormány mellett.

[20] L.: G. I. Turjanyica, i. m. 366. old. (L. még Ruszka Pravda 1919. április 12. Konsztitucija Ruszka-Krajnyi. (Ruszka-Krajna Alkotmánya.) (Ukránul.) (L. MMTVD 6 A. köt. 193. old.)

[21] Tanácsköztársaság, 1919, 15. sz.

[22] Tanácsköztársaság, 1919, 15. sz.

[23] Tanácsköztársaság, 1919. 73. sz.

[24] Ruszka Pravda, 1919. április 12. Konzstitucija Ruszkoj-Krajnyi. (Ruszka-Krajna Alkotmánya.) (Ukránul.) (L.: MMTVD 6 A. köt. 193—194. old.) A „Ruszka-Pravda" „kerületi tanács" helyett „kerületi kongresszus", „ruszin nemzeti kerületi központi tanács" helyett a „ruszin nép igazgatási kongresszusa", „intéző-bizottság" helyett „adminisztratív küldöttség" kifejezéseket használt.

[25] PI Archívum. A. II. 17/12. Sokszorosított körrendelet. (L. MMTVD 6. A. köt. 236—237. old.)

zeti tanács Ruszka-Krajna közigazgatásának szabályait és ezzel kapcsolatban a végleges közigazgatási beosztást megállapítja, Ruszka-Krajnára nézve a következő ideiglenes közigazgatási beosztást állapította meg:

Ruszka-Krajna területe öt kerületre oszlott. Ezek a máramarosi, a beregi, az ungi, a zempléni és a sárosi.

A kerületek ideiglenes székhelyei: a máramarosi: Huszt; a beregi: Munkács; az ungi: Szerednye; a zempléni: Tőketerebes; a sárosi: Bártfa.

A több járásra terjedő összefüggő területen kerületi tanácsok alakulnak (Alk. 86. §). A kerületi tanácsok alakítják meg, illetve választják a ruszin nemzeti kerületi központi tanácsot, éspedig olymódon, hogy mindegyik kerületi tanács nemzeti kerületi központi tanácsba 10 tagot küld.

A ruszin nemzeti kerületi központi tanács a legfőbb hatalom a területi szövetségben, képviseli a ruszin nép közös ügyeit a föderatív Magyar Tanácsköztársaságban. E célból a magyar Tanácsok Országos Gyűlésébe tagjai közül 20 (húsz) tagot választ és küld.

A helyi tanácsok, továbbá a kerületi tanácsok és a ruszin nemzeti kerületi központi tanács intéző bizottságot választ. Az intézőbizottságok annak a tanácsnak felelősek, amely az intézőbizottságot megválasztotta. Az alsóbb tanácsok a felsőbb tanácsok rendelkezéseit kötelesek végrehajtani; a felsőbb tanácsoknak joguk van az alsóbb tanácsok határozatait megváltoztatni.

A ruszin nemzeti tanács részletes jogszabályi rendezésére, sem megválasztására nem került sor, mert a ruszinlakta kárpátaljai területek a tavasz végén az imperialista intervenciósok megszállása alá kerültek.[26]

3. *A ruszin Vörös Gárda és Vörös Őrség*

A magyar tanácskormány legfontosabb intézkedése az volt, hogy megszervezte a forradalom vívmányainak védelmét az imperialista rablókkal szemben. 1919. március 25-én megjelent a kormány rendelete a Vörös Hadsereg megalakításáról. A kormány rendeletének megjelenése után Kárpátalján azonnal megkezdődött a toborzás a Vörös Hadseregbe.

A ruszka-krajnai népbiztosság 1919. április 9-i keltezéssel rendeletet adott ki, amely szerint Kárpátalján meg kell alakítani a Ruszin Vörös Gárdát.[27] Ugyanakkor megalakult az önálló ruszin (ukrán) zászlóalj is. Megalakult a ruszin Vörös Őrség is.[28]

A Ruszin Népbiztosság a ruszin Vörös Gárda felállításával kapcsolatban felhívást tett közzé, mely többek között a következőket tartalmazta: „A régi magyar kapitalista osztályuralomnak ti voltatok a legkizsákmányoltabb páriái. Ti voltatok azok, akiket a letűnt uralom gazsággal tartott a legundokabb gazdasági és kulturális elnyomás béklyói alatt. A felszabadulás reménye nélkül hordoztátok magatokon a tőkés uralom rabbilincseit. Ti döntöttétek ki a hatalmas fenyőket Máramaros bérceiről, amiből a burzsoázia kéjlakait építgette meg, amíg ti szánalmas viskókban sínylődtetek. Ti hoztátok le heteken át tutajozva, éhezve, fázva, siralmas krajcárokért a hatalmas oszlopokat, hogy kizsákmányolóitok profitéhsége csillapodjék... Nézzetek körül! A magyar proletártestvérek gigászi harcba szálltak a falánk imperialistákkal. *Ebből a harcból testvéri együttérzéssel, proletáröntudatunk lázas akarásával nekünk is ki kell venni részünket... Mi emberré válásunknak egyetlen lehetőségét csak a Magyar Tanácsköztársaság győzelmétől remélhetjük.*"[29]

E rendeletekben — és az említett felhívásban is — kifejezést nyert, hogy a szolgálati nyelv — az ukrán volt.

Kárpátalja munkásai és paraszttömegei helyeselték, hogy a kormány megszervezi az ország védelmét az imperialista rabszolgatartók ellen. A városokban és a falvakban százával jelentkeztek az önkéntesek a Vörös Gárdába. A Vörös Hadsereg egyenruháját viselő kárpátaljai munkások és parasztok, a magyar dolgozókkal vállvetve, hősiesen védelmezték az imperialista támadással szemben a Magyar Tanácsköztársaságot.

A Forradalmi Kormányzótanács LIII. sz. rendeletében foglaltak szerint a Ruszin Vörös Gárda Hadosztálynál is megalakult a katonai törvényszék. A forradalmi törvényszék 2 tagjának, vádbiztosának és jegyzőkönyvvezetőjének kinevezéséről a Ruszin Vörös Gárda Hadosztály parancsnoka és a hadügyi politikai megbízott együttesen intézkedett.[30] A forradalmi törvényszék felállítása után több ügyet is tárgyalt.[31]

III

1. *A tanácsok rendszere Nyugat-Magyarországon. A német nemzeti kerület*

A német proletariátus a magyar proletárforradalom győzelme után a nemzetiségi kérdés

[26] A ruszin népbiztos a Forradalmi Kormányzótanács elnökéhez írt levélben is arról számolt be, hogy „a beregi kerületben a kerületi tanács megalakítása és a ruszin nemzetgyűlési tagok megválasztása 1919. április hó utolsó napjaiban megtörtént, a máramarosi, az ugocsai és az ungi kerületben az ellenséges megszállás a kerületi tanácsok választásának folyamata alatt következett be, míg a sárosi és zempléni kerületben a hosszabb idő óta fennálló ellenséges megszállás következtében tanácsválasztásokra nem került sor. (L. OL. Miniszterelnökség Levéltára. A Forradalmi Kormányzótanács Elnökségének iratai. I. tétel 2833. A ruszin népbiztos levele a Forradalmi Kormányzótanács elnökéhez.)

[27] A Ruszin Népbiztosság 1. sz. rendelete. (Tanácsköztársaság, 15. sz.)

[28] A Ruszin Népbiztosság 2. sz. rendelete. (Tanácsköztársaság, 17. sz.)

[29] PI Archívum. A. II. 17 5.

[30] Hadtörténelmi Levéltár. A Magyar Tanácsköztársaság iratai. 94. doboz 2. sz.

[31] L. uo.

megoldását kielégítőnek tartotta és nem akart Magyarországtól elszakadni. A parasztság egyrésze ingadozott, nagyrésze pedig az ellenforradalmi propaganda hatása alá került. A vagyonos osztályok az ellenforradalmi erőkhöz csatlakoztak.

Sopronban márc. 23-án 5 tagú direktórium alakult, március 24-én pedig megtörtént a városi közigazgatás átvétele.

1919. április elején felhívás jelent meg a magyarországi német néphez tanácsai megválasztására.[32]

A felhívás a bevezetőben arról szólt, hogy a proletárdiktatúra a magyarországi német nép számára is meghozta a régen vágyott szabadságot. A magyarországi proletariátus föderalisztikus tanácsköztársaságban egyesül, amit a tanácskongresszus foglal majd törvénybe.

A felhívás továbbiakban arra mutat rá, hogy a tanácskormány minden magyar földön lakó népnek teljes népi szabadságot biztosított. Most a magyarországi német nép kötelessége, hogy egyesült erővel igyekezzék alkotmányát megteremteni, népi és kulturális szabadságát alkotmányjogilag biztosítani.

A Forradalmi Kormányzótanács a tanácsválasztások elrendelésénél a meg nem szállt Magyarországon a német nyelvterületet három körzetre osztotta: 1. német nyugat-magyarországi körzet; 2. középső körzet; 3. sváb-török körzet (Tolna-Baranya).[33]

Ez a három körzet magában foglalta mindazokat a városokat és községeket, amelyekben a németek abszolút többségben voltak.

A választások lebonyolításáról az előbbi röplap, de a német népbiztos 1919. április 4-én külön is intézkedett.

Április 7-ig kell megtartani a *községi és városi tanácsi választásokat.* A községi tanácsba minden 100 lakos után, a városi tanácsba pedig minden 500 lakos után egy tagot választ. A községi tanács legalább három és legfeljebb 50, a városi tanács legfeljebb 300 tagból áll. A községi és városi tanács az ügyek közvetlen vezetésére végrehajtó bizottságot alakít, amelynek a községekben legfeljebb öt, a városokban legfeljebb 20 tagja lehet.

Ápr. 10-ig kell lebonyolítani a *járási tanácsi választásokat.* A járási tanácsokat a községi és városi tanácsok választják. A járási tanácsok legfeljebb 60 tagból állhatnak. A községek és a városok minden 1000 lakos után egy-egy tagot küldenek a járási tanácsba, de a városok képviselői a járási tanács tagjainak legfeljebb felét tehetik ki. A járási tanács legfeljebb 15 tagból álló végrehajtó bizottságot választ.

Ápr. 12-ig kell a *körzeti tanácsokat megválasztani.* A körzeti tanács megfelel a magyar nyelvterületek megyei tanácsának. Három körzeti tanácsot kell választani: egy nyugat-magyarországi körzeti tanácsot, egy középső körzeti tanácsot és egyet a sváb-török körzet (Tolna és Baranya) számára. Ezek a legfeljebb egyenként 300 tagból álló körzeti tanácsok a három körzet területén levő városi és járási tanácsok által választandók. Minden körzeti tanácsnak is legfeljebb 40 tagból álló végrehajtó bizottsága lehet.

A három körzet együtt egységes körzeti szövetséget alkot, ennek szerve a Budapesten ülésező körzeti szövetségi tanács, amely megfelel a Magyarország magyar népe által választott tanácsok országos kongresszusának. A körzeti szövetségi tanács a körzeti és városi tanácsok küldötteiből alakult meg. A választásokat legkésőbb április 14-ig kell megtartani. A körzeti szövetségi tanács hivatali székhelye Budapest. A tanácsülést mindenkor a német népbiztosok hívják össze.[34]

A német autonómia elsősorban természetesen az etnográfiailag egységesebb Nyugat-Magyarországon valósult meg maradéktalanul, míg a közép-magyarországi németek általában a vezetést nem vették át.

Az a terv, hogy a német nyelvterületnek megfelelően három körzetet szerveznek: a nyugat-magyarországi körzetet, középső és a sváb-török körzetet, amely Tolna-Baranya megyékre terjedt volna ki, nem valósult meg. A Forradalmi Kormányzótanács később helyesen állapította meg a német nemzeti körzetet, mert nem lehet kétséges, hogy összefüggő nagyobb területen csakis Nyugat-Magyarországon éltek németek, tehát azon a területen, ahol az 1919. július 17-én a CXXIX. sz. rendelet a német nemzeti körzet felállítására rendelte el. *Az ún. Sváb-török területen voltak német többségű részek, de nem olyan összefüggő nagy területen, hogy az indokolttá tette volna a német nemzeti kerület felállítását Tolna-Baranyában.* Azokban a községekben, ahol a németek többségben voltak, a tanácsrendszer folytán a helyi igazgatást amúgyis ők látták el.

A Kormányzótanács 1919. júl. 17-én elrendelte a Tanácsköztársaság alkotmányának 86. §-a értelmében a *nyugat-magyarországi német nemzeti kerület* felállítását.

A nyugat-magyarországi német nemzeti kerületbe tartoztak: *Pozsony megye* pozsonyi járásából; *Moson megye* magyaróvári járásából; rajkai járásából; nezsideri járásából; *Sopron megye* soproni járásából, nagymartoni járásából,

[32] Neues-Ungarn. Flugblätter für die Interessen der Deutschen Ungarns. Fünftes Blatt. Die Wahl der deutschen Räte. Ein Aufruf an das deutsche Volk Ungarns. (Új Magyarország. Röpiratok a magyarországi németek érdekeinek védelmében. Ötödik röplap. A német tanácsok választása. Felhívás Magyarország német népéhez.) Budapest, 1919. (németül). (L.: MMTVD 6 A. köt. 136—137. old.)

[33] Német települési területrész neve, a Duna, a Dráva és a Balaton között. A nevét azoktól a németektől kapta, akik a törökök kiűzése után ide bevándoroltak és a kipusztított területet ismét benépesítették. (L. MMTVD 6 A. köt. 136. old.)

[34] PI Archívum. A. II. 17/9.

kismartoni járásából, felsőpulyai járásából; *Vas megye* kőszegi járásából, felsőőri járásából, szombathelyi járásából, németújvári járásából, körmendi járásából, szentgotthárdi járásából és muraszombati járásából a rendeletben felsorolt községek.[35]

Április közepén a megye dolgozói ügyeinek intézésére megválasztották a 25 tagú németekből és magyarokból álló intézőbizottságot és a tanácskongresszus küldötteit. Április végén létrehozták a 4 német megye (Moson, Sopron, Vas, Pozsony) képviselőiből álló nyugat-magyarországi direktóriumot, a „Gaurat für Deutsch-Westungarn"-t. Nyugat-magyarországi német népbiztossá Kellner Sándort választották, a német országrész központja Sopron lett.

„Megvan immár Nyugat-Magyarország németségének is a legteljesebb szabadsága — írta a Soproni Vörös Újság. — ... Megvan a szabadság és a művelődés minden lehetősége. Az ifjú Szovjet-Magyarország egyetlen rendeletével megadta a legteljesebb lehetőségét annak, hogy ezután ne csak babot, de mást, kultúrát is termelhessenek."[36]

A németlakta vidék külön kerületté való szervezése ügyében hosszas tárgyalások indultak meg ezután,[37] amelyeknek eredményeképpen 1919. május 20-án Sopronban megalakult az önálló német kerület. A németség újjáalakított önkormányzati szerve május 20-án tartotta első ülését Sopronban a „Gaurat Versammlung"-ot.[38] A 90 tanácstag Nyugat-Magyarország valamennyi részét képviselte. Az ülésen megalakították a Gauratot, e terület tanácsát, amelynek tagjai voltak Moson, Rajka, Nezsider, Sopron, Nagymarton, Kismarton, Felsőpulya, Kőszeg, Felsőőr, Németújvár, Szentgotthárd, Pozsony német kerületek kerületi tanácstagjai.[39]

A kerületi tanács alakuló ülésére minden kerület 3—3 képviselőt küldött. A soproni tanácskozásokon megválasztották az intéző bizottságot is, amelybe mind a tíz járásból 1—1 tag került delegáltként.

Az alakuló ülésen határozatot hoztak a német vörösőrség szervezéséről, s elhatározták, hogy Kőszeget német iskolavárossá fejlesztik.[40] Megállapodtak a Gaurat, a kerületi tanács ügybeosztásában is, amely a következőképpen alakult: Verwaltungs (igazgatási), Unterrichts (művelődési), Finanz (pénzügyi), Kriegs (hadi), Polizei (rendőri) osztály, illetőleg ügycsoport.[41]

A gyűlésen megjelent Kalmár Henrik népbiztoson kívül Kun Béla és a bécsi munkásság két pártjának képviselői is. Ezzel teljesen kifejezésre jut — írta a Népszava —, hogy milyen nagy politikai jelentőséget tulajdonít a Tanácsköztársaság a nyugat-magyarországi német néptanácsnak.[42] Beck József elnök üdvözölte a gyűlést és beszédében — többek között — ezeket mondotta: „Párisban azt hiszik, hogy ide-oda tologathatnak bennünket, mint a sakkfigurákat, holott mi magunk vagyunk hivatva arra, hogy sorsunk felől döntsünk. Ha Párisban azt hiszik, hogy Nyugat-Magyarország német részét hozzácsatolhatják Ausztriához, akkor azt mondjuk: *Csak azért sem!* ... Most amidőn már elértük eszményeink megvalósulását, biztosítanunk kell az eredményeket és ezt csakis akkor érhetjük el, ha megmaradunk a kommunista Magyarország keretében."[43] Kellner Sándor a résztvevők nagy tetszése közben tiltakozott ama szándék ellen, miszerint Nyugat-Magyarországot, Német-Ausztriához csatolják, mert ezzel megsemmisítenék a proletárság uralmát.[44]

A Nyugat-Magyarországi Német Tanács ülésén felszólalt Kun Béla is és — többek között — a következőket mondotta: „A nyugat-magyarországi munkások, katonák és földművesszegények tanácsának ez a kerületi gyűlése a társadalmi és a nemzeti elnyomatás klasszikus földjén ülésezik ... Teljesen igaz az, amit a mi tanítóink és mestereink, Marx és Engels hirdet-

---

[35] A Forradalmi Kormányzótanács CXXIX. sz. rendelete. Tanácsköztársaság, 94. sz. (L. még: Népszava, 1919. július 18. A nyugat-magyarországi német nemzeti kerület felállítása, valamint MMTVD 6 B. köt. 472—473. old.)

[36] Soproni Vörös Újság 1919. április 30. A nyugat-magyarországi németek a szovjetállamban. (L. MMTVD 6/A. köt. 357. old.)

[37] A Forradalmi Kormányzótanács 1919. április 18-án tartott ülésén rövid vita volt a nyugat-magyarországi német kerület felállításával kapcsolatban. Itt Kun Béla és Kunfi Zsigmond azt javasolta, hogy német szocialista konferenciát kell összehívni és „ezt követően határozzanak a nyugat-magyarországi szovjetről". (PI. Archívum. A Forradalmi Kormányzótanács 1919. április 18-án tartott ülésének jegyzőkönyve.)

A Forradalmi Kormányzótanács az 1919. július 11-én tartott ülésén ismét foglalkozott a nyugat-magyarországi kerület felállításának kérdésével. Hosszabb vita után a „Kormányzótanács a német népbiztosság a nyugat-magyarországi német nemzeti kerület felállítására vonatkozó előterjesztéshez hozzájárul annak kimondása mellett, hogy Moson, Magyaróvár, Kőszeg és Szentgotthárd városok a német nemzeti területhez tartoznak, továbbá azok a horvát községek, amelyek benyúlnak a német nemzeti kerületbe, a német nemzeti kerülethez, azok a községek pedig amelyek a magyar kerületbe nyúlnak a magyar területhez tartoznak". (PI. Archívum. A Forradalmi Kormányzótanács 1919. július 11-én tartott ülésének jegyzőkönyve.)

[38] „A nyugat-magyarországi németségnek történelmi nevezetességű napja volt 1919. május 20. — írta a »Kőszeg és Vidéke« —, amikor a német autonómia az ún. »Gaurat«-jának első ülése folyt le Sopronban." (Kőszeg és Vidéke 1919. május 25. A német kerület alakuló ülése.)

[39] PI Archívum. A. II. 17/6.

[40] A kerületbe beosztott városok igazgatásának kérdésében a kerületi ülés egyébként úgy döntött, hogy a kerületbe a városoknak teljes autonómia legyen biztosítva és így Kőszeg városa is teljes autonóm joggal fogja berendezni közigazgatását. (L. Kőszeg és Vidéke, uo.)

[41] L.: *Horváth Ferenc:* A munkástanácsok szervezete és működése Vas megyében. 1918. november 10.—1919. augusztus 5. Vasi Kiskönyvtár Szombathely, 1959. 25. old.

[42] Népszava, 1919. május 20. A nyugat-magyarországi néptanács.

[43] Népszava, 1919. május 21. Nyugat-Magyarország proletársága az elszakadás ellen.

[44] Uo.

ték, hogy ti. a nemzeti felszabadítás csak eredménye a szociális felszabadításnak. Csak az osztálykülönbségek megdőltével lehet a nemzeti különbségeket megszüntetni. Szovjet-Magyarországban nincs nemzetiségi kérdés. Mindenki élhet úgy, ahogyan akar, szabadon fejlesztheti nemzeti sajátságait az egész proletariátus, minden ország proletárjai érdekében... Ha Német-Ausztriában a proletariátus lesz hatalmon, és sorsát maga fogja intézni, akkor ez a probléma nem lesz többé probléma. Mi minden percben készek vagyunk arra, hogy Német-Ausztria proletariátusával egységes, föderatív országot alkossunk. A mi célunk nem a nemzeti szeparatizmus, hanem a nemzetközi testvériesülése minden országok proletárjainak, a nemzetközi köztársaság." Beszédét a Magyarországi Föderatív Tanácsköztársaság éltetésével fejezte be.[45]

Kun Béla beszéde után Kalmár Henrik afölött való örömének adott kifejezést, hogy Magyarország német szocialistái végre társadalmilag és nemzetileg felszabadultak. Helyesen hangsúlyozta, hogy a Német-Ausztriához való csatlakozásra irányuló mozgalom célja az, hogy Magyarország egyik részét mostani szabadságából a kapitalizmus régi jármába hurcolják.[46]

2. A német nemzeti kerület felállításával felmerült nehézségek

Természetesen a Tanácsköztársaság létrejöttével, a marxista nemzetiségi politika megvalósítására irányuló törekvésekkel és az ezt szolgáló jogszabályok megalkotásával egycsapásra nem változott meg minden, ami eddig rossz volt. Az emberekben a nacionalizmus és sovinizmus élt és hatott, melynek megszüntetésére az idő igen kevésnek bizonyult. A tanácshatalom marxista vezetőiben megvolt a szándék a nacionalizmus és sovinizmus felszámolására, a proletárinternacionalizmus megvalósítására.

A Magyar Tanácsköztársaság megvalósította a német autonómiát. Ez a törekvés azonban nem váltott ki egyöntetű megelégedést. A Tanácsköztársaság ellenségei szították az ellentéteket, de még a nem ellenséges, hanem a proletárdiktatúrát igenlő elemek közül is — különböző okoknál fogva — ellenezték a német kerület létrehozását.

Már az újonnan megalakult Vas megyei Munkástanács 1919. április 23-án megtartott első ülésén általános meglepetést keltett az a hír, amelyet a „Volksstimme" című osztrák lap 20-i számában közölt. A cikk arról adott hírt, hogy Vas megyéből két járást — a kőszegi és a felsőőri járásokat — Sopron megyéhez csatolnak s külön német kerület fog belőlük alakulni. Halász József, a kőszegi járás politikai megbízottja tiltakozott az ellen, hogy a megyei direktórium s főleg az érdekelt lakosság tudta nélkül ebben az ügyben döntsön a tanácskormány, ugyanakkor helyeselte azt, hogy a vend- és németlakta vidék nyelvi és népi szuverén jogai a Tanácsköztársaságon belül egységesen és rendezetten jussanak érvényre. A megyegyűlés álláspontját azzal indokolta, hogy az ellenforradalmi erők ügyesen a maguk céljaira használhatnák fel az önálló német területi szervezkedés engedélyezését, ez szerintük az engedékenység látszatát keltheti, hogy a magyar tanácskormány hajlandó területileg végleg lemondani a jelzett vidékekről.[47] A tanács 1919. május 9-én tartott ülésén az idő legnagyobb részét szintén az a vita foglalta le, mely „Vas megye kettészakításának terve körül forgott." A felszólalók a legélesebben foglaltak állást a „szétdarabolási törekvés ellen."[48]

Sopron város és vármegye munkás-, paraszt- és katonatanácsa nyilván félreértve a tanácskormány nemzetiségi politikáját, midőn üdvözletét küldte a Forradalmi Kormányzótanácsnak (1919. IV. 17.) „egyben a leghevesebben tiltakozik a régi burzsoa klikk autonóm törekvése ellen". A továbbiakban azt írták, hogy „nem akarunk különbséget tenni magyar és német proletár között. Egyek voltunk a múltban, egyeknek érezzük magunkat még sokkalta inkább a jelenben és egyek akarunk lenni a jövőben is."[49]

Lébény község helyi tanácsának 1919. április 22-én tartott rendkívüli közgyűlésén: „a községi tanács kimondja, hogy a belső ügykezelési nyelve a magyar, miután a község lakosságának 80%-a németül nem tud, magyarul pedig a községnek minden egyes polgára jól beszél". Ezért kérik a Moson megyei tanácsot, hogy a tanácsot érdeklő összes rendeleteket és táviratokat a jövőben magyar nyelven adják le.[50] Minthogy a község kérése elintézést nem nyert, 1919. július 3-án ismét írtak a megyének. Kérték a rájuk nézve sérelmes intézkedés megszüntetését.[51] A Mosonmegyei Direktórium Elnöki Politikai Osztálya 1919. július 8-án intézkedett, hogy Lébény községgel — a helyi tanácsnak ezirányban elfoglalt álláspontjához képest — a járási tanács csak magyar nyelven levelezzen. E határozatot magyar és német nyelven megküldötték az összes érdekelt hatóságnak.[52]

A magyaróvári járási tanács 1919. május 12-én megtartott ülésén, Furnits Rezső határozot-

[45] Gyorsírói feljegyzés. — PI Archívum. BM. Eln. 1920—36—453. (5107.) 67—70. old. (L. MMTVD 6/A. köt. 527—528. old.)

[46] Népszava, 1919. május 21. Nyugat-Magyarországi Munkástanács tiltakozik a Német-Ausztriához való csatolás ellen.

[47] Testvériség. (Szombathely) 1919. április 23. A vármegyei tanács ülése. L. még *Horváth Ferenc*, i. m. 25. old.

[48] Testvériség (Szombathely) 1919. május 9. A vármegye feldarabolása ellen.

[49] Soproni Állami Levéltár. Sopron város és vármegye direktóriuma, 1919. IV. 17.) (Sopron) (magyarul — németül).

[50] Mosonmagyaróvári Állami Levéltár. Direktóriumi Iratok. 553/1919.

[51] Mosonmagyaróvári Állami Levéltár. Direktóriumi iratok. 1464.1919.

[52] L. uo.

tan tiltakozott az ellen, hogy „Horvátkimle község a német területbe osztassék, mert Horvátkimle községben csak horvát és magyar nyelvű lakosok vannak, ellenben német nyelvű lakós egyetlen egy sincsen, sőt területi fekvése sem indokolja a német területbe való beosztását." A tanács ülésén ugyanígy tiltakoztak Pusztasomorja, Mosondarnó, Kisbodak, Feketeerdő, Arak és Lébény községek képviselői is, „mert egyik községben sincs német nyelvű lakos, kivéve Lébényt, ahol a lakosságnak legfeljebb $^1/_4$ része német nyelvű, akik azonban már mindannyian jobban bírják a magyar nyelvet, mint a németet, de területi fekvése ezeknek a községeknek szintén nem indokolja a német kerületbe való beosztást, mert Lébényt kivéve a Kisduna által teljesen el vannak határolva a német kerület területi részétől". A tanácsülésen felszólaló Kántor Imre szerint „felesleges a külön német beosztás". Kovács tanácstag pedig azt indítványozta, hogy: „az egész német kerületi kérdést vegyék le a napirendről". Lakner Ferenc tiltakozott az ellen, hogy a német kerületi kérdést napirendről levegyék, mert „ezt a rendeletet a Forradalmi Kormányzótanács adta ki és oda fognak hatni, hogy a magyar lakosságú nagy többségben magyar lakosságú községek vonassanak ki a német kerületből".[53]

Felsőpulya község munkás-, katona- és földműves tanácsa 1919. május hó 11-én tartott ülésén egyhangúlag hozott határozattal kimondta, hogy községnek a német—nyugat-magyarországi kerülethez történő átcsatolását tudomásul veszi; miután azonban Felsőpulya község egész lakossága színmagyar, sőt a lakosság nagy többsége a német nyelvet nem bírja, kívánja és ragaszkodik ahhoz, hogy magyar anyanyelvét a közigazgatásban is használhassa; nem különben ragaszkodik ahhoz, hogy az iskolában az oktatás nyelve is a magyar legyen. Felsőpulya község tanácsának a határozatához csatlakozott Középpulya és Alsópulya községek is. Sopronvármegye munkás-, katona- és földműves tanácsának intéző bizottsága 1919. július 8-án tartott ülésén e határozatokat jóváhagyólag tudomásul vette és tudomásulvétel végett a nyugat-magyarországi Gaurattal is közölte.[54]

A kismartoni járási tanács 1919. június 15-én tartott ülésén olyan határozatot hozott, hogy a nem német nyelven közölt rendeleteket nem foganatosítják és a nem német nyelvű átiratokat elintézés nélkül visszautasítják. Sopron vármegye tanácsa intéző bizottságának elnöksége a jelenséggel foglalkozott, és úgy határozott, hogy „azon kérelemmel fordul a nyugat-magyarországi Gauráthoz, figyelmeztesse az alárendelt járási és községi tanácsokat, hogy addig, amíg a magyar és német kerületek közigazgatása teljesen szétválasztható nem lesz, német soviniszta érzéseiket türtőztessék és hasonló egyoldalú határozatokkal a közigazgatás menetét ne gátolják. — A német járási tanácsoknak azt a természetes jogát, hogy nekik hivatalos átiratok, bírói végzések és ítéletek stb. német nyelven is megküldessenek, a megyei intéző bizottság természetesen figyelembe fogja venni, máris intézkedett, hogy a szükséges németül tudó személyzet a legrövidebb idő alatt rendelkezésre álljon. Addig azonban, amíg a szükséges személyzet rendelkezésre fog állani és a két nyelvű közigazgatási szervezet teljes mértékben ki lesz építhető, kénytelen ahhoz ragaszkodni, hogy a német nyelvű községek tanácsai és azok járási tanácsai is a hozzájuk intézett magyar illetve magyar és német átiratokat érdemlegesen elintézzék — és megkeresi a nyugat-magyarországi Gaurátot, hogy az alárendelt községi és járási tanácsokat ilyen értelemben sürgősen utasítsa."[55]

3. Nyugat-Magyarország elszakítására irányuló ellenforradalmi törekvések. A tanácsok állásfoglalásai a Magyar Tanácsköztársasághoz való tartozás mellett

Amikor 1918 októberében az Osztrák—Magyar Monarchia szétbomlott, Magyarország és Ausztria között határa megállapításának problémája is felmerült.[56] Az Osztrák Ideiglenes Alkotmányozó Német Német-Ausztria államterületén kiterjedésére, határaira és kapcsolataira vonatkozó november 22-i 12—14. ülésen foglalkozott a kérdéssel és államnyilatkozatában több német terület mellett Német—Nyugat-Magyarországra is bejelentette igényét.[57] 1918 november óta több keresztényszocialista képviselő e terület azonnali — esetleg fegyveres — birtokbavételét javasolta. Ellenük a szociáldemokraták, de Renner[58] is mérséklőleg lépett fel, rámutatva, hogy lehetetlen „egy államjogilag idegen területen — ahol egyetlen hatósággal sem rendelkeznek — területi felségjogot gyakorolni.[59]

[53] Mosonmagyaróvári Állami Levéltár. Direktóriumi iratok, 584 1919.

[54] Soproni Állami Levéltár. Direktórium iratai. 5. cs. 10482/1919.

[55] Soproni Állami Levéltár. L.: Sopron vármegyei Tanács iratai, 4. cs. 9685 1919.

[56] L. részletesen G. Soós Katalin: A nyugat-magyarországi kérdés (1918—1919). Akadémia Kiadó, 1962. 5. és köv. oldalak.

[57] L. uo. 7. old.

[58] G. Soós Katalin kutatásai alapján írja: „Szinte egyetlen Ausztria legújabbkori történetét tárgyaló történeti munka sem felejti el hangsúlyozni, hogy Burgerlandot Renner kancellár hozta Ausztriának Saint Germainből. Mind ez ideig azonban figyelemre sem méltatták ezeket a dokumentumokat, amelyek Bpog és Rintelen véleményével egybehangzóan arról tanúskodnak, hogy amíg Magyarországon a proletárdiktatúra fennállott, Renner is kívánatosnak tartotta Nyugat-Magyarország erőszakos átcsatlakoztatását. A népszavazás gondolatát még emlegette, de lényegében elejtette, illetve csak Nyugat-Magyarország Antant megszállásához kívánta ürügyül felhasználni. Ő ebben az időben a szociáldemokrata párt egyik mértékadó vezetője volt, s mint ilyen, véleményével nyilván nem állt egyedül." (L. uo. 44. old.)

[59] L.: uő.: Adalékok a Magyar Tanácsköztársaság és az Osztrák Köztársaság kapcsolatainak történetéhez. Soproni Szemle, 1959. 4. sz. 289. old.

De a fő ok, amiért a szociáldemokraták javaslatát elfogadták, az volt, hogy Magyarország kilátásba helyezte az élelmiszerszállítások beszüntetését.[60]

1919 tavaszán Ausztriában Nyugat-Magyarország megszerzésének gondolata mindenekelőtt a jobboldali keresztényszocialista és nagynémet körökben talált lelkes támogatásra. A „Pester Lloyd" írta 1918. november 19-i számában: „... Ha legközelebbi időben az Ausztriával határos nyugat-magyarországi megyékben a magyar állammal szembeni ellenséges tüntetések mind gyakoribbakká válnak, úgy ezek főleg annak a féktelen agitációnak gyümölcsei, amelyet Német-Ausztria nagynémetjei gyárosaik mellett már régóta űznek."[61]

Kun Béla a Magyar Forradalmi Kormányzótanács nevében Bauer Ottónak a német-osztrák köztársaság külügyi államtitkárának jegyzéket küldött, melyben tiltakozását fejezte ki az Ausztriában Magyarország ellen irányuló féktelen agitáció ellen:

„Német-Ausztriában az utóbbi napokban *harcos agitációt* fejtenek ki, amelynek nyilvánvaló célja, hogy az ottani kormányt *nyugat-magyarországi területek annexiójára ösztönözze.* Hasonló agitációt, ha nem is ebben a mértékben, űztek korábban is, de a hivatalos közegek óvakodtak azt nyíltan elősegíteni. Most azonban az önök orgánumai mindent megtesznek e törekvések támogatására. Az önök kormánya odáig ment, hogy *külön szakembert delegált a nyugat-magyarországi németek képviseletére* a versaillesi békekonferencián,[62] még pedig osztrák hírlapíró személyében, aki a „Neue Freie Presse" munkatársa, akit Nyugat-Magyarországon egyáltalán nem ismernek és akit semmiféle kötelék nem fűz az ottani lakossághoz, főleg a dolgozó rétegekhez, amelyek a lakosság túlnyomó nagy részét teszik. Seitz úr, a nemzetgyűlés elnöke, fogadott állítólagos nyugat-magyarországi küldöttségeket, gyárosokat, nagybirtokosokat, akik eddig a dolgozó tömegek kizsákmányolásából éltek és ma nem tudják elviselni, hogy a proletariátus diktatúrája ennek a kizsákmányolásnak alaposan véget vetett.

Természetes, hogy profitjuktól való elesés miatt érzett fájdalmukat nemzeti köpenybe burkorják. A német—osztrák kormány támogatásától bátorítva, ez az agitáció rendszeres izgatássá növekszik..." A jegyzék végül rámutat arra, hogy *„Nem nemzeti kérdés az,* amely itt állítólag megoldásra vár, hanem arról van szó, vajon *helyreállítsák-e a területen a kapitalisztikus kizsákmányoló rendszert vagy sem."*[63]

A „Népszava" helyesen állapítja meg, hogy a nyugat-magyarországi németség „elszakadási mozgalma voltaképpen kevésbé vezethető vissza a nyugat-magyarországi németekre, mint inkább azokra a magyar hazafiakra, akik hazájukból még egy értékes darabot szeretnének kiszakítani, csakhogy kapitalisztikus érdekeiket átmentsék Ausztriába.[64]

Nyugat-Magyarország elszakítására irányuló törekvések ellen a nyugat-magyarországi tanácsok és az ott élő proletárok határozottan tiltakoztak. A Magyar Távirati Iroda soproni jelentése szerint: „A német—osztrák békeszerződésnek az a része, amelynek értelmében Nyugat-Magyarországból ki akarnak hasítani egy darabot, hogy azt népszavazás nélkül Német-Ausztriához csatolják, *óriási fölháborodást keltett a soproni és a sopronmegyei proletárság soraiban.*[65]

A nyugat-magyarországi Munkástanács 1919. május 21-i ülésén határozati javaslatot hozott a területi elszakadás ellen:

„A ma Sopronban összegyűlt mosoni, rajkai, nezsideri, soproni, nagymartoni, kismartoni, felsőpulyai, kőszegi, felsőőri, németújvári, szentgotthárdi és pozsonyi német kerületek kerületi tanácstagjai egyhangúan elhatározták, hogy *protestálnak területüknek Magyarországtól való imperatív elszakítása ellen és ünnepélyesen kijelentik,* hogy a népek szabad önrendelkezési jogára való hivatkozással tiltakoznak országrészük sorsa ellen irányuló minden idegen támadás ellen. Nyugat-Magyarország proletárlakossága a Tanácskormány által nyújtott szociális és politikai szabadságban látja az egyedüli utat, amely boldog jövő felé vezeti és az egyértelmű és osz-

[60] *Benedikt:* Geschichte der Republik Österreich. München, 1954. 82. old. (Idézi: G. Soós Katalin, l. uo.)

[61] Tanácsköztársaság, Sopron 1919. 83—84. old. Kiadja az MSZMP Sopron Városi Bizottsága és Sopron Város Tanácsa.

[62] Azzal a hírrel kapcsolatban, hogy az osztrák békedelegátusok Versaillesben Nyugat-Magyarországot is akarják képviselni — a Magyar Távirati Iroda a következő megjegyzéseket tette: „Magyar illetékes helyen arra vonatkozólag, hogy a német—osztrák kormány Nyugat-Magyarország részéről is küld megbízottat Párizsba, kijelentik, hogy a német—osztrák kormánynak ezt az eljárását a *nemzetközi jogba ütköző flagráns túlkapásnak minősítik.* Mind a német népbiztosság, mind a nyugat-magyarországi német direktórium és az ottani német községi és kerületi tanácsok a *leghatározottabban tiltakoznak* ez ellen az osztrák túlkapás ellen. A magyar tanácskormány meg van győződve arról, hogy az entente hatalmak is ugyanezen az állásponton vannak, és nem ismerik el Beer urat a nyugat-magyarországi németek megbízottjának, annál kevésbé, mert Beer urat Nyugat-Magyarországon *senki sem ismeri és senki sem adott neki bárminő megbízást.* Egyébként a német—osztrák kormánynak ez a ténye mutatja, hogy milyen kétszínű játékot űznek Bécsbe, amikor egyrészt állandóan panaszkodnak amiatt, hogy Magyarország beleavatkozik Német-Ausztria belügyeibe, ugyanakkor ők maguk a jogosság minden látszata nélkül, hivatottnak érzik magukat arra, hogy Magyarország egy integráns részének nevében a párizsi békekonferencián fellépjenek. (*Az Est,* 1919. május 5. Az osztrák békedelegátusok Versaillesben Nyugat-Magyarországot is akarják képviselni.)

[63] Népszava 1919. május 13. A nyugat-magyarországi annexió ellen. — Jegyzékünk az osztrák—német kormányhoz.

[64] Népszava 1919. május 21. A nemzetiségi probléma.

[65] Népszava 1919. július 24. Nyugat-Magyarország proletársága tiltakozik az antant területrablása ellen.

tatlan kívánságnak megvalósításáért minden áldozatra kész."[66]

A mosonmegyei és járási tanácsok 1919. május 18-án tartott együttes ülése szintén egyhangúan tiltakozott a nyugat-magyarországi elszakadási mozgalom ellen. A határozat megállapítja, hogy a mosonmegyei proletárság a Magyar Tanácsköztársaság mellett áll és soha nem vállal közösséget azzal a törekvéssel, amely őket a klerikális Ausztriához akarja csatolni.[67]

A Tanácsok Országos Gyűlésén, 1919. június 14-én Leopold Forst osztrák küldött is tiltakozott a Nyugat-Magyarország elszakítási törekvések ellen. Szerinte a „német-osztrák proletariátusnak semmi oka sincs arra, hogy bármilyen formában kapitalista, imperialista céloktól vezettesse magát. És ha a német-osztrák árulók arra törekszenek, hogy a magyarországi német proletariátus egy részét magukhoz fűzzék, kijelentjük, hogy a német-osztrák proletariátus az önrendelkezési jog alapján áll, és boldogok vagyunk, hogy Sopron német-magyar proletariátusa már élt az önrendelkezési joggal."[68]

Sopron megye Munkástanácsa Elnökségéhez Kun Béla külügyi népbiztos felhívást küldött, melyben megállapította, hogy az ellenforradalmi erők Nyugat-Magyarországon idegen segítséggel szeretnék visszaállítani a mágnások és bankárok uralmát, de „a magyarországi tanácsköztársaság kormányzótanácsa, mely a *nemzetek teljes egyenjogúsága alapján áll,* nem hajlandó egyetlen proletárt se áldozatul odadobni a kapitalista kizsákmányolásnak."[69]

*

Magyarország és Ausztria közös határának megállapításakor Magyarországon proletárdiktatúra volt, ez a békekonferenciának elég ok volt arra, hogy támogassa az Ausztria által igényelt területi igényeket.[70] A békekonferencia — írta a „Vasi Vörös Hírlap" — egyszerűen felrúgja a népek önrendelkezési jogának elvét és jobbrabalra ajándékoz más bőrére, hogy a magyar bolsevizmusnak határt szabjon.[71] Az antant döntésének az volt a célja, hogy a viszály magvát hintse el „a mindenkori Ausztria és Magyarország, de elsősorban a *kommunista* Magyarország és a *szociáldemokrata* Ausztria között, amelynek forrongó fővárosa túlságosan közel volt a magyar határhoz."[72] A Forradalmi Kormányzótanács július 21-i ülésén foglalkozott még a kérdéssel, de már érdemi intézkedés nem történhetett.[73] A békekonferencia által Ausztriának ítélt terület azonban csak a Tanácsköztársaság megdöntése után került Ausztriához.

Gergely Ernő

[66] Népszava 1919. május 21. A nyugat-magyarországi Munkástanács tiltakozik a Német-Ausztriához való csatolás ellen.

[67] Népszava 1919. május 21. Nyugat-Magyarország proletársága az elszakadás ellen.

[68] Tanácsok Országos Gyűlésének Naplója, Budapest, 1919. 6—7. old. (L. még MM'TVD 6 B. köt. 86. old.)

[69] L.: Tanácsköztársaság, Sopron, 1919. Kiadja: az MSZMP Sopron Városi Bizottsága és Sopron Város Tanácsa. 85. old.

[70] A történelmi hűséghez hozzá tartozik: amíg Ottó Bauer volt a külügyminiszter, az osztrák kormány hivatalos álláspontja az volt, hogy népszavazás útján döntsék el Nyugat-Magyarország hovatartozását. Emellett volt azonban Ausztriában olyan politikai irányzat, mely igen jelentős agitációt fejtett ki Nyugat-Magyarország megszerzése érdekében. Ezt a tevékenységet az osztrák kormány hallgatólagosan eltűrte.

[71] Vasi Vörös Hírlap, 1919. július 27. „Inkább elpusztul..."

[72] L. *Bolgár Elek:* A Magyarország Tanácsköztársaság és a világpolitikai helyzet. Új Március IV. évf. 3. sz. 1928. (Idézi G. Soós Katalin. L.: i. tanulmány Soproni Szemle 1959. 4. sz. 303. old.)

[73] A Forradalmi Kormányzótanács 1919. július 21-i ülésén *Kun Béla* azt javasolta, „hogy az osztrákok részére ne engedjenek át egy talpalatnyi földet sem". Varga Jenő „nem tartja helyesnek, hogy akkor, amikor a csehek ellen az offenzívát folytattuk, az antánt parancsára színmagyar területeket átengedtünk, akkor most a szóban forgó területet ne adjuk át Ausztriának. Halasztó állásfoglalás mellett van, hogy tudniillik csak egyelőre ne engedjék át ezt az odaítélt területet". *Kun Béla* azt hangsúlyozta, hogy: „nem kell átengedni semmit, de a népszavazás kérdését kell felvetni. Nem tartja aktuálisnak — de jóelőre felhatalmazást kér arra, hogy a hadseregfőparancsnoksággal egyetértően, megfelelő, de fel nem tűnő katonai intézkedéseket tehessen, s Bauer Ottóval szemben a proletariátus megszavaztatásának álláspontját képviselje". (PI. Archívum. A Forradalmi Kormányzótanács üléseinek jegyzőkönyvei. 1919. július 21. 2—3. old.)

Fantázia és realitás a világűrjogban

Az űrkutatás nagyszerű eredményei az elmúlt években a legkülönbözőbb tudományágak figyelmét a világűr kérdéseire irányították. Ezalól a jogtudomány sem kivétel. Az emberi tevékenység új területe által felvetett jogi kérdések kezdetben néhány elszánt kutatót csábítottak arra a nem éppen népszerű kísérletre, hogy kimunkálják a világűrkorszak megoldásra váró jogpolitikai feladatait. A téma azóta divatossá vált a tudományban és publicisztikában; a világűrjog művelésében *fantázia van.* Sajnos, ez nemcsak abban az átvitt értelemben igaz, hogy világűrjoggal ma már *érdemes foglalkozni,* hanem szó szerint is. A rendkívüli arányokban el-

burjánzott világűrjogi irodalom[1] — főként a polgári szerzők munkássága — számos olyan elemet tartalmaz, amelynek vajmi kevés köze van az űrkutatás realitásaihoz, s csak arra alkalmas, hogy égetően fontos kérdésekről elterelje a figyelmet, és érvet szolgáltasson a gúnynyal vegyes kritika számára.

A svájci Interavia c. folyóirat a Nemzetközi Űrhajózási Szövetség (IAF) stockholmi III. világűrjogi colloquiumát ismertetve a tudományos-fantasztikus irodalom egyik darabját idézte.[2] A *John Wyndhamstől* származó regény arról szól, hogy a bolygóközi forgalom átmenő állomásául szolgáló kis planetoidán egy földi alkalmazott teljesít szolgálatot Mars-beli feleségével. Egy szép napon földi geológus érkezik az állomásra. A bolygónkon megszokott módon bonyolódó további események során a féltékeny férj a geológus űr-öltözékét kiszúrja, mire a Mars-asszony bosszúból tönkreteszi férje űr-ruhájának fűtőelemét — tekintélyes hagyatékhoz és jelentős özvegyi nyugdíjhoz jutva. Eddig a történet. „Ime, egy világűrbeli munkajogi szerződés, bolygóközi házasság, örökjogi kérdések rendezése Föld-Mars viszonylatban ... röviden: itt minden adva van, ami a világűrjogászok szívét megdobogtatja." — írja az Interavia. Bár a kommentátor elismeri, hogy a világűrjogászok szorosabb gyeplőre fogják képzeletüket, mint a regényíró, itt is kifejezésre jut az a gyanú, hogy a világűrjog egyelőre kalandregénybe illő tényállásokkal foglalkozik. A jogászi közvélemény is hajlamos erre az ítéletre. Helyénvaló tehát, ha néhány gondolattal megkíséreljük elhatárolni azokat a tendenciákat, amelyek ma valóban nem a realitások, hanem a fantasztikum területére vezetnek.

I.

A világűrjog irodalmában minduntalan felmerül az *idegen égitesteken található értelmes lényekkel való kapcsolat kérdése.* Ennek a problematikának legnagyobb hatású képviselője a kiváló amerikai világűrjogász, *Andrew G. Haley,* a Nemzetközi Világűrjogi Intézet volt titkára. Haley rendszerébe az ember és más lények közti kapcsolatok rendezésére a „jogon túli jog" *(metalaw)* fogalmát vezette be, amely nem szinonimája a világűrjognak, hanem attól különböző joganyag. Az emberi közösség minden joga antropocentrikus jellegű, s a világűrjog is erre a közösségre vonatkozik. Az űrhajózás az embert másféle értelmes lényekkel hozhatja össze (intelligent beings different in kind), s a velük való viszonyt az emberi közösségen belül érvényes jog nem szabályozhatja. „A különböző természetjogi keretekben" élő lényekkel szembeni magatartásunkat szerinte a következő elv szabja meg: *úgy kell bánni velük, amint ők maguk kívánják.* Ha ugyanis azt a földi elvet érvényesítenénk, hogy *olyan bánásmódot kell alkalmaznunk velük szemben, amilyet magunkkal szemben kívánunk,* esetleg pusztulásukat okoznánk.[3] Másutt kifejti, hogy földi űrhajó nem szállhat le minden további nélkül ott, ahol élőlények jelenléte várható. Ilyen esetekben feltétlenül meg kell kísérelni szerinte, hogy hozzájárulásukat kikérjük.[4] A nyugatnémet *Welf Heinrich* fontos kérdésnek tekinti a világűrben esetleg létező élőlényekkel való érintkezést. Ennek közelebbi vizsgálatát azért tartja helyesnek, mert „az ember magatartása a világűrben alapvető jelentőségű az állami szuverenitáson túli viszonyok kérdésének megválaszolásánál."[5] *A. Bueckling* szintén a világűrjog kérdései közé sorolja a „földi emberiség és egy földön kívüli értelmes élővilág közti lehetséges jogi kapcsolatok kérdését".[6]

Mértéktartóbb szerzők számolnak azzal, hogy ez a „joganyag" még a nagyon távoli jövő kérdése, de teljesség kedvéért ezt is a világűrjogi problematikához sorolják. Így *Jenks* megállapítja, hogy a fennálló nemzetközi jogközösség és valamely, más bolygókon található jogilag szervezett közösség közti viszony problémákat fog támasztani, ezek azonban ma még csupán spekulatív jellegűek. Egyelőre tudnunk kell, hogy az űrhajózás fejlődésével ilyen „földönkívüli közösségekre" (extra-mundane communities) bukkanhatunk, s ebben az esetben kezdettől fogva mindent meg kell tennünk, hogy velük való kapcsolataink a jog alapján fejlődjenek.[7]

---

[1] Az USA szenátusa által 1961-ben kiadott anyaggyűjteménynek a világűrjog *válogatott* irodalmáról szóló bibliográfiája 1169 tanulmányt sorol fel. A publikációk száma azóta is világszerte nő. *K. A. Finch: Selected References on the Legal Problems of Space Exploration.* Legal Problems of Space Exploration. A Symposium. U. S. Government Printing Office. Washington 1961. (továbbiakban: Symposium) 1329—1392. old.

[2] *Von der Science Fiction zum Raumrecht. Papierschnitzel vom Raumrechtskolloquium der IAF in Stockholm. Interavia* 1960. évf. 1431. old.

[3] *Andrew G. Haley: Space Law and Metalaw — A Synoptic View.* Proceedings of the VII International Astronautical Congress Rome September 17—22, 1956. (Associazione Italiana Razzi) 3. p. *Weltraumrecht und Recht ausserhalb der Erde.* Zeitschrift für Luftrecht 1957 évf. 10. old. *Recent Developments in Space Law and Metalaw.* Harvard Law Record. February 7, 1957 Spec. Suppl. 1. old.

[4] *A. G. Haley: The Present Day Developments in Space Law and the Beginnings of Meta-Law.* (Előadás az Amerikai Rakéta Társaság XI. közgyűlésén 1956.) Megjegyzi, hogy még barátai közül is néhányan e kísérletet éppoly értelmetlennek tartják, mintha egy amoebával kívánnánk érintkezésbe lépni.

[5] *Welf Heinrich Prinz von Hannover: Staatshoheit und Weltraum.* Europa-Archiv 1959. évf. 166. old.

[6] *Adrian Bueckling: Probleme des Weltraumrechts.* Friedenswarte 1961. évf. 146. old.

[7] *C. Wilfred Jenks: International Law and Activities in Space.* International and Comparative Law Quarterly 1956. évf. 112. old. *Gerd Rinck* egyelőre ingatag spekulációnak tartja. Szerinte e lényekkel az együttélés az alávetés (!) vagy megegyezés alapján is

A kérdés más szempontból ugyan, de *a világűr jogi természetének és a világűrjog jellegének kapcsán* is felmerül. Megint csak utalunk az *Interavia* idézett cikkére, amely felteszi a kérdést: vajon joga van-e az embernek az egész világűrt felölelő jogrendszert felállítani, és Napot, Holdat, csillagokat „földi paragrafusgyűjteményével boldogítani". Létezhetnek odafönn más lények is, „akik a maguk módján kívánnak üdvözülni", ezért helyesebb volna *világűrjog* (Raumrecht) helyett az *űrhajózás jogáról* (Raumfahrtrecht) beszélni.[8] Az a gondolat, amelyet a svájci folyóirat publicisztikai ízzel felvet, a jogtudományi irodalomban is helyt kap. A nyugatnémet *Berber* naiv földközpontú szemléletnek (naive Geozentriertheit) nevezi a világűrjog kidolgozását a Földről.[9] *Zadorozsnüj*, az egyik legkiválóbb szovjet világűrjogász pedig arra a következtetésre jut, hogy korai volna a világűrt akár *res nullius*nak, akár *res communis omnium*nak tekinteni, mert figyelembe kell venni azt a lehetőséget is, hogy *más lények a Földdel ugyanezt tehetnék.*[10]

Indokolt-e az idegen égitesteken esetleg élő lényeket a világűrjog elméleti és rendszerbeli megalapozásánál tekintetbe venni?

A tudományos materializmus a világ anyagi egységének tételéből kiindulva lehetségesnek tartja az életet minden olyan égitesten, amelyen annak kialakulásához a szükséges feltételek megvannak. Giordano Bruno máglyahalállal sújtott „bűnei" közt szerepelt az élet feltételezése más égitesteken. Ma már idealista gondolkodók is elismerik, hogy az ember nincs egyedül a világmindenségben. Míg azonban az idealizmus akár légnemű, szellemi lényekkel is számol (Flammarion), a materialista felfogás szerint az élet kialakulását és fejlődését minden égitesten azonos, a Földön is tapasztalt természeti törvények határozzák meg. E biológiai törvényszerűségek és az égitestekről ma rendelkezésre álló ismereteink szerint élet jelenléte a csillagok Földünkhöz hasonló helyzetű bolygóin képzelhető el.

A Naprendszeren belül a Marson és Venuson feltételezik a szerves élet nyomait. Az amerikai *Mariner II.* Venus-szonda által közvetített adatok azonban máris azzal a kiábrándító eredménnyel jártak, hogy a bolygó felszínének hőmérséklete kizárja az emberhez hasonló lények létezését.[11] A Mars-lakók ugyanígy csak a fantázia szülöttei. A bolygó légkörében még nem sikerült oxigént kimutatni, ezért a tudomány mai állása szerint bizonyított szerves élet legfeljebb alacsonyabbrendű mohákból és zuzmókból állhat. Még kevésbé számolhatunk az ember kozmikus partnerének számító lényekkel a külső bolygók (Jupiter, Saturnus, Uranus, Neptunus, Pluto) övezetében.

Olyan „érintkezésre" tehát, amely jogi szempontból figyelmet érdemelne, csak a Naprendszeren kívüli valamely égitesten kerülhet sor. Ha a kozmikus találkozó a Tejútrendszer legközelebbi csillaga, a *Proxima Centauri* körzetében valósulna meg, úgy mai eszközeinkkel az út odáig 44.000 évet venne igénybe! A fotonrakéta vagy kvantumrakéta, mely ugyanezt az utat 4.5—5 év alatt tenné meg — ha egyáltalán megvalósítható — az elkövetkező évszázadok technikai feladata.[12]

Ha tehát földön kívüli lényekkel — *dies incertus, incertus quando* — évszázadok vagy évezredek múltán fogunk találkozni, leszármazottaink aligha fogják kárhoztatni a XX. század jogtudományát azért, mert ezt a problémát vizsgálódásai köréből kirekesztette, hogy figyelmét korának égető gyakorlati kérdéseire összpontosítsa. Ki vetné ma *Grotius* szemére, hogy művében p. o. a nemzetközi légijog alapvetésére nem törekedett, holott korának fantasztikus irodalma, sőt természettudósok munkássága is arra utalt, hogy egyszer az ember repülni fog?[12a]

---

lehetséges, ami attól függ, hogy az idegen lények állatokhoz vagy emberekhez hasonlóak. *Recht im Weltraum.* Zeitschrift für Luftrecht und Weltraumrechtsfragen 1960. évf. 199. old. *Leon Lipson—Nicholas de B. Katzenbach* a kérdést oly távolinak tartja, hogy az nem érdemel komoly figyelmet. Mégis megjegyzi, hogy „más bolygókon élő lényeket nem lehet a mi jogunknak alávetni sem velünk való, sem egymás közti viszonyuk tekintetében". Új jogra van szükség a bolygóközi kapcsolatok szabályozására. Megnyugtat, hogy bolygóközi hadviselés veszélye nem fenyeget, mert bármely faj, amit a világűrben találunk, vagy emberfeletti (superhuman) vagy emberalatti (subhuman) fejlettségű. Ha vannak nálunk magasabbrendű lények, úgy azok erkölcsi szintje is bizonyára tudományos szintjükkel együtt fejlettebb. *The Law of Outer Space. American Bar Foundation. — Report* to the NASA. Symposium 848—849. old.

[8] *Interavia* 1960. évf. 1432. old.

[9] *Berber: Lehrbuch des Völkerrechts.* München—Berlin 1960. I. Bd. 333. old.

[10] *G. P. Zadorozsnüj: Osznovnüe problemü nauki koszmicseszkogo prava.* Koszmosz i mezsdunarodnoe pravo. Red. *E. A. Korovin.* Moszkva 1962. 69—70. old.

[11] A rakéta 1962. XI. 14-én 34 000 km-re elhaladt a bolygó mellett. Műszerei a Venus légkörében 450° hőmérsékletet jeleztek. (Flight 1962. évf. 990. old.) Az életlehetőségekről l. *Lukács Sándor: Az űrhajózás élettani problémái.* Az űrrepülés és a tudomány. Szerk. Nagy Ernő Bp. 149. old. *Kulin György—Róka Gedeon: A nagy világmindenség.* Bp. 1961. 420—434. old.

[12] A ma még csak tervezett atomrakétához egy ilyen útra 100 000 km/mp. sebességhez 1 milliárd tonna maganyagot kellene biztosítani! Az üzemanyag a fotonrakétánál 1 millió tonna ún. antianyagra „csökken". L. *Csató István: A kozmosz partján.* Bp. 1963. 380—381. old. *Nagy Ernő: Az űrkutatás technikai lehetőségei az 1960-as évtizedben.* Az űrrepülés és a tudomány — 38. old. *Nagy Ernő: Az űrrepülés jövője.* Bp. 1962. 221. old., 210 sk. old.

[12a] A szocialista jogtudomány a „metalaw"-problémát nem tartja időszerűnek, s elhatárolja magát a „világűrkolonializmustól". Vö. *Korovin—Pokrovszki—Orehov—Szanakojev: Space Exploration and International Relations.* International Affairs 1961. évf. 6. sz. 61. old. (Szanakojev: „.. tárgyalhatjuk-e komolyan pl. a Föld lakói és más bolygók lakói közti kapcsolatok kérdését, annak gyakorlati útjait, mielőtt megállapítjuk, hogy utóbbiak léteznek? *Ha ezt a kérdést az élet felveti, a szovjet nép meg fogja határozni álláspontun-*

A korunk realitásait követő világűrjog tudománya akkor sem jár helytelen úton, ha a világűr jogi helyzetének meghatározásánál a *res communis omnium* hagyományos kifejezésével azt kívánja jelezni, hogy a világűr *a Föld minden államának nyitvaáll* a békés kutatás számára. A *közös jelleg* ily értelmű tétele abban a körzetben, amelyre az ember űrkutató tevékenysége évszázadokig, ha nem évezredekig terjedni fog, kozmikus lények beavatkozásán nem dőlhet meg. *Világűrjog alatt* — az Interavia aggályával szemben — *csakis az ember űrtevékenységét szabályozó (nemzetközi jogi és belső állami jogi jellegű) joganyagot értjük, amelynek forrásai nem különböznek a nemzetközi jog és az állami jogrendszerek forrásaitól.* A polgári jogtudomány kísérletei, hogy a világűrjogot ezeknél „magasabbrendű", kozmikus természetjogi alapokra fektessék,[13] eleve kudarcra vannak ítélve. Bármily ellentmondásnak tűnjék, *a világűrjog akkor marad a realitások talaján, ha megtartja geocentrikus, vagy helyesebben: antropocentrikus jellegét,* és másfelől az ember jelenleg vagy belátható időn belül elérhető műszaki lehetőségeiből indul ki.

II.

Mint minden új jogterület, a világűrjog is arra csábítja a fantáziadús szerzőket, hogy spekulatív jellegű tényállások jogi értékelésével foglalkozzanak. Így volt ez a légijog kezdetein is. Folyóiratunk hasábjain fél évszázada *Turnowszky Sándor* bírálta az irreális légijogi kérdésekkel foglalkozó jogászokat.[14] *Grünwaldot*, aki a vadászati jognak a légijoggal összefüggő eseteit, vagy *Fauchillet*, a légijog nagy úttörőjét, aki a léghajón születendő gyermekek állampolgárságának megállapításáról írt.

Úgy tűnik, a tudományban sincsen új a nap alatt, mert a világűrjogi irodalom spekulatív kérdései közt is első helyen szerepel az *űrhajón születendő* gyermekek állampolgárságának kérdése. Az amerikai *John C. Hogan* már az ember űrrepülésének megvalósítása előtt, az irodalom alapján összeállított negyven aktuális kérdés közt sorolta fel, hogy az űrhajón született gyermek világpolgár lesz-e, vagy valamely állam polgárságát szerzi meg.[15] Az ugyancsak amerikai *Lewis C. Bohn* tematikájában jogilag jelentős kérdésnek tekinti az űrhajókon, a Marson, nemzetközi területen születés tényét.[16] Erre az ötletre számos más polgári szerző is visszatér. Felesleges részletesen kitérnünk annak bizonyítására, hogy ez a tényállás legalább annyira távol áll a realitásoktól, mint a Földön kívüli lényekkel való jogi kapcsolat. Jóllehet, repülőgépek fedélzetén fordult már elő szülés, az ilyen esetek biológiai szempontból természetes környezetben mentek végbe. Hogyan képzelik el némely jogászok ugyanezt olyan miliőben, ahol az űrhajósok búvárruha-szerű védőöltözetüket — de legalábbis az űrhajót — nem hagyhatják el, s amely az élet puszta fenntartása szempontjából a legnagyobb nehézségek elé állítja az élettan és technológia tudósait? *A kozmikus újszülöttek állampolgárságának „tudományos" kérdésként szerepeltetése méltán hívja ki a világűrjog bírálóinak ellenérzését, s csak arra alkalmas, hogy diszkreditálja a valóban gyakorlati célokat követő tudományos kutatást.*

A Lunyik II. történelmi jelentőségű sikere, a Hold felszínének elérése, amelyet az amerikai *Ranger IV.* évek múltán megismételt (1959. IX. 14. — 1962. IV. 23.), a realitások körébe vonta *az égitestek jogi természetének* kérdését. Az irodalom behatóan foglalkozik a foglalás nemzetközi jogi szabályainak a világűrjoggal való összefüggéseivel.[17] E kérdéskomplexumban azonban számos spekulatív elemet is találunk.

Az angol *Horsford* már 1955-ben azt írta, hogy az égitestek foglalhatósága mellett szól az a körülmény, hogy az űrkutatás oly költséges vállalkozás, amelyre az államokat nem altruista célok, hanem a világűrben található ásványi kincsek kiaknázásának ösztönző ereje fogja inkább rábírni.[18] A *világűrbányászat*[19] és annak jogi szabályozása igen alkalmas az űrjogászok fantáziájának mozgatására. *Fasan* és *Gross* — egyébként kiváló, ismert osztrák szerzők —

kat.") G. Reintanz: Weltraumrecht. Neue Justiz 1961. évf. 524. p. *Szádeczky Kardoss László: A világűrkutatás és jogtudomány kapcsolatairól.* Az űrrepülés és a tudomány. 159—161. old. *Gál Gyula: Légitér és világűr.* Jogtudományi Közlöny 1960. évf. 566. old. stb. A nyugati irodalomban is számosan elutasítják. Így különösen *Igo Münch: Grundfragen des Weltraumrechts.* Archiv des Völkerrechts. 1959. évf. 157. old. („nicht mehr exakte Rechtswissenschaft sondern Spekulation.")

[13] L. *Rinck* i. m. 207. old. azt a tézist állítja fel, hogy a világűrjog szabályai végső fokon nem a földi közösség jogi meggyőződéséből, hanem a jogon túli értékrendszerekből eredhetnek (aus Wertordnungen Jenseits des Rechts). *Fr. W. Rauchaupt: A Light from the Past to show the Legal Problems of Our Age of Space.* (First Coll. on the Law of Outer Space. The Hague 1958. Proceedings. Wien 1959. 3. old) szerint a végső megoldás valószínűleg a természetjogon vagy éppen az isteni jogon fog alapulni. Ugyanígy *J. G. Verplaetse: International Law in Vertical Space.* 1960. 13. old. *Fasan—Gross: Zivil- und Strafrecht im Weltraum. Zeitschrift für Luftrecht und Weltraumrechtsfragen.* 1961. évf. 108. old. stb.

[14] *Turnowszky Sándor: A léghajózás jogi problémáiról.* Jogtudományi Közlöny 1910. évf. 210. old.

[15] *John C. Hogan. A Guide to the Study of Space Law.* Symposium 334—335. old.

[16] *Lewis C. Bohn: Space Policy Outline.* Uo. 338. old.

[17] *Vö. Michel Smirnoff: Second Report of the Working Group of the Institute of Space Law.* 1—20. pp. Proceedings of the Vth Coll. on the Law of Outer Space. Varna 1962.

[18] *C. E. S. Horsford: The Law of Space.* Journal of British Interplanetary Society. 1955. évf. 146. old.

[19] A világűrbányászatnak technikai irodalma is van. A műszaki problémák rövid összefoglalását l.: *A. J. W. Rozelaar: Extra-terrestrial Mining.* Uo. 1956. évf. 308. old.

példaként felvetik azt a kérdést, mi történnék, ha a Hold francia uralom (Herrschaft) alatt álló területén egy bolgár és egy chilei állampolgár közt vita támadna az ásványi kincsek kiaknázási jogát illetően. A válasz egyszerű: francia bíróság döntene. Ha azonban a res communis omnium státusa érvényesül — állapítják meg — mind az alkalmazandó jog, mind a döntésre jogosult szerv meghatározása igen bonyolult feladat.[20]

Jenks utal arra, hogy az ásványi kincsek tulajdonjogának kérdése akkor válik időszerűvé, amikor majd a földi források kiapadnak.[21] Nézetünk szerint hosszú idő telik el addig is, amíg az élve visszatérő űrhajós akár csak a Hold felszínéről egy kőzetdarabkát, egy maroknyi homokot képes lesz tudományos vizsgálatok céljára magával hozni. Hát még a kiaknázásnak nevezhető bányászatig! A világűrjog tudománya nem engedheti meg magának azt a luxust, hogy komolyan foglalkozzék a kozmikus bányajog kérdésével. Ha van teendője az égitestekkel kapcsolatban, úgy az első sorban a kutatás szabadságának biztosítása minden állam számára, s annak megelőzése, hogy az űrhajók az égitesteket földi mikroorganizmusokkal fertőzzék, vagy a visszatérés megoldása után belátható következményekkel járó ilyen fertőzést okozzanak Földünkön.

Ugyanezt kell mondanunk bizonyos a világűrbe kivetített nemzetközi magánjogi és büntetőjogi „kérdésekről" is. *Fasan—Gross* fent idézett cikke utóbbiak példájaként megemlíti, mi történnék, ha egy osztrák űrhajós a Marson amerikai kollegáját bántalmazná. Vajon a magasabb amerikai, vagy a sokkal alacsonyabb osztrák fájdalomdíjat lesz-e köteles megfizetni?[22] Nem szorul bővebb kommentárra, hogy a Hold vagy Mars mostoha viszonyai közt, ahol az űrhajósok minden energiáját az életben maradás és visszatérés kérdése fogja majd lekötni, az ilyen tényállások legfeljebb a *Wyndhams*-féle fantasztikus kalandregényekben képzelhetők el.

Sajnos, olykor maga a világűrjogi irodalom szolgáltat okot arra, hogy a „hagyományos" jogágak képviselői úgy tekintsék, mint valamilyen extravagáns jogászi tollgyakorlatot. Másfelől biztató jelenség, hogy az űrkutatás által felvetett komoly gyakorlati kérdések egyre több kutatót — nemcsak nemzetközi jogászt, de más jogágak képviselőit is — indítanak arra, hogy velük foglalkozzék.

A világűrjog tudománya akkor jár helyes utakon, ha az űrkutatás jelenlegi szakaszához alkalmazkodik. Nincs szükség utópiákra, amikor a mesterséges holdak számos válfaja, s az ember űrrepülése által felvetett gyakorlati kérdések egész sora vár megoldásra.[23] Szerény gondolatainkkal hozzá kívántunk járulni ahhoz, hogy jogászi közvéleményünkben a gyakran indokolt bizalmatlanságot eloszlassuk egy nagy jövő előtt álló, s a népek békés együttélése szempontjából oly fontos jogterület iránt.

Gál Gyula

[20] *Fasan—Gross* i. m. 107. old.
[21] *Jenks* i. m. 111. old.
[22] i. m. 107. old.
[23] L. a szuverenitás kérdése, űrhajók áthaladása idegen állam légiterén, az űrhajók lajstromozása, a békés felhasználás biztosítása, károkozás, mentés kérdése, meteorológiai műholdak és hírközlő berendezések működésének jogi szabályozása stb.

A levonásos jövedelemadóztatás problémái

A lakosság jövedelemadóztatásának népi demokratikus államunkban két fontos területe van: *a)* mezőgazdasági forrásból származó jövedelem adóztatása — a mezőgazdasági lakosság általános jövedelemadójával; *b)* minden egyéb forrásból származó jövedelem adóztatása — az általános jövedelemadóval.

Az általános jövedelemadó széles területre terjed. A kisipari és kiskereskedelmi tevékenységen kívül terheli az önálló szellemi foglalkozásból, valamint az egyéb jövedelemforrásból származó jövedelmeket is. A jövedelemforrások fő csoportjaihoz sajátos adóztatási módszerek kapcsolódnak. Így az általános jövedelemadó keretében három adóztatási módszert különböztetünk meg: *a)* kivetéses; *b)* levonásos; *c)* adóáltalány, illetve állandó adótétellel történő adóztatás. E dolgozat keretében csak a levonásos módszer egyes problémáival kívánunk foglalkozni.

I. A levonásos módszer szerint elsősorban az önálló szellemi foglalkozásból származó jövedelemmel rendelkezők adóznak. Adóalanyokként tehát döntő részben különféle szerzői (írói), oktatási, tudományos és művészi tevékenységet kifejtők, valamint az egyes munkaközösségek tagjai jönnek számításba.

A levonásos jövedelemadót a 77/1950. (III. 19.) M. T. sz. rendelet 14. §-a vezette be, amely felhatalmazta a pénzügyminisztert annak elrendelésére, hogy a kereseti adót a kifizető szerv bevallás mellőzésével levonás útján is beszedhesse. Bár egyes adónemeknél, így a kereseti adónál, de az 1949. január 1-én életbelépett 13.400/1948. (1949. I. 7.) Korm. sz. rendeletnél (az általános jövedelemadónál) már korábban is ismert volt. Ezt az adóztatási módot a későbbiekben — a kereseti adó megszüntetése, illetve a jövedelemadóba történt beolvasztása után is — szélesebb körben alkalmazták. A levonásos mód-

szer bevezetése és alkalmazásának kiterjesztése összefüggött azzal a törekvéssel, amely az adózás egyszerűsítését és a jövedelemhez jutással egyidőben a jövedelemforrás azonnali megragadását célozta.

A különféle levonásos jövedelemadók ebben az időben — a hatályos rendelet előtt — mint az általános jövedelemadóról szóló 13.400/1948. (1949. I. 7.) Korm. sz. rendelet kiegészítései jelentek meg. Az újabb rendelkezések azonban nem fordítottak kellő gondot azoknak az általános elveknek az érvényesítésére, a levonásos jövedelemadók keretében, amelyek az általános jövedelemadóra jellemzőek voltak. Így jelentek meg elméletileg az általános jövedelemadóval, gyakorlatilag azonban a külön szabályozott levonásos jövedelemadókkal kapcsolatos problémák.[1]

A gyors ütemű társadalmi változások az általános jövedelemadóra vonatkozó alaprendelkezések, valamint a módosítások és kiegészítések további módosítását és kiegészítését igényelték. Így az 1950-es évek második felére az általános jövedelemadóra és vele együtt a levonásos jövedelemadóra vonatkozó szabályok szinte áttekinthetetlenekké váltak és ez sürgősen vetette fel a mielőbbi kodifikálás szükségességét.

Ezt a feladatot megoldotta a 49/1960. (XI. 10.) Korm. sz. rendelet, amely összefogta és egységes szerkezetbe tömörítette a nem mezőgazdasági lakosság jövedelemadójára vonatkozó teljes joganyagot s így az eddigi széttagolt szabályozás helyett egyszerűbb, világosabb és áttekintőbb képet adott.

Az új rendelkezés a levonásos jövedelemadók „önállóságát" megszüntette, beolvasztotta őket az általános jövedelemadó keretébe. Így jelenleg tulajdonképpen nem is beszélhetünk levonásos jövedelemadóról, hanem csak az általános jövedelemadó levonás útján történő beszedéséről. Hogy a kérdés mégis így vetődik fel, az abból adódik, hogy korábban önálló adónemként szerepelt és a gyakorlati életben — az adókezelés területén — ma is elkülönítik az általános jövedelemadótól. Az új kormányrendelettel az adóztatás módszerén változtatás nem történt, hanem az eddig külön jogszabályban elhelyezett jövedelemadókat foglalták egységes szerkezetbe.

A különféle adóztatási módszereknek egy jogszabály keretébe történő sűrítése — felhatalmazás ellenére is — feltétlenül nehezíti az illető jövedelemforrással kapcsolatos adópolitikai célkitűzés elérését és így problémák keletkeznek a jogalkalmazásban. Ez elsősorban — mint már jeleztük — abból adódik, hogy az egyes jövedelemforrások adóztatásának speciális adottságai összeütközésbe kerülnek a rendelkezés általános elveivel. Az így keletkező problémák nemcsak az anyagi jogi szabályozás területét érintik, hanem az adóeljárási szabályokra is kihatnak. A levonásos jövedelemadóztatásnál ezek a problémák az anyagi jogi szabályozás vonatkozásában elsősorban az adóalap megállapításával és ezzel összefüggésben a legkisebb tiszta jövedelem alapján történő adóztatás alkalmazásával, valamint az adómentes minimummal kapcsolatosak. Az eljárási szabályok körében pedig ilyen kérdések az adó kivetésénél és behajtásánál és ezzel összefüggésben a jogorvoslati rendszer területén vetődnek fel. Mindezen problémák vizsgálatánál abból indulunk ki — mint ahogy a tételes jogi szabályozás is az —, hogy a levonásos jövedelemadó nem „önálló" adónem, hanem egy „egységes" általános jövedelemadó része. A kérdéseket is abból a szempontból elemezzük, hogy az általános jövedelemadó alapelvei (általános rendelkezései) hogyan érvényesülnek a levonásos jövedelemadóztatás területén.

II. *1.* A kormányrendelet 7. §-ának (1) bekezdése állapítja meg az általános jövedelemadó alapját: „Az általános jövedelemadó alapja az adóévben elért adóköteles tisztajövedelem". Az adóköteles jelző itt (az általános jövedelemadónál) nem jelent valamiféle eltérést a tisztajövedelemtől — mint erre az adóalap megállapítására vonatkozó Vhr. rendelkezései is rávilágítanak — hanem azt a jövedelemrészt foglalja magába, amely a ráfordítási költségek levonása után fennmarad.

A levonásos jövedelemadónál — általában a szellemi szabadfoglalkozást folytatók esetében — körülményes a „ráfordítási" költségeket (a rezsit) „biztosan" megállapítani; mert az eltérő tevékenységeket kifejtőknél (adóalanyonként) nem azonos mértékű lehet. Éppen ebből kiindulva: megfontolandó, hogy a tisztajövedelem adóztatásának elrendelése olyan követelmény felállítása-e, amely teljesíthető. Ebben maga az alaprendelkezés is kételkedik. Ezért helyeselhető a rendeletnek az az intézkedése, hogy a levonásos módszer alá tartozó adózók adóalapját nem esetenként állapítják meg az adóhatóságok, hanem általában — az illetékes felügyeleti hatóságok és társadalmi érdekképviseleti szervek közreműködésével — a pénzügyminiszter állapítja meg. Ez a levonásos jövedelemadónak olyan sajátossága, amely megkülönbözteti úgy a kormányrendelet 9. § (1) bek. *a)* pontja alapján történő bevallásos, illetve kivetéses adózási formától, mint ugyane bekezdés *c)* pontjába

[1] Az adózás alapkérdéseiben (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1959. 197—198. old.) Takács György a levonásos adókat, csak mint technikai eszközt tárgyalja. Ugyanakkor rá kell mutatnunk (a későbbiekben részletesebben is elemezzük), hogy nemcsak egyszerűen technikai eszközről van szó, hanem a sajátos anyagi és eljárási szabályozás miatt — ebben az időben — önálló adónemnek tekinthetjük. A jelenlegi szabályozás problémái is éppen abból adódnak, hogy a levonással kapcsolatos sajátosságok nem nyertek szabályozást.

A levonásos jövedelemadót nem tekinti önálló adónemnek Pákozdy István sem. aki „A levonásos adók alkalmazása" c. tanulmányában az előzőekhez hasonlóan csak adóztatási módszerként tárgyalja. (Pénzügy és Számvitel, 1960. 3. sz.)

foglalt állandó adótétel, illetve adóáltalány útján megvalósuló adózástól.

Gyakorlatilag tehát az a helyzet, hogy a kormányrendelet a tisztajövedelem adóztatásának elve alapján áll, ugyanakkor egyes esetekben, így a levonásos jövedelemadónál is rendeleti úton eleve meghatározza a számításba vehető tisztajövedelem mértékét — a nyersbevételhez viszonyítva — és így ez aligha egyezhetik meg a tényleges tisztajövedelemmel. Ezért tulajdonképpen a levonásos jövedelemadónál nem a tisztajövedelmet, *hanem egyes vélelmezett tisztajövedelmet adóztatunk.* Másképpen megfogalmazva a pénzügyminiszter és az érdekképviseleti szervek által megállapított átlagos jövedelem adóztatása valósul meg a levonásos jövedelemadóztatási módszernél. Az így meghatározott jövedelemrész tisztajövedelemnek nem tekinthető. Továbbá, a tisztajövedelem adóztatásáról azért sem beszélhetünk, mert a levonásos módszer szerinti adózás egyes eseteiben a tisztajövedelmet sem vizsgálják, de azt sem, hogy van-e egyáltalán jövedelem.[2] Így tehát a levonásos módszer szerint a tisztajövedelem adóztatása csak elnevezésében valósul meg.

2. A magyar rendszer szerint a jövedelemadó alapja nemcsak egyszerűen az adóköteles tisztajövedelem, hanem az „adóévben elért adóköteles tisztajövedelem". Tehát az adó kivetésénél (illetve levonásánál) az egész év folyamán elért jövedelmet kellene számításba venni. Az adólevonás módszere azonban azt is jelenti, hogy abban az esetben, ha az adóalany több kifizető szervnél végez munkaviszonyon kívüli tevékenységet, minden egyes intézménytől származó jövedelmét úgy kezelik, mintha az egész évi jövedelem lenne. A különféle szervektől származó jövedelmek *kumlálásának megszüntetésével* — amely ugyan sok problémát okozott az adóhatóságoknak, és az adózóknak — tehát *automatikusan megszűnt az évi jövedelem adóztatása is.* Így tehát az általános jövedelemadónak az a rendelkezése, amely szerint az évi tiszta jövedelmet kell adóztatni — éppen ezen speciális rendelkezés eredményeképpen — a levonásos úton történő adóztatási módszernél nem érvényesülhet. A levonásos módszer szerint tehát nem évi jövedelmet, hanem: *a)* egyes intézményektől kapott évi jövedelmet; vagy *b)* esetenkénti jövedelmet (évi jövedelemként kezelve) adóztatunk.

3. A kormányrendelet 1. § (1) bek. szerint „Általános jövedelemadót köteles fizetni — állampolgárságra tekintet nélkül — minden személy, akinek a mezőgazdasági lakosság általános jövedelemadója alá nem eső tevékenységből (foglalkozásból), jövedelemforrásból jövedelme van". Az adóalanyiság tehát nincs állampolgársághoz kötve, ezért a rendelet alkalmazása szempontjából — kivéve a kettős adóztatást kizáró egyezmény létét, illetve a viszonosság esetét (Vhr. 3. § (1) bek.) — az adóalanyok között a rendelet alkalmazása folyamán állampolgárság szerinti különbséget nem lehet tenni. Mégis az általános jövedelemadó levonás után történő beszedésére vonatkozó Vhr. 59. § (2) bek. szerint „... a külföldi személyt megillető szerzői (írói), műfordítói és szakfordítói, zeneszerzői és fotóművészi, valamint szabadalmi (licenc-) díjakat költségek levonása nélkül kell adóköteles tisztajövedelemnek tekinteni."

A rendelet végrehajtása tekintetében kiadott pénzügyminiszteri Vhr-nek ez a bekezdése adja a tisztajövedelem meghatározásának harmadik formáját. Ez kétségtelenül nemcsak annak az általános elv érvényesülésének vet gátat, amely szerint a tisztajövedelmet kell adóztatni, hanem aláássa az adó egységes jellegét és a hatályos kormányrendeletet, ilyen jellegű végrehajtása lépést jelent az adóegyenlőség útjáról való letérés felé. Igaz ugyan, hogy a kormányrendelet 20. §-ának (2) bekezdése szerint a levonásos adóztatási módszer alkalmazásánál „... az adó alapját és az adózás módját a pénzügyminiszter az érdekelt miniszterrel egyetértésben szabályozza", mégis úgy véljük, hogy a felhatalmazás ilyen jellege nem ad jogot a rendelet alapvető elveitől való eltérésre.

A szabályozásnak a Vhr. 59. § (2) bekezdése szerint az adó alapja tehát nem a tisztajövedelem, hanem a bruttó bevétel. Ez pedig már a jövedelemadóztatás elveievel ellentétben áll és az így levont adó semmi esetre sem tekinthető jövedelemadónak. Az ilyen adózási módszer tipikus forgalmi adózást eredményez. A Vhr. kifejezett rendelkezései alapján most már bátran állíthatjuk azt is, hogy az általános jövedelemadórendelet végrehajtása folyamán tehát nem az általános jövedelemadóztatás elvei, illetve nemcsak azok, hanem a forgalmi adóztatás elvei is érvényesülnek.

A Vhr-nek ez a rendelkezése azonos jogokat sem biztosít a külföldiek számára. Azáltal, hogy taxative felsorolja azon foglalkozási ágakat, amelyekhez tartozók a bruttó bevétel alapján adóznak, az egyéb szellemi tevékenységből eredő jövedelmek rezsiköltségeit elismeri. Így a külföldi előadóművészek és képzőművészek hazai művésztársaságukhoz hasonlóan 20, illetve 50%-os tényleges ráfordítási költséget számíthatnak fel, az írók pedig a hazaiaktól eltérően a bruttó jövedelem alapján adóznak.

Ugyanakkor hangsúlyozni szeretnénk egyetértésünket a Vhr. e bekezdésének első fordulatában felvetett öröklött szerzői jogból származó jövedelem adóztatásával kapcsolatban. Itt valóban a bruttó bevétel tekinthető „tisztajövedelemnek", s így helyes azt adóalapként figyelembe venni. E forrásból származó jövedelem adóztatásánál probléma csak abból adódik, hogy e jövedelemforrás helyesen van-e elhelyezve a levonásos jövedelemadó keretében. A levonás módszere szerint általában a munkaviszonyon

[2] E kérdéscsoportot 1. részletesebben a 3. pont alatt.

kívüli szellemi tevékenység kifejtéséből származó jövedelmet adóztatjuk és az öröklött szerzői jogból származó jövedelem felvétele ilyen jellegű tevékenységnek nem tekinthető.[3]

4. A tiszta jövedelem megállapításánál nemcsak a kormányrendelet és a Vhr., hanem a Vhr. (3/1961.... (II. 19.) P. M. sz. rendelet) és a Vr. (3/1963. (III. 2.) P. M. sz. rendelet) között sem teljes az összhang. A kormányrendelet 8. §-a szerint „Az egyes jövedelemforrások adóköteles tisztajövedelemként figyelembe vehető legkisebb összeget ... a pénzügyminiszter állapítja meg." A rendelkezés végrehajtására kiadott Vhr. 29. §-a (2) bekezdésének *c)* pontja szerint „önálló szellemi foglalkozást folytatóknál a nyersbevétel 40—100%-nál" a legkisebb tiszta jövedelem kevesebb nem lehet. Más módon megfogalmazva: 40, illetve 39,9%-nál magasabb rezsikulcsot felszámítani nem lehet. Ennek ellenére a Vhr. 59. § (1) bekezdése a) pontja szerint: „Szerzői (írói), a Vhr. 3. § (3) bekezdésének a rendelkezése alá eső műfordítói és szakfordítói, újságrajzolói és zeneszerzői tevékenységért, valamint a Magyar Újságírók Országos Szövetségének tagjaként működő fotóriporti tevékenységénél az összevont díj 100 000 forintig terjedő részének 50%-át", és a b) pont szerint: „A Vhr. 3. §-ának (4) bekezdése alá eső szobrász, festő, népművészeti és iparművészeti alkotásoknál a díj 50%-át, illetőleg amennyiben a tényleg felmerült költség ennél nagyobb, az adóalany által igazolt és a Magyar Népköztársaság Képzőművészeti Alapja által jóváhagyott költségeket" lehet a bruttó jövedelemből levonni s így a fennmaradó rész lesz a tisztajövedelem.

A jövedelemadóztatás elveinek az felelne meg, ha ezt az utóbbi jogot minden levonásos módszer szerinti adózó részére biztosítaná. Ezáltal érvényre juttatnánk a kormányrendeletben lefektetett azt az alapelvet, hogy az általános jövedelemadó alapja: az adózónak az adóévben elért adóköteles tiszta jövedelme.

5. Az adóalap megállapításával kapcsolatban mindezeken túl találunk még olyan szempontot is, amely az általány adóztatás elrendelésekor sem hanyagolható el. Ez az, hogy az e rendelkezés alapján adózók jövedelemszerzésük forrása, főleg pedig mértéke megállapítása szempontjából két nagy csoportra oszthatók: *a)* a költségvetésből, vagy olyan más forrásból származó jövedelem, ahol a kifizetett díj mértéke hatóságilag meghatározott. (Ilyen pl. az oktatói és szerzői tevékenység.); *b)* egyéb forrásból származó jövedelem, ahol a jövedelem mértéke nem hatósági rendelkezéseken, hanem a felek megegyezésén alapul. (Pl. a képzőművészeti tevékenységnél.) A tényleges tisztajövedelem mértéke a két jövedelemforrásnál nem azonos, mert míg az első kategóriába a kifizetéseknek munkabérjellege van, a második csoportba tartozóknál érvényesül a szellemi kvalifitás s ennek következtében magasabb az elérhető tényleges tisztajövedelem is.

E kétféle jövedelemforrás közötti különbségtételből az is következik, hogy bár azonos adóztatási módszer alá tartoznak, a tisztajövedelem eltérő arányából kiindulva az első csoportba tartozó jövedelmek adóterhe magasabb. Az arányos adóztatási elv érvényre juttatása érdekében helyesebb lenne az első kategóriába tartozó jövedelmek adómentességét kimondani, mivel ezek mértéke nem haladja meg az átlagos munkabér színvonalát.

6. A kormányrendelet említett 8. §-a hatalmazza fel a pénzügyminisztert, az adómentes minimum megállapítására is. A Vhr. 29. §-ának (4) bekezdése szerint „Az évi 100 forintot meg nem haladó adóköteles tisztajövedelmet adóztatni nem kell. Ezt a szabályt a R. 22. §-a alapján állandó adótétellel (adókulccsal) adózóknál alkalmazni nem lehet. (Vr. 11. § (4))". A kivételes és a levonásos adózási módszereknél tehát lehet, illetve alkalmazni kell az adómentes minimumot. A levonásos módszer esetében azonban ez a rendelkezés gyakorlatilag nem nyerhet alkalmazást, bár a kumlálás megszüntetésével elég jelentős számban fordulnak elő az egyszeri 100 forintnál kisebb kifizetési összegek. A levonásos jövedelemadó tekintetében e rendelkezés érvényesülésének útjában a munkaviszonnyal és a nemmunkaviszonnyal kapcsolatos állásfoglalások állnak, amelyek az adóalanyiság meghatározása szempontjából irányadóak. A Pénzügyminisztérium és az SZTK közös elvi megállapodása alapján ugyanis minden állami szerv által történt kifizetés, amely munkaviszonnyal, illetőleg munkaviszonyon kívüli tevékenységgel összefügg vagy SZTK járulék (ha munkaviszonnyal kapcsolatos) vagy általános jövedelemadó alá esik (ha nem munkaviszonnyal kapcsolatos tevékenység).

Az SZTK megállapodás szerint akkor von le nyugdíjjárulékot, ha munkaviszony van, illetve a munkavégzés rendszerességéből kiindulva a tevékenység munkaviszonyra épül.[4]

Minden más kifizetés után általános jövedelemadót kell fizetni. Az adózó szempontjából vizsgálva a kérdést — ilyen alacsony jövedelmi szinten — teljesen mindegy, hogy a 3%-ot milyen címen vonják le (az SZTK járulék és a jövedelemadó mértéke is egyforma, vagyis 3%). Abban az esetben azonban, ha a jövedelem mértéke a 100 Ft-ot nem haladja meg és a tevékenység, amelyből származik, munkaviszonynak nem tekinthető, az előbbi rendelkezések figyelembevételével levonások nélkül kellene kifizetni, vagyis alkalmazni kellene a Vhr. 29. § (4) bekezdésében foglaltakat. Ehhez azonban felül kellene

[3] Az ilyen jellegű jövedelem adóztatása megoldható egyébként a R. 1. § (1) bekezdés c) pontja alapján is, amely szerint adóköteles „... valamely jog gyakorlásának részben vagy egészben való átengedéséből (származó jövedelem)".

[4] 2—10 8/1963. SZTK. sz. körlevél. (Megjelent a PK. 1963. évi 20. számában.)

vizsgálni a megállapodásnak azt a részét, illetve meg kellene szüntetni azt a gyakorlatot, hogy valamilyen jellegű levonást mindenképpen eszközölni kell.

7. Ha az általános jövedelemadó anyagi szabályaihoz hasonlóan elemzés alá vesszük az eljárás szabályait is, ugyanolyan jellegű problémák vetődnek fel a kormányrendelet általános elvei és levonásos módszer speciális szabályai között, mint az előzőekben. Az adóigazgatási eljárás általános szabályai (az ÁESZ) érvényesülésével kapcsolatos problémák abból adódnak, hogy a levonásos adóztatási módszernél a kivetés és a behajtás egybeesik, ami nemcsak azt jelenti, hogy az adóbehajtás eleve megtörténik, hanem azt is, hogy a jogorvoslati lehetőségek biztosítása tekintetében a levonásos módszer alapján adózók hátrányban vannak az egyéb adózókhoz viszonyítva, de a jogorvoslati problémák sem tisztázottak kellőképpen. Különösen nem a fellebbezési eljárással, valamint az 1957. évi IV. tv. 57. § (1) bekezdés e) pontjával kapcsolatos bírói út igénybevétele a „szolgálati út" tekintetében, de problematikus ugyanakkor a törvény ugyane bekezdésének c) pontja esetében eljárás is.

Az 1957. évi IV. tv. 45. §-a alapján az államigazgatási határozatok ellen, így az adóügyi határozatok esetében is egyfokú fellebbezésnek van helye. A levonásos jövedelemadónál a levonást átruházott államigazgatási hatáskörrel eljáró szervek végzik, — rendszerint az illető intézmények bér- és munkaügyi osztályai vagy könyvelési részlegei —, tehát nem adóügyi szakemberek intézik az adólevonást. A levonásos jövedelemadók önállóságának idejében külön szabályozták az eljárási kérdéseket is, azonban az egységes szerkezetbe való foglalással e terület újbóli rendezést nem nyert. A 77/1950. (III. 19.) M. T. sz. rendelet 16. §-ában fellebbezési lehetőséget adott a levonásos jövedelemadó tekintetében az adó jogossága és mérve kérdésében. A fellebbezés elbírálására a másodfokú pénzügyi hatóság — az akkori Pénzügyigazgatóság — volt jogosult.

Az 1957. évi IV. tv., az államigazgatási eljárás általános szabályait rögzítette. Az 57/1957. (IX. 6.) Korm. sz. rendelet a pénzügyigazgatási eljárás speciális szabályait rendezte. Tekintettel azonban arra, hogy ebben az időben még érvényben volt a levonásos jövedelemadóra vonatkozó fentebbi rendelkezés, külön a levonásos jövedelemadó eljárási szabályai tekintetében intézkedés nem történt. Nem tért ki erre a kérdésre az általános jövedelemadóról szóló kormányrendelet sem. Probléma itt az is, hogy melyik szerv jogosult a fellebbezés elbírálására, tehát ki a másodfokú pénzügyi hatóság abban az esetben, ha elsőfokon nem az elsőfokú pénzügyi hatóság, hanem ennek felügyelete alá tartozó átruházott államigazgatási hatáskörrel rendelkező szerv jár el.[5] Ha az elsőfokú pénzügyi hatóságra bízzuk a fellebbezés elbírálását, akkor az a helyzet áll elő, hogy ugyan felügyeletet gyakorló szerv bírálja el a fellebbezést, de olyan szerv határozatával kapcsolatban, amely egyébként a feladatot helyette oldja meg. Abban az esetben, ha a jelenlegi másodfokú pénzügyi hatóság bírálja el a fellebbezést, döntését a nélkül hozná meg, hogy a jelzett ügyben elsőfokon pénzügyi szakigazgatási szerv eljárt, illetve határozatot hozott volna. A jogi rendezetlenség következtében az ilyen jellegű határozat ellen akár az elsőfokú, akár a másodfokú pénzügyi hatósághoz lehet fellebbezni, illetve bármelyik is jár el e tekintetben, eljárása mindenképpen jogos.

A kérdés rendezése azért is indokolt, mert a másodfokú jogerős adóügyi határozatot az 1957. évi IV. tv. 57. § (1) bekezdés *e)* pontja alapján — a kivetés jogalapja tekintetében — meg lehet támadni. (Gyakorlatilag keresetet csak az *e)* pont alapján lehet benyújtani, mert a levonás, amely egyben kényszerintézkedés is, a határozat végrehajtását jelenti és így a *c)* pont alapján indított kereset érdemi eljárást úgysem biztosít.) Mivel eldöntetlen, hogy melyik szerv határozatát lehet — levonásos jövedelemadók tekintetében — bíróság előtt vitatni, olyan példát is találunk, amely az átruházott államigazgatási hatáskörben eljáró szerv határozatának helyességét vonta kétségbe és a perrel a Legfelsőbb Bíróság is foglalkozott. (Lásd e vonatkozásban a Legfelsőbb Bíróság P. törv. IV. 22597/1958. /2. sz. határozatát, amely olyan ügyben intézkedett, ahol a felperesek — levonásos jövedelemadóval kapcsolatban — a Zeneműkiadó Vállalat ellen indítottak keresetet.) Önmaga ez a tény is arra mutat rá, hogy lépéseket kell tenni az egységes eljárási szabályok biztosítása érdekében.

A levonásos adóztatási módszer behatóbb eljárási szabályozása azért is indokolt, mert pl. az 1957. évi IV. tv. 46. §-a alapján a határozat végrehajtása tekintetében — egyes kivételektől, mint a soronkívüli adókivetés esetétől eltekintve — a fellebbezés halasztó hatállyal bír. Az ilyen jellegű végrehajtást azonban a határozatban ki kell mondani. Mivel a levonásos adóztatásnál a kivetés és a behajtás nem különül el, sőt még a fél határozatot sem kap, a törvénynek ez a rendelkezése sem érvényesülhet, éppen ezért kell más jogi garanciákat találni a felek jogos igényeinek biztosítására.

*

Összefoglalva az általános jövedelemadó levonás útján történő beszedésével kapcsolatban az anyagi és eljárási szabályok vonatkozásában is számos probléma vetődik fel, amelyek elemzése megokolt a jogalkotó és a jogalkalmazó szempontjából egyaránt.

[5] Hasonló problémával találkozunk a lakosság forgalmi adóztatásánál is, ahol ilyen átruházott államigazgatási hatáskörrel rendelkező szerv az adóközösség. Itt azonban intézkedés is történt a fellebbezéseknek az adóközösség keretében történő elbírálására.

A levonásos jövedelemadóztatásnak az általános jövedelemadótól eltérő vonásai elemzése után elgondolkoztató, hogy a jogalkotás folyamán helyes volt-e a levonásos jövedelemadókat az általános jövedelemadó keretébe beolvasztani, mert ezt sem adópolitikai célkitűzések azonossága, sem jogalkalmazási szükségszerűség így nem indokolta. A levonásos jövedelemadó sajátosságai inkább külön rendeletbe foglalást indokolna, amely teret adna az ide vonatkozó speciális szabályok érvényesülésének, csökkentené az alaprendelkezés keretjogszabályi jellegét, a felhatalmazások számát és kevesebb problémát okozna a gyakorlati alkalmazás folyamán. Ezek a problémák azonban már az általános jövedelemadó jelenlegi szabályozásának egészét érintik, ilyen kérdésben csak alapos — az általános jövedelemadó minden egyes részére kiterjedő — elemzés után lehet határozott álláspontot elfoglalni.

Tóth János

A büntetőjogi felelősség

I.

Annak a kérdésnek vizsgálata, hogy a bűncselekmény elkövetője miért és milyen mértékben tartozik felelősséggel a társadalomnak, körülbelül egyidős a büntetőjog tudományával. A probléma elől nem térhetett ki egyetlen büntetőjogtudós sem, és valóban, ha a büntetőjogtudomány kb. 150 éves irodalmát végignézzük, azt tapasztaljuk, hogy minden büntetőjogi irányzat, annak minden vezéralakja, jelentősebb képviselője, sőt epigonja is valamilyen formában arra kényszerült, hogy a büntetőjogi felelősség tartalmát jelentő kérdésekben állást foglaljon. Ez egyébként azért természetes, mert minden büntetőjogi rendszer felépítésének alapja a bűncselekmény elkövetéséért való felelősség. Aszerint, hogy az egyes szerzők milyen álláspontot alakítottak ki a büntetőjogi felelősség kérdésében, építették fel egész büntetőjogi rendszerüket vagy csatlakoztak egyik vagy másik irányzathoz. Ezen a ponton minden büntetőjogi elmélet és tudományos rendszer kapcsolódik valamilyen filozófiai irányzathoz.

A büntetőjogtudományban a legkülönbözőbb irányzatok érvényesültek és gyakoroltak több, kevesebb hatást a büntetőjogi kodifikációjára vagy jogalkalmazására. A különböző „iskolák" — bizonyos leegyszerűsítéssel — két alapvető irányzatra oszthatók: a „tett" büntetőjogra és a „tettes" büntetőjogra. Sajátos körülmények folytán a „tett' büntetőjogi iskolák úgyszólván kizárólag az ún. „szabad akaratra" építik fel büntetőjogi felelősségi elméletüket és egész jogdogmatikai rendszerüket. A „tettes" büntetőjog pozitivista elméleteinek alapja viszont kivétel nélkül a mechanikus determinista felfogás, mely megingatta a klasszikus iskola egész megtorláson alapuló proporcionális felelősségi rendszerét és tulajdonképpen tagadásba vette az egész büntetőjogi felelősségelméletet. A pozitivizmus abból indul ki, hogy ha az ember akarata nem „szabad" hanem determinált, kötött, — vagyis nem akarhatott mást, mint amit akart — cselekedeteiért felelősséggel sem tartozhatik. A társadalom ezért — felfogásunk szerint — nem is büntet, hanem csak védekezik a társadalomra káros cselekmények ellen és a különféle „büntetésekkel" csupán az elkövető jövőbeni akaratát kívánja helyes irányba „determinálni," hatást kíván továbbá gyakorolni a társadalom bűncselekmény elkövetésére hajlamos tagjaira. E felfogás szerint tehát a büntetés célja kizárólag a speciális és generális prevenció.

A szocialista büntetőjogtudomány szakít mind a két irányzattal. Nem teszi magáévá sem a „tett" büntetőjog metafizikus jogdogmatikáját, sem a pozitivista „tettes" büntetőjog szociológiai felfogását, de távol áll a Liszt féle közvetítő iskolától is. Az iskolák között nem közvetít, nem kíván eklektikus kombinációkat létrehozni, de elveti mindkét irányzat egyoldalúságát, szélsőségeit. Felfogása szerint elsődleges a cselekmény a („tett") de az elkövető (a „tettes") egyéniségének vizsgálatát is elengedhetetlennek tartja. Az objektív körülmények elsődlegességének elismerése alapján dialektikus egységben vizsgálja a cselekményt az elkövetővel. Ez a dialektikus materialista büntetőjogi felfogás, mely a „tett" büntetőjog tézisének és a „tettes" büntetőjog antitézisének fejlődési szintézise.

A dialektikus materializmus tanítása szerint a fejlődés hégeli törvénye (tagadás-tagadásának törvénye): a konklúzió, a megszüntetve megtartás. Ennek értelmében a szintézis új, minőségileg magasabb fokon visszatérés a tézishez, megtartva mindent, ami az antitézisből a fejlődés, a szintézis kialakításához szükséges volt.

A fent vázolt folyamat szemléltetően zajlott le a büntetőjogtudományban általában, de speciálisan a büntetőjogi felelősségről alkotott nézetek harcmezején is. A szocialista büntetőjogtudomány büntetőjogi felelősségfelfogása is bizonyos minőségileg magasabb fokon való visszatérés a klasszikus iskola „szabad akarat, a felelősség alapja" felfogáshoz, megtartva azonban mindazt, amit a pozitivista iskolák mecha-

nikus determinista elmélete helyesen látott meg az akarat determináltságából.

Hangsúlyozni kell, hogy ennek a folyamatnak a látszat ellentmond. A felületes szemlélő számára úgy tűnhet, mintha a szocialista büntetőjog akarat determináltságáról vallott nézete közelebb állna a pozitivizmus álláspontjához, hiszen elveti „a szabad akarat ostoba dajkameséjét" és abból indul ki, hogy a természetben, a társadalomban és a gondolkodásban minden folyamat kauzális, tehát az emberi akarat is okai által meghatározott. Ez az összehasonlítás azonban csak látszólagos. A marxista—leninista büntetőjogtudomány a bizonyos pontokon való találkozás ellenére is teljesen elveti a pozitivizmus mechanikus determinációról vallott álláspontját és magasabb szinten visszatér a klasszikus objektivitás kiindulópontjára (spirálfejlődés). Vizsgáljuk meg, hogy a szocialista büntetőjogtudományban többséginek mondható álláspont mennyiben közeledik és mennyiben tér el az akaratszabadságon alapuló felelősségi felfogástól és mennyiben veti el az akarat mechanikus determinációjáról vallott nézeteket.

1. A szabad akaraton alapuló felelősségi rendszer hívei abból indultak ki, hogy az elkövető csak akkor felelhet tetteiért, ha akarata szabad volt, tehát szabadon választhatott jó és rossz, helyes és helytelen, a társadalom számára hasznos vagy káros között. Ha valaki számára ez az akarati szabadság nem adott, szó sem lehet sem etikai sem büntetőjogi felelősségről, mert hiszen aki „nem tehetett arról, amit akart" mert csak így *akarhatott,* azt nincs okunk és jogunk megbüntetni azért, mert nem helyesen cselekedett. Idézem a századforduló egyik legjelentősebb büntető jogtudósának, a neo-klasszikus Fayernak, az egyik legharcosabb indeterministának, a determinizmus ellen felhozott érveit, mely szavak talán a legvilágosabban fejezik ki a fenti gondolatmenetet: „Szabad akarat, ez pleonasmus. Kedvenc szójárása az erkölcstanon alapuló régi tannak, mely az abszolút szabadságot hirdette. Az akarat már maga is kifejezi a választási szabadság egy bizonyos mérvét. Ahol nincs semmi választás, ott nincs akarat. A szabad akarat ellentéte a kötött akarat. A kötött akarat pedig nem akarat. Aki kényszer folytán tett valamit, az azt nem saját akaratából tette, hanem a kényszerítőnek akaratából. Mikor tehát valaki azt mondja, hogy nem fogadja el a szabad akarat tanát, ezzel még nem praecisírozta a tételt, mert abban a két szóban a szabadság fogalma kétszer van meg. Ha valaki determinista, ha ő a kötöttség híve, akkor azt kell mondani, hogy nem fogadja el az akarat létezését. Ha ez ily világosan kimondatnék, nagyon megfogynának azon iskola hívei."[1]

Mint látható, az indeterminizmus abból indul ki, hogy a felelősség alapja a választási szabadság, és mindebben eddig nincs is hiba. Az emberi szabadság torz tükröződése azonban, hogy ezt a szabadságot idealista módon az objektív külvilágból az akaratba, vagyis az emberi tudatba helyezik át. Nem kétséges, hogy akinek semmiféle szabadsága nincs, vagyis aki valóban nem tehetett mást, mint amit cselekedett, az nem felelős tetteiért, az sem etikailag, sem büntetőjogilag nem marasztalható el. Az emberi szabadság azonban nem apriori tudati kategória, hanem objektív külvilági jelenség. Az ember szabad, mert saját tudata által meghatározottan többféle cselekvési lehetőség közül választhat. Minél inkább felismeri az ember az objektív világ természeti és társadalmi törvényeit, annál szabadabban cselekedhet, de minden emberi cselekedet akarati rugói determináltak.

A szocialista büntetőjogi felfogás is az tehát, hogy csak szabadon cselekvő ember felelhet tetteiért, de a szabadság kritériumát nem a tudatban, hanem az emberi cselekvés viszonylagos választás lehetőségében látja. A mechanikus determinizmus eklektikusan összekeveri, sőt bizonyos értelemben azonosítja az akaratot a cselekvéssel és ilyen körülmények között valóban nem juthat más következtetésre, mint hogy elveti a büntetőjogi és etikai felelősséget és a büntetés célját kizárólag a prevencióban ismeri fel. Ez a felfogás teljesen idegen a dialektikus materialista büntetőjogtudománytól. A marxista filozófusok és jogászok rámutatnak arra, hogy az akarat és cselekvés dialektikus egységben van egymással és a cselekvés függ az akarattól, de az akarat is függ a cselekvéstől, mert csak azt akarhatja az ember, amit objektív cselekedetei által meg is valósíthat.[2]

2. Az akaratszabadságon alapuló klasszikus felfogás — mint láttuk — ha szubjektív idealista alapon is, de az emberi szabadságból vezeti le a felelősség kérdését, ezért a büntetés céljának a megtorlást tekinti és ebben a kérdésben is közelebb áll a felfogásunkhoz, mint a mechanikus determinizmus. Nem kétséges, hogy a büntetés: joghátrány, mely csak akkor alkalmazható, ha elismerjük a büntetés megtorló jellegét. A szocialista büntetőjogtudomány egy kezdeti korszak kivételével a büntetést — preventív jellegén túlmenően — megtorlásként fogja fel.

II.

A szocialista büntetőjogtudomány hosszú időn keresztül alig fordított figyelmet az akarat problémája, a felelősségi rendszer és a bűnösség viszonyának kérdésére. A vitát hazai irodalmunkban az lendítette fel, hogy Földesi

[1] Feyer László „A magyar büntetőjog kézikönyve" I. kötet (Budapest, 1900. második kiadás) 9. oldal.

[2] L.: Földesi Tamás „Az akaratszabadság problémája" (Budapest, 1960) 45—46. old.

Tamás monográfiájában — a marxista irodalomban először — tüzetes vizsgálat tárgyává tette az akaratszabadság idealista felfogását, kimutatta tudománytalanságát és következtetéseket vont le a determinált emberi akarat és a felelősség viszonyára vonatkozóan. Az ennek nyomán kialakult vitában bizonyos alapkérdésekben minden szerző egyet ért, de néhány további következtetés tekintetében eltérések mutatkoznak felfogásukban. Az eltérések nehezítik a szocialista felelősségi felfogás és a bűnösség viszonyának feltárását. Kíséreljük meg nyomon követni a nézetbeli alapvető azonosságokat és a jelentősebb eltéréseket.

Szocialista büntetőjogi irodalmunkban egységesnek mondható az álláspont abban a kérdésben, hogy az ember akarata determinált. Az okság törvénye egyetemleges és kiterjed a természet, a társadalom és a gondolkodás minden területére. Az akarat a gondolkodás, az ember tudati tevékenységének része, tehát szintén alá van vetve az okság törvényének. Ami okok által meghatározott, az determinált. Egységes az álláspont továbbá abban is, hogy akarati determináció ellenére a beszámítható ember büntetőjogilag és etikailag felelős cselekedeteiért.

Távolról sem egységes azonban az álláspont abban a tekintetben, hogy mivel alapozható meg a büntetőjogi felelősség. Az ötvenes évek elejéig általános volt a szocialista büntetőjogtudományban az a nézet, hogy a büntetőjogi felelősség alapja az ember — új, materialista determinizmus alapján felfogott — szabad akarata. Ez az álláspont az akaratszabadságot azonosította a szabadság és szükségszerűség dialektikus ellentmondásos egységet alkotó páros kategóriájával és mindezt Engels következő kijelentésére alapozta: „A szabadság nem a természeti törvényektől való képzelt függetlenségben áll, hanem a törvények felismerésében és az ezáltal megadott lehetőségekben, hogy a természeti törvényeket tervszerűen meghatározott célok szolgálatába állítsuk... Az akaratszabadság nem jelent egyebet, mint képességet, hogy hozzáértéssel dönthessünk. Minél szabadabb tehát az ember ítélete egy meghatározott kérdésben, annál nagyobb szükségszerűséggel lesz ennek az ítéletnek a tartalma meghatározott... A szabadság tehát a természeti szükségszerűségnek megismerésén alapuló uralom magunk és a külső természet felett."[3] Ennek az álláspontnak a képviselői nem vették észre, hogy az itt közölt idézetben Engels a szabad akaratot nem ismeri el és ennélfogva nem is azonosítja a szabadság és szükségszerűséggel, hanem az erkölcsi felelősség alapját abban látja, hogy az ember a szükségszerűség felismerése esetén megszabadulva a tudatlanság korlátaitól (a tudatlanságtól szabadon) dönthet. A „hozzáértéssel döntésre való képesség" kétségtelenül nem jelent szabad akaratot. Engels viszont a fenti idézetben éppen azt állítja, hogy a szabad akarat nem jelent egyebet, mint a hozzáértéssel döntésre való képességet. Vagyis álláspontja kifejezetten a szabad akarat *mindenféle értelmezésének* tagadása és tételének lényege éppen annak bemutatása, hogy a „szabad akarat" a hozzáértéssel való döntési képesség idealista tükröződése a tudatban. (Ezt félreérthetetlenné teszi a „nem jelent egyebet" fordulat). Ebből az idézetből tehát semmiképpen sem lehet arra az eredményre jutni, hogy ti. a „marxista felfogás nem tagadja a szabad akaratot, azonban azt merőben más módon magyarázza mint a burzsoá filozófia."[4]

Ebben a végsősoron dualista állásfoglalásban a felelősség alapja még az idealista módon értelmezett szabad akarat, mely kiviláglik az idézett tankönyv — Földesi Tamás által helyesen elemzett ellentmondásosságát feltárt — következő két mondatából is: „A személy akarati cselekedetében az emberi magatartás determináltsága mindig az emberi öntudatban nyilvánul meg. A tudatosan cselekvő ember képes a külvilág megváltoztatására, képes az adott percben keletkező helyzetnek ellentmondani.[5]

Az eklektikus — lényegében továbbra is a szabad akaratra épülő felelősségi — felfogással, hazai büntetőjogi irodalmunk csak a hatvanas évek elején szakított, amikor közel egyidőben megjelent három munka, (Földesi Tamás: „Az akaratszabadság problémája" Szabó András: „A fiatalkorúak és a büntetőjog" és Eörsi Gyula: „A jogi felelősség alapproblémái. A polgári jogi lehetőség")[6] az imént ismertetettekkel ellentétes eredményre jutott. Szabó András felveti a kérdést, hogy létezik-e felelősség a magatartás determináltsága esetén vagy sem.[7] Válaszában szembeállítja a felelősségfogalom indeterminizmuson és determinizmuson alapuló koncepcióját. Véleménye szerint az indeterminációi felelősségintézménye pusztán a magatartás erkölcsi lényegéről szóló értékítélet, ha viszont a magatartást és a cselekvést determináltnak tekintjük, akkor a felelősség intézményét a magatartás jövőbeli determinációja eszközeként fogjuk fel.[8]

Ilyen körülmények között természetesen rendszerébe nehezen tudja beilleszteni a bün-

[3] Engels: „Anti-Dühring" (Budapest 1950. 118. oldal). Az idézetet az ötvenes években ugyszólván valamennyi büntetőjogi tankönyv közölte. Lásd pl. a „Szovjet büntetőjog. Általános rész" című 1951-ben a budapesti Tankönyvkiadó által kiadott szovjet tankönyv magyar nyelvű fordításának 260. oldalát és a „Magyar büntetőjog, Általános rész" (Budapest 1955) egyetemi tankönyv 183. oldalát.

[4] „Magyar büntetőjog. Általános rész" (egyetemi tankönyv). (Budapest 1955) 184. old.

[5] i. m. 184. oldal. Az idézetet elemzi Földesi Tamás: „Az akaratszabadság problémája." (Gondolat kiadó, Budapest 1960) 303. oldalon.

[6] Földes Tamás i. m. Szabó András: „Fiatalkorúak és a büntetőjog". Közgazdasági és jogi kiadó, Budapest 1961. és Eörsi Gyula „A jogi felelősség alapproblémái. A polgári jogi felelősség" Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961.

[7] i. m. 239. old.

[8] i. m. 240. old.

tetés megtorló jellegét és nézete szerint „a büntetőjogi felelősség társadalmi rendeltetése nem a megtorlás, hanem a prevenció"[9] Hátra van azonban még Szabó András koncepciójában annak a megválaszolása, hogy a magatartás determináltsága esetén mi a felelősség alapja?

Ezen az akadályon Szabó András szintén a szabadság és szükségszerűség Engels idézete segíti át (ugyanazt az idézetet közli, amit az előbb említett két egyetemi tankönyv.) Az idézet felhasználásával azonban más eredményre jut, mint az egyetemi tankönyvek szerzői. Szabó András Engels azon mondatát emeli ki, mely szerint szabadon az cselekszik, akinél az akarat tartalma és akinek magatartása megfelel az objektív törvényeknek. Ebből arra következtet, hogy szabadon az cselekszik, aki magatartásában a társadalmilag elfogadott követelményeket érvényesíti. Majd tovább: „a társadalmi követelményeknek meg nem felelő cselekvés önkényes cselekvés ... Ilyen — a törvényszerűségeknek ellentmondó választás alapja nem a determináltság hiánya, hanem a hozzáértéssel való döntés hiánya, a tárgynak való kiszolgáltatottság, más szóval a tudatlanság."[10] Szabó gondolatmenete végül oda vezet, hogy „az akarati cselekvésre való képesség, tehát csak akkor jelenti a szabad akarattal való cselekvést, ha a cselekvés megfelel a külvilág törvényeinek." Mindebből viszont már logikusan következik a felelősség alapjáról vallott nézete: „a felelősség alapja nem az akarat szabadsága, hanem ellenkezőleg, az akarat szabadságának hiánya, amely abban jutott kifejezésre, hogy a bűntett elkövetőjének magatartása ellentmondott a társadalmi követelményeknek, cselekvésében nem a kötelességszerűt érvényesítette."[11] Véleményem szerint Szabó András képtelen eredményre jut a felelősség alapját vizsgálva, mert tétele azt jelentené, hogy aki bűncselekményét a legnagyobb tudományos pontossággal — tehát nem „tudatlanságból" — hajtja végre, az objektív természeti és társadalmi törvények legteljesebb mérvű felhasználásával (tehát„ szabadon") az nem felelős tetteiért, mert hiszen „szabadon" cselekedett, míg a tudatlanságból, ösztönei által vezérelt bűnöző büntetőjogilag felelős, mert akarata szabadságának hiányában volt. Véleményem szerint Szabó András azért jutott végeredményben ilyen konklúzióra, mert kiindulópontja két vonatkozásban is hibás. Először is mechanikusan azonosítja a szabad akaratot a szabadság és szükségszerűség problémájával, másodszor, nem tesz különbséget akaratszabadság és magatartási szabadság között, minthogy levezetésében felváltva beszél az akarat, illetve a cselekvés determinációjáról és indeterminációjáról, a szubjektív oldalról objektív oldalra csúszik át.

Nem lehet azonosítani a cselekvési szabadságot az akaratszabadsággal, habár lényegében elválaszthatatlanok, de a tudománynak az elméleti absztrakciót el kell végeznie, hogy mindkét fogalmat a megfelelő helyre tegye. Az akarat, mint eszmei jelenség az agyban játszódik le és szubjektív, míg a cselekedet a külvilágban megy végbe és objektív, melynek oka kétségtelenül az emberi akarat, de mikor a cselekvés szabadságáról beszélünk, akkor elméletben absztrahálunk a determinált akarattól és abból indulunk ki, hogy az ember cselekedete objektíve többféle lehet, melyek közül determinált akarata az egyik lehetőséget választja. (Ez a választás okozatos, tehát determinált, habár lehet szükségszerű és véletlen is.)

Ha viszont felcserélem az akaratot a cselekvéssel, a cselekvést sem tarthatom *semmiféle vonatkozásban* szabadnak, tehát a „szabadság — szükségszerűség" pároskategóriát megsemmisítettem, fatalizmusba estem, amiből másként nem juthatok ki, mint úgy, hogy azt tartom felelősnek, akinek éppen nincs „szabadsága" semmiféle vonatkozásban a döntések felett.

Földesi Tamás monográfiájában az egész problematikát újszerűen veti fel. Kiindulópontja az akarat teljes determináltsága, melynek végső következtetése, hogy adott személy adott körülmények között csak úgy cselekedhetett, mint ahogy cselekedett, más magatartást nem tanúsíthatott és ilyen értelemben cselekményéről „nem tehet". Véleménye szerint az ember akarata a külső és belső motívumok által teljesen determinált; képlete: objektív körülmények + szubjektív körülmények = determinált akarat.) Ilyenformán nála is felmerül a kérdés, hogy a teljes determinált akarattal rendelkező ember felelős-e magatartásáért és mindjárt meg is adja a választ, mely szerint a tudattal rendelkező ember akarata teljesen kötött, de azért felelős, hogy a társadalomnak kárt okozott, társadalomra veszélyes magatartást tanúsított. Földesi ebből arra a következtetésre jut, hogy „az akarat teljes meghatározottságáról szóló tanítás szempontjából a büntetőjog bizonyos fokig igazságtalanságot követ el azzal, hogy bünteti a szándékosan, illetve gondatlanul bűncselekményt elkövetőket, hiszen ezek akarata is teljesen meghatározott volt, nem tehettek másképpen, mint ahogy az adott esetben cselekedtek."[12] Ezt a „bizonyos fokig igazságtalan" eljárást szembeállítja azzal a másik viszonylagos igazságtalansággal, mely szerint az egyenlőtlen emberekre egyenlő jogot alkalmaznak, míg a teljesen determinált akaratú emberekkel szemben kiszabott büntetés esetében az egyenlőkre (mindenkinek akarata egyformán determinált) „egyenlőtlen jogot" alkal-

[9] i. m. 261. old. Megjegyzendő ezzel szemben, hogy a szocialista büntetőjogtudományban többségi álláspont szerint a büntetésnek van határozott megtorló jellege is lásd az OSZSZSZK. Btk. 20. cikkét és a magyar Btk. 34. §-ának indokolását.)

[10] i. m. 241. old.

[11] i. m. 245—246. old.

[12] Földesi Tamás: „Az akaratszabadság problémája" (Budapest, 1960) 308—309. old.

maznak. Ennek a felfogásnak szintén egyenes folyománya a büntetés megtorlás jellegének tagadása és bizonyos — a büntetőjogtudományban egyébként széleskörben elterjedt — utilitárius felfogás, mely szerint a büntetés kizárólag a jövőbeni determináció eszköze és gyermekekkel, elmebetegekkel, tévedésben cselekvőkkel szemben csak azért nem alkalmazunk büntetést, mert azok jövőbeli akaratát sem lehetne büntetéssel a társadalmilag hasznos irányba determinálni.

Földesi tehát egyébként magas színvonalú tudományosan pontos logikával felépített monográfiájának legjobb filozófiai tanulságait — nézetem szerint — nem tudja a büntetőjogra alkalmazni. Könyve első részében többízben nyomatékosan hangsúlyozza, hogy az akaratszabadságot és a cselekvési szabadságot nem szabad egy nevezőre hozni és az olvasó azt várná, hogy ennek konklúziójaként a büntetőjogi felelősséget a viszonylagos cselekvési szabadságra fogja alapozni és nem az abszolút kötött akaratra. Nem vonja le fejtegetéseinek végeredményeként azt az egyetlen elfogadható, helyes következtetést, hogy a gondolkodó, a tudattal, akarattal rendelkező ember felelős saját szubjektumáért. A társadalom előtt felelnie kell azért, ami ő maga.[13]

Eörsi az akarat determináltságának problematikáját polemikusan vizsgálja. Felveti a kérdést, hogy az akarat teljes determináltságának elfogadása lefegyverző hatású-e? Válasza kétirányú: először leszögezi, hogy egy tudományos tétel igazsága vagy hamissága nem függ attól, hogy az az emberek számára célszerű-e vagy sem. A továbbiakban kifejti, hogy nem eredményez fatalizmust az akarat teljes determináltságáról vallott tétel, ha azt dialektikusan és nem mechanikusan fogjuk fel. Tétele szerint az ember célkitűző, célkövető értékelő képessége nem áll a meghatározottság felett vagy azon kívül, de aktívan közrehat a személyiség formálásában általában és az akarat kialakításában különösen. Mindezek ellenére Eörsi további fejtegetéseiben fellelhetők bizonyos mechanisztikus vonások, melyek folytán a felvázolt koncepció a gyakorlatban alkalmazva torzulást szenved — Földesi „viszonylagos választási szabadságról" vallott tételét bírálva írja: „Választásról relatív értelemben sincs szó, legfeljebb a választás illúziójáról, a választásról, mint az akaratkialakítás egyik formájáról."[14] Eörsi tehát a „relatív választási lehetőséget" az akaratkialakítás formájának nevezi (mellyel egyetértünk) de ezt a „formát" egy későbbi tételben a „formalitás" szóval helyettesíti.[15] Azt írja: ...„figyelemre méltó az, hogy mennyire erre a csak formálisan meglevő mozzanatra alapítja a felelősséget az erkölcs és a jog tudománya. Ez annál is feltűnőbb, mert a gyermekek megbüntetése alkalmával senki sem hivatkozik arra, hogy a gyerek, választhatta volna" a helyes viselkedést is, „hanem ellenkezőleg: nagyonis nyíltan és világosan megmondják, hogy az alakuló psziche befolyásolásáról van szó; a jogi büntetés alkalmazásának elvi megalapozásánál mégis a választási lehetőségekre szoktak hivatkozni."[16] E felfogásból az világlik ki, hogy Eörsi nem megfelelően hadakozik a mechanisztikus felfogás ellen, mert éppen mechanikusan azonosítja a gyermek „választását" a beszámítható ember választásával és ebből azt a következtetést vonja le, hogy a jogi büntetés annyiban azonos a gyermek „büntetésével", hogy *csak* a pszihe formálására szolgál. Gondolatmenete tehát elvezet a már korábban felmerült utilitárius büntetésfelfogáshoz, mely szerint a jogi büntetés kizárólag determinációs eszköz. Minthogy viszont — legalábbis ebben az összefüggésben — egy nevezőre hozta a gyermek és a beszámítható ember akaratát, kénytelen indokolni, hogy büntetőjogi büntetést miért nem alkalmazunk a gyermekkel és az elmebeteggel szemben. Válasza: „Ha a jogellenes magatartás patologikus jellegű, csak az orvostudomány és a pszichológia eszközei kerülhetnek alkalmazásra, de nem a jog eszközei, ha pedig még kialakulatlan gyermek követ el jogellenes magatartást (?) csak pedagógiai — esetleg orvosi, pszichológiai — eszközök kerülnek alkalmazásra, de jogiak nem."[17]

Tételének bizonyítása nem meggyőző. Nem igaz az, hogy az elmebeteg vagy a gyermek magatartását nem lehet büntetéssel determinálni, hanem csak orvosi, pszichológiai vagy pedagógiai módszerekkel. Elmeorvosok leírásaiból ismerjük, hogy még egyes dühöngő őrültek is megfékezhetők megfélemlítéssel és gyermekek is rettegnek a börtönöktől, stb.[18]

A büntetés a beszámíthatót és beszámíthatatlant egyaránt determinálja (legfeljebb, minthogy a külső a belsőn keresztül hat, más formában.) A büntetésnek visszatartó hatása van arra is, aki ezt az első jelzésrendszerrel tükrözi és arra is, aki a második jelzésrendszeren keresztül tudatosítja magában. Ha elfogadnánk azt az utilitárius tételt, hogy a büntetés nem más, mint determinációs eszköz, akkor visszatérhetnénk a középkornak arra a gyakorlatára, hogy egyaránt büntetünk felnőttet, gyermeket, elmebeteget és állatot, mert a büntetés mindezekre egyaránt — habár különböző formában — determináló hatású.[19]

[13] Megjegyzendő, hogy az Eötvös Loránd Tudományegyetem állam és jogtudományi karán 1962-ben Földesi Tamás könyvéről lezajlott vitában Viski László Földesi fejtegetése nyomán erre az eredményre jutott.

[14] i. m. 92. old.

[15] A forma és a formalitás nem szinoním szavak, mert a forma a tartalom valóságos megnyilvánulása, míg a formalitás a tartalom torz tükröződése.

[16] i. m. 94. old.

[17] i. m. 96—97. oldalak.

[18] Engels: „A munkásosztály helyzete Angliában" c. művében leírja, hogy a 8—10 éves gyári munkásgyermekek mennyire rettegnek a királyi börtönöktől.

[19] Az állatszelídítő is „büntetéssel" determinálja állatainak magatartását.

A büntetés alkalmazhatóságának tehát előfeltétele az objektív választási lehetőségek felismerése, tudata, célkitűző, értékelő képessége, *előrelátása*, mellyel az objektíve kínálkozó lehetőségek közül választ.

Nem kétséges, hogy felelősség csak választási szabadságra épülhet. A felelősség a felelet szóból származik és az emberek ezt a fogalmat ma is, etimológiai eredetének megfelelően, ebben az értelemben használják. A cselekedeteiért felelős embernek a társadalom azt a kérdést teszi fel: miért cselekedtél így? És a társadalom előtt álló elkövetőnek erre a kérdésre „felelni" kell. Ebből két dolog is következik: egyrészt a kérdésre csak az tud válaszolni, aki racionálisan, megfelelő logikával képes gondolkodni és aki cselekedeteit logikus elgondolással, tudattal hajtotta végre, vagyis aki magatartását akarta. Az elkövetőnek nem arra kell válaszolnia, hogy mennyiben volt kötött akarata, hanem arra, hogy az objektíve lehetséges többféle megoldás közül miért a társadalomra veszélyeset és nem a társadalomra nem veszélyeset választotta. Másrészt a kérdést egyáltalán feltenni is csak abban az esetben érdemes, ha az ember több megoldás között választhatott. Ha az elkövetőnek csak egyetlen lehetőség állott rendelkezésére és valóban másként nem tehetett, fel sem tehetem neki a kérdést, hogy miért ezt az utat „választotta". A felelősség tehát választási szabadság nélkül „fából vaskarika" és mindenki csak Lucifer szavaival válaszolhatna: „Nem adhatok mást, csak mi lényegem." A felelősséggel tartozó elkövetőnél feltétlenül motivációs harcnak kellett lezajlani. Ebből az következik, hogy csak az felelhet tetteiért, aki tudatában elvégezte a motivációs harcot és a többféle lehetséges eset közül a társadalomra veszélyeset választotta (teljesen determinált motivációjával.) Igaza van Földesinek: O + SZ = A. De a választás szabadsága nem az akarat, hanem az objektív lehetőségek közötti választás, a külvilágban lejátszódó cselekvés viszonylagos szabadságát jelenti. Ez természetesen nem egyértelmű azzal, hogy a felelősség megállapításánál a szubjektív oldal figyelmen kívül hagyható, hanem annyit jelent, hogy a szubjektum, a beszámíthatóság, a tudatosság, az akarat létrejöttének objektív motivációit is figyelembe kell venni. Ha a külső motiváció oly erős, hogy csak egyetlen magatartás realitása képzelhető el, az egyén ismét nem áll választás lehetősége előtt. A revolvert tartó rabló által nyújtott „választás" nem ad reálisan két alternatívát. A „pénzt vagy életet" felszólítás nem hagy kétséget azirányban, hogy a megtámadott csak a pénz átadását „választhatja" mert a halottnak nem kell az ily módon „megtartott" pénz. Ez a szélsőséges példa csak azt kívánja megvilágítani, hogy ha a fenyegetés mérve arányos a várható sérelemmel, választás nem lehetséges, mert a két egyformán rossz közötti választás büntetőjogilag és etikailag irreleváns, tehát fel nem róható. Hasonló a helyzet a jogos védelem és a végszükség stb. esetében is, amikor az egyén előtt nem áll objektíve, lényegében választút, tehát ha az egyedül ésszerűt „választja" ezért nem felelős.

A büntetőjog azonban a szubjektum objektív irányból való erőszakos determináltságát, nem ennyire szélsőséges esetekben is értékeli, amikor a felelősség megállapítása mellett bizonyos motivációt enyhítő vagy súlyosító — esetleg privilegizált vagy súlyosabban minősítő — körülménynek tekint.

Ez az álláspont tehát lényegében más aspektusból közelíti meg a kérdést és más eredményre is jut. Mind bevezetőben mondottuk, a klasszikus iskola „szabad akarat — felelősség" képletének idealista felfogása mellett is volt egy racionális magva: az, hogy a felelősséget az emberi szabadságra kell építeni. A mechanikus determinizmus az idealizmus kinövései ellen harcolva a felfogás racionális magvát semmisítette meg és ezzel kihúzta a talajt a büntetőjogi felelősség alól, ami a pozitivizmus, majd napjainkban a neo-pozitivizmus képtelen megoldásaihoz, az ún. „társadalomvédelmi" és „biztonsági intézkedések" rendszeréhez vezetett, megnyitva az utat az imperializmus érdekében a szélsőséges bírói önkény előtt. A szocialista büntetőjogtudomány nem járhat ezen az úton, minőségileg magasabb színvonalon, az emberi szabadság viszonylagos önállóságából vezeti le a felelősség kérdését.

Helyesen mutat rá Katonáné, Soltész Mária, hogy a „szabad akarat" a tudat viszonylagos önállóságának torz tükröződése, de minden torzításnak racionális magva van és nekünk ezt kell megkeresnünk és „a fejéről a talpára állítani."[20]

A marxista—leninista büntetőjogtudomány képlete tehát: teljesen determinált akarat — tudatos emberi magatartás, előrelátás, mely minél pontosabban tükrözi az objektív külvilágot annál szabadabb és annál szükségszerűbben igázza le a természet törvényeit és használja föl a társadalom objektív törvényszerűségeit a maga javára — objektív viszonylagos cselekvési szabadság vagyis több lehetőség közötti választási szabadság; motiváció — felelősség. Másszóval: mindenki felel saját szubjektív meghatározottságáért és tudatos objektív cselekedeteiért.

A fent kifejtett koncepció ellen felhozható az az érv, hogy elszakítja az emberi akaratot vagy általában a tudatot, szubjektumot annak megnyilvánulásától, okozatától: az emberi cselekvéstől. Ez az elszakítás azonban csak látszólagos, csupán tudományos absztrahálás. Engels azt írja: „Hogy az egyes jelenségeket megértsük, ki kell ragadnunk őket az általános összefüggésből és elszigetelten kell szemügyre ven-

[20] Katonáné Soltész Mária: „Jog és erkölcs, Az erkölcsi és jogi felelősség kérdéséhez" (Jogtudományi Közlöny 1961. évi 5. szám) 285. old.

nünk őket, akkor a váltakozó mozgások közül az egyik okként, a másik okozatként fog megjelenni."[21] Az emberi tudat, akarat, a magatartással kauzális viszonyban áll. Az ok azonban nem azonosítható az okozattal. Ezért az akarat abszolút meghatározottsága és a cselekvés objektív oldalról megközelített viszonylagos szabadsága nem logikai, hanem dialektikus ellentmondás, csupán más-más aspektusból való vizsgálat eredménye. Amikor az akarat teljes meghatározottságáról beszélünk, totális módszert alkalmazunk, ami teljesen helyénvaló, mert különben nem érthetjük meg, hogy az egyén miért így és nem másképp alakította ki akaratát. Amikor viszont a cselekvés viszonylagos autonómiájáról beszélünk, elvonatkoztatunk az akarat abszolút determináltságától és abból indulunk ki, hogy az embernek különböző objektíve kínálkozó lehetőség között szabad választása van (annál több lehetőség között választhat, minél magasabbrendű a tudata) és hogy azok közül melyiket választja, azt szubjektuma teljesen meghatározza.

A felelősségnek ezek szerint két eleme van: *a)* teljesen determinált emberi tudat, akarat, mely uralkodik az objektív lehetőségeken, előrelát és motivációs harcot vív. *b)* választási lehetőség, viszonylagos objektív cselekvési szabadság.

A felelősséget két eleme együttesen határozza meg. Ha bármelyik hiányzik, ez a felelősség megsemmisülését eredményezi. Ha nincs második jelzésrendszer (illetőleg valamilyen okból, pl. tudatzavar miatt, kikapcsolódik) nincs előrelátás és motiváció, hiába van objektíve több út amely közül választani lehetne. Az első jelzésrendszer mechanikusan a pillanatnyilag fellépő legerősebb inger hatására dönt, mintegy automatikusan cselekszik. Ha viszont nincs objektív választási lehetőség, ha az ember bármilyen tökéletes második jelzésrendszerrel sem ismerheti fel a másik utat, minthogy az egyszerűen nem létezik, vagy a tőle elvárható legnagyobb figyelemmel, körültekintéssel sem láthatta azt meg, mert az út előle objektív körülmények miatt rejtve maradt — szintén nincs felelősség, mert az ember nem felelhet azért, hogy olyan utat követett, melyen kívül más út számára nincs.

Földesi szerint O + SZ = A.[22] Az azonban még nem egyenlő a felelősséggel (melyet a továbbiakban F-nek nevezünk.) A fentiek szerint F = A + V (ahol V = az objektív, több út közötti választási lehetőséggel), amely képletből akár A, akár V hiányzik F megsemmisül. Ha nincs A, (mert akarat csak a második jelzésrendszer sajátja) akkor az ember döntése mechanikus, automatikus. A büntetőjog vélelmeket állít fel arra, hogy kinél hiányzik a felismerőképesség, melynek következménye a második jelzésrendszerben való előrelátás, tudatos akarati motivációs képesség hiánya. Erre egy megdönthetetlen vélelmet állít fel, mikor kimondja, hogy a 14. életévet még be nem töltött gyermek nem büntethető és egy megdönthető vélelmet arra, hogy az elmebeteg, a gyengeelméjű és a tudatzavarban szenvedő nem volt képes magatartása következményeinek felismerésére. (A következmények felismerése az előrelátás.) Ha viszont nincs V, vagyis egyetlen lehetőség volt a kivitelezésre, szintén nincs felelősség. Erre szintén figyelmeztet bennünket minden modern kódex, mely büntethetőséget kizáró körülménynek tekinti a kényszert, a fenyegetést, a jogos védelmet, a végszükséget, bizonyos körülmények között az elöljáró parancsát, stb. és a tévedést, ahol lett volna ugyan más út is, de az az elkövető elől objektív okok miatt rejtve maradt.[23]

Nem arról van tehát itt szó, hogy mivel az ember cselekedete abszolút determinált, „nem tehet" arról, amit cselekedett, de ezt taktikai okokból titkolni kell, mert ez rossz hatást válthat ki a közvéleményben. Hanem arról, hogy mindenki, akinek beszámítási képessége van, felelős magatartásáért. Felel azért, amilyen a szubjektuma, felel azért, ami ő maga, amennyiben objektív választási lehetősége volt, mellyel valóban (ha nem absztrahálunk szubjektumától, hanem a totális módszert alkalmazzuk) nem választhatott másképpen, mint ahogy választott. Ha viszont objektíve más választási lehetőség nem volt, nem felelős még akkor sem, ha az így bekövetkezett káros eredményt egyenesen akarta is.

Ez a koncepció tehát nem szakítja el egymástól a tudati és objektív tényezőket, hanem dialektikus ellentmondásos egységbe foglalja azokat. Felhasználja mind a „szabad akaraton" alapuló elméletek, mind az „abszolút determinizmust" hirdető nézetek viszonylagos igazságait és kiküszöböli egysíkú szélsőségeiket.

A „szabad akarat" racionális magva a viszonylagos választási szabadság, és — a dialektikus materializmus álláspontja szerint — a választást a determinált akarat segítségével végez el az ember. A „cselekvések" végrehajtása megköveteli, hogy előzetesen válasszunk különböző cselekvési módok közül.[24]

Ámde ez a választás az ember pszihés működése folytán viszonylagos önállóságot kap. Ez a választás nem mechanikus, mint az állatoknál, melyek az ingerek és a szervezet bizonyos belső állapota folytán meghatározott magatartást ta-

[21] Engels: „A természet dialektikája" (Budapest 1952.) 341—342. old.

[22] Megjegyzendő: a képlet hibája, hogy nem világít rá arra a körülményre, miszerint az O és az Sz nem azonos rendű tényezők, minthogy a külső (O) mindig a belsőn (SZ) keresztül hat. (Erre mutatott rá idézett cikkében Katonáné Soltész Mária.) Tételünk további bizonyításához azonban a képlet ebben a formában is elfogadható.

[23] Ez nem vonatkozik természetesen a Btk. 24. § (3) bekezdésére, melynél fennáll a felelősség.

[24] B. M. Tyeplov: „Pszichológia" (Egyetemi tankönyv Budapest 1952.) 7. old.

núsítanak. Az embernél a környezetről nyert érzékleti összkép, a környezetre vonatkozó ismeretek, tudás és motívumok nyomán nem áll elő közvetlenül a cselekvés. Közbeékelődnek további lelki folyamatok, melyek közül a leglényegesebb az akarat. (A második jelzésrendszer egyik fő alkotó része).[25] Az akarat jelenléte a pszichés folyamatban annyit jelent, hogy az ember nem rabja többé külső környezetének és belső fiziológiai állapotának, hanem cselekvéseinek irányát maga szabja meg.

Az abszolút determinizmust valló szélsőséges, lényegében fatalista tanokból a marxizmus —leninizmus csak azt a tételt veszi át, mely szerint az egyes ember és az emberiség akarata általában determinált. Átveszi azt a tételt, hogy a természet, a társadalom és a gondolkodás minden jelensége alá van vetve a kauzalitás egyetemes törvényének (ez a törvény nem statisztikus, hanem dinamikus jellegű) „A dialektikus materializmus azonban nem az oksági törvény mechanikai alakjából indul ki, mint a metafizikai materializmus — írja Molnár Erik — hanem annak társadalmi alakját veszi alapul, melynél társadalmi törvények oksági láncolata a belátó, a társadalmi okok hatása alatt továbbfejlődő emberi tudaton fut keresztül."[26] Az ember akarata tehát egyáltalán nem „szabad" abban az értelemben, hogy az ember minden determinációtól mentesen „bármit" akarhat. A „szabad akarat" torz tükröződése többek között annak az eredménye, hogy az akarat összehasonlíthatatlanul bonyolultabb okozatosság eredménye, mint a mindennapi élet jelenségeinek kauzalitása. A felületes szemlélő hajlamos arra, hogy a bonyolult és nem teljesen feltárt okozatosságot az okok láncolatának hiányára vezesse vissza. Ez mutatkozik meg egészen más mozgásforma területén a kvantummechanikában, ahol egyesek szerint az elektronok mozgása nem okozatos, az elektronnak „szabad akarata" van.

Álláspontunk tehát az, hogy az ember akarata szigorúan determinált, mind az egyes emberek vonatkozásában, mind társadalmi összméretekben. Éppen ilyen vonatkozásban bizonyos összefüggésben helyes szempontra mutat rá az egyébként utilitárius pozitivista Pinkler Gyula: „amint kezdettől fogva adva, hogy a bűntettes bűntettet követ el, úgy kezdettől adva van, hogy büntettessék, mert a többi ember akarata, akik a bűntettesekkel szemben állnak, s őket büntetik, épp úgy törvényszerű, mint a bűntettesé.[27] Nem kétséges, hogy ha Pikler tételét megtisztítjuk a metafizikus és idealista kinövésektől (nem „kezdettől fogva adottnak" fogjuk fel a determinációt) arra a megállapításra juthatunk, hogy van mit átvennünk a pozitivizmustól is. Az egyes akaratát determinálja a környezet, de a környezetet is determinálja az egyes cselekedete. Az egyes és az általános, dialektikus kölcsönhatásban van egymással." Az ember azonban nem gép, amely azonos hatásokra azonos műveleteket hajt végre. Az ember tudatos lény, aki végső fokon nem indítóokainak közvetlen hatása alatt jár el, hanem gyakorlati tapasztalatai megfontolása alapján, belátóan cselekszik — osztályhelyzete által megszabott lehetőségek között. Ha az emberre gyakorolt hatás megismétlődik, visszahatása módosul az első visszahatásnál szerzett tapasztalatok következtében."[28] Éppen ez a második jelzőrendszer minőségileg magasabbrendű szerepe minden egyéb tükröződésnél. Minden jelenségnél módosulást idéz elő a megismételt hatás (tükröződés), de ez az élettelen tárgyaknál egészen lassú folyamat, az élőlények fejlettségi fokukhoz mérten mind kevesebb — ugyanolyan hatásra is — módosítják mozgásukat, míg az embernél ez a folyamat a tényállás teljes ismeretében összehangolt, a természeti és a társadalmi szükségszerűséghez igazodó — egyedi esetekben is módosul.

Jogi büntetéssel, kizárólag felelősséggel, beszámítási képességgel bíró ember sújtható, mert a jogi büntetés nem egyszerűen determináló tényező, hanem annál minőségileg magasabbrendű. A büntetés a felelős emberrel szemben alkalmazott megtorlás azért, mert társadalomra veszélyes utat választott, holott ezt az utat elkerülhette volna, a veszélyt átlátta és megvilágosodott előtte a másik, a helyes út is, mégsem arra lépett. A felelőssége tehát mégis fennáll, holott totális módszerrel vizsgálva az abszolút kauzalitási tételből kiindulva tudjuk, hogy másként nem akarhatott. Igaza van Földesinek, aki arra hivatkozik, hogy a jól dolgozót is jutalmazzuk, holott totális módszerrel vizsgálva ő sem „tehetett arról" hogy jól dolgozott. A szocializmus elosztási elve a „mindenkinek munkája után" is azt jelenti, hogy többet juttat annak, aki „többet adott a társadalomnak más formában" holott arról sem „tehet" senki, hogy nagyobbak a képességei, mint másnak. Mégis nagyon elhibázott lenne a jutalmazást a szocializmus bérezési elveit, a díjazást, a kitüntetést, a dicséretet, stb. egyszerűen determináló tényezőként felfogni abban az irányban, hogy máskor is (vagy mások is) jól dolgozzanak, habár mindezeknek kétségtelenül van ösztörző hatása is, éppúgy mint ahogy a büntetésnek visszatartó ereje.[29]

Ádám György

25 L: Kardos Lajos „Álta'ános lélektan". (Tankönyvkiadó Budapest, 1961.) 116—130. old.

23 Molnár Erik: „Dialektikus materializmus és társadalomtudomány" (Budapest, 1962.) 237. old.

27 Pikler Gyula: „A büntetőjog bölcselete" (Budapest, 1910.) 81. old.

28 Molnár Erik, uo. 235. old.

29 A jelen cikkben vázolt koncepciónak konzekvenciái vannak a felelősségen alapuló bűnösség vonatkozásában. A Jogtudományi Közlöny következő számában azzal a kérdéssel foglalkozunk, hogy az akarat teljes determináltsága és a viszonylagos választási szabadság — felelősség, felfogás alapján miként fogható fel a büntetőjogi bűnösség.

SZEMLE

A burzsoá alkotmánybíróságok gyakorlatának néhány alapvető problémája

I.

A burzsoá alkotmányvédelem problémáival való foglalkozás a szocialista alkotmány művelői számára sem haszontalan dolog. A burzsoá társadalmi és állami rend jellege ugyan eleve nem ad sok lehetőséget az alkotmány valóságos védelmére, a burzsoá alkotmányvédelem módszereinek, és eszközeinek figyelemmel kísérése a szocialista jogász számára mégis sok tanulsággal szolgálhat. Különös érdeklődésre tarthat számot a sajátságosan szervezett nyugateurópai alkotmánybíróságok működése.

Az alkotmánybíróság a burzsoá jogrendben nem általánosan bevezetett forma. Ezidőszerint csak az NSZK-ban. Olaszországban és Ausztriában, valamint Spanyolországban és Uruguayban találkozunk vele.[1] Ezek működését azonban országhatárokon messze túlmenő érdeklődéssel kíséri a burzsoá irodalom. A kapitalista befolyás alatt keletkező új alkotmányok létrehozásánál és az egyes burzsoá alkotmányok módosításánál az alkotmányvédelem kiépítésének eszközeként állandóan felmerül a különállóan szervezett alkotmánybíróság felállításának gondolata.

Mielőtt rátérnénk azonban közelebbi témánkra, szükségesnek látszik az alkotmánybíróságok sajátságos helyzete helyes felméréséhez a burzsoá alkotmányvédelem fajtáiról rövid áttekintést adni. Alkotmányvédelmen a burzsoá irodalomban általában az anyagi értelemben vett alkotmányvédelmet értik, amely túllépi az alkotmány adott szövegét. Tárgya az ország valóságos társadalmi, állami rendjének, a burzsoá alkotmányokban sokszor nyíltan kifejezésre alig jutó politikai rendszernek a védelme. A mai burzsoa politikai rendszereket azonban nem lehet azonosítani a hatályban levő alkotmányok puszta szövegével, mert ezek távolról sem fedik egymást.[2] Az alkotmány írott szövege és az alkotmányos gyakorlat közötti ellentétet a burzsoá alkotmányjogászok az alkotmány „igazi tartalmának" tekintett „alkotmányos alapelvek"-kel gondolják feloldani. Felix Ermacora[3] az osztrák alkotmánybíróság tevékenységét elemezve ilyenmódon tesz pl. különbséget a szorosabb értelemben vett alkotmánytörvény és az alkotmányjogi alapelvek alkalmazása között. A bonni alkotmány hallgatása ellenére a nyugatnémet alkotmánybíróság a hatalmi ágak szétválasztását a nyugatnémet államjog alapelvének tartja és az ezzel ellentétesnek ítélt törvényeket, mint alkotmányelleneseket hatályon kívül helyezi.

Az alkotmányvédelem módszereit elemző burzsoá irodalom az alkotmányosságot biztosítani hivatott eszközöket és módszereket sokféleképpen osztályozza.[4]

Az alkotmányvédelem módszerét tekintve lehet preventív, tehát megelőző és lehet represszív, vagyis utólagosan érvényesülő. A svéd rendszerben pl. az alkotmány garanciái elsősorban preventív jellegűek.[5] Így az alkotmányos életben kiemelkedő szerepet játszó alkotmányjogi bizottság a kormány tanácskozásainak jegyzőkönyveit évenként felülvizsgálja és ennek során a tervezett intézkedések, elfoglalt elvi álláspontok tekintetében előre véleményt nyilvánít. A chilei Controleria Général[6] jóváhagyása nélkül a köztársasági elnök, vagy a kormány által kibocsátott rendelet nem lép hatályba. Represszív jellegű viszont a francia Haute Cour de Justice alkotmányjogi természetű hatásköre a köztársasági elnök és a kormány tagjai hűtlenségi ügyében. Represszív jellegű az osztrák, olasz és nyugatnémet alkotmányjogi bíróságok eljárása is az eléjük terjesztett ügyekben.

Hasonló természetű osztályozás a felügyeleti és a bírói alkotmányvédelem közti megkülönböztetés. A felügyeleti jellegű védelemnek nem tartozéka a continentiozus eljárás, míg a bíróira a jogvita a jellemző. Az előbbire példa az északi államokban a parlament által megválasztott igazságügyi megbízottak alkotmányjogi hatásköre, az utóbbira pedig a normakontroll joggal felruházott bíróságok.

A „quis custodiet custodes" kérdését hozza előtérbe az alkotmány védelmére hivatott szerveknek azon alapuló megkülönböztetése, hogy parlamenti vagy attól részben vagy egészben független szervezetek-e. Parlamenti szervek a parlamenti alkotmányjogi bizottságok (különleges alkotmányvédő feladatkörrel), valamint a parlamenti vizsgálóbizottságok (amelyekre csak egyik példa a hírhedt észak-amerikai bizottságok). A parlament szervei általában a legfőbb állami politikai tisztségviselők ellen politikai jellegű büntetőügyekben ítélkezési feladattal megbízott külön bíróságok. A Fülöp-szigetek alkotmánya szerint pl. a köztársasági elnök és a vezető állami méltóságok ilyen ügyeiben a szenátus tagjaiból alakuló különleges bíróság jár el. Előfordul azonban, hogy ezekben az ügyekben vegyes jellegű, tehát csak részben parlamenti bíróság ítélkezik. Norvégiában és Finnországban a kormány tagjai ellen emelt vád esetén képviselőkből és a felsőbíróság tagjaiból alakult bíróság ül össze. Olaszországban az alkotmánybíróság tagjaiból és képviselőkből összeállított bíróság ítél.

A parlamenttől független alkotmányvédő szervek elvileg két csoportba oszthatók: bírói és államigazgatási szervezetbe tartozókra.

A bírói szervezetbe tartozók ismét háromfélék lehetnek: *a)* normakontroll joggal felruházott rendes bíróságok, amelyek inter partes döntenek alkotmányjogi ügyekben (USA, Kanada, Japán, Ausztrália, Hollandia, Brazília, stb.); *b)*

[1] A bírói normakontroll összefoglaló történeti ismertetését l.: Dieter Engelhard: Das richterliche Prüfungsrecht im modernen Verfassungsstaat, Jahrbuch des öff. Rechts, Neue Folge, 8. köt. 101—132. old.

[2] Georges Burdeau: Une survivance: la notion de Constitution. L'évolution du droit public. Études en l'honneur d'Achille Mestre. Sirey, 1956. 53—62. old.

[3] Felix Ermacora: Die österreichische Verfassungsgerichtsbarkeit seit 1945. Jahrbuch des öff. Rechts, Neue Folge, 8. köt. 44—99. old.

[4] Lásd erre vonatkozóan: Wilhelm Merk: Verfassungsschutz, Stuttgart, 1935; Franz W. Jerusalem: Die Saatsgerichtsbarkeit, Fübingen, 1930; Hans Kelsen: La garantie juridictionelle de constittion, Paris, 1928.

[5] Lásd többek közt: Otto Jettmar: Grundzüge des schwedischen Verfassungsrechtes, Österreichische Zeitschrift für örr. Recht, Neue Folge, 5. köt. 483—524. old.

[6] Lásd: Enrique Silva Cimma: La „Controleria General" de la République Chilienne. Revue du droit public, 1961. 2. sz. 286—291. old.

az alkotmányosság kérdésében mint jogkérdésben erga omnes döntő külön alkotmánybíróságok és végül c) a rendes bíróságok keretén belül szervezett különleges alkotmánybíróságok. Az utóbbira példa Görögország, ahol az alkotmány értelmében a miniszteri felelősség érvényesítésére a legfelsőbb bíróság elnökéből és a felsőbírák közül sorsolás útján összeállított bíróság ül össze.

Az államigazgatási apparátusba tartozó sajátságos alkotmányvédelmi funkciót ellátó szervezetek az államtanácsok. Szülőhazájuk Franciaország, Francia példára jött létre az államtanács Belgiumban, Hollandiában, Olaszországban, Sajátságos az államtanács helyzete Törökországban, minthogy tagjait a parlament nevezi ki. Az államtanácsok vegyes jellegű szervek és ennek megfelelően két egymástól különállóan működő osztályból állnak. Az egyik sectiójuk lényegében közigazgatási bírósági tennivalókat lát el, a másik osztály pedig alkotmányjogi funkciót végez. Az utóbbi részben kötelezően, részben nem kötelezően igénybevett állásfoglalás, illetőleg véleménynyilvánítás útján előzetes ellenőrzést gyakorol egyes jogszabályok szövegének alkotmányos volta, illetőleg a szöveg értelmezése tekintetében. Az államtanácsnak ez az osztálya alapjábanvéve a parlamenti alkotmánybizottság tevékenységét egészíti ki, alkotmányjogi szempontból nézve eggyel alacsonyabb szinten. A jogi irodalomban időnként vita folyik arról, hogy az államtanács bírói vagy igazgatási szervnek tekintendő-e, a vitázók azonban nem az alkotmányvédelmi szerepkört ellátó, hanem elsősorban a közigazgatási vitákban döntő osztály működését veszik tekintetbe.

Jellegzetesen államigazgatási szervezetbe tartozó alkotmányvédelmi szerv az osztrák szövetségi kancellári hivatal keretében működő „Verfassungsdienst". Feladata egyrészt koordináló, másrészt közreműködés a jogszabályok szövegezése és kihirdetése alkotmányos voltának biztosítását illetően.[8] Ebbe a kategóriába tartozik, bár más tendenciájú, az 1950. szeptember 27-i törvénnyel felállítani rendelt nyugatnémet „Bundesamt für Verfassungsschutz" is. A törvény szerinti feladata hírek és bizonyítékok gyűjtése alkotmányellenes törekvésekről és megmozdulásokról.[9]

Az alkotmányvédelem más jellegű kategorizálására mutat az olasz alkotmánytörvény VI. fejezete, amely „Az alkotmányvédelemre vonatkozó előírások" címet viseli. A fejezet két részből áll. Az első rész az alkotmánybíróságról, a másik pedig az alkotmánymódosításról szól. Ez az alkotmányi rendelkezés arra utal, hogy az alkotmányvédelem módjának további lehetséges csoportosítása: *a)* az alkotmány által létrehozott szervek útján biztosított és *b)* magában az alkotmányban biztosított védelem. Az előbbiekről már szó volt. Az utóbbiak közül a legjelentősebbek az alkotmány módosítását korlátozó rendelkezések. Az ún. merev és félmerev alkotmányok a módosítást illetően $^2/_3$-os vagy $^3/_4$-es többséget és gyakran bonyolult eljárást (a Fülöp-szigetek alkotmánya például a $^3/_4$-es többség mellett még népszavazással történő jóváhagyást is) írnak elő. Ebbe a kategóriába kell sorolni az alkotmánymódosítást kategorikusan kizáró rendelkezéseket is. Az olasz alkotmány pl. kimondja, hogy a köztársasági államforma nem lehet módosítás tárgya. A görög alkotmány szerint az egész alkotmányt és az államformát nem lehet megváltoztatni, stb. Egyes szerzők az alkotmány védelmére vonatkozó rendelkezésnek tekintik az olyan szokásos formulákat is, mint például, hogy az államfő és magas tisztségviselők hivatalba lépésükkor esküt tesznek az alkotmányra, vagy hogy állami szolgálatban nem lehet az államrenddel ellenségesen érző személy.[10]

Az alkotmányvédelem módszere és orgánumai a gyakorlatban változatos képet mutatnak. Kialakultak ugyan bizonyos tipikus védelmi szervek (francia, svéd, német észak-amerikai), de ezek mellett ugyanazon államon belül is gyakran megtalálható az alkotmányvédelem más formája is. Annál is inkább, mert az általános hatáskörű alkotmányvédelmi szervek mellett — a felsoroltakból kitűnőleg is — sok csak a speciális hatáskörrel rendelkező szerv. Az ugyanazon országban működő alkotmányvédelmi szerv léte önmagában is mutatja, hogy hatékony voltukban alkotóik sem nagyon bíznak és működésük a létesítésük során hangoztatott elvekhez képest torzulást mutat. Előfordul, hogy már eleve többféle alkotmányvédelmi szisztéma alkotmányba iktatásával igyekeznek a hatékony védelemnek legalább a látszatát biztosítani. Jól megvilágítja ezt a törekvést, hogy az 1960. évben Leopoldville-ben tartott ún. „Kerek Asztal" értekezleten a burzsoá jogrendszer többféle árnyalatát képviselő résztvevők hányféle ilyen intézményt vettek fel a kidolgozott tervezetbe. A külön alkotmánybíróságon kívül széles hatáskörű alkotmánybizottság, hatásköri bíróság, közigazgatási bíróság és a miniszterek felett bíráskodó külön állambíróság létrehozását tervezték.[11]

Az alkotmánybíróság helyét az alkotmányvédelemben legpregnánsabban a parlamenttel szemben elfoglalt szerepe mutatja. „Az alkotmányosság kulcskérdése a kormányhatalmi túltengések megakadályozása."[12] Történeti fejlődésében nézve a burzsoá bírói alkotmányvédelem valóban a parlament szuverenitásának oltalmi szerve volt a végrehajtó hatalom hatalmi kilengésének megfékezésére. Ma már azonban azt kell mondani, hogy az alkotmánybíróságok a parlament szolgálójából annak bírája, a parlament eszközéből a kormány eszköze lettek.[12] Olaszország-

[7] A gazdag irodalomból lásd különösen: M. Letourneur–J. Méric: Conseil d'Etat et Juridictions administratives, Paris, 1955. L. Mourreau–A. Simonard: Le Conseil d'Etat de Belgique, Revue du droit public, 1948. 159–194. old. és Georges Papakatzis: L'institution du Recours pour Exces de Pouvoir en Grece. Jahrbuch des öff. Rechts, Neue Folge, 3. köt. 359–363. old.

[8] L.: Hans Weiler: Der Verfassungsdienst des Bundeskanzleramtes, Österreichische Juristen-Zeitung, 1962. 11. és 12. füzet.

[9] L.: Lechner–Hülfshoff: Parlament und Regierung, München, 1958.

[10] L. pl.: Elias G. Kyriacopoulos: Die grichische Verfassung vom 1. Januar 1952, Jahrbuch des öff. Rechts, Neue Folge, 3. köt.

[11] L.: Francois Perin: Les institutions politiques du Congo indépendant au 30 juin 960. Léopoldville, 1960.

[12] Szamel Lajos: Az államigazgatás törvényességének jogi biztosítékai, Budapest, 1957. 185. old.

[12/a] Carl Schmitt nyíltan azt írja, hogy az alkotmányvédelmet elsősorban a demokratikus parlamenti többség ellen kell alkalmazni. (Der Hüter der Verfassung, Tübinger, 1931.)

ban és Ausztriában az alkotmánybíróság szervezeti felépítése ezt elég nyíltan is alátámasztja. Olaszországban az alkotmánybíróság 15 bírája közül a parlament csak egyharmadot választ. Ausztriában a köztársasági elnök az alkotmánybíróság tagjainak és póttagjainak fele-felét nevezi ki a parlament és a szövetségi kormány javaslatára, de az elnökre és alelnökre a kormány tesz javaslatot. Az NSZK-ban ugyan az alkotmánybíróság tagjainak felét a Bundestag, másik felét a Bundesrat választja, a bírákat azonban — mondja. O. Koelreutter — a parlamenten keresztül a pártok választják. A burzsoá pártok mozgató erőit tekintve ez pedig annyit jelent, hogy a választást parlamenten kívüli erők döntik el.

Az alkotmányosság szempontjából alapvető parlament-alkotmánybíróság-kormány reláción kívül az alkotmánybíráskodás sok más kérdése tarthat érdeklődésünkre számot. Ezúttal azonban csak néhány az elméletben és a gyakorlatban jelenleg legtöbbet vitatott problémával van lehetőség foglalkozni.

II.

1. Egyik tanulmányában Beér János utal arra, hogy a burzsoá parlamentek jelentőségének süllyedése a burzsoá irodalomnak menynyire állandó, napjainkban sem múló témája.[13] A legfelső népképviseleti szerv háttérbe szorulásának bár csak az egyik, de éppen az egyik legszembetűnőbb jele az alkotmánybíráskodási jogkörrel felruházott rendes, vagy külön alkotmánybíróságoknak a parlamenthez való viszonyának alakulása.

A magát a parlament, sőt az írott alkotmánytörvény fölé helyező alkotmánybíráskodás iskolapéldáját mutatja az észak-amerikai Legfelsőbb Bíróság működése. Ez ugyan nem a kontinensi értelemben vett alkotmánybíróság, de szükséges vele foglalkozni, mert tevékenysége erős hatással bír a burzsoá világ alkotmánybíróságaira. A jogi irodalomban számtalan jogi „bon mot" található arra vonatkozóan, hogy az alkotmányos élet területén a Supreme Court nagyobb szerepet játszik mint a képviselőház vagy szenátus, vagy a kettő együttvéve. („Az amerikai rendszerben a végső határozathozatal joga kétségkívül a Legfelsőbb Bíróságot illeti meg."[14] „A Supreme Court az amerikai alkotmány talpköve és horgonya".[15] Az NSZK államjogi oktatóinak 1959. évi erlangeni értekezletén az egyik felszólaló azt mondja, hogy a Legfelső Bíróság által értelmezett sok alkotmányjogi szabály úgy fest, mintha egy másik alkotmányból vették volna. R. H. Jackson, az USA legfelső bírósága alkotmányjogi sectiojának időközben elhunyt tagja a bíróság működéséről írt könyvében ezt írta: „Csak akik a jogtörténetet figyelmen kívül hagyják, tagadhatják, hogy az Alkotmány értelmezésével a Legfelsőbb Bíróság időről időre új alkotmánytörvényt csinál és módosítja a meglevőt".[16] Ismert Charles E. Hughes volt legfelsőbb bíró mondása is: Mi alá vagyunk ugyan vetve az alkotmánynak, de az alkotmány az, amit a bíró annak mond.[17] Gyakran találkozni egy dartmouthi professzor szállóigévé lett mondásával, hogy „az amerikaiak azt hiszik demokráciában élnek, holott a valóságban 5 öreg ember oligarchiája uralkodik felettük".

Amerikai hatás jelentkezik sok új alkotmányban. Az még természetesnek mondható, hogy a japánok által „Mac Arthur Alkotmány"-nak nevezett 1947. március 3-i alkotmány „... a bíróságnak olyan helyzetet teremtett, amilyet, a jogokat és hatáskört illetően, a világon seholsem lehet találni."[18] Feltűnő azonban, hogy az indiai 1950. évi alkotmány is az angol jog szellemével ellenkező olyan hatáskört biztosít a bíróságnak, amely erősen csorbítja a képviseleti szervek jogkörét.[19] Nem kevésbé feltűnő az sem, hogy az erős konzervativizmusáról ismert Svájcban ma már olyan hangok hallatszanak a jogirodalomban, hogy adják meg a szövetségi bíróság számára a szövetségi gyűlés által kibocsátott törvények feletti alkotmányossági normakontrollt. Erwin Ruck államjogi tankönyvében ki is fejti, hogy a szövetségi bíróság jobb őrzője lenne az alkotmánynak mint a szövetségi parlament, mert nézete szerint csak az előbbi képes politikától mentes, tisztán jogi döntésre.[20] Nézzük meg most már hogyan jelentkeznek ezek a nézetek a közelebbről megvizsgálni kívánt olasz, osztrák és nyugatnémet alkotmánybírósági állásfoglalásokban.

Olaszországban élénk vita tárgya volt az alkotmányjogi bíróság protokolláris helyzete a parlamenthez, valamint a kormányhoz való viszonyában. Az alkotmánybíróság elnöke, a miniszterelnök és a köztársasági elnök között az 1958. évben a nagy nyilvánosság előtt a rádióban és a sajtóban erről polémia folyt. A vitázó felek egyértelműleg megállapították, hogy nem egyszerű protokolláris ügyről, hanem nagyjelentőségű alkotmányjogi kérdésről van szó.[21] A vita kiindulásában mégcsak arról volt szó, hogy az alkotmányjogi bíróság a parlament után rangsorban megelőzi-e a kormányt, később azonban szükségszerűen felmerült a parlament és az alkotmányjogi bíróság egymásközti rangsorának a kérdése is.

Gaetano Azzariti, az alkotmánybíróság elnöke szerint[22] az olasz alkotmányjogi bíróság helyzetének vizsgálatánál abból kell kiindulni, hogy az államhatalom hármas felosztásáról szóló elmélet túlhaladott. Helytelen tehát az alkotmányjogi bíróságot valamelyik hatalmi ághoz sorolni. (Közbevetőleg megjegyezve, az olasz jogirodalomban ez nem általánosan elfogadott állás-

[13] Beér János: A népképviseleti rendszer fejlődésének iránya a szocialista államban. Külön lenyomat a Magyar Tudomány 1959. évi 10. számából, 510. old.

[14] Annuaire de législation francaise et étrangère, Paris. 1956.

[15] Karl Loeweinstein: Staatspolitik und Verfassungsrecht in den Vereinigten Staaten 1933 vis 1954, Jahrbuch des öff. Rechts, Neue Folge, 1955. 4—1951. old.

[16] Robert H. Jackson: The Supreme Court in the American System of Government, Cambridge, 1958. 56. old.

[17] K. H. Sundermann: Das oberste Bundesgericht der Vereinigten Staaten von Amerika und sein Einfluss auf das Arbeitsleben, Bielefeld, 1950.

[18] Wilhelm Röhl: Fremde Einflüsse im modernen japanischen Recht. Frankfurt a/Main, 1959. 35. old.

[19] I. D. Levin—V. A. Mamazev: Az Indiai Köztársaság alkotmánya. Cikkgyűjtemény, 1956. 1. sz.

[20] Erwin Ruck: Schweizerisches Staatsrecht, Zürich, 1957. 3. kiad. 259—260. old.

[21] Zum Status des italienischen Verfassungsgerichtshofes. Jahrbuch des öff. Rechts. Neue Folge, 7. köt. 191—196. old.

[22] Gaetano Azzariti: Die Stellung des Verfassungsgerichtshofes in der italienischen Staatsordnung. Jahrbuch des öff. Rechts, Neue Folge, 8. köt. 13—24. old.

pont. Az elfogadott nézet inkább az, hogy az alkotmánytörvény megtartotta az államhatalmi ágak szétválasztásának elvét.)[23] Igaz ugyan — mondja Azzariti — hogy az alkotmánybíróság működése bírósági formák között történik, sőt az alkotmány szövege is a bírósági terminológiát használja, ennek alapján azonban mégis felületes megítélés lenne az alkotmánybíróságot bírói szervnek minősíteni. A lényeg az, hogy az olasz alkotmánybíróság működésének belső jellege nem az igazságszolgáltatáshoz, hanem inkább a törvényhozáshoz áll közelebb. Erre utal az is, hogy az alkotmány nem a bírósági szervek között, hanem külön fejezetben említi az alkotmánybíróságot. Ez pedig rendszerbeli megkülönböztetést jelent.

A nem igazságszolgáltatási tevékenységet illetően Azzariti a következőképpen érvel: az alkotmányellenesnek minősített törvény mellőzése, ha nem is törvényalkotás — minthogy az alkotmányjogi bíróság új törvényt nem alkothat — mégis más jellegű mint az igazságszolgáltatási tevékenység és legalábbis közel áll a törvényalkotáshoz. Ugyanezt a képet mutatja az állam és a tartományok közötti hatásköri vita eldöntésére vonatkozó hatáskör is. Ez szerinte már nem bírói, hanem tiszta alkotmányjogi funkció: az egyes alkotmányjogi szervek közötti egyensúly fenntartása. Súlyos érvnek tartja e tekintetben az 1953. március 11-i alkotmánytörvénynek azt a rendelkezését, amely az alkotmánybíróságot a népszavazás tekintetében preventív kontroll hatáskörrel ruházza fel.

Az olasz alkotmánybíróság funkcióját egybevetve a parlament tevékenységével, Azzariti azt az elméleti következtetést vonja le, hogy az egyszerű törvényhozási tevékenység mellett van egy magasabbrendű „alkotmánytörvényhozói" tevékenység is. És amíg az előbbit kizárólag a parlament gyakorolja, addig az utóbbiba a maga ellenőrzési tevékenységével bekapcsolódik az alkotmánybíróság és az államfő is. Az alkotmány 134. §-a alapján az alkotmánybíróság ítél a törvények és törvényerejű rendeletek alkotmányos volta felett és ezzel — negatív módon — résztvesz az alkotmányt módosító parlamenti funkcióban — mindamellett, hogy az alkotmánymódosításnak magának kétségkívül a parlament a szerve. Az alkotmány merev volta szerinte önmagában megdönti a törvényhozás supremáciáját. Az alkotmány mint alaptörvény megakadályozza a törvényhozó korlátlan tevékenységét. A közönséges törvények hozatalát aláveti az alkotmányjogi bíróság ellenőrzésének.

A legfőbb törvényhozói hatalomnak ezt a megoszlását figyelembevéve, Azzariti az olasz alkotmányos élet következő hierarchikus rendjét adta: legfelül áll a köztársasági elnök mint államfő, alatta egysíkban a parlament mint alkotmánymódosító szerv és az alkotmánybíróság, lejjebb az egyszerű törvényhozói hatalom, majd a végrehajtó hatalom és az igazságszolgáltatás mint államhatalmi tevékenység.

Tévedés volna azonban azt hinni, hogy az olasz alkotmánybíróság elnökének a parlament supremáciáját tagadó és az alkotmánybíróságnak mint önálló, speciális alkotmányjogi szervnek a parlamenttel egysíkba helyező nézete egyedülállóan szélsőséges. Ellenkezőleg, ez mérsékelt álláspontnak tekinthető. Az olasz Calamendrei szerint az alkotmánybíróság tevékenysége egyenesen szuperlegislatív tevékenység, amely politikai szempontból nézve az alkotmánybíróságot a törvényhozó szervek felett álló szuperparlamentnek tünteti fel.[24] Az osztrák Ermacora pedig azt állítja, hogy az alkotmánybíróság gyakorlatával pozitív jogot, mégpedig bírói alkotmányjogi normákat teremt meg.[25] A nyugatnémet W. Geiger a szövetségi alkotmánybírósági törvényhez fűzött kommentárjában[26] azt írja, hogy a szövetségi alkotmánybíróság nemcsak egy magas alkotmányjogi szerv, hanem bizonyos vonatkozásokban fölötte áll minden más államhatalmi szervnek. A nyugati jogirodalomban tehát gyökeret vert az a nézet, amely az alkotmánybíróságot alkotmányjogilag már nemcsak a kormány, hanem a parlament fölé is helyezi. Meg kell azonban jegyezni, hogy ellenkező álláspont is található.[27]

Maga a nyugatnémet alkotmánybíróság létrejöttekor még határozottan szembenállt a hatáskörét a parlament rovására tágítani kívánó törekvésekkel. 1951. december 19-i határozatában kimondta, hogy „... a szövetségi alkotmánybíróság nem törvényhozó testület és nem feladata, hogy magát a törvényhozó szerv helyébe léptesse". Elvileg leszögezte, hogy csak jogkérdésben dönthet és nem veheti figyelembe a törvény szükséges vagy célszerű voltát. Ezzel összefüggésben deklarálta, hogy az általános alkotmányellenes volta miatt semmisnek ítélt jogszabály helyébe nem léptethet másik jogszabályt. Ilyen irányba mutat az a határozat is, amelyben az alkotmánybíróság leszögezi, hogy hatáskörét vitás esetekben mindig megszorítólag értelmezi.[28] Josef Wintrick, a karlsruhei alkotmánybíróság elnöke ezen is túlmegy azzal a nézetével, hogy az a törvényi rendelkezés miszerint az alkotmánybíráskodás normakontrollja törvényerejű, (nyilván az alkotmánybíróságról szóló 1951. március 21-i tv. 13. §-ról van szó) nem azt jelenti, hogy a bíróság döntése norma vagy azzal egyenlő, hanem csak azt, hogy a döntés a konkrét szabályt illetően mérvadó. Wintrick — szemben az olasz kollégájával — nyíltan kijelenti, hogy az alkotmánybíróság nem különleges kormányzati szerv, hanem a bírói hatalom szerve és mint ilyen nem áll fölötte a többi alkotmányos szervnek, hanem azokkal egyenrangú. Az alkotmánybíróság nem áll az alkotmány felett sem, hanem csak alkalmazza azt.[29]

[23] Így például Franco Perandoli: La Constitution de la République Italienne, Revue de droit public, 1958. 363. old.

[24] Idézi Gaetano Azzariti im.

[25] Felix Ermacora: Verfassungsrecht durch Richterspruch, Karlsruhe, 1960. Ismerteti: Wahle, az Österreichische Juristen-Zeitung, 1961. 3. sz.-ban.

[26] Berlin—Frankfurt, 1951. Ide lehet sorolni Erwin Melichar azt a megállapítását is, hogy az alkotmánybíróság (osztrák) törvény felülvizsgálati jogköre az egyébként túlhatalmas parlament ellensúlyául kell hogy szolgáljon. Die Rechtssprechung des österreichischen Verfassungsgerichtshofes und die Gesetzgebungsorgane. Österreichische Zeitschrift für Öff. Recht, 1961. 3—4. füz.

[27] Így pl. Josef Wintrick: Aufgaben, Wesen und Grenzen der Verfassungsgerichtbarkeit. Von Bonner Grundgesetz zur gesamtdeutschen Verfassung. H. Naviasky emlékkönyv, München, 1956. 207. old.

[28] Idézi Julius Federer: Die Rechtssprochung des Bundesverfassungsgerichts Zum Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Jahrbuch des öff. Rechts, Neue Folge, 3. köt.

A nyugatnémet parlament és a szövetségi alkotmánybíróság között a hivatalos álláspont szerint nincs tehát összeütközés. A bíróság elismeri a parlament supremáciáját. A későbbiekben látni fogjuk, hogy a valóság az ellenkezőjét mutatja. A szerény nyilatkozatok és elvi deklarációk ellenére a nyugatnémet alkotmánybíróság sajátságos törvényértelmezési módszerével olyan széles hatáskörben ítélkezik, hogy egyesek szerint már „Hypertrophie der Verfassungsgerichtsbarkeit"-ről kell beszélni.

Az osztrák alkotmányos életben forrás alatt van a Nationalrat és az alkotmánybíróság közötti kapcsolat. Az alkotmánybíróság ugyan nem vindikál magának supremaciát, a Nationalrat mégis sokszor érzi magát jogaiban sértve: Az összeütközések leszűkítése érdekében az alkotmánybíróság többször is kimondta, hogy kétség esetén nem lehet a törvénynek olyan értelmezést adni, hogy az alkotmányellenes (Pl. 2264/952, 3151/957 számú ítéletek). Az alkotmánybíróság leszögezte azt is, hogy a törvényhozó testületek és az alkotmánybíróság hatásköre egymásmelletti, abban az értelemben, hogy a bíróság nem áll felette a parlamentnek. Ebből az elvből vonta le azt a következtetést, hogy amennyiben az alkotmánybíróság hatálytalanít valamilyen törvényt, abból még nem származik a törvényhozónak az a kötelezettsége, hogy a kérdés szabályozására a hatálytalanított jogszabály helyébe újat alkosson.[30] Ehhez hasonló az az állásfoglalás amely szerint joghézag esetén az alkotmánybíróság nem írhatja elő a törvényhozónak pozitív jogszabály alkotását, még az esetben sem, ha ez a törvényhozói passzivitás alkotmánysértő jellegű.[31] Ugyanígy kimondta, hogy a törvényhozó a jogegyenlőség biztosítása érdekében sem kötelezhető a törvényben pozitív intézkedéseket tenni.[32] Nem teszi tehát a törvényt alkotmányellenesség címén megsemmisíthetővé, ha a törvény hallgatása következtében a jogegyenlőséget sértő megkülönböztetés támad. Egy panasznak az volt a tárgya, hogy a háborús áldozatok közül segélyezésre jogosultak köréből panaszost a törvény kizárta azzal, hogy nem vette fel a jogosultak körébe azt a csoportot, ahová az illető személy tartozik. Az alkotmánybíróság nem vonta kétségbe, hogy ezzel a jogegyenlőség sérelmet szenvedett, de ismételten leszögezte, hogy a jogegyenlőség elve a törvényhozót nem kötelezi pozitív cselekvésre.[33] Teljes megvilágításba helyezi az alkotmánybíróságnak ezt az álláspontját egy másik ítélet,[34] amely egy, a tisztviselői nyugdíjjogosultsággal foglalkozó törvény alkotmányellenes voltát azzal az indokolással állapítja meg, hogy a nyugdíjelbánás tekintetében indokolatlan differenciálással megsérti a jogegyenlőséget.

A vita a Nationalrat és az alkotmánybíróság között általában akörül forog, hogy az egyes esetekben a törvény indokoltan vagy indokolatlanul tér el a jogegyenlőségtől. Meg kell azonban jegyezni, hogy az osztrák alkotmánybíróság a törvény alkotmányos voltát kizárólag jogi szempontból vizsgálja, annak célszerűségével nem törődik. Ezért az osztrák alkotmánybíróság viszonylag ritkán helyez szövetségi törvényt hatályon kívül.

Mindamellett, hogy az osztrák alkotmánybíróság gyakorlatában és elvi megnyilatkozásaiban igyekszik kihangsúlyozni, hogy nem tekinti magát a parlament felett álló szervnek és csak elkerülhetetlen esetben helyez törvényt hatályon kívül, mégis a parlament szuverenitása erős korlátjának érzi az alkotmánybíróság működését. Efölötti rosszallásának többféleképpen ad hangot. Így az utóbbi években már nemegyszer előfordult, hogy a Nationalrat az alkotmánybíróság által alkotmányellenesnek mondott és emiatt hatályon kívül helyezett törvényt csekély változtatással újraalkotta és alkotmányos szabálynak minősítette. Az alkotmánybíróság például hatályon kívül helyezte a jövedelemadóról szóló 1958. évi törvényt azzal az indokkal, hogy az szükség nélkül differenciál házaspároknál a nemek között és ezzel vét a jogegyenlőség alapelve ellen. Ennek ellenére a Nationalrat — azzal az indokolással, hogy az egyes pártok a tervezett adóintézkedéseket illetően nem tudtak megegyezni — a következő évre újra alkalmazni rendelte a törvényt, olyan módon, hogy a megtámadott törvényt most már az alkotmánymódosításhoz megkívánt többséggel alkotmánytörvényként alkotta meg és ezzel elvonta a normakontroll alól. A Nationalrat és az alkotmánybíróság közötti konfliktusok során az is előfordul, hogy az előbbi, meg kívánván előzni az alkotmánybíróság állásfoglalását, a törvény indokolásában már előre leszögezi, hogy az nincs ellentétben valamelyik szóbajöhető alkotmányos alapelvvel. Ennek az eljárásnak szükséges volta kézzelfoghatóan igazolja a szocialista jogelméletnek azt a megállapítását, hogy a burzsoa alkotmánybíróságok részére biztosított normakontroll sérti a parlamenti szuverenitást. Az adott alkotmányos helyzetben viszont jogosnak látszik egyes osztrák szerzőknek[35] az a kritikája, hogy a Nationalrat az alkotmány által kizárólag az alkotmánybíróságnak utalt hatáskört arrogál magának. Nem is szólva arról, hogy az általa folytatott gyakorlat csökkenti az alkotmánybíróság tekintélyét. Ezzel a kérdéssel egyébként a már említett 1961. évi osztrák jogásznapokon is foglalkoztak. Az alkotmány- és nemzetközi jogi sectionak az értekezleten hozott egyik határozata úgy szól, hogy a törvényhozás nem ragadhat magához az alkotmánybíróságra bízott feladatot. Nem jogosult az alkotmánybíróság ítéletét visszaható erejű alkotmányos rendelkezésekkel paralizálni.

A Nationalrat és az alkotmánybíróság nem harmonikus kapcsolatának kialakulásához kétségkívül hozzájárult az alkotmánybíróságról szóló törvény 65. §-ának több oldalról kifogásolt az a rendelkezése is, hogy ha a bíróság szövetségi vagy tartományi törvény alkotmányossága tekintetében kíván dönteni, a szövetségi vagy tartományi kormány véleményét köte-

[29] Im. Lényegében ugyanezt vallja egy másik magasrangú nyugatnémet bíró, Dieter Brüggemann is. (Die Rechtsprechende Gewalt, Berlin, 1962.)

[30] Közli az Österreichische Juristen Zeitung 1962. 10. száma.

[31] A választási törvény hiányosságaival foglalkozó 3431. sz. 1958. évi ítélet.

[32] 1961. évi B 66/60. sz. ítélet.

[33] 1957. évi 3160. sz. ítélet.

[34] Közli az Österreichische Juristen-Zeitung 1960. 24. sz.

[35] Így pl. Erwin Melichar im.-ben.

les előbb kikérni. Az a furcsa helyzet áll tehát elő, hogy a törvény felülbírálásánál nem a parlament, hanem a végrehajtóhatalom véleménye a döntő. A törvény lehetőséget sem ad a parlament és az alkotmánybíróság közötti ilyen irányú közvetlen kapcsolat megteremtésére. Fonák egyébként az is, hogy a kormány nyilvánít véleményt a parlament működésének alkotmányos voltáról is. Ez a rendelkezés nyilván az alkotmány 139(1) és 140. §. (1) bek.-vel kíván junktimban lenni, amely a szövetségi és a tartományi kormánynak jogot biztosít arra, hogy az alkotmánybírósághoz fordulhasson a törvény alkotmányellenes volta miatt. Nem tekinthető szerencsésnek az alkotmánybíróságról szóló törvény 13. §. (4) bek.-nek azt a rendelkezése sem, amely szerint az alkotmánybíróság a működéséről készített évvégi jelentést, amely egybefoglalja tapasztalatait és elvi állásfoglalását, a parlamentnek nem küldi meg, viszont köteles azt a szövetségi kancellárral közölni. E. Melichar ezzel kapcsolatban gyakorlati szempontból kifogásolja, hogy bár az alkotmánybíróság nemcsak az államigazgatás, hanem a törvényhozás területén is ügyködik, az év folyamán tapasztaltakat a törvényhozó szervekkel nem közli.[36] De elvi jellegű ellenvetés is tehető e törvényi rendelkezéssel szemben. A törvény negatív állásfoglalása a parlamenttel szemben ellentétben áll azzal az államjogi alapelvvel, hogy „az osztrák állam legfelső és legfontosabb organuma a Nationalrat".[37]

2. A parlament és az alkotmánybíróság egymásközti viszonyát szorosan érinti az a másik, különösen Nyugat-Németországban napirenden levő kérdés is, hogy az alkotmánybíróság ítélkezése mennyiben tekinthető politikai jellegűnek. A törvényszövegek e tekintetben még csak utalást sem tartalmaznak, a bírósági ítéletek megfogalmazása pedig igyekszik — érthető módon — a politikamentesség látszatát kelteni. A jogi irodalom viszonylag sokat foglalkozik ezzel a témával és sejtetni engedi, hogy elsőrangú fontossági kérdésről van szó.

Az alkotmánybíróságok tevékenységének politikai jellege természetszerűleg főleg az alkotmányértelmezésnél merül fel. Minthogy az alkotmány értelmezését általában központi bírói szerv végzi,[38] a bírói tevékenység politikai jellegének a kérdése is legnagyobb súllyal az alkotmánybíróságok és az ilyen tevékenységet ellátó rendes bíróságok működése tekintetében merül fel.

A bíráskodást, különösen pedig az alkotmánybíráskodást politikai jellegű tevékenységnek tekintő szerzők általában két oldalról szokták megközelíteni ezt a kérdést. Egyfelől a bírák személye, másfelől tevékenységük jellege oldaláról. Az első esetben arra hivatkoznak, hogy a bírák kinevezésében és előmenetelében politikai szempontok érvényesülnek és ez elkerülhetetlenül kihat a bírák ítélkezésére. Az osztrák alkotmánybíróság vonatkozásában az emiatti aggodalom olyan erővel merült fel, hogy az 1961. évi jogásznapok alkotmányjogi és nemzetközi jogi sectiojának már említett határozatai közt harmadikként ott szerepel, hogy meg kell akadályozni a politikai pártok nyílt befolyásának érvényesülését az alkotmánybíróság összetételében. Ez az óhaj természetesen nemcsak Ausztriában jelentkezik. Aminthogy az alkotmánybíróságok munkájában sokszor szinte kézzel fogható az egyes bírák politikai beállítottsága. K. Loeweinstein az USA legfelsőbb bírósága alkotmányjogi bíráskodását taglalva, rámutat, hogy „... a bírák bárhogyan is igyekezzenek döntéseikben elfojtani világnézeti beállítottságukat, azt nem képesek elfojtani."[39]

A burzsoá irodalomban általánosan elfogadottnak tekinthető, hogy az alkotmánybíróság tevékenysége az alkotmány értelmezésénél elsősorban politikai tevékenység még azokban az államokban is, ahol nincs külön alkotmánybíróság. Robert H. Jackson e tekintetben pl. a következőket írja: „A Legfelső Bíróságnak szembe kell néznie a politikai kérdésekkel, ha jogi formában is, mert nem kétséges, hogy a felek politikai szervezetet alkotnak, amelyek közt a vita szükségszerűen politikai jellegű, még ha egy per formalitásai közt mozog is."[40] Majd másutt: „... minden alkotmányos magyarázatnak politikai következményei vannak". A svájci alkotmány 113. §-a a szövetségi bíróságnak csak arra ad lehetőséget, hogy kantoni jogszabályalkotás és alkalmazás során elkövetett alkotmánysértések miatti panaszokkal foglalkozzék. Évtizedek óta vita tárgya, hogy nem kellene-e a szövetségi bíróság hatáskörét a szövetségi törvényhozással szemben is kiterjeszteni. 1939-ben népszavazás elutasította az erre vonatkozó javaslatot. A legfőbb ellenérv az volt, hogy a kiterjesztés politikai kérdéseknek a bíróság elé vitelét jelentette volna és egyben a bíráskodás és bíróválasztás politikai jellegűvé tételét.[41]

Az alkotmányértelmezés politikai jellege és a politikának az alkotmánybíráskodásba való bevonulása körül a legszélesebbkörű vita Nyugat-Németországban folyik. Az NSZK alkotmányjogi bírósága ítélkezéseiben igyekszik ugyan hangsúlyozni, hogy csak jogi kérdésekben dönt,[42] a gyakorlat azonban az ellenkezőjét mutatja. Elég csak a kommunista párttal és általában a baloldali megmozdulásokkal szemben elfoglalt közismert ítéletekre hivatkozni. Hans Spanner a nyugatnémet alkotmánybíráskodással foglalkozva egyenesen arra a megállapításra jut, hogy az alkotmánybíróság olyan mértékben foglalkozik politikai kérdésekkel, hogy a valóságban már kormányzati tevékenységet is végez.[43] Maga az alkotmánybíróság időnként megpróbálkozik a politika fogalmának kifejtésével. Már csak azért is, mert az alkotmányban is többször előfordul ez a megjelölés (Pl. 16, 21, 65. §). Az ítéletekből azonban világos állásfoglalást, talán éppen az állandó vita miatt, nehéz kihámozni és igazat kell adni W. Leisner-nek, hogy az alkotmánybíróság meglehetősen misztifikálja a politika fo-

[36] Im.
[37] L.: L. Adamovich: Handbuch des österreichischen Verfassungsrechts, Wien, 1957. 5. kiad. 182. old.
[38] L.: Dieter Engelhardt, im.
[39] Im. 18. old.
[40] Im. 18. old.
[41] L.: Hans Nef: Die Fortbildung der schweizerischen Bundesverfassung in den Jahren 1929 bis 1953. Jahrbuch des öff. Rechts, Neue Folge. 1955. 353—394. old.
[42] Josef Wintrick id. munkájában azt írja, hogy az alkotmánybíróság csak a jogi és nem a politikai szempontokat képviseli.
[43] Im. 366. old. Ugyanígy Gebhard Müller: Bundesverfassungsgericht und Wirtschaftsverfassungsrecht. (Juristen Jahrbuch 1961/62.)

galmát.[44] Az alkotmánybíróság politikai jellegű állásfoglalását illetően az elmélet és a gyakorlat végeredményeképpen az a két szélső nézet között igyekszik helyet foglalni, amit németül úgy hívnak, hogy „Politisierung der Justiz" vagy „Juridifizierung der Politik".

A karlsruhei alkotmánybíróság az alkotmányértelmezésre a tradicionális törvényértelmezéstől eltérő, sajátságos, általa „verfassungskonforme Gesetzauslegung"-nak nevezett értelmezési módot alkalmaz. Van olyan magyarázat,[45] amely szerint ennek kizárólagos célja a törvényhozói akarat legmesszebbmenő érvényesítése, hogy a megtámadott törvényt csak elkerülhetetlenül szükséges esetben kelljen alkotmányellenesnek kimondani. Bizonyos azonban, hogy ez az értelmezési módszer elsősorban a politikai jellegű perekben kiválóan alkalmas jogi szempontok helyett politikai állásfoglalások megalapozására.

„Az alkotmánykonform törvénymagyarázat" az alkotmánybíróság 1953. május 7.-i egyik határozatában nyert elvi kifejtést. Eszerint „... a törvény nem alkotmányellenes, ha az alkotmánynak megfelelően értelmezik, feltéve, hogy ez az értelmezés ésszerű". Megfordul tehát a klasszikus módszer. Az alkotmánybíróság a vizsgált törvény szövegét nem közvetlenül veti egybe az alkotmánynormákkal, hanem a törvény interpretációját vizsgálja, hogy abba belefémek-e még az alkotmány rendelkezései. Az interpretációnak egyébként is messzemenő szerepe van és feltűnő, hogy milyen sűrűn nyúl az alkotmánybíróság e célból az alkotmánytörvény előkészületi munkáinak anyagához is. A nyugatnémet alkotmánybíróság egy 1958. június 11.-i elvi határozatában leszögezte interpretációs módszerének határait is. Eszerint kettős határ van: egyfelől az értelmezett törvény világos szövege (amely egyértelműségénél fogva nem tűr el más magyarázatot, kétséget tehát nem enged támasztani), másfelől a törvényhozó célja (szándéka). Ami a célt vagy szándékot (felváltva használják a két megjelölést) illeti, elég, ha a bíró e tekintetben a törvénynek csak az alapvető, lényeges rendelkezéseit veszi figyelembe.

Bizonyos, hogy a nyugatnémet alkotmánybíróság állásfoglalásai nem mindig egyértelműek és sok tekintetben, nyilván szándékosan is, — homályosak. Jogosan vetik fel velük szemben, hogy néha úgy tűnik, mintha előre elhatározott eredményhez kívánnák alkalmazni az értelmezés módját és már mintegy az eredményből indulnának ki. Ilyen körülmények között nem véletlen, hogy a freiburgi értekezlet egyik témájaként éppen az alkotmány értelmezésének alapelvei kerültek megvitatásra.[46] És az is teljes mértékben érthető, hogy a téma egyik referense, Ehmke, elismerve egyébként az alkotmánybíróság elhivatottságát az alkotmányjognak értelmezése révén való továbbfejlesztésére, szükségesnek tartotta kifejteni, hogy az alkotmány helyes alkotmányjogi továbbfejlődéséért elsősorban mégis a törvényhozó parlament a felelős.

Annak, hogy Nyugat-Németországban az alkotmánybíróság ítélkezésének politikai tartalma jobban előtérben áll mint Ausztriában, még egy az értelmezéssel összefüggő oka van. Az osztrák alkotmányjogi bíróság az alkotmányosság vizsgálatánál kizárólag a tételes jogra kíván támaszkodni és elveti a nem pozitív jogra történő hivatkozásokat. Az 1961. évi osztrák jogásznapok hivatkozott határozatainak 9. utolsó tétele hangsúlyozza, hogy az alkotmánybíróság ítélkezésében az egyes pozitív jogszabályokból eredő vagy azok jogi alapját képező jogi elveket is érvényesíthet.[47] Természetjogi tételeket tehát nem. Az NSZK alkotmánybírósága viszont szívesen hivatkozik a pozitív jogon kívüli normákra. Nyugat-Németországban évek óta időnként megélénkülő vita van a természetjogi tézisek alkalmazása körül és ez az alkotmánybíráskodásban is érezteti hatását. A tételes jog túllépése pedig kitűnő lehetőségeket nyújt politikai szempontok érvényesítésére.

3. Az emberi alapjogok védelmét a burzsoá alkotmányok rendszerint megemlítik, sőt az újabb keletűek, mint pl. a bonni, lehetőleg kiemelt helyen foglalkoznak velük. Biztosításukat azután — ahol ilyen van — a külön szervezett alkotmánybíróságokra, vagy a rendes bíróságokban működő alkotmányjogi sectiókra bízza a törvény. Papíron tehát biztosítottnak látszik az alapjogok alkotmányjogi védelme. A gyakorlat azonban megint csak mást mutat.

Az alkotmánybíróság nyújtotta alapjog védelemmel szemben elméletben és gyakorlatban támasztott egyik legfontosabb észrevétel, hogy az nem intézményes. Közelebbről: az alkotmányban biztosított jogok megsértése miatt csak szűk körben van panaszjogosultság. H. Kelsen írta évtizedekkel ezelőtt, hogy ahhoz, hogy az alkotmánybíróság a valóságban is biztosítani tudja az alkotmányvédelmét, a legfontosabb biztosíték az *actio popularis* lehetősége. Az tehát, hogy az alkotmánybíróság bármely állampolgár kívánságára vizsgálhassa az alkotmány biztosította jogokat érintő jogszabályok és államigazgatási aktusok alkotmányos voltát.[48] Az alapjogok védelmét illetően azonban sem a különleges, sempedig a rendes bíróságként működő alkotmánybíróságok nem rendelkeznek olyan jogkörrel, hogy egyszerű állampolgári bejelentés alapján foglalkozhassanak valamely alapjognak a jogalkotás vagy jogalkalmazás során történt megsértésével. Pedig ahogyan Erich Machek írja alkotmányjogi tankönyvében,[49] a gyakorlat részéről is általános a kívánság, hogy általános bejelentés alapján is sor kerülhessen az alkotmánybírósági vizsgálatra. Erre azonban a törvény és a törvényt e tekintetben mindenütt megszorító értelemben alkalmazó alkotmánybírósági gyakorlat alapján a burzsoá jogrendszerekben nincs lehetőség. Érdekes kivételképpen említhető csak a brazil alkotmányjog, amely az államigazgatási döntésekkel szemben, vagyis korláto-

[44] Walter Leisner: La conception du „politique" selon la jurisprudence de la Cour Constitutionelle Allemande. Revue du droit public, 1961. 4. sz. 754—796. old.

[45] Volker Haak: Quelques aspects de la constitutionalité des lois excercé par la Cour Constitutionelle de la République Fédérale d'Allemange, Revue Internationale de droit comparé, 1961. 1. sz. 78—88. old.

[47] Ismertetve az Österreichische Juristen-Zeitung 1962. évi 3. sz.-ban.

[46] Ismerteti Jürgen Salzwedel az Archiv des öff. Rechts 1962. évi 1. sz.-ban.

[48] Im. 49. old.

[49] Erich Machek: Die österreichische Bundesverfassung, Wien. Hippolitverlag, V. kiadás, évszám nélkül, 73. old.

zott mértékben, megengedi az actio popularist.[50]

Hiba lenne az alapjogok védelmében az actio popularis intézményének alapvető jelentőséget tulajdonítani. Kétségtelen azonban, hogy nemléte hátrányosan hat ki az alapjogok védelmére és ezért az elméleti és gyakorlati burzsoá jogászoknál előtérben álló téma

Az osztrák alkotmánytörvény és az alkotmánybíróságról szóló törvény[51] részletesen szabályozza, hogy az alkotmánybíróság mikor foglalkozhat szövetségi vagy tartományi törvény alkotmányellenes voltával. A törvényi rendelkezések szerint ennek csak kormány és bírósági szervek megkeresése alapján lehet helye. Az alkotmány 139. §. (1) bekezdése tartalmaz utalást arra, hogy az alkotmánybíróságnak joga van hivatalból, vagyis önkezdeményezésre vizsgálni valamely kormányrendelet hivatalos voltát — ha a megkeresés eldöntésének előfeltétele a kérdéses jogszabály — de egyetlen törvényhely sem teszi lehetővé, hogy magánfél kezdeményezzen alkotmánybírósági vizsgálatot amiatt, hogy törvény vagy más jogszabály sérti az alkotmányban biztosított alapjogot. Az alkotmány 144. §-a csupán azt teszi lehetővé, hogy a konkrét törvénysértő igazgatási rendelkezés ellen élhet, a jogszabályokban meghatározott hosszadalmas úton, panasszal az alkotmányos jogában sértett fél az alkotmánybírósághoz. Adamovich az osztrák alkotmányjogról írt kézikönyvének 1957. évi kiadásában megemlíti, hogy az osztrák alkotmánybíróságnál az alkotmányban biztosított alapjogok megsértése miatti panaszeljárás a legnagyobb számú. Ilyen megjegyzés után azt lehetne hinni, hogy valami nagyobb terjedelmű és jelentős védelemről van szó. A számok azonban mást mondanak. 1958-ban az osztrák alkotmánybírósághoz az alapjogok sérelme miatt beérkezett és tárgyalt panaszok száma és elintézésük módja a következő volt: a politikai jogok megsértése miatt 7, a jogegyenlőség megsértése miatt 59 (54 elutasítás); tulajdonjog megsértése miatt 52 (elutasítva 45); személyi szabadság megsértése címén 5 (mind elutasítva); szabadköltözködési jog megsértése miatt 3 (mindhárom elutasítva).

Az olasz alkotmánybíróság működését szabályozó törvény ugyancsak kizárja az actio popularis lehetőségét. Az alapjog alkotmányellenes megsértése miatt törvény vagy törvényerejű rendelet hatályon kívül helyezésére beadott panasz csak a rendes bíróság útján kerülhet az alkotmánybíróság elé. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy csak a személyében és jogában közvetlenül sértett élhet az alapjogok megsértése miatt panasszal.[52]

Az NSZK alkotmánybíróságról szóló 1951. március 21.-i törvényének 64. §-a szerint az alkotmánybírósághoz az alapjogok sérelme címén csak akkor lehet panasszal élni, ha az azzal élő személy igazolja, hogy ő maga, vagy a szerv amelyhez tartozik, az ellenérdekű fél intézkedése vagy mulasztása következtében az alaptörvényben biztosított jogaiban tényleg sértve van, vagy legalábbis a jogok közvetlenül veszélyeztetve vannak. A panaszt 6 hónapon belül kell benyújtani. A 90. § szerint először a rendelkezésre álló valamennyi egyéb igazgatási és bírói utat igénybe kell venni és csak azután lehet az alkotmánybírósághoz a panaszt benyújtani. Alapvető és elháríthatatlan súlyos sérelem esetén azonban a törvény szerint mód van az egyéb út igénybevételét megelőzően a panasz közvetlen tárgyalására is.

Az actio popularis lehetőségét tehát a nyugatnémet törvény is kizárja. A feltűnő azonban az, hogy a nyugatnémet alkotmánybíróság gyakorlata a közvetlenül sértett tekintetében nagyon rigorozusan értelmezi az alapjogok sérelme miatti panaszjoggal való élés lehetőségét. Az alkotmánybíróság kimondta, hogy a panaszjoggal csak akkor lehet élni, ha az alapjog sérelme *a)* személyes jellegű, *b)* egyidejű és *c)* közvetlen, azaz nem valami végrehajtási cselekmény során valósul meg. Ez a gyakorlat azt jelenti, hogy az alkotmánybíróság a személyi sérelem törvényi előfeltételét megtoldotta az egyidejű és a közvetlen sérelem további feltételeivel. A sértett állampolgár ennek következtében kénytelen megvárni amíg az alkotmánysértő vagy más jogszabály vele szemben tényleg alkalmazásra kerül és csak azután, ha a sérelem ténylegesen bekövetkezett, folyamodhat védelemért. Az alkotmánybíróság az „egyidejűség"-et mint aktuálist értelmezi és nem elégszik meg a jövőben bekövetkező, tehát virtuális sérelemmel. A bíróság esetről esetre dönti el azután, hogy a valóságos sérelem mikor következett be és születik meg az alkotmányjogi panasz lehetősége. Általános formula e tekintetben nincs és ez elég bizonytalanná teszi az ítélkezést. Az egyidejűség értelmezésére példa: Egy mezőgazdasági cselédasszony alkotmányjogi panasszal élt, mert a társadalombiztosítási törvény (RVO 933. §.) egy rendelkezése, amely megállapítja a baleset esetén járó átlagos keresetet, sérti az alkotmány 3. §. (2) bek.-nek a nők egyenjogúságáról szóló rendelkezését. Az alkotmánybíróság panaszát időelőttiség címén elutasította, mondván, hogy a gyakorlat szerint megkövetelt egyidejűség és közvetlenség csak akkor fog bekövetkezni, ha az általa megtámadott törvény alapján neki mint balesetet szenvedettnek emiatti baleseti járadékát valóban megállapítják.

A nyugatnémet alkotmánybíróságnak ez a „törvényfejlesztő" gyakorlata kihívta a jogirodalom kritikáját is. K. A. Bettermann például egyenesen törvényellenesnek tartja az egyidejűség és közvetlenség merev alkalmazását, minthogy a törvény csak a személyi sérelmet írja elő feltételként.[53] Hozzá kell még ehhez tenni, hogy nem csekély korlátját jelenti az alapjogok védelmének az sem, hogy az alkotmánybíróság nagyon szigorúan értelmezi azt is, hogy mikor lehet a jogsérelem miatt közvetlenül, egyéb út bevárása nélkül hozzá fordulni. Külön lehetne még

[50] José Pedro Galvao de Sousa: Verfassungsrechtsentwicklung in Brasilien. Jahrbuch des öff. Rechts, Neue Folge, VII. köt. 353–365. old.

[51] A Bundesgesetzblatt 1953. júl. 14-i számában az osztrák kormány kinyilatkoztatta, hogy az alkotmánybíróságról szóló 1930. évi törvényt újra hatályban levőnek tekinti és azt az időközben bekövetkezett módosításokkal a hivatalos lap ebben a számában egységes szövegben újra közzétette.

[52] L.: Franco Perandoli im. 383. old.

[53] Karl August Bettermann: Zur Verfassungsbeschwerde gegen Gesetze und zum Rechtsschutz des Bürgers gegen Rechtsetzungsakte der öffentlichen Gewalt. Archiv des öff. Rechts, 1961. 2–3. füz.

tárgyalni, hogy az eljárási procedura bonyolult volta miatt hogyan valósul meg a védelem, ha az alkotmánybíróság végülis megállapítja a panasz benyújtására megkívánt összes előfeltételek meglétét. Az alapjogok túlnyomó részének hatékony védelme eleve preventív és nem az alkotmánybíróság által nyújtott represszív eljárást kívánna meg. Az eljárásnak túlzott elhúzódása azonban még a represzszív védelmet is eléggé illúzorikussá teszi. A nehézségeket fokozza az a probléma, hogy a közigazgatás hogyan viselkedjék az alkotmányellenes jogszabállyal szemben. Az NSZK-ban pl. ez egyáltalában nem nyert szabályozást.[54] Akinek alapjogát a szövetségi vagy tartományi törvény sérti, nemcsak hosszú, de teljesen bizonytalan eljáráson megy keresztül míg ügye eljut — ha egyáltalában eljut — az alkotmánybírósághoz. Jellemző, hogy a benyújtott panaszoknak csak kb. félszázaléka vezetett sikerre az utolsó tíz esztendőben.

4. Egyre fokozódó elméleti és gyakorlati problémája az alkotmánybíráskodásnak egyfelől a nemzeti alkotmányok, másfelől az úgynevezett supranationalis szervezetek, mint a Montanunió, Európai Gazdasági Közösség (Szabad Piac) és Euratom által kiadott normatívák és az ezek által létrehozott Európa-Bíróság ítéletei közötti viszony. A problémák forrása az, hogy ezek az állami csoportosulások sok tekintetben más jellegű egyesülések mint a korábbi vagy akár jelenlegi internationális szervezetek. A burzsoá jogirodalomban emiatt szokássá lett megkülönböztetésük a nemzetközi szervektől, amit egyébként kifejezésre juttat a supranationalis-internationalis megjelölés is. Alkotmányjogi témánk szempontjából az alapvető különbségek a következők: *a)* A supranationalis szervezetek részben a törvény erejével ható közösségi normák, részben a konkrét döntések révén nemcsak a részvevő tagállamokat, hanem azok egyes állampolgárait is kötelezhetik. *b)* A supranationalis szervezetek legfelsőbb végrehajtó szervei nem az általuk képviselt államok közvetlen utasításokkal ellátott képviselőiből, hanem az egyes államoktól jogilag független, a supranationalis szerv által választott egyénekből állanak. *c)* A supranationalis szerződések határozatlan idejűek, felmondási idő nélkül (nincs gyakorlati jelentősége a Montanunio 50 évre szólásának) és így a tagállamoknak nincs kilépési joguk. Ezek a megállapodások tehát a nemzetközi szerződésektől alapvetően különböznek, és ahogyan K. Carstens írja, valamiféle „kollektív" szerződés képét mutatják. Az általuk létrehozott szervezetek az államszövetségekre hasonlítanak, bár nincs közös államszövetségi alkotmányuk.[55]

Az egyes tagállamok alkotmányai eredeti, vagy később módosított szövegükben tartalmaznak elvi rendelkezést az ilyen tartalmú államközi megállapodások megkötésére. Így pl. az NSZK alkotmány 24. § (1) bek. szerint a szövetséges állam felségjogokat törvényi úton államközi intézményekre átruházhat. Az államjog szempontjából a nehézségeket az támasztja, hogy az idevonatkozó alkotmányszövegek csak konkrét rendelkezéseket nélkülöző patetikus kijelentések. Semmiféle utalást nem tartalmaznak az alkotmány és a supranationalis szervezet rendelkezése közötti összeütközés esetére. Az alkotmánybíróságok tehát nehéz helyzetben vannak a kétféle jogszabály collisiója esetén. Nem bizonyult elegendőnek ugyanis, hogy a közösségekhez tartozó országok igyekeznek konform jogszabályokat alkotni. Az ezekre a kérdésekre vonatkozó jogszabályok eléggé általánosak, tág lehetőségeket biztosítanak a különböző értelmezésre.[56] További nehézséget okoz, hogy a supranationalis egyezmények messzemenő lehetőséget adnak az ezek alapján felállított Európa Bíróságnak, joghézag kitöltésére. Nyílt kérdés az is, hogy az egyezményekben lefektetett közösségi jog értelmezésénél az egyes országok alkotmányát milyen mértékben kell figyelembe venni.[57] Az Európa Bíróság maga leszögezte, hogy a közösség szervei csak a közösség által alkotott normákat alkalmazhatják és nem vehetik figyelembe az egyes nemzeti jogszabályokat.[58]

Egyértelműnek mondható a burzsoá államjogászok közt a nézet, hogy a supranationalis bíráskodás, legalábbis megjelenési formájában, nem polgári, hanem alkotmányjogi jellegű bíráskodás.[59] Az államok közötti egyezmények, amelyek alapján az Európa Bíróság dönt, alapvető állami felségjogokat ruháznak át a nemzetek feletti szervezetre. Az Európai Gazdasági Közösség minisztertanácsa az egyezmény alapján jogosult olyan agrárpolitikai rendszernek az egyes országokban való elrendelésére, ami messzemenően érintheti az illető ország agrárlakosságának alkotmányban biztosított jogait. Az Euratom a megkötött egyezmény alapján az atomenergia felhasználása szempontjából fontos nyersanyagok feletti rendelkezési jogot szerez meg. A Montanunió felső szerve kötelező szén- és ércárakat állapíthat meg. Az egyes állampolgárokat közvetlenül érintő állami felségjogok szálltak át tehát a supranationalis szervekre. Federatív államokban fokozza az alkotmányjogi nehézségeket, hogy az alkotmány értelmében a felségjogok egy része nem a szövetségi, hanem az egyes tagállamokat illeti meg. A supranacionális szervezetekhez tartozó államok alkotmányos rendjét, az állami szuverenitás gyakorlását és az állampolgári alapjogok védelmét tehát jelentős mértékben zavarja és korlátozza a szervezethez való tartozás.

Nyugat-Németországban az államjogi oktatók 1959. évi Erlangenben tartott értekezlete foglalkozott ezekkel a kérdésekkel „Az Alkotmány és a nemzetközi közösségek,

[54] L. pl. Otto Bachof: Die Prüfungs- und Verwerfungskompetenz der Verwaltung gegenüber dem verfassungswidrigen und dem bundesrechtwidrigen Gesetz. Archiv des öff. Rechts, 1962. 1. füz.

[55] L. pl. Karl Carstens: Die kleine Revision des Vertrages über Europäische Gemeinschaft für Kohle und Stahl. Zeitschrift für ausländisches öff. Recht u. Völkerrecht. 1961. 1. sz.

[56] Ez a véleménye a Benelux államok joga egyesítésére kiküldött tanulmányi bizotság egyik volt elnökének, Louis Frederiq-nek. (L'unification du droit dans les pays de Benelux, Revue de droit intern. et de droit comparé, 1956. 2. sz.

[57] L. pl. Karl Heinrich Friauf: Die Notwendigkeit einer Verfassungskonformen Auslegung im Recht der Westeuropäischen Gemeinschaften. Archiv des öff. Rechts, 1962. 2. füz.

[58] L.: Jean Breban: Revue de jurisprudence de la Cour de Justice des Communautés Euroéennes. (Revue du droit public, 1962, No. 5.)

[59] Lásd különösen H. W. Fasching: Aufgaben der inter- und übernationalen Gerichtbarkeit. Österreichische Zeitschrift für öff. Recht, Neue Folge, X. köt. 2. sz.

államközösségek államhatalma" címmel.[60] A tárgy pontosan a Montanunió, az Európai Atomközösség és az Európai Gazdasági közösség által alkotott normák és az ezek keretében felállított bíróságok döntései és a bonni alkotmány kollíziója esetén bekövetkező államjogi helyzet elemzése volt. Minthogy a nyugatnémet alkotmányjogi bíróság, a rendelkezésemre álló anyagok szerint, ítélkezésében ma sem tér el az értekezleten hangoztatott és elfogadott alapelvektől, a kérdés megvilágítása szempontjából a legcélszerűbb ezek közül a fontosabbakat ismertetni.

Annak leszögezése mellett, hogy a szóbanlevő közösségek által alkotott transnationalisnak nevezett jog nem azonos a nemzetközi joggal és egy harmadik (nemzeti, internationalis, transnationalis) joganyagot képez, az államjogi oktatók értekezlete elnöki zárszava megállapította, hogy ennek az új jogmatériának a javára a nemzeti jognak áldozatot kell hozni. Werner Thieme saarbrückeni professzor, mint az egyik referens, helyesnek és általánosan elfogadottnak jelentette ki a supranationalis szerveknek azt a gyakorlatát, hogy nem veszik figyelembe természetes vagy jogi személynek a bonni alkotmányra hivatkozását, ha az ellentétben áll a supranationalis szervezet által létrehozott normával. Sőt, továbbmenően azt is megállapította, hogy ez a közösségi jog az alkotmánybíróságnál is előjogot kell hogy élvezzen az alkotmány rendelkezései felett. A közösségi jog és az alaptörvény közötti hierarchikus viszonyt úgy jellemezte, mint a szövetségi jog és a tartományi jog közötti alá- és fölérendeltségi viszonyt. G. Erler göttingeni professzor, a téma másik előadója, elnöki zárószavából az derül ki, hogy a nyugatnémet alkotmánybíróság akkor sem nyújthat a közösségi szabály vagy konkrét intézkedéssel szemben védelmet polgárának, ha az az alkotmányban biztosított alapjogát sérti. Ezek alapján — egy kis túlzással — azt mondhatnók, hogy a supranationalis intézmények javára az idézett 24. szakaszba fogódzva sarkaiból lehet kiforgatni az egész bonni alkotmányt.

Az alkotmányjog szempontjából nagyon is jelentős volta miatt a problémakör felkeltette azon államok alkotmányjogászainak a figyelmét is, akiknek országai, ha még nem is csatlakoztak, de a közeljövőben esetleg csatlakozhatnak a supranationalis közösségekhez.[61] A felmerülő első kérdés természetesen az, hogy a csatlakozás milyen természetű és méretű alkotmánymódosítást tesz szükségessé. Nem másodrendű az a probléma sem, hogy a csatlakozó állam egész alkotmányos rendjét hogyan érinti a közösségi jog és ez milyen feladatokat ró az alkotmánybíráskodásra.

III.

Az előbbiekben néhány olyan aktuális alkotmánybíráskodási problémával foglalkoztam, amely gyökerében az alkotmánybíróságoknak az alkotmányvédelemben elfoglalt helyzetéből ered. Természetesen a tárgyaltakon felül sok ilyen van még, de ezúttal meg kell elégednem további témák puszta felemlítésével. Vitatott kérdése a nyugatnémet, osztrák és olasz alkotmánybíráskodásnak, hogy mi az alkotmány anyagi fogalma, mi tartozik abba bele és mi nem. Mit lehet alkotmányjogi vitának tekinteni, kik lehetnek a felek az alkotmányjogi bírósági eljárásban. Kérdés, hogy maga az alkotmánytörvény, illetőleg annak módosításai alá vannak-e vetve az alkotmánybíróság normakontrolljának. Mennyiben foglalkozhatik az alkotmánybíróság a törvényhozó által időközben alkotmányellenesnek felismert és hatályon kívül helyezett jogszabály alapján bekövetkezett jogsérelemmel. Lehet-e alkotmánysértés tárgya a közigazgatási hatóság mérlegelési jogkörben hozott határozata stb. És ki kell még emelni egy fontos elméleti témát: az abból eredő jogbizonytalanság problémáját, hogy a törvényhozó által megalkotott jogszabályról esetleg csak évek múlva, hosszú alkalmazás után derül ki, hogy alkotmányellenes és hatályon kívül kell helyezni. Milyen hátrányokkal jár ez a helyzet az állampolgárokra és hogyan lehetne ezen javítani?

A burzsoá alkotmánybíróság az alkotmányosság hatályos biztosítására éppúgy alkalmatlan eszköz, mint a többi hasonló célokat szolgáló intézmény. A parlamenti szuverenitás rovására folytatott működése pedig egyenes ellentmondásban van a burzsoá jogászoknak a parlamentáris demokráciákról alkotott elméletével. A szocialista államjogászok a burzsoá alkotmánybíróságok működését retrográd irányúnak értékelik.[62] Tevékenységük egészét tekintve nehéz is lenne más eredményre jutni. A teljesen negatív értékelés azonban nem lenne helyes. Adott helyzetben és adott körülmények között az alkotmánybíróság az elnyomás elleni fegyverül is szolgálhat a dolgozó osztályok vagy azok egyes tagjai számára.

Történetileg szemlélve, kezdetben haladó jellegű a kontinensi alkotmánybíráskodás, amikor is a fejedelmi önkénnyel szemben a parlament jogait védelmezi. A későbbi időszakokban azonban progresszív állásfoglalást már csak esetenként és csak viszonylagosan találunk. A két vagy több pártrendszerre alapított polgári demokráciákban egyes pártok vagy csoportosulások olykor a finánccoligarchia mérsékeltebb irányzatát követik és — főképpen politikai meggondolásokból — demokratikusabb módszerek alkalmazását óhajtják. Ha azután, politikai kompromisszumok segítségével, vagy a politikai élet játéka folytán sikerül ennek az irányzatnak képviselőit az alkotmánybíráskodás szerveiben többségi helyzethez juttatni, az alkotmánybíróság a szélső konzervatívokkal szemben eszközül szolgálhat a haladó erők védelmében.

Az USA Legfelsőbb Bíróságának közeli történetéből ismert Roosewelt elnök harca a bíróság összetételének megváltoztatásáért. A Supreme Court jelenlegi összetételében hajlékonyabb, mint a múltban volt. Az elmúlt évek folyamán így több, a haladó erőknek is kedvező ítélet született. (Főleg iskolai kérdésekben a faji megkülönböztetések korlátozása, az USA belső biztonságáról szóló törvény kiterjesztő alkalmazásának tilalma stb.)

[60] L.: Veröffentlichungen der Vereinigung der Deutschen Staatslehrer, 1960. év 18. füz.

[61] Így pl. Dietrich Schindler: Supranationale Organisationen und schweizerische Bundesverfassung. Schweizerische Juristen-Zeitung, 1961. 13. sz.

[62] L. Kovács István: A szocialista alkotmányfejlődés új elemei. Budapest, 1962. 384. old.

Ausztriában a jobboldali konzervatív bírókból álló közigazgatási bíróság döntésével ellentétben, az osztrák alkotmánybíróság a Habsburgok visszatérésével szemben negatív álláspontra helyezkedett. Ezzel kapcsolatban az osztrák szélső jobboldali sajtó rögtön felderítette, hogy a bíróságban az osztrák szociáldemokrata pártnak sikerült jelentős számban jólképzett, haladóbb felfogású jogászt bejuttatni és innen ered a konzervatív erőkkel való szembeszegülés.

A burzsoá alkotmánybíráskodással való foglalkozás önkéntelenül is felveti a szocialista alkotmányvédelem helyzetét. A valódi népszuverenitáson alapuló szocialista államokban az alkotmányvédelem és ezen keresztül az alkotmánybíráskodás elvileg másképpen jelentkezik. Világos, hogy a szocialista alkotmányosság is megteremtette az alkotmánybiztosítékok rendszerét. A szocialista alkotmányok fejlődésével pedig az alkotmányvédelem jelentősége is szükségszerűen növekszik. Természetes azonban, hogy az olyan eltérő típusú államokban, mint a szocialista és a burzsoá államok, az alkotmánybiztosítékok rendszere nem lehet azonos jellegű. Ez azonban nem zárja ki, hogy szocialista államok is felhasználhassanak hasonló alkotmányvédelmi intézményeket, legalábbis ami ezeknek az intézményeknek a formáját illeti. Véleményem szerint nem elvi, hanem gyakorlati kérdés, hogy szocialista országban működjék-e alkotmánybíróság, különösen föderális államban. Feltéve azonban, hogy hatásköre és működése nem áll ellentétben a szocialista alkotmányos berendezkedés alapvető elveivel és köztük is a legfontosabbal — a parlamenti szuverenitással.

Pikler Kornél

A Magyar Jogász Szövetség VI. kongresszusa

A Magyar Jogász Szövetség alapszabályának 2. §. (1) bekezdése többek között kimondja: „A szövetség célja a különböző munkaterületen működő jogászok politikai és társadalmi összefogása, mozgósítása a szocializmus felépítésének előmozdítására. A Szövetség ennek érdekében: *a)* elősegíti a jogászok marxista—leninista szellemű politikai és szakmai képzését, valamint továbbképzését; *b)* támogatja az állam és jogtudomány művelésével a gyakorlati jogászi munka színvonalának emelését, elősegíti az elméleti és gyakorlati jogászok együttműködését."

A Szövetség céljai elérésére különböző eszközöket használ fel. Az alapszabály kimondja, hogy „a Szövetség előadásokat, ankétokat, konferenciákat és kongresszusokat rendez." (3. §. b. pont)

A Szövetség célkitűzéseit és a rendelkezésre álló eszközöket figyelembevéve határozott úgy a Magyar Jogász Szövetség elnöksége, hogy 1963 őszén megrendezi a Szövetség VI. Kongresszusát. A kongresszusnak azok a gazdasági, politikai és társadalmi változások adtak aktualitást, amelyek az utóbbi években hazánk és népünk életében lejátszódtak.

Az MSZMP VIII. kongresszusa szocializmust építő társadalmunk és államunk életében mérföldkövet jelentett. Az a tény, hogy a pártkongresszus deklarálhatta az egész magyar nép és a világ előtt — hazánkban a szocializmus alapjainak a lerakását, meghatározó momentuma volt a társadalmi és állami élet minden területének, a munkások, parasztok és értelmiségiek további munkájának. A VIII. kongresszus leszögezte, hogy Népköztársaságunkban az elmúlt években tovább erősödött állami rendünk, államunk a szocialista törvényesség alapján fejlődik. A szocializmus felépítésének továbbra is nélkülözhetetlen feltétele a szilárd néphatalom, a proletárdiktatúra állama. A szocialista demokrácia hazánkban is egyre szélesebb területén érvényesíti hatóerejét, egyre szélesebb körben bontakozik ki.

Nyugodtan megállapíthatjuk, hogy ezeknek az eredményeknek elérésében nagy szerepük volt a jogászoknak is. A jogászi foglalkozásnak az a jellege, hogy az állam és jog hatóerejét az élet különböző területein hivatásszerűen igyekszik érvényesíteni, feltétlenül azt a kétségbevonhatatlan tényt jelenti, hogy a jogászi munka a legszorosabban összefügg állami és jogi életünk minden változásával. Így a jogászság, mint értelmiségi réteg sajátos helyzetben van és sajátos feladatokkal is rendelkezik. Annak, hogy e sajátos feladatainak eleget tudjon tenni, egyik előmozdítója a Magyar Jogász Szövetség, mint társadalmi tömegszervezet. A Magyar Jogász Szövetség tömegszervezeti erejével arra törekszik, hogy a jogászokat mozgósítsa és keretet adjon képzettségüknek megfelelő társadalmi munka végzésére, és a Magyar Jogász Szövetség mint szervezett erő különböző feladatok elvégzésével segítse az állami szervek munkáját. A Szövetség a tagság szakmai — politikai ismeretének bővítésével még magasabb színvonalra tudja segíteni az állami és jogi munka végzését.

A Magyar Jogász Szövetség előző kongresszusát 1958-ban tartotta. Abban az időszakban az élet minden területén tartott még az ellenforradalom okozta károk végső felszámolása és számbavétele. Így volt ez a jogásztársadalomban, mint értelmiségi rétegben is.

Az elmúlt években az MSZMP ingadozásmentes, következetes marxista—leninista politikája lehetővé tette a szocialista törvényesség helyreállítását és továbbfejlesztését. Jogrendünk és így a törvényesség is erősödött, olyan alapvető jogszabályokkal mint a Polgári Törvénykönyv, a Büntető Törvénykönyv, a büntető eljárásról szóló tvr. a társadalmi bíróságokról szóló jogszabályok, stb. Jogrendszerünk így vált egyre alkalmasabbá arra, hogy eredményesen szolgálja hazánkban a szocializmus felépítését. A választott néphatalmi szervek munkájának fellendülése és tartalmassá válása, az államigazgatási munka színvonalának emelése mind kedvező feltételeket teremtett.

A kormánynak a jogalkalmazásra vonatkozó jogpolitikai elveivel 1963 májusában konkretizálódtak és megfelelő értelmezést kaptak azok a feladatok, amelyek a hazánkban bekövetkezett társadalmi változások után állami és jogi életünk előtt állanak.

Ezek a feltételek szabták meg annak szükségességét, hogy a Magyar Jogász Szövetség megrendezze a VI. Jogászkongresszust.

*

A jogász-találkozók hagyományos színhelyén, Hévízen került megrendezésre 1963. október 4—6 között a VI. Kongresszus. A magyar jogászság 2000 fővel képviseltette magát. A résztvevők megoszlási aránya foglalkozási áganként általában megfelelt azoknak az arányoknak, amelyek az egész jogászságra jellemzőek.

A kongresszus programja két különböző részből tevődött össze. Egyrészt a kongresszus első napján ült össze a Magyar Jogász Szövetség 1963. évi rendes választmányi ülése. Másrészt a résztvevők szakosztályi ülések keretében vitatták meg az egyes jogterületek kiemelkedően fontos problémáit. A választmányi ülés programja a következő volt: Megvizsgálta az elnökség írásbeli beszámolóját a Szövetség egy éves tevékenységéről és meghallgatta *dr. Benedek Jenő főtitkár* előadását „A magyar jogászok feladatai az MSZMP VIII. Kongresszusának tükrében" címmel.

Az elnökség írásbeli beszámolója a Szövetség egy éves tevékenységéről képet adott elsősorban arról, hogy a szervezeti élet fejlődésében hol tart a Magyar Jogász Szövetség.

A beszámoló megállapította, hogy a Magyar Jogász Szövetségnek a Fővárosi Szervezet mellett 19 megyei szervezete van. A megyei szervezetek közül Baranya, Békés, Csongrád, Győr, Komárom, Pest, Veszprém és Zala megyében a megye székhelyén kívüli helyi csoportok is működnek. A Szövetség taglétszáma 1963. június 30-án 6130 volt.

A fővárosi és megyei szervezetek tömegszervezeti munkájukat részben szakosztályokra, részben helyi csoportokra tagozódva végzik. A szakosztályokba tömörülnek az azonos jogágazatok iránt érdeklődő jogászok. Ezek a szakosztályok előmozdítják a különböző jogi munkakörben dolgozók között egy-egy jogágazat időszerű elméleti és gyakorlati kérdéseinek sokoldalú, átfogó elvi tanulmányozását. Legtöbb a büntető-, polgári-, mezőgazdasági termelőszövetkezeti —, államigazgatási jogi és vállalati jogász szakosztály. A Szövetség központi szerve sok országos hatáskörű állami és társadalmi szervvel működik együtt. Az Igazságügyminisztériummal, a Legfőbb Ügyészséggel, a Munkaügyi Minisztériummal, a Minisztertanács Tanácsszervek Osztályával, a Belügyminisztériummal, a Büntetés Végrehajtás Országos Parancsnokságával, a Termelőszövetkezeti Tanács Titkárságával, a Magyar Nők Országos Tanácsával, az Országos Béketanáccsal, a SZOT. bér- és munkaügyi osztályával, a Közalkalmazottak Szakszervezetével, valamint az egyetemek jogi karaival, az Állam- és Jogtudományi Intézettel igen intenzív munkakapcsolat alakult ki.

A Szövetség szakmai tudományos munkáját a Tudományos Bizottság irányítja. A Tudományos Bizottság mellett működik az Államjogi, államigazgatási jogi és pénzügyi jogi albizottság, a Büntetőjogi és büntető eljárásjogi albizottság, a Munkajogi albizottság, a Polgári jogi és polgári eljárásjogi albizottság, az Állam és jogelméleti szakosztály, az Állam és jogtörténeti szakosztály, a Mezőgazdasági Termelőszövetkezeti jogi szakosztály, a Nemzetközi jogi szakosztály, a Nemzetközi magánjogi szakosztály, a Statisztikai szakosztály és a Büntetésvégrehajtási szakcsoport. Ezeknek az albizottságoknak és szakosztályoknak a munkájához az elmúlt időszakban az SZKP XXII. Kongresszusának nagyjelentőségű megállapításai, az MSZMP. VIII., Kongresszusának különböző határozatai adták meg az eszmei irányt. Ezek az albizottságok és szakosztályok szervezték és rendezték meg az országos nyilvános vitákat a nagyobb jelentőségű jogszabályainkról, illetve tervezeteikről.

A Tudományos Bizottság irányításával évenként több kézikönyvet ad ki a Szövetség. Ezek mindig a legfontosabb, legaktuálisabb kérdésekkel foglalkoznak és így elsősorban a gyakorlati jogászok számára adnak segítséget.

A Szövetség évente, más társadalmi szervekkel együtt tudományos pályázatokat ír ki. A beérkező pályamunkák számban és színvonalban évről évre fejlődnek.

A Szövetségnek három folyóirata van. A Magyar Jog, a Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény és az orosz, angol, valamint francia nyelven megjelenő Magyar Jogi Szemle.

A Magyar Jogász Szövetség keretei között működik az immár 90 éves múltra visszatekintő és komoly nemzetközi tekintéllyel rendelkező International Law Association (ILA) 1959-ben megalakult magyar tagozata. Az ILA jelentős tevékenységet fejt ki a nemzetközi közjog és a nemzetközi magánjog kodifikálása előmozdítása érdekében. A magyar tagozat 1960 óta minden jelentős nemzetközi megmozduláson képviselteti magát és most készíti a második angol nyelvű tanulmánykötetét.

1962 — májusában megalakult a Magyar Jogász Szövetség Világűrjogi Bizottsága. A bizottság célja, hogy egyrészt elősegítse Magyarországon a világűrjognak, mint új tudományágnak fejlesztését, másrészt, hogy társadalmi munkával adjon támogatást a magyar képviselőknek az ENSZ-ben e vonatkozásban folytatott — főleg kodifikációs — munkájukhoz. A megalakulás óta eltelt rövid idő alatt is szép sikereket ért el a bizottság. Képviseli a magyar jogászokat a Nemzetközi Világűrjogi Intézet különböző ülésein és konferenciáin.

Ugyancsak számottevő szerepet játszik a Magyar Jogász Szövetség Nőbizottsága, amely szintén 1962-ben alakult. A nőbizottság működésének alapvető célja, hogy a magyar jogásznők körét bekapcsolja a nemzetközi jogásznőszervezetek tevékenységébe. A nőbizottság jelentős munkát fejt ki a magyar családjog, a magyar nők politikai és más jogainak nemzetközi méretű propagálásában

A Magyar Jogász Szövetség eszmei — politikai — szakmai nevelő munkájában a legkiemelkedőbb és leghatékonyabb formák közé tartoznak az egyes oktatási formák. Szervezetünkben négyféle oktatás folyik: *1.* vállalati jogász továbbképző tanfolyam, amelynek 1962/1963. évben volt a 12. oktatási éve; *2.* ügyvédi — jogtanácsosi vizsgát megelőző kötelező szakmai tanfolyam; *3.* pártonkívüli ügyvédek politikai oktatása; *4.* a levelező egyetemi hallgatók konzultációs központokban való oktatása.

1963 őszétől kezdve indul egy újabb jogi oktatási forma: a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben működő jogászok szakmai oktatása.

A beszámoló foglalkozott a Szö-

vetség szociális, érdekvédelmi tevékenységével is. Megállapította, hogy a Szövetség minden év nyarán üzemelteti a fonyódi és visegrádi üdülőjét. Egész évben folyamatosan a tagok rendelkezésére áll egy üdülő lakás a Szabadsághegyen, a vidéki jogászok részére pedig a budapesti vendégszoba.

A Szövetség kereteiben működik a Mementó elnevezésű Kölcsönös Érdekvédelmi — Társadalmi Akció, amely tagjainak elhalálozása esetén jelentős anyagi segítséget nyújt a hátramaradt — kedvezményezett — családtagoknak.

A beszámoló tartalmazta a Szövetség pénzügyi gazdálkodásáról szóló tájékoztató jelentést is.

A választmányi ülés napirendjei egymással összefüggésben adtak teljes egészet. Ezt fogalmazta meg *dr. Buza László akadémikus, a Szövetség elnöke,* amikor méltatta a VI. Jogászkongresszus programjának alapelveit. Elemezte azt, hogy a szocializmus építésében és a jelenlegi nemzetközi helyzetben milyen nagy jelentősége van a jogászok munkájának és a jog szerepének. Ebben az összefüggésben mutatott rá arra, hogy a Szövetségnek a további feladatai meghatározására akkor kerülhet helyesen sor, ha a választmányi ülés foglalkozik a szocialista demokrácia fejlesztésével összefüggő szövetségi feladatokkal és foglakozik a jogászok szakmai — ideológiai nevelése terén felmerülő tennivalókkal.

A választmányi ülésen elhangzott előadásában *dr. Benedek Jenő főtitkár* elemezte mindkét kérdést. kimutatta, hogy a társadalmi, gazdasági változások, amelyek a szocializmus alapjainak lerakásában, népünk szocialista erkölcsi, politikai egységének egyre hatékonyabb kialakításában jutnak elsősorban kifejezésre, befolyást gyakoroltak és gyokorolnak a jogászi munka fejlődésére, konkrét tartalmának kialaktására épp úgy, mint a jogászok világnézetére, személyes magatartására és társadalmi kapcsolatainak változásaira is. Szövetségünk feladatait az MSZMP VIII. kongresszusának megállapításai és a kormány jogpolitikai elveinek talajáról vizsgálta. Kiemelte, hogy a szocialista társadalmi fejlődés törvényszerű befolyást gyakorol az állami funkciók változásaira, a társadalom igazgatásának feladataira, politikai jellegére, a demokrácia általános kibontakoztatására. Ezeknek a változásoknak a folyamatában a társadalom különböző rétegeinek egyesített erejét létrehozó szervezetek, a társadalmi tömegszervezetek nagy szerepet játszanak. A társadalmi tömegszervezetek a tömegek összefogásában rejlő politikai erővel segítséget nyújtanak az állami feladatok megoldásához. Természetesen, hogy a tömegek alkalmasak legyenek e feladatok végzésére, mély ideológiai átalakulásnak kell bekövetkeznie. A dolgozók csak önként és meggyőződésből vehetnek részt a néphatalmat megtestesítő, egyéni és közös érdekeiket kifejező szocialista állami-társadalmi mechanizmusban. Hazánkban, ahol népi demokratikus államunk teljesíti a proletárdiktatúra történelmi hivatását — miközben fokozatosan kifejlődnek benne az egyetemes népi államra jellemző vonások —, szintén változások mennek végbe államunk funkcióiban is. Fokozatosan elmosódnak a hagyományos határvonalak az állami szervek tevékenysége és a társadalmi szervezetek munkája között. Ezeket a törvényszerűségeket figyelembe véve a Magyar Jogász Szövetségnek fő feladata, hogy elősegítse a jogalkotás és a jogalkalmazás területén a szocialista demokratizmus fejlődésének meggyorsítását és a jogászok körében a szocialista szemlélet kialakítását és megszilárdítását. Szövetségünknek is évről évre jelentős erőfeszítéseket kell tenni azért, hogy végleg eloszlassa a jogászok körében is a személyi kultusz által teremtett bizalmatlanságot, és megerősítse a jogászok gondolkodásában a párt politikája iránti feltétlen bizalmat, segítse a párt tömegkapcsolatainak kialakulását a jogász-rétegek irányában. A Magyar Jogász Szövetség meg tudja teremteni annak feltételeit, hogy a jogászok nagy tömegei résztvállaljanak a közéleti feladatokból. Hiszen nagy feladatok várnak a jogászokra a jogpropaganda területén, a termelőszövetkezeti jogi munka kialakításában, a termelőszövetkezeti tagok felvilágosításában, amellyel hozzájárulhatnak a szövetkezeti demokrácia elmélyítéséhez. Szükség van a társadalmi bíróságok munkájának segítésére. A helyi államhatalmi szervek segítésében, a különböző tanácsi bizottságok munkájában való részvételben, az igazgatási és ellenőrző apparátus munkájának társadalmi segítésében a lehetőségek csak most tárulnak fel. A jogászok egyénileg, kisebb-nagyobb csoportokban, sőt szövetségi méretekben is igen nagy segítséget tudnak nyújtani az állami szerveknek. Az eredményes munkához szükséges azonban az is, hogy az állami szervek igényeljék a jogászok segítő társadalmi munkáját. A Magyar Jogász Szövetség feladatának tekinti a tagság ösztönzését a különböző megoldatlan jogi kérdések szabályozásának, vagy a gyakorlat igényeit ki nem elégítő jogi megoldások újra szabályozásának határozott kezdeményezésére. A jog tökéletesítésének feladatát tudja a Szövetség leginkább, mint tömegszervezet elősegíteni, hiszen keretei között összefogja egyaránt az elméleti és gyakorlati jogászokat és így azok alkotó együttműködését tudja kiváltani. Szövetségünknek ezen a téren speciális feladata van, hiszen tagjaink munkájuk folyamán hivatásszerűen foglalkoznak az államigazgatási munka végzésével, a jogszabályok alkalmazásával, sőt kidolgozásával. Mégis szükség van arra, hogy a Szövetség keretei között a különböző foglalkozási ágak oldaláról együttesen, vitában közelítsék meg azokat a problémákat, amelyek a jogászi munka egy-egy elkülönült területén nem vetődhetnek fel komplex módon. A Szövetségnek a jogalkotás munkájában betöltött segítő szerepét nagyszerűen példázzák azok az országos viták, amelyeket lebonyolított a Ptk. és a Btk. tervezetével kapcsolatban. A Szövetség Tudományos Bizottsága, albizottságai és szakosztályai ezután is készségesen állnak rendelkezésére az illetékes állami szerveknek, egyes vitatott kérdések megoldásával, kidolgozásával.

A Szövetség szakmai, ideológiai nevelő munkája során sikeresen oldotta meg eddig is feladatait. A Szövetség e területen kifejtett tevékenységével hozzájárul a jogászok szakmai kulturáltságának, politikai műveltségének fejlesztéséhez. A jelenlegi időszakban legalapvetőbb feladata a Szövetségnek, hogy a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormánynak a jogalkalmazás jogpolitikai elveiről szóló hatá-

rozatát megfelelő szinten és módszerekkel ismertesse a jogászokkal. Elő kell segítenie, hogy a dolgok és jelenségek sokoldalú megközelítésével a jogászok eredményesen magukévá tudják tenni a határozatban foglalt követelményeket. A jogalkalmazás jogpolitikai elvei érvényesülésének egyik feltétele, hogy a a jogalkalmazók egységesen értelmezzék az elveket. Így a Szövetségnek legkézenfekvőbb feladata különböző eszközökkel való elősegítése az egységes felfogásnak és értelmezésnek. Szükséges, hogy bírák, ügyészek, ügyvédek, döntőbírák, vállalati jogtanácsosok, államigazgatási jogászok azonos módon értékeljék a jogi, társadalmi és politikai összefüggéseket. A jogalkalmazásban résztvevő egyes személyek között lehet különbség a jogi megítélésben, de nem lehet véleményeltérés a jogvita társadalmi-politikai jellegének megítélésében.

Az előadás foglalkozott a továbbiakban azokkal a szervezeti feltételekkel is, amelyek megteremtik annak lehetőségét, hogy a Szövetség reálisan tűzhesse ki a jövőre nézve feladatait. Konkrét feltételekként kiemelte, hogy az állami szervek még jobban támaszkodjanak a Szövetség erejére. Tovább kell erősíteni az egyes állami szervek és a Magyar Jogász Szövetség közötti szervezeti kapcsolatokat. Az illetékes szervek vonják be testületi tanácskozásokba a Szövetség képviselőit. A Szövetségnek tovább kell szélesítenie társadalmi kapcsolatait más társadalmi és tömegszervezetekkel. Szükséges lenne egymás választott szerveiben a kölcsönös képviseletet biztosítani, vagy legalábbis rendszeressé tenni a vezető szervek tanácskozásain való kölcsönös részvételt. Gyökeresen meg kell javítani a Szövetség elnökségének munkáját. Meg kell vizsgálni a Szövetség egyes szerveinek munkamódszereit, a munka hatékonyságát. Végül az előadó szólt a Szövetség nemzetközi feladatairól. A Szövetség fő feladatának tekinti a magyar jogászok nemzetközi kapcsolatának bővítését. A nemzetközi szervezetekben és a különböző forumokon felmerülő kérdésekben következetesen harcolnunk kell a békés egymásmellett élés politikájáért, az elnyomott népek felszabadításáért, a reakció erői ellen a demokrácia fejlesztéséért, a társadalmi haladásért. Tovább kell erősítcnünk a Demokratikus Jogászok Nemzetközi Szövetségében elfoglalt pozíciónkat, ezzel is elősegítve e fontos nemzetközi szerv munkájának hatékonyságát.

Az előadás után felszólalt *dr. Nezvál Ferenc igazságügyminiszter elvtárs.* Felszólalásában kiemelte, hogy a társadalmi, gazdasági viszonyainkban bekövetkezett mélyreható változások tették szükségessé azt, hogy a kormány foglalkozzék a jogalkalmazás kérdéseivel, a jogpolitikai iránymutatás egyes elvi megállapításainak módosításával, illetve a polgári jogalkalmazás területére vonatkozó irányelvek meghatározásával. Ezeket a feladatokat a magyar jogászság csak úgy tudja megoldani, ha teljes szakmai tudásával és odaadással dolgozik annak megvalósításán. Ez határozza meg a jogász-kongresszus jelentőségét. A kongresszus arra hivatott, hogy segítséget nyújtson a jogászoknak az előttük álló tennivalók megértéséhez és helyes megvalósításához. Kiemelte, hogy a feladatok végrehajtásához a szervezeti feltételek a Szövetség keretében — különösen a szakosztályokban — megvannak. Helyesnek vélte, hogy a kongresszus tárgysorozatában a szakosztályok munkájának középpontjában a párt és kormány politikáján alapuló jogpolitikai irányelvek megvitatása áll. Rámutatott, hogy a kongresszusnak nemcsak a jogpolitikai kérdésekkel foglalkozó előadásai szolgálják a jogászokkal szemben támasztott követelmények felismerését és megvalósítását. Igen jelentősnek ítélte meg az államigazgatási munka színvonala emelésének eszközeiről és módszereiről, továbbá a termelőszövetkezeti jogi kodifikáció egyes kérdéseiről szóló előadásokat is. Elismerőleg nyilatkozott a kongresszus egyetemes jellegéről a kongresszus résztvevőinek foglalkozás szerinti összetétele szempontjából. Kijelentette, hogy mind tárgyi, mind személyi vonatkozásban egyaránt biztosítva vannak azok a feltételek, hogy a kongresszus tanácskozásai hozzájáruljanak szocialista jogalkotásunk és jogalkalmazásunk szolgálati szerepének fokozásához. Végezetül az Igazságügyminiszter Elvtárs a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány és a saját nevében is szeretettel üdvözölte a kongresszus valamennyi résztvevőjét és a kongresszus munkájához sok sikert kívánt.

Dr. Benedek Jenő előadásához a jogászi foglalkozási ágak egy-egy képviselője tartott korreferátumot. Így került sor *dr. Bodoczky László megyei bírósági elnök (Kecskemét), dr. Cseh Károly, a Ganz Mávag jogi főosztályának vezetője, dr. Egri Géza ügyvéd (Budapest), Fajkos Aladárné, a Fővárosi Tanács VB titkára, dr. Kovács Gábor megyei főügyész (Debrecen) és dr. Péteri Zoltán, az Állam és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa* korreferátumára. A korreferensek egyöntetűen kiemelték a Magyar Jogász Szövetségnek azt a hivatását, hogy elsősorban a jogpolitikai elvek egységes alkalmazását, valamint az elmélet és gyakorlat szintézisét hivatott elősegíteni. *Dr. Bodoczky László, dr. Egri Géza és dr. Kovács Gábor* különkülön kiemelték az igazságszolgáltatásban működő bírák, ügyészek, ügyvédek nagy szerepét a dolgozók jogtudatának formálásában. Természetesen ahhoz, hogy a dolgozók erkölcsi-politikai nevelését, szocialista jogtudatának kialakítását elő tudják segíteni, maguknak az igazságszolgáltatásban dolgozó személyeknek is lépést kell tartani a fejlődéssel, fel kell, hogy tudják ismerni a jog társadalmi összefüggéseit, a gazdasági, társadalmi élet változásainak hatásait a jogi élet területére. Egyöntetűen hangsúlyozták a szocialista törvényesség megszilárdításában végzett munka sokoldalúságát. A bírák, ügyészek, ügyvédek számára nemcsak a hivatali munka kell, hogy jelentse a törvényesség feltétlen betartását, és betartatását, hanem a jogpropaganda munkán, a jogi felvilágosításon keresztül elő kell segíteniök, hogy a törvényesség mindenkor és mindenütt, az élet legapróbb, jogilag releváns eseményeiben is törvényszerűen érvényesüljön. A kérdésnek egy speciális oldalát elemezte *dr. Cseh Károly,* amikor a vállalati jogászoknak a gazdasági mechanizmusban, a vállalati irányító munkában, a vállalatoknál a törvényesség betartásában elfoglalt helyét, szerepét elemezte. Kiemelte az országban működő vállalati jogászok többségét magukba foglaló vállalati jogász szakosztályok nagy szerepét a vállalati jo-

gászok társadalmi összefogásában, amely nélkülözhetetlen mind szakmai, mind érdekvédelmi szempontból. A vállalati jogászi munkaterület köre, a jogász vállalaton belüli helye és szerepe, a vállalat gazdasági feladatainak jogi eszközökkel való elősegítése stb. mind olyan feladatok, amelyek további kidolgozásra várnak, s amiben a vállalati jogász szakosztályok sokat tehetnek. A vállalati jogászok munkakörülményeinek, bérkérdéseinek szintén helyük van a vállalati jogász szakosztályok programjában. A továbbiakban hangsúlyozta azt a nagy szerepet, amit a Magyar Jogász Szövetség tölt be a vállalati jogászok immár 12 éve folyó szakmai oktatásában. Felvetette a vállalati jogászok politikai oktatásának egységesítését, hasonlóan az igazságszolgáltatásban más területen dolgozók politikai képzéséhez. *Fajkos Aladárné* az államhatalmi szervek szerepének növekedése, a tanácsi demokrácia kifejlődése, az igazgatási munka társadalmasítása egyes kérdéseit vizsgálta, kiemelve a jogászi szakértelem nagy szerepét a jelenlegi átmeneti időszakban. Ugyanezt a gondolatot érintette *dr. Péteri Zoltán*, amikor a jog társadalmi összefüggéseiről szólva kimutatta, hogy az állam és jog elhalása még nem napi gyakorlati kérdés, az állam és jogtudomány még nem olvadhat fel valamiféle egységes társadalomtudományban, hanem a társadalmasítás, a szocialista demokrácia fejlesztése még szorosan összefügg az állami, jogi eszközökkel.

A választmányi ülés ezután új elnökséget választott.

Az új elnökség nevében dr. Réczei László egyetemi tanár, a Magyar Jogász Szövetség újonnan megválasztott elnöke mondott köszönetet a bizalomért.

*

A választmányi ülés után két munkanapon keresztül került sor az egyes szakosztályok üléseire.

A *büntetőjogi szakosztály* ülésén *dr. Csendes Károly, a Legfőbb Ügyész helyettese* tartott előadást: „A büntető jogalkalmazás jogpolitikai elveiről". Az előadás a jogpolitikai elveket a határozat eddigi végrehajtása során szerzett tapasztalatokat is figyelembe véve elemezte. Mindenek előtt foglalkozott a bűnözéssel, mint sajátos társadalmi jelenséggel, vizsgálva annak okait. Rámutatott, hogy a kizsákmányoló társadalomban a bűnözés alapvető oka az antagonisztikus ellentmondások sora. A szocialista társadalomban a bűnözést olyan ellentmondások váltják ki, amelyek átmeneti jelenségek és létalapjuk egyre inkább csökken. Természetesen a csökkenés nem automatikus jelenség, és felszámolásuk érdekében sokat kell tenni a szocialista jogalkotásnak és jogalkalmazásnak. Rámutatott, hogy a büntető jogpolitikai elvek, az amúgy is csökkenő bűnözés elleni további eredményes küzdelem feltételeként a szocialista állam és az egész társadalom tervszerű összehangolt erőfeszítéseit igénylik. Egyik fő feladatként a bűncselekmények megelőzését állította. Ennek a megelőző munkának egyik része a bűnözés okainak kimutatása. A bűnözést kiváltó és lehetővé tevő okokat a bűnüldöző munkában minden esetben fel kell deríteni, és ezeket az okokat kell megfelelő intézkedésekkel megszüntetni. Egyetlen bűncselekmény sem maradhat felderítetlen. Ez is a megelőzés irányában hathat. A továbbiakban a szocialista törvényesség maradéktalan érvényesülésének problematikájával foglalkozott. Kiemelte az alaptalan büntető eljárások megakadályozásának, az egyes bűncselekmények helyes elbírálásához szükséges valamennyi bizonyítékok beszerzésének, továbbá a védelem jogai teljes biztosításának szükségességét. A védelem jogaival kapcsolatban rámutatott a jogpolitikai elvekben felmerült védői kötelességekre. A továbbiakban foglalkozott az osztályhelyzet értékelésének kérdéseivel. Megállapította, hogy a kormányhatározat szerint az osztályhelyzetnek a bűncselekmények elbírálásánál általában nincs jelentősége. Felhívta viszont a figyelmet arra, hogy milyen nagy jelentősége van a bűncselekményt elkövetők személyi körülményei sokoldalú megvizsgálásának és megítélésének. Ez elengedhetetlenül szükséges az elkövető nevelése érdekében a leghatásosabb eszköz kiválasztásánál. A bűncselekményt társadalmi összefüggéseiből nem szabad kiragadni. Mindenkor a differenciált felelősségrevonást kell alkalmazni. Felhívta a hamis objektivitás veszélyére a figyelmet, amely a tényleges társadalomra veszélyességétől függetlenül törekszik az egyes cselekményeket értékelni. Hangsúlyozta, hogy a felelősségrevonás célja a nevelés, az elkövető tudatának legalább olyan átformálása, hogy bűntettet ne kövessen el. Nagy feladataink vannak a büntetésüket letöltő személyeknek a becsületes dolgozók társadalmában való visszavezetése területén. Végül kiemelte az országosan egységes jogpolitikai szemlélet kialakításának szükségességét. A büntető jogalkalmazásnak mindenütt a dolgozó társadalom egyetértésével és helyeslésével kell találkoznia.

Dr. Gödöny József a Kriminalisztikai Intézet igazgatója és dr. Király Tibor egyetemi tanár, dékán korreferátumában más-más oldalakról megközelítve kimutatta, hogy a bűnözés elleni küzdelem szocialista elméletének egyik központi gondolata, hogy a bűnözés leküzdésében minél nagyobb mértékben kell bevonni a társadalom erőit is. Fő feladat a bűncselekmények megelőzése. Ahhoz, hogy a megelőző, felszámoló munkát eredményessé tudjuk tenni, szükséges a jogpolitika és jogdogmatika összhangba hozása, a feladatok tudományos meghatározása és megalapozása. Elsődleges feladat a bűnözés rendszeres tanulmányozása, a bűnözés alakulásának, a bűncselekmények megjelenési formáinak, elkövetési módjainak folyamatos elemzése, értékelése.

Ehhez kapcsolódóan *dr. Kovacsis József egyetemi docens* korreferátumában kifejtette, hogy a bűnözés alakulásának tanulmányozása az eddigi statisztikai mérési módoknak tökéletesítését igényli.

Dr. Gál László megyei bírósági elnök (Székesfehérvár) az előadásnak azzal a tételével foglalkozott, amely szerint alaptalanul senki ellen nem indítható büntető eljárás. Ebben a vonatkozásban felvetette a felelősséget a bizonyítékok hiánya okából történő felmentés esetét magában foglaló alaptalan eljárásért és a bűntett hiánya okából történő ítéleti felmentés esetéért.

Dr. Szakács Ödön, a Legfelsőbb Bíróság elnökhelyettese korreferátumában foglalkozott a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító szerepével a büntetés kiszabása tekintetében. Ennek az elvi irányításnak módjait

és eszközeit értékelve kitért a törvényességi óvások jelentőségére. A bírói gyakorlat tükrében áttekintést nyújtott a BTK. hatálybalépése után jelentkező országos büntéteskiszabási gyakorlatról. Külön foglalkozott az enyhítő és súlyosbító körülmények értékelésében bekövetkezett változásokkal, a büntetés felfüggesztésének a kérdésével.

Dr. Györgyei Béla ügyvéd (Budapest) a védő szerepével foglalkozott az előkészítő eljárásban. Elemezte azokat a sajátságos védői feladatokat, amelyek a nyomozás során jelentkeznek. Felvetette a védői jogosítványok (jogok és kötelességek) gyakorlásának útjában álló akadályokat. Végül foglalkozott a büntetés kiszabásával összefüggő egyes kérdésekkel.

Dr. Gláser István, a Legfőbb Ügyészség csoportvezető ügyésze elsősorban a szabadságvesztés végrehajtása során keletkező nevelési feladatokkal foglalkozott. Rámutatott egyes objektív és szubjektív akadályokra, amelyek az eredményes nevelői munka továbbhaladását akadályozzák. A továbbiakban rámutatott a társadalmi szervezetek fokozott szerepére az utógondozásban és a javító-nevelő munka végrehajtásában.

A *polgári jogi, munkajogi és mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogi szakosztály* együttes ülésén *dr. Szilbereky Jenő igazságügyminiszterhelyettes* „A polgári jogalkalmazás jogpolitikai kérdései" címmel tartott előadást.

Bevezetőben foglalkozott a jogalkalmazás és a jogszabályértelmezés kérdéseivel, a szocialista jog funkciójával, a szocialista állam politikájának és a jogalkalmazásnak összefüggéseivel. Beszélt a törvényekben foglalt jogalkalmazási jogpolitikai elvekről. Kimutatta, hogy a társadalmi-gazdasági fejlődés tette szükségessé a jogalkalmazás jogpolitikai kérdéseivel való foglalkozást, különös tekintettel a polgári jogalkalmazás vonatkozásában. Megszűntek a polgári jogalkalmazás háttérbe szorításának mind objektív, mind szubjektív okai. Elemezte a jogpolitikai iránymutatás szükségességét, figyelembe véve a társadalmi-gazdasági változásokat, a polgári jog és jogalkalmazás gazdasági szervező és tudatalakító funkcióját, a polgári jogalkalmazásban lefolyt országos vizsgálat főbb tapasztalatait. A továbbiakban kimutatta, hogy a jogpolitikai elvek a kormány általános politikája folyamányaként foghatók fel, megfelelve a törvényesség minden követelményének. A polgári jogalkalmazás elvei fokozott követelményeket támasztanak mindenkivel szemben. Célja a népgazdaság erősítése, ezért nagy súlyt helyez az elvárható magatartások magasabb mértékére. Különös gondot fordítanak az irányelvek a társadalmi és egyéni érdek összhangjának érvényrejuttatására. Kiemelte az állampolgárok személyi és vagyoni jogainak védelmét, jogos igényeinek érvényesülését.

Ugyanakkor aláhúzta, hogy következetesen fel kell lépni az állampolgárok magántulajdonosi szemléletéből adódó nyerészkedési törekvésekkel, és más jogellenes célokat szolgáló igények érvényesítésével szemben. Végül kiemelte a polgári jogalkalmazás tudatalakító hatását, nevelő szerepét.

Dr. Hegyháti István ügyvéd (Budapest) a jogalkalmazás jogpolitikai elveinek érvényesülését vizsgálta a polgári anyagi jogban. Kiemelte a jogalkalmazás jogpolitikai elveinek aktualitását és súlyponti jellegét. Rámutatott az ügyvédség fontos nevelő funkciójára, mint a jogalkalmazás egyik tényezőjének munkájára. Kiemelte a jogpolitikai szempontok érvényesülésének szükségességét az öröklési jog területén, különösen az ági öröklés és a végrendelet alakszerűsége tekintetében.

Dr. Névai László egyetemi tanár a jogalkalmazás jogpolitikai elveit vizsgálta a polgári eljárásban. Előljáróban tárgyalta a jogpolitika funkcióját a szocialista társadalomban mind a jogalkalmazás, mind a jogalkotás vonatkozásában. A polgári jogalkalmazás jogpolitikai elveiből folyó eljárási követelményeknek tekintette a polgári jogalkalmazás egységét, az ítélkezés törvényességét, az ítélkezés alaposságát, elemző és konkrét jellegét, az egyszerű, gyors és kulturált ítélkezést, valamint az eljárás nevelő feladatát. Továbbiakban tárgyalta a polgári eljárási jogalkotás jogpolitikai követelményeit.

Dr. Sylveszter Domokos, a Földművelésügyi Minisztérium jogi osztályának vezetője a polgári jogalkalmazás jogpolitikai kérdéseinek mezőgazdasági jogi vonatkozásait tárgyalta. Kiemelte, hogy a polgári jogalkalmazás időszerű jogpolitikai kérdéseinek vizsgálatára, az általánosítható következtetések levonására az egyik legalkalmasabb alap a szerződéses termeltetés jogterülete. Kitért a jogalkalmazás jogpolitikai kérdéseire, problémáira a termelőszövetkezeten belül keletkezett jogviták vonatkozásában. E körben különösen fontosnak találta a felmerülő jogviták elintézésében a közösségi és az egyéni érdek egyeztetését, az egyénnek és a közösségnek szocialista gondolkodásmódra nevelését. Hangsúlyozta a demokratikus önigazgatás fejlesztésének fontosságát, a belső igazgatás előtt álló követelményeket a jogviták intézésében, a termelőszövetkezeti tagok vagyoni felelősségének érvényesítésében, a munkamulasztásokkal okozott károk megtérítésének körében.

Dr. Rudolf Loránt egyetemi tanár a munkajog szempontjából vizsgálta a polgári jogalkalmazás jogpolitikai elveit. A szocialista munkajogtudomány nagy szerepéről beszélt a jogpolitkai elvek létrehozásában. Foglalkozott azzal a még elméletileg le nem zárt vitaanyaggal, amely a munkajog mibenlétével kapcsolatos. Ezután a munkajog egyes problematikus részkérdéseivel foglalkozott, különösen a munkaviszonnyal kapcsolatban.

Dr. Szigligeti Viktor, az Igazságügyminisztérium osztályvezetője a családjog szempontjából vizsgálta a kormányhatározatot. A családi kapcsolatok megszilárdítását, a gyermekek szocialista szellemű nevelését elsősorban a társadalom erkölcsi felfogásának, a nevelés erkölcsi hatású eszközeinek fejlődésétől várja és a jogalkalmazás kényszerítő jellegének csak másodlagos szerepet tulajdonít e téren. A családi kapcsolatok szilárdságának alapjául és központi kérdésül a házasság intézményének szilárdságát vette tekintetbe. A házassági kapcsolatok megszilárdítására szükség van. Ehhez szükséges a házasságkötés előtt a kellő meggondolás és az akaratelhatározás szabadságának biztosítása, a gyermekes családok fokozottabb védelme és támogatása, valamint a társadalmi szervezetek nagyobb aktivitása a család védelmében. Szükséges a bírósági

eljárás békítő, házasságvédő szerepének további eljárásjogi eszközökkel való biztosítása és megerősítése, az egységes, őszinte ítélkezési szemlélet kialakítása a házasság felbontása kérdésében.

A *polgári és polgári eljárásjogi szakosztály* külön ülésén *dr. Havasi Győző KDB. döntőbíró* „Gazdaságpolitikai elvek érvényesülése a szállítási szerződésekben" címmel tartott előadást. A szállítási szerződésekről szólva kimutatta, hogy a róluk szóló jogszabályok kifejezésre juttatják e szerződéstípus gazdasági tartalmát. A szocialista szervezetek szerződéskötési szabadságának gazdasági hátterű korlátozása van. A szerződési vitákat is igen gyakran gazdasági problémák idézik elő. A termékek minőségének és a termelés egyenletességének követelményei határozottan érvényesülnek a szállítási szerződésekben. A népgazdasági érdek, különösen a szükségletkielégítés elve döntő jelentőségű a megállapodások létrehozásánál. A szállítási szerződések módosítása és felbontása csak a népgazdasági célkitűzésekkel összhangban lehetséges. A részteljesítésnél is mindenkor gazdaságpolitikai szempontokat kell szemelőtt tartani. A termelés minőségi színvonalának emelését a szállítási szerződéseknek is elő kell segíteniök.

Az előadáshoz korreferátumot mondott *dr. Soós László, a Könnyűipari Minisztérium jogi osztályának vezetője és dr. Quirin Lajos vállalati jogtanácsos. Dr. Soós* az iparirányítás átszervezése és a vállalati összevonások által okozott problémákat vizsgálta a szállítási szerződések területén. *Dr. Quirin* pedig elsősorban az ipari nagyberendezések meghatározásával és lényegével, ezek exportjának gazdasági jelentőségével foglalkozott.

A *munkajogi szakosztály* önálló ülésén a munka díjazásának egyes jogi kérdéseiről folyt vita. Bevezető előadást *dr. Weltner Andor egyetemi tanár* tartott a díjazás jogi formáiról, mint a gazdaságos termelés eszközeinek fejlődési tendenciájáról. Elemezte a vállalatok önállóságának és a szakszervezetek szerepének növekedését a bérrendszerek és a munkabérek meghatározásával kapcsolatban. Kimutatta az összefüggéseket a munkakör és a munkabér, valamint a szervezeti és működési szabályzatok, a teljesítménykövetelmények és az alkalmazási feltételek között. Beszélt a gazdaságos termelést szolgáló szervezeti formákról, s a felelősségi szankciókról a munka díjazásával kapcsolatban. Kimutatta, hogy a végzett munka mennyisége és minősége lényegében három tényezőtől: a dolgozó munkájától, a részére biztosított szervezési és gzadasági feltételektől, továbbá a kollektíva tagjainak az együttműködésétől függ. Ezeket a tényezőket jogi eszközökkel is befolyásolni kell.

Dr. Kertész István igazságügyminisztériumi főelőadó előadásában a teljesítménykövetelménnyel összefüggő jogi kérdéseket elemezte. A dolgozók munkájával szemben támasztott követelmények egyik csoportját a minimális követelményekben állapította meg, amelyek parancsként hangzanak. Ezek között találunk minimális teljesítménykövetelményeket is. A követelmények másik csoportját a minimumot meghaladó követelmények képezik, amelyek csak javaslatként érvényesülnek. Ezek között is vannak teljesítménykövetelmények. Ezután az előadó a követelmények megsértésének jogkövetkezményeivel foglalkozott.

Dr. Kovács István, a Munkaügyi Minisztérium főelőadója a dolgozók személyi alapbérének megállapításával kapcsolatos egyes kérdésekről adott elő. Elöljáróban a személyi alapbér megállapításával, a megállapítás körülményeivel foglalkozott. A továbbiakban a személyi alapbér megváltoztatásának kérdéseit tárgyalta.

Dr. Kunos József egyetemi adjunktus (Szeged) a munkateljesítmény nélkül, a munkaidő kiesés idejére járó bér egyes kérdéseiről adott elő. Az előadó először a munkavégzés nélküli munkabérigények egyes eseteiről tárgyalt. Felvetette a kérdést, hogy a munkavégzés nélkül kapott szolgáltatás jellegére nézve munkabérnek tekinthető-e.

Dr. Trócsányi László, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa előadásában a munkajogi levonás egyes kérdéseivel foglalkozott. Rámutatott, hogy a levonásra vonatkozó jogszabályi rendelkezések szűkszavúak. Problémaként említette a levonáshoz való hozzájárulás, a levonás felső határának és a levonás alá vonható illetmények körének kérdéseit.

A *mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogi szakosztály* önálló ülésén *dr. Molnár Imre, a Földművelésügyi Minisztérium titkárságának vezetője* tartott előadást a termelőszövetkezeti jogi kodifikáció egyes kérdéseiről. Elöljáróban kimutatta a kodifikáció szükségességét a tszek szervezetére, működésére és gazdálkodására vonatkozóan. A korábban kiadott jogszabályok is beváltották a hozzájuk fűzött reményeket. A termelőszövetkezeteknek, mint alapintézményeknek szükségük van törvényi szintű szabályozásra. Az új szabályozás alapelveiként jelölte meg azt, hogy a törvény csak a magasabb típusú szövetkezeteket kívánja szabályozni; csak az objektíve sajátos társadalmi viszonyokat kell szabályoznia, amelyek az általánostól eltérve más jogág normái alá nem vonhatók: az új törvényben csak a fejlődés által túlhaladott normákat kell újra szabályozni. A megoldásra, rendezésre váró problémák: a tsz-ek állami irányítása, a tagsági viszony néhány problémája, a földkiadás, a háztáji gazdálkodás, a szövetkezeti alapok rendszere, a munkaszervezés és díjazás, a pártoló tagság, valamint a belső igazgatás egyes kérdései. A kodifikáció módszerében irányadó, hogy a jogi szabályozás ne legyen kazuisztikus, tág teret engedjen az öntevékenységnek. Törekedni kell, hogy a törvény ne megfoghatatlan általánosságok gyűjteménye legyen, de a „saját alapszabálynak" érvényesülnie kell.

Dr. Géczi Kálmán, a Legfelsőbb Bíróság tanácsvezető bírája korreferátumában a termelőszövetkezetek és más szocialista szervezetek kapcsolatával foglalkozott, különös tekintettel az együttműködés elvére. Kimutatta, hogy a szocialista jogrendszerben az együttműködés elve az általános fő szabály. Ezért a termelőszövetkezetek és más jogi személyek (gépállomás, állami gazdaság, földműves szövetkezet, állami vállalat) kapcsolatában az együttműködésnek kell uralkodnia. A termelőszövetkezetek közti termelési kooperáció viszonylatában is ki kell küszöbölni mindenféle kapzsiságot, önzést és közönyt. Külön foglalkozott a beruházási, kivitelezési szerződéseknél tapasztalható nehézségekkel és hiányosságokkal.

Szólt a termelési szerződésekben a termeltetőre háruló közreműködési kötelezettségekről, valamint a termelőszövetkezetek feladatairól.

Dr. Martos Pál, a SZÖVOSZ jogi osztályának vezetője korreferátumában a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogforrások kérdéseivel foglalkozott. Részletesen foglalkozott a PTK-nak és a termelőszövetkezeti törvénynek viszonyával. Felvetette az ún. általános, minden szövetkezeti típusra kiterjedő szövetkezeti törvény gondolatát. Bírálta az ún. „lépcsőzetes" rendszert a kodifikációban. Elemezte az ajánló jellegű szabályok és a mögöttes jogszabályok kérdését. Végül a termelőszövetkezet saját alapszabályának jogforrási jellegét vizsgálta.

Dr. Orbán Sándor egyetemi adjunktus korreferátumában a termelőszövetkezeti tagsági viszonyból eredő jogviták problematikájával foglalkozott. A jogviták eldöntésével kapcsolatban hangsúlyozta, hogy az esetek többségükben kizárólagosan a szövetkezeten belüli igazgatási útra kell, hogy tartozzanak. Véleménye szerint a hatásköri kérdések területén kétirányú változtatásra van szükség. Részint a vezetőség hatáskörének bővítésére, a közgyűlési hatáskör rovására, másrészt a jogorvoslati úton jelenleg járási vb. hatáskörébe tartozó ügyek döntő többségének a szakigazgatási szerv hatáskörébe történő utalására.

Dr. Juhász Károly a Tsz Tanács megyei megbízottja (Szolnok) korreferátumában a termelőszövetkezeti jogi szabályok gyakorlati érvényesülésének tapasztalataival foglalkozott. Beszélt a tanács vb-k mezőgazdasági osztályainak igazgatási és jogi jellegű feladatairól. Hangsúlyozta a jogszabálygyűjtemények és kézikönyvek fontosságát.

Az *államjogi, államigazgatási jogi és pénzügyi jogi szakosztály* ülésén a bevezető előadást *dr. Beér János egyetemi tanár* tartotta „Az állami munka színvonala emelésének eszközei és módszerei" címmel. Az előadás a vezetés két elemét vizsgálta mélyrehatóan: A vezetés kulturáltságát és a vezetés erkölcsi tisztaságát. Az állami, s ezen belül különösen az államigazgatási munka kulturáltsága az elmúlt években számottevően javult — hangsúlyozta az előadó — s ennek oka az, hogy javult a tanácstagok, de különösen az államigazgatás helyi szervei vezetőinek szakmai felkészültsége, iskolázottsága. 1958-hoz képest jóval több egyetemet, főiskolát, középiskolát és tanácsakadémiát végzett vezető dolgozik tanácsainkban. A helyzet azonban még ma sem teljesen kielégítő. A községi tanácsokban még mindig nagyon kevés az egyetemet, sőt a középiskolát végzett szakember is. Az előadó több konkrét javaslatot tett ezután a jogi oktatás, a tanácsi vezetők továbbképzésére vonatkozóan. Kiemelte az igazgatási szakképzés, a nyelvtanulás stb. fontosságát. Részletesen beszélt arról, hogy az államigazgatási munka társadalmasításának jelenlegi folyamatában új nagy eredményeket lehet elérni, ha a társadalmi erőket specialisták erejével és szaktudásával egyesítjük.

Gonda György, a Vas megyei tanács vb. elnöke korreferátumában azokat a tapasztalatokat, módszereket ismertette, amelyeket Vas megyében alkalmaznak a tanácsi vezetők továbbképzésére. Ismertette, hogy több éves gyakorlat szerint a vezetőkkel évenként egyhetes bentlakásos tanfolyamon megismertetik az államigazgatási munka általános, s a szakigazgatási munka új, speciális kérdéseit.

Dr. Szamel Lajos egyetemi tanár korreferátumában hangsúlyozta, hogy rendkívül fontos az alacsonyabb szintű tanácsok munkájának megjavítása is. Ugyanis hiába ad a felsőbb vezetés helyes direktívákat, ha az alsóbb szervek képtelenek azt megoldani, megérteni, alkalmazni. Részletesen elemezte a vezetés egyik legfontosabb elemének, a tényfelmérésnek, adatgyűjtésnek a fontosságát. Szemléltető példákon keresztül bizonyította be (pl. országos vetésterület megállapítása), hogy milyen veszéllyel jár a nem megfelelően végzett, a hiányos adatgyűjtés. Természetesen a tények és adatok helyes összegyűjtése csak az egyik lépés, mert ezt kell követnie a helyes felhasználásnak is. Hozzá nem értőnek a legértékesebb anyag sem mond semmit.

Dr. Samu Mihály egyetemi docens részletesen ismertette azokat az elképzeléseket, amelyek hatékonyabbá tehetik a jogi oktatást az államigazgatási munka szempontjából is. Helytelenítette azt a gyakorlatot, amely szerint a tanácsi vezetők csak jogi egyetemet végeznek. Nem kell minden funkcióba jogi egyetemi végzettség. Különösen a szakigazgatási apparátusban van szükség magasszintű műszaki, megazdasági, közgazdasági, pedagógiai ismeretekre. Ennek megfelelően szükséges lenne, hogy mind többen járjanak szaktechnikumokba, és különböző műszaki-gazdasági képzettséget biztosító egyetemekre. Felvetette annak kérdését, hogy az államigazgatásban való működés szakmaként legyen elismerve és annak megfelelő követelményeket kell felállítani.

Dr. Jókai Loránd, a Közalkalmazottak Szakszervezetének főtitkára korreferátumában az államapparátusban dolgozók szakmai-politikai nevelése terén a szakszervezetre háruló feladatokkal foglalkozott.

A *nemzetközi- és nemzetközi magánjogi szakosztály* ülésén *dr. Herczegh Géza, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa* tartott előadást „A nemzetközi kereskedelem szabadsága és a Közös Piac" kérdéseiről. Kimutatta, hogy a nemzetközi kereskedelem egyik legfontosabb tényezője a nemzetközi kapcsolatoknak s következésképp a nemzetközi jog fejlődésének is. A nemzetközi jog a maga eszközeivel viszont elősegítheti a nemzetközi kereskedelem fokozottabb kibontakozását. A nemzetközi kereskedelem szabadsága azt jelenti, hogy a kereskedelem szempontjából idegen és egyes államokkal szemben alkalmazott hátrányos megkülönböztetések nem érvényesülnek. Ennek alapján a szocialista országok védelmezik pl. a legnagyobb kedvezmény elvét, s a zárt kapitalista csoportosulások tagállamaival kötött szerződések alapján követelik betartását. A különböző Uniók pl. az ún. Közös Piac a legnagyobb kedvezmény záradékával ellentétes hatást fejtenek ki. Ezzel kedvezőtlen irányban befolyásolják a nemzetközi kereskedelem alakulását.

Dr. Haraszti György egyetemi tanár korreferátumában kifejtette, hogy a nemzetközi jog legfontosabb alaptétele a békés egymás mellett élés elve, amiből következik többek között az államok kötelezettsége gazdasági kapcsolatok diszkrimináció nélküli fenntartására. Rámu-

tatott az Európai Gazdasági Közösség tagállamainak helyzetével kapcsolatban a tagállamok szuverenitásának csorbítására, és a kisebb államokkal szemben alkalmazott diszkriminációra. A továbbiakban a nemzetközi gazdasági kapcsolatokra vonatkozó jogszabályok továbbfejlesztésének lehetőségeit méltatta.

Dr. Szász Iván, a Külkereskedelmi Minisztérium főelőadója korreferátumában kimutatta, hogy minden országnak szuverenitásából folyó joga kereskedelempolitikájának meghatározása, és ezen belül gazdasági szövetségekben való részvétele is. A nemzetközi munkamegosztással kapcsolatos diszkriminatív intézkedések jogsértőek. A Közös Piac kereskedelempolitikájából is kitűnik kommunistaellenessége, ami kárt okoz fejlett kapitalista országoknak is, de különösen súlyos károkat okoz a gyengén fejlett országoknak. Állástfoglalt új jogi okmányok kidolgozása mellett, amelyek a világkereskedelmi konferencia eredményeit lesznek hivatva rögzíteni.*

A szakosztályi ülések hatalmas létszámú hallgatóság aktív részvételével zajlottak le. A jogászoknak szakmai-politikai kérdések iránt való megnövekedett fogékonysága szinte megoldhatatlan feladatok elé állította a kongresszus szervezőit. A szakosztályi ülések élénk vitáját rendszerint az idő előrehaladott voltára tekintettel kellett befejezni.

Ezek a tapasztalatok arra hívják fel a figyelmet, hogy komolyan kell foglalkozni azokkal a javaslatokkal, amelyek szakosított kongresszusok szervezésének szükségességét vetették fel.

*

A kongresszusnak érdekes színfoltja volt a *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadónak*, valamint az *Országgyűlési Könyvtárnak* kiállítási bemutatója. A *Kiadó* az elmúlt évek hazai jogi könyvkiadásának keresztmetszetét mutatta be, és a jogászok számára nagyon hasznos útmutatókat, propaganda anyagokat terjesztett.

Az Országgyűlési Könyvtár, amely kormány rendelkezéssel kijelölt országos tudományos jogi szakkönyvtár, az általa nyújtott szolgáltatásokra külön kiadvánnyal és bemutatott anyaggal hívta fel a kongresszus résztvevőinek figyelmét. A könyvtár jórészt a külföldi anyagok közvetítésével van a jogászok segítségére. Nemes törekvéseknek szép bizonyítékát jelentették a kiállítások.

Reméljük, hogy a kongresszus elérte kitűzött célját és hatása továbbérződik a jogászok munkájában, a Magyar Jogász Szövetség szakosztályainak és helyi szervezeteinek tömegszervezeti tevékenységében. A kongresszus útmutatásai és témái alkalmasak arra, hogy mindenütt az elkövetkező időszak tartalmi munkájának az alapját képezzék.

Czili Gyula

* A kongresszuson elhangzott előadások és korreferátumok szövege, valamint a viták összefoglalója a közeljövőben könyv alakban megjelenik.

Beszámoló a gyermek jogaival foglalkozó varsói ENSZ-szemináriumról

I.

Az Egyesült Nemzetek Szervezete a Lengyel Népköztársaság Kormányának javaslatára és közreműködésével ez év augusztus 6—19. közötti időben szemináriumot rendezett Varsóban, amely a gyermek jogainak megvitatását, e jogok biztosításának és érvényesülésének megvizsgálását tűzte feladatául. A szeminárium jelentőségét aláhúzza, hogy ez volt az első, az emberi jogok tanácsadó szolgálata keretében rendezett, a gyermek jogaival foglalkozó regionális értekezlet. A varsói szemináriumon 22 európai ország képviselői vettek részt, jelen volt a Szentszék delegátusa is, a Lengyel Kormány vendégeként pedig a Német Demokratikus Köztársaság képviselői is bekapcsolódtak a szeminárium munkájába. Megfigyelőként megjelent az USA New York-i ENSZ képviseletének tanácsadója, az UNESCO, az UNICEF, az Egészségügyi Világszervezet és 22 nem-kormányközi szervezet képviselője, összességében mintegy 80 küldött. Az értekezleten résztvevő személyek között viszonylag magas számarányban voltak képviselve az államapparátusban felelős funkciót betöltő, vagy az egyetemi oktatásban közreműködő jogászok, de a téma jellegéhez igazodóan orvos- és pedagógus küldöttek is voltak az egyes delegációk tagjai, illetve a megfigyelőként résztvevő személyek között. A szeminárium résztvevőinek ez az összetétele alkalmas volt arra, hogy biztosítsa a felmerült kérdések sokoldalú és komplex megvilágítását, és a kialakuló vitákban a gyermek érdekeit biztosítani hivatott jogalkotási, jogalkalmazási és szervezeti kérdések az egészségügyi és pedagógiai követelményekre tekintettel és azokkal összhangban kerültek megtárgyalásra.

A szeminárium napirendjén a következő kérdések szerepeltek:

1. A szülőket, illetve gyámokat a gyermek tekintetében megillető jogok és kötelességek, különös tekintettel a gyermeknek gondatlan és durva bánásmódtól való megóvására;

2. A gyermek joga egészségügyi ellátásra, beleértve a preventív intézkedéseket és a rendszeres gyógykezelést, függetlenül attól, hogy képesek-e a szülők az ilyen ellátást megfizetni és megilletik-e őket a társadalombiztosítás keretében nyújtott szolgáltatások;

3. A gyermek joga a játék és a szórakozás teljes lehetőségének biztosításához, e jogok biztosításának módozatai és eszközei az iskolában és iskolán kívül;

4. A csökkent szellemi képességű vagy testi fogyatékos, illetve szociális vagy gazdasági okokból hátrányos helyzetben levő gyermek speciális ellátása és gondozása;

5. A gyermek joga az életkorának nem megfelelő kiadványok, filmek, rádió- és televízió-programok káros hatásaitól való megóvásra.

A szeminárium az itt felsorolt napirendi pontokból is kitűnőleg a gyermek létfontosságú és alapvető jogainak széles skálájával foglalkozott s a viták során az említett témákhoz szorosan nem kapcsolódó, de a gyermek érdekeit vitálisan érintő egyéb kérdések is szőnyegre kerültek. (Így pl. a szülői felügyelet intézménye a maga egészében, az örökbefogadás problematikája, a gyermek- és rokontartás stb.) A szeminárium regio-

nális jellegéből folyt, hogy a résztvevők a napirenden szereplő és az egyéb felvetett kérdéseket az európai országokban kialakult helyzet és gyakorlat szempontjából tették vizsgálat tárgyává. Ennek során úgy a szocialista országok delegátusai, mint a tőkés országok képviselői az ENSZ által elfogadott, a gyermek jogairól szóló deklarációban foglalt tételekből indultak ki és taglalták egyrészt, hogy milyen mértékben tettek eleget az egyes országok az említett deklarációban foglalt elvek maradéktalan megvalósításából folyó követelményeknek, másrészt, hogy a társadalmi rend adta keretek között milyen konkrét intézkedések szükségesek és — a tőkés országok viszonylatában — lehetségesek a gyermek helyzetének további javítása, a gyermek jogainak következetes, a deklaráció elveivel összhangban álló érvényrejuttatása érdekében.

A vita alapjául előzetesen elkészített és a delegációknak megküldött két főreferátum, több speciális kérdést tárgyazó elaborátum, valamint a résztvevő országok által beküldött, a gyermek helyzetét saját hazájukban vázoló 17 beszámoló szolgált. A főreferátumok egyike a gyermek feletti gyámság általános problematikájával foglalkozott, míg a másik a gyermekkel kapcsolatos orvos-egészségügyi kérdéseket taglalt. Az Egészségügyi Világszervezet külön beszámolót készített „az egészség — a gyermek alapvető joga" címmel, az UNESCO pedig a napirend 5. pontjához kapcsolódó tanulmányt terjesztett be: „a tömeghírközlés eszközei és a gyermek jogai" témakörben. Az ENSZ titkársága ezen felül a résztvevők rendelkezésére bocsátotta „a gyermek szükségletei" c. kiadványt, amely a gyermek helyzetét tárgyalja a társadalmi-gazdasági fejlődés útjára lépett országokban.

*

A továbbiakban a szeminárium munkájáról, vitáiról és eredményeiről az egyes napirendi pontok menetében haladva számolok be. Figyelmemet elsősorban a felmerült jogi problémákra összpontosítom, nem mulasztván el azonban az egyéb területeken felmerült lényeges kérdések bemutatását sem.

II.

1. A szülők, gyámok jogai és kötelességei a gyermek védelmében

Ez az első napirendi pont volt az (az ötödikkel egyetemben), amelynek tárgyalása során döntően a jogász részvevők fejtették ki álláspontjaikat. Központi problémaként merült fel a család szerepe a gyermek szükségleteinek biztosításában; az állami és társadalmi tényezők részvétele, illetve részvételének aránya a családnak feladatai ellátásához nyújtott segítség biztosításában és megszervezésében; azok az ismérvek, amelyek fennforgása esetén a közigazgatás szervei beavatkozhatnak, ill. be kell avatkozniok a gyermek érdekét megvédendő, a család életébe; a gyermek javát és érdekeit szolgáló profilaktikus tevékenység módszerei és keretei; a házasságon kívül született gyermek helyzete és jogai a családban és a társadalomban; a gyermek örökbefogadása és nevelőszülőknél való elhelyezése; a büntetőjogi normák szerepe a gyermek jogai érvényesülésének biztosításában, különösen azokban az esetekben, amidőn a szülők elhanyagolják gyermekükkel szembeni kötelességüket, illetve irányában egészséges fejlődését károsan befolyásolni alkalmas (kizsákmányoló, a gyermeket az erkölcsi züllés útjára taszító) tevékenységet fejtenek ki; a gyermek védelme a testi fenyítéssel szemben, végül pedig a gyermek helyzete a szülei között folyamatban levő bontóper során.

Az itt említett kérdések rendkívül érdekes — és néhány kivételtől eltekintve — egységes felfogásokról tanúságot tevő vitája során számos javaslat hangzott el. A felszólalók rámutattak arra, hogy a családot a társadalom alapvető sejtjének kell tekinteni, amely elsősorban hivatott a gyermeknevelés feladatának ellátására. Hivatott biztosítani a gyermek helyes testi, szellemi és erkölcsi fejlődését. Az állam, a társadalmi szervek, a magánegyesületek, ill. a társadalom egésze kötelesek a családdal együttműködni a feladatok ellátásában és megadni számára az ehhez szükséges segítséget. E tendenciáknak érvényesülniök kell a törvényhozás különböző területein, valamint a legkülönbözőbb szociális intézmények létrehozásában és működésében.

A vita résztvevői rámutattak, hogy az állami szerveknek a család életébe beavatkozó, a gyermek javát szolgáló tevékenysége akkor indokolt, amidőn a család a számára biztosított, kötelességeket is jelentő jogokat elhanyagolja és azokat a gyermek érdekeivel ellentétben gyakorolja. A család életében történő állami, ill. társadalmi beavatkozásnak, amely leggyakrabban a gyámhatósági, illetve a bírósági tényekedésen keresztül valósul meg, mindenek előtt a családon belüli viszonyok megjavítását és a család megmentését kell céloznia. Több delegátus rámutatott, hogy alapjában kerülni kell e téren is az olyan drasztikus eszközöket, mint aminők például a gyermek kiemelése természetes környezetéből. A gyermeket akkor kell állami gondozásba venni, ill. a családi környezetből kiemelni és nevelőotthonban elhelyezni, amidőn a családi környezet hatása a gyermekre határozottan negatív irányú.

Ami az oktatási intézményekben még helyenként, a családi nevelés során pedig gyakrabban alkalmazott testi fenyítés kérdéseit illeti, a szeminárium résztvevői alapjában egyetértettek abban, hogy azt károsnak kell minősíteni, mivel ártalmas a gyermek egészségére és ellentmond a modern pedagógia, pszichológia és orvostudomány által a gyermeknevelés helyes módszereiről kialakított felfogásnak. A gyermek érdekeinek védelmét e tekintetben is a büntetőjogi eszközök alkalmazásával kell előmozdítani.

Különös hangsúlyt kapott a vita során az a szempont, hogy a társadalomnak fontos, a gyermek érdekét közvetve szolgáló feladatai vannak a szülők nevelése terén, továbbá az a körülmény is, hogy a gyermekvédelem nem képzelhető el izoláltan, megfelelően kialakított családvédelem nélkül. Egyetértettek a vita résztvevői abban is, hogy harcolni kell a gyermek sorsával szembeni társadalmi közöny ellen és el kell érni, hogy a gyermek jogainak biztosítása közüggyé váljon, az azzal ellentétes családon belüli, vagy családon kívüli magatartásokra a társadalom tagjai

mind szélesebb körben hívják fel az illetékesek figyelmét. E tekintetben a tőkés országok delegátusai mutattak rá arra, hogy országaikban igen komoly nehézségekkel kell számolniok a meg-nem értés leküzdése terén.

Hangoztatták e napirendi pont kapcsán azt is, hogy el kell mélyíteni és ki kell terjeszteni a tudományos kutatást azon okok feltárása érdekében, amelyek a családi élet megromlását, a család felbomlását és ezzel együtt a gyermek helyzetének károsodását idézik elő. Különös gond fordítandó ezzel kapcsolatban a megelőzés céljait szolgáló eszközök és módszerek kutatására. Hangsúlyozták a nemzetközi együttműködés és tapasztalatcsere fontosságát, egyben szükségesnek vélték e tekintetben a gyermek jogairól szóló deklaráció kiegészítését is, amely, bárha tételeit áthatják a humanizmus magasztos eszmei, mégis túlzottan általános jellegű. Elhangzott az ENSZ felé irányuló olyan kívánalom is, hogy kezdeményezzen további munkálatokat a gyermek jogairól szóló nemzetközi egyezmény előkészítésére, illetve fejtsen ki olyan tevékenységet, amely a gyermeket megillető jogok realizálását tűzi célul.[1]

2. A gyermekegészségügyi ellátás helyzete

E téma: a gyermek egészségvédelmével összefüggő kérdések vitájában mindenekelőtt a szemináriumon résztvevő orvosküldöttek, nevezetesen a gyermekgyógyászok fejtettek ki aktivitást. Beszámoltak arról, hogy országaikban milyen eszközöket és intézkedéseket alkalmaznak a gyermekegészségügy korszerű követelményeinek érvényesítése érdekében. Különösen a szocialista küldöttek felszólalásai nyomán kitűnt — s ezzel a többi küldött is egyetértett —, hogy az egyes országok gazdasági és szociális viszonyainak megjavítása döntő jelentőséggel bír a társadalom egészségi állapotának mikénti alakulása szempontjából.

Megállapítást nyert, hogy az európai országok egészségügyi helyzete az utóbbi években jelentősen javult, amit szemléltetően bizonyít a halálozás, különösen a csecsemők és a szülő nők halálozásának csökkenő tendenciája.

A vita-felszólalásokban e téma kapcsán is felvetődött az a kérdés, milyen intenzitással kapcsolódjék be az állam a gyermek egészségügyi ellátásának biztosításába. Világosan kirajzolódott, hogy az európai államokban e kérdés tekintetében nem egységes a felfogás. A szocialista országokban az állam széleskörben gondoskodik az ingyenes orvosellátásról és általában csekély térítés ellenében részelteti a betegeket gyógyszerellátásban is. Más országokban ezzel szemben a gyermek egészségvédelmét szolgáló eszközöket, beleértve az orvosi kezelést is, csak bizonyos mértékig dotálják állami forrásokból, amit kiegészítenek — a helyenként részben ugyancsak állami támogatásban részesülő — magánegyesületi juttatások. E segítség azonban nem tekinthető általános jellegűnek. Ezzel összefüggésben számos felszólaló utalt arra, hogy egyedül az állam képes és egyben köteles is magára vállalni a gyermek egészségének minden szakszerűségi szempontot kielégítő védelmével kapcsolatos költségeket. Sokat foglalkozott a szeminárium a szülő nőt és a gyermekeket ellátó anyák munkafeltételeinek könnyítésére irányuló törekvésekkel, illetve e kedvezmények megadásának lehetőségeivel. Fenntartás nélküli elismeréssel találkoztak a szocialista országokban elért eredmények és több tőkés országbeli delegátus mutatott rá, hogy hazájukban a magánvállalkozás érdekei rendkívüli mértékben megnehezítik az anyák munkavédelmének (szoptatási idő, kevésbé megerőltető beosztás, fizetésnélküli szabadság biztosítása) a gyermek érdekei által indokolt kiépítését. Elismerték azonban, hogy az államra e téren igen komoly feladatok hárulnak.[2]

Az ivóvíz fluórral történő kezelésével kapcsolatban az egyik nyugati delegátus előadta, hogy e probléma körül zajlott a közelmúltban országa történelmének egyik leghosszadalmasabb és legbonyolultabb pere, amelynek során számos szakértői vélemény bekérése után törvényhozásilag rendezték a kérdést. Hangzottak el azonban olyan felszólalások is, amelyek szerint adott esetben a tömeggyógykezelés olyan megnyilvánulásával állunk szemben, amely sérti a személyiség integritását, ugyanakkor pedig érinti a családnak, nevezetesen a szülőknek azt a jogát, hogy eldöntsék: szükséges-e a gyermeket speciális gyógykezelésben részesíteni. Az egészségügyi világszervezet szerint azonban a felvetett aggályok nem indokoltak.

Felvetették a szemináriumon e napirendi pont kapcsán azt a kérdést is, jogosultak-e a szülők arra, hogy vallási, vagy egyéb meggondolásokból kifolyólag megakadályozzák gyermekük gyógykezelését. Amidőn a felszólalók egyrészről általában helyesnek vélték, hogy a gyógykezelés során szükségessé váló beavatkozásokra általában a szülők beleegyezésével kerüljön sor, ugyanakkor másrészről rámutattak, hogy kivételesen sürgős esetekben a szülői beleegyezés kikérésétől el lehet tekinteni. Számos felszólaló e kérdésben azon nézetének adott kifejezést, hogy a gyermek gyógyításhoz való joga erősebb kell legyen a szülők ezzel szemben álló akaratánál. A gyógykezelés szülői hozzájárulás nélküli eszközlésének szükségességét egyes országokban az orvos dönti el, míg más államokban a bíróság jogosult e kérdésben határozni, s amint rámutattak, sürgős esetekben azonnali döntések születnek, sőt telefonon történő intézkedés sem kizárt.

Rámutatott a szeminárium, hogy európaszerte problémaként jelentkezik a gyermek-szakorvosok hiánya, ezzel összefüggésben pedig a falun élő gyermekek szakgyógyá-

[1] A szülők jogaival kapcsolatban kifejtettek vonatkozásában lásd Maria Regent–Lechowicz: „Prawa dziecka na forum ONZ" (Prawo i Zycie 1963. 18/165 sz.) c. cikkét, amelynek szerzőjét a szeminárium résztvevői az említett napirendi pont vitavezetőjéül választották meg, mint ahogyan a delegátusok a szeminárium első ülésén az elnökség megválasztásával egyidejűleg a többi napirendi pont vitavezetőjét is kijelölték.

[2] Úgy tűnik tehát, hogy a nők családjogi helyzetéről 1961 nyarán Bukarestben megtartott ENSZ Konferencia óta lényeges szemléletváltozás következett be e téren, mert ott „a kapitalista országok küldötteinek többsége megfelelő gyermekintézmények létesítése és a gyermekes anya munkaviszonyának megfelelő szabályozása helyett azt a megoldást támogatta, hogy a dolgozó nő gyermekszülés után évekre kimaradjon a munkából". (L. Bokorné Szegő Hanna: Az ENSZ tanulmányi konferenciája a nők családjogi helyzetéről. Jogtudományi Közlöny, 1961. 9. sz. 489. old.) A varsói szemináriumon a kérdéshez hozzászóló nyugati küldöttek egyike sem vélte a problémát hasonló érvelással elintézhetőnek.

szati kezelésben való részesítése. Egyöntetű kívánalomként nyert leszögezést, hogy az államnak, illetve a társadalomnak fokozott mértékben kell gondoskodnia az egyes országok szükségleteihez igazodó megfelelő számú gyermek-szakorvos képzéséről és keresni kell azon módozatokat, amelyek lehetővé teszik, hogy a speciális gyógykezelést igénylő falusi gyermekek egészségügyi ellátása elérje az orvosilag, főleg pedig szakgyógyászait szempontból jobban ellátott városi szintet.

A vita eredményeképpen megállapítást nyert, hogy követelményként kell támasztani a gyermek gyógykezeléshez való jogának általános elismerését, továbbá azt, hogy az egyes országok törvényhozása tartalmazzon a gyermek és az anya egészségvédelmét garantáló jogszabályokat. Utaltak arra is, hogy a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet 1952-ben elfogadott, az anyaság védelméről szóló egyezményét mindmáig igen kevés ország ratifikálta, ami hátráltatja a gyermek egészségvédelmének ügyét.

A második napirendi pont kapcsán kialakult vitát összefoglalva Skornjakova orvosnő, a szovjet delegáció tagja, kiemelte, hogy bárha az anya és gyermek megfelelő orvosegészségügyi ellátásával kapcsolatos számos probléma az egyes országok társadalmi-gazdasági viszonyaitól függően különböző utakon nyerhet megoldást, a vita mégis bebizonyította, hogy a szeminárium résztvevőit egyesítette az a törekvés, hogy minél teljesebb biztosítást nyerjen a gyermek egészséges és boldog fejlődése.

3. A gyermek szabadidejének felhasználása

A szeminárium napirendjén szereplő kérdések közül ez állott legtávolabb a jogi problematikától. A vita részvevői főleg a pedagógus küldöttek sorából kerültek ki, akik nagy figyelmet fordítottak a gyermek és az ifjúság játékának és szórakozásának megszervezésével kapcsolatos kérdésekre. Rámutattak, hogy a nagyvárosok túlnépesedése, de az új városrészek, illetőleg lakónegyedek tervezése és építése során tapasztalt, a gyermek ezirányú érdekeinek figyelmen kívül hagyásából adódó hiányosságok következtében mind kevesebb lehetőség nyílik a gyermek és a fiatalság számára ezirányú jogos, egészséges fejlődésük szempontjából lényeges szükségleteiknek kielégítésére. A szeminárium e hiányosságok kiküszöbölése érdekében hasznosnak ítélte, hogy a jövőben törvényhozásilag is biztosíttassék a várostervező szervek azon kötelessége, hogy ilyen munkálataik során legyenek kötelesek kikérni az ifjúsági-, nő- és egyéb társadalmi szervezetek véleményét. Utaltak arra is, hogy a szülők nem ritkán fogadják értetlenül a gyermek játék iránti vágyát és szükségletét, miért is fontosnak látszik a szülők irányában megfelelő felvilágosító tevékenység kifejtése. Kiemelték, hogy az iskolai, főleg pedig az általános iskolai tanmenetek összeállítása során tekintettel kell lenni arra, hogy a gyermeknek egészséges fejlődéséhez megfelelő szabadidőre van szüksége. Azonos nézeteket vallottak a szeminárium résztvevői abban, hogy a gyermek alkotókészségét fejlesztő játékok tervezésére és forgalombahozatalára van szükség, s ennek érdekében hasznosnak találták a megfelelő tudományos kutatások eredményeit figyelembe vevő nemzetközi együttműködés kiépítését, illetve kiszélesítését.

A gyermek szabadidejének felhasználásával kapcsolatos kérdésben néhány tekintetben ugyanakkor eltért az egyes résztvevők felfogása. Divergáló nézetek hangzottak el abban a vonatkozásban, hogyan értékelendők azok a célok és feladatok, amelyeket a játéknak és a szórakozásnak a nevelés folyamatában be kell töltenie. Néhány tőkés ország delegátusa (az angol és a skandinávok) ennek során arra kívánták a súlyt helyezni, hogy mindenek fölött és döntően a gyermek egyéniségének kifejlődését kell a játékoknak szolgálnia és elhanyagolhatónak tartották a hajlamuk kibontakoztatását és kialakítását előmozdító irányító, felügyeleti tevékenységet. A szocialista delegációk, de más kontinentális országok küldöttei is úgy vélték, hogy a játék és a szórakozás a nevelési folyamat egyik láncszeme, amely folyamat eredményeképpen a gyermek felkészül a társadalomban való életre. Ezzel összefüggésben eltértek a nézetek az állam közreműködését illetően is. A delegátusok fentebb említett csoportjának felfogása szerint az állam kötelessége csupán arra irányul, hogy kiegészítse a család által a vizsgált kérdés tekintetében ellátandó funkciókat. Más felszólalók, közöttük elsősorban a szocialista országok küldöttei, úgy vélték, hogy az állami szerveknek a családdal együtt nem csupán az a feladatuk, hogy biztosítsák a gyermek számára a zavartalan játékhoz szükséges feltételeket, de az is kötelességük, hogy szervező tevékenységükkel minden gyermek számára megteremtsék az egészséges fejlődés lehetőségeit.

4. Csökkent szellemi képességű és testi fogyatékos gyermekek ellátása

A főleg orvosi és pedagógiai problémákat felvető negyedik napirendi pont vitájában felszólaló delegátusok teljes mértékben egyetértettek abban, hogy a születési vagy fejlődési rendellenességben szenvedő gyermeknek joga van speciális gondozásra és ellátásra, hogy ennek segítségével a lehetőségekhez képest normálisan fejlődhessen és a társadalom hasznos tagjává váljék. Ez a jog a gyermeknek, mint emberi lénynek sajátos privilégiuma s nemcsak humanitárius, de szociális és gazdasági indokok is biztosítása mellett szólnak. A szeminárium résztvevői beszámoltak azokról az intézkedésekről, amelyeket országainkban az érintett gyermekek rehabilitálása érdekében tesznek. Többen hangsúlyozták az idejében történő diagnózis és gyógykezelés jelentőségét, mivel ez a gyermek gyógyulása szempontjából döntő fontossággal bírhat. Hangzott el olyan észrevétel is, hogy helyes lenne az ilyen gyermekek számbavétele. Kiemelték az iskola szerepét a defektusok feltárásában, melyek közül egyesek könnyen gyógyíthatók, s beszámoltak arról, hogy országaikban az iskolai felvételt megelőzően szakemberekből álló bizottságok vizsgálják meg az ilyen gyermekeket és gondoskodnak a defektusoknak megfelelő tanintézménynél történő elhe-

lyezésükről. Egyetértés uralkodott abban is, hogy az eredményes gyógykezelés feltételezi a szülők támogatását és speciális tanintézetbe is lehetőség szerint csak a szülők hozzájárulásával helyezhető el a gyermek. Az ilyen hozzájárulás indokolatlan, a gyermek érdekével ellentétben álló megtagadása esetén azonban szükségessé válhat az állam illetékes szerveinek közbelépése, s e jogot számukra biztosítani kell.

Több felszólaló előadásából kitűnt, hogy a csökkent szellemi képességű és testi fogyatékos gyermekek megfelelő ellátása és gondozása Európa számos államában még megoldatlan probléma, mivel egyrészt nem áll kellő számú szakiskolai és egészségügyi férőhely rendelkezésre, nincs elegendő szakképzett oktató és segédszemélyzet, nincs biztosítva az állapotuknak megfelelő szakmára való nevelés lehetősége, másrészt a szükségletekhez képest elégtelenek a rendelkezésre álló anyagi erőforrások. Különös élességgel jelentkezik mindez a rendellenességben szenvedő falusi gyermekek viszonylatában. Jelentős feladatot láttak a vita felszólalói abban is, hogy az állam, a társadalom és egyéb szervezetek gondoskodjanak az ilyen gyermekek munkábaállításáról, mivel ahhoz, hogy ne érezzék magukat a társadalom számkivetettjeinek, szükséges a saját munkakeresménnyel alátámasztott önállóság érzete is számukra. Figyelmet érdemel ebben az összefüggésben az a javaslat, amely szerint helyes lenne központilag nyilvántartani az olyan munkahelyeket, ahol az érintett fiatalok szakképzettségük elnyerése után lehetőségeiknek megfelelő elhelyezést találhatnának. Külön kiemelték a vita egyes felszólalói a jogászok feladatát abban, hogy fokozott erőfeszítéseket tegyenek a fogyatékos, magukról gondoskodni nem tudó gyermekek eltartásának biztosítása érdekében és a kérdés nemzetközi vonatkozásaira is ráirányították a figyelmet, javasolván, hogy a kötelezett külföldi tartózkodása esetében helyes lenne a kérdéses külföldi állam jogász szervezeteinek támogatás iránti megkeresése és a segítség tényleges nyújtása is. Végül kívánatosnak látta a szeminárium a fogyatékos gyermekek jogainak maximális biztosítása érdekében a nemzetközi együttműködést, mégpedig nemcsupán kormányzati szintű szervek, de nem-kormányzati szervek és önkéntes egyesületek között is.

5. A gyermek joga a tájékoztatási és hírközlési eszközök káros hatása elleni védelemre

Ez a téma, amely a televízió széleskörű elterjedésével Európa-szerte rendkívüli aktualitást nyert, mindenekelőtt a jogász- és pedagógus küldöttek figyelmét vonta magára és a kialakult élénk vitában egymástól jelentékeny mértékben eltérő vélemények jutottak kifejezésre.

A film, a televízió és a rádió fejlődése, tömegszükségleti cikké válása új problémákat vetett fel a gyermek és az ifjúság nevelése terén. A műsorközlés ezen eszközei nagymértékben váltak általában a közvélemény, különösen pedig a gyermeki lelkület alakításának eszközeivé. A nehézség különösen abban mutatkozik, hogy a televízió olyan adásain is résztvehetnek gyermekek, amelyeket nem nekik szánnak és így nem kívánt irányba terelvén figyelmüket és fantáziájukat, fejlődésüket károsan befolyásolhatják.

A vitában felszólaló több küldött hangoztatta, hogy sok országban jelennek meg kiadványok, kerülnek bemutatásra filmek és sugároznak olyan rádió- és televízióelőadásokat, amelyek a gyermekhallgatók és nézők szempontjából károsak. Rámutattak, hogy egyes programok alkalmasak az ifjúság körében a faji gyűlölet szítására és a háborús propaganda terjesztésére. Nem kevésbé káros hatást gyakorolhatnak egyes felszólalók nézete szerint a fiatalságra a könnyed, felelőtlen, gondtalan és munkátlan életet bemutató filmek és adások is.

E kérdések tárgyalása során a szocialista delegátusok, de más kontinentális államok küldöttei is beszámoltak arról, hogy országaik felelős kulturális tényezői és intézményei milyen közvetlen és közvetett formáit veszik igénybe a gyermek érdekeit e téren szolgálni alkalmas beavatkozási lehetőségeknek. Pregnánsan megmutatkozott ennek során, hogy a szocialista társadalomban a művészi alkotás általában, a film és a műsorközlés egyéb eszközei által közvetített programok a társadalom erkölcsi-etikai arculatának pozitív irányú fejlesztését hivatottak szolgálni. Az a körülmény, hogy úgy a műsorközlés eszközei, mint a kiadói tevékenység az állam kezében koncentrálódnak, egyrészt módot ad a megjelentetendő kiadványok, bemutatandó filmek, programok kiválasztásának fokozott figyelemmel kísérésére és befolyásolására, másrészt éppen a tervszerű gazdálkodás és a pénzeszközök elosztásának egységes, a társadalom egészének érdekeit szemelőtt tartó rendszere következtében lehetővé válik olyan árpolitika kialakítása, amely — esetleg más művek rovására is — az ifjúságnak szánt és eszmei, erkölcsi fejlődését kedvező irányban fejlesztő munkákat olcsó áron juttat a fiatal olvasók kezébe. E tekintetben a konkurrencia harc sem érezteti kedvezőtlen hatását. Ehhez hasonló körülmények teremtenek kedvező helyzetet a rádió és televízió műsorpolitikájának kialakítása terén.

Lényegesen más a helyzet a tőkés országokban és ez csendült ki a gyermek érdekeit féltő és azokat veszélyeztetve látó egyes nyugati küldöttek felszólalásaiból. Ott döntően a profit elérése iránti törekvés szabja meg a kiadói és műsorpolitikát, és éppen a bűncselekményeket bemutató — szinte propagáló — egyes moziműsorok és televízió adások, valamint pornográf kiadványok gyermekre gyakorolt káros hatása feletti aggodalomtól vezérelve tett említést a szemináriumon több nyugati országból érkezett delegátus azokról az intézkedésekről, jogi szabályokról, amelyek hivatottak országaikban arra, hogy az adott viszonyok között védjék a gyermek érdekeit. Voltak azonban olyan nyugati delegátusok is, akik talán éppen az általuk sem helyeselt, de tényként tudomásul vett fennálló helyzet mentegetése és igazolása céljából hivatkoztak a sajtó- és véleménynyilvánítás szabadságára, illetve állították azt szembe a gyermek érdekeit szemelőtt tartó állami beavatkozással. Magát a tényt azonban, hogy a

műsorközlés eszközei alkalmasak a gyermek felé káros hatásokat is közvetíteni, ezek a delegátusok sem vonták kétségbe.

Véleménykülönbség nélkül egyetértettek a szeminárium résztvevői abban, hogy e káros hatások kiküszöbölése, vagy csökkentése érdekében széles körű felvilágosító tevékenységet kell az államnak, illetve a társadalomnak a szülők körében folytatnia. Ugyanakkor törekedni kell magában a gyermekben is a kritikai érzék fejlesztésére, hogy így módja legyen a műsorok között szelektálni. Pozitív intézkedésként — a szocialista országokban megvalósult — azon megoldási módozatot látták igen célravezetőnek, hogy a gyermeket érdeklő magas színvonalú kiadványok és programok minél nagyobb számát kell közreadni.

III.

Ha összegezően jellemezni kívánjuk a szeminárium munkáját, úgy mindenekelőtt azt kell kiemelni, hogy az elhangzott beszámolókat, a napirendi pontok vitáit és a küldöttek közötti eszmecserét áthatotta a gyermek helyzetének megjavítását célzó, s ennek érdekében a legalkalmasabb eszközöket kereső mélységes felelősségérzet. A szocialista országok delegációi méltán számoltak be a gyermek jogainak biztosítása terén elért eredményeikről anélkül, hogy kitérni kívántak volna a helyenként még jelentkező nehézségek említése elől. A nyugati országok delegátusai pedig a szeminárium elé tárva a gyermek helyzetének megjavítása terén jelentkező problémáikat és keresvén azoknak az adott társadalmi rendszer keretein belül lehetséges megoldásait, több esetben elismerték a szocialista államokban a gyermek jogainak és érdekeinek védelme terén tapasztalható sikereket E vonatkozásban a szeminárium légköre a békés együttélés politikájának gyakorlati megvalósulásáról tett tanúbizonyságot.

Erre utalt, mint követelményre, a szeminárium munkáját megnyitóelőadásában a lengyel külügyminiszterhelyettes, amidőn rámutatott, hogy a szeminárium rendkívül kedvező politikai atmoszférában kerül megrendezésre, hiszen a tevékenységének megkezdését megelőző napon került sor Moszkvában a részleges atomcsend-egyezmény aláírására. Ezzel kapcsolatban pedig kifejezésre juttatta azt a reményét is, hogy a fegyverkezésre fordított hatlmas pénzeszközök majdan végérvényesen a dolgozók legszélesebb körei jólétének növelését, a gyermekek és a fiatal nemzedék javát fogják szolgálni, ami lehetővé tenné, hogy a jövő nemzedéke békében, a kölcsönös megértés és a nemzetközi együttműködés szellemében nevelkedjék. A külügyminiszterhelyettes e bevezetőjét azon óhajának kifejezésrejuttatásával zárta, hogy a gyermek jogairól tárgyaló szeminárium is ennek a magasztos ügynek az eszméjét szolgálja.

A szeminárium tanácskozásaiban résztvevő küldöttek ezen az úton haladtak.[3] Mind a szocialista országok, mind a tőkés országok képviselői aláhúzták az eszmecsere folytán azokat a kérdéseket, amelyekben egymással egyetértenek, gyakran pedig pozitív értelemben hivatkoztak egymás felszólalásaira is.

Nem jelentette ez ugyanakkor az elvi álláspontok feladását, s mindkét oldalról rámutattak az egyes kérdések kapcsán kifejezésre jutó nézetek elvi különbözőségére is. A vita azonban egyetlen kérdés kapcsán sem tért le az egymás álláspontjait tiszteletbentartó, ha nem is osztó eszmecsere vonaláról.

A szocialista és a nyugati országok közötti legfőbb és a társadalmi rendszerek különbözőségéből fakadó nézetkülönbségek — amint arra már az előzők során is utalás történt — mindenekelőtt az állam szerepével kapcsolatban jelentkeztek. A nyugati küldöttek (főleg az angol és a skandináv delegátusok) azt az álláspontot képviselték, hogy mivel a gyermeknevelés az autonóm család magánügye, abba az állam, illetőleg az állam szervei lehetőség szerint ne avatkozzanak be. Ezt a felfogásukat még a gyógykezelésre szoruló csökkent képességű gyermekek tekintetében is érvényesíteni kívánták, amikoris hangoztatták, hogy az ilyen gyermekek neveléséről is csupán végső esetben gondoskodjék az állam, illetőleg valamely társadalmi, vagy egyéb szervezet. Hasonló nézeteket vallottak abban a kérdésben, amely összefüggött a gyermek játékhoz való jogával, valamint azon jogával, hogy védelemben részesüljön a műsorközlés és tájékoztatás eszközei által gyakorolt káros ráhatásokkal szemben, amikoris kétségbevonták az eredményes állami beavatkozás lehetőségét és szükségességét. Azt is ki kell azonban emelni, hogy az állami, vagy társadalmi közreműködéssel, az államnak, a társadalomnak a család feladatait segítőleg támogató közrehatásával szembeni elutasító magatartás tekintetében a kontinentális tőkés országok, valamint az angol és a skandináv küldöttek nézeteinek azonossága az előbb említett kérdések felsorolásának rendjében halványult és éppen az utolsó téma volt az, ahol a nyugati országok delegátusainak jelentős száma foglalt el az angol és skandináv küldöttek felfogásától eltérő, vagy azzal kifejezetten szembenálló és a szocialista államok képviselői által kifejtett véleményekhez hasonló nézeteket.

A főleg eszmei- ideológiai jellegű témáknál felmerült és okaiban a társadalmi rendszerek közötti különbségekre visszamutató nézeteltérések mellett ugyanakkor számos vonatkozásban volt tapasztalható a felfogások közeledése, vagy éppen hasonlósága. Ezek ismételt kiemelése helyett összegezőleg néhány általános jellegű, a témák mindegyikét érintő kérdésre kívánok rámutatni. Nevezetesen megállapította a szeminárium, hogy a gyermek jogainak biztosítása tekintetében sem hagyható figyelmen kívül az az alapigazság, amely szerint a jogi szabályozás önmagában nem lehet elegendő a gyermek helyzetének megjavítása szempontjából, de fontos feladat a vonatkozó és helyesnek ítélt jogi normák megvalósításának is a figyelemmel kísérése, amiben a társadalom egésze és az egyes társadalmi, vagy egyéb szervezetek külön-külön komoly feladatok ellátására hivatottak, többek között azzal is, hogy küzdenek a gyermek ügyével szemben a társadal-

[3] amit egyébként dokumentált az is, hogy a zárójelentéshez — annak megvitatása során — szocialista részről tett észrevételek fenntartás nélkül elfogadásra kerültek.

mi érintkezésben megmutatkozó közömbösség ellen. Ugyancsak ismételten előtérbe került az a szempont, hogy a gyermek javának előmozdítása céljából szükség van a szülők körében folytatott széleskörű felvilágosító tevékenység végzésére abból a célból, hogy a társadalomnak az a legkisebb egysége, amelyre a gyermeknevelésben rendkívül fontos feladatok hárulnak és amely a társadalom segítő támogatásával elsődlegesen hivatott a gyermek egészséges testi és szellemi fejlődésének előmozdítására, e funkcióit minél sikeresebben tudja ellátni Nem volt azonban a szemináriumnak egyetlen olyan napirendi pontja sem, amelynek kapcsán nem történt volna utalás a gyermek jogainak hatékonyabb biztosítására alkalmas nemzetközi összefogás és együttműködés fontosságára.

Mindent egybevetve úgy érzem, hogy a gyermek jogainak biztosítása terén az egyes európai államok között mutatkozó eltérések ellenére — amelyeken belül pregnánsan megmutatkozott a szocialista társadalom sokrétűbb, meszszebbmenő és mélyrehatóbb gondoskodása a gyermek jóléte felől — joggal állapította meg a szeminárium zárójelentése, hogy Európa e problémák megoldásában előtte jár a többi kontinensnek, s méltán fogadták el a szeminárium delegátusai egyhangúlag a magyar delegáció által a szocialista országok nevében beterjesztett azt a javaslatot,[4] hogy a lefolytatott vita rendkívüli hasznosságára és gyümölcsöző voltára tekintettel helyesnek látszana, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezete és illetékes szakosított szervei foglalkozzanak továbbra is a gyermek jogainak tanulmányozásával, különösen pedig rendezzenek e tárgykörben további regionális konferenciákat a világ más részeiben.

Pap Tibor

[4] melynek jelentőségét még aláhúzza az a körülmény is, hogy szemben a már hivatkozott bukaresti konferenciával, amely konklúziókat tartalmazó általános jelentés elfogadásával zárult. (l. Bokorné Szegő Hanna i. h.) a varsói szeminárium semmilyen konklúzió vagy ajánlás megh^zatalára nem volt hivatott. Az itt említett javaslat éppen a szeminárium munkájának eredményességére tekintettel, az eredeti elképzelésektől eltérően, kivételként került beterjesztésre és elfogadásra.

Az európai szocialista államok jogalkotása

NÉMET DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁG

Az 1963. évi I. félév jogszabályalkotása a Német Demokratikus Köztársaságban olyan jelentőségteljes anyagot szolgáltatott, amelyek nagy részéről tulajdonképpen külön-külön és egyenként kellene megemlékezni. Különösen az igazságügyi szervezeti jog az a terület, az államigazgatási és munkajogon kívül, amelyet ebben a vonatkozásban külön ki kell emelni. Ismertetésünk során az eddig követett gyakorlatnak megfelelően mindenekelőtt az *államjog és államigazgatási jog* anyagát kívánjuk bemutatni.

A jogszabályok a Német Demokratikus Köztársaságban történt több jelentős szervezeti változásról tanúskodnak. Németország Szocialista Egységpártjának VI. Pártkongresszusán elfogadott hatalmas feladatok megvalósítása érdekében törvényerejű rendelet jelent meg a *Minisztertanács új feladatairól*, amely a jövőben az egész népgazdasági tervezést és irányítást mind az ipar, mind a mezőgazdaság területén köteles ellátni. Az említett törvényerejű rendelet III. fejezete az alája tartozó egyes szerveknek e téren jelentkező feladatait is konkretizálja (GDDR I. 1. sz.) Természetes, hogy ezek az új nagy feladatok a Minisztertanács szervezetében is változásokat vontak maguk után és így törvény látott napvilágot *a Német Demokratikus Köztársaság Minisztertanácsáról* (GDDR. I. 6. sz.), amely újból lerögzítette a Minisztertanács szerepét és szervezetét, munkamódszerét és feladatait a tervgazdálkodás terén; meghatározta feladatkörét mind külföldi, mind egyéb belföldi vonatkozásban, végül a jogszabályalkotás terén megillető jogkörét (GDDR. I. 6. sz.). Változás állott be a központi állami ellenőrzés területén is. Németország Szocialista Egységpártja Központi Bizottságának határozata alapján a Minisztertanács határozatot hozott (GDDR. II. 40.) az *Állami Ellenőrzési Bizottság megszüntetéséről* és szerepét, valamint feladatait új szervre ruházta át: a *Munkás—Paraszt Felügyelőségre*. Az új szerv 1963. május 15-én kezdte meg működését; a jogszabály részletesen szabályozta szervezetét, jogait és kötelességeit. — Az állam védelmével kapcsolatosak azután azok a rendeletek, amelyeket a Nemzeti Honvédelmi Tanács adott ki egyrészt a *katonakötelesek összeírásáról, a sorozásról és a tartalékos szolgálatról* szóló 1962. évben kibocsátott rendeletek módosításáról, (GDDR. I. 2. sz.), másrészt *az ország egyes területeinek zárt területekké való nyilvánításáról* (GDDR. I. 7. sz.) és ennek szabályairól. Itt kell még megemlíteni azt a minisztertanácsi rendeletet is, amely a *Német Demokratikus Köztársaság és Nyugatberlin közötti határ védelmére* vonatkozó rendelkezéseket tartalmazta (GDDR. II. 54. sz.). Más módon, de ugyancsak az ország területének és a polgárok személyének és tulajdonának védelmét szolgálja a *természeti katasztrófák (elemi csapások) elhárításáról* és az ilyenek *leküzdéséről* szóló minisztertanácsi rendelet is (GDDR. II. 20). E jogágba tartozik még két minisztertanácsi rendelet: az egyik az *állami kitüntetésekről* (GDDR. II. 47. sz.), a másik pedig az *állami szervek hivatalos bélyegzőhasználatáról* (GDDR. II. 38. sz.) szól.

A magasabb szinten kibocsátott jogszabályok között rendelkezést találunk az *1964. évi népszámlálásról* a Német Demokratikus Köztársaságban, amelynek során a lakosság foglalkozási megoszlásáról is adatfelvétel készül. Erről minisztertanácsi határozat (GDDR. II. 9.) és több végrehajtási utasítás intézkedett. De arról is értesülünk, hogy bizonyos könnyítéseket léptettek életbe *a külföldi ajándékküldemények forgalma terén* a kulturális cikkek vonatkozásában (GDDR. II. 8. sz.).

A népgazdaság egyes ágainak továbbfejlesztése az energiagazdaság területén is további jogszabályok kibocsátására vezetett. Két minisztertanácsi rendelet jelent meg *az elektromos energiaprogram és az energia gazdaság irányításáról* (GDDR. II. 46. sz.) és *az elektromos energia-program tervezéséről és végrehajtásáról* (GDDR. II. 57. sz.) Új nyersanyagforrások feltárá-

[1] Lásd az „Állam és Igazság" 1963. 9. számában közzétett ismertetést.

sát szolgálta *a barnaszén-telepeken levő kő- és földrétegeknek nyersanyagnyerés céljából történő vizsgálatát* elrendelő minisztertanácsi rendelet (GDDR. II. 39. sz.).

A mezőgazdaság területén megjelent jogszabályok mindenekelőtt a termelés emelésére irányultak. Így minisztertanácsi határozat jelent meg azokról az intézkedésekről, amelyek a *mezőgazdasági termelés növelését* szolgálják *és* megállapította *a mezőgazdasági termények kötelező beszolgáltatásának mértékét 1963. évre* (GDDR. II. 7. sz.). Az Állattenyésztési törvényt egészítette ki a *tejhozamok ellenőrzésének újbóli* szabályozásáról szóló minisztertanácsi határozat (GDDR. II. 6. sz.), amely a hivatalos lapban csak kivonatosan jelent meg. Itt kell említést tenni továbbá a *gyümölcstermelés emeléséről* szóló minisztertanácsi határozatról is (GDDR. II. 16. sz.), amely igen részletesen foglalkozik ezzel a kérdéssel és az új telepítésektől, a meglevő állag hozamának javításán, a szőlő-területek rekonstrukcióján, a facsemete nevelésén keresztül, a helyi állami szervek e vonatkozásban fennálló tervkötelezettségéig, minden e problémával összefüggő kérdésre kiterjeszkedett (GDDR. II. 16. sz.); a Német Demokratikus Köztársaság gyümölcsprodukciójának mutatóit pedig 1962—1965-re nyolcszázezer, 1966—1970-re kilencszázezer tonnában jelölte meg.

Négy fontos feladatot, éspedig az ivásra és egyéb rendeltetésre szolgáló vízszükséglet biztosítását, a szennyvíz elvezetését és tisztítását, a vízmedrek és vízpartok kiépítését, valamint a megelőző árvízvédelem feladatait szabályozta az 1963. április 17-én megjelent, *a vizek védelméről, használatáról és karbantartásáról, továbbá az árvízveszély elleni védelemről* szóló törvény (GDDR. I. 5. sz.) és végrehajtási utasítása (GDDR. II. 43. sz.). A külügyi igazgatás területéről kívánjuk megemlíteni *a diplomáciai missziók és a velük egyenrangú külföldi képviseletek státuszáról és a velük való érintkezés feltételeiről* szóló minisztertanácsi rendeletet (GDDR. II. 41. sz.); kulturális vonatkozásban minisztertanácsi rendelet szabályozta *az UNESCO-munkával foglalkozó bizottság alapszabályát* (GDDR. II. 50. sz.) és még két további határozat nagyobb jelentőségű, az egyik *az egyetemi, főiskolai és felsőfokú szakiskolai felvételeket szabályozta,* a hivatalos lap ugyanebben a számában megjelent, másik minisztertanácsi határozat pedig a Művelődésügyi Minisztérium keretében *Kiadói és Könyvkereskedelmi Főigazgatóság felállításáról* intézkedett (GDDR. II. 1. sz.).

Amíg a *pénzügyi jog* és a *polgári jog* területéről csupán egy-egy minisztertanácsi határozat érdemel említést, az előbbibe tartozik a *három* hasonló jellegű *sorsjáték vállalatnak egy szervben,* Egyesült Sorsjáték Vállalat néven *történt összevonása* (GDDR. II. 31. sz), az utóbbiba *pedig az ingatlanforgalom szabályozása* (GDDR. II. 22. sz.) — addig igen gazdag az *igazságügyi szervezeti jog* területe. Itt is első helyen áll az előzőleg széleskörű vita alá bocsátott 1963. április 4-én kelt és az Államtanács által kibocsátott törvényerejű rendelet az *igazságszolgáltatási szervek alapvető feladatairól és munkájáról* (GDDR. I. 3. sz.)[2]. E törvényerejű rendeletben foglalt alapelvek nyomán bocsátották ki azután az 1963. április 17-én kelt *új bírósági szervezeti törvényt,* amelynek preambuluma hangsúlyozza, hogy a szocializmus átfogó építése és ennek befejezése a szocialista társadalmi rend és jogrendjének szilárd alapjain történik. A szocialista társadalom minden lehetőséget megad az emberi képességek és tehetségek kibontakoztatására s a polgárok törvény előtti egyenlősége a szocialista államiság egyik fontos alapelve. A jog célja a szocialista társadalmi rend szolgálata; a polgárok tudatos és tevőleges közreműködése erősíti a szocialista társadalom és a szocialista jog közötti kapcsolatot. Ezt szolgálja az igazságszolgáltatás egységes irányítása a Legfelső Bíróság részéről, ezt szolgálja a polgároknak arra irányuló joga és kötelezettsége, hogy az igazságszolgáltatásban közvetlenül résztvegyenek és ezt szolgálja a bíróságoknak a helyi népképviseletekkel, ezeknek szerveivel, a Nemzeti Front bizottságokkal és a dolgozók tömegszervezeteivel való együttműködésének fejlesztése. A törvény első fejezete alapvető kérdéseket: a bírák választását, függetlenségét, az igazságszolgáltatás feladatait, a jogi út megengedhetőségét, a tárgyalás nyilvánosságát, a polgárok törvény előtti egyenlőségét, a védelemhez való jogot, az ítélet kihirdetését, a bírósággal szemben gyakorolható bírálat és a társadalmi bíráskodás kérdését tárgyalja. A második fejezet az egyes bíróságokkal, azok szervezetével, hatáskörével és működésével foglalkozik. A bírák és ülnökök egyes kérdéseit szabályozza a harmadik fejezet. Azt a személyi kört, amelyre az igazságszolgáltatás hatásköre nem terjed ki, a negyedik fejezet tárgyalja. Az utolsó két fejezet a bíróság előtti nyelvhasználatot és a jogsegélyt szabályozza. A törvény végül hatályon kívül helyezi az összes, a bírósági szervezetről, a bírák választásáról, a Legfelső Bíróságról és a Legfőbb Ügyészségről szóló 1949—1962. között megjelent jogszabályokat (GDDR. I. 4.); 1963. június 8-án kelt a törvény első végrehajtási utasítása (GDDR. II. 35. sz.).

Ugyancsak 1963. április 17-én kelt a *Német Demokratikus Köztársaság ügyészségéről* szóló új törvény is. Ennek bevezetése megállapítja, hogy a szocializmus átfogó építésének szakaszában egyre nagyobb jelentőségre tesz szert a szocialista jog szigorú megtartása és egységes alkalmazása. Így az egységes szocialista törvényesség erősítése a munkás-paraszt állam érdekeit, a népgazdasági feladatok sikeres megoldását, a polgárok jogainak megóvását és ezzel a szocialista társadalmi viszonyok továbbfejlesztését szolgálja. Mindezekből az ügyészségre újabb, nagy feladatok hárulnak: a szocialista jog egységes érvényrejuttatása, kíméletlen harc minden bűncselekmény és vétség ellen. Feladata a polgárok szocialista gondolkodásmódjának és cselekményeinek alakítása. A jogsértő cselekmények megelőzésében és leküzdésében fokozottan kell támaszkodni az új társadalmi erőkre. Az ügyészség feladatai után a második fejezet tárgyalja az ügyészség jogállását, szervezetét, jogait és köte-

[2] Ld. Lázár Miklós: „Új vonások a Német Demokratikus Köztársaság igazságszolgáltatási szerveinek munkájában". „Jogtudományi Közlöny". f. évi 9. sz.

lességeit a nyomozati eljárásban és a bíróság előtti eljárásban, foglalkozik továbbá a büntetés végrehajtásának felügyeletével, a bűnözés elleni küzdelemmel és a bűnügyi statisztikával, valamint a szocialista törvényesség biztosításával. A 43 §-ból álló törvény az 1952. évi jogszabályt hatályon kívül helyezte (GDDR. I. 4. sz.).

Az Államtanács említett nagy jelentőségű törvényerejű rendelete nyomán látott napvilágot *a büntetőjogi és büntető eljárási rendelkezések módosításáról és kiegészítéséről* szóló törvény (GDDR. I. 4. sz.). Ez részletesen foglalkozik a társadalmi bíráskodás legkülönbözőbb kérdéseinek szabályozásával, a kasszációval, a büntetés felfüggesztésével, az eljárási rendelkezések módosításával a polgári jogi igények érvényesítését stb. illetően.

A katonai büntetőbíróságok helyzetéről és feladatairól szóló törvényerejű rendelet szintén ebbe a csoportba tartozó fontos jogalkotás (GDDR. I. 4. sz.), amely a szervezeten és eljárási szabályokon kívül, a katonai bírák és ülnökök szerepét és helyzetét és egyéb részletkérdéseket tárgyal (— amíg a bírákat az államtanács választja, addig az ülnököket különböző szolgálati egységek —) s főleg szervezeti és illetékességi kérdéseket szabályoz.

Az igazságügyi reform természetszerűleg érintette a Német Demokratikus Köztársaságban sajátos funkciót betöltő egyeztető bizottságokat is. Fontos feladatait a kisebb jelentőségű büntető és polgári jogba ütköző cselekmények elleni harcban az igazságszolgáltatási szervek alapvető feladatairól és munkájáról szóló törvényerejű rendelet II. fejezete is erősen kidomborította. E bizottságok megválasztásával, munka- és feladatkörével, eljárási rendjével, egyéb feladataival a munka különböző területein és a vállalatvezetők által részükre biztosított segítség kérdésével 77 pontban foglalkozik az *egyeztetőbizottságokról* szóló minisztertanácsi rendelet (GDDR. II. 36.). Az új szabályozás kiterjedt az *Állami Döntőbíróságra* is. Feladatairól, jogállásáról, illetékességéről, az általa lefolytatandó eljárás megindításáról és magáról az eljárásról, továbbá a szerződési fegyelem és a bíróság által hozott határozatok érvényesítéséről, a határozatok felülvizsgálatáról és az eljárás költségeiről ugyancsak minisztertanácsi rendelet (GDDR. II. 44. sz.) intézkedett.

Végül a sort azzal a minisztertanácsi rendelettel zárhatjuk le, amely az *igazságügyminisztérium igazgatási szervei munkájának ideiglenes viteléről* (GDDR. II. 53. sz.) intézkedett addig az időpontig, amíg az igazságszolgáltatási szervek alapvető feladatairól és munkájáról szóló törvényerejű rendeletben foglalt szervezeti változások megvalósulnak és a bíróságok új keretben megkezdik működésüket.

Gazdagnak mondható a jogalkotás anyaga a *termelőszövetkezeti jog vonatkozásában* is. Itt minisztertanácsi határozat szabályozta a *jó termelőszövetkezeti munka további erősítését és a termelőszövetkezetek 1963. évi finanszírozását* (GDDR. II. 4. sz.). Megjelent a *meliorációval foglalkozó szövetkezetek mint szövetkezetközi intézmények mintaalapszabálya* (GDDR. II. 2. sz.), továbbá a *szövetkezetek állatorvosi ellátásának további javításáról* szóló minisztertanácsi rendelet (GDDR. II. 6.) is. A *traktoros és földművelő brigádok egységes irányításának* fokozatos megvalósításával minisztertanácsi határozat foglalkozott (GDDR. II. 28); ez több olyan kérdést érintett (a traktorosok termelőszövetkezeti tagkénti belépésének problémáit, az alapvető mezőgazdasági gépeknek a termelőszövetkezetek részére történő átadásának általános alapelveit mindhárom szövetkezeti típus vonatkozásában, a gépjavítás új szervezeti formáit), amelyek mind arra hivatottak, hogy a szocialista nagyüzemi gazdálkodás eredményességét fokozzák. További két minisztertanácsi határozat *a szocialista munkaverseny előmozdítását és az anyagi érdekeltség elvének alkalmazását szabályozta az állami gazdaságokban, hizlaldákban és termelőszövetkezetekben* (GDDR. II. 33. és 41. sz.); bevezették az új prémiumrendszert és új érdekeltségi szabályokat, előírták továbbá a traktorosok egységes díjazását is.

Befejezésül szólnunk kell még a *munkajogról.* E jogterületen kétségtelenül legnagyobb horderejű *a Munka Törvénykönyve* 1963. április 17-én kelt *módosítása és kiegészítése* (GDDR. I. 4. sz.). E törvény a kódex 13. fejezetét összhangba hozza az új bírósági szervezeti törvény vonatkozó rendelkezéseivel, amit ugyancsak az igazságszolgáltatási szervek alapvető feladatairól szóló törvényerejű rendelet tett szükségessé. Módosították *az értelmiséghez tartozók egyéni munkaszerződéskötésének* szabályait (GDDR. II. 34. sz.) és tovább kívánták javítani *a bányászok, a műszaki és kereskedelmi alkalmazottak helyzetét, valamint a termelési viszonyokat a Német Demokratikus Köztársaság bányászatában* (GDDR. II. 57. sz.) — Végül említsük meg, hogy magasszintű jogszabályok ebben a félévben sok jogszabályt helyeztek hatályon kívül, különösen a pénzügy, népművelés, a mező- és erdőgazdaság, vízgazdaság, begyűjtés és felvásárlás területén, valamint általában a Népgazdasági Tanács tevékenységi köréhez tartozó területeken.

A. G.

JOGIRODALOM

Problémák az exportáruk minőségi ellenőrzésének és a felesleges import megakadályozásának szabályozásánál

(Néhány gondolat egy külkereskedelmi könyv megjelenése alkalmából.[1])

I

Népgazdaságunk struktúrájában a külkereskedelem igen jelentős helyet foglal el. Erről a Statisztikai Hivatal adatain kívül is sokat olvasunk és hallunk, álljon itt mégis szemléltetőül egy (az alább tárgyalandó könyvben is megtalálható) adat, nevezetesen az, hogy hazánkban a külkereskedelem részesedése a nemzeti jövedelemben mintegy 25%, az ipar felhasználásának 18—20%-a import eredetű, végső felhasználásra kerülő termelésének pedig kb. 33%-át exportáljuk.

Ilyen és hasonló adatok ismeretében örömmel kell üdvözölnünk a könyvpiacon minden olyan irodalmi terméket, amely népgazdaságunk e rendkívül fontos területének valamelyik részével foglalkozik, azért, hogy gyümölcsöző gondolatokat ébresszen. Különösen örvendetes ilyenfajta műnek a publikálása egy eddig meglehetősen elhanyagolt területről, nevezetesen a külkereskedelem *jogi* szabályozásának a belső, a tervszerződésekkel érintkező területéről. Míg ui. a külkereskedelemmel kapcsolatosan *külföldön* felmerülő jogi problémákat illetően az utóbbi évek publikációiból értékes és változatos anyag áll rendelkezésre,[2] addig meglehetősen sivár képet mutat a külkereskedelem belső oldalának a jogi szabályozását tárgyaló irodalom. Lényegesen változott most a kép ezen a téren is *György Ernő, Katona Péter* és *Ujlaki László* szerzőtársak által — a szerzők szemlyében és összetételében az elméleti felkészültség szerencsésen párosul a népgazdaság fontos posztjain szerzett gyakorlati tapasztalatokkal — a *külkereskedelmi vonatkozású tervszerződésekről* írt vaskos kötetnek megjelenésével.

A szerzők e műben a külkereskedelmi vonatkozású *tervszerződések* legfőbb vonatkozásaira összpontosították figyelmüket, főként olyanokra, amelyek különlegesen jellemzők az intézményre, elméleti szempontból tisztázást igényelnek és a gyakorlati gazdasági kihatás szempontjából jelentősek. Ez jelenti azt is, hogy nem dolgozták fel a külkereskedelmi vonatkozású tervszerződések megkötésének és teljesítésének valamennyi kérdését, hanem arra törekedtek, hogy a *külkereskedelmi vonatkozású tervszerződéseknek az egyéb tervszerződésektől eltérő vonásait* mutassák be.

Az anyag így is *igen gazdag*, s annak csak vázlatos ismertetése is — egy cikk keretében — alig jelentene mást, mint részletesebb tartalomjegyzék regisztrálását. Ennek nem látnám értelmét. Ami pedig a részletekbe menő megbeszélést illeti, abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy az Állam- és Jogtudományi Intézet és a Központi Döntőbizottság által létrehozott tervjogi munkaközösségnek „A külkereskedelmi vállalatok tervszerződései" című témakörrel foglalkozó munkacsoportja — igen helyesen — máris napirendre tűzte e könyv anyagának megvitatását.

Jómagam tehát veszem azt a bátorságot, hogy a Jogtudományi Közlöny hasábjain a kötet teljes anyagának áttekintését célzó recenzió helyett ez alkalommal a gazdag tartalomból csupán *két kérdést* ragadjak ki, s ezekhez fűzzek néhány gondolatot, demonstrálván ezzel is a mű igazi értékét: gondolatébresztő, a felvetett problémák megoldására serkentő hatását.

Két olyan kérdés ez, amely azok számára, akik a külkereskedelmet elsősorban a *pénz oldaláról* szemlélik, éspedig ennek mindkét oldaláról: devizagazdálkodási szempontból és a belső finanszírozás oldaláról, különösen alapvetőnek látszik: az egyik az *exportáruk* minőségével, a másik a *felesleges importkészletek* felgyülemlésének megakadályozásával kapcsolatos szabályozás kielégítő vagy ki nem elégítő voltának a vizsgálata. Külkereskedelmünk jól funkcionálásának két alapvető kérdése ez: rossz minőségű áru exportálása a közvetlen devizaveszteségen kívül sokszor le nem mérhető módon rontja értékesítési, piaci lehetőségeinket is; felesleges áruk behozatala nemcsak közvetlen devizaveszteség, de az indokolatlan készletfelhalmozás belső finanszírozási problémákat is okoz. Az ilyen káros népgazdasági eredmények elhárítását célzó, megfelelő jogi szabályozás fontossága nyilvánvaló.

II

1. Az exportcélú tervszerződések körében *minőségi* átvétel belföldön általában nincs; ez külföldön, a külkereskedelmi szerződés keretében megy végbe. A külkereskedelmi vállalat tevékenysége tehát nem terjed ki a minőségi átvételre. Minthogy azonban nyilvánvaló népgazdasági érdek, hogy külföldre hibátlan áruk kerüljenek, a *minőségellenőrzés* kérdését másként kellett megoldani. Elsősorban is a jogszabály (Exportszállítási alapfeltételek 70. §) a *szállító* kötelességévé teszi a minőség ellenőrzését, s azt ekként a teljesítéstől függetlenül a termelési teendők körébe utalja.

A megrendelő *külkereskedelmi* vállalatot általában *nem* terheli a termék minőségi vizsgálatának kötelessége (kivéve, ha azt egyes termékek tekintetében a külkereskedelmi miniszter előírja, vö. 36 1961. KKM sz. ut.), de *jogában* áll az ellenőrzés (Exportszállítási alapfeltételek 71. §). A külkereskedelmi vállalat e jogát megbízott útján is gyakorolhatja, megbizottja rendszerint a MERT.

A MERT, a külkereskedelem speciális minőségellenőrzési szerve. Bár vállalati (Rt) formában működik, hatósági, államigazgatási jogkörben jár el. A vizsgálatokat a külkereskedelmi vállalattal kötött megbízási szerződés alapján végzi, s ennek alapján azt kell ellenőriznie, hogy a termék megfelel-e a külkereskedelmi tervszerződésben foglalt minőségi kikötéseknek, valamint, hogy megvannak-e a törvényes kellékek. Más szóval a MERT-nek kell elbírálnia, hogy a

[1] *György E. — Katona P. — Újlaki L.*: Külkereskedelmi vonatkozású tervszerződések. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1963. 584 old.

[2] Különösen a *„Jogi problémák a nemzetközi kereskedelemben"* címen közzétett két (1957, 1959) tanulmánykötetben s *„A nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogi problémái"* címen most megjelent kötetben.

termék *exportképes-e*, s erre vonatkozó megállapítása a felekre — tehát a külkereskedelmi vállalatra is — *„irányadó"*. (76. §.)

A külkereskedelmi miniszter az exportcikkek természetétől függően határozta meg a 36 1961. sz. utasításban azokat a cikkeket, amelyeket a MERT-nek kötelezően mindig meg kell vizsgálnia, illetve azokat, amelyek csak időszakos minőségvizsgálat alá esnek. Vannak cikkek, amelyekből a szállítmány minden egyes darabja megvizsgálandó (járművek, fontosabb gépek stb.), többségük azonban csak *szúrópróbaszerű* vizsgálat alá esik, úgy hogy az exportra kerülő mennyiség 0,1—50%-át, esetleg az ún. átlagmintát (egyes élelmiszereknél, textiliáknál stb.) kell megvizsgálni tételesen, és a minősítés eredményét vetíteni kell az egész szállítmányra. A tételes vizsgálatra kiemelt egyedeket a mintavételre előírt rendelkezések (főleg szabványok) alapján kell kiválasztani.

Jóllehet a MERT-nek az exportra való alkalmasságra vonatkozó megállapítása „irányadó" a külkereskedelmi vállalatra, e *vállalat igazgatója* személyes felelőssége mellett mégis *elrendelheti* a MERT által meg nem felelőnek jelzett áru exportálását. (479/25/1950. sz. NT határozat 7/c. pont.)

Mindezeket a szabályokat (és másokat) részletesen kifejtik, s a vonatkozó KDB-gyakorlatot is részletesen ismertetik *György—Katona—Ujlaki* könyvének vonatkozó fejezetei (12. és 13. fejezetek). Sőt az ismertetésen túlmenően elemzik — elméleti szempontból is figyelemre méltó fejtegetések során — a szabályozásban az egyéb tervszerződésekkel szemben jelentkező *sajátszerűségeket*. Amit én itt mégis hiányolnék, ez az — és ez általában jellemző a legtöbb fejezetre —, hogy kevés a bírálat, a kritikai megjegyzés. A szerzők — talán a hivatásukból és beosztásukból eredő „lojalitás"-ból saját területük meglevő jogi szabályozottsága iránt — tartózkodnak a meglévő szabályozás *helyességének* alaposabb vizsgálatától[3] s megelégednek — az ismertetésen túlmenően — a specialitások, érdekességek kiemelésével. Ez a *helyeslése* a meglévő szabályozásnak több helyen kihangzik a műből. (Már a bevezetésben is; a most felvetett kérdésnél, tehát az exportáruk minőségi kérdésénél pedig ilyen határozottan: „... úgy látjuk, hogy az export célú tervszerződések körében az átvétel szabályai az általános szabályokhoz képest rendhagyóan alakultak, de az adott rendezés fejezi ki helyesen a gazdasági szükségszerűséget".) (329. o.)

A magam részéről azonban éppen a szóbanforgó kérdésben nem látom olyan maradéktalanul helyesnek az „adott rendezést", hogy azt ne kellene kritikával illetnünk, s nem kellene gondolkodnunk valamilyen jobb megoldáson. Azok a sorozatos, s jelentős összegű devizakiesések, amelyek *nem megfelelő minőségű* árunak exportálása során az elmúlt években egyes külkereskedelmi vállalatoknál jelentkeztek, s az ezt követően lefolytatott vizsgálatok azt bizonyították, hogy a feltárt kirívó esetekben általában nemcsak hanyagságról van szó, hanem — a minőségellenőrzés megszervezésénél — *rendszerbeli hibák* jelentkeznek, s a devizakötbér kivetésén, a felelősségrevonáson túlmenően a jogi szabályozás helyességének a kérdését is fel kell vetni. Egyik külkereskedelmi vállalatunk éveken át szállított — számos baráti és kapitalista országba — jelentős értékű, fogyasztói értékesítésre szánt műszaki készülékeket, amelyeknek átvételét komoly műszaki hibák és reklamációk miatt a külföldi megrendelők megtagadták. A különböző cégektől érkező, számos minőségi kifogás a legtöbb esetben indokoltnak bizonyult. Egy 1000 db-os kötés „teljesítése" után pl. kiderült, hogy 950 db készülék használhatatlan: a külkereskedelmi vállalatnak a reklamáció megvizsgálására kiutazó megbízottja *külföldön*, a magyar külkereskedelmi szervek jelenlétében „stichpróba"-szerűen 10 db eredeti csomagolású készüléket bontott fel, s megállapította, hogy ebből 7 teljesen használhatatlan, 2 csak korlátozottan használható, csupán egy megfelelő! Máshová eladott tételnél az először kiszállított 80 készülékből 60 volt hibás. Jónéhány további, különböző országba irányuló exportnál szintén alaposnak bizonyult a reklamáció, s következménye jelentős összegű deviza- és külföldi piacveszteség volt.

MERT-vizsgálat a legtöbb kifogásolt szállításnál volt. Egy 11 000 db-os, ugyancsak komoly minőségi hibákkal kiszállított tételnél a MERT a devizahatóság reklamációjára így válaszolt: „A ... garnitúrákat kiszállítás előtt vállalatunk minőségileg ellenőrizte. Az ellenőrzést a ... (külkereskedelmi vállalat) által adott megbízásnak megfelelően a gyártómű házi szabványa szerint vizsgáltuk. Az ellenőrzést 5%-os szúrópróbával eszközöltük. Az ellenőrzést a gyártáshoz hasonlóan feszített ütemben kellett elvégezni, hogy a kiszállítás az akkreditíven előírt határidőben megtörténhessen. Ennek következtében sok minőségi probléma merült fel a gyártás során, amit fokozott az is, hogy a gyári MEO ellenőrzése rövid határidőre való tekintettel felületessé vált. Az ellenőrzések során több tételt visszautasítottunk, ugyanakkor azonban az általunk tapasztalt minőségi hiányosságok egyrészére a... (külkereskedelmi vállalat) engedményt adott, vagyis hozzájárult ahhoz, hogy az alkatrészek a tapasztalt hiányosság dacára kiszállításra kerüljenek. Aggályainkat úgy a gyártómű, mint a külkereskedelmi vállalat felé kifejezésre juttattuk. Az illetékesek közölték velünk, hogy az alkatrészek kiszállításával egyidejűleg a gyár azon szakembere is ki fog utazni ...-ba, aki az itthoni munkákat irányította, és ezáltal az összeszerelésnél mutatkozó fennakadásokat el fogja hárítani. Ez azonban nem történt meg. A magyar szakember kiutazása már csak akkor következett be, amikor a vevő reklamációt jelentett be és az összeszerelésnél az alkatrészeket összekeverték, ami az összeszerelést tovább nehezítette. Ilyen körülmények között a külföldi vevő kifogását nagyrészt jogosnak kell minősíteni. A MERT-ellenőrzés szempontjából szükségesnek tartjuk kihangsúlyozni, hogy a MERT-nek elsősorban azt kell ellenőriznie, hogy az exportra előkészített termék a megbízás minőségi elő-

[3] De *György Ernő* alapos bírálat tárgyává teszi az exportdeviza-kötbér meglevő szabályozását. (17. fejezet VI. c.) Az új szabályozásra vonatkozó elgondolásaival más alkalommal szeretnék foglalkozni. *Katona Péter* pedig kifogásolja az importszállítási alapfeltételeknek a teljesítési helyre vonatkozó rendelkezését. (10. fejezet I.)

írásainak megfelel-e, vagy sem, és a továbbiakban is a megbízó külkereskedelmi vállalat utasításai szerint köteles eljárni, mert hiszen a külkereskedelmi vállalat hivatott elsősorban eldönteni, hogy népgazdasági szempontból valamely hibás termék kiszállítása, vagy egy kötés stornója az előnyösebb. Végül tájékoztatásul közöljük, hogy a reklamáció tudomásunkra jutásakor az ellenőrzés és kiszállítás körülményeit kivizsgáltattuk és megállapítottuk, hogy a MERT ellenőrei az ellenőrzés során megfeleló gondossággal jártak el, és a felmerült reklamációért vállalatunkat felelősség nem terheli."

Ez az idézet önmagában is jellemző, de számos más, a devizahatósági ellenőrzés során feltárt esetet tudnék még felhozni annak szemléltetésére, hogy exportszállításaink *minőségi ellenőrzésének jelenlegi rendszerében hibák vannak.* A gyári minőségellenőrzés laza, felületes, a MERT szúrópróbaszerű ellenőrzése pedig ezt semmiképpen nem helyettesítheti. Az a szabály, hogy a külkereskedelmi vállalat igazgatójának a MERT által meg nem felelőnek talált árut mégis jogában áll — „személyes felelősség mellett" — kiszállíttatni, továbbá az a gyakorlat, hogy a hibák megállapítását végeredményben a külföldi vevőkre bízzák, súlyos deviza- és piacveszteséget okoz, s az áru hírnevének lejáratását eredményezi.

Véleményem szerint a külkereskedelmi vállalat számára a mostaninál sokkal szélesebb körű lehetőséget kellene biztosítani arra, s egyben kötelességévé kellene tenni azt, hogy már a *gyártás során* megfelelő ellenőrzést gyakoroljon. A mostani szabályozás (Exportszállítási alapfeltételek 72. §) megint csak jogot ad a megrendelőnek (külkereskedelmi vállalat) — *de nem teszi kötelességévé* —, hogy a gyártás meghatározott szakaszában is ellenőrizze, illetőleg ellenőriztesse, hogy a termék — figyelemmel a szerződés export céljára — megfelel-e a kikötött és törvényes kellékeknek, illetőleg a megrendelő által megjelölt minőségi jellemzőknek. De még ennek a nem kötelező gyártásközi ellenőrzésnek gyakorlati igénybevehetőségét nehezíti az a további rendelkezés, hogy a külkereskedelmi vállalat ilyen irányú kívánságát legalább tizenöt nappal az „igényelt vizsgálat" időpontja előtt köteles közölni.

Másrészt a minőségre vonatkozóan a *szállító* részéről a megrendelőnek adandó *bizonylat* (uo. 73. §, 1/1963. (I. 26.) Korm. sz. r.), amely a jogszabály szerint az „átadott termék törvényes kelléke", s amelyben — a szállító saját minőségellenőrző szerve vezetőjének aláírásával — azt kell igazolni, hogy az exportra szánt termék megfelel a kikötött és törvényes kellékeknek, igen hatásosan hangzik ugyan, de semmivel sem növeli a szállítónak e nyilatkozat nélkül is meglévő felelősségét. Ez a mondat, éppen úgy, mint az, hogy a szállítónak a termék minőségéért való felelőssége mindaddig fennmarad, amíg a megrendelő a külföldi vevő irányában felelősségben áll (81. §), úgy vélem, nem segíti elő annak a szerintem helyes alapelvnek az érvényesítését, amely szerint *elsősorban* a külkereskedelmi vállalat főgondja és felelőssége kell, hogy legyen, hogy csak kifogástalan áru hagyja el az ország területét.

Egyértelműen szabályozni kellene a minőségért való *felelősség* kérdését, hiszen az e tekintetben vitatható értelmező jogszabályi rendelkezések mellett a fenti MERT-idézet és a felhozott példák is azt mutatják, hogy azt a három érdekelt (a termelővállalat, a külkereskedelmi vállalat és a MERT) egyike sem érzi igazán magáénak s reklamáció esetén azt valahogyan labdaként kezelik.

2. Az *importtal* kapcsolatos tervszerződések körében több vonatkozásban tárgyalják a szerzők egyrészt az *előszállítások*, másrészt *a terven felüli import* kérdését.

Az importtermékekre vonatkozó szállítási alapfeltételek 56. §-a — az exportra vonatkozó szabályozástól eltérően — feljogosítja a külkereskedelmi vállalatot arra, hogy *előszállítást* teljesítsen; ilyen esetben a külkereskedelmi vállalat csak az előszállításból eredő többletköltséget, és az esetleges egyéb kárt köteles megtéríteni a megrendelőnek. A megrendelő tehát *köteles* az előre szállított áru átvételére és a vételárnak a szállítási határidő előtti megfizetésére, s ez alól a kötelesség alól csak abban — a gyakorlatilag ritka — esetben mentesül, ha a termék a kikötött, illetőleg rendeltetésszerű célra nem használható. (99. §) A könyv ezt a megoldást, úgy látszik, helyesli azzal az indokolással, hogy „a lebonyolítás egyszerűsítéséhez, a külkereskedelmi vonalon felmerülő tovább fuvarozási, devizális és egyéb bonyodalmak elkerüléséhez fűződő szempontok az előszállításként beérkező áru átvételét teszik szükségessé. (299. o.)

Úgy gondolom, e kérdés behatóbb vizsgálatot érdemelne, s vitatható megint a magyar szabályozás helyessége. Hiszen a könyv is utal az előszállításokból *általánosságban* eredő hátrányokkal foglalkozó *szovjet* irodalomra (299. o.), de hazai viszonyaink között még kirívóbbak a megengedett előszállítás folytán a felesleges árukészletek felhalmozódásában, devizák indokolatlan lekötésében (időelőtti felhasználásában), forinteszközök lekötésében, a megrendelő pénzügyi tervének megzavarásában, raktározásban, romlásban stb. jelentkező hátrányok.

Ugyanígy alapos kritika alá kellene vonni a *terven felül beérkező termékekre* vonatkozó magyar szabályozás (Importszállítási alapfeltételek 107—108. §-ok) helyességét. A könyv e kérdésben is megelégszik a szabályozás *jogi sajátosságainak* (polgári jogi és államigazgatási jogi elemek összefonódása) egyébként igen érdekes elemzésével (99—103. o.), de bennem megint a gyakorlatban felmerült kirívó esetek támasztottak kétséget a jogi megoldás feltétlen helyességét illetően. Az ésszerűtlen import nem a külkereskedelmi, hanem annak a készletező, illetőleg a minisztérium által kijelölt termelővállalatnak a pénzgazdálkodásában okoz zavart, amely a fennálló szabályozás szerint a meg nem rendelt terméket átvenni, és az ellenértéket megfizetni köteles. E helyzeten alig könnyít az a rendelkezés, hogy az egy éven belül fel nem használható és 50 000 Ft-ot meghaladó értékű, terven felüli termék átvétele csak akkor kötelező, ha azt a Minisztertanács el rendeli. S az átvételre kijelölt, illetőleg a készletező vállalat a behozott termék értékét akkor is kö-

teles megfizetni, ha a termék átvételét megtagadja! (108. §.)

A fent említett két kérdésben (előszállítás és terven felüli import), úgy gondolom, nem egyedül állok azzal a véleményemmel, hogy a gyakorlati tapasztalatok alapján *indokolt és időszerű volna a hatályos rendelkezések felülvizsgálata*, és pedig olyan irányban, hogy a termelő, ill. készletező vállalatok merev átvételi kötelezettsége enyhüljön, a külkereskedelmi vállalatok felelőssége ilyen import következményeiért fokozottabbá tétessék, s ennek folytán minél kisebb mennyiségben kerüljenek (jelentősen meghaladják vagy indokolatlanul) behozatalra olyan áruk, amelyek hosszú időre fedezik a szükségletet.

Importból felesleges készletek természetesen nemcsak, sőt talán nem elsősorban az Importszállítási alapfeltételek említett §-aiban foglalt szabályozás folytán keletkezhetnek, s az ezért való felelősség ezen eseteken kívül helyesen általában a termelővállalatokat kell, hogy terhelje. Így, ha a megrendelő kezdeményezésére kerül olyan külföldi áru behozatalra, amelyre a magyar iparnak, illetőleg kereskedelemnek egyáltalában nincs szüksége, vagy amely áru nem felel meg annak a célnak, amelyre a behozatal irányul. Az az elgondolás, hogy az importdevizával, ill. az importból származó anyagokkal való takarékos gazdálkodásra ösztönzés érdekében az exportdevizakötbérhez hasonló valamilyen intézmény vezettessék be az import terén is („importkötbér"), nagyon megszívlelendő.[4] S itt ésszerűnek látszik olyan megoldás, hogy a kötbért — eltérően az exportdevizakötbértől — ne minden esetben a külkereskedelmi vállalatra vesse ki az erre illetékes hatóság (devizahatóság), hanem a szankciót közvetlenül azzal a gazdálkodó szervvel szemben alkalmazza, amelynél a felesleges áru jelentkezik. Ez a gazdálkodó szerv legyen azután jogosult és *köteles* áthárítani az így elszenvedett kárt akkor, ha a hiba más szervnél merült fel.

[4] Vö. *Dr. Boross B.*: Néhány szó a devizakötbérről. Döntőbíráskodás, 1962. okt.

III.

A fenti megjegyzések, amelyekkel — felhasználván egy igen komoly külkereskedelmi jogi könyv megjelenésének alkalmát — helyesnek véltem felhívni a figyelmet külkereskedelmünk és devizagazdálkodásunk néhány még megoldatlan jogi problémájára, az említett mű gazdag anyagának csak kis részével kapcsolatosak (12—13. fejezetek). A könyv olyan további fejezeteire utalás, mint amilyenek az *államközi szerződéseknek* a külkereskedelmi vonatkozású tervszerződésekre való kihatásait (2. fejezet), vagy a felek közötti *együttműködés* új intézményes formáit (3. fejezet) vizsgálják, a szerződések *megkötésének* és *módosításának* (4—5. fejezetek), valamint *tartalma* (mennyiség, minőség, jótállás, a teljesítés helye és ideje, az ár stb.) megállapításának módozatait s ezeken túlmenően a tervszerződés és a külkereskedelmi szerződés *összhangjának* a biztosítását tárgyalják (6—11. fejezetek), a bonyolult és érdekes *felelősségi kérdéseket* (kötbér, kártérítés) elemzik igen mélyrehajtó fejtegetésekben (14—17. fejezetek), a *nagyberendezésekre* vonatkozó speciális tervszerződések sajátosságait ismertetik (19. fejezet): még mindig csak ízelítőt adhat abból az összesen tizenkilenc fejezetben összefoglalt gazdag és választékos anyagból, amely a szerzők precíz tálalásában számos „csemegét" nyújtanak az e komplex jogterület problémái iránt érdeklődő elméleti jogászoknak. De még nagyobb e kötet értéke a gyakorlati élet jogászai, közgazdászai, a külkereskedelem és az azzal kapcsolatos tervező, gazdálkodó, pénzügyi és ellenőrző szervek dolgozói, nem utolsó sorban pedig az ilyen körben dolgozó döntőbírák és a törvényesség őrei számára.

A kiadványnak — az ügyes idegen nyelvű (angol, orosz) összefoglaló ismertetések eredményeképpen is — nyilván lesz külföldi visszhangja, különösen a szocialista országokban, ahol ilyenfajta összefoglaló mű — a szerzők tudomása szerint — még nem jelent meg.

Ami pedig az itthoni várható eredményt illeti, biztos vagyok benne, hogy *György—Katona—Újlaki* most megjelent könyve a következő években megbeszéléseknek, vitáknak, cikkeknek, tanulmányoknak lesz a tárgya vagy hivatkozási alapja, s azt is reméljük, hogy mindezek hozzájárulnak a magyar külkereskedelem *jogi szabályozásában még meglevő hibák* kiküszöböléséhez és hiányok pótlásához.

Meznerics Iván

*Az angol családjog**

I.

E. L. Johnson professzor nagy fába vágta fejszéjét, amikor az angol családjog monografikus feldolgozására vállalkozott.

Jól tudjuk, hogy a szocialista jogágazati bontásban a családjog önálló helyet kapott s ennek megfelelő az irodalma is. A polgári társadalmi rendszerek azonban a családjogot a magánjog szerves részének tekintik és sem tételes jogi, sem tudományos irodalmi feldolgozása nem emelkedik önálló rangra. Különösen szerteágazó azonban ennek a jogterületnek fejlődése olyan jogrendszeren belül, amely a polgári jogi kódex megalkotása helyett szokásjogi fejlődésen alapuló s csak egyes részkérdésekre kiterjedő jogi szabályozással rendelkezik. Jogosnak kell tehát elfogadnunk a szerzőnek az előszóban kifejtett mentegetődzését egy ilyen úttörő jellegű kísérletezésnél.

Az angol családjog önálló feldolgozása a kor szükséglete s ezt ismerte fel helyesen Johnson. Ha a könyvet olvassuk, észlelnünk kell, hogy különösen az utolsó évtizedben az angol családjog jelentős változásokon, az angol viszonyokhoz mérten, fejlődésen ment keresztül.

Bár a szerző, saját kifejezése szerint, teljesen lehetetlennek tartja a logikus elrendezést, igyekezett rendszert építeni, könyvének vázat adni s összefoglalt egészként tálalni a családjogi rendelkezéseket és a joggyakorlatot. Elsődleges célkitűzése az volt, hogy a joghallgatóknak nyújtson segítséget, de ké-

* Johnson, E. L.: Family law. London, 1958. Sweet and Maxwell. 325 p.

zikönyvbe kívánta összefogni a gyakorló jogászok számára szükséges tudnivalókat is. A dogmatizmust (saját kifejezése szerint) azzal igyekezett elkerülni, hogy álláspontjának lelkiismeretes közlésén kívül mások véleményét is ismerteti s nem titkolja el, hogy milyen kérdésekben hiányzik az egységes bírói gyakorlat. A jogeseteket a minimálisra leszűkítve, inkább csak illusztrációként közli.

Saját adottságait és az azokból folyó korlátokat részben maga is elismeri a szerző. Nem veszi azonban észre — és talán abban a helyzetben nem is veheti eléggé észre — hogy olyan jogrendszerben, amelyet nem támogat egy jogágazatot összefogó egységes kódex, de még alapvetően egységes elvek sem, komoly ellentmondások keletkeznek a szokásjogi fejlődés mellé felzárkózó tételes rendelkezések, a „modernizáló" résztörekvések és a társadalmi rendszer fenntartott alapelvei között. Jogi nyelvre fordítva: a férjezett nők tulajdonjogi kérdéseit rendező törvény egyenlítési törekvései csak vagyonjogi vonatkozásokat érinthetnek s szükségképpen vetületté degradálják a nők jogi helyzetét.

II.

A szerző először történelmi visszapillantásban ismerteti a családjog fejlődését, majd a joggyakorlat elemzésével igyekszik a családjogi kérdésekről megfelelő képet adni.

A négy főrész összeállítása és csoportosítása mutatja, hogy a szerző gyakorlati szempontból igyekszik problémáit tárgyalni. A házasságkötés előfeltételei című részben az eljegyzéssel és a házasságkötéssel foglalkozik. Ebben tárgyalja a tartásdíj, — valamint a szerződések kérdéseit és általában a vagyonjogi vonatkozásokat. A házasság megszűnéséről szóló rész az érvénytelenség, megtámadhatóság, a bontás, különválasztás kérdéseit, valamint a holttányilvánítás joghatásait és az egyes sajátos problémákat tárgyalja. Az utolsó rész a szülők és gyermekek jogviszonyaival valamint a gondviselet egyéb eseteivel foglalkozik.

A kézikönyv képet ad arról is, milyen jelentős változáson és fejlődésen ment keresztül a jog struktúrája. Az említett jogeseteket nem írja le hosszadalmasan, hanem annak a főcélnak szolgálatába állítja, hogy az angol családjog főelveire hívja fel a figyelmet.

Az előszóban a szerző hivatkozik arra, hogy Angliában a jogi oktatásnak, de különösen a családjog kérdéseivel foglalkozó stúdiumoknak az a nagy hátrányuk, hogy először a nemzetközi magánjog ilyen vonatkozású kérdéseivel ismertetik meg az egyetemi hallgatókat és ezért, amikor az angol családjog komplikált és szerteágazó kérdéseivel találkoznak, önkéntelenül a kontinentális elvekbe próbálják beleilleszteni azokat. De az egyetem elvégzése után is megtartották ezt a módszert a fiatal angol jogászok. Mindezek tették szükségessé, hogy a szerző ilyen jellegű, monografikus feldolgozással lépjen elő. Ez teszi művét hézagpótlóvá és a maga nemében elsővé.

A történeti bevezető az ősi szokásjogból indul ki. Ennek forrása az egyházjog volt. A házasság érvényességének kérdésével a bíróságok egyáltalában nem foglalkozhattak. Hatáskörükbe csupán a házasságból származó vagyonjogok tekintetében felmerült jogviták tartoztak, amelyek főként az örökösödéssel kapcsolatban adódtak. A reformáció idejéig azonban az alakiságok tekintetében már sok összeütközés támadt az egyházi és világi jogfelfogásban és joggyakorlatban. A két felfogásban jelentkező ellentétekből keletkezett az érvénytelen házasság intézménye.

Az egyházi és világi jog összeütközéseiből származó bizonytalan joghelyzeteket az 1836-os házassági törvény szüntette meg azáltal, hogy bevezette a kötelező polgári házasságot. Az 1857. évi Matrimonial Causes Act pedig megfosztotta az egyházi bíróságokat attól a hatáskörüktől, hogy bármilyen házassági jogvitában döntsenek.

A bevezető rész foglalkozik egy sajátos angol jogintézménnyel: a lakhely („domicile") fogalmával, amely hasonlít az azelőtt nálunk jelentőséggel bírt községi illetőséghez, azzal az eltéréssel, hogy volt hazai jogunkban a községi illetőség alapja az állampolgárság volt, míg az angol jog szerint a lakhely joga idegen állampolgárra is vonatkozik s így pl. egy francia állampolgár skóciai domiciliummal bírhat. Jelentősége abban áll, hogy Anglia államjogi területén a szokásjog alapján más-más joggyakorlatot és szabályozást is találunk (pl. Írország, Skócia, vagy a szorosabban értelmezett Anglia.)

A kézikönyv első főrészében a házasságkötés előtti jogcselekmények között először az eljegyzésről beszél, amelyet olyan szerződésnek tekint, amihez bizonyos joghatások fűződnek. Nagyjából a szerződések két típusáról szól: a házasságkötéssel kapcsolatos alakiságok kérdésében való megállapodásról és a házassági együttélésre vonatkozó közös és kölcsönös ígéretekről. Állást foglal a szerződés második típusa mellett, amely egyedül felel meg a házassággal kapcsolatos modern felfogásnak. Az első kategóriával kapcsolatban, amely csak a házasságkötésre vonatkozó megállapodást tartalmazná szélsőséges példaként említi az olyan jellegű megállapodás lehetőségét, amely a legszélesebben állana szemben magának a házasságnak célkitűzéseivel és erkölcsi tartalmával. Ilyen példaként említi meg a következő megállapodást: „Elveszlek feleségül, de közvetlenül az esküvő után bizonytalan időre Ausztráliába megyek és nem látjuk többé egymást." A törvénybe, vagy jó erkölcsökbe ütköző kikötéseket — amint a szerző hangsúlyozza — semmisnek kell tekinteni. A jó erkölcsökbe ütköző megállapodásra vonatkozóan azt a példát hozza fel, amely a házasság előtti szexuális kapcsolat létesítésére irányulna. Ugyancsak semmisséget eredményező példaként említi meg a jó erkölcsökbe és a közrendbe ütköző ilyen jellegű megállapodást: „Feleségül megyek hozzád, ha ezt és ezt a bűncselekményt elköveted."

Az eljegyzés egyébként nincsen formaságokhoz kötve, az írásbeliség nem szükséges, de — természetesen — közös és kölcsönös ígéretet kell tartalmaznia. A házassági ígéretet egyébként minden további jogkövetkezmény nélkül vissza lehet vonni, mindaddig amíg az elfogadási nyilatkozat nem történt meg, ami a jogügylet kétoldalúságából okszerűen következik.

Az eljegyzési szerződés felbontásának módjai és formái: a gyűrű, vagy más eljegyzési ajándék visszaadása. A visszaadás joga attól függ, hogy a másik okot szolgáltatott-e arra.

A házasságkötési cselekvőképesség előfeltétele a kötetlen állapot (vagyis, hogy az illető nem áll házasság kötelékben) és a nagykorúság (21. életév). A kiskorú házasságkötési ígérete önmagában nem érvénytelen, de jogkövetkezményekkel nem jár.

Az első főrész második fejezete a házasságkötésről szól. Mindenekelőtt az érvénytelen és a megtámadható házasság közötti különbségekre mutat rá. Az érvénytelen házasság már kezdettől fogva érvénytelen, míg a megtámadhatót mindaddig érvényesnek kell tekinteni, amíg azt jogerős bírói ítélettel fel nem bontották.

Az érvénytelen házasság inter omnes hatályú, bárki hivatkozhat arra. A házasság érvénytelenségét valamelyik házasfél halála után is meg lehet állapítani. Ilyenkor az özvegyet illető jogok többé nem érvényesíthetők. Az egyik házasfél halála után nem lehet a házasságot megtámadni.

Az érvénytelen házasságból született gyermeket házasságon kívülinek kell tekinteni, a megtámadható házasságból született gyermek azonban mindenképpen törvényes gyermeknek tekintendő.

A 16. év alatti nem köthet házasságot, a 16—21. év közötti pedig csak törvényes képviselőjének hozzájárulásával. A házasság egyik fél részéről sem tekinthető érvényesnek, ha nem állt fenn a házasságkötésre irányuló közös szándék.

A monográfia ezután a házasságkötés formaságait tárgyalja.

A második főrész a házasságkötés joghatásait részletezi.

A személyi jog köréből a névváltozásra vonatkozó jogszabályokkal foglalkozik. Ezután a házasfelek közötti szerződéskötés lehetőségeit és joghatásait taglalja. Jellemző volt a szokásjogi fejlődésre az, hogy a házasfelek között — a férj uralmi és egyben törvényes képviseleti jogosultságai következtében — szerződés nem jöhetett létre, mert azt olyannak kellett volna tekinteni, mintha a férj önmagával kötött volna szerződést, ami — természetesen — lehetetlen. A férjes asszonynak általában nem volt kötelmi jogi cselekvőképessége. A férj és feleség között perjogi viszony sem keletkezhetett, mert a férj ugyanúgy, ahogy nem szerződhetett sajátmagával, pert sem indíthatott maga ellen. Ez a helyzet állott fenn egészen a XIX. század végéig s csak egy 1882-ben alkotott törvény alapján ismerték el a nő önálló cselekvőképességét s ebből következően szerződéskötési jogát és perbeli aktorátusát. A férj elsőbbrendű értékelése azonban még ma is számos kérdésben jelentkezik. A feleség ma is csak meghatározott esetekben járhat el férje megbízottjaként, így, ha erre kifejezett meghatalmazása van a férjtől, vagy hozzájárulása vélelmezhető, illetőleg hallgatólagosan hozzájárulónak tekinthető. Ugyancsak a férj megbízottjaként járhat el a feleség szükséghelyzet esetén. Az utóbbiak előfeltétele az, hogy a házasfelek közös háztartásban éljenek.

A házassági vagyonjogot illetően előzően történelmi visszapillantást nyújt a szerző, majd a „modern" jogot tartalmazó 1882-es törvényt ismerteti, amely a férjezett nők tulajdoni és kötelmi jogviszonyait szabályozza. Ennek lényege a vagyonelkülönözés elve. A nők — eszerint — nemcsak a házasságkötés előtt volt vagyonuk korlátlan tulajdonosai maradnak, hanem különvagyont képeznek mindazok a vagyontárgyak, amelyeket a házasság tartama alatt szereznek. A teljes egyenjogúság mindezek ellenére nem következett be és ennek a célnak elérésére hoztak 1935-ben egy újabb jogszabályt. Ennek legfőbb rendelkezései a következők: a feleség bármilyen vagyont szerezhet, tarthat és azzal korlátlanul rendelkezhetik; teljesen cselekvőképes, önálló kötelezettségeket vállalhat; aktív és passzív perbeli cselekvőképességgel rendelkezik; a csődeljárásban részt vehet; bírói ítélettel önálló jogalanyként kötelezhető. Mindezek a jogok természetesen csak az egyébként cselekvőképes nőt illetik meg.

A vagyoni elkülönözésnek — ezek szerint — elvileg minden biztosítéka megvolt, mégis nehézségek támadtak a joggyakorlatban.

Minthogy a férj a feleséggel szembeni bírói eljárást nem indíthatott, tulajdonjogának jogvédelme viszonylag kisebb mértékben volt biztosítva, a bíróságok kénytelenek voltak sajátos szabályokat kialakítani a házassági vagyonjog körében és különleges eljárást kellett bevezetni a férj és feleség között felmerült vagyonjogi viták elintézésére. Ugyancsak nem voltak eléggé biztosítva harmadik személyek jogai a tulajdonjog átruházásánál.

Érdekes és jellemző jogesetet közöl ezután a monográfia: Adott esetben a házasság felbontásával elemezni kellett egy házvétellel kapcsolatban a különvagyoni helyzetet. Az elsőfokú bíróság matematikailag közelítette meg a problémát és pontos számítások után az értékesített ingatlan vételárát a hozzájárulás arányában osztotta meg. A fellebbezési bíróság ugyan konkréten helytelenítette a matematikai megoldást arra való hivatkozással, hogy tulajdonképpen szerencseszámba menő nyereségnél ezt nem tartja helyesnek, és helyette mindkét házasfél részéről az előnyökhöz fűződő értéket vette figyelembe, de ugyanakkor hangsúlyozta, hogy a részarányok pontos számítása egyébként helyes szempont.

A második főrész következő fejezetében a szerző azt fejti ki, hogy a leggyakoribb és legélesebb viták a házasság felbomlása esetén mindig a lakás, az otthon körül forognak. Sokszor más vagyonjogi viták elintézése után is sokáig fennmarad az a probléma: ki legyen további birtokosa a családi otthonnak; a lakásnak, illetőleg háznak. A vita három főkérdés köré csoportosul: a tulajdonjog megállapítása, az ingatlan tehermentességének, illetőleg a teher vállalásának és áthárításának kérdései s végül, hogy melyik félnek van joga továbbra is a volt otthonban lakni. Az alapelv az, hogyha a férj fedezte a vételárat, őt kell tulajdonosnak is tekinteni. Ezzel a vélelemmel szemben a feleségnek kell írásbeli bizonyítékokat produkálnia arra vonatkozóan, hogy a vétel a feleség részére és nevében, vagy részben az ő nevében történt. Ezzel szemben, ha a feleség fedezte a vételárat, az a vélelem, hogy ő a tulajdonos is. Ha a vételárral kapcsolatos költségeket mindkét fél fi-

zeti, a közös tulajdon tényét nem befolyásolja, hogy az ingatlannak ki a telekkönyvi tulajdonosa. A továbbiakban a tulajdonjog kérdését olyan vonatkozásokban vizsgálja, hogy hogyan alakult a házasfelek között a vételár részleteinek fizetése, és megállapítja, hogy a vitás esetekben a bíróságnak konkréten kell vizsgálnia a tulajdoni arányokat. Etekintetben ismét a „matematikai megközelítés" elvei érvényesülnek.

A következőkben a szerző, a közös otthon használatának jogával, tehát azzal az esettel foglalkozik, amikor a házasfelek között az életközösség nem szakadt meg.

A közös otthon használatának joga a házasfeleket egyformán megilleti. Nem teheti meg tehát az a házasfél, aki a lakás tulajdonosa lenne, hogy a másik házasfelet önkényesen kizárja. Az ilyen magatartás általában kötelességszegést jelent. Megfelelő indok esetén azonban az ilyen magatartás jogos is lehet. Ezután a szerző gyakorlati példákkal illusztrálja a jogszabályt. A tulajdonjog fokozott tiszteletbentartására jellemző a szerzőnek az a példája, amely a következőket mondja: „Normális körülmények között a férjnek jogában áll otthonába (lakásába) bemenni és olyan jellegű kötelezettségeknek teljesítését kívánni feleségétől, amelyek nyújtása neki is kötelessége lenne hasonló helyzetben. Semmilyen körülmények között sincs azonban joga arra, hogy feleségének különvagyonára vonatkozó vagyoni jogait megsértse."

Beszél a könyv az utóbbi időkben kialakult joggyakorlatról, amely szerint az elhagyott feleségnek jogában áll a lakásban maradni még akkor is, ha a lakás tulajdonjoga a férjet illeti meg. Ugyanakkor azonban a joggyakorlat nem egyértelmű abban az esetben, ha a férj az elhagyott és a lakás tulajdonjoga a feleséget illeti. Ez az egyenlőtlenség abból adódik, hogy az 1882-es törvény, amely a férjes nők tulajdonjogáról rendelkezett, kifejezte, hogy a feleségnek az a joga, amely szerint a családi otthont elfoglalhatja, annak a jognak része, mely szerint a férj köteles eltartani feleségét.

Külön foglalkozik a szerző a házasfeleknek a közös otthonon kívüli tulajdonjogából adódó problematikával. Itt általában a vagyonjogok szigorú szemmeltartását kell hangsúlyozni s egyik félnek sincsen joga olyan ingatlan birtoklására, amely a másik tulajdonában van, ha a tulajdonos beleegyezése nincsen meg.

A vagyoni jogok „finomodására" jellemző olyan probléma tárgyalása, hogy a közös háztartásban élő házasfelek egyike tulajdonos, másika bérlő lehet. A vagyoni jogok és érdekek teljes figyelembevétele érvényesül, amikor az egyébként szükséges vélelmek megdöntéséről van szó. Vélelem pl., hogy ha az ingatlan telekkönyvi tulajdonosa a feleség, de a vételár egyes részleteit a férj fizeti, akkor ezt a feleség javára történt ajándékozásnak kell tekinteni, ez a vélelem azonban megdönthető. Vélelem és általános alapelv az is, hogy közös tulajdon esetén a terheket a felek közösen viselik. Ha azonban a költségeket a házasfelek nem egyenlő arányban viselik, akkor a tulajdonjogban is megfelelő arányú részesedést kell megállapítani. További komplikációk keletkezhetnek a közös bankszámlák kezelése esetén. A szerző az ezzel kapcsolatos kérdéseket is tárgyalja. A külön bankszámla nem vet fel ilyen kérdéseket, de a közös számla rendkívül bonyolulttá teszi a számítást. A vélelem a terhek egyenlő megosztására irányul s a bírói gyakorlat is erre tendál, bár — mint egyébként — itt is megdönthető a vélelem.

A biztosítással kapcsolatban még az 1882-es törvény rendelkezései az irányadók. Férjes nő biztosítást köthet sajátmaga, vagy férje javára. A férfi életbiztosítása felesége, illetőleg gyermeke javára szólónak tekintendő. Ilyen rendelkezéseket tehet a nő, ez azonban nem olyan vélelemszerű, mint az előbbi esetben.

A nászajándék sorsát illetően a már többször említett 1882-es törvény úgy rendelkezett, hogy válás esetén az a fél kapja, akinek hozzátartozói juttatták. Az újabb joggyakorlat ezzel szakítani kíván annak a gyakorlati szempontnak, illetőleg méltányossági tényezőnek szolgálatában, hogy ezáltal valamennyi szükséges bútor ne kerülhessen egy kézbe.

A háztartási pénzből eszközölt megtakarításokat nem lehet egyszerűen a feleség tulajdonának tekinteni. A joggyakorlat hajlamos arra, hogy a férj által háztartási költségekre adott összeget olyannak tekintse, mint megbízás alapján teljesítendő költségek fedezésére adott keretösszeget, s így a fennmaradt összeget, a meghatalmazó férj kezeihez kell visszafizetni. Más kérdés, hogy milyen összeget kell olyannak tekinteni, mint amely a háztartás vezetéséhez szükséges. Etekintetben széles skálán érvényesülnek az osztályszempontok, annak vizsgálata, hogy milyen „társadalmi helyzet"-ben levőkről van szó. Ezzel kapcsolatban a szerző idézi a Lordok Házában elhangzott alábbi véleményt, amelyet mi is érdemesnek tartunk megemlíteni. „Alacsony társadalmi helyzetben élő ember éppen úgy fizeti ki felesége számláit, mint a sajátját, a magasabb szinten mozgó számlát folyósít felesége és gyermekei számára. A magas társadalmi állásban levők évekre előre biztosítják családjuk számára az ilyen jellegű kiadásokra fordítható összegeket. A társadalmi ranglétra legmagasabb fokán élők már a házasságkötéskor előre, egy összegben állapítják meg azt, amit családjuk ellátására kívánnak fordítani."

Külön fejezetben foglalkozik a szerző a házasfelek közötti tulajdonjogi viszonyok alakulásával abban az esetben, amikor harmadik személyek vagyonjogi érdekeltsége lép előtérbe.

Közismert módja a hitelezői csalásnak az, hogy a tulajdonjog átruházásával a hitelezők számára hozzáférhetetlenné teszik a vagyont. Rendszerint olyan formában kerül erre sor, hogy a férj hitelezői elől a férj vagyonát elvonják azzal, hogy az adós, családjára ruházza át, valamilyen módon. A jogban ilyenkor ellentmondásos kettősség érvényesül. A családi érdekek s ennek megfelelően a protektív jellegű családjog támogatja az ilyen ügyleteket, viszont a hitelezői érdekeket sérti és természetesen ezek támadásának van kitéve. Az 1925-ös tulajdonjogi törvény ezzel kapcsolatban úgy rendelkezik, hogy minden tulajdonátruházásra irányuló ügylet megtámadható, ha bárkire nézve is hátrányos helyzetet teremt.

Harmadik személyeknek a házas-

társak közös vagyonát sértő cselekményével szemben elsősorban a birtokosnak van perbeli aktorátusa.

A férj vagyoni csődje nem jelenti azt, hogy feleségével szemben mentesül a tartozásoktól. Tartási kötelezettségének is köteles eleget tenni. A feleség sem hivatkozhat férje csődjére, ha saját tartozásainak kiegyenlítése vált aktuálissá.

A házastársak egymásközötti vagyonjogi helyzetéből néhány jellemző rendelkezés:

A tartási kötelezettség a férj halálával megszűnik, de nem szűnik meg — természetesen — elmebetegsége esetén. A nőtartási kötelezettség megszűnik a feleség halálával, de a temetési költségek még a férjet terhelik. A férj tartási kötelezettsége megszűnik, ha a feleség házasságtörést követ el, még akkor is, ha a felek külön éltek és a különélésben a férj hibás.

Az általános jogi felfogás az, hogy mindaddig, amíg a házasság érvénytelenségét a bíróság nem mondotta ki, a nőnek jogában áll igénybevennie férje hitelszámláját. A férj nem kötelezhető arra, hogy a háztartáshoz szükséges összeg fedezetére kölcsönt vegyen fel, de ha a feleség vesz fel ilyen célra kölcsönt, annak visszafizetésére a férj is kötelezhető, feltéve, hogy a feleség a kölcsönvett összeget valóban olyan célra fordította.

Egyébként a házasfelek között tartási vonatkozásban a szerződéskötés szabadságának elvei érvényesülnek s a szerződés formákhoz sincs kötve, tehát a szóbeli megállapodás is hatályos.

A tartásra vonatkozó jogszabályok köréből említjük még a következőket:

1949 előtt a feleséget elhagyó férj nem volt közvetlenül kötelezhető a nőtartás fizetésére, hanem előbb olyan értelmű bírósági határozatot kellett produkálni, amelyben felhívják a férjet az életközösség helyreállítására, és tartási kötelezettsége csak akkor állt be, ha a felhívásnak nem tett eleget. Az 1950. évi házassági törvényben azonban már az 1949-ben gyakorlatilag bevezetett rendelkezés került, amely szerint megelőző eljárás nélkül, közvetlenül is kötelezhető a férj a tartásdíj fizetésére.

A tartásdíj mértékét illetően elsősorban azt kell figyelembevenni, hogy milyen a férj anyagi helyzete, milyen életszínvonalon éltek elválásuk, illetőleg különválásuk előtt a házasfelek s általában milyen az az összeg, amelynek fizetését a feleség ésszerűen elvárhatja. A szerző ezután szemléltető példát is közöl a bírói gyakorlatból, amelynek lényege, hogy az ésszerűséget a bíróság még olyan vonatkozásban is figyelembeveszi, hogy az egyszeri vagyonértékesítésből befolyt nagyobb összeg alapján fizetett nagyobb tartásdíj állandósítása nem lenne ésszerű.

A tartásdíj fizetésének jogalapjai a következők: erőszak, súlyos testi sértés, elhagyás, a férj állandó kegyetlensége, a feleségnek nyújtandó tartási kötelezettség szándékos elmulasztása, a férj iszákossága, vagy más káros szenvedélye, a férjnek az a cselekménye, hogy nemi betegsége ellenére közösül feleségével, feleségét prostitúcióra kényszeríti és végül, ha a férj hűtlenséget követ el. Abban az esetben, ha férj elhagyta feleségét, ha az életközösség idején nem fedezte a háztartási költségeket, a férj sikeresen védekezhet a feleség házasságtörésére való hivatkozással, illetőleg annak bizonyításával.

A most ismertetett tényállás esetén a bíróság kimondhatja azt is, hogy a feleség nem köteles többé közösülni a férjjel. A bíróság ugyanakkor intézkedhet a gyermekek gondviseletével kapcsolatos kérdésekben, a nő- és gyermektartásdíj tekintetében, és végül a bontóper költségeit illetően.

A férj a tartásdíjat heti két font minimum erejéig szoríthatja le, ha a feleség iszákos, vagy egyéb káros szenvedélye van, a gyermekekkel szemben kegyetlen vagy goromba.

A bíróságoknak fenti rendelkezései hatályukat vesztik, ha valamelyik házasfél meghal, továbbá, ha a feleség három hónap eltelte után is közös háztartásban él férjével, illetőleg, ha külön háztartásban él, de közösül a férjjel.

A tartásdíj fizetésére vonatkozó rendelkezések nem válnak hatálytalanná, ha a bíróság előtt igazolódik, hogy a feleség azért követte el a házasságtörést, mert a férj nem biztosította megélhetését. A válás kimondása után a volt feleség nem követ el kötelmet szüntető cselekményt, ha más férfival közösül, feltéve, hogy az sem él házassági kötelékben.

Három hónapig terjedhető börtönbüntetéssel büntetendő az, aki elhanyagolja tartásra jogosult hozzátartozóinak ellátását.

Az angol jog négy esetben ismeri el a nőnek a férjével szembeni tartási kötelességét. Ezek a következők: ha a nő nyújtja be a válási keresetet azon az alapon, hogy férje elmebeteg, továbbá, ha a férj indít bontópert azon az alapon, hogy felesége házasságtörést követett el, vagy férjét elhagyta, minden esetben feltéve, hogy a feleségnek saját vagyona van. Ilyen tartási kötelezettség támad akkor is, ha bíróság a férjet férji jogainak gyakorlásától eltiltja, a bontóper tartamára, szintén annak feltételezésével, hogy a feleségnek saját vagyona van. A tartási kötelezettséget általában kimondó 1948-as törvény a férjtartást elvileg egyenrangúnak ismeri el, ilyen gyakorlat azonban nem alakult ki.

A harmadik főrész a köteléki joggal, közelebbről a házasság megszűnésével foglalkozik. A házasság bontóokai a következők: a házasságtörés, három évi időmúlás a különélés kezdete óta, a házastárs kegyetlen, durva bánásmódja és a gyógyíthatatlan elmebetegség, ha a beteg házastárs legalább öt év óta orvosi felügyelet alatt áll. A bontókeresetet általában csak akkor lehet előterjeszteni, ha a házasság megkötése óta legalább 3 év eltelt. A kereset érvényesítésének akadályai az elkövetett cselekményben való egyetértés, aminek egyik formája a megbocsátás. Külön fejezi ki a szerző, hogy nem érvényesíthető a házasságtörés miatti bontóok, ha a házasságtörés erőszak következtében történt. Viszonylagos akadályai a bontásnak a kereset benyújtásának indokolatlan késleltetése, valamint a felperes bizonyos magatartása, így ha házasságtörést követett el, vagy ő kegyetlenkedett, valamint ha a kereset alapjául szolgáló körülménynek előidézője a felperes volt, végül, ha a felperes már előbb hagyta el alperest, mielőtt az a bontásra okot szolgáltató cselekményt elkövette volna. Amennyiben az elutasítás jogerőssé vált — ne bis in idem — ugyanazzal az indokkal nem lehet újabb bontókeresetet benyújtani.

A házasság valamelyik házasfél holttányilvánításával is megszűnik. A holttányilvánításra akkor kerülhet sor, ha valaki legalább 7 év óta ismeretlen helyen tartózkodik és életbenlétének semmi jele sem volt.

A házasság érvénytelen, ha a felek bármelyike nem rendelkezett cselekvőképességgel, vagy a házasságkötéssel kapcsolatos alakiságokat nem tartották be.

A házasság az alábbi okokból támadható meg: impotencia, a consumálás szándékos megtagadása, elmebetegség, nemi betegség, végül, ha kiderül, hogy a nő a házasságkötéskor mástól teherben volt. Az érvénytelenség megállapítása iránti keresetnek csak akkor lehet helye, ha a felperes a házasságkötéskor nem tudott az érvénytelenségi akadályról, továbbá, ha a házasságkötéstől számított egy éven belül adták be és végül, ha közösülés nem történt azután, hogy a felperes az érvénytelenségi akadályról tudomást szerzett.

Az angol házassági jog ma is elismeri az ágytól és asztaltól való elválasztás intézményét, vagyis az olyan bírói ítéletet, amely csak a házasfelek különélését rendeli el. Természetes, hogy a felek különválasztása esetén nem lehet többé szó egyik fél hűtlen elhagyásáról sem. Különválasztás esetén a férj nem felel a feleségnek a tartásdíj összegét meghaladó tartozásaiért.

A bíróság a házastársi jogok nyugvását is elrendelheti akkor, ha úgy látja, hogy a házasság felbontására irányuló kereset alapos és a házasság felbontásának nem lesz akadálya.

A mű negyedik és egyben utolsó főrésze a szülők és gyermekek egymás közötti jogi helyzetével foglalkozik.

Az angol jogszabályok szerint a szülők, illetőleg gyámok legfőbb kötelessége a gondjaikra bízott gyermekek eltartása és nevelése.

Az angol jog ma is különbséget tesz a házasságból és házasságon kívül született gyermekek között.

Házasságból született (törvényes) az a gyermek, akinek szülei a gyermek születésekor, vagy fogamzásának idejében érvényes házasságban élnek, illetőleg éltek.

1926-ig Angliában nem ismerték el a házasságon kívül született gyermek törvényesítésének lehetőségét, jóllehet az egyébként sok tekintetben ható kánonjog az utólagos házasságkötést a gyermek törvényesítésének is tekintette. Ettől az időponttól azonban a szülők utólagos házasságkötése a gyermek törvényességét is jelenti, feltéve, hogy a gyermek születésének idejében egyik szülő sem élt mással házassági kötelékben. A törvényesítésnek azonban most sincsen ex tunc, hanem csak ex nunc hatálya, tehát a gyermeket olyannak kell tekinteni — bizonyos jogok tekintetében — mintha utólagos házassággal való törvényesítésének időpontjában született volna. A törvényesített gyermek nem örökli a címeket és ezekkel járó vagyoni jogokat, és nincs joga olyan vagyontárgyakhoz, amelyek törvényesítése előtti időpontból származtak. Az öröklési jog területén fennálló különbségeken túlmenően azonban az angol jog nem kíván különbséget tenni a házasságból és a házasságon kívül született gyermek között.

A régi szokásjogi fejlődés alapján az apa nem volt gyermektartási díj fizetésére kötelezhető, de büntetőjogi felelőssége fennállt a gyermek elhanyagolásáért annyiban, mint általában mindenkié, akinek gondozására volt bízva valaki és aki a gondozást elmulasztotta.

Az 1948-ban alkotott jogszabály, amely a gondozási és tartási kötelezettségekről általánosságban rendelkezett, kimondotta, hogy az a férfi is felelős kiskorú gyermekének eltartásáért, akinek apaságát bírói határozat állapította meg. Ugyanez kötelezte az anyát is házasságból, vagy házasságon kívül született gyermekének eltartására.

A tartási kötelezettség általában a gyermek 16. életévének betöltéséig tart.

A gyermektartásdíj megállapítását a házasságban együtt élő szülők esetén az anya kérheti a bíróságnál. Ha a házasságot felbontják, a bíróság egyidejűleg kötelezheti a szülőket a gyermekek további eltartására. A gyermek tartásának elhanyagolása egyébként a házasság felbontásának alapja is lehet. A kiskorúak gondozásáról szóló 1925. évi törvény értelmében a bíróság az anya gondozására bízott gyermek részére az apát egyszeri összegű vagy folyamatos tartásdíj fizetésére kötelezheti. Ha bíróság a gyermek gondozásával harmadik személyt bíz meg, a szülőket kötelezheti, hogy megfelelő arányban gyermektartásdíjat fizessenek a gondozó kezeihez.

A szokásjog szerint a házasságból született gyermek tartására sem az anya, sem az apa nem volt kötelezhető. I. Erzsébet „Szegény törvénye" az apát az elcsábított nő támogatására kötelezte. Később az anya tartási kötelezettségét is megállapította a törvény. Az 1948-as segélyezési törvény általánosságban mondotta ki a gondozott személyek eltartásának kötelezettségét szülőkre és gyámokra nézve egyaránt.

A nevelésről 1944-ben alkotott jogszabály minden szülőt és gondozót kötelez arra, hogy a gyermekek számára a kötelező oktatáshoz szükséges előfeltételeket biztosítsák. A szülők kötelezettsége egyetemleges. Habár a szülői jogokhoz tartozik annak megállapítása, hogy a gyermeket milyen nevelésben részesítsék és számára milyen képzettséget biztosítsanak, mégis kimondja, hogy a nevelést a gyermek képességei és hajlamai szerint kell irányítani.

III.

E. L. Johnson könyvét olvasva, azt láthatjuk, hogy meglepően sok a hasonlatosság a magyar Házassági törvénnyel és a hatályossága idején kialakult bírói gyakorlattal. A magyar polgári családjogi fejlődést is elsősorban a vagyoni jogok fokozottabb elismerése jellemezte, ami a kapitalista berendezkedésnek és a feudális maradványoknak kompromisszumos rezultánsát eredményezte. Az angol és a polgári magyar házassági jogban egyaránt kedvezőbb lett a nő helyzete pl. a különvagyon vonatkozásában, de a társadalmi megítélést tükröző bírói gyakorlat és szokásjogi hatóerők a férfi státusát mind férji, mind apai jogai tekintetében többre értékelték. Áll ez a tétel abban az esetben is, ha férj fokozott kötelezettségeit állapították meg. Így közelebbről a tartásjog területén, vagy a másik vonatkozásban azoknál a szülői jogoknál, amelyeket

„elsősorban az apa gyakorolhatott". Mennyire hasonlít az a jogelv, hogy a tartás tekintetében a magyar házassági jogban a férj társadalmi állása jött tekintetbe, ahhoz a polgári vonatkozásban a magyar házassági törvényhez viszonyított árnyalatilag fejlettebb — már ti. polgári értelemben véve fejlettebb — angol jogszabályhoz, amely szerint a tartásdíjnak ésszerű összegnek kell lennie, amelynek meghatározásánál elsősorban azt kell figyelembe venni, hogy a „férjnek milyen az anyagi helyzete'.' A magyar házassági törvény elvileg egyenjogúnak tekintette köteléki vonatkozásban a feleséget és a férfit, de a bírói gyakorlat attól kezdve, hogy a férj „közeledési kötelességét" mondta ki, vagy megállapította, hogy a feleségen mutatkozó nemi betegséget „a férjtől elkapottnak kell vélelmezni", nagyon hasonlít ahhoz a „kifinomodottabban" polgári angol jogszabályhoz, hogy „a férj tartási kötelezettsége megszűnik, ha a feleség házasságtörést követ el, még abban az esetben is, ha a különélés a férj hibájából történt". Vajon nem a nő másodlagos helyzetére mutat az a humánusnak ható rendelkezés pl., hogy „amíg a házasságot érvénytelennek nem nyilvánították, a nőnek joga van a férj hitelszámláját igénybe venni". Nem a nő függvényi helyzetére mutat egy másik „méltányos" rendelkezés: „a feleség hűtlensége nem lehet a bontás alapja, ha a bíróság előtt bizonyossá válik, hogy a feleség azért követte el a házasságtörést, mert a férj nem biztosította megélhetését." Végül egy példát a gyermekek jogállásának rendezése köréből: a törvényesített gyermek nem örökölheti a címeket és az ebből eredő vagyonjogokat s a törvényesítés nem érintheti az előbb született törvényes gyermekek vagyoni jogait. Az utóbbi pontosan egyezik a magyar polgári jogrendszer hatályban volt jogszabályaival.

Nem kell erőltetnünk, önként adódik a végső konkluzió, amit az angol családjogban való tallózgatás után le kell vonnunk: nem részkérdés a női egyenjogúság, akár a feleség, akár az anya helyzetét nézzük. A lassú, novelláris fejlődés ma már meghaladott s csak bizonytalan jogi helyzetet teremthet. A polgári társadalom jellemző ellentmondása végigvonul az angol családjog legújabb fejlődésén és a legpregnánsabban abban jelentkezik, hogy az erkölcsi alapelvek hangsúlyozása ellenére a vagyonjogi vonatkozások, a házasfelek anyagi érdekeltsége az a faltörő kos, amely döngetni kezdi a régi angol családjog bástyafalait. A házasfelek egyenjogúsága azonban nem vagyonjogi, hanem alapvető státuskérdés, amely az egyenlő emberi jogok szerves része, s amelynek biztosítéka csak olyan alkotmányi alapvetés lehet, ahová, szemben minden polgári eredménnyel, kizárólag a szocialista berendezkedésű társadalmak alkotmányai, ezek azonban törvényszerűen jutottak el.

Takács József

A Csehszlovák Tudományos Akadémia munkajogi tanulmánykötete

A Csehszlovák Tudományos Akadémia kiadásában az Állam és Jog című kiadványsorozat 8. köteteként a közelmúltban munkajogi tanulmánygyűjtemény jelent meg,* amely a munkajog területén dolgozó elméleti és gyakorlati szakembereknek fontosabb elméleti kérdésekkel és különböző időszerű gyakorlati problémákkal foglalkozó tanulmányait tartalmazza.

Hromada, J.: „Adalék a csehszlovák munkajog tárgyának problematikájához" című tanulmányában abból indul ki, hogy a szocialista társadalomban nagyszámú olyan társadalmi viszony alakul ki, amelyek lényegüket és alapjukat tekintve a társadalmi munkából származó viszonyok. E téren nemcsak új viszonyok jönnek létre, amelyek korábban ismeretlenek voltak, hanem a munkaviszony „klasszikus" formája, az alkalmazotti viszony is belsőleg egészen más jelleget kap. Igen gyorsan eltűnik a dolgozó és a termelési eszközök magántulajdonosa közötti alkalmazotti viszony, és helyébe a szocialista társadalom dolgozó tagjának a társadalmi és gazdasági szervekhez való viszonya lép. Ez a tény magával hozza azt is, hogy a társadalmi munkaviszonyokhoz olyan viszonyok is társulnak, amelyek előbb oda nem tartozhattak. Kialakul a dolgozó széles, általános fogalma, amelynek reflexei a munkajogi jogszabályokban már most megfigyelhetők. Ha továbbá a munkajogviszonyt olyan ideológiai viszonynak tartjuk, amelynek közvetítésével a jog a társadalmi munka végzésénél keletkező társadalmi viszonyokat szabályozza, akkor arra van szükség, hogy a „munkaviszony" jogtechnikai fogalma alá vonjuk mindazokat a viszonyokat, amelyek általános értelemben ilyen jellegűek. Nem fér kétség ahhoz, hogy az állami alkalmazottak munkaviszonya ebbe a körbe tartozik.

A tanulóviszony tekintetében a szerző utal arra, hogy a tanuló munkájának anyagi eredménye a munkáltató javára esik, ami a burzsoá jogtudományt arra késztette, hogy e viszonyt az alkalmazotti viszony sajátos fajtájának tekintse. A szocialista társadalomban e viszony szakmai képzési eleme lényegesen megerősödött, ennek ellenére korábbi jellege többé kevésbé megmaradt. Azoknak a viszonyoknak a körében, amelyek nem vitásan társadalmi munkaviszonyok, van nagyszámú olyan viszony is, ahol a munkaviszony többé kevésbé más társadalmi viszonnyal kapcsolatos (például különböző szövetkezeti jogviszonyok keretében létesült munkaviszonyok). A szerző részletesen vizsgálja, hogy az ilyen viszonyok szabályozása mennyiben haladja meg a munkajogi szabályozás kereteit, illetve mennyiben jut kapcsolatba más jogágnak megfelelő szabályozásával.

Witz, K.: „A csehszlovák szocialista munkajog fő elvei" címen tett közzé tanulmányt. A Csehszlovák Szocialista Köztársaság alkotmányára és a legfontosabb jogszabályokra támaszkodva a munkajog fő elveit a következőkben foglalja össze: a közösség érdekében végzett munka kötelezettsége és a munkához való jog, a szakszervezeteknek az a joga, hogy résztvegyenek a dolgozók legfontosabb munkaügyi és társadalmi problémáinak megoldásában, a munkaidő és a munka utáni pihenőidő kötelező megállapítása, a végzett munka díjazása a végzett munka mennyisége, minősége és társadalmi jelentősége szerint, az önkéntes és tudatos mun-

* Stát a právo Otázky pracovního práva NCSAV, Prága, 1963. 216. p.

kafegyelem, valamint a dolgozók alkotó kezdeményezése a munka termelékenysége és a munkavédelem szempontjából legkedvezőbb munkafeltételek megteremtése céljából és végül az anyagi ellátottsághoz való jog munkaképtelenség, anyaság és öregség esetén.

Kovárik, J.: „A munkaszerződés szerepe és fogalma a szocialista társadalomban" címen írt tanulmányt. A szocialista munkaszerződés — mondja a szerző — a legmegfelelőbb jogi forma, amely a polgároknak a szocialista bővített újratermelés folyamatában való részvételét és a társadalom érdekeinek az egyes dolgozók egyéni érdekeivel való összhangba hozatalát lehetővé teszi. A szocialista munkaszerződés a munkához való jog érvényesítésének és a társadalom érdekében történt munkavégzés megvalósulásának alapvető formája. Ezt követően a szerző a munkaszerződés jellemző fogalmi ismérveit tárgyalja, majd a munkaszerződés következő meghatározását adja: A munkaszerződéssel az egyik fél — a polgár — arra kötelezi magát, hogy egy konkrét vállalat dolgozóinak kollektívájába belép, ott a többi dolgozóval együttműködésben a megállapított helyen meghatározott munkát végez és a munkarendet megtartja; a másik fél — a vállalat — arra kötelezi magát, hogy a polgárt alkalmazza, részére a végzett munkáért besorolásának megfelelő bért fizeti, gondoskodik azoknak az előfeltételeknek a megteremtéséről, amelyek a dolgozó kötelezettségeinek megfelelő teljesítését, a vállalat irányításában és a nemzeti vagyon igazgatásában való közvetlen részvételét és a munkaviszony állandóságát lehetővé teszik, továbbá kötelezi magát a kikötött és a munkajogi szabályok által megállapított munkafeltételek megtartására.

Pavlátová, J.: „A munkarend és ennek jogi szabályozása" címen a munkarend jogi természetével, az üzemi munkarend és a munkarendminták viszonyával és az üzemi munkarend kötelező erejének kérdésével foglalkozik. Arra a következtetésre jut, hogy a munkarend a vállalaton belüli normatív aktus sajátos fajtája. Ezt követően a szerző a munkarend kérdését a hatályos jogszabályok tükrében vizsgálja és megállapítja, hogy nincs olyan jogszabály, amely a munkarend kiadásával és alkalmazásával összefüggésben felmerülő problematikát egységesen és minden szempontból szabályozná. A munka záró részében idevonatkozóan de lege ferenda javaslatokat tesz.

Mydlík, A.: „A megelőzés jogi kérdései a munkajogban" címen írt tanulmányt, amely a munkavédelem alapkérdéseit tárgyalja a következő tagolásban: a megelőzés fogalmának meghatározása a csehszlovák munkajogban, a megelőzés funkciója a jogi szabályozás szempontjából, a megelőzés jogi szabályozása a burzsoá jogban, a megelőzés jogi szabályozásának elvei, a megelőzés jogi szabályozásából folyó kötelezettségek, a megelőző intézkedések megtartása feletti felügyelet kérdése (szakszervezetek, műszaki szakfelügyeleti szervek, nemzeti bizottságok, ügyészség teendői a munkavédelem területén).

Kalenská, M.: „A munkafegyelem jogi kérdései" címen írt tanulmányában abból indul ki, hogy a munkafegyelem mindenkori tartalma és a fegyelem megtartása végett igénybevett eszközök a társadalmi gazdasági formációk jellege szerint különbözőek. A szocialista társadalomban a munkafegyelem megtartásának követelménye azoknak az alapelveknek az egyike, amely a szocialista munkaszervezet fenntartásához és fejlesztéséhez hozzájárul. A szocialista munkafegyelem megtartásának követelménye a politikai, erkölcsi és jogi normákból eredő kívánalom. Ezután a szerző a vállalaton belüli munkarend-mintával foglalkozik, amelynek alapján az egyes gazdasági ágazatok kibocsátották az ágazati munkarendeket. Az utóbbiak alapján kiadott vállalati munkarend a dolgozó számára csak akkor kötelező, ha a dolgozó a munkaszerződésben vagy utólagos nyilatkozattal annak aláveti magát. Ez a munkarend-minta munkafegyelem alatt a munkaviszonyból a dolgozóra háruló kötelezettségek megtartását érti. Ez a koncepció leginkább közelíti meg a munkafegyelem tartalmának általános fogalmát. De lege ferenda különösen azt a kérdést vizsgálja, hogy mennyiben van szükség a vállalati igazgató fegyelmi jogkörének fenntartására a vállalatoknál működő társadalmi bíróságok mellett.

Hamzlík, V.: „A munkabérrendszer átalakításának egyes jogi kérdései" című tanulmányában az új bérrendszerrel kapcsolatos következő kérdéseket tárgyalja: az új bérrendszerek hatékonysága és ezek következményei, a más munkahelyre való áthelyezésnél fizetendő bér, a túlóra díjazása, az állásidő esetén járó díjazás, a dolgozóknak selejt esetén járó illetmények, a munkakörülmények nehézségei szerint járó pótdíjak kérdése.

Chysky, J.: „Az ifjúságvédelem egyes kérdései a munkajog szempontjából" címen mindenekelőtt az ifjúság jogvédelmének fejlődését vizsgálja a csehszlovák munkajogi szabályokra figyelemmel. Majd az ifjúságvédelem munkajogi fogalmával foglalkozik és megállapítja, hogy a munkavédelem fogalmát a jogszabályok nem határozzák meg, és így annál kevésbé találunk megállapításokat az ifjúságvédelem fogalmára nézve. Ennek ellenére nem fér kétség a szerző szerint ahhoz, hogy ez a védelem a munkajog egyik legfontosabb intézményének tekintendő. A szerző a munkavédelem alatt azoknak az intézkedéseknek az összességét érti, amelyek biztosítják azt, hogy a dolgozók nemcsak biztonságos és egészséges körülmények között végezhessék munkájukat, hanem a munkát mindjobban megkönnyítő feltételek között is. Az ifjúságvédelem esetén ezenkívül olyan intézkedésekről van szó, amelyek a dolgozó korát, valamint testi és szellemi fejlettségét is figyelembe veszik. Ezért kell külön figyelmet szentelni a csökkent munkaképességű fiatalkorúak foglalkoztatása problémáinak.

Koloušek, J.: „Az ideiglenes munkaképtelenség jogi problémái a betegségi biztosításban" című tanulmánya szintén komoly figyelmet érdemel. Az ideiglenes munkaképtelenség meghatározásából indul ki, majd külön vizsgálja az ideiglenes munkaképtelenség jogi problémáit a munkajog, a betegségi biztosítás, a megelőző és gyógyító ellátás, a járadékbiztosítás és más jogterületek szempontjából. A munka zárórészében a szerző a munkaképtelenséggel összefüggő különböző eljárási jogi kérdéseket vizsgálja.

Erben, B.: „A rokkantaknak a munkafolyamatba való beállítása" címen arról a jelentős segítségről ad képet, amelyet az állam a csökkent munkaképességű személyeknek nyújt a megfelelő foglalkozás kiválasztásánál, a szakmai képzésnél, a dolgozó foglalkoztatásának figyelemmel kísérésénél, munkaviszonyának védelménél, anyagi ellátottságának biztosításánál.

Végül külön ki kell emelni *Svitoš, K.* tanulmányát, amelyet *„A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet egyezményeinek szerepe és egyes időszerű kérdései"* címen közöl. A szerző a munkajogászok előtt is kevéssé ismert területre vezeti el az olvasót, amikor e szervezet tevékenységével, a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet által létrehozott egyezményekkel, megalkotásuk technikájával, valamint ezeknek az egyezményeknek az egyes államok belső törvényhozása útján történő végrehajtásával foglalkozik.

Ha a tanulmánykötetet a maga egészében értékelni kívánjuk, meg kell állapítani, hogy az egyes tanulmányok mindenekelőtt témaválasztásuknál fogva érdemelnek komoly figyelmet. A munkajog csaknem valamennyi területe képviselve van, ami a szerkesztés munkáját dicséri. Az egyes tanulmányok kitűnnek magas elméleti színvonalukkal, ugyanakkor a gyakorlati használhatóság szempontjait is messzemenően figyelembe veszik. Az elméleti fejtegetések mindenütt a csehszlovák tételes jog talaján állnak, ami az egész munkának biztos alapot ad. Továbbá arra való tekintettel, hogy a tanulmányok nyomdába adását követően rövid időn belül napvilágot látott a csehszlovák munka törvénykönyvének tervezete, a kötet a csehszlovák munkajognak a kódex megalkotását közvetlenül megelőző fejlődési szakaszát rögzíti, aminek azért van jelentősége, mert az előzmények sokoldalú feltárásával megkönnyíti a de lege ferenda szempontok helyes megértését. Így a tanulmánykötet követendő példa lehet abból a szempontból is, hogy egy-egy nagyobb kodifikációs munka előtt célszerű bizonyos súlyponti kérdéseket részletekbemenően feltárni és elemezni, ami a jogszabályalkotás munkáját nagymértékben elősegítheti. Mindent egybevetve, a tanulmánykötetet a magyar munkajogászok is örömmel üdvözlik, mint a szocialista munkajog figyelemre méltó alkotását.

Trócsányi László

Új könyvek:

Marton Géza: A római magánjog elemeinek tankönyve. Institúciók. 4. kiad. Bp. Tankönyvkiadó, 1963. 315. p. /Egyetemi tankönyv./

Csanádi György: Polgári jog. A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem hallgatói számára. (Közrem. Kreskay Ferenc.) 2. kiad. Bp. Tankönyvkiadó, 1963. 311 p. /Egyetemi tankönyv./

A tanácsok szervezetére és működésére vonatkozó jogszabályok. Szerk. Besnyő Károly. Lezáratott: 1963. jan. 15. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 1023 p.

Szamel Lajos: Az államigazgatás vezetésének jogi alapproblémái. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 407 p.

Viski László—*Imre* Iván—*Ternai* Zoltán: Közúti közlekedési balesetek elbírálása. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 533 p. 18 t. [Bibl. 515—516. p.]

Strafgesetzbuch der Ungarischen Volksrepublik. (A Magyar Népköztársaság büntető törvénykönyve.) Übers. von Sándor Karcsay. Bp. Corvina, 1963. 143 p.

Rózsa István: Szállítási szerződések megszegése. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 279 p. /Vállalati kisktár./

György Ernő—*Katona* Péter—*Újlaki* László: Külkereskedelmi vonatkozású tervszerződések. Lezárva: 1962. ápr. 30. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 583 p.

Révai Gyula—*Vaszilievits-Sömjén* László: Az építési szerződés. 2. átd. bőv. kiad. (Lezárva: 1962. máj. 1.) Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 527 p.

Farády Gábor—*Havas* Gábor: A tervezők, beruházók és kivitelezők anyagi felelőssége. [Bev. Neményi István.] Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 127 p.

Molnár Dániel—*Posta* Gyula: Munkajogi gyakorlatok. Bp. Táncsics Kiadó, 1963. 238 p.

Harangozó Ede: A munkanormákról szóló rendelet magyarázata. Bp. Táncsics Kiadó, 1963. 128 p.

Ferencz Győző: Az oktatásügyi dolgozók munkaviszonya. [Lezárva: 1962. nov. 1.] Bp. Táncsics Kiadó, 1963. 115 p. 1 t. /Oktatásügyi dolgozók munkaügyi kisktára1./

Munkaügyi tájékoztató. 1962. [Közzéteszi a] Nehézipari Minisztérium. Bp. [Soksz.] 1963. 87 p.

Párkányi István—*Rappay* György—*Wieber* Imre: Gyakorlati jogi tudnivalók földművesszövetkezeti szervek dolgozói részére. A munkajog, a szerződések és a társadalmi tulajdon védelmének kérdései. Lezárva: 1962. okt. 31. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 355 p.

A népi ülnökök kézikönyve. Összeáll. Bálint Károly, Csiki Ottó stb. Közzéteszi az Igazságügyminisztérium. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 207 p.

Szalkai Sándor: Az állam javára való marasztalás. Közzéteszi a Legfőbb Ügyészség Tanulmányi Csoportja. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 87 p. /Ügyészi kisktár 12./

Novák István: Perköltség és költségmentesség a polgári perben. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 311 p. /Jogi kéziktár 13./

Huszty Lajos: A hozzátartozó a polgári perben. Bp. Tankönyvkiadó, 1962. 33, [2] p. /Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata 26./

Nemzetközi Ügyészi Általános Felügyeleti Konferencia. Budapest, 1962. jún. [Rend.] a Legfőbb Ügyészség. Bp. Áll. ny. 1963. 168 p.

A Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának actái. Szerk. A Kar Tudományos és Módszertani Bizottsága. 5. köt. 1. füz. Bp. Tankönyvkiadó, 1963. 173 p. /Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Tom. 5. Fasc. 1./

Korda Lajos—*Bánsághy* Miklós: Jogi ismeretek a közgazd. technikumok számára 10. kiad. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 201 p.

Vargyai Gyula: Jobbágyfelszabadítás Esztergom megyei egyházi birtokokon. Bp. Tankönyvkiadó, 1953. 35 p. /Studia iuridica aucto-

ritate Universitatis Pécs publicata 27./

Benedek Ferenc: A senatus consultum Silanianum. Bp. Tankönyvkiadó, 1963. 47 p. /Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata 28./

Szászy István: Nemzetközi polgári eljárásjog. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 750, [2] p.

Antalffy [György] Georges: Conférences sur l'istoire des doctrines politiques et juridiques. Szeged, Szegedi ny. 1963. 74 p. /Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica 9/5./

Községi tanácsok kézikönyve. Szerk. Szamel Lajos. Közzéteszi a Hazafias Népfront Országos Tanácsa és a Közalkalmazottak Szakszervezete. 2. kiad. Bp. Táncsics Kiadó, 1963. 272 p. /Közalkalmazottak szakkönyvtára 12./

Az orvosi rendtartás. Az orvosi rendtartásról szóló 1959. évi 8. sz. törvényerejű rendelet és a végrehajtására vonatkozó jogszabályok. Közzéteszi az Egészségügyi Minisztérium. [Bp.] Medicina, [1963]. 300 p.

Barna Tamás—*Illár* Sándor—*Katona* Géza: A bűnügyi technikus kézikönyve. Szerk. és bev. Kertész Imre. Bp. Belügyminisztérium, 1963. 300 p.

Szegő Tamás: Honnan, milyen segély jár? Bp. Táncsics Kiadó, 1963. 30 p. /Válaszolunk a dolgozók kérdéseire 14./

Dolmányos István: A magyar parlamenti ellenzék történetéből. (1901—1904.) Közzéteszi a Magyar Történelmi Társulat, Bp. Akad. Kiadó, 1963. 435 p.

A magyar állami levéltárak fondjegyzéke. [Szerk. Ember Győző.] 3. köt. A területi levéltárak fondjegyzékei. 4. r. (Eger.) Egri Állami Levéltár. A fondjegyzék alapanyagát összeáll. Soós Imre. (Szerk. Wellmann Imre, Balázs Péter stb.) Bp. LOK, 1963. III, 44 p.

Magyar statisztikai zsebkönyv. 1963. Közzéteszi a Központi Statisztikai Hivatal. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 255 p. 16 t.

Magyar népköztársasági országos szabványok — MSz — teljes jegyzéke. 1963. Összeáll. Laky Kálmánné. Lezárva: 1962. dec. 14. Közzéteszi a Magyar Szabványügyi Hivatal. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 826 p.

Állam- és jogelmélet

Alekszandrenko, G. V.: Burzsuaznüj federalizm. (Kriticseszkij analiz burzsuaznüh fedaracij i burzsuaznüh teorii federalizma.) [A burzsoá föderalizmus. A burzsoá föderalizmus és a burzsoá föderalista elmélet kritikai elemzése.] Kiev, Izd. Akademii Nauk Ukrainszkoj SzSzR, 1962. 355 p. /Akademija Nauk Ukrainszkoj SzSzR. Szektor goszudarsztva i prava./ ÁJI. 19.930

A három részből álló mű első fejezete elméleti bevezetést ad és a burzsoá föderalizmus alapvető sajátosságait tárgyalja. A második részben bemutatja a föderatív forma felhasználását a világ összes államaiban. A harmadik részben a burzsoá elmélet marxi—lenini kritikáját adja.

Genovszki, Mihail (Popov): Preminavane funkcii na dörzsavni organi vörnu obscsesztveni organizacii. [Az állami szervek funkcióinak átadása társadalmi szervek hatáskörébe.] Szofija, Nauka i Izkusztvo, 1962. 265 p. OK. 373.108

A társadalmi önigazgatás egyes kérdéseivel foglalkozik a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet időszakában.

Race. Individual and collective behavior. Ed. by Thomson, Edgar T.—Hughes, Everett C. (Faj, egyéni és kollektív magatartás.) Illinois, The Free Press, 1958, X, 619 p. [Bibl. 567—610.] ÁJI. 19.908

A tanulmánygyűjtemény a következő csoportosítás szerint közli a tanulmányokat: Törekvés magunk megismerésére; faj és vallás; a faji kapcsolatok ecologiája; a faj eszméje; a faji konfliktus; faj és status; faj és emberi természet. A befejező fejezet a faji kapcsolatok ellenőrzésének tanulmányozásával foglalkozik.

Rozsin, V. P.: Vvedenie v markszisztszkuju szociologiju. [Bevezetés a marxista szociológiába.] Leningrad, Izd. Leningradszkogo Universziteta, 1962. 159 p. /Leningradszkij Goszudarsztvennüj Universzitet im. Zsdanova, A. A./ ÁJI. 19.935

A szociológiai egyetemi oktatás céljaira szánt tankönyv a marxista szociológia alapvető ismereteit (a szociológia tudománya, a társadalom anyagi, szociális, politikai, szellemi élete) taglalja.

Demokratija i kommunizm. Voproszü kommunisztcseszkoj teorii demokratii. Red. D. A. Kerimov. [Demokrácia és kommunizmus. A demokrácia kommunista elméletének kérdései.] Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 270 p. ÁJI. 20.460.

A tanulmánygyűjtemény egyes szerzői a szovjet demokrácia elméleti kérdései mellett a gyakorlati megvalósítások problémáival foglalkoznak.

Gorsenev, V. M.: Ucsasztie obscsesztvennüh organizacij v pravovom regulirovanii. [A társadalmi szervezetek részvétele a jogi szabályozásban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1963. 167 p. ÁJI. 20.573

A társadalmi szervezetek új szerepének vizsgálata után az első fejezetben a társadalmi szervezeteknek a jogalkotásban, a második fejezet pedig a jogalkalmazásban vitt szerepét vizsgálja.

Frank, Jerome: Law and the modern mind. [A jog és a modern gondolkodás.] New York, Anchor Books Dobleday & Co., 1963. XXXV, 404 p. ÁJI. 20 583

Az 1930. évi jogbölcseleti munka legújabb kiadása.

Államjog. Alkotmányjog

Pergament, A. I.—*Sztavceva,* A. I: Szovetszkoe zakonodatel'sztvo o pravah zsenscsin. [A szovjet törvényhozás a nők jogairól.] Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 142 p. /Vszeszojuznüj Insztitut Juridicseszkih Nauk./ ÁJI. 19.982

A bevezető rész a nők egyenjogúságának alkotmányi elveit mutatja be. Ezt követően három fejezetben (az anyák és a gyermek védelme, a nők munkajogi védelme, a nő jogi helyzete a családban) csoportosítva mutatja be azokat a legfontosabb tételesjogi intézkedéseket, amelyek biztosítják a nők egyenjogúságát a Szovjetunióban.

Szpaszov, B.—*Angelov,* A.: Goszudarsztvennoe pravo Narodnoj Reszpubliki Bolgarii. [A Bolgár

Népköztársaság államjoga.] Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 607 p. ÁJI. 19.941

Szerzők 1959-ben megjelent munkájának orosz nyelvű fordításához Zlatopolszkij, D. írt bevezetőt.

Ústava socialistického Československa. Sbornik studii. [A szocialista Csehszlovákia alkotmánya.] Bratislava, Vyd. Slovenskej Akadémie Vied 1961. 332 p. /Slovenská Akadémia Vied. Sekcia Spoločenských Vied. Kabinet právnych vied./ ÁJI. 19.965

A Szlovák Tudományos Akadémia által közzétett tanulmánygyűjtemény az alkotmány legfontosabb időszerű kérdéseiről szóló tanulmányokat közöl.

Ústava Československé Socialistické Republiky a důležité právní předpisy s ní soubisicí. [A szovjet szocialista köztársaság alkotmánya.] Praha, Orbis, 1962. 926 p. ÁJI. 20.014

Az 1960. évi hatálybalépett alkotmány, valamint a fontosabb alkotmányjogi vonatkozású törvények zsebalakú szövegkiadása.

Constituiçao Politica da Republica Portuguesa. [A Portugál Köztársaság alkotmánya.] Lisboa, Impr. Nacional, 1962. 64 p. OK. 373.412

Az 1933-ban életbelépett alkotmány szövege a módosító jogszabályokkal.

Sztrasuh, B. A.: Izbiratel'noe pravo szocialiszticseszkih goszudarsztv. [A szocialista államok választójoga.] Moszkva, Izd IMO, 1963. 247 p. /Insztitut Meszdunarodnüh Otnosenij./ ÁJI. 20.561

A szocialista választójog fogalma és forrásai címet viselő bevezető fejezet után részletesen tárgyalja a szocialista választójog alapelveit, majd bemutatja a szocialista országokban a képviselők választását és visszahívását rendező jogszabályokat.

Jakovleva, L. A.: Kritika lejborisztszkoj apologii szovremennogo burzsoaznogo goszudarsztva. [A jelenkori burzsoá állam labourista dicsőítésének kritikája.] Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 106 p. ÁJI. 20.385

Az angol munkáspárti ideológia történeti fejlődésének vázlatos bemutatása után a labouristák alapvető tételeit bírálja. Ezek: „A kapitalizmus átalakításának" reformista elmélete, a jobboldali labouristáknak a jelenkori burzsoá állam gazdasági szerepéről szóló elméletei, a jóléti államról szóló misztifikációk és „a hatalom diffúziójának" hamis elmélete. A befejező részben leleplezi a labouristák elméletének valódi célját: a burzsoázia uralmának fenntartását a proletárdiktatura szükségességének tagadása útján.

Sabanov, M. R.: Nacional'nüe komitetü — mesztnüe organü goszudarsztvennoj vlaszti Csehoszlovackoj Szocialiszticseszkoj Reszpubliki. [A Nemzeti Bizottságok az államhatalom helyi szervei a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1963. 120 p. 2 sztl. ÁJI. 20.557

Ismeretterjesztő jellegű munka, a csehszlovák nemzeti bizottságok felállítását és működését szabályozó tételesjogi anyag bemutatásával.

A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság alkotmánya. [Közzéteszi:] a Szöveségi Végrehajtó Tanács Tájékoztatási Titkársága. Beograd, 1963. 91 p. ÁJI. 20.575

Az 1963. évi új alkotmány magyar nyelvű szövegkiadása.

Államigazgatási jog

Jampol'szkaja, C. A.—*Luzsin,* A. V.—*Pribluda,* A. Sz.: Pravovüe voproszü organizacii i dejatelnoszti szovnarhozov. [A népgazdasági tanácsok szervezetének jogi kérdései.] Moszkva, Izd. Akademii Nauk SzSzSzR. 1961. 328 p. /Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitut Goszudarsztva i Prava./ ÁJI. 19.893

A szervezeti formák fejlődésének bemutatása után a népgazdasági tanácsok szervezetének alapelveit és működésének jogi kérdéseit mutatja be. A műben tárgyalt legfontosabb kérdések közül a népgazdasági tanácsoknak a tervezésben és az anyagi-műszaki ellátásban kifejtett tevékenységét, továbbá a vállalatok állandó és forgó-eszközének felügyeletével kapcsolatos tevékenységét kell kiemelni. Igen lényeges gyakorlati kérdéseket tárgyal a népgazdasági tanácsok és vállalataik, valamint a helyi szovjetek végrehajtóbizottságai közötti kölcsönös viszonyt tárgyaló, befejező része.

Dembo, L[ev] I[szaakovics]: Ocserki szovremennogo agrarnogo zakonodatel'sztva kapitaliszticseszkih sztran. [Jegyzetek a kapitalista államok jelenkori mezőgazdasági törvényhozásáról.] Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 245 p. OK. 364.546

Öt kapitalista ország: az Egyesült Államok, Anglia, Franciaország, Olaszország és a Német Szövetségi Köztársaság mezőgazdasági törvényhozásának forrásairól, földbirtokjogáról, a földhasználati jogról, valamint a mezőgazdasági tevékenység jogi szabályozásáról ad összehasonlító elemzést. Külön fejezetet szentel a burzsoá mezőgazdasági jogtudomány reakciós jellegének és válságának.

Kozlov, Ju. M.: Leninszkij princip ucsasztija trudjascsihszja v szovetszkom goszudarsztvennom upravlenii. [A dolgozók államigazgatásban való részvételének leninni elve.] Moszkva, Izd. Moszkovszkogo Universziteta, 1962. 273 p. ÁJI. 20.432

A mű tartalma a következő: 1. A társadalmi önigazgatásban való részvétel lenini elvének tartalma és a Párt ezen a területen kifejtett tevékenysége. 2. A dolgozók részvételének szervezeti formái. 3. A dolgozók önigazgatási tevékenységének legfontosabb megnyilvánulási formái. 4. A dolgozóknak a gazdasági és kulturális-politikai igazgatásban kifejtett önálló tevékenysége.

Goncsarov, A. Ja.: Obscsesztvennoszt' i iszpolnitel'nüj komitet rajonnogo szoveta deputatov trudjascsihszja. [A társadalmi erők és a dolgozók küldöttei kerületi szovjetjének végrehajtó bizottsága.] Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 44 p. ÁJI. 20.416

A szerző a moszkvai Leningradkerületi szovjet végrehajtó bizottságának elnökeként a társadalmi erőknek a szovjetek munkájában való részvételére vonatkozóan szerzett gazdag tapasztalatait ismerteti.

[Hruscsov] Hruscsev, N. Sz.: Sztroitel'sztvo kommunizma v SzSzSzR i razvitie szel'szkogo hozjajsztva. Tom 5—7. [A kommunizmus épí-

tése a Szovjetunióban és a mezőgazdaság fejlesztése.] Moszkva, Izd. Goszpolizdat, 1963. 463; 479; 495 p. ÁJI. 20.551—53

A gyűjtemény most megjelent kötetei az 1961. febr.—1963. márciusi időközben elmondott beszédeket tartalmazzák.

Voproszü kodifikacii vodnogo zakonodatel'sztva Szojuza SzSzR i szojuznüh reszpublik. Red. Akszenenok, G. A. [A SZU és a szövetséges köztársaságok vízügyi törvényhozásának kérdései.] Moszkva, Goszjurizdat, 1963. 236 p.

/Insztitut Goszudarsztva i Prava AN SzSzSzR./ ÁJI. 20.560

A munka a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Állam- és Jogtudományi Intézetében a vízügyi törvényhozás tárgyában tartott konferencia anyagát foglalja össze.

Štajgr, F. — *Doležel,* V. — *Novaček,* M.: Vedecké hodnosti a vědecti pracovníci. [Tudományos fokozatok és tudományos dolgozók.] Praha, Československé Akademie Ved, 1963. 374 p. OK. 382.823

A mű a csehszlovák tudományos képzés formáit, a tudományos fokozatok rendszerét, a kutatók javadalmazását, a tudományos intézetek hálózatát, a tudomány és a technika fejlesztésével és koordinálásával foglalkozó állami bizottság működését és a vonatkozó jogszabályokat foglalja össze.

Mesmin, G[eorges]: Élements de législation sociale. [A szociális törvényhozás elemei.] Paris, Poinat, 1961. 430 p. 1 mell. OK. 373.444

A francia közegészségügyi és szociális igazgatást tárgyaló mű egyes fejezetei az egészségügyi és szociális intézményeket, a szociális juttatásokat, a társadalombiztosítást, a népesség egészségügyi védelmét és a társadalom egyes problémáinak (népbetegségek, alkoholizmus, a háborús sérültek gondozása stb.) megoldásért folytatott erőfeszítéseket ismerteti.

Jones, E. L.: Local government. [Helyi kormányzat.] London, ESA, 1961. 106 p.

Ismeretterjesztő jellegű munka az angol helyi kormányzat rendszeréről.

Polgári jog

Problemü grazsdanszkogo i administrativnogo prava. Otv. red. B. B. Cserepahin, O. Sz. Ioffe, Ju. K. Tolsztoj. [A polgári és államigazgatási jog kérdései.] Leningrad, Izd. Leningradszkogo Universziteta, 1962. 340 p.

/Leningradszkij Goszudarsztvennüj Universzitet imeni A. A. Zsdanova./ ÁJI. 20 392

Az 1959-ben elhunyt A. V. Venediktov emlékének szentelt gyűjteményes mű elméleti, történeti jellegű cikkeken kívül részkérdésekkel is foglalkozó cikkeket tartalmaz.

Novoe v grazsdanszkom i grazsdanszko-proceszszual'nom zakonodatel'sztve Szojuza SzSzR i szojuznüh reszpublik. (Trudü naucsnoj szeszszii VIJN.) [A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok új polgári és polgári eljárásjogi törvényhozása] Moszkva. ny. n. 1962. 220 p. /Vszeszojuznüj Insztitut Juridicseszkih Nauk./ ÁJI. 19.923

Az Összszövetségi Jogtudományi Intézet rendezésében 1962. jan. 10—17-én tartott tudományos ülésszakon elhangzott előadásokat (Brautsz', Sz. I., Flejsic, E. A., Pucsinszkij, V. K. és Lunc, L. A. előadásai) tartalmazza.

Jazev, V. A.: Dogovor roznicsnoj kupli-prodazsi tovarov v kredit. [Az áruk hitelbe történt kiskereskedelmi adás-vételével kapcsolatos szerződés.] Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 94 p. ÁJI. 19.985

Népszerűsítő jellegű munka a vonatkozó tételes — jogi intézkedések bemutatásával.

Ommeglaghe, Pierre: La régime des sociétés par actions et leur administration en droit comparé. [A részvénytársaságok jogi helyzete és igazgatása az összehasonlító jogban.] Bruxelles, Émile Bruylant, 1960 .595 p. /Centre Interuniversitaire de Droit Compare-Interuniversitair Centrum voor Rechtsvergelijking./ ÁJI. 19.871

Összehasonlító alapon kidolgozott első kísérlet a Közös Piac országaiban működő részvénytársaságok igazgatási intézkedéseinek egybehangolására.

Van Gerven, Walter: Het toegeven van premies in het Klein Europees handelsverkeer. [Az ingó dolgok tulajdonjogának átruházása.] Brussel, Émile Bruylant, 1960. 279 p. /Centre Interuniversitaire de Droit Comparé-Interuniversitair Centrum voor Rechtsvergelijking./ ÁJI. 19.872

A bevezetésben a tulajdonátruházás klasszikus szabályait ismerteti, ezt követőleg az átruházással kapcsolatos részletszabályokat tárgyalja a francia, belga, német, luxemburgi, olasz és a hollandiai jog szerint A befejezésben a vonatkozó szabályok egységesítésének lehetőségeit vizsgálja.

Családjog

Kal, Frederick, M.—*Frumess,* Harry, A.: Divorce problems handbook. [A házasság felbontásának kézikönyve.] A practical guidebook to divorce problems and the law in 50 states. New York, Fell, (1961). XVI, 237 p. OK. 374.552

Az USA államainak joggyakorlata alapján — összehasonlítást téve az egyes tagállamok házassági joga között — kérdezz — felelek formában összehasonlított népszerűsítő jellegű mű, amely több mint 1200 kérdésre válaszolva dolgozza fel a témát.

Renard, Claude: Le régime matrimonial de droit commun. [A házassági vagyonjog a köztörvényben.] Bruxelles, Émile Bruylant, 1960. 334 p. /Centre Interuniversitaire de Droit Comparé-Interuniversitair Centrum voor Rechtsvergelijking./ ÁJI. 19.870

Összehasonlító alapon készített részletes reformjavaslatok a házassági vagyonjog alapvető kérdéseiről.

Munkajog

Fasztükovszkij, A. F.: Profszojuznomu aktivisztu o trudovom zakonodatel'sztve. [A szakszervezeti aktivista tudnivalói a munkajogi törvényhozásról.] Moszkva, Profizdat, 1962. 320 p. ÁJI. 19.924

Népszerűsítő jellegű munka a legfontosabb tételesjogi intézkedések bemutatásával.

Raszcsetü sz rabocsimi i szluzsascsimi. Szbornik oficial'nüh materialov. [Elszámolások a munkásokkal és alkalmazottakkal. Jogszabálygyűjtemény.] Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 390 p. ÁJI. 19.950

1962. ápr. 2-i állapotban mutatja be a munkások és alkalmazottak bérezésére vonatkozó legfontosabb jogszabályokat.

Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog

Godesz, A. B.: Formü mezskolhoznüh proizvodsztvennüh szvjazej. [A kolhozok közötti termelési kapcsolatok formái.] Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 213 p. ÁJI. 19.953

A tanulmány bevezetőjeként a kolhozok közötti termelési kapcsolatokat, mint a jogi szabályozás tárgyát mutatja be. Foglalkozik a kapcsolatok szervezetével, továbbá a kolhozok közös tulajdonának jogával. A befejező fejezetben a kolhozok közötti építési szerződésekkel, a kolhozok közötti jogi viszonyokkal kapcsolatos kérdéseket tárgyalja.

Kim, V. A.: Rol' narodno-demokraticseszkogo goszudarsztva i prava v szocialiszticseszkom preobratovanii szel'szkogo hozjajsztva. [A népi demokratikus állam és jog szerepe a mezőgazdaság szocialista átszervezésében.] Alma-Ata, Izd. Akademii Nauk Kazahszkoj SzSzR. 1962. 312 p. /Akademija Nauk Kazahszkoj SzSzR. Insztitut Filoszofii i Prava./ ÁJI. 19.942

A Koreai Népi Demokratikus Köztársaság társadalmi fejlődését elemző munka az első részében a népi demokratikus államnak és jognak a földreform megvalósításában vitt szerepét tárgyalja, amely előfeltétele volt a mezőgazdaság szocialista átállításának. A második rész a szocialista átszervezés részletkérdéseit mutatja be.

Büntetőjog. Bűnügyi tudományok

Ugolovnüj kodeksz Észtonszkoj SzSzR. [Az Észt Szocialista Köztársaság büntetőtörvénykönyve.] Tallin, Észtonszkoe Goszudarsztvennoe Izd. 1961. 187 p. ÁJI. 19.998

1961. január 6-án hatálybalépett új büntetőtörvénykönyv új szövegkiadása.

Trestní žákon, trestní řád a předpisy souvisicí (textové vydání). 2. přepracované a doplnené vydání. [Büntető törvénykönyv és büntetőeljárási törvénykönyv. 2. kiad.] Praha, Orbis, 1962. 749 p. ÁJI. 20.015

Az 1961. évi 140. Sb. sz. büntető törvénykönyv és az 1961. évi 141. Sb. sz. büntetőeljárási törvénykönyv szövegkiadása.

Éléments d'une documentation en criminologie réunis par la Société Internationale de Criminologie. Paris, UNESCO, 1961. 114 p. /Rapport et documents de sciences sociales. No. 14. 1961./ ÁJI. 19.902

A Társadalmi Tudományok Tájékoztatási Központja által közzétett sorozat legújabb füzete a Nemzetközi Kriminológiai Társaság gyűjtése alapján tette közzé a nemzetközi szintű kriminológiai bibliográfiát.

Tyler, Gus: Organized crime in America. [Szervezett bűnözés Amerikában.] A book of readings. Ann Arbor, Michigan Press, (1962). XVI, 421 p. OK. 377.017

A szerző jelentések, cikkek, bírósági jegyzőkönyvek segítségével mutatja be az amerikai alvilágot, a bűnszövetkezetek (maffiák, fiatalkorú genszterbandák stb.) szervezeteit és ezek működését.

Büntető eljárásjog

Fortinszkij, Sz. P.: Szudebno-buhgalterszkaja ékszpertiza. [Az igazságügyi könyvszakértői szemle.] Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 237 p. ÁJI. 19.954

A szervezeti kérdések bemutatása után az igazságügyi könyvszakértői szemle tárgyát, módszerét és általános metodikáját vázolja. Ezután részletesen foglalkozik a könyvszakértő által megvizsgálandó írásbeli adatok, dokumentumok tanulmányozásának kérdésével, valamint a szakértői szemle különleges feladataival, majd a szakértőnek a nyomozás során teljesítendő feladatait mutatja be. A munka a szakértői véleményre vonatkozó résszel zárul.

Lesznickaja, L. F.: Osznovanija k otmene obzsalovennüh szudebnüh resenij. [A megtámadott bírósági határozatok hatálytalanításának indokolása.] Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 133 p. ÁJI. 19.972

A panasz-intézmény általános kérdéseinek bemutatása után külön-külön részekben foglalkozik a megtámadott határozat törvénytelenségének és megalapozatlanságának kérdéseivel.

Husár, Eugen: Odvolanie v československom socialistickom trestnom práve procesnom. [Fellebbezés a Csehszlovák szocialista büntető eljárásjogban.] Bratislava, Vyd. Slovenskej Akadémie Vied, 1961. 377 p. ÁJI. 19.956

A munka az általános részben az elméleti kérdések mellett a fellebbezési eljárás fejlődéstörténetét mutatja be. A második részben a fellebbezési eljárás részletkérdéseit tárgyalja.

Ugolovno-proceszszual'nüj kodeksz Kazahszkoj Szovetszkoj Szocialiszticseszkoj Reszpubliki. [A Kazah Szövetséges Szocialista Köztársaság büntető eljárásjogi törvénykönyve.] Alma-Ata, Kazahszkoe Goszudarsztvennoe Izd. 1962. 222 p. ÁJI. 19.993

Az 1959. június 22-i eljárási törvénykönyv szövegkiadása.

Ugolovno-proceszszual'nüj kodeksz Turkmenszkoj Szovetszkoj Szocialiszticseszkoj Reszpubliki. [A Türkmén Szövetséges Szocialista Köztársaság büntetőeljárási törvénykönyve.] Ashabad, Turkmengoszizdat, 1962. 336 p. ÁJI. 19.995

Az 1962. május 1-én hatályba lépett törvénykönyv szövegkiadása.

Nemzetközi jog

Boguszlavszkij, M. M.: Immunitet goszudarsztva. [Az állam sérthetetlensége.] Moszkva, Izdat, IMO, 1962. 230 p. OK. 373.838

A kérdésnek a nemzetközi jog szempontjából történő általános vizsgálata után az állam sérthetetlensége, valamint a diplomáciai elismerés, az államosítás, a külkereskedelmi monopólium, a tengeri flotta, végül az állami jogi szemé-

lyek jogi helyzete közötti kapcsolatokat elemzi.

Pocskaeva, M[arija] V[ahtisz' evna]: Pravovüe voproszü ékonomicseszkogo szotrudnicsesztva goszudarsztv v szisztema OON. Ékonomicseszkaja Komiszszija OON dlja Evropü. [A kormányoknak az ENSZ rendszerében történő gazdasági együttműködésével kapcsolatos jogi kérdések. Az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága.] Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 74 p. OK. 382.727

Az ismertető jellegű munka az Európai Gazdasági Bizottság célkitűzéseivel, felépítésével, hatáskörével, tevékenységével, az ENSZ más szerveivel és egyéb nemzetközi szervezetekkel való együttműködésének jogi vonatkozásaival foglalkozik.

Kelensky, Pavel: Rada vzájemné hospodárské pomoci ve svetle mezinárodního práva. Le Conseil d'Assistance Économique Mutuelle et le droit international. [A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa és a nemzetközi jog.] Praha, Nákl. Československé Akademie Věd, 1962. 87 p. /Rozpravy Československé Akademie Věd. Ročnik 72, Sešit 10./ ÁJI. 19.882

A KGST politikai és gazdasági alapelveinek ismertetése után a tagállamok együttműködésének jogi alapelveit és szervezetét mutatja be.

Svoboda, Mirko: Mezinárodní platebni styk a problémy devizové ve svetle mezinárodního práva soukromého. [A nemzetközi elszámolások rendszere a nemzetközi magánjog tükrében.] Praha, Nakl. Československé Akademie Věd, 1962. 99 p. /Rozpravy Československé Akademie Věd, Roćnik 72, Sešit 11./ ÁJI. 19.883

A szocialista és tőkés országok közötti nemzetközi kereskedelem szükségessé tette az elszámolások rendszerének részletes kiépítését. A tanulmány összefoglalja az elszámolások rendszerére vonatkozó legfontosabb hatályos tételesjogi rendelkezéseket.

Daşcovici, Nicolae—*Ghelmegeanu,* Mihail—*Bolintineanu,* Alexandru: ONU. Organizare şi funcţionare. [Az ENSZ szervezete és működése.] Bucureşti, Edit. Academiei Republicii Populare Romîne, 1962. 505 p. /Academia Republicii Populare Romîne. Institutul de Cercetări Juridice./ ÁJI. 19.878

Az ENSZ célkitűzésének és elvének ismertetése után az ENSZ szerveinek alapvető elveit és szerkezetét mutatja be. Röviden foglalkozik az ENSZ eljárási kérdéseivel. Ezután a Közgyűlés, a Biztonsági Tanács, a Gazdasági és Szociális Tanács működését mutatja be, majd foglalkozik az ENSZ-szervek működésével. A befejezésben a Nemzetközi Bíróság és a Titkárság működését tárgyalja.

The international system. Theoretical essays. [A nemzetközi rendszer. Elméleti tanulmányok.] Ed. Klaus Knorr, Sidney Verba. Princeton, Princeton Univ. Press 1961. 237 p. /Princeton University. Center of International Studies./ OK. 377.029

A kötet az 1960. szeptemberében Princetonban összehívott, a nemzetközi kapcsolatok elméletével foglalkozó konferencia vitaanyagát képező tíz tanulmányt közöl.

Állam- és jogtörténet

Pesa, Václav: Národni výbory v českych zemích roku 1918. [Nemzeti választások.] Praha, Nakl. Československé Akademie Věd, 1962. 118 p./ Rozpravy Československé Akademie Věd. Ročnik 72. Sešit 12./ ÁJI. 19.888

A bevezetésben vázolja a Csehországban 1918-ban, az osztrák—magyar monarchia felbomlása után bekövetkezett politikai helyzetet. Ebben a történelmi keretben mutatja be az 1918. évi választásokat.

Összefoglaló és vegyes tárgyú művek

Ezsegodnik Bol'soj Szovetszkoj Énciklopedii. 1962. [A Nagy Szovjet Enciklopédia évkönyve. 1962.] Moszkva, Goszudarsztvennoe Naucsnoe Izd. „Szovetszkaja Énciklopedija", 1962. 623 p. ÁJI. 19.890

Az Enciklopédia ismert kiegészítő kötete az időszerű kérdéseket mutatja be.

Prace Prawnicze. [Jogi dolgozatok.] Zeszyt 8—9. Kraków, Nakl. Uniwersytetu Jagiellonskiego, 1961—1962. 259, 290 p. /Zeszty Naukowe Universytetu Jagiellonskiego. Prace./ ÁJI. 19.916—17

A krakói Jagello-Egyetem ismert sorozatának legújabb kötetei.

Rodiere, René: Études de droit contemporain (nouvelle série). [Tanulmányok a ma jogáról.] Paris, Cujas, 1962. II, 504 p. /Travaux et recherches de l'Institut de Droit Comparé de l'Université de Paris XXIII./ ÁJI. 19.895

A Hamburgban 1962. augusztusában tartott VI. Összehasonlító Jogi Kongresszus anyagát közli.

Rapports Généraux au V Congrès International de Droit Comparé. Bruxelles 4—9. août 1958. 1—2. tom. [Összhasonlító jelentések az V. Nemzetközi Jogi Kongresszuson.] Bruxelles, Émile Bruylant, 1960. XII, 581; 585—948. p. /Centre Interuniversitaire de Droit Comparé — Interuniversitair Centrum voor Rechtsvergelijking./ ÁJI. 19.875—76

A Brüsszelben, 1958. aug. 4—9 között tartott kongresszus összefoglaló jelentéseinek anyagát közli. Magyar vonatkozású *Beck* Salamon professzornak a szabadalmi kényszeregyezmény fejlődéséről szóló tanulmánya (2. köt. 469—496. p.)

Wette van die Republik van Suid-Afrika 1962. — Statutes of the Republic of South Africa 1962. [A Délafrikai Köztársaság törvényei.] 1—2. deel. Cape Town, Cape and Transvaal, [1962]. OK. 377.609 : 1—2

A kötetek az 1962-es év folyamán kiadott törvényeket tartalmazzák. Betűrendes és számrendi összeállítás tájékoztat azokról az előzetesen kiadott jogszabályokról, amelyeket az 1962-ben kiadott törvények módosítanak vagy hatályon kívül helyeznek.

E lapszám (XVIII. új évfolyam 10—11.) szerzői: *Dr. Szigligeti Viktor* igazságügyminisztériumi osztályvezető. — *Dr. Gergely Ernő* a Legfőbb Ügyészség csoportügyésze. — *Dr. Gál Gyula* vállalati jogtanácsos. — *Dr. Tóth János* egyetemi adjunktus. — *Dr. Ádám György* vállalati jogtanácsos. — *Dr. Pikler Kornél* vállalati jogtanácsos. — *Dr. Czili Gyula* az MJSZ főelőadója. — *Dr. Pap Tibor* egyetem tanár (Pécs). — *Dr. Meznerics Iván* a Magyar Nemzeti Bank osztályvezető igazgatója. — *Dr. Takács József* az Országgyűlési Könyvtár osztályvezetője. — *Dr. Trócsányi László* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 63.5994 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25 422

FELHÍVÁS!

1964. évre ismét megjelenik a Magyar Jogász Szövetség

HATÁRIDŐNAPLÓ-ja

a már megszokott tartalommal és alakban. Ezúttal is tartalmazza a minisztériumokra, országos főhatóságokra, tanácsokra, bíróságokra, ügyészségekre, az ügyvédi szervezetekre és ügyvédekre, a vállalati jogtanácsosokra, a Magyar Jogász Szövetségre vonatkozó adatokat, a legfontosabb illetékekkel kapcsolatos tudnivalókat. Közli a *teljes helységnévtárat,* a bíróságok területi illetékességét, a postai díjszabást.

Bár a *Határidőnapló* jogászok számára készült, az 1963. évre beérkezett igénylések azt mutatták, hogy az a tanácsi szervek, vállalatok, tsz-ek adminisztratív dolgozóinak munkájához is hasznos segédeszköz.

A *Határidőnaplóhoz* mellékelve minden előfizető ezidén is kézhez kapja a

ZSEBNAPTÁR-t

Megjelenik decemberben. Ára a zsebnaptárral együtt, változatlanul Ft 42,50.

Miután a kiadvány a beérkező igényekhez igazodó példányszámban készül, kérjük a megrendelések sürgős beküldését. A későn érkező megrendelések teljesítését biztosítani nem tudjuk.

A megrendelések a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, V., Nagy Sándor u. 6. címére küldendők.

XVIII. új évfolyam 12. szám Budapest, 1963. december hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

WELTNER ANDOR:
A szocialista díjazással kapcsolatos jogpolitikai kérdések 613

NÉVAI LÁSZLÓ:
A jogalkalmazás jogpolitikai elvei és a polgári eljárás 623

MOLNÁR IMRE:
A termelőszövetkezeti jogi kodifikáció egyes kérdései 630

BÓLYA LAJOS:
Az igazságügyi pszichológia kialakításának bizonyítástani alapjai a büntető eljárásban ... 637

HÁMORI ÉVA:
A szocialista börtönügyi tudomány helyzetéről, feladatáról és tartalmáról 644

HERCZEGH GÉZA:
A nemzetközi kereskedelem szabadsága és a Közös Piac 657

TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ:
A munkajogi levonás egyes kérdései 665

KERTÉSZ ISTVÁN:
A teljesítménykövetelménnyel összefüggő jogi kérdések 667

Szemle:

KÁDÁR MIKLÓS:
Dr. Rákos Ferenc [Nekrológ] 670

T. L.:
Az európai szocialista államok jogalkotása 671

Jogirodalom:

STEFFLER SÁNDOR:
Móra Mihály—Kocsis Mihály: A magyar büntető eljárási jog tankönyve 673

HORVÁTH PÁL:
A magyar bírósági szervezet és perjog története. Szerk. Varga Endre 677

— —:
Új könyvek 682

MELLÉKELVE: A JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY 1963. ÉVI TARTALOMMUTATÓJA

СОДЕРЖАНИЕ: *Андор Вельтнер:* Вопросы правовой политики, связанные с социалистической оплатой труда — *Ласло Неваи:* Принципы правовй политики в области применения права и гражданский процесс — *Имре Молнар:* Некоторые вопросы кодификации кооперативного права — *Лайош Боя:* Роль принципов науки о доказательствах в развитии судебной психологии в области уголовного процесса — *Эва Хамори:* О положении, задачах и содержании социалистической науки об исполнении наказаний — *Геза Херцег:* Свобода международной торговли и Общий Рынок — *Ласло Трочани:* Некоторые вопросы отчислений по трудовому праву — *Иштван Кертес:* Некоторые правовые вопросы сдельщины — *Обзор: Миклош Кадар:* Др Ференц Ракош (Некролог) — *Л. Т.:* Законодательство европейских социалистических стран. ЧСР — *Правовая литература: Шандор Штеффлер:* Михай Мора—Михай Кочиш: Учебник венгерского уголовно-процессуального права — *Пал Хорват:* История венгерского судоустройства и процессуального права. Под ред. Эндре Варга — — —: Новые книги.

INHALT: *Andor Weltner:* Die mit der sozialistischen Entlohnung zusammenhängenden rechtspolitischen Fragen. — *László Névai:* Die rechtspolitischen Prinzipien der Rechtsanwendung und der Zivilprozess. — *Imre Molnár:* Einige Fragen der Kodifikation des LPG-Rechts. — *Lajos Bólya:* Die beweistheoretischen Grundlagen der Entwicklung der gerichtlichen Psychologie. — *Éva Hámori:* Über die Lage, Aufgaben und den Inhalt der Wissenschaft für sozialistisches Gefängniswesen. — *Géza Herczegh:* Die Freiheit des internationalen Handels und der Gemeinsame Markt. — *László Trócsányi:* Einige Fragen des Abschlags im Arbeitsrecht. — *István Kertész:* Die Rechtsfragen der Leistungsforderung. — *Rundschau: Miklós Kádár:* Dr. Ferenc Rákos (Nekrolog). — *L. T.:* Die Rechtsetzung der europäischen sozialistischen Staaten. — *Rechtsliteratur: Sándor Steffler:* Mihály Móra—Mihály Kocsis: Lehrbuch des ungarischen Strafprozessrechts. — *Pál Horváth:* Die Geschichte der ungarischen Gerichtsorganisation und des Prozessrechts. (Red. Endre Varga) — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Andor Weltner:* Questions de la politique législative concernant la rémunération socialiste. — *László Névai:* Les principes de la politique législative de l'application du droit et la procédure civile. — *Imre Molnár:* Certains problèmes de la codification du droit des coopératives agricoles. — *Lajos Bólya:* Les fondements, de la théorie des preuves dans la formation de la psychologie de l'administration de la justice dans la procédure pénale. — *Éva Hámori:* Sur la situation, la tâche et le contenu de la pénologie socialiste. — *Géza Herczegh:* La liberté du commerce internationale et le Marché commun. *László Trócsányi:* Certaines questions de la retenue sur le salaire en droit du travail. — *István Kertész:* Questions juridiques concernant l'exigence de la performance. — *Revue: Miklós Kádár:* Ferenc Rákos, docteur en droit (Nécrologe). — *L. T.:* La législation des Etats socialistes européens. — *Littérature: István Kertész:* Mihály Móra—Mihály Kocsis: Manuel de la procédure pénale hangroise. — *Pál Horváth:* L'histoire de l'organisation judiciaire et du droit de procédure hongrois. (Réd. par Endre Varga) — — —: Nouveaux livres.

XVIII. új évfolyam 12. szám Budapest, 1963. december hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A szocialista díjazással kapcsolatos jogpolitikai kérdések*

I.

Az eddig megtartott előadások a jogpolitikai irányelvek megvalósulásának azokkal az alapvető kérdéseivel foglalkoztak, amelyek egy egész jogágazat, sőt több jogágazat területén merülnek fel. Éppen ezért a Munkajogi Szakosztály arra a sokkal szerényebb feladatra vállalkozott, hogy a munkajog körén belül csak egyik nagyon fontos intézménnyel, a szocialista díjazással kapcsolatban vizsgálja meg a jogpolitikai irányelvek megvalósulásának követelményeit, módszereit és feltételeit. Miért esett a választás éppen a szocialista díjazás intézményére? Elsősorban azért, mert az 1951-ben megalkotott Munka Törvénykönyve meghatározta ugyan a díjazás alapvető szabályait, de azóta olyan lényeges változások következtek be, amelyeknek a megfelelő kifejezésére a régi szabályozás már nem alkalmas. Így például a legtöbb vállalatnál megalkották a szervezeti és működési szabályzatokat, a teljesítménykövetelményekre vonatkozóan új jogszabály jelent meg, bevezetésre került a vállalati bérszabályzatok intézménye, a különböző jogszabályok a munkakörök fokozatosan bővülő körére vonatkozóan alkalmazási feltételeket állapítanak meg stb. Mindezek az új jogszabályok és megoldások szoros összefüggésben állnak a szocialista díjazás problémáival, tehát ennek az összefüggésnek a díjazásra vonatkozó szabályokban is tükröződnie kell.

Az elmúlt években erőteljesen fejlődött a szocialista demokratizmus, ezen belül az üzemi demokrácia, megnövekedett a szakszervezetek társadalmi jelentősége és jogköre, valamint kibővült a dolgozók, a vállalati kollektívák közvetlen bevonása a vállalati tevékenység irányításába, megszervezésébe és ellenőrzésébe. Nagyon lényeges követelménnyé vált a gazdaságos termelés, a vállalatvezetés színvonalának emelése, a munka megszervezésének a javítása, az anyagi ösztönzés jelentőségének, a dolgozók munkakedvének, jogi biztonságérzetének és jogérvényesítési lehetőségeinek az előmozdítása stb. Egészen nyilvánvaló, hogy a díjazásra vonatkozó szabályoknak egyik nagyon fontos feladata, hogy elősegítsék ezeknek a követelményeknek a megvalósulását. Ez volt a második oka annak, hogy a szocialista díjazás kérdéseit tűztük napirendre.

A harmadik ok pedig az volt, hogy munkajogunk tudománya mindezideig eléggé elhanyagolta a szocialista díjazás jogi problémáinak mélyebb elemzését és feldolgozását. Sőt, a jogalkotásban is számos hézag vagy ma már nem kielégítő megoldás és megfogalmazás mutatkozik. Éppen ezért a Szakosztály most kísérletet tesz arra, hogy e kongresszus alkalmából a kezdeti lépéseket megtegye és legalább a figyelmet ráirányítsa a legfontosabb problémákra. Ezt a célt szolgálják majd a megtartásra kerülő előadások, amelyek mindegyike egy-egy lényeges kérdést von elemzés alá.

Mi azonban az én feladatom, aki arra kaptam megtisztelő megbízást, hogy bevezető jellegű előadást tartsak? Úgy gondolom, hogy meg kell kísérelnem egy-két olyan alapvető elvi probléma tisztázását, amelyek a szocialista díjazás egészének a legfontosabb elméleti, gyakorlati, jogpolitikai és fejlődési kérdéseit érintik. Tudom, hogy túl nehéz feladatra vállalkoztam, de megnyugtatásul szolgál, hogy az egyes részproblémákkal foglalkozó előadások, valamint a remélhetőleg minél nagyobb számban elhangzó hozzászólások pótolni fogják bevezető előadásom hiányosságait.

II.

1. Az első kérdés, amellyel foglalkozni szeretnék, a díjazás módjának normatív jellegű megállapítása. Különbséget kell tennünk ugyanis egyfelől a díjazásra vonatkozó tárgyi jogszabályok, másfelől a munkaszerződés között, amelynek segítségével a felek megállapodnak

* A Magyar Jogász Szövetség VI. Kongresszusán elhangzott eloadás anyaga alapján. — *Szerk.*

abban, hogy a tárgyi jog által mellőzhetetlen erővel megállapított bértételek közül melyik lesz a dolgozó munkabére, illetőleg — ami gyakrabban fordul elő — milyen bértétel-keretek között, mennyi lesz a dolgozó személyi alapbére.

Úgy gondolom, nem kell részletesebben foglalkoznom azzal a kérdéssel, hogy szocialista viszonyok között a munkabér nem más, mint a szocialista elosztásnak az a jogi formája, amely meghatározza, hogy a dolgozó — végzett munkája mennyiségének és minőségének arányában — hogyan, milyen mértékben részesedik a nemzeti jövedelemből. Köztudomású az is, hogy a munkabér a szocializmus viszonyai között nem a munkaerő-árunak az ára. Mértékét tehát nem a kapitalizmusban uralkodó értéktörvény határozza meg, hanem a szocialista elosztásnak új törvényszerűségei, illetve azok a jogszabályok, amelyekben ezek a törvényszerűségek kifejezésre jutnak. Ezek az új törvényszerűségek — nagyon leegyszerűsítve — úgy nyilvánulnak meg, hogy a nemzeti jövedelemből először levonásra kerülnek a tervszerű arányos fejlődés törvényének megfelelően a különböző társadalmi alapok kialakításához szükséges összegek, a fennmaradó rész pedig a különböző egyéni és kollektív jellegű díjazási formák közvetítésével felosztásra kerülnek a vállalati kollektívák, illetve tagjaik között, a végzett munka arányában. Mindebből viszont az is következik, hogy ezt az arányt jogszabályoknak kell normatív jelleggel, sőt mellőzhetetlen erővel megállapítaniuk éppen azért, mert az értéktörvény ezen a területen is elvesztette meghatározó erejét. Ebből azonban különböző jogi problémák fakadnak, amelyek közül csak kettővel kívánok foglalkozni:

a) Az első kérdés az, hogy melyik az a legmegfelelőbb forma, amely alkalmas a díjazás normatív jellegű meghatározására?

Korábban ezen a területen is erőteljesen érvényesült a centrális jellegű állami irányítás módszere, ami lényegében azt jelentette, hogy magas szinten elhelyezkedő állami szervek állapították meg a különböző bérrendszereket és bértételeket, amelyek azután minden további nélkül kötelezőek voltak a vállalatra és a dolgozóra is. Jó pár éve azonban már ebben a vonatkozásban is erőteljesen kibontakozott a demokratikus centralizmus demokratikus oldala, lényegében három vonatkozásban. Elsősorban megnövekedett a vállalatok önállósága, másodsorban lényeges együttműködési jogosítványokat kaptak a szakszervezetek, harmadsorban pedig megnövekedett a dolgozók közvetlen beleszólási joga is. Mindez nagyon határozottan tükröződik a SZOT 40/1961. (V. 23.) sz. határozatában a bérszabályzatok elkészítésének irányelveiről. A Kormány ugyanis elrendelte, hogy az alkalmazandó bérformákat és alapelveket a vállalatok foglalják írott bérszabályzatba. A bérszabályzat célja a közvetlen bérezési kérdések rendszerbe foglalása, valamint a bérezéssel összefüggő — és a vállalati hatáskörbe utalt — munkaügyi és a munkaviszonyból eredő közvetlen bérezési kérdések vállalaton belüli rendezése.

Hogyan történik a vállalati bérszabályzat megalkotása? Ebben a vonatkozásban nagyon lényeges, hogy a kormány, illetve a SZOT határozata értelmében a bérszabályzatot a vállalat igazgatója és a szakszervezeti bizottság együttesen köti meg.

Nagyon fontos továbbá, hogy a határozat rendelkezései szerint a szakszervezetek a minisztériumokkal — a szakmai sajátosságok figyelembevételével — kötelesek együttes utasítást, illetve szakmai irányelveket kiadni.

A már hivatkozott SZOT határozat pedig maga is irányelveket tartalmaz azoknak az együttes utasításoknak a megalkotására, amelyeket a szakszervezetek a minisztériumokkal együtt kötelesek kiadni.

Mit jelent mindez gyakorlatilag és elméletileg? Gyakorlatilag annyit jelent, hogy ezen a területen lényegesen megnövekedett a szakszervezetek szerepe, mert a vállalati bérszabályzatokra vonatkozó utasításokat, illetve irányelveket a szakszervezetek a minisztériumokkal egyetértésben adják ki, vagyis lényegében közös megállapodás alapján. Az igazgató pedig — a határozat szóhasználata szerint — a bérszabályzatot a szakszervezeti bizottsággal köti meg, tehát érvényesül az egyetértés követelménye, megvalósul az az elv, hogy ezekben a legfontosabb kérdésekben a miniszter, illetve az igazgató csak a szakszervezettel, vagyis egy társadalmi szervvel egyetértésben rendezheti normatív hatállyal a díjazás kérdéseit. Elméletileg pedig mindez azt jelenti, hogy valójában és helyesen visszatértünk a kollektív szerződések, illetve megállapodások rendszerére, tehát arra, hogy a munkaviszony legfontosabb kérdéseit — többek között — a díjazásra vonatkozó szabályokat is, az állami és a szakszervezeti szervek közös megállapodással állapítják meg. Ebből az új, helyesebben újból bevezetett megoldásból azonban további problémák adódnak. Így pl. elképzelhető, hogy az érdekeltek nem tudnak közös megállapodásra jutni. Régi, és más területeken is mutatkozó problémája munkajogunknak, hogy mi történjék ilyen esetekben, melyik szerv és hogyan döntse el az állami és a szakszervezeti szerv között keletkezett ilyen fajta vitát.

A SZOT határozata ezt a problémát részben megoldja, mert megegyezés hiányában a vitás kérdéseket döntés céljából fel kell terjeszteni az illetékes felsőbb szervekhez, vagyis a szakszervezeti központhoz, illetve a minisztériumhoz. Nyitva hagyja viszont azt a kérdést, hogy mi történik, ha a szakszervezeti központ, illetve a minisztérium sem tud közös megállapodásra jutni? Megítélésünk szerint ilyen esetben sincs más megoldás, mint az, hogy a vitás kérdéseket még feljebb kell terjeszteni a közös

megállapodás megkísérlése érdekében, éspedig a Minisztertanácshoz, illetve a SZOT-hoz. Ha pedig ezen a szinten sem jön létre megállapodás, úgy megítélésem szerint a Minisztertanács már önállóan is eldöntheti a kérdést, persze a SZOT meghallgatása után. Az államigazgatás legmagasabb szintjén elhelyezkedő szervet ugyanis nem foszthatjuk meg attól a lehetőségtől, hogy végső fokon a társadalmi szervek egyetértésének a hiányában is szabályozhassa a díjazás kérdéseit.

Ezen a témakörön belül még kiemeljük, hogy a határozat szerint a bérszabályzat elkészítésével kapcsolatban a szakszervezeti bizottságok kötelesek elsősorban a bérbizottságokra és az üzemi bérhálózatra támaszkodni. Az egyes fejezetek kidolgozására és megvitatására külön munkabizottságokat kell szervezni és rendszeresen együtt kell működni az igazgató által kijelölt üzemi szervekkel és osztályokkal. A már kész bérszabályzatot pedig a dolgozókkal termelési értekezleten ismertetni kell. Gondoskodni kell továbbá arról, hogy a bérszabályzat a művezetők, a műhelybizottságok és a dolgozók részére minden műhelyben rendelkezésre álljanak. Megfontolást érdemel azonban, hogy nem lenne-e helyes a dolgozók közvetlen bevonását is bővíteni abban a formában, hogy a bérszabályzat tervezete a kollektíva egyes részlegei előtt előzetes megvitatásra kerüljön. Úgy gondolom, hogy egy ilyen előzetes megvitatás előmozdítaná a szabályzat jobb megalkotását.

Nehéz lenne a bérszabályzatnak mint új jogi formának a részletkérdéseivel külön is foglalkozni. Elvi megállapításként azonban abból kell kiindulnunk, hogy az üzemi szabályzat lényében nem más, mint egy kollektív jellegű megállapodás a társadalmi és az állami szerv között, amiből következik, hogy az egyes felmerülő jogi problémákra vonatkozóan azokat a megoldásokat kell alkalmaznunk, amelyek általában a kollektív jellegű megállapodások tekintetében az elméletben kialakultak. Ebből következik például, hogy a bérszabályzat érvényességének vagy érvénytelenségének, különösen pedig érvénytelenítésének a problémája sajátos megoldást igényel. Ha például a bérszabályzat egyes rendelkezései jogszabályba ütköznek vagy lényeges tévedés hatására jöttek létre, az érvénytelenítés módja csak az lehet, hogy ebben a vállalat igazgatója és a szakszervezeti bizottság közösen megállapodnak. Ha pedig ilyen megállapodás nem jön létre, akkor a miniszter és a szakszervezeti központ állapodik meg az érvénytelenítésben. Ugyanez vonatkozik az esetleges évközi módosításokra is, mert nyilvánvaló, hogy sem az igazgató, sem a szakszervezeti bizottság nem térhet el egyoldalúlag a bérszabályzat rendelkezéseitől. Gyakorlatilag pedig különösen annak a felismerése fontos, hogy a bérszabályzat egyes rendelkezéseivel kapcsolatban felmerülő elvi, illetőleg általános jellegű értelmezési és alkalmazási vitákat is sajátos módon kell megoldani, nevezetesen az igazgató és a szakszervezeti bizottság közös megállapodásával, ha pedig ez nem jönne létre, akkor a miniszter és a szakszervezeti központ közös megegyezésével.

b) Ebben a körben a második alkérdésünk lényege az, hogy milyen viszony áll fenn egyfelől a díjazásra vonatkozó normatív jellegű rendelkezések, így különösen a bérszabályzatok, másfelől pedig a munkaszerződés, illetőleg a munkabérre vonatkozó megállapodás között? A kollektív jellegű megállapodásnak, ide értve a bérszabályzatokat is, a sajátosságuk az, hogy formájukat nézve szerződések, illetve megállapodások, tartalmukat illetően pedig olyan normatív jellegű rendelkezéseket tartalmaznak, amelyeknek a rendeltetése az, hogy meghatározzák az egyéni munkaszerződések, illetve munkajogviszonyok jogi tartalmát. Köztudomású, hogy ma már a jogszabályok, illetve a bérszabályzatok általában nem fix összegű bértételeket tartalmaznak, hanem meghatározzák az egyes munkakörök, illetve munkák tekintetében a személyi alapbér alsó és felső határát, rábízva a dolgozóra és a vállalatra azt, hogy — figyelembe véve egyfelől a dolgozó képességeit, szakmai képzettségét, gyakorlati idejét, tapasztalatait, ügyességét, szorgalmát, a munkavégzés körülményeit stb., másfelől pedig a gazdaságos termelés követelményeit, az átlagbérre vonatkozó rendelkezéseket, a vállalaton belül kialakult díjazási helyzetet, a szervezeti és működési szabályzatot, a teljesítménykövetelményeket, az alkalmazási feltételeket stb. — a határok között a személyi alapbérben megállapodjanak.

A szocialista díjazás intézményén mint dialektikus egységen belül is megkülönböztetést tehetünk annak társadalmi és egyéni oldala között, és a jogi szabályozásnak éppen az az egyik fontos feladata, hogy a két oldal között az összhang megvalósulását biztosítsa. A jogszabályok és a bérszabályzatok elsősorban a társadalmi követelményeket fejezik ki, amidőn tárgyi jogszabály formájában, absztrakt módon és normatív jelleggel meghatározzák, hogy a dolgozó — meghatározott munkakör betöltése esetén — milyen mértékben részesíthető a nemzeti jövedelemből. A társadalmi oldal, a társadalmi érdek megvalósulását pedig különösen az a megoldás biztosítja, hogy a jogi szabályozás mellőzhetetlen erővel állapítja meg a személyi alapbér alsó és felső határát, és ezek túllépését a semmiség szankciójával akadályozza meg. A személyi alapbérben történő megállapodás pedig a díjazás egyéni oldalát hozza létre, amidőn meghatározott személyre vonatkozóan alanyi jogot és kötelezettséget fakasztó hatással megállapítja a díjazás mértékét. Az összhang kialakulását pedig az teszi lehetővé a két oldal között, hogy a felek elég széles keretek között megállapodással határozhatják meg a konkrét bért. A személyi alapbér megállapításával kapcsolatban tehát a kogencia, illetve a mellőzhetetlenség el-

vének és a szerződési autonómiának, a szerződéskötési szabadságnak egy sajátos kombinációjával találkozunk.

Ezzel kapcsolatban is fel kell figyelnünk egy bizonyos sajátosságra. Általában azt szoktuk mondani, hogy a munkajog mellőzhetetlen erejű rendelkezései, ide értve persze a kollektív jellegű megállapodások normatív jellegű tartalmát is, közvetlenül, automatikusan és feltétlenül az egyéni munkaszerződések, illetve munkajogviszonyok tartalmává válnak. Ezt az elvet az elmélet és lényegében a Munka Törvénykönyve is úgy fogalmazta meg szabály formájában, hogy a munkajog mellőzhetetlen erejű rendelkezéseibe ütköző kikötés semmis és helyébe a jogszabály rendelkezése lép. Kérdés azonban, hogy ezt a szabályt valóban alkalmazhatjuk-e teljes egészében a díjazásra vonatkozó megállapodásokra is? A szabály első mondatával kapcsolatban még nincs probléma, mert a társadalmi érdek védelméből kiindulva valóban csak arra az álláspontra helyezkedhetünk, hogy semmis minden olyan kikötés, amely a munkabért a felső határnál magasabb összegben, illetve az alsó határnál alacsonyabb összegben állapítja meg. Mondhatjuk-e azonban a szabály második mondata alapján azt is, hogy a mellőzhetetlen erejű rendelkezések ilyen esetben is közvetlenül, automatikusan és feltétlenül belépnek a semmis kikötés helyébe? Ha a felek a felső határnál magasabb összegben állapodtak meg — első pillanatban — helyes szabálynak látszik az, hogy ez a kikötés semmis, de a munkaszerződés érvényes marad a semmis kikötés helyébe lépő mellőzhetetlen tartalommal betöltve, tehát a dolgozó köteles munkaviszonyra lépni, a vállalat pedig köteles a felső határnak megfelelő személyi alapbért fizetni. Ha pedig az alsó határnál kisebb összegben állapodtak meg, a vállalat köteles legalább az alsó határnak megfelelő személyi bért fizetni. Az utóbbi megoldás még elfogadható, mert abból indulhatunk ki, hogy ez a megoldás a dolgozók érdekeinek megfelel, éspedig anélkül, hogy társadalmi érdeket sértene, hiszen a dolgozó nem kap többet, mint amennyi hasznot munkája a társadalomnak jelent. Igazságos ez a megoldás dogmatikai szempontból is, mert első sorban a vállalat köteles a jogszabályok és a bérszabályzat rendelkezéseit ismerni, és ha tévedett, ennek következményeit nem háríthatja át a jóhiszemű dolgozóra. Az első esetben viszont más a helyzet. Ha a jóhiszemű dolgozó a felső határnál magasabb összegben állapodott meg, nem kötelezhető arra, hogy alacsonyabb összegű díjazás ellenében végezze a munkát. Viszont népgazdasági, társadalmi érdekből sem tűrhető el, hogy a vállalat többet fizessen, mint amennyi a legmagasabb bértétel. Hogyan oldható meg ez a konkrét ellentmondás társadalmi és egyéni érdek között, mellőzhetetlenség és szerződési autonómia között? Ez az ellentmondás csak úgy oldható meg, ha ebben a körben nem alkalmazzuk a mellőzhetetlenség feltétlen hatályát, vagyis nem ragaszkodunk ahhoz, hogy a munkajogviszony feltétlenül fennmaradjon a semmis kikötés helyébe lépett mellőzhetetlen tartalommal. A felső határt meghaladó összegű díjazásra vonatkozó kikötés tehát mindenképpen semmis, de biztosítanunk kell a dolgozó részére, hogy ilyen esetben választhasson. Vagy belenyugszik abba, hogy csak a legmagasabb összegű személyi alapbért kapja, vagy ha ezt nem akarja, meg kell engednünk, hogy erre való hivatkozással a munkajogviszonyt előnytartó hatállyal megszüntethesse. Megállapíthatjuk tehát, hogy a díjazás vonatkozásában a mellőzhetetlenség szabályai sajátosan, vagyis nem feltétlen hatállyal érvényesülnek, hanem az ismertetett keretek között csak a felek akaratának megfelelő figyelembevételével.

Ez a következtetésünk egyébként arra is felhívja a figyelmet, hogy más területeken is alapos vizsgálat tárgyává kell tennünk a mellőzhetetlen erőnek vagy más néven a kogenciának a munkajog területén érvényesülő formáit. Így például a gyakorlatban előfordult, hogy a dolgozó munkakörét a szervezeti és működési szabályzatba ütköző módon állapították meg, nevezetesen úgy, hogy osztályvezetőnek alkalmazták, holott a szervezeti szabályzat szerint az adott munkakörbe tartozó feladatokat csoportvezetői beosztásban kellene ellátnia. Vagy például előfordulhat, hogy a dolgozóval enyhébb teljesítménykövetelményben állapodnak meg, mint amilyent a bérszabályzat vagy a munkarend az adott munkakörre előír. Ha talán nem is közvetlenül a vállalat és a dolgozó viszonyában, de a vállalat és az állam viszonyában feltétlenül mellőzhetetlen erejű rendelkezéseknek kell tekintenünk a szervezeti és működési szabályzatokat, valamint a teljesítménykövetelményekre vonatkozóan megalkotott szabályzatokat, továbbá az alkalmazási feltételeket is. Mindezeknek a megtartásához nagyon fontos társadalmi érdek fűződik a gazdaságos termelés, a magasabb fokú szervezettség, a helyes személyzeti és díjazási politika stb. szempontjából. Ezektől a rendelkezésektől eltérő megállapodás esetén tehát hasonló helyzet alakul ki, mint amidőn a felek a munkaszerződés megkötésekor a díjazásra vonatkozó rendelkezésektől eltérnek: ellentmondás alakul ki egyfelől a társadalmi érdek és az azt kifejező mellőzhetetlen erejű rendelkezések, másfelől az egyéni érdek, illetve az azt rögzítő munkaszerződés között. A megoldásnak is tehát hasonlónak kell lennie. Ilyen esetekben sem kötelezhető tehát a vállalat, hogy olyan munkajogviszonyt tartson fenn, amely a szervezeti és a működési szabályzat vagy a teljesítménykövetelményekre és az alkalmazási feltételekre vonatkozó szabályzatok mellőzhetetlen erejű rendelkezéseibe a társadalmi érdeket sértő módon ütközik. Nem lehet viszont a dolgozót sem arra kötelezni, hogy olyan munkajogviszonyra lépjen, illetve olyan mun-

kajogviszonyban maradjon meg, amely hátrányosabb a munkakör, a díjazás, a teljesítménykövetelmények stb. szempontjából, mint amilyent a szerződéssel elvállalt. Választási jogot kell tehát biztosítani a dolgozónak, hogy fenn kívánja-e tartani a munkaszerződéstől hátrányára eltérő munkajogviszonyt, vagy pedig nem. Ha ezt nem akarja, biztosítani kell a jóhiszemű dolgozó részére, hogy károsodás nélkül, előnytartó hatállyal szüntethesse meg a munkaviszonyt.

Hogyan általánosíthatjuk az itt vizsgált eseteket? A mellőzhetetlen erejű rendelkezések között a jövőben különbséget kell tennünk. Ha munkajogunk a vállalat és a dolgozó megállapodására bízza egyes kérdések meghatározását, például a munkakörben, a munkabérben, a munkajogviszony időtartamában (határozatlan vagy határozott), a munka teljesítésének a helyében stb. való megállapodást, de ugyanakkor mellőzhetetlen tartalmú rendelkezéseket is felállít e kérdésekre vonatkozóan, akkor a munkaszerződésben kifejezésre jutó szerződési autonómiára és érdekre való tekintettel a mellőzhetetlenség elve nem feltétlenül, hanem csak feltételesen érvényesülhet, vagyis a jóhiszemű dolgozó választhat abban a kérdésben, hogy elfogadja-e a mellőzhetetlen tartalomnak megfelelő, de a szerződéstől eltérő tartalmú munkajogviszonyt, vagy nem. Ebben az elvben a munkaszerződés társadalmi szerepének és jogi jelentőségének a fokozódása jut kifejezésre, és helyes lenne, ha ezt munkajogunk jogszabály formájában is kimondaná. Ez a felismerés egyben azt is jelenti, hogy különbséget kell tennünk egyfelől abszolút értelemben, tehát feltétlenül érvényesülő mellőzhetetlenség, másfelől pedig csak relatíve, vagyis feltételesen érvényesülő mellőzhetetlenség között. Az előbbi körbe azok a jogszabályok tartoznak, amelyeknek a rendelkezései a munkaszerződés megkötésével feltétlenül a munkajogviszony tartalmává válnak, így például a munkaidőre, a munkavédelemre stb. vonatkozó szabályok. Az utóbbi körbe pedig azok a rendelkezések tartoznak, amelyek a felek által a munkaszerződésben meghatározható, illetve meghatározott tartalmi elemekre vonatkoznak, mint például a munkakörre és a munkabérre stb. Más kérdés az, hogy az ilyen ellentmondások kialakulását megfelelő jogi megdásokkal lehetőleg meg kell előzni, elsősorban a munkaszerződés megfelelő megkötésével. Ezzel a kérdéssel részletesebben a következő 2. pontban foglalkozom.

c) Meghaladná az előadás időtartamát, ha a munkaszerződés egyoldalú módosításának a problémáit is itt tárgyalnám, így például az áthelyezés és a munkabércsökkentés kérdéseit. Kétségtelen, hogy különösen egy huzamos jogviszony fennállása alatt adódhatnak olyan változások, amelyek az egyik vagy a másik fél részére túlzottan terhessé teszik a munkajogviszony fenntartását az eredeti tartalommal, sőt adódhatnak olyan változások is, hogy a munkajogviszony további fenntartása jogi akadályba ütköznék. Ezekben az esetekben is mindig az az alapvető kérdés merül fel, hogy a vállalat vagy a dolgozó kötelezhető-e arra, tehát elvárható-e a vállalattól, vagy a dolgozótól, hogy elfogadja a másik fél olyan egyoldalú szerződésmódosítását, amellyel a megváltozott körülményekhez vagy a megváltozott viszonyokhoz igazítja a munkaszerződés, illetve a munkajogviszony tartalmát? Megítélésem szerint a jelenlegi szabályozás a vállalat részére túl széles körben nyújt lehetőséget az egyoldalú változtatásra, különösen az áthelyezés intézményével. Ennek a felismerése nyilvánult meg abban, hogy munkajogunk bizonyos területeken már korlátozta is az egyoldalú bércsökkentés lehetőségét. A munkaszerződés jelentőségének a fokozása azonban azt is igényli, hogy az áthelyezés körében is, ha másképpen nem is, de legalább fokozatosan korlátozzuk a vállalat kötelező erejű egyoldalú módosítási lehetőségeit. Ennek a problémának a megoldása persze a munkaerőgazdálkodás jelenlegi helyzetének és jövőbeli alakulásának alapos és megfontolt felmérését igényli.

2. A munkaszerződés társadalmi szerepének és jogi jelentőségének a fokozása azonban más vonatkozásokban is új megoldásokat igényel, különösen a díjazásban és az azzal összefüggő kérdésekben való megállapodással kapcsolatban. A Munka Törvénykönyve a munkaszerződés megkötésével kapcsolatban jelenleg csak annyit rendel el, hogy meg kell állapodni a munkakörben és a munkabérben. Nagyon is problematikus ma már, hogy elegendő-e a munkakörben és a munkabérben való megállapodás ahhoz, hogy a munkaszerződés létrejöttéről beszélhessünk. Ezt a kérdést több olyan helyes fejlődési tendencia veti fel, amelyekkel munkajogunk alakulásában az utóbbi években találkozunk. Ma már a vállalatok túlnyomó többségében megalkották az ún. szervezeti és működési szabályzatokat, amelyek meghatározzák, hogy az egyes termelési, illetve adminisztratív részlegeknek melyek a legfontosabb feladatai, jogai és kötelezettségei, milyen együttműködést kell kifejteniök az egyéb részlegekkel. A teljesítménykövetelményekről szóló rendelkezések szerint, ahol csak lehetséges, megállapításra kerülnek azok a teljesítménykövetelmények, amelyeknek az elérésére az egyes munkakörökben törekedni kell. Egyre növekszik azoknak a munkaköröknek a száma, amelyekre vonatkozóan a jogszabály alkalmazási feltételeket állapít meg. Joggal merül fel az a kérdés, hogy vajon nem lenne-e indokolt a munkaszerződésben megállapítandó elemek közé felvenni elsősorban a teljesítménykövetelményeket, másodsorban pedig a szervezeti és a működési szabályzatnak azokat a lényeges elemeit, amelyek az adott munkakörre vonatkoznak. Ha el akarjuk érni azt, hogy megfelelő emberek kerüljenek megfelelő helyre, továbbá azt, hogy a dolgozó előre tudja, hogy vele

szemben a munkakör milyen teljesítménykövetelményeket támaszt, és ennek megfelelően hogyan fog alakulni a munkabére; ha biztosítani akarjuk a vállalat részére, hogy az alkalmazási feltételeknek megfelelő dolgozók kerüljenek az adott munkakörökbe, akkor munkajogunkat abban az irányban kell fejlesztenünk, hogy a munkaszerződés megkötésekor mindezek a kérdések tisztázásra és rögzítésre kerüljenek. Ezzel nem csak a későbbi kölcsönös csalódásoknak, szemrehányásoknak és vitáknak vehetjük elejét, hanem — a szervezéstan megállapításai szerint — elő tudjuk mozdítani a munka magasabb szintű megszervezését is.

Nemcsak a dolgozók, de a vállalat szempontjából is szükség van arra, hogy növeljük a munkaszerződés társadalmi és jogi jelentőségét, továbbá részletesebbé és konkrétabbá tegyük jogi tartalmát is. Egy kapitalista vállalat keretei között a tőkés érdeke, vagyis a profitra való törekvés feltétlen követelménye gazdasági-társadalmi törvényszerűség erejével érvényesíti azt a tendenciát, hogy a tőkés vállalat a maga szempontjából leggazdaságosabban szervezze meg a vállalat tevékenységét, ennek érdekében a teljesítménykövetelmények érvényesítését, a munkaköri kötelezettségek meghatározását és teljesítésük igénylését. Alkalmazási feltételek jogilag kötelező megállapítására pedig alig van szükség, mert a személyes és közvetlen profitérdek automatikusan abba az irányba hat, hogy a tőkés vállalat a maga szempontjából legmegfelelőbb embert alkalmazza a megfelelő helyre. A szocialista vállalat keretei között ilyen fajta személyes és közvetlen tőkés jellegű anyagi érdekeltség természetszerűleg nem alakulhat ki. Nagyon fontos társadalmi és egyéni érdekek fűződnek viszont ahhoz, hogy a szocialista vállalat keretei között magas szinten megszervezett gazdaságos termelés alakuljon ki. Ennek érdekében elsősorban olyan jogi megoldásokra van szükség, amelyek szervezeti és működési szabályzatok, bér- és prémiumszabályzatok, megfelelő teljesítménykövetelmények, alkalmazási feltételek stb. formájában meghatározzák nem csak azt, hogy a vállalat mit igényelhet az egyes dolgozóktól, hanem azt is, hogy a vállalatot, személy szerint pedig az igazgatót az állam, a kollektíva és az egyes dolgozók irányában, a vezető beosztású dolgozókat pedig a vállalat, a kollektíva és az egyes dolgozók irányában milyen kötelezettségek terhelik, sőt azt is, hogy milyen jogosultságaik vannak, és ezeket — az állam irányában fennálló végrehajtási kötelezettségre tekintettel — hogyan kötelesek gyakorolni. Minél inkább szaporodnak ezek a vállalati kollektíva belső tevékenységét meghatározó belső szabályzatok és egyéb rendelkezések, annál inkább szükség van arra, hogy a munkaszerződésben meghatározásra kerüljenek az egyes dolgozók legfontosabb jogosultságai és kötelezettségei is. Enélkül ma már egy korszerű szocialista vállalat tevékenységének az irányítása, megszervezése és ellenőrzése elképzelhetetlen. A szocialista munkaszerződést tehát fel kell használnunk arra is, hogy megfelelő módon rögzítse a vállalatnak és az igazgatónak az állam, a kollektíva és az egyes dolgozók irányában fennálló kötelezettségeit; olyan jogi eszközzé kell továbbfejlesztenünk, amely nemcsak az egyéni jogosultságok és kötelezettségek meghatározását, hanem ezek részletes megállapításával a vállalat belső tevékenységének a jobb megszervezését, a kollektíva tagjai között szükséges együttműködésnek a fejlesztését, általában tehát a magasabb színvonalú szervezést, irányítást és ellenőrzést is szolgálja.

Ennek ellenére még ma is előfordul, hogy a munkaszerződés megkötésekor nem kerül sor a munkakör és a munkabér szabatos meghatározására. Jelenleg a Munka Törvénykönyve kimondja ugyan, hogy a munkaszerződés megkötésekor meg kell állapodni a munkakörben és a munkabérben, de nem határozza meg, hogy milyen konkrét tartalommal, mennyire részletesen kell megállapodni ebben a két lényeges kérdésben, és a megállapodás elmulasztásához sem fűz jogkövetkezményeket. Munkajogunk tehát nem biztosítja kellő súllyal, hogy a felek már a munkaszerződés megkötésekor megfelelően konkrét tartalommal megállapodjanak a munkakörben és a munkabérben, pedig munkajogunk egyik fontos feladata annak az előmozdítása, hogy a dolgozó képzettségének és képességeinek megfelelő munkakörben és az ebben kifejtett munkája mennyiségének és minőségének megfelelő díjazásért dolgozhassék. A dolgozónak ez az érdeke kellő biztonsággal csak akkor valósul meg, ha már a szerződés megkötésekor nemcsak félreérthetetlen módon, hanem szükségszerűen is tisztázásra kerül a dolgozó részéről betöltendő munkakör fajtája, díjazásának a rendszere és mértéke. Ellenkező esetben ugyanis a munkakör és a munkabér meghatározására a munkaszerződés megkötése, illetve a tényleges munkaviszony, vagyis a munka megkezdése után is sor kerülhetne, ami utólag sok felesleges bizonytalanságra, vitára vezetne és nem egy esetben azzal az eredménnyel járna, hogy a dolgozó, miután a munkát már megkezdte, belenyugodna a képzettségének és képességeinek kevésbé megfelelő munkakör betöltésébe is. Még fontosabb annak a felismerése, hogy minél inkább érvényesül a mellőzhetetlenség elve, annál fontosabb, hogy a munkakör és a munkabér vonatkozásában a dolgozó szerződéskötési szabadsága határozottan érvényesüljön. A munkabér vonatkozásában köztudomású, hogy a jogszabály mellőzhetetlen erővel állapítja meg általában a munkabér alsó és felső határát, kivételesen pedig fix összegét. A vállalatok önállóságának és szervezettségének a növekedésével, a bér- és prémiumszabályzatok, a szervezeti és működési szabályzatok elterjedésével azonban egyre nagyobb mértékben megtörténik az egyes munkakörökbe tartozó mun-

kafeladatok és teljesítménykövetelmények engedő jellegű vagy mellőzhetetlen erejű meghatározása is. A dolgozó személyes érdekeit hátrányosan érinthetné, ha csak utólag, a munkaviszony kötöttségének a bekövetkezése után tudná meg, hogy milyen munkakört kell betöltenie, milyen konkrét munkafeladatokat kell elvégeznie, milyen teljesítménykövetelményeknek kell eleget tennie, és milyen díjazási rendszer alapján mennyi lesz a munkabére. Az ebből származó konfliktusokat utább már csak a munkaviszony megszüntetésével lehetne megoldani, holott inkább a munkaviszonyok fenntartására, mint megszüntetésére kell törekednünk. Ezen felül a munkakör és a munkabér a munkaszerződésnek olyan elemei, amelyeket a munkáltató — legalábbis a szabály szerint — egyoldalúlag nem változtathat meg. Ezzel a kötöttséggel is ellentétben állana, ha éppen a munkaszerződést követően ebben a vonatkozásban kötetlen, bizonytalan helyzet alakulhatna ki. Mindez, de még sok egyéb érdek is azt igényli, hogy a munkakörben és a munkabérben való megállapodás a munkaszerződés szükséges elemei legyenek. Ezzel a megoldással az ismertetett hátrányokat megelőzhetjük, és megadhatjuk a dolgozónak azt a biztonságot és védelmet, amelynek jogi eszközökkel történő garantálása a jogrendszernek egyik nagyon fontos feladata.

Lényegében azonos megoldásra jutunk akkor is, ha ezt a kérdést a vállalat érdekeiből kiindulva vizsgáljuk meg. Lehetséges, hogy a vállalat szempontjából egyes esetekben kedvezőbbnek mutatkozik egy olyan megoldás, amely a munkakör és a munkabér tekintetében nem köti meg eleve a vállalat lehetőségeit. Így pl. nincs még tisztában azzal, hogy a vállalati létszámra és béralapra vonatkozó rendelkezések a szóbanforgó munkakör betöltését lehetővé teszik-e; nem tudhatja előre, hogy a dolgozó alkalmas lesz-e arra, hogy a munkakört megfelelő módon ellássa stb.; nem láthatja előre, hogy a dolgozó munkájának a mennyisége és minősége hogyan fog alakulni, tehát a bérhatárok között mekkora összegű munkabér áll arányban a dolgozó részéről kifejtett munkával; esetleg még nem sikerült a szakszervezet véleményét megkapni stb. Ezek azonban mind olyan problémák, amelyeket a dolgozóval folytatott előzetes megbeszélések, alkalmassági vizsgálatok, érdeklődések stb. segítségével, továbbá a próbaidőnek vagy a határozott időre szóló munkaszerződésnek az intézményével meg lehet oldani. Megállapíthatjuk továbbá azt is, hogy tulajdonképpen a vállalatnak is az az érdeke, hogy a munkakörben és a munkabérben való megállapodás a munkaszerződés szükséges tartalmi elemei legyenek, mert ez a megoldás rászorítja a vállalatot arra, hogy a bizonytalan kérdéseket már a szerződés megkötése előtt tisztázza. Így a vállalatot is kisebb mértékben érheti utólag csalódás akkor, amikor a munkajogviszony kötöttsége már bekövetkezett és sokkal nehezebb már a helyzeten segíteni. Az pedig, hogy utólagos viták ne merüljenek fel, nyilvánvaló, hogy a vállalatnak is érdeke.

Még inkább ezt a megoldást igényli a társadalom érdeke. Egészen nyilvánvaló társadalmi érdek ugyanis annak az előmozdítása, hogy a dolgozók képzettségüknek és képességeiknek megfelelő munkakörben vegyenek részt a társadalom munkájában. De társadalmi érdek az is, hogy a vállalatokon belül olyan munkakörök, olyan létszámok és olyan béralapok alakuljanak ki, amelyek összhangban állanak a termelékenységet növelő, az önköltséget csökkentő, egyszóval a gazdaságos, a nyereséges gazdálkodás követelményeivel. Ez az érdek pedig akkor valósul meg könnyebben, ha a vállalaton belül kialakul egy olyan megkötöttség, amely szerint vagy olyan munkakörben alkalmazzák a dolgozót, amely a felsorolt követelményeket szolgálja és ebben az esetben ilyen munkakörre, az ehhez szükséges létszámra és munkabérre vállalati érdekből is szükség van, vagy pedig e munkakörre nincs szükség, akkor viszont a vállalat érdekeinek sem felel meg ilyen munkakörre vonatkozóan munkajogviszony létesítése.

A Mt. is lényegében ezeket a meggondolásokat tartja szem előtt, de megáll a félúton. A Mt. 18. §-ának (1) bekezdése szerint ugyanis a munkaszerződésben meg kell határozni a dolgozó munkakörét és munkabérét. Csak éppen azt nem mondja meg az Mt., hogy milyen jogkövetkezményekkel jár, ha a felek a munkakörben vagy a munkabérben nem állapodnak meg. Az erre vonatkozó válasszal a Mt. adós maradt. Minthogy egyes más esetekben a Mt. a titalomba ütközéshez vagy a mellőzhetetlen tartalomtól történt eltéréshez a semmisség jogkövetkezményét fűzi, a contrárió arra lehetne következtetni, hogy itt csak egy lex imperfecta-ról van szó, vagyis egy olyan jogi parancsról, amelynek a megtartását az Mt. helyesnek tartja, de megszegéséhez semmiféle jogkövetkezményt nem fűz, legfeljebb azt, hogy a vállalat részéről eljáró dolgozó fegyelmileg felel, ha elmulasztotta a munkakörben vagy a munkabérben való megállapodást.

Véleményünk szerint azonban egy ilyen következtetés az adott esetben mechanikus, vagyis helytelen lenne. A már kifejtett érvekből következik, hogy nagyon is indokolt lenne megfelelő jogi szankciókkal is biztosítani, hogy a felek már a szerződés megkötésekor megállapodjanak a munkakörben és a munkabérben. Miért mellőzi akkor mégis az Mt. a semmisség jogkövetkezményeinek a kimondását? Megítélésünk szerint azért, mert a munkakörben vagy a munkabérben való megállapodás elmulasztása esetén az automatikusan bekövetkező semmisség olyan jogkövetkezmény lenne, amely túl súlyos jellege miatt a legtöbb esetben már ellenkező hatást érne el. Elképzelhető ugyanis, hogy a dolgozó e két kérdésben való megállapodás hiányában is fenn kívánja tartani a munkajog-

viszonyt, meg akarja kezdeni a munkát, sőt talán már meg is kezdte azt, mert reméli, hogy a megállapodás létre fog jönni. A munkakörben és a munkabérben való megállapodás elsősorban a dolgozó biztonságát, érdekeit és védelmét szolgálja. Az automatikus semmisség jogkövetkezményének az alkalmazása viszont azzal a hatással járna, hogy a munkajogviszony megszűnne akkor is, ha azt esetleg a dolgozó nem is akarja. Ilyen megoldás tehát semmiképpen sem fogadható el, és véleményünk az, hogy a Mt. annak idején azért nem fűzött jogkövetkezményeket a munkakörben és a munkabérben való megállapodás elmulasztásához, mert a vállalatok szervezettsége akkor még sokkal alacsonyabb színvonalon állt, és így nem is lehetett reálisan elvárni, hogy a vállalatok minden esetben már a munkaszerződés megkötésekor szabatosan megállapodjanak a munkakörben és a munkabérben, illetve a mulasztáshoz nem lehetett jogkövetkezményeket fűzni. Ma már azonban a vállalatok szervezettsége sokkal magasabb fokon áll, és így megalapozottan el lehet várni, hogy a vállalat már a munkaszerződés megkötésekor megállapodjék a munkakörben és a munkabérben, és ezzel elejét vegye egy bizonytalan, függő és a dolgozó érdekeit esetleg sértő helyzet kialakulásának. Indokolt tehát, és ma már meg is valósítható, hogy a munkakörben és a munkabérben való megállapodást valóban és megfelelő jogkövetkezmények előírásával a munkaszerződés szükséges tartalmi elemeinek minősítsük. Ilyen megoldás elfogadása esetén tehát a munkaszerződés, illetve a munkajogviszony mindaddig létre sem jönne, amíg a felek meg nem állapodtak a munkakörben és a munkabérben. Ebből következik, hogy hiába állapodnak meg a felek a munkaviszony létesítésében, a munkaszerződés és munkajogviszony még nem jön létre. Nem igényelhetné tehát sem a vállalat a munka megkezdését, sem pedig a dolgozó a foglalkoztatás megkezdését. Sőt, a megoldás következetes alkalmazása esetén a munkaviszony tényleges megkezdése sem változtatna azon, hogy munkaszerződés, illetve munkajogviszony még mindig nem jött létre. Ezen a ponton azonban ismét előtérbe lépnek a munkajogviszony sajátosságai. A vázolt megoldás nagyon jó szolgálatot tenne abban a vonatkozásban, hogy a munkaszerződés megkötésével a két legfontosabb kérdésben minden bizonytalanságot és utólagos vitát kizárna. Mi történik azonban, ha a felek megállapodnak ugyan munkaviszony létesítésében, de a munkakörben és a munkabérben nem, vagy csak hozzávetőlegesen állapodnak meg a munkakörben és a munkabérben, vagy pedig kikötik, hogy e két kérdésben csak később állapodnak meg? Sőt, kivételesen még az is elképzelhető, hogy a munkakörben és a munkabérben történő megállapodás vagy végleges, illetve határozott megállapodás hiányában is, sor kerül a munkaviszony tényleges megkezdésére. Helyezkedhetünk-e arra az álláspontra, hogy a felsorolt esetekben a felek között semmiféle jogi kötöttség nincs? Megítélésünk szerint egy ilyen fajta szélsőséges megoldás a szerződéses elméletnek és a szükséges tartalmi elemek jogi rendeltetésének a túlhajtását jelentené. A munkaszerződés és a munkajogviszony sajátosságainak a figyelembe vétele alapján a szerződéses elmélet helyes felhasználásából éppen az következik, hogy a munkaviszony létesítésére irányuló megállapodás alapján is bekövetkezik már egy bizonyos kötöttség, éspedig az előszerződéshez hasonlóan. Ennek a kötöttségnek a lényege az, hogy nem hoz létre ugyanolyan szilárd kötöttséget mintha a felek már a munkakörben és a munkabérben is megállapodtak volna, vagyis nem hozza létre magát a munkaszerződést és a munkajogviszonyt, de mind a két fél köteles mindazt megtenni a munkakörben és a munkabérben való megállapodás érdekében, ami az adott helyzetben általában elvárható.

Ha egy ilyen meggondolásból, illetve megoldásból indulunk ki, akkor a következő esetekre kell további részmegoldásokat találnunk, ismét csak különbséget téve a munkajogviszony két szakasza között:

a) Vizsgáljuk meg először azt az esetet, amidőn a megállapodás szerint a munkaviszonyt azonnal meg kellene kezdeni. A vázolt megoldásból következik, hogy egyik fél sem kötelezhető a munkaviszony tényleges megkezdésére, hanem mindegyik igényelheti, hogy a másik fél a munkakörre és a munkabérre vonatkozóan is állapodjék meg vele. Meddig tartható fenn azonban egy ilyen függő helyzet, és hogyan lehet azt feloldani, ha a megállapodás létrehozása nem sikerül? A helyes megoldás az lenne, ha — a munkakör és a munkabér megjelölésével — mindegyik fél felhívhatná a másik felet arra, hogy meghatározott időtartamon belül állapodjon meg vele. Ez az időtartam a törvényes felmondási idő lehetne, vagyis tizenöt nap.

További problémát jelent azonban, hogy a felhívó fél a tizenöt napos határidő eltelte után hogyan szüntethesse meg ezt a sajátos függő helyzetet: felmondással, azonnali hatállyal, vagy pedig a felhívás feltételes jellegű legyen olyan értelemben, hogy amennyiben a felhívás eredménytelen marad, a munkaviszony a tizenöt nap elteltével mintegy felmondással megszűnik. Legegyszerűbb lenne azonnali hatályú megszüntetési jogot biztosítani a felhívás eredménytelenségének az esetére. Ilyen megoldás esetén viszont ismét csak abba a nehézségbe ütköznék, hogy a dolgozó — esetleg éppen ezért — kiesne abból a határidőből, amelyen belül még a folyamatosság fenntartásával elhelyezkedhetnék. Nem állna rendelkezésére felmondási idő sem, más elhelyezkedés keresése érdekében stb. Nem lenne helyes egy olyan megoldás sem, amely szerint lenne egy felhívási idő, ennek eredménytelensége esetén pedig egy újabb tizenöt napos felmondási idő, mert ez azt

jelentené gyakorlatilag, hogy ennek a függő helyzetnek a megszüntetése hosszabb időt venne igénybe, mint egy teljes tartalmú munkaszerződés alapján létre jött munkaviszonyé.

Megfontolást érdemel viszont a feltételes felmondás nálunk még ismeretlen szerezete, amelyhez hasonló megoldással azonban jelenlegi munkajogunkban is találkozunk. Ha ugyanis a dolgozó a Mt. 30. § (1) bekezdésének f) pontja alapján családi viszonyaira, egészségi állapotára, más személyi körülményeire tekintettel vagy egyéb ok alapján fennálló fontos érdeke alapján mond fel, az igazgató a közléstől számított 8 nap alatt írásban köteles nyilatkozni, hogy a munkaviszony megszűnéséhez hozzájárul-e. Ha nem nyilatkozik, a hozzájárulást megadottnak kell tekinteni és a munkaviszony a felmondás közlését követő 15 nap elteltével megszűnik. Megfelelő eltérésekkel ugyanezt a megoldást lehetne alkalmazni akkor is, ha a felek megállapodtak ugyan munkaviszony létesítésében, de a munkakörben és a munkabérben nem. Ilyen esetben tehát mindegyik fél felhívhatná a másik felet arra, hogy 8 napon belül állapodjék meg vele a munkakörben és a munkabérben, ellenkező esetben felhívását felmondásnak kell tekinteni.

A szabályt a következőképpen lehetne megfogalmazni: ha a felek a munkaszerződés megkötésekor a munkakörben vagy a munkabérben nem állapodtak meg, bármelyik fél írásban felhívhatja a másik felet arra, hogy nyolc napon belül állapodjék meg vele; ha a felhívás eredménytelen maradt, a munkaviszony a felhívás közlését követő 15 nap elteltével megszűnik.

Ennek a megoldásnak többféle előnye is lenne. Elsősorban az, hogy felmondási idő áll a dolgozó rendelkezésére, és nem korlátozódik a folyamatosság fenntartásának a lehetősége sem. Automatikusan megoldódik a biztatási kár megtérülésének a problémája, ha a vállalaton múlt a megállapodás meghiúsulása, mert a felmondási idő biztosításával a dolgozó meghiúsulási kára lényegében megtérül. Előfordulhat persze, hogy a dolgozón múlik a megállapodás létrejötte. Ez viszont nem teszi indokolttá a felmondási idő elvonását, mert nem tekinthető felróható magatartásnak, ha a dolgozó nem hajlandó elfogadni a felajánlott munkakört vagy munkabért, arról nem is szólva, hogy fokozottabb mértékben várható el a munkáltatótól, hogy már a munkaszerződés megkötésekor megállapodjék a munkakörben és a munkabérben, vagyis ne hozzon létre egy ilyen bizonytalan, függő helyzetet. Ebből következik egyébként az is, hogy a vállalat a felmondás közlését megelőző időre is köteles munkabért fizetni még akkor is, ha a dolgozó a megállapodás hiányára való hivatkozással a munkavégzést megtagadta.

Előnye ennek a megoldásnak még az is, hogy a felek még a 8 nap letelte után is megállapodhatnak, hiszen semmi akadálya sincs annak, hogy közös megegyezéssel a feltétlenné vált felmondást hatályon kívül helyezzék.

b) Ha a feltételes felmondási megoldást elfogadjuk, nem jelent nehézséget a probléma megoldása akkor sem, ha a munkaszerződés szerint egy későbbi időpontban kell a tényleges munkaviszonyt megkezdeni, sőt a munkajogviszony első szakaszában is már fennálló együttműködési kötelezettségből következik, hogy a munkakörben és a munkabérben való megállapodás érdekében mind a két fél tegye meg mindazt, ami az adott helyzetben általában elvárható. Ha ez nem történik meg, sor kerülhet a felhívással összekapcsolt feltételes felmondásra. Magától értetődik, hogy a tényleges munkaviszony megkezdésére kijelölt időpontban sem köteles a munkáltató a foglalkoztatást, a dolgozó pedig a munkavégzést megkezdeni, ha még ekkor sem jött létre megállapodás a munkakörben vagy a munkabérben. Természetes az is, hogy a dolgozó csak ettől az időponttól kezdve igényelhet munkabért.

c) Meddig tartható fenn azonban egy ilyen függő helyzet, meddig élhetnek a felek felhívással összekapcsolt feltételes felmondással, különösen akkor, ha a dolgozó a megállapodás hiánya, vagy annak ezzel egy tekintet alá eső határozatlansága ellenére a munkát mégis megkezdte? Ezzel az esettel annál is inkább foglalkoznunk kell, mert ez fordul elő viszonylag leggyakrabban.

Ha a dolgozó a munkáját megkezdi, munkakörével lényegében tisztába kerül és az első bérfizetés alkalmával azzal is, hogy milyen díjazási rendszer alapján mennyi munkabérben részesül. Nem lenne-e helyes erre való tekintettel olyan következtetést levonni, hogy a munkabérben és a munkakörben való megállapodás hallgatólagosan, illetőleg ráutaló tények folytán létre jött és ezzel a probléma megoldódott. Ilyen megoldás mellett sok indok szól, de ebben a merev formájában ugyancsak sértené a dolgozó érdekeit. Az ugyanis igaz, hogy a dolgozó a munka megkezdésekor, illetve a bér első kifizetésekor lényegében megtudja azt, hogy a vállalat milyen munkakörben és milyen munkabér ellenében kívánja foglalkoztatni. Nem lehet viszont azt a követelményt támasztani a dolgozóval szemben, hogy azonnal tiltakozzék, ha a munkakört vagy a munkabért megfelelőnek nem találja. A kifejezett megállapodásnak hallgatólagos megállapodással való helyettesítése tehát csak akkor fogadható el megnyugtató módon, ha a dolgozó részére megfelelő gondolkodási, illetve tiltakozási időt biztosítunk. A helyes megoldás tehát az lenne, hogy a dolgozó a munka megkezdése után is élhessen még a felhívással összekapcsolt feltételes felmondás lehetőségével, felszólítva a vállalatot a munkakörre vagy a munkabérre vonatkozó megállapodás megkötésére. Meddig hagyható azonban nyitva a feltételes felmondás lehetőségének a határideje? A vállalatnak is érdeke fűződik

ugyanis ahhoz, hogy a függő helyzet lezáruljon, különösen akkor, ha a dolgozó részére kellő idő állt rendelkezésre a megfontolás és a tiltakozás érdekében. Ebben a vonatkozásban is felhasználható munkajogunknak egy már ma is létező megoldása. A Mt. 16. §-ának (3) bekezdése szerint a nem megfelelő alakban kötött munkaszerződés érvényessé válik, ha a dolgozó legalább egy hónapon át munkát végzett. Ez a megoldás a kötelező írásbeliség elmulasztása esetén nagyon jól bevált, és úgy gondoljuk, hogy a munkakörben vagy a munkabérben való megállapodás elmulasztása esetén is minden további nélkül alkalmazható, mert ennyi idő mindenképpen alkalmas nemcsak arra, hogy a dolgozó a munkakörével és a munkabérével tisztába jöjjön, hanem a felmondásra is. Ha tehát a dolgozó a munkába lépéstől számított egy hónap alatt (helyesebb lenne 30 nap) feltételes felmondással nem él, úgy tekinthetjük őt, mint aki a részére megállapított munkakört, illetőleg munkabért ráutaló magatartásával elfogadta.

3. Eddig a díjazásnak inkább csak azokkal a vonatkozásaival foglalkoztunk, amelyek a nemzeti jövedelemből történő megfelelő részesedést hivatottak előmozdítani. A munka díjazásának azonban van egy nagyon lényeges társadalmi oldala is, nevezetesen az, hogy a díjazásnak — ösztönző ereje folytán — elő kell mozdítania a gazdaságos termelést, a nemzeti jövedelem emelkedését és ezek segítségével az életszínvonal növekedését, az egyének gazdagabb, színesebb életét is.

Ebben a körben is csak érinteni tudok egy-két fontosabb problémát.

A dolgozó munkájának eredményessége lényegében három fő tényezőtől függ: *a)* elsősorban saját magától, szakképzettségétől, gyakorlatától, szorgalmától, ügyességétől stb.; *b)* másodsorban a kollektíva tagjainak megfelelő együttműködésétől; *c)* harmadsorban pedig attól, hogy a vállalat megfelelő módon biztosítja-e a munka megszervezéséhez szükséges szervezési és műszaki feltételeket.

Önmagukban a bérrendszerek elsősorban és közvetlenül csak abban az irányban tudnak hatni, hogy a dolgozó megfelelő mennyiségű és minőségi munkát végezzen. Nem nagyon alkalmasak viszont az együttműködés fejlesztésére, valamint a szervezeti és a műszaki feltételek biztosítására. Úgy gondolom, hogy ezen a két területen is meg kell találnunk, illetve fejlesztenünk kell a megfelelő jogi formákat. Ebből a szempontból igen nagy jelentősége lehet a termelési tanácskozásoknak, az üzemi tanácsok helyes tevékenységének, de csak akkor, ha ezek tudatosan foglalkoznak az együttműködés megfelelő fejlesztésével, valamint a műszaki és szervezési feltételek jobb megszervezésével. Önmagában azonban a tanácskozás vagy bizonyos kérdések megvitatása nem elegendő. Arra kell törekedni, hogy a termelési tanácskozásokon olyan kötelező határozatok szülessenek, illetve az üzemi tanács ülésein olyan jogilag is kötelező erejű döntések jöjjenek létre, amelyek az egyes vezető állású dolgozók munkaköri kötelezettségévé teszik az együttműködés megjavítását, továbbá a szervezési és a műszaki feltételek jobb megszervezését.

Nagyon lényeges a szervezeti és működési szabályzatok továbbfejlesztése különösen abban az irányban, hogy ezek a szabályzatok ne csak egy-egy termelési vagy adminisztratív részleg feladatait, jogait és kötelezettségeit határozzák meg, hanem az egyes munkakörökbe tartozó feladatokat, jogokat és kötelezettségeket, valamint az egyes munkakörök között szükséges együttműködés szabályait is.

Szükség lenne továbbá azoknak a díjazási formáknak, így például a nyereségrészesedésnek, a kollektív jellegű jutalmaknak és a prémiumrendszereknek a továbbfejlesztésére is, amelyek a munka jobb megszervezésére és az együttműködés előmozdítására ösztönöznek.

4. Fejlesztenünk kell a szakszervezetek és a dolgozók jogérvényesítési lehetőségét is. Így például ma már elméletileg tisztázott kérdés, hogy a vállalatot foglalkoztatási kötelezettség, valamint a műszaki, a munkavédelmi stb. feltételek megteremtésének a megszervezési kötelezettsége is terheli. Esetleg az egyeztető bizottság jogkörének a kiterjesztésével és egyeztetéssel való megbízásával intézményes lehetőséget kellene biztosítani arra, hogy a dolgozó olyan esetekben is az egyeztető bizottsághoz fordulhasson, amidőn a felsorolt kötelezettségekkel kapcsolatban jogrendszerünk még nem biztosíthat részére egyéni alanyi jogokat és jogérvényesítési lehetőségeket.

5. Bőven van tennivaló a felelősségi szankciók alkalmazása körében is. Ma is még eléggé szórványos jelenség a felelősség érvényesítése olyan esetekben, amidőn a vezető állású vagy a beosztott dolgozó magatartása közvetve zavarja a gazdaságos termelést. Nagyon ritkán fordul elő felelősségi szankciók érvényesítése akkor, ha vezető beosztású dolgozó vétkes abban, hogy nem teremtette meg a selejtmentes termeléshez szükséges szervezési és műszaki feltételeket. Alig fordul elő felelősségrevonás, ha a vállalat azért köteles a kiesett időre munkabért fizetni, mert a szervezési és a műszaki feltételek megteremtésében vagy az együttműködés megszervezésében mutatkozó hiányosság vagy hiba valakinek felróható. Hosszan lehetne még sorolni az ilyen fajta problémákat, illetve lehetőségeket. Általánosságban csak annyit állapíthatunk meg, hogy a szervezéstudomány tudatos alkalmazásával és a munkaköri kötelezettségek konkrétabbá tételével lehet csak eljutni oda, hogy a gazdaságosabb termelést szolgáló tényezők hatását megfelelő jogi formák kidolgozásával is elősegíthessük.

III.

Befejezésül talán a következőkben jelölhetnénk meg a díjazással kapcsolatos legfontosabb jogpolitikai követelményeket.

1. Tovább kell fejlesztenünk a szakszervezeteknek és a dolgozóknak a közreműködését a teljesítménykövetelmények megállapításával, a működési és a szervezeti szabályzatok kidolgozásával, a bérszabályzatok megalkotásával, és általában mindazokkal a fontosabb kérdésekkel kapcsolatban, amelyek a vállalat belső tevékenységét meghatározzák. Ez lehetővé teszi, hogy a központi vagy felsőbb irányítás kevesebb időt fordítson részletkérdések megszervezésére, irányítására és ellenőrzésére, ugyanakkor viszont lehetővé válik, hogy a központi irányítás az alapvető kérdésekkel sokkal hatékonyabban foglalkozhassék.

2. Minden vonatkozásban gazdagítanunk és erősítenünk kell a munkaszerződés szerepét, továbbá a fejlődésünk által nyújtott lehetőségek alapján bővítenünk kell az egyéni és a kollektív jellegű alanyi jogok körét, mert ezek nemcsak a dolgozók irányában jelentenek nagyobb biztosítékot, de megfogalmazzák és konkrétabbá teszik a vállalatnak és a vezető beosztású dolgozóknak azokat a kötelezettségeit is, amelyek az együttműködés, valamint a szervezési és a műszaki feltételek megjavítása érdekében a vezetés színvonalát jogi eszközök segítségével is emelik.

3. Nagyon fontos feladatot jelent azoknak a jogi formáknak, így például a termelési tanácskozáson hozott kötelező határozatoknak, az üzemi tanács döntéseinek, általában azoknak a jogi megoldásoknak a továbbfejlesztése, illetve olyan újabb jogi formák kidolgozása, amelyek egyfelől a vállalati kollektíva belső tevékenységének magasabb színvonalú megszervezését szolgálják, másfelől pedig — mintegy a másik oldalon — az egyéni felelősség érvényesítésével javítják a kollektívák munkáját.

4. Semmiképpen sem lenne azonban elegendő a kollektíva belső életének a jobb megszervezését szolgáló jogi formák továbbfejlesztése és kidolgozása, az egyéni és kollektív alanyi jogok körének a bővítése, ha szükség esetére nem gondoskodnánk megfelelő jogérvényesítési lehetőségekről és szankciókról. Ezeknek a fejlesztéséről is gondoskodnunk kell.

5. Befejezésül talán még annyit, hogy mi is tisztában vagyunk azzal, hogy egyedül a jogi eszközök nem elég hatékonyak, és igen nagy jelentősége van a nevelődésnek, a jó értelemben vett megszokottságnak és a beidegezettségnek, vagy talán helyesebb, ha azt mondjuk, hogy nagyon fontos a dolgozók egyéni öntudatának a további fejlődése és a kollektíván belüli jó légkör kialakulása. A dolgozók szocialista öntudatának a további fejlődése és a kollektíva szocialista légköre fokozatosan csökkenti a jogérvényesítési lehetőségek igénybe vételének és a szankciók alkalmazásának a szükségességét. Az egyének szocialista öntudatának a további fejlődését és a kollektíva szocialista szellemének a megerősödését viszont igen nagy mértékben előmozdítják azok a jogi megoldások, amelyek bővítik a szakszervezetek és a vállalati kollektívák jogkörét, gazdagítják az egyéni és kollektív jellegű alanyi jogok körét, jogilag kötelező erővel meghatározzák a kollektíva belső tevékenységét, az együttműködés követelményeit, erősítik a vezetés lehetőségeit, de ugyanakkor megfogalmazzák a vezetés kötelezettségeit, és végül fokozzák a jogérvényesítési lehetőségeket és a jogi szankciókat éppen azért, hogy egyre kevésbé legyen szükség az alkalmazásukra.

Weltner Andor

A jogalkalmazás jogpolitikai elvei és a polgári eljárás*

I.

1. A jogalkalmazás jogpolitikai elveinek megjelenése nagyjelentőségű esemény jogi életünkben. A felszabadulás óta első ízben kaptak bíróságaink az egész polgári jogalkalmazás területére kiterjedő elvi szintű, általános jogpolitikai irányítást. A *büntető* jogalkalmazásban ez — mint ismeretes — már korábban is bekövetkezett, s az újabb irányítás éppen ezért nagy mértékben építhetett a korábban már kifejtett büntető jogpolitikai tételekre, továbbfejlesztheti azokat az elmúlt években végbement társadalmi-gazdasági változások alapján. A *polgári* jogalkalmazás szocialista jogpolitikai elveit azonban megalapozó jelleggel kellett most megfogalmazni. Előzménynélküliséget természetesen ez sem jelentett, de mégis: a szocialista építés előrehaladásából folyó feladatok, köztük elsősorban a VIII. pártkongresszuson kitűzött célok alapján a polgári jogalkalmazás jogpolitikai elveinek összefoglalása alapvető jellegű elemző és felülvizsgáló munkát igényelt.

A jogpolitikai irányelvek jelentőségéről mondottak érvénye nem szorítkozik a civilisztika anyagi jogi területére; legalább azonos súlyban jelentkezik a polgári *eljárásjog* területén is. Kiderül ez mindenekelőtt magából a jogpolitikai elveket tartalmazó határozatból, amely számos, elsődlegesen eljárásjogi vonatkozású tételt foglal magába,'— de levonható általánosító jellegű

* A Magyar Jogász Szövetség 1963. évi hévízi kongresszusán elhangzott korreferátumból. — *Szerk.*

következtetésként az ítélkezési gyakorlat tanulmányozásából is, amelynek tapasztalatai szerint a felmerülő problémák jelentékeny része eljárási természetű. Ha mindehhez még hozzávesszük, hogy a polgári ítélkezés jelentősége a jövőben — szocialista államunk gazdasági-szervező és kulturális-nevelő tevékenységének egyre szélesedő kibontakozása folytán — *abszolút* mértékkel mérve is növekedni fog, s egyben — a bűnözés csökkenésére való tekintettel — *viszonylagos* súlya is fokozódik az egész igazságszolgáltatási ügyforgalmon belül, akkor erről az oldalról is alátámasztást nyer a polgári jogalkalmazási jogpolitikai irányelvek fontossága.

A civilisztika jövője tehát — akár az anyagi jogterületek, akár az eljárásjog oldaláról nézzük — mindenképpen sokat ígérő; a szocialista építés előrehaladásával való ez az összefonódottsága egyre általánosabban elismertté válik, s inkább csak a nyomdai grafika akaratlan humorának, semmint a könyvkiadási szakemberek tudatos véleményének kell felfognunk, hogy a most megjelent jogi könyvjegyzék színes borító lapján a *vörös* színű könyvvel képletesen jelzett büntetőjog mellett fehérbejátszó *sárga* színű könyv jelzi a polgári jogot.

2. A szocialista társadalomban a *jogpolitika* a fejlődés nagyhatású tényezője. A jogpolitika előre néz. A szocialista jog a jogpolitika révén képes betölteni azt a funkcióját, hogy a társadalom átalakításának, a társadalmi viszonyok fejlesztésének egyik fontos eszköze lehessen. A jogpolitikában tömény formában fejeződik ki a *tudatos elem* szerepe az ösztönösséggel szemben, általa érvényesül a legalkalmasabb módon a párt eszmei irányítása.

A *jogalkalmazás* terén a szocialista jogpolitika szerepe mindenekelőtt az ítélkezés időszerűségének, kiegyensúlyozottságának és a törvényesség egységének a biztosításában áll.

A *jogalkotás* terén a szocialista jogpolitika a jogfejlesztés területére vetíti a társadalmi-gazdasági fejlődésből folyó követelményeket, vizsgálja a hatályos jogszabályok fogyatékosságait, túlhaladott elemeit, és a jogalkalmazás tapasztalatainak magasszintű általánosításával kijelöli a tételes jog továbbfejlesztésének irányát.

II.

A következőkben a polgári eljárásjog szemszögéből szeretném megvizsgálni a jogpolitikai elvek néhány *jogalkalmazási* természetű követelményét.

1. Témánkat a jogpolitikai határozatnak mindenekelőtt az a megállapítása érinti, amely *fokozott követelményekről* szól az állampolgárok, állami szervek, szövetkezetek és társadalmi szervezetek ügyeiben, kötelezettségeik teljesítésében. Ezt a követelményt teljes mértékben átvihetjük az eredetileg célba vett anyagi jogi vonatkozású magatartás területéről a polgári eljárás, mindenekelőtt a polgári per területére. Mindenképpen indokolt a követelmények fokozásáról és a felek részéről elvárható magatartás magasabb mértékéről beszélni *a perbeli jogok gyakorlása és kötelezettségek teljesítése* oldaláról is.

A szocialista szervezetek és az állampolgárok részéről a pervitel során sokszor tapasztalhatók lazaságok: kezdve egyenesen a szükséges és indokolt polgári per megindításának elmulasztásával vagy az állami, ill. társadalmi szervezet igényének késedelmes peres érvényesítésével (egyebek között például a károkozásért felelős személyekkel szembeni követelések behajtása terén gyakran megmutatkozó vonakodással stb.), folytatva a pervitel során mutatkozó felperesi jogérvényesítési vagy alperesi védekezési hanyagságokkal (tessék-lássék indítványok a bizonyítás terén, a rosszhiszeműség határát súroló, sőt nem egyszer át is lépő védekezés a megalapozott követeléssel szemben stb.), egészen a végrehajtás terén olykor megmutatkozó felelőtlenségig. Röviden szólván: a fokozottabb követelmények e vonatkozásban a peres felek fokozottabb aktivitásának a megkövetelésével egyértelműek.

A tapasztalat azt mutatja, hogy a polgári peres eljárásban különösen a felek sokszor túlságosan elkényelmesednek, mértéktelenül a bírósági kezdeményezésre kívánnak hagyatkozni, nem egyszer a felelőtlenségig terjedő módon passzívak. Legfőbb ideje, hogy ebben döntő változás álljon be. A szocializmus alapjainak a lerakása után már nem lehet helye semmiképpen ilyen perbeli viselkedésnek; az elvárható magatartásnak a polgári perben is magasabb mércéjét kell most már alkalmaznunk.

Ez természetesen nem egészen könnyű feladat, hiszen a bíróság nem csupán a nemtörődömségen vagy egyenesen a rosszhiszeműségen innen vagy túl mozgó esetekkel találja magát szemben, hanem gyakoriak még az érvényesíthető jogok nemismeréséből, a perbeli magatartás szabályai felől való tájékozatlanságból stb. eredő mulasztások is. A bíróságnak tehát körültekintően és egyéniesített módon kell a feleket fokozott aktivitásra, saját érdekeik erőteljesebb hangú megszólaltatására serkentenie.

Óvatosságra szükség van azért is, mert *a tárgyalási és a rendelkezési elv* szocialista felfogásának alapját tevő követelmények (a felek aktivitása mellett a bíróság aktivitása, az ügyészi törvényességi felügyelet szerepe, az objektív igazság megállapításának feladata stb.) a fejlett szocialista társadalom építésének időszakában is megingathatatlan pillérei a szocialista polgári eljárási jognak. Nem teszünk engedményeket a tárgyalási és a rendelkezési elv burzsoá felfogásának. *Grosschmid Béni* hasonlata szerint a polgári perben a bíró olyan, mint a rendezés alatt levő vasúti kocsi, melyet a felek ide-oda tolnak. Sem az ilyen bíróság, sem a *Menger* hasonlatában említett rossz óraszerkezet, amelyet állan-

dóan rázni kell, hogy rövid időre mozgásba jöjjön, nem eszményképe a szocialista bíróságnak. Csupán arról van szó, hogy meg kell szüntetni a perbeli jogok gyakorlása és a perbeli kötelességek teljesítése terén mutatkozó nemtörődömséget és fel kell számolni azt a bírósági *gyámkodási szemléletet*, amely a felek gyakori passzivitásának a hátterében áll. Ehhez a mi törvényünk nagyban-egészben megfelelő jogi eszközöket nyújt a bíróság rendelkezésére. Ezeknek az eszközöknek némelyikét kétségkívül lehetne és kell is még finomítani, jelenleg azonban a hangsúly azon van, hogy legalább a meglevő keretek között éljenek velük bíróságaink; vegyék igénybe azokat a lehetőségeket, amelyeket polgári perrendtartásunknak a mulasztásra, a bírságolásra, a perköltség megállapítására stb. vonatkozó rendelkezései a tunya vagy rosszhiszemű peres féllel szemben alkalmazhatókká tesznek.

2. A jogpolitikai határozat felhívja a bíróságok figyelmét arra, hogy az ügyek elbírálása során fordítsanak nagy figyelmet *a társadalmi és egyéni érdek összhangjának* megvalósítására. A felek megbomlott érdekösszhangjának helyreállítása a társadalmi és egyéni érdek magasabb szintű összhangjának alapján: a szocialista polgári ítélkezés szilárd követelménye. Az érdekösszhang ilyen módon történő felfogása egyáltalán nem jelenti annak tagadását, hogy a szocialista társadalomban is lehetnek, sőt vannak érdekkonfliktusok, hogy közelebbről a szocialista polgári per is rendszerint aktuálisan ellentétes érdekek megütközésének szintere; mindennek tagadása a valóság figyelmen kívül hagyása vagy hipokrízis lenne.

A dolog lényege abban áll, hogy a szocializmus teljes felépítésének időszakában ezek az érdekellentétek valóságos társadalmi, ill. egyéni ellenmondásokat tükröznek ugyan, de ezek az ellenmondások nem antagonisztikus (kibékíthetetlen) jellegűek, illetőleg csak kivételesen azok, továbbá, hogy a társadalmi és egyéni érdek összehangolásának a szocializmus rendszerében megvannak a tárgyi feltételei is. A jogpolitikai irányelvek rámutatnak, hogy a társadalom, egyes kollektívák, valamint az állampolgárok érdekei között előfordulható ellentétek feloldásánál nem tévesztheti szem elől, hogy a törvényes egyéni érdekek érvényesülése egyben össztársadalmi érdek is és fordítva.

A polgári perben a bíróság az *érdekkonfliktust* a szocialista igazságosságnak megfelelő módon akkor lesz képes feloldani, ha az eljárás során kideríti a jogvita (érdekvita) teljes tényállását a relevancia követelménye által megszabott keretben, feltárja az ügy eldöntése szempontjából lényeges társadalmi-gazdasági összefüggéseket, elmélyülten megvizsgálja a vitát eredményezett jogsértés kiváltó okait és mindezek figyelembe vételével alkalmazza a szocialista jogszabályainkban megszabott mértéket a perben érvényesített érdek „törvényességének", vagyis adott esetben polgári per útján törvényi védelemben részesíthetőségének megítélésére.

Természetesen hangsúly van az érdek törvényességén, mert csak a *törvényes érdek* részesül perbeli jogi védelemben. Amikor jogszabályaink az állampolgárok jogairól és érdekeiről beszélnek, az érdekek törvényessége — ha nem is kifejezett, de bennrejlő módon — nyert megfogalmazást. Az állampolgárok jogai vonatkozásában efféle kételyt természetesen még fogalmazási magyarázattal sem szükséges eloszlatni.

Ami a jogsértést kiváltó *okok* elemzését illeti, ha ez általánossá válik, bíróságaink munkája a szocialista építés szempontjából nagyjelentőségű új mozzanattal fog gazdagodni. Az ilyen elemző munkának nagy szerepe lehet a polgári jogi törvénysértések megelőzésében; eseti ügy kapcsán úgyszólván polgári jogi általános prevenciót eredményezhet, a gazdasági és szervezési munka tökéletesítése szempontjából értékes tapasztalatok forrásává válhat. Kívánatos lenne a polgári perbeli *szignalizálás* intézményének legalább olyan terjedelmű mielőbbi szabályozása, amilyen a büntető eljárás vonatkozásában a *Be* 13. §-ával történt.

3. A jogpolitikai irányelvek a polgári jogalkalmazással szemben is felállítják az eljárás *gyorsításának és egyszerűsítésének* a követelményeit. Ahhoz, hogy ezek megvalósulhassanak, nincs szükség feltétlenül egyszerűsítő és gyorsító jellegű jogszabályi intézkedésekre: a felek és a bíróság — együttesen — igen sokat tehetnek a gyorsaság és egyszerűség érdekében; akár úgy is meg lehetne fogalmazni ezt, hogy a *szocialista együttműködés* követelményét, amelyet a jogpolitikai irányelvek a szocialista szervezetek, illetve képviselőik egymásközötti viszonylatában hangoztatnak, ki kell terjeszteni a felek (képviselőik) és a bíróság egymásközötti kapcsolatára is. A szocialista polgári eljárásjog nagy vívmányának, a *jóhiszemű eljárás elvének*, valamint a peranyag *koncentrációja* követelményének teljes mértékben érvényt kell szerezni, s ezzel máris nagymértékben közelítjük meg az egyszerűsítés és gyorsítás terén kitűzött célt.

Célról, de természetesen nem *öncélúságról* van szó. Nem öncél például a *gyorsítás* sem. A gyorsítás célja a polgári eljárás hatékonyságának, a jogvédelem időszerűségének a fokozása. De nem szabad mindenáron való gyorsaságra törekedni. A gyorsaság nem mehet az alaposság rovására. Igaz: kétszer ad, ki gyorsan ad, de esetleg semmit sem ad, aki túlgyorsan ad. A felületes, elsietett ítélkezés — ha van egyáltalán értelme az összehasonlításnak és a rangsorolásnak — rosszabb az elhúzódó, de legalább alapos ítélkezésnél. Mit ér például az olyan ítélet egy közös tulajdon megosztása iránti perben, amelyet a másodfokon eljárt Fővárosi Bíróságnak azért kellett hatályon kívül helyeznie, mert „az elsőfokú bíróság nem gondoskodott a per alapos tárgyalásáról és a *Pp* 145. §-a megsértésével

előbb ítélt, mielőtt a per végeldöntésre megérett volna ... Az elsőfokú bíróság a *Pp* 3. §-ában írt rendelkezések megsértésével a per eldöntése szempontjából jelentős körülményeket nem tisztázta" (46. Pf: 22,689/1962). A gyorsítási törekvés itt elsietettséget és megalapozatlanságot eredményezett, ami végül is — a hiányos bizonyítás következtében — újabb elsőfokú eljárást tett szükségessé.

Különösen káros az elhamarkodott gyorsítási törekvés az állampolgárok leglényegesebb személyi viszonyaival kapcsolatos házassági bontóperekben. Mindenképpen elkerülendő az — ami olykor előfordul —, hogy ti. a kötelező békítési kísérlet [*Pp* 285. § (2) bek.] a tárgyaláson formasággá válik és a felek nem érzik teljes komolyságát. Az ilyen visszásságok megszüntetésének természetesen az is feltétele, hogy a bírákkal szemben ne támasszunk túlzott mennyiségi követelményeket, adjunk nekik kellő időt a jól átgondolt, alapos ítélkezésre. A statisztikai fetisizmust ezen a téren is le kell küzdeni.

Hasonló a helyzet az *egyszerűsítés* követelményével. Általában véve ez is helyes célkitűzés, de ha öncélúvá lép elő, önmaga ellentétébe csap át. A megalapozott ítélkezés követelményét figyelmen kívül hagyó egyszerűsítés felületességet eredményez; ennek az ítélet másodfokon történő hatályon kívül helyezése és új eljárás, vagyis végső soron bonyolítás a következménye.

A perrendtartási szabályok egyszerűsítő jellegű felfogása súlyos hibákat eredményezhet. Nem helyes például, ha a bíróság rövidebb végéről fogja meg az ítélet indokolására vonatkozó kötelezettségét. Az ítéleti indokolásnak nem szabad terjengősnek lennie; itt sem érvényes a „superflua non nocent" regulája; a fölösleges többlet ártalmas, hiszen a jogi relevancia kérdésében rendszerint éppen itt történik állásfoglalás. Káros azonban az ellentétes véglet, a túlzó egyszerűsítési törekvésre mutató hézagosság, töredékesség is. Az elsőfokú ítélet hatálytalanítása kapcsán helyesen mondja ki — szinte elvi éllel — a Fővárosi Bíróság egy ügyben, hogy „az ítélet tömör, rövid írásba foglalása nem eredményezheti azt, hogy amiatt az ítélet ne feleljen meg a *Pp* 220. és 221. §-aiban foglalt követelményeknek ... Az elsőfokú bíróság a peres felek viszonylatában nem tett eleget a *Pp* 221. § (1) bekezdésében foglalt indokolási kötelezettségének. Az ítélete megalapozatlan ... Nincs mód arra, hogy a másodfokú bíróság a felperes fellebbezését érdemben elbírálhassa" (46. Pf: 21.313/1962).

Egyetlen bíróság fellebbviteli ítélkezéséből vettem a példákat, amelyeknek körét nyilvánvalóan lehetne bővíteni mind a hatályon kívül helyezési okok, mind pedig a hibákat elkövető alsóbbfokú bíróságok tekintetében. Ezek közé, szintén a gyorsítás és egyszerűsítés helytelen értelmezése folytán beálló és végsősoron a polgári eljárás lassítását és bonyolítását eredményező hibák közé, lehet sorolni még a polgári perbeli tárgyalás előkészítése terén mutatkozó fogyatékosságokat.

A polgári perbeli *tárgyalás-előkészítés* nem új probléma: régóta beteg pontja polgári eljárási gyakorlatunknak. A *Ppn* 1954-ben honosította meg és a II. *Ppn* néhány kiegészítő intézkedést vezetett be. Nehezen vert gyökeret ez az intézmény polgári eljárásunkban. De sok víz folyt le 1955 szeptembere óta a hévízi tóból, amikor a Magyar Jogász Szövetség ugyanitt megtartott vándorgyűlésén a várható nehézségeket megsejtve első ízben rendeztünk tudományos vitaülést a tárgyalás előkészítésének kérdéseiről! Az eredmény nagyon mérsékelt.

A törvény az előkészítési szabályok révén megfelelő eszközöket ad a bíró kezébe az eljárás alaposságának fokozására és az ítélkezés meggyorsítására, bíráink közül azonban még mindig sokan idegenkednek ettől a már nem is nagyon új intézménytől. Még ma is előfordul, hogy nem élnek a tárgyalás előkészítése kapcsán nyújtott törvényi lehetőségekkel, elmulasztják ezzel kapcsolatos kötelezettségeiket, aminek következtében a tárgyalás előkészítése elmarad, de jön helyette egy régi típusú, az 1911-es *Pp*-nek megfelelő, formális perfelvételi tárgyalás.

Nyilvánvaló, hogy a gondos előkészítés időbelileg is sokszorosan kifizetődik, hiszen lehetővé teszi az előzetes tájékozódás és tájékoztatás révén a per koncentrálását, a szembenálló álláspontok idejekorán történő megismerését, a bizonyítékok rendelkezésre állását, a tárgyalás érdemleges döntésre alkalmassá tételét, az elnapolás fölöslegessé válását, egészben véve az eljárás alaposságának fokozása mellett a pertartam nagyméretű lerövidülését. Sajnos nem mondhatjuk, hogy a tárgyalás törvényszerű előkészítése már általános gyakorlattá vált volna.

Ha ehhez hozzávesszük, hogy a felek és képviselőik olykor a bíróság készületlenségét is konstatálni kénytelenek, akkor már újabb okok állnak előttünk a polgári perek gyakori elhúzódását kiváltó tényezők sorában. Előfordul emellett, hogy még az ítélethozatal utáni határidőket sem tartják be, bár *Pp*-nkre ebben a vonatkozásban sem lehet panasz, hiszen elég liberálisan állapítja meg az ítélet kihirdetése elhalasztásának és a határozat írásba foglalásának határidejét; mindenesetre kevésbé szigorú a bírósággal szemben, mint a szovjet törvény, amely csak az ítéleti indokolás (de nem a rendelkező rész!) kihirdetésének és írásba foglalásának elhalasztását teszi lehetővé. Bíróságaink számára azonban úgy látszik még ez az enyhébb szabályozás is olykor terhes: gyakori a feleknek és képviselőiknek az a panasza, hogy késik (a törvényi határidőt túllépi) az ítéletek írásba foglalása.

A házassági bontóperekben fokozott hátrányokkal jár a túlzott egyszerűsítés. Könnyen

formálissá válik az egész eljárás, ha a bíróság megelégszik a jogi képviselő által készített beadvány tartalmával, nem hallgatja meg a feleket részletesen és nem tisztázza közvetlenül a közöttük fennálló ellentéteket. A fővárosi és megyei bírósági kollégiumok vizsgálati tapasztalatai mutatják, hogy ilyen hibák előfordulnak.

Ha helyesen fogjuk fel az egyszerűsítés és gyorsítás követelményét, akkor ezek valóban hozzá fognak járulni a polgári ítélkezés alaposságának, elemző és konkrét jellegének, valamint időszerűségének fokozásához is.

4. A jogpolitikai elvekből folyó eljárási követelmények kapcsán szólni szeretnék néhány szót a polgári ítélkezés *kulturáltságának* a kérdéséről is. Az a követelmény, amelyet annakidején *Lenin* a szovjet ügyészség megszervezésekor hangsúlyozott olyan nyomatékosan, hogy ti. a törvényességért kulturáltan kell küzdeni, teljes mértékben érvényes a polgári ítélkezésre is. Vannak ennek a követelménynek bizonyos külsőségekben megnyilvánuló, mondhatnám úgy is: *légkörteremtő mozzanatai,* de vannak természetesen alapvető jelentőségű *belső vonásai* is. Mindezek közül csak néhányat emelnék ki.

Nem szolgálja az ítélkezés kulturáltságát *a tárgyalások helytelen ütemezése,* bonyolult ügyek egymásutáni zsúfolt kitűzése, ami a jogkereső állampolgárok és képviselőik fölösleges megvárakoztatásával jár, hogy a hozzáfűződő megjegyzésekről ne is beszéljünk. A helytelen tárgyalásütemezés mindenesetre arra mutat, hogy a bíróság nem tudta kellőképpen előre felmérni a tárgyaláshoz hozzávetőlegesen szükséges időt, ami rendszerint a felkészületlenség következménye.

Magának *a tárgyalás vezetésének a módszerei* is igen fontosak az igazságszolgáltatási nevelő hatás elérése szempontjából. A bíróság kulturált magatartása meg tudja teremteni azt a légkört, amelyben létrejöhet a polgári ítélkezés betetőzését jelentő érdekösszhang; ha rossz a légkör, akkor még az érdemben helyes ítélet sem tud kedvező hatást elérni. Nem helyes, ha a bíróság kételyeket támaszt a felekben elfogulatlanságát, tárgyilagosságát illetően, és prejudikáló jellegű véleményt nyilvánít a tárgyalás berekesztése előtt; nem helyes, ha a bíróság szüneteltetésre akarja rábírni az eljárás érdemi befejezését sürgető feleket és az sem helyes, ha a bíróság egyesség megkötését ajánlja mindenképpen, olyankor is, amikor a felek vagy valamelyikük éppen a bíróság döntését kívánnák.

Az ilyenféle hibáknak gyakran az ítélkezés kulturáltságát is hátrányosan befolyásoló *statisztikai szemlélet* az előidézője: „Ebben a hónapban még kevés a befejezett ügyem; egyesség vagy szünetelés útján tudok a leggyorsabban statisztikai egységeket produkálni". Nyilvánvaló, hogy a statisztika felülről szorítja a bírákat, de az is kétségtelen, hogy nem lehet lemondani a bírói munka mennyiségi alapon *is* történő értékeléséről. Itt is van konfliktus, amelynek feloldása érdekében többoldalú és méltányos intézkedésekre van szükség.

A polgári jogalkalmazás nevelő szerepének növekedése: következménye lesz a hibák kiküszöbölésének s ennek eredményeként az ítélkezés színvonala emelkedésének, meggyőző jellege fokozódásának.

III.

1. A jogpolitikai határozat a *jogalkalmazás* elvi irányítását célozza. Ma ez az elsődleges feladat. Szocialista jogszabályrendszerünk nagyban-egészben kiépített; a főfeladat hatályos jogszabályaink egységes alkalmazásának, a törvényesség maradéktalan érvényesülésének, a szocialista építés időszerű érdekeit figyelembe vevő törvényes ítélkezésnek biztosítása. Mindamellett hiba lenne, ha tekintetünket a tételes jog vonalán csak a mára függesztenők, s csupán a jogalkalmazás fejlesztése vonalán néznénk előre is. Nyilvánvaló, hogy szocialista jogunkat kiépítettsége ellenére sem tekinthetjük olyan lezárt rendszernek, amely nem szorul állandó továbbfejlesztésre. Ilyen álláspontra elvileg senki nem helyezkedik, legfeljebb egyes jogszabálymódosítási kérdésfeltevések időszerűségének és célszerűségének vonatkozásában oszlanak meg a vélemények.

Az a nézetem, hogy *a polgári eljárásjog általános reformjának* kérdése egyelőre nem időszerű és nem is lesz időszerű még néhány évig. A proletárdiktatúra kivívása után, a szocialista polgári eljárás elvei alapján kialakított új polgári perrendtartásunk — többszörösen novellizált szövegével — meggyőződésem szerint olyan jogszabályrendszer, amely az egész szocialista építés idején, tehát a fejlett szocialista társadalom felépítése során is, alkalmasan tudja szolgálni a szocialista polgári ítélkezés feladatainak megoldását. 1953-ban hatályba lépett polgári perrendtartásunk általános reformjára tehát nézetem szerint egyelőre nincs szükség, s ha be is fognak következni időközi módosítások, azok csupán részleges jellegűek lesznek s legfeljebb formájukban fogják az új szöveg, az egységes szerkezet, az 1962. évi *Be* mintájára történő *módosító inkorporálás* jellegét ölteni.

Új *Pp*-re ilyenformán egyelőre nincs szükségünk, megteszi még a régi is. Elméletileg kifejezve: a kommunista társadalom alsóbb fokán, amelyen mozog egyelőre a mi társadalmi-gazdasági-kulturális munkánk, a szocializmusban, alapvető polgári eljárási jogszabályunk, a *Pp.* képes adekvát módon továbbra is szolgálni a társadalmi fejlődés feladatait.

Ha ilyen módon prolongáljuk is a *Pp* álta-

lános reformjának megvalósítását, afölött nem hunyhatunk szemet, hogy néhány kérdésben már korábban is időszerűvé válhatnak bizonyos módosítások és kiegészítések. Jogpolitikáról lévén szó, indokoltnak látszik néhány ilyen kérdést is bevonni megbeszéléseink körébe.

2. Ha csak futó pillantást is vetünk *a szocialista országok polgári eljárási kodifikációs munkálataira,* szemünkbe ötlik bizonyos serénykedés ezen a téren. Mindenekelőtt a Szovjetunióban végzett és még folyamatban levő kodifikációs munkálatokat kell megemlítenem.

A Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok bírósági polgári eljárásának Alapjairól szóló összszövetségi törvény 1961 decemberében látott napvilágot. Ez a törvény 6 fejezetre tagoltan ugyan, de mindössze 64 §-ban szögezi le a szovjet szocialista polgári eljárásjog alapvető rendelkezéseit: alapelveit és az eljárás egyes szakaszain irányadó fő szabályokat. Ez a jogszabály „alap"-törvény a szónak abban a sajátosabb értelmében is, hogy csupán általános jellegű rendelkezéseket tartalmaz, míg az ezeken alapuló részletes szabályok az egyes szövetségi köztársaságok polgári eljárási törvénykönyveiben nyernek megfogalmazást. Mindenesetre már ez az „alap"-törvény is mutatja a szovjet szocialista polgári eljárásjogi kodifikációs felfogásnak azt a sajátos vonását, amely az összes szocialista országok közül egyedül nálunk nem érvényesül, hogy ti. a per szabályai mellett magában foglalja a bírósági végrehajtásra vonatkozó alapvető rendelkezéseket is. Az Alapokról szóló 1961. évi összszövetségi törvény nyomán most kidolgozás alatt állnak — részben már korábbi kodifikációs munkálatokra is támaszkodva — az egyes szovjet szövetségi köztársaságok részletes (többszáz §-terjedelmű) polgári eljárási kódexei.

Folynak kodifikációs munkálatok új polgári eljárásjogi törvény elkészítésére a *Lengyel Népköztársaságban,* a *Csehszlovák Szocialista Köztársaságban* és a *Német Demokratikus Köztársaságban* is.

Első pillantásra tehát feltétlenül úgy tűnhetik, hogy valóban megélénkültek a szocialista országokban a polgári eljárásjogi reformmunkálatok. Ha ezek figyelembevételével vetnők fel itthon az 1952-es *Pp*-re vonatkozóan a hamleti kérdést, sokan talán hajlamosak lennének az általános reform mellett állást foglalni. Ha azonban a dolgok mélyére nézünk, az új *Pp*-t sürgető nézet még a külföldi szocialista polgári eljárási jogi kodifikációs reformok tükrében sem látszik megalapozottnak.

Nézzük először is a *Szovjetunióban* folyó kodifikációs munkát. A szovjet szövetségi köztársaságokban mind a mai napig az 1920-as években, vagyis a szocialista építés kezdeti időszakában készült polgári eljárási törvénykönyvek vannak hatályban — természetesen számos módosítással, de alapvető jellegű változtatások nélkül. Ilyen körülmények között teljességgel indokolt az az igény, hogy a kommunista társadalom magasabb fokára, a szűkebb értelemben vett kommunizmusra való áttérés időszakában (az SZKP XXI. és XXII. kongresszusain elfogadott határozatok megfogalmazásában: a kommunizmus általánosan kibontakozó építésének idején) a szovjet bíróságok új polgári eljárási kódexet kapjanak a kezükbe. Ennek az igénynek a kielégítését kezdte meg a Szovjetunióban az 1961. december 8-i összszövetségi törvény és tetőzik be az új köztársasági kódexek.

Emellett meg kell jegyezni még a következőket: az új szovjet polgári eljárásjogi kodifikációban — miként ez az Alapokról szóló összszövetségi törvényből és az ismertté vált köztársasági kódextervezetekből, valamint a szovjet jogi sajtóban folyó tudományos vitákból megállapítható — nincs szó új elvek bevezetéséről, vagy akárcsak a szocialista polgári eljárás korábban kialakult elveinek megváltoztatásáról, hanem csupán a szilárd szocialista elveken felépülő szovjet polgári eljárásjog további tökéletesítéséről. Ez teljességgel érthető is: a szocializmus és a szűkebb értelemben vett kommunizmus ugyanazon társadalmi formációnak fokai, s ennélfogva elvi eltérések nem is lehetségesek a szocializmus, ill. a kommunizmus építése idején készült törvénykönyvek alapvető rendelkezései között.

A *Lengyel Népköztársaságban* és a *Német Demokratikus Köztársaságban* folyó reformmunkálatoknak a most fejtegetettől minőségileg eltérő, de szintén sajátos okai vannak. Mindkét szocialista országban még régi, a felszabadulás előtti időből származó polgári eljárásjogi törvények vannak hatályban, természetesen a néphatalom idején végrehajtott nagyszámú módosítással. A Lengyel Népköztársaság polgári eljárásjogi kódexe eredetileg az 1932. évi törvényre nyúl vissza, a Német Demokratikus Köztársaságban pedig alapjában véve még mindig az 1877. évi német birodalmi igazságügyi törvényhozás során megalkotott polgári perrendtartás van hatályban. A mostani reform tehát mindkét országban a burzsoá uralom idejéből származó perrendtartásokat fogja teljesen félretenni. A *Csehszlovák Szocialista Köztársaságban* némileg más a helyzet. Csehszlovákiának van már a proletárdiktatúra kivívása utáni időből származó polgári eljárási törvénykönyve; ezt 1950-ben alkották meg. Korai szocialista kódex tehát, s talán ez a magyarázata a szélesebb körű reformigénynek.

A mondottak — gondolom — a szocialista jogösszehasonlítás egynéhány tapasztalatával is alátámasztják annak a felfogásnak a helyességét, amely az új magyar *Pp* megalkotását még nem tekinti megoldásra érett feladatnak. Részleges módosításokon és a későbbiek során megalkotandó új törvény előkészítésének a kérdésein azonban mindenesetre érdemes gondolkodnunk. Feltétlenül arra van szükség, hogy az

esetleges módosítási elgondolások széleskörű megvitatásra kerüljenek. A gyakorlati tapasztalatok adatszerű és értékelő felhasználásával gondosan alakítsuk ki a javaslatokat, tegyük lehetővé jogászközvélemény kialakulását a fontosabb kérdésekben, s inkább szaporodjék a gondos és sokoldalú előkészítés nyomán a reformmunkálatok anyaga, semmint elhamarkodott pótjogszabályokat alkossunk. Tartsuk szem előtt mi is a szovjet kodifikáció kapcsán Lenin alkalmazta orosz mondást: „Hétszer mérd, egyszer vágd!"

Hadd mondjam el ennek kapcsán néhány gondolatomat.

2. A főreferátumnak azt a megállapítását, mely szerint a munkaügyi jogviták eljárási szabályait radikálisan kell *egyszerűsíteni* — a kongresszusunkon egyébként szokatlan — nyíltszíni taps követte. Ez a körülmény arra utal, hogy a magyar jogászság körében nagyon népszerű és mielőbbi megoldást igénylő gondolatról van szó. A munkaügyi jogviták fórumrendszere és eljárási szabályai valóban bonyolultak; egyszerűsítésük időszerű. Az egyszerűsítés gondolatkörében azonban szeretném a figyelmet arra felhívni, hogy itt is és polgári eljárásunk egyéb területein is az egyszerűsítést akként kell megvalósítanunk, hogy annak *eredménye csupán a bonyolultság megszűnése legyen, de az eljárási garanciák maradjanak meg, sőt lehetőleg fokozódjanak.*

Miként már utaltam rá, lehet majd tökéletesíteni jogszabályainkat is, és nem csupán a bíróságra kell feladatokat hárítanunk annak érdekében, hogy az említett *gyámkodási szemléletet* vagy a felek részéről sokszor szinte megkövetelt gyámkodást megszüntessük, és a peres felekkel szemben fokozott követelményeket támasszunk eljárási kötelezettségeik teljesítése terén is. Leginkább a mulasztással kapcsolatos szabályok finomításáról lehet itt szó és — a jóhiszemű eljárás elvének szigorúbb és következetesebb megtartása kapcsán — bizonyos eventualitási („eshetőlegességi") követelményekről, akképpen azonban, hogy az objektív igazság kiderítésének célja semmiképpen ne szenvedhessen sérelmet. Azt az egyoldalúságot pedig mindenképpen el kell kerülni, hogy a szocialista tárgyalási és rendelkezési elvnek csak a bírósági és ügyészségi kötelességeket tartalmazó oldalát hangsúlyozzuk, s nem emeljük ki eléggé a peres felek kötelezettségeire utaló vonásokat. A kommunizmusra való átmenet polgári eljárásjogi kódexe már nem fog kiindulhatni egyes peres felek bíróság előtti gyámoltalanságának, önérdekei felismerésére és védelmére való képtelenségének feltételezéséből. A jogvédelem hatékonyságának fokozását akkor már nem a gyámkodás, hanem a felelősségre való nevelés fokozásával kell elérnünk — a gyámolításra mégis rászorulók támogatásának további lehetővé tétele mellett.

Az *objektív igazság*, sőt ezen túlmenően a *szocialista igazságosság* biztosítását bizonyos, a perek szempontjából sorsdöntő kérdésekben (pl. jogról való lemondás, jogelismerés, egyesség) törvényünk már ma is eléri akként, hogy az ilyen rendelkező jognyilatkozatokat bírósági ellenőrzés alá helyezi, méghozzá nem csupán a törvényességgel, hanem a fél méltányos érdekeivel való összhang szempontjából is. A *Pp*-nek ezeket a szabályait mindenképpen meg kell tartani; ezek nézetem szerint nem hogy nem állanak ellentétben a fokozott követelmények támasztására irányuló törekvéssel, hanem éppen ellenkezőleg: felelősségfokozó és fegyelemre nevelő jellegű eszközöket adnak a bíróság kezébe.

Időszerűvé válhatik majd *a fellebbviteli rendszer* vonatkozásában is tisztább felfogás kialakítása. Kétségtelen az a tendencia, amelyre legutóbb a moszkvai *Klejnman* professzor hívta fel a figyelmet az európai szocialista államok polgári eljárásjoga összehasonlító tanulmányozásának tapasztalataként, hogy ti. a kasszációs és az appellációs fellebbviteli rendszer korábban megvolt éles határai egyre jobban elmosódnak a szocialista kodifikáció során. Nálunk ez a tendencia — téve-tagadva — szintén megnyilvánult a második *Ppn* megalkotásával. Van-e értelme csak elvi alapon (rendszerint a néprészvétel, a közvetlenség és a szóbeliség elveire való hivatkozással) a tiszta kasszációs rendszer mellett kardoskodni és ezzel önkéntelenül is diszkriminálni a másodfokú bíróságot az elsőfokúhoz képest, ha már a hivatásos bírák is valamennyien a nép választott képviselői lesznek (mert a bíróválasztás addigra bizonyára megvalósul). A másodfokon történő bizonyítás korlátai lazulnak a szocialista jogalkotásban, s ez aligha történik az objektív igazság kiderítésének kárára. A közvetlenség és szóbeliség biztosítása a másodfokú eljárásban s egyben a fellebbviteli fokon történő népi ülnöki részvétel intézményes megvalósítása alkalmas lehetne az e téren mutatkozó ellenmondások feloldására.

A fellebbviteli rendszer tökéletesítése lehetővé tenné a *törvényességi óvás* intézményének is olyan értelmű felülvizsgálatát, hogy az visszanyerje eredeti funkcióját, és megszűnjék az a nyomás, amely ezt a törvényességi felügyeleti jogi eszközt sokszor közönséges harmadfokú jogorvoslattá akarja átváltoztatni.

Ha a másodfokú elbírálás mind személyi, mind tárgyi vonatkozásban szélesebb keretek között menne végbe, az ítélkezés kétségkívül hibátlanabbá, meggyőzőbbé és általában véve megnyugtatóbbá válnék; a törvényességi panaszok száma és ezzel kapcsolatban az ügyészség, de legfőként, a Legfelsőbb Bíróság terhelése csökkenne, s végül még az is lehetővé válnék, hogy a Legfelsőbb Bíróság konkrét ítélkező munkát végezhessen egyes olyan ügycsoportokban is, amelyek vonatkozásában (pl. házassági

bontóperek) a rendszeres fellebbviteli ítélkezésből a jelenlegi hatásköri szabályok kizárják.

Mindezek a magukban véve is fontos következmények csak melléktermékei lennének a fellebbviteli bírósági szervezeti és eljárási szabályok módosításának. Ami magát a törvényességi óvást illeti, itt sok egyéb probléma mellett meggondolandó lenne az is, hogy jogcímei közül mellőzzük az ebben az összefüggésben fölöslegesen nagyon sok vitára alkalmat adó „megalapozatlanság" ismérvét és csupán a törvénysértés egyértelmű eseteire korlátozzuk. A megalapozottság kérdésében való végleges döntést rábízhatnók a fellebbviteli jogorvoslat, ill. a perújítás alapján eljáró bíróságra.

3. Végül még néhány szót polgári eljárásunk további *demokratizálásának* kérdéséről. Hadd emeljem ki, hogy ezen a téren jelentős lépéseket tettünk már eddig is, főként a népi ülnöki rendszer bevezetésével, a szakszervezeti perbeli képviselet viszonylag tág szabályozásával, a társadalmi bíráskodás meghonosításával és — mindenek előtt — általában a polgári eljárás szocialista elveinek az intézményes keresztülvitelével.

Ezen a téren jelenleg — véleményem szerint — elsősorban az állami bíráskodás kialakított intézményeinek további tökéletesítésére és a társadalmi bíráskodás eredményeinek megszilárdítására van szükség. Ne engedjük olyan vélemény kialakulását, amely a fejlesztés szempontjából a társadalmi bíróságot egyoldalúan előnyben részesítené az állami bírósággal szemben. Mindegyiknek megvan a maga helye és funkciója, amelyet a másik — adott viszonyaink közepette — nem tudhat eredményesebben ellátni.

Állami bíróságaink a lakosság bizalmát élvezik, és ez nem véletlen. Nálunk már nincs meg az államszervezetnek és ezen belül a bíróságnak a dolgozó néptől való az az elidegenedettsége, amely jellemző a kizsákmányoló államok bíróságára. A mi népünk már sajátjainak érzi állami bíróságainkat, szívesen fordul hozzájuk és elfogadja a szocialista igazságosság jegyében hozott döntéseiket. Használjuk fel ezt az erkölcsi tőkét, bíróságaink jól megalapozott tekintélyét, népünknek a szocialista igazságszolgáltatásba vetett bizalmát állami bíróságaink továbbfejlesztésére pl. a népi ülnökrendszer szélesítése, az ülnökök aktivizálása, a bíróválasztás végrehajtása stb. útján.

Fejlesszük a szocialista demokrácia követelményei szerint a társadalmi bíráskodást is. Erősítsük előbb a már működő társadalmi bíróságokat, elemezzük polgári „ítélkezési" tevékenységük tanulságait. Az eddigi tapasztalatokból az látszik leszűrhetőnek, hogy a továbbfejlesztés helyes útja itt nem annyira a társadalmi bíráskodásnak a bírósági polgári hatáskört érintő és ezzel a fórumrendszert is szükségképpen bonyolító szélesítése, hanem inkább a munkahelyi vagy lakóterületi közösségben rejlő erőnek új területeken (pl. eddig államigazgatási hatáskörbe tartozott egyes kérdések terén) való felhasználása.

Névai László

A termelőszövetkezeti jogi kodifikáció egyes kérdései*

A mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezése után mind gyakrabban hangzik el követelés új termelőszövetkezeti törvény megalkotása és kiadása iránt. Az új szabályozás iránti követelés elsősorban a termelőszövetkezetektől és a termelőszövetkezetekkel közvetlenül foglalkozó állami- és pártszervektől indult ki, s ez önmagában is eléggé megbízható jele annak, hogy nem elsősorban jogászi, hanem széleskörű társadalmi igényről van szó.

A folyamatban levő termelőszövetkezeti jogi kodifikáció nemcsak munkában, de témában is oly hatalmas, hogy azt egy előadásba sűríteni nem lehet. A kodifikáció kisebb vagy nagyobb mértékben természetszerűleg érinti a termelőszövetkezeti jog csaknem valamennyi intézményét. Ilyen körülmények között célszerűtlennek és megoldhatatlannak látszik egy-egy jogintézménynek a kiemelése és problematikájának kifejtése, minthogy ezzel a módszerrel legfeljebb egyetlen jogintézményt lehetne bemutatni, de nem lehetne legalábbis megközelítő képet adni a kodifikáció egészéről. Holott vannak a termelőszövetkezeti jogi kodifikációnak olyan kérdései, amelyeknek a megvitatása ez alkalommal talán nagyobb haszonnal jár, mint egyes jogintézményeké. Ezért az előadás a kodifikációnak csak néhány általánosabb elvi kérdését — a kodifikáció szükségességét, alapelveinek és módszerének egyes kérdéseit — fogja érinteni, de ezeket is a teljesség igénye nélkül.

I. *A kodifikáció szükségessége.*

1. A termelőszövetkezeti gazdálkodás kialakulása és fejlődése kitűnő példa arra, hogy a jogot az adott gazdasági és társadalmi viszonyok termelik, s a jog alakítja is ezeket a viszonyokat. A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jognak hazánk jogrendszerében nem voltak hagyományai, előzményei. Előbb jelent

* A Magyar Jogász Szövetség VI. Kongresszusának keretében elhangzott előadás. — *Szerk.*

meg a termelőszövetkezeti gazdálkodás, mint a reá vonatkozó jogi szabályozás. A felszabadulás előtti, a múlt században kiadott kereskedelmi törvényen alapuló szövetkezeti jog köztudottan nem ismerte a mezőgazdasági termelés szövetkezeti formáit, de nem is ismerhette, minthogy hatályosulása idején mezőgazdasági termelőszövetkezetek sem voltak.

De a társadalmi viszonyoknak megfelelően a későbbi, a felszabadulás utáni jogi szabályozás sem az általános szövetkezeti jog irányában haladt. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek, illetőleg termelőszövetkezeti csoportok a termelésnek és a közösségi életviszonyoknak merőben új módját és formáját teremtették meg. Minőségileg annyi új elemet tartalmaztak, hogy a szövetkezeti jogfejlődés is két ágra szakadt. A fejlődés az általános szövetkezetek vonatkozásában az 1947. évi XI. törvény megalkotásához vezetett, amely a Ptk. hatályba lépéséig e szövetkezeti viszonyok önálló jogforrása maradt.

A mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalomra vonatkozó jogi szabályozás viszont csak 1959-ben jutott el a törvényszintű szabályozásig. Addig a jogi szabályozás formája a jogszabályi erővel rendelkező, de alacsonyabb jogforrási szintet képviselő működési szabályzat és minta-alapszabály volt.

Az ilyen szabályozás kétségkívül kezdetleges, de mégsem használhatatlan és egyedülálló a termelőszövetkezeti mozgalom történetében. A mozgalom fejlődésének első időszakában maga a termelőszövetkezeti gazdálkodás és életviszonyai is kezdetlegesek voltak. Miután ebben az időszakban nem alakultak még ki egyértelműen a termelőszövetkezeti gazdálkodás tartalmi és formai jellemzői, a törvényszintű szabályozásnak sem jöttek létre az objektív társadalmi alapjai.

Másrészt az az elképzelés tört utat, hogy a termelőszövetkezeteknek saját alapszabályuk szerint kell működniök, s ennek elkészítéséhez elegendő egy minta-szabályzat vagy minta-alapszabály kibocsátása. E szabályzatoknak tényleges funkciója azonban nemcsak és nem is elsősorban az volt, hogy segédletül szolgáljanak a saját alapszabály elkészítéséhez, hanem alapvetően az, hogy jogi rendezését nyújtsák a termelőszövetkezeti életviszonyoknak. Ehhez járult még az az eluralkodott merev szemlélet, amely a helyi kezdeményezésre és az önállóságra kevés lehetőséget nyújtott.

Mindaddig nincs is nagyobb baj, amíg a szabályozandó társadalmi viszonyok elenyészőek, mert nem érintik a társadalmi viszonyok egészét. Néhány kis termelőszövetkezet működése társadalmilag inkább csak a perspektíva szempontjából jelentős. Ha viszont a szövetkezés a népgazdaság olyan hatalmas ágában, mint a mezőgazdaság, életmóddá, termelési formává válik, fenntartása és fejlesztése társadalmi érdekké, a társadalmi haladás ügyévé lép elő. Ilyen körülmények között már nemcsak a belső viszonyokat kell úgy-ahogy szabályozni, hanem a szabályozást szélesebb körre kell kiterjeszteni és formailag is a jogrendszer részévé kell emelni. Erre pedig adott viszonyok között a minta szabályzatok nem lehetnek alkalmasak.

Olyan államokban viszont, amelyekben nincs meg a jogalkotásnak a mienkhez hasonló hierarchiája, a szabályzatok alapvető jogforrások is lehetnek. Nálunk azonban az alapvető kérdéseket törvények — forma szerint is magasrangú jogforrások — rendezik. Ebben a helyzetben csak azok a viszonyok nyernek egyenrangú elismerést, amelyeket törvény iktat a jogrendszer szerves részévé. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy a termelőszövetkezetek politikailag és gazdaságilag korábban is kiemelkedő szerepet vittek, de a törvényszintű szabályozásig a jogi életnek perifériális területei maradtak. A jogi szabályozás mikéntjére természetszerűleg — a fejlődés objektív tényezői mellett — az a felfogás is kihatott, amely a szakszerű jogi szabályozást mellőzhetőnek, a fejlődés megmerevítőjének és az operatív szervezőmunka akadályozójának tekintette.

2. Az ellenforradalom leverése és következményeinek felszámolása után egészségesebb agrárpolitika is kialakult. Ezzel, és a termelőszövetkezeti mozgalom megerősödésével, együtt megváltoztak a termelőszövetkezeti jogalkotás feltételei is. Kiegyensúlyozódott és stabilizálódott a termelőszövetkezeti mozgalom. Megértek a feltételei a mezőgazdaság teljes szocialista átszervezésének, s ez mint feladat napirendre is került. A fejlődés útját jelezte az 5/1958. (I. 15.) Korm. számú rendelet, amely fellazította az 1953-as mintaalapszabály merevségeit, lefektette a termelőszövetkezeti gazdálkodás addig kialakult, tisztázott és követendő elveit és felvázolta a termelőszövetkezetek működése fejlesztésének körvonalait.

Még ennél is szorosabban tapad a tömeges kollektivizálás előkészítéséhez és végrehajtásához az 1959. évi 7. sz. tvr. megalkotása. A tvr. hazánk termelőszövetkezeti mozgalmának történetében első ízben emelte törvényerőre a termelőszövetkezetek szervezetére, működésére és gazdálkodására vonatkozó szabályokat. A termelőszövetkezeteket nemcsak az őket mint alapintézményeket megillető „törvényi rangra" emelte, de a termelőszövetkezeteket jogilag is az egységes szocialista társadalmi és népgazdasági rendszer szerves részeivé avatta.

Mindazonáltal a tvr. voltaképpen az átszervezés törvénye. Ez a megállapítás azonban nem a tvr. értékét akarja lerontani, hanem kizárólag a tvr. történelmi funkcióját rögzíti. A tvr. miniszteri indokolása le is szögezte, hogy „A törvényerejű rendelet... azt a célt szolgálja, hogy hozzájáruljon a termelőszövetkezeti mozgalom szocialista alapokon történő továbbfejlesztéséhez..."

A tvr. tartalmánál fogva jogilag is egyik legkiemelkedőbb alkotása államunknak. Szer-

kesztési és szövegezési szempontból számos kifogást lehet vele szemben emelni. Ez azonban társadalmi és jogi jelentőségéből semmit nem von le. Nem kétséges továbbá, hogy jogi jelentőségét politikai jelentősége jóval meghaladja.

Közismert ugyanis, hogy a termelőszövetkezeti mozgalomban az 1950-es években kilengések, ingadozások és torzítások jelentkeztek. Ezek a gazdasági feltételek hiányos volta mellett bizalmatlanságot is keltettek a termelőszövetkezeti gazdálkodásban leginkább érdekelt parasztság körében. Viszont nem volt kétséges, hogy a mezőgazdaság átállítása szocialista vágányokra, a szocialista termelési viszonyok létrehozása nem mellőzhető. Az ország politikai és gazdasági fejlődésével összhangban 1959—60-ra megértek a termelőszövetkezeti gazdálkodás általánossá tételének feltételei. Ilyen helyzetben alapelveiben és normarendszerében jól végiggondolt törvényi garanciákra volt szükség ahhoz, hogy a tömeges átszervezés lendületében a korábbi hibák ne ismétlődhessenek meg, torzítások ne következhessenek be. A parasztság számára az állami elhatározás legmagasabb fokán kellett megmutatni életének és munkájának elkövetkezendő rendjét.

Ezt a történelmi hivatását a tvr. sikeresen be is töltötte. Elősegítette a mezőgazdaság szocialista átszervezését, a termelőszövetkezetek létrehozását, az átszervezés lendületében is biztosította a szocialista termelőszövetkezeti elvek egységes érvényesülését, eredményesen szolgálta a termelőszövetkezetek gazdálkodásának és működésének megszilárdítását. A tvr-nek tehát jelentős szerepe volt abban, hogy mezőgazdaságunkban ma szocialista viszonyok uralkodnak, adva vannak a modern nagyüzemi termelés fejlesztésének, a népgazdaság kiegyensúlyozottságának, a parasztság anyagi és kulturális színvonala emelésének feltételei.

3. Ezzel egyszersmind újból bekövetkezett a már ismert folyamat: a szabályozás alapjául szolgáló viszonyok olyan fokra fejlődtek, amikor a rájuk vonatkozó jogi szabályozás már túlhaladottá vált. A fázisbeli eltolódás olyan új szabályozást tesz szükségessé, amely megfelel az alap adott állapotának és elősegíti annak további fejlődését.

A helyzet nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is új. Nemcsak a termelőszövetkezetek száma növekedett meg, de ezzel együtt megváltozott a gazdálkodás módja, átalakultak a termelés és a szervezeti működés viszonyai. Következésképpen a jogalkotás is új feladat elé került. Mindenekelőtt követnie kell a társadalmi és termelési viszonyok megváltozását, s a gazdálkodás, a működés és a szervezet területén olyan rendszert kell kialakítania, amely megfelel a szocialista társadalmi célkitűzéseknek és biztosítja az eddigi vívmányokra alapozva a termelőszövetkezetek további töretlen fejlődését.

A mai helyzetben előtérbe léptek és reális alapokra helyeződtek a korszerű nagyüzemi termelés növelésének, a termelőszövetkezetek megszilárdításának, a parasztság többségét alkotó termelőszövetkezeti tagság életszínvonala emelésének és szervezettsége fokozásának feladatai. A lényegében az átszervezés előmozdítására alkotott tvr. ezeknek a feladatoknak már nem felel meg. A megalkotása óta általánossá vált termelőszövetkezeti gazdálkodás kinőtte annak kereteit, s így nem elősegítője, hanem mindinkább akadályozója a további fejlődésnek. Ez közelebbről és a gyakorlat oldaláról azt jelenti, hogy

a) a tvr. egyes rendelkezései egyáltalán nem, vagy egymástól eltérő módosításokkal kerülnek alkalmazásra, ami egymást keresztező nézetekhez és intézkedésekhez, bonyodalmakhoz, felesleges és ezért elkerülhető vitákhoz, nem kívánatos szokások kialakulásához, megmerevédéséhez, valamint a törvényesség iránti bizalom megingásához vezet,

b) ugyanakkor a fejlődés számos olyan problémát vetett fel, amelynek megoldására a tvr. rendelkezést vagy útmutatást nem tartalmaz, s ebből számos nehézség, bizonytalanság, huzavona és fejlődést gátló tényező származik, és végül

c) a tvr. megjelenése óta jelentősen megnőtt a termelőszövetkezetekre vonatkozó jogszabályok száma és terjedelme, s a fejlődés újabb igényeket támaszt a jogszabályi rendezés iránt; a jogszabályok felhalmozódása megnehezíti áttekinthetőségüket, a bennük való eligazodást és ezzel a gyakorlatban való érvényesülésüket.

Mindezek a körülmények a jelenlegi helyzetnek olyan súlyú jellemzői, amelyek azt mutatják, hogy a fejlődés által felvetett problémákat új törvény kiadásával kell megoldani. A tvr. megalkotása utáni négy év alatt kialakultak és a gyakorlatban, valamint az emberek tudatában általában meghonosodtak a termelőszövetkezeti gazdálkodásnak azok a főbb alapelvei és alapvonásai, amelyeknek törvénybe foglalása nemcsak gazdasági szükség, de politikai kívánalom is, abban az értelemben is, hogy meg kell mutatni milyen jövő előtt állnak a nemrégen létrejött termelőszövetkezetek.

II. *Az új szabályozás alapelvei*

A kodifikáció végrehajtásához számos elvi jelentőségű kérdést kell tisztázni. Az átfogó kérdések körében tisztázásra szorul mindenekelőtt, hogy mire terjedjen ki az új törvény hatálya, mi legyen a tárgya, mennyiben érintse a termelőszövetkezet jelenlegi társadalmi, gazdasági és jogi kontsrukcióját és melyek azok a rendelkezések, amelyek módosításra vagy kiegészítésre szorulnak.

1. Ismeretes pl. hogy a fokozatosság elvének megfelelően a mezőgazdasági termelői szövetkezésnek számos formája alakult ki. Ezek a formák az elmúlt másfél évtized alatt változásokon mentek keresztül, s egyben érdekes folya-

mat zajlott le: a szövetkezeti formák száma nem csökkent, sőt szaporodott. A termelőszövetkezet, mint legfejlettebb forma és mint típusában azonos forma mellett halászati termelőszövetkezetek és termelőszövetkezeti csoportok, s mint egyszerűbb szövetkezetek a SZÖVOSZ keretei között szakszövetkezetek, szakcsoportok, mezőgazdasági társulások, termelésre alakult hegyközségek és falusi ifjúsági szövetkezetek működnek.

E szövetkezetek egymástól alapvetően a társadalmasítás foka, a szövetkezeti közös tevékenység tárgya és terjedelme, a közös munka megszervezése, a közösből származó jövedelem felhasználása, a jövedelemrészesedés és a vezetés módja szerint különböznek.

Miután lényegesek az egyes szövetkezeti formák közötti eltérések, a rájuk vonatkozó jogi szabályozás sem egységes. Jelenleg az 1959. évi 7. sz. tvr. hatálya csak a termelőszövetkezetekre és a termelőszövetkezeti csoportokra terjed ki, míg a halászati termelőszövetkezetek egy 1953-ban kiadott kormányrendelet [27/1953. (VI. 4.) MT. számú rendelet] alapján működnek, az egyszerűbb szövetkezetek szabályozására pedig kormányrendelet [31/1959. (V. 26.) Korm. számú rendelet] és SZÖVOSZ-utasítások vannak hatályban.

Az ilyen tagolt jogi szabályozás sem a véletlen műve. Ahogyan komoly elvi kitérők és buktatók veszélye nélkül nem lehet egységes szövetkezeti törvényt alkotni, ugyanúgy nem lehet „összmezőgazdasági szövetkezeti törvényt" sem produkálni. Az egyszerűbb szövetkezetekre vonatkozó szabályozás jelenlegi formája — a gyakorlati tapasztalatok szerint is — kielégítő és rugalmasságánál fogva e szövetkezetek viszonyaihoz jobban alkalmazkodó. Más azonban a helyzet a halászati termelőszövetkezetek és a termelőszövetkezeti csoportok esetében. Ez utóbbiak — tehát a termelőszövetkezeti csoportok — száma és szervezettségük foka viszonylag alacsony. Belső viszonyaik is rendkívül tarka képet mutatnak. Szabályozásuknak az új törvénybe való iktatása kettős veszéllyel járna: vagy el kellene vonatkoztatni e szövetkezetek említett vonásaitól, ami a törvényt rájuk lényegében alkalmazhatatlanná tenné, vagy pedig a törvény kereteit kellene erősen fellazítani, ami viszont értékét jelentősen csökkentené. A halászati termelőszövetkezetek ugyanakkor azonos típusúak a mezőgazdasági termelőszövetkezetekkel. Külön és alacsonyabb szintű szabályozásuk tehát nem indokolt.

Mindezek a körülmények azt az ösztönzést adják, hogy az új törvény tiszta profilú legyen. Hatálya alá csak a termelőszövetkezetek tartozzanak, s elégedjék meg a termelőszövetkezeti csoportok és az egyszerűbb mezőgazdasági szövetkezetek szabályozására utaló felhatalmazással. Minthogy azonban a halászati termelőszövetkezetek is mezőgazdasági jellegűek és csak tevékenységük tárgya tér el a mezőgazdasági termelőszövetkezetekétől, az utóbbiakra vonatkozó szabályokat rájuk is szükséges alkalmazni.

2. Mindinkább közmeggyőződéssé válik, hogy a termelőszövetkezetet a maga komplexitásában kell megítélni. Nevezetesen az, hogy a termelőszövetkezet nemcsak termelői társulás, nemcsak a kollektív munka szervezeti kerete, hanem legalább ilyen súllyal a parasztság társadalmi és kulturális szervezete is: a parasztság társadalmi-kulturális életének elsődleges szervezeti formája és színtere. Nem vállalat és nem egyesület, de mégcsak nem is a hagyományos értelemben vett szövetkezet, hanem mindezeknek olyan sajátos ötvözete, amely új arculatot ad a társadalmi és gazdasági életnek. Ugyanakkor nem valami különc és megtűrt intézmény, hanem strukturálisan is szervesen illeszkedik társadalmunk rendszerébe.

A termelőszövetkezetek specialitása és szoros illeszkedése az egységes jogrendszerbe nehéz feladat elé állítja a jogalkotást. A jogrendszer általános elvei és szabályai alól ugyanis a termelőszövetkezetek sem lehetnek kivételek, minthogy nem idegen testek ebben a rendszerben. Viszont a termelőszövetkezetek által megtestesített társadalmi viszonyok annyira sajátosak, hogy külön szabályozásuk mellőzhetetlen.

Arról van ugyanis szó, hogy jogrendszerünk egységes, de az ebben elhelyezkedő jogágak mindegyikének megvannak a maguk sajátos alapelvei és belső törvényszerűségei. A termelőszövetkezetben megtestesülő új társadalmi viszonyok az objektivitás erejével kitermelik a nekik legjobban megfelelő jogi szabályozást, s ezzel új jogág jelenik meg a jogrendszerben. Az egyes jogágak között természetesen szoros az összefüggés és a kölcsönhatás. Sőt a termelőszövetkezet specialitásának és hazánk társadalmi viszonyainak jellegében egyneműségét bizonyítja az is, hogy a termelőszövetkezet jogviszonyai komplexek, abban az értelemben, hogy működése és gazdálkodása során tömegesen keletkeznek olyan jogviszonyok, amelyek a legkülönbözőbb jogágak szabályozási körébe tartoznak. Ez annak a következménye, hogy maga a termelőszövetkezet is komplex intézmény.

Ebből viszont az a kézenfekvő kérdés adódik, hogy az egyéb jogágak — a polgári jog, a munkajog és az államigazgatási jog — által nem tekinthetők-e rendezettnek a termelőszövetkezet jogviszonyai.

Ismeretes, hogy a polgári jog alapvetően a jogilag és gazdaságilag önálló, egymástól független természetes és jogi személyek egymáshoz való viszonyait szabályozza. A polgári jog egész szabályrendszere ennek szolgálatában áll, s e szabályok az említett személyeknek egymással szembeni védelmére hivatott. A munkajog döntően a munkaerő és a munkaképesség rendelkezésre bocsátásával és felhasználásával kapcsolatos jogviszonyokat öleli fel. Az államigazgatási jog pedig az állam közhatalmi és gazdaságszer-

vező funkciójának gyakorlása során keletkező jogviszonyok foglalata.

A termelőszövetkezettel legközvetlenebbül érintkező jogterületeknek ebből a sommás jellemzéséből is megállapítható, hogy ezeknek a jogágaknak a szabályai nem adaptálhatók a termelőszövetkezetre, még akkor sem, ha érvényesülésüket a termelőszövetkezetek vonatkozásában nem tagadjuk. A termelőszövetkezeti jogi viszonyokat tehát e jogágakkal rendezettnek nem tekinthetjük. A termelőszövetkezetekben érvényesülő társadalmi-termelési viszonyok egyik jogág normái alá sem szoríthatók. Éppen a termelőszövetkezet lényegét adó körülmények azok, amelyek önálló külön szabályozást igényelnek, s amely szabályok önálló jogággá ötvöződnek. Ha nem sémákra vágyunk és nem akarjuk a megszokott jogi gondolkodással a fejlődést nehezíteni, akkor a szorosan vett termelőszövetkezeti jogviszonyok területéről ezeket a jogágakat ki kell rekesztenünk, anélkül persze, hogy az elszigetelés útjára térnénk.

Melyek tehát azok a speciális termelőszövetkezeti viszonyok, amelyek önálló szabályozást igényelnek. Ez a kérdés a termelőszövetkezeti joggal elméletileg is foglalkozók körében gyakran felmerül. E tekintetben szélsőséges álláspontok is találhatók, amelyek abban foglalhatók össze, hogy egyesek a termelőszövetkezeti viszonyokat annyira sajátosnak tekintik, hogy a termelőszövetkezetekkel kapcsolatos jogviszonyokból a jogrendszer valamennyi alapelvét és szabályát is száműzhetőnek vélik, míg mások arra hivatkozással, hogy a termelőszövetkezetek is szocialista jellegű intézmények, s a környezet is szocialista, éppen a speciális vonásokat hanyagolják el, s a jogi szabályozás és a jogi megoldások egységesítésére, illetőleg azonosítására törekednek. Mindkét álláspont végletes és mégis van bennük közös vonás; mégpedig az, hogy mindkettő az általánosság szintjén mozog. Egyik elmarad a fejlődéstől, a másik túlságosan elébe szalad. A gyakorlati jogász pedig, miután mesterségbeli tudása elsősorban az egyéb jogterületekről származik, a termelőszövetkezeti tárgyi és jogi sajátosságokat esetleg nem ismerve, vagy tanácstalan marad, vagy minden jogesetet megoldhatónak vél a más jogágak szabályai által.

A feltett kérdésre nem könnyű válaszolni, különösen a végletesnek tűnő elgondolások felvázolása után. A választ az a már érintett körülmény nehezíti, hogy olyan életviszonyokról van szó, amelyek történelmileg újak, s ennek következtében az elmélet is adós a termelőszövetkezeti jogviszony megfogalmazásával és a termelőszövetkezeti jog alapelveinek tisztázásával. Nem arról van szó, hogy e fogalomalkotás hiányában a gyakorlati munka megbénul, hiszen esetenként nem nehéz eldönteni valamely jogviszony természetét, hanem arról, hogy a tudomány még nem jutott el a gyakorlatot megkönnyítő és a tudományosság kritériumainak megfelelő elméleti általánosításig.

A jogági törvényszerűségek felfedésének eddigi eredményei alapján annyi minden esetre világosnak tűnik, hogy alapvetően a termelőszövetkezeten belüli jogviszonyok viselik magukon a termelőszövetkezeti jog megkülönböztető jegyeit. Nem felesleges és nem pontatlan azonban az „alapvető" jelző használata, minthogy a termelőszövetkezettel kapcsolatos jogviszonyok belső köre ugyanúgy nem áll a termelőszövetkezeti jog kizárólagos uralma alatt, mint ahogyan a termelőszövetkezeti jog a termelőszövetkezeten kívülre is kiterjeszti hatókörét. A termelőszövetkezetben pl. a termelőszövetkezeti jogviszonyok meghatározó szerepe mellett munkajogi és polgári jogi viszonyok is léteznek, s a termelőszövetkezetek állami irányításának is vannak olyan területei, amelyekben annyira felsokasodnak a termelőszövetkezeti elemek, hogy termelőszövetkezeti jogviszonyokká válnak. De ide sorolhatjuk a termelőszövetkezet külső viszonyainak azt a részét is, amelyekben a termelőszövetkezeti elem a meghatározó.

Nem szorul különösebb bizonyításra, hogy a termelőszövetkezeti jogviszony és a termelőszövetkezeti jogszabályok szabályozási tárgya nem esik egybe, minthogy ez utóbbi szélesebb körű. A termelőszövetkezetekre vonatkozó jogszabályoknak — a termelőszövetkezeti jogviszonyok elsődleges szabályozása mellett — számba kell venniük és rendezniük kell mindazokat a problémákat, amelyek annak folytán keletkeznek, hogy a termelőszövetkezeti gazdálkodás nem egyszerre tört be a jogi szabályozás keretei közé és nem egy mozzanattal feszítette szét a jogi szabályozás hagyományos rendszerét. Ez közelebbről azt jelenti, hogy a termelőszövetkezeti jogalkotásnak olyan viszonyokat is szabályoznia kell, amelyek bár nem termelőszövetkezeti jogi jellegűek, de a termelőszövetkezeti gazdálkodás létrejötte és általánossá válása folytán keletkeztek, másrészt a meglevő jogszabályok között is szelektálnia kell aszerint, hogy melyek azok a különböző jogágakhoz tartozó jogszabályok, amelyeknek negligálását vagy módosítását a termelőszövetkezeti gazdálkodás szükségessé teszi.

Összefoglalóan tehát azt mondhatjuk, hogy a termelőszövetkezeti törvény és a hozzá kapcsolódó jogszabályok tárgya a termelőszövetkezetek szervezetének, működésének és gazdálkodásának szabályozása. Ez a megállapítás természetesen csak akkor helytálló, ha nem hagyjuk figyelmen kívül azt a korábbi gondolatot, hogy kölcsönös összefüggés van az egyes jogágak, jogszabályok, jogintézmények, jogi fogalmak és alapelvek között. A jól felhasználható fogalmak és jogintézmények helyett nem kell pl. újakat feltalálni. Ugyanakkor semmiféle jogi tevékenységnél nem hagyhatók figyelmen kívül azok a társadalmi viszonyok, amelyeket a termelőszövetkezetek testesítenek meg.

3. A társadalom csaknem valamennyi rétegében némi izgalmat kelt, ha arról esik szó,

hogy napirenden van az új termelőszövetkezeti törvény megalkotása. Az izgalmat az a kérdés váltja ki, hogy az új törvény mit és főleg hogyan fog szabályozni: követi-e az eddig kitűzött célokat, a megígért és kitaposott utakat vagy más vágányokra tér. Az e kérdések kapcsán keletkező várakozás teljesen érthető, hiszen nagy kérdésről van szó: a termelőszövetkezeti gazdálkodás és életforma eddigi eredményeinek értékeléséről és a fejlődés irányának belátható időre szóló meghatározásáról. Alapvető kérdése ez országunk gazdaságpolitikájának. Egyaránt érinti a népgazdaság szerkezetét, a termelőerők fejlődését és az ország valamennyi lakosát.

A kérdés lényege ugyanis az, hogy valamilyen politikai vagy gazdasági megfontolásból vagy éppen tapasztalati okból revízió alá kerül-e a termelőszövetkezeti gazdálkodásról és magáról a termelőszövetkezetről alkotott felfogásunk. A kérdés jogos. Valóban fel kell vetni, hogy miután az átszervezés befejeződött és ezzel létrejöttek a nagyüzemi gazdálkodás konkrét feltételei, a termelőszövetkezetek és a róluk kialakult nézetek alkalmasak-e a társadalmi haladás további elősegítésére, a termelésnek és az életszínvonalnak a modern kor követelte ütemű fejlesztésére.

A mai világban az élet nagyon gyorsan változik. Ami jó volt tegnap, nem biztos, hogy ma is jó, s ami kitűnőnek látszik ma, lehet, hogy holnap megbukik. Sokszor az emberi gondolkodás és fantázia sem tud együtthaladni a fejlődéssel. A kultúra rohamos terjedése, a technika hallatlanul gyorsiramú rohanása és az életszínvonal állandó emelkedése újabb és újabb igényeket támaszt. Ebben a helyzetben a lehetőségek és a szükségletek is módosulnak. Megdönthetetlennek hitt igazságok, jogi, szervezeti megoldások másoknak adják át helyüket.

Természetszerű, hogy a termelőszövetkezeti mozgalom olyan jelentős állomásánál, mint amilyen egy új törvény megalkotása, maga a termelőszövetkezet is mérlegre kerül. Számba kell venni eddigi eredményeit és azt, hogy továbbra is életképesnek bizonyul-e, megfelel-e az adott társadalmi viszonyok állapotának, kielégíti-e a társadalmi szükségleteket és alkalmas-e az általános fejlődés további elősegítésére.

A mérlegelésnél azonban nem vagyunk kizárólag a saját gondolatainkra, tapasztalatainkra és társadalmi gyakorlatunkra utalva. Ha pedig a sajátunk mellett figyelembe vesszük a Szovjetunió és a többi szocialista ország többévtizedes tapasztalatát, akkor azt kell látnunk, hogy a mezőgazdasági termelői szövetkezés artyelj típusa a legmegfelelőbbnek bizonyul a mezőgazdaság szocialista átalakítására és a szövetkezésnek erre a típusára mindaddig szükség van, amíg — a technikai és a kulturális fejlődést is feltételezve — valamennyi tulajdon egységessé válik.

Mindezekből pedig a kodifikáció számára is önként adódik az az alapvető következtetés, hogy a termelőszövetkezeti gazdálkodásról és magáról a termelőszövetkezetről alkotott felfogást megváltoztatni nem kell, sőt lényeges módosítására sincs szükség. Másszóval a mezőgazdaság szocialista átalakítása számára — a termelőszövetkezetek létrehozása után — nem kell nyomban új formát találni, hanem a meglevő termelőszövetkezeteket kell gazdaságilag és szervezetileg megszilárdítani, a bennük megtestesülő társadalmi és életviszonyokat továbbfejleszteni.

A termelőszövetkezet alapvető koncepciójának fenntartása annak további elismerését jelenti, hogy a termelőszövetkezet alapvetően nagyüzemi mezőgazdasági termelést folytat, megvalósítja a nagyobb termelékenységű és kulturáltabb kollektív munkát, alapja a szocialista szövetkezeti tulajdon, a tagok a saját maguk által létrehozott értékekből végzett munkájuk arányában részesednek, szervezetileg és gazdaságilag önálló, tervszerűen, de nem tervkötelezetten gazdálkodik, s nemcsak gazdasági szervezet, hanem a tagságnak elsődleges társadalmi-politikai szervezete is. Semmilyen társadalmi érdek nem szól a termelőszövetkezet ilyen megítélésének megváltoztatása mellett. Sőt a termelőszövetkezet bármilyen irányú jelentősebb átalakítása társadalmi veszélyeket idézne elő.

4. Ugyanakkor az alapvető koncepció fenntartása nem jelenti természetszerűleg egyben azt is, hogy nem kell semmi újat alkotni. Új törvény kiadása éppen azért kerül napirendre, hogy megoldja az előző törvény kiadása óta keletkezett problémákat, általánosítsa a tapasztalatokat, módosítsa azokat a szabályokat, amelyeket az élet már túlhaladott, pótolja a jogi szabályozás hézagait, s mindezzel nagyobb lehetőséget teremtsen a további fejlődés számára.

A jelenlegi szabályozás módosításával és kiegészítésével megoldásra és rendezésre váró kérdéseket itt részletesen kifejteni természetesen nem lehet. Ezeknek a kérdéseknek a jelzése is csak nagy távolságból történhetik meg. Nem fontossági, inkább logikai sorrendben a következőkre lehet utalni:

A jelenlegi jogszabályok a tagsági viszony egyes kérdéseit nem vagy nem kielégítően rendezik (nincs pl. szabályozva a tagsági viszony kezdetének időpontja és ma már nem megfelelő a tagsági viszony megszűnésének szabályozása sem. Ugyanígy probléma a tagsági viszony szüneteltetése, a tagokkal való elszámolás, a pártoló tagsági viszony néhány kérdése stb.). A termelőszövetkezetek állami irányítása jogszabályilag lényegileg rendezetlen. Ezt a hiányt pótolni kell. A földkiadás szabályai sem felelnek meg ma már a követelményeknek. A háztáji gazdálkodás kérdéseiben jogilag is tiszta helyzetet kell teremteni. A termelőszövetkezeti alapok jelenlegi jogi rendszere korszerűtlen,

akadályozza a bővített újratermelés megvalósítását. Ugyancsak korszerűtlen és egyoldalú a munkaszervezés és munkadíjazás jelenlegi jogi szabályozása. Rendezést igényel a termelőszövetkezeti tulajdon néhány kérdése is. Megfelelő jogszabályi szintre kell emelni és némely vonatkozásban korrigálni kell a gazdasági melléktevékenységet és a termelési együttműködést. A termelőszövetkezetek belső igazgatásának szabályozása kapcsán is le kell vonni az utóbbi évek fejlődésének konzekvenciáit.

Az ilyen és a hasonló kérdések sokaságát kell a kodifikáció során számba venni és nagyon alaposan elemezni.

III. A kodifikáció módszere

1. Mint minden kodifikációnak, a termelőszövetkezeti kodifikációnak sem lényegtelen kérdése a törvény megszerkesztése, mert a szerkesztés korántsem csak jogtechnikai kérdés. A törvényszerkesztés elvi kérdései közül ehelyütt csak azt látszik célszerűnek kiemelni, hogy az új termelőszövetkezeti törvény keretrendelkezéseket, vagy részletekbe menő szabályokat tartalmazzon-e.

Ez mindenekelőtt két kérdésnek a függvénye. Egyrészt annak, hogy az alapulfekvő viszonyok részleteiben is megérettek-e a jogi szabályozásra, másrészt hogy a törvényhozó — a társadalmi és a termelőszövetkezetek konkrét viszonyait figyelembe véve — teret akar-e engedni az öntevékenységnek vagy pedig a termelőszövetkezeti viszonyokat szoros központi normák alá akarja-e szorítani.

Nem kétséges, hogy az új termelőszövetkezeti törvény szilárdabb viszonyokra támaszkodik, mint a korábbi, s az sem, hogy az igazi öntevékenység általában is most van kibontakozóban. Ebből a körülményből és a termelőszövetkezet érintett sajátosságaiból az következik, hogy a reá vonatkozó jogi szabályozás nem lehet túlságosan részletes, kazuisztikus, mert ez nem elősegítené, hanem megnehezítené a termelőszövetkezetek fejlődését. Az új törvénynek is tükröznie kell azt a felfogást, hogy a jogszabálynak utat kell nyitnia és utat kell zárnia, ott ahol az szükséges, de az egyes lépéseket nem kell „kicentiznie". Az viszont nagyonis lényeges, hogy az út járható, s a sorompó szilárd legyen. Pontosabban arról van szó, hogy az új törvénynek csak a legfontosabb — az alapelvek egységes érvényesülését szolgáló — szabályokat kell tartalmaznia, tág teret engedve az öntevékenységnek, a helyi viszonyoknak, a saját kezdeményezésnek és a saját tevékenység feletti rendelkezésnek. A keretszabályozásra való törekvés azonban korántsem zárja ki részletes és szoros szabályok felvételét, ott ahol ezt a jogviszony természete, vagy az egységesség követelménye szükségessé teszi. Ugyanakkor a törvénynek garantálnia kell az általános érvényű szabályoknak a megtartását, s mellőznie kell az olyan szabályok felvételét, amelyeknek mindenki által való megtartása saját viszonyai folytán eleve nem látszik biztosíthatónak, s ezzel maga a törvény kényszerítse a termelőszövetkezeteket a törvénysértések állapotába.

Gondolni kell ugyanis egyfelől arra, hogy napjainkra kialakult ugyan a termelőszövetkezeti gazdálkodás stabil rendszere, de a dolog természeténél fogva a gazdálkodási és a szervezeti viszonyok általában is és az egyes termelőszövetkezetek vonatkozásában is állandóan változnak, fejlődnek. A szoros jogi szabályozás tehát az egészséges és törvényszerű tendenciáknak gátat szabna. Másrészt az általánosítás szintézisének igényével fellépő törvény szükségszerűen nem lehet alkalmas arra, hogy az élet minden jelenségére előre megfogalmazott választ adjon. Ez még más jogterületeken is nehézségekbe ütközik. De termelőszövetkezetekről lévén szó, itt még azt is figyelembe kell venni, hogy ezek saját tulajdonukkal megerősített önkéntes társulások, amelyekkel kapcsolatban az államnak korlátoznia kell saját hatalmát. A termelőszövetkezeti önállóságnak tehát messzemenően érvényesülnie kell. Mindazoknak a kérdéseknek a szabályozását tehát, amelyek jobban ki vannak téve a gyorsabb változásnak, és a termelőszövetkezet konkrét viszonyaiból fakadnak, magára a termelőszövetkezetre kell bízni.

2. Talán mondani sem kell, hogy a termelőszövetkezeti viszonyok közötti ilyen szelektálás korántsem könnyű feladat. Annak megítéléséhez, hogy mely viszonyok szabályozása kerüljön a törvénybe és melyek maradjanak a termelőszövetkezet saját szabályozásának körében, számba kell venni és elemezni kell mindazokat a tapasztalatokat, amelyeket eddig a termelőszövetkezeti mozgalom, a gazdálkodási- és joggyakorlat produkált, fel kell dolgozni a többi szocialista ország termelőszövetkezeti jogalkotásának eredményeit és nem utolsó sorban fel kell vázolni a fejlődés perspektíváját.

A szelektálásnál a termelőszövetkezeti önállóság biztosítása és a helyi adottságok figyelembe vétele mellett annak a törekvésnek is érvényesülnie kell, hogy a törvény minél időtállóbb legyen. Az időtállóság különösen fontos a termelőszövetkezetek vonatkozásában, minthogy itt egész gazdálkodási rendszerről van szó, s nem perifériális igazgatási tevékenységről.

Az utóbbi időben sok szó esik a szocialista törvényességről, a jog szerepéről és a jogi szabályozás mikéntjéről. A törvényesség megszilárdítására országunkban nagy súlyt helyezünk. Ugyanakkor nem kétséges, hogy a jog nem lehet gátja a fejlődésnek, de a felmerült eseti probléma megoldásának sem. Miután az ilyen felfogás a jog szolgálati szerepét hangsúlyozza, egyet kell vele érteni. A törvényesség azonban nemcsak a kiadott jogszabályok megtartását jelenti, hanem a jogszabályalkotásnak is megvan

a maga törvényességi követelménye és vetülete. E jelentős kérdés kifejtése helyett itt csak arra kell rámutatni, hogy a jognak rendező szerepe is van. Rendezni pedig kapkodva nem lehet. Még a jogszabályok megtartása terén jelentkező törvényességi követelményeknek sem lehet érvényt szerezni, ha a jogszabályok sűrű egymásutánban követik egymást, mert a jogszabály megismerésére sem nyílik lehetőség.

Vulgáris felfogást tükröz a pillanatnyi helyzet jogszabályi úton való megoldására és a felvillanó szükségletek kielégítésére való törekvés, minthogy nem igazi társadalmi szükséglet az, amely rögtöni és rövid időre szóló megoldást sürget. Miután pedig ilyen, a pillanatnyi helyzetet megoldó jogszabálykiadási törekvéseknek ma is van táptalajuk, ez is amellett szól, hogy az új termelőszövetkezeti törvény alapjában véve a már említett értelemben kerettörvény legyen.

Ezen a ponton azonban újabb veszély jelentkezik. A keretszabályozás gondolata könnyen csábít a jogi tartalom nélküli szabályozásra. Holott törvény csak akkor tarthat igényt a törvényi elnevezésre, ha rendelkezései valóban rendelkezések, tehát jogi normák és nem megfoghatatlan általánosságok. A pusztán általános és közismert alapelveket tartalmazó törvény semmit nem old meg a felmerült problémák közül. Az alapelvek jelentősek, át kell hatniok a jogi szabályozást, de nem lesznek erősebbek, ha paragrafusokba szedik őket. Csak azokat az alapelveket kell a törvénybe szöveg szerint is átültetni, amelyeknek konkrét jogi tartalma van.

A törvény megszövegezése sem közömbös. A törvény szövegének — törvényi mivoltánál fogva — absztraháltnak, de nem absztraktnak kell lennie. A szövegezés azért jelentős, mert a termelőszövetkezeti jogszabályokat nem a hivatásos jogalkalmazók közvetítik a jogviszony alanyaihoz, hanem maguk az alanyok válnak tömegesen jogalkalmazókká. Minden jogszabály megtartásának alapvető, elemi előfeltétele annak megismerése, s ezt megszövegezésével is elő lehet segíteni.

3. Végezetül még egy momentumra kell rámutatni. Az új törvénnyel rendezendő problémák összegyűjtésével, rendszerezésével és elemzésével az arra hivatott állami szervek foglalkoznak. Nagymértékben elősegítené azonban a törvény megalkotását és használhatóságát, ha a jogi folyóiratok közölnének olyan tanulmányokat és javaslatokat, amelyek egy-egy konkrét téma elemzése kapcsán rámutatnak a hatályos jogi szabályozás fogyatékosságaira, a megoldásra váró problémákra és javaslatot tesznek a megoldás mikéntjére. Ez azon túlmenően, hogy segítséget nyújtana a törvény megalkotásához, a termelőszövetkezeti jogi irodalmat is fellendítené.

Minden eszközt fel kell használnunk arra, hogy új törvényünk kielégítse a felmerült igényeket és előmozdítsa a termelőszövetkezetek további fejlődését.

Molnár Imre

Az igazságügyi pszichológia kialakításának bizonyítástani alapjai a büntető eljárásban

1. A pszichológia — alkalmazása tudatosságának fokára tekintet nélkül — szerves része a jogi gyakorlatnak, elsősorban pedig a büntetőjogi gyakorlatnak. Ez a pszichológiai gyakorlat azonban nem tükröződik sajátosságainak megfelelően a pszichológia tudományában. A pszichológia elmélete nem, vagy csak érintőlegesen foglalkozik a jogi gyakorlat pszichológiájával, különleges pszichológia, a jogi gyakorlat speciális pszichológiája pedig nem létezik.

A jogi gyakorlat társadalmi szerepe folytán, főként a bűnözés elleni küzdelem és a társadalmi fejlődés dialektikájának mind mélyebb megértése folytán tarthatatlannak látszik az a helyzet, hogy a jogi gyakorlatban alkalmazott pszichológia a spontaneitás állapotában van. S ezen a helyzeten mit sem változtat, hogy a jogi gyakorlat a saját szintjén igyekszik a szükséges ismeretanyagot az általános pszichológiából kivonni és szükségleteihez idomítani. A társadalmi fejlődés követelménye, hogy a pszichológia tudománya a jogi gyakorlat segítségére siessen, a spontán pszichológiát a tudatosság fokára emelje, eredményeinek behatolását e speciális gyakorlatba elősegítse.

A kérdés csak az, hogy a jogi gyakorlat és a pszichológiai elmélet közötti „anyagcserét" az általános pszichológia bonyolíthatja-e le, vagy ezen a jogi területen alkalmazott pszichológiának olyan sajátosságai vannak, amelyek törvényszerűen megkövetelik e gyakorlat speciális pszichológiájának, mint tudományos diszciplínának létrehozását. Vagyis a pszichológia a jogi gyakorlatban való alkalmazásakor felmutat-e olyan jegyeket, amelyek értelmezése, rendszerezése, általánosítása az általánostól jellemzően eltér; másszóval, specializálódik-e a pszichológia a jogi gyakorlatban, s ha igen, miben és milyen módon.

2. Mi a magunk részéről a következőkben a büntetőjogi tudományok és gyakorlat, e területen is a büntető eljárás szemszögéből vetünk fel néhány gondolatot, amelyek, véleményünk szerint, a pszichológia e speciális ágának kialakítá-

sát indokolják. A bűnözés elleni küzdelemben, az új büntetőjogi és eljárási szabályok folytán is, a büntetőjogi gyakorlatnak a büntetőjogi tudományokkal szemben támasztott konkrét igényei ma olyan természetűek, amelyeket e tudományok a pszichológia tudományának konkrét jogi területeken való aktív részvétele nélkül kielégíteni nem tudnak. Az a követelmény, hogy a pszichológia tudománya elméleti eredményeit a büntetőjogi gyakorlat speciális igényeinek figyelembevételével megfelelő helyeken építse be a büntetőjogi tudományok közé, ma már jogszabályokra is támaszkodó konkrét igénye a büntetőjogi gyakorlatnak, amely a társadalmi fejlődést tükrözve, annak hatékonyabb előmozdítása érdekében fejlettebb munkamódszerek és új munkastílus kialakítására tesz erőfeszítéseket.

A pszichológia alkalmazása ugyanis a gyakorlatban nem véletlen, hanem törvényszerű, nem esetleges, hanem rendszeres, nem eseti, hanem az egész büntetőjogi gyakorlatot átható, ezért a pszichológia tudományos eredményeinek figyelembevétele vagy mellőzése a büntetőjogi gyakorlat fejlődésének egyik legalapvetőbb kérdése. A büntetőjogi gyakorlat azonban társadalmi funkciója és sajátos módszerei folytán csak e gyakorlathoz alkalmazott formában képes felvenni a pszichológia tudományos eredményeit. Mi éppen a pszichológia specializálódásának alapjaira kívánunk rámutatni a büntető eljárásban a bizonyítástan segítségével.

3. De melyek azok a büntetőjogi gyakorlat által támasztott igények, amelyeket a büntetőjogi tudományok a pszichológia tudományának segítségével tudnak kielégíteni, mely területen jelentkeznek ezek és mennyiben speciálisak a pszichológia szempontjából?

Ismeretes, hogy az új büntetőeljárási törvény (1962. 8. tvr.) a bűnözés fokozatos visszaszorításának feladatát tűzte a büntető eljárásban eljáró szervek elé. A bűnözés fokozatos visszaszorítása a bűncselekmény elkövetésének megelőzése útján lehetséges és ezt a törvény ugyancsak kimondja (1. §).

A megelőzés törvénybeiktatása a büntető eljárás fejlődésében koncepcionális jelentőséggel bír és annyit jelent, hogy a konkrét bűnügyben folyó eljárás teljes egészében a bűnözés megelőzésének szolgálatában áll. A megelőzés érdekében kell a konkrét ügyben az elkövetett bűntett okait és körülményeit felderíteni és intézkedéseket tenni azok kiküszöbölésére.

A tettesen kívüli objektív világban szükséges változások létrehozása a megelőzésnek csak egyik oldala.

A bűntett okai és körülményei a tettes személyiségén keresztül érvényesülnek és hatnak a bűntett elkövetésének irányában. Így tehát egyrészt sem a bűntett elkövetésének ténye nem érthető meg a tettes személyiségének megismerése nélkül, sem az elkövetés okai és körülményei nem foghatók fel a tettes személyiségének mellőzésével, másrészt a bűntettek megelőzésének alapvető eljárási feladata, a tettes átnevelése, azaz személyiségének átalakítása, nem valósítható meg a tettes személyiségének felderítése nélkül. A bűnözés elleni küzdelemben, a büntetőjogi gyakorlatban, a büntető eljárás elméletében és gyakorlatában így kap központi helyet a tettes személyiségének problematikája.

Büntetőjogi gyakorlatunk fejlődésére ugyanúgy, mint a Szovjetunió és a szocialista országok büntetőjogi gyakorlatára éppen ez a jellemző, az, hogy a bűnügyek vizsgálatánál és elbírálásánál a megelőzés követelménye folytán a tettes személyiségének megismerése kerül előtérbe, mint a bűntett létrejöttének megértéséhez, létrejötte társadalmi feltételének kiderítéséhez és kiküszöböléséhez, a tettes és tette társadalmi veszélyességének felismeréséhez, a tettessel szemben alkalmazandó intézkedések helyes megválasztásához, átnevelésére alkalmas eszközök kiválasztásához szükséges feltétel.

4. A bűnözés fokozatos visszaszorításának feladata a büntető eljárásban és ennek érdekében az egész büntető eljárásnak a megelőzés szolgálatába való állítása a bizonyítás módszertani fejlődését kívánja meg. A megelőzésnek elengedhetetlen követelménye a tettes személyiségének és a bűntett okainak és körülményeinek felderítése a bizonyítás során, de a bizonyítástan szempontjából ez a követelmény teljesen azonos a bizonyításban a materialista dialektika hiánytalan érvényesülésének követelményével. A bűntett, mint társadalmi jelenség, felderítése a bizonyítás feladata, ez pedig a materialista dialektika alkalmazásával folytatott bizonyítás számára annyit jelent, mint a társadalmi jelenség lényegét megismerni, vagyis keletkezésének, megvalósulásának törvényszerűségeit, belső összefüggéseit és a többi társadalmi jelenségekkel való kölcsönhatását feltárni. A bizonyítás számára tehát nem „idegen" többletről van szó, amikor a bizonyítással szemben felmerül a tettes személyiségének és a bűntett okainak és körülményeinek megállapítására vonatkozó követelmény, hanem a materialista dialektika következetes alkalmazásáról.

A materialista dialektika a bizonyítás törvényszerű tárgyának tekinti a bűntett lényegének feltárását, vagyis a cselekvő személy személyiségének és személyiségére ható társadalmi jelenségeknek, a bűntett okainak és körülményeinek felderítését is.

A bizonyítás központi kérdése tehát a tettes személyiségének felderítése, amelynek megismerése és figyelembevétele a legfontosabb feltétele a bűntetti okok és körülmények megállapításának egyrészt, a társadalmi veszélyesség felismerésének, másrészt; *a bűntett lényege tehát a tettes személyiségében sűrűsödik össze.*

De mi a tettes személyisége?

5. Hogy mi az emberi személyiség, erre a kérdésre nem a büntetőjogi tudományok adják meg a választ, de a büntetőjogi tudományoknak, a büntető eljárás tudományának, a bizonyítás-

tannak kell a választ megadni arra, hogy a konkrét ügyben hogyan kell felderíteni a tettes személyiségét. A büntetőjogi tudományoknak más tudományok segítségét kell igénybevenni ahhoz, hogy a gyakorlat számára választ adhassanak a tettesi személyiség kérdésére. Jóllehet a személyiség nem piszchológiai fogalom, a pszichológia első sorban tartozik e tudományok közé.

„A személyiség *fogalma társadalmi* (eredeti kiemelés — B. L.) és nem pszichológiai kategória",[1] a személyiségtan nem azonos a személyiséglélektannal. A bizonyítástan számára azonban a konkrét tettesi személyiség megállapításához szükséges ismeretek kidolgozásában a személyiséglélektannak van a döntő szerepe. A pszichológiai tudomány számára a személyiséglélektannak ez a szerepe a bizonyításban adja meg a speciális szempontot ahhoz, hogy a személyiséglélektant különleges vizsgálati tárgyként a büntetőjogi tudományok által való felhasználásra feldolgozza, a bizonyítástanba való szerves beillesztését lehetővé tegye.

Hangsúlyozni kell — minden félreértés elkerülése végett —, hogy a tettesi személyiség felderítésében a személyiséglélektan igénybevétele tekintetében nincs választási lehetőség, ez az egyetlen lehetséges, a szükségszerű megoldás. A személyiség megértése ugyanis a pszichológia nélkül nem lehetséges, mert „... a személyiség lelki aspektusa nem a többi aspektus mellett helyezkedik el; a pszichikus jelenségek szervesen beleszövődnek a személyiség egész életébe, mivel minden pszichikus jelenségnek és folyamatnak az életben betöltött alapvető funkciója a tevékenység regulációja. A pszichikus folyamatok, amelyeket a külső behatások határoznak meg, megszabják a viselkedést, közvetítik a szubjektum viselkedésének függését az objektív feltételektől."[2]

A személyiség lélektani aspektusa tehát — amely egyébként is döntő szerepet kap a személyiség aspektusai között — a bizonyítástan nélkülözhetetlen része, mivel a tett viszonylatában a tettesi személyiség tevékenységének regulátorát, a bűntetti okok és körülmények viszonylatában a tettesi személyiség viselkedésének az objektív társadalmi környezettől való függését közvetítő feltételrendszert találjuk meg benne. Ennek segítségével határozhatjuk meg a tettes személyiségét, amely a bűntettessé vált ember és a környező világ kölcsönhatásában alakult ki.

6. A tettes személyisége, mint a bizonyítás tárgya, azonban rendkívül bonyolult jelenség. A személyiség szerkezete már önmagában differenciáló szempontot kényszerít a bizonyításra; a személyiség strukturális összetevőinek és ezek viszonyának feltárása a személyiségre vonatkozó bizonyítás eredményességének legáltalánosabb feltétele. A bizonyítás eszközeivel a tettes személyiségének megismerésére törekvő hivatalos személyt (nyomozó, ügyész, bíró) itt csak a bizonyítás sajátosságait figyelembevevő pszichológia vezetheti megbízhatóan.

De a személyiségstruktúra még mindig csak alap, ezen az alapon jön létre a személyiség differenciálódása. Nincs két egyforma személyiség. Minden személyiséget, mint egyetlent, mint egyedit kell felderíteni a bizonyításban. De a személyiség nem végérvényes, nem változatlan,[3] társadalmi determináltsága folytán függvénye a társadalmi fejlődésnek. A konkrét személy az átmeneti társadalomban átmeneti személyiség, az individualista embertől a kollektív ember felé halad. A bizonyítás számára feltárandók a személyiségkategóriák, de mivel a bizonyításban a konkrét tettesi személyiség megismerése mindig a személyiség átalakítása érdekében azonnal hozandó döntés érdekében történik, e kategóriák csak mint az emberi személyiség állandó fejlődésének folyamatát tükröző csoportosítások vehetők figyelembe úgy, hogy elősegítsék, megkönnyítsék az egyedi személyiség felderítését. Labilis személyiség — van ilyen. Társadalmi eredmény, tehát alakítható. A bizonyítás szempontjából annak felderítése fontos, hogy egyéni története folytán milyen társadalmi feltételek között formálódott ilyenné, mert ezek megismerése szükséges a kedvező személyiségváltozás feltételeinek létrehozásához. Agresszív személyiség — van ilyen is, mint társadalmi eredmény, amely társadalmi feltételeinek megváltoztatása útján megváltoztatható. A bizonyítás tárgya e tekintetben is nyilvánvaló.

S itt jutottunk el a pszichológiának a bizonyítás szempontjából — véleményünk szerint — legbonyolultabb kérdéséhez, a személyiségtorzulásokhoz. Mi a személyiségtorzulás? Mi az ép személyiség, és mi az eltorzult személyiség? Kóros jelenség-e a személyiségtorzulás? Vannak-e és milyen átmenetek a normális és a kóros személyiség között? Meddig kell hatolni és milyen területekre a bizonyításban, hogy a személyiség normális vagy kóros állapota megbízhatóan megállapítható legyen?

A személyiség normalitásának fogalma társadalmi fogalom. A normális személyiség jellemzője, hogy meghatározott helyet foglal el a társadalom kollektív életében a társadalommal természetes kölcsönhatásban él, dolgozik, alkot,

[1] Rubinstein, Sz. L.: Lét és tudat, Bp. 1962. 330. old.
[2] Uo.

[3] „Az így értelmezett emberi személyiség nem olyan valami, ami az ember egész élete folyamán, tehát újszülöttkorától az aggastyánkorig mintegy mereven, statikusan meghatározott egyformaság. A személyiség nem minden életszakaszban egyugyanazon, változatlanul állandó jellegű működés-formáció, még kevésbé állandó statikai jellegű felépítés-forma. Az emberi személyiség az egyedi élet folyamán — miként az egész egyedi emberi szervezet — fejlődik, alakul. Az aktuális személyiség dinamikai és statikai szerkezete mindig csak a szóban levő adott életszakaszt jellemzi." Gegesi Kiss P.—P. Liebermann L.: Vegetatív (szomatikus) tünetekkel kísért személyiség zavarok gyermekkorban, Magyar Pszichológiai Szemle, 1962. 2. sz. (Új sorozat 3.) 146. old.

fejlődik. Ennyit a normális személyiségről — úgy véljük — nagyobb tévedés kockázata nélkül megállapíthatunk és több nem is szükséges annak a felismeréséhez, hogy a szocialista társadalom a személyiség fejlődésének, azaz ami ezzel egyértelmű, társadalmasodásának történelmileg legkedvezőbb feltételeit teremti meg. A szocialista társadalom fejlődése végső soron azonos a személyiség fejlődésével, társadalmasodásával, a személyiség kiteljesedésével.

Normális személyiség tehát csak mint a mi mai társadalmi rendünk jelensége fogható fel. A normális személyiség felismeri az emberi élet társadalmi jellegét általában, és az egyedi emberi élet társadalmasodásának folyamatát a szocialista társadalomban, ennek a felismerésnek megfelelően foglalja el, vagy igyekszik elfoglalni társadalmi helyét, célt és örömet talál a munkában, az alkotásban, a művelődésben. A normális személyiségnek a mi társadalmunkban fejlődési távlata van. A társadalmi fejlődés törvényszerűségének figyelembevételével ma csak alapvető tényezői határozhatók meg, de fejlődésének tendenciája az egyén és a társadalom közötti ellentmondások dialektikus feloldása útján a fokozatosan kiteljesedő harmónia felé mutat, amelyet az egyedi személyiség a társadalmi lét változása folytán mind tudatosabban saját maga alakít ki.[4]

A normális személyiséghez viszonyítva az eltorzult személyiség társadalmilag negatív jegyeket mutat fel. A kérdés az, hogyan alakul ki az eltorzult személyiség; mik lehetnek a személyiség eltorzulásának okai? A személyiségtorzulás mindig társadalmi jellegű; formájában, tartalmában egyaránt a társadalommal való szembenállás (különböző fokokban) vagy a társadalmon kívül állás megnyilvánulása. De eredete csak társadalmi? A pszichológusok szerint nem. Organikus elváltozások, betegségek is előidézhetik.[5] A személyiség felderítésének a bizonyításban erre is ki kell terjednie —a bűntettes rendszerint eltorzult személyiség —, hisz a személyiség torzultságának és a torzulás folyamatának megállapítása döntő kérdés a megelőzés szempontjából. Ez adja meg a lehetőséget a személyiség átalakításához szükséges intézkedések individualizálásához.

Mindebből itt elég ennyi is. A személyiségzavarok kóros formáinak igen fontos kérdését talán nem is szükséges közelebbről érintenünk — bár az igazságügyi pszichológiának valószínűleg e területen központi kérdése lesz — ahhoz, hogy a speciális pszichológiai kutatások szerepét és jelentőségét a bizonyítás tárgyának vonatkozásában kellően kidomborítsuk. Az eddig elmondottak — véleményünk szerint — erre elégségesek.

7. A személyiséglélektannak azonban nemcsak a tettes személyiségével, mint a bizonyítás tárgyával kapcsolatban van jelentősége, hanem az egész bizonyítási eljárás vonatkozásában is. A személyiséglélektan a bizonyítás folyamatának, mint emberi tevékenységnek is alapvető ismereteket szolgáltathat. Sőt, a bizonyítás lefolytatásával, mint céltudatos emberi tevékenységgel kapcsolatban bontakozik ki a pszichológia módszertani jelentősége. Hogy mit kell felderíteni — a tettes személyiségét és a társadalmi feltételeket, amelyekkel kölcsönhatásban kifejlődött, és amelyek között cselekedett — arra is csak a pszichológia tudományának eredményei segítségével válaszolhatunk s ugyanez a helyzet, amikor a hogyanra kell választ adni, arra, hogy milyen módszereket kell és lehet alkalmazni a bűntettnek mint társadalmi jelenségnek — a jelenségnek és lényegének — felderítésére.

A bűntett felderítése nem más, mint a társadalomellenes, tudatos emberi cselekvésnek, meghatározott társadalmi jelenségnek a megismerése. A bűntett megismerése, mint minden emberi megismerés, a valóság megismerése. A büntető eljárásban a valóság megismerése konkrét esemény kapcsán és erre vonatkozóan történik s a megismerés folyamatát bizonyításnak, tartalmát pedig a bűntett vonatkozásában igazságnak nevezzük. A valóság megismerésének folyamata tehát a büntető eljárásban: a valóság bizonyítása, a bizonyítás.

A megismerés folyamata tehát a büntető eljárásban bizonyítás formájában, meghatározott tárgy — a bűntett — vonatkozásában, szervezetten zajlik le.

8. A bizonyításnak, mint a büntető eljárásban a megismerés sajátos fajtájának specifikumait a bizonyítási folyamat tekintetében is fel kell tárnunk, hogy a pszichológia részvételének, éspedig specializált részvételének szükségszerűségét nyilvánvalóvá tegyük.

Mindezt természetesen még vázlatosan sem, hanem csak vázlat formájában tehetjük meg.

Emeljük ki tehát a megismerés szempontjából legfontosabb jellemzőket.

A bizonyítás tárgya: 1. társadalmi jelenség, 2. elmúlt tárrsadalmi jelenség, 3. egyszeri, tehát megismételhetetlen, 4. emberi cselekmény, tehát emberi személyiség tudatos tette — a tett teljes időbeli és térbeli, személyi és tárgyi konkrétságában, 5. társadalmi meghatározottsága és összefüggései mellett szubjektív és objektív oldalon elhatárolható, 6. társadalomellenes cselekmény, bűntett; társadalomellenességének alapvető kritériumait törvény határozza meg.

[4] „A mai politika megkívánja azt, hogy az emberre ne mint külsőleges ingerekkel szabályozható gépezetre hassunk, hanem az egész személyiség alapvető átformálásával elérjük, hogy egy nem is olyan távoli jövőben majd minden egyes ember maga tudja saját magát a társadalom és az egyén összehangzó érdekeinek legmegfelelőbben szabályozni." A Magyar Tudományos Akadémia pszichológiai bizottságának 1961. évi munkája. Magyar Pszichológiai Szemle, 1962. 3. szám (Új sorozat 3.), 269. old. Beszámoló és vita (Garai László felszólalása).

[5] „A személyiségben egészen különös torzulásokat, átalakulásokat hoznak létre egyszerű, durva, organikus elváltozások, vitiumok, tuberkulózis, Basedow-kór stb." Uo. 312. old. (Gegesi Kiss Pál zárószava).

A bizonyítás folyamatának főbb sajátosságai a megismerés szempontjából:

a bizonyítás folyamata: *1.* közvetett megismerés a bűntett nyomainak (a legtágabb értelemben) érzékelése, a tettes személyiségét kialakító társadalmi feltételeknek és a bűntett okainak és körülményeinek felderítése útján; *2.* kötelező megismerési tevékenység törvény folytán és annak alapján; *3.* megismerési tevékenység törvényileg előírt formákban a törvény által erre felhatalmazott és kötelezett hivatalos személyek által; *4.* megismerés a megismert alapján a bűntettes büntetőjogi felelőssége tárgyában azonnal hozandó, a társadalmi fejlődés szempontjából releváns döntés érdekében.

Bár a megismerés tárgyának sajátos vonásait a tettes személyiségének vonatkozásában már elemeztük, s részletesebb tárgyalásába elmélyedni nem akarunk, a megismerés tárgyának legjellemzőbb speciális vonásait a tett vonatkozásában is ki kellett emelnünk, hogy a bizonyítási folyamat sajátosságai hiánytalanul kidomborodjanak.

A bizonyítási folyamatban a tárgy mindig jelen van, a megismerés folyamata és a tárgy egymástól csak a tudományos vizsgálat számára választható el úgy, hogy a folyamat vizsgálatánál a tárgy jelenléte mindig feltételezett. S mivel itt most speciális pszichológia kialakításáról van szó, a tárgy sajátosságainak megmutatásával is szemléltetni kell a folyamat sajátosságát, a folyamat sajátos meghatározottságát a megismerés tárgyának sajátosságai által.

9. Mielőtt azonban a bizonyítási folyamat sajátosságainak részletesebb vizsgálatához kezdenénk, a bizonyítási folyamat egységéről, valamint az érdemi döntés és a bizonyítás elhatárolásáról kell néhány szót szólanunk.

A bizonyítás, mint a büntető eljárásban a megismerés sajátos folyamata, egységes tevékenység és csak módszertani szempontból választható külön az érzéki megismerés és az értelmi megismerés fokozatára. Ennek hangsúlyozására a pszichológia szempontjából azért van szükség, mert a bizonyítás fogalmának leszűkítése az értelmi megismerés területére[6] azt jelentené, hogy éppen pszichológiailag egységes területet osztanánk ketté s a pszichológiát megoldhatatlan feladat elé állítanánk azt követelvén tőle, hogy vizsgálatait az érzéki megismeréstől a bizonyítási gyakorlatban is elválaszthatatlan értelmi megismerés területére szűkítse le. De mi történjék akkor az így felfogott „bizonyítás előtti" területtel, az érzéki megismerés ily módon különállónak felfogott területével?

A megismerés folyamata a valóságban egységes, az érzéki megismerés és az értelmi megismerés tényszerűen nem egymás után következik — ha az érzéki megismerés természetszerűen elsődleges is —, hanem a valóságban együtt zajlik le. Ha közvetett megismerésről van is szó a bizonyítás esetében, a közvetítők érzékelése közvetlen és e közvetlen érzéki megismeréssel együtt értelmi megismerés is folyik. A pszichológia szerepe tehát a bizonyítás egységes folyamatában érvényesül és e szerep csak e sajátos megismerési folyamat egységében vizsgálható. Éppen az a fontos, sőt döntő jelenség a pszichológia számára, hogy a múlt jelenségeit közvetítő tények, tárgyak, jelenségek, megnyilvánulások, nyomok érzékelése az értelmi megismerés készenlétét feltételezi, tudatos értelmi koncentrálódást, előzetes felkészültséget igényel.

Hangsúlyoztuk, hogy a megismerés a bizonyításban társadalmilag releváns döntés lehetősége érdekében történik, s így a megismerés célja jelen van és hat az egész bizonyítási folyamat alatt. Mégis külön lehet választani és a pszichológiai kutatás szempontjából külön is kell választani a megismert tények alapján történő döntést a bizonyítási folyamattól. Ez az elhatárolás a bizonyítási folyamat pszichológiája érdekében történik, melyre mi itt a hangsúlyt teszszük. A döntés igazsága a bizonyítás igazságát is magában foglalja, de a döntés mégsem azonos a bizonyítással.

A büntető eljárásban döntésre, érdemi határozatra a konkrét ügyben az eljárás különböző szakaszaiban kerülhet sor. Érdemi határozatot hozhat a nyomozási szakaszban az ügyész, a nyomozóhatóság (figyelmeztetés, a nyomozás megszüntetése, Be. 160. §, és ilyennek tekintendő az ügynek szabálysértési hatósághoz való áttétele, Be. 104. § 2. bek., fegyelmi eljárásra vagy a társadalmi bírósághoz való áttétel, Be. 161. §), a bírósági tárgyalás előkészítő szakaszában (az eljárás megszüntetése, áttétel, pénzbüntetés kiszabása tárgyalás nélkül, Be. 172. §) és a tárgyaláson a bíróság (a tárgyalás alapján hozott érdemi döntések). Mindennek kiemelésére azért van szükség, hogy látható legyen: az érdemi döntés kérdése nem szorítható be az eljárás ítélethozatali szakaszába, az érdemi döntés nem mindig kollegiális bírói határozat és az érdemi döntésnek a pszichológia szempontjából más aspektusa van, mint a bizonyítási folyamatnak.

10. A bizonyítás folyamatának legjellemzőbb mozzanata a bizonyítást lefolytató személyek és a közvetítők, a bizonyítékok viszonylata. A bizonyítékok személyi és tárgyi jellegűek, ezek helyes érzékelése és összességükben való helyes megismerése (valamint az ismeretanyag helyes rögzítése) a bizonyítást folytató személyek által a bizonyítási folyamat központi része. A pszichológia szempontjából is ez az alapvető viszony; a megismerés alaptényе kerül a pszichológiai vizsgálat középpontjába. Ez az alapvető viszony azonban sajátosságokat mutat fel, amelyek feltárása nélkül az elmélyült tudományos vizsgálat nem lehetséges.

A személyi jellegű bizonyítékok a törvényileg szabályozott kihallgatás formájában kerülnek érzékelésre. A kihallgatás jogi jellege differenciálódik aszerint, hogy a kihallgatott isme-

[6] Sztarcsenko, A. A.: Logika v szudebnom isszledovanii, M. 1958. 19. old.

reteit hogyan szerezte. Más az eljárásban a kihallgatott jogi helyzete, ha tettese volt a cselekménynek s mint ilyen tesz vallomást a bűntettről, saját életéről és körülményeiről; más, ha tanúja volt a cselekménynek (egészben vagy részben), a tettes élete alakulásának, körülményeinek, s így vall a bűntettről (részletéről), a tettes személyiségéről, a bűntett okairól és körülményeiről; más, ha a bűntett elkövetése után a bűntett tárgyi jellegű nyomának, a tettesnek és körülményeinek szakszerű vizsgálata után nyilatkozik a bűntett tárgyi összefüggéseiről, tényeiről, a tettes személyiségéről, a tettest ért társadalmi hatásokról.

De éppen a differenciáló tényező, a bűntetti jelenség (jelenségek, tények) érzékelésekor elfoglalt helyzet, a bűntett tényeihez való személyes viszony jellege a kihallgatás pszichológiai differenciálódását is létrehozza. A kihallgatás pszichológiai természete más aszerint, hogy a felelősségrevont cselekvő személy (a tettes) vall-e, vagy a cselekményt és az ezzel összefüggő tényeket (a legtágabb értelemben) érzékelő, kívülálló személy (tanú) vall-e a tettel egyidejű vagy azt megelőző tényekről, avagy a tettel és tettessel személyes viszonyba nem került, a bizonyítási eljárásba bevont személy (szakértő) nyilatkozik-e a tudományos-technikai szakismeretek alkalmazásával szerzett tapasztalatairól, a bűntettel és tettesével kapcsolatos természeti, illetve társadalmi törvényszerűségek felismeréséről.

A kihallgatás, mint az érzékelés folyamatában keletkezett viszony a kihallgató és az érzékleteit közlő személy között, utóbbinak a kihallgatás előtti, primér érzékelési viszonyban elfoglalt helyzete (tettes, tanú, szakértő) szerint differenciálódik és ez önmagában is rámutat a közlők, tehát a bizonyítékok és az eredeti tények viszonyának, a bűntettel kapcsolatos közvetlen megismerési viszonylatnak jelentőségére a bizonyítás pszichológiájában.

11. Mi itt a bizonyítás folyamatában kialakuló alapvető viszonylat egyik formáját, a tanúkihallgatást vizsgáljuk meg közelebbről.

Nyomatékkal szeretnénk hangsúlyozni, hogy nem a tanúvallomás pszichológiájáról, hanem a tanúkihallgatás pszichológiájáról lesz szó. A kettő közötti különbség, mint látni fogjuk, jelentős. A tanúvallomás pszichológiája alatt a tanúvallomás tartalmi megbízhatóságának, hitelességének problematikáját értik. A burzsoá jogirodalomban a tanúvallomás pszichológiájával foglalkozó jelentős tanulmányokat találunk és e kutatások eredménye természetesen a mi számunkra sem közömbös. De nem elég. Sőt, mi a tanúvallomás pszichológiáját önálló kérdésként nem is kezelhetjük, mert a tanú vallomásának hitelessége a mi számunkra a tanú kihallgatásának problémakörében, a kihallgatás metodikai kérdéseként vetődik fel.

A tanúkihallgatás személyi viszonylat, ahol személyek állnak „szemben" egymással, és pedig az egyik oldalon a felkészülten figyelő (vagy figyelők), a másik oldalon pedig az észleleteit közlő személy. E viszony külső körülményeit és a benne résztvevő személyeket tekintve is sajátos (egyik oldalon a tanú, a másik oldalon a hivatalos személy: nyomozó, ügyész, bíró; hivatalos formák, hivatali környezet), de sajátos különösen a viszony tartalma miatt, mivel a kihallgató az elmúlt esemény (jelenségek, tények) leghívebb és legmélyebb visszaadásának elérésére és felfogására törekszik. Célirányosan tör az elmúlt esemény jelenségtani és oktani szempontból teljes feltárására s ezért számára olyan összefüggések kiderítése is szükséges lehet, amelyek a tanú tudatában nincsenek vagy csak halványan vannak jelen, mivel a megfigyelés — néha váratlan, rendszerint szokványos és véletlen, nem célirányos megfigyelés — során ezeknek jelentőségét nem ismerte vagy nem is ismerhette fel, sőt esetleg a kihallgatás idején sem ismeri fel.

A tanúkihallgatásnak ez a tartalmi (a viszonyt illetően tartalmi) sajátossága utal vissza bennünket is a tanú primér érzékelésének viszonylatába. A bizonyítás feladata szempontjából rendkívül fontosnak tartjuk e primér érzékelés pszichológiai törvényszerűségeinek, a benyomások érzékelési feltételeinek — objektív és szubjektív feltételeinek: a benyomások tudati rögződésének, az idő múlása folytán történő változások lehetőségének, az emlékezet szerepének — tisztázását, de mi a primér érzékelés pszichológiai komplexumát a bizonyítás alapviszonylatából, ahol felmerül, ki nem szoríthatjuk, ettől függetlenül nem vizsgálhatjuk. A kérdés a mi számunkra az, hogy a tanú vallomásának (természetesen a jóhiszemű és nem tudatosan hamisan valló tanúk vallomásának) hitelességét veszélyeztető körülmények ellenére hogyan érhető el megbízható vallomás a tanúkihallgatás során.

A kihallgatás — az eddig elmondottak alapján talán általánosan is fogalmazhatunk, és nem kell a tanúkihallgatásra szorítkoznunk — sikere tehát döntő mértékben a kihallgatótól függ. A pszichológiai súlypont a kihallgató személyére esik.

Nem a tanúvallomás pszichológiáját kell tehát kidolgozni, hanem a tanúkihallgatás pszichológiáját, s ez utóbbi szerves részeként kell kezelni a tanú pszichológiáját, illetve — általánosítva most már — a terhelt, illetve a szakértő pszichológiáját.

12. A tárgyi jellegű bizonyítékok észlelése és rögzítése ugyancsak vethet fel pszichológiai kérdéseket. Úgy látjuk azonban, hogy a „néma tanúk" primér helyzete nem tartalmaz differenciáló tényezőt „kihallgatásuk" pszichológiája számára. Kérdéses, hogy bármilyen differenciálás szükséges és lehetséges-e egyáltalán. Ezt a pszichológiai kutatás van hivatva eldönteni — feltárva a tárgyi bizonyítékok sajátos közvetítő szerepét a bizonyítás tárgya és alanya között.

Mi csak egy körülményre szeretnénk ráirá-

nyítani a figyelmet. A bizonyításban sajátos helyet foglalnak el azok a bizonyítási cselekmények, amelyek által a külső világ természetes vagy experimentális helyzeteinek megfigyelése és rögzítése történik, s amely cselekményekben a terhelt, sértett, tanú, szakértő mellett az eljárásban egyébként részt nem vevő személyek is szerepelhetnek (szemle, megszemlélés, szembesítés, személyek vagy tárgyak felismertetése, az ún. nyomozási kísérlet). A pszichológiai ismeretek szerepe e bizonyítási cselekmények foganatosításában kétségtelenül nagy, de az alaphelyzet a bizonyítást lefolytató személy és a bizonyítékok között nem változik, s ezért nem is beszélhetünk e cselekmények speciális pszichológiájáról.

Véleményünk szerint általában helytelen az egyes eljárási cselekmények pszichológiájáról beszélni. A pszichológia szerepét mindig az ember, az eljáró személy oldaláról kell szemlélni; elsősorban mindig a bizonyítást folytató személy pszichológiájáról van szó a bizonyítás folyamatának pszichológiájában. A bizonyítás pszichológiája ezért magában foglalja az összes bizonyítási cselekmények pszichológiáját.

A pszichológia félreértését jelenti a feltételezés az egyes bizonyítási cselekmények önálló pszichológiájáról, mert a bizonyítás, mint a megismerés sajátos formája a büntető eljárásban, önálló és egységes pszichológiával rendelkezik, sőt a hangsúlyt a lényegre téve, rendelkezik olyan pszichológiával, amelybe az összes bizonyítási cselekmények belefférnek, és amelyen belül nem a pszichológia differenciálódik, hanem a bizonyítási pszichológia *konkretizálódik*. A bizonyítási folyamat bizonyítási cselekményekből álló emberi tevékenység, a bizonyítást lefolytató személyek megismerő tevékenysége, amelynek pszichológiai aspektusa az alapvető. A félreértés akkor következik be, ha a pszichológia kérdését elszakítják a megismerő embertől és a pszichológia szerepét nem a megismerésre törő ember oldaláról, hanem a formák, a bizonyítási cselekmények oldaláról vetik fel. A bizonyítási eljárásban alkalmazott pszichológia a tevékeny, a bizonyítást folytató ember pszichológiája elsősorban.

13. Ebben a vonatkozásban merül fel a kriminalisztika és a pszichológia viszonya. Van olyan nézet, amely az igazságügyi pszichológia kérdését a pszichológia és a kriminalisztika viszonyára egyszerűsíti le.[7] Az eddig elmondottak után aligha kell bővebben bizonygatni, hogy ez a nézet téves, mivel a pszichológia feladatait szűkíti le és figyelmen kívül hagyja a büntető eljárás pszichológiai szempontból legdöntőbb területét, a bizonyítást.

Mi a helyzet a pszichológia és kriminalisztika viszonyában? Véleményünk szerint a pszichológia szempontjából nincs különbség a bizonyítási folyamat egésze és a kriminalisztika között. Az a terület, amelyet a kriminalisztika a bizonyítás folyamatában joggal a magáénak tekint, csak részterülete a bizonyításnak, olyan része, amely az egészen belül szorosan el nem határolható. Ami érvényes az egészre, érvényes a részre is. Csak a kriminalisztika számára és szempontjából pszichológiát teremteni, a bizonyítás és a kriminalisztika egységét tekintve, lehetetlen.

A kriminalisztika szempontja nem homályosíthatja el a sajátos bizonyítási pszichológia kialakításának alapvető módszertani szempontját, a megismerés alapviszonylatát a bizonyításban, a közvetítők és a bizonyítást végző személyek viszonyát, a tükröződési folyamatot, amelyben a helyes tükröződés feltételei éppen a közvetett megismerés, és annak sajátos céljai miatt sajátos pszichológiai területet alakítanak ki.

Ez az alapviszonylat a döntő a kriminalisztikai területeken is a pszichológia alkalmazása szempontjából. Ez adja meg a bizonyítási pszichológia egységét, amely nem bontható szét kriminalisztikai pszichológiára és egyéb bizonyítási pszichológiára. (Teljesen más kérdés az, hogy a pszichológiai ismeretek segítségével konkrét utasítások, sablonok készíthetők el egyes cselekmények végrehajtására; ez már nem a pszichológia tárgya.)

14. Az elmondottakból nyilvánvaló, hogy a bűnözés megelőzésének követelményeit tudatosan vettük figyelembe a pszichológia és a büntető eljárás viszonyának vizsgálatánál. A megelőzés feladata a bizonyítástan módszertani tökéletesedését hozza magával és a bizonyítás kereteit kitágítja.

A bűnözés fokozatos visszaszorításának, mint a büntető eljárás konkrét feladatának, s ennek elérésére a megelőzésnek mint társadalmi módszernek, törvénybefoglalása a büntető eljárás társadalmi hatékonyságát növelte, közvetlen összekapcsolódását a társadalmi fejlődéssel tudatossá tette. A bűntett okainak és körülményeinek felderítése a konkrét ügyben, ennek folytán a tettes személyiségének előtérbe kerülése a bizonyításban és az egész büntető eljárásban, szociológiai momentumot hoz a büntető eljárásba. A tettes személyisége nem jogi fogalom és túlmegy a pszichológia területén is. Filozófiai és szociológiai vonatkozásai is tisztázandók ahhoz, hogy a jogi eljárás és döntés szempontjából figyelembe veendő konkrét tettesi személyiség meghatározható legyen.

Ebben a helyzetben, úgy véljük, szükséges lenne általában megvizsgálni, hogy milyen tudományok eredményei használhatók és használandók fel a büntetőjogi gyakorlatban és hogy a felhasznált (felhasználandó) tudományok képviselői által történő speciális feldolgozás nélkül, sőt speciális kutatás nélkül e tudományok eredményei a büntetőjogi gyakorlat számára hozzáférhetők-e. A társadalmi gyakorlat tudományosságában bekövetkező rohamos fejlődés a büntetőjogi gyakorlat tudományosságának emelését

[7] Idaskin, Ju. V.: Kriminalisztika i pszihologija, Voproszü Kriminalisztiki, 1961. 1—2. sz. 31—44. old.

is megköveteli és ez nemcsak a jogtudomány szerepének fokozott érvényesülését, hanem a többi figyelembejövő tudomány eredményeinek hatékony alkalmazását is jelenti. Általánosan és a társadalmi fejlődés mai követelményeit figyelembevéve kell szerintünk a kérdést felvetni, hogy mely tudományok milyen módon nyerjenek felhasználást a büntetőjogi gyakorlatban, s hogy felhasználásuk hatékonyan megtörténik-e. Továbbá, hogy a számbajövő tudományok eredményei — s ez most már a mi témánk feldolgozásának szempontja — felhasználhatók-e a büntetőjogi gyakorlatban anélkül, hogy a szakterület módszerével feldolgozást nyernének a büntetőjogi gyakorlat speciális igényeinek megfelelően, vagyis az adott tudományon belül a büntetőjogi gyakorlat feladatai és keretei által determinált speciális tudományág kialakítandó-e.

Mi a kérdést konkrétan a pszichológiával kapcsolatban tettük fel: szükség van-e a pszichológia tudományán belül speciális tudományág kialakítására, amely rendszerében, tartalmi arányaiban az igazságügyi gyakorlatot s ezen belül a büntetőjogi gyakorlatot, azaz a pszichológiai gyakorlatot speciális társadalmi területen veszi figyelembe, s kutatása tárgyául e speciális terület pszichológiai jelenségeit választja.

Eddigi fejtegetéseinkkel az igenlő válasz indokoltságát kívántuk alátámasztani, s szeretnénk, ha ezekből az is kiderült volna, hogy a pszichológiát, az igazságügyi pszichológiát, jelenleg a legfontosabbnak tartjuk azon tudományok között, amelyeknek eredményei a büntetőjogi gyakorlat számára számbajöhetnek.

Bólya Lajos

A szocialista börtönügyi tudomány helyzetéről, feladatáról és tartalmáról*

A szocialista büntetőjogtudományban az utóbbi időben egyöntetű állásfoglalás alakult ki a büntetési rendszer fejlődési perspektíváit illetően. Eszerint a szabadságvesztésbüntetésnek a burzsoá jogfejlődés során kialakult uralkodó szerepét fokozatosan megszüntetve, a szabadságelvonással nem járó büntetőjogi jogkövetkezményeknek kell a büntetési rendszerben egyre növekvő teret biztosítani. Az újabb szocialista büntetőjogi kódexekben, illetőleg tervezetekben, valamint a büntető igazságszolgáltatás gyakorlatában már felismerhetők e tendencia érvényesítésének a kezdeti jegyei. A várható és kívánatos fejlődés említett irányával nem ellentétes az a törekvés, hogy a szabadságvesztésbüntetés végrehajtásával foglalkozó tudományos erőfeszítéseket fokozzuk. Az ilyen természetű kutatási eredmények alátámasztják a büntetési rendszer említett előjelű megváltozásának indokoltságát, amennyiben fényt derítenek a szabadságvesztésbüntetésnek az intézmény természetéből következő korlátaira a büntetési célok megvalósítása szempontjából. Emellett figyelmeztetnek arra, hogy a ma és a közeljövő szocialista büntetési rendszerében a szabadságvesztés még nem elhanyagolható mennyiség, a bírói gyakorlatban is viszonylag nagy számban szabnak ki végrehajtandó szabadságvesztést. Tudnunk kell tehát, hogy a szabadságvesztésre ítéltekre milyen hatást gyakorol a büntetés végrehajtása, s törekednünk kell arra, hogy az, mint a büntetési célok megvalósításának egyik eszköze, a lehető legalkalmasabbá váljék rendeltetése betöltésére.

* A tanulmány szerző kandidátusi disszertációjának egy részlete. — *Szerk.*

I. A börtönügyi tudomány politikai, jogi, elméleti alapjai és fejlődése a Szovjetunióban

A szocialista állam börtönügye elméletének és gyakorlatának a kidolgozása az első győzelmes szocialista forradalom országában, a Szovjetunióban vette kezdetét. A jelenlegi szóhasználatból is kitűnik, hogy a szovjet „javító-munka jog" tudománya: a jogtudomány, közelebbről a büntetőjogtudomány részeként fejlődött.[1] Ez a tény érthetővé teszi, hogy e tudományos munkálatok alapvető jellegzetességeikben, célkitűzésükben, valamint kibontakozásuk folyamatában — lényegileg — a szovjet jogtudomány általános elveinek, fejlődési sajátosságainak a jegyeit viselik magukon. A szovjet javító-munka jog tudománya nem öncélú, s nem elvont vizsgálódások halmaza, hanem gyakorlati tudomány: a szovjet állam büntetőpolitikai célkitűzései alapján, azok realizálása érdekében keresi a helyes választ a büntetésvégrehajtás gyakorlata által felvetett aktuális kérdésekre.

[1] A szovjet javító-munka jog tudományát az 1920—30-as években a büntetéstan, vagyis a büntetőjog pedagógiai, pszichológiai, közgazdasági és egészségügyi kérdésekkel kiegészülő részének tekintették. Sztrucskov szerint a szovjet javító-munka jog tudományának az ilyen értelmezése annak a nézetnek a következménye volt, amely szerint a büntetés végrehajtását szabályozó normák összessége a büntető törvényhozás része. Felfogása szerint ezzel magyarázható az is, hogy a javító-munka jog tudományát a múltban szerfelett változatos elnevezésekkel illették: penitenciárius tudomány, büntető-penitenciárius jog penitenciárius politika, penitenciárius jog, javító-munka politika, és végül javító-munka jog névvel. (Sztrucskov: Szovjet javító-munka jog (oroszul) Moszkva, 1961. 17. lap.]

A szovjet javító-munka politika a szovjet belpolitika része. Lényege a politika lenini fogalommeghatározásával összhangban állapítható meg: „... a szovjet állam irányító szerepe a szabadságvesztést kimondó ítéletek végrehajtása területén, a letartóztató intézetek tevékenységi formái, feladatai és tartalma."[2]

A szovjet javító-munka politika alapvető tételei és fejlődési törvényszerűségei csaknem változtatás nélkül Lenin megfogalmazásában kerültek bele az Orosz Kommunista (bolsevik) Pártnak a VIII. Kongresszusán elfogadott Programjába. Ezek a következők: a szabadságvesztés felváltása szabadlábon végzett kötelező munkával (vagyis javító-munkával) és a börtönök felváltása nevelő intézetekkel. A pártprogram említette két törvényszerűséghez járul még egy harmadik, amely a szovjet javító-munka jog tankönyve szerint közvetlenül a kényszerről és a meggyőzésről, a büntetésről és a nevelésről szóló lenini tételekből következik, nevezetesen: a büntetések rendszerének a felváltása nevelő jellegű szabályok rendszere által.[3] Ezek a törvényszerűségek határozták és határozzák meg a szovjet javító-munka politikát, amely az ország szociálpolitikai körülményeinek a változásait figyelembevéve szabta meg a büntetésvégrehajtási intézmények tevékenységének az irányát is. A személyi kultusz időszakában az említett tendencia érvényesülését — átmenetileg és mesterségesen — gátolta az osztályharc egyre fokozódó éleződésére vonatkozó hibás tétel gyakorlatba történt átültetése.[4] A személyi kultusz következményeinek a felszámolását követően azonban, tehát az utóbbi években, a kommunizmus általánosan kibontakozó építésének az időszakában, különösen gyorsan és kézzelfoghatóan jut érvényre az a tendencia, amelyet röviden „a büntető rendszabályoktól a nevelő rendszabályok felé" megjelöléssel illethetünk. Ma még ugyan nem arról van szó, hogy a szovjetállam máris lemondhatna a büntetés alkalmazásáról, de tovább erősödik a szabadságvesztés alkalmazási körének a szűkítésére irányuló törekvés, és az érdeklődés homlokterébe került a szabadságvesztés nevelő hatásának a fokozása.[5]

A szovjet javító-munka jog és a szovjet javító-munka politika egymáshoz való viszonya hosszabb időn át nem volt tisztázott. Egyidejűleg több szovjet jogász a jog jelentőségét lebecsülve, a politikával azonosította az említett viszonyt. E körülményekkel magyarázzák azt, hogy a jogtudományban éppen úgy, mint az igazságügyi, illetőleg a büntetésvégrehajtási gyakorlatban sokáig inkább javító-munka politikáról, mint jogról beszéltek. „Bár néhány tankönyv elnevezése ... szovjet javító-munka jog ... volt, ezek tartalmukat és a kifejtés jellegét tekintve, alig különböztek a javító-munka politikai tankönyvektől" — állapítja meg erről az időszakról Utyevszkij.[6]

Ma már teljesen világos az, hogy ugyanúgy, mint a szovjet jog egésze, a javító-munka jog és a javító-munka politika is szoros és kölcsönös összefüggésben vannak egymással, s ennek folytán nem lehet a kettőt egymástól függetlenül vizsgálni. Nem szabad azonban sem azonosítani, sem összekeverni azokat. Különösen nagy hangsúllyal emelik ki a szovjet tudósok a büntetőintézetek tevékenységének jogi jellegét az SZKP XX. Kongresszusa óta eltelt periódusban.[7] Ez a nézet fontos szerepet játszik a büntetésvégrehajtás gyakorlatának, a szocialista törvényesség követelményei szerinti továbbfejlesztésében, valamint a gyakorlat jogi alapjainak a tökéletesítésében is.

A szovjet javító-munka jog tudománya egyik fontos feladatának tekinti *a szovjet javító-munka jogi törvényhozás történeti fejlődésének* a tanulmányozását. Ezt a célkitűzést nagymértékben megkönnyíti az, hogy nemrégen megjelent az 1917 és 1959 közötti években alkotott szovjet javító-munkajogi rendelkezések gyűjteménye.[8] A gyűjteményt összeállító Loszev és Ragulin szerint a szovjet javító-munka törvényhozás fejlődésében négy történelmi időszak különböztethető meg. Ezek:

1. az 1917 novemberétől 1924 októberéig terjedő periódus. Jellemzője az elszigetelt, nem kodexszerű javító-munka törvényhozás;
2. a második periódus kiemelkedő jogalkotása az OSZSZSZK első, 1924. évi javító-munka kódexe. Hatálybalépését követően a kódex egyes szakaszait módosították, illetőleg kiegészítették, továbbá néhány új rendelkezés is született;
3. az 1933—1953. évek közötti periódusban, amelyet az OSZSZSZK 1933. évi javító-munka kódexének a megalkotása vezetett be, további, azt módosító és kiegészítő rendelkezések jöttek létre, új javító-munkajogi normákat is alkottak és újjászervezték a javító-munka intézeteket;

[2] Utyevszkij, B. Sz.: Szovjet javító-munka jog. Tankönyv, Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 3. lap.

[3] Utyevszkij: i. m. 4. lap.

[4] Beljajev, A. N.: A büntetés céljai és megvalósításuk eszközei. (Oroszul.) A Leningrádi Egyetem Kiadója, 1963. 10—11. lap.

[5] L.: A Szovjetunió Büntetőtörvényhozása 1958. évi Alapelvei; Noj szerint pl. az OSZSZSZK 1960. évi büntetőtörvénykönyve a kódexben szereplő összes szankciók 41,8%-ában ír elő szabadságvesztés nélküli javító munkát és a szabadságvesztés alkalmazása is egyre szűkül. A többi szövetségi köztársaságok új büntető kódexeiben is erősen csökkent azoknak a szankcióknak a száma, amelyek egyedüli büntető rendszabályként szabadságvesztést írnak elő. [Noj, I. Sz.: A büntetés-elmélet kérdései a szovjet büntetőjogban. (Oroszul.) Szaratov, 1962. 73—74. lap.]

[6] Utyevszkij: i. m. 6. lap.

[7] Utyevszkij: uo.

[8] A szovjet javító-munkajogi rendelkezések gyűjteménye. (Oroszul.) Goszjurizdat, Moszkva, 1959.

4. az 1954-től a Gyűjtemény anyagának a lezárásáig tartó szakaszban a javító-munka jog új fejlődésnek indult a feltételes szabadság intézményének a helyreállítása alapján.[9]

Ezt a periodizációt kiegészíti: hogy napjainkban a szovjet javító-munka jogalkotás fejlődésében új állomáshoz érkezett. Nevezetesen: napirenden van a javító-munka törvényhozás alapelveinek (az 1958. évi anyagi büntetőjogi alapelvekéhez hasonlóan) össz-szövetségi törvény szintjén történő megalkotása, illetőleg az egyes szövetségi köztársaságok javító-munka kódexeinek a kidolgozása.[10]

A szovjet javító-munka törvényhozás történeti fejlődésének az elemzése az ismeretek tárházát jelenti a tudományos kutatómunka számára, hiszen a tételes javító-munka jog egyszersmind a javító-munkajogi tudomány jogi alapja is. Tény az is, hogy a szovjet javító-munka jog forrásai között nem kizárólag javító-munka jellegű jogszabályok, hanem más büntető anyagi jogi, büntető eljárásjogi, államigazgatásjogi, stb. rendelkezések is vannak.[11] Ezzel összefüggésben szólni kell a *szovjet javító-munka jog hatályos szabályainak a jellegéről is.* Az OSZSZSZK 1933. évi javító-munka kódexe a nagyszámú módosító rendelkezés következtében gyakorlatilag hatályát vesztette.[12] A javító-munka intézetek tevékenységére többségükben titkos szabályzatok és instrukciók vonatkoznak. A büntető anyagi jogi és a büntető eljárásjogi törvények vonatkozó rendelkezésein túl, alapvető a javító-munka kolóniákról és a börtönökről szóló 1961. évi Szabályzat. Ezenkívül számos kérdés rendezése a munkajog, a polgári jog, az államigazgatási jog és más jogágak rendelkezései között, elszórtan található,[13] — amint erre már az előbbiekben, más szempontból utaltunk. A jogi szabályozás jelenlegi állapota tehát nem kielégítő. Ebben minden szovjet elméleti és gyakorlati szakember egyetért, s a megoldást, a kivezető utat a már említett új javító-munka kodifikáció feladatának az elvégzésében látják.

A szovjet javító-munka jog politikai és jogi alapjainak a tisztázása után, inkább csak a teljesség kedvéért, a szóbanforgó *tudomány elméleti alapjai is* — bizonyos mértékig — megvilágítást igényelnek.

Az elméleti alap a tudomány módszere által meghatározott. Ez nem más, mint a materialista dialektika, amely a szovjet tudomány egésze számára egységes módszer. Ennélfogva az elméleti alap alkotó elemei sorában mindenekelőtt a marxizmus—leninizmusnak a proletariátus diktatúrájára, az erőszaknak a társadalom fejlődésében betöltött szerepére, az államra és a jogra, a büntetésre és annak a feladataira vonatkozó tételei említendők. Különösen értékesek e vonatkozásban Leninnek azok a munkái, amelyek az államapparátusra, a kényszerre és a meggyőzésre, a javító-munka intézetek fejlődési törvényszerűségeire, a megjavításra és az átnevelésre vonatkozó megállapításokat tartalmaznak. Nagy jelentőségűek továbbra e tudomány művelése szempontjából az SZKP határozatai és más, például, kongresszusi anyagai. Ezek a szovjet javító-munkajogi tudomány számára és elsősorban a büntetésvégrehajtás feladatainak a már aktuális megoldása érdekében végzendőknek szabnak irányt.[14]

A szovjet javító-munkajogi tudomány egészének kétségtelen fölénye a burzsoá börtönügyi elméletekkel szemben nem utolsósorban az eltérő elméleti alapból következik. Elméleti alapon — természetesen — nemcsak az említett filozófiai és tudományos módszerbeli kiindulást kell érteni. A tárgyalt tudomány természetéből következően idetartoznak a szocialista büntetőjogtudománynak főként a büntetés-elmélete, valamint a szocialista pedagógiának és pszichológiának a büntetésvégrehajtást is érintő tanításai, sőt a politikai gazdaságtannak, elsősorban a termelés megszervezésére és a munka díjazására vonatkozó tételei.[15] A pedagógiai tanítások közül a szovjet javító-munka jog tudománya eddig különösen Makarenko gazdag pedagógiai örökségét hasznosította. A pszichológiai vonatkozások szempontjából a nagy orosz fiziológusok, Szecsenov és Pavlov kutatásait értékesítő szovjet pszichológiának, elsősorban a temperamentum és a jellem különféle típusaira vonatkozó, tanításait méltatják.[16]

A szovjet javító-munka jogtudomány történetének főbb vonásai a következők.[17]

A szocialista büntetésvégrehajtás elméletének a kidolgozása igen korán, már a szovjet állam létrejöttének az első éveiben, megindult. Elméleti jellegű vita folyt 1918-ban a „Proletár forradalom és jog" című folyóirat hasábjain, különösen a szabadságvesztés feladatairól, tartalmáról, az elítéltek megjavítása és a megjaví-

[9] Uo. 5. lap; l. részletesebben: Utyevszkij i. m. 23—48. lap.

[10] L. erre nézve Rumjancev, Poljanszkij, Zarovjan és Sarkov küldöttek felszólalásait a Szovjetunió Legfelső Szovjetje 1957. februári és 1958. decemberi II. ülésszakán, továbbá Poljanszkij felszólalását a Szovjetunió Legfelső Szovjetje 5. összehívásának II. ülésszakán — idézi Utyevszkij: i. m. 53. lap.

[11] Vö.: Utyevszkij: i. m. 49—56. lap.

[12] Beljajev: A javító-munka jog elméletének néhány kérdése. (Oroszul.) Elméleti konferencia tézisei... Leningrád, 1958. 5. lap.

[13] Beljajev: A büntetés céljai... 73. lap.

[14] Éppen ezért a szovjet javító-munka jog tudományában nagy fontosságot tulajdonítanak pl. a SZKP XX—XXII. kongresszusain megállapított tételek — a javító-munkaintézetek tevékenységére — konkretizált elméleti feldolgozásának. L.: Utyevszkij: i. m. 17. lap. i. m. 19. lap. Beljajev: A büntetés céljai... 184—185. lap.

[15] L.: Utyevszkij: i. m. uo.; Sztrucskov: i. m. 19—20. lap.

[16] A történelmi vázlat elsősorban az Utyevszkij-tankönyv megállapításait követi. I. m. 14—16. lap.

tás határainak a kérdéseiről. Egyes vitacikkekben kifejezésre jutott hibás felfogások ellenére, a vita egészét a szovjet javító-munka jog tudománya alapjainak a létrejötte szempontjából az utókor pozitív jelentőségűnek tartja.

Az első szovjet-orosz javító-munka kódex megjelenése után a jogtudósok és a büntetésvégrehajtási gyakorlat szakemberei köréből egyre többen kezdtek a javító-munka jog elméleti kérdéseivel foglalkozni. Elsőként, már 1924-ben, Sz. V. Poznüsev professzor: „A penitenciárius tudomány alapjai" c. monográfiája jelent meg. Könyvét a főként történeti jellegű tényanyag miatt értékelik nagyra, bár kifogásolják súlyos módszerbeli hibáit.

A szovjet javító-munkajogi tudomány jelentékeny képviselőjének tartják M. M. Iszájevet, aki az ún. „Penitenciárius politika"-tanfolyam egyik első jogi főiskolai előadója volt, s akinek a „Penitenciárius politika alapjai" c. 1927-ben kiadott könyve indította meg a szovjet szerzők ilyen irányú monográfiáinak a sorozatát.

Kiemelkedő jelentőségűek M. M. Gernet professzornak a forradalom előtti börtönök lélektani hatásaira vonatkozó, ugyanabban az időben írt, tanulmányai. Kutatási eredményeit „A cári börtön története" című ötkötetes monográfiájában foglalta össze.

Az 1925-ös évben a tudományos kutatók és a gyakorlati szakemberek jó néhánya kapcsolódott be a tudományág művelésébe. Ebben az évben ugyanis az OSZSZSZK Belügyi Népbiztossága mellett a bűnözés és a bűnözők tanulmányozására létrehozott Állami Intézet állományában speciális javító-munka szekciót szerveztek. E szekció tevékenységének az eredményeként 1925 és 1931 között számos, a büntetésvégrehajtás problémáit feldolgozó munka jelent meg, közöttük az első jogi főiskolai tankönyv.

Az 1934—35-ös évekig több monográfia, tankönyv és a szövetségi köztársaságok javító-munka kódexeit kommentáló mű jelent meg. Számos tudományos ismeretterjesztő írás és — speciálisan — a javító-munka intézetek munkatársai számára írt brossúra született. Az OSZSZSZK Belügyi Népbiztosságának a folyóirata és egyes jogi folyóiratok ugyane témakörből ugyancsak számos tanulmányt közöltek.

A büntetésvégrehajtás tárgykörére vonatkozó, a Szovjetunióban 1935-ig kiadott, munkák száma meghaladja az ötszázat. Ezek jelentékeny része ugyan elavult, vagy olyan tételeket is tartalmaz, amelyekkel többé nem lehet egyetérteni, azonban egyesek több, illetőleg valamennyi tekintetben mind, a mai napig — elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt — jelentékeny értékűek.

E tudományág fejlődésében ezután hosszú, egészen 1955-ig tartó szünet következett. „Azokban az években a büntetőjogi tudósoknak a büntetés problémái iránti érdeklődése jelentékenyen megcsappant, mert a személyi kultusz időszakában ilyen kényes kérdés felvetése egyáltalán nem volt veszélytelen" — írja Noj a szovjet büntetéstan történetének a feldolgozása során.[18] Majd megállapítása alátámasztására a következőket sorolja fel: „Nem adtak ki egyetlen egy, a büntetés kérdéseivel foglalkozó monográfiát sem, tudományos cikkeket a témáról rendkívül ritkán publikáltak. Sok éven át nem védtek egyetlen doktori disszertációt sem a büntetés problémáiról, és kandidátusi disszertációt is csak egyes, elszigetelt esetekben. A javító-munka jog tudománya megszűnt létezni. Ezt az is magyarázza, hogy a szovjet társadalom, így a tudományos dolgozók, számára is megtiltották a belépést a szabadságvesztés végrehajtási helyekre, és a szövetségi köztársaságok javító-munka kódexei gyakorlatilag hatályukat vesztették. Helyüket »szigorúan titkos« megjelöléssel hivatalos rendelkezések foglalták el."

Mindezek következtében joggal jegyezték meg 1956-ban Pjontkovszkij és Cshikvadze, hogy a szovjet büntetőjog elméletében a szocialista állam büntetéstani kérdései a legkevésbé kidolgozottak.[19]

Gyökeresen megváltozott a helyzet az SZKP XX. kongresszusának a határozatai alapján. Ismét megélénkült a tudományos-kutató munka a büntetésvégrehajtás tárgykörét illetően is. A figyelem — mindenekelőtt — a javító-munkajogi tudománynak azokra a kérdéseire irányult, amelyek korábban helytelen, vagy nem elégséges megvilágítást nyertek. Különösen előtérbe került a javító-munka jognak a jogrendszerbeli helye, a javító-munkajogi normák és a javító-munkajogi jogviszonyok, továbbá a megjavítás és átnevelés fogalma és az utóbbiak módszerei, a szocialista törvényesség és a javító-munka intézetek tevékenysége, valamint az elítéltek jogi helyzete.

Felnőttek a javító-munka jogtudomány új káderei és oktatói, elkészült az új javító-munka jogi tankönyv,[20] és néhány tansegédlet.[21] A szovjet jogi folyóiratok is publikáltak több ilyen tárgyú tanulmányt. Kétkötetes összefoglaló monográfiát írt a büntetőjogi büntetésről M. D. Sargorodszkij,[22] a fiatalabb nemzedékhez tartozó Noj[23] és Beljájev[24] is erről készítette nemrégiben doktori értekezését.

A fellendülést jelzi az is, hogy néhány éve ismét megkezdődött a javító-munka jog okta-

[18] Noj: i. m. 20. lap. Ugyanígy: Beljajev: A szovjet javító-munka jog tárgya. 20. lap.

[19] A. A. Pjontkovszkij és V. M. Cshikvadze: A büntetőjog és a büntető eljárási jog néhány elméleti kérdése. SZGP, 1956. 4. sz. 32. lap — idézi Noj: i. m. 20. lap.

[20] A szovjet javító-munka jog (Utyevszkij szerkesztésében). Moszkva, 1960. 277. lap.

[21] Így pl. N. A. Szturcskov: i. m. 94. lap.

[22] M. D. Sargorodszkij: A büntetőjogi büntetés. I.—II. Budapest, 1960. 354., 310 lap.

[23] Noj: i. m.

[24] Beljajev: A büntetés céljai...

tása több jogi fakultáson és intézetben, továbbá az OSZSZSZK Belügyminisztériumához (Közrend-közbiztonságvédelmi Minisztériumához) tartozó oktatási intézményekben.

A megélénkült tudományos kutatás eredményeit 1957 óta a Szovjetunió nagyvárosaiban megrendezett elméleti konferenciák sorozatán[25] vitatják meg a szovjet javító-munkajogi tudomány, valamint a büntetésvégrehajtás gyakorlati dolgozóinak a széles körű közreműködésével. A részvétel méreteit, illetőleg a részvevők összetételét illetően jellemzőként említhető, hogy az 1960 decemberében megrendezett Szaratov-i tudományos konferencián több mint 250-en vettek részt, mindössze hat szövetségi köztársaságból. A konferencia részvevői a nagyobb egyetemek, így például a moszkvai, a leningrádi, a tomszki, a kijevi egyetemek, valamint az OSZSZSZK BM főiskolájának a tudományos munkatársai, a javító-munka intézetek, az ügyészségek, a bíróságok, valamint a párt és a szovjet szervek képviselői.[26]

Az említett művekben és a tudományos konferenciákon elhangzott előadásokban a szocialista büntetéstan és büntetésvégrehajtás úgyszólván valamennyi lényeges problémája — legalábbis — felvetődött. Több, korábban vitássá tett tételt illetően egyetértés alakult ki, mások megnyugtató megoldása pedig még további elemzést igényel. A konferencián tárgyalt problémákat felsorolni is nehéz lenne, e keretek között behatóan, kritikailag ismertetni nem lehet, hiszen olyan bonyolult témák is szerepeltek a vitában, mint a visszaesőknek a büntetésvégrehajtásban történő különleges kezelése,[27] vagy a javító-munka intézetek feladatai a bűnözők tudományos osztályozását illetően.[28] Éppen ezért e körben csak egy, megítélésem szerint a szovjet jogtudományban lényegileg nyugvópontra jutott, álláspontot emelek ki, míg a többiekre összefoglaló munkám megfelelő más helyén térek majd ki.

A szovjet javító-munkajogi tudománynak azzal az uralkodóvá vált megállapításával foglalkozom, amely szerint a szovjet javító-munka jog önálló jogág.[29] A javító-munka jognak a szovjet szocialista jogrendszerben elfoglalt helyét illetően még néhány évvel ezelőtt is megoszlottak a vélemények. Az 1960. évi tankönyv szerint kétféle felfogás létezett. Az egyik a javító-munka jogot nem tartotta önálló jogágnak, hanem csak a büntetőjog részének, vagy egyik ágazatának fogta fel. (Ezt a felfogást képviselte pl. I. V. Pavlov, L. Sz. Galesznyik és N. A. Sztrucskov, továbbá E. G. Sirvindt professzor is, aki noha sok éven át foglalkozott a javító-munka jog elméleti kérdéseivel, az 1957. évi Moszkvában tartott konferencián úgy vélte, hogy a javító-munka jog önállóságának az elismerése mellett felsorakoztatott érvek még nagyon is vitássá tehetők.[30]

A szóbanforgó álláspont képviselői leginkább arra szoktak hivatkozni, hogy a javító-munka jog önálló jogágként történő elismerése ellen szólnak: a szovjet büntetőjog és a szovjet javító-munkajog alapelveinek és alapvető feladatainak az egysége, a bíróságok és a javító-munka intézetek által is realizálandó egységes büntetőpolitika, továbbá az a körülmény, hogy a javító-munka intézetek tevékenysége nem más, mint folytatása az ügyészi és a bírói munkának a bűnözés elleni küzdelem terén.

A másik álláspont, amely azt vallja, hogy a javító-munka jog a szovjet szocialista jogrendszer önálló ágazata, az előbbiekben ismertetett érveket önmagukban nem tartja ugyan megalapozatlanoknak, de nem osztja az azokból levont következtetést. Nem tartja ugyanis az említett érvelést meggyőzőnek arra, hogy segítségével a javító-munka jog, mint önálló jogág, létezését kétségbe vonják. Hasonló indokolással a büntető eljárási jognak, mint a jogrendszer egyik ágának az önállóságát is tagadóba vehetnénk a büntető anyagi joggal fennálló szoros kapcsolatára tekintettel. Az önálló jogág elismerésének az alapja azonban a jogi szabályozás speciális tárgyának a léte.

Speciális tárgya van az anyagi büntetőjognak, a büntető eljárási jognak és a javító-munka jognak is. Ez utóbbi tárgyának a fogalmával behatóan foglalkozik Beljajev egyik tanulmánya.[31] A szerző a javító-munka jognak ezt a speciális tárgyát a társadalmi viszonyok ama csoportjában jelöli meg, amelyek „egyfelől a javító-munka intézetek, más állami és társadalmi szervek, másfelől az elítéltek (államigazgatási úton megbüntetett személyek) között keletkeznek büntetőjogi büntetések és államigazgatási büntetések végrehajtása rendjén. Javító-munka viszonyok továbbá azok a jogi normák által szabályozott viszonyok is, amelyek egyfelől a feltételesen elítéltek, az idő előtti feltételes szabadságra bocsátottak, a kezességre átadottak, másfelől a dolgozók kollektívái, illetőleg a társadalmi szervezetek között annak a során keletkeznek, hogy az utóbbiak ellenőrzést

[25] Ilyen konferenciákat szerveztek az OSZSZSZK Belügyminisztériuma Főiskolája 1957 májusában, majd 1960 májusában, a Szaratovi Jogi Intézet 1958 májusában és 1960 decemberében, a Leningrádi Egyetem Jogi Kara 1958 decemberében, a Tomszki Egyetem Jogi Kara 1959 februárjában, a Permi terület ügyészsége és Belügyi Igazgatósága 1959 decemberében, valamint az Ukrán SZSZK Belügyminisztériumának Lvovi iskolája 1960 júniusában — lásd: Poznanszkij V. A.: A szovjet javító-munka törvényhozás kodifikációjáról (A szovjet javító-munka törvényhozás fejlődésének problémái c. kötet (oroszul). Szaratov, 1961. 5. lap.)

[26] Poznanszkij: i. m. 7. lap.

[27] Poznanszkij: i. m. 9. lap.

[28] Sargorodszkij: A bűnözők tudományos osztályozása... (A leningrádi tudományos konferencia tézisei), 10—12. lap.

[29] Így Utyevszkij: i. m. 8. lap; Beljajev: A szovjet javító-munka jog néhány kérdése 3. lap.

[30] Beljajev: A szovjet-javító-munka jog tárgya. 21. lap.

[31] Beljajev: A szovjet javító-munka jog tárgya (oroszul). 1960. 61. lap.

gyakorolnak és nevelő munkát fejtenek ki az említett jogsértők tekintetében.[32]

E meghatározásból kitűnik, hogy a szovjet javító-munka jog által szabályozott, vagy szabályozandó társadalmi viszonyokon távolról sem csupán a végrehajtandó szabadságvesztésbüntetés folytán keletkező társadalmi viszonyokat értik a szovjet jogtudományban, hanem más, pl. államigazgatási rendszabály[33] eredményeként létrejövő viszonyokat is. A büntetőjogi büntetések sorából a szabadságvesztést (mégpedig nemcsak a végrehajtandót, hanem a próbaidőre felfüggesztett szabadságvesztést is,)[34] és a szabadságvesztés nélküli javító munkát ún. javítómunka jellegű büntetéseknek tekintik a végrehajtás szempontjából. Az e két büntetési nem között fennálló súlybeli különbségtől eltekintve ugyanis, lényeges közös vonásuk az, hogy a társadalmilag hasznos munkába történő bevonás útján biztosítják az elítéltek „kényszernevelését".[35] Ez a közös vonás egyszersmind a szabadságvesztésbüntetést és a javító munkát az összes többi büntetési nemektől megkülönbözteti.

Bár a szovjet javító-munka jog ilyen szempontból a szabadságvesztés-büntetést tárgyaló értekezés témakörét meghaladja, még sem szükségtelen a szovjet javító-munka jog egészének a tárgyát szem előtt tartani, mert a szabadságvesztésbüntetés végrehajtásának a szabályozása, illetőleg az ezzel kapcsolatos elméleti kérdések tulajdonképpen azok, amelyek eddig a szovjet javító-munkajogi irodalomban elsősorban kidolgozást nyertek. Ezenkívül a szovjet javító-munka jog említett tárgyfogalom — meghatározása olyan összefüggésekre hívja fel a figyelmet, amelyekről nálunk még meglehetősen kevés szó esett, nevezetesen: a szocialista büntetési rendszer két legfontosabb főbüntetése és egyes államigazgatási rendszabályok végrehajtása, továbbá társadalmi jellegű nevelő rendszabályok, mint pl. a kezességre átadás intézménye között fennálló kapcsolatokra.

Visszatérve azonban a szovjet javító-munka jog speciális tárgyának a problémájához, tudni kell, hogy a szóbanforgó fogalommeghatározás a javító-munkajogi jogviszony elemzése révén, annak az eredményeként született. Ez a módszer helyesnek tűnik a szocialista jogelméletnek a jogrendszer tagozódására vonatkozó tanítása szempontjából is.[36] Beljajev így ír erről: „A döntő a jognak a jogágakra történő felosztása tekintetében nem kizárólag szubjektív tényezőtől, a törvényhozói akarattól függ. A törvényhozó akarata maga is objektív feltételek függvénye. Ilyen objektív feltételek a vizsgált kérdés vonatkozásában a jogszabályi rendezés alá eső társadalmi viszonyok létezése és jellege. Így valamely jogi norma-összességnek önálló jogágkénti kijelölése számos objektív és szubjektív tényező fennforgásának a függvénye. Ezek a tényezők:

a) jellegük szerint egynemű, társadalmi életünk valamely területén keletkező társadalmi viszonyok megléte;

b) a viszonyok e csoportját szabályozó jogi norma-összesség megléte (vagy szükségessége);

c) a jogi normák e csoportja, mint önálló jogágazat, kiemelésének a célszerűségétől vezérelt törvényhozói akarat fennforgása.

E tényezők közül meghatározó az egynemű társadalmi viszonyoknak, vagyis a jogi szabályozás tárgyának a léte."[37]

Mindezek alapján indokolt a vizsgált problémának a javító-munka jogviszony elemzése útján történő megközelítése. Beljájev ezt a módszert választotta, és részletekbe menően vizsgálja a javító-munka jogviszonyt keletkeztető jogi tényeket, a javító-munka jogviszony alanyait, a javító-munka jogviszony tartalmát és tárgyát. Megállapításának lényege a következőkben foglalható össze:

A javító-munka jogviszonyt keletkeztető jogi tények: 1. a bűnösséget megállapító ítélet, ha a kiszabott büntetés javító-munka jellegű (akkor is, ha az elítélés feltételes); 2. a feltételes szabadság tárgyában hozott bírói határozat; 3. megfelelő államhatalmi szervek rendelkezése a jogsértővel szemben javító-munka jellegű államigazgatási jogkövetkezmény, vagy elzárás alkalmazásáról; 4. a büntető eljárást a bűnösnek kezességre történő átadásával megszüntető nyomozói, vizsgálói, ügyészi, illetőleg bírói határozatok.

A javító-munka jogviszony alanyai: 1. azok a szervek, amelyek a jogsértőkre a javító-munka ráhatást kifejtik (elsősorban a javító-munka intézetek); 2. más államhatalmi szervek (megfigyelő bizottságok a helyi szovjetek végrehajtó bizottsága mellett, bíróságok, ügyészségek); 3. a dolgozók kollektívái és társadalmi szervezetek; 4. az elítéltek (szabadságvesztésbüntetésre, illetőleg javítómunkára); javító-munka jellegű államigazgatási büntetéssel vagy elzárással sújtottak; valamint a dolgozók kollektíváinak vagy

[32] Uo. 59. lap.

[33] A szovjet államigazgatási jog ugyanis egyes jogellenes cselekmények elkövetőivel szemben államigazgatási úton alkalmazható javító munkát ír elő szankcióként. Ez a javító-munka több szempontból különbözik ugyan az ilyen elnevezésű büntetőjogi büntetéstől, letöltésének a rendjét azonban a gyakorlat ugyanúgy alakította ki, mint azét, és gyakorlatilag ugyanazok a szervek hajtják végre mindkét fajta jogkövetkezményt. L. uo. 15. lap.

[34] Sargorodszkij nézete alapján, amely szerint a feltételes elítélés a büntetés letöltésének különleges rendje, továbbá egyes szövetségi köztársaságok btk-i is hasonló álláspontot tükröző rendelkezései alapján. Uo. 24—26. lap.

[35] Uo.: 12. lap.

[36] Vö.: Szabó Imre: A szocialista jog. Bp. 1963. 421. és köv. lapok. Peschka Vilmos: A jogviszonyelmélet alapvető kérdései című könyvének különösen az Előszavát. (Budapest, 1960. 219. lap.)

[37] Beljajev: A szovjet javító-munka jog tárgya, 17—18. lap.

társadalmi szervezeteknek kezességre átadtak; 5. a letartóztatottak öntevékeny szervezetei.

A javító-munka jogviszony tartalma, vagyis a jogviszony alanyainak a jogai és kötelességei: 1. azoknak a javító-munka intézeteknek a jogai és kötelességei, amelyek tényleg végrehajtják a szabadságvesztést, mint büntetőjogi büntetést és az államigazgatási úton kiszabott elzárást (javító-munka telepek, fiatalkorúak munkatelepei, börtönök); 2. a javító-munka felügyelőségek jogai és kötelességei, amelyek a bíróság bűnösséget megállapító ítéletének, vagy a helyi szovjet államigazgatási bizottsága határozatának az eredményeként keletkeznek, ha az alkalmazott büntetőjogi, vagy államigazgatási büntetés javító-munka jellegű; 3. a szabadságvesztést, javító munkát vagy elzárást töltő személyek jogai és kötelességei közül azok, amelyek a javító-munka jellegű büntetőjogi vagy államigazgatási jogi büntetés végrehajtásával kapcsolatban vagy folyamán keletkeznek.

A javító-munka jogviszony tárgya, azaz a javító-munka jogviszony alanyainak a tényleges tevékenysége a javító-munka ráhatás gyakorlása során: 1. a javító-munka intézetek gyakorlati tevékenysége a rendelkezésre álló eszközök felhasználásával a kötelességek teljesítése céljából (meghatározott rezsim-feltételek megállapítása és megvalósítása, munkáltatás, politikai nevelőmunka megszervezése, általános oktatás, fegyelmezési gyakorlat); 2. a javító-munka felügyelőségek tevékenysége a jogszabályok keretei között jogaik és kötelességeik realizálása terén; 3. az elítéltek, elzárással büntetett, valamint a javító munkát töltő személyek tevékenysége a számukra biztosított jogok és a rájuk rótt kötelességek keretei között; 4. más állami szervek tevékenysége, ha az a megjavítás-átnevelés feladatával kapcsolatos; 5. a dolgozók kollektíváinak, társadalmi szervezeteknek, s — ha ilyenek létesülnek — a szovjet patronázs szerveinek a tevékenysége a feltételesen elítéltek, a feltételesen idő előtt szabadságra bocsátottak és a kezességre átadottak magatartásának az ellenőrzése, valamint a velük folytatandó nevelő munka terén; végül ide kellene, hogy tartozzék 6. a dolgozók kollektíváinak a tevékenysége a javító munkát munkahelyükön kiálló személyekkel kapcsolatos nevelő munka megszervezése terén.[38]

A javító-munka jogviszonynak a most ismertetett elemeiből következtetett Beljajev — helyesen — a javító-munka jog tárgyára.

Vizsgálódása nemcsak az elsősorban jogelméleti szempontból jelentős kérdésre ad pozitív választ, arra vajon a javító-munka jog normáinak az összessége a szovjet szocialista jogrendszer önálló ágazata-e, hanem — tudatosan — fontos gyakorlati célt is szolgál. A javító-munka jogviszony elemeinek a tisztázása ugyanis, s különösen a javító-munka jogviszony tárgyának a kimunkálása értékes hozzájárulás az új szovjet javító-munkajogi kodifikációs munkálatok sikeréhez.

A javító-munka jog tárgya fogalmának az ismeretében viszonylag könnyű feladat a javító-munka jognak más jogágakhoz való kapcsolatát tisztázni, feltéve természetesen, hogy azok tárgya szintén tisztázott. Az elhatárolást, olyan sok vonatkozásban hasonló tárgyat szabályozó jogág tekintetében, mint a munkajog, Beljajev helyesnek tartja a javító-munka jogviszony realizálásának a célját is figyelembe venni. A javító-munka jogviszony esetében ti. ez a cél főként az elítéltek megjavítása, átnevelése. A szovjet polgárok munkaviszonyainak a realizálása során viszont elsősorban az a célkitűzés érvényesül, hogy a társadalom számára anyagi vagy más természetű értékek jöjjenek létre és, hogy a dolgozók az általuk végzett munka minőségének és mennyiségének megfelelő munkabérben részesüljenek. A javító-munka intézetekben folyó munkáltatás esetén azonban valamennyi ilyen jellegű célkitűzést az említett fő célnak kell alárendelni.

A javító-munka jog egyébként kétségtelenül a büntetőjoggal áll a legszorosabb kapcsolatban: a szovjet anyagi büntetőtörvények állapítják meg a javító-munka jellegű büntetéseket, a javító-munka intézetek rendszerét és szabályoznak néhány más, közvetlenül a javító-munka intézetek tevékenységét érintő kérdést is.[39] A büntetőjogi jogviszony pedig bűncselekmény elkövetésének az eredményeként jön létre, és a javító-munka jogviszony egyes elemeivel történő összehasonlításából kitűnik, hogy azok, mint a jogi szabályozás tárgyai, különböznek egymástól. Így a büntetőjogi jogviszony esetén a jogviszony alanyai a szovjet állam büntető szervei és a bűncselekmények elkövetői. A büntető jogviszony tárgya a büntető szervek és a bűnöző tevékenysége a bűncselekmény elkövetésének a pillanatától addig, amíg a bíróság büntetést szab ki.

A felsorolt eltérésekből Beljájev arra a következtetésre jut, hogy helytelen a javító-munka politikát a büntető politika, a javító-munka jogot a büntetőjog alkotórészének tekinteni. Úgy véli, hogy az előbbieken kívül még az a körülmény is ez ellen a felfogás ellen szól, hogy abban a mértékben, ahogyan a büntetőjogi büntetés alkalmazási köre szűkülni fog, egyre inkább a javító-munkajogi normák fogják szabályozni a nem büntetés jellegű javító-munka ráhatás rendszabályainak a gyakorlati végrehajtását is.[40]

Bizonyos, hogy az ismertetett elemzés során tett megállapítások egyes vonatkozásokban, mint pl. a felfüggesztett szabadságvesztés megítélése, vagy különösen a büntetőjogi jog-

[38] Uo.: 21—58. lap.

[39] L.: Az OSZSZSZK 1960. évi Btk-e 21., 27. és 28. cikkeit.

[40] Beljajev: A szovjet javító-munka jog tárgya, 60—61. lap.

viszony egyes elemei tekintetében — nem tekinthetők végérvényű, lezárt megállapításoknak. Az analízis módszere és a belőle vont következtetés azonban lényegét tekintve helyesnek, meggyőzőnek tűnik.

Felvethető, hogy a javító-munka jog önállóságát vitató tudományos munkák *jogdogmatikai természetűek*. Ez igaz és — megítélésem szerint — a szovjet javító-munka jogtudomány jelenlegi állapotában még az ilyen jellegű feldolgozások túlsúlya a jellemző. Ez a helyzet — többek között — abban lelheti magyarázatát, hogy amint már az előbbiekben rámutattam, a jogtudomány hosszú időszakon át mostohán bánt a javító-munka joghoz kapcsolódó elméleti problémákkal. A mulasztottak pótlása tehát sürgetően megkövetelte a kutatások során elhanyagolt jogintézmények természetének és a velük kapcsolatos jogi nézeteknek az elemzését, márcsak egyes korábban kialakult hibás nézetek leküzdése érdekében is. A szovjet javító-munka jogtudomány azonban a jogdogmatikai természetű munkákkal messzemenően segítséget kívánt nyújtani és nyújtott is az új szovjet javító-munkajogi kódexek, illetőleg Alapelvek megalkotásához. A kodifikációnak a gyakorlati büntetésvégrehajtás eredményessége szempontjából való jelentőségét nehéz lenne túlértékelni. E vonatkozásban a szovjet javító-munka jogtudomány elsősorban azzal tett nagy szolgálatot, hogy elméleti síkon bizonyította a törvényalkotás szükségességét e téren, de ezen túlmenően a kodifikációt tartalmi vonatkozásokban is, a szabályozandó problémák körének a kijelölése, valamint azok nagy részének a megoldása útján, jelentős mértékben előmozdította. A szovjet javító-munkajogi tudomány a törvényalkotáshoz nyújtott hathatós segítség tekintetében messze maga mögött hagyta a jelenkori burzsoá börtönügyi tudomány eredményeit. Az utóbbiakra ugyanis elsősorban az a jellemző, hogy a törvényesség követelményét, a büntetés végrehajtásának jogszabályok által igen gyakran nem is rendezett tényleges viszonyait figyelmen kívül hagyva, szinte kizárólag a burzsoá kriminológia — sok tekintetben kétes értékű — eredményeinek a felhasználásával kívánják előrevinni a bűnözés elleni küzdelemnek ezt a területét.[41]

A szovjet javító-munkajogi tudomány ezzel szemben kiemelkedő fontosságot tulajdonít (mégpedig nemcsak szavakban) a büntetés végrehajtása terén is a szocialista törvényesség elvének. A szocialista törvényesség elvének az érvényesítése viszont elképzelhetetlen a jogi szabályozáshoz szükséges, nem utolsósorban jogdogmatikai tisztánlátás kialakulása nélkül.

A kifejtettek azonban nem jelentik azt, hogy a szovjet javító-munka jog tudománya teljesen megrekedne a jogi dogmatika keretei között. Ez kitűnik a tudományág elméleti alapjaira vonatkozó okfejtésekből is (l. ott). Meg kell jegyezni azt is, hogy a jogdogmatikai célú kutatásokra is mindinkább az a jellemző, hogy a szovjet társadalmi valósággal, az igazságszolgáltatás és a büntetésvégrehajtás gyakorlatával összhangban, illetőleg arra tekintettel végzik azokat. Figyelemre méltóak továbbá a szovjet javító-munkajogi tudomány tárgyára, illetőleg feladataira vonatkozó megállapítások, amelyek messze túlmutatnak az említett irányú érdeklődésen.

Részletesen foglalkozik a javtíó-munka jogi tudomány tárgyának a problémájával az 1961-ben megjelent szovjet javító-munkajogi tansegédlet szerzője, Sztrucskov. Szerinte a javító-munkajog tudomány tárgya a következő kérdések vizsgálatában jelölhető meg:

a javító-munka jellegű büntetések végrehajtása folyamán keletkező társadalmi viszonyok, valamint azok jogi szabályozásának a tanulmányozása;

a javító-munka intézetek munkájának, gyakorlatának a tanulmányozása és a tapasztalatok általánosítása;

a szovjet javító-munka törvényhozás és a javító-munka intézetek fejlődése történetének a tanulmányozása;

a hatályos jogszabályanyag és gyakorlati alkalmazása, tapasztalatainak az általánosítása;

tapasztalatcsere útján a Szovjetunió és a népi demokráciák javító-munka politikai elvei, a megfelelő jogalkotás és a büntetésvégrehajtási gyakorlat kialakítása terén elért eredmények felmérése;

a burzsoá börtönjogszabályok, valamint a kapitalista államok börtönei és javító intézetei tevékenységének a bírálata és a nem egyszer humánus külsőségek mögött rejlő valóság leleplezése;

a mai kapitalista országok demokratikus jogászai által kifejtett, haladó nézetek elemzése.[42]

A szovjet javító-munka jog tudományának a feladatait, rendeltetését, Sztrucskov lényegileg a következőkben foglalja össze:

segítséget adni a megfelelő állami szerveknek a jogszabályalkotás terén;

rendszeresen segíteni a javító-munka intézetek mindennapi tevékenységére vonatkozó szabályok kidolgozását;

általánosítani a javító-munka intézetek gyakorlata során szerzett tapasztalatokat;

kidolgozni az átnevelés és a megjavítás hatásos formáit és módszereit;

szem előtt tartani, hogy e tudományág mű-

[41] L. pl.: az 1960 októberében Freiburgban megrendezett X. nemzetközi tanfolyam anyagait. (T. Würtenberger: A kriminológia és a szabadságvesztésbüntetés végrehajtása (németül). Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart, 1961. 278. lap.)

[42] Sztrucskov: i. m. 19. lap.

velése egyik eszköze a burzsoá ideológia ellen folytatott küzdelemnek;

mindezek révén a szovjet javító-munkajogi tudomány bizonyítja a szovjet rendszer fölényét a bűnözők megjavítása és átnevelése terén.[43]

A szovjet javító-munkajogi tudomány egyre inkább megfelel az előbbiekben vázolt rendeltetésének. Az eddigi kutatások fogyatékosságainak az elemzése kapcsán mind nagyobb hangsúlyt nyer az a probléma, hogy egyes, nem jogi tudományoknak, mint a pszichológiának és a pedagógiának a büntetésvégrehajtás területére alkalmazott művelése, eddig nem kielégítő mértékben fejlődött.[44] Az előrelépés ezen a téren a szovjet javító-munkajogi tudomány továbbfejlődésének egyik fontos feltétele. Az elítéltek megjavításának és átnevelésének a feladatai ugyanis megfelelően differenciált büntetésvégrehajtást, az alkalmazott módszerek pedagógiai értékelését igénylik. Ugyanígy a személyiség megismerése, továbbá a személyiség büntetés útján történő formálása konkrét útjainak a kidolgozása, nem is szólva a személyiség átalakításának a bonyolult feladatáról, az alkalmazott pszichológia kutatási tárgykörébe is tartozik. Joggal jegyzi meg tehát, egyébként a szovjet javító-munkajogi tudomány valamennyi reprezentánsának a véleményével összhangban, Beljajev, hogy „a büntetőjogi büntetésnek az ember tudatára gyakorolt hatása, és a büntetési célok elérésének a módszerei kérdését csak pszichológusok, pedagógusok és jogászok együttes erőfeszítése oldhatja meg."[45]

Bár szervezési jellegű, mégis az erők összpontosítása szempontjából jelentős, a Szaratov-i tudományos konferencián elhangzott az a javaslat, hogy a javító-munkajoggal foglalkozó tudományos kutatómunkát, amelyet addig csak egyes jogi főiskolák, illetőleg a szövetségi köztársaságok belügyminisztériumai végeztek, a jövőben a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Állam- és Jogtudományi Intézete koordinálja.[46]

A kutatómunka módszereit illetően a szociológiai módszerekkel folytatandó vizsgálatok fellendülését ígéri az a tény, hogy a szovjet kriminológiai kutatások számára kijelölt problémák rendszerében a javító-munkajogi eszközök, mint a bűncselekmények megelőzésének „különös eszközei" elhelyezést nyertek.[47]

A szovjet javító-munkajog tudományos dolgozóit áthatja a felelősség tudata azért, hogy a szovjet javító-munka intézetek a büntetés végrehajtása során egyre eredményesebben teljesíthessék a bűnözés elleni küzdelemben, a büntetés céljainak a megvalósításában rájuk háruló feladataikat. Osztatlanul vallják, hogy az elítéltek megjavítására és átnevelésére irányuló tevékenység azáltal válhat hatékonyabbá, ha a javító munka intézetek működése tudományos ismereteken fog alapulni. Ehhez járul még egy további alapvető gyakorlati feltétel: a javító-munka intézetek dolgozóinak a képzését tovább kell fejleszteni. Ismeretes pl. olyan nézet, amely szerint a büntetésvégrehajtási gyakorlat új kádereinek a képzését a jogi főiskolákon kell biztosítani.[48]

A javító-munka jogot ezidőszerint a Szovjetunió egyes felsőoktatási intézeteiben fakultatív speciál-kollégiumként a büntetőjogi tanszékek e feladattal megbízott munkatársai adják elő. Ezt a helyzetet a büntetésvégrehajtás jövendő kádereinek a képzése szempontjából pl. Poznanszkij professzor nem tartja kielégítőnek és javasolja önálló javító-munkajogi tanszékek szervezését, s a tanterv olyan irányú módosítását, amely kötelezően írja elő e tárgy, valamint a pedagógia és a pszichológia hallgatását a joghallgatók számára.[49]

A meglevő büntetésvégrehajtási állomány tagjainak a továbbképzéséről a Szovjetunióban ugyancsak intézményesen gondoskodnak. Nemrégiben pl. Leningrádban elméleti konferenciát rendeztek Makarenkó pedagógiai munkáiról a leningrádi területen működő gyakorlati szakemberek számára. A javító-munka intézetek vezetőit képző iskolákban állandó tantárgyak — egyebek között — a pedagógiai és a lélektani ismeretek.

A kifejtettek összegezéseként megállapítható, hogy a szovjet javító-munka jog tudománya a szovjet hatalom fennállása óta jelentékeny úttörő munkát végzett a szocialista állam büntetésvégrehajtása elméleti és gyakorlati problémáinak a megoldása irányában. A már elért eredmények méltán váltanak ki egyre fokozódó nemzetközi érdeklődést. Ennek egyik figyelemre méltó jele volt, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezetének a bűncselekmények megelőzése és a büntettesek kezelése tárgyában 1960 augusztusában tartott II. (londoni) kongresszusán a szovjet javító-munka intézetek működéséről tartott referátum a részvevők figyelmének a középpontjába került. L. N. Szmirnov, a szovjet delegáció vezetője szerint ezen a kongresszuson bebizonyosodott a szovjet javító-munka intézetek fölénye a világ összes más büntető intézetei fölött.[50]

A kétségtelen sikerek ellenére, a szovjet javító-munkajogi tudomány képviselői jól látják a gyakorlatban még meglevő fogyatékosságokat és az elméletileg tisztázatlan problémákat. Az utóbbi években megélénkült tudományos kutatómunka biztosíték arra, hogy ezeknek a köre egyre szűkebb lesz.

[43] Uo.: 20. lap.
[44] Noj: i. m. 45—46. lap.
[45] L.: Beljajev: A büntetési célok, 185. lap.
[46] Poznanszkij: i. m. 10. lap.
[47] Gercenzon: A szovjet jogtudomány és a bűncselekmények megelőzése. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény, 1962. 2. sz. 277. lap.
[48] Poznanszkij: i. m. 9. lap.
[49] Uo.
[50] Uo. 6. lap.

II. A börtönügyi tudomány helyzete a népi demokratikus országokban, különös tekintettel a hazai fejlődésre

A népi demokratikus országokban a jogtudomány még távolról sem járult hozzá a szocialista állam büntetésvégrehajtása elméletének a gazdagításához olyan mértékben, mint amennyire ez kívánatos lenne, illetőleg amennyire ez a gyakorlatban felhalmozódott tapasztalatok alapján elvileg megtörténhetett volna. A proletárdiktatúra államának a megteremtését követően az e témakörből publikált elméleti munkák száma feltűnően kevés, ideértve a jogi folyóiratokban megjelent tanulmányokat is, a monografikus feldolgozások száma pedig elenyésző.[51] Ez a helyzet szükségképpen előnytelenül hatott mind a büntetésvégrehajtás gyakorlatának az általános fejlődésére s különösen a büntetésvégrehajtás szakemberszükségletének a színvonalas kielégítésére. A lemaradás okait kutatván az egyes népi demokráciákban bizonyára meg fogják jelölni az ott visszahúzó erőkként hatott tényezőket.

A hazai fejlődés elégtelenségének az okai közül főként a megfelelő szintű jogszabályi rendezés hiánya, s ettől nem függetlenül, az e tekintetben a legutóbbi időkig fennálló, az a helytelen szemlélet emelhető ki, amely a büntetés végrehajtásának a gyakorlatát valamiféle titokzatos tevékenységnek tekintette. Hozzátehetjük még azt is, hogy a szovjet jogtudomány ezirányú kutatási eredményei közül, hosszú időn át, csak nagyon kevés volt nálunk hozzáférhető.

A büntetésvégrehajtás jogi szabályozását illetően a hazánkban fennálló helyzet a következőkkel jellemezhető:

A hatályos jogban a szabadságvesztés büntetés végrehajtását érintő rendelkezéseket tartalmaz az 1961. évi V. tv. (38—41. §§), továbbá a büntető eljárásról szóló 1962. évi 8. sz. tvr. (különösen „a büntető határozatok végrehajtása" című XIV. fejezetében). A büntető anyagi és eljárási törvényeknek ezek a rendelkezései azonban nem tisztáznak a végrehajtás szempontjából figyelembe jöhető minden, alapvető jelentőségű kérdést sem. Így pl. a Btk. megjelöli ugyan a szabadságvesztés kétféle végrehajtási módját (börtön és büntetésvégrehajtási munkahely), de abban a kérdésben, hogy milyen alapon történjék a szabadságvesztésre ítéltek osztályozása e végrehajtási módok szempontjából, már nem foglal állást.[52] Az 1962. évi 8. sz. tvr. pedig — a jogszabály jellege folytán érthetően — a büntetésvégrehajtás egyes eljárási és nem tartalmi természetű kérdéseit rendezi.

A szabadságvesztés (és általában a büntetések) végrehajtásának az átfogó jogi szabályozása nem is lehet az anyagi büntető kódex vagy a büntető eljárási törvény feladata. Az azonban vitatható, hogy pl. a Btk-nak nem kellett volna-e az általa megállapított büntetési nemek, így a szabadságvesztés tartalmát illetően is többet mondania, mint azt az 1961. évi V. tv. e vonatkozású rendelkezései teszik. A szóbanforgó törvények részletes szabályozásra e tekintetben nem is törekedtek. Ez kitűnik a Btk 38. § (4) bekezdése, valamint a Be 312. §-a tartalmából, ti. e rendelkezések szerint a végrehajtás részletes szabályainak a megállapítása külön jogszabály feladata. (Nem foglalnak állást e rendelkezések atekintetben sem, hogy a külön szabályozás milyen szintű legyen, ellentétben például az OSZSZSZK 1961. január 1-én hatályba lépett új Büntetőtörvénykönyvének a 24. cikkelye 7. részében szereplő előírásával, amely a szabadságvesztés letöltése rendjének és feltételeinek a megállapítását az OSZSZSZK javító-munka kódexére bízza.)

A szabadságvesztésbüntetés végrehajtása a gyakorlatban az 1105/1954. (XII. 17.) M. T. sz. határozat alapján kiadott (és hatályba lépését követően néhány bizalmas utasítással módosított és kiegészített) Büntetésvégrehajtási Szabályzat alapján történik, amely „csak szolgálati használatra" rendelt, nem nyilvános jogszabály. Ennek következtében a Szabályzat rendelkezései nem szolgálhatták a benne foglaltak elméleti elemzését. Annyi azonban megállapítható, hogy a Szabályzat kiadását elrendelő (az előbbiekben idézett) M. T. határozat előírásai, bár lényegileg a szocialista büntetésvégrehajtás követelményeit (pl. humanitás az elítéltek elhelyezése, egészségügyi ellátása, munkára alkalmazása terén) tartották szem előtt, sok tekintetben (így pl. a fegyelmezési gyakorlat eszközeit illetően) revízióra szorulnak. Ma már talán a gyakorlat sem minden vonatkozásban áll összhangban az M. T. határozat rendelkezéseivel, s a szabadságvesztés új törvényi szabályozása folytán az új Btk előírásainak sem mindenben felelnek meg.

A szabadságvesztésbüntetés végrehajtása jogi szabályozásának e nem kielégítő állapotára már néhány évvel ezelőtt felhívta a figyelmet a Jogtudományi Közlönyben megjelent tanulmányom.[53] Az új Btk megalkotását követően a törvény rendelkezése folytán is sürgető a megfelelő szintű jogalkotás igénye ezen a téren.[54]

[51] Ezek között említhető H. Kern: A nevelés a büntetésvégrehajtásban c. monográfiája (németül), VEB Deutscher Zentral Verlag, Berlin, 1958. 144. lap, továbbá Szabó András: A fiatalkorúak és a büntetőjog (Budapest, 1961. 348. lap) című könyve. Az utóbbi ugyan nem kifejezetten büntetésvégrehajtási témát dolgoz fel, de a büntetési rendszerek fejlődésének elméleti síkon történő elemzése kétségtelenül értékesítendő a büntetésvégrehajtási rendszer továbbfejlesztése szempontjából is.

[52] L.: A Btk 38. §-ához fűzött miniszteri indokolást.

[53] A büntetéstan és a büntetési rendszer kérdéseihez. Jogtudományi Közlöny, 1959. 4. sz. 151. lap.

[54] L.: Király Tibor: Az új büntetőtörvénykönyv. „Valóság", 1962. 5. sz. 31. lap.

Feladattá válik ez a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormánynak a jogalkalmazás jogpolitikai elveiről 1963. május 30-án hozott határozata alapján is, amely a szabadságvesztésbüntetés végrehajtása során a nevelő munka hatékonyságának a jelentős fokozását követeli. A Magyar Jogász Szövetség 1963. októberi hévízi VI. kongresszusán, a büntetőjogi szakosztály-ülés vitájában ismét nyomatékos hangsúllyal vetődött fel ez a probléma, ugyanis a törvényesség követelményeinek a szempontjából is jelentős olyan kérdés ez, amelynek a kielégítő megválaszolása nélkül a büntetőpolitikai elvekben előírt feladat — a nevelő munka hatékonyságának a jelentős fokozása a büntetés végrehajtása során — sem valósítható meg maradéktalanul.

Az új büntetőpolitikai elvek megvalósítása során — feltehetően rövid időn belül — megváltozik a büntetésvégrehajtásnak az az elméleti dolgozók számára is szigorúan titkos kezelése, amely a korábbi gyakorlatban azt a visszás helyzetet eredményezte, hogy a büntető intézetek tényleges körülményeivel behatóan, a szakemberek szűk körétől eltekintve, csakis a szabadságvesztésre elítéltek, közülük is legalaposabban a sokszorosan visszaeső, konok bűnözők ismerkedhettek meg. Kétségtelenül megtörténtek már eddig is az első lépések ebben az irányban, így pl. egyes pártszervek kezdeményezésére bizottságok tanulmányozták egyes büntetőintézetekben az állapotokat, illetőleg az ott folyó büntetésvégrehajtási munkát.

A büntetésvégrehajtási gyakorlatban felhalmozódott tapasztalatok általánosítása, valamint a jelenleg érvényben levő büntetésvégrehajtási jogszabályok kritikai értékelése egyúttal a — remélhetőleg és kívánatosan törvényi szinten — sorrakerülő új szabályozás kiinduló pontja lehet nálunk is.

A kodifikációnak azonban feltétele az is, hogy a tapasztalatokból adódó elméleti problémák is tudományos igényű vitákban tisztáztassanak az elméleti és a gyakorlati szakembereknek e vitákba történő széleskörű bevonása révén. E téren nem szabad szem elől téveszteni a szovjet jogtudományban — és esetleg más szocialista országok jogtudományában — már létrejött eredményeket illetőleg azoknak a hazai vonatkozásban történő alkalmazása lehetőségét. Támpontul értékelendők a hazai elméleti eredmények is, amelyek ha nem is nagy számban, esetleg nem is megoldásig jutva, és nem is mindig hibátlanul, de mégis csak születtek az utóbbi években. Ilyenként tarthatjuk számon a Bűntettesek neveléstana című tankönyvet[55] is. Ez a munka a felszabadulás óta az első kísérlet arra, hogy „az általános pedagógiának az elveit, tartalmát, módszereit sajátosan alkalmazza a büntető intézetekben folyó nevelésre" — amint ezt a könyv szerzői az előszóban írják. A tankönyvet a büntetésvégrehajtási állomány továbbképzéséhez használják. Minthogy a benne foglaltak túlnyomórészt a titkosan kezelt Büntetésvégrehajtási Szabályzat előírásaiból indulnak ki (eltekintve természetesen a tisztán pedagógiai-elvi vonatkozásoktól, illetőleg az illusztrációként felhasznált tényanyagoktól), a jog, illetőleg a pedagógia tudományos dolgozóinak a szélesebb köre számára eddig nem válhatott hozzáférhetővé.

A büntetésvégrehajtás gyakorlatában felmerült problémákról egyre színvonalasabb írások jelennek meg a Büntetésvégrehajtási Szemle, illetőleg 1963 eleje óta a Belügyi Szemle hasábjain. Különösen figyelemre méltó ezek közül Pál Lászlónak, a kriminálpedagógia büntetésvégrehajtásban való alkalmazásának a létjogosultságáról írt vitaindító cikke.[56]

Érinti a büntetésvégrehajtás nevelő hatásának a problémáját Kulcsár Kálmánnak a szocialista jog nevelő szerepéről a közelmúltban megjelent monográfiája is, amelyben a szerző ugyancsak a kriminálpedagógiai szempontok megfelelő érvényesítésének az igényét hangsúlyozza az elítéltek hathatósabb nevelése érdekében.[57]

Nagy figyelem nyilvánul meg a legutóbbi években a fiatalkorúak büntető-, illetőleg nevelőintézeteiben folyó munka iránt. (A Kriminalisztikai Intézet munkatervi feladatainak is egyik része ez.) Kiemelkedő e téren Szabó Andrásnak a tanulmánya, amely a fiatalkorúak börtönében folytatott kutatásai alapján, tehát az empirikus megismerés módszerének a segítségével íródott.[58] Ebben a munkában a szerzőnek az a helyes módszertani felfogása jutott kifejezésre, hogy a tudomány feladata a büntetésvégrehajtási folyamat valóságos viszonyainak az elemzése is.

Az eddigi publikációk tehát a pedagógiai oldaláról közelítették meg a hazai büntetésvégrehajtási gyakorlat elméleti feldolgozását. Tudunk azonban olyan törekvésekről is, amelyek a büntető intézetek lélektani hatásainak az elemzését tűzték ki célul maguk elé, a Magyar Tudományos Akadémia Kriminálpszichológiai Albizottságában elhatározott ilyen irányú kutatások realizálásaként.[59]

Hiányzik viszont mindezideig olyan feldolgozás, amely a jogi, a pedagógiai és a lélektani szempontok kombinációja révén a szocialista magyar büntetésvégrehajtás elveit, módszereit és fejlődési tendenciáját általában, és a felnőtt-

[55] S. Németh Lajos — dr., Szentirmay Jánosné: A bűntettesek neveléstana. (Budapest, 1956., a Belügyminisztérium Büntetésvégrehajtási Parancsnoksága kiadványa. 272. lap.

[56] Pál László: A kriminálpedagógia alkalmazása a büntetésvégrehajtásban. Belügyi Szemle. 1963. 4. sz. 15—26. lap.

[57] Kulcsár Kálmán: A jog nevelő szerepe a szocialista társadalomban. Budapest, 1961. 297—298. lap.

[58] Szabó András: A nevelési helyzet alapproblémái a fiatalkorúak börtönében, ÁJI Értesítő, V. kötet, 3. sz. 387—406. lap.

[59] L.: Kádár Miklós: Magyar Pszichológiai Szemle. 1960. 3. sz.

korú elítéltek tekintetében is tisztázná. A kívánt színvonalú elemzésnek még néhány feltételét is meg kell teremteni. A megfelelő szakemberek szoros együttműködése megszervezésének a feltétele mellett, itt különösen a büntetésvégrehajtási-statisztikai adatfelvételi rendszer továbbfejlesztésének, az eredmények hozzáférhetőségének, illetőleg feldolgozásának a fontosságát emeljük ki. A kazuisztikai alapon végzett kutatások kiegészítése a statisztikai adatokból levont következtetésekkel minden bizonnyal az elméleti munka magasabb szintre emelését eredményezné. Természetesen a kutatómunka említett és más fontos feltételeinek, mint ideális helyzetnek a megteremtése előtt is van mód az előre lépésre.

Horváth Tibor — az 1959-ben a Magyar Tudományos Akadémián megrendezett nemzetközi büntetőjogi értekezleten elhangzott előadásában — joggal nevezte a büntető jogtudomány elsőrendű feladatának a különféle büntetésvégrehajtási egységek típusainak, a fokozatos büntetésvégrehajtás elvének, s a neveléssel és munkáltatással összefüggő egyéb kérdéseknek a kidolgozását.[60] E problémák zömét illetően a magyar büntető jogtudományt a vázolt eredmények ellenére még ma is adósság terheli.

Megemlíthető pl., hogy az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán már néhány évvel ezelőtt megindult a büntetésvégrehajtási ismeretek fakultatív speciálkollégium formájában történő oktatása. Az oktatás keretében közölt ismeretanyag írásbafoglalása hasznos, időszerű feladatnak tűnik.

Nem szabad azt hinni azonban, hogy az elméleti munkának a követelményektől való viszonylagos elmaradása teljesen megbénította hazánkban a büntetésvégrehajtási gyakorlat fejlődését. Ellenkezőleg, bár az elméleti tisztánlátás hiánya a problémák széles körét illetően gátolta ugyan, hogy a büntetésvégrehajtási gyakorlat hatásossága a kívánt mértékben növekedjék (amit a még jelentékeny mérvű visszaesés bizonyít), mégis hazánkban és a többi népi demokratikus országokban a proletár diktatúra megteremtése és a szocialista társadalom alapjainak a létrehozása folytán az említett gyakorlat lényegileg megváltozott a felszabadulást megelőző büntetésvégrehajtáshoz képest. Különösen érvényes ez a megállapítás az elítéltek munkáltatása és bérezése tekintetében elért eredményekre. Az 1960-ban Londonban „A bűnözés megelőzése és a bűntettesek kezelése tárgyában" összehívott II. ENSZ kongresszuson kétségtelenné vált, hogy ezek a kérdések a szocialista államokban lényegileg megoldottaknak tekinthetők.[61]

Ennek kapcsán egy-két megjegyzés válik szükségessé:

1. Közismert tény, hogy a szabadságvesztésre ítéltek munkáltatásának a jelentőségét nem a szocialista államokban ismerték fel. A munkának az elítéltre gyakorolt pozitív hatása, s ennek következtében fontossága John Howard évszázadokkal ezelőtt elhangzott és szállóigévé vált kijelentése („Tegyétek az embereket szorgalmasokká és becsületesekké válnak") óta általánosan elismert a börtönügyi szakirodalomban. A kapitalista országok büntetőintézeteiben azonban mind a mai napig komoly gondokat okoz a munkáltatás és a bérezés megfelelő feltételeinek a megteremtése a társadalmi-gazdasági rend jellegéből következően. Ezzel szemben az alapvető termelőeszközök társadalmi tulajdona alapján a feltételek a szocialista büntetésvégrehajtásban biztosítottak. Amint az előbbiekben megállapítottuk, a szocialista államok élnek is ezekkel a lehetőségekkel, s kötelezően írják elő valamennyi munkaképes elítélt munkába történő bevonását és megfelelő, vagyis a szocialista elvek szerinti díjazását. Az elítéltnek ezáltal lehetősége nyílik arra, hogy a megengedett keretek között személyes használati cikkeket vásároljon, a büntetés kiállása során is nyújthasson anyagi támogatást a hozzátartozóinak, takarékoskodhassék a szabadulást követő időre stb. Ez a tény azonban nem automatikusan eredményezi a munka nevelő hatásának az érvényesülését. Ez a munkáltatással összefüggésben jelentkező számos részletkérdés helyes eldöntésén is múlik. Nem közömbös például ebből a szempontból, hogy milyen jellegű munka végzését tartjuk célravezetőnek (bármilyen munkafeladat elvégzését vagy csupán a társadalmilag hasznos tevékenységet, az ún. házimunkát is, vagy csak a korszerű technikai berendezés segítségével végzett termelőmunkát, csak a fizikai munkát vagy az értelmiségi jellegűt is stb.). Eldöntendő, hogy a munkára történő beosztásnál az elítéltek milyen tulajdonságai, illetőleg körülményei (egészségügyi állapot, jellemvonások, szakmai képzettség, munkához való korábbi viszonya) miként értékelendők, és nem utolsósorban az, hogy a termelési szempontokat a nevelési feladatokkal hogyan kell összehangolni. A felsorolt példák annak az érzékeltetésére szolgálnak, hogy a szocialista büntetésvégrehajtásban az elítéltek munkáltatása számos vonatkozásban igényel elmélyült elemzés alapján történő útbaigazítást. A gyakorlati tapasztalatok e tekintetben biztatóak, különösen az olyan esetekben, amelyekben a munkáltatás szakképzettség megszerzésével, vagy szakmai továbbképzéssel párosul. Tapasztalati tény, hogy a volt elítéltek között azoknál, akik a büntetés letöltése idején a korábbinál magasabb szakképzettségre tettek szert, az átlagosnál lényegesen kisebb a visszaesők aránya. Ebben nyilvánvalóan az is közrehat, hogy az ilyen szabadulóknak a társa-

[60] Horváth Tibor: Büntetés, illetőleg társadalmi intézkedés alkalmazása a társadalomra veszélyes cselekmények miatt. ÁJI Értesítő, IV. kötet, 1—2. sz. 41. lap.

[61] L.: Tímár István beszámolóját. Jogtudományi Közlöny, 1961. 1—2. sz. 82. lap.

dalomba való újbóli beilleszkedése kevesebb nehézséggel jár, mint másoké.

2. A munkáltatás a büntetésvégrehajtás eszközei között ugyan a legfontosabbak egyike, még sem tekinthető önmagában mindenhatónak a legcélszerűbb megszervezés esetén sem. Az elítéltet ugyanis a büntetés kiállása során számos más hatás is éri, így mindenek előtt a társadalmi életből történt elszigetelése, a büntető intézetek különleges életrendje, rezsimének a feltételei, amelyek között az elítélt hosszabb-rövidebb ideig a megszokottól eltérően kénytelen élni, a vele való bánásmód, a politikai felvilágosító munka, a kulturális művelődési és szórakozási lehetőségek, s nem utolsósorban az elítéltek egymás közötti kapcsolatai, amelyek még gyakran nem kívánatos, esetenként kriminogén hatásúak. Mindezekre tekintettel kell a szocialista büntetésvégrehajtásnak a reszocializálás hatékonyan szolgáló rendszerét továbbfejleszteni. Ez a feladat a humanitás és a célszerűség elveitől vezérelt elméleti állásfoglalást igényel számos vonatkozásban.

A jogpolitikai elveket meghatározó 1963. évi Kormányhatározatról elhangzott előadásában[62] Csendes Károly, a legfőbb ügyész helyettese, a büntetésvégrehajtás nevelő szerepe érvényesülésének visszahúzó tényezői közül nyomatékosan felhívta a figyelmet a büntetésvégrehajtási apparátus dolgozóinak a nem kielégítő felkészültségéből eredő hiányosságokra. Szólt arról, hogy mennyire fontos a büntetésvégrehajtási állományban szolgálatot teljesítőkkel szemben a követelmények fokozása, s ezen belül is, különösen a pedagógiai és a lélektani ismeretek megkövetelése. Kevés szó esett azonban eddig e messzemenően indokolt követelmény megvalósításának az eszközeiről. Úgy véljük, hogy a büntetésvégrehajtási állomány jelenlegi előkészítése a szolgálatra, illetőleg továbbképzése (amely a BM Akadémián történik) önmagában nem nyújthatja az ismereteknek azt a mennyiségét és fokát, amely a büntetésvégrehajtási apparátus vezetői és nevelői állománya részéről a fokozott követelményeknek megfelelhet.

A tudomány feladata ezen a téren — elképzelésünk szerint — kettős. Egyrészt segítenie kell leküzdeni a büntetésvégrehajtás emberformáló szerepének a bemutatása révén azt a begyepesedett szemléletet, amely a szocialista állam büntetésvégrehajtása gyakorlati tevékenységében való közreműködést lebecsüli, nem tartja „rangos" foglalkozásnak.[63] Másrészt, a speciális tananyagok kidolgozása révén a tudománynak konkrét segítséget kell adnia a képzés, illetőleg a továbbképzés megfelelő színvonalának az érdekében.

A jól képzett és személyi tulajdonságai folytán is rátermett szakemberek biztosítása a büntetésvégrehajtás számára egyébként természetesen nem kizárólag a tudományos kutatómunka várható fellendülésén múlik. Nem kevésbé fontos a pénzügyi feltételek biztosítása és egyes büntetésvégrehajtási teendők (különösen a vezetői és a nevelői állomány) tekintetében, a szolgálat betöltését megfelelő, lehetőleg főiskolai végzettséghez kötni.

Mindezeket egybevetve megállapítható, hogy a népi demokratikus országok jogtudományában a büntetésvégrehajtás elméleti kimunkálását hosszú időn át elhanyagolták. A hazai elmaradás legfontosabb okai az idevágó jogi szabályozás nem kielégítő fejlődése és a büntetésvégrehajtási gyakorlatot — helytelenül — túlzottan „bizalmas"-nak nyilvánító szemlélet érvényesülése, valamint a tudományos tapasztalatcsere hiánya az egyes szocialista országok között. Ezek ellenére létrejöttek a szocialista büntetésvégrehajtás gyakorlatának az alapjai, különösen az elítéltek munkáltatása és bérezése terén születtek figyelemreméltó eredmények. Az utóbbi években az elméleti érdeklődés nálunk is megélénkült jogászok, pedagógusok, illetőleg pszichológusok részéről egyaránt. A továbbhaladás lényeges feltételei közé tartozik a büntetésvégrehajtási statisztika, s általában a szociológiai módszereknek a kutatómunkában való felhasználását biztosítani, továbbá a büntetésvégrehajtási szakember szükséglet kiképzéséhez elengedhetetlen elméleti ismeretek kidolgozása.

Hámori Éva

[62] Csendes Károly előadása. Hévíz, 1963. MJSZ VI. kongresszusa.

[63] Hasonlóképpen vélekedik Kern: i. m. 7—8. lap. A közvélemény ilyen beállítottsága egyébként, nyilvánvalóan a régebbi idők és egyes kapitalista államok mai embertelen, népellenes büntetésvégrehajtásáról alkotott képzetekre vezethetők vissza, amit a szépirodalom számos kiváló alkotása (burzsoá és szocialista világnézeti alapon álló egyaránt) napjainkban is tovább erősít.

A nemzetközi kereskedelem szabadsága és a Közös Piac*

I.

A nemzetközi kereskedelem a nemzetközi joggal kettős kapcsolatban áll. A nemzetközi kereskedelem egyik legfontosabb tényezője a nemzetközi kapcsolatok, következésképp a nemzetközi jog fejlődésének, másrészt viszont a nemzetközi jog a maga eszközeivel elősegítheti a nemzetközi kereskedelem kibontakozását. A nemzetközi jog története tele van olyan intézményekkel és olyan megállapodásokkal, amelyek a nemzetközi kereskedelem biztosítását voltak hivatva szolgálni. Példaként említhetjük a konzuli jog egyes csíráit a görög városállamokban, valamint a görögök által kötött kereskedelmi szerződéseket, amelyekben a jogviták eldöntésére hivatott bíróságokra vonatkozó rendelkezéseket is találunk. A középkor folyamán az olasz városállamok és a Hansa-szövetségbe tartozó városok szintén külföldi uralkodókkal, idegen államokkal kötött szerződések útján igyekeztek kereskedőik számára kedvező lehetőségeket és különböző kiváltságokat biztosítani. Francisco de Vitoria, a nemzetközi jogtudomány egyik klasszikus művelője pedig az emberek természetes társadalmából és testvériségéből következőnek tekintette minden népnek azt a jogát, hogy más népekkel érintkezzen és kereskedelmet folytasson.[1] De Vattel szerint „minden nemzet természetes szabadsága értelmében jogosult kereskedelmet folytatni mindazokkal, akik erre hajlandók, s bárki, aki jogának gyakorlásában megzavarja, jogsértést követ el".[2] Hasonló nézeteket vallott G. F. Martens is: „Miután a természetjog a nemzeteknek éppúgy, mint az egyéneknek kötelességévé teszi a jövendő jólétének előmozdítását, ebből minden nemzet számára egy általános, bár bizonytalan és nem tökéletes kötelezettség vezethető le, miszerint nem tagadható meg a másokkal való kereskedelem, ha ez az illető nemzetnek nem káros."[3] Ez a természetjogias gondolat más formában, más iskolák követőinél is felbukkan, és nincs is semmiféle szükség természetjogi érvelésre ahhoz, hogy a nemzetközi jog rendszeréből az államok közti kereskedelem szabadságának tételét levezessük.

A nemzetközi kereskedelem szabadsága természetesen nem jelentette és nem is jelenti azt, hogy az áruk bármikor, bármilyen mennyiségben, minden ellenőrzés nélkül vihetők ki és be valamely ország területére. Minden ország szuverén módon maga határozza meg gazdasági és társadalmi rendjét, valamint az eszközöket, amelyekkel saját gazdaságát védi és fejleszti. Idegen áruk után szedett vámokkal már a legrégibb idők óta találkozunk. Az ún. szabad kereskedelem időszaka a világgazdaság történetének viszonylag rövid korszakát, a XIX. század derekát jelenti, és még ebben a rövid időszakban sem tekinthető általánosnak. Figyelembe véve a különböző országok gazdasági fejlődésének egyenlőtlen ütemét, a minden korlátok, vámok stb. nélküli „szabad" kereskedelem gyakorlatilag bajosan képzelhető el. A világgazdaság általános helyzete, a tőkés konjunktúra vagy pangás azonban ezen túlmenően nagymértékben befolyásolja a nemzetközi kereskedelem lebonyolításának mikéntjét. Az 1929—33. évi nagy gazdasági válság nyomán például számos állam fizetési mérlege egyensúlyának biztosítása érdekében korlátozta a külföldre történő kifizetéseket és behozatali korlátozásokat vezetett be. Megszűnt a valuták szabad átválthatósága, elterjedt a behozatali kontingensek és a kliring-egyezmények rendszere. Ezek közül az átmeneti jellegűnek szánt korlátozó rendelkezések közül egyesek meggyökeresedtek a nemzetközi jogban, és ma is széles körben kerülnek alkalmazásra. Nem is tekinthetjük őket a nemzetközi kereskedelem szabadságával vagy a nemzetközi joggal ellentéteseknek. Ha tehát nemzetközi jogi szempontból a kereskedelem szabadságáról beszélünk, nem mindennemű vám- és kereskedelmi szabályozás eltörlésére, nem a nemzetközi kereskedelem anarchiájára gondolunk, hanem a kereskedelem szempontjaitól idegen, egyes államokkal szemben alkalmazott hátrányos megkülönböztetések alkalmazásának, a diszkriminációnak a tilalmára.

Különösen fontos ennek hangsúlyozása a különböző társadalmi-gazdasági rendszerű államok egymás mellett élése és együttműködése idején, és így van ez napjainkban is, amikor a nemzetközi jognak szocialista és kapitalista államok érintkezését, a mindannyiunk számára előnyös kereskedelmi kapcsolatokat kell biztosítania.

Ismeretes, hogy az Októberi Forradalom után, amikor a fiatal szovjet államot fegyveres intervenció útján nem sikerült térdre kényszeríteni, akkor a tőkés államok gazdasági eszközök alkalmazásával, gazdasági blokád útján remélték céljaik megvalósítását. Ez a politika azonban nem vezetett sikerre Szovjet-Oroszországgal szemben, és még kevésbé bizonyult eredményesnek a második világháború után, amikor a Szovjetunió mellett még egy sor állam lépett a szocializmus útjára. Ma már joggal remélhetjük, hogy a hidegháború szellemével együtt a szocialista államokkal szemben alkalmazott gazdasági diszkriminációk korszaka is a múlté lesz, a diszkrimináció problémája azonban még ma is időszerű, napjainkban is számos gyakorlati kér-

* A Magyar Jogász Szövetség VI. Kongresszusán elhangzott előadás alapján. — *Szerk.*

[1] „Primo quia etiam hoc videtur ius gentium ut sine detrimenti civium peregrini commercia exerceant." Victoria: De Indis et de Iure Belli Relectiones. Carnegie Institution 1917. Washington, 258. p.

[2] Le droit des gens. London, 1758. 2. könyv, 2. fejezet 24. cikk.

[3] Précis du droit des gens. 1864. 1. köt. 368. p.

dést vet fel, amelyneknek jogi vonatkozásai fokozott figyelmet és beható elemzést igényelnek.

Korunk legfontosabb nemzetközi szerződése az E. N. Alapokmánya preambulumában hangsúlyozza a szociális haladás és a nagyobb szabadsága mellett az életfeltételek javításának gondolatát, amelyet nemzetközi szervezet — vagyis az ENSZ — segítségével kell előmozdítani. A gazdasági, szociális, kulturális stb. jellegű nemzetközi feladatok megoldása tehát az ENSZ egyik legfontosabb célkitűzése (1. cikk, 3. bekezdés). Ennek megfelelően az Egyesült Nemzetek elő kell, hogy mozdítsák — többek között — „az életszínvonal emelését, a teljes foglalkoztatást, valamint a gazdasági és szociális haladás és fejlődés feltételeit" (55. §), és valamennyi tagállam köteles e célok érdekében a Szervezettel együttesen és külön együttműködni (56. §). E feladatok ellátására az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa hivatott, amellyel kapcsolatba kell hozni a különböző gazdasági, kulturális stb. célú nemzetközi szervezeteket, az ún. szakosított intézményeket.

Ma már nem szorul bővebb bizonyításra, hogy az egészséges nemzetközi munkamegosztás elterjedése, ami az egyre gyorsuló ütemű technikai fejlődés szükségszerű velejárója, az államok számára jelentős előnyöket biztosíthat. Ennek a nemzetközi munkamegosztásnak az előmozdításában és lebonyolításában döntő szerep jut a nemzetközi kereskedelem számára, melynek széles körű kibontakozása, szabadsága ily módon valóban az emberiség gazdasági és szociális előrehaladását segíti elő.

A nemzetközi kereskedelem szabadsága azt jelenti, hogy ne vessék alá politikai, katonai vagy más szempontok által sugallt korlátozásoknak, hogy ne alkalmazzanak ilyen szempontok alapján hátrányos megkülönböztetéseket egyes államokkal szemben. *A nemzetközi jog az államok szuverenitásának és egyenjogúságának az elvein épül fel, az egyenjogúság pedig egyenlő elbánásra való jogosultságot kell, hogy jelentsen a kereskedelmi kapcsolatok területén.* Nincs olyan egyetemes nemzetközi egyezmény, mely a kereskedelmi kapcsolatokra vonatkozó elveket vagy jogszabályokat lerögzítené és rendszerbe foglalná — az USA kereskedelempolitikai célkitűzéseit szolgáló Nemzetközi Kereskedelmi Szervezet (ITO) alapokmányát nem ratifikálták és az Általános Kereskedelmi és Tarifaegyezmény is igen távol áll attól, hogy egyetemesnek legyen nevezhető, hiszen mindössze egyetlen szocialista ország, Csehszlovákia részére — de több fontos multilaterális szerződéssel találkozunk, mely ilyen elveket tartalmaz és számtalan bilaterális szerződésbe foglaltak ilyen elveket kifejező, egybehangzó rendelkezéseket.

Ezek közé kell sorolnunk az államok közötti kereskedelem fejlesztése és zavartalan lebonyolítása érdekében a külföldi áruk szállításával, mindenekelőtt pedig a vámtételekkel kapcsolatban kialakult egyes általános szabályokat, amelyek az egyes jogoknak és kötelességeknek a *viszonosság* alapján való anyagilag azonos rendezését jelentik (Clause de réciprocité, Gegenseitigkeitsklausel), vagy pedig az ún. *egyenlő elbánást* (Traitement national, Gleichbehandlung), amikor is a szerződő felek a másik fél állampolgárait egymás területén való letelepedés, kereskedelem, hajózás stb. tekintetében saját állampolgáraikkal azonos bánásmódban kell, hogy részesítsék. Végül pedig jelentkezik a *legnagyobb kedvezmény elvét* (Clause de la nation la plus favorisée, Meistbegünstigungsklausel) szerinti bánásmódot. Ez utóbbi a szerződő államok polgárai irányában tanúsítandó magatartást nem a belföldiek helyzetéhez viszonyítja, hanem attól teszi függővé, hogy az adott állam területén más államok polgárai (árui) milyen bánásmódban részesülnek.[4]

A legnagyobb kedvezmény kikötése, amely az előbb említett másik két szabályozási módot, klauzulát napjainkban teljesen háttérbe szorította, és ma a legáltalánosabban elfogadott és alkalmazott elvnek tekinthető — a szerződő államnak azt a kötelezettségét jelenti, hogy olyan elbánást biztosítson az ezen kedvezményt élvező állam polgárai és árui számára, amelyet a területén legkedvezőbb elbánásban részesülő államok polgárai (árui) részére eddig megadott vagy a jövőben meg fog adni. *E záradék általánossá válása viszont azzal a következménnyel járt, hogy az adott állam területén élő idegen személyek és áruk iránti bánásmód egyenlővé vált és ma már lényegében a különböző államok polgárai és árui közötti megkülönböztetés — a diszkrimináció kiküszöbölését szolgálja.* „A legnagyobb kedvezmény záradékának feladata — állapította meg a Nemzetközi Bíróság 1952-ben az iráni olajvitával kapcsolatos ítéletében — az államok közötti alapvető egyenlőség diszkrimináció nélküli biztosítása és fenntartása."[5] Hasonló értelmű állásfoglalás fejthető ki a nemzetközi jogi szakirodalom művelőinek munkáiból is.[6]

[4] A klauzulát a GATT 1. cikke a következőképpen fogalmazza meg: „Mindennemű vámtétel és illeték vonatkozásában, mely a behozatalra vagy a kivitelre hárul, vagy azzal kapcsolatos, illetve a behozatali vagy kiviteli fizetések nemzetközi átutalását terheli vagy azzal kapcsolatos, valamint ilyen tételek és illetékek kifizetésének módja és a behozatallal és a kivitellel kapcsolatos minden szabály és formalitás, továbbá a III. cikk 2. és 4. pontjában foglalt valamennyi kérdés tekintetében minden kedvezményt, kiváltságot vagy mentességet, amelyet valamely szerződő fél megad bármely más országból eredő vagy oda irányuló terméknek, azonnal és feltétel nélkül meg kell adni az összes szerződő fél területéről származó vagy oda irányuló terméknek."

[5] C. I. J. Receueil 1952. 191. p.

[6] Ld. Basdevant, S.: La clause de la nation la plus favorisée. Répertoire de droit international. 1929. 3. köt. 464. p.; Sibert, M.: Traité de droit international public. Paris, 1951. 2. köt. 254. p. — A kérdés legújabb összefoglalására vonatkozólag ld. Dr. Takács Endre: A legnagyobb kedvezmény záradéka. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogi problémái. Bp. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1963. 154—173. p.

A legnagyobb kedvezmény elvének alkalmazása, mint a kereskedelmi kapcsolatok terén érvényesülő általános szabály alól a nemzetközi jog több kivételt ismer el. Ezek az ún. kishatárforgalom keretében a szomszédos államok által egymásnak kölcsönösen nyújtott előnyök, a gyarmati, birodalmi és regionális preferenciák, a vámuniók és a szabadkereskedelmi övezetek intézménye, sőt több nemzetközi egyezmény és számos burzsoá szerző álláspontja szerint az ilyenekhez vezető átmeneti megállapodások is, valamint bizonyos többoldalú gazdasági szerződésekből származó előnyök. Ez az utóbbi probléma meglehetősen vitatott és tisztázatlan.[7]

Mindezek a kivételek azonban nem gyengítik, hanem erősítik a diszkrimináció tilalmát kimondó általános szabályt. A GATT 24. cikkének 4. bekezdése kimondja, hogy a „vámunió vagy szabadkereskedelmi övezet célja az alkotó területek közötti kereskedelem előmozdítása kell hogy legyen, és nem az, hogy sorompókat állítson más szerződő feleknek ily területekkel folytatott kereskedelme elé". Tehát csak akkor és annyiban kivétel, amennyiben nem korlátozza a külső államokkal folytatott kereskedelmet, vagyis a nemzetközi jog nem enged meg olyan kivételeket, amelyek diszkrimináló jellegűek, illetőleg ilyen hatásuk van.

Ezzel szemben ismeretes, hogy a nyugati tőkés országok részéről az elmúlt évek folyamán számos diszkrimináló jellegű intézkedést alkalmaztak a szocialista államokkal szemben és csak reájuk vonatkozóan gazdasági és társadalmi rendszerük miatt, amelyek nem a kölcsönös előnyökkel járó kereskedelmet, hanem a gazdasági és ezen keresztül a politikai nyomás céljait szolgálták. (Meg kell említenünk közülük az államosítások jogszerűségének el nem ismerését, illetőleg az azonnali és teljes kártalanítás követelését. Magyarország — és természetesen a többi szocialista ország — külföldi javai ellen indított akciókat, a legnagyobb kedvezmény elvét tartalmazó szerződések felmondását az USA részéről, valamint ugyancsak az USA által alkalmazott és szövetségeseire is rákényszerített embargó-rendelkezéseket.) A tőkés országoknak a szocialista államokkal szemben folytatott diszkriminációs politikája tehát ellentétben áll a mai nemzetközi jog szellemével és alapelveivel. Nem először halljuk ezt a tételt leszögezni, de mégis el kell ismételnünk, hogy a nemzetközi kereskedelem szabadságának mai, időszerű kérdései között kellőképpen eligazodhassunk.

A nemzetközi kereskedelem szabadságát sértő diszkriminációs politika ugyanis nem merül ki az említett intézkedésekkel. A tőkés államok részéről ismételten elhangzott az az állítás, hogy a szocialista és a kapitalista államok közötti viszonylatban a legnagyobb kedvezmény záradékának kikötése elvesztette igazi értelmét és jelentőségét, mivel hatása csak a magángazdaság rendszerében érvényesül automatikusan, ahol is a behozatali vámok csökkentése a külkereskedelmi forgalom növekedéséhez vezet, míg a tervgazdálkodást folytató országok importját lényegében nem befolyásolja, miután ott a hatóság dönti el, hogy milyen árukat hozzanak be. Ez a felfogás néhány tőkés állam hivatalos megnyilatkozásaiban is kifejezést nyert, amikor elutasították azt a szovjet javaslatot, amely a feltétlen legnagyobb kedvezmény záradékának a gazdasági Együttműködés Összeurópai szerződés tervezetébe való belefoglalását célozta.[8]

Ezzel kapcsolatban mindenekelőtt le kell szögeznünk, hogy a Szovjetunió és a népi demokráciák mint szocialista országok vesznek részt a nemzetközi kereskedelemben, és gazdasági rendszerüknek, valamint az abból folyó külkereskedelmi monopóliumnak és a külkereskedelmi vállalatok tevékenységének elismerése a velük való kereskedelem jogi előfeltétele. Ezt ma már a tőkés államok sem vonják kétségbe, viszont egyesek még mindig nem hajlandók az ebből eredő összes következmények levonására. Ezek a tőkés országok növelni akarják a szocialista országokba irányuló exportjukat anélkül, hogy hasonló arányban, illetőleg értékben növelnék a szocialista országokból származó importjukat annak érdekében, hogy gazdaságilag alárendelt helyzetbe hozzák őket. A Neue Züricher Zeitung 1961. február 11-i számában egy Anglia külkereskedelméről írott cikk valósággal felpanaszolja, hogy a Szovjetunió irányában jelentősen megnövekedett kivitelt „. . . a Szovjetunióból történő brit vásárlások növekedésével kellett megvásárolni".[9]

Ami pedig a záradék hatásának kérdését illeti, a magyar szakértők az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanács New Yorkban 1961. április 25-én tartott ülésén kifejtették, hogy „a legnagyobb kedvezmény elve egyedül még nem határozza meg az államok közötti kereskedelmi kapcsolatok terjedelmét. Önmagában véve csupán az absztrakt egyenlőség formulája, az idegen államokkal való bánásmód módszere, amelynek rendeltetése valamely állam területén az idegen államokkal való bánásmód egyenlővé tétele. A legnagyobb kedvezmény záradéka tehát önmagában nem jelent konkrét anyagi juttatást és nem biztosít konkréten meghatározható előnyt

[7] A. Ch. Kiss szerint ez a kivétel kizárólag a nyílt, tehát minden állam csatlakozása előtt nyitva álló multilaterális egyezményekre vonatkozik. Ld. Kiss, A. Ch.: La convention européenne d'établissement et la clause de la nation de la plus favorisée. Annuaire français de droit international, 1957. 482. p.

[8] A legnagyobb kedvezmény záradéka helyett jelent meg egyes kereskedelmi szerződésekben (így pl. az 1930. április 16-i és 1934. február 16-i brit—szovjet egyezmények) az ún. kereskedelmi szempontok záradéka (commercial considerations clause), mely lényegében ugyanennek a hatásnak az elérését hivatott szolgálni, mint az előbbi, azt azonban általánosságban nem helyettesítheti és nem is pótolhatja.

[9] Idézi Nyerges J.: A kelet-nyugati kereskedelem időszerű kérdései. Bp. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1962. 46. p.

a másik ország kereskedelmének. Egyedül a kereskedelmi kapcsolatok fejlesztésének alapvető feltétele".[10] A szocialista országok részéről ismételten rámutattak arra, hogy a legnagyobb kedvezmény elvének alkalmazása mind a két fél — részére előnyös. „A szocialista országok — mondják a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Világgazdasági Intézete által kidolgozott tézisek — a legnagyobb kedvezmény elvét védelmezik. Ez az elv jól bevált, s már rég a nemzetközi kereskedelem általánosan elismert, egyetemes elve lett. A kapitalista országokkal, így a zárt gazdasági csoportosulások tagállamaival kötött szerződéseikben is bennefoglaltatik ez az elv és követelik a betartását."[11]

Tény, hogy a legnagyobb kedvezmény elvének jelentősége egyes tőkés államok elutasító álláspontja dacára sem csökkent, hanem növekedett, és változatlanul elsőrangú helyet foglal el a különböző országok kereskedelmi szerződéseiben, nem kis fejtörést okozva azoknak a nyugati jogtudósoknak, akik tagadják a záradék pozitív hatását a nemzetközi kereskedelem fejlődése szempontjából. Vannak akik elismerik, hogy a klauzula igen hasznos „annak a ténynek a következtében, hogy az alap jog (basic law) megtorpan azelőtt, hogy egy államot kötelezzen idegenek befogadására és más államokkal való kereskedésre"[12] sőt találkozunk olyan álláspontal is, amely szerint „normatív erő nőtt a klauzulához, amely megadályozta a szabad világbeli partnereket abban, hogy diszkriminációt alkalmazzanak a Szovjetunió és később a keleti blokk országaival szemben a klauzula kiküszöbölése által. Ily módon a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogában ezáltal a nemzetközi jognak egy szokásjogi szabálya válik észrevehetővé".[13] Ez azt jelentené — mondja N. Domke és John Hazard a kérdésről írott tanulmányukban, anélkül, hogy határozottan elutasítanák vagy magukévá tennék azt az álláspontot, hogy „amit azelőtt csak szerződés biztosított, az ma olyan közhellyé vált, hogy kizárása valamely szerződésből a nemzetközi szokásjog általánosan elfogadott elvének a kizárása iránti kérelmet jelenti, és ennek következtében a barátságtalanság jele, ami nehezen tűrhető meg abban a pillanatban, amikor az állami kereskedelmet folytató és a magánvállalkozó gazdaság a barátság jegyében ül együtt".[14]

Olyan messzire a magunk részéről természetesen nem mehetünk el, hogy a legnagyobb kedvezmény szerinti elbánás minden szerződéses megállapodás nélkül, pusztán a nemzetközi szokásjog alapján megilletné az egymással kereskedelmi kapcsolatba lépő országok polgárait és áruit. A legnagyobb kedvezmény elve szerinti bánásmódot nemzetközi egyezmények vagy pedig a viszonosság alapján biztosítják egyes államok számára. Minden állam maga dönti el, hogy a vele kereskedelmi kapcsolatban álló államok melyikének adja meg vagy melyiktől tagadja meg az ezzel járó előnyöket. Ilyen alap nélkül a legnagyobb kedvezmény elve szerinti elbánást követelni nem lehet.

Valamint azonban mégis hozzá kell még fűznünk a fenti megállapításhoz. Annak következtében, hogy e záradék lényege a diszkrimináció tilalma, megtagadása következésképp azt jelenti, hogy az illető állam kereskedelmi partnerével hátrányos megkülönböztetést kíván tenni, nem hajlandó vele másokkal azonos feltételek mellett kereskedni. A diszkrimináció általános tilalma viszont véleményünk szerint már a nemzetközi jog általános elve, mely a szokásjogban is gyökeret vert. Az az állam tehát, amellyel szemben egy másik állam diszkriminációs politikát folytat, a nemzetközi jog alapján jogosult hasonló diszkrimináció alkalmazására. Ez az alapja a Magyar Népköztársaság által bevezetett kettős vámtarifa alkalmazásának, amelynek során a kedvező vámtételek mellett engedélyezik azon országok áruinak behozatalát, amelyek velünk a legnagyobb kedvezmény záradéka szerint járnak el, és a magasabb vámtételeket azoknak az országoknak a vonatkozásában, amelyek erre nem hajlandók. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy Magyarország éppen a kereskedelmi kapcsolatok kibővítésének óhajától vezettetve, a kettős vámtarifát rugalmasan és nagy mérséklettel alkalmazza.

Végső elemzésben tehát mégis csak arról van szó, hogy a kereskedelem fejlesztése mind a szocialista, mind a kapitalista országok számára kölcsönös előnyökkel jár, és miután a szocialista országok csak egyenlő jogú partnerként hajlandók kereskedni más országokkal, a tőkés államok nagy része megadja számukra a legnagyobb kedvezmény szerinti elbánást, nem a barátság vagy pusztán e megszokás jeleként — mint ahogyan ezt egyesek állítják[15] —, hanem azért, mert a kelet-nyugati kereskedelem fejlesztése számukra is gazdasági érdek.

[10] Nyerges i. m. 73. p.

[11] Sz. T. A. Világgazdasági Intézetének Tézisei. M. T. I. Világpolitikai dokumentumok. Az Európai Gazdasági Közösség, Bp. 1962. 127. p.

[12] Wilson, Robert: The International Law Standard in Treaties of the United States. 1953. 246. p.

[13] Erler, G.—Zieger, G.: Die rechtliche Bedeutung der Meistbegünstigungsklausel im Ost-Westhandel. 17. p. Idézi: Domke, N.—Hazard, J.: State Trading and the most-favored-nation clause. The American Journal of International Law, 1958. 66. p.

[14] Domke—Hazard uo.

[15] „Par pure habitude de style." L. Nolde: La clause de la nation la plus favorisée. Recueil des Cours, 24. köt. (132) 84. p.

Az UNESCO égisze alatt 1958 februárjában Rómában és 1958. szeptemberében Prágában két tudományos konferencia is foglalkozott a legnagyobb kedvezmény záradékának kérdésével. E két konferencia tárgyalásainak összegezését Takács Endre azzal zárja, miszerint „nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a záradék meg fogja tartani fontos szabályozó szerepét a nemzetközi kereskedelemben, hiszen megfelel az államok közötti egyenjogúság elvének és az Egyesült Nemzetek Alapokmányának". Takács i. m. 173. p.

II.

A nemzetközi kereskedelem szabadságát azonban nemcsak egyes államok által különböző jogi formába öltöztetett diszkriminációs jellegű intézkedések érintik, hanem a világ országainak zárt gazdasági csoportosulásokba való tömörülése, amelyek megbontva a világkereskedelem egyensúlyát, hátrányosan befolyásolhatják annak további fejlődését. Ismeretes, hogy a második világháborúban és azt követően a kapitalista világ az 1929—33. évinél sokkal súlyosabb válságot élt át, amelyből már nem az akkor alkalmazott gazdasági intézkedésekkel, hanem meszszebb vezető ún. integrációs politika révén kereste a kiutat. A nyugat-európai burzsoázia vezető körei az államok egész sorát összefogó nagy gazdasági egység révén kívánták megszilárdítani ingadozó helyzetüket és egyben gátat emelni a szocializmus térhódítása elé. Ebben a törekvésükben határozott támogatásra találtak az USA részéről is. Az integrációs politika végrehajtásaként azután különböző gazdasági jellegű nemzetközi szervezetek jöttek létre. A lazább kapcsolatot létesítő formációk után, az első igazi integrációs szervezet az ún. Szén- és Acélközösség (Montan-Unió) volt, amelyben hat nyugat-európai állam (Belgium, Franciaország, Luxemburg, az NSZK, Németalföld és Olaszország) vett részt, majd 1957. március 25-én ugyanennek a hat államnak a képviselői aláírták Rómában az Európai Gazdasági Közösség (röviden a Közös Piac) megalakításáról szóló szerződést, vele egyidőben pedig az ún. EURATOM-egyezményt is, amelyek 1958. január 1-én léptek hatályba. Míg a Montan-Unió csak részintegrációt jelentett, amennyiben a szén, a vas és az acél területére szorítkozott, a Közös Piac már a részt vevő államok gazdasági életének teljes egybeolvasztását tűzi ki célul, hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ez a gazdasági egység a tervek szerint csupán előkészítője lenne a teljes politikai integráció megvalósításának.[16]

A Római Szerződés 2. cikke szerint „A Közösség feladata, hogy egy közös piac létrehozása és a tagállamok gazdaságpolitikájának fokozatos összehangolása útján előmozdítsa a Közösségen belül a gazdasági élet harmonikus fejlesztését, az állandó és kiegyensúlyozott gazdasági terjeszkedést, a nagyobb stabilitást, az életszínvonal gyorsabb ütemű emelését és a szorosabb kapcsolatokat azon államok között, amelyek ebbe a Közösségbe tömörültek".

A fenti feladatok megvalósítása érdekében a Közös Piacnak a következő szervei vannak: Közgyűlés, Tanács, Bizottság, valamint Bíróság, továbbá egy tanácsadó feladatokkal rendelkező gazdasági és szociális bizottság. Ezek közül a közgyűlés és a bíróság egyúttal a Montan-Uniónak, valamint az EURATOM-nak míg a bizottság csupán az EURATOM-mal közös szerve a Közösségnek. Az integrációs szervek szupranacionálisak vagyis ún. nemzetek feletti jellegük van, ami azt jelenti, hogy az egyes államok hatóságaitól függetlenül is hozhatnak az illető országokat kötelező döntéseket. Felépítésük, működésük tehát nemzetközi jogi szempontból sok sajátos új vonással rendelkezik, amelyek nagymértékben eltérnek a nemzetközi jogban régóta alkalmazott formáktól.[17]

Az általunk felvetett kérdés szempontjából elsősorban a szerződésnek 9. cikke érdemel figyelmet, amely megállapítja, hogy a Közösség alapja egy vámunió, amely az egész áruforgalomra kiterjed. Magában foglalja a tagállamok között be- és kiviteli vámot stb. tilalmát, továbbá egységes vámtarifa bevezetését harmadik államokkal szemben. A vámunió létrehozása fokozatosan, a tervek szerint 12 évre terjedő átmeneti időszak során valósul meg, és 1969. december 31-én kell befejeződnie. A belső piaci viszonyok megteremtése azonban különösen a mezőgazdaság területén — a Római Szerződés idevágó speciális rendelkezései ellenére — nagy nehézségekbe ütközik.

Mi a jelentősége és a szerepe a Közös Piacnak a mai nemzetközi helyzetben? Ezzel a kérdéssel szocialista részről számos hivatalos megnyilatkozás, több cikk és tanulmány foglalkozott,[18] amelyek összegezéseként csak annyit állapítunk meg, ez alkalommal, hogy a Közös Piac működése a nyugat-európai államokban észlelhető gazdasági konjunktúra következtében — burzsoá szempontból — mindeddig eredményesnek bizonyult. A „hatok" gazdasági életét általános — bár nem egyenlő ütemű — fejlődés jellemezte. A vámtételek csökkentésének előirányzott tervét általában megtartották, sőt főleg iparcikkek vonatkozásában gyorsítani is tudták. Az Európai Közös Piac — állapította meg az olasz kommunista párt X. kongresszusára kiadott téziseiben — „immár politikai és gazdasági realitás, amellyel számolni kell".

Az is bebizonyosodot azonban, hogy az tőkés integráció, amelyet a Közös Piac képvisel, nem csodaszer, amely megoldhatná a kapitalizmus alapvető problémáit. Az utóbbi két esztendőben a fejlődés tempója egyes tagállamokban lelassult, az 1958-at megelőző arányszám alá csökkent, és messze elmaradt egyes kívül álló tőkés országok — pl. Japán — gazdasági fejlő-

[16] Ld. Walter Hallstein bevezetőjét. La première étape du Marché Commun. Rapport sur l'exécution du traité 1958—1962.

[17] Berezowski, C.: Coexistence et intégration, deux formes de la coopération internationale. Annuaire polonais des affaires internationales, 1959—60. 45—64. p.

[18] Utalnunk kell az MSZMP Központi Bizottsága kongresszusi irányelveinek a Közös Piacra vonatkozó megállapításaira, az SZTA Világgazdasági Intézete által kidolgozott Tézisekre (Pravda, 1962. augusztus 26.), valamint N. Sz. Hruscsovnak a Béke és Szocializmus 1962. évi 9. számában megjelent cikkében foglaltakra. Nemzetközi jogi szempontból tárgyalja a kérdést Raffai Györgyi—Szász Iván: A római szerződés néhány vonása. Jogtudományi Közlöny, 1962. 12. 621—631. p.

désének ütemétől. Elmélyültek a vezető kapitalista nagyhatalmak közötti ellentétek is, éppen a Közös Piac megalakulása és az Európai Gazdasági Közösségnek a kívülálló, harmadik államok irányában folytatott gazdaságpolitikája következtében.

Azt is meg kell állapítani, hogy a Közös Piac létrejötte meggyorsította a tőkés államok körében végbemenő integrációt. Voltak országok, amelyek a Közös Piaccal való minél szorosabb kapcsolat kiépítése révén kerestek orvoslást gazdasági problémáikra. Görögország 1959. június 8-án hivatalosan kérte a Közösséghez való társulását, az erről szóló egyezményt azonban csak 1961. július 9-én írták alá Athénben. Görögország 22 évre tervezett átmeneti időszak után kerül teljes vámunióba a Közösséggel. Görögország példáját Törökország is követte.

Lényegében az Európai Gazdasági Közösség gazdasági függvényének kell tekintenünk pillanatnyilag a Franciaország volt afrikai gyarmatainak egy részét és néhány más afriakai országba tömörítő Uniót (Union Africaine et Malgache), azt a 16 államot, mely gazdaságilag társult viszonyban áll a Közösséggel. Ezeknek az afrikai államoknak a számára a társulás kétségtelenül jelentős előnyökkel is jár, amennyiben nyersanyag és agrárexportjuk számára jobb feltételeket jelentő piacot biztosít, ugyanakkor azonban megszilárdítja ezekben az államokban az amúgy is erős neokolonialista befolyást és megakadályozza őket tényleges függetlenségük elnyerésében.

Más államok viszont a közösségen kívül maradva egymással léptek szorosabb kapcsolatba. Ezek közül a legfontosabb és egyúttal a legismertebb a Nagy-Britannia vezetése alatt álló Európai Szabadkereskedelmi Társulás (EFTA), amelyet a Közös Piacon kívül maradt hét nyugateurópai állam hozott létre. Az erről szóló egyezmény megállapítja, hogy a tagállamok közötti kereskedelmi forgalom növelése érdekében fokozatosan csökkenti, 1970. január 1-re pedig teljesen eltörli az egymás áruira kivetett vámokat és egyéb illetékeket. Nem állapítanak meg viszont közös vámtarifát kívül álló államokkal szemben — ezért nem jelent vámuniót a Társulás —, de különbözik a Közös Piactól annyiban is, hogy szerveinek nincs ún. szupranacionális jellege és nincs határozathozatali joga, hanem csupán javaslatokat tehetnek.[19]

Meg kell említenünk még a Latin-amerikai Szabadkereskedelmi Egyesülést (LAFTA), amelynek létesítését 1960. február 18-án Montevideóban határozták el és amelyre vonatkozó megállapodás 1961. június 1-én lépett életbe. A tagállamok közti vám és kereskedelmi korlátok megszüntetését 12 év alatt tervezik elérni.

A különböző csoportosulások, társulások létrejötte szoros kapcsolatban áll azzal a ténnyel — helyesebben annak folyamánya —, *hogy az integrációs folyamat által eddig alkalmazott szervezeti formák* (vámunió, szabadkereskedelmi övezetek) *a legnagyobb kedvezmény elvének érvényesülését akadályozzák, hatását megsemmisítik, vagyis módosítják a kereskedelmi partnerek elvileg egyenlő helyzetét, ami azután természetesen visszahat a nemzetközi kereskedelem egészére, megbontja annak eddigi arányait* és nagymértékben befolyásolják egyes országok külkereskedelmi forgalmának alakulását. Az az integrációs folyamat tehát, amelyet az előbb vázoltunk és amelynek a Közös Piac csupán legjelentősebb megnyilvánulása, olyan „fejlődést" képvisel, mely törést jelent a nemzetközi jog eddigi fejlődési vonalában, amelyben a kivétel — a vámunió — bizonyos mértékig szabállyá válik, hiszen a nemzetközi kereskedelem nagyobbik részét lebonyolító országok integrálódnak, lépnek vámunióba vagy szabadkereskedelmi övezetet létrehozó társulásba egymással. Ebből azután számtalan kisebb-nagyobb gyakorlati probléma adódik, amelyeket a nemzetközi jog alapján, a nemzetközi jog eszközeivel kell megoldani.

Ami már most közvetlenül minket illet, Magyarországnak a Közös Piac valamennyi tagállamával volt a legnagyobb kedvezmény záradékát tartalmazó kereskedelmi szerződése, illetve ilyet kimondó nyilatkozat-váltása. Miután a Római Szerződés értelmében a tagállamok által e szerződés alapján egymásnak nyújtott kedvezmények nem terjedtek ki a Közösségen kívül álló más államokra, a záradék hatása nem érvényesülhetett, és ennek következtében hazánkat is érezhető veszteségek érték.

Ennek megítélésével kapcsolatban a következőket kell megjegyeznünk. Igaz, hogy a burzsoá szakirodalom képviselőinek többsége[20] és számos nemzetközi szerződés a legnagyobb kedvezmény záradékával szemben érvényesülő kivételnek ismeri el a vámuniót, amelynek két alapvető ismérve a vámhatárok teljes lebontása a vámuniót alkotó területek között és közös vámtarifa felállítása kívül álló harmadik államokkal szemben. E két ismérven túlmenően azonban — mint láttuk — van még egy további ismérv, további alapelv is, annak folytán, hogy a vámunió (és a szabadkereskedelmi övezet) célja az alkotó területek közötti kereskedelem előmozdítása és nem sorompók felállítása kell, hogy legyen a kívül álló államokkal folytatott kereskedelemmel szemben, éspedig az, amint azt a GATT, 24. cikke 5. bekezdésének *a)* pontja megfogalmazza „a vámunió vagy a vámunió létesítéséhez vezető átmeneti egyezmény esetében azok a vámok és a kereskedelmet érintő egyéb

[19] 1961. június 26-án Finnország társulási szerződést kötött az EFTA országokkal.

[20] Basdevant i. m. 473. p.; Brandt, H.: Die Durchbrechung der Meistbegünstigungsklausel. Berlin, 1933. 10. p.; Nolde i. m. 94. p.; Oppenheim: La clause de la nation la plus favorisée dans la pratique internationale de la Suisse. Genève, 1948. 114—126. p. Ellenkezőleg Mc Nair: Law of Treaties, 1938. 294—295. p.

szabályozások, amelyek ilyen unió vagy átmeneti egyezmény létrehozásakor az unión kívül álló szerződő felekkel folytatott kereskedelem vonatkozásában megállapíttatnak, általában nem lehetnek magasabbak vagy megszorítóbbak, mint az unió megalkotása vagy pedig az átmeneti egyezmény elfogadása előtt hatályban volt vámok és kereskedelmi szabályozások általános szintje".

Ezzel szemben viszont a Közös Piac által megállapított új vámtarifák számos vonatkozásban magasabbnak bizonyultak, mint azok, amelyek a tagállamok és Magyarország között előzőleg hatályban voltak, de nemcsak Magyarországon, hanem számos más állam is sérelmezte és kifogásolta a Közös Piac által megállapított új vámtarifákat és megfelelő engedményekre tartott igényt. A Közös Piac tehát jelenleg nem olyan vámunió, amely jogszerű, jogilag elismert kivételt jelenthetne a legnagyobb kedvezmény záradéka alól.

Hangsúlyoznunk kell, hogy *a vámunió azért és annyiban jelent kivételt a legnagyobb kedvezmény záradéka alól, amiért és amennyiben a tagállamok közötti áruforgalmat előmozdítja és nem azért, hogy azt a kívül álló államok vonatkozásában megnehezítse.* Mindazok az államok tehát, amelyek a legnagyobb kedvezmény előnyét élvezik, nem kerülhetnek hátrányos helyzetbe egyetlen vámunió létrejötte vagy vámunió megalakítását célzó előzetes megállapodás megkötése miatt. A legnagyobb kedvezmény záradékának lényege — amint erre a szakirodalom legkiválóbb képviselői ismételten rámutattak — a diszkrimináció tilalma. Mindazok az államok tehát, amelyek egy vámunió vagy annak külső leplébe öltözetett gazdasági tömörülés létrehozása következtében bármi néven nevezendő diszkrimináció vagy más egyéb hátrány részesei, joggal hivatkozhatnak a legnagyobb kedvezmény záradékára sérelmeik orvoslása érdekében. *Igaz ugyan, hogy a legnagyobb kedvezmény elve önmagában* — amint ezt már hangsúlyoztuk — *nem biztosít konkrétan meghatározható anyagi előnyt, de biztosít egy adott ország kereskedelmi partnereivel való azonos elbánást, azonos jogi helyzetet és ha ezt az elvileg azonos jogi helyzetet az illető állam egyoldalúan módosítja, a másik állam hátrányára, már olyan jogsértéssel állunk szemben, mely a veszteséget szenvedő fél számára igényt teremt, jogot ad megfelelő kompenzációra.*

Tény, hogy ha a legnagyobb kedvezményt élvező államok egy csoportja szorosabb gazdasági kapcsolatot teremt egymással, gyakran támad ellentét egymás irányában vállalt kötelezettségeik és a kívülálló harmadik államok felé fennálló kötelezettségeik között. Maga a Római Szerződés is elismeri a szerződésből és más előzőleg kötött egyezmények összeütközéséből adódó problémák felmerülésének lehetőségét. A 234. cikk ezzel kapcsolatban a következőket mondja:

„Azokat a jogokat és kötelezettségeket, amelyek a jelen egyezmény hatályba lépte előtt egyrészt egy vagy több tagállam, másrészt egy vagy több harmadik állam által kötött megállapodásokból származnak, a jelen egyezmény nem érinti.

Amennyiben ezek a megállapodások a jelen egyezménnyel nem lennének összeegyeztethetők, a tagállam vagy a tagállamok minden megfelelő eszközt alkalmazni fognak, hogy a megállapított ellentmondásokat kiküszöböljék. Szükség esetén a tagállamok segítséget nyújtanak ebből a célból egymásnak és célszerű azonos magatartást tanúsítanak."

Vagyis a szerződő felek — a Közös Piac tagállamai maguk is elismerik, hogy lehetséges ellentét régebbi, kétoldalú egyezményeik és a Közös Piacot létrehozó rendelkezések között és hogy a záradék alkalmazása s a vámunió létrehozása közötti ellentéteket kétoldalú tárgyalások útján közös megegyezéssel kell kiküszöbölni.

A 234. cikk 3. bekezdése a tagállamok számára megvonja a tárgyalások során tehető engedmények általános keretét is:

„Az 1. bekezdésben említett megállapodások alkalmazása során a tagállamoknak figyelembe kell venniök, hogy a jelen szerződés alapján a tagállamok által egymásnak nyújtott előnyök a Közösség létesítésének integráns részei és ezért elválaszthatatlanok a közös intézmények létesítéséről, az intézmények jogosítványainak megadásától és attól, hogy ezeket az előnyöket a tagállamok mindegyike biztosítsa."

Ez a rendelkezés nyilván meg akarja akadályozni azt, hogy a Közös Piac tagállamai a kívül álló, harmadik országokat a legnagyobb kedvezmény elve alapján azokban a különleges kedvezményekben és előnyökben részesítsék, amelyeket a Római Szerződés alapján egymásnak nyújtanak. E bekezdés szerint *legfeljebb arról lehet szó, hogy közös megegyezéssel elhárítsák a Közösség megalakulása folytán kedvezőtlen helyzetbe kerülő kereskedelmi partnerek veszteségeit.*

Ez a probléma felmerült már a Montan-Unió megalakításánál is. Az ezt létrehozó szerződés tartalmaz arra vonatkozó rendelkezéseket, hogy a szerződést kivonják a legnagyobb kedvezmény záradékának hatása alól. A tagállamokat kötelezik arra, hogy kereskedelmi partnereikkel ilyen értelmű megállapodásokat kössenek, sőt szükség esetén szerződéseiket egyoldalúan mondják fel. „Szemmel láthatóan — állapítja meg egy nyugati szerző — elhagyják a jog területét, mert a jog a tényleges helyzettel szemben alkalmazhatatlanná válik. Visszavonhatatlan bevallása ez annak, hogy a legnagyobb kedvezmény záradéka összeegyeztethetetlen a regionális uniókat létrehozó szerződésekkel, s hogy alkalmazása annyira elfogadhatatlan következményekhez vezetne, hogy jobb rendkívüli

eszközökhöz nyúlni, semmint ezeket elfogadni."[21]

Hogy egy ilyen eredmény — enyhén szólva — problematikus, jogi szempontból pedig elfogadhatatlan, azt jogászok számára aligha kell bővebben fejtegetni. Az idézett szerző a fenti konklúziók levonása után maga is kénytelen ezt elismerni, amikor cikkét a következőkkel zárja: „Más kérdés lenni megtudni, hogy adott esetben a méltányosság alapján eljáró döntőbíró nem kényszerülne-e elismerni bizonyos, az unifikációban részt vevő kormány által a legnagyobb kedvezmény záradékát élvező harmadik államnak nyújtandó kártérítés kívánatos jellegét."[22]

Ezt a tételt azonban véleményünk szerint másképpen, nem ilyen túlzott óvatossággal kell megfogalmazni. A nemzetközi kereskedelem szabadságának elve, a diszkrimináció általános tilalma a nemzetközi jog hosszú fejlődésének eredménye és ennek legfontosabb kifejezője, biztosítéka éppen a legnagyobb kedvezmény elve. A napjainkban kiszélesedő integrációs törekvések a legnagyobb kedvezmény záradékának érvényesülését több vonatkozásban illuzórikussá teszik. Az integrációknak nemcsak a benne részt vevő államok jogával kell összhangban lenniök — ami minket egyébként is kevéssé érdekel —, hanem elsősorban a nemzetközi jog rendszerével és alapelvével. Ezekből pedig az következik, hogy azok az államok, amelyek olyan integrációs szerződéseket kötnek, amelyek más államok vonatkozásában fennálló és a legnagyobb kedvezmény záradékát tartalmazó egyezményeikkel ellentétesek, illetőleg annak érvényesülését hatálytalanítják, ilyen vagy amolyan formában diszkriminációt eredményeznek, *kötelesek a hátrányt szenvedő kereskedelmi partnereiket kártalanításban, vagy megfelelő egyéb kedvezményekben részesíteni.*

Ilyen jellegű megállapodások már létre is jöttek a Közös Piac országai és harmadik államok között, főleg kereskedelmi meggondolások alapján anélkül, hogy az integrációban részt vevő országok ilyen irányú jogi kötelezettségüket elismerték volna. A nemzetközi kereskedelem szabadsága, a diszkrimináció általános tilalma, a szerződések jóhiszemű megtartásának a kötelezettsége azonban a jogi kötelezettséget hangsúlyozó álláspontot támasztja alá. Az erre vonatkozó részletes nemzetközi jogszabályok kidolgozásában való részvétel a nemzetközi jogászoknak ma egyik elsőrendű feladata.

[21] Kiss i. m. 486. p.
[22] Kiss i. m. 489. p.

III.

Ebben a vitacikkben természetesen inkább csak vázolhattuk az előttünk álló problémákat, részletes kifejtés és beható elemzés igénye nélkül, anélkül, hogy e kérdés gazdag irodalmát kritikailag összegeztük volna. Kész megoldás megfogalmazása helyett vita provokálása volt a célunk, hogy az ennek során elhangzó ellenvetések, észrevételek és eddig még nem érintett szempontok segítségével kidolgozhassunk egy olyan tudományos álláspontot, mely a nemzetközi kereskedelem szabadságának alapján oldja meg a közelmúlt integrációs törekvései által felvetett problémákat. Azt a kibékíthetetlennek látszó ellentmondást, amely a legnagyobb kedvezmény záradéka és a regionális gazdasági uniókat létrehozó egyezmények között mutatkozik, oly módon kell áthidalni, hogy a nemzetközi jog eddig jól bevált elvei érvényesüljenek, az eddigi fejlődés ne törjön ketté és az integrációban részt nem vevő államok érdekei és jogai ne szenvedjenek sérelmet.

A fentieket a következőkben foglalhatjuk összsze:

1. A nemzetközi kereskedelem szabadsága lényegében a diszkrimináció tilalmát jelenti, amelyet elsősorban a legnagyobb kedvezmény záradékának széles körű alkalmazása fejez ki és biztosít. A szocialista államok egyenjogú kereskedelmi kapcsolatok kiépítésére törekszenek és ennek megfelelően ragaszkodnak a legnagyobb kedvezmény elvének kölcsönös kikötéséhez és megtartásához.

2. A közelmúltban a tőkés államok körében megindult integrációs politika különböző gazdasági közösségek, uniók megalakulásához vezetett, amelyek — közöttük elsősorban az Európai Gazdasági Közösség — új sajátos szervezeti formákat és nemzetközi jogi megoldásokat eredményeztek. Ezek az uniók a legnagyobb kedvezmény elvével ellentétes hatást fejtenek ki, hátrányosan érintik a legnagyobb kedvezmény szerinti elbánásra jogosult, az uniókon kívül álló harmadik államok helyzetét és ezzel a nemzetközi kereskedelem alakulását.

3. Azok, a gazdasági közösséget alkotó államok, amelyek harmadik államok irányában a legnagyobb kedvezmény záradéka szerinti magatartásra vannak kötelezve, nemcsak a méltányosság, hanem a jog alapján is kötelesek a záradék önkényes hatályon kívül helyezése következtében egyenlőtlen, hátrányos helyzetbe kerülő kereskedelmi partnereiket kártérítésben vagy megfelelő kedvezményekben részesíteni.

Herczegh Géza

A munkajogi levonás egyes kérdései*

A munkabér a dolgozó és az általa eltartott személyek megélhetését, szükségleteinek kielégítését szolgálja. E cél szem előtt tartásával a jogrendszer bizonyos biztosítékokról gondoskodott, hogy a dolgozó munkabéréhez, illetve bérének a létfenntartáshoz múlhatatlanul szükséges részéhez hozzájusson.

E biztosítékok közül a munkajogi levonást szabályozó egyes rendelkezésekkel kapcsolatban szeretnénk néhány gondolatot felvetni. A levonásra vonatkozó jogszabályi rendelkezések ugyanis eléggé szűkszavúak és az élet által felvetett számos kérdésre nem tudnak feleletet adni. Vizsgáljunk meg most ezek közül egynéhányat, anélkül, hogy e helyen a részletekbe vagy a megoldások elméleti megalapozásába tudnának bocsátkozni.

1. A munkabérből levonásra akkor kerül sor, ha a munkáltatónak vagy harmadik személynek a dolgozóval szemben követelése áll fenn.

Ha a munkáltató követelésének érvényesítéséről van szó, a levonás rendszerint túlmegy az egyszerű levonás keretein, mert a levonás ilyenkor egyben az ellenkövetelés érvényesítésének eszköze, az a mód, amelyen keresztül a vállalat beszámítási jogot gyakorol.

Harmadik személy követelésének levonásánál a munkáltató közbenső szerv, amelyet az a kötelezettség terhel, hogy bizonyos feltételek fennforgása esetében a követelést a jogosult javára érvényesítse, azaz levonási jogot gyakoroljon. Ennek elmulasztása esetén a vállalatot anyagi felelősség terheli.

2. Mindenekelőtt azzal a kérdéssel kívánunk foglalkozni, milyen feltételek mellett gyakorolhat a munkáltató levonási jogot a dolgozó munkabérkövetelésével szemben.

Akár a vállalat, akár harmadik személy követelésének érvényesítéséről van szó, a Munka Törvénykönyve szerint három eset — a fizetési előleg, a tévesen kifizetett összeg és a megállapított kártérítés — kivételével levonásnak csak akkor van helye, ha ezt külön jogszabály megengedi vagy jogerős (helyesebben végrehajtható) határozat elrendeli.

Nem kívánok részletesen időzni azoknál a problémáknál, amelyeket a jogszabály vagy a végrehajtható határozat alapján történő levonás felvet. Ezek közül csak két kérdést szeretnék kiragadni, az egyik a munkaruha ellenértéke megtérítésének kérdése, a másik a KST kölcsönök problémája, amelyek a gyakorlatban többször felmerültek.

a) A 17/1958. Korm. rendelet módosító 7/1961. sz. korm. rend. ugyanis úgy rendelkezik, hogy a dolgozó, aki munkaviszonyát az Mt. 30. § 1. bek. f. pontja alapján felmondással megszünteti, a vállalattól önkényesen kilép, vagy a vállalat fegyelmi úton elbocsátja, amennyiben a munkaruha vagy egyenruha juttatási ideje még nem járt le, a ruházatnak a hátralevő időre eső értékét megtéríteni tartozik. Felmerül a kérdés, hogy a munkáltató a megfelelő összeget kártérítésre kötelező határozat (bírói ítélet) nélkül levonhatja-e. Minthogy a jogszabályban előírt esetekben a munkaruhát a vállalat köteles kiszolgáltatni és a dolgozó azt köteles igénybevenni, olyan természetbeni juttatások térítési díjáról van szó, amelyek kiszolgáltatása, illetve igénybevétele kötelező. Márpedig ilyenkor a vállalat a térítési díjat a munkabérből előzetesen hozott végrehajtható határozat nélkül is levonásba hozhatja (Vht. 140. § 4. bek.), ha pedig a munkaviszony megszűnt és a vállalati tartozásnak a dolgozó munkabéréből való közvetlen levonására nincs lehetőség, a tartozást a Mil.-lapon mint levonásra váró követelést fel kell jegyezni.

b) A KST kölcsönökkel kapcsolatban a probléma más jellegű. A KST kölcsön folyósítása az OTP betétüzletágához tartozik és lényege az, hogy havonta bizonyos összeg befizetésével a betevő meghatározott idő eltelte után jogot kap arra, hogy megszabott kereten belül kölcsönt vehessen fel. A folyósított kölcsön nézetünk szerint nem vitásan a Vht. 139. § k pontja alá eső pénzintézeti kölcsönkövetelés, tehát annak levonásához hatósági határozat nem kell. A probléma az, hogy az OTP, amely a kölcsönt csak úgy folyósítja, hogy annak visszafizetése az előírt időben és részletekben az illetményből való levonás útján biztosítható legyen, abba a helyzetbe kerülhet, hogy követeléséhez mégsem tud nyomban hozzájutni, ha a kölcsön felvételét követően a tag terhére más — eddig nem tudott — elsőbbséggel bíró fizetési kötelezettség áll be. Ennek következményét azonban nézetünk szerint az OTP-nek kell viselnie, mert a KST kölcsön mint pénzintézeti kölcsönkövetelés csak a sorrendben megelőző tartozások kielégítése után hozható levonásba. Megjegyezzük még, hogy a vállalt havi betétösszegek viszont egyáltalában nem hozhatók levonásba, és nemteljesítésük legfeljebb a KST-ből való kizárást vonhatja maga után (vö. Mintaalapszabály 14. § 4. bek.).

3. Amint említettük, nem kell végrehajtható hatósági határozat a kártérítés és a tévesen kifizetett munkabér levonásához. Ennek oka az, hogy az ilyen ellenkövetelések érvényesítésének olyan gyorsabb és rugalmasabb módját sikerült megtalálni, amelyek a dolgozó munkabéréhez való jogát nem veszélyeztetik.

a) Az előbbi kérdéssel kapcsolatban két problémát szeretnék érinteni, az egyik, hogy a kártérítési követelés mikor hozható levonásba,

* A Magyar Jogász Szövetség VI. Kongresszusán elhangzott előadás alapján. — *Szerk.*

a másik egyes kártérítési követelések kielégítési sorrendjének kérdése.

A Legfőbb Ügyészségnek a Munkaügyi Minisztériummal és a SZOT-tal egyetértésben hozott határozata szerint abban az esetben, ha a dolgozó jogorvoslati jogáról nem mondott le, a levonást az értesítés közlésétől számított 2 hónap elteltét követő első bérfizetési napon lehet megkezdeni, ebben az esetben is csak akkor, ha a dolgozó az igazgató határozata ellen nem fordul panasszal az egyeztető bizottsághoz. Egyetértünk azzal, hogy a kártérítésre kötelező határozat végrehajthatóvá csak az ügyészségi állásfoglalásban megjelölt időpontban válik. Ugyanakkor ezt az állásfoglalást ki kellene egészíteni, nehogy az az alapvető érdek, hogy a keletkezett kár mielőbb megtérüljön, sérelmet szenvedjen. Erre azért is szükség lenne, mert vannak vállalatok, amelyek nagy számban foglalkoztatnak idénymunkásokat, ahol a két hónap bevárása a kárigény érvényesítését komolyan veszélyeztetheti, mert mire a kárkövetelés fentiek szerint érvényesíthető lenne, az illető dolgozó munkaviszonya már meg is szűnt és így a vállalati ellenkövetelés érvényesítése megnehezedik. Ezért szerintünk az említett állásfoglalást olyan értelemben kellene kiegészíteni, hogy az igazgató kártérítésre kötelező határozata alapján az értesítést követő első bérfizetési napon a levonandó összeget vissza kell tartani, ha azonban a dolgozó a jogorvoslati határidőn belül panasszal él, a végrehajtás folytatását fel kell függeszteni és a visszatartott összeget ki kell a dolgozó részére fizetni. Ez a megoldás a jogorvoslat mielőbbi beadásának irányában hatna és az eljárás meggyorsítását szolgálná, ugyanakkor a dolgozó szempontjából sem lenne sérelmes, mert a panasz beadásának esetében a visszatartott összeget megkapná.

A kártérítési követelések levonási sorrendjével kapcsolatban a Vht. 139. § g. és h. pontjára szeretnénk utalni, különös figyelemmel a munkahely megváltozásának esetére. Nevezetesen az adóst alkalmazó vállalattal szemben fennálló kártérítési követelés megelőzi a más vállalattal szemben fennálló kártérítési követelés levonását. Ez munkahely változtatás esetén azt jelenti, hogy ha a dolgozó új munkahelyén is kárt okoz, a volt munkahelyén korábban okozott kár miatt érvényesített kártérítési követelés sorrendben hátrább kerül, és ha harmadik helyen lép munkaviszonyba és ott okoz kárt, ez ismét meg fogja előzni a másik két kártérítési követelést. A helyzet tehát az, hogy a legújabb károkozás miatt beálló kártérítési kötelezettségnek lesz mindig elsőbbsége a korábbi károkozások miatt érvényesített kártérítési követelésekkel szemben. Csak felvetem a kérdést, hogy ez a megoldás helyes-e, nem szorul-e korrekcióra olyan irányban, hogy a károkozónak előbb régebbi tartozását kell törlesztenie, vagy esetleg valamilyen kvóta szerinti megosztást lehetne biztosítani.

b) A tévesen kifizetett összeg visszatérítésével kapcsolatban egy konkrét esetre szeretném felhívni a figyelmet, amelyben a bíróság a közelmúltban helyesen foglalt állást. Ha nevezetesen egy bérelszámolási időszakon belül tévesen magasabb munkabért fizetnek ki, illetve különböző munkákra viszont kisebb összegeket fizetnek ki, ebben az esetben a tévesen kifizetett többlet díját be lehet számítani és nem lehet olyan megkülönböztetést tenni, hogy a tévedésből jóhiszeműen felvett magasabb munkadíj ugyanazon bérelszámolási időre vonatkozó másik munkára eső díjazás összegébe nem lenne beszámítható (Budapesti Kerületi Bíróság 14. P. 73.905/61 45 Pf 28.390/62).

4. Külön kérdés, amivel röviden foglalkozni kívánok, hogy a *levonáshoz való hozzájárulásnak* a dolgozó részéről mennyiben van jelentősége, illetve, hogy a hozzájárulás ebből a szempontból milyen szerepet játszik.

a) Nincs akadálya annak, hogy a dolgozó hozzájárulásával a vállalat levonásba hozza a dolgozóval szemben fennálló ellenkövetelését, természetesen csak a levonásnak a jogszabály által megállapított felső határán belül, amiről még az alábbiakban szólunk. Ennek gyakorlati példája lehet az az eset, amikor a dolgozó a vállalat kártérítési követelését részben elismeri, és beleegyezik abba, hogy a vállalat az általa elismert összeg erejéig ellenkövetelését levonásba hozza. Erre a lehetőség fennáll, ami a vállalat és a dolgozó érdekét egyaránt szolgálja, mert egyfelől a vállalat gyorsan hozzájut ellenkövetelésének nem vitatott részéhez, másfelől a dolgozó szabadul attól a perköltségtöbblettől, ami a követelés nem vitatott részének érvényesítésével egyébként felmerülne.

b) Kérdés, hozzájárulhat-e a dolgozó ahhoz, hogy a vállalat *harmadik* személy javára gyakoroljon levonási jogot pl. a dolgozó különélő házastársa javára ellátási összeget levonásba hozzon anélkül, hogy az ügyben bírói határozatot hoztak volna. Ezt a végrehajtási törvény 140. § 4. bekezdése kizárja, amennyiben ez a tartozás olyan jellegű, amely csak bírósági végrehajtás során, illetőleg más hatósági határozat alapján hozható levonásba. Értelme az, nehogy a dolgozó fiktív tartásdíj követelés címén egyéb hitelezőit kijátssza. Harmadik személy javára a dolgozó hozzájárulása alapján csak két esetben eszközölhet a vállalat levonást a dolgozó munkabérköveteléséből, éspedig: 1. olyan állami szervvel (vállalattal), társadalmi szervezettel vagy szövetkezettel szemben fennálló kártérítés esetében, amely a dolgozónak nem munkáltatója [Vht. 139. § h) pont], 2. pénzintézetek kölcsönkövetelésénél [Vht. 139. § k) pont]. Például a munkavállaló az állami pénzintézettel fennálló kölcsöntartozás erejéig a munkabérkövetelés lefoglalható részét engedményezi. Egyéb esetekben ugyanis, amikor a levonáshoz a Vht. szerint nincs szükség bírósági vagy más hatósági határozatra, nem harmadik sze-

mély követeléséről, hanem a munkáltató ellenkövetelésének érvényesítéséről van szó (Vö. Vht. 140. § 4. bekezdés).

c) A levonáshoz való hozzájárulás nem bontja meg a kielégítési sorrendet, azaz a hozzájárulás alapján is csak abban a sorrendben szabad levonást eszközölni, amelyet a Vht. 139. §-a megállapít. Vagyis, a levonáshoz való hozzájárulással a sorrendben megelőző tartozások kielégítése nem hiúsítható meg. Továbbá a levonáshoz való hozzájárulás — amely anyagi jogilag nem más, mint a vállalati ellenkövetelés részleges elismerése — a dolgozó részéről a jogügyletek érvénytelenségére vonatkozó általános szabályok szerint megtámadható. Ennek gyakorlati példája lehet az az eset, amikor a dolgozó az általa okozott kár összegére vonatkozóan tévedésben volt, azaz a levonáshoz abban a hiszemben járult hozzá, hogy tartozása az elismert összeg erejéig fennáll, holott utóbb bebizonyosodik, hogy nem tartozik vagy csak kisebb összegben tartozik.

5. Végül a levonás felső határának és a levonás alá vonható illetmények kérdését szeretném érinteni.

A levonás csak olyan korlátok között lehetséges, hogy az a dolgozó és az általa eltartott személyek létfenntartását ne veszélyeztesse. Ezért a Vht. a levonást maximálisan a munkabér 50%-ig teszi lehetővé. Ez a dolgozó védelmét szolgáló kogens rendelkezés és éppen ezért a dolgozó joghatályosan nem is járulhat hozzá ahhoz, hogy a vállalat a végrehajtás alól mentes munkakövetelés sérelmére beszámítási jogot gyakoroljon. Az ilyen hozzájárulás semmis lenne. Annak természetesen nincsen akadálya, hogy az igazgató a dolgozó javára eltérjen, vagyis a maximális levonásnál kisebb összegű levonást rendeljen el. Ha nevezetesen az igazgató úgy találja, hogy a dolgozó személyi, családi körülményei kisebb részletekben való levonást tesznek indokolttá, ilyen irányban pl. a kártérítésre kötelező határozatban rendelkezhet.

A levonásnak elsősorban a dolgozónak a vállalattól járó olyan illetményeivel szemben van helye, amelyeket a béralap terhére kell fizetni. Egyes járandóságokból levonás egyáltalában nem eszközölhető (pl. kiküldetési díj, újítási díj stb. — Vht. 148. §), más járandóságokból csak meghatározott célú levonások eszközölhetők (pl. táppénzből csak tartásdíjak, valamint a táppénz címén tévesen kifizetett összegek hozhatók levonásba).

Vitás lehet a nyereségrészesedés kérdése egyfelől abból a szempontból, hogy egyáltalában nyereségrészesedésből van-e levonásnak helye és ha igen, milyen kereten belül. Idevonatkozóan háromféle felfogás képzelhető el. Az egyik az, hogy levonásnak nyereségrészesedéssel szemben egyáltalában nincs helye, mert jutalomjellegű járandóság. Ennek ellentmond az a körülmény, hogy a nyereségrészesedésre a dolgozónak alanyi joga van. Másik felfogás szerint teljesen lefoglalható, mert a Vht. e téren nem állapít meg korlátozó rendelkezést. Korlátozó rendelkezés a Vht-ben csak a munkabérre és egyes egyéb járandóságokra található, ezek között a nyereségrészesedés nem szerepel. Harmadik felfogás szerint a nyereségrészesedés munkabér módjára foglalható le, a munkabérre érvényes korlátozások keretein belül.

Nézetünk szerint a nyereségrészesedés sui generis juttatás, amelynek célja a dolgozók anyagi érdekeltségét a vállalati gazdálkodás eredményességéhez fűzni. A nyereségrészesedés többleteredmények elérésére késztet. Éppen ezért olyan álláspont kialakítását tartanám indokoltnak, hogy a vállalat ellenkövetelését vagy harmadik személy követelését elsősorban a dolgozó munkabérének terhére érvényesítse és csak akkor, ha az sikerrel nem jár, vagy a hitelezőnek túl hosszú ideig kellene várakoznia, legyen a nyereségrészesedés igénybevehető, mindenkor azonban a munkabér tekintetében irányadó korlátozások keretein belül.

Összefoglalva tehát megállapíthatjuk, hogy egy olyan viszonylag szűk kérdés is, mint a munkajogi levonás, számos problémát vet fel, amelyekre inkább csak a figyelmet kívántuk felhívni. A kérdések átfogó rendezése nem vitásan, további részletesebb megtárgyalást igényel.

Trócsányi László

A teljesítménykövetelménnyel összefüggő jogi kérdések*

Azt a megbízatást kaptam, hogy foglalkozzam a munka díjazásával kapcsolatos problémák köréből a teljesítménykövetelménnyel összefüggő jogi kérdésekkel. Ez hálás, de egyszersmind bonyolult feladat is. Hálás azért, mert fejlődésünk során mindinkább növekszik a munkával szemben támasztott különféle követelmények, különösen pedig a teljesítménykövetelmények jelentősége, s így indokolt az az igény, hogy e követelményeket közelebbről vizsgáljuk meg. A feladat ugyanakkor bonyolult is; ennek tanúsítására elegendő arra a nyomban szembetűnő ellentétre utalni, ami a teljesítménykövetelmény és a dolgozó munkavégzési kötelezettsége között fennáll. Nevezetesen a dolgozó — az általánosan elfogadott álláspont szerint — nem vállal kötelezettséget eredmény létrehozására; ugyanakkor

* A Magyar Jogász Szövetség VI. kongresszusán, 1963. október 5-én elhangzott előadás alapján. — *Szerk.*

a dolgozóval szemben támasztott teljesítménykövetelmény mégis mindig valamilyen eredmény megvalósítására vonatkozó követelményt jelent.[1]

A teljesítménykövetelménnyel kapcsolatosan a gyakorlatban rendszerint akkor merülnek fel jogi problémák, amikor a dolgozó a teljesítménykövetelménynek nem tesz eleget. E problémák vizsgálatára az tehát a leghelyesebb kiindulás, ha először szemügyre vesszük a dolgozó munkájával szemben támasztott különféle követelményeket, s ezek körében főként a különböző teljesítménykövetelményeket, utána pedig azt vizsgáljuk meg, hogy e követelmények megsértése, illetőleg nemteljesítése milyen jogkövetkezményeket vált ki.

A dolgozó munkájával szemben támasztott követelmények sokfélék. E sokszínűségben az osztályozó elvet most számunkra az szabja meg, hogy a követelmény megsértése milyen jogkövetkezménnyel jár. Ebből a nézőpontból két részre oszthatjuk a szóban levő követelményeket. Az első csoportba a *minimális* követelmények tartoznak. Ezek teljesítése kivétel nélkül minden egyes dolgozótól, elvárható, ezért *parancsként* hangzanak. A dolgozók munkájával szemben támasztott minimális követelmény pl., hogy a törvényes munkaidőt végig kell dolgozni, továbbá hogy a dolgozó a munka során ne okozzon vagyoni kárt, vagy hogy ne veszélyeztesse sem a maga, sem mások egészségét és biztonságát. A munkával szemben támasztott minimális követelmények között találunk *minimális teljesítmény-követelményeket* is, ilyen pl. a munka selejtmentességére vonatkozó követelmény, ami nem más, mint minimális *minőségi* teljesítménykövetelmény. Minimális *mennyiségi* teljesítménykövetelmény pedig az, hogy a dolgozó elvégezze azt a legkisebb munkamennyiséget, amit az adott munkakörben — képességeire tekintet nélkül — minden embertől meg lehet követelni.

A dolgozó munkájával szemben támasztott követelmények másik csoportját a *minimumot meghaladó* követelmények alkotják. A dolgozó helyes magatartásának fokozatai vannak; nem várható el mindenkitől, hogy a helyes magatartás magasabb, vagy éppen legmagasabb fokát tanúsítsa. Ennek megfelelően a minimumot meghaladó követelmények csak *javaslatként* érvényesülnek, nem pedig kategorikus parancsként. Idetartozó követelmény pl. a munkahelyhez való hűség, vagy pl. a szakmai továbbfejlődésre irányuló igény. De a dolgozó munkájával szemben támasztott ilyen — a minimumot meghaladó — követelmények között is találunk teljesítménykövetelményeket. Ezeknek több neme van. Közülük az egyik legfontosabb csoportba tartozó teljesítménykövetelmények jellemzője, hogy *átlagkövetelmények* s a teljesítmény mérésére szolgálnak. Tételes jogunk a teljesítménykövetelmény elnevezést voltaképpen ezekre tartja fenn [22/1961. (VI. 9.) Korm. sz. r. 1. és 2. §]. Ide kell sorolnunk elsősorban a munkanormát, amikor is a megkívánt munkateljesítményt valamely elvégzendő munka mennyisége szabja meg, továbbá egyebek között a különféle prémiumfeladatokat és céljutalomfeladatokat, amikor is az elérendő eredmény meghatározása más módon, pl. bizonyos gazdaságossági, minőségi mutatók révén történik. A minimumot meghaladó körülmények egy másik nemét ha nem is a legszerencsésebben, de talán legkifejezőbben *csúcsteljesítmény-követelményeknek* nevezhetnénk. Idesorolhatók például azok a követelmények, amelyek a különféle munkaversenyek értékelési feltételei között olvashatók. Sajátos *további* neme a minimumot meghaladó teljesítménykövetelményeknek pl. az a követelmény, hogy a dolgozó törekedjék újítások létrehozására stb.

E csoportosítás után tekintsük át *milyen jogkövetkezményekkel* járhat a dolgozó magatartása, ha a tárgyalt követelményeknek nem tesz eleget. E szemléletben háromféle jogkövetkezmény rajzolódik ki, amelyek közül az egyik csak bizonyos korrektivumok mellett alkalmazható. Nevezetesen:

— felelősségi következmény a minimális követelmények vétkes megszegéséért;

— veszélyviselési következmény bizonyos minimális követelmények vétlen megszegéséért, feltéve, hogy a követelmény sérelmét másként nem lehet orvosolni;

— ösztönzési (előnyös) következmény illetőleg annak elmaradása a minimumot meghaladó követelmény teljesítéséért, illetve nemteljesítése miatt.

Vegyük sorba a mondott jogkövetkezményeket.

A *felelősségi* következmények alig szorulnak bővebb megvilágításra. A minimális minőségi és mennyiségi teljesítménykövetelmények vétkes megszegése esetén — mint ismeretes — alkalmazásra kerülhet a fegyelmi, adott esetben pedig az anyagi felelősségrevonás mellett számos különös munkajogi felelősségi szankció is, így pl. az ismételten meg nem felelő munka miatt közölt felmondás, vagy pl. az igazolatlan mulasztás esetén kilátásba helyezett speciális hátrányok stb.

Ahol a felelősség végződik, ott kezdődik a *veszélyviselés* bizonyos minimális követelmények vétlen megszegése miatt. A szocialista munkajogban a dolgozó veszélyviselése sokkal szűkebb mint a tőkés jogrendben, de a jogkövetkezményeknek ezt a faját a mi munkajogunk sem tudja teljesen száműzni. A munka szerinti elosztás ugyanis szükségképpen megköveteli a dolgozó bizonyos veszélyviselését; elég itt arra gondolni, hogy a kisebb fizikai erejű, vagy kevésbé ügyes munkás kevesebbet keres. Még élesebben: munkabér *csak a végzett munkáért* jár, s így a dolgozó a bérkiesés veszélyét viseli abban

[1] Ld. Weltner: A szocialista munkajogviszony és az üzemi demokrácia. Bp. 1962. 156. old.

az esetben is, ha hibáján kívül nem tud munkát végezni, pl. azért, mert aznap a vasúti közlekedés zavara folytán nem juthatott el a munkahelyére.

A veszélyviselés *szűkülése* mutatkozik meg mindamellett abban, hogy munkajogunkban a dolgozó a minimális teljesítménykövetelmények vétlen megszegése esetén nem viseli a bérvesztés kockázatát. Ez egyúttal feloldja a bevezetőben említett látszólagos ellentétet is. Legyen szabad a mondottakat a minimális *minőségi* teljesítménykövetelmény (a selejtmentesség) példáján megvilágítanom. Ha a munkadarab selejtessé vált, bérelvonásnak csak a dolgozó vétkessége esetén van helye. Amikor tehát a dolgozó hibáján kívül okozta a selejtet, nem terheli a bérvesztés kockázata, hiszen a dolgozó nem vállalkozó, és így nem munkával elérhető eredmény létrehozására köteles. A munkáltató a dolgozótól nem művet, hanem *csak munkát* követelhet, természetesen megfelelő munkát. Ha tehát a dolgozó megfelelő munkát végzett, másszóval minden elvárhatót megtett avégből, hogy a munkadarab a rendeltetésszerű használatra alkalmas legyen, nem viselheti annak veszélyét, hogy e megfelelő munkája ellenére nem jön létre, vagy nem kielégítő az eredmény.

Nem viseli a dolgozó a bérveszteség veszélyét a minimális *mennyiségi* teljesítménykövetelmény vétlen megsértése esetében, másszóval akkor sem, ha végzett munkájának hibáján kívül nincs meg az a legkisebb mennyiségi eredménye, amit az adott munkakörben — képességeire tekintet nélkül — minden embertől meg lehet követelni. Ennek kockázatát hárítja át a munkáltatóra számos vállalat bérszabályzatában az ún. „biztosított bér". A szabályzatok így nevezik azt a minimális bérösszeget, amit a dolgozó mindenképpen megkap, abban az esetben is, ha alacsony teljesítménye alapján egyébként csak kevesebbre tarthatna számot. A biztosított bér intézményének alapja az a vélelem, hogy a minimális mennyiségi teljesítmény elmaradását a munkafeltételek fogyatékosságai okozták, aminek következményeit a dolgozó nem viselheti.

Ha a bérvesztés veszélyét az elmondottak szerint a dolgozó nem is viseli, *más vonatkozásban* mégis kockázat terheli a minimális teljesítménykövetelmények megsértése miatt. Nevezetesen ha a mondott követelmények nemteljesítése a munka ellátására vonatkozó alkalmatlanságából fakad: tételes jogunk szerint tűrnie kell a Mt 29. § (1) bekezdés c) pontjának második fordulata alapján a vállalat *felmondását.*

Mint mondottam, a dolgozóval szemben a veszélyviselési következmény csak bizonyos korrektívum mellett alkalmazható. Ez a korrektívum az *orvoslási kötelezettség.*

Ezt a kötelezettséget első ízben Weltner Andor fogalmazta meg, azt értvén alatta, hogy a munkaszerződés érvénytelensége esetén a felek kötelesek mindent megtenni az érvénytelenséget okozó hiba megszüntetésére, s az érvénytelenség következtében a munkaviszony megszüntetésének csak akkor lehet helye, ha az orvoslás nem vezetett eredményre. Az orvoslási kötelezettség — amint másutt ezt kimutatni törekedtem — nemcsak a munkaszerződés érvénytelensége esetén áll fenn, hanem szélesebb körben.[2] Nézetem szerint orvoslási kötelezettség terheli a munkáltatót egyebek között olyan esetben is, amikor a dolgozót valamilyen veszélyviselési következmény sújtja. Helyes felfogás szerint ugyanis az ilyen hátrányos következmény csak akkor mehet foganatba, ha a munkáltató minden elvárhatót megtett az elhárítására. Így a példázott esetben a munkavégzésnek a vasúti közlekedés zavarából származó lehetetlenülését s az ebből eredő bérveszteséget a bányának úgy kell elhárítania, hogy ha erre a célra megfelelő tehergépkocsi a rendelkezésére áll, azt a szomszéd bányászfaluba küldi a munkásokért. Az orvoslási kötelezettségnek érvényesülnie kell abban a sajnálatos helyzetben is, amikor a dolgozó a minimális teljesítménykövetelményeknek huzamos időn keresztül vétlenül nem tesz eleget. A munkáltató ilyen esetben megfelelő betanítás útján, a munkakörülmények módosítása révén, vagy ha lehet áthelyezés segítségével minden elvárhatót meg kell hogy tegyen az orvoslásra. A felmondást — mint ultima ratiot — csak akkor közölheti, ha a dolgozó alkalmatlansága folytán fennálló nemkívánatos állapot a mondott eszközökkel nem volt elhárítható.

Térjünk rá ezután az *ösztönzési* jogkövetkezményekre, annál is inkább, mert a jog oldaláról elsősorban ezek biztosítják az anyagi érdekeltség érvényesülését. A minimumot meghaladó követelmények s az ezek körében említett különféle magasabb teljesítménykövetelmények nem parancsként szólnak a dolgozóhoz, hanem — mint említettük — csupán javaslatok. Ebből fakad, hogy előnyben részesül, aki e követelményeket teljesíti. Nem sújtja tehát hátrány a dolgozót, ha e magasabb követelményeknek nem tesz eleget, hanem csupán sajátmagát fosztja meg valaminő reálisan és jogilag is megszerezhető előnytől.

Ebből először is egy *negatív* irányú következtetést kell levonni. A dolgozóval szemben nem lehet felelősségi szankciót alkalmazni a minimumot meghaladó követelmény megsértése miatt, még abban az esetben sem, ha az neki egyébként felróható lenne. Pl. az a kimagasló szakmunkás, aki képes arra, hogy 110%-os teljesítményt mutasson fel, nem vonható felelősségre azért, mert adott esetben kissé kényelmesebb munkaüteme miatt csak 90%-ra teljesítette a munkanormát. A dolgozó képességei szerint köteles munkát végezni, de ha teljesíti azt a minimumot, amit az illető munkakörben általában meg lehet követelni, nem vonható felelősségre

[2] Weltner: Az érvénytelenség és orvoslása a munkajogban. Bp. 1960.; *Kertész* erről szóló recenziója. JK. 1961. 4. sz.

azon az alapon, hogy az ő átlagon felül egyéni adottságai alapján magasabb teljesítményt lett volna képes létrehozni.

Talán nagyobb érdeklődésre számot tartó *pozitív* irányú megállapításokra juthatunk, ha tovább vizsgáljuk az ösztönzési következmények struktúráját. A különféle teljesítménykövetelmények, feladatok optimális kialakításában a súly inkább a jogon kívüli elemre esik. A mondott előnyös jogkövetkezmények megformálása viszont már sokkal inkább jogi, jogászi feladat, annál is inkább, mivel e körben nemcsak a rendes jogforrásoknak, de a munkajog különös forrásainak, elsősorban a vállalati szabályzatoknak is kiemelkedő szerepe van.

Az érdekeltséget mozgásba hozó különféle előnyöket két fő jogi formában lehet létrehozni, egyfelől a dolgozó *alanyi* jogaként (ennek típusa a munkabér), másfelől pedig úgy, hogy az előny biztosítása a vállalat *mérlegelésére* tartozik (ilyen pl. az egyéni jutalom). Mindkét jogi formára szükség van, de tekintetbe kell venni, hogy az anyagi érdekeltség funkcionálását igénylő esetek túlnyomó részében az alanyi jog formája váltja ki a nagyobb eredményt. A dolgozó ilyenkor biztonsággal számíthat a kitűzött előnyre, és ezzel érdekeltsége elevenebbé válik. Úgy vélem, ezt mind a jogalkotásnak, mind a vállalati szabályzat-alkotásnak nagy mértékben figyelembe kell vennie.

Legyen szabad befejezésként a mondottakat néhány példával megvilágítanom.

Megfontolandó pl. nem lenne-e helyes fokozni az alanyi jogokat a *prémium* vonatkozásában, ahol is jelenleg olyan körben is a vállalat mérlegelése érvényesül, ahol pedig már aligha indokolt. Ismeretes, hogy az igazgató a prémiumot olyan kötelességmulasztás miatt is megvonhatja, amely prémiumfeladatként nem szerepelt. Ez helyeselhető. De az már aligha megnyugtató, hogy az egyeztető bizottság, illetőleg a bíróság nem vonhatja megítélésének körébe, hogy a prémium megvonása arányban állt-e az elkövetett mulasztással.

Más vonatkozásban arra lehet rámutatni, hogy munkajogunk szinte teljesen lemond az alanyi jogból származó lehetőségekről a *minősítési rendszer* életképesebbé tételét illetően. Mind a vállalati, mind a közszolgálati alkalmazottak vonatkozásában nyugodtan állíthatjuk, hogy igen hatásos lenne olyan minősítési rendszer kialakítása, amely a működés eredményességének számszerű mérésére is alkalmas, és összehasonlítási alapul is szolgál, főleg ha a magasabb minősítéshez megfelelő alanyi jogok is fűződnének pl. a meghatározott magasabb besorolásra, illetőleg az előlépésre.

Vannak természetesen olyan helyzetek, amelyekben az egyéni alanyi jog biztosítására a szükséges feltételek nem állanak fenn. Erre talán legkiemelkedőbb példa a *munkanorma* megállapítása, illetőleg megváltoztatása elleni panasz. A kollektívának megvan a módja arra, hogy ilyen kérdésben a vállalaton kívüli fórum elé vigye a kérdést, ha a munkanorma nagyobb számú dolgozót érint. Az egyes dolgozónak viszont a jogszabály nem ad igényt arra, hogy a norma megállapítását vagy megváltoztatását a munkaügyi vitát elbíráló szervek előtt panaszolhassa; az ilyen tárgyú vitákban a vállalat igazgatója végérvényesen dönt. (Mt V 110. §) Fejlettségünk jelenlegi fokán ez aligha kifogásolható, mert rendkívül nehéz bizonyítási és szakkérdéseket vet fel annak elbírálása: biztosította-e a vállalat a norma megvalósításához a konkrét esetben szükséges és elvárható feltételeket. Felvetődhet azonban az egyes dolgozó jogállásának e körben bizonyos olyan irányú továbbfejlesztése, amely a mondott nehézségekre figyelemmel a tényleges döntést az igazgató kezében hagyja ugyan, de a dolgozó panaszára betekintést és véleményalkotást enged valamiő más szervnek is (pl. a vállalati egyeztető bizottságnak, vagy a szakszervezeti bizottságnak), azzal, hogy e szerv véleménye alapján a vállalat igazgatója köteles legyen korábbi elutasító döntését felülvizsgálni.

Kertész István

SZEMLE

Dr. Rákos Ferenc

Hetven év, amelyből hatvanhárom a XX. században telt el, olyan korszakát teszi az emberiség történetének, ami több pusztítást és a romokon, a romokból több előrehaladást hozott, mint az egész addigi földtörténet.

A két világháború öldöklő harcában az ember szabadságának, felemelkedésének a biztos tudatában, a művelt forradalmár eszmeiségétől izzóan, majd a népi forradalmakban lángolva állt helyt a kimagasló jogász, a széles látókörű politikus, a jogtörténész, a társadalomtudós, a forradalmár: *dr. Rákos Ferenc.*

Töretlen akarással és képességgel művelte tudományát, tanította és nevelte országunk fiait, az állam- és jogtudományok elméleti és gyakorlati szakembereit. Élete, életműve tanulságos és lelkesítő mindenki számára, aki tudja, hogy az életcél az emberiség szabadsága, felemelkedése, mind jobb és boldogabb jövője; példa azok számára, akik mindezt a tartalomban olyannyira gazdag és a közel háromnegyedszázados tartama ellenére elszomorítóan rövidnek tűnő életpályából tanulják, ragyogó példa minden kommunista ember és talán legelsősorban minden kommunista jogász számára.

A Jogtudományi Közlöny hasábjain megjelent legutóbbi tanulmányának a visszhangja még széles volt, még el sem ült, amikor megrendülten búcsúzunk dr. Rákos Ferenctől. A búcsú az első alkalom, hogy tetteit, műveit so-

roljuk, hogy gondolatait, alkotásait nemcsak jelképeként, hanem el nem múló valóságaként, az ő és a mi értékeinkként tanuljuk, ápoljuk.

Több mint öt évtizede, hogy a Szociáldemokrata Párt tagjává lett; 1911-ben, elsőéves jogász korában, belép a Galilei-Körbe, később főtitkára lesz.

A Budapesti Tudományegyetemen Vámbéry Ruszten büntetőjogi szemináriumában már tanúságot tesz kiváló képességeiről. A kispesti Szociáldemokrata Pártszervezet titkáraként egyik alapítója a Kommunisták Magyarországi Pártjának, s az illegalitásban működő Párt Központi Bizottságának a tagja.

A Magyar Tanácsköztársaság a Budapesti Forradalmi Törvényszék elnökévé, majd a Katonai Forradalmi Főtörvényszék elnökévé teszi.

Az 1919-es proletárforradalom győzelme után megfeszített és humánumtól áthatott munkát végez. Igazságügyi népbiztoshelyettesként az anyagi igazság feltétlen felderítésének alapkövetelményét nemcsak hangoztatja, hanem eszközeit kovácsolja: megszervezi a Budapesti Törvényszék mellett a kísérleti kriminológiai osztályt, amely mintaként szolgált Magyarország határain túl is.

A Vörös Újság főszerkesztője, majd a Vörös Őrség országos főparancsnoka. Az 1919-es fegyveres intervenció idején a magyar Vörös Hadsereg dunai frontján harcol.

A Magyar Tanácsköztársaság leverése után a Horthy-fasizmus elől emigrál. Bécsben él 1919 és 1925 között. A kommunista emigráció egyik fontos alakja, aki az Osztrák Kommunista Pártban is tevékenykedik. A Tanácsköztársaság igazságszolgáltatásáról szóló könyve 1921-ben Bécsben, az Arbeiterbuchhandlung kiadásában jelenik meg. Ezután perbefogják Ausztriában.

A Szovjetunióban él 1925-től, ahol a politika és a gazdaság területein a szocializmus építésének a győzelméért tevékenykedik. A személyi kultusz áldozataként fogságot szenved. Magyarországra 1948-ban tér haza. A Szovjetunió Legfelső Bírósága az alaptalanul emelt vád alól felmenti, s rehabilitálja.

Itthon az Új Magyar Könyvkiadó igazgatójaként gondoskodik a szovjet szocialista irodalom legkitűnőbb alkotásainak a megjelentetéséről és — egyidejűleg — mind gazdagabban bontakoztatja ki jogirodalmi tevékenységét. A *Jogtudományi Közlönyben* 1950-ben jelent meg *„Tanácsmagyarország igazságszolgáltatása"* című tanulmánya. Egy évvel később *ugyanitt: „Munka és munkajog"* című művét publikálja. *„Állam és alkotmány a Magyar Tanácsköztársaságban"* a címe annak a kötetének, amit a Jogi Kiadó 1953-ban tett közzé.

„A szocialista államalkotás főpróbája Magyarországon" a *Jogtudományi Közlönyben* 1959-ben megjelent munkája előtanulmány az ugyancsak 1959-ben az Akadémiai Kiadó gondozásában közreadott legfontosabb művéhez, amelynek címe és tárgya: *„Az első szocialista alkotmány Magyarországon. — A Magyar Tanácsköztársaság állama és joga." „A magyar proletárforradalom igazságszolgáltatása"* feliratú, a *Jogtudományi Közlönyben* 1962-ben megjelent tanulmánya eszmei-politikai és büntetőjogi elemzését adja a fiatal szocialista államot a humanitás jegyében védő, a feudálkapitalista ellenforradalom által sárbarántani igyekezett forradalmi igazságszolgáltatási intézményeknek.

Az 1956. évi ellenforradalom leverése után a Legfőbb Ügyészség főosztályvezetője és a Társadalmi Szemle állam- és jogtudományi rovatának a vezetője.

Ebben az évben, három héttel halála előtt, a *Jogtudományi Közlönyben* jelent meg utolsó értekezése: *„Néhány gondolat a Tanácsköztársaság államáról és jogáról"*, amelyben a kodifikáció is bő forrásra talál.

Társadalmi és szaktevékenysége magasfokú elismerését regisztrálják a Munka Vöröszászló Rendje, Munka Érdemrend, Tanácsköztársasági Emlékérem, Partizán Emlékérem kitüntetései, a jogtudomány kandidátusa tudományos fokozata.

A Jogtudományi Közlöny számára nehéz, súlyos feladat az elnémult kiváló munkatárs remélt művei számára szolgáló hely betöltése.

Kádár Miklós

Az európai szocialista országok jogalkotása

Csehszlovák Szocialista Köztársaság

Az elmúlt időszak jogszabályai közül* az *államjog* és az *államigazgatási jog* körében mindenekelőtt az *Állami Tervbizottság*ról szóló 52/1963. sz. törvényről kell megemlékezni, amely az Állami Tervbizottság szervezetét és feladatait újólag szabályozza. Az Állami Tervbizottság az elnökből, az elnök helyetteseiből és további tagokból áll, akiket a kormány nevez ki és ment fel. Az Állami Tervbizottság elnöke a kormány tagja. Az Állami Tervbizottságnak a tervszerű irányítás módszereinek vizsgálatára és tökéletesítésére, és a számítástechnika lehetőségeinek a népgazdasági tervezés szempontjából történő kihasználására létesített szerve az Állami Tervbizottság Módszertani Tanácsa, amelynek elnökét és tagjait az Állami Tervbizottság nevezi ki. Az Állami Tervbizottság legfontosabb feladatait a jogszabály a következőkben foglalja össze: elkészíti és a kormány elé terjeszti az állami népgazdaságfejlesztési távlati és évi tervjavaslatokat, ideértve a nemzeti bizottságok által irányított gazdálkodás komplex tervjavaslatait; a kormány útmutatásai szerint irányítja és egységesíti a központi szervek és a kerületi nemzeti bizottságok tevékenységét az állami népgazdaságfejlesztési terv elkészítésénél, az állami népgazdaságfejlesztési tervjavaslatban biztosítja a bővített szocialista újratermelés folyamatának hatékonyságát, megteremti a népgazdasági ágazatok közötti helyes arányokat, biztosítja a lakosság anyagi és kulturális szükségleteinek kielégítését és az állam védelmi képességének fokozását; az állami népgazdaságfejlesztési tervjavaslatban gondoskodik a területi arányok biztosításáról, biztosítja a központilag irányított és a nemzeti bizottságok irányítása alatt álló gazdaság fejlesztésének összhangját; ellátja a nemzetközi gazdasági kapcsolatok fejlesztésével és a szocialista államok közötti tervkoordinációval ösz-

* A feldolgozás alapjául a Sbírka zákonů c. hivatalos lap 1963. évi 20—37. számai szolgáltak.

szefüggő tervezési tevékenységet; kidolgozza a népgazdaságfejlesztés tervszerű irányításának módszereit, ellenőrzi az állami népgazdaságfejlesztési terv teljesítését, véleményt ad a népgazdaság fejlesztését érintő elvi jelentőségű olyan javaslatokra, amelyeket a kormány elé más szervek terjesztenek, ellátja a különleges szabályok szerint reá háruló feladatokat.

E területen ugyancsak figyelmet érdemel az *Állami Beruházási Bizottság* létesítéséről szóló 62/1963. sz. törvényerejű rendelet. A bizottság elnökből, az elnök helyetteseiből és további tagokból áll, akiket a kormány nevez ki és ment fel. Az Állami Beruházási Bizottság a következő fő feladatokat látja el: irányítja és megszervezi a beruházásokat oly módon, hogy azok legmagasabb fokú műszaki, gazdasági, kulturális és társadalmi színvonala biztosítva legyen, irányítja a beruházások tipizálását, a beruházások alapjául szolgáló dokumentumok szakvéleményezését, megszervezi és irányítja a területi tervezést, az építési hivatalok tevékenységét, a beruházások elméleti-módszertani kérdéseivel kapcsolatos kutató tevékenységet, a város és községépítés koncepcióját, az építészeti szempontokat a beruházásoknál érvényre juttatja, irányítja a beruházások műszaki tervezési tevékenységét és a költségvetés készítésének metodikáját, a különösen fontos építkezések menetét ellenőrzi és a szükséges intézkedéseket ezek kellő időben történő üzembehelyezése érdekében megteszi, továbbá a kiemelt építkezéseknél a munkálatok megkezdését műszaki-tervezési, valamint az anyagi és kapacitási biztosítottság szempontjából engedélyezi.

A tudományos élet egész területét átfogó fontos jogszabály ebben az időszakban a *Csehszlovák Tudományos Akadémiáról* szóló 54/1963. sz. törvény. A jogszabály öt fejezetből áll. Az első a Csehszlovák Tudományos Akadémia jogállásával és feladataival foglalkozik. A második meghatározza az Akadémia tagjait (ezek rendes tagok, levelező tagok, külföldi tagok és tiszteletbeli tagok lehetnek). A harmadik fejezet az Akadémia szerveit állapítja meg. Az Akadémia legfőbb szerve a közgyűlés. Az Akadémia állandó központi irányító szerve az Akadémia elnöksége, amely az Akadémia elnökéből, elnökhelyetteseiből, az Akadémia tudományos főtitkárából, illetve helyetteseiből és további akadémiai tagokból áll. Az Akadémia elnökségének tagjait a közgyűlés 4 évre választja, amely megállapítja az Akadémia elnökhelyetteseinek, illetve az Akadémia tudományos főtitkára helyetteseinek, valamint az Akadémia elnöksége további tagjainak számát. Az elnökség tagjainak választását a kormány hagyja jóvá. Az Akadémia elnökévé és elnökhelyetteseivé csak akadémikusok választhatók. Az egyes tudományszakok legfőbb szellemi irányító szervei a tudományos kollégiumok. A törvény negyedik fejezete az Akadémia tudományos intézményeivel foglalkozik, míg az ötödik fejezet zárórendelkezéseket tartalmaz.

Külön jogszabály, az 55/1963. sz. törvény rendelkezik a *tudományos-kutató és fejlesztési intézményekről*, ezeknek az intézményeknek egyes részlegeiről és tevékenységük irányításáról.

Érdeklődésre tarthat számot továbbá ebben a körben a *népművészekről* szóló 56/1963. Sb. sz. törvény, *a nyomdai köteles példányokról* szóló 45/1963. sz., valamint *a könyvtárak nyilvántartásba vételéről, a könyvtárközi kölcsönző szolgálatról és a könyvek és folyóiratok beszerzésénél a könyvtárak által élvezett elsőbbségi jogról* szóló 51/1963. sz. iskola- és kulturálisügyi minisztériumi hirdetmény.

A *polgári jog* területét érinti *a szocialista mezőgazdasági és erdőgazdasági üzemeknél exhalációval okozott károk megtérítéséről* szóló 40/1963. sz. kormányhirdetmény. A jogszabály abból indul ki, hogy a szocialista társadalomnak fontos érdeke fűződik a mező- és erdőgazdasági termelés növeléséhez, emellett a szocialista szervezetek közötti együttműködés elve is megkívánja, hogy az ipari üzemek a mezőgazdasági és erdőgazdasági üzemekkel, tanácsi szervekkel és a mezőgazdasági termelési igazgatóságokkal karöltve hatékony intézkedéseket tegyenek azoknak a károknak a korlátozására, amelyek az ipari üzemek cseppfolyós és szilárd anyagainak a természetbe való behatolása (exhaláció) révén keletkezhetnek. A kormányhirdetmény szerint az az ipari vállalat, amely exhalációval szocialista mező- vagy erdőgazdasági szervezeteknek kárt okozott, a kárt vétkességre tekintet nélkül köteles megtéríteni. Azt kell megtéríteni, amivel a károsult szervezet vagyona csökkent. Azoknál a károknál, amelyek erdőállományban keletkeztek, a kitermelés idején meglevő termékekben előállt veszteséget kell megtéríteni, továbbá az időelőtti vagy elaprózott kitermelés következtében felmerült kitermelési, fuvarozási vagy fásítási többletköltségeket. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek részére mezőgazdasági termékekben okozott károk esetén azt is meg kell téríteni, amit helyes művelés és gondozás, valamint az agrotechnikai határidőkben végzett betakarítás, vagy a mezőgazdasági termékek más felhasználása (pl. legeltetés) mellett el lehetett volna érni akkor, ha az exhaláció kedvezőtlen behatására nem került volna sor. Ez megfelelően érvényes az állati termékekben keletkezett károk megtérítésére is; nem kell megtéríteni azonban az exhaláció folytán tönkrement takarmány felhasználása következtében bekövetkezett állatelhullásokat, vagy jövedelmezőségcsökkenést. A károsult szervezet részére továbbá meg kell téríteni azokat a költségeket, amelyeket a kár csökkentésére fordított, amennyiben ezek a fentiek szerint nem térülnek meg. Ha exhalációval több vállalat okozott kárt, a kárért abban az arányban tartoznak felelősséggel, amelyben a kárt okozták. Ha ez az arány nem állapítható meg, egyenlő arányban felelnek. Lényeges szabálya a kormányhirdetménynek az a rendelkezés, is, hogy a mező- és erdőgazdasági termelés tervezésével foglalkozó szervek kötelesek a szocialista mező- és erdőgazdasági szervezetek termelése jellegének meghatározásánál az exhaláció okozta káros hatásokra figyelemmel lenni. A járási tanácsi szervek és a mezőgazdasági termelési igazgatóságok kötelesek ügyelni arra, hogy a mezőgazdasági termelésben és az erdőgazdálkodás területén tegyék meg az exhaláció okozta károk csökkentése, illetve elhárítása érdekében szükséges intézkedéseket.

A *polgári eljárási jog* területéhez tartozik a Csehszlovák Szocialista Köztársaság fő döntőbírájának a *gazdasági viták választott bíró által történő letárgyalásáról és eldöntéséről* szóló ideiglenes szabályok kibocsátására vonatkozó 58/1963. sz. hirdetménye. Annak érdekében, hogy a dolgozóknak a népgazdaság irányításában való részvételét fokozzák és megteremtsék az előfeltételeket a tervfeladatoknak a szocialista szervezetek által történő tökéletesebb teljesítéséhez, a jogszabály egyes vitáknak választott bíró által való eldöntését vezeti be. A választott bírót meghatározott viták eldöntésére az érdekelt szervek választják meg. A választott bíró funkciója tiszteletbeli. Választott bírót minden olyan gazdasági vita eldöntésére fel lehet kérni, amely a gazdasági döntőbíráskodás szerveinek jogkörébe tartozik, tekintet nélkül az érdekelt szervezetek alárendeltségére és székhelyére. Különösképpen akkor kerül sor a jogszabály szerint választott bírói eljárásra, ha olyan szakmailag igényes vita elintézéséről van szó, amelynek eldöntésénél a választott bíró sajátos ismereteit és tapasztalatait érvényesítheti annak érdekében, hogy e vita lényegét és okait tisztázza és ismételt előfordulásának elejét vegye. A vita a választott bíró elé akkor terjeszthető, ha személyében az összes érdekelt felek megegyeztek és a javaslatba hozott választott bíró e funkciót elvállalja. A jogszabály részletekbemenően rendezi továbbá a vitának a választott bíró által történő tárgyalásával, és az általa hozott határozat végrehajtásával kapcsolatos szabályokat.

Az *igazságügyi szervezetet* érintő fontos jogszabály az *ügyvédségről* szóló 57/1963. számú törvény. A jogszabály mindenekelőtt az ügyvédség feladatait állapítja meg, majd az ügyvédség szervezetét szabályozza. Ennek keretében szól az ügyvédek kerületi közösségéről és az ügyvédi tanácsadó irodákról, majd külön cím alatt a Csehszlovák Ügyvédi Központ szervezetét állapítja meg. Szabályozza továbbá az ügyvédek és az ügyvédjelöltek jogviszonyait, az ügyvédek fegyelmi felelősségét, és az igazságügyi minisztérium idevonatkozó felügyeleti jogkörét.

Végül a *nemzetközi jog területén a határsávforgalom szabályozásáról* Prágában 1962. október 16. napján a Magyar Népköztársaság és a Csehszlovák Szocialista Köztársaság között létrejött egyezmény kihirdetésére vonatkozó 60/1963. sz. külügyminiszteri hirdetmény közzététele érdemel említést.

T. L.

JOGIRODALOM

A magyar büntető eljárási jog tankönyve*

„Habent fata sua libelli", minden könyvnek megvan a maga sorsa: a kinyomtatás előtt, amíg végső formájában megszületik és megjelenése után, amikor már olvassák és felhasználják.

A magyar büntető eljárási jog tankönyvének (a továbbiakban: Tankönyv) létrejöttét hosszú és alapos előkészítés előzte meg, amelyet nem lehet figyelmen kívül hagyni, ha e művel foglalkozunk. A kiadása után eltelt két esztendő pedig módot ad arra, hogy megfelelő távlatból tekintsünk rá vissza és megjegyzéseinknél felhasználjuk mások papírra vetett véleményét is, megvizsgáljuk, vajon a Tankönyv megállapításai időtállóak-e és mennyiben hasznosíthatók a jövőben.

Egy mai tankönyv értékelésénél számottevő tényező, hogy milyen előzményekre támaszkodhatott, sűrűn vagy ritkán jelentek-e meg tárgyköréből korábbi, megalapozó tankönyvek. A büntető eljárási jog ebből a szempontból hazánkban az elhanyagoltabb jogágazatok közé tartozott.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy teljes büntető eljárásjogi tankönyv Magyarországon legutóbb csaknem félévszázaddal ezelőtt, 1916., illetve 1917. évben jelent meg.[1] A felszabadulás után csak jegyzetek kerültek forgalomba és e tárgykörből jelentősebb monográfiák sem jelentek meg, csupán kommentár, néhány kisebb cikk látott napvilágot. A szocialista államok közül büntető eljárásjogi tankönyvet csak a Szovjetunióban,[2] kisebb (lényegileg a mi jegyzeteinknek megfelelő) terjedelműt a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban[3] és nem a büntető eljárás egészét, csak egyes kérdéseket felölelőt Lengyelországban[4] adtak ki. Ezek voltak azok az összefoglalások, amelyeket a szerzők megismerhettek.

A szerzők a Tankönyv megírása előtt hatalmas anyaggyűjtő és kutató munkát végeztek. Anyagának előkészítése már 1954. évben megkezdődött. Egyes problematikus kérdéseket a Büntetőeljárásjogi Munkaközösségnek a tanszékén megtartott vitáin tárgyaltak meg, amelyeken a legfelsőbb bírósági bírák, ügyészek is résztvettek. A kidolgozott kérdések jogi szaklapokban is megjelentek és azokat az egyetemi jegyzetbe is felvették. Így alakult, csiszolódott az új mű egy-egy része, amelynek a lektorálásra bocsátott első fogalmazványa 1956—1957-ben készült el. Majd a szerzők jelentős átdolgozás után 1960. évben zárták le a kéziratot és a Tankönyv 1961. nyarán látott napvilágot dr. Móra Mihály szerkesztésében, aki a mű jelentős részét, mintegy négyötödét írta, szer-

* dr. Móra Mihály—dr. Kocsis Mihály: „A magyar büntető eljárási jog" tankönyve. (Budapest, 1961.)

[1] Finkey Ferenc: A magyar büntető perjog tankönyve, 4. kiadás, Budapest, 1916.; Angyal Pál: A magyar büntetőeljárásjog tankönyve, I—II., Budapest, 1915—1917.; Vambéry Rusztem: A bűnvádi perrendtartás tankönyve, 3. kiadás, Budapest, 1916.

[2] M. A. Cselcov: Szovjetszkij ugolovnij processz, Moszkva, 1951. magyar fordításban: Budapest, 1954.; Sztrogovics: Kursz szovjetszkov ugolovnovo processza, Moszkva, 1958. és dr. Karev—Sz. A. Golunszkij—M. L. Jakub—N. I. Kalasnikova—N. M. Szavgirova: Szovjetszkij ugolovnij processz, Moszkva, 1953.

[3] Vladimir Solnar—dr. Dagmar Cisarova—dr. Adolf Dolensky—dr. Rudolf Holub—dr. Eugen Husar—dr. Jiri Kepák—dr. Alfred Kudlik—dr. Jiri Nezkusil—dr. Oto Novotny—dr. Antonin Ruzek—dr. Boris Vybiral: Ceskoslovenské trestní rizeni, Praha, 1958.

[4] Leon Schaff: Proces karny Polski Ludovej, Wyktad zasad ogólnich, Warszawa, 1953.

zőtársa dr. Kocsis Mihály. Bírálókul a Tankönyv belső címlapja dr. Barna Pétert, dr. Király Tibort és dr. Losonczy Istvánt tünteti fel.

A Tankönyv hasznosságát és tudományos értékét a magyar jogi szaklapokban és külföldön is megjelent recenziók[5] egyöntetűen megállapítják.

Nemcsak a joghallgatók tanulásához nyújt sok segítséget, hanem a bírák, ügyészek, ügyvédek is jól felhasználják munkájuk elméleti megalapozásához, a jogi irodalom felkutatásához.

Az elhangzott elismerő véleményeket, dicsérő megjegyzéseket részleteiben megismételni feleslegesnek látszik. Csupán néhány nem egyöntetűen értékelt kérdést emelünk ki és azzal foglalkozunk, hogy a Tankönyv a jogi karok oktatásának korszerűsítése, reformja után mennyiben felel meg a követelményeknek.

A megértéshez a mű felépítésének vázolása is szükséges. Terjedelme elég tekintélyes: 689 oldal. Ebből azonban a tananyag 512 oldal, ezt követik a fejezetek szerint csoportosított 95 oldal terjedelmű jegyzetek, majd a jogszabály-, joggyakorlat-, illetve betűrendes tárgy- és névmutató. A tananyag részekre, ez fejezetekre, a fejezet szakaszokra tagozódik. A fejezeteken belül az anyag összefüggő részeit a könyv margójára nyomtatott számok tüntetik fel. Az anyag áttekintésének, tanulhatóságának és könnyebb kezelésének lehetőségét kevés tankönyv szerzői teremtették így meg. A nyomdatechnikai megoldások (betűtípusok különbözősége stb.) kiválasztása igen nagy körültekintést tükröz. A szövegben a petit-el szedett szövegrészeket a szerzők csak olvasásra, nem megtanulásra ajánlják. Ezzel csökkentik a szoros értelemben vett tankönyv terjedelmét, viszont lehetőséget nyújtanak arra, hogy a jobb tanulók a kevésbé fontos részletkérdéseket is megismerjék.

[5] Molnár Lászlótól a Magyar Jog, 1961. évi 11. számában, Cséka Ervintől a Rendőrségi Szemle 1961. évi 10. számában, Szabó Andrástól a Magyar Tudomány, 1962. évi 6–7. számában, Fonyó Antaltól és Király Tibortól a Felsőoktatási Szemle, 1962. évi 11. számában, Cieslak Mariantól, a Palestra varsói folyóirat 1963. évi 5. számában, Nagy Lajostól, az Állam és Jogtudomány 1963-ban megjelent VI. kötetének 1. számában.

Cieslak Marian lengyel professzor (Krakkó) recenziójában[6] kifogásolja, hogy a jegyzetek nem a lapok alján „lábjegyzetként", hanem a tanulandó szöveg után, a könyv végén szerepelnek. Véleménye szerint ez a megoldás azt eredményezi, hogy azokba az olvasó ritkán tekint bele és így a jegyzetek a szöveg közelebbi megmagyarázását, kiegészítését, a fejtegetések dokumentációját nem szolgálják olyan eredményesen, mintha a lapok alján volnának.

Álláspontjával nem értünk egyet. A tankönyvnél az a legfontosabb, hogy az a vizsgaanyagot összefüggően, meg nem szakítva tartalmazza. Ezeket a jegyzeteket — amelyek jelentős terjedelműek — megtanulni nem kell és így helyes, ha azok a tanulásra szánt részektől elkülönítve szerepelnek. Ez a megoldás azonban lehetőséget nyújt arra is, hogy az érdeklődők könnyen feltalálhassák a kérdésekkel összefüggő szakirodalmat és a hallgatók szakdolgozatuk elkészítésénél, majd gyakorlati munkájukban azt is gyümölcsöztethessék. Azt viszont maga Cieslak is elismeri, hogy a rendkívül gazdag bibliográfiai anyag bőségesen felhasználja a szovjet, lengyel, cseh, keletnémet, román, bolgár büntető eljárásjogi irodalmat, s ez elsősorban figyelembe vett szocialista jogirodalom mellett széles körben tekintettel volt a nyugatira is, úgy, hogy az általunk is osztott nézete szerint a Tankönyv ebből a szempontból valóban *egyedülálló* a külföldi büntető eljárásjogi munkák között.

Az első rész — *bevezetés, alapelvek* — a büntető eljárás feladatait, fogalmát, menetét, a magyar büntető eljárásjog helyét a jogrendszerben, forrásait, tudományát, a büntető eljárási rendszerek és a magyar büntető eljárás történetének áttekintését, büntető eljárásunk alapelveit tartalmazza. A második részben — a *büntető eljárás* alanyaival általában, a bírósággal, a felekkel és képviselőikkel általában, a vádlóval, a terhelttel, a védővel, a magánféllel, továbbá a polgári jogi igény érvényesítésével a büntető eljárásban foglalkoznak a szerzők. A harmadik rész: *büntető eljárási cselekmények* a büntető eljárási cselekmények és a büntető eljárási kényszercselekmények c. részekre tagozódik. A negyedik részben — *a bizonyítás* — a bizonyítás általános tana és az egyes bizonyítékok szerepelnek. Az ötödik rész — *a nyomozás* — büntető eljárás megindításával és a nyomozással foglalkozik. A hatodik rész — *az elsőfokú bírósági eljárás* — a tárgyalás előkészítését, a tárgyalást, a bírósági tárgyalás alapján hozott határozatait tartalmazza. A szerzők a hatodik részben — *perorvoslatok* — a perorvoslatok általános kérdésével, azután a fellebbezéssel, a perújítással és törvényességi óvással, továbbá az igazolással foglalkoznak. A nyolcadik rész — *a büntető határozat végrehajtása* — a büntető határozat végrehajtása és a bűnügyi költségek c. részeket tartalmazza. A kilencedik részben a *különleges és külön eljárások*, továbbá a különbírósági eljárás szerepelnek.

[6] Cieslak Marian: Wegierski podrecznik procedury karnej (Palestra, Warszawa, 1963. évi 5. sz. 53. old.).

A Tankönyv *rendszere* az általában alkalmazott és elfogadott felépítésnek felel meg. Śliwinski lengyel professzor az „általános" és „különös" részre való felosztás mellett tört lándzsát.[7] Ez a tagolás azonban azt eredményezné, hogy az eljárás ugyanazon szakaszára vonatkozó rendelkezések nem egy helyen szerepelnének. *Cieslak* Marian[8] pedig egy bevezető részt követően a büntető eljárás „statikáját" és „dinamikáját" tartaná helyesnek tárgyalni. Ha logikus is lehet az ilyen felosztás, helyesebbnek látszik egyetemi tankönyvben nem a nehezen magyarázható egyéni elképzeléseket, hanem az általánosan elfogadott, könnyen érthető és áttekintést nyújtó rendszerezést alkalmazni, amelyek a magyar büntető eljárási kódex rendszeréhez is jobban igazodik.

II.

A Tankönyvnek az *oktatás megvalósításához* kell segítséget nyújtania. A büntető eljárási jog legfrissebb oktatási programja szerint

[7] Slivinski: A lengyel büntető per a rendes bíróság előtt, 1948., I. rész, Alapelvek, II. rész: A per lefolyása és a büntetésvégrehajtás.

[8] (Ld: 6 alatti jegyzetben szereplő cikk 53. oldalát.)

az egyetemi jogi oktatás célja: „elsősorban gyakorlati jogászképzés, a gyakorlati ismereteket pedig olyan elméleti keretben, tudományos megalapozottsággal kell nyújtani, amely megfelel a felsőoktatási reform magasszintű követelményeinek. Ennélfogva a hatályos törvényt, valamint az azt kiegészítő jogszabályanyagot az egyes intézmények történelmi kialakulásának tükrében, a szocialista jogirodalom és jogtudomány által kidolgozott korszerű eszmék és nézetek szintjén kell oktatni". A Tankönyv jól megfelel ezeknek a követelményeknek. A társadalmi viszonyokkal összefüggésben foglalkozik az egyes jogintézményekkel. A szocialista büntető eljárásjogi szabályozás és szemlélet magasabbrendűségét nem frázisokban hangoztatja, hanem a rendelkezések és elvek magasszínvonalú elemzésével mutatja meg. Ezzel emelkedik a burzsoá tankönyvek fölé.

Nemcsak *elméleti alapokat* fektet le, hanem az elvi tételeket ráépíti a tételes jogi rendelkezésekre és a szükséges mértékben foglalkozik a bírói *gyakorlattal* is.

A Tankönyv magas színvonalon adja meg a hallgatóknak a további elméleti és gyakorlati munkájukhoz szükséges büntető eljárásjogi ismereteket, jól segíti a kommunista jogászképzést.

Vitára adot okot a Tankönyv *terjedelme.* A szerzők nyilvánvalóan az adott helyzetet felmérve — hogy szocialista elvekre felépülő büntető eljárásjogi tankönyv, illetve kézikönyv sem jelent meg — arra a következtetésre jutottak, hogy e hiányt pótolni kell és teljességre törekedve olyan tankönyvet állítottak össze, amely a joghallgatóknak tanulásra alkalmas, de ugyanakkor pótolja a kézikönyv hiányát is. Mindkét elképzelést sikerült véleményünk szerint megvalósítani anélkül, hogy a tankönyvvel szemben támasztott követelményeknek kevésbé megfelelő anyagot adtak volna kézbe. A könyvnek egyetemi tanulásra kijelölt részei — mint már említettük — jól elkülönülnek. Természetesen újabb tankönyv elkészítésénél — miután a kézikönyv hiányát éppen ezzel a munkájukkal a szerzők már pótolták — az anyag szűkíthető lenne.

A jelenlegi tankönyvben sem volna szükséges azonban olyan részletességgel foglalkozni az I—III. Bn-nel, mert ez — bár petittel van szedve — nemcsak a terjedelmet növeli szükségtelenül, hanem komplikálttá teszi a kifejtést és a fellebbezés a hallgatók körében egyébként is kevésbé megértett elveinek és szabályainak világos áttekintését, könnyebb megértését is megnehezíti.

A Tankönyv a két év tapasztalata szerint kiválóan alkalmas a *tanításra és a nevelésre.* Tételei a marxizmus—leninizmus talajára épülnek, a szocialista felfogást tükrözik, a szocialista humanizmus és törvényesség kívánalmait hirdetik. A Tankönyv segíti olyan készség kifejlesztését, amely a szocialista társadalomban tevékenykedő jogász számára nélkülözhetetlen. A lényeg meglátását és az összefüggések felismerését nemcsak a kifejtésben könnyítik meg a szerzők, hanem azt a nyomdatechnikai megoldásokkal, jól használható táblázatok alkalmazásával is lehetővé teszik. Nem lett volna azonban felesleges néhány fontosabb irat (vádirat, ítélet stb.) mintáját is adni, ami a tételes rendelkezések megértését és az anyagnak a gyakorlattal való összekapcsolását is előmozdította volna.[9]

A szerzők példát mutatnak abban is, hogy miképpen kell a jogtudományban és a gyakorlatban vitatott „kényes" kérdésekkel foglalkozni anélkül, hogy a lényegről túlzottan az „érdekes" részekre irányítanák a figyelmet. A könyv helyesen tükrözi a problémákat, nem tér ki azok megoldása elől. A kritikai készség fejlesztésére ösztönöz, hogy a szerzők bíráló megjegyzéseiket is leírják egyes rendelkezésekkel vagy a gyakorlattal kapcsolatban. Mérsékelt hangnemben és előremutatóan teszik meg kritikai megjegyzéseiket, amelyek jól megalapozottak (védő előkészítő ülésen való részvétele,[10] vádkiterjesztés esetén nem kötelező elnapolás,[11] a vád és ítélet viszonya[12] stb.).

Ki kell emelni még a könyv szabatos, könnyen tanulható, a hosszadalmas szerkezeteket, körmondatokat kerülő szövegezését. Dr. *Móra* Mihály professzor a szép magyarságú, jogi nyelvezet kialakításáért figyelemre méltó tevékenységet fejtett ki eddig is cikkeiben; mint szerző, illetve szerkesztő e Tankönyv szövegének kialakítását is mintaszerűen oldotta meg.

Annak ellenére, hogy a Tankönyv az SZKP XXII. és az MSZMP VIII. Kongresszusa és a Be. megalkotása előtt jelent meg, nem vált túlhaladottá. Minthogy tudományos fejtegetései előremutatóak voltak, helyes irányban haladtak, ezért nem szorulnak módosításra. Az új rendelkezések a lényeget nem érintve beilleszthetők anélkül, hogy a többi részek használhatósága csökkenne.

A továbbiakban egyes kérdéseket emelünk ki.

III.

A szerzők kimutatják, hogy a büntető eljárási jog önálló jogág és részletesen foglalkoznak *más jogágakkal való kapcsolatával* is. Különösen széles körben, nemcsak e kérdéssel foglalkozó fejezetben, hanem az egyes jogintézmények tárgyalásánál mindenütt párhuzamot vonnak a büntető és a polgári eljárásjog eltérő megoldásai között. Ez a fejtegetés nagyon tartalmas és sok új gondolatot vet fel nemcsak a büntető, hanem a polgári eljárással foglalkozó jogászok számára is. Ismertetik a törvénykezési jog önálló jogági jellegével kapcsolatos vitát. Mindkét oldal érvelésére rátérnek és erős ellenérveik nyomán az olvasóban feltétlenül az a vélemény alakul ki, hogy külön törvénykezési jogról beszélni nem lehet. Ez az álláspontjuk helyes is. Ugyanilyen eredményre jutottak az egyetemi reform keretében folytatott tárgyalások is és a jövőben — az 1963/64. tanévtől kezdve — a törvénykezési szervezeti jog a jogi egyetemen oktatott tantárgyak között nem szerepel.

A büntető eljárási jog kiegészítő tudományai körében a statisztikával is indokolt lett volna röviden foglalkozni.

A hallgatók helyes szemléletének kialakítását segíti elő, hogy a

[9] Iratmintákat közöl Móra Mihály: Büntető eljárási jogesetek, Budapest, 1959. jegyzete, 169. s köv. old. A Tankönyv végéről — a 607. oldalon található 11. lábjegyzet szerint — az e célra készült iratmintákat terjedelemkorlátozási okokból kellett elhagyni.

[10] Tankönyv 327. old.

[11] Tankönyv 370. old.

[12] Tankönyv 388. old.

szerzők nemcsak a különböző jogágak, kiegészítő tudományok kapcsolatát vitatják meg, hanem a *büntető eljárás három fő funkciójának szoros összefüggését* külön kiemelik és magyarázzák. „A szocialista humanizmusra és a demokráciára felépülő büntető eljárási jogunkban a három fő funkció egymással összefügg. A helyes, igazságos ítélkezésnek előfeltétele a bűnüldözés és a védelem, a bűnüldözés annyiban is, hogy a vád az előfeltétele a bírói eljárásnak és az ítéletnek. A védelem összefügg a bűnüldözéssel és az ítélkezéssel."[13]

Szükséges megemlíteni a büntető *eljárásban résztvevők szerepének* helyes megvilágítását nemcsak ezekkel a kérdésekkel foglalkozó fejezetekben, hanem a Tankönyv egyéb helyein is, ahol pl. az egyes eljárási cselekményekkel kapcsolatban ezekkel a szerzők foglalkoznak. Igen értékes része a Tankönyvnek a büntető eljárás alanyait tárgyaló második rész, amelynek szerzője magas színvonalon sok új gondolatot vet fel és nemcsak elméletileg tisztázza a fogalmakat, hanem a gyakorlati jogászok számára is hasznosítható megállapításokat tesz. Eloszlatja azokat a helytelen nézeteket, amelyek pl. a védő működésével kapcsolatban felmerültek. Mindenütt hangsúlyozza, hogy valamennyi eljárásban résztvevőnek milyen fontos szerepe van a helyes érdemi döntés előkészítésében és pl. a védelem törvényellenes korlátozása milyen veszélyeket rejt magában. A Tankönyv a bizonyítással kapcsolatban külön foglalkozik azzal, hogy a bizonyítékok beszerzésénél mennyire fontos, hogy a hatóságoknak a felek és a büntető eljárásban résztvevő más személyek is segítséget nyújtsanak, amelynek kereteit a törvény is meghatározza (indítványozási, feljelentési, vallomástételi jog, illetve kötelesség stb.).[14]

A *védelem jogának* jelentőségére a Tankönyv számtalanszor rámutat. Hangzott el ezzel kapcsolatban olyan kritikai megjegyzés,[15] hogy a védelem alapelvével a Tankönyv túlságosan röviden — egy oldalban — foglalkozik. Úgy gondoljuk, a szerzők által választott megoldás helyes volt, ti. az, hogy a Tankönyv *bevezető* fejezeteihez számító *alapelveknél* röviden csak a megértéshez éppen nélkülözhetetlen kifejtést adnak és *később*, e jogelveknek gyakorlati megvalósításával összefüggésben nyújtanak több helyen, a vitás kérdéseket is felölelő *részletes* kifejtést (a bűncselekmény alanyainál, a bizonyítási eszközöknél és az eljárás különböző szakaszait tárgyaló részeknél stb.). Ha az alapelveknél gyűjtenék össze e téma valamennyi kérdését, akkor kevésbé volna érthető az az egyetemi hallgatók számára; amikor azok még a részletszabályozást nem ismerik, a szerzők megjegyzései könnyen frázisszerűen hangzanának. Ha átolvassuk a Tankönyvet, akkor a védelem jogának fontosságáról, helyes érvényesüléséről reális képet alkothatunk. A kifejtettek a Be. hatálybalépése után is fenntarthatók, mert annak rendelkezéseivel összhangban hangsúlyozták pl. e jogok érvényesülésének jelentőségét már a nyomozás során.[16] A szerzők a terhelt bonyolult eljárásjogi helyzetét is megvilágítják, rámutatnak, hogy „az eljárás alanya, a büntetőperben ügyfél; nyilatkozata bizonyíték lehet; ellene kényszerintézkedés hozható; a terhelt a marasztaló ítélet esetén tárgya a büntetésnek".[17] A burzsoá jogban sokszor elhangzott azt a nézetet, hogy a terhelt egyenlő ügyfél nem lehet, megcáfolják a szerzők.[18] A terhelt jogállásával a bizonyítás során is részletesen foglalkoznak.[19] Itt fejtik ki a terhelt vallomástételi szabadságával, a jogellenes kényszerítő eszközök tilalmával, a terhelt beismerésével és tagadásával kapcsolatos problémákat, hangsúlyozzák, hogy a beismeréssel szemben a gondos kritika elengedhetetlen.[20] A terheltnek a bizonyítékok között az akkori hatályos rendelkezéssel (Bp. 53. §) ellentétben, a jelenlegi szabályozással összhangban (Be. 61. §) az utolsó helyen foglalkoznak. Elvetik azt a hibás álláspontot, hogy a gyanúsítottat terheltté nyilvánítás előtt tanúként lehet kihallgatni[21] és ezzel is alátámasztják a Be. 108. és 109. §-ában szereplő új rendelkezéseket.

A védő feladata — helyesen — a Tankönyv szerint: „a terhelt érdekeit előmozdítani; e feladatának ellátásában fontos közfunkciót is teljesít, és mint ilyennek, feladata a törvényes eljárás és ítélkezés, tehát a közérdek szolgálata is".[22] Eljárásjogi helyzetét tekintve a szerzők rámutatnak arra, hogy a védő nem ügyfél,[23] nemcsak a terhelt érdekének előmozdítója, hanem az eljárásnak önálló jogokkal felruházott személye is.[24] A védő jogainak nyomozás során való korlátozását a szerzők csak kivételként látják alkalmazhatónak. Nem tartják sem logikusnak, sem megnyugtatónak, hogy a védő — ha korlátozottan is — a nyomozás során eljárhat, az előkészítő ülésen azonban nem vehet részt. E bíráló megjegyzés helyességét mutatja a Be. ennek megfelelő új rendelkezése.[25]

A *magánféllel, polgári jogi igénnyel* kapcsolatos fejtegetések sok előtanulmány, vita és elmélyült elemzés eredményei, a jogi irodalomban már kifejtetteken túl, több önálló elképzelést tartalmaznak. E kérdések ilyen terjedelemben való kifejtését indokoltnak tartjuk, mert sok probléma tisztázatlan volt és ennek folytán a gyakorlati munkában is nehézséget okozott. E területen az újabb bírói gyakorlat túlnyomó részben elfogadta a Tankönyv álláspontját.

Az *ügyész* eljárásjogi helyzetének megvilágítása és a vádelvnek a szocialista elveknek megfelelő értelmezése jelenik meg e Tankönyvben. E kérdésre nem indokolt kitérni, mivel ezzel dr. *Cséka* Ervin már foglalkozott, éppúgy, mint a bizonyítás, perorvoslatok problémáival stb.[26]

A büntető eljárás *szakaszainak szerepét, egymáshoz kapcsolódását* is helyesen mutatják meg a szerzők. Itt csupán azt indokolt megemlíteni, hogy a Tankönyv hangsúlyozza a nyomozás fontosságát és foglalkozik a nyomozással összefüggésben a bizonyítás problémáival is.

[13] Tankönyv 155. old.
[14] Tankönyv, 264. old.
[15] Cséka Ervin: Az új büntető eljárásjogi tankönyvről. (Rendőrségi Szemle, 1961. évi 10. sz.)
[16] Tankönyv 106. old.
[17] Tankönyv 175. old.
[18] Tankönyv 176. old.
[19] Tankönyv 286. old.
[20] Tankönyv 289. old.
[21] Tankönyv 174. old.
[22] Tankönyv 180. old.
[23] Tankönyv 125. old.
[24] Tankönyv 181. old.
[25] Tankönyv 327. old.
[26] Cséka Ervin: Az új büntető eljárásjogi tankönyvről. (Rendőrségi Szemle, 1961. évi 10. sz.)

A Tankönyv megírásának idejében hatályban levő Bp. a bűntettek *megelőzését* nem jelölte meg feladatának, mégis — véleményünk szerint — indokolt lett volna azzal részletesebben foglalkozni. A jogi irodalomban azóta több, e kérdést érintő cikket találunk, didaktikai szempontok már akkor is szükségessé tették volna az alaposabb kifejtést. Természetesen a Be. után e kérdések még jobban előtérbe kerülnek az eljárásjog körében is.

Hiányolható, hogy az alapelvek közül az anyanyelv használatának joga a Bp. 8. §-ában foglalt rendelkezések ellenére nem szerepel, a bizonyítással kapcsolatban a valószínűség, bizonyosság, a nyomozásnál az alapos gyanú meghatározására nem került sor. A lakóhely elhagyásának tilalmánál helyes lett volna érinteni a tartamára, megszüntetésére vonatkozó kérdéseket is.

*

A Tankönyv a jövőben még a Be. hatálybalépése után is jól használható. Helyes lenne azonban az új rendelkezéseket érintő kiegészítést adni, illetve a Tankönyvet átdolgozva újból megjelentetni. Az új jogintézmények, módosító rendelkezések kifejtése nemcsak az egyetemi hallgatóknak jelent problémát, hanem azt a gyakorlati jogászok is hiányolják. A Be. 108. és 109. §-aiban szabályozott eljárás jellegének, a terheltté nem nyilvánított gyanúsított jogainak tisztázása, a tárgyalás mellőzésével pénzbüntetés kiszabása, a védelmelés, illetve a bizonyítás mellőzése stb. szélesebb kifejtést igényelnek majd. A hallgatók körében félreértésekre adhatnak okot a Tankönyvnek a büntetőparanccsal kapcsolatos helyes kritikai megjegyzései[27] és ezért is szükséges az ettől lényegesen eltérő új jogintézmény elhatárolása.

A Tankönyvet megjelenése után eltelt időben széles körben olvassák és használják. Az új jogalkotások sem gyengítették erejét, inkább bizonyítják a szerzők időtálló, tudományos megállapításainak helyességét. A szocialista magyar büntető eljárásjog első tankönyvének sorsa tehát azt mutatja, hogy megírása nemcsak szükséges volt, hanem jól is sikerült, e mű bekerült a nevesebb jogi tankönyvek közé.

Steffler Sándor

[27] Tankönyv 323. old.

A magyar bírósági szervezet és perjog történetéhez*

A történeti és jogtörténeti tudományok együttműködésének szükségessége ma már általánosan elfogadott felfogás. A valóságos együttműködés mégis csak vontatottan fejlődik ki az utóbbi másfél évtized hazai történeti-jogtörténeti kutatások eredményeiben, ennek egyik döntő oka kétségtelenül az, hogy a marxista jogtörténettudományok kibontakozása hosszú ideig elhúzódott és eredményeivel kezdeményező erőt kevéssé tudott felmutatni a történeti, gazdaságtörténeti kutatások felé.

Ezért is jelentős a Varga Endre szerkesztésében megjelent *magyar bírósági szervezet és perjog története*, amely közvetlenül a levéltáros továbbképzést, közvetve pedig a történeti és jogtörténeti kutatások feladatainak eredményesebb végzését egyaránt szolgálja. A levéltáros szakmai továbbképző célkitűzéseit meghaladó kiadvány három társadalmi formáció keretei közt mutatja be a magyar bírósági szervezet és perjog fejlődését. A korai feudális igazságszolgáltatási szervezet és perjog kibontakozásától egészen a szocialista jogrend kiépítéséig összefüggő képet kívánt nyújtani a három szerző által megalkotott kötet. (A korai és a fejlett feudalizmus korát írta *Bónis György*, A késői és a hanyatló feud. anyagát *Varga Endre*, végül a polgári korszak és a szocialista jellegű bírósági szervezet és perjog anyagát *Degré Alajos.)*

A bírósági szervezet és perjog története mindig nehéz feladat elé állította a történetkutatókat. E feladatok zömét — az idevágó vizsgálódások évszázados előzményeire visszatekintve — a magyar burzsoá jogtörténészek igyekeztek elvégezni. (Így a lényegesebb eredményeket *Hajnik J., Holub J., Kovachich M. G., Meznerics I., Torday L., Wenzel G.*, stb. nyújtották, *Bónis Gy., Degré A., Eckhart F.* pedig a felszabadulás előtt elért eredményeiket továbbfejlesztették és újabb kutatásokat is végeztek. Ezekre utal az itt tárgyalt kiadvány 25., 44., 80., 92., 97., 106., 132., 150., 166., 175., 182., 185. oldalakon.) Ezen eredményeket a hazai burzsoá történettudomány is élénk figyelemmel kísérte és több jelentős részlet megvilágításával vitte előbbre a magyar bírósági szervezet és perjog sajátosan jogtörténeti problémáinak tisztázását. (Ld. *Gerics I., Gouth K., Gyárfás I., Istványi G., Jakubovich E., Janits (B.) I., Korbuly I., Kumorovitz B. L., Nyers L., Szenpétery I., Váczy P.* stb. munkákra történő utalást: u. o.)

Az utóbbi évtizedek folyamán a szakjogágak területén is jelentkezett a magyar bírósági szervezet és perjog egyes részletkérdéseinek feltárására irányuló törekvés, amit főként a burzsoá bíráskodás és perjog bírálatának szükségessége hozott felszínre.

Végezetül a szocialista jogtörténetkutatások is jelentős lépéseket tettek az idevágó legfontosabb kérdések tisztázására. (A korábbiakban említetteken kívül itt kell megemlíteni *Sarlós Bélának* az 1848—49-es forradalom és szabadságharc idejéből illetve a Magyar Tanácsköztársaság korában végzett kutatásait. Hasonlóan *Varga Endre* úriszéki perszövegek kiadásához fűzött tanulmányát és a II. József jogszolgáltatási rendszerének szentelt munkáját. Ld. u. o.) Mindennek alapján ma már joggal lehetett várni, hogy egységes, marxista szemlélettel megalkotott mű foglalja össze a magyar bírósági szervezet és perjog történetét.

Ilyen előzmények után nyilvánvaló, hogy a szerzők jelentős irodalmi bázisokra támaszkodhattak és e bázisok közt nem egy a magyar bírósági szervezet és perjog történetének több évszázados fejlődését alapos forráskutatással teszi megközelíthetővé. Talán azt is mondhatnánk, hogy a hazai burzsoá jogtörténetirodalomban az egyik legerőteljesebben kidolgozott témakomplexust a magyar bírósági szervezet és perjog fejlődése képezi. Mindez együttvéve sem ki-

* (A magyar bírósági szervezet és perjog története. *Szerk.: Varga Endre.* Levéltári Szakmai Továbbképzés Felsőfok 13. Levélt. Orsz. Közp. Kiad. Bp., 1961.)

sebbíti a Varga Endre szerkesztésében megjelent összefoglaló mű jelentőségét, amely a magyar bírósági szervezet és perjog bonyolult fejlődéséről marxista történetszemlélettel ad összefüggő képet egyes korszakok, intézmények eddig ismeretlen anyagát tárja fel és megmutatja e téren is a szocialista bírósági szervezet és perjog kifejlődésének történelmi szükségszerűségét.

Csak sajnálni lehet, hogy a több évtizedes levéltári munkában és kutatásban egyaránt járatos szerzők nem tűzhették ki feladatul az okleveles források, az idevágó törvényes rendelkezések elemzésével és a magyar bírósági szervezet és perjog történetének szentelt irodalom sokoldalú marxista bírálatával készítendő feldolgozást. A levéltári szakmai továbbképző szerencsésen kapcsolta össze e kiadvány létrehozásával a történész és jogtörténész munkájának közös szálait, de egyidejűleg megkötötte a szerzők kezeit a számos helyen még igen lényegesnek mondható részletek megvilágításában. Különösen a késői és a hanyatló feudalizmus korának láthatóan új forráskutatásokon alapuló rendszerezése igényelte volna a monografikus jogtörténetkutatást jellemző apparátust. Hasonlóan a színvonalas elemzés tanúskodik az idevágó polgári irodalom sokoldalú ismeretéről és a régi hamis nézetekkel, hibás tanításokkal történő leszámolás tenné indokolttá a monografikus munkát jellemző irodalmi utalásokat. A hanyatló feudalizmus perjogának elemzése során pl. a gyakran évtizedekbe nyúló perlekedések helyes magyarázatát adja Varga Endre. Összegezve: a vizsgált korban a nemesség ragaszkodása kiváltságaihoz az egész feudális anyagi és alaki jog megmerevedését idézte elő. (Vö. az im. 107. old.) A rabulista ügyvédek gyakorlatában kialakult lehetetlen állapotok jogos elemzése során milyen tanulságos lehetne Torday idevágó könyvére történő utalás. (Ld. *Torday Lajos:* A megyei polgári peres eljárás a 16—19. században. Értekezések Eckhart F. Jogtört. Szemin.-ból. 2. sz. Bp. 1933. 34—36.) Torday szemben a mai helyes felfogással csupán a perorvoslati rendszer nehézkes voltára vezeti vissza a lehetetlen állapotokat. És szinte idealizált nála az a „... bíróság, amely a megyében jórészt a közigazgatási tisztviselőkből került ki, feladata magaslatán állott abban, hogy a perhúzási lehetőségeket az üres formalitások területéről leszorítsa." (Ld. u. o.) Túl a jogtörténettudományok érdekein, tehát a levéltáros szakmai továbbképzés igényeit is e kor monografikus feldolgozásának lehetővé tétele vinné igazán előre.

A magyar bírósági szervezet és perjog történetét egészében felölelő munka első része a korai és a fejlett feudalizmus bírói szervezetét és perjogát vázolja fel. A viszonylag rövid összefoglalás fő feladatának tekintette a feudális jogszolgáltatási szervezet kialakulását és fejlődését bemutatni. Világos és jól áttekinthető képet fest az 1526 előtti központi és helyi bíráskodás szervezetéről, az úriszék kialakulásáról; a kiváltságos kerületek, a városok bíráskodásáról, az egyházi bíróságokról, végül pedig Erdély és a társországok bírósági szervezetéről. Nem mentes az egyoldalúságtól a vármegyei törvényszék (sedria) szerepének leírása (ld. az i. m. 10—12.), midőn azt a megyei önkormányzat fejlődésével hozza összefüggésbe. Hiányolható továbbá a falusi paraszti közösségi bíráskodás figyelmen kívül hagyása. Hajnik, mint a korai magyar perjog nagy szakértője írta, hogy még a XIV. században is voltak nem kis számban olyan népek, akik szabad közösségeket alkottak. E területek bírái a „judices terrestres"... „eredete... talán az ősi időkre megy vissza, de róluk részletesebb adatokat csak a vegyes házakbeli királyok korszakából bírunk. Eleinte inkább mint nemzetségi bírák (judices generationis) szerepelnek" (Ld. *Hajnik:* A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyesházi királyok alatt. Bp. 1899. 25—26.) „Velük okmányainkban a mohácsi vészig folyton találkozunk" — mondja Hajnik — miközben természetesen a jobbágyság egyre nagyobb része jutott a földesúri büntető hatóság alá. Tulajdonképpen ezért volna lényeges a falusi, közösségi bíráskodás elemeinek jelzése a korai és a fejlett feudalizmus időszakában. A territoriális falu mint a bíráskodás legkisebb egysége közösségi eredetének bizonyítékát hosszú ideig megőrizte, vagy ennek maradványait megtartva vált az osztályuralom eszközévé a függésbejutás következtében. (Vö. *Eckhart F.* A földesúri büntetőbíráskodás a XVI—XVII. században. Bp. 1954. 9., *Hajnik,* i. m. 31., 101—102.) A vizsgált kor forrásokban szegény időszakára vonatkozóan fokozott jelentőséget kell tulajdonítanunk a Váradi Regestrum idevágó utalásainak. (Ld. 75., 79., 93., 125., 149., 157. stb. eset: A Váradi Regestrum. Értelmezi Kandra Kabos Bp. Szt. István T. Kiadv. 1898.) A falu kollektív felelősséggel tartozott tagjai és a közösségben megszállt idegenek vagyonának és életének épségéért. Közösen léptek fel a bűnözés ellen és kollektív felelősséggel tartoztak a tagjaik által elkövetett cselekményeiért. Mindez egészen hasonló törvényszerűségek feltárásának lehetőségét kínálta a magyar jogtörténet terén, mint a germán, a szláv stb. népek történetében. E korai felismeréseket azonban a hazai polgári irodalom később elhallgatta.

Hajnik Horvátországot illetően még a XVI. században is nyomon kísérte a „judex generationis" sajátos tevékenységét, Szlovéniában hasonlóan a territoriális falvak szabad bíráskodásának fokozatos függésbe jutását. (Vö. az i. m. 131., 134—136. stb.) A megyékben szétszórva élő szabad szlovénoknak a nemzetiségi kötelékek felbomlása után is voltak „területi" bíráik. Hajnik az ilyen viszonyok elemzése során megemlékezett a falusi bírák mellett működő bírótársakról (cojudices) is, összefüggésben ismét a közösségi élettel és a szláv kölcsönhatásokkal. Az a rövid összefoglaló keret, amit a levéltáros továbbképzés számára kiadott mű nyújt, nem elégséges e lényeges viszonyok bemutatására. Az 1526 előtti magyar perjog vázlataiban csupán annyit találunk, hogy „... az eljárásjognak ... voltak népi elemei..." (Ld. az i. m. 26.) Kétségtelen, hogy a „magyar peres eljárásnak ősi, vagy... népjogi formáját nem ismerjük". A róluk szóló emlékek mindezideig nem tárultak fel, vagy egyáltalán nincsenek. A territoriális falu, mint bíráskodási egység azonban bemutatható és a ráirányított figyelem talán a feudális per-

jog kiegészítésének lehetőségét is rejti. (A tanúbizonyításnál szereplő „szomszédok", „falubeliek" vonatkozásában, hasonlóan a köztudománynézetnél. Vö. *Hajnik*, i. m. 279., 282—283., 290., 298—299. stb.)

A magyar bírósági szervezet és perjog történetét összefoglaló levéltári kiadvány kétségtelenül legjelentősebb anyaga az 1526-tól 1861-ig terjedő rész. Nemcsak a sajátosan jogtörténeti feladat forráskutatások alapján végzett megvalósítására törekszik, hanem helyenként az alapvető társadalmi-gazdasági összefüggések megvilágításával is gazdagodik. Mindez jelentős mértékben növeli a jogszolgáltatási szervezet leírását a mohácsi vésztől a Rákóczi szabadságharc koráig. Még erőteljesebben érvényesül a hanyatló feudális bírósági szervezet és perjog hosszú évtizedes levéltári munka tapasztalatain nyugvó ismerete a „jogszolgáltatás újjászervezésétől a Novus Ordoig (1711—1790) c. részben. A hazai szocialista jogtörténetirodalom ugyan jelentős segítséget nyújt a szerzőnek a kor bírósági szervezet és perjog történeti feldolgozásában, illetőleg e jelentős eredmények egy része éppen a szerző tollából származnak. (Ld. Úriszék. A XVI—XVII. századi perszövegek. Szerk és bevezetőt írta *Varga E.* Akad. K. Bp. 1958., *Eckhart F.:* A földesúri büntetőbíráskodás a XVI—XVII. században. Bp. 1954., *Degré A.:* Úriszéki peres eljárás a Dél dunántúlon a XVIII—XIX. században. Levélt. Közl. XXXII. köt. 1961., *Varga E.:* A Novus Ordo, II. József jogszolgáltatási rendszere. Levéltári Híradó, IV. (1954) évf. 3—4. sz., *Uő.* A magyar jogszolgáltatás szervezete II. József Korában. Századok, 94. évf. (1960.) Nem fér kétség ahhoz, hogy a szerző a késői és a hanyatló feudalizmus magyarországi polgári jogtörténeti irodalmának is legjobb ismerője. Csak a véletlennek tekinthető ezért, hogy az 1526 utáni perjogtörténet összefoglaló perjogtörténeti igényével készült Winkler-féle feldolgozást nem említi. (Ld. *Winkler J.:* A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás a mohácsi vésztől 1848-ig. I. II. K., Pécs, 1927.) Winkler munkája említésre méltó e kor megrajzolásánál, de kétségtelen, hogy Varga Endre konkrét kutatásokon alapuló vizsgálódása ennél jóval messzebb jut el.

A hanyatló feudalizmus jogszolgáltatási rendjében és perjogában lezajló változások tudományosan rendszerezett képet alkotnak a levéltárosképzés igényeit meghaladó feldolgozásban. Érthetővé teszi ezt a sajátos helyzetet, amidőn az egyre erőteljesebb jogszolgáltatási reformok nem képesek a feudalizmus társadalmi rendjétől el nem szakítható bíráskodás és perjog korszerűtlenségét felszámolni. (Vö. i. m. 51., 53—54.) A szerző sikeres leírását adja ezúttal is a Novus Ordo Judiciariusnak (II. József 1785. dec. 12-én kiadott híres rendelete. Ld. u. o. 54.) és hatékonyan irányítja a tudományos kutatás figyelmét a reformkornak szentelt fejtegetéseiben. A bírósági szervezet és a perjogtörténet szempontjából tisztázott kérdések számos olyan problémát vetnek fel, amelyek a magyar burzsoá jogrend kialakulásának előzményeit tekintve monografikus kutatások egész sorának elvégzésére ösztönöznek. (Pl. városi bíráskodás, tárnokszék, személynökszék, váltó és kereskedelmi ügyekben folyó bíráskodás stb. Ld. i. m. 56., 78., 66., 70.)

A késői és hanyatló feudális bírósági szervezet és perjog tárgyalásának rendje is eltérést mutat az 1526 előtti és az 1848 utáni kor tárgyalásától. A szerző itt szakít a hagyományos keretekkel és nem a bíráskodás központi szerveivel kezdi, hanem fordítva a falusi bíráskodás és az úriszék elemzése után a megyei fórumokon és a kiváltságos kerületek bíráskodásán keresztül vezet el vizsgálódása a bíráskodás központi szerveihez. Világos képet rajzol a kerületi táblák működéséről, a Királyi Kuria, a bányabíróságok, az egyházi bíróságok szerepéről és a katonai bíráskodásról. (Ld. az i. m. 57., 60., 61—63., 66., 70., 74—79.)

A szűkebb célszerűség igényein túllépő feldolgozás helyesen teszi elemzés tárgyává nemcsak a Habsburg-Magyarország bírósági szervezetét és perjogát, hanem Erdély, Horvát-, Szlavónország, a katonai határőrvidékek és a török hódoltsági területek jogszolgáltatását is. (Ld. i. m. 82—107.) A polgári és a büntető peres eljárás szakaszainak világos rendszerbe foglalásával hatékonyan szolgálja a történeti-jogtörténeti kutatómunkát közvetlen előmozdító levéltári tevékenységet.

Egy adott kor bírósági szervezete illetve perjogának alakulásában a társadalmi-politikai küzdelmek, sőt bizonyos körülmények közt a gazdasági okok is közvetlenül ható tényezőkként hatnak. Ezeket az összefüggéseket 1526 utáni magyar bírósági szervezet és perjog szerzője erőteljesebben tudta érvényesíteni. A bíráskodási szervezet alulról felfelé történő felépítésének megrajzolásában a falusi bíráskodást illetően olvashatjuk így a helyes megállapításokat: A falu „... minimális önkormányzatfélét gyakorolt. Ez elsősorban a faluközösség tagjai feletti ítélkezés jogában nyilvánult meg, melyet a földesúri hatalom, illetőleg a nemesi vármegye teljesen soha nem vont el a jobbágyoktól. Sőt a nagybirtok..., az úr érdekei szerint megszabva... a falu bíróságát a földesúri jogszolgáltatás szervezetébe vonta be." (Ld. az i. m. 57.) Kár — miként az előzőkben már jeleztem, — hogy az 1526 előtti bírósági szervezet és perjog történetében ennek előzményeit hiába keressük. De ha az előzőkben megfelelő teret kapott volna a falusi bíráskodás közösségi elemeinek fennmaradása, akkor sem bizonyulna elégségesnek ezen önmagában helyes megállapítás.

Ismeretes, hogy a török pusztítások és sok más tényező hatása alatt a XVI—XVII. században a faluközösség széltében felújult és a falusi közösség életrendjével összefüggő közösségi bíráskodás jelentősége és szerepe is megnövekedett. A „falu füstjén" történő ítélkezés ugyan már évszázadokkal korábban elvesztette a lehetőségét annak, hogy a nagyobb bűncselekmények felett döntsön. (Vö. *Eckhart F.* i. m. 9—10.), de előfordult „talán (éppen) régi kiterjedtebb hatáskör maradványaképp, hogy gyilkosság ügyében is ítélt a falusi bíróság. Ugyancsak a XVII. századi viszonyokra vonatkozóan írta Meznerics is, hogy a parasztbíró (judex rusticorum) kivételes esetben nagyobb büntetőhatósággal is felruháztatott. (Ld. *Meznerics I.*, A megyei büntető igazságszolgáltatás a 16—19. században. Értekezések Eckhart F. Jogtörténeti Szemináriumából. 1. sz. Bp. 1933. 26—30.) A latrok el-

szaporodásáért a XVII. századi statutumokban a falvak bíráit teszik felelőssé. A jogbizonytalanság időszaka egyébként önvédelemre kényszerítette a faluközösségeket. Több falu, gyakran falvak egész sora vett részt a gonosztevők felkutatásában. A gonosztevők üldözésére szolgáló „részleges insurrectio" (feltámadás) először az 1659. 16. tc.-ben nyert említést. „... de a statutumok tanúsága szerint a gyakorlatban már korábban is megvolt" (Ld. u. o. 71—73.) A bűnüldözés ilyen közösségi eredetű és a megyei nemesség érdekeinek megfelelően átformált elemei az ún. parasztvármegye történetével függenek össze. A bűnözők elleni szervezkedést maguk a veszélyeztetett falvak kezdték, de amikor a nemesi megye észrevette annak hasznát, igyekezett az úri érdekek szolgálatába állítani, annál is inkább szükség volt erre, mert a parasztvármegye helyenként feljogosítva érezte magát a bíráskodásra is.

A későfeudalizmus időszakában ismét felbukkanó közösségi bíráskodás, a falu és falvak kollektív felelősségének problémái természetesen sok tisztázatlan kérdést vetnek fel. Az idevágó kutatások eredményei is sok ellentmondást tartalmaznak. Ilyen felfogás például, hogy a parasztbíró joghatósága, mivel nem törvényen alapult, nem is alakult ki belőle „alsófokú bíróság". (Ld. *Meznerics*, i. m. 28.) Az utóbbi évek folyamán napvilágra került úriszéki peranyagok nagy száma azonban kétségtelenül igazolja, hogy a függő falvak lakossága „füstökre kívánja a törvényt, hogy az alperest „fustin keresik", hogy a „falu füstjén úgy találták" stb. A földesúri hatalomnak alávetett, eredeti formájából kiforgatott faluközösség még mindig jelenthetett némi védelmet, ezért kérik a parasztok az úriszéket ülő földesuraikat, hogy ügyüket „füstire bocsájtanák ... hogy először füstin legyen törvényük". (Ld. *Eckhart:* i. m. 10—13. stb. Eckhart Ferenc kutatásai és az említett forrásanyagok arra utalnak, hogy a közösségi élet maradványait őrző falvak lakossága vitás ügyeinek jelentős részét a falusi bíráskodás szintjén kívánta megoldani. Mindezek az adatok természetesen a falusi bíráskodás egészének csak töredékeiről tudósítanak, mert mint az idézett forrás mondja „a füstin való törvény folyását meg nem írták ..." (Ld. u. o. 19. s 76. ut.)

Az említett források, illetve Eckhart Ferenc kutatásai mindenesetre megvetették alapját annak a helyes szemléletnek, hogy egészen a hanyatlófeudális kor kezdetéig feltételezni kell a közösségi bíráskodás maradványainak továbbélését. Megtűrt közösségi élet maradványai és a földesúr szolgálatába kényszerített falusi bíró joghatósága szinte általánosnak tekinthető ezekben a századokban. Az alávetett nép számára ezek a legalsóbbfokú ítélkezést jelentették, s talán a vitás ügyek legnagyobb számát is képviselték. Nyoma van annak is, hogy a falvak közösségi eredetű ítélkezésében egyes falvak fellebbezési fórumoknak is tekintettek, a fejlődés iránya mégis egyre általánosabbá tette az ilyen vitás ügyek úriszéken történő befejezését. (Vö. *Eckhart* i. m. 22.)

A magyar bírósági szervezet és perjog történetében nemcsak azért tulajdonítunk nagy jelentőséget ezeknek a jórészt feltárt és a most folyó kutatások által feltárandó tényeknek, mert a marxista történetszemléletünk régi adósság törlesztését látja ebben. Az évezredes úri hatalom alatt élő falusi lakosság valóságos életének feltárásában van annak különös jelentősége. Miként a városok jogéletében a feudális jogrendtől elütő, csírájában fejlődő polgári elemeket keressük, úgy az alávetett parasztság, a mezővárosok jogéletében is — a feudális társadalmi rend egészétől végsősoron el nem szakítható — sajátos elemekre bukkanunk. Az elmúlt évek folyamán pl. többször felmerült a paraszti magánjog feltárásának szükségessége. E sokoldalú feladat megoldásának talán a falusi bíráskodás megértésében történő előrehaladás lehet a legdöntőbb eszköze. Ezért is szükséges a magyar bírósági szervezet és perjog új monografikus feltárását ígérő értékes kiadvány kapcsán a falusi bíráskodásról megemlékezni.

Nyilvánvaló, hogy a falusi bíráskodás kapcsán felemlített kérdések egy része nem a bírósági szervezet és perjog történetében oldható meg. Nem lehet tehát pl. a paraszti magánjog feltárását az értékes kezdeményezés szerzőitől számonkérni. Annál inkább idetartoznék az úriszéki perszövegek alapján is megközelíthető falusi bíró illetékességének lehető legteljesebb forrásszerű feltárása és a feltehetően nagyfokú eltérések ellenére levonható általánosítások megtétele. Úgy tűnik, hogy a későfeudalizmus korának úriszéki peranyaga nagy segítséget nyújt a falusi bíróság hatáskörének, a bíró és az esküdtek szerepének tisztázására. A falusi bíróság és az úriszék viszonyának tisztázása több lényeges agrártörténeti vizsgálódásnak nyújthat szilárd alapot és a jogtörténetkutatások által nyújtható eredmények egy lényeges részét eredményezhetik a faluközösség magyarországi végleges felbomlásának megoldásához. Mikor és milyen körülmények között alakult ki az a helyzet, hogy „a falu füstje nem száll többé az ősi faluközösség igazságszolgáltatásának szimbólumaként a falu felett"?

A szűkreszabott kereteket jogosan túllépő elemzés a falusi bíráskodás vonatkozásában nem tekinthető ilyen átütő erejűnek. Helyes a későfeudális kort illető általános jellemzés, hogy „a földesúri jogszolgáltatás apparátusába a faluk és mezővárosok sajátos ítélkezése is bevonódott ... az ő érdekeit szem előtt tartva kellett eljárniok". Az általánosítás azonban kiszorította a közösségi bíráskodással összefüggő intézmények egész sorát megillető helyéről. A nemzetközi irodalomból, de a hazai eredmények alapján is ismert a falu kollektív felelősségének, a tolvaj kiadásának, az ún. nyomonkövetésnek perjogtörténeti jelentősége. (Vö. *Eckhart F.*, i. m. 96—99., Más népeknél található analógiákra utal *Horváth P.:* A középkori falusi földközösség jogtörténeti vonatkozásai. Bp. Akad. 1960. 199. és k. l.) Helytáll-e az a megállapítás, hogy a tolvaj nyomának követése a XVII. században is úgy történt, mint félezredévvel korábban — hogy — a faluközösségnek e téren még ugyanazzal a felelősségével találkozunk, mint László II. törvényének 5. cikkében? Úgy tűnik, hogy a mai marxista jogtörténetkutatásnak a korabeli források sokoldalú elemzése alapján feleletet kell adni e kérdésekre. A levél-

tári továbbképzés célját szolgáló „magyar bírósági szervezet és perjog története"-től mindezt számonkérni nem célszerű. Sőt nyugodtan megállapíthatjuk az úriszéki perszövegek anyagát napvilágra hozók lelkes munkája adott az előbbiekben jelzett nyitott kérdések felvetésére is ösztönzést.

A burzsoá bírósági szervezet és perjog története ismét egy olyan témakomplexus, amely a hazai jogtörténettudomány aktuális problémáinak hordozója. Szerkezeti szempontból lehet megjegyzéssel illetni, hogy a levéltári továbbképzés számára kiadott magyar bírósági szervezet és perjog története az 1848—49-es forradalom és szabadságharc idevágó anyagával célszerűbben nyithatná meg a burzsoá bírósági szervezet és perjog történetét, mint 1861-el. A márciusi törvények alapján kiépülő bírósági szervezet a burzsoá kor szerves része. Az egyébként világos szerkezetben megrajzolt kép a magyar burzsoá bírósági szervezet és perjog fejlődéséről a jogtörténetkutatás számára is hasznos. A rövid és valóban csak a legszükségesebb tényeket elemző leírás nemcsak a levéltáros számára nyújt megbízható eligazítót, hanem a kezdő jogtörténetkutató számára is. A marxista szemlélettel megalkotott kép új kutatásokra ösztönző. A polgári szervezet kiépítéséhez történő átmenet, az esküdtszék, a bírói függetlenség törvénybeiktatása stb. mind beható részletkutatások felszínrehozásának eszközei. A kiadvány célját ezért igen szerény terjedelme ellenére is nagyon célszerűen oldja meg. (Ld. i. m. 151—182.) Tanulságosan elemzi az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokat, feltárja a burzsoá bírósági szervezet kifejlődésének bonyolult útját. Egészében jellemzi a leírást a kritikai szemlélet. Az előrehaladás bonyolult, vontatott útjának megrajzolása mellett éberen figyelmeztet a feudális maradványokra. Milyen találó már az Országbírói Értekezlet eredményeinek szánt jellemzés: „...az egész szabályozás hangos hazafiságú, de óvatos és néha a feudális reakciós rendszerre visszatérő". (Ld. i. m. 152.) A feudális maradványokat megmutató kritikai szemlélet vezet célhoz ismét a rendes bírósági szervezeten kívüli bíróságok értékelésénél. (Ld. Főudvarnagyi Bíróság, i. m. 160—63.)

Kritikailag mutatja be az esküdtbíráskodást és ez teszi érthetővé, hogy adott korban miként válhatott a társadalmi haladástól oly gyakran elválaszthatatlan esküdtbíráskodás is a burzsoá nacionalizmus eszközévé. Figyelmeztet arra, hogy az esküdtek sorából kizárták a magyarul nem tudókat s amidőn ezen biztosíték sem volt elegendő, egyszerűen felszámolták az esküdtszék tevékenységét. (Ld. A nagyszebeni esküdtszék sorsát i. m. 158—160.) A perjog tárgyalása folyamán is figyelmet fordít a feudális perjog és az új burzsoá követelmények kompromisszumot hozó megütközésére. A büntető peres eljárás és a polgári perjog elkülönített tárgyalása sem akadályozza meg abban, hogy e két terület fejlődésében mutatkozó alapvető különbségeket kimutassa. Kimutatja, hogy a büntető peres eljárás a burzsoá perjogra történő áttérés után jóval fejletlenebb maradt, mint a polgári perjog.

A burzsoá bírósági szervezet és perjog történetének szűk keretek közt kényszerű összefogása nem adott lehetőséget arra, hogy a két világháború közt uralomra került ellenforradalmi rendszer bíráskodását és perjogi jelenségeit beható elemzés tárgyává tegye. Szerintem ennek külön részben szükséges lett volna részletes vizsgálata. Hasonlóan szükséges, hogy a Magyar Tanácsköztársaság bírósági szervezetének és perjogának az újabb kutatások eredményeit fokozottabban érvényesítő kidolgozása.

Az a sokrétű feladat és felelősség, amit a magyar bírósági szervezet és perjog történetének ilyen korlátozott keretek közt történő megalkotásával a szerzők magukra vállaltak, általános elismerést kelt. Az általa kiváltott gondolatok csak növelhetik a kiadmány keretei közt már megoldott problémák és törekvések értékét. Egy ilyen nagy vállalkozás természetszerűen jelentkező problémáit azonban a recenzióval összekapcsolt megjegyzéseim fel nem ölelhetik. Ezért is legyen szabad hangot adni annak az igénynek, hogy a magyar bírósági szervezet és perjog marxista szemlélettel megalkotott első kísérlete történészek és jogtörténészek közreműködésével lebonyolítandó közös eszmecserét igényelne. A Magyar Jogász Szövetség Jogtörténeti Szakosztálya megfelelő keretet tudna ennek biztosítani. Bizton remélhető, hogy a környező szocialista országok jogtörténészei is felfigyelnének egy ilyen eszmecsere várhatóan eredményes munkájára. Végezetül ez is közelebb vihetne bennünket egy összefoglaló magyar bírósági szervezet és perjogtörténet maradandó formában történő megalkotásához. Egy ilyen mű létrehozása hasznos volna nemcsak a történeti-jogtörténeti tudományok és a tudományos munkát hatékonyan szolgáló levéltári munka számára, hanem az élő szocialista jog jobb megítélésében is. A magyar bírósági szervezet és perjog története ugyanis egyik legtanulságosabb színtere a társadalmi haladás és a reakció küzdelmének és bizonyítéka végül is a magyar nép évezredes történetének legprogresszívebb korát kifejezésre juttató szocialista bíráskodás és perjog szükségszerű kifejlődésének.

Horváth Pál

Új könyvek:

Szászy István: Nemzetközi polgári eljárásjog. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 750, [2] p. [Orosz, francia nyelvű kivonattal.]

Lukács Tibor— *Traytler* Endre: A nemi erkölcs elleni bűntettek. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 371 p. [Bibliogr. 361—363. p.]

Zoltán Ödön: Vállalkozási szerződés. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 397 p. /Jogi kéziktár 14./ [Bibliogr. 385. p.]

Codigo penal de la Republica Popular Hungara. [A Magyar Népköztársaság büntető törvénykönyve. Közzéteszi az Igazságügyminisztérium.] Trad. Dora Trumper. Bp. Corvina, 1963. 139 p.

A nemzetközi kapcsolatok jogi problémái. Tanulmányok. Szerk. Simon Gyula. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 386 p. [Orosz, francia és angol nyelvű kivonattal.]

Molnár Imre: A termelőszövetkezeti tagok fegyelmi felelőssége. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 317 p. [Bibliogr. 299—302. p.]

Boytha György: Veszélyviselés a polgári jogban. Közzéteszi a Magyar Jogász Szövetség. Bp. Állami ny. 1963. 67 p. /MJSZ. kiadványai. 1./

Takács Imre: A járási tanácsok feladatai. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 354 p. [Orosz, német nyelvű kivonattal. Bibliogr. 309—312. p.]

Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio iuridica. Red. J. Beér. Tom. 4. 1962. Bp. Áll. ny. 1962. [1963.] 213 p.

A Magyar Népköztársaság legfelsőbb állami szervei. Bp. Ath. 1963. 9 p.

Protection juridique de la femme et de l'enfance. Étude analytique des documents des organisations internationales. Contribution du Conseil National des Femmes Hongroises au Congrès Mondial des Femmes 1963. (Réd. Bokor [Péterné] Szegő Hanna.) [Bp. Kossuth Kiadó soksz.] 1963. 75 p.

Legal protection of the women and children. Analysis of documents of international organisations. Contribution of Hungarian Women's Council to the World Congress of Women convened by the Women's International Democratic Federation. June 1963. (Ed. Bokor [Péterné] Szegő Hanna.) [Bp. Kossuth Kiadó soksz.] 1963. 60 p.

Tanulmányok a polgári jog köréből. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem állam- és jogtudományi karának polgári jogi tanszékén a Magyar Jogász Szövetség Polgári Jogi Albizottságával együttesen szervezett munkaközösség előadásai. 1. köt. Írták: Bán Tamás, Gáspárdi László stb. Bp. 1963. 94 p.

Külkereskedelmi jogi gyűjtemény. 1. Ipari exporttermékekre vonatkozó belföldi szállítási alapfeltételek. Szerk. Katona Péter. [Közzéteszi a] Külkereskedelmi Minisztérium. Bp. [Presto soksz.] 1963. 58 p.

Külkereskedelmi jogi gyűjtemény. 2. Importtermékekre vonatkozó belföldi szállítási alapfeltételek. Szerk. Katona Péter [Közzéteszi a] Külkereskedelmi Minisztérium. Bp. [Presto soksz.] 1963. 70 p.

Szentmihályi János— *Vértesy* Miklós: Útmutató a tudományos munka magyar és nemzetközi irodalmához. [Közrem.] Aggházy Mária, Allodiatorisz Irma stb.] Bp. Gondolat, 1963. 730 p.

Kerekes Lajos: Anschluss 1938. Ausztria és a nemzetközi diplomácia 1933—1938. Bp. Akad. Kiadó, 1963. 407 p. 1 t. [Bibliogr. 393—396. p.]

A marxista filozófia alapjai. (Osznovü markszisztszkoj filoszofii.) Szerk. F[edor] V[aszil'evics Konsztantinov] Konsztantyinov. Ford. Varga Iván. (Átd. kiad.) Bp. Kossuth Kiadó, 1963. 848 p.

A magyar állami levéltárak fondjegyzéke. [Szerk. Ember Győző.] 3. köt. A területi levéltárak fondjegyzékei. 3. r. Komoróczy György: Debreceni Állami Levéltár. Bp. LOK, 1963. III, 71 p.

A magyar állami levéltárak fondjegyzéke. [Szerk. Ember Győző..] A területi levéltárak fondjegyzékei. 5. r. Vitál József, Esztergomi Állami Levéltár. Közrem. Tóth István, Török János. Bp. LOK, 1963, III, 71 p.

A budapesti rendőrfőkapitányság vezetőjének rendelkezése Budapest közúti közlekedésének szabályozásáról. Bp. Műszaki Kiadó, 1963. 20, 4 p.

Állam- és jogelmélet

Javics, L. Sz.: Pravo i kommunizm. [A jog és a kommunizmus.] Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 99 p. ÁJI. 20.642

A szovjet szocialista jog lényegét és a kommunizmus építésében vitt szerepét tárgyaló ismeretterjesztő jellegű munka. A szovjet törvényhozás demokratikus alapjainak vizsgálata után bemutatja a szovjet jog jelentőségét a gazdasági és kulturális építésben és részletesen tárgyalja a szovjet törvényhozás mechanizmusát. A munka elsősorban a pártaktivisták számára szükséges ismereteket tartalmaz, de azt haszonnal forgathatja a szovjet jog fejlődésének és a szocialista törvényesség megvalósításának problémája iránt érdeklődő bármely olvasó.

Államjog. Alkotmányjog

Kozsohin, V. I.: Vüszsie organü goszudarsztvennoj vlaszti evropejszkij szocialiszticseszkih sztran. (Ucsebnoe poszobie.) [Az államhatalom legfelsőbb szervei az európai szocialista országokban.] Leningrad, Izd. Leningradszkogo Universziteta, 1962. 75 p. /Leningradszkij Goszudarsztvennüj Universzitet imeni A. A. Zsdanova. Juridicseszkij Fakultet./ [Bibliogr. 74—76.] ÁJI. 20.621

Az ismertető jellegű munka a kérdéssel kapcsolatos legfontosabb adatokat foglalja össze.

Organov, N. N.: Partija i szovetü. Lekcii, procsitannüe v Vüszsej Partijnoj Skole pri CK KPSZSZ. [A párt és a szovjetek.] Moszkva, Izd. VPS i AON pri CK KPSZSZ. 1962. 67 p. ÁJI. 20.643

A Szovjetunió Kommunista Pártfőiskolája pártépítési tanszékének gondozásában megjelent összefoglaló jellegű tanulmány.

Brugmans, Henri—*Duclos,* Pierre: La fédéralisme contemporain. [A mai föderalizmus.] Leyden, Sythoff, 1963. 191 p. /Aspects européens. Sect. 2. Collège d'Europe. Ser. C.: Politique. No. 13./ Cahiers de Bruges. N. S. 6./ ÁJI. 20.655

A külső és belső föderalizmus feltételeivel, intézményeivel és távlati kérdéseivel foglalkozó politikai munka.

Great issues concerning freedom. [A szabadsággal kapcsolatos nagy kérdések.] [Logan], University of Utah Press, (1962). XI, 138 p. ÁJI. 20.654

Az Utahi Egyetem „The Great Issues Forum" elnevezésű sorozatának kilencedik évi kötetében közölt cikkek a szabadságnak olyan kérdéseire próbálnak feleletet adni, mind a szabadság feltételei, a sajtószabadság és a nemzeti biztonság összeegyeztethetősége, a szabadság és a nemzetgazdaság viszonya stb.

Államigazgatási jog

Szokolov, Ju. A.: Ucsasztie trudjascsihszja v ohrane szovetszkogo obscsesztvennogo porjadka. [A dolgozók részvétele a szovjet társadalmi rend védelmében.] Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 170 p. ÁJI. 20.626

Az úttörő jellegű munka a szovjet szocialista társadalmi rend fogalmának bemutatása után a helyi tanácsok, a népi druzsinák és a társadalmi bíróságok szerepeit elemző fejezetekben tárgyalja anyagát.

Lege cu privire la infiinţarea Consiuliului Superior al Agriculturii şi a consiliilor agricole regionale şi raionale. [A Mezőgazdasági Legfelső Tanács, valamint a tartományi és járási mezőgazdasági tanácsok felállításáról szóló törvény.] Bucureşti, Ed. Politică, 1962. 28 p. OK. 373.647

Az 1962. évi 1. sz. törvény teljes szövege.

Pénzügyi jog

Tulabaev, T.: Voproszü teorii i praktiki planirovanija bjudzsetov szojuznüh reszpublik. [A szövetséges köztársaságok költségvetés-tervezésével kapcsolatos elméleti és gyakorlati kérdések.] Moszkva, Izd. Ékonomicseszkoj Literaturü, 1963. 332 p. ÁJI. 20.628.

Az állami költségvetés szerepének elemzése után az adókérdés problémáit, az állami költségvetés és az iparfejlesztés összefüggéseit, az építőipar pénzügyi ellátását, a költségvetési alapok felhasználását és a hazai szervezetek költségvetését mutatja be egy-egy fejezet keretében. A munka a kérdést a Kazah Szövetséges Szocialista Köztársaság adatai alapján vizsgálja.

Polgári jog

Baszin, Ju. G.: Pravovüe voproszü proektirovanija v sztroitel'sztve. [A tervezés jogi kérdései az építőiparban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 161 p. ÁJI. 20.641

A tervezéssel kapcsolatos jogviszonyban szereplő felek jogi helyzetének áttekintése után részletesen foglalkozik a megrendelő és a tervező közötti jogviszony tárgyával, valamint az abból származó jogokkal és kötelezettségekkel.

Naucsno-prakticseszkij kommentarij k osznovam grazsdanszkogo zakonodatel'sztva Szojuza SZSZR i szojuznüh reszpublik. [Tudományos magyarázatok a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok polgári törvényhozásához.] Red. Sz. N. Bratusz', E. A. Flejsic. Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 418 p. OK. 382.386

A szovjet polgári jog és eljárásjog tételes rendelkezéseit megfelelő kommentárokkal adja. A magyarázatos szöveghez mellékletként csatolja a végrehajtási utasítást.

Vakman, E[fim] L[azarovics] — *Gringel's* I [szidor] A[bramovics]: Avtorszkie prava hudozsnikov. [A művészek szerzői jogai.] Moszkva, Szovetszkij Hudozsnik, 1962. 262 p. OK. 373.664

Az összefoglalás a művészeti alkotásokkal, mint a szerzői jog tárgyával, a művészek szerzői jogával, a szerzői honoráriummal, a társszerzők kérdésével, a szerzői jog védelmével stb. foglalkozik. Függelékben közli az 1928—1961 között a Szovjetunióban a kérdésre vonatkozóan kiadott jogszabályokat, valamint a Szovjetunió Művészeti Alapjának szabályzatát.

Munkajog

Procevszkij, A. I.: Rabocsee vremja i rabocsij del' po szovetszkomu trudovomu pravu. [A munkaidő és a munkanap a szovjet munkajogban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1963. 181 p. ÁJI. 20.576

A hatályos tételesjogi anyag (jogszabályok, bírói döntések) alapján összeállított népszerűsítő munka.

Rumjanceva, M. — *Pergament,* A. — *Gromova,* G.: Szpravocsnik zsenscsinü-rabotnicü. [A női dolgozók kézikönyve.] Moszkva, Profizdat, 1963. 287 p. ÁJI. 20.584

Az ismeretterjesztő jellegű anyag a nők jogait mutatja be az egyes jogterületeken a Szovjetunió tételes törvényhozása szerint.

Pravovoe polozsenie professzional'nüh szojuzov SzSzSzR. [A Szovjetunió szakszervezeteinek jogi helyzete.] Red. F. M. Leviant, A. Sz. Paskov. Leningrad, Leningradszkij Universzitet, 1962. 145 p. OK. 382.599

A szakszervezetek jogi helyzetének általános jellemzésén túl a szakszervezet feladatkörét vizsgálja az ipar szervezésében és irányításában, a jogi normák kialakításában, a társadalombiztosítás, a munkajogi viták terén. Foglalkozik a társadalmi bíróságok vezetésének kérdésével és a szakszervezetek ellenőrző szerepével.

Alapvető munkajogi előírások gyűjteménye. Összeáll. Zila, Albin: Bratislava, Praca — Roh Könyvkiadó, 1962. 480 p. 2 sztl. ÁJI. 20.570

A Csehszlovákiában hatályos munkaügyi jogszabályok magyar nyelvű szövegkiadása.

Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog

Pavlov, I. V.: Razvitie kolhoznoj demokratii. [A kolhozdemokrácia fejlődése.] Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 203 p. ÁJI. 20.378

A mű a kolhoz-demokrácia lényegét, a kolhozok, a kolhoztagok és a kolhoz-igazgatási szervek demokratizmusának továbbfejlesztési lehetőségeit, végül a kolhozok egymásközötti viszonyát vizsgálja.

Kolhoznoe pravo. Ucsebnik. Red. N. D. Kazancev. [Kolhozjog.] Moszkva, Izd. Moszkovszkogo Universziteta, 1962. 545 p. /Moszkovszkij Goszudarsztvennüj Universzitet imeni V. M. Lomonoszova, Juridicseszkij Fakul'tet./ ÁJI. 20.939

praktiki). [Vagyoni megosztás a kolhozudvarban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1963. 68 p.
/Vszeszojuznüj Insztitut Juridicseszkih Nauk./ ÁJI. 20.556

A tételes jogszabályanyagot és a bírói gyakorlatot feldolgozó népszerűsítő munka.

Bücskov, A. P.: Kolhoznaja szosztvennoszt' i perszpektivü ee razvitija. [A kolhoztulajdon és fejlődésének perspektívái.] Tomszk, Izd. Tomszkogo Universziteta, 1962. 93 p. ÁJI. 20.622

A kolhoztulajdon objektív szükségességének bemutatása után részletesen foglalkozik a kolhoztulajdon helyével a szocialista termelési viszonyok rendszerében. Ezt követőleg a kolhoztulajdon össznépi tulajdonná válásának folyamatát vázolja.

Büntetőjog

Voproszü ugorolovnogo prava sztran narodnoj demokratii. Szbornik sztatej. Red. Piontkovszkij, A. A. — Gel'fer, M. A. [A népi demokratikus országok büntetőjogi kérdései.] Moszkva, Izd. Inosztrannoj Literaturü, 1962. 438 p. ÁJI. 20.632

A népi demokratikus országok büntetőjogának egy-egy időszerű kérdésével foglalkozó tanulmányokat közlő cikkgyűjteményben Magyarországot *Kádár* Miklós professzornak a gondatlansággal és a gondatlanságból elkövetett bűncselekményekről szóló tanulmánya és *Viski* Lászlónak a szándékosságról és társadalomra veszélyességről szóló tanulmánya képviseli.

Voproszü ugolovnogo prava i proceszsza. Red. Dzsangel'din, N. A., Bulatov, Sz. Ja., Dzsekebaev, U. [A büntetőjog és a büntető eljárás kérdései.] Alma Ata, Izd. Akademii Nauk Kazahszkoj SZSZR. 1963. 205 p.
/Akademija Nauk Kazahszkoj SZSZR. Trudü Insztituta Filoszofii i Prava. Tom 7./ ÁJI. 20.616

A cikkgyűjtemény 10 tanulmányban mutatja be a Kazah Szövetséges Köztársaság anyagi és eljárási büntetőjogának időszerű kérdéseit.

Ugolovnüj kodeksz RSZFSZR. [Az OSZFSZK büntetőtörvénykönyve.] Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 285. p. ÁJI. 20.646

Az 1960. december 27-i büntetőtörvénykönyv szövegkiadása.

A szerkesztő és munkatársai sok kiadást elért tankönyvének az ad különös jelentőséget, hogy első ízben tükrözi ez a kiadás az SZKP XXII. kongresszusának hatását.

Liszkovec, B. A.: Imuscsesztvennüe razdelü i vüdelü v kolhoznom dvore. (Po materialam szudebnoj

Nemzetközi jog

Bliscsenko, I. P. — *Durdenevszkij,* V. H.: Diplomaticseszkoe i konszul'szkoe pravo. [Diplomata- és konzuli jog.] Moszkva, Izd. Insztituta Mezsdunarodnüh Otnosenij, 1962. 479 p. ÁJI. 20.431

A munka hatályos tételesjogi szabályok alapján mutatja be a diplomata- és konzuli jogot. Rendszere a következő: A diplomata- és konzuli jog fogalma, forrásai és rendszere, a követi jog alanyainak jogi helyzete, az államközi kapcsolatok államon belüli szervei, az államközi kapcsolatok külországokban működő szervei, nemzetközi kongresszusok, konferenciák és gyűlések mint az államközi érintkezések legfontosabb formái, a diplomáciai aktusok, a diplomaták, konzulok és nemzetközi hivatalos személyek sérthetetlensége és előjogai. Függelékül két fontos dokumentumot közöl: a bécsi konferencián a diplomáciai kapcsolatok tárgyában kötött megállapodásnak szövegét, valamint az ENSZ nemzetközi jogi bizottsága által a konzuli kapcsolatok tárgyában 1961-ben készített javaslat-tervezetet.

Mirnoe szoszuscsesztvovanie- Leninszkij kursz vnesnej politiki Szovetszkogo Szojuza. Red. Gromüko. A. A. [A békés egymás mellett élés a Szovjetunió külpolitikájának lenini irányvonala.] Moszkva, Izd. IMO, 1963. 304 p.
/Moszkovszkij Goszudarsztvennüj Insztitut Mezsdunarodnüh Otnosenij./ ÁJI. 20.559

A Moszkvai Nemzetközi kapcsolatok Intézetének kiadásában megjelent tanulmánygyűjtemény bevezetőjét Gromiko, A. A. írta. A munka a kérdés elméleti (a békés egymás mellett élés mint az osztályharc külön formája, a békés egymás mellett élés ellenzői által felhozott érvek cáfolata) és gyakorlati (a szocializmus és kapitalizmus gazdasági szerepe, a nemzetközi kereskedelem kérdései stb.) vonatkozásait foglalja össze.

Tomko, Jan: Vnutrennaja kompetencija goszudarsztv i organizacija Ob'edinennüh Nacij. [Az állam belső joghatósága és az Egyesült Nemzetek Szervezete.] Moszkva, Izd. Inosztrannoj Literaturü, 1963. 310 p. ÁJI. 20.553

Szerző 1960-ban megjelent (Vnútorná právomoc štátov a OSN, Bratislava) munkájának fordítása.

Barnes, William—*Morgan,* John Heath: The foreign service of the United States. Origins, development and functions. [Az Egyesült Államok külügyi szervezete. Kialakulása, fejlődése és funkciói. Washington, Department of State, (1961). XIII, 430 p.
[Bibliogr. 407—412. p.] OK. 377.565

A könyv 1775-től napjainkig követi a külügyi szervezet alakulását, ismerteti jelenlegi felépítését és szerepét. Felsorolja az USA elnökeit és külügyminisztereit, a külügyi szervezetre vonatkozó, 1790—1960 közötti jogszabályokat, grafikus ábrázolásban szemlélteti a fejlődés egyes vetületeit.

Griffith, Alison: The National Aeronautics and Space Act. [A nemzeti repülésügyi és űrjogi törvény.] A study of the development of public policy. Washington, Public Affairs Press, (1962). VI, 119 p. [Bibliogr. 113—115. p.] OK. 377.613

Ismerteti a világűrjoggal kapcsolatos kérdések alakulását az Egyesült Államokban, az űrjogi törvény előkészítését és az ezzel foglalkozó intézmények működését.

Jenks, C[larence] Wilfred: The proper law of international organizations. [A nemzetközi szervezetek sajátos joga.] London, [etc.] Stevens—Oceana, 1962. XLI, 282 p. OK. 377.026

Az úttörő jellegű tudomány szerint sürgős megalkotni a nemzetközi szervezetek különböző jogügyleteit szabályozó sajátos jogot. Részletesen vizsgálja a legfontosabb idekapcsolódó kérdéseket, a nemzetközi közjog vonatkozó problémáit, a kidolgozásnál alapul vendő jogszabályokat és a különböző jogok összeütközését a nemzetközi szervezetek joggyakorlatában.

E lapszám (XVIII. új évfolyam 12.) szerzői: *Dr. Weltner Andor* egyetemi tanár. — *Dr. Névai László* egyetemi tanár. — *Dr. Molnár Imre* földművelésügyi minisztériumi főosztályvezető. — *Dr. Bólya Lajos* egyetemi tanár (Szeged). — *Dr. Hámori Éva* egyetemi adjunktus. — *Dr. Herczegh Géza* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — — *Dr. Trócsányi László* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Kertész István* igazságügyminisztériumi főelőadó. — *Dr. Kádár Miklós* egyetemi tanár. — *Dr. Steffler Sándor* a Legfőbb Ügyészség csoportvezető ügyésze. — *Dr. Horváth Pál* tanszékvezető docens.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 63.6859 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

FELHÍVÁS!

1964. évre ismét megjelenik a Magyar Jogász Szövetség

HATÁRIDŐNAPLÓ-ja

a már megszokott tartalommal és alakban. Ezúttal is tartalmazza a minisztériumokra, országos főhatóságokra, tanácsokra, bíróságokra, ügyészségekre, az ügyvédi szervezetekre és ügyvédekre, a vállalati jogtanácsosokra, a Magyar Jogász Szövetségre vonatkozó adatokat, a legfontosabb illetékekkel kapcsolatos tudnivalókat. Közli a *teljes helységnévtárat*, a bíróságok területi illetékességét, a postai díjszabást.

Bár a *Határidőnapló* jogászok számára készült, az 1963. évre beérkezett igénylések azt mutatták, hogy az a tanácsi szervek, vállalatok, tsz-ek adminisztratív dolgozóinak munkájához is hasznos segédeszköz.

A *Határidőnaplóhoz* mellékelve minden előfizető ezidén is kézhez kapja a

ZSEBNAPTÁR-t

Megjelenik decemberben. Ára a zsebnaptárral együtt, változatlanul Ft 42,50.

Miután a kiadvány a beérkező igényekhez igazodó példányszámban készül, kérjük a megrendelések sürgős beküldését. A későn érkező megrendelések teljesítését biztosítani nem tudjuk.

A megrendelések a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, V., Nagy Sándor u. 6. címére küldendők.